ISTORIA ROMÎNIEI

II

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ISTORIA ROMÎNIEI

Comitetul de coordonare:
acad. P. CONSTANTINESCU-IAŞI; acad. EM. CONDURACHI; acad. C. DAICOVICIU; acad. A. OŢETEA; acad. D. PRODAN; acad. M. ROLLER; T. BUGNARIU, I. NESTOR, GH. ŞTEFAN, membri corespondenţi ai Academiei R.P.R.; prof. univ. L. BÁNYAI; prof. univ. M. BERZA; prof. univ. V. CHERESTEŞIU; conf. univ. B. T. CÂMPINA; conf. univ. V. MACIU; conf. univ. ŞT. PASCU; conf. univ. GH. MATEI; conf. univ. V. POPOVICI. *Secretar*: N. FOTINO.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

98(K)
I-89

ISTORIA ROMÎNIEI

II

FEUDALISMUL TIMPURIU ✧ FEUDALISMUL DEZVOLTAT, ÎN CONDIȚIILE FĂRÎMIȚĂRII FEUDALE ȘI ALE LUPTEI PENTRU CENTRALIZAREA STATULUI ✧ FEUDALISMUL DEZVOLTAT, ÎN CONDIȚIILE INSTAURĂRII DOMINAȚIEI OTOMANE (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA)

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR" Bucureşti
J.38529
J.2.

Comitetul de redacție al volumului:
acad. A. OȚETEA, *redactor responsabil*; prof. univ. M. BERZA, conf. univ. B. T. CÂMPINA și conf. univ. ȘT. PASCU, *redactori responsabili adjuncți*. *Secretar*: ȘT. ȘTEFĂNESCU.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

VERIFICAT

PREFAŢĂ

Volumul II din *Istoria Romîniei* este închinat studierii orînduirii feudale pe teritoriul patriei noastre în perioada cuprinsă între secolul al X-lea şi începutul secolului al XVII-lea. Principalele probleme tratate sînt: cristalizarea relaţiilor feudale, formarea statelor feudale romîneşti, fărîmiţarea feudală, lupta pentru centralizarea statului, frînarea procesului de dezvoltare a feudalismului ca urmare a căderii ţărilor romîne sub dominaţia otomană, regimul dominaţiei otomane.

Potrivit învăţăturii marxist-leniniste despre formaţiunile social-economice, feudalismul este o orînduire social-economică, o etapă în dezvoltarea omenirii, caracterizată de un anumit mod de producţie.

În ciuda acumulării şi sistematizării unui bogat material faptic, a numeroase observaţii, lucrări şi sinteze—ca acelea ale lui A. D. Xenopol şi N. Iorga,—noţiunea de feudalism, ca ansamblu al unor relaţii de producţie, a rămas în general străină istoriografiei burgheze romîneşti. Cei mai mulţi dintre istoricii din trecut au negat existenţa relaţiilor de producţie feudale pe teritoriul patriei noastre, considerînd că la noi au fost cu totul alte condiţii social-economice decît în ţările din Apusul Europei, că boierimea din Ţara Romînească şi Moldova nu stăpînea pămîntul ca seniorii feudali din apus. I. C. Filitti, de pildă, care considera « feodalitatea » drept rezultatul unei anarhizări, credea că, întrucît la nord de Dunăre nu a existat o asemenea anarhie, nu a existat nici feudalism. Contradicţiile adînci ale teoriei lui Filitti — care, în lucrările sale, uneori recunoaşte şi alteori neagă caracterul feudal al proprietăţii funciare, sau admite structura feudală a societăţii, dar neagă suprastructura sa feudală — arată ele însile criza în care se găsea istoriografia burgheză în perioada dintre cele două războaie mondiale.

În cazurile în care unii istorici au admis existenţa feudalismului pe teritoriul Romîniei, ei au redus noţiunea de feudalism la aspectul său formal,

suprastructural, concepîndu-l ca un fenomen al vieţii politice, rupt de baza social-economică, de structura de clasă a societăţii. S-a afirmat că feudalismul la noi a fost rezultatul unei influenţe din Apus.

Alţi istorici, considerînd feudalismul numai ca un sistem de relaţii sociale, au căutat să arate că asemenea raporturi au apărut la noi abia la sfîrşitul secolului al XVI-lea, ca rezultat al unei legiferări de sus, pentru Ţara Romînească, a domniei lui Mihai Viteazul (Al. Papadopol-Calimah, R. Rosetti, N. Iorga).

Datorită slabei cercetări a bazei economice a societăţii romîneşti dinainte de secolul al XVII-lea, unii istorici au înfăţişat în mod idilic, patriarhal, vechea societate romînească, în care — după părerea lor — nu ar fi existat antagonisme de clasă. « Eram atunci (în secolele XIV—XV) — scria N. Iorga — un popor cinstit de ţărani harnici, ţărani erau boierii noştri şi în fruntea statului era ţăranul, smerit faţă de dumnezeu, care stătea pe scaunul domnesc al ţării ». Clar exprimată de N. Iorga, această idee se întîlneşte mai puţin categoric formulată şi în lucrările altor istorici.

★

Problema proprietăţii solului şi aceea a relaţiilor dintre ţăranii aserviţi şi stăpînii de moşii au fost problemele cele mai dezbătute în istoriografia burgheză, îndeosebi în perioada ce a urmat marii răscoale ţărăneşti din 1907.

Regimul proprietăţii feudale a fost înfăţişat în aşa fel încît să explice şi să justifice proprietatea burgheză. Istoricii burghezi au examinat problema proprietăţii de pe poziţii metodologice greşite. Ei nu au privit marea proprietate funciară din ţările romîne în evul mediu ca bază a relaţiilor de producţie feudale, ci mai mult ca o categorie juridică de sine stătătoare, a cărei examinare s-a făcut în mod izolat, fără să se ţină seama de dezvoltarea relaţiilor de producţie. Împotriva părerilor formulate de R. Rosetti, care susţinea că marea proprietate este rezultatul « unui şir de uzurpaţiuni săvîrşite în dauna ţărănimii », s-au ridicat G. Panu, C. Giurescu şi I. C. Filitti, care — apărînd interesele marilor proprietari funciari — au căutat să arate că proprietatea pămîntului a aparţinut de la început boierilor — ca urmare a unei situaţii anterioare feudalismului — şi că ţăranii dependenţi sînt fie nişte simpli chiriaşi pe pămîntul boieresc (G. Panu), fie urmaşii foştilor coloni din vremea romanilor (I. C. Filitti), care nu au fost niciodată proprietari (C. Giurescu).

★

Deşi istoricii burghezi prezentau propriile lor idei ca rezultat al cercetării obiective, imparţiale, departe de orice influenţă politică, lucrările multora dintre ei apărau în realitate interesele statului burghezo-moşieresc, justificînd structura acestui stat, pe baza unei pretinse tradiţii istorice străvechi.

Tributari istoriografiei burgheze din Apus, unii istorici au încercat să rezolve problema naşterii marii proprietăţi funciare şi a apariţiei celor două clase prin-

cipale din evul mediu romînesc aplicînd realităţilor de la noi unele teorii ce păreau la un moment dat a fi universal recunoscute. Teoria « cuceririlor », a « violenţei », era menită să explice singură şi la noi, ca şi în alte părţi, apariţia clasei nobiliare şi a ţărănimii dependente. În Transilvania, naşterea proprietăţii feudale era explicată în mod exclusiv prin cucerirea de către nobilimea maghiară a teritoriului acestei ţări (Karácsonyi I.), negîndu-se procesul istoric obiectiv de naştere a proprietăţii feudale prin destrămarea obştilor romîneşti, început înainte de cucerirea Transilvaniei de către statul feudal maghiar. Unii istorici — printre care şi A. D. Xenopol — considerînd că de o ţărănime dependentă în Ţara Romînească şi Moldova nu se poate vorbi decît după « întemeierea » statelor, susţineau că ea a apărut ca urmare a supunerii populaţiei băştinaşe de către « elementul în mare parte nobiliar » venit din Transilvania. Alţi istorici, partizani ai aceleiaşi teorii, socotind că ţărănimea dependentă a apărut înainte de « întemeierea » statelor, explicau apariţia ei doar ca rezultat al procesului de cucerire, de supunere a populaţiei băştinaşe de către slavi, din rîndurile cărora a apărut boierimea (C. Giurescu, P. P. Panaitescu, G. Brătianu).

Încercarea aceasta de a explica un proces social-economic obiectiv prin teoria subiectivist-idealistă a « violenţei » a fost combătută de istoricii progresişti. Referindu-se la cei care susţineau că relaţiile feudale au apărut în ţările romîne prin « descălecarea » lui Radu Negru în Ţara Romînească şi a lui Dragoş Vodă în Moldova, N. Bălcescu a arătat că aceşti domni n-au putut veni ca nişte cuceritori, « n-au putut robi, n-au putut deposeda un popor întreg, ci, dimpotrivă, au trebuit a respecta obiceiurile lui... Feudalitatea — spunea lămurit N. Bălcescu — nu s-a putut introduce cu aceşti domni ». Condiţiile social-economice din acea vreme şi slaba bază documentară de care dispunea l-au împiedecat pe marele democrat revoluţionar să urmărească în mod concret modul în care s-a desfăşurat procesul de feudalizare, de naştere a marii proprietăţi feudale. Unele observaţii ale sale despre feudalism şi apariţia relaţiilor de producţie feudale în ţările romîne au rămas, însă, în cea mai mare parte, valabile şi astăzi.

Folosind concluziile cercetărilor marxiste cu privire la problema proprietăţii feudale, în prima parte a volumului de faţă se arată că apariţia şi creşterea proprietăţii feudale au avut loc în ţările romîne, ca şi în alte părţi, ca urmare a dezvoltării forţelor de producţie, a destrămării obştilor de ţărani liberi, ceea ce a făcut ca o parte a ţărănimii să-şi piardă pămîntul şi să fie aservită în folosul unor reprezentanţi ieşiţi din sînul obştii, care s-au transformat cu vremea în conducători ai ei şi au ajuns să-şi transmită ereditar funcţiile. Folosind constrîngerea extraeconomică, ei şi-au lărgit puterea economică şi şi-au întărit rolul politic.

În secolul al X-lea, ca urmare a dezvoltării forţelor de producţie, se constituie clasele care caracterizează societatea feudală: ţăranii dependenţi şi stăpînii feudali. În această vreme, izvoarele menţionează existenţa pe teritoriul patriei

noastre a unor formaţiuni statale — cnezatele şi voievodatele — a căror apariţie poate fi explicată numai prin dezvoltarea societăţii din aceste părţi.

Procesul de constituire a formaţiunilor statale feudale romîneşti a fost frînat în dezvoltarea sa normală de noile valuri ale popoarelor migratoare care s-au abătut asupra teritoriului locuit de romîni.

Năvălirile pecenegilor şi cumanilor şi, mai ales, cumplita devastare pricinuită de tătari au provocat distrugeri materiale considerabile. Prin aceste distrugeri şi prin aşezarea lor pe teritoriul romînesc, năvălitorii au frînat progresul societăţii. Împotriva falsei teorii a istoricilor burghezi care arătau că năvălirea tătarilor a avut un rol pozitiv pentru ţările romîne, oprind expansiunea statului maghiar la sud şi est de Carpaţi (C. C. Giurescu), se arată că principala condiţie obiectivă externă a cristalizării procesului de constituire a statelor feudale romîneşti independente — la baza căruia a stat dezvoltarea raporturilor feudale — a fost slăbirea presiunii pe care o exercitau tătarii.

Cucerirea Transilvaniei de către maghiari şi organizarea ei într-un voievodat depinzînd de coroana maghiară a făcut ca dezvoltarea ei ulterioară să se desfăşoare în alte condiţii istorice decît regiunile de la sud şi est de Carpaţi, de care a continuat însă — în mod firesc — să fie strîns legată.

În capitolul închinat formării statelor feudale romîneşti se ia poziţie faţă de teoria antiştiinţifică a descălecatului, prin care parte dintre istoricii burghezi explicau naşterea acestor state, arătîndu-se că statul feudal a apărut ca rezultat al dezvoltării relaţiilor feudale şi al adîncirii antagonismelor de clasă. Se demască falsitatea teoriilor vechii istoriografii, care considera statul ca un organ al ordinii sociale, situat deasupra claselor, ca « mijlocul cel mai perfect din cîte cunoaşte omenirea spre a asigura dezvoltarea liberă a unui popor » (C. C. Giurescu).

Formarea statelor feudale a dat un puternic impuls consolidării relaţiilor feudale, creşterii marii proprietăţi. Începînd cu secolele XII—XIII, în Transilvania, şi cu secolul al XIV-lea, în Ţara Romînească şi Moldova, proprietatea feudală capătă un caracter ierarhic. Structura ierarhică a proprietăţii constituia expresia repartizării stăpînirii funciare şi a rentei — ca formă economică în care se realiza proprietatea feudală — în sînul clasei dominante, şi, în acelaşi timp, dădea clasei dominante putere asupra ţăranilor dependenţi, întărită prin constrîngerea extraeconomică. Ierarhia funciară stătea la baza ierarhiei militare şi politice.

În volumul de faţă se face deosebire între dreptul de stăpînire superioară a domnului asupra întregului pămînt al ţării (dominium eminens), marea proprietate (domnească, boierească şi bisericească), proprietatea ţărănească liberă şi dreptul de posesiune al ţăranilor aserviţi asupra sesiilor sau delniţelor lor.

În partea a doua a lucrării se arată că, după formarea statelor feudale, cu ajutorul domniei, stăpînii feudali caută să-şi sporească numărul de ţărani dependenţi şi să întărească exploatarea lor. În condiţiile în care ţăranii erau înzestraţi cu mijloace de producţie în general şi cu pămînt în special, cînd ei

îşi aveau gospodăria proprie, exploatarea lor nu se putea realiza decît prin constrîngere extraeconomică.

Obţinînd recunoaşterea imunităţii din partea domniei, marile domenii au devenit unităţi teritoriale aproape independente, stăpînii lor fiind înzestraţi cu unele drepturi publice.

În opoziţie cu istoriografia burgheză, care socotea că « organizarea de stat a principatelor romîne prezintă de la început şi neîntrerupt un caracter unitar şi centralizat », că « domnul concentra, în mîinile sale, pentru întreg teritoriul, puterile legiuitoare, executivă şi judecătorească » (I.C.Filitti), în volumul de faţă se arată că statul feudal a trecut prin mai multe etape: fărîmiţarea feudală, centralizarea statului şi încercarea de instaurare a unui regim absolutist.

Fărîmiţarea feudală — în care o parte a funcţiilor puterii de stat se află în mîna fiecărui mare feudal în parte, rolul domnului fiind redus numai la coordonarea acestor forţe teritoriale — a fost urmarea firească a dezvoltării modului de producţie feudal, o etapă în dezvoltarea procesului istoric. Ea a apărut pe baza noilor condiţii economice, în care îşi croia drum legea concordanţei relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie.

Negînd existenţa economiei naturale ce caracterizează mai ales perioada fărîmiţării feudale şi exagerînd dezvoltarea schimbului în această vreme, istoriografia burgheză considera că romînii au practicat de la început o economie « naţională », de schimb (G. Zane). Exponenţii acestei teorii extindeau astfel asupra perioadei feudale trăsăturile economiei capitaliste.

Călăuzindu-se de indicaţiile clasicilor marxism-leninismului, cercetările recente au stabilit că, încă în perioada fărîmiţării feudale, s-au creat premisele economice pentru întărirea puterii centrale. Astfel de premise au fost: adîncirea diviziunii sociale a muncii, dezvoltarea agriculturii şi meşteşugurilor, creşterea producţiei destinată schimbului, dezvoltarea oraşelor. Puterea de stat a luat unele măsuri pentru a sprijini atît comerţul, cît şi producţia de mărfuri.

Dezvoltarea schimbului, a relaţiilor marfă-bani, a dus la intensificarea exploatării ţăranilor dependenţi. Întărirea exploatării feudale şi adîncirea contradicţiilor de clasă au determinat ascuţirea luptei de clasă.

Spre deosebire de N. Bălcescu, care arăta că istoria societăţii este « istoria luptei necontenite a dreptului contra tiraniei, a unei clase desmoştenite de dreptul său în contra uzurpatorilor, luptă arzătoare, fără sfîrşit, care va dura pînă cînd nu va mai fi umbră de tiranie », recunoscînd astfel existenţa luptei de clasă, istoricii regimului burghezo-moşieresc s-au străduit a dovedi că diferitele clase şi categorii sociale din perioada cuprinsă între sec. XIV—XVI trăiau în armonie sau, cel puţin, că ţărănimea a avut o situaţie mai bună decît în ţările din Apus, deoarece « boierimea a avut la noi un caracter democratic » (I. Bogdan). N. Iorga credea chiar că « conştiinţa publică » a ţăranilor se manifesta « prin gradul de credinţă şi de ascultare faţă de boieri ».

Urmărind să dezbine pe oamenii muncii de diferite naţionalităţi din Transilvania şi să servească clasele dominante, interesate în înăbuşirea luptei maselor populare pentru drepturi democratice, istoricii burghezi — mai ales aceia din perioada dintre cele două războaie mondiale — au prezentat în mod fals marile răscoale ţărăneşti din această provincie, privindu-le numai ca manifestări ale luptei romînilor împotriva asupririi de neam.

Supunînd unei atente analize materialul documentar existent, autorii prezintă diferitele forme ale luptei ţărănimii împotriva exploatării feudale, luptă care culminează cu marea răscoală a iobagilor romîni şi maghiari de la Bobîlna. Ei demască caracterul naţionalist-şovin al istoriografiei burgheze reacţionare, care a negat lupta comună a răsculaţilor romîni şi maghiari. Bogatul material documentar folosit ilustrează faptul că în focul luptelor duse de masele asuprite din Transilvania împotriva exploatatorilor s-au făurit unitatea şi frăţia dintre oamenii muncii din patria noastră, indiferent de naţionalitate. De aici au izvorît tradiţiile revoluţionare de luptă ale poporului romîn şi ale naţionalităţilor conlocuitoare, tradiţii cărora partidul şi guvernul ţării noastre le acordă o înaltă preţuire.

Dezvoltarea relaţiilor feudale şi ascuţirea contradicţiilor de clasă, în noile condiţii economice, au pus în faţa clasei dominante sarcina de a întări organele de constrîngere a producătorilor direcţi. Această sarcină nu putea fi realizată decît prin întărirea puterii centrale.

Încercările istoricilor burghezi de a lămuri cauzele întăririi puterii centrale în a doua jumătate a secolului al XV-lea au fost de la început sortite eşecului, de vreme ce au rupt istoria politică de cea social-economică. Ignorînd istoria dezvoltării forţelor de producţie şi a relaţiilor de producţie, ei au considerat întărirea puterii centrale ca rezultat al activităţii domnilor.

Istoricii burghezi au ascuns principala funcţie a statului, care era aceea de a ţine în frîu majoritatea populaţiei în interesul minorităţii exploatatoare, considerînd ca principală funcţie a statului pe aceea de apărare a teritoriului de duşmanii săi dinafară. Istoricii burghezi nu au putut să înţeleagă că interesele apărării au grăbit numai, nu au determinat întărirea puterii centrale.

Punîndu-se accentul pe progresul economic care a dus la naşterea statului centralizat, în volumul de faţă se arată că întărirea puterii centrale a avut o importanţă pozitivă: au încetat luptele feudale care ruinau ţara şi înlesneau duşmanilor dinafară posibilitatea de a-i invada teritoriul, au fost create anumite condiţii pentru creşterea producţiei agricole, pentru dezvoltarea oraşelor şi a comerţului.

Această dezvoltare a fost însă ameninţată permanent de primejdia otomană. Studiind lupta ţărilor romîne împotriva turcilor, istoriografia burgheză atribuia întregul merit al marilor victorii obţinute de poporul romîn clasei dominante, neglijînd rolul maselor populare. Politica trădătoare a marilor feudali, de pactizare cu Poarta, era prezentată ca o politică înţeleaptă, ca un abil joc diplomatic.

Volumul de față înfățișează în adevărata ei lumină lupta maselor populare împotriva primejdiei otomane, arată rolul trădător al marii boierimi, demascînd politica ei de înțelegere cu turcii, care a înlesnit aservirea țărilor romîne intereselor turcești.

Se stabilesc principalele etape în evoluția luptei pentru apărarea independenței țărilor romîne pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, cînd au fost aservite de turci. În prima etapă, care ține pînă la 1428, Țara Romînească, în alianță cu țările vecine, a jucat un rol de seamă în organizarea rezistenței la Dunăre, sub conducerea lui Vladislav-Vlaicu, Mircea cel Bătrîn și a lui Dan al II-lea cel Viteaz. O a doua etapă cuprinde ultimele două treimi ale veacului al XV-lea și primii ani ai veacului următor. În condițiile întăririi presiunii turcești la Dunăre, lupta pentru apărarea independenței atinge apogeul sub conducerea lui Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare. În cea de-a treia etapă a luptei pentru apărarea independenței (1521—1541), în ciuda eforturilor unor domni ca Radu de la Afumați sau Petru Rareș, de a rezista cotropirii turcești, a avut loc aservirea țărilor romîne față de Poartă.

În condițiile creșterii presiunii și ale pericolului transformării țărilor romîne în pașalîcuri, în deceniul al V-lea al secolului al XV-lea, sub conducerea lui Iancu de Hunedoara s-a realizat vremelnic unitatea de luptă a poporului romîn împotriva turcilor. Ca și Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare au știut să organizeze avîntul maselor și îndeosebi al țărănimii, obținînd cu ajutorul mobilizării populare strălucite victorii asupra turcilor. Referindu-se la una din aceste victorii, cea dobîndită de oștile Moldovei la Vaslui, Karl Marx sublinia caracterul popular al oastei învingătoare. « Armata moldovenească — scria el — (compusă din 40.000 de oameni slab înarmați, țărani care fuseseră luați aproape direct de la plug, 5000 de țărani unguri... și 2000 de polonezi), deși mult mai slabă decît cea turcească, a zdrobit-o complet » [1].

În lucrare se arată că victoriile obținute de poporul romîn în lupta antiotomană la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea au slăbit puterea turcilor și au amînat pentru mai bine de un secol instaurarea dominației otomane în țările romîne. Această amînare a îngăduit poporului romîn în a doua jumătate a secolului al XV-lea un progres economic — cunoscut de altfel întregii Europe — întemeiat pe dezvoltarea producției de mărfuri, a orașelor, care n-ar fi fost cu putință în condițiile cuprinderii țărilor romîne în hotarele Imperiului otoman.

Vorbindu-se de luptele poporului romîn împotriva primejdiei otomane în vremea lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare, lucrarea de față apreciază — în lumina concepției marxist-leniniste — personalitatea acestor domni și meritele lor față de patrie.

---

[1] *Архив Маркса и Энгельса*, vol. VII, p. 203.

Agravarea contradicțiilor feudale la începutul secolului al XVI-lea în Ungaria și Transilvania a dus la izbucnirea războiului țărănesc condus de Gh. Doja, după înăbușirea căruia țărănimea dependentă a fost legată de glie.

În partea a treia a lucrării se analizează pentru prima dată în istoriografia românească urmările instaurării dominației otomane asupra țărilor române. Sînt cercetate obligațiile economice ale țărilor române față de Poarta otomană, insistîndu-se asupra consecințelor regimului economic al dominației otomane. Sînt prezentate instituțiile politice ale dominației otomane în țările române, situația raialelor și pașalîcurilor de pe teritoriul țărilor române, sînt scoase în evidență formele permanente de luptă ale poporului împotriva jugului otoman și este înfierat rolul odios al boierilor, trădători ai intereselor poporului și unelte ale exploatării otomane.

În volum se arată că, datorită subjugării economice a țărilor române intereselor turcești, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea este frînată dezvoltarea liberă a schimbului, a relațiilor marfă-bani. Principalele produse ale țării iau tot mai mult drumul Constantinopolului. În tendința de a mări cantitatea de cereale pe care să le valorifice pe piață, feudalii trec la reorganizarea domeniilor, căutînd să mărească exploatarea țăranilor sub forma rentei în muncă. În centrul atenției feudalilor începe să fie producția pe rezerva feudală, pe care ei o extind de cele mai multe ori în dauna delniței țărănești. Birurile tot mai grele care apasă asupra țăranilor, ca urmare a creșterii obligațiilor țărilor române față de Poartă, precum și tendința boierilor de a-și mări domeniile, fac ca un număr tot mai mare de țărani să-și piardă pămînturile în folosul boierilor.

Lărgirea rezervei feudale, accentul care începe să se pună pe clacă, forma cea mai grea de exploatare a țăranilor, făceau ca feudalii să caute să-și asigure forța de muncă absolut necesară creșterii producției de cereale și să-și întărească dreptul de stăpînire asupra țăranilor. Asigurarea forței de muncă neputînd fi făcută atîta timp cît țăranii beneficiau încă de dreptul de strămutare, feudalii din Țara Românească reușesc la sfîrșitul secolului al XVI-lea să desființeze dreptul de strămutare, să lege pe țărani de pămînt. Legarea de pămînt a țăranilor, legiferată apoi prin « legătura » lui Mihai Viteazul, a contribuit la adîncirea contradicțiilor de clasă, avînd o influență negativă asupra dezvoltării ulterioare a statului.

Situația de dependență politică a țărilor române față de Poarta otomană, obligațiile mereu sporite pe care turcii le pretindeau au determinat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea ridicarea la luptă împotriva lor, care culminează cu marile victorii obținute la sfîrșitul veacului, sub conducerea lui Mihai Viteazul, în vremea căruia se realizează pentru scurt timp unirea celor trei țări românești. Lucrările monografice ale istoricilor burghezi închinate studierii domniei lui Mihai Viteazul vădesc mărginirea istoriografiei vechi în explicarea științifică a fenomenelor istorice complexe. În afară de lucrarea lui P. P. Panaitescu, care încearcă o analiză a situației interne, nici un alt studiu monografic nu explică

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR"

politica externă a domniei lui Mihai Viteazul prin cea internă, nu arată pe ce forțe social-politice s-a sprijinit lupta antiotomană a poporului romîn, așa cum se face în volumul de față.

Un loc important îl ocupă în volum istoria culturii. Spre deosebire de istoricii din trecut, care au studiat fenomenele culturale fără legătură cu viața social-economică, autorii volumului de față explică evoluția culturii prin schimbările petrecute în baza economică a societății.

În lucrare se scoate în relief originalitatea culturii feudale românești, aportul poporului romîn la comunitatea de cultură a sud-estului european, cît și trăsăturile comune cu cultura popoarelor vecine. Este știut că istoricii burghezi considerau că evoluția culturii românești se datorește mai cu seamă influențelor venite dinafară, reducînd în acest chip rolul creator al poporului romîn. Astfel, de pildă, Sextil Pușcariu afirma că « aproape toate manifestările mai importante au luat ființă în urma unei influențe venite din Apus ». Combătînd asemenea concepții, în volum se arată că influențele străine nu pot avea un rol hotărîtor în dezvoltarea culturii sau artei feudale, care este legată în mod nemijlocit de dezvoltarea societății, de necesitățile ei, influențele fiind recepționate și asimilate numai în măsura în care corespundeau acestor necesități.

Vorbindu-se de rolul jucat de biserică în evul mediu, în volum se arată că și în țările romîne ea a sprijinit întărirea statului feudal și a contribuit la consolidarea relațiilor feudale, că ea apare — așa cum sublinia F. Engels — ca o « chintesență și consfințire a dominației feudale existente ». Ea a susținut un timp eforturile de apărare împotriva cotropirii unor puteri străine — mai întîi a unor state catolice, iar apoi a Imperiului otoman. Biserica a exercitat vreme îndelungată un adevărat monopol al culturii scrise, după cum ea a dat în bună parte și conținutul ideologic al operelor de artă. Sub conducerea bisericii s-au organizat principalele centre feudale de activitate cărturărească și artistică ale evului mediu. Promovînd o cultură ce propovăduia supunerea în fața exploatării feudale, considerate veșnice, biserica a devenit una din armele clasei dominante în exploatarea maselor muncitoare și în consolidarea poziției ei. Biserica a ajuns unul din cei mai mari proprietari feudali, exploatator nemilos al muncii țăranilor dependenți, mănăstirile bucurîndu-se de mari privilegii de imunitate, iar clerul înalt de drepturi excepționale.

Fără a se neglija studiul literaturii cu caracter religios — a cărei importanță a fost mult exagerată în trecut și căreia i s-a acordat acum locul ce-i revine — s-a dat o atenție deosebită elementelor de cultură laică, literaturii istorice, juridice etc., precum și acelor indici revelatori ai dezvoltării culturale într-o epocă dată, care sînt învățămîntul, tiparul și bibliotecile.

Se subliniază în mod deosebit importanța și originalitatea creațiilor culturale ale poporului, ignorate în sintezele istoricilor din trecut.

De-a lungul întregului volum, autorii au căutat să scoată în relief strînsele legături economice, politice și culturale dintre cele trei țări românești. Totodată,

ei au arătat rolul şi locul poporului romîn în istoria universală, importanţa europeană a luptelor şi victoriilor sale împotriva pericolului otoman.

Colectivul de autori este conştient de faptul că unele probleme nu au fost pe deplin rezolvate în volumul de faţă, deoarece stadiul actual al cercetărilor şi lipsa unor monografii nu au permis aprofundarea în egală măsură a tuturor problemelor tratate.

*

Realizarea acestui volum a fost precedată şi pregătită de cercetarea arhivelor din ţară şi străinătate, de o sistematică publicare a izvoarelor medievale şi de o largă acţiune de săpături arheologice.

În jurul problemelor importante, neglijate în trecut, obscure sau controversate, s-au organizat ample discuţii, în care s-au confruntat opinii diferite şi care s-au dovedit deosebit de utile în lămurirea acestor probleme. În timpul redactării volumului, vii şi fructuoase au fost discuţiile purtate asupra fiecărui capitol şi paragraf în parte. Observaţiile şi sugestiile făcute cu acest prilej au dus la îmbunătăţirea textelor.

Sub formă de machetă, volumul a apărut în cinstea celui de-al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Romîn (iunie 1960). Între 15 şi 17 noiembrie 1960, a avut loc la Bucureşti dezbaterea machetei, la care au participat: academicieni, membri corespondenţi ai Academiei R.P.R., cercetători de la institutele de istorie din Bucureşti, Cluj şi Iaşi, de la Institutul de istorie al Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., de la bazele Academiei din Sibiu şi Tg. Mureş, economişti, lingvişti, istorici de artă, jurişti, geografi, cadre didactice din învăţămîntul superior, istorici militari, directori de muzee etc.

Analiza amănunţită făcută în cursul dezbaterii şi completările propuse au constituit un real ajutor pentru colectivul de autori, care, ţinînd seama de ele, a acordat mai multă atenţie unor probleme ce erau insuficient tratate, a adăugat unele paragrafe şi a îmbunătăţit conţinutul altora.

În redactarea capitolelor, autorii au folosit toate realizările istoriografiei noastre marxiste, căutînd, totodată, să valorifice tot ce era pozitiv în istoriografia din trecut. Au fost folosite în manuscris o serie de lucrări — unele din ele întocmite special pentru volumul al II-lea şi închinate unor probleme mai dificile, insuficient lămurite şi care, ca monografii, vor vedea în curînd lumina tiparului. Dintre aceste lucrări amintim: Berza M., *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Romînească*; S. Goldenberg, *Meritul şi comerţul în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVI-lea*; Gündisch G., *Organizarea administrativă a saşilor în sec. XIV—XV*; Idem, *Colonizarea saşilor*; Ionescu Gr., *Istoria arhitecturii romîneşti*, vol. I; Manolescu R., *Evoluţia schimbului de mărfuri al Ţării Romîneşti şi Moldovei cu Braşovul în secolele XIV—XVI*; Mioc D., *Dezvoltarea agriculturii în Ţara Romînească şi Moldova în veacurile XIV—XVII*; Mioc D.-H. Chircă-Şt. Ştefănescu, *Evoluţia rentei feudale în*

Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVII; Mioc. D.-N. Stoicescu, *Circulația monetară în Moldova și Țara Românească în secolele XIV—XVII*; Mioc D.-N. Stoicescu-L. Lehr, *Evoluția prețurilor în Țara Românească și Moldova în veacurile XIV—XVII*; Nicolescu Corina, *Contribuții la începuturile culturii feudale românești*; Idem, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Antecedente și etape ale evoluției*; Olteanu Șt., *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în secolele X—XVII*; Panaitescu P. P., *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVI*; Pascu Șt., *Țărănimea din Transilvania în perioada feudalismului (sec. X—XVI)*; Stoicescu N., *Rolul curtenilor și slujitorilor în organizarea statelor feudale Țara Românească și Moldova.*

Un prețios îndrumar în munca autorilor — mai ales a celor care și-au asumat răspunderea scrierii în numele lui Barbu Cîmpina a părților care îi reveneau acestuia — l-au constituit cursurile, studiile și unele materiale ale sale, rămase inedite, în care regretatul istoric a studiat pentru prima dată în istoriografia noastră marxistă problemele feudalismului timpuriu, fărîmițării feudale și centralizării statului, punînd într-o lumină nouă domniile lui Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare. Dintre aceste lucrări amintim: *Curs de istorie medie a Romîniei predat la Fac. de istorie a Univ. C. I. Parhon din București în anii 1954—1955 și 1958—1959*; *Întemeierea domniei feudale în Țara Românească* (comunicare ținută la sesiunea științifică a Academiei R.P.R. din 26 sept. 1957); *Materiale privind feudalismul timpuriu*; *Lupta poporului român împotriva cotropirii otomane*, vol. I; *Rolul lui Iancu de Hunedoara în istoria Moldovei și a Țării Românești*; *Războiul Țării Românești din 1462. Rezultatele luptei conduse de Vlad Țepeș împotriva turcilor* și diverse alte materiale.

Au fost folosite de asemenea în manuscris și unele izvoare, pregătite pentru tipar de Institutul de istorie din București: *Informații din cronicile bizantine, rusești, bulgare și sîrbești privitoare la istoria Romîniei*, trad. de Al. Elian, N. Bănescu și P. P. Panaitescu; *Călători străini în țările române*, trad. de M. Bulgaru-Dersca, M. Holban și I. Totoiu; *Informații din cronicile turcești privitoare la istoria Romîniei*, trad. de M. Guboglu și M. Mustafa și *Documente osmane privitoare la istoria Romîniei*, trad. de M. Guboglu.

Comitetul de redacție al volumului a căutat să asigure o cît mai justă proporționare a capitolelor și paragrafelor, în funcție de importanța problemelor tratate, să unifice stilul diferiților autori etc.

La redactarea volumului, pregătirea lui pentru tipar, întocmirea bibliografiei și alegerea materialului ilustrativ, în afara colectivului de redacție, un aport deosebit a adus N. Stoicescu, cercetător la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. din București. La pregătirea pentru tipar a volumului a ajutat de asemenea D. Mioc, șef de sector la același institut. Selecționarea și aranjarea materialului ilustrativ au fost făcute cu ajutorul Corinei Nicolescu, șefa secției de artă feudală de la Muzeul de Artă R.P.R. La ilustrarea primei părți a volumului — feudalismul timpuriu — a contribuit și P. Diaconu, cercetător la Institutul de arheo-

logie al Academiei R.P.R. Indicele a fost alcătuit de un colectiv al secției de istorie medie al Institutului de istorie din București, alcătuit din: I. Donat (responsabil), S. Caracaș, O. Diaconescu, M. Bălan, D. Mioc, D. Simonescu, L. Lehr, Al. Gonța, St. Olteanu, C. Șerban, G. Cronț și R. Cămărășescu. Hărțile au fost întocmite de P. Polonic, desenator la Institutul de arheologie, pe baza indicațiilor date de: Șt. Pascu (pl. V, VII, XIII, XVI și fig. 81, 146, 147), D. Mioc (pl. XVIII, XIX și XX), P. P. Panaitescu (pl. XIII și XVI), Inst. de arheologie (pl. I), C. Mureșan (pl. XI) și S. Caracaș (fig. 100).

Comitetul de redacție aduce călduroase mulțumiri instituțiilor care, prin materiale puse la dispoziție și prin sugestii au contribuit la realizarea prezentului volum: Institutul de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., Școala Superioară de partid « Ștefan Gheorghiu », Institutul de arheologie al Academiei R.P.R., Muzeul de artă R.P.R., secția feudală, Direcția Monumentelor Istorice, Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R., Secția Manuscrise a Academiei R.P.R., Secția Stampe a Academiei R.P.R., Muzeul Militar Central, Muzeul de istorie a orașului București, Muzeul de istorie a Moldovei, Muzeul Regional Constanța etc.

COMITETUL DE REDACȚIE

IZVOARE

Cercetătorul epocii feudale din istoria Romîniei are la dispoziţia sa, în afară de papirusuri, toate categoriile de izvoare care stau la îndemîna celui ce studiază trecutul mai îndepărtat al regiunilor noastre (vezi vol. I, *Izvoare*, p. XXXIX—LXVII). În plus, el poate folosi şi unele tipuri noi de izvoare — fie că sînt specifice acestei orînduiri, fie că păstrarea lor nu a fost cu putinţă pentru vremurile mai vechi. Deosebirea esenţială dintre izvoarele istoriei vechi şi acelea ale istoriei medii constă în faptul că pe măsură ce devine mai bogată informaţia pe care o oferă unele categorii de izvoare scrise — îndeosebi cele documentare şi narative — rolul izvoarelor arheologice, ca şi al celor epigrafice şi numismatice, se află în descreştere, fără însă ca ele să-şi piardă interesul pentru istoric, în tot cursul perioadei de care se ocupă volumul de faţă.

1. IZVOARE ARHEOLOGICE

După cum s-a mai amintit (vol. I, p. LI), arheologia feudală este, în ţara noastră, o disciplină ştiinţifică nouă, constituită în anii puterii populare. Dacă în trecut s-au întreprins săpături la unele monumente medievale — ca, de pildă, acele mai vechi, ale arheologului austriac Romstorfer, la Suceava, sau ale Comisiunii Monumentelor istorice la Curtea de Argeş, unde au fost descoperite morminte cu inventar important şi urmele unei vechi curţi domneşti — ele au avut un caracter oarecum întîmplător. Lipseau atît viziunea clară a posibilităţilor pe care le oferă cercetările arheologice în studiul societăţii feudale, cît şi un plan de investigaţii sistematice, elaborat pe baza unor poziţii teoretice fundamentate ştiinţific. De aceea numai însuşirea de către medievistica romînească a concepţiei şi metodei marxist-leniniste a istoriei a putut determina constituirea unei arheologii feudale în ţara noastră.

Săpăturile arheologice privind perioada feudalismului timpuriu, efectuate mai întîi în vechile centre romano-bizantine din Dobrogea, au fost extinse asupra întregului teritoriu al ţării. Încă de pe acum, ele au dat la iveală numeroase

aşezări, cetăţi, cimitire, îmbogăţind cunoştinţele noastre asupra acestei perioade şi confirmînd informaţiile izvoarelor scrise. De aceea cititorul acestui volum va întîlni frecvent menţionate staţiuni arheologice ca cele de la Garvăn-Dinogeţia, Capidava, Păcuiul lui Soare, în Dobrogea; Dridu şi Bucov, în Muntenia; Moreşti, Someşeni, Moldoveneşti, Ciumbrud, în Transilvania; Hlincea, Răducăneni, Dăneşti, în Moldova — pentru a ne rezuma la cîteva dintre ele.

Descoperirile arheologice au adus o contribuţie substanţială la elucidarea unei serii de probleme de bază pentru istoria veacurilor X—XIII: stadiul de dezvoltare a forţelor de producţie, cristalizarea şi maturizarea treptată a relaţiilor feudale, primele formaţiuni politice de tip feudal de pe teritoriul Republicii Populare Romîne. Datorită săpăturilor arheologice, cunoaştem azi unele urme ale culturii romîneşti din veacul al X-lea şi îndepărtatele origini ale artei noastre feudale. Legăturile economice, politice şi culturale cu regiunile vecine, raporturile complexe cu Rusia Kieviană şi dominaţia Bizanţului la Dunărea de jos apar şi ele într-o lumină cu totul nouă.

Continuarea investigaţiilor pe teren şi adîncirea interpretării istorice a materialelor descoperite vor constitui şi de aici înainte principala cale de îmbogăţire a cunoştinţelor noastre cu privire la feudalismul timpuriu.

Esenţiale pentru studiul acestei perioade, cînd ştirile scrise sînt încă puţin numeroase, izvoarele arheologice aduc un aport preţios şi în cercetarea feudalismului dezvoltat. De pe acum, săpăturile de la Suceava, Putna, Piatra Neamţ, Vaslui, Bîrlad, Bucureşti, Tîrgşor oferă date importante cu privire la existenţa unor aşezări rurale pe locul viitoarelor oraşe (contribuind astfel la explicarea procesului de formare a oraşelor), la dezvoltarea forţelor de producţie în domeniul meşteşugurilor, la structura socială a oraşului feudal, la formele vieţii de curte ca expresie a organizării statului feudal, la sistemul de fortificaţii etc. Continuarea şi extinderea cercetărilor arheologice privind feudalismul dezvoltat va uşura lămurirea problemelor istorice chiar şi acolo unde dispunem de izvoare scrise mai abundente.

Contribuţia tot mai importantă a arheologiei feudale la dezvoltarea ştiinţei istorice în ţara noastră se oglindeşte şi în numărul în continuă creştere al rapoartelor de săpături şi studiilor din acest domeniu, care se publică în *Studii şi cercetări de istorie veche* şi *Materiale şi cercetări arheologice*, sau în alte periodice. Arheologia medievală romînească a ajuns în momentul de faţă la stadiul publicării de monografii (Capidava, Cetatea Şcheia).

În afara resturilor materiale scoase la lumină prin săpături arheologice, din epoca feudală s-au păstrat şi o serie de monumente (uneori atinse în cursul vremurilor de transformări mai mult sau mai puţin importante), precum şi numeroase obiecte conservate în muzee şi colecţii. Ele servesc în primul rînd studiilor de istoria artei — care folosesc deopotrivă şi materialele ieşite din săpături — dar aduc şi informaţii de ordin istoric general, ca orice alt material

arheologic. De altminteri, însuşi studiul creaţiunilor artistice, care formează un capitol important al manifestărilor conştiinţei sociale, duce în ultimă analiză la mai buna cunoaştere a procesului de dezvoltare a societăţii.

2. IZVOARE SCRISE

Izvoarele scrise constituie principala sursă de informare pentru istoria epocii feudale. Ele aparţin unor categorii foarte variate şi pot fi clasificate atît după cuprinsul lor, cît şi după materialele pe care sînt scrise.

Izvoarele epigrafice. Inscripţiile medievale care ni s-au păstrat sînt scrise pe materiale foarte felurite: inscripţii pe piatră, pe cărămidă sau tencuială, pe lemn (construcţii sau obiecte), pe vase de ceramică, pe obiecte de metal, precum şi inscripţii brodate pe veşminte sau obiecte. Ele ajută la datarea construcţiilor şi obiectelor şi aduc, pe lîngă informaţii cu privire la meşteri sau la difuzarea scrisului în sînul societăţii, şi ştiri de istorie social-politică (ex.: inscripţia de la Mircea Vodă, grafitul din biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeş, pisania bisericii din Războieni, piatra de mormînt a lui Radu de la Afumaţi).

Interesul pe care-l prezintă a făcut ca publicarea lor sporadică să înceapă foarte de timpuriu (S. Gheorghiescul, *Mormintele, odoarele, inscripţiile şi clopotele mănăstirii Putna din Bucovina*, în *Arh. Rom.*, t. II, Iaşi, 1845, p. 399—422). O contribuţie de o reală importanţă în publicarea inscripţiilor a fost aceea a episcopului Melchisedec (*Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 monastiri şi biserici antice din Moldova*, Bucureşti, 1885) şi a lui Gr. Tocilescu (*Raporturi asupra cătoru-va mănăstiri, schituri şi biserici din ţeară*, în *An. Acad. Rom.*, s. II, t. VIII, secţ. II. *Memorii şi notiţe*, Bucureşti, 1887). În trecut, efortul cel mai mare în această privinţă a fost făcut, însă, de N. Iorga, care în *Inscripţii din bisericele Romîniei* (I—II, Bucureşti, 1905—1908) şi în *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene* (Bucureşti, 1906, vol. XIII din *Studii şi documente*) a publicat peste 2000 de inscripţii medievale. Adunarea lor sistematică şi exhaustivă a fost întreprinsă de un colectiv al Institutului de istorie al Academiei R.P.R. În prezent se află sub tipar primul volum al colecţiei *Inscripţiile medievale ale Romîniei*, cuprinzînd 1214 inscripţii de la monumentele şi mai ales din muzeele oraşului Bucureşti.

Izvoarele numismatice. Ca şi izvoarele arheologice, cele numismatice prezintă o importanţă mai mare pentru istoria feudalismului timpuriu, în care depozitele monetare ne informează asupra curentelor de schimburi comerciale şi, indirect, asupra dezvoltării social-economice, dînd şi indicaţii cu privire la unele fenomene politice. Ele îşi păstrează interesul şi pentru perioada feuda-

lismului dezvoltat, în măsura în care materializează şi completează informaţiile izvoarelor scrise. Dezvoltarea producţiei de mărfuri în sînul societăţii feudale face ca problemele circulaţiei monetare să capete tot mai mult interes pentru istoricul medievist. Colecţiile din ţara noastră, ca acelea ale Cabinetului numismatic de pe lîngă Biblioteca Academiei R.P.R. şi Muzeului arheologic din Cluj, posedă serii deosebit de bogate de monede care au circulat în cursul evului mediu şi în primul rînd de monede emise în cuprinsul celor trei ţări romîneşti.

Interesul pentru numismatica Transilvaniei a început să se vădească încă din secolul al XVIII-lea, cînd M. Schmeizel a studiat monedele de aur şi de argint emise în această ţară, în lucrarea *Erläuterung Gold- und Silberner Müntzen von Siebenbürgen* (Halle, 1748). La începutul secolului al XIX-lea, St. Schönwisner a publicat monede din Transilvania în *Catalogus nummorum Hungariae et Transylvaniae* (Budapesta, 1807). Un corpus al monedelor din Ungaria medievală, cuprinzînd şi pe cele din Transilvania, a fost alcătuit de L. Réthy *(Corpus nummorum Hungariae*, 2 vol., Budapesta, 1899—1907), iar catalogul monedelor şi medaliilor bătute în Transilvania cu începere din 1538 a fost întocmit de A. Resch *(Siebenbürgische Münzen und Medaillen vom 1538 bis zur Gegenwart*, Sibiu, 1901).

Pentru Moldova şi Ţara Romînească, primele materiale numismatice au fost publicate de D. A. Sturdza *(Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romänien (Moldau und Walachei)*, Viena, 1874 şi în B. P. Hasdeu *(Magnum Etymologicum Romaniae*, III, 1893, sub cuvîntul *Ban)*, apoi de E. Fischer *(Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthumes Moldau*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, IX, 1901, p. 3—53), N. Docan *(Notiţă despre monedele lui Petru Muşat*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XXX, 1906—1907, p. 117—182 şi *Studii privitoare la numismatica Ţerii Româneşti, ibidem*, s. II, t. XXXII, 1910, p. 459—567) şi mai ales de C. Moisil (*Monetăria Ţării Romîneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, Cluj, 1924, extras din *An. Inst. ist. naţ. Cluj*, III, 1924—1925, p. 107—159, ş.a.), care a îmbrăţişat într-un studiu de ansamblu întreg teritoriul patriei *(Istoria monetei în Romînia*, în *Cronica numismatică şi arheologică*, I—IV, 1920—1924). În prezent, studiile numismatice se îndreaptă tot mai mult spre elucidarea problemelor economice legate de circulaţia monetară, fără a părăsi însă preocupările descriptive, de a căror preciziune depinde în mare măsură însăşi valoarea interpretărilor istorice. Începînd din anul 1957, ele au la dispoziţie o nouă publicaţie proprie, *Studii şi cercetări de numismatică*.

Izvoarele sigilografice şi heraldice. Sigiliile (peceţile), folosite pentru a garanta autenticitatea actelor, servesc ca izvor istoric atît prin reprezentările (efigiile) pe care le poartă (piese de costum, armament etc.), cît şi prin legenda ce însoţeşte efigia, care cuprinde de multe ori ştiri de istorie politică sau de organizare administrativă, netransmise de alte izvoare. Astfel, de exemplu,

sigiliile ducilor Paristrionului sînt un izvor de bază pentru istoria organizării politice bizantine la Dunărea de jos.

Importante sînt de asemenea sigiliile oraşelor şi ale breslelor (vezi Em. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Romîneşti*, în *Documente privind istoria Romîniei, Introducere*, II, Bucureşti, 1956, p. 331—558 şi S. Jakó, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrşitul sec. al XV-lea)*, *ibidem*, p. 559—633).

Sigiliile poartă adesea reprezentări heraldice, adică stema sau blazonul posesorului (persoană fizică sau instituţie). Stemele figurează uneori şi pe clădiri, mobile, obiecte şi constituie şi ele un izvor istoric, putînd servi la operaţiuni de datare sau de identificare a apartenenţei, la stabilirea unor filiaţiuni sau chiar la lămurirea unor probleme politice.

Izvoarele cartografice. Pe măsura îmbogăţirii cunoştinţelor geografice şi a progreselor metodei de cartografiere, hărţile ajung să dea informaţii tot mai numeroase, nu numai cu privire la cadrul fizic, ci şi de ordin politic şi economic. Regiunile noastre sînt astfel prezentate în mapamonduri cum e acel al arabului Idrisi, din 1154, în unele portulane (hărţi nautice) bizantine şi mai ales, după pătrunderea negustorilor italieni în Marea Neagră, în hărţile italiene şi majorcheze (mai importante, portulanul din 1318 al genovezului Pietro Visconti, acel din 1339 al majorchezului Angelino Dulcert şi harta veneţiană din 1367 a fraţilor Pizzigani). Pentru rolul economic al unor porturi de pe coasta Mării Negre aceste hărţi sînt unicul izvor. Prima hartă a Transilvaniei, datorată lui Honterus, a fost tipărită la Basel, în 1532, iar a Moldovei, de Reichersdorffer, la Viena, în 1541. De la sfîrşitul secolului al XVI-lea se păstrează şi hărţi ale Ţării Romîneşti. Culegeri ale informaţiilor cartografice şi reproduceri de hărţi privind regiunile noastre au dat N. Grămadă (*La Scizia minore nelle carte nautiche del Medio Evo*, în *Ephemeris Dacoromana*, IV, 1930, p. 212—256) şi M. Popescu-Spineni (*Romînia în istoria cartografiei*, I—II, Bucureşti, 1938). Portulanele bizantine au fost publicate de A. Delatte (*Les portulans grecs*, 2 vol. Liège-Paris-Bruxelles, 1947—1958). Biblioteca Academiei R.P.R. posedă, în albumul lui Dem. Dimăncescu, intitulat *Monumenta cartographica Moldaviae, Valachiae et Transilvaniae*, reproducerile hărţilor medievale privind ţările romîne.

Izvoarele documentare[1]. Sub numele de izvoare documentare înţelegem actele de diferite categorii, ieşite din activitatea practică a instituţiilor şi a particularilor şi care urmăresc satisfacerea unor interese imediate. După locul lor de emisiune, înlăuntrul sau în afara hotarelor propriei ţări, documentele se împart în interne şi externe. Ultimul termen se aplică şi actelor privind relaţiile unui

[1] În accepţiunea largă a termenului, prin document se înţelege în istoriografie orice informaţie capabilă să ajute la reconstituirea trecutului.

stat cu alte state sau celor date în folosul unor particulari trăind sub jurisdicția unui stat străin.

Documentele interne constituie principala bază de informație a medievistului. Ele îngăduie elucidarea problemelor esențiale ale epocii căreia îi este închinat volumul de față: formarea proprietății feudale, imunitățile de care se bucura marele domeniu, formele rentei feudale și obligațiile față de domnie, producția meșteșugărească și schimbul de mărfuri etc. Deși emise în general de reprezentanții clasei dominante, exprimînd deci interesele și poziția de clasă ale acesteia, ele ne dau totuși și unele știri cu privire la constrîngerea extraeconomică și la lupta de clasă.

Pentru Moldova și Țara Romînească, din ansamblul documentelor interne, pe primul plan se situează ca importanță actele emise de cancelaria domnească, iar pentru Transilvania, cele emise de cancelaria voievodală, de capitlurile episcopale și de locurile de adeverire. Cel mai vechi act emis de cancelaria Țării Romînești pe care îl cunoaștem — a cărui mențiune s-a păstrat într-un document din sec. al XVII-lea — este din 1351—1352; din cancelaria Moldovei, actul cel mai vechi e din 1384, iar din aceea a voievodului Transilvaniei, din 1248. Din prima jumătate a veacului al XIII-lea s-au păstrat și acte emise de unii dregători din Transilvania (judecătorii din comitatul Bihor). Din Țara Romînească și Moldova, astfel de acte nu ni s-au păstrat decît cu începere de la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Pentru istoria social-economică a Transilvaniei în perioada feudalismului timpuriu, un izvor deosebit de prețios este « Registrul de la Oradea », în care sînt consemnate 389 rezumate ale pricinilor judecate în fața capitlului bisericii din Oradea, între anii 1208—1235. Un alt izvor provenind din același loc, anume « Statutele capitlului de la Oradea », cuprinde știri cu privire la relațiile dintre țărănimea dependentă și capitlul episcopal, precum și la veniturile episcopatului de Oradea în secolul al XIV-lea.

O categorie de izvoare fundamentală pentru cunoașterea relațiilor agrare din Transilvania medievală o constituie urbariile. Pentru perioada cuprinsă în acest volum s-au păstrat mai ales conscripții urbariale privind domeniile cetăților: Făgăraș (1508), Hunedoara (primele decenii ale sec. XVI), Șiria-Arad (1525), Gilău-Cluj (ultimele decenii ale sec. XVI).

Pentru istoria economică și legăturile comerciale dintre cele trei țări românești foarte importante sînt registrele vamale ale unor orașe transilvănene: Sibiu (*Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt, 1380—1516*, Sibiu, 1880), Brașov (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. I—III. *Rechnungen aus 1503—1571*, Brașov, 1886—1890), Cluj, Sighișoara (extrase din registre, publicate de N. Iorga, în colecția Hurmuzaki, vol. XI—XII).

Pentru Țara Romînească și Moldova dispunem în mult mai mică măsură de izvoare de acest fel, care să privească în chip special istoria social-economică. Din catastifele de venituri ale domniei (dări, vămi), nu ni s-au păstrat decît

prea puține frînturi din veacul al XVI-lea (de ex., acele privind oieritul în vremea lui Petru Șchiopul, încasările vămii de la Hotin în 1592 etc.).

Între actele provenite din cancelariile domnești dar privind relațiile externe, menționăm tratatele încheiate cu alte state și instrucțiunile solilor trimiși de domni și principi — izvoare însemnate pentru istoria politică, dar cuprinzînd uneori și clauze de natură economică — precum și privilegiile comerciale acordate negustorilor străini, care aduc informații asupra producției, schimburilor și sistemului vamal (ex. privilegiul acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni în 1408).

Acte emise de cancelariile orășenești în această epocă s-au păstrat relativ puține din Moldova și Țara Românească, mai numeroase din Transilvania. Ele aduc știri de mare interes cu privire la organizarea orașelor, proprietatea imobiliară, activitatea comercială și meșteșugărească. Primul act orășenesc din Transilvania ajuns pînă la noi datează din 1292, iar din Moldova — o scrisoare a conducerii orașului Baia către conducerea orașului Liov — e din 1421.

Cel mai vechi act privat din Țara Românească e un act de danie pentru mănăstirea Cutlumus de la Athos, din 1413; din Moldova, cel mai vechi act privat — de asemenea un act de danie — e din 1448, iar din Transilvania, din 1286. Păstrate în număr redus pînă în secolul al XV-lea, actele private devin mai frecvente începînd din veacul următor. Ele privesc îndeobște transmisiunea proprietății funciare. Și aici e de subliniat raritatea pentru această epocă a catastifelor de averi și venituri ale stăpînitorilor feudali (ex. catastiful Galatei din 1588), precum și lipsa registrelor de socoteli ale negustorilor, despre care avem numai unele mențiuni pentru această epocă.

Pentru istoria Transilvaniei, registrele de breaslă și chiar catastifele unor meșteri conțin date utile cu privire la producția de mărfuri în orașe și la desfacerea acestora.

Începînd din secolul al XV-lea, ni s-au păstrat și unele scrisori particulare (ex. scrisoarea lui Tricolici vornicul, datată din 1481); din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea avem bogata corespondență a familiei lui Mihnea Turcitul.

Între izvoarele documentare interne sînt și pomelnicele, cel mai vechi și mai valoros fiind pentru Transilvania cel aflat în statutele capitlului din Oradea, de la 1374, iar pentru Moldova acela al mănăstirii Bistrița — început în 1407 — care cuprinde lista celor dintîi domni moldoveni, rudeniile de la Kiev, Moscova și Bizanț ale lui Ștefan cel Mare, o bună parte din boierime cu filiația ei, clerici, copiști de manuscrise. Din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea avem pomelnicul frăției blănarilor și cojocarilor din Suceava, cu informații despre populația meșteșugărească a orașului. Unele însemnări pe cărți și manuscrise dau și ele informații de ordin politic și cultural. Asupra importanței acestor izvoare a atras atenția N. Iorga încă din 1921 (*Istoria țării prin cei mici*, în *Rev. ist.*, VII, 1921, p. 26—62).

M. Kogălniceanu, în *Arhiva românească* (I, 1840), N. Bălcescu şi A. T. Laurian, în *Magazin istoric pentru Dacia* (I, 1845) au fost cei dintîi istorici care, în Ţara Românească şi Moldova, au întreprins editarea de documente interne privind epoca feudală. În acelaşi an cînd Kogălniceanu începea publicarea « Arhivei româneşti », se tipărea la Petersburg, prima colecţie de acte româneşti în limba slavă, datorată lui Iurii Venelin *(Влахоболгарские или дакославянские грамоты)*. După încetarea atît de timpurie a publicaţiilor amintite ale lui Bălcescu şi Kogălniceanu, Th. Codrescu a întreprins, în 1852, editarea unei întinse culegeri, cuprinzînd materiale istorice foarte felurite, dar cu precumpănire documente interne. Această culegere, intitulată *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale şi alte acte*, este formată din 25 de volume (1852—1895) şi, deşi lipsită de valoare ştiinţifică din punctul de vedere al metodei de editare, a adus multă vreme servicii istoricilor şi continuă să aducă, în ce priveşte documentele care nu au fost reeditate de atunci. Izvoare documentare au fost publicate şi de Al. Papiu Ilarian, în *Tezaur de monumente istorice pentru Romînia* (I—III, 1862 — 1864), închinat în primul rînd izvoarelor narative. Un pas însemnat înainte în editarea documentelor interne este reprezentat de *Arhiva istorică a Romîniei* (I — III, 1864 — 1867), editată de Hasdeu, în care se publică de asemenea şi alte categorii de izvoare.

Lăsată în seama iniţiativelor individuale, cu toate eforturile cercetătorilor, publicarea izvoarelor documentare interne, esenţială pentru dezvoltarea studiilor istorice, făcea în ultimele decenii ale veacului trecut progrese cu totul lente. Abia la 1901, Nicolae Iorga — care în 1899—1901 publicase două volume de *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, importante nu numai pentru relaţiile Moldovei cu acest oraş, ci şi ca monumente de veche limbă românească — întreprindea vasta sa colecţie intitulată *Studii şi documente* (vol. I—XXXI, 1901—1916), culegere neunitară şi aceasta, dar în care documentele interne predomină. Cu toate defectele ei de editare, colecţia lui Nicolae Iorga a pus la dispoziţia cercetătorilor un material informativ imens, ea rămînînd pînă astăzi una din culegerile de bază.

Între publicaţiile de documente interne iniţiate în primul deceniu al secolului nostru, alături de acele cuprinzînd acte oltene ale lui Al. Ştefulescu (în primul rînd, *Documente slavo-române relative la Gorj*, Tg. Jiu, 1908), avem culegerile lui Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise* (I—VI, 1906—1933) şi *Surete şi izvoade* (I—XXV, 1906—1933). În aceeaşi vreme, un aport de o deosebită valoare, atît prin bogăţia ştirilor cuprinse, cît şi prin nivelul ştiinţific înalt al ediţiei, îl aducea Ion Bogdan prin publicarea fondului de scrisori ale domnilor şi boierilor din Ţara Românească, păstrat în arhivele Braşovului *(Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, I, *1413—1508*, Bucureşti, 1905). În acelaşi an apăreau de asemenea: I. Bogdan, *Documente moldoveneşti din sec. XV şi XVI în archivul Braşovului* (extras din *Convorbiri literare*, XXXIX, 1905, p. 752—774 şi 828—868) şi St. Nicolaescu,

Documente slavo-romîne cu privire la relaţiile Ţării Romîneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI (Bucureşti, 1905). Ediţia de documente slavo-romîne a lui Gr. Tocilescu *(534 documente slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603)*, deşi tipărită la Viena în 1905—1906, nu avea să fie broşată şi difuzată decît în 1931, prin îngrijirea lui I. Bianu.

O dată importantă în editarea documentelor interne a fost marcată de apariţia în 1913, după ani lungi de pregătire, a celor două volume cuprinzînd *Documentele lui Ştefan cel Mare*, tipărită de Ion Bogdan în colecţia Comisiei istorice a Romîniei. Această culegere, exhaustivă în limitele posibilităţilor autorului, urma să fie doar începutul unei publicări sistematice a documentelor interne. Proiectul nu va fi reluat decît aproape două decenii mai tîrziu, de către M. Costăchescu, care va da — cu un supliment pentru domnia lui Ştefan cel Mare — seria documentelor moldoveneşti pînă la Petru Rareş *(Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I—II, Iaşi, 1931—1932; *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod (1504—1517)*, Bucureşti, 1940; *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (1517—1527)*, Iaşi, 1943). În acelaşi timp, P. P. Panaitescu începea o publicaţie corespunzătoare pentru Ţara Romînească: *Documentele Ţării Romîneşti*, I, *Documente interne (1369—1490)*, Bucureşti, 1938.

În Transilvania — unde Vasile Pop întocmise încă din 1821—1824 cel dintîi « Diplomatariu romînesc », cuprinzînd documente privitoare la toate cele trei ţări, pe care însă nu l-a putut tipări — izvoarele documentare interne căpătau un loc tot mai important în publicaţii ca *Magazin für Geschichte... Siebenbürgens* (I, 1844), editat de Anton Kurz, sau *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*. Apoi, între 1853 şi 1857, J. Teleki publică 12 volume de documente — interne şi externe — din epoca Huniazilor *(A Hunyadiak kora Magyarországon)*, colecţie cu multe lipsuri sub raportul metodei de editare, însă folositoare şi azi pentru materialul nepublicat în alte colecţii. În acelaşi timp (1857), G. D. Teutsch şi F. Firnhaber dădeau primul volum, cuprinzînd documente din secolele XI—XIII, dintr-un *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, a cărui continuare nu a mai apărut. Numeroase documente referitoare la Transilvania au mai fost publicate în colecţii generale privind Ungaria medievală, cum este aceea a lui G. Fejér *(Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 43 vol., Buda, 1829—1844), urmată de altele, care dovedesc progresele metodei de editare (G. Wenczel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, 12 vol., Pesta, 1860—1874; *Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis*, 7 vol., Budapesta, 1878—1920; *Török-magyarkori állam-okmánytár* — diplome din epoca turco-maghiară — 9 vol., Budapesta, 1863—1872 etc.).

În ultima treime a secolului trecut, se iniţiază colecţii speciale, ca aceea privitoare la secui: *Székely oklevéltár*, 8 vol., 1872—1934. Superioară colecţiei amintite, din punctul de vedere al editării, este de la început colecţia de documente cu privire la saşi, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in*

Siebenbürgen (ed. Fr. Zimmermann-C. Werner-Fr. Müller şi G. Gündisch, 4 vol., 1892—1937). Alte publicaţii strîng documentele referitoare la unele oraşe sau comitate, cum sînt: Clujul (E. Jakab, *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*, 2 vol., Budapesta, 1870—1888), Caraşul (Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, 4 vol., Budapesta, 1883—1885, dintre care ultimele două cuprind documente dintre anii 1339—1853), Timişul (T. Ortvay-Fr. Pesty, *Temes vármegye és Temesvár város története*, volumul al IV-lea, apărut în 1896, cuprinde documente din anii 1183—1430). N. Densuşianu publică la Bucureşti, în 1885, *Monumente pentru istoria Ţării Făgăraşului*, iar I. Mihalyi tipăreşte la Sighet, în 1900, *Diplome maramureşene din sec. XIV—XV*. La sfîrşitul secolului al XIX-lea începe şi publicarea documentelor privitoare la marile domenii feudale, continuată în cursul secolului nostru. S-au pus astfel la dispoziţia cercetătorilor arhivele bogate ale domeniilor Károlyi, Teleki, Bánffy, Csáki etc. În sfîrşit, documentele referitoare la romînii din Transilvania în sec. XIII—XIV au fost adunate într-un volum de L. Fekete-Nagy şi L. Makkai, apărut sub titlul *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* (Budapesta, 1941), în care se publică regestele documentelor editate pînă atunci şi numeroase documente inedite. Scopurile propagandistice urmărite de această ediţie îi scad însă mult valoarea ştiinţifică.

Oricît de valoroase ar fi fost unele din iniţiativele individuale amintite, ele nu puteau duce la realizarea corpusului complet al documentelor interne, sarcină ce depăşea forţele şi posibilităţile materiale ale unor cercetători izolaţi. Editarea unui atare corpus se impunea însă ca o necesitate absolută, ea singură putînd asigura baza de informaţie care să permită tratarea ştiinţifică a istoriei patriei. Tipărirea corpusului de documente interne nu a devenit posibilă decît atunci cînd în ţara noastră s-a schimbat însăşi concepţia despre ştiinţa istorică, în regimul de democraţie populară, care a pus la dispoziţie şi întinsele mijloace materiale, cerute de o atît de complexă acţiune ştiinţifică. Încă din toamna anului 1948, Prezidiul Academiei R.P.R. a hotărît constituirea, la Bucureşti, Cluj şi Iaşi, a unor foarte largi colective de specialişti, care să cerceteze în mod sistematic toate fondurile de arhivă din ţară şi publicaţiile de documente, să transcrie, să traducă în romîneşte, atunci cînd redacţia originală e într-o limbă străină, şi să pregătească pentru tipar, cu aparatul critic necesar, toate documentele interne pînă la 1700 (după această dată, ţinînd seama de bogăţia fondurilor arhivistice, publicarea documentelor, care nu mai poate fi exhaustivă, făcîndu-se pe baza altor criterii).

Rezultatele acestei munci colective sînt volumele referitoare la evul mediu din *Documente privind istoria Romîniei*, colecţie compusă din trei serii: A. Moldova; B. Ţara Romînească; C. Transilvania. În cele 27 volume apărute între anii 1951—1956 sînt cuprinse, în traducere şi în mare parte şi în facsimile (pentru Transilvania, se dau şi originale latine), documentele Moldovei şi Ţării Romîneşti pînă la 1625, iar ale Transilvaniei, care dispune de arhive mult mai bogate, pînă la 1350.

Transcrierea originalelor, efectuată pentru Moldova şi Ţara Romînească pînă la 1700, se află în arhiva Institutului de istorie din Bucureşti şi a putut fi folosită, atît la elaborarea a diferite lucrări, cît şi la aceea a volumelor închinate evului mediu din *Istoria Romîniei*. Pentru Transilvania, cercetările arhivistice au fost duse pînă la 1437.

Colecţia *Documente privind istoria Romîniei* este precedată de două volume de *Introducere* (Bucureşti, 1956), care constituie o temeinică bază pentru studiul disciplinelor auxiliare ale istoriei (paleografie, diplomatică, cronologie, sigilografie). Seriile de documente sînt însoţite de indici analitici, care pun în valoare informaţiile cuprinse în colecţii şi uşurează cercetarea (au apărut pînă acum indicii de locuri ai seriei Ţara Romînească).

Paralel cu continuarea colecţiei, se pregăteşte în prezent o nouă ediţie a volumelor tipărite, cuprinzînd de data aceasta şi originalele documentelor, împreună cu achiziţiile din ultimul deceniu ale arhivelor publice.

Încă de pe acum, importanţa culegerii de documente interne iniţiate de Academia R.P.R. se poate judeca după informaţia incomparabil mai largă care stă la baza studiilor de istorie social-economică apărute în ultimii ani.

Izvoarele documentare externe ale istoriei Romîniei cuprind ansamblul informaţiilor referitoare la trecutul patriei, care se află în acte emise în alte ţări, fie că adresanţii acestora sînt tot străini, fie că ei sînt din ţările noastre (instituţii sau particulari). Relaţiile ţărilor romîne cu alte state, rolul lor în viaţa politică a Europei răsăritene, interesul stîrnit de acţiunile militare ale celor trei ţări şi în special de lupta lor antiotomană, iar într-o epocă ceva mai tîrzie chiar posibilităţile de legături economice şi de exploatare a bogăţiilor lor, au făcut ca acest material informativ, care se află răspîndit în arhivele din întreaga Europă, să fie foarte bogat. El completează în chip util informaţia documentelor interne, îndeosebi în ce priveşte istoria politică, dar aduce de multe ori şi ştiri de altă natură. Varietatea tipurilor de izvoare documentare externe este de asemenea foarte mare; aici se vor indica numai cele mai importante dintre ele.

Un mare grup de acte este legat de relaţiile politice ale ţărilor noastre cu alte state. El cuprinde mai întîi documentele emise de cancelariile acestor state cu prilejul încheierii tratatelor de alianţă, fie în forma stabilirii de raporturi de vasalitate-suzeranitate, fie sub aceea a unei simple colaborări. Încheierea tratatelor, ca şi desfăşurarea obişnuită a relaţiilor diplomatice comportau schimburi de solii, însoţite de instrucţiuni scrise şi încheiate prin rapoarte ale solilor, care cuprind uneori însăşi desfăşurarea discuţiilor (ex., lungul dialog dintre Ştefan cel Mare şi solul polon Firley, în 1503). Cîteodată au fost trimise în ţările noastre solii de o durată mai lungă (de ex., reprezentanţii împăratului Ferdinand I la curtea lui Despot vodă sau cei ai împăratului Rudolf al II-lea pe lîngă Mihai Viteazul), care trimit rapoarte amănunţite, cu analiza situaţiei generale a ţării. Ţările romîne sînt cuprinse uneori şi în tratatele încheiate între

alte puteri (ex., tratatele regilor Ungariei cu Imperiul otoman). Totodată, conducătorii diferitelor state, ca şi unii mari dregători, comandanţi militari, prelaţi, caută să fie cît mai bine informaţi sau, în ce-i priveşte pe cei din urmă, informează la rîndul lor autorităţile de care ţin, după cum se fac schimburi de informaţii şi între curţile aliate. De aici numărul tot mai mare de rapoarte sau scrisori cu caracter informativ, în care sînt pomenite şi situaţii de la noi. Între acestea, un loc deosebit îl au rapoartele ambasadorilor pe lîngă Poartă şi mai ales acele ale reprezentanţilor Veneţiei, observatori atenţi ai celor petrecute în ţările romîne şi bine informaţi asupra raporturilor noastre cu Imperiul otoman, asupra obligaţiilor materiale faţă de acesta şi, uneori, chiar asupra situaţiei interne de la noi.

Dominaţia otomană asupra ţărilor romîne a dat naştere unei categorii speciale de izvoare, anume documentele osmane, cuprinzînd felurite porunci ale Porţii sau acte în legătură cu livrările de produse sau cu relaţiile comerciale stabilite în cadrul regimului de monopol. Foarte numeroase pentru secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, ele aduc ştiri de primă importanţă şi pentru epoca anterioară. Folosirea lor sistematică, începută abia în ultima vreme, a adus de pe acum servicii preţioase istoriografiei. Despuierea fondurilor arhivistice de documente osmane aflate în ţară şi pregătirea lor în vederea publicării a fost întreprinsă de un colectiv al Institutului de istorie din Bucureşti.

În afară de documentele osmane, ştiri de natură economică cuprind şi alte categorii de acte externe. Astfel sînt registrele vamale ale unor ţări cu care am avut legături comerciale, registrele de conturi ale negustorilor străini, contractele încheiate în vederea călătoriilor de negoţ în părţile noastre (de ex. contractele păstrate în registrele notarilor genovezi), chitanţe şi alte acte privind această ramură de activitate. De multe ori, legăturile comerciale au dat loc la procese fie între negustori străini, fie între negustori dintr-o altă ţară şi negustori de la noi, judecate înaintea unor foruri din străinătate, ca de exemplu numeroasele procese judecate la Liov, ale căror acte ni s-au păstrat. Alteori, potrivit dreptului de represalii practicat în evul mediu, se iau chiar măsuri de stat, ca acele ale Genovei împotriva negustorilor moldoveni din 1444 sau din 1452.

Relaţiile bisericii din ţările romîne cu alte biserici, ca şi propaganda religioasă catolică sau reformată, au dat de asemenea naştere unor schimburi de informaţii, care servesc astăzi drept izvoare. Îndeosebi misionarii catolici sau vizitatorii comunităţilor catolice din ţările noastre au trimis rapoarte care de multe ori depăşesc în informaţie problemele strict confesionale.

Publicarea izvoarelor documentare externe a cunoscut un alt ritm decît acela al publicării documentelor interne, fapt uşor explicabil dacă ţinem seama de caracterul prevalent politic al informaţiei externe. Chiar atunci cînd e vorba de ştiri de natură economică, ele privesc îndeosebi, cum s-a văzut, comerţul internaţional, căruia burghezia i-a acordat totdeauna un interes deosebit. Aceasta a făcut ca, în vreme ce tipărirea documentelor interne era lăsată în seama iniţia-

tivelor individuale — ceea ce oglindeşte lipsa de interes pentru studiul producţiei şi al relaţiilor de producţie — s-a putut iniţia încă din 1876 — după o scurtă perioadă de publicaţii sporadice, între care sînt de menţionat îndeosebi rezultatele investigaţiilor în arhivele din Italia ale lui C. Esarcu — o mare culegere de izvoare externe. Această culegere, intitulată *Documente privitoare la istoria romînilor* şi numită în mod curent « Documente Hurmuzaki » (după numele lui Eudoxiu de Hurmuzaki, care a dat primul fond de documente al noii culegeri), s-a tipărit sub îngrijirea Academiei Romîne. Ea cuprinde, împreună cu seria de suplimente, 44 de volume în 4°, iar din punct de vedere cronologic se extinde asupra celei mai mari părţi din orînduirea feudală (sfîrşitul sec. XII — mijlocul sec. XIX).

Tipărită în condiţii ştiinţifice inegale, această colecţie pune la dispoziţia cercetătorilor o masă imensă de material informativ, a cărei folosire este stînjenită de lipsa unor indici analitici. Pornind de la ideea apartenenţei statale, colecţia Hurmuzaki dă, pe lîngă foarte variate izvoare externe, şi izvoare interne (de exemplu, volumul XV, cu aproape 2000 de pagini de documente transilvănene, editat de N. Iorga).

N. Iorga, pe lîngă cele 9 volume pe care le-a dat în colecţia Hurmuzaki şi izvoarele externe publicate în *Studii şi documente*, a tipărit documente externe şi în culegerea sa *Acte şi fragmente cu privire la istoria romînilor* (I—III, Bucureşti, 1895—1897). O altă colecţie de documente externe a lui N. Iorga, care priveşte cadrul general în care s-a desfăşurat acţiunea politică a statelor romîneşti în secolul al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea, se intitulează *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle* (6 vol., Paris-Bucureşti, 1899—1916).

În cea mai mare parte din documente externe sînt formate şi culegerile istoricului maghiar A. Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum* (5 vol., Budapesta, 1911—1921) şi *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti* (11 vol., Bucureşti, 1929—1939, documente din anii 1527—1690).

Trebuie menţionat, de asemenea, că, în afara colecţiilor amintite şi a numeroase documente tipărite în reviste sau în volume separate, izvoare externe privind istoria Romîniei se găsesc răspîndite în multe publicaţii din străinătate, în special din ţările vecine, cu care am avut atît de strînse legături. Materialul inedit aflat în arhivele din diferite ţări este şi el încă bogat. Cercetări făcute în ultimii ani în arhivele din U.R.S.S., R. P. Ungară, R. P. Polonă, R. P. Bulgaria au dus la rezultate însemnate. Unele din ele sînt în curs de tipărire, în noua serie a colecţiei Hurmuzaki. O comisie specială sovieto-romînă a fost constituită pentru editarea în comun a actelor din arhivele celor două ţări, privind relaţiile romîno-ruse.

Izvoarele narative. Numim izvoare narative acele izvoare menite să transmită urmaşilor cunoştinţa unor fapte de caracter istoric. Astfel de izvoare

sînt analele, cronicile, biografiile, jurnalele, memoriile, operele istorice. Inscripţiile au şi ele, în mare parte, un caracter narativ, după cum elemente narative se găsesc şi în alte categorii de izvoare. Clasificarea acestora s-a făcut însă, fie după materialul pe care sînt scrise, fie după caracterul lor dominant. Deşi izvoarele narative nu urmăresc, ca cele documentare, satisfacerea unor interese imediate, ele nu sînt îndeobşte lipsite de scopuri practice, în sensul că tind să creeze în mintea cititorului căruia îi sînt destinate imagini asupra prezentului sau trecutului, susceptibile de a-i orienta acţiunea în anumite sensuri. Autorii lor judecă faptele istorice sau chiar le aleg, pentru a le consemna, de pe poziţiile unei anumite clase şi aduc în aceste operaţiuni, pe lîngă interesele de clasă, interese de grupare politică, de familie sau personale, de comunitate etnică sau religioasă etc. Aceasta face necesară supunerea izvoarelor narative — ca şi a celorlalte categorii de izvoare, de altminteri — unei critici, ale cărei principii formează obiectul metodologiei istorice.

Izvoarele narative pot fi împărţite după diferite criterii. Unul dintre ele, foarte important, este acela al caracterului mărturiilor pe care le transmit. Unele izvoare sînt rezultatul unei observaţii directe — autorul este el însuşi martor ocular — altele (sau aceleaşi pentru anumite părţi) consemnează informaţii primite de autor fie de la alţi martori oculari, fie din tradiţia orală, fie din izvoare narative redactate anterior, fie, în sfîrşit, din diferite alte documente. Este evident că valoarea informativă a unui izvor narativ depinde de exactitatea mărturiilor pe care autorul le-a avut la dispoziţie, de capacitatea de observaţie a acestuia cînd este el însuşi martorul, sau de critică a mărturiilor primite. În linii generale, observaţia directă este aceea care asigură o mai mare valoare izvoarelor. Însăşi consemnarea tîrzie a unor observaţii directe cuprinde riscul unei alterări tot mai mari. Cu atît mai mult tradiţia orală deformează treptat faptele. Povestirile scrise pe baza altor izvoare narative interesează numai în măsura în care acestea din urmă s-au pierdut; altminteri, ele nu au valoare de izvor şi păstrează numai un interes de istoria culturii. Folosirea unor documente de arhivă de către autorul izvorului narativ — fapt relativ rar la cronicarii evului mediu — face să crească de bună seamă, dacă acestea s-au pierdut, valoarea informativă a izvorului, dar de fapt este vorba de transmiterea pe această cale a unor informaţii de altă natură.

Din punctul de vedere al locului unde au fost scrise, izvoarele narative se împart, ca şi cele documentare, în interne şi externe. Este lesne de înţeles că cele dintîi aduc informaţia cea mai bogată şi mai preţioasă.

În ce priveşte Moldova şi Ţara Romînească, nu ni s-a păstrat nici un izvor narativ intern din perioada feudalismului timpuriu. De aici şi importanţa mai mare, pentru această vreme, a izvoarelor narative externe, ca şi, de altminteri, a izvoarelor documentare externe.

Analistica romînească începe numai în jumătatea a doua a veacului al XV-lea — folosind, fără îndoială, unele notiţe anterioare — dar originalul letopiseţului scris din porunca lui Ştefan cel Mare s-a pierdut, el păstrîndu-se numai

într-o serie de variante, asupra raporturilor cărora cu originalul şi între ele s-au dus şi se duc încă discuţii. În secolul al XVI-lea, pentru Moldova, în afara continuării acestor anale pînă la 1587 — în bună parte pierdută — avem o serie de cronici de curte, care sînt analizate în capitolele privind cultura. Cronica lui Ureche este preţioasă tocmai prin ceea ce ne dă pînă la 1587 din originalele pierdute, ca şi prin informaţia nouă pe care o adaugă în ultima ei parte.

Din istoriografia privitoare la Ţara Romînească în sec. XV—XVI, nu ni s-au păstrat decît versiunea rusească a povestirilor despre Vlad Ţepeş şi povestirile săseşti asupra aceluiaşi domn, împreună cu versiunea latină dată de Balthazar Walter cronicii în romîneşte a logofătului Teodosie. Alte însemnări analistice au fost integrate în secolul al XVII-lea în cronica internă numită în mod curent *Letopiseţul Cantacuzinesc.*

S-au păstrat din secolul al XVI-lea şi două scurte cronici murale, una de la Suceava, iar cealaltă de la Bucovăţ, care sînt inscripţii de caracter narativ.

Prima cronică slavo-romînă editată în ţară (după ce fusese publicată de două ori în Polonia) este varianta moldo-polonă a analelor moldoveneşti, tipărită de Hasdeu în *Arhiva istorică a Romîniei*, III, 1867, p. 1—15. De o importanţă fundamentală pentru utilizarea în istoriografie a izvoarelor interne ale veacurilor al XV-lea şi al XVI-lea au fost descoperirile de manuscrise şi ediţiile lui Ion Bogdan (*Vechile cronice moldoveneşti pînă la Urechia*, Bucureşti, 1891; *Cronice inedite atingătoare de istoria romînilor*, Bucureşti, 1895; *Letopiseţul lui Azarie*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.*, s. II, t. XXXI, 1909, p. 168—181). Letopiseţul lui Azarie a fost publicat, în acelaşi an cu ediţia lui I. Bogdan, şi de învăţatul rus A. I. Iaţimirschi. Varianta rusă a povestirilor despre Vlad Ţepeş (*Povestire despre Dracula voevod*) a fost tipărită, începînd din 1860, de mai multe ori în Rusia şi la noi, dar cel mai vechi manuscris a fost publicat în ediţia critică a învăţatului sovietic A. D. Sedelnikov (Leningrad, 1929). Astăzi, cercetătorii au la dispoziţie culegerea completă a izvoarelor narative interne în limba slavă din sec. XV—XVI în *Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan*, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959. Această culegere formează volumul al II-lea din colecţia *Cronicile medievale ale Romîniei*, iniţiată de Institutul de istorie al Academiei R.P.R. Volumul I al colecţiei, în curs de apariţie, cuprinde catalogul manuscriselor de cronici aflate în bibliotecile din ţară, instrument de lucru necesar cercetătorilor istorici. Despre izvoarele narative interne din secolul al XVII-lea, care receptează, cum s-a arătat, şi informaţii din epoca anterioară, se va vorbi în introducerea şi în capitolele consacrate culturii din volumul al III-lea al acestei lucrări.

Începuturile istoriografiei interne a Transilvaniei — dacă facem abstracţie de acel capitol din Statutele de la Oradea din 1374, numit de unii cercetători şi *Chronicon Varadiense*, dar care în realitate e mai mult un pomelnic — se aşază, ca şi cele ale istoriografiei moldoveneşti, în cea de-a doua jumătate a

veacului al XV-lea. Este vorba de partea finală a Cronicii de la Dubnič *(Chronicon Dubnicense)*, scrisă pe la 1479—1480. Secolului al XV-lea îi aparţine şi scrierea unui transilvănean ajuns în captivitate la turci şi de aceea numit Captivus Septemcastrensis: *Tractatus de ritu, moribus, condicionibus et nequitia Turcorum.*

Izvoarele narative transilvănene din secolul al XVI-lea sînt mai numeroase şi manifestă de multe ori interes şi pentru problemele social-economice. Sub influenţa culturii umaniste, ele sînt scrise de cele mai multe ori în limba latină, cum sînt operele lui G. Szerémi, Taurinus, Nicolaus Olahus, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, sau ale lui I. Lebel, I. Sommer, Chr. Schesaeus, M. Sigler, Barovius, Şt. Szamosközi, din jumătatea a doua a veacului. Secolul al XVI-lea ne-a lăsat şi o serie de cronici scrise în limba maternă, cum este cazul acelora ale lui G. Heltai, Şt. Székely, S. Borsos, I. Ostermayer, E. Gyulaffi, S. Tinodi (pentru toate aceste opere, vezi capitolele privitoare la cultură). Se înţelege că şi pentru istoria Transilvaniei, ştiri preţioase referitoare la epoca tratată în volumul de faţă sînt cuprinse în cronici scrise în secolul al XVII-lea (F. Forgach, Ioan şi Wolfgang Bethlen etc.).

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea s-au păstrat şi două cronici scrise pe pereţii unor biserici din Braşov şi Sibiu, cunoscute sub titlul: *Breve chronicon Daciae seu Annales templi Coronensis et Cibinensis.*

Preocupări în direcţia publicării izvoarelor narative interne se întîlnesc şi la unii reprezentanţi ai Şcolii Ardelene, cum e cazul lui I. Budai-Deleanu, care plănuia reunirea într-un corpus a cronicilor scrise în cele trei ţări romîneşti. Începînd din ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, au apărut mai multe colecţii de cronici transilvănene. Cea dintîi, iniţiată de *Societas Philohistorum Transsilvaniae* de la Sibiu, din care făceau parte învăţaţi romîni, maghiari şi saşi, a fost încredinţată spre editare lui I. C. Eder *(Scriptores rerum Transsylvanicarum*, 2 vol., Sibiu, 1797—1840). J. Kemény şi J. Nagyajtai Kovács, în *Erdélyország történeti tára* (2 vol., Cluj, 1837—1845), au publicat izvoare narative din anii 1540—1613. Totodată, cronicile săseşti au fost editate de J. Kemény, în *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens* (2 vol., Cluj, 1839—1840) şi de A. Kurz, în *Nachlese auf dem Felde der ungarische und siebenbürgische Geschichte* (Braşov, 1840). În jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, publicarea cronicilor interne este continuată de J. Mikó şi K. Szabó, în *Erdélyi történelmi adatok* (4 vol., Cluj, 1845—1902), în vreme ce unele din ele erau reeditate în seria *Scriptores* a colecţiei *Monumenta Hungariae Historica*. Multe din cronicile săseşti căpătau şi ele noi ediţii în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* (vol. IV—VII, Braşov, 1891—1900).

Izvoarele narative externe care transmit ştiri despre ţările noastre sînt prea numeroase pentru a se putea încerca aici o analiză sau chiar o simplă enumerare a tuturor. Multe dintre ele se vor găsi citate în bibliografiile diferitelor capitole. Ne vom mărgini de aceea la indicarea unor caractere generale şi a cîtorva opere de o valoare deosebită.

Atît pentru perioada feudalismului timpuriu, cît şi pentru sec. XIV—XV, un aport de seamă este acel al cronicilor bizantine. Cronicarii bizantini au fost determinaţi să se ocupe de regiunile noastre atît de politica urmărită de împăraţii Bizanţului la Dunărea de jos, cît şi de expansiunea otomană, care a atins deopotrivă Imperiul bizantin şi statele romîneşti. De aceea ştirile care ne privesc sînt frecvente în cronicile bizantine.

Astfel, pentru sec. X—XIII, informaţii importante se găsesc într-o serie de opere istoriografice, între care amintim pe cele ale lui Constantin Porphirogenetul şi Leon diaconul (sec. X), Mihail Attaliates şi Kekaumenos (sec. XI), Anna Comnena, Kinnamos şi Nicetas Choniates (sec. XII). Ştiri deosebit de bogate despre ţările romîne la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi în secolul al XV-lea, cu amănunte privind situaţia politică internă şi luptele antiotomane în timpul lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara şi Vlad Ţepeş, ne dau Ducas în *Istoria turco-bizantină, 1341—1462* (ed. critică de V. Grecu în colecţia *Scriptores Byzantini*, Bucureşti, 1958) şi Laonic Chalcocondil, în *Expuneri istorice* (trad. rom. de V. Grecu, în aceeaşi colecţie, Bucureşti, 1958). Pînă azi, colecţia cea mai cuprinzătoare de izvoare narative bizantine şi mai larg răspîndită a rămas *Corpus scriptorum historiae Byzantinae* (44 vol., Bonn, 1828—1855, completat cu două volume apărute în 1878 şi 1897). Multe opere au primit însă între timp ediţii critice moderne. Extrase în limba romînă din cronicarii bizantini a dat G. Popa-Lisseanu, în *Dacia în autorii clasici*, II, *Autorii greci şi bizantini*, Academia Romînă, *Studii şi cercetări*, LXIX, Bucureşti, 1944.

În afara operelor istoriografice bizantine, relaţiile noastre cu turcii, lupta poporului romîn împotriva expansiunii otomane şi instaurarea regimului de dominaţie turcească sînt documentate şi de istoriografia osmană. Începînd din secolul al XV-lea, cronicari turci ca Halil ibn Ismail, Sükrüllah, Enverî, Urudj, Neşri, Aşîk paşa-zadé se ocupă frecvent de ţările romîne. Numai pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea sînt circa 20 de cronici osmane care procură informaţii pentru istoria Romîniei, în afară de ştirile referitoare la epoca anterioară, cuprinse în cronicile secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea. Unele cronici osmane au fost utilizate şi în trecut de istoriografia noastră. Într-un articol din 1928, N. Iorga a atras în mod special atenţia cercetătorilor în ce priveşte *Cronicile turceşti ca izvor pentru istoria Romînilor* (*An. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.*, s. III, t. IX, 1928—1929, p. 1—22). Folosirea sistematică a izvoarelor narative osmane şi recurgerea la cele mai vechi cronici a început însă numai în ultimul deceniu şi ea a adus contribuţii esenţiale la înnoirea cunoştinţelor cu privire la istoria politică a ţărilor romîne în sec. XIV—XVI. Ştiri despre istoria patriei noastre se găsesc şi în unele izvoare persane şi armene.

Începînd din primele decenii ale secolului al XII-lea, cronicile ruseşti s-au ocupat şi ele de unele probleme romîneşti. Cea dintîi cronică rusească — *Повесть временных лет* — redactată în jurul anului 1113, este unul din cele mai importante izvoare pentru vremea cristalizării relaţiilor feudale pe teritoriul

patriei noastre şi de aceea cititorul o va întîlni citată adesea în paginile acestui volum. *Cronica de la mănăstirea Ipatie* conţine ştiri mai ales pentru istoria veacului al XIII-lea. *Cronica cnezatului Suzdal*, cuprinsă în letopiseţul zis al lui Lavrentie, *Letopiseţul Novgorodului* (al patrulea), cel de-al doilea *Letopiseţ din Pscov*, *Letopiseţul din Tver* şi alte cronici ruseşti continuă să dea informaţii asupra ţărilor romîne. Legăturile strînse ale Moldovei cu Moscova în timpul lui Ştefan cel Mare şi acele cu cazacii din secolul al XVI-lea au dat prilejul pătrunderii unei informaţii bogate de istorie romînească în cronicile ruseşti şi ucrainene. Vechile cronici ale Rusiei se află editate în marea colecţie *Полное Собрание Русских Летописей. Повесть временных лет*, atribuită lui Nestor, a fost publicată în traducere romînească în colecţia de izvoare narative externe a lui G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei romînilor*, vol. VII, Bucureşti, 1935; extrase din cronica de la mănăstirea Hustinskaia au fost date de P. P. Panaitescu, în *Studii*, V (1952), nr. 1, p. 141–144; extrase din cronicile ucrainiene au fost publicate de M. Dan, sub titlul *Ştiri privitoare la istoria ţărilor romîne în cronicele ucrainene*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 205–287.

Izvoarele narative sud-slave, relativ mai puţin numeroase, aduc şi ele în unele cazuri completări ale informaţiei noastre privind istoria politico-militară a veacurilor XIV–XV (I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, în *Archiv für slavische Philologie*, XIII, 1890, p. 481–536; Constantin Costenecki, *Jivot despota Ştefana Lazarevicia*, ed. L. Mirkovic, Belgrad, 1936; L. Stoianovič, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Karlovitz, 1927; Konstantin Mihailovič iz Ostrovice, *Janičarove Uspomene ili Turska Kronika*, în *Spomnie Srpska Akademia Nauk*, CVII, 1959).

O remarcabilă abundenţă de ştiri privind istoria Romîniei se găseşte în cronicile polone. Foarte preţioasă în acest sens este cronica redactată în jumătatea a II-a a secolului al XV-lea de Jan Dlugosz *(Historia polonica*, ed. Lipsca, 1711–1712) care a avut la dispoziţie şi numeroase acte de arhivă (vezi şi I. Minea, *Informaţiile romîneşti ale Cronicii lui Jan Dlugosz*, Iaşi, 1926). Din bogata istoriografie polonă a secolelor al XV-lea şi al XVI-lea, sînt încă de reţinut în primu rînd Matei Miechowski *(Chronica Polonorum*, Cracovia, 1521), Wapowski *(Chronicorum Bernardi Vapovii 1480—1535*, în *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. II, Cracovia, 1874), Cromer *(Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Colonia, 1589), Martin şi Ioachim Bielski (Martin Bielski, *Kronika wszystkiego swiata*, ed. din 1550, 1554, 1564, refăcută şi continuată de Ioachim Bielski, care o publică în 1597 — *Kronika Polska* — tot sub numele său; această din urmă operă a fost larg folosită de Ureche, iar părţile privitoare la istoria noastră au fost traduse de G. I. Năstase, în *Cerc. ist.*, I, 1925, nr. 1, p. 114—158), Al. Guagnin *(Sarmatiae Europeae Descriptio . . .*, ed. I, Cracovia, 1578; folosit în traducerea polonă a lui M. Paszkowski, de Simeon Dascălul în interpolările sale şi de Miron Costin), Stryikowski *(Kronika Litewska*, Varşovia, 1766).

De foarte mare importanță pentru istoria Romîniei — îndeosebi pentru Transilvania, dar și pentru Moldova și Țara Romînească — sînt cronicile maghiare. Ele încep cu *Gesta Hungarorum*, opera notarului anonim al regelui Bela al III-lea, izvor fundamental pentru perioada cristalizării relațiilor feudale în Transilvania. Dintre cele care urmează, sînt de amintit în primul rînd cronica lui Simon de Kéza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, scrisă pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea, apoi, pentru istoria secolului al XIV-lea, *Chronicon pictum Vindobonense*, *Chronicon Dubnicense* (în partea lor mai veche) și cronica de curte, bine informată dar părtinitoare, a lui I. de Küküllő, *De Ludovico rege*. Compilația lui I. Thuróczi, *Chronica Hungarorum* și opera istoriografului italian al lui Matei Corvin, A. Bonfini, *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades quatuor et dimidia* (Colonia, 1690) aduc o informație bogată pentru veacul al XV-lea. Dintre izvoarele narative maghiare ale secolului al XVI-lea, amintim *De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni historia*, largă relatare a evenimentelor care au urmat bătăliei de la Mohács pînă pe la mijlocul veacului, datorată lui A. Verancsics (în *Monumenta Hungariae Historica*, *Scriptores*, II) și lucrarea lui N. Istvánffy, *Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV* (Colonia, 1724), care îmbrățișează răstimpul dintre anii 1490 și 1606.

Prima colecție importantă de cronici maghiare, folosită de altminteri și azi, a fost dată de I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, 3 vol., Pojon, 1746—1748. Cea mai bună ediție a vechilor izvoare narative ale istoriei Ungariei este datorată lui E. Szentpétery, *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 vol., Budapesta, 1937—1938. G. Popa-Lisseanu a dat în *Izvoarele istoriei romînilor*, în vol. I, IV, V, XI, București, 1933, 1935, 1937, textele însoțite de traduceri ale lui Anonymus, Simon de Kéza, *Chronicon pictum Vindobonense* și *Carmen miserabile*, scrierea lui Rogerius privind marea invazie tătară din 1241.

Dincolo de țările vecine, cu care legăturile noastre au fost cele mai strînse și de aceea interesul istoriografic pentru problemele romînești a fost atît de viu, informații uneori surprinzător de valoroase se găsesc în literatura istorică a mai tuturor țărilor europene. Astfel, de exemplu, o serie de cronici germane și austriece, ca *Oesterreichische Reimchronik* a lui Ottokar de Styria, *Oesterreichische Chronik* a lui Iakob Unrest (în *Monumenta Germaniae Historica*, *Scriptores*, N. S., t. XI) sau relația lui Liborius Nacker despre campania din 1497 (în *Scriptores rerum prussicarum*, V; colecția cuprinde și alte izvoare pentru istoria noastră) aduc completări ale informației pentru sec. XIV—XV. Cronica burgundă a lui J. de Wavrin este unul din izvoarele de bază pentru campania pe Dunăre din 1445 (ed. Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, VI, București, 1926 și Paris, 1927). Numeroase informații sînt cuprinse într-o serie de anale italiene, ca cele venețiene ale lui Malipiero *(Archivio storico italiano*, VII, 1843—1844*)*, sau în *Historia turchesca* a lui Donado da Lezze, care a folosit notele bogate ale lui Angiolello, italian aflat la curtea lui Mahomed al II-lea și care l-a însoțit pe acesta în campania din Moldova, din 1476 (ed. I. Ursu, București, 1909).

Istoricii Renaşterii ne transmit şi ei uneori ştiri contemporane asupra ţărilor noastre. Interesul învăţaţilor umanişti pentru îndepărtatul popor romanic începe din secolul al XV-lea. În secolul al XVI-lea, Paolo Giovio, autor a două opere despre Imperiul otoman şi al unei « Istorii a vremii sale » (*Historiarum sui temporis libri XLV*; extrase în *Arh. ist.*, II, 1865, p. 26—43) ne-a lăsat, între altele, ştiri despre răscoala din 1514 şi despre campania din 1538 a sultanului Soliman I în Moldova. De asemeni, istoricul francez J. Aug. de Thou (Thuanus) înregistrează informaţii despre romîni în *Historiae sui temporis, 1546—1607*, reproduse în *Tezaur de monumente istorice*, vol. I, Bucureşti, 1862.

Institutul de istorie al Academiei R.P.R. a întreprins strîngerea sistematică a ştirilor privitoare la ţările romîne din izvoarele narative străine. Această operaţie s-a săvîrşit pentru cronicile bizantine, osmane, sud-slave şi ruseşti. În prezent se lucrează la excerptarea izvoarelor narative apusene privind perioada feudalismului timpuriu.

O categorie specială de izvoare narative o formează relaţiile lăsate de călători. În sens larg, acest termen se foloseşte pentru toţi străinii care au vizitat ţările noastre şi au lăsat relaţii scrise, fie că e vorba de călători în adevăratul sens al cuvîntului, fie de persoane care au avut de îndeplinit felurite misiuni: diplomatice, militare, religioase, culturale etc.; şi au rămas un timp în ţările noastre. În unele cazuri, relaţiile au caracterul de rapoarte, astfel că din punctul de vedere al unei clasificări stricte trebuie considerate între izvoarele documentare.

Relaţiile de călătorie în ţările noastre încep din prima jumătate a veacului al XIV-lea, cu aceea a călătorului arab Ibn Batutah. Ele dau informaţii foarte variate, privind unele aspecte geografice, producţia şi schimburile comerciale, înfăţişarea satelor şi oraşelor, viaţa de curte, monumente etc. De multe ori, autorii unor astfel de relaţii înregistrează şi ştiri culese la faţa locului asupra trecutului mai apropiat sau mai îndepărtat al ţării în care poposesc. În unele cazuri, călătorii sînt oameni înzestraţi cu un simţ deosebit al observaţiei şi cu o cultură largă sau, prin situaţia pe care o ocupă vremelnic în ţările romîne, au ocazia să întrunească informaţii de cel mai mare interes.

Ca şi la alte categorii de izvoare, şi aportul adus studiilor istorice de relaţiile de călătorie variază după ansamblul informaţiei de care dispunem. De aceea, deşi contribuţia lor este demnă să fie ţinută în seamă şi din secolul al XVII-lea înainte, ele sînt cele mai preţioase pentru istoria veacurilor al XV-lea şi mai ales al XVI-lea, cînd devin şi mai numeroase şi mai bogate în ştiri. Astfel, de ex., o amplă descriere a Transilvaniei, sub variatele ei aspecte: economic, politic, social, cultural, a lăsat florentinul Giovanandrea Gromo, care, fiind în slujba lui Ion Sigismund, a străbătut această ţară de la un capăt la altul (G. Gromo, *Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano ed di tutte le cose notabili d'esso regno*, în *Apulum*, II, 1943—1945, p. 140—213). Genovezului Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, îi datorăm de asemenea o lungă rela-

țiune, care cuprinde nu numai istoria obținerii tronului, a domniei și a sfîrșitului acestui voievod, ci și cea dintîi descriere mai largă a Țării Romînești (ed. Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Romînească la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944). Cu un deceniu înainte, un francez, Pierre Lescalopier, vizitînd în 1574 Țara Romînească și Transilvania, lăsase, între altele, cea dintîi descriere a Bucureștilor (ed. P. Cernovodeanu, în *St. mat. ist. medie*, IV, 1961, p. 437—462).

Interesul pentru descrierile de călătorie s-a manifestat foarte de timpuriu în istoriografia noastră. Cele mai multe culegeri de documente au publicat și asemenea izvoare narative: *Uricariul*, *Archivu pentru filologie și istorie* al lui Timotei Cipariu, *Tezaur de monumente istorice*, *Arh. ist. a Romîniei* etc. Cel mai stăruitor în acest domeniu a fost N. Iorga, care a publicat în revistele sale un număr mare de relații ale călătorilor și a scris pe baza acestora *Istoria romînilor prin călători* (4 vol., ed. a II-a, București, 1928—1929). Relațiile călătorilor ruși au fost publicate de G. Bezviconi *(Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947*)* iar ale celor poloni de P. P. Panaitescu *(Călători poloni în țările romîne*, București, 1930*)*. În ultimii ani, avîndu-se în vedere importanța relațiilor de călătorie ca izvor istoric, s-a procedat în cadrul Institutului de istorie al Academiei R.P.R. la alcătuirea unei culegeri generale a relațiilor de călătorie, în traducere românească, mergînd pînă la mijlocul veacului al XIX-lea.

Între izvoarele narative sînt și scrierile hagiografice, care, despuiate de elementele de miraculos, cuprind uneori un fond de date istorice reale. Astfel este cazul, de pildă, al « Legendei sf. Gerard » (ed. Szentpétery, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, II) pentru situația din Banat la începutul secolului al XI-lea, al « Vieții sf. Ioan cel Nou de la Suceava » de Gr. Țamblac (ed. Melchisedec, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, III, 1884), pentru Moldova în vremea lui Alexandru cel Bun, sau al « Vieții sf. Nifon» de Gavril Protul, pentru începutul secolului al XVI-lea în Țara Romînească (ed. V. Grecu, București, 1944).

Izvoarele juridice. Deși în Moldova și Țara Romînească, în epoca la care se referă volumul de față, s-a folosit cu precumpănire dreptul nescris, au circulat și în aceste țări, cel puțin din veacul al XV-lea, fiind folosite în anumite cazuri, texte legislative bizantino-slave, în special de drept canonic, dar și cu dispoziții de drept penal și civil. La mijlocul veacului al XVI-lea are loc chiar și tipărirea unei asemenea pravile. Receptarea pe această cale a unor elemente de drept romano-bizantin interesează studiul istoriei societății și de aceea pravilele constituie și ele un izvor istoric. Ele vor căpăta însă o importanță mai mare numai din secolul al XVII-lea înainte. În Transilvania de asemenea dreptul obișnuielnic, nescris *(antiqua lex)* și mai ales dreptul vechi romînesc *(jus valachicum)* au precumpănit pînă în sec. al XIV-lea. La 1366, regele Ludovic I de Anjou a încercat să înlocuiască acest drept cu legiuirile oficiale, dar măsura a stîrnit o împotrivire hotărîtă din partea romînilor. După înăbușirea războiului

țărănesc din 1514, dreptul nescris a fost înlocuit tot mai mult cu *Tripartitul* lui Werböczi, cea mai caracteristică legiuire feudală. Tripartitul a rămas în vigoare chiar și după publicarea Aprobatelor *(Approbatae Constitutiones regni Transylvaniae)* în 1653, care cuprindeau măsurile cu caracter legislativ începînd din anul 1540, după înființarea principatului autonom al Transilvaniei.

Orașele cu populație săsească, pe baza autonomiei de care se bucurau, și-au creat legiuiri proprii, sistematizate apoi, de I. Honterus, într-un « compendiu » deosebit *(Compendium juris civilis in usum civitatum ac sedium Saxonicarum in Transilvania*, Brașov, 1544). Aceste legiuiri și altele de după aceea au fost cuprinse apoi, în 1583, în « statute » speciale sub titlul: *Statuta jurium municipalium Saxonum in Transilvania.* În același timp, pe baza unor vechi obiceiuri, se redactează statutele Țării Făgărașului, în care sînt cuprinse practicile juridice de pe domeniul cetății Făgăraș.

O categorie aparte de izvoare juridice sînt hotărîrile dietelor din Transilvania de la 1526 pînă la 1699, care au fost editate de S. Szilágyi sub titlul *Monumenta comitialia regni Transylvaniae — Erdélyi országgyülési emlékek*, Budapesta, 1875—1899, 22 vol., dintre care patru se referă la sec. XVI.

Izvoare didactico-științifice. Toate scrierile care formau obiect de studiu sau de lectură instructivă au și ele calitatea de izvor pentru istoric, căci intră ca o parte esențială în istoria culturii. Pe lîngă cărțile tipărite sau manuscrise care ni s-au păstrat, au valoare de izvor și mențiunile sau cataloagele de cărți aflate în biblioteci, programele școlare, matricolele instituțiilor de învățămînt etc. Materiale mai importante ni s-au păstrat în acest domeniu din Transilvania, unde învățămîntul și preocupările științifice au făcut progrese mai de timpuriu.

Unele din scrierile științifice depășesc, prin cuprinsul lor, interesul de izvor pentru istoria culturii. Astfel, de pildă, scrierile geografice și etnografice dau istoricului informații pentru o anumită epocă asupra dezvoltării demografice, producției, așezărilor orășenești și altor elemente de istorie social-economică și politică. Pentru vremurile mai vechi, cînd geografia nu se constituise ca știință, trebuie spus că e greu de delimitat scrierile geografice de relațiile de călătorie, despre care s-a vorbit mai înainte.

Dintre scrierile geografice referitoare la țările romîne o mențiune specială se cuvine celor ale lui Honterus *(Chorographia Transylvaniae*, Brașov, 1534*)*, A. Verancsics *(De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae*, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II*)*, Reichersdorffer *(Chorographia Moldaviae*, ed. I, Viena, 1541, reprodusă de Papiu Ilarian în *Tezaur de monumente istorice*, vol. III, București, 1864, p. 136—144, și *Chorographia Transylvaniae quae Dacia olim appelata*, Viena, 1550) și A. Possevino (*Transylvania, 1584*, în *Fontes rerum Transylvanicarum*, III). Țările noastre apar însă frecvent și în lucrări generale de geografie, începînd cu operele persanului Gardizi, din secolul al XI-lea *(Zayn al-achbar*, ed. Barthold, în *Записки Императорской Академии Наук*,

(Petersburg, 1897) şi ale geografului arab Edrisi din secolul al XII-lea ed. Boris Nedkov, *България и съседните и земи през XII век според Идриси*, Sofia, 1960). De la începutul secolului al XIV-lea, avem o descriere a Europei răsăritene, cu referiri şi la regiunile noastre (*Anonymi, Descriptio Europae orientalis*, ed. O. Górka, Cracovia, 1928 şi G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei romînilor*, II, Bucureşti 1934). În secolul al XV-lea şi mai ales în cel de-al XVI-lea, asemenea scrieri devin tot mai numeroase. Amintim, astfel, din secolul al XVI-lea, pe acele ale lui Sebastian Münster (*Geographia universalis*... Basel, 1542) şi Gerard Mercator (*Atlas sive cosmographicae meditationes*, Duisburg, 1595), care au cunoscut numeroase ediţii. Cea din urmă, sau una apropiată de ea ca cuprins, a fost folosită de Ureche în descrierea ţărilor vecine. Deosebit de bogată în informaţii privind ţările noastre este opera geografului italian Giovanni Botero, *Relationi universali divise in quattro parti* (Torino, 1591—1601).

Izvoarele beletristice. Operele literare constituie de asemenea izvoare pentru istoric, şi aceasta într-un îndoit sens, ca şi acele geografico-etnografice. Literatura este un izvor în ea însăşi, prin tot ce ne oferă studiul ei ca elemente de istoria culturii şi, prin aceasta, de istoria societăţii. În acest sens interesează mai întîi operele originale, creaţiunile literare proprii ale unui popor, iar în al doilea rînd tot ce s-a citit la un moment dat în diferitele pături ale unei societăţi, adică circulaţia manuscrisă sau tipărită a operelor literare, indiferent de provenienţa lor. Pentru operele străine, o atenţie deosebită se acordă măsurii în care, în cursul traducerii şi copierii, ele au fost prelucrate, căpătînd astfel un anumit caracter de originalitate. (Pentru « cărţile populare », care au format principalul tip al literaturii citite în societatea romînească din evul mediu, vezi, în afara studiilor lui Hasdeu şi Gaster, care au pus baza cercetărilor în acest domeniu, N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura romînească*, I—II, Bucureşti, 1929 - 1938).

Dar literatura cuprinde şi referiri la evenimente, situaţii şi personaje istorice, servind astfel şi ca izvor direct pentru istoria societăţii. În acest sens, în afara producţiei interne, avem numeroase opere literare străine, în proză sau în versuri, care conţin referiri la istoria regiunilor noastre. Supuse unei critici speciale, ca îndeobşte scrierile literare atunci cînd sînt folosite ca izvor istoric, ele îşi aduc contribuţia lor, mai ales pentru epoca feudalismului timpuriu, cînd izvoarele sînt încă relativ puţine. O parte din aceste referiri au fost strînse de G. Popa-Lisseanu în *Romînii în poezia medievală* (vol. III din *Izvoarele istoriei romînilor*, Bucureşti, 1935).

Menţiunile despre romîni, aflate în literatura beletristică, ştiinţifică sau narativă a altor popoare, interesează şi prin aceea că îngăduie să cunoaştem modul cum s-a reflectat istoria noastră în cultura altor popoare şi, implicit, ecoul găsit de activitatea istorică a poporului romîn.

3. IZVOARE ETNOGRAFICE ŞI FOLCLORICE

O categorie foarte importantă de izvoare, care cere însă metode speciale pentru folosirea ei, este dată de tot ce se păstrează încă viu din trecut în viaţa şi creaţia poporului. Poporul, marele creator al bunurilor materiale, a avut totdeauna şi o cultură vie, în dezvoltare şi transformare, ca orice reflectare pe plan ideologic a existenţei sociale. Ea păstrează însă mai îndelung, transformîndu-le firește, amintirile trecutului. Studiile de etnografie (aici este vorba de studiile moderne de etnografie, nu de vechile descrieri de caracter etnografic) şi folclor dezvăluie persistenţa unor foarte vechi elemente în modul de viaţă, costum, locuinţă, obiceiuri, tradiţii, basme, poezie, muzică etc. Iniţiate încă de la mijlocul veacului trecut de oamenii de cultură progresişti ai generaţiei de la 1848 — în proiectul său de corpus al izvoarelor istoriei Romîniei, Bălcescu punea ca cel dintîi despărţămînt: « Poesiile şi tradiţiile populare » (*Magazin istoric*, I, p. 3) — cercetările de folclor au dus la adunarea şi fixarea în scris, cu metode tot mai ştiinţifice, a unui foarte bogat material. Sînt de amintit, dintre multele culegeri de folclor, cel puţin acelea ale lui S. Fl. Marian (*Poesii poporale române*, 2 vol., Cernăuţi, 1873—1875; *Tradiţiuni poporale române*, Sibiu, 1878 ş.a.), G. Dem. Teodorescu (*Poesii populare romîne*, Bucureşti, 1885), Gr. Tocilescu, (*Materialuri folcloristice*, vol. I, Bucureşti, 1900), T. Pamfile (*Mitologie romînească*, 2 vol., Bucureşti, 1916 ş.a.), S. T. Kirileanu (*Ştefan Vodă ... Istorisiri şi cîntece populare strînse la un loc*, ed. a III-a, Mănăstirea Neamţu, 1924), şi în ultima vreme *Antologia literaturii populare romîne*, 2 vol., Bucureşti, 1956—1958.

În momentul de faţă, cînd studiile de etnografie şi folclor au fost puse pe baze noi, marxist-leniniste, institute speciale îşi consacră activitatea acestui domeniu de cercetare.

LISTA ABREVIERILOR

An. Acad. Rom., Mem. secț. ist. — *Analele Academiei Romîne. Memoriile secțiunii istorice.*
An. Inst. ist. Cluj — *Anuarul Institutului de istorie din Cluj.*
An. rom. sov. Ist. — *Analele Romîno-Sovietice. Istorie.*
An. șt. Univ. Al. Cuza-Iași — *Analele științifice ale Universității « Al. I. Cuza » din Iași (seria nouă). Secțiunea III (Științe sociale).*
An. Univ. C. I.Parhon — *Analele Universității « C. I. Parhon », București.*
Archiv des Vereins — *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.*
Arh. ist. — *Arhiva istorică a Romîniei.*
Arh. Olt. — *Arhivele Olteniei.*
I. Bogdan, *Relațiile* — I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Romînești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI.*
Bull. Sect. hist. — *Bulletin de la Section Historique [de l']Academie Roumaine.*
Bul. Com. ist. — *Buletinul Comisiei istorice a Romîniei.*
Cerc. ist. — *Cercetări istorice.*
Conv. lit. — *Convorbiri literare.*
Corp. Script. Hist. Byz. — *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae.*
Documente — *Documente privind istoria Romîniei.*
Fontes Rer. Trans. — *Fontes Rerum Transylvanicarum.*
Mon. Comit. Regni Transylvaniae — *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae.*
Mon. Germ. Hist. Script. — *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores.*
Mon. Hung. Hist. — *Monumenta Hungariae Historica.*
Rev. Arh. — *Revista Arhivelor.*
Rev. ist. — *Revista istorică.*
Rev. ist. rom. — *Revista istorică romînă.*
Script. Rer. Hung. — *Scriptores Rerum Hungaricarum.*
Script. Rer. Prus. — *Scriptores Rerum Prussicarum.*

St. art. istorie	— *Studii și articole de istorie.*
St. cerc. ist. artei	— *Studii și cercetări de istoria artei.*
St. cerc. ist. Cluj	— *Studii și cercetări de istorie, Cluj.*
St. cerc. ist. medie	— *Studii și cercetări de istorie medie.*
St. cerc. ist. veche	— *Studii și cercetări de istorie veche.*
St. cerc. șt. Iași	— *Studii și cercetări științifice, Iași.*
St. cerc. numismatică	— *Studii și cercetări de numismatică.*
St. mat. ist. medie	— *Studii și materiale de istorie medie.*
St. ref. ist. Romîniei	— *Studii și referate privind istoria Romîniei.*

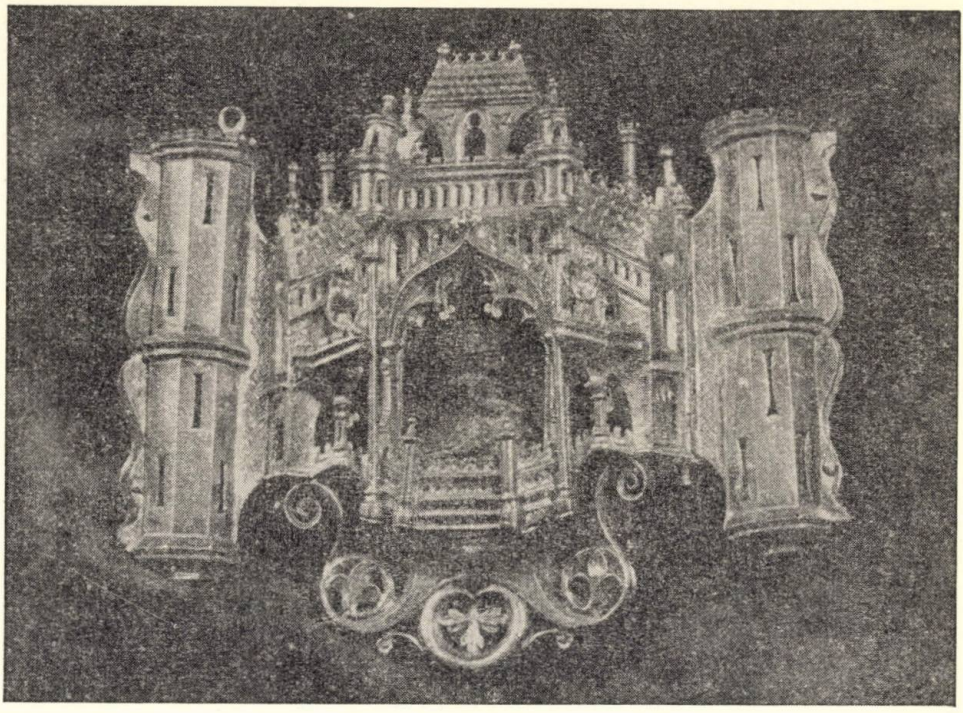

PARTEA I-A

FEUDALISMUL TIMPURIU

CAPITOLUL I

DEZVOLTAREA SOCIETĂȚII ȘI A RAPORTURILOR INTERNAȚIONALE ÎN EUROPA RĂSĂRITEANĂ ȘI DE SUD-EST ÎN SECOLELE X—XIII

Societatea de pe teritoriul patriei noastre s-a dezvoltat în strînsă legătură cu aceea din țările vecine. În veacul al X-lea, pe întreg acest spațiu geografic, dezvoltarea societății omenești se afla în stadiul formării statelor feudale, în a căror structură erau păstrate resturi ale «comunităților de marcă»[1].

Încă înainte de veacul al X-lea, formarea unei aristocrații militare — a cărei acțiune neîntreruptă uzurpa, treptat, pămîntul deținut de obști — a creat premisele aservirii țărănimii și alcătuirii domeniilor feudale. Procesul consolidării noilor raporturi de producție avea loc în condițiile ascuțirii luptei între forțele social-politice existente, pentru creșterea sau micșorarea exploatării, într-o societate care se diferenția, treptat, în două clase antagoniste.

Statele feudale care înconjurau teritoriul patriei noastre în acel timp — Rusia Kieviană, Moravia Mare, Ungaria Arpadiană, Bulgaria (în perioada celui de-al doilea țarat) — cu toate trăsăturile comune ale dezvoltării lor, au cunoscut însă deosebiri importante, de care trebuie să se țină seama și în cercetarea particularităților feudalismului romînesc. F. Engels a arătat că existența istorică a modelului clasic al unei orînduiri — și exemplul pe care-l dă este cel al orînduirii feudale — presupune tocmai varietatea formelor pe care le îmbrăca realitatea istorică[2]. Această constatare caracterizează în primul rînd Europa răsăriteană și de sud-est, regiuni aflate între feudalismul clasic apusean și cel oriental.

Deoarece nu toate aceste regiuni au ajuns sub stăpînirea Imperiului roman, iar asupra acelora care au cunoscut-o, această stăpînire s-a exercitat în grade deosebite, feudalismul nu s-a născut peste tot din descompunerea orînduirii sclavagiste, ci în unele părți din descompunerea orînduirii gentilice, în altele din orînduirea sclavagistă și din cea gentilică coexistente. Aceasta a avut ca urmare varietatea formelor proprietății feudale și a aservirii țărănimii. Evoluția clasică de la alodiu la beneficiu și feud a cunoscut în fiecare din aceste regiuni forme deosebite. În Rusia Kieviană, de pildă, au existat inițial *votcina*

[1] F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957, p. 156.
[2] F. Engels către C. Schmidt, în Marx-Engels, *Ausgewählte Briefe*, Berlin, 1953, p. 583.

(asemănătoare alodiului) şi *pomestia* (similară beneficiului), care numai ulterior s-au contopit într-o proprietate de tipul feudului. În teritoriile Peninsulei Balcanice aflate sub dominaţia bizantină, majoritatea obştilor aservite au fost multă vreme dependente de stat, ca proprietar feudal; abia în veacurile XI—XII apare proprietatea feudală asemănătoare feudului.

În Moravia, Slovacia, Pannonia, formarea proprietăţii feudale a fost influenţată de migraţia popoarelor; aservirea obştilor s-a datorat atît căpeteniilor locale, cît şi cuceritorilor. Cu vremea, o parte din căpeteniile locale au fost asimilate de cuceritori şi au participat la formarea clasei feudale, iar producătorii direcţi din rîndurile cuceritorilor s-au contopit cu populaţia aservită. În toate aceste regiuni procesul consolidării noilor raporturi de producţie s-a desfăşurat în condiţiile unei rezistenţe dîrze a obştilor, care au fost aservite de către feudali şi statul feudal numai după lupte îndelungate. Din aceste cauze, în feudalismul timpuriu şi categoriile de ţărani aserviţi sînt foarte diverse.

În perioada feudalismului timpuriu domina economia naturală; domeniile feudale şi gospodăriile ţărăneşti produceau mai ales pentru subsistenţă proprie, nu pentru schimb, iar meşteşugurile nu se desprinseseră încă de agricultură. De aceea, dezvoltarea relaţiilor de schimb a fost foarte lentă. Comerţul care se desfăşoară în această perioadă se face mai mult între ţări decît între regiunile aceleiaşi ţări.

Pentru istoria patriei noastre este important faptul că la începutul acestei perioade, aproape în acelaşi timp cu încheierea procesului de formare a poporului romîn, se încheia şi procesul de formare a celorlalte popoare vecine sau apropiate: rus, ucrainean, polon, ceh, maghiar, bulgar etc. Comunitatea de interese a popoarelor din aceste regiuni ale Europei a fost determinată, în oarecare măsură, de faptul că ele s-au format în împrejurări istorice similare, factori interni şi externi asemănători acţionînd asupra procesului de cristalizare definitivă. Trebuie subliniat de asemenea că aceste popoare s-au format o dată cu structurarea în linii mari a ierarhiei feudale, cu împărţirea societăţii în exploatatori şi exploataţi.

Asemănările şi deosebirile constatate în dezvoltarea istorică a popoarelor din aceste regiuni ale Europei se manifestă şi în organizarea statului feudal. Clasicii marxismului au arătat că modul de organizare a statului în perioada feudală depinde de forma pe care o ia stăpînirea asupra pămîntului. Acolo unde relaţiile de obşte ocupă un loc important (prin aceasta înţelegîndu-se nu numai obştile libere, ci şi cele aservite de stat), puterea centrală e mai autoritară, sau, cum spune F. Engels cu privire la organizarea de stat unde există relaţii de obşte, despotică chiar [1]. Acesta e, de pildă, cazul clasic al Imperiului bizantin pînă în veacul al XI-lea, cînd, o dată cu dezvoltarea puternică a

[1] F. Engels, *Fränkische Zeit—Die Umwälzung der Grundbesitzverhältnisse unter Merowingen und Karolingen*, în Marx-Engels-Lenin-Stalin, *Zur Deutschen Geschichte*, vol. I, Berlin, 1953, p. 88.

marii proprietăți feudale, caracterul despotic al puterii centrale devine mai atenuat. În Rusia Kievianã, pînă la mijlocul veacului al XI-lea, puterea marelui cneaz era însemnată. În această vreme, în Europa estică şi sud-estică, monarhia nu a cunoscut scăderea înregistrată în Apus în perioada merovingiană şi post-carolingiană. Peste tot încercările monarhiei de a înfrînge forțele centrifuge se aseamănă cu cele ale statului lui Carol cel Mare, pentru că şi în părțile estice sau sud-estice ale Europei statele mari feudale s-au născut prin reunirea mai multor teritorii. După cum arată clasicii marxismului, « reunirea unor regiuni mai vaste în regate feudale constituia o necesitate pentru nobilimea funciară... De aceea organizarea clasei dominante a nobilimii a avut peste tot în fruntea ei un monarh » [1].

Din această cauză, în perioada feudalismului timpuriu, şi în regiunile Europei estice şi sud-estice, statul feudal se înfățişează sub forma unor mari uniuni statale de tipul imperiului carolingian, care pot fi mai mari sau mai restrînse. Aceste uniuni statale, în care domina economia naturală şi unde schimbul era abia la începutul lui, erau lipsite de coeziune economică. Fragilitatea legăturilor economice interne a făcut ca aceste înjghebări statale să fie inconsistente şi vremelnice. Acest tip de state a asigurat, totuşi, cadrul politic în care s-a consolidat noua clasă dominantă, nobilimea feudală; în cadrul lor s-a constituit aparatul necesar represiunii interne şi cotropirii de pămînturi străine, în vederea întăririi puterii economice şi politice a feudalilor. Dar, o dată consolidată puterea marelui domeniu feudal, uniunile statale au devenit o frînă în calea dezvoltării acestuia — mai ales din cauza veleităților autoritare ale nucleului central — şi, datorită forțelor de fărîmițare, au început să se destrame şi să dispară. Conducătorii lor nu mai izbutesc să guverneze decît stimulînd răspîndirea privilegiilor imunitare şi pregătind, astfel, organizarea autonomă a provinciilor şi marilor domenii.

Fenomenul istoric e deosebit de important, deoarece fărîmițarea feudală — şi, ca atare, începutul feudalismului dezvoltat — nu este rezultatul destrămării unor state centralizate, ci a acestor uniuni statale. Chiar şi înlăuntrul formațiunilor ce se nasc din destrămarea acestor uniuni tinde să domine sistemul fărîmițării feudale; atît în cazul destrămării Rusiei Kieviene, a Moraviei Mari, a monarhiei arpadiene, a țaratului bulgar, cît şi în acela al Imperiului bizantin — în vremea cotiturii hotărîtoare din veacurile XI—XII — fenomenul, în esența sa, este acelaşi. Trecerea de la uniunile statale la fărîmițarea feudală, spune F. Engels, a fost grăbită de « ...împărțirea poporului în mari proprietari funciari, vasali, iobagi. Dar cu decăderea obştilor libere a decăzut şi vechea organizare militară; cu amîndouă o dată a decăzut şi regalitatea ». Aceasta a distrus « ... unica bază a propriei sale autorități » [2].

În dezvoltarea feudalismului timpuriu, tipul marilor uniuni statale a jucat, pe de o parte, un rol pozitiv, pentru că, oferind o organizare statală de

[1] K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. III, Bucureşti, 1958, p. 26.
[2] Marx-Engels-Lenin-Stalin, *Zur Deutschen Geschichte*, vol. I, p. 108.

ansamblu, a favorizat generalizarea relațiilor feudale, iar pe de altă parte negativ, pentru că a împiedicat multă vreme drumul spre o viață feudală independentă a teritoriilor care făceau parte din cuprinsul lor.

Destrămarea marilor uniuni statale a scos la lumină numeroase formațiuni politice mai mici. În felul acesta, atenția contemporaneității se fixează asupra detaliilor unui spațiu geografic care înainte era cunoscut numai în general; izvoarele istorice încep să pomenească tot mai des astfel de formațiuni regionale și, între ele, firește, pe cele românești.

Rusia Kieviană și cnezatul de Halici

La începutul veacului al X-lea, formațiunile feudale de pe malurile Niprului s-au unit sub autoritatea cneazului Oleg (879—912). Înlăuntrul noului stat relațiile feudale se dezvoltă iar teritoriul său se extinde în toate direcțiile. Un moment important în dezvoltarea feudală a statului kievian a fost adoptarea creștinismului, în vremea cneazului Vladimir (980—1015).

Organizarea statală a Kievului, consolidată în vremea lui Iaroslav (1019—1054), a reprezentat încercarea puterii cneziale de a depăși stadiul de uniune statală și de a întări legăturile dintre nucleul central și părțile componente ale statului. Așa se explică importanța Kievului, rolul său activ jucat în politica europeană în cursul veacului al XI-lea, înrudirea marilor cneji cu numeroase familii domnitoare ale timpului.

Autonomia economică cîștigată de diferitele regiuni ale Rusiei Kieviene a împiedicat, însă, acțiunea de unificare, întreprinsă cîteodată cu violență, ca, de pildă, la începutul veacului al XII-lea, de către Vladimir Monomahul (1113—1125). *Povestea vremurilor de demult* — în care ideea directoare este aceea a unității puterii de stat — și *Cîntecul despre oastea lui Igor* — a cărui idee principală este regretul pierderii acestei unități — oglindesc în mod vădit procesul istoric enunțat mai sus.

Începînd din veacul al XII-lea, pe teritoriul statului kievian apar numeroase cnezate. Dintre aceste formațiuni politice, datorită vecinătății lui cu teritoriile locuite de români, o însemnătate deosebită pentru istoria țării noastre a avut-o cnezatul de Halici-Volînia. Vecin nemijlocit cu stăpînirile regilor polon și maghiar, Haliciul a luat parte activă, împreună cu aceștia, la diferite războaie și alianțe. Aflat la încrucișarea unor mari drumuri de negoț, cnezatul de Halici-Volînia a ocupat un loc important în viața economică și politică a acestor părți ale Europei. Progresul intern și expansiunea externă se manifestă mai ales în vremea domniei lui Roman Mstislavici (1199—1205), care, în interior, s-a sprijinit pe mica boierime și pe păturile orășenești, iar în exterior, pe alianța cu Imperiul romano-german.

Dezvoltarea forțelor de fărîmițare a dus, însă, la destrămarea statului. Luptele feudale interne dintre 1205 și 1215 au pus față în față, pe de o parte, boierimea haliciană, aliată cu feudalii maghiari și poloni, și, pe de altă parte,

masele populare. Victoria acestora din urmă, sub conducerea cneazului Daniil Romanovici — care a izbutit să reunească pămînturile Haliciului şi Kievului — a fost, însă, vremelnică; slăbirea lăuntrică era prea mare ca să mai poată fi împiedicată instaurarea jugului tătar.

Dezvoltarea istorică a Rusiei Kieviene şi a cnezatului de Halici exteriorizează astfel prefacerile care au loc în structura societăţii şi care se reflectă în organizarea statală. În veacurile XII—XIII, coeziunea relativă din interiorul statului dispare; este epoca începuturilor fărîmiţării feudale. Cu oarecare deosebiri, aceeaşi e linia dezvoltării istorice a tuturor uniunilor statale ce înconjurau teritoriul ţării noastre, părţi importante ale căruia intrau în componenţa acestor mari dar fragile înjghebări statale.

Statul polon

Acelaşi este, în esenţă, procesul formării statului feudal polon. În veacurile X—XII are loc o creştere lentă, apoi tot mai evidentă, a marii proprietăţi funciare, laice şi bisericeşti, prin acapararea pămîntului stăpînit de obştile de ţărani liberi. Creşterea puterii economice a feudalilor a avut ca urmare întărirea influenţei lor politice. Numeroase privilegii — obţinute de la cneji, începînd din secolul al XII-lea — confirmau imunitatea feudală a marilor domenii. Consecinţa principală a acestei stări de lucruri a fost intensificarea exploatării, căreia ţăranii i-au răspuns printr-o aprigă şi neîncetată luptă, la care se referea stăruitor aşa-zisa *Pravilă polonă* de la începutul veacului al XIII-lea.

Progresele cunoscute de meşteşuguri în această perioadă au dus la dezvoltarea oraşelor, care aveau un rol important de-a lungul drumurilor pe care se desfăşura tranzitul comercial de la Marea Baltică la Marea Neagră, străbătînd şi teritoriul viitorului stat feudal Moldova. Stînjenite în dezvoltarea lor de dependenţa feudală faţă de cneji, la sfîrşitul veacului al XII-lea, oraşele şi-au intensificat lupta împotriva acestora.

Ca în toate celelalte formaţiuni statale vecine, structura social-economică proprie feudalismului timpuriu a influenţat în acelaşi sens evoluţia istorică a cnezatelor polone. Slaba legătură dintre cnezate făcea ca statul polon — format în vremea lui Mieszko (962—992) şi extins teritorial sub Boleslav cel Mare (992—1025) — să fie o înjghebare tot atît de fragilă ca cele ale vecinilor săi, fiind create condiţiile obiective ale fărîmiţării feudale.

Declanşarea procesului de fărîmiţare a dus în chip firesc la frînarea şi apoi chiar la anihilarea tendinţelor incipiente de centralizare. În urma înăbuşirii mişcărilor ţărăneşti din 1037—1038, puterea consolidată a marilor feudali le-a îngăduit acestora să se opună din ce în ce mai mult autorităţii centrale. Încercările lui Boleslav al II-lea nu au putut să împiedice această evoluţie. Luptele feudale interne au slăbit considerabil statul polon, care a început să se fărîmiţeze. Rezultatele acţiunilor de unificare din prima jumătate a veacului al XII-lea, ca, de pildă, aceea a lui Boleslav al III-lea, au fost vremelnice. Fărîmiţarea feudală

deplină a fost consfințită de așa-zisul statut din 1138, în urma căruia puterea centrală a devenit pur simbolică.

Pentru soarta statului polon în veacurile XIII—XIV, consecințele acestei stări de lucruri au fost deosebit de grave. Începînd din a doua jumătate a veacului al XII-lea — după cotropirea pămînturilor slave de la est de Elba — feudalii germani au început să cucerească teritorii poloneze întinse, fără a întîmpina o rezistență serioasă din partea feudalilor poloni învrăjbiți și, astfel, ușor de învins. Din aceeași cauză, la 1241, în împrejurările marii invazii tătare, nu s-a putut realiza o apărare unitară, organizată, din care cauză Polonia a căzut pradă pustiirilor tătărești.

Moravia Mare

În al patrulea deceniu al veacului al IX-lea, a avut loc acțiunea de unificare a mai multor triburi slave, sub conducerea lui Moimir, căpetenia unuia dintre aceste triburi. Urmașul acestuia, Rostislav (846—869), a consolidat moștenirea înaintașului său și, extinzînd teritoriul stăpînirii sale, a întemeiat marele stat morav. În a doua jumătate a veacului al IX-lea, victoriile morave împotriva agresiunii germane și activitatea misionară a lui Chiril și Metodiu, de întărire a organizării bisericești, au contribuit la consolidarea statului morav.

Prin poziția sa geografică, Moravia a influențat îndeaproape dezvoltarea feudalismului timpuriu în unele regiuni dunărene. Dieceza Pannoniei, întemeiată în aceste împrejurări istorice, a exercitat o însemnată înrîurire în acest sens.

Caracterul neunitar al Moraviei a ușurat, însă, la sfîrșitul veacului al IX-lea și începutul celui următor, desfășurarea ofensivei triburilor maghiare, care — în urma victoriei din 906 — au cotropit părți întinse din teritoriul Moraviei Mari și, mai ales, Slovacia, ai cărei locuitori slavi ajunseseră pe o treaptă dezvoltată de civilizație.

Slăbirea Moraviei a deschis calea către lupta pentru afirmare în cadrul statului a elementului ceh, ce poate fi considerată încheiată în prima jumătate a veacului al X-lea, în vremea lui Boleslav (929—967), care a izbutit să smulgă pentru o vreme statului ungar teritoriile cotropite, contribuind la oprirea expansiunii maghiare spre apus.

Dezvoltarea economică a țării în veacurile XI—XII a făcut ca, pe lîngă orașe mai vechi, ca Praga, să se ridice orașe noi, ca Brno și Olomouc. Cu toate că, la sfîrșitul veacului al XII-lea, Cehia s-a constituit ca regat ereditar, datorită faptului că apar numeroase centre economice autonome noi, legăturile dintre țările ceho-morave slăbesc tot mai mult. De aceea, cuceririle întinse ale lui Ottokar al II-lea, din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, nu au putut fi decît de scurtă durată. Și țările ceho-morave depășiseră, ca atare, stadiul feudalismului timpuriu și intraseră în epoca fărîmițării feudale.

Monumentele vechi de civilizație — ca, de pildă, catedrala de la Hradište, din veacul al IX-lea, sau vechile orașe-cetăți create în veacurile IX—XIII — atestă

deplină a fost consfințită de așa-zisul statut din 1138, în urma căruia puterea centrală a devenit pur simbolică.

Pentru soarta statului polon în veacurile XIII—XIV, consecințele acestei stări de lucruri au fost deosebit de grave. Începînd din a doua jumătate a veacului al XII-lea — după cotropirea pămînturilor slave de la est de Elba — feudalii germani au început să cucerească teritorii poloneze întinse, fără a întîmpina o rezistență serioasă din partea feudalilor poloni învrăjbiți și, astfel, ușor de învins. Din aceeași cauză, la 1241, în împrejurările marii invazii tătare, nu s-a putut realiza o apărare unitară, organizată, din care cauză Polonia a căzut pradă pustiirilor tătărești.

Moravia Mare

În al patrulea deceniu al veacului al IX-lea, a avut loc acțiunea de unificare a mai multor triburi slave, sub conducerea lui Moimir, căpetenia unuia dintre aceste triburi. Urmașul acestuia, Rostislav (846—869), a consolidat moștenirea înaintașului său și, extinzînd teritoriul stăpînirii sale, a întemeiat marele stat morav. În a doua jumătate a veacului al IX-lea, victoriile morave împotriva agresiunii germane și activitatea misionară a lui Chiril și Metodiu, de întărire a organizării bisericești, au contribuit la consolidarea statului morav.

Prin poziția sa geografică, Moravia a influențat îndeaproape dezvoltarea feudalismului timpuriu în unele regiuni dunărene. Dieceza Pannoniei, întemeiată în aceste împrejurări istorice, a exercitat o însemnată înrîurire în acest sens.

Caracterul neunitar al Moraviei a ușurat, însă, la sfîrșitul veacului al IX-lea și începutul celui următor, desfășurarea ofensivei triburilor maghiare, care — în urma victoriei din 906 — au cotropit părți întinse din teritoriul Moraviei Mari și, mai ales, Slovacia, ai cărei locuitori slavi ajunseseră pe o treaptă dezvoltată de civilizație.

Slăbirea Moraviei a deschis calea către lupta pentru afirmare în cadrul statului a elementului ceh, ce poate fi considerată încheiată în prima jumătate a veacului al X-lea, în vremea lui Boleslav (929—967), care a izbutit să smulgă pentru o vreme statului ungar teritoriile cotropite, contribuind la oprirea expansiunii maghiare spre apus.

Dezvoltarea economică a țării în veacurile XI—XII a făcut ca, pe lîngă orașe mai vechi, ca Praga, să se ridice orașe noi, ca Brno și Olomouc. Cu toate că, la sfîrșitul veacului al XII-lea, Cehia s-a constituit ca regat ereditar, datorită faptului că apar numeroase centre economice autonome noi, legăturile dintre țările ceho-morave slăbesc tot mai mult. De aceea, cuceririle întinse ale lui Ottokar al II-lea, din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, nu au putut fi decît de scurtă durată. Și țările ceho-morave depășiseră, ca atare, stadiul feudalismului timpuriu și intraseră în epoca fărîmițării feudale.

Monumentele vechi de civilizație — ca, de pildă, catedrala de la Hradište, din veacul al IX-lea, sau vechile orașe-cetăți create în veacurile IX—XIII — atestă

existența la nord-vest de teritoriul țării noastre a unui intens centru de civilizație feudală, cu care poporul nostru s-a aflat un timp în contact.

Ungaria Arpadiană

De mare însemnătate pentru dezvoltarea societății din țara noastră, în această epocă, este evoluția regatului feudal maghiar. Pătrunderea maghiară s-a înfipt ca o pană în masa slavă, despărțind-o, folosind în acest sens slăbiciunea înjghebărilor statale din aceste regiuni. Asupra triburilor maghiare — aflate pe o treaptă inferioară de dezvoltare social-economică — s-a exercitat în chip firesc influența populațiilor autohtone de pe teritoriile cucerite, ce se găseau pe o treaptă superioară de dezvoltare. Ca urmare, în veacurile X—XIII, s-a desfășurat cu oarecare rapiditate procesul de cristalizare a relațiilor feudale în societatea maghiară, de formare a clasei nobiliare, rezultată din contopirea căpeteniilor maghiare cu cele băștinașe, și a clasei țărănimii dependente, formată din masele producătoare maghiare și cele autohtone aservite. Desfășurarea acestor procese determină formarea statului feudal timpuriu, care este, de asemenea, de tipul uniunilor statale, ca și Rusia Kieviană, statul polon, Moravia Mare și, mai tîrziu, Cehia.

Feudalizarea statului arpadian a luat un ritm mai grăbit în vremea lui Géza (972—997), care a zdrobit rezistența elementelor tribale, dar mai ales în timpul domniei primului rege maghiar, Ștefan (997—1038), cînd a avut loc și creștinarea ungurilor. Înlăturarea treptată a rămășițelor tribale, înființarea episcopatelor ca instrumente ale feudalizării și organizarea teritoriului în comitate administrative au determinat o evoluție rapidă în direcția consolidării statului ungar. Victoria obținută de oastea maghiară împotriva celei germane invadatoare, în 1030, și reprimarea mișcărilor populare din părțile de răsărit ale țării, în aceeași epocă, dovedesc acest lucru.

Intensificarea exploatării maselor de producători direcți a făcut să crească împotrivirea lor, dar marile mișcări populare din 1041—1044 și 1046 nu au izbutit să oprească dezvoltarea feudalismului, să împiedice uzurparea pămîntului obștilor și aservirea țărănimii de către feudali. Legiuirile din vremea regilor Ladislau I (1077—1095) și Coloman (1095—1116), precum și cele din deceniile următoare, oglindesc încheierea procesului de formare a claselor antagoniste în societatea feudală maghiară.

După cucerirea Slovaciei, Croației și Transilvaniei, statul maghiar cuprindea un teritoriu foarte întins, pe care a căutat să-l organizeze din punct de vedere politic, fiind nevoit să recunoască însă o largă autonomie teritoriilor cucerite.

În prima jumătate a veacului al XIII-lea, statul feudal maghiar era pe punctul de a depăși, la rîndul său, stadiul feudalismului timpuriu și de a trece la feudalismul dezvoltat. Această trecere a avut loc într-un moment în care puterea centrală era slăbită și de amestecul Imperiului bizantin și al Imperiului romano-german în treburile sale interne.

În a doua jumătate a veacului al XII-lea, alături de marea aristocrație, se dezvoltă o pătură numeroasă de nobilime mică și mijlocie. Luptele dintre păturile nobiliare întreține în țară o stare de anarhie aproape permanentă, fapt care duce la slăbirea continuă a puterii centrale. La începutul veacului al XIII-lea, un anumit rol în crearea acestei situații l-a jucat absența prelungită din țară a regelui Andrei al II-lea (1205—1235), participant la cruciade și expediții războinice departe de hotarele țării. În 1222, forțele de fărîmițare feudală erau destul de puternice ca să smulgă regelui faimoasa Bulă de aur, expresie a anarhiei feudale. Slăbirea lăuntrică a statului maghiar era atît de mare, încît, în împrejurările dramatice ale invaziei tătărești din 1241, acesta s-a găsit la un pas de pieire.

Imperiul bizantin

În veacurile X—XII, cel mai puternic dintre vecinii teritoriului locuit de romîni, la miază-zi de acesta, era Imperiul bizantin. Deși pretențiile sale de monarhie universală erau de mult depășite de mersul istoriei — dat fiind că apăruse un al doilea imperiu în Europa, Imperiul romano-german — prestigiul Bizanțului era încă mare. El a putut fi menținut în urma victoriilor militare repurtate în Europa și Asia, în vremea împăraților Nicefor al II-lea Phocas (963—969), Ioan Tzimiskes (969—976) și Vasile al II-lea (976—1025).

Cucerirea Bulgariei răsăritene, în a doua jumătate a veacului al X-lea, și apoi a întregii Bulgarii, la începutul veacului următor, întărirea influenței bizantine în restul Peninsulei Balcanice și în Italia meridională, extinderea hotarelor în Asia, toate acestea ilustrează apogeul expansiunii bizantine. La moartea lui Vasile al II-lea, Bizanțul părea mai puternic decît oricînd. Dar prefacerile care aveau loc, începînd din veacul al XI-lea, în societatea bizantină au dus la slăbirea iremediabilă a statului bizantin și la ruina marelui imperiu. În cîteva decenii, pierderile teritoriale în Asia și Europa s-au succedat cu atîta repeziciune iar ofensiva turcilor selgiucizi dinspre răsărit și miazăzi, a pecenegilor dinspre miază-noapte și a normanzilor dinspre apus au fost atît de impetuoase, încît, în 1081, la înscăunarea lui Alexie Comnenul, teritoriul statului bizantin era mult redus.

Încercările făcute de împărații din familia Comnen și, mai ales, de Manuel Comnenul (1143—1180) pentru restaurarea imperiului sînt cu atît mai intense, cu cît era mai evident că puterea bizantină era departe de a fi cea din trecut. La aceasta a contribuit foarte mult extinderea, în veacurile XI—XII, a «proniei», prin distribuirea domeniilor statului feudalilor. În același timp, se extinde «escussia» (scutirea de dări) iar dreptul de stăpînire asupra pămîntului începe să devină ereditar și, într-o anumită măsură, imunitar.

Puterea marilor feudali, în necontenită creștere, a avut drept consecință nu numai reducerea tot mai mare a suprafeței de pămînt deținute de obștile de țărani liberi, ci și cotropirea pămîntului aflat în proprietate ostășească, ceea ce va dezorganiza sistemul militar de apărare a granițelor, cu urmări dintre cele mai nefaste pentru securitatea teritoriului bizantin.

Setea de înavuțire a aristocrației bizantine a dus la sărăcirea țărănimii, la nimicirea micii nobilimi militare. Pe de altă parte, acordarea unor privilegii orașelor comerciale italiene a avut drept rezultat ruinarea orășenimii bizantine, altă dată înfloritoare. Expansiunea venețiană și apoi genoveză a dus, cu vremea, la dominarea întregii economii bizantine și a comerțului din regiunea Mării Negre de către negustorii italieni. Astfel se naște și se dezvoltă dezinteresul unei părți considerabile a societății bizantine pentru apărarea integrității și chiar a ființei statului.

Procesul acesta este îndelungat și, în esență, indică transformarea Imperiului bizantin într-un stat în care ierarhia feudală se bazează pe precumpănirea proprietății imunitare. Ca urmare a acestui fapt, puterea centrală devenea tot mai puțin autoritară, iar unitatea teritorială a Imperiului bizantin tot mai fragilă. Regiunile reocupate de Comneni nu mai erau legate de puterea centrală prin acel sistem de guvernare care asigurase Bizanțului, timp de veacuri, tăria și măreția sa. Începuse decadența, iar contradicția tot mai accentuată dintre clasele dominante și masa producătorilor direcți nu putea decît s-o grăbească.

Reprimarea sîngeroasă a mișcării pavlicienilor și bogomililor și eșecul mișcărilor populare îndreptate împotriva dominației economice italiene lipseau Bizanțul de sprijinul maselor populare, atît de necesar în împrejurările grele ce se anunțau, astfel că evenimentele din 1203—1204 — care au dus la ocuparea și împărțirea teritoriului bizantin de către feudalii din cruciada a IV-a — au jucat un rol important în procesul istoric obiectiv de fărîmițare feudală, declanșat încă din veacul al XI-lea.

Caracterul organizării statale a Imperiului bizantin din această perioadă a creat o situație specială posesiunilor bizantine din părțile nord-vestice ale Peninsulei Balcanice și de la Dunărea de jos. Exploatarea acestor teritorii era cu atît mai sălbatică, cu cît, în veacurile XI—XII — sub loviturile provocate de ultimele popoare migratoare — statul bizantin nu mai era în stare să asigure continuitatea stăpînirii sale, nici desfășurarea unei vieți economice normale, și nici să reprime mișcările populare, din ce în ce mai dese. Frecvența și intensitatea acestora oglindesc tocmai gradul exploatării și incapacitatea statală tot mai vădită. Răscoala comună bulgaro-sîrbească din 1040—1041, de sub conducerea lui Petru Delian, a fost cu greu înăbușită de către bizantini. Și mai gravă pentru imperiu a fost răscoala din 1071—1073, la care au participat și orașele dunărene, înăbușită numai cu ajutorul mercenarilor normanzi și germani. Eliberarea treptată a teritoriilor sîrbești în veacurile XI—XII și a Bulgariei, în urma marei răscoale din 1185—1186, arată neputința Imperiului bizantin de a mai păstra în componența sa teritoriile periferice.

Evenimentele din veacurile XI—XII dădeau în acest fel la iveală caracterul contradictoriu al civilizației bizantine: pozitivă cît timp favoriza dezvoltarea forțelor locale, retrogradă cînd începea să împiedice această dezvoltare. În ceea ce privește regiunile limitrofe teritoriilor locuite de romîni, veacurile XI—XII

constituie perioada în care poate fi datată criza influenței bizantine, care se manifestă prin marile răscoale antibizantine. Prefacerile structurale din societatea și statul bizantin în veacurile XI—XII au înlesnit lupta pentru neatîrnare a locuitorilor din regiunile de la nord de Balcani și din părțile Dunării.

Bulgaria în vremea dominației bizantine și a celui de-al doilea țarat

Dintre popoarele ce sufereau dominația bizantină, o luptă necurmată pentru independență a dus poporul bulgar. Această luptă devenea tot mai dîrză pe măsură ce creștea asuprirea maselor de către statul feudal și marii feudali. La exploatarea fiscală se adăuga achiziționarea forțată, la prețuri foarte scăzute, a produselor agricole de la țărani, care mărea și mai mult mizeria poporului. Abuzurile administrației bizantine — ai cărei funcționari erau numiți de arhiepiscopul grec Theophilact de Ohrida, « tîlhari și jefuitori » — contribuiau la înrăutățirea situației păturilor largi ale populației. Cele mai bune pămînturi ale Bulgariei fuseseră acaparate de feudalii bizantini, clerici și laici. Din această cauză, persistența dominației străine după consolidarea relațiilor de producție feudale în Bulgaria, în veacul al XI-lea, a frînat în chip vădit dezvoltarea forțelor de producție ale țării. La toate acestea se adaugă marile dificultăți create de războaiele Bizanțului, care au secătuit întreg Imperiul, dar mai ales teritoriile recent cucerite.

Un rol însemnat în lupta poporului bulgar pentru independență a avut bogomilismul, care — ca orice mișcare eretică din evul mediu — ascundea sub haina religioasă revendicări sociale [1]. În 1084 — de pildă — răscoala din Plovdiv a fost condusă de un grup de bogomili, în frunte cu Traulus; bogomilii au fost, de asemenea, cei care au organizat rezistența împotriva cruciadei a III-a. Mișcarea bogomilă era atît de puternică încît, de la 1140 la 1160, au fost convocate patru sinoade pentru combaterea ei.

Acestea au fost, de fapt, premisele eliberării din 1185, cînd, sub conducerea lui Petru și Asan, boieri din Tîrnovo, populația vlahă și bulgară — ajutată de romînii de la nordul Dunării și de cumani — s-a răsculat, izbutind să distrugă garnizoanele bizantine din Bulgaria răsăriteană. Trei mari campanii conduse de împăratul Isac Anghelos — în anii 1186—1187 — au rămas fără rezultat; prin tratatul din 1187, Bizanțul a fost nevoit să recunoască independența Bulgariei de nord-est. Mișcarea s-a întins în Macedonia și ținuturile învecinate în asemenea măsură încît, cu toate încercările bizantine, s-au format în aceste regiuni cnezate independente, care au intrat în componența celui de-al doilea țarat.

Cu toate victoriile repurtate împotriva Imperiului latin, cu toată expansiunea sa teritorială, statul Asăneștilor nu a izbutit să devină o construcție statală solidă, ceea ce va duce la decăderea sa, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea.

---

[1] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 49.

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR" — Bucureşti

★

În veacurile X—XIII, uniunile statale din această parte a Europei nu se caracterizează numai prin mobilitate interioară, ci, în acelaşi timp, prin relaţii externe, politice şi economice, instabile. Datorită bogăţiei şi puterii sale, Bizanţul este statul care determină mai ales o anumită circulaţie de bunuri şi de oameni, de la nord la sud şi de la sud la nord, solii paşnice şi expediţii războinice. În 862 o misiune moravă la Constantinopol solicita contribuţia Bizanţului la întărirea statului morav, prin trimiterea de misionari. Cu doi ani înainte, se semnala, pentru întîia dată, prezenţa unei armate ruse în faţa capitalei bizantine; în 911, Oleg, cneazul Kievului, încerca stabilirea de relaţii comerciale cu Bizanţul; în 941 şi 944, cneazul Igor căuta să forţeze dezvoltarea acestor relaţii. În 967, în vremea lui Sviatoslav şi Nicefor Phocas, s-a încheiat prima alianţă ruso-bizantină împotriva Bulgariei, care s-a transformat, însă, pînă la urmă, în război, declanşat de către bizantini. O a doua alianţă s-a încheiat în 988, pe vremea lui Vladimir şi Vasile al II-lea, urmată însă de un nou război ruso-bizantin, în Crimeea. O ultimă expediţie kieviană împotriva capitalei Bizanţului a avut loc în 1043. A urmat apoi o lungă perioadă de colaborare culturală, de acţiune comună, politică şi spirituală, împotriva catolicismului.

În a doua jumătate a veacului al XII-lea, Haliciul şi-a consolidat situaţia externă prin alianţa cu Bizanţul şi Ungaria, iar în 1091 a ajutat activ pe bizantini în războiul împotriva pecenegilor. În veacul al XIII-lea, după destrămarea statului bizantin, alianţa cu Bizanţul a fost înlocuită cu alianţa bulgară. După o scurtă perioadă de colaborare cu feudalii maghiari, spre mijlocul veacului al XIII-lea — în împrejurările grele din ajunul şi din timpul invaziei tătare — Haliciul se afla în strînsă alianţă cu ţările ceho-morave.

Ameninţat dinspre nord de Imperiul romano-german, regatul ungar a preferat, de asemenea, de multe ori alianţa cu Bizanţul, iar înspre nord, legăturile sale cu ţările ceho-morave şi cu Haliciul au alternat între război şi alianţă.

De-a lungul Dunării, ameninţate de agresiunea bizantină dinspre sud, formaţiunile politice de pe ambele maluri ale fluviului au luptat împreună împotriva pericolului comun.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Forme premergătoare producţiei capitaliste*, Bucureşti, 1956.

MARX, K.-ENGELS, F., *Ausgewählte Briefe*, Berlin, 1953.

— *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. III, Bucureşti, 1958.

— *Сочинения*, vol. XVI, partea I-a, Moscova, 1937.

ENGELS, F., *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1955.

ENGELS, F., *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957.
— *Războiul țărănesc german*, București, 1958.
— *Rolul violenței în istorie*, București, 1958.
MARX-ENGELS-LENIN-STALIN, *Zur Deutschen Geschichte*, vol. I, Berlin, 1953.

II. *Lucrări generale*

BRÉHIER, L., *Le monde byzantin*, vol. I, Paris, 1948.
CROSS, S. H., *Les civilisations slaves à travers les siècles*, Paris, 1955.
GANSHOF, FR. L., *Histoire des relations internationales. Le Moyen Age*, vol. I, Paris, 1953.
Histoire Générale (réd. par G. Glotz), *Histoire du Moyen Age*, vol. III; vol. IV-1, Paris, 1936, 1945.
История Болгарии, vol. I, Moscova, 1954.
История на България, vol. I, Sofia, 1954.
История Польши, vol. I, Moscova, 1956.
История Чехословакии, vol. I, Moscova, 1956.
История южных и западных славян, Moscova, 1957.
LEVCENKO, M. V., *История Византии*, Moscova-Leningrad, 1940.
— *Очерки по истории русско-византийских отношений*, Moscova, 1956.
Очерки истории СССР. Период феодализма, IX—XV вв., vol. I, Moscova, 1953.
OSTROGORSKI, G., *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München, 1952.

III. *Lucrări speciale*

DVORNIC, FR., *Les Slaves, Byzance et Rome aux IXe siècle*, Paris, 1926.
GREKOV, B. D., *La culture de la Russie de Kiev*, Moscova, 1947.
— *Киевская Русь*, Moscova, 1949.
KAJDAN, A. P., *К вопросу об особенностях феодальной собственности в Византии VIII—X вв.*, în *Византийский временник*, X, 1956, p. 48—65.
LEIB, B., *Rome, Kiev et Byzance à la fin du XI-ème siècle*, Paris, 1924.
LITAVRIN, G. G., *Болгария и Византия в XI—XII вв.*, Moscova, 1960.
UHLIRZ, K.-UHLIRZ, M., *Handbuch der Geschichte Oesterreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn*, Graz, 1927.

CAPITOLUL II

CRISTALIZAREA RELAȚIILOR FEUDALE ȘI APARIȚIA PRIMELOR FORMAȚIUNI POLITICE PE TERITORIUL ȚĂRII NOASTRE ÎN SECOLUL AL X-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XI-LEA

Începuturile feudalismului pe teritoriul patriei noastre prezintă o mare complexitate, datorită coexistenței și împletirii mai multor elemente, dintre care unele sînt moșteniri ale perioadei precedente, iar altele, vlăstare ale orînduirii sociale ce prindea contururi tot mai vizibile [1]. Ca toate perioadele de formare a unor noi relații sociale, tot astfel și această perioadă de cristalizare a feudalismului cuprinde aspecte variate și disparate. Aceasta se datorește nu numai faptului că relațiile noi nu sînt încă pe deplin cristalizate, dar și împrejurării că această perioadă — secolul al X-lea și începutul secolului al XI-lea — este pe cît de complexă, pe atît de frămîntată. Peste societatea băștinașă se suprapun influențe diverse, rezultate din stăpînirea Imperiului bizantin și a țaratului bulgar asupra regiunilor dunărene, din expansiunea spre Dunăre a statului de la Kiev, din așezarea pecenegilor pe teritoriul țării noastre și din pătrunderea maghiarilor în Transilvania.

Din aceste motive, ca și din cauza naturii izvoarelor — puține, lacunare și de multe ori confuze — reconstituirea tabloului societății veacului al X-lea pe teritoriul țării noastre nu este lipsită de greutăți. Este adevărat că descoperirile arheologice din anii puterii populare au adus un aport prețios la cunoașterea societății românești în perioada de cristalizare a raporturilor feudale; în scurta perioadă de cînd interesul lor s-a îndreptat și spre aceste epoci, cercetările arheologice nu au putut cuprinde, însă, decît o mică parte a teritoriului R.P.R. Cu toate acestea, ele aduc dovezi suficiente pentru a infirma teza, susținută de unii istorici burghezi — atunci cînd nu negau cu totul existența feudalismului la noi — a întîrzierii cu veacuri a apariției relațiilor feudale pe teritoriul țării noastre.

1. STRUCTURA SOCIAL-ECONOMICĂ

Izvoarele istorice și descoperirile arheologice din ultima vreme — efectuate în Dobrogea, Muntenia, Moldova și Transilvania — oglindesc modul de viață

[1] Vezi vol. I, p. 799—808.

al locuitorilor din aceste ținuturi în secolul al X-lea. În marea lor majoritate, ei trăiau în așezări rurale mici, în condiții materiale modeste. Asemenea urme de așezări au fost scoase la lumină fie prin săpături sistematice, fie prin descoperiri întîmplătoare. Așezări mai mari, cu caracter de tîrguri și orașe inci-

Fig. 1. — Fundația unei locuințe de suprafață de la Garvăn, sec. XI—XII.

piente sau cu caracter militar (cetăți), sînt atestate mai ales la Dunărea de jos și, cîteva, în Transilvania.

Populația așezărilor rurale și cu caracter orășenesc începător trăia în locuințe semi-îngropate sau construite la suprafață. În regiunile de platforme, dealuri și depresiuni, predominau, probabil, casele din lemn, iar în cele din cîmpie locuințele semi-îngropate. Asemenea locuințe s-au descoperit în cursul săpăturilor arheologice din ultima vreme în număr destul de mare.

În marea lor majoritate, aceste locuințe se compuneau dintr-o singură încăpere, de formă pătrată sau dreptunghiulară, variind ca mărime, în general, însă, destul de mică. Pereții săpați în pămînt erau fie simpli, fie căptușiți cu bîrne ori cu pietre legate cu lut galben. Partea de la suprafață a pereților locuinței semi-îngropate era făcută din nuiele împletite sau din paiantă.

Locuințele de suprafață, în cea mai mare parte, se compuneau, de asemenea, dintr-o singură încăpere, în cazuri foarte rare din două, puțin mai mari doar decît ale locuințelor semi-îngropate. Pereții locuințelor de suprafață — din bîrne sau nuiele împletite — erau lipiți cu lut fățuit; uneori în jurul pereților

Fig. 2. — Urmele unei locuințe semi-îngropate de la Garvăn, sec. XI—XII.

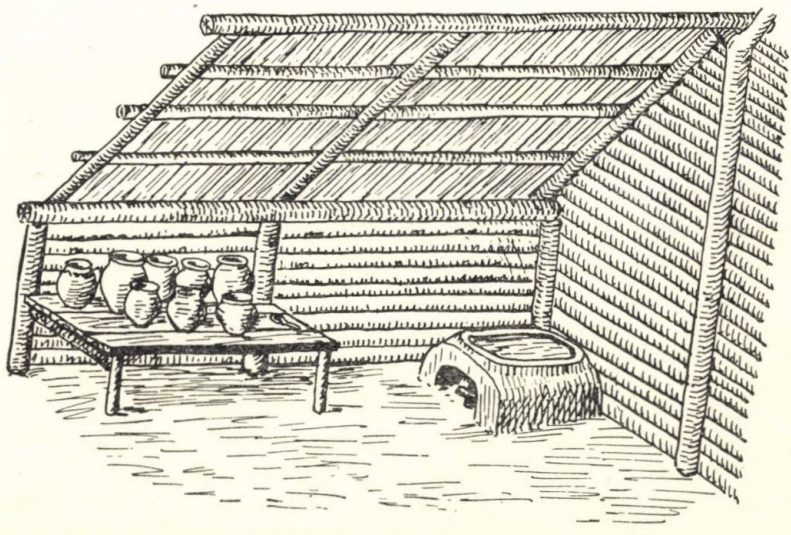

Fig. 3. — Interiorul unei locuințe semi-îngropate de la Garvăn, sec. XI—XII (reconstituire).

se găseau aglomerări de bolovani, cu scopul de a-i apăra împotriva ploilor, a vînturilor şi frigului. Acoperişul, de obicei în două ape, era din stuf sau paie, peste care se punea un strat de lut, pentru a-l apăra împotriva intemperiilor şi incendiilor. Într-un colţ al locuinţei se afla cuptorul sau vatra.

Locuinţele de suprafaţă sau cele semi-îngropate erau dispuse uneori pe rînduri, faţă în faţă, cu distanţe între ele, iar alteori erau grupate mai multe la un loc. Acest tip de locuinţe este propriu unei populaţii sedentare.

În a doua jumătate a veacului al X-lea şi în prima jumătate a sec. al XI-lea, ca urmare a încetării migraţiei popoarelor şi datorită dezvoltării economice, populaţia Europei apusene înregistrează o creştere apreciabilă. Numeroase documente contemporane vorbesc despre « mulţimea poporului » *(multitudo populorum)* sau despre « neînfrînata mulţime a poporului » *(effrenata populi multitudo)*.

Fenomenul acesta, cunoscut în Europa apuseană şi centrală pe baza izvoarelor scrise, este dovedit în Europa răsăriteană prin descoperirile arheologice. Arheologii sovietici şi poloni au constatat o creştere însemnată a populaţiei din această parte a Europei răsăritene, iar arheologii romîni au ajuns la aceeaşi concluzie în ce priveşte teritoriul ţării noastre, mai ales începînd din a doua jumătate a secolului al X-lea. Ei au surprins prezenţa unei populaţii relativ numeroase, răspîndite în Transilvania, Muntenia, Dobrogea şi Moldova.

Rezultatele săpăturilor arheologice sînt confirmate şi de izvoarele scrise. Pe la sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul celui următor, un comandant bizantin de la Dunăre, cunoscut sub numele de « Toparhul grec », şi-a consemnat observaţiile cu privire la împrejurările de aici [1] într-o lucrare mai mare, din care s-au păstrat doar unele fragmente. Toparhul grec afirmă că în regiunea Dunării de jos existau vreo 500 de sate [2]; chiar dacă acest număr este exagerat, el ne dă, totuşi, o indicaţie despre mulţimea aşezărilor rurale din părţile dunărene, în acea vreme.

Marea majoritate a aşezărilor erau sate mici, locuite de cîteva familii de ţărani. Satele erau răspîndite peste tot, în regiunea de cîmpie, de dealuri, sau de munte, densitatea lor variind după timp şi împrejurări. Existenţa platformelor în regiunile muntoase a înlesnit înjghebarea de aşezări omeneşti şi la altitudini mai mari, unde se putea face puţină agricultură, îmbinată cu creşterea vitelor şi cu păstoritul.

Dezvoltarea economică

Ocupaţiile principale ale locuitorilor erau agricultura, creşterea vitelor şi păstoritul; unii dintre ei se mai ocupau şi cu pescuitul, cu unele meşteşuguri şi cu mineritul.

Izvoarele narative, descoperirile arheologice şi cercetările lingvistice sînt concludente cu privire la aceste ocupaţii practicate de locuitorii patriei noastre

---

[1] Asupra teritoriului la care se referă textul Toparhului s-au purtat lungi discuţii în istoriografie; identificarea acestui teritoriu cu ţinuturile de la Dunărea de jos a găsit în ultima vreme o puternică confirmare în rezultatele săpăturilor arheologice.

[2] Leo Diaconus, *Historia*, p. 501—502.

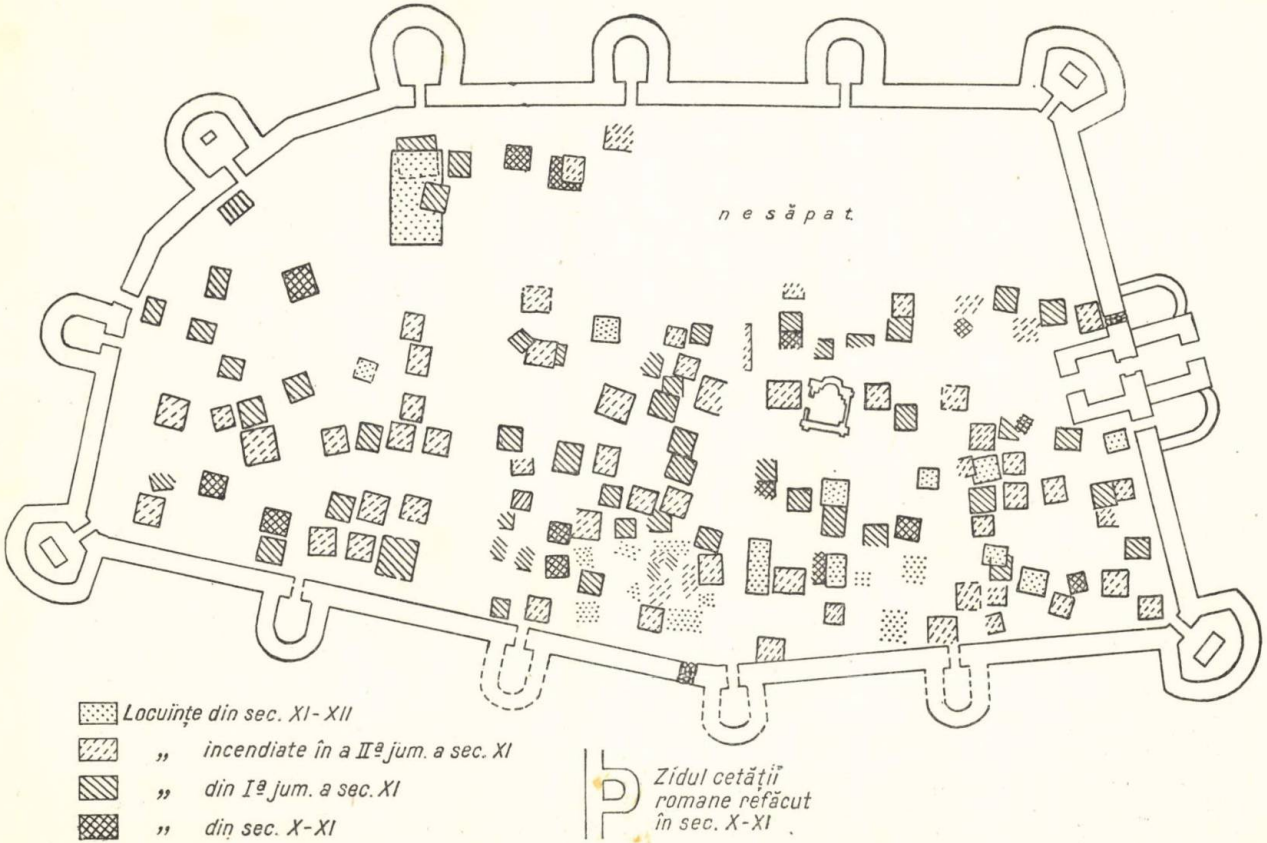

Fig. 4. — Planul așezării fortificate de la Garvăn, sec. X—XII.

în secolul al X-lea. Astfel, vorbind despre luptele din anul 971 dintre bizantini și ruși pentru stăpînirea Dobrogei, cronicile bizantine pomenesc despre ieșirea ostașilor ruși din Dîrstor (vechiul Durostorum) — unde erau asediați — cu bărcile pe Dunăre, cu scopul de a aduna din regiunea Dunării de jos, mei, grîu și orz pentru hrana armatei [1]. Aceasta înseamnă că populația locală cultiva asemenea cereale și că avea oarecare rezerve.

Ocupația agricolă e atestată de izvoarele narative nu numai la Dunărea de jos, ci și în alte regiuni ale țării. Înfățișînd situația locuitorilor din voievodatul de pe teritoriul Banatului, condus de Ahtum, în primii ani ai secolului al XI-lea, scrierea hagiografică cunoscută sub numele de « Legenda sfîntului Gerard » *(Legenda sancti Gerhardi)* amintește moșiile voievodului și ale oamenilor din jurul său. Moșie înseamnă pămînt agricol, fînaț și pășune. Aceeași « Legendă » pomenește în satele din Banat de rîșnițele învîrtite de oameni, cu ajutorul cărora se măcinau grînele [2].

Descoperirile arheologice atestă și ele practicarea agriculturii pe întreg cuprinsul țării, dar mai ales în regiunile de cîmpie. Cuptoarele de făcut pîine, descoperite lîngă locuințe, pietrele de rîșniță — găsite în foarte multe așezări — gropile în care se păstrau grînele — săpate în mijlocul locuințelor sau în afara acestora — semințele carbonizate de mei, grîu, orz, mazăre, bob și cînepă, pleava amestecată cu lut pentru lipitul pereților, fiarele și brăzdarele de plug, precum și alte unelte agricole, ca: seceri, hîrlețe, săpăligi etc. — toate dovedesc că, în veacul al X-lea, agricultura constituia o ocupație importantă a populației de pe teritoriul patriei noastre.

Același lucru îl demonstrează și terminologia agricolă de bază din limba romînă, care este de origine latină, pe cînd termenii agricoli slavi dovedesc o perfecționare a agriculturii în timpul convietuirii populației băștinașe cu slavii. Cuvinte ca *a ara* (latin), dar *plug* (slav), *a cerne* (latin), dar *sită* (slav), *seceră* (latin), dar *coasă* (slav) etc. sînt o dovadă grăitoare nu numai despre asimilarea slavilor de către populația autohtonă, dar și despre ocupația agricolă a acesteia. Dacă băștinașii ar fi încetat vreodată să are, să semene, să cearnă, nu ar fi păstrat nici cuvintele respective din limba latină, după cum nu s-ar fi păstrat pînă azi în Munții Apuseni termenul latin de *aratru*, pentru plugul mai primitiv. Tot astfel, păstrarea termenilor de *furcă* (latin) și *greblă* (slav) înseamnă că cositul și adunatul fînului — îndeletniciri ale unei populații sedentare, agricolă și crescătoare de vite — nu au fost întrerupte niciodată. Termenii de *secure* (latin) și *topor* (slav), unelte folosite la defrișarea pădurilor și transformarea locurilor împădurite în ogoare, confirmă aceeași realitate. Așa se și explică păstrarea unei bogate terminologii de origine latină în legătură cu această muncă: *săcătură*, *curătură*,

---

[1] Kedrenos-Skylitzes, *Historiarum compendium*, II, p. 402—403.
[2] *Legenda sancti Gerhardi*, cap. 8, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. II, p. 489—492, 498.

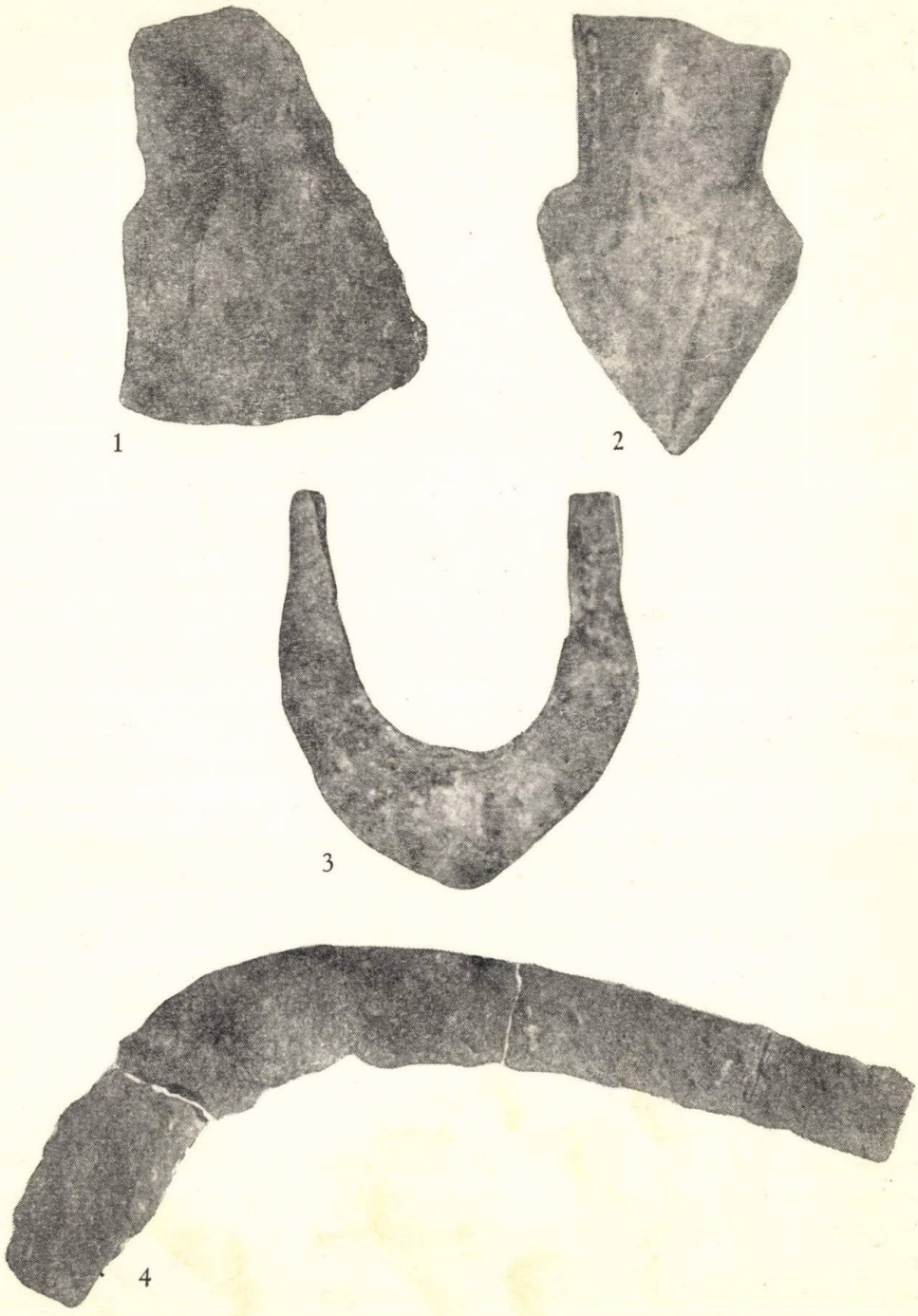

Fig. 5. — Unelte agricole de la Garvăn şi Capidava, sec. X—XI:
1—2. Otic şi fier de plug; 3. Ramă de hîrleţ; 4. Seceră.

răzătură, runc etc., la care s-au adăugat unii termeni de origine slavă: *poiană, prisacă, jarişte* etc.[1].

Agricultura se făcea cu plugul, în general din lemn, la care se adaugă apoi brăzdarul de fier. La slavii de răsărit, trecerea de la agricultura primitivă la cea care foloseşte plugul s-a produs în secolele VII—VIII. Pe teritoriul ţării noastre, această schimbare va fi avut loc ceva mai tîrziu, în vremea asimilării slavilor de către populaţia băştinaşă, atunci cînd vor fi pătruns şi termenii agricoli de origine slavă în limba romînă şi cînd s-a practicat o agricultură mai înaintată, s-a folosit o tehnică superioară.

Arheologii sovietici au constatat că, în secolele IX—X, agricultura făcuse progrese pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti, în ceea ce priveşte uneltele pentru lucrarea pămîntului şi strîngerea recoltei, fiind descoperite numeroase fiare de plug, brăzdare de fier, seceri, coase, săpăligi etc. Influenţa statului kievian fiind mai puternică în aceste părţi, şi dezvoltarea economică a societăţii a fost mai însemnată; asemenea progrese vor fi pătruns şi la apus de rîul Prut, chiar dacă nu vor fi atins acelaşi nivel de dezvoltare.

În regiunile de munte, unde nu se putea utiliza plugul, se folosea sapa. Se cultiva mai ales meiul, dar şi grîul, orzul, secara şi mazărea, inul şi cînepa. Datorită tehnicii agricole înapoiate — unelte rudimentare, nefolosirea îngrăşămintelor şi a sistemului asolamentului — pămîntul secătuia repede, ogorul nu mai dădea roade în chip satisfăcător şi de aceea era părăsit; oamenii îşi căutau alt loc de ogor, desţeleneau alt pămînt; lucrul acesta era uşor de îndeplinit, deoarece pămînt era de ajuns în raport cu desimea populaţiei. Dar locuitorii nu se depărtau prea mult de vechiul hotar, unde îşi construiseră locuinţe. Păstrarea unor cuvinte vechi, de origine latină, în legătură cu aşezările statornice — ca, de pildă, însuşi termenul *sat*, de la latinescul *fossatum* — ar fi de neînţeles dacă obiectul la care se refereau ar fi lipsit mai multe veacuri; aceasta ar fi dus la dispariţia termenilor respectivi, pe care poporul romîn ar fi fost nevoit să-i împrumute apoi din alte limbi, de la popoarele care îi foloseau în momentul în care el şi-ar fi clădit *case* cu *vetre* şi *uşi*, gospodării cu *porţi* şi şi-ar fi lucrat *ogoarele*.

Alte ocupaţii importante ale locuitorilor erau creşterea vitelor şi păstoritul.

Izvoarele vremii amintesc de existenţa cailor în Dobrogea, în a doua jumătate a secolului al X-lea, de hergheliile de cai îngrijiţi de slugi la curţile voievodului bănăţean din primii ani ai secolului al XI-lea, precum şi de turmele nesfîrşite de oi. Oasele de bovine, cai, porci, oi, capre, foarfecile de tuns oile etc., descoperite de arheologi în diferite aşezări, confirmă ştirile din izvoare cu privire la aceste ocupaţii practicate în veacul al X-lea. Acelaşi lucru e atestat şi de terminologia de origine străveche, traco-dacă, *stînă, ţarc, zăr* şi de cea de origine latină, referitoare la animalele mari şi mici: *boi, vaci, cai, oi, porci* etc.

---

[1] Vezi şi vol. I, p. 793.

Păstoritul avea un caracter precumpănitor transhumant, legat de diversitatea de relief, de climă şi de vegetaţie a diferitelor regiuni. Legăturile transhumantului cu una din cele două regiuni, de vărat sau iernat, erau statornicite prin aşezări omeneşti stabile. Cazul menţionat de un document din anul 1113, în care se aminteşte, în apropiere de Nitra (R. S. Cehoslovacă), un sat cu numele

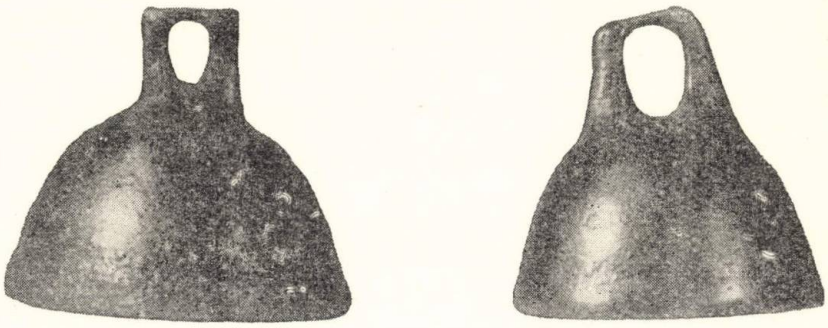

Fig. 6. — Tălăngi din bronz pentru vite, descoperite la Garvăn. sec. X—XI.

Staul *(villa Staul)* [1], e semnificativ: era o aşezare stabilă, satul fiind desigur mai vechi, întemeiat de păstori pe locul unde la început era staulul oilor. Documentele sîrbeşti, dalmatine şi croate pomenesc adesea de satele vlahilor, care sînt descrise cu hotarele lor, ceea ce înseamnă că erau aşezări statornice.

În apropierea apelor curgătoare sau a bălţilor şi lacurilor, pescuitul constituia o altă îndeletnicire de seamă a locuitorilor, după cum dovedesc greutăţile pentru plasele de pescuit, gropile care conţin oase şi solzi de peşte, descoperite la Garvăn şi Capidava. Se pescuia cu undiţa, dar, mai ales, cu plasa şi priponul cu carmace.

Pe lîngă agricultură şi creşterea vitelor, în regiunile bogate în minereuri, locuitorii se îndeletniceau şi cu extracţia metalelor: aur, argint, fier, şi a sării, care au toate nume de origine latină. Notarul regelui Bela al III-lea şi cronicile maghiare din secolele XIII-XIV — referindu-se la vremea pătrunderii ungurilor în Transilvania, în secolul al X-lea — vorbesc de bogăţiile acestei ţări, udată de ape, din nisipul cărora se culegea mult aur, bogată în ocne, din care se extrăgea sarea, atît de necesară oamenilor şi animalelor. Aceste ştiri sînt confirmate de *Legenda sf. Gerard*, care vorbeşte de faptul că Ahtum vămuia sarea din Transilvania, transportată cu plutele pe Mureş, precum şi de cronicile din secolele XIII—XIV, care pomenesc tezaurele găsite la curtea voievodului Gyla, în primii ani ai secolului al XI-lea.

O dezvoltare mai însemnată a cunoscut-o extracţia minereului de fier. Dovada acestei activităţi o constituie descoperirea, într-o serie de aşezări din

[1] *Codex diplomaticus patrius*, VIII, p. 7.

Fig. 7. — Unelte de pescuit de la Garvăn, sec X—XII: 1. Undiţe; 2. Greutăţi pentru plase de pescuit.

secolele X—XI, de pe teritoriul patriei noastre, a numeroase resturi materiale ca: bucăţi de minereu de fier, lupe şi zgură de fier, rezultate din operaţiunea de reducere a minereului. Astfel de materiale au fost descoperite în aşezările de la Dridu, Buftea, Bucov, Ciurelu, Garvăn, Capidava, Păcuiul lui Soare etc. Analizele metalografice şi chimice efectuate de cercetătorii sovietici au

Fig. 8. — Lupă de fier de la Bucov, sec. X.

dus la concluzia că populaţia Haliciului folosea fierul extras de la Rodna, în Transilvania.

Întrebuinţarea mai largă a fierului, începînd din secolul al X-lea, se explică prin progresele tehnice în reducerea minereului de fier în cuptoare construite la suprafaţa solului, cu posibilităţi mai mari de producţie decît cele construite în pămînt.

În legătură cu bogăţia minereurilor şi cu extragerea acestora, în cadrul gospodăriilor se dezvoltă în această vreme şi unele meşteşuguri.

Decăderea sau chiar dispariţia oraşelor, a meşteşugurilor orăşeneşti şi a negoţului în această zonă sud-est europeană, din cauza invaziei diferitelor popoare migratoare şi, mai ales, a hunilor şi avarilor, au dus la accentuarea îmbinării meşteşugurilor cu agricultura şi cu creşterea vitelor în aceeaşi gospodărie.

În secolul al X-lea, îndeosebi în a doua jumătate a acestui veac, viaţa economică în această parte a Europei înregistrează o oarecare înviorare. Dar urmările nu se vădesc deodată şi nici nu se pot generaliza. Ele sînt vizibile în unele aşezări mai dezvoltate de la Dunărea de jos, cum sînt cele de la Garvăn, de pe malul Dunării, din partea nord-vestică a Dobrogei, de la Capidava, de la Pereiaslaveţ, din aceleaşi părţi dobrogene, şi chiar de la Morisena-Cenad, în Banat.

În secolul al X-lea, populaţia ţării noastre practica meşteşugurile menite să satisfacă nevoile primordiale ale oamenilor: de îmbrăcăminte,

locuință, apărare, nevoile gospodărești și chiar unele de lux. Terminologia în legătură cu diferitele meșteșuguri, în mare parte de origine latină, e și ea o dovadă despre practicarea neîntreruptă a unor meserii de către populația țării noastre.

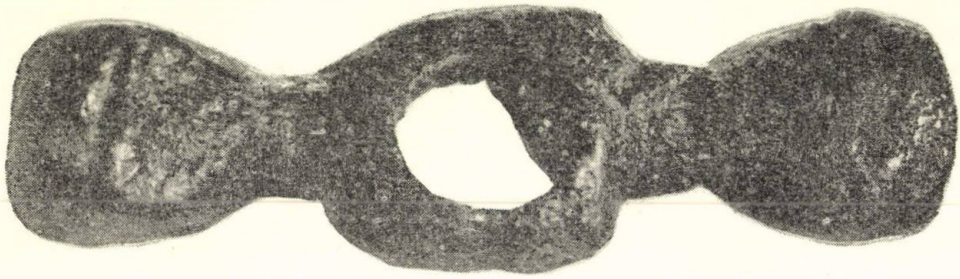

Fig. 9. — Ciocan de fier de la Bucov, sec. X.

Cel mai important meșteșug din această vreme este al prelucrării metalelor, care stă la baza dezvoltării altor meșteșuguri. Meșteșugarii fierari au fost, de altfel, primii care s-au diferențiat în sînul colectivității, o dată cu începutul separării meșteșugurilor de agricultură.

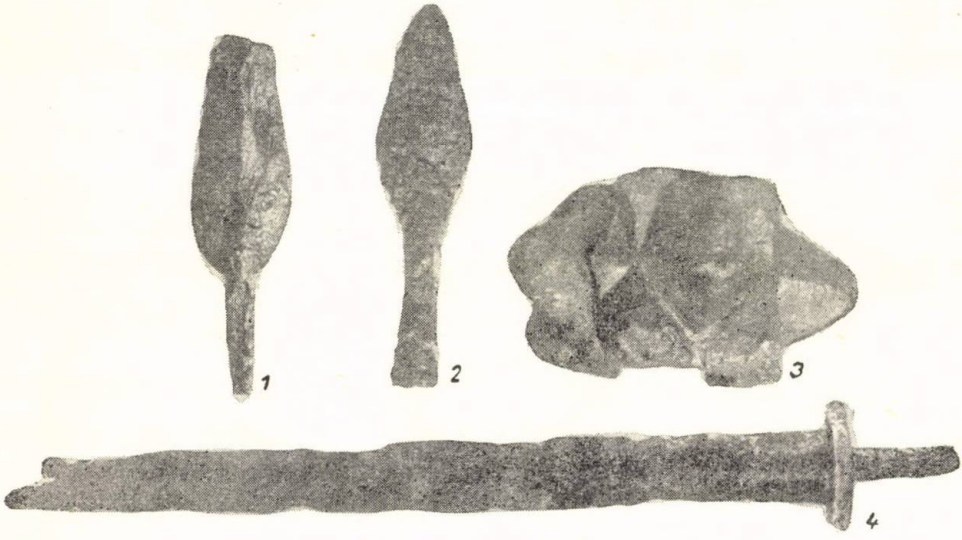

Fig. 10. — Arme de fier:
1—2. Vîrfuri de săgeată de la Garvăn și Bucov, sec. X—XI; 3. Buzdugan de la Garvăn, sec. X; 4. Sabie de la Moreşti, sec. X.

Prelucrarea metalelor este atestată de numeroasele obiecte de fier, finite sau în curs de prelucrare, descoperite în multe așezări din această vreme: cuțite, topoare, cleşti, ciocane, foarfeci, dălți, fiare de plug, rame de hîrleț, săpăligi, seceri, cîrlige de undiță, lacăte, chei, catarame, sfredele, cuie, vîrfuri de săgeți,

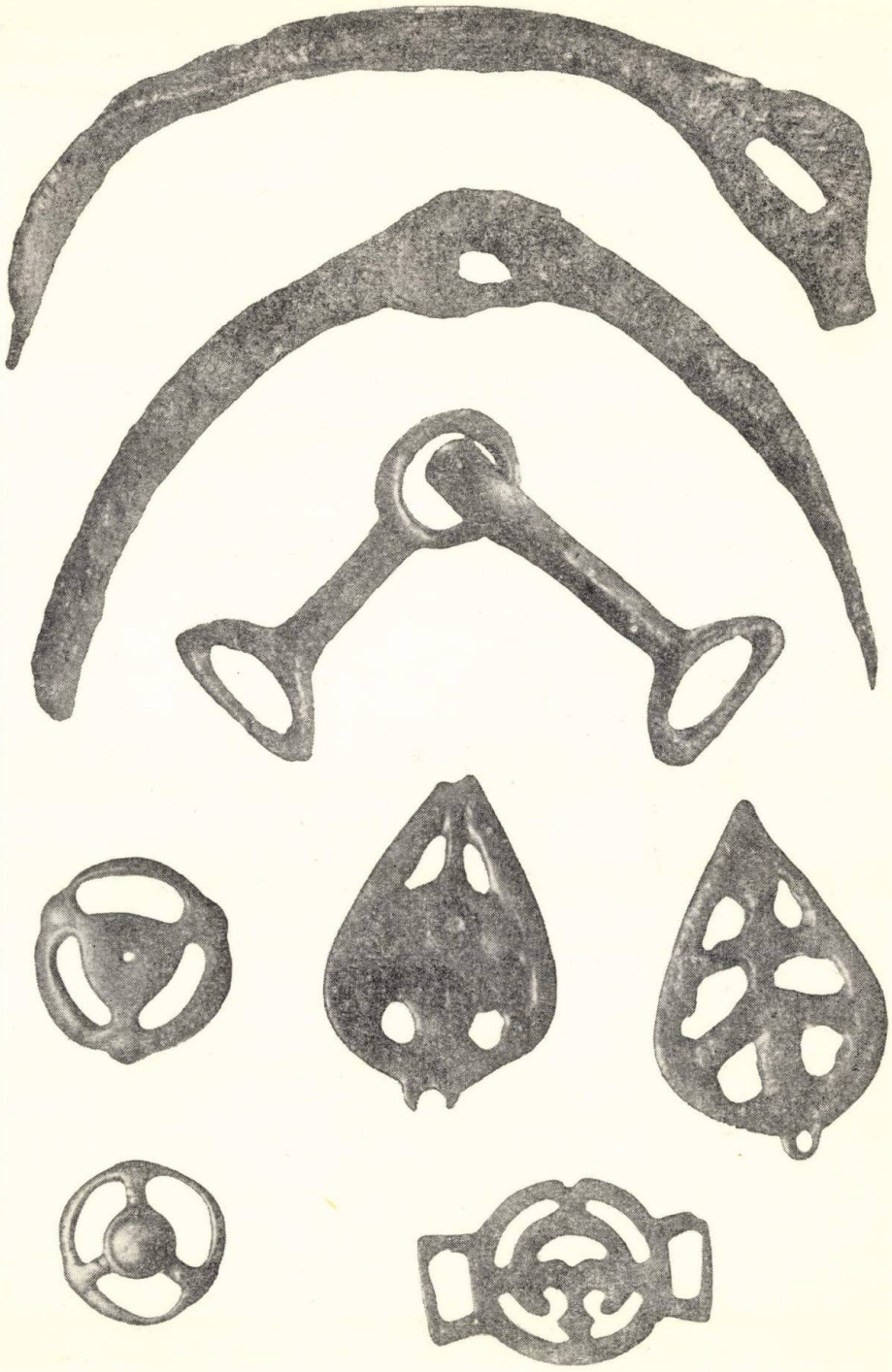

Fig. 11. — Piese de harnaşament de la Garvăn, sec. X—XII.

vîrfuri de lănci, buzdugane, unelte de prelucrat metalele etc. La Garvăn s-a descoperit chiar un atelier de fierărie, iar la Bucov bordeiul unui fierar. Se cunoştea şi prelucrarea aramei şi bronzului, din care se făceau căldări, tălăngi pentru vite, cîrlige pentru pescuit, obiecte de podoabă.

Fig. 12. — Vase de lut, sec. X—XI:
1. Capidava; 2. Cernavodă; 3. Dridu; 4. Strachină de la Cernavodă.

Olăritul a constituit unul din meşteşugurile importante în aşezările feudale timpurii. Din punct de vedere tehnic, începînd cu secolul al X-lea, se produce o generalizare a folosirii roţii olarului; ca urmare, ceramica lucrată cu mîna este înlocuită cu aceea lucrată la roată. În această vreme, se constată, de asemenea, un progres în ceea ce priveşte calitatea pastei şi ornamentarea vaselor. Este de subliniat apariţia producţiei locale a ceramicii smălţuite.

O dezvoltare deosebită a cunoscut meşteşugul ţesutului; la Garvăn şi la Moreşti s-au găsit dovezi despre folosirea războiului de ţesut. Deosebit de însemnată este descoperirea de la Garvăn, care dovedeşte folosirea războiului de ţesut de tip orizontal în secolele X — XII. Această descoperire

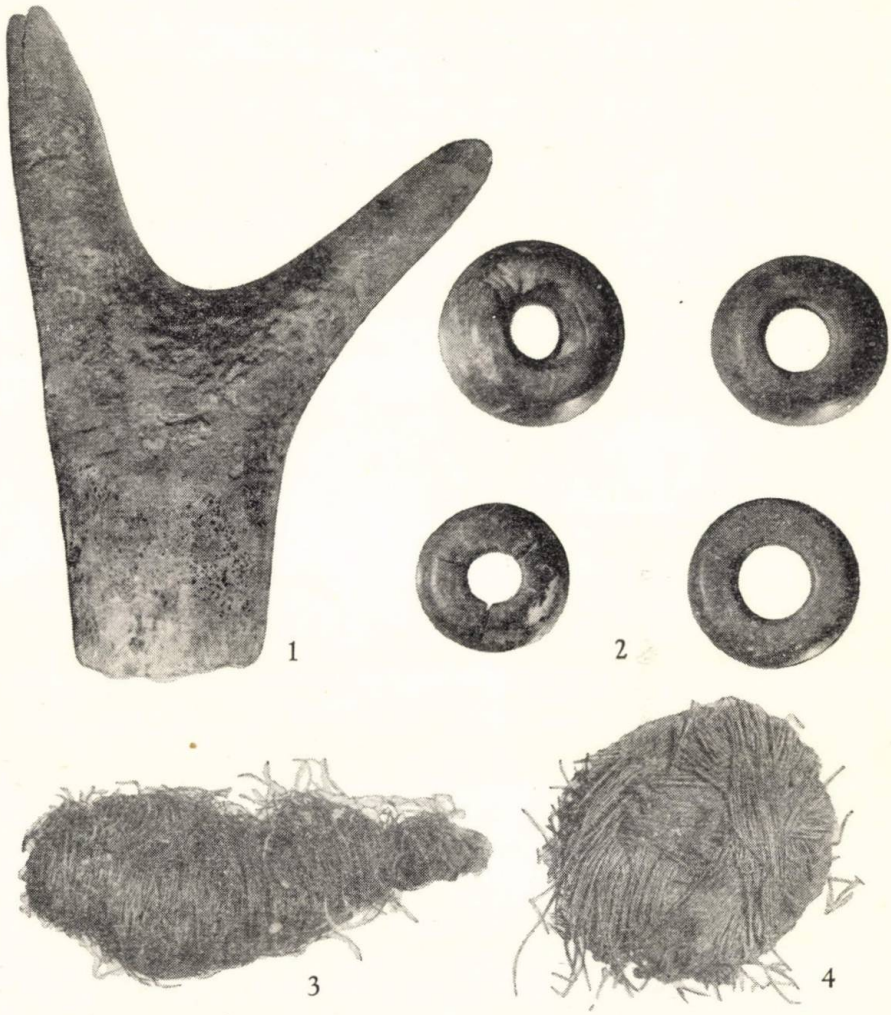

Fig. 13. — Unelte şi materiale de ţesut de la Garvăn, sec. X—XII:
1. Răşchitor din corn de os; 2. Fusaiole din piatră roşie; 3—4. Gheme de in.

atestă existenţa la Garvăn a unor meşteri ţesători, separaţi de meşteşugul casnic. Utilizarea războiului de tip orizontal — care în Apus este cunoscut abia în secolul al XIII-lea — se datoreşte, desigur, influenţei bizantine şi este de mare importanţă pentru dezvoltarea viitoare a meşteşugului ţesutului pe teritoriul patriei noastre.

Nici prelucrarea metalelor prețioase și semi-prețioase sau realizarea unor obiecte din sticlă nu erau străine locuitorilor de la noi din acea vreme. Cercetările arheologice au scos la lumină atît tipare, cît și numeroase obiecte confecționate: brățări și mărgele de sticlă, cercei și inele de tîmplă din bronz, uneori din argint lucrat în filigran. Unele căpetenii politice, ca, de pildă, voievodul Gyla, dispuneau chiar de tezaure bogate.

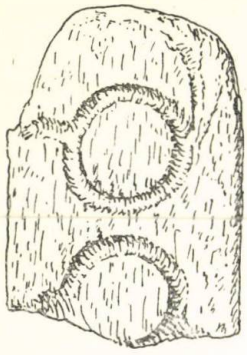

Fig. 14. — Tipar de lut pentru inele de la Garvăn, sec. X—XII.

Prelucrarea lemnului și a pietrei au constituit și ele îndeletniciri importante pe teritoriul țării noastre. Locuitorii erau pricepuți meșteri în construirea fortificațiilor de pămînt, lemn sau piatră. Tot din piatră se confecționau și unele obiecte de uz casnic ca, de pildă, pietre de rîșnițe, pietre de tocilă, greutăți pentru năvod, iar din lemn, linguri, cofe, butii etc.

O parte din producția meșteșugărească locală era destinată schimbului. Descoperirile care atestă răspîndirea pe teritoriul țării noastre a monedelor bizantine și a obiectelor de import — ceramică, podoabe, arme, stofe — cantitățile destul de mari de ceramică locală sau alte produse care întreceau nevoile de consum

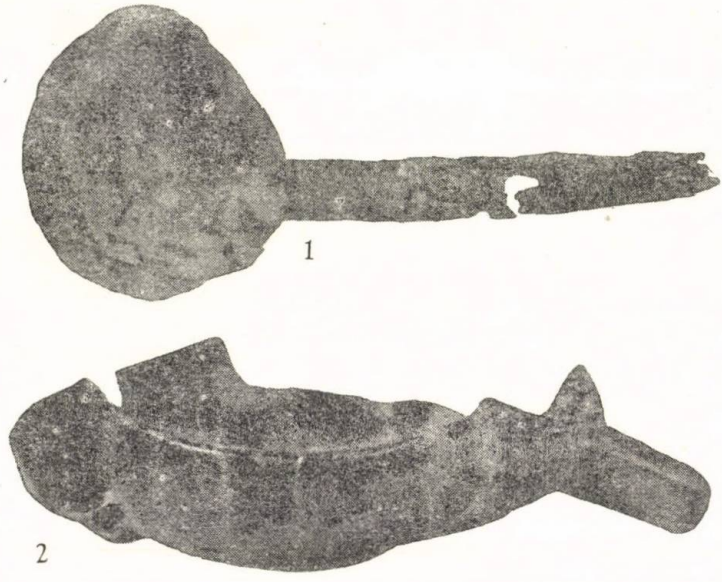

Fig. 15. — Obiecte de uz casnic din lemn, sec. X—XII:
1. Lingură de la Garvăn; 2. Căuș de la Capidava.

ale comunității în sînul căreia se produceau, dovedesc existența unui negoț local sau chiar mai dezvoltat, cu centre și popoare mai depărtate.

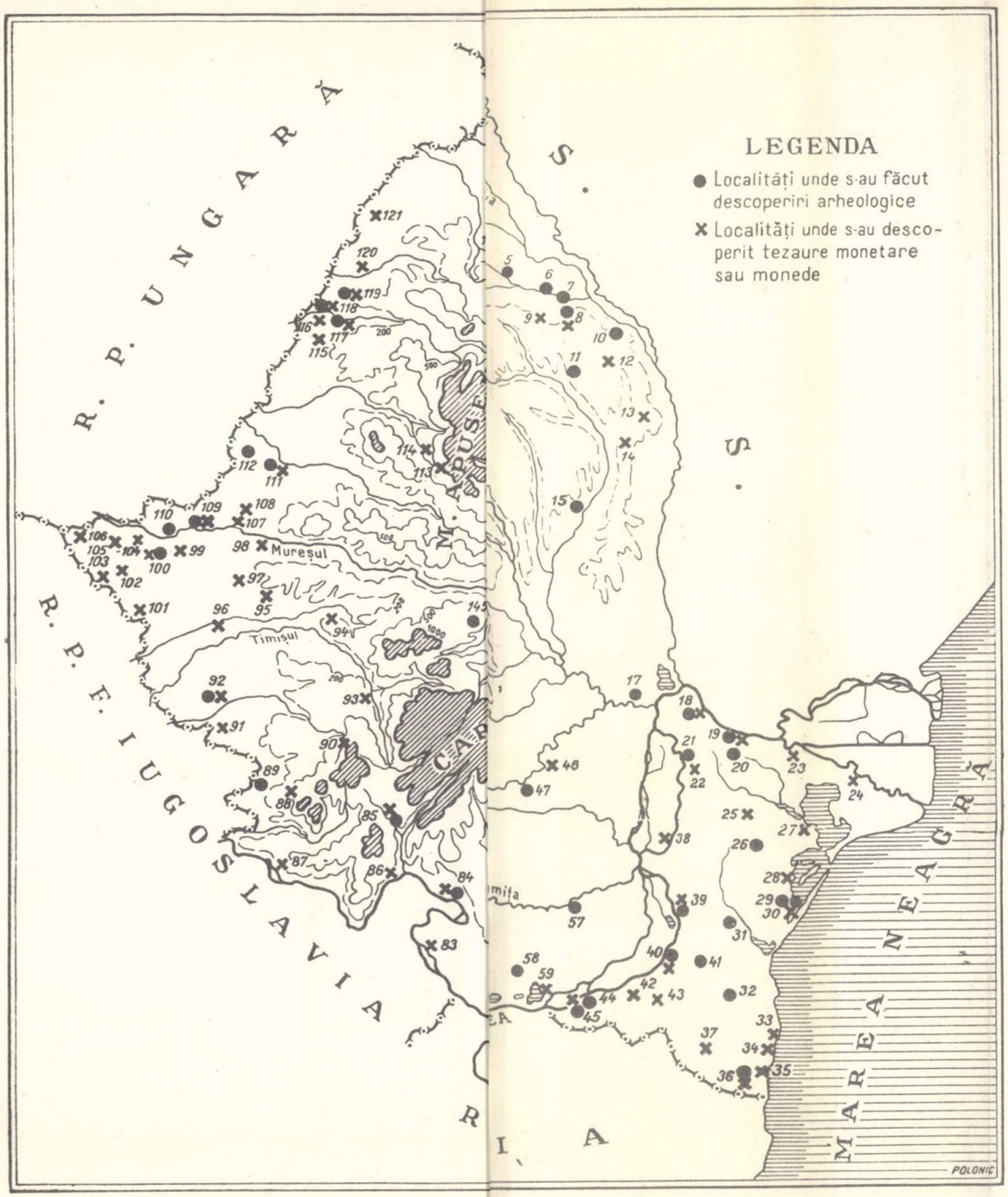

Pl. I. — Harta dupuriu, sec. X—XIII.

LISTA LOCALITĂȚILOR ÎN ORDINEA NUMEROTĂRII LOR PE HARTĂ:

1. Suceava
2. Scheia
3. Bîrdeștii de Jos
4. Baia
5. Spinoasa
6. Valea Lupului
7. Iași
8. Hlincea
9. Voinești
10. Răducăneni
11. Dănești
12. Dolhești
13. Huși
14. Oțeleni
15. Bîrlad
16. Faraoanele
17. Șendreni
18. Garvăn
19. Isaccea
20. Niculițel
21. Igliță
22. Turcoaia
23. Tulcea
24. Ada Marinescu
25. Slava Cercheză
26. Camena
27. Enisala
28. Sinoe
29. Istria, sat
30. Histria, cetate
31. Gura Dobrogei
32. Basarabi
33. Tuzla
34. 23 August
35. Mangalia
36. Limanu
37. Plopeni
38. Stoenești
39. Capidava
40. Cernavodă
41. Mircea Vodă
42. Strunga
43. Urluia
44. Satu Nou
45. Păcuiul lui Soare
46. Deduleşti
47. Bălteni
48. Pietroasele
49. Slonu
50. Bucov
51. Ploești
52. Tîrgșor
53. Snagov
54. Dridu
55. Ileana
56. Copuzu
57. Mărculești
58. Independența
59. Călărași
60. Sultana
61. București
62. Cernica
63. Măgurele
64. Tangîru
65. Spanțov
66. Radovanu
67. Chirnogi
68. Prundu
69. Giurgiu
70. Giurgiu port
71. Gogoșari
72. Zimnicea
73. Cetățeni
74. Curtea de Argeș
75. Rîureni
76. Stănești
77. Balș
78. Racovița
79. Celei
80. Filiași
81. Calopăru
82. Basarabi
83. Ostrovu Mare
84. Turnu Severin
85. Mehadia
86. Orșova
87. Moldova Veche
88. Oravița
89. Vărădia
90. Vating
91. Gaiu Mic
92. Deta
93. Caransebeș
94. Bucovăț
95. Stanciova
96. Timișoara
97. Murani
98. Frumușeni
99. Variaș
100. Periam
101. Jimbolia
102. Tomnatic
103. Teremia Mare
104. Cenadu Mare
105. Sînnicolaul Mare
106. Beba Veche
107. Arad
108. Zimandu Nou
109. Pecica
110. Semlac
111. Vărșand
112. Șiclău
113. Băița
114. Stei-Lunca
115. Nojorid
116. Sîntandrei
117. Oradea
118. Sîntion
119. Biharea
120. Sîntimreu
121. Valea lui Mihai
122. Sărmășag
123. Almaș
124. Moigrad
125. Jacu
126. Bistrița
127. Budacu de Jos
128. Sicu Măgheruș
129. Chidea
130. Someșeni
131. Cluj
132. Moldovenești
133. Turda
134. Singeorgiu de Mureș
135. Moreşti
136. Cipău
137. Lechința de Mureș
138. Iernut
139. Ciumbrud
140. Lopadea Nouă
141. Teiuș
142. Piatra Craiva
143. Alba Iulia
144. Lancrăm
145. Hunedoara
146. Slimnic
147. Pelișor
148. Sighișoara
149. Betești
150. Gheorghieni
151. Racu
152. Sîncrăieni
153. Sînpaul
154. Baraolt
155. Peteni
156. Zăganu
157. Făgăraș
158. Streja Cîrțișoara

După ocuparea vremelnică a Dobrogei, cneazul Sviatoslav relata mamei sale Olga, în 969, că la Pereiaslaveţ se adunau toate bogăţiile: de la greci, aur, ţesături, vin şi felurite fructe; de la cehi şi unguri, argint şi cai; din Rusia, blănuri, ceară, miere şi oameni (robi) [1]. Pereiaslaveţul — situat probabil lîngă Isaccea —

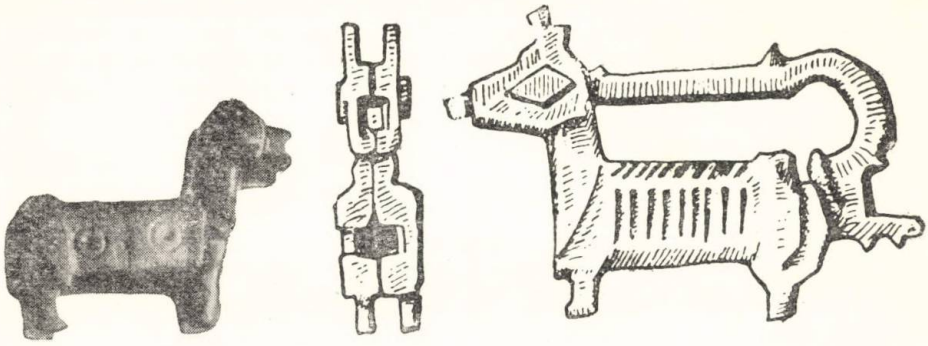

Fig. 16. — Lacăte de fier de la Moreşti şi Garvăn, sec. X—XII.

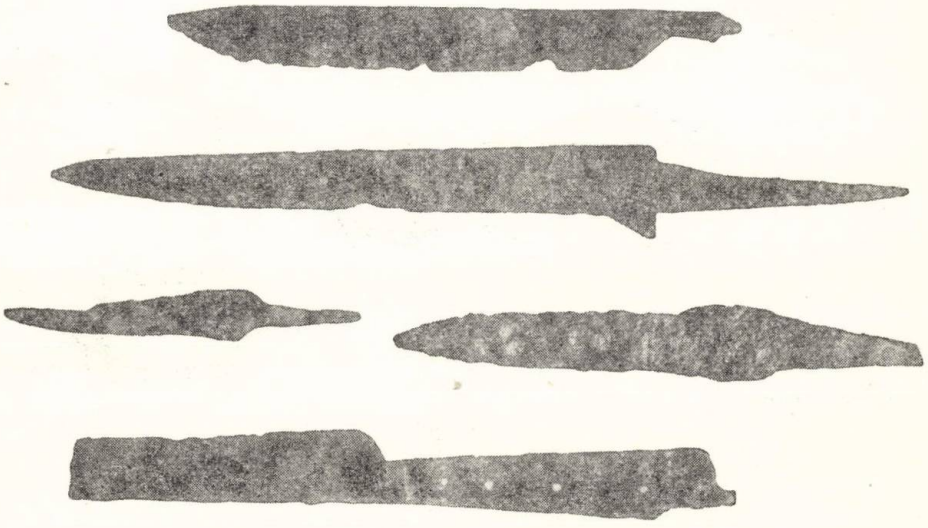

Fig. 17. — Cuţite de fier de la Garvăn, sec. X—XII.

era un centru unde se întreţăiau căile de comerţ ce duceau în toate direcţiile. Se importau din lumea bizantină podoabe de aur şi ţesături fine; de la cehi şi unguri se aduceau podoabe de argint, asemănătoare cu cele găsite la Ciumbrud, în Transilvania, care dovedesc circulaţia obiectelor de metal

[1] *Повесть временных лет*, p. 48.

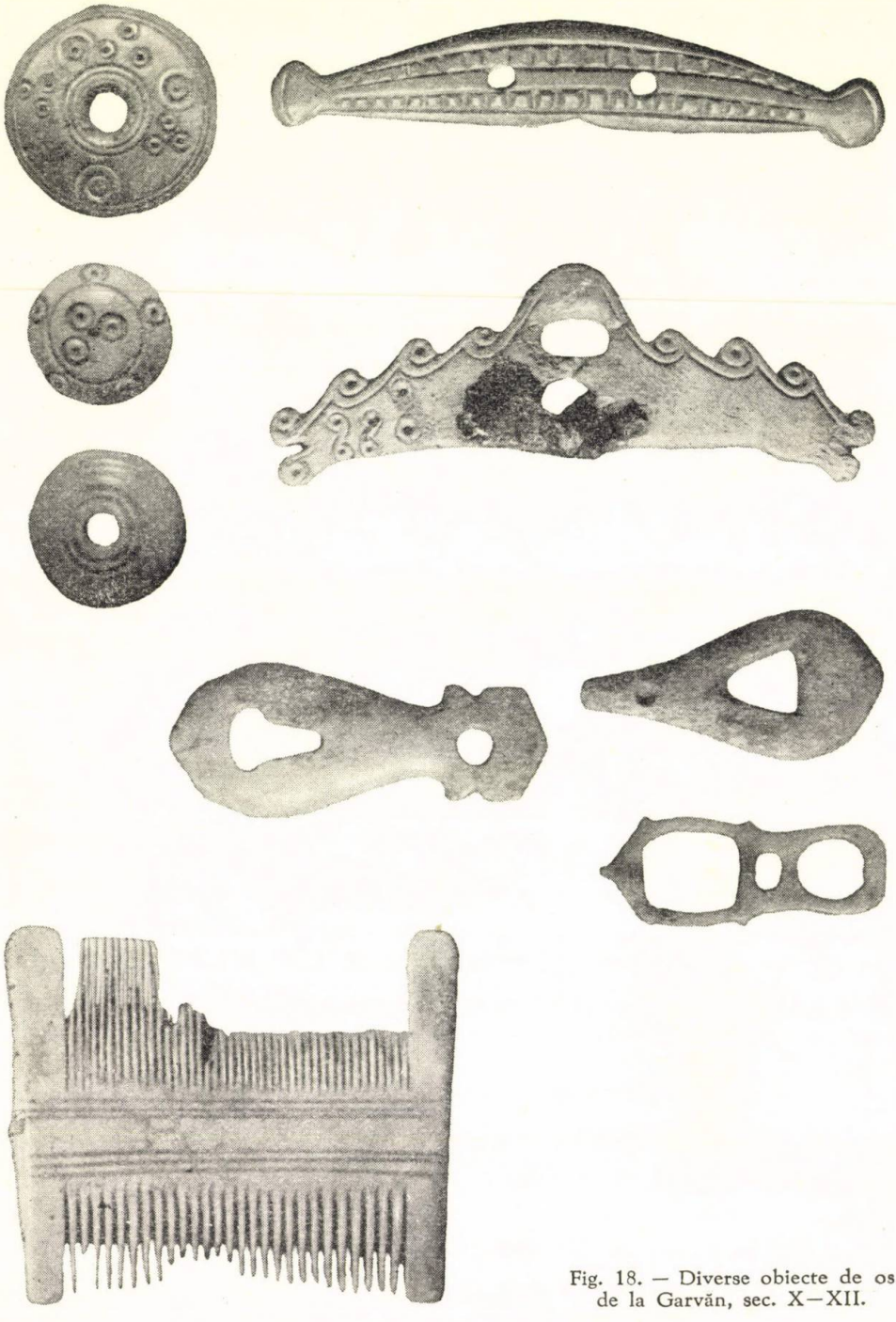

Fig. 18. — Diverse obiecte de os de la Garvăn, sec. X—XII.

Fig. 19. — Obiecte de podoabă de la Garvăn și Capidava, sec. X—XII.

prețios de factură moravă. De la ruși — pe lîngă blănuri, ceară și miere — se mai aduceau și alte obiecte de factură kieviană: fusaiole, brățări de sticlă, pandantive din bronz, descoperite în așezările dobrogene. În aceste așezări s-au mai descoperit și obiecte de proveniență orientală, aduse probabil de negustorii ruși.

Dezvoltarea economică de pe întreg cuprinsul țării în veacul al X-lea e confirmată și de răspîndirea tezaurelor și a monedelor bizantine în diferite părți ale țării: la Cleja, conținînd monede dintre anii 813—945, Urluia, dintre 751—959, Călărași, dintre 950—976, Dolhești și Garvăn, dintre 976—1025, Capidava, dintre 969—1056, Isaccea, din secolele X—XI, Plopeni, dintre 969—1056, Sîntandrei, Orșova, Gaiu Mic și Deta, dintre 867—1025, precum și în alte localități (vezi pl. I). Numeroasele tezaure monetare din secolul al X-lea și de la începutul secolului al XI-lea dovedesc creșterea circulației monetare, ca urmare a schimburilor comerciale, precum și dezvoltarea economică asemănătoare pe întreg teritoriul țării.

Cristalizarea relațiilor feudale

Dezvoltarea forțelor de producție pe teritoriul patriei noastre, dar, mai ales, la Dunărea de jos și în Transilvania, a creat condițiile obiective ale unor prefaceri și în structura societății, condiții care au determinat cristalizarea și generalizarea treptată a raporturilor feudale.

După cum s-a arătat în volumul precedent [1], populația țării noastre trăia în obști sătești. În sînul obștilor s-au format grupuri de familii ce se considerau coborîtoare dintr-un moș. Noile legături se exprimă în termeni de rudenie, fără ca ele să aibă același conținut vechi și deplin sub raportul rudeniei efective, dar, în același timp, fără ca legăturile economice și teritoriale să fie cu totul străine de raporturile de rudenie în cadrul restrîns al unui sat. Grupurile ce se formează în sînul obștilor alcătuiau neamuri sau cete. Fiecare dintre acestea avea drepturi asupra unei părți din pămîntul obștii, numite «bătrîn». Interesele ce-i legau pe membrii obștii erau mai mult de natură economică decît familiale: de a stăpîni și lucra pămîntul, de a-l spori prin noi defrișări, de a apăra obștea, de a-și îndeplini obligațiile judiciare etc. Dreptul de precumpărare și răscumpărare — numit mai tîrziu drept de preemțiune sau protimisis — adică învoirea megieșilor la orice act care putea schimba stăpînirea pămîntului în obște, iar apoi precăderea dată pe rînd rudelor, devălmașilor și megieșilor la dobîndirea pămîntului înstrăinat de vreunul dintre ei, își are originile în aceste vremuri, cînd apăruseră forme de individualizare a stăpînirii pămîntului în obști și cînd obștea era atacată dinafară de persoane străine.

Cea mai de seamă caracteristică a structurii obștii românești este stăpînirea devălmașă a pămîntului, a hotarului satului, de către locuitorii din obște,

[1] Vezi vol. I, p. 799—805.

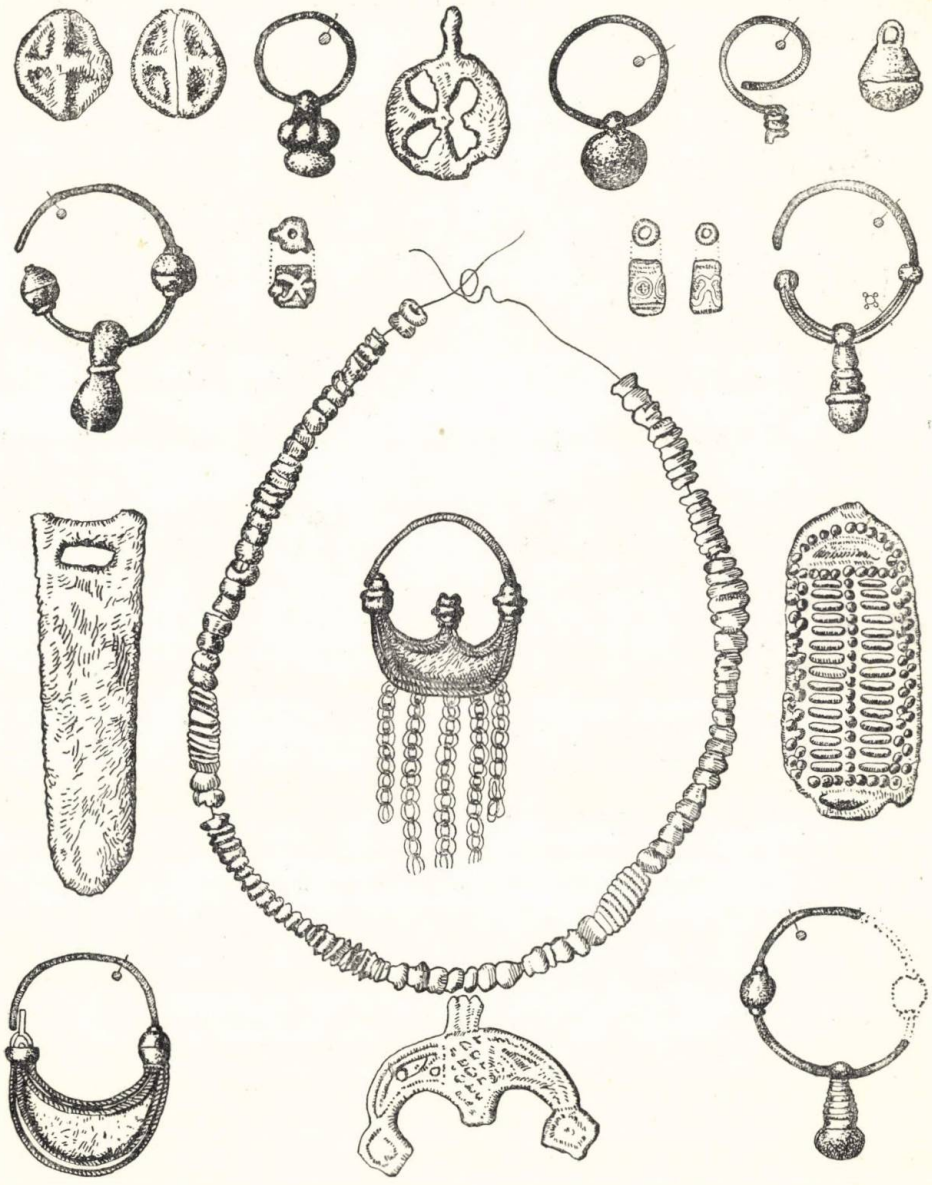

Fig. 20. — Obiecte de podoabă de proveniență moravă, descoperite la Ciumbrud, sec. X.

folosirea în comun a păşunilor, bălţilor, apelor curgătoare, a pădurilor şi terenurilor nelăzuite. Acest sistem a dăinuit multă vreme; de aceea şi mai tîrziu, în perioada de adîncire a destrămării obştii, actele de înstrăinare a delniţelor ţărăneşti nu pot preciza hotarele acestora, deoarece nu erau hotărnicite, nu erau « alese », ci erau stăpînite în devălmăşie.

Fig. 21. — Monede bizantine din sec. X—XI:
1—2. Nomisma de la Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea; 3—4. Solizi de la Constantin al VII-lea şi Roman al II-lea.

Obştea sătească a fost o realitate atît de puternică în viaţa socială la toate popoarele care au cunoscut această fază în dezvoltarea lor, deci şi la romîni, încît ea a dăinuit multă vreme, chiar şi după feudalizarea societăţii, iar rămăşiţe ale ei se mai păstrează pînă în epoca modernă. Persistenţa obştilor săteşti şi după constituirea statelor feudale a făcut posibilă o coeziune locală a ţărănimii şi a constituit, totodată, un mijloc de rezistenţă împotriva exploatării feudale [1]. Astfel, obştile au putut juca şi un important rol politic în evul mediu.

Naşterea raporturilor feudale în sînul obştii a fost precedată de despărţirea în două a pămîntului obştesc: o parte care rămîne în folosinţa comună a obştii

[1] F. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Bucureşti, 1957, p. 156.

şi pe care-l cultivă împreună ţăranii din sînul ei, iar o altă parte alcătuită din loturile stăpînite individual de membrii obştii. Aşa cum constată F. Engels, referindu-se la obştea (marca) germană, acest proces constituie baza trecerii spre o nouă formaţie socială, de la societatea bazată pe proprietatea colectivă la cea bazată pe proprietatea privată, sfîrşind cu apariţia claselor.

Obştea sătească îşi avea conducători proprii, « oameni buni şi bătrîni », juzii şi cnezii, aleşi de membrii comunităţii respective. Între funcţiile obştii erau şi acelea de a-şi apăra membrii de furturi, prădăciuni, jafuri, omoruri, de a urmări şi prinde pe răufăcători. Obştea mai îndeplinea şi unele funcţiuni judecătoreşti. Pentru îndeplinirea tuturor acestor funcţiuni obştea îşi creează instituţii corespunzătoare.

Datorită funcţiunilor îndeplinite în timp de pace şi de război şi folosind puterea încredinţată lor de obşte, conducătorii aleşi ai obştii ajung la o situaţie materială mai bună în raport cu masa locuitorilor. Din rîndurile celor îmbogăţiţi sînt aleşi colaboratorii puterii politice, reprezentată fie de conducătorii popoarelor migratoare din această vreme, fie de conducătorii politici proprii, ei înşişi la început reprezentanţi aleşi ai obştii. Condiţiile constituirii căpeteniilor obştilor într-o pătură dominantă — mai întîi ca aristocraţie militară, transformată apoi în clasă feudală — sînt astfel create şi uzurparea pămîntului obştesc devine inevitabilă. Uzurparea produce două feluri de consecinţe, care sînt, de fapt, două laturi ale aceluiaşi proces: ţăranii continuă să cultive, ca şi înainte, loturile de pămînt ce formează fondul comun al obştii, dar acum acest fond nu mai aparţine obştii, ci uzurpatorilor, iar ţăranii care-l cultivă devin dependenţi şi au obligaţii de tip feudal faţă de uzurpatori, de a da o parte din produse şi a presta muncă. Căpeteniile obştilor devin proprietarii pămîntului care odinioară forma fondul comun şi ai loturilor ţărăneşti, asupra cărora producătorii direcţi nu mai au decît un drept de posesiune.

Actul de uzurpare, săvîrşit prin violenţă, el singur nu poate explica, însă, naşterea raporturilor feudale, căci violenţa nu joacă niciodată rolul determinant în dezvoltarea istoriei; violenţa grăbeşte numai şi adînceşte inegalitatea materială, dar nu o creează [1].

Deosebirile de stare materială şi socială a membrilor obştii sînt o realitate, constatată de descoperirile arheologice şi de izvoarele istorice mai ales la Dunărea de jos şi în Transilvania. Numărul însemnat de monede bizantine, obiecte de podoabă, din aur şi argint, stofe scumpe, ceramică fină şi amfore, aduse de la Bizanţ, descoperite în unele locuinţe de la Garvăn, Capidava, Isaccea, Igliţa, Păcuiul lui Soare, Turnu Severin etc. — în timp ce în alte locuinţe din aceleaşi aşezări s-au găsit doar produse locale inferioare — constituie o dovadă grăitoare a acestor deosebiri de stare materială a locuitorilor din acele aşezări şi din altele.

---

[1] F. Engels, *Rolul violenţei în istorie*, Bucureşti, 1958, p. 13—15.

Caii şi argintul unguresc şi ceh, blănurile, ceara, obiectele de podoabă, robii ruşi şi obiectele orientale, ce se vindeau în oraşele dobrogene în a doua jumătate a secolului al X-lea, erau aduse pentru feudali, meşteşugarii şi negustorii înstăriţi. Aceleaşi elemente cu o poziţie socială superioară puteau avea cantităţi însemnate de monedă bizantină, pe care uneori o tezaurizau, sau bogăţii ca cele luate de conducătorii maghiari căpeteniilor politice din Transilvania, Menumorut şi Gyla. Aceeaşi diferenţiere socială reiese şi din rezultatele unor săpături făcute în vara anului 1960 la Limanu, în Dobrogea, unde s-au descoperit două locuinţe semi-îngropate şi având un inventar foarte sărac, situate în apropierea unei locuinţe de suprafaţă, cu pereţii din piatră, având două încăperi şi un inventar bogat.

Existenţa stratificării sociale în veacul al X-lea, care rezultă în chip neîndoios din descoperirile arheologice, e confirmată de izvoarele istorice contemporane

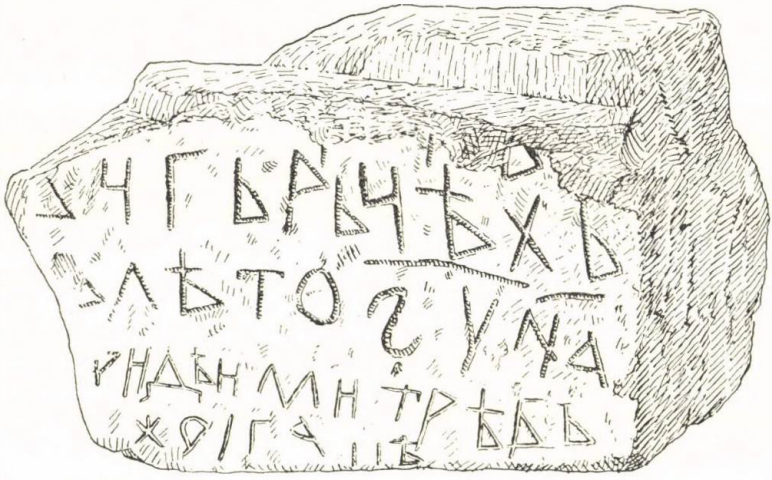

Fig. 22. — Inscripţia slavă de la Mircea Vodă din anul 943.

sau apropiate de această vreme, atît în părţile dunărene cît şi în Transilvania. Inscripţia din anul 943, descoperită în 1950 în Dobrogea, în apropierea localităţii Mircea Vodă, pomeneşte un jupan cu numele Dimitrie. Potrivit opiniilor istoricilor sovietici şi bulgari, titlul de jupan desemna în secolul al X-lea, la sudul Dunării, un puternic feudal laic. Dimitrie nu era, desigur, singurul feudal în aceste părţi; pe la sfîrşitul secolului al X-lea, mai erau şi alţii, chiar dacă izvoarele nu le-au înregistrat numele. Cronicile bizantine, relatînd lupta dintre bizantini şi ruşi, arată că, în anul 971, s-au prezentat împăratului Ioan Tzimiskes feudali din aceste părţi, pentru a i se supune împreună cu cetăţile lor [1]. Din

[1] Kedrenos-Skylitzes, II, p. 401.

însemnările Toparhului grec rezultă, de asemenea, existența unor feudali care aveau venituri însemnate, provenind probabil din dările luate de la locuitori. Aceștia erau feudali puternici, cu așezări întărite, în care aveau ostași numeroși, în stare să impună politica lor Toparhului, reprezentantul Imperiului bizantin.

O asemenea dezvoltare pe drumul feudalismului a societății de pe teritoriul țării noastre nu este proprie doar regiunilor de la Dunărea de jos; izvoarele istorice o atestă și în alte părți. Notarul anonim al regelui Bela al III-lea, povestind luptele pe care triburile maghiare le-au purtat la începutul secolului al X-lea cu căpeteniile formațiunilor politice băștinașe din Crișana, Banat și Transilvania propriu-zisă [1], îi prezintă pe acești voievozi ca pe niște feudali puternici, care aveau sub autoritatea lor o mulțime de ostași, călăreți și pedestrași. Aceste căpetenii acumulaseră bogății însemnate în cetățile de reședință. Supușii lor, însă, populația de rînd, erau « oameni nevoiași », atît din cauza situației materiale și a obligațiilor militare și de altă natură față de puterea politică și de stăpînii feudali, cît și din cauza atacurilor repetate ale pecenegilor [2].

Autorul cronicii *Faptele ungurilor (Gesta Hungarorum)* — ca, de altfel, cei mai mulți scriitori de « geste » medievale — urmărind să înfățișeze doar faptele militare ale stăpînului pe care îl servea, nu a acordat nici o importanță structurii societății în sînul căreia se petreceau evenimentele politice și militare povestite. De aceea, realitățile sociale se pot surprinde doar din puținele știri ce s-au strecurat în narațiunile cu caracter politic și militar; prin urmare și tabloul societății transilvănene de la începutul secolului al X-lea apare mai puțin conturat.

Acest tablou se poate întregi cu știri mai concludente de la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul celui următor, pe baza altor izvoare. Acestea înfățișează o societate cu o structură feudală asemănătoare cu aceea de la Dunărea de jos, din același timp. Scrierea hagiografică despre viața primului episcop de Cenad, Gerard, *Legenda sancti Gerhardi*, cuprinde știri prețioase cu privire la realitățile sociale din Banat. Potrivit acestui izvor, societatea de pe teritoriul Banatului era relativ înaintată pe drumul feudalismului la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul celui următor. Chiar dacă privim cu oarecare rezervă unele știri din *Legenda sf. Gerard*, totuși anumite realități nu pot fi trecute cu vederea. Bogăția în herghelii de cai, în cirezi de vite și turme de oi era o realitate, după cum o realitate era și existența unor feudali în jurul voievodului și a curții sale. Acești feudali *(nobiles,* cum îi numește *Legenda)* și voievodul aveau moșii

---

[1] Numele de Transilvania a avut două accepțiuni: una mai largă, ce se referă la întreg teritoriul R.P.R. cuprins în interiorul arcului carpatic, și una mai restrînsă, corespunzînd cu teritoriul cuprins între Carpații Răsăriteni, Carpații Meridionali și Munții Apuseni, care în evul mediu a fost organizat mai întîi în voievodat și apoi în principat.

[2] Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XI, XIX—XXI, XXIV—XXVIII și XLIV, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 47—50, 59—63, 65—70, 88—91.

(allodia) şi curţi *(curiae)*, erau proprietarii turmelor, cirezilor şi hergheliilor amintite, îngrijite de păstori *(pastores)*, oameni în dependenţă, aserviţi acestor feudali. Cu toate că termenii privind instituţiile folosiţi de izvorul amintit corespund mai degrabă veacului al XII-lea — cînd a fost redactată versiunea scurtă a lucrării — existenţa unei stratificări sociale de tip feudal începător nu poate fi pusă la îndoială, fiind adeverită şi de alte izvoare.

Rîndurile celor aserviţi vor spori mereu cu alte elemente din sînul obştilor; procesul de feudalizare se va dezvolta atît în adîncime, cît şi în lărgime, în sensul că aservirea se va accentua şi numărul celor ajunşi în dependenţă feudală va spori, pe măsura creşterii puterii feudalilor. Aceştia — bucurîndu-se şi de sprijinul puterii politice constituite — pot acapara, prin uzurpare, într-o măsură din ce în ce mai mare, pămîntul obştilor, formîndu-şi moşii, pe care le lucrează prin exploatarea ţăranilor ajunşi în dependenţă, dintre care unii trăiau la curţile noilor stăpîni. Mănăstirea din Morisena-Cenad, oraşul de reşedinţă a voievodului, avea şi ea oameni în dependenţă, o parte dintre locuitorii oraşului, chiar dacă nu o treime, cum afirmă *Legenda*.

Acelaşi izvor a mai păstrat şi o altă ştire preţioasă pentru cunoaşterea stratificării sociale din Banat. Într-o noapte, episcopul şi însoţitorii săi, poposind într-un sat, ar fi auzit o fată, roaba sau servitoarea *(ancilla)* stăpînului la care erau găzduiţi, cîntînd în timp ce învîrtea la o rîşniţă[1]. Alături de oamenii aflaţi într-o dependenţă mai uşoară, existau, deci, şi robi, cea mai oropsită dintre păturile sociale în feudalism. Robii folosiţi de unii feudali pe moşiile lor — proveniţi fie din cumpărare (la Pereiaslaveţ se vindeau robi), fie din prăzile de război — nu constituie, însă, baza procesului de formare a clasei dependente, care-şi are izvorul principal în aservirea ţărănimii din obşti.

Cele două clase sociale — feudalii şi ţăranii dependenţi — dintre care cea dintîi îşi însuşeşte o parte a muncii celeilalte, se recunosc pe cuprinsul ţării noastre acolo unde izvoarele istorice sau cercetările arheologice au cuprins în unghiul lor de lumină regiunile respective, la Dunărea de jos şi în Transilvania; este însă foarte probabil ca ele să fi existat şi în alte regiuni ale ţării.

Arheologii sovietici au constatat în regiunea Nistrului o diferenţiere a populaţiei din punct de vedere social în această vreme. Fără îndoială că, datorită influenţei statului kievian, societatea din aceste părţi era mai dezvoltată pe drumul feudalismului decît societatea de pe teritoriul dintre Carpaţi şi Prut; totuşi, prin analogie, o asemenea dezvoltare este probabilă şi pe acest teritoriu. Aceasta înseamnă că, şi aici, exista un început de stratificare socială cu caracter feudal, la un nivel asemănător cu restul ţării. Se conturează, astfel, pe întreg teritoriul Romîniei, clasele antagoniste ale societăţii feudale într-o fază incipientă.

Dezvoltarea feudalismului în acest stadiu, în veacul al X-lea, pe teritoriul patriei noastre, rezultă şi din existenţa unor aşezări mai importante, care depăşesc

---

[1] *Legenda sancti Gerhardi*, cap. 8, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 489—492.

nivelul satelor obişnuite. Dintre cele 80 de cetăţi-oraşe *(goroduri)*, pomenite de cronica rusă *Povestea vremurilor de demult* ca existînd pe la 968—969 la Dunăre — chiar dacă numărul e exagerat şi nu toate pot fi socotite aşezări orăşe-

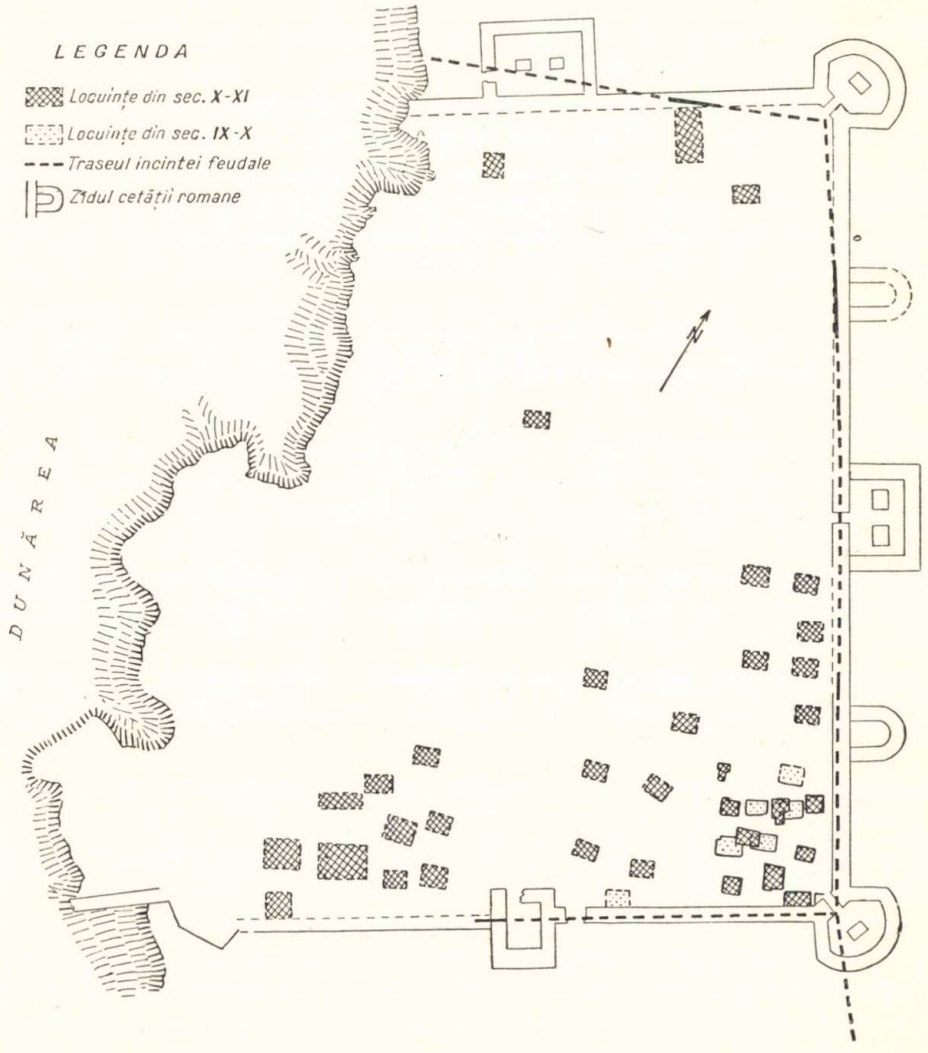

Fig. 23. — Planul aşezării fortificate de la Capidava, sec. X—XI.

neşti propriu-zise, cele mai multe dintre ele fiind doar locuri întărite, curţi feudale — unele erau aşezări mai dezvoltate. Asemenea aşezări vor fi fost la Dunărea de jos: Capidava, Garvănul, Pereiaslaveţul, Păcuiul lui Soare, Constantia, apoi în Transilvania: Morisena-Cenad, Biharea, Orşova, cetatea lui Gelu de pe Someş şi altele.

Existența unor așezări cu caracter orășenesc e confirmată și de izvoarele bizantine, dintre care Toparhul grec precizează că în Dobrogea existau mai mult de zece orașe (cetăți). Toparhul face deosebire între aceste așezări cu caracter urban și cele 500 de sate amintite de el[1].

Mărturia Toparhului e întărită pe deplin de descrierea și harta geografului arab Edrisi, de pe la mijlocul secolului al XII-lea, din care rezultă existența unor așezări, numeroase și înfloritoare, în părțile dobrogene. Acestea erau așezări militare întărite, unde erau adăpostiți ostașii care le apărau, dar, în același timp, și așezări civile, unde locuiau agricultori, meșteșugari și negustori. Chiar dacă meșteșugarul nu era încă rupt de agricultură, totuși nu ne mai aflăm în prezența satului, ci a unui oraș în germene.

Așezările cu caracter orășenesc și cetățile feudale constituie o dovadă concludentă despre dezvoltarea feudală a societății și despre stratificarea socială, despre împărțirea societății în clase antagoniste, deocamdată într-o fază incipientă, mai bine documentată la Dunărea de jos și în Transilvania, nelipsind însă nici în alte părți ale teritoriului țării noastre, cu toate că izvoarele istorice și descoperirile arheologice sînt mai puțin concludente în stadiul de azi al cercetărilor.

2. PRIMELE FORMAȚIUNI POLITICE DE CARACTER FEUDAL DE PE TERITORIUL ȚĂRII NOASTRE

Formațiunile politice din Transilvania în secolul al X-lea

Dezvoltarea forțelor de producție la nivelul înfățișat mai sus a determinat apariția claselor sociale cu interese antagonice de tip feudal incipient, pe întreg teritoriul țării, care se vor dezvolta și se vor constitui, treptat, în clase ale societății feudale. De aceea și suprastructura statală, constatată pe teritoriul Romîniei, are un caracter corespunzător, de formațiuni politice feudale incipiente.

Anonymus, notarul regelui Bela al III-lea, ne-a transmis informații interesante cu privire la situația politică a Transilvaniei în prima jumătate a veacului al X-lea. Este adevărat că Anonymus își scrie lucrarea sa *Faptele ungurilor (Gesta Hungarorum)* pe la sfîrșitul secolului al XII-lea, dar el a folosit alte *geste*, de la sfîrșitul secolului al XI-lea, precum și izvoarele ce i-au stat la îndemînă în calitatea sa de mare demnitar la curtea regală, ca și tradiția orală, încă vie în vremea sa. Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că Anonymus, ca mulți alți cronicari medievali, referindu-se la prima jumătate a secolului al X-lea, amestecă și știri privind vremuri mai tîrzii. Dar ceea ce trebuie reținut în primul rînd din *Gestele* lui Anonymus este fondul povestirii, esențialul și nu detaliile.

[1] Leo Diaconus, p. 501—502.

Pl. II. — Capitolele 24 şi 25 din *Gesta Hungarorum*, de Anonymus, cuprinzînd informaţii despre voievodatul romîn din Transilvania condus de Gelu şi lupta acestuia cu oştirile maghiare pătrunse în Transilvania.

De Terra Ult[ra]siluana

Et dum ibi diuti[us] morarent[ur], tunc Tuhutum pat[er] Horca, sic[ut] erat uir astut[us], du[m] cepisset audire ab incolis bonitatem terre Ult[ra]siluane, u[b]i Gelou q[ui]dam Blac[us] [domi]nium tenebat, cepit ad hoc hanelare [1], q[u]od si posse e[ss]et, p[er] gr[ati]am ducis Arpad d[omi]ni sui t[er]ram Ultr[ra]siluanam sibi et suis posteris acq[u]ireret. Q[u]od et sic factum fuit postea. Nam terra[m] Ultrasiluanam posteritas Tuhutum usq[ue] ad temp[us] s[an]c[t]i regis Steph[an]i habuerunt, et diucius habuissent, si minor Gyla c[um] duob[us] filiis suis Biuia et Bucna chr[ist]iani esse uoluissent et semp[er] [con]trarie s[an]c[t]o regi n[on] fecissent, ut in sequentib[us] dicetur. De prudentia Tuhutj.

Predict[us] u[er]o Tuhutu[m] uir prudentissim[us] misit q[ue]ndam uiru[m] astutum, patrem Opaforcos Ogmand, ut furtiue ambulans p[re]uideret sibi qualitatem et fertilitatem terre Ult[ra]siluane, et quales essent habitatores ei[us]. Q[u]od si posse esset, bellum cu[m] eis co[m]mitteret. Nam uolebat Tuhutum p[er] se nom[en] s[ib]i et terra[m] aq[u]irere. Vt dicunt n[ost]ri ioculatores: om[ne]s loca s[ib]i aq[u]irebant, et nom[en] bonum accipiebant. Q[u]id plura? Du[m] pater Ogmand, speculator Tuhutum, p[er] circuitum more uulpino bonitatem et fertilitatem t[er]re et habitatores ei[us] inspexisset, quantum human[us] uisus ualet, vltra q[ua]m dici po[te]st dilexit, et celerrimo cursu ad d[omi]n[u]m suum reuersus est. Q[u]i cum uenisset, d[omi]no suo de bonitate illius t[er]re multa dixit. Q[u]od t[er]ra illa irrigaret[ur] optimis fluuiis, q[u]o[rum] no[m]i[n]a et utilitates seriatim dixit. Et q[u]od in arenis eo[rum] aurum colligerent, et aurum terre illius optimv[m] esset. Et ut ibi foderet[ur] sal et salgenia, et habitatores terre illi[us] uiliores homines esse[nt] toci[us] mundi. Q[u]ia esse[n]t Blasij et Sclaui, q[u]ia alia arma n[on] haberent, n[is]i arcum et sagittas, et dux eo[rum] Geleou min[us] esset tenax et n[on] haberet circa se bonos milites, et auderent stare [con]tra audatiam Hungaro[rum], q[u]ia a Cumanis et Piicenatis multas iniurias paterent[ur].

---

[1]. Corect: anhelare

De terra ulf̄ siluana.

Z4 Et dum hi duces morarent̄. nunc tributum pat̄ horta sic erat uir astut⁹. dū expiscet audire ab incolis. bonitatem terre ulf̄ siluane ꝙ gelou q̄dam blac dn̄ium tenebat. cepit ad hoc anxiare q̄d si posse eet. p̄ gram ducis apud dn̄m siu eam ulf̄ siluanam sibi et suis posteris acq̄rere. Qđ et sic factum fuit postea. Nam terrā ultra siluanam posteritas tributum usq; ad temp⁹ scī regis stephi habuerunt. et duc aut habuissent. si minor gyla ē duob⁹ filius suus bruta et bucca ꝓhiam esse uoluissent et semp̄ seruire scō regi n̄ recusassent. ut in sequenti⁹ dicetur.

De prudentia tributi.

Z5 Predict⁹ hi tributū uir prudentissim⁹. mistr q̄dam urbi astutum patrem opiforeꝫ ogmand. ut furtiue ambulans p̄uideret sibi qualitatem et fertilitatem terre ulf̄ siluane. et qualeꝫ essent habitatores ei⁹. Qđ si posse esset. bellum cū eis cōmoueret. Nam uolebat tributum p̄ se nom̄ ꝫ et terrā aq̄rere. Vt dicunt n̄ri inculatores. omn̄s loca ꝫ aq̄rebant. et nom̄ bonum acquirebant. Qđ plura. Dū pater ogmand speculator tributum p̄ circuitum more multorum. bonitatem et fertilitatem t̄re et habitatores ei⁹ inspexisset. quantum humanū usus ualet. Ultra q̄m dici pot̄ diligenter. et celerrimo cursu ad dn̄m suum reuertitur est. Qꝫ cum uenisset. dn̄o suo de bonitate illius t̄re multa dixit. Qđ t̄ra illa ubi gare⁹ optimus siu uiti. q̄ nota et inculta fertilitatem dixit. Et qđ in arenis eaꝫ aurum colligerent. et aurum terre illius optimū esset. Et ut ibi fodere⁹ sal et salgemma et habitatores terre ille uiliores homines essent toti⁹ mundi. Qꝫ esset blaki⁹ et sclaui. q̄ alia arma n̄ haberent. n̄ arcum et sagittas. et duꝫ eaꝫ geleou mult⁹ esset ditaꝫ et n̄ haberet arca se bonos milites et auderent stare ꝯra audaciam hui⁹ gargꝫ. Qꝫ acumatis et picenatis multas munitas pugnent.

şi pedeştri, formată din pecenegi, bulgari şi romîni *(Cumani* [1] *et Bulgari atque Blachi)*. Fiind înfrînt, Glad s-a refugiat în cetatea *(castrum)* Cuvin (Keve), urmărit de năvălitori, care cuceresc mai întîi această cetate, apoi pe cea de la Orşova.

Atacurile maghiarilor se îndreaptă apoi spre Transilvania propriu-zisă, unde era voievodatul locuit de romîni şi de slavi *(Blasii et Sclavi)*, condus de

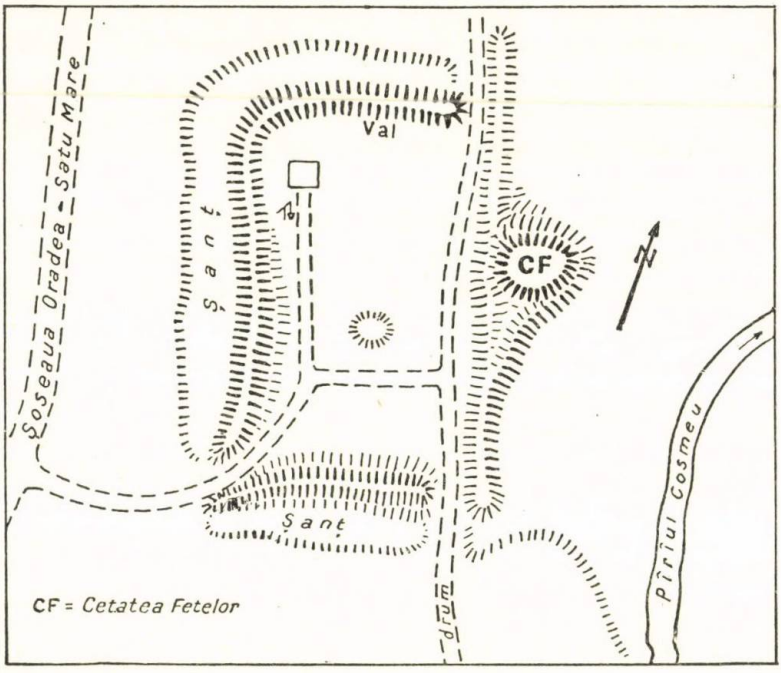

Fig. 24. — Planul cetăţii Biharea.

voievodul romîn *(quidam Blachus)* Gelu. Nereuşind să fie oprite la Poarta Meseşului, triburile maghiare au pătruns în voievodatul lui Gelu, urmărind oastea voievodului pînă la rîul Almaş, unde a avut loc o luptă; fiind învins, Gelu a încercat să scape cu fuga în cetatea sa *(ad castrum suum)* de pe Someş, dar a fost ucis lîngă rîul Căpuşului, iar maghiarii şi populaţia băştinaşă, « dîndu-şi dreapta », au ajuns la înţelegere, alegîndu-şi drept conducător pe Tuhutum, căpetenia tribului maghiar [2].

Povestirea lui Anonymus prezintă lucrurile în aşa fel încît să scoată în evidenţă cît mai mult meritele eroului principal al operei sale, principele Arpad. Similitudinea desfăşurării evenimentelor care au dus la înfrîngerea voievozilor

[1] Anonymus confundă pe pecenegi cu cumanii prezenţi la hotarele regatului maghiar în vremea cînd îşi scria cronica.

[2] Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XX—XXI, XXIV—XXVII, XLIV, L—LI, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 60—63, 65, 67—69, 88—91, 99—105.

amintiți — așa cum sînt povestite de Anonymus — stîrnește o oarecare suspiciune în jurul veracității relatării lor. Chiar dacă evenimentele povestite nu se vor fi întîmplat întocmai în ceea ce privește detaliile — care trebuie privite cu oarecare rezervă (de ex. numele voievozilor, derivate foarte probabil de cronicar din toponimice existente în voievodatele respective) — esența povestirii e vrednică de luat în seamă, cu atît mai mult cu cît anumite relatări au fost verificate prin știrile din alte izvoare: existența urmașului lui Glad, voievodul Ahtum, prin *Legenda sfîntului Gerard*, întîmplările din Transilvania din primii ani ai secolului al X-lea, prin cronicile din secolele XIII—XIV, cucerirea cetății Biharea, evenimentele în legătură cu Gelu etc., prin ultimele săpături arheologice.

Putem socoti, deci, o realitate existența unor formațiuni politice pe teritoriul Transilvaniei la începutul secolului al X-lea, a unor voievodate, conduse de «duci», adică voievozi.

Aceste formațiuni evoluaseră pe calea feudalizării, dacă demnitatea de voievod devenise ereditară, ca în cazul lui Menumorut sau al lui Glad chiar, a cărui moștenire revenea la începutul secolului al XI-lea unui urmaș al său, Ahtum.

Voievozii erau cei mai puternici feudali din cuprinsul formațiunilor politice pe care le conduceau, avînd în subordine jupani și cnezi. Asemenea jupani sînt pomeniți în inscripția de pe vasul din tezaurul de la Sînnicolau Mare (Banat), datat pe la sfîrșitul secolului al IX-lea sau începutul secolului al X-lea și care a păstrat numele a doi dintre ei: Voila jupan și Vataul jupan. Cnezii ctitori de mai tîrziu din Țara Hațegului și Zarandului, care în inscripțiile bisericilor întemeiate de ei se numesc jupani, erau urmași ai jupanilor pomeniți în secolul al X-lea.

Puterea acestor voievozi rezultă nu numai din faptul că reușiseră să închege asemenea formațiuni politice din care-și strînseseră oștile — în vederea apărării lor — dar și din acela că fiecare dintre ei își construise mai multe cetăți: în Crișana sînt pomenite două — Satu Mare și Biharea — în Banat trei — Horom, Cuvin și Orșova — în Transilvania una — pe rîul Someș, lîngă Cluj, pe lîngă care vor mai fi existat și altele.

Legăturile acestor căpetenii cu statul morav, țaratul bulgar sau cu Imperiul bizantin întregesc dovezile despre puterea lor și despre stadiul de dezvoltare a formațiunilor politice pe care le conduceau. Slăbirea țaratului bulgar din cauza tendințelor de autonomie ale feudalilor și a loviturilor din partea bizantinilor, încă din prima jumătate a secolului al X-lea, în vremea țarului Petru, urmașul lui Simeon, a făcut ca acești voievozi să se orienteze spre Imperiul bizantin.

În Transilvania mai erau și alte formațiuni politice, alte voievodate, în afară de cele pomenite de Anonymus. Existența unor cetăți, ca cele de la Țeligrad și Bălgrad, din secolele IX—X, ne îndreptățește să socotim posibilă existența unei formațiuni politice pe valea Mureșului, constituită într-un

Fig. 25. — Jupan Bîlea, ctitorul bisericii din Criscior, pictură murală din sec. XIV.

voievodat deosebit de al lui Gelu, deoarece acesta nu a cuprins o regiune atît de vastă, de la Poarta Meseşului pînă la Mureş. Asemenea voievodate vor fi existat şi în regiunile unde pînă tîrziu s-au păstrat puternice urme de autonomie romînească, acele « ţări » pomenite de documentele veacurilor XIII şi XIV: Ţara Bîrsei, Ţara Făgăraşului *(terra Blachorum)*, Ţara Amlaşului, în părţile Sibiului, unde era şi pădurea romînilor şi pecenegilor *(Silva Blachorum et Bissenorum)*, Ţara Haţegului, Ţara Maramureşului. Aceste ţări nu sînt pomenite de Anonymus, deoarece ele au rămas în afara atingerii cu triburile maghiare în perioada de pătrundere a lor în Transilvania, evenimente la care se referă Anonymus.

Pătrunderea triburilor maghiare în Transilvania trebuie socotită în sensul unor expediţii asemănătoare cu cele întreprinse de triburile maghiare şi în alte părţi ale Europei în acea vreme. Transformările petrecute în sînul societăţii maghiare explică acest fapt. La aşezarea ungurilor acolo, Cîmpia Pannoniei, locuită de slavi, era, în bună parte, teren agricol; centrul ţării devenind proprietatea principelui, terenul rămas pentru păşunatul cirezilor şi hergheliilor — creşterea vitelor fiind ocupaţia principală a ungurilor la aşezarea lor în Pannonia — devenise insuficient. Pentru a-şi spori terenurile de păşune, dar şi pentru a ajunge la bogăţiile subsolului Transilvaniei şi, mai ales, la sarea atît de necesară oamenilor şi animalelor, triburile maghiare întreprind expediţii pentru acapararea de noi teritorii. Căci, aşa cum spune F. Engels, caracterizînd popoarele din această fază de dezvoltare, « bogăţia vecinilor aţîţa lăcomia popoarelor, pentru care dobîndirea de bogăţii a şi devenit unul din scopurile principale ale vieţii »[1].

După săvîrşirea acestor expediţii, ungurii — neputînd organiza teritoriile în care pătrunseseră, datorită crizei prin care trecea societatea maghiară şi rezistenţei populaţiei romîneşti — s-au retras în cea mai mare parte. Unii dintre ei — poate chiar şi anumite căpetenii — au rămas în teritoriile în care ajunseseră, convieţuind cu populaţia băştinaşă şi asimilîndu-se în mediul acesteia. Conducătorii triburilor maghiare pierd, astfel, roadele politice ale victoriilor militare repurtate asupra voievozilor locali. Aşa se explică faptul că, în toată Transilvania, nu s-au găsit urme sigure ale populaţiei maghiare din secolul al X-lea decît la Biharea-Oradea, Şiclău şi Cluj, de pe la începutul veacului, şi la Gîmbaş şi, eventual, la Lopadea, dintr-o perioadă ceva mai tîrzie a veacului al X-lea. Aceste urme — morminte şi obiecte — pot să fie sau din timpul luptelor dintre populaţia băştinaşă şi triburile maghiare, sau de după aceea. Nu trebuie uitat nici faptul că mormintele unor călăreţi nomazi nu dovedesc că acele teritorii erau stăpînite de către triburile respective, deoarece triburile de călăreţi se deplasează pe distanţe foarte mari de locul de aşezare al masei populaţiei din care fac parte. Acest lucru e confirmat şi de cimitirele descoperite, care sînt foarte mici: 11 morminte în cel de la Cluj, 13 în cel de la Şiclău.

---

[1] F. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Bucureşti, 1957, p. 164.

Populația băștinașă a continuat să trăiască în formațiunile politice conduse de voievozi. Ea a exercitat o puternică influență asupra elementelor așezate în mijlocul său. La Someșeni, lîngă Cluj, s-a descoperit un cimitir slav, care dovedește existența unei așezări importante în jurul anului 800. Peste un veac, în aceste părți stăpînea voievodul romîn Gelu, « ducele romînilor și slavilor ». Voievodatul lui Gelu apare, astfel, ca o continuare a unei formațiuni politice mai vechi.

Ceramica de tip Ciugud — foarte asemănătoare cu cea descoperită la Chirnogi — poate fi datată din secolul al X-lea și prima jumătate a secolului al XI-lea, dinainte de cucerirea Transilvaniei de către statul feudal maghiar și poate fi atribuită populației romînești. Ceramica datată din secolele XI—XII de la Moreşti, Moldovenești, Lechința de Mureș și Alba Iulia, de care se leagă și descoperirile întîmplătoare de la Orșova, Periam, Mehadia, Sîntimreu, Oradea etc., păstrează anumite caractere slave, dar nu poate fi pusă în corelație directă cu slavii; aceste caractere slave se explică prin faptul că slavii nu fuseseră încă complet asimilați de populația băștinașă în secolele X—XI. Obiectele din secolul al X-lea descoperite la Ciumbrud și Teiuș, imitații după modele bizantine, sînt asemănătoare cu unele obiecte descoperite în Moravia și Ungaria nordică; acestea au fost imitate și răspîndite de slavi. Mormintele descoperite în aceste localități, ca și cele de la Galoșpetreu, arată și ele prezența populației romînești. La Lopadea Nouă, Gîmbaș și Rădești s-au descoperit obiecte din a doua jumătate a secolului al X-lea, aparținînd populației locale.

Două izvoare aproape contemporane — cronica rusă cunoscută sub numele de *Povestea vremurilor de demult* și cronica maghiară *Faptele ungurilor* a lui Anonymus — neinfluențate în nici un chip între ele, concordă unul cu celălalt și amîndouă sînt confirmate de rezultatele cercetărilor arheologice. *Povestea vremurilor de demult* pomenește pe romîni și slavi *(Volochi i Sloviani)* cu care triburile maghiare au avut de luptat cu prilejul trecerii peste munții cei înalți, în drumul lor spre Pannonia [1]. Anonymus, la rîndul său, amintește pe romîni și slavi trăind împreună în Transilvania, la începutul secolului al X-lea. Ordinea în care sînt înșirați, mai întîi romînii și apoi slavii *(Blasii et Sclavi)*, lasă să se înțeleagă că romînii erau mai numeroși și că aveau un rol dominant și din punct de vedere politic, deoarece voievodul lor era un romîn *(quidam Blachus)*, Gelu [2].

Formațiunile politice de la Dunăre în secolul al X-lea

Izvoarele narative și mărturiile arheologice atestă în diferite locuri din Transilvania, Moldova, Muntenia și Dobrogea existența populației romînești predominante în raport cu elementele eterogene.

Noile descoperiri arheologice aduc un aport prețios la cunoașterea populației romîne în Muntenia, Moldova și Dobrogea, confirmînd și întregind

[1] *Повесть временных лет*, p. 52.
[2] Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XXIV, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 64—65.

informațiile izvoarelor narative. La Dridu, pe Ialomița, s-a descoperit o așezare din secolul al X-lea, locuită de o populație stabilă, de crescători de vite și agricultori, a cărei cultură nu este în totul identică cu a slavilor și a altor populații așezate în acea vreme în aceste părți (ceramica roșie, de tradiție romano-bizantină, și ceramica cenușie, de tradiție străveche, avînd însă elemente ce o leagă de întinsa cultură balcano-dunăreană). La Bucov, lîngă Ploiești, arheologii au descoperit o altă așezare din secolul al X-lea. Descoperirile de la Bucov — prin trăsăturile lor specifice: bordeiul cu vatra deschisă, ce-și are originea în bordeiele și vetrele traco-dacice, și ceramica locală lucrată la roată, dezvoltată din olăria romană provincială, al cărei tip nu se găsește la slavi — sînt considerate de arheologii romîni, sovietici și bulgari ca aparținînd culturii romînești. Ceramica slavă și inscripțiile cu caractere chirilice, zgîriate pe pereții atelierului fierarului descoperit la Bucov, datate de pe la începutul secolului al X-lea, dovedesc, însă, în același timp, legăturile dintre această populație băștinașă și populația slavo-bulgară.

Numele de Vlașca, dat unui ținut întreg, și, probabil, de codrul Vlăsiei — care la început se referea la o pădure mai mică și care a fost extins în veacul trecut, pe cale cărturărească, la vestitul codru din părțile sudice ale Țării Romînești — dovedesc și ele că aceste regiuni erau locuite intens de romîni. Numele de Vlașca și Vlăsia au fost date de slavi unor teritorii locuite de romîni, alături de care existau altele unde locuia o populație slavă [1]. Tot în aceste părți se găsesc și satele Vlașca și Vlășcuța. De această arie se leagă cultura romînească cunoscută prin descoperirile arheologice de la Dridu și Bucov. Este semnificativ că în această regiune au existat cele mai multe sate moșnenești din Cîmpia Romînă.

Lipsa informațiilor contemporane asupra restului teritoriului dintre Carpați și Dunăre nu constituie o dovadă că ținuturile respective nu erau locuite de populație romînească. Documentele interne ale Țării Romînești atestă în regiunea subcarpatică, adică în Podișul Getic și în regiunea Buzăului, cele mai numeroase sate în secolele XIV—XVII. Este foarte probabil că, și în veacurile precedente, regiunile de platformă și depresiunile erau mai bine populate decît regiunile de cîmpie, vechi drum de migrații. De altfel, aici s-au păstrat unele obiceiuri străvechi: este vorba de obiceiul ca femeile să poarte greutățile pe cap, obicei pomenit de Herodot la femeile trace din Macedonia și de Ovidiu la cele gete din Dobrogea. E semnificativ că acest străvechi obicei mai era practicat — în afara platformei muntene și oltene — și în Banat, Țara Hațegului și Munții Apuseni. Altă practică străveche întîlnită în aceleași părți este coacerea pîinii sub țest, ceea ce dovedește practicarea, fără întrerupere, a agriculturii de către o populație sedentară.

Așezările din Moldova, de la Șendreni, Răducăneni și Dănești, datate din secolele X—XI, dovedesc și pe acest teritoriu existența unei populații

[1] Același fenomen se întîlnește și în Peninsula Balcanică, unde un ținut întreg din Dalmația locuit de *Vlasi* se numea *Vlaska*, iar pe litoralul dalmatin alte două se numeau *Donji Vlasi* (Vlahii de Jos) și *Gornji Vlasi* (Vlahii de Sus).

romînești, cu o cultură asemănătoare cu cea din regiunea Dunării inferioare și Dobrogea.

Convietuirea romînilor cu slavii și bulgarii în Dobrogea poate fi dedusă din afirmația cronicarilor bizantini Mihail Attaliates și Gheorghe Kedrenos, care, vorbind despre locurile întărite și cetățile dobrogene și nord-dunărene din vremea stăpînirii bizantine, din secolul al XI-lea, le caracterizează ca așezări « mari și numeroase », locuite de o « populație care vorbește toate limbile »[1]. Din spusele cronicarilor bizantini rezultă că în acele părți exista o populație amestecată, ce vorbea limbi diferite, deosebită din punct de vedere etnic.

Descoperirile arheologice confirmă această situație de pe teritoriul Dobrogei. Pe baza analizei descoperirilor de la Garvăn, arheologii au ajuns la concluzia că aici trăia o populație diversă, un rol deosebit avînd populația romînească. Prezența acesteia este atestată și la Capidava. Folosirea pietrei în construcția pereților bordeielor, care reprezenta o veche tradiție locală, a fost păstrată prin populația băștinașă și transmisă de aceasta și altor populații care s-au așezat în mijlocul ei.

Societatea din părțile Dunării de jos, aflată pe o treaptă înaintată de dezvoltare pe drumul feudalismului — după cum rezultă din starea forțelor de producție și a stratificării sociale, înfățișate mai sus — își poate constitui formațiuni politice corespunzătoare, asemănătoare cu voievodatele din Transilvania. Astfel de formațiuni sînt adeverite atît de izvoarele narative — mai ales bizantine — cît și de descoperirile arheologice din aceste părți mărginașe, unde, de fapt, se și înregistrează mai multe evenimente istorice. Pe de altă parte, nu trebuie subapreciat nici faptul că aici la Dunăre, datorită și contactului aproape neîntrerupt cu Imperiul bizantin și influenței acestuia, forțele de producție sînt mai dezvoltate și, în raport cu aceasta, întreaga societate e mai evoluată.

Pe la mijlocul secolului al X-lea, la Dunărea de jos viața social-politică e destul de frămîntată: se manifestă tot mai fățiș tendințele centrifuge ale feudalilor locali față de stăpînirea bulgară, paralel cu tendințele similare ale feudalilor din alte părți ale statului bulgar, alimentate, firește, de Imperiul bizantin și înlesnite de loviturile pecenegilor și ungurilor. Aceste împrejurări grăbesc destrămarea țaratului bulgar și dau posibilitatea cneazului Kievului, Sviatoslav, de a făuri un plan cutezător: profitînd de destrămarea statului bulgar, acesta urmărea să-și întindă stăpînirea la Dunărea de jos. În aceste condiții, feudalii locali de la Dunărea de jos reușesc să-și cîștige autonomia față de statul bulgar.

Cu prilejul înstăpînirii bizantinilor la Dunăre, în anul 971, istoricul Kedrenos povestește că au sosit la împăratul Ioan Tzimiskes soli din Constantia și din alte fortărețe de dincolo de Dunăre, care s-au supus bizantinilor; împăratul a trimis ostași să ocupe acele fortărețe [2].

[1] Kedrenos-Skylitzes, II, p. 599 și M. Attaliates, *Historia*, p. 204.
[2] Kedrenos-Skylitzes, II, p. 401.

Pl. III. — Podoabe de aur de proveniență bizantină, sec. XI—XII, descoperite la Garvăn.

Din această relatare se desprind unele concluzii semnificative: dincolo de Dunăre pentru bizantini (adică la stînga fluviului), existau mai multe fortăreţe (φρουρία), dintre care cea mai însemnată era Constantia, ce poate fi identificată cu probabilitate cu Constantiniana Daphne, vechea cetate romano-bizantină de la vărsarea Argeşului în Dunăre. În fruntea fortăreţelor se aflau feudali, care se supun bizantinilor, după ce avuseseră o atitudine ostilă, probabil cu prilejul luptelor acestora cu bulgarii sau cu cneazul Kievului, Sviatoslav. Împăratul tratează cu blîndeţe pe feudalii nord-dunăreni, pentru a le cîştiga colaborarea în viitor, pe care bizantinii o preţuiau tocmai pentru puterea pe care o reprezentau aceştia.

În Dobrogea, au existat şi alte formaţiuni politice de tip feudal, în care sînt menţionaţi jupanii, cum era jupan Dimitrie, pomenit în inscripţia din anul 943, un feudal din cadrul unei formaţiuni politice din acele părţi. De altfel, existenţa unui val de piatră, datînd probabil de la sfîrşitul secolului al IX-lea şi începutul secolului al X-lea, pe valea Carasu, între Medgidia şi Cernavodă, nu-şi găseşte explicaţia decît în legătură strînsă cu asemenea formaţiuni politice.

Încheierea ce se poate trage din analiza acestor ştiri este existenţa la Dunărea de jos a unor formaţiuni constituite din punct de vedere politic. Puterea acestor formaţiuni politice deriva din dezvoltarea lor economică, cu o producţie meşteşugărească apreciabilă, cu un negoţ destul de activ, care depăşea cadrul local; puterea căpeteniilor politice se baza pe aşezările lor întărite, dintre care unele au fost ocupate de bizantini iar altele, care s-au împotrivit acestora, au fost devastate [1].

După anul 971, aceste formaţiuni politice de la Dunăre au ajuns sub dominaţia politică a Bizanţului. Dar, cu toate măsurile luate, stăpînirea bizantină în Dobrogea nu s-a putut consolida, deoarece înţelegerea dintre noii stăpînitori şi feudalii locali nu a dăinuit mult. Cînd împrejurările îi favorizează (noile mişcări ale bulgarilor, presiunea pecenegilor, tendinţele cnejilor de la Kiev de a-şi întinde stăpînirea pînă la Dunăre), aceşti feudali, nemulţumiţi şi de politica fiscală asupritoare a Bizanţului, se răscoală, aşa cum se răsculaseră şi împotriva autorităţii ţarului bulgar. Răscoala lor atinge uneori asemenea amploare, încît pun în mare primejdie stăpînirea bizantină în aceste părţi, reprezentanţii împăratului fiind nevoiţi să ducă tratative, să ajungă la o înţelegere cu aceşti feudali locali. Toparhul arată greutăţile prin care trecea stăpînirea bizantină din cauza răscoalei bulgarilor şi a atitudinii feudalilor locali, care aveau o oaste numeroasă, pedestrime şi călărime [2]. Aceşti răzvrătiţi de la Dunăre erau, fără îndoială, nişte feudali puternici, refractari faţă de autoritatea centrală bizantină şi luptînd pentru recucerirea autonomiei mai mult decît pentru orice.

[1] Zonaras, *Epitomae*, III, p. 529—531.
[2] Leo Diaconus, p. 497—504.

Ca şi voievozii din Transilvania în acea vreme, feudalii de la Dunăre urmăreau realizarea unei largi autonomii. În aceste condiţii, ei intervin pentru a obţine protecţia marelui ţar sau basileu care stăpînea, « la nord de Istru », adică a marelui cneaz al Kievului, Vladimir.

În secolul al XI-lea căpeteniile locale se vor întări şi mai mult şi se vor constitui la Dunăre formaţiuni politice puternice, ameninţătoare pentru stăpînirea bizantină în aceste părţi.

Formaţiunile politice din Transilvania la începutul secolului al XI-lea

În Transilvania, voievodatele, slăbite vremelnic prin atacurile triburilor maghiare din prima jumătate a veacului al X-lea, nu numai că se refac după aceea, dar se dezvoltă atît ca întindere, cît şi ca putere politică şi economică.

Potrivit izvoarelor narative din secolele XII—XIV, în primii ani ai secolului al XI-lea, Transilvania era o ţară foarte întinsă şi foarte bogată *(Transilvanum regnum... latissimum et opulentissimum)*. Voievodatul Transilvaniei din această vreme continua instituţia voievodatului de la începutul secolului al X-lea, ajungînd însă la o situaţie superioară atît din punct de vedere economic, cît şi politic. Conducătorul lui era un stăpînitor puternic, pe care cronicarii îl numesc Gyla-Giula-Gyula-Jula. Între conducătorul Transilvaniei şi regele maghiar Ştefan s-a iscat un conflict, care a dus la război. Este vorba de un război cu caracter feudal între conducătorii politici a două state, îndemnaţi şi sprijiniţi în această acţiune de aristocraţia din jurul lor. De o parte, se manifestă tendinţa de cucerire de noi bogăţii şi teritorii şi de subjugare a populaţiei acestora; de altă parte, se încearcă apărarea ţării faţă de cotropitori.

Situaţia este schimbată în raport cu aceea de la începutul secolului al X-lea; pe cînd atunci au avut loc expediţii ale unor triburi fără posibilităţi de organizare social-politică a teritoriilor cuprinse în sfera lor de acţiune, cele de la începutul secolului al XI-lea sînt organizate de o putere centrală, de statul feudal maghiar, cu scopul de a cuceri Transilvania, de a o organiza şi stăpîni, în interesul regalităţii şi al aristocraţiei din jurul ei, în vederea exploatării ţării cucerite şi a populaţiei acesteia.

Pretextul războiului împotriva lui Gyla a fost nesupunerea acestuia faţă de regele Ştefan şi refuzul lui de a se creştina. Conflictul, care a avut loc în anii 1002—1003, s-a sfîrşit cu înfrîngerea lui Gyla, care, împreună cu soţia, cu cei doi copii şi cu întreg tezaurul, a fost dus în Ungaria [1].

Lupte asemănătoare cu cele petrecute în Transilvania au avut loc şi în Banat, împotriva lui Ahtum. *Legenda sf. Gerard* cuprinde ştiri preţioase cu

[1] Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XXIV şi XXVII; Simon de Kéza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, cartea II, cap. II, par. 7; *Chronicon Henrici de Mügeln*, cap. 14 şi 19; *Chronicon Monacense*, cap. 11 şi 29; *Chronicon Pictum Vindobonense*, cap. XV şi XXXVII; *Chronicon Posoniense*, cap. 28 şi 46 — toate în *Script. Rer. Hung.*, vol. I—II.

privire la aceste evenimente. Ahtum, urmaşul lui Glad, era un « duce », adică un voievod, botezat la Vidin, în legea grecilor. De aici adusese călugări greci, pentru care a întemeiat o mănăstire în reşedinţa sa de pe Mureş *(urbs Morisena)*. Stăpînirea lui Ahtum cuprindea teritoriul dintre Tisa, Dunăre şi Criş. Bizuindu-se pe mulţimea ostaşilor săi, voievodul contestă pretenţiile regelui Ştefan, vămuind chiar şi sarea ce trecea pe Mureş spre Pannonia. Voievodul bănăţean nu a putut fi învins decît în urma trădării unei căpetenii din oastea sa, Chanadinus [1].

Din relatările izvoarelor se desprind unele constatări de mare importanţă. Cea dintîi care trebuie reţinută este că voievozii de la sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea sînt moştenitorii puterii celor din prima jumătate a secolului al X-lea. Aceasta înseamnă că voievodatele evoluaseră, se transformaseră în formaţiuni statale cu caracter ereditar. Ahtum — o spune clar Anonymus — este urmaşul lui Glad, în ce priveşte stăpînirea sa. Numele lui e derivat, probabil, dintr-un toponimic, căci în Banat a existat în evul mediu o cetate cu numele Ajtoni (Cenad) şi un sat numit Ahton (Caraş).

Situaţia e asemănătoare şi în cazul lui Gyla, care stăpînea teritoriul voievodatului lui Gelu. E probabil că şi acest nume derivă dintr-o instituţie sau demnitate, fiind transformat apoi, de cronicari, într-un nume de persoană, fenomen foarte răspîndit, de altfel, la toate popoarele europene [2]. Un caz similar, din aceeaşi vreme şi în aceleaşi împrejurări, este al lui Kean, derivat probabil din « khan », titlul ţarului bulgar. La unguri, pecenegi şi la alte popoare turcice exista o demnitate ce se chema *gylas-gyla*, *dšila-jula*. În lucrarea sa *Despre cîrmuirea imperiului (De administrando imperio)* [3], referindu-se la organizarea ungurilor în vremea aşezării lor în Pannonia, Constantin Porfirogenetul spune că aceştia au drept conducător de oaste pe unul din neamul lui Arpad, alături de care mai sînt alţi doi, *gylas* (γυλᾶς) şi *karchas* (χαρκᾶς), care au slujbe de judecători. Cronicarul arab Ibn Rusta, din secolul al IX-lea, şi scriitorul persan Gardizi, din secolul al XI-lea, ştiu şi ei că ungurii îşi numeau conducătorul suprem *kende*, iar o altă căpetenie era numită *dšila*.

Referindu-se la pecenegi, descriind organizarea acestora şi înşirînd triburile şi uniunile triba1e pecenege, acelaşi Constantin Porfirogenetul precizează că tribul gylas (γυλᾶς) se găsea în vecinătatea Ungariei, cale de patru zile, ceea ce corespunde sud-estului Transilvaniei [4]. Această ipoteză e confirmată şi de alte izvoare contemporane. Hartvig — autorul unei *Vieţi a sf. Ştefan* — spune că acesta s-a luptat cu pecenegii la Alba Iulia, învingîndu-i şi distrugîndu-le bunurile [5].

---

[1] *Legenda sancti Gerhardi*, cap. 8, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 490—492.

[2] Ex. germ. *König*, din *König* (rege), *Herzeg*, din *Herzog* (duce), magh. *Király* din *király* (rege), *Vajda*, din *vajda* (voievod), rom. *Chinezu*, din *cneaz*, *Boieru*, din *boier*, *Crainic*, din *crainic*, *Pircălabu*, din *pîrcălab*, franc. *Comte*, din *comte* (conte) etc.

[3] C. Porphirogenetus, *De administrando imperio*, cap. 40, p. 174—175. Această lucrare a fost scrisă pe la 948—951, deci chiar în timpul evenimentelor relatate, şi a avut printre izvoare şi mărturiile unui oarecare Gabriel, fost sol al Bizanţului la unguri în anii 943—944.

[4] C. Porphirogenetus, cap. 37, p. 165—167.

[5] *Legenda sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta*, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 389.

Deci tocmai în aceste părți sudice ale Transilvaniei unde, după afirmațiile lui Hartvig, s-ar fi luptat oastea maghiară cu pecenegii, a existat o populație pecenegă mai numeroasă, acel trib *gylas* a cărui căpetenie numită de cronicari tot Gyla — Γνλα își va fi avut centrul politic la Alba Iulia — Alba Gyle. Potrivit cronicilor din secolele XII—XIV, după înfrîngerea lui Gyla, Ștefan ar fi așezat în locul său pe Zoltan *(Erdöeli Zoltan)*.

Fie că Gyla era căpetenia tribului peceneg omonim, sau urmașul lui Tuhutum, căpetenia tribului maghiar care a învins pe Gelu, el s-a asimilat în mediul băștinașilor, fiind recunoscut de aceștia drept conducător politic. S-a întîmplat probabil, și în acest caz, un fenomen întîlnit și în alte părți, ca o ceată de oșteni, conduși de o căpetenie de origine străină, să slujească societății locale în plină dezvoltare, pe care s-o ajute la o mai bună organizare și apărare militară, cum va fi fost cazul celor trei căpetenii de la Dunăre, de la sfîrșitul secolului al XI-lea, Tatos, Sestlav și Satza. Indiferent, însă, de originea conducătorilor, organizația politică respectivă aparține celor care, prin strădaniile lor, au făcut cu putință dezvoltarea societății respective.

Al doilea fapt ce merită subliniat este întinderea geografică a formațiunilor politice de la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea. Stăpînirea lui Ahtum cuprindea teritoriul mărginit de Tisa, la apus, Dunăre, la sud, Criș, la nord, și probabil pînă în țara Hațegului, la răsărit. Centrul voievodatului era în « Orașul de pe Mureș » *(urbs Morisena)*, Cenadul de azi. Era un oraș-cetate, un *grad*, ca și alte *graduri* existente pe teritoriul țării noastre în acea vreme. Formațiunea politică de la sfîrșitul veacului al X-lea și începutul celui următor cuprindea, deci, teritoriul voievodatului stăpînit înainte de Glad, plus partea dintre Mureș și Criș. Această regiune fusese stăpînită odinioară de voievodul Menumorut, care o păstrează și după împăcarea lui cu ungurii. În a doua jumătate a secolului al X-lea, în împrejurări necunoscute, ea a fost alipită la voievodatul bănățean, probabil de Ahtum. Datorită întinderii acestui voievodat și la nord de Mureș, Ahtum își va fi stabilit reședința la Morisena, localitate situată în centrul stăpînirii sale.

Țara Transilvaniei stăpînită de Gyla era și ea cu mult mai cuprinzătoare decît fusese voievodatul lui Gelu. Pe baza izvoarelor și a descoperirilor arheologice se poate stabili, cu probabilitate, întinderea acestei formațiuni: spre apus ajungea pînă la Poarta Meseșului iar înspre sud pînă pe cursul superior al Mureșului. Centrul voievodatului Transilvaniei era la Bălgrad—Alba Iulia, un oraș-cetate, construit din pămînt, lemn și piatră.

În aceste țări — voievodatul lui Ahtum și al lui Gyla [1] — existau mai multe cetăți, centre strategice dar și de importanță economică pentru

[1] Nu ne ocupăm de voievodatul lui Kean, deoarece acesta nu a fost pe teritoriul țării noastre, cu toate că unii istorici, din neînțelegerea izvoarelor care-l pomenesc, au încercat să-l localizeze în Transilvania; este vorba, probabil, de țarul bulgar Samuil, numit în izvoarele maghiare *Kaan*, și cu care regele Ștefan a avut lupte prin anii 1003—1004.

exploatarea bogăţiilor subsolului: Cluj, Ţeligrad, Bălgrad (Alba Iulia), Moreşti, Moigrad, Morisena, Orşova etc. Cetăţile adăposteau garnizoane însemnate, care constituiau tăria căpeteniilor politice şi cu ajutorul cărora aceste căpetenii au încercat să reziste statului maghiar. Aici erau reprezentanţii voievodului, care trebuiau să adune dările de la populaţie, să judece pricinile mai însemnate, să supravegheze exploatarea aurului din Munţii Apuseni şi a sării de la Cojocna, Turda, Dej, Ocna Mureş, să asigure transportul acesteia de la locul de extracţie la mari depărtări, în afara ţării chiar, pînă în Pannonia şi Moravia.

Aceste bogăţii ale Transilvaniei şi Banatului (şi, în primul rînd, sarea), la care rîvneau nobilii din jurul regelui maghiar, şi nu necredinţa şi împotrivirea manifestate de Gyla sau Ahtum faţă de Ştefan I şi de creştinism, au constituit principalul motiv al războiului. Alte cauze ale războiului şi ale încercării de cucerire a acestor ţări au fost de natură politico-militară, anume apărarea regatului ungar de primejdia pecenegă ce-l ameninţa dinspre Transilvania, precum şi rivalităţile politice dintre conducători. Profitorii războiului au fost şi urzitorii lui, căci, fără îndoială, în asemenea războaie nu era interesată masa populaţiei, căreia îi era suficient un teritoriu limitat, unde să-şi agonisească cele necesare traiului din păstorit şi agricultură; erau interesate elementele dominante, care aveau nevoie, pentru turmele şi hergheliile lor numeroase, de păşuni întinse, de ogoare — de pe care să obţină produse agricole — şi de ocne şi mine — de unde să scoată sarea, fierul pentru arme, aurul şi argintul pentru podoabe. Pentru dobîndirea acestor bunuri, aristocraţia din jurul regelui maghiar şi-a îndreptat privirile spre pămînturile din vecinătate, locuite de romîni.

★

Desfăşurarea evenimentelor politice din Bihor şi pînă în Dobrogea, în întreg veacul al X-lea şi la începutul secolului al XI-lea, permite o încheiere generală de mare însemnătate. Oricare ar fi împrejurările politice proprii momentului istoric respectiv — existenţa unei dominaţii bulgare, la începutul secolului al X-lea, peste o parte a teritoriului ţării, pătrunderea triburilor maghiare în părţile de nord şi vest ale acestui teritoriu, întinderea stăpînirii bizantine la Dunăre, încercarea statului kievian de a constitui o putere cuprinzătoare pînă în Balcani, la sfîrşitul secolului al X-lea, sau a statului feudal maghiar de a-şi întinde stăpînirea asupra Banatului şi a Transilvaniei, la începutul secolului al XI-lea — formaţiunile politice de pe cuprinsul ţării, atestate de izvoare, au urmărit o tendinţă care poate fi socotită nota dominantă a politicii lor: de a se constitui în state proprii, de sine stătătoare. Toate căpeteniile politice ale acestor formaţiuni, începînd cu voievozii din Transilvania şi sfîrşind cu căpeteniile de la Dunăre, au căutat să-şi asigure o autonomie politică cît mai completă. Organizarea unei ierarhii proprii şi adoptarea limbii slave în biserică au constituit un sprijin însemnat al politicii acestor căpetenii.

*

Coroborarea ştirilor cuprinse în izvoarele istorice, confirmate şi întregite de rezultatele cercetărilor arheologice, îndreptăţeşte încheierea că, în secolul al X-lea, mai ales în a doua jumătate a acestui veac, aşezările omeneşti de pe teritoriul ţării noastre se înmulţesc în chip sensibil, că au o răspîndire tot mai generală; ele se constată de la un capăt la altul al ţării, fiind cunoscute mai bine în regiunile mărginaşe, la Dunărea de jos şi în Transilvania, fără să lipsească nici în restul ţării, chiar dacă izvoarele nu le înregistrează în aceeaşi măsură.

Informaţiile istorice şi descoperirile arheologice pun în lumină o societate evoluată, cu aşezări statornice, de agricultori, crescători de vite, păstori şi meşteşugari, trăind în marea ei majoritate în obşti săteşti. Datorită dezvoltării forţelor de producţie, apare posibilitatea diferenţierii pe bază de avere a locuitorilor din sînul obştilor, apare proprietatea privată. Apariţia ei creează deosebirile de stare socială, condiţia formării claselor cu interese antagonice, în această vreme într-un stadiu incipient, dar cu vădite tendinţe de a se constitui în clase propriu-zise. La început, elementele suprapuse erau alcătuite din ceata războinicilor din jurul căpeteniilor politice, asemănătoare cu drujina slavilor, cu aristocraţia militară din jurul regilor merovingieni din secolele VI—VII, cu aristocraţia din jurul ducilor maghiari din a doua jumătate a secolului al X-lea. Aceste elemente se vor constitui, treptat, într-o nobilime de tip feudal, care, cu ajutorul puterii politice, acaparează pămîntul obştilor, aservind pe locuitorii acestora. Este acelaşi proces cunoscut în Europa răsăriteană, anume transformarea puterii încredinţate căpeteniilor politice de uniunile de obşti într-o putere ereditară de tip feudal. Căpeteniile politice de pe teritoriul ţării noastre, sprijinite pe oastea formată din ţăranii din obşti, pe aristocraţia militară, pe centrele lor întărite, vor lupta pentru cîştigarea şi păstrarea autonomiei faţă de ţaratul bulgar, Imperiul bizantin şi statul feudal maghiar.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Capitalul*, vol. III, partea I-a, Bucureşti, 1953 şi partea a II-a, Bucureşti, 1955.

— *Forme premergătoare producţiei capitaliste*, Bucureşti, 1956.

MARX, K.-ENGELS, F., *Сочинения*, vol. XVI, partea I-a şi XXVII.

ENGELS, F., *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Bucureşti, 1957.

— *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa*, Bucureşti, 1955.

— *Rolul violenţei în istorie*, Bucureşti, 1958.

LENIN, V. I., *Marx, Engels, marxism*, Bucureşti, 1958.

II. *Izvoare*

ANONYMUS, *Gesta Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. I, Budapesta, 1937.

ATTALIATES, M., *Historia*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1853.

Chronicon Henrici de Mügeln, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. II, Budapesta, 1938.

Chronicon Monacense, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. II, Budapesta, 1938.

Chronicon Pictum Vindobonense, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. I, Budapesta, 1937.

Chronicon Posoniense, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. II, Budapesta, 1938.

Codex diplomaticus patrius, vol. VIII, Budapesta, 1891.

DIACONUS, LEO, *Historia*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1828.

GARDIZI, *Zayn al-achbar*, publ. de W. Barthold, în *Записки Императорской Академии Наук*, S. Petersburg, 1897.

KEDRENOS, G.-SKYLITZES, I., *Historiarum compendium*, II, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1839.

KÉZA S., DE, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. I, Budapesta, 1937.

Legenda maior sancti Gerhardi, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. II, Budapesta, 1938.

Legenda sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. II, Budapesta, 1938.

PASCU, ŞT.-HANGA, VL., *Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului R.P.R.*, vol. II, 1, Bucureşti, 1958.

PORPHIROGENETUS, C., *De administrando imperio*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1840 (vol. III al operelor lui C. Porfirogenetul şi ed. Gy. Moravcsik, Budapesta, 1949).

Повесть временных лет, Moscova-Leningrad, 1950.

ZONARAS, I. I., *Epitomae historiarum*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1897.

III. *Lucrări generale*

COSTĂCHEL, V.-P. P. PANAITESCU-A. CAZACU, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957.

DAICOVICIU, C., *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucureşti, 1945.

DAICOVICIU, C.-ŞT. PASCU-V.CHERESTEŞIU-T. MORARU, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a II-a, Bucureşti, 1961.

DRĂGANU, N., *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933.

DRAGOMIR, S., *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Bucureşti, 1959.

FLORESCU, GR.-R. FLORESCU-P. DIACONU, *Capidava*, vol. I, Bucureşti, 1958.

GRECOV, B. D., *Ţăranii în Rusia. Din timpurile cele mai vechi pînă în sec. al XVII-lea*, Bucureşti, 1952.

HOREDT, K., *Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Bucureşti, 1958.

— *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958.

История Болгарии, vol. I, Moscova, 1954.

История Молдавии, vol. I, Chişinău, 1951.

История Польши, vol. I, Moscova, 1956.

Очерки истории СССР. Кризис рабовладельческой системы и зарождение феодализма на территории СССР, III—IX вв., Moscova, 1958.

STAHL, H. H., *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. I—II, Bucureşti, 1958—1959.

BĂNESCU, N., *Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'Empire Bulgare de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion*, Bucureşti, 1923 (extras din *Bull. Sect. hist.*, X, 1923, p. 49—73).

— *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucureşti, 1946.

BARNEA, I., *Meşteşugurile în aşezarea feudală de la Garvăn (sec. X—XII)*, în *St. cerc. ist. veche*, VI, 1955, nr. 1—2, p. 99—121.

BICHIR, G., *Contribuţie la cunoaşterea ţesutului în aşezarea de la Garvăn (sec. X—XII)*, în *St. cerc. ist. veche*, IX, 1958, nr. 2, p. 429—443.

CHIŞVASI-COMŞA, M., *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. şi pătrunderea elementului romanic în Moldova, pe baza datelor arheologice*, în *St. cerc. ist. veche*, IX, 1958, nr. 1, p. 73—89.

— *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din sec. VI—XII*, în *St. cerc. ist. veche*, VIII, 1957, nr. 1—4, p. 267—294.

CÎMPINA, B., *Le problème de l'apparition des états féodaux roumains*, în *Nouvelles études d'histoire, présentées au X-e Congrès des sciences historiques, Rome, 1955*, Bucureşti, 1955, p. 181—207.

COMŞA, E., *Despre tipurile de locuinţe din cuprinsul aşezării din sec. IX—XII de la Garvăn*, în *St. cerc. ist. veche*, X, 1959, nr. 1, p. 101—116.

COMŞA, M., *Contribuţii la cunoaşterea culturii străromîne în lumina săpăturilor de la Bucov*, în *St. cerc. ist. veche*, X, 1959, nr. 1, p. 81—99.

CONSTANTINESCU, ŞT., *Pescuitul în bălţile Dunării în lumina săpăturilor de la Garvăn (sec. X — XII)*, în *St. cerc. ist. veche*, VII, 1956, nr. 3—4, p. 407—419.

DEÉR, I., *A IX századi magyar történet időrendjéhez*, în *Századok*, LXXIX—LXXX, 1945—1946, nr. 1—6, p. 3—20.

DIMIAN, I., *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.*, în *St. cerc. numismatică*, I, 1957, p. 189—216.

DONAT, I., *Despre toponimia slavă din Oltenia*, Craiova, 1947.

DRAGOMIR, S., *Cîteva urme ale organizaţiei de stat slavo-romîne*, în *Dacoromania*, I, 1921, p. 147—161.

ELIAN, AL., *Les rapports byzantino-roumains. Phases principaux et traits caractéristiques*, în *Byzantinoslavica*, XIX, 1958, nr. 2, p. 212—225.

FEDOROV, G. B., *Rezultatele şi problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S., referitoare la primul mileniu al e.n.*, în *St. cerc. ist. veche*, X, 1959, nr. 2, p. 371—408.

GYÓNI, M., *L'évêché valaque de l'archevêché bulgare d'Ochrida aux XI—XIV-ème siècles*, în *Études slaves et roumaines*, I, 1948, fasc. 3, p. 148—154 şi fasc. 4, p. 224—233.

GYÖRFFY, GY., *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig*, în *Századok*, XCII, 1958, nr. 1—4, p. 1—54, nr. 5—6, p. 565—615.

HÓMAN, B., *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII századi leszármazói*, Budapesta, 1925.

HORVÁTH, I., *Die Entstehungzeit der Grossen Legende des Bischofs Gerhard*, în *Acta antiqua Academiae scientiarum Hungariae*, VIII, 1960, fasc. 1—2, p. 185—219.

ILIESCU, O., *Despre tezaurele monetare şi viaţa economică în sec. III—XIV pe teritoriul ţării noastre*, în *Studii*, V, 1952, nr. 3, p. 178—186.

IORGA, N., *Revelaţii toponimice pentru istoria neştiută a romînilor. I. Teleormanul*, Bucureşti, 1941 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. III, t. XXIII, 1940—1941, mem. 14, p. 333—350).

JUHÁSZ, K., *Das Tscanad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter, 1030—1307*, Timişoara, 1937.

KULCSÁR, P., *A magyar államszervezés néhány problémája*, Szeged, 1958.

LEVCENKO, M. V., *Ценный источник по вопросу русско-византийских отношений в X веке («Записка греческого топарха»)*, în *Византийский временник*, t. IV, 1951, p. 42—72.

MACREA, M., *Славянский могильник в Сомешени*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 351—370.

Materiale şi cercetări arheologice, vol. II—VI, Bucureşti, 1954—1960.

MAVRODIN, N., *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós*, Budapesta, 1943.

MINORSKI, V., *Une nouvelle source persanne sur les Hongrois au Xe siècle*, în *Nouvelle revue de Hongrie*, XXX, 1937, nr. 4, p. 305—312.

MORAVCSIK, G., *Byzantinoturcica*, ed. II, vol. II, Berlin, 1958.

NESTOR, I., *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 371—382.

PETRESCU-DÎMBOVIŢA, M., *Contribuţii arheologice la problema începuturilor feudalismului în Moldova*, în *An. şt. Univ. Al. Cuza—Iaşi, Secţ. III, şt. sociale*, t. II, 1956, fasc. 1—2, p. 1—17.

PETROVICI, E., *Daco-Slava*, în *Dacoromania*, X, partea a II-a, 1943, p. 233—277.

— *La population de la Transylvanie au XIe siècle*, în *Revue de Transylvanie*, t. X, 1944, nr. 1—2, p. 71—98.

SATURNIK, TH., *Zivot starych Sloveann*, Praga, 1934.

TARNOVSKI, K. N., *Предпосылки возникновения феодализма у восточных славян*, în *Вопросы истории*, nr. 4, 1954, p. 77—92.

TOTH, I. Z., *Tuhutum és Gelou*, în *Századok*, LXXIX—LXXX, 1945—1946, nr. 1—6, p. 21—84.

VÁCZY, P., *Gyula és Ajtony*, în *Szentpétery Emlékkönyv*, Budapesta, 1938, p. 475—506.

— *A korai magyar történet néhány kérdéséről*, în *Századok*, XCII, 1958, nr. 1—4, p. 265—345.

CAPITOLUL III

DEZVOLTAREA FEUDALISMULUI TIMPURIU PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIII-LEA

1. CONDIȚIILE ISTORICE DE DEZVOLTARE A FEUDALISMULUI TIMPURIU ÎN SECOLELE XI—XIII

Situația economică și socială

Așa cum s-a arătat în capitolul precedent, ca urmare a dezvoltării forțelor de producție, în veacul al X-lea se cristalizează pe întreg teritoriul țării noastre relațiile feudale.

În veacurile XI—XII, se constată o creștere relativă a acestor forțe de producție, atît în agricultură, cît și în meșteșuguri.

În legătură cu dezvoltarea agriculturii, se înregistrează oarecari progrese în tehnica morăritului. Este vremea în care forța hidraulică începe a fi utilizată la punerea în funcțiune a morilor. Primul document care menționează existența acestor mori pe teritoriul patriei noastre este cunoscuta diplomă a cavalerilor ioaniți, de la mijlocul secolului al XIII-lea; menționarea morilor în această vreme implică existența lor mai veche, așa încît se poate presupune că această inovație a întrebuințării forței hidraulice pe teritoriul patriei noastre aparține — ca și în țările vecine: Rusia, Polonia etc. — secolului al XII-lea. Numărul mare de mori existent la acea dată arată, pe de altă parte, dezvoltarea pe care o luase agricultura.

În domeniul prelucrării metalelor, se constată, în general, unele progrese; din secolul al XI-lea sau al XII-lea datează trei mici cuptoare de redus minereul de fier, descoperite la Bîrlad, iar din secolul al XIII-lea pare să dateze un alt cuptor de redus minereul de fier, descoperit în săpăturile de la Hlincea-Iași, care funcționa prin introducerea curentului de aer în interior cu ajutorul foalelor. Meșteșugul prelucrării metalelor este atestat și de atelierele de fierărie, de numeroasele deșeuri și obiecte finite, descoperite, în special, în săpăturile făcute la Garvăn și Păcuiul lui Soare.

În meșteșugul olăriei se vădesc de asemenea progrese, în special în domeniul ceramicii smălțuite, care se răspîndește pe o arie tot mai mare. Olăria smălțuită

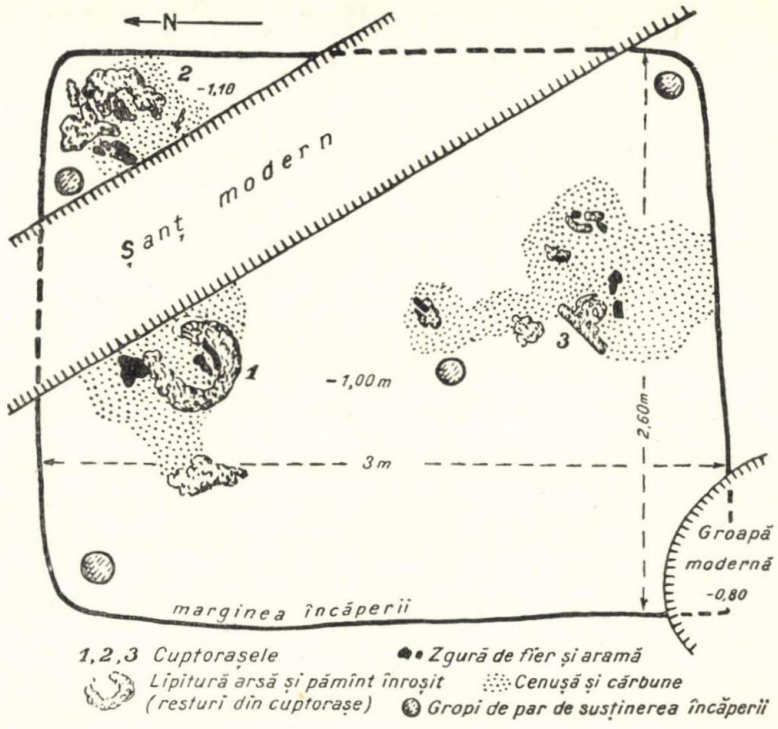

Fig. 26. — Planul atelierului cu cuptoarele de redus minereu de la Bîrlad, sec. XI—XII.

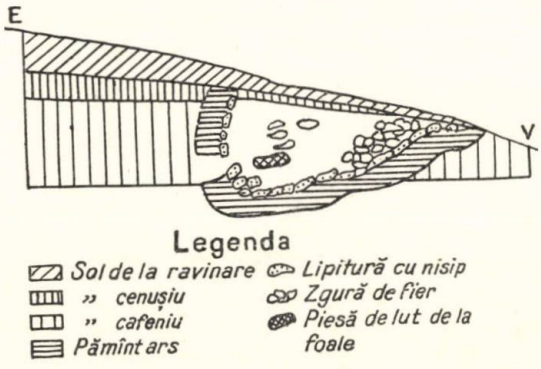

Fig. 27. — Secțiune în cuptorul de redus minereu de la Hlincea, sec. XIII.

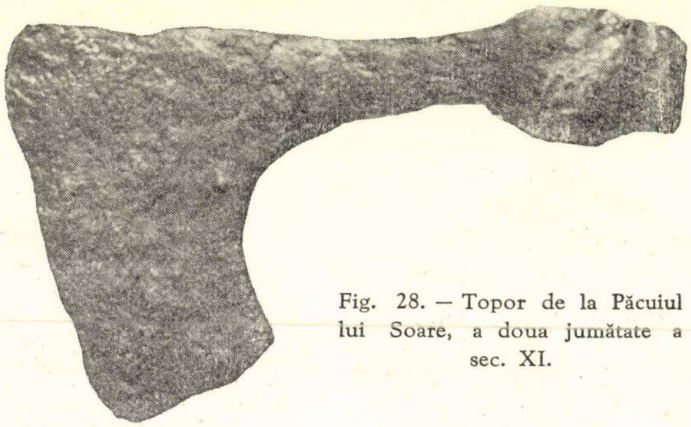

Fig. 28. — Topor de la Păcuiul lui Soare, a doua jumătate a sec. XI.

Fig. 29. — Unelte de lemnar de la Păcuiul lui Soare, sec. XIII—XIV.

galben deschis şi cea policromă din secolele XI—XII se întîlneşte de la Dunărea de jos pînă la Turnu Severin. Olăria locală — răspîndită în Dobrogea, Muntenia, Oltenia şi Banat — încearcă să imite ceramica bizantină, aşa cum unele podoabe feminine mai simple, din bronz şi plumb, produse în mediul local, imită pe

Fig. 30. — Dinari de Friesach şi de Carintia din tezaurul de la Filiaşi, sec. XIII.

cele bizantine, confecţionate din metal preţios. Aceste imitaţii — ca şi numeroasele produse bizantine de import — dovedesc pătrunderea civilizaţiei bizantine în mediul local.

Celelalte preocupări meşteşugăreşti, ca prelucrarea lemnului şi a pietrei, în legătură cu construcţiile, ţesutul, prelucrarea pieilor etc., continuă să existe cel puţin la nivelul epocii precedente.

Producţia locală de ceramică şi de unelte de fier întrecea uneori nevoile de consum ale comunităţii în sînul căreia se producea, astfel încît o parte din aceasta era destinată schimbului; începe să se formeze, astfel, o piaţă locală, ceea ce confirmă creşterea forţelor de producţie. La aceasta a contribuit şi circulaţia tot mai intensă a produselor de import bizantine, în special pe teritoriul

Fig. 31. — Podoabă din tezaurul de la Streja-Cîrţişoara, sec. XII.

Fig. 32. — Bucăţi de argint din tezaurul de la Streja-Cîrţişoara, sec. XII.

Dobrogei, unde s-au descoperit numeroase asemenea produse. Se explică, astfel, dezvoltarea unor aşezări, ca Garvănul, Pereiaslaveţul şi Vicina, în părţile nordice ale Dobrogei, precum şi orientarea acestora spre regiunile din stînga Dunării, fapt adeverit şi de cronicile bizantine din această vreme, precum şi de geograful arab Edrisi, de pe la mijlocul secolului al XII-lea [1].

Pentru restul teritoriului ţării, unele indicii ne îngăduie să apreciem existenţa unei dezvoltări asemănătoare, care nu a atins, este drept, peste tot acelaşi nivel.

Indicele cel mai sugestiv al acestei dezvoltări economice este acela oferit de răspîndirea monedelor şi a tezaurelor monetare. În Moldova, la Dolheşti, în Ţara Romînească, la Snagov, Racoviţa, Rîureni, Copuzu, Balş, în Transilvania, Banat şi Crişana, la Orşova, Caransebeş, Sîntandrei, Teremia Mare, Făgăraş,

[1] Edrisi, *Geografia*, ed. Boris Nedkov, *България и съседните и земи през XII век според Идриси*, p. 79.

Streja Cîrţişoara, Hunedoara, s-au găsit asemenea tezaure, cu numeroase monede sau monede izolate, datînd din secolul XI—XII, cînd circulaţia monetară se intensifică pe întreg teritoriul ţării (vezi pl. I).

Pe la sfîrşitul secolului al XI-lea, pe lîngă monedele bizantine şi maghiare, apar şi alte monede străine, care, în secolul al XII-lea şi al XIII-lea, sînt tot mai

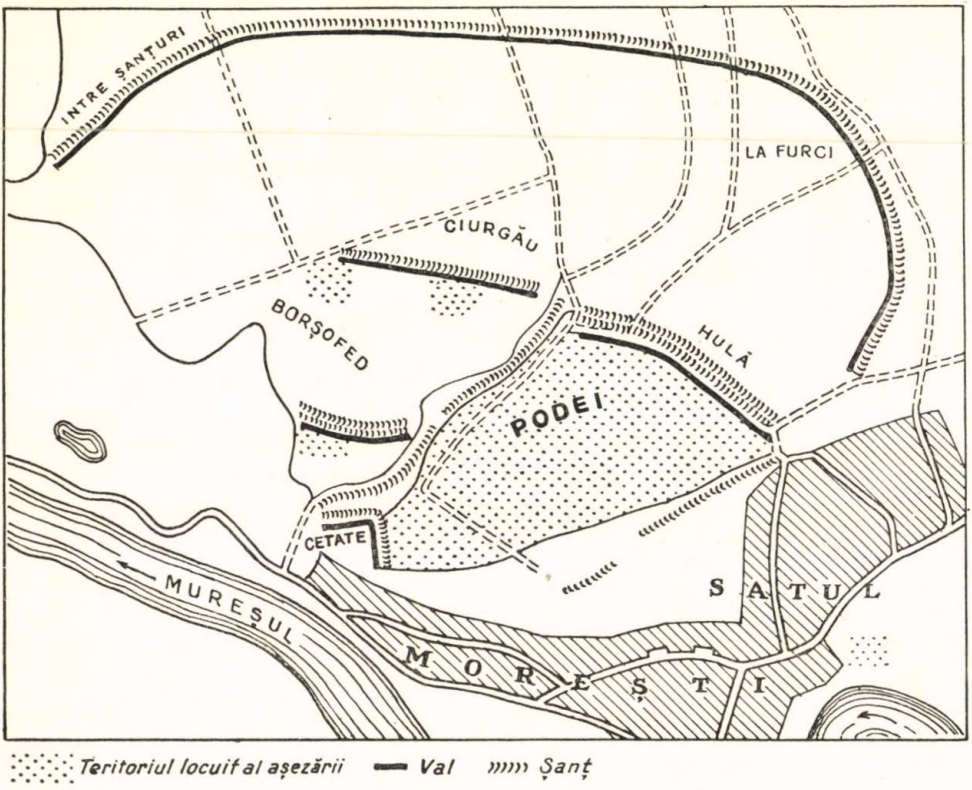

Fig. 33. — Planul aşezării fortificate de la Moreşti, sec. XI—XII.

numeroase şi mai felurite: pfenigi ai diferitelor oraşe germane, sterlingi englezeşti etc. În secolul al XIII-lea apar chiar şi imitaţii locale după unele monede străine.

Un fapt cît se poate de sugestiv este existenţa monedelor tăiate în bucăţi, ca monedele bizantine de bronz din secolul al XII-lea, descoperite într-un tezaur de la Balş. Aceasta este o dovadă că, în urma intensificării schimburilor comerciale, se simţea nevoia monedei mărunte ca mijloc de plată pentru obiectele de primă necesitate ce se schimbau în acele locuri.

Deşi cercetările arheologice relative la această perioadă sînt de-abia la început, descoperirile din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş: Alba Iulia, Moldoveneşti-Turda, Hunedoara, Cluj, Mehadia, Deta, Biharea, Sîntion,

Oradea, Vărşand, Şiclău, Sighet, adeveresc, prin inventarul lor de factură locală şi maghiară, nu numai existenţa populaţiei băştinaşe şi a celei maghiare, dar şi un nivel de viaţă mai ridicat.

Existenţa unei cetăţi înconjurate de valuri, ca cea de la Moreşti, lîngă Tg. Mureş, datată, după inventarul găsit, din secolele XI—XII şi locuită de o populaţie romînească, este o dovadă despre organizarea politică şi militară a acestei populaţii.

În marea ei majoritate, populaţia băştinaşă continuă să trăiască în obşti săteşti, în sînul cărora se adînceşte tot mai mult procesul de diferenţiere economică şi socială. Existenţa meşteşugurilor, a negoţului local şi chiar mai cuprinzător, a unor aşezări mai dezvoltate, cu caracter de tîrguri sau oraşe în germene, numeroasele tezaure monetare şi produsele de import, dovedesc dezvoltarea forţelor de producţie şi adîncirea stratificării sociale, prin desprinderea unor elemente îmbogăţite, cu poziţii dominante faţă de masa populaţiei de rînd; pe măsura întăririi acestor elemente, sporeşte numărul celor care ajung în dependenţa feudalilor.

Pecenegii, uzii şi cumanii

Dezvoltarea societăţii de pe teritoriul patriei noastre a fost împiedicată într-o măsură însemnată prin aşezarea ultimelor popoare migratoare pe o mare parte a teritoriului ţării. Între acestea, *pecenegii* — *peceneadzi*, din cronicile ruseşti, *paţinachi*, cum îi numesc bizantinii, *bessi* şi *bisseni*, cum li se spune în izvoarele latine — au avut un rol destul de mare.

La aşezarea lor pe teritoriul ţării noastre, pecenegii trăiau în triburi. Scriitorii bizantini Constantin Porfirogenetul şi Gheorghe Kedrenos pomenesc, în repetate rînduri, acest popor numeros şi puternic, împărţit în mai multe triburi [1]. După mărturia scriitorului persan Gardizi, ocupaţia lor de căpetenie era păstoritul şi creşterea vitelor, mai ales a cailor. Pecenegii duceau o viaţă nomadă, cutreierînd, cu corturile lor, regiuni întinse; ei întrebuinţau şi munca sclavilor, fără ca aceştia să joace rolul principal în producţie. Fiecare trib îşi avea o căpetenie proprie. Între triburi nu domneau întotdeauna înţelegerea şi armonia; dimpotrivă, sînt frecvente luptele dintre ele, din cauza tendinţelor de dominaţie a unora asupra celorlalte şi a dorinţei de acaparare de bogăţii. În faţa primejdiei, uneori triburile se uneau, formînd uniuni puternice.

Pecenegii s-au aşezat în Moldova pe la sfîrşitul secolului al IX-lea. La venirea lor şi după aceea chiar, între populaţia băştinaşă şi pecenegi au avut loc lupte, în cursul cărora au fost distruse multe aşezări. Arheologii sovietici au constatat că, în regiunea Nistrului, aşezările tiverţilor au fost distruse de pecenegi în primul pătrar al veacului al X-lea, iar aşezarea de la Echimouţi a fost distrusă pe la mijlocul secolului al XI-lea.

[1] C. Porphirogenetus, cap. 37—38, p. 164—171; Kedrenos-Skylitzes, II, p. 581.

Din Moldova, pecenegii s-au răspîndit apoi în Ţara Romînească, iar în secolul al X-lea şi, mai ales, în cel următor, în Dobrogea şi Transilvania. Toponimicile derivate din numele pecenegilor, ca şi pomenirea lor în izvoarele istorice ale vremii, atestă răspîndirea lor pe teritoriul ţării noastre.

Dominaţia politică a pecenegilor pe teritoriul Romîniei a dăinuit pînă la sfîrşitul secolului al XI-lea. Pe la mijlocul secolului al XI-lea (1048), cu învoirea împăratului Constantin Monomahul, unele triburi de pecenegi se aşază în Dobrogea, sub conducerea lui Kegenes (Heghen). Dăruindu-li-se pămînt şi trei cetăţi, pecenegilor aşezaţi în Dobrogea li se încredinţează misiunea de a păzi frontiera dunăreană, împotriva celorlalte triburi pecenege rămase la nordul Dunării.

Cea mai mare parte a pecenegilor a rămas însă pe teritoriul viitoarelor state Moldova şi Ţara Romînească. Probabil la aceşti pecenegi ce locuiau în părţile nord-estice ale Moldovei se referă ştirea din cronica lui Dlugosz, cînd, cu prilejul luptelor din anul 1070, dintre cnejii din Poloţk şi Kiev, în armata celui dintîi sînt amintiţi « ruşi, pecenegi şi valahi » [1]. Sub conducerea lui Tyrach (Tirĕk), căpetenia unei uniuni tribale, aceşti pecenegi continuă să facă incursiuni şi în Imperiul bizantin, dar sînt înfrînţi de bizantini şi de pecenegii aliaţi ai acestora. Cei rămaşi în urma luptei ajung sub stăpînirea uzilor, alţii trec în Transilvania iar o parte sînt aşezaţi în Bulgaria [2].

Locul pecenegilor în Moldova a fost luat de *uzi*, din aceeaşi mare familie a popoarelor turcice, înrudiţi îndeaproape cu pecenegii, « cei mai însemnaţi dintre pecenegi, şi din punct de vedere al nobleţei neamului, şi al numărului », cum îi caracterizează izvoarele bizantine (Glykas, Zonaras, Attaliates) [3]. În anul 1064, uzii năvălesc în număr mare asupra pecenegilor din Dobrogea, iar apoi îşi continuă incursiunile în Peninsula Balcanică. Primejdia atît de ameninţătoare din partea uzilor a putut fi îndepărtată numai prin coaliţia organizată de bizantini, în care sînt atraşi şi pecenegii; la aceasta s-au adăugat şi o molimă groaznică, lipsa de hrană şi gerul, astfel încît uzii suferă o înfrîngere totală; o parte sînt aşezaţi în Macedonia iar alţii reuşesc să scape cu fuga la cumani.

Pecenegii aşezaţi în Dobrogea şi Transilvania au continuat să domine, din punct de vedere politic, mare parte a acestor regiuni, pînă către sfîrşitul veacului al XI-lea. Cînd statul maghiar trecea prin criza politică dezlănţuită cu putere după moartea regelui Ştefan I, pecenegii şi-au întărit dominaţia în Transilvania. Uneori singuri, alteori împreună cu cumanii, ei pătrund chiar şi în Ungaria, cum s-a întîmplat în anul 1068. La întoarcere, însă, pecenegii şi cumanii — conduşi de Oslu sau Osul — au fost înfrînţi de regele Solomon, la cetatea Dobîca. În luptele dintre regele Solomon şi principele Ladislau, pecenegii au fost aliaţii

[1] I. Dlugosz, *Historia Polonica*, I, p. 265.
[2] Kedrenos-Skylitzes, p. 582—587.
[3] I. Zonaras, III, p. 678; M. Glykas, *Annales*, p. 605; M. Attaliates, p. 83.

regelui; dovada acestei alianțe este colaborarea armatei maghiare cu cea pecenegă, condusă de Tzelgu, împotriva Bizanțului, după anul 1070.

Puterea pecenegilor a fost înfrîntă în Transilvania la 1085, de regele Ladislau, iar locul lor a fost luat, treptat, de statul feudal maghiar. Cei rămași au continuat să trăiască alături de romîni. Ei sînt pomeniți în armata comitelui Ioachim, în 1210, împreună cu romînii, sașii și secuii. Amintirea acestei conviețuiri a fost păstrată de numele pădurii romînilor și pecenegilor *(silva Blachorum et Bissenorum)* din sudul Transilvaniei, menționată în 1224, ca și în satul Lăzărești, despre care un document din secolul al XIV-lea spune că a fost locuit de pecenegi [1].

Printre pecenegii cu care se luptau sau se aliau regii Ungariei în a doua jumătate a secolului al XI-lea erau și mulți cumani.

Cumanii — polovții, cum îi numesc izvoarele rusești, *komanii*, din izvoarele bizantine, *cumanii* sau *cunii*, din izvoarele latine, *kipceak*, din izvoarele orientale — aparțineau aceleiași familii a popoarelor turcice.

Amintiți, pe la mijlocul secolului al XI-lea, în stepele din sudul Rusiei — care, de la ei, vor primi numele de *Dest'i Kipciak* (Stepa Cumanilor) — spre sfîrșitul aceluiași secol și în cel următor ei au ocupat întreaga zonă de stepă de la nord de Marea Neagră. Ca și cu prilejul pătrunderii pecenegilor în aceste părți, tot astfel și cu ocazia năvălirii cumanilor au avut loc ciocniri între ei și localnici, în cursul cărora au fost distruse unele așezări; resturi ale unor astfel de așezări au fost descoperite pe teritoriul R.S.S. Moldovenești.

Cumanii își fac apariția în părțile Moldovei între anii 1067 și 1071, de unde se răspîndesc apoi în Muntenia, Oltenia și Transilvania.

Stabiliți pe teritoriul țării noastre, cumanii continuă să facă incursiuni cînd spre sud, împotriva Imperiului bizantin, cînd spre răsărit, luînd parte la luptele dintre cnejii ruși, cînd spre apus, împotriva maghiarilor. Din aliați ai pecenegilor împotriva bizantinilor la început, cumanii devin apoi aliații bizantinilor, împotriva coaliției pecenego-paristriene, în lupta de la Lebunion, din anul 1091.

La așezarea lor în părțile noastre, cumanii trăiau în triburi, care se uneau uneori în uniuni puternice. Marea majoritate a cumanilor, numiți « cei de la cotul mării » sau « de la Dunăre », duceau aceeași viață nomadă ca și pecenegii și uzii, ocupîndu-se cu creșterea vitelor, păstoritul și vînătoarea; o parte se găseau în faza de trecere spre îndeletniciri agricole și viață statornică, mai ales aceia dintre ei așezați în regiunile agricole, ca cei din Transilvania, despre care vorbește cronicarul german Otto de Freising, pe la mijlocul secolului al XII-lea [2].

Treptat, în sînul acestor populații se petrec prefaceri importante, datorită conviețuirii lor cu băștinașii. Ele părăsesc, încetul cu încetul, viața nomadă și

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 209, 338—340; Hurmuzaki, I/2, p. 98.
[2] Otto de Freising, *Gesta Friderici Imperatoris*, în *Mon. Germ. Hist. Script.*, XX, p. 467.

întemeiază aşezări statornice. Din sînul triburilor se desprind unele elemente care se adaptează la modul de viaţă al populaţiei băştinaşe, cum făcuseră, pe la mijlocul secolului al XI-lea, Tyrach şi Kegenes, care s-au şi creştinat la Constantinopol, căutînd să intre în rîndurile clasei feudale. Această asimilare în societatea băştinaşă este, însă, un proces îndelungat, care

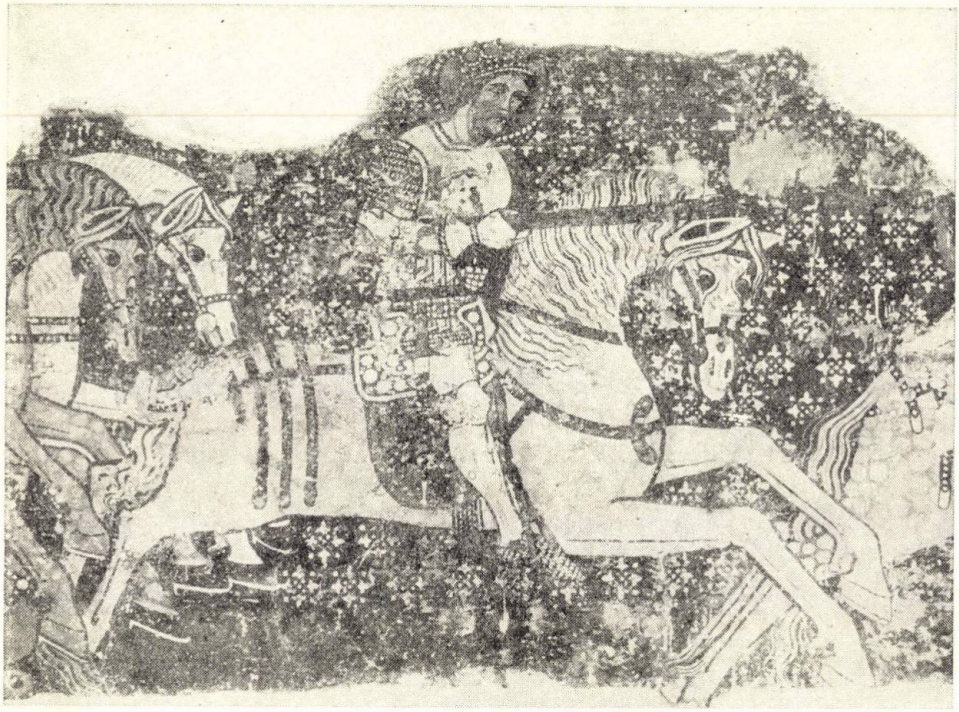

Fig. 34. — Scenă de luptă cu cumanii, detaliu de pictură din biserica de la Dîrjiu, 1410.

se desfăşoară pînă pe la mijlocul secolului al XIII-lea, cînd, datorită convieţuirii cu băştinaşii, cumanii se găseau într-un stadiu evoluat pe drumul feudalismului.

Toponimicile de origine pecenegă şi cumană, întîlnite pe aproape întreg teritoriul patriei noastre — de la uzi nu se cunoaşte în mod sigur decît Ozolimna-Mlaştinile Uzilor, situate probabil la gurile Dunării — dovedesc răspîndirea mare a pecenegilor şi cumanilor pe acest teritoriu: Vaslui, Covurlui, Călmăţui, Desnăţui, Bahlui, Oituz, Teleorman, Vadul Cumanilor, Comanca, Comanul, Berindei, Peceneaga, Pecineagul etc. În Transilvania, toponimicele de origine pecenegă: Boiu, Baraolt, Ozun, Tălmaciu, Urkund, Küküllő etc., sau care păstrează amintirea pecenegilor: Beşinău, Beşenova, Heydendorff etc., atestă aceeaşi răspîndire, mai ales în părţile centrale, sudice şi estice.

Toponimia de origine pecenegă şi cumană dovedeşte că această populaţie a locuit lîngă ape, deoarece majoritatea se referă la nume de rîuri sau la aşezări în legătură cu ele; această populaţie avea nevoie de ape, lucru uşor explicabil, cunoscut fiind faptul că se ocupa cu păstoritul şi creşterea vitelor. O altă constatare importantă ce se poate desprinde e că toponimia de origine pecenegă şi cumană se află, aproape în majoritatea ei, în regiunea de şes, fiind mai rar întîlnită în regiunile mai înalte. Prin cîmpie au trecut, în drumul lor, aceste popoare şi tot în cîmpie şi-au ales loc de popas mai îndelungat. Bariera păduroasă a condiţionat în mare măsură drumurile de trecere şi locurile de aşezare ale acestora. Toponimia pecenegă şi cumană din regiunile muntoase se explică prin împingerea ulterioară a unei populaţii pecenege sau cumane din zona de şes în regiunile păduroase şi muntoase.

Aceste popoare ce au locuit vreme atît de îndelungată pe teritoriul ţării noastre au lăsat urme şi în onomastică. Nume de persoană ca: Toxabă, Talabă, Basarabă, Borcea, Coman etc. sînt de origine cumană. Această influenţă cumană în onomastică s-a făcut resimţită, în primul rînd, în sînul clasei dominante, datorită colaborării acesteia cu popoarele migratoare. Tot o urmare a convieţuirii romînilor cu pecenegii şi cumanii este şi împrumutul unor cuvinte de către romîni de la aceştia, cum sînt, de exemplu, *cioban*, *beci*, *duşman*.

Cercetările arheologice din ultima vreme au găsit cîteva urme ale prezenţei pecenegilor şi cumanilor pe teritoriul ţării noastre: un mormînt de călăreţ, descoperit la Tangîru, ceramica şi alte obiecte de factură pecenegă de la Garvăn.

Dominaţia pecenegilor, uzilor şi cumanilor pe o mare întindere a teritoriului ţării noastre a jucat în general un rol negativ în dezvoltarea feudalismului romînesc, stînjenit de aceste popoare aflate pe o treaptă inferioară de dezvoltare faţă de populaţia băştinaşă, atîta vreme cît ele îşi păstrează modul lor vechi de viaţă. Datorită stăpînirii acestora, formaţiunile politice existente nu s-au putut dezvolta în mod normal.

Dominaţia cumanilor la răsărit şi sud de Carpaţi, începînd de la sfîrşitul secolului al XI-lea, şi ocuparea Transilvaniei de către statul feudal maghiar, în acelaşi timp, au contribuit la adîncirea deosebirilor regionale ale dezvoltării feudalismului timpuriu de pe teritoriul ţării noastre. În timp ce Transilvania se organizează ca o ţară feudală, societatea de pe teritoriile de la răsărit şi sud de Carpaţi este stînjenită, într-o măsură însemnată, în dezvoltarea sa economică şi politică. Popoarele de stepă contribuie la întărirea formaţiunilor locale numai atunci cînd şi în măsura în care-şi pierd caracterele de popoare de stepă şi se asimilează în mediul local. Aceasta necesită, este adevărat, mult timp, dar se realizează într-o oarecare măsură, ca în cazul celor trei căpetenii din Dobrogea: Tatos, Sestlav şi Satza, sau al unor feudali cumani din Moldova şi Ţara Romînească.

2. DEZVOLTAREA FEUDALISMULUI ÎN TRANSILVANIA DIN SECOLUL AL XI-LEA PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIII-LEA

Cucerirea Transilvaniei de către statul feudal maghiar

După înfrîngerea căpeteniilor locale Ahtum şi Gyla, în primii ani ai secolului al XI-lea, din cauza crizei interne prin care trecea regatul maghiar, a luptelor cu feudalii germani, a dominaţiei pecenege şi a împotrivirii populaţiei băştinaşe, Transilvania propriu-zisă nu a putut fi ocupată şi organizată de statul feudal maghiar. Pînă către sfîrşitul secolului al XI-lea, stăpînirea acestuia aici nu e atestată de nici un izvor narativ sau documentar contemporan; în schimb, descoperirile arheologice au scos la lumină numeroase urme ale culturii băştinaşe. Cele cîteva obiecte de factură maghiară descoperite la Moldoveneşti, Alba Iulia şi Hunedoara şi cele cîteva monede emise de regii maghiari din secolul al XI-lea, găsite la Cluj, Hunedoara, Moldoveneşti, Lancrăm şi Slimnic, dovedesc mai ales circulaţia obiectelor şi a monedelor şi mai puţin o stăpînire efectivă a purtătorilor acestora.

În acest timp, stăpînirea statului maghiar s-a oprit multă vreme la Poarta Meseşului, dincolo de Piatra Craiului. Cronicile din secolele XII—XIV vorbesc « de porţile de piatră » şi de « îngrăditurile mari de copaci » ridicate « la marginea regatului », adică la Poarta Meseşului. *Cronica pictată de la Viena* este foarte explicită în această privinţă. Referindu-se la perioada de după Ştefan I şi vorbind de atacurile cumanilor şi pecenegilor în vremea regelui Solomon (1063—1074), se spune că aceştia, « distrugînd prisăcile (întăriturile) din partea de sus a Porţii Meseşului, pătrunseră în Ungaria »[1]. Pe de altă parte, aşezarea secuilor în Bihor, unde au lăsat urme în toponimie, este o dovadă că în aceste părţi era graniţa răsăriteană a stăpînirii maghiare în acea perioadă, fiind cunoscut faptul că secuii erau aşezaţi la hotare.

Numele latin şi maghiar al Transilvaniei constituie el însuşi o dovadă în acest sens. Numele vechi al Transilvaniei este *Ultrasilva, Ultrasilvana, Transilvana* — în limba latină — *Erdeelu, Erdeleu, Erdeel* şi alte forme corupte — în limba maghiară. Atît numele latin, cît şi cel maghiar, înseamnă « ţara de dincolo de păduri », de «dincolo de codri» *(Trans-silva, Erdö-elu)*. O ţară «dincolo de păduri », « dincolo de codri » nu putea fi decît pentru cei ce erau în afara ei, în faţa ei. Şi, într-adevăr, dincolo de Poarta Meseşului, exista un ţinut păduros, o « Silvana ». La fel a fost numită şi Ţara Romînească, atunci cînd stăpînirea statului feudal maghiar a ajuns la Carpaţi: *terra Transalpina, Havaselu*, din care s-a dezvoltat *Havasalföld*, adică « ţara de dincolo de munţi ».

După un popas destul de îndelungat în faţa Transilvaniei, cu unele încercări de a lua în stăpînire şi teritoriul acesteia, statul maghiar reuşeşte, pe la sfîrşitul

[1] *Chronicon Pictum Vindobonense*, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 366.

secolului al XI-lea, în vremea domniei lui Geza I (1074—1077) şi a lui Ladislau I (1077—1095) şi la începutul secolului al XII-lea, în timpul lui Coloman Cărturarul (1095—1116), nu numai să reocupe regiunile cucerite de Ştefan I, dar să le şi extindă şi organizeze. Victoria puterii regale şi, deci, a sistemului feudal şi a catolicismului, sprijinitorul acestuia, şi înfrîngerea împotrivirii elementelor tribale şi a « păgînilor» în interior, precum şi înfrîngerea pecenegilor şi înlătu-

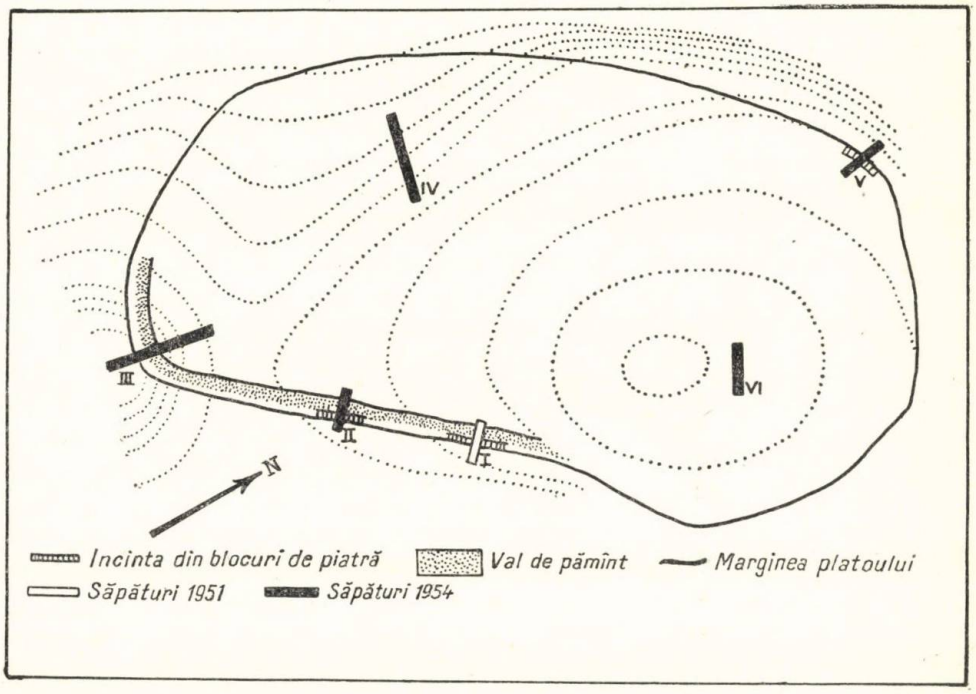

Fig. 35. — Planul cetăţii de la Moldoveneşti, sec. XI.

rarea dominaţiei lor în Transilvania, au creat condiţii prielnice pentru înaintarea statului feudal maghiar în interiorul Transilvaniei, pe văile rîurilor Someş, Mureş şi Tîrnave.

Pentru a-şi păstra cuceririle şi a preîntîmpina repetarea întîmplărilor de la începutul secolului al XI-lea — cu atît mai mult cu cît la răsărit şi sud de Carpaţi se statorniceşte o nouă stăpînire, a cumanilor — statul maghiar caută să organizeze Transilvania din punct de vedere politic. Mai întîi, au fost organizate unele regiuni cu important rost economic, strategic şi administrativ, au fost construite unele cetăţi noi sau au fost întărite altele mai vechi, « grad-urile » găsite la pătrunderea maghiarilor. Acestea vor constitui nucleele în jurul cărora vor lua fiinţă unităţile administrative, comitatele regale, în secolele XII—XIII.

Colaborarea unor căpetenii băştinaşe cu cuceritorii

La început, stăpînirea statului maghiar asupra Transilvaniei era mai mult nominală şi nu putea cuprinde întreaga ţară, din cauza greutăţilor din interior, a împotrivirii populaţiei băştinaşe şi a numărului mic al cuceritorilor. Pentru a-şi putea întări stăpînirea asupra ţării cucerite, regii maghiari au căutat să atragă de partea lor căpeteniile populaţiei locale şi au aşezat în teritoriile de la marginea Transilvaniei grupuri de populaţii alogene.

Dezvoltarea societăţii în Transilvania pe drumul feudalismului era relativ înaintată încă din secolul al X-lea. Voievozii, conducătorii organizaţiilor politice, erau feudali destul de puternici, avînd în jurul lor alţi feudali, cnezi şi jupani. Chiar dacă din punct de vedere politic, din cauza împrejurărilor nefavorabile — stăpînirea maghiară şi cea pecenegă — aceşti feudali nu mai aveau rolul din veacul precedent, din punct de vedere economic şi social ei ocupau aceeaşi situaţie dominantă faţă de masa ţăranilor din obştile săteşti.

Interesele şi năzuinţele unora dintre ei corespundeau cu cele ale feudalilor maghiari, de a se institui o putere de stat feudală, care să le asigure dominaţia şi să-i ajute în acţiunile lor de uzurpare a pămîntului obştilor şi de aservire a ţărănimii libere. Se ajunge astfel la o colaborare între unii feudali romîni şi feudalii maghiari cuceritori, aşa cum s-a întîmplat şi la alte popoare. Dintre aceşti conducători băştinaşi vor fi acei fii ai cnezului Bela (poate Bîlea) care, pe la 1204 – 1205, aveau moşii întinse, unde se aflau mai multe mănăstiri ortodoxe, organizate într-un episcopat [1], sau acei oameni puternici, comiţi, sutaşi, cu numele Voievod *(Vajvoda, Voiavoda)*, pomeniţi la 1214 şi 1219 în nord-vestul Transilvaniei[2].

Datorită colaborării cu noii stăpîni, aceşti conducători băştinaşi devin proprietari de sate, de moşii, fie ca urmare a daniilor regale, fie prin uzurparea obştilor săteşti. Numeroase sate cu numele de *Kenez* şi de *Voievod* (cu diferite variante), răspîndite în toate părţile Transilvaniei, amintesc numele întemeietorilor sau stăpînitorilor acestora, cnezii şi voievozii romîni.

Cele relatate de canonicul Rogerius în amintirile sale despre invazia tătară din 1241, cuprinse în cunoscutul « Cîntec de jale » *(Carmen miserabile)*, pot constitui un indiciu pentru înţelegerea colaborării dintre unii conducători băştinaşi şi noii stăpîni, în general. Potrivit relatărilor lui Rogerius, au fost aleşi cnezi, intermediari între tătari şi localnici, care îndeplineau atribuţiuni fiscale, administrative şi judecătoreşti [3]. Relatările lui Rogerius sînt caracteristice nu numai pentru timpul invaziei tătare, ci şi pentru vremea cuceririi Transilvaniei de Arpadieni, cînd asemenea căpetenii, datorită colaborării lor, au înlesnit cucerirea şi înaintarea acestora în interiorul ţării. Unii dintre conducătorii băştinaşi au acceptat această colaborare, care le asigura întărirea poziţiei lor sociale şi

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 28—29.
[2] *Ibidem*, p. 93, 95, 116, 126.
[3] Rogerius, *Carmen miserabile*, cap. XXV, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 581.

politice, obținerea unor privilegii de natură feudală și dreptul la proprietate și rentă. Asemenea exemple de colaborare între regalitatea maghiară și unii conducători locali se cunosc în tot timpul evului mediu; dintre ele, concludent este acela al colaborării dintre regii din dinastia angevină și unii voievozi maramureșeni și cnezi hunedoreni și bănățeni, în vederea asigurării victoriei feudalismului în aceste părți.

Așezarea secuilor în Transilvania

Întărirea stăpînirii statului feudal maghiar în Transilvania a fost urmărită și prin așezarea secuilor, a sașilor și a cavalerilor teutoni.

Problema secuilor și împrejurările așezării lor în Transilvania au fost foarte mult discutate. Cele mai noi cercetări au ajuns la concluzia că secuii sînt rezultatul unui amestec de elemente etnice diferite: turcice, orientale, maghiare. Numele secuilor — *székelyek* — nu înseamnă o ocupație, aceea de păzitori ai graniței, și nici locuitori ai scaunelor *(sedes-székek)*, deoarece scaunele secuiești s-au organizat mult mai tîrziu decît pomenirea secuilor. Numele de secui — *székely* — derivă din cuvîntul turc *szkil-sikil*, care înseamnă om de neam ales. Sensul inițial al acestui termen era acela de om nobil, de demnitar înalt. La popoarele turcice se cunosc multe cazuri cînd numele unei demnități a ajuns să desemneze un trib.

În decursul așezării lor în Transilvania, secuii erau o populație de limbă maghiară. Aceasta dovedește că, înainte de a se așeza în teritoriile unde locuiesc astăzi, secuii au conviețuit timp îndelungat cu ungurii. Păstrarea scrierii runice de către secui dovedește că această conviețuire a avut loc într-o perioadă cînd maghiarii erau încă păgîni, căci însușirea acestei scrieri de către secui ar fi fost o imposibilitate după creștinare.

Conviețuirea secuilor cu ungurii în această perioadă este atestată de mai multe izvoare medievale. Atît Anonymus, cît și cronicarul Simon de Kéza, afirmă că, înainte de pătrunderea maghiarilor în Cîmpia Pannonică, secuii le-au ieșit înainte și au cucerit împreună Pannonia [1]. Apoi au trăit laolaltă acolo, luînd parte la diferite expediții și războaie ale ungurilor, luptînd la 1116, în războiul dintre Ștefan al II-lea și cehi, și la 1146, în cel dintre Geza al II-lea și germani.

Izvoarele — *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus, *Chronicon Pictum Vindobonense* și *Chronica Hungarorum* a lui Thuróczi — relatînd aceste întîmplări, mai subliniază un fapt demn de reținut, anume că secuii luptau în fruntea armatei maghiare, în avangardă. După vechile obiceiuri ale nomazilor, popoarele ce se ataşau altora erau datoare a lupta în frunte; astfel, vorbind despre cabari, Constantin Porfirogenetul spune că aceştia, ataşîndu-se ungurilor, mergeau la luptă înaintea lor. Secuii, ca populație aderentă, deosebită de maghiari, aveau aceeași obligație de a lupta în avangardă, iar la retragere în ariergardă.

[1] Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. L — LI, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 99—105; S. de Kéza, *Gesta Hungarorum*, cartea I, cap. IV, par. 6, *ibidem*, p. 162.

Acest obicei s-a păstrat multă vreme şi după aşezarea secuilor în sud-estul Transilvaniei. În această calitate de luptători în avangardă au fost aşezaţi secuii la hotarele stăpînirii statului maghiar, pentru apărarea acestuia.

Graniţa răsăriteană a acestei stăpîniri fiind în părţile Bihorului, pe secui îi vom găsi mai întîi în aceste locuri; acolo-i pomeneşte Simon de Kéza, în cîmpia Cigla, trăind alături de romîni; acolo se păstrează numeroase toponimice şi tot acolo exista, la începutul secolului al XIII-lea, centurionatul secuilor, aparţinînd cetăţii Oradea; toate acestea amintesc de popasul secuilor în acele părţi. Cînd stăpînirea statului ungar se extinde mai în spre răsărit, prin secolul al XII-lea, secuii sînt stabiliţi în acele părţi, unde exista o numeroasă populaţie romînească, pentru ca, la începutul secolului al XIII-lea, să ajungă pînă la Carpaţi, pînă unde se întinsese graniţa statului maghiar.

În feudalismul timpuriu şi la începutul perioadei feudalismului dezvoltat, la secuii din Transilvania se cunosc două feluri de organizaţii: urmele organizaţiei vechi, tribale, pe triburi şi neamuri sau «generaţii», împărţite pe «ramuri», şi organizaţia teritorială, mai nouă, potrivit căreia teritoriul unde au fost aşezaţi secuii era împărţit în scaune. Rămăşiţele vechii organizaţii tribale s-au mai păstrat un oarecare timp şi după organizarea lor teritorială; o amintire a acestei vechi organizaţii se mai păstrează şi în ce priveşte dreptul de proprietate la secui, unde pămîntul era considerat un bun comun, ceea ce înseamnă că, la aşezarea lor, secuii nu cunoşteau proprietatea privată.

Colonizarea saşilor

Din aceleaşi motive — numărul mic al maghiarilor, nevoia pazei frontierelor sudice — ca şi din dorinţa de a ridica valoarea economică a unor ţinuturi, precum şi în scopul sprijinirii statului feudal, au fost aduşi în Transilvania colonişti germani. În istoriografia transilvăneană şi, mai ales, în cea săsească, s-a încetăţenit teza că primul grup de populaţie germană a fost colonizat în Transilvania în vremea regelui Geza al II-lea (1141—1161). Această teză se întemeiază pe o bulă papală din anii 1192—1196, în legătură cu înfiinţarea prepoziturii din Sibiu, cu care prilej sînt pomeniţi *flandrenzii* ce ar fi fost aduşi de regele Geza; ştirea e cuprinsă apoi în diploma andreiană din anul 1224, prin care sînt reînnoite vechile privilegii ce le-ar fi fost dăruite saşilor de acelaşi rege [1].

Nu toţi coloniştii germani au venit în acelaşi timp şi din aceleaşi locuri. Cei dintîi par să fi venit din Flandra; de aceea în cele mai vechi documente ei se numesc flandrenzi *(Flandrenses)*; alţii, cei mai numeroşi, au venit mai ales de pe valea rîului Mosela şi din Luxemburg; aceştia sînt numiţi în documente teutoni *(Teutonici)*. Au participat la colonizări şi elemente din dreapta Rinului, din Saxonia de atunci, care au dat apoi, probabil, coloniştilor germani din Tran-

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 11—12, 208—210.

silvania numele generic de saşi *(Saxones)*, cum sînt numiţi aceşti colonişti mai ales de la sfîrşitul secolului al XIII-lea.

Plecarea acestor elemente din diferite părţi, pe la mijlocul secolului al XII-lea, nu a fost cauzată, cum susţinea istoriografia burgheză, în primul rînd de marile inundaţii maritime şi fluviale, care ar fi distrus gospodăriile ţărăneşti şi ar fi provocat o mare foamete, ci, mai ales, de motive de ordin social-economic. Cauza principală ce a putut provoca această emigrare de populaţie se datoreşte urmărilor ce le-au avut asupra ţărănimii transformările social-economice petrecute în diferite părţi locuite de germani. Vechile raporturi de obşte apuseseră; proprietatea feudală sporea şi se întărea în detrimentul proprietăţii obştilor, care sînt cotropite de feudalii laici şi bisericeşti. Tot mai mulţi ţărani rămîn cu pămînt neîndestulător sau lipsiţi complet de pămînt. Începutul transformării rentei în natură în rentă în bani a ruinat masa ţărănimii, care, pentru a plăti feudalului renta în bani, este silită să-şi vîndă pe piaţă nu numai plus-produsul, ci şi parte din produsul necesar. Dările către stat şi dijma bisericească, ce se adăugau la obligaţiile ţărănimii faţă de stăpînul de pămînt, au înrăutăţit şi mai mult situaţia acesteia. Pe măsură ce cotropirea pămînturilor obşteşti ia proporţii tot mai mari, sărăcirea masei ţărăneşti se accentuează şi cuprinde un număr tot mai mare de ţărani.

Ţăranii cu pămînt puţin sau lipsiţi cu totul de pămînt, nemaiputînd îndura noua situaţie, luptă împotriva exploatării. Una din formele de luptă este fuga sau emigrarea. Curentul migrator se îndreaptă spre toate ţările Europei centrale şi răsăritene. Coloniştii germani se stabilesc, astfel, între Elba şi Marea Baltică, între Oder şi Munţii Metaliferi, în Prusia Orientală şi în Polonia Mică.

O parte dintre aceşti ţărani emigranţi au fost aşezaţi, pe baza unei învoieli, de regii Ungariei, în Transilvania. În 1148, la Merkstein, în apropiere de Aachen, un ţăran cu numele Hezelo şi-a vîndut gospodăria, casa şi pămîntul unei mănăstiri « ca să plece în Ungaria, unde a rămas toată viaţa »[1].

Alţi ţărani, meşteşugari şi negustori, pentru a scăpa de primejdia iobăgirii, precum şi unii iobagi chiar, i-au urmat pilda şi s-au aşezat în Ungaria şi Transilvania. Aceştia întemeiază sate după dreptul german *(iure teutonico, iure saxonico)*.

La aşezarea în sat, fiecare colonist era înzestrat cu loc de casă şi grădină, care se trăgea la sorţi. Pămîntul din jurul satului era împărţit în mod egal şi era dăruit cu drept de moştenire, în schimbul unor obligaţii fiscale mici. La început, obştea îşi păstra, se pare, dreptul de proprietate asupra hotarului satului; mai tîrziu, pămîntul de arătură a devenit proprietate privată a ţăranilor, rămînînd în proprietatea obştii pădurea, păşunea şi fînaţele.

Conducătorul satului de colonişti, greavul, se bucura de anumite privilegii *(ius grebiatus* sau *grebionatus)*: el îşi rezerva un lot dublu de pămînt pentru gospodăria proprie, scutită de dări către fisc, îşi reţinea o parte a dării

[1] *Mon. Germ. Hist. Script.*, XV, p. 720.

(censum) pe care o plăteau ţăranii colonizaţi vistieriei regale şi o parte a amenzilor penale; uneori obţinea dreptul de a avea moară şi cîrciumă. Datorită acestor privilegii, greavii *(comites)* au avut un rol dominant în sate şi chiar în scaune, manifestînd tendinţa de a deveni nobili, fără să reuşească, însă, în scaunele săseşti, din cauza privilegiilor acordate totalităţii saşilor; şi-au atins scopul doar cei aşezaţi în comitate şi care au atras după ei o parte dintre colonişti.

Cei dintîi colonişti germani au fost aşezaţi în satele Ighiu, Cricău şi Romos. Teritoriul celor dintîi colonizări masive de populaţie germană în Transilvania a fost în jurul Sibiului şi între văile rîurilor Hîrtibaciu şi Olt, acolo unde se găsesc cele mai vechi biserici săseşti în stil romanic. De aici, coloniştii s-au răspîndit şi în alte direcţii. Un al doilea grup de colonişti germani a fost aşezat în jurul Bistriţei şi în centrul minier de la Rodna, probabil tot în secolul al XII-lea. Un alt grup a foşt aşezat, ceva mai tîrziu, cu ajutorul cavalerilor teutoni, în Ţara Bîrsei.

La aşezarea lor, coloniştii germani — ca şi secuii — au găsit în acele locuri o veche populaţie romînească, de la care au împrumutat unele toponimice, folosind împreună cu romînii şi pecenegii pădurea acestora, sau slujind la oaste împreună cu ei, cum s-a întîmplat la 1210[1]. Noţiunea de « desertum » din unele documente referitoare la regiunile unde au fost aşezaţi colonişti germani nu trebuie înţeleasă în sensul că acele teritorii nu erau locuite, ci că nu fuseseră organizate din punct de vedere administrativ şi politic de statul feudal maghiar; fiind teritorii de graniţă, nu ajunseseră încă în stăpînirea regalităţii sau a vreunui feudal, dar nu erau, nicidecum, lipsite de locuitori.

Drept răsplată pentru slujbele îndeplinite ca apărători ai graniţelor şi pentru contribuţia faţă de vistieria regală, saşilor aşezaţi în Transilvania li s-au acordat privilegii întinse, economice, politice şi religioase. Ei obţin largi privilegii fiscale şi comerciale, sînt scoşi de sub jurisdicţia voievodului, îşi întemeiază o prepozitură scoasă de sub dependenţa episcopiei Transilvaniei. Pe baza acestor privilegii, saşii au putut dezvolta o activitate economică mai susţinută în raport cu ceilalţi locuitori, lipsiţi de astfel de privilegii; de asemenea, datorită privilegiilor obţinute, ei se pot organiza în scaune *(sedes)*, încă de la sfîrşitul secolului al XIII-lea sau la începutul celui următor.

Colonizarea cavalerilor teutoni

În anul 1211 au fost colonizaţi cavalerii teutoni în Ţara Bîrsei, cu scopul de a apăra Transilvania de primejdia cumană, a ajuta expansiunea regalităţii şi nobilimii maghiare şi a catoliciza populaţia romînească din acele regiuni. Este însă o mare deosebire între caracterul colonizării cavalerilor teutoni şi între aşezarea unor mase producătoare — maghiari, secui şi saşi; acestea au contribuit, prin munca lor paşnică, la dezvoltarea societăţii, pe cînd teutonii au urmărit scopuri de cotropire, atît în Transilvania, cît şi în regiunile Mării Baltice, unde s-au aşezat ulterior.

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 338—340.

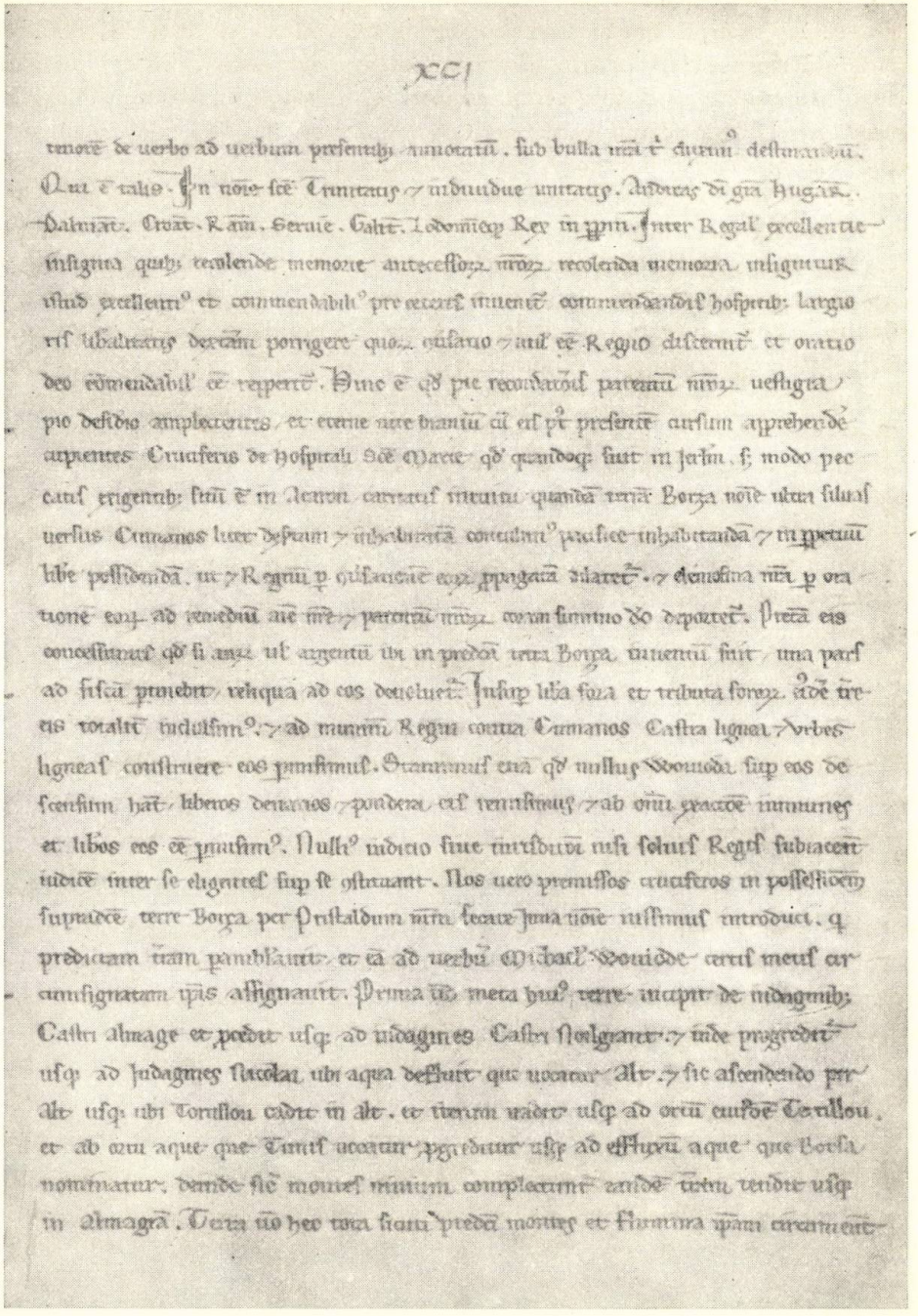

Fig. 36. — Fragment din diploma acordată cavalerilor teutoni de regele Andrei al II-lea în 1211.

Cavalerii teutoni erau un ordin călugăresc militar, înființat la 1190, în Palestina. Acest ordin era alcătuit din « frați cavaleri », recrutați din rîndurile nobilimii germane, care formau elementul ostășesc, din « frați preoți », ce alcătuiau clerul ordinului, și din « frați slujitori », care aveau anumite obligații de caracter feudal față de nobilimea ordinului.

La 1211, cavalerii teutoni au fost chemați de regele Andrei al II-lea și așezați în Țara Bîrsei, care nu era organizată de statul maghiar la acea dată. Ca și teritoriile unde s-au așezat secuii și au fost colonizați sașii, tot astfel și Țara Bîrsei era locuită în acel timp de o numeroasă populație românească.

Drept răsplată a îndeplinirii funcțiunilor pentru care au fost așezați, cavalerilor teutoni li s-au acordat privilegii economice, politice și bisericești: scutire de vămi și dări, scoaterea de sub jurisdicția voievodului Transilvaniei și dreptul de a-și alege dintre ei judecătorii, de a ridica cetăți și orașe din lemn, de a încasa dijma bisericească de la toți locuitorii acelei « țări », cu excepția maghiarilor și secuilor care se vor așeza în Țara Bîrsei și care urmau să plătească dijma episcopului Transilvaniei. Pentru a-și realiza scopurile propuse, teutonii au așezat în Țara Bîrsei coloniști germani, agricultori în marea majoritate, unii meșteșugari și negustori [1].

Cavalerii teutoni au călcat însă înțelegerea stabilită cu regele Ungariei: au depășit limitele teritoriale acordate la așezarea lor, au construit cetăți de piatră, nu numai de lemn, au ademenit pe unii supuși ai regelui, pe care i-au așezat în Țara Bîrsei. Din această cauză — la care s-a adăugat dorința feudalilor maghiari ce voiau să acapareze teritoriile concedate teutonilor — în 1221 izbucnește un conflict între teutoni și puterea regală, urmat de o împăcare, în urma insistențelor papei [2]. Dar împăcarea a fost de scurtă durată, deoarece cavalerii teutoni nu au respectat nici noua înțelegere, urmărind să-și creeze o stăpînire independentă de regatul Ungariei.

Un nou conflict a izbucnit în anul 1225, cînd regele, intrînd cu armata în Țara Bîrsei, a alungat pe teutoni [3]. Aceștia s-au așezat apoi în Prusia, unde au continuat să cotropească teritoriile locuite de alte populații. În Țara Bîrsei a rămas populația băștinașă, aflată acolo la așezarea teutonilor, la care s-au adăugat coloniștii germani aduși de aceștia.

Stăpînirea statului maghiar ajunge, astfel, pînă la Carpați, atît în sud, prin sași și cavalerii teutoni, cît și în răsărit, unde secuii de pe linia Oltului fuseseră mutați în Ciuc și Trei Scaune, pe la începutul secolului al XIII-lea.

★

După cucerirea Transilvaniei de statul maghiar, feudalismul în această țară se dezvoltă într-un ritm tot mai accelerat. Noua stăpînire a organizat țara din punct de vedere politic. Elementele feudale aduse de cuceritori se suprapun

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 150—151, 154, 157.
[2] *Ibidem*, p. 182—184, 187—188.
[3] *Ibidem*, p. 214—216.

peste cele ale băştinaşilor. Se petrece acelaşi fenomen întîlnit şi în Anglia, unde dezvoltarea feudalismului a fost grăbită datorită cuceririi normande. Constatînd acest fapt, K. Marx şi F. Engels au subliniat că un proces similar are loc « în cazul cuceririlor, atunci cînd în ţara cucerită este transpusă de-a gata o formă de relaţii dezvoltată pe un alt teren. În timp ce în patria ei, această formă mai este împovărată de interese şi relaţii moştenite de la epocile precedente, aici ea poate şi trebuie să fie impusă în întregime şi fără piedici, fie şi numai pentru a asigura cuceritorilor o dominaţie îndelungată » [1].

Instituţiile specifice ale feudalismului băştinaş vor continua însă să dăinuiască. De aceea, în Transilvania se vor întîlni două aspecte ale feudalismului: unul, băştinaş, dezvoltat din obştile şi voievodatele existente încă dinainte de venirea ungurilor, ale cărui urme vor supravieţui multă vreme şi peste care se suprapun elemente feudale aduse prin cucerirea maghiară.

Formarea domeniilor nobiliare şi întărirea clasei feudale

Teritoriile cucerite în Transilvania au devenit, în mare parte, proprietatea regilor maghiari. Aceasta se datoreşte faptului că — la data cuceririi — feudalismul nefiind încă pe deplin dezvoltat, proprietatea feudală era modestă, obştile săteşti, în care trăia ţărănimea romînă liberă, fiind încă puternice.

Ţărănimea din obştile aflate în jurul cetăţilor şi curţilor *(curiae)* regale locale — centre administrative şi economice mai mici — a ajuns în dependenţă faţă de stat, avînd îndatoriri în muncă şi în produse. Pe lîngă domeniile cetăţilor şi moşiile regale, răspîndite peste tot, în proprietatea regelui au intrat apoi minele şi ocnele din Transilvania. Importanţa domeniilor regale rezultă atît din numărul mare de cetăţi, cît şi din daniile numeroase pe care regii le fac unor oameni din jurul lor, nobili laici şi clerici, din patrimoniul statului. Regele avea, apoi, un drept de stăpînire superioară *(dominium eminens)* asupra întregului pămînt al ţării.

Pe măsură ce feudalismul se întăreşte, uzurparea pămînturilor ţărănimii ia forme tot mai grave. Uzurparea este săvîrşită atît de rege, cît şi de colaboratorii acestuia: aristocraţia maghiară şi clerul catolic, care-l însoţesc şi-l ajută la cucerirea ţării şi la cotropirea obştilor săteşti, precum şi de unele elemente dominante dintre băştinaşi, care sprijină, de asemenea, aceste acţiuni. Toţi aceştia acaparează — prin uzurpare directă sau prin danii regale din pămîntul uzurpat — moşii numeroase.

Constituirea marilor domenii feudale prin astfel de mijloace marchează o etapă nouă în dezvoltarea feudalismului şi în creşterea aservirii şi exploatării ţărănimii din Transilvania.

Biserica catolică fiind cea mai importantă sprijinitoare a regalităţii, a statului feudal, va fi răsplătită cu danii numeroase şi însemnate. Este semnificativ faptul

[1] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. III, Bucureşti, 1958, p. 75.

că cele dintîi documente referitoare la Transilvania, din anii 1075[1] şi 1138, sînt acte de danie pentru unele mănăstiri. Se constituie, astfel, domenii cu caracter feudal, proprietate a bisericii, care obţine nu numai dreptul de a sili pe ţărani la îndeplinirea unor obligaţii în muncă şi produse, dar şi dreptul de judecată asupra acestora. Pe la mijlocul secolului al XII-lea, o mănăstire relativ modestă, cum era cea de la Sîniob, stăpînea 28 de sate sau părţi de sate, avînd aproape 300 de gospodării. În primii ani ai secolului al XIII-lea, capitlul bisericii din Arad avea în stăpînire numeroase moşii, dintre care într-un fragment de document păstrat, sînt pomenite cu numele 14 sate; în realitate, numărul acestora era cu mult mai mare[2].

Organizarea episcopiilor catolice în Transilvania: Cenad, Oradea şi Alba Iulia, precum şi constituirea proprietăţii bisericeşti, au contribuit în chip neîndoios la dezvoltarea relaţiilor feudale în Transilvania. Atît ţărănimea aservită, în diferite grade, cît şi cea liberă din obşti, vedea în biserica catolică cea mai mare primejdie ce-i ameninţa libertatea.

Alături de marile domenii bisericeşti şi pe aceleaşi căi, se formează în această perioadă marile domenii feudale laice. Aristocraţia din jurul regelui, pentru care mobilul cuceririlor a fost tocmai acapararea de bogăţii, nu a fost uitată, ci s-a împărtăşit şi ea din plin din teritoriile cucerite, acaparînd moşii şi aservind populaţia din obşti. Pe la sfîrşitul secolului al XII-lea, regele Bela al III-lea răsplătea cu 9 moşii în comitatul Dobîca pe doi nobili ce luptaseră «în Grecia». În prima jumătate a secolului al XIII-lea, tot mai mulţi nobili stăpîneau zeci de sate, cum e cazul unui comite Nicolae, care, pe la 1230, avea 27 de moşii, răspîndite în 8 comitate, sau Belenyc, care stăpînea, pe la mijlocul secolului al XIII-lea, 91 de sate în Ungaria şi Transilvania[3].

Proprietatea feudală se întărise în aşa măsură, încît stăpînii feudali smulg regelui însemnate privilegii, cum este Bula de aur din 1222, confirmată şi lărgită în 1231[4]. Încă din primii ani ai secolului al XIII-lea, unele domenii, laice şi bisericeşti, obţin imunităţi fiscale, judecătoreşti şi administrative.

Alături de proprietatea funciară de moştenire *(allodium)*, care era în stăpînirea deplină a feudalilor, apare şi proprietatea condiţionată de slujbă. Încă de pe acum se observă tendinţa de transformare a feudului în alodiu.

În măsura în care îşi măresc moşiile, feudalii îşi sporesc şi puterea, constituindu-se într-o clasă cu interese proprii. Din a doua jumătate a veacului al XII-lea, se formează în Transilvania o aristocraţie laică şi clericală bogată şi puternică.

Feudalii reuşesc să-şi consolideze tot mai mult situaţia, în detrimentul regalităţii, mai ales cînd aceasta trecea prin momente de criză — cum s-a întîm-

[1] În jurul autenticităţii acestei diplome s-au purtat discuţii lungi fără să se fi ajuns încă la o concluzie acceptată de toţi istoricii.

[2] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 1—2, 3, 4—6, 25—27.

[3] *Ibidem*, p. 240—241, 242—243, veac. XIII, vol. II, p. 21—23.

[4] *Ibidem*, veac. XI—XIII, vol. I, p. 189—193, 247—251.

plat în deceniile 5—7 ale veacului al XII-lea. În secolul al XIII-lea, ca urmare a întăririi poziției nobilimii, marii feudali acaparează principalele dregătorii, pretind privilegii de imunitate pentru moșiile lor. Aceasta înseamnă că procesul de fărîmițare feudală — apărut în forme incipiente încă de pe la mijlocul secolului al XII-lea — se accentuează tot mai mult. Noul sistem de danie pe vecie *(iure perpetuo)*, în locul daniilor obișnuite *(donatio)*, inaugurat de regele Andrei al II-lea (1205—1235), contribuie la grăbirea acestui proces.

În acest timp, regalitatea, urmărind să contrabalanseze puterea marii nobilimi, caută să promoveze interesele păturilor nobiliare inferioare, ale cavalerilor *(milites)* și slujitorilor *(servientes)*. Numărul acestora a sporit prin ridicarea în rîndul nobilimii a unor elemente dintre iobagii de cetate. Se disting tot mai clar categoriile nobiliare cu interese proprii: a marilor dregători și proprietari de moșii *(potentes, iobagiones)* [1] și a nobilimii mijlocii și mici *(servientes, familiares)*.

Procesul de aservire a țărănimii și stratificarea ei

Creșterea continuă a marii proprietăți feudale și întărirea clasei feudalilor au avut urmări însemnate pentru țărănime. În măsura în care sporește marea proprietate feudală și nobilimea se întărește din punct de vedere economic și politic, situația țărănimii se schimbă în două sensuri: numărul țăranilor membri liberi ai obștilor scade și starea populației rurale dependente se înrăutățește.

În această perioadă de transformări în baza economică a societății, de consolidare a societății feudale, păturile țărănimii nu sînt încă pe deplin diferențiate. Deosebirile dintre ele, în ceea ce privește raporturile lor față de mijloacele de producție și situația lor juridică, nu apar suficient conturate.

În această vreme, țărănimea se împarte în trei pături principale: țăranii liberi, țăranii ajunși în dependență feudală și robii. Pe lîngă aceste pături ale țărănimii, mai existau unele categorii intermediare.

Majoritatea populației rurale era formată din țărănimea liberă și din cea dependentă. Pînă la mijlocul veacului al XIII-lea, mai numeroasă era țărănimea liberă, din obști.

În această perioadă, în Transilvania mai existau încă numeroase obști libere. Obștea sătească continuă să mai trăiască un oarecare timp — este adevărat, mult slăbită din cauza prefacerilor petrecute înlăuntrul ei — chiar și după ce ajunge, în întregime sau în parte, în stăpînirea regelui sau a vreunui feudal. În documentele de danie sau de confirmare se pomenesc cazuri de stăpînire în devălmășie a pămîntului de către acești oameni *(populi)* și de stăpînul

[1] În actele din secolul al XII-lea și din prima jumătate a secolului al XIII-lea, *iobagiones* se numeau nobilii cei mai de seamă, mari dregători la curtea regală. Accepțiunea primordială a termenului era de supus al regelui. Prin aservirea țărănimii, termenul și-a schimbat sensul inițial, desemnînd, în cele din urmă, doar țărănimea dependentă de un stăpîn feudal.

feudal[1]. Este faza de trecere, cînd feudalul (mai ales biserica catolică) pătrunde în obştile libere, împărţind cu acestea un oarecare timp stăpînirea pămîntului. Pe măsura întăririi puterii feudalilor, obştile sînt cotropite iar locuitorii acestora sînt aserviţi. Alteori pămîntul obştii e dăruit de-a dreptul feudalilor şi în acest caz locuitorii lor ajung dintr-odată în stare de dependenţă.

Obştea sătească liberă continua să existe mai ales în regiunile mărginaşe ale Transilvaniei, unde, în schimbul slujbelor militare, ţăranilor le-au mai fost lăsate vechile libertăţi, bucurîndu-se pînă tîrziu de o oarecare autonomie în raporturile lor cu organizaţiile politico-administrative locale.

Asemenea obşti săteşti libere, locuite de populaţie romînească — atestate de numeroase documente în secolul al XIII-lea — existau în regiunea Aradului, în Banat şi Zarand, în Bihor, în Ţara Maramureşului, Ţara Haţegului, Ţara Făgăraşului, iar în Secuime cele locuite de secui. Mai existau obşti libere locuite de populaţie băştinaşă chiar şi în comitatele din interiorul Transilvaniei, dintre care sînt pomenite cele din Alba şi Solnoc, care-şi apărau cu dîrzenie libertatea împotriva tentativelor de cotropire din partea feudalilor.

Documentele din această vreme atestă şi existenţa unei pături de oameni « liberi » *(liberi)*. În condiţiile dezvoltării feudalismului, aceşti oameni « liberi » nu se mai bucurau de o adevărată libertate; trăind în cadrul unei proprietăţi feudale, ei erau supuşi la anumite obligaţii faţă de stăpînul de pămînt. Chiar dacă aceste obligaţii erau mai puţin grele decît ale oamenilor aserviţi, aceasta nu schimbă în esenţă starea lor socială de oameni dependenţi. Libertatea lor constă numai în posibilitatea de a părăsi moşia respectivă, pentru a trăi « liberi » la alt stăpîn. Pe măsura dezvoltării feudalismului, ţăranii liberi sînt transformaţi în iobagi.

Cei ameninţaţi cu aservirea îşi apărau libertatea prin toate mijloacele ce le stăteau la îndemînă, reuşind uneori să scape de cotropirea feudală; de cele mai multe ori, însă, rezistenţa lor era înfrîntă. Registrul de la Oradea — în care sînt consemnate cazurile judecate acolo prin proba fierului roşu între anii 1208 şi 1235 — oferă exemple numeroase şi concludente despre procesul de aservire a ţăranilor şi lupta acestora împotriva silniciilor clasei stăpînitoare.

Transformarea ţăranilor liberi în dependenţi nu se petrece dintr-odată, ci treptat; pe de altă parte, aservirea nu este uniformă, ea luînd cele mai variate forme. Din actele de danie de la sfîrşitul secolului al XII-lea şi începutul veacului următor rezultă diversitatea păturilor ţărăneşti dependente.

Ţărănimea dependentă cuprindea mai multe categorii deosebite ca stare economică şi juridică: iobagii propriu-zişi, jelerii, slugile de curte şi robii.

---

[1] *Documente*, veac. XI—XIII, vol. I, p. 23—27.

Numărul țăranilor aserviți în Transilvania a sporit și cu țărănimea maghiară așezată de stăpînii feudali pe moșiile lor din această țară. Țărănimea aservită era destul de numeroasă încă din secolul al XI-lea, de îndată ce e amintită în actul de danie din 1075, referitor și la unele sate din Bihor, în care se spune că țăranii rătăcitori și fugari care ajungeau pe moșiile mănăstirii, fie singuri, fie cu animalele lor, urmau să rămînă în stăpînirea acesteia, în « familia » ei, neavînd asupra lor nici un drept regele sau vreun dregător [1]. E de presupus că nu numai mănăstirea respectivă beneficia de acest drept, ci toți proprietarii feudali pe moșiile cărora ajungeau asemenea fugari.

Iobagii propriu-ziși trăiau pe lotul, pe sesia, lăsată lor de stăpînul feudal din pămîntul uzurpat țăranilor și transformat în moșie nobiliară sau bisericească. Pe această sesie țăranul își avea gospodăria, pe care o putea transmite urmașilor.

Prin cotropirea obștilor sătești, o parte a țărănimii își pierde complet mijloacele de producție, fie că rămîne și mai departe în același loc, fie că părăsește satul. Se formează, astfel, o altă categorie de țărani, numită jeleri *(inquilini)*, lipsită în general de sesie și de multe ori chiar și de alte mijloace de producție. Rîndurile acestei pături țărănești aservite cresc prin robii eliberați. Categoria jelerilor, pomenită încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea [2], se va dezvolta mai ales în veacurile următoare.

O numeroasă categorie de țărani în dependență feudală, care locuiau mai ales la curțile feudale — regale, nobiliare și clericale — îndeplinind felurite munci servile: meșteșugari, camerari, grăjdari, pitari, vînători, pescari, vieri, pădurari, cărăuși, clopotari etc., era aceea a slugilor de curte *(conditionarii, udvornici, famuli, sulgak)*. Aceștia proveneau fie din prizonierii de război sau din robii eliberați, fie din rîndurile țărănimii sărăcite.

Trăind pe lîngă curțile feudale, slugile nu aveau la început gospodării și nici inventar propriu; erau întreținute de feudalul respectiv, făceau parte din « familia » acestuia. Cînd numărul slugilor a crescut, ele au fost întrebuințate și la muncile agricole, pe moșia stăpînului feudal, unde li se dădeau loturi pe care-și întemeiau gospodării. În această situație, slugile se apropie tot mai mult, ca stare economică și juridică, de iobagi, cele două categorii ajungînd pînă la urmă să se contopească.

Cea mai oropsită categorie socială în această perioadă este aceea a robilor *(servi, mancipia, ancillae)*. Izvoarele robiei sînt mai multe. Erau considerați robi cei născuți din părinți robi, prizonierii de război, persoanele libere căsătorite cu robi, cei care nu-și plăteau datoriile sau care săvîrșeau unele fapte considerate de justiția feudală drept crime.

Robii sînt pomeniți pe teritoriul Transilvaniei în cele dintîi documente referitoare la această țară, iar menționarea lor este tot mai frecventă pe măsură

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 1—2.
[2] *Ibidem*, p. 327—328, 334—335.

ce se înmulțesc actele juridice, mai ales în secolul al XII-lea și în prima jumătate a celui următor.

În această vreme, robii ocupau un loc însemnat în procesul de producție. Trăind pe moșiile regelui, ale nobilimii și bisericii și avînd gospodării și inventar propriu, robii lucrau pămîntul stăpînului, alături de diferitele categorii de țărani dependenți. În perioada de declin a robiei, începînd din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, robii trăiau mai ales pe la curțile regelui, bisericii și feudalilor, îndeplinind slujbe servile, alături de slugile de curte; de aceea, aceste două categorii sînt foarte apropiate ca situație economică și stare juridică.

Încă din această perioadă, o parte a robilor erau dăruiți de stăpînii lor laici bisericilor și mănăstirilor pentru «mîntuirea sufletului», devenind *dușnici*, iar o mică parte erau eliberați chiar, devenind *libertini*. Aceștia se vor contopi în scurt timp cu alte categorii țărănești: iobagi, liberi, slugi.

Din punct de vedere juridic, robul era socotit ca un obiect, fiind lipsit de orice drepturi civile. El era legat de pămînt și de stăpînul acestuia, față de care avea obligații în muncă și produse. Robul putea fi vîndut, dăruit, lăsat moștenire sau transmis cu orice alt titlu, ca și celelalte lucruri.

Există însă o mare diferență între situația sclavului din societatea antică și aceea a robului din societatea feudală. Pe cînd sclavul avea rolul principal în procesul de producție, robul medieval nu a putut îndeplini un asemenea rol, deoarece robia s-a dezvoltat în alte condiții istorice, cînd locul principal în producție aparținea la început țăranului liber din obști, iar mai tîrziu celui dependent. Alte deosebiri între sclav și rob constau în faptul că, pe cînd sclavii erau lipsiți de avere, robii dispuneau uneori de avere; sclavii puteau fi uciși, în timp ce în feudalism, în mod legal, stăpînii nu aveau acest drept asupra robilor, chiar dacă, prin abuz, asemenea cazuri se petreceau uneori.

Clasele și păturile sociale, nobiliare și țărănești, își sporeau rîndurile în această vreme prin intrarea în sînul lor a elementelor provenite din păturile intermediare, pe cale de dispariție: iobagii naturali sau ai sfîntului rege, iobagii de cetate și oamenii cetăților.

Iobagii naturali sau ai sfîntului rege *(iobagiones naturales, iobagiones sancti regis)* erau oameni liberi din naștere, care trăiau pe domeniile cetăților. Ei aveau, însă, o situație mai bună decît aceea a iobagilor de cetate; de aceea se împotrivesc din răsputeri încercărilor de a fi asimilați cu aceștia. Dintre iobagii naturali mulți vor reuși să pătrundă în rîndurile nobilimii mici și mijlocii, să acapareze pămînt din domeniul cetății, comportîndu-se ca adevărați feudali față de oamenii cetății. Alții vor cădea în rîndurile iobagilor de cetate și apoi ale țărănimii propriu-zise. Vremea de înflorire a acestei pături sociale a fost secolele XI—XII; în secolul al XIII-lea, ea era pe cale de dispariție.

Iobagii de cetate *(iobagiones castri)* erau în primul rînd ostași, cu obligații militare față de rege și față de cetate, pe care nu o puteau părăsi după voie. Ei locuiau pe domeniul cetății, împreună cu iobagii naturali și cu oamenii cetății,

avînd o situaţie intermediară între aceste două pături: inferioară celei dintîi şi superioară celei din urmă.

Unii iobagi de cetate, mai ales cei ce deţineau funcţiuni de comandanţi (decurioni, centurioni), erau mici nobili. În secolul al XII-lea şi, mai ales, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, în vremea Bulei de aur (1222), numărul acestora sporeşte; devin slujitori ai regelui *(servientes regis)*, fiind asimilaţi cu familiarii liberi ai regelui sau ai unor feudali laici şi clerici (vasali aflaţi în slujba unor nobili mari sau a regelui). Cei mai mulţi se pierd în rîndurile oamenilor de cetate şi apoi în acelea ale ţărănimii propriu-zise.

Oamenii cetăţii *(castrenses, civiles)* trăiau, de asemenea, pe domeniile cetăţilor, avînd obligaţia de a întreţine cetatea în timp de pace, iar în timp de război de a participa la lupte. În timp de pace, oamenii cetăţii erau obligaţi să se ocupe şi cu agricultura pe domeniul cetăţii respective; ei lucrau pămîntul în comun, aprovizionau cetatea cu produse agricole şi animale. Astfel, cea mai mare parte a pămîntului din jurul cetăţii, care mai înainte aparţinea obştilor ţărăneşti libere, a devenit domeniu al cetăţii, proprietate a regelui, iar oamenii cetăţii au fost siliţi să îndeplinească anumite obligaţii faţă de puterea centrală. Oamenii cetăţii au fost nevoiţi să ducă o luptă neîntreruptă împotriva comandanţilor lor, care se comportau faţă de ei ca şi feudalii faţă de supuşii lor, căutînd, prin abuzuri şi silnicii, să le răpească privilegiile, să-i împovăreze cu sarcini grele, să le ştirbească dreptul de posesiune a pămîntului. Oamenii cetăţii puteau fi dăruiţi — şi au fost dăruiţi deseori — împreună cu pămîntul, unor feudali, devenind, astfel, ţărani aserviţi acestora.

★

Cea mai mare parte a populaţiei trăia în sate. În această vreme, satul era destul de mic. Pe la mijlocul secolului al XII-lea, în cele 28 sate ale mănăstirii din Sîniob, trăiau aproape 300 familii, ceea ce înseamnă în medie 10 familii sau circa 50 locuitori într-un sat. Cea mai mică aşezare avea două familii, deci 10 locuitori iar cea mai mare 50 familii, deci circa 250 locuitori. Pe la începutul secolului al XIII-lea, în cele 14 sate ale bisericii catolice din Arad, locuiau 365 familii, adică circa 1800 locuitori, revenind în medie unui sat 28 familii, deci circa 150 locuitori; cel mai mic sat avea trei familii sau 15 locuitori, iar cel mai mare 98 familii sau circa 500 locuitori [1]. Se constată, deci, o creştere a numărului locuitorilor în a doua jumătate a secolului al XII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIII-lea.

În fruntea satului era un jude *(villicus, judex)*, care reprezenta satul în faţa oficialităţii şi a stăpînului feudal. În conducerea satului, judele era ajutat de un sfat, alcătuit din fruntaşii satului, numiţi oameni buni şi bătrîni.

---

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 5—6, 23—26. În aceste documente se indică numele capului familiei, uneori şi membrii de familie: fraţi, fii, probabil cei capabili de muncă.

Începutul separării meşteşugurilor de agricultură şi formarea oraşelor

La începutul feudalismului, meşteşugurile erau o simplă anexă a agriculturii. Pe măsură ce se dezvoltă forţele de producţie, meşteşugurile se desprind tot mai mult de agricultură, ceea ce nu înseamnă că meşteşugarii au părăsit cu totul ocupaţiile agricole, care rămîn importante încă multă vreme. În secolul al XI-lea şi în prima jumătate a secolului al XII-lea, cei mai mulţi meşteşugari lucrau exclusiv pentru comunitatea în sînul căreia trăiau sau pentru curtea feudalului, cînd se aflau în dependenţă feudală.

Documentele din a doua jumătate a secolului al XII-lea şi prima jumătate a celui următor atestă existenţa unui număr destul de mare de meşteşugari *(artifices, opifices)* în satele Transilvaniei şi o varietate relativ mare a meşteşugurilor, putînd fi satisfăcute nevoile de îmbrăcăminte (cojocari, tăbăcari, cizmari, piuari), de locuinţă şi unelte agricole (lemnari-strungari, fierari, dogari-butnari, olari), de hrană (morari, pitari) etc. Numeroasele obiecte meşteşugăreşti descoperite la Şelimbăr (unelte de fierar, unelte agricole) dovedesc dezvoltarea meşteşugurilor în prima jumătate a secolului al XIII-lea, în general, şi a fierăriei, îndeosebi.

Dezvoltarea meşteşugurilor săteşti era însă împiedicată de amestecul feudalilor în viaţa şi producţia meşteşugărească. De aceea, pentru a scăpa de exploatarea feudală şi de piedicile puse în calea activităţii lor, meşteşugarii se statornicesc în număr tot mai mare în jurul unor cetăţi regale *(castra)*, ale căror ziduri şi conducere le ocroteau viaţa, bunurile şi munca, şi a căror populaţie le cumpăra produsele. Alţii se aşază în locuri mai potrivite pentru desfacerea produselor, locuri de încrucişare a drumurilor. Se pun, astfel, bazele unor aşezări mai dezvoltate, oraşele. În această perioadă, asemenea aşezări aveau un pronunţat caracter semiagrar, fiind locuite de soldaţi, meşteşugari, negustori, dregători, dar şi de ţărani agricultori.

Cele dintîi aşezări mai dezvoltate în Transilvania sînt din vremea primelor voievodate. O dată cu înfiinţarea episcopiilor de Oradea, Cenad şi Alba Iulia, în secolul al XI-lea şi la începutul celui următor, reşedinţele acestora capătă un caracter orăşenesc, ca centre administrative şi bisericeşti. Alte oraşe au apărut în secolele XII—XIII în jurul unor cetăţi regale (Cluj, Satu Mare, Timişoara etc.) iar cele mai multe prin dezvoltarea unor aşezări săteşti mai importante, situate la locurile de încrucişare a unor drumuri comerciale (Sibiu, Braşov, Bistriţa, Sebeş, Mediaş, Sighişoara, Orăştie etc.) ori a unor aşezări miniere (Baia Mare, Rodna, Dej, Turda, Zlatna etc.).

În prima jumătate a secolului al XIII-lea sînt amintite în izvoare mai multe oraşe: Sibiu, Alba Iulia, Cluj, Oradea, Rodna. Cu prilejul invaziei tătare din anul 1241, aceste aşezări au fost distruse, trebuind să fie refăcute în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi, mai ales, în veacul al XIV-lea.

Tot prin munca ţăranului erau exploatate diferitele minereuri şi sarea. Pe lîngă ţăranii băştinaşi de pe domeniile regale, în minele de aur, argint

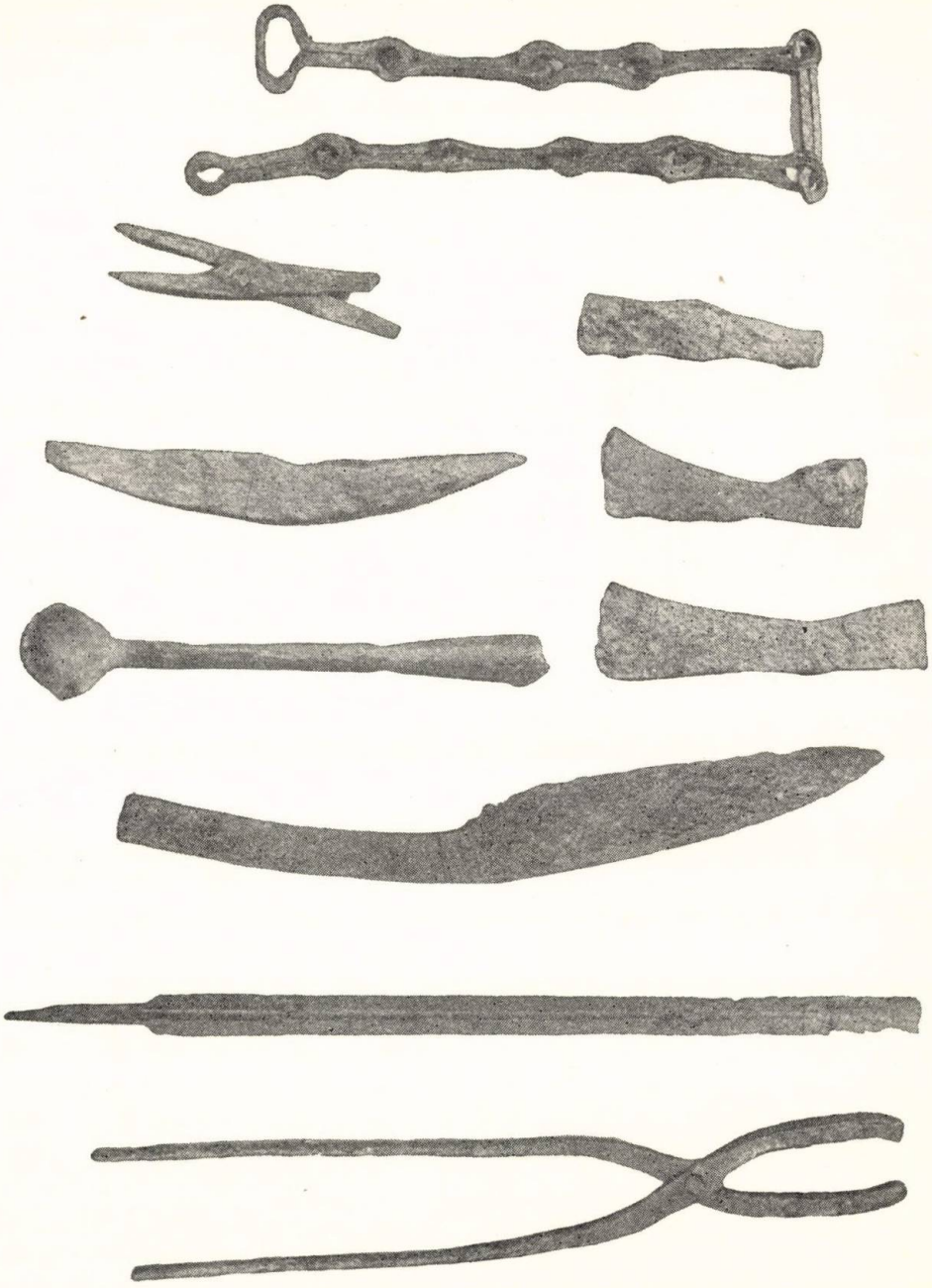

Fig. 37. — Obiecte meşteşugăreşti descoperite la Şelimbăr, sec. XIII.

şi fier şi în ocnele de sare, mai lucrau şi « oaspeţi », colonişti aduşi din regiunile unde mineritul era mai dezvoltat şi aşezaţi, pe baza unor privilegii, la Cojocna, Turda, Dej, Sic, Ocna Sibiului, Rimetea, Zlatna, Abrud, Baia Mare, Baia de Arieş, Rodna etc.

Obligaţiile ţărănimii

În această perioadă, ţărănimea din Transilvania era exploatată de stat, de stăpînul feudal — atunci cînd ajunsese în dependenţă — şi de biserica catolică, dacă făcea parte dintre credincioşii acesteia.

Faţă de stat, ţărănimea avea obligaţii în produse, în muncă şi în bani. Izvoarele sînt lipsite de preciziune în legătură cu obligaţiile ţărănimii în această vreme, încît e greu de ştiut cantitatea şi varietatea lor. Totuşi, cercetarea izvoarelor permite o apreciere relativă a acestor sarcini.

Ţăranii dădeau dare din produse agricole, probabil a 20-a parte, după cum rezultă din privilegiul regelui Andrei al II-lea, din anul 1231, în care se spune că, în afară de a 20-a parte *(vigesima)*, pe care din vechime o au regii, nu se vor cere alte dijme. Această dare în produse, cînd era vorba de grîne, se dădea după numărul de clăi *(pro capetiis)* [1]; uneori ea se răscumpăra în bani, cu 12 dinari pentru o claie, cum precizează privilegiul acordat oaspeţilor din Satu Mare la 1230.

Ţăranii mai dădeau regelui darea din vin, socotită în vedre *(collecta chybrionum)*, care pare să fi fost, de asemenea, a douăzecea parte. Uneori darea vedrelor se putea plăti în alte produse sau în bani. Pentru strîngerea acestei dări se instituie dregători speciali, ceea ce constituie o dovadă în plus despre importanţa dării din vin.

Ţăranii plăteau dări şi din animale; între acestea este amintită dijma din porci *(decima porcorum)*, din oi *(quinquagesima ovium)*, din boi *(boves regis)*. Ţăranii mai dădeau piei de animale, mai ales de jderi, care — ca şi darea din vin — erau strînse de dregători speciali.

Ţăranii erau obligaţi şi la dări în bani. Darea dinarilor liberi sau a fumurilor *(liberi denarii qui vulgo fumarii vocantur)* era plătită atît de ţăranii liberi, cît şi de iobagii şi libertinii de pe moşiile regale; ea însemna, probabil, 8—12 dinari anual de gospodărie. Aceleaşi categorii sociale mai datorau vistieriei regale darea pondurilor *(pondera)*, care varia de la unu la trei ponduri, adică 6—18 dinari de gospodărie, potrivit situaţiei economice a contribuabilului. Pentru strîngerea acestor dări existau dregători speciali, numiţi strîngătorii dinarilor liberi şi ai pondurilor. Obligaţiile în produse şi în bani ale ţărănimii faţă de vistieria regală mai poartă şi alte numiri, după cum purtau şi strîngătorii lor. Dările în bani se adunau în cămara regală şi constituiau un venit al acesteia.

---

[1] Claia în acea vreme era mai mare decît claia obişnuită din zilele noastre.

Obligaţia în muncă a ţăranilor faţă de stat consta în zile de lucru la cetăţi, la întărituri, pe moşiile şi în atelierele regelui.

O obligaţie grea a ţăranilor era găzduirea *(descensus)* regelui şi reginei, cu diferite prilejuri, care însemna întreţinerea cu toate cele necesare a numeroasei suite, a cailor, cîinilor, şoimilor de vînătoare etc. Pe lîngă ce se consuma, ceea ce se prăda cu asemenea prilejuri însemna un adevărat jaf pentru satele unde era găzduită suita regală.

Pe lîngă obligaţiile către vistieria regală, locuitorii de credinţă catolică aveau obligaţii grele şi faţă de biserică — dijma din grîne şi animale *(decima annonis et bestiis)*. Din Bula de aur (1222) reiese că biserica încerca să impună ţăranilor plata dijmei în bani, ceea ce constituia o greutate în plus pentru ţăranii lipsiţi de bani, într-o vreme cînd schimbul era puţin dezvoltat.

Dacă faţă de vistieria regală aveau obligaţii toţi ţăranii, fără deosebire de starea lor socială şi juridică, iar faţă de biserica catolică numai ţăranii de credinţă catolică, pe umerii ţărănimii dependente mai apăsa o sarcină ce devenea tot mai greu de suportat: renta feudală, adică obligaţiile faţă de stăpînul feudal, pe moşia căruia locuia. Renta feudală în această perioadă îmbrăca cele trei forme cunoscute: în muncă, în produse şi în bani.

« Renta în muncă — spune K. Marx — este forma cea mai simplă şi mai primitivă a rentei,... renta este aici forma primitivă a plusvalorii şi coincide cu ea... munca producătorului direct pentru sine însuşi este încă distinctă, în spaţiu şi în timp, de munca lui pentru moşier, ultima înfăţişîndu-se nemijlocit sub forma brutală a muncii silite pentru un terţ » [1].

În secolul al XII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIII-lea, cea mai mare parte din renta în muncă — care consta în munci agricole şi care mai tîrziu se va numi robotă sau clacă — era prestată mai ales de slugile de curte şi de robi. Aceştia fiind numeroşi în perioada respectivă, munca constituia o parte însemnată a rentei feudale. La o cantitate de muncă gratuită — mai mică este adevărat — erau obligate, de asemenea, şi celelalte pături ţărăneşti aservite, în orice grad de dependenţă ar fi fost. Ţăranii de pe moşiile bisericii şi nobilimii feudale trebuiau să are, să cosească şi să adune fînul, să lucreze viile, să taie lemnele din pădure, să care vinul, sarea, lemnele şi alte lucruri la curtea feudalului, să îngrijească curtea şi animalele stăpînului; meşteşugarii trebuiau să lucreze tot felul de obiecte pentru curtea feudalului. Dintre obligaţiile în muncă, deosebit de grea pare să fi fost cărăuşia, îndeosebi pe moşiile bisericii, deoarece feudalii au început să facă negoţ cu sare, cu vin şi cu peşte, din prisosul provenit din dări sau din produsele realizate de pe proprietăţile lor.

În această vreme, ţăranii aşa-zişi « liberi » şi iobagii datorau stăpînului de moşie mai ales renta în produse. Renta în produse se deosebeşte de renta în muncă « prin aceea că supramunca nu mai trebuie prestată sub forma ei naturală,

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Bucureşti, 1955, p. 745.

adică sub directa supraveghere şi constrîngere a moşierului şi a reprezentanţilor lui », ci pe propria răspundere a producătorului direct, constrîns « de forţa relaţiilor în locul constrîngerii directe şi de dispoziţiile legii în locul biciului ». Se înţelege că, prin aceasta, nu dispare constrîngerea extraeconomică, ce se menţine în întreaga orînduire feudală. « Munca producătorului pentru sine însuşi şi munca lui pentru proprietarul funciar nu se mai disting între ele în mod evident, în timp şi spaţiu » [1].

Documentele din această vreme pomenesc adeseori renta în produse datorată de ţăranii dependenţi stăpînului de pămînt. Ea era dată din aproape toate produsele, dar mai ales din cele agricole şi animale: grîne, fîn, boi, porci, găini, miere, bere, sare, piei de animale (jder, urs), coarne de bour etc. Meşteşugarii plăteau renta în produse meşteşugăreşti. Renta în produse era repartizată de stăpînul feudal fie pe satul întreg şi apoi pe fiecare gospodărie de juzii săteşti, cînd se dădea din animale mari, fie direct pe familii, cînd era vorba de grîne sau găini şi alte dări mai mărunte. În general, în această vreme, darea în produse nu devenise încă dijmă, adică a zecea parte, deoarece feudalismul era doar la începuturile sale şi, deci, aservirea ţărănimii nu luase forme atît de apăsătoare.

La sfîrşitul secolului al XII-lea e pomenită şi renta în bani, alături de cea în muncă şi produse. În această perioadă, renta în bani e puţin răspîndită, mai mult sporadică, dar nu e lipsită de importanţă, indicînd calea de dezvoltare a rentei.

Oricare ar fi formele specifice ale rentei, toate au o notă comună, anume că însuşirea rentei este forma economică sub care se realizează proprietatea funciară [2].

Obligaţiile înfăţişate mai sus erau cele legale sau intrate în obicei. Pe lîngă aşa-zisa lege feudală, exista însă o practică feudală, adică bunul plac al stăpînului, deseori mai puternic decît legea şi obiceiul. Abuzurile şi silniciile în ce priveşte dările, rapturile, cotropirile, maltratările şi chiar uciderile de oameni erau lucruri obişnuite. Împotriva acestor silnicii şi abuzuri, ţăranul iobag era nevoit să apeleze tot la stăpînul său sau la alţi feudali, constituiţi în foruri de judecată.

Caracterul de clasă al justiţiei feudale este evident; ca şi celelalte instituţii, şi cele juridice serveau dominaţiei de clasă. Normele de drept, scrise şi nescrise — în această vreme mai mult nescrise — au fost ridicate la rang de lege prin puterea claselor dominante. Caracterul de clasă al justiţiei feudale rezultă şi din judecata probei fierului roşu (ordaliile), cînd, pentru a-şi dovedi nevinovăţia, ţăranul era obligat să poarte o bucată de fier înroşit în mînă, în timp ce feudalul putea să pună pe altcineva să poarte fierul în locul său, sau să presteze jurămînt în faţa mormîntului regelui Ladislau din catedrala de la Oradea; tot astfel, nici clericii nu erau obligaţi la proba fierului roşu, ci doar la prestarea jurămîntului.

Prin astfel de procedee, feudalii căutau să-şi « legalizeze » cotropirile săvîrşite în dauna obştilor libere.

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Bucureşti, 1955, p. 748.
[2] *Ibidem*, p. 605.

Lupta ţărănimii împotriva exploatării

Pentru a scăpa de aceste asupriri şi spolieri, ţărănimii nu-i mai rămînea altă cale decît lupta. Şi, într-adevăr, ţărănimea exploatată — mai întîi cea romînă, iar după cucerirea ţării de statul ungar, alături de ea şi cea maghiară — a dus o luptă neîncetată împotriva exploatării.

Lupta maselor populare împotriva exploatării a îmbrăcat în această vreme forme diferite, de la răzbunarea individuală pînă la răzvrătirea colectivă. Răzbunarea se manifestă fie prin furtul sau distrugerea bunurilor stăpînului, care erau realizate din exploatarea ţărănimii, fie chiar prin uciderea feudalului şi a slujitorilor săi. Din cele 389 de pricini judecate între anii 1208—1235 în faţa capitlului [1] din Oradea, aproape jumătate se referă la aceste forme de luptă ale ţărănimii.

Lupta ţărănimii din Transilvania în această vreme nu se reduce doar la răzbunare, ci îmbracă şi celelalte forme cunoscute: haiducia, fuga şi răzvrătirea.

Ţăranii îşi părăseau gospodăriile, luînd drumul codrului, devenind haiduci. Cazuri de haiducie sînt pomenite de mai multe ori în prima jumătate a secolului al XIII-lea.

Cît priveşte fuga ţăranilor, ea este un fenomen tot atît de vechi ca şi aservirea lor. În vremea în care ţărănimea nu fusese încă aservită decît într-o mică măsură, fuga a constituit o formă de luptă specifică a robilor. Robii fugari şi dreptul stăpînilor de a-i căuta şi readuce la urmă apar încă în legiuirile celor dintîi regi ai Ungariei (Ştefan I, Ladislau I, Coloman Cărturarul), iar fuga de pe moşie face obiectul mai multor procese dezbătute în faţa capitlului din Oradea, ceea ce dovedeşte intensitatea acestei forme de luptă.

Pe măsură ce procesul de aservire a ţăranilor liberi din Transilvania se adînceşte, fuga acestora ia o amploare tot mai mare. Astfel, la sfîrşitul secolului al XII-lea (1181) iobagii unei mănăstiri de pe Someş fug şi se aşază pe moşiile unor nobili, dar regele, la plîngerea călugărilor, ia măsuri pentru readucerea fugarilor [2]. Uneori fuga ţăranilor ia caracter de masă, după cum rezultă din mai multe documente emanate fie din cancelaria regelui Ungariei, fie din cea papală. Prin cele regale se interzice cavalerilor teutoni (1222) şi ioaniţi (1247) de a primi fugari din Transilvania în teritoriile de la sud şi est de Carpaţi, iar în cele papale este pomenită populaţia maghiară şi săsească, aşezată în părţile sudice ale Moldovei şi în cele răsăritene ale Munteniei, unde se amestecase cu romînii de acolo (1234).

Alteori ţăranii se răzvrătesc. Astfel, la 1219, iobagii şi robii din zece sate de pe Mureş, iar dintr-unul « toţi sătenii udvornicilor » se răzvrătesc împotriva stăpînului feudal [3].

---

[1] Colegiu de canonici care ajutau pe episcop în administrarea diecezei.
[2] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 6—8.
[3] *Ibidem*, p. 15—16.

Organizarea politico-administrativă a Transilvaniei

În scopul consolidării stăpînirii statului feudal maghiar asupra Transilvaniei au fost constituite comitatele regale, ca unități administrative-politice, cărora li se acordă unele drepturi. Numele comitatului — care în limba maghiară se numește *megye* — derivă din termenul slav *medja*, iar al comitelui — demnitarul așezat în fruntea sa, care în limba maghiară se numește *ispán* — derivă din *jupanul* slav. Aceasta este încă o dovadă despre influența exercitată asupra maghiarilor de instituțiile populației slave găsite în Pannonia și de acelea ale populației romînești aflate în Transilvania la ocuparea lor de maghiari.

La început, teritoriul comitatelor nu era limitat, era teritoriul cetății, domeniul acesteia, mai mult sau mai puțin întins.

În veacul al XII-lea, sînt pomenite documentar zece comitate sau comiții acestora, cuprinzînd Banatul, Crișana și cea mai mare parte a Transilvaniei propriu-zise. E semnificativ faptul că, în prima jumătate a secolului al XII-lea, e pomenit documentar un singur comitat, al Bihorului (1113); toate celelalte sînt amintite de-abia în a doua jumătate a secolului al XII-lea: Dobîca și Crasna (1164), Solnoc (1166), Cluj, Alba și Timiș (1177), Satu Mare (1181), Cenad (1197), Caraș (1200).

Transilvania a putut fi organizată de statul feudal maghiar de-abia în a doua jumătate a secolului al XII-lea, datorită, pe de o parte, împotrivirii populației băștinașe, care-și apăra propriile instituții, iar pe de altă parte greutății pentru regalitate de a organiza teritorii atît de vaste. În veacul al XIII-lea, sînt amintite și alte nouă comitate transilvănene.

În fruntea fiecărui comitat era un comite, numit de rege — în comitatele apusene și în Banat — și de voievod — în Transilvania voievodală. El era ajutat în conducerea comitatului de un vicecomite, ales de acesta din rîndurile familiarilor săi. Întărindu-și tot mai mult situația economică și politică, nobilimea a încercat să transforme comitatul regal într-un organism politico-administrativ propriu, în comitat nobiliar. Cea dintîi încercare în acest sens se observă în Ungaria pe la 1232, cînd feudalii reușesc să obțină recunoașterea organizării din punct de vedere juridic a nobilimii ce-și avea moșiile într-un comitat. Acest proces a avut loc mai tîrziu în Transilvania, pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor. Calea ce duce spre comitatul nobiliar era indicată, și de aci pînă la transformarea comitatului regal în comitat nobiliar nu era decît un pas.

Populațiile alogene — secuii și sașii — se organizează și ele din punct de vedere administrativ-teritorial. La început, terminologia acestor unități nu era precizată, ele numindu-se cînd pămînt *(terra)*, cînd district *(districtus)*, cînd comitat *(comitatus)*. În privilegiul acordat de regele Andrei al II-lea sașilor, în anul 1224, se vorbește de comitatele ce existau pe teritoriul locuit de sași, care se desființează cu acel prilej, păstrîndu-se doar comitatul Sibiului. În a doua

jumătate a secolului al XIII-lea şi, mai ales, în secolul al XIV-lea, este pomenită organizaţia teritorială a « scaunelor », cu funcţiuni administrative, judiciare şi militare, organizaţie proprie acestor populaţii.

În fruntea Transilvaniei, e pomenit în 1111 cel dintîi conducător politic, în persoana lui Mercurius « principele Transilvaniei », amintit a doua oară în 1113 în aceeaşi calitate [1]. Acest demnitar se pare că nu şi-a exerciat însă atribuţiunile în Transilvania, ci a stat la curtea regelui, deoarece la acea dată Transilvania nu era decît parţial cucerită. Aşa se şi explică faptul că, după această dată, vreme îndelungată, documentele nu au păstrat numele nici unui conducător politic al Transilvaniei. După consolidarea stăpînirii regatului maghiar în această ţară, pe la 1176, documentele amintesc un alt conducător, cu numele de Eustaţiu, purtînd însă titlul de voievod al Transilvaniei *(Leustachius waywoda Transilvaniae)* [2].

Prin numirea unui voievod al Transilvaniei, regalitatea a fost nevoită să recunoască puterea vechilor instituţii băştinaşe, şi să accepte pentru reprezentantul său aici numele de voievod, aşa cum îl avuseseră conducătorii băştinaşi de multe veacuri şi cum vor continua să-l aibă şi mai tîrziu. Această hotărîre a fost impusă şi de lupta populaţiei romîneşti pentru a-şi păstra vechile instituţii. Pentru a înlătura această rezistenţă, regalitatea a mai fost nevoită să caute colaborarea elementelor feudale romîneşti, atrăgîndu-le pe unele în slujba ei. Organizarea Transilvaniei ca voievodat, supravieţuirea în afară de acesta şi a altor instituţii romîneşti: cnezatele, « ţările », obiceiul pămîntului *(jus valachicum)*, acordarea unei largi autonomii districtelor romîneşti, scaunelor săseşti şi secuieşti etc., toate acestea au întărit şi mai mult autonomia voievodatului Transilvaniei în raport cu regatul maghiar, într-o vreme de fărîmiţare feudală accentuată, care a înlesnit şi ea dezvoltarea separată a voievodatului transilvănean.

3. TERITORIUL MOLDOVEI SUB DOMINAŢIA CNEJILOR RUŞI

Extinderea dominaţiei statului kievian la Dunărea de jos

Dominaţia pecenegă asupra unor regiuni de pe teritoriul ţării noastre a slăbit pe măsura apariţiei unor noi factori pe arena relaţiilor internaţionale din sud-estul Europei. Dintre aceştia, rolul cel mai important l-a avut statul kievian, sub a cărui dominaţie s-a aflat un timp o parte a teritoriului ţării noastre.

Pe la sfîrşitul secolului al IX-lea, fără a înlătura prezenţa pecenegilor din stepele ponto-dunărene, oştile kieviene au ajuns pînă la ţărmul Mării Negre. Încă de pe atunci, cetele cnejilor ruşi, îmbarcate în monoxile uşoare, coborau pe cursul Niprului şi apoi de-a lungul coastelor mării, pe la gurile Dunării,

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 2.
[2] G. Wenczel, *Codex diplomaticus*, VI, p. 486.

ajungînd pînă la Constantinopol [1]. Ele erau capabile să se măsoare cu forţele navale bizantine, care dispuneau de armament şi tehnică de luptă superioare. În prima jumătate a secolului al X-lea, intervenţiile statului kievian în părţile Dunării au devenit mai frecvente.

Vechea cronică rusă *Povestea vremurilor de demult* ne informează că, în această vreme, în regiunea Nistrului se afla tribul slav al tiverţilor, care locuiau în aşezări întărite (goroduri). Este probabil că tiverţii s-au întins şi la apus de Prut, unde exista o populaţie băştinaşă, cu care au convieţuit.

Tiverţii sînt amintiţi ca alcătuind un trib *(племя)*. În veacul al X-lea, însă, vechea organizare tribală fusese depăşită la toţi slavii răsăriteni; obştile gentilice, constituite pe legăturile de rudenie dintre membrii lor, se transformaseră în obşti săteşti, care aveau la bază legături de vecinătate şi interese economice.

Pe baza cercetărilor întreprinse de arheologii sovietici în regiunea Nistrului, s-a constatat că în sînul societăţii din aceste părţi se realizase o însemnată creştere a forţelor de producţie, mai ales în domeniul agriculturii.

Informaţia istorică nu ne permite să cunoaştem în mod sigur natura relaţiilor care s-au stabilit între populaţia de pe teritoriul Moldovei şi conducătorii statului kievian. Vechea cronică rusă, referindu-se la cneazul Oleg, arată că acesta a impus triburile supuse la plata unui tribut *(дань)*. Specificul acestuia depindea de ramura predominantă în economia societăţii respective. Triburilor periferice li se cereau dări mai uşoare; se agravau însă sarcinile celor care se revoltau sau manifestau vreo rezistenţă oarecare. Se poate presupune că obligaţia tributului a fost impusă şi tiverţilor, amintiţi ca participanţi alături de oştile cnejilor ruşi la expediţiile acestora împotriva Imperiului bizantin.

În urma stabilirii triburilor pecenege în stepele ponto-dunărene, extinderea stăpînirii marilor cneji din Kiev în aceste părţi devenise dificilă. Unele din triburile pecenege, aşezate în nordul Dunării, pe teritoriul ţării noastre, au atacat chiar în mai multe rînduri statul kievian, la începutul domniei lui Igor, dar au fost respinse [2].

Potrivit relatării lui Constantin Porfirogenetul, pe la jumătatea secolului al X-lea, tribul peceneg Ertem, care locuia pe teritoriul viitorului stat Moldova, avea ca vecine spre nord triburile slave ale ultinilor (ulicilor), dervleninilor (drevleanilor) şi lenzeninilor [3], tributare cnejilor din Kiev. Tiverţii nu mai sînt amintiţi; atunci cînd îi menţionează, autorul vechiului letopiseţ rus afirmă că « cetăţile tiverţilor au rămas pînă în ziua de azi ». Asemenea constatări îndreptăţesc presupunerea că această populaţie dispăruse sau era foarte rară în vremea cînd se scria cronica amintită. Acest fapt s-a întîmplat în urma deselor atacuri ale pecenegilor din prima jumătate a secolului al X-lea, cînd o parte

[1] C. Porphirogenetus, p. 74—79.
[2] *Повесть временных лет*, p. 31.
[3] C. Porphirogenetus, p. 166.

a acestei populații a fost distrusă, iar restul supus dominației triburilor nomade din stepă. Ipoteza unei distrugeri totale a acestei populații nu se poate admite și pentru faptul că stăpînitorii nomazi aveau nevoie de

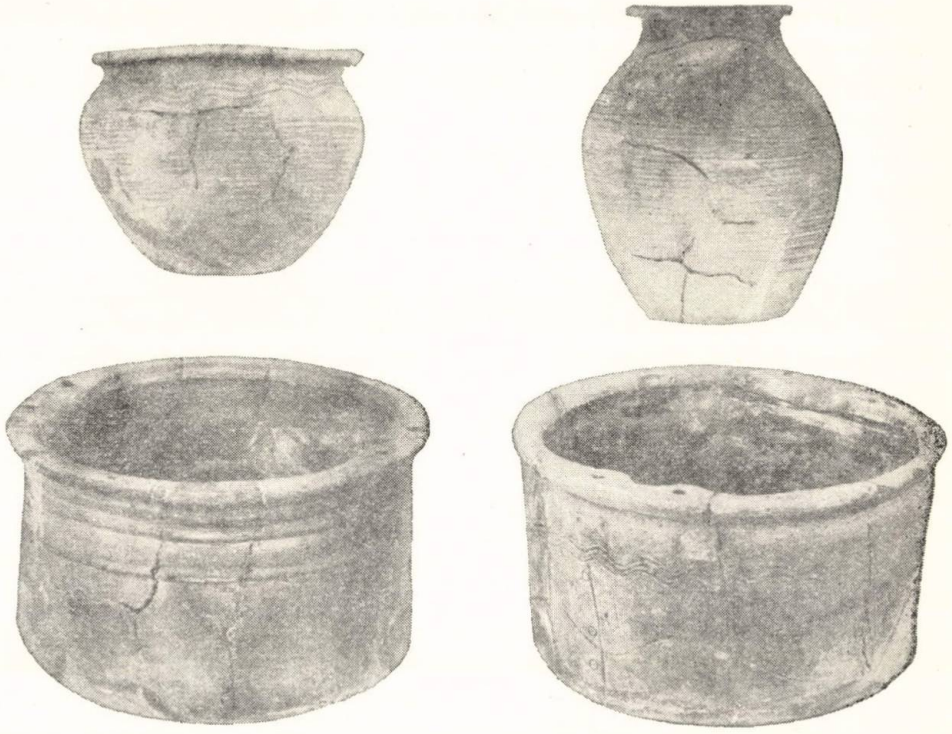

Fig. 38. — Vase de lut din așezarea de la Răducăneni, sec. XI—XII.

populația sedentară, pentru a o exploata sub diferite forme, în vederea procurării celor necesare traiului.

Ultimele cercetări arheologice duc, de asemenea, la concluzia că, începînd din secolul al X-lea, s-au produs și sub raportul culturii materiale însemnate schimbări în aceste părți. Numeroase așezări — ale căror resturi arheologice seamănă cu cele descoperite pe teritoriul țării noastre la Dridu — indică aici prezența unei populații, care, în unele aspecte ale culturii ei materiale, se lega de cea din Dobrogea. Resturile semnalate aparțin secolelor X—XII, adică tocmai perioadei în care scriitorii bizantini Nicetas Choniates și Kynnamos [1] semnalează prezența romînilor în regiunile de la Dunărea de jos.

Cu ocazia săpăturilor arheologice executate la Dănești, Spinoasa, Șendreni, Hlincea, s-a constatat, pe teritoriul Moldovei, existența unei culturi

[1] N. Choniates, *Historia*, p. 117; I. Kynnamos, *Historia*, p. 260.

datînd din secolele X—XII, caracterizată prin aşezări deschise şi prin prezenţa unei ceramici în care predomină borcanele fără toartă, cu marginea gurii mult răsfrîntă în afară, tăiată drept sau rotunjită, şi uneori cu şănţuire pentru capac. Decorul lor este alcătuit din linii orizontale incizate, din linii în formă de val, întretăind pe cele orizontale, sau din alveole dispuse în jurul gîtului.

Cercetările întreprinse la Răducăneni au scos la lumină resturi de cultură materială din secolele X—XII, prezentînd aceeaşi tradiţie sudică, alături de unele elemente răsăritene; şi aici ceramica este reprezentată prin numeroase borcane, cu semne de olar şi cu acelaşi decor de linii orizontale, de alveole şi împunsături, executate cu rotiţa dinţată. Alături de acestea, căldările de lut cu gura plată, prevăzută cu găuri pentru sfori, imită vasele de metal executate de meşteri din oraşele pontice şi dunărene. Atribuirea lor pecenegilor rămîne încă o problemă de lămurit. Bordeiele cu vetre deschise, de formă pătrată, sînt asemănătoare cu cele de la Dridu. Obiectele descoperite dovedesc că această populaţie se ocupa cu agricultura şi că avea legături de schimb cu oraşele dunărene şi cu statul kievian. « Drumul de la varegi la greci », care trecea prin regiunile de la gurile Dunării, a avut şi în aceste părţi o oarecare influenţă. Tezaurul de la Voineşti, aparţinînd, probabil, unei căpetenii locale şi datat ca anterior invaziei tătăreşti, conţine obiecte de podoabă feminină, din care unele sînt de factură kieviană, iar altele prezintă asemănări cu obiectele venite din sud.

Puterea statului kievian s-a consolidat şi a crescut mult în vremea lui Igor şi a urmaşilor săi, dar atingerea ţărmului Mării Negre şi a Dunării rămîne pînă la mijlocul secolului al XI-lea numai incidentală. Oştile marilor cneji — fie că aceştia aveau sau nu legături paşnice cu pecenegii — puteau străbate stepa, pentru a ajunge la ţărmul mării sau la Dunăre; în vreme de pace, negustorii puteau circula pe « drumul de la varegi la greci », dar o dominaţie efectivă şi de mai lungă durată în regiunile de la sud-vest de statul kievian nu s-a putut instaura decît pe la mijlocul secolului al XI-lea. Pecenegii au rămas în stepele dunărene şi după anii 968—971, cînd Sviatoslav a încercat să-şi mute centrul stăpînirii sale la Dunăre. În acest timp populaţia băştinaşă din Moldova se găsea sub dominaţia pecenegilor, cărora le plătea tribut.

În prima parte a domniei sale, marele cneaz Vladimir I a purtat lupte grele cu pecenegii de la răsărit de Nistru, care, după înfrîngerea suferită în anul 1036, au fost împinşi spre Dunăre, de unde apoi, în urma unor tulburări ivite în rîndurile lor, au trecut în sudul fluviului, în primii ani de domnie a împăratului Constantin Monomahul (1042—1055) [1].

Se poate constata, deci, că, pe la mijlocul secolului al XI-lea, dominaţia marilor cneji de Kiev ajunsese pînă în regiunea Dunării de jos; mai mult încă,

[1] Kedrenos-Skylitzes, II, p. 581.

Fig. 39. — Obiecte de podoabă de la Voineşti, sec. XII—XIII.

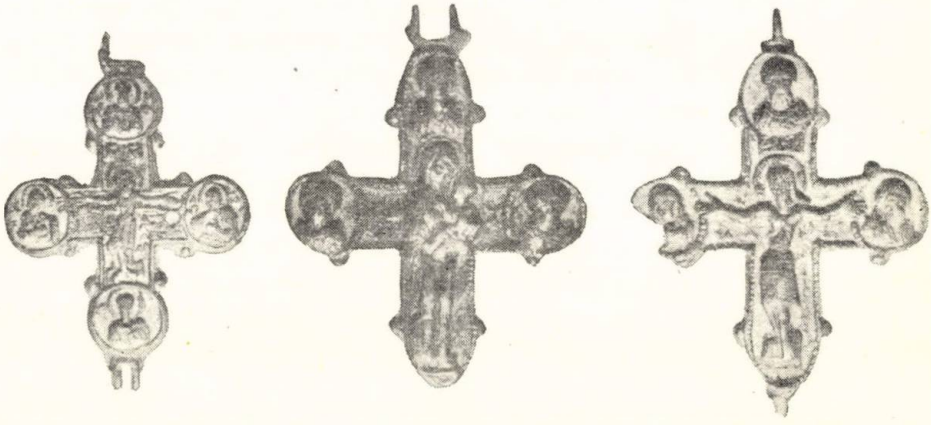

Fig. 40. — Engolpioane de tip vechi rusesc de la Trifeşti şi Ibăneşti, sec. XII—XIII.

însemnatele forţe militare de care dispuneau le permiteau să ia sub protecţia lor unele părţi din Dobrogea.

Curînd după aceasta, situaţia din sudul Rusiei şi din regiunile dunărene s-a schimbat. Un nou val de triburi nomade a acoperit întregul teritoriu dintre Ural şi cursul inferior al Dunării. Pe la 1064, uzii *(torcii)* au trecut prin aceste părţi în Imperiul bizantin, unde au suferit o grea înfrîngere. În stepele ponto-dunărene au rămas însă cumanii. Populaţia din Moldova a suferit dominaţia lor timp îndelungat. Triburile cumane s-au aşezat în regiunile de stepă, însă populaţia din vecinătatea acestora, sub ameninţarea expediţiilor pustiitoare ale nomazilor, a fost supusă la plata tributului.

Timp de o jumătate de secol, statul kievian a trebuit să poarte lupte grele pentru a stăvili atacurile cumanilor. Abia în timpul domniei lui Vladimir Monomahul, cnejii ruşi au reuşit să-şi concentreze forţele şi să reia ofensiva împotriva nomazilor. În urma unor grele lovituri din partea oştilor ruse, între 1103 şi 1111, dominaţia cumanilor a slăbit foarte mult — în special asupra regiunilor din partea sud-vestică a statului kievian — şi a rămas în această stare pînă prin anul 1136. În acest timp, puterea marilor cneji ruşi de la Kiev s-a întins din nou pînă la Dunăre.

Vladimir Monomahul a încercat să-şi întindă stăpînirea şi asupra unor regiuni din sudul acestui fluviu. În anul 1116, el a sprijinit pretenţiile ginerelui său Leon, fiul împăratului Roman al IV-lea Diogene, la tronul Imperiului bizantin. Ajutat de oştile ruse, acesta s-a instalat la Silistra, dar, în scurt timp, a fost asasinat acolo. Cu acest prilej, Vladimir Monomahul a trimis, în două rînduri, însemnate forţe militare ca să-şi instaleze dregătorii (posadnicii) săi în oraşele dunărene. În vechea cronică rusă se adaugă, însă, că această încercare nu a reuşit. Ea este reluată apoi de cnejii ruşi, care au obţinut un oarecare succes, însă de scurtă durată; din cauza anarhiei şi a luptelor feudale interne,ei nu şi-au mai putut exercita dominaţia în aceste părţi.

Dominaţia cnezatului de Halici asupra Moldovei

După domniile strălucite ale lui Vladimir şi Iaroslav cel Înţelept, statul kievian a intrat într-o nouă fază, caracterizată prin fărîmiţarea puterii politice, specifică multor state mari din Europa acelei vremi. În urma dezvoltării unor centre economice şi a consolidării domeniilor feudale, statul kievian s-a fărîmiţat într-o serie de state mai mici, dependente mai mult sau mai puţin de Kiev. Din astfel de state, ca Novgorodul, Rostov-Suzdalul, Cernigovul, Haliciul şi altele, s-au desprins apoi, ca urmare a continuării procesului de fărîmiţare, formaţii politice mai mărunte.

Dintre statele pomenite mai sus, Haliciul cuprindea regiunile subcarpatice de lîngă graniţele sudice ale Poloniei. Întinzîndu-se spre răsărit, peste cursul superior al Prutului şi Nistrului, el ocupa teritorii prin care trecea principalul drum comercial ce lega centrul Europei cu Kievul. Constituirea cnezatului de

Halici a fost, pe de o parte, rezultatul acțiunii de desfacere din statul kievian a teritoriului din jurul orașelor « cervene » [1], iar pe de altă parte, urmarea procesului de unificare a unor cnezate care se constituiseră în a doua jumătate a secolului al XI-lea, în jur unor orașe ca Perîmîșli, Terebovli și altele. Pe la 1078, aceste formațiuni poli e au fost cedate de cnejii kievieni lui Volodar și Vasilko, fiii cneazului Rostislav. Stăpînirea lor a fost confirmată în adunarea cnejilor ruși de la Lubeci (1086). Volodar și Vasilko au murit în jurul anului 1124, iar urmașii lor și-au împărțit din nou teritoriul halician. Fărîmițarea feudală amenința să ia proporții din ce în ce mai mari, însă în anii următori, printr-o acțiune dîrză de unificare, cneazul Vladimirko a reușit să-i pună capăt temporar. Acesta a fost nevoit să poarte lupte grele, mai ales cu un nepot al lui Vasilko, cu Ivanko Rostislavici, care, sprijinit de orășenii din Halici, se răzvrătise. A fost însă învins și silit să se refugieze în regiunile din sudul Moldovei.

Dominația cnezatului de Halici nu s-a întins asupra Moldovei decît pe la jumătatea secolului al XII-lea, dar, încă de pe la sfîrșitul secolului precedent, datorită legăturilor comerciale cu regiunile dunărene, cnejii halicieni au început să manifeste tendințe de a supune regiunile de la hotarele sudice ale stăpînirii lor. În această privință, sînt de menționat legăturile întreținute de Vasilko, în ultimele decenii ale secolului al XI-lea, cu cumanii din sudul Moldovei și cu Imperiul bizantin, precum și planurile sale în vederea ocupării temei Paristrion, probabil în vremea răscoalei populației locale împotriva stăpînirii bizantine [2].

După moartea lui Vladimirko, în timpul urmașului său Iaroslav Osmomîslî (1152—1187), Haliciul a ajuns o mare putere. Autorul fragmentului epic cunoscut sub numele de *Cîntec despre oastea lui Igor* îi adresează cuvintele: « Tu, Iaroslave Osmomîsle, stai sus pe auritul tău tron, după ce ai închis munții ungurești cu oștile tale de fier, după ce ai tăiat calea regelui (maghiar), după ce ai închis porțile Dunării și ai pus judecătorii tăi la Dunăre » [3]. Din acest pasaj rezultă că, în a doua jumătate a secolului al XII-lea, autoritatea cnejilor halicieni se întinsese spre sud pînă la malurile marelui fluviu și că dregătorii cneazului Iaroslav își exercitau atribuțiile lor în unele puncte de pe teritoriul Moldovei. Unele căpetenii locale vor fi fost atrase, probabil, spre o colaborare cu cnejii din Halici; cete cumane intraseră în relații de dependență politică față de cnezatul de Halici, fiind considerate de cnejii acestuia ca « păgînii lor » *(свои погани)*.

Dominația Haliciului asupra Moldovei este confirmată și de izvoare bizantine. Din analiza unor date păstrate în operele scriitorilor bizantini Nicetas Choniates și Kynnamos [4], se poate trage, de asemenea, concluzia că stăpînirea cnejilor halicieni atingea spre sud granițele Imperiului bizantin.

---

[1] Numele acestora derivă de la unul dintre ele, Cerven.
[2] *Повесть временных лет*, I, p. 182, 201, 483.
[3] *Слово о полку Игореве*, p. 22—23.
[4] N. Choniates, p. 171; I. Kynnamos, p. 260.

Cnejii din Kiev nu au privit cu indiferență această lărgire teritorială a cnezatului de Halici. Cu sprijinul lui Iziaslav Davidovici, cneazul Kievului, Ivanko Rostislavici, vechiul pretendent la tronul Haliciului, a revenit în Moldova și a provocat aici mari tulburări. Cronicile rusești arată că, pe cînd stătea în orașele de la Dunăre, acesta ar fi atacat, în vreme ce navigau pe fluviu, două corăbii și ar fi luat « marfă multă » [1]. În anul 1159, ajutat de un mare număr de cumani și de berladnici — nume sub care trebuie să înțelegem pe locuitorii din sudul Moldovei și, mai ales, pe cei din valea rîului Bîrlad — el a organizat o expediție împotriva unchiului său Iaroslav, însă nu a izbutit să-l detroneze; în timpul asedierii unor orașe din sudul Haliciului, a fost părăsit de aliații săi și s-a văzut nevoit să se refugieze în Imperiul bizantin.

Nu putem ști cît timp s-au menținut în Moldova dregătorii puși de Iaroslav.

Dominația politică a cnejilor de Halici asupra Moldovei nu a însemnat o stăpînire efectivă a ei. În izvoarele rusești se face deosebire între ceea ce însemna « țara rusă », în adevăratul sens al cuvîntului, și teritoriul de la est de Carpați, intrat în sfera de influență a « țării ruse ». Pe la 1174, urmărind să îndepărteze de pe propriul său teritoriu niște cneji ce-i tulburaseră stăpînirea, cneazul Bogoliubski poruncea unuia din aceștia, lui David Rostislavici, să se retragă la Bîrlad, deoarece nu-i mai putea îngădui să stea « în țara rusă ».

Cronicile ruse mai menționează pe « berladnici » și după dispariția lui Ivanko Rostislavici: în anul 1161, berladnicii au atacat și au jefuit Oleșia, înfloritorul port de la gurile Niprului. Asemenea acțiune lovea în interesele marelui cneaz din Kiev, din care cauză oștile lui i-au urmărit și înfrînt în apropiere de o localitate numită Diținn, care nu poate fi alta decît Vicina — menționată în izvoarele medievale uneori sub forma « Ditzina » — situată nu prea departe de drumul urmat de berladnici după jefuirea Oleșiei.

Berladnicii dispuneau de forțe militare însemnate. Ei erau în stare să pună la dispoziția lui Ivanko Rostislavici o oaste de 6000 de oameni. Acest număr de ostași nu se putea aduna numai din regiunea Bîrladului. Exista, deci, în acea vreme, o formațiune politică locală, care cuprindea, probabil, un întins teritoriu din centrul și sudul Moldovei.

Faptul că pe Dunăre navigau corăbii ale cnejilor din Halici încărcate cu mărfuri permite concluzia că era folosit, încă din a doua jumătate a secolului al XII-lea, drumul comercial care lega, prin Moldova, gurile Dunării de orașele haliciene de pe cursul superior al Nistrului. Trebuiau să existe din loc în loc așezări pentru adăpostirea și întreținerea cărăușilor și pentru asigurarea unor măsuri de securitate. Începuturile unor orașe ca Tecuciul, Bîrladul, Vasluiul se pot pune în această vreme.

Pe la începutul secolului al XIII-lea, în părțile sudice ale Moldovei se pomenește o « țară » a brodnicilor. Mai multe documente emise de cancelaria

[1] *Полное собрание русских летописей*, VII, p. 68.

regilor maghiari şi de cea papală, în legătură cu privilegiile acordate cavalerilor teutoni sau cu misiunile catolice trimise în teritoriul de la răsărit de Carpaţi în vederea convertirii la catolicism a cumanilor, menţionează « hotarele brodnicilor » şi o « ţară a brodnicilor » în aceste părţi [1].

Dominaţia Haliciului asupra teritoriului Moldovei a durat pînă în primele decenii ale secolului al XIII-lea. La această dată, profitînd de tulburările provocate de feudalii halicieni după moartea lui Roman Mstislavici (1205), regatul maghiar a încercat să-şi extindă dominaţia asupra teritoriului de la răsărit de Carpaţi. Întărirea temporară a cnezatului de Halici sub Daniil Romanovici (1238—1264) nu a avut urmări asupra Moldovei, din cauza invaziei tătarilor şi a întinderii dominaţiei lor pe teritoriul viitorului stat feudal Moldova.

Dominaţia cnezatului de Halici asupra Moldovei, ca şi aceea a statului kievian, a avut de multe ori caracterul de flux şi reflux: în perioadele de consolidare a puterii politice, ea ajungea pînă la Dunăre, retrăgîndu-se în vreme de anarhie şi lupte interne. Ea a constituit, totuşi, un factor pozitiv în dezvoltarea societăţii din această parte a ţării; asigurînd locuitorilor mai multă linişte, a permis o dezvoltare mai rapidă a raporturilor feudale şi a creat condiţiile necesare consolidării formaţiunilor politice locale. Influenţa culturii şi civilizaţiei Haliciului asupra vieţii feudale din Moldova a fost destul de puternică şi a lăsat urme pînă tîrziu, în secolele XIV—XV.

4. DOBROGEA ÎN TIMPUL STĂPÎNIRII BIZANTINE

În veacurile XI—XIII, teritoriul ţării noastre dintre Dunăre şi Marea Neagră s-a aflat sub stăpînire bizantină. Această stăpînire nu a fost continuă şi nu s-a exercitat decît vremelnic asupra întregului teritoriu dobrogean.

Societatea omenească de pe acest teritoriu nu a avut o existenţă istorică izolată; legături strînse cu regiunile nord-dunărene şi cu cele bizantine de la sudul Dunării au determinat participarea societăţii dobrogene la marile evenimente ale acestor veacuri.

În perioada stăpînirii bizantine, Dobrogea cunoaşte o anumită dezvoltare economică [2]. Datorită producţiei proprii, dar şi poziţiei sale geografice, Dobrogea a cunoscut un intens trafic comercial. Necesitatea de a achiziţiona produsele locale şi cele ale ţinuturilor dunărene şi uşurinţa navigaţiei de-a lungul hotarului pontic, prin gurile Dunării, pe cursul marelui fluviu, au atras aci un mare număr de negustori. Interesul negustorimii europene şi orientale pentru ţinuturile dobrogene se vede din stăruinţa cu care sînt consemnate localităţile şi mai ales porturile dobrogene pe hărţile unor călători arabi, ca Edrisi şi Abulfeda, sau în portulanele negustorilor italieni. Despre Vicina, de pildă,

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 183, 187—188, 228.
[2] Vezi cap. II, p. 18—34 şi III, p. 60—65.

Edrisi scrie în a doua jumătate a veacului al XII-lea că « are mulţi locuitori şi un ţinut fertil. Oraşul are venituri însemnate din comerţul său » [1]. Intensitatea circulaţiei mărfurilor este dovedită şi de tezaurele monetare din veacurile XI—XIII descoperite în Dobrogea. Nivelul traficului comercial e pus în lumină de numărul mare de monede de aur în raport cu cele de bronz şi argint. Cantitatea obiectelor de lux atestă existenţa unei clase feudale, ale cărei necesi-

Fig. 41. — Sigiliul lui Simeon, katepan al temei Paradunavon, prima jumătate a sec. al XI-lea.

tăţi în această direcţie erau satisfăcute de comerţul local şi de tranzit, desfăşurat în aceste părţi. Creşterea e continuă pînă la mijlocul veacului al XII-lea, cînd începe o descreştere lentă. De pe la mijlocul veacului al XI-lea, peste teritoriul Dobrogei au trecut ultimele valuri ale populaţiilor migratoare, ce se îndreptau spre Imperiul bizantin. Din această cauză, aşezările rurale încep să se împuţineze.

Prosperitatea economică a Dobrogei şi poziţia sa geografică de mare însemnătate strategică-militară au determinat interesul Imperiului bizantin pentru această regiune. După cucerirea Bulgariei răsăritene de către Ioan Tzimiskes (969—976) şi a celei apusene de către Vasile al II-lea (976—1025), pentru a se da o organizare politică şi militară mai stabilă regiunilor de curînd cucerite, a fost înfiinţată, o dată cu tema Bulgariei, tema bizantină numită Paradunavon, Paradunavis sau Paristrion (de la παρά 'Ιστρόν — pe lîngă Dunăre). Începuturile acesteia pot fi socotite ca datînd de la sfîrşitul veacului al X-lea, o dată cu întinderea stăpînirii bizantine pînă la Dunăre. Teritoriul acestei teme cuprindea Dobrogea şi o parte a Bulgariei estice, dintre Balcani şi Dunăre. Strategul temei Paristrion — care în izvoare apare cu titlul de « arhon », « katepan » sau « duce » — avea misiunea de a apăra ţinuturile sudice, precum şi litoralul pontic, de la gurile Dunării pînă la sud de oraşul Varna de azi, şi de a împiedica trecerea Dunării de către triburile invadatoare.

[1] Edrisi, *Geografia*, p. 78—79.

Ca orice temă de graniță, tema Paristrion avea un pronunțat caracter militar. Izvoarele vorbesc adesea de numărul mare de fortărețe și așezări întărite de pe cursul inferior al Dunării; strategul temei apare chiar cu titlul de « comandant al fortărețelor ». Aci staționau forțe militare importante, întreținute de populația locală [1].

În prima jumătate a veacului al XI-lea, cu ajutorul forțelor militare locale, armatele bizantine au putut face față situației. În înfrîngerea noului atac rus din 1043, efortul militar al regiunilor din tema Paristrion a fost deosebit de important. Același lucru se poate spune și despre respingerea pustiitoarelor invazii pecenege din 1034, 1035 și 1036. Invazia pecenegă din 1048 nu a mai putut fi însă respinsă cu promptitudine; ea a declanșat războiul dintre anii 1048—1054, ultimul în care bizantinii, pînă la Alexie Comnenul, au mai putut obține o victorie clară. După această dată — în absența forțelor imperiale — importanța forțelor militare locale a crescut mereu.

Datorită numărului mare de fortărețe și de orașe comerciale existente, strategul temei Paristrion nu apare denumit în izvoare ca atare, ci «arhon», « katepan », sau « dux » al orașelor de lîngă Dunăre [2]. Tot de aceea forțele social-politice care tindeau spre autonomie au devenit atît de puternice în veacul al XI-lea. Criza dominației bizantine la Dunărea de jos a fost determinată într-o anumită măsură de aceste tendințe.

Fenomenul istoric la care ne referim se explică în primul rînd prin transformările interioare care se petrec în acest timp în statul bizantin. Începînd din vremea domniei lui Constantin al IX-lea Monomahul (1042—1055) — îndeosebi după insurecția militară condusă de Leon Tornikios (1047) — guvernarea Bizanțului a fost preluată de facțiunea « senatorială » a aristocrației, ostilă celei militare din provincie. Politica acestei facțiuni a distrus în cea mai mare măsură sistemul tradițional de apărare, bazat pe obligațiile militare ale stratioților și ale obștilor țărănești; prin aservirea obștilor țărănești și nimicirea proprietății stratiotice, s-au deschis, în fapt, granițele imperiului, punîndu-se în gravă primejdie securitatea populațiilor din regiunile de frontieră mai amenințate. Încercarea de a înrola pe « barbari » în armata bizantină s-a dovedit de la început infructuoasă. În acest fel, soluția de căpetenie a rămas mobilizarea mijloacelor locale. Din această cauză, tendințele de autonomie ale regiunilor paristriene s-au accentuat și mai mult, iar cînd Constantinopolul, la începutul celui de-al 8-lea deceniu, nu a mai putut acorda nici un ajutor, s-au desprins pur și simplu de imperiu.

Războiul dintre bizantini și pecenegi din anii 1048—1054 a pus în lumină gravitatea situației de la frontiera dunăreană. Intervenind în lupta pentru putere dintre căpeteniile pecenege Kegenes și Tyrach, colonizînd triburile conduse de primul în Dobrogea și încorporîndu-le în armată, Bizanțul a transformat aceste

[1] M. Attaliates, p. 204.
[2] Kedrenos-Skylitzes, II, p. 555, 585; M. Attaliates, p. 97.

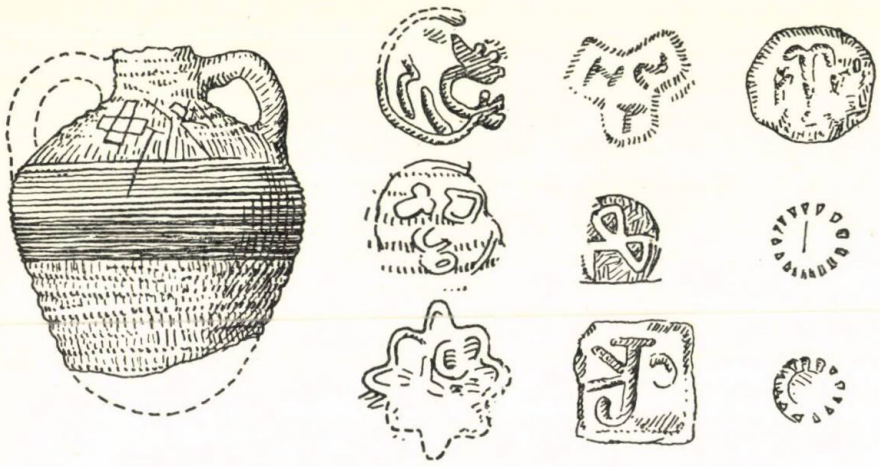

Fig. 42. — Amforă sferoidală de proveniență bizantină și ștampile de pe amfore de la Garvăn.

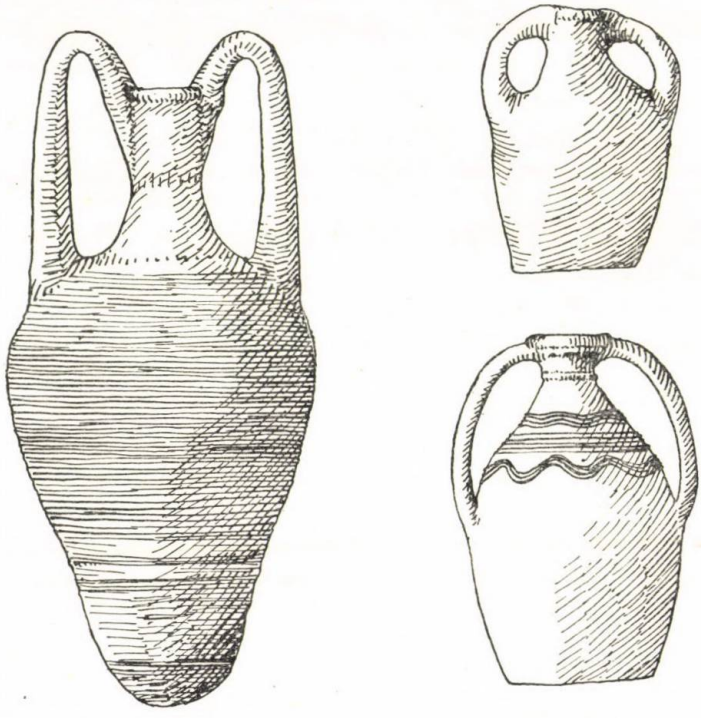

Fig. 43. — Amforă și ulcioare de la Garvăn, sec. XI—XII.

teritorii în teatrul unor pustiitoare lupte, care au slăbit şi mai mult imperiul. Misiunea încredinţată de imperiu lui Kegenes — cu care se inaugura o nouă politică bizantină, « de a păzi cu străşnicie malurile Dunării » [1] — s-a dovedit a fi numai în parte eficace, deoarece respingerea invaziilor dinspre nord a asigurat o linişte de scurtă durată. În timpul domniei împăratului Isac Comnenul (1054—1059), pecenegii au reluat ofensiva, fiind însă învinşi de uzi, care au năvălit, în 1067, şi au jefuit Paristrionul. În aceste condiţii, nesiguranţa teritoriilor de la frontiera dunăreană tindea să devină permanentă.

Pe de altă parte, instituirea de către împăratul Mihail al VII-lea (1071—1078) a monopolului de stat asupra grîului, pe care autorităţile imperiale îl vindeau apoi cu preţ de speculă, precum şi încetarea plăţii subsidiilor financiare, au creat o stare de nemulţumire atît de mare în regiunile paristriene, încît locuitorii oraşelor dunărene au hotărît să se desprindă de imperiu; « ... s-au gîndit la răscoală şi au trimis solii pecenegilor... » [2]. Dregătorul imperial însărcinat cu înăbuşirea răscoalei a trecut de partea răsculaţilor şi a recunoscut starea de fapt.

Formaţiunile politice autonome s-au organizat în jurul principalelor oraşe; izvoarele au păstrat chiar numele căpeteniilor locale din fruntea lor: Tatos, numit şi Chalis, Sestlav şi Satza, unul stăpînind Dîrstorul, ceilalţi Vicina şi alte oraşe [3]. Timp de două decenii, ei au reprezentat, la Dunărea de jos, singura autoritate de stat constituită. La mijlocul deceniului 9, ca să poată trece Dunărea pentru a prăda provinciile bizantine, cumanii au trebuit să capete învoirea celor trei căpetenii.

Bizanţul nu a izbutit să învingă decît cu multă greutate rezistenţa paristriană, în urma războiului din 1088-1091 — purtat de bizantini aliaţi cu cumanii, împotriva coaliţiei pecenego-paristriene — care a avut drept urmare restabilirea dominaţiei bizantine în părţile Dunării de jos.

Desfăşurarea războiului a arătat, însă, că în aceste regiuni se dezvoltase o situaţie nouă de care Bizanţul trebuia să ţină seama în viitor. Oraşele paristriene dispuneau de forţe militare puternice şi erau în stare să desfăşoare cu iscusinţă operaţiile militare. Atît evenimentele dintre 1088 şi 1091, cît şi cele ulterioare, au arătat că există o legătură strînsă între cele două maluri ale Dunării. Din această cauză, Bizanţul nu şi-a putut restabili dominaţia decît prin alianţa cu triburile nomade, care, în timpul războiului, au pustiit teritoriul dobrogean.

Marea ofensivă bizantină din 1088, condusă de Alexie Comnenul (1081—1118) — concepută ca o vastă operaţie militară bazată pe cooperarea armatei de uscat şi a flotelor maritimă şi fluvială — a avut la început numai eşecuri.

---

[1] Kedrenos-Skylitzes, II, p. 585.
[2] M. Attaliates, p. 205.
[3] Ana Comnena, *Alexiada*, cartea a VI-a, p. 323.

Bizantinii nu au izbutit, după un lung asediu, să cucerească Dîrstorul şi în retragere au suferit din partea pecenegilor şi a căpeteniilor dobrogene o înfrîngere zdrobitoare. Abia după ce forţele dobrogene au pătruns în Balcani, depărtîndu-se de bazele lor, bizantinii, sprijiniţi de cumani, au izbutit să obţină victoria. În aceste împrejurări, formaţiunile politice din Dobrogea au fost silite să accepte din nou — în anumite condiţii — dominaţia bizantină.

Timp de un veac şi mai bine — de la sfîrşitul veacului al XI-lea pînă la începutul veacului al XIII-lea — dominaţia bizantină în Dobrogea a fost relativ stabilă. Ea se menţine, în veacul al XII-lea, sub forma sistemului inaugurat de Comneni şi care, la Dunărea de jos, se exprimă prin existenţa autonomiilor orăşeneşti, a imunităţilor cu caracter feudal acordate unor căpetenii, a lărgirii autorităţii bisericeşti locale.

Dezvoltarea unor oraşe, ca Vicina — care avea o organizare autonomă — acordarea de privilegii unor episcopii, ca cea de Dîrstor şi apoi de Vicina, rolul unor căpetenii locale asupra cărora autoritatea de stat exercita numai un control relativ, toate acestea învederează procesul fărîmiţării feudale, care a dus la acordarea din partea puterii imperiale a unor concesii din ce în ce mai largi forţelor social-politice locale. Cu ajutorul acestora s-au putut rezolva unele situaţii militare grele. Împreună cu aceste forţe locale, a putut Ioan Comnenul (1118—1143) să distrugă puterea pecenegilor. În politica sa, în ce priveşte frontiera de nord, Manuel Comnenul (1143—1180) a fost preocupat, mai ales, de problema raporturilor cu Ungaria. Cu aceleaşi mijloace ca şi înaintaşul său, el izgoneşte, în 1148, pe cumanii care pătrunseseră în regiunile dunărene şi dobrogene din Paristrion.

Capacitatea acestor regiuni de a furniza imperiului forţe militare importante reiese clar din ordinul dat de Manuel Comnenul lui Leon Vatatzes de a întreprinde un atac împotriva Ungariei dinspre Dunăre, prin mobilizarea unei mari mulţimi de romîni din ţinuturile de lîngă Pontul Euxin [1], adică din Dobrogea, ceea ce indică într-o anumită măsură şi componenţa etnică a Dobrogei în veacul al XII-lea. Cu toate acestea, dominaţia bizantină nu a izbutit să asigure deplina linişte în ţinuturile dobrogene. În timpul în care dominaţia Haliciului se întindea pînă la gurile Dunării, au avut loc adesea lupte în aceste regiuni, ca, de pildă, între 1159 şi 1174, cu participarea forţelor dobrogene, sprijinite de statul bizantin.

Este probabil că la lupta pentru eliberarea Bulgariei şi la întemeierea celui de-al doilea ţarat să fi participat şi locuitori din Dobrogea.

Răscoala bulgarilor şi vlahilor din 1185—1186 şi eliberarea Bulgariei nu au înlăturat, însă, de la început, stăpînirea bizantină din Dobrogea. Un deceniu şi jumătate flota bizantină — care continua să controleze hotarul pontic — a asigurat încă dominaţia bizantină între Dunăre şi mare. Abia după 1201, cînd

[1] I. Kynnamos, VI, p. 260.

Pl. IV. — Ceramică smălțuită de proveniență bizantină, de la Garvăn, sec. XI—XII.

a fost cucerit oraşul Varna, o dată cu progresele celui de-al doilea ţarat bulgar, s-a putut instaura stăpînirea acestuia în Dobrogea, înlăturată apoi de invazia tătarilor.

5. FEUDALISMUL TIMPURIU ÎNTRE CARPAŢI ŞI DUNĂRE ÎN SECOLUL AL XII-LEA ŞI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA

Dominaţia cumanilor pe o bună parte a teritoriului ţării noastre în secolul al XII-lea şi în prima jumătate a secolului următor, deşi a constituit o frînă în calea dezvoltării firești a societăţii băştinaşe, nu a putut împiedica prefacerile cu caracter feudal constatate încă din secolul al X-lea, aceasta cu atît mai mult cu cît asemenea prefaceri se înregistrează chiar şi în sînul societăţii cumane; o parte a cumanilor încep să părăsească viaţa nomadă şi pastorală, trecînd la o viaţă sedentară şi agricolă, mai ales în regiunile de şes.

Dezvoltarea feudalismului în secolul al XII-lea

În această vreme, cumanii au reuşit să-şi întindă dominaţia peste un teritoriu foarte vast. Contemporanii caracterizează teritoriul stăpînit de cumani ca fiind foarte mare şi întins, cuprinzînd ţinuturile de la Ural pînă la Dunăre. Dominaţia asupra acestui imens teritoriu nu trebuie înţeleasă însă ca o stăpînire efectivă, organizată din punct de vedere politic-administrativ, de o putere centrală. Întrucît cumanii — popor de stepă — nu erau în stare să organizeze o asemenea stăpînire, teritoriile periferice se bucurau de o relativă autonomie. De aceea, contemporanii cunoşteau existenţa a două Cumanii: Cumania Albă, alcătuită din teritoriile răsăritene, dintre Ural şi Nipru, unde se găsea şi centrul politic, şi Cumania Neagră, nume sub care erau cunoscute teritoriile periferice. La popoarele turcice era obiceiul de a se da capitalei atributul *alb* şi, prin extindere, şi teritoriului unde se găsea aceasta, iar, prin contrast, atributul *negru* teritoriilor mărginaşe, supuse mai tîrziu şi care se bucurau de o oarecare autonomie faţă de centrul stăpînirii.

Amintirea întinderii Cumaniei Negre asupra teritoriului Moldovei şi Ţării Romîneşti s-a păstrat multă vreme. Chiar şi în secolul al XV-lea, cronicarului Thuróczi îi era cunoscută Cumania Neagră, pe care o situează pe teritoriul Moldovei, iar într-o diplomă a regelui Sigismund de Luxemburg, din anul 1435, se spune că teritoriul locuit odinioară de cumanii negri, iar acum de romîni — numit în document Cumania — se întindea la răsărit de rîul Olt, între Carpaţi şi Dunăre, cuprinzînd o parte a Ţării Romîneşti şi a Moldovei.

Cumania Neagră cuprindea, deci, partea sudică a Moldovei şi Ţara Romînească de la răsărit de Olt. În momentele de maximă expansiune spre apus, pe la sfîrşitul secolului al XII-lea, cumanii au trecut şi la dreapta Oltului, în

Cîmpia Olteană, amintirea acestei dominații păstrîndu-se în Vadul Cumanilor *(Cumanski Brod)*.

În timpul dominației cumane, romînii participă alături de cumani la unele evenimente de seamă, cum sînt luptele pe care bulgarii și vlahii din Peninsula Balcanică le-au purtat contra Imperiului bizantin, la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul celui următor.

La sfîrșitul anului 1185 sau la începutul celui următor, din cauza fiscalității excesive, în nordul Bulgariei a izbucnit o răscoală a maselor populare, sub conducerea unor mici nobili, frații Petru și Asan, împotriva Imperiului bizantin. Mișcarea a căpătat forță și amploare datorită participării păturilor largi ale țărănimii și orășenimii exploatate de bizantini. După o luptă zadarnică timp de doi ani împotriva acestei puternice mișcări, împăratul bizantin Isac Anghelos a fost nevoit să recunoască independența statului Asăneștilor. După alungarea stăpînirii bizantine, elementele feudale balcanice izbutesc să culeagă roadele acestei victorii, organizînd noul stat pe baze feudale. Această victorie se datorește atît luptei maselor populare din Peninsula Balcanică (din munții Haemus mai ales), cît și ajutorului dat de romînii și cumanii din nordul Dunării, în toate momentele importante ale desfășurării acestui eveniment istoric.

Cronicarul bizantin Nicetas Choniates — martor ocular și, deci, un izvor cît se poate de veridic cu privire la aceste evenimente — pomenește în repetate rînduri de ajutorul pe care conducătorii răscoalei antibizantine, Petru și Asan, apoi urmașul lor, Ioniță (Kaloian), l-au obținut de la căpeteniile din nordul Dunării. Încă de la începutul răscoalei, Petru și Asan « s-au repezit spre Dunăre și, trecînd-o cu luntrile, s-au dus la vecinii lor cumanii ». Tot la nordul Dunării, a găsit ajutor, în 1187, Asan, amenințat de o nouă armată bizantină; la cererea lui, au venit conducători de la nord de Dunăre, « cu totul hotărîți să dea împărăției Romeilor cea mai puternică lovitură și să impună domnia vlahilor și a bulgarilor, precum a fost odinioară » [1].

Dacă în ce privește pe cumani și căpeteniile lor, istoricii au fost și sînt de acord că erau cei din nordul Dunării, din sudul Moldovei și din Cîmpia Romînă, în legătură cu romînii s-au emis diferite ipoteze cu privire la regiunea unde trebuie localizați, anume în sudul sau în nordul Dunării. Aceleași izvoare bizantine ne ajută la lămurirea acestei probleme. Povestind fuga lui Andronic Comnenul, la 1164, Nicetas Choniates spune că a fost prins de niște romîni pe cînd se îndrepta spre hotarele Haliciului [2]. Cum dominația cnezatului de Halici se întindea în acea vreme și în Moldova, este cît se poate de verosimil ca acești romîni să fi locuit în sudul Moldovei sau în răsăritul Munteniei.

---

[1] N. Choniates, *Historia, De Isaccio Angelo*, I, p. 489—491.
[2] Idem, *Historia, De Manuele Comneno*, IV, p. 171.

Pe romînii din aceste părți nord-dunărene îi cunoaște și doctorul (vardapetul) armean Vardan, ca locuind în vecinătatea rușilor, în a doua jumătate a secolului al XII-lea [1].

Despre romînii de la Dunărea de jos este vorba și în relatarea istoricului bizantin Ioan Kynnamos, care spune că, în armata împăratului Manuel Comnenul, ce se pregătea să atace pe maghiari dinspre răsărit, în anul 1166, se găsea și « un mare număr de romîni, despre care se spune că ar fi vechi coloni din Italia » [2].

Această mulțime de romîni din oastea împăratului bizantin era adunată, organizată și condusă la luptă de căpeteniile ei proprii. Aceste căpetenii nu puteau fi decît feudalii romîni care, sub dominația cumanilor, își putuseră păstra situația privilegiată, datorită colaborării lor cu căpeteniile cumane. Dintre acești feudali romîni vor fi fost și conducătorii cetelor de romîni de la nordul Dunării, care participă în repetate rînduri alături de cumanii din aceleași părți, la lupta antibizantină a bulgarilor și vlahilor balcanici.

Conducătorii feudali romîni și-au putut păstra nu numai situația lor sub dominația mai mult nominală a cumanilor, dar și-au menținut chiar și organizațiile lor politice.

Situația politică și militară a acestor formațiuni la sfîrșitul veacului al XII-lea și la începutul celui următor poate fi înțeleasă și din faptul că, în luptele pe care Ioniță (1197—1207) le poartă cu bizantinii și apoi cu cruciații, romînii și cumanii sînt pomeniți totdeauna cu rol principal, nu numai la 1199, cînd se precizează în chip limpede acest lucru, dar și cu celelalte prilejuri.

Asimilarea cumanilor în mediul băștinaș, încă de pe la mijlocul secolului al XII-lea, poate fi constatată cu probabilitate din episodul petrecut în 1148, cînd împăratul bizantin Manuel Comnenul atacă pe cumani și cînd un conducător al acestora, Lazar, ce cade în luptă, era creștin [3]. Lazar poate fi un reprezentant al populației băștinașe de la nordul Dunării sau un conducător creștinat sub influența acesteia.

Cumania Neagră reprezentînd părțile periferice ale stăpînirii cumane, elementul cuman — puțin numeros încă din timpul extinderii dominației cumane în aceste părți — nu putea fi întărit și împrospătat mereu, mai ales că dominația cnezatului de Halici în Moldova constituia o piedică în contactul direct dintre diferitele triburi cumane.

În această situație, cumanii se asimilează și mai grabnic în societatea băștinașă, chiar dacă, din punct de vedere politic, ei mai constituie încă elementul dominant.

---

[1] Vardan, *Geographia*, în *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*, II, p. 451—452.

[2] I. Kynnamos, VI, p. 260.

[3] *Ibidem*, III, p. 95.

Dezvoltarea feudalismului în prima jumătate a secolului al XIII-lea

Cînd puternicul stat al Asăneştilor manifestă semne de slăbire sub Asan Borilă (1207—1218), urmaşul lui Ioniţă, căpeteniile feudale încearcă să-şi cîştige autonomia, să se elibereze de sub această stăpînire. Este cît se poate de semnificativ episodul petrecut în anul 1210, relatat destul de succint, dar totuşi îndeajuns de explicit, de un act al regelui Ungariei Bela al IV-lea, din 1250. Confirmînd o danie a regelui Andrei al II-lea făcută lui Ioachim, comitele de Sibiu, între meritele vrednice de răsplată ale acestuia se pomenesc şi vitejiile săvîrşite în anul 1210, cînd, cu o armată formată din saşi, romîni, secui şi pecenegi, a fost trimis în ajutorul lui Asan Borilă « împotriva necredincioşilor săi de la Vidin ». În drum spre Vidin, armata comitelui Ioachim a fost atacată de « trei conducători din Cumania », dintre care doi au fost ucişi iar al treilea a fost trimis legat la rege. Ajungînd la Vidin, comitele sibian a trebuit să dea o luptă grea, în care el a fost rănit şi mai mulţi ostaşi ai săi omorîţi. Răsculaţii fiind învinşi, cetatea Vidinului a fost redată lui Asan Borilă [1]. Actul dezvăluie o puternică mişcare centrifugă a căpeteniilor feudale din sudul Dunării faţă de puterea centrală, reprezentată de ţarul Asan Borilă, mişcare cu care se solidarizează şi feudalii din nordul fluviului, din Cumania. Trebuie subliniat faptul că actul care pomeneşte acest episod nu spune că acele căpetenii care au încercat să se opună armatei comitelui Ioachim erau cumane, ci din teritoriul cunoscut sub numele de Cumania; aceasta înseamnă că ele puteau să fie căpeteniile populaţiei băştinaşe din Cumania, din apropierea Oltului, căci pe valea acestui rîu a trecut, probabil, armata pornită din sudul Transilvaniei. Deşi numele căpeteniei prinse este cuman, Karas, acest lucru nu impune cu necesitate şi apartenenţa sa etnică cumană, cunoscut fiind faptul că romînii, îndeosebi clasa dominantă, au împrumutat deseori nume de la stăpînitori, ca de ex. Talabă, Toxabă şi chiar Basarabă. Încercarea lor de a se opune armatei comitelui Ioachim dovedeşte că aceste căpetenii erau destul de puternice, că şi ele se luptau pentru autonomia locală, că stadiul de dezvoltare a relaţiilor feudale între Carpaţi şi Dunăre era apreciabil.

Tendinţele de autonomie ale conducătorilor de la nordul Dunării nu au putut fi însă realizate deocamdată, din cauza coaliţiei dintre regele Ungariei şi ţarul bulgar, care au înfrînt împotrivirea feudalilor nord şi sud-dunăreni.

Dezvoltarea puterii feudalilor dintre Carpaţi şi Dunăre a fost stînjenită nu numai de dominaţia cumană, ci şi de tendinţele de stăpînire manifestate de regele Ungariei. Acesta încredinţează cavalerilor teutoni, colonizaţi la 1211 în Ţara Bîrsei, misiunea de a deschide drumul expansiunii statului feudal maghiar şi catolicismului la răsărit şi sud de Carpaţi (*ultra montes nivium*, cum se spune în actul de confirmare a daniei, din 1222). În diploma regelui Andrei al II-lea din 1222, se precizează care erau ţinuturile « de dincolo de munţi » asupra cărora

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 338—339.

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR" Bucureşti

teutonii îşi puteau extinde dominaţia: înspre răsărit, pînă la hotarele brodnicilor, deci în Moldova sudică pînă la Siret, iar înspre sud, pe o linie ce unea apa Bîrsei cu Dunărea, deci cu aproximaţie pînă pe Ialomiţa sau Dîmboviţa [1].

Cavalerii teutoni au trecut, într-adevăr, la sud şi est de Carpaţi, unde au întemeiat « cetăţi puternice » (ale căror urme nu au fost însă descoperite), au ocupat unele teritorii, în urma luptelor purtate cu cumanii « nu cu puţină primejdie », suferind pierderi însemnate în bunuri şi oameni [2]. Planurile cavalerilor teutoni au stîrnit invidia marilor feudali maghiari, laici şi clerici. Aceştia rîvneau teritoriile cucerite de teutoni, care nu se arătau dispuşi să le cedeze regelui, ci urmăreau să le stăpînească singuri, ca pe o ţară autonomă.

După alungarea teutonilor (1225), regele Ungariei şi nobilimea feudală maghiară au căutat să-şi întindă ei înşişi stăpînirea asupra teritoriilor « de dincolo de munţi », cucerind o cetate pe care cavalerii o ridicaseră cu multă trudă şi cheltuieli. Aceste succese s-au concretizat în atragerea la catolicism a unor feudali locali şi în întemeierea episcopiei Cumaniei, în părţile răsăritene ale Ţării Romîneşti şi în cele sudice ale Moldovei.

În părţile apusene ale Ţării Romîneşti şi cele sudice ale Banatului, cu scopul de a avea un punct de sprijin în politica sa balcanică, statul maghiar a organizat banatul de Severin, care cuprindea sudul Banatului, « ţara Severinului » *(terra Zeurini)*, din jurul cetăţii cu acelaşi nume. Pomenirea celui dintîi ban de Severin e din anul 1233, dar organizaţia condusă de el este mai veche, fiind înfiinţată la 1230, ca urmare a războiului dintre principele Bela şi Ioan Asan al II-lea. Organizat pe locul unor vechi formaţiuni politice băştinaşe, a unei vechi « ţări » romîneşti, banatul de Severin şi-a putut păstra o situaţie aparte, bucurîndu-se de o semi-autonomie în cadrul regatului feudal maghiar, în tot timpul evului mediu.

Asupra restului teritoriului de la sud de Carpaţi, regele Ungariei şi nobilimea au fost nevoiţi să se mulţumească deocamdată cu planuri de viitor. Înfăptuirea acestor planuri a fost urmărită pe căi diferite de regalitatea maghiară. Mai întîi au fost atraşi la religia catolică unii feudali. Căpeteniilor care au acceptat să colaboreze cu regalitatea maghiară le-au fost confirmate teritoriile uzurpate obştilor săteşti. Unii cumani au fost convertiţi cu sila la catolicism, de către cavalerii teutoni, pe la 1224, în urma înfrîngerii suferite [3]. Alţii au fost atraşi la catolicism prin făgăduieli îmbietoare de călugării dominicani şi prin intervenţia directă a principelui moştenitor Bela. Este cît se poate de semnificativ că cei dintîi care au primit catolicismul, în 1227, au fost unii nobili şi fruntaşi cumani, apoi chiar un principe cuman cu numele Bortz [4]. Pentru aceştia, îmbrăţişarea

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 182—183.
[2] *Ibidem*, p. 214—216.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, p. 228.

creştinismului însemna cîştigarea unui sprijin puternic în scopul întăririi dominaţiei lor de clasă, a stăpînirii de moşii şi a exploatării supuşilor lor. De aceea, feudalii trecuţi la catolicism nu întîrzie să-şi silească supuşii să se creştineze şi ei, căci creştinismul, mai mult decît şamanismul, vechea religie cumană, învaţă la supunere şi la acceptarea exploatării de către clasa dominantă, biserică şi statul feudal. Răsplata nu a întîrziat nici ea, deoarece regele Andrei al II-lea şi asociatul său la domnie, Bela, printr-o diplomă solemnă din 1227, au dăruit nobilimii convertite la catolicism libertăţi şi scutiri şi i-au întărit dreptul de stăpînire asupra pămîntului. Aceste privilegii au fost recunoscute şi de papalitate, care a luat sub ocrotirea sa pe toţi cei creştinaţi, împreună cu bunurile lor. De aceleaşi privilegii se bucurau şi biserica şi clerul catolic, înzestrate cu întinse moşii şi cu dreptul de a aduna dijmele bisericeşti [1].

Studierea actelor privitoare la catolicizarea unei părţi a populaţiei din Cumania permite unele concluzii preţioase în ce priveşte starea societăţii dintre Carpaţi şi Dunăre, de pe teritoriul « Cumaniei Negre », în prima jumătate a secolului al XIII-lea. Sub influenţa populaţiei băştinaşe, societatea cumană era în plină prefacere, pe calea feudalizării. De la viaţa nomadă sau seminomadă, cumanii trec la viaţa sedentară, îşi construiesc case, întemeiază aşezări stabile, sate şi oraşe *(villae et civitates)*; se întăreşte pătura dominantă feudală, de nobili *(nobiles)*, care aveau numeroşi supuşi *(subditi)*, pe care-i exploatau; aceşti nobili stăpîneau moşii, ca şi feudalii din regatul Ungariei, recunoscîndu-li-se printr-o « bulă de aur », din 1227, privilegii feudale largi, asemănătoare cu imunităţile feudale, asigurîndu-li-se întreaga autoritate fiscală, administrativă şi judecătorească asupra supuşilor de pe aceste moşii. Nu este, deci, surprinzătoare şi nici inexplicabilă colaborarea acestor feudali cu statul maghiar, dispus să le asigure condiţii de dezvoltare pe drumul feudalismului, cum nu puteau nădăjdui sub stăpînirea cavalerilor teutoni.

În cadrul acestei suzeranităţi nominale a regatului feudal maghiar, formaţiunile politice dintre Carpaţi şi Dunăre, cnezatele şi voievodatele, au reuşit să-şi păstreze o largă autonomie.

Documentele contemporane adeveresc, fără putinţă de tăgadă, existenţa unor asemenea formaţiuni politice ale băştinaşilor, atît pe teritoriul Moldovei, cît şi pe cel al Ţării Romîneşti. În legătură cu întinderea stăpînirii cavalerilor teutoni este pomenită de mai multe ori « ţara brodnicilor » *(terra Brodnic)*, o uniune de obşti din sudul Moldovei. Populaţia romînească e pomenită în aceleaşi părţi unde e localizată ţara brodnicilor şi în răsăritul viitoarei Ţări Romîneşti în chip explicit într-o bulă papală din anul 1234. Aceşti romîni *(Walati)*, creştini ortodocşi, dispreţuind autoritatea episcopului catolic din acele părţi, recunoşteau autoritatea unor episcopi de rit grec; « iar unii, atît

---

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 235—236. Cuprinsul acestui important document nu este cunoscut decît dintr-o bulă papală din 1229.

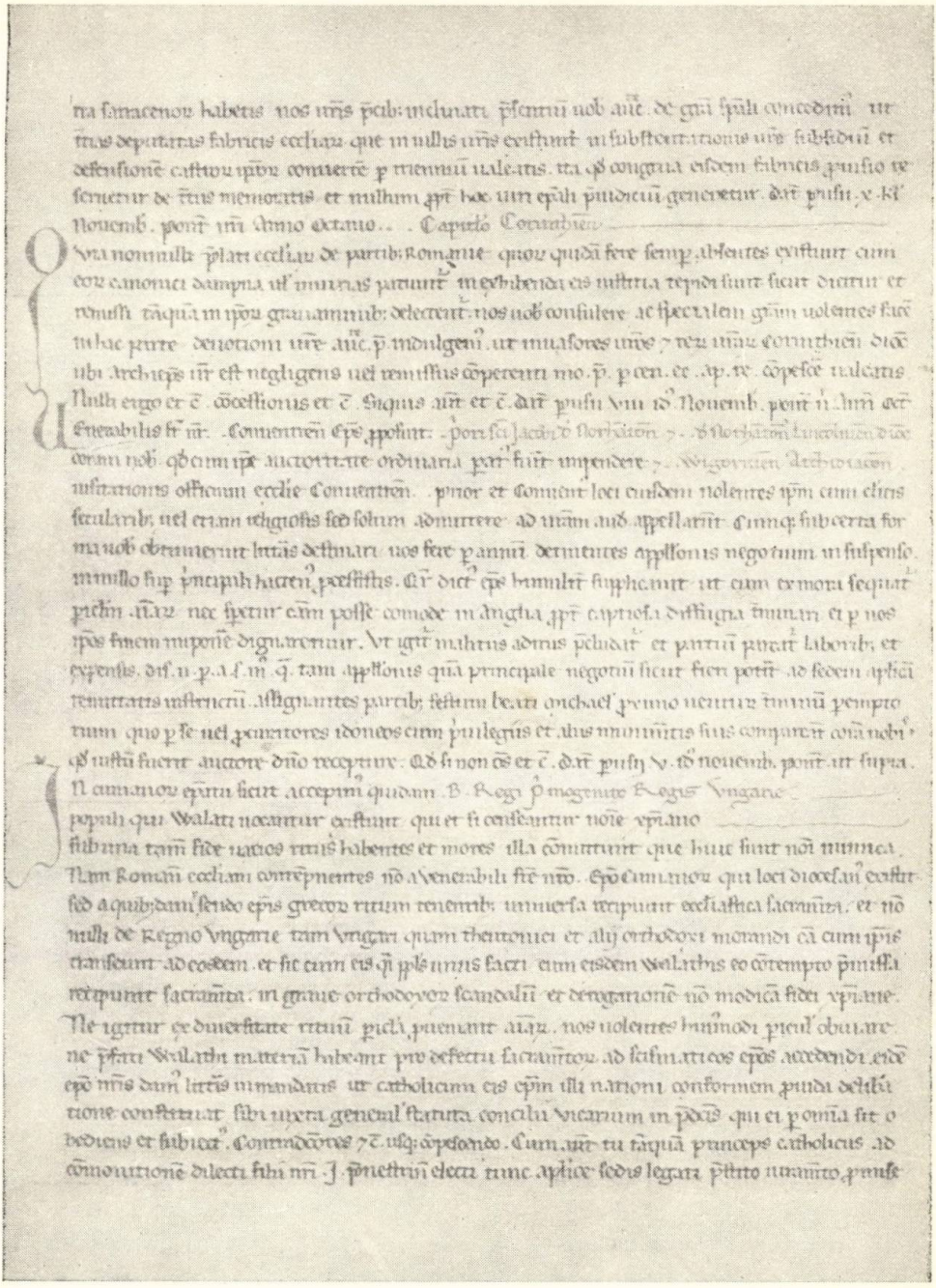

Fig. 44. — Fragment din bula papală din anul 1234, în care sînt amintiţi romînii (Walathi).

unguri, cît şi teutoni, împreună cu alţi dreptcredincioşi (catolici) din regatul Ungariei, trec la dînşii, ca să locuiască acolo şi astfel, alcătuind un singur popor cu pomeniţii romîni», au părăsit credinţa catolică şi au îmbrăţişat religia ortodoxă; papa cerea principelui Bela să rînduiască un episcop catolic pentru romîni şi să-i silească să se convertească la catolicism şi să dea dijme bisericeşti [1].

Din acest document rezultă că în sudul Moldovei şi în răsăritul Ţării Romîneşti exista o populaţie romînească foarte numeroasă, de rit ortodox, aflată într-un stadiu înaintat de dezvoltare, asemănător cu al ungurilor şi saşilor din Transilvania, căci altfel cei trecuţi peste Carpaţi nu s-ar fi amestecat cu ei; această populaţie romînească avea o mare putere de asimilare, datorită nu numai superiorităţii sale numerice, dar şi stadiului de dezvoltare social-economică şi politică.

Stadiul de dezvoltare a societăţii romîneşti dintre Carpaţi şi Dunăre rezultă în mod concludent din cunoscuta «diplomă a ioaniţilor», acordată de regele Bela al IV-lea călugărilor ioaniţi sau ospitalieri, în anul 1247, în vederea aşezării lor în aceste părţi. Deşi diploma e emisă cu şase ani după năvălirea tătarilor, cuprinsul ei reflectă, fără nici o îndoială, o situaţie existentă şi înainte de acest eveniment, căci năvălirea mongolă din 1241, datorită caracterului ei distrugător, nu a facilitat dezvoltarea societăţii, ci, dimpotrivă, a împiedicat-o într-o mare măsură. De altminteri, se spune chiar în diplomă că voievodatele lui Litovoi şi Seneslau sînt lăsate romînilor «aşa cum le-au stăpînit aceştia şi pînă acum».

Din cuprinsul diplomei ioaniţilor constatăm, încă înainte de 1241, un nivel ridicat al forţelor de producţie, existenţa a numeroase mori, a semănăturilor, a fîneţelor şi păşunilor pentru vite şi oi — ceea ce atestă ocupaţiile principale ale populaţiei, agricultura, creşterea vitelor şi păstoritul — a pescăriilor naturale şi a heleşteielor amenajate de mîna omului, dovedind îndeletnicirea cu pescuitul a locuitorilor; banii care circulau atestă şi existenţa negoţului în acele părţi. Romînii aveau oastea lor, capabilă să apere, la nevoie, ţara.

Societatea era înaintată pe drumul împărţirii ei în clasele antagoniste caracteristice orînduirii feudale: stăpînii de moşii *(maiores terrae)*, pomeniţi în diplomă, aveau dreptul de apel la judecata regelui, aşa cum aveau şi nobilii din regatul feudal maghiar.

Dezvoltarea feudalismului între Carpaţi şi Dunăre, împărţirea în clase antagoniste, au impus cu necesitate organizarea politică a societăţii. Cele cinci formaţiuni politice: ţara Severinului, cnezatele lui Ioan şi Farcaş, ţările sau voievodatele lui Litovoi şi Seneslau — amintite în diploma ioaniţilor, dar care au existat şi înainte de pomenirea lor documentară — erau mici stătuleţe care se bucurau de o autonomie mai largă sau mai restrînsă în raport cu statul feudal maghiar.

Situaţia reflectată în diploma ioaniţilor din anul 1247 este o dovadă concludentă cu privire la dezvoltarea societăţii feudale romîneşti dintre Carpaţi şi Dunăre în prima jumătate a secolului al XIII-lea.

---

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 275—276.

*

Între dezvoltarea societății de pe cele două versante ale Carpaților asemănarea este destul de mare, fără să meargă pînă la identitate. În Transilvania, feudalismul este mai dezvoltat, manifestîndu-se fenomenul caracteristic al fărîmițării feudale, ca urmare a constituirii marilor domenii nobiliare și bisericești, înzestrate cu largi privilegii de imunitate, datorită întăririi clasei feudale care se opunea puterii centrale, cotropea pămîntul obștilor sătești și aservea populația acestora. Această nobilime manifestă tendințe centrifuge tot mai vădite în cadrul voievodatului transilvănean, cu pronunțate caracteristici proprii, dezvoltate din realitățile locale mai vechi.

Între Carpați și Dunăre, societatea evolua pe același drum al feudalismului, atingînd și aici un stadiu înaintat, cunoscînd împărțirea în clase antagoniste, dintre care cea dominantă reușește să-și constituie moșii feudale, prin uzurparea pămînturilor țărănimii libere din obști, să obțină privilegii de natura imunităților, să formeze organizații politice care luptă neîncetat pentru autonomie, fie în cadrul stăpînirii cumane, fie față de tendințele de dominație ale statului vlaho-bulgar, ale cavalerilor teutoni sau ale statului feudal maghiar.

6. INVAZIA ȘI DOMINAȚIA TĂTARĂ PE TERITORIUL ȚĂRII NOASTRE

Dezvoltarea societății de pe teritoriul patriei noastre, în plin avînt în prima jumătate a secolului al XIII-lea, a primit o grea lovitură în anul 1241, prin marea invazie a tătarilor care s-a abătut asupra popoarelor din sud-estul Europei.

Cuceririle mongole pînă la 1241

La sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul celui următor, tătarii se găseau în faza de trecere de la societatea gentilică la cea feudală. Procesul formării unei nobilimi de stepă, care-și supune masele, se terminase pe la sfîrșitul secolului al XII-lea, o dată cu formarea unor uniuni tribale. Temugin sau Ginghis-han, ales mare han în anul 1206, reușește să dea mongolilor o formă de organizare politică superioară punînd, astfel, bazele imperiului mongol. Mongolii aveau o organizație militară, condusă de noiani, reprezentanți ai nobilimii nomade. Dispunînd de o puternică armată, Ginghis-han a purtat numeroase războaie de pradă, urmărind, în același timp, și scopul de a sili popoarele subjugate la plata tributului.

În 1211 începe cucerirea Chinei, după care sînt cotropite alte țări și popoare din Asia. În anul 1223, pe rîul Kalka, are loc lupta dintre tătari și cnejii ruși, aliați cu cumanii. Datorită dezbinării dintre cnejii ruși și părăsirii luptei de către cumani, pe de o parte, precum și tehnicii de război și disciplinei remarcabile

a armatei tătare, pe de altă parte, mongolii cîştigă o mare biruinţă. Le era deschis, astfel, drumul spre alte regiuni ale Europei.

Cuceririle reîncep în anul 1236, sub conducerea lui Batu şi a lui Subotai — poate cel mai capabil dintre conducătorii militari ai mongolilor. În curs de patru ani au fost cotropite, rînd pe rînd, cnezatele ruseşti, aceasta datorită, în mare măsură, şi certurilor şi dezbinării dintre cneji, care s-au dovedit lipsiţi de înţelegerea gravităţii situaţiei, contribuind astfel la succesele mongolilor. Aceeaşi soartă a avut şi Dest'i Kipciak (Stepa Cumanilor). Cumanii scăpaţi din acest dezastru au luat drumul pribegiei. Unii — sub conducerea căpeteniilor Ionas şi Soronius — au fost primiţi în Imperiul bizantin; alţii, nobili şi ţărani, conduşi de hanul Kotian (Cuten), au fost primiţi şi aşezaţi, cu tot avutul lor — corturi, căruţe şi numeroase cirezi şi turme — în Ungaria, de regele Bela al IV-lea, căruia i-au făgăduit supunere şi adoptarea catolicismului.

Pe la 1236—1237, pe teritoriul uriaş cucerit de mongoli, Batu întemeiază o puternică stăpînire, numită Hoarda de Aur, al cărei centru era chiar în Dest'i Kipciak. Jefuirea regiunilor cucerite şi a altor ţări din Europa a devenit scopul principal al hanilor Hoardei de Aur şi al feudalilor mongoli.

Marea invazie din 1241 în Europa centrală şi de sud-est

După ocuparea, în decembrie 1240, a celui mai important oraş rusesc de atunci, Kievul, şi a întregului cnezat, în ianuarie 1241 sînt cotropite de mongoli Volînia şi Haliciul. Tătarii silesc apoi populaţia din « ţara Bolohov » la colaborare, după cum spune letopiseţul de la mănăstirea Ipatie. Subotai nu întîrzie să-şi concentreze armata — apreciată de contemporani la peste 200 000 de oameni — în Halici, pentru a porni spre noi cuceriri. Împărţiţi în mai multe corpuri de oaste, tătarii încep atacul simultan în direcţii diferite. Ei aplicau un sistem de învăluire a duşmanului, cu scopul de a face imposibilă primirea unor eventuale ajutoare. O armată străbate Polonia, de la răsărit spre apus, în lunile februarie şi martie, trecînd-o prin foc şi sabie de la un capăt la altul.

După ce învinge la Lignitz, la 9 aprilie, armatele de cavaleri poloni, silezieni, moravi şi teutoni, comandate de ducele Henric de Silezia, armatele mongole se despart din nou: unele continuă înaintarea în direcţia apuseană — în urmărirea oştirii lui Venceslav, regele Boemiei, care întîrziase la lupta de la Lignitz — pentru ca apoi să se îndrepte spre sud, traversînd Boemia, spre a ajunge la Buda, către care pornise direct de la Lignitz, traversînd Moravia, o altă armată.

Oastea comandată personal de Batu şi de Subotai se îndreaptă direct spre Ungaria, pe drumul cel mai scurt din Halici, ajungînd la Buda la începutul lunii martie.

Armata a treia, sub comanda lui Kadan, se îndreaptă spre sud-est. După ce devastează partea nordică a Moldovei, pe la sfîrşitul lunii martie, pătrunde, prin nord, în Transilvania, distrugînd tot ce întîlneşte în cale, mai ales aşezările

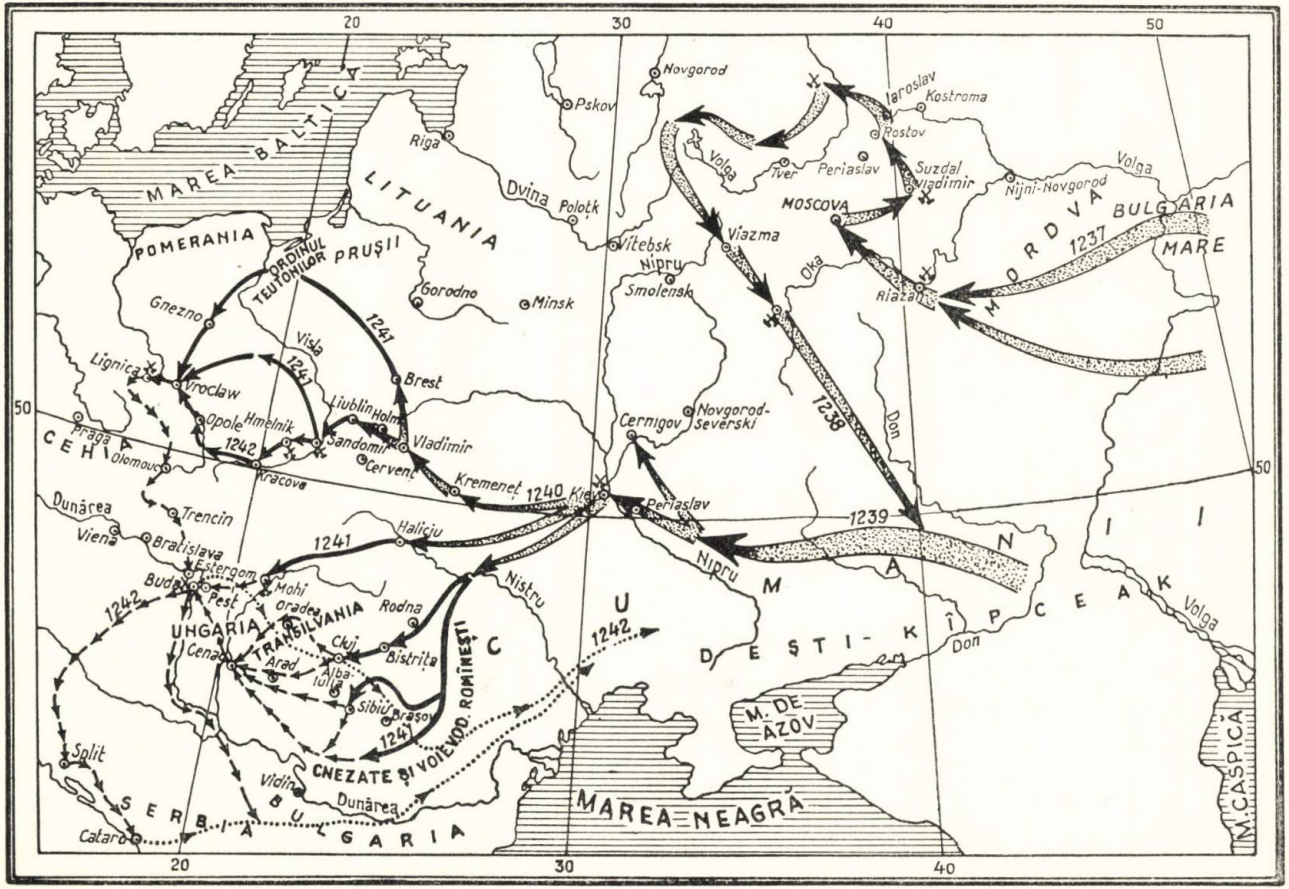

Fig. 45. — Marea invazie tătară în Europa.

mai mari, întărite sau neîntărite: Rodna (31 martie) — după o încercare nereuşită a minerilor de acolo de a li se împotrivi şi care au fost siliţi apoi să-i însoţească şi să le servească drept călăuze — Bistriţa (22 aprilie), Dejul, Clujul, Oradea etc., trecînd apoi în Ungaria, unde se întîlneşte cu celelalte armate sosite acolo.

În sfîrşit, o altă armată se îndreaptă spre sud, pătrunzînd în Moldova, pe care o străbate de la nord la sud. Distrugînd totul în calea lor, învingînd o

Fig. 46. — Invazia tătarilor, gravură din cronica lui Thuróczi, sec. XV.

încercare de împotrivire, tătarii ajung în episcopia cumanilor, în sudul Moldovei, care este devastată cu totul, după mărturia canonicului de la Oradea Rogerius [1].

După un scurt popas în sudul Moldovei, această armată străbate prin pasul Oituzului, pentru a pătrunde în Transilvania. Potrivit unei informaţii a cronicarilor Ioan de Ypres şi Marino Sanudo cel Bătrîn, romînii şi secuii au întărit paza trecătorilor carpatice, încercînd să oprească armata tătară [2]. Încercarea nereuşind, tătarii pătrund în Transilvania, învinge pe saşi şi înaintează în Ţara Bîrsei, ocupînd Braşovul (31 martie). După o ciocnire cu armata voievodului Transilvaniei, care a încercat şi el, fără succes, să li se opună, tătarii îşi continuă înaintarea, devastînd ţinuturi şi ocupînd cetăţile şi oraşele întîlnite în cale: Sibiul (11 aprilie), Alba Iulia, Sebeşul, Orăştia, Aradul etc., pentru a trece apoi Tisa şi a se îndrepta spre Buda.

---

[1] Rogerius, *Carmen miserabile*, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 563—564.
[2] Gombos A., *Catalogus fontium historiae Hungariae*, II, p. 1332, 1558.

Din această armată se desprinde o coloană care trece munții pe drumul « romînilor negri » *(Karaoulag)*. Potrivit cronicii persane bine informate, din primii ani ai secolului al XIV-lea, scrisă de Raşid-ed-Din, romînii care au încercat să oprească înaintarea tătarilor au fost învinşi, iar năvălitorii şi-au putut continua înaintarea pînă la hotarele lui « Mishelav » [1].

Din felul cum este relatat acest episod de cronica persană se poate înțelege că este vorba fie de romînii din sudul Transilvaniei, fie de cei din sudul Carpaților. Faptul că sînt numiți romîni negri ne face să înclinăm spre a doua ipoteză, căci epitetul de negri dat romînilor trebuie pus în legătură cu Cumania Neagră, adică cu teritoriul de la sud de Carpați. De altfel, izvoarele orientale vor numi şi mai tîrziu Țara Romînească țara romînilor negri *(Kara Iflak)*.

După aceste victorii, tătarii, străbătînd Banatul, trec rîul Tisa şi se îndreaptă spre acelaşi punct, capitala Ungariei.

După cum arată Rogerius, martor ocular al evenimentelor, puterea de rezistență a regatului feudal maghiar era cu totul slăbită, datorită contradicțiilor dintre rege şi marea nobilime, nemulțumită de politica lui Bela al IV-lea, care a încercat să-i îngrădească privilegiile şi posibilitățile de a-şi spori moşiile. Aşezarea cumanilor în Ungaria a stîrnit şi mai mult dușmănia nobilimii față de rege. Ajutoarele solicitate papei şi împăratului romano-german au rămas fără răspuns, deoarece între papalitate — reprezentată de Grigore al IX-lea — şi Imperiul romano-german — reprezentat de Frederic al II-lea — se desfăşura un război pentru supremație în Europa.

În aceste împrejurări, armatele mongole, sub comanda supremă a lui Batu şi Subotai, întrebuințînd tactica obişnuită — simularea retragerii dezorganizate — au atras armatele regelui maghiar pe rîuleţul Sajo, un afluent pe dreapta al Tisei. Aici, la localitatea Mohi, la 11 aprilie 1241, armata maghiară a suferit o înfrîngere totală; regele Bela de-abia şi-a putut salva viața din acest dezastru. Nobilimea mare, în loc să se grăbească spre locul luptei pentru a încerca salvarea țării, dorea înfrîngerea armatei regelui şi chiar moartea acestuia, pentru a înlătura orice piedică din calea realizării scopurilor sale; de aceea, unii nobili refuză să-şi ducă oastea pe cîmpul de luptă, alții întîrzie în mod voit sosirea, aşteptînd nepăsători, şi unii şi alții, dezastrul.

După cum ne informează letopiseţul rusesc numit Voskresenskaia, o parte a mongolilor — care urmăreau pe regele fugar Bela — ajungînd la Dunăre, au avut război cu romînii (volohii) [2]. Această ştire e deosebit de prețioasă, deoarece atestă şi ea lupta romînilor cu tătarii. Izvorul rusesc nu precizează locul de pe Dunăre unde a avut loc lupta, dar armata pomenită trebuie să fi fost dintr-un voievodat romînesc din părțile apusene ale Țării Romînești, unde existau asemenea formațiuni politice.

---

[1] Raşid-ed-Din, *Istoria mongolilor*, în *Сборник летописей*, III.
[2] *Полное собрание русских летописей*, VII, p. 145.

În istoriografia noastră s-a purtat o lungă discuție în legătură cu o știre păstrată în cronica persană a lui Raşid-ed-Din, care pomeneşte o luptă a cetelor mongole conduse de Orda cu un « Bazaramban », din țara « Ilaout » [1]. Numeroşi istorici — începînd cu Haşdeu şi Onciul, pe drumul cărora au mers apoi mulți alții — au identificat pe acest « Bazaramban » cu Basarab şi țara lui cu Țara Oltului; alții au crezut că este vorba de banul Severinului *(Zeurenban)*. Precizarea lui Raşid-ed-Din că Orda conducea aripa dreaptă a oastei mongole, ceea ce corespunde cu drumul armatei mongole prin Polonia, a ridicat unele îndoieli cu privire la identificarea lui « Bazaramban » cu Basarab şi țara « Ilaout » cu Țara Oltului. Informația cronicii ruseşti « Voskresenskaia » sugerează formularea unei ipoteze verosimile. Se ştie că toate armatele mongole, orice regiuni ar fi străbătut, s-au întîlnit la Buda, colaborînd la dezastrul oastei maghiare. După înfrîngerea acesteia, cetele tătare şi-au continuat acțiunile în diferite părți; unele s-au îndreptat spre apus, altele au urmărit pe regele maghiar. Este posibil ca o ceată condusă de Orda să fi sosit la Dunăre. În acest caz, ştirile cronicii ruse şi persane se referă la acelaşi eveniment şi « Bazaramban », ca şi țara « Ilaout», pot fi considerate ca aparținînd istoriei Romîniei. În acest caz, ar fi vorba de un Basarab şi de țara Litua — adică de țara pomenită la 1247 în diploma ioaniților ca avînd în frunte pe voievodul Litovoi — şi de un voievod romîn, înaintaşul celui din 1247 şi al lui Basarab, care peste cîteva decenii va fi marele voievod al Țării Romîneşti. Este adevărat că țara voievodului Litovoi nu se întindea pînă la Dunăre, la locul de ciocnire cu tătarii, dar cum acesta era vasal al regelui maghiar, va fi mers cu oastea sa la Dunăre, pentru a împiedica pe tătari să-l urmărească pe regele Bela. E de presupus că, dacă Litovoi avea în 1247 o oaste în stare să dea ajutor ioaniților, această oaste nu-i va fi lipsit nici înaintaşului său, în 1241.

O parte a tătarilor, sub conducerea lui Kadan, trece Dunărea şi săvîrşeşte distrugeri în Peninsula Balcanică. În acest timp, călăreții lui Batu fac alte incursiuni de pradă spre apus, ajungînd pînă la Viena; după aceea se întorc, plini de prăzi, în Ungaria.

Lupta popoarelor cotropite, greutatea de a organiza teritorii atît de vaste şi de a stăpîni popoarele subjugate, i-au determinat pe tătari să părăsească o parte din ținuturile cotropite.

Armatele lui Batu traversează, la întoarcere, Transilvania, trec pe teritoriul viitoarelor state romîneşti, devastînd încă o dată ținuturile, satele şi oraşele întîlnite în cale. Cu acest prilej, tătarii au avut alte ciocniri cu locuitorii din ținuturile străbătute. Cronica rimată a lui Filip Mousket conține, pentru anul 1242, o ştire deosebit de importantă, anume că lumea a fost cuprinsă de bucurie, cînd « regele din țara vlahilor » a învins pe tătari [2]. Ştirea se poate referi atît la statul

---

[1] Raşid-ed-Din, *Istoria mongolilor*, în *Сборник летописей*, III.
[2] *Mon. Germ. Hist. Script.*, XXVI, p. 818.

Asăneştilor, cît şi la romînii din nordul Dunării; titlul de rege dat conducătorului acestora se explică prin faptul că cronicarului francez îi era familiar acest titlu, dar îi era necunoscut acela de voievod, pe care-l purtau căpeteniile formaţiunilor romîneşti.

Ajunşi la Dunărea de jos, tătarii lui Batu aşteaptă sosirea armatelor lui Kadan, care, după ce devastaseră Dalmaţia pînă la sud de Ragusa şi Cattaro, apoi Bosnia şi Serbia, unde locuitorii se ascunseseră în peşteri şi păduri, îşi fac apariţia pe neaşteptate în Bulgaria. După cîteva înfrîngeri, feudalii bulgari ce conduceau ţara în numele ţarului minor Căliman se supun năvălitorilor şi acceptă plata unui tribut.

Europa a cunoscut astfel ce însemna invazia mongolilor. Potrivit tacticii de luptă a acestora, cel dintîi şoc avea drept scop să semene panică, pentru a paraliza puterea de rezistenţă a adversarului. În timpul luptelor, tătarii foloseau o tactică superioară cavalerilor apuseni. Obişnuiţi cu acţiuni desfăşurate pe o suprafaţă foarte întinsă, mişcîndu-se cu o repeziciune uimitoare, cu care cavalerii în armuri grele nu se puteau măsura, tătarii puteau devasta într-o zi ţinuturi foarte întinse, pentru ca a doua zi să fie adunaţi toţi în acelaşi loc, spre a porni un nou atac nimicitor.

Ţările şi popoarele aflate în calea năvălitorilor tătari au cunoscut vremuri grele. Bunurile materiale erau devastate sau prădate, femeile tinere şi meşteşugarii erau duşi în robie, cei capabili să lupte erau obligaţi să-i însoţească în invaziile lor, iar cei ce puteau scăpa de robie siliţi să muncească, pentru a satisface nevoile noilor stăpîni.

Rogerius — care a cunoscut personal suferinţele vieţii de prizonier timp de un an şi jumătate — înfăţişează un tablou sumbru al Transilvaniei după retragerea tătarilor: drumurile şi potecile se stricaseră şi fuseseră acoperite cu totul de iarbă şi bălării; în oraşul Alba Iulia nu au rămas decît zidurile bisericilor şi caselor dărîmate, care erau stropite cu sînge; în oraşul distrus se vedeau o mulţime de cranii şi oase ale celor ucişi; într-o peşteră, la zece mile depărtare de Alba Iulia, erau adăpostiţi numeroşi bărbaţi şi femei, care se hrăneau cu pîine neagră, făcută din făină şi coajă de stejar [1].

Distrugerile cauzate de tătari au fost foarte mari. După cum rezultă din mărturiile păstrate de unele documente de după retragerea năvălitorilor, referitoare la Transilvania, în care se vorbeşte de uciderea a numeroşi locuitori şi de ducerea altora în robie, ţara a fost prefăcută în multe locuri într-o pustietate; clădirile au fost ruinate, moşiile devastate. Episcopia de Alba Iulia ajunsese într-o astfel de lipsă de locuitori, încît şi la 1246 se mai aflau foarte puţini oameni în oraş şi pe moşiile sale [2]. Chiar dacă admitem că mărturiile contemporane cuprind oarecare exagerări — explicabile prin groaza ce cuprinsese Europa în

[1] *Carmen miserabile*, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 586.
[2] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 327—328, 336—337, 343—344; vol. II, p. 5—6, 100, 199—200.

fața acestei invazii — nu se poate nega faptul că năvălirea mongolă a fost deosebit de distrugătoare.

După retragerea tătarilor din unele țări cotropite, pe la sfîrșitul anului 1242, sînt stabilite marginile apusene ale stăpînirii Hoardei de Aur: Bulgaria rămîne vasală tătarilor, feudalii mongoli amestecîndu-se în treburile interne ale acesteia de cîte ori o cerea interesul lor; teritoriile viitoarelor state românești de la răsărit și sud de Carpați rămîn sub dominația tătară. Celelalte teritorii cotropite vremelnic au fost părăsite de tătari dar ținute necontenit sub amenințare, deoarece invaziile se repetă mereu în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în Transilvania, Ungaria, Polonia, Lituania. Guvernarea ținuturilor de margine a fost încredințată puternicului feudal mongol Nogai, care stăpînea cu armata sa regiunea Mării Negre.

Dominația tătară pe teritoriul țării noastre

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, pe teritoriul țării noastre se disting trei zone deosebite în ce privește raporturile cu tătarii: cea mai mare parte a teritoriului viitorului stat Moldova a rămas sub o dominație mai apăsătoare a Hoardei de Aur; pe o parte a teritoriului viitoarei Țări Românești și îndeosebi în Oltenia, dominația mongolă se exercită într-o formă mai ușoară; asupra Transilvaniei, ea nu s-a mai exercitat în nici un fel după retragerea din anul 1242. Această constatare e confirmată și de descoperirile monetare: monedele tătărești descoperite sînt mai numeroase în Moldova și Dobrogea, mai puține în Oltenia și Banat și inexistente în Transilvania.

Gradul diferit de intensitate a dominației mongole explică în bună parte dezvoltarea inegală a societății de pe teritoriul țării noastre în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, deoarece și la noi, ca și pe teritoriul cnezatelor ruse, stăpînirea mongolă a frînat într-o măsură foarte mare dezvoltarea societății. Așa cum constată F. Engels, « orice cotropire de către un popor mai înapoiat stînjenește, se înțelege, dezvoltarea economică și nimicește numeroase forțe de producție » [1].

În teritoriile și țările rămase sub dominația tătarilor, aceștia au avut raporturi diferite cu populația locală. Masa populației era silită să cultive mai departe ogoarele, să crească vite, să practice meșteșugurile și negoțul, pentru a aproviziona pe cotropitorii mongoli cu produse agricole, animale și meșteșugărești. Tătarii căutau să obțină colaborarea unor reprezentanți ai clasei stăpînitoare, pentru ca — cu ajutorul acestora — să poată ține în supunere și exploatare masele producătoare. De aceea și clasele și păturile sociale au avut o atitudine diferită față de cotropitori. Pe cînd masa populației era silită să muncească pentru cotropitori, reprezentanții clasei stăpînitoare colaborau cu aceștia, pentru a-și menține privilegiile sau a și le spori chiar.

---

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, București, 1955, p. 202.

Aceste obligaţii însemnau o grea povară pentru populaţia de rînd, care nu va înceta nici un moment lupta împotriva cotropitorilor.

De la început, Batu, urmărind să obţină venituri cît mai mari de la populaţia supusă, a întrebuinţat metode crunte de exploatare. Împreună cu trupele mongole au fost trimişi dregători pentru strîngerea dărilor. În 1257 s-a făcut cel dintîi recensămînt al populaţiei din cnezatele ruseşti — probabil şi de pe teritoriul ţării noastre aflat sub dominaţia tătară — cu scopul de a fi înregistraţi toţi locuitorii care trebuiau să plătească dări şi să presteze munci. Atît conscrierea populaţiei ca atare, cît şi obiceiul de a încasa birurile şi dările cu ajutorul baskakilor [1], au produs nemulţumiri în mijlocul populaţiei.

Feudalii tătari, oglanii şi noianii, care erau şi mari demnitari civili şi militari, pun stăpînire asupra bunurilor răpite populaţiei, animale şi păşuni. Guillaume de Rubrouck, care a călătorit la tătari pe la 1253, arată că tătarii au împărţit între ei Sciţia *(Scithia)*, adică Cumania care se întinde de la Dunăre spre răsărit; fiecare conducător *(capitaneus)* ştia, după cum avea mai mulţi sau mai puţini oameni sub stăpînirea sa, care sînt hotarele păşunilor sale, unde trebuia să-şi pască turmele [2]. De multe ori, aceşti feudali obţineau de la han iarlîkuri-tarkan, adică privilegii de imunitate, prin care locuitorii erau scutiţi, total sau parţial, de dări către han, rămînînd beneficiarilor cea mai mare parte a produselor supramuncii producătorilor direcţi.

Cu ajutorul constrîngerii extraeconomice, aceşti feudali exploatau munca unui mare număr de oameni aflaţi în dependenţa lor, îi obligau să dea dări din produsele agricole, precum şi din vite, să dea cai de olac şi mertice, să facă podvezi, să participe la războaiele de pradă ale tătarilor. Ceea ce constituia o greutate în plus pentru populaţia supusă era faptul că, uneori, dările erau arendate, la început tătarilor şi apoi localnicilor. Şi într-un caz şi în altul, arendarea însemna o creştere a exploatării, datorită arendatorilor.

Tătarii aveau şi un mare număr de robi, proveniţi în primul rînd din prizonierii de război; aceştia nu constituiau însă elementul principal în producţie, chiar dacă erau folosiţi la tót felul de munci, ocupînd un loc de seamă în economia casnică a nobililor mongoli. Cu timpul, robii erau eliberaţi şi aşezaţi în sate, unde li se atribuia pămînt, sau în oraşe, ca meşteşugari; foarte mulţi erau însă vînduţi.

Feudalii, negustorii şi clerul au găsit repede un limbaj comun cu tătarii. Masa populaţiei, pe care apăsa greutatea principală a tributului şi a celorlalte obligaţii faţă de tătari, se găsea sub o îndoită exploatare, a forţelor unite ale cotropitorilor şi ale vechilor ei stăpîni, ce se sprijineau pe oastea tătară. Istoricii sovietici B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi au dovedit în chip concludent raporturile de colaborare dintre tătari, cnejii şi feudalii ruşi, în timpul stăpînirii Hoardei de Aur.

---

[1] Dregători mongoli din regiunile cu populaţie sedentară.
[2] *Sinica franciscana*, ed. A. van den Wyngaert, I, p. 172.

Cît privește teritoriul patriei noastre, asemenea dovezi sînt mai puține, dar, din cele existente, se poate, totuși, cunoaște această colaborare. După cum ne informează Rogerius, relațiile între cotropitori și localnici erau reglementate de așa-numiții *canesi* (cnezi), reprezentanți ai obștilor și intermediari între acestea și năvălitori și care aveau îndatorirea să facă dreptate locuitorilor, dar mai ales să adune cai, animale, arme, daruri și îmbrăcăminte pentru tătari. Din cele adunate pe seama noilor stăpîni, cnezii își reținеau o parte pentru ei: oi, boi, cai [1].

Îndeplinind rolul de intermediari între cotropitori și populația locală, căpeteniile obștilor își îmbunătățesc poziția materială și și-o întăresc pe cea socială. În plus, ei erau scutiți de obligațiile grele la care erau supuși ceilalți locuitori. Guillaume de Rubrouck a întîlnit la curtea lui Sartaș, fiul lui Batu, soli ai popoarelor supuse, ruși, bulgari și romîni *(Blaci)* care duceau daruri hanului tătar [2]. Este vorba, probabil, de cnezi și voievozi romîni, vasali ai tătarilor, ca și cnejii ruși și țarii bulgari, care — în schimbul recunoașterii dominației tătare, materializată în dări, tribut și alte obligații — se bucurau de oarecare autonomie.

Hanii mongoli acordau ținuturilor cucerite autonomie din punct de vedere politic, lăsîndu-le conducătorii lor proprii, dependenți de han, obligați la plata unui tribut. Aceștia trebuiau să obțină de la han iarlîk [3] și să asigure liniștea și ordinea în ținutul de sub conducerea lor și plata la timp a tributului și a dărilor.

Orașul de reședință a lui Batu devine loc de pelerinaj pentru căpeteniile supuse și splendoarea curții sale a dat imperiului numele de Hoarda de Aur. Legătura dintre diferitele părți ale vastului imperiu se făcea prin mijlocirea ștafetelor, care circulau necontenit dintr-o parte în alta; în acest scop, tătarii au organizat un sistem de comunicații cît se poate de rapid și perfecționat față de mijloacele de atunci.

Cu toate aceste măsuri și cu toată cîrmuirea autoritară, despotică, a hanilor tătari, unitatea unui asemenea stat era greu de menținut, cu atît mai mult cu cît nu putea fi vorba de o mongolizare a țărilor cucerite. Tătarii constituiau doar o mică pătură privilegiată, reprezentată prin mai multe mii de ostași însoțiți de familiile lor. Pentru a-și asigura stăpînirea, mongolii au fost nevoiți să țină seama de modul de viață al supușilor lor, iar unii dintre ei au fost asimilați chiar în mediul populației băștinașe. După cum constată F. Engels, « în imensa majoritate a cazurilor de cuceriri durabile, cuceritorul mai înapoiat trebuia să se adapteze « situației economice » superioare, așa cum reiese ea în urma cuceririi; el este asimilat de către cei cuceriți și de cele mai multe ori trebuie să adopte chiar și limba lor » [4].

---

[1] Rogerius, *Carmen miserabile*, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 581.
[2] *Sinica franciscana*, I, p. 209.
[3] Actul de numire sau de confirmare într-o demnitate.
[4] F. Engels, *Anti-Dühring*, București, 1955, p. 202—203.

7. PROCESUL DE FĂRÎMIȚARE FEUDALĂ ÎN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA ȘI TENDINȚELE DE AUTONOMIE ALE VOIEVODATULUI TRANSILVĂNEAN

Dezvoltarea economică

Perioada din istoria Transilvaniei ce începe cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea, adică după retragerea tătarilor, se caracterizează prin creșterea nivelului de dezvoltare a forțelor de producție și prin accentuarea separării meșteșugurilor de agricultură, proces început în perioada precedentă. Meșteșugarii nu-și mai pot asigura prin muncă proprie toate produsele agricole necesare, în timp ce din produsele meseriei practicate au un oarecare prisos. Schimbul între cele două categorii de produse devine tot mai mult o necesitate. În punctele mai potrivite pentru a-și schimba produsele, se întîlnesc tot mai adesea meșteșugarii și țăranii agricultori, dar și oameni ai nobililor și ai bisericii, ba chiar unii negustori.

Schimbul făcîndu-se mereu în aceleași locuri și în anumite zile, iau naștere tîrgurile; unele dintre ele sînt mai vechi și se refac după distrugerile provocate de tătari, iar altele iau naștere acum. Unele din aceste așezări își păstrează în tot cursul evului mediu caracterul de tîrg *(oppidum)*, așezare agrară-meșteșugărească și negustorească; altele se dezvoltă, ajungînd la situația de orașe *(civitates)* iar altele decad în vechea situație de sat. Astfel, după marea invazie tătară din 1241, pe la sfîrșitul veacului al XIII-lea, începe să se înfiripe din nou o viață orășenească, pentru ca în veacul următor așezările mai dezvoltate să se transforme în orașe propriu-zise.

Acest proces a fost înlesnit și de unele măsuri luate de regele Bela al IV-lea, care a acordat privilegii «oaspeților» *(hospites)* stabiliți în sate, tîrguri, orașe și așezări miniere. Sub numele de «oaspeți» nu trebuie să se înțeleagă doar coloniști străini, mai ales germani — cum susținea istoriografia burgheză, pusă în slujba imperialismului german — ci și țăranii meșteșugari și negustori din rîndul populației Transilvaniei: romîni, maghiari, germani etc.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în așezările mai mari din Transilvania, existau toate meșteșugurile de bază care satisfăceau nevoile locuitorilor; față de perioada precedentă, crește nu numai numărul lor, dar sporesc și branșele meșteșugărești cu altele noi: brutari *(pistores)*, măcelari *(macellarii)*, casapi *(carnifices)*, dulgheri *(carpentarii)*, săbieri sau șlefuitori de săbii *(eruginatores)*, zidari-pietrari *(muratores, lapicidae)* etc.

Pe piața orașelor Transilvaniei se vînd și mărfuri străine, mai ales levantine, aduse din Orient de negustorii străini, în timpul existenței Imperiului latin de răsărit și după aceea. Încă din această vreme, negustorii din părțile sudice ale Transilvaniei vor fi vîndut produse meșteșugărești dincolo de Carpați, unde, pe la 1300, sînt pomenite unele așezări orășenești, ca Baia și Cîmpulung.

Accentuarea fărîmiţării feudale

Dezvoltarea feudalismului în această perioadă a generat şi în regatul feudal maghiar, ca şi în alte ţări, procesul economic şi politic al fărîmiţării feudale. Început în prima jumătate a secolului al XIII-lea, acest fenomen ia proporţii tot mai mari în a doua jumătate a acestui secol, după marea invazie tătară. Această invazie a cauzat ruinarea într-o măsură mai mare a unor nobili (a celor ce-şi aveau moşiile în calea năvălitorilor) şi mai mică a altora (a celor cu moşii aşezate în locuri mai ferite). După retragerea tătarilor, deosebirile de avere între feudali se adîncesc şi din cauza politicii sociale a regelui Bela al IV-lea, care, sub presiunea marii nobilimi, face numeroase danii de moşii. Beneficiarii noilor danii sînt mai ales dregătorii de la curte şi comiţii din fruntea comitatelor. Cu un singur prilej, în 1249, regele Bela al IV-lea dăruieşte judelui curţii regale 17 moşii numai în Transilvania [1]. Se întăreşte, astfel, aristocraţia feudală cu tendinţe centrifuge, accentuîndu-se procesul de fărîmiţare feudală.

În faţa acestei situaţii, puterea centrală caută sprijin în oraşele ce se înfiripau şi în pătura slujitorilor, primejduite amîndouă de puterea marii aristocraţii. Dar fărîmiţarea feudală — care a dus la împărţirea ţării în 1266, între « regele cel bătrîn » Bela şi « regele cel tînăr » Ştefan — slăbind puterea centrală, a sporit-o în aceeaşi proporţie pe a marilor nobili, care au putut zădărnici lupta nobilimii mici şi mijlocii.

Decretele comune ale celor doi regi, din anii 1266 şi 1267, care reînnoiesc Bula de aur din 1222, oglindesc noua situaţie. Termenul de nobil, care mai înainte avea accepţiunea de mare feudal, acum cuprinde doar pe nobilii mici, pe slujitori, iar nobilii mari sînt numiţi baroni [2]. Termenul de baron se întrebuinţează încă de la începutul veacului al XIII-lea cu acest sens, dar distincţia, cu caracter juridic, între « nobil » şi « baron » abia acum se generalizează.

Fărîmiţarea feudală continuă în acelaşi ritm, recunoscîndu-se existenţa comitatului nobiliar, subordonarea nobilimii mici, mijlocii şi a slujitorilor, faţă de puterea marii nobilimi. Aceasta îşi întăreşte în aşa măsură puterea, încît îşi constituie organe economice şi juridice proprii, se răzvrăteşte împotriva regelui, duce o politică externă deosebită de a puterii centrale, îşi formează oşti proprii din « familiarii » şi « slujitorii » săi. Cei slabi sînt siliţi astfel să se supună celor puternici sau să ceară protecţia unor nobili mari, sfîrşind prin a deveni « familiarii » acestora. Autoritatea centrală priveşte neputincioasă la această subminare a propriilor sale poziţii. Regele Ladislau Cumanul e arestat chiar de marii nobili, în 1279, apoi asasinat de aceştia, în 1290, deoarece a încercat să li se opună.

Prin aducerea pe tronul Ungariei a lui Andrei al III-lea, veneţian înrudit cu familia arpadiană, nobilimea mare îşi vedea realizate scopurile, deoarece noul rege, fiind străin, nu se bucura de sprijin în ţară. Anarhia feudală primejduind chiar integritatea statului, Andrei al III-lea a încercat să-i pună stavilă.

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 335—337.
[2] *Ibidem*, vol. II, p. 82—84 şi 92—94.

Cele două decrete, din 1290 şi 1298, urmăreau tocmai acest scop. De aceea, la dieta în care se aprobă decretul din 1298, unii baroni nu au participat *(exclusis baronibus)* [1].

Regele caută un sprijin în comitatul nobiliar, pe care dorea — acordînd drepturi nobilimii mijlocii — să-l organizeze împotriva atotputerniciei marii nobilimi şi a jafurilor săvîrşite de aceasta, cu scopul de a o sili să restituie moşiile răpite. Dar puterea centrală nu a fost în stare să-şi aplice legile, să înfrîngă puterea marii nobilimi feudale, şi, astfel, nici comitatul nobiliar, aşa cum îl concepea regele Andrei, nu a devenit o realitate; juzii nobililor *(judices nobilium)* din comitate, ameninţaţi şi terorizaţi, nu îndrăzneau să ia vreo măsură împotriva marii nobilimi, care îi putea aduce oricînd la ascultare.

În perioada ce a urmat după moartea lui Andrei al III-lea (1301), fărîmiţarea feudală a atins punctul culminant, ajungîndu-se la o adevărată desmembrare a ţării. Grupările nobiliare îşi caută candidaţi la tron din dinastiile europene, dar în aşa fel aleşi încît aceştia să rămînă simple unelte în mîinile lor.

Continuarea procesului de cotropire a obştilor şi de creştere a domeniilor feudale

Silniciile marii nobilimi au pus în primejdie obştile săteşti romîneşti care putuseră scăpa cotropirii feudale în anumite părţi ale Transilvaniei: Ţara Haţegului, Ţara Făgăraşului, Banat, Ţara Oaşului, Ţara Maramureşului, precum şi obştile secuilor.

În Ţara Haţegului procesul de feudalizare a întîmpinat greutăţi mari în calea dezvoltării sale, din cauza împotrivirii obştilor săteşti. Cea dintîi pomenire documentară, din anul 1247, considera aceste părţi ca o «ţară a Haţegului», în strînsă legătură cu «ţara Litua» a voievodului Litovoi de pe versantul sudic al Carpaţilor [2]. În acelaşi timp, se pomeneşte, însă, şi un feudal care pătrunsese în obşte şi acaparase pămînt [3]. Vreme de 20 de ani apoi, Ţara Haţegului nu mai apare în izvoare. La 1265 e pomenit arhidiaconul de Hunedoara, reprezentantul bisericii catolice; aceasta înseamnă că, sprijinit de puterea centrală, catolicismul reuşise să-şi introducă un reprezentant, care să uşureze calea de pătrundere a forţelor cotropitoare în aceste regiuni. Şi, într-adevăr, peste patru ani, în 1269, este amintită cetatea regală Deva, ceea ce înseamnă că reprezentantul statului feudal pătrunsese în aceste părţi, pe care le organizează într-un comitat, al Hunedoarei, pomenit pentru întîia oară la 1276 [4]. Prezenţa noilor elemente feudale în Ţara Haţegului, pe la mijlocul şi în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, dovedeşte începutul procesului de cotropire a obştilor şi în părţile sudice ale Transilvaniei, proces ce va continua într-un ritm mai grăbit în veacul următor.

---

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. II, p. 443.
[2] *Ibidem*, vol. I, p. 331.
[3] *Ibidem*, veac. XIV, vol. I, p. 14.
[4] *Ibidem*, veac. XIII, vol. II, p. 72, 184.

Situația este asemănătoare și în Țara Făgărașului, unde obștile țărănești erau încă puternice. Pătrunderea feudalismului și cotropirea obștilor sătești din Țara Făgărașului au urmat același drum. Mănăstirea de la Cîrța, mai întîi, în 1223, cotropește unele pămînturi de pe malul drept al Oltului. Rezistența obștilor a împiedicat, însă, vreme de aproape o jumătate de veac, pătrunderea puterii feudale de stat în aceste părți. La 1291 adunarea obștească *(congregatio generalis)*, întrunită la Alba Iulia, în prezența regelui, hotăra să-i fie restituite lui Ugrinus două moșii: Sîmbăta și Făgărașul, pe care acesta le deținuse de mai înainte [1], probabil de pe la 1276, cînd ocupa demnitatea de voievod al Transilvaniei, calitate în care a putut cotropi cele două sate din Făgăraș. Cotropirea pămînturilor și iobăgirea țăranilor care se bucurau de mai multă libertate au fost motivele colaborării probabile a făgărășenilor la lupta voievozilor romîni din sudul Carpaților, din anul 1277.

În Transilvania, au reușit să-și mai păstreze în acest timp vechile libertăți și țăranii secui, care sînt pomeniți de mai multe ori în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. De primejdia cotropirii nu au putut scăpa, însă, nici obștile secuiești. Încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea, o bucată de pămînt din regiunea secuiască ajunsese în stăpînirea unui sas (probabil greav), iar înainte de 1270 două sate fuseseră răpite obștii din Tileagd și dăruite unui nobil, care cerea sprijinul regelui pentru a le putea stăpîni « după legea și așezămîntul » secuilor. Din porunca regelui adresată obștii, de a primi în sînul ei pe noul « vecin », rezultă împotrivirea acesteia față de cotropire [2]. Cu toată împotrivirea obștilor secuiești, pătrunderea feudalilor în sînul lor se făcuse, ceea ce amenința existența lor liberă.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, o altă regiune unde obștile sătești se mai păstrau puternice era nordul Transilvaniei, Țara Oașului și Țara Maramureșului.

În Țara Oașului, cea dintîi pomenire a pătrunderii feudalilor — de altfel singura din veacul al XIII-lea — este din anul 1270, cînd regele Ștefan confirmă unui nobil cinci moșii în Țara Oașului [3]. Aceasta era o știrbire însemnată a integrității obștilor locale; datorită însă împotrivirii dîrze a țăranilor, ajutați și de condițiile geografice, obștea lor se va menține încă multă vreme.

Maramureșul oferă un exemplu foarte asemănător cu Țara Oașului. Pomenit pentru întîia oară ca loc de vînătoare regală în 1199, de-abia peste 32 de ani e amintit din nou, cu sens foarte vag, « obîrșia Maramureș »; alți 40 de ani au trebuit să treacă, pentru ca, în 1271, să fie pomenite « întăriturile pădurii Mara-

---

[1] *Documente*, C, veac. XIII, vol. II, p. 369.
[2] *Ibidem*, p. 129.
[3] *Ibidem*, p. 132. Documentul de danie se păstrează numai sub formă de rezumat, într-un act din 1409.

mureşului »[1]. Pînă la această dată nu avem o dovadă despre pătrunderea reprezentanţilor statului feudal maghiar şi despre cotropirea obştilor romîneşti maramureşene. Prezenţa regelui în Maramureş, la 1272, constituia însă o mare primejdie; sub scutul puterii centrale, oaspeţii, care în 1271 aveau dreptul să pescuiască doar pînă la întăriturile Maramureşului, vor pătrunde şi în Maramureş deschizînd drumul statului feudal, bisericii catolice şi nobilimii. Pentru dreptul de a strînge dijmele de la oaspeţii din Maramureş se certau, în 1299, episcopii Agriei şi Transilvaniei, ceea ce înseamnă că oaspeţii se aşezaseră de cîţiva ani acolo; în 1300 aceştia sînt pomeniţi din nou ca locuitori ai Maramureşului[2]. Începutul era făcut şi în Maramureş; obştile săteşti de aici făcuseră cunoştinţă cu noul duşman, iar lupta împotriva acestuia va fi grea şi îndelungată.

Împotrivirea obştilor şi criza politică prin care a trecut statul feudal maghiar după 1301 a slăbit, vremelnic, ofensiva împotriva lor, obştile putîndu-şi prelungi existenţa, atît în regiunile mărginaşe pomenite, cît şi în alte părţi. Acestea, neintrînd în sfera de interese a claselor stăpînitoare, nu au constituit obiectul unor relaţii juridice şi, deci, nu au fost menţionate, în vreun fel oarecare, în actele ce consfinţesc aceste relaţii.

Extinderea iobăgiei

Adîncirea procesului de destrămare internă a unor obşti şi de cotropire de către feudalii, laici şi clerici, a altora a avut urmări tot mai grele pentru ţărănime. Mulţi ţărani ajung în stare de iobăgie, iar alţii părăsesc obştile, pentru a scăpa de aservire. Chiar şi ţăranii numiţi « liberi » — lipsiţi de mijloace de producţie — ce se aşezau pe o altă moşie şi care, la început, se bucurau de unele avantaje, în scurtă vreme ajung în stare de iobăgie.

Pe la sfîrşitul secolului al XIII-lea, termenul de oameni *(populi)* — care în perioada precedentă era sinonim cu acela de oameni liberi — devine sinonim cu termenul de iobagi *(iobagiones)*, după cum se precizează într-un act din 1283 *(populi seu iobagiones)*. Sinonimi devin şi termenii de ţărani *(rustici)* şi de iobagi, în «constituţia» din 1298 *(quilibet rusticus seu iobagio)*[3]. Cele de mai sus constituie dovezi concludente cu privire la extinderea relaţiilor feudale în Transilvania.

Numărul iobagilor sporeşte în această vreme şi prin ajungerea în rîndurile lor a unor slugi şi robi, ca urmare a prefacerilor petrecute în sînul acestor pături ţărăneşti. Slugilor — în general — le sînt date în folosinţă de către stăpînii lor loturi de pămînt, pe care îşi întemeiază gospodării, unele sînt dăruite altor stăpîni care le aşază pe moşia lor; şi într-un caz şi în celălalt, aceşti oameni îşi pierd situaţia de slugi domestice, devenind iobagi, avînd obligaţii în produse, în muncă şi în bani faţă de proprietarul feudal.

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 16, 252; veac. XIII, vol. II, p. 145, 147.
[2] *Ibidem*, veac. XIII, vol. II, p. 461, 467, 476—477.
[3] *Ibidem*, p. 244—245, 453.

La rîndul lor, robii urmează o evoluţie asemănătoare. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, se dă lupta între cele două tendinţe: pentru menţinerea sau desfiinţarea robiei. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi în prima jumătate a celui următor, forţa de muncă a robilor e înlocuită tot mai mult cu aceea a iobagilor. Procesul de transformare a robilor în iobagi, prin intermediul categoriei *duşnicilor* şi *libertinilor*, ia o amploare tot mai mare în această vreme; procesul nu s-a petrecut în mod paşnic, ci de multe ori în condiţiile luptei dintre robi şi stăpînii lor.

Creşterea exploatării ţărănimii

În această perioadă, cînd fărîmiţarea feudală atinge punctul culminant, exploatarea ţărănimii ia proporţii deosebite. Atotputernicia nobilimii, în condiţiile fărîmiţării feudale, a dus la reducerea proprietăţii regale şi la însuşirea de către nobili a dărilor cuvenite vistieriei, prin înmulţirea actelor de imunitate.

Obligaţiile ţărănimii faţă de vistieria regală nu înregistrează în această vreme o creştere în comparaţie cu perioada precedentă. Ţăranii continuă să dea darea în produse, în bani şi să presteze diverse munci.

Dacă obligaţiile ţărănimii faţă de stat nu s-au mărit în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, o creştere sensibilă înregistrează obligaţiile sale faţă de biserica catolică şi de stăpînul feudal. Din privilegiile acordate bisericii, în 1261 şi 1291, precum şi din socotelile de dijmă ale episcopiei de Oradea din anii 1291—1294, cunoaştem în ce constau obligaţiile de dijmă ale locuitorilor catolici în a doua jumătate a secolului al XIII-lea: dijma (a zecea) din vin, din grîne, din animale mici (miei, iezi, purcei) şi din stupi, din legume, in şi cînepă [1]. Dijmele din grîne se răscumpărau uneori în bani, un groş după o claie *(capetia)*, cele din vin, legume, in şi cînepă se dădeau în natură, după cum probabil tot în natură se dădeau dijmele din animale.

La rîndul lor, obligaţiile faţă de stăpînul feudal înregistrează un spor în această perioadă. Stăpînii feudali lasă cea mai mare parte a moşiilor în folosinţa iobagilor, slugilor şi robilor eliberaţi, în schimbul unor obligaţii. Rezerva seniorială [2] fiind neînsemnată în acest timp, obligaţiile de muncă sînt mai mici, predominînd renta în produse. În acest caz, «supramunca nu mai trebuie prestată sub forma ei naturală, adică sub directa supraveghere şi constrîngere a moşierului sau a reprezentanţilor lui; dimpotrivă, producătorul direct trebuie s-o presteze pe propria lui răspundere, îndemnat de forţa relaţiilor în locul constrîngerii directe şi de dispoziţiile legii în locul biciului» [3]. În locul muncii la curtea feudalului, sau în alte părţi unde poruncea stăpînul, ţăranii lucrează acum cea mai mare parte a timpului pe lotul lor; ei au o mai mare libertate de a-şi alege timpul pentru realizarea plusprodusului.

[1] *Documente*, C, veac. XIII, vol. II, p. 335—347.
[2] Partea de moşie cultivată în regie proprie de feudal.
[3] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Bucureşti, 1955, p. 748.

Din izvoarele contemporane se poate reconstitui cu aproximație tabloul obligațiilor feudale ale țărănimii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Țăranii trebuiau să dea o parte din produsele agricole, din vin și din bere, din animalele mari și mici și din stupi. Obligația de găzduire *(descensus)* a feudalului se răscumpăra tot în produse agricole și animale, mari și mici. Darurile de trei ori pe an — la paști, rusalii și crăciun — se dădeau tot în produse: unt, ouă, găini, claponi, pîini etc.

Renta în bani apare și ea ca o obligație tot mai importantă, alături de cea în produse. Pentru lotul de pămînt aflat în folosința iobagului se plăteau două ponduri (16 dinari) anual de familie. În bani se mai plătea, de asemenea, răscumpărarea unor drepturi feudale: de cîrciumărit, păşunat.

Pe lîngă agravarea sarcinilor feudale, se tinde chiar la restrîngerea dreptului de liberă strămutare. Numeroasele condiții și obligații pe care trebuia să le îndeplinească cel ce voia să plece: obținerea învoirii stăpînului, obligația vinderii agoniselii și plata unei dări pentru pămînt *(terragium)*, însemnau în realitate împiedicarea liberei strămutări.

Formele luptei de clasă

Creşterea exploatării prin sporirea obligațiilor țărănimii a provocat o reacție puternică din partea celor exploatați. În această perioadă, lupta maselor populare îmbracă diferite forme: răzbunarea individuală sau colectivă, neîmplinirea obligațiilor, fuga pe alte moşii sau peste graniță, haiducia și chiar răzvrătirea.

La 1295, episcopul Transilvaniei aruncă afurisenia asupra locuitorilor din Altdorf (lîngă Bistrița) pentru vina de a fi omorît, unul după altul, trei preoți [1].

Pe la 1279, oamenii în dependența mănăstirii din Cenad refuzau să asculte de abate și să-și îndeplinească obligațiile față de abație, fiind necesară intervenția comitelui [2]. În același timp, refuzau plata dijmei și oamenii de pe moşiile Veröcze și Lipova.

Pentru a scăpa de exploatare, țăranii fugeau pe alte moşii și chiar peste hotare. Fuga țăranilor în a doua jumătate a secolului al XIII-lea e înlesnită și de dezvoltarea tîrgurilor, unde găseau adăpost, precum și de scăderea populației, în urma invaziei tătare. Înspre cetăți și tîrguri se îndreptau mai ales meşteşugarii, care găseau acolo de lucru și posibilități mai bune pentru desfacerea produselor lor, dar și țăranii agricultori. Pe de altă parte, proprietarii feudali pe moşiile cărora populația se rărise din cauza invaziei tătare ofereau la început condiții mai avantajoase țăranilor fugari ce voiau să se aşeze pe aceste moşii. Dintr-o poruncă a regelui Andrei al III-lea, din anul 1293, rezultă că un număr însemnat de iobagi romîni fugiseră de pe

[1] *Documente*, C, veac. XIII, vol. II, p. 407—408.
[2] *Ibidem*, p. 224.

moşiile regelui pe ale unor nobili, trebuind să fie readuşi cu forţa la gospodăriile părăsite [1].

Ca să scape de asuprirea feudală, mulţi ţărani îşi părăsesc gospodăriile, luînd drumul codrului, devenind haiduci. Judele curţii regale Pavel îşi cîştigase merite deosebite şi prin acţiunea sa de a fi « nimicit pe tîlharii şi pe hoţii ce se înmulţiseră peste măsură în Ungaria şi Transilvania » după retragerea tătarilor [2]; rezultă de aci amploarea acestei forme de luptă, căci cei numiţi de nobilime « hoţi şi tîlhari » nu erau, în fond, decît haiduci ce luptau împotriva ei.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, istoria Transilvaniei cunoaşte şi o formă superioară a luptei de clasă, răzvrătirea. Asemenea mişcări au cuprins, pe la 1277, centrul şi sudul Transilvaniei. Un document din 5 februarie 1302 pomeneşte tulburările din vremea lui Ladislau Cumanul, cînd au fost distruse bunuri şi biserici în părţile sudice, în Hunedoara [3]. Tot atunci se răzvrătesc saşii, ameninţaţi în privilegiile lor de episcopul Transilvaniei. Mişcarea saşilor e îndreptată, în primul rînd, împotriva capitlului din Alba Iulia, din cauza dijmelor episcopale. Conduşi mai întîi de Alard, greavul de la Ocna Sibiului, şi apoi, după uciderea acestuia, de fiul său Gaan (Ioan), răzvrătiţii pătrund în Alba Iulia « cu multă furie şi turbare », atacă reşedinţa episcopului şi catedrala, unde piere mare mulţime de oameni — izvoarele dau numărul de 2 000, între care numeroşi canonici, arhidiaconi şi alţi clerici — ard cărţile, documentele şi alte lucruri aflătoare acolo [4].

De aceste tulburări şi de altele asemenea, petrecute în alte părţi, încearcă să profite şi voievozii romîni de peste munţi, Litovoi şi Bărbat, care găsesc în lupta lor împotriva regelui Ungariei sprijinul populaţiei din sudul Transilvaniei, din Ţara Haţegului şi a Făgăraşului.

Accentuarea tendinţelor de autonomie ale voievodatului Transilvaniei

În domeniul politic, fărîmiţarea feudală se manifestă prin tendinţele centrifuge ale marii nobilimi în raport cu puterea centrală. În aceste împrejurări, tendinţele spre autonomie ale voievodatului Transilvaniei, pe care tot timpul le-a manifestat în chip vădit, au putut să se realizeze într-o mare măsură.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi în primele două decenii ale veacului următor, Transilvania făcea parte doar formal din regatul Ungariei; în realitate, era o ţară *(regnum)* deosebită. La 1257, în urma stăruinţelor şi presiunilor fiului său Ştefan, regele Bela al IV-lea e nevoit să-i cedeze acestuia Transilvania. Vreme de 13 ani « regele cel tînăr », Ştefan, în calitate de « duce »,

---

[1] *Documente*, C, veac. XIII, vol. II, p. 400—401.
[2] *Ibidem*, veac. XI—XIII, vol. I, p. 335—336
[3] *Ibidem*, veac. XIV, vol. I, p. 14.
[4] *Ibidem*, veac. XIII, vol. II, p. 187, 190—191, 193—194, 309—310.

asumîndu-şi prerogative suverane, a cîrmuit Transilvania ca pe o ţară autonomă. Cînd « regele cel bătrîn », Bela, a încercat să-i ştirbească autoritatea, între cei doi regi s-a ajuns chiar la lupte, cum au fost cele din 1262 şi 1265; înfrîngînd oastea tatălui său, trimisă împotriva sa, cu ajutorul nobilimii locale, Ştefan şi-a recucerit drepturile, silindu-l pe « regele cel bătrîn » să accepte, la 1266, condiţii de pace ca între doi suverani şi două ţări deosebite [1].

Cu toate că puterea centrală a încercat, după aceea, să pună stavilă tendinţelor spre autonomie ale Transilvaniei, acestea s-au manifestat cu tot mai mare putere. În timpul domniei lui Ladislau al IV-lea Cumanul, Transilvania continuă să fie o ţară deosebită de regatul ungar iar voievodul ei, Roland Borşa, reuşeşte să-şi asume unele prerogative foarte largi: confirmă privilegii, hotărăşte în pricinile cele mai importante dintre nobili, numeşte vice-voievozi. Urmaşul lui Roland Borşa, Ladislau Kan (1294—1315), sporeşte şi mai mult puterea ţării Transilvaniei. În cetatea sa de la Deva, el îşi constituie o adevărată curte: cu juzi, notari, stolnici etc.; stăpîneşte în chip necontestat cetăţi, oraşe, domenii regale, ocne, mine etc.; numeşte şi destituie episcopi; acordă şi desfiinţează privilegii; se amestecă în succesiunea la tronul Ungariei, cu rol de arbitru, confiscînd chiar coroana regală, şi înfruntă poruncile papei; pentru recunoaşterea lui Carol Robert ca rege al Ungariei, pune condiţii ca un suveran, iar cînd acestea nu sînt respectate, nu pregetă să înceapă o luptă îndelungată împotriva regelui, încheind înţelegeri cu alţi feudali şi chiar cu suverani străini, ca Ştefan Uros al II-lea Miliutin, cneazul Serbiei.

Un alt semn al acestei tendinţe de autonomie — ca şi în alte provincii ale regatului Ungariei cu o situaţie asemănătoare Transilvaniei (Croaţia şi Slavonia) — e întărirea rolului « adunării generale » a nobililor, convocată şi prezidată de voievod sau de împuternicitul acestuia, aşa cum regele convoca şi prezida dietele Ungariei. Această instituţie, pomenită pentru prima oară la 1288, nu va putea fi desfiinţată niciodată după aceea, întrunindu-se periodic, ori de cîte ori se ivea nevoia, pînă la separarea completă de Ungaria, în 1541, cînd Transilvania se constituie în principat autonom, sub suzeranitate turcească.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Bucureşti, 1955.

MARX, K.-ENGELS, F., *Opere*, vol. II, Bucureşti, 1958.

ENGELS, F., *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa*, Bucureşti, 1955.

LENIN, V. I., *Statul şi revoluţia*, în *Opere*, vol. 25, Bucureşti, 1954.

[1] *Documente*, C, veac. XIII, vol. II, p. 92—94.

ANONYMUS, *Gesta Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. I, Budapesta, 1937.
ATTALIATES, M., *Historia*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1853.
CHONIATES, NICETAS, *Historia*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1835.
Chronicon Pictum Vindobonense, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. I, Budapesta, 1937.
COMNENA, ANA, *Alexiada*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1839 şi ed. B. Leib, tom. I—III, Paris, 1937—1945.
Corpus Juris Hungarici, 1000—1526, Budapesta, 1899.
DIACONUS, LEO, *Historia*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1828.
DLUGOSZ, I., *Historia Polonica*, I, Leipzig, 1711.
Documente privind istoria Romîniei, B, Ţara Romînească, veac. XIII—XV, vol. I; C, Transilvania, veac. XI—XIII, vol. I, veac. XIII, vol. II, veac XIV, vol. I.
EDRISI, *Geografia*, ed. Boris Nedkov, *България и съседните и земи през XII век според Идрисu*, Sofia, 1960.
FREISING, OTTO DE, *Gesta Friderici Imperatoris*, în *Mon. Germ. Hist. Script.*, vol. XX.
GARDIZI, *Zayn al-achbar*, publicat de W. Barthold, în *Записки Императорской Академии Наук*, S. Petersburg, 1897.
GLYKAS, M., *Annales*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1836.
GOMBOS, A., *Catalogus fontium historiae Hungariae*, vol. II, Budapesta, 1937.
HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. I, partea I, Bucureşti, 1887.
KEDRENOS, G.-SKYLITZES, I., *Historiarum compendium*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1839.
KÉZA, S. DE, *Gesta Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. I, Budapesta, 1937.
KYNNAMOS, I., *Historia*, III, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1836.
Legenda maior Sancti Gerhardi, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. II, Budapesta, 1938.
Летопись по ипатскому списку, S. Petersburg, 1871.
Летопись по воскресенскому списку, în *Полное собрание русских летописей*, t. VII, S. Petersburg, 1856.
MARCZALI, H., *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*, Budapesta, 1901.
Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, vol. XV şi XXVI.
MURNU, G., *Din Nichita Acominatos Honiatul. Traducere a părţilor privitoare la istoria Asanizilor*, în *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XXVIII, 1906, p. 357—467.
PASCU, ŞT.-HANGA, VL., *Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului R.P.R.*, vol. II—1, Bucureşti, 1958.
PORPHIROGENETUS, C., *De administrando imperio*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1840 şi ed. Gy. Moravcsik, Budapesta, 1949.
Повесть временных лет, Moscova-Leningrad, 1950.
RAŞID-ED-DIN, *Istoria mongolilor*, în *Сборник летописей*, vol. III, Moscova, 1946.
Regestrum Varadinense, ed. I. Karácsonyi şi S. Borovszky, Budapesta, 1903.
ROGERIUS, *Carmen miserabile*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. II, Budapesta, 1938 şi în *Izvoarele istoriei romînilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. V, Bucureşti, 1935.
Sinica Franciscana, ed. A. van den Wingaert, Quaracchi, 1929.
Слово о полку Игореве, Moscova-Leningrad, 1950.
SZENTPÉTERY, I., *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, vol. I, Budapesta, 1923.
THUROCZI, I., *Chronica Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. G. Schwandtner, I, Viena, 1766.
VARDAN, *Geographia*, în *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*, vol. II, Paris, 1812.
WENCZEL, G., *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, vol. VI, Budapesta, 1870.
ZIMMERMANN, F.-C. WERNER, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1892.
ZONARAS, I., *Epitomae historiarum*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1840.

III. *Lucrări generale*

ACSÁDY, I., *A magyar jobbágyság története*, ed. a II-a, Budapesta, 1948.

DAICOVICIU, C.-ŞT. PASCU-V. CHERESTEŞIU-T. MORARU, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a II-a, Bucureşti, 1961.

HOREDT, K., *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958.

IORGA, N., *Istoria romînilor*, vol. III, Bucureşti, 1937.

История Болгарии, vol. I, Moscova, 1954.

История Молдавии, vol. I, Chişinău, 1951.

История Польши, vol. I, Moscova, 1956.

LEVCENKO, M. V., *История Византии*, Moscova-Leningrad, 1940.

MOLNÁR, E., *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig*, Budapesta, 1949.

Очерки истории СССР. Период феодализма, IX—XV вв., vol. I, Moscova, 1953.

PASCU, ŞT., *Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1954.

PUŞCARIU, S., *Limba romînă*, vol. I, Bucureşti, 1940.

SACERDOŢEANU, A., *Consideraţii asupra istoriei romînilor în evul mediu*, Bucureşti, 1936.

Всемирная история, vol. III, Moscova, 1957.

XENOPOL, A. D., *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, vol. II, ed. a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, Bucureşti, <1925>.

IV. *Lucrări speciale*

1. Condiţiile istorice de dezvoltare a feudalismului timpuriu în secolele XI—XIII

CONDURACHI, E., *Monnaies byzantines coupées*, în *Cronica numismatică şi arheologică*, 1940, nr. 117—118, p. 227—229.

CONEA, I.-DONAT, I., *Contribution à l'étude de la toponymie petchénègue-comane de la Plaine roumaine du Bas-Danube*, în vol. *Contributions onomastiques*, Bucureşti, 1958, p. 139—169.

FEDOROV, G. B., *Rezultatele şi problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S. referitoare la primul mileniu al e.n.*, în *St. cerc. ist. veche*, X, 1959, nr. 2, p. 371—408.

FERENŢ, I., *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, <1931>.

GHERGHEL, I., *Zur Geschichte Siebenbürgens*, Viena, 1891.

NECŞULESCU, C., *Ipoteza formaţiunilor politice romîne la Dunăre în sec. XI-lea*, în *Rev. ist. rom.*, VII, 1937, p. 122—150.

NÉMETH, J., *Zur Kenntnis der Petschenegen*, în *Körösi Csoma Archivum*, I, 1922.

RASSOVSKI, D. A., *Peceniagi, Torki i Berendeii na Rusi i v Ugri*, Praga, 1933 (extras din *Seminarium Kondakovianum*, VI, 1933, p. 1—66).

2. Dezvoltarea feudalismului în Transilvania din sec. al XI-lea pînă la mijlocul sec. al XIII-lea

BAKÓ, G., *Cavalerii teutoni în Ţara Bîrsei*, în *Studii*, X, 1957, nr. 1, p. 143—160.

BÉKEFI, R., *A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt*, Budapesta, 1901.

BOLLA, I., *Az Aranybullakori társadalmi mozgalmak a Váradi Regestrum megvilágításában*, în *Annales Universitatis Budapestiensis, Sectia historica*, I, 1957, p. 84—105.

GYÖRFFY, Gy., *A székely társadalom*, în *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*, Budapesta, 1953, p. 104—114.

LEDERER, E., *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*, Budapesta, 1959 (un rezumat în limba franceză cu titlul: *La structure de la société hongroise au début du moyen-âge*, în *Études historiques*, vol. I, Budapesta, 1960, p. 197—216).

LEVIȚCHI, I., *Problema orașului feudal timpuriu din Anglia și Cartea Judecății de apoi*, în An. rom.-sov., Ist., VI, 1953, nr. 1, p. 88—106.
MOGA, I., *Contribuțiuni la istoria colonizărilor din Transilvania*, în An. Inst. ist.-Cluj, IX, 1943—1944, p. 448—476.
MÜLLER, G., *Die Gräven des Siebenbürgen Sachsenlandes*, în *Festschrift für Bischof D. Dr. Fr. Teutsch*, Sibiu, 1931.
SCHÜNEMANN, K., *Die Stellung des Südostens in der Geschichte der mittelalterlichen deutschen Kolonisation*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, LVII, 1934, nr. 1, p. 1—16.
TAGÁNYI, K., *A földközösség története Magyarországban*, ed. a II-a, Budapesta, 1950.
TARJÁN, K., *A szolgáló népek Szent István korától az Aranybulláig*, Deva, 1914.

3. Teritoriul Moldovei sub dominația cnejilor ruși

ANDRIJASEV, ALEXANDRU, *Літописне Болоховскі князі*, în *Записки історично секції всеукраїнської наук*, XXXII, 1929, p. 20—31.
FRANCES, E., *Slavii pe pământul patriei noastre în veac. al XII-lea*, în *Studii*, VIII, 1955, nr. 3, p. 65—80.
IORGA, N., *Brodnicii și romînii*, București, 1928 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. III, t. VIII, 1927—1928, p. 147—174).
PANAITESCU, P. P., *Diploma bîrlădeană din 1134 și hrisovul lui Jurg Koriatovici din 1374*, în *Rev. ist. rom.*, II, 1932, p. 46—54.
PAȘUTO, V. T., *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Moscova, 1950.
POPA-LISSEANU, G., *Brodnicii în izvoarele istorice medievale*, București, 1939.
ȘAHMATOV, A. A., *Разисканія о древних русских летописных сводах*, S. Petersburg, 1908.
ȘTEFĂNESCU, ȘT., *Întemeierea Moldovei în istoriografia romînească*, în *Studii*, XII, 1959, nr. 6, p. 35—54.
TIHOMIROV, M. N., *Список русских городов дальних и ближних*, în *Исторические записки*, vol. 40, 1952, p. 214—259.

4. Dobrogea în timpul stăpînirii bizantine

BĂNESCU, N., *Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'Empire Bulgare de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion*, București, 1923 (extras din *Bull. Sect. hist.*, X, 1923, p. 49—72).
— *La domination byzantine sur les règions du Bas-Danube*, în *Bull. Sect. hist.*, XIII, 1927, p. 10—22.
— *Precizări istorice cu privire la ducatele bizantine Paristrion (Paradunavon) și Bulgaria*, București, 1943 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. III, t. XXVI, 1943, mem. 3).
— *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946.
IORGA, N., *Cele dintîi cristalizări de stat ale romînilor*, în *Rev. ist.*, V, 1919, p. 103—112.

5. Feudalismul timpuriu între Carpați și Dunăre în sec. al XII-lea și în prima jumătate a sec. al XIII-lea

BĂNESCU, N., *Un problème d'histoire médieval: Création et caractère du second Empire Bulgare (1185)*, București, 1943.
DRĂGANU, N., *Romînii în sec. IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933.
GHERGHEL, I., *Zur Frage der Urheimat der Rumänen*, Viena, 1910.

Moisescu, G., *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrşitul veacului XIV*, Bucureşti, 1942.
Onciul, D., *Radul Negru şi originile Principatului Ţării Romîneşti*, în *Opere complete*, ediţie critică adnotată de A. Sacerdoţeanu, t. I, Bucureşti, 1946, p. 88—174.
— *Originile Principatelor Romîne*, în *Opere complete*, t. I, Bucureşti, 1946, p. 175—310.
Pascu, Şt., *Contribuţiuni documentare la istoria romînilor în sec. XIII—XIV*, Sibiu, 1944.

6. Invazia şi dominaţia tătară pe teritoriul ţării noastre

Grecov, B. D.-Iacubovschi, A. I., *Hoarda de aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953.
Grousset, R., *Histoire de l'Extrême Orient*, vol. II, Paris, 1929.
— *L'Empire de steppes. Attila. Gengis-Khan. Tamerlan*, Paris, 1939.
Iliescu, O., *Monede tătăreşti din secolele XIII—XV, găsite pe teritoriul Republicii Populare Romîne. Notă preliminară*, în *St. cerc. numismatică*, III, 1960, p. 263—277.
Prawdin, M., *L'empire mongol et Tamerlan*, Paris, 1937.
Sacerdoţeanu, A., *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII-e siècle*, Paris, 1930.
— *Marea invazie tătară şi sud-estul european*, Bucureşti, 1933.
Şotropa, V., *Tătarii în valea Rodnei*, în *An. Inst. ist. Cluj*, III, 1924—1925, p. 255—274.
Spuler, B., *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502*, Leipzig, 1943.
— *Die Mongolenzeit*, Leiden-Köln, 1953.
Strakosch-Grossmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241—1242*, Innsbruck, 1892.

7. Procesul de fărîmiţare feudală în Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIII-lea şi tendinţele de autonomie ale voievodatului transilvănean

Eckhart, F., *A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig*, Budapesta, 1908.
Erdélyi, L., *Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései*, Budapesta, 1916.
Moga, I., *Les Roumains de Transylvanie au moyen-âge*, Sibiu, 1944.
— *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, Sibiu, 1944.
Váczi, P., *A királyi serviensek és a patrimoniális királyság*, Budapesta, 1927.

CAPITOLUL IV

FORMAREA STATELOR FEUDALE ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI MOLDOVA

Problema formării statelor feudale Ţara Romînească şi Moldova este una din cele mai însemnate din întreaga istorie medie a poporului romîn. De aceea e firesc să fi constituit de mult timp o preocupare deosebită a istoricilor. Lipsiţi, însă, de o orientare ştiinţifică, istoricii vechi — chiar cei mai însemnaţi — nu au putut pătrunde întru totul adevărul istoric, necunoscînd legile fundamentale de dezvoltare ale vieţii sociale premergătoare apariţiei statului, cauzele interne care au făcut posibilă organizarea statală. Formarea statelor feudale romîneşti era văzută prin prisma teoriei antiştiinţifice normaniste.

Locul criticii izvoarelor istorice l-a luat adesea încrederea deplină în legenda despre formarea statelor feudale romîneşti ca rezultat al « descălecatului » lui Radu Negru din Făgăraş, în Ţara Romînească, şi a lui Dragoş vodă din Maramureş, în Moldova. Concluziile istoricilor nu depăşeau prea mult cunoştinţele cronicarilor. Istoria Ţării Romîneşti şi a Moldovei începea astfel — pentru mulţi istorici, ca şi pentru cronicari — cu « descălecatul » lui Radu Negru şi Dragoş vodă. Acordînd încredere ştirilor cuprinse în legendă, istoricii din trecut nu au înţeles procesul formării claselor sociale, cauzele apariţiei statului şi nu au putut să explice esenţa acestuia.

Alţi istorici au încercat ca, în explicarea apariţiei statelor feudale romîneşti, să opună teoriei « descălecării » o alta numită « pluralistă », potrivit căreia, la formarea Ţării Romîneşti şi a Moldovei, ar fi contribuit mai multe elemente romîneşti, printre care un rol deosebit l-ar fi avut cele din Peninsula Balcanică, în Ţara Romînească, sau de la nord de Nistru, în Moldova.

Unii istorici au socotit drept factor determinant al « întemeierii » statelor feudale Ţara Romînească şi Moldova activitatea negustorilor genovezi de la gurile Dunării sau a celor transilvăneni, considerînd drumurile comerciale « creatoare ale statelor romîneşti ».

Se ştie, însă, că formarea statului nu este rezultatul luării în stăpînire a unui teritoriu de către un grup de oameni, care ar fi venit — indiferent de unde — pe acest teritoriu; apariţia lui nu poate fi explicată nici prin existenţa unor drumuri comerciale. Statul este produsul contradicţiilor de neîmpăcat dintre

clasele sociale, instrument al dominației de clasă [1]. « Statul nu este deci nicidecum o putere impusă societății din afară... El este, dimpotrivă, un produs al societății ajunse la o anumită treaptă de dezvoltare » [2]. Cît privește statul feudal, el a fost instrumentul cu ajutorul căruia nobilimea a ținut în jug pe țăranii iobagi; la baza procesului de constituire a lui a stat dezvoltarea relațiilor feudale și, o dată cu ele, a conflictului dintre cele două clase fundamentale în feudalism: țăranii dependenți și stăpînii feudali.

Din capitolele anterioare s-a putut vedea că, încă din veacurile IX—X, pe teritoriul țării noastre au apărut raporturi feudale. În secolul al X-lea, procesul de formare a raporturilor feudale și a instituțiilor politice corespunzătoare ajunsese pe o treaptă înaintată. Rezultatul acestui proces a fost apariția primelor formațiuni statale de tip feudal, frînate însă în dezvoltarea lor de ultimele popoare migratoare care s-au abătut asupra teritoriului locuit de romîni. Năvălirile pecenegilor și cumanilor în secolele X—XII și marea invazie tătară de la mijlocul secolului al XIII-lea, nu numai că au cauzat devastări și distrugeri materiale considerabile, dar, prin așezarea năvălitorilor pe teritoriul romînesc, au împiedicat progresul societății de pe teritoriul țării noastre.

În secolele XIII—XIV, înmulțirea știrilor privitoare la căpeteniile feudale romînești indică activitatea crescîndă a acestora; aptitudinea lor de organizare arată, totodată, că se apropia momentul în care aceste căpetenii vor putea să se constituie în state feudale proprii.

Condiția obiectivă principală externă a cristalizării acestui proces a constat în slăbirea dominației tătare. Slăbirea și apoi înlăturarea stăpînirii tătare s-a realizat în urma luptei victorioase duse de popoarele subjugate de tătari și de cele care sufereau deseori jafurile lor. În această luptă un rol hotărîtor a avut poporul rus, care lovea Hoarda de Aur în chiar centrul puterii sale. Ca urmare a luptei comune a popoarelor din estul Europei împotriva tătarilor s-a putut desfășura, astfel, cu succes și lupta de eliberare a poporului romîn și de constituire în state proprii mai mari.

1. FORMAREA STATULUI FEUDAL ȚARA ROMÎNEASCĂ

Formarea statului feudal Țara Romînească este rezultatul firesc al dezvoltării societății dintre Carpați și Dunăre pe calea feudalismului. Cuprinsul diplomei ioaniților din 1247, care reflectă o situație existentă încă înainte de năvălirea tătarilor din anul 1241, este concludent în ce privește stadiul în care se găsea această societate, dezvoltarea forțelor de producție la un nivel apreciabil, existența claselor antagoniste și a unor instituții cu caracter feudal. Analiza importantului document dezvăluie existența unor formațiuni politice, a unor cnezate și

[1] V. I. Lenin, *Statul și revoluția*, în *Opere*, vol. 25, p. 381.
[2] F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957, p. 170.

voievodate. Încheierea procesului de unificare a acestor stătulețe, început în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și care a durat circa o jumătate de veac, este însăși formarea statului feudal Țara Românească.

Situația social-politică în regiunea dintre Carpați și Dunăre la mijlocul secolului al XIII-lea

Pentru preîntîmpinarea unei noi invazii tătărești și fiindcă banul Severinului se dovedise incapabil să apere hotarele Ungariei în aceste părți, regele Bela al IV-lea intenționa să așeze la vadurile Dunării pe cavalerii ospitalieri sau ioaniți. Potrivit înțelegerii din 2 iunie 1247, încheiate între regele Ungariei și Rembald, preceptorul ordinului ioaniților, în schimbul ajutorului dat pentru apărarea regatului și a catolicizării populației din regiunile respective, ioaniților li se dăruiește țara Severinului *(terra de Zeurino)*, împreună cu cnezatele lui Ioan și Farcaș *(cum kenezatibus Ioannis et Farcasii)* pînă la rîul Olt, afară de țara voievodului Litovoi *(terra kenezatus Lytuoy woiavode)*, care este lăsată românilor în aceleași condiții în care o stăpîniseră pînă atunci. În condițiile în care le-a fost cedată țara Severinului, le este dăruită și toată Cumania de la răsărit de Olt, cu excepția țării lui Seneslau, « voievodul românilor », care e lăsată acestora, în aceleași condiții ca și țara voievodului Litovoi. Unele foloase și venituri urmau să se împartă între rege și cavaleri, altele rămîn în întregime acestora din urmă.

Românii din ținuturile concedate ioaniților aveau obligația să dea ajutor cavalerilor pentru apărarea țării și înfrîngerea dușmanilor, după cum cavalerii, la rîndul lor, trebuiau să ajute pe români în împrejurări asemănătoare.

Regele încuviințează măsurile ce urmau să fie luate de cavaleri cu privire la libertățile și judecata nobililor *(nobiles)* și a altor persoane care se vor așeza în acele teritorii, dar, în cazul judecării pricinilor pentru vărsare de sînge, stăpînii feudali ai acelei țări *(maiores terrae)* aveau dreptul să facă apel la scaunul de judecată al regelui. Nu trebuiau lăsați să se așeze, fără încuviințarea regelui, în ținuturile dăruite, țăranii *(rustici)* din regatul Ungariei și nici sașii sau teutonii. Cavalerii erau datori să dea ajutor oastei regelui în cazul vreunei năvăliri dușmane, prada împărțindu-se între părți proporțional cu numărul ostașilor participanți [1].

Această importantă diplomă înfățișează — exagerînd în mod evident drepturile de suzeranitate ale regelui maghiar — situația socială și politică a ținuturilor dintre Carpați și Dunăre, unde existau cinci formațiuni politice: țara Severinului, cnezatele lui Ioan și Farcaș și voievodatele lui Litovoi și Seneslau; Litovoi mai stăpînea peste Carpați, în Transilvania, Țara Hațegului. Formațiunile politice pomenite erau în raporturi de vasalitate față de regele Ungariei; regele nădăjduia, cu ajutorul cavalerilor ioaniți, să-și întindă stăpînirea asupra acestora.

Stăpînirea regilor Ungariei s-a întins numai asupra malului Dunării din banatul de Severin, unde erau acele pescării naturale pomenite în diplomă.

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 1—5 și C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 329—333 și 418—426.

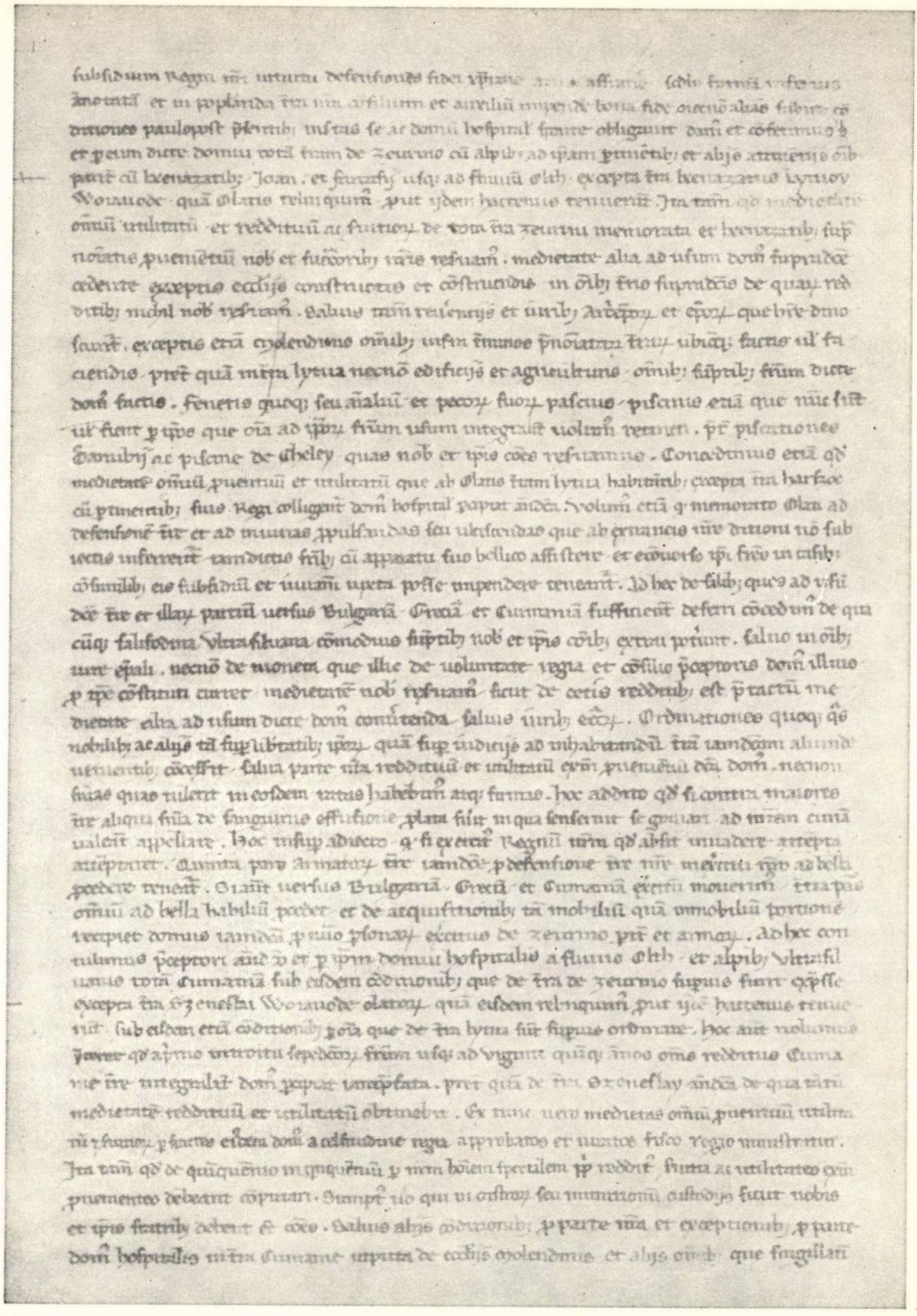

Fig. 47. — Fragment din diploma cavalerilor ioaniți, 1247.

Cîmpia olteană nu se afla sub această stăpînire, ci rămînea un teritoriu asupra căruia regii Ungariei manifestau veleități de stăpînire, prin extinderea banatului de Severin, fără ca aceste proiecte să se realizeze vreodată. Așa se explică faptul că nici în diploma ioaniților și nici în alte documente de după aceea, aceste ținuturi nu sînt amintite.

Localizarea formațiunilor politice romînești pomenite în diplomă este destul de dificilă. În legătură cu cnezatul lui Ioan pot fi luate în considerare două ipoteze: după cea dintîi, așezarea acestui cnezat ar fi fost în partea de sud-est a Olteniei, prin Romanați, acolo unde există o localitate Celei, pomenită în diplomă; potrivit celei de-a doua ipoteze, care pare mai verosimilă, cnezatul lui Ioan ar fi fost în nordul Olteniei, în una din depresiunile carpatice, unde exista, de asemenea, o localitate Celei.

Cnezatul lui Farcaș era așezat, probabil, în fostul județ Vîlcea, al cărui nume amintește antroponimicul Vîlc-Farcaș-Lupu.

Într-o altă depresiune, mai mare, depresiunea Tîrgu Jiului, tăiată prin mijloc de rîul Jiu, prelungindu-se spre apus pînă în depresiunea Tismanei, iar spre răsărit pînă la Olt, era centrul țării Litua, condusă de voievodul Litovoi. Țara Litua era un voievodat întins, care cuprindea ambele versante ale Carpaților iar spre sud cobora spre cîmpie.

În depresiunile în care se găseau centrele formațiunilor politice romînești exista o populație deasă, terenuri potrivite pentru cultivarea cerealelor și pentru creșterea animalelor, mari și mici, condiții esențiale ale dezvoltării economice și, ca urmare, politice a societății.

În stînga Oltului exista o altă țară romînească, stăpînită la 1247 de voievodul Seneslau. Centrul ei se găsea în aceeași regiune subcarpatică, într-o altă depresiune, a Titeștilor sau a Arefului. Ca și țara lui Litovoi, tot astfel și aceea a lui Seneslau se întindea în sud, spre cîmpie.

« Cumania », situată la sud și răsărit de țara lui Seneslau, se afla sub dominația tătarilor. Asupra acesteia, regii Ungariei — ca urmare a expansiunii cavalerilor teutoni, a creștinării cumanilor și a întemeierii unei episcopii catolice — ridicau pretenții de stăpînire, nerealizate însă vreodată.

Căpeteniile formațiunilor politice amintite se găseau în raporturi de vasalitate față de regele maghiar, raporturi cunoscute în toată lumea feudală încît formau o caracteristică a acesteia. Între situația politică a țării Severinului și a cnezatelor lui Ioan și Farcaș față de regele Ungariei, pe de o parte, și a voievodatelor lui Litovoi și Seneslau față de același rege, pe de altă parte, exista o deosebire importantă: pe cînd raporturile cu cele dintîi erau mai strînse, voievodatele lui Litovoi și Seneslau erau lăsate romînilor așa cum le avuseseră aceștia și pînă atunci, trebuind să dea cavalerilor jumătate din foloase și venituri, dar nu să presteze și slujbe; ele aveau oști capabile să lupte alături de aceea a regelui și a cavalerilor, o nobilime locală, din mijlocul căreia cei doi voievozi își vor fi ales dregătorii de la curțile lor și pe cei ce adunau dările. Cele două voievodate se

bucurau de o autonomie largă, pe care şi-o sporesc de cîte ori li se oferă împrejurări prielnice.

Cavalerii ioaniţi nu au intrat însă în stăpînirea teritoriilor dăruite; nici o dovadă sigură, nici o urmă materială nu atestă prezenţa lor între Carpaţi şi Dunăre înainte de sfîrşitul anului 1250. În actul de confirmare a diplomei ioaniţilor de către papa Inocenţiu al IV-lea din 20 iulie 1250 — deci după trei ani împliniţi — nu se face nici o aluzie că beneficiarii daniei ar fi luat în stăpînire ţinuturile cuprinse în ea. Dar într-o scrisoare desnădăjduită a lui Bela al IV-lea din 11 noiembrie 1250, adresată papei sub ameninţarea unei noi invazii a tătarilor, se spune că ioaniţii au luat armele împotriva păgînilor şi schismaticilor, pentru apărarea Ungariei şi a catolicismului, şi că o parte a acestora a fost aşezată într-un ţinut mai primejduit, anume în « vecinătatea cumanilor, de dincolo de Dunăre, şi a bulgarilor », prin care ţinut au pătruns, la 1241, tătarii în Ungaria [1]. Prin acest ţinut în care a fost aşezată o parte a ioaniţilor se poate înţelege mai degrabă ţinutul Sirmiului, care se afla în vecinătatea cumanilor aşezaţi în Ungaria sudică şi a bulgarilor, decît teritoriul dăruit prin diploma din 1247.

Prima fază a procesului de formare a statului feudal Ţara Romînească

Formaţiunile politice romîneşti de la sud de Carpaţi au folosit, cu bune rezultate, orice împrejurare prielnică pentru dezvoltarea lor. Regatul feudal maghiar trecînd prin mari greutăţi după distrugerile pricinuite de tătari, ameninţat necontenit de alte invazii ale acestora, de tulburări interne, care au dus la împărţirea ţării între regele Bela şi fiul său Ştefan, de răscoale ale cumanilor aşezaţi în Ungaria, nu-şi putea înfăptui politica de expansiune spre sud. Este probabil că, în neînţelegerile urmate de atacuri armate, dintre ţarul bulgar şi regele maghiar, voievozii romîni vor fi contribuit, în mod direct chiar, participînd la lupte, la slăbirea regatului feudal maghiar şi, astfel, la întărirea propriei autonomii. La aceasta a contribuit şi slăbirea dominaţiei tătare, manifestată mai ales după moartea lui Batu (1256) şi îndeosebi după moartea lui Berke (1266), cînd luptele interne în sînul Hoardei se intensifică. Aceste lupte au slăbit dominaţia tătară, iar expediţiile din Asia au orientat în altă direcţie forţele militare mongole. Profitînd de această stare de lucruri, unii dintre supuşii tătarilor încearcă să scuture stăpînirea mongolă prin răscoale armate, cum făcea cneazul Daniil al Haliciului în 1257, fără să-şi poată duce la îndeplinire deocamdată planurile. Situaţia se schimbă, însă, după 1280, cînd adevăratul conducător al Hoardei de Aur ajunge Nogai, care orientează politica tătarilor spre Europa, amestecîndu-se direct în treburile interne ale Bulgariei şi Serbiei, organizînd invaziile prădalnice din 1285 în Transilvania şi Polonia şi întărind dominaţia tătară la gurile Dunării.

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 344—347.

Slăbirea influenței bulgare, ca și a celei maghiare, constituie prilejuri potrivite pentru întărirea organizațiilor românești dintre Carpați și Dunăre, care nu ajung însă să se unească într-un singur stat. Panegiricul atribuit retorului bizantin Manuel Holobolos, din anii 1272—1273, adresat împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul, vorbește de Pannonian (regele Ungariei), de Alan (hanul alanilor) și de « pămîntul nesfîrșit al dacilor » [1].

Două documente de la sfîrșitul secolului al XIII-lea — unul din 8 ianuarie 1285 și al doilea din 6 octombrie 1288 — relatează un eveniment de cea mai mare însemnătate pentru înțelegerea procesului de formare a statului feudal Țara Românească. În cel dintîi — un act de danie al regelui Ladislau al IV-lea Cumanul — se amintesc unele merite ale magistrului Gheorghe, între care și acela că, la începutul domniei lui Ladislau, a fost trimis împotriva voievodului român Litovoi *(Lythuoi)*, care, împreună cu frații săi, își extinsese stăpînirea peste un teritoriu asupra căruia ridica pretenții de suzeranitate regele maghiar. Cu toate insistențele regelui, voievodul român a refuzat să predea « veniturile » pretinse de acesta. În lupta care a avut loc, Litovoi a fost ucis iar fratele său Bărbat *(Barbath)* a fost făcut prizonier. Pentru răscumpărarea sa, Bărbat a fost nevoit să plătească o mare sumă de bani [2]. În al doilea document — un act de danie al magistrului Gheorghe în favoarea comitelui Petru — amintindu-se faptele de vitejie ale acestuia, se pomenește lupta împotriva lui Bărbat, voievodul din Litua, cu care prilej comitele Petru și-a vărsat sîngele [3].

Motivul luptelor dintre regele Ungariei și Litovoi a fost ocuparea de către acesta a unor teritorii din sudul Carpaților, asupra cărora regele Ladislau ridica pretenții de suzeranitate. Litovoi, nerecunoscîndu-i acest drept, refuza să plătească tributul pretins. Teritoriile ocupate de români — pe care documentul se mulțumește să le indice foarte vag, cu expresia « dincolo de munți » — puteau fi atît cnezatele lui Ioan și Farcaș, cît și vreo parte a voievodatului lui Seneslau. Anarhia feudală resimțită cu putere în regatul maghiar a fost un bun prilej pentru ca voievodatul condus de Litovoi să încerce să-și extindă hotarele. Dezvoltarea economică a voievodatelor în toate domeniile: agricultură, creșterea vitelor, păstorit, pescuit, intensificarea negoțului, au constituit baza puterii politice a acestora. Dezvoltarea lor economică și politică rezultă și din faptul că voievozii acumulaseră mari sume de bani, cu o parte din care Bărbat a reușit să se răscumpere din captivitate, că dispuneau de o oaste destul de puternică, capabilă să se măsoare în luptă cu armata regelui Ungariei, căreia i-a cauzat pierderi grele, după cum rezultă din actul din 6 octombrie 1288.

În ce privește timpul cînd a avut loc acest eveniment important din procesul de formare a statului feudal Țara Românească, prin ocuparea unor noi

---

[1] L. Previale, *Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XLII, 1942, p. 38.

[2] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 7 și C, veac. XIII, vol. II, p. 272.

[3] *Documente*, C, veac. XIII, vol. II, p. 303—304.

teritorii de către voievozii romîni, documentul din 8 ianuarie 1285 precizează că el s-a petrecut la începutul domniei lui Ladislau al IV-lea Cumanul, după moartea tatălui său, Ştefan al V-lea, ceea ce corespunde anilor 1272—1273. Lupta nu a avut loc însă imediat. Mai întîi s-au dus tratative, în cursul cărora regele a încercat să-l aducă pe Litovoi la supunere, la recunoaşterea suzeranităţii, la plata tributului, pe cale paşnică. Aceste încercări rămînînd fără rezultat, s-a ajuns la luptă. În cele două documente care o pomenesc, lupta e amintită după războiul dintre regele Boemiei, Ottokar, şi regele Ungariei, Ladislau, care a avut loc între 21 noiembrie 1276 şi 6 mai 1277. După încheierea războiului, deci în vara sau toamna anului 1277, regele Ladislau îşi va fi trimis oastea împotriva voievozilor romîni, după ce au fost înăbuşite răzvrătirile izbucnite în diferite părţi ale regatului maghiar.

Data şi locul luptei trebuie puse în legătură cu unele întîmplări petrecute în părţile sudice ale Transilvaniei. Voievozii romîni din sudul Carpaţilor au stăpînit neîntrerupt pe cele două versante ale munţilor pînă în preajma anului 1277. Organizarea feudală a regiunilor sudice, Ţara Haţegului şi Ţara Făgăraşului — puternice vetre de obşti săteşti — pătrunderea reprezentanţilor regelui — comitele şi castelanul — ai bisericii — abatele şi arhidiaconul — şi ai feudalilor laici, însemna o mare primejdie pentru aceste obşti, pentru ţărănimea din sînul lor care-şi mai păstra o parte din pămînt şi o seamă din libertăţile pe care ţăranii din comitatele transilvănene şi le pierduseră în mare măsură. În faţa acestei primejdii, cei ameninţaţi se răzvrătesc — aşa cum vor face şi maramureşenii în împrejurări asemănătoare, peste o jumătate de veac — solidarizîndu-se cu lupta condusă de Litovoi şi fraţii săi; aceasta cu atît mai mult cu cît între locuitorii de pe cele două versante ale Carpaţilor legăturile erau foarte strînse atunci şi au rămas astfel de-a lungul veacurilor. Tulburările pomenite în documentul din 5 februarie 1302, cu care prilej a fost distrusă biserica din Peştiş[1], au avut loc în aceste împrejurări şi în acest an, 1277.

Voievozii romîni, sprijinind această luptă şi sprijinindu-se, la rîndul lor, pe rezistenţa ţăranilor, pe de o parte, căutînd să împiedice pătrunderea oştilor străine în ţară, pe de altă parte, vor fi întîmpinat oastea condusă de magistrul Gheorghe la trecătoarea munţilor de pe versantul transilvănean. La aceste evenimente se referă acelaşi document din anul 1302, în care se vorbeşte de tulburările ce au avut loc şi după distrugerea bisericii din Peştiş. Sfîrşitul luptei fiind defavorabil voievozilor romîni, unii dintre participanţii la luptă s-au retras probabil peste munţi, unde pămînt era îndeajuns, unde feudalismul nefiind atît de dezvoltat, nici exploatarea nu ajunsese la un grad atît de accentuat ca în Transilvania. Ameninţarea cu aservirea şi frica de pedeapsă i-au putut determina să treacă munţii, fenomen cu totul obişnuit, pomenit de mai multe ori în documentele din secolul al XIII-lea (1222, 1234, 1247 etc.).

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. I, p. 14.

Potrivit mărturiei celor două documente ce o amintesc, sfîrşitul luptei a însemnat reînnoirea obligaţiei de plată a tributului, pretins voievozilor romîni în calitate de vasali ai regelui Ungariei. Voievodatul lui Litovoi nu a suferit însă nici o ştirbire, în ce priveşte întinderea şi situaţia lui politică. În fruntea lui a rămas Bărbat, eliberat în schimbul unei mari sume de bani şi a obligaţiei de a plăti tribut. Voievodatul romînesc se bucura de mare putere în momentul conflictului cu regatul feudal maghiar, care i-a recunoscut autonomia şi stăpînirea asupra teritoriilor ocupate, l-a eliberat pe Bărbat, în schimbul recunoaşterii vasalităţii.

Desăvîrşirea procesului de formare a statului feudal Ţara Romînească şi consolidarea sa

Reîntărirea dominaţiei tătare în ultimele două decenii ale veacului al XIII-lea, mai ales la gurile Dunării, a stînjenit dezvoltarea formaţiunilor politice romîneşti de la sud de Carpaţi dar nu a putut să o împiedice cu totul. Dovadă este pomenirea în documente, în această perioadă a tîrgurilor Cîmpulung (1300) şi Argeş (1330), ale căror începuturi sînt desigur mai vechi. Spre aceste tîrguri se îndreptau cei ce aveau un prisos de produse, pentru a le schimba cu altele ce le lipseau.

O viaţă economică mai dezvoltată, pe o arie geografică mai cuprinzătoare, nu se putea asigura decît prin crearea unor legături mai trainice între diferitele zone economice ce se completau reciproc: muntele cu produsele animale, mai ales, podişul cu cele agricole şi animale, cîmpia cu produsele agricole, în primul rînd, şi balta cu marea bogăţie de peşte. Feudalii locali erau interesaţi în stăpînirea acestor regiuni, cu scopul de a le exploata în beneficiul lor. Realizarea acestei dorinţe nu era posibilă decît prin crearea unui stat feudal, care să le cuprindă în cadrele lui.

Necesitatea unei autorităţi politice mai puternice o simţeau feudalii locali şi din alte motive. Deoarece dezvoltarea forţelor de producţie, creşterea moşiilor feudale şi intensificarea negoţului se făceau în beneficiul exclusiv al stăpînilor feudali şi al negustorilor străini, ţărănimea liberă din obşti era tot mai mult ameninţată să-şi piardă pămîntul şi libertatea, iar cea aservită să fie supusă la obligaţii feudale tot mai grele.

Împotriva acestor tendinţe se va ridica ţărănimea, liberă şi aservită, luptînd prin mijloacele ce-i stăteau la îndemînă. Izvoarele cunoscute azi nu reflectă decît palid această luptă. Unele ştiri din documentele papale permit, totuşi, cunoaşterea unor frămîntări ale maselor populare. Se vorbeşte în aceste scrisori — de pildă în aceea din 1319 — de «rătăcirile» şi «uneltirile tainice» *(clandestina machinamenta)*, ale «schismaticilor» şi «ereticilor» din regatul Ungariei şi din unele părţi învecinate [1] — care puteau fi sau din Ţara Romînească sau din teritoriile supuse regatului maghiar din Peninsula Balcanică.

[1] Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria romînilor în sec. XIII—XIV*, p. 18.

Aceste motive l-au determinat pe papa Ioan al XXII-lea să adreseze, în 1327, scrisori cu conținut identic lui Carol Robert, regele Ungariei, lui Toma Szécsény, voievodul Transilvaniei, lui Solomon, comitele de Brașov, lui Mihail, comitele secuilor, lui Mikch, banul Slavoniei, altor mari demnitari din regatul Ungariei, precum și « lui Basarab, voievodul Țării Romînești ». Prin aceste scrisori cei de mai sus erau îndemnați să ia sub ocrotirea lor pe dominicanii trimiși în acele părți ca inchizitori « împotriva ereticilor, a celor ce cred în ei, a sprijinitorilor, ocrotitorilor și tăinuitorilor lor » și să-i ajute pentru a-și putea îndeplini misiunea încredințată [1].

Este vorba de o mișcare ce se dezvoltă în Transilvania, Bosnia, Slavonia și în sudul Carpaților, de o ridicare a maselor împotriva feudalismului și a bisericii catolice. Faptul că Basarab se găsește între cei solicitați să participe la o asemenea acțiune dovedește extinderea mișcării și în părțile stăpînite de el.

Ascuțirea luptei de clasă și primejdia externă au grăbit procesul de formare a statului feudal Țara Romînească. Sub presiunea acestor amenințări, feudalii au trebuit să caute soluția cea mai potrivită pentru apărarea intereselor lor de clasă, forma de organizare politică corespunzătoare împrejurărilor de atunci. În locul unor stăpîniri străine — mongolă, maghiară, bulgară — ce nu mai corespundeau cu interesele feudalilor locali, se impunea o stăpînire politică unitară, proprie, care să-și întindă autoritatea peste toate formațiunile locale și peste ținuturile cu populație romînească ce nu erau încadrate încă în asemenea formațiuni, să țină în frîu masele exploatate și să asigure apărarea țării de atacurile din afară.

Procesul închegării statului feudal Țara Romînească poate fi urmărit în această nouă etapă, începînd cu ultimii ani ai veacului al XIII-lea, cînd, profitînd de luptele interne din hanatul Hoardei de Aur, diferite forțe supuse pînă atunci tătarilor caută să se elibereze de sub această stăpînire.

Sub conducerea vreunuia din voievozii romîni, urmași ai celor pomeniți la 1277, poate a lui Tihomir *(Togomer)*, tatăl lui Basarab, stăpînirea politică a statului romîn dintre Carpați și Dunăre continuă drumul început sub Litovoi și Bărbat, cu 20—30 de ani în urmă. Alte ținuturi, înspre apus și răsărit, înspre nord și sud, sînt cuprinse în noua stăpînire; pe văile rîurilor ce străbat întreaga regiune de la nord la sud autoritatea voievodului se întinde în toate direcțiile, în dorința de a găsi un hotar mai ușor de apărat, dar și de a ajunge la vadurile pe care tot mai des le cercetează negustorii.

Întinderea autorității politice a voievozilor romîni a continuat fără întrerupere, începînd cu ultimii ani ai secolului al XIII-lea. Existența unor monumente arhitectonice, datate din ultimul deceniu al secolului al XIII-lea și din primele decenii ale secolului următor, descoperite în mai multe locuri, în dreapta și stînga Oltului, constituie o dovadă a desfășurării active a procesului de închegare într-un organism politic mai cuprinzător a teritoriilor dintre Carpați și Dunăre:

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. II, p. 212—213.

biserica veche a mănăstirii Negru Vodă din Cîmpulung, biserica şi curtea domnească de la Argeş etc.

În faţa feudalilor dintre Carpaţi şi Dunăre se punea problema constituirii lor într-o forţă politică cu ajutorul căreia să poată continua cotropirea obştilor

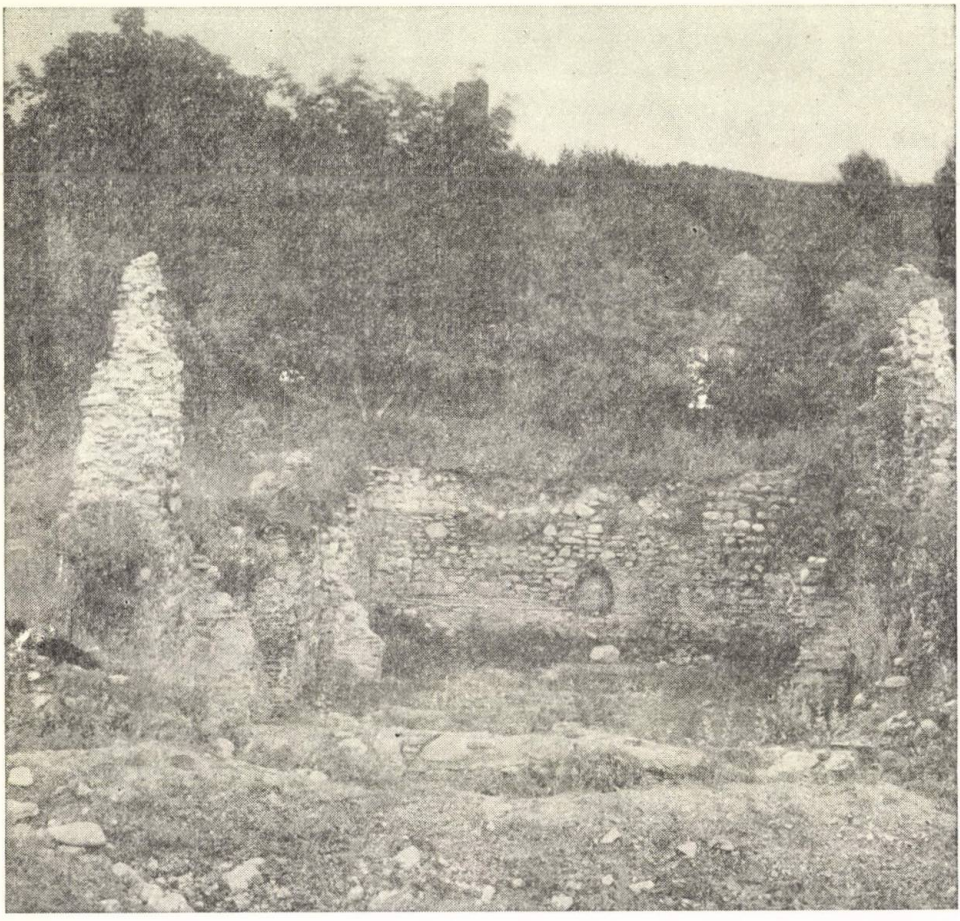

Fig. 48. — Ruinele curţii domneşti de la Argeş, sec. XIV.

ţărăneşti, să ţină în supunere şi exploatare masele producătoare şi să-şi lărgească stăpînirea. Atunci se întîmplă un fenomen caracteristic multor societăţi feudale pe drumul constituirii lor în state mai puternice: recunoaşterea unuia din marii feudali care-şi extinsese stăpînirea şi asupra altor organizaţii politice drept căpetenie a statului în plin proces de constituire. Acest feudal a fost Basarab, fiul lui Tihomir. Prin recunoaşterea sa, acesta devine mare voievod, adică comandantul oştirii, şi domn, adică stăpînul pămîntului, al ţării, suzeranul celorlalţi feudali. Alegerea lui Basarab ca mare voievod şi domn a avut loc înainte de 1324, cînd el este pomenit cu titlul de voievod al Ţării Romîneşti de regele maghiar.

Recunoaşterea de către feudalii locali a unui mare voievod în persoana lui Basarab s-a dovedit potrivită cu interesele feudalilor, pe care acesta le-a reprezentat în toate împrejurările, reuşind să le consolideze situaţia economică şi politică. Oastea « ungro-vlahilor » (a romînilor din Ţara Romînească) e pomenită de istoricul bizantin Ioan Cantacuzino, după alegerea lui Basarab, participînd la luptele dintre bulgari şi bizantini ce au avut loc în anul 1323.

Autoritatea la care ajunsese Basarab şi statul pe care-l conducea s-a impus şi regelui Carol Robert, care înţelege să adapteze raporturile cu voievodul romîn situaţiei reale existente. De aceea îi trimite, în mai multe rînduri, solii purtate de un personaj de vază, magistrul Martin, comitele Sălajului, care şi-a « îndeplinit slujba în chip credincios şi vrednic de laudă » [1]. Pentru ca aceste solii să fie încredinţate unui mare dregător, să fie înşirate într-un act alături de acţiuni politice şi militare însemnate, ca expediţiile de la Zagreb şi de la Mehadia, luptele cu boemii şi germanii, pentru ca cel ce le-a îndeplinit să fie răsplătit cu danii însemnate şi rezultatele lor să fie un motiv de mulţumire pentru rege, ele trebuie raportate la o personalitate politică ce reprezenta cel mai mare interes pentru regalitatea maghiară. Este adevărat că Basarab e numit de Carol Robert « voievodul nostru », ceea ce indică raporturi de vasalitate faţă de regele Ungariei, dar el nu mai e un vasal oarecare, cum erau Litovoi şi Seneslau, « voievozii romînilor », sau Litovoi şi Bărbat, « voievozi ai ţării Litua ».

În anii următori, hotarele statului feudal Ţara Romînească s-au extins mai ales spre răsărit, prin luarea în stăpînire a teritoriilor eliberate de sub dominaţia mongolă. Acest proces s-a desfăşurat în condiţiile luptei neîntrerupte cu tătarii ce mai stăpîneau în ţinuturile răsăritene. Atît tradiţia literară, cît şi unele acte de danie ale regelui Carol Robert pomenesc în această perioadă de primejdia tătară la hotarele Transilvaniei şi de unele lupte ale oastei maghiare împotriva tătarilor [2]. În anii 1324—1328 au avut loc probabil lupte conduse de Basarab împotriva tătarilor din aceste părţi. Cu acest prilej, Basarab va fi avut şi sprijinul lui Carol Robert. Rezultatul a fost întinderea stăpînirii Ţării Romîneşti spre răsărit, pînă probabil aproape de Chilia.

Pe la sfîrşitul deceniului al patrulea al secolului al XIV-lea, cînd oştile emirului Umur-beg şi-au făcut apariţia la Dunăre, locuitorii acestor părţi ar fi chemat în ajutor, pentru a-i apăra de noua primejdie ce se abătuse asupra lor, pe « ghiauri » (creştini), care erau probabil locuitorii Ţării Romîneşti [3].

Noul domn romîn e tot mai respectat şi legăturile cu el — politice şi matrimoniale — sînt tot mai preţuite de suveranii balcanici, care-l socoteau deopotrivă cu ei, numindu-l « gospodar », adică domn.

Dar ascensiunea noului stat şi politica sa de sine stătătoare în raport cu ţările vecine nu conveneau regelui maghiar, cu pretenţii de suzeranitate, aceasta

---

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. II, p. 129—130.
[2] *Ibidem*, p. 129—130, 135; *Script. Rer. Prus.*, I, p. 213.
[3] Enveri, *Dusturname*, p. 42—43 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

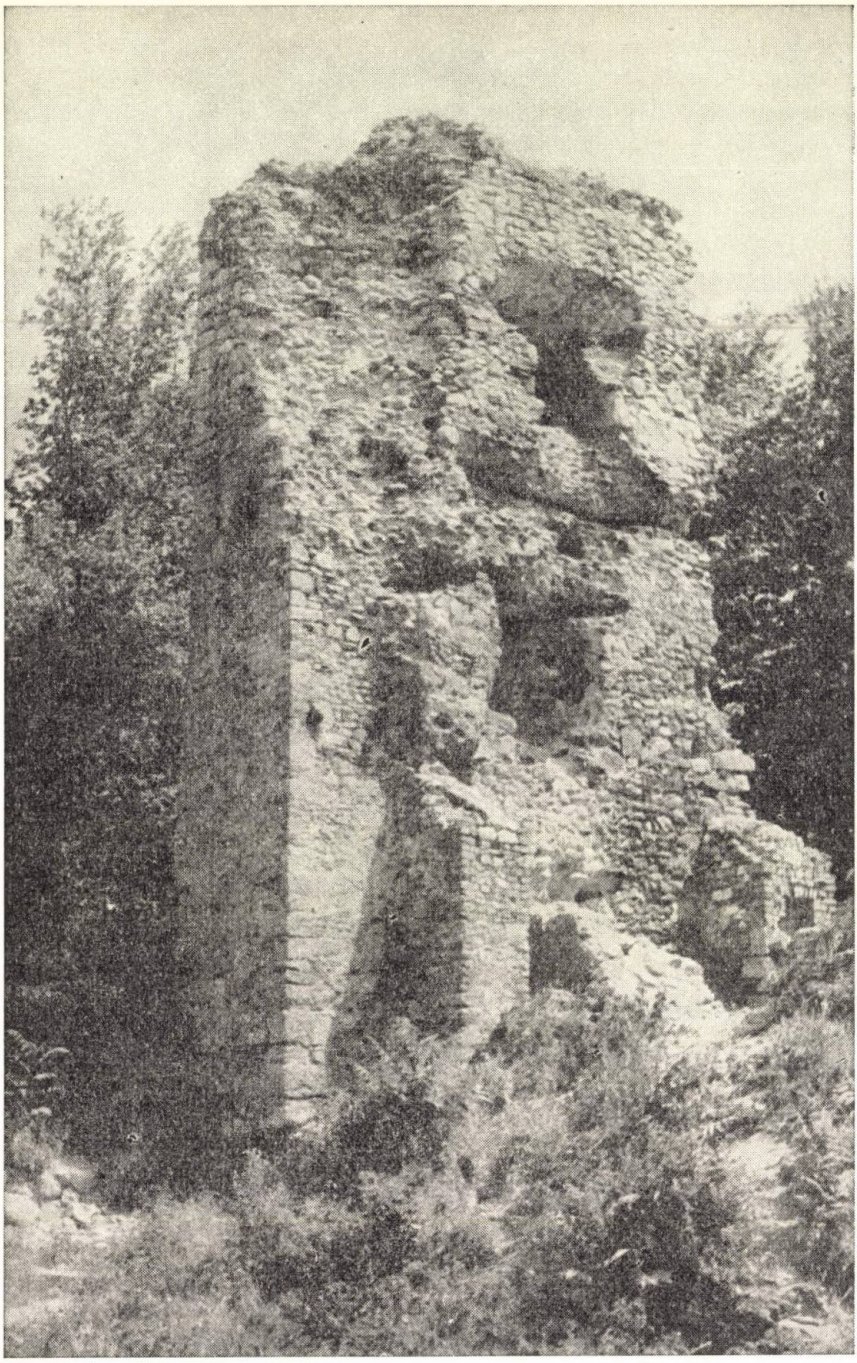

Fig. 49. — Ruinele cetăţii Severin, sec. XIII—XIV.

cu atît mai mult cu cît în Ungaria se găseau numeroşi nobili puternici care rîvneau « ţara lui Basarab », în întregime sau părţi din ea.

Ştirile contemporane, diplomatice şi narative, interne şi externe, cuprind amănunte cu privire la cauzele războiului pornit de regele Ungariei împotriva voievodului Ţării Romîneşti. Mai întîi se subliniază stăpînirea « pe nedrept » de către Basarab a unor ţinuturi considerate de Carol Robert ca aparţinînd coroanei maghiare. Basarab s-a arătat «necredincios», «nesupus» şi «răzvrătit», împotrivindu-se regelui maghiar. Prin ţinuturile ocupate de Basarab se înţelege, foarte probabil, Ţara Severinului, pe care regele a cucerit-o la începutul expediţiei. « Nesupunerea », « răzvrătirea » lui Basarab trebuie socotită politica sa de independenţă faţă de regatul Ungariei. Cronica oficială relatează, de asemenea, faptul că regele a fost îndemnat la această expediţie de Toma, voievodul Transilvaniei, şi de Dionisie, fiul lui Nicolae, cu scopul de a alunga din domnie pe Basarab şi de a dărui Ţara Romînească unuia dintre curtenii regelui. Rolul jucat de Toma şi de nobilii din slujba sa în această împrejurare, numirea lui Dionisie în demnitatea de ban de Severin, după ocuparea acestui ţinut, la începutul expediţiei, confirmă spusele cronicii.

Aceleaşi izvoare menţionează participarea la acest război a numeroşi clerici superiori, printre care prepozitul de Alba Regală — vicecancelar al regelui — cel de Alba Iulia, precum şi alţi preoţi şi călugări. Clerul catolic, participant la expediţie, avea misiunea de a desfăşura o acţiune de catolicizare a populaţiei « schismatice » din ţara ce urma să fie cucerită.

Insuccesul romînilor şi bulgarilor în lupta de la Velbujd, din 28 iulie 1330, împotriva sîrbilor, a fost considerat de feudalii maghiari prilej potrivit de a începe expediţia împotriva lui Basarab. Aceasta a avut loc în toamna anului 1330. Ea este povestită de însuşi regele Ungariei, în mai multe rînduri, între 1331—1336, şi cu mai multe amănunte de *Cronica pictată de la Viena (Chronicon Pictum Vindobonense)*, un izvor aproape contemporan, dar nu întru totul obiectiv.

În luna septembrie 1330, regele şi nobilii din jurul său, cu o puternică armată, au intrat în Ţara Romînească. Potrivit relatării cronicii oficiale, după ocuparea Severinului — în fruntea căruia este numit ban Dionisie, unul din iniţiatorii războiului — Basarab ar fi trimis lui Carol Robert o solie, oferindu-i o despăgubire de 7000 de mărci de argint, cedarea Severinului, trimiterea unui fiu al său la curtea regelui şi plata tributului anual. Condiţiile de pace oferite de Basarab erau într-adevăr foarte favorabile, dar se impune multă rezervă în ce priveşte relatarea cronicii, neconfirmată de alte izvoare, narative sau diplomatice. Respingînd oferta de pace, oastea regelui a înaintat în interiorul ţării. După tactica de luptă obişnuită, care şi-a dovedit eficacitatea în atîtea rînduri, a fost distrus totul în calea oastei invadatoare, care a fost lipsită, astfel, de posibilitatea de aprovizionare. O diplomă din noiembrie 1336 conţine ştirea că o parte a oastei regelui maghiar ar fi ajuns pînă sub cetatea Argeş *(sub castro Argyas)*, iar o altă parte, comandată de un nobil Bako, trimis de voievodul

Transilvaniei Toma, a cutreierat alte ţinuturi, în scopul împlinirii «unor solii şi fapte tainice». Această ştire, neconfirmată de alte izvoare, ca şi lipsa de concordanţă între datarea actului şi unele evenimente descrise în el ridică unele îndoieli cu privire la veridicitatea ştirii respective, precum şi la autenticitatea acestui act.

După aceste întîmplări, potrivit izvoarelor narative şi diplomatice, s-ar fi încheiat o pace, cu condiţia ca Basarab să indice oştirii maghiare drumul de ieşire din Ţara Romînească. Dar domnul Ţării Romîneşti şi fiii săi nu voiau să piardă prilejul pedepsirii acelora ce le pustiiseră ţara.

Aşteptată «într-un loc crîngos şi păduros, închis cu dese întărituri», într-un loc întărit de la natură, de stîncile ce-l împrejmuiau din două părţi, la care romînii au adăugat alte întărituri, oastea regelui maghiar, atacată de două ori, între 9—12 noiembrie, a suferit o grea înfrîngere. Căţăraţi pe stînci, cum spun izvoarele şi cum îi înfăţişează şi miniaturile din *Cronica pictată*, ţăranii *(rustici)* — cum îi numeşte cronica lui Petru de Dusburg — au rostogolit bolovani şi au aruncat o ploaie de săgeţi asupra armatei maghiare, care se frămînta ca «pruncii în leagăn» sau «ca trestia în bătaia vîntului». S-a vărsat mult sînge şi de o parte şi de alta, au pierit mulţi nobili şi clerici maghiari, iar o mare parte dintre aceştia au fost făcuţi prizonieri. Romînii au luat o pradă bogată [1]. Lupta s-a dat într-un loc al cărui nume nu e indicat de izvoare; el e cunoscut, însă, în istoriografie sub numele de Posada — care înseamnă, de fapt, loc întărit — şi e situat probabil pe drumul de ieşire din Ţara Romînească, în Loviştea.

Prin victoria militară obţinută, poziţia Ţării Romîneşti se consolidează tot mai mult, iar solidaritatea majorităţii feudalilor munteni în jurul lui Basarab devine mai trainică. Aceasta nu înseamnă că fuseseră înlăturate toate greutăţile interne din faţa domniei, că unii feudali nu vor mai încerca să se opună politicii acesteia. Asemenea greutăţi s-au ivit şi după 1330 şi Basarab e nevoit să ţină seama de puterea marilor feudali, căpeteniile formaţiunilor politice unificate, dintre care unele cu greu acceptau întărirea autorităţii domnului. E semnificativ faptul că în fruntea boierilor fugiţi din Ţara Romînească în Transilvania, în anul 1374, se afla Stoican, fiul lui Dragomir, fiul lui Voina de Loviştea [2], deci un cnez sau voievod de Loviştea, care nu era mulţumit cu starea de lucruri nici după o jumătate de veac; şi ca acesta mai erau, probabil, şi alţii.

După 1335, cînd oştile hanului Uzbec devastează Ţara Romînească, primejdia tătară a determinat pe Basarab să se apropie din nou de regele maghiar. Reluarea raporturilor dintre Ţara Romînească şi Ungaria a fost posibilă deoarece după moartea lui Carol Robert (1342), fiul şi urmaşul acestuia, Ludovic I, înţelegea să ducă o politică antimongolă, ce convenea întru totul lui Basarab,

---

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. III, p.283, 286—287, 291—292, 324, 350, 355, 398—399, 473; *Chronicon Pictum Vindobonense*, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 496—498; *Script. Rer. Prus.*, I, p. 218—219.

[2] *Századok*, XXXIV, 1900, p. 614.

Pl. V. — Bătălia de la Posada. Reproduceri din *Cronica pictată de la Viena.*

precum și fiului și asociatului său la domnie, Nicolae Alexandru. În acest scop, în 1344, Nicolae Alexandru se întîlnește cu regele Ungariei. Pe de o parte, se recunoaște autoritatea regelui maghiar în lupta împotriva tătarilor; la rîndul său, regele recunoaște existența statului românesc dintre Carpați și Dunăre; de amîndouă părțile, apoi, se vădește necesitatea unirii forțelor împotriva puterii hanilor tătari. În baza acestei înțelegeri, participă, probabil, după 1345, oști din Țara Românească la ofensiva împotriva tătarilor, inițiată de Ludovic pe teritoriul Moldovei. Aceste relații explică soliile trimise de mai multe ori, începînd cu anul 1345, de regele maghiar în Țara Românească și scrisorile papei adresate, în același an, domnului muntean, unor cnezi și voievozi din Transilvania, Țara Românească și banatul Severinului, solicitîndu-i să sprijine propaganda catolică la românii din acele părți [1]; domnul muntean este din nou în stăpînirea Severinului și autoritatea lui se întinde și asupra « Cumaniei », deci asupra teritoriilor de la răsărit, cucerite de la tătari.

Relațiile bune dintre Ungaria și Țara Românească au creat condiții favorabile consolidării instituțiilor feudale în Țara Românească și au permis domniei de la Cîmpulung — reprezentată după 1352, cînd moare Basarab, de fiul său Nicolae Alexandru — să ia unele inițiative în politica externă. În aceste condiții a avut loc și intensificarea activității negustorilor din Transilvania, îndeosebi a celor din Brașov, între Carpați și Dunăre; această activitate devine mai bogată, astfel încît, în 1358, regele Ungariei a socotit necesar să le acorde un privilegiu. Din acest privilegiu rezultă că ei treceau prin teritoriul dintre rîurile Buzău și Ialomița, mergînd apoi spre Dunăre, unde activitatea lor se desfășura între gurile rîurilor Ialomița și Siret [2]. Fără a se exagera rolul acestor negustori, trebuie subliniat faptul că în Țara Românească existau plusproduse pe care feudalii români le vindeau, cumpărînd în schimb produse meșteșugărești din Transilvania. Este un indiciu despre dezvoltarea economică, iar apariția monedei băștinașe peste un deceniu nu face decît să confirme această realitate.

Ca urmare a consolidării statului feudal Țara Românească, în 1359 biserica Țării Românești ajunge la o organizare de sine stătătoare, prin înființarea mitropoliei, cu sediul în capitala țării, la Curtea de Argeș. Ca mitropolit a fost numit episcopul Iachint de la Vicina. Înființarea mitropoliei este o dovadă în plus a consolidării domniei în Țara Românească. Marea boierime, cu tendințe centrifuge — provenită din foștii cnezi și voievozi — se găsea astfel în fața unei domnii mai puternice. Cei nemulțumiți — dintre care un act din 29 august 1359 pomenește șase fii ai lui Ladislau, fiul lui Zarna [3] — nu mai pot desfășura acțiuni de subminare a domniei în interiorul țării, fiind siliți să o părăsească de frica pedepsei și să caute refugiu în Ungaria. Acest fapt demonstrează că domnia era consolidată în așa măsură, încît se puteau

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. IV, p. 266—267.
[2] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 153.
[3] Hurmuzaki, I/2, p. 60.

aplica pedepse capitale şi confisca bunurile celor « hicleni », ca în orice alt stat feudal.

Asemenea cazuri ca cel pomenit mai dovedesc însă că relaţiile dintre domnul Ţării Romîneşti şi regele Ungariei erau mai puţin amicale, dacă nu chiar de duşmănie, cum o spune Ludovic I însuşi, într-un act din 1365. Schim-

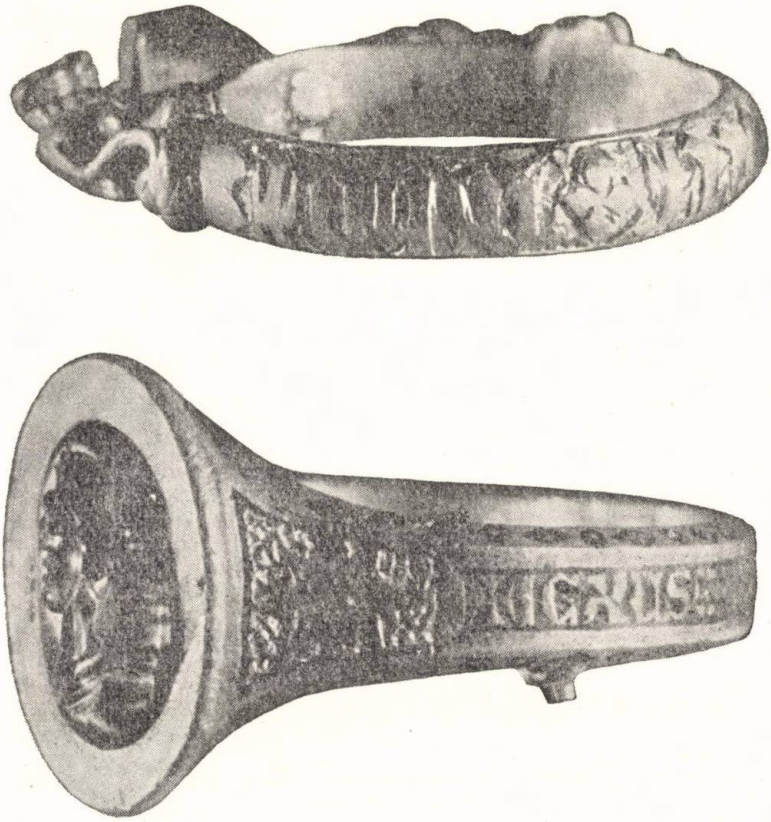

Fig. 51. — Podoabe de aur găsite în mormintele din biserica domnească de la Argeş, sec. XIV.

barea raporturilor dintre cei doi suverani îşi găseşte explicaţia în două evenimente de mare însemnătate pentru dezvoltarea statelor feudale romîneşti, ambele petrecute simultan, în anul 1359: recunoaşterea lui Bogdan de către feudalii moldoveni ca domn al Moldovei şi întemeierea mitropoliei Ţării Romîneşti. Amîndouă evenimentele constituiau o piedică în calea expansiunii statului maghiar şi a catolicismului spre sud şi răsărit de Carpaţi.

Înfiinţarea mitropoliei şi organizarea unei ierarhii bisericeşti proprii chiar în anul 1359 pot fi puse în legătură cu un proiect de coaliţie balcanică antiotomană. Aşezarea turcilor pe continentul european, în 1354, însemna o mare primejdie

Fig. 52. — Aplice de bronz aurit şi inel de aur găsite în mormintele din biserica domnească de la Argeş, sec. XIV.

nu numai pentru popoarele din Peninsula Balcanică, ci şi pentru cele de la nordul Dunării. Această primejdie a produs o reacţie a feudalilor din aceste părţi, care, sub conducerea ţarilor bulgari, mai întîi, sub îndrumarea patriarhului din Constantinopol, după aceea, îşi unesc eforturile pentru a determina pe împăratul Bizanţului la organizarea unei acţiuni comune împotriva turcilor. La această acţiune din 1359 a luat parte şi Nicolae Alexandru, domnul Ţării Romîneşti [1], care avea legături politice şi de rudenie cu casele domnitoare din sud-estul Europei: o fiică a sa era căsătorită cu Sraţimir, ţarul bulgar de la Vidin, alta cu Ştefan Uroş, cneazul sîrbilor, iar a treia cu ducele Ladislau de Opolia, ruda regelui şi palatinul Ungariei. Legăturile de rudenie avînd în acea vreme şi o semnificaţie politică, rezultă din aceste înrudiri locul deosebit de important pe care ajunsese să-l ocupe, la mijlocul secolului al XIV-lea, Ţara Romînească în cadrul relaţiilor internaţionale din sud-estul Europei.

2. FORMAREA STATULUI FEUDAL MOLDOVA

Moldova în timpul dominaţiei tătare

Dominaţia tătarilor în Moldova s-a exercitat mai puternic decît la sud de Carpaţi şi în sudul Dunării. La răsărit de Carpaţi, tătarii au organizat anumite centre de administraţie proprie, au influenţat asupra vieţii politice şi economice a populaţiei locale şi au lăsat urme de cultură materială. Astfel, în satul Oţeleni a fost găsit un tezaur cu obiecte şi monede tătăreşti, cele mai tîrzii fiind din vremea hanului Toktai (sfîrşitul secolului al XIII-lea). În organizarea vămilor din Moldova s-au păstrat pînă tîrziu unele practici care îşi găsesc originea în vremea stăpînirii tătare. Termenul tarkan, prin care sînt desemnate în cele mai vechi documente moldoveneşti, din secolele XIV—XV, produsele scutite de vamă şi, în genere, scutirea de vamă, este de origină tătară; amintirea dominaţiei tătare s-a păstrat şi în unele toponimice din Moldova ca, de ex.: Tătarca, Tătărani, Tătărăşani, Tătăreşti, Tătăruşi etc.

Deşi stînjenite în dezvoltarea lor, formaţiunile politice locale au continuat să existe şi să se dezvolte într-o oarecare măsură şi în vremea în care teritoriul de la răsărit de Carpaţi era sub dominaţia tătarilor. Faptul că sînt puţine ştirile privitoare la formaţiunile politice locale în perioada de apogeu a dominaţiei Hoardei de Aur, pînă către începutul secolului al XIV-lea, nu poate fi interpretat în sensul că ele au dispărut, deoarece se ştie că, în genere, izvoarele amintesc mai ales pe stăpîni şi mai puţin pe supuşi. De multe ori, pe aceştia îi găsim în documentele emise de cancelaria papală sau de cea a regatului maghiar sub denumirea generică de « schismatici », « necredincioşi », « brodnici », uneori

[1] Saadeddin (Hodja efendi), *Tadj ut Tevārih*, vol. I, p. 58 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

chiar sub numele de cumani, care erau obligaţi să însoţească pe tătari în expediţiile lor în Transilvania.

Pentru amintirea romînilor sau a organizaţiilor lor sub numele de *vlahi*, sau în forme derivate din acest termen, au fost invocate în trecut două ştiri: prima din 1247 şi a doua din 1277.

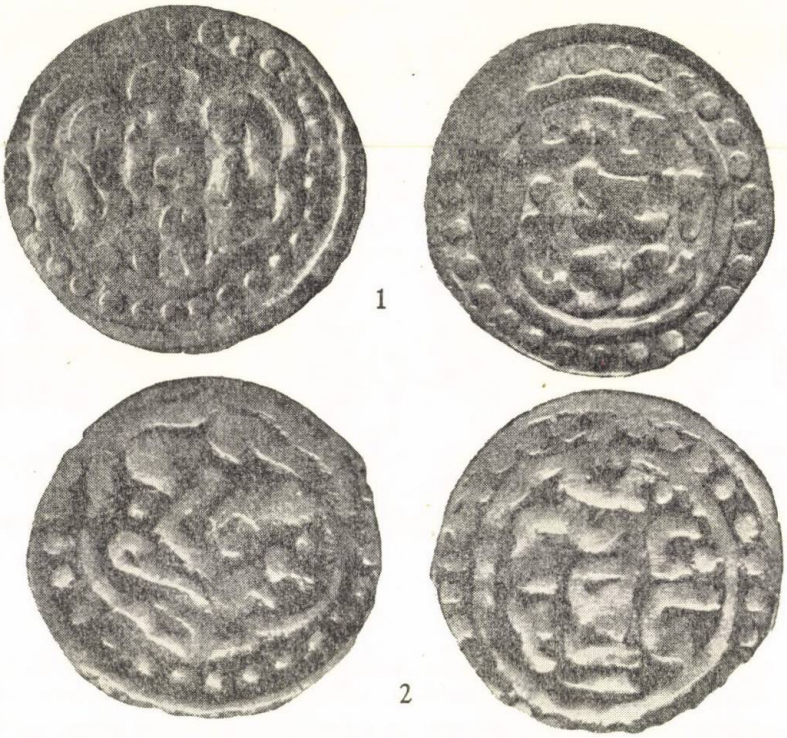

Fig. 53. — Monede tătăreşti descoperite la Oţeleni, sfîrşitul sec. XIII.
1. Dirhem de argint al hanului Toktai; 2. Dirhem de aur al hanului Toktai.

Unii istorici au considerat că sub numele *Olaha* — dat unui voievod întîlnit în 1247 de misionarul franciscan Giovanni da Pian del Carpine în drum spre curtea hanului [1] — se ascunde, de fapt, un voievod romîn, ceea ce este foarte probabil; alţii au socotit că este vorba de un voievod rutean.

În perioada în care elemente feudale de la sud de Carpaţi participau la frămîntările politice din Transilvania şi Ungaria (în deceniul al VIII-lea al secolului al XIII-lea) o ştire din cronica lui Thomas Tuscus aminteşte, în anul 1277, un conflict între bruteni (probabil ruteni) şi romîni *(Blaci)* [2] (foarte

[1] *Ystoria Mongalorum*, cap. IX, 49, în *Itineraria et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, p. 429.

[2] Thomas Tuscus, *Gesta imperatorum et pontificum*, în *Mon. Germ. Hist. Script.*, t. XXII, p. 525.

posibil de pe teritoriul din nordul Moldovei), care ar fi împiedicat pe primii să participe la luptele pe care le susţinea statul boem împotriva feudalilor maghiari şi germani.

Luate izolat, cele două ştiri menţionate sînt destul de vagi; numai pe baza lor nu se pot trage concluzii certe. Ţinînd însă seama de faptul că ele sînt

Fig. 54. — Obiecte de podoabă din tezaurul de la Oţeleni, sfîrşitul sec. XIII.

concomitente cu unele ştiri ce atestă rolul crescînd al căpeteniilor politice din Ţara Romînească şi că în izvoare apare, îndată ce se manifestă o slăbire a presiunii tătare (la începutul secolului al XIV-lea), menţiunea unor căpetenii politice locale destul de puternice, este în afară de orice îndoială continuitatea unor organizaţii politice pe teritoriul Moldovei în vremea dominaţiei tătare.

În urma unei oarecare reglementări a raporturilor dintre supuşi şi stăpînitori, cărora periodic li se dădeau anumite dări, a unei relative stabilităţi a societăţii de pe teritoriul Moldovei, papalitatea reia politica de expansiune a catolicismului la răsărit de Carpaţi. La 7 octombrie 1279, papa Nicolae al III-lea scria legatului său din Ungaria, Filip, episcop de Fermo, să organizeze episcopia Milcoviei, aşezată la hotarele tătarilor, unde de 40 de ani nu se mai aflau episcopi, nici alţi locuitori catolici, şi să cerceteze «veniturile» revenind scaunului apostolic, «dacă ar putea să rezulte vreunul»[1]. În 1288, papa Nicolae al IV-lea trimitea călugări din ordinul predicatorilor în mai multe ţări din Răsărit, printre care şi în «Ţara Vlahilor»[2].

[1] *Documente*, C, veac. XIII, vol. II, p. 220—223.
[2] *Ibidem*, p. 302.

Slăbirea treptată a dominației mongole, la sfîrșitul secolului al XIII-lea, a făcut posibilă înviorarea vieții economice. Aceasta se oglindește în documentele genoveze, singurele izvoare, de altfel, care vorbesc despre situația economică de pe teritoriul moldovean în jurul anului 1300.

Negustorii genovezi, stabiliți în a doua jumătate a secolului al XIII-lea la Vicina, au organizat aci un intens comerț mai ales de tranzit și au dominat, cîtva timp, procesul de schimb pe întregul teritoriu din răsăritul țării noastre. În 1281, activitatea comercială a genovezilor de la Vicina depășea ca valoare suma de 25 000 de florini lunar. Negustorii din Pera trimiteau în 1281 la Vicina peste 1 000 suluri de postav lunar; se pomenește în contracte postavul « de Lombardia » sau cel « frîncesc », adică bine cunoscutul postav produs în țesătoriile din Flandra. Acest fapt arată că, la sfîrșitul veacului al XIII-lea, regiunea gurilor Dunării forma unul din principalele centre ale comerțului prin care Genova își asigura uriașele beneficii ce caracterizau activitatea negustorilor săi.

Amploarea comerțului genovez de la Vicina presupune în chip necesar existența în sudul Moldovei, în Dobrogea și în șesul muntean, a unor stăpîni teritoriali care cumpărau cantități mari de postav, mătase, mirodenii și vindeau genovezilor grîne, ceară și miere. Interesați să vîndă cantități cît mai mari de produse, ei căutau să ia în stăpînire noi pămînturi. O importantă știre în acest sens cuprinde documentul din 4 octombrie 1332, emis de cancelaria papală, în care papa își manifestă grija pentru reorganizarea episcopiei catolice a Milcoviei. În document se spune că episcopia Milcoviei, ce se afla « în ținuturile tătarilor », și teritoriul ei au fost devastate de tătari, catedrala dărîmată, « moșiile, bunurile și drepturile episcopiei și ale bisericii » cotropite de « puternicii acelor părți » *(a potentibus illarum partium)* [1].

Înainte, deci, de 1332, în urma unei năvăliri a tătarilor, avusese loc o uzurpare a drepturilor episcopiei Milcoviei, de către feudali locali. Aceștia sînt cumpărătorii mărfurilor de lux pe care le puteau desface în cantități atît de mari, încă din 1281, negustorii de la Vicina sau cei cu care colaborau tătarii pentru a prinde, în 1299, pe Ceaka, fiul lui Nogai, refugiat, după uciderea tatălui său, în « țara romînilor » *(Avalac)*.

Comerțul practicat de genovezi făcea ca ei să obțină « cîștigul principal... nu prin exportul propriilor produse ale țării, ci prin intermedierea schimbului de produse între comunitățile nedezvoltate din punct de vedere comercial și în general economic și prin exploatarea ambelor țări producătoare ». Acest gen de comerț, cu izvorul său specific de beneficii, « decade... pe măsură ce progresează dezvoltarea economică a popoarelor pe care le exploata din ambele părți și a căror stare înapoiată constituia baza existenței lui » [2].

Natura comerțului genovez atestă faptul că numeroasa clientelă a negustorilor de la Vicina nu era din mediul orășenesc, ci feudal, cu alte cuvinte

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. III, p. 279.
[2] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, cartea a III-a, București, 1953, p. 322.

exclude existența unei pieți pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești. E vorba de acea treaptă de dezvoltare a forțelor de producție care încă nu creează piața; rezultă că avem de-a face cu o dezvoltare economică (explicabilă prin slăbirea jafului tătăresc), încadrată în tiparele unei economii domeniale, producătoare de un « prisos » al muncii, care este sporadic aruncat în circulație.

Pe măsură ce slăbește dominația tătară — și fenomenul e vizibil la sfîrșitul secolului al XIII-lea — crește autoritatea « puternicilor », a feudalilor locali. O dată cu moartea lui Nogai (1299), în ansamblul raporturilor politice din regiunea carpato-dunăreană a avut loc o puternică prefacere, caracterizată prin intrarea în acțiune a unor noi forțe feudale, care se eliberează, profitînd de criza Hoardei de Aur. Succesiunea lui Nogai este preluată de aceste forțe, mai întîi în sudul Dunării. Aci, Feodor Svetislav înlătură pe Ceaka, fiul lui Nogai, și se înscăunează pe tronul bulgar, sprijinindu-se îndeosebi pe feudalitatea vidineană. Începeau, astfel, să se emancipeze în primul rînd regiunile care erau mai greu controlabile de către Hoardă.

Lupta dintre Ceaka și Toktai, ajutat de Svetislav, înlesnește și ridicarea forțelor feudale de la nordul Dunării, care contribuie la formarea statului lui Svetislav și fac ca acesta să se extindă pentru puțin timp (pînă la moartea lui, în 1322) și asupra unei părți din ținuturile românești de la nordul Dunării [1]. Era singura soluție de protecție împotriva Hoardei, compatibilă cu situația istorică de la începutul secolului al XIV-lea.

Stăpînirea lui Svetislav la nordul Dunării — destul de superficială — s-a fărîmițat după moartea sa tot atît de repede după cum luase naștere. Cronicarul bizantin Nicefor Gregoras arată că Mihail, urmașul lui Svetislav, a început să domnească peste Bulgaria « de dincoace de Dunăre » [2], adică de la sud de Dunăre. Reiese din cele spuse de cronicar că, la moartea lui Svetislav, imperiul efemer constituit pe vremea acestuia se împărțise. La nordul Dunării, feudalii locali își întăresc puterea, iau în stăpînire pămîntul pe care se găseau țăranii, a căror aservire crește.

În legătură cu ridicarea căpeteniilor românești, care profită de criza Hoardei de Aur pentru a prelua « succesiunea » lui Nogai, este de pus o importantă știre din cronica rimată a lui Ottokar de Stiria. Vorbindu-se de luptele pentru tronul Ungariei ce au avut loc după moartea lui Andrei al III-lea între Carol Robert și Otto de Bavaria, în cronică se amintește că acesta din urmă — încercînd în 1307—1308 o apropiere de Ladislau Kan, voievodul Transilvaniei, în care scop vine în Transilvania — este prins de acesta și trimis ca prizonier la un voievod « valah » care stăpînea « peste munți » *(über Walt)*. După cîtva timp, el reușește să scape în cnezatul Haliciului, cu cneazul căruia se înrudea, și să se întoarcă apoi în țara sa. Semnificativ e faptul că în cronică se spune

[1] *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, în *Izvoarele istoriei românilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, II, p. 27, 53.

[2] Nicephor Gregoras, *Byzantina Historia*, I, p. 390.

că voievodul « valah » de peste munți era « domn » *(herr)* « peste ceilalți » (feudali); ținutul stăpînit de el se numea « *țara romînilor* » *(Walachen lant)* [1]. Știrea se referă la un voievod de pe teritoriul Moldovei (probabil din nord-vestul ei) și este concludentă în a arăta că stăpînitorii locali, foștii supuși ai lui Nogai, se emancipaseră după 1299.

Stăpînirea căpeteniilor romînești din Moldova avea în prima jumătate a secolului al XIV-lea toate caracteristicile unei puteri feudale. Participarea în 1325 a unei armate romînești, recrutată de pe teritoriul Moldovei, alături de oștile polone, rutene și lituaniene, împotriva markgrafului de Brandenburg [2] constituie expresia consolidării puterii feudale pe teritoriul de la est de Carpați, făcînd dovada posibilităților militare ale conducătorilor locali.

Dezvoltarea economică pe teritoriul Moldovei, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, este dovedită și de existența unor tîrguri, în special pe valea Siretului și la apusul ei. Portulanul lui A. Dulcert [3], alcătuit în 1339 pentru nevoile marinarilor ce străbăteau Mediterana și Marea Neagră, notează de-a lungul drumului comercial care trecea prin Moldova, legînd Liovul de Marea Neagră, mai multe tîrguri care luaseră naștere înainte de data întocmirii hărții. Orașul Baia datează în mod cert din această vreme; de asemenea tîrgul Siret, pomenit în 1340, cînd au fost uciși aci de către « barbari » — după cum relatează cronica franciscană — doi călugări minoriți [4]. Este vorba de lupta dusă de populația locală — și care continuă în tot cursul secolului al XIV-lea — împotriva încercărilor de a fi convertită la catolicism. Pe lîngă aceste tîrguri și orașe mai erau și altele; unele din cele amintite în *Lista orașelor rusești de departe și de aproape*, alcătuită pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea, existau probabil încă din această vreme.

O dată cu apariția unor tîrguri, au luat naștere pe teritoriul Moldovei fenomene economice constatate încă din secolul al XIII-lea la sud de Carpați, în Oltenia; s-au născut schimburi comerciale care, deși nu aveau o extensiune prea mare, erau în măsură să contribuie la consolidarea autonomiei ținuturilor, care capătă, datorită existenței iarmaroacelor, o bază economică proprie fărîmițării feudale. În tîrgurile Moldovei veneau periodic țărani cu produsele muncii lor pentru a cumpăra în schimb ceea ce le lipsea din gospodărie. Solidaritatea între locuitorii aceluiași teritoriu, întemeiată și pe legăturile economice, a constituit baza luptelor duse de către căpeteniile locale împotriva încercărilor regalității maghiare de a-și extinde stăpînirea la răsărit de Carpați, ca și împotriva tătarilor.

Amintirea existenței la est de Carpați, în perioada premergătoare formării statului moldovean de sine stătător, a unor formațiuni teritoriale mai mari sau

[1] *Oesterreichische Reimchronik*, în *Mon. Germ. Hist.*, V, 1—2, vers. 88 539—88 543, 88 697.
[2] I. Dlugosz, *Historia Polonica*, I, p. 989.
[3] N. Grămadă, *Vicina. Izvoare cartografice*, în *Codrul Cozminului*, I, 1924, p. 442.
[4] Waddingus, *Annales Minorum*, tom. VII, ed. a II-a, p. 242.

mai mici s-a păstrat pînă şi în unele documente din secolul al XV-lea. Ele purtau numiri diferite, ca « ocoale » *(okrug)*, « cîmpuri » şi « ţinuturi » *(volosti)*.

Întărirea raporturilor feudale, ca şi pericolul extern — lupta împotriva tătarilor şi a regatului maghiar — au determinat concentrarea acestor formaţiuni în jurul uneia mai puternice, în interesul stăpînilor de pămînt, ajunşi să se constituie ca o clasă.

După consolidarea domniei lui Carol Robert de Anjou, regatul maghiar organizează într-o măsură mai mare decît pînă atunci lupta contra tătarilor şi caută să-şi extindă stăpînirea la sud şi est de Carpaţi. Căpeteniile politice din aceste părţi, dornice să înlăture stăpînirea tătară, sprijină lupta regatului maghiar împotriva tătarilor, răspund însă, totodată, prin luptă încercărilor acestuia de a înlocui, la sud şi est de Carpaţi, stăpînirea tătară cu una maghiară.

Formarea statului feudal Ţara Romînească a exercitat o influenţă puternică în grăbirea procesului de închegare a unui stat asemănător şi pe teritoriul Moldovei. Ştirile privitoare la mişcările « schismaticilor » din vecinătatea regatului maghiar, amintite în 1319 şi în 1325 [1], se referă, probabil, şi la evenimente similare petrecute în Moldova. Conflictele dintre regatul maghiar şi « schismaticii » din regiunile vecine sînt aproape permanente în vremea lui Carol Robert. La 17 ianuarie 1339, papa Benedict al XII-lea, informat de rege că el e nevoit să ducă « un război aproape necurmat cu păgînii şi schismaticii din vecinătatea regatului său şi, mai ales, cu nişte schismatici ce s-au abătut de la supunerea datorată bisericii romane », acorda iertare de păcate pentru cei care şi-ar pierde viaţa în războiul pentru apărarea credinţei catolice, în regatul Ungariei sau în alte ţinuturi de lîngă acest regat, împotriva « schismaticilor » [2].

Lupta împotriva tătarilor şi formarea statului feudal Moldova

În dorinţa lor de a-şi crea condiţii prielnice dezvoltării autonome, feudalii locali de pe teritoriul de la est de Carpaţi căutau să profite de orice prilej pentru a înlătura apăsătoarea dominaţie a tătarilor. Succesele dobîndite de Basarab împotriva tătarilor — în urma cărora el întinde hotarele ţării pînă aproape de Chilia — au făcut să crească nădejdile căpeteniilor romîneşti din Moldova de a se elibera de sub dominaţia mongolă. Curînd, însă, pe la 1335, tătarii, sub Uzbec, reuşesc să pună stăpînire pe unele ţinuturi din sudul Moldovei. Aici, ca şi în regiunea Dobrogei de nord, în cursul luptelor care au lichidat autoritatea Hoardei de Aur (după 1352—1359), a apărut guvernarea unui « principe » local, Dimitrie, de origine tătară, dar care se asimilase în mediul stăpînilor feudali locali. El continuă să menţină cîtva timp legăturile cu unele căpetenii ale Hoardei. Loviturile primite de tătari din partea lui Olgierd, cneazul

---

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. II, p. 159.
[2] *Ibidem*, vol. III, p. 499.

Lituaniei — care, după 1365, a reuşit să cucerească de la tătari şi Kievul — au slăbit aceste legături. Teritoriul stăpînit de Dimitrie îşi păstrează pînă tîrziu, în secolul al XV-lea, tradiţia autonomiei sale politice.

După moartea regelui Carol Robert, tronul Ungariei a fost ocupat de Ludovic de Anjou, care, spre deosebire de predecesorul său, a dat dovadă de un mai larg orizont politic. El organizează mult mai temeinic lupta împotriva tătarilor şi antrenează în energica sa acţiune externă şi forţele feudale din vecinătatea regatului maghiar.

În luptele pe care Ludovic de Anjou le-a purtat contra tătarilor, un rol important au jucat elementele romîneşti din Maramureş, al căror aport în eliberarea teritoriului de la est de Carpaţi a fost deosebit de însemnat. De altfel, între nord-vestul Moldovei şi Maramureş au existat legături istorice străvechi. În perioada feudalismului timpuriu, în cadrul unei incontestabile unităţi culturale, pe măsură ce se adîncea procesul de feudalizare, instituţiile îmbrăcau un caracter similar pe cele două laturi ale Carpaţilor. Instituţia « vitejilor », care desemnează feudali înzestraţi cu domenii şi îndeplinind atribuţii politico-militare corespunzătoare, atestată de cele mai vechi documente ale cancelariei moldoveneşti, este cunoscută şi în Maramureş, ca, de altfel, şi în Ţara Romînească. Termenul «viteaz», de origine slavă, comun tuturor limbilor slave vii, cît şi limbii slave bisericeşti, a fost împrumutat în limba romînă, prin intermediul maghiarilor, în secolele XIII—XIV.

Ştirile din izvoare menţionează aportul « vitejilor », al păturii feudale din Maramureş, la constituirea statului feudal moldovean, care nu era de fapt altceva decît cristalizarea unui îndelungat proces istoric de dezvoltare a forţelor feudale în sînul aceleiaşi largi comunităţi de viaţă economică şi culturală.

În primii ani ai secolului al XIV-lea, pe teritoriul viitorului stat feudal Moldova, situaţia politică şi militară era dominată de două forţe îndemnate să colaboreze: « vitejii », din nord-vestul Moldovei şi din Maramureş, şi forţele feudale din podişul şi cîmpia Moldovei, între care un rol însemnat jucau cele din regiunea Bîrladului.

În anul 1343, sau, mai probabil, în 1345, într-un moment în care tătarii intraseră în conflict cu negustorii italieni de la Marea Neagră şi erau angajaţi în război cu Polonia, Ludovic organizează împotriva lor o mare expediţie. Conducerea operaţiunilor militare a fost încredinţată lui Andrei Lackfy, comitele secuilor, ajutat de « vitejii » din Maramureş şi, probabil, şi de oşti din Ţara Romînească. Revenea, astfel, forţelor romîneşti greul luptei împotriva tătarilor. Pe măsură ce teritoriul Moldovei era eliberat de sub dominaţia tătară, regatul maghiar căuta să-şi extindă stăpînirea la est de Carpaţi.

Pentru consolidarea stăpînirii maghiare în Moldova, Ludovic de Anjou încearcă, la 1347, să reînfiinţeze episcopia catolică a Milcoviei. În 1351 el cere şi obţine consimţămîntul papei Clement al VI-lea, pentru a ridica biserici, a

scuti de dijme pe « schismatici », « păgîni » şi alţi locuitori din Ungaria sau din vecinătatea ei care vor trece la catolicism [1].

În anii 1352—1353 — în urma unor noi victorii obţinute împotriva tătarilor, cu sprijinul populaţiei locale — s-a constituit pe versantul răsăritean al Carpaţilor

Fig. 55. — Biserica de lemn de la Volovăţ (azi la Putna).

o marcă militară, care prelungea zona de dominaţie maghiară în direcţia noilor acţiuni antimongole şi care avea menirea să împiedice năvălirea tătarilor în regatul maghiar.

În fruntea noii mărci, cu centrul probabil la Baia *(Civitas Moldaviae)*, regele maghiar aşază un dregător al regatului, pe Dragoş, care se trăgea din rîndul « vitejilor » maramureşeni ce s-au acoperit de glorie în lupta împotriva tătarilor. Desemnat de rege, Dragoş este acceptat de căpeteniile politice locale,

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 10.

interesate să continue lupta antimongolă, în condițiile formării unui organism politic mai cuprinzător decît cele de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea.

Noua formațiune politică era încă departe de a cuprinde întreg teritoriul Moldovei. Dragoș se înfățișa ca un « duce » al noii mărci de graniță a statului feudal maghiar, constituită în lupta împotriva tătarilor.

Faptul că lui Dragoș, căruia tradiția îi atribuie ridicarea bisericii din Volovăț, îi urmează la conducere fiul său Sas, moștenit, la rîndu-i, și el de un fiu, Balc, dovedește crearea în Moldova a unei dinastii, a Dragoștilor. Moldova începea să fie altceva decît o simplă marcă de graniță, guvernată prin dregători ai regatului maghiar.

Inscripția pusă de Ștefan cel Mare, la 1473, pe mormîntul lui Dragoș și care a fost transportată o dată cu biserica de lemn de la Volovăț la Putna, evocă și ea crearea de către Dragoș a unei dinastii în Moldova. Cu acest prilej, Ștefan cel Mare, urmînd un obicei foarte răspîndit în acea vreme, numește pe Dragoș voievod « strămoșul » său.

Dependența Moldovei de regatul maghiar în timpul lui Dragoș și a fiilor săi a înlesnit, probabil, trecerea în Moldova a unor feudali maghiari din Transilvania, care au acaparat aci pămînturi, supunînd pe locuitori și încercînd să le impună credința catolică. S-a întărit, astfel, asuprirea social-economică și religioasă. O dată cu aceasta, a crescut însă și împotrivirea, atît din partea feudalilor locali, cît și din partea țăranilor.

Desăvîrșirea procesului de formare a statului feudal moldovean

În vremea în care în Moldova creșteau nemulțumirile populației față de politica regatului maghiar și a feudalilor veniți de peste Carpați și se manifesta tendința noului stat de a se desprinde de Ungaria, creîndu-și ierarhia sa feudală proprie, în Maramureș se petrecea un fapt oarecum asemănător. Politica dusă de regii maghiari de a desființa vechile autonomii romînești maramureșene, de a le încadra ierarhiei feudale a regatului maghiar, de a înlocui organizația voievodatului cu comitatul — menit să dea mai multă unitate regatului — întîmpină o puternică împotrivire din partea căpeteniilor locale. Exponentul forțelor de rezistență din Maramureș era voievodul Bogdan, amintit în izvoare ca răzvrătit și necredincios față de rege, încă din 1343 [1]. Folosind contradicțiile din sînul feudalilor romîni din Maramureș, regele maghiar Ludovic I de Anjou a reușit să-l înlocuiască pe Bogdan din funcția de voievod; el nu a putut însă desființa instituția, care, cu mici întreruperi, a continuat să existe.

Înfrînt în încercarea sa de a apăra autonomia Maramureșului, Bogdan se alătură mișcării din Moldova, îndreptată împotriva feudalilor supuși regelui

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. IV, p. 157—158.

Fig. 56. — Biserica de lemn din Cuhea-Maramureş.

maghiar, şi ajunge, ales fiind de boierii moldoveni, conducătorul forţelor locale de rezistenţă. Profitînd de conjunctura politică internaţională favorabilă pentru a desprinde teritoriul de la est de Carpaţi de regatul maghiar, de faptul că regele Ludovic era preocupat de conflictul cu Veneţia şi de problemele balcanice ce surveniseră după moartea lui Ştefan Duşan, precum şi de slăbirea presiunii tătare, Bogdan îndepărtează pe Balc, urmaşul lui Sas, credincios regelui maghiar, şi reuşeşte, în 1359, să pună capăt dependenţei Moldovei faţă de regatul maghiar.

Încercările regelui maghiar de a readuce Moldova sub dominaţia sa s-au dovedit zadarnice. Frecventele expediţii întreprinse în acest scop s-au izbit de împotrivirea hotărîtă a populaţiei. Cronicarul maghiar Ioan de Tîrnave arată că « regele Ludovic mai în fiecare an pornea război împotriva rivalilor şi rebelilor şi mai adeseori în contra moldovenilor » [1].

În expediţiile purtate în Moldova, cu scopul de a readuce această ţară în situaţia de supunere faţă de coroana maghiară, regele Ludovic de Anjou a fost ajutat de o parte a feudalilor romîni din Maramureş, care îi rămăseseră credincioşi şi care reuşesc să aducă la ascultare faţă de rege pe unii dintre răzvrătiţi. La 20 martie 1360, regele dăruia lui Dragoş, fiul lui Gyula, « credinciosul romîn din Maramureş », mai multe sate « pentru slujbele dovedite în cele mai multe treburi şi războaie ale noastre, încredinţate şi date în seama lui şi mai cu osebire în reaşezarea ţării noastre a Moldovei, potrivit iscusitei sale vrednicii, cînd a întors cu veghetoare grije şi cu neobosită străduinţă pe calea statornicei credinţe ce trebuie păstrată către coroana regească, pe mulţi romîni răzvrătiţi, rătăciţi din calea credinţei datorate » [2].

În 1359, situaţia lui Bogdan în Moldova era asemănătoare cu aceea a lui Basarab, voievodul Ţării Romîneşti, în 1330, şi ulterior cu a fiului acestuia, care, continuînd politica tatălui său, caută — în aceeaşi perioadă în care voievodul Bogdan lupta împotriva regatului — să rupă şi el legăturile de dependenţă a ţării faţă de coroana maghiară.

Coincidenţa de date e deosebit de importantă pentru a arăta paralelismul şi un oarecare sincronism, observate şi cu alte prilejuri în dezvoltarea istorică a celor două ţări romîneşti. Situate la sud şi est de Carpaţi, ele s-au desprins treptat de sub suzeranitatea regatului feudal maghiar, pe măsură ce se consolidau raporturile feudale şi creştea puterea căpeteniilor politice locale. La mijlocul secolului al XIV-lea, stadiul de dezvoltare al celor două ţări era destul de avansat ca să permită crearea unor ierarhii feudale proprii.

În anii ce au urmat după 1359 se vădeşte acelaşi sincronism în efortul de emancipare politică a celor două state de la est şi sud de Carpaţi, de consolidare a noii organizări feudale. În 1364—1365, Ludovic de Anjou este silit pentru moment să renunţe la hotărîrea de a îngenunchia pe Vladislav-Vlaicu, noul domn

[1] *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, I, p. 193.
[2] Hurmuzaki, I/2, p. 61—62.

al Ţării Romîneşti, care nu a putut fi adus în situaţia în care fusese Basarab la începutul stăpînirii sale.

Cît priveşte Moldova, din cauza eşecului încercării din anul 1365 de a-l supune pe Bogdan — care, « spre paguba majestăţii sale », continua să dom-

Fig. 57. — Biserica domnească din Rădăuţi, sec. XIV.

nească aci — regele maghiar se resemnează, încetează presiunea militară la răsărit de Carpaţi şi se mulţumeşte numai cu confiscarea averii lui Bogdan din Maramureş, pe care o dăruieşte voievodului Balc, cel alungat de pe tronul Moldovei [1]. După 1365, data morţii lui Bogdan, regele maghiar, restabilind pacea cu Moldova, recunoştea de fapt schimbările petrecute la răsărit de Carpaţi.

În vremea domniei lui Bogdan, noul stat de sine stătător Moldova începe să-şi întindă hotarele înspre nord, sud şi est, prin înglobarea altor formaţiuni politice existente pe teritoriul de la est de Carpaţi.

În legătură cu modul de organizare a statului moldovean, Misail Călugărul, interpolator al cronicii lui Grigore Ureche, ne-a păstrat o caracterizare plastică şi veridică. Despre primele domnii ale Moldovei, el spune: « Şi-ntr-acea începătură a fost domniia ca o căpitănie » [2]. Interpolatorul avea în vedere atît

[1] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 56—58; Hurmuzaki, I/2, p. 294.
[2] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 72.

limitele teritoriale ale statului condus de primii domni moldoveni, cît şi organizarea lăuntrică a acestui stat.

Deşi anul 1359 însemnează un moment hotărîtor în desăvîrşirea procesului de formare a statului feudal independent moldovean, consolidarea deplină a acestuia se va desfăşura pînă aproape de sfîrşitul secolului al XIV-lea, cînd hotarele sale ajung pînă la Marea Neagră. Sfîrşitul acestui secol marchează momentul de cristalizare a cadrului politic în care avea să se desfăşoare istoria medievală a Moldovei.

★

Formarea statelor feudale romîneşti reprezintă un moment de cea mai mare importanţă în istoria patriei noastre. Procesul de cristalizare a lor cunoaşte un paralelism care trebuie subliniat.

Ca rezultat al dezvoltării societăţii de la sud şi est de Carpaţi pe calea feudalismului, pe la mijlocul secolului al XIII-lea, învingînd piedicile dominaţiei tătare, în Moldova, şi tendinţele de stăpînire ale regatului maghiar, în Ţara Romînească, apar formaţiuni politice închegate: cnezatele şi voievodatele.

Dezvoltarea forţelor interne şi slăbirea presiunii externe au dat posibilitate acestor formaţiuni să se consolideze şi să-şi lărgească teritoriile în ultima treime a veacului al XIII-lea (1272—1288), cînd voievodatele dintre Carpaţi şi Dunăre luptă pentru autonomie, iar la răsărit de Carpaţi apare o « ţară a romînilor ».

Procesul de constituire a acestor formaţiuni în state feudale a urmat apoi un drum mereu ascendent, înlesnit şi de împrejurările externe: slăbirea dominaţiei tătare la răsărit de Carpaţi şi anarhia feudală din regatul Ungariei. Astfel, la începutul secolului al XIV-lea, statul feudal Ţara Romînească se găsea pe o treaptă evoluată, iar în nordul Moldovei, « ţara romînilor » juca un rol însemnat în viaţa politică din aceste părţi răsăritene.

Recunoaşterea lui Basarab, în primii ani ai deceniului al treilea al veacului al XIV-lea, ca mare voievod în Ţara Romînească a constituit un moment de mare însemnătate, care a influenţat şi procesul de constituire a statului feudal moldovean, a cărui oaste lua parte în acelaşi timp la războaiele feudale din nordul şi estul Europei.

Cucerirea independenţei Ţării Romîneşti, în urma victoriei armatei sale la 1330, a dat un nou imbold desfăşurării procesului de formare a statului feudal Moldova; feudalii moldoveni apar la 1332 destul de puternici, manifestînd tendinţa de a lua în stăpînire noi teritorii.

Lupta alături de armatele maghiare, împotriva tătarilor, în deceniul al cincilea al secolului al XIV-lea, a constituit o etapă superioară în procesul de extindere a statului feudal Ţara Romînească înspre răsărit şi de închegare într-o formaţiune statală mai puternică şi mai cuprinzătoare a teritoriului Moldovei. La capătul acestei etape, în 1359, Ţara Romînească apare pe deplin consolidată, iar Moldova ca un stat de sine stătător, care-şi va asigura independenţa prin victoria obţinută împotriva încercărilor regelui maghiar de a o supune.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Capitalul*, vol. III, partea I, Bucureşti, 1953.

ENGELS, F., *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Bucureşti, 1957.

LENIN, V. I., *Statul şi revoluţia*, în *Opere*, vol. 25, Bucureşti, 1954.

II. *Izvoare*

Anonymi Descriptio Europae Orientalis, în *Izvoarele istoriei romînilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. II, Bucureşti, 1934.

Chronicon Pictum Vindobonense, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. I, Budapesta, 1937.

Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

DLUGOSZ, I., *Historia Polonica*, I — II, Leipzig, 1711—1712.

Documente privind istoria Romîniei, B, Ţara Romînească, veac. XIII—XV; C, Transilvania, veac. XI—XIII, vol. I, veac. XIII, vol. II, veac. XIV, vol. I—IV.

ENVERI, *Düsturname*, Istanbul, 1928.

GREGORAS N., *Byzantina Historia*, I — II, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1829 — 1830.

HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. I, partea 1 şi 2, Bucureşti 1887—1890.

MIHALYI, I., *Diplome maramureşene din sec. XIV şi XV*, tom. I, Sighet, 1900.

Oesterreichische Reimchronik, în *Mon. Germ. Hist. Script.*, tom. V, 1—2.

PREVIALE, I., *Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XLII, 1942.

SAADEDDIN (HODJA EFENDI), *Tadj ut Tevārih*, vol. I, Istanbul, 1861.

Scriptores Rerum Hungaricarum, ed. I. G. Schwandtner, vol. I, Viena, 1766.

Scriptores Rerum Prussicarum, vol. I.

TUSCUS, T., *Gesta imperatorum et pontificum*, în *Mon. Germ. Hist. Script.*, tom. XXII.

URECHE, GR., *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, Bucureşti, 1958.

WADDINGUS, *Annales Minorum*, tom. VII, ed. a II-a, Roma, 1733.

Ystoria Mongalorum, în *Itineraria et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, Quaracchi, 1929.

ZIMMERMANN, F. — WERNER, C. — MÜLLER, FR., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1897.

III. *Lucrări generale*

История Молдавии, vol. I, Chişinău, 1951.

VĂTĂŞIANU, V., *Istoria artei feudale în ţările romîne*, I, Bucureşti, 1959.

XENOPOL, A. D., *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. III, ed. de I. Vlădescu, Bucureşti [1925].

IV. *Lucrări speciale*

ALEXANDRESCU-DERSCA, M., *L'expédition d'Umur beg d'Aydin aux bouches du Danube, (1337 ou 1338)*, în *Studia et Acta Orientalia*, II, 1960, p. 3—23.

BALASCEF, G. D., *Împăratul Mihail VIII Paleologul şi statul Oguzilor de pe ţărmul Mării Negre*, Iaşi, 1940.

CÂMPINA, B., *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în *Studii*, VI, 1953, nr. 1, p. 191—236, nr. 3, p. 79—119.

CONEA, I., *Basarabii din Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1935.

— *Corectări geografice în istoria romînilor*, vol. I, *Pe Olt; în Oltenia*, București, 1938.

— *O problemă veche încă nerezolvată — originea numelui Muntenia*, în *Probleme de geografie*, 1960, vol. VII, p. 27—51.

CONSTANTINESCU, N. A., *Bătăliile mari ale romînilor*, I. *Bătălia de la Posada, 1330, 9—12 noiembrie*, București, 1930.

GRĂMADĂ, N., *Vicina. Izvoare cartografice*, în *Codrul Cosminului*, I, 1924, p. 435 — 459.

GRECOV, B. D.-IACUBOVSCHI, A. I., *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953.

IORDAN, IORGU, *Nume de locuri romînești în Republica Populară Romînă*, vol. I, București, 1952.

IORGA, N., *Imperiul cumanilor și domnia lui Basarabă*, București, 1928 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. III, t. VIII, 1927—1928, p. 97—103).

LAURENT, V., *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în *Revue historique du sud-est européen*, XXII, 1945, p. 184—198.

LĂZĂRESCU, E., *Despre lupta din 1330 a lui Basarab voievod cu Carol Robert*, în *Rev. ist.*, XXI, 1935, p. 241—246.

— *Despre voievodul romînilor din 1307—1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria*, în *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. III, t. XXVII, 1944—1945, p. 309—323.

MINEA, I., *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noiembrie 1330)*, în *Cerc. ist.*, V—VII, 1929—1931, p. 324—343.

MOGA, I., *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1944.

ONCIUL, D., *Originile Principatelor Romîne*, în *Opere complete*, ediție critică adnotată de A. Sacerdoțeanu, t. I, București, 1946, p. 175—309.

— *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, București, 1903.

PASCU, ȘT., *Contribuțiuni documentare privitoare la istoria romînilor în sec. XIII—XIV*, Sibiu, 1944.

SACERDOȚEANU, A., *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe*, în *An. Univ. C. I. Parhon*, București, Șt. soc., 1957, p. 27—43.

ȘTEFĂNESCU, ȘT., *Întemeierea Moldovei în istoriografia romînească*, în *Studii*, XII, 1959, nr. 6, p. 35—54.

CAPITOLUL V

CULTURA ÎN VREMEA FEUDALISMULUI TIMPURIU

Săpăturile arheologice recente au scos la iveală urme de cultură românească încă din veacul al X-lea, din vremea încheierii procesului de formare a poporului român şi a cristalizării relaţiilor feudale pe teritoriul patriei noastre. Deşi elementele acestei culturi sînt încă insuficient cunoscute, ele permit, totuşi, două constatări importante. Cea dintîi se referă la prezenţa unor trăsături provenind din vechea tradiţie locală, ceea ce a permis definirea ei ca cea mai veche cultură românească. În ce priveşte ceramica, mai multe tipuri de vase atestă persistenţa în mediul populaţiei băştinaşe a unor forme, motive ornamentale şi tehnici de lucru caracteristice ceramicii romane provinciale din veacurile IV—VI. Sub anumite aspecte, legăturile în timp ale acestei ceramici se întind adînc în urmă, ea putînd fi considerată în acelaşi timp ca o bază de dezvoltare a ceramicii bine cunoscute din veacul al XIV-lea. În afara persistenţei elementelor locale în ceramică, se pare că tipul de locuinţă — aşa cum e atestat la Bucov — este de origine dacică, el perpetuîndu-se, pînă în vremea noastră, în colibele păstorilor din munţi, de pildă din Parîng sau din regiunea Bicazului.

Cea de-a doua constatare priveşte aria de răspîndire a acestei culturi. Larg extinsă în cîmpia munteană şi în Dobrogea, ea este prezentă de asemenea în Transilvania şi Moldova, acoperind astfel — în grade şi forme care urmează a fi precizate de cercetările viitoare — întregul teritoriu locuit de români. Caracterului unitar — cu unele deosebiri după regiuni — al procesului de dezvoltare social-economică îi corespunde, astfel, în epoca cristalizării relaţiilor feudale, o bază unitară de dezvoltare a culturii.

Săpăturile arheologice au putut surprinde însă numai unele aspecte — în special de cultură materială — ale culturii populare româneşti din epoca feudalismului timpuriu. În fapt, ea a fost mult mai bogată; pe de altă parte, pe acelaşi teritoriu au coexistat şi culturile grupurilor etnice încă neasimilate sau ale populaţiilor venite ulterior. Trebuie să amintim, totodată, că, datorită asupririi feudale, masele producătoare nu şi-au putut manifesta în mod liber toată puterea lor de creaţie literară şi artistică.

Studiul culturii populare este foarte anevoios atunci cînd căutăm să o încadrăm în limite cronologice precise, din pricina modalităților sale specifice de realizare, determinate de condițiile de viață ale claselor exploatate. Producția literară a poporului, datorită transmisiunii ei orale, este greu databilă și suferă continue transformări; realizările arhitectonice sînt din materiale ușor perisabile, îndeosebi din lemn, ca și întreaga sculptură țărănească; piesele vestimentare, scoarțele, obiectele de uz casnic, de atîtea ori împodobite artistic, sînt și ele supuse aceloraşi vicisitudini.

În atare condiții, problemele culturii populare prezintă deosebite dificultăți, chiar pentru perioade mai noi ale orînduirii feudale. În ce privește feudalismul timpuriu, există puține indicii documentare databile cu oarecare certitudine, fiind siliți astfel mai ales la deducții logice, bazate pe faptul că unele forme sau motive, mai cu seamă artistice, de incontestabilă origină străveche, au supraviețuit pînă în zilele noastre. Aceste supraviețuiri arată că poporul păstra, în construcția locuințelor, în port, în ceramică, în ornamentica folosită sau în producția sa literară, tradiții culturale, urcînd pînă în cele mai îndepărtate timpuri, îmbogățite în cursul vremii, atît prin opere de creație proprie, cît și prin contactul cu alte populații.

Pe măsură ce se adîncește diferențierea socială, din acest fond comun al culturii populare se desprinde, treptat, cultura clasei feudale, care va ajunge să exprime, într-un chip tot mai complex, poziția și interesele acestei clase, servind la întărirea dominației ei în cadrul societății.

Cunoașterea culturii clasei dominante în feudalismul timpuriu este astăzi mult înlesnită de o serie de descoperiri arheologice, care întregesc în chip fericit informațiile sporadice ale izvoarelor literare. Totuși, izvoarele ce ne stau la îndemînă sînt încă departe de a putea lămuri toate problemele; în acest domeniu, situația capătă o complexitate deosebită prin caracterul multiplu al surselor de inspirație la care se recurge. Fără îndoială că nici cultura populară nu e refractară schimburilor culturale cu lumea dinafară; legături importante se vor stabili mai ales între culturile populare din cadrul teritoriului romînesc. Dar, datorită lentei evoluții a condițiilor de viață ale țărănimii medievale, cultura populară apare mai strîns legată de tradiție decît cultura clasei feudale.

După constituirea ei, clasa feudală avea nevoie de dezvoltarea unei ideologii care să susțină noua bază feudală, de cetăți pentru asigurarea dominației sale politice, de construcții religioase impunătoare, de desfășurarea unui fast care să satisfacă propriile-i exigențe de viață și, în același timp, să insufle respect și teamă celor aflați în dependență. Acolo unde tradițiile locale nu puteau să i le ofere, clasa feudală a fost nevoită să-și caute modele în afară. Înrîuririle atît de puternice care au fost primite în cursul feudalismului timpuriu nu trebuie însă privite ca simple împrumuturi care nu se încadrau în procesul de dezvoltare internă, ci, dimpotrivă, ele au putut fi receptate numai în măsura în care se

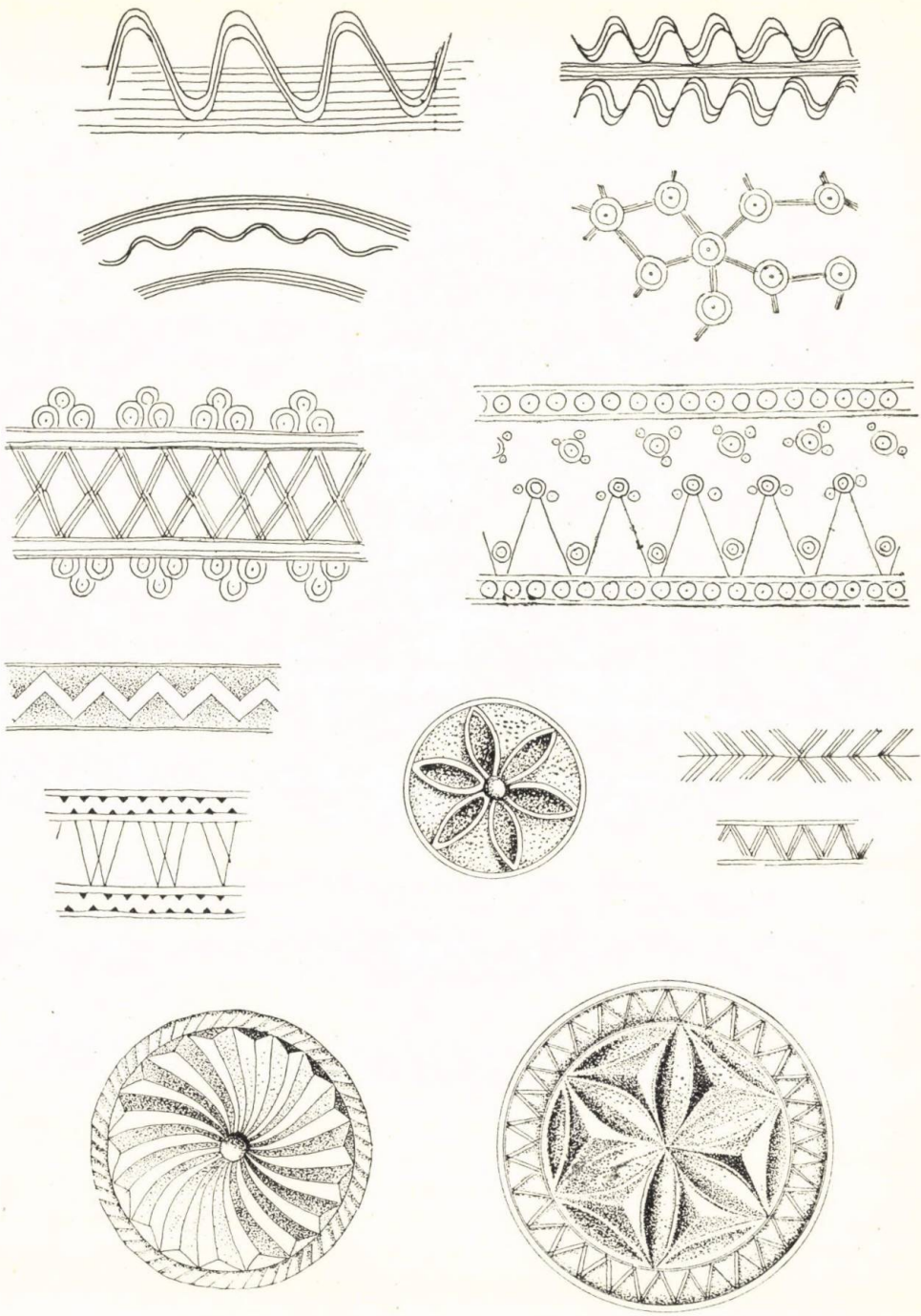

Fig. 58. — Motive vechi (sec. X—XVII) folosite în arta populară.

dovedeau necesare şi găseau aici un teren social-economic prielnic pentru a prinde rădăcini.

Între aceste influenţe, unele au avut o importanţă deosebită. Astfel este cazul influenţei slave, exercitate sub dubla formă a civilizaţiei feudale ruse şi a civilizaţiei feudale sud-slave, bulgare şi sîrbeşti, la care trebuie adăugată, pentru începuturile feudalismului timpuriu, aceea moravă. În formarea sintezei culturale romîneşti un rol de seamă a avut Bizanţul, ale cărui elemente de cultură ne-au fost transmise fie direct — în prima epocă îndeosebi prin Dobrogea — fie prin intermediul slavilor sudici. În sfîrşit, după cucerirea Transilvaniei de către statul feudal maghiar şi aşezarea coloniştilor saşi, contactul cu Europa centrală şi apuseană a devenit tot mai puternic. El contribuie, în primul rînd, la formarea caracterului specific al culturii feudale maghiare şi al celei săseşti, dar ajunge să-şi exercite influenţa şi asupra culturii romîneşti.

Numeroasele contacte culturale dau un aspect relativ neunitar epocii, îndeosebi în ce priveşte monumentele de artă, şi fac dificilă urmărirea liniei de evoluţie, devenită şi mai grea prin pierderea celor mai multe dintre mărturiile care serveau drept inele de legătură.

În aceste condiţii se desfăşoară activitatea proprie a elementelor locale. Ele învaţă, experimentează şi adaptează împrumuturile culturale la propriul fond moştenit, dezvoltînd în mod creator elementele receptate. De aceea, veacurile feudalismului timpuriu se prezintă ca o epocă de pregătire, în care se capătă deprinderi tehnice, se aleg modele, se primeşte ceea ce e mai potrivit cu propria dezvoltare social-economică. Rezultatele acestor experienţe se vor vedea doar mai tîrziu, în vremea feudalismului dezvoltat; închegarea atunci a unei culturi feudale romîneşti — şi îndeosebi a unei arte romîneşti — cu caractere originale bine definite va fi rezultatul unei remarcabile capacităţi de integrare şi prelucrare creatoare a numeroase elemente de origini diferite, pe un fond oferit de bogatele tradiţii ale culturii populare. Realizările de la sfîrşitul veacului al XIV-lea şi din veacul al XV-lea nu ar fi fost posibile fără lunga epocă de pregătire pe care o reprezintă feudalismul timpuriu.

Rolul bisericii în societatea feudală. Organizarea bisericească

Biserica a jucat un rol însemnat în formarea culturii feudale. Ceea ce afirma Engels cu privire la biserica romano-catolică este valabil în mare parte şi pentru cea ortodoxă: « Ea învăluia orînduirea feudală cu aureola graţiei divine. Ea îşi întocmise ierarhia ei proprie după modelul feudal şi, în sfîrşit, era cel mai mare dintre seniorii feudali... »[1]. Tot Engels explica, în *Războiul ţărănesc german*, modul cum biserica a ajuns să deţină « monopolul asupra pregătirii intelectuale », cum « cultura însăşi a căpătat un caracter esenţialmente teologic », subliniind că « această supremaţie a teologiei pe întregul

[1] F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă*, în K. Marx-F. Engels *Despre religie*, Buc., 1960, p. 270.

tărîm al activității intelectuale era în același timp consecința necesară a poziției bisericii ca chintesență și consfințire a dominației feudale existente »[1].

Biserica a exercitat vreme îndelungată și în țările noastre un adevărat monopol al culturii scrise. Sub conducerea bisericii s-au organizat principalele centre de activitate cărturărească și artistică ale evului mediu, care au fost timp de cîteva veacuri marile mănăstiri.

Principal sprijin al feudalismului, consfințind exploatarea maselor populare, biserica a promovat dezvoltarea relațiilor feudale și a contribuit, la sud și est de Carpați, la păstrarea formațiunilor politice proprii. În același timp, biserica va sprijini eforturile de apărare împotriva tendințelor de cotropire ale unor puteri străine, care încercau să impună o altă credință, fie ea catolică, fie mai tîrziu mahomedană.

În astfel de condiții, organizarea bisericii este una dintre problemele importante ale istoriei societății și culturii feudalismului timpuriu.

Atît pentru organizarea ierarhică a bisericii, cît și pentru formele de cult și, mai ales, pentru limba însăși a slujbei bisericești — fapt cu profunde urmări asupra întregii culturi feudale — dominația bulgară asupra unei părți din teritoriul de la nordul Dunării (veacurile IX—X) a avut o mare însemnătate.

Atestat cu certitudine în sînul populației băștinașe daco-romane încă din veacul al IV-lea, creștinismul s-a răspîndit în regiunile din nordul Dunării în forme populare[2]. Legăturile acestor comunități cu cele existente în Dobrogea sau eventual pe malul stîng al fluviului, în punctele stăpînite de Imperiul roman de răsărit — pentru a nu mai vorbi de cetățile episcopale din nordul Peninsulei Balcanice — deși nu sînt cunoscute astăzi, vor fi fost, totuși, destul de strînse.

Analiza lexicului privitor la viața religioasă nu lasă a se vedea însă urmele unei adevărate organizări bisericești. Singurul termen de păstorire transmis în limba noastră din epoca creștinismului primitiv este acela de preot *(presbyter)*. Legăturile ierarhice ce vor fi existat în această epocă au fost întrerupte în secolul al VII-lea, o dată cu încetarea activității centrelor episcopale de la Dunăre și țărmul pontic. Începuturile de organizare bisericească mai temeinică se leagă, astfel, de cristalizarea unor formațiuni feudale, care au simțit nevoia sprijinului pe care îl putea aduce biserica. Aceste începuturi s-au realizat sub egida statului bulgar, a cărui dominație a favorizat, și pe această cale, dezvoltarea noilor relații înlăuntrul societății de la nordul Dunării. Faptul e atestat și de originea slavo-bulgară a termenului de *vlădică* sau a altora care privesc slujba religioasă (*utrenie*, *vecernie* etc.).

Remarcabila operă de organizare bisericească începută în Bulgaria sub Boris-Mihail urmărea două țeluri pozitive. Pe plan intern, biserica era chemată să uniformizeze « legea » — civilă ca și religioasă — sub care trăiau grupurile atît de pestrițe din statul lui Boris. Aflate pe trepte diferite de civilizație, aceste

[1] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 48—49.
[2] Vezi vol. I, p. 629—637.

populații: greci, protobulgari, vlahi și slavi au primit o organizare comună de feudalism timpuriu. Pe planul relațiilor internaționale, Boris a căutat să ridice poziția Bulgariei; de aici îndelungata sa căutare între Roma și Constantinopol, în vederea recunoașterii unei patriarhii — sau măcar a unei arhiepiscopii — autocefale proprii. Rezultatele politicii lui Boris, asigurate încă din 893, se vor desăvîrși sub Simeon, cu ajutorul discipolilor lui Chiril și Metodiu. Avem a face, în toate privințele, cu o sinteză culturală slavo-bizantină, a cărei înrîurire se manifestă în chip neîndoielnic în mediul romînesc.

Încadrată mai întîi în ierarhia constantinopolitană cu titlul de arhiepiscopie autocefală, biserica bulgară capătă, în 932, rangul de patriarhat, cînd mitropolitul Damian al Dîrstorului a fost proclamat patriarh de senatul imperial, din ordinul împăratului Romanos Lekapenos. Sediul conducerii bisericii bulgare a cunoscut în cursul veacului al X-lea mai multe strămutări, pentru ca, trecînd prin Vidin, să ajungă la Ohrida.

Stăpînitorii bulgari nu puteau să se dezintereseze de teritoriile situate la nordul Dunării. Dacă nu avem nici o informație despre organizarea unui episcopat deosebit pentru aceste ținuturi, sub obediența patriarhiei bulgare, știm, de pildă, că autoritatea episcopiei de Branicevo se întindea și în Banat. Aceeași trebuie să fi fost situația și pentru Vidin, ca și pentru marele centru eclesiastic de la Dîrstor.

Informații mai bogate avem asupra organizației religioase dobrogene, legate de scaunul Dîrstorului. Cucerirea bizantină a Bulgariei a dus la subordonarea Dîrstorului — redus la gradul de episcopie — față de Ohrida, pentru ca apoi, între 1059—1063, să fie înălțată la rangul de mitropolie. În veacul al XII-lea, această mitropolie a « orașelor paristriene » devine simbolul autonomiei tot mai depline de care se bucură acest teritoriu. În veacul următor, se ridică tot mai mult în importanță un centru din nordul Dobrogei, dezvoltat în secolele anterioare, anume Vicina. Aici întîlnim, în cursul veacului al XIII-lea, o arhiepiscopie, ridicată apoi — la începutul celei de-a doua jumătăți a acestuia — la rangul de mitropolie.

Organizarea eclesiastică de la Vicina a reprezentat una din căile importante de pătrundere a culturii bizantine în părțile noastre. De la Vicina a fost adus primul mitropolit al Țării Romînești, Iachint, atunci cînd consolidarea statului feudal Țara Romînească a impus prezența pe lîngă domnul ei a unui ierarh de rang superior. Chemarea lui Iachint este, probabil, urmarea unor legături mai vechi între Țara Romînească și regiunea Dobrogei.

În ce privește Moldova, subordonarea bisericească pe care o constatăm față de Halici, în veacul al XIV-lea, îndreptățește ipoteza că o bună parte a teritoriului ei va fi cunoscut această dependență încă din vremea dominației cnejilor Haliciului. Într-adevăr, Petru I trimite spre sfințire ca episcopi pe Iosif, viitorul mitropolit al Moldovei, și pe Meletie, la mitropolitul Antonie al Haliciului [1].

[1] Hurmuzaki, XIV/1, p. 21—22 și 32—33.

Tot din vremea dominației bulgare în nordul Dunării și din aceea a revenirii Bizanțului în stăpînirea regiunilor dunărene au rămas și cele mai vechi urme arheologice sau mențiuni documentare cu privire la viața monastică în părțile noastre. Așezarea mănăstirească descoperită de curînd la Basarabi datează de la sfîrșitul secolului al IX-lea și exista încă la sfîrșitul celui de-al X-lea, după cum o atestă inscripția cu data de 992. Pe de altă parte, *Legenda sfîntului Gerard* amintește de mănăstirea cu « călugări greci », întemeiată de Ahtum la Morisena-Cenad, căreia acesta îi acorda importante drepturi feudale [1].

Limba slavă — limbă a culturii feudale românești

Strîns legată de începuturile organizării bisericești sub egida țaratului bulgar este și introducerea limbii slave în biserică la români.

Vreme de mai multe veacuri, comunitățile creștine din părțile noastre au avut ca limbă a cultului limba latină [2]. După cum au dovedit-o cercetările mai noi — împotriva tezei care vedea introducerea limbii slave la români abia în veacul al XII-lea sau al XIII-lea — înlocuirea vechii liturghii latine cu aceea slavă a avut loc în veacul al X-lea, în timpul dominației bulgare la nordul Dunării. Adoptarea ei de către românii din Transilvania arată că fenomenul s-a petrecut înainte de cucerirea maghiară și de extinderea în această regiune a autorității bisericii catolice. Argumente de ordin lingvistic și istorico-cultural ne îndreptățesc să afirmăm că, pe lîngă răspîndirea liturghiei slave din sud, un curent cu puțin mai vechi — de la sfîrșitul veacului al IX-lea — și-a exercitat acțiunea în același sens, venind din nord, din statul morav, unde-și desfășuraseră activitatea Metodiu și Chiril. Dacă influența acestui curent s-a putut exercita asupra Maramureșului și a Transilvaniei de nord, principalul impuls rămîne acel venit din sud.

În Moldova, pătrunderea limbii slave în biserică s-a putut datora atît contactelor cu elementele din celelalte regiuni românești care foloseau această limbă de cult, cît și dominației cnejilor ruși.

Adoptarea limbii slave în biserică a contribuit într-un mod esențial la integrarea culturii feudale românești, pentru multe veacuri, în comunitatea de cultură feudală slavă. Ținînd seama de rolul bisericii în ansamblul activităților culturale, limba slavă a devenit, pentru un timp, limba de cultură scrisă a clasei dominante românești și, prin aceasta, și a statului.

Este de presupus că, în măsura în care formațiunile politice care au precedat statele feudale Moldova și Țara Românească au practicat o cît de redusă activitate de cancelarie pe bază de acte scrise, această activitate s-a desfășurat în limba slavă ; numai astfel se explică de ce limba de cancelarie apare ca o limbă formată încă de la începuturile ei documentare, în ultimele decenii ale veacului al XIV-lea.

---

[1] *Legenda maior sancti Gerhardi*, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 389—392.
[2] Vezi vol. I, p. 632—637.

Fig. 59. — Fragmente de inscripţii chirilice.
1. De pe o amforă de la Garvăn, sec. X—XI; 2. De pe o cărămidă descoperită la temelia bisericii din Niculiţel, sec. XI—XII.

Integrarea culturii feudale romînești în comunitatea culturală slavă mai are și o altă semnificație. Atît bulgarii, cît și sîrbii și rușii receptaseră în cultura lor scrisă și în artă numeroase elemente bizantine iar stăpînirea bizantină asupra Bulgariei în veacurile XI—XII a întărit această influență. Prin intermediul culturii slave, avem a face și la noi cu un spor al aportului bizantin în formarea culturii, această importantă cale indirectă adăugîndu-se căii directe. Stăpînirea Bizanțului în Dobrogea și chiar — pe întinderi mai mari sau mai mici și cu întreruperi — pe malul stîng al Dunării a creat o bază de pătrundere a civilizației romano-bizantine, care se așternea peste tradiția încă puternică a civilizației romane provinciale.

Rezultatele săpăturilor arheologice impun, pe de altă parte, constatarea unor legături economice și culturale cu Bizanțul anterioare reinstaurării stăpînirii bizantine asupra Dobrogei în ultima treime a veacului al X-lea. Această stăpînire va deschide calea pentru pătrunderea directă a elementelor de cultură bizantină, sprijinită, probabil, și pe extinderea stăpînirii exercitate de tema Paristrionului asupra unor regiuni de pe malul stîng al Dunării. Legăturile culturale ale Dobrogei cu Bizanțul continuă și în veacurile următoare.

Adoptarea limbii slave ca limbă a bisericii și a culturii feudale mai prezintă încă un aspect care trebuie subliniat, și anume extinderea ei pe întregul teritoriu romînesc, fără a se primejdui unitatea de cultură a celor trei provincii istorice romînești. Pe de altă parte, adoptarea unei limbi străine ca limbă de cultură a avut și efecte negative: ea a îngreuiat exprimarea liberă a unei gîndiri și simțiri originale și, mai ales, a reprezentat o piedică în calea răspîndirii culturii scrise în straturile mai largi ale societății.

Folosirea scrisului. Literatura slavo-romînă

Folosirea scrisului pare să nu se fi întrerupt niciodată la populația de pe teritoriul patriei noastre, după indicațiile pe care le dau în această privință cuvintele de origine latină « a scrie » și « carte » (în sensul de text scris). Documentar, existența scrierii este atestată cu începere din a doua jumătate a secolului al IX-lea.

O serie de descoperiri arheologice, mai vechi și, mai ales, foarte recente, aduc tot mai multe dovezi despre răspîndirea scrisului, precum arată și folosirea unor caractere variate — grecești, runice, glagolitice și chirilice — uneori amestecate între ele, ceea ce denotă o epocă de căutare. Dacă cele mai vechi inscripții, din veacul al IX-lea, ale schitului de la Basarabi, sînt în caractere runice, altele, de la sfîrșitul acestui secol și începutul celui următor, întrunesc caractere runice, glagolitice și chirilice, pentru ca, din cursul veacului al X-lea, să avem apoi o serie de inscripții chirilice. Din secolele IX—X datează și două inscripții în limba greacă provincială, găsite la Axiopolis, una săpată pe o cruce de piatră, pomenind o persoană cu nume slav, iar cea de-a doua scrisă cu caractere grecești, amestecate cu chirilice.

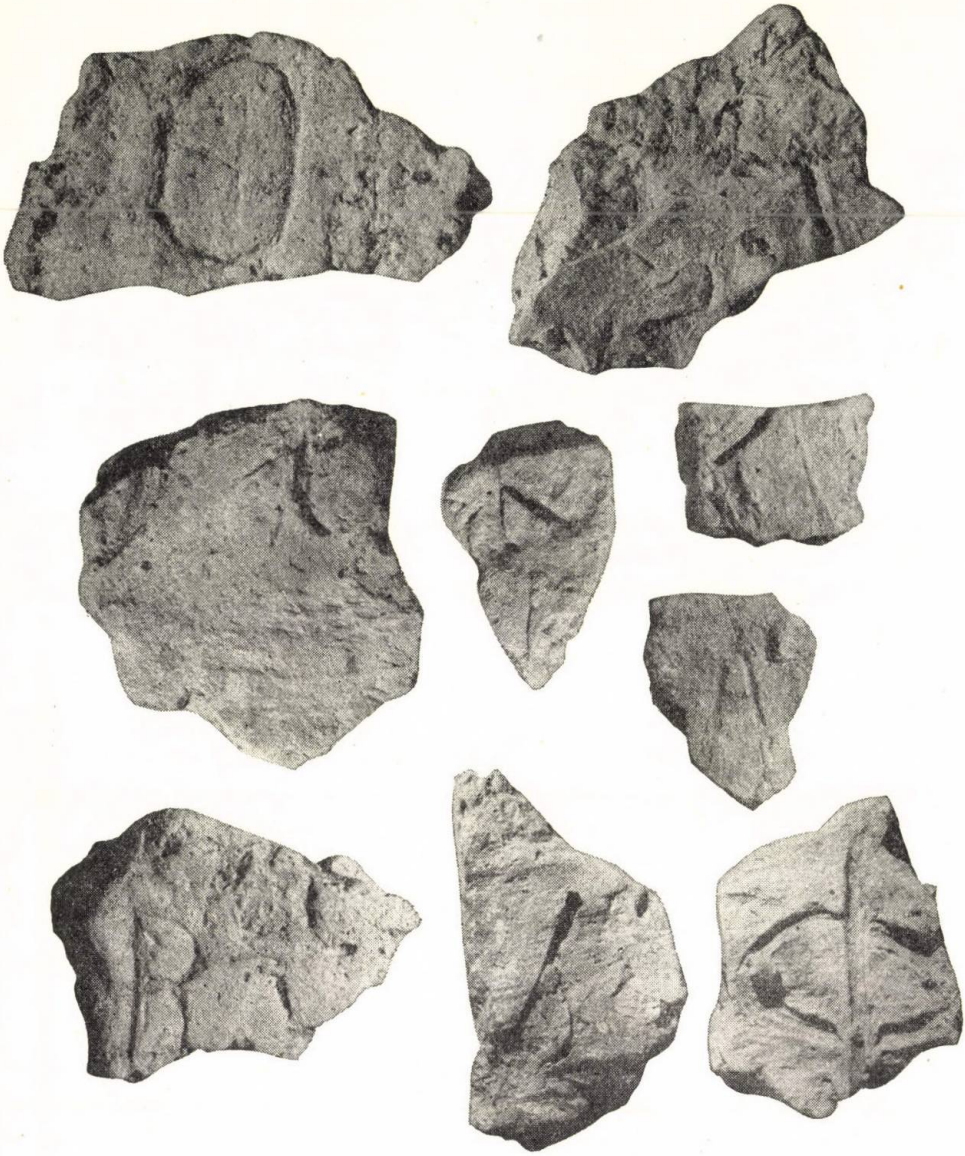

Fig. 60. — Litere zgîriate pe pereţii unui atelier de fierărie de la Bucov, sec. X.

Tot în Dobrogea s-au mai găsit inscripţii din secolul al X-lea, fragmentar păstrate, pe frînturi de amfore, şi, mai ales, inscripţia chirilică — atît de importantă nu numai ca conţinut, ci şi din punct de vedere epigrafic şi lingvistic — a jupanului Dimitrie, din 943, descoperită la Mircea Vodă. La celălalt capăt al teritoriului romînesc, în Banat, constatăm folosirea scrisului grecesc şi runic în inscripţiile tezaurului de la Sînnicolau Mare, de lîngă Cenad, amintind numele a doi jupani şi datînd probabil din a doua jumătate a veacului al IX-lea sau de la începutul secolului al X-lea.

De un deosebit interes sînt cele trei însemnări în chirilică, găsite la Bucov. Ele au fost zgîriate pe pereţii unui atelier de fierărie - două pe lutul crud, iar cea de-a treia ulterior — şi aparţin secolului al X-lea.

Dacă începuturile scrisului chirilic şi ale folosirii limbii slave în veacul al X-lea sînt azi suficient de bine documentate — fapt care confirmă introducerea liturghiei slave în această epocă — nu ne lipsesc indicii nici pentru dezvoltarea culturii slavo-romîne în veacurile următoare ale evului mediu timpuriu. E drept că nu e vorba de scrieri localizate şi datate cu certitudine. Numeroşi specialişti consideră însă că aceste scrieri aparţin teritoriului romînesc. Este vorba mai întîi de scrierea a două dintre cele mai vechi manuscrise slave, datate din veacul al XI-lea: *Savina Kniga*, manuscris pe pergament, cuprinzînd evangheliile, păstrat azi în Biblioteca Lenin din Moscova, şi *Codex Suprasliensis*, scris de asemenea pe pergament şi cuprinzînd textul unui minei şi un număr de omilii. Fragmente dintr-un manuscris, copiat în secolele XII—XIII, se mai află la Moscova, iar un altul se găseşte în Biblioteca naţională de la Sofia.

Un grup relativ important de manuscrise pe pergament, aparţinînd aceleiaşi epoci a feudalismului timpuriu, se păstrează în Biblioteca Academiei R.P.R. Între acestea, se află un Apostol din veacul al XIII-lea, un Octoih ajuns la Caransebeş venind din Moldova (secolele XIII—XIV), fragmentele de minei care au aparţinut mănăstirii Neamţ (secolul al XIII-lea), fragmentul de evangheliar găsit la Rîşnov (secolele XIII—XIV) şi acel din Vechiul Testament (secolul al XIV-lea), de aceeaşi proveniență. Unii cercetători consideră ca fiind scrise pe teritoriul romînesc şi alte manuscrise din aceeaşi epocă. Desigur că studii mai amănunţite vor aduce noi preciziuni în ceea ce priveşte producţia literară de pe teritoriul ţării noastre, înainte de constituirea statelor feudale. Ceea ce se cunoaşte pînă acum — chiar cu acest caracter ipotetic — este suficient pentru a ne încredinţa că larga activitate cărturărească desfăşurată în veacul al XV-lea avea la bază pe aceea din perioada feudalismului timpuriu.

Literatura slavo-romînă [1] cunoaşte, deci, o importantă circulaţie manuscrisă şi apoi tipărită, în ansamblul căreia vor dobîndi un loc tot mai însemnat realizările originale. Acestea, împreună cu numeroasele adaptări la condiţiile proprii

[1] Se înţelege prin acest termen literatura în limba slavă din ţările romîne.

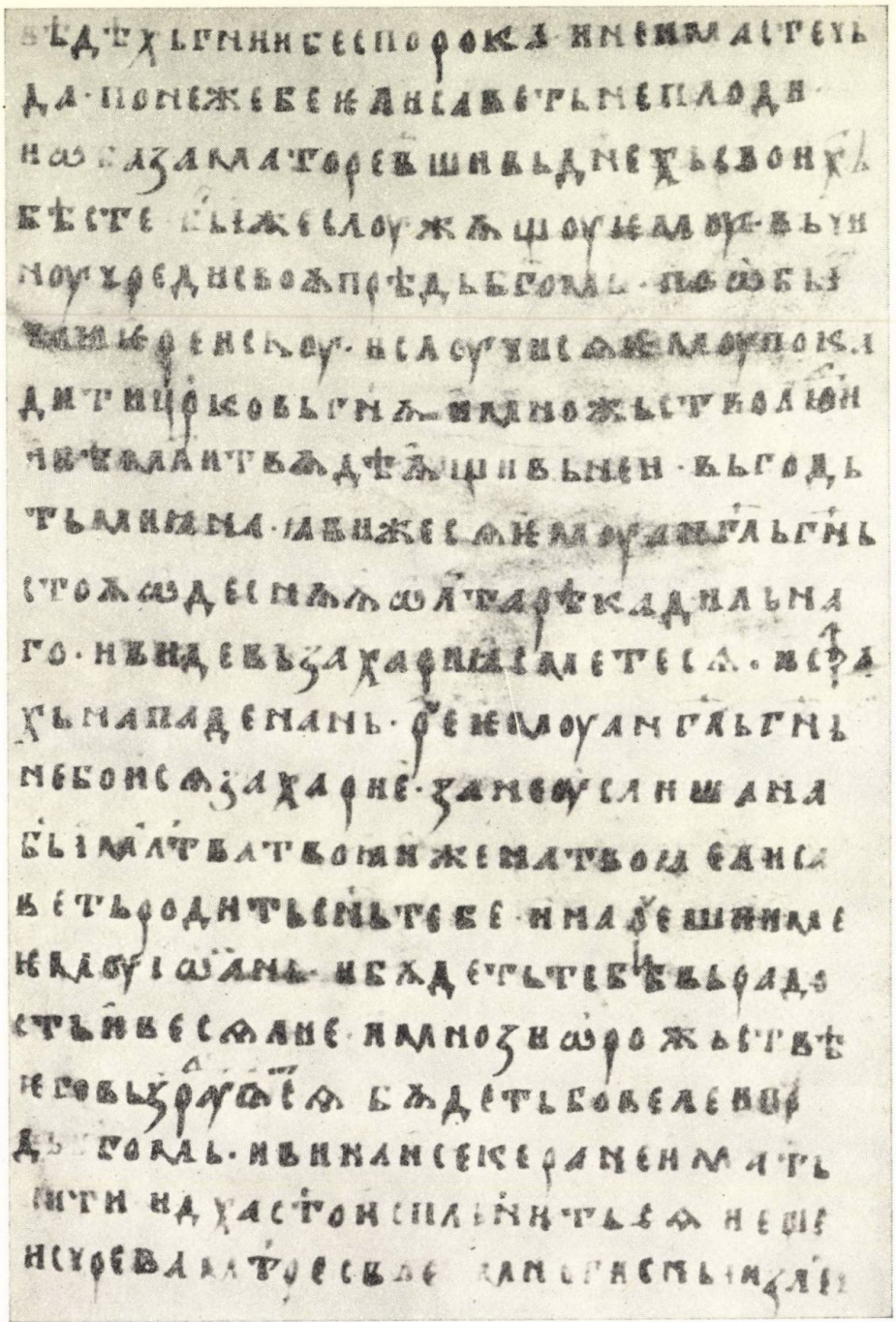

Fig. 61. — Pagină din Evangheliarul slavon de la Rișnov, sec. XIII—XIV.

social-culturale, vor determina caracterele specifice ale literaturii slavo-romîne şi poziţia ei aparte în cadrul literaturilor slave.

Scrisul şi literatura în limba latină în Transilvania

Paralel cu dezvoltarea culturii feudale slavo-romîne în regiunile de la est şi sud de Carpaţi, după cucerirea maghiară lua naştere în Transilvania — alături de persistenţa aceloraşi forme culturale de pe restul teritoriului romînesc, dovedită aci prin manuscrisele slave copiate pînă tîrziu sau prin inscripţiile medio-bulgare din ctitoriile jupanilor romîni — o puternică cultură feudală în limba latină, sprijinită de biserica catolică.

Organizarea ierarhiei bisericeşti şi întemeierea mănăstirilor au jucat şi în Transilvania un rol important în dezvoltarea culturii feudale scrise, aşa cum îndeobşte prezenţa bisericii catolice a favorizat dezvoltarea într-un ritm mai rapid a relaţiilor feudale.

Organizarea bisericii catolice în Transilvania a urmat acelaşi curs ca însăşi înaintarea stăpînirii maghiare şi ea se concretizează în crearea a trei episcopate, corespunzînd în linii generale celor trei formaţiuni politice băştinaşe, constatate încă de la începutul veacului al X-lea. Episcopia de Cenad, cu reşedinţa în vechea Morisenă a lui Ahtum, a avut drept prim titular, la începutul veacului al XI-lea, pe episcopul Gerard, canonizat apoi către sfîrşitul aceluiaşi secol. Un alt episcopat îşi avea, în veacul al XI-lea, reşedinţa în Biharea lui Menumorut, pentru a fi mutată apoi la Oradea. Cel de-al treilea episcop, purtînd titulatura de episcop al Transilvaniei, şi-a stabilit scaunul la Alba Iulia, Bălgradul slavo-romîn. La sfîrşitul veacului al XII-lea, se organizează prepositura de Sibiu a coloniştilor saşi.

Progresele organizării bisericeşti merg paralel cu acelea ale vieţii monastice. Întreg teritoriul Transilvaniei a fost împînzit de fundaţiuni religioase, dintre care unele — ca mănăstirea Sîniob din Bihor sau conventul din Cluj-Mănăştur — datează încă din veacul al XII-lea.

Centre de exploatare feudală, lacome de pămînt şi de iobagi, episcopiile şi mănăstirile catolice din Transilvania au fost în acelaşi timp şi centre de cultură. În primele veacuri ale orînduirii feudale şi în mediul catolic din Transilvania s-a exercitat acelaşi monopol cultural al clerului. În instituţiile bisericeşti se copiau manuscrisele şi aici au fiinţat primele şcoli. *Legenda sfîntului Gerard* aminteşte existenţa unei asemenea şcoli la Cenad, în prima jumătate a veacului al XI-lea, care ar fi fost frecventată de 30 de elevi.

Cultura în limba latină din Transilvania s-a dezvoltat în strînsă legătură cu aceea din regatul maghiar şi, împreună cu aceasta, cu cultura bisericească din centrul şi din apusul Europei. Numeroşi membri ai clerului catolic şi-au făcut studiile în şcolile superioare din marile centre de cultură ale vremii. Dacă pînă la mijlocul veacului al XIII-lea a fost frecventată universitatea din Paris — cum a fost cazul lui Pavel, notar regal spre sfîrşitul secolului al XII-lea şi apoi episcop al Transilvaniei — într-o a doua etapă, universităţile cele mai frecventate au fost

cele italiene, în primul rînd universitatea din Bologna, iar apoi cele din Padova şi Ferrara. Această schimbare a centrului de atracţie este semnificativă, căci pe cînd la Paris învăţămîntul era dominat de scolastică, la Bologna se învăţa în primul rînd dreptul roman, iar la Padova — în limitele vremii — ştiinţele naturii. Noua orientare înseamnă, astfel, un spor al cunoştinţelor cu caracter laic, chiar la membri ai clerului.

Progresele culturale se vădesc şi printr-o tot mai largă difuziune a actelor scrise, ca şi prin transformările cunoscute de grafia lor. Răspîndirea actului scris se face sub presiunea unor tot mai simţite nevoi sociale, semnificative ele însele pentru stadiul de dezvoltare a unei societăţi. Cererea crescîndă în acest domeniu a avut drept consecinţă, pe de altă parte, înfiinţarea de şcoli şi formarea unei pături de mînuitori ai condeiului, recrutaţi din rîndurile clerului. De la începutul veacului al XIV-lea, şcolile capitulare — care din jumătatea a doua a secolului precedent începuseră să dea o atenţie tot mai mare pregătirii juridice necesare redactării actelor — încep să fie frecventate şi de laici.

Încă din prima jumătate a veacului al XIV-lea apar primele menţiuni privind existenţa unor învăţători la sate, cum e acel întîlnit la 1332 la Juc, în apropiere de Cluj. Doi ani mai tîrziu, în 1334, documentele semnalează două şcoli săteşti şi în mediul saşilor din scaunul Orăştiei.

Numărul cancelariilor emiţătoare de acte, atît laice cît şi eclesiastice, este foarte mare în Transilvania în secolele XIII—XIV: cancelaria voievodului şi vicevoievodului — cuprinzînd cancelari, protonotari, notarii speciali — a comitelui secuilor, cancelariile comitatelor, episcopatelor, oraşelor etc. În prima jumătate a veacului al XIV-lea, se întîlneşte în documente şi un notar particular al nobilului Toma, fiul lui Dionisie din Reghin [1].

Cele mai importante centre de elaborare a actelor scrise erau aşa-numitele locuri de adeverire, apărute în veacul al XIII-lea şi care eliberau acte fie la cererea părţilor, fie din porunca autorităţilor feudale. Apariţia lor la această dată şi larga activitate pe care au desfăşurat-o sînt semnificative pentru transformările cunoscute de clasa feudală în practica şi în concepţiile ei juridice. Cele mai însemnate dintre aceste locuri de adeverire au fost capitlurile episcopale din Alba Iulia, Oradea şi Cenad şi conventurile (mănăstirile) din Cluj-Mănăştur şi Dealul Oradiei.

Semnificativă pentru răspîndirea culturii e şi natura materialelor de scris folosite. Dacă pînă în veacul al XIV-lea se întrebuinţa exclusiv pergamentul, lărgirea necesităţilor aduce în acest secol două schimbări: cea dintîi e producerea locală a pergamentului — înainte provenit numai din import — iar cea de-a doua, şi mai importantă, constă în folosirea — după o perioadă de ezitare şi de adaptare, în prima jumătate a acestui secol — a hîrtiei pe o scară tot mai largă, astfel că în ultimul pătrar actele pe hîrtie precumpănesc

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. IV, p. 19, 82—83.

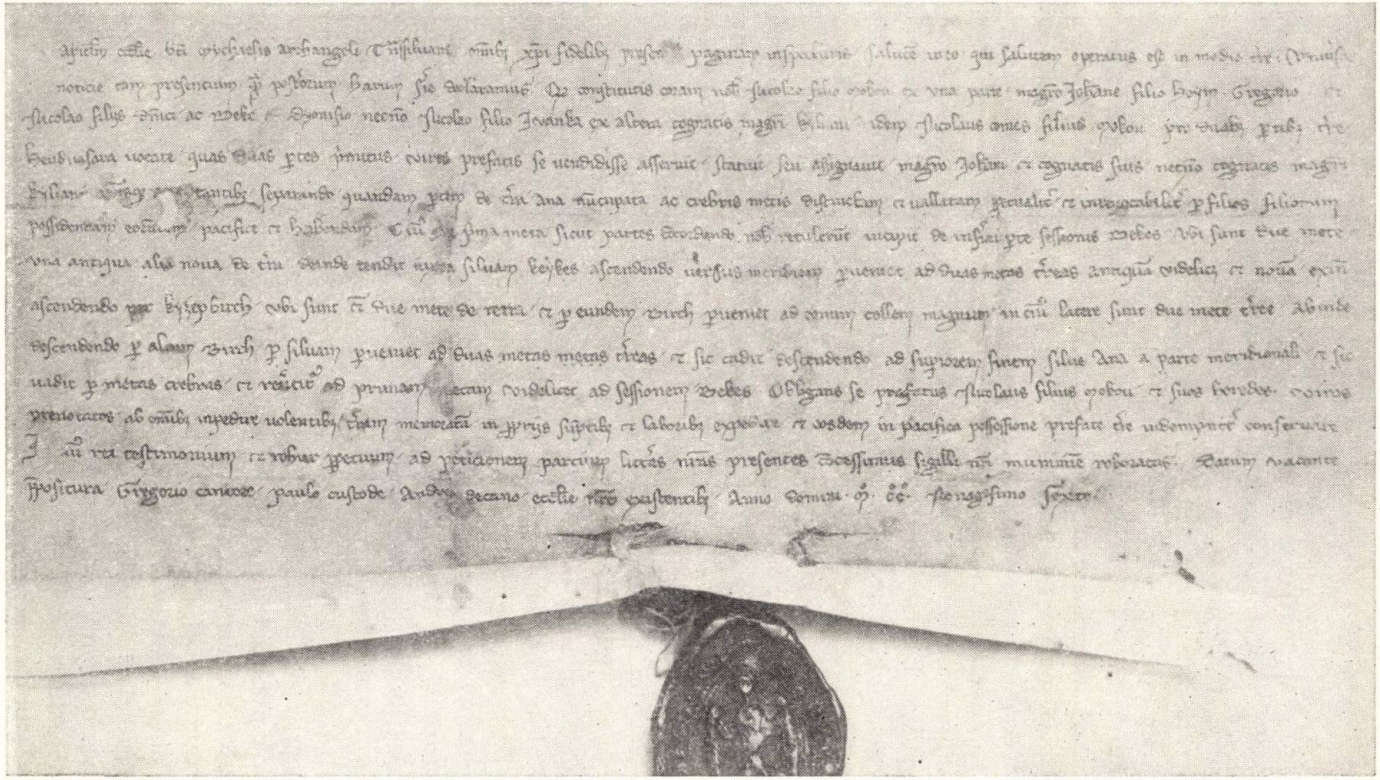

Fig. 62. — Document în limba latină, emis de capitlul bisericii din Alba Iulia, în 1296.

numeric, chiar fără a ţine seamă de numărul proporţional cu mult mai mare al acelora care se vor fi pierdut.

Literatura orală populară

Alături de literatura scrisă a clasei dominante, a existat în evul mediu timpuriu şi o producţie literară orală. Caracterul şi amploarea ei sînt însă foarte greu de stabilit, din pricina pierderilor şi transformărilor pe care le suferă în chip natural o literatură de acest gen.

Literatura orală a circulat deopotrivă în sînul populaţiei romîneşti, ca şi la cea maghiară şi săsească. Ea a cuprins două mari categorii, menite să exprime poziţia şi interesele celor două clase cu interese antagonice: literatura populară şi literatura feudală de curte. Producţii ale literaturii populare, cum sînt poveştile, au circulat fără îndoială şi în mediul feudal, după cum s-a observat adesea tendinţa ca unele teme ale literaturii rapsodice de curte să fie preluate de păturile populare. Dar ceea ce rămîne fundamental şi permite astăzi însăşi clasarea într-o grupă sau alta a operelor literare care au supravieţuit pînă în momentul înregistrării lor în scris sînt elementele specifice mediilor în care au luat naştere aceste opere, poziţia de clasă pe care ele o reflectă şi rolul ideologic pe care l-au jucat în lupta dintre cele două clase fundamentale ale evului mediu.

Foarte fecunde au fost legăturile — constatabile, natural, într-o vreme mai tîrzie — care s-au stabilit între literaturile orale, ca şi între alte manifestări artistice — ale populaţiilor romînă, maghiară şi săsească din Transilvania. Ele constituie una din formele concrete ale colaborării stabilite spontan în sînul maselor populare, indiferent de caracterul lor etnic.

Creaţia literară orală a poporului romîn are origini străvechi şi este neîndoielnic că tipurile şi genurile ei principale existau şi în vremea feudalismului timpuriu. Basmele, care constituie principala producţie populară în proză, cuprind elemente ce merg uneori adînc în preistorie. Ele aparţin unui fond comun, datorită largii circulaţii a temelor folclorice, dar prezintă importante particularităţi locale, produse ale capacităţii de prelucrare originală a temei iniţiale. Nu numai fabulaţia capătă variante noi, ci întreg veşmîntul de reprezentări derivă din combinarea — de multe ori fantastică — a unor date izvorîte dintr-o experienţă directă sau exprimă năzuinţe şi sentimente proprii.

Creaţia populară în acest domeniu este neîntreruptă şi ea nu poate fi decît tot atît de veche ca şi poporul însuşi. Un fond păgîn, atestînd marea lor vechime, supravieţuieşte şi în descîntece, vrăji, blesteme.

Încă din vremea feudalismului timpuriu, între creaţiile literare ale poporului s-au numărat, fără îndoială, şi producţiunile lirice sau epice. Cercetări mai noi au dovedit că structura metrică a liricii populare romîneşti este aceeaşi cu structura versului latin şi se aseamănă cu aceea a versului popular francez şi spaniol. Această constatare pune în lumină caracterul de continuitate al creaţiei lirice populare.

În ce privește literatura populară maghiară, Anonymus arată că, în veacul al XII-lea, se păstrau încă vii tradiții istorice din vremea lui Arpad [1].

Cea mai veche mențiune a cîntecului popular în părțile noastre se găsește în *Legenda sfîntului Gerard*, unde se vorbește de mirarea clericului catolic atunci cînd a auzit, într-un sat bănățean, o roabă cîntînd în vreme ce învîrtea la o rîșniță.

În literatura populară săsească se găsesc tradiții folclorice apusene, din regiunile de baștină ale sașilor, pe care ei le-au conservat și dezvoltat prin capacitatea proprie de creație, dar și prin contactul cu tradițiile românilor și ale maghiarilor.

Literatura orală a clasei stăpînitoare

Clasa stăpînitoare a avut și ea de timpuriu literatura sa de curte, preamărind în cîntecele însoțite de alăută ale rapsozilor faptele feudalilor și tinzînd să întărească caracterul războinic și capacitatea de dominație ale acestei clase.

Cele mai vechi informații le avem pentru feudalitatea maghiară. Anonymus, care pomenește de tradiția țărănească despre vremurile lui Arpad, amintește și de baladele cîntăreților *(joculatores)*. Avem a face cu existența paralelă a două tipuri de prelucrare a tradițiilor istorice, deosebite nu numai ca formă, ci și ca conținut, după cum se vede din modul în care cronicarul își exprimă disprețul față de « povestirile false ale țăranilor », pe cînd cîntăreții — fie ei și « guralivi » *(garruli)* — sînt « cîntăreții noștri » [2].

Pentru literatura de curte a clasei feudale românești, informațiile de care dispunem sînt mai tîrzii, dar tradiția pe care o dezvăluie este de bună seamă și aici mai veche. La începutul veacului al XV-lea, un scriitor bizantin, Mazaris, într-o satiră în proză imitată după Lucian, punea în scenă un cîntăreț care fusese în Țara Românească și se înapoiase de aici încărcat de cîștig. Firește că dacă nu ar fi avut nici un fel de cunoștințe despre gradul de dezvoltare a societății feudale de la nordul Dunării, scriitorul bizantin nu ar fi dat asemenea rosturi personajului său, cu scopul de a opune buna primire de la curtea domnului Țării Românești tratamentului de care se bucurau cîntăreții la Bizanț.

Cîteva decenii mai tîrziu, la curtea lui Petru Aron se afla un diac, Gheorghe, care iscălea « sîrb și cîntăreț » [3], adică era unul din acei guslari sîrbi care perpetuau pe pămînt moldovenesc o mare tradiție rapsodică.

Bogomilismul

Antagonismele de clasă s-au manifestat în domeniul culturii și sub forma ereziilor, deoarece în epoca feudalismului « toate doctrinele revoluționare, sociale și politice, trebuiau să fie în același timp și cu precădere erezii teologice » [4].

---

[1] *Gesta Hungarorum*, cap. XLII, în *Izvoarele istoriei românilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, I, p. 55—56.

[2] *Ibidem*, cap. XXV și XLII, p. 44 și 55—56.

[3] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 272.

[4] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 49.

Bogomilismul — erezie populară îmbrăcînd în haină religioasă revendicările păturilor exploatate — concepea lumea sub forma luptei dintre principiile binelui şi răului, cel din urmă — reprezentat de satana — fiind generatorul asupririi şi silniciei. Bogomilii negau tainele, ierarhia şi ritualul bisericii şi au dus, în activitatea lor practică, o puternică luptă antifeudală. Apărut la începutul veacului al X-lea în Bulgaria, bogomilismul a rezistat vreme de secole celor mai aprige persecuţii, care nu au reuşit să-l distrugă, ci, dimpotrivă, au ajutat la o largă răspîndire a lui în ţările învecinate. Legăturilor continue cu sudul Dunării şi imigrării elementelor bogomile venite de acolo — dintre care unele au fost aşezate în Transilvania — li se datorează răspîndirea credinţelor acestei secte şi la noi, unde le constatăm sub forma unor poveşti impregnate de idei bogomilice. Apariţia acestora în folclorul romînesc poate fi pusă în legătură cu pătrunderea fugarilor din sudul Dunării, petrecută în vremea marilor persecuţii din veacul al XIII-lea. Reflexe bogomilice se vor întîlni şi mai tîrziu, atît în literatura scrisă, cît şi în pictură.

Arta în vremea feudalismului timpuriu

Datorită mai ales descoperirilor din ultima vreme, sîntem astăzi mai bine informaţi asupra artei clasei feudale decît asupra celei populare. Totuşi, şi în domeniul manifestărilor de artă puse în slujba clasei dominante, sîntem încă departe de a cunoaşte toate conexiunile, iar forma în care s-au păstrat multe monumente ale epocii ne luminează mai curînd asupra aspectelor de cultură materială, decît asupra acelora care ţin cu adevărat de fenomenul artistic.

În cursul evului mediu, cea mai importantă dintre arte a fost arhitectura. Legată în chip nemijlocit de nevoile materiale ale vieţii — locuinţă şi apărare — şi de acelea ale cultului religios, arhitectura s-a dezvoltat cel mai de timpuriu şi şi-a subordonat veacuri de-a rîndul celelalte arte.

Arta în Dobrogea

Tradiţiile romano-bizantine în domeniul construcţiilor, puternice încă în veacurile IV—VI în Dobrogea şi pe malul stîng al Dunării, au fost părăsite o dată cu încetarea stăpînirii Imperiului bizantin şi cu ruralizarea ultimelor centre care mai cunoscuseră o viaţă orăşenească. Vreme de circa trei secole, a predominat, pe întreg teritoriul patriei noastre, o arhitectură în pămînt şi lemn.

Dezvoltarea forţelor de producţie, care se vădeşte la sfîrşitul acestei perioade şi care duce la închegarea noilor relaţii de tip feudal, a adus cu sine şi nevoi noi în sînul clasei feudale în formaţie şi mijloacele tehnice pentru satisfacerea lor. În aceste condiţii s-a făcut trecerea treptată spre o arhitectură în materiale durabile — piatră şi cărămidă — care constituie forma majoră a realizărilor arhitectonice. Procesul a cunoscut o lungă durată şi ritmul lui a fost determinat de factori istorici complecşi şi de multe ori diferiţi după regiuni. Începuturile sale se

pot observa, însă, tocmai acolo unde formarea relațiilor feudale — generală pentru întreg teritoriul țării — se dovedește a fi fost mai rapidă și mai puternică.

În Dobrogea — unde dezvoltarea forțelor de producție cunoaște un avînt deosebit — încă din veacul al X-lea, dacă nu de la sfîrșitul celui precedent, se

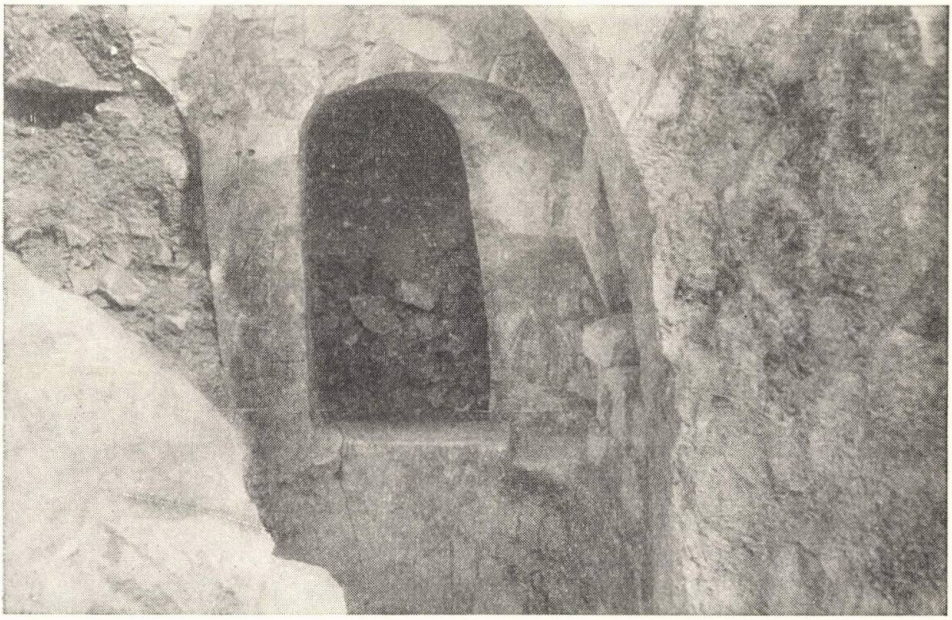

Fig. 63. — Intrarea în biserica din Basarabi.

observă eforturi de reluare a vechilor metode de construcție. În stadiul actual al cunoștințelor, e greu de deslușit în ce măsură au colaborat la această acțiune contactul direct cu monumentele părăsite ale epocii romano-bizantine — eventual supraviețuirea, în anumite puncte, a unor practici mai evoluate — și adoptarea unor sisteme folosite în alte regiuni ale țaratului bulgar, din care făcea parte, la acea dată, și Dobrogea. Nu trebuie exclusă nici posibilitatea unui anumit rol jucat de contactele cu Bizanțul, care se arată a fi fost anterioare, pentru Dobrogea, cuceririi bizantine din ultima treime a veacului al X-lea.

Existența unor numeroase fortificații în regiunea Dunării de jos, înainte de această dată, e confirmată atît de izvoare rusești — cele « 80 de goroduri » menționate de *Povestea vremurilor de demult* — cît și bizantine, care precizează că asemenea puncte întărite se aflau și pe malul stîng al fluviului.

Vestigiile arheologice ne dau mai întîi importanta informație a reluării locuirii, la începuturile feudalismului timpuriu, a vechilor centre fortificate romano-bizantine. Cu acest prilej, se folosesc chiar materialele cetăților rămase în ruină și noile ziduri urmăresc în bună parte traseul celor precedente.

Este foarte probabil că prima incintă din epoca feudală de la Capidava — construită prin refolosirea vechilor materiale şi păstrînd chiar în parte zidul roman — datează din epoca anterioară noii stăpîniri a Bizanţului. La fel, valul de piatră, întărit cu castre, de pe valea Carasu (între Medgidia şi Cernavodă) exista în cursul secolului al X-lea, cînd este pomenit într-un text bogo-

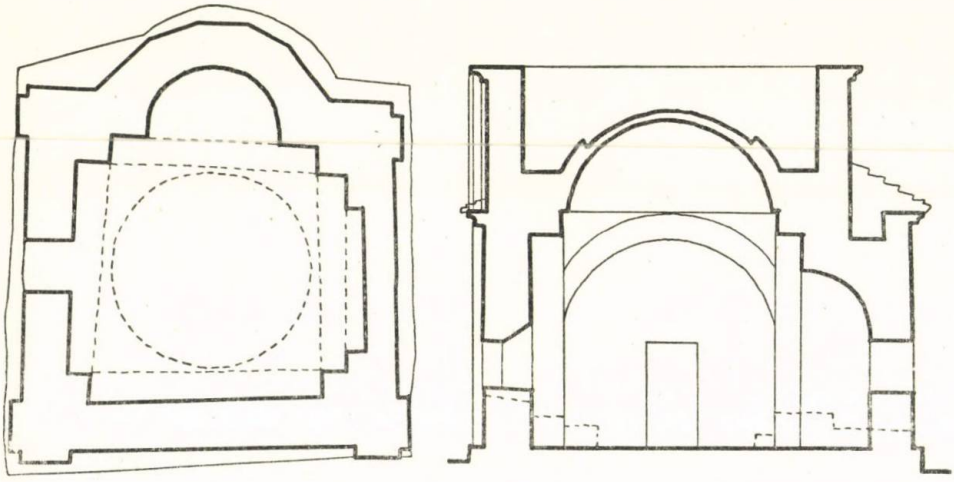

Fig. 64. — Biserica din Garvăn (plan şi secţiune).

milic bulgar. Amîndouă aceste monumente folosesc o tehnică destul de rudimentară, care se întîlneşte şi în Bulgaria acelei vremi şi fusese practicată chiar şi la unele refaceri din sec. IV – VI. Constînd din legarea pietrelor brute şi a fragmentelor refolosite cu pămînt sau cu lut galben, această tehnică era întrebuinţată şi la unele locuinţe şi va supravieţui, de altminteri, recuceririi bizantine.

Progresele economice de pe teritoriul Dobrogei din veacurile X – XII, dezvoltarea aşezărilor orăşeneşti şi contactul direct cu civilizaţia bizantină explică şi răspîndirea cunoscută de construcţiile în materiale durabile. Semnificativă pentru această epocă este cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare, o construcţie puternică, cu ziduri groase de 4,20 m şi înalte azi încă de 3 – 3,50 m. La ridicarea lor au fost folosite procedee tehnice mai înaintate, cum e legarea cu mortar a blocurilor de piatră, de dimensiuni variabile, făţuite şi cioplite.

Pămîntul Dobrogei a oferit de curînd cercetătorilor artei feudale cele mai vechi vestigii databile cu destulă certitudine şi în domeniul arhitecturii religioase. Complexul de construcţii mănăstireşti de la Basarabi a avut o existenţă care poate fi urmărită pe o durată de un secol, de la sfîrşitul veacului al IX-lea pînă în ultimul deceniu al celui de-al X-lea. El cuprinde, săpate într-un masiv calcaros, o mică biserică, trei paraclise, camere funerare, chilii şi galerii de comunicaţie. Biserica este de plan dreptunghiular şi cu toate dimensiunile ei reduse, reuneşte cele trei despărţăminte fundamentale ale edificiilor de cult

ortodoxe: pronaosul şi naosul — acoperite aici de o stîngace boltă semicilindrică şi separate, aşa cum se va păstra pînă tîrziu tradiţia în bisericile romîneşti, printr-un zid străpuns de o uşă — şi altarul, boltit în sfert de sferă. Bolţi semicilindrice se regăsesc şi la cele două capele funerare din apropierea bisericii. În afară de interesul arhitectonic, construcţiile de la Basarabi păstrează şi cele

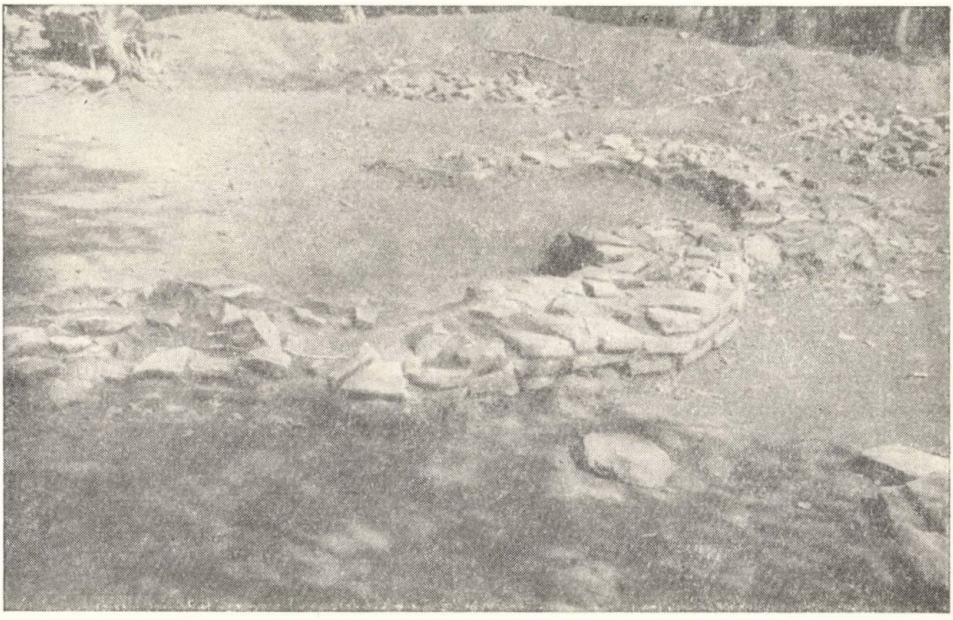

Fig. 65. — Fundaţia bisericii din Niculiţel.

mai vechi urme de pictură, constînd din chipuri de sfinţi în atitudine de oranţi, realizate cu o culoare de humă roşie-cărămizie, aplicată peste un strat de mortar. Se găsesc, de asemenea, zgîriate sau în uşor relief, numeroase cruci şi reprezentări de animale, reale sau fantastice.

Un interes deosebit prezintă, de asemenea, biserica din cimitirul de la Garvăn, aparţinînd veacului al XI-lea. De dimensiuni foarte modeste, ea cuprindea o singură încăpere de plan pătrat, cu o absidă — servind drept altar — pe latura de răsărit. Sistemul de boltire cuprindea patru arce semicilindrice, care susţineau o cupolă sau, eventual, o turlă. Zidurile, care s-au păstrat pe o înălţime de 0,30—0,80 m, denotă un sistem de construcţie larg folosit în arhitectura bizantină şi balcanică a epocii, constînd din alternarea unor straturi de piatră brută înecată în mortar, cu straturi de cîte trei rînduri de cărămizi. Acest procedeu îl vom regăsi şi pe malul stîng al Dunării şi va deveni caracteristic pentru arta feudală din Ţara Romînească. Fragmentele de mortar păstrînd culori de tempera, care au fost găsite în săpătură, arată că şi acest monument a avut o pictură interioară, executată cu metode tehnice superioare acelora de la

Basarabi. Un fragment de placă de ceramică smălțuită lasă să se întrevadă posibilitatea și a unei decorații exterioare.

Foarte prețioasă e și descoperirea urmelor bisericii de la Niculițel, datînd din secolele XI—XII. Așezată cu fundațiile direct pe stîncă, această construcție reprezintă cea mai veche documentare a existenței planului treflat pe teritoriul țării noastre. Compus dintr-o navă dreptunghiulară, încadrată în partea dinspre răsărit de trei abside semicirculare, acest plan de origine orientală, folosit încă din veacul al IV-lea, va fi — în varianta triconcului, în care absidele sînt adosate unui dreptunghi ale cărui colțuri rămîn aparente — planul de predilecție al construcțiilor religioase romînești.

Dobrogea ne oferă, astfel, o documentare tot mai bogată pentru începuturile arhitecturii feudale din țările noastre, ca și unele indicii, încă foarte vagi, asupra acelora ale picturii.

Arta în Transilvania

Mențiuni documentare, ruine sau monumente supraviețuind transformate în decursul vremurilor, ne dezvăluie și în Transilvania, în regiuni mai bine cunoscute și sub raportul cristalizării relațiilor feudale, aceleași începuturi de închegare a unei arte feudale.

Cronica notarului anonim păstrează amintirea a nu mai puțin de șapte cetăți de la începutul veacului al X-lea, dintre care trei, în frunte cu Biharea, în voievodatul lui Menumorut, una aparținînd lui Gelu, pe Someș, și trei în voievodatul lui Glad [1]. La acestea trebuie adăugată cetatea Morisena-Cenad a lui Ahtum, cu construcțiile ei laice și religioase. După informațiile care se dau asupra lor, se pare că la unele din aceste construcții s-a folosit și piatra.

Pe pămîntul Transilvaniei se cunosc mai multe fortificații din pămînt și lemn, datînd din secolele IX—XI. Între cele mai însemnate, cetatea de la Moreşti era construită pe un plan triunghiular, cu laturile de 80—100 m și se compunea dintr-un val de pămînt cu palisade și un șanț. Cetatea Biharea reprezintă un tip mai evoluat. De plan dreptunghiular, cu laturile de circa 115 și 150 m, ea forma o întăritură foarte puternică, cuprinzînd un val a cărui înălțime se păstrează încă de 5—7 m, încadrat pe trei laturi de un șanț lat de 15—20 m și străjuit pe cea de-a patra de un turn semicircular. Actualul zid, ale cărui urme se mai ridică deasupra valului, s-a dovedit, însă, dintr-o epocă mai tîrzie.

Unele monumente religioase din Transilvania, greu databile cu precizie, denotă și ele, prin structura lor, o origine foarte veche. Astfel este cazul bisericii din Densuș, refăcută și cu adaosuri mai tîrzii, care — prin forma și dimensiunile planului, ca și prin structura ei — amintește de martirioanele construite în Asia Mică și în Siria în veacurile IV—VI. Acest curios monument, la înălțarea căruia s-au folosit, ca și în Dobrogea, pietre și cărămizi scoase din ruinele romane, este o construcție de plan central, cuprinzînd o încăpere pătrată

[1] Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XIX—XXI, XV, XVII, XLIV.

(6 × 6 m) încoronată de o turlă de secțiune de asemenea pătrată, sprijinită prin intermediul unui trunchi de prismă și a unor arce în plin cintru, pe patru stîlpi. O construcție de plan central este și biserica din Gurasada. Dar aci, în locul unei singure abside spre răsărit, ca la Densuș, patru abside încadrează pe toate laturile

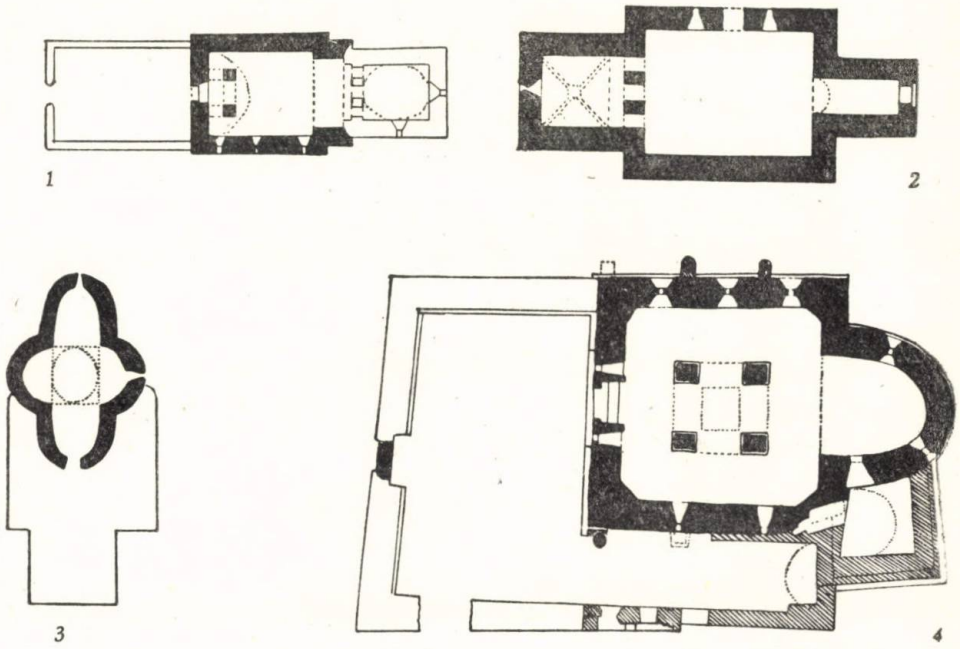

Fig. 66. — Planurile celor mai vechi biserici din Transilvania:
1. Strei-Sîngeorgiu; 2. Strei; 3. Gurasada; 4. Densuș.

încăperea pătrată, încoronată de o turlă. Și biserica din Gurasada a suferit numeroase refaceri și adăugiri.

Tradiții foarte vechi se regăsesc și în programul iconografic al unor monumente mai tîrzii, ridicate de jupanii romîni din Hațeg și Zarand. Prezența în decorația acestora a unor teme și tipuri iconografice de origine orientală, păstrate în arta bizantină din Italia pînă în veacul al XII-lea, nu se explică decît prin reproducerea unor modele luate din ansamblurile picturale care au împodobit monumente ridicate în aceleași locuri în veacurile XI—XII.

După cucerirea Transilvaniei de către statul ungar, legăturile economice și politice ale feudalității maghiare cu apusul Europei și ale sașilor cu ținuturile de cultură germană și, mai ales, caracterul universal al bisericii catolice au făcut ca marile curente artistice ale Occidentului să-și răsfrîngă ultimele valuri pînă la poalele Carpaților. Natural, nici aici nu e vorba de simple împrumuturi sau

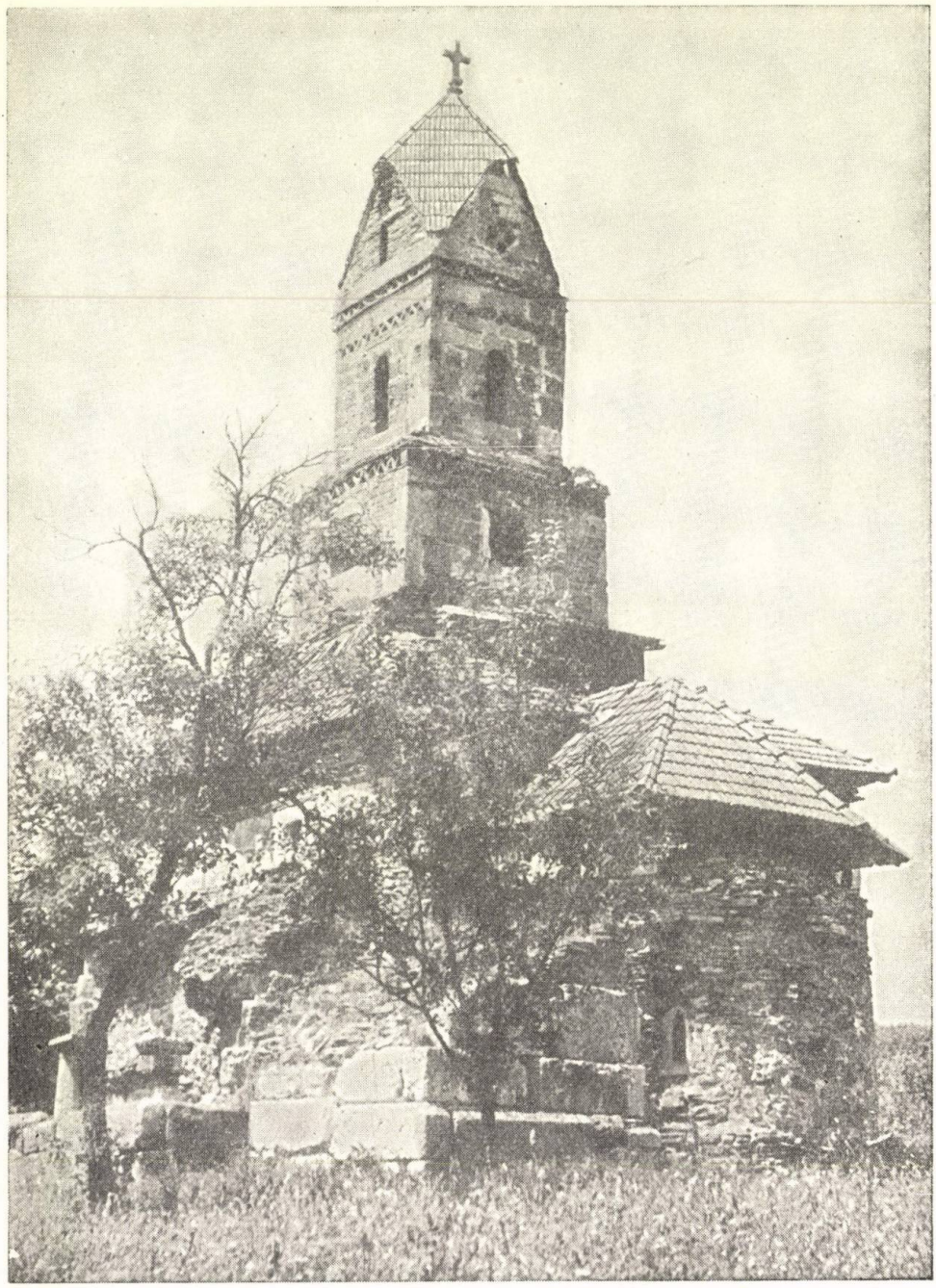

Fig. 67. — Biserica din Densuş.

imitații. Preluînd experiența meșterilor veniți dinafară, meșterii locali au ajuns să creeze un romanic sau un gotic cu unele trăsături proprii, pe marea hartă a acestor stiluri artistice.

Monumentul care deschide seria bogată a construcțiilor romanice din Transilvania este prima biserică episcopală de la Alba Iulia, ale cărei urme —

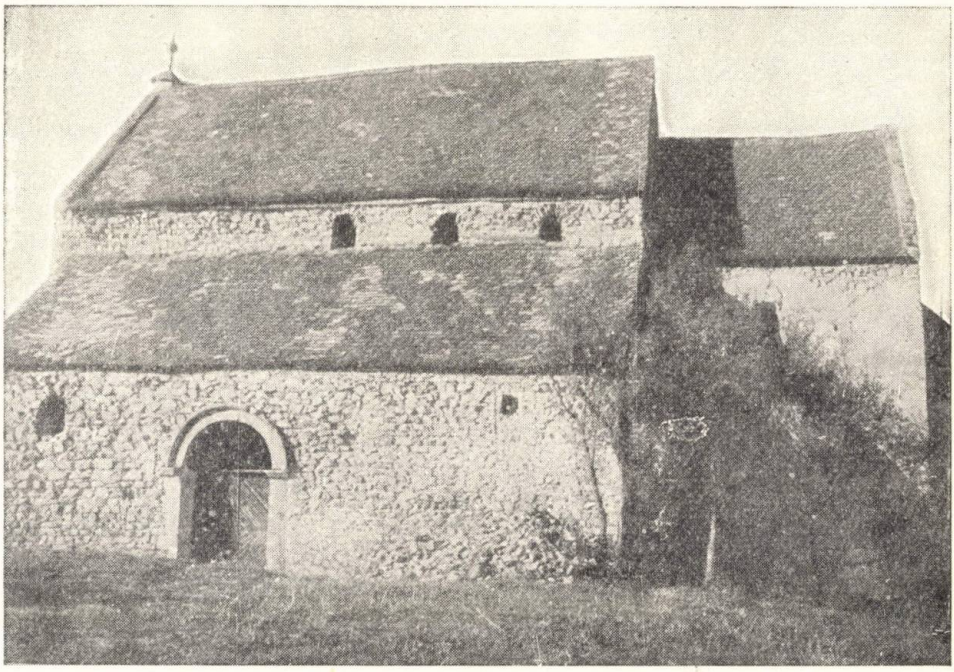

Fig. 68. — Biserica din Cisnădioara.

indicînd o bazilică cu o absidă — s-au găsit sub pardoseala actualei catedrale. De la această veche clădire, care datează de la începutul veacului al XII-lea, s-a păstrat timpanul portalului principal, a cărui sculptură reprezintă pe Iisus tronînd între doi îngeri (*Maiestas Domini*).

Un grup numeros de biserici romanice ni s-a păstrat în regiunile de colonizare săsească; socotite uneori de istoricii de artă ca aparținînd primelor decenii de după colonizare, ele par a nu fi mai vechi de veacul al XIII-lea.

Construcții masive din piatră și cărămidă, cu aspect de multe ori monumental, ele sînt îndeobște basilici cu trei nave, despărțite prin arcade pe stîlpi, nava centrală fiind mai înaltă decît cele laterale. Spre răsărit, una sau trei abside încheie construcția. Un cor dreptunghiular sau pătrat face de obicei legătura între nava centrală și absida mediană. Caracterul monumental este sporit de unul sau două turnuri aflate în fațada de apus. În genere, aceste vechi biserici romanice au suferit transformări sau au fost cuprinse în construcții mai tîrzii,

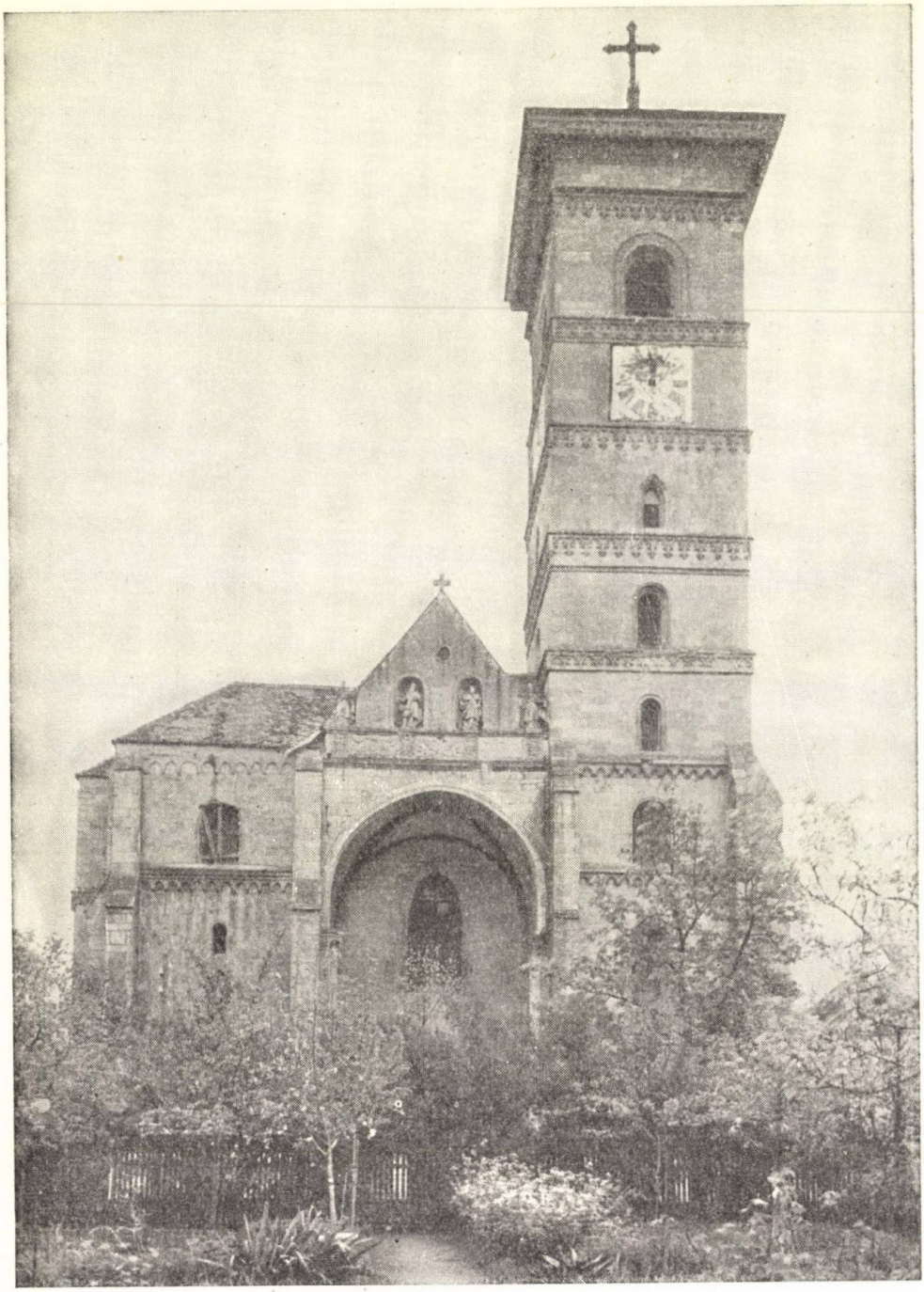

Fig. 69. — Catedrala din Alba Iulia.

Fig. 70. — Basorelief de la catedrala din Alba Iulia, reprezentînd pe arhanghelul Mihail.

păstrîndu-se uneori numai porţiuni din vechea clădire. Între exemplarele cele mai reuşite sînt de amintit bisericile din Cisnădioara, Cisnădie, Herina şi Sebeş.

Cea mai importantă realizare a arhitecturii religioase romanice din Transilvania este catedrala din Alba Iulia, ridicată în urma pustiirilor tătăreşti din 1241 şi construită în etape, între anii 1247 şi 1291. Se păstrează pînă azi contractele încheiate, în 1287, cu meşterul pietrar Ioan din Saint-Dié şi în 1291, cu un grup de meşteri lemnari locali, din Cricău, Alba Iulia, Gîrbova şi Cîlnic, pentru unele construcţii, refacerea acoperişurilor vechi şi învelirea corpurilor noi ale clădirii [1].

De dimensiuni impresionante (70 × 25 × 36 m), catedrala din Alba Iulia este o basilică cu trei nave, transept şi cor. Braţele transeptului se deschid spre răsărit în abside. Absida centrală actuală şi cel de-al doilea cor, în stil gotic, datează din secolul al XIV-lea. Întreaga clădire e boltită pe arce de ogivă, sprijinite pe stîlpii care despart navele între ele sau în pereţii navelor laterale. La întretăierea transeptului cu nava centrală, se ridica un turn lanternă, iar la intrarea dinspre apus alte două turnuri.

În afara interesului ei arhitectonic, catedrala din Alba Iulia este un monument valoros şi prin decoraţia sa sculptată, în care se desluşeşte tendinţa de individualizare a figurilor şi de a se crea o iluzie a spaţiului în care trăiesc personajele evocate. Un relief ca acela ce reprezintă pe arhanghelul Mihail ucigînd balaurul este remarcabil prin expresia de energie a figurii şi libertatea gestului.

Trecerea spre gotic — ale cărui elemente îşi fac apariţia şi în catedrala de la Alba Iulia — este bogat ilustrată de complexul mănăstiresc, astăzi în ruină, de la Cîrţa, construcţie încheiată la începutul veacului al XIV-lea.

În epoca dominaţiei romanicului în Transilvania s-au construit şi o serie de importante cetăţi de piatră sau cărămidă, fie de către cavalerii teutoni, în scurta lor şedere în Ţara Bîrsei, fie de către regele sau feudalii maghiari. Aceste cetăţi, aşezate pe înălţimi, pentru a domina văile de acces, sînt legate ca tip de construcţie de fortificaţiile din Europa centrală. Piatra folosită e piatră brută, legată cu mortar, aceea de talie întrebuinţîndu-se numai la muchiile zidurilor şi la încadrarea deschiderilor. Cetăţile erau construite din ziduri groase şi înalte, precedate de un şanţ şi flancate de turnuri dreptunghiulare sau pătrate. Donjonurile erau de asemenea pătrate sau poligonale şi, mult mai rar, cilindrice. La partea superioară a curtinelor se afla un drum de strajă, iar în zid se deschideau metereze sau creneluri. Cele mai importante cetăţi ridicate în veacul al XIII-lea sînt cele de la Feldioara, Codlea şi aceea descoperită în substrucţiile castelului Huniazilor, de la Hunedoara.

---

[1] *Documente*, C, veac. XIII, vol. II, p. 288—289 şi 372—374.

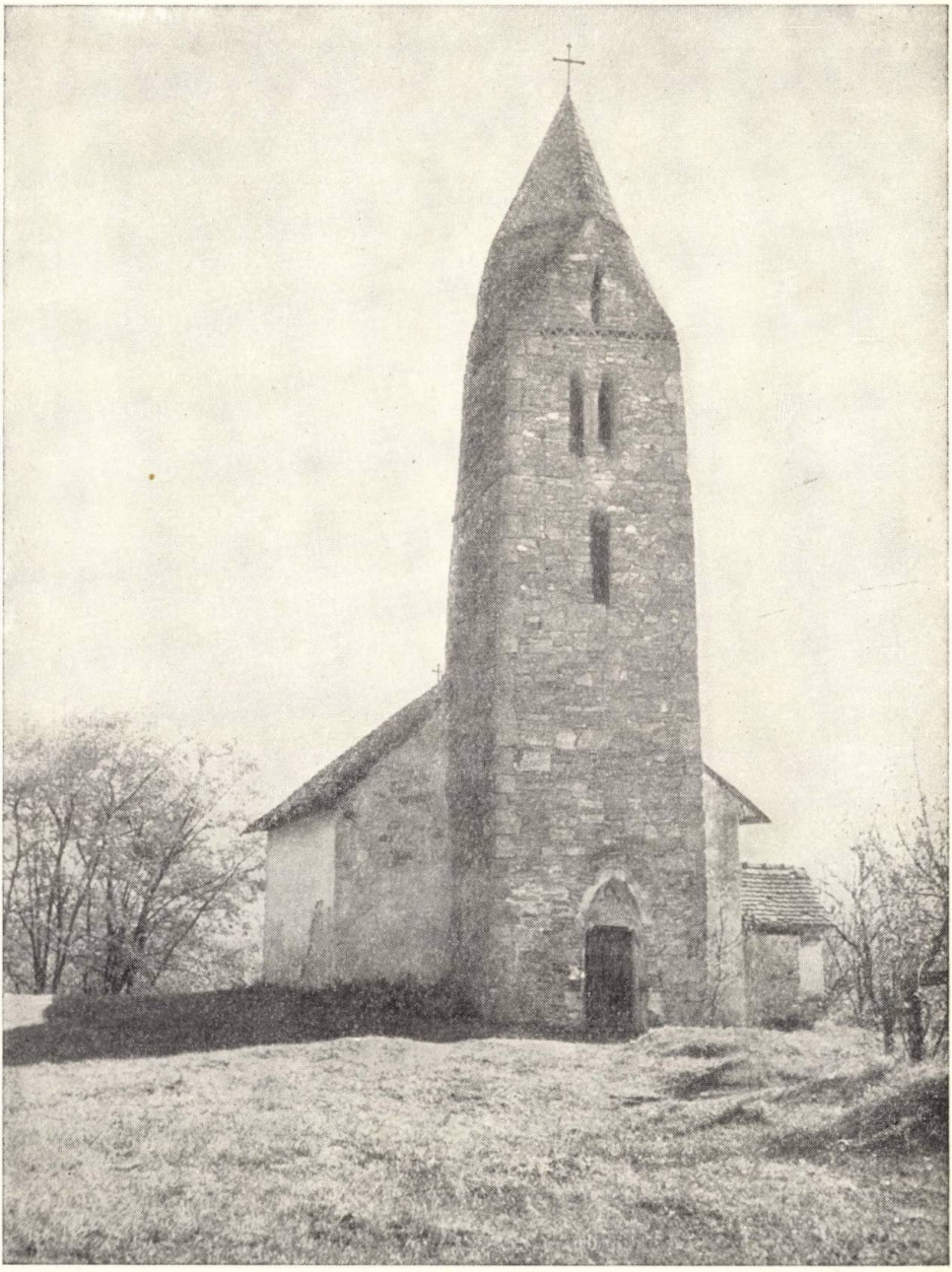

Fig. 71. — Biserica din Strei.

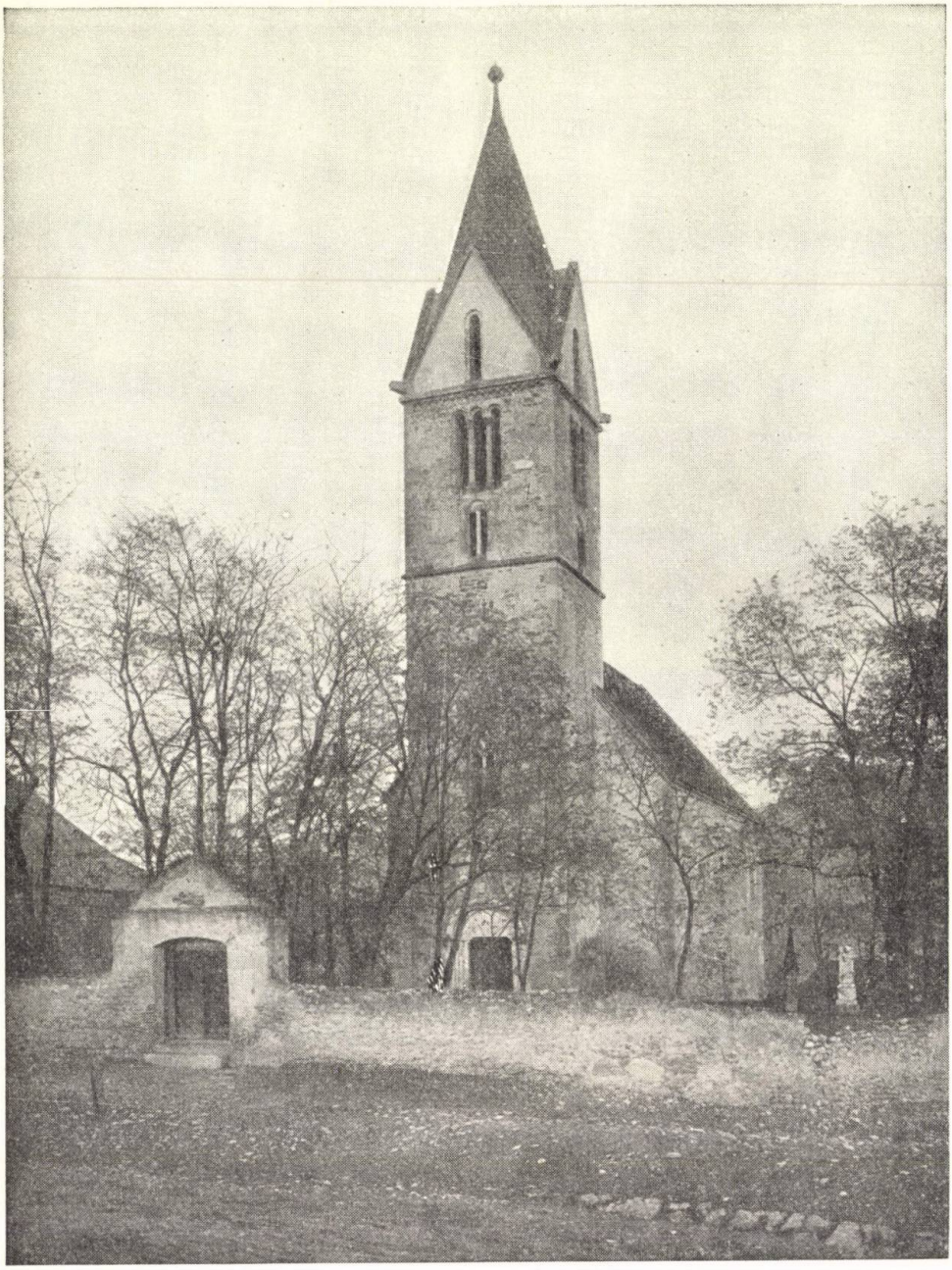

Fig. 72. — Biserica din Sîntămăria-Orlea.

Influența romanicului și a romanico-goticului se regăsește și la unele biserici construite de mici feudali romîni, care au mai fost amintite pentru interesul programului lor iconografic. Din punct de vedere arhitectonic, ele reprezintă o adaptare la tradițiile locale ale construcțiilor în lemn a tipurilor de construcție ale clasei dominante maghiare. Ca plan, ele cuprind un naos, o absidă pătrată spre răsărit și un turn înalt și mai îngust decît nava — cu un pronaos la parter — în fațada de apus. Astfel de exemplare găsim la Sîntămăria-Orlea și Strei și, cu oarecare deosebiri în construcție, la Strei-Sîngeorgiu.

Arta în Țara Romînească și Moldova

Legăturile dintre bogatele începuturi ale artei feudale din Dobrogea și din Transilvania și geneza artistică petrecută pe teritoriul Țării Romînești sînt încă foarte greu de stabilit. Că ele au existat, însă, o dovedește unitatea de dezvoltare istorico-culturală dintre cele două maluri ale Dunării, pe de o parte, dintre teritoriul Țării Romînești și acela al Transilvaniei, pe de alta.

S-au amintit într-un capitol precedent fortărețele stăpînite de feudalii locali în cîmpia munteană și legăturile pe care le stabilesc ei cu Bizanțul în jumătatea a doua a veacului al X-lea [1]. Extinderea dominației bizantine și asupra unor puncte de la nordul Dunării și legăturile permanente cu Dobrogea au favorizat și aici — cu toată stînjenirea cauzată de așezarea pecenegilor și apoi a cumanilor — pătrunderea culturii materiale și a formelor de artă bizantine. Desfășurarea procesului de asimilare al acestora — între elementele căruia trebuie să includem și pe cele provenind din legăturile cu Bulgaria — nu ne este încă cunoscută.

În partea de apus a teritoriului viitoarei Țări Romînești, la Turnu Severin, s-au descoperit vestigiile a două bisericuțe, înălțate în secolul al XIII-lea, pe un plan dreptunghiular, încheiat spre răsărit cu o absidă; regăsim aici alternanța rîndurilor de piatră și de cărămidă, întîlnită încă de la Garvăn. Secolului al XIII-lea pare să-i aparțină și biserica Sîn Nicoară, ale cărei ruine se văd încă la Curtea de Argeș. De același plan dreptunghiular ca bisericile din Turnu Severin, cu care este înrudită — ca și, de altminteri, cu numeroase monumente din sudul Dunării, din secolele XII — XIII — biserica Sîn Nicoară poartă încă, pe zidurile cu fațade de piatră de rîu și cărămidă aparentă, urmele bolților semicilindrice, sprijinite în naos pe arce dublouri.

Tot la Curtea de Argeș se găsesc urmele unui ansamblu monumental de o importanță excepțională pentru cunoașterea moștenirii artistice a feudalismului timpuriu. Este vorba de complexul vechii curți voievodale de la Argeș, dat la iveală prin săpăturile executate în 1911—1920 și cuprinzînd, pe lîngă

[1] Vezi cap. II, par. 2, p. 50—51.

fundațiile unei biserici aflate sub pardoseala actualei construcții a Sf. Nicolae Domnesc (ridicată la mijlocul veacului al XIV-lea), și două construcții civile. Una dintre ele — probabil locuința voievodului — era o clădire de formă dreptunghiulară (27 × 23 m), cu o prispă largă spre miază-zi și așezată pe un rînd de pivnițe; din această construcție s-au păstrat pivnițele și temeliile prispei.

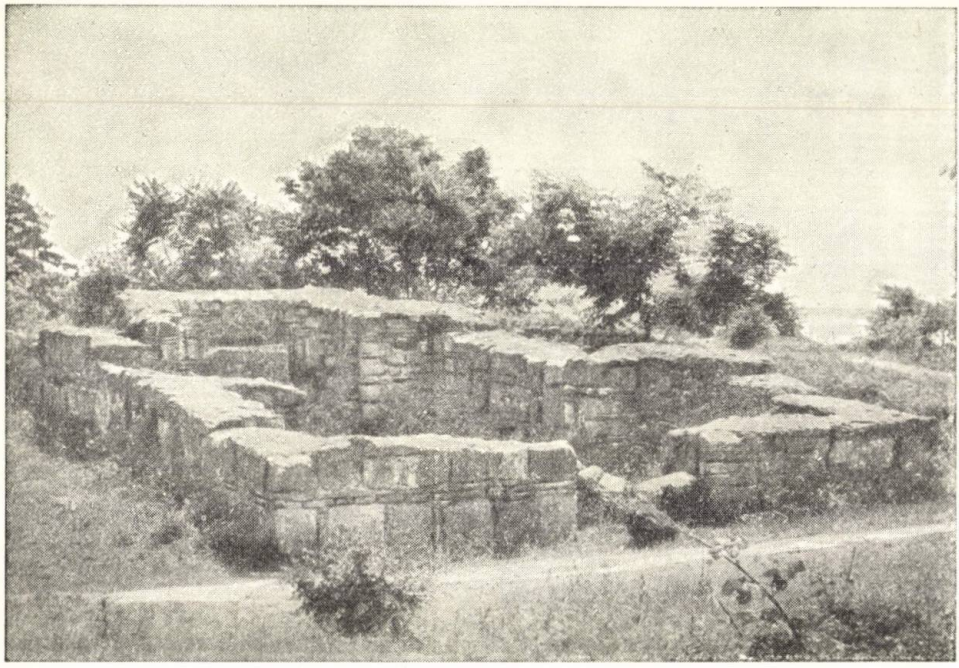

Fig. 73. — Ruinele bisericii din incinta cetății de la Turnu Severin.

Din cea de-a doua — situată pe latura opusă a incintei care le cuprindea și tot de formă dreptunghiulară (31,50 × 21 m) — s-au păstrat, de asemenea, pivnițele, acoperite probabil cu bolți semicilindrice. Ca un amănunt de un deosebit interes, relevăm faptul că și această construcție avea la fațada principală o prispă largă, aici cu adaosul unui foișor la mijloc, sub care se afla gîrliciul pivniței.

E lesne de recunoscut, în această așezare domnească, tipul casei țărănești din regiunile de deal, cu prispă și foișor, sau acela al casei din Muscel, precedată de prispă și ridicată pe un soclu înalt. Se dovedește, astfel, de la cele mai vechi urme ale arhitecturii feudale în domeniul locuinței, influența exercitată de arhitectura populară, pe care o vom regăsi constant — în afara unor palate boierești mai tîrzii — în tot cursul evului mediu.

Pentru Moldova, informaţia e şi mai săracă pînă acum decît pentru Ţara Romînească. Dacă se cunosc şi pe acest teritoriu numeroase cetăţi de pămînt şi lemn, nu avem încă urmele unor construcţii în piatră, anterioare celei de-a doua jumătăţi a veacului al XIV-lea. Faptul se explică — în afara unor posibile descoperiri viitoare — prin apartenenţa Moldovei — împreună cu Maramureşul,

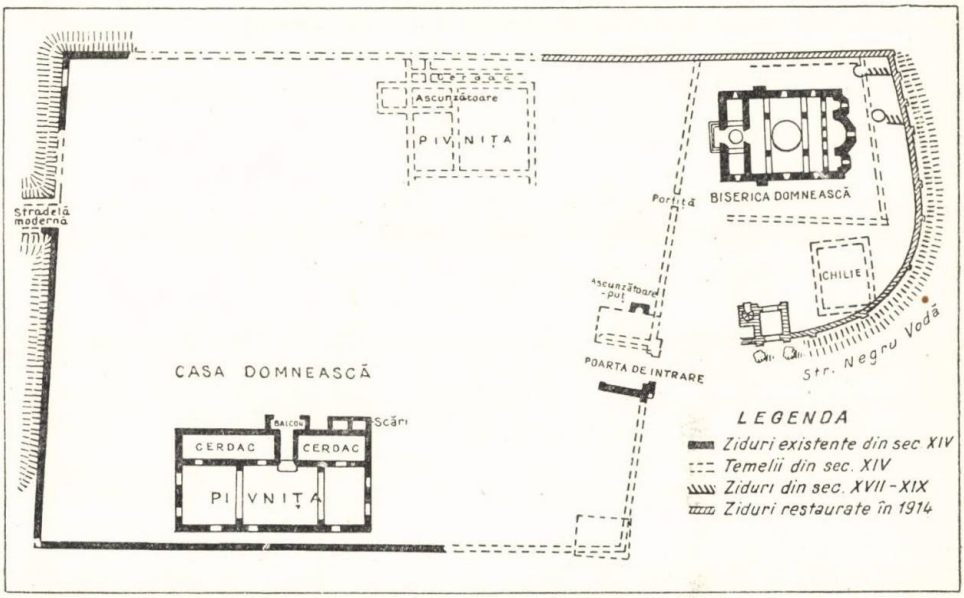

Fig. 74. — Planul curţii domneşti de la Argeş.

de care apare strîns legată din punct de vedere cultural — la o zonă de puternică « cultură a lemnului », care va face ca atît construcţiile civile, cît şi cele religioase, să continue vreme îndelungată a fi înălţate cu precumpănire din lemn. Tradiţia indică aproape la fiecare construcţie mănăstirească din piatră preexistenţa unui schit de lemn, iar oraşele moldoveneşti sînt descrise de călători, pînă în veacul al XVII-lea, ca fiind durate aproape în întregime din lemn. În aceste condiţii, nu e de mirare că, în epoca feudalismului timpuriu, atît locuinţele clasei feudale, cît şi bisericile din Moldova şi Maramureş, au fost construite din lemn. De altminteri, trebuie amintit că şi în celelalte regiuni romîneşti procesul înlocuirii lemnului cu piatra şi cărămida e departe de a fi fost rapid, ca şi de a fi însemnat eliminarea lemnului ca material principal de construcţie. Puternica şi persistenta « cultură a lemnului » din Moldova explică şi influenţele, care se vor observa mai tîrziu, ale arhitecturii de lemn asupra aceleia de piatră; legăturile vor exista, însă, şi în sens invers.

Între caracteristicile artei moldovenești — ale căror origini trebuie căutate în această perioadă de gestație a feudalismului timpuriu — sînt și mai accentuatele legături cu arta rusă și orientală, pe de o parte, cu aceea dezvoltată în Transilvania, pe de alta. În sinteza artistică moldovenească, îndeosebi, vor intra și elemente venind din alte regiuni: acelea ale Europei apusene și centrale, primite prin intermediul Transilvaniei.

Artele decorative

În afară de arhitectură, și alte manifestări ale artei dovedesc atingerea unui nivel superior de cultură. Păturile înstărite din aceste ținuturi utilizau pe scară întinsă olăria smălțuită bizantină, a cărei tehnică a fost curînd preluată și de ceramica locală.

Prin folosirea smalțului, prin îmbogățirea formelor, a procedeelor tehnice și a repertoriului decorativ, meșterii locali realizează o ceramică cu tot mai vădite însușiri artistice. Ea se va răspîndi din Dobrogea în regiunea dunăreană, pînă la Turnu Severin, iar în veacul al XIV-lea va fi produsă în centrele orășenești importante din Țara Românească și Moldova.

În afară de ceramica smălțuită, numeroasele podoabe descoperite în săpături (brățări, cercei, engolpioane etc.), din metale prețioase sau bronz, dovedesc, de asemenea, tendința de lux a clasei dominante. Unele dintre aceste obiecte erau de import; multe dintre cele găsite la Garvăn, ca și în unele așezări din Moldova, sînt produse în renumitul centru meșteșugăresc de la Kiev, altele sînt de proveniență bizantină iar o a treia categorie este alcătuită din imitații și adaptări ale meșterilor locali.

Arta populară

Capitolul închinat creației populare în domeniul artei s-ar cuveni să fie deosebit de întins, dacă ținem seama de bogăția și varietatea acestei producții în epocile în care ea este databilă. Din păcate, construcții de această categorie ne lipsesc cu desăvîrșire pentru epoca feudalismului timpuriu. Este cert, însă, că în ceea ce privește, de pildă, locuința, ea a cunoscut și în această vreme tipuri care există și azi și care-și au originea în antichitatea dacică. O dovadă a existenței celui mai frumos tip de casă țărănească — cu prispă lată și pridvor — a putut fi văzută în înrudirea cu acest tip a celor mai vechi locuințe feudale românești pe care le cunoaștem azi. Este de presupus, de asemenea, că stîlpii care sprijineau pridvorul erau și atunci sculptați cu măiestrie. Bogata sculptură în lemn țărănească își va exercita influența și asupra sculpturii în lemn executate pentru clasa feudală, pe care vom începe să o cunoaștem din secolele XV—XVI.

Piesele de costum, din care multe au iarăși o origine antică — lucru dovedit în mod indiscutabil — erau în esență asemănătoare cu cele păstrate pînă azi, după cum ne confirmă, la mijlocul veacului al XIV-lea, miniatura din *Chronicon Pictum*. Împodobirea lor cu broderii continuă o tradiție atestată de unele statuete din epoca bronzului. Și în acest domeniu, bogata ornamentică a artei populare își va exercita influența binefăcătoare asupra celei culte.

Fig. 75. — Diferite motive zoomorfe de pe ceramică de factură bizantină, sec. XIII—XIV.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K. — F. ENGELS, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. III, Bucureşti, 1958.

MARX, K. — F. ENGELS, *Despre artă şi literatură*, Bucureşti, 1953.

ENGELS, F., *Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă. Prefaţă la ediţia engleză*, în K. Marx—F. Engels, *Despre religie*, Bucureşti, 1960.

— *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958.

LENIN, V. I., *Despre cultură şi artă*, Bucureşti, 1957.

II. *Izvoare*

ANONYMUS, *Gesta Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. I, Budapesta, 1937 şi în *Izvoarele istoriei romînilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. I, Bucureşti, 1934.

Documente privind istoria Romîniei, B, Ţara Romînească, veac. XIII — XV; C, Transilvania, veac. XI—XIII, vol. I—II, veac. XIV, vol. I—IV.

HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. XIV, partea I, Bucureşti, 1915.

KEDRENOS, G. — SKYLITZES, I., *Historiarum compendium*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1839.

Legenda maior Sancti Gerhardi, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpétery, vol. II, Budapesta, 1938.

PANAITESCU, P. P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Bucureşti, 1958.

III. *Lucrări generale şi speciale*

BARNEA, I., *Relaţiile între aşezarea de la Bisericuţa-Gârvăn şi Bizanţ, în sec. X—XIII*, în *St. cerc. ist. veche*, IV, 1953, nr. 3—4, p. 641—671.

— *Byzance, Kiev et l'Orient sur le Bas-Danube du X-e au XII-e siècle*, în *Nouvelles études d'histoire, présentées au X-e Congrès des sciences historiques, Rome, 1955*, Bucureşti, 1955, p. 169—180.

BARNEA, I.—V. BILCIURESCU, *Şantierul arheologic Basarabi (reg. Constanţa)*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, VI, 1959, p. 541—566.

BOGDAN, D. P., *Din paleografia slavo-romînă*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 81—149.

— *Grafitele de la Basarabi*, în *An. Univ. C. I. Parhon., Şt. soc.*, istorie, nr. 16, anul IX, 1960, p. 33—47.

CHISVAŞI-COMŞA, M., *Contribuţii la cunoaşterea culturii străromîne în lumina săpăturilor de la Bucov*, în *St. cerc. ist. veche*, X, 1959, nr. 1, p. 81—99.

CÂMPINA, B., *Le problème de l'apparition des États féodaux roumains*, în *Nouvelles études d'histoire, présentées au X-e Congrès des sciences historiques, Rome, 1955*, Bucureşti, 1955, p. 181—207.

COMŞA, E., *Cîteva descoperiri arheologice din raionul Medgidia*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, IV, 1957, p. 325—334.

FLORESCU, GR.—R. FLORESCU—P. DIACONU, *Capidava*, vol. I, Bucureşti, 1958.

GÁLDI, L., *A román verstörténet korszakai*, Budapesta, 1960 (extras din *Filológiai Közlemény*).

GRECU, AL. [Panaitescu P. P.], *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX-lea—X-lea*, în *St. cerc. ist. medie*, I, 1950, nr. 1, p. 223—236.

HOREDT, K., *Contribuţii în istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Bucureşti, 1958.
IORGA, N., *Istoria literaturii romîneşti*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1925.
— *La création religieuse du sud-est européen*, Paris, 1929.
Istoria bisericii romîne, vol. I, Bucureşti, 1957.
JAKÓ, S., *Les débuts de l'écriture dans les couches laïques de la société féodale en Transylvanie*, în *Nouvelles études d'histoire, présentées au X-e Congrès des sciences historiques, Rome, 1955*, Bucureşti, 1955, p. 209—223.
— *Paleografia latină cu referire la Transilvania (sec. XII—XV)*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 171—229.
NĂSTUREL, P. S., *Une réminiscence roumaine de la messe latine à l'époque de la liturgie slave*, în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 198—209.
NESTOR, I., *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu*, în *Dacia*, S. N., II, 1958, p. 371—382.
NICOLESCU, C., *Începuturile artei feudale din ţara noastră în lumina ultimelor descoperiri arheologice*, în *St. cerc. ist. artei*, VI, 1959, nr. 1, p. 47—59.
— *Ceramica smălţuită din secolele X—XIV în lumina ultimelor cercetări arheologice*, în *St. cerc. ist. artei*, VI, 1959, nr. 2, p. 75—104.
OLTEANU, P., *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du Nord et le Maramureş*, în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 169—197.
PALL, FR., *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI—XV)*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II, Bucureşti, 1956, p. 228—320.
— *Cancelaria voievodului Transilvaniei la începutul secolului al XIV-lea*, în *Rev. Arh.*, I, 1960, p. 267—277.
PANAITESCU, P. P., *La littérature slavo-roumaine des XV-e — XVIII-e siècles et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1931.
VĂTĂŞIANU, V., *Istoria artei feudale în ţările romîne*, vol. I, Bucureşti, 1959.

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR" — Bucureşti

PARTEA A II-A

FEUDALISMUL DEZVOLTAT, ÎN CONDIŢIILE FĂRÎMIŢĂRII FEUDALE ŞI ALE LUPTEI PENTRU CENTRALIZAREA STATULUI

CAPITOLUL I

DEZVOLTAREA SOCIETĂŢII ŞI A RAPORTURILOR INTERNAŢIONALE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI ÎN SECOLELE XIV—XV

Dezvoltarea societăţii de pe teritoriul patriei noastre în secolele XIV—XV este strîns legată de aceea a statelor vecine. Succesele obţinute în consolidarea situaţiei economice şi politice de unele ţări din răsăritul şi centrul Europei — ca Rusia, Polonia şi Ungaria—şi eforturile acestora pentru stăvilirea agresiunilor tătăreşti, teutone şi turceşti au influenţat dezvoltarea societăţii din ţara noastră. La rezolvarea acestor probleme de politică internaţională—ca şi a altora—şi-au adus contribuţia şi ţările romîne. Ele au participat activ la lupta comună pentru apărarea independenţei statelor şi a culturii popoarelor din răsăritul şi sud-estul Europei.

În vederea apărării propriilor lor state sau urmărind cotropirea unor teritorii străine, feudalii din ţările vecine au desfăşurat o largă activitate politică, formînd coaliţii şi uniuni statale, care au pus deseori în primejdie independenţa unor state mai mici, cum erau Moldova şi Ţara Romînească. În acelaşi timp, însă, datorită contradicţiilor dintre statele vecine, se creau condiţii prielnice pentru apărarea şi păstrarea independenţei Moldovei şi Ţării Romîneşti.

Problemele cele mai importante de politică internaţională ce au influenţat dezvoltarea procesului istoric pe teritoriul patriei noastre în secolele XIV—XV sînt: problema răsăriteană, legată de decăderea Hoardei de Aur şi formarea statului centralizat rus; problema statelor feudale vecine — Polonia şi Ungaria — care reuşesc să-şi asigure o oarecare consolidare economică internă, să obţină unele rezultate în întărirea puterii centrale şi, deci, să poată urmări o politică de expansiune; problema expansiunii şi cotropirii turceşti, ca rezultat al consolidării imperiului sultanilor şi a crizei prin care treceau statele feudale din Peninsula Balcanică.

Slăbirea Hoardei de Aur şi constituirea statului centralizat rus

În răsăritul Europei, în regiunile populate de ruşi, invazia şi apoi dominaţia îndelungată a tătarilor au avut urmări grele pentru dezvoltarea societăţii. Năvălirea mongolă găsise Rusia la un nivel înaintat de dezvoltare. Distrugerile provocate de invazie şi dominaţia mongolă asupritoare au contribuit la decăderea vremelnică, economică şi politică, a Rusiei. Încetul cu încetul, societatea rusă şi-a revenit de pe urma loviturilor primite

şi a reuşit să învingă piedicile din calea dezvoltării sale. Chiar şi în condiţiile dominaţiei mongole, a avut loc o oarecare creştere a forţelor de producţie, accentuarea diviziunii sociale a muncii, dezvoltarea meşteşugurilor şi a schimbului. Această dezvoltare economică a creat premisele eliberării de sub jugul străin şi formării unui stat unitar rus în jurul Moscovei. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, avîntul manifestat în toate domeniile economiei a făcut posibilă desfăşurarea unei politici hotărîte în vederea lichidării fărîmiţării feudale de pe teritoriul Rusiei. Acest proces a fost grăbit de necesitatea luptei împotriva cotropitorilor mongoli.

Încă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, apăruseră în sînul Hoardei de Aur tendinţe de fărîmiţare a puterii politice şi de întărire a unor stăpîniri locale, ale căror legături cu centrul deveneau tot mai slabe. Germenii destrămării Hoardei de Aur se născuseră o dată cu constituirea vastului imperiu al marilor hani, care era în realitate o uniune militaro-administrativă a nobilimii mongolo-tătare nomade. Bazată mai ales pe jefuirea popoarelor vecine şi pe exploatarea crîncenă a populaţiei supuse, această înjghebare artificială era condamnată la fărîmiţare şi slăbire, nu numai din cauza condiţiilor economice şi sociale interne, ci şi ca urmare a loviturilor primite din partea popoarelor supuse, care voiau să scuture jugul feudalilor mongoli. Tendinţele de fărîmiţare în sînul Hoardei s-au accentuat în cursul secolului al XIV-lea, îndeosebi după moartea hanului Uzbec (1342) şi au atins punctul culminant între 1360 şi 1380, cînd în fruntea Hoardei s-au perindat numeroşi hani. Luptele feudale între diferitele grupări ale nobilimii nomade au sporit şi mai mult anarhia internă.

În timpul şi ca urmare a acestor lupte, cnezatul Moscovei a rupt legăturile de vasalitate faţă de Hoardă şi a refuzat să mai plătească tribut. Încercarea lui Mamai de a restabili vechea stare de lucruri prin forţa armelor a eşuat. În anul 1380, la Kulicovo, pe Don, oştile cneazului Dimitrie Donskoi au cîştigat o strălucită şi hotărîtoare victorie asupra armatelor tătare. Lupta de la Kulicovo a slăbit mult puterea Hoardei de Aur. Starea de fărîmiţare feudală din Rusia şi luptele dintre cnejii ruşi au înlesnit, totuşi, menţinerea dominaţiei tătare asupra Rusiei încă un oarecare timp după această luptă. La sfîrşitul secolului al XIV-lea, după înfrîngerile suferite din partea mongolilor conduşi de Timur Lenk, Hoarda de Aur nu s-a mai putut redresa şi pe ruinele ei s-au constituit şi s-au întărit treptat hanatele de la Kazan, Astrahan şi din Crimeea.

Slăbirea Hoardei de Aur şi lupta poporului rus împotriva asupririi tătăreşti au permis cnejilor lituanieni să-şi întindă stăpînirea asupra Ucrainei. Încercările unor hani mongoli de a opri expansiunea feudalilor lituanieni spre sud-est s-au terminat cu o gravă înfrîngere a mongolilor, la Sînie Vodî, în anul 1363. După această luptă, Kievul şi o mare parte din Ucraina au ajuns sub stăpînirea cneazului lituanian Olgierd. În urma altor lupte, unul din urmaşii acestuia, Vitold, a întins hotarele statului lituanian în regiunile dintre Nistru şi Nipru, pînă la ţărmul Mării Negre (1416).

În secolul al XV-lea, după o perioadă de frămîntări interne şi de noi agresiuni din partea tătarilor, lupta pentru unificarea statului rus a fost reluată cu o deosebită energie de marele cneaz Ivan al III-lea Vasilievici (1462—1505). Înfrîngînd în interior rezistenţa cnejilor şi a marii nobilimi cu tendinţe centrifuge şi luptînd în afară împotriva agresiunilor tătare şi lituaniene, Ivan al III-lea a reuşit să facă din statul rus o putere de care trebuia să se ţină seama în politica internaţională.

Întărirea poziţiei Poloniei şi Ungariei

În urma loviturilor primite de Hoarda de Aur din partea poporului rus se creau condiţii favorabile pentru consolidarea statelor feudale romîneşti şi pentru menţinerea independenţei lor. Întărirea poziţiei Ungariei şi Poloniei şi tendinţele de expansiune ale feudalilor din aceste ţări au pus însă în primejdie independenţa statelor feudale romîneşti.

În secolul al XIII-lea, în regiunile Vistulei, dezvoltarea agriculturii şi a meşteşugurilor, creşterea relativă a oraşelor şi întărirea legăturilor economice dintre diferitele regiuni au creat premisele necesare unificării statului feudal polon. Regii poloni de la sfîrşitul veacului al XIII-lea au reuşit să-şi întindă stăpînirea asupra unor formaţiuni politice mărunte, însă nu au ajuns să realizeze un stat centralizat. Monarhia polonă — ca şi cea maghiară, de altfel — s-a sprijinit pe clasa stăpînilor de domenii, acordîndu-le mari privilegii, şi a împărţit puterea cu reprezentanţii acesteia, rolul predominant în stat deţinîndu-l marea nobilime.

Opera de unificare a statului polon s-a desfăşurat în cadrul unei lupte îndîrjite împotriva marcgrafilor de Brandenburg şi pentru stăvilirea agresiunilor cavalerilor teutoni. Pretenţiile regilor Boemiei din dinastia de Luxemburg de a alipi Polonia la posesiunile lor au determinat o apropiere politică a acestei ţări de Ungaria.

Statul feudal polon a cunoscut o perioadă de expansiune în timpul domniei lui Cazimir al III-lea (1333—1370), care — renunţînd la unificarea deplină a teritoriilor polone şi la eliberarea pămînturilor cotropite de cavalerii teutoni şi lăsînd Silezia şi Pomerania sub stăpînire străină — a cedat stăruinţelor feudalilor din Polonia Mică şi a întreprins, în anii 1349—1352, cucerirea Haliciului. Rezultatul acestei politici de cotropire a fost transformarea Poloniei într-un stat locuit de mai multe popoare, slăbit de puternice contradicţii interne.

Pentru istoria ţării noastre, mai ales a Moldovei, noua direcţie a politicii de expansiune a panilor poloni din această perioadă are o deosebită importanţă.

Expansiunea statului polon spre răsărit venea în contradicţie cu interesele cnejilor lituanieni. Din această cauză, între feudalii din cele două ţări au izbucnit războaie de lungă durată, pentru stăpînirea Haliciului şi Volîniei, tocmai în vremea cînd Moldova reuşise să scape de sub suzeranitatea statului feudal maghiar şi lupta pentru a-şi menţine independenţa de curînd cîştigată. Statul

polon ieşind învingător din luptele purtate, domnii şi boierii moldoveni au trebuit să ţină seama de prezenţa acestei noi puteri la graniţele Moldovei şi de tendinţele manifestate în politica externă de panii poloni.

În veacul al XIV-lea, succesele înregistrate în Ungaria în domeniul agriculturii, dezvoltarea meşteşugurilor şi a comerţului au contribuit într-o mare măsură la consolidarea economică a ţării şi la întărirea vremelnică a puterii centrale. Regii din dinastia de Anjou — Carol Robert şi Ludovic I — au desfăşurat o politică de expansiune pe un vast teritoriu, care se întindea de la Marea Baltică pînă în sudul Italiei.

Magnaţii poloni — ca şi cei maghiari, de altfel — foloseau orice împrejurare pentru a limita cît mai mult puterea regală. La moartea lui Cazimir al III-lea, în 1370, ei au preferat să recunoască pretenţiile lui Ludovic I la tronul Poloniei şi să sprijine înfăptuirea uniunii dinastice polono-maghiare. Ludovic s-a ocupat mai mult de treburile statului maghiar şi a neglijat pe cele ale Poloniei. Mai mult încă, pentru a satisface interesele feudalilor maghiari, el a aplicat prevederile convenţiei încheiate cu regele Cazimir în 1350 şi a despărţit Haliciul de Polonia, atribuindu-l ca feud, în anul 1372, palatinului Ladislau de Opolia. Acest fapt, precum şi lipsa de interes manifestată de rege faţă de problemele Poloniei, au mărit nemulţumirea nobilimii polone şi au accentuat tendinţele ei separatiste. Pentru a-i da satisfacţie, regele s-a văzut nevoit să-i acorde, în 1374, largi privilegii, în detrimentul puterii regale. În schimbul acestora, a obţinut promisiunea din partea nobilimii ca tronul Poloniei să fie lăsat, după moartea sa, uneia dintre cele două fiice ale sale.

Magnaţii poloni şi-au dat curînd seama că uniunea dinastică polono-maghiară nu le era de nici un folos în lupta împotriva agresiunii cavalerilor teutoni din regiunile baltice, de unde venea cea mai mare primejdie pentru statul polon. Pentru a face faţă acestei primejdii, era mai avantajoasă strîngerea legăturilor politice cu Lituania. O astfel de schimbare în orientarea politicii polone, cu urmări însemnate pentru ţările romîne, s-a produs după moartea lui Ludovic I, în anul 1382. Problema succesiunii la tron a dezlănţuit noi tulburări şi lupte cu caracter feudal în Ungaria. Războaiele feudale interne au durat pînă în 1387, cînd Sigismund de Luxemburg — căsătorit cu Maria, fiica lui Ludovic — a reuşit să înfrîngă, vremelnic, partida adversă şi să obţină recunoaşterea sa ca rege. Dar asemenea tulburări s-au mai produs şi după această dată, slăbind mult poziţia statului feudal maghiar în politica internaţională.

Anarhia feudală din Ungaria a fost folosită de panii poloni pentru înfăptuirea uniunii dinastice polono-lituaniene. Proclamînd regină pe Hedviga, a doua fiică a lui Ludovic I (1384), au căsătorit-o apoi cu Iagello, marele cneaz al Lituaniei, care a fost încoronat ca rege al Poloniei, sub numele de Vladislav al II-lea (1386).

Realizarea uniunii polono-lituaniene din 1386 constituia mijlocul cel mai potrivit pentru a se pune capăt acţiunilor agresive ale cavalerilor teutoni, dar,

în același timp, ea urmărea consolidarea stăpînirii lituaniene în Ucraina și Bielorusia, precum și cucerirea unor noi teritorii în est. Totodată, începe o perioadă de rivalități și lupte între Polonia și Ungaria.

Situația politică internațională era în această vreme favorabilă planurilor magnaților poloni, care s-au grăbit să o folosească în interesul lor. În anul 1387, ei au organizat o expediție în vederea realipirii Haliciului la Polonia. Dregătorii maghiari au fost izgoniți, iar Haliciul a devenit o provincie a coroanei polone, bucurîndu-se pînă la 1434 de o largă autonomie.

Statul polon atingea, astfel, din nou granițele Moldovei, fapt ce a determinat o nouă orientare politică a domnilor din Moldova și Țara Românească. Atitudinea lor față de Ungaria și Polonia rivale a variat, pe de o parte, în raport cu creșterea amenințării turcești din sud, iar pe de alta, cu ascuțirea sau slăbirea contradicțiilor dintre feudalii maghiari, poloni și lituanieni. În conflictele care au izbucnit între aceste tabere rivale, ei au intervenit adeseori.

Timp de patru decenii, după constituirea ei, uniunea polono-lituaniană a fost slăbită de acțiunile separatiste ale feudalilor lituanieni, conduși de Vitold, vărul regelui Vladislav Iagello. După moartea lui Vitold (1430), aceeași politică a desfășurat-o, ca mare cneaz al Lituaniei, Svidrigaillo, fratele mai mic al regelui polon. Războiul provocat de feudalii lituanieni, în anul 1431, a durat, cu mici întreruperi, timp de opt ani. Abia în timpul domniei regelui Cazimir al IV-lea (1445—1492), Lituania a fost inclusă mai organic în componența statului polon.

Urmărind realizarea planurilor sale de slăbire a Poloniei, regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, nu s-a folosit numai de nemulțumirea și rezistența nobilimii lituaniene, ci și de alianța cu cavalerii teutoni, pe care i-a aținat împotriva vecinilor lor. În anul 1409, a reizbucnit războiul dintre Polonia și teutoni. Lupta hotărîtoare a avut loc la Grünwald (1410). Forțele militare polone, lituaniene, ruse, cehe și românești au cîștigat aici o victorie decisivă, care marchează începutul declinului puterii teutonice în regiunile baltice. Sigismund de Luxemburg nu a intervenit la timp în ajutorul aliaților săi; oștile sale au atacat tîrziu Polonia, după înfrîngerea teutonilor. Ales împărat romano-german, în anul 1410, din cauza complicațiilor ivite în imperiul său, îndeosebi datorită intensificării mișcării husite în Boemia, Sigismund nu a mai putut continua războiul împotriva Poloniei.

În asemenea împrejurări, s-a încheiat tratatul de la Lublau (1412), prin care cele două state rivale — Polonia și Ungaria — renunțau la politica lor ostilă unul față de celălalt și se angajau la o acțiune comună împotriva turcilor. Tratatul mai cuprindea o clauză cu privire la împărțirea Moldovei în cazul în care domnul acesteia ar fi refuzat să participe la campaniile puse la cale de cei doi aliați împotriva Imperiului otoman.

Contradicțiile dintre feudalii maghiari și poloni nu au încetat prin încheierea acestui tratat. Sigismund a continuat, mai ales după congresul de la Luck (1429), să încurajeze acțiunile separatiste ale feudalilor din Lituania. După moartea

lui Sigismund de Luxemburg, în 1437, a urmat la tron ginerele său, Albert de Habsburg (1438—1439), care a dus o politică similară cu aceea a predecesorului său.

În vremea lui Matei Corvin (1458—1490), Ungaria reprezenta o forță capabilă să facă față agresiunii turcești la Dunăre, dar feudalii din această țară, ca și cei din Polonia, urmăreau cotropirea unor teritorii străine, sporirea privilegiilor lor și asuprirea țărănimii și nu țineau seama de adevăratele interese ale țării. E destul de caracteristică în această privință atitudinea politică a statului polon în ultimele decenii ale secolului al XV-lea, cînd regele Cazimir al IV-lea a desfășurat o politică primejdioasă pentru toți vecinii săi: în răsărit s-a opus acțiunilor întreprinse de marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, în vederea centralizării statului rus, susținînd pe cnejii separatiști, a luptat să pună stăpînire pe Boemia și să înlăture pretențiile lui Matei Corvin la tronul acestei țări, reușind, în cele din urmă, să impună pe fiul său Vladislav ca rege al Boemiei (1479), apoi și al Ungariei (1490), rămînînd el însuși și mare cneaz al Lituaniei.

Planurile iagellonice, amenințătoare pentru toți vecinii Poloniei, au determinat constituirea unei coaliții antipolone, formată din Ungaria, Rusia, Moldova și hanatul Crimeei, care a împiedicat realizarea unei uniuni de state sub conducerea Iagellonilor și a permis statului feudal moldovean să-și păstreze independența în fața tendințelor de cotropire ale panilor poloni.

Pericolul otoman și țările balcanice

În timp ce nobilimea feudală din Polonia și Ungaria lupta pentru interese meschine sau pentru cotropirea de teritorii străine, urmărind întărirea privilegiilor ei și asuprirea maselor țărănești, din sud se ridica o forță care avea să doboare statul feudal maghiar și să dea grele lovituri Poloniei. Această nouă putere, care a intrat pe arena relațiilor internaționale din sud-estul Europei pe la jumătatea secolului al XIV-lea, a fost Imperiul otoman.

Statul militar-feudal al turcilor osmanlîi sau otomani a luat ființă și s-a consolidat în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în Asia Mică. Slăbiciunea Imperiului bizantin, sfîșiat de puternice contradicții interne, a permis armatelor cotropitoare turcești să se instaleze, în anul 1354, pe teritoriul Peninsulei Balcanice și să întreprindă apoi cucerirea ei. În anul 1362, a fost ocupat orașul Adrianopol, de unde sultanul Murad I (1359—1389) avea să dirijeze acțiunile de cotropire și pustiire a țărilor balcanice.

Curînd după aceea, prezența oștilor turcești pe valea rîului Marița a constituit o grea amenințare pentru sîrbi și bulgari și a provocat o vie neliniște chiar în apusul Europei. Cruciada organizată împotriva lor de papa Urban al V-lea nu urmărea ajutorarea efectivă a statelor balcanice, pentru a rezista agresiunii otomane, ci sprijinea acțiunile cotropitoare ale regelui Ludovic I, îndreptate împotriva Bulgariei, slăbind într-o mare măsură puterea de rezistență a statelor slave din această parte a Europei.

În ajunul cuceririi turcești, fărîmițarea feudală luase o mare amploare în statele balcanice. După moartea cneazului sîrb Ștefan Dușan (1355), se desprinseră din statul său mai multe stăpîniri feudale mărunte: Macedonia, Tesalia, Albania și Epirul. Urmașul său, Ștefan Uroș al IV-lea (1355—1371), luptînd împotriva politicii agresive a regelui maghiar Ludovic I, a reușit să refacă în parte unitatea statului, astfel încît, la moartea sa, în 1371, acesta constituia principala forță care putea să înfrunte atacurile cotropitorilor turci. În această luptă, el avea în banul Bosniei Ștefan Tvartko (1353—1391) un aliat de nădejde.

Mai grea de cît situația Serbiei era aceea a Bulgariei. Pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea, puterea statului bulgar era în declin. Lupta cu Serbia pentru hegemonie în Balcani a slăbit mult puterea celui de-al doilea țarat bulgar. În lupta de la Velbujd, din 1330, oștile țarului bulgar Mihail au fost înfrînte. După această luptă, a crescut influența Serbiei în regiunile sud-dunărene. Faptul că între diferitele regiuni ale Bulgariei nu existau legături economice strînse a contribuit la accentuarea tendințelor lor separatiste. În anul 1363, țarul Ivan Alexandru (1331—1370) a împărțit țara între cei doi fii ai săi, Sratimir și Șișman. În regiunile dobrogene, pînă la sud de Varna, se constituise un al treilea stat independent. În această situație, Bulgaria nu putea opune decît o slabă rezistență înaintării turcești.

În anul 1387, oștile sîrbo-bosniace au cîștigat la Pločnik o frumoasă victorie împotriva turcilor. Evenimentul acesta a avut un larg ecou și a redeșteptat mari speranțe în rîndurile popoarelor balcanice. Pentru a împiedica realizarea unei coaliții a popoarelor sud-dunărene împotriva lor, turcii au atacat, în anul 1388, Tîrnovo și alte orașe bulgare, care au fost cumplit pustiite. În anul următor, Serbia a fost și ea invadată. Ostașii sîrbi și bosnieci au luptat la Kossovopolje cu mult eroism, însă nu au putut înfrînge forțele superioare ale agresorilor. Victoria turcilor la Kossovopolje a dat posibilitate noului sultan Baiazid I să consolideze și să extindă cuceririle turcilor în Peninsula Balcanică. Sub Ștefan Lazarevici (1389—1427) — urmașul despotului Lazăr, căzut în lupta de la Kossovopolje — Serbia a devenit tributară sultanului. În 1393, în urma unei noi invazii turcești, Bulgaria centrală a fost prefăcută în provincie turcească. În același timp, stăpînirea turcilor s-a întins și asupra Dobrogei.

În urma acestor evenimente, țările romîne și Ungaria ajung să fie direct amenințate de turci. Statul feudal maghiar nu a acordat un ajutor efectiv popoarelor din Balcani pentru a rezista invaziei otomane. Numai în fața pericolului devenit iminent pentru Ungaria, regele a luat inițiativa unei ofensive împotriva turcilor, dar cruciada organizată de el s-a sfîrșit cu dezastrul de la Nicopole (1396). După această luptă, Bulgaria apuseană, cu centrul la Vidin, a fost transformată și ea în provincie turcească.

Dezastrul suferit în 1402 de oștile turcești la Ankara —unde au fost înfrînte de mongolii conduși de Timur Lenk — luptele interne care au urmat în Imperiul otoman și răscoalele populației din regiunile cotropite nu au fost folosite de

puterile europene pentru izgonirea turcilor din Europa. Bizanțul, Veneția și Genova au sprijinit pe turci, iar Sigismund de Luxemburg s-a îngrijit în această perioadă de obținerea coroanei imperiale și de sprijinirea acțiunilor de cotropire ale teutonilor. În aceste condiții, intervențiile domnului Țării Românești Mircea cel Bătrîn și ale despotului sîrb Ștefan Lazarevici nu au avut drept rezultat decît slăbirea turcilor, nu izgonirea lor din Europa.

Ocupat în războiul cu husiții din Boemia (1419—1434), Sigismund de Luxemburg a preferat să apere acolo interesele nobilimii feudale și ale papalității și a lăsat deschisă calea agresiunilor turcești. Abia mai tîrziu, după moartea lui Sigismund și a urmașului său Albert de Habsburg, Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei, s-a preocupat în mod serios de problema stăvilirii înaintării turcești și chiar de izgonirea acestor cotropitori de pe teritoriul Europei. În căutarea mijloacelor necesare înfăptuirii planurilor sale, el a luptat pentru realizarea uniunii dinastice polono-maghiare (1440) și pentru constituirea unei coaliții antiotomane, formate din cele trei țări românești. Victoriile sale din Peninsula Balcanică au pus Imperiul otoman într-o situație grea.

În anul 1453, Constantinopolul a fost cucerit de oștile lui Mahomed al II-lea (1451—1481), iar la trei ani după moartea lui Iancu de Hunedoara, Serbia a devenit provincie turcească (1459). Rezistența opusă cotropitorilor de masele populare din țările române și Ungaria a împiedicat vreme de aproape un secol înaintarea turcilor în Europa.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări generale*

Iorga, N., *Geschichte des osmanischen Reiches*, 2 vol., Gotha, 1908—1909.
История Болгарии, vol. I, Moscova, 1954.
История на България, vol. I, Sofia, 1954.
История Польши, vol. I, Moscova, 1954.
Очерки истории СССР, Период феодализма, IX—XV вв., Moscova, 1953.
Всемирная история, vol. III, Moscova, 1957.

II. *Lucrări speciale*

Bazilevici, K. V., *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, București, 1955.

Dostean, I. S., *Борьба южнославянских народов против турецкой агрессии в XIV—XV вв.*, în *Византийский временник*, VII, 1953, p. 32—49.

Levcenko, M. V., *Завоевание турками Константинополя в 1453 г. и исторические последствия этого события*, în *Византийский временник*, VII, 1953, p. 3—8.

Minea, I., *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919.

Panaitescu, P. P., *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944.

CAPITOLUL II

DEZVOLTAREA FEUDALISMULUI ÎN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XIV-LEA ŞI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

1. DEZVOLTAREA ECONOMICĂ

Chipul în care a fost înfăţişată istoria regatului feudal maghiar în veacul al XIV-lea oferă unul din cele mai grăitoare exemple despre modul tendenţios, neştiinţific, în care istoriografia burgheză înţelegea dezvoltarea societăţii. Slujitoare credincioasă a politicii expansioniste şi a consolidării orînduirilor sociale bazate pe exploatare, istoriografia burgheză vedea în regii din dinastia de Anjou nişte « genii », care au consolidat regatul maghiar şi au făcut din el un mare « imperiu », cu sprijinul unor nobili « geniali » şi al bisericii catolice. Veacurile XIV şi XV erau socotite o « epocă de aur » pentru populaţia ţării. Această interpretare urmărea un scop cît se poate de evident, acela de a ascunde exploatarea şi mizeria maselor populare, măsurile brutale de convertire a locuitorilor de religie ortodoxă la catolicism. Pentru clasa dominantă această vreme a fost, într-adevăr, o « epocă de aur »; pentru masele populare ea a fost, însă, foarte întunecată.

Dacă în veacul al XIV-lea şi în prima jumătate a secolului al XV-lea se petrec unele prefaceri în Transilvania, ele se datoresc evoluţiei firesti a societăţii, dezvoltării forţelor de producţie. Măsurile cu caracter economic, social şi juridic, precum şi acţiunile politice şi militare înfăptuite în acest timp, nu urmăreau decît să asigure clasei feudale întregul profit al acestei dezvoltări şi să ţină mai departe în supunere şi exploatare masele populare.

Fărîmiţarea feudală rămîne şi în această vreme o caracteristică a istoriei Transilvaniei, tendinţele centrifuge ale nobilimii manifestîndu-se cu putere mai ales cînd împrejurările le permiteau. Totuşi, faţă de a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi primele două decenii ale celui următor, puterea centrală a reuşit să se întărească relativ şi astfel să frîneze anarhia nobiliară, fără a izbuti, însă, să anihileze fărîmiţarea propriu-zisă.

Această relativă şi vremelnică îmbunătăţire a situaţiei a înlesnit înfăptuirea unor măsuri menite să contribuie la dezvoltarea economică a ţării.

Dezvoltarea agriculturii şi creşterea vitelor

Agricultura, ocupaţia principală a locuitorilor Transilvaniei, romîni, maghiari, secui şi saşi, înregistrează în această perioadă noi progrese. Terenurile de agricultură se extind tot mai mult, atît prin cultivarea de noi pămînturi, nelucrate pînă atunci, cît şi prin defrişări de locuri împădurite. Numeroase documente din secolul al XIV-lea pomenesc pămînturile defrişate *(terrae extirpatitiae, prata extirpata)*.

Agricultura se dezvoltă într-o măsură apreciabilă chiar şi în regiunile cu relief mai înalt. Suprafeţele însămînţate cu grîne ocupă părţi însemnate din hotarul satelor. La 1326, o aşezare (azi dispărută), situată în hotarele satului Juc se numea « Locul cu grîu » [1]. Importanţa agriculturii e dovedită şi de cantităţile însemnate de produse agricole posedate de unii ţărani. Astfel, unui iobag din Dîrlos, stăpînul feudal abuziv i-a luat 13 cîble de grîne în 1391, iar iobagilor din Sînmihai alţi feudali abuzivi le-au luat cu sila 62 de căruţe de bucate, în 1380.

Cererea de cereale în cantităţi tot mai însemnate pe piaţa oraşelor a putut fi satisfăcută datorită creşterii producţiei de cereale. Acest lucru a fost cu putinţă în urma dezvoltării generale a forţelor de producţie, a îmbunătăţirii metodelor de cultivare a pămîntului, a perfecţionării uneltelor agricole.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, se aminteşte practicarea sistemului de cultură trienal sau în trei hotare: o parte a terenului agricol era semănat cu cereale de toamnă, altă parte cu cereale de primăvară, iar a treia era lăsată în pîrlog. Şi în această vreme, rămîne însă dominant sistemul de cultură bienal sau în două hotare, potrivit căruia o parte a pămîntului era semănat un an iar în al doilea era lăsat să se odihnească.

Un procedeu nou trebuie să fi fost şi îngrăşarea pămîntului, înregistrată în documente. Cea dintîi menţiune datează din anul 1322 şi se referă la nişte pămînturi de arătură gunoite *(terrae fimatae* şi *loci fimati)* din Banat [2]; pe la mijlocul şi în a doua jumătate a aceluiaşi veac, sistemul îngrăşării ogoarelor prin gunoire se va răspîndi tot mai mult, fiind pomenit mai ales în părţile bănăţene (Oraviţa, Caraş) şi în cele bihorene; este foarte probabil că acest sistem era cunoscut şi practicat şi în alte regiuni ale ţării.

Se realizează în acest timp unele progrese şi în repartiţia plantelor în hotarul satului, ceea ce contribuie la creşterea productivităţii muncii. Se constată înlocuirea treptată a culturii meiului cu a grîului, orzului, secării şi ovăzului, sporirea producţiei de cînepă şi in şi cultivarea plantelor leguminoase şi a zarzavaturilor.

În ce priveşte perfecţionarea uneltelor agricole, plugul — principala unealtă de muncă — a fost în chip simţitor îmbunătăţit. Unele părţi ale plugului de lemn

---

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. II, p. 194.
[2] *Ibidem*, p. 54.

sînt înlocuite pe o scară tot mai largă cu piese de fier, dintre care cea mai însemnată a fost brăzdarul. Faptul acesta e dovedit de numărul mare de fiare de plug produse de meşteşugarii transilvăneni. E probabil ca în această vreme să se fi folosit şi grapa cu dinţi de lemn, alături de cea din spini. Posibilitatea cultivării unei întinderi mai mari de pămînt, datorită perfecţionării uneltelor de muncă, pe de o parte, şi a uneltelor folosite la defrişarea pădurilor (securea, toporul, hîrleţul, tîrnăcopul), pe de altă parte, a făcut să crească suprafaţa noilor terenuri folosite pentru agricultură, prin desţelenire, defrişare şi lăzuire.

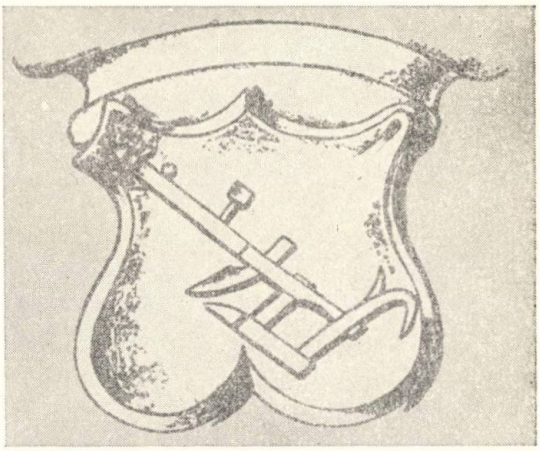

Fig. 76. — Plug din sec. XV (după o stemă din Dîrjiu).

O altă dovadă despre dezvoltarea agriculturii şi, în acelaşi timp, a forţelor de producţie, este sporirea considerabilă a numărului morilor. Dacă în întreg veacul al XIII-lea sînt pomenite în documente doar 26 de mori, în veacul al XIV-lea documentele amintesc 159 de mori, dintre care zece cu cîte două roţi şi şase cu trei roţi; tot în acest veac, în 20 de sate, existau cîte două mori şi în alte 33 cîte trei sau mai multe, fără să se precizeze numărul acestora. Fără îndoială că numărul morilor a fost mai mare de 26 în secolul al XIII-lea şi cu mult mai mare de 159 în veacul al XIV-lea, cîte sînt pomenite în documente; totuşi, proporţia este grăitoare.

În secolul al XIV-lea şi în prima jumătate a celui următor o dezvoltare însemnată a înregistrat şi pomicultura, mai ales în regiunile de dealuri şi coline. Documentele vremii pomenesc de nenumărate ori livezile de nuci, meri, peri, piersici, pruni, vişini, cireşi, în toate părţile Transilvaniei. Se practica, în această vreme, chiar şi altoirea pomilor pădureţi, obţinîndu-se astfel soiuri superioare de fructe. Într-o măsură tot mai însemnată se cultivă acum şi viţa de vie, atît pe domeniile feudale, cît şi, mai ales, pe loturile ţărăneşti. Cultura viţei luase o extensiune deosebită, ocupînd suprafeţe întinse, mai ales în comitatele Bihor, Arad, Timiş, Alba, Tîrnava, Cluj, Bistriţa, Făgăraş etc. Orăşenii, la rîndul lor, se ocupau cu viticultura în hotarele oraşelor. Cînd terenul din hotarul unui sat sau oraş nu era potrivit pentru viticultură, ţăranii şi orăşenii cultivau viţa de vie în hotarele altor sate.

Pădurile întinse şi păşunile bogate ofereau locuitorilor Transilvaniei posibilitatea creşterii unui număr foarte mare de animale, mari şi mici. Dezvoltarea creşterii animalelor, paralel cu aceea a agriculturii, este pe deplin explicabilă,

interdependența dintre cele două ocupații fiind atît de strînsă. Animalele satisfăceau numeroasele nevoi de hrană și îmbrăcăminte ale țăranului, după cum ele erau necesare muncilor agricole, cărăușiilor etc. În plus, ele puteau fi valorificate cu ușurință în tîrgurile și iarmaroacele țării. De aceea, animalele constituiau o bogăție de seamă în acea vreme, iar dările din animale (boi, porci, oi) erau obligații importante ale iobagilor și surse însemnate de venituri ale statului, bisericii și stăpînului feudal. Din aceste motive — la care trebuie să adăugăm și calitatea inferioară a animalelor, precum și starea relativ înapoiată a forțelor de producție, împrejurare ce impunea înjugarea unui număr mai mare de animale de tracțiune — întîlnim țărani mai înstăriți care aveau cîte patru boi, zece vaci și doi cai.

Valoarea economică a animalelor explică, pe de altă parte, de ce stăpînii feudali, clerici și laici, aveau numeroase cirezi de vite, herghelii de cai sau turme de oi « multe și alese ». Caii crescuți de romîni erau apreciați în Transilvania. Documentele pomenesc în mod deosebit « herghelиile romînești », ca aceea amintită în părțile Oradiei în anul 1354 [1].

Multiplele foloase, ca și posibilitățile lesnicioase de valorificare, explică și existența unui număr mare de animale mici : porci și oi. Romînii de pe domeniul cetății Solyomkő — se înțelege din mai multe sate — aveau importante turme de porci, din care le-au fost luate cu sila, în 1357, nu mai puțin de 2 000 ; în aceleași părți nordice ale Transilvaniei, pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea, alți nobili răpesc dintr-un sat al voievodului Drag 260 de porci [2].

Turmele de oi sînt pomenite în toate satele Transilvaniei. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, de pildă, iobagii din Sînboleni aveau 1 200 de oi. În regiunile de coline și la poalele muntelui se creșteau toate felurile de animale, mari și mici. Astfel din satul Hida din părțile Clujului, cu un singur prilej, la 1364, au fost luați 250 de boi, 200 de vaci, 700 de porci, 1 500 de oi, 33 de cai și 560 alte animale [3]. Animalele — îndeosebi oile — erau și mai numeroase în părțile sudice și răsăritene ale Transilvaniei, din Rodna pînă în Banat, unde pășunile carpatice ofereau vara condiții foarte lesnicioase de hrană, iar cele din Moldova și Țara Romînească o completare necesară iarna. De aceea transhumanța continuă să fie practicată și în această perioadă. În 1404, regele Sigismund oprea trecerea oilor grase din Transilvania la sud și răsărit de Carpați, iar în 1418, Mihail, domnul Țării Romînești, reînnoind un privilegiu mai vechi, permitea locuitorilor din Cisnădie să-și pască turmele în munți. Aceste știri constituie dovezi concludente despre existența transhumanței.

Ar fi, însă, cu totul greșit ca, din aceste exemple, să se tragă concluzia că în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor toți țăranii din Transilvania aveau atît de multe animale. Un număr mai mare de animale posedau doar puțini țărani, cei mai înstăriți — diferențierea de stare materială în sînul

[1] *Anjoukori okmánytár*, VI, p. 157.
[2] *Documenta Valachorum*, p. 135, 439.
[3] *Ibidem*, p. 181—183.

țărănimii fiind o realitate în această vreme; majoritatea țăranilor posedau puține animale, iar unora dintre ei le lipseau cu totul, după cum se arată în cea de-a doua înțelegere dintre țăranii răsculați și nobili, încheiată la Apatiu, la 6 octombrie 1437.

Heleșteiele numeroase pe care nobilii le amenajează pe domeniile așezate pe cursul apelor, precum și obligația țăranilor iobagi de a prinde pește pe seama stăpînului de moșie și de a-i da dijmă din pește, adeveresc dezvoltarea pescuitului în Transilvania. Totuși, cantitatea de pește oferit de apele și heleșteiele din Transilvania era insuficientă pentru satisfacerea nevoilor întregii populații; de aceea o mare parte din aceste nevoi erau acoperite cu peștele sărat importat mai ales din Țara Romînească.

Albinăritul era, de asemenea, relativ dezvoltat în Transilvania; de pildă, pe la 1363, un iobag din Alba Iulia datora trei putini de miere capitlului bisericii din acest oraș. Ca și în cazul peștelui, însă, Transilvania rămînea într-o mare măsură debitoare Țării Romînești și Moldovei în ceea ce privește mierea și ceara.

Dezvoltarea meritului și meșteșugurilor, a comerțului și orașelor

Alături de agricultură și de creșterea animalelor, o dezvoltare deosebită a înregistrat în acest timp și meritul. Pentru exploatarea bogățiilor subsolului (aur, argint, fier, sare etc.), care se găseau în cantități mari în această țară, pe lîngă minerii băștinași — cunoscători vechi ai acestei îndeletniciri — au fost colonizați mineri străini, cărora li s-au acordat privilegii și care au fost așezați la Turda, Sic, Dej, Cojocna, Rimetea, Abrud, Zlatna, Roșia, Baia de Arieș, Baia Mare, Baia Sprie, Rodna; unele așezări de mineri au obținut privilegii orășenești: Rodna, Roșia, Baia Mare, Baia Sprie etc. Aceasta dovedește nu numai intensificarea meritului, ci și o perfecționare a tehnicii miniere.

Metalele prețioase se exploatau în Munții Apuseni (Abrud, Zlatna, Roșia, Baia de Arieș, Baia de Criș), la Baia Sprie, Rodna, în Țara Lăpușului (Lăpuș, Băița), în Banat (Păuliș); se extrăgea apoi aur din nisipul unor rîuri ce-și aveau obîrșia în regiunile miniere (Arieș, Chișindia-Arad). De la Rimetea, Hunedoara și Cebza (Banat) se extrăgea fier. Din aceleași locuri de unde se extrăgeau metalele prețioase și fierul se mai scotea plumb, aramă și mercur.

Exploatarea minieră se baza pe munca țăranilor băștinași, care practicau de veacuri această îndeletnicire. Minereul se extrăgea din gropile făcute de țărani sau — în cazul aurului — se culegea din nisipul rîurilor, mai ales din al celor de munte, prin spălarea acestuia cu ajutorul uneltelor tradiționale făcute din coji de copac (*lintres*). Alături de meritul țărănesc se practica acum și un merit mai dezvoltat, în minele statului, ale unor orașe și în cele particulare, cu ajutorul unor unelte mai perfecționate, de către specialiști aduși din străinătate și așezați în localitățile cu exploatări miniere, pe baza unor privilegii.

Măsurile luate de regele Carol Robert în anii 1327—1328 au contribuit și ele, fără îndoială, la dezvoltarea meritului în întreg regatul Ungariei și,

îndeosebi, a celui din Transilvania. Potrivit sistemului de pînă atunci, din toate metalele prețioase exploatate, regele lua a opta parte din aur și a zecea din argint *(urbura)*. Dacă se descoperea vreo mină pe proprietățile particulare, regele lua în stăpînire pămîntul respectiv, acordînd proprietarului alte moșii în schimb.

Fig. 77. — Pecetea orașului Baia Mare reprezentînd o scenă de minerit (sec. XIV).

Din această pricină, feudalii nu erau interesați să caute și să exploateze asemenea bogății, chiar dacă acestea existau pe domeniile lor. Potrivit măsurilor luate în 1327—1328, însă, terenurile pe care se descopereau metale prețioase rămîneau proprietarilor lor, cărora li se acorda o treime din urbură, regele luînd două treimi [1]. Rezultatul a fost că stăpînii de moșie s-au întrecut în căutarea și exploatarea bogățiilor subsolului, iar mineritul a luat, în aceste condiții, o dezvoltare deosebită.

*

În acest timp, o dezvoltare însemnată au înregistrat și meșteșugurile. Dezvoltarea meșteșugurilor din sate, tîrguri și orașe e un semn vădit al adîncirii diviziunii muncii.

În satele Transilvaniei, meșteșugarii sînt tot mai numeroși și tot mai feluriți; nu lipsește nici unul din meșteșugurile menite să satisfacă nevoile de toate zilele ale populației sătești. În unele cazuri, meșteșugarii de la sate produceau și pentru piață, cum făceau fierarii din Slimnic, Rimetea etc. Piața de

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. II, p. 219—220, vol. III, p. 477, 538—539.

desfacere a produselor meşteşugarilor de la sate rămîne totuşi limitată la satele unde se produc şi la unele din vecinătate. Distanţa dintre producător şi consumator este încă neînsemnată. Cei mai mulţi dintre meşteşugarii săteşti erau agricultori ca ocupaţie principală, meşteşugul fiind doar o îndeletnicire complimentară. Majoritatea acestora erau desprinşi doar într-o mică măsură de ocupaţiile agricole (olarii, lemnarii, morarii şi chiar cojocarii); alţii au tot mai mult ca ocupaţie principală meşteşugul (fierarii, cizmarii, pielarii).

Un avînt tot mai mare iau în această perioadă meşteşugurile din tîrgurile şi oraşele transilvănene. Cu toate acestea, nici în tîrguri separarea meşteşugurilor de agricultură nu a fost completă, tîrgurile păstrînd încă un caracter agricol predominant; aici s-a depăşit însă nivelul de dezvoltare al meşteşugurilor săteşti. În unele tîrguri — ca, de pildă, la Cisnădie, Agnita, Biertan, Rupea, Teaca, Cojocna — existau de 5—10 ori mai mulţi meşteşugari decît în satele propriu-zise.

În tîrguri se dezvoltă mai ales meşteşugurile în legătură cu îmbrăcămintea şi nevoile gospodăreşti: fierăria, lemnăritul, ţesătoria, postăvăritul, pielăritul, cizmăria, olăritul.

Începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, populaţia oraşelor mai mari — Cluj, Sibiu, Braşov, Bistriţa, Sighişoara, Oradea — a părăsit în cea mai mare parte agricultura, practicînd tot mai mult îndeletnicirile orăşeneşti propriu-zise, de meşteşugari şi negustori, chiar dacă îşi mai păstrează locurile de păşunat şi de fînaţ — necesare întreţinerii animalelor — viile, care se întindeau pe o mare suprafaţă a hotarului oraşului, şi chiar unele locuri de arătură. Pentru îngrijirea animalelor şi cultivarea pămîntului, orăşenii înstăriţi foloseau însă muncă străină, jeleri şi oameni fugiţi de pe domeniile feudale.

Spre sfîrşitul secolului al XIV-lea, separarea dintre meşteşuguri şi agricultură generalizîndu-se în oraşele din Transilvania, populaţia orăşenească este tot mai mult silită să facă apel la produsele agricole ţărăneşti, cu atît mai mult cu cît populaţia oraşelor e în continuă creştere, datorită atît sporului natural, cît şi aşezării în oraşe a fugarilor de pe domeniile nobiliare şi bisericeşti. Pe la mijlocul secolului al XV-lea, populaţia Braşovului număra, de pildă, peste 6 000 de locuitori, a Clujului, în acelaşi timp, între 4 500—5 000, a Sibiului circa 4 500, iar a Bistriţei circa 3 500 locuitori.

În oraşe locuiau atît maghiari şi saşi, cît şi romîni. Datorită politicii puterii regale şi mai ales a patriciatului, care acaparează conducerea oraşelor, după obţinerea autonomiei de către acestea, se pun tot mai multe piedici aşezării romînilor înlăuntrul zidurilor care înconjurau oraşele. Cu toate acestea, învingînd opreliştile, romînii se aşază mai întîi la marginea oraşelor şi apoi, treptat, şi înlăuntrul zidurilor.

Baza populaţiei orăşeneşti şi a activităţii economice a oraşelor transilvănene o constituie, mai ales din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, meşteşugarii şi meşteşugurile. Numărul branşelor meşteşugăreşti creşte, ca urmare a diviziunii muncii în sînul meşteşugurilor. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea,

la Sibiu, Sighişoara, Sebeş şi Orăştie, sînt pomenite 25 de branşe meşteşugăreşti, organizate în 19 bresle [1], pentru ca, pe la mijlocul secolului al XV-lea, la Cluj, Braşov, Sibiu, şi Bistriţa, branşele meşteşugăreşti să ajungă la peste 40, datorită desprinderii din meşteşugul de bază a unor noi specialităţi. Aşa, de pildă, din meşteşugul fierăriei se desprinde branşa turnătoriei, care necesita o tehnică mai înaintată şi un utilaj mai complex, iar meşteşugul pielăriei se divizează în cpt branşe (a tăbăcarilor, pielarilor, blănarilor-cojocarilor, cizmarilor, şelarilor, curelarilor, mănuşarilor şi trăistarilor).

Pe măsura dezvoltării luxului şi a creşterii pretenţiilor clasei dominante şi ale patriciatului, meşteşugurile artistice iau un avînt apreciabil, fie că e vorba de lucrări în filigran şi email, sau de turnarea metalelor preţioase.

Dezvoltarea meşteşugurilor impune necesitatea organizării lor în bresle. Breasla meşteşugărească era o asociaţie alcătuită din meşterii patroni care lucrau în aceeaşi branşă sau în branşe înrudite, avînd, deci, interese economice comune. Breslele — corporaţii cu caracter feudal — au apărut atunci cînd forţele de producţie au ajuns la un asemenea nivel de dezvoltare încît au făcut posibil un avînt deosebit al producţiei meşteşugăreşti, cînd numărul meşteşugarilor din aceeaşi branşă crescuse în aşa măsură încît concurenţa unor noi meşteşugari — de la sate sau din alte oraşe — constituia o primejdie pentru meşteşugarii orăşeneşti, cînd nobilul feudal — avînd tot mai mare nevoie de produsele meşteşugarilor din oraşe — încerca să şi le însuşească prin silnicie. Breslele nu au luat fiinţă în acelaşi timp în toate oraşele şi nici nu s-au organizat deodată, ci rînd pe rînd, pe măsura dezvoltării branşelor respective, a creşterii numărului de meşteri, a producţiei şi, deci, a concurenţei.

În Transilvania, cele dintîi bresle se organizează în veacul al XIV-lea, pe baza unor statute care reglementau toate problemele în legătură cu activitatea meşterilor, cu apărarea împotriva concurenţei şi ameninţărilor nobilimii feudale, cu procesul de producţie — începînd de la procurarea materiei prime pînă la desfacerea produselor — cu modalitatea primirii membrilor în bresle, obligaţiile acestora, raporturile dintre bresle etc.

Din primele statute de bresle meşteşugăreşti — ca, de pildă, ale celor 19 bresle din Sibiu, Sighişoara, Sebeş şi Orăştie din anul 1376 — rezultă că breslele erau mai vechi decît data întocmirii statutelor respective, în care se vorbeşte despre unele rînduieli vechi, deci reglementări învechite, necorespunzătoare stadiului de dezvoltare a meşteşugurilor din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. În acelaşi timp, documentele mai amintesc existenţa breslelor la Bistriţa, Cluj, Timişoara, Oradea.

La început, organizarea breslelor era mai simplă, mai patriarhală, devenind tot mai rigidă, mai exclusivistă, pe măsura dezvoltării meşteşugurilor, a

[1] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 449—452.

Fig. 78. — Pagini din statutele aurarilor din Cluj (sec. XV), privind pe meşteri, calfe şi ucenici.

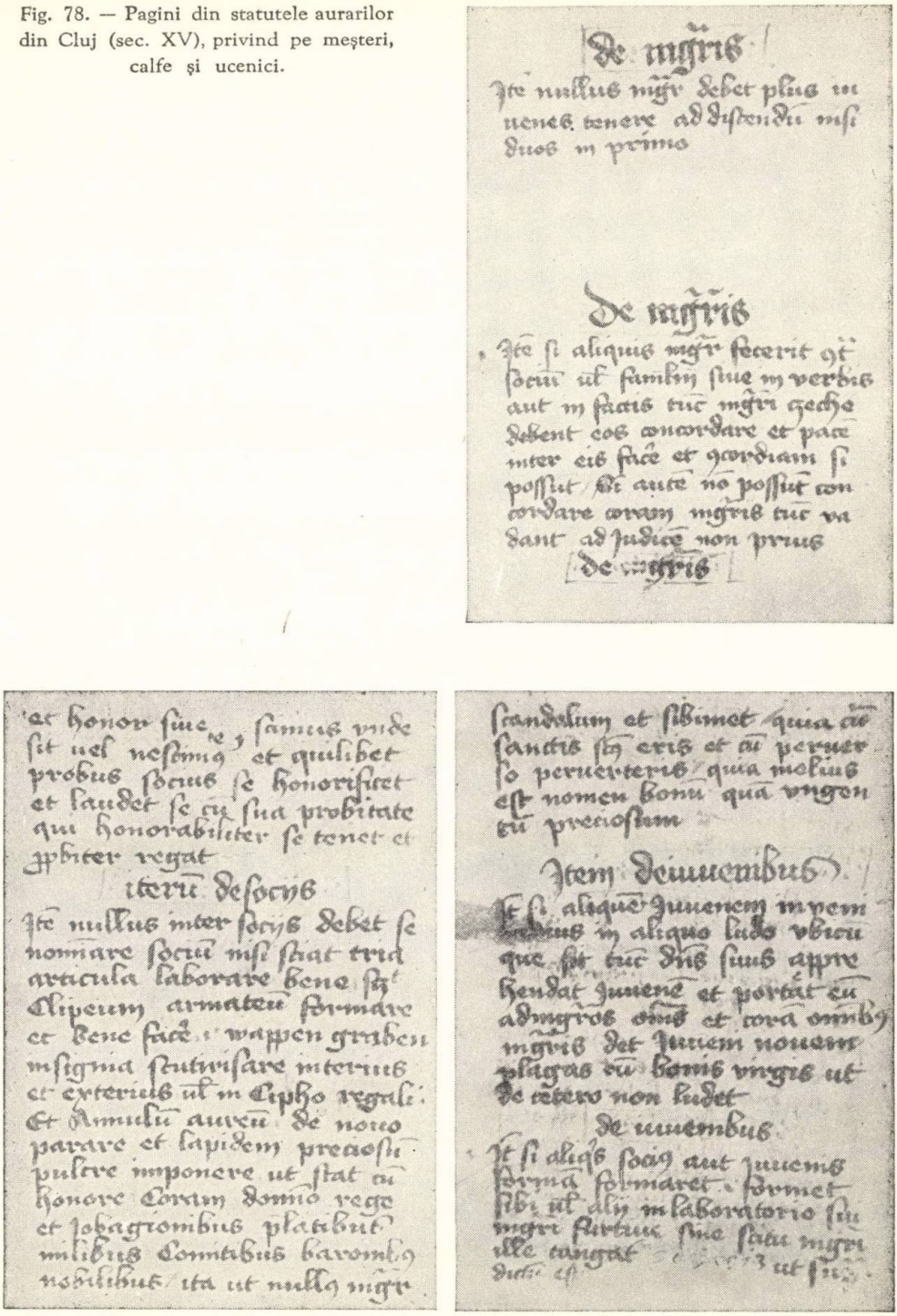

De mgris

Ite nullus mgr debet plus iu
uenes tenere ad discendu nisi
duos in primo

De mgris

Ite si aliquis mgr fecerit ꝯt
sociu ul familiu siue in verbis
aut in factis tuc mgri czeche
debent eos concordare et pace
inter eis face et ꝯcordiam si
possut si aute no possut con
cordare coram mgris tuc va
dant ad iudice non prius

De mgris

et honor siue ... scimus vnde
sit uel nescimus et quilibet
probus socius se honorificet
et laudet se cu sua probitate
qui honorabiliter se tenet et
ꝓbiter regat

iteru de sociis

Ite nullus inter sociis debet se
nominare sociu nisi sciat tria
articula laborare bene scz
Clipeum armateu formare
et bene face wappen graben
insignia scutirisare interius
et exterius ul in Cipho regali
Et Annulu aureu de nouo
parare et lapidem preciosu
pulcre imponere ut stat cu
honore Coram domino rege
et Iobagionibus platibus
milibus Comitibus baronibus
nobilibus ita ut nullus mgr

scandalum et sibimet quia cu
sanctis scus eris et cu peruer
so peruerteris quia melius
est nomen bonu qua vngen
tu preciosum

Item de iuuenibus

It si aliquem Iuuenem inueni
... in aliquo ludo vbicu
que sit tuc dns suus appre
hendat Iuuene et portat eu
ad mgros omes et cora omnibus
mgris det Iuuem nouem
plagas cu bonis virgis ut
de cetero non ludet

De iuuenibus

It si aliqs socius aut iuuenis
forma formaret formet
sibi ul alii in laboratorio sui
mgri furtiue sine scitu mgri
ille tangat ... ut su
dictu est

creşterii numărului meşteşugarilor şi a producţiei meşteşugăreşti, a luptei pentru piaţă.

În secolele XIV—XV, breslele au jucat un rol progresist, contribuind la dezvoltarea tehnicii şi la desfacerea produselor. Dar tendinţa de a menţine cu orice preţ mica producţie a devenit o frînă în calea progresului tehnic. Breasla devine — mai ales din veacul al XV-lea — din ce în ce mai mult un instrument în slujba unei minorităţi îmbogăţite, alcătuită din meşterii patroni, îndreptată împotriva calfelor, ucenicilor şi chiar a meşterilor săraci.

Breslele din Transilvania apar în izvoarele veacului al XIV-lea şi al XV-lea sub o diversitate de numiri: fraţii *(fraternitates)*, societăţi *(societates)*, asociaţii *(confederationes)*, comunităţi *(communitates)*, bresle *(cehae, cehek, Zünfte)*.

Pentru ca cineva să poată ajunge membru al breslei, trebuia să înveţe un număr de ani la un meşter breslaş, să facă ucenicie. Anii de ucenicie variau după greutatea însuşirii meşteşugului. La început, anii de ucenicie erau mai puţini, dar cu timpul sporesc.

La terminarea anilor de ucenicie, tînărul obţinea un certificat, pe baza căruia devenea calfă. Situaţia acestuia se schimba numai întrucît el îşi putea vinde forţa de muncă unui meşter patron, în schimbul unei remuneraţii în bani şi în natură, stabilită de breaslă. Folosindu-se de situaţia privilegiată în sînul breslei, meşterii îşi exploatau calfele la adăpostul statutelor întocmite de ei, însuşindu-şi munca acestora, în schimbul unei retribuţii cu totul necorespunzătoare. De frica concurenţei, meşterii încep să pună calfelor unele piedici pentru a deveni meşteri şi membri ai breslelor, căutînd să-i ţină în situaţia de lucrători toată viaţa. De aceea calfele, organizate în fraţii *(Bunde)*, se răzvrătesc, cum au făcut calfele de croitori din Sibiu în 1449, atrăgînd de partea lor şi pe ucenici [1].

Calfa care reuşea să depăşească aceste piedici devenea membru al breslei, mai întîi în calitate de meşter tînăr, lipsit de unele drepturi, pe care le aveau doar meşterii bătrîni: dintre aceştia se alegeau conducătorii breslei, staroştii, « părintele » calfelor, controlorii sau supraveghetorii, consilierii, notarul.

Toate problemele importante ce interesau breslele: organizarea, procurarea materiei prime, producţia şi desfacerea produselor, raporturile dintre membri, dintre breaslă şi oraş etc. se dezbăteau în adunările de breaslă, la care erau obligaţi să participe toţi membrii breslei respective.

Asemenea organizaţii puternice au jucat un rol important în viaţa oraşelor din Transilvania. Ele îndeplineau mai întîi un rol economic, de organizare a producţiei de mărfuri din oraşe, de aprovizionare a oraşului şi împrejurimilor cu produse meşteşugăreşti, îndepărtînd, în acelaşi timp, de pe piaţa oraşelor produsele străine şi pe cele ale industriei casnice ţărăneşti, care le făceau concurenţă. În al doilea rînd, breslele au jucat un rol politic şi militar în viaţa oraşelor şi chiar a întregii ţări; ele apărau oraşele în caz de primejdie, supra-

[1] Arhivele Statului din Sibiu, Protocoalele breslelor, nr. 76.

veghind porţile de intrare în oraşe, din turnurile situate în punctele principale ale acestora. De aceea aceste turnuri purtau numele breslelor cărora li se încredinţa îngrijirea şi apărarea lor (turnul fierarilor, croitorilor, cizmarilor, aurarilor etc.).

Fig. 79. — Pecetea oraşului Cluj din 1507.

Pe măsura întăririi şi creşterii puterii lor economice, breslele reuşesc să acapareze treptat conducerea oraşelor, îndepărtînd-o pe cea veche a feudalilor. Începută în secolul al XIV-lea, lupta pentru conducerea oraşelor dintre feudali şi orăşeni — meşteşugari şi negustori — se sfîrşeşte în secolul următor cu victoria acestora din urmă. După această victorie, oraşele luptă pentru a fi socotite şi ele între « stările » ţării, cu drept de a participa la conducerea politică a acesteia.

Puterea centrală era interesată în creşterea rolului politic al oraşelor, în care avea un aliat în lupta împotriva marii nobilimi. Aşa se explică sprijinul de care se bucură oraşele din partea lui Sigismund de Luxemburg şi a lui Iancu de Hunedoara, în tendinţa lor de a deveni o « stare » politică.

Dezvoltarea oraşelor a avut loc în condiţiile unei lupte continue între orăşeni şi nobilimea feudală locală şi biserică, pe de o parte, şi între elementele orăşeneşti îmbogăţite — ce tind să se constituie într-un patriciat — şi masele

populare, pe de altă parte. Tendințele feudalilor și ale bisericii de a se amesteca în viața orașelor, exploatarea pe diferite căi a orășenilor de către biserică și imoralitatea clerului înalt au provocat o reacție vie din partea orășenilor; se răzvrătește mai ales plebea orășenească, provenită în cea mai mare parte din sărăcimea alungată de nevoi de pe domeniile feudale [1].

*

Dezvoltarea generală a forțelor de producție, desțelenirea și defrișarea unor terenuri tot mai întinse, introducerea în unele părți a sistemului trienal de cultură, îngrășarea ogoarelor și perfecționarea uneltelor de muncă au făcut posibilă creșterea producției agricole, nu numai a stăpînului feudal, dar, într-o oarecare măsură, și a producătorului direct. Dezvoltarea orașelor a pus la dispoziția producției agricole și animale o piață de desfacere, unde asemenea produse puteau fi valorificate. Se întîlnesc țărani care vînd pe piața orașelor produse agricole, animale, miere, ceară, vin.

Legătura dintre sat și oraș nu se face numai într-un singur sens, adică prin vînzarea cerealelor și a animalelor pe piața orașelor, dar și în celălalt sens, anume prin cumpărarea de către proprietarii feudali și chiar de unii țărani — firește într-o măsură mai modestă, în cazul celor din urmă — de pe piața orașelor a unor produse meșteșugărești.

Dacă în veacurile precedente, feudalii își procurau din afara domeniului doar articole de lux, arme și mirodenii, celelalte necesități fiindu-le îndestulate de propria moșie, începînd din această vreme cumpără și alte produse, de necesitate zilnică. Așa, de pildă, pe la 1380, nobilii Himffy cumpărau, probabil din Timișoara, vase, piese de harnașament, încălțăminte, haine și chiar vin și carne. Aceasta înseamnă că economia naturală suferă breșe, că producția de mărfuri în satele și orașele transilvănene era o realitate, se înțelege într-un stadiu deocamdată incipient.

Dezvoltarea comerțului intern era împiedicată însă în mare măsură de exploatarea țărănimii, căreia i se lua o bună parte a produselor, sub formă de dijme, de stăpînii feudali, de biserică și de stat. Alte piedici rezultau din starea rea a drumurilor și din sistemul vămuirii mărfurilor, în diferite locuri, la trecerea peste moșiile feudale.

Cu toate aceste piedici, înmulțirea meșteșugarilor, diviziunea muncii în sînul meșteșugurilor și creșterea populației orășenești, în general, au contribuit la dezvoltarea pieții orașelor, unde meșteșugarii își desfăceau produsele proprii și cumpărau produse agricole și materii prime de la țăranii din împrejurimi. Dezvoltarea pieții orășenești se datorează și dreptului de tîrg acordat orașelor, potrivit căruia negustorii străini nu puteau cumpăra în afara pieții orășenești mărfurile negustorilor sau ale producătorilor ce se îndreptau cu ele spre orașul

[1] Vezi par. 2 al acestui capitol.

respectiv. Unele oraşe au obţinut şi dreptul de depozit (*jus stapuli*), potrivit căruia negustorii care treceau cu mărfurile prin aceste oraşe erau obligaţi să-şi desfacă marfa în oraş, pentru a se putea aproviziona mai întîi orăşenii cu cele necesare. Locuitorii din alte oraşe mai depărtate erau astfel siliţi să se aprovizioneze în aceste oraşe privilegiate.

Ca şi în restul Europei, puterea centrală a jucat un rol pozitiv în dezvoltarea oraşelor, atît prin privilegiile acordate multora dintre ele (Cluj, Sibiu, Braşov, Bistriţa, Oradea, Arad, Timişoara etc.) cît şi prin ocrotirea orăşenilor în faţa silniciilor nobililor şi ale clerului. Oraşele sînt întărite cu noi ziduri înconjurătoare, li se acordă largi drepturi, meşteşugarii şi negustorii obţin privilegii cu privire la exercitarea activităţii lor (înlesniri în circulaţia mărfurilor, scutiri de vămi, întărirea statutelor mai vechi şi aprobarea de statute noi pentru breslele nou create). Urmînd această politică, regele nu avea în vedere atît interesele orăşenilor, cît, mai ales, sporirea veniturilor vistieriei din dările plătite de aceştia.

Tehnica confecţionării unor obiecte dovedeşte trecerea meşteşugarilor de la producţia la comandă la producţia pentru piaţă. Înmulţindu-se meşteşugarii, are loc o întrecere în ce priveşte calitatea produselor, fapt ce a contribuit la confecţionarea de obiecte de calitate superioară. Piaţa deservită de meşteşugarii oraşelor creşte tot mai mult. Obiectele produse într-un oraş se vînd şi pe piaţa altor oraşe, dezvoltîndu-se, astfel, piaţa internă. Unele oraşe, ca Sibiul, Braşovul, Bistriţa, Clujul, exportă o parte din produsele lor mai ales în Moldova şi Ţara Romînească.

În tot acest timp, ca şi mai tîrziu, celelalte două ţări romîneşti au întreţinut strînse relaţii comerciale cu Transilvania. Postavurile, încălţămintea, uneltele agricole şi obiectele de uz casnic, arcurile şi săgeţile, ca şi obiectele de lux confecţionate în Transilvania, sînt vîndute în cantităţi tot mai mari în Ţara Romînească şi Moldova.

Negustorii din Transilvania se bucură de privilegii întinse, acordate de domnii celor două ţări, începînd cu Vladislav-Vlaicu şi cu Alexandru cel Bun. Pe baza acestor privilegii, negustorii desfăşoară o activitate intensă, stînjenind activitatea meşteşugărească şi negustorească locală. Pe de altă parte, din Ţara Romînească şi Moldova se aduceau în Transilvania piei (de miel, dar şi de animale sălbatice), miere, ceară, peşte, vin şi chiar animale vii (oi, porci, cai).

Legăturile comerciale intense dintre cele trei ţări romîneşti sînt dovedite în acelaşi timp şi de direcţia drumurilor de negoţ care străbăteau Transilvania, pentru a se prelungi apoi la sud şi răsărit de Carpaţi: de la Sibiu pe la Turnu Roşu, un drum trecea în Ţara Romînească, pe care o străbătea pentru a ajunge la Dunăre, la Turnu; de la Braşov, un drum important trecea în sud, pe la Rucăr-Dragoslavele, iar altele străbăteau văile rîurilor Prahova, Teleajen şi Buzău, pentru a ajunge la Brăila; drumul moldovenesc, care străbătea Moldova de la

nord la sud, era legat de Transilvania fie prin nord, pe la Suceava, spre Bistrița, fie prin sud, prin Bretcu, spre Brașov.

În acest timp, comerțul Transilvaniei era orientat și spre apus, într-o măsură mai mică decît față de cele două țări românești. Negustorii din Cluj, Sibiu, Brașov obțin privilegii pentru Buda, Praga, Viena, Liov, Cracovia. Din aceste orașe se aduceau mai ales postavuri, unelte agricole, arme și obiecte de lux, care se desfăceau, în parte, pe piața orașelor din Transilvania, iar altă parte era dusă în Țara Românească și Moldova.

Negustorii străini duceau din Transilvania sare și mai ales metale prețioase, aur și argint. Metalele prețioase din Transilvania au jucat un rol important în Europa Centrală în evul mediu.

Circulația monetară

Dezvoltarea circulației mărfurilor a avut ca urmare intensificarea circulației monetare. Moneda de bază în Transilvania, ca și în celelalte părți ale Europei, a fost marca. Greutatea mărcii de Transilvania era de 206,7 g. Ea era asemănătoare cu marca de Colonia și a fost adusă în Transilvania de către coloniștii veniți din regiunea Rinului. Tipul acesta de marcă a fost răspîndit și în alte părți ale Europei răsăritene, în Prusia, Polonia, Rusia etc. În Transilvania, întîlnim și marca de Buda, care era o monedă după tipul mărcii de Troyes și avea o greutate de 245,5 g.

Moneda divizionară principală era dinarul. El reprezenta o anumită parte dintr-o marcă (între a 200-a și a 400-a parte). Spre deosebire de greutatea mărcii, care era stabilă, greutatea dinarilor a variat foarte mult, datorită străduinței regelui de a bate dintr-o marcă un număr cît mai mare de dinari. Foarte răspîndiți au fost în această epocă — în afară de dinarii emiși de monetăria regală — dinarii banali, bătuți de monetăria de la Zagreb, capitala banilor Slavoniei. Datorită schimburilor comerciale, au pătruns pe teritoriul Transilvaniei și dinari străini. Dintre aceștia cei mai importanți au fost dinarii de Friesach și dinarii vienezi, avînd o valoare apropiată celor de Friesach.

Dezvoltarea vieții economice a impus emiterea unor monede divizionare de valoare mai mare, cum a fost groșul sau solidul. O circulație mare au avut groșii de Boemia sau de Praga, care au pătruns și în Transilvania (56—64 groși = o marcă de Buda).

Ca urmare a numeroaselor schimbări de monede și a introducerii monedelor străine, a căror echivalare necesita calcule permanente care îngreunau folosirea lor, în primele decenii ale secolului al XIV-lea circulația monetară în Transilvania a fost nestabilă. În această perioadă, întîlnim pe teritoriul Transilvaniei peste 60 de numiri de monede, unitare sau divizionare: diferite mărci (de Transilvania, de Alba, de Bistrița, de Cluj, de Sebeș, de Sibiu, de Buda) și dinari (vechi, noi, de Ungaria, banali, banali de Cluj etc.). Spre sfîrșitul perioadei, apar monede de aur: marca, dinarii imperiali, florinul și

Fig. 80. — Monede din sec. XIV, găsite în tezaurul de la Obad.
1. Dinar emis de Carol Robert (1330); 2. Dinar banal; 3. Obol emis de Carol Robert.

monedele de aur ale oraşelor italiene de pe ţărmul Mării Negre, puse în circulaţie şi de către tătari şi cunoscute în Transilvania sub numele de dinari tătăreşti de aur.

Pentru a pune capăt haosului monetar, care constituia o piedică serioasă în calea dezvoltării vieţii economice a ţării, între anii 1323 şi 1338, regele Carol Robert a luat o serie de măsuri pentru reglementarea circulaţiei monetare. Rezultatul principal al acestor măsuri a fost emiterea, alături de moneda de argint, a celei de aur, a florinului, imitat după moneda cu acelaşi nume, bătută prima oară în Italia, la Florenţa. Un florin avea la început circa 100 de dinari, ajungînd apoi la peste 400 de dinari, pe măsura devalorizării acestora.

Monedele se băteau în cele patru cămări regale aflătoare în Transilvania: cămara Transilvaniei (de la Sibiu), din Satu Mare, Oradea şi Lipova.

Rolul banilor în viaţa economică a crescut foarte mult. Ei îndeplineau în această perioadă funcţii felurite: în primul rînd, banii serveau ca mijloc de schimb şi circulaţie a mărfurilor, apoi ca mijloc de evaluare a bunurilor şi valorilor, ca mijloc de tezaurizare şi formare a capitalului cămătăresc şi comercial, de plată a cheltuielilor şi slujbelor şi, într-o măsură din ce în ce mai mare, la plata rentei în bani.

2. SITUAŢIA SOCIALĂ

Prefaceri în structura socială a Transilvaniei. Transformări în sînul clasei stăpînitoare

Dezvoltarea producţiei de mărfuri în oraşe şi pe domeniile feudale a avut drept rezultat accentuarea contradicţiilor sociale. Datorită plusprodusului şi, de multe ori, a produsului necesar chiar, ce se lua de la ţărani sub forma rentei în bani, s-a petrecut o schimbare în raporturile dintre diferitele pături ale clasei dominante, fiind posibilă îmbogăţirea unui mic număr de nobili, a celor cu iobagi mai numeroşi. Veniturile acestor nobili au crescut tot mai mult şi datorită dregătoriilor înalte pe care le deţineau, precum şi însuşirii unor venituri ale statului (vămi şi gloabe), ca şi jafului săvîrşit cu prilejul numeroaselor războaie de cotropire, organizate tocmai în acest scop de statul feudal. În mîinile acestora se concentrează averi considerabile: ei acaparează noi moşii, fie din domeniile regelui, fie din proprietăţile feudalilor mai slabi, precum şi prin cotropirea obştilor ţărăneşti libere, care sînt înghiţite de marile domenii înconjurătoare. Se ridică, astfel, în Transilvania noi familii de feudali puternici, care reuşesc, prin mijloacele amintite, să-şi formeze mari domenii şi să joace un însemnat rol politic în veacul al XIV-lea şi în prima jumătate a celui următor.

Noua nobilime îşi sporeşte atît de mult puterea, încît curînd ajunge să deţină rolul politic predominant în stat — cum au fost familiile Gall de Omor şi Himffy din Banat — reuşind să întemeieze adevărate dinastii de mari dregă-

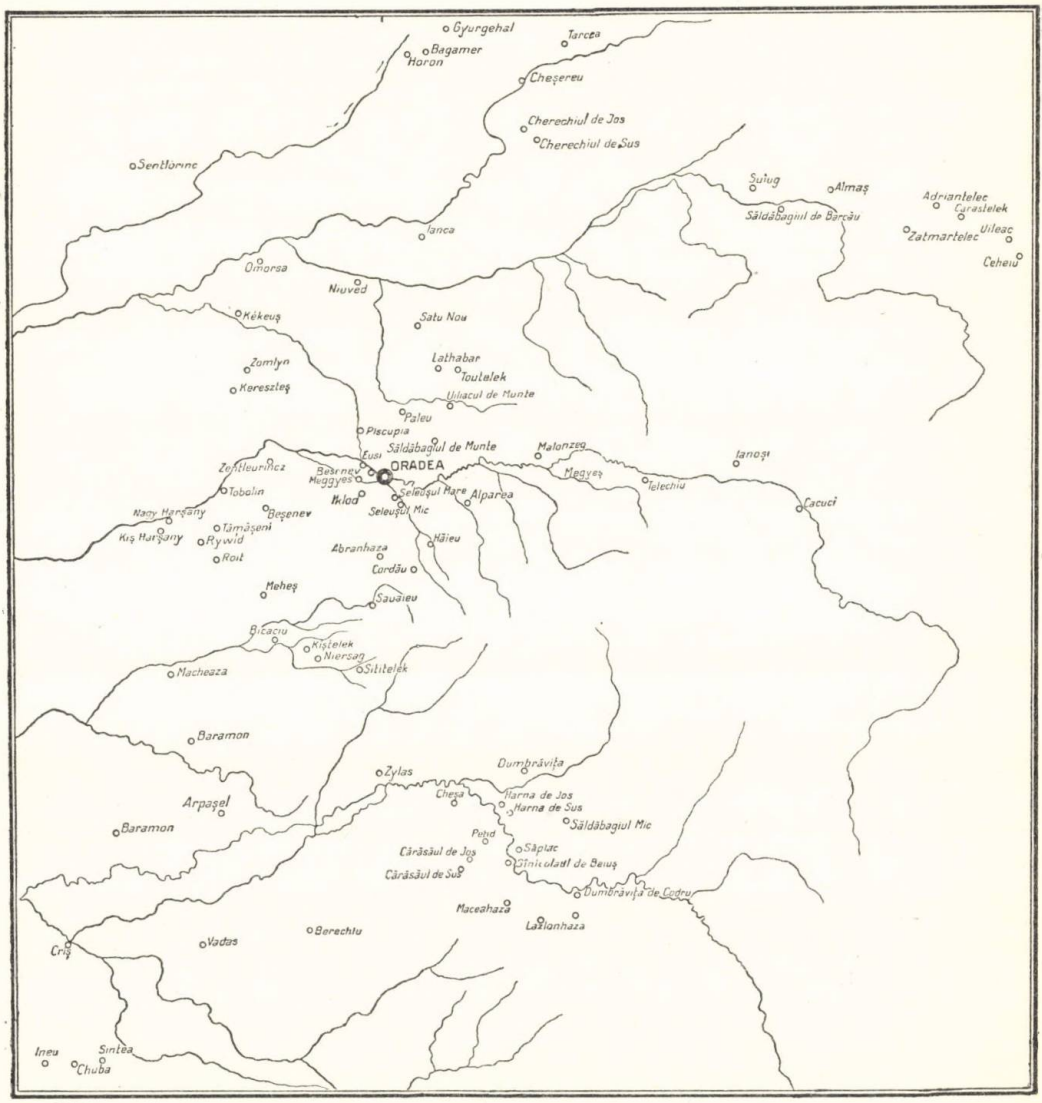

Fig. 81. — Domeniul capitlului din Oradea în sec. XIV.

tori: Toma Szécsény, comite al Sibiului şi atotputernic voievod al Transilvaniei timp de 20 de ani, nobilii Lackfy, voievozi ai Transilvaniei timp de 30 de ani, apoi comiţi ai secuilor şi ai Bistriţei, nobilii Széchy, multă vreme bani ai Severinului, ai Croaţiei şi Slavoniei, comiţi palatini, episcopi ai Transilvaniei.

După moartea lui Ludovic I mai ales, aceşti mari feudali duc o politică potrivnică faţă de puterea centrală. Se întîmplă, şi în acest caz, ceea ce constata Engels pentru alte ţări ale Europei feudale, acel joc alternativ « cînd de atracţie a vasalilor spre centrul regal, singurul care îi putea apăra împotriva celor din afară, precum şi pe unii împotriva altora, cînd de repulsie în care se transforma în mod continuu şi inevitabil această atracţie; de aici, lupta neîntreruptă dintre regalitate şi vasali. . . » [1].

Lipsind încă o orăşenime puternică, în stare să poată constitui un sprijin economic şi politic însemnat, regii din dinastiile de Anjou şi de Luxemburg n-au putut împiedica fărîmiţarea feudală, ci au reuşit doar să întărească, într-o oarecare măsură, puterea centrală. În vederea realizării acestui scop, puterea centrală caută sprijin, în afară de orăşenime, şi în nobilimea de slujitori şi familiari regali, din mijlocul cărora sînt aleşi comiţii şi comandanţii cetăţilor, sprijinind, în acelaşi timp, şi numeroasa şi eterogena pătură a «nobilimii de rînd». Pentru aceşti nobili şi în acest scop, regele Ludovic I emite decretul din 11 decembrie 1351, prin care confirmă Bula de Aur a regelui Andrei al II-lea, din anul 1222. Aceasta înseamnă, însă, o recunoaştere a puterii nobilimii şi, totodată, o premisă a sporirii şi mai mult a acestei puteri, a accentuării fărîmiţării feudale, într-un moment de criză a puterii centrale, după insuccesele campaniei din Italia. Fărîmiţarea feudală nu a putut fi împiedicată de alte dispoziţii ale legii, prin care se proclamă principiul egalităţii în drepturi a nobilimii. « Libertăţile noi » ce se adaugă drepturilor nobiliare cuprind şi pe aceea de a-şi judeca singuri supuşii chiar şi în pricini majore. Aceasta înseamnă recunoaşterea « stării » nobilimii, pe lîngă aceea a clerului înalt şi a baronilor.

Cu prilejul luptelor pentru tron începute după moartea lui Ludovic I (1382), nobilimii i s-a oferit un nou prilej de a-şi afirma şi întări poziţiile. Rezultatul acestor lupte a fost creşterea puterii economice şi politice a marii nobilimi şi scăderea puterii regelui şi a nobilimii de rînd. În secolul al XIV-lea, mulţi nobili de rînd sînt constrînşi să intre în serviciul noii nobilimi mari, în calitate de slujitori şi familiari *(servientes, familiares)*, devenind vasalii ei. În schimbul slujbelor îndeplinite, li se dăruiesc pămînturi, numite predii *(praedia)*, sau sînt răsplătiţi cu o parte din veniturile slujbelor încredinţate. Astfel, la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi la începutul celui următor, fărîmiţarea feudală se accentuează din nou.

---

[1] F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului şi apariţia statelor naţionale*, în anexă la *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958, p. 189.

Stratificarea țărănimii

Politica social-economică a statului feudal, a nobilimii și a bisericii catolice, dezvoltarea relațiilor bănești și a producției de mărfuri au avut consecințe și în ce privește situația țărănimii; pe de o parte, se tinde la uniformizarea țărănimii din punct de vedere juridic, iar pe de alta, se creează posibilități de diferențiere a ei din punct de vedere economic. Numeroasele legiuiri din veacul al XIV-lea și din prima jumătate a secolului al XV-lea urmăreau, în primul rînd, uniformizarea țărănimii din punct de vedere juridic, cu tendințe de a o supune la aceleași obligații. În același timp, în sînul țărănimii se petrece o stratificare de natură economică: o pătură subțire reușește să-și creeze o situație materială mai bună, în timp ce marea majoritate a țărănimii sărăcește din ce în ce mai mult. Fenomenul își găsește explicația în realitățile societății transilvănene din acea vreme. Obștile țărănești din ținuturile mărginașe (Banat, Hațeg, Făgăraș, Maramureș și Secuime) suferă în veacul al XIV-lea transformări esențiale, atît datorită prefacerilor dinlăuntrul lor, cît și a cotropirii dinafară. Tendința unor membri ai obștilor de a se îmbogăți în dauna celorlalți este tot mai vădită. În al doilea rînd, o parte a cnezilor și voievozilor romîni, a fruntașilor secui și a greavilor sași, încearcă, prin felurite mijloace, să intre în rîndurile nobilimii maghiare, să obțină diplome de proprietate asupra satelor obștești. Datorită colaborării lor cu puterea centrală, unii dintre cnezii și voievozii romîni reușesc să devină nobili, înzestrați cu privilegii prin diplome regale, cum au fost familiile Dragoșeștilor și Giuleștilor maramureșeni, Cîndeștilor și Huniazilor hunedoreni, Bizerештilor și Mutniceștilor bănățeni etc.

Este concludentă din acest punct de vedere diploma regelui Ludovic I din anul 1366, în care cnezul întărit în cnezatul său, printr-o diplomă regească, era « socotit ca un adevărat nobil », iar cnezul de rînd, ca « un jude » (sătesc) [1]. Poziția juridică a persoanelor sau a unor categorii de oameni reflectînd situația socială a acestora, deosebirea ce se face în document între cele două pături ale cnezilor înseamnă sublinierea stării lor sociale deosebite. Marea majoritate a cnezilor de rînd vor reprezenta mai departe interesele obștilor, conducînd lupta acestora împotriva cotropirii, fie din partea voievozilor și cnezilor înnobilați, fie din partea altor feudali.

Situația e întrucîtva asemănătoare și la secui. În prima jumătate a secolului al XV-lea continuă diferențierea între păturile populației secuiești, care vor deveni mai tîrziu tot mai distincte: fruntașii *(seniores, primores)*, călărеții *(primipili)* și populația de rînd *(pixidarii)*; dregătoriile sînt deținute într-o măsură tot mai mare de fruntași și călărеți, secuii de rînd fiind îndepărtați și de la participarea la scaunul de judecată.

Fruntașii secui merg pe același drum cu unii cnezi romîni, reușind, cu ajutorul puterii regale, cu care colaborează, să fie înnobilați și să cotropească

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 120—122.

pămîntul obștilor, transformînd pe unii membri ai acestora în iobagi și chiar în jeleri. Împotriva cotropirii obștilor, a iobăgirii membrilor lor, luptă și țăranii secui, cum fac cei din scaunele Arieșului, Sepsi etc.

Transformări asemănătoare se petrec și în sînul populației săsești, unde greavii *(Gräven, comites)* și patriciatul orășenesc manifestă tendințe de cotropire a obștilor săsești. Cei dintîi vor folosi toate mijloacele pentru a supune masele populare la felurite obligații cu caracter feudal. Totuși, datorită privilegiilor acordate sașilor la venirea lor în Transilvania și reînnoite apoi periodic, obștea sașilor și-a putut păstra libertatea. Unora dintre greavii sași, care reușesc să intre în rîndurile nobilimii, li se dăruiesc proprietăți în afara scaunelor săsești, în comitate. Țărănimea săsească din scaune a putut astfel scăpa de iobăgire în marea ei majoritate; cea așezată pe teritoriile organizate în comitate a avut, însă, aceeași soartă ca și țărănimea romînă, maghiară și secuiască. Așa se explică lupta pe care țărănimea săsească a dus-o neîntrerupt — singură sau în unire cu cea romînă majoritară și cu cea secuiască — împotriva patriciatului și a greavilor sași.

O stratificare din punct de vedere economic se petrece și în rîndul țărănimii aservite. Semnul cel mai evident al acestui fenomen este fărîmițarea sesiilor. În documentele vremii întîlnim țărani cu sesii întregi, proprietari de mori, cu situație materială bună, în stare să zălogească pămînturi nobiliare, cum făcea, la 1335, un iobag al capitlului din Oradea, care primea ca zălog o jumătate de moșie, pentru 15 mărci [1].

Tot mai des apar, însă, în aceleași documente, fracțiunile de sesie: jumătate, o treime sau chiar o pătrime. În condițiile înăspririi exploatării feudale și a dezvoltării producției de mărfuri, pierderea animalelor, recolta proastă, luptele feudale împingeau pe țăranii săraci la împrumuturi, pe care nu le mai puteau plăti. Nefiind în stare să facă față datoriilor și obligațiilor feudale, ei ajung să piardă bucata de pămînt pe care o posedau și să sporească rîndurile jelerilor.

Pătura țărănească a jelerilor înregistrează o creștere în secolul al XIV-lea, atît în sate, cît și în orașele Transilvaniei (la Oradea este pomenită în 1312, la Cluj în 1316 etc.). În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, proporția jelerilor față de celelalte pături țărănești sporește, datorită înmulțirii obligațiilor feudale, a introducerii dării de război și a cotropirii obștilor. Numărul lor era mare de îndată ce au fost incluși și în înțelegerea din 6 octombrie 1437 dintre țărani și nobili, ca unii care, neavînd animale, erau siliți să-și cîștige hrana prin muncă cu brațele la alții.

Numărul satelor și locuitorilor

Ca urmare a dezvoltării economice, populația crește în această vreme. Numeroase sate noi apar în regiunile cu relief muntos: Munții Apuseni, Zarand, Maramureș, în părțile muntoase ale unor comitate, în Hunedoara, Caraș, Bihor, Sălaj, Secuime.

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. III, p. 347.

Cea mai frecventă modalitate de a întemeia noi aşezări, prin mutarea unor locuitori în regiuni cu populaţie mai rară, sau prin defrişarea pădurilor, a fost aceea de a acorda cnezilor romîni, greavilor saşi şi obştilor secuieşti încuviinţarea de a întemeia sate după dreptul cnezial *(jus keneziatus)*, grevial *(jus grebionatus)* şi secuiesc. În întreg veacul al XIV-lea, numeroase documente atestă fenomenul întemeierii de sate de către cnezii romîni, în toate părţile Transilvaniei (Haţeg, Banat, Bihor, Maramureş), ca şi colonizări de saşi şi maghiari în Maramureş, sau întemeieri de sate noi cu populaţie săsească, în părţile muntoase din sudul Transilvaniei, şi secuiască, în regiunile muntoase ale secuimii.

Întemeieri de sate au fost făcute şi de nobili, prin strămutarea populaţiei din alte părţi şi prin aşezarea în chip silnic a unor locuitori sau sate întregi pe moşiile lor mai puţin populate. Puterea centrală urmează şi ea o cale asemănătoare, acordînd scutiri parţiale sau totale de dări celor ce se aşezau în noile sate. Este concludent cazul din anul 1329, cînd regele Carol Robert acordă largi privilegii « oaspeţilor » unguri şi saşi din Maramureş, asigurîndu-le dreptul de proprietate asupra pămînturilor lăzuite, dreptul de liberă strămutare, de a-şi alege singuri juzii şi preoţii, precum şi alte avantaje de natură fiscală şi judiciară [1].

Înmulţirea populaţiei a dus la o « roire » a vechilor sate, în căutare de ogoare noi, după secătuirea celor vechi. În acest caz, noul sat păstrează uneori numele celui vechi, la care se adaugă un apelativ — de Jos, de Sus, Mic, Nou — în raport cu aşezarea geografică şi cu mărimea noului sat faţă de cel vechi; alteori i se dă un nume deosebit de al vechii aşezări.

Datorită înmulţirii populaţiei şi apariţiei unor noi aşezări, numărul satelor creşte într-un ritm deosebit. Pînă la 1400 în Transilvania sînt atestate documentar circa 3 900 de sate, tîrguri şi oraşe. Faţă de cele 1 112 sate, tîrguri şi oraşe pomenite în secolul al XIII-lea, în veacul al XIV-lea sînt atestate 2 780 aşezări noi, dintre care 10 oraşe, 16 tîrguri şi 2 754 sate. Nu poate fi însă nici o îndoială că numărul satelor a fost mai mare decît al celor pomenite în documente, atît în secolul al XIII-lea, cît şi în secolul al XIV-lea, deoarece documentele nu reflectă întreaga realitate socială, pe lîngă faptul că multe documente s-au pierdut sau nu sînt încă publicate. Cele circa 3 900 aşezări pomenite în documentele publicate au intrat, într-o formă oarecare, în angrenajul relaţiilor juridice feudale între anii 1075—1400 şi, astfel, documentele le-au păstrat amintirea.

Urmărirea pe hartă a aşezărilor pomenite permite unele încheieri deosebit de preţioase. În primul rînd, se poate constata pătrunderea mai adînc a relaţiilor feudale şi în zonele unde acestea nu pătrunseseră pînă la sfîrşitul secolului al XIII-lea, unde deci, obştile săteşti îşi mai putuseră păstra fiinţa, în general în ţinuturile muntoase şi în regiunile mărginaşe. Pînă la 1300, teritoriul a 17 din cele 58 raioane actuale ale Transilvaniei nu intrase încă în relaţii juridice feudale, iar satele acestora nu fuseseră pomenite în documente. Acestea sînt cele

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. II, p. 283—286.

din regiunea muntoasă a Banatului, Hunedoarei şi Zarandului, din munţii Apuseni, Maramureş şi regiunea muntoasă din Secuime.

Veacul al XIV-lea este vremea puternicei ofensive împotriva obştilor săteşti care, fiind cotropite, sînt atrase în noile relaţii feudale. Înmulţirea numărului de sate pomenite în documentele veacului al XIV-lea, pe întreg teritoriul Transilvaniei, comparativ cu cele amintite în veacurile anterioare, confirmă extinderea relaţiilor feudale în Transilvania şi uzurparea pămînturilor obştilor de către feudali şi stat.

Ca şi în veacul precedent, satele erau foarte deosebite ca mărime şi ca număr de locuitori. Potrivit registrului de dijme papale din anii 1332—1337, existau în Transilvania sate ai căror preoţi plăteau drept dijmă doar unul pînă la trei groşi, în timp ce ai altora plăteau 60 de groşi; ai unora plăteau 6—10 dinari, ai altora 160 de dinari. Existau, prin urmare, sate foarte mici, în timp ce altele erau destul de mari. Socotelile de dijmă nu ne permit decît cunoaşterea mărimii relative a satelor şi deosebirea însemnată dintre ele, deoarece în satele cu parohie catolică, pe lîngă populaţia de religie catolică: maghiari, secui şi saşi, supusă în acea vreme la dijmă, trăia şi o populaţie foarte numeroasă de religie ortodoxă, formată mai ales din romîni, din ruteni şi sîrbi.

Datele oferite de mai multe documente ne înlesnesc cunoaşterea, cu probabilitate, a mărimii multor sate din Transilvania, confirmînd sub acest raport concluziile oferite de registrele de dijmă. Pe lîngă aşezările cu 2—10 gospodării — adică avînd 10—50 locuitori — existau aşezări în care sînt pomenite peste 250 de gospodării (Turia — 252, Romos — 255, Ighiu — 270), deci cu peste 1 000 de locuitori. Satele cu populaţie mai puţin numeroasă erau cele întemeiate recent, îndeosebi de cnezii romîni, şi care purtau numele întemeietorului. Documentele precizează numărul gospodăriilor din 55 de sate, un domeniu şi două tîrguri, care ajungeau la 2762; deci, în medie, o aşezare avea 47 de gospodării, adică circa 200 de locuitori. Este demn de reţinut faptul că cele 58 de aşezări al căror număr de gospodării e precizat sînt răspîndite în diferite regiuni ale Transilvaniei, astfel încît concluziile scoase din această analiză au o valoare de generalitate pentru întreaga ţară.

Înmulţind cifra medie de 200 de locuitori dintr-o aşezare cu numărul total al satelor şi tîrgurilor pomenite în documente (circa 3 900), sîntem în situaţia de a cunoaşte cu aproximaţie numărul populaţiei Transilvaniei, care ajungea, pe la 1400, la circa 780 000 de locuitori. Cum, însă, unele din aşezările pomenite în documente, azi dispărute, au putut dispărea încă înainte de 1400 — din motive diferite — iar cele 58 de aşezări, a căror populaţie este indicată de izvoare, reprezintă doar 1,50% din numărul total al satelor şi tîrgurilor din Transilvania, aplicînd, deci, coeficientul de probabilitate necesar, socotim corespunzînd realităţii numărul de circa 700 000 al locuitorilor Transilvaniei pe la sfîrşitul secolului al XIV-lea. Raportînd această cifră la suprafaţa de 102 352 km^2 cît are Transilvania, se ajunge la media de circa 7 locuitori pe km^2, densitate cu totul verosimilă pentru acea vreme.

Satele aveau uliţe care le străbăteau în lung şi lat. Uliţele din centrul satului, adică din vatra lui de la întemeiere, erau mai populate, aveau case pe două rînduri, adică pe amîndouă părţile; uliţele laterale, mai noi, tăiate pe măsura dezvoltării satului, aveau, de multe ori, un singur rînd de case; tot un rînd de case aveau şi uliţele care urmau cursul unei ape ce trecea prin sat sau pe lîngă sat.

În centrul satului, exista un loc mai larg, unde în satele mai mari se ţinea şi tîrgul. Tot în acest loc, judele *(villicus)* — care în sudul Transilvaniei se mai numea şi *sînd* — împreună cu « oamenii buni şi bătrîni » sau cu « cinstiţii şi chibzuiţii bătrîni », cum se mai numeau — aleşi dintre locuitorii înstăriţi ai satului — judeca pricinile mărunte dintre locuitori, care, cele mai adeseori, erau în legătură cu hotarele sesiilor, rezolvîndu-le de cele mai multe ori în favoarea păturii înstărite.

Agravarea exploatării ţărănimii

Urmările dezvoltării economiei băneşti şi a producţiei de mărfuri s-au resimţit nu numai asupra orăşenilor şi feudalilor, ci şi asupra ţărănimii. Datorită dezvoltării pieţii, ţărănimea are posibilitatea să-şi desfacă o parte din produse; pe de altă parte, ea este silită la acest lucru pentru a-şi putea plăti dările tot mai mari faţă de feudali, biserică şi stat.

Crearea posibilităţilor de a cîştiga bani a sporit şi mai mult lăcomia feudalului, a statului şi a bisericii. Drept urmare, toţi aceştia se întrec în străduinţele lor de a spori sarcinile iobăgeşti şi îndeosebi renta în bani. O emulaţie — cu atît mai păgubitoare pentru ţărănime şi orăşenime, cu cît cei trei exploatatori sînt mai avizi de cîştiguri — se desfăşoară în întreg veacul al XIV-lea şi în cele următoare.

Dintre obligaţiile faţă de cei trei exploatatori, cele către stăpînii de moşie au cunoscut o creştere mai însemnată, iar dintre cele trei forme de rentă feudală, cea în produse şi cea în bani au sporit mai mult. Fenomenul este explicabil, deoarece produsele agricole şi animale se puteau valorifica în condiţii tot mai avantajoase, datorită dezvoltării oraşelor şi a pieţii.

Creşterea obligaţiilor faţă de stat. Războaiele purtate de regatul feudal maghiar în Italia şi în Peninsula Balcanică au secătuit vistieria regală. Aceasta trebuia mereu umplută; izvorul principal rămîn tot dările, plătite mai ales în bani, ale ţărănimii şi orăşenimii, nobilimea şi clerul fiind scutite de dări.

Obligaţia numită venitul cămării *(lucrum camerae)* s-a transformat într-o dare propriu-zisă în bani şi a fost fixată, prin diploma regală din anul 1336, la 3 groşi sau 18 dinari pentru o poartă iobăgească întreagă, « pe care poate intra şi ieşi un car încărcat cu fîn sau cu bucate », adică pentru o gospodărie mare. De această dare erau scutiţi slujitorii *(conditionarii)*, juzii satelor *(villici)* şi slugile *(servi)* regelui, bisericii şi nobilimii.

Cei ce se sustrăgeau de la plata acestei dări erau pedepsiți cu o gloabă de trei mărci [1]. Această pedeapsă atît de aspră urmărea să înfricoşeze pe cei ce ar fi încercat să nu respecte legea; pe de altă parte, ea dovedeşte că numărul acelora care nu voiau sau, din cauza sărăciei, nu puteau plăti nu era mic. Prin hotărîrile dietelor din 1342 şi 1351, această dispoziţie a fost legiferată. Darea numită venitul cămării cunoaşte o creştere neîntreruptă; pe la începutul secolului al XV-lea ajunge la aproape îndoitul sumei din 1336. Prin decretul din 1411 al regelui Sigismund de Luxemburg, darea pentru o « poartă mare » (probabil o gospodărie mai mare) se stabileşte la 30 de dinari, iar pentru o « poartă mică » la 15 dinari [2].

Ţăranii plăteau apoi darea pe pămînt *(terragium)*, care se transformă în cens, plătit uneori global, pe scaune, cum plăteau, în 1318, locuitorii din scaunele Mediaş, Şeica Mare şi Şeica Mică, 400 de mărci de argint; în această sumă se cuprindea şi răscumpărarea obligaţiei de găzduire şi de participare la oaste [3]. Cînd se plătea pe gospodării, era de o jumătate de fertun (48 de dinari) anual pentru o gospodărie întreagă, cum plăteau oaspeţii din Maramureş în 1329 [4]. În 1395, juzii scaunelor săseşti statorniceau darea regească la 8 dinari anual, pentru un jugăr de pămînt, iar pentru anii următori la 4 dinari [5], ceea ce înseamnă aproximativ tot o jumătate de fertun de gospodărie.

Pe la mijlocul secolului al XIV-lea se pomeneşte şi o dare a ţăranilor faţă de vicevoievodul Transilvaniei, de 4 dinari anual de fiecare gospodărie [6].

Cens sau *collecta* se numea şi darea datorată de orăşeni. Această dare era plătită de obicei global, de întreaga comunitate. Uneori se repartiza pe gospodării şi atunci se ridica la un fertun pentru cei ce aveau pămînt, la trei ponduri pentru cei ce aveau doar casă şi la un pond şi jumătate pentru jeleri, cum plăteau clujenii, în 1316 [7]. Obligaţia de găzduire a orăşenilor se transformă şi ea într-o dare în produse, strînsă de trei ori pe an. Pe măsură ce oraşele se dezvoltă, sporesc şi dările extraordinare, taxa sau ajutoarele *(subsidia)*, care apar în vremea regelui Ludovic I.

Pentru sporirea veniturilor vistieriei, regii maghiari recurg la dări extraordinare. La început ocazionale — cerute cu prilejul chemării oastei pentru vreo acţiune militară în afara ţării sau pentru apărarea acesteia împotriva primejdiei turceşti — aceste obligaţii se transformă apoi în dare obişnuită, anuală. Această dare a fost, în general, de un fertun de argint de poartă iobăgească; în cazuri speciale, ea era sporită. Darea îşi schimbă şi ea numele, pe măsură ce-şi schimbă caracterul: din dare, venit sau plată cu accepţiune generală *(collecta,*

---

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. III, p. 378—379.
[2] *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 242.
[3] *Documente*, C, veac. XIV, vol. I, p. 284—285.
[4] *Ibidem*, vol. II, p. 283—286.
[5] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, vol. IV, p. 154—155.
[6] *Documente*, C, veac. XIV, vol. III, p. 311.
[7] *Ibidem*, vol. I, p. 251—253.

exactio), cum se numea la început, devine ajutor (*subsidium*). Deoarece această dare era plătită şi de iobagii nobililor şi ai clerului, aceştia au protestat în mai multe rînduri. Protestele lor n-au putut anula însă darea, dar au determinat contopirea în ea a obligaţiilor de găzduire (*descensus*) a regelui şi a suitei sale.

Puterea centrală, ca să facă faţa greutăţilor financiare, a căutat mijloace noi pentru a ieşi din impas. Unul din acestea era şi schimbarea periodică a monedei, măsură pe cît de avantajoasă pentru vistierie, pe atît de greu de suportat de masele populare, căci vistieria, cu prilejul schimbării monedei, impunea noi dări asupra acestora, fiecare poartă iobăgească şi fiecare gospodărie a locuitorilor din oraşe şi tîrguri trebuind să plătească cîte o jumătate de fertun de argint.

Dintre dările în natură, ţăranii romîni continuă să plătească darea oilor (*quinquagesima ovium*), adică o oaie cu miel şi o mioară din 50 de oi, iar ţăranii secui darea boilor (*signatio boum*).

Locuitorii de pe domeniile cetăţilor mai erau datori să presteze muncă gratuită la construirea şi întreţinerea cetăţilor, obligaţie apăsătoare, datorită numărului mare de zile de muncă. La 1371—1372, la construirea cetăţii Orşova, de pildă, a participat un număr de 313 oameni din 49 de sate, patru oraşe şi trei districte bănăţene [1].

Creşterea obligaţiilor feudale. Politica fiscală apăsătoare a regatului maghiar împiedica pe stăpînii de moşie să sporească şi ei obligaţiile feudale ale ţărănimii în măsura în care ar fi dorit-o. Din această cauză, nobilimea îşi manifestă nemulţumirea. Pentru a fi pe placul nobilimii nemulţumite, regele nu pregetă să arunce o nouă povară pe umerii ţărănimii, mărind cuantumul rentei în produse. Prin decretul din 1351 al regelui Ludovic I, darea din produsele agricole este stabilită la unu din nouă (*nona*), în loc de unu din zece, cît fusese înainte. Urmărind uniformizarea acestei obligaţii, art. 6 al decretului din 1351 prevedea ca toţi agricultorii şi cultivatorii de vii de pe moşiile regelui, reginei, nobililor şi bisericii, cu excepţia locuitorilor din oraşele înconjurate cu ziduri, să dea a noua parte din toate produsele agricole şi din vin [2]. Erau pedepsiţi acei feudali care n-ar fi aplicat legea. Prin această dispoziţie se urmărea ocrotirea nobilimii de rînd împotriva nobilimii mari, pentru ca aceasta să nu atragă pe moşiile ei iobagii celei dintîi.

Această nouă apăsare a stîrnit o puternică nemulţumire a ţărănimii iobage. Intensificarea luptei antifeudale în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi în prima jumătate a celui următor trebuie pusă în legătură directă şi cu mărirea obligaţiilor ţărănimii.

Statutele capitlului din Oradea din anul 1374 constituie un preţios izvor pentru cunoaşterea în mod amănunţit a obligaţiilor orăşenilor şi ţăranilor de pe moşiile capitlului, în calitate de stăpîn feudal, obligaţii care erau în general

---

[1] *Documenta Valachorum*, p. 239—244.
[2] *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 172.

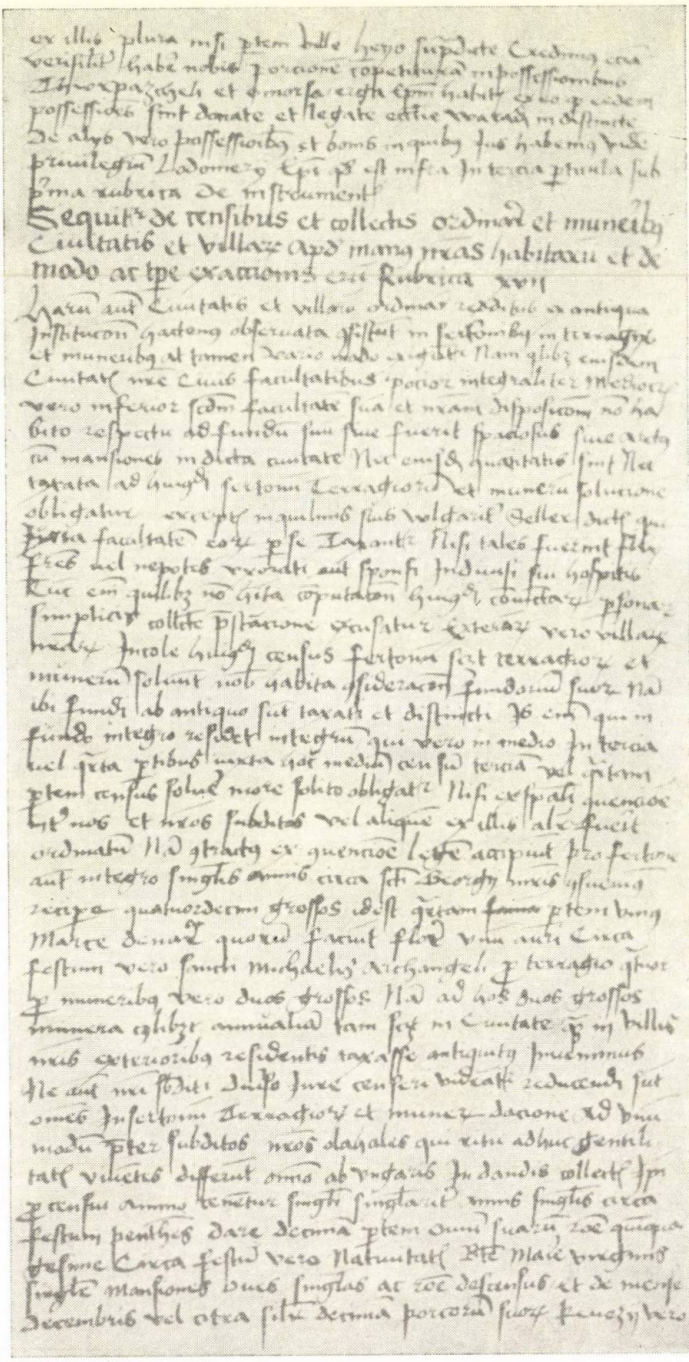

Fig. 82. — Pagină din statutele capitlului din Oradea din 1374, privind obligaţiile ţărănimii.

aceleaşi cu ale tuturor iobagilor faţă de stăpînii lor. Aceste obligaţii erau: darea fertunilor, darea pe pămînt şi darurile. Cuantumul dării fertunilor era în raport cu mărimea sesiei ţărăneşti — întreagă, jumătate, o treime sau o pătrime — şi se plătea cîte 14 groşi pentru un fertun. Darea pe pămînt se ridica la patru groşi pentru o poartă iar darurile se răscumpărau cu doi groşi.

Darea din grîne — care se numea găleată *(modius)* — era de patru găleţi sau cîble *(cubuli)* pentru gospodăriile orăşenilor şi de două găleţi pentru o familie de jeleri şi se dădea parte în grîu, parte în secară. Ţăranii iobagi dădeau a zecea din grîne (grîu, secară şi ovăz), care se putea răscumpăra în unele locuri cu 12 dinari claia. Pe lîngă darea din vin obişnuită, se mai plătea un fertun de fiecare teasc vechi şi o jumătate de fertun pentru fiecare teasc nou.

La această dată, pe domeniile episcopiei de Oradea nu se aplicase încă dispoziţia decretului din 1351 de a se lua nona, sub motiv că această hotărîre, fiind recentă, putea să fie anulată; în realitate, ezitarea capitlului are alte cauze şi anume accentuarea rezistenţei ţărănimii, care refuza să plătească nona în loc de dijmă şi dorinţa de a atrage ţăranii de pe moşiile nobililor pe cele bisericeşti. Că era vorba doar de o diversiune rezultă din alte paragrafe ale statutelor, în care se prevede strîngerea nonei [1].

Dijmele din animalele mici constau din un miel sau un ied din zece; cei ce aveau mai puţin de zece trebuiau să răscumpere mielul sau iedul cu un dinar. Tot a zecea se dădea din stupii tineri (roi), ca şi din porci.

Cei ce ascundeau o parte din grîne şi animale pentru a nu plăti dijmă şi erau descoperiţi erau pedepsiţi cu asprime: li se luau nouă părţi din zece din bunurile ascunse. Dacă se recurgea la asemenea pedepse aspre înseamnă că această formă de luptă a ţărănimii luase o mare amploare. Toţi cei ce plăteau aceste dări mai erau datori cu un pui şi o gîscă din zece, probabil partea ce se cuvenea strîngătorilor acestor dări.

Iobagii romîni erau obligaţi să dea capitlului din Oradea darea oilor, a zecea din oi, care, în mod obişnuit, era o obligaţie faţă de stat, dar în acest caz — probabil ca o concesiune făcută episcopiei — se dădea bisericii din Oradea; acesteia îi mai dădeau şi dijmă din porci, probabil a zecea. Pentru răscumpărarea cheltuielilor de găzduire, ţăranii erau datori să dea o oaie, iar întreaga obşte, de Anul Nou, trebuia să dea un cal; cnezii dădeau dijma din oi şi din porci, apoi o jumătate de ţol, păr pentru o şa şi un caş. Încă din acest timp, ţăranii romîni erau supuşi unei exploatări tot mai grele, care în a doua jumătate a secolului al XV-lea, după încheierea uniunii celor « trei naţiuni », se va agrava.

Renta în muncă a locuitorilor din oraşe consta în repararea podurilor, iar a ţăranilor, din transportul la curtea capitlului a tuturor grînelor, a vinului şi a fînului, provenite din dare.

---

[1] V. Bunyitay, *A váradi káptalan legrégibb statutumai*, p. 49—50, 53.

După cum rezultă dintr-un document, datînd cu probabilitate din anul 1367, care se referă la obligațiile iobagilor din comitatul Satu Mare, aceștia datorau stăpînului feudal o piele de jder anual sau răscumpărarea acesteia cu un florin de aur, a cincizecea din oi și capre și diverse daruri: patru găini, o gîscă și 10 ouă. La acestea se adăuga obligația de a face cărăușie: cîte patru familii întovărășite trebuiau să transporte sare sau vin cale de trei zile sau să răscumpere această obligație cu 7 florini de aur [1].

Rezerva cuprinsă în unele documente cu privire la nonă a fost înlăturată, aplicîndu-se tot mai mult dispozițiile decretului din 1351. Izvoarele de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din prima jumătate a celui următor adeveresc existența nonei, fie că se dădea în produse — grîne și vin — fie că se răscumpăra în bani. Nona era luată atît pe moșiile bisericii — ale episcopiilor de Oradea și Alba Iulia, ale conventului din Cluj-Mănăștur — cît și pe ale nobilimii. Din documentele care atestă existența nonei rezultă că aceasta era generalizată în Transilvania, mai ales în comitate [2]. Decretul din 1398 — care îl reînnoia pe cel din 1351 — confirmă această realitate. Cu acest prilej, s-a adăugat și o altă obligație foarte apăsătoare, darea din pește: a treia parte din peștii pescuiți în apele curgătoare și jumătate din cei pescuiți în heleșteie. Greutatea dărilor și, mai ales, generalizarea nonei au contribuit în mare măsură la sporirea nemulțumirii țărănimii, care, între cauzele răscoalei de la Bobîlna, pomenea și perceperea nonei.

La începutul secolului al XV-lea, în timpul domniei regelui Sigismund de Luxemburg, datorită creșterii puterii nobilimii, renta feudală înregistrează un spor sensibil, atît cea în produse, cît și cea în bani. Greutatea obligațiilor feudale a devenit atît de apăsătoare pentru țărănimea iobagă din Transilvania, încît aceasta, nemaiputînd-o suporta, s-a răsculat în anii 1437—1438.

Cele două înțelegeri dintre țărani și nobili — încheiate la sfîrșitul lunii iunie și la 6 octombrie 1437 — arată care erau obligațiile țărănimii iobage față de stăpînii feudali în ajunul marii răscoale: în primul rînd, se lua a noua parte din toate grînele și din vin; toți cei ce lucrau pe moșiile altor feudali plăteau apoi o dare pe pămîntul de arătură și pe cel plantat cu viță; se dădea apoi a zecea din porci și din stupi. Renta în bani se plătea pe gospodării sau pe plug, în raport cu mărimea sesiei și cu numărul animalelor de jug. Potrivit celei de-a doua înțelegeri dintre țărani și nobili din 1437, țăranii iobagi din Transilvania plăteau un florin de aur de fiecare plug cu opt boi, o jumătate de florin pentru unul cu patru boi și 25 de dinari pentru un plug cu doi boi sau doi cai. Nu scăpau nedijmuiți nici iobagii lipsiți de inventar agricol și de animale, cei care-și cîștigau existența prin munca brațelor; aceștia trebuiau să dea 12 dinari anual, drept rentă feudală în bani.

---

[1] A. Szirmay, *Szatmár vármegye*, I, p. 8.

[2] Hurmuzaki, I/2, p. 316; Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 638; III, p. 475—477; E. Malyusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, I, p. 131, 207 și 378.

Renta în muncă era redusă — o zi de clacă anual la coasă, seceră sau alte munci agricole — deoarece rezerva seniorială era puțin dezvoltată la acea dată. Pe lîngă obligația amintită, țăranii iobagi mai erau siliți la zile de muncă în gospodăria feudalului: repararea morilor, a iazurilor, a curții.

Darurile *(munera)* se dădeau stăpînului feudal de trei ori pe an și constau din o găleată de ovăz, șase colaci și un pui [1].

Obligațiile față de biserică. Pe lîngă obligațiile față de statul feudal și față de stăpînul de moșie, locuitorii catolici mai aveau obligații și față de biserică. Așa cum o arată numele — *decima* — dijma față de biserică însemna una din zece din produsele agricole, din vin și din animalele mici. Ceea ce făcea ca dijma față de biserică să fie din ce în ce mai apăsătoare era convertirea ei în bani. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, claia de grîne se răscumpăra cu un pond. Dijma se plătea pe gospodării, pe fumuri; la începutul secolului al XIV-lea se stabilise la o marcă de argint pentru 60 de fumuri. De această obligație erau scutite doar slugile bisericii, clopotarul, păstorul și bucătarul. După cum rezultă din socotelile de dijmă ale decanatului Orăștiei din anul 1334, mărimea dijmei se menține cu aproximație aceeași, o marcă pentru 57—70 de fumuri. Cei ce nu-și îndeplineau obligațiile de dijmă pînă la sorocul statornicit erau pedepsiți, gloaba variind între un dinar, la cel dintîi soroc, și trei mărci, la al treilea. Pe deasupra, fiecare gospodărie era obligată să mai dea cîte un pui, probabil pentru strîngătorul dijmei [2].

Dijma față de biserică a urmat aceeași evoluție ca și obligațiile față de stăpînul feudal. În prima înțelegere dintre țărani și nobili, încheiată la Bobîlna în 1437, această dijmă se fixează la un florin pentru 20 de clăi de grîne. Pentru aprecierea greutății dijmei în ajunul răscoalei trebuie să ținem seama de faptul că această sumă a fost impusă de țărănimea victorioasă, ceea ce înseamnă că înainte de încheierea înțelegerii era cu mult mai mare. Că dijma față de biserică reprezenta o mare greutate pentru țărănimea iobagă rezultă și din faptul că una din cauzele principale și imediate ale răscoalei țărănești din 1437 a fost tocmai această dijmă, abuzurile episcopului catolic în legătură cu strîngerea ei și încercările de a o impune și țăranilor de religie ortodoxă.

Mijloacele prin care clerul încasa dijma bisericească au produs mari nemulțumiri în sînul maselor populare și au constituit o piedică în plus în atragerea țărănimii ortodoxe la catolicism. O bulă papală din anul 1328 e concludentă în această privință: papa reproșa clerului catolic din Transilvania că storcea dijme cu prea mare strășnicie de la cumani, romîni și sîrbi, încît aceștia erau convinși că motivul pentru care sînt îndemnați să treacă la catolicism era acela de a li se răpi bunurile de către preoți [3]. Clerul catolic a continuat însă să strîngă cu aceeași severitate dijma, stîrnind mînia maselor populare, care alungă și chiar

---

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 614—619, 623—627.
[2] *Documente*, C, veac. XIV, vol. III, p. 341—342.
[3] *Ibidem*, vol. II, p. 257.

maltratează pe dijmuitori. Amenințările adresate țărănimii de adunarea nobilimii de la Turda, din anul 1389, nu au intimidat pe țărani, care au continuat să se împotrivească, refuzînd să plătească dijma față de biserică.

Abuzurile feudalilor. Numeroasele obligații ale țărănimii iobage față de stat, de stăpînul feudal și de biserică apăsau foarte greu pe umerii ei. Pe lîngă aceste obligații, însă, abuzurile și silniciile nobilimii, ale strîngătorilor de dijme, ale dregătorilor puterii centrale, stăpînului feudal și bisericii făceau și mai apăsătoare aceste sarcini. Mulțimea plîngerilor împotriva abuzurilor strîngătorilor de dări, ale feudalilor și ale reprezentanților lor sînt cît se poate de grăitoare.

Silniciile și abuzurile celor puternici puneau în primejdie nu numai bunurile țărănimii, ci și viața acesteia, căci feudalii — laici și clerici — nu se mulțumeau să răpească averea țăranului iobag, ci de multe ori îl schilodeau sau îl omorau. Această situație a pus pe gînduri chiar și puterea centrală care constata, pe la 1316, că în unele părți feudalii săvîrșeau numeroase abuzuri și silnicii, « încît cei săraci și fără putere erau apăsați fără nici o milă de cei bogați și puternici »; orășenii și țăranii, despre care se bănuia că au vreo avere, erau prinși și chinuiți pînă ce erau storși de bunurile lor; nobilii așezau după bunul lor plac dări grele asupra țăranilor [1].

În veacul al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor, dreptul de liberă strămutare a iobagilor este tot mai mult îngrădit de stăpînii feudali. Aceștia se împotriveau plecării țăranilor de pe moșiile lor, chiar și după ce ei plăteau darea pentru pămînt *(terragium)*. Poruncile regelui de a îngădui strămutarea țăranilor după îndeplinirea obligațiilor erau nesocotite de nobilime. Aceasta, aducînd învinuiri nedrepte țărănimii, o împiedica să plece chiar și după ce îi dăduse învoirea și țăranii își plătiseră darea pentru pămînt și celelalte datorii, și, « împotriva legii firii », se străduiau să o « aducă sub jugul șerbiei ».

Prin porunca din 1391, regele Sigismund hotărăște ca iobagii să se poată strămuta de pe o moșie pe alta, după ce-și vor fi plătit datoriile [2]. Această poruncă a fost dată, fără îndoială, în urma intensificării luptei țărănimii pentru respectarea dreptului de liberă strămutare. Cu toate că porunca regelui prevedea pedepse aspre pentru cei ce nu ar fi respectat-o, nobilimea continuă să împiedice strămutarea iobagilor.

Decretul regelui din anul 1405 dezvăluie practicile folosite de nobili pentru a împiedica strămutarea țăranilor: luni de zile aceștia refuzau primirea gloabei țăranilor ce voiau să plece, nu adunau darea pentru pămînt de la aceștia, născoceau învinuiri împotriva lor în ultimul moment etc. [3].

În ajunul răscoalei din 1437, dreptul de strămutare al iobagilor era desființat în realitate și aceasta a constituit una din cauzele principale ale răscoalei de la Bobîlna.

---

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. I, p. 246 și III, p. 479—482.
[2] E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, I, p. 219—220.
[3] *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 214.

Lupta țărănimii și a orășenimii împotriva exploatării

Răspunsul țărănimii la accentuarea exploatării nu putea fi decît intensificarea luptei împotriva exploatatorilor. Și, după cum exploatarea în orînduirea feudală e un fenomen continuu, lupta de clasă are și ea un caracter permanent, manifestîndu-se sub diferite forme.

În veacul al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor, lupta de clasă a țărănimii din Transilvania îmbracă toate formele, de la cea cu caracter economic — rezistența la îndeplinirea obligațiilor feudale — pînă la forma superioară, răscoala.

Una din cele mai răspîndite forme ale luptei de clasă în această vreme a fost fuga. Documentele veacului al XIV-lea amintesc în nenumărate rînduri fuga țăranilor, care uneori ia caracter de masă, lăsînd cu totul pustii așezările, cum se întîmplă cu moșia regală Periam, în 1347 [1], sau cu moșia Sombor, în 1396. Uneori țăranii fugari căutau adăpost la mari depărtări, pentru a nu fi descoperiți și readuși cu forța pe moșia părăsită, cum făceau iobagii din Nadăș, de lîngă Cluj, găsiți în apropiere de Tîrgu Mureș.

Fuga țăranilor iobagi, aducînd după sine o reducere a forței de muncă pe unele domenii feudale, a determinat pe mulți nobili, mai ales din rîndurile marii nobilimi, să-și sporească iobagii prin ademenirea sau răpirea acestora de pe alte moșii, ale nobililor mai slabi.

Prin amploarea ei, fuga țăranilor în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea a avut drept consecință o oarecare nivelare a exploatării în întreaga țară. Fuga a mai contribuit, în același timp, la dezvoltarea orașelor și a mineritului, prin așezarea unui însemnat număr de fugari în orașe sau ca lucrători la mine și ocne.

Nu toți fugarii se așezau însă pe alte moșii sau în orașe; mulți dintre ei își căutau scăparea în codri, constituindu-se în puternice cete de haiduci, care atacau și jefuiau nobilimea sau negustorimea bogată. Documentele vremii califică pe acești haiduci drept « hoți » *(latrones)* sau « tîlhari » *(fures)*, iar acțiunile lor « răutăți » *(maleficia)*. În realitate, ei erau luptători împotriva exploatatorilor, iar acțiunile lor erau forme ale luptei de clasă.

Haiducia a luat o amploare deosebită, constituind o mare primejdie pentru feudali, care caută să ia măsuri împotriva haiducilor, cum făceau nobilii din comitatele Zarand și Békés la 1347 [2]. Aceștia se înmulțiseră foarte mult, cum constată adunarea nobililor din comitatul Caraș, în 1370, care identifică 56 de haiduci din 28 de sate din Banat, în marea lor majoritate iobagi, țărani fugari, cnezi ajunși în stare de iobăgie, în primul rînd romîni, apoi maghiari și sîrbi [3]. O altă numeroasă ceată haiducească, bine organizată, în frunte cu Alexe de Gepiș « căpitan și conducător » *(capitaneus et ductor)* — formată din iobagi, cnezi

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. IV, p. 347.
[2] *Ibidem*, p. 391.
[3] Hurmuzaki, I/2, p. 164—166.

și chiar voievozi romîni, din unguri, sași și sîrbi — e pomenită în 1386, luptînd în părțile sudice ale Transilvaniei [1]. Amploarea luptei haiducilor și a celorlalți țărani a determinat pe orășenii din Sebeș să ceară, în 1387, regelui aprobarea — ce le-a fost acordată — de a-și întări orașul cu ziduri. O altă ceată de haiduci prilejuia multă îngrijorare și teamă nobililor din părțile nord-vestice, în ultimii ani ai secolului al XIV-lea [2]. Aceste exemple, din numeroasele cazuri pomenite sau nu în documente, permit cunoașterea amploarei acestei forme de luptă care a fost haiducia.

Țărănimea din Transilvania nu s-a mărginit doar la aceste forme de luptă. Ea a folosit cu aceeași hotărîre și altele: împotrivirea parțială, răzvrătirea și chiar răscoala. Cînd împrejurările erau prielnice, țărănimea nu pregeta să pună mîna pe uneltele agricole, pe care le transforma în arme împotriva exploatatorilor ei, clerici și laici.

Documentele veacului al XIV-lea amintesc numeroase asemenea acțiuni armate ale țărănimii, multe din ele îndreptate împotriva bisericii catolice. Fenomenul este pe deplin explicabil, deoarece biserica își exploata supușii de două ori: o dată în calitate de stăpîn feudal și a doua oară în calitate de instituție spirituală; pe de altă parte, din dorința de a-și spori veniturile, clerul catolic încerca să constrîngă țărănimea ortodoxă, prin mijloace silnice, să treacă la catolicism. Răspunsul țărănimii la exploatarea materială și la siluirea spirituală a fost răzvrătirea și răscoala.

În 1322, abatele mănăstirii cistercite de la Cîrța arăta regelui, cu « lacrimi și plîngere amară », jignirile, pagubele și necazurile pe care le sufereau, fără încetare, în felurite chipuri, călugării și bunurile mănăstirii « din cauza loviturilor oamenilor răi ». Regele, luînd sub ocrotirea sa mănăstirea, « învăluită din toate părțile de lovituri », poruncește comitelui de Sibiu să dea ajutor călugărilor, să-i apere și să pedepsească pe neascultători în așa fel încît pedeapsa « să stîrnească groaza tuturor celor ce o văd și o aud », iar răufăcătorii « să fie făcuți una cu pămîntul » [3]. Mînia regelui, asprimea pedepselor, chemarea comitelui de Sibiu și a întregii « provincii » în ajutorul mănăstirii, toate acestea dovedesc proporția mișcării și adîncimea antagonismelor dintre stăpînul feudal — mănăstirea de la Cîrța — și țărănimea de pe moșiile stăpînite de ea sau din apropierea acestora. La această mișcare și la altele ce i-au urmat se referă și un document din anul 1343, în care se spune că mănăstirea de la Cîrța a fost greu « lovită » de « schismatici », țăranii romîni ortodocși, și chiar de « răi păzitori ai credinței », țărani maghiari și sași catolici, fiind « despuiată cu desăvîrșire de bunurile ei » [4].

Amenințările regelui nu au avut însă darul să înspăimînte țărănimea, așa cum credeau exploatatorii; dimpotrivă, lupta antifeudală și antibisericească se

---

[1] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 605.
[2] Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, I, p. 664—665.
[3] *Documente*, C, veac. XIV, vol. II, p. 29—34.
[4] *Ibidem*, vol. IV, p. 160—161.

intensifică. Moşiile mănăstirii din marginea Clujului, de la Mănăştur, au fost atacate şi ele, în mai multe rînduri (1344, 1375) de ţăranii, romîni şi unguri, din satele de sub stăpînirea ei sau din vecinătate (Gîrbou, Nuşfalău şi Crasna) [1]. Aceste acţiuni, care în aparenţă se manifestă sub forma unor conflicte pentru folosirea hotarelor, arată lupta ţărănimii iobage din satele respective împotriva mănăstirii care îi cotropise pămînturile sau o înlăturase de la folosirea păşunilor şi pădurilor.

În lupta ei, ţărănimea nu făcea deosebire între exploatatori; ea lupta cu aceeaşi îndîrjire şi împotriva feudalilor laici, ca şi a celor bisericeşti. Un act din 1326 pomeneşte o acţiune a cnezilor, însoţiţi probabil şi de alţi locuitori, din Fileşti-Alba, care au năvălit asupra cetăţii Stînca Sf. Mihail, săvîrşind multe pagube, rănind şi ucigînd mai mulţi nobili [2]. În 1339, o acţiune asemănătoare se petrece în regiunea Aradului, condusă de voievodul Bogdan, care — împreună cu fraţii săi şi cu alţi locuitori — năvăleşte pe moşiile Gyos şi Seleuş, de unde ia bunuri, săvîrşeşte distrugeri şi răneşte oameni [3]. O altă răzvrătire e pomenită în 1352, în părţile Albei: « schismaticii » — adică ţăranii romîni — de pe domeniul cetăţii Piatra Craivii pricinuiesc multe pagube nobililor din Galda şi Geoagiul de Sus [4].

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, se înregistrează tot mai multe asemenea acţiuni, în diferite părţi ale Transilvaniei.

O altă formă de luptă a ţărănimii a fost împotrivirea faţă de aplicarea normelor juridice oficiale în locul vechilor obiceiuri, ultimele vestigii ale autonomiei obşteşti. În 1371, un sat întreg din părţile Năsăudului, în frunte cu cnezul sătesc, s-a ridicat pentru eliberarea unui ţăran osîndit la spînzurătoare, pe baza legilor feudale, iar în părţile Hunedoarei toţi romînii din cele patru districte aparţinînd cetăţii Deva, în frunte cu cnezii lor, se împotrivesc judecării altui ţăran pe baza legilor oficiale, pretinzînd judecata după « legea romînilor » (*jus valachicum*). Asemenea fapte sînt pomenite şi în anul 1398, cînd ţăranii romîni din Şoimuş, conduşi tot de cnezi, năvălesc înarmaţi asupra curţii feudalului, unde era închis un ţăran, îl eliberează şi rănesc pe slujitorii ce-l păzeau pe cel închis. În anul următor, locuitorii din Ocna Dejului se ridică înarmaţi şi distrug clădirea unde era judecat unul dintre ei, pe care-l eliberează [5].

Pentru păstrarea vechilor autonomii şi împotriva tendinţelor de desfiinţare a acestora de către puterea centrală, au loc mişcări de mare amploare în ţinuturile ameninţate. O astfel de mişcare izbucneşte în 1324 în scaunele săseşti, cînd, sub conducerea greavului Henning din Petreşti, se ridică « mare mulţime de saşi », care-şi vedeau primejduită autonomia din partea atotputernicului voievod Toma Széchény, care obţinuse şi demnitatea de comite al Sibiului şi

[1] *Documenta Valachorum*, p. 105; Hurmuzaki, I/2, p. 225—226.
[2] *Documente*, C, veac. XIV, vol. II, p. 174—175.
[3] *Ibidem*, vol. III, p. 504.
[4] *Documenta Valachorum*, p. 123.
[5] *Ibidem*, p. 230—233, 503—504.

cetatea de la Sibiel. Pentru înăbuşirea acestei mişcări, au trebuit adunate oşti numeroase, a trebuit să pornească însuşi regele în fruntea unei armate; de-abia în urma unei lupte la Rupea, mişcarea a putut fi înfrîntă, la începutul toamnei [1].

O mişcare asemănătoare, pornită din aceleaşi motive, a avut loc în Maramureş. La începutul secolului al XIV-lea, ţara Maramureşului — una din cele mai vechi şi mai puternice autonomii romîneşti — vedea apropiindu-se primejdia pierderii libertăţilor sale, prin apariţia comitelui, prin colonizarea unor «oaspeţi» — cărora li se dăruiseră privilegii şi părţi din pămîntul răpit obştilor ţărăneşti — şi prin dăruirea altor pămînturi ale obştilor unor voievozi locali, colaboratori ai puterii centrale. Noua ofensivă împotriva autonomiilor romîneşti, pornită de Ludovic I îndată după ocuparea tronului, a dezlănţuit mişcarea, care izbucneşte în anul 1343, sub conducerea voievodului Bogdan, caracterizat într-un document emis de cancelaria regală la 21 octombrie 1343, ca «fost voievod de Maramureş, necredincios al nostru» [2]. Sprijinul maselor ţărăneşti care-şi apărau autonomiile, cît şi condiţiile geografice, explică rezistenţa îndelungată a răsculaţilor şi chiar unele succese împotriva colaboratorilor puterii centrale.

Nerespectarea dreptului de liberă strămutare, urmărirea iobagilor fugari, pe de o parte, înăbuşirea împotrivirilor şi a răzvrătirilor, pe de alta, au determinat ţărănimea să pornească la o luptă mai organizată. În anii 1364—1366, au izbucnit o serie de mişcări în mai multe părţi ale Transilvaniei, care nu au putut fi însă închegate într-un efort unitar, cu o conducere centralizată. După cum rezultă dintr-o scrisoare a castelanului de la Ciceu, adresată ţăranilor romîni de pe domeniul cetăţii, în acest timp circulau în diferite părţi ale Transilvaniei « răzvrătitori » sau « tulburători » care îndemnau ţărănimea la « tulburări » [3]. Acţiunea aceasta putea avea urmări primejdioase pentru nobilime; de aceea castelanul a socotit oportun să se adreseze în scris ţăranilor, îndemnîndu-i să rămînă « liniştiţi ».

Activitatea acestor « tulburători » *(perturbatores)* nu a rămas lipsită de rezultate, deoarece mişcări izbucnesc în mai multe părţi ale Transilvaniei.

În 1366, mănăstirea de la Cluj-Mănăştur a fost atacată de ţăranii din Floreşti, uniţi cu meşteşugarii din Cluj, care « îmbrăcaţi în zale, platoşe, coifuri, mănuşi de fier, înarmaţi cu suliţe, ca nişte cavaleri, iar alţii dintre ei cu săbii, cu lănci, cu scuturi şi cu felurite alte arme... au năvălit cu o răutate precugetată... cu mare îndrăzneală asupra pomenitei mănăstiri şi cloastru, spărgînd uşile casei şi sălii de mîncare », au scos de acolo pe feudalul din Suceag, cu care ţăranii erau în conflict, şi i-au tăiat capul fără nici o judecată [4].

În sudul Transilvaniei documentele amintesc în această vreme unele mişcări ale ţăranilor saşi împotriva nobililor aşezaţi în mijlocul lor, care căutau să le cotropească pămînturile.

---

[1] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 392.
[2] *Documente*, C, veac. XIV, vol. IV, p. 157—158.
[3] *Documenta Valachorum*, p. 178.
[4] L. Makkai, *Oklevelek Kolozsvár történetéhez*, p. 7—8.

Vor fi fost, desigur, în acei ani şi alte mişcări, care nu ne sînt cunoscute încă, sau nu au fost înregistrate în documentele păstrate. Aceste numeroase mişcări explică emiterea actului din 28 iunie 1366, care, prin măsurile cuprinse în el şi prin tonul neobişnuit de aspru, confirmă o stare de răzvrătire generală în ţară. De aceea se acordă nobilimii dreptul de a nimici « pe făcătorii de rele de orice neam, şi mai ales pe romîni » [1], adică pe ţăranii răsculaţi, pe care regele şi nobilimea îi caracterizează cu asemenea calificative.

Ţinînd seama de relaţiile neîntrerupte dintre locuitorii din Transilvania şi cei din Ţara Romînească şi Moldova, se pot pune în legătură mişcările ţărăneşti din Transilvania, şi îndeosebi cele ale romînilor, cu raporturile dintre regele Ungariei, pe de o parte, şi Vladislav-Vlaicu, domnul Ţării Romîneşti, şi Bogdan, domnul Moldovei, pe de alta. Nici unul din aceştia nu se arăta supus regelui maghiar; de aceea, în anul 1365, Ludovic I pregătea o expediţie, nerealizată, împotriva domnului muntean şi întreprinsese chiar, în anul precedent, o altă expediţie, lipsită de succes, împotriva domnului moldovean.

Lupta ţărănimii se dezvoltă neîncetat, pe măsura creşterii exploatării. Astfel, în 1380, circa 2000 de iobagi, romîni şi unguri, din 20 de sate din părţile Satului Mare, s-au ridicat înarmaţi împotriva feudalilor din acele părţi, fiind îndemnaţi şi de alţi feudali, care voiau să profite de această mişcare [2]. Furia cu care ţăranii atacă domeniul Oşvarău al nobilului Toma şi numărul mare al participanţilor la această acţiune dovedesc ascuţirea contradicţiilor de clasă şi nu doar un conflict obişnuit între doi feudali. Ţăranii sparg uşile curţii nobiliare, tîrăsc afară pe slujitorii aflaţi, pe care apoi îi decapitează, ridică lucrurile de preţ, actele de proprietate, iau în prinsoare pe stăpînul moşiei, ţinîndu-l prins trei zile şi supunîndu-l la felurite cazne.

În acelaşi timp, o mişcare a ţăranilor romîni izbucneşte în părţile sudice ale Transilvaniei. Cotropirea pămîntului obştilor romîneşti din « Margine » şi, mai ales, a păşunilor de către greavii şi patriciatul săsesc, pentru a le transforma în ogoare, împiedicarea păşunatului în acele părţi, au produs nemulţumirea ţărănimii, care se vedea ameninţată prin asemenea cotropiri. Aceste conflicte s-au sfîrşit cu devastări, incendieri şi chiar uciderea de oameni în întreg scaunul Sibiului, făcute de romînii ce-şi apărau obştile împotriva cotropirii lor de către patriciatul şi fruntaşii saşilor, îndeosebi de comiţii din Cisnădie.

În 1382 a avut loc o mişcare de proporţii mai mari, la care au participat locuitorii romîni din părţile Sibiului, avînd o oarecare organizare, în frunte cu Vladimir *(Fladmerus)* şi cu un cnez din Sibiu, cu numele Cîndea. Au avut loc ciocniri, care s-au sfîrşit cu morţi şi răniţi de amîndouă părţile. Între cele două părţi s-a ajuns la o înţelegere, consemnată în scris la Cristian, în ziua de 13 ianuarie 1383, în prezenţa a 24 reprezentanţi ai romînilor din Sibiu şi împrejurimi şi a doi reprezentanţi ai greavilor şi ai tîrgului Cisnădie. Cele două părţi făgăduiesc

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 120—122.
[2] *Documenta Valachorum*, p. 289—290, 448—455.

să dea uitării toate neajunsurile şi relele săvîrşite de unii împotriva altora, romînii să-şi pască vitele şi oile pe pămîntul saşilor numai cu învoirea acestora, să străjuiască munţii între Tălmaciu şi Sălişte, să nu poarte arcuri decît pentru pază şi să fie pedepsiţi aspru incendiatorii şi alţi răufăcători, precum şi cei ce i-ar găzdui. Ceea ce merită să fie subliniat este participarea la această mişcare a unor femei, dintre care una e pomenită cu numele, Drosa, şi a unor locuitori din Ţara Romînească [1].

Participarea unor locuitori din Ţara Romînească la lupta ţărănimii din Transilvania dovedeşte nu numai legăturile neîntrerupte dintre locuitorii de pe cele două laturi ale Carpaţilor, dar şi solidaritatea de luptă a acestora.

În secolul al XIV-lea, lupta ţărănimii şi a orăşenimii sărace din Transilvania împotriva exploatării a luat o amploare şi a cunoscut o intensitate cu mult mai mare decît în secolele precedente, încadrîndu-se, astfel, în lupta generală antifeudală a ţărănimii din celelalte ţări europene. Ca şi în cazul acestora, ieşirea din izolarea determinată de predominarea economiei naturale, transformările intervenite în situaţia ţărănimii în urma creşterii rentei în bani, accentuarea exploatării, care a dus la sărăcirea ţărănimii etc., explică atît intensitatea, cît şi amploarea deosebită a mişcărilor ţărăneşti din Transilvania veacului al XIV-lea. Aceleaşi cauze accentuîndu-se în veacul următor, luptele ţărănimii vor spori şi ele, atît ca număr, cît şi ca intensitate, culminînd cu marea răscoală populară de la Bobîlna.

3. ORGANIZAREA POLITICĂ, ADMINISTRATIVĂ, JUDECĂTOREASCĂ ŞI MILITARĂ

Voievodatul transilvănean

În secolul al XIV-lea, voievodatul Transilvaniei manifestă aceleaşi tendinţe de largă autonomie faţă de regatul Ungariei, ca şi în secolul precedent. Deşi încercarea lui Ladislau Kan de a transforma Transilvania într-un voievodat aproape autonom faţă de puterea regală din Ungaria eşuase, datorită consolidării vremelnice a puterii centrale, sub noua dinastie, angevină, totuşi Transilvania continuă în veacul al XIV-lea să se bucure de o quasi-autonomie.

Pentru a împiedica realizarea tendinţelor de autonomie ale Transilvaniei, regele a numit voievozi dintre marii dregători verificaţi în ceea ce priveşte credinţa faţă de coroană prin slujbele anterioare. Urmărind să îngrădească puterea voievodului, în 1324, regele Ungariei a scutit nobilimea din Transilvania de anumite dări pe care i le plătea pînă atunci.

Cu toate acestea, unii voievozi au reuşit să-şi întărească puterea, deţinînd această demnitate timp îndelungat, cum a fost Toma Széchény (1322—1342);

[1] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 565 –566.

alţii au reuşit să constituie chiar dinastii de voievozi; între 1344 şi 1376, demnitatea de voievod a fost ocupată, cu mici întreruperi, de şase membri ai familiei Lackfy, iar între 1415 şi 1437, voievodatul a fost deţinut de doi membri ai familiei Csáki.

Voievodul, numit şi revocat de rege, îşi alegea subalternii — de la vicevoievod şi comiţi pînă la notari — dintre « familiarii » săi, oameni aflaţi în slujba sa personală, care depindeau de el şi răspundeau numai faţă de el, în virtutea acelei *familiaritas*, formă specifică a raporturilor vasalice în regatul Ungariei. De obicei, cînd se schimba voievodul, se schimbau şi subalternii săi.

Voievozii şi vicevoievozii nu aveau o reşedinţă stabilă. Ei stăteau de obicei la curţile de pe moşiile lor, avînd un număr de slujbaşi ce îndeplineau diverse servicii la curţile lor.

Deoarece de la începutul veacului al XV-lea, voievozii stăteau tot mai des şi mai îndelung în afara graniţelor Transilvaniei, mai ales la curtea regală, ei lăsau conducerea ţării aproape exclusiv pe seama vicevoievozilor; de pildă, vicevoievodul Lorand Lépes a cîrmuit Transilvania peste 20 de ani (1415—1438).

De la mijlocul secolului al XV-lea, în absenţa lor din Transilvania, voievozii încredinţau conducerea unor « guvernatori », care, la rîndul lor, puteau să aibă viceguvernatori. Astfel, Lorand Lépes a fost guvernator în anii 1444—1445, cînd voievod era Iancu de Hunedoara.

Pe la mijlocul secolului al XIV-lea — ca şi uneori în veacul precedent — se întîlneşte şi un « duce al Transilvaniei », Ştefan (1349—1351), fratele regelui Ludovic I. Demnitatea aceasta fiind superioară celei de voievod, acesta din urmă devine subalternul ducelui, membru al familiei regale.

Începînd din veacul al XV-lea, demnitatea de voievod şi cea de vicevoievod erau exercitate de doi sau chiar trei demnitari în acelaşi timp.

Voievodul întrunea în mîinile sale atribuţiile administrative, judiciare şi militare cele mai înalte din Transilvania.

Autoritatea voievodului a fost limitată treptat de puterea regală la cele şapte comitate ale Transilvaniei de sub jurisdicţia lui proprie. Acestea erau următoarele: Solnocul Interior, Dobîca, Cluj, Turda, Tîrnava, Alba şi Hunedoara.

Între 1263 şi 1465, voievozii Transilvaniei au purtat aproape în permanenţă şi titlul de comiţi de Solnoc, iar în timpul voievodatului lui Toma Széchény, acesta a deţinut un timp şi funcţia de comite al Sibiului.

Pe teritoriul celor şapte comitate transilvănene existau, însă, enclave scutite — integral sau parţial — prin privilegii regale, de jurisdicţia voievodală, îndeosebi o seamă de aşezări orăşeneşti din jurul ocnelor şi al minelor: Ocna Dejului, Dej, Turda, Baia de Arieş. Clujul se bucura de o scutire similară. Numeroasele moşii ale episcopului şi capitlului de Alba Iulia, precum şi ale mănăstirii din Cluj-Mănăştur, erau şi ele, de obicei, scoase de sub jurisdicţia voievodului, ceea ce a dat naştere cîteodată la contradicţii violente între voievod şi episcopia Transilvaniei, mai ales către mijlocul veacului al XIV-lea. Printr-o hotărîre regală

din 1344, confirmată in 1395, imunitatea judecătorească a episcopiei Transilvaniei a fost limitată, în favoarea voievodului [1].

Comitatele apusene: Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc şi cel Exterior, Bihor, Zarand, Arad, precum şi comitatul Maramureşului şi comitatele din Banat, nu făceau parte din voievodatul Transilvaniei, ci aveau o organizare aparte.

Teritoriile în care au fost aşezaţi secuii şi saşii nu intrau nici ele sub jurisdicţia obişnuită a voievodului Transilvaniei. El nu putea interveni în treburile acestor colectivităţi înzestrate cu privilegii decît pe temeiul unei împuterniciri regale, date de la caz la caz, convocîndu-le uneori în adunări obşteşti. În timp ce saşii au reuşit să-şi consolideze tot mai mult autonomia faţă de autoritatea voievodală, autonomia secuilor a devenit iluzorie de pe la mijlocul secolului al XV-lea, de cînd voievozii — începînd cu Iancu de Hunedoara (1441) — ocupau şi demnitatea de comite al secuilor. Acest fapt a contribuit la întărirea puterii voievodului, mărind forţele militare de sub comanda sa, necesare pentru a face faţă primejdiei turceşti.

Jurisdicţia teritorială a voievodului a fost îngrădită, treptat, în secolul al XIV-lea, de către regalitate, în tendinţa ei de a restrînge puterea prea mare a acestui înalt demnitar şi de a lega nemijlocit faţă de « coroană » pe secui şi saşi, ţinînd seamă de necesităţile economice şi strategice ale regatului. Dar această politică regală de îngrădire a puterii voievodului se izbea adeseori de tendinţele de autonomie ale voievodatului.

Din motive politice, ţinutul Făgăraşului şi al Amlaşului au fost conferite de Ludovic I ca feude domnilor Ţării Romîneşti, situaţie care a dăinuit pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Spre sfîrşitul aceluiaşi veac, Ciceul şi Cetatea de Baltă au fost donate de Matei Corvin ca feude domnului Moldovei Ştefan cel Mare. Existenţa unor feude ale domnilor Moldovei şi Ţării Romîneşti în Transilvania a contribuit şi mai mult la strîngerea legăturilor multilaterale şi neîntrerupte dintre aceste ţări.

Adunările obşteşti (congregaţiile generale)

Adunările obşteşti ale Transilvaniei erau de mai multe categorii şi au suferit transformări în decursul timpului. De obicei, ele erau adunări cu caracter judiciar; mai rar, se ocupau şi cu alte probleme, economice sau administrative, ca: reglementarea raporturilor dintre biserică şi nobilime cu privire la dijmele eclesiastice, problema vămilor feudale, verificări de acte de danie etc. Uneori, în legătură cu caracterul lor judiciar, puteau să aibă şi unul legislativ; cunoaştem un singur caz în această privinţă, pe cel menţionat la 8 mai 1342, cînd se acordă nobilimii dreptul de judecată asupra iobagilor [2].

Convocarea congregaţiilor nobilimii din comitatele Transilvaniei voievodale era motivată uneori şi prin necesitatea de a înfrîna pe « tîlhari » şi « răufăcă-

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. II, p. 45—49, 63—66, 307—308, 313—314; Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, vol. III, p. 143.

[2] *Documente*, C, veac XIV, vol. IV, p. 84—86.

tori », precum şi pe alţi « tulburători », prin aceşti termeni nobilimea numind, în general, pe ţăranii care luptau împotriva exploatării.

Adunările obşteşti din Transilvania erau convocate în mod obişnuit de voievod; puteau fi convocate însă şi de rege sau, mai rar, de vicevoievod. Ele corespundeau adunărilor comitatelor apusene, întrunite uneori tot de rege, dar de regulă de către palatin sau vicepalatin. Prima menţiune cunoscută despre cele din Transilvania datează din 1288, din timpul lui Lorand Borşa, unul dintre cei mai puternici voievozi; e vorba de o adunare obştească a « nobilimii ţării Transilvaniei », convocată lîngă Turda de vicevoievod, în numele voievodului. Majoritatea « congregaţiilor generale » următoare, din secolul al XIV-lea şi de la începutul celui următor, prezintă sau dezvoltă caracteristicile acestei adunări din 1288.

Din adunări ţinute la început în mod neregulat, după 1320, în urma măsurilor administrative ale lui Carol Robert şi a întăririi puterii regale, ele au devenit adunări judiciare, unde rolul principal îl juca nobilimea celor şapte comitate transilvănene. Aceste adunări se ţineau de obicei lîngă Turda, anual sau chiar de două ori pe an. Prin atare adunări, voievodul ţinea în supraveghere nobilimea comitatelor.

În afară de nobilimea celor şapte comitate, la adunările obşteşti luau parte deseori şi alte elemente interesate în procesele sau în celelalte treburi dezbătute acolo: secuii şi saşii, precum şi « oamenii de orice stare şi seamă din părţile Transilvaniei », « nobili şi nenobili », « prelaţi, baroni, nobili şi ceilalţi oameni de orice condiţie, avînd posesiuni ». Aceste adunări aveau, deci — ca toate adunările similare din evul mediu — un pronunţat caracter de clasă, deoarece la ele nu participa ţărănimea iobagă, lipsită de proprietate funciară şi supusă jurisdicţiei senioriale.

Deşi românii alcătuiau majoritatea populaţiei din Transilvania, ei nu participau, în genere, la aceste congregaţii, fiind în cea mai mare parte aserviţi. Uneori sînt menţionaţi însă printre participanţi şi românii — desigur cnezi şi alţi oameni liberi — precum şi reprezentanţii tîrgurilor şi oraşelor, cînd acestea aveau procese sau alte interese de susţinut. Românii sînt amintiţi, astfel, la congregaţia generală din 1355, ţinută la Turda, la care au participat « toţi prelaţii, baronii, nobilii, secuii, saşii, românii şi ceilalţi oameni de orice stare sau seamă, aşezaţi şi aflători în... părţile Transilvaniei » [1].

În timp ce adunările la care participa numai nobilimea erau convocate de voievod din proprie iniţiativă, în virtutea atribuţiilor sale, cele la care luau parte şi alte pături şi categorii sociale sau etnice erau convocate de el — sau, în mod excepţional, de alţi mari demnitari — numai din porunca regelui.

În unele cazuri, cînd regele călătorea prin ţară, convoca personal adunări obşteşti lărgite, cu caracter judiciar, asemănătoare celor palatinale. Astfel, în

[1] *Anjoukori okmánytár*, VI, p. 321—322.

martie 1291, Andrei al III-lea a ținut la Alba Iulia o adunare cu « nobilii, sașii, secuii și romînii din părțile Transilvaniei », pentru « îndreptarea stării lor » [1]. În secolul următor, regele Ludovic I a prezidat, în 1366, o congregație generală la Turda, la care a luat parte și voievodul.

În afară de adunările de la Turda, voievodul sau vicevoievodul mai convocau din proprie inițiativă — după cum arată cîteva mărturii dintre anii 1330 și 1340 — și congregații ale nobilimii din două sau trei comitate învecinate.

Uneori sînt amintite și adunări ținute pe districte și convocate de voievod, vicevoievod sau chiar de rege. La 1 iunie 1360, a fost convocată de vicevoievod o congregație a « obștii cnezilor și a oamenilor de orice altă stare sau seamă » din districtul Hațegului, « pentru restabilirea drepturilor » lor, iar în 1428, regele Sigismund de Luxemburg a ținut o adunare obștească cu nobilimea, cnezii și cei « de altă stare » din districtul romînesc al Mehadiei.

O adunare obștească deosebită se cunoaște și în cazul sașilor; ea era ținută la Sibiu, în 1372, din porunca regelui Ludovic I, de voievodul Transilvaniei, « cu obștea sașilor celor șapte scaune ».

În ceea ce privește comitatele apusene, palatinul sau, mai rar, un alt mare dregător, convocau și ei — dar numai din însărcinarea regelui — adunări obștești, la care luau parte reprezentanți din mai multe comitate. De altminteri, în secolele XIV—XV, aceste comitate își țineau adesea, pe lîngă congregațiile palatinale, și propriile lor adunări generale, întrunite de comite sau vicecomite, asistat de juzii nobililor, la început din proprie inițiativă, apoi din mandat regal. Aceste adunări se țineau pentru judecarea pricinilor mai importante ale nobilimii locale, care depășeau competența scaunului de judecată al comitatului, probabil și pentru judecarea pricinilor urgente, care nu puteau fi amînate pînă la călătoriile periodice ale palatinului, făcute cam din doi în doi ani, iar de la sfîrșitul secolului al XIV-lea la intervale și mai mari.

Comitele de Timiș, care, de obicei, reunea sub autoritatea lui și o serie de comitate vecine (Caraș, Cenad, Arad, Zarand etc.), ținea congregații pentru teritoriile respective, iar banul Severinului cu nobilii și cnezii districtelor romînești de sub jurisdicția sa.

Pe la mijlocul secolului al XV-lea, în locul congregațiilor voievodale, au apărut « congregațiile generale ale nobilimii » sau « ale locuitorilor țării » (de fapt, ale stărilor privilegiate). Aceste adunări nu mai aveau, însă, numai un caracter judiciar. Întrunite prima oară în 1437, cu scopul de a lua măsuri pentru reprimarea răscoalei de la Bobîlna, nobilimea maghiară și păturile înstărite ale secuilor și sașilor — devenite « stări » privilegiate — se adunau din cînd în cînd, din inițiativă proprie, la Turda sau la Mediaș, pentru luarea de hotărîri comune, în vederea apărării poziției lor privilegiate față de masele exploatate (întocmirea unor statute, votarea de subsidii, strîngerea de trupe etc.). Dacă pînă la 1437

[1] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 177

puteau să participe la congregațiile generale și cnezii și voievozii romîni, după această dată ele devin adunări exclusive ale acestor trei « stări » privilegiate, dintre romîni participînd numai cei care ajunseseră în rîndurile nobilimii. Deși populație majoritară în Transilvania, romînii erau excluși astfel de la viața politică a țării.

Dintre categoriile de adunări obștești de care a fost vorba mai sus, cele mai importante pentru dezvoltarea autonomă a Transilvaniei au fost congregațiile voievodale lărgite, care au contribuit la strîngerea legăturilor dintre clasele dominante ale populațiilor conlocuitoare, sub conducerea voievodului. Ele sînt o formă premergătoare a dietelor din secolul al XVI-lea, diete cu care o parte a vechii istoriografii a identificat, în chip greșit, toate aceste adunări obștești.

Organizarea teritorială a voievodatului

Organizarea politică-administrativă a voievodatului Transilvaniei se conturează treptat, ajungînd la forma ei deplină la începutul secolului al XIV-lea. În această vreme, apar, în general, bine închegate, atît comitatele, cît și celelalte organizații administrative: districtele romînești și scaunele secuiești și săsești.

Districtele. Romînii își aveau propriile lor organizații administrative, judiciare și militare, dintre care unele — cnezatele și voievodatele — erau vechi instituții autohtone; altele, districtele — care erau unități ce cuprindeau un număr de cnezate sau voievodate locale — s-au format paralel cu alte organizații administrative și judecătorești, cu comitatele, cu scaunele secuiești și săsești, primind cîteodată și ele numele de « scaun ». Aceste organizații asigurau obștilor romînești autonomii locale, mai largi sau mai restrînse, variabile după timp și loc.

Se cunosc zeci și zeci de asemenea districte, în diferite părți ale Transilvaniei, fiecare cuprinzînd un număr de sate. Cele mai multe districte se aflau în Banat, dar cele mai vechi sînt menționate în părțile Făgărașului și ale Hunedoarei în secolul al XIII-lea; acestea nu sînt însă pomenite de la început cu termenul de district, ci de țară *(terra)*, prin care se indica, probabil — ca și în cazul scaunelor secuiești — o organizație teritorială mai puțin închegată din punct de vedere administrativ, premergătoare districtului.

Majoritatea districtelor se găseau în jurul cetăților regale de margine, depinzînd de castelanii lor, dar bucurîndu-se, totuși, de o anumită autonomie. Împreună cu cetățile respective, o parte din aceste districte au trecut, ca danii regale, în posesiune particulară. Un număr relativ mai redus de districte continuau să existe pe întinsele domenii ale unor mari feudali, eclesiastici sau laici.

În organizarea lor internă, în judecăți, districtele se conduceau după obiceiurile străvechi, după « legea romînilor », pe care a fost obligată să o respecte și stăpînirea feudală maghiară. Scaunele de judecată districtuale — compuse din jurați, cnezi, sau, mai tîrziu, nobili, uneori figurînd alături de ei preoți și romîni

de rînd, cum se constată la scaunul de judecată din anul 1360 din districtul Haţegului — aveau dreptul să judece pricinile mărunte. Numărul juraţilor era de 12, ca şi în alte părţi ale Transilvaniei. Scaunele de judecată erau prezidate în districtele din dependenţa cetăţilor regale de castelanii acestora; în Haţeg, prezida cîteodată voievodul sau vicevoievodul Transilvaniei; în districtele bănăţene, banul Severinului sau chiar regele, iar în districtul cetăţii Beiuş, voievodul sau vicevoievodul acestui district.

În aceste instanţe apar uneori şi crainicii, intermediari între populaţia românească şi autorităţile cetăţilor sau comitatelor. În atribuţiile lor intra şi strîngerea gloabelor (amenzilor).

Nu putem aminti aici decît districtele româneşti cele mai importante, în ordinea în care apar în documentele cunoscute. Existenţa lor e, de bună seamă, mai veche, căci primele documente care le menţionează nu vorbesc despre înfiinţarea lor, ci doar le constată existenţa. Este posibil ca unele dintre ele — numite *terrae*, adică ţări — să-şi aibă origina chiar în vechile formaţiuni politice băştinaşe, asemănătoare celor atestate în secolele X—XI.

În ordine cronologică apar mai întîi districtul Făgăraşului, menţionat ca *terra Blachorum* (ţara românilor) în 1222, şi *terra Fugaras* (ţara Făgăraşului), în 1372; cu numele de district, îl întîlnim prima oară în 1428. Urmează districtul Haţegului, menţionat în 1247 ca *terra Hatszoc*, apoi, în 1360, cu termenul propriu de district. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea (pînă la 1377), alături de districtul cetăţii Haţegului, în comitatul Hunedoarei, apar alte patru districte: ale cetăţilor Hunedoara şi Deva, al tîrgului Dobra şi cel de pe cursul superior al Streiului, grupate şi bucurîndu-se de o relativă autonomie teritorială. Autonomia acestor districte din cadrul comitatului Hunedoarei se manifesta prin acţiuni comune sau prin afirmarea solidarităţii în faţa autorităţilor comitatului. Astfel, în 1371, «toţi cnezii şi românii din cele patru scaune, districte ale cetăţii Devei» pretind ca românii să fie judecaţi după «legea românilor, şi nu după alte legi ale ţării». Invocarea străvechilor obiceiuri juridice arată rezistenţa populaţiei româneşti la încercările statului feudal maghiar de a-i ştirbi autonomia. În 1387 «juzii, juraţii şi toţi oaspeţii, cnezii şi crainicul» celor cinci districte — arătate cu numele — întruniţi la Deva, adeveresc zălogirea morii unui cnez hunedorean[1].

O organizare mai bine conturată şi o autonomie deosebit de largă au dobîndit districtele bănăţene, aflate sub autoritatea banului de Severin, care apar în documente pe la mijlocul secolului al XIV-lea (1343—1347). Ele erau situate în vecinătatea celor din Hunedoara, tot în jurul unor cetăţi regale: Iladia, Almaj, Sebeş (devenită Caransebeş după unirea cu tîrgul şi districtul Caran), Craşova, Bîrzova, Comiat, Lugoj şi Mehadia. Începînd din 1391, se constată o tot mai strînsă legătură administrativă-judiciară între cnezii şi nobilii acestor opt districte româneşti de pe teritoriul comitatelor Timiş şi Caraş. În 1457, regele confirmă

[1] *Documenta Valachorum*, p. 233, 326—327.

« nobililor şi cnezilor, precum şi celorlalţi romîni » din cele opt districte — considerate ca o unitate politică şi administrativă — vechile lor privilegii, drept răsplată a participării la războaiele contra turcilor [1]. Ca al nouălea district se poate socoti « provincia » sau districtul Găvoşdia, menţionat din 1348, care, însă, ajungînd în proprietate particulară în 1405, nu a urmat evoluţia celorlalte districte de sub dependenţa regală.

Forul de judecată principal al acestor districte îl constituia tîrgul scaun al Sebeşului. Consolidarea autonomiei acestor districte romîneşti a fost împiedicată, probabil, şi de faptul că nobilimea lor, de origine cnezială, fiind asimilată cu « adevăraţii nobili ai regatului », se va încadra în comitatele nobiliare maghiare.

În Banat mai existau o serie de alte districte romîneşti, dar ele nu erau înzestrate cu privilegii. Sînt pomenite, de asemenea, districtele din comitatul Zarandului şi cele din Bihor. Alte districte existau pe domeniile regale şi particulare, din comitatele Crasna, Satu Mare, Cluj, Solnoc şi Dobîca.

Cea mai puternică organizaţie teritorială romînească din secolul al XIV-lea în Transilvania era voievodatul Maramureşului. Acest ţinut apare în documente uneori sub forma simplă de Maramureş, alteori ca *terra* (1300), pentru ca, începînd din secolul al XIV-lea, să poarte denumirea de district (1326) sau comitat (1368). Începuturile comitatului sînt însă mai vechi, căci « comiţii » de Maramureş sînt menţionaţi de la 1303, deşi cu întreruperi, dintre care cea mai lungă e aceea dintre 1328—1348.

Anterior comitatului, a existat un voievodat al Maramureşului, străveche organizaţie romînească. Regalitatea a căutat să subordoneze acest voievodat comitatului, care reprezenta interesele stăpînirii feudale maghiare. Aceste tendinţe ale politicii regale au întîmpinat însă rezistenţă din partea populaţiei romîneşti: daniile sau privilegiile — unele neobişnuit de mari — acordate de regii angevini unor voievozi şi cnezi, nu se pot explica numai prin meritele cîştigate de beneficiari în luptele împotriva tătarilor din părţile Moldovei, ci, probabil, şi prin încercările de a înfrînge această rezistenţă. Accentuarea acestei împotriviri a determinat regalitatea să renunţe la numirea de comiţi în Maramureş, între 1328—1348. Carol Robert şi Ludovic I nu au izbutit să atragă decît o parte din pătura conducătoare a voievodatului, în frunte cu Dragoşeştii: o altă parte, în frunte cu însuşi voievodul Maramureşului, Bogdan, s-a răsculat în 1343. Voievodatul maramureşean a continuat să existe şi după ce Bogdan s-a retras cu oamenii săi în Moldova. Voievozi ai Maramureşului, oficial recunoscuţi de Ludovic, sînt amintiţi şi în 1349 şi 1360, cînd este vorba de doi nepoţi ai lui Bogdan, rămaşi credincioşi regelui. Voievodatul lor, însă, coexista cu comitatul maramureşean, ceea ce însemna de fapt punerea organizaţiei teritoriale romîneşti sub controlul acestei dregătorii, deţinute de mari feudali maghiari.

---

[1] Hurmuzaki, II/2, p. 92—93.

Comitatul Maramureşului nu apare însă complet organizat decît de pe la 1368, cînd sînt amintiţi şi aici juzii nobililor şi congregaţiile de comitat. Din 1373, Baliţă, fiind numit comite de Maramureş, reunea în mîinile sale cele două dregătorii, la care, în anii următori, a fost asociat şi fratele său Drag. În Maramureş, după o mărturie din 1385, întreaga conducere a comitatului — comite, vicecomite, cei patru juzi ai nobililor — era romînească. Comitatul — ale cărui funcţii de conducere erau deţinute de către « nemeşii » de viţă voievodală şi cnezială — se suprapunea deci voievodatului maramureşean, pe care l-a şi absorbit în deceniile următoare, Baliţă şi Drag fiind ultimii voievozi ai Maramureşului. O bună parte a păturii conducătoare romîneşti de acolo fiind cîştigată de regalitate, voievodatul maramureşean a dispărut, contopindu-se cu comitatul nobiliar[1].

Comitatele. Comitatele din această vreme nu mai sînt vechile organizaţii ale cetăţilor şi domeniilor regale. Prin formarea şi întărirea nobilimii feudale în cursul secolului al XIII-lea — favorizată şi de slăbirea puterii centrale, de fărîmiţarea feudală — ele se transformă în organizaţii nobiliare ce se bucurau de oarecare autonomie.

Comitele sau locţiitorul său, vicecomitele, conducea comitatul, ajutat de juzii nobililor, aleşi de obştea nobilimii comitatului, din sînul ei, împărţind deci puterea cu aceasta. De la sfîrşitul secolului al XV-lea, nobilimea comitatului reuşeşte să obţină ca şi vicecomitele să fie ales din rîndurile sale.

Comitatele Transilvaniei voievodale aveau cîte doi, iar celelalte comitate cîte patru juzi ai nobililor. Începînd din secolul al XIV-lea, comitele sau vicecomitele şi juzii nobililor erau asistaţi în mod obişnuit de 12 asesori în comitatele apusene iar în cele transilvănene de 6, şi aceştia aleşi de nobilime. Comitele sau vicecomitele şi juzii nobililor din comitatele apusene îl asistau pe palatin în conducerea adunărilor obşteşti ţinute în aceste comitate, iar cei doi juzi ai nobililor şi cei şase juraţi de fiecare comitat transilvănean îl asistau pe voievod în conducerea adunărilor obşteşti de la Turda[2].

Comitele sau vicecomitele, juzii nobililor şi juraţii asesori formau şi scaunul de judecată *(sedes judiciaria)* al comitatului. Atribuţiile acestor două instituţii — adunările obşteşti şi scaunul de judecată — erau mai ales judiciare.

Organizarea secuilor. Secuii şi saşii au fost aşezaţi în Transilvania pe un teritoriu locuit de o numeroasă populaţie romînească, regalitatea maghiară acordînd noilor veniţi o serie de privilegii[3].

Organizarea saşilor şi secuilor este în parte asemănătoare, datorită unei dezvoltări paralele, fără a se putea atesta o influenţă certă dintr-o parte sau alta. Organizarea secuilor poartă şi o puternică amprentă a rostului militar-grănice-

[1] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 62, 69, 73, 85.
[2] *Documente*, C, veac. XIV, vol. IV, p. 632.
[3] Vezi partea I, cap. III, par. 2, p. 75—78.

resc cu care aceştia au fost stabiliţi de regii Ungariei în părţile răsăritene ale Transilvaniei. Acest teritoriu era împărţit în unităţi administrative-judiciare, numite « scaune » *(sedes)*. Începînd din anul 1224, documentele menţionează organizarea secuilor sub numele de *terra*, *districtus* etc., probabil forme premergătoare scaunelor. Termenul de scaun *(sedes)* cu referire la Secuime apare numai în veacul al XIV-lea — mai întîi într-un act care poate fi datat cu aproximaţie între 1321 şi 1327, apoi în 1366 — generalizîndu-se în secolul următor.

Folosirea concomitentă a diferiţilor termeni arată că aceste organizaţii teritoriale nu s-au definitivat decît în cursul veacului al XIV-lea, cu cîteva decenii mai tîrziu decît scaunele săseşti. Numele lor derivă din termenul « scaun de judecată » *(sedes judiciaria)*, întrebuinţat în toată Ungaria medievală. Prin extinderea sensului, termenul s-a raportat asupra întregului ţinut supus jurisdicţiei unui scaun de judecată, nu numai în cazul secuilor, ci şi în acela al saşilor, precum şi în al românilor haţegani şi bănăţeni. La 1424 este pomenit chiar un « scaun » al cumanilor, în comitatul Cenad.

Documentele amintesc, de regulă, şapte scaune secuieşti. Acelaşi număr de şapte scaune se regăseşte în cazul organizaţiilor similare săseşti din sudul Transilvaniei, al celor româneşti din Banat, precum şi al celor cumane din Ungaria. Cel mai important dintre scaunele secuieşti era Odorhei (numit la început Telegd); urmau apoi Mureş, Ciuc, Arieş — acesta din urmă fără continuitate geografică cu restul scaunelor secuieşti — Sepsi, Chizdi şi Orbo. Ultimele trei s-au unit mai tîrziu, în secolul al XVII-lea, într-unul singur, numit de aceea Trei Scaune. Scaunele secuieşti s-au format treptat; au luat naştere şi cîteva scaune filiale, unele datorîndu-şi înfiinţarea privilegiilor regale.

Fiecare scaun avea doi dregători proprii: căpitanul şi judele scaunului. Primul, care era cel mai important, purta printre alte denumiri, mai vechi, pe aceea de *primipilus*. El apare în izvoare în 1324, la început sub denumirea de conducător al armatei *(maior exercitus)*. Cel de-al doilea se numea judele pămîntean *(judex terrestris)*, fiind atestat începînd din 1381 [1], mai întîi cu acest titlu, şi abia din secolul al XVI-lea cu acela de jude al scaunului *(judex sedis)*. Acesta prezida forul de judecată al scaunului, avînd alături pe căpitanul scăunal. La judecată putea asista, la început, întreaga obşte a scaunului, deşi, pe măsură ce se destrămau legăturile gentilice, în pronunţarea sentinţei aveau tot mai multă greutate fruntaşii; dintre aceştia se recrutau, începînd din secolul al XV-lea, juraţii asesori, de obicei în număr de 12.

La început, căpitanul şi judele erau reprezentanţii obştii scaunului. Cu timpul, cele două dregătorii au ajuns să fie rezervate numai primelor două stări secuieşti (fruntaşilor şi călăreţilor), devenind prerogative legate ereditar de moşiile unor familii înstărite din cadrul « neamurilor ». Aceste două dregătorii erau

[1] *Székely oklevéltár*, IV, p. 78.

deținute succesiv, într-o anumită ordine, în fiecare scaun de cele 24 de « ramuri » menționate mai înainte[1]. Drept urmare, ele se perindau la conducere la intervale de tot atîția ani. Secuii de rînd pierzînd cu vremea dreptul de a ocupa cele două slujbe, împărțirea pe « neamuri » și pe « ramuri » nu mai avea pentru ei nici o însemnătate. Pe măsură ce cădea sub dependența economică a celor « mai cu stare », obștea secuilor de rînd a fost înlăturată, pînă la începutul secolului al XVI-lea, și dintre jurații asesori *(jurati assessores)*.

La începutul secolului al XV-lea (1426), apare în documente și dregătoria de jude regal. Ca reprezentant în scaun al comitelui secuilor — și, prin aceasta, fiind totodată și reprezentant al regelui — acesta controla justiția scăunală, veghea la îndeplinirea poruncilor comitelui și strîngea gloabele ce i se cuveneau acestuia. El era numit de comite dintre « familiarii » săi.

Comitele secuilor — pomenit încă din secolul al XIII-lea — era numit și revocat de rege. El nu era ales dintre secui, ci din marea nobilime maghiară. În calitate de înalt dregător, întrunea în mîinile sale atribuțiile militare, judiciare și administrative. Sub jurisdicția comitelui secuilor au stat multă vreme și unele ținuturi colonizate cu sași: districtele Bistriței și Brașovului, scaunele Mediaș și Șeica. Uneori comitele secuilor — bunăoară Andrei Lackfi (1342—1351), devenit mai tîrziu voievod al Transilvaniei — era și titularul altor comitate: Maramureș și Satu Mare. Adeseori, îndeosebi în secolul al XV-lea, această dregătorie era ocupată în același timp de doi demnitari. Pe cînd voievodul Transilvaniei cumula dregătoria de comite, vicevoievodul, la rîndul său, era și vicecomite al secuilor.

Comitele convoca congregații, fie pentru toate scaunele, fie numai pentru o parte sau unul din ele. Asemenea congregații — amintite cu începere din 1344 — serveau ca for de apel în pricini judiciare; din a doua jumătate a secolului al XV-lea, ele puteau lua și hotărîri de interes general pentru Secuime. Din privilegiul regelui Vladislav al II-lea, din 1499, care confirmă « libertățile și străvechile obiceiuri » ale secuilor, reiese că adunarea obștească a secuilor putea fi convocată și de căpitanul scaunului de Odorhei, la cererea fruntașilor secui. Din izvoare rezultă că secuii de rînd nu se bucurau de « libertățile » confirmate, fiind amenințați tot mai mult cu aservirea.

Organizarea sașilor. Coloniștii sași din Transilvania aveau o organizare socială mai dezvoltată decît a secuilor. La stabilirea lor în această țară, ei depășiseră demult rînduielile gentilice, fiind organizați în obști sătești. În secolele XIII și XIV, datorită dezvoltării meșteșugurilor și negoțului, unele sate s-au transformat în tîrguri și orașe. În secolele XIV și XV, patriciatul orășenesc a izbutit să-și impună controlul asupra organizațiilor teritoriale săsești, înlocuind pe greavi *(Gräven)*. Prin dezvoltarea vieții orășenești, organizațiile săsești ajung

[1] Vezi mai sus p. 76.

să se deosebească de comitatele nobiliare, de scaunele secuiești și de districtele românești, care aveau tîrguri și orașe mai puțin dezvoltate.

Cele dintîi obști săsești, amintite de documente, constituiau, totodată, unități judiciar-administrative mărunte, numite « comitate ».

Prin reorganizarea din 1224, fostele « comitate » s-au transformat, se pare, în subunități judiciar-administrative, numite « scaune » *(sedes)*. Documentar acestea apar, pe rînd, între anii 1302 și 1349, cel mai devreme fiind menționat scaunul de Sibiu, căruia îi urmează cel de Sebeș, Cincu, Rupea (Cohalm sau Kozd), Sighișoara, Orăștie, Nocrich (Alțina) și Mercurea.

Un veac după diploma regelui Andrei al II-lea, cam între 1325 și 1329, sistemul judecătoresc și administrativ al regiunii Sibiului a trecut printr-o nouă reorganizare. Probabil că ea a fost făcută în legătură cu răzvrătirea sașilor din 1324. După înăbușirea acestei mișcări, regele a desființat dregătoria de comite al Sibiului. De altminteri, în lipsa unei nobilimi săsești propriu-zise, comitatul Sibiului nu a urmat evoluția celorlalte comitate regale, care s-au transformat în comitate nobiliare, fiind desființat de puterea regală.

În fruntea scaunelor săsești, Carol Robert a numit cîte un jude regal *(judex regis)*, atestat pentru întîia oară în 1329. Juzii regali exercitau, fiecare în scaunul său, atribuțiile pe care le avuseseră mai înainte, peste tot cuprinsul comitatului sau « provinciei » Sibiului, comitele sau locțiitorii săi [1]. Pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, juzii regali ai « provinciei » sibiene au fost numiți de rege aproape totdeauna din rîndurile greavilor. Pe lîngă juzii numiți de rege, se aflau în fiecare scaun și juzi scăunali *(judex sedis)*, aleși de obștea scaunului. Ei erau subordonați juzilor regali. Deși izvoarele cunoscute îi amintesc abia din 1413 — mai întîi ca « juzi ai scaunului », apoi, din 1440, și ca « juzi pămînteni » *(judex terrestris)* — din documente rezultă indirect că și instituția juzilor scăunali exista încă din secolul al XIV-lea.

Juzii regali și cei scăunali ai sașilor, ca și cei ai secuilor, judecau în prezența întregii obști a scaunului. Cu timpul, datorită adîncirii diferențierii sociale, în pronunțarea sentinței au început să aibă un rol tot mai important fruntașii obștii, adică oamenii cei mai înstăriți, care apar ca jurați asesori. Dregătorii scaunului judecau pricinile mai mari, cele mărunte fiind de competența juzilor sătești. Ei aveau și atribuții administrative-fiscale, ca repartizarea și strîngerea dărilor, precum și militare, de a strînge contingentul de ostași pe care trebuiau să-l dea sașii în oastea regală. Totuși, scaunele săsești nu au avut un caracter pronunțat militar ca cele secuiești, deoarece sașii nu au jucat un rol ostășesc comparabil cu al secuilor. De aceea, printre dregătorii lor nu găsim nici unul asemănător căpitanului de scaun din Secuime.

Totalitatea scaunelor « provinciei » Sibiului poartă — ca și în cazul Secuimii — denumirea de « șapte scaune », pe care o întîlnim în izvoare tot mai des, înce-

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. II, p. 266.

pînd din anul 1355. În cadrul lor, scaunul Sibiului, cu centrul în acest oraş, şi-a păstrat poziţia dominantă, dobîndită încă din timpul colonizării. « Provincia » Sibiului se compunea în realitate din opt scaune; în noţiunea de şapte scaune, scaunul Sibiului s-a inclus implicit, ca for conducător al întregii « provincii ».

Organul reprezentativ al « provinciei » era congregaţia scaunelor sale. În răstimpul dintre două congregaţii, conducerea « provinciei » revenea consiliului orăşenesc din Sibiu, care era şi instanţă de apel, nu numai pentru întreaga « provincie », ci şi pentru alte grupuri de colonişti germani.

Pe la mijlocul secolului al XIII-lea, dreptul sibian sau « libertatea sibiană » (prin care se înţelege totalitatea drepturilor confirmate coloniştilor prin actul din 1224) a fost adoptat de saşii din Vinţ şi Vurpăr, iar ceva mai tîrziu — probabil în a doua jumătate a aceluiaşi secol — de cei din scaunele Mediaş şi Şeica — cu toate că acestea din urmă se aflau sub jurisdicţia comitelui secuilor. Cele şapte scaune — reprezentînd gruparea de colonişti cea mai numeroasă şi mai importantă din punct de vedere economic — serveau şi ca for de apel pentru scaunele Mediaş şi Şeica [1].

Districtele. În districtul Braşovului puterea regală era reprezentată de asemenea de un jude regal sau comite, care de obicei era chiar comitele secuilor. Pentru pricinile mărunte, districtul avea un jude sau comite propriu, ales de obştea « oaspeţilor » din acest ţinut. Prin încetarea jurisdicţiei comitelui secuilor, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, atribuţiile comitelui regal al Braşovului au fost preluate de judele oraşului şi, totodată, al districtului, ales de comunitatea orăşenească [2].

O dezvoltare asemănătoare se poate observa în districtul Bistriţei, care apare documentar, ca posesiune a reginei, încă din secolul al XIII-lea. În anul 1330, la cererea coloniştilor de aici, regina Elisabeta dispune ca aceştia să nu mai fie judecaţi decît de comitele sau judele lor, ales de obşte, fiind scoşi de sub jurisdicţia voievodului sau a altor dregători. În anul 1366, regele Ludovic I le întăreşte acest drept, dispunînd ca juzii şi juraţii să judece pricinile împreună cu comitele regal sau locţiitorii săi şi le stabileşte ca for de apel Sibiul. Jurisdicţia comitelui regal (a comitelui secuilor) dispare şi în districtul Bistriţei în a doua jumătate a secolului al XV-lea [3].

Desfiinţarea jurisdicţiei comiţilor regali în districtele Bistriţei şi Braşovului, precum şi deţinerea dreptului de alegere a juzilor regali, în cele Şapte şi Două scaune, au creat condiţiile unificării acestora într-o organizaţie teritorială şi politică mai largă. Astfel s-a format treptat, spre sfîrşitul secolului al XV-lea,

---

[1] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 77, 316, 322; II, p. 111, 167, 228, 326, 449, 501, 536; III, p. 155, 289–290; IV, p. 23, 35; *Documente*, C, veac. XI–XIII, vol. I, p. 334–335; veac. XIV, vol. I, p. 240–241, 284–285.

[2] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 94, 364, 368, 536; IV, p. 164.

[3] *Ibidem*, I, p. 438; II, p. 250.

« Universitatea saşilor » *(Univeristas Saxonum)*, adică autonomia teritorială a scaunelor săseşti, care se va cristaliza însă definitiv numai în veacul următor, în frunte cu comitele saşilor *(Sachsengraf)*, care era judele regal al Sibiului.

Organizarea oraşelor

Unităţile administrative şi judiciare amintite: scaunele, districtele, comitatele, precum şi episcopiile, îşi aveau reşedinţele în tîrguri şi oraşe. Organizarea administrativă şi judecătorească a oraşelor este în legătură cu dezvoltarea economică şi socială, atît a lor, cît şi a unităţilor teritorial-politice mai mari din care făceau parte. Aspectul administrativ-judecătoresc era rezultatul prefacerilor petrecute în viaţa economică şi socială a oraşelor. În organizarea şi conducerea oraşelor se înregistrează anumite schimbări, determinate de evoluţia raporturilor dintre oraş şi sat, de transformările din baza social-economică a oraşului, de intensificarea luptei de clasă dintre orăşeni şi feudali şi de contradicţiile dintre păturile populaţiei orăşeneşti, precum şi de legăturile dintre oraşe şi puterea centrală.

Oraşele se bucurau de o oarecare autonomie, recunoscută de puterea centrală prin privilegii scrise, similare chartelor comunale ale oraşelor apusene. Unele oraşe erau scutite de jurisdicţia voievodului sau de aceea a comitelui. Oraşele aveau dreptul de autocîrmuire, putînd să-şi aleagă organele de conducere, care exercitau atribuţiile administrative, judiciare, fiscale şi militare în oraşe.

Oraşul era condus de un sfat — numit mai tîrziu şi « magistrat » — în frunte cu judele *(iudex)*. Juzii unor oraşe şi tîrguri mai mici se numeau villici. Sfatul se compunea de obicei din 12 juraţi, recrutaţi, ca şi judele, dintre orăşenii cei mai înstăriţi. Atît ei, cît şi judele, erau aleşi anual de orăşeni, după modalităţi care variau aproape de la oraş la oraş.

Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în unele oraşe (Sibiu, Sighişoara, Mediaş, Orăştie, temporar şi la Braşov), alături de « jude » — de regulă identic cu judele regal al scaunului sau districtului, numit de rege — apare şi un burgărmeşter *(Bürgermeister, magister civium)*, ales de orăşeni. În repetate rînduri, însă, de la sfîrşitul secolului al XV-lea, cele două demnităţi se găseau reunite în mîinile aceleiaşi persoane.

Pe lîngă jude şi, după caz, burgărmeşter, în unele oraşe exista şi un administrator *(Hann, villicus)*, care avea, printre altele, grija bunurilor oraşului şi judeca pricinile mărunte, iscate în legătură cu tranzacţiile de pe piaţa locală. Cauzele mai importante erau rezervate judelui şi sfatului, care judecau după dreptul orăşenesc, un ansamblu de obiceiuri juridice, consfinţite prin privilegii regale.

Pe la mijlocul secolului al XV-lea, sub presiunea meşteşugarilor care revendicau o parte tot mai mare la conducere, este amintit în oraşele Transilvaniei — mai întîi la Cluj, în 1458, iar din 1495 la Sibiu, Braşov şi în alte centre urbane — *centumviratul*, adică un consiliu mai larg, de o sută de bărbaţi, aleşi din orăşenii

Fig. 83. — Turnul clădirii sfatului orăşenesc din Sibiu, sec. XIV—XV.

cu stare, de către jude şi consiliul orăşenesc, în preajma expirării mandatului acestora. Centumvirii alegeau apoi pe judele şi juraţii noi; se ocupau cu repartizarea dărilor şi cu diferite alte sarcini privind administraţia oraşului.

În unele oraşe, jurisdicţia era împărţită între dregători aleşi de acestea şi reprezentanţii regelui; aşa era la Cluj în primele decenii ale secolului al XIV-lea şi în alte oraşe [1]. Autonomia oraşelor episcopale era şi mai îngrădită, juzii şi juraţii lor aflîndu-se sub dependenţa episcopilor sau a capitlurilor. În anumite oraşe — Oradea, Satu Mare — au existat multă vreme comunităţi separate, avînd fiecare judele şi juraţii lor. Oradea, bunăoară, nu avea un jude comun pentru întreg oraşul decît începînd din 1557.

Uneori solidaritatea de interese dădea naştere la confederaţii de oraşe. Astfel, la mijlocul secolului al XV-lea, se cunoaşte confederaţia celor patru oraşe miniere din Munţii Apuseni, Abrud, Baia de Arieş, Baia de Criş şi Băiţa, avînd un for comun de judecată şi plătind în comun dările.

Deşi privilegiile au fost conferite întregii comunităţi a oraşului, cu vremea de ele au beneficiat numai păturile înstărite. Conducerea oraşelor a fost acaparată treptat de o pătură restrînsă, formată din patriciat. În secolul al XIV-lea, la Cluj, cîteva « neamuri » — a căror putere se întemeia mai ales pe proprietăţile lor de pămînt din hotarul oraşului — căutau să transforme dregătoria de jude şi consiliul orăşenesc în funcţiuni ereditare. Încăierările sîngeroase ale acestei aristocraţii urbane [2] — deosebite de manifestările tipice ale anarhiei feudale doar prin faptul că se desfăşurau pe străzile oraşului — evocă manifestările similare, clasice, din comunele italiene ale epocii.

Ca urmare a dezvoltării negoţului şi meşteşugurilor, acest patriciat de tip agrar, seminobiliar, a cedat, treptat, locul unui patriciat nou, recrutat mai întîi din marii negustori, apoi şi din meşteşugarii înstăriţi. Astfel, încă de la mijlocul secolului al XIV-lea, încep să pătrundă în conducerea oraşelor din Transilvania tot mai multe elemente meşteşugăreşti, nu numai ca juraţi, ci şi ca juzi [3]. Cu vremea, acest patriciat nou, comercial şi meşteşugăresc, caută să monopolizeze cîrmuirea şi veniturile oraşelor în interesele sale de clasă.

În unele oraşe cu populaţie meşteşugărească şi negustorească mixtă din punct de vedere etnic, antagonismele sociale se împleteau cu contradicţii şi conflicte între elementele săseşti şi maghiare pentru conducere. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, această conducere fiind acaparată la Cluj de orăşeni saşi, bogaţi, elementele maghiare înstărite revendicau şi ele o participare la dregătorii. În cele din urmă, în 1458, prin mijlocirea puterii centrale, s-a ajuns la împărţirea funcţiilor de conducere, pe bază de paritate, între patriciatul săsesc şi cel maghiar.

---

[1] *Documente*, C, veac. XIV, vol. I, p. 251—253.
[2] *Ibidem*, vol. III, p. 608—609.
[3] *Ibidem*, vol. IV, p. 245; Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 33, 85, 611; vol. III, p. 48.

Organizarea judecătorească

Caracterul de clasă al justiției feudale rezultă nu numai din procedura de judecată și din conținutul legiuirilor, dar și din faptul că stăpînii feudali erau și judecătorii oamenilor aflați în dependența lor.

În secolele XIV—XV, vechile obiceiuri juridice ale autonomiilor romînești, săsești și secuiești sînt înlocuite tot mai mult cu legiuirile feudale ale statului. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, țăranii romîni se plîng mereu că nu se ține seama de obiceiurile lor juridice, cuprinse în obiceiul pămîntului *(jus valachicum, lex Olachorum)*, de scaunele lor de judecată, formate din cnezi, preoți și «oameni de rînd», care erau o supraviețuire, sub acest raport, a situației din obștile sătești, păstrată în autonomiile romînești din Transilvania.

Prin organizarea și consolidarea comitatului nobiliar și în aceste regiuni (Țara Hațegului, Țara Făgărașului și a Maramureșului), prin numirea judelui regal în scaunele săsești, iar mai tîrziu și în cele secuiești, s-a extins peste tot sistemul juridic al statului feudal maghiar. Diploma din iunie 1366 a regelui Ludovic I este deosebit de importantă pentru cunoașterea acestui proces de uniformizare a sistemului juridic. Regele voia să desființeze obiceiurile juridice vechi și să încadreze pe toți locuitorii în legile oficiale. Puterea judiciară a nobilimii și a scaunelor de judecată nobiliare e sporită în chip considerabil, atît prin această diplomă, cît și prin numeroase privilegii acordate după aceea nobilimii din Transilvania.

În ceea ce privește organizarea judecătorească a Transilvaniei voievodale, ea cunoaște mai multe instanțe, fără să se poată vorbi totdeauna de o delimitare precisă a competenței lor.

Prima instanță era jurisdicția seniorială, exercitată de stăpînul feudal asupra țăranului dependent, în cauzele judiciare mai simple. Pe măsură ce se agrava exploatarea și creștea lupta de clasă a țărănimii, se înăspreau și mijloacele de reprimare judecătorească ale feudalului; de pe la mijlocul secolului al XIV-lea, un număr tot mai mare de feudali din Transilvania au obținut de la rege dreptul de justiție majoră, «dreptul paloșului» *(jus gladii)* și pe acela de a ridica spînzurători pe domeniile lor, pentru ținerea în frîu a țărănimii.

După jurisdicția seniorială urma scaunul de judecată al comitatului, ca instanță de apel pentru cei nemulțumiți cu judecata feudalului în pricinile cu oamenii aserviți acestuia sau împotriva feudalului însuși. Iobagii nu aveau dreptul de apel contra stăpînului lor; în cazul în care un feudal aducea vreo vătămare iobagilor unui alt feudal, acesta putea însă ridica pîră împotriva lui.

De la comitat se putea face apel la justiția voievodală, adică la scaunul de judecată al voievodului sau al vicevoievodului. Scaunul de judecată al voievodului sau vicevoievodului se ținea de obicei la «octave», adică a opta zi de la data unor sărbători. Pînă la începutul veacului al XIV-lea, voievodul judeca personal, dar, pe măsură ce adunările obștești de la Turda cîștigau în importanță,

el își exercită atribuțiile judecătorești tot mai mult în cadrul acestor adunări, lăsînd judecata de la « octave » pe seama vicevoievodului.

În afară de aceste instanțe de judecată, în secolul al XIV-lea și la începutul celui următor, un rol judiciar important l-au jucat adunările obștești, care erau uneori foruri de primă instanță, iar alteori chiar instanțe de apel de la judecata vicevoievodului sau chiar a voievodului.

În sfîrșit, ca ultimă instanță de apel era curtea regală.

Organizarea militară

Printre atribuțiile pe care le exercita voievodul Transilvaniei era și aceea de comandant militar de căpetenie; el conducea în oastea regală *(exercitus generalis, exercitus regalis)* trupele strînse din comitatele supuse jurisdicției sale. În calitate de mare feudal și înalt dregător al regatului, voievodul își avea « steagul » sau « banderiul » lui propriu, compus din cetele sale de « familiari ». Astfel se amintește steagul voievodului Nicolae, în 1268, și al voievodului Ladislau, în 1270.

Ceilalți mari nobili laici, precum și episcopii și abații, în virtutea imunităților de care se bucurau, își aveau, de asemenea, steagurile pe care le conduceau la luptă. În 1436, se menționează, astfel, steagul lui Gheorghe Lépes, episcopul Transilvaniei. Marii nobili și înalții dregători de origine românească — bunăoară Baliță și Drag — aveau, ca și ceilalți baroni, steagurile lor [1].

Nobilii de rînd erau obligați la serviciul militar personal în războaiele de apărare a hotarelor regatului, fără a fi datori să participe la expedițiile conduse de rege în afara regatului, decît pe cheltuiala acestuia. Precizarea acestor îndatoriri militare și-au asigurat-o prin Bula de aur din 1222; ea se reîntîlnește, cu mici variante, în confirmările ei ulterioare. Prin măsurile cu caracter militar ale regelui Sigismund de Luxemburg, nobilii din comitatele apusene, care nu făceau parte din « familiarii » unor nobili mai puternici, participau la oastea regală sub conducerea comiților.

Un rol militar important au jucat cnezii și voievozii români, precum și boierii făgărășeni, ca reprezentanți ai organizațiilor românești. După extinderea stăpînirii maghiare asupra organizațiilor autohtone, românii, în frunte cu cnezii și voievozii lor, erau supuși la obligații militare față de castelanii cetăților regale sau față de stăpînul feudal, laic ori eclesiastic, pe domeniile cărora se aflau. Slujbele la cetăți și în oaste pe care le făceau, ca și atribuțiile lor administrativ-fiscale și judiciare, au favorizat ascensiunea socială a cnezilor și voievozilor. În secolele XIV—XV, pentru meritele cîștigate în paza granițelor Transilvaniei, în luptele cu tătarii și turcii sau pentru colaborarea cu puterea regală împotriva cnezilor și voievozilor răzvrătiți, unii dintre ei — mai cu seamă cei din Maramureș, Hunedoara, Banat — au obținut de la rege, de la voievodul Transilvaniei sau de la banul Severinului danii și înnobilări, în urma cărora ei

[1] *Documenta Valachorum*, p. 267, 442.

s-au apropiat şi apoi asimilat cu feudalii maghiari, avînd aceleaşi îndatoriri militare.

La sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, cnezii înnobilaţi erau obligaţi să servească, în caz de război, în oastea regelui cu o « lance ». « Lancea » era o unitate — cunoscută şi în ţările apusene — cuprinzînd pe cavaler (călăreţul greu înarmat, înzestrat cu lance, care purta şi o flamură), împreună cu suita sa, compusă din mai multe persoane, care, însă, contau ca un singur luptător[1].

Fig. 84. — Arbaletă cu stema Huniazilor, sec. XV.

În organizarea militară a Transilvaniei un rol însemnat aveau, după cum s-a văzut, şi secuii, care mergeau la oaste sub comanda comitelui lor, luptînd de obicei în avangarda sau ariergarda armatei regale. Cînd voievodul Transilvaniei deţinea şi această dregătorie, cetele secuieşti se găseau sub conducerea sa directă.

Saşii au jucat un rol mai puţin important decît secuii în organizarea armatei. Prin privilegiul acordat de regele Andrei al II-lea, în 1224, saşii erau obligaţi să trimită un număr mic de ostaşi în caz de război: 500 în ţară, 100 dacă regele conducea în persoană expediţia peste graniţă şi 50 dacă oastea era comandată de un locţiitor al său.

Pe temeiul privilegiilor acordate în secolul al XIII-lea sau la începutul celui următor, oraşele Satu Mare, Dej şi Cluj — în care se găseau « oaspeţi » saşi din afara teritoriului de colonizare masivă săsească — erau obligate să trimită în armata regală un număr foarte mic de ostaşi.

Din timpul regelui Ludovic I, se obişnuia răscumpărarea obligaţiilor de oaste ale oraşelor; din 1378, Clujul plătea vistieriei regale 200 de florini în anii cînd se pornea o expediţie. Suma putea fi încasată, în numele regelui, şi de

[1] Pesty, *A szörényi bánság*, III, p. 11; Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 196; Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, III, p. 149.

voievodul Transilvaniei, care beneficia şi de o anumită cantitate de provizii, procurate de oraşe, în virtutea dreptului feudal de găzduire. Regele Sigismund de Luxemburg a mărit din an în an dările pretinse de la oraşe pentru cheltuieli militare. În 1405, clujenii se plîngeau că voievozii Transilvaniei îi obligau şi la serviciul militar [1].

De la sfîrşitul secolului al XIV-lea, expansiunea otomană ameninţînd din ce în ce mai mult statul feudal ungar, Sigismund de Luxemburg a trebuit să adopte o strategie defensivă, bazată pe cetăţile dunărene din părţile sud-estice. Printr-un decret regal din 1405, s-a hotărît ca oraşele să se înconjoare cu ziduri. Pe de altă parte, după dezastrul de la Nicopole, dîndu-şi seama de incapacitatea învechitei organizaţii militare a nobilimii, care, de altfel, încerca să se sustragă de la obligaţiile sale ostăşeşti, Sigismund a încercat s-o completeze, căutînd să impună nobilimii trimiterea sub arme a unei părţi din iobăgime, în raport cu mărimea proprietăţii feudale. Ca urmare, el a obţinut la dieta din Timişoara, în 1397, hotărîrea ca să se echipeze cîte un arcaş de fiecare număr de 20 de iobagi.

În proiectul de organizare militară elaborat de Sigismund şi sfetnicii săi în 1433, pentru a combate primejdia otomană, la luptele împotriva turcilor trebuiau să participe şi forţele militare din Transilvania şi comitatele apusene. În cazul expediţiilor spre Transilvania, urmau să ia parte — alături de steagul regelui, format din 1000 de călăreţi — două steaguri ale voievodului Transilvaniei, steagul episcopului Transilvaniei, precum şi saşii şi secuii. Cu privire la efective, se prevedea ca aceştia din urmă să strîngă împreună 4000 de ostaşi, nobilimea din Transilvania 3000, iar comitatele Bihor, Satu Mare, Maramureş, Crasna, cele două comitate Solnoc — de Mijloc şi Exterior — precum şi alte comitate apusene vecine, fiecare între 50 şi 600 de ostaşi. În cazul cînd oastea ar fi trebuit să meargă spre părţile bănăţene, luau parte, alături de steagul regelui, şi contingente ale episcopilor de Oradea şi Cenad, ale comitatelor Timiş, Zarand, Arad, Cenad, Torontal, Caraş, precum şi « romînii, filisteii (iasii) şi cumanii » [2].

În 1435, Sigismund cerea înarmarea unui arcaş călare de fiecare număr de 33 de iobagi [3]. Această măsură nu s-a înfăptuit însă, din cauza opoziţiei feudalilor, care se temeau desigur ca armele date în mîinile iobagilor să nu fie întoarse împotriva lor şi să nu li se scadă veniturile prin plecarea acestora la oaste.

Regele a căutat să facă faţă situaţiei militare critice şi prin angajarea — într-o măsură mai mare decît predecesorii săi — a unor contingente de mercenari, soldaţi de profesie, tocmiţi cu plată. Mercenarii apar în număr mai mare în timpul expediţiilor lui Ludovic I în Italia, la mijlocul secolului al XIV-lea,

---

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 32, 209, 328; vol. II, p. 34, 138; Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 495; Jakab E., *Oklevéltár*, I, p. 119.

[2] M. G. Kovachich, *Supplementum ad vestigia comitiorum*, I, p. 432—433, 446—447.

[3] *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 246.

regele cerînd în acest scop subsidii extraordinare de la oraşe. Poate şi sub influenţa victoriilor engleze din războiul de o sută de ani, Ludovic instalează arbaletieri englezi în noua cetate de la Bran, ridicată în ultimii ani ai stăpînirii sale [1]. Probabil că tot el a aşezat mercenari şi în celelalte cetăţi regale din Transilvania. Numărul

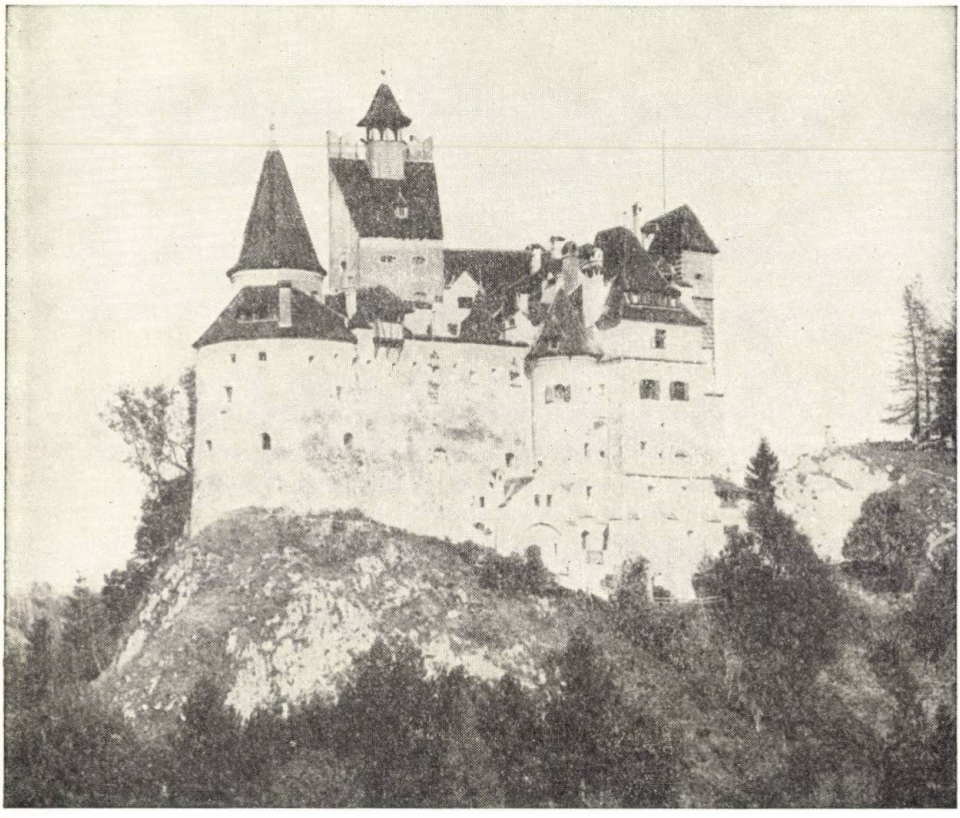

Fig. 85. — Castelul Bran, sec. XIV.

lefegiilor străini creşte în vremea lui Sigismund, care trimite asemenea trupe şi în ajutorul domnilor Ţării Romîneşti, Mircea cel Bătrîn şi Dan al II-lea. Ştibor, voievodul Transilvaniei, Nicolae Perényi, banul Severinului, şi alţi mari dregători aveau, de asemenea, în oştile lor mulţi mercenari [2]. Deşi foarte costisitori, mercenarii ar fi reprezentat — ca şi în alte ţări — un sistem militar mai înaintat decît cel feudal şi un sprijin important pentru întărirea puterii centrale, dacă aceasta ar fi avut posibilităţi financiare suficiente pentru plata lor. Vistieria fiind însă într-o criză permanentă în timpul lui Sigismund, el a trebuit să lase recrutarea mercenarilor pe seama marilor feudali, care dispuneau de bani,

[1] Thuróczi, *Chronica Hungarorum*, partea a III-a, cap. 38, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, I, p. 240.

[2] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, III, p. 149.

zălogindu-le, în schimb, moşiile şi veniturile regale. În astfel de condiţii, în loc de a ajuta la întărirea puterii centrale, oastea de mercenari întărea şi mai mult puterea oligarhiei nobiliare.

Oştile din Transilvania aveau un armament foarte variat, care ţinea pas cu schimbările ce interveneau în dezvoltarea tehnicii militare a epocii.

Fig. 86. — Cetatea Rişnov, sec. XIV.

Nobilii, mai ales cei mari, erau înarmaţi şi echipaţi ca şi cavalerii din Ungaria şi din ţările apusene. Purtau cămaşă de zale şi platoşă. Luptau călări, cu sabie sau cu lance şi se apărau cu scutul. Ei alcătuiau cavaleria grea. Nobilimea mică, cnezii şi pătura mijlocie a secuilor — care alcătuiau cavaleria uşoară — erau înarmaţi, pe lîngă sabie, cu arc şi săgeţi. Cavaleria — grea şi uşoară — forma baza oştirii şi juca rolul principal în luptă. Arcul şi sabia, uneori şi lancea, zalea, scutul, constituiau şi armamentul pedestrimii. Oraşele trimiteau, din secolul al XIII-lea, în oastea regală arcaşi, uneori şi ostaşi cu platoşă [1]. Din veacul al XIV-lea apar, după cum am văzut, în Transilvania şi arbaletieri *(ballistarii)*, mercenari cu arbalete, adică arcuri grele, perfecţionate, cu care se putea trage mai departe decît cu arcurile simple [2]. Mercenarii puteau fi şi călăreţi.

La asediul cetăţilor se foloseau diferite maşini cu care se aruncau pietre asupra apărătorilor de pe ziduri şi se întrebuinţau scări pentru asaltarea acestora.

[1] *Documente*, C, veac. XI—XIII, vol. I, p. 238; II, p. 138.
[2] *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*, I, p. 1—2.

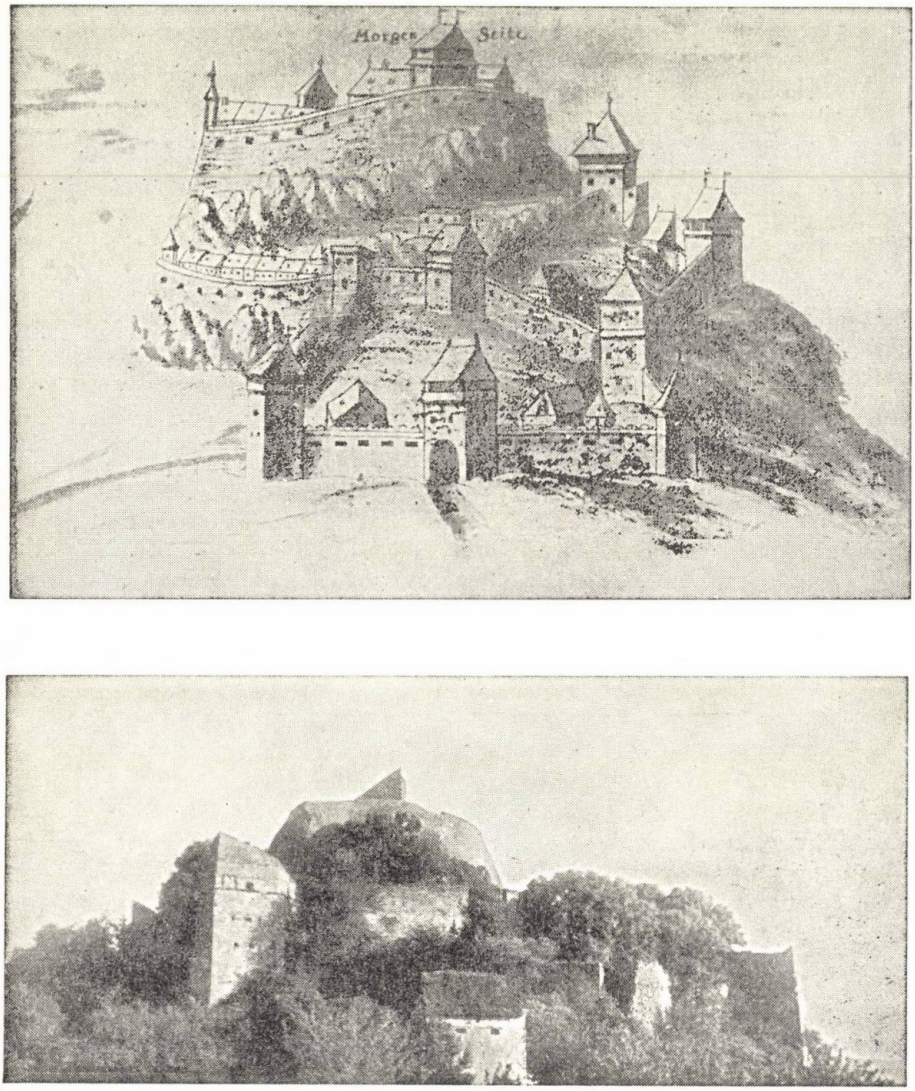

Fig. 87. — Cetatea țărănească din Rupea
Stampă veche; Vedere actuală.

Către mijlocul secolului al XV-lea, încep să se răspîndească armele de foc, mai întîi sub formă de tunuri rudimentare (bombarde), de fontă sau aramă, cu ghiulele de piatră sau fier. Bombardele şi armele de foc manuale au jucat un rol relativ redus chiar şi în luptele lui Iancu de Hunedoara.

O mare parte a armamentului era produs în Transilvania, Braşovul şi Sibiul avînd armurieri vestiţi, care lucrau şi pentru Ţara Romînească şi Moldova. După un izvor bizantin, Urban, constructorul unui tun mare folosit de turci la asediul Constantinopolului în 1453, era « dac », adică romîn din Transilvania [1].

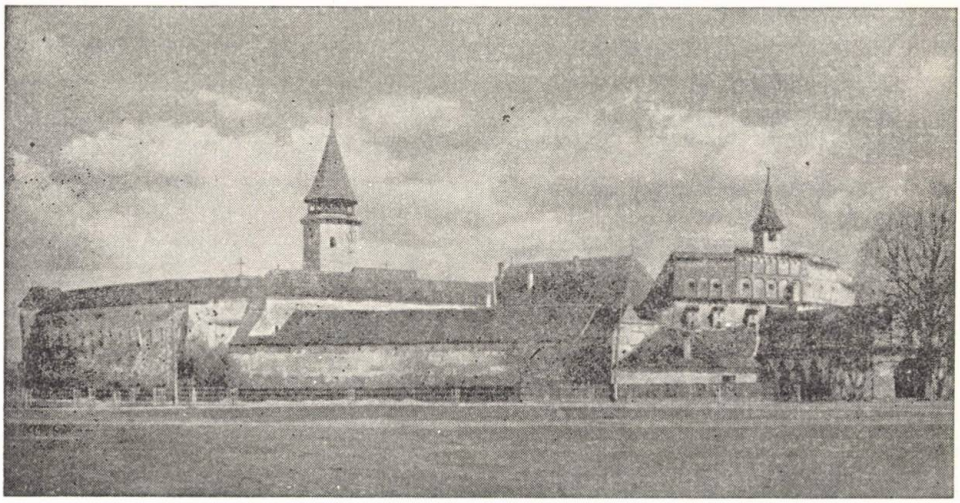

Fig. 88. — Biserica fortificată din Prejmer.

În organizarea militară a Transilvaniei un rol de seamă au jucat cetăţile din interior şi de la marginile ţării. Dintre acestea, în veacurile XIII—XV, mai importante erau: Chioar, Unguraş, Ciceu, Cetatea de Baltă, Şoimuş, Feldioara, Piatra Craivii, Orşova, Hunedoara, Deva, Tălmaciu, Rîşnov, Bran (cetate importantă şi pentru paza trecătorii şi drumului comercial spre Ţara Romînească) etc. Oraşele înconjurate cu ziduri începînd de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi din secolul următor, precum şi bisericile fortificate (bisericile-cetăţi) din numeroase sate cu populaţie săsească, jucau de asemenea un rol important în sistemul de apărare. Apărarea oraşelor era încredinţată breslelor.

Organizarea militară a Transilvaniei în timpul orînduirii feudale era menită să servească interesele clasei dominante şi a păturii înstărite de la oraşe şi să asigure apărarea faţă de pericolul extern.

---

[1] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 225—226; Ducas, *Istoria turco-bizantină*, p. 306—310.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului şi apariţia statelor naţionale*, în anexă la *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958, p. 183–194.

— *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958.

II. *Izvoare*

Anjoukori okmánytár, vol. VI, Budapesta, 1891.

BUNYITAY, V., *A váradi káptalan legrégibb statutumai*, Oradea, 1886.

CHALCOCONDIL, LAONIC, *Expuneri istorice*, trad. V. Grecu, Bucureşti, 1958.

Corpus Juris Hungarici, vol. I, Budapesta, 1899.

Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, Budapesta, 1941.

Documente privind istoria Romîniei, C, Transilvania, veac. XI–XIII, vol. I–II, veac. XIV, vol. I–IV.

DUCAS, *Istoria turco-bizantină*, trad. V. Grecu, Bucureşti, 1958.

Hunyadmegye történeti és régészeti társulat évkönyve, 1882, 1888.

HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria rominilor*, I/2, II/2, Bucureşti, 1890–1891.

JAKAB, E., *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*, vol. I, Buda, 1870.

KOVACHICH, M. G., *Supplementum ad vestigia comitiorum*, vol. I, Buda, 1798.

MAKKAI, L., *Kiadatlan oklevelek Kolozsvár középkori történetéhez*, Cluj, 1947.

MIHALYI, I., *Diplome maramureşene din sec. XIV–XV*, Sighet, 1900.

MÁLYUSZ, E., *Zsigmondkori oklevéltár*, vol. I – II, Budapesta, 1951–1958.

PASCU, ŞT.-VL. HANGA, *Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului R.P.R.*, vol. II. 1, Bucureşti, 1958.

PESTY, FR., *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1878.

Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven, vol. I, Sibiu, 1880.

Scriptores Rerum Hungaricarum, ed. I. G. Schwandtner, I, Viena 1766.

Székely oklevéltár, vol. IV, Cluj, 1895.

SZIRMAY, A., *Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári ismérete*, I, Budapesta, 1809.

THEINER, A., *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I, Roma, 1859.

ZIMMERMANN-WERNER-MÜLLER-GÜNDISCH, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I–IV, Sibiu, 1891–1937.

III. *Lucrări generale*

DAICOVICIU, C. – ST. PASCU – V. CHERESTEŞIU – T. MORARU, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a II-a, Bucureşti, 1961.

MOGA, I., *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944.

MOLNÁR, E., *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig*, Budapesta, 1949.

PASCU, ŞT., *Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1954.

SZÁDECZKY, L., *A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapesta, 1927.

IV. *Lucrări speciale*

BELÉNYESY, M., *Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez*, Budapesta, 1948.

— *A földmüvelés Magyarországon a XIV. században*, în *Századok*, XC, 1956, nr. 4–6, p. 517–555.

BELÉNYESY, M., *Der Ackerbau und seine Produkte in Ungarn im 14. Jahrhundert*, în *Acta Etnographica*, t. 6, 1958, p. 265–321.

BÓNIS, G., *Hübériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Aiud, 1945.

CONNERTH, M., *Die Stuhlverfassung im Szeklerlande und auf dem Königsboden bis zum Ende des 15. Jahr.*, Sibiu, 1906.

DÉER, J., *Zsigmond király honvédelmi politikája*, Budapesta, 1936.

DEMÉNY, L., *Introducerea nonei în Transilvania*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 5, p. 179–190.

DRAGOMIR, S., *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române*, în *Dacoromania*, I, 1920–1921, p. 147–161.

GÁBOR, GY., *A megyei intézmény alakulása és müködése Lajos allat*, Budapesta, 1905.

GÜNDISCH, G., *Deutsche Bergweikssiedlungen in dem siebenbürgischen Erzgebirge*, Sibiu, 1942.

JANITS, I., *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó müködése 1526-ig*, Budapesta, 1940.

METEŞ, ŞT., *Din istoria dreptului românesc din Transilvania*, București, 1935 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. III, t. XVII, 1935–1936).

MÜLLER, G., *Die sächsiche Nationsuniversität*, Sibiu, 1928 (extras din *Archiv des Vereins*, XLIV, 1928).

— *Stühle und Distrikte*, Sibiu, 1941.

PASCU, ŞT., *Răscoale țărănești în Transilvania*, Cluj, 1947.

— *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *St. cerc. ist.*, Cluj, VIII, 1957, p. 25–67.

— *Die mittelalterlichen Dorfsiedlungen in Siebenbürgen (bis 1400)* în *Nouvelles études d'histoire*, II, București, 1960, p. 135–148.

SZENDREI, J., *Magyar hadtörténelmi emlékek*, Budapesta, 1896.

Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon, a 14. században, sub red. Székely, Gy., Budapesta, 1953.

CAPITOLUL III

FĂRÎMIȚAREA FEUDALĂ ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XIV-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

1. DEZVOLTAREA ECONOMICĂ

Documentele emise de cancelariile statelor feudale Țara Romînească și Moldova în secolele XIV—XV încep să dea o imagine mai clară asupra dezvoltării economice, organizării social-politice și instituțiilor feudale din această vreme.

Din aceste mărturii documentare, ca și din altele mai tîrzii, rezultă că, în secolele XIV—XV, trăsătura caracteristică a vieții economice era economia naturală, căreia îi corespundea în domeniul social-politic fărîmițarea feudală.

Agricultura și creșterea vitelor

Deși în documente nu găsim date suficiente care să ne permită o analiză detaliată a vieții economice a celor două țări romîne — așa cum a fost posibil în cazul Transilvaniei — totuși din ele putem constata că principalele ramuri ale economiei Țării Romînești și Moldovei continuă să rămînă agricultura și, strîns legată de ea, creșterea vitelor.

Existența unor întinse și mănoase terenuri agricole, fînețe și pășuni a făcut ca agricultura și creșterea vitelor să ocupe locul principal în economia celor două țări.

Cerealele care se cultivă — atît în satele libere, cît și pe domeniile feudale — sînt: grîul, orzul, meiul, secara, ovăzul și sorgul. Ca plante furajere cultivate sînt cunoscute trifoiul și dughia, iar dintre cele care servesc industriei casnice, cînepa și inul. Între toate, în această vreme, ca și în secolele următoare, locul principal îl ocupă grîul.

În veacurile XIV—XV, cultura grîului în Țara Romînească este atestată de actele interne în 11 din fostele județe ale sale, iar în celelalte, indirect, prin existența a numeroase mori. Situația este asemănătoare și în Moldova.

Un act al lui Dan I, din 3 octombrie 1385 — primul dintr-o întreagă serie [1] — prin care domnul dăruia mănăstirii Tismana 400 de găleți de grîu din dijma

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 40, 42, 45, 47, 53—54.

domnească a județului Jaleș, ne dă o imagine clară asupra răspîndirii culturii grîului, precum și a cuantumului recoltelor la sfîrșitul veacului al XIV-lea. Din acest act reiese că producția anuală de grîu a județului Jaleș era de cel puțin 4000 de găleți, sau aproximativ 3600 hl. Ținînd seama de faptul că Jaleșul era un mic județ de munte (numai o parte a fostului județ Gorj) și că cele 4000 de găleți reprezintă recolta minimă numai a satelor libere din județ — după cum reiese din documente — dată fiind și tehnica agricolă înapoiată a vremii, se poate conchide că grîul cunoaște în această epocă a răspîndire largă.

După un calcul aproximativ, la sfîrșitul veacului al XV-lea, domnia Țării Romînești dăruia anual unor mănăstiri o cantitate importantă de grîne, de peste 800 de găleți de grîu (uneori, acestea fiind dublate de găleți de orz), obținute numai din dijma luată de domnie de la țăranii liberi.

Cronicarul burgund Wavrin a lăsat, de asemenea, prețioase știri cu privire la cultura cerealelor în Țara Romînească, către mijlocul veacului al XV-lea. El precizează că flota burgundă venită pe Dunăre împotriva turcilor, în 1445, se hrănea cu făina și grîul aduse de domnul Țării Romînești, Vlad Dracul; acesta cere « cruciaților » să împiedice pe turci să prade țara pînă ce se va recolta grîul, făgăduindu-le, în schimb, o răsplată bogată. Tot Wavrin amintește și de obiceiul păstrării cerealelor în gropi special amenajate [1]. Asemenea gropi au fost descoperite și în cursul săpăturilor arheologice efectuate în diferite părți ale țării.

Aceeași importanță avea cultivarea grîului și în Moldova și Dobrogea, unde izvoarele atestă, încă de la jumătatea veacului al XIV-lea, existența unui comerț cu grîne romînești la gurile Dunării; la începutul veacului următor, se menționează în Moldova daniile de grîu făcute unor mănăstiri [2], sau existența unor brutării la orașe [3].

Actele interne ale vremii amintesc frecvent cîmpurile și poenile cultivate, curăturile, țarinele și ogoarele, dar, îndeosebi, morile de apă, răspîndite pe întreg teritoriul țării, atît în hotarele satelor, cît și în acelea ale tîrgurilor. Astfel, un document intern din Țara Romînească, din 19 iunie 1421, arată că, în 15 sate ale mănăstirii Cozia, existau la acea dată nu mai puțin de 12 mori [4].

Într-un alt document intern, din 22 iunie 1418, înșirîndu-se elementele din care se compunea o gospodărie țărănească la acea dată — adică averea « oamenilor de jos », cum se precizează în document — se arată că acestea erau, în ordinea menționată în act: via, ogoarele, moara (de bună seamă că este vorba de părți de moară), casa, vitele [5].

Atunci cînd domnia precizează obligațiile țăranilor dependenți față de stăpînii de moșii, acestea se înșiruie într-o ordine care evocă, de

[1] *Bul. Com. ist.*, VI, p. 52, 65.
[2] *Documente*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 24.
[3] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 636, 639.
[4] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 76.
[5] *Ibidem*, p. 70.

asemenea, aceleaşi ocupaţii sedentare: « ...grîu sau vin sau stupi sau alte orice... » [1].

Numărul mare de ogoare, ţarini şi mori, amintite în documente, ordinea evocării în acte a elementelor ce alcătuiesc o gospodărie ţărănească şi a obligaţiilor ţărănimii aservite faţă de stăpînii feudali dovedesc că agricultura ocupa un rol esenţial în economia feudală.

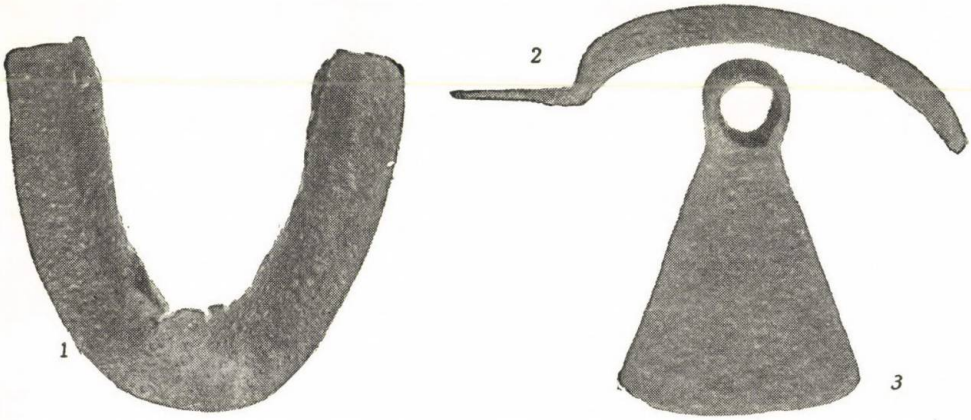

Fig. 89. — Unelte agricole din sec. XIV—XV. 1. Ramă de hîrleţ; 2. Seceră; 3. Săpăligă. 1 şi 3. Suceava; 2. Zimnicea.

Tehnica agricolă folosită în aceste veacuri era cea a moinei sălbatice şi a desţelenirilor permanente: pămîntul era pus în valoare ca teren agricol un anumit număr de ani, pînă la secătuire, lăsîndu-se apoi în pîrloagă, pentru refacere, un alt număr de ani. În acest timp, se foloseau pentru cultură alte terenuri, fie nou desţelenite, fie din cele anterior lăsate spre odihnă. Obţinerea de noi terenuri agricole se făcea, ca şi în perioada precedentă, prin defrişarea pădurilor, prin lăzuiri şi curături.

Uneltele principale de muncă folosite în agricultură — cunoscute îndeosebi prin săpăturile arheologice, dar şi documentar — sînt: plugul, tîrnăcopul, hîrleţul, securea, sapa şi săpăliga, coasa şi secera. Ca vite de muncă sînt folosiţi mai ales boii şi bivolii, dar şi caii.

Practicarea din cele mai vechi timpuri şi pe scară largă a unor culturi agricole superioare, ca aceea a viţei de vie sau grădinăritul, culturi care necesită prezenţa permanentă a omului, dovedeşte, o dată mai mult, caracterul agricol al populaţiei de bază a Ţării Romîneşti şi Moldovei.

În toată această epocă, abundă ştirile privind cultivarea viţei de vie pe un teritoriu destul de întins: în documente sînt menţionate frecvent dările din vin, însemnatele danii de vin din desetina sau vinăriciul domnesc, făcute unor mănăstiri, sau vînzarea vinului în interior sau peste hotare. La sfîrşitul veacului al

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 225.

XV-lea domnia acorda anual unui număr de 11 mănăstiri (şase din Moldova şi cinci din Ţara Romînească) o cantitate de vin echivalentă cu peste 1000 de hectolitri. Chiar dacă întreaga cantitate de vin provenită din dijmă ar fi fost dăruită mănăstirilor — ceea ce nu este de crezut — producţia anuală minimă a Moldovei şi Ţării Romîneşti, recoltată numai din viile supuse la dijmă, era, spre sfîrşitul veacului al XV-lea, de peste 10 000 de hectolitri, ceea ce, pentru epoca respectivă, reprezintă o cantitate însemnată. Ţinînd seama însă de faptul că nu tot vinul provenit din vinărici era dăruit mănăstirilor, precum şi de faptul că nu toţi proprietarii de vii erau obligaţi să plătească vinărici — stăpînii feudali fiind scutiţi — rezultă că producţia anuală de vin a celor două ţări întrecea cu mult cantitatea de mai sus.

Regiunile viticole mai importante ale Moldovei, care produceau vinuri renumite, ce se şi exportau, erau Cotnarii şi Hîrlăul. Cultura viţei de vie este pomenită în această epocă şi în ţinuturile Neamţ şi Bacău. În Ţara Romînească, viile sînt atestate documentar, în această vreme, în fostele judeţe: Vîlcea, Dîmboviţa, Mehedinţi, Gorj, Ilfov şi Argeş. Pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul veacului al XV-lea, se constată o preocupare de lărgire a suprafeţelor cultivate cu viţă de vie, manifestată deopotrivă de ţărani, cît şi de tîrgoveţi.

În ce priveşte tehnica viticolă, sînt amintite în documente: teascurile, obiect important în vinificaţie, precum şi butoaiele şi pivniţele, pentru păstrarea vinului.

Ca ocupaţii agricole ale locuitorilor de pe teritoriul Moldovei şi Ţării Romîneşti, în veacurile XIV—XV, mai sînt de amintit grădinăritul — cu însemnate culturi de varză, mazăre, linte, bob, ceapă, usturoi — şi cultura pomilor roditori, ca: pruni, meri, peri, nuci, cireşi, vişini ş.a.

O a doua ramură importantă a economiei Ţării Romîneşti şi Moldovei — strîns legată de agricultură — o constituia creşterea vitelor. În toată această epocă, începînd chiar de la mijlocul veacului al XIV-lea, izvoarele cuprind numeroase ştiri despre bogăţia în cai, boi şi porci a Ţării Romîneşti şi Moldovei. Creşterea vitelor mari era legată mai ales de ocupaţia agricolă, iar a porcilor şi oilor de necesităţile de hrană şi îmbrăcăminte ale populaţiei.

Însemnătatea acestei ramuri economice reiese din locul important pe care-l ocupă, în cadrul veniturilor domneşti, dările din oi şi din porci (vama oilor şi vama porcilor), precum şi din faptul — care oglindeşte, de altfel, mai ales slaba dezvoltare a pieţii interne — că vitele sînt des amintite în acte ca mijloc de schimb, ţinînd loc de monedă.

Din privilegiile comerciale acordate unor negustori străini la începutul veacului al XV-lea rezultă că un însemnat număr de animale era vîndut peste hotare. Privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun liovenilor, în 1408, stabilind taxele vamale, pomeneşte ca mărfuri de export ale Moldovei: caii, boii şi vacile, oile, porcii, pieile de bou, de oaie şi de miel şi lîna[1]. În privilegiile

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 630—637.

lui Mircea cel Bătrîn din 1413, pentru negustorii din Braşov, figurează ca mărfuri cumpărate de aceştia din Ţara Romînească: porcii, boii, vacile, caii, oile, pieile de oaie şi de vite mari, burdufele de brînză [1]. Din vînzarea acestor animale şi a produselor lor feudalii realizau venituri importante.

Alte ramuri ale economiei

Pe lîngă agricultură şi creşterea vitelor, alte ramuri ale economiei feudale erau albinăritul, pescuitul şi mineritul. Albinăritul era foarte răspîndit, atît în Moldova, cît şi în Ţara Romînească. Frecventa pomenire în actele interne a dijmei din stupi, precum şi a prisăcilor sau stupinelor, cu terenurile pe care acestea se întindeau, indică marea însemnătate a albinăritului în această vreme. Acelaşi lucru îl arată şi privilegiile acordate liovenilor şi braşovenilor, amintite mai sus, în care figurează ca mărfuri romîneşti de export atît mierea, cît şi ceara.

Pescuitul cunoaşte şi el, încă din această vreme, o dezvoltare însemnată, îndeosebi în regiunea Dunării şi a bălţilor ei, peştele constituind unul din alimentele principale ale populaţiei. Daniile făcute de domnie unor mănăstiri, constînd din bălţi şi pescării la Dunăre sau din venitul acestora, din peşte şi chiar icre, precum şi numeroasele iazuri şi heleşteie amintite, mai ales în Moldova, pe domeniile feudale, dovedesc importanţa acestei ocupaţii. Însemnătatea pescuitului mai este relevată de aceleaşi privilegii comerciale, în care figurează şi poverile purtate de cai, cu care se transporta peştele în Transilvania sau în Polonia.

În secolele XIV—XV, are loc şi o oarecare dezvoltare a mineritului, îndeosebi a exploatării sării şi aramei. Încă din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, există unele ştiri despre exploatarea şi exportul sării din Ţara Romînească. În timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, sînt amintite atît salinele de la Ocnele Mari, cît şi minele de aramă de la Bratilov, de lîngă Baia de Aramă. Sarea era exploatată de domnie şi constituia un obiect de export în sudul Dunării încă din această epocă, iar exploatarea aramei era concesionată unor meşteri străini. În Moldova, principala exploatare organizată a sării era la Tîrgul Trotuş. În ambele ţări, însă, se mai practica şi scoaterea sării de către ţărani, din anumite locuri unde ea se găsea la suprafaţă, constituind adevărate « maluri de sare ». Această exploatare se făcea numai pentru satisfacerea nevoilor proprii ale gospodăriei ţărăneşti şi domeniale, nu şi pentru piaţă. În această vreme, este amintită în documente şi exploatarea păcurii.

Dezvoltarea meşteşugurilor, a comerţului şi oraşelor

Nevoile ţăranului privitoare la produsele meşteşugăreşti — fie că e vorba de îmbrăcăminte sau încălţăminte, fie chiar de unelte de muncă — erau satisfăcute, în general, prin propriile sale mijloace, prin activitatea meşteşugărească pe care el o desfăşura paralel cu muncile agricole. Pentru nevoile mai deosebite existau la sate unii

[1] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 1—5 şi Hurmuzaki, XV/1, p. 8—10.

meşteşugari specializaţi, de obicei supuşi stăpînului feudal. Este uşor de înţeles că, în asemenea condiţii, schimbul de mărfuri în afara moşiei nu era o necesitate socială. Lipsea aici condiţia de bază a dezvoltării schimburilor pe scară largă, adică diviziunea muncii între unităţi de producţie specializate.

Economia naturală nu cunoaşte, însă, niciodată forme absolute, cu excluderea completă a oricăror relaţii de schimb; există totdeauna unele prisoase ale gospodăriei care fac obiectul unor acte întîmplătoare de schimb, după cum există anumite produse, cum e sarea, de pildă, care sînt necesare în toate gospodăriile. Cu atît mai mult, stăpînii de domenii vor căuta să-şi procure, pe această cale a schimbului, cele necesare vieţii de curte sau activităţii lor militare, şi care nu se puteau obţine în cadrul domeniului (îmbrăcăminte de lux, podoabe, armament, condimente etc.). Pe de altă parte, pe măsura creşterii forţelor de producţie, se poate observa tendinţa de separare a meşteşugului de agricultură, fie prin înmulţirea meşteşugarilor care lucrează « la comandă » la sate, fie prin formarea unor grupuri tot mai numeroase de meşteşugari în înseşi centrele de schimb care se organizează treptat, adică la tîrguri şi oraşe.

Vechea istoriografie — atît romînă, cît şi străină — mînată de tendinţe fie cosmopolite, fie şovine, a făcut să circule o serie de idei greşite cu privire la începuturile vieţii orăşeneşti în regiunile de la sud şi est de Carpaţi. Pornind de la afirmaţia lui Miron Costin, referitoare la Moldova, că « oraşele mai toate au fost întemeiate de saşi »[1], ca şi de la rolul jucat în comerţ şi în conducerea unor oraşe de elemente venite dinafară, ea a considerat foarte adesea vechile noastre aşezări orăşeneşti drept creaţiunea unor colonişti străini, îndeosebi germani, consideraţi purtători de civilizaţie pe aceste meleaguri. Rupînd procesul formării oraşelor de procesul general al dezvoltării societăţii, istoriografia burgheză a ajuns fie la subestimarea factorului urban, fie la opunerea lui arbitrară faţă de ansamblul vieţii social-economice căruia i-a aparţinut.

Formarea oraşelor, în Moldova şi Ţara Romînească, se datorează, ca peste tot [2], unor necesităţi interne, care au putut fi servite într-o anumită măsură şi de pătrunderea unor elemente străine. Acest fapt este dovedit atît de caracterul de generalitate al fenomenului, care se petrece şi acolo unde nu este atestată prezenţa unei populaţii de colonizare, cît şi de durata lui, care nu se datorează venirii treptate a unor noi valuri de imigranţi purtători ai unor forme de viaţă urbană, ci desfăşurării normale a proceselor social-economice interne. Într-o epocă mai nouă, avem posibilitatea studiului pe bază de documente a transformării unor sate în tîrguri sau oraşe. Pentru aşezările veacurilor XIV şi XV dovezi concludente în acest sens au fost aduse de cercetările arheologice, care au dovedit preexistenţa pe aceleaşi locuri — la Bucureşti, Tîrgşor şi Iaşi — a unor sate, care s-au transformat apoi în oraşe.

---

[1] Miron Costin, *Opere*, p. 233.
[2] Vezi şi mai sus, partea I, cap. III, p. 88.

Originea rurală a oraşelor este dovedită şi de modul de stăpînire a moşiei tîrgului ca o proprietate devălmaşe. Călătorul italian Niccolo Barsi relata, încă în prima jumătate a veacului al XVII-lea, că, la vremea semănăturilor, orăşenii ieşeau la cîmp, unde şoltuzul şi pîrgarii procedau la redistribuirea anuală a ogoarelor, după numărul membrilor familiei [1].

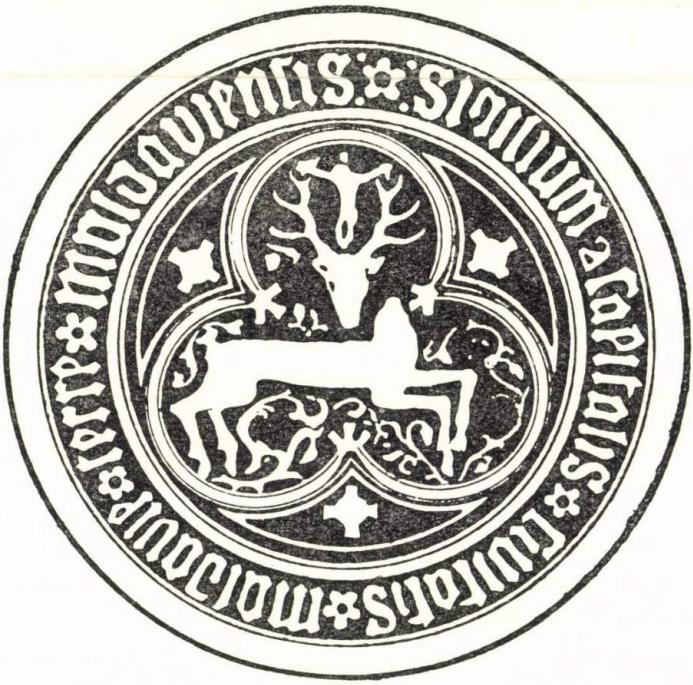

Fig. 90. — Pecetea tîrgului Baia, sec. XIV.

Obştea tîrgoveţilor şi drepturile ei asupra pămîntului apar astfel ca fiind mai vechi decît domnia, care a suprapus drepturile sale feudale peste moşia şi activitatea tîrgoveţilor, printr-o uzurpare ca cea practicată în dauna ţăranilor liberi. Ca urmare a acestei suprapuneri, oraşele au intrat în stăpînirea domniei, care îşi exercită autoritatea prin intermediul unor instrumente de constrîngere extraeconomică, cum sînt vornicii de tîrguri. Astfel se explică de ce situaţia orăşenilor faţă de domnie a fost asemănătoare, din multe puncte de vedere, cu aceea a ţăranilor dependenţi. Raporturile de exploatare, care generează forme specifice ale luptei de clasă în mediul tîrgoveţilor, nu exclud însă şi unele raporturi de colaborare cu domnia, atunci cînd, datorită dezvoltării oraşelor — în a doua

[1] *Le voyage de Nic. Barsi*, în *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, 1925, p. 307—308.

jumătate a veacului al XV-lea — se va ajunge şi la o schimbare a politicii domneşti faţă de oraşe.

În Moldova şi în Ţara Romînească oraşele s-au format pe măsura dezvoltării activităţii meşteşugăreşti, a separării meşteşugurilor de agricultură şi a intensificării schimbului de produse. După cum arată clasicii marxism-leninismului, adevăratele cauze ale apariţiei şi dezvoltării oraşului şi ale diferenţierii sale de sat trebuiesc căutate înlăuntrul procesului de separare a meşteşugurilor de agricultură, precum şi în apariţia schimbului şi a pieţii interne.

Dacă originea îndepărtată a celor mai multe oraşe — cum însuşi cuvîntul tîrg o arată — poate fi căutată în fixarea în anumite locuri a operaţiunilor sporadice de schimb ale ţăranilor (la care s-a adăugat apoi activitatea specializată a negustorilor), ceea ce a determinat rolul lor activ în dezvoltarea generală a societăţii a fost concentrarea meşteşugurilor şi progresele cunoscute de acestea în noul cadru al aşezărilor orăşeneşti.

În trecerea de la sat la oraş, un rol important l-a jucat de multe ori existenţa unor puncte fortificate — cetăţi sau centre militare organizate, de tipul « curţilor » — care contribuiau la asigurarea securităţii persoanelor şi a bunurilor. Nu trebuie nesocotit, firesţe, nici aportul comerţului extern şi, într-o oarecare măsură, a celui de tranzit, în dezvoltarea ulterioară a oraşelor.

După cum s-a arătat într-unul din capitolele precedente [1], unele dintre oraşele Moldovei şi Ţării Romîneşti sînt anterioare constituirii celor două state feudale. Judecînd după situaţia constatată către sfîrşitul veacului al XIV-lea şi la începutul celui de-al XV-lea, cînd izvoarele cuprind menţiuni mai numeroase despre viaţa orăşenească, este de bănuit că numărul acestor aşezări va fi fost mai mare decît cel cunoscut din documente.

Către mijlocul veacului al XV-lea, lista oraşelor şi tîrgurilor din Moldova şi Ţara Romînească cuprindea cea mai mare parte a centrelor urbane pe care le-au cunoscut aceste ţări în epoca feudală. În Moldova, sînt atestate documentar: Tîrgul Trotuş, Bacău, Piatra, Roman, Neamţ (Tg. Neamţ), Baia, Suceava, Siret, Cernăuţi, Dorohoi, Hîrlău, Tîrgul Frumos, Iaşi, Vaslui, Bîrlad, Tecuci, Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Orhei, Hotin. Pe apa Putnei se afla, în veacul al XV-lea, tîrgul cu acelaşi nume. Un tîrg se formase probabil şi în punctul de vamă de la Lăpuşna. Tîrgul Sărăţii, pe Sărata, în apropiere de Prut, dispăruse încă din jumătatea a doua a veacului al XV-lea [2].

În Ţara Romînească, existau următoarele oraşe sau tîrguri: Brăila, Oraşul de Floci (lîngă Piua Petrii), Giurgiu, Turnu, Tîrgul Jiu, Rîmnic, Slatina, Piteşti, Argeş, Cîmpulung, Tîrgovişte, Tîrgşor. E probabil că acelaşi era cazul Buzăului, al Gherghiţei şi al Calafatului, la vadul Dunării, în faţa Vidinului.

---

[1] Vezi partea I, cap. IV, p. 148, 164.
[2] *Documente*, A, veac. XV, vol. II, p. 109.

Cu tot numărul lor relativ mare, tîrgurile şi oraşele aveau un caracter semi-rural — semnul unei insuficiente diferenţieri a meşteşugurilor de agricultură — care este dovedit nu numai de însemnările călătorilor prin părţile noastre, ci şi de existenţa moşiei tîrgului, uneori foarte întinsă, pentru stăpînirea căreia orăşenii vor purta pînă tîrziu lupte împotriva tendinţelor de cotropire ale feudalilor, sprijinite, în unele epoci, de autoritatea domniei. Chiar pentru Suceava, capitala Moldovei, aflăm dintr-un document din 1453 că domnul încuviinţa locuitorilor unui sat întemeiat de mănăstirea lui Iaţco « să fie slobozi să-şi are şi să-şi semene grîu şi să cosească fîn în ţarina tîrgului Suceava, ca şi oamenii tîrgoveţi »[1]. Starea de relativă înapoiere a tehnicii — atît în agricultură, cît şi în meşteşuguri — îi împiedică pe orăşeni să-şi procure cele necesare hranei zilnice prin schimbul produselor lor cu cele ale satelor, silindu-i astfel să-şi asigure prin propriile lor mijloace această hrană, să facă deci agricultură, viticultură, grădinărit, albinărit etc.

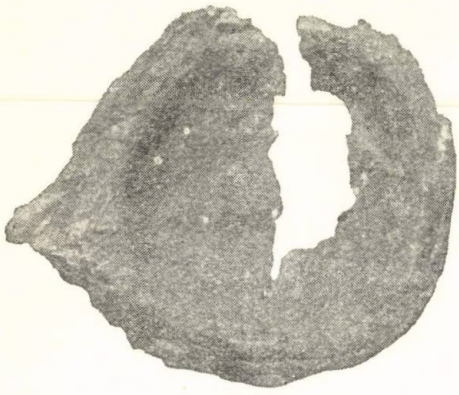

Fig. 91. — Lingură de turnat metal, din sec. XV, de la Suceava.

Prin natura însăşi a activităţii desfăşurate de meşteşugari, care nu implică totdeauna menţionarea ei în scris, ştirile documentare cu privire la aceştia sînt mai puţin numeroase decît cele care se referă la operaţiunile negustorilor. Aceste mărturii documentare, împreună cu rezultatele săpăturilor arheologice, ne îngăduie să surprindem, totuşi, progresele continue obţinute în acest domeniu.

Unul dintre progresele tehnice de o mare importanţă pentru dezvoltarea generală a forţelor de producţie a fost folosirea energiei hidraulice în procesul metalurgic, care a permis obţinerea fontei. Faptul este documentat de numeroasele bucăţi de fontă descoperite în săpăturile arheologice de pe grindul dunărean, de la Păcuiul lui Soare, datînd de la începutul secolului al XIV-lea. Noua metodă tehnică a folosirii energiei hidraulice în metalurgie este atestată, la sfîrşitul aceluiaşi secol, şi la reducerea minereului de aramă de la Bratilov. În Moldova, în prima jumătate a veacului următor, sînt atestate documentar, la Baia, morile de sfărîmat minerale (стѹпа), care foloseau ciocane acţionate de forţa apei. La Suceava, Iaşi şi Piatra Neamţ, s-au găsit în săpături bucăţi de zgură şi lupe de fier şi de aramă, precum şi forme de turnat metalele.

În domeniul metalurgiei, pe la sfîrşitul secolului al XIV-lea, se constată începutul separării în spaţiu a operaţiilor de reducere de acelea de prelucrare, acestea din urmă desfăşurîndu-se mai ales în oraşe.

---

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 260—261.

Săpăturile arheologice au dat la iveală numeroase unelte de meşteşugari — ciocane, nicovale, cleşti, dălţi — precum şi obiecte de uz casnic — cuţite, lacăte, chei, belciuge etc. — sau piese de armament şi harnaşament. Deosebit de importante pentru cunoaşterea stadiului de dezvoltare a forţelor de producţie în agricultură sînt uneltele agricole găsite în săpături, ca brăzdare şi fiare de plug, seceri, săpăligi etc.

Progrese însemnate s-au înregistrat şi în domeniul construcţiilor. Folosirea lemnului ca material principal în construcţiile de locuinţe a dus la formarea unor meşteşugari specializaţi, a căror tehnică înaintată poate fi cunoscută prin rezultatele săpăturilor arheologice. Remarcabile sînt construcţiile în piatră, fie că e vorba de edificii religioase, fie, mai ales, de cetăţi, cum e aceea de scaun de la Suceava.

Fig. 92. — Lacăt din sec. XV, de la Suceava.

Prelucrarea pieilor de animale domestice sau sălbatice — atît de numeroase la noi, ceea ce nu va împiedica, însă, în cursul veacului al XV-lea, aducerea de piei crude şi din Transilvania — legată de nevoile de îmbrăcăminte şi de încălţăminte, a constituit obiectul unei importante activităţi meşteşugăreşti în cadrul oraşelor. La începutul secolului al XV-lea, un curelar din Baia obţinea dreptul de cetăţenie la Liov. La mijlocul veacului al XV-lea, actele ne arată existenţa unui număr relativ important de cojocari la sate, cum sînt acei de pe domeniile mănăstirii Probota. În săpăturile efectuate, s-au găsit unelte ale acestor meşteşugari, ca, de pildă, cleşti de cizmărie şi ace de cusut în piele. Unele din aceste unelte proveneau din import.

În ce priveşte meşteşugurile legate de îmbrăcăminte, pe lîngă torcătoriile care foloseau, probabil, şi forţa hidraulică, documentele menţionează dîrstele şi ştezele, utilizate la finisarea ţesăturilor. Un act din 1421 aminteşte pe Iokusch ţesătorul din Baia, împreună cu doi croitori din acelaşi oraş, Iost şi Mertan [1]. În 1436, un croitor din Roman îşi avea fiul la Braşov, pentru a învăţa meşteşugul tunderii postavului [2].

Potrivit unei clauze a privilegiului comercial acordat negustorilor lioveni în 1408, aceştia erau obligaţi ca în antrepozitul din Suceava « să nu ţie cîrciumi,

[1] *Acta Grodzkie i Ziemskie*, IV, p. 108—109.
Hurmuzaki, XV/1, p. 22.

nici să facă bere, nici mied, nici măcelărie să nu ție, nici pîine să nu vîndă. Iar dacă ar ține ceva din acestea, atunci să sufere (să plătească) cu tîrgul »[1]. Rezultă de aici că, în anumite tîrguri, facerea pîinii, măcelăria, pregătirea berei și a

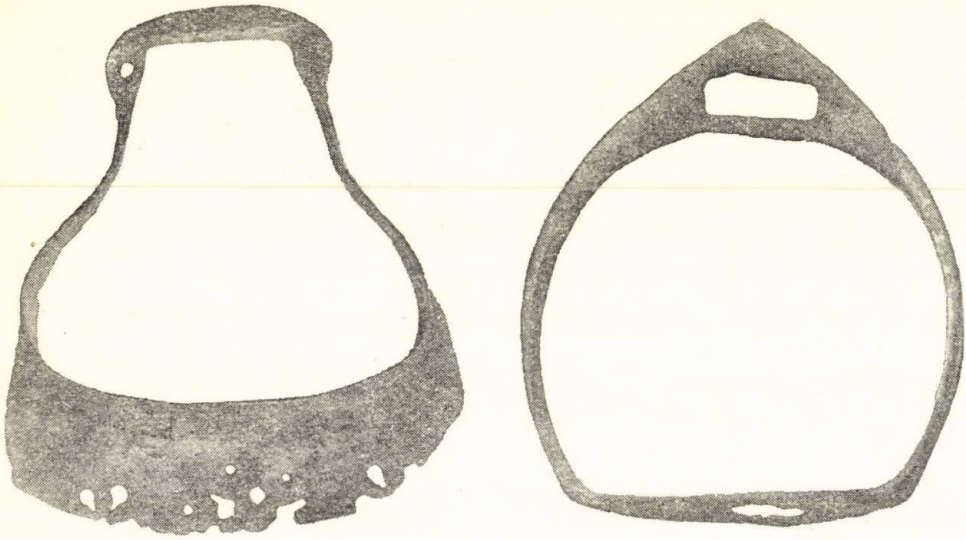

Fig. 93. — Piese de harnașament din sec. XIV—XV, de la Suceava.

miedului ieșiseră din sfera activităților casnice, pentru a trece în aceea a meșteșugurilor alimentare.

Între meșteșugarii de artă, alături de cei folosiți la decorarea construcțiilor, sînt de amintit zlătarii — ale căror creuzete de topit metalul au fost descoperite

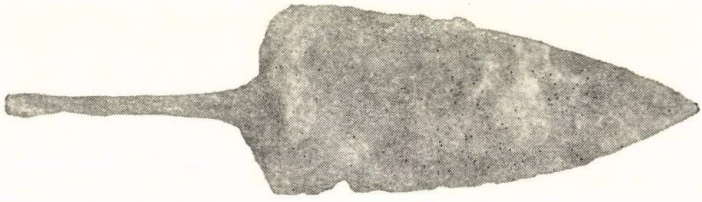

Fig. 94. — Mistrie de zidar din sec. XIV, de la cetatea Șcheia.

în săpături la Suceava sau la Piatra Neamț, unde s-au găsit și numeroase obiecte de podoabă — și olarii, care realizau o remarcabilă ceramică smălțuită, precum și plăcile și discurile de ceramică folosite în decorul interior sau exterior, la clădiri laice și biserici.

Dezvoltarea comerțului. Pe lîngă o dezvoltare tot mai importantă a activității meșteșugărești, orașul e și centrul principal al schimburilor comerciale.

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 636.

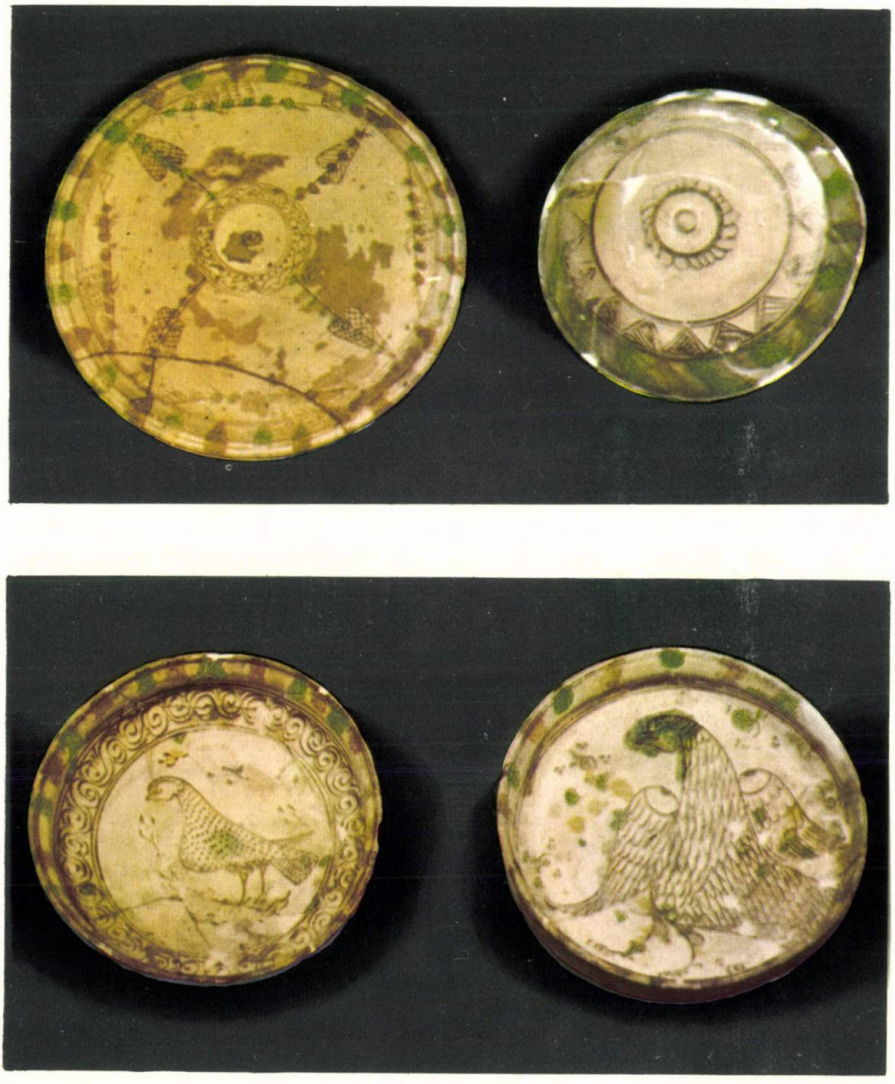

Pl. VII. — Ceramică din sec. XIV descoperită la Zimnicea.

Moldova şi Ţara Romînească cunosc în acest timp toate cele trei forme ale comerţului : intern, extern şi de tranzit. Importanţa acestor trei forme de activitate comercială este diferită pentru ansamblul vieţii economice şi raporturile dintre ele sînt într-o continuă mobilitate în cursul acestor veacuri.

În secolul al XIV-lea şi în cel următor, comerţul intern are mai ales caracterul unor schimburi sporadice de prisoase ale domeniilor feudale şi gospodăriilor ţărăneşti. Către mijlocul veacului al XV-lea, se observă o creştere a cantităţii produselor destinate pieţii, care duce la schimburi mai frecvente şi mai importante între oraş şi sat. Un rol important în schimbul de produse agricole şi meşteşugăreşti jucau, încă din această vreme, tîrgurile periodice sau iarmaroacele. Pentru circulaţia produselor în interiorul ţării, ştiri preţioase ne aduc unele documente din Ţara Romînească şi Moldova, ca, de pildă, privilegiul acordat tîrgoviştenilor de Dan al II-lea, la < 1420—1424 >, cel din 1453 pentru slobozia mănăstirii lui Iaţco, sau cel din 1469, prin care un sat din apropiere de Tîrgovişte este scutit de « vama tîrgului ».

La sfîrşitul veacului al XIV-lea şi în prima jumătate a celui următor, comerţul extern consta, în primul rînd, în schimbul între produsele economiei moldovene şi muntene şi produsele meşteşugarilor transilvăneni şi lioveni: stofe, arme, unelte agricole şi meşteşugăreşti, obiecte de îmbrăcăminte etc.

Negustorii străini practicau un comerţ care se bucura de privilegii din partea domniei. Aceste privilegii ne dau ştiri importante cu privire la produsele pe care le desfac şi cumpără negustorii braşoveni sau lioveni din Ţara Romînească şi Moldova. Cel mai vechi privilegiu comercial acordat de un domn romîn, care ni s-a păstrat, este acel dat de Vladislav-Vlaicu negustorilor braşoveni, în 1368. Numeroase şi mai bogate în informaţii sînt privilegiile din prima jumătate a secolului al XV-lea, începînd cu cele ale lui Mircea cel Bătrîn pentru lioveni, din 1409, şi pentru braşoveni, din 1413. În Moldova, cel mai vechi privilegiu comercial este cel acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Liov, în 1408.

În privilegiul acordat braşovenilor, în 1413 [1], întîlnim menţionate atît mărfuri de tranzit, cît şi produse ce se schimbau între cele două ţări. Negustorii braşoveni desfăceau în Ţara Romînească sau duceau la Brăila, pentru a fi trimise mai departe, postavuri flamande — de Ypres şi Louvain — postavuri de Colonia (Köln) şi de Cehia. Pentru desfacerea în Ţara Romînească, se aduceau, de asemenea, postav de producţie locală (bobou), pînzeturi, « şepci frînceşti » (pălării lucrate la Braşov), cojoace, încălţăminte, cuţite, săbii, arcuri, funii, trăişti etc. Din produsele venite pe mare, se treceau prin Ţara Romînească: piper, şofran, ţesături de bumbac şi de păr de cămilă, piei fine etc. Din Ţara Romînească se cumpărau: porci, oi, vaci şi boi, cai, peşte, piei de miel şi de cerb, ceară, miere, burdufe de brînză.

---

[1] Textul slavon, la I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 3—4; acel latin, în Hurmuzaki, XV/1, p. 8—10.

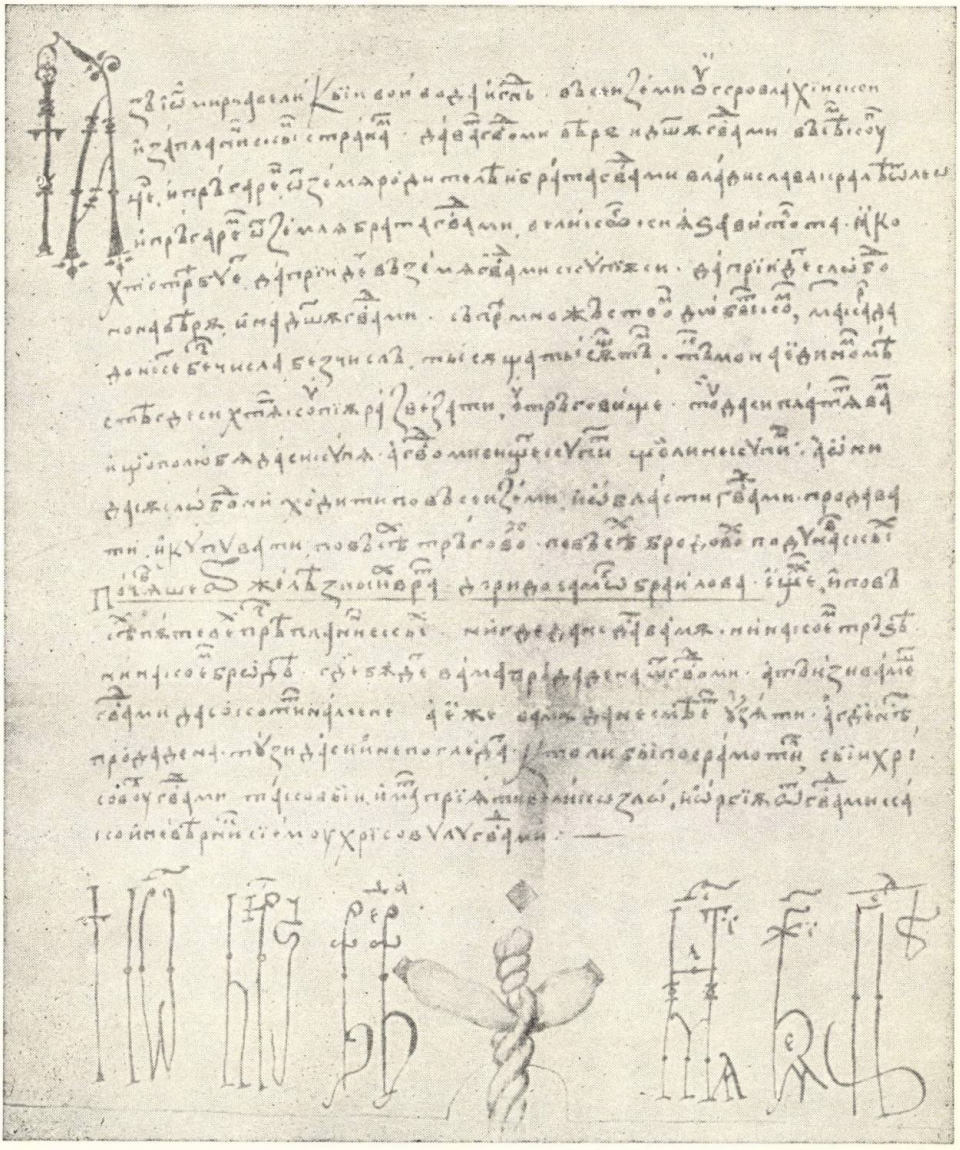

Fig. 96. — Privilegiul comercial acordat liovenilor de Mircea cel Bătrîn la 1409.

Privilegiul liovenilor din 1408 menționează postavurile atît ca marfă de desfacere în Moldova, cît și de tranzit, spre Transilvania și Țara Romînească, precum și, desigur, peste mare. « Marfa tătărască » (produsele orientale) se cumpăra de la Cetatea Albă, dar și din Suceava și din alte tîrguri, precum și din Țara Romînească, de la Brăila și, la această dată, de la Chilia. Din Țara Romînească se exportau, de asemenea, lînă, ceară, pește. Din Transilvania, negustorii lioveni cumpărau ceară, cai, piei de jder. Din tîrgurile Moldovei ei luau felurite animale — oi, porci, vite cornute, cai — piei crude, blănuri de veveriță și de vulpe, lînă. În schimb ei aduceau, pe lîngă postavuri, « lucruri mărunțele, șepci, pantaloni, săbii ungurești, paloșe » [1].

Comerțul de tranzit — anterior, ca și cel extern, formării statelor feudale — urma căile internaționale, organizate în bună parte de negustorii italieni, încă din prima jumătate a veacului al XIV-lea. Ele legau, pe de o parte, trecînd prin Moldova și Polonia, Marea Neagră de Baltica, iar pe de alta, prin Țara Romînească, Buda și Viena, puneau în contact regiunile de intensă producție de mărfuri ale Europei apusene cu drumurile comerțului răsăritean care ajungeau la țărmurile pontice. Din cea de-a doua, se desfăceau ramuri care se îndreptau către Dunăre, pentru a continua în Peninsula Balcanică, făcînd legătură cu orașele de pe țărmul Adriaticei.

Drumurile care serveau desfășurarea comerțului de tranzit erau folosite și de cel extern, precum și de comerțul intern.

În Țara Romînească, cea mai importantă cale urmată de carele cu mărfuri ale negustorilor era aceea care mergea de la Brașov la Brăila, trecînd prin Bran, Rucăr, Cîmpulung, Tîrgoviște, Tîrgșor. Într-o mai mică măsură erau străbătute văile Prahovei, Teleajenului și Buzăului. Un drum însemnat urma valea Ialomiței, pînă la Orașul de Floci. Alte căi străbăteau Țara Romînească în lat, legînd centrele meșteșugărești și de negoț ale Transilvaniei cu Dunărea. Astfel, pe drumul care lega Brașovul de Giurgiu, se va ridica în cursul veacului al XV-lea orașul București, menționat documentar cu începere din 1459. Sibienii treceau în Țara Romînească pe la Cîineni, pentru a se îndrepta apoi, prin Slatina, către Turnu sau, prin Argeș, către Pitești și Tîrgoviște. Se folosea, de asemenea, calea care trecea munții pe la Vîlcan, coborînd apoi prin Tîrgul Jiu spre Calafat, la Dunăre.

În Moldova, drumul principal era acel care lega Cracovia și Liovul de Cetatea Albă și Chilia, trecînd prin Cernăuți, Siret, Suceava, Iași. O ramură a acestui drum se îndrepta, prin Lăpușna, spre Tighina, de unde continua pe uscat, ca și un alt drum care pleca de la Cetatea Albă, spre Crimeea, pe coasta mării. O a doua cale de legătură cu Polonia trecea prin Camenița, Hotin, Dorohoi, Iași. De la Iași, un drum important cobora spre Dunăre, prin Vaslui, Bîrlad, Tecuci. Pentru viața economică a Moldovei, o mare însemnătate avea drumul de pe malul drept al Siretului, care cobora de la Suceava. El făcea și principala

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 630—633.

Fig. 97. — Monede de aur din sec. XIV—XV, găsite în tezaurul de la Brăeşti.
1. Ducat veneţian de la Bartolomeu Gradenigo (1339—1342); 2. Ducat veneţian de la Antonio Venier (1382—1400); 3. Ducat de la Ludovic I regele Ungariei (1342—1382).

legătură cu Ţara Romînească. Pe la Baia şi Moldoviţa se treceau munţii spre Bistriţa, în Transilvania, iar pe la Trotuş şi Breţcu se mergea către Braşov.

Sub toate formele lui, comerţul era supus unor numeroase taxe vamale, care-i îngreuiau desfăşurarea, dar aduceau venituri importante domnului şi unora dintre feudali. În ce priveşte comerţul extern şi cel de tranzit, punctele

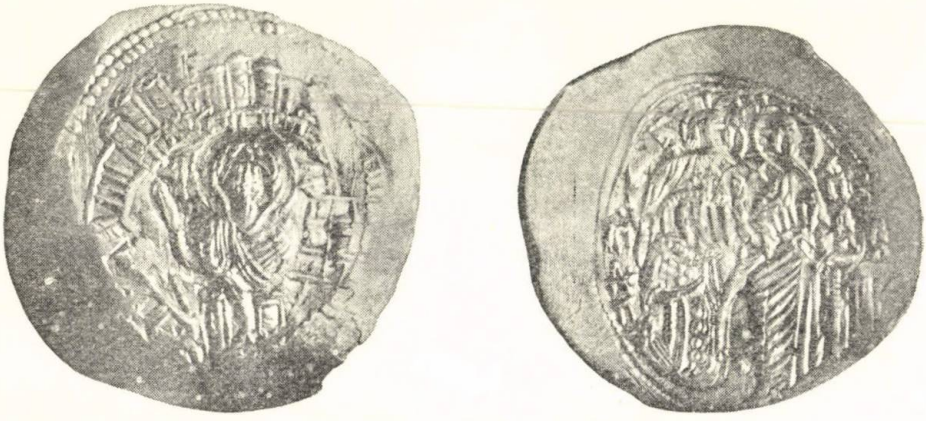

Fig. 98. — Perper de la Mihai al VIII-lea Paleologul (1261—1282).

de vamă şi taxele încasate sînt specificate în privilegiile acordate negustorilor străini de domnii celor două ţări. Ele constau în vămi de margine şi în vămi percepute în tîrgurile din interior. În cea dintîi categorie, avem, pentru Ţara Romînească, vămile din porturile de la Dunăre, iar către Transilvania, acelea de la Vîlcan, Genune (Cîineni), Rucăr şi, fără îndoială, la trecerea pe văile Prahovei, Teleajenului şi Buzăului.

În Moldova, vămile de margine erau la Trotuş şi Moldoviţa, pentru Transilvania, la Cernăuţi şi Hotin, pentru comerţul cu Polonia, la Tighina şi Cetatea Albă, pentru acel cu Răsăritul şi Mediterana, la Tecuci şi Putna, către Dunăre şi Ţara Romînească. Privilegiul liovenilor din 1408 numeşte vama de la Suceava « vama principală ». Pentru desfacerea postavurilor, se constituise dreptul de depozit în folosul Sucevei, negustorii lioveni neavînd îngăduinţa de a le desface în alte oraşe sau tîrguri.

Vămile pentru comerţul extern se plăteau în bani şi doar într-o foarte mică măsură în natură.

În afară de vămile domneşti, existau în Moldova şi Ţara Romînească, drept consecinţă a stării de fărîmiţare feudală, numeroase vămi interne, pe domeniile mănăstirilor şi ale marilor boieri, în special în punctele de trecere a apelor. Astfel, în 1429, dăruind mănăstirii Neamţ un iezer la Nistru, Alexandru cel Bun poruncea ca, atunci cînd călugării îşi vor trimite carele, « să nu li se ia nicăieri vamă, în ţara noastră, în oricare loc, nici la vad să nu se ia nimic » [1].

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 85.

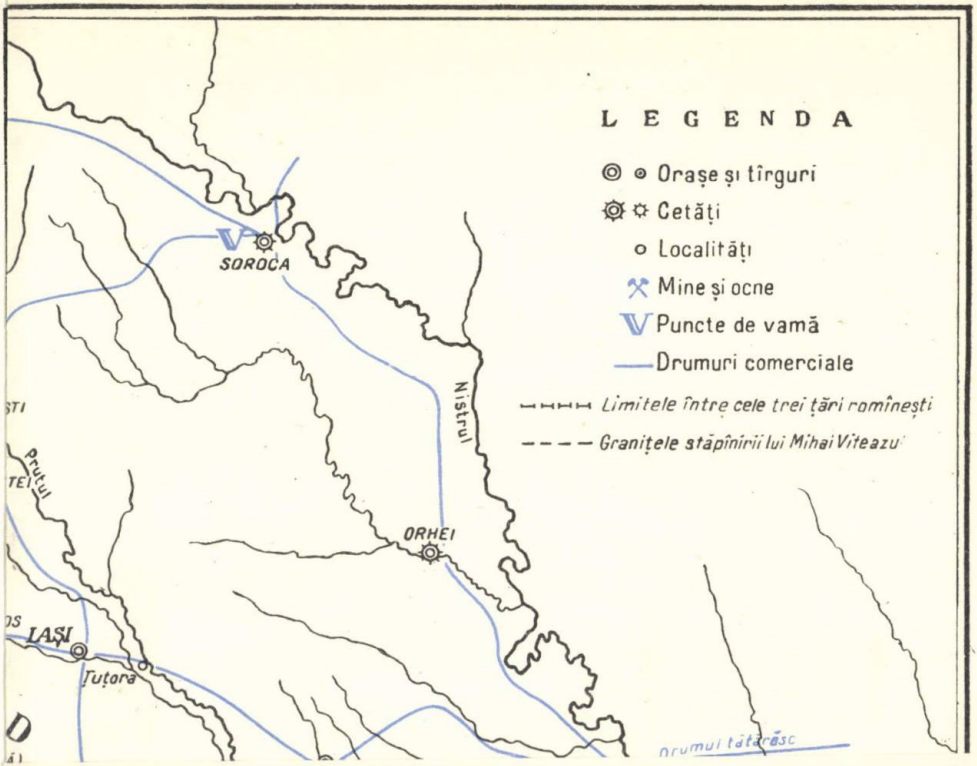
LEGENDA
Orașe și tîrguri
Cetăți
Localități
Mine și ocne
Puncte de vamă
Drumuri comerciale
Limitele între cele trei țări românești
Granițele stăpînirii lui Mihai Viteazu
SOROCA
Nistrul
Prutul
ORHEI
IAȘI
Țuțora
Drumul tătăresc

Foarte lămuritor în privința existenței vămilor pe domeniile feudale este actul din 8 sept. 1457, prin care Ștefan cel Mare, confirmînd mănăstirii Bistrița vama de la Tazlău, dăruită de Alexandru cel Bun, poruncește ca « nici un boier al nostru, nici sluga noastră, nici nimeni altul să nu aibă a pune niciodată altă vamă în dreptul acelei vămi » [1].

Comerțul de tranzit — interesînd mai ales prin taxele vamale care se încasau în folosul domniei și al feudalilor și prin veniturile realizate din cărăușie — nu prezenta o importanță prea mare pentru dezvoltarea economiei romînești. El consta îndeosebi în produse de lux, mirodenii, mătăsuri orientale, stofe fine. Dominat la început de negustorii italieni, comerțul de tranzit este preluat într-o tot mai mare măsură de negustorii lioveni și transilvăneni, pentru ca, în cele din urmă, să-și facă un loc destul de însemnat, în cadrul lui, și negustorii din orașele noastre.

Dacă negustorii italieni sînt încă prezenți în comerțul de tranzit, ei sînt aproape cu totul eliminați din comerțul de schimb cu produsele țărilor noastre. Înlocuirea lor cu negustorii transilvăneni și lioveni a însemnat un progres, deoarece ea reprezintă trecerea de la formele prădalnice ale comerțului bazat pe exploatarea de către capitalul comercial al curtierilor marelui tranzit a unor regiuni încă slab dezvoltate din punct de vedere economic, la un comerț în care vînzarea produselor se face mai aproape de valoarea lor. Pe de altă parte, în ceea ce privește importul, noul comerț liovean și transilvănean cuprinde «mărfuri mărunte », produse meșteșugărești folosite de pături mai largi ale populației și, prin aceasta, contribuie — datorită întrebuințării unor unelte agricole mai bune — la creșterea forțelor de producție, ca și la lărgirea schimburilor, ajutînd astfel la formarea pieții interne.

Datorită privilegiilor acordate negustorilor străini de către domnie — privilegii de care nu se bucurau negustorii și meșteșugarii locali — activitatea celor din urmă era stînjenită. Către mijlocul secolului al XV-lea, aceasta va face ca negustorii străini să intre în conflict cu cei locali. Într-o scrisoare din 1435, domnul Moldovei se adresa sudeților din Bacău și din Trotuș: « Ni se jeluiesc brașovenii că, prin aceste părți, multe pagube și piedici se fac oamenilor și neguțătorilor lor » [2]. O a doua scrisoare a aceluiași voievod, Ștefan al II-lea, era adresată « tuturor șoltuzilor și pîrgarilor din toate tîrgurile », cărora li se atrăgea atenția asupra plîngerii acelorași negustori brașoveni « că nu-i lăsați să-și vîndă mărfurile lor mărunte, cum au vîndut pe vremea părintelui nostru » [3].

Începe, astfel, un proces de afirmare a produselor meșteșugărești locale pe piața internă care se înfiripează, ca și unul de înlocuire treptată a negustorilor străini cu cei localnici în schimburile externe. Dar acest proces va lua amploare în jumătatea a doua a veacului, o dată cu dezvoltarea cunoscută de piața internă.

---

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 291.
[2] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 678.
[3] *Ibidem*, p. 695.

De altminteri, spre mijlocul veacului, izvoarele încep să ne aducă informații mai bogate despre rolul negustorilor și meșteșugarilor din țările noastre în comerțul extern și în acel de tranzit. Astfel, în 1449, întîlnim pe un Petruman din Suceava, care încheia tranzacții în valoare de mii de ducați[1]; la Liov, negustorii moldoveni aveau o casă a lor. Deosebit de importantă, în această vreme, este organizarea transporturilor în Mediterana orientală pe corăbii moldovenești, așa cum o găsim confirmată de privilegiul acordat, în 1456, de către sultanul Mahomed al II-lea, negustorilor din Cetatea Albă.

Manifestările tot mai puternice ale unei vieți propriu-zis orășenești nu înseamnă însă că dezvoltarea cunoscută de meșteșugurile de la orașe și de activitatea comercială a izbutit să realizeze diferențierea totală a orașului de sat, să elimine într-o măsură hotărîtoare aspectele rurale ale acestuia, deoarece este vorba doar de începutul formării pieții interne, proces al cărui ritm se va intensifica abia în jumătatea a doua a veacului al XV-lea. În măsura în care progresele evidente ale producției de mărfuri, care se vor manifesta atunci, sînt pregătite în etapa precedentă, se poate spune însă de pe acum că tîrgoveții din Moldova și din Țara Romînească sînt factorul « care întruchipa mersul înainte al producției și schimbului, al formării instituțiilor sociale și politice »[2].

2. STAREA SOCIALĂ

În secolele XIV—XV, societatea din Țara Romînească și Moldova era împărțită în două clase principale, antagonice: pe de o parte, feudalii — boierimea și clerul înalt — pe de altă parte, țăranii aserviți. În afară de aceștia, mai exista o numeroasă țărănime liberă, orășenimea și categoria socială a robilor.

Țărănimea

În secolele XIV—XV, țărănimea este numită în documente cu termeni care au o accepțiune generală. În Țara Romînească sînt folosiți mai des termenii: *sate* (села), *liudi* (люди), *siromahi* (сиромахи) și *horane* (хоране). În Moldova, denumirea obișnuită pentru țărani este de *liudi* (люди), uneori *ubogîe liudi* (ѹбогые люди).

Către sfîrșitul secolului al XV-lea, țăranii dependenți încep să fie cunoscuți în Țara Romînească sub un nume ce le va deveni propriu: *vecini* (вечине), iar mai tîrziu, în actele romînești din ultimul sfert al secolului al XVI-lea, și *rumîni*. În Moldova, abia de la mijlocul secolului al XVI-lea, se folosește pentru ei un termen propriu, cel de vecin, sub forma slavă de *sused* (сѹсед).

Țăranii aserviți — ca și cei liberi — continuă să trăiască în forma străveche de organizare a obștilor sătești, în sate formate din grupuri mici de gospodării, de circa 20.

[1] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 27—30.

[2] F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 184.

În secolele XIV—XV, satele aservite păstrează încă aspectul unor grupuri sociale strîns legate, atît de strîns încît satul era considerat de feudal ca un întreg, asupra căruia el nu-şi putea îngădui încă unele abuzuri. Feudalul nu putea sparge unitatea satului şi înstrăina părţi din el; putea împărţi doar venitul lui cu cel căruia îi dăruia sau îi vindea o parte din sat.

În urma cotropirii obştii, peste dreptul de proprietate al ţăranilor asupra pămîntului, se suprapusese cel al feudalilor, ţăranii rămînînd numai cu dreptul de posesiune. În proprietatea particulară continuă să rămînă, însă, inventarul gospodăriei lor, uneltele de muncă şi vitele.

Dependenţa ţăranilor faţă de stăpînul feudal decurgea din dreptul de proprietate a feudalului asupra pămîntului şi din proprietatea necompletă asupra producătorilor direcţi. Această dependenţă avea două laturi principale: prima era cea social-economică iar a doua cea personală.

Expresia materială esenţială a dependenţei social-economice o constituia ansamblul dărilor şi slujbelor la care erau obligaţi ţăranii faţă de feudali. În legătură cu această latură a dependenţei feudale, trebuie socotită « forma economică specifică sub care este stoarsă supramunca neplătită de la producătorii direcţi » [1], forma de exploatare a ţăranilor dependenţi de către stăpînii feudali, adică renta feudală. Aceasta a cunoscut în dezvoltarea ei mai multe forme. K. Marx a stabilit, în mod teoretic, succesiunea acestora: el a deosebit, mai întîi, o formă inferioară, primitivă — renta în muncă — apoi o formă de tranziţie — renta în produse — şi, în sfîrşit, o altă formă, superioară primelor două — renta în bani. De cele mai multe ori, aceste forme de rentă coexistă, cu precumpănirea însă a uneia dintre ele.

Din izvoare reiese că, în secolele XIV—XV, în Ţara Romînească şi Moldova forma predominantă a rentei feudale era renta în produse, sub forma dijmei. Ţăranii erau obligaţi să dea stăpînului feudal dijma din majoritatea produselor obţinute în gospodăria lor proprie.

În afara acestei obligaţii, ţăranii dependenţi trebuiau să presteze muncă gratuită pe partea de pămînt rezervată stăpînului feudal — pe aşa-numita rezervă seniorială — la arat, semănat, secerat, strîngerea recoltei, cositul şi strînsul fînului etc. În secolele XIV—XV, rezerva feudală agricolă fiind restrînsă ca proporţii, numărul zilelor de muncă la care erau obligaţi ţăranii era redus. El va creşte cu timpul, pe măsură ce se va mări rezerva feudală. Pe lîngă muncile agricole, ţăranii mai erau obligaţi la diferite alte munci: să taie lemne pentru feudali, să transporte cu vitele lor la curtea feudală produsele agricole şi materiale de construcţie, să repare iazurile şi morile etc.

În unele cazuri — destul de rare pînă la mijlocul secolului al XV-lea — ţăranii datorau feudalilor şi dări în bani.

Obligaţiile ţăranilor dependenţi faţă de feudali nu erau aceleaşi peste tot; ele variau de multe ori de la sat la sat. Aceste obligaţii se stabileau în funcţie

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Bucureşti, 1955, p. 745.

de intensitatea luptei țăranilor împotriva exploatării, de particularitățile regionale, de tradițiile locale etc.

Cea de-a doua latură a dependenței țăranilor de stăpînul de pămînt era cea personală, numită în feudalismul apusean servaj. În evul mediu, țăranul aservit era supus unei obligații, exprimată în documentele noastre vechi prin termenul de « ascultare », care oglindește starea de dependență personală față de feudal, constrîngerea extraeconomică pe care o exercita acesta asupra țăranului.

Formele și gradul acestei constrîngeri — care este una din trăsăturile comune ale orînduirii feudale în diferite țări — pot fi dintre cele mai variate. În prezentarea sa teoretică cu privire la orînduirea feudală, V. I. Lenin acorda o atenție deosebită constrîngerii extraeconomice. « Dacă moșierul — scria V. I. Lenin — n-ar avea putere directă asupra persoanei țăranului, el n-ar putea obliga să muncească pentru el un om înzestrat cu pămînt și care își duce gospodăria proprie » [1]. Faptul că țăranii dependenți dispun, în general, de mijloace de producție și că păstrează dreptul de posesiune asupra principalului mijloc de producție care este pămîntul, implică nevoia pentru feudal de a folosi mijloace de constrîngere care să-i garanteze exploatarea țăranilor, perceperea regulată a rentei feudale.

Actele domnești din secolele XIV—XV vorbesc de « ascultare » ca de o obligație demult cunoscută în Țara Romînească și Moldova. În această privință, este caracteristic un document din Țara Romînească de la Alexandru Aldea. Adresîndu-se sătenilor din Borușani, domnul le scria: « ...astfel vă poruncește domnia mea ca să fiți < ascultători >... jupanului Voicu, pentru că îi sînteți veche ocină dreaptă... să-l ascultați și să-l cinstiți » [2].

Creșterea dependenței țăranilor de feudali a dus la îngrădirea treptată a drepturilor producătorilor direcți asupra pămîntului, ca și a dreptului lor de strămutare de pe o moșie pe alta, îngrădire care se manifestă încă din prima jumătate a secolului al XV-lea.

Folosind și constrîngerea extraeconomică, feudalii au mărit obligațiile țăranilor, au făcut să crească exploatarea lor, care a atras după sine intensificarea luptei de clasă. Deși aceasta nu se oglindește în documentele care ni s-au păstrat, emanate din cancelaria domnească, care reflectă deci punctul de vedere al clasei exploatatoare, interesată să ascundă lupta celor exploatați, e sigur că împotrivirea țăranilor față de feudali s-a manifestat și în această vreme. Feudalii reușeau însă să reprime lupta celor exploatați cu ajutorul propriului lor aparat de constrîngere extraeconomică, fără să fie necesar încă sprijinul sistematic al puterii centrale. Acesta este motivul principal pentru care lupta țărănimii împotriva exploatării nu apare în această vreme în documente.

Poruncile pe care le adresează domnia țăranilor dependenți cu începere din prima jumătate a secolului al XV-lea ca « să asculte » de orice le vor da

[1] V. I. Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere*, vol. 3, București, 1951, p. 171.
[2] *Documente*, B, veac. XIII—XIV, p. 92—93.

« învățătură » (poruncă) stăpînii lor arată o creștere a împotrivirii țăranilor față de obligațiile la care erau supuși, fapt ce făcea necesară acum intervenția tot mai frecventă a domniei.

Țăranii liberi. În afară de țăranii dependenți, în secolele XIV—XV, existau numeroase sate de țărani liberi, care alcătuiau în unele ținuturi adevărate insule, de întindere destul de mare. În Moldova, de pildă, se cunosc astfel de regiuni în Vrancea, Tigheci și Cîmpulung, care au păstrat pînă relativ tîrziu o tradiție deosebit de vie despre libertatea lor, înregistrată de D. Cantemir în *Descriptio Moldaviae*. În Țara Romînească, asemenea obști de țărani liberi se păstrau în special în regiunea subcarpatică.

Pămîntul obștii era împărțit în două părți distincte: vatra satului — în care erau grupate casele sătenilor — și hotarul satului, format din terenul agricol, păduri, izlazuri și fînețe.

În vatra satului, țăranii aveau în stăpînire proprie locurile de casă, de livadă și grădină. Pădurile, izlazurile și fînețele constituiau proprietatea obștească a întregului sat. Terenul agricol se împărțea într-un număr de loturi, corespunzător numărului de gospodării, care se distribuiau periodic, de obicei prin tragere la sorți — de unde și numele de « soartă » ce se dădea acestor loturi. În Țara Romînească, ele se mai numeau delnițe, iar în Moldova jirebii. Reîmpărțirea periodică a loturilor de pămînt — cunoscută în toate țările Europei în perioada de cristalizare a relațiilor feudale — avea ca scop să împiedice formarea unei proprietăți private prin folosință îndelungată, prin transmiterea an de an și din generație în generație a acelorași loturi pentru muncă aceleiași gospodării. Reîmpărțirea loturilor urmărea să mențină în conștiința oamenilor convingerea că ei sînt proprietari numai în grup, iar cît privește folosirea individuală ea se schimbă periodic.

Pădurile, izlazurile, fînețele și apele formau proprietatea obștească a întregului sat.

Solidaritatea obștii, întemeiată pe stăpînirea comună a unor bunuri, se extinde și pe tărîmul organizării judecătorești și administrative, obștea prezentîndu-se, și din acest punct de vedere, ca un organism autonom.

Satul era condus de reprezentanții lui, numiți cnezi, juzi sau vătămani. Aceștia erau judecătorii pricinilor mărunte ivite în sat, repartizau dările cuvenite domniei asupra locuitorilor din sat, strîngeau aceste dări etc. Alegerea lor se făcea de obștea satului. La început, funcția de cnez nu era ocupată, se pare, de aceeași persoană mai mulți ani în șir; este probabil că ei erau aleși periodic, la intervale scurte. Mai tîrziu, ea a putut fi deținută mai multă vreme de aceeași persoană, ceea ce a făcut ca funcția să devină chiar ereditară.

Cu vremea, în sînul obștilor sătești libere se accentuează diferențierea de avere, care va duce pînă la urmă la destrămarea lor. În perioada de fărîmițare feudală, diferențierea înăuntrul obștilor sătești nu pare să fi atins încă proporții

Fig. 99. — Moldoveni participanţi la conciliul de la Constanţa din 1415, după Ulrich von Richental, *Concilium zu Costencz*, Augsburg, 1483.

însemnate. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, o dată cu prefacerea societății de pe teritoriul țării noastre, ca urmare a dezvoltării producției de mărfuri și a schimbului, se accentuează și diferențierea de avere înlăuntrul obștilor, care este semnul vădit al destrămării lor.

Locuitorii tîrgurilor și orașelor

Locuitorii tîrgurilor și orașelor proveneau în cea mai mare parte din rîndurile țăranilor și, în secolele XIV—XV, nu se deosebeau prea mult de aceștia. Cei mai mulți dintre locuitorii tîrgurilor și orașelor erau romîni. Chiar și în orașele în care existau străini, majoritatea populației o formau romînii. De pildă, la Baia, unde trăia un număr însemnat de sași, o bulă papală din 1413 arată că, încă de atunci, cea mai mare parte a locuitorilor erau « schismatici și necredincioși » (adică romîni ortodocși) [1].

Robii

Categoria socială a robilor era formată, în Țara Romînească, din țigani; în Moldova, alături de țigani, mai erau și robi tătari.

Țiganii au venit în Europa din India, limba lor asemănîndu-se cu unele dialecte din nordul acestei țări. Prezența a numeroase cete de țigani nomazi în Peninsula Balcanică, unde apar în veacul al XIII-lea, denumirea de « aținani », de origine bizantină, întîlnită în cele mai vechi documente din Țara Romînească, existența unor influențe grecești în limba țiganilor din Țara Romînească și Moldova, sînt dovezi că țiganii au venit în țara noastră din sudul Dunării, la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau în cursul celui următor.

Pe țiganii robi îi găsim menționați prima dată în documentul din 3 octombrie 1385, prin care Dan I întărește mănăstirii Tismana, printre alte danii, și « 40 de sălașe de aținani » [2], dăruite de Vladislav-Vlaicu. După această dată, daniile de țigani făcute de domni feudalilor (mănăstirilor mai ales) sînt deseori amintite în documente. Frecventa mențiune a daniilor de robi făcute de domnie mănăstirilor, precum și numărul mare de robi dăruiți, duc la concluzia că, în secolele XIV—XV, în Țara Romînească și Moldova, robii erau destul de numeroși.

Numărul lor a crescut atît prin cumpărări, cît și prin prăzile de război. Cronica moldo-germană cuprinde știrea că, în urma luptei de lîngă Soci (1471) cu Radu cel Frumos, domnul Țării Romînești, Ștefan cel Mare « a luat 17 000 de țigani cu dînsul în robie » [3]. Cifra e, fără îndoială, exagerată; totuși, ea constituie o dovadă despre numărul mare al robilor țigani.

Țiganii trăiau în sălașe, care cuprindeau mai multe familii; toate documentele din secolele XIV—XV care amintesc de țigani îi pomenesc ca trăind în asemenea grupuri.

[1] Despre locuitorii orașelor vezi și paragraful precedent.
[2] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 33.
[3] *Cronicile slavo-romîne*, p. 30.

Existența unei organizări a țiganilor este dovedită de unele documente din secolele XIV—XV, care menționează un « cnez de aţigani » [1]. Acesta judeca neînțelegerile mărunte dintre țigani, îi ducea la diferite munci pentru domnie, strîngea dăjdiile care se cuveneau domnului etc. În secolul al XVI-lea, strîngerea dăjdiilor de la țigani se făcea de către globnici, recrutați adesea chiar din rîndurile țiganilor. Ei țineau evidența țiganilor, urmăreau și aduceau înapoi pe cei fugiți etc.

În cadrul gospodăriei feudale, țiganii erau obligați la diferite munci pentru stăpînii lor. O parte a meșteșugarilor de pe domeniile feudale, în special fierarii, erau țigani; mulți țigani, mai ales cei din apropierea salinelor, erau folosiți la scoaterea sării. Din rîndurile lor erau recrutate adesea slugile de curte, dintre care unele îndeplineau anumite atribuții administrativ-fiscale pe moșia feudalului.

Unii robi dispuneau de avere proprie, constînd mai ales din vite [2], aveau gospodării și realizau venituri, din care o parte revenea stăpînilor feudali [3].

Robii erau considerați ca o parte din averea stăpînilor. Feudalii puteau să facă cu ei orice vroiau, fără însă să-i poată omorî, deși, prin abuz, uneori se întîmplau și asemenea cazuri. Robii puteau fi vînduți, cumpărați, schimbați și, în rare cazuri, eliberați [4].

Exploatați crunt de feudali, tratați de multe ori ca animalele, robii țigani își căutau adesea scăparea în fuga de pe un domeniu feudal pe altul sau chiar peste hotare. Prin aparatul lor de constrîngere, feudalii urmăreau pe cei fugiți și-i aduceau cu forța pe moșia de unde fugiseră. Împotrivirea robilor, ca și cea a țăranilor dependenți, deși înfrîntă de feudali, a contribuit la limitarea și fixarea în anumite proporții a rentei feudale.

Boierimea și marele domeniu feudal

Clasa dominantă în Țara Romînească și Moldova era alcătuită din boierii mari, posesori de întinse domenii, din clerul înalt și din boierimea mică și mijlocie.

După formarea statelor de sine stătătoare Țara Romînească și Moldova, proprietatea feudală — baza relațiilor de producție feudale — a crescut, s-a consolidat și a căpătat un caracter ierarhic. Structura ierarhică a proprietății feudale constituia expresia repartizării ei și a rentei, ca formă economică în care se realiza această proprietate în sînul clasei dominante; în același timp, ea dădea acestei clase putere asupra țăranilor dependenți, putere întărită prin constrîngerea extraeconomică. Ierarhia funciară era, totodată, o ierarhie militară și politică.

În cadrul ierarhiei funciare feudale, locul principal îl ocupa proprietatea domnească. Ea cuprindea atît satele personale ale domnului, cît și pămînturile care aparțineau domniei, ca instituție: locurile pustii, braniștile, hotarele tîrgurilor și orașelor, ocinile care se confiscau boierilor pentru diferite vini, precum și pămînturile cumpărate de domnie.

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 129.
[2] *Ibidem*, A, veac. XIV—XV, p. 188, 213.
[3] *Ibidem*, p. 112; B, veac. XIII—XV, p. 81.
[4] *Ibidem*, A, veac. XIV—XV, p. 213, 369.

În secolele XIV—XV, nu se făcea deosebire între proprietatea domniei şi cea personală a domnului. Toate veniturile de pe moşiile domneşti (prin aceasta înţelegîndu-se atît moşiile personale ale domnului, cît şi cele ale domniei) erau folosite atît pentru nevoile statului, cît şi, mai ales, în interesele personale ale domnului.

Apărută ca rezultat al dezvoltării societăţii de pe teritoriul Ţării Romîneşti şi Moldovei pe o treaptă superioară, domnia a întărit prin acte emise din cancelaria domnească drepturile boierilor asupra proprietăţii funciare, pe care ei şi le transmiteau ereditar. Proprietatea de pămînt boierească poartă denumirea de « ocină » sau « baştină », termeni de origine slavă, care înseamnă proprietate ereditară, moştenită de la părinţi. Boierul era liber s-o vîndă, s-o lase moştenire, s-o dăruiască lăcaşurilor religioase sau altor persoane. Pentru legalizarea unor astfel de schimbări în domeniul stăpînirii funciare era necesară, însă, confirmarea din partea domniei. Domnul putea să-şi însuşească ocina boierilor numai în cazuri speciale, cum era « hiclenia » (trădarea), sau în cazurile de desherenţă (cînd lipseau moştenitorii direcţi).

Alături de proprietatea feudală moştenită — existentă la data constituirii domniei şi confirmată prin acte domneşti după organizarea acesteia — în secolele XIV—XV au apărut noi forme de proprietate: cea bisericească (a mănăstirilor şi episcopiilor) şi cea laică de danie. Deţinătorii proprietăţii de danie — denumită în documentele moldoveneşti « vislujenia » — erau asemănători întrucîtva vasalilor din feudalismul apusean. Daniile de pămînt pentru diferite « slujbe » se făceau, probabil, atît din domeniul personal al domnului, cît şi din pămînturile domniei. În Ţara Romînească şi Moldova, ca şi în alte părţi, este foarte greu să se deosebească unde şi cînd domnii acţionează ca deţinători ai puterii supreme şi unde şi cînd ca proprietari ai domeniului lor particular.

Marii feudali puteau să dăruiască şi ei pămînturi, creîndu-şi în acest fel proprii lor vasali — numiţi în documente « slugi » — de care erau înconjuraţi şi în fruntea cărora porneau la război. Daniile pe care le făceau marii boieri «slugilor » lor, ca, de altfel, şi cele făcute bisericii, trebuiau confirmate de domnie[1].

Domnul urmărea orice schimbare în stăpînirea pămîntului, în virtutea dreptului său de supremă stăpînire a întregului pămînt al ţării *(dominium eminens)*. În legătură cu acest drept, au existat în Ţara Romînească două instituţii feudale: *prădalica* şi *darea calului*.

Prădalica era dreptul domniei de a lua pe seama sa moşia al cărei stăpîn murea fără să aibă urmaşi în linie bărbătească. În documente, ea este amintită de cele mai multe ori sub o formă negativă. Întărind ocinile feudalilor, domnia precizează uneori: « şi cine dintre dînşii moare, iar ocinile să fie ale celor rămaşi, la ei prădalica să nu fie ». Prezenţa acestei clauze în documente constituia garanţia dată de domn, în calitatea sa de stăpîn suprem al pămîntului, că atît proprietatea

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. II, p. 74, vol. III, p. 32, 98 passim.

moştenită, cît şi cea primită sub formă de danie, precum şi cea obţinută prin cumpărări sau înfrăţiri, va rămîne, după moartea titularului ei, celui sau celor cărora el, titularul, hotărăşte să le rămînă, de obicei rudelor mai apropiate.

Darea calului se cuvenea domniei în cazurile în care aceasta — în urma solicitării boierilor — le confirma stăpînirea asupra pămîntului. În documentele Ţării Romîneşti, cînd este vorba de confirmări de moşii din partea domnului, se întîlneşte frecvent menţiunea că domniei i s-a dat de către beneficiarul privilegiului « un cal bun » sau « un cal foarte bun » sau « un cal şi o cupă ». Uneori se spune şi cît valora calul: « un cal bun de 300 aspri ». Alteori se dădeau chiar doi cai, indicîndu-se, în anumite cazuri, valoarea lor: « doi cai buni de 2000 aspri ». Cîteodată se plăteau domniei bani în locul dării calului. Se întîmpla deseori ca domnul să renunţe la darea calului.

Darea calului apare ca o cumpărare de la domnie a moşiei, pe care ea o confirmă pe seama celor care cer aceasta. Simbolică la început, darea calului s-a transformat cu vremea într-o « răscumpărare » a pămîntului de la domnie.

În afară de marele domeniu domnesc şi boieresc, exista, încă din secolele XIV—XV, şi un mare domeniu mănăstiresc. Născut din daniile domneşti sau boiereşti, domeniul mănăstiresc a crescut apoi, atît prin daniile care i se adăugau din partea puterii centrale sau a boierilor, cît şi prin cumpărări şi cotropiri.

Domeniile feudale variau ca mărime: unele cuprindeau mai mult de 50 de sate, răspîndite pe un teritoriu de cîteva zeci de mii de hectare. Astfel erau în Moldova, în prima jumătate a secolului al XV-lea, domeniile boierului Mihail de la Dorohoi şi ale logofătului Mihu. Tot în Moldova, la începutul secolului al XV-lea, Oană vornicul stăpînea circa 30 de sate, iar Ivan Cupcici peste 20 de sate şi o întinsă pustie. În Ţara Romînească, la mijlocul secolului al XV-lea, mănăstirea Tismana avea peste 30 de sate iar mănăstirea Cozia peste 25. Unii feudali stăpîneau adesea numeroase sate în acelaşi hotar, domeniile lor alcătuind enclave întinse pe teritoriul ţării.

În această vreme, cînd densitatea populaţiei era relativ mică, cînd criteriul bogăţiei îl constituia atît pămîntul cît şi, mai ales, numărul locuitorilor, feudalii căutau să-şi sporească prin toate mijloacele posibile numărul de ţărani dependenţi, singurii care, prin munca lor, făceau să crească nu numai veniturile feudalilor, dar şi puterea lor, situaţia lor în societate, rolul lor în viaţa politică. « Forţa seniorului feudal — scria K. Marx — nu se întemeia pe mărimea rentei, ci pe numărul supuşilor săi, iar acesta depindea de numărul ţăranilor ce-şi lucrau singuri pămîntul » [1].

Marele domeniu era format din două părţi distincte: o parte rezervată feudalului (rezerva feudală), care cuprindea curtea, locuinţa, atît a feudalilor cît şi a slugilor lor, şi o parte din terenul agricol, încă redusă ca proporţii, pusă

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, Bucureşti, 1948, p. 637.

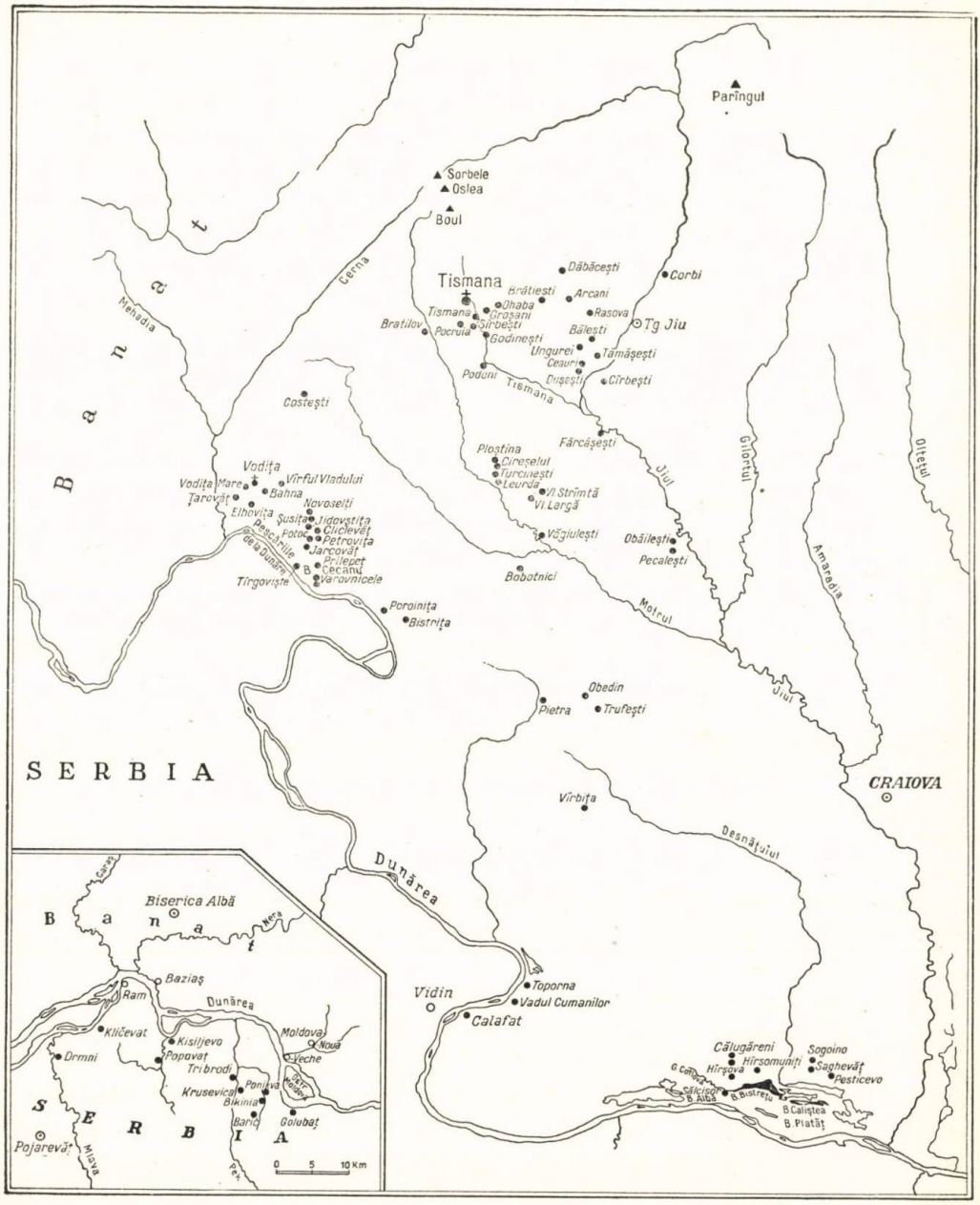

Fig. 100. — Domeniul mănăstirii Tismana în sec. XIV—XV.

în valoare de țăranii dependenți, pe baza muncii sub formă de clacă. Restul domeniului — cea mai mare parte — era format din vetrele satelor, unde se găseau locuințele țăranilor, și din delnițele țărănești, terenurile agricole aflate în posesia țăranilor. Această împărțire a domeniului corespunde societății feudale și o regăsim la toate popoarele din Europa în evul mediu. « În toate țările Europei, producția feudală este caracterizată prin împărțirea pământului între un număr cît mai mare de țărani neliberi »[1]. Pentru a obține plusprodusul, seniorul — în cazul nostru boierul — trebuia să aibă pe pământul său țărani care să dispună de o parcelă de pământ, de inventar agricol și de vite. « Gospodăria „proprie" a țăranilor pe lotul lor — arăta V. I. Lenin — era o condiție a gospodăriei moșierești, avînd ca scop nu pe acela de „a asigura" pe țăran cu mijloace de existență, ci de a asigura pe moșier cu brațe de muncă »[2].

Pe marea întindere de pămînt stăpînită de feudalii din Țara Romînească și Moldova lucrau țărani care-și aveau delnițele lor, socotite ca stăpîniri străvechi. Numai rezerva feudală se găsea în deplină proprietate a boierului; asupra delnițelor țărănești el avea un drept destul de limitat. Țăranii aveau un drept de posesiune, de folosință, asupra delnițelor, care diferea de dreptul de proprietate, în sensul că țăranul nu era liber să dispună după plac de delniță: el nu putea să o înstrăineze, dar putea să o lase moștenire. Deasupra dreptului de posesiune al țăranului exista, deci, un drept de proprietate al boierului. Potrivit acestui drept, boierului îi revenea o parte din roadele pe care le dădea pămîntul.

Dreptul de stăpînire al boierului asupra pămîntului făcea să rămînă pe seama rezervei boierești delnițele țăranilor care mureau fără moștenitori; boierul putea să lase aceste ocine în folosința altor țărani.

Raportul dintre întinderea totală a delnițelor țărănești și aceea a « rezervei » boierului era direct proporțional cu raportul dintre forma muncă și forma produse a rentei feudale.

Întregul sistem de exploatare ce asigura veniturile feudale se întemeia pe o îmbinare a diferitelor ramuri de producție economică în gospodăria țăranului, îndeosebi pe îmbinarea agriculturii și a meșteșugurilor. « Această formă de îmbinare a „meșteșugului" țărănesc cu agricultura — sublinia V. I. Lenin — este cea mai tipică pentru regimul economic medieval, ea fiind o parte integrantă a acestui regim »[3].

Documentele din secolul al XV-lea oglindesc această îmbinare a meșteșugurilor cu agricultura. Astfel, printre produsele vîndute pe la mijlocul acestui secol de țăranii din satul Negoești, dependenți de episcopia Romanului, se

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, București, 1948, p. 637.

[2] V. I. Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere*, vol. 3, București, 1951, p. 170.

[3] *Ibidem*, p. 353—354.

menționează: pînza, postavul, plutele, oalele, vasele de lemn și obiectele de fier [1].

Pe domeniul feudal existau însă și unii meșteșugari specializați, aserviți feudalilor. Confirmînd, în 1448, mănăstirii Probota stăpînirea ei asupra satelor Ciulinești, Berești și Roșca, domnul Moldovei preciza: « și oricîți cojocari sînt în aceste sate sau orice meșteri, să fie întreg acest venit al mănăstirii » [2]. Alte ori, pe moșiile unor feudali, apar adevărate instalații meșteșugărești, ca torcătoria de lînă sau piua de bătut sumane. Într-un document din 1443, de pildă, se arată că mănăstirea Moldovița stăpînea o piuă de bătut sumane [3]. Asemenea instalații se găseau și pe domeniile boierești. În 1448, Petru voievod dăruia lui Mihu logofăt locul morilor domnești de la Baia « ca să-și facă mori și orice va fi voia lui, fie torcătorie de lînă (жерстквло) [4] sau pive de sumane sau orice, sau stupă » [5].

Datorită acestui fapt, domeniul tipic al epocii de fărîmițare feudală era un organism economic larg cuprinzător și de aceea nu simțea în general nevoia de a-și schimba produsele cu alte unități economice.

În vremea fărîmițării feudale, cînd domeniul se înfățișa ca o unitate economică, feudalii dispuneau de o serie de drepturi numite « monopoluri senioriale », sau, în terminologia Europei apusene, « banalități ». Monopolurile senioriale constituiau pentru boieri și mănăstiri — pe lîngă surse de importante venituri — și adevărate mijloace de constrîngere a țăranilor dependenți. Astfel, țăranii care căutau să se sustragă obligației de a măcina la moara feudalului erau pedepsiți. Într-un document din 1448, se spune în mod categoric: « Și să fie volnic pan Mihail logofăt să pedepsească și să ia de la acel om care este în hotarul lui și nu va cără la aceste mori » [6] (pe care el urma să le construiască). În afară de monopolul morii, feudalii dispuneau și de monopolul instalațiilor de tipul torcătoriilor, pivelor sau dîrstelor, aflate pe domeniu.

La veniturile însemnate care se realizau din aceste monopoluri, se adăugau cele ce proveneau de la vămile interne, existente pe domeniu.

Economia închisă a domeniului feudal făcea ca, în acea vreme, unele grupuri de sate să trăiască aproape în izolare față de grupurile vecine; ele erau atît de slab legate, încît fiecare călătorie devenea o întreprindere dificilă și plină de riscuri.

În asemenea condiții, domeniile feudale — a căror organizare economică se apropie în practică de o adevărată autarchie — trebuiau să reprezinte și pe tărîm politic o forță aproape de sine stătătoare. Ele dădeau stăpînilor lor o putere

---

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 342—343.
[2] *Ibidem*, p. 227.
[3] *Ibidem*, p. 201.
[4] Tradus astfel de M. Costăchescu (*Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 314), acceptat cu același înțeles și în colecția *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 228. Nu s-a stabilit încă precis natura acestor instalații.
[5] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 228; pentru alte exemple, cf. p. 229, 295, 321 passim.
[6] *Ibidem*, p. 228.

foarte întinsă, atît în timp de pace, cît și în timp de război; nu e vorba de bogăția pe care o produceau veniturile moșiei, ci, mai cu seamă, de autoritatea judecătorească și militară legată de ele.

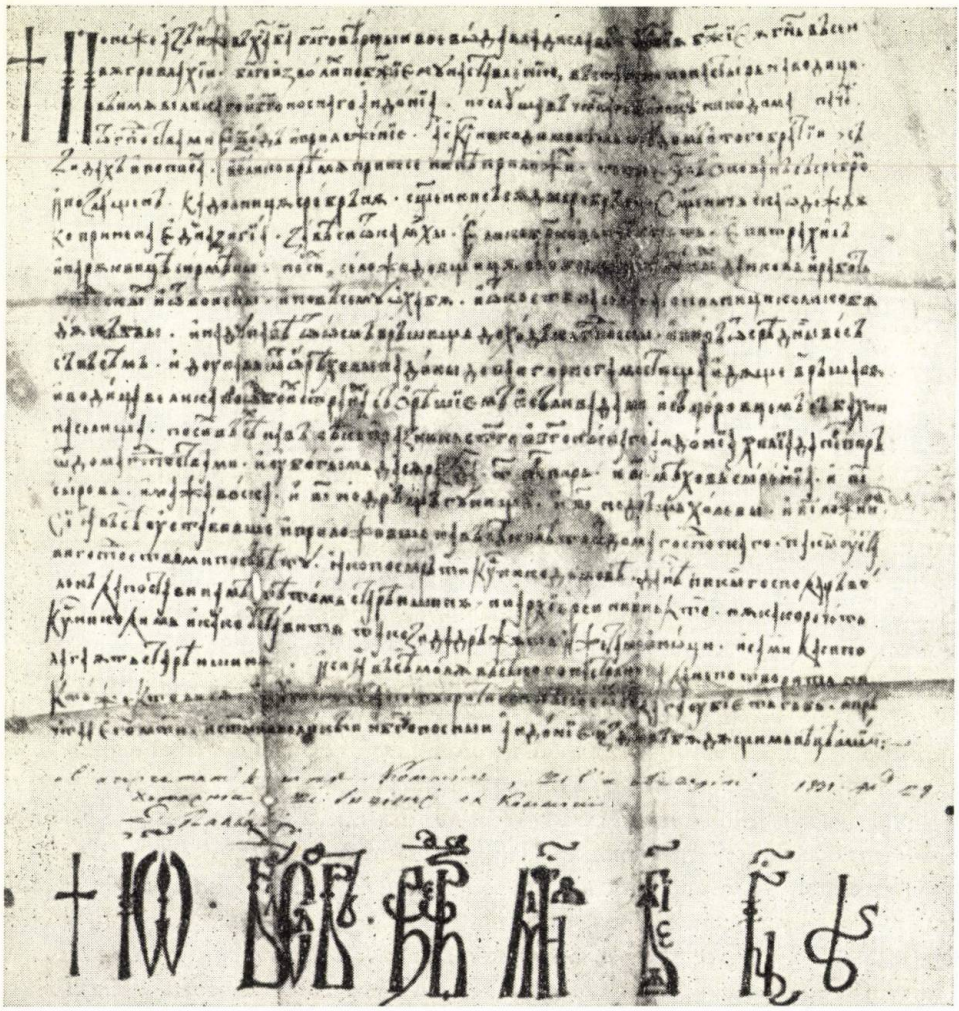

Fig. 101. — Document de la Vladislav-Vlaicu, pentru mănăstirea Vodița, privind scutirea de dări a satului Jidovștița.

Imunitatea feudală. Corolarul economiei naturale și al fărîmițării feudale în toate țările în evul mediu a fost imunitatea feudală.

Feudalii care se bucurau de imunitate — marii boieri și mănăstirile — concentrau în mîna lor exercițiul tuturor drepturilor suverane pe teritoriul stăpînit de ei. Imunitatea atrăgea pentru feudali dreptul de administrare locală, precum și pe acela de a judeca pe locuitorii care se aflau pe domeniu.

Imunitatea consta în două clauze esențiale, foarte bine oglindite în documentele vremii. Pe de o parte, ea însemna scutirea pentru locuitorii de pe domeniul feudalului cu drept de imunitate — în beneficiul acestuia — de dările — în natură și bani — și de muncile datorate domniei. Astfel, în documentul prin care Vladislav-Vlaicu dăruia mănăstirii Vodița satul Jidovștița, se spune că satul să fie « slobod de toate dările și muncile domnești și de toate și cu totul ohabă » [1]. Reiese din acest document că mănăstirea se bucura la acea dată de o imunitate deplină. Ulterior, domnia caută să mărginească dreptul de imunitate. Scutirea de dări și obligații nu mai este generală: se fac unele rezerve în ceea ce privește obligația de oaste și darea în bani (birul) către domnie.

Pe de altă parte, imunitatea atrăgea după sine interdicția amestecului reprezentanților puterii centrale, dregători și slugi domnești, cu atribuții administrative, judecătorești și fiscale, de a intra pe domeniul care se bucura de privilegiul imunității; prin urmare, aceste drepturi treceau asupra feudalului, care le exercita cu ajutorul « slugilor » sale. Feudalul se prezenta astfel pe teritoriul stăpînit de el nu ca un simplu proprietar, ci ca un fel de suveran.

Actele prin care domnia confirmă în Țara Romînească « ohabele » boierilor și mănăstirilor cuprind în mod obișnuit formula « să nu cuteze a turbura acele sate nici un dregător al domniei mele, fie că este judecător, fie că este globnic, fie birar » [2]. Înțelesul acestei formule, prin care li se întărește boierilor dreptul de a se substitui ei înșiși tuturor organelor puterii centrale, este însă și mai limpede redat în unele documente moldovenești. Astfel, într-un document din 1467, după ce confirmă mănăstirii Bistrița stăpînirea asupra satelor ei, domnul adresează dregătorilor săi următoarea poruncă: « nici gloabă să nu ia de la dînșii (din satele mănăstirii), nici pentru dușegubină mare, nici pentru urmărire (de răufăcători), nici pentru răpire de fecioară, nici pentru rană sîngeroasă și nici pentru lovituri cu vînătăi și nici pentru altceva..., nici pentru faptă mare, nici pentru mică, să nu îndrăznească dregătorii să-i judece pe acești oameni ai mănăstirii și nici să nu-i turbure, nici să nu ia gloabă de la dînșii, nici preț de un groș, ci călugării noștri de la Bistrița să judece ei singuri pe oamenii lor și gloaba s-o ia de la oamenii lor egumenul și cu călugării. Și pe alt sudeț să nu aibă asupra lor, pentru că am dat tot venitul ce va cădea în aceste sate mănăstirești, să fie neclintit mănăstirii noastre de la Bistrița » [3].

Este redat aci unul dintre principiile esențiale ale regimului fărîmițării feudale, astfel cum acest regim se înfățișa în vremea lui de dezvoltare la toate popoarele europene. În primul rînd, veniturile judiciare (gloaba, adică amenda prin care se pedepsea orice delict) sînt asimilate cu toate celelalte venituri rezultînd din renta feudală; în al doilea rînd, de aceste venituri sînt în chip firesc legate atribuții judiciare, datorită cărora stăpînul locului apare drept judecătorul

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 27.
[2] *Ibidem*, p. 71.
[3] *Ibidem*, A, veac. XIV—XV, p. 356.

natural al supuşilor lui. Este vorba de funcţionarea unui sistem ale cărui principii se oglindesc în chip plastic în vorbirea vremii, cînd se folosesc drept sinonime cuvintele « judeţ » şi « mai marele locului » [1].

În evul mediu, la toate popoarele europene, proprietarului feudal îi revin şi sarcinile de « judeţ », misiunea de a judeca pe ţăranii dependenţi din satele sale. Un asemenea proprietar feudal este în toate privinţele « mai marele locului », nu numai prin faptul că el îşi domină şi exploatează supuşii pe tărîm economic, dar şi pentru că se găseşte, totodată, în fruntea întregului mecanism de guvernămînt de pe teritoriul domeniului său. Dreptul de judecată al proprietarului feudal nu este decît una dintre manifestările dominaţiei sale. « În epoca feudală — scrie K. Marx — comanda supremă în război şi jurisdicţia erau atribute ale proprietăţii funciare » [2].

În evul mediu, judecata era strîns legată de acţiunea administrativă necesară fie pentru prinderea infractorului, fie pentru pedepsirea lui.

Curţile. Organele de represiune care asigurau îndeplinirea acestor funcţiuni sînt exact aceleaşi forţe care servesc şi în timp de război ca temei al oştirii: este vorba de aşa-numiţii « curteni » sau « slugi », oameni liberi înarmaţi, cărora li se încredinţează misiunea de a face respectată « autoritatea » acelora care exercită puterea.

Sub denumirea generală de « slugi » documentele cuprind pe toţi dregătorii şi boierii subordonaţi, care, întocmai ca cei de la curtea domnească, se aflau la curţile boiereşti. Slugile reprezentau pentru boieri un semn deosebit al puterii lor.

Expresia cea mai limpede a fărîmiţării puterii politice în secolele XIV—XV consta tocmai în modul de organizare al acestor curteni. Fiecare dintre marii feudali ai Moldovei şi Ţării Romîneşti dispunea de asemenea curteni, aflaţi în subordonare nemijlocită faţă de el însuşi. Domnia, deşi avea de asemenea curtenii săi, nu face să intervină autoritatea sa pe moşiile privilegiate cu imunitate decît în cazuri foarte rare şi începînd de-abia din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Cuvîntul дворъ (curte) din documentele vremii desemnează atît locul de unde îşi exercită puterea feudalul, cît şi aparatul cu ajutorul căruia îşi exercită această putere. Curţile îndeplineau în numele boierului şi în folosul său particular toate funcţiile care-i reveneau acestuia pe baza privilegiilor de imunitate.

Curţile boiereşti existau încă din secolul al XIV-lea [3] şi ele au ajuns în prima jumătate a secolului al XV-lea la apogeul lor. Decăderea curţilor boiereşti începe în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi continuă în secolul al XVI-lea, ele păstrînd, însă, unele rămăşiţe ale vechilor lor atribuţii.

Curţile celor mai mari boieri semănau cu cea domnească; ele erau înzestrate cu toate mijloacele de care avea nevoie o administraţie şi care erau menite să

[1] *Lexiconul din 1649 al lui Mardarie Cozianul*, p. 103.
[2] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, Bucureşti, 1948, p. 352.
[3] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 42.

scoată în relief fastul legat de persoana stăpînului, să sublinieze prestigiul lui. Unul dintre marii boieri moldoveni din prima jumătate a secolului al XV-lea, Ivan Cupcici, îşi avea chiar o cancelarie proprie; în perioada luptelor pentru tron ce au urmat după moartea lui Alexandru cel Bun, cînd cancelaria domnească era oarecum dezorganizată, un diac al său, Paşco, era folosit la scrierea actelor domneşti [1].

Pe lîngă existenţa curtenilor şi slugilor, subordonaţi boierilor, actele domneşti menţionează, de asemenea, organizarea acestora sub conducerea unor comandanţi speciali, cu atribuţii militare, numiţi vornici, care existau atît pe moşiile feudalilor, cît şi pe cele ale domnului.

Pe mai toate marile domenii feudale se găsea de obicei o construcţie fortificată, care îndeplinea, sub toate raporturile, funcţiunea castelului medieval clasic. Uneori era vorba chiar de o cetate; în Moldova, pe la mijlocul veacului al XV-lea, este pomenit într-un document din 1462 locul « unde a fost cetatea lui Duma Negru [2].

Existenţa pe marele domeniu a unor întărituri de genul cetăţilor, sedii ale unor forţe militare capabile să respingă atacurile dinafară, dădea stăpînului feudal înfăţişarea unei puteri politice şi militare de sine stătătoare şi în măsură să-şi apere la nevoie privilegiile împotriva cricui le-ar fi pus în discuţie.

Relaţiile dintre boieri şi domn

Datorită acestor largi atribuţii şi mijloacelor materiale pe care le aveau marii feudali, se năştea posibilitatea unei stări de anarhie.

La noi, ca şi în alte ţări, instituţiile clasice ale epocii de fărîmiţare feudală, în primul rînd imunitatea, dădeau naştere unor interminabile lupte pe care feudalii le purtau între ei, cu mijloacele de forţă ce întreţinea fiecare pe domeniul său. Nu rareori, de la simple conflicte pentru hotare, se ajungea la un adevărat « război privat » între boieri. Teama permanentizării unei astfel de stări, care ar fi putut pune în primejdie propriile interese de clasă ale feudalilor, a născut necesitatea creării ierarhiei feudale.

Marile domenii feudale — deşi constituiau organisme aproape autonome sub raport economic şi chiar administrativ sau militar — nu erau lipsite, totuşi, de legături între ele. În lupta împotriva primejdiei dinăuntru sau dinafară — înăbuşirea luptei de clasă sau respingerea unor invazii străine — oricît ar fi fost de dornici să-şi apere particularismul feudal, boierii simt totuşi nevoia unei organizări, menite să asigure, în caz de primejdie, ajutorarea reciprocă.

O astfel de organizare — cunoscută în toată Europa medievală — a fost gruparea ierarhică ce poartă numele de vasalitate. Potrivit acesteia, stăpînii de moşii se recunosc « vasali » — în diplomatica slavo-romînă « slugi » — faţă de un feudal mai puternic, căruia îi încredinţează o autoritate superioară, numită

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 97.
[2] *Ibidem*, p. 326.

în terminologia apuseană suzeranitate. Acest feudal superior sau suzeran era în Țara Romînească și Moldova domnul, numit și mare voievod, care era el însuși, în primul rînd, un mare boier, stăpînitor de sate și curți, cel mai mare dintre boierii țării. Domeniile sale particulare, în care domnul se înfățișează ca orice boier pe moșiile sale, îi conferă venituri, puteri administrative și mijloace militare. Asemenea venituri și atribuții sînt importante atît prin ele însele, cît și, mai ales, prin faptul că justifică menținerea domnului în fruntea ierarhiei feudale a stăpînilor de pămînt.

Între domn și boieri se încheie un fel de contract cu obligații bilaterale, boierii recunoscînd că sînt datori cu « credincioasă slujbă » față de domn, în schimbul confirmării și garantării de către acesta a privilegiilor lor de imunitate.

Principala îndatorire a vasalilor față de suzeran — ca în toată Europa — consta în « sfat și ajutor » *(consilium et auxilium)*, ceea ce însemna participarea la sfatul domnesc și la oastea domnească. La rîndul său, și domnul avea îndatoriri față de boieri.

În practică, pe baza ierarhiei feudale, se încredința domniei o activitate de coordonare a forțelor deținute de boieri; puterile teritoriale continuau, de altminteri, în acest cadru să funcționeze în particularismul lor. « Credincioasa slujbă » la care se obligau boierii nu implica nici un fel de restrîngere a autorității lor asupra locuitorilor de pe moșie; dar ea împiedica pe boieri să folosească privilegiile lor particulare într-un chip ce ar fi putut să devină dăunător intereselor lor de clasă.

Aspectul cel mai de seamă al guvernării statului consta într-un arbitraj asigurat de către domn între stăpînii teritoriali; e vorba de un arbitraj căruia i se cerea, însă, să respecte privilegiile particulare ale fiecărui stăpîn în parte, în măsura în care utilizarea dată acestor privilegii nu dăuna intereselor generale ale clasei stăpînitoare. Se poate lesne înțelege cît era de complexă, în viața politică de fiecare zi, sarcina de a menține un echilibru atît de instabil între tendințele contradictorii ce agitau marea boierime.

Referindu-se la relațiile dintre suzeran și vasalii săi, Fr. Engels arăta că suzeranul era « vîrful întregii ierarhii feudale, un vîrf de care vasalii nu se pot lipsi, dar față de care ei se află totuși, în același timp, într-o stare de permanentă rebeliune »[1].

3. ORGANIZAREA POLITICĂ, ADMINISTRATIVĂ, JUDECĂTOREASCĂ ȘI MILITARĂ

Organizarea politică, administrativă, militară și judecătorească a Țării Romînești și Moldovei — ca și dezvoltarea lor economică și socială — este foarte asemănătoare, atît în timpul fărîmițării feudale, cît și mai tîrziu.

[1] F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 188.

Domnia

După cum s-a văzut din paragraful precedent, în fruntea celor două state feudale se găsea un mare voievod și domn. Domn derivă din latinescul *dominus* și înseamnă stăpîn (al țării), iar voievod, cuvînt slav, conducătorul oștilor. La aceste titluri de mare voievod și domn, pe care le purtau conducătorii celor două state feudale, se adaugă particula Io, derivat din Ioan, care avea semnificația — în concepția feudală — de cel ales de Dumnezeu pentru a domni și menirea să ridice prestigiul domnului în fața supușilor săi.

În epoca fărîmițării feudale, posibilitățile domniei de a asigura guvernarea țării sînt foarte reduse, datorită faptului că o bună parte din teritoriul acesteia era alcătuit din marile domenii feudale, care se administrau în chip autonom, pe baza imunității feudale, precum și din cauza lipsei unui aparat de stat centralizat.

Administrația fiind, în acest timp, un atribut al proprietății, activitatea administrativă a domniei era proporțională cu drepturile de proprietate pe care aceasta le deținea în diferite părți ale țării. De aceea, exercitarea puterii de către domnie în epoca de fărîmițare feudală poate fi mai ușor înțeleasă dacă o raportăm la cele trei zone în care putem împărți teritoriul țării, din acest punct de vedere.

O primă zonă ar fi aceea care cuprinde satele aflate în stăpînire domnească, unele din ele încă de la întemeierea domniei și al căror număr a crescut pe măsura consolidării acesteia. În aceste sate, domnul se comporta ca oricare boier pe domeniul său; le administra prin intermediul vornicilor locali și al curților sale. În această privință, între domnul stăpîn de sate și marii feudali din țară nu exista nici o deosebire.

A doua zonă poate fi considerată aceea alcătuită din domeniile marilor boieri și ale mănăstirilor, răspîndite pe întreg teritoriul țării, unde administrația era asigurată de proprietari — pe baza privilegiilor de imunitate feudală — și unde domnul exercita numai drepturile ce decurgeau din situația sa de suzeran, folosind dreptul de *dominium eminens*. Asupra acestei zone, domnul exercita, deci, o autoritate destul de slabă, pe care o punea mereu în discuție puterea aproape de sine stătătoare a marilor boieri. Ca urmare a procesului de centralizare a statului din a doua jumătate a secolului al XV-lea, privilegiile de imunitate vor fi restrînse și domnia va cîștiga, treptat, dreptul de a asigura și administrarea teritoriului ocupat de aceste domenii.

În sfîrșit, cea de-a treia zonă ar cuprinde satele libere, moșiile micilor boieri — care nu dispuneau de privilegii de imunitate feudală — și tîrgurile țării — considerate și ele proprietate domnească, dar avînd o situație mai bună decît satele domnești. În secolele XIV—XV, în această zonă domnia exercita o autoritate politică asemănătoare cu aceea a unei guvernări în sensul propriu al cuvîntului. Existența acestei zone face, de altfel, ca domnul să fie mai mult decît un mare boier al țării; sprijinul tîrgoveților, al micii boierimi și al țăranilor liberi va fi de o importanță hotărîtoare în întărirea autorității domnești, în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

În perioada fărîmițării feudale, orașele — care au fost, în general, în toată Europa, sprijinul de seamă al puterii centrale — erau prea slabe pentru a ajuta pe domn împotriva marii boierimi. Nici mica boierime sau țărănimea liberă nu constituiau, în această vreme, forțe pe care s-ar fi putut întemeia o autoritate centrală puternică. De aceea, pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, domniei i-a lipsit instrumentul de guvernare ce ar fi fost cu adevărat eficace în lupta pentru îngrădirea puterii marilor feudali, domnul fiind silit să se înțeleagă cu marea boierime și să conducă țara după placul acesteia.

Din această cauză, *atribuțiile domniei* erau limitate de drepturile și puterea marilor feudali: domnul era comandantul suprem al armatei, dar autoritatea sa era îngrădită — uneori chiar anulată — de existența steagurilor particulare ale marilor boieri; el era judecătorul suprem al țării, dar judecata se făcea împreună cu sfatul boierilor și ținînd seama de obiceiul pămîntului; tot în atribuțiile domniei intra și emiterea hrisoavelor — care se întocmeau, de asemenea, numai cu consensul sfatului domnesc — și în care se preciza și întărea sistemul de exploatare feudală al marilor boieri și mănăstirilor, domnul asigurînd pe beneficiarul actului — pe « credința » lui și a tuturor membrilor sfatului — cu privire la stăpînirea netulburată a domeniului său; în sfîrșit, actele de politică externă a țării se încheiau numai sub controlul sfatului boieresc, care garanta — uneori prin acte separate de ale domnului, ca cele date de boierii moldoveni regelui polon, în 1387, 1433, 1434 și 1435 [1] — că domnul își va îndeplini obligațiile asumate față de suzeranul său, sau se angaja chiar față de acesta să împiedice pe domn să pună ceva la cale împotriva sa.

Veniturile domniei proveneau atît din dările pe care domnul le percepea de la satele aflate în proprietatea sa și din muncile prestate de locuitorii acestora, cît și, mai ales, din dările și muncile la care erau obligați locuitorii satelor libere și ai tîrgurilor.

Veniturile domniei proveneau în primul rînd din dijmele care se percepeau în natură din produsele realizate de locuitorii țării. Principalele dări erau: cîbla sau găleata — numită iliș în Moldova — care se percepea din cereale, vama sau desetina (zeciuiala) din oi, porci și din stupi, precum și vinăriciul, numit în Moldova și desetina din vin. Nu sînt amintite în această vreme dările ce se vor plăti mai tîrziu din animalele mari.

Este interesant de subliniat faptul că, în această vreme, cînd domina economia naturală, chiar cei ce făceau comerț plăteau dările față de domnie tot în natură; în Moldova cei ce dețineau prăvălii erau obligați să plătească domniei o dare numită camăna, constînd din pietre de ceară.

În prima jumătate a secolului al XV-lea, a început să se perceapă — atît în Țara Romînească, cît și în Moldova — o dare în bani, numită bir (бир) sau

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 601—603, 650—652, 665—667, 689—690.

simplu dare (ДАНЬ). Documentele din această vreme nu ne dau ştiri despre cuantumul birului. În condiţiile economiei naturale, birul — chiar dacă nu a atins proporţiile din secolul al XVI-lea, cînd a devenit o povară strivitoare — constituia cea mai grea obligaţie fiscală a locuitorilor ţării, la care domnia nu renunţa, de obicei, nici în cazul cînd acorda scutiri pentru satele unor feudali.

În afară de dările în bani sau în natură, locuitorii ţării erau datori să presteze diverse munci în folosul domniei, ca: transporturi (podvoade, povozi sau cărături), cositul fînului şi păscutul cailor domneşti, tăiatul lemnelor necesare curţii domneşti, reparatul morilor şi iazurilor aflate în proprietate domnească etc.

Toate aceste obligaţii — în produse, în bani şi în muncă — faţă de domnie alcătuiau o povară destul de grea pentru locuitorii din Ţara Romînească şi Moldova, de care boierii erau în general scutiţi.

Venituri însemnate realiza domnia şi din vămile şi ocnele ţării, ca şi din amenzile sau gloabele încasate de la locuitorii ei.

În perioada fărîmiţării feudale, toate aceste venituri — în natură sau în bani — erau considerate veniturile personale ale domnului, nu ale ţării. Din numeroase mărturii ale vremii rezultă că domnul considera vistieria ţării drept proprietatea sa personală. Astfel, în tratatul încheiat în 1449 de Bogdan al II-lea, domnul Moldovei, cu starostele Podoliei, domnul prevede cazul cînd va fugi din ţară « împreună cu vistieria noastră » [1].

Veniturile realizate din ţară erau întrebuinţate în interesul domniei; aceasta făcea numeroase danii, mai ales în natură (găleţi sau coloade de grîu, poloboace de vin, măji de peşte, burdufe de brînză etc.) mănăstirilor din ţară, care le întrebuinţau în folosul lor particular; astfel, în anul 1482, domnul Ţării Romîneşti cedează mănăstirii Snagov birul din satele acesteia, ce urma a fi folosit « pentru lucrarea viilor mănăstirii » [2].

De la 1417, în Ţara Romînească, şi 1456, în Moldova, o parte din ce în ce mai însemnată din veniturile ţării a început să fie întrebuinţată pentru plata tributului către Imperiul otoman.

Modul succesiunii la tron se baza pe un sistem mixt, ereditar-electiv, întemeiat pe drepturile ereditare ale unei familii domnitoare, dar, totodată, şi pe dreptul de alegere al boierilor.

În secolele XIV—XV — ca şi mai tîrziu, de altfel — nu exista un sistem bine statornicit de succesiune la tron, transmiterea sa depinzînd de voinţa boierilor, care puteau alege ca domn pe unul sau altul dintre membrii familiei domnitoare: fii — legitimi sau naturali — şi fraţi ai domnului în scaun.

Această posibilitate ca — prin voinţa şi sprijinul marilor boieri — oricine pretindea că este « os domnesc » să ocupe tronul a fost una din împre-

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 748; vezi şi I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 275; Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 77 etc.
[2] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 172.

jurările care au favorizat luptele pentru domnie şi au slăbit autoritatea puterii centrale.

Pentru a consolida dreptul de moştenire (principiul eredităţii), prin înlăturarea jocului periculos al pretendenţilor, şi a da un caracter formal dreptului de alegere al boierilor, unii dintre domni au căutat să-şi desemneze urmaşii încă din timpul vieţii, prin asocierea acestora la domnie; aşa au procedat Basarab cu fiul său Nicolae Alexandru, Mircea cel Bătrîn cu fiul său Mihail, Alexandru cel Bun cu fiul său Iliaş sau chiar Ştefan cel Mare cu fiul său Bogdan, urmărind să asigure succesiunea la tron a unuia dintre fii şi să evite luptele dintre ceilalţi copii şi partizanii lor. Asocierea la domnie a fiului avea menirea să anuleze unul din efectele negative ale fărîmiţării feudale, făcînd ca alegerea domnului să nu depindă de voinţa marii boierimi.

În afară de asocierea la domnie a fiilor domnului în scaun, se practica uneori şi asocierea fraţilor săi. Această asociere la tron nu se făcea, de obicei, în vederea înlăturării luptelor pentru succesiunea la tron, ci era o urmare a presiunilor sau chiar a luptelor dintre partizanii fratelui asociat şi aceia ai domnului în scaun. Cazul cel mai cunoscut de astfel de asociere este cel al lui Iliaş şi Ştefan, fiii lui Alexandru cel Bun, care îşi împart domnia şi teritoriul Moldovei, în urma cîtorva războaie purtate între oştile partizanilor lor. Este posibil ca şi asocierea la tron a unor fraţi ai domnilor Moldovei sau Ţării Romîneşti din ultima treime a secolului al XIV-lea să fie tot rezultatul unor lupte sau contradicţii interne — proprii perioadei de fărîmiţare feudală — pe care documentele vremii nu le amintesc. În afară de cazul menţionat mai sus, a domniei duble a lui Iliaş şi Ştefan şi, poate, a asocierii dintre Vladislav-Vlaicu şi Radu I, asocierile la domnie nu au dus la împărţirea teritoriului ţării între domnii asociaţi, ci doar la împărţirea temporară a suveranităţii.

[Dreptul boierimii de a alege pe domn trebuie să se fi manifestat deosebit de puternic de îndată ce, în 1504 — deci după înfăptuirea cunoscutelor sale măsuri de întărire a autorităţii domneşti — Ştefan cel Mare a trebuit să intervină cu toată hotărîrea pentru a face ca boierii, întruniţi în vederea alegerii domnului, să recunoască drept urmaş al său pe Bogdan. Mai mult încă, acest drept al boierimii se manifesta chiar şi atunci cînd domnul obţinea tronul prin puterea armelor, ca în cazul lui Ştefan cel Mare, în 1457, sau al lui Vlad Ţepeş, în 1476; şi în aceste cazuri, domnii erau « aleşi » — sau, mai bine-zis, trebuiau să fie recunoscuţi — de boierimea ţării.] Faptul că, în 1476, Vlad Ţepeş a cerut recunoaşterea fiecărui mare boier în parte dovedeşte că domnul nu putea conduce ţara fără concursul acelora care deţineau puterea în cuprinsul domeniilor lor. Necesitatea alegerii — izvorînd dintr-un astfel de raport de forţe dintre boieri şi domn — va fi fost cu atît mai simţită în secolul al XIV-lea.

Cu privire la modul cum se făcea această alegere, izvoare mai tîrzii — din secolul al XVII-lea — spun că la ea participau « boierii ţării şi mari şi mici şi

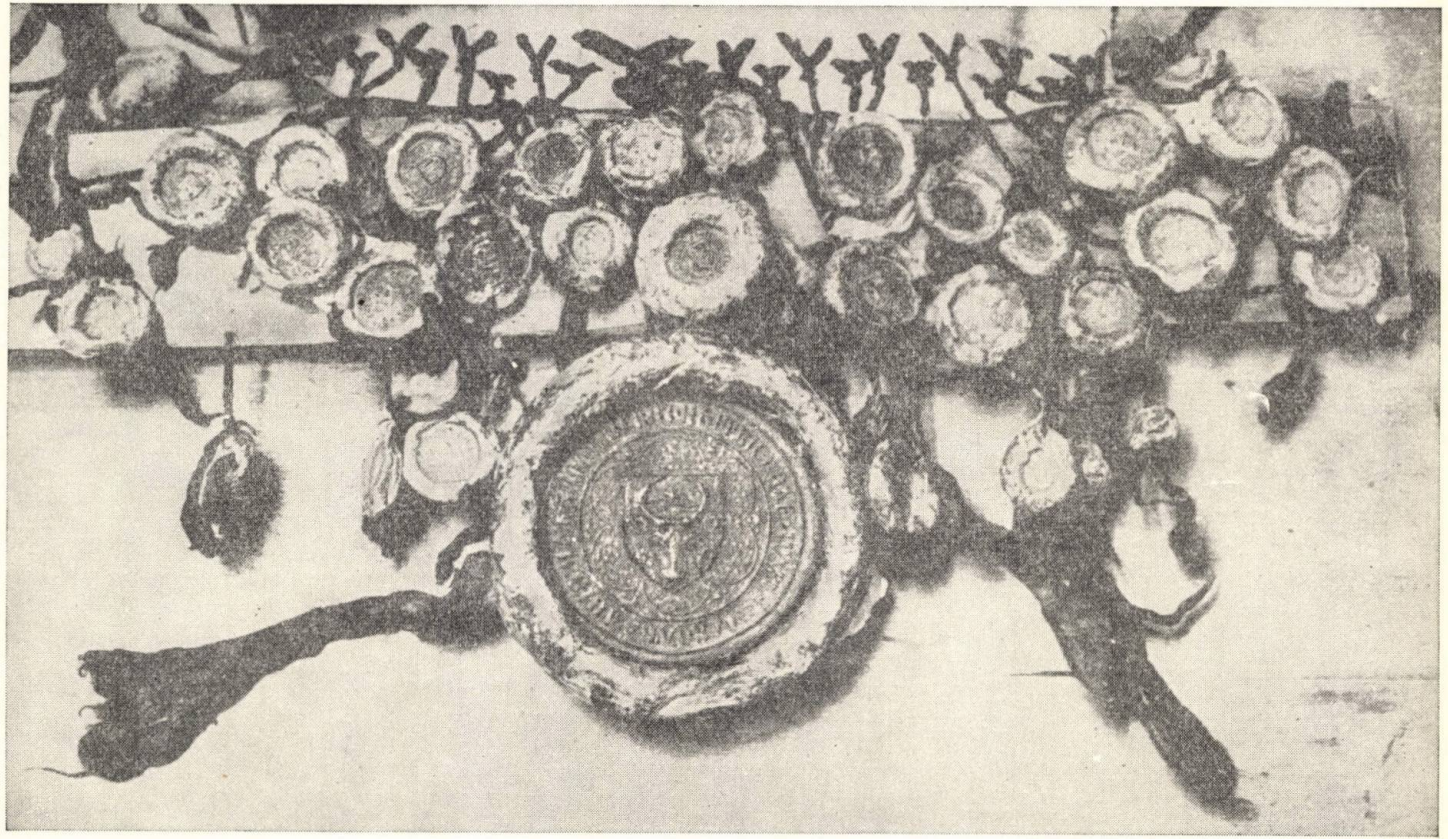

Fig. 102. — Document moldovean din 1393, cosigilat de boieri.

altă curte măruntă »[1] (este vorba de alegerea lui Ştefan cel Mare); în Ţara Romînească, alegerea se făcea, de asemenea, de către « boiarii toţi, şi mari şi mici, şi toată curtea »[2].

După alegere, boierii veneau şi se « închinau » domnului ales, faţă de care depuneau jurămîntul de credinţă, în calitate de vasali ai noului lor suzeran.

Sfatul domnesc

Sfatul domnesc era instituţia care ajuta domnia în conducerea ţării şi, totodată, instrumentul prin care se realiza în practică controlul boierilor asupra politicii domneşti. El era alcătuit din stăpînii de domenii feudale, care, prin participarea la sfat, îşi îndeplineau obligaţia de *consilium* faţă de suzeranul lor. Uneori, participau şi mitropolitul şi episcopii ţării, precum şi egumenii marilor mănăstiri.

Actele principale ale domnului — fie de politică internă sau de politică externă — nu aveau putere dacă nu se obţinea şi consimţămîntul marilor boieri. Atîrnarea peceţilor boiereşti la actele emise de cancelaria domnească sau menţionarea boierilor ca martori reprezentau încredinţarea dată de fiecare dintre aceştia în parte că este de acord cu măsura luată prin documentul respectiv.

În Moldova, se obişnuia chiar ca marii boieri să adauge la consimţămîntul ce şi-l dădeau şi « credinţa » fiilor lor; menţionarea acestora în asemenea împrejurări avea menirea să arate că boierii erau membri ai sfatului domnesc nu în calitate de dregători sau auxiliari ai domniei, ci ca stăpîni ai domeniilor lor. Cînd un astfel de boier era şi dregător, « credinţa » fiilor săi nu era adusă în calitatea sa de dregător al domniei, ci de stăpîn de domeniu, deoarece fiii nu moşteneau dregătoria, ci doar domeniul.

De altfel, nu rareori, marii boieri apar în sfatul domnesc — ca şi feudalii apuseni — cu numele proprietăţii sau domeniului principal (Ivan de la Tulova, Giurgiu de la Frătăuţi, Dragomir de la Şegarcea etc.), tocmai pentru a preciza că sînt membri ai sfatului în calitatea lor de stăpîni ai acestor domenii.

Influenţa marilor feudali în sfatul domnesc depindea de averea lor, de numărul satelor ce stăpîneau. O situaţie deosebită aveau, de pildă, în Moldova, marii boieri Mihail de la Dorohoi, proprietar a peste 50 de sate — care apare primul între membrii sfatului — Ivan de la Tulova — care avea 38 de sate — sau Cupcici vornicul, posesor a peste 20 de sate. O influenţă puternică exercitau şi boierii bătrîni, care fuseseră membri ai sfatului vreme îndelungată — unii pînă la 20—25 de ani — precum şi rudele domnului. Numai acestor mari boieri li se dădea titlul de pan sau jupan, titlu pe care îl purtau uneori şi membrii familiei domneşti[3]. Mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, aceşti mari boieri vor fi numiţi vlastelini.

---

[1] Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 91.
[2] *Istoria Ţării Romîneşti*, p. 44.
[3] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 56, 165.

În Moldova, numărul membrilor sfatului era mai mare decît în Ţara Romînească; aici întîlnim pînă la 20, uneori chiar 30 de boieri în sfat, faţă de 10—15, cîţi participă de obicei în Ţara Romînească.

În împrejurări deosebite, cînd trebuiau să se ia unele hotărîri importante — ca, de pildă, în 1421, cînd Alexandru cel Bun încredinţează Rimgaillei, fosta sa soţie, tîrgul Siret şi alte venituri, sau în 1456, cînd domnul Moldovei acceptă să plătească tribut turcilor — se convoca un sfat mai larg, care cuprindea uneori peste 50 de membri.

Hotărîrile obişnuite ale sfatului domnesc se luau în numele tuturor boierilor mari şi mici ai ţării; în acte nu se menţionează, însă, decît numele marilor boieri şi al unor dregători, pînă la stolnic şi postelnic; ceilalţi erau cuprinşi în formula « şi credinţa tuturor boierilor noştri mari şi mici ». Faptul că domnul invoca « credinţa » tuturor boierilor ţării arată că toţi aceştia aveau dreptul să participe la cîrmuirea ei, că boierimea guverna ca clasă.

Dregătorii curţii domneşti. Alături de marii boieri, posesori de domenii feudale, în sfatul domnesc apar şi alţi boieri care au titluri de dregători ai domniei.

În afară de curţile sale locale, domnul avea şi o curte centrală — la Baia, Siret apoi Suceava, în Moldova, la Argeş, Cîmpulung, Tîrgovişte şi apoi Bucureşti, în Ţara Romînească — unde se întruneau de obicei boierii — a căror absenţă îndelungată de la curte era considerată hicleníe — şi unde domnul căuta să organizeze un întreg aparat menit să asigure fastul necesar pentru a pune în evidenţă — atît faţă de clasa stăpînitoare, cît şi faţă de ceilalţi supuşi ai săi — caracterul deosebit al puterii care se întruchipa în persoana sa. În modul de organizare a fastului curţii domneşti se simte o puternică influenţă bizantină.

Din aceste nevoi de asigurare a fastului domniei au luat naştere dregătoriile de curte, al căror rol este subliniat de formula unor acte din Ţara Romînească din secolul al XV-lea şi cel următor, în care deţinătorii lor sînt numiţi dregători din « casa » domnească [1].

Dregătorii de curte — care apar în documente mai cu seamă în timpul lungilor domnii ale lui Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun, cînd a avut loc o mai temeinică organizare a funcţiilor lor — nu pot fi asemănaţi cu funcţionarii administrativi din vremea statelor moderne — cu miniştrii, de pildă — aşa cum îi prezenta istoriografia burgheză. O dovadă elocventă în acest sens este faptul că — în afară de dregătorii de la curtea domnului — şi doamna, care, evident, nu putea guverna, îşi avea — din aceleaşi nevoi de fast — curtea ei, cu paharnic, vistier, diac etc. [2].

În secolele XIV—XV, cînd nu exista o diferenţiere între dreptul public şi privat, atribuţiile unor dregători ca spătarul, comisul, stolnicul etc. sînt numai

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 176, 204, 217, 220.
[2] *Ibidem*, A, veac. XIV—XV, p. 62, 95, 186.

simbolul participării lor la viața de curte, care cuprinde și ansamblul nediferențiat al gospodăriei statului.

Nediferențierea atribuțiilor administrative între dregătorii curții domnești rezultă din faptul că fiecare dintre aceștia putea fi ispravnic (executor) al unei porunci domnești, indiferent de natura ei. Ispravnic putea fi oricare dintre membrii sfatului, fie că era comis și avea, deci, grija grajdurilor domnești, fie că era vornic, logofăt etc.; ei îndeplinea, în acest caz, o delegație dată ad-hoc de domn și de sfatul domnesc, care precizau în documentul respectiv limitele competenței administrative a ispravnicului.

O oarecare diferențiere exista, totuși, între atribuțiile unor dregători ca logofătul, vornicul și vistierul, care nu făceau parte din categoria dregătorilor personali ai domnului.

Vornicul era conducătorul curții domnești — fie al curții centrale, sau al uneia locale (Roman, Bîrlad, Hîrlău etc.) — fiind mai marele « slugilor » și curtenilor care asigurau administrația curții respective și a teritoriului ce depindea de această curte. Vornicul curții centrale avea atribuțiile cele mai cuprinzătoare, administrative, militare și judecătorești. În calitatea sa de conducător al curtenilor, el comanda armata, în timp de război, în lipsa domnului. Tot în această calitate, prin slugile și curtenii săi, el strîngea gloabele, avînd dreptul de judecată în țară.

Logofătul era mai marele cancelariei domnești, cel care îngrijea de redactarea hotărîrilor luate de domn și de sfatul său de boieri și care întărea cu pecetea domnului aceste hotărîri. Vornicul și logofătul erau dregătorii cei mai însemnați și ei apăreau de obicei printre primii în sfat, alături de boierii fără dregătorii.

Vistierul ținea socotelile veniturilor domniei.

În afară de aceștia, mai erau o seamă de alți mari dregători, care îndeplineau diverse slujbe pentru domn: spătarul purta la ceremonii spada domnului, simbolul puterii sale militare de comandant al oștirii; stolnicul avea grija mesei și a ospețelor domnești, iar paharnicul sau ceașnicul o grijă asemănătoare în ceea ce privește aprovizionarea cu vinuri a curții; comisul era îngrijitorul grajdurilor și al echipajelor domnești iar postelnicul sau stratornicul al camerei de culcare a domnului; cu timpul, acesta din urmă a devenit unul din sfetnicii cei mai apropiați de persoana domnului.

Aceștia sînt dregătorii care, începînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, apar de obicei în sfatul domnesc, alături de marii boieri fără dregătorii și de dregătorii teritoriali, pîrcălabii sau staroștii. Tot un asemenea dregător teritorial este în această vreme și banul de Severin, care apare în sfatul domnesc al Țării Romînești în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn (în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea și în primele două ale celui următor).

Pe lîngă acești mari dregători, în cursul secolului al XV-lea, sînt amintiți în documente o seamă de alți demnitari care îndeplineau diverse atribuții la curtea domnească și care sînt menționați și ei uneori între membrii sfatului: clucerul era dregătorul care ținea cheile magaziilor cu alimente; slugerul se ocupa

de aprovizionarea cu carne a curții domnești; pivnicerul era mai mare peste pivnițele domnești; cămărașul avea grija monetăriei, mai tîrziu și a cămării (averii personale a domnului); medelnicerul se îngrijea de veselă și de obiectele de spălat ale domnului etc.

Un dregător care este menționat prima oară în documente în a doua jumătate a secolului al XV-lea și a cărui apariție poate fi legată de procesul de întărire a autorității centrale, fiind simbolul dezvoltării aparatului represiv al domniei, este armașul — executorul pedepselor hotărîte de domn — amintit prima oară în timpul domniilor lui Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare. Tot în vremea lui Ștefan cel Mare apare și noua dregătorie de portar de Suceava, cu rosturi importante în conducerea armatei.

În decursul secolului al XV-lea, mai ales în a doua jumătate a sa, are loc transformarea treptată a sfatului domnesc, care va fi constituit la sfîrșitul acestui secol și începutul celui următor numai din dregători sau foști dregători ai domniei. Eliminarea treptată din sfatul domnesc a boierilor fără dregătorii și reducerea numărului participanților la sfat sînt strîns legate de procesul de întărire a autorității centrale din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Deosebirea dintre dregătorii feudali și funcționarii statului burghez constă nu numai în faptul că atribuțiile lor nu sînt complet diferențiate, dar și în acela că nici un asemenea dregător — mare sau mic — nu avea leafă. Toți acești dregători primeau pentru serviciile lor — pe lîngă danii de sate sau pămînturi domnești — venituri în natură sau, mai rar, în bani, din slujbele pe care le îndeplineau; ei primeau o parte din dările sau amenzile ce încasau în numele domniei. În această privință, un document din 1487 este revelator; dăruind la acea dată mănăstirii Snagov găletăritul din județul Brăila, domnul arată că gălețile vor fi strînse și scrise de două slugi domnești, numiți găletari, care vor primi pentru slujba lor cîte 4 găleți « să le ajungă la amîndoi 8 găleți » [1].

Cei care încasau gloabele sau amenzile își opreau, de asemenea, o parte pentru ei; în Moldova o treime din amendă (tretina), iar în Țara Romînească o parte nedefinită, pe care documentele o numesc « ce le este dreptul (dregătorilor) și cum va fi gloaba » [2].

În condițiile economiei naturale, acesta era singurul mod de răsplătire pe care și-l putea îngădui domnia. Se înțelege că un asemenea sistem de plată dădea naștere la un nesfîrșit cortegiu de abuzuri.

Organizarea administrativă

Ceea ce caracterizează organizarea statului în perioada fărîmițării feudale este faptul că mijloacele nediferențiate ale puterii se găsesc în posesia fiecărui stăpîn de pămînt în parte, fiind coordonate doar de domn. Statul de fărîmițare feudală nu comportă deci o activitate administrativă diferențiată, controlată de un centru

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 187.
[2] *Ibidem*, p. 172.

organizator, capabil de o intervenție activă. Nu există mijloace diferite pentru ducerea războiului sau pentru administrarea propriu-zisă: cei care au ca sarcină apărarea statului — deci funcția sa externă — o îndeplinesc în egală măsură și pe cea internă, de aparat de represiune. De aceea, curtenii formează, în același timp, baza oștirii în vreme de război și temeiul administrației în timp de pace. Acest fapt rezultă atît din caracterul militar pe care îl are funcția represivă îndeplinită de curteni, cît și din participarea acestora în oastea țării, și una și cealaltă fiind făcute sub comanda vornicilor.

« Curtea » — ca principal mijloc de represiune feudală — intra în funcțiune de fiecare dată cînd se cerea o intervenție militară, fie că era vorba de apărarea țării contra unui dușman extern, sau dacă « ordinea » feudală era primejduită de masele exploatate. Chiar atunci cînd atribuțiile puterii centrale s-au dezvoltat, aparatul de guvernare nu a cunoscut o adevărată diferențiere, slujitorimea îndeplinind și ea atît atribuțiile militare, cît și pe cele administrative.

Curtenii sînt, deci, cei care asigură administrația — în sensul de aparat de represiune — în cele trei zone pe care le putem deosebi pe teritoriul țării în ceea ce privește modul cum se realizează administrația. Este caracteristic în această privință faptul că, pentru interpolatorul cronicii lui Ureche, « a dvori » este termenul care desemnează toate slujbele administrative — deși acesta scria în secolul al XVII-lea — iar în *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul — alcătuit pe la 1649 — termenul « a curteni » se explică prin a porunci [1], ceea ce arată că activitatea curtenilor îngloba în chip nediferențiat toate manifestările guvernării și că aceste curți erau centrele de administrare de unde veneau poruncile de îndeplinire a unor obligații, care implicau o constrîngere.

Curtenii — ca principale organe de administrare a țării — sînt instrumentul represiunii de clasă, care nu are în sarcina sa preocupări de ordine publică. Întrucît asemenea preocupări de poliție internă — ca prinderea și aducerea la domnie a răufăcătorilor sau chiar paza (straja) la hotare sau în interiorul statului — cădeau în sarcina locuitorilor, liberi sau aserviți, ai țării, curtenii nu interveneau decît pentru a supraveghea modul cum se îndeplineau asemenea obligații sau pentru a sili pe locuitori să le îndeplinească și pentru a globi (amenda) pe vinovați.

O altă atribuție principală a lor — în afară de reprimarea împotrivirii celor exploatați — era și aceea de a strînge veniturile datorate domniei de locuitorii țării și de a-i sili să îndeplinească prestațiile în muncă în folosul acesteia.

Ca organe de execuție, curtenii nu îndeplineau funcții diferențiate după natura activității administrative. Pererubți, osluhari, pripășari sau desetniceri [2] sînt doar nume diferite date acelorași curteni, care constituiau centrul nedife-

[1] *Lexicon*, ed. Gr. Crețu, p. 601.

[2] Pererubții sileau la munci în folosul domniei pe locuitorii țării și însemnau pe răboj muncile executate; osluharii încasau amenda numită osluhă de la cei care nu se supuneau poruncilor domnești; pripășarii adunau — în numele domniei — vitele pierdute de stăpînii lor, iar desetnicerii sau dijmarii strîngeau dijmele din țară.

renţiat de coerciţiune administrativă, chemat a îndeplini toate poruncile domneşti, prin folosirea, în caz de nevoie, a unor mijloace militare de represiune.

Ţinuturile şi judeţele; dregătorii din fruntea lor. Administrarea sub controlul domnesc, în satele libere şi pe moşiile micilor boieri, se realiza prin intermediul unor dregători teritoriali, în cadrul aşa-numitelor judeţe — în Ţara Romînească — şi ţinuturi — în Moldova.

Judeţele sînt vechi împărţiri ale teritoriului ţării, care îşi au începuturile, probabil, în perioada dinainte de formarea statelor feudale, în uniunile de obşti, grupate de obicei pe valea unui rîu, al cărui nume l-au împrumutat, sau într-o regiune naturală. În secolele XIV—XV, judeţele nu aveau încă caracterul unor diviziuni administrative organizate de domnie, ci mai mult pe acela de grupări teritoriale, pe care domnia le-a transformat, treptat, în unităţi administrative ale activităţii organelor ce reprezentau puterea centrală. Transformarea lor treptată în unităţi administrative organizate de o putere centrală este rezultatul creşterii autorităţii şi a posibilităţilor acestei puteri de a asigura administrarea întregii ţări. Organizarea treptată a ţinuturilor şi judeţelor din cele două ţări este, astfel, o latură a procesului de întărire a puterii domneşti.

O situaţie deosebită aveau ţinuturile din Moldova; numele acestora, **Держава** — derivînd de la verbul **Держати** — a stăpîni, a ţine — arată că aci avem de-a face — încă din această vreme — cu unităţi teritoriale ce depindeau de o cetate sau curte domnească, al cărei nume l-au împrumutat în cele mai multe cazuri.

În această vreme, ţinuturile şi judeţele erau, probabil, mai numeroase decît în secolele XVI—XVII, avînd în vedere tendinţa descreşterii numărului lor în aceste veacuri, cînd existau 24 de ţinuturi în Moldova şi 16 judeţe în Ţara Romînească.

În perioada fărîmiţării feudale nu erau consideraţi ca făcînd parte din ţinuturi — din punct de vedere administrativ — decît ţăranii liberi şi micii boieri, adică tocmai aceia asupra cărora domnia exercita — prin reprezentanţii săi — autoritatea administrativă propriu-zisă. Faptul că domeniile feudale nu erau considerate ca aparţinînd judeţului pe teritoriul căruia se găseau arată că dregătorii ţinutului respectiv nu aveau dreptul să intervină pe aceste domenii şi că locuitorii lor nu erau socotiţi a face parte din ţinut, în ceea ce priveşte administraţia. Acelaşi regim îl au în Moldova ocoalele — în care sînt grupate satele domneşti — care apar în documente ca unităţi separate de ţinuturi, administraţia lor fiind asigurată de vornicii şi de curţile domneşti locale, de care « ascultă » satele respective.

Judeţele şi ţinuturile aveau în fruntea lor dregători stabili, reprezentanţi ai autorităţii centrale, care îndeplineau atribuţiunile de administraţie, judecată şi strîngerea dărilor.

Aceşti dregători au numiri diferite, precum diferite în parte le sînt şi atribuţiile. În ţinuturile din Moldova care au în cuprinsul lor cetăţi, ei se numeau pîrcălabi sau staroşti (termenii sînt sinonimi); în celelalte ţinuturi li se spunea sudeţi[1] şi aveau atribuţii mai puţin cuprinzătoare decît ale pîrcălabilor, care erau, în plus, şi membri ai sfatului domnesc. În Ţara Romînească, unde — cu excepţia comandantului cetăţii Poenari — pîrcălabii erau reprezentanţii puterii domneşti în tîrguri, dregătorii teritoriali se numeau, de asemenea, sudeţi şi aveau atribuţii asemănătoare cu ale pîrcălabilor din Moldova. Aceştia din urmă — în calitatea lor de comandanţi ai cetăţii domneşti din cuprinsul teritoriului ce li se încredinţa spre administrare — aveau, însă, în plus, şi atribuţii militare: de a asigura paza cetăţii şi ţinutului respectiv şi de a aduce la luptă contingentul de trupe din acel ţinut.

Autoritatea pîrcălabilor nu cunoştea alte limite decît cele teritoriale, acelea ale ţinutului ce le era încredinţat, în cadrul căruia ei îndeplineau toate atribuţiile suveranităţii. Faptul că autoritatea exercitată de ei se exprimă în acte prin acelaşi termen care desemnează şi puterea boierului în satele sale, precum şi suveranitatea domnului asupra ţării, oglindeşte nediferenţierea puterii încredinţate acestor reprezentanţi ai domniei în ţinutul respectiv. Dregătorii cărora li se încredinţau aceste împărţiri administrative ale ţării — ei înşişi mari boieri — se bucurau, deci, de o putere deosebită.

Cuvîntul sudeţ — ca şi sudstvo, cum este numit judeţul în Ţara Romînească — derivă de la cuvîntul slav СѢДИТИ — a judeca, ceea ce înseamnă că sudeţii erau mai marii judeţelor, asupra cărora aveau şi dreptul de judecată, pe lîngă acela de a administra şi de a strînge dările[2].

Pentru a îndeplini aceste atribuţii, pîrcălabii şi sudeţii aveau la dispoziţia lor un aparat represiv local, alcătuit din curtenii din ţinutul respectiv — cum era Dragoş Urlat, care « ţinea » de steagul de la Tutova[3] — şi care sînt numiţi uneori în documente dregători (urednici) sau globnici (cei care îndeplineau funcţia — deosebit de importantă în acea vreme — a globirii sau încasării amenzilor).

Pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, însă, organele cele mai importante ale puterii administrative nu erau grupate pe ţinuturi sau judeţe, ci ţineau de anumite curţi domneşti, de unde erau trimise în ţară, după cum cereau nevoile domniei. De aceea, în numeroase documente din Ţara Romînească se vorbeşte de slugile domneşti şi dregătorii mărunţi trimişi pentru strîngerea dărilor şi executarea muncilor cuvenite domniei.

Organizarea oraşelor. Tîrgurile şi oraşele se bucurau de o relativă autonomie, avînd dreptul de a-şi alege o conducere proprie, cu atribuţii multiple, peste care se suprapunea autoritatea vornicului sau pîrcălabului de tîrg, ca reprezentant al domniei.

---

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 227, 284, 304—305.
[2] *Ibidem*, B, veac. XIII—XV, p. 50, 52, 83, 200.
[3] *Ibidem*, A, veac. XIV—XV, p. 96.

Conducerea orășenească se afla în mîinile unui reprezentant ales al obștii tîrgoveților, care purta în Moldova numele de șoltuz sau voit, iar în Țara Romînească pe acela de județ. În îndeplinirea atribuțiilor sale, județul era ajutat de un sfat de 12 pîrgari. Alături de acest sfat restrîns, apare menționat în documente și unul mai larg, ai cărui membri sînt numiți ⱃⱑⰰⰸⰻⰽⰻ (sfetnici) sau « oameni buni și bătrîni ». Aceasta este o supraviețuire a conducerii vechii obști rurale, peste care s-a suprapus organizarea specific orășenească.

Conducerea orășenească avea atribuții foarte variate. Ea îndeplinea funcțiuni administrative — între care supravegherea activității negustorilor și a meșteșugarilor — judiciare, fiscale (organizarea veniturilor și cheltuielilor orașului și repartizarea dărilor către domnie); ea reprezenta orașul față de domnie și întreținea relații cu conducerile altor orașe, ca cele ale Liovului sau Brașovului.

În cadrul orașului ia naștere și un drept specific, menționat sub numele de « obiceiul tîrgoveților » și care constituia un complex de norme juridice izvorîte din practica zilnică și din contactul cu negustorii din alte țări.

Organizarea judecătorească

În decursul secolelor de cristalizare și dezvoltare a relațiilor feudale, s-a elaborat și în Moldova și Țara Romînească o serie de norme juridice, care corespundeau noilor relații, fiind menite să apere « ordinea » socială existentă și interesele stăpînilor de pămînt.

Dreptul feudal, care reglementează relațiile dintre oameni bazate pe exploatare, are un pronunțat caracter de clasă, ilustrat și prin condițiile inegale în care sînt apărate interesele feudalilor și ale populației dependente. În această privință este foarte grăitoare convenția încheiată de domnul Moldovei cu polonii, în 1540, în care se prevede că « nu se va da credință podanului (țăranului aservit) împotriva stăpînului său; stăpînul va fi crezut întotdeauna împotriva podanului său »[1]. Țăranul aservit era lipsit astfel de posibilitatea de a-și apăra interesele. În secolele XIV—XV, țăranii aserviți erau, de altfel, judecați chiar de stăpînul lor; se înțelege cu ușurință că ei nu puteau obține dreptate de la acest nemilos stăpîn feudal.

Nediferențierea între puterile statului feudal privește și organizarea judecătorească; aceleași persoane — stăpîn feudal sau dregător domnesc — aveau dreptul să administreze și să judece. Mai mult încă, dreptul de judecată îl cuprinde și pe acela de a aplica pedeapsa și a încasa amenda, toate aceste aspecte confundîndu-se într-un singur act: globirea. Pentru cei care aveau dreptul de judecată în țară — fie domn, dregător domnesc sau stăpîn feudal — principalul lucru era gloaba (amenda) ce se încasa pentru orice fel de vină, dreptul de judecată — ca atribut esențial al puterii — fiind considerat — atît de domn cît și de stăpînii feudali — ca o sursă de venituri. Din această pricină, gloaba

[1] Hurmuzaki, Supl. II/1, p. 134.

este enumerată întotdeauna alături de celelalte venituri realizate de stăpînii feudali din satele lor: dijma din cereale, vinăriciul etc., constituind, împreună cu acestea, tot venitul ce « cade » în aceste sate.

Gloaba era termenul generic dat tuturor pedepselor care presupuneau o amendă, indiferent dacă ele se aplicau pentru folosirea fără voia stăpînului a unei proprietăți, sfadă, bătaie, furt, tîlhărie, răpire de fecioară sau ucidere. În ultimul caz, ea se numea duşegubină (pierderea sufletului) şi se plătea pentru răscumpărarea de la moarte, cu care se pedepseau astfel de delicte. Tot duşegubină se numea şi amenda — ce se plătea de obicei cu un număr mare de vite — pe care erau obligate să o plătească domniei satele pe hotarul cărora se găsea un om mort, al cărui ucigaş nu fusese descoperit. Mai tîrziu, această obligație a devenit unul din mijloacele obişnuite de aservire a satelor libere.

Judecătorul suprem al țării era domnul — singurul care putea pronunța pedepse capitale — în care calitate avea în atribuția sa arbitrajul între marii boieri, în condițiile « violenței feudale », specifice perioadei de fărîmițare feudală.

În secolele XIV—XV, nu întîlnim în documente decît astfel de procese purtate între feudali, în care aceştia apelează la arbitrajul domniei. Țăranii liberi fiind supuşi jurisdicției dregătorilor domneşti (sudeți, vornici, staroşti, pîrcălabi) şi judecății reprezentanților obştii, iar cei aserviți stăpînului lor feudal, în această vreme nu găsim nici un caz în care țăranii — liberi ori aserviți — sau tîrgoveții să ajungă a fi judecați de domn; în cîteva documente moldoveneşti, din 1453, 1456 şi 1458 [1], se prevede posibilitatea ca judecata stăpînului feudal să fie înlocuită cu a domnului, dar nu cunoaştem nici un document din această vreme privind asemenea judecăți. Singurul caz cunoscut în care intervine domnia între un boier şi un tîrgoveț este cel judecat la 5 iunie 1449, între Costea pîrcălabul şi Gheorghe heregariul [2].

În materie de drept penal, pentru pedepsirea ucigaşilor — cînd victimele erau de condiție modestă — se folosea răzbunarea chiar de către rudele victimei. În documente se întîlnesc cazuri în care domnul cere părților « să nu mai aveți nici o vrăjmăşie, pentru că ați făcut moarte pentru moarte ».

Crimele se puteau răscumpăra cu bani, vite sau pămînt, făptaşul căzînd la învoială cu rudele victimei. Atît răzbunarea din partea rudelor, cît şi răscumpărarea capului de la aceste rude, sînt rămăşițe ale vechiului obicei gentilic, pe care statul feudal le tolera, în măsura în care nu-i contraziceau interesele.

În materie de drept civil, fiecare parte putea reîncepe procesul, apelînd la aceeaşi instanță. Printr-o astfel de procedură se neagă însăşi noțiunea de dreptate, pe care feudalii o înlocuiesc prin practica unui arbitraj, la care arbitrul (domnul) participă cu persoana sa. De aceea, după moartea arbitrului, se recurge în mod legiuit la urmaşul său, care poate da o altă soluție procesului, cu aceeaşi îndreptățire.

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 260, 284, 294.
[2] *Ibidem*, p. 241—242.

Din timpul domniei lui Alexandru cel Bun, în Moldova, a început să se perceapă o taxă numită zavescă (mai tîrziu ferîie) de la cei ce redeschideau un proces. Zavesca constituia — pe lîngă o sursă de venituri a domniei — şi o piedică serioasă pentru cei lipsiţi de bani de a reîncepe un proces pierdut.

În procesele mărunte ale ţăranilor şi atunci cînd împricinaţii erau de aceeaşi condiţie socială, se întrebuinţau aşa-numiţii jurători; aceştia mărturiseau care din părţile în cauză avea dreptate iar hotărîrea lor era apoi confirmată de domn sau de celelalte instanţe de judecată. Procedura jurătorilor — adeverită documentar încă din secolul al XV-lea — este o rămăşiţă a unui vechi obicei, care a căpătat, treptat, un caracter feudal, de clasă, cu timpul numai oamenii liberi şi proprietari avînd dreptul să fie jurători. Se înţelege că — în aceste condiţii — ţăranii aserviţi găseau cu greu boieri care să jure pentru ei.

În timpul fărîmiţării feudale nu existau legi scrise, deoarece nu se simţea nevoia, în această vreme, de o formulare în scris a principiilor curente ale dreptului feudal. Aceste principii erau cunoscute sub forma aşa-numitului *obicei al pămîntului*, *legea ţării* sau *legea romînească* (волоски закон, закон влашки), alcătuit din practici străvechi ce se aplicau în obştile ţărăneşti, peste care s-au suprapus apoi normele feudale elaborate în vremea feudalismului timpuriu şi cristalizate în secolul al XIV-lea.

Singura manifestare în scris a raporturilor de drept se mărginea la actele domneşti, date fiecăruia în parte dintre boieri sau mănăstiri. Domnul « legiferează », deci, numai în cazuri particulare, hrisovul domnesc fiind — în această vreme — singurul act scris cu caracter juridic.

De la mijlocul secolului al XV-lea, au început să fie copiate din porunca domnului şi unele culegeri de legiuiri bizantine: este vorba de *Zakonicul* (culegere de legi), copiat la Tîrgovişte în anul 1451, şi de *Syntagma* lui Matei Vlastares — cuprinzînd legi şi dispoziţii penale şi civile bizantine — scrisă în Moldova, la 1472.

Obiceiul pămîntului este deseori invocat în documentele secolului al XV-lea — sub numele de lege sau obicei — ca fiind atît de cunoscut contemporanilor, încît nu mai era necesară o explicaţie a sa. De pildă, în 1452, este amintit « obiceiul ţării noastre » (este vorba de Moldova) în legătură cu emiterea de către domn a privilegiilor de proprietate ale boierilor [1]; alteori — la 1445 şi 1470 — este invocată « legea romînească » după care urmau să trăiască nişte robi tătari eliberaţi, ce trebuiau să plătească dările tot « după legea romînească » [2]. La aceeaşi lege se referă un document de la Mircea cel Bătrîn, în care se spune că satul Pulcovăţ al mănăstirii Strugalea fusese obligat să pescuiască, « cum este legea », trei zile pentru domnie [3]; în sfîrşit, în 1470, se precizează

---

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 252.
[2] *Ibidem*, p. 213, 369.
[3] *Ibidem*, B, veac. XIII—XV, p. 64.

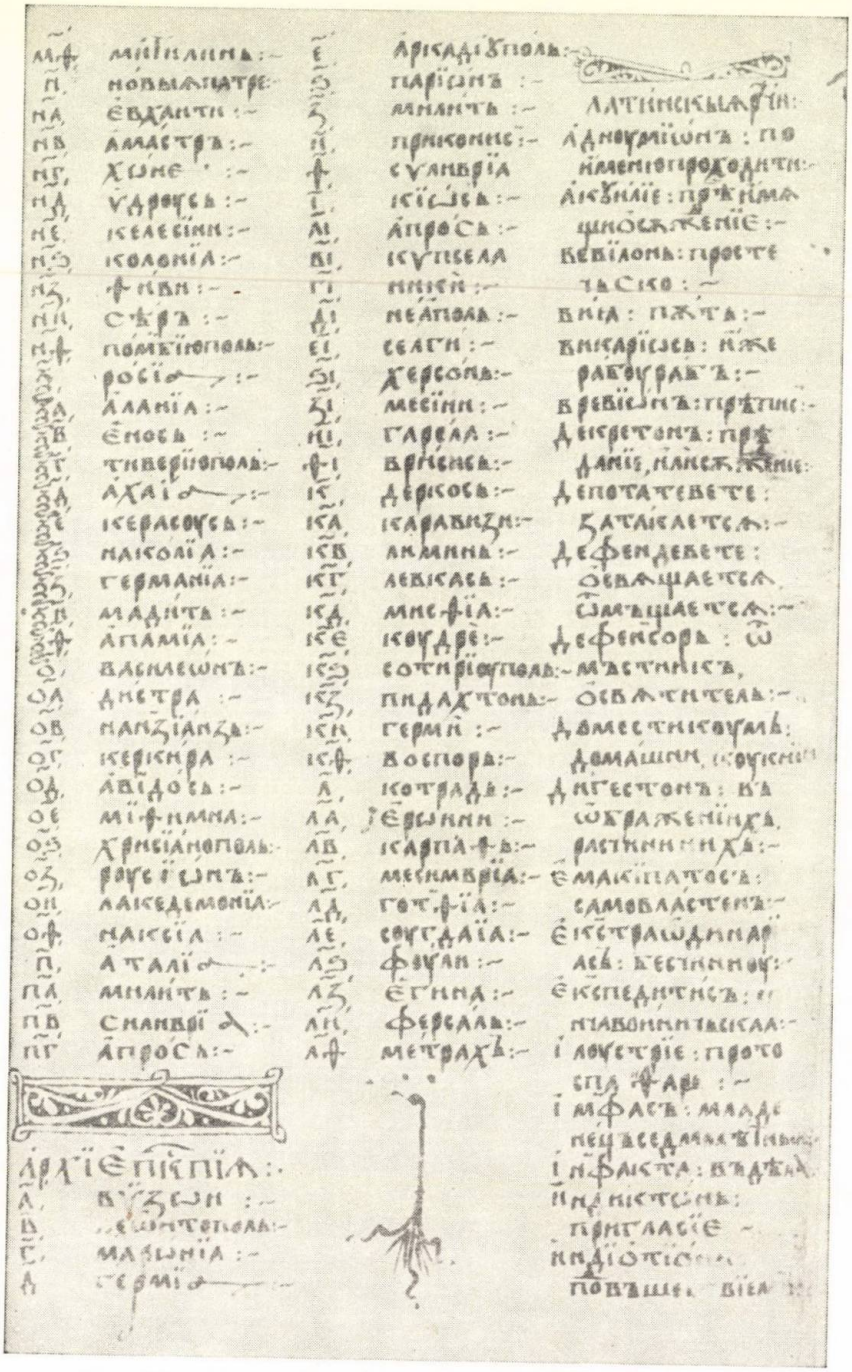

Fig. 103. — Pagină din *Syntagma* lui Matei Vlastares, 1472.

că țăranii care foloseau munții mănăstirii Tismana urmau să plătească călugărilor « ce este legea romînească » [1].

Rezultă clar din exemplele de mai sus că relațiile feudale ce se cristalizaseră în cursul secolelor anterioare, ca și obligațiile clasei aservite și « drepturile » celei dominante, intraseră în obiceiul sau legea nescrisă, invocate în aceste documente.

Tot de acest obicei al pămîntului țineau și o seamă de instituții moștenite din vechea organizare a obștilor, ca, de pildă, sistemul jurătorilor — întrebuințat și el « după legea țării » sau « cum este drept și lege » — precum și o serie de practici folosite la fixarea hotarelor (brazda în cap, trăiștile cu pămînt etc.), amintite însă mai tîrziu în documente, dar care se vor fi folosit și în această vreme.

Organizarea militară

În secolele XIV—XV, oastea Țării Romînești și a Moldovei — ca și alte armate din această vreme — avea un caracter tipic feudal: ea se compunea din curtenii și « slugile » domnului, din cetele sau steagurile marilor boieri și din țăranii liberi și tîrgoveții, aduși la oaste de dregătorii domnești.

În vremea fărîmițării feudale, elementul cel mai important al armatei îl alcătuiau cetele particulare ale marilor boieri, care veneau la război sub comanda directă a stăpînilor lor. F. Engels arată că, într-o asemenea oaste, « soldații erau mai strîns legați de seniorii lor feudali direcți decît de comandamentul regal al armatei » (în cazul nostru, de domn). Din această pricină, arată mai departe F. Engels, fără ajutorul nobilimii « nu se putea duce nici un război, nu se putea da nici o bătălie » [2].

Fig. 104. — Cavaler în armură medievală (reconstituire după o cahlă de la Suceava, sec. XV).

Într-adevăr, deși oastea țării se găsea sub comanda supremă a domnului, autoritatea sa era ușor anulată în practică de existența acestor cete particulare ale marilor feudali, care puteau refuza să le pună la dispoziția domnului. De aceea, soarta războaielor depindea în mare parte de măsura în care boierii cu cetele lor rămîneau credincioși domnului țării, nu numai în timpul bătăliilor, dar și după terminarea acestora.

---

[1] *Documente*, B, veac XIII—XV, p. 145.

[2] F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 190.

Existența cetelor sau steagurilor proprii ale marilor boieri este dovedită de modul în care, în diferitele tratate încheiate cu polonii, boierii moldoveni se angajau cu « puterile » lor [1] — se înțelege cu propriile lor forțe armate — să ajute pe rege în caz de război, precum și de desfășurarea ceremonialului de prestare a jurămîntului față de același rege, unde boierii veneau — ca și domnul lor — cu steaguri în mînă, pe care le închinau regelui în semn de omagiu [2], steaguri ce simbolizau cetele (banderiile) de oameni înarmați aflați în slujba lor. Faptul că marii boieri din Țara Românească și Moldova au putut întreține, cu mijloace proprii, timp atît de îndelungat luptele feudale interne ce au izbucnit după moartea lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun confirmă în chipul cel mai sigur existența unor cete înarmate aflate în slujba acestora.

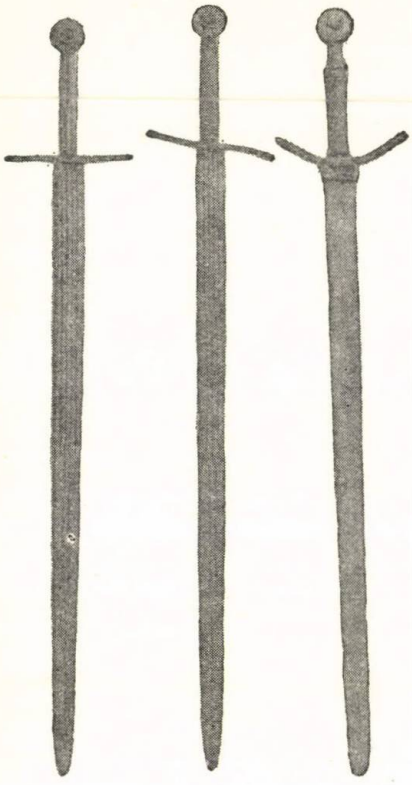

Fig. 105. — Săbii moldovenești.

Izvoare mai tîrzii, din secolul al XVI-lea — care reflectă, însă, o stare de lucruri mai veche — vorbesc și ele de « ostașii călări pe care boierii sînt datori să-i trimită în bătaie timp de trei luni pe an din stăpînirile lor și pe cheltuiala lor » [3]. Tot din acest secol, ne-au rămas numeroase documente prin care marii boieri dăruiau diverse proprietăți unor « slugi » ale lor, arătînd că dania se face « pentru credincioasă slujbă și cu vărsare de sînge » [4]. Este vorba aci, în chip evident, de servicii prestate pe cîmpul de luptă, în oastea proprie a boierului.

În secolele XIV—XV, aceste cete înarmate erau adăpostite în curțile întărite, aflate pe domeniile boierești, alcătuind, în timp de pace, aparatul represiv al domeniilor respective. Fiecare domeniu feudal — laic sau mănăstiresc — era astfel organizat încît să-și poată asigura propria sa apărare în cazul unui atac prin surprindere, sau chiar în cazul unor lupte interne, de felul celor ce se purtau adesea între marii feudali. Această apărare era asigurată mai întîi prin straja sau posada pe care țăranii dependenți erau obligați să o facă și apoi prin curtea sau

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 614.
[2] *Arh. ist.*, I/2, p. 23—24; Dlugosz, *Historia Polonica*, I, col. 691.
[3] Veress, *Documente*, V, p. 95.
[4] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 119.

mănăstirea întărită şi înzestrată adeseori cu arme grele; de pildă, în anul 1407, boierul Mihail de la Dorohoi îşi procurase de la Liov o balistă [1]. Marile domenii feudale dispuneau, deci, de o forţă militară apreciabilă. La război, însă, boierii veneau de obicei cu cetele lor înarmate, cu « curtea » lor proprie, nu aduceau toţi locuitorii satelor de pe domeniile lor, ale căror obligaţii militare principale rămîneau straja şi posada.

În afară de cetele boierilor — pe care aceştia le aduceau la luptă pe baza obligaţiilor de credincioasă slujbă faţă de domn — mai exista şi oastea care depindea direct de voievodul ţării. Din această oaste făceau parte curtenii domnului şi steagurile de ţinut — ca cel pomenit la Tutova, în 1432 [2] — alcătuite din mici proprietari de pămînt, care veneau la oaste sub comanda dregătorilor teritoriali.

Rareori, începînd din secolul al XV-lea, la oastea de curteni şi mici boieri a domnului se adăuga un număr restrîns de mercenari. Primii asemenea ostaşi plătiţi sînt amintiţi de documente în armatele lui Dan al II-lea, Iliaş, fiul lui Alexandru cel Bun, şi Vlad Ţepeş. În secolul al XV-lea, aceşti mercenari aveau un rol puţin important, deoarece condiţiile economiei naturale împiedicau pe domni să facă din sistemul mercenarilor o armă împotriva puterii boierilor. De-abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, mercenarii vor juca un rol de seamă în oastea ţării, îndeplinind, totodată, şi funcţia de represiune internă.

În această vreme, ţăranii şi tîrgoveţii sînt, în general, chemaţi la oaste doar în cazuri de mare primejdie pentru ţară sau cînd se cerea un efort militar deosebit, ca în timpul luptelor cu turcii din ultima parte a domniei lui Mircea cel Bătrîn, sau în războiul moldovenilor cu polonii din pădurea Crasna, din 1450; numai în asemenea cazuri se chema sub arme « oastea cea mare » a ţării. Războaiele feudale erau purtate, în general, de « oastea cea mică », alcătuită din cetele boierilor şi din oastea domnului. Este adevărat că, în numeroase scutiri de obligaţiile faţă de domnie ale satelor unui boier sau mănăstiri, se arată că se exceptează de la o astfel de scutire « oastea cea mare », pe care ţăranii dependenţi din satele respective erau datori să o facă. Existenţa acestei obligaţii nu înseamnă, însă, că aceştia erau chemaţi la toate războaiele; domnia avea dreptul să o facă, dar nu apela la o asemenea oaste decît în cazuri de primejdie extremă.

De cele mai multe ori, ţăranii îndeplineau doar diverse servicii de pază sau strajă şi diferite munci pentru întreţinerea şi construirea cetăţilor şi a punctelor întărite. Aceste obligaţii de pază sau strajă, posadă şi muncă la cetate sînt foarte adesea pomenite în documente în secolele XIV—XV, printre obligaţiile de seamă ale ţăranilor. Marea boierime ţinea, deci, să păstreze monopolul armelor, de care vorbeşte F. Engels.

Din această pricină, pînă la mijlocul secolului al XV-lea, efectivele oastei Ţării Romîneşti şi Moldovei nu numărau mai mult de 10 000 de oameni, care

[1] A. Czolowski, *Pomniki dziejowe Lwowa z Archivum miasta*, II, p. 48, 54.
[2] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 96.

reprezentau, în mare parte, călăreții pe care îi aduceau boierii sub steagurile proprii. De-abia mai tîrziu — din domnia lui Vlad Țepeș, în Țara Romînească, și a lui Ștefan cel Mare, în Moldova — au început să fie chemați la oaste în mod sistematic țăranii. Ca și Iancu de Hunedoara, acești domni și-au dat seama că numai cu sprijinul unei asemenea armate — nu a oastei feudale, care-i ținea

Fig. 106. — Cămașe de zale.

la discreția marilor boieri — pot rezista cotropitorilor. După cum se știe, numai mobilizarea țăranilor la lupta de apărare a Moldovei a făcut posibile strălucitele victorii ale lui Ștefan cel Mare asupra turcilor. Din momentul chemării sub arme a unor asemenea forțe, efectivele oastei s-au ridicat de la 10 000, la 40 000 de oameni.

Recrutarea oștirii se făcea prin intermediul boierilor — pentru cetele lor particulare — și al dregătorilor domniei — pentru oastea de curteni și țărani liberi. La începutul secolului al XVI-lea, sînt amintiți în Țara Romînească dregători care aveau sarcina de a « trage » la oaste [1].

Comandantul armatei țării — în lipsa domnului — era de regulă marele vornic. Documente mai tîrzii — din secolele XVI—XVII — arată că domnul făcea periodic « căutare » (inspecție) oștirii, cu care prilej avea loc, probabil, și instruirea oștenilor. Oastea era chemată la luptă de obicei în timpul verii. De aceea, atacurile prin surprindere se dădeau mai ales în cursul iernii. De pildă,

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 176.

în 1514, pretendentul Trifăilă l-a atacat pe Bogdan cel Orb, domnul Moldovei, în vreme de iarnă, « cînd fiecare ostaş se odihneşte şi războiul încetează »[1].

Sistemul de aprovizionare al oastei feudale se reducea la încuviinţarea de a jefui teritoriile prin care trecea o astfel de armată. Un document din 1426, prin care Alexandru cel Bun stabileşte condiţiile de trecere a oştirii polone prin Moldova, este revelator în acest sens: se prevede aci că locuitorii ţării nu aveau voie să se răzbune asupra polonilor, chiar dacă aceştia ar pricinui nenorociri, certuri, lupte etc., « cum se întîmplă adesea »[2]. Asemenea relaţii erau considerate, deci, ca firești, chiar între o armată prietenă şi locuitorii ţării prin care trecea.

Prada juca, de altfel, un rol important în purtarea războaielor, fiind considerată chiar venitul legal al ostaşilor chemaţi mai tîrziu « în dobîndă ». Prada sau jaful era una din manifestările principale ale războaielor feudale, atît a celor duse pe teritorii străine, cît şi a luptelor interne. Wavrin povesteşte cum s-au bătut romînii şi burgunzii pentru robii capturaţi după cucerirea Turtucaiei în 1445; pentru a linişti pe luptătorii dornici de înavuţire a trebuit ca toţi aceşti robi să fie ucişi[3]. Jaful în asemenea împrejurări era considerat legal. De pildă, întărind lui Hanco ceaşnic un ţigan cu femeia sa, luaţi din Ţara Romînească în timpul campaniei din 1470, Ştefan cel Mare recunoaşte că ţiganii sînt « drepţi » (cîştigaţi pe drept) ai boierului său[4].

Ostaşii veneau la război cu propriile lor arme[5]; pe cînd marii boieri se prezentau la luptă îmbrăcaţi, ca şi cavalerii apuseni, cu cămăşi de zale şi armuri[6], armele pedestrimii ţărăneşti erau confecţionate în mare parte de ei înşişi sau de meşteri locali: arcul cu săgeţi — întrebuinţate cel mai adesea — sulița, uneori chiar coasele, topoarele etc.

În secolul al XV-lea, armele de foc aveau o slabă întrebuinţare în ţările noastre. Prima menţiune cunoscută despre folosirea unor asemenea arme este din 1445, cînd burgundul Wavrin arată că, la asediul Giurgiului, oastea Ţării Romîneşti dispunea de două bombarde mari, care făceau mai mult zgomot decît stricăciune. Mai tîrziu, numărul armelor de foc se va înmulţi. Se ştie, de pildă, că, în celebra bătălie de la Vaslui, Ştefan cel Mare dispunea de 20 de tunuri[7].

În sistemul de apărare al Ţării Romîneşti şi Moldovei, cetăţile de la hotare sau din interior au jucat un rol însemnat. Construite din puternice ziduri de piatră, ele asigurau domniei controlul drumurilor importante sau al punctelor obligatorii de trecere şi-i puneau la îndemînă posibilitatea de a reprima eventualele încercări de răscoală ale populaţiei din regiunea înconjurătoare. Ele erau,

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 92.
[2] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 644.
[3] *Bul. Com. ist.*, VI, p. 120.
[4] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 394.
[5] I. Dlugosz, *Historia Polonica*, II, col. 417.
[6] Hurmuzaki, I/2, p. 567; M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 785.
[7] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 92.

Fig. 107. — Poarta de intrare a cetăţii Neamţ.

în acelaşi timp, centre administrative, unde şedeau pîrcălabii, avînd domenii şi venituri proprii. În caz de război, ele constituiau un sistem de apărare a hotarelor ţării şi loc de refugiu.

Cu privire la modul cum erau construite vechile cetăţi, menţionăm că atît timp cît artileria nu constituia un pericol, modelul ideal al fortificaţiilor era

Fig. 108. — Ruinele cetăţii Poenari.

acela cu diametrul cel mai mic al incintei ce trebuia apărată de garnizoană, pentru a nu da posibilitate asediatorilor să atace în număr mare; aşa se explică faptul că cetăţile ocupau la început o suprafaţă redusă. Pe măsura generalizării întrebuinţării artileriei ca armă de asediu, s-a impus mărirea incintei prin ziduri din ce în ce mai largi şi groase, care cuprindeau în mijlocul lor vechea cetate.

Cele mai vechi cetăţi moldoveneşti sînt amintite în documente în a doua jumătate a secolului al XIV-lea sau la începutul celui următor: Neamţ, Suceava, Hotin, Ţeţina, Cetatea Albă, Şcheia. Unele din acestea au fost construite la început din pămînt şi lemn, iar mai apoi din piatră. O deosebită importanţă a acordat cetăţilor Ştefan cel Mare, care a întregit sistemul de apărare al Moldovei şi a adaptat vechile cetăţi la progresele tehnicii militare, mărind incinta cetăţilor

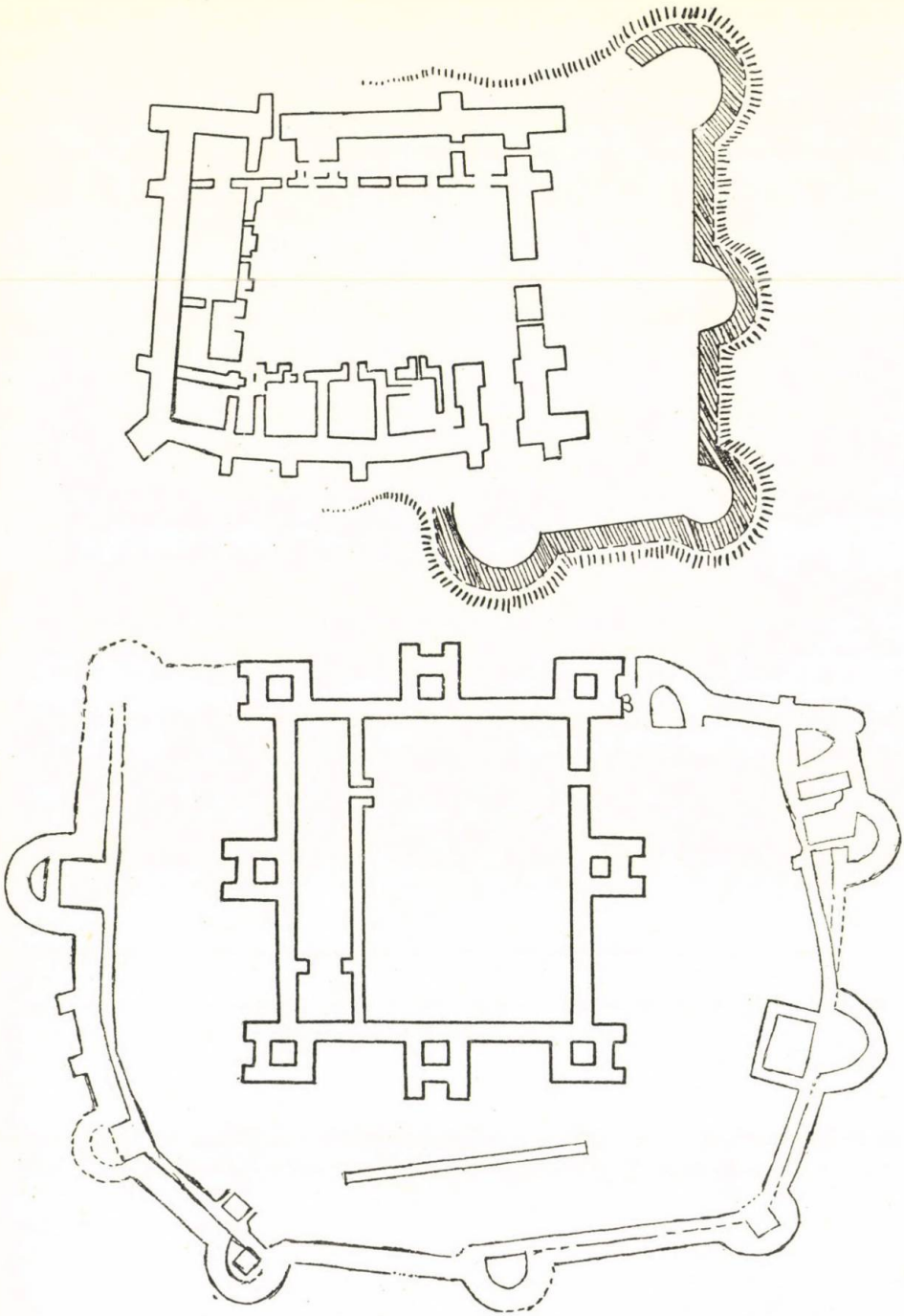

Fig. 109. — Planurile cetăţilor Neamţ şi Suceava, din sec. XIV, cu adausurile făcute de Ştefan cel Mare.

Suceava şi Neamţ cu ziduri groase şi bastioane semicirculare. Marele domn a zidit o cetate de piatră la Roman, în locul celei vechi, din lemn, o altă cetate la Chilia, pe malul stîng al Dunării, cetatea de la Orhei şi a cucerit de la munteni cetatea Crăciuna, aflată la hotarul dintre cele două ţări. Tot lui i se datoreşte şi reorganizarea acestor cetăţi, în fruntea cărora a pus cîte doi pîrcălabi.

Ţara Romînească dispunea de un număr mai mic de cetăţi decît Moldova; pe Dunăre erau cetăţile de la Severin, Turnu, Giurgiu (construită de Mircea cel Bătrîn) şi Brăila. Referindu-se la cetatea Giurgiu, Vlad Dracul arăta braşovenilor că ea este « tăria şi a voastră şi a noastră şi a tuturor creştinilor » [1]. Prin pierderea acestor cetăţi, s-au redus mult posibilităţile de apărare ale ţării pe linia Dunării. În partea dinspre munte a ţării, se găseau cetatea Poenari şi cetatea Dîmboviţei.

În afară de aceste cetăţi, mai existau desigur şi altele, aflate fie în stăpînirea domniei, fie în aceea a unor mari boieri, ca cetatea lui Duma Negru, amintită în 1462, sau numeroasele cetăţui şi gorodişti, pomenite în documente, atît în Moldova, cît şi în Ţara Romînească.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Capitalul*, vol. I, Bucureşti, 1948, şi III, partea a II-a, Bucureşti, 1955.

MARX, K.-ENGELS, F., *Opere alese*, vol. I, ed. a II-a. Bucureşti, 1955.

ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului şi apariţia statelor naţionale*, în anexă la *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958.

— *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Bucureşti, 1957.

LENIN, V. I., *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere*, vol. 3, Bucureşti, 1951.

— *Revoluţia proletară şi renegatul Kautsky*, în *Opere*, vol. 28, Bucureşti, 1955.

— *Statul şi revoluţia*, în *Opere*, vol. 25, Bucureşti, 1954.

II. *Izvoare*

Acta Grodzkie i Ziemskie, vol. IV, Liov, 1873.

BOGDAN, I., *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească, în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905.

COSTĂCHESCU, M., *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, 2 vol., Iaşi, 1931—1932.

COSTIN, MIRON, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

Cronica lui Wavrin şi romînii, ed. de N. Iorga, în *Bul. Com. ist.*, VI, 1927, p. 57—148.

Cronicile slavo-romîne, publicate de I. Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

CZOLOWSKI, A., *Pomniki dziejowe Lwowa z Archivum miasta*, vol. II.

DLUGOSZ, I., *Historia Polonica*, 2 vol., Leipzig, 1711—1712.

[1] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 80.

Documente privind istoria Romîniei, A, Moldova, veacurile XIV—XV, şi B, Ţara Romînească, veacurile XIII—XVI.

HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria romînilor*, I/2, XV/1, S. II/1, 1890, 1891, 1911.

Istoria Ţării Romîneşti, 1290—1690. Letopiseţul cantacuzinesc, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960.

IORGA, N., *Acte şi fragmente*, vol. III, Bucureşti, 1897.

Lexiconul din 1649 al lui Mardarie Cozianul, ed. Gr. Creţu, Bucureşti, 1900.

TOCILESCU, GR., *534 documente istorice slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603*, Bucureşti, 1931.

URECHE, GRIGORE, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, Bucureşti, 1958.

VERESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. I, Bucureşti, 1929.

Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633), ed. C. C. Giurescu, Paris-Bucureşti, 1925 (extras din *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, Paris, 1925).

III. *Lucrări generale*

COSTĂCHEL, V. — PANAITESCU, P. P. — CAZACU, A., *Viaţa feudală în Ţara Romînească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957.

История Молдавии, vol. I, Chişinău, 1951.

PORŞNEV, B. F., *Studii de economie politică a feudalismului*, Bucureşti, 1957.

IV. *Lucrări speciale*

ARION, C. D., *Încercare asupra dominiului eminent în principatele Munteniei şi Moldovei în sec. XIV—XV*, în vol. *Închinare lui N. Iorga, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 12—31.

— *Despre prerogativele marilor boieri moldoveni, înainte de Ştefan cel Mare*, în *Omagiu prof. C. Stoicescu*, Bucureşti, 1940, p. 506—527.

BOGDAN, I., *Ohabă-ohabnic*, în *Conv. lit.*, XL, 1906, p. 295—299.

— *Cîteva observaţiuni asupra îndatoririlor militare ale cnezilor şi boierilor moldoveni în sec. XIV şi XV*, în *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XXIX, 1907, p. 613—628.

— *Documentul Rîzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în sec. XV*, în *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XXX, 1908, p. 361—441.

BOGDAN, D. P., *Origina clauzei* вѣ нѣѫ прѣдалика да нѣкѣт *din documentele slavo-romîne*, în *Rev. ist. rom.*, III, 1933, p. 269—270.

CÎMPINA, B. T., *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a sec. al XV-lea în Moldova şi Ţara Romînească*, Bucureşti, 1950 (extras din *Lucrările sesiunii generale ştiinţifice a Acad. R.P.R. din 2—12 iunie 1950*).

— *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în *Studii*, VI, *1953*, nr. 1, p. 192—236 şi nr. 3, p. 79—119.

— *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 11—111.

COSTĂCHEL, V., *Les immunités dans les Principautés Roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles*, Bucureşti, 1947.

FILITTI, I. C., *Proprietatea solului în principatele romîne pînă la 1864*, Bucureşti, 1935.
GIURESCU, C., *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1943.
GIURESCU, C. C., *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV şi XV*, Bucureşti, 1925.
— *Contribuţiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV şi XV*, Bucureşti, 1926.
ILIESCU, OCT., *Domnii asociaţi în ţările romîne în sec. al XIV-lea şi al XV-lea*, în *St. cerc. ist. medie*, II, 1951, nr.1, p. 39—60.
IORGA, N., *Istoria comerţului romînesc*, I, *Epoca veche*, ed. a II-a, Bucureşti, 1925.
— *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929.
— *Istoria armatei romîneşti*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1929.
LEHR, LIA, *Organizarea administrativă a oraşelor din Ţara Romînească în anii 1500—1650*, în *Studii*, IX, 1956, nr. 2—3, p. 57—75.
LUNGU, V., *Ţinuturile moldoveneşti pînă la 1711*, Iaşi, 1928.
PANAITESCU, P. P., *Marea adunare a ţării, instituţie a orînduirii feudale în ţările romîne*, în *Studii*, X, 1957, nr. 3, p. 152—165.
PÎNTEA, V., *Impozite, taxe şi amenzi moldoveneşti pînă la 1504*, Iaşi, 1940.
ROSETTI, R., *Istoria artei militare a romînilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, Bucureşti, 1947.
STAHL, H., *Contribuţii la studiul satului devălmaş romînesc*, vol. I—II, Bucureşti, 1958—1959.
ŞTEFĂNESCU, ŞT., *Evoluţia proprietăţii feudale în Ţara Romînească, pînă în sec. al XVII-lea*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 1, p. 53—65.
— *Consideraţiuni asupra termenilor «vlah» şi «rumîn» pe baza documentelor interne ale Ţării Romîneşti din veac. XIV—XVII*, în *St. mat. ist. medie*, *IV*, 1960, p. 63—75.
VÎRTOSU, EMIL, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Romînească şi Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, 1960.

CAPITOLUL IV

CONSOLIDAREA POZIȚIEI INTERNAȚIONALE A ȚĂRII ROMÎNEȘTI ȘI MOLDOVEI ȘI LUPTA ÎMPOTRIVA TURCILOR ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XV-LEA

1. CONSOLIDAREA POZIȚIEI ȚĂRII ROMÎNEȘTI (1364—1386)

În a doua jumătate a veacului al XIV-lea, în întreg sud-estul european procesul fărîmițării feudale este în plină desfășurare. În Peninsula Balcanică statele mari — Imperiul bizantin, Serbia, Bulgaria — se desfac în stătulețe învrăjbite între ele, împărțite, la rîndul lor, în numeroase despotate și cnezate aproape autonome. În condițiile economiei naturale și a consolidării privilegiilor imunității, clasa stăpînitoare lupta pentru slăbirea autorității puterii centrale Destrămarea Imperiului bizantin, a statelor sîrbesc și bulgar, a căror întindere și bogăție asigurau suveranilor lor o putere deosebită, a fost opera acestei clase, îndrumată în toate acțiunile ei politice de interesele centrifuge, ce decurgeau direct din condițiile ei materiale de viață.

Rolul pe care îl joacă Țara Romînească la mijlocul veacului al XIV-lea în desfășurarea evenimentelor din Peninsula Balcanică dovedește o creștere a prestigiului ei pe plan internațional.

Vladislav-Vlaicu (1364 — circa 1377), urmașul lui Nicolae Alexandru, ridică și mai mult poziția țării sale în cadrul acestor raporturi.

Începînd cu deceniile șase—șapte ale veacului al XIV-lea, forțele de producție marchează o însemnată dezvoltare. Izvoarele vorbesc despre creșterea populației, despre un « mare popor », « aproape nenumărat », fapt care a dus — după documentele vremii — la înființarea unei a doua mitropolii a Țării Romînești, una avînd drept reședință Argeșul, alta Severinul [1]. Reala prosperitate a Țării Romînești în această vreme este mărturisită de dezvoltarea comerțului extern, de fastul clasei stăpînitoare, ca și de amestecul eficient al țării în rosturile statelor balcanice și în organizarea unei apărări împotriva turcilor.

În 1368, Vladislav-Vlaicu confirmă brașovenilor un privilegiu comercial mai vechi [2], arătînd astfel că statul pe care-l conducea încuraja activitatea unor negustori dinafara hotarelor.

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 22.
[2] Hurmuzaki, XV/1, p. 1.

1

2

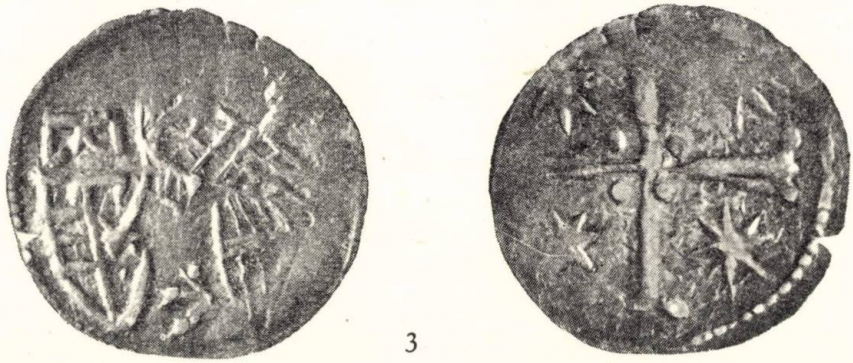

3

Fig. 110. — Monede emise de Vladislav-Vlaicu:
1. Ducat; 2. Dinar; 3. Ban.

Cumpărarea unor excedente ale produselor marilor domenii feudale din Țara Romînească și vînzarea aci a unor mărfuri de lux nu este prea extinsă. Totuși, prin taxele vamale, domnia obține venituri mai mari decît în vremea lui Basarab sau Nicolae Alexandru.

Moneda care pare să fi circulat cu mai multă intensitate în această vreme este perperul, care imita hiperperperul bizantin, dar avea o valoare mai mică. Spre sfîrșitul domniei, Vladislav-Vlaicu bate monede proprii, marcînd și în acest fel independența statului său și dezvoltarea economică la care se ajunsese.

Prosperitatea economică a țării a dus la întărirea poziției sale politice, îndeosebi în rezolvarea problemelor balcanice. De la anumite proiecte vagi, Vladislav-Vlaicu va trece la acțiuni concrete, la intervenții militare, terminate cu succese hotărîtoare pentru dezvoltarea politică ulterioară a țării; ele vor transforma, în favoarea Țării Romînești, raporturile cu statele vecine.

În acest timp, și în regatul maghiar forțele de fărîmițare feudală căutau să împiedice realizarea măsurilor luate de regele Ludovic, pentru întărirea autorității centrale, amenințînd să pricinuiască o gravă criză internă. Pentru a frîna tendințele centrifuge ale marilor feudali, Ludovic caută să devieze cursul presiunii acestora și să-l îndrume înspre acțiuni de politică externă, spre războaie de cuceriri.

Sprijnit de papalitate, Ludovic începe unele acțiuni de cotropire a teritoriilor popoarelor balcanice, împotriva locuitorilor statelor ale căror căpetenii se gîndeau la sprijinirea « opoziției ortodoxe » din Bizanț, prin alcătuirea unei coaliții balcanice puternice, avînd de scop alungarea turcilor din Europa. Bătăliile înverșunate și întreaga activitate diplomatică dintre 1365 și 1371 sînt dominate de contradicțiile din Imperiul bizantin, dintre așa-zișii « unioniști » (cei ce doreau unirea cu biserica apuseană) — ajutați de papă, de angevini și, în general, de catolici — pe de o parte, și « opoziția ortodoxă » — numită astfel deoarece conducerea o avea patriarhul din Constantinopol — ajutată de statele balcanice și, îndeosebi, de Țara Romînească, pe de altă parte.

La începutul anului 1365, în scopul impunerii suzeranității sale, Ludovic plănuiește un război împotriva Țării Romînești. Pretenția regelui este păstrată în textul unei declarații, în care se arată că domnul Țării Romînești s-a făcut vinovat de nesocotirea îndatoririlor sale de vasalitate, ca și predecesorul său, înscăunîndu-se fără consimțămîntul regelui și purtînd un titlu pe care și-l arogase cu de la sine putere părintele său; este vorba de titlul de *samodîrjeț*, cu semnificația politică de domn al unui stat de sine stătător. Fie că Vladislav-Vlaicu a cerut confirmarea în scaun, fie că Ludovic I a fost silit să renunțe la acest gînd, fapt sigur este că el nu mai atacă Țara Romînească, ci se îndreaptă împotriva Bulgariei.

În acest timp, țaratul bulgar se despărțise în trei state: țaratul de Tîrnovo, cel de Vidin și despotatul dobrogean. Între aceste state se purtau uneori chiar

lupte. În condițiile creșterii forțelor de fărîmițare feudală, la baza acestor lupte se afla întărirea continuă a marilor domenii, unități aproape autonome de producție economică și de organizare social-politică, răspîndite pe întreg teritoriul Peninsulei.

În iunie 1365, Ludovic atacă Vidinul, unde stăpînea Sratimir, fiul țarului de la Tîrnovo, Alexandru, și cumnat al lui Vlaicu. Statul vidinean este cucerit și dat apoi unora dintre cei mai agresivi baroni ai regatului maghiar. În acest timp, izbucnește o violentă criză de durată, menită să prefacă raporturile Țării Romînești cu Ungaria și cu alte state. Ea a fost pregătită de unele procese, ce se vor desfășura paralel. Mai întîi, întărirea poziției Țării Romînești, ca bază materială a rolului pe care-l va pretinde Vlaicu; puterea reală a țării nu mai corespundea stării anterioare, de supunere față de un alt stat. Apoi, procesul de fărîmițare feudală care se desfășura în Ungaria, unde contradicțiile dintre nobili și rege nu mai puteau fi stăvilite prin mijloace simpliste de felul ocupării Vidinului și unde adversarii puterii centrale se întăriseră mult. În al treilea rînd, amestecul direct al lui Vladislav-Vlaicu în rezolvarea problemelor balcanice ridică împotriva sa un nou dușman, papalitatea.

În fața încercărilor de convertire forțată la catolicism a populației din Peninsula Balcanică, « opoziția ortodoxă » caută ajutoare. La curtea lui Vladislav-Vlaicu, trimișii patriarhului găsesc înțelegere, domnul romîn promițînd ajutor locuitorilor din Vidin, împotriva acțiunilor sălbatice ale franciscanilor.

Ludovic află de amestecul vasalului său în treburi ce priveau noua sa cucerire și consideră că problema nu poate fi tranșată decît prin război. La sfîrșitul anului 1368, din cauza relațiilor domnului romîn cu « opoziția ortodoxă » și a îndemnurilor papei către Ludovic, acesta își începe campania împotriva Țării Romînești. Cu o parte a armatei vine însuși regele spre Severin, iar alta, condusă de voievodul Transilvaniei, trece Carpații și se îndreaptă spre Cetatea Dîmboviței. Pîrcălabul cetății, Dragomir, îi iese în cale și, în urma unei lupte victorioase, oastea regală este pusă pe fugă, iar conducătorul ei ucis. Regele nu a putut nici el să intre în țară și s-a retras. După această luptă, chemat de locuitorii din Vidin, Vlaicu trece Dunărea și ocupă orașul, sfărîmînd forțele ce stăruiau pentru catolicism.

Domnul Țării Romînești și-a dat seama că amenințătoarea primejdie otomană nu trebuie să-l găsească singur și cu forțe dușmane în spatele său. De aceea, în august 1369, se încheie un tratat de pace între Vladislav-Vlaicu și Ludovic, acesta recunoscînd ființa politică de sine stătătoare a Țării Romînești, precum și titlul lui Vlaicu, iar domnul romîn acceptînd să fie vasal al lui Ludovic, care-i concede două feude în Transilvania, Făgărașul și Amlașul. La Vidin este reînscăunat Sratimir, pe garanția lui Vlaicu.

În acest timp, țarul de la Tîrnovo, Alexandru, încearcă să refacă unitatea statului bulgar cu ajutorul turcilor. La cererea lui, turcii atacă pe neașteptate Vidinul, trec chiar Dunărea și încep să prade în Țara Romînească. Atunci se

petrec evenimentele relatate de domnul romîn în diploma prin care răsplătea, trei ani mai tîrziu, slujbele nobilului Ladislau de Dobca. « Am poruncit — scrie Vlaicu — să se ridice o oaste puternică împotriva necredincioşilor turci şi a împăratului de la Tîrnovo ... Ladislau de Dobca ... năvălind cu noi şi cu oastea noastră, s-a luptat vitejeşte împotriva prea cruzilor şi necredincioşilor turci şi a împăratului de la Tîrnovo, săvîrşind acolo isprăvi ostăşeşti prea strălucite şi vrednice de cinste ... » [1]. Turcii sînt respinşi peste fluviu şi siliţi să renunţe la Vidin [2].

Astfel, cea dintîi incursiune otomană pe teritoriul de la nordul Dunării, cunoscută pînă acum de istoriografie, coincide cu prima victorie romînească asupra acestor noi forţe de cotropire a ţării (noiembrie—decembrie 1369).

Ca urmare a acestor evenimente din 1368—1369, prestigiul Ţării Romîneşti creşte tot mai mult. Se manifestă acum semnele unei acţiuni balcanice de mai mare amploare, îndreptate atît împotriva turcilor, cît şi a sprijinitorilor lor din Bizanţ şi din Apus, acţiune în care lui Vladislav-Vlaicu i se acordă un rol important. În această vreme, el este chemat de ierarhii persecutaţi ai bisericii ortodoxe din nordul Peninsulei Balcanice, acum vine, atras de faima domnului romîn, Nicodim, organizatorul vieţii monastice în Ţara Romînească, şi tot în această vreme patriarhia din Constantiopol rezolvă în favoarea lui Vlaicu un conflict al acestuia cu călugării unei mănăstiri de la Athos, fapt care dovedeşte nevoia pe care o avea « opoziţia ortodoxă » de ajutorul său. Mai însemnat decît acestea este faptul că tot acum cneazul Macedoniei, Uglieşa, începînd pregătirea unei acţiuni antiotomane, intră în legătură cu Vladislav-Vlaicu, considerînd Ţara Romînească principala forţă politico-militară în stare să ia asupra sa rosturile organizării, în bune condiţii, a unei asemenea importante expediţii.

Domnul romîn se asociază străduinţelor unor stăpînitori balcanici mai clarvăzători — cnejii sîrbi Uglieşa şi Vucaşin — de a ocupa bazele de plecare din Europa ale sultanului Murad, pentru a împiedica astfel campania pe care acesta o pregătea. Dar şi acest efort deosebit a fost paralizat — spune un raport raguzan din ajunul bătăliei — « de nestăvilita creştere a dezbinării cnejilor » [3]. În timp ce în apusul Peninsulei continuă luptele feudale, iar în Bulgaria se manifestă o rezervă, favorabilă, în fond, forţelor otomane, aristocraţia anarhică a Bizanţului făurea planuri de atac, chiar sub ochii turcilor, a teritoriilor stăpînite de Uglieşa.

În aceste condiţii, s-a dat, la 26 septembrie 1371, bătălia istorică de la Cirmen, pe rîul Mariţa. Oastea creştină — în rîndurile căreia se aflau şi contingente romîneşti, trimise de Vlaicu [4], dar pe care majoritatea feudalilor din sudul

---

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 23—25.
[2] Hurmuzaki, I/2, p. 158—159 şi N. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. LXII.
[3] *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusinae*, p. 54.
[4] Sa' ad ed-din, *Tadj-üt- tevarih (Coroana istoriilor)*, I, p. 58 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.); Hurmuzaki, I/2, p. 194.

Dunării au refuzat s-o ajute — este surprinsă de unul din comandanții lui Murad și, într-un atac de noapte, complet nimicită. Cu această înfrîngere, se sting nădejdile de organizare a unei cruciade balcanice și se deschid larg, în fața oștilor otomane, porțile întregii Peninsule.

Datorită condițiilor de fărîmițare feudală, nici unul din stăpînitorii politici ai vremii nu a fost în măsură să organizeze cooperarea eficace a forțelor existente, contra lui Murad, care, după bătălia de pe rîul Marița, a lansat o chemare, analoagă cu cea a sultanului Urcan, azapilor și achingiilor de pe întreg teritoriul Asiei Mici, făgăduindu-le pradă și pămînturi (timaruri) în Peninsula Balcanică. Aceste cete prădalnice răspund chemării, aruncîndu-se asupra întregii Peninsule și devastînd cumplit totul în calea lor.

În 1372—1374, pe căile deschise de acțiunile de pradă și pustiire, urmează ofensiva lui Murad de anexare a unor întinse teritorii din Peninsula Balcanică, prefăcute în timaruri pentru spahiii săi. Hotarele micului său teritoriu din 1371 sînt împinse mult spre miazănoapte, răsărit și apus, cuprinzînd întreaga Tracie, cea mai mare parte din Macedonia, depășind în unele puncte Balcanii.

În fața oștilor turcești, dintre adversarii de la Cirmen, mai rămînea Vladislav-Vlaicu neînvins încă. În cursul ofensivei din 1374, Murad se decisese să atace și Țara Romînească, dar a fost împiedicat de răzvrătirea fiului său, care, împreună cu un fiu al împăratului bizantin, se ridicase cu pretenții de a-și înlocui tatăl.

După 1374, contradicțiile feudale din Peninsula Balcanică se accentuează. Cneazul Lazăr caută să reunească ținuturile foste ale statului lui Ștefan Dușan, ducînd necurmate lupte, de la Adriatica și pînă la Dunăre, fără vreun succes deosebit. În schimb, se creau condiții pentru adîncirea învrăjbirii numeroșilor stăpînitori sîrbi și macedoneni, fapt care a ușurat sarcinile militare ale cotropitorilor turci. În Bulgaria, după moartea țarului Alexandru (1371), fiul său, Șișman, continuă politica de ostilitate față de Sratimir și Dobrotici, conducătorii celorlalte două formațiuni statale.

După 1371, procesul fărîmițării se manifestă destul de puternic și în Țara Romînească, astfel încît Vladislav-Vlaicu îi face față cu destulă greutate. Pentru a preîntîmpina destrămarea statului său, el recurge — se pare — la împărțirea lui în două, asociindu-și la domnie pe fratele său Radu, căruia îi lăsa probabil Oltenia, păstrîndu-și pentru sine Muntenia, precum și conducerea supremă a statului. Încercarea lui Vladislav-Vlaicu nu a putut însă frîna pe deplin dezvoltarea tendințelor centrifuge ale boierimii. În 1374, o parte din marii boieri fug la regele Ungariei Ludovic, căruia — pentru a-i obține ajutorul împotriva domnului romîn — îi duc vestea că acesta s-ar fi aliat cu turcii. Știrea aceasta — provenind de la niște dușmani ai lui Vladislav-Vlaicu, pusă în comparație cu politica sa consecvent antiotomană de pînă atunci, precum și cu faptul că Murad plănuise tocmai acum o expediție împotriva sa — nu este de luat în considerație.

Instigat de boierii fugari, Ludovic porneşte un război împotriva lui Vlaicu, de la care smulge, în 1375, cetatea Severinului, dar nu pentru multă vreme, căci, în 1376—1377, romînii o recuceresc.

Cu prilejul acestor lupte, se pare că şi-a găsit sfîrşitul Vladislav-Vlaicu, urmîndu-i la tron fratele şi asociatul său, Radu I (circa 1377—circa 1384). Războiul continuă, fără vreun rezultat hotărîtor, dar cu răsunet pînă în lumea apuseană. În legătură cu acest război, au rămas unele ştiri despre felul de luptă al oştirilor Ţării Romîneşti. O cronică a timpului vorbeşte despre zece mii de cavaleri, îmbrăcaţi în armuri, cumpărate din Veneţia. Deşi cifra pare mult exagerată, folosirea armurilor de către boierii din Ţara Romînească este confirmată şi de alte izvoare; ea oglindeşte posibilităţile acestora de a-şi comanda armament la Veneţia, ceea ce dovedeşte cît de însemnate erau acum mijloacele economice şi, pe baza lor, puterea militară a marilor boieri din Ţara Romînească.

În condiţii destul de neclare, în anii imediat următori, se restabilesc raporturile politice, dacă nu de colaborare, de neutralitate şi de oarecare bunăvoinţă reciprocă, între Ungaria şi Ţara Romînească. Perioada dintre 1378 şi 1386, caracterizată prin concesiuni reciproce, este întreruptă uneori de conflicte. Profitînd de anarhia politică reizbucnită în Ungaria după moartea lui Ludovic (1382), Dan I, urmaşul lui Radu, a atacat Mehadia, cu gîndul recuceririi unor teritorii din jurul Severinului, însă fără vreun succes mai de seamă [1]. O adevărată alianţă între Ţara Romînească şi Ungaria s-a restabilit de-abia în 1394—1395, sub imperiul ameninţării turceşti.

În raporturile cu popoarele balcanice, politica urmaşilor lui Vladislav-Vlaicu, anume a lui Radu I şi a fiului şi asociatului său la domnie, Dan, nu s-a deosebit de aceea a celorlalţi conducători ai statelor balcanice. Atît Radu cît şi Dan au dus acţiuni politico-militare în sudul Dunării, pentru cotropirea unor teritorii ale ţaratului de Tîrnovo. Dan I, în special, a purtat un lung război în contra lui Şişman, cucerind unele cetăţi din dreapta Dunării, dar în cele din urmă şi-a găsit moartea în luptă. Aceste războaie între cele două state au contribuit indirect la consolidarea poziţiei turcilor în Peninsula Balcanică şi le-au înlesnit condiţii pentru o largă ofensivă care, de altfel, a şi pornit în 1383.

2. CONSOLIDAREA POZIŢIEI MOLDOVEI (1365—1400)

Statul feudal moldovean s-a consolidat şi şi-a desăvîrşit organizarea în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în mijlocul rivalităţilor şi a tendinţelor de stăpînire din partea unor puteri vecine.

La nord-est, între feudalii poloni şi cei lituanieni, izbucniseră lupte înverşunate pentru acapararea teritoriilor cnezatului de Halici, încheiate printr-un

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 331.

compromis : Haliciul propriu-zis a rămas Poloniei, iar părțile răsăritene, cunoscute sub numele de Podolia, au fost ocupate de cnejii lituanieni (1366). În perioada de accentuare a contradicțiilor dintre cele două tabere și atît timp cît stăpînirea lor în aceste părți, în permanență slăbită de răscoalele populației ucrainene, nu ajunsese la o deplină consolidare, o agresiune împotriva Moldovei din partea vecinilor săi din nord era mai puțin de temut.

După alegerea regelui Ungariei Ludovic I ca rege al Poloniei, în 1370, Moldova era amenințată, însă, să cadă pradă cotropirii feudalilor maghiari.

E foarte probabil că, în vremea luptelor pentru dobîndirea independenței statului și după aceea, cu scopul de a contrabalansa pretențiile feudalilor maghiari, domnii Moldovei vor fi căutat adesea sprijin la cnejii lituanieni, cu care unii dintre ei aveau legături de rudenie.

După cum rezultă din documentele contemporane, Bogdan I a avut mai mulți fii, care au sprijinit eforturile tatălui lor în vederea asigurării independenței țării. După moartea lui Bogdan, a urmat la tron Latcu, unul din fiii săi. Temîndu-se de o nouă intervenție a regelui maghiar Ludovic I la răsărit de Carpați, Latcu a căutat să se apropie de regatul polon. Cu toate că această intervenție nu a avut loc și nu sînt dovezi că Latcu ar fi recunoscut suzeranitatea regelui Ungariei, totuși cronicarii maghiari afirmă că domnii Moldovei erau vasali ai coroanei ungare [1], iar în tratatul încheiat în 1370 cu regele Boemiei, Carol al IV-lea de Luxemburg, Ludovic I număra Moldova printre țările vasale Ungariei [2].

Ofensiva regatului feudal maghiar împotriva teritoriilor de la sud și răsărit de Carpați — înfățișată de regii Ungariei ca o misiune apostolică, încredințată de papalitate în vederea convertirii « schismaticilor » la catolicism — rămînea, totuși, o primejdie reală. Atîta timp cît Moldova nu obținuse recunoașterea lumii feudale catolice, existența sa ca stat de sine stătător era mereu amenințată. Latcu a încercat să obțină această recunoaștere și să înlăture primejdia care izvora pentru Moldova din această situație. În acest scop, el a intrat în legătură cu curtea papală de la Avignon, arătîndu-se dispus să treacă la catolicism și a cerut să i se trimită un episcop catolic în capitala sa de la Siret. Cererea domnului moldovean a fost încuviințată și, în 1371, a fost numit episcop de Siret Andrei Wassilo din Cracovia [3]. Nu se știe sigur dacă acesta a sosit într-adevăr în Moldova.

Domnia lui Latcu în Moldova, precum și evenimentele care au urmat după moartea sa (1373) sînt puțin cunoscute. Din unele știri păstrate în cronica polonă a lui Jan Dlugosz, reiese că în această perioadă domnea în Moldova un voievod Ștefan, după moartea căruia ar fi izbucnit certuri pentru domnie,

---

[1] Ioan de Küküllö (Ioan de Tîrnave), în *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, III, cap. 49, p. 173.

[2] *Monumenta historica Bohemiae*, II, p. 385.

[3] Hurmuzaki, I/2, p. 160—161, 162—163, 168—171.

între cei doi fii ai săi, Petru şi Ştefan. Cel din urmă, fiind izgonit, ar fi revenit în ţară, însoţit de o puternică oştire feudală, adunată în Polonia Mică şi Halici, pe care Petru — sprijinit de moldoveni şi cu ajutorul « provincialilor » unguri — a atras-o într-o cursă şi a nimicit-o, în codrii numiţi « Plonini ».

Fig. 111. — Groşi emişi de Petru Muşat.

În aceste împrejurări, care au avut loc între anii 1373—1377, tronul Moldovei a fost ocupat de Petru, căruia cele mai multe din letopiseţe îi atribuie o domnie de 16 ani [1].

Propaganda catolică în Moldova a continuat şi după moartea lui Laţcu, fiind încurajată îndeosebi de Margareta (Muşata), mama lui Petru I.

După moartea lui Ludovic I (1382), în Ungaria au izbucnit tulburări şi lupte interne între diferitele facţiuni ale magnaţilor, fiecare dintre ele susţinînd la tron cîte un pretendent. Criza politică din Ungaria a fost folosită de panii poloni pentru a ridica prestigiul Poloniei în viaţa internaţională din centrul şi răsăritul Europei, mai ales după înfăptuirea uniunii polono-lituaniene.

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 39, 48, 61, 160.

În anul 1387, după izgonirea dregătorilor maghiari din Halici, acesta a fost anexat la Polonia. Cu acest prilej, probabil, țara Sepenițului *(Terra Sepenicensis)*, adică teritoriul din jurul cetăților Hotin, Hmielov și Țețina (lîngă Cernăuți), a ajuns sub stăpînirea statului moldovean.

Pentru a asigura această extindere a granițelor statului moldovean spre nord și pentru a înlătura primejdia unui eventual atac din partea regatului polon, Petru I a fost nevoit să trateze cu ruda sa, regele Poloniei Vladislav-Iagello. În 1387, însoțit de un grup de boieri, el s-a prezentat la Liov, unde a depus, ca vasal, jurămîntul de omagiu [1].

Prin acest act de omagiu, boierimea din Moldova se punea la adăpost și împotriva unor eventuale atacuri din partea feudalilor din Ungaria, unde Sigismund de Luxemburg reușise să îngrădească, într-o oarecare măsură, anarhia nobiliară; el constituia, în același timp, un succes și pentru feudalii poloni, deoarece aveau acum în domnul Moldovei un aliat care dispunea de importante resurse financiare și militare.

Încă din 1387, regele Poloniei trata la Luck cu noul său vasal obținerea unui împrumut de bani, pentru a putea face față greutăților prin care trecea întinsa sa stăpînire. În 1388, Petru îi acordă împrumutul solicitat, în suma importantă de 3 000 de ruble de argint, a cărei restituire era garantată prin punerea ca zălog a orașului Halici și a teritoriului înconjurător.

În vremea aceasta, Moldova ajunsese să aibă spre sud graniță comună cu Țara Romînească, care era amenințată tot mai mult de turci. În anul 1389, Petru I a mijlocit încheierea unui tratat de alianță între Mircea cel Bătrîn, domnul Țării Romînești, și regele Poloniei, Vladislav-Iagello [2].

În cadrul relațiilor internaționale, Moldova a început să se bucure de un prestigiu din ce în ce mai mare, datorită consolidării ei pe plan intern. Ca urmare a dezvoltării economice a țării, Petru I bate chiar monedă proprie, care ajunge să circule și în afara hotarelor țării.

Pentru consolidarea statului său, Petru I s-a îngrijit și de construirea unor puternice cetăți, ca acelea de la Neamț și Suceava, unde și-a strămutat reședința. În același scop, domnul Moldovei a acordat un deosebit sprijin bisericii. În timpul domniei lui, au fost fondate cîteva mănăstiri, ca Probota, Neamțu, probabil și altele, pe care domnul le-a înzestrat prin danii de sate. Petru I a căutat să organizeze ierarhia bisericească a Moldovei, în care scop a înființat o episcopie, supusă mitropoliei de la Halici. Cînd a cerut însă patriarhiei de Constantinopol recunoașterea ei ca mitropolie a țării, patriarhul a refuzat să recunoască pe Iosif, cel sfințit la Halici, și a numit ca mitropolit pe un grec, care nu a fost primit în țară, ceea ce a dus la un conflict între domnul Moldovei și patriarh [3].

---

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 599—603.
[2] Hurmuzaki, I/2, p. 315—316, 324—325.
[3] *Ibidem*, XIV/1, p. 19—21, 25, 31—37.

Petru I a întreținut legături de prietenie cu marele cneaz al Moscovei. În anul 1386, Vasile, fiul marelui cneaz Dimitrie Donskoi al Moscovei, a reușit să fugă de la hanul Hoardei de Aur, care îl ținea ca ostatic, și, trecînd prin Podolia, a găsit adăpost « în marea Valahie, la Petru voievod ». Vasile Dimitrievici s-a bucurat puțin timp de ospitalitatea domnului moldovean, deoarece, în anul 1389, la moartea tatălui său, el s-a întors la Moscova, unde a fost încoronat mare cneaz.

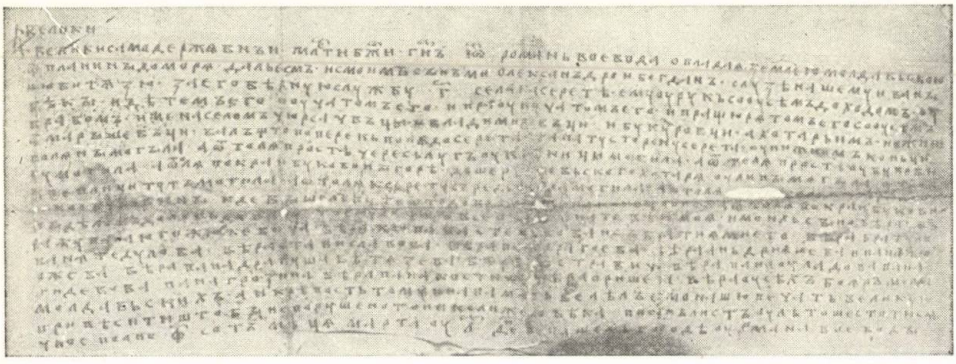

Fig. 112. — Document de la Roman I, din 1392 martie 30.

După moartea lui Petru I (înainte de 30 martie 1392), domnia a revenit fratelui său, Roman I. Acesta se intitula pentru prima oară « marele domn, singur stăpînitor al țării Moldovei, de la munte pînă la mare » [1]. Se constată, deci, că, în timpul domniei lui Roman — dacă nu încă mai dinainte — statul moldovean se întinsese spre sud și atinsese țărmul Mării Negre.

Domnul Moldovei a reînnoit, în 1393, omagiul de vasalitate față de regele Poloniei. În actul încheiat cu această ocazie, se fac unele rezerve în privința ajutorului militar pe care se îndatora să-l dea, în caz de nevoie, suzeranului său [2]. Aceasta înseamnă că Roman avea o altă poziție față de regele polon decît predecesorul său, datorită, fără îndoială, consolidării statului moldovean.

Domnul Moldovei a intervenit în conflictul dintre marele cneaz al Lituaniei Vitold și cneazul Teodor Coriatovici din Podolia. Acesta din urmă, ajutat de oștile maghiare și moldovene, precum și de populația rusă, s-a răzvrătit în anul 1393 împotriva lui Vitold. Letopisețele ruse arată că Teodor Coriatovici și-ar fi « întărit cetățile cu moldoveni și cu unguri ». Mai mult încă, spre a-și sprijini aliatul, Roman a trecut cu oștile sale în Podolia, unde a fost însă învins, în lupta de la Braclaw. Aceeași soartă a avut-o și aliatul său Teodor Coriatovici, care a fost silit să se refugieze în Ungaria [3]. O parte din oștile acestuia s-au adăpostit în Moldova [4].

---

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 2—3.
[2] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 607—609.
[3] *Полное собрание русских летописей*, XVII, p. 83 și 454—455.
[4] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 616—617.

Nu se cunosc bine împrejurările în care a încetat, în prima parte a anului 1394, domnia lui Roman I. E foarte probabil că boierimea a profitat de înfrîngerea sa în Podolia şi a reuşit să-l înlăture. În urma lui Roman I, rămăseseră doi fii, probabil minori, Alexandru şi Bogdan, singurii menţionaţi de tatăl lor în puţinele documente păstrate de la el. În Polonia, se adăpostea un alt pretendent la tronul Moldovei, Ivaşcu, fiul lui Petru I, cu foarte puţini partizani. Atitudinea acestuia,

Fig. 113. — Piatra de mormînt a lui Ştefan I, pusă de Ştefan cel Mare, în care se aminteşte lupta de la Hindău.

plină de renunţări faţă de pretenţiile feudalilor poloni, se pare că nu a fost pe placul boierimii moldovene, care a acceptat ca domn pe un anume Ştefan (1394—1399).

Atitudinea duşmănoasă a regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg, faţă de Moldova l-a determinat pe noul domn să caute o mai strînsă apropiere de Polonia. Pentru restabilirea influenţei politice a feudalilor maghiari în Moldova, Sigismund de Luxemburg s-a hotărît să intervină. Spre sfîrşitul anului 1394, el a concentrat în Transilvania puternice forţe militare. În faţa primejdiei iminente, Ştefan a reînnoit, în ianuarie 1395, omagiul de vasalitate faţă de regele Poloniei. Actul încheiat cu această ocazie a fost dus în Polonia de o delegaţie de boieri, care trebuia să negocieze obţinerea unui ajutor grabnic pentru ca Moldova să poată face faţă agresiunii feudalilor maghiari. Regele Poloniei a profitat de situaţia grea a vasalului său şi a cerut boierilor un act de renunţare definitivă la stăpînirea Pocuţiei, pusă ca zălog în schimbul Haliciului, pentru suma împrumutată de Petru I. În ceea ce priveşte ţara Sepeniţului, problema rămînea deschisă şi se prevedea rezolvarea ei prin tratative ulterioare [1].

Ajutorul aşteptat de moldoveni din Polonia se pare că nu a venit. Ştefan a trebuit să facă faţă singur agresiunii feudalilor maghiari. După unele mici succese, oştile lui Sigismund au ajuns aproape de capitala Moldovei. Pe drumul întoarcerii spre Transilvania, oştile maghiare, atacate de moldoveni, au suferit

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 610—614.

însă o grea înfrîngere, în februarie 1395, lîngă localitatea Hindău [1] (probabil satul Ghindăoani, în apropiere de Tg. Neamț). Victoria aceasta a întărit poziția Moldovei, asigurînd independența țării față de pretențiile feudalilor maghiari. În anul 1398, se constată că raporturile dintre cele două țări se îmbunătățiseră.

Nu se cunosc împrejurările în care a luat sfîrșit domnia lui Ștefan I. În toamna anului 1399, domnea în Moldova Iuga vodă (1399—1400), care avea ca asociați la domnie pe Alexandru și Bogdan, fiii lui Roman I [2].

Iuga vodă a întreținut relații de prietenie cu marele cneaz al Lituaniei, Vitold, pe care l-a ajutat în lupta împotriva tătarilor, la Worskla.

Domnia lui Iuga a luat sfîrșit datorită intervenției lui Mircea cel Bătrîn, care a sprijinit împotriva sa pe Alexandru, fiul lui Roman, numit mai tîrziu « cel Bun » [3].

3. FORMAREA STATULUI FEUDAL DE SINE STĂTĂTOR DOBROGEA

Încă înainte de împărțirea țaratului bulgar în două formațiuni politice distincte — un țarat cu capitala la Vidin și altul cu capitala la Tîrnovo — izvoarele menționează spre litoralul pontic, pe teritoriul Dobrogei de azi — care făcuse parte din tema bizantină Paristrion — un mic stat, desprins și el din cel bulgar. Acest stat — cu o însemnată populație romînească — grupa orașele de la Marea Neagră într-o organizație politică și asigura legătura lor cu Imperiul bizantin. Nucleul statului era vechea « țară a Cavarnei », amintită într-o diplomă a lui Ioan Asan al II-lea. În împrejurările fărîmițării « imperiului » lui Svetislav, imediat după 1320—1322, vechile tradiții particulariste renasc; fosta « țară a Cavarnei », ținutul dintre Varna și Caliacra, s-a constituit într-o formațiune politică proprie, care, sub raport bisericesc, apare la 1325 legată de autoritatea bisericească a Bizanțului. La această dată, un act al patriarhiei numește pe arhiereul Metodie « mitropolit de Varna și Carbona ».

În anii următori, frămîntările din Bizanț prilejuiesc un fel de « legitimare » a existenței noului stat.

În 1346, Balica, conducătorul statului dobrogean, intervine în luptele din Bizanț. El trimite 1000 de ostași, sub conducerea lui Dobrotici și Teodor, să sprijine pe împărăteasa bizantină Ana de Savoia, mama lui Ioan al V-lea Paleologul, împotriva lui Ioan al VI-lea Cantacuzino, pretendent la tronul imperial. Rolul deosebit pe care îl va fi avut oastea trimisă de Balica în aceste lupte a făcut ca unul din conducătorii ei, Dobrotici, să capete titlul de strateg, conducător suprem în armata imperială, și să se căsătorească cu fiica puternicului dregător

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 44, 48.
[2] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 6—7.
[3] *Cronicile slavo-romîne*, p. 6, 14.

bizantin din acea vreme, Apokaukos. Prin poziția și legăturile sale politice, Dobrotici ajunge în « rîndul celor mai vestiți romei ».

În 1354, după ce Balica dispare în împrejurări necunoscute, Dobrotici îi urmează la conducerea statului. Intervenind în conflictele ce măcinau statele balcanice, într-un moment în care presiunea otomană se făcea tot mai mult

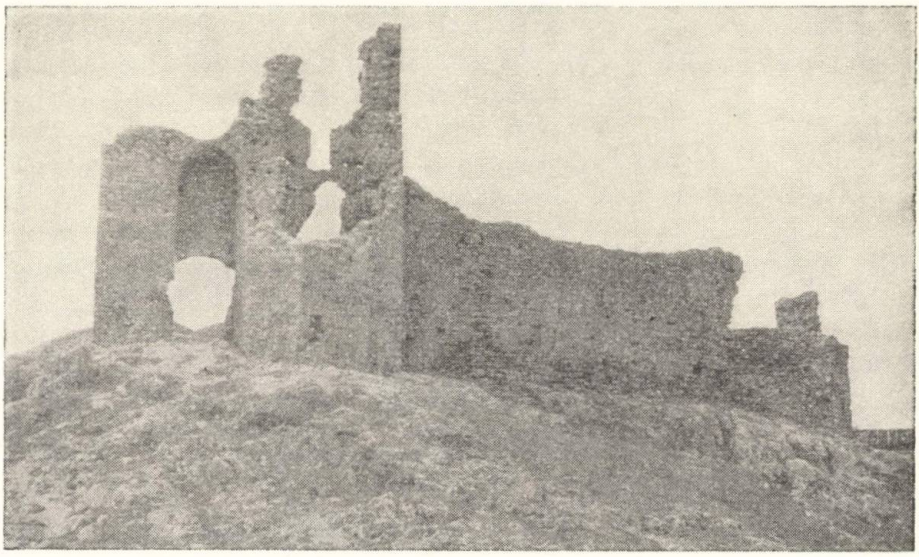

Fig. 114. — Cetatea Ienisala (Heracleea) de pe malul lacului Sinoe, sec. XIII—XIV.

simțită, Dobrotici lărgește posesiunile statului, care probabil, după numele său, se va numi mai tîrziu Dobrogea. El duce o îndelungată luptă cu țarul Alexandru, pentru stăpînirea porturilor Mesembria și Anchialos.

Un loc deosebit în activitatea de consolidare a statului dobrogean îl ocupă luptele lui Dobrotici cu Bizanțul și cu coloniile genoveze. Năzuind să reia fostele posesiuni din Peninsula Balcanică și de la Dunărea de jos, împăratul Ioan al V-lea Paleologul caută să obțină sprijinul regelui maghiar Ludovic I, dornic, de altfel, și el să-și extindă stăpînirea în Peninsula Balcanică. Împăratul întreprinde o călătorie la Buda, unde are loc o înțelegere între el și Ludovic I. La întoarcere, Ioan al V-lea Paleologul este prins la Varna și întemnițat de Dobrotici.

O expediție cruciată din 1366, inițiată de papă împotriva turcilor, a cărei conducere a fost încredințată feudalului italian Amedeo de Savoia — căruia legenda i-a dat numele de Contele Verde, după armura pe care o purta — se transformă în expediție de eliberare a împăratului prizonier. Împins în lupta împotriva lui Dobrotici de papă, care căuta să profite de orice prilej pentru a realiza unirea celor două biserici — ortodoxă și catolică — Contele Verde este sprijinit în această luptă de venețieni și genovezi, care, prin politica pe care o

duceau, urmăreau să împiedice întărirea « opoziției ortodoxe », unirea forțelor militare ale stăpînitorilor balcanici, în vederea organizării unei cruciade împotriva turcilor. La această unire — pe care orașele italiene căutau s-o împiedice, ajutate de vîrfurile feudale bizantine și, într-o oarecare măsură, de regele maghiar, Ludovic I — aderase foarte probabil și Dobrotici.

Amedeo de Savoia atacă, timp de mai multe luni, castelele stăpînite de Dobrotici pe malul mării, reușind să cucerească parte dintre ele. Flota sa ajunge pînă în fața Chiliei. Cu toate încercările feudalului italian de a o ocupa, Varna, locul unde se afla împăratul prizonier, rezistă. Acest fapt, ca și apropierea iernii, îl determină pe Amedeo de Savoia să înceapă tratative de pace cu Dobrotici. Războiul se încheie cu eliberarea împăratului de către Dobrotici, căruia i se recunoaște autonomia politică. Prin apropierea sa de familia imperială, el obține apoi și titlul de « despot », pe lîngă cel de strateg, pe care-l avea dinainte. O fiică a lui Dobrotici se căsătorește cu Mihail, fiul împăratului Ioan al V-lea Paleologul.

După împăcarea cu Bizanțul, problemele politice și militare cărora urma pe viitor să le facă față Dobrotici vor fi nu atît la sud, cît mai ales la nord. Nu se cunoaște exact hotarul de nord al teritoriului stăpînit de el și nici chipul în care a evoluat acest hotar. Ceea ce se știe este că, în această perioadă (a doua jumătate a secolului al XIV-lea), exista în nordul Dobrogei stăpînirea militară și politică a negustorilor genovezi.

În urma scăderii veniturilor acestor negustori la Vicina, determinată de acțiunile politice și militare ale populației locale, ca și de concurența negustorilor din orașele Transilvaniei și din Liov, genovezii se deplasează, la mijlocul veacului al XIV-lea, spre nord, caută să întărească organizarea politică și militară a teritoriului coloniilor lor, acordînd o atenție deosebită cetății Chilia, care devine o puternică așezare militară. Aici la Chilia, vechea cetate Licostomo, îi întîlnim pe genovezi în anul 1359, stăpînind cu garnizoanele lor și interzicînd veneților să participe la comerțul cu grîne.

Interesați în acest comerț, genovezii organizează pe pămînturile ce aparțineau coloniei domenii producătoare de cereale, pe care le lucrează foarte probabil cu țăranii localnici aserviți. Ei manifestă tendința de a-și întinde stăpînirea cît mai la sud de gurile Dunării, intrînd în conflict pentru pămînt cu feudalii dobrogeni. La contradicțiile ce existau între stăpînii feudali și cei ai coloniei genoveze de la gurile Dunării se adaugă antagonismul mult mai puternic care se dezvoltă în a doua jumătate a secolului al XIV-lea între genovezi și populația Dobrogei, interesată în stăvilirea traficului de sclavi pe care negustorii genovezi continuau să-l facă în aceste părți.

În urma ciocnirilor cu genovezii și, desigur, a victoriei repurtate împotriva lor, Dobrotici cucerește în 1366, pentru puțin timp, Chilia și devine protectorul orașelor de la Dunărea de jos. În această calitate, după 1374 pînă în 1385, el se află într-un război permanent cu genovezii, război ce-și găsește explicația în

dorința firească a locuitorilor Dobrogei de a se emancipa de sub tutela economică și politică a unor conducători străini, de a împiedica expansiunea militară a genovezilor, ce avea un caracter de pradă și furt de sclavi.

Războiul în care s-a angajat Dobrotici se încadra în lupta cu caracter general care se purta în această vreme în sud-estul Europei, îndreptată împotriva genovezilor, exponenți ai comerțului de tranzit. Dobrotici duce o politică de largă perspectivă, intră în alianță cu diferiți stăpînitori din sud-estul Europei și chiar din ținuturi mai depărtate.

În 1376, împreună cu Ioan al V-lea Paleologul și solicitînd sprijinul Veneției, care era în conflict cu Genova, el caută să înscăuneze pe tronul din Trapezunt pe ginerele său, fiul împăratului bizantin, urmărind, prin aceasta, să lovească în interesele genovezilor, care dețineau poziții importante în Trapezunt. Detronarea în același an a lui Ioan al V-lea Paleologul de către genovezi, cu ajutorul turcilor, zădărnicește realizarea acestui plan. Ridicînd împărat în locul lui Ioan Paleologul pe fiul acestuia, Andronic al IV-lea, genovezii urmăreau să realizeze beneficii deosebite, noul împărat fiind dispus la orice concesie, atît față de genovezi cît și față de turci.

În anii următori, în Bizanț se dezlănțuie o înverșunată luptă pentru tron. Dobrotici sprijină împotriva lui Andronic, unealta genovezilor și a turcilor, pe Ioan al V-lea Paleologul, căruia îi vin în ajutor și venețienii. În 1379, flota lui Dobrotici participă la blocada Constantinopolului, luptînd cu cea genoveză.

Intervenția despotului dobrogean în treburi ce depășeau granițele statului său arată poziția sa puternică și amploarea deosebită pe care o căpătase în acel moment politica externă a acestuia. Ea explică de ce genovezii erau interesați în înlăturarea lui Dobrotici, în nimicirea puterii statului feudal dobrogean de sine stătător, în care scop folosesc sprijinul turcesc.

Alianța negustorilor italieni cu turcii se consolidează în ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea. Prin pacea de la Torino, din 1381, se pune capăt conflictului dintre Genova și Veneția. După această dată, prin politica pe care o duc, ele înlesnesc cotropirea popoarelor din sud-estul Europei de către turci. La îndemnul lor, turcii dezlănțuie în 1383 o mare ofensivă de cucerire în Peninsula Balcanică, lovind, printre alte state, și pe cel dobrogean.

În 1386, în împrejurări necunoscute, lui Dobrotici îi urmează fiul său Ivanco, care poartă și el titlul de « despot ». Acesta, deși strîns între presiunea a două forțe dușmane superioare, hotărîte să distrugă statul dobrogean — la nord genovezii, la sud turcii — caută să păstreze, dacă nu să consolideze, stăpînirile pe care le organizase înaintașul său. El bate monedă proprie, de aramă, cu legendă în limba greacă.

În cursul anului 1386, Ivanco acceptă pacea cu turcii și tot în acel an, la Pera, încheie un tratat de pace și de comerț și cu genovezii [1]. În anul următor,

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 34—40.

sultanul Murad cere lui Ivanco şi ţarului bulgar de la Tîrnovo, Şişman, să-l ajute în expediţia contra sîrbilor. Aceştia nu răspund, dar nu sprijină nici pe sîrbi, care reuşesc, totuşi, să înfrîngă pe turci la Ploĉnik.

În 1388 are loc o mare expediţie turcească, condusă de vizirul Ali paşa şi îndreptată împotriva celor doi stăpînitori. Ivanco, ultimul conducător al Dobrogei autonome, cade probabil în luptă cu turcii. După moartea lui Ivanco, un rol deosebit în istoria Dobrogei, la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, îl are Mircea cel Bătrîn, domnul Ţării Romîneşti.

4. ŢARA ROMÎNEASCĂ ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN (1386—1418)

În 1383, turcii îşi reîncep ofensiva împotriva unor teritorii pe care le mai deţinea Bizanţul în Peninsula Balcanică, precum şi a unor state şi stătuleţe sîrbeşti şi bulgăreşti. Turcii atacă la început Salonicul, care rezistă cu dîrzenie mai mulţi ani, apoi pe unii feudali albanezi şi bulgari, pătrunzînd pînă în ţinuturile muntoase din Pind şi Zeta, şi ocupînd poziţii strategice importante.

În 1386, ei cuceresc prin surprindere cetatea Niş, una din cele mai importante chei ale căilor de comunicaţie din centrul Peninsulei, ceea ce le înlesneşte posibilitatea de a-şi întări presiunea asupra unui întins teritoriu, ce mergea de la Adriatica la Marea Neagră şi de la Marea Egee la Dunăre.

În aceste împrejurări, se produce o reacţie a majorităţii stăpînitorilor balcanici, ameninţaţi deopotrivă de primejdia cotropirii otomane. Înfrîngerea turcilor la Ploĉnik, în 1387, dă speranţe că turcii pot fi alungaţi din Europa, mai cu seamă că ei suferă eşecuri şi în alte părţi. Salonicul, după ce capitulase, reuşeşte, printr-o răscoală, să alunge garnizoana otomană.

Tocmai acum, în anii 1387—1388, cînd se constată unele încercări de unire în lupta împotriva turcilor, negustorii italieni, genovezii şi veneţienii, încheie cu Murad tratate de alianţă, a căror principală menire era să le asigure dominaţia comercială asupra teritoriilor atacate de turci.

Împotriva lui Şişman şi a lui Ivanco, bănuiţi de alianţă cu cneazul Lazăr al Serbiei, Murad porunceşte unuia din vizirii săi ca, « luînd cu sine 30 000 de ostaşi, să prefacă în pustiu » ţările de la Dunăre [1]. Oştile turceşti, care întreceau ca număr puterea obişnuită a expediţiilor de cucerire de pînă atunci, aveau să beneficieze şi de împrejurarea că, în momentul declanşării ofensivei, criza ce se pregătea de atîta vreme la sudul Dunării ajunsese la apogeu, paralizînd puterea de rezistenţă a Bulgariei. Taberele învrăjbite din sînul clasei stăpînitoare făceau imposibilă organizarea unei apărări eficiente. În faţa corpului expediţionar otoman nu stăteau decît unităţi fărîmiţate, a căror rezistenţă, deşi dîrză, este repede sfărîmată.

[1] Leunclavius, *Historia Musulmana*, col. 266.

Cei care s-au opus înaintării otomane cu mai mult succes au fost locuitorii oraşelor; ei au reuşit să grupeze în jurul lor largi mase populare, dornice de a-şi apăra libertatea cu orice preţ. Locuitorii Venzinei se răscoală contra turcilor pătrunşi aci, iar cei ai Varnei rezistă cu succes presiunii otomane.

În această fază de început a războiului, cu tot numărul mare al turcilor şi cu toate înlesnirile ce i le punea înainte fărîmiţarea forţelor adversarului, ofensiva vizirului nu înregistrează succese, datorită dîrzeniei cu care luptă poporul. Vorbind despre eşecul ofensivei vizirului, o cronică turcească recunoaşte că « Ali paşa a fost silit să lase nerăzbunată necuviinţa » locuitorilor din Varna [1], ceea ce arată că turcii puteau fi opriţi printr-o împotrivire mai energică.

În a doua fază a războiului, intervine însuşi Murad, care, cu o oaste numeroasă, soseşte în ajutorul vizirului său, determinînd un nou avînt al ofensivei. Se produce acum o regrupare a forţelor otomane, organizîndu-se cu energie asediul cetăţilor şi al oraşelor bulgăreşti, care cad rînd pe rînd, în mîinile lui Murad. Marii feudali bulgari, adunaţi de Şişman pentru a fi consultaţi în privinţa atitudinii ce trebuia luată, îi răspund cu toţii că « nu poate fi nimic mai bun şi mai folositor de făcut decît să se supună stăpînirii sultanului »; devenind vasali ai lui Murad, ei nădăjduiau că îşi vor primi înapoi cetăţile pierdute [2]. Împins de această hotărîre a boierimii sale, Şişman se închină lui Murad, care-i lasă mai departe domnia, cerîndu-i în schimb să-i dea în stăpînire vestita cetate a Dîrstorului (Silistra), cea mai bogată şi mai puternic întărită dintre cetăţile dunărene ale Bulgariei. Şişman e nevoit să accepte, dar, în momentul în care turcii încearcă să o ia în stăpînire, orăşenii refuză să o predea.

Acest brusc reviriment, prin care se deschidea ultima fază a războiului, arată că, în timp ce boierii erau dispuşi să capituleze, silindu-şi reprezentantul să se umilească în faţa sultanului, în rîndurile poporului se pregătiseră condiţiile unei reluări a luptei. Masele populare nu aveau motivele marii boierimi de a se socoti mulţumite cu un rezultat ce consta numai în confirmarea privilegiilor social-economice ale feudalilor bulgari.

Pentru succesul luptei era nevoie mai mult decît oricînd de un conducător energic şi tocmai un astfel de conducător, care să poată grupa în jurul lui poporul dornic de libertate, lipsea pe atunci la sudul Dunării.

Şişman se refugiază la Nicopole, unde aşteaptă resemnat oştile turceşti. O serie de cetăţi dunărene, printre care şi Şiştovul, cad în mîinile turcilor. În acest moment are loc intervenţia hotărîtă a oştilor Ţării Romîneşti, îndreptată împotriva cotropitorilor.

După moartea lui Dan I, pe tronul Ţării Romîneşti ajunsese fratele său, Mircea, numit de cronicile interne de mai tîrziu « cel Bătrîn ». Încă din primii ani ai domniei, în faţa lui Mircea stătea ameninţătoarea putere

---

[1] Leunclavius, *Historia Musulmana*, col. 270—272.
[2] *Ibidem*, col. 273.

Fig. 115. — Mircea cel Bătrîn și fiul său Mihail, pictură murală de la mănăstirea Cozia, sec. XIV, refăcută în sec. XVII.

otomană în plină expansiune, gata să-i cotropească țara, așa cum se întîmplase și în sudul Dunării, în Imperiul bizantin, Serbia și Bulgaria.

După cum s-a văzut, forțele sud-dunărene, dornice să respingă agresiunea otomană, dobîndiseră unele succese locale, însă asemenea victorii parțiale nu puteau fi valorificate din cauza fărîmițării puterii politice. Rezulta de aci nevoia obiectivă a unei intervenții din afara statelor bulgar și dobrogean, a unui stăpînitor puternic, care să organizeze rezistența împotriva turcilor.

Izvoarele arată că Mircea a fost atras în vîrtejul războiului, intervenția sa fiind stimulată îndeosebi de împrejurările din Dobrogea. Ivanco dispăruse la începutul luptelor, iar forțele în stare de luptă ale țării sale se regrupaseră printr-un avînt spontan în jurul lui Mircea cel Bătrîn. Situația din anii următori arată că domnul Țării Românești a fost chemat de către forțele locale, în mijlocul frămîntărilor de la sudul Dunării; era urmarea firească a faptului că Mircea se dovedise a fi conducătorul în jurul căruia aceștia se puteau strînge, pentru a respinge pe cotropitorii otomani. El a devenit astfel « domn » al cetății Dîrstorului și « despot » al țării lui Dobrotici, prin voința supușilor lui Șișman și Ivanco. O cronică bulgară de mai tîrziu, dar care cuprinde probabil anale contemporane acestor lupte, precizează că o parte a oastei lui Murad, care se îndrepta spre Țara Românească, a fost bătută de « vlahi, și toți turcii pînă la unul s-au înecat în Dunăre; așa au scăpat în acea vreme bulgarii și vlahii de cotropirea turcească »[1].

Intervenția lui Mircea pune astfel capăt, vremelnic, luptelor din sudul Dunării. Turcii se mulțumesc cu o nouă închinare a lui Șișman și, apoi, oastea lor « s-a grăbit să se întoarcă »[2]. Victoria oștilor românești, în alianță cu forțele populare sud-dunărene, anulase aproape toate succesele obținute de turci în aceste părți; la Silistra și pe teritoriul Dobrogei, în locul unor garnizoane otomane, se găseau luptători hotărîți să-și apere libertatea.

Raporturile Țării Românești cu Moldova, Polonia și Ungaria

Pentru a lupta cu succes împotriva primejdiei otomane, Mircea cel Bătrîn a căutat să întrețină raporturi bune cu țările vecine și să-și asigure, în caz de nevoie, sprijinul acestora.

Cu domnii Moldovei Petru I și Roman I, Mircea întreține relații de strînsă prietenie. Cele două țări duc în această vreme o politică comună în raporturile lor cu Ungaria și Polonia. Prin intermediul domnului Moldovei, Mircea cîștigă și prietenia regelui Poloniei. După 1395, însă, datorită politicii pe care o duce Ștefan, domnul de atunci al Moldovei, de sprijinire a dușmanilor interni ai lui Mircea și de luptă împotriva aliaților acestuia, relațiile dintre cele două țări se înrăutățesc, fără să se ajungă însă la un conflict armat. După moartea lui Ștefan, Mircea intervine în treburile interne ale Moldovei, înlăturînd de la

[1] Paisie Ieromonahul, *История славяно-болгарская*, p. 55.
[2] Leunclavius, *op. cit.*, col. 276.

domnie pe Iuga şi punînd în locul său pe Alexandru, fiul lui Roman I[1], cu gîndul de a avea în Moldova un sprijin împotriva turcilor. Intervenţia aceasta — care a avut loc la începutul anului 1400 — cu rezultatele dorite de Mircea, scoate în evidenţă şi ea poziţia politică solidă a Ţării Romîneşti în această vreme.

În 1390, Mircea încheie un tratat de alianţă şi cu Vladislav Iagello, regele Poloniei, prin care se leagă reciproc să se apere împotriva unui eventual atac al regelui Ungariei. După 1395, Vladislav Iagello sprijină pe rivalul lui Mircea, Vlad, fapt care duce la înrăutăţirea raporturilor dintre Ţara Romînească şi Polonia. La începutul veacului al XV-lea, în 1403, Mircea reînnoieşte tratatul de alianţă cu regele Poloniei, acordînd acum, ca şi mai tîrziu, în 1409, o serie de privilegii comerciale negustorilor din Polonia şi Lituania.

Raporturile dintre Ţara Romînească şi Ungaria, în vremea lui Mircea cel Bătrîn, au fost, în general, bune, ambele ţări avînd interese comune în lupta împotriva primejdiei otomane. Nu se cunosc împrejurările în care domnul Ţării Romîneşti a reintrat în stăpînirea Severinului, Amlaşului şi Făgăraşului. În primele hrisoave emanate din cancelaria lui Mircea, ele nu figurează în titlul său, care este numai de: « domn a toată ţara Ungrovlahiei ». Se pare că, în cursul anului 1389, profitînd de luptele interne care măcinau regatul maghiar, el a pus din nou stăpînire pe ele. Deşi la început relaţiile dintre Mircea şi Sigismund au fost dominate de oarecare neîncredere, ulterior regele Ungariei, considerînd că domnul Ţării Romîneşti este un element de bază în lupta împotriva turcilor, îi recunoaşte acestuia stăpînirea asupra posesiunilor de peste munţi. În 1395, se încheie la Braşov un tratat de alianţă între Mircea şi Sigismund, îndreptat împotriva turcilor, cuprinzînd o serie de clauze din care rezultă poziţia importantă pe care o deţinea Ţara Romînească în această vreme în sud-estul european. Cu această ocazie, foarte probabil, regele i-a dăruit lui Mircea cetatea Bologa de lîngă Cluj şi Branul, care rămîne în stăpînirea domnului Ţării Romîneşti pînă în 1425. În tot timpul domniei lui Mircea, raporturile cu Ungaria au rămas bune, nefiind tulburate de conflicte mai importante.

Războiul de apărare a independenţei Ţării Romîneşti faţă de turci. Victoria de la Rovine din 1394

După 1388, turcii îşi continuă cuceririle în Peninsula Balcanică. La 15 iunie 1389, are loc o importantă luptă între forţele creştine, în special sîrbeşti, conduse de cneazul Lazăr, şi cele otomane, sub conducerea personală a sultanului Murad. Lupta ce se dă la Kossovopolje se încheie cu moartea ambilor conducători, dar cu victoria turcilor. Însemnătatea acestei bătălii constă în afirmarea superiorităţii militare osmane, care folosea, împotriva cavaleriei feudale, arcaşii pedeştri ai corpului de ieniceri, recent constituit de către Murad. Aceştia au hotărît, de fapt, rezultatul luptei, cu tot numărul lor relativ mic.

---

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 6, 14.

După victorie, noul sultan, Baiazid, transformă provinciile din vestul şi sud-vestul Serbiei în sangeacuri, în care se instalează reprezentanţii guvernării otomane directe, în strînsă dependenţă de sultan.

În 1390—1391, unul din comandanţii turci primise din partea lui Baiazid misiunea de a ocupa Vidinul şi de a preface ţinutul înconjurător în provincie turcească. După ce îl alungă pe Sraţimir, Firuz bei îşi trimite bandele prădalnice de achingii şi peste Dunăre, în Ţara Romînească, unde acestea jefuiesc cumplit. Tradiţia literară bulgară adaugă şi de această dată că Mircea cel Bătrîn a condus la victorie oştile sale, care au participat alături de Sraţimir la reluarea ofensivei împotriva turcilor: «Mircea, voievodul valah, i-a lovit < pe turci > şi i-a nimicit rău şi abia au scăpat» [1]. Firuz bei a fost alungat din Vidin, iar Sraţimir, reinstalat, păstrează Vidinul pînă în 1396. Se dovedea din nou că forţele aliate romîno-bulgare, de care pomeneşte cronica, pot lupta cu succes împotriva primejdiei turceşti.

În Peninsula Balcanică, înaintarea otomană continuă, înlesnită de frămîntările politice ale feudalilor locali. Teritoriile bizantine sînt reduse la oraşul Constantinopol cu împrejurimile sale şi o îndepărtată posesiune în Peloponez. În Tesalia, Epir şi Albania, feudalii mărunţi, care îşi disputau întîietatea, cad sub stăpînirea turcilor, în perioada anilor 1391—1396. În nordul Peninsulei Balcanice, în condiţiile reizbucnirii conflictelor dintre Şişman şi Sraţimir, cad în mîinile turcilor şi cetăţile de la Dunăre. În 1393, turcii cuceresc teritoriul ce mai rămăsese în stăpînirea lui Şişman. Ţarul e luat în captivitate, patriarhul izgonit, iar marii feudali siliţi să aleagă între trecerea la islamism şi confiscarea averilor. Se instalează, astfel, pentru o jumătate de mileniu, crîncenul jug otoman.

În urma evenimentelor din 1393, Ţara Romînească a devenit vecină a Imperiului otoman. Primejdia transformării ţinuturilor de la nordul Dunării în paşalîcuri, de felul celor instalate pe pămîntul Bulgariei, devenea în acest fel iminentă. Expediţia împotriva lui Şişman lovise şi unele posesiuni ale lui Mircea cel Bătrîn; Silistra căzuse în mîinile turcilor, ca şi o parte din fostele ţinuturi ale lui Ivanco. Din cauza frămîntărilor din sînul clasei stăpînitoare a Ţării Romîneşti, tipice pentru fărîmiţarea feudală, localnicii din Silistra sînt siliţi să lupte singuri şi, în cele din urmă, să capituleze [2].

În primăvara anului 1394, domnul Ţării Romîneşti trimite o oaste pentru a întări cetăţile din dreapta Dunării, atît de importante pentru apărarea propriei sale ţări. Sfărîmînd bazele otomane de la Cavarna, unde în 1393 se instalase o garnizoană turcească, Mircea îşi creează condiţii favorabile în vederea respingerii marelui asalt, care se arăta a fi iminent, din partea forţelor principale ale Imperiului otoman.

Preocuparea primordială a domnului Ţării Romîneşti era însă de a scoate din forţele interne disponibile tot ce puteau ele să dea în condiţiile unei epoci

[1] *Cronica de la mănăstirea Zografu*, ed. V. Zlatarski, p. 640.
[2] Leunclavius, *op. cit.*, col. 308 şi urm.

de fărîmițare a puterii armate. Succesul său a fost în această privință înlesnit de teama boierilor din Țara Romînească față de măsurile luate de Baiazid la sudul Dunării, în anul precedent. Deposedarea de moșii și desființarea clasei stăpînitoare bulgare a pus frînă conflictelor feudale din Țara Romînească, în momentele decisive ale asaltului otoman. Aceste împrejurări favorabile i-au îngăduit lui Mircea să elaboreze și o tactică specială de luptă, care a constituit multă vreme forma clasică a rezistenței militare românești împotriva agresorului turc.

Îndreptățind numele ce i s-a dat, de Ilderim-Fulgerul, Baiazid se aruncă, cu iuțeala ce caracterizează toate campaniile sale, asupra Țării Românești, avînd sub comanda sa aproximativ 40 000 de oameni, la care se adăuga oastea vasalilor săi din Serbia și Macedonia: Ștefan Lazarevici, Marco Cralevici și Constantin Dejanovici, care singură însuma peste 8 000 de oșteni. Oastea Țării Românești, ce nu trecea de 10 000 de oameni, era amenințată cu distrugerea. Atunci, Mircea a opus masei năvălitorilor o formă de apărare menită să restabilească echilibrul de forțe dintre adversari. Ferindu-se să dea lupta îndată după pătrunderea turcilor în țară, domnul a creat condițiile unei treptate slăbiri a forțelor agresorului. Evacuînd satele pe o mare întindere, în regiunea străbătută de Baiazid și strămutînd pe locuitori în ținuturile muntoase din nordul țării, Mircea și-a lăsat dușmanul să înainteze prin pădurile aflate în calea sa, fără însă a pierde contactul cu el. Domnul a aplicat o energică apărare activă, sleind forțele dușmanului prin atacuri date prin surprindere, de obicei în timpul nopții [1]. Pe măsură ce se răzlețeau din grupul principal de trupe otomane cete care își căutau hrana sau prilejuri de a jefui, misiunea armatei lui Mircea era ușurată căci, nimicindu-le pe rînd, se măcina și puterea de atac a agresorului. Hărțuit și chinuit de întregul șir de încercări la care-l supusese oastea domnului Țării Românești, oastea turcească atinge malurile Argeșului, nu departe de cetatea de scaun a țării.

Aici, la Rovine, s-a dat, la 10 octombrie 1394, una din cele mai grele și mai glorioase bătălii din istoria războaielor turco-române. Încleștarea celor două oști a fost extrem de sîngeroasă. Asaltul turcilor și vasalilor lor s-a zdrobit de înverșunarea cu care luptau românii, pentru apărarea libertății țării lor. În luptă cade și Marco Cralevici, eroul atît de cîntat al baladelor sîrbești. Cronicile turcești povestesc că « din ambele părți s-a prăpădit o mulțime de oameni » [2]. Alte cronici, bulgărești și bizantine, scriu că « lănci nenumărate s-au frînt și s-au tras atîtea săgeți, încît cerul nu se putea vedea de mulțimea lor » [3]. Ele precizează, de asemenea, că Baiazid — înspăimîntat de pierderile pricinuite de români în această grozavă încleștare — a fugit. Lovitura oștilor lui Mircea

---

[1] Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 64.

[2] Urudj, *Tevarih-i-al-i-Osman* (Cronica dinastiei otomane), p. 27 și 98 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

[3] *Archiv für slavische Philologie*, XIII, p. 530.

cel Bătrîn a epuizat astfel rămăşiţele forţei de atac a oştirii otomane şi a înlăturat orice perspectivă de restabilire a situaţiei în favoarea turcilor. În asemenea condiţii, ameninţat fiind de a i se tăia retragerea de către oştile maghiare ale lui Sigismund, aliatul lui Mircea, care sosise la Timişoara, Baiazid părăseşte orice gînd de cucerire la nordul Dunării şi se retrage în mare grabă.

Victoria lui Mircea se datoreşte în primul rînd jertfelor aduse de popor, atît în lupta propriu-zisă, cît şi în pregătirea ei. Pustiirea teritoriului aflat în calea duşmanului, distrugerea bunurilor materiale, însemnau pentru ţărănime mari sacrificii, la care ea, prin felul cum a luptat la Rovine, a arătat că a consimţit total. Sub presiunea evenimentelor din sudul Dunării, a desfiinţării boierimii lui Şişman, boierii Ţării Romîneşti au dat şi ei un concurs vremelnic la eforturile generale ale ţării. Şi în cursul evenimentelor viitoare, presiunea otomană a jucat rolul de regulator al atitudinii lor: în măsura în care întrezăreau că turcii îi vor lichida, aşa cum au procedat în Bulgaria, boierii, deţinători ai principalelor mijloace militare ale ţării în acea epocă, participau şi ei la apărarea împotriva cotropirii otomane; îndată însă ce primejdia se îndepărta, reîncepea anarhia, cu certurile şi luptele ei sterile şi, în acelaşi timp, primejdioase pentru integritatea ţării.

Aşa s-a întîmplat şi acum. O dată cu plecarea turcilor, a dispărut şi unirea dintre feudali, pe care nimic nu-i mai silea să suporte stăpînirea de tendinţe autocratice a lui Mircea cel Bătrîn. Se constituie în ţară o tabără de boieri nemulţumiţi de Mircea, care se grupează sub conducerea unuia dintre ei, numit Vlad. Domnul Ţării Romîneşti primeşte însă şi o altă lovitură puternică: aliatul său, domnul Moldovei Roman voievod, este răsturnat din domnie, iar urmaşul acestuia, Ştefan, încă de la începutul anului 1395, îşi manifesta, prin tratatul încheiat cu regele Poloniei, adversitatea faţă de Mircea, ca şi faţă de Sigismund. Se pare că Vlad s-a pus de la început sub scutul domnului Moldovei, al cărui ajutor îi era necesar şi despre care unele cronici pomenesc că ar fi fost în această vreme « domn în amîndouă Valahiile » [1]. Vlad însuşi recunoştea că la înscăunare a primit ajutorul Poloniei [2]. Contrar afirmaţiilor vechii istoriografii, aceste mărturii arată că Mircea a fost alungat din scaun de forţele boiereşti interne, ajutate de blocul politic moldo-polon, sprijinitor al lui Vlad şi al partidei sale, şi nu de către turci.

În jurul lui Mircea rămăseseră, totuşi, o parte din boierii ţării, care continuau să-l sprijine, alături de oştile regelui maghiar. În aceste împrejurări tulburi, se încheie la Braşov, în martie 1395, — în condiţii de egalitate deplină — tratatul de alianţă dintre Mircea şi Sigismund, în care se stabilea un plan amănunţit de cooperare a forţelor romîno-maghiare într-un viitor război împotriva turcilor, pentru izgonirea lor deplină din Peninsula Balcanică. Nădejdile în acest sens erau acum mult sporite de victoria obţinută la Rovine de oştile Ţării Romîneşti.

[1] Leunclavius, *op. cit.*, p. 18.
[2] Hurmuzaki, I/2, p. 374.

Imediat după încheierea tratatului, forțe maghiare și românești izbutesc să recucerească Dobrogea, unde turcii își reinstalaseră garnizoanele. Sub presiunea acestor succese, tabăra lui Vlad și Ștefan al Moldovei părea slăbită. În acest moment, se produce o lovitură cu totul neobișnuită, necunoscută pînă atunci țărilor române: o cerere de ajutor adresată turcilor, de către Vlad, după unele cronici [1], de către Ștefan, după altele [2]. Este de reținut că acesta este cel dintîi act de făurire a unei înțelegeri între reprezentanții clasei stăpînitoare românești și turci, acțiune inițiată de boieri, care se va repeta din ce în ce mai des în veacurile următoare. Din partea lui, Baiazid îi asigura pe noii săi aliați că nu va generaliza pe teritoriul Țării Românești sistemul politic aplicat în Bulgaria și Serbia și că boierii își vor păstra mai departe privilegiile lor de clasă. Trebuie precizat că în înțelegerea dintre Vlad și Baiazid nu a fost vorba de aservirea Țării Românești și nici măcar de plata vreunui tribut, ceea ce a dat boierilor iluzia că se poate ajunge la înțelegeri acceptabile cu turcii. De fapt, brusca scădere a agresivității otomane nu era decît efectul înfrîngerii de la Rovine.

Oștile turcești răspund în grabă chemării și, în luptele care se dau, înfrîng forțele româno-maghiare, care-l sprijineau pe Mircea, alungîndu-l pe acesta din domnie și instalîndu-l pe Vlad. O încercare a lui Sigismund de a restabili situația rămîne fără succes. Oștile sale cuceresc cetatea Turnu, unde este lăsată o garnizoană maghiară, dar, la întoarcerea spre casă, Sigismund suferă o înfrîngere din partea lui Vlad.

Bilanțul acestor campanii din cursul anului 1395 arată o însemnată victorie a forțelor de fărîmițare feudală; beneficiarul acestor stări de lucruri a fost Vlad, exponentul unei puternice grupări boierești. Acesta, în primăvara anului următor, este solicitat să intre într-o alianță cu Sigismund, care își calcă astfel obligațiile ce și le luase față de Mircea. Vlad însă respinge oferta, declarîndu-se, în 1396, vasal al regelui Poloniei, pe care-l recunoaște ca singurul său suzeran. În felul acesta, el rupe legătura politică cu sultanul, consecință a ultimei campanii a acestuia în Țara Românească, rămînînd credincios alianței moldo-polone.

Pe plan intern, domnia lui Vlad a însemnat întărirea particularismului local, ce se întemeia pe organizarea domeniilor feudale. Respectarea autonomiei stăpînilor de mari domenii — care era însuși programul ce l-a adus la putere — l-a silit pe Vlad să îngăduie poziția de sine stătătoare și a unor mari boieri rămași credincioși lui Mircea și care îi vor pune acestuia la dispoziție steagurile lor de oaste, în lupta de la Nicopole. Edificiul politic ridicat de boierii lui Vlad se bizuia și pe un fragil echilibru între marile puteri: Ungaria, Polonia și Imperiul otoman. El se va prăbuși o dată cu ruperea acestui echilibru, care, în 1396, devenise inevitabilă.

[1] J. Thuróczi, *Chronica Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, I, p. 290—291.
[2] Leunclavius, *op. cit.*, p. 18—19.

Bătălia de la Nicopole din 1396. Reînscăunarea lui Mircea și luptele cu turcii

În vara anului 1396, se realizează expediția cruciată împotriva turcilor pe care Sigismund o plănuise cu cîțiva ani în urmă. Peste zece mii de nobili, veniți din Burgundia, Anglia, Germania, în tabăra de la Timișoara, făuresc planuri îndrăznețe de cucerire a întregului imperiu turcesc. Din Transilvania coboară de asemenea oști, cu misiunea de a ajuta cruciata, dar și de a întări pozițiile

Fig. 116. — Bătălia de la Nicopole (după Schiltberger, *Reisebuch*, Nürnberg, 1540).

lui Mircea, pe al cărui sprijin Sigismund se bizuia destul de mult. Se ajunge la unele ciocniri cu oastea lui Vlad, care însă n-au rezultate decisive. Vlad continuă să stăpînească cea mai mare parte a țării, iar Mircea cu un corp de o mie de oșteni, se alătură cruciatei.

Între timp, după cîteva succese mărunte, cruciații asediază cetatea Nicopole, unde le ieșise în întîmpinare și Baiazid cu oastea sa, inferioară ca număr și, mai ales, ca armament forțelor creștine. În lupta de la Nicopole, hotărîtor a fost refuzul cavalerilor apuseni de a accepta un plan de ansamblu, menit să coordoneze mișcările grupurilor lor pe cîmpul de bătaie, după nevoile generale ale operațiilor. Marii feudali apuseni nu au putut fi convinși să renunțe la privilegiul de a-și conduce singuri vasalii, în timpul bătăliei, așa cum nu s-au învoit nici în ziua luptei să acorde lui Mircea un rol de frunte în desfășurarea operațiilor, să permită ca romînii să înceapă atacul, potrivit cu propria lor dorință.

Folosind o tactică de luptă puțin cunoscută de apuseni, în care accentul era pus pe pedestrimea formată din ieniceri, Baiazid a reușit să-i înfrîngă pe

cavaleri, cu toată incontestabila vitejie de care aceştia au dat dovadă. Sigismund a încercat la început să le vină în ajutor, dar apoi, o dată cu ivirea pe cîmpul de luptă a trupelor auxiliare ale sultanului, s-a retras în mare grabă. Cu aceasta, vestita bătălie de la Nicopole, din 25 septembrie 1396, care a pus faţă în faţă două tipuri de oaste şi două sisteme deosebite de luptă — cel al cavaleriei grele apusene şi cel al infanteriei uşoare a turcilor — prin catastrofa cu care s-a soldat pentru cruciaţi, a dat încă o dată cîştig de cauză pedestrimii.

În faţa acestui dezastru, care vădea o apropiată ameninţare otomană, clasa stăpînitoare din Ţara Romînească n-a întîrziat să-şi revizuiască poziţiile politice.

La adîncirea reacţiei ce se pregătea în rîndurile ei a contribuit noua expediţie a lui Baiazid împotriva statului autonom al lui Sraţimir, care mai dăinuia încă la Vidin. Acesta este înlocuit cu spahii credincioşi sultanului, moşiile boierilor sînt confiscate şi dăruite turcilor, iar cetăţile din stăpînirea lui Sraţimir transformate în puncte de sprijin pentru incursiunile devastatoare ale azapilor şi achingiilor lui Baiazid.

În felul acesta, sultanul risipea ultimele iluzii ale boierilor munteni. El dăduse la iveală caracterul imperios al unei alternative de care depindea întreg viitorul raporturilor dintre Imperiul otoman şi Ţara Romînească. Existau numai două perspective posibile: în cazul dăinuirii politicii lui Vlad, aservirea ţării trebuia să se producă în chip inevitabil, urmată de lichidarea clasei stăpînitoare locale; dacă boierii se decideau să-şi apere propriile rînduieli social-economice, nu exista altă soluţie decît să adopte metodele de luptă preconizate de Mircea.

În retragerea sa de la Nicopole, Sigismund a încercat să ajungă în Transilvania sau Banat, trecînd prin Ţara Romînească. Aci, însă, a întîlnit împotrivirea lui Vlad şi a partizanilor săi [1], care l-au silit să facă un ocol ce a durat trei luni, mergînd cu un vas pe Dunăre, iar apoi pe mare, pînă la Ragusa. Aceasta arată că, în Ţara Romînească, erau în acel timp încă puternici cei care-l susţineau pe Vlad.

La sfîrşitul lui decembrie 1396, situaţia se prezenta însă altfel: în ţară domnea Mircea cel Bătrîn, iar Vlad se refugiase în cetatea Dîmboviţei, împreună cu familia sa [2]. Producîndu-se acum o nouă intervenţie a oştilor transilvănene în sprijinul lui Mircea, deşi fără obiect, căci acesta ocupa deja tronul cu ajutor intern, Vlad este prins şi dus în Transilvania.

Prăbuşirea lui Vlad se datoreşte revirimentului produs în mijlocul boierimii muntene, în octombrie şi noiembrie 1396, ca o consecinţă indirectă a luptei de la Nicopole şi a evenimentelor petrecute în Bulgaria. Sfărîmarea mijloacelor militare ale nobilimii apusene şi lichidarea feudalilor bulgari a contribuit la înlăturarea sistemului politic instaurat în nordul Dunării de partizanii fărîmiţării feudale.

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 396, 416.
[2] *Ibidem*, XV/2, p. 1852.

Poziția lui Mircea se consolidează în tot cursul anului 1397. Sosindu-i vestea despre reîntronarea vechiului său dușman și de adeziunea în masă a boierilor la noua domnie, Baiazid se îndreaptă repede cu o oaste spre Dunăre, « împotriva ghiaurilor, pentru a nu li se da răgaz» [1] să se organizeze. În acest război al Țării Românești împotriva turcilor pentru apărarea independenței, care s-a desfășurat în cursul lunii septembrie sau octombrie 1397, Mircea și-a condus oastea la o nouă și categorică victorie. Alungînd pe agresorul otoman din țară, domnul a reluat de asemenea cetatea Turnu, în care se instalează oștenii Țării Românești, după mai bine de doi ani de schimbătoare stăpîniri străine. Chemat în ajutor, Sigismund n-a putut veni, deoarece, ca și înainte de Rovine, nobilii cu oștile lor n-au voit să-l urmeze.

Învingînd din nou pe turci, s-a făcut clar dovada că rolul principal în stăvilirea înaintării otomane începea să treacă treptat asupra acestui sector al frontului pe care-l reprezenta Țara Românească, care-l înfrînsese a doua oară pe Baiazid.

Dezvoltarea economică a Țării Românești și măsurile politice, administrative și militare inițiate de Mircea cel Bătrîn în a doua parte a domniei (1400–1418)

Integrarea luptei Țării Românești în cadrul acțiunii duse de celelalte forțe din întreg sud-estul Europei împotriva cotropirii otomane capătă, în anii care au urmat bătăliei de la Nicopole, un conținut nou, evidențiind una dintre caracteristicile cele mai de seamă ale primei faze din istoria războiului turco-romîn. Necesitatea unei uniri balcanice împotriva cotropitorilor turci se vădise limpede încă de la jumătatea veacului al XIV-lea. Ea a crescut în deceniile următoare, în ciuda condițiilor grele pe care le crease accentuarea fărîmițării feudale la sudul Dunării. Rolul Țării Românești a crescut, de asemenea, treptat, în procesul bătăliei desfășurate împotriva înaintării otomane; intervențiile oștilor sale au făcut, în 1369—1371, 1388—1390 și 1394—1397, dovada posibilităților ei militare, marcînd, totodată, ascensiunea puterii sale politice. Dar, la începutul veacului al XV-lea, Țara Românească joacă un rol cu totul nou în raporturile internaționale. Nevoia strîngerii legăturilor cu vecinii ei apropiați sau chiar mai îndepărtați s-a prefăcut în cerința neapărată a preluării inițiativei luptei împotriva turcilor în mîinile sale.

Sub conducerea lui Mircea cel Bătrîn, Țara Românească a jucat atunci rolul unui centru organizator al ofensivei împotriva puterii turcești. Înșiși conducătorii otomani apreciau, în preajma anului 1410, că domnul romîn este « dintre creștini, principele cel mai puternic și cel mai viteaz » [2]. Acțiunea politică de mare amploare pe care a constituit-o ofensiva poporului romîn în această vreme nu a fost posibilă decît prin situația ce se crease la nordul Dunării, în Țara

[1] Enverî, *Düsturname*, p. 89—90 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).
[2] Leunclavius, *op. cit.*, col. 418.

1

2

3

Fig. 117. — Monede emise de Mircea cel Bătrîn.
1. Ducat cu legendă latină; 2. Ducat cu legendă slavă; 3. Ducat cu chipul lui Mircea.

Romînească şi care se caracteriza prin prosperitatea economică şi printr-un oarecare echilibru politic.

În vremea lui Mircea cel Bătrîn se constată un însemnat progres al forţelor de producţie în Ţara Romînească. În această vreme are loc deschiderea minei de aramă de la Bratilov; ocnele de sare îşi sporesc activitatea, procurînd domniei venituri însemnate, se întemeiază tîrguri noi, semn vădit al unei dezvoltări economice generale şi al creşterii populaţiei. La creşterea puterii statului a contribuit şi lărgirea treptată a teritoriului ţării în direcţia ultimelor stăpîniri tătăreşti şi otomane de la gurile Dunării. Aceste ţinuturi, împreună cu Dobrogea, intră în hotarele Ţării Romîneşti, creînd condiţii de expansiune pentru boierii munteni. Întinderea proprietăţii feudale a putut să joace un rol însemnat în această epocă numai pentru că a coincis şi cu o creştere sensibilă a producţiei pe aceste domenii, drept urmare a intensificării muncii şi a exploatării sporite a ţăranilor.

Creşterea cantităţii produselor obţinute prin munca gratuită a ţăranilor dependenţi se oglindeşte în existenţa unui surplus, pe care stăpînii de moşii îl desfac pe piaţă. Privilegiile comerciale acordate braşovenilor şi liovenilor în această vreme arată varietatea mărfurilor aduse din afara hotarelor ţării, pe care le cumpăra clasa stăpînitoare. Pentru a dobîndi banii necesari, boierii şi mănăstirile vînd din produsele domeniului lor, îndeosebi vite, vin, peşte, miere, ceară. Progresul ce se desprinde din aceste date îşi avea limitele sale; schimbul se mărginea la vînzarea unor prisoase şi la cumpărarea unor mărfuri de lux [1]. Despre o activitate comercială importantă a oraşenilor localnici în vremea lui Mircea cel Bătrîn nu poate fi vorba, şi nici de un rol politic de sine stătător al oraşelor.

Din acestea a rezultat faptul că Mircea a beneficiat de condiţii care i-au îngăduit să organizeze un echilibru politic relativ înăuntrul ţării, prin atenuarea contradicţiilor dintre diferitele pături ale clasei dominante.

Politica internă a domnului s-a adaptat întru totul condiţiilor obiective ale vremii lui. Mircea a desăvîrşit sistemul de obligaţii (credincioasa slujbă) şi de privilegii (imunitatea) ale marilor feudali din ţară. În timpul domniei lui s-a stabilit formularul actelor de proprietate emise de cancelaria domnească a Ţării Romîneşti, ceea ce însemna în practică fixarea în scris a regulilor juridice cu privire la proprietatea feudală. Fără îndoială că sistemul « stăpînirii superioare » *(dominium eminens)* funcţiona de mai multă vreme în Ţara Romînească, asigurînd, atît cît o putea face în condiţiile fărîmiţării, exerciţiul puterii suverane [2]. Acum, însă, se preciza limpede în acte că boierul îşi stăpîneşte ţăranii numai cu condiţia respectării autorităţii domneşti; se întărise, cu alte cuvinte, dreptul domnului de a coordona activitatea măruntelor puteri teritoriale ale feudalilor săi.

[1] Vezi mai sus, cap. III, par. 1—2, p. 289, 296, 313.
[2] Vezi mai sus, cap. III, par. 2, p. 309—310.

În cadrul măsurilor sale politice şi administrative, Mircea s-a preocupat şi de organizarea dregătoriilor. Esenţa acestei măsuri consta în încredinţarea dregătoriilor de curte (stolnic, comis, paharnic etc.)[1] unor membri ai sfatului domnesc. Pe măsură ce deţinătorii unor astfel de slujbe domină sfatul, rezultă că ideea unui rol deosebit al domniei fusese primită şi de marea boierime.

Mircea cel Bătrîn a ştiut să justifice acest rol printr-o activitate necontenită de organizare a mijloacelor unei apărări eficace împotriva turcilor, care devenise imperios necesară. După 1397, presiunea otomană asupra Ţării Romîneşti s-a caracterizat prin numeroase acţiuni de pradă, organizate sistematic, prin jefuirea şi pustiirea ţării de către bandele de azapi şi achingii, care-şi aveau bazele de pornire pe teritoriile din dreapta Dunării.

În vederea organizării apărării, Mircea a luat o serie de importante măsuri şi anume: a întărit sistemul de cetăţi de la Dunăre, a întemeiat o dregătorie specială cu caracter militar, bănia Severinului, şi a organizat « oastea cea mare ». Banului îi revenea paza părţii apusene a ţării, mai expusă atacurilor turceşti, precum şi conducerea la luptă a forţelor locale, sub autoritatea domniei.

Pentru a respinge incursiunile de jaf, cele cîteva cetăţi ale ţării nu erau suficiente. Era nevoie de o mobilizare aproape permanentă a populaţiei împotriva acestor bande, care năvăleau prin surprindere, în grupuri adesea foarte mari şi care se deplasau uimitor de repede în căutarea prăzii. Datorită acestui fapt, a devenit necesară o schimbare a organizării militare în ansamblul ei. În primul deceniu al veacului al XV-lea, la oaste încep să fie chemaţi sistematic membri ai categoriilor sociale mijlocii, boiernaşi şi ţărani liberi, care rareori fuseseră mobilizaţi în războaiele din veacul anterior. Oastea cea mare cuprindea şi o parte din ţăranii dependenţi. Cele două instituţii cărora Mircea le-a acordat o atenţie deosebită, bănia Severinului şi oastea cea mare, organizate între 1398 şi 1409, şi-au îndeplinit cu prisosinţă rosturile pentru care fuseseră create.

Nu trebuie însă să se creadă că Mircea cel Bătrîn a putut depăşi limitele condiţiilor obiective ale vremii lui. El nu a avut intenţia şi nici mijloacele să se împotrivească marilor feudali. Măsurile sale cu caracter militar au fost cu putinţă numai prin consimţămîntul feudalilor şi numai atîta timp cît a durat acest consimţămînt. Ele au dispărut în anii 1419—1420, în vădită legătură cu încetarea relativului echilibru pe care se întemeiase domnia lui.

Ofensiva împotriva Turcilor. Amestecul lui Mircea în frămîntările interne din Imperiul otoman

După victoria din 1396—1397, Baiazid ajunsese să stăpînească un imperiu a cărui întindere o depăşea de cîteva ori pe cea avută sub înaintaşii săi. Pentru guvernarea unui asemenea imperiu erau necesare mijloace înaintate, pe care sultanii, datorită înapoierii în care se găsea societatea turcească, nu le aveau. Pentru acest motiv, la sfîrşitul secolului al XIV-lea, clasa conducătoare otomană a făcut eforturi deosebite pentru

[1] Vezi mai sus, cap. III, par. 3, p. 325—326.

aflarea căilor celor mai potrivite de organizare a noului imperiu. În ce îi privea pe feudalii turci, ei ar fi dorit să joace rolul pe care îl aveau în Europa marii baroni, să-şi întărească drepturile de stăpînire feudală în ţinuturile ce li se încredinţaseră spre administrare. Împotriva acestei tendinţe, ce ducea vădit la fărîmiţarea inevitabilă a imperiului său, Baiazid a încercat să reacţioneze şi să pună bazele unui imperiu autocrat, fără însă a reuşi.

Marii feudali turci au hotărît să folosească orice mijloace pentru a înlătura stăpînirea aspră, devenită tot mai ameninţătoare, a sultanului. Ei recurg atunci la trădarea directă, chemînd împotriva lui Baiazid pe vestitul cuceritor mongol, Timur Lenk. În 1402, se dă o luptă mare la Ankara, în care, trădat de ai săi, Baiazid este înfrînt, luat prizonier şi purtat de învingător prin toată Anatolia.

După 1402, în Imperiul turcesc se dezlănţuie lupte feudale interne, care, ca şi în alte state din Europa, îmbracă forma luptei pentru tron.

Criza Imperiului otoman era importantă nu numai pentru soarta acestuia, ci şi pentru interesele tuturor popoarelor din sud-estul european. Slăbind puterea de rezistenţă a imperiului, criza stimula voinţa de eliberare a popoarelor balcanice, căzute sub jugul otoman, şi, totodată, dădea posibilitate lui Mircea cel Bătrîn să făurească proiecte din cele mai cutezătoare. Sporirea autorităţii marilor feudali turci din Peninsula Balcanică, la începutul veacului al XV-lea, îi împingea pe aceştia la incursiuni de pradă tot mai dese în Ţara Romînească, ceea ce a dus, în mod firesc, la o reacţie puternică din partea lui Mircea.

Pentru înţelegerea deplină a ofensivei Ţării Romîneşti din această vreme, trebuie precizat că interesele unor puteri mediteraneene, Veneţia şi Genova, cereau ca moştenirea lui Baiazid să nu fie definitiv destrămată. De aceea, ele au căutat să împiedice atît acţiunile de revoltă ale popoarelor subjugate, cît şi încercările lui Sigismund de Luxemburg şi ale lui Mircea de a forma o nouă coaliţie antiotomană.

Mircea a înţeles că efortul său de stăvilire a atacurilor devastatoare ale bandelor turceşti nu se putea mărgini la măsurile interne pe care le iniţiase; întărirea sistemului de cetăţi, crearea unor dregătorii de tipul băniei Severinului şi întărirea oastei erau, desigur, mijloace importante, dar nu întru totul suficiente unei apărări eficace. În 1401, o mare oaste de pradă, condusă de Evrenos bei, devastează sudul Transilvaniei şi Ţara Romînească, luînd numeroşi robi. Cu acest prilej, Mircea se vede silit, prin forţa împrejurărilor, să-i urmărească pe turci, zdrobindu-i în Dobrogea, în aşa fel, încît puţini dintre ei au mai reuşit să scape cu fuga [1]. Succesul acesta al oştilor romîneşti nu rezolva totuşi problema, ci era o indicaţie pentru domn că, pentru a se pune definitiv capăt incursiunilor, trebuia luptat împotriva celor care aţîţau şi sprijineau pe devastatori şi ale căror centre le constituiau atunci Chilia şi unele cetăţi dobrogene. Chilia fusese cedată de Sigismund, în 1399, genovezilor, în cadrul unor

[1] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 4—5.

planuri de colaborare cu negustorii italieni; în Dobrogea, unii feudali întreţineau legături cu bandele de azapi şi achingii, pe care le sprijineau.

Pentru a-şi asigura o deplină libertate de acţiune, Mircea reînnoieşte acum vechiul tratat de alianţă cu Polonia. Reconstituirea vechii alianţe cu Moldova şi Polonia îi îngăduie domnului Ţării Romîneşti să reînceapă lupta. În 1402, cu oastea sa şi cu trupe transilvănene şi moldoveneşti [1], Mircea pune stăpînire pe Chilia, izgonindu-i pe genovezi de la hotarele ţării sale. Apoi, în 1404, recucereşte şi cea mai mare parte a teritoriului dobrogean, ocupînd şi Silistra. În 1406, se încheiase o primă etapă a ofensivei Ţării Romîneşti împotriva cotropitorului şi a aliaţilor săi, ceea ce îi îngăduia lui Mircea să se intituleze: « mare voievod şi singur stăpînitor, domn a toată ţara Ungrovlahiei şi a părţilor de peste munţi, încă şi spre părţile tătăreşti, şi herţeg al Amlaşului şi Făgăraşului, şi domn al Banatului Severinului şi de amîndouă părţile, peste toată Podunavia, încă pînă la Marea cea Mare, şi singur stăpînitor al cetăţii Dîrstor » [2].

Fiecare din elementele acestui titlu indică cele trei etape prin care stăpînirea sa a depăşit marginile ţării al cărei tron îl moştenise.

Trebuie precizat că Mircea a acordat o largă autonomie teritoriilor din afara Ţării Romîneşti propriu-zise şi le-a respectat tradiţiile administrative. La Silistra, de pildă, cîrmuiau dregători locali, intitulaţi chefalia. Din acest motiv, el nu a fost privit de localnici ca un cuceritor, aceştia preferînd stăpînirea domnului Ţării Romîneşti celei a turcilor. Mărturie stau cîntecele populare care exprimau recunoştinţa faţă de domnul romîn, precum şi o inscripţie din 1408 de la Silistra, scrisă în limba greacă. Locuitorii ţineau să amintească urmaşilor cele trăite de ei, cînd « Io Mircea, marele voievod şi domn a toată Ungrovlahia, a izbăvit < Silistra de turci >» [3]. Este o mărturie preţioasă cu privire la colaborarea ce domnul romîn a căutat în genere la vecinii săi.

Ţara Romînească atinsese la începutul secolului al XV-lea un asemenea prestigiu, încît prietenia domnului ei era căutată atît de Ştefan Lazarevici, despotul Serbiei, cît şi de unii emiri turci, care luptau împotriva încercărilor unui fiu al lui Baiazid, Soliman, de a reface imperiul tatălui său. Spre Mircea se îndreaptă acum nu numai pretendenţii la tronul sultanului, ci şi comandanţi de oaste, căpetenii administrative locale sau elemente turceşti ce năzuiau să reformeze instituţiile Imperiului. Sub conducerea lui Mircea, Ţara Romînească ajunsese în această vreme o putere însemnată, datorită întinderii teritoriului ei, măsurilor de organizare internă şi politicii de colaborare a domnului cu vecinii. Pe astfel de trainice temelii, Mircea a putut să clădească planul atît de cutezător al intervenţiei sale în Imperiul otoman.

La sfîrşitul anului 1406, a avut loc la Severin o întîlnire între Mircea şi Sigismund, pentru a preciza detaliile cooperării forţelor romîno-maghiare în

[1] N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 116—117.
[2] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 51.
[3] *Studia et acta Orientalia*, I, 1958, p. 239—247.

lupta împotriva turcilor. Ofertele primite de Mircea din partea emirilor asiatici şi atacurile prădalnice ale turcilor, care se iviseră din nou la nordul Dunării, arătau domnului că reluarea ofensivei se impunea ca o necesitate vitală pentru Ţara Romînească.

Se hotărăşte astfel începerea unei noi ofensive împotriva Imperiului otoman, intrat într-o fază de anarhie feudală. Se încep pregătirile necesare unei

Fig. 118. — Inscripţia în limba greacă din anul 1408, descoperită la Silistra, amintind de luptele lui Mircea cel Bătrîn cu turcii.

întreprinderi de amploarea celei proiectate, dar, în momentul punerii ei în practică, intervin alţi factori politici, externi, care o zădărnicesc cu totul. Este vorba de atitudinea negustorilor italieni, a împăratului de la Constantinopol şi chiar a lui Sigismund însuşi. Veneţienii nu se mulţumesc cu pacea şi alianţa pe care o încheiaseră cu turcii, ci socotesc necesar să ia sub scutul lor ansamblul intereselor otomane. Prin tot felul de complicaţii diplomatice, negustorii apuseni reuşesc să împiedice încercările principalilor conducători de state care — profitînd de acest moment prielnic — se arătaseră dispuşi să colaboreze la alungarea turcilor. Împăratul bizantin Manuel al II-lea Paleologul, după ce încearcă cu multă stăruinţă să obţină un ajutor apusean, se lasă şi el antrenat în planul de a-i aduce pe urmaşii lui Baiazid la o unire deplină cu Bizanţul, sub un fel de protectorat grecesc. În 1409, împăratul bizantin devine şi el un partizan al folosirii turcilor împotriva popoarelor balcanice şi a lui Mircea cel Bătrîn. Sigismund, antrenat în lupta pentru ocuparea tronului Imperiului romano-german, căruia îi subordonează întreaga sa activitate, lasă pentru mai tîrziu înfăptuirea celor hotărîte împreună cu Mircea la Severin.

Mircea se hotărăşte să răspundă solicitărilor ce i se făceau atît de către unii feudali turci din Rumelia, cît şi de către o serie de conducători asiatici ai

formațiunilor ce tindeau să se desprindă din Imperiu. Văzînd că toate aceste forțe erau interesate în fărîmițarea puterii otomane, conștient fiind și de puterea țării sale, Mircea consideră că poate deveni, în interesul cauzei sale, arbitru al acestor conflicte și că poate să controleze desfășurarea evenimentelor.

În acest scop, el cheamă în Țara Romînească pe unul din fiii lui Baiazid, anume Musa, pe care îl sprijină împotriva fratelui său Soliman, care preluase în mîinile sale frînele imperiului. La sfîrșitul anului 1409, la Silistra, o seamă de mari feudali din Rumelia se alăturau acestui pretendent la cîrma imperiului; prin clasicul mijloc al schimbării reprezentantului puterii supreme, ca peste tot în condițiile fărîmițării feudale, aceștia nu urmăreau decît întărirea puterii lor particulare. Ajutorul dat de Mircea cel Bătrîn lui Musa aducea o contribuție foarte însemnată la grăbirea procesului de destrămare a forțelor otomane; lăsate să se desfășoare liber, ba chiar stimulate, aceste forțe centrifuge s-ar fi măcinat apoi singure, înăuntrul contradicțiilor lor.

Învederînd o prudență politică deosebită, Mircea a căutat să-și asigure colaborarea măcar a uneia din marile puteri europene, în ajunul importantei întreprinderi pe care o proiectase. În acest scop, o dată cu pregătirile de ajutorare a lui Musa, el trimite o solie la Vladislav Iagello, regele Poloniei, reînnoind alianța dintre cele două țări. În jurul lui Musa, se strînge o oaste destul de puternică, formată din beii Rumeliei, din contingentele sîrbești ale lui Ștefan Lazarevici, dar, mai ales, din oastea romînească [1].

Înaintarea în Peninsula Balcanică a fost ușoară, cea mai mare parte a conducătorilor locali otomani neopunînd nici o rezistență. În urma unei scurte lupte cu cei rămași credincioși lui Soliman, Musa ajunge pînă la Adrianopole, pe care-l cucerește, instalîndu-se ca stăpîn al Rumeliei.

Ecourile succesului politic al lui Mircea cel Bătrîn au ajuns în Asia Mică, la Constantinopol, la Veneția, trezind reacții deosebite. În Albania, Macedonia și Serbia, populațiile subjugate se ridică la luptă cu o putere sporită. Manuel Paleologul se declară din nou dispus să încerce organizarea unui sistem balcanic, fără turci, în colaborare cu Veneția, care respinge însă cererea de ajutor a împăratului, îndemnîndu-l să-l sprijine mai departe pe Soliman, ea însăși făcînd același lucru [2]. După unele succese trecătoare ale lui Soliman, războiul se încheie în cele din urmă prin uciderea sa, în 1411, și prin înscăunarea pe tronul sultanilor a lui Musa, pretendentul ajutat de domnul Țării Romînești.

Politica lui Mircea cel Bătrîn în « problema orientală » își fixase în anul 1409 un țel limpede: de a zădărnici rezistența factorilor de unitate din sînul imperiului și de a stimula puternic pe cei de destrămare. Judecat prin prisma acestui program de luptă, succesul lui Mircea din 1411 apare într-o adevărată lumină de glorie. Domnul Țării Romînești ajunge la apogeul puterii sale; ca

---

[1] Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 114.
[2] N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 181, 182.

îndrumător al luptelor ce ameninţau să ruineze puterea turcească, el dobîndeşte o poziţie privilegiată şi faţă de rămăşiţele balcanice ale statului otoman. Musa, şi după înscăunarea sa, se găsea în oarecare raporturi de dependenţă politică faţă de protectorul său de la nordul Dunării, datorită mai ales faptului că acesta a păstrat în continuare un contact nemijlocit cu elemente otomane din anturajul sultanului. Astfel, în 1412, Mircea cel Bătrîn ajunge arbitru al situaţiei din Imperiul otoman. Se întrezărea acum momentul atingerii scopului final al strădaniilor lui Mircea: izgonirea turcilor din Europa. S-au împotrivit însă realizării pînă la capăt a unui asemenea program o serie de factori, ca, din nou, opoziţia negustorilor italieni şi a Bizanţului, dar şi politica de clasă a boierilor Ţării Romîneşti.

Trebuie avut în vedere faptul că succesele politice şi militare ale lui Mircea au provocat în sudul Dunării extinderea răscoalelor populare pe un teritoriu incomparabil mai mare ca înainte; focare pînă atunci izolate tindeau să se unească într-o largă mişcare, care însă era dominată de acţiunea unor elemente vădit antifeudale. În faţa unei asemenea situaţii, boierii Ţării Romîneşti s-au temut pentru propriile lor privilegii de clasă şi au dat îndărăt, oprindu-l şi pe domn de a merge mai departe pe un asemenea drum, plin de neprevăzute primejdii pentru ei toţi. Această bruscă schimbare de atitudine în momentul decisiv al crizei, cînd ar fi fost nevoie de încordarea tuturor forţelor de luptă pentru a da turcilor lovitura supremă, s-a vădit deplin cu prilejul nimicirii de către Musa a răsculaţilor de la Provadia; un cumplit masacru a pus capăt, în anul 1412, mişcării de eliberare din Bulgaria, fără ca oştile osmane de represiune să fi fost stînjenite în vreun fel de intervenţia domnului Ţării Romîneşti. Raporturile politice dintre Musa şi protectorul său arată că o intervenţie a lui Mircea l-ar fi putut opri pe sultan de a săvîrşi o asemenea faptă, dacă domnul ar fi încercat să o facă. După aprecierea martorilor celor mai pătrunzători ai vremii, Imperiul otoman se afla în mare primejdie. Silit de condiţiile istorice obiective a se mărgini la alianţa cu boierii, Mircea nu numai că nu a reuşit să-şi dezvolte succesul iniţial, dar nici măcar nu a putut să-şi menţină poziţia politică la nivelul cucerit în anul 1411.

Rezultatul cu care s-a încheiat acţiunea politică şi militară a Ţării Romîneşti în criza orientală are două aspecte bine distincte. Pe de o parte, succesul ofensivei lui Mircea a pus în evidenţă rolul jucat de lărgirea cadrelor oastei Ţării Romîneşti, prin recrutarea ţăranilor şi boiernaşilor, de a căror intervenţie în luptă a depins tot timpul dezvoltarea treptată a succeselor ţării în războaiele ce le purta. Aportul militar al acestor pături sociale a fost condiţia principală a iniţierii ofensivei, cît şi a desfăşurării ei pînă în anul 1411. Se făcuse astfel dovada că lupta dusă pentru păstrarea independenţei putea izbîndi numai în măsura în care rîndurile luptătorilor erau întărite prin chemarea unor elemente din afara boierimii. Pe de altă parte, conducerea luptei de către feudali, cu excluderea din oaste a unor largi mase populare şi, îndeosebi, poziţia politică reacţionară a marii boierimi din 1412, explică, alături de piedicele puse de puterile străine interesate, mărginirea acestui rezultat al ofensivei Ţării Romîneşti. Se dovedise,

aşadar, că sub conducerea boierimii erau compromise pînă la urmă chiar şi victoriile atît de răsunătoare ca cele care au purtat pînă la Adrianopol steagul lui Mircea cel Bătrîn.

Ultimii ani ai domniei lui Mircea cel Bătrîn. Personalitatea sa

Printre forţele care au contribuit la întreruperea ofensivei romîneşti, în 1412, alături de negustorii italieni, de Bizanţ şi de boierii din Ţara Romînească, un rol însemnat a jucat şi acţiunea politică negativă a lui Sigismund în această vreme. Ajuns împărat, el devine un apărător tot mai zelos al intereselor în numele cărora primise noua sa demnitate. Din această pricină, el duce şi un război împotriva lui Vladislav Iagello şi a aliaţilor lui, printre care erau şi domnii romîni, terminat, de altfel, cu înfrîngerea cavalerilor teutoni în bătălia de la Grünwald (15 iulie 1410). Urmează o împăcare între Sigismund şi Vladislav, consfinţită prin tratatul de la Lublau, în 1412.

Cînd contradicţiile feudale din nord-estul Europei dăduseră astfel naştere unei confuzii politice cu totul improprii pentru o acţiune antiotomană, Manuel Paleologul a căutat la rîndul său să distrugă opera lui Mircea în statul otoman. Gestul împăratului bizantin a provocat deznodămîntul crizei, în 1412—1413. El a chemat în Europa pe un alt fiu al lui Baiazid, Mahomed, căutînd să obţină unificarea Imperiului otoman şi să-i restituie echilibrul care-i era atît de necesar şi care se întemeia, în mare parte, pe menţinerea stăpînirilor din Anatolia şi Rumelia sub o singură conducere. Mahomed se înfăţişa ca unealta ideală în vederea înfăptuirii acelei uniuni greco-turceşti, sub patronajul Bizanţului, care i se părea acum şi mai necesară împăratului Manuel.

Prin intermediul împăratului bizantin, cea mai mare parte a feudalilor turci din Peninsula Balcanică, dornici de o nouă schimbare, îl părăsesc pe Musa, trecînd de partea lui Mahomed. După unele lupte cu succese schimbătoare, sultanul Musa este înfrînt şi apoi ucis, în vara anului 1413, pe cînd se îndrepta către Dunăre, în căutarea unui sprijin.

Înscăunarea lui Mahomed a constituit o lovitură dintre cele mai grele pentru forţele antiotomane conduse de Ţara Romînească. Una dintre primele măsuri ale noului sultan a constat în organizarea unei uriaşe expediţii de devastare a ţinuturilor de la nordul Dunării. Deşi şi-a însoţit oastea pînă în dreptul Giurgiului, sultanul nu a cutezat să treacă fluviul cu grosul forţelor lui [1]. Pustiirile săvîrşite cu acest prilej de azapi şi achingii au satisfăcut voinţa de răzbunare a noului sultan, alcătuind, totodată, baza pe care, probabil la îndemnul lui Manuel, Mahomed a oferit pace grupului de state conduse de Vladislav Iagello, Sigismund şi Mircea cel Bătrîn.

La sfîrşitul anului 1414 sau la începutul celui următor — cînd Sigismund se afla încă la faimosul conciliu de la Constanţa, la care şi Mircea îşi avea repre-

[1] Urudj, *op. cit.*, p. 43 şi 109 şi Aşikpaşa-zade, *Tevarih-i-al-i Osman* (Cronica dinastiei otomane), p. 79 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

zentanții săi — Mahomed trimite o solie în Polonia, prin care cerea lui Vladislav Iagello să mijlocească o înțelegere cu puterile din răsăritul Europei, între care Polonia ocupa acum o poziție dominantă. Regele răspunde favorabil soliei sultanului, fiind îndemnat stăruitor la aceasta de către însuși Sigismund. Se pregătea, astfel, o înțelegere, care cuprindea probabil și Modova și Țara Romînească. La începutul anului 1415, Mircea plătea primul său haraci unui sultan al turcilor, ceea ce reprezintă urmarea politică inevitabilă a tuturor acțiunilor pe care le-au făptuit, în parte sau împreună, Sigismund și Vladislav Iagello, începînd din 1411.

Trebuie subliniat aci că haraciul plătit de Mircea în 1415 lui Mahomed nu înseamnă supunere față de turci. Pe lîngă faptul că raportul de forțe dintre Țara Romînească și turci în anul 1415 exclude el singur ipoteza istoriografiei burgheze a stabilirii unor raporturi de suzeranitate otomană, există și unele dovezi directe despre independența țării față de turci, imediat după încheierea legăturilor amintite. Cea mai importantă constă în refugiul pe care-l caută în Țara Romînească o serie de elemente potrivnice lui Mahomed, chiar în vara anului 1415 și în anul următor. Că Mircea era și acum un suveran deplin liber în țara și pe mișcările lui o arată în chip concludent deliberările senatului Veneției, din anul 1416; fruntașii negustorilor italieni se pun de acord ca, în caz de rupere a legăturilor cu turcii, să fie trimisă o solie la Mircea, care era socotit cel mai puternic dintre dușmanii europeni ai sultanului [1].

Pacea dintre Mircea și Imperiul otoman din 1415 reprezintă doar un armistițiu, încheiat pe cîțiva ani, care cuprindea obligații bilaterale: din partea lui, Mircea se obliga la plata unei dări anuale, în bani, în schimbul căreia sultanul îl asigura că cetele de azapi și achingii nu îi vor jefui țara. Asemenea sume de bani plăteau turcilor și alte state, fără a se socoti prin aceasta micșorate în prestigiul lor.

Armistițiul din 1415 consacră independența politică a Țării Românești, pe care însuși sultanul a recunoscut-o, înfățișînd propuneri ce implicau tocmai libertatea deplină a suveranului de la nordul Dunării. Prin această latură a lui, armistițiul era consecința directă a victoriilor obținute de oștile și de politica Țării Românești în tot cursul ofensivei de după 1400. Această dare de bani — care va crește în decursul timpului — va constitui o grea povară pentru populația de birnici din satele și tîrgurile țării. Armistițiul din 1415 oglindește toate greutățile bătăliei purtate la începutul veacului al XV-lea, în condițiile poziției dominante a negustorilor italieni în raporturile diplomatice internaționale și ale stăpînirii principalelor mijloace interne de luptă de către boierii români.

În anul următor, folosindu-se de noile manifestări ale crizei orientale, Mircea cel Bătrîn refuză plata haraciului și reia lupta. Ca și în cazul lui Musa, domnul a pus la dispoziția altui pretendent la tronul sultanilor, anume Mustafa,

---

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 501.

oştile ţării sale. Cu acesta, el pătrunde în inima Imperiului, ajungînd pînă la Salonic, în apropiere de care, însă, contingentele romîneşti, mult inferioare ca număr sînt înfrînte de armata sultanului.

În ultimul an al vieţii sale, Mircea cel Bătrîn a dat un exemplu politic remarcabil despre felul în care trăsese singur concluziile întregii lui experienţe în lunga şi rodnica sa domnie: el nu pregetă chiar să sprijine unele forţe antifeudale din Imperiul otoman. Adăposteşte în ţara sa pe şeicul Bedr-ed-Din, vestit gînditor politic şi reformator religios otoman. Acesta a formulat ideea că vina tuturor suferinţelor vremii sale o purta puterea stăpînilor pămîntului şi a tras de aici încheieri radicale, propovăduind comunitatea bunurilor şi frăţia între oameni. Bedr-ed-Din este adăpostit în Ţara Romînească, de unde, cu ajutorul lui Mircea, încearcă o răscoală în Peninsula Balcanică, împotriva ordinii de stat otomane.

Fără îndoială că domnul Ţării Romîneşti nu părăsise poziţiile de clasă ale unui feudal şi nici nu aderase la ideile reformatorului. El continua să apere interesele feudalilor săi împotriva ţăranilor dependenţi. A înţeles, însă, că adevăraţii aliaţi ai bătăliei pentru independenţa poporului romîn nu pot fi găsiţi printre elementele feudale otomane.

Această mişcare, ca toate cele asemănătoare din evul mediu, a fost înfrîntă şi, o dată cu ea, şi oştile romîneşti ce-l ajutau pe Bedr-ed-Din, ca şi cetele de ţărani balcanici răsculaţi.

În urma noului amestec al lui Mircea în treburile Imperiului, prin sprijinirea lui Mustafa şi, apoi, a lui Bedr-ed-Din, ca şi a refuzului domnului de a plăti haraciul, Mahomed porneşte o mare expediţie împotriva Ţării Romîneşti. Se dau unele lupte în Dobrogea, încheiate cu victoria turcilor; apoi — ca şi în 1414 — bandele de achingii trec Dunărea şi pradă cumplit Ţara Romînească. După unele izvoare, se pare că tot atunci ar fi căzut în mîinile turcilor şi cetatea Giurgiu.

Domnul Ţării Romîneşti este nevoit să încheie pace, făgăduind să plătească de aci înainte tributul. Mulţumit cu această ofertă, sultanul se retrage. La scurt timp după aceste evenimente, la 31 ianuarie 1418, Mircea moare.

*

Între figurile cele mai de seamă din trecutul de luptă al poporului romîn pentru păstrarea independenţei ţării, un loc de frunte i se cuvine lui Mircea cel Bătrîn. Toate acţiunile sale, toate înfăptuirile pe plan intern şi extern din lunga lui domnie, Mircea le-a subordonat aceleiaşi idei centrale: independenţa ţării. Prin măsurile sale cu caracter politic şi militar, Mircea cel Bătrîn s-a dovedit un remarcabil om politic. Prin felul cum a ştiut să-şi conducă oştenii la victorie în mai multe rînduri, dar mai ales la Rovine, prin noutatea tacticii şi strategiei aplicate în luptele contra turcilor, Mircea a dovedit şi vitejie neînfricată şi capacitate militară deosebită. În politica externă, el s-a arătat a fi un diplomat remarcabil, stimat de contemporani.

În aprecierea personalității lui Mircea cel Bătrîn, trebuie ținut seama de faptul că, în cadrul istoric obiectiv al epocii, el nu putea fi decît un domn feudal, într-o orînduire pe care o sprijinea și care se baza pe exploatarea țărănimii dependente de către stăpînii feudali.

5. REZISTENȚA ANTIOTOMANĂ A ȚĂRII ROMÎNEȘTI ÎN CONDIȚIILE LUPTELOR INTERNE (1418—1428)

La moartea lui Mircea cel Bătrîn, ca urmare a luptelor glorioase conduse de marele domn, Țara Romînească reușise să-și păstreze independența față de Imperiul otoman. În 1418, însă, bazele pe care se consolidase această independență se arătau a fi șubrede.

Pe plan intern, epoca ce a urmat morții lui Mircea se caracterizează prin reluarea luptelor feudale interne și prin destrămarea treptată a puterii domnești înjghebate de Mircea cel Bătrîn. Aceste lupte, purtate de grupările boierești interesate în consolidarea propriei lor puteri prin veșnica răsturnare a domnilor, au slăbit Țara Romînească, tocmai în vremea cînd ea avea să facă față unei puternice presiuni otomane. Mai mult încă, turcii au găsit în acest timp, în persoana unor domni ca Radu Praznaglava sau Alexandru Aldea, unelte docile ale unei politici de aservire a Țării Romînești.

Pe de altă parte, criza din Imperiul otoman, cauzată de războaiele interne — care a fost atît de abil folosită de Mircea cel Bătrîn în politica sa externă — spre sfîrșitul domniei lui fusese depășită, astfel încît nu mai putea fi vorba de folosirea unor pretendenți împotriva altora. Dimpotrivă, în timpul domniei lui Mahomed I (1413—1421), dar mai ales în vremea lui Murad al II-lea (1421—1451), Imperiul otoman a dobîndit posibilitatea de a fi aproape permanent în ofensivă împotriva țărilor vecine.

După 1418, se produce, deci, o schimbare a raportului de forțe la Dunăre, în defavoarea Țării Romînești. Această schimbare avea să-și manifeste urmările chiar în primii ani de după moartea lui Mircea cel Bătrîn, astfel încît fiul și urmașul său, Mihail, a condus țara în condiții excepțional de grele, în timpul domniei acestuia turcii atacînd în mai multe rînduri teritoriul Țării Romînești.

Primele atacuri turcești, din 1419, au fost respinse de armatele conduse de Mihail; turcii au revenit însă în august 1419 și au invadat Țara Romînească, fiind respinși din nou cu ajutorul ungurilor. În toamna aceluiași an, au loc noi lupte cu turcii în jurul Severinului, unde venise și Sigismund de Luxemburg [1], pentru a organiza apărarea regatului amenințat. Cu acest prilej, profitînd și de situația grea a țării, regele Ungariei a anexat Severinul, pe care, împreună cu Mehadia și Orșova, l-a pus sub comanda lui Pippo Spano, conducătorul forțelor militare menite să apere Dunărea în această regiune.

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 74.

La pierderea Severinului, s-a adăugat apoi şi anexarea Dobrogei la Imperiul otoman, în urma marii expediţii din primăvara anului 1420, cînd turcii au devastat cumplit Ţara Romînească [1], luînd în robie numeroşi locuitori. În iulie 1420, regele Poloniei considera Ţara Romînească supusă turcilor, iar în Moldova se luau măsuri de apărare împotriva cotropitorilor, care asediau Cetatea Albă.

Pierderile teritoriale suferite de Ţara Romînească în aceşti ani au dezlănţuit o violentă criză politică înlăuntrul ţării, o mare parte a boierimii susţinînd, împotriva lui Mihail — care dispare în cursul luptelor — pe un anume Radu, alt fiu al lui Mircea cel Bătrîn, ce se arăta dispus la concesii faţă de turci. Înscăunarea acestuia reprezintă victoria unui grup de mari boieri, care — în cadrul luptelor feudale dezlănţuite după moartea lui Mircea — a profitat de expediţia turcească din 1420, căutînd să guverneze pe bază de înţelegere cu turcii.

Noul domn a încheiat o înţelegere cu sultanul, prin care a sacrificat condiţiile obţinute prin luptă de Mircea cel Bătrîn, admiţînd nu numai să plătească haraci, dar şi să permită trecerea prin Ţara Romînească a trupelor turceşti, care, în anul 1421, au prădat sudul Transilvaniei [2].

Atitudinea sa era nefirească pentru Ţara Romînească, unde existau forţe capabile să ducă o politică de rezistenţă faţă de turci. Aşa se explică de ce Radu a fost dispreţuit chiar de unii din contemporanii săi, care l-au numit Praznaglava (cap gol, prost).

Împotriva acestei politici ce tindea să transforme Ţara Romînească într-un stat vasal turcilor, are loc o largă acţiune, la care aderă şi o bună parte a marii boierimi şi care — în toamna anului 1422 — reuşeşte să aducă pe tron pe Dan al II-lea, fiul lui Dan I. Înscăunarea acestuia era semnul reluării luptei împotriva turcilor, în scopul restabilirii unor raporturi compatibile cu situaţia Ţării Romîneşti. În numele acestui program a fost ales Dan al II-lea, care, pentru modul cum a condus lupta vreme de cîţiva ani, merită numele de cel Viteaz. În timpul acestor lupte, Ţara Romînească a primit şi ajutorul regatului maghiar.

Înscăunarea lui Dan al II-lea a fost privită de turci ca un gest de rupere a relaţiilor stabilite de Radu. De aceea, la începutul anului 1423, o mare oaste turcească a trecut Dunărea, cu scopul de a alunga pe domn şi de a-l înlocui din nou cu Radu Praznaglava. Turcii au fost însă înfrînţi, la 26 februarie 1423, lăsînd pe cîmpul de luptă — după un izvor contemporan [3] — 36 000 de morţi. O nouă expediţie turcească din acelaşi an — venită să aducă pe tron pe acelaşi Praznaglava, unealta turcilor — a fost respinsă de oastea lui Dan al II-lea, cu ajutorul lui Pippo Spano. Trupele celor doi au trecut apoi Dunărea, iar cetăţile

---

[1] Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 148 şi N. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. IX.
[2] Hurmuzaki, I/2, p. 515.
[3] *Rev. ist.*, 1936, p. 112.

de pe malul stîng al fluviului au fost recucerite [1]. Aceasta este prima expediție ofensivă împotriva turcilor la care a participat oastea Țării Romînești după moartea lui Mircea cel Bătrîn, ale cărui zile glorioase păreau să reînvie.

Dan al II-lea a încercat chiar să imite exemplul marelui său predecesor, căutînd să organizeze o acțiune ofensivă mai largă împotriva turcilor. În anul 1425, domnul Țării Romînești, însoțit de Pippo Spano, a trecut Dunărea, în fruntea unei puternice armate, ocupînd cîteva cetăți și obținînd o frumoasă victorie asupra turcilor lîngă Vidin. Această oaste era însoțită de un fiu al fostului țar bulgar Șișman, care urma să fie înscăunat ca țar al Bulgariei eliberate. Amintirea acestor lupte purtate de trupele Țării Romînești dincolo de Dunăre — care au trezit speranțe de eliberare în rîndurile populației — a fost păstrată în folclorul balcanic, în care domnul este numit Dan cel Viteaz.

Victoriile obținute de oastea Țării Romînești dovedeau cu prisosință că în această țară existau forțe capabile de a lupta cu succes împotriva turcilor, dacă energia unui conducător ca Dan al II-lea știa să le organizeze și folosească. Un rol de seamă în aceste lupte l-a jucat mica boierime și țărănimea [2]. Tot acum sînt amintiți primii mercenari folosiți în armata Țării Romînești.

În anul 1426, însă, în Țara Romînească apar semnele unei noi crize. O parte a marii boierimi, dornică de a pune capăt luptelor împotriva turcilor, se declară gata a relua vechea politică de înțelegere cu turcii, acceptînd ca domn pe Radu Praznaglava, venit din nou în țară cu ajutorul trupelor sultanului și ca instrument al unei politici filoturcești. Dan reușește să reziste la început, « făcînd mare măcel între dușmanii săi și cîștigînd un glorios triumf », dar, în mai 1426, este înfrînt și silit să fugă; armatele lui Radu ocupă o bună parte din țară [3]. Au urmat o serie de lupte, în care Radu a fost ajutat de turci, iar Dan de Sigismund de Luxemburg — cu care încheiase un tratat de alianță — și unul și celălalt avînd și sprijinul cîte unui grup de boieri. În cursul acestui lung război, susținut cu ajutorul unor puteri străine, au avut loc, deci, și lupte feudale interne, între taberele boierești, grupate în jurul celor doi domni.

În cele din urmă, cu ajutorul lui Sigismund, Dan al II-lea a reușit să izgonească pe turci și unealta lor, ocupînd din nou tronul, în primăvara anului 1427.

În timpul acestui război, trupele lui Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, au ocupat cetatea Chilia — aflată pînă atunci în stăpînirea Țării Romînești; încercările lui Dan al II-lea de a recuceri cetatea, în anii 1429 și 1430, au rămas fără rezultat.

Luptele interne care sîngeraseră Țara Romînească în anii 1426—1427 dovediseră lui Dan al II-lea că politica de rezistență împotriva turcilor nu mai avea prea mulți sprijinitori în sînul clasei stăpînitoare din țară. Cum nici dinafara țării, Dan al II-lea nu putea aștepta un ajutor prea mare, deoarece Sigismund

[1] N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 347; Hurmuzaki, VIII, p. 3.
[2] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 83; Hurmuzaki, I/2, p. 551.
[3] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 80—81.

de Luxemburg — ocupat în alte părți — nu mai lupta contra turcilor, după lupta de la Golubac, în Serbia, — în care armatele maghiare și romîne au fost înfrînte — domnul a încheiat pace cu turcii, în anul 1428.

Este demn de reținut faptul că Dan al II-lea a făcut pace separat de Sigismund, aceasta fiind manifestarea autonomiei Țării Romînești în cadrul alianței dunărene. Pacea încheiată de viteazul domn a fost cauza începutului unei ostilități între acesta și Sigismund de Luxemburg.

Atitudinea lui Sigismund față de Dan al II-lea este expresia evidentă a divergențelor inevitabile dintre Țara Romînească și regatul maghiar, născute din pretenția împăratului de a interzice viteazului domn acea libertate politică la care îi dădea dreptul valoarea reală a participării militare a țării sale la lupta comună împotriva turcilor. În această luptă, Sigismund de Luxemburg reprezenta grupul de forțe feudale care se opuneau turcilor numai în măsura în care aceștia erau o piedică în calea propriei lor expansiuni; dacă ar fi putut cădea la învoială cu turcii, ar fi cotropit împreună cu ei țările din Peninsula Balcanică. Această tendință rezultă în mod limpede din oferta de pace făcută turcilor în 1433, prin care împăratul își rezerva Țara Romînească, jumătate din Bulgaria, Bosnia și o parte din Albania. Se înțelege că o asemenea luptă era fundamental diferită de aceea condusă de Dan al II-lea, pentru apărarea independenței Țării Romînești.

Pacea din 1428 reprezintă o dată din cele mai importante ale luptei de stăvilire la Dunăre a pericolului turcesc, căci ea consacră poziția de independență pe care și-o apărase prin luptă Țara Romînească. Independența țării este confirmată și în tratatul din 1429, încheiat de Sigismund de Luxemburg cu turcii [1].

Prin condițiile sale, pacea oglindea rolul însemnat jucat de Țara Romînească în frontul antiotoman, pe baza strălucitelor victorii obținute de Mircea cel Bătrîn și Dan al II-lea. Dar aceeași pace deschidea perspectivele unei politici de nerezistență față de turci a marii boierimi. Începînd din această vreme, se formează o tabără a boierimii, ce tinde să grupeze majoritatea membrilor clasei dominante, care va promova în chip statornic o politică de înțelegere cu turcii.

Această pace marchează punctul final al eforturilor militare colective ale marii boierimi, căci, în acest moment, marii feudali și-au atins obiectivul principal, asigurîndu-și confirmarea din partea sultanului a privilegiilor lor de clasă, deoarece, în schimbul tributului la care se obligase domnul, turcii făgăduiau să respecte ființa de stat a Țării Romînești, cu vechile ei rînduieli, inclusiv privilegiile de clasă ale marii boierimi; în acest fel, era înlăturată primejdia instalării unui pașalîc la nordul Dunării. Mulțumită cu rezultatul cîștigat, majoritatea marilor feudali nu înțelegea să mai continue lupta împotriva turcilor. Aceasta este originea politicii trădătoare a boierimii, de înțelegere cu Poarta, din deceniile ce urmează păcii din 1428.

---

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 761.

6. MOLDOVA ÎN VREMEA LUI ALEXANDRU CEL BUN (1400—1431)

În urma campaniei întreprinse de Mircea cel Bătrîn în Moldova, la începutul anului 1400, Iuga vodă a fost înlăturat din domnie, iar locul său a fost luat de Alexandru — numit mai tîrziu în cronici « cel Bun» — fiul mai mare al lui Roman I.

Îndelungata domnie a lui Alexandru cel Bun constituie o perioadă de însemnate realizări în consolidarea statului şi a relaţiilor feudale în interior. În politica internaţională, Moldova a devenit acum un factor important.

Domnia lui Alexandru este o perioadă relativ liniştită din istoria Moldovei. Intervenţiile dinafară ale oştirilor feudale au fost rare, iar invazii ale tătarilor din stepele pontice nu sînt amintite în izvoarele istorice. În această vreme, Moldova se găsea la adăpost de primejdia otomană, ca urmare a luptelor de stăvilire la Dunăre a pericolului turcesc, purtate de Ţara Romînească.

Datorită dezvoltării meşteşugurilor şi comerţului, oraşele au cunoscut o vreme de prosperitate.

Această lungă perioadă de stabilitate politică şi de prosperitate în diferite ramuri ale economiei a permis domniei să ia diferite măsuri în vederea consolidării statului feudal şi pentru a mări prestigiul domnului.

Atît în domeniul organizării sfatului domnesc, cît şi în acela al administraţiei teritoriale, Alexandru moştenise de la predecesorii săi unele realizări, pe care le-a completat şi consolidat. Diferite instituţii feudale au luat naştere şi s-au dezvoltat pe aceleaşi baze şi în aceleaşi condiţii ca şi în Ţara Romînească. De aici rezultă marea lor asemănare. E posibil ca în multe privinţe Alexandru să fi urmat exemplul vecinului său Mircea cel Bătrîn.

Pentru a apăra teritoriul ţării faţă de invaziile dinafară şi a asigura « ordinea » feudală în interior, domnii din a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi din primele decenii ale secolului al XV-lea au construit o reţea de cetăţi, iar în alte centre importante, ca, de pildă, la Iaşi, Hîrlău, Vaslui, Bîrlad şi altele, au ridicat curţi, care erau şi puncte de concentrare a forţelor militare ale domniei.

Din puţinele documente păstrate din ultimii ani ai secolului al XIV-lea se constată în calitate de colaboratori ai domniei la conducerea statului un număr de mari proprietari de pămînt, numiţi uneori viteji. În afară de aceştia, existau o serie de alţi mari boieri dregători, dintre care un rol important aveau vornicii curţilor provinciale şi staroştii sau pîrcălabii cetăţilor din ţară.

Sistemul de coordonare a activităţii acestor dregători teritoriali era greoi, nepractic şi complica sarcinile domniei. Pe de altă parte, prezenţa la curte a dregătorilor regionali dăuna bunului mers al administraţiei locale. Aceste dificultăţi l-au determinat pe Alexandru să ia unele măsuri în domeniul funcţionării aparatului de stat. În primul rînd, a scos din sfatul domnesc pe vornicii şi staroştii regionali. A urmărit apoi să aibă în permanenţă în jurul său un grup

Fig. 119. — Monede emise de Alexandru cel Bun.
1. Dublu groș; 2. Groș; 3. Jumătate de groș.

de boieri dregători, care să dirijeze activitatea slujitorilor de la curte. Se menţionează în această vreme în documente funcţiile îndeplinite de unii din aceşti dregători, aflaţi în serviciul personal al domnului, în calitate de stolnici, vistieri, ceaşnici, postelnici şi logofeţi. Unele din aceste dregătorii fuseseră create, probabil, în timpul domniilor anterioare.

Fig. 120. — Document din 1409 noiembrie 18, de la Alexandru cel Bun.

Cancelaria domnească a fost mai bine organizată; ea cuprindea un număr mai mare de grămătici, iar logofătul a devenit un dregător de frunte. Tot în timpul domniei lui Alexandru cel Bun s-a stabilit şi formularul privilegiilor emise de domn pentru boieri sau mănăstiri, care s-a păstrat şi în veacurile următoare. Prin aceste privilegii se precizau mai clar decît înainte raporturile dintre domn şi boieri, pe de o parte, şi dintre aceştia şi ţăranii dependenţi, pe de alta.

În izvoare lipsesc informaţiile în legătură cu împărţirea administrativă a ţării în această vreme. Prima menţiune documentară apare la cîţiva ani după moartea lui Alexandru. Este foarte probabil că ea nu s-a putut efectua în perioada de lupte şi de anarhie feudală care a urmat după 1432. E cu mult mai sigur

că în această privinţă Alexandru cel Bun a completat unele măsuri luate încă de înaintaşii săi. În jurul cetăţilor şi a curţilor regionale s-au organizat ţinuturile şi ocoalele.

Pînă în anul 1407, Alexandru a împărţit puterea cu fratele său Bogdan, care îi era asociat la domnie [1]. În această perioadă, s-au manifestat din plin tendinţele anarhice ale marilor feudali. Boierul Costea, de pildă, aflat în Polonia în 1402, dădea un act prin care se angaja să fie credincios regelui, să mai atragă şi pe alţi nemulţumiţi din Moldova şi să constrîngă pe domn să păstreze credinţa faţă de regele Poloniei [2].

Urmărind relaţiile domnului cu biserica — ca şi pe acelea cu boierii — se poate constata aceeaşi lipsă de autoritate a domniei în primii ani de guvernare ai lui Alexandru, precum şi consolidarea ei ulterioară. În anul 1407, în titulatura unui document dat mănăstirii Neamţ, mitropolitul Iosif menţiona pe domn în locul al doilea — după el — şi trimitea, în numele acestuia, pentru a face ordine în gospodăria sus-numitei mănăstiri, un dregător al domniei [3]. În 1428, cînd subordona mănăstirii Bistriţa un număr de 50 de biserici din diferite sate, Alexandru dispunea însă ca « nici un mitropolit, nici slugile lui, nici dregătorii lui, să nu se amestece » [4]. Se vede de aci că, între 1407 şi 1428, autoritatea domnului în interiorul statului se întărise considerabil.

Predecesorii lui Alexandru cel Bun se străduiseră să organizeze ierarhia bisericească a Moldovei, din care cauză intraseră în conflict cu patriarhia din Constantinopol. Pentru a înlătura dificultăţile care izvorau din această situaţie, în anul 1401, Alexandru a intrat în tratative cu patriarhia şi — în urma unei anchete făcute de cîţiva prelaţi, printre care şi Grigore Ţamblac — a reuşit să obţină recunoaşterea lui Iosif ca mitropolit al Moldovei [5].

Alexandru cel Bun a acordat un sprijin deosebit bisericii, înzestrînd mănăstirile Neamţ, Bistriţa, Probota şi Moldoviţa cu numeroase sate, mori şi pescării. În timpul domniei lui Alexandru, s-a mai organizat, pe lîngă episcopia de Rădăuţi — existentă încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea — o altă episcopie, la Roman. În 1401, domnul aproba înfiinţarea unei episcopii armene la Suceava. Datorită legăturilor sale cu Polonia şi cu Lituania, Alexandru a făcut unele concesii catolicismului, ca şi unii din înaintaşii săi.

Succesiunea la tron constituia o problemă spinoasă şi putea dezlănţui tendinţele anarhice şi centrifuge ale marii boierimi, aşa cum se întîmplase către sfîrşitul secolului al XIV-lea. În actele date de el, Alexandru a arătat limpede voinţa sa de a se ajunge la o transmitere regulată a tronului, desemnînd ca urmaş pe fiul său mai mare, Iliaş.

---

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 8—16.
[2] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 623—624.
[3] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 15—16.
[4] *Ibidem*, p. 66—67.
[5] Hurmuzaki, XIV, p. 18—22, 25, 31, 34, 37.

Alexandru cel Bun a urmărit să înalţe prestigiul domniei atît în interior, faţă de boierime, cît şi în cadrul relaţiilor internaţionale, prin încheierea unor legături de familie cu suveranii străini, legături care aveau şi o deosebită importanţă politică. Căsătoria sa cu Rimgailla, sora lui Vitold, marele cneaz al Lituaniei, şi a fiului său Iliaş cu Marinca, cumnata regelui Poloniei, Vladislav Iagello, urmăreau astfel de scopuri.

Fig. 121. — Bătălia de la Grünwald (1410), după un desen din sec. XV.

Începutul domniei lui Alexandru cel Bun coincide cu un moment critic în desfăşurarea relaţiilor dintre Ungaria şi Polonia, între care existau contradicţii puternice. Instalarea lui Alexandru ca domn al Moldovei s-a făcut împotriva voinţei feudalilor poloni şi lituanieni. Marele cneaz al Lituaniei, Vitold, susţinea ca pretendent la tronul Moldovei pe Ivaşcu, fiul lui Petru I, refugiat la curtea sa. La 25 martie 1400, numai la cîteva luni de la înscăunarea lui Alexandru, Ivaşcu depunea jurămîntul de omagiu regelui Vladislav Iagello şi marelui cneaz al Lituaniei, Vitold [1]. Actul său, plin de renunţări, nu a avut nici o urmare. Din cauza mişcărilor ţărăneşti, feudalii poloni şi lituanieni nu au putut interveni

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 619.

pentru a-şi impune în Moldova protejatul şi au ajuns la convingerea că este preferabil să trateze cu noul domn. În 1401, Alexandru reluase legăturile cu Vitold, iar la 2 martie 1402 el da din Suceava un act, prin care se recunoştea vasal al regelui Poloniei, Vladislav Iagello [1].

Nu se cunoaşte atitudinea adoptată de Alexandru în vremea tulburărilor provocate de Svidrigaillo în Podolia; la scurt timp după prăbuşirea planurilor acestuia şi după fuga sa la cavalerii teutoni, domnul Moldovei, însoţit de un numeros grup de boieri, s-a prezentat, în august 1404, la Cameniţa, unde a depus jurămîntul de omagiu faţă de regele polon, reînnoind actul în 1407, la Liov [2]. În anul următor, el a acordat un larg privilegiu comercial negustorilor din acest oraş şi din alte părţi ale regatului polon.

Relaţiile dintre Polonia şi Ungaria se înrăutăţiseră foarte mult în această vreme. Regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, ajuta acum pe cavalerii teutoni, cei mai înverşunaţi duşmani ai statului polon, şi plănuia cu ei readucerea Moldovei la vechea stare de dependenţă faţă de statul feudal maghiar. Victoria obţinută de oştile regelui Vladislav la Grünwald (1410) a pus capăt puterii acestora în regiunile baltice. La această luptă hotărîtoare au participat şi ostaşi moldoveni. După luptă, marele magistru al cavalerilor teutoni a fost constrîns să încheie, în februarie 1411, pacea de la Torun cu Polonia. Ostilităţile polono-maghiare au continuat şi după această dată. În mai 1411, se încheie la Roman un tratat între domnul Moldovei şi regele Poloniei, în scopul unei apărări comune împotriva Ungariei [3]. Cu cîteva zile mai înainte, Mircea, domnul Ţării Romîneşti, făcuse acelaşi lucru. Ambii domni se străduiau să menţină echilibrul în politica internaţională din această parte a Europei, căci schimbarea acestui echilibru ar fi constituit o mare primejdie pentru Moldova şi Ţara Romînească. Spre a face faţă unei agresiuni a feudalilor maghiari, Alexandru trimite în ajutorul Poloniei un alt corp de ostaşi, care, în 1411, staţiona undeva pe Vistula.

Cheltuielile mari făcute de regele polon în timpul războiului cu ordinul teutonic îi sleiseră vistieria. Domnul Moldovei l-a împrumutat cu suma de 1 000 de ruble de argint, pe care Vladislav s-a obligat să i-o restituie în termen de doi ani sau să-i dea Pocuţia, cu oraşele Sniatyn şi Colomeea.

Zdrobirea cavalerilor teutoni, greutăţile prin care trecea statul feudal maghiar şi perspectivele unei intervenţii în Imperiul otoman, sfîşiat de criza politică internă, au determinat în cele din urmă pe Sigismund de Luxemburg să ajungă la o înţelegere cu Polonia, cu care a încheiat tratatul de la Lublau, în 1412. În acest tratat se prevedea participarea statelor contractante la o acţiune comună împotriva turcilor, la care trebuia să ia parte şi Alexandru cel Bun. În caz contrar, Moldova urma să fie împărţită între Polonia şi Ungaria. Mai tîrziu, sub diferite

[1] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 621—622, 625—626.
[2] *Ibidem*, p. 628—629, 630—636.
[3] *Ibidem*, p. 637—639.

Pl. IX. — Alexandru cel Bun şi curtea sa în faţa cetăţii Suceava. Pictură murală din sec. XVI, de la mănăstirea Sucevița.

pretexte, Sigismund de Luxemburg a cerut în mai multe rînduri să se aplice prevederile acestei clauze, dar feudalii poloni s-au opus [1].

În războaiele ulterioare purtate de Polonia cu ordinul teutonic, Moldova a continuat să ajute pe poloni. În 1414, trupe moldovene au luptat din nou, alături de cele polono-lituaniene, împotriva teutonilor. În acelaşi timp, delegaţii Moldovei au participat la conciliul de la Constanţa, unde au prezentat un punct de vedere comun cu solii lui Vitold, respingînd învinuirile aduse de teutoni. Mai tîrziu, în 1422, ostaşii moldoveni, trimişi de Alexandru în ajutorul polonilor, s-au distins în mod deosebit la asediul cetăţii Marienburg. Vitejia acestui corp de cavalerie moldoveană este relatată cu admiraţie în cronica lui Dlugosz.

Se vede, deci, că Alexandru cel Bun şi-a respectat obligaţiile înscrise în tratatele încheiate. La rîndul său, el avea nevoie de sprijinul militar şi politic al regelui polon, nu numai pentru a dejuca planurile de dominaţie ale regelui Sigismund, dar şi împotriva turcilor.

În anul 1420, cînd turcii au atacat Moldova, Alexandru a cerut în trei rînduri ajutor regelui Vladislav. Acesta a poruncit dregătorilor din regiunea de sud a ţării, precum şi lui Vitold, să adune oşti spre a veni în sprijinul Moldovei. Nu se ştie dacă acest ajutor a sosit sau dacă a ajuns la timp.

În 1426, conform înţelegerii de la Lublau, trupe moldovene şi polone au aşteptat la Brăila timp de două luni sosirea contingentelor maghiare, spre a porni lupta pentru apărarea Ţării Romîneşti împotriva agresiunii otomane. Ajutorul lui Sigismund însă nu a sosit.

În această vreme, datorită luptelor dintre Dan al II-lea şi Radu Praznaglava, situaţia din Ţara Romînească era destul de tulbure. În împrejurări puţin cunoscute, pentru a împiedica căderea în mîinile turcilor a Chiliei — cetate de o deosebită importanţă economică şi strategică pentru Moldova — trupele moldovene au ocupat-o. Faptul acesta a provocat duşmănia lui Dan al II-lea împotriva vecinului său de peste Milcov. Domnul Ţării Romîneşti era aliatul lui Sigismund de Luxemburg, care intenţiona să aducă aci şi în alte cetăţi ale Ţării Romîneşti pe cavalerii teutoni.

La întrevederea de la Luck, din 1429, cu regele Poloniei, Sigismund de Luxemburg a adus noi învinuiri domnului Moldovei. Regele Vladislav i-a luat apărarea şi răspunsul dat de dînsul regelui Ungariei a produs o deosebită satisfacţie în rîndurile delegaţilor moldoveni.

Tot la Luck, Sigismund de Luxemburg a tratat cu Vladislav Iagello şi cu Vitold problema restituirii Chiliei, obţinînd ca această chestiune să fie discutată de o comisie de arbitraj, dar delegaţii lui Sigismund nu s-au prezentat. Anexarea Chiliei la Moldova şi insuccesul tratativelor lui Sigismund au mărit duşmănia lui Dan al II-lea împotriva acestei ţări. În două rînduri, în 1429 şi 1430, oştile sale au pătruns pe teritoriul moldovenesc şi l-au devastat.

---

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 483—487.

În ultimul an de domnie, atitudinea domnului moldovean față de vecinii săi de la nord s-a schimbat. Ca și predecesorii săi, Alexandru și-a dat seama de primejdia pe care o constituiau pentru Moldova planurile lui Vladislav Iagello, de întărire a monarhiei polone și de transformare a ei dintr-o federație de state, slab legate între ele, într-un stat unitar. Aceste planuri contraziceau, pe de altă parte, năzuințele legitime ale populației ruse și ucrainene, supuse de panii poloni și lituanieni, de a-și recîștiga independența pierdută. Primejdia a determinat strîngerea legăturilor dintre domnul Moldovei și cnejii ruși din Podolia.

După moartea lui Vitold, în octombrie 1430, a ajuns mare cneaz al Lituaniei Svidrigaillo, fratele regelui Poloniei, care susținea însă candidatura vărului său Sigismund. Sprijinit de populația rusă, Svidrigaillo a început lupta pentru separarea Lituaniei de Polonia. Împotriva acestei țări s-a format o coaliție, în care intrau Moldova, Lituania și cavalerii teutoni. Aliații nu au întreprins însă o acțiune bine coordonată împotriva Poloniei și au fost înfrînți pe rînd. Oștile lui Alexandru au pătruns în regiunile de sud ale Poloniei, dar au fost învinse.

Un armistițiu s-a încheiat la 1 septembrie 1431. Cu această ocazie, Sigismund de Luxemburg a reînnoit propunerile de a se împărți Moldova. Ele au fost respinse de regele Poloniei, care nu dorea întinderea statului feudal maghiar spre gurile Dunării. La scurt timp după aceste evenimente, la sfîrșitul anului 1431, Alexandru a murit.

Domnia lui are în istoria Moldovei o însemnătate deosebită. Ca și contemporanul său Mircea cel Bătrîn, Alexandru a fost o mare personalitate. El a reușit timp îndelungat să stăvilească tendințele anarhice și centrifuge ale marii boierimi, să consolideze domnia și aparatul de stat. Ca domn feudal, el a sprijinit consolidarea relațiilor feudale, a favorizat creșterea marii proprietăți și a urmărit să cîștige sprijinul bisericii, căreia i-a făcut numeroase danii.

În domeniul relațiilor externe, el a luptat pentru menținerea independenței țării sale, folosind contradicțiile dintre puterile vecine.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

ENGELS, F., *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluționează știința*, București, 1955.

— *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957.

LENIN, V. I., *Despre stat*, București, 1953.

— *Statul și revoluția*, în *Opere*, vol. 25, București, 1954.

II. *Izvoare*

AȘÎKPAȘA-ZADE, *Tevarih-i-al-i-Osman*, ed. Fr. Giese, sub titlul *Die Altosmanische Chronik des Aşik Paša Zade*, Leipzig, 1929.

BOGDAN, I., *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească, în veac. XV—XVI*, București, 1905.

BOGDAN, I., *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*, în *Archiv für slavischen Philologie*, XIII, 1890, p. 481—543.
CHALCOCONDIL, L., *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958.
COSTĂCHESCU, M., *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I—II, Iaşi, 1931—1932.
Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.
Diplomatarium relationum rei publicae Ragusinae cum regno Hungariae, ed. I. Gelcich şi L. Thalloczy, Budapesta, 1887.
DLUGOSZ, I., *Historia Polonica*, vol. I—II, Leipzig, 1711—1712.
Documente privind istoria Romîniei, A, Moldova, veac. XIV—XV, vol. I; B, Ţara Romînească veac. XIII—XV.
DUCAS, C., *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958.
HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. I/2, XIV.
IORGA, N., *Acte şi fragmente*, vol. I—III, Bucureşti, 1895—1897.
— *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades*, vol. I—V, Paris, 1899—1916.
— *Studii şi documente*, vol. III, Bucureşti, 1901.
LEMERLE, P., *Actes de Kutlumus*, Paris, 1946.
LEUNCLAVIUS, *Historia musulmana Turcorum de monumentis ipsorum excriptae libri XVIII*, Frankfurt, 1591.
Liber Cancelariae Stanislai de Cziolek, ed. I. Caro, în *Archiv für Oesterreichische Geschichte*, XLV şi LII.
Monumenta historica Bohemiae, ed. Dobner, vol. II.
Monumenta medii aevii historica res gestas Poloniae illustrantia, VI *(Codex epistolaris Vitoldi)*, ed. A. Prochaska, Cracovia, 1882.
Полное собрание русских летописей, vol. XVII, S. Petersburg, 1907.
Scriptores Rerum Hungaricarum, ed. G. I. Schwandtner, vol. I şi III, Viena, 1746.
Scriptores Rerum Prussicarum, III—IV.
STOJANOVIČ, L., *Stare srbska rodoslovi i letopisi*, Belgrad, 1927.
THIRIET, F., *Régestes des délibérations du Senat de Venise concernant la Romanie*, I *(1329—1399)*, Paris, 1958.
URUDJ, ADIL, *Tevarih-i-al-i-Osman*, Hanovra, 1925.
ZIMMERMANN-WERNER-MÜLLER-GÜNDISCH, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I—IV, Sibiu, 1891—1937.

III. *Lucrări generale*

IORGA, N., *Istoria romînilor*, vol. III—IV, Bucureşti, 1937—1939.
История Болгарии, vol. I, Moscova, 1954.
История на България, vol. I, Sofia, 1955.
История Польши, vol. I, Moscova, 1954.
XENOPOL, A. D., *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ed. III, ed. de I. Vlădescu, vol. III, Bucureşti <f.a.>.

IV. *Lucrări speciale*

ANDREEV, M.-VL. KUTIKOV, *Договорът на Добруджанския владетел Иванко с Генуезците от 1387 г.*, Sofia, 1960.
AUNER, C., *Episcopia de Siret*, în *Revista catolică*, II, 1913, nr. 2, p. 226—245.
BOGDAN, D. P., *Despre domnii moldoveni Ştefan I şi Iuga*, în *Rev. ist. rom.*, IX, 1939, p. 165—177.

CONDURACHI, I., *Suzeranitatea ungaro-polonă şi efectele ei asupra suveranităţii Principatelor Romîne pînă la 1500*, Cernăuţi, 1923.

CONDURATU, GR., *Relaţiile Ţării Romîneşti şi Moldovei cu Ungaria pînă la anul 1526*, Bucureşti, 1898.

DUZINCHEVICI, G., *Precizări în legătură cu Ştefan I şi Iuga Ologul*, în *Însemnări ieşene*, IX, 1939, nr. 2, p. 291—303.

HOLBAN, M., *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Romînească şi Ungaria angevină*, în *St. mat. ist. medie*, I, 1956, p. 7—62.

IORGA, N., *Lupta pentru stăpînirea Vidinului în 1365—9 şi politica lui Vladislav vodă faţă de unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci*, în *Conv. lit.*, XXXIV, 1900, p. 962—999.

— *Observaţii de cronologie cu privire la Moldova în epoca lui Alexandru cel Bun*, în *Conv. lit.*, XXXIX, 1905, p. 746—751.

— *Veneţia în Marea Neagră. I. Dobrotici*, Bucureşti, 1923.

— *Un prinţ portughez cruciat în Ţara Romînească a secolului al XV-lea*, Bucureşti, 1926 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. III, t. V, 1926, p. 333—337).

LAURENT, V., *Aux origines de l'Eglise moldave*, în *Revue des études byzantines*, V, 1947.

MINEA, I., *Urmaşii lui Vladislav şi politica orientală a Ungariei*, în *Conv. lit.*, L, 1916, p. 685—698.

— *Principatele Romîne şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Bucureşti, 1919.

— *Informaţiile romîneşti ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iaşi, 1926.

MOISESCU, G., *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrşitul sec. al XIV-lea*, Bucureşti, 1942.

MOISIL, G., *Monetăria Ţării Romîneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, Cluj, 1925 (extras din *An. Inst. ist. Cluj*, 1924—1925).

MOTOGNA, V., *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924.

ONCIUL, D., *Titlul lui Mircea cel Bătrîn şi posesiunile lui*, Bucureşti, 1903.

PANAITESCU, P. P., *Diploma bîrlădeană din 1134 şi hrisovul lui Jurg Coriatovici din 1374*, în *Rev. ist. rom.*, II, 1932, p. 46—54.

— *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au moyen âge*, în *Rev. ist. rom.*, III 1933, fasc. 2—3, p. 172—193.

— *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944.

— *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în sec. al XIV-lea*, în *Studii*, IX, 1956, nr. 4, p. 95—115.

— *Legăturile moldo-polone în sec. XV şi problema Chiliei*, în *Romanoslavica*, III, 1958, p. 95—115.

PASCU, ŞT., *Contribuţiuni documentare la istoria romînilor în sec. XIII—XIV*, Sibiu, 1944.

RACOVIŢĂ, C., *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în *Rev. ist. rom.*, X, 1940, p. 237—332.

ŞTEFĂNESCU, ŞT., *Participarea romînilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)*, în *Studii*, XIV, 1961, nr. 1, p. 5—22.

VASILESCU, AL., *Urmaşii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Ţepeş (1418—1456)*, Bucureşti, 1915.

CAPITOLUL V

CRIZA FĂRÎMIȚĂRII FEUDALE ÎN ȚĂRILE ROMÎNE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XV-LEA. RĂSCOALA DE LA BOBÎLNA

1. AGRAVAREA SARCINILOR FEUDALE ȘI A CONTRADICȚIILOR DINTRE CLASELE ȘI PĂTURILE SOCIALE DIN TRANSILVANIA. RĂSCOALA DE LA BOBÎLNA

Urmarea dezvoltării producției de mărfuri, a relațiilor bănești și a creșterii puterii feudalilor în Transilvania [1] s-a resimțit, pe de o parte, în înrăutățirea situației țărănimii și în ascuțirea contradicțiilor antagonice dintre aceasta și clasa dominantă, mai ales în primele decenii ale veacului al XV-lea, iar pe de altă parte, în accentuarea contradicțiilor dintre diferitele pături nobiliare, dintre nobilime și biserică și dintre nobilime și orășenime.

În veacul al XV-lea, creșterea rentei feudale se manifestă îndeosebi prin sporirea obligațiilor în bani față de stăpînul feudal, față de biserică și de stat. Acum cînd țăranul poate avea bani, datorită unor legături mai frecvente cu piața, feudalii folosesc toate mijloacele pentru a-l jefui de ei: se impun țăranilor taxe pentru pădurit, pășunat etc.; obligațiile excepționale se transformă în obligații obișnuite; țăranii erau închiși deseori de stăpînii lor și eliberați doar în schimbul răscumpărării. Dorința de a avea cît mai mulți bani determină nobilimea să recurgă la diferite alte abuzuri și silnicii. La moartea iobagului lipsit de moștenitori direcți, chiar dacă rămîneau soția sau rude colaterale, stăpînul feudal îi răpea bunurile, în întregime sau în bună parte.

Biserica catolică din Transilvania extinde tot mai mult dijma, provocînd nu numai nemulțumirea țărănimii, dar și a orășenimii și a micii nobilimi. Cu toate că la 1415 nobilimea a fost scutită de dijmă în totalitatea ei, biserica a continuat să o pretindă nobilimii mici. Pentru a sili la plata dijmei pe cei ce se împotriveau, biserica recurge la afurisenie și excomunicare. Folosind asemenea mijloace, biserica catolică căuta să-și asigure dominația asupra masei producătorilor direcți și să-și sporească veniturile.

La rîndul său, puterea regală caută să-și mărească și ea veniturile, folosind adeseori schimbarea monedei. În timpul domniei lui Sigismund de Luxemburg, dinarul a fost devalorizat de mai multe ori; la un moment dat, florinul ajunge

[1] Vezi mai sus cap. II, par. 2—3.

să valoreze 500 de dinari şi chiar mai mult, în loc de 100, cît valora mai înainte. Consecinţele devalorizării monedei au fost resimţite de masele populare, obligate la dijmă faţă de biserică şi la rentă feudală în bani. Aceste obligaţii au rămas nestrînse ani de-a rîndul, aşteptîndu-se să fie pusă în circulaţie monedă bună, cu valoare mai mare, în timp ce orăşenii şi ţăranii erau siliţi să primească pentru produsele lor vîndute pe piaţă bani devalorizaţi. Gheorghe Lépes, episcopul Transilvaniei, de pildă, nu a adunat dijmele în bani devalorizaţi, puşi în circulaţie în anul 1433, pentru ca peste trei ani să le pretindă în bani noi. Ţăranii refuză îndeplinirea acestei pretenţii abuzive, pe care cei mai mulţi nu o pot satisface din cauza sărăciei. Porunca regelui Sigismund din anul 1436, privitoare la strîngerea dijmelor în bani noi sau în bani vechi recalculaţi la valoarea celor noi, nu a avut rezultat. Atunci episcopul excomunică pe cei ce nu voiau sau nu puteau plăti. Ajung în conflict cu episcopul catolic şi ţăranii romîni ortodocşi, de la care, prin abuz, Gheorghe Lépes pretindea, de asemenea, dijmă. Rezistenţă manifestă şi nobilimea mică, impusă la dijmă, socotind această obligaţie ca o pretenţie nelegală. Aşa se explică împrejurarea că ţărănimea, orăşenimea săracă şi nobilimea mică formează, vremelnic, un front comun de luptă împotriva bisericii.

Lupta este îndreptată, în acelaşi timp, şi împotriva marii nobilimi care, în faţa primejdiei, dînd uitării neînţelegerile cu clerul înalt, face cauză comună cu acesta. Nobilimea mică avea serioase motive de nemulţumire împotriva marilor feudali, care îi cotropeau moşiile şi îi răpeau bunurile şi iobagii. Nobilimea mică manifestă, de asemenea, dorinţa de a participa la viaţa politică alături de nobilimea mare, tendinţă care se lovea de împotrivirea hotărîtă a acesteia. De aceea mica nobilime ia uneori poziţie alături de masele populare, în lupta antifeudală a acestora, urmărind să exercite, în acest fel, o presiune asupra marii nobilimi, fără să se gîndească la vreo concesie de seamă în favoarea ţărănimii.

Contradicţii accentuate se manifestă în această vreme între locuitorii oraşelor şi tîrgurilor, pe de o parte, şi nobilime şi biserică, pe de altă parte. Feudalii — laici şi clerici — se amestecă în viaţa orăşenilor, cu scopul de a-i supune autorităţii lor, de a le răpi bunurile şi iobagii, de a-şi însuşi, prin abuz, produsele meşteşugarilor şi mărfurile negustorilor. Toate acestea constituiau o piedică pentru dezvoltarea oraşelor, pentru libertatea locuitorilor acestora. De aceea orăşenii şi tîrgoveţii se vor împotrivi tentativelor feudale, îşi vor apăra drepturile şi libertăţile şi vor sprijini, uneori prin participare activă, lupta antifeudală a ţărănimii.

Mişcări premergătoare răscoalei de la Bobîlna. Influenţa husită

Nemulţumirile ţărănimii, în primul rînd, ale orăşenilor şi nobilimii mici, în al doilea rînd, s-au manifestat printr-o serie de răzvrătiri şi răscoale, care au izbucnit în prima jumătate a veacului al XV-lea.

Mişcările sociale sînt neîntrerupte, începînd cu anul 1400, pe întreg teritoriul Transilvaniei. Haiducia ia o mare amploare. Documentele pomenesc,

În anii 1402—1410, puternice cete de haiduci mai ales în părţile nord-vestice ale Transilvaniei (Satu Mare, Solnoc, Crasna, Maramureş), jefuind bunurile feudalilor[1]. În acelaşi timp, sînt atestate mai multe răzvrătiri şi răscoale. În 1400, se răzvrătesc ţăranii romîni şi sîrbi din comitatul Aradului, atacă pe nobili şi pe orăşenii mai bogaţi, le ard casele şi le pradă bunurile. În primăvara anului 1417, izbucneşte o răzvrătire a ţăranilor din părţile sudice ale Transilvaniei, sub conducerea « căpitanului suprem » *(capitaneus principalis)* Kardos János. Existenţa unui căpitan principal presupune, în chip necesar, existenţa altor conducători, a altor « căpitani », presupune o mişcare organizată, o formă superioară de luptă. Mişcarea a fost îndreptată mai cu seamă împotriva patriciatului săsesc. În faţa primejdiei, acesta face apel la ajutorul forţei de represiune. La 26 aprilie, voievodul Transilvaniei răspunde chemării patriciatului săsesc şi îşi trimite armata împotriva « răufăcătorilor » şi « jefuitorilor » — cum sînt numiţi răzvrătiţii de reprezentanţii clasei exploatatoare. Nu cunoaştem nimic mai mult despre această mişcare. Se ştie, însă, că nici la 1419 liniştea nu era restabilită în aceste părţi sudice. De aceea, regele Sigismund poruncea nobilimii din Transilvania să pornească în ajutorul saşilor, să prindă şi să pedepsească pe răsculaţi. E probabil că răsculaţii din 1419, care acţionau în aceleaşi părţi şi împotriva aceluiaşi patriciat săsesc, erau aceiaşi ţărani răsculaţi de la 1417, conduşi de Kardos János sau de alţi conducători ridicaţi din mijlocul lor[2].

Cotropirea obştilor secuieşti de feudalii proprii sau de alţii dinafară, cu sprijinul puterii centrale, a constituit motivul răscoalei ţăranilor secui din anul 1430. Ţăranii secui, « cuprinşi de semeţie şi de îndrăzneală », înainte de a porni acţiunea, se adunară şi se sfătuiră, « conspirară », cum se spune în scrisoarea regelui Sigismund, adică se organizară. După aceasta izbucneşte răscoala, ţăranii secui atacînd curţile nobilimii. Printre faptele săvîrşite de secuii răsculaţi se amintesc unele cu totul semnificative: ei au ocupat pămînturile nobililor şi au distrus semnele de hotar, ceea ce înseamnă că urmăreau să reocupe propriile pămînturi cotropite de feudali. Asemenea acţiuni puneau în primejdie noile rînduieli introduse în societatea secuiască, ameninţînd să se extindă şi să ia forme tot mai grave pentru feudali. Aceştia caută să preîntîmpine o asemenea primejdie prin toate mijloacele, « să strîngă frînele », deoarece se temeau că « ţăranii vor ajunge la îndrăzneală şi mai mare »[3]. Cu alte cuvinte, aceasta însemna că trebuiau trimise forţe armate mai numeroase pentru înăbuşirea « îndrăzneţei răscoale a secuilor ». Armata comitelui secuilor, a voievodului Transilvaniei şi a scaunelor săseşti a înăbuşit şi această răscoală, aşa cum au fost reprimate şi celelalte, dinainte sau de mai tîrziu.

Ţăranii romîni din Ţara Bîrsei şi Ţara Făgăraşului s-au răsculat şi ei în anul 1433. Dacă copistul anonim al tratatului despre vicii şi virtuţi al fericitului

---

[1] E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, II, 1, p. 285—286, II, 2, p. 344.
[2] Zimmermann-Werner-Müller-Gündisch, *Urkundenbuch*, IV, p. 34—35.
[3] *Székely oklevéltár*, III, p. 47—49.

Augustin — contemporan cu această răscoală — nu găseşte alt eveniment mai de seamă pe care să-l pomenească cu prilejul terminării lucrării sale decît răscoala ţăranilor romîni din Făgăraş, înseamnă că pe contemporani acest eveniment i-a impresionat în mod deosebit, şi pe bună dreptate, deoarece răscoala a luat o amploare destul de mare, căci nici în vara anului 1434 nu era încă înăbuşită. Scrisoarea comitelui secuilor Mihail Jakch, adresată saşilor din districtul Braşovului, constituie o confirmare deplină a acestui fapt. Cuprinsul şi tonul scrisorii, ca şi pedepsele grele cu care erau ameninţaţi răsculaţii, sînt cît se poate de semnificative. Braşovenii erau îndemnaţi să pornească în mare grabă, cu întreaga lor oaste, în munţi, să distrugă pe răsculaţii romîni din Făgăraş, retraşi acolo, să prindă pe soţiile şi pe copiii acestora; comitele secuilor urma să plece şi el cu aceeaşi grabă în acele părţi [1]. Armata comitelui secuilor şi a patriciatului săsesc a reuşit să îngusteze teritoriul răscoalei, să împingă pe răsculaţi înspre munte, unde aceştia, ajutaţi şi de condiţiile geografice, se pot menţine încă un oarecare timp. Existenţa unui focar de răscoală la hotarul dinspre Ţara Romînească, de unde răsculaţii puteau fi ajutaţi, cum au fost ajutaţi şi cei de la 1382—1383, constituia o mare primejdie. De aceea, comitele secuilor a fost atît de necruţător în măsurile preconizate, cerînd uciderea bărbaţilor şi prinderea femeilor lor. Probabil că aceste măsuri şi-au ajuns scopul; răscoala ţărănimii romîne din Ţara Făgăraşului şi a Bîrsei a fost înăbuşită în sînge în chip barbar.

Lupta antifeudală a ţăranilor se extinde, cu toate măsurile luate de clasa feudală. În timp ce răscoala ţăranilor din Ţara Bîrsei şi a Făgăraşului era înăbuşită, izbucneşte o altă mişcare, în Ţara Haţegului, provocată de intensificarea ofensivei împotriva obştilor haţegane. În fruntea acestei mişcări sînt cnezii de rînd şi preoţii de sat. Lupta lor era îndreptată nu numai împotriva feudalilor cotropitori, dar şi împotriva regelui şi a voievodului Transilvaniei, sprijinitorii acestei politici. Răsculaţii au pustiit şi au prădat domeniile nobililor şi regelui. Revolta ţărănimii haţegane fiind înăbuşită de forţele feudale, conducătorii îşi găsesc scăpare probabil în Moldova, unde aveau loc în această vreme mari frămîntări politice şi sociale [2] şi de unde, împreună cu alţi « duşmani şi vrăjmaşi », făceau incursiuni în Transilvania şi săvîrşeau « multe neajunsuri ». Din această pricină, la 1435, sînt confiscate toate bunurile fugarilor, care sînt dăruite altor cnezi, credincioşi regelui [3].

Simultan cu aceste mişcări, o răzvrătire de proporţii însemnate se înregistrează în Maramureş. Lucrătorii de la ocnele maramureşene, din cauza abuzurilor cămăraşilor regali, se revoltă în anii 1435—1436. Aceşti cămăraşi se comportau faţă de lucrători ca şi stăpînii de moşie faţă de iobagii lor: le pretindeau munci peste cele legale, îi pedepseau pentru cele mai neînsemnate abateri, îi maltratau şi-i băteau, le reţineau din plată etc. Faţă de asemenea abuzuri şi silnicii,

[1] Zimmermann-Werner-Müller-Gündisch, *Urkundenbuch*, IV, p. 500, 523.
[2] Vezi mai jos, par. 2.
[3] Hurmuzaki, I/2, p. 592—594.

lucrătorii de la ocnele maramureşene caută mijloacele de înlăturare a lor. Noul regulament al ocnelor maramureşene din anul 1435 aminteşte de adunări ale minerilor şi de organizarea lor. Două căi întrevăd minerii pentru a scăpa de exploatarea cămăraşilor: fuga şi revolta. Amîndouă implicau însă riscuri foarte mari: fugarii prinşi erau schingiuiţi iar revolta şi chiar simpla întrunire erau pedepsite şi mai aspru; iniţiatorii şi participanţii la adunări erau arestaţi, chinuiţi în chip barbar şi deposedaţi de toate bunurile.

În aceste condiţii, ideile husite găsesc o stare de spirit foarte prielnică, atît în Transilvania, cît şi în Moldova. Răspîndirea husitismului şi însemnătatea lui în lupta maselor populare din ţările romîne nu se pot explica decît ţinînd seama de condiţiile interne din aceste ţări. Nu este vorba de un simplu împrumut de idei şi programe; aceste idei antifeudale corespundeau şi dorinţei de luptă a maselor exploatate din ţările romîne.

Legăturile dintre ţările romîne — mai ales Transilvania — şi Cehia, pe de o parte, situaţia social-economică internă, pe de altă parte, explică influenţa puternică exercitată de husitism asupra luptei maselor populare din ţara noastră. Relaţiile comerciale dintre cele mai de seamă oraşe ale Transilvaniei (Cluj, Sibiu, Braşov, Bistriţa) şi chiar dintre tîrgurile moldovene — direct sau prin intermediul Cracoviei — cu Praga au înlesnit cunoaşterea frămîntărilor, a luptei, a scopurilor urmărite de masele populare cehe. Tinerii transilvăneni — din Cluj, Sibiu, Tg. Mureş, Satu Mare etc. — şi moldoveni — din Baia — ce învăţau la universitatea din Praga, reîntorşi acasă, devin propagatori ai ideilor husite.

Pe de altă parte, participarea ostaşilor transilvăneni la înăbuşirea mişcării husite din 1419 le-a dat posibilitatea de a cunoaşte direct această mişcare. Ţinînd seama de faptul că ţăranii secui răsculaţi la 1430 au ocupat pămînturile nobililor şi au desfiinţat hotarele — aşa cum învăţau şi făceau husiţii — este de presupus că această răscoală a fost influenţată de mişcarea husită.

Răspîndirea husitismului s-a făcut, de asemenea, prin intermediul unor propagatori direcţi. Pe la 1420, potrivit unei ştiri din cronica de la Levace, sosesc în Moldova cei dintîi husiţi. Aceştia propagau husitismul în mijlocul populaţiei băştinaşe ortodoxe şi a populaţiei maghiare şi germane catolice, aşezate în Moldova. Un oarecare Iacob din Baia şi un preot franciscan răspîndeau husitismul şi sistemul de luptă taborit în această ţară.

Propagatorii husiţi îşi fac apariţia în acelaşi timp şi în Transilvania, reuşind să cîştige numeroşi aderenţi. Rezultatele acestei propagande trebuie să fi fost însemnate, dacă au stîrnit nu numai îngrijorarea episcopilor catolici din Moldova şi Transilvania, dar chiar şi pe a regelui Poloniei. Episcopul de Baia se adresa, în 1431, episcopului din Liov, rugîndu-l să ceară ajutorul regelui Poloniei, Vladislav Iagello, împotriva « ereticilor » moldoveni şi a lui Alexandru cel Bun, care tolera activitatea husiţilor. Vladislav se adresează domnului Moldovei, ameninţîndu-l că, dacă va continua să tolereze pe husiţi, va cădea, împreună cu boierii moldoveni, sub « tiranica stăpînire a ţăranilor şi preoţilor lor . . . , va îndura

mizeria şi foamea şi nimeni nu-l va putea salva » [1]. Alexandru nu se lasă impresionat de ameninţarea regelui, ci tolerează în continuare desfăşurarea activităţii husiţilor, deoarece mişcarea husită slăbea puterea ţărilor catolice, între care şi Polonia, ce manifesta tendinţe de dominaţie faţă de Moldova. Din unele ştiri contemporane rezultă că husitismul s-a răspîndit chiar şi în Ţara Romînească [2].

Măsurile luate de urmaşii lui Alexandru cel Bun împotriva « ereticilor » au stînjenit activitatea husiţilor în Moldova. De aceea, unii vor trece în Transilvania, unde husitismul a cuprins mase populare numeroase. Pentru a combate răspîndirea ideilor husite, la cererea vicarului de la Cenad şi a episcopilor de Oradea şi Alba Iulia, a fost trimis în Transilvania crudul inchizitor Iacob de Marchia, din ordinul franciscanilor. Folosind metodele barbare ale inchiziţiei şi cu ajutorul armatelor organizate de biserică şi de nobilime, acesta a reuşit să silească o parte dintre « eretici » să părăsească erezia. În ascuns, însă, masele populare continuă lupta, pregătind o mare răscoală antibisericească şi antifeudală. În unele locuri, Iacob de Marchia a fost întîmpinat de ţărani înarmaţi.

Tezele husiţilor din Transilvania şi Moldova conţineau idei revoluţionare. Ideologia husită şi, mai ales, cea taborită, atunci cînd enunţa egalitatea oamenilor, ataca feudalismul şi legile care consfinţeau relaţiile feudale. Husiţii luptau de asemenea împotriva cultului sfinţilor, a icoanelor, a ceremoniilor bisericii catolice şi împotriva slujitorilor bisericii, inclusiv a papei. Dacă ţărănimea transilvăneană nu a îngenunchiat în faţa pedepselor pronunţate de episcopul Gheorghe Lépes împotriva ei, la 1436, aceasta se datoreşte, în bună parte, şi influenţei ideologiei husite, care nega efectele excomunicării bisericeşti.

În această atmosferă de luptă, repetatele invazii turceşti în regiunile sudice şi centrale ale Transilvaniei au impus concentrarea forţelor feudale în această direcţie, slăbind, astfel, forţa de represiune îndreptată împotriva ţăranilor, chiar în ajunul izbucnirii răscoalei populare din 1437.

Răscoala populară din anul 1437—1438. Prima fază

Sporirea rentei feudale în general şi îndeosebi a cele în bani, extinderea dijmei faţă de biserică, barbariile inchiziţiei, ca şi măsurile episcopului Gheorghe Lépes au constituit cauzele care au provocat izbucnirea răscoalei, la sfîrşitul primăverii anului 1437. Concomitent se răscoală ţăranii din părţile Satului Mare, pînă în Ugocsa, sub conducerea unui ţăran sau jude sătesc, cu numele Martin, şi cei din părţile someşene, care se adună pe dealul Bobîlna, de pe moşia Olpret, de lîngă Dej.

Despre răscoala din părţile Satului Mare avem puţine informaţii. Ea nu fusese încă reprimată în vara anului 1437, palatinul Ungariei fiind nevoit să amîne, la 18 iunie, judecarea unor procese în comitatele Satu Mare şi Ugocsa din cauza « răscoalei ţăranilor », a « războiului ţăranilor » *(propter guerram rusticorum)*.

[1] *Mon. hist. Pol.*, vol. XII, p. 254—255.
[2] Hurmuzaki, I/2, p. 604—605.

Potrivit relatătilor cronicarului Ioan Thuróczi, s-a adunat o mare ceată de ţărani răsculaţi, care s-au răspîndit apoi peste tot. Între conducătorii răscoalei, se aflau juzi săteşti, ca acel Martin, meşteşugari, ca Valentin din Satu Mare, elemente din mica nobilime şi orăşeni. În cele din urmă, oştile feudale au reuşit să înăbuşe această răscoală, să risipească pe răsculaţi şi să-i pedepsească pe cei prinşi. Reprimarea mişcării a fost uşurată de faptul că răsculaţii nu şi-au unit forţele cu cele ale ţăranilor adunaţi la Bobîlna.

În acest timp, în părţile someşene, mulţimea ţăranilor răsculaţi continua să se îndrepte spre dealul Bobîlna. De la început, răscoala a luat o mare amploare şi intensitate. Ţăranii răsculaţi au atacat castelele şi curţile nobiliare, au dat foc actelor privilegiale şi au pedepsit pe nobilii prinşi. Aşa, de pildă, a fost atacată moşia Feiurdeni, abaţia de la Cluj-Mănăştur, au fost arse privilegiile moşiilor Socol, Luna etc. Într-o bulă din noiembrie 1437, pe baza ştirilor primite din Transilvania, papa Eugen al IV-lea arăta că răscoala a fost provocată de elemente de jos, care refuzau plata dijmelor şi că acestea s-au unit şi s-au ridicat cu braţ armat împotriva clerului şi a nobilimii. Papa îşi dădea seama că răscoala nu este o simplă « rătăcire religioasă », ci o mişcare generală, îndreptată împotriva bisericii catolice şi a nobilimii feudale.

Răsculaţii îşi ridică, pe dealul Bobîlna, o tabără după sistemul husit. Apoi căpeteniile se sfătuiesc îndelung asupra acţiunilor ce urmau să fie întreprinse. Concluzia sfatului a fost să se încerce obţinerea uşurării situaţiei iobăgimii pe calea tratativelor. În vederea acestui scop, răsculaţii au trimis soli în tabăra nobililor, aşezată în aceleaşi părţi nordice ale Transilvaniei, dar solii au fost ucişi în chip barbar, din porunca voievodului Ladislau Csáki.

Cele două tabere se găseau faţă în faţă, gata de luptă. Unii dintre tinerii baroni şi nobili doreau să grăbească începerea luptei împotriva ţăranilor; aceştia, la rîndul lor, îndîrjiţi de purtarea barbară a nobililor, o aşteptau hotărîţi să-şi cîştige pe calea armelor drepturile pierdute. Fiecare dintre cele două părţi se pregătea pentru măsurarea puterilor.

Pe la sfîrşitul lunii iunie, a avut loc la Bobîlna o mare luptă, care s-a încheiat cu victoria hotărîtoare a răsculaţilor. A fost cea dintîi mare biruinţă a ţăranilor romîni şi unguri din Transilvania asupra nobilimii exploatatoare. Ţărănimea înfrăţită în luptă, sprijinită de orăşenimea săracă şi de lucrătorii de la mine şi ocne — romîni, maghiari şi germani — a dovedit astfel că unită poate înfrînge clasele dominante coalizate.

La lupta de la Bobîlna au participat, în primul rînd, ţărănimea din părţile nordice ale Transilvaniei, apoi lucrătorii de la ocnele de sare (Ocna Dejului, Sic şi Cojocna), orăşenii din Dej şi Cluj şi mica nobilime din aceleaşi părţi. Dintre cele 11 căpetenii ale răscoalei, pomenite în înţelegerea dintre ţărani şi nobili: Ladislau Byro, judele Vincenţiu, Ladislau Bana din Olpret, Anton din Bogata Ungurească, Anton cel Mare din Deuş, Mihail cel Mare şi Gal din Chendru, Toma cel Mare din Sic, Ioan din Cluj, Ladislau din Antăş şi Pavel cel Mare din

Fig. 122. — Tabără de care după model husit.

Voievodeni [1], unii erau în mod cert iobagi, doi juzi sătești și unul orășean; altora nu li se precizează starea socială; erau poate țărani sau mici nobili. E semnificativ faptul că în înșiruirea căpeteniilor răscoalei, mai întîi sînt pomeniți țăranii iobagi și apoi ceilalți. Dintre cele 11 căpetenii, un rol însemnat au avut Pavel din Voievodeni, stegarul *(vexillifer)* răsculaților, și Ioan, fiul magistrului Iacob din Cluj.

Ca și în alte răscoale țărănești, răsculații nu au știut să profite de biruința lor; ei s-au lăsat ademeniți de propunerile nobilimii, îndemnați fiind, probabil, și de mica nobilime, care, din motive tactice, participa la luptă în tabăra țărănească în această fază și care se temea, ea însăși, de urmările unei victorii a țăranilor răsculați. În aceste împrejurări, între reprezentanții răsculaților și ai nobilimii încep tratative, care se încheie cu o înțelegere, adeverită la 6 iulie de conventul de la Cluj-Mănăștur.

Înțelegerea de la Bobîlna dezvăluie toate frămîntările țărănimii înainte de izbucnirea răscoalei și chiar după obținerea victoriei. Se invocă mai întîi cauzele care au împins țărănimea la răscoală: dijmele bisericești pretinse pe trei ani în urmă în monedă nouă, « mare și grea », afurisenia aruncată asupra țăranilor de episcopul Lépes, desființarea dreptului de liberă strămutare a țăranilor dependenți, sporirea dărilor față de stăpînii de moșie și, mai ales, introducerea nonei, desființarea dreptului de a-și lăsa bunurile rudelor, chemarea la oaste fără motive întemeiate, luarea fără plată a bunurilor țărănești pentru oaste, abuzurile și silniciile nobililor și ale dregătorilor asupra țăranilor iobagi și cele ale cămărașilor de la ocne și mine asupra iobagilor mineri și, în sfîrșit, uciderea trimișilor țărănimii de către voievodul Transilvaniei.

Răsculații victorioși formulează apoi scopul urmărit: « dobîndirea vechilor libertăți », « scuturarea greutății poverilor de neîndurat », « scuturarea jugului nesuferit al șerbiei », precum și raporturile viitoare dintre ei și proprietarii feudali, biserică și stat.

Dijma față de biserică este fixată la un florin pentru 20 de clăi de grîu; nona din grîne și din vin e desființată, ca și dijma din porci și din albine, luată de la locuitorii români și unguri mai ales din jurul cetăților; se desființează, de asemenea, și darea numită « acău ».

Obligațiile țăranilor iobagi față de stăpînii lor se fixează la 10 dinari anual, daruri de trei ori pe an (o găleată de ovăz, 6 colaci sau turte și un pui) și o zi de coasă sau de seceră anual, precum și zile de muncă la repararea morilor și iazurilor. Țăranii impun dreptul de liberă strămutare după plata dării pe pămînt *(terragium)* și a altor datorii, dreptul de a-și lăsa bunurile, în lipsa moștenitorilor, soției și rudelor, obligația de a li se plăti, la prețul curent, toate lucrurile luate cu prilejul vreunei expediții, apoi de a nu fi chemați la oaste fără motive

[1] L. Demény, *Textele celor două înțelegeri, încheiate în 1437 între răsculați și nobili, după documentele originale*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 1, p. 94. Apelativul « cel Mare » redă adjectivul *magnus* din original.

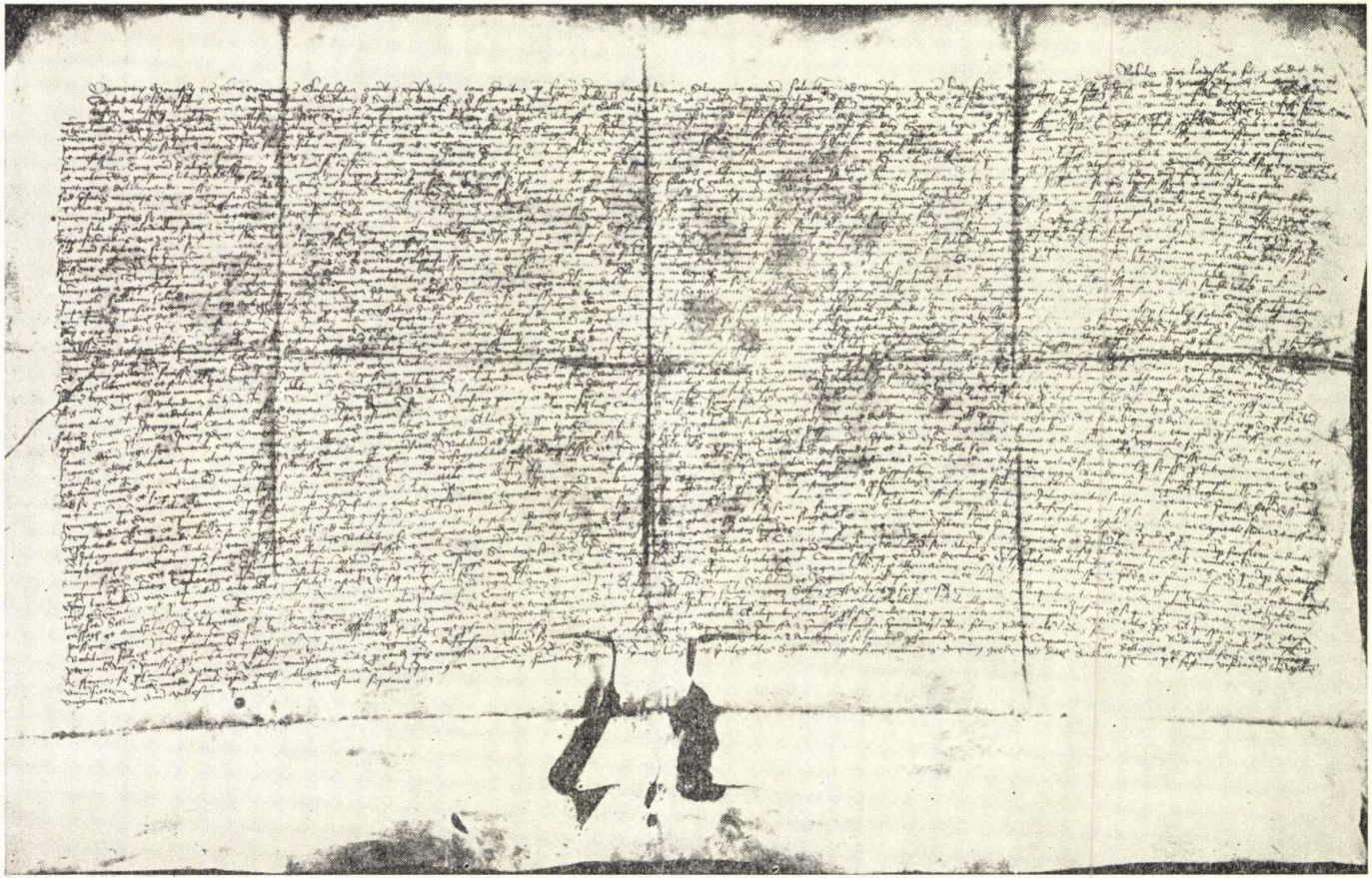

Fig. 123. — Prima înțelegere dintre țăranii răsculați și nobili, iulie 1437.

serioase, de a fi pedepsiți nobilii ce ar săvîrși silnicii asupra țăranilor și căpeteniilor lor. În sfîrșit, țăranii mai înscriu în înțelegere un punct deosebit de important și anume ca în tot anul, din fiecare sat și tîrg, să se adune, în luna mai, pe dealul Bobîlnei, cîte doi bătrîni, împreună cu căpitanii răscoalei, pentru a cerceta dacă nobilii au respectat înțelegerea [1].

Cele mai importante rezultate obținute de răsculați erau: dreptul de liberă strămutare, desființarea nonei, micșorarea rentei feudale în bani, în produse și în muncă, ca și a dijmei față de biserică, creîndu-se, astfel, condiții mai prielnice dezvoltării producției țărănești.

Pe lîngă problemele social-economice amintite, răsculații înscriu în înțelegere și unele probleme politice de mare însemnătate: țăranii sînt recunoscuți locuitori ai țării, alături de nobili *(nobiles et regnicolae)*; ei se socotesc o obște, ca și obștea nobililor *(universitas nobilium)*. Considerîndu-se locuitori ai țării, răsculații pretindeau drepturi politice, manifestau tendința de a fi recunoscuți și ei din punct de vedere politic, ca « obște a locuitorilor maghiari și romîni în aceste părți ale Transilvaniei » *(universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum in his partibus Transilvaniae)*. Adunarea anuală a reprezentanților țărănimii și orășenimii pe dealul de la Bobîlna era o contrapondere a adunării nobililor; această adunare a reprezentanților țărănimii avea menirea nu numai să controleze purtarea și acțiunile nobilimii, ci să-i și îngrădească puterea.

Conținutul înțelegerii de la Bobîlna reflectă interesele categoriilor sociale participante la răscoală în această fază: țărănimea iobagă și liberă, lucrătorii de la ocne și mine, orășenimea săracă și mica nobilime, romîni și maghiari, deopotrivă. Toți aceștia erau interesați în îngrădirea puterii economice și politice a marii nobilimi și a clerului înalt și în limitarea privilegiilor acestora.

Faza a doua a răscoalei

Biruința răsculaților, ca și înțelegerea ce i-a urmat, au constituit lovituri grele pentru nobili și biserica catolică. După înfrîngere, aceștia făuresc planuri pentru transformarea ei în victorie, ceea ce nu era posibil decît prin slăbirea taberei răsculaților și întărirea celei feudale. Planul a putut fi realizat, pe de o parte, prin ruperea nobilimii mici de tabăra răsculaților și atragerea ei în oastea feudală — lucru ușor de obținut, datorită intereselor de clasă ale nobilimii mici și a temerii de avîntul luat de răscoală — iar pe de altă parte, prin amăgirea țărănimii de a părăsi tabăra. În fața primejdiei, neînțelegerile dintre diferitele pături nobiliare sînt uitate, după cum au fost date uitării, vremelnic, și contradicțiile dintre nobilime și biserică. În coaliția privilegiaților au fost atrași și fruntașii secui și patriciatul săsesc, ale căror interese de clasă erau asemănătoare cu acelea ale feudalilor. Toți aceștia, sub conducerea lui Lorand Lépes, vice-voievodul Transilvaniei și fratele episcopului, întruniți la Căpîlna, în aceleași părți someșene, după lungi dezbateri, încheiau, la

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 614—620.

16 septembrie 1437, o « unire frățească » *(fraterna unio)*, îndreptată împotriva tuturor dușmanilor lor dinăuntru și dinafară, părțile fiind datoare să alerge în grabă una în ajutorul alteia în caz de primejdie [1].

În actul de unire a privilegiaților din Transilvania nu se spune în chip fățiș că « uniunea » era îndreptată împotriva țăranilor, dar, din spiritul actului, rezultă că răscoala a provocat-o și că împotriva ei era îndreptată, deoarece prin acele « împrejurări grele » *(arduae causae)*, pomenite în actul de unire de la 16 septembrie 1437, trebuie înțeleasă răscoala țăranilor; dușmanii țării, de orice stare *(cuiuscumque conditionis inimici)*, nu erau alții decît țăranii răsculați, împotriva cărora trebuiau să lupte cei uniți; numai răsculații puteau fi cei ce atacau cu dușmănie pe nobili și cei cu care aceștia aveau neînțelegeri *(hostilitatis impugnatio seu controversiae)*. Dacă în actul de « unire frățească » a privilegiaților se ocolește precizarea dușmanului împotriva căruia era îndreptată aceasta, explicația se găsește în cauze de ordin tactic, anume în teama de a nu trezi bănuielile și, deci, îndîrjirea țărănimii, pe care nobilii se străduiau să o înșele.

Confirmarea faptului că uniunea de la Căpîlna era îndreptată împotriva țăranilor răsculați a venit chiar din partea celor ce au încheiat-o. La 2 februarie 1438 are loc congregația nobililor, a fruntașilor sași și secui, la Turda. Hotărîrile acestei congregații au fost aduse la cunoștința publică peste patru zile, de același vice-voievod Lorand Lépes, care a patronat și uniunea de la Căpîlna. În scrisoarea sa, vorbind despre adunarea de la Căpîlna, din 16 septembrie, Lorand Lépes arăta în mod răspicat că acolo cei adunați au dezbătut măsurile « pentru a stîrpi și distruge răutatea și răscoala țăranilor blestemați » *(protervie et rebellionis nefandissimorum rusticorum contricione et iradicacione)* [2]. Adevărul, îmbrăcat în forme echivoce la 16 septembrie 1437, cînd răscoala nu fusese încă înăbușită, era astfel proclamat cu glas tare, la 2 februarie 1438, cînd răsculații erau înfrînți.

Uniunea de la Căpîlna, înnoită la Turda și de mai multe ori după aceea, a pus bazele uniunii privilegiaților din Transilvania, cunoscută în istorie sub numele de *Unio trium nationum*, care va juca veacuri de-a rîndul un important rol reacționar în dezvoltarea social-politică a acestei țări. Ea s-a răsfrînt în mod negativ îndeosebi asupra romînilor din Transilvania. Aceștia, deși formau majoritatea populației, au fost excluși din « uniune », fiind împiedicați astfel să participe la viața politică a țării. Exploatarea socială și asuprirea de neam se manifestă tot mai accentuat.

Acțiunile nobilimii după înțelegerea de la Bobîlna și, mai ales, uniunea de la Căpîlna au constituit o dovadă evidentă că privilegiații au acceptat înțelegerea cu țărănimea numai de nevoie, că nu se gîndiseră nici o clipă să respecte cuprinsul ei, că nu erau dispuși să facă nici cea mai mică concesie țărănimii, să-i ușureze situația, să respecte legile și obiceiurile vechi. Față de asemenea

[1] Zimmermann-Werner-Müller-Gündisch, *Urkundenbuch*, IV, p. 638—640.
[2] Hurmuzaki, XV/1, p. 24—25.

acțiuni, țărănimea a reacționat cu toată hotărîrea. Dar, în a doua jumătate a lunii septembrie, situația forțelor din cele două tabere era alta decît în luna iunie. Din cauzele înfățișate mai sus, tabăra nobilimii se întărise, iar a țărănimii slăbise într-o oarecare măsură; totuși, țărănimea era încă în stare de alte acțiuni mari.

La chemarea căpeteniilor, s-au adunat din nou cetele țărănești, lucrătorii de la ocne și mine și orășenimea săracă. E posibil să fi venit în ajutorul acestora și o parte dintre răsculații din părțile Satului Mare, după înfrîngerea răscoalei de acolo. Din faptul că la cea de-a doua înțelegere dintre țărani și nobili apar cu cinci căpetenii mai mult decît la Bobîlna — 16 în loc de 11 — și de pe o arie geografică mai vastă: Mihail Romînul din Florești, Benedict Gazda din Deuș, Mihail Alcz din Ceh, Anton cel Mare din Buda, Toma cel Mare din Sic, Mihail și Gal din Chendru, Ioan meșterul din Cluj, Pavel cel Mare din Voievodeni, Valentin fierarul din Uifalău, Grigore Chegeu, Blasiu Greb din Buza, Ilie cel Mare din Almaș, Ștefan Hencz din Jimbor, Ladislau Bana din Olpret și Nicolae Valkai din Huedin [1], se poate deduce că teritoriul cuprins de răscoală în această fază se lărgise mult față de faza precedentă.

În această situație, pe la sfîrșitul lunii septembrie, are loc o altă mare bătălie între țărani și nobili, la Apatiu. Pregătirii și înarmării superioare a nobililor, țărănimea i-a opus încă o dată dîrzenia, vitejia și hotărîrea de a se sacrifica pentru cauza ei dreaptă. Lupta n-a adus țărănimii o victorie atît de hotărîtoare ca cea de la Bobîlna. Dar nici nobilimea nu a repurtat succesul așteptat, căci dacă nobilimea ar fi fost victorioasă nu ar fi tratat cu țărănimea, ci ar fi procedat așa cum a făcut după înfrîngerea răscoalei.

Cea de-a doua înțelegere dintre țărani și nobili, încheiată la Apatiu, în ziua de 6 octombrie și adeverită de conventul de la Cluj-Mănăștur peste patru zile, reflectă acest sfîrșit al luptei. Obligațiile țărănimii față de stăpînul feudal sînt sporite: de la 25 de dinari pînă la un florin, în raport cu întinderea sesiei și cu numărul animalelor, în loc de 10 dinari cît se statornicise la Bobîlna; în plus, la Apatiu sînt impuși la dare cu 12 dinari și țăranii lipsiți de avere, care-și cîștigau hrana din munca brațelor la alții. Nona, care fusese desființată la Bobîlna, aici nu se mai amintește în nici un fel, ceea ce înseamnă că era din nou introdusă. Dijma din grîne și din animale, desființată la Bobîlna, e și ea omisă la Apatiu. Potrivit înțelegerii de la Bobîlna, iobagul decedat își putea lăsa averea oricui; în înțelegerea de la Apatiu această problemă e și ea omisă. Nu se vorbește de asemenea, în această înțelegere, de dijma față de biserică, reglementată la Bobîlna la un florin pentru 20 de clăi, reintroducîndu-se, probabil, dijma dinainte de răscoală. Nimic nu se spune despre ocrotirea țăranului față de jafurile armatei feudale. E anulat și dreptul adunării anuale pe dealul Bobîlnei, a reprezentanților țărănimii, care fusese impus la prima înțelegere [2].

---

[1] L. Demény, *op. cit.*, p. 95.
[2] Hurmuzaki, I/2, p. 623—627.

Înțelegerea de la Apatiu înseamnă o restrîngere serioasă a succeselor obținute de țărănime la Bobîlna; libertățile și drepturile țărănimii, prevăzute în prima înțelegere, sînt mult reduse, în schimb, obligațiile feudale și cele bisericești sînt sensibil sporite. Ca arbitru între țărani și nobili era ales regele Sigismund de Luxemburg, cel ce înăbușise în sînge mișcarea husită și alte răscoale țărănești izbucnite în diferite părți.

Faza a treia a răscoalei. Apogeul și sfîrșitul ei

Înțelegerea de la Apatiu a fost doar o întrerupere temporară a luptelor. Nici una din cele două părți nu era mulțumită cu situația creată, dar fiecare avea nevoie de un scurt răgaz, pentru a se putea pregăti în vederea unor noi lupte.

În luna noiembrie, răscoala se reaprinde cu aceeași putere. În fruntea răsculaților se impune în această nouă fază Anton cel Mare din Buda. Răscoala se extinde, căpătînd caracter de război țărănesc. La apelul căpeteniilor, care trimit emisari cu săbii însîngerate prin sate și tîrguri, chemînd la arme pe toți cei în stare să lupte, se adună mulți țărani, orășeni săraci, lucrători de la mine și ocne. Astfel « s-a dezlănțuit un război al țăranilor, cu nimic mai prejos decît războiul sclavilor și războiul social » *(bellum... rusticorum emersit servili socialique bello haud quamquam inferius)*, după caracterizarea lui Bonfini.

Răsculații au reușit să realizeze o conducere mai unitară; în același timp, o asemenea organizare înfăptuiesc și nobilii, sub conducerea lui Dezideriu de Losoncz. Cele două oști se găseau din nou față în față.

Este demn de relevat faptul că, în această fază a răscoalei, cei mai conștienți dintre conducătorii ei urmăresc obiective superioare celor din fazele anterioare. Însemnarea din registrul de la Sibiu și cronicarul Thuróczi arată că Anton cel Mare a voit să-și supună toată Transilvania și mai ales pe nobili, iar Bonfini spune că Anton, adunînd mare mulțime de țărani înarmați, «sub cuvînt de a desființa șerbia, a părăsit credința față de rege» *(sub pretextu exeunde servitutis, a regia fide defecit)* și a urmărit să întroneze o « nouă libertate » *(libertatis nova species)*. Însuși episcopul Gheorghe Lépes, reamintindu-și de răscoală după doi ani, scria că războiul țăranilor « necredincioși » s-a îndreptat împotriva stăpînilor lor [1].

Războiul țărănesc din Transilvania atinge în această fază nivelul marilor răscoale țărănești din Europa veacurilor XIV—XV.

Cu ajutorul populației orășenești, răsculații reușesc să ocupe unele orașe, dintre care în mod sigur sînt pomenite Aiudul — ocupat la începutul lunii decembrie — și Clujul, pe la mijlocul aceleiași luni. Aiudul e stăpînit de răsculați timp de circa două săptămîni, iar Clujul vreme de aproximativ o lună.

---

[1] J. Eder, *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae*, p. 99; I. Thuróczi, *Chronica Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, I, p. 295—296; A. Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades*, p. 426—427.

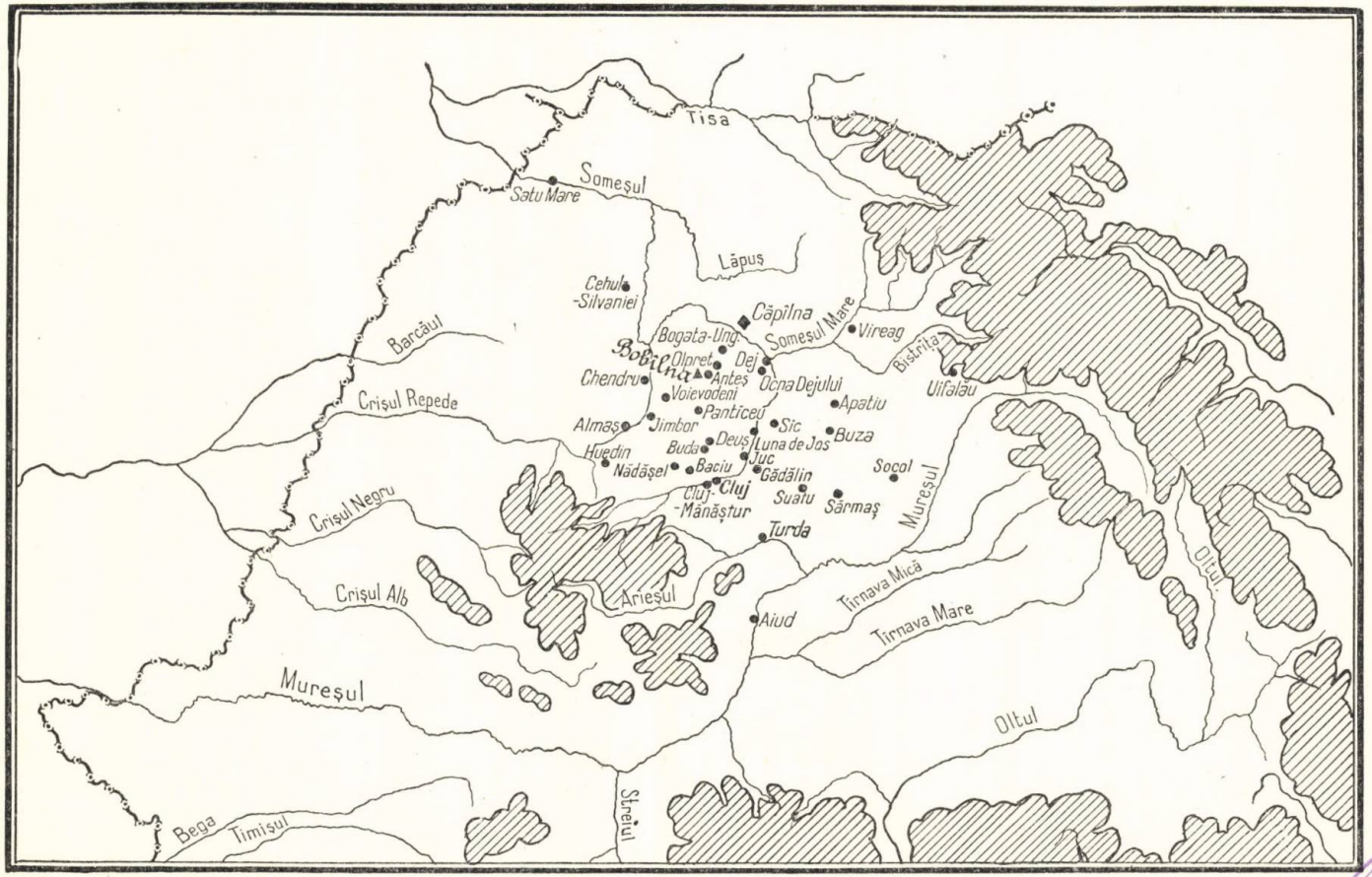

Fig. 124. — Aria de răspîndire a răscoalei de la Bobîlna, 1437—1438.

GHEORGHE LAZĂR — BIBLIOTECA — Bucureşti

Conştientă de primejdia mare pe care o reprezentau ţăranii întăriţi în oraşe, nobilimea îşi concentrează toate forţele împotriva oraşelor ocupate. Pe la mijlocul lunii decembrie, forţele coalizate la Căpîlna reuşesc să reocupe Aiudul, cauzînd răsculaţilor pierderi mari. Atacul asupra Clujului a fost pregătit cu ajutorul călugărilor de la Cluj-Mănăştur. Răsculaţii rezistau cu hotărîre, iar uneori organizau ei înşişi atacuri contra nobililor, pricinuindu-le pierderi grele. Dintr-o plîngere a abatelui de la Cluj-Mănăştur rezultă că, pe la sfîrşitul lunii decembrie, răsculaţii, conduşi de Anton, au ucis numeroşi nobili; alte atacuri ale ţărănimii sînt pomenite în împrejurimile Clujului.

Prin concentrarea oastei feudale în jurul oraşului, răsculaţii din Cluj au fost tot mai izolaţi de restul ţării. Oastea nobiliară este întărită datorită ajutoarelor primite de la fruntaşii secui şi de la noul rege, Albert de Habsburg. Această solidaritate a regelui cu nobilimea a avut darul să spulbere şi încrederea pe care o mai aveau răsculaţii în regalitate, concepţie aproape generală ideologiei răscoalelor ţărăneşti. În faţa acestei situaţii, răsculaţii refuză să recunoască autoritatea regelui, urmărind « răsturnarea rînduielilor ţării ». Ce alte rînduieli trebuiau puse în locul celor răsturnate, nu ştiau mulţimile răsculate şi nici conducătorii lor. De aceea, apogeul răscoalei înseamnă şi declinul ei. Răsculaţii se închid între zidurile oraşului Cluj, lucru ce se va dovedi fatal pentru ei, ca şi în alte împrejurări analoage pentru alţi răsculaţi.

La începutul lunii ianuarie 1438, oastea feudală reuşeşte să pătrundă în suburbiile Clujului. Pătrunderea înăuntrul zidurilor a fost împiedicată un oarecare timp, datorită rezistenţei ţăranilor. De aceea, la 9 ianuarie, invocînd numele regelui, nobilii aflaţi sub zidurile oraşului cer patriciatului săsesc ajutoare grabnice, pentru « nimicirea ţăranilor necredincioşi » *(ad extirpandos infideles rusticos)*. Cu forţe noi şi armament superior, pe la mijlocul lunii ianuarie, atacul oastei feudale a înfrînt rezistenţa ţăranilor, cauzînd acestora pierderi grele. Armata feudală, condusă de Desideriu de Losoncz, a reuşit să închidă în oraşul Cluj pe conducătorii răsculaţilor [1]. Cu acest prilej, şi-a găsit moartea şi Anton cel Mare, care a fost prins de nobili, ucis şi apoi tăiat în bucăţi. Alţi nouă conducători ai răscoalei, prinşi, au fost ucişi la Turda şi apoi spînzuraţi pe dealul din faţa oraşului, pentru a fi văzuţi de toţi cei ce treceau pe acolo [2].

Înfrîngerea răsculaţilor la Cluj a însemnat sfîrşitul marii răscoale din 1437—1438. Cetele ţărăneşti rămase, răspîndite în diferite părţi ale Transilvaniei, nu mai reprezentau o primejdie prea mare pentru nobilime. Totuşi, aceasta se temea că, o dată cu sosirea primăverii, va avea loc o nouă ridicare a ţăranilor. De aceea, nobilimea ia unele măsuri, menite să preîntîmpine o asemenea eventualitate. Cea mai importantă dintre acestea a fost înnoirea uniunii de la Căpîlna,

[1] L. Demény, *Documente noi referitoare la răscoala de la Bobîlna*, în *St. mat. ist. medie*, IV, p. 412.

[2] J. Eder, *op. cit.*, p. 99.

care se dovedise a nu fi fost respectată întru totul de parteneri, patriciatul săsesc aşteptînd repetate cereri pînă să pornească în ajutorul nobililor la Cluj. Pentru înlăturarea acestor neajunsuri, reprezentanţii celor trei « naţiuni » se întrunesc la Turda, la 2 februarie 1438. Caracterul uniunii şi scopul principal al ei e mărturisit acum fără înconjur: stîrpirea şi distrugerea răscoalei şi a « răutăţii » ţăranilor. O altă măsură luată de nobili a fost construirea unor castele înconjurate cu ziduri şi întărirea celor existente.

Călcînd cele două înţelegeri cu ţăranii, nobilii se răzbună în chip barbar asupra acestora: căpeteniile au fost ucise cu cruzime, alte sute şi mii de ţărani au fost mutilaţi, li s-au tăiat nasurile, urechile, buzele şi mîinile, li s-au scos ochii. Nu au scăpat de pedeapsă nici orăşenii din Cluj, sprijinitori ai răscoalei, cărora li s-au desfiinţat privilegiile, fiindu-le restituite, după multe stăruinţe, de-abia în 1444, în urma insistenţelor lui Iancu de Hunedoara.

*

Între cauzele obiective ale înfrîngerii ţărănimii trebuie menţionate în primul rînd cele izvorîte din condiţiile de viaţă ale ei: izolarea şi fărîmiţarea forţelor ţărăneşti, neputinţa organizării lor sub o conducere unitară, tactica lor de luptă mai înapoiată decît a nobilimii şi armamentul inferior. O altă cauză a înfrîngerii a constituit-o lipsa unei clase conducătoare conştiente de scopurile urmărite. Meşteşugarii de rînd şi calfele din Cluj şi Aiud şi din alte oraşe şi tîrguri, care au luptat alături de ţărănime, erau prea slabi pentru a conduce lupta. Mica nobilime — participantă la răscoală în prima fază — a trădat răscoala, contribuind în mare măsură la înfrîngerea ei. Cele două înţelegeri dintre ţărani şi nobili au dus şi ele la slăbirea ţărănimii, deoarece, pe cînd nobilii le-au socotit simple petice de pergament şi le-au folosit pentru a obţine răgaz să se întărească, ţărănimea, încrezătoare, a părăsit lupta în bună parte.

În urma răscoalei, ţărănimea a obţinut, ca o concesie de moment, dreptul de liberă strămutare. Acest drept a fost, însă, curînd limitat din nou, sarcinile feudale au fost sporite, abuzurile şi silniciile celor puternici intensificate.

Răscoala populară din 1437—1438 are o mare însemnătate, atît pentru vremea desfăşurării ei, cît mai ales privită în perspectiva dezvoltării istorice a societăţii de pe teritoriul patriei noastre. Prin programul maximal urmărit de cei mai înaintaţi dintre conducătorii ei: îngrădirea puterii nobilimii, dreptul de strămutare, instituirea unei noi « libertăţi » pentru ţărani, drepturi politice pentru ţărănime, asemănătoare cu ale nobilimii, răscoala submina înseşi relaţiile feudale existente în acel moment în Transilvania. Răscoala a dat ţărănimii — romîne şi maghiare — conştiinţa puterii sale, dovedindu-i că, unită, poate învinge armata feudală, că nobilimea poate fi înfrîntă pe cîmpul de luptă. «În istoria luptei de clasă din ţara noastră, răscoala de la

Bobîlna reprezintă una din cele mai luminoase pagini. În focul acestor lupte de clasă duse de masele asuprite împotriva asupritorilor s-a făurit unitatea și frăția dintre oamenii muncii din patria noastră, indiferent de naționalitate»[1].

2. LUPTELE FEUDALE INTERNE DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ

Criza fărîmițării feudale în Moldova (1432—1457)

Perioada cuprinsă între moartea lui Alexandru cel Bun și urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare — ca și aceea dintre moartea lui Mircea cel Bătrîn și domnia lui Vlad Țepeș — se caracterizează prin criza regimului de fărîmițare feudală, ce se manifestă prin luptele purtate înăuntrul țării, între grupările boierești.

Nu întîmplător aceste lupte feudale au izbucnit cu violență la sfîrșitul unor domnii atît de lungi, ca cele ale lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun. În cursul celor peste 30 de ani de domnie ai fiecăruia, aceștia au reușit să stăvilească anarhia feudală internă, canalizînd energiile războinice și poftele de cucerire ale marilor feudali în afara țării, stabilind deci un echilibru în sînul clasei dominante. La sfîrșitul unor astfel de domnii, anarhia feudală, ținută în frîu timp îndelungat, izbucnește cu violență, sub forma luptelor dintre grupările boierești, ce-și susțin fiecare candidatul la tron.

Luptele feudale dintre grupările boierești au dus în chip fatal la slăbirea Moldovei, care, la capătul acestui sfert de secol, va trebui să plătească, pentru prima oară în istoria sa, tribut Imperiului turcesc. Pe de altă parte, excesele la care au dat naștere aceste lupte au dovedit că regimul de fărîmițare feudală din Moldova — ca și cel din Țara Romînească — devenise anacronic.

Istoriografia burgheză nu a cercetat cauzele mai adînci ale acestui fenomen, mulțumindu-se să afirme că luptele interne dintre 1432 și 1457 s-ar fi datorat ambiției și poftei de putere a numeroșilor urmași ai lui Alexandru cel Bun, precum și intervenției puterilor străine ce-i susțineau. Imaginea astfel prezentată de istoriografia burgheză este, însă, neconformă cu realitatea.

Din faptul că pretendenții la tron erau niște tineri — cel mai în vîrstă fiind cu puțin peste 22 de ani, iar cel mai mic cu ceva mai mare de 10 ani — rezultă că nu aceștia au putut provoca frămîntările din Moldova, ei fiind niște simple instrumente în mîna unor forțe mult mai eficace. Polonia și Ungaria — de ale căror intervenții se vorbea adesea în vechea noastră istoriografie — nu s-au amestecat în aceste lupte interne decît în ultima parte a lor, deși, datorită unor legături de familie, regele Poloniei ar fi fost interesat să intervină pentru unul din pretendenți, chiar în anul izbucnirii războaielor interne.

[1] Cuvîntarea tovarășului Emil Bodnăraș, în *520 de ani de la răscoala populară de la Bobîlna*, București, 1958, p. 49.

Din cele de mai sus apare în chip limpede că inițiativa războaielor interne din Moldova a aparținut marii boierimi care, singură, dispunea de mijloacele militare și politice necesare.

Semnele crizei regimului de fărîmițare feudală începuseră să apară încă din ultimii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun. Domnul știuse, însă, să îndepărteze pericolul ce amenința Moldova, trimițînd oștile boierești în afara granițelor țării, amestecîndu-se în războiul dintre Lituania și Polonia sau în luptele din Țara Românească.

La moartea lui Alexandru, a fost ales domn unul dintre fiii săi, Ilie, ce îi fusese asociat la domnie și care a continuat războiul cu Polonia. Încetarea acestui război — în 1433 — a fost urmată de dezlănțuirea unor lupte între grupările boierești, care continuă în interiorul Moldovei aceleași prădăciuni ce încetaseră acum în afară. Grupîndu-se în două tabere vrăjmașe, ce susțineau fiecare propriul său candidat la tron, boierimea moldoveană găsea astfel prilejul de a-și mări posesiunile, tabăra învingătoare deposedînd de pămînturile lor pe boierii înfrînți, sub pretextul hicleniei. Așa se explică faptul că, în perioada luptelor feudale, unele domenii boierești cresc în mod considerabil, unul din marii boieri ai vremii, Mihail de la Dorohoi, ajungînd să stăpînească peste 50 de sate [1]. De altfel, studiind privilegiile acordate de domnie în această vreme, rezultă o creștere sensibilă a numărului actelor emise pentru marii boieri, creștere realizată în dauna boierilor mijlocii și a celor mici.

Este, de asemenea, sigur că marii boieri — profitînd de starea de haos din țară, creată de ei înșiși — și-au mărit domeniile nu numai prin deposedarea taberei vrăjmașe învinse, dar și prin cotropirea satelor libere de țărani, față de care puteau întrebuința acum mijloace militare.

Luptele au început chiar în toamna anului 1433, cînd un grup de boieri au sprijinit împotriva lui Ilie pe fratele său, Ștefan. În lupta ce se dă la Loloni (poate Podul Iloaiei), în octombrie 1433, boierii îl părăsesc pe Ilie, trecînd de partea lui Ștefan, care este recunoscut domn al Moldovei. Fostul domn, înfrînt, se refugiază în Polonia, unde cumnatul său, regele Vladislav Iagello, sub presiunea dietei, a fost silit să-l dezavueze, ca urmare a războiului de jaf ce dusese contra țării sale. Regele recunoaște ca domn al Moldovei pe Ștefan, pe care îl iartă de « paguba » adusă regatului de tatăl său.

În februarie 1434, Ilie revine din Polonia și, cu sprijinul unui grup de boieri, încearcă să-și recîștige tronul, dar este învins din nou la Dărmănești, lîngă Suceava. După luptă, Ștefan recunoaște, într-o scrisoare către regele Poloniei, că fratele său nu a avut decît sprijinul unor boieri moldoveni, nu și pe al regatului, și cere regelui să-l țină sub pază pe Ilie [2]. Acesta se refugiază din nou în Polonia, unde este închis într-o cetate. El reușește, însă, să fugă din închisoare, găsind în Moldova un număr destul de mare de boieri dispuși să-i

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 147.
[2] *Rev. istorică*, 1934, p. 258—260; I. Dlugosz, *Historia Polonica*, I, cartea X, col. 679.

pună la îndemînă mijloacele necesare unei a treia încercări militare. Lupta între cele două tabere s-a dat, la 4 august 1435, la Podraga, unde Ilie a obținut o victorie incompletă asupra oastei boierești conduse de Ștefan. După luptă, o bună parte din boierii țării grupîndu-se în jurul său, Ilie este recunoscut domn la Suceava.

Cum forțele ce susțineau pe Ștefan erau încă destul de puternice, la intervenția regelui Poloniei, se realizează o împăcare între cei doi frați: în schimbul recunoașterii sale ca domn de către Ștefan, Ilie încredințează acestuia un întins teritoriu, care cuprindea aproximativ o treime din Moldova, și anume partea de sud a țării, cu orașele Vaslui, Bîrlad Tecuci și Chilia, unde se pare că se găsea majoritatea partizanilor fostului domn. Acest teritoriu este dăruit de noul domn «uric cu tot venitul» fratelui său[1], care devenea stăpîn — dar nu domn — peste o bună parte din Moldova. Cum, în sudul țării, Ștefan avea numeroși vasali, situația sa era, de fapt, domnească. În felul acesta, se constituie două tabere feudale, aflate într-un echilibru nestabil, servindu-se fiecare de unul dintre frați. O asemenea situație nu putea dura.

Ilie își inaugurează domnia printr-o politică de deposedări a partizanilor lui Ștefan și de înzestrare a susținătorilor săi [2]. Boierimea moldoveană, nemulțumită de această situație, continuă luptele interne.

În țară au loc manifestări puternice ale luptei de clasă: documentele înregistrează cazuri de fugă a robilor « în această răzmeriță » [3]. La rîndul lor, tîrgoveții — a căror activitate comercială era stînjenită atît de războaiele feudale, cît și de privilegiile acordate de domnie negustorilor brașoveni — caută să împiedice prin forță activitatea acestora [4]. Încercarea tîrgoveților moldoveni de a-și apăra singuri drepturile, tocmai într-o vreme de anarhie feudală și de carență a autorității centrale, este și o formă de protest împotriva acestei stări de lucruri.

În Moldova, însă, elementele care ar fi putut cere « încetarea certurilor dintre seniorii feudali, care permanentizau războiul intern » — de care vorbește F. Engels, referindu-se la Europa apuseană[5], — erau încă prea slabe. Totuși, marea boierime a trebuit să țină seamă de intensificarea luptei de clasă, în timpul și ca urmare a luptelor feudale.

După o ultimă încercare de a rezolva pe calea armelor problema stăpînirii tronului Moldovei, prin lupta de la Chipereşti, din martie 1436, cele două tabere boierești au ajuns la concluzia că singura soluție acceptabilă era aceea a asocierii celor doi frați la domnia Moldovei: Ilie rămîne domn la Suceava, exercitînd o autoritate superioară asupra lui Ștefan, care este recunoscut ca al doilea domn, avînd

---

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 681—683.
[2] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 119.
[3] *Ibidem*, p. 138.
[4] I. Bogdan, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI din arhivul Brașovului*, p. 13, 19—20.
[5] Fr. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 186.

curtea la Vaslui, în partea de țară ce-i fusese dată cu un an în urmă și unde el obținea, astfel, drepturile ce decurgeau de fapt din situația ce i-o crease Ilie.

Marii feudali înțeleseseră că, prin continuarea luptelor interne începute după moartea lui Alexandru cel Bun — prin care urmăreau să-și sporească

Fig. 125. — Monedă emisă de Iliaș și Ștefan ca domni asociați ai Moldovei.

privilegiile particulare — puneau ei înșiși în primejdie interesele lor generale, de clasă, datorită intensificării luptei maselor exploatate. De aceea, au hotărît să pună capăt, măcar pentru un timp, luptelor feudale. Așa se explică acordul la care au ajuns cu privire la domniile asociate, care le păstra și întărea chiar beneficiile realizate în dauna puterii domnești — împărțită acum între cei doi frați — și le asigura, în același timp, privilegiile lor de clasă.

Domniile asociate au durat 9 ani (1436—1445).

În timpul domniei lui Ilie și Ștefan, ambii frați aveau dreptul de a emite privilegii domnești: Ilie dă acte singur pentru partea de nord a țării; la rîndul lui, pentru sudul Moldovei, Ștefan rezolvă singur, cu sfatul său, pricinile obișnuite aduse în fața scaunului domnesc. Cele mai multe documente — fie că sînt emise la Suceava sau la Vaslui — sînt date în numele celor doi domni, în ele menționîndu-se « credința » boierilor din sfatul fiecăruia. În acelea emise la Suceava, Ilie apare cu titlul de voievod și domn al Moldovei iar Ștefan doar cu acela de voievod, pe cînd în cele scrise la Vaslui cei doi apar ca voievozi și « domnii țării Moldovei ». Faptul că Ștefan apare și ca primul membru al sfatului domnesc al lui Ilie — domnul superior al țării — asigura o oarecare unitate politică a Moldovei, care, de fapt, era împărțită între cei doi domni.

Împărțirea țării între cei doi frați a fost înregistrată și de Grigore Ureche, care afirmă că aceștia « s-au împărțit cu țara »[1]. La această împărțire

[1] Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 76.

administrativă şi politică a Moldovei se adaugă şi aceea religioasă, vechea episcopie a Romanului devenind a doua mitropolie a ţării, numită mai tîrziu « mitropolia de jos », adică a « ţării de jos ».

În politica externă a Moldovei, fiecare dintre cei doi domni reprezenta partea sa de ţară. Aşa se explică faptul că Ilie şi Ştefan depun separat omagiu regelui Poloniei [1] sau întăresc — fiecare pentru « ţara » sa — privilegiile negustorilor braşoveni [2]. Şi în relaţiile externe se manifesta, astfel, împărţirea de fapt a Moldovei între cei doi fraţi.

Încercarea celor doi domni de a face fiecare din stăpînirea sa o ţară separată — încercare încurajată, se înţelege, de marea boierime — a slăbit Moldova. Profitînd de această situaţie, în anii 1439 şi 1440, hoardele tătare au prădat nestingherite ţara, prima oară din sud pînă la Botoşani, iar a doua oară arzînd Vasluiul şi Bîrladul.

Aceste prădăciuni tătăreşti scot în evidenţă incapacitatea militară a celor două părţi ale Moldovei ce se guvernau aproape separat. Era vădit că lipsa posibilităţilor de rezistenţă se datora, în bună parte, sistemului politic ce consacrase victoria marii boierimi moldovene, în dauna puterii domneşti. În ciuda faptului că acest sistem îşi dovedea şi netemeinicia şi urmările sale nefaste, clasa stăpînitoare din Moldova era hotărîtă să-l menţină.

Cum această stare de lucruri a dus la o gravă scădere a puterii Moldovei şi a prestigiului său internaţional, s-a creat astfel prilejul intervenţiei regelui Poloniei în treburile ţării, prin susţinerea unor pretendenţi la tron; pe de altă parte, aceeaşi scădere a puterii de apărare a Moldovei a dus la necesitatea intervenţiei lui Iancu de Hunedoara în aceste lupte dintre pretendenţi, în vederea asigurării apărării de pericolul turcesc.

Din momentul în care în războaiele feudale din Moldova au intervenit puterile vecine, solicitate de taberele aflate în luptă, pretendenţii la tron şi grupările boiereşti ce îi susţineau — care pînă atunci purtaseră lupta numai cu mijloace proprii — au devenit, într-o măsură mai mare sau mai mică, instrumente ale politicii feudalilor maghiari sau poloni. Cetele particulare boiereşti au continuat, însă, să joace un rol de seamă în desfăşurarea evenimentelor.

Pentru istoria Moldovei de după 1442, un rol deosebit de important l-a avut politica lui Iancu de Hunedoara, care, fiind conştient de faptul că ungurii şi romînii împreună puteau să oprească pericolul turcesc la Dunăre, a încercat să asocieze pe domnii Moldovei şi Ţării Romîneşti la lupta glorioasă ce conducea împotriva cotropitorilor turci. Ca şi în Ţara Romînească, şi în Moldova, marele comandant de oşti a căutat să se folosească de unii dintre domnii care se declarau de acord cu orientarea sa politică.

---

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 712—715.
[2] *Ibidem*, p. 709—711.

Pl. X. — Pagina de început din Tetraevanghelul manuscris ferecat de Lațcu Cîndea din Hațeg și dăruit mănăstirii Neamț, 1435—1436.

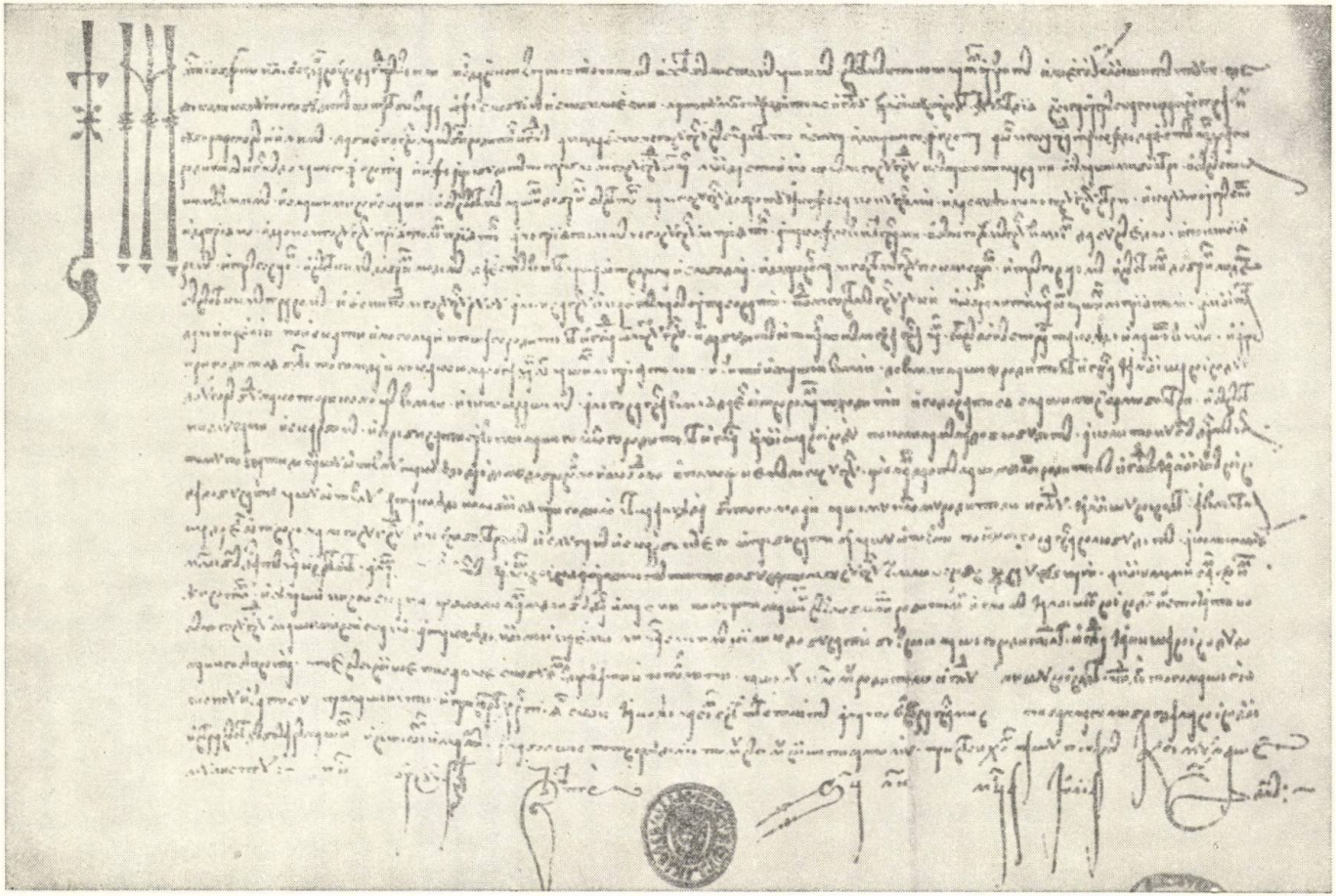

Fig. 126. — Tratatul din iulie 1450 încheiat între Bogdan al II-lea și Iancu de Hunedoara.

La sfîrşitul anului 1442 sau începutul lui 1443, Ilie a fost înlăturat din domnie, apoi orbit de fratele său Ştefan [1]. În actele de după această dată, domnia Moldovei apare din nou împărţită între Ştefan — care domneşte la Suceava, cu autoritate asupra întregii ţări — şi alt frate al său, Petru. Acesta are însă o altă situaţie decît aceea pe care o avusese Ştefan faţă de Ilie: şi el avea, ca şi fratele său, un sfat propriu, dar purta titlul de « voievod moştenitor al ţării Moldovei », nu de domn. Probabil că înlăturarea lui Ilie se va fi făcut pe baza unei înţelegeri între Ştefan şi Petru, cel din urmă primind drept compensaţie asocierea la domnie. Această asociere s-a transformat însă, curînd, într-o luptă surdă, apoi făţişă, între cei doi domni, Ştefan şi grupul de boieri ce-l susţineau fiind ostili colaborării cu Iancu de Hunedoara, pentru care se pronunţase Petru al II-lea. După 5 aprilie 1445, pentru a pune capăt influenţei crescînde a lui Iancu, boierimea moldoveană îl înlătură pe Petru al II-lea, care era sprijinit probabil de oştile transilvănene.

Între 1445 şi 1457 se succed, confuz şi rapid, numeroase schimbări de domnie, cu o durată medie mai mică de un an.

Ştefan rămîne singur domn al ţării pînă în iulie 1447, cînd, la rîndul său, este ucis de Roman al II-lea, fiul lui Ilie, după părerea cronicarului Grigore Ureche, chiar cu ajutorul propriilor săi boieri.

Curînd, însă, intervine Petru al II-lea, care, cu sprijinul lui Iancu de Hunedoara, ajunge domn la Suceava, în august 1447, cînd are însă în sfat şi pe nepotul său Roman [2]. Au urmat o serie de lupte, în care Roman este sprijinit de regele Poloniei şi de Vlad Dracul, domnul Ţării Romîneşti, precum şi de un grup de boieri, iar Petru al II-lea de un alt grup de boieri şi de cumnatul său, Iancu de Hunedoara, căruia îi cedează stăpînirea cetăţii Chilia. În acest fel, Iancu de Hunedoara capătă posibilitatea de a-şi instala garnizoanele la gurile Dunării, căutînd să asigure apărarea ei împotriva turcilor, de la Belgrad pînă la vărsare. Amintirea influenţei exercitate de acest mare comandant de oşti în Moldova s-a păstrat atît într-o scrisoare a fiului său, regele Matei Corvin — care afirma că tatăl său « făcuse » domni în Moldova [3] — cît şi în cronicile interne, unde este menţionat ca stăpîn al ţării, vreme de două luni, un reprezentant al său, Csupor, trimis probabil în ajutorul lui Petru al II-lea, şi care a fost păstrat de tradiţie sub numele de « Ciubăr vodă ».

Iancu avea de luptat aci cu politica Iagellonilor, care susţineau împotriva lui Petru pe Roman şi — după otrăvirea acestuia de către boieri — pe fratele său, Alexăndrel. În 1448, numai energica intervenţie a lui Iancu de Hunedoara a amînat expediţia polonă în Moldova. Înfrîngerea de la Kossovopolie, din toamna aceluiaşi an, a făcut, însă, ca, o dată cu influenţa lui Iancu, să înceteze şi domnia protejatului său din Moldova. La începutul anului 1449, domnea aci

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 15.
[2] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 224.
[3] A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 5—6.

Alexăndrel, susținut de feudalii poloni și pus sub tutela boierului Mihu. Curînd însă, în octombrie 1449, oastea tînărului domn a fost învinsă, în lupta de la Tămășeni, lîngă Roman, iar el izgonit din țară de către Bogdan al II-lea, un alt fiu al lui Alexandru cel Bun, susținut de un grup de boieri, ostili politicii promovate de boierii lui Alexăndrel, precum și de Iancu de Hunedoara.

Ca și Petru al II-lea, noul domn întreține relații strînse cu Iancu de Hunedoara, singurul ce-l putea sprijini în lupta contra feudalilor poloni. Cele două tratate încheiate cu acesta, în februarie și iulie 1450 [1], arată nu numai dorința lui Bogdan de a urma politica lui Iancu, dar formulează, totodată, și alianța cea mai strînsă dintre cele două țări, care urmau să fie « ca una singură ». Mai mult încă, Bogdan a înțeles să întrebuințeze chiar mijloacele militare utilizate de Iancu, mobilizînd, ca și acesta, forțele țărănești. Cu ajutorul acestor forțe — față de care reprezentanții feudalilor, ca, de pildă, cronicarul polon Dlugosz, au cuvinte pline de ură, numindu-i « hoți » [2] — în septembrie 1450, în pădurea de la Crasna, lîngă Vaslui, Bogdan obține o frumoasă biruință asupra oștilor feudalilor poloni, ce intraseră în Moldova ca să-l reinstaleze în scaun pe Alexăndrel. Merită a fi reținut faptul că, în dieta polonă, se cerea, în această vreme, chiar anexarea Moldovei la regatul polon. La Crasna s-a dovedit cu prisosință eficacitatea întrebuințării cetelor țărănești în războiul de apărare a Moldovei împotriva tendințelor de cotropire ale regatului polon.

Folosirea acestor cete a ridicat, probabil, marea boierime împotriva lui Bogdan, care, nu mult după această biruință ce întărise prestigiul Moldovei, a fost ucis, în octombrie 1451, la Răuseni, de Petru Aron.

Domniile alternative ale lui Alexăndrel — adus din nou de feudalii poloni — și Petru Aron au restituit marii boierimi moldovene întreaga putere de care se bucurase înainte de Bogdan al II-lea.

Boierii ce susțineau domnia lui Alexăndrel au încercat să ducă o politică de echilibru între Iancu de Hunedoara — căruia îi promit să nu facă nimic « fără porunca domniei sale» — și regele Poloniei, vărul lui Alexăndrel, căruia i se făgăduiește credință [3].

Anii 1452—1455 constituie o nouă perioadă de lupte interne între grupările boierești ce susțineau pe Alexăndrel sau pe Petru Aron. În primăvara anului 1455, Petru Aron reușește să rezolve în favoarea sa conflictul, învingînd, la Mohile, pe partizanii lui Alexăndrel, care moare curînd după aceea.

Înscăunarea lui Petru Aron înseamnă schimbarea politicii de alianță cu Iancu de Hunedoara, noul domn fiind sprijinit de un grup de boieri ostili orientării politice promovate de acesta. Așa se explică faptul că Petru Aron se pregătea

---

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 749—752, 755—759.
[2] I. Dlugosz, *op. cit.*, II, cartea XI, col. 59.
[3] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 762—764, 765—768.

să ocupe Chilia, apărată încă de garnizoanele lui Iancu [1]. Pe de altă parte, nici relațiile sale cu Polonia nu erau atît de bune ca cele ale predecesorului său. Noul domn se găsea, astfel, fără sprijin, tocmai în momentele cele mai grele prin care trecea țara de la începutul luptelor feudale.

În anii 1454—1455, Moldova are de făcut față unor serioase agresiuni turcești, care o găseau lipsită de posibilitatea de a se apăra. Rezistența neorganizată a maselor populare care se opun turcilor nu a putut împiedica devastarea țării.

În loc de a organiza împreună cu Iancu de Hunedoara lupta împotriva acestor agresiuni, în toamna anului 1455, Petru Aron trimite o solie la Poartă, în fruntea căreia se găsea Mihu logofătul, unul din marii proprietari de sate acumulate în perioada luptelor feudale, al căror principal beneficiar a fost. Rostul soliei era acela de a cere turcilor pace, cu promisiunea de a li se plăti tribut.

În octombrie 1455, sultanul scria lui Petru Aron că a primit solia trimisă și că îi fixează un termen de trei luni, pentru ca, în schimbul păcii, să-i trimită drept haraci 2 000 de galbeni anual. În fața acestei situații, în primăvara anului 1456, marii feudali moldoveni se strîng la Vaslui, unde, constatînd « cotropirea și pieirea țării... mai ales de la turci, care au prădat și pradă de atîtea ori » și văzînd că « a ne apăra nu este cu putință, pentru că nu avem sprijin și nici ajutor în nici o parte », hotărăsc « să ne plecăm capul în fața acelei păgînătăți, să găsim și să dăm ce vom putea să-i îmblînzim » [2].

Capitularea boierilor moldoveni la Vaslui este expresia lamentabilei carențe ce se manifesta în funcționarea statului de fărîmițare feudală și a organizării sale militare. Marea boierime recunoștea ea însăși că este incapabilă să se apere cu mijloacele de care dispunea. Această apărare ar fi putut fi, însă, organizată — cum a și fost mai tîrziu, și cu atît succes, de Ștefan cel Mare — prin chemarea sub arme a maselor de țărani. Marea boierime a preferat, însă, ca țara să plătească tribut turcilor, decît să apeleze la oastea de țărani, care-i făcuse faima lui Iancu de Hunedoara.

Lipsa sprijinului extern invocat la Vaslui nu se putea referi decît la poloni, deoarece marea boierime și domnul refuzaseră ajutorul lui Iancu de Hunedoara, care, tocmai în această vreme, căuta să oprească înaintarea otomană la Dunăre.

Marea majoritate a populației moldovene — care trebuia să plătească acest tribut — era ostilă acceptării tributului. De aceea, marea boierime a trebuit să promită că această capitulare este vremelnică.

Acceptînd capitularea de la Vaslui, în interesul privilegiilor sale de clasă, marea boierime dovedea încă o dată că pune aceste privilegii mai presus decît independența țării.

---

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 784.
[2] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 286—287.

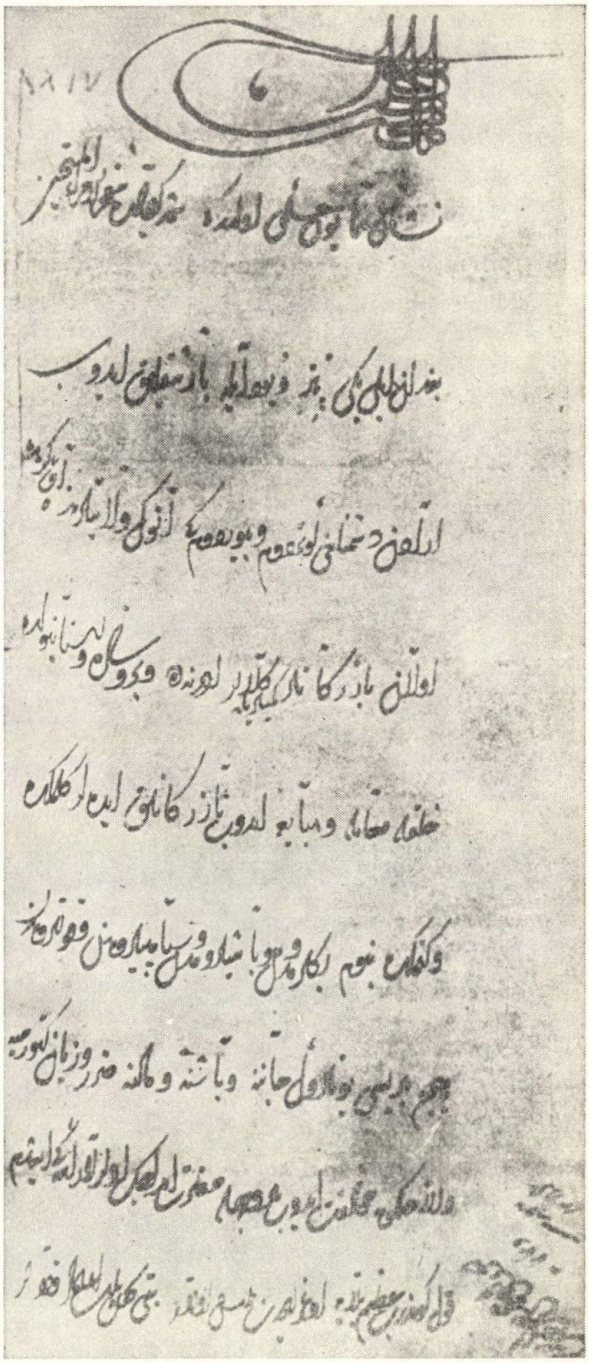

Fig. 127. — Privilegiul acordat negustorilor din Cetatea Albă de sultanul Mahomed, la 1456 iunie 9.

Situația Țării Românești între 1430—1456

Istoria Țării Românești în această perioadă prezintă aproximativ aceleași caracteristici ca cea a Moldovei: și aci au loc lupte feudale între taberele boierești, care susțin la tron pe unul sau altul dintre pretendenți, pentru ca așezarea acestora în scaun să fie « spre folosul lor », cum spune cronicarul Chalcocondil [1]. Observația acestuia se întemeiază pe constatarea că, la schimbarea de domnie din 1442, noul domn « a suprimat » pe partizanii lui Vlad Dracul, fostul domn. Ca și în Moldova, cazurile de confiscări pentru hiclenie erau acum un simplu pretext pentru satisfacerea clientelei feudale a pretendenților, care era scopul principal al ridicării de noi domni.

Spre deosebire de Moldova, aceste lupte feudale au avut loc în condițiile creșterii presiunii turcești, contribuind în chip deosebit la slăbirea țării, tocmai într-o vreme cînd aceasta avea mai multă nevoie de concentrarea tuturor forțelor pentru a putea face față primejdiei.

Cum Țara Românească era un avanpost înaintat în lupta împotriva expansiunii turcești, aci a fost necesară o intervenție mai activă decît în Moldova a lui Iancu de Hunedoara, care s-a străduit să organizeze lupta de stăvilire la Dunăre a pericolului otoman.

Luptele feudale interne au reizbucnit cu o deosebită violență, în împrejurări destul de neclare, în anul 1430, cînd taberele boierești, ce-și susțineau fiecare candidatul la tron, au apelat și la ajutor străin. În timp ce o parte a boierimii se grupează în jurul boierului Aldea, care se intitula fiu al lui Mircea cel Bătrîn, și pe care-l sprijinea și Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, împotriva lui Dan al II-lea, o delegație a altor boieri e trimisă la Sigismund de Luxemburg, cerînd ca domn pe Vlad Dracul, un alt fiu al lui Mircea cel Bătrîn, pe care împăratul îl și încoronează ca domn la Nürnberg, în februarie 1431.

Încoronarea lui Vlad Dracul ca domn al Țării Românești de către Sigismund punea într-o nouă lumină politica agresivă a acestuia față de țările române, manifestată prin proiectul de împărțire a Moldovei din 1412, prin anexarea Severinului, în 1419, și prin încercarea de a aduce pentru paza Dunării pe cavalerii teutoni, în 1429; tendința împăratului de a lua în stăpînire regiunile de la Dunăre era dublată de încercarea de catolicizare a acestor regiuni, acțiune pe care Vlad Dracul se angaja să o sprijine [2].

Reizbucnirea luptelor feudale din Țara Românească a dus la slăbirea mijloacelor de rezistență antiotomană pe care reușise să le organizeze Dan al II-lea. Profitînd de această situație de haos, turcii au reluat expedițiile de jaf la nordul Dunării. În cursul unei astfel de expediții, Dan al II-lea a căzut « luptînd vitejește împotriva ismailitenilor » — cum spune o cronică sîrbească — iar Aldea a rămas singur domn, luîndu-și numele de Alexandru Aldea (vara anului 1431).

---

[1] Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 158; cf. și Ducas, *Istoria turco-bizantină*, p. 252.
[2] Hurmuzaki, 1/2, p. 749.

Înscăunarea lui Alexandru Aldea şi domnia acestuia sub epitropia marelui boier Albu sînt rezultatul dorinţei marii boierimi de a avea ca domn o unealtă docilă a politicii sale de nerezistenţă faţă de turci. În timpul domniei lui Aldea, forţele de fărîmiţare feudală deţin o supremaţie deplină. Cazul boierului Albu — citat în documentele vremii alături de domn, ca un coregent şi protector al său [1] — este caracteristic pentru puterea pe care o exercita marea boierime, cît şi pentru modul cum ea înţelegea să-şi folosească privilegiile. Acest boier Albu — pe care documente mai tîrzii îl vor numi în chip foarte semnificativ « cel mare » [2] — era, de fapt, conducătorul politic al ţării.

În asemenea condiţii, are loc marea expediţie turcească din vara anului 1432, cînd Aldea şi boierii au supus ţara sultanului. Vreme de 10 ani după această dată, Ţara Romînească a fost considerată de cercurile diplomatice europene ca fiind căzută în stare de supunere faţă de turci, datorită, desigur, faptului că boierii au acceptat în această vreme unele condiţii care limitau mult suveranitatea ţării, ca: închinarea domnului şi prezentarea sa la Poartă la cererea sultanului — în 1432, 1437 şi 1442 — cooperarea turco-munteană la campaniile îndreptate împotriva Transilvaniei, ca şi trimiterea de către Aldea de ostateci la Poartă, dintre fiii boierilor. Aceasta a fost o perioadă din cele mai grele ale istoriei Ţării Romîneşti, care părea să ducă în scurtă vreme la supunerea ei deplină, sau poate chiar la cucerirea ţării de către turci.

Noua situaţie în care se găsea Ţara Romînească era însă departe de a fi acceptată de toţi factorii politici din ţară. De aceea, unii dintre boieri — începînd să mai îngăduie politica de capitulare a lui Aldea şi Albu — au fugit peste munţi, în Făgăraş, unde Vlad Dracul aştepta momentul prielnic de a ocupa tronul. Grupîndu-se în jurul lui Vlad, aceşti boieri dovedeau că sînt dornici să reia lupta împotriva turcilor.

Înscăunarea lui Vlad Dracul a fost precedată de o perioadă destul de lungă de destrămare treptată a poziţiei lui Aldea, provocată în mare parte şi de expediţiile turceşti de jaf din anii 1434—1435, care dovedeau încă o dată că turcii nu respectau pacea nici cu preţul umilinţelor la care se pretaseră boierii şi domnul. Aldea însuşi — care scria braşovenilor în 1432 că a trebuit să se ducă la Poartă pentru a face « linişte » ţării — recunoştea că turcii « mi-au risipit toată ţara, după ce se juraseră cu credinţă şi cu blestem » [3].

Înscăunarea lui Vlad Dracul, vechi exponent al luptei antiotomane, în toamna anului 1436 — cu ajutorul transilvănenilor [4], aliaţi prin orientare politică — trebuie privită, deci, ca rezultatul unei mişcări a forţelor politice din ţară, care vedeau că singura ieşire din situaţia umilitoare în care ajunsese Ţara Romînească era reluarea luptelor împotriva turcilor.

---

[1] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 58, 60, 250—251.
[2] *Documente*, B, veac. XVI, vol. III, p. 4.
[3] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 44, 51.
[4] Hurmuzaki, XV/1, p. 23—24; I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 57, 63.

Încercarea pe care o fac oştile turceşti de a răsturna pe noul domn, ce refuzase să plătească haraciul Porţii [1], a fost respinsă în toamna aceluiaşi an, după ce turcii prădaseră cumplit ţara [2].

Răsunetul acestei victorii avea să se menţină ani de-a rîndul. În 1439, Ioan Torzelo, unul din principalii sfetnici ai împăratului bizantin, alcătuind un

Fig. 128. — Monede emise de Vlad Dracul.

memoriu cu privire la posibilităţile organizării unei cruciade împotriva turcilor, afirma că la această expediţie trebuie să participe şi cei 15 000 de călăreţi din Ţara Romînească, consideraţi printre oamenii cei mai viteji din lume [3]. Aceasta dovedea — ca şi în vremea lui Dan al II-lea — că în Ţara Romînească existau forţe în stare să se opună turcilor; aceste forţe erau alcătuite mai ales din boierimea mijlocie şi mică şi din ţărănimea liberă, pe care s-a sprijinit Vlad Dracul.

Totuşi, în vara anului 1437, domnul a trebuit să meargă la Poartă şi să se închine sultanului, aşa cum făcuse Alexandru Aldea în 1432. Trebuie subliniat faptul că nu sînt dovezi că domnul a fost constrîns la un asemenea act de presiunea otomană; lucrurile nu se explică decît printr-o nouă răsturnare internă, ale cărei împrejurări sînt mai lesne de reconstituit în lumina evenimentelor ulterioare. Cum mica boierime nu era îndeajuns de puternică pentru a impune politicii ţării cursul dorit de ea, domnul a fost silit să urmeze orientarea contrarie a unui grup puternic de mari boieri.

După mărturia categorică a lui Wavrin, în ţară existau două mari orientări politice: prima era aceea a unei tabere dornice de a se împotrivi turcilor cu puterea armelor — pe care cronicarul burgund o numeşte a boierilor tineri — iar cealaltă este reprezentată de elementele dominante ale marii boierimi (boierii bătrîni), care stăruiau pentru menţinerea păcii, prin obişnuita plată a haraciului [4].

---

[1] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 82—83.
[2] Ducas, *op. cit.*, p. 254.
[3] Bertrandon de la Broquière, *Le voyage d'outremer*, p. 265.
[4] *Bul. Com. ist.*, VI, p. 76.

Marea boierime se declara cu hotărîre împotriva angajării Ţării Romîneşti în războiul de mari proporţii ce avea să înceapă între turci şi coaliţia antiotomană, condusă de Iancu de Hunedoara.

În expediţia care a devastat Transilvania vreme de 45 de zile, în 1438, Vlad Dracul a fost silit să slujească drept călăuză turcilor [1].

Situaţia putea deveni de-a dreptul critică, dacă forţele consecvent antiotomane care existau în Ţara Romînească nu ar fi găsit o căpetenie pe măsura sarcinilor ce se puneau locuitorilor din regiunea Dunării. Acest mare conducător al luptei împotriva turcilor a fost Iancu de Hunedoara, care, răspunzînd cerinţelor generale ale apărării pe frontul dunărean, a luat conducerea forţelor dornice de luptă şi le-a purtat la biruinţă.

Ilustrînd proporţiile primejdiei turceşti ce ameninţa Ţara Romînească, la începutul anului 1442, Vlad Dracul a fost invitat la Poartă, unde sultanul — sub impresia tulburătoare a veştilor primite despre înfrîngerile suferite în Transilvania şi aţiţat de sfetnicii săi, care îl acuzau pe domn de înţelegere cu transilvănenii — a hotărît să destituie şi să întemniţeze pe domnul Ţării Romîneşti, ca pe un simplu dregător turc; în locul său, un paşă avea să guverneze ţara [2]. În acest scop, o mare armată turcească se îndreaptă spre Ţara Romînească.

În faţa acestei situaţii, o reacţie larg cuprinzătoare — mai amplă decît acelea asemănătoare din anii 1422 şi 1436 — a răsturnat raporturile politice dinăuntrul ţării; orientarea marii boierimi pierduse orice înţeles, de îndată ce sultanul plănuia anexarea teritoriului ţării la imperiul său şi confiscarea pămînturilor stăpînite de boieri.

În atare împrejurări, cu consimţămîntul probabil al marilor feudali — după cum relatează cronicarul burgund Wavrin — « romînii s-au adunat în număr mare şi au ales drept căpitan al lor pe Iancu de Hunedoara », încredinţînd acestuia conducerea rezistenţei împotriva turcilor [3]. Se realiza astfel o contopire a mijloacelor de luptă ale Ungariei, Transilvaniei şi Ţării Romîneşti, sub autoritatea acestui « căpitan al romînilor » *(capitaine des Valaques)*, exercitată în Ţara Romînească prin intermediul unui domn numit Basarab — fost comandant de oşti în Ungaria — pe care Iancu şi boierii l-au aşezat pe tronul devenit liber prin arestarea lui Vlad Dracul.

Rezultatul acestei regrupări a forţelor de luptă a fost alungarea oştilor turceşti care încercau să cuprindă ţara, în iulie 1442. O nouă încercare turcească de a înscăuna pe un fiu al lui Vlad Dracul [4] s-a încheiat cu un mare dezastru: datorită intervenţiei lui Iancu de Hunedoara, turcii au fost înfrînţi în lupta dată pe Ialomiţa, la 6 septembrie 1442. Alungarea turcilor a fost considerată de contemporani drept eliberarea Ţării Romîneşti.

---

[1] Ducas, *op. cit.*, p. 258.
[2] N. Iorga, *Les aventures sarrasines*, p. 40; *Studii şi documente*, III, p. XIX.
[3] *Bul. Com. ist.*, VI, p. 63.
[4] Chalcocondil, *op. cit.*, p. 63.

Campania din 1442 dovedise în chipul cel mai limpede cu putință că politica de înțelegere cu turcii — prin tot felul de concesii, umiliri și sacrificii — nu-l putea determina pe sultan să renunțe la planul său de expansiune. Departe de a înlătura primejdia, șirul tuturor capitulărilor consimțite îl încurajaseră pe Murad al II-lea să se considere stăpînul Țării Romînești.

Pe de altă parte, se dovedise din nou că înaintarea otomană putea fi stăvilită prin luptă. Această luptă cerea însă utilizarea unor oștiri noi — ca acelea mobilizate de Iancu de Hunedoara — pe care marii feudali refuzau cu încăpățînare să le cheme sub arme.

Curînd după aceste evenimente, Vlad Dracul — scos din temnița turcească, cu promisiunea că va păstra pacea [1] — reușește să reocupe tronul, în anul 1443. După informații contemporane, la expediția cea lungă condusă de Iancu de Hunedoara ar fi luat parte și 20 000 de oșteni din Țara Romînească [2] (cifra e, desigur, exagerată), iar la lupta de la Varna 7 000.

În anii ce au urmat, domnul a susținut cu energie limitarea războiului antiotoman condus de Iancu de Hunedoara, fiind împotriva continuării acestui război în momentul în care turcii ar fi consimțit la condiții mulțumitoare de pace. De aceea, Vlad Dracul se va strădui să se mențină pe pozițiile păcii de la Seghedin, participînd la campania burgundă pe Dunăre, din 1445 — descrisă pe larg de Wavrin — pentru a putea apoi să încheie cu turcii o nouă pace, în condiții mai bune.

Reputația de vitejie și înțelepciune pe care i-o atribuie Wavrin [3], ca și laudele lui Callimachus [4], corespund modului în care domnul și-a realizat acest plan în anii 1444—1446.

Prin poziția adoptată, însă, Vlad Dracul a intrat în curînd în conflict cu Iancu de Hunedoara, care îl acuza de înțelegere cu turcii. După ce Vlad Dracul și-a definit politica de pace față de turci — căutînd să împiedice și Moldova să ia parte la coaliția antiotomană, prin susținerea lui Roman al II-lea împotriva lui Petru al II-lea, aliatul lui Iancu de Hunedoara — conflictul a izbucnit cu violență.

În anul 1447, Iancu de Hunedoara a sprijinit împotriva lui Vlad Dracul pe un nou pretendent, un urmaș al lui Dan al II-lea, Vladislav-Dan, susținut de o parte a boierimii. Rezultatul luptelor pentru tron a fost favorabil acestuia din urmă, ca urmare a trecerii în tabăra sa a partizanilor lui Vlad Dracul [5]. Este de reținut din nou faptul că, în aceste lupte, nu trupele lui Iancu de Hunedoara au jucat rolul hotărîtor, ci forțele boierești grupate în jurul unuia sau altuia dintre pretendenți.

---

[1] *Bul. Com. ist.*, VI, p. 78.
[2] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 11.
[3] *Bul. Com. ist.*, VI, p. 61.
[4] *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, II, p. 509—510.
[5] Chalcocondil, *op. cit.*, p. 200.

Ca urmare a acestor lupte, Vlad Dracul a fost ucis împreună cu fiul său Mircea, iar Vladislav a rămas domn pentru o perioadă de aproape 10 ani. Înscăunarea sa a fost însoțită de cortegiul obișnuit al represaliilor feudale ce loveau în partizanii lui Vlad Dracul, care sînt înlocuiți și din sfatul domnesc.

În timpul domniei lui Vladislav, se încheie pacea de la Adrianopol, ratificată la Seghedin, între Imperiul otoman și Ungaria [1], prin care se garantează din nou independența Țării Românești. Țara plătea mai departe tribut turcilor, dar — în același timp — domnul trebuia să-și îndeplinească vechile îndatoriri feudale față de regatul maghiar. Nici sultanul, nici regele Ungariei, nu puteau numi domn în Țara Românească, acesta urmînd a fi ales mai departe de boieri. Tratatul din 1452 — încheiat în urma marilor campanii conduse de Iancu de Hunedoara — repunea astfel Țara Românească în situația juridică dinainte de expediția sultanului Murad, din 1432.

Deoarece poziția lui Vladislav se întărise în timpul negocierilor de pace — în care și domnul pare să fi jucat un oarecare rol [2] — și cum acesta încerca să ducă o politică de echilibru între turci și regatul maghiar, Iancu de Hunedoara a căutat să întărească posibilitățile de a ține sub ascultare pe domnul Țării Românești. El a primit în Transilvania pe Vlad Țepeș, fiul lui Vlad Dracul, care aștepta acolo momentul prielnic de a cuceri tronul, și a confiscat lui Vladislav cele două vechi feude ale domnilor Țării Românești, Amlașul și Făgărașul.

În urma încheierii păcii, relațiile dintre Iancu de Hunedoara și domnul Țării Românești s-au îmbunătățit, la aceasta contribuind, fără îndoială, și stăruințele brașovenilor, interesați în păstrarea păcii, datorită relațiilor lor comerciale cu țara de peste munți. În 1453, Vladislav a consimțit chiar să permită transportul unor arme trimise de Iancu de Hunedoara la Chilia, făgăduind acestui « domn și părinte al nostru » *(dominus et pater noster)* — cum îl numește domnul — să-i slujească cu credință [3].

Raporturile dintre Iancu de Hunedoara — numit căpitan al regatului maghiar — și domnul Țării Românești s-au înrăutățit brusc în anul 1455, cînd expirau cei trei ani de la încheierea păcii cu turcii. Sub presiunea taberei turcofile din Țara Românească — care mergea pînă la colaborarea la acțiunile turcești de pradă în Transilvania [4] — Vladislav a atacat regiunea Făgărașului, în primăvara anului 1456.

Semnificația acestui atac rezultă și din legăturile lui cu evenimentele ivite concomitent în Moldova, unde boierii preferă să se închine turcilor, în loc să se alăture luptei conduse de Iancu de Hunedoara. Dușmănia lui Vladislav și închinarea boierilor moldoveni față de turci dovedeau cu prisosință lipsa voinței marii boierimi din ambele țări de a participa la această luptă. La lipsa interesului

---

[1] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 23—27.
[2] Hurmuzaki, XV/1, p. 36.
[3] *Ibidem*, p. 38.
[4] *Ibidem*, p. 42.

pentru continuarea luptei se adaugă avantajele pe care un număr tot mai mare de boieri le vor trage din această orientare politică; generalizarea treptată a înțelegerilor particulare sau colective dintre marea boierime și turci va sili domnia să unească în același efort lupta pentru independență și lupta pentru centralizarea statului.

3. CONSOLIDAREA VOIEVODATULUI TRANSILVANIEI ȘI LUPTA ANTIOTOMANĂ A ȚĂRILOR ROMÎNE SUB CONDUCEREA LUI IANCU DE HUNEDOARA (1441—1456)

În prima jumătate a veacului al XV-lea, primejdia cotropirii otomane a început să amenințe direct Transilvania și Ungaria. Încă de la sfîrșitul secolului precedent, probabil în 1395, un detașament turcesc a întreprins cea dintîi incursiune în Transilvania, prin pasul Bran, în Țara Bîrsei, unde i s-a împotrivit o oaste recrutată în parte dintre localnici.

Timp de aproape un sfert de veac nu se înregistrează alte atacuri turcești în Transilvania. Le punea stavilă, în primul rînd, rezistența poporului din Țara Romînească, sub conducerea lui Mircea cel Bătrîn. După moartea lui Mircea, luptele feudale din Țara Romînească au lăsat drum liber trecerii turcilor peste Dunăre și de aci în Transilvania.

E probabil că forțele turcești care-l sprijiniseră pe Radu Praznaglava în lupta cu Mihail sînt aceleași care, în septembrie 1420, invadează partea de sud-est a Transilvaniei, învingînd o oaste transilvăneană, sub comanda voievodului Nicolae Csáki. Lupta a avut loc la « Poarta de Fier ». După două zile, turcii ard Orăștia și apoi se retrag, ducînd cu ei un mare număr de robi din Țara Hațegului și din scaunul Orăștiei. În același timp, sînt indicii și despre prădăciuni turcești în părțile Banatului.

În aprilie 1421, o incursiune asemănătoare se abate asupra Brașovului și împrejurimilor sale. Pustiirile provocate au fost atît de grave, încît regele Sigismund de Luxemburg a scutit de dări orașul și cîteva localități învecinate, pe timp de 10 ani.

Apare evidentă, prin urmare, legătura dintre situația Transilvaniei și evenimentele politice din Țara Romînească, posibilitatea apărării hotarelor ei prin rezistența opusă turcilor de locuitorii Țării Romînești. Așa se explică eforturile lui Sigismund de Luxemburg de a-și asigura, în deceniul al treilea al veacului, un aliat temeinic în Țara Romînească, în persoana lui Dan al II-lea, în scopul protejării hotarelor sudice ale Transilvaniei de invaziile otomane.

După 1431, cînd în Țara Romînească domnea Alexandru Aldea, problema respingerii atacurilor turcești asupra Transilvaniei devine acută. Incursiunile otomane se repetă în vara anului 1432, în Țara Bîrsei, iar în 1438 este devastat

Fig. 129. — Iancu de Hunedoara.

întreg sudul Transilvaniei, din Haţeg pînă în Ţara Bîrsei. Cu această ocazie, a fost prădat Sebeşul şi asediat Sibiul, fără a putea fi cucerit.

Această expediţie — condusă de însuşi sultanul Murad al II-lea — s-a desfăşurat prin iunie—iulie 1438, pricinuind grele suferinţe populaţiei din Transilvania. Au fost duşi în robie circa 30—40 000 oameni; unele sate au suferit pierderi atît de mari în locuitori şi bunuri, încît se vor resimţi pînă către sfîrşitul veacului al XV-lea.

În toamna anului 1438, turcii au săvîrşit o nouă invazie în secuime. Deşi de scurtă durată, ea s-a soldat cu ducerea în robie a altor zeci de mii de locuitori.

Aceste incursiuni reprezentau o mare primejdie pentru regiunile atinse de ele. De aceea, organizarea luptei împotriva expansiunii otomane era necesară în interesul maselor ţărăneşti — ameninţate cu jaful şi robia — al orăşenimii — prejudiciată în activitatea ei economică de nesiguranţa creată de incursiunile turceşti — şi chiar al nobilimii — interesată în menţinerea dominaţiei sale de clasă.

Pentru o organizare cu adevărat eficace a apărării împotriva pericolului otoman era necesară întărirea puterii centrale, frînarea anarhiei feudale; marea nobilime se declara însă cu hotărîre împotriva acestei politici.

Exponentul cel mai de seamă al politicii de frînare a anarhiei feudale, de întărire a autorităţii centrale a statului, în vederea organizării apărării ţării, a fost Iancu de Hunedoara.

După rezultatele cercetărilor mai recente, Iancu de Hunedoara era originar dintr-o familie de cnezi romîni hunedoreni. Tatăl lui se numea Voicu şi ajunsese « oştean al curţii regelui », adică un curtean de categorie mijlocie. Pentru meritele sale militare, a fost înnobilat de regele Sigismund de Luxemburg. Cu acest prilej, regele i-a dăruit, în 1409, castelul şi importantul domeniu al Hunedoarei. Rămîne însă posibilă şi o altă versiune — aflată în majoritatea izvoarelor narative, începînd cu cronicarul Ioan Thuróczi, din a doua jumătate a veacului al XV-lea — potrivit căreia familia lui Iancu ar fi de origine boierească, din Ţara Romînească. Ea s-ar fi strămutat în Transilvania, în vremea regelui Sigismund de Luxemburg, la o dată neprecizată de izvoare.

În tinereţe, Iancu de Hunedoara a îndeplinit diferite slujbe militare, în serviciul lui Sigismund de Luxemburg, pe care l-a însoţit şi în Italia, cu ocazia călătoriei acestuia în vederea încoronării sale ca împărat. Cu un grup de oaste, a rămas cîtva timp în serviciul ducelui Milanului, pentru ca apoi, în 1434, tot în suita lui Sigismund, să se afle scurtă vreme la Basel, unde se desfăşurau lucrările unui îndelungat şi important conciliu al bisericii catolice. În anii următori, participă la unele lupte din Boemia, împotriva husiţilor.

În aceste peregrinări, la care îl obligase slujba sa ostăşească, Iancu de Hunedoara a dobîndit o temeinică experienţă militară, atît în timpul petrecut în Italia, cît şi în campania din Boemia, care i-a atras cu siguranţă atenţia asupra valorii militare a elementelor populare şi asupra tacticii de luptă a husiţilor.

Şi-a cîştigat, de asemenea, o oarecare avere; la sfîrşitul acestor ani, îl găsim în fruntea unor detaşamente de 50—100 de ostaşi, întreţinuţi pe cheltuială proprie. Totodată, e în măsură să împrumute lui Sigismund o apreciabilă sumă de bani, pentru care regele îi dă ca zălog nişte moşii. Aceşti bani, precum şi recompensele primite pentru meritele sale militare, sub forma daniilor regale de moşii,

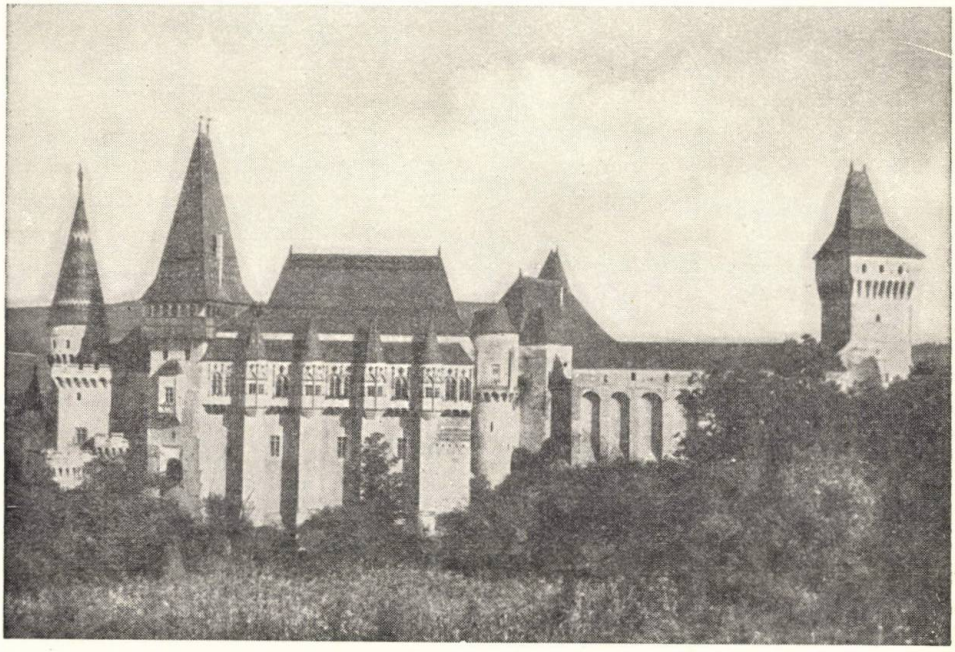

Fig. 130. — Castelul Hunedoara — vedere dinspre vest.

au pus bazele întinselor domenii ale lui Iancu, care ajunge, pe la 1450, unul din cei mai mari proprietari feudali din regatul maghiar, fiind stăpînul unor domenii în întindere de circa 5 milioane de jugăre. Prin dobîndirea unor atît de imense proprietăţi, Iancu s-a ridicat în rîndurile nobilimii mari.

În anul 1438, i s-a încredinţat prima demnitate mai importantă, aceea de ban al Severinului, pe care a deţinut-o împreună cu fratele său Ioan. În această calitate, el a avut misiunea grea de a organiza apărarea unuia din ţinuturile cele mai direct ameninţate de atacurile turceşti.

În timpul luptelor pentru tron din Ungaria, între partizanii regelui minor, Ladislau, şi cei ai regelui Poloniei, Vladislav, Iancu de Hunedoara s-a distins în calitate de comandant al oştirilor acestuia din urmă şi, drept urmare, a fost înălţat în demnitatea de voievod al Transilvaniei, pe care o ocupă efectiv în primăvara anului 1441.

În noua sa calitate, Iancu de Hunedoara s-a preocupat în mod deosebit de organizarea apărării ţării. În acest scop, el a luat măsuri energice pentru

frînarea anarhiei feudale, mergînd pînă la pedepsirea nobililor cu confiscarea moşiilor şi impunîndu-le respectarea obligaţiilor militare. De asemenea, s-a ocupat de întărirea oştirii, prin organizarea militară a « slujitorilor », elemente din mica nobilime şi din rîndurile cnezilor din Hunedoara şi Banat.

Măsurile luate de Iancu de Hunedoara erau cu atît mai necesare cu cît evenimentele petrecute în 1442 în Ţara Romînească puneau în mare primejdie Transilvania. În martie 1442, o oaste turcească, sub conducerea lui Mezid, begul din Vidin, a năvălit în Transilvania, surprinzînd nepregătită armata lui Iancu. În faţa primejdiei, acesta a luat o măsură excepţională: ridicarea generală la oaste. După cum spune cronicarul Bonfini, Iancu de Hunedoara « a adunat ostaşi din sate şi oraşe, a poruncit secuilor să ia armele şi tuturor, săteni şi orăşeni, le-a impus, prin decret public, să slujească în oaste, spre mîntuirea comună»[1].

Întreaga semnificaţie a acestei măsuri reiese din faptul că Iancu recurgea la ea abia la patru ani după ce se stinsese flacăra marii răscoale ţărăneşti de la Bobîlna. Cu toate acestea, el nu şovăie să facă apel la masele populare, iar acestea l-au ajutat, în vederea respingerii primejdiei cotropirii otomane.

Pînă la adunarea oştirilor, Iancu de Hunedoara înfruntă pe Mezid-beg lîngă Alba Iulia, la Sîntimbru, în ziua de 18 martie 1442, dar a fost înfrînt şi a trebuit să se retragă în cetate. Turcii s-au împrăştiat după pradă, pe valea Mureşului, retrăgîndu-se apoi în direcţia Sibiului. Între timp, cu forţele proaspete care îi soseau din tot cuprinsul Transilvaniei, Iancu atacă din nou pe turci, la 22 martie, repurtînd o strălucită victorie, care costă viaţa lui Mezid-beg şi a fiului acestuia. Izvoarele narative fixează această bătălie tot într-un loc numit « Poarta de Fier », ceea ce a făcut pe mulţi istorici să considere că atît atacul cît şi retragerea turcilor ar fi avut loc, şi de astă dată, tot prin vestul Transilvaniei. E mai probabil, însă, că lupta s-a dat undeva între Alba-Iulia şi Sibiu.

După victoria asupra lui Mezid-beg, apare pentru întîia dată la lumină rolul activ pe care l-a jucat Iancu de Hunedoara şi în conducerea politică a ţărilor romîne de la sud şi est de Carpaţi, pe care a încercat să le unească în lupta împotriva pericolului otoman. Oştirile sale pătrund în Ţara Romînească, contribuind la înscăunarea lui Basarab. Aceasta a prilejuit din partea sultanului organizarea unei mari expediţii de pedepsire, sub conducerea beglerbegului Rumeliei, Sehabedin. Oastea lui Iancu trecu munţii în ajutorul oştirii Ţării Romîneşti, obţinînd, în septembrie 1442, pe rîul Ialomiţa, o mare victorie, care marchează începutul campaniilor ofensive ale lui Iancu de Hunedoara împotriva turcilor. Lupta s-a dat « în locuri muntoase şi strîmte », ceea ce pare să indice cursul superior al Ialomiţei. În mîinile învingătorilor a căzut o pradă uriaşă, compusă din steaguri, corturi, circa 5 000 de cămile, cai şi catîri, haine scumpe şi alte lucruri, încît se spunea — desigur cu exagerare — că toţi locuitorii Ţării Romîneşti ajunseseră bogaţi. Un sangiac-bei şi patru begi au căzut pe cîmpul

[1] Bonfinius, *Rerum Hungaricarum decades*, dec. III, cartea V.

de luptă. Sehabedin a scăpat cu fuga, dar pentru înfrîngerea suferită a fost destituit de sultan din înalta sa demnitate. Victoria de pe Ialomița a coincis cu o puternică ridicare antiotomană a populației Țării Românești. Bonfini spune că « parte dintre fugari (turci), rătăcind prin păduri, poeni și cîmpii, au murit de foame, iar parte au fost uciși de românii în mîinile cărora au căzut » [1].

Fig. 131. — Lupta de la Zlatița, 1443 (după Bonfinius, ed. Berna, 1543).

După alungarea turcilor din Țara Românească, Iancu de Hunedoara a pătruns în sudul Dunării, într-o scurtă incursiune. El a atacat Vidinul, fără să-l cucerească, întorcîndu-se prin Serbia.

Victoria de pe Ialomița a impus pentru întîia dată numele lui Iancu de Hunedoara atenției întregii Europe, care începe să vadă în el pe cel mai potrivit conducător al luptei pentru eliberarea popoarelor subjugate din Balcani și pentru alungarea turcilor din Europa. Renasc planurile unor coaliții europene în vederea realizării acestui scop. Venețienii celebrează victoria printr-o procesiune solemnă în piața San Marco, la care participă și dogele.

Turcii înșiși, impresionați de înfrîngere, se vor arăta pe viitor mai dispuși la pace. Țara Românească se alătură mai trainic alianței cu Transilvania, al cărei promotor era Iancu.

[1] Bonfinius, *Rerum Hungaricarum decades*, dec. III, cartea V.

Urmarea acestui moment important din istoria luptelor antiotomane de sub conducerea lui Iancu a fost organizarea expediției din Balcani, așa-numita « campanie lungă », din toamna și iarna anului 1443. Ea este legată și de propaganda pe plan european a unei « cruciade » împotriva turcilor, prin care papalitatea urmărea să concretizeze rezultatele mai mult formale ale conciliului de la Florența, din 1439, unde împăratul bizantin Ioan al VIII-lea Paleologul și cîțiva reprezentanți ai bisericii răsăritene acceptaseră unirea cu biserica apuseană.

Prima chemare la organizarea unei atare expediții se înregistrează la 1 ianuarie 1443, deci la scurtă vreme după ce victoria lui Iancu în Țara Romînească deschisese posibilitatea unor campanii ofensive, în vederea alungării turcilor din Europa. În acest scop, au loc tratative cu Polonia, Burgundia, Veneția și Aragonul. Asediul Constantinopolului de către turci, în 1442, deși nereușit, a contribuit și el la această febrilă pregătire diplomatică a campaniei. Diferitele contradicții politice dintre statele europene au redus însă foarte mult proporțiile ajutorului promis inițial. Deși Iancu de Hunedoara își asigurase alianța despotului sîrb Gheorghe Brancovici, el s-a văzut constrîns pînă la urmă să se sprijine în primul rînd pe forțele proprii.

Orașele din Transilvania — îndeosebi Brașovul — i-au furnizat, la cererea sa, importante cantități de pulbere și echipament de război. Oastea lui Iancu, însumînd circa 35 000 de oameni, se compunea din trupele sale de slujitori și cnezi transilvăneni, din mercenari și chiar din iobagi, precum și dintr-un contingent din Țara Romînească.

Campania s-a desfășurat pornind de la Dunăre, pe valea Moravei, în direcția Niș, Sofia, ajungînd pînă la localitatea Zlatița, la răsărit de acest din urmă oraș. În cursul acestei campanii, oastea condusă de Iancu de Hunedoara a obținut șase victorii, atît în cursul înaintării, cît și în timpul retragerii.

În victoriile dobîndite cu acest prilej, un rol important l-au jucat detașamentele de oaste recrutate din păturile populare, îndeosebi ale romînilor din Transilvania și Banat, conduse de cnezii lor. Numeroase danii prin care asemenea cnezi sînt înnobilați, ca recunoaștere a meritelor lor militare, dovedesc acest fapt [1].

Masele populare din Balcani au sprijinit expediția condusă de Iancu de Hunedoara. Într-o scrisoare din noiembrie 1443, acesta arăta că, pînă în acel moment, oastea sa nu trebuise să consume nimic din alimentele aduse, deoarece populația locală — sîrbi, bulgari, albanezi — întîmpina armata cu daruri și diferite lucruri [2]. Asprimea iernii, greutățile terenului muntos al Balcanilor și concentrarea tot mai considerabilă de forțe turcești, conduse de însuși sultanul Murad al II-lea, au determinat oprirea înaintării și retragerea.

« Campania cea lungă » a pus în pericol cuceririle otomane din Europa. În notele sale cronologice, K. Marx consideră că « din vremea lui Timur, nu i-a mai amenințat pe turci o asemenea primejdie... Ienicerii și spahiii lui

[1] Hurmuzaki, 1/2, p. 432, 653, 655, 671, 675, 685.
[2] *Ibidem*, p. 687.

Murad au fost în mare parte nimiciți în această campanie»[1]. Sultanul însuși recunoștea, în toamna anului 1443, că «ungurii și romînii uniți sînt o mare putere»[2].

Succesul obținut în campania cea lungă determină o nouă propagandă de cruciadă, în scopul alungării turcilor din Europa. Regele Ungariei și nobilii

Fig. 132. — Armatele creștine în drum spre Varna, 1444 (după Barletius, *De vita Giorgi Castrioti*, Augsburg, 1533).

din jurul său — încrezători în promisiunile de ajutor pe care le făcea legatul papal în Ungaria, cardinalul Giulio Cesarini — se arătau grăbiți să plece la luptă. Iancu de Hunedoara nu împărtășea graba plecării într-o nouă expediție. Oștean experimentat și precaut, el înțelegea că, după eforturile depuse în campania din Balcani, oastea sa avea nevoie de o perioadă mai lungă de refacere și pregătire. În promisiunile de ajutor ale Apusului el nu credea prea mult. Conta în primul rînd pe forțele locale, îndeosebi ale celor trei țări romîne, singurele care, sub imperiul primejdiei permanente și grave, puteau oferi garanția unei colaborări militare eficace. Într-adevăr, pînă la urmă, s-a văzut că din promisiunile de ajutor nu s-a realizat decît trimiterea mai multor galere venețiene, burgunde și raguzane în Bosfor și Dardanele, care ar fi trebuit să împiedice trecerea pe malul european a trupelor turcești, angajate într-o campanie în Anatolia. Turcii oferiseră condiții de pace avantajoase, pe care Iancu socotea oportun să le accepte.

[1] *Архив Маркса и Энгельса*, vol. VI, Moscova, 1939, p. 198.
[2] *Bul. Com. ist.*, VI, p. 76.

Presiunea lui Cesarini și a anturajului regal determină însă ruperea tratatului încheiat cu turcii la Seghedin (iulie 1444) și reînceperea războiului.

Oastea lui Iancu înaintă de data aceasta pe malul drept al Dunării, pentru a face joncțiunea, la Nicopole, cu oastea Țării Românești, condusă de Vlad Dracul. Pe baza experienței din iarna precedentă, Iancu voia să evite, în înaintarea spre

Fig. 133. — Scenă de luptă între oștile lui Iancu de Hunedoara și turci (basorelief pe sarcofagul lui Iancu de Hunedoara din catedrala de la Alba Iulia).

Constantinopol, terenul accidentat și greu de străbătut al Balcanilor, ocolind pe la răsărit acest lanț de munți. Vlad Dracul, venit la Nicopole în întîmpinarea lui Iancu, văzînd cît de slabă ca număr și organizare era oastea acestuia, nu a participat personal la expediție. El a declarat că sultanul pleacă chiar la vînătoare cu mai mulți ostași decît are regele Ungariei. De aceea, el a trecut fiului său comanda corpului de oaste promis. Oastea Țării Românești s-a distins în cîteva rînduri, în înaintarea către țărmul Mării Negre, la atacarea unor cetăți întărite de turci.

Între timp, însă, flota aliată nu-și îndeplinise misiunea. Beneficiind, pe cît se pare, de concursul unor corăbii ale genovezilor, rivalii Veneției, sultanul Murad al II-lea a reușit să-și treacă toată oștirea din Asia Mică în Peninsula Balcanică și, cu forțe incomparabil mai mari decît ale regelui Ungariei, îl întîmpină lîngă Varna, la 10 noiembrie 1444.

În această mare bătălie, în care — după cum spune contemporanul Andrea del Palatio — Iancu a comandat « oastea valahilor » — adică trupele sale transilvănene, compuse în mare parte din români, precum și pe cele din Țara Românească — turcii au repurtat victoria, pe care talentul militar și vitejia lui Iancu nu au putut-o evita. Uciderea în luptă a regelui Vladislav a demoralizat oastea creștină. Străduințele lui Iancu primeau astfel o grea lovitură, fără a fi însă compromise.

Cele trei țări române continuă a fi unite în lupta împotriva turcilor. Chiar în cursul desfășurării acestei campanii, Iancu întărește, la 20 septembrie 1444, moșiile mănăstirii Tismana din cuprinsul Țării Românești [1]. E o dovadă că

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 113—115.

persoana şi politica sa erau considerate de călugării de la Tismana drept o garanţie a continuităţii şi stabilităţii politice în Ţara Romînească, în opoziţie cu desele schimbări de domnie de aci.

În toamna anului 1445, Iancu de Hunedoara a întreprins o nouă expediţie pe Dunăre, cu sprijinul unei mici flote burgunde şi papale. Armata sa a fost

Fig. 134. — Iancu de Hunedoara primind o solie turcă la Seghedin, în iulie 1444 (după Barletius, *De vita Giorgi Castrioti*, Augsburg, 1533).

întărită cu 5—6 000 de oşteni, conduşi de Vlad Dracul. În cursul acestei campanii, a fost recucerită cetatea Giurgiu.

Moartea regelui Vladislav al Ungariei şi Poloniei a redeschis posibilităţi largi tendinţelor anarhice ale marii nobilimi. Strălucitele merite militare pe care şi le cîştigase Iancu de Hunedoara îi asiguraseră un atare prestigiu încît marele conducător de oşti a fost ales guvernator al Ungariei de către dieta ţării, întrunită, în iunie 1446, la Rákos, lîngă Buda, avînd să conducă regatul pînă la majoratul regelui Ladislau Postumul. Cu ocazia aceasta, a ieşit în evidenţă puternicul sprijin de care se bucura Iancu de Hunedoara în rîndurile nobilimii mijlocii şi mici. Reprezentanţii acesteia în dietă au impus prin aclamaţii alegerea sa, silind marea nobilime, ostilă lui Iancu, să accepte, fără alte formalităţi obişnuite, proclamarea acestuia ca guvernator.

Şi în calitate de guvernator al Ungariei, Iancu de Hunedoara şi-a concentrat eforturile în scopul înlăturării primejdiei otomane. La începutul anului 1447, încearcă să strîngă legăturile sale cu Ţara Romînească şi Moldova, urmărind o coordonare a politicii acestora cu politica sa, pentru organizarea unei rezistenţe comune împotriva turcilor. Semnificativ în acest sens este un act din 1447, în care, pe lîngă titlurile sale obişnuite, Iancu îl poartă şi pe acela de

« voievod al Ţării Romînești » [1]. Deoarece Vlad Dracul încheiase pace cu turcii, Iancu de Hunedoara sprijină împotriva sa, în ianuarie 1447, pe Vladislav-Dan. Încercarea sa de a pune în fruntea Ţării Romînești un domn ostil turcilor nu a reușit, deoarece, încă din august 1447, Vladislav-Dan se afla în bune relații cu begii turci de la Dunăre și căuta să ducă o politică de echilibru între Ungaria și Imperiul otoman.

Cu toate acestea, necesitatea legăturilor strînse dintre Transilvania și Ţara Romînească a făcut ca, într-o bună parte a domniei lui, Vladislav-Dan să se încadreze în sistemul politic unitar al ţărilor romîne pe care tindea să-l realizeze Iancu de Hunedoara. Turcii înșiși continuau să-l considere pe Iancu ca pe o autoritate suprapusă aceleia a lui Vladislav-Dan. Aceasta rezultă din faptul că prin pacea din 13 aprilie 1452 — deși încheiată după un șir de victorii otomane — sultanul recunoaște totuși lui Iancu, ca drepturi cîștigate, « slujbele, ascultarea și supunerea » domnului Ţării Romînești [2].

În Moldova, Iancu de Hunedoara a întreținut relații strînse cu Petru al II-lea — care i-a cedat Chilia — și Bogdan al II-lea. În timpul domniei acestuia din urmă, cele două ţări romînești se socoteau « ca una singură ». În 1453 Alexăndrel vodă îl numea pe Iancu « protector » al său.

Ca guvernator al Ungariei, activitatea lui Iancu de Hunedoara — dominată de necesitatea organizării luptei antiotomane — are și o importantă latură internă. El a depus eforturi considerabile pentru înlăturarea anarhiei feudale și apărarea hotarelor. A luat măsuri cu caracter economic, de administrare a veniturilor regale, în scopul întăririi unităților militare formate din ostași mercenari. De asemenea, a protejat întrucîtva interesele comerciale ale orășenimii, a cărei activitate constituia o resursă în vederea dotării oștilor cu echipament și armament. A autorizat întărirea zidurilor ce împrejmuiau Sibiul și Braşovul. Datorită lui au fost redate clujenilor vechile privilegii, desființate ca pedeapsă pentru participarea lor la răscoala de la Bobîlna.

Iancu de Hunedoara s-a preocupat — într-o măsură mai mică, însă — și de limitarea abuzurilor săvîrșite de nobili în exploatarea ţărănimii, probabil cu scopul de a preveni repetarea unor noi mișcări ţărănești. În mai multe rînduri, hotărîrile luate de dietă — influențată de autoritatea sa — recomandă respectarea dreptului de liberă strămutare a ţăranului, în condițiile obișnuite, plătindu-și în prealabil darea pe pămînt *(terragium)*.

El a acordat o mare atenție sporirii veniturilor moșiilor proprii, ce constituiau o bază a puterii sale. Printre altele, a încurajat mineritul pe domeniul Hunedoarei și în jurul localităților Baia Mare și Baia Sprie, care intraseră de asemenea în posesia sa.

Prin cămărașii ocnelor, a luat măsuri de a se spori plata tăietorilor de sare din Maramureș și de la Dej. Nicicînd, pînă la sfîrșitul veacului al XV-lea,

[1] D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V, p. 212.
[2] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 23.

tăietorii de sare nu au avut o retribuție mai bună decît în vremea guvernării sale.

Iancu întreprinde toate aceste acțiuni în vederea organizării unei noi campanii antiotomane, în care el se baza acum și pe posibilitatea colaborării militare cu poporul albanez, care, în acest timp, dădea turcilor grele lovituri, sub conducerea lui Scanderbeg. El conta, de asemenea, pe un sprijin de cîteva mii de ostași din partea Țării Romînești. În cursul pregătirii acestei campanii, a ieșit încă o dată în evidență caracterul popular al armatei și al tacticii militare a lui Iancu de Hunedoara.

Deși suferise unele insuccese în perioada anilor 1444—1447, Iancu se hotărăște, totuși, pentru o acțiune ofensivă de mari proporții, dincolo de hotarele regatului Ungariei. O asemenea expediție — la care marea nobilime, invocînd limitele obligației sale militare, nu vroia să participe — nu se putea susține decît cu trupe de mercenari și de « slujitori », ultimii subordonați direct, în ordinea ierarhiei vasalice, lui Iancu de Hunedoara. În rîndurile slujitorilor existau numeroase elemente cneziale și țărănești.

Iancu de Hunedoara și-a adaptat în chip strălucit tactica sa de luptă cerințelor pe care le impunea caracterul popular al armatei și al acțiunii sale ofensive. El și-a întemeiat planul de luptă și de deplasare a armatei nu atît pe cavalerie — armă prin excelență nobiliară — cît pe pedestrimea transportată cu ajutorul căruțelor, care, după metoda răspîndită cu puțin înainte de husiți, puteau servi și ca centură improvizată de apărare, în contra repezilor șarje de cavalerie ale spahiilor. Totodată, Iancu s-a adaptat și cerințelor tehnicii de luptă celei mai înaintate a vremii, întărindu-și considerabil artileria, datorită sprijinului activ al orășenimii, al meșteșugarilor din orașele transilvănene îndeosebi, cărora le adresează numeroase și urgente comenzi de tunuri, ghiulele, pulbere etc.

În septembrie 1448, cu o armată de circa 22 000 de ostași, Iancu porni în campanie, pe valea Moravei, spre Niș, iar de aici se îndreptă către Macedonia, intenționînd să se unească cu forțele lui Scanderbeg și să ajungă — în prima fază a expediției — pînă la Salonic, iar de aici — într-o a doua fază a operațiunii — să înainteze către Constantinopol.

Și în cursul acestei campanii, în trecerea prin Serbia, oastea lui Iancu s-a bucurat de sprijinul populației. În schimb, despotul sîrb Gheorghe Brancovici, care încheiase pace cu turcii, a refuzat să-l ajute. Mai mult încă, el a înștiințat pe sultan despre mișcările armatei lui Iancu.

Cu forțe de cîteva ori mai mari, turcii îl atacară pe Iancu la Kossovopolje, în același loc unde se dăduse bătălia din 1389. Lupta a ținut trei zile (17—19 octombrie 1448). Cu toate că tactica populară, a întăriturii de căruțe, folosită de Iancu, s-a dovedit de o mare valoare, permițîndu-i să reziste atacurilor otomane, pînă la urmă superioritatea numerică a turcilor a făcut ca victoria să încline de partea acestora. Prin durata ei, prin rolul jucat de artilerie, prin felul manevrelor executate de cele două oștiri și prin numărul mare de ostași aruncați

în luptă de ambele părți, bătălia de la Kossovopolje, din anul 1448, poate fi considerată una din primele operațiuni militare de tip modern, în opoziție cu tactica de luptă feudală.

O dată cu această înfrîngere, încetează faza războaielor ofensive împotriva turcilor, Iancu de Hunedoara fiind constrîns la o luptă de apărare.

Faptul acesta s-a datorat și împrejurărilor interne din Ungaria și Transilvania. Împăcîndu-se destul de greu cu regimul autoritar și cu tendințele de centralizare reprezentate de Iancu de Hunedoara, marea nobilime a profitat de acest ultim eșec al său pentru a-i submina autoritatea. Una din manevrele folosite în acest scop a fost aducerea pe tron a regelui Ladislau, deși încă nevîrstnic, determinînd astfel încetarea misiunii lui Iancu de guvernator al țării. Grupul marilor nobili, în frunte cu familia Cillei, dobîndește o puternică influență pe lîngă tînărul rege și pune astfel în umbră, din punct de vedere politic, pe Iancu. Nu-i putea fi însă smuls prestigiul său militar, care-l menține în fruntea oștirilor regatului, în calitate de căpitan suprem.

În acești ani, în care dificultățile interne l-au împiedicat să continue acțiunile sale militare, Iancu de Hunedoara a dus o intensă activitate diplomatică, pentru preîntîmpinarea primejdiei otomane. La 20 noiembrie 1451 s-a ajuns la un armistițiu cu turcii, întărit prin pacea pe trei ani, încheiată la Adrianopol, în aprilie 1452, prin care sultanul promitea să înceteze atacurile asupra Țării Romînești, Transilvaniei, Ungariei, Serbiei și Ragusei și să nu ridice noi întărituri de-a lungul Dunării. Tratatul a fost confirmat de noul sultan, Mahomed al II-lea.

Această pace nu a fost considerată durabilă de către Iancu. Experiența sa îndelungată de ostaș și om politic nu-i mai îngăduia nici o iluzie asupra intențiilor cotropitoare ale turcilor. Așa se explică acțiunea sa diplomatică la Constantinopol, curînd după încheierea tratatului amintit. În toamna anului 1452, au sosit la curtea bizantină, pe mare, trimiși din partea lui Iancu, care promiteau Bizanțului ajutor militar și schițau planul unei colaborări pentru despresurarea Constantinopolului. Oferta a fost respinsă de împăratul Bizanțului, deoarece cuprindea condiția cedării temporare a unor cetăți lui Iancu. În primăvara anului 1453, împăratul Bizanțului, amenințat de asediul început de turci asupra capitalei, a revenit asupra refuzului său. În urma acestui fapt, se pare că o nouă solie a lui Iancu a mers în tabăra sultanului, punîndu-i în vedere să înceteze asediul Constantinopolului și amenințîndu-l cu denunțarea tratatului din anul precedent.

În anul 1456, sultanul Mahomed al II-lea — care, în 1453, prin cucerirea Constantinopolului, consolidase stăpînirea otomană în Europa — a organizat o mare expediție împotriva regatului maghiar, începînd prin a asedia cetatea Belgrad, cheia strategică ce deschidea drumul spre Cîmpia Ungariei.

În luptele din jurul Belgradului, din iulie 1456, a apărut mai vădit ca oricînd caracterul profund popular al luptei de apărare împotriva turcilor. Oastea

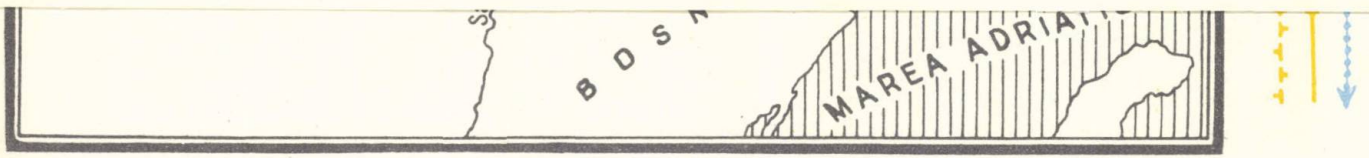
B D S
MAREA ADRIA

lui Iancu a fost întărită printr-un număr mare de luptători, veniţi sub steagul său atît din Ungaria, cît şi din alte ţări.

« Cruciada » la care chema din nou în acele momente în special călugărul franciscan Ioan de Capistrano s-a transformat într-un adevărat război popular, susţinut de masele largi nu din considerente religioase, ci din necesitatea apărării existenţei lor. Temîndu-se de cursul ce l-ar fi putut lua evenimentele, nobilii au încercat să pună piedici spontanei mobilizări a maselor, refuzînd să dea arme, mijloace de transport şi călăuze detaşamentelor populare. Nici acest fapt nu a putut stăvili entuziasmul popular. Mărturiile contemporane notează trecerea prin oraşele din Europa centrală a acestor cete, alcătuite din meseriaşi şi oameni săraci, care se îndreptau pe jos spre Belgrad. Autorul uneia din aceste mărturii se întreba: « Unde este Imperiul roman, care întotdeauna s-a luptat cu toţi barbarii?... Unde este regele francez, care vrea să se intituleze rege prea creştin? Unde sînt regii Angliei, Danemarcei, Norvegiei, Suediei, Cehiei, Poloniei? Ţărani neînarmaţi, potcovari, croitori, meseriaşi merg în fruntea armatelor... ».

După unele izvoare, numărul acestor elemente populare ar fi atins cifra de 60 000 de oameni; altele — probabil mai apropiate de adevăr — dau numărul de cel puţin 27 000. Cînd această oştire se apropia de Belgrad, comandantul garnizoanei, privind-o din înălţimea zidurilor cetăţii, spunea că: « Niciodată n-ar fi crezut, dacă n-ar fi văzut cu ochii lui, că în Ungaria este atîta popor, care se adună ca zăpada mînată de viscol... »[1].

Mişcarea aceasta, care a cuprins Transilvania, Ungaria, Polonia, Cehia şi Germania, ilustrează solidaritatea popoarelor împotriva agresiunii şi invaziei turceşti, peste indiferenţa sau chiar ostilitatea claselor dominante.

Sultanul dispunea de o oştire, apreciată de unii contemporani între 100 000 şi 200 000 de oameni. El a înconjurat Belgradul şi a început asediul propriu-zis în ziua de 4 iulie 1456.

Iancu de Hunedoara a reuşit să facă o spărtură în cercul asediatorilor, datorită victoriei pe care flota sa a obţinut-o, la 14 iulie, pe Dunăre, asupra flotei turceşti. El a izbutit, pe această cale, să strecoare însemnate întăriturî în cetate.

Cu ajutorul trupelor populare — care au luptat cu o însufleţire deosebită — Iancu de Hunedoara a dobîndit o strălucită victorie, în zilele de 21 şi 22 iulie. Asaltul general dezlănţuit de turci în prima zi a fost respins cu preţul unor mari eforturi, pricinuind, în acelaşi timp, oastei turceşti mari pierderi şi o oarecare demoralizare. A doua zi, după unele hărţuieli, unităţile populare au atacat pe turci din proprie iniţiativă, obţinînd succese locale însemnate. Iancu a folosit acest moment favorabil şi a dezlănţuit la rîndu-i atacul general şi concentric asupra taberei turceşti. Armata otomană, în frunte cu sultanul Mahomed al II-lea, s-a retras în dezordine, lăsînd o pradă bogată în mîinile învingătorilor.

---

[1] N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 137—142.

În timp ce întreaga Europă sărbătorea această mare biruință, Iancu de Hunedoara murea de ciumă, în tabăra de lîngă Belgrad, la Zemun, în ziua de 11 august 1456.

*

Sub conducerea lui Iancu de Hunedoara, lupta antiotomană a înregistrat mari succese care, împreună cu cele repurtate de Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare, au întîrziat cu peste o jumătate de secol pătrunderea turcilor în Europa centrală. Această luptă a avut un larg caracter popular, atît prin participarea maselor țărănești, cît și prin colaborarea popoarelor din sud-estul continentului la acest mare efort de apărare împotriva cotropirii otomane, ce reprezenta o formă din cele mai grele ale opresiunii și exploatării feudale.

Prin punerea talentului său militar și de om politic în slujba acestei cauze juste, Iancu de Hunedoara se ridică în rîndurile personalităților de seamă din istoria patriei noastre și din istoria universală.

El a fost primul conducător de stat care, pentru a face față primejdiei otomane, a încercat să creeze un sistem politic bazat pe strîngerea legăturilor dintre cele trei țări romîne, determinate de dezvoltarea relațiilor lor economice și de interesele comune ale apărării lor împotriva turcilor.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K. — F. ENGELS, *Ideologia germană*, București, 1956.

ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 183—194.

— *Războiul țărănesc german*, București, 1958.

GHEORGHIU-DEJ, GH., *Articole și cuvîntări*, București, 1955.

II. *Izvoare*

BEHEIM, MICHAEL, *Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul*, ed. Gr. Conduratu, București, 1903.

BOGDAN, I., *Cinci documente slavo-romîne din Arhiva Curții imperiale de la Viena*, București, 1889 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XI, 1888—1889, p. 29—64).

— *Documente privitoare la relațiile Țării Romînești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905.

— *Documente moldovenești din sec. XV și XVI din arhivul Brașovului*, București, 1905.

BONFINIUS, A., *Rerum Hungaricarum decades quator cum dimidia*, Viena, 1744.

BROCQUIÈRE, BETRANDON de la, *Le voyage d'outremer*, ed. Scheffer, Paris, 1892.

CHALCOCONDIL, LAONIC, *Expuneri istorice*, trad. V. Grecu, București, 1958.

COSTĂCHESCU, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, 2 vol., Iași, 1931—1932.
Cronica lui Wavrin și romînii, ed. de N. Iorga, în *Bul. Com. ist.*, VI, 1927, p. 57—148.
Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959.
DEMÉNY, L., *Textele celor două înțelegeri încheiate în 1437 între răsculați și nobili, după documente originale*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 1, p. 91—111.
— *Documente noi referitoare la răscoala de la Bobîlna*, în *St. mat. ist. medie*, vol. IV, p. 395—421.
DLUGOSZ, L., *Historia Polonica*, 2 vol., Leipzig, 1711—1712.
Documente privind istoria Romîniei, A, Moldova, veac. XIV—XV; B, Țara Romînească, veac. XIII—XV.
DUCAS, *Istoria turco-bizantină (1341—1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958.
EDER, J., *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae*, Sibiu, 1803.
GERÉB, L. — SZÉKELY, GY., *A magyar parasztháborúk irodalma, 1437—1514*, Budapesta, 1950.
HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. I/2, XV/1.
IORGA, N., *Acte și fragmente*, III, București, 1897.
— *Notes et extraits*, I, Paris, 1899.
Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, vol. XII.
Székely oklevéltár, III, Cluj, 1889.
THURÓCZI, J., *Chronica Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, I, Viena, 1766.
ZIMMERMANN-WERNER-MÜLLER-GÜNDISCH, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, IV, Sibiu, 1937.

III. *Lucrări generale*

IORGA, N., *Istoria romînilor*, IV, București, 1937.

IV. *Lucrări speciale*

1. Agravarea sarcinilor feudale și a contradicțiilor dintre clasele și păturile sociale în Transilvania. Răscoala de la Bobîlna

BERZA, M., *Răscoalele în evul mediu. Considerații generale în lumina tezelor marxism-leninismului*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 4, p. 79—93.
CSÁNKI, D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V, Budapesta, 1913.
DEMÉNY, L., *Despre unele aspecte ale răscoalei de la Bobîlna*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, partea I, București, 1954, p. 573—598.
— *Az 1437—38-as bábolnai népi felkelés*, București, 1960.
DEMÉNY, L. — I. PATAKI, *A huszita forradalmi mozgalom elterjedése hazánkban és hatása a parasztok 1437—1438 évi felkelésére*, în *Bolyai Tud. Egyetem*, Cluj, 1956, p. 223—234.
— *Husitoké revoluční hnuti na územi Lidové republiky rumunské*, în *Mezinárodní ohlas husitstvi*, Praga, 1958, p. 185—223.
DIACIUC-DĂSCĂLESCU, M., *Răscoala iobagilor de la Bobîlna*, ed. a II-a, București, 1957.
GOMBOS, F. A., *Az 1437-ik évi parasztlázadás története*, Cluj, 1898.
IVÁNYI, B., *Két középkori sóbánya statutum*, în *Századok*, XLV, 1911, p. 10—30, 98—113, 187—195.
PASCU, ȘT., *Răscoale țărănești din Transilvania*, Cluj, 1947.
— *Bobîlna*, București, 1957.

PATAKI, I., *Az 1437-es felkelés kirobbanásának történetéhez*, în *Studia Univ. Babeş-Bolyai*, seria istorie, Cluj, III, 1958, nr. 2, p. 55—66.

SÖRÖS, P., *Az 1437-iki erdélyi pórlázadás történetéhez*, în *Erdélyi Múzeum*, XXVII 1910, nr. 3, p. 182.

2. Luptele feudale interne din Moldova şi Ţara Romînească

BOGDAN, I., *Contribuţiuni la istoria Moldovei între anii 1448—1458*, Bucureşti, 1907 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XXIX, 1907, p. 629—643).

IORGA, N., *Les aventures « sarrasines » des Français de Bourgogne au XV-e siècle*, în *Mélanges d'histoire générale*, Cluj, 1927, p. 9—56.

MINEA, I., *Din trecutul stăpînirii romîneşti asupra Ardealului. Pierderea Amlaşului şi Făgăraşului*, Bucureşti, 1914 (extras din *Conv. lit.*, XLVIII, 1914).

— *Vlad Dracul şi vremea sa*, Iaşi, 1928.

— *Despre domnia lui Roman II Vodă*, în *Cerc. ist.*, VIII—IX, 1932—1933, nr. 1, p. 222—227.

GRECU, AL., [PANAITESCU P. P.], *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la impunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)*, în *Studii*, V, 1952, nr. 3, p. 187—198.

PÂRVAN, V., *Alexăndrel voievod şi Bogdan voievod. Şapte ani din istoria Moldovei (1449—1456)* Bucureşti, 1904.

VÎRTOSU EMIL, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Romînească şi Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, [Bucureşti], 1960.

3. Consolidarea voievodatului Transilvaniei şi lupta antiotomană a ţărilor romîne sub conducerea lui Iancu de Hunedoara (1441—1456)

CÎMPINA, B. T., *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a sec. al XV-lea în Ţara Romînească şi Moldova*, Bucureşti, 1950.

DAN, M. P., *Armata şi arta militară a lui Iancu de Hunedoara*, în *St. cerc. ist.* Cluj, VIII, 1957, p. 69—118.

ELEKES, L., *Hunyadi*, Budapesta, 1952.

GÜNDISCH, G., *Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, în *Jahrbücher für Geschichte Österuropas*, vol. II, 1937.

MÁLYUSZ, ELEMÉR, *A magyar rendi állam Hunyadi korában*, în *Századok* 1957, nr. 1—4, p. 46—123 şi nr. 5—6, p. 529—602.

MORAVCSIK, GY., *Ungarisch-byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falles von Byzanz*, în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1954, tom. II, fasc. 3—4, p. 349—360.

MUREŞAN, C., *Rolul lui Ioan de Hunedoara în mobilizarea maselor populare împotriva expansiunii otomane*, în *Studii*, IX, 1956, nr. 4, p. 55—72.

— *Ioan de Hunedoara şi vremea sa*, Bucureşti, 1957.

PALL, FR., *Ştiri noi despre expediţiile turceşti din Transilvania în 1438*, în *An. Inst. ist. Cluj*, I—II, 1958—1959, p. 17—22.

PASCU, ŞT., *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *St. cerc. ist.* Cluj, VIII, 1957, p. 25—67.

POPA, T., *Iancu Corvin de Hunedoara*, Bucureşti, 1928.

CAPITOLUL VI

LUPTA PENTRU CENTRALIZAREA STATULUI FEUDAL ÎN ŢĂRILE ROMÎNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XV-LEA

1. DEZVOLTAREA PRODUCŢIEI DE MĂRFURI ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI MOLDOVA ŞI URMĂRILE EI PE PLAN POLITIC

În a doua jumătate a veacului al XV-lea, în Ţara Romînească şi Moldova — ca, de altfel, în toată Europa — acumulările cantitative ale progresului forţelor de producţie din perioada precedentă au dat naştere unor însemnate schimbări economice. Conţinutul procesului istoric nu a fost identic pe întregul teritoriu european. În principalele ţări din apusul Europei începea să se facă trecerea de la feudalism la capitalism, în timp ce în răsăritul Europei se manifesta tendinţa de agravare a relaţiilor feudale, de intensificare a exploatării ţăranilor pe bază de clacă.

Elementul cel mai important din viaţa societăţii feudale est-europene din a doua jumătate a secolului al XV-lea a constat în faptul că, sub influenţa dezvoltării pieţii interne şi a creşterii exportului de grîne, agricultura s-a transformat într-un sector al economiei producătoare de mărfuri. În Ţara Romînească şi Moldova, ca şi în ţările vecine cu ele, principalele moşii feudale au început să producă cereale destinate vînzării. Acest fenomen se generaliza pe măsură ce creştea diviziunea socială a muncii — în primul rînd cea dintre sat şi oraş — şi, totodată, pe măsură ce erau solicitate cerealele pe piaţa externă.

Pătrunderea la sate a economiei băneşti, exprimată prin transformarea produselor agricole în marfă, a dat naştere unui fenomen complementar: consumul rural de mărfuri confecţionate în oraşe. Pe măsură ce apăreau la sate cumpărători de mărfuri artizanale, creştea numărul şi diversitatea acestor articole. O importanţă deosebită prezintă menţionarea uneltelor agricole printre mărfurile care se vînd în mediul rural, deoarece ea subliniază legăturile reciproce dintre dezvoltarea schimbului şi creşterea productivităţii muncii în agricultură. Din privilegiul acordat de Ştefan cel Mare liovenilor, la 3 iulie 1460, reiese că aceştia desfăceau în ţară, pe lîngă unele articole de lux, şi altele de mai largă întrebuinţare: coase, seceri şi fiare de plug [1].

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 277—278.

Ansamblul progresului economic în agricultură se exprimă în tendința de creștere a prețului satelor cumpărate și vîndute de boieri. Dacă, de exemplu, în 1440—1450, un sat valorează în Moldova în medie 52 zloți și jumătate, în 1501—1505 el valorează peste 250 zloți; prețul lui crește deci de circa cinci ori. Creșterea prețului satelor însemnează sporirea generală a veniturilor produse de locuitorii acelor sate în beneficiul boierilor. La aceasta a contribuit creșterea populației, lărgirea suprafețelor agricole, creșterea cantității de cereale și, mai ales, de cereale-marfă, produse pe moșii în condițiile unei sporite productivități a muncii.

Dezvoltarea schimbului, antrenarea domeniilor feudale în relațiile marfă-bani au dus la modificări în organizarea teritorială și economică a moșiilor, la manifestarea unei tendințe generale de transformare și creștere a rentei feudale, expresie a creșterii sub diverse forme a obligațiilor țărănești față de feudali. În anumite regiuni, renta feudală este convertită, în unele cazuri, din muncă și produse în bani.

Pe lîngă tendința de a-și spori numărul țăranilor dependenți, feudalii urmăresc să-și întărească dreptul de stăpînire asupra acestora, să le limiteze dreptul de strămutare, să asigure permanența pe pămînturile lor a forței de muncă, absolut necesară creșterii producției de cereale. La sfîrșitul secolului al XV-lea, ca să împiedice plecările țăranilor dependenți de pe moșie, feudalii impun acestora, în cazul în care ar voi să se strămute, o dare specială numită « găleata de ieșire » [1].

Transformările ce au avut loc în societatea romînească în a doua jumătate a veacului al XV-lea nu au putut rămîne fără consecințe asupra schimbului pe piața externă. Producția de cereale-marfă, o dată apărută sub imboldul dezvoltării pieții interne, a trebuit să se îndrepte de asemeni și în afara granițelor țării. Spre sfîrșitul veacului al XV-lea, izvoarele de care dispunem înregistrează o creștere a exportului de grîne. Cea mai veche mențiune cunoscută cu privire la organizarea producției de cereale în vederea exportului de către una din moșiile feudale datează din 15 august 1471: este o carte de scutiri vamale pe care domnia o acordă călugărilor mănăstirii Probota, la cererea acestora, pentru grîul și mierea pe care ei le vor vinde la Chilia [2].

Printr-un raport din 14 septembrie 1474, consulul cetății Caffa asigura pe superiorii săi că, în depozitele de la Moncastro (Cetatea Albă), cereale « sînt destule » [3], fapt ce arată acumularea unei cantități însemnate de grîne în porturile de la gurile Dunării. Bogăția de grîne oglindește ea însăși legăturile dintre negustorimea din aceste porturi și producția de cereale-marfă pe moșiile din Moldova. În 1478, prin solia trimisă puterilor europene de către Ștefan cel Mare, acesta subliniază importanța apărării Chiliei și Cetății Albe. În afară de importanța

[1] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 252.
[2] *Ibidem*, A, veac. XIV—XV, p. 380.
[3] Vigna, *Codice diplomatico tauro-ligure*, III, p. 121.

lor militară, desigur precumpănitoare, Ştefan cel Mare avea în vedere şi rolul lor economic; el era perfect conştient de consecinţele economice pe care urma să le aibă ocuparea lor de către armatele sultanului. Veniturile feudalilor scad

Fig. 135. — Unelte de meşteşugari lemnari din sec. XV—XVI, de la Suceava.

îndată ce negustorii şi corăbierii Moldovei, care înlocuiseră pe genovezi, au fost înlăturaţi din bogatele porturi. Pentru cîtva timp dispar, de pildă, privilegiile vamale privind negoţul mănăstirilor, legat de cele două oraşe. Foarte curînd după pacea dintre Imperiul otoman şi Moldova, din 1487, s-au creat condiţiile în care exportul grînelor Moldovei — mai cu seamă în Turcia — a fost din nou

posibil. În ultimii ani ai veacului al XV-lea exportul de grîne în Imperiul otoman creşte.

Urcarea preţului satelor în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi în primii ani ai celui următor, reapariţia privilegiilor vamale pentru negoţul mănăstirilor coincid cu dezvoltarea cumpărăturilor turceşti de grîne de la nordul Dunării şi a circulaţiei monetare otomane în aceste părţi. În noiembrie 1502, hanul Mengli Ghirei scria marelui cneaz Ivan al III-lea al Moscovei că « la Ştefan voievod umblă banii turceşti » [1]. Această ştire dovedeşte că moneda turcească ajunsese la acea dată un important mijloc de schimb în Moldova. Este vădit că vînzarea în Turcia a produselor moldoveneşti începuse să capete o însemnătate economică deosebită.

Negustorii din Moldova sînt antrenaţi tot mai mult în relaţiile comerciale moldo-turceşti. Afacerile încheiate în Turcia de unul dintre ei, Ştefan armeanul din Suceava, sînt evocate în faţa autorităţilor liovene cu prilejul unei lichidări de datorii la 24 august 1502 [2].

În Ţara Romînească procesul este asemănător. În privilegiile de la începutul secolului al XVI-lea, prin care se dăruiesc sau se întăresc mănăstirii Tismana veniturile vămii de la Calafat şi în care se fixează tariful vamal pentru produsele ce se exportă în sudul Dunării, se arată că, alături de vite (cai, boi, vaci, oi), sare şi vin, se exporta în sudul Dunării şi grîu [3]. Exportul de grîne în Imperiul otoman la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea, într-o vreme în care comerţul cu turcii era liber, neîngrădit încă de vreun drept de monopol al acestora, stimula în Ţara Romînească şi Moldova creşterea producţiei de cereale-marfă. Vînzarea în Turcia a grînelor produse pe domeniile feudale de la nordul Dunării a avut un rol deosebit de însemnat în orientarea filoturcă a unor mari boieri.

Pe măsură ce se dezvoltau relaţiile comerciale turco-romîne, pătrund şi mărfurile din Imperiul otoman la nordul Dunării. Unii domni, ca, de pildă, Basarab Laiotă, sprijină desfacerea mărfurilor turceşti în ţară [4]. Protestînd la 5 iulie 1495 împotriva greutăţilor pe care le fac braşovenii comerţului muntean, Vlad Călugărul le scria: « oare credeţi că nu putem aduce postav sau fier şi din alte locuri? În Moldova şi în Turcia găsim atît cît este voia noastră » [5]. Influenţa turcească în viaţa comercială a Ţării Romîneşti se manifestă prin denumirile mărfurilor care circulă pe piaţă, prin pătrunderea în limba de cancelarie a termenilor turceşti privind organizarea comerţului, ca hoget (act de vînzare-cumpărare) [6].

Poziţiile economice pe care le cîştigă turcii la nordul Dunării înlesnesc, în secolul al XVI-lea, aservirea politică a Ţării Romîneşti şi Moldovei, frînează

---

[1] *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, t. XLI, p. 446.
[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, p. 329.
[3] *Documente*, B, veac. XVI, vol, I, p. 14, 46, 57.
[4] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 90—91.
[5] Hurmuzaki, XV/1, p. 143.
[6] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 183—184, 313, 330.

dezvoltarea producției de mărfuri și a pieții interne, frînează apariția efectului la care dezvoltarea producției de mărfuri ducea în mod normal, și anume centralizarea statului.

★

Progresul realizat în agricultura Țării Romînești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea este un aspect al progresului general economic din acea vreme, determinat în mare măsură de dezvoltarea orașelor, unde diviziunea socială a muncii îndrepta tot mai mult populația spre activitatea meșteșugărească și comercială.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea se constată o creștere a populației orașelor, atingînd în unele cazuri proporții comparabile cu ritmul de dezvoltare al unor orașe din țările apusene. În ajunul cuceririi sale de către turci, Chilia, de exemplu, ajunsese la o populație de circa 20 000 locuitori, cifră foarte mare dacă ținem seamă de faptul că cele mai însemnate orașe ale Flandrei, Bruges și Gand, au avut în momentul maximei lor expansiuni 50 000 locuitori, iar Ypres avea sub 40 000 locuitori; pînă în veacul al XVI-lea, majoritatea orașelor din Țările de Jos au avut o populație de 10 000 locuitori.

Dezvoltarea unor orașe rezultă în mod limpede din izvoare. Elocvent în acest sens este cazul orașului Siret. Moșia acestui străvechi oraș — pomenit încă din anul 1340 de cronica franciscanilor — forma, împreună cu ocolul Volhovățului, un fel de « apanaj » al soțiilor domnilor Moldovei. La 13 decembrie 1421, Alexandru cel Bun dăruia Rimgaillei orașul Siret și Volhovățul împreună cu satele și cătunele « atîrnătoare de orașul mai sus-zis și de Volhovăț » [1]. La 29 iunie 1456, aceeași moșie este descrisă în termeni care subliniază diferențierea elementelor sale alcătuitoare; se vorbește de « orașul Siret împreună cu suburbia și cu satele care atîrnă de el, precum și satul Olhovăț împreună cu celelalte sate care atîrnă de acesta din vechime » [2]. Reiese că între datele celor două acte s-a produs pe teritoriul « apanajului » domnesc un fenomen din pricina căruia deosebirea calitativă între ocolul Siretului și acela al Volhovățului a fost mult accentuată. Este vorba de apariția unei suburbii, adică a cartierelor în care se strîngea sărăcimea tîrgurilor, pe măsură ce se dezvolta economia orășenească. În condițiile dezvoltării generale a meșteșugurilor, apariția noilor cartiere din Siret reprezintă creșterea unei populații neagricole, a cărei alimentare presupune cumpărări de grîne.

Dezvoltarea meșteșugurilor și gruparea meșteșugarilor în orașe au dus la întărirea rolului acestora. Creșterea numărului de știri privind activitatea unor meșteșugari și negustori din Țara Romînească și Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea oglindește dezvoltarea unei piețe interne. « Piața — scria V. I. Lenin — apare acolo unde și în măsura în care apare diviziunea socială a muncii și producția de mărfuri. Mărimea pieții este indisolubil legată de gradul

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 43.
[2] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 781.

de specializare a muncii sociale »[1]. Această din urmă precizare, mai ales, este deosebit de prețioasă. Se vede de aci că intensitatea schimburilor este direct proporțională cu gradul de dezvoltare pe care l-a atins diviziunea socială a muncii.

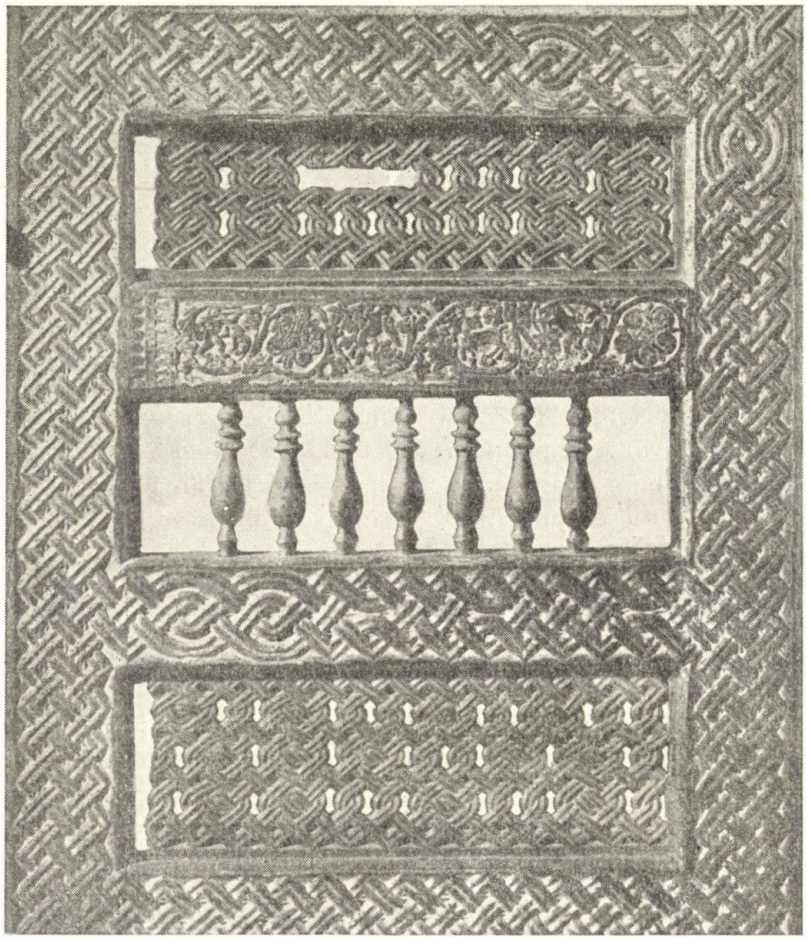

Fig. 136. — Detaliu de sculptură de pe scaunul domnesc de la mănăstirea Voroneț, sec. XV—XVI.

În comparație cu situația din perioada anterioară, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în Țara Romînească și Moldova, s-au înmulțit ramurile de activitate meșteșugărească, a crescut diferențierea și specializarea în interiorul acestora.

Printre meșteșugarii cel mai frecvent menționați în documente se întîlnesc: pielari, ciubotari, cojocari, croitori, pietrari, lemnari, zidari. În 1475, Iacob

[1] V. I. Lenin, *Cu privire la așa zisa problemă a pieței*, în *Opere*, vol. I, București, 1950, p. 91.

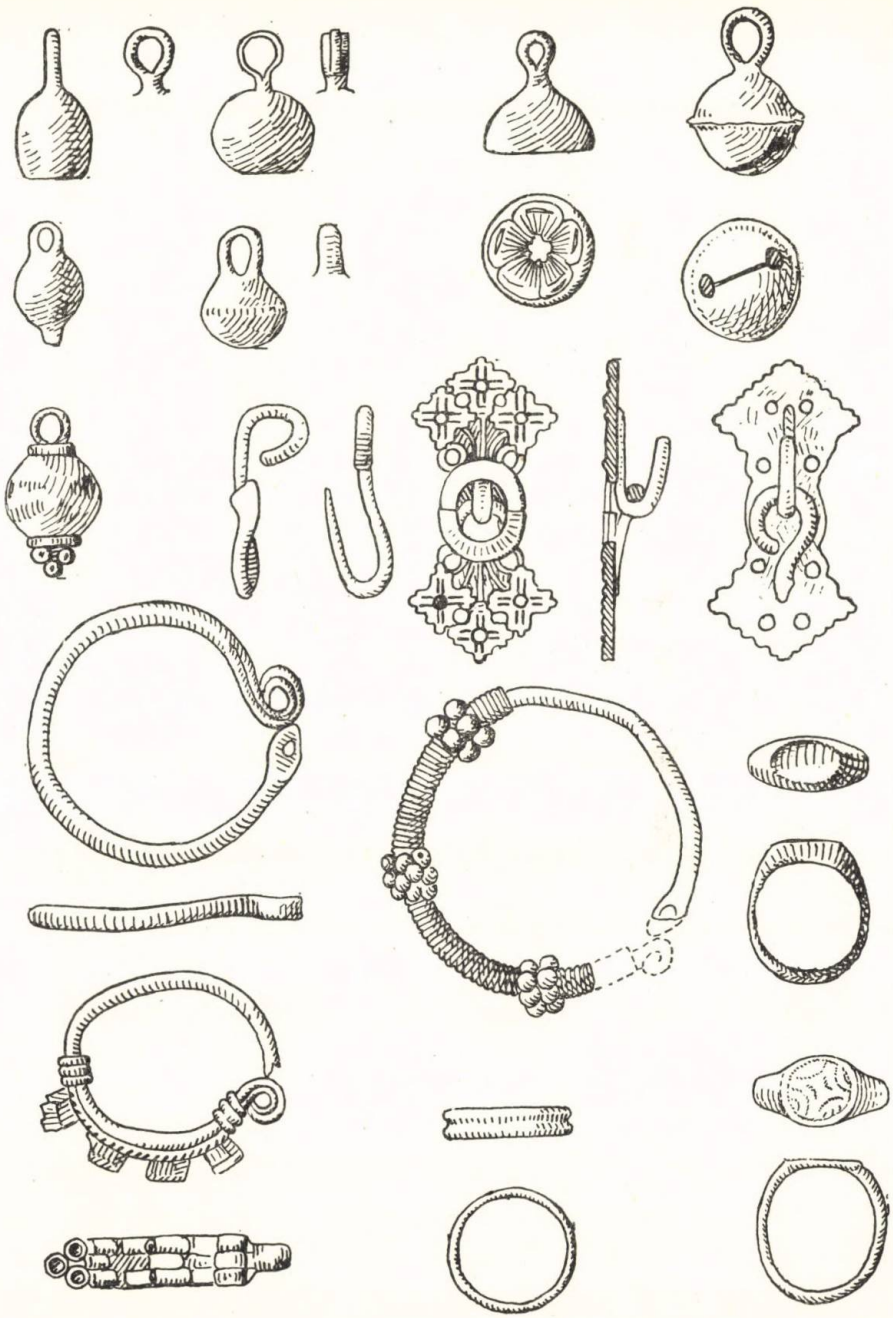

Fig. 137. — Obiecte de podoabă din sec. XV, descoperite în cimitirul de la Suceava.

armeanul, pielar din Suceava *(pellifex de Soczavia)* accepta jurisdicția tribunalului armenesc din Liov. În același an, devenea cetățean al Liovului Stepan ruteanul meșter de ciubote roșii din Suceava *(rubricerdo de Soczavia)*. În 1477 era amintit de asemenea la Liov « Gheorghe croitorul din Moldova, fratele lui Petru croitorul » *(Georgius sartor de Walachia, frater Petri sartoris)* [1]. Cronica moldo-germană cuprinde știrea că, la 22 iunie 1479, Ștefan cel Mare a început « să zidească Chilia și a isprăvit-o în aceeași vară, cu 800 de zidari și 17 000 de ajutoare » [2]. Mărturii documentare și arheologice indică prelucrarea metalelor. Sînt indicii că și armamentul se confecționa, în parte, în țară; dovadă importul de salpetru pentru praful de pușcă și de metale pentru arme. La 13 mai 1475, de pildă, se trecea în socotelile Liovului tranzacția încheiată între municipalitatea de acolo și Mihail « *der Salnitersyder* » al domnului Moldovei [3]. E vorba de vînzarea unei cantități de salpetru.

În această vreme se întîlnesc chiar meșteri moldoveni în măsură să satisfacă în parte nevoile vieții de fast a boierilor. Un document din 29 mai 1484 amintește de un Stanciu aurar. În secolul al XVI-lea, urmași ai acestuia au ajuns să dețină însemnate dregătorii; Teodosie, nepotul lui Stanciu, este arătat ca « fost ceașnic », la 5 aprilie 1558 [4].

Pe măsură ce se dezvoltă meșteșugurile, se manifestă tendința de înlocuire a importului de obiecte finite, prin importul de semifinite și de materii prime. La 22 aprilie 1466, Matei Corvin dădea satisfacție plîngerilor unor negustori și meșteșugari sași, care arătau că se trimit piei crude, nelucrate, în Moldova și Țara Romînească. Aceștia — precizînd că astfel de cumpărături se fac « în mare cantitate » — amintesc privilegiul lor străvechi după care acest comerț era interzis, ca măsură de protecție în favoarea tăbăcarilor locali. La cererea lor, regele confirmă acest interdict, pentru a nu lipsi pe meșteșugarii orașelor din Transilvania de materie primă și pentru a nu înlesni în apropiere concurența tăbăcarilor moldoveni și munteni. La 10 februarie 1489, aceleași plîngeri ale tăbăcarilor sași aduceau repetarea actului lui Matei Corvin în aceiași termeni [5].

Se învedera, astfel, că măsurile protecționiste ale regelui Ungariei nu puteau învinge progresul economic din Moldova și Țara Romînească; el ducea cu necesitate la o nouă reglementare a raporturilor dintre ele și orașele din Transilvania. Privilegiile regale sînt destul de grăitoare, ele singure, pentru a dovedi rolul în creștere al orășenilor moldoveni și munteni, cumpărători de piei brute, din care urmau să confecționeze singuri o încălțăminte pînă aci adusă în parte din Transilvania.

Consumul de produse meșteșugărești crease o bază atît de solidă pentru activitatea meșteșugarilor din Țara Romînească și Moldova, încît concurența negustorilor din Transilvania a putut fi îngrădită într-un număr tot mai mare de

[1] Czolowski, *Pomniki dziejowe Lwowa z Archiwum miasta*, II, p. 337, 355.
[2] *Cronicile slavo-române*, p. 34.
[3] N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 309.
[4] *Documente*, A, veac. XVI, vol. II, p. 105.
[5] Hurmuzaki, XV/1, p. 60—61, 130—131.

Fig. 138. — Cuptor de ars var din sec. XV—XVI, descoperit la Suceava.

ramuri ale producției meșteșugărești și ale comerțului. Tot mai des se aud plîngeri împotriva unor brașoveni care încearcă să oprească aducerea de peste munte a unor unelte, materii prime sau semifinite, chiar după ce fuseseră cumpărate în Țara Bîrsei și plătite în bună rînduială [1].

Vlad Călugărul denunța rostul acestor procedee cînd scria brașovenilor despre un meșter al său de curte, plecat în Transilvania ca să-și aducă unelte: « meșteșugarii domniei voastre nu l-au lăsat să-și cumpere din ceea ce îi trebuiește pentru măistoria lui » [2]. Intenția de a stînjeni pe toate căile activitatea meșteșugarilor munteni este vădită, de asemenea, și cînd sînt oprite la Bran cele 20 de obezi de fier cumpărate de către Costea din Tîrgoviște « pentru ferecarea carelor » în țară [3].

În legătură cu dezvoltarea orașelor, întemeiată pe producția meșteșugărească, se explică și ridicarea negustorilor locali. Pe măsură ce se dezvoltă schimbul de mărfuri și crește piața internă, aceștia înlocuiesc treptat pe negustorii străini. În domeniul comerțului cu cereale, negustorii genovezi sînt înlocuiți încă înainte de 1475 de negustori localnici, reprezentanți direcți ai progresului producției de mărfuri în Moldova. Ruinarea activității negustorilor italieni la gurile Dunării a fost urmarea firească a dezvoltării economice locale; această activitate a decăzut ca urmare a progresului forțelor de producție și a circulației interne de mărfuri pe acest teritoriu. Succesul luptei pe care negustorii moldoveni o duceau împotriva concurenților lor genovezi, prin înlăturarea acestora de pe piața internă, este rezultatul legăturii dintre negustorii localnici și producția de mărfuri care creștea în satele și orașele de la nordul Dunării. Eliminarea definitivă, cu prilejul unor evenimente militare, a genovezilor din Marea Neagră fusese anunțată printr-o lungă pregătire economică anterioară.

Către sfîrșitul secolului al XV-lea își fac apariția la Brașov numeroși negustori din Moldova și Țara Românească. Afacerile lor se înmulțesc, făcînd posibilă acumularea primelor capitaluri comerciale de unii dintre ei. În jurul anului 1500, de pildă, Rădilă din Cîmpulung cumpăra 39 000 « cuțite de Stiria », vindea șofran la Sibiu, iar unui tîrgoveț din Brașov îi vindea un număr de cuțite, suficient de mare pentru ca 18 000 bucăți să rămînă neplătite [4].

Noua politică a domniei față de orășeni. Restrîngerea privilegiilor de imunitate

Unii dintre domni, recunoscînd în orășeni un factor politic important, ale căror interese trebuiau apărate, manifestă o deosebită grijă pentru ei, și, prin măsurile pe care le adoptă, contribuie la creșterea veniturilor și a rolului lor în viața politică.

În Moldova, Ștefan cel Mare manifestă preocupări de apărare a intereselor tîrgoveților țării, pe care nu le întîlnim în vremea niciunuia

[1] I. Bogdan, *Relațiile*, I, p. 94, 124—125.
[2] *Ibidem*, p. 208—209.
[3] *Ibidem*, p. 241.
[4] *Ibidem*, p. 221—223.

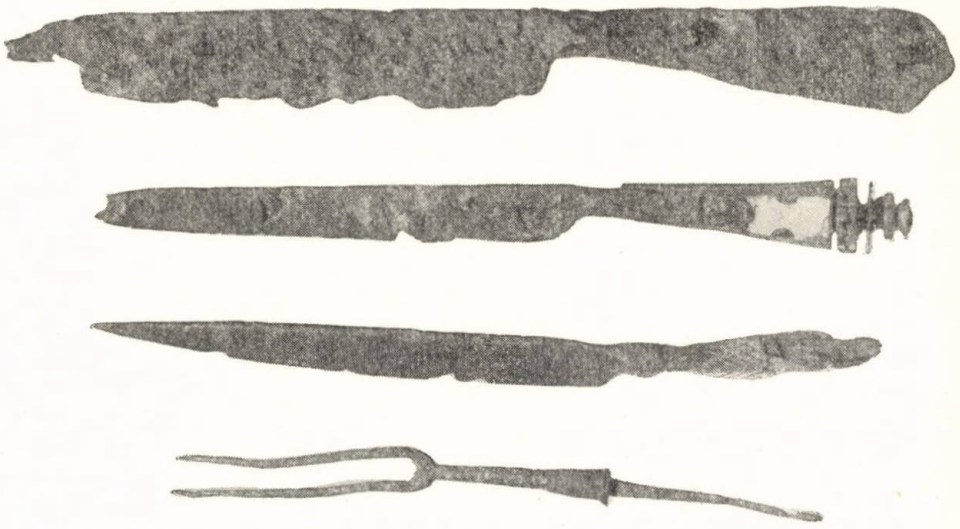

Fig. 139. — Cuţite şi furculiţă din sec. XV—XVI, de la Suceava.

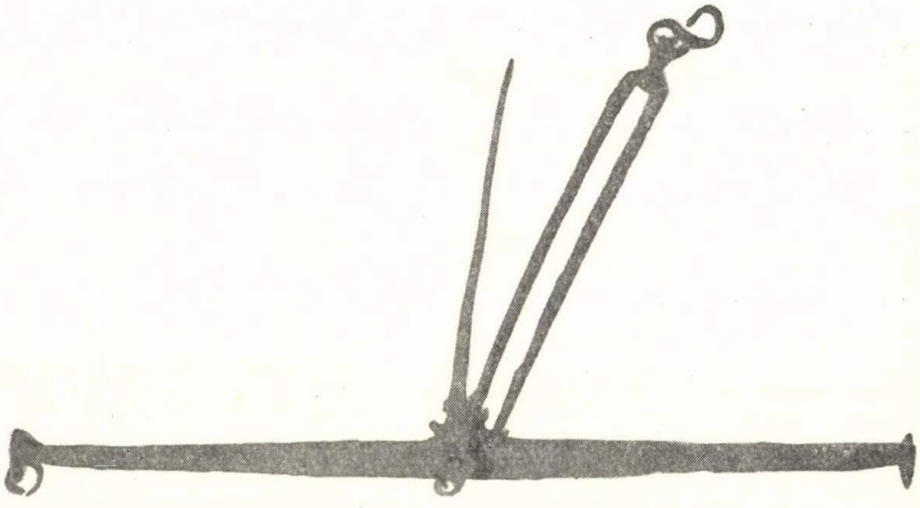

Fig. 140. — Cîntar din sec. XV—XVI, de la Suceava.

dintre predecesorii marelui voievod. Sprijinul pe care-l acordă domnia orășenilor îmbracă diferite forme și privește atît activitatea lor în interiorul țării — unde li se acordă o serie de avantaje economice — cît și în afară. În privilegiul acordat orașului Bîrlad, Ștefan cel Mare declara în 1495: « am miluit pe șoltuzii și pîrgarii și pe toți oamenii săraci din tîrgul nostru Bîrlad și le-am întărit legea lor veche, ca nici unul din oamenii ce trăiesc în Bîrlad să nu plătească vama cea mică acolo la Bîrlad, de la nici o marfă, afară de acei ce vor aduce pește: aceștia vor avea să dea, de o maje, un pește și de un car tot un pește, altceva nimic » [1].

În tratatele internaționale — în locul indiferenței arătate de domnii de pînă la Ștefan cel Mare pentru lupta grea a orășenilor Moldovei, supuși presiunii concurenței externe — surprindem în vremea acestuia primele semne ale unei protecții a intereselor lor. Din anul 1475, domnul începe să includă în textul tratatelor internaționale unele clauze — deocamdată destul de mărginite — cu privire la interesele tîrgoveților moldoveni în Transilvania. În tratatul încheiat la 12 iulie 1475 cu regele Matei Corvin, Ștefan cel Mare vorbește despre garantarea reciprocă a libertății negustorilor din Moldova și Ungaria, pe teritoriile ambelor părți contractante [2]. Către sfîrșitul secolului al XV-lea, încep să apară și în tratatele cu Polonia clauze speciale care prevăd protecția negustorilor. La 13 iulie 1499, Ștefan cel Mare introduce în tratatul său cu regele Poloniei Ioan Albert dispoziții amănunțite de organizare a administrației comerciale. În cazul ivirii unor « neînțelegeri sau pagube » în desfășurarea comerțului moldo-polon, Ștefan obligă pe vecinii săi să admită participarea activă a staroștilor de Hotin și Cernăuți în judecarea proceselor, fixarea despăgubirilor etc. În cazul în care « s-ar întîmpla vreo mare strîmbătate și neînțelegere între staroști », regele Poloniei era obligat să admită ca diferendul să se rezolve printr-un arbitraj al stăpînitorilor ambelor părți interesate, deci cu participarea directă a lui Ștefan [3].

De asemenea și în Țara Romînească, începînd din vremea lui Vlad Țepeș, domnia — constatînd că vechea concurență a negustorilor transilvăneni aducea prejudicii negustorilor munteni — se solidarizează cu aceștia din urmă. Spre sfîrșitul domniei — prin 1480-1482 — Basarab Țepeluș interzice cu desăvîrșire intrarea brașovenilor în țară. Arătînd înmulțirea peste măsură a procedeelor comerciale incorecte: întîrzierea plăților, pagubele cauzate negustorilor munteni etc., el ia hotărîrea de a organiza la graniță iarmaroace la care transilvănenii urmau să vină și să-și schimbe mărfurile cu localnicii [4]. Cam în aceeași vreme, o scrisoare domnească elaborează o adevărată teorie a protecționismului

---

[1] *Documente*, A, veac XV, vol. II, p. 212.
În același fel era redactat desigur și privilegiul analog pe care-l primeau locuitorii Vasluiului la 15 oct. 1491; cf. pasajul corespunzător din actul cu data amintită, păstrat numai într-o traducere romînească tîrzie, într-o redactare foarte apropiată însă *(ibidem*, p. 166).
[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 333.
[3] *Ibidem*, p. 433.
[4] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 134—135.

comercial, completînd ştirile de mai sus prin explicaţii larg cuprinzătoare, ceea ce arată o nouă orientare a politicii domneşti. Respingînd cererea braşovenilor de a face comerţ în Ţara Romînească în vechile condiţii, domnul adăuga: « aceasta nu < o > putem face, căci vedeţi bine şi domnia voastră: dacă vă vom slobozi negustorii să cumpere şi să vîndă prin oraşele noastre, atunci săracii

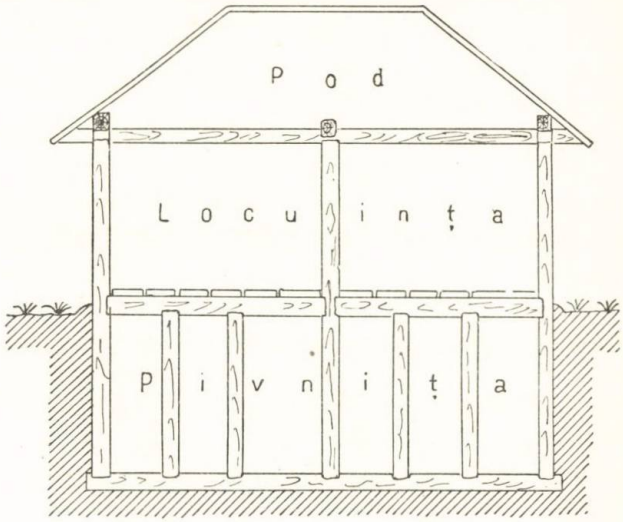

Fig. 141. — Planul şi secţiunea, reconstituite, ale unei locuinţe de orăşean din Suceava, sec. XV.

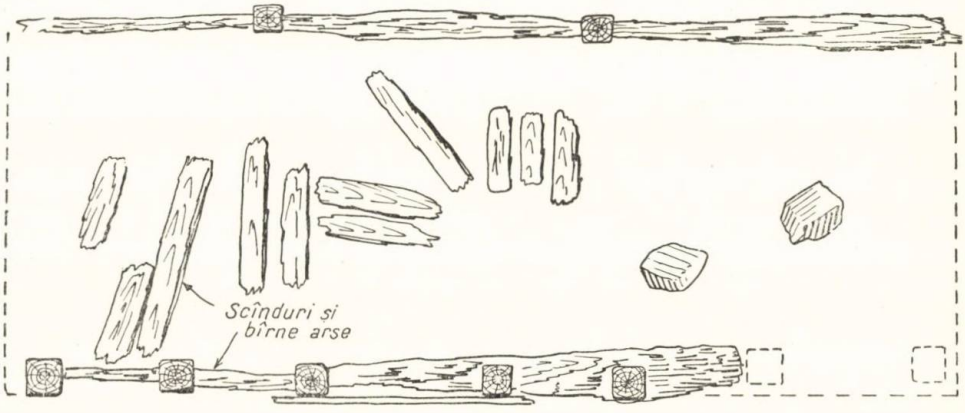

şi negustorii noştri cum se vor mai hrăni şi cui vor vinde peştele şi cum se vor înlesni să se plătească de dajdia domniei mele? » [1]. Partea cea mai caracteristică a răspunsului dat de domn constă în limpezimea cu care îşi formulează ideea despre interesele sale; el luptă pentru a asigura prosperitatea supuşilor săi, conştient fiind de profitul ce avea să se nască pentru el de aci. Creşterea bogăţiei produse de orăşenii localnici determină domnia ca, în folosul chiar al

[1] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 257.

propriilor sale venituri, să sprijine tîrgoveții și să adopte punctele lor de vedere în materie negustorească.

La adăpostul politicii protecționiste a domniei, orășenii se organizează într-un fel de « autonomii comunale », se dezvoltă atribuțiile sfatului fiecărui oraș, care îndeplinește funcțiunea unui scaun de judecată, precum și foarte numeroase alte misiuni impuse de gospodărirea complexă a comerțului. Sfatul orășenesc elaborează o serie de norme și principii după care se călăuzește activitatea lui; încep să se folosească sistematic « catastișele », condicile de evidență, fapt ce confirmă grija pentru o scrupuloasă înregistrare scrisă a oricărei activități orășenești.

★

Susținînd interesele orășenilor și contribuind la creșterea puterii lor politice, domnia urmărea să se sprijine pe ei în lupta pe care o ducea pentru centralizarea statului, care se întemeia pe dezvoltarea producției de mărfuri și a pieții. Prin politica pe care o duce, domnia caută să restrîngă privilegiile de imunitate ale domeniilor feudale, care stînjeneau nu numai acțiunile politice ale domniei, dar și producția de mărfuri și comerțul liber, cerut de interesele meșteșugarilor și negustorilor.

Restrîngerea privilegiilor de imunitate a fost o politică statornică a domniei și s-a aplicat ori de cîte ori domnul a avut posibilitatea să o facă. Din conținutul privilegiilor acordate marilor mănăstiri, mai ales, se vede tendința dregătorilor domnești de a interveni tot mai des pe moșiile feudale. Astfel, în măsura în care apar fenomene legate de producția de mărfuri pe domeniul privilegiat al Rădăuților — sat supus episcopiei cu același nume — Ștefan cel Mare caută să modifice regimul judecătoresc al acestui domeniu. La 23 august 1481, confirmînd episcopiei privilegiile feudale, el precizează că în zilele de tîrg, cînd vor avea loc bîlciuri la Rădăuți, anumite pricini vor fi supuse autorității unor dregători ai domniei, « vornicii de tîrg »[1]; cu alte cuvinte, domnul își rezerva beneficiul social-politic al procesului care se dezvolta în economia moșiei episcopale.

În Țara Românească se observă, de asemeni, același proces. La 23 martie 1482, Basarab Țepeluș proceda la o importantă restrîngere a privilegiilor mănăstirii Snagov: « iar cînd se fac gloabe asupra acelor sate (stăpînite de mănăstire), să nu meargă călugării singuri să prade, ci să trimită egumenul pe unul din frați la marele vornic ca să trimită vornicul o slugă domnească și alta vornicească, ca să prade ei »[2]. Deși venitul gloabei rămîne al mănăstirii, actul de urmărire administrativă a « răufăcătorului » este controlat de domnie și de dregătorii ei.

Sînt cuprinse aci idei de mare însemnătate pentru politica domniei în ultima treime a veacului al XV-lea. Se urmărește ca funcțiunile statului — deținute pînă atunci de către fiecare feudal în parte — să fie îndeplinite tot mai mult de

[1] *Documente*, A, veac, XV, vol. II, p. 30.
[2] *Ibidem*, B, veac. XIII—XV, p. 172.

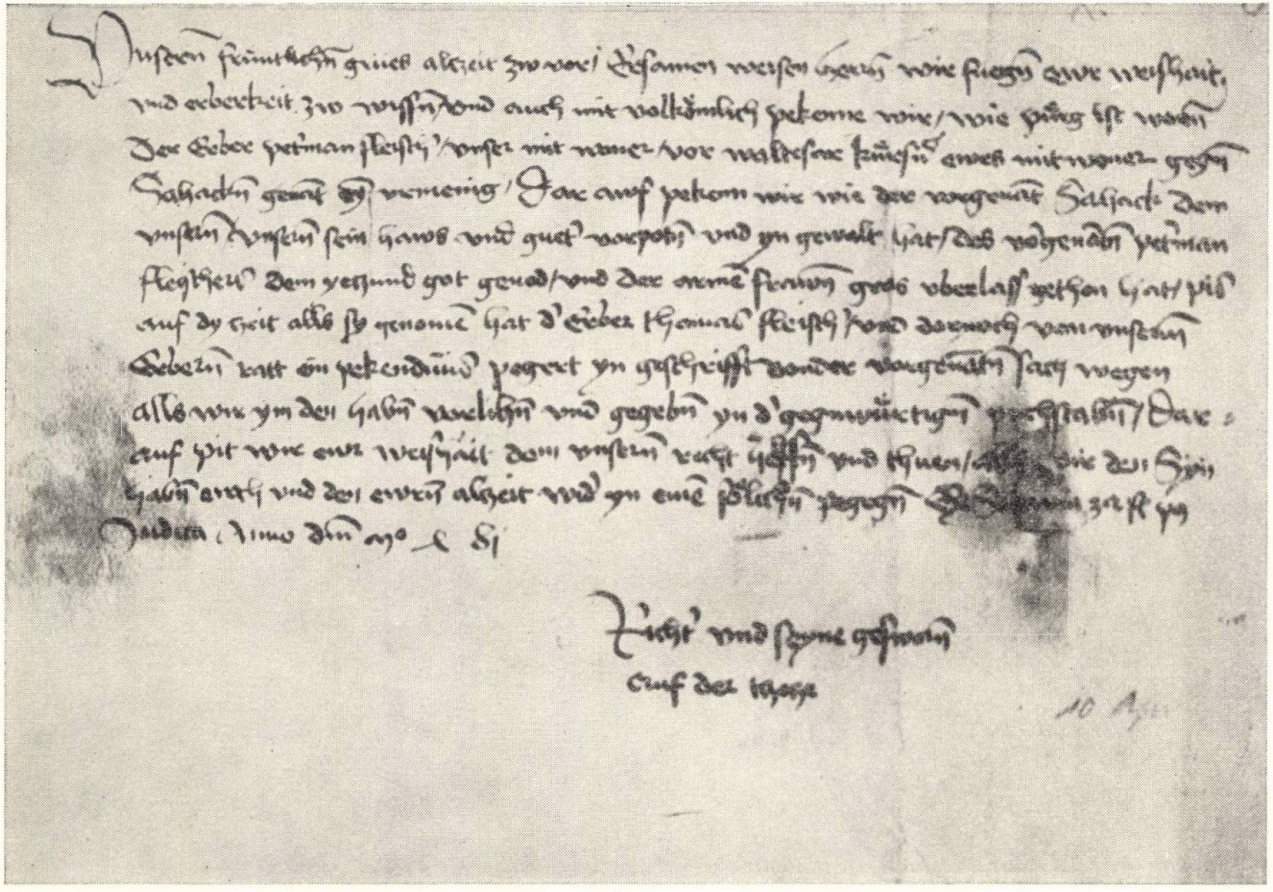

Fig. 142. — Scrisoare din 10 aprilie 1481 a sfatului din Suceava către cel din Bistrița, amintind pe Petruman măcelarul.

slujbaşi ce administrează « interesele publice », adică interesele comune ale clasei stăpînitoare, care pot fi, totuşi, distincte de interesele private ale fiecărui feudal.

Pe baza acestor transformări apare şi ideea statului distinct de persoana domnului. Ea se manifestă în chip izbitor în legătură cu problema vistieriei

Fig. 143. — Aspru de la Mahomed al II-lea (1451), găsit într-un tezaur din Moldova.

statului, confundată înainte vreme cu averea privată a domnului şi care începe să fie considerată acum ca un lucru public.

În vara anului 1479, Basarab Laiotă — pribeag în Transilvania — izbuteşte, trecînd munţii, să ia prin surprindere vistieria rivalului său Basarab Ţepeluş. În tot ceea ce întreprind Ţepeluş şi boierii lui, pentru recuperarea vistieriei, se distinge lămurit apariţia ideii de « avere publică », ce serveşte intereselor de stat, o avere distinctă de persoana domnului. Astfel, în iarna anului 1479—1480, în timp ce domnul se găsea în tabăra turcească, boierii săi reclamau de la braşoveni « acea vistierie care este a Ţării Romîneşti », ameninţîndu-i că, dacă nu o vor restitui, « voi pace nu veţi avea cît va fi Ţara Romînească » [1]. Ţepeluş însuşi, cerîndu-şi vistieria, arăta că îi este necesară « ca să mă apăr cu ea » şi o socotea avere « ce era să fie scut creştinilor » [2]. Pentru prima oară vistieria apare ca un bun ce serveşte interesele de stat ale unei ţări, ba chiar ale unui sistem politic ce înglobează mai multe state.

Sub imperiul necesităţilor stringente ale luptei împotriva turcilor şi ale reprimării luptei de clasă, domnia fusese obligată să organizeze un aparat politic al cărui instrument indispensabil era fiscalitatea. Resursele băneşti strînse în vederea intereselor de stat, ale luptei antiotomane, nu puteau fi considerate ca aparţinînd persoanei domnului.

Revendicarea boierilor lui Ţepeluş, atît de limpede şi hotărîtă, scoate în relief faptul că vistieria ajunsese să fie considerată un « bun public », a cărui

[1] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 271.
[2] *Ibidem*, p. 152, 158.

soartă nu poate fi solidară cu aceea a domnului. Boierii se declară hotărîţi, în numele ţării (adică al unor interese publice), să apere acest bun.

Succesele obţinute la sfîrşitul secolului al XV-lea pe plan politic în direcţia centralizării statului, transformarea unor vechi instituţii şi apariţia altora noi nu sînt altceva decît expresia, pe plan suprastructural, a transformărilor social-economice care se petreceau în acea vreme, a eforturilor domniei pentru apărarea şi consolidarea producţiei de mărfuri.

2. LUPTA CONDUSĂ DE VLAD ŢEPEŞ PENTRU CONSOLIDAREA REZISTENŢEI ŢĂRII ROMÎNEŞTI ÎMPOTRIVA PRIMEJDIEI OTOMANE (1456—1462)

Începuturile domniei

Personalitatea deosebit de puternică a lui Vlad Ţepeş — unul dintre domnii cei mai remarcabili din istoria Ţării Romîneşti — s-a afirmat în condiţii cu adevărat excepţionale. Încă înainte de înscăunare, Vlad a avut parte de o experienţă neobişnuit de complexă, care i-a grăbit maturizarea politică. În 1442, el este închis în temniţele turceşti, la Galipoli, împreună cu tatăl său, Vlad Dracul. După eliberarea şi reînscăunarea acestuia, în 1443, Vlad rămîne ca ostatic la turci pînă în 1449, cînd, în urma morţii lui Vlad Dracul, turcii încearcă să-l înscăuneze pe tronul Ţării Romîneşti.

Incursiunea turcească din 1449 eşuează; în cursul desfăşurării ei, Vlad fuge de la turci şi se refugiază în Moldova, unde domnea Bogdan al II-lea, unul dintre puţinii urmaşi ai lui Alexandru cel Bun care a încercat — fără succes, de altminteri — să se împotrivească marii boierimi.

Vlad a cunoscut în Moldova şi a legat prietenie cu cel ce avea să fie mai tîrziu marele domn Ştefan, de care îl va apropia atît de mult programul politic pe care-l va adopta şi în care lupta pentru independenţă era solidară cu tendinţa centralizării statului. Din Moldova, Vlad pribegeşte în Transilvania, unde rămîne sub protecţia lui Iancu de Hunedoara pînă în 1456, anul marii victorii de la Belgrad împotriva turcilor şi, totodată, al închinării boierilor moldoveni faţă de Poartă.

Marea înfrîngere a sultanului, dovedind încă o dată că rezistenţa împotriva turcilor era posibilă, a dat naştere, în sînul societăţii muntene, la serioase frămîntări. La 22 august 1456, profitînd de împrejurările externe şi ajutat de o parte a boierimii, Vlad îl înlătură pe Vladislav-Dan şi se înscăunează domn.

Urcarea pe tron a lui Vlad Ţepeş avea loc într-un moment în care, cu toată înfrîngerea suferită de turci la Belgrad, primejdia otomană creştea ca amploare, luînd o formă precisă şi direct ameninţătoare, în parte, chiar pentru clasele stăpînitoare de la nordul Dunării. Tulburările politice la care au dat naştere simultan, în Peloponez şi în Serbia, luptele feudale locale, au îngăduit turcilor reluarea cuceririlor în ambele direcţii. Cu sprijinul feudalilor greci,

sultanul ocupă treptat ultimele stăpîniri ale Paleologilor din Peloponez, prin expediții care s-au prelungit pînă în 1460.

În 1459, în urma expediției conduse de sultan, se pune capăt existenței statului feudal sîrbesc, care este transformat în paşalîc, clasa stăpînitoare feudală fiind înlocuită cu timarioți turci. Totul arăta că Mahomed al II-lea era hotărît să extindă cît mai departe cu putință sistemul de stăpînire turcească sub formă de paşalîcuri.

Cuceririle turceşti în Balcani confirmau neputința militară a feudalilor creştini de a rezista în condițiile veşnicelor tulburări pe care ei le pricinuiau. Închinarea boierilor moldoveni arăta incapacitatea feudalilor de la nordul Dunării de a se opune, prin propriile lor mijloace, turcilor, refuzul lor de a apela şi la alte mijloace mai eficace de apărare, ca ridicarea maselor de țărani, organizate odinioară, pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, în « oastea cea mare ».

Politica internă

Anii de pribegie în preajma lui Iancu de Hunedoara i-au îngăduit lui Vlad să realizeze în chip lucid legătura necesară dintre țelurile sale de politică internă şi externă. Mărturia categorică pe care o aduce în acest sens cronica lui Chalcocondil — în care se subliniază că Vlad Țepeş şi-a început domnia printr-un masacru de boieri [1] — se întregeşte în lumina propriei lui mărturii din 10 septembrie 1456. Domnul arată braşovenilor greutățile prin care trece din cauza turcilor, explicîndu-le, totodată, programul său de acțiune. « Şi țineți seama de aceasta — scrie Vlad — cînd un om sau domnitor este tare şi puternic < înlăuntru >, atunci el poate să obțină pacea pe care o doreşte; dar cînd este fără de putere, unul mai tare va veni asupra lui şi va face cu dînsul ce va pofti» [2]. Este neîndoielnic că, încă de la urcarea sa pe tron, Vlad urmărea să consolideze independența Țării Romîneşti, eliberînd-o de obligațiile față de turci. El a hotărît să înceapă prin consolidarea bazelor interne ale rezistenței, acceptînd să păstreze, vremelnic, raporturile tradiționale cu Poarta, plătind tributul de 10 000 de galbeni.

Primele măsuri ale politicii de consolidare internă se oglindesc în reacțiile negustorilor saşi, îndeosebi ale sibienilor; tranzacția acestora cu unii pretendenți la tronul Țării Romîneşti arată că Vlad îşi inaugurase domnia prin măsuri de sprijinire a orăşenilor. Căutînd să înlăture prin violență orice participare a orăşenilor din Țara Romînească la comerțul de tranzit, negustorii saşi inițiază în 1457 înlocuirea lui Vlad printr-un « popă al romînilor » (*sacerdos Valachorum*), care este, probabil, viitorul Vlad Călugărul. Pretendentul se înfățişează ca unealta unor interese exclusiv negustoreşti, căci el intervine « în concurență» cu pretendentul « politic » Dan, sprijinit de Ladislau de Hunedoara. În schimbul ajutorului acordat de negustorii saşi, « călugărul » făgăduieşte concetățenilor lor

[1] L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 283.
[2] Hurmuzaki, XV/1, p. 46.

Fig. 144. — Vlad Ţepeş — după o broşură germană din sec. XV—XVI.

Peterman şi Petru Gereb de Vereşmort concedarea vămilor de la Rucăr şi Brăila. Beneficiarii daniei urmau « să stăpînească pe veci şi să strîngă veniturile » acestor vămi [1]. Negustorii saşi încercau astfel să folosească şi să valorifice singuri drumul comercial de la Rucăr la Brăila. Răspunsul dat de domn — atacul îndreptat împotriva Sibiului şi a împrejurimilor sale — este manifestarea hotărîrii lui de a nu tolera asemenea pretenţii.

Măsurile iniţiate de negustorii saşi de a împiedica pe negustorii romîni să participe la organizarea comerţului de care ei beneficiaseră pînă atunci făceau ca primii să apară chiar şi în ochii conducătorilor regatului maghiar ca adevăraţi agresori. Prin două scrisori, din 3 şi 6 martie 1458, trimise braşovenilor de către Matei Corvin şi unchiul său Mihail Szilágyi, guvernatorul regatului, autoritatea de stat ia poziţie în conflictul dintre Vlad Ţepeş şi negustorii saşi, subliniindu-se că vina o poartă aceştia şi nu Ţepeş. Se precizează natura vinei care se impută acestora şi care nu are nici o legătură cu pretendenţii, ci decurge din raporturile comerciale. Se arată limpede negustorilor saşi că, dacă au suferit din partea lui Vlad, « a principelui nostru sincer iubit » *(nostro sincere dilecto... principi)*, multe pagube şi suferinţe, « de acestea voi sînteţi vinovaţi în bună parte » *(de quibus vobis non mediocriter imputamus)*. Amintindu-le că şi Ţepeş a fost rugat să ţină pacea, se adaugă: « vă poruncim cu hotărîre că, dacă aţi pricinuit strîmbătăţi şi pagube supuşilor lui < Vlad >, să le îndreptaţi, iar pe viitor sînteţi datori să întreţineţi şi să cultivaţi pacea şi liniştea cu acest voievod şi cu supuşii lui » *(cum eodem Wayvoda et ad eum pertinentibus pace et bona tranquillitate uti et frui debeatis)* [2]. Vexaţiunile negustorilor saşi par să fi continuat însă şi după această dată [3].

Încurajat de cursul luat de politica regatului maghiar după înscăunarea lui Matei Corvin şi de primele măsuri ale regelui, Vlad întăreşte presiunea asupra saşilor; la 13 iunie 1458, el trimite Braşovului un sol, căruia i se înmînaseră unele cereri ultimative. La începutul anului 1459, întemeind « iarmaroacele de graniţă », Vlad strînge pe toţi negustorii saşi găsiţi înlăuntrul Ţării Romîneşti şi trage în ţeapă un număr însemnat dintre ei [4].

Organizarea « iarmaroacelor » era o încercare de statornicire a unui nou monopol comercial — de data aceasta în favoarea orăşenilor din Ţara Romînească. Se hotăra că negustorii străini nu au voie să intre în ţară, rezervîndu-li-se doar trei locuri unde urmau să vină o dată pe an. Acolo permitea domnia să se organizeze un tîrg anual sau iarmaroc. « Iarmaroacele » urmau să alcătuiască pe viitor cadrul obligatoriu al schimburilor dintre Transilvania şi Ţara Romînească. Nicăieri altundeva în Ţara Romînească nu le mai era îngăduit negustorilor saşi să vîndă sau să cumpere mărfuri. Prin intermediul « iarma-

[1] Hurmuzaki, XV/1, p. 47.
[2] *Ibidem*, p. 48, 49.
[3] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 94.
[4] *Ibidem*, p. 101—102 şi 103; Hurmuzaki, XV/1, p. 50—51.

roacelor de graniță », orășenii din Țara Romînească încep să desfășoare o activitate incomparabil mai vie ca înainte, care le va permite, în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea, să ia în stăpînire piața internă.

Ca răspuns la măsurile luate de Vlad, brașovenii sprijină împotriva sa pe pretendentul Dan, ceea ce provoacă reacția lui Țepeș, la sfîrșitul anului 1459 și în tot cursul anului 1460. În trei expediții succesive, oștile Țării Romînești au atacat Țara Bîrsei, luînd prizonieri pe negustorii cei mai puternici ai Brașovului sau trăgîndu-i în țeapă. În martie-aprilie 1460, Dan năvălește în Țara Romînească cu ajutor din Transilvania, sprijinit fiind și de un puternic grup de boieri din țară.

După ce Dan este înfrînt și ucis, Vlad trece munții în expediția sa de pedepsire îndreptată împotriva Brașovului. El silește pe negustorii sași la o pace — amintită de Vlad însuși la 26 iulie 1460 [1] — prin care aceștia se obligau și la plata unor despăgubiri în valoare de 15 500 florini, din care 4 000 au fost plătiți imediat, « iar pentru ceilalți — le va aminti Radu cel Frumos — v-ați fost legat să-i plătiți într-un an și în trei rînduri » [2]. Regele Matei confirmă pacea dintre Țepeș și brașoveni, întărind și clauza prin care aceștia se obligau la plata despăgubirilor, deși cu un an înainte el însuși, dînd dreptate brașovenilor împotriva lui Vlad, îi îndemnase pe aceștia să pună sub poprire bunurile negustorilor din Țara Romînească și încurajase chiar pe pretendentul Dan. Matei Corvin se convinsese, deci, din nou de dreptatea cauzei lui Țepeș.

Atitudinea regelui arată că el trebuie să fi admis punctul de vedere al lui Țepeș, care ucisese pe negustorii transilvăneni aflați în Țara Romînească, acuzîndu-i de nerespectarea « iarmaroacelor de graniță ». Este vădit că « povestirile săsești » — scrise în vara anului 1462 — ascund adevărul cînd, la baza ostilităților dintre negustorii transilvăneni și Vlad Țepeș, pun cruzimea exagerată a acestuia; politica lui Matei Corvin ar deveni în acest caz cu totul inexplicabilă. Motivele ostilităților rezultă a fi, dimpotrivă, cele comerciale; făcîndu-și un adevărat program politic din apărarea intereselor negustorilor locali, Vlad Țepeș a intrat în conflict cu negustorii transilvăneni, care dominau pe atunci piața Țării Romînești. Prin măsurile sale, el a contribuit la progresul vieții orășenești de la sud de Carpați.

În aceiași ani în care Vlad Țepeș ducea campania împotriva negustorilor din Țara Bîrsei, apărînd interesele celor localnici, el își preciza definitiv poziția politică și față de marea boierime. În 1459, o dată cu prefacerea resturilor de autonomie sîrbească în pașalîc, s-a vădit cerința imperioasă a înfăptuirii schimbărilor interne ce erau indispensabile organizării apărării față de turci. Trebuiau înlăturate, fără întîrziere, primejdiile ce izvorau din politica marilor feudali. Măsurile de felul celor luate încă de la începutul domniei, cînd Vlad Țepeș pune capăt abuzurilor pe care boierul Albu « cel Mare » le considera drept normale de

[1] Hurmuzaki, XV/1, p. 56.
[2] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 107.

peste 25 de ani şi care-i asiguraseră o poziţie aproape domnească în ţară, se generalizează într-o politică de îngrădire a imunităţii feudale.

Vlad Ţepeş a luptat cu hotărîre împotriva poziţiei aproape autonome, cucerită de marii feudali pe tărîm politic, administrativ şi judecătoresc. Expresia, poate cea mai vizibilă, a privilegiilor împotriva cărora Vlad Ţepeş se ridică era alcătuită de forţa militară particulară ce stătea la dispoziţia fiecărui boier, sub forma unor curteni înarmaţi, supuşi prin legăturile dependenţei feudale faţă de stăpînul moşiei şi care reprezentau o mare parte din armata ţării.

În tendinţa de a întări puterea domniei, de a o slăbi şi domina pe a boierilor, Vlad Ţepeş caută să-şi creeze o armată proprie, capabilă să reziste şi să înfrîngă la nevoie cetele întreţinute de marii boieri. Ştiri dintr-o serie de izvoare interne, săseşti, maghiare şi bizantine, amintesc constituirea de către Ţepeş a unor formaţiuni militare speciale, compuse din slujitori şi ţărani, prezente în permanenţă pe lîngă domn şi care i-au servit drept sprijin în lupta sa împotriva marii boierimi.

Vremea în care Vlad Ţepeş îşi organiza puterea militară coincide cu momentul în care izvoarele amintesc uciderea, la un banchet, a unui număr de mari boieri. Actul în sine ar fi fost precedat de o discuţie în care se întrevăd limpede motivele principale ale acţiunii domneşti. Vlad Ţepeş ar fi pus boierilor o remarcabilă întrebare politică: « *cîţi domni au apucat să cunoască în scaunul Ţării Romîneşti* »? Constatînd că « *nici unul nu era atît de tînăr încît* (să fi cunoscut) *numai şapte* », domnul a adăugat o nouă întrebare, cerîndu-le boierilor să explice cui se datoresc aceste numeroase schimbări în domnie. Răspunzînd de altfel singur, el denunţă cauza slăbirii puterii de stat, aruncîndu-le boierilor acuzaţia: « *vina o poartă ruşinoasele voastre dezbinări* ». Apoi i-a luat pe toţi, « în număr de cinci sute », şi i-a tras în ţeapă [1].

Lupta contra turcilor

Loviturile date de Ţepeş marii boierimi şi alcătuirea unei oştiri făceau parte din pregătirea politică în vederea luptei împotriva turcilor, la care domnul se gîndea încă de la înscăunarea lui. În 1459, el încetează de a mai plăti turcilor tributul, declarînd astfel pe faţă ruperea legăturilor cu Poarta. Un martor al vremii subliniază că Vlad a pornit lupta cînd i s-a părut că situaţia « Daciei » (adică a Ţării Romîneşti) este sigură, şi anume la puţină vreme după ce a nimicit pe fruntaşii ţării, care ar fi luat parte la trădare cu prilejul schimbărilor de domnie [2].

Refuzul de a plăti tribut turcilor a determinat intervenţia sultanului. Unei încercări neizbutite a turcilor de a-l prinde, Ţepeş îi răspunde cu o energică acţiune de preîntîmpinare a ofensivei otomane ce ameninţa Ţara Romînească.

---

[1] Michael Beheim, *Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul*, ed. Gr. Conduratu, versurile 443—480, p. 40—41; cf. versurile 478—480.

[2] L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 283.

În iarna anului 1461—1462, el a lovit ținuturile de graniță ale Imperiului otoman care se mărgineau cu Țara Romînească; a nimicit de-a lungul Dunării, de la gurile ei și pînă la Zimnicea, pe malul drept al fluviului, toate garnizoanele turcești și tot ce ar fi putut servi sultanului pentru expediția plănuită împotriva Țării Romînești. În scrisoarea pe care o trimite regelui Matei Corvin, la 11 ianuarie 1462, Țepeș amintește moartea a 23 809 turci, « afară de 884 care au fost uciși în casele lor și ale căror capete n-au putut fi înfățișate ».

În primele luni ale anului 1462, Țepeș și-a întregit planul de apărare într-un ritm tot mai accelerat; a consolidat raporturile sale cu Matei Corvin, stabilind împreună un plan minuțios de acțiune — militară și politică — împotriva turcilor. În sfîrșit, cînd s-a apropiat venirea sultanului și acesta a trecut pe pămîntul Țării Romînești, Țepeș a luat măsurile necesare în interior: a întărit armata și a organizat țara în vederea unei rezistențe pînă la ultimele puteri. El a aplicat atunci, încă o dată și pe scară mult mai largă decît predecesorii lui, sistemul pustiirii țării în calea năvălitorilor, întregind o experiență de luptă practicată încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn.

În primele luni ale anului 1462, sultanul stabilește planul de supunere a Țării Romînești, fixîndu-și ca scop transformarea acesteia în pașalîc turcesc. Mahomed al II-lea intenționa astfel să prelungească la nordul Dunării acțiunea pe care în anii precedenți o desfășurase cu atîta energie în Peninsula Balcanică, pe teritoriul Serbiei și Bosniei. Temîndu-se că acest scop nu s-ar realiza — în cazul în care Țepeș nu ar fi fost înfrînt — sultanul s-a gîndit ca cel puțin să-l înlocuiască pe domn cu fratele său, Radu cel Frumos, ostatic la Constantinopol de cînd era copil. Mahomed al II-lea a pregătit din vreme înscăunarea lui Radu; încă din momentul în care sultanul a hotărît expediția împotriva Țării Romînești, « a trimis vorbă în Dacia la boierii cu trecere la conducerea țării »[1] ca să ia puterea în mîinile lor. Cunoscînd, probabil, frămîntările politice din țară, refuzul boierilor de a sprijini întărirea puterii lui Țepeș — care era strîns legată de conducerea fermă a luptei antiotomane — sultanul spera că, în ura lor împotriva domnului, boierii vor primi pe noul candidat la tron și se vor supune lui de îndată ce oștile otomane vor trece Dunărea.

La 26 aprilie 1462, Mahomed al II-lea declara oficial, la Adrianopol, începerea campaniei împotriva Țării Romînești. O uriașă oaste de 250 000 de oameni — cifră, probabil, exagerată — (cea mai puternică, spune un contemporan, de la cucerirea Constantinopolului), împărțită în trei grupuri, era îndreptată spre Dunăre. Un prim grup, pe care îl transporta flota, urma să debarce în estul Țării Romînești; obiectivul lui era să ocupe cetatea Chilia, unul din punctele de seamă ale rezistenței romînești împotriva amenințării otomane. La începutul lunii mai, flota otomană s-a oprit la Brăila și a debarcat trupe în nord-estul Țării Romînești. Acestea au zăbovit acolo pînă la sfîrșitul campaniei,

[1] L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 287.

fără să facă legătura activă şi eficace cu restul forţelor turceşti, angajate direct în lupta cu Ţepeş. Celelalte două grupuri de oaste erau comandate unul de marele vizir Mahmud paşa, şi forma avangarda, celălalt — grosul armatei — de însuşi sultanul.

În faţa primejdiei turceşti, Ţepeş nu numai că a pustiit totul cale de trei zile de mers de la Dunăre spre nord, dar a poruncit ridicarea întregii ţări, inclusiv a ţăranilor liberi şi dependenţi, pe care i-a strîns sub steagurile domneşti, organizîndu-i în vederea marelui război de apărare. Cu toate acestea, judecînd după cifrele pe care ni le dau ştirile vremii cu privire la forţa numerică a armatei turceşti, măsurile luate de domn în vederea înfruntării duşmanului nu i-au pus la dispoziţie o forţă militară prea mare; oastea sa era departe de a se compara cu cea a sultanului. Ea era alcătuită mai ales din elemente populare, mulţi dintre boieri refuzînd să aducă steagurile lor de curteni, să participe la uriaşa luptă care începea.

La 14 iunie 1462, Petrus de Thomassiis, solul Veneţiei pe lîngă Matei Corvin — exprimînd îngrijorările de la curtea regală maghiară în momentul începerii luptelor din Ţara Romînească — raporta dogelui că la Buda se credea că Vlad Ţepeş va fi învins, dacă nu va primi ajutor, « pentru că ai lui (ostaşii munteni) sînt oameni din popor, pe cînd ai paşei sînt oameni aleşi şi deprinşi cu armele » (« *Peroche i suo<i> sono popoli et queli del Bassa sono homini electi et esercitati nelle arme* ») [1].

În ciuda grelei situaţii în care se afla, Vlad Ţepeş a izbutit să organizeze efortul întregului popor în aşa fel, încît a obţinut una dintre cele mai strălucite victorii din istoria patriei noastre.

Campania întreprinsă de Mahomed al II-lea în Ţara Romînească s-a desfăşurat în mai multe etape; dintre ele principale sînt trei: în prima etapă, Vlad Ţepeş a avut să facă faţă, pe de o parte, oştilor turceşti debarcate în răsăritul ţării, la Brăila, pe de altă parte, armatei de avangardă conduse de Mahmud paşa, care trecuse Dunărea între 20—25 mai. Marele vizir a fost lăsat să înainteze în ţara pustiită de Ţepeş, să-şi sleiască forţele. Slăbit într-adevăr, el a opus o rezistenţă foarte mică în momentul în care Vlad Ţepeş l-a lovit după « trei zile » de la trecerea fluviului. Oştile turceşti au fost nimicite. Din cei 30 000 de ostaşi pe care-i adusese cu sine marele vizir, n-au mai scăpat decît 1 000. Urmărind armata turcească înfrîntă, Vlad Ţepeş a ajuns la Dunăre în momentul în care sultanul, cu grosul forţelor turceşti, se pregătea să treacă în Ţara Romînească. La începutul lunii iunie, are loc lupta de la Turnu, în urma căreia turcii pătrund pe teritoriul ţării. Cu aceasta începea a doua fază a războiului condus de Ţepeş pentru consolidarea independenţei Ţării Romîneşti.

Faţă de oastea condusă de sultanul Mahomed al II-lea, Vlad Ţepeş a aplicat în toate detaliile — pe o scară mult mai largă decît se făcuse pînă atunci —

---

[1] *Mon. Hung. hist.*, t. I, p. 145—147.

tactica devenită clasică pentru Ţara Romînească: aceea a apărării active prin hărţuieli necontenite în timpul unei retrageri dinainte pregătite.

Din izvoare variate — cronici, rapoarte diplomatice, corespondenţă particulară, acte diverse — se desprind o mulţime de ştiri de tot felul cu privire la războiul din 1462; ele oglindesc interesul stîrnit de eveniment printre martorii vremii. Mărturiile stăruie asupra desfăşurării excepţionale a loviturilor pe care le dădea Vlad Ţepeş oastei lui Mahomed al II-lea, făcînd ca acesta să înainteze cu greu. Timp de două săptămîni de hărţuieli, o însemnată parte a armatei turceşti a fost nimicită. Cu mare greutate, la mijlocul lunii iunie, sultanul se apropie de Tîrgovişte. În acel moment se pare că mai mult de jumătate din oastea lui pierise, fie de foame, fie datorită acţiunilor organizate necontenit de Ţepeş, care, cu forţe restrînse, lovea prin surprindere cetele turceşti răzleţite sau grosul armatei, ce începuse să sufere de ciumă.

Lipsite de posibilităţi de aprovizionare, înaintînd într-un ţinut pustiit, oştile turceşti slăbeau pe măsură ce trecea timpul, creau mari dificultăţi sultanului în conducerea campaniei.

În condiţiile unei demoralizări ce tindea să se generalizeze în armata turcească, în timp ce sultanul înainta spre Tîrgovişte, Vlad Ţepeş desăvîrşeşte, la 16 iunie 1462, acţiunile sale de pînă atunci printr-un atac de noapte, rămas vestit. Nu s-a păstrat numele localităţii unde s-a dat acest atac, al cărui rezultat a fost cel dorit de Vlad Ţepeş: completa demoralizare a armatei turceşti. Pătrunzînd noaptea în tabăra sultanului, Vlad Ţepeş a creat o panică atît de mare în oastea turcească, încît turcii au început să se ucidă între ei, crezînd că lovesc în duşmanul care năvălise în chip neaşteptat asupra lor. În zorii dimineţii următoare, Vlad Ţepeş s-a retras la nord de Tîrgovişte, lăsînd sultanului drum liber spre capitală.

Ajuns acolo, Mahomed al II-lea s-a văzut în faţa unui spectacol deosebit: capitala era pustie, ca şi ţinutul de la sud pe care-l străbătuse pînă atunci oastea turcească. În jurul ei se găsea o adevărată pădure de ţepi, ridicate de domn, în care erau traşi numeroşi turci. În faţa spectacolului care i se oferea, sultanul ar fi declarat celor mai apropiaţi sfetnici « că nu poate să ia ţara unui bărbat care face lucruri aşa de mari şi, mai presus de fire, ştie să se folosească astfel de domnia şi de supuşii lui... că acest bărbat care face astfel de isprăvi ar fi vrednic de mai mult »[1]. Dincolo de acest elogiu, era vădit că spectacolul de la Tîrgovişte era de natură să demoralizeze complet armata turcească. « Şi ceilalţi turci, văzînd mulţimea de oameni traşi în ţeapă — spune L. Chalcocondil — s-au înspăimîntat foarte »[2].

Era în afară de orice îndoială că rezistenţa statului condus de Vlad Ţepeş depăşea cu mult aşteptările sultanului. Sub conducerea energică a domnului, ridicarea poporului silise pe boieri să se abţină cel puţin de la acţiuni duşmănoase faţă de domn, făcuse ca ei să nu încerce acte făţişe de alianţă cu turcii

[1] L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 289.
[2] *Ibidem.*

decît în proporţii atît de restrînse, încît au putut fi nimicite în ajunul campaniei. Numărul boierilor dispuşi să primească ca domn pe Radu cel Frumos va fi fost atît de redus, încît forţa lor a putut fi lesne înfrîntă de către Vlad Ţepeş; ca mărturie a victoriei acestuia stăteau ţepile în care se aflau partizanii lui Radu.

În urma unei experienţe de luptă purtată timp de două săptămîni pe teritoriul Ţării Romîneşti, impresionat de forţa pe care i-o opunea Ţepeş, constatînd că oastea sa, sleită de putere, era incapabilă de luptă şi aşteptîndu-se la acţiuni din partea lui Matei Corvin, Mahomed al II-lea, aflat în faţa Tîrgoviştei, a dat ordin de retragere. El a hotărît să se îndrepte spre Brăila, unde îl aşteptau flota şi oastea trimise aci încă de la sfîrşitul lunii aprilie 1462 şi pe care nu le putuse folosi în împrejurările create de Vlad Ţepeş; împreună cu acest rest de oaste, urma să treacă apoi Dunărea.

La sfîrşitul lunii iunie, Vlad Ţepeş loveşte într-o nouă bătălie pe turci şi precipită retragerea lor, transformînd-o într-o fugă dezastruoasă.

Expediţia condusă de sultan la nordul Dunării se încheia, în primele zile ale lunii iulie 1462, cu o strălucită victorie romînească. Curţile europene încep îndată să vuiască de răsunetul înfrîngerii turceşti. Evenimentul este anunţat pînă pe mări îndepărtate de corăbieri romîni, confirmat în cîteva rînduri de minuţioşii diplomaţi ai Veneţiei şi sărbătorit în cele mai diverse medii, la curţi princiare sau de către sclavi fugiţi din captivitatea turcilor. În persoana lui Vlad Ţepeş, duşmanii ca şi prietenii vedeau pe gloriosul biruitor al lui Mahomed al II-lea, aşteptînd cu temere sau bucurie urmările politice ale evenimentului.

În aceste împrejurări, căutînd să culeagă pentru ei roadele victoriei, boierii din Ţara Romînească trec la acţiune, fixînd un program politic privind raporturile cu turcii, care a fost respectat timp de cel puţin două veacuri. Ei au hotărît atunci să se folosească de turci împotriva potrivnicilor lor dinlăuntrul ţării; aceştia erau, pe de o parte, masele celor exploataţi, pe de altă parte, acţiunea politică a domniei, politica de centralizare a statului dusă cu atîta energie de Vlad Ţepeş.

Prezenţa în armata lui Ţepeş a « oamenilor din popor » — cum spunea solul veneţian de la Buda — făcuse dovada vie că monopolul meseriei armelor, deţinut de marea boierime, fusese desfiinţat. Ea arăta nu numai că era posibilă creşterea în oastea domnească a elementelor populare, ci şi faptul că era posibil ca această oaste să cuprindă numai astfel de elemente, în stare să asigure o victorie deplină. Deşi era unica garanţie pentru păstrarea independenţei Ţării Romîneşti faţă de turci, oastea ridicată de Vlad Ţepeş, prin însăşi victoria repurtată împotriva duşmanilor, era considerată de marea boierime ca o ameninţare.

Pentru a lichida această ameninţare, boierimea apelează la turci. Trebuie subliniat faptul că boierii nu au făcut acest lucru mai de vreme, nici în ajunul campaniei întreprinse de Mahomed, nici chiar atunci cînd sultanul se găsea,

în iunie, în Țara Romînească. Boierimea înțelegea că o victorie ușor cîștigată de turci ar fi dus foarte probabil la aplicarea în Țara Romînească a programului « maximal » cu care plecase sultanul, la transformarea țării în pașalîc, la lichidarea boierimii muntene. De aceea, boierii au așteptat ca sultanul să plece înfrînt și umilit, cum nu mai fusese un alt sultan turcesc pînă în vremea înscăunării lui Mahomed al II-lea. Ei au apelat la turci într-un moment în care aceștia simțeau ei înșiși nevoia de a colabora cu boierii, cînd erau în măsură să prețuiască o astfel de colaborare.

La 27 iulie 1462 — aproape la o lună de zile de la izgonirea sultanului — boierii, complotînd împotriva domnului, hotărau înlocuirea lui cu Radu cel Frumos, care, încă înainte de această dată, le oferea o alianță politică ale cărei trăsături principale trebuiau să fie « prietenia » cu sultanul și alungarea domnului care le-a adus atît de mare « nenorocire » [1].

Cu data de 27 iulie se deschide a treia fază a războiului Țării Romînești din 1462. Ajutat de unele oști turcești și de boierii nemulțumiți, Radu cel Frumos începe lupta pentru ocuparea tronului, care se prelungește, cu rezultate schimbătoare, pînă în noiembrie 1462.

Deși ajutat de turci și de o mare parte din boieri, Radu cel Frumos n-a putut să-l înlăture imediat pe Țepeș. Mai mult încă, se pare că, la sfîrșitul lunii august, Țepeș dobîndește o nouă victorie împotriva dușmanilor săi. La 1 septembrie, într-un raport cu caracter oficial alcătuit la Veneția, se înregistra recenta victorie obținută de Țepeș împotriva turcilor [2]. Cu rezultate schimbătoare, lupta dintre Radu și Țepeș continuă; ea culminează la 8 septembrie cu o mare bătălie, în care, cu ajutorul moldovenilor, sînt nimicite forțele otomane de sprijin păstrate de Radu pînă aci. Vestea victoriei lui Țepeș se răspîndește repede în Balcani și în insulele Mediteranei, dînd naștere unui nou val de entuziasm popular, tot atît de puternic ca și cel de după înfrîngerea lui Mahomed al II-lea. În octombrie, în insula Rodos, un călător care se întorcea din pelerinaj vedea cum la primirea acestei știri călugării « au tras clopotele în semn de bucurie și au cîntat Te Deum spre lauda și gloria domnului » [3].

Bătălia de la 8 septembrie constituie momentul culminant al ultimei faze a războiului. O dată cu uciderea celor 30 000 de turci, au fost nimicite și planurile de « prietenie » cu turcii făurite de boieri. Pe baza întregirii, cu acest prilej, a înfrîngerii turcilor, Țepeș a consolidat poziția Țării Romînești în raporturile internaționale la un nivel atît de înalt, încît urmările victoriilor din 1462 nu s-au șters decît după mai mult de o jumătate de secol de concesii și trădări ale clasei stăpînitoare.

Victoria de la 8 septembrie, îndepărtînd orice amenințare imediată din partea turcilor, « elibera » tendințele de destrămare manifestate în tabăra lui

---

[1] L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 291.
[2] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 86.
[3] *The itineraries of W. Wey*, p. 101.

Ţepeş, pe care le îngrădise pînă aci rămăşiţa de primejdie otomană care sprijinea pe Radu. « Oamenii din popor », elementele populare — credincioşi domnului cîtă vreme era vie primejdia turcească — încep şi ei să-l părăsească.

Desprinderea din tabăra lui Ţepeş a forţelor populare ce formaseră temeiul armatei sale era rezultatul contradicţiilor politicii sale interne, al exceselor pe care el le săvîrşise în cursul domniei, adeseori în dauna partizanilor săi.

S-a văzut mai sus că ajutorul primit din partea elementelor de jos a fost baza primelor succese ale lui Ţepeş; un timp, el a satisfăcut unele dintre cerinţele principale ale acestora, îndeosebi ale orăşenimii, pe care a căutat să o susţină faţă de concurenţa ce i se făcea de către negustorii din Ţara Bîrsei.

În ce priveşte ţărănimea, sprijinul lui Ţepeş a luat forme destul de vagi: aceasta a beneficiat numai indirect de guvernarea sa, în urma îngrădirii abuzurilor boiereşti. Ca în cazul oricărui feudal, puterea domnului s-a întemeiat pe exploatarea muncii ţăranilor dependenţi, întărind chiar raporturile de clasă din care rezulta aservirea lor. Este caracteristic, astfel, că pînă şi măsurile antiboiereşti ale lui Ţepeş nu schimbau situaţia ţăranilor dependenţi; satele confiscate de la boierii mari nu erau eliberate din vecinie, ci dăruite favoriţilor domnului.

În *Povestire despre Dracula voievod* este amintit episodul uciderii tuturor celor care erau lipsiţi de orice avere; pretextul cinic care ar fi fost formulat de Ţepeş — ca « *nimeni să nu fie sărac în ţara mea, ci toţi bogaţi* » [1] — oglindea clar hotărîrea domnului de a nimici « elementele plebeene », desprinse din cadrele societăţii feudale. Se constată, de asemeni, că Vlad Ţepeş nu s-a ferit să întoarcă şi împotriva altor categorii sociale unele dintre cele mai grozave fulgere ale vestitelor sale represiuni [2].

Mărturiile vremii — inclusiv cele care oglindesc opinia unor simpatizanţi ai guvernării lui Ţepeş — stăruie asupra faptului că domnul sublinia cu fiecare prilej că întreaga putere se află în mîinile lui; de aci şi ideea lui Ţepeş că are dreptul de a nu ţine seama decît de el însuşi şi de felul în care el înţelege interesul de stat. Acestui drept domnul i-a subordonat interesele cu adevărat vitale ale păturilor populare. Oricărei împotriviri i se răspundea din partea lui cu o furie ce nu putea decît să adîncească treptat prăpastia dintre domnie şi categoriile sociale pe care se sprijinea.

Dezacordul dintre mijloacele şi scopurile politice ale lui Ţepeş a dus la slăbirea puterii sale, a făcut ca, în lunile septembrie-octombrie 1462, în ciuda victoriei obţinute şi a unor condiţii externe aparent mai favorabile decît oricînd, Ţepeş să nu poată îndepărta pe Radu. Prin intermediul negustorilor braşoveni — însufleţiţi de o veche ură împotriva lui Ţepeş — acesta ajunge să obţină protecţia regelui Matei Corvin.

---

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 209.

[2] I. Bogdan, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane asupra lui*, p. 102; Hurmuzaki, XV/1, p. 55—56.

Pentru a convinge pe rege, negustorii braşoveni i-au prezentat acestuia — exagerînd desigur — toate excesele domnului Ţării Romîneşti. Au adăugat chiar, pentru a-l hotărî pe Matei Corvin, o plăsmuire menită să-l determine la o declaraţie de război împotriva gloriosului biruitor al turcilor. Este bine cunoscut falsul alcătuit cu acest prilej de orăşenii saşi, acea scrisoare — a cărei ticluire absurdă învederează graba unei plăsmuiri neîndemînatice — pusă în seama lui Ţepeş, care s-ar fi adresat, la 8 noiembrie, lui Mahomed al II-lea pentru a-i oferi alianţa împotriva Ungariei [1]. Este sigur că, prefăcîndu-se a crede în autenticitatea scrisorii, regele avea de fapt în vedere în primul rînd situaţia politică generală, atît din Transilvania, cît şi din Ţara Romînească.

La mijlocul lunii noiembrie, ridicarea împotriva lui Ţepeş era aproape unanimă. Evenimentele se precipită cînd Vlad Ţepeş — îndreptîndu-se probabil cu rămăşiţele oastei sale către locul în care îl ştia pe rege, de la care spera ajutor — este întîmpinat pe drum de armata trimisă împotriva lui de către Matei Corvin. Nu departe de Piatra Craiului, pe cînd se afla încă pe teritoriul Ţării Romîneşti, Ţepeş, părăsit şi de ultimii lui aderenţi, « a fost predat de ai săi, după răscoală » în mîinile căpitanului lui Matei Corvin. Pentru un timp îndelungat el va fi întemniţat în Ungaria, la Buda.

★

Deşi a avut o domnie de scurtă durată, prin politica sa internă de întărire a puterii centrale, ca şi prin viguroasa rezistenţă pe care a opus-o agresiunii otomane, mobilizînd la luptă forţele populare, Vlad Ţepeş s-a bucurat de o extraordinară faimă în toată Europa. El a constituit pentru stăpînii feudali ai vremii — pentru cneazul Moscovei, de pildă — modelul adevăratului conducător de stat, reprezentantul demn de urmat al ideii de centralizare a puterii de stat [2].

Hotărît şi viteaz, Vlad Ţepeş — arată marele revoluţionar democrat N. Bălcescu — se numără printre « generalii cei mai vestiţi ce au comandat armatele romîneşti ».

Înţelegînd necesitatea luptei antiotomane, conducînd această luptă, dusă de masele populare, şi repurtînd strălucite victorii — care au slăbit puterea turcilor şi au amînat instaurarea dominaţiei otomane în ţările romîne — Vlad Ţepeş se înscrie printre personalităţile de seamă ale istoriei patriei noastre.

3. TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XV-LEA

Moartea lui Iancu de Hunedoara, la cîteva zile după victoria de la Belgrad, a prilejuit o puternică revenire a tendinţelor anarhice ale marilor feudali;

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. XXXI.
[2] *Очерки истории СССР, конец XV в. — начало XVII в.*, p. 177.

pe de altă parte, pericolul turcesc — deşi stăvilit la Belgrad — rămînea încă de temut. La aceasta se vor adăuga curînd încercările Imperiului romano-german şi ale Poloniei de a se amesteca în viaţa internă a Ungariei, îndeosebi după moartea regelui Ladislau al V-lea Postumul, în noiembrie 1457.

Pe plan intern, marea nobilime se ridică din nou, în scopul de a-şi asigura dominaţia ei exclusivă, combătînd partida condusă de urmaşii lui Iancu de Hunedoara, care reprezenta nobilimea mijlocie şi mică şi, într-o oarecare măsură, orăşenimea. În fruntea partidei marilor nobili stătea familia Cillei, aliată cu familiile Garai şi Ujlaki. Ei au alcătuit din nou o « ligă a baronilor », care ţinea cu totul sub influenţa ei pe tînărul rege Ladislau al V-lea. Instalarea partidei nobilimii mari la conducerea statului ar fi însemnat anularea străduinţelor depuse în vremea lui Iancu de Hunedoara, în vederea asigurării posibilităţilor de rezistenţă pe frontul antiotoman; ea ar fi însemnat întărirea anarhiei feudale şi slăbirea puterii centrale.

Forţele sociale pe care se sprijinise guvernarea lui Iancu de Hunedoara şi care rămîneau interesate în continuarea politicii sale se grupează în jurul lui Ladislau, fiul mai mare al lui Iancu. In primăvara anului 1457, liga baronilor a prins pe Ladislau de Hunedoara şi l-a executat, după un simulacru de judecată. Actul baronilor a atras, pe de o parte, primejdia unor mişcări populare, care erau de temut chiar în Buda, iar pe de altă parte o organizare mai temeinică a partizanilor familiei de Hunedoara, în frunte cu Mihail Szilágyi şi sora lui Elisabeta, văduva lui Iancu. Între cele două tabere era iminentă izbucnirea luptelor feudale. În aceste împrejurări, a survenit moartea neaşteptată a regelui, fapt care, deschizînd problema succesiunii la tron, a slăbit poziţia marii nobilimi.

Marii nobili au intrat în tratative cu Mihail Szilágyi, arătîndu-se mai concesivi — în schimbul anumitor avantaje personale — faţă de candidatura la tron a lui Matei, al doilea fiu al lui Iancu de Hunedoara. Cu sprijinul nobilimii mijlocii şi mici şi sub presiunea exercitată de trupele de mercenari ale lui Mihail Szilágyi, dieta l-a ales ca rege pe Matei Corvin, în ianuarie 1458.

Victoria nobilimii mijlocii, prin impunerea pe tron a lui Matei Corvin, marchează o întărire a puterii regale, ale cărei urmări le va resimţi şi Transilvania

Această politică, legată de numele regelui Matei Corvin, corespundea intereselor nobilimii mijlocii şi mici, ale orăşenimii şi ţărănimii, de a curma anarhia feudală şi a asigura apărarea hotarelor. Nu era vorba de o simplă rivalitate în politica internă, între anumite pături sociale; politica de centralizare avea o premisă obiectivă: dezvoltarea producţiei de mărfuri şi a schimbului, care impunea o organizare internă mai stabilă, mai unitară.

În veacul al XV-lea, în Transilvania se dezvoltă producţia de mărfuri, fapt ce se reflectă şi în creşterea numărului breslelor şi al meşteşugarilor. Se intensifică, de asemenea, activitatea comercială a orăşenimii transilvănene. Ea consta

din vînzarea atît de produse autohtone: postavuri, pielărie, arme, cuțite etc., cît și de produse achiziționate din orașele din centrul și apusul Europei.

Pentru a lărgi baza puterii sale, Matei Corvin a sprijinit dezvoltarea negoțului, obținînd colaborarea orășenimii în politica sa internă. În 1464, de pildă,

Fig. 145. — Matei Corvin, gravură contemporană.

regele confirmă și lărgește autonomia politică a « Universității » și a orașelor de pe teritoriul scaunelor săsești, legîndu-le mai strîns de autoritatea centrală.

Orășenimea bogată exploatează, ca și nobilimea feudală, țărănimea iobagă din împrejurimile orașelor sau din locuri mai îndepărtate, formată în majoritate din romîni. Ea reușește să-și întindă dominația politică asupra unor teritorii sau așezări rurale importante din afara pămîntului crăiesc.

Braşovenii obţin de la Matei Corvin patru sate din Ţara Făgăraşului, iar la 1498 ajung să stăpînească cetatea şi domeniul Branului. În felul acesta, pe lîngă veni-

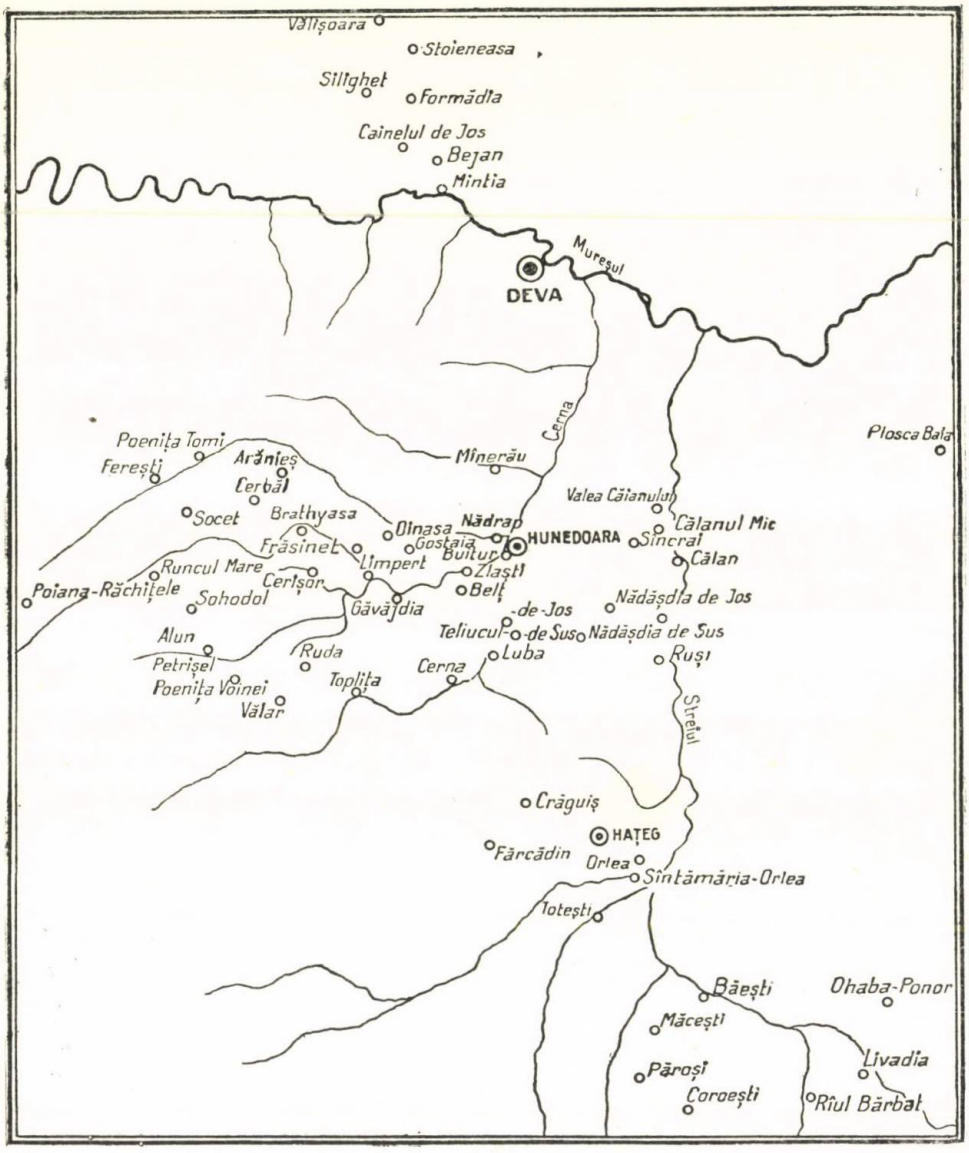

Fig. 146. — Domeniul cetăţii Hunedoara la sfîrşitul sec. al XV-lea şi începutul sec. al XVI-lea.

turile obţinute din exploatarea iobagilor romîni din satele respective, patriciatul braşovean îşi însuşeşte şi pe acelea ce rezultau din negoţul desfăşurat pe acest important drum comercial. Sibienii, la rîndul lor, ajung să stăpînească mai multe sate romîneşti ale unor mănăstiri din scaunul Sibiului şi din Ţara Făgăraşului,

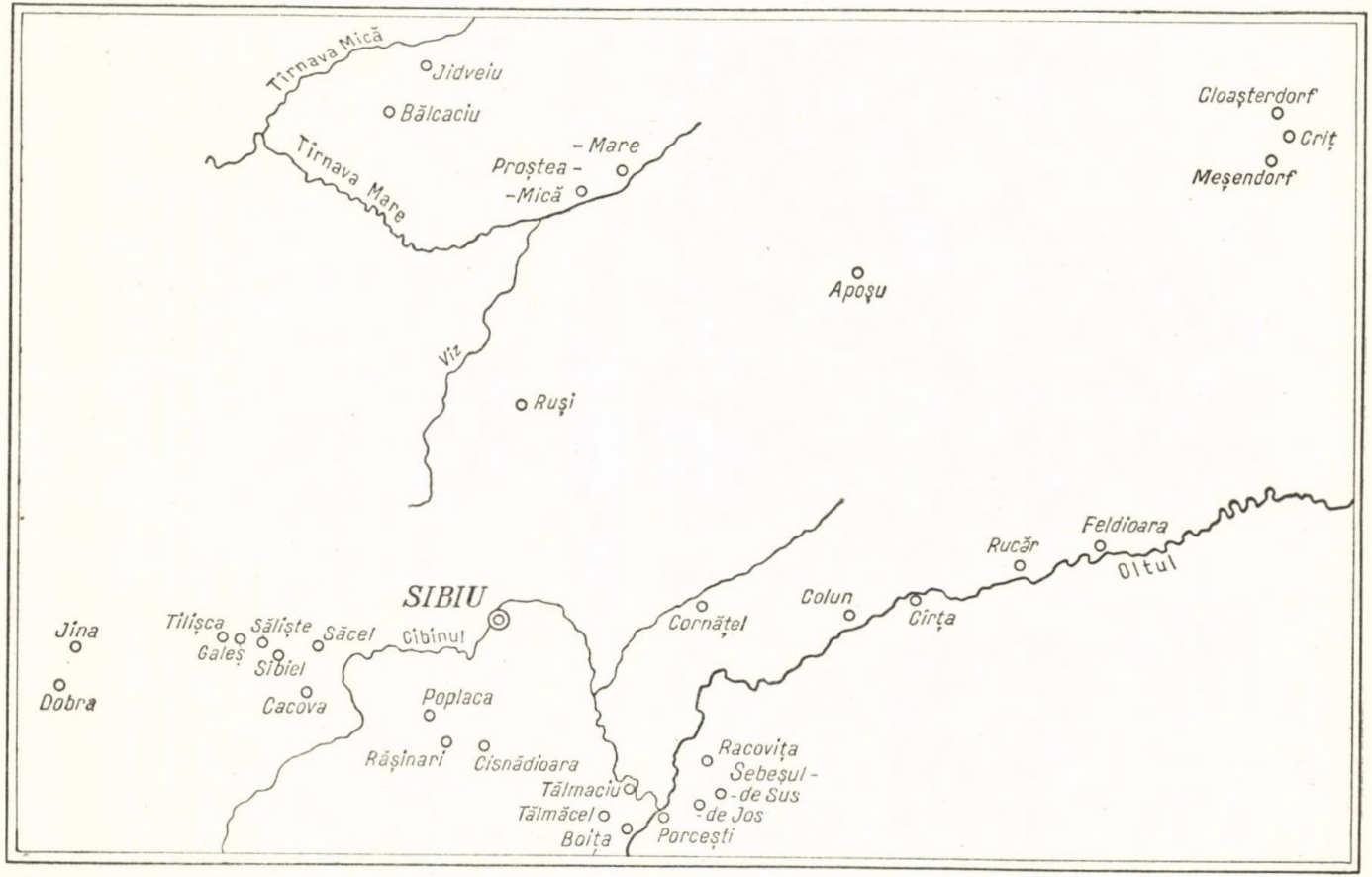

Fig. 147. — Domeniul orașului Sibiu (sfîrșitul sec. XV — începutul sec. XVI).

domeniul Amlaşului cu cinci sate şi domeniul Tălmaciului cu alte şase sate romîneşti. Ei pun stăpînire pe al doilea drum comercial important ce lega Transilvania de Ţara Romînească, pe la Turnu Roşu, însuşindu-şi, ca şi braşovenii, atît veniturile ce rezultau din exploatarea iobăgimii romîne din satele amintite, cît şi pe cele comerciale de pe artera pomenită.

Oraşele din Transilvania erau însă departe de a se încadra într-un sistem de relaţii comerciale şi politice care să le lege de Ungaria. Ele rămîn ataşate pieţii locale, şi, în măsura în care sînt antrenate în relaţii cu pieţe mai îndepărtate, continuă a se sprijini mai ales pe legăturile cu ţările romîne de la sud şi est de Carpaţi, urmărind cu atenţie, şi din punct de vedere politic, evenimentele din Ţara Romînească şi Moldova.

Atitudinea lui Matei Corvin faţă de iobăgime a fost considerată în trecut favorabilă chiar de tradiţia populară, care a creat imaginea regelui Matei « cel drept ». Faptul acesta e de admis doar într-o mică măsură. Exagerarea intenţiilor lui Matei în acest sens se explică prin ecoul unor măsuri luate de el, precum şi al contradicţiilor dintre puterea regală şi nobilime, în cadrul cărora actele de autoritate ale regelui faţă de unii feudali nesupuşi au putut fi interpretate ca avînd, implicit, şi o tendinţă favorabilă ţărănimii.

În situaţia ţărănimii, în ceea ce priveşte obligaţiile ei, nu a survenit nici o schimbare în bine. Politica lui Matei Corvin faţă de ţărănimea iobagă trebuie înţeleasă în legătură cu problemele interne care i se puneau: limitarea puterii marii nobilimi, întărirea autorităţii centrale, sprijinită pe nobilimea mijlocie şi mică şi pe oraşe, sporirea veniturilor statului. În funcţie de aceste scopuri, măsurile regelui au limitat întru cîtva abuzurile din partea feudalilor şi a bisericii; în schimb, au fost sporite obligaţiile ţăranilor faţă de stat, îndeosebi cele în bani. Contradicţiile dintre regalitate şi marea nobilime se explică, în parte, prin această concurenţă în exploatarea ţărănimii.

★

În anii 1460– 1461, voievod al Transilvaniei a fost Mihail Szilágyi, unchiul regelui, care a reprezentat p litica acestuia cu multă autoritate, atrăgînd nemulţumirea marii nobilimi şi provocînd oarecare frămîntări în rîndurile păturii înstărite a secuilor. De aceste frămîntări se pare că nu a fost cu totul străin Ştefan cel Mare, în incursiunea sa în părţile răsăritene ale Transilvaniei din 1461. Asemenea mişcări ale secuilor se repetă în 1463 — fiind prilejuite de un ordin al regelui privind obligaţiile militare ale stărilor privilegiate — precum şi în 1465, cînd regele a fost nevoit să intervină, întărindu-le vechile drepturi. Prin aceasta, frămîntările nu au încetat; ele erau determinate de diferenţierea din cadrul societăţii secuieşti, de contradicţiile dintre pătura înstărită şi masa secuilor săraci. În 1466, ca urmare a mişcărilor ţăranilor secui, a trebuit să fie confirmat dreptul lor de liberă strămutare şi să se ia măsuri aspre contra abuzurilor comise de judecători [1]. Aceste măsuri au avut însă un caracter vremelnic.

[1] *Székely oklevéltár*, III, p. 82—86.

În primăvara anului 1467, urmărind întărirea puterii regale prin sporirea veniturilor statului, Matei Corvin a luat o serie de măsuri cu caracter fiscal, mărind dările față de stat și supunînd la plata lor și o parte a nobilimii. Aceste măsuri fiscale au fost cauza directă a izbucnirii unei mișcări a nobililor, al cărei teatru cel mai important a fost Transilvania, care tindea să se constituie într-un stat independent.

Fig. 148. — Ducat de aur emis în timpul lui Matei Corvin în monetăria de la Baia Mare.

În fruntea mișcării stăteau unii conducători ai marii nobilimi, cum erau comiții de Szepes, Ștefan și Emeric Zápolya. Ei au atras în mișcare pe voievozii Transilvaniei, Berthold Ellerbach, Sigismund și Ioan de Szentgyörgy. Celui din urmă i s-a promis titlul de rege al Transilvaniei. Au mai fost amestecați și cîțiva înalți prelați și demnitari, precum și conducătorii sașilor, nemulțumiți de unele măsuri în legătură cu vămile.

Regele, care se găsea la Buda, a aflat cu destulă întîrziere despre mișcarea separatistă a nobilimii transilvănene și a luat măsuri de înăbușire a ei. La 17 august 1467, Matei a scris regelui Cehiei, Gheorghe de Poděbrady, dîndu-i asigurări că va respecta pacea cu Cehia, cerîndu-i în schimb să nu sprijine pe răzvrătiții din Transilvania. Această măsură a regelui se datora faptului că nobilii răzvrătiți încercaseră să obțină și un sprijin extern. Ei aveau legături cu regele Poloniei.

La 18 august 1467, conducătorii mișcării au ținut o adunare la Cluj, la care au participat opt reprezentanți ai fruntașilor secui și sași. Întrunindu-se în fața conventului de la Cluj-Mănăștur, ei s-au angajat în chip solemn să combată ceea ce numeau: « asuprirea pe care o sufereau ei și, cu ei împreună, toți locuitorii țării », relele ce rezultau din încălcarea vechilor privilegii date de regii Ungariei, și și-au exprimat hotărîrea de a lupta « pînă ce binele și fericirea vor fi restabilite » (este vorba, se înțelege, de binele și fericirea marii nobilimi).

Regele a acționat însă cu multă hotărîre și repeziciune. Mai înainte ca oștile celor « trei națiuni » să se fi adunat în întregime, el a apărut la Cluj, surprinzînd forțele nobililor răsculați și împrăștiindu-le. Ioan de Szentgyörgy renunță la împotrivire (23 septembrie 1467), cerînd iertare lui Matei. Atît el cît și partizanii lui au fost îndepărtați din demnități. Voievod a fost numit din nou Ioan Pongrácz, împreună cu Nicolae Csupor. Mulți din conducătorii răzvrătiților au fugit peste hotare. Acestora și altora, chiar dacă făcuseră act de supunere, li s-au confiscat bunurile. Mai multe vechi familii nobiliare au fost deposedate de moșiile lor, care au trecut în mîinile unor devotați ai regelui. Spre a-și consolida victoria, legînd de puterea regală nobilimea rămasă credincioasă, Matei a redus într-un cîtva dările la care fuseseră obligați nobilii prin măsurile luate în primăvara acelui an. Fără a mai întîmpina rezistență, el a mers pînă la Brașov.

E probabil că și Ștefan cel Mare a sprijinit mișcarea nobililor transilvăneni; acesta ar fi unul din motivele expediției nereusite a lui Matei împotriva sa, din noiembrie-decembrie 1467.

Au fost amestecați de asemenea în mișcare unii boieri din Țara Romînească, cum a fost acel Mihail « Transalpinul », « născut din neam de voievozi », pe care regele Matei l-a executat la Brașov, după întoarcerea sa din campania împotriva lui Ștefan [1].

Raporturile ulterioare ale regelui Matei și ale Transilvaniei cu Moldova s-au îmbunătățit, sub amenințarea pericolului turcesc. În toamna anului 1476, la un an după încheierea unui tratat de alianță între Ștefan cel Mare și Matei Corvin, apropierea oștirii trimise în ajutor, comandată de voievodul Transilvaniei Ștefan Báthory, a contribuit la retragerea turcilor din Moldova.

La 26 aprilie 1478, la știrea despre unele pregătiri turcești de a năvăli în Transilvania, brașovenii se adresează lui Ștefan cel Mare, scriindu-i printre altele: « parcă ai fost ales și trimis de Dumnezeu pentru cîrmuirea și apărarea Transilvaniei... de aceea, cu mare dor și dragoste rugăm pe măria ta ca să binevoiești a te grăbi și a te apropia de părțile acestea spre a le apăra de mai sus-zișii turci prea cumpliți » [2]. Ei recunoșteau în acest fel importanța luptei antiotomane conduse de Ștefan cel Mare și pentru apărarea Transilvaniei.

În anii 1479—1481, brașovenii au purtat o corespondență foarte vie cu Ștefan, în legătură cu mișcările turcilor și cu pericolul unei invazii în Transilvania sau Moldova.

În timpul domniei lui Matei Corvin, Transilvania a avut de suferit o singură invazie turcească importantă, în toamna anului 1479, condusă de begii dunăreni Ali și Skender, la care a participat și domnul muntean Basarab Țepeluș. Turcii au fost înfrînți, la Cîmpul Pîinii, lîngă Orăștie, în ziua de 13 octombrie

[1] A. Bonfinius, *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, p. 397.

[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 354.

1479, de oastea transilvăneană comandată de voievodul Ştefan Báthory şi de comitele Timişoarei, Pavel Chinezul, care au repurtat o izbîndă completă.

Transilvania a fost bine apărată de incursiunile turceşti, bazîndu-se pe alianţa cu Moldova şi beneficiind de încercările repetate ale lui Ştefan cel Mare de a face din Ţara Romînească un avanpost al luptei antiotomane. Succesele regatului Ungariei în luptele din Serbia şi Bosnia au contribuit şi ele, indirect, la apărarea hotarelor Transilvaniei. La aceasta s-a adăugat şi faptul că, după mişcarea nobiliară din 1467, Matei Corvin a ales cu multă grijă voievozii Transilvaniei, ţinîndu-i sub o strictă supraveghere şi obligîndu-i să se intereseze îndeaproape de apărarea hotarelor.

*

Stăvilirea anarhiei interne şi a invaziilor turceşti, tendinţele de centralizare politică, încurajarea activităţii economice a oraşelor şi o oarecare frînare a abuzurilor feudale, nu au fost de lungă durată, neavînd o bază obiectivă îndeajuns de trainică.

Orăşenimea nu era încă suficient de dezvoltată, pentru a oferi un sprijin temeinic puterii regale şi politicii ei de centralizare. Interesele ei rămîneau mai mult locale. Pătura conducătoare a oraşelor cu populaţie săsească era încadrată în sistemul politic creat prin « Uniunea celor trei naţiuni » şi legată, astfel, de interesele nobilimii.

Nobilimea mijlocie şi cea mică, prin tendinţa ei de a se ridica în rîndurile nobilimii mari, nu era decît în parte interesată în limitarea puterii acesteia şi în întărirea puterii regale. Politica fiscală a lui Matei Corvin a dus la îndepărtarea ei de regalitate.

După moartea lui Matei Corvin, survenită la Viena, la 6 aprilie 1490, în Ungaria şi Transilvania va reîncepe o perioadă de « reacţiune nobiliară », care va duce la adîncirea contradicţiilor de clasă şi la grave frămîntări interne.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Capitalul*, vol. I—III, Bucureşti, 1948—1955.

— *Contribuţii la critica economiei politice*, Bucureşti, 1954.

— *Forme premergătoare producţiei capitaliste*, Bucureşti, 1956.

MARX, K. — ENGELS, F., *Ideologia germană*, Bucureşti, 1956.

ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului şi apariţia statelor naţionale*, în anexă la *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958.

LENIN, V. I., *Cu privire la aşa zisa problemă a pieţelor*, în *Opere*, vol. 1, Bucureşti, 1950.

— *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere*, vol. 3, Bucureşti, 1951.

II. *Izvoare*

BEHEIM, MICHAEL, *Gedicht über den Woivoden Wlad II. Drakul*, ed. Gr. Conduratu, Bucureşti, 1903.

BOGDAN, I., *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui*, Bucureşti, 1896.
— *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV—XVI*, Bucureşti, 1905.
— *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I—II, Bucureşti, 1913.
BONFINIUS, A., *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, Colonia, 1690.
CHALCOCONDIL, LAONIC, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1959.
COSTĂCHESCU, M., *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I—II, Iaşi, 1931—1932.
Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.
CZOLOWSKI, AL., *Pomniki dziejowe Lwowa z archivum miasta*, II.
DLUGOSZ, I., *Historia polonica*, vol. I—II, Leipzig, 1711—1712.
Documente privind istoria Romîniei, A, Moldova, veac. XIV—XV, vol. I, II; B, Ţara Romînească, veac. XIII—XV.
DUCAS, *Istoria turco-bizantină, (1341—1462)*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958.
ENVERI, *Düsturname*, ed. M. Halil, Istanbul, 1928.
HELTAI, G., *Chronica az magyarocnak dolgairól*, Cluj, 1575.
HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. XV, partea I şi II.
IORGA, N., *Acte şi fragmente*, III, Bucureşti, 1897.
— *Studii şi documente*, III şi XXIII, Bucureşti, 1901, 1913.
LEZZE, DONADO DA, *Historia turchesca*, ed. I. Ursu, Bucureşti, 1910.
MODRUSSA, NICOLAE DE, *De bellis Gothorum*, ed. C. Mercati, în *Opere minori*, IV.
Monumenta Hungariae Historia, t. I. Budapesta, 1874.
Pomietniki Janczara czyli Kronica Turceska Konstantego z Oztrowicy, Cracovia, 1912.
Сборник Императорского Русского Исторического Общества, t. XLI.
Stari srpski rodoslavi i letopisi, ed. L. Stoianović, Carlovitz, 1927.
Székely oklevéltár, vol. I şi III.
The itineraries of W. Wey, Londra, 1857.
TOCILESCU, GR., *534 documente istorice slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603*, Bucureşti, 1931.
VERESS, A., *Fontes rerum transylvanicarum*, IV, Budapesta, 1914.
VIGNA, *Codice diplomatico tauro-ligure*, III.

III. *Lucrări generale*

IORGA, N., *Istoria romînilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937.
Очерки истории СССР, конец XV в. — начало XVII в., Moscova, 1955.
XENOPOL, A. D., *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, vol. IV, ed. a III-a.

IV. *Lucrări speciale*

BABINGER, FR., *Mahomed II le Conquérant et son temps*, Paris, 1954.
CÂMPINA, B., *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a sec. al XV-lea în Moldova şi Ţara Romînească*, Bucureşti, 1950. *(Extras din lucrările sesiunii generale ştiinţifice din 2—12 iunie 1950).*
— *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în *Studii*, VI, 1953, nr. 1, p. 191—236 şi nr. 3, p. 79—119.
— *Complotul boierilor şi «răscoala» din Ţara Romînească din iulie—noiembrie 1462*, în *St. ref. ist. Romîniei*, partea I, Bucureşti, 1954, p. 599—624.

CÂMPINA, B., *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 11—111.

ELEKES, L., *Mátyás és kora*, Budapesta, 1956.

— *Essai de centralisation de l'Etat hongrois dans la seconde moitié du XV-e siècle*, în *Etudes historiques publiées par la Commission Nationale des historiens hongrois*, I, «Budapesta», 1960, p. 437—468.

FRAKNÓI, V., *Hunyadi Mátyás király, 1440—1490*, Budapesta, 1890.

IORGA, N., *Lucruri nouă despre Vlad Ţepeş*, în *Conv. lit.*, XXXV, 1901, p. 149—161.

KARADJA, C., *Incunabule povestind despre cruzimile lui Vlad Ţepeş*, în *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 196—206.

PASCU, Ş., *Relaţiile economice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 203—217.

SABĂU, I., *Relaţiile politice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 219—241.

CAPITOLUL VII

LUPTA ANTIOTOMANĂ ŞI PENTRU CENTRALIZAREA STATULUI ÎN VREMEA LUI ŞTEFAN CEL MARE (1457—1504)

În aprilie 1457, tronul Moldovei a fost ocupat de fiul lui Bogdan al II-lea, Ştefan, supranumit de urmaşi, scurtă vreme după moartea sa, « cel Mare » [1].

Lunga şi glorioasa sa domnie avea să reprezinte nu numai epoca de cel mai înalt prestigiu al Moldovei pe plan internaţional, ci şi o vreme de transformări în structura statului feudal moldovean. Istoriografia burgheză, dominată de concepţii idealiste, l-a atribuit pe cel dintîi îndeosebi personalităţii lui Ştefan cel Mare şi le-a ignorat pe cele din urmă. Îndreptîndu-şi privirile aproape cu exclusivitate asupra politicii externe a marelui domn, ea a considerat epoca lui Ştefan cel Mare ca o vreme de linişte internă şi de colaborare armonioasă a tuturor claselor sociale, succedînd brusc intenselor frămîntări din timpul urmaşilor lui Alexandru cel Bun. Marea operă de guvernare a domnului care a stăpînit Moldova timp de o jumătate de veac a fost însă rezultatul unei aprige lupte pe toate planurile, care nu poate fi înţeleasă — în formele şi în rezultatele ei — decît în lumina materialismului istoric.

Ne lipseşte orice preciziune asupra locului unde şi-a petrecut Ştefan anii de pribegie, de la uciderea tatălui său, în 1451, pînă la sosirea sa în Ţara Romînească, către sfîrşitul anului 1456. Ţinînd seama de legăturile lui Bogdan al II-lea cu Iancu de Hunedoara, e de presupus că Ştefan îşi va fi găsit adăpost pe lîngă acest mare conducător al luptei antiotomane. Sprijinirea lui Ştefan de către Vlad Ţepeş — continuatorul politicii lui Iancu de Hunedoara — împotriva domnului care, în vremea cînd el însuşi lua în stăpînire Ţara Romînească, închinase Moldova turcilor indica şi ea sensul pe care urma să-l aibă noua domnie.

Ocuparea tronului de către Ştefan cel Mare se explică în primul rînd prin situaţia internă din Moldova. Închinarea de la Vaslui a stîrnit fără îndoială

---

[1] *Stephanus ille magnus* îl numeşte regele Poloniei Sigismund I, în scrisoarea sa către Petru Rareş, din 3 febr. 1531 (Hurmuzaki, II/1, p. 22).

o puternică reacție împotriva grupului de mari boieri, în frunte cu logofătul Mihu, care o impuseseră și care formau principalul sprijin al domniei lui Petru Aron. Această reacție, prevăzută de marii boieri încă din momentul luării deciziei de închinare către turci — după cum lasă limpede să se înțeleagă însuși actul întocmit la Vaslui — a cuprins și o bună parte a boierimii, ceea ce o va determina să treacă de partea noului pretendent. Omagiul prestat regelui Cazimir la 29 iunie 1456, prevăzînd condiții neobișnuite pînă atunci în raporturile cu Polonia, a făcut să scadă și mai mult prestigiul lui Petru Aron.

Un adevărat proces de destrămare politică se vădește în Moldova la sfîrșitul anului 1456 și începutul anului următor. Ascuțirea luptei de clasă, în aceste condiții, duce la o răscoală a țărănimii din nordul țării, care a cuprins și Pocuția. Sub căpetenia lor, Leu, țăranii răsculați ajung pînă la Sniatyn, iar apoi — scria Petru Aron la 1 aprilie 1457 comandanților poloni de margine — Leu « s-a întors în țara noastră, Moldova, cu acei răufăcători » [1]. Prins, conducătorul țăranilor a fost predat polonilor pentru a fi pedepsit acolo, domnul promițînd că va urmări și restitui tot ce s-a luat din Polonia. Mai mult decît atît, el își recunoștea incapacitatea de a mai guverna, acordînd staroștilor din Polonia dreptul de amestec în problemele interne ale statului moldovenesc [2].

Clasa stăpînitoare a Moldovei a înțeles că nu-și mai poate salva supremația de clasă, ordinea feudală însăși, în cadrul unei politici ca cea dusă între 1432 și 1456. De aceea, înlocuirea lui Petru Aron și încetarea luptelor feudale interne se impuneau cu evidență.

Efectivele și compunerea oștirii cu care Ștefan înaintase spre Suceava ne sînt cunoscute datorită Cronicii moldo-germane. Ea ne vorbește de un total de circa 6 000 de luptători, compus din oastea dată de Vlad Țepeș și din oameni ridicați din Țara de Jos [3], ceea ce arată adeziunea populației moldovene la lupta tînărului voievod pentru ocuparea tronului.

Bătălia hotărîtoare cu forțele lui Petru Aron s-a dat în ziua de 12 aprilie, « la locul numit Hreasca, la Dolești » [4]. Victoria relativ ușoară obținută asupra lui Petru Aron — care nu fusese luat pe nepregătite, căci cu două săptămîni înainte vestea de primejdie pe prietenii săi poloni — dovedește tocmai acuitatea crizei prin care trecea Moldova la acea dată. Forțele cu care a învins Ștefan au fost în special forțe moldovenești, căci elementul decisiv — în victoria militară și, mai ales, în aceea politică — nu a putut să fie mica oaste pusă la dispoziția sa de Vlad Țepeș. Aceasta se vede, de altminteri, atît din incapacitatea lui

---

[1] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 811.
[2] *Ibidem*, p. 812.
[3] *Cronicile slavo-române*, p. 28.
[4] *Ibidem*, p. 15.

Petru Aron şi a partizanilor săi de a mai organiza — atunci sau în anii imediat următori — vreo acţiune militară în Moldova, cît şi din ceremonialul înscăunării, care a urmat îndată după victorie.

Cronicarul Grigore Ureche adăuga desigur elemente din propriile sale cunoştinţe atunci cînd descria cu amănunţime adunarea de pe cîmpia de la Direptate. Versiunea putneană a vechiului letopiseţ nu spune decît că « s-a adunat toată ţara cu prea sfinţitul mitropolit, chir Theoctist, şi l-a uns pentru domnie, pe Siret, unde se numeşte Direptate pînă în ziua aceasta » [1]. Deşi cronica insistă numai asupra solemnităţii religioase a ungerii, este evident că a avut loc şi o alegere — în fapt, o recunoaştere — după cum o dovedeşte prezenţa a « toată ţara » (e vorba, se înţelege, de boierime) [2].

Nu avem nici un mijloc pentru a cunoaşte ideile, simţămintele sau experienţa cu care Ştefan cel Mare a venit la cîrma Moldovei. Ceea ce se poate însă bănui — atît din întreaga activitate pe care o va desfăşura, cît şi din reacţiunile sale violente, de cîte ori erau în joc interesele ţării — este dorinţa sa de a asigura independenţa statului moldovenesc, conştient că ţara dispunea de mijloace suficiente pentru a-şi apăra libertatea.

Una din problemele principale ale societăţii moldovene, începînd de la mijlocul veacului al XV-lea, a fost aceea a ieşirii din criza fărîmiţării feudale, care ajunsese să ameninţe înseşi temeliile statului. Soluţia acestei probleme a fost indicată de însuşi mersul obiectiv al desfăşurării procesului istoric.

Programul de guvernămînt al lui Ştefan cel Mare s-a închegat în contact cu realităţile şi sub presiunea acestora, iar cariera sa de om de stat a străbătut un drum lung şi pe alocuri sinuos, pînă să ajungă la marile realizări care i-au creat faima. De aici şi etapele care se detaşează în ansamblul domniei sale, etape ce nu fac decît să exprime în domeniul vieţii statale fazele înseşi ale procesului de transformare social-economică.

1. LUPTA ÎMPOTRIVA TUTELEI MARII BOIERIMI

Primii ani de domnie

Grigore Ureche, redactîndu-şi cronica la un veac şi jumătate după moartea lui Ştefan cel Mare, scria, sub impresia celor « 36 de bătălii » care au definit pentru urmaşi rosturile acestei domnii: « ... luo Ştefan Vodă steagul ţării Moldovei şi să duse la scaunul Sucévii. Décii Ştefan vodă, gătindu-să de mai mari lucruri să facă, nu cerca să

---

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 49, 61.
[2] Vezi şi mai sus, cap. III, par. 3, p. 322—324.

aşeze ţara, ci de războiu să gătia, că au împărţitu oştii sale steaguri şi au pus hotnogi şi căpitani, carile toate cu noroc i-au venit » [1].

Pe lîngă faptul că Ştefan nici nu putea veni cu planuri militare astfel închegate, noul domn era departe de a se bucura de libertatea de acţiune pe care i-o presupunea cronicarul. Situaţia politică internă a Moldovei la acest început de domnie era destul de confuză. În faţa puternicei crize care se dezlănţuise, clasa stăpînitoare l-a sacrificat pe Petru Aron, al cărui faliment politic nu era decît rezultatul luptelor de un sfert de veac ale marii boierimi. Ea nu înţelegea să renunţe, însă, la prerogativele sale de guvernare directă, aşa cum izvorau ele din autarhia economică a domeniului feudal, învestit cu privilegiul imunităţii. De aceea, foarte curînd după înscăunare, marea boierime avea să-l facă pe Ştefan să înţeleagă cu ce condiţii anume l-a primit domn în locul lui Petru Aron. Ţinînd seama de faptul că, în acel moment, Ştefan nu poseda mijloace de guvernare în afara colaborării marii boierimi, aceasta avea să izbîndească în scurt timp în străduinţa sa de a limita iniţiativa domnului şi de a se impune ca principalul factor politic.

Presiunea exercitată de boierime se vede mai întîi din atitudinea lui Ştefan faţă de boierii fugiţi în Polonia cu Petru Aron, care erau cei mai apropiaţi colaboratori ai acestuia şi principalii responsabili ai actului de la Vaslui. În fruntea lor se afla Mihu logofătul, purtătorul legăturilor cu turcii şi uneltitorul împotriva lui Ştefan însuşi, în vremea cînd se afla în Ţara Romînească. Repetatele rugăminţi de înapoiere trimise în Polonia lui Mihu logofătul şi fraţilor săi nu sînt decît indiciul slăbiciunii poziţiei interne a lui Ştefan în această vreme.

De aceea, numai presiunea boierimii — care va fi mărturisită de Ştefan însuşi într-unul din ultimele acte date lui Mihu — şi şantajul practicat de boierime prin menţinerea legăturilor cu fugarii pot să explice de ce, la cinci luni după biruinţă, domnul trimitea primul salv-conduct aceluia care nu-l ceruse şi pe care avea tot dreptul să-l considere duşman, şi al său şi al ţării. Cu o formulă care dezvăluie ea însăşi adevărata situaţie, Ştefan se adresa « credinciosului nostru boier dumnealui Mihail logofătul », promiţîndu-i că « te vom ţinea la mare cinste şi dragoste, deopotrivă cu boierii noştri cei credincioşi şi de cinste » şi că îi va restitui satele confiscate [2].

Aceleiaşi presiuni a marii boierimi şi aceloraşi limite înguste lăsate de ea acţiunii domnului li se datorează şi tratatul încheiat la 4 aprilie 1459 cu reprezentanţii regelui polon.

În cursul anului 1458, Ştefan întreprinsese prima acţiune militară în afara Moldovei, trimiţînd cete rapide de călăreţi în părţile de peste Nistru, unde îşi desfăşurau activitatea partizanii lui Petru Aron. Prin tratatul încheiat la Overchelăuţi — fără ca nici o presiune militară să fi intervenit din exterior —

---

[1] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 91.
[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 259.

Fig. 149. — Pecetea lui Ştefan cel Mare.

Ştefan se declara vasal regelui Poloniei, în condiţii pe care numai raporturile existente între el şi marea boierime le pot explica. Domnul Moldovei — care nu obţinea decît îndepărtarea lui Petru Aron din imediata apropiere a graniţei sale — nu numai că promitea să nu stînjenească stăpînirea polonă asupra Hotinului, care data din timpul domniei predecesorului său, dar făcea regelui Poloniei o făgăduială ce aminteşte de vremea succesorilor lui Alexandru cel Bun: el promitea că va restitui stăpînirile « boierilor moldoveni, care, cu învoirea maiestăţii regale, slujesc lui Petru voievod » [1]. Acceptînd o asemenea condiţie, Ştefan renunţa la aplicarea principiului clasic al pedepsirii « hicleniei », după care rămînerea unui boier în pribegie justifica în chip automat confiscarea domeniilor lui. El recunoştea, totodată, autoritatea regelui polon în conflictele interne din Moldova şi dreptul noului său suzeran de a ţine în rezervă un rival la propriu-i tron. Mai mult încă, el accepta să legalizeze manifestarea făţişă a unei voinţe de complot, de vreme ce nu poate încăpea îndoială asupra intenţiilor politice ale pribegilor aflaţi în slujba lui Petru Aron. De aici rezultă în chip limpede că, în primii ani după înscăunarea sa, Ştefan nu dispunea nici măcar de mijloacele care au asigurat guvernării lui Alexandru cel Bun reputaţia ei de ordine şi echilibru.

În ce-l priveşte pe Petru Aron, regele Poloniei nu va face nici o încercare pentru a-i reda tronul. Fostul domn trece în cele din urmă sub protecţia lui Matei Corvin, care manifesta el însuşi dorinţa de suzeranitate asupra Moldovei. Prezenţa sa în Transilvania — de unde regele Ungariei va cere, în 1462, să fie trimis la curtea sa de la Buda — explică, probabil, expediţia întreprinsă cu un an înainte de Ştefan în regiunile răsăritene ale Transilvaniei, despre care ne informează o notiţă laconică a vechilor anale.

Asediul Chiliei din 1462. Evoluţia relaţiilor cu Polonia şi Ungaria a contribuit fără îndoială şi la înfăptuirea uneia dintre acţiunile militare cele mai felurit judecate ale lui Ştefan. Este vorba de încercarea sa de a readuce Chilia sub stăpînirea Moldovei, la sfîrşitul lui iunie 1462.

Cedată încă din 1448 de către Petru al II-lea lui Iancu de Hunedoara, cetatea Chiliei făcea parte la această dată din sistemul defensiv al lui Vlad Ţepeş, deşi e probabil că păstra încă garnizoana maghiară a suzeranului acestuia, Matei Corvin [2]. Încercarea lui Ştefan de a relua Chilia se face tocmai în cadrul unui conflict cu domnul Ţării Romîneşti, de care se aflase la Caffa încă din primele zile ale lui aprilie 1462. În declanşarea acestui conflict, un îndemn i-a venit lui Ştefan şi din partea regelui Poloniei, interesat, atît din punct de vedere comercial cît şi politic-militar, în stăpînirea Moldovei asupra cetăţii de la Dunăre. Astfel se explică de ce, printre obligaţiile luate de Ştefan prin actul de omagiu

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II p. 268.
[2] *Cronicile slavo-romîne*, p. 178.

dat regelui polon la 2 martie 1462, se afla şi aceea de a recupera orice posesiune înstrăinată, fie ea şi « un oraş » [1].

Se vede, deci, că starea de ostilitate dintre Ştefan şi Vlad era mai veche decît începutul campaniei lui Mahomed al II-lea şi independentă de aceasta. Două izvoare — raportul bailului venețian din Constantinopol, din 28 iulie 1462 [2] şi *Expunerile istorice* ale bizantinului Laonic Chalcocondil [3] — vorbesc, totuşi, de o colaborare moldo-turcă la asediul Chiliei. Lucrul nu e cu putință, pentru că fiecare dintre părți dorea Chilia pentru sine şi nici una nu avea vreun interes să ajute celeilalte să o cucerească. Mahomed al II-lea afirma chiar în cursul acestei campanii că una dintre condițiile înfrîngerii creştinilor era ca Chilia să nu se mai afle în mîinile romînilor [4]. A crede că el dorea să o treacă în stăpînirea lui Ştefan este deci tot atît de absurd ca a presupune că acesta din urmă ar fi dorit să o vadă în stăpînirea turcilor. De altminteri, nici ceea ce cunoaştem despre cronologia expediției lui Mahomed al II-lea în Țara Romînească nu se potriveşte cu această colaborare, căci atacul lui Ştefan avea loc la 22 iunie, cînd campania turcească era aproape terminată — după cronicarul otoman Enverî, participant la expediție, sultanul a petrecut ziua de 29 iunie la Brăila [5] — iar flota era necesară pentru trecerea trupelor peste Dunăre. Aşa cum reiese din raportul bailului venețian, asediul turcesc al Chiliei, care a durat opt zile, se plasează la sfîrşitul campaniei, după plecarea sultanului, adică în primele zile ale lui iulie 1462.

Intervenția domnului Moldovei împotriva lui Vlad Țepeş, într-o vreme cînd oştirea turcească se afla încă pe teritoriul Țării Romîneşti, arată, totuşi, limitarea înțelegerii politice a lui Ştefan cu acest prilej, cînd se impunea unirea tuturor forțelor romîneşti împotriva inamicului comun.

Un izvor rămas nefolosit pînă de curînd arată însă că Ştefan a ştiut în cele din urmă să depăşească această îngustă înțelegere a interesului propriei sale țări. Împăcîndu-se cu Vlad Țepeş, el i-a dat ajutor împotriva lui Radu cel Frumos şi a forțelor turceşti care-l sprijineau [6]. Acest ajutor venea, din păcate, prea tîrziu pentru a mai putea salva domnia lui Țepeş, amenințată acum, în primul rînd, din interior.

Redobîndirea Chiliei în 1465. Politica externă a lui Radu cel Frumos. Redobîndirea Chiliei, urmărită de Ştefan în 1462, nu va avea loc decît trei ani mai tîrziu, în ianuarie 1465. Faptul se va petrece în împrejurări cu totul diferite, datorită cărora va căpăta o semnificație de deosebită importanță.

---

[1] I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 287.
[2] *Mon. Hung. Hist.*, I, p. 168.
[3] L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 266.
[4] *Arh. ist.*, I—2, p. 10—11.
[5] Enverî, *Düsturname*, p. 100 (în trad. rom. la Institutul de istorie al Acad. R. P. R.).
[6] *The itineraries of Wiliam Wey*, p. 100—101.

Izvorul care ne dă cele mai întinse informaţii asupra acestui eveniment este cronica lui Jan Dlugosz, care are probabil la bază şi aici, ca şi în alte locuri, o scrisoare a domnului Moldovei adresată suzeranului său polon. După Dlugosz, iniţiativa schimbării de stăpînire a venit din partea tîrgoveţilor din Chilia, care, nemaivoind să rămînă sub ascultarea lui Radu cel Frumos, au cerut regelui Poloniei să treacă sub protecţia sa. Cu scrisori obţinute din partea acestuia din urmă, Ştefan pregăteşte, în înţelegere cu tîrgoveţii, pătrunderea trupelor moldoveneşti în oraşul dunărean, pe care îl cucereşte cu ajutorul acestora [1].

Dacă rolul regelui Poloniei apare exagerat de cronicar, nu rămîne mai puţin adevărat că şi această acţiune militară a lui Ştefan, pornită din interesele propriului său stat, este în legătură cu preocupările constante ale Poloniei de a dispune de Chilia pentru comerţul său. În ce-i priveşte pe tîrgoveţii din Chilia, povestirea cronicarului polon ne aduce ştirea preţioasă a mişcării organizate de ei în favoarea stăpînirii domnului Moldovei. Avem aici prima afirmare viguroasă, pe plan politic, a păturilor orăşeneşti, unul din acele acte care vor atrage tot mai stăruitor atenţia domniei asupra lor, ca factor de ţinut în seamă în orientarea generală a acesteia.

Ştirea dată de Dlugosz asupra rolului hotărîtor jucat de tîrgoveţi în evenimentele din ianuarie 1465 este confirmată de modul cum s-a desfăşurat atacul lui Ştefan cel Mare, potrivit cronicii interne. Este evident contrastul între rezistenţa din 1462 faţă de cele două asedii consecutive la care e supusă cetatea, din partea lui Ştefan şi a turcilor, şi predarea din 1465, după un asediu de o zi. El nu se poate explica decît prin rolul jucat de orăşenii din Chilia.

Ceea ce-i îndemna pe aceştia la o asemenea atitudine au putut fi şi anumite interese care-i legau de Polonia, dar mai ales cunoaşterea caracterului precar al situaţiei din Ţara Romînească, în raport cu tendinţele de expansiune otomană. Că aceasta era primejdia căreia noua stăpînire avea să-i facă faţă ne-o arată de asemenea Letopiseţul anonim, care încheie relatarea activităţii lui Ştefan la Chilia cu aceste cuvinte: « Şi le-a pus acolo pe Isaia şi pe Buhtea pîrcălabi şi i-a învăţat să păzească cetatea de limbile necredincioase » [2].

Către aceeaşi concluzie duc şi alte informaţii din povestirea lui Dlugosz, care vorbeşte de aţîţarea lui Mahomed al II-lea, împotriva lui Ştefan, de către Radu cel Frumos, care ar fi ţinut Chilia « pentru sultan ». Pentru a preveni reacţia acestuia din urmă, Ştefan trimite, după Dlugosz, un sol cu tributul şi cu daruri, dar solul e aruncat în închisoare. Faţă de ridicarea în masă a moldovenilor, sub conducerea lui Ştefan, şi temîndu-se de regele Poloniei, sultanul renunţă la gîndul unei expediţii de pedepsire şi primeşte « satisfacţiile » oferite de domnul Moldovei pentru cucerirea Chiliei.

---

[1] I. Dlugosz, *Historia Polonica*, II, col. 344—345.
[2] *Cronicile slavo-romîne*, p. 16.

Radu cel Frumos nu stăpînea la acea dată Chilia pentru sultan. Ideea caracterului consecvent filoturc al domniei acestui fost favorit al sultanului, așa cum a stăruit ea în vechea istoriografie, se cere revizuită în lumina ansamblului informației de care dispunem.

Urmărind să ocupe scaunul Țării Romînești cu ajutoarele lăsate de Mahomed al II-lea și bazîndu-se pe programul de alianță cu turcii la care se raliase cea mai mare parte a marii boierimi, Radu cel Frumos reușește în cele din urmă să-l înlăture pe Vlad Țepeș, în noiembrie 1462, cu sprijinul regelui Ungariei, al cărui vasal devenise [1].

Relațiile dintre Radu cel Frumos și Matei Corvin par să fi fost multă vreme deosebit de strînse. Cronicarul turc Enverî amintește și pe romînii din Țara Romînească între trupele lui Matei Corvin care luptau împotriva turcilor în campania din Bosnia, din toamna anului 1464 [2]. De altminteri, atunci cînd, în toamna anului 1466, aveau loc tratative pentru încheierea unui armistițiu turco-maghiar, regele Ungariei cerea să fie cuprins în tratat și domnul Țării Romînești, socotit între « recomandații » (vasalii) săi, alături de Scanderbeg, eroul albanez al luptei antiotomane. Aceste relații strînse se oglindesc și în intervenția, încununată de succes, făcută de Radu pe lîngă regele Ungariei în favoarea conducătorilor unor orașe după răzvrătirea din 1467 [3].

În aceste condiții, este de presupus că, în prima parte a domniei, Radu cel Frumos nici nu a plătit tribut turcilor. Dar, în fața amenințărilor turcești, fără a fi avut de înfruntat, după cît se cunoaște din izvoare, vreo campanie, Radu reia legăturile cu turcii, ceea ce va duce în cele din urmă la strînsa colaborare care se constată la sfîrșitul domniei lui și la ajutorul repetat pe care-l va primi, din partea acestora, pentru menținerea în scaun. Situația aceasta, din ultima parte a domniei, cunoscută de Dlugosz atunci cînd își redacta scrierea, îl va face pe cronicarul polon să considere pe Radu devotat turcilor în întreaga sa domnie.

Dacă admitem informația lui Enverî — care e greu de pus la îndoială — e posibil ca tocmai temerea de reacția lui Mahomed al II-lea împotriva lui Radu să fi făcut pe tîrgoveții din Chilia — cunoscători ai stării de spirit a boierimii din Țara Romînească — să încerce, la două luni după campania din Bosnia, să treacă sub stăpînirea lui Ștefan cel Mare. În acest chip se explică și atitudinea sultanului în fața faptului împlinit — cucerirea Chiliei fiind unul dintre obiectivele urmărite stăruitor de Poartă pînă în 1484 — și putem accepta și cealaltă informație dată de Dlugosz, cu privire la avîntul războinic antiotoman, verificat în Moldova cu acest prilej. Confirmarea lor o găsim, de altminteri, într-un izvor care nu poate fi pus la îndoială, anume scrisoarea lui Ștefan către regele Poloniei din 1 ianuarie 1468, în care domnul se referă la stăruitoarele

[1] Vezi mai sus, cap. VII, par. 2.
[2] Enverî, *op. cit.*, p. 105.
[3] Hurmuzaki, XV/1, p. 75—76; I. Bogdan, *Relațiile*, p. 329.

Fig. 150. — Monede emise de Ştefan cel Mare.
1—2. Groşi; 3. Jumătate de groş.

sale cereri de ajutor polon, pe care le făcea « cînd, acum cîţiva ani, turcii au vrut să vie asupra noastră, întocmai precum au venit acum ungurii » [1].

Campania regelui Matei Corvin din 1467. Criza politică din Moldova

Dacă planul turcesc din 1465 de a ataca Moldova a rămas o simplă ameninţare, o primejdie adevărată s-a abătut asupra ţării curînd după aceea, la sfîrşitul anului 1467. Ea venea din partea regelui Ungariei şi a prilejuit dezvăluirea unor puternice contradicţii între domn şi o bună parte a boierimii.

Pretenţiile de suzeranitate ale regelui Ungariei asupra ţării vecine — pe care şi-o disputa cu regele Poloniei — luarea Chiliei de la domnul Ţării Romîneşti, amestecul probabil al domnului Moldovei în mişcarea care a avut loc în Transilvania în vara anului 1467 [2], cunoaşterea situaţiei interne din Moldova şi prezenţa unor pretendenţi dispuşi să o stăpînească în calitate de vasali, alături de dorinţele de jaf ale feudalilor maghiari, au hotărît pe regele Matei să treacă munţii, prin pasul Oituzului, cu o armată de 40 000 de oameni, la sfîrşitul toamnei anului 1467. El aducea cu sine un pretendent, care era probabil fostul domn Petru Aron.

Desfăşurarea expediţiei ne este cunoscută în primul rînd din relatarea cuprinsă în vechea cronică a Moldovei şi din scrisoarea mai sus amintită, pe care Ştefan o adresa la 1 ianuarie anul următor regelui Poloniei. Dintre izvoarele străine, ştiri importante adaugă mai ales Dlugosz şi istoriograful italian al regelui Matei, Bonfini.

După ce moldovenii încercaseră să-i împiedice trecerea prin munţi, oştirea maghiară ajungea la 19 noiembrie la Trotuş. Acest oraş, ca şi Bacăul, Romanul şi Neamţul, au fost arse în drum; armata maghiară a poposit în cele din urmă la Baia, unde s-a întărit pentru a putea face faţă unui eventual atac moldovenesc. Tactica urmată de Ştefan în tot acest răstimp ne este arătată de el însuşi în scrisoarea-i amintită: « Şi le-am ieşit înainte prin munţi şi am luptat cu ei în cîmp deschis şi la ape şi unde a fost nevoie... am avut cu ei luptă zi şi noapte, pe orice vreme » [3].

Dlugosz ne explică de ce Ştefan — a cărui oştire era inferioară din punct de vedere numeric — a adoptat această tactică de hărţuire continuă. El se temea de « necredinţa alor săi » *(suorum infida ingenia)* [4], care-l acuzau pe domn de tiranie — probabil în urma unor veleităţi de stăpînire autoritară, manifestate prin înlocuiri din sfatul domnesc. Apare astfel la iveală, încă de la începutul campaniei, conflictul latent pînă atunci dintre domn şi boieri, pe care se baza fără îndoială şi Matei, cînd aducea cu sine pe un pretendent la tronul Moldovei. Adîncimea acestui conflict va fi arătată de desfăşurarea luptei de la Baia.

---

[1] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 66.
[2] Vezi cap. VII, par. 3.
[3] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 65—66.
[4] I. Dlugosz, *Historia Polonica*, II, col. 417.

În noaptea de 14 spre 15 decembrie, Ştefan — care se găsea cu oştile sale, socotite de Bonfini la 12 000 de luptători, între rîurile Moldova şi Şomuz — se decide să atace armata inamică, aflată la Baia. Cu călărimea sa pedestrită, domnul intră în tîrgul căruia i se dăduse foc şi unde lupta aprigă a durat pînă în zori. După luptă, scrisoarea-solie a lui Ştefan vestea că « au căzut acolo de sabie multe capete de dregători, de căpitani ai oştii, de mari viteji, ale căror nume nici să le scriem nu putem. Şi am rănit şi pe craiul unguresc cu trei răni de moarte, şi nu va putea trăi. Şi altă oaste a căzut de sabie, ale căror trupuri am pus pe ai noştri să le adune movilă, în număr de şapte mii; şi sînt mulţi încă ale căror oase nu s-au adus. Şi ei au pus pe crai pe targă şi pe alţi domni şi au fugit cu ei peste munţi ».

Mîndrul buletin de victorie al lui Ştefan nu amintea, firește, pierderile moldovenești, care vor fi fost de asemenea grele. El omitea mai ales unele ştiri de deosebită importanţă, pe care ni le dă Dlugosz, precum şi una din variantele păstrate ale cronicii interne. Comentînd rezultatele luptei de la Baia, Dlugosz spune că « regele Ungariei a scăpat din Moldova numai datorită unuia dintre moldoveni, căruia apoi Ştefan i-a tăiat capul ». Această ştire, care trebuie pusă în legătură cu frămîntările din sînul boierimii, semnalate încă de la începutul campaniei, îşi găseşte confirmarea în Cronica moldo-germană. Povestind atacul victorios al lui Ştefan la Baia, cronicarul adaugă: « Dacă i-ar fi fost cu credinţă lui Ştefan voievod marele său vornic, Isaia, şi ar fi călărit acolo unde i se poruncise, atunci n-ar fi scăpat nici picior de acolo. De aceea, a trebuit să-şi puie şi capul pentru aceasta, el şi alţii mulţi » [1].

A existat, deci, în timpul luptei de la Baia, un adevărat complot boieresc, cu scopul de a limita — dacă nu de a anula — victoria militară asupra unui duşman atît de puternic, victorie menită să ridice prestigiul voievodului şi să sprijine dezvoltarea tendinţelor sale de domnie autoritară. În fruntea complotului se afla însuşi cumnatul domnului, Isaia, numit mare vornic în cadrul primenirii sfatului domnesc, care a avut loc în preajma campaniei regelui Matei.

Cronica moldo-germană dă şi alte amănunte, potrivit cărora ar fi urmat chiar o înfrîngere trecătoare a lui Ştefan şi căderea lui vremelnică în mîinile unor oşteni maghiari. Rezultatul final este însă acelaşi şi după versiunea germană a cronicii interne, al cărei autor — scriind în ultimii ani ai domniei lui Ştefan cel Mare — afirma că Matei « nu a scos din ţară nici un tun şi sînt încă îngropate în munţi, pe care pînă azi nimeni nu le poate găsi » [2]. Despre îngroparea tunurilor vorbeşte şi Dlugosz, iar bogata pradă de război rămasă în mîinile moldovenilor e amintită de Ştefan în scrisoarea sa către regele Poloniei: « Şi le-am prins toate carele şi corturile şi fel de fel de tunuri, de unelte şi de puşti, mari şi mici, pe toate ».

---

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 29.
[2] *Ibidem*, p. 30.

Fig. 151. — Steagul lui Ştefan cel Mare.

Situația Moldovei după biruința de la Baia. Noile campanii militare

Ștefan obținuse pe cîmpul de luptă prima sa mare biruință. El își dovedise calitățile sale strălucite de comandant militar, capacitatea sa de organizator al efortului pentru apărarea țării, dar suferise o înfrîngere politică. Limitîndu-i victoria militară, marea boierime căutase să-i învedereze încă o dată care sînt marginile pe care le îngăduia acțiunii domnești. Problema raporturilor dintre natura forțelor militare de care dispunea domnia și conținutul autorității politice a conducerii de stat se punea în acest chip cu evidență domnului biruitor. El va fi silit de aceea să accepte încă un timp presiunea reprezentanților fărîmițării feudale, pînă ce se vor crea condițiile necesare unui reviriment în politica domnească.

Raporturile dintre Ștefan și marea boierime sînt exprimate limpede de noul salv-conduct dat la 28 iulie 1468 lui Mihu logofătul. Ștefan arată fără înconjur dubla constrîngere care l-a silit să dea acest act: stăruințele regelui Poloniei și acelea venite din lăuntru. « După rugămințile mitropoliților noștri și ale boierilor noștri mari și mici — spune el — am iertat pe dumnealui Mihail logofătul și pe dumnealui Duma și pe ceilalți frați ai lor, mari și mici ». Dacă Ștefan îi numește și acum « credincioșii și cinstiții noștri boieri » și le promite să-i țină « în cinste și în dragoste, împreună cu boierii noștri cei credincioși », există însă în acest act și unele elemente deosebitoare față de acela dat cu opt ani în urmă și care confirmă, totodată, existența unor tratative între domn și boieri, în urma cărora cel dintîi s-a văzut silit să acorde salv-conductul în discuție. În 1460, Ștefan îl anunța pe Mihu că « satele și averile tale, toate ți le-am întors ». De data aceasta, i se restituiau doar « curțile... ce sînt pe Siret, împreună cu alte două sate », domnul adăugînd că, « dacă vom vedea că ne slujește cu credință, îi vom întoarce și altele » [1].

Numai conflictele interne dintre marea boierime și domn și legăturile celei dintîi cu fugarii din Polonia pot să explice și știrea dată de Dlugosz cu privire la cauza adevărată a refuzului lui Ștefan, în februarie 1469, de a merge să depună personal omagiul regelui Poloniei: el fusese vestit în secret că i se pregătea o cursă, urmînd să fie prins și aruncat în închisoare.

Ultimul salv-conduct dat de Ștefan cel Mare lui Mihu logofătul — căruia îi făgăduia iarăși că-l va ține « deopotrivă cu boierii noștri cei mai de frunte » [2] — este din 10 august 1470. Încetarea emiterii salv-conductelor pentru Mihu logofătul și frații săi se datorește schimbării care a intervenit, curînd după aceea, în relațiile dintre domn și marea boierime.

La pregătirea acestei schimbări au contribuit și noile succese ale domnului pe cîmpul de luptă. Între ele se numără, mai întîi, expedițiile armatei moldovenești în Transilvania. Letopisețul anonim cunoaște o singură expediție de acest fel, condusă de însuși Ștefan și care ar fi avut loc în 1468, ca urmare a campaniei

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 307—308.
[2] *Ibidem*, p. 310—311.

lui Matei Corvin în Moldova. După Dlugosz, atacul fulgerător al lui Ştefan ar fi avut loc în vara anului 1469; acelaşi cronicar vorbeşte şi de o altă expediţie a moldovenilor în Transilvania. Prinderea şi tăierea capului lui Petru Aron au pus capăt lungii şi atît de păgubitoarei competiţii dintre cei doi domni.

În acelaşi timp are loc o invazie a tătarilor de la Volga, stăvilită de victoria moldovenilor în dumbrava de la Lipnic. Asupra datării acestei lupte, discuţiile continuă pînă azi. Dlugosz îi indică drept dată anul 1469, pe cînd variantele putnene ale vechii cronici o aşază la 20 august 1470 [1]. Datarea diferită a luptei se datoreşte probabil faptului că, în acest răstimp, nu a avut loc o singură expediţie tătărască în Moldova.

Înfrîngerea unui duşman atît de primejdios a verificat încă o dată capacitatea de conducător militar a domnului şi a ridicat, fără îndoială, prestigiul său în ochii maselor, care vedeau în el tot mai mult un apărător temeinic. Dar creşterea prestigiului domnului nu a avut loc numai faţă de masele populare; succesele sale militare au fost de natură să ralieze în jurul său boierimea mijlocie şi mică, realizîndu-se astfel izolarea treptată a grupului de opoziţie al marilor boieri. La aceasta a contribuit, în bună măsură, şi noua înfăţişare pe care au luat-o legăturile cu Ţara Romînească, împreună cu aceea pe care o căpătau treptat raporturile cu turcii. Deşi nu au fost legate între ele de la început, aceste două categorii de relaţii externe ale Moldovei erau menite să se împletească indisolubil, ducînd în cele din urmă la marele război antiotoman, care formează unul din aspectele fundamentale ale domniei lui Ştefan cel Mare.

Prima campanie a lui Ştefan cel Mare în Ţara Romînească. Încă din martie 1469, se vorbea în Transilvania de iminenta primejdie a războiului dintre domnul Ţării Romîneşti şi acela al Moldovei. În aceeaşi vreme, Ştefan singur aducea faţă de regele Poloniei, între motivele menite să justifice neprezentarea sa pentru a depune jurămîntul de credinţă cerut, primejdia unei ocupări a propriei sale ţări de către Radu cel Frumos [2]. Dacă ostilităţile nu se adeveresc de izvoare pentru acest an, iniţiativa conflictului apare ca datorîndu-se domnului Ţării Romîneşti, probabil în legătură cu pierderea Chiliei. Începînd seria războaielor dintre cele două ţări prin campania din februarie 1470, Ştefan nu făcea decît să prevină atacul temut, nimicind, în parte cel puţin, mijloacele de acţiune ale lui Radu cel Frumos.

Expediţia din 1470 s-a îndreptat către părţile răsăritene ale Ţării Romîneşti, trupele lui Ştefan trecînd prin foc şi sabie ţinuturile din vecinătatea Moldovei, devastînd şi incendiind porturile dunărene, Oraşul de Floci şi, mai ales, marele centru comercial al Brăilei. Această campanie nu a urmărit un scop politic lămurit, în sensul propunerii unei noi soluţii de guvernare pentru Ţara Romînească. Caracterul ei este clar definit atît de Letopiseţul anonim, care pomeneşte numai

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 50, 62.
[2] Hurmuzaki, XV/2, p. 70; Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 538.

de « prădarea şi nimicirea Brăilei » în ziua de 27 februarie [1], cît şi de mărturisirea domnului însuşi, atunci cînd întărea paharnicului Hanco stăpînirea asupra unei familii de ţigani, « ce el a dobîndit acest ţigan şi pe femeia lui, în ţara Basarabilor, cînd m-am războit domnia mea şi am tăiat şi am ars (Oraşul de) Floci şi Ialomiţa » [2].

Înfrîngerea opoziţiei marii boierimi. Satisfăcînd poftele de pradă ale feudalilor moldoveni, campania din Ţara Romînească a servit la ralierea în jurul comandantului de oaste care se vedea tot mai mult a fi Ştefan cel Mare, a tuturor celor care credeau că se pot împărtăşi din roadele victoriei. Şase luni mai tîrziu, biruinţa împotriva tătarilor, sporind încă prestigiul militar al domnului, urma — cum s-a amintit — să aibă ecouri în pături mult mai largi.

Acestea sînt condiţiile care — determinînd izolarea treptată a grupului de mari feudali — au îngăduit actul din ianuarie 1471. În ziua de 16 ale lunii, în tîrg la Vaslui, « au fost tăiaţi Isaia vornic cu Negrilă ceaşnic şi Alexa stolnic » [3]. Este primul mare act de autoritate pe care şi-l îngăduia Ştefan, şi amintirea lui — singura menţiune de acest fel în vechea cronică — a stăruit în patru din variantele acesteia. În ianuarie 1471, nu mai era vorba de o simplă primenire a sfatului domnesc — ca în toamna anului 1467 — ci de înfrîngerea unei opoziţii care încercase vreme îndelungată să paralizeze acţiunea de guvernare a domnului. Este momentul cînd Ştefan opune, pentru prima dată în chip răspicat, practicilor politice rezultate din fărîmiţarea feudală, autoritatea domniei, ca reprezentantă a intereselor întregii clase dominante.

2. RĂZBOIUL ANTIOTOMAN ŞI LĂRGIREA BAZEI SOCIALE A PUTERII LUI ŞTEFAN CEL MARE

Definirea conţinutului istoric al celei de-a doua etape din domnia lui Ştefan cel Mare — ca epocă a luptei antiotomane pentru libertatea Moldovei şi de pregătire, în focul acestei lupte, a noii baze sociale a puterii domneşti — are loc începînd îndeosebi din anul 1473, cînd se desfăşoară prima campanie în Ţara Romînească cu un obiectiv politic bine precizat. Între timp, în 1471, Ştefan întreprinsese încă o expediţie în ţara vecină, marcată prin bătălia de la Soci, din martie a acelui an. Victoria domnului Moldovei — pe care cronica o arată ca deplină — nu a avut consecinţe pe plan politic. E posibil ca ea să fi fost precedată de o expediţie a lui Radu, căci, în vara anului 1470, Ştefan se scuza iarăşi că nu poate merge să depună personal omagiul regelui Poloniei, fiind prins de războiul cu domnul Ţării Romîneşti [4]. În orice caz, după bătălia de la Soci, a avut loc o asemenea

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 16.
[2] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 394.
[3] *Cronicile slavo-romîne*, p. 17; Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 96.
[4] Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 458.

expediție, pe care cronica internă nu o înregistrează, dar pe care Ștefan o pomenea în scrisoarea sa către regele Poloniei din 13 iulie 1471, ca pe un lucru foarte recent [1]. La această dată, Ștefan părea încă dornic să încheie pace cu vecinul său, căci îi cerea suzeranului polon să medieze în acest sens. Pacea nu

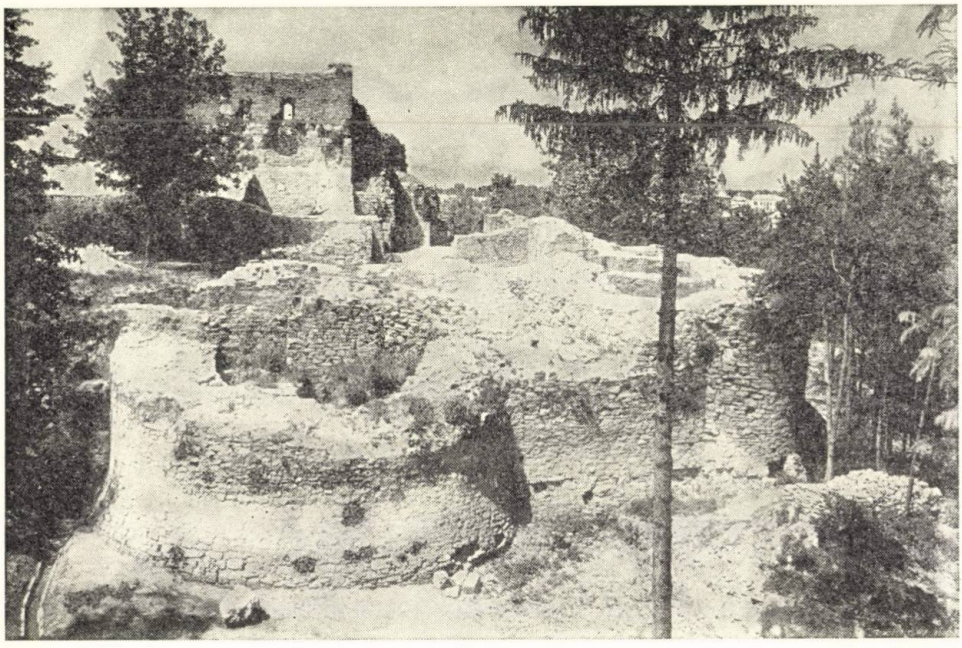

Fig. 152. — Cetatea Suceava. Vedere generală dinspre est, cu cel de-al doilea rînd de ziduri și bastioanele construite în vremea lui Ștefan cel Mare.

s-a înfăptuit însă și conflictul, rămas după cît se pare latent vreme de încă doi ani, izbucnește din nou, în forme violente, la sfîrșitul anului 1473. De data aceasta, el va căpăta o semnificație nouă și va fi plin de cele mai grave consecințe.

Campania din Țara Romînească (1473) și urmările ei

În campania din noiembrie 1473, Ștefan ducea cu sine pentru prima oară un pretendent, pe care urma să-l așeze pe tronul Țării Romînești. Acesta era Laiotă Basarab, zis și Basarab cel Bătrîn, care se afla pe lîngă Ștefan încă din anul precedent, după ce pribegise multă vreme prin Transilvania. Războiul căpătase scopuri politice precise, care depășeau cu mult simpla intenție de a înlocui de pe tronul vecin pe un domn dușman cu unul prieten. Căci campania din 1473 însemna de fapt începutul marelui război pentru libertatea Moldovei, pe care condițiile interne abia acum îl îngăduiau să fie întreprins.

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 312.

În momentul în care se decidea la o acțiune atît de importantă, Ștefan nu avea de ales decît între resemnarea la o tot mai adîncă îngenunchiere a țării sale și soluția războiului.

Experiența celor întîmplate în Țara Romînească în curs de cîteva decenii — chiar în lipsa unor cunoștințe mai largi despre caracterul expansiunii otomane — fusese suficientă pentru a arăta pînă și autorilor actului de la Vaslui, din 1456, că problema care se punea societății moldovene nu era numai aceea a simplei plăți a 2 000 de galbeni pe an, oricît de grea ar fi fost și aceasta într-o vreme de redusă circulație monetară; conștiinței unei primejdii mult mai adînci i s-au datorat atît caracterul vremelnic care s-a dat hotărîrii de supunere la plata tributului, cît și precauțiile de ordin personal pe care Mihu logofătul le-a socotit necesare. Era în natura raporturilor dintre tributari și Poarta otomană transformarea treptată a celor dintîi în supuși exploatabili fără de limită ai aceleia din urmă. Cei 15 ani de domnie îi arătaseră în chip lămurit lui Ștefan acest adevăr și de aceea hotărîrea sa de a apăra independența țării nu putuse decît să capete tot mai multă tărie.

Mărturiile izvoarelor — atît în ce privește presiunea turcească asupra Moldovei, cît și eforturile lui Ștefan de a-i rezista — sînt numeroase pentru anii ce preced campaniei de înlocuire a lui Radu cel Frumos. Chiar în scrisoarea din ianuarie 1468, Ștefan îi cerea regelui Poloniei să dea din vreme poruncă comandanților săi din vecinătatea Moldovei, pentru ca « atunci cînd nevoia ne va sili să mergem împotriva dușmanilor creștinilor, ei să se ridice în ajutorul nostru pentru apărarea împotriva dușmanilor ». Dar, cu mîndria lui obișnuită, el adăuga: « dacă este voia măriei tale să ne ajute, iar dacă nu-i este voia, măria ta este liberă » [1].

În anii următori, sînt pomenite periodic de izvoare intenții de atacuri turcești împotriva Moldovei și Ștefan însuși se plînge, în diferite rînduri, de primejdii sau chiar de incursiuni venite din partea turcilor.

La situația creată Moldovei — care făcea ca, mai curînd sau mai tîrziu, raporturile cu Poarta să ceară o altă soluție decît aceea a simplei plăți a tributului — se adăugau transformările pe care le cunoștea în viața ei politică Țara Romînească.

Fără a renunța la vasalitatea față de regele Ungariei, pe care o va invoca pînă la sfîrșitul stăpînirii sale, Radu cel Frumos, domnul Țării Românești — supus probabil la o presiune otomană asemănătoare aceleia care se exercita asupra Moldovei — ajunge să aplice programul colaborării cu turcii, formulat de boierimea munteană încă din 1462. Dacă în ianuarie 1471, se semnala prezența unor trupe turcești în Țara Romînească, doi ani mai tîrziu, în 1473, dependența față de Poartă a acestei țări devenise atît de strînsă încît ea punea la dispoziția sultanului, pentru campania sa din Asia împotriva lui Uzum-Hasan, un con-

[1] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.

tingent care — după relatarea unui martor ocular, ce exagerează desigur lucrurile — s-ar fi ridicat la nu mai puțin de 12 000 de oameni [1]. La rîndul său, Radu cel Frumos se va bucura și el de un ajutor turcesc în campania împotriva lui Ștefan din toamna anului 1473; cu același ajutor el își va redobîndi apoi tronul.

Date fiind aceste strînse legături ale lui Radu cu turcii, din ultima parte a domniei lui, este evident că Ștefan nu putea să ignore faptul că înlocuirea sa nu era posibilă decît pe baza unui program de luptă împotriva forțelor sultanului însuși. În 1473, domnul Moldovei a socotit că sosise în sfîrșit momentul eliberării Moldovei de obligațiile asumate de marea boierime strînsă în jurul lui Petru Aron, al afirmării independenței țării și a capacității ei de a apăra această independență. Înlocuirea lui Radu cel Frumos devenea necesară tocmai pentru a se putea forma la Dunăre un puternic front de luptă antiotomană. Dacă adăugăm sprijinul pe care domnul Moldovei îl căuta în aceeași vreme în Transilvania — încă din 1472, Radu cel Frumos se interesa dacă secuii îi vor da lui Ștefan un om din zece pentru războaiele sale, iar ceva mai tîrziu, Dlugosz va vorbi chiar de o stăpînire a acestuia în Secuime [2] — este lesne de observat că Ștefan încerca să refacă, pornind din Moldova, frontul antiotoman al celor trei țări românești, așa cum se străduise să-l realizeze Iancu de Hunedoara.

Că acesta este sensul campaniei din 1473 se vede atît din consecvența cu care Ștefan va stărui să aibă în Țara Românească un domn urmînd linia sa politică — numai în patru ani, pînă în noiembrie 1477, vor avea loc, din această pricină, zece schimbări de domnie — cît și din faptul că tocmai în acest an el încetează să mai plătească tribut turcilor [3]. Singur refuzul plății haraciului, afirmare de independență, echivala în practică cu o declarație de război față de Imperiul otoman. Acest fapt arată nu numai caracterul și țelurile campaniei din 1473, ci și faptul că Ștefan era conștient de consecințele acțiunii sale.

Expediția pentru înscăunarea lui Basarab Laiotă mai are și o altă semnificație. Actul de la Vaslui reprezentase, între altele, și un certificat de carență în ce privește posibilitățile de apărare a țării, pentru sistemul militar al fărîmițării feudale, în care mînuirea armelor era monopolul clasei dominante. Eliminînd de la conducerea statului pe reprezentanții cei mai înverșunați ai fărîmițării feudale, Ștefan își deschisese drumul spre folosirea unor metode noi și în domeniul acțiunii armate. Pe această cale el fusese precedat de înaintași de seamă: Iancu de Hunedoara și Vlad Țepeș, care știuseră să folosească avîntul războinic al maselor populare, capacitatea de jertfă a acestora. În afară de aceste exemple, pe care Ștefan nu a putut să nu le cunoască, el l-a avut și pe acela al tatălui său, care, în lupta de la Crasna, a avut ajutorul larg al țărănimii. Problema care se punea era aceea a folosirii sistematice și pe o scară largă — căci recurgerea, în

---

[1] Donado da Lezze, *Historia turchesca*, ed. I. Ursu, p. 46.
[2] Hurmuzaki, XV/1, p. 79; Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 526.
[3] În 1476, sultanul cerea lui Ștefan haraciul pe cei trei ani din urmă (N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 56).

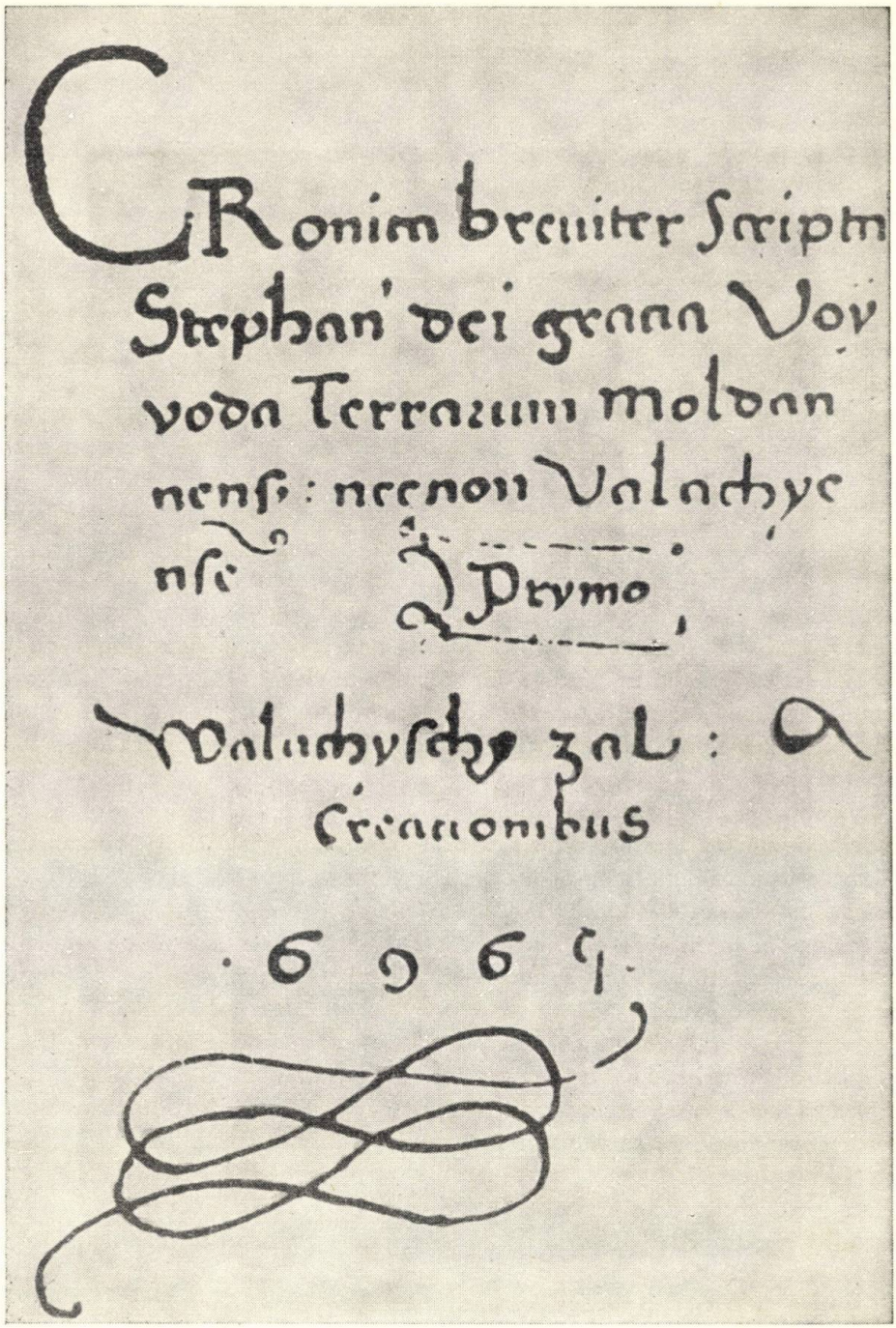

Fig. 153. — Pagina de titlu a Cronicii moldo-germane.

caz de război, şi la forţele ţărăneşti nu era un lucru nou nici pentru Moldova — a energiilor populare în apărarea independenţei patriei. Este ceea ce va face Ştefan cel Mare, şi într-o atare măsură, încît rezultatele vor izbi chiar pe străinii cunoscători ai situaţiei din Moldova. Este binecunoscută, în acest sens, caracterizarea generală dată de Dlugosz, contemporanul marilor bătălii ale lui Ştefan, organizării militare pe care el a ştiut să o dea ţării: « strîngea la oaste nu numai pe oşteni ori pe nobili, ci şi pe ţărani, învăţînd pe fiecare să vegheze la apărarea patriei » [1].

Apelul la forţele populare va avea consecinţe însemnate, atît pe tărîmul strict militar, cît şi pe cel politic. Răspunsul viguros al maselor ţărăneşti şi orăşeneşti va fi mai întîi chezăşia victoriilor pe cîmpul de luptă, pentru ca apoi, trecîndu-se de la colaborarea militară la aceea în problemele interne ale statului, să îngăduie prefacerea însăşi a bazei sociale a puterii domneşti. Prima menţiune documentară care să ateste prezenţa elementelor populare ca un factor însemnat în armata ţării este tocmai din 1473 şi în legătură cu campania din Ţara Romînească. La înapoierea în cetatea de scaun, după expediţia victorioasă, are loc — ne spune Cronica moldo-germană — o slujbă religioasă, în care domnul « a lăudat pe Dumnezeu, cu vlădicii şi arhidiaconii şi vitejii săi şi cu toată sărăcimea lui » *(myt seynen fladygkew und archydiaconen und ryttern und mit aller seiner armut)* [2]. Este evident că aici nu poate fi vorba de o mulţime care să-l fi întîmpinat pe domn la înapoierea în Suceava, ci, în afară de clerul care oficiază slujba, de elemente componente ale oştirii cu care domnul obţinuse victoria. Numai rolul activ jucat de « sărăcime » îl putea determina pe cronicar să înregistreze prezenţa ei.

Campania din 1473 a fost, din punct de vedere militar, una dintre cele mai grele ale domnului Moldovei. Oştirea moldovenească, aflată la 8 noiembrie pe Milcov, a înaintat pînă în apropiere de Gherghiţa, la circa 50 de km de Bucureşti, unde s-a dat, pe pîrîul Vodna sau Vodnău (afluent al Prahovei), bătălia ce poartă în istoriografie numele de « la Cursul Apei ». Rezistenţa opusă de trupele aflate sub conducerea lui Radu cel Frumos — între care se număra şi un contingent turcesc — a fost deosebit de înverşunată. În cele din urmă, domnul Ţării Romîneşti a părăsit lupta, căutînd să se adăpostească în cetatea Bucureşti. La 24 noiembrie, oastea moldovenească cucereşte oraşul — după ce, însă, Radu izbutise să fugă la turci — şi Ştefan ia, împreună cu soţia şi fiica domnului învins, « toate comorile lui şi toate veşmintele lui şi toate steagurile lui » [3].

Patru zile mai tîrziu, la 28 noiembrie, are loc o a doua bătălie, în care Ştefan înfrînge din nou oştirea lui Radu, de data aceasta formată îndeosebi din ajutoarele turceşti [4]. Domnul Moldovei putea acum să se înapoieze, lăsînd

---

[1] I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 417.
[2] *Cronica lui Ştefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel*, ed. I. Chiţimia, p. 42.
[3] *Cronicile slavo-romîne*, p. 17.
[4] *Ibidem*, p. 31.

în scaun pe Laiotă Basarab. El lasă, totodată, la Bucureşti şi în alte cetăţi, garnizoane şi pîrcălabi moldoveni, care să asigure domnia vasalului său. Căci sub forma unor legături vasalice trebuie să vedem relaţiile — atît de nestatornice, de altminteri — care se stabilesc între Ştefan şi domnii pe care-i aşază pe tronul Ţării Romîneşti. Acest lucru reiese nu numai din modul cum cronica moldovenească sau izvoarele străine vorbesc de domnii puşi de Ştefan în ţara vecină, ci şi din tradiţia pe care, la sfîrşitul veacului al XVII-lea, o consemna Letopiseţul Cantacuzinesc; transformînd, firește, realitatea, autorul său considera că Ştefan « au şăzut aicea în ţară, de au domnit ani 16 » [1].

Situaţia din ţara Romînească în 1474. Situaţia creată în Ţara Romînească nu putea fi, totuşi, decît precară. Consolidarea ei depindea în primul rînd de atitudinea factorilor interni şi, în al doilea, de intensitatea reacţiei stîrnite în Imperiul otoman.

Întreaga activitate desfăşurată de Ştefan pentru crearea unui front antiotoman, care să aibă drept bază solidaritatea politică a celor două ţări romîneşti de la răsărit şi miază-zi de Carpaţi, nu a dus la rezultatul dorit de domnul Moldovei. Clasa dominantă din Ţara Romînească înţelegea să-şi continue netulburată punerea în practică a programului ei de colaborare cu stăpînirea turcească, iar domnii înscăunaţi de Ştefan nu au înţeles să imite exemplul acestuia, care era şi acela al lui Vlad Ţepeş, de a se sprijini pe masele populare. De aici tragicul luptei duse timp de aproape un deceniu de către Ştefan, efortul său, reluat veşnic de la capăt şi totdeauna zadarnic, de a avea un domn credincios pe scaunul Ţării Romîneşti. Intensitatea acestui efort şi tenacitatea cu care a fost el susţinut arată însă limpede locul pe care atingerea unui atare obiectiv îl avea în planurile politice ale lui Ştefan cel Mare. Cu alte cuvinte, nu meschine calcule de vanitate feudală puteau determina o atît de hotărîtă stăruinţă, ci numai convingerea că prezenţa Ţării Romîneşti în frontul de luptă antiotomană era o necesitate absolută.

La mai puţin de o lună după plecarea lui Ştefan, Radu cel Frumos se înapoia sprijinit de puternice forţe, primite atît de la turci, cît şi de la boierii din Ţara Romînească [2]. Cetăţile erau reluate, pîrcălabii moldoveni ucişi, iar Laiotă, izgonit, îşi căuta refugiu în Moldova. Pe urmele lui, înaintau oştile turceşti care-l reînscăunaseră pe Radu. Acestea îşi aşezau la 31 decembrie tabăra la Bîrlad « şi apoi au slobozit năvrapii şi au prădat ţara şi s-au întors » [3].

În ianuarie 1474, se succedară la curtea regelui Poloniei, la scurt interval, solia de izbîndă a lui Ştefan, cu steaguri cucerite în Ţara Romînească, şi soli de primejdie, vestind devastarea Moldovei de către turci şi cerînd ajutor împotriva acestora. Trimişii regelui Cazimir, cu misiunea de a obţine împăcarea celor

[1] *Istoria Ţării Romîneşti*, p. 5.
[2] *Cronicile slavo-romîne*, p. 32.
[3] *Ibidem*, p. 17.

doi domni romîni, îl găsesc pe Ştefan, la sfîrşitul lui februarie, în tabără la Vaslui. El refuză mediaţia suzeranului său — care nădăjduia să-i folosească forţele în propriu-i conflict cu regele Ungariei — arătînd că împăcarea nu e posibilă, de vreme ce Radu depindea întru totul de turci. Obiecţia lui Ştefan arată o dată mai mult — dacă o comparăm cu cererile sale de mediaţie din 1471, în acelaşi conflict — caracterul antiotoman pe care-l căpătase între timp acţiunea desfăşurată de el în Ţara Romînească.

Puţină vreme după sosirea solilor poloni, la mijlocul lui martie, Ştefan se îndreptă iarăşi spre Ţara Romînească, într-o scurtă campanie, care, după singurul izvor ce ne-o relatează, nu pare să fi avut vreun rezultat [1].

O scrisoare recent publicată, din 10 august, al cărei an trebuie să fie 1474, îl arată pe Radu retras în cetatea de la Giurgiu. De aici, el explica braşovenilor circumstanţele izgonirii sale, arătînd că Ştefan nu participase de data aceasta la campanie, ci se mulţumise să trimită o oştire cu Laiotă, şi că acest fapt se petrecuse relativ de puţină vreme [2].

În legătură cu scrisoarea lui Radu cel Frumos din 10 august trebuie pusă şi o alta, pe care o trimitea Laiotă aceloraşi braşoveni, promiţîndu-le că « oricum v-a fost aşezămîntul de la ceilalţi domni, cu acest aşezămînt voi rămîne şi domnia mea, ba gîndesc să-l şi întăresc ». În acelaşi timp, Laiotă cerea braşovenilor să-i trimită în ajutor « voinici » înarmaţi, « că, de va da Dumnezeu, nu veţi mai avea frică de turci ca pînă acum ». Le mai vestea, în sfîrşit, că « fratele » său Ştefan voievod venea « cu toate oştile sale ». Este probabil că, faţă de pregătirile lui Radu, Laiotă ceruse sprijinul lui Ştefan, după cum cerea şi ajutorul braşovenilor, « ca să ne apărăm de turci şi de vrăjmaşii noştri » [3].

Laiotă este izgonit în septembrie şi îşi caută adăpost la Ştefan, ale cărui pregătiri de război trebuie să fi fost înaintate, de vreme ce, la 1 octombrie, el lua din mîinile pîrcălabilor lui Radu cetatea Teleajenului.

Situaţia din Ţara Romînească în cursul lunii octombrie apare deosebit de schimbătoare. După cum rezultă din izvoare, la cîteva zile după înscăunarea lui Laiotă, oşti din Transilvania aduceau pe un nou pretendent, un al doilea Basarab, zis « cel Tînăr » sau Ţepeluş (fiul lui Basarab al II-lea, 1442—1443). Ţepeluş e înfrînt şi Ştefan pleacă, lăsîndu-l pe Laiotă în domnie. Un nou atac al celui dintîi, în cursul aceleiaşi luni, duce de data aceasta la izbîndă. Succesul este însă de scurtă durată, căci Radu revine — probabil cu obişnuitele sale ajutoare turceşti şi cu sprijinitorii săi din ţară — şi pune capăt acestei domnii. El ocupa, se pare, scaunul Ţării Romîneşti la începutul lui ianuarie 1475.

---

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 32.

[2] C. Stoide, *Legăturile dintre Moldova şi Ţara Romînească în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Studii şi cerc. ştiinţifice, Iaşi*, ist. VII, 1956, fasc. 1, p. 71—72.

[3] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 113—114.

Luptele cu turcii. Bătălia de la Vaslui (1475)

În momentul în care Ştefan se hotărîse la lupta deschisă cu Imperiul otoman, acesta, sub conducerea lui Mahomed al II-lea, se afla în plină expansiune. În cele două decenii ce au urmat după cucerirea Constantinopolului, stăpînirea sultanilor se întinsese pe un vast teritoriu, atît în Europa cît şi în Asia. Rivalităţile şi războaiele feudale slăbeau puterea de rezistenţă a ultimelor stăpîniri creştine din nord-vestul Peninsulei Balcanice sau din Moreea, făcîndu-le o pradă uşoară pentru avîntul şi tăria organizării militare a statului turc.

Sfîrşitul lui Iancu de Hunedoara, în 1456, înlocuirea lui Vlad Ţepeş, în 1462, şi moartea lui Scanderbeg, în 1468, făcuseră să dispară pe rînd cei mai mari conducători ai energiilor populare, lăsînd în faţa oştirilor turceşti, superior organizate, micile forţe locale învrăjbite între ele.

În faţa primejdiei tot mai evidente, statele feudale ale Europei centrale sau puterile italiene hotărau, din cînd în cînd, cîte o cruciadă, pentru ca apoi să revină la propriile planuri de cucerire, în dauna stăpînirilor vecine. În Italia fărîmiţată, continuau luptele dintre Milano, Florenţa, Veneţia şi regatul Neapolului, fără să lipsească însă, din acest labirint politic, nici interesele de suveran teritorial ale papalităţii. Veneţia, ameninţată tot mai mult în posesiunile sale din Mediterana orientală, începuse din 1463 un lung război cu turcii, ceea ce nu o împiedica, totuşi, de a-şi urmări planurile de expansiune în Italia, de a privi cu îngrijorare progresele negustoreşti, în Imperiul otoman, ale rivalilor săi — genovezi, florentini, anconitani — şi de a aştepta momentul unei păci cît mai puţin costisitoare, în vederea căreia se duceau repetate şi lungi tratative.

Se părea la un moment dat că Matei Corvin, regele Ungariei, va prelua moştenirea războinică a marelui său părinte. Dar curînd atenţia sa se va îndrepta cu precădere spre Praga, stăpînită de Gheorghe de Poděbrady, sau spre Viena habsburgică.

În această situaţie, nu e de mirare că, în 1468—1469, turcii prădau Dalmaţia şi Istria, apărînd la graniţele nordice ale Italiei, în 1471 jefuiau Gorizia şi Carintia, doi ani mai tîrziu devastau Istria şi Friulul şi înfrîngeau pe veneţieni pe Isonzo, iar în 1474, asediind Scodra (Scutari), ienicerii mergeau la atac cu strigătul « la Scodra ! la Roma ! ».

Deschizînd un nou front de luptă împotriva forţelor otomane, Ştefan — care pornise de la nevoile vitale ale propriului său popor — se punea implicit în slujba unei cauze general europene, abandonate în bună parte de miopia politică a celor care trebuiau să o servească.

Pregătirile diplomatice nu lipsiseră, deşi ele erau departe de a-i da garanţia succesului. În depărtatul Răsărit, intrase în legături, încă din 1472, cu hanul turcoman al Persiei, Uzum-Hasan, care — ameninţat el însuşi după cucerirea Caramaniei de Mahomed al II-lea (1471) — îşi căuta în Europa aliaţi pentru o luptă pe care nu o va părăsi nici după grava înfrîngere din vara anului 1473. Mai aproape, în Crimeea, domnul Moldovei stabilise în 1472 — prin căsătoria

sa cu Maria de Mangop — legături de familie cu dinaștii din Tedoro, amenințați și ei de primejdia turcească. Cu Caffa, de care îl despărțise din 1471 un violent conflict, se făceau încercări de apropiere, însă marea colonie genoveză nu dorea să-și atragă în vreun fel supărarea sultanului.

La miază-noapte, suzeranul polon avea obligații precise de apărare a vasalului său din Moldova. Dar el prefera războiului hotărît împotriva turcilor, calea diplomatică a tratativelor de împăcare, prins fiind singur de propriile-i conflicte, cărora nu voia să le adauge încă unul, atît de primejdios, cu turcii. Existența unei Moldove puternice la hotarele sale stîrnea, de altminteri, temeri regelui Poloniei. Prea multe iluzii de ajutor din această parte Ștefan nu putea nutri, căci el considera de mult că feudalii poloni « sînt oameni greoi și nu se mișcă decît îndemnați dinainte, de cu vreme » [1].

De aceea Ștefan făcuse, în ultimii ani, pași stăruitori de apropiere de fostul inamic din 1467, care își mai amintea uneori îndatoririle sale de luptă antiotomană. Privilegiului comercial acordat de Ștefan brașovenilor, în 1472, îi urmase acela dat de Matei Corvin în 1473, în folosul moldovenilor care făceau comerț în Transilvania. S-a ajuns treptat, spre folosul ambelor țări, la înlocuirea dușmăniei prin relații de colaborare, care se vor concretiza, însă, sub forma unui tratat, abia ceva mai tîrziu.

Dincolo de regatul Ungariei, spre apus, Ștefan se adresase papei, ca aceluia care era considerat drept căpetenia întregii lumi creștine apusene. Ni s-a păstrat scrisoarea către papa Sixt al IV-lea, trimisă de Ștefan la 29 noiembrie 1474, cînd primejdia se apropia cu pași repezi. Ea era expediată prin solul venețian Paolo Ogniben, care se înapoia de la Uzum-Hasan, cu îndemnuri de luptă împotriva dușmanului comun.

Scrisoarea din noiembrie 1474 este importantă nu numai prin cererile de ajutor — zadarnice însă — pe care le cuprindea; ea ne arată și faptul că Ștefan era conștient încă de atunci de funcțiunea europeană ce îndeplinea prin acțiunea întreprinsă. « Noi — scria domnul Moldovei — împreună cu toată puterea pe care ne-a dat-o Dumnezeul atotputernic, sîntem veșnic și din toată inima pregătiți întru totul, avînd de gînd să ne batem pentru creștinătate din toate puterile ». Dar el cerea ca papa, « împreună cu ceilalți preaputernici regi și principi, să se silească astfel ca... noi, nu singuri, ci cu ajutorul acelor principi să putem duce războiul pînă la capăt » [2].

Pregătirea diplomatică destul de intensă, care precedă din partea lui Ștefan marea încleștare cu puterea turcească, se va dovedi curînd de prea puțin folos. Cerînd ajutor puterilor europene, Ștefan știa desigur că adevărata nădejde era în forțele pe care le putea arunca în luptă Moldova. Credința în aceste forțe l-a făcut să respingă, în cursul aceluiași an 1474, condițiile de pace, care erau o sfidare, ale lui Mahomed al II-lea: să plătească tributul și să cedeze Chilia

[1] Scrisoarea din 1 ian. 1468, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.
[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 318—319.

BIBLIOTECA "GHEORGHE ASACHI" Bucureşti

şi Cetatea Albă, căci altminteri, va veni îndată împotrivă-i şi va lua singur acele locuri, cu forţa [1]. Între cele două soluţii, Ştefan a preferat războiul, fiind decis să-l poarte pînă la capăt.

Expediţia nu a condus-o de data aceasta sultanul însuşi. El a poruncit lui Soliman-paşa, beglerbegul Rumeliei, să părăsească asediul cetăţii Scodra, în Albania, şi să se îndrepte fără întîrziere, cu oştile sale, spre Moldova. Trupele

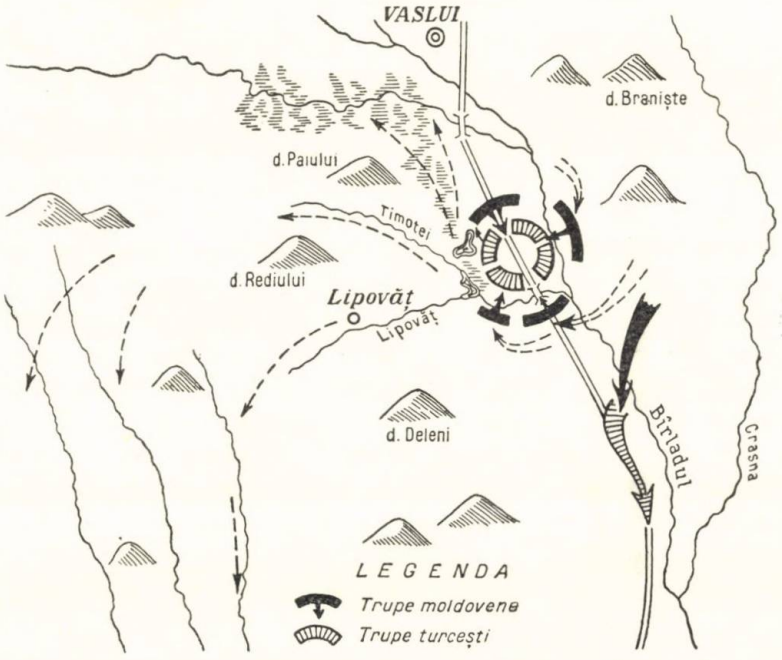

Fig. 154. — Planul bătăliei de la Vaslui.

conduse de Soliman erau socotite la 120 000 de oameni [2]. Domnul Ţări Romîneşti — probabil Radu cel Frumos — îşi aducea contingentul său, apreciat de Cronica moldo-germană la 17 000 de oameni [3].

Izvoarele nu arată lămurit locul pe unde a trecut Dunărea oştirea invadatoare. La fel ca şi în expediţia care a urmat, a sultanului Mahomed, înaintarea turcească spre Moldova s-a făcut prin Dobrogea, după cum o indică direcţia

---

[1] Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 516; vezi Aşîk-paşa-zadé, *op. cit.*, p. 178—180 (în trad. rom. la Inst. de istorie din Bucureşti).

[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 320; cifra este confirmată şi de alte izvoare.

[3] *Cronicile slavo-romîne*, p. 33.

de atac. În sprijinul acestei păreri vine, şi textul unui cronicar turc contemporan — Aşîk-paşa-zade — care spune: « El (Soliman) a ajuns la Dunăre şi, după ce a trecut-o, a intrat în vilaietul Bogdania » [1].

În faţa imenselor forţe invadatoare, Ştefan nu dispunea decît de efective care se ridicau la o treime — cel mult la jumătate — din acelea ale inamicului. El avea oastea lui de circa 40 000 de luptători [2]; ca ajutoare dispunea de 5 000 de secui, 1 800 de maghiari din Transilvania, şi, poate, 2 000 de poloni.

Inferioară din punct de vedere numeric faţă de aceea a inamicului, oastea lui Ştefan era totuşi cea mai mare pe care o ridicase vreodată Moldova şi îşi avea garanţiile de succes în însăşi alcătuirea ei. Karl Marx a caracterizat-o drept o oştire de « ţărani, care fuseseră luaţi aproape direct de la plug » [3].

Desfăşurarea impusă de Ştefan campaniei din 1475 este clasică pentru vechea artă militară romînească şi reprezintă nu numai ridicarea acestei arte la punctul ei cel mai înalt, ci şi stăpînirea perfectă a tuturor mijloacelor de luptă. Ceea ce i-a asigurat succesul a fost însă valoarea combativă a trupelor pe care le-a condus, perfecta execuţie a mişcărilor poruncite şi conştiinţa ce anima oastea moldovenească care îşi apăra ţara.

În faţa armatei năvălitoare, datorită spiritului de jertfă al populaţiei, sate şi tîrguri fuseseră date pradă focului, nici o fiinţă vie nu se mai vedea. Prin pustiul care se întindea în faţa lor, oştile turceşti înaintau hărţuite din flancuri de cete repezi de călăreţi. Grupurile care se îndepărtau pentru jaf erau nimicite, carele cu provizii ce veneau din urmă nu mai ajungeau la ţintă. Hrana rămînea tot mai puţină, apa din fîntîni era otrăvită. Undeva aştepta duşmanul, dar calea pînă la el devenea tot mai chinuitoare.

Ştefan — care organizase această sleire treptată a oştirii otomane — îşi alesese din vreme, pentru atacul decisiv, locul cel mai potrivit, astfel ca o mare armată să nu aibă posibilităţi de desfăşurare. La sud de Vaslui, între dealuri, unde valea Bîrladului este mai îngustă, oastea moldovenească, aşezată pe două linii, cu călărimea pedestrită la adăpostul pădurii, aştepta bătălia hotărîtoare în dimineaţa ceţoasă a zilei de 10 ianuarie 1475.

Atunci cînd, sub povara năvalei duşmanului, prima linie de pedestrime cădea frîntă, buciumaşi ascunşi în luncă chemară într-acolo, prin întunecimea ceţei, grosul trupelor turceşti. Ele se lăsară înşelate, crezînd că în acel loc se afla cu adevărat oastea moldovenească. În vreme ce tunurile trăgeau în mulţimea învălmăşită, Ştefan cu călăreţii dădură năvală dintr-o latură şi din spate, iar ţărănimea, cu ghioage şi topoare, cu suliţe şi coase, îşi începu iureşul năpraznic.

Au căzut în luptă, după unele însemnări, 40 000 de ostaşi [4], fiind sacrificaţi şi acei foarte mulţi care fuseseră prinşi de moldoveni. Vînătoarea fugarilor,

---

[1] Aşîk-paşa-zadé, *op. cit.*, p. 178—180.
[2] Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 1526.
[3] *Архив Маркса-Энгельса*, vol. III, p. 203.
[4] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 84.

prin smîrcuri, a ținut trei zile. Pe locul bătăliei s-au ridicat movile de oase, pe care un călător polon le-a văzut încă un veac mai tîrziu.

Vestea marii biruințe de la Vaslui a străbătut repede în lume. Moldova se impunea peste tot ca o putere vrednică de ținut în seamă. Nădejdi se ridicau în locuri depărtate, pe care le înseamnă izvoarele vremii. Papa Sixt al IV-lea nu făcea decît să consemneze răsunetul victoriei moldovenești, atunci cînd îi scria lui Ștefan: « Faptele tale... au făcut atît de vestit numele tău, că el se află pe buzele tuturor » [1]. Dlugosz îl va socoti « cel dintîi dintre principii lumii care a repurtat în zilele noastre o victorie atît de strălucită împotriva turcilor » [2], considerîndu-l vrednic de a i se încredința conducerea generală a luptei antiotomane.

Dar confirmarea cea mai importantă a ecoului bătăliei de la Vaslui vine din tabăra turcească, unde — lucru cu desăvîrșire rar — înfrîngerea e recunoscută de toți cronicarii, iar văduva lui Murad al II-lea mărturisea deschis că « oștile turcești n-au suferit nici cînd o mai mare înfrîngere » [3].

Campania turcească din ianuarie 1475 este tot atît de importantă din punct de vedere militar, cît și din acela al dezvoltării situației interne. Ea ridică, în același timp, pe Ștefan între marii comandanți militari ai epocii medievale.

Campania din ianuarie 1475 a avut urmări deosebit de însemnate pe plan intern. Ea dovedise în chip pratic care erau principalele forțe pe care se putea sprijini domnia pentru apărarea țării. Rezultat al unor susținute contacte militare între țărănime și domn — căci fără o pregătire prealabilă nu se poate înțelege perfecta îndeplinire a unor complexe manevre tactice — ea deschidea, în același timp, perspectivele unei mai largi colaborări politice cu un factor ostil fărîmițării feudale. Această colaborare, punînd la dispoziția domnului o puternică oștire care asculta direct de poruncile sale, amenința monopolul armelor de care beneficiase atîta vreme boierimea și-i submina, astfel, principalul reazim al autorității sale politice. Consecințele acestei stări de lucruri pentru viața politică internă a Moldovei se vor vedea doar mai tîrziu, în legătură cu desfășurarea ulterioară a relațiilor Moldovei cu Poarta, astfel cum vor decurge ele din situația creată prin campania din 1475.

Lupta de la Valea Albă (1476). Situația politică a Țării Românești

Cea mai însemnată victorie din istoria medievală a Moldovei, biruința de la Vaslui, ar fi putut avea importante consecințe și pe plan internațional. Ele se găsesc indicate în scrisoarea adresată de Ștefan cel Mare conducătorilor de stat din Europa, la două săptămîni după bătălie. Remarcabilă prin conținutul de idei, acea parte a scrisorii — care vine după înfățișarea, străbătută de o mîndrie bărbătească, a victoriei înseși — este deosebit de grăitoare și prin tonul ei hotărît, rezultat al unei judecăți fără de nici o șovăire. Ștefan știa mai întîi

[1] Hurmuzaki, II/1, p. 14.
[2] Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 528.
[3] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 84.

că, după înfrîngerea trupelor sale, sultanul va trebui să vină împotriva Moldovei « cu capul său şi cu toată puterea sa »; că Moldova este o « poartă a creştinătăţii » — « creştinătatea » era formula religioasă a unităţii europene de luptă împotriva turcilor — iar dacă această poartă va fi pierdută, « toată creştinătatea va fi în mare primejdie »; că e în interesul celor cărora li se adresează să-i vină în ajutor « pînă mai este vreme » şi că tocmai acesta era momentul prielnic pentru declanşarea luptei generale. După ce anunţa că, în ce-l priveşte, el va lupta « pînă la moarte », Ştefan încheia: « Aşa trebuie să faceţi şi voi, pe mare şi pe uscat, după ce... noi i-am tăiat mîna cea dreaptă. Deci fiţi gata fără întîrziere » [1].

Puterile europene nu au înţeles lecţia politică dată de Ştefan cel Mare. Veneţia era bucuroasă să profite de succesul domnului moldovean pentru a obţine, prin aprilie-mai 1475, un armistiţiu în care încetase să mai spere. Suspendarea ostilităţilor cu Veneţia va fi folosită de sultan împotriva celeilalte puteri maritime a Italiei, Genova, acum cu totul decăzută, care va asista neputincioasă la pierderea marii ei colonii pontice, Caffa. Regele Poloniei îşi va duce mai departe politica de menajare a Imperiului otoman, cu atît mai mult cu cît legăturile tot mai strînse ale lui Ştefan cu Matei îi vor spori duşmănia faţă de domnul Moldovei. Regele Ungariei va porni, e drept, în toamna anului 1475 o campanie împotriva turcilor, care va duce la cucerirea Sabaţului, dar ea nu va avea nici amploarea şi nici durata necesară. Un timp preţios va fi astfel irosit, îngăduindu-se sultanului noi succese în Marea Neagră.

O schimbare se petrecuse, curînd după lichidarea atacului turcesc, în Ţara Romînească, dar nădejdile pe care le-a putut trezi lui Ştefan s-au dovedit şi ele cu totul trecătoare. Înfrîngerea suferită de oştile turceşti în Moldova a creat posibilitatea instalării pe tronul ţării vecine, de bună seamă cu sprijinul lui Ştefan, a lui Basarab Laiotă. Acesta înţelegea să tragă, însă, unele concluzii din experienţa dobîndită în eforturile de obţinere a domniei Ţării Romîneşti. De trei ori fusese înscăunat de Ştefan cel Mare şi de trei ori fusese silit să părăsească, după scurtă vreme, tronul. De fiecare dată Radu cel Frumos se întorsese cu ajutoare turceşti, dar şi cu sprijinul boierimii din Ţara Romînească.

Devenise limpede pentru Laiotă că boierimea nu tolera o domnie de caracter antiotoman, că ea nu acorda sprijinul unei astfel de domnii şi că, dimpotrivă, acest sprijin era totdeauna asigurat forţelor turceşti venite în ajutorul unui domn care să le reprezinte interesele. Aceste consideraţiuni îl decid să ia măsuri pentru « regularizarea » situaţiei sale. Probabil după tratative prealabile purtate de boierii munteni, el merge la Poartă să obţină învestirea. Faptul s-a petrecut în primăvară, iar la 26 iunie, el îl vestea braşovenilor în termeni cît se poate de expliciţi: « *fără asta nu se poate*; ci m-am dus la turci, la marele împărat, şi mi-am

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 321.

făcut pace şi bine; şi m-am nevoit şi pentru binele vostru. Deci să vă pară bine şi vouă »[1]. Amintirea acestui fapt va stărui vreme îndelungată şi o vom găsi înregistrată, la sfîrşitul veacului al XVII-lea, în Letopiseţul Cantacuzinesc: « Laiotă Basarab vodă cel Bătrîn, care au închinat ţara turcilor » [2].

Informat de trădarea lui Laiotă, Ştefan scria în aceeaşi vreme solilor săi, spre a comunica regelui Matei, că « Muntenii sînt pentru noi ca şi turcii » [3] (Ştefan se referea în chip evident la domnii Ţării Romîneşti care trecuseră de partea turcilor). Problema Ţării Romîneşti era iarăşi deschisă. Ştefan va încerca să o soluţioneze, de data aceasta în alianţă cu regele Ungariei.

Legăturile cu Matei fac, într-adevăr, în aceste şase luni progrese însemnate. În faţa slabelor speranţe de ajutor din partea regelui Poloniei, Ştefan se apropie tot mai mult de regele Ungariei, care era interesat în lupta împotriva turcilor. Aceasta duce la recunoaşterea lui ca suzeran, prin tratatul semnat de Ştefan în tabăra sa de la Iaşi, la 12 iulie 1475.

Între timp, se petrecuse însă un eveniment însemnat, cu repercusiuni asupra situaţiei Moldovei în raporturile ei cu turcii. În loc să-şi îndrepte — după cum se bănuise — atacul asupra Moldovei, sultanul preferase să-şi întărească poziţiile în Marea Neagră. El trimise de aceea o puternică flotă, care, cu ajutoare tătăreşti, reuşi, după şase zile de asediu, să obţină capitularea Caffei. O importantă bază turcească se crea în acest fel în Crimeea, fapt alături de care trebuie subliniat şi acel al intrării tătarilor din Crimeea sub suzeranitatea turcească, ceea ce va face din ei un instrument de atac şi represiune de o deosebită eficacitate, îndreptat împotriva Moldovei şi Ţării Romîneşti.

La mai puţin de şase luni după căderea Caffei, turcii cucereau şi Mangopul, unde Ştefan sprijinise împotriva cumnatului său Isac, înclinat spre înţelegerea cu turcii, pe celălalt cumnat, Alexandru, căruia-i dăduse, ca ajutor, o mică oaste de 300 de moldoveni.

Prin căderea Caffei şi trecerea Crimeei sub suzeranitatea turcească, singurele cetăţi la Marea Neagră rămase în afara autorităţii Porţii erau acelea ale Moldovei. Era evident că spre acestea se va îndrepta întregul efort al Imperiului otoman.

Vestea căderii Caffei a produs o puternică impresie asupra lui Ştefan, care o transmitea la 20 iunie regelui Matei Corvin, împreună cu aceea că, după informaţiile sale, o mare flotă se îndrepta spre Chilia şi Cetatea Albă — încercarea de cucerire a cetăţilor de către o parte din flota ce luase Caffa a avut loc la sfîrşitul lui iunie sau începutul lui iulie — şi că sultanul era hotărît să vină însuşi pe uscat. În faţa primejdiei pe care o socotea atît de apropiată, domnul chema grabnic în ajutor pe regele Ungariei. El însuşi se afla cu toată puterea sa în tabăra de la Iaşi. Solii lui Ştefan care se înapoiau de la Matei, aflînd în drum de învestirea

[1] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 116.
[2] *Istoria Ţării Romîneşti*, p. 4.
[3] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 327.

lui Vlad Ţepeş ca domn al Ţării Romîneşti, interveneau la rege să-l trimită fără zăbavă, o dată cu oştirea. Bucuria arătată de ei cu acest prilej şi cererea lor de grabnică trimitere a lui Ţepeş confirmă faptul că însăşi învestirea acestuia se făcuse în înţelegere cu Ştefan, ca urgentă contramăsură faţă de trecerea lui Laiotă în tabăra turcească.

La 12 iulie, domnul Moldovei depunea, înaintea trimişilor regali, jurămîntul de credinţă faţă de regele Matei. El promitea să meargă împreună cu regele sau cu locţiitorul său împotriva turcilor în Ţara Romînească, precum şi să-i dea ajutor contra oricărui duşman, « în afară de regele Poloniei şi coroana sa, cu care înaintaşii noştri au avut pace şi alianţă » [1].

În actul dat cu acelaşi prilej de Matei, apare o clauză care merită să ne reţină atenţia. Regele se obliga să nu adăpostească în ţara sa, nu numai pe nici un pretendent la tronul Moldovei, dar nici « vreun nobil sau magnat duşman al lui Ştefan voievod, spre primejdia sau ruşinea acestuia şi a ţării sale » [2]. Pasajul citat nu numai că relevă existenţa, cunoscută şi altminteri, a unei opoziţii boiereşti, dar el trebuie comparat cu răspunsul la o cerere asemănătoare adresată în 1471 regelui Poloniei, care invoca dreptul străvechi de a adăposti pe fugari şi pretindea că e preferabil pentru Ştefan ca aceştia să vină la dînsul, de unde — după părerea sa — nu-i puteau face nici un rău, decît să meargă în alte părţi [3].

Noua legătură încheiată de Ştefan, care îmbrăca forma feudală a relaţiilor de vasalitate, era de fapt pentru el o alianţă a cărei eficacitate urma să fie verificată de evenimente. El nu înţelegea să stîrbească prin aceasta cu nimic libertatea Moldovei. Solii săi nu se vor sfii să spună în senatul Veneţiei că « Ştefan nu e supus întru nimic regelui Ungariei, ci stăpîn al ţării şi oştilor sale » [4]. De aceea el nici nu găsea de cuviinţă să rupă legăturile de vasalitate faţă de regele Poloniei, care-i va trimite curînd solie pentru înnoirea credinţei. Dar Ştefan nu avu dintr-aceasta vreun folos, căci Cazimir se mărgini la o intervenţie diplomatică pe lîngă sultan, rămasă fără nici un fel de urmare.

Nici stăruinţele sale în Apus, la Roma şi la Veneţia, nu au dus la vreun rezultat. De la papă, solii lui Ştefan nu obţinuseră — cum singuri o spuneau în senatul Veneţiei — « nimic alta decît vorbe » [5]. Dacă pontiful roman îl trimitea pe Ştefan cel Mare la Matei Corvin — căruia-i fuseseră destinate sumele strînse pentru lupta contra turcilor — şi făcea doar vagi promisiuni de viitor, Veneţia expedia un ambasador pe lîngă domnul Moldovei, înarmat cu lungi instrucţiuni, între care şi aceea de a căuta să-l împiedice de la vreo înţelegere cu turcii. Pentru ajutor, Senioria intervenise pe lîngă papă. Lui Ştefan i se trimetea în dar o bucată de frumos brocart venetian. Mai tîrziu i se va cere chiar restituirea celor 200 de galbeni împrumutaţi solilor săi, pe cînd se aflau în bogata cetate a lagunelor.

---

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 332.
[2] *Ibidem*, p. 334.
[3] *Ibidem*, p. 314.
[4] C. Esarcu, *Ştefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneţiei*, p. 31.
[5] *Ibidem.*

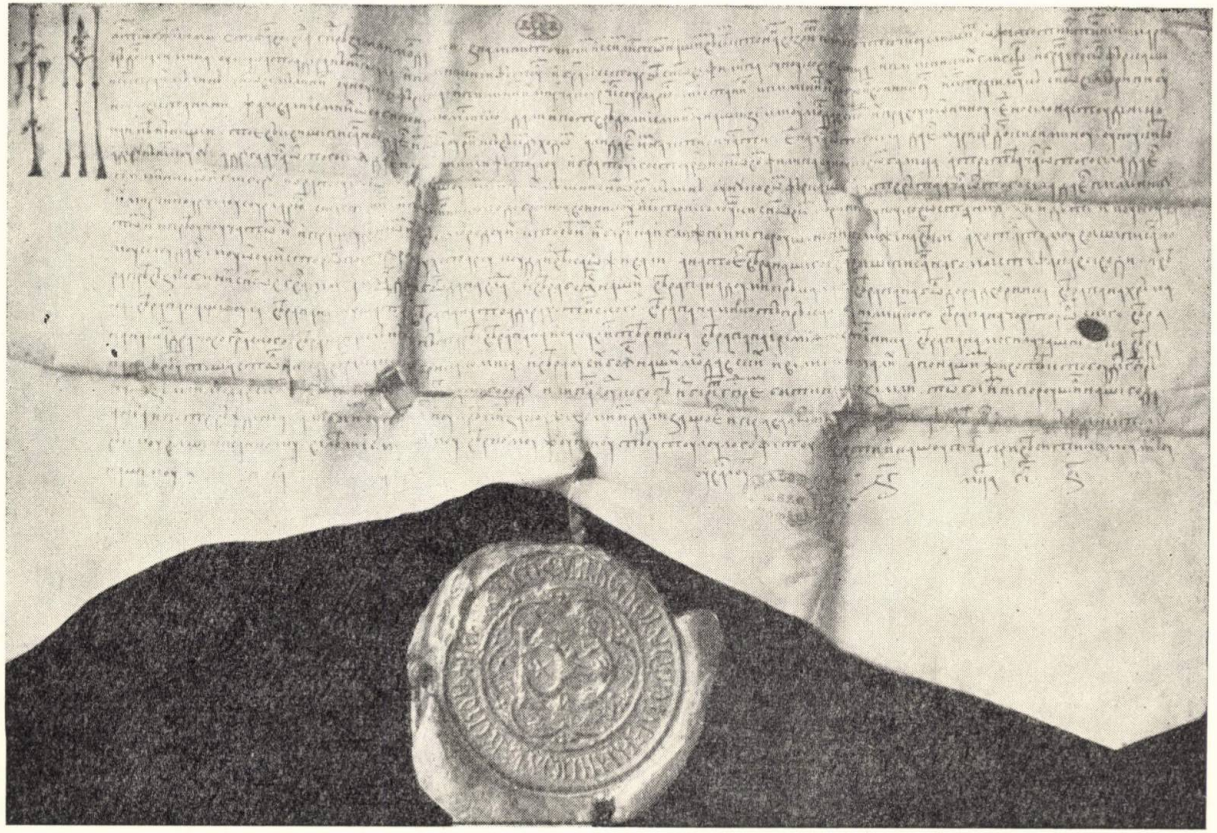

Fig. 155. — Privilegiul din 1495 ianuarie 17, acordat de Ştefan cel Mare lui Dobroin voinicul şi rudelor sale.

Astfel, în momentul marii încercări, Ştefan se afla singur. Nici un ajutor adevărat nu-i venise de nicăieri. O va spune el însuşi, fără sfială, prin solii ce-i va trimite iarăşi, după campania lui Mahomed al II-lea, la Veneţia: « E adevărat însă că cele ce au urmat nu i s-ar fi întîmplat, dacă ar fi ştiut că prinţii creştini şi vecini cu dînsul au să se poarte cu el aşa cum s-au purtat. Căci, deşi avea jurăminte şi învoieli cu dînşii, ei l-au înşelat şi astfel a păţit ce-a păţit » [1].

Mahomed al II-lea venea împotriva Moldovei în fruntea uneia dintre cele mai puternice armate pe care le-a condus cuceritorul Bizanţului. Ea se deosebea atît prin număr — 150 000 de oşteni [2] — cît şi prin calitatea trupelor care o compuneau. I se vor adăuga încă, pe de o parte, contingentul de 12 000 de oameni ai lui Basarab Laiotă, iar pe de alta, forţele tătăreşti, care vor ataca dinspre răsărit.

Pornită din Adrianopol la 13 mai, armata sultanului a străbătut Dobrogea, a trecut Dunărea pe la Obluciţa şi apoi Prutul, apucînd în cele din urmă drumul Sucevii, pe valea Siretului. Înaintarea pe teritoriul Moldovei, după lungile operaţii de debarcare, a început în jurul datei de 10 iulie.

Cu o oaste asemănătoare aceleia de la Vaslui — de circa 40 000 de oameni — dar fără nici un ajutor dinafară, Ştefan îşi avea tabăra la 11 iunie în valea Berheciului, astfel ca să nu rişte să fie prins la Dunăre între turcii care debarcau şi trupele lui Laiotă şi, în acelaşi timp, să poată face uşor joncţiunea cu forţele aşteptate din Transilvania. Înainte de a începe pătrunderea turcilor în Moldova, el a trebuit să facă faţă unei invazii tătăreşti, pe care a reuşit s-o stăvilească, punînd pe goană pe năvălitori [3].

Sub soarele fierbinte al lui iulie, oştile sultanului înaintau pe valea Siretului, hărţuite de călăreţii lui Ştefan şi străbătînd ţinuturile pustiite, ca şi în anul precedent înaintea beglerbegului Soliman. De frica moldovenilor, la popasuri nimeni nu ieşea din rînduri pînă cînd nu se organiza tabăra. Fumul înăbuşitor plutea deasupra ogoarelor incendiate, învăluind oameni şi cai în perdeaua lui deasă.

Ştefan nu putea încerca în nici un caz, de data aceasta, o luptă hotărîtoare ca aceea de la Vaslui, cu un inamic care era de la început cel puţin de patru ori mai puternic decît dînsul. Între timp, însă, oastea sa scăzuse şi mai mult, căci, în faţa unui nou val de prădăciuni şi distrugeri tătăreşti, el fusese silit să îngăduie ţăranilor a-şi organiza singuri, vreme de două săptămîni, apărarea din partea cea mai primejdioasă pentru ei. Acest fapt, pe care îl cunoaştem şi din alte izvoare, este relatat şi de Ştefan, cu prilejul soliei amintite la Veneţia: « m-au găsit singur pe mine, cu toţi ostaşii mei împrăştiaţi ca să-şi apere casele » [4]. El arată, în acelaşi timp, rolul de factor militar fundamental pe care Ştefan ajunsese

---

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 348.
[2] Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, p. 86; alte izvoare dau cifra de 200 000.
[3] Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 545; Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 21.
[4] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 348.

să-l acorde țărănimii. În lipsa ei, domnul rămînea în fața imensei armate turcești, așa cum o va spune cu același prilej, doar cu « curtea » sa. Această oaste trebuie să se fi ridicat la cei 10 000 de oameni, pe care-i indică o relație contemporană [1].

În această situație, Ștefan nu avea altceva de făcut decît să aștepte cu încredere înapoierea țăranilor, să conteze pe rezistența cetăților, care fuseseră bine întărite, și să încerce, înainte ca inamicul să ajungă la Suceava, o bătălie menită să ajute la slăbirea armatei dușmane, contribuind astfel la schimbarea raportului de forțe dintre el și turci.

Un astfel de scop l-a îndeplinit bătălia de la Valea Albă—Războieni (26 iulie 1476). Poziția aleasă de Ștefan, pe platoul împădurit de la Războieni, îngăduia desprinderea cu ușurință de inamic și refugierea, după luptă, în adîncul codrilor. Ea a fost întărită cu un șanț și un val de pămînt, cu trunchiuri de copaci și cu carele așezate, după tactica husită, ca obstacol înaintea luptătorilor.

Lupta a început pe la orele trei după amiază, printr-un atac al moldovenilor împotriva avangărzii turcești, conduse de beglerbegul Soliman. După un moment de derută a trupelor sale, Soliman trece la contraatac și silește pe moldoveni să se retragă înlăuntrul fortificațiilor. Rezultatul bătăliei a fost decis de intervenția grosului armatei turcești, care a înfrînt — sub îmbărbătarea sultanului însuși — puternica rezistență a moldovenilor. Părăsindu-și tunurile și carele, Ștefan reușește să se retragă în pădure. Lăsarea serii făcea urmărirea și mai grea.

Cronica internă prezintă bătălia de la Valea Albă ca pe o mare înfrîngere; inscripția bisericii înălțate de Ștefan la Războieni spune și ea că « au căzut acolo mulțime mare de ostași ai Moldovei » [2]. Angiolello, participant la campanie în tabăra turcească, scria însă în memoriile sale: « l-am pus pe fugă pe contele Ștefan, luîndu-i artileria și l-am urmărit prin pădure și au rămas morți la 200 de oameni și prinși circa 800 » [3]. Ceea ce e mai curios e că Dlugosz dă aceeași cifră de 200 de morți. Pentru turci, în schimb, cronicarul polon dă imensa pierdere de 30 000 de oameni [4]. Este evident — ținînd seama și de condițiile în care s-a dat lupta, în pădurea întărită — că, deși bătălia a fost pierdută, ea și-a atins scopul de uzare a forțelor inamicului, ale cărui pierderi au fost mai mari decît cele ale moldovenilor.

Planurile lui Ștefan s-au împlinit și în ce privește cetățile. Rezistența lor admirabilă a fost una dintre condițiile victoriei de ansamblu obținute de moldoveni. Menținerea acelora din sud, rămase în teritoriul supravegheat de turci, nu se explică decît prin perfecta colaborare a garnizoanelor cu orășenii localnici. Prezența elementelor orășenești rezultă, de altminteri, din povestirea lui Angiolello, ca importantă și în oștirea de la Valea Albă. Cu o voință îndîrjită au fost apărate cetățile din nord și vest, asediate de turci — Suceava, Hotinul și Cetatea

---

[1] *Columna lui Traian*, 1876, p. 378.
[2] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 143.
[3] Donado da Lezze, *op. cit.*, p. 90.
[4] I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 546.

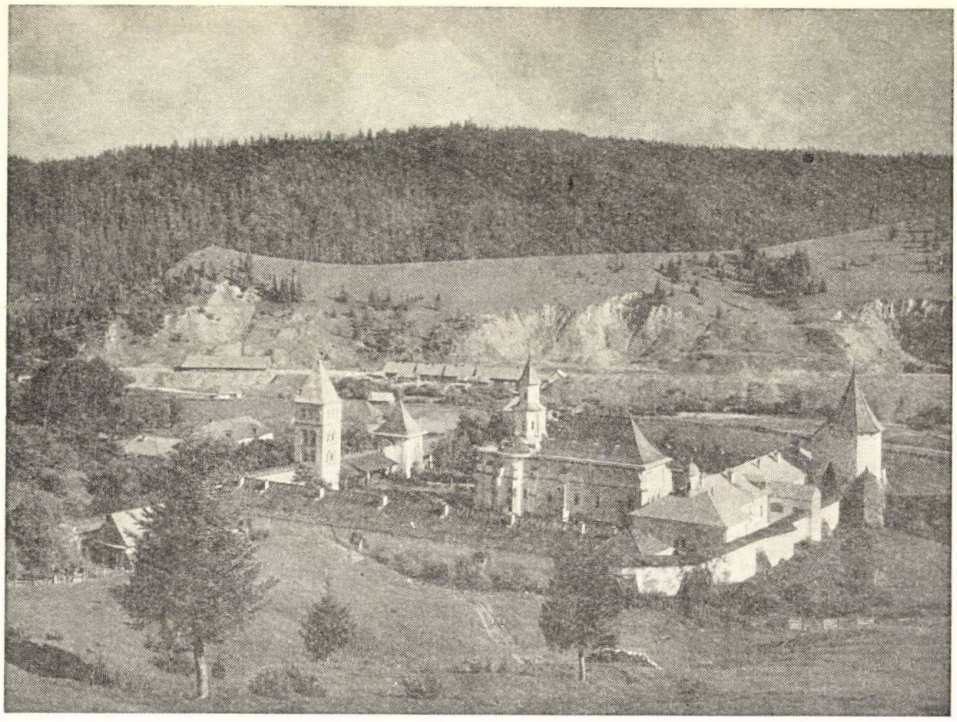

Fig. 156. — Mănăstirea Putna, ctitoria lui Ştefan cel Mare, refăcută în sec. XVII (vedere generală).

Neamţului. Despre cea din urmă, Angiolello spune că a rezistat unui asediu de opt zile, iar « cei din cetate n-au vrut cu nici un chip să stea de vorbă cu noi şi toţi se apărau cu tunurile şi nu le păsa de noi » [1].

Momentul era deosebit de grav, căci în sînul boierimii începuseră să se vădească tendinţe de părăsire a luptei şi a domnului care o conducea. O scrisoare polonă din 21 august anunţa veşti sosite pînă acolo, potrivit cărora « toată Moldova, mustrînd pe domnul său de tiranie şi de cruzime, a refuzat cu totul de a se grămădi în jurul lui; ba s-a scos de sub ascultarea lui, zicînd că nu s-a purtat niciodată ca un domn, ci ca un chinuitor şi călău. Ceea ce simţind duşmanul, a răspîndit pretutindenea că nu a venit cu atîta tărie contra poporului, ci contra unui aşa de straşnic chinuitor al neamului moldovenesc [2]» . La această părăsire a lui Ştefan de către o parte din boierime — căci « chinuiţi » erau boierii şi nu poporul — se referă şi Dlugosz [3]. Sultanul adusese, de altminteri, un pretendent la tron, pe care izvoarele îl dau drept frate al lui Ştefan ori fiu al fostului domn Petru, probabil Petru Aron. În jurul acestui pretendent era posibilă o

[1] Donado da Lezze, *op. cit.*, p. 97.

[2] Levicki, *Codex epistolaris saeculi decimiquinti*, II, p. 246—247; cf. N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 147.

[3] Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 546.

raliere a boierilor, pe care desfăşurarea ulterioară a evenimentelor a împiedecat-o însă.

Caracterul fazei finale a războiului a fost determinat de strîngerea iarăşi a elementelor ţărăneşti în jurul domnului, în momentul în care armata turcească se găsea demoralizată, lipsită de hrană şi bîntuită de molime. În jurul datei de 10 august, sultanul a dat ordin de retragere. La această hotărîre a contribuit şi vestea apropierii oştilor trimise de regele Matei, sub conducerea lui Ştefan Báthory, care la 16 august se găseau la Breţcu.

Ştefan avea acum în jurul său o nouă oaste, care se ridica, după Cronica moldo-germană, la 16 000 de oameni [1]. Amintirea caracterului popular al acestei oştiri — a cărei apariţie decide, după aceeaşi cronică, retragerea sultanului — este păstrată de către Grigore Ureche, care spune că, « după poticala dintîi şi după pierderea oştii dintîi », Ştefan « strîngea păstorii din munţi şi argaţii » [2]. Noua oştire a dat lovituri puternice turcilor în retragere; tot Ureche înseamnă, după « letopiseţul nostru », că ultimul ei atac a avut loc la Dunăre, unde izbuteşte să răpească inamicului prăzile ce ducea cu sine [3]. Aceasta explică ştirea trimisă din Buda, la 8 septembrie, că « sultanul a plecat din Moldova şi a trecut în dezordine Dunărea » [4].

Campania se încheiase, în fapt, cu victoria lui Ştefan, care rămînea mai departe domn al unei Moldove libere. Ea fusese asigurată de vitejia şi de puterea de sacrificiu a moldovenilor, care-şi găsiseră în persoana lui Ştefan comandantul vrednic de a-i conduce în lupta pentru apărarea independenţei.

Încercările de eliberare a Ţării Romîneşti. Lupta antiotomană în 1477 — 1484

Victoria trebuia întregită prin înscăunarea în Ţara Romînească a unui domn favorabil lui Ştefan şi scoaterea ei de sub influenţa turcească. Domnul acesta, sprijinit de oştirile lui Ştefan şi de acelea ale regelui Matei, conduse de Ştefan Báthory, era vechiul luptător antiotoman, Vlad Ţepeş, pe care Ştefan şi-l dorea iarăşi vecin încă din 1475. După mărturia lui Ştefan, iniţiativa înscăunării lui Ţepeş îi aparţinuse: « eu cerusem ca voievodul Basaraba să fie alungat din cealaltă ţară romînească *(l'altra Valachia)* şi să fie pus acolo un alt domn creştin, anume Dracula, cu care să ne putem înţelege împreună » [5].

Expediţia în Ţara Romînească a avut loc în cursul lunii noiembrie, oştile venind din două direcţii, din Transilvania şi din Moldova. Lupta împotriva lui Basarab Laiotă, care — după spusele unui trimis al lui Báthory la Buda — avea în ajutor nu mai puţin de 18 000 de turci, a fost deosebit de înverşunată,

---

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 34.
[2] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 106.
[3] *Ibidem*, p. 104.
[4] A. Veress, *op. cit.*, I, p. 24.
[5] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 349.

pe cîmpul de bătălie rămînînd 10 000 de morți [1]. E posibil ca această primă luptă să fi avut loc înainte de sosirea lui Ștefan, cum afirma într-o scrisoare regele Matei [2]. La 8 noiembrie, Vlad Țepeș scria brașovenilor din Tîrgoviște, vestindu-le fuga lui Laiotă la turci și accentuînd că « a făcut Dumnezeu să fim acum o singură țară » [3] — veche formulă care părea menită, la acest sfîrșit de an 1476, să reprezinte iarăși o realitate politică, în cadrul luptei antiotomane.

Opt zile mai tîrziu, la 16 noiembrie, cădea și ultimul punct de sprijin important al domniei lui Laiotă, orașul București. Între timp, Țepeș primise pe rînd credința boierilor munteni — ceea ce arată caracterul vasalic al legăturii dintre boieri și domn. În ziua de 26 noiembrie avea loc și o mare adunare de alegere a domnului, așa cum fusese și la Direptate cu două decenii mai înainte. Relația care a mai fost amintită spune: « Marțea trecută, întreaga Țară Romînească, în chip unanim, l-a așezat pe Dracula... ca domn al ei, cu mare cinste » [4].

Poate tot atunci s-a mai petrecut încă un fapt foarte însemnat, pe care-l înregistrează același izvor: « și a voit poporul *(li populi)* ca amîndoi voievozii (Ștefan și Țepeș) să-și jure între ei dragoste și alianță; astfel că întreagă acea țară s-a încredințat că turcul nu-i va mai da de grije ».

Noua domnie a lui Țepeș începea sub cele mai bune auspicii. În Țara Romînească se dovedea că existau forțe care să ceară rezistența față de turci și care să fie și capabile, sub o conducere fermă, să asigure libertatea țării.

Țepeș nu s-a încrezut în jurămintele de credință ale boierilor. El a cerut lui Ștefan să-i lase « pentru paza lui » oameni de ai săi, iar Ștefan i-a lăsat 200 de curteni [5]. Precauțiunea nu era inutilă, dar, din păcate, s-a dovedit ineficace. Curînd, într-adevăr, această domnie dătătoare de nădejdi avea să se încheie, o dată cu viața vechiului luptător.

La sfîrșitul lui decembrie 1476 sau, mai curînd, în primele zile ale lui ianuarie următor, Laiotă se înapoia pentru a-și relua tronul, sprijinit de boierimea Țării Romînești. *Povestirea despre Dracula voievod*, scrisă la puțini ani după aceea, pune sfîrșitul lui Țepeș în legătură cu o luptă cu turcii, în care oștenii săi erau victorioși: « Dracula, de bucurie, s-a urcat pe un deal să vadă cum taie pe turci și s-a depărtat de oaste. *Apropiații lui* luîndu-l drept turc, unul l-a lovit cu o suliță. El văzînd că este ucis de ai lui, îndată a ucis cu sabia lui pe cinci dintre ucigașii lui. Pe el l-au străpuns cu multe sulițe și astfel a fost omorît » [6]. În relatarea sa, Ștefan cel Mare nici nu pomenește de turci, ci spune doar că « numai decît necredinciosul Basaraba se întoarse și îl găsi singur (deci părăsit de boieri) și-l omorî » [7].

---

[1] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 58—59.
[2] Franknói, *Mátyás király levelei*, I, p. 359.
[3] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 97—98.
[4] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 59.
[5] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 349.
[6] *Cronicile slavo-romîne*, p. 213; vezi și cronica austriacului Unrest, în *Acte și fragmente*, III, p. 99.
[7] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 349.

Cîteva decenii mai tîrziu, la începutul veacului al XVI-lea, raguzanul Bocignoli înregistra în Ţara Romînească o povestire în care cele două domnii ale lui Ţepeş se contopeau într-una, dar al cărei sfîrşit confirmă celelalte informaţii. În faţa insistenţelor depuse de boieri pentru înţelegerea cu turcii, Ţepeş afirmase răspicat că acest lucru nu se va putea petrece cîtă vreme va fi dînsul în viaţă; « persistînd el în această părere, a fost ucis în chip viclean de boierii munteni » [1].

În ciuda jurămintelor de credinţă, boierimea din Ţara Romînească nu renunţase, deci, la programul colaborării cu turcii, pe care primejdia unei noi domnii autoritare, ca cea dintîi a lui Vlad Ţepeş, îl făcuse să-i apară mai necesar decît oricînd.

Lupta antiotomană în 1477—1484. Lupta pentru libertatea Ţării Romîneşti trebuia, deci, luată de la capăt. De la turci Ştefan primea veşti că în vară vor veni iarăşi, să-i ia cetăţile şi să-l îngenunchieze. Nădejde de ajutor de la vecinii prinşi în vrajbele lor Ştefan nu mai avea. Cu toată recenta colaborare din Ţara Romînească, regelui Matei îi păstra supărare, pentru zăbava cu care-i trimisese ajutorul, sosit la graniţele sale după pustiirea ţării. De aceea, cunoscînd puternicele interese ale Veneţiei în Răsărit şi eternele proiecte de cruciadă ale papei, el va cerceta din nou prin solii săi Italia, dar nu cu mai mult folos decît altă dată. Această solie la Veneţia, din mai 1477 [2], prezintă interes mai cu seamă prin faptul că a prilejuit păstrarea încă a unui text care cuprinde expresia gîndirii politice şi a zbuciumului sufletesc al celui mai mare conducător al poporului romîn în lupta antiotomană.

Cu acea mîndră demnitate care se vede în toate actele sale, el socotea de prisos să mai insiste asupra rolului Moldovei, « fiindcă lucrul e prea vădit că ea este poarta *(serajo)* Ţării Ungureşti şi a Poloniei şi straja acestor două crăii ». Despre folosul general al luptei sale, el făcea constatarea de nedezmînţit: « fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulţi creştini au rămas în linişte de patru ani », ceea ce dovedeşte că singur considera acţiunea sa militară antiotomană ca începînd din 1473. În schimbul ajutorului cerut, Ştefan promitea să răspundă înzecit, « de cîte ori veţi avea nevoie şi veţi cere, *dar numai împotriva păgînilor* », ceea ce arată, o dată mai mult, nu numai condamnarea politicii de agresiune a statelor europene, dezbinate în faţa primejdiei reale pe care o reprezentau turcii, ci şi hotărîrea domnului Moldovei de a sta numai în slujba intereselor ţării sale şi, prin aceasta, în slujba interesului general. În acest sens, el avea planuri şi pentru izgonirea turcilor din Crimeea, ceea ce înseamnă că înţelegea necesitatea unui război ofensiv, însă dus cu forţele creştine unite.

---

[1] Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 130.

[2] Instrucţiunile date de Ştefan solilor săi la Veneţia, publicate mai întîi de Esarcu, *Ştefan cel Mare*, p. 63—67, cu data justă de 1477, au fost republicate în Hurmuzaki, VIII, p. 23—25, şi I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 343—347, ca fiind din 1478.

În încheiere, prezenta alternativa în care se găsea, în cazul lipsei oricărui ajutor: « ori această țară va pieri, ori voi fi silit de nevoie să mă supun păgînilor. Lucrul acesta însă nu-l voi face niciodată, vrînd mai bine o sută de mii de morți, decît aceasta ».

Din martie, Ștefan avea pe lîngă dînsul pe Basarab Țepeluș, care, după cum s-a văzut, încercase să ia domnia Țării Romînești încă din 1474. Cu el va porni Ștefan din nou în țara vecină, în noiembrie 1477. Expediția, pe care cronica internă nu o menționează, o cunoaștem prin intermediul lui Dlugosz, a cărui povestire aduce amănuntul prețios al refacerii oștirii lui Ștefan cu elemente țărănești *(ex agrestibus)*, precum și pe acela că Țepeluș a fost instalat ca guvernator al domnului moldovean [1] — afirmare a condițiilor de vasalitate în care se găsea noul domn al Țării Romînești și a misiunii pe care o primea el, de a reprezenta acolo politica antiotomană a suzeranului său. Izgonit, Laiotă lua drumul pribegiei, dar nu la turci, cum ne-am fi așteptat, ci în Transilvania, cu care reluase legăturile și unde va fi bine primit.

În condițiile politice din Țara Romînească, noua soluție adoptată de Ștefan era tot atît de puțin viabilă cît și cele precedente. Țepeluș intră curînd, așa cum făcuse și Laiotă, în supunerea turcilor, căutînd să păstreze, de altminteri, legături bune și cu Transilvania și regele Ungariei. Astfel, în toamna anului 1479, Țepeluș însoțește cu cîteva mii de oameni pe comandanții turci de la Dunăre, Ali-beg și Skender-beg, în expediția lor pustiitoare din Transilvania [2]. Tot ce a reușit el să facă cu acest prilej, o spune singur într-o scrisoare adresată brașovenilor — care merită să fie pusă, ca atîtea altele, alături de acelea ale lui Ștefan, pentru a se vedea ce a însemnat pentru poporul romîn lupta condusă de marele domn al Moldovei — : « eu am căzut, împreună cu boierii, înaintea lui Ali-beg, rugîndu-l ca Dumnezeu să-l povățuiască și să nu meargă împotriva voastră, fiindcă avem pace și învoială cu voi. Astfel, abia i-am întors asupra Sibiului. Dar, cînd era acolo, el a început a spune că are să meargă să prade și prin ținutul vostru ; atunci eu din nou am căzut înaintea lui și i-am zis : n-ai ce face < acolo >, căci am trimis eu oamenii mei de au prădat și au dat foc și cu toții s-au ascuns » [3].

Cum înfrîngerea turcilor la Cîmpul Pîinii nu a adus și înlocuirea lui Țepeluș, el va continua să invoce în scrisorile sale serviciile făcute Transilvaniei, să denunțe pe boierii fugari acolo drept « vrăjmașii întregii creștinătăți » [4] și să împletească afirmațiile de prietenie cu amenințarea ascunsă a unor noi năvăliri turcești.

Pe ce baze erau stabilite raporturile Țării Romînești cu stăpînitorii turci o mărturisește același Țepeluș : « Mi-am dat osteneală pe lîngă Ali-beg, pentru

---

[1] Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 562.
[2] Vezi mai sus, cap. VI, par. 3.
[3] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 148—149.
[4] *Ibidem*, p. 150.

lucrul vostru, ca să nu mai prade la voi (în Ţara Bîrsei), dar să mă credeţi *că nu putem cu bărbăţia*, ci cu daruri, din ce putem da de la noi » [1]. Aceasta este, de fapt, atitudinea boierimii din Ţara Romînească, pe care o găsim sintetizată într-o scrisoare din aceeaşi vreme, adresată braşovenilor de unul din reprezentanţii ei de frunte: « Şi să ştiţi că eu sînt Neagul vornicul şi că mi-am trudit bătrîneţele mele la Poarta domnului marelui împărat numai pentru binele vostru. Şi şi-a cheltuit domnul nostru vistieria sa, pînă ce s-a îndurat marele împărat şi i-a dat voie şi poruncă să facă pace cu voi, precum aţi văzut şi voi porunca împărătească ». Iar învăţătura finală sună: « Şi să ştiţi că turcii sînt mulţi ca nisipul mării şi nimenea nu poate să le stea împotrivă » [2].

Ştefan cel Mare va face un nou efort să curme această jalnică situaţie. În iulie 1481, oştile sale se îndreaptă iarăşi spre Ţara Romînească, pentru o ultimă încercare de a o smulge din supunerea turcilor şi a o readuce în frontul luptei antiotomane.

Bătălia, care s-a dat la Rîmnic, în ziua de 8 iulie, este larg povestită de cronica internă şi prezentată ca una din marile victorii ale lui Ştefan. La expediţia de înlăturare a lui Ţepeluş au luat parte şi oşti transilvănene, ea reprezentînd unul din momentele importante ale colaborării politice dintre Moldova şi Transilvania. După victorie, spune cronica, « Ştefan voievod a lăsat să domnească peste Ţara Muntenească pe Vlad voievod Călugărul » [3].

Ţepeluş reuşeşte, totuşi, să se menţină cîtăva vreme încă în partea de apus a ţării, căci la 16 august da un act din Piteşti [4]. Curînd este însă alungat şi, rămas singur în scaun, Vlad Călugărul încuraja pe braşoveni să nu aibă temeri din partea turcilor [5]. Dar, înainte de 16 noiembrie, Ţepeluş se înapoiază — sprijinit de boierii Craioveşti şi, de bună seamă, şi de turci — pentru o nouă domnie, care va ţine pînă în primăvara anului următor. Între timp, la 10 martie, căutînd să-şi întărească cel puţin graniţa de miază-zi, Ştefan pusese stăpînire pe cetatea Crăciuna [6].

Măsura se va dovedi, în scurtă vreme, îndreptăţită, căci, reuşind să-l izgonească definitiv pe Ţepeluş — care piere ucis de boierii mehedinţeni, în refugiul pe care-l căutase la Glogova — Vlad Călugărul nu întîrzie să-şi asigure domnia prin înţelegerea, devenită tradiţională în Ţara Romînească, cu turcii.

Încă nu se ştia bine ce se petrecuse cu Ţepeluş, cînd Vlad Călugărul trimitea braşovenilor o scrisoare doar de cîteva rînduri, dar din cele mai revelatoare. El îi vestea pe prietenii săi de dincolo de munţi, mai întîi, două lucruri care nu

---

[1] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 155.
[2] *Ibidem*, p. 275—276.
[3] *Cronicile slavo-romîne*, p. 19.
[4] *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 170—171.
[5] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 181.
[6] *Cronicile slavo-romîne*, p. 19.

se găsesc întîmplător în aceeaşi frază: că « boierii şi toată ţara » i se închină şi că « Ali-beg îmi este cu bunătate;... şi a trimes Ali-beg la Poartă să-mi facă pace ». Inelele legăturii se văd cu uşurinţă: boierii, turcul de la margine, care va deveni, nu peste multă vreme, un făcător de domni, şi « marele împărat » din cetatea de pe Bosfor.

Dar scrisoarea lui Vlad Călugărul mai cuprinde în scurtele sale rînduri două veşti deopotrivă de semnificative. Cea dintîi sună: « Şi cîţi pribegi erau peste Dunăre, pe toţi i-a trimis Ali-beg la mine »; deci, o parte din boieri se refugiaseră, faţă de primejdia unei domnii temute ca antiotomane, la apărătorii lor de dincolo de Dunăre. În sfîrşit, domnul arată că Ali-beg trimisese la Poartă nu numai « să-mi facă pace », ci şi « să-mi aducă steag » [1]. E prima oară cînd izvoarele noastre pomenesc de steagul de domnie trimis de la Poartă, semn al exercitării puterii în numele autorităţii sultanului.

Faţă de această situaţie, Ştefan va fi silit să se resemneze şi să caute a-şi apăra, de aici înainte, doar propria-i ţară. De altminteri, el însuşi fusese silit o clipă — probabil sub presiunea unor tulburări provocate de boieri — să încerce o înţelegere cu turcii. Rezultatul acestor demersuri a fost tratatul de pace, descoperit nu de multă vreme [2], care trebuie să dateze din primele luni ale anului 1481. Conceput de Ştefan doar ca un mijloc de a întrerupe efortul atît de mare pe care îl cerea lupta antiotomană, acest tratat nu a fost considerat definitiv nici de către turci, dacă e adevărat că expediţia lui Ali-beg şi Skender-beg în Moldova, care au prădat « pînă pe sub Lunca Mare » [3], a avut loc, după cum se socoate, în 1481. În orice caz, el a fost rupt de către Ştefan prin campania din vara aceluiaşi an, care se încadra în vechea lui linie politică.

După alţi trei ani de tensiune, în 1484, o nouă campanie turcească condusă de sultanul însuşi, acum Baiazid al II-lea, se îndrepta împotriva Moldovei. Scopul ei nu mai era să se aventureze în interiorul acestei ţări care se dovedise de neînvins, ci să încerce dintr-o dată, cu una din marile armate pe care putea să le ridice Imperiul şi cu o flotă deopotrivă, cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe. În sprijin venea hanul tătărăsc şi Vlad Călugărul, despre care cronica spune că « a făptuit trădare faţă de domn, pentru că a dat ajutor turcilor... şi a mers pe urma celorlalţi domni munteni şi nu s-a depărtat de dînşii » [4].

După un asediu de opt zile, Chilia capitula, la 14 iunie. Rezistenţa Cetăţii Albe a durat două zile.

Căderea atît de lesne a cetăţilor a impresionat şi pe turci. Despre Chilia, un cronicar otoman din secolul al XV-lea, Tursunbei, spunea că « adîncimea şanţului cetăţii era de neînchipuit », iar « urcarea inamicului pe ziduri era imposibilă » [5]. Şi mai puternică era Cetatea Albă. Zvonuri de trădare au circulat încă

[1] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 182.
[2] *Rev. ist. rom.*, XV, 1945, p. 465 şi urm.
[3] *Documente*, A, veac. XV, vol. II, p. 31.
[4] *Cronicile slavo-romîne*, p. 19.
[5] Tursunbei, *op. cit.*, p. 186 (trad. la Inst. de istorie Buc.).

din acea vreme. Peste tot, oricum, se vorbește de capitulare. După Aşîk-paşa-zadé, alt cronicar contemporan, predarea Chiliei s-ar fi petrecut în urma vizitei unuia din pîrcălabi în cortul vizirului, unde, « punîndu-şi capul la pămînt şi sărutîndu-i mîna », ar fi vorbit astfel: « Cetatea e a padişahului şi noi, de asemenea, ne supunem padişahului » [1].

În orice caz, față de rezistența întîlnită în Moldova în 1475—1476, singură această lesne cădere a cetăților indica unele schimbări pline de primejdie. Ele se vor vădi în anii următori. Între timp, însă, puterea de rezistență a Moldovei primise o lovitură simțitoare.

Criza internă din anii 1485—1486

Ştefan nu se va resemna cu pierderea cetăților. Cronica lui Aşîk-paşa-zadé povestește încercarea moldovenilor de a recuceri una dintre ele, făcută în înțelegere cu orășenii, care le-au oferit ajutorul lor. Totuşi, cetatea n-a putut fi luată. Acest eşec şi ferma sa hotărîre de a-şi redobîndi cele două baze ale apărării Moldovei față de turci l-au determinat pe Ştefan să recurgă la o ultimă încercare, pentru a obține un ajutor dinafară. Cum regele Matei încheiase încă din 1483 un armistițiu pe cinci ani cu sultanul, el merge la vechiul său suzeran, regele Poloniei, să facă gestul pe care-l refuzase timp de aproape trei decenii: să depună personal omagiul, la Colomeea. De aici se înapoia în Moldova cu acte scrise, cu promisiuni şi cu trei mii de ostaşi (sept. 1485).

În lipsa lui, o oaste turcească — după cronica lui Aşîk-paşa-zadé, iarăşi cu ajutoare din Ţara Romînească — intrase în Moldova, prădînd şi arzînd pînă la Suceava. Oastea dușmană aducea de data aceasta un pretendent, numit de izvoare Hruet, Hroiot sau Hronoda Petru. Fără a-l pomeni pe acesta, cronica otomană amintită spune că « o mulțime de boieri ai Moldovei le-au ieşit în întîmpinare (turcilor) şi s-au supus ».

Mişcarea de rezistență față de politica domnească, care începuse să se arate în timpul campaniei lui Mahomed al II-lea, făcuse între timp progrese în sînul boierimii moldovene. Chemarea țăranilor la arme şi sprijinirea pe elementele orășenești, care creau treptat o bază mai largă puterii lui Ştefan cel Mare şi îi puneau la dispoziție mijloace de acțiune independente de boierime, mărise cercul opoziției față de domnie. Grupuri boierești tot mai largi, care participaseră multă vreme la efortul pentru apărarea țării, sînt cîştigate de mişcarea împotriva domnului, care devenea implicit o mişcare în favoarea păcii cu turcii, văzută drept condiția necesară a împiedicării progreselor ulterioare ale puterii domneşti. În acest chip, lungul război pentru apărarea libertății Moldovei îşi dezvăluia efectele pe diferite planuri: el impusese Moldova ca pe o putere de care trebuiau să țină seamă chiar şi turcii, pregătise alianța politică dintre domnie şi masele largi ale țărănimii libere şi orășenimii şi adusese boierimea moldoveană la

[1] Aşîk-paşa-zadé, *Tevarih-al-i-Osman*, p. 187—188 (în trad. la Inst. de istorie Buc.).

formularea unui program similar celui din 1462 al boierimii din Ţara Romînească.

Dar completa definire a poziţiilor o va aduce anul următor, după ce, în noiembrie 1485, Ştefan reuşise, totuşi, să înfrîngă o oştire turcească la Cătlăbuga. Cronica internă vorbeşte, în diferitele ei versiuni, de revenirea în 1486 a lui Hronoda, fără a mai aminti de data aceasta de un ajutor turcesc [1]. Absenţa ajutorului turcesc reiese deosebit de clar din povestirea cea mai largă, pe care ne-o dă Cronica moldo-germană. E probabil că, refugiat între timp în Transilvania, Hronoda venise, cum afirmă Ureche — pe baza unor informaţii de care azi nu mai dispunem — « cu oaste de la unguri » [2]. Aceasta nu însemna sprijinul statului maghiar — care în condiţiile politice ale momentului nu se poate presupune — ci recrutarea în Transilvania a unor cete puţin numeroase. Dacă, totuşi, în lupta de la Şcheia, din martie 1486, « a bătut Hronoda Petru pe Ştefan voievod şi a cîştigat lupta; şi Ştefan voievod a căzut de pe cal şi a zăcut printre morţi de dimineaţa pînă la prînz » [3] — pentru ca în cele din urmă să rămînă biruitor şi domn datorită unei stratageme a credinciosului Purice — acest fapt nu se poate explica decît prin alăturarea cetelor boiereşti la mica oaste a pretendentului.

Raporturile dintre Ştefan şi boierime se defineau astfel cu claritate. Ele au determinat în anul următor, 1487, încheierea păcii cu turcii, în condiţiile respectării libertăţii Moldovei, în schimbul plăţii tributului, concesie dureroasă, determinată în ultima analiză de presiunea internă exercitată asupra domnului, într-o vreme în care se spulberase şi orice nădejde într-un ajutor eficace, venit dinafară. Răgazul silit al păcii va fi închinat marilor reforme interne, pregătite în focul lungii şi aprigei bătălii pentru libertatea Moldovei.

3. LUPTA PENTRU CENTRALIZAREA STATULUI LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XV-LEA

Situaţia internă

Ultima perioadă a domniei lui Ştefan cel Mare cunoaşte şi ea o intensă activitate pe planul relaţiilor externe, fie că e vorba de legăturile diplomatice ale Moldovei din această vreme, fie de acţiuni militare, defensive sau ofensive. Dar ceea ce-i dă conţinutul istoric principal sînt reformele în organizarea statului, care tind să asigure puterii domneşti o autoritate tot mai largă şi mijloace tot mai eficace pentru exerciţiul ei. Aceste transformări sînt puse în lumină fie de informaţia mult mai bogată pe care o avem pentru veacul al XVI-lea — şi care impune cu necesitate căutarea originilor

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 20, 36, 51, 64; un astfel de ajutor e pomenit numai de cea mai recentă din versiuni, aşa-numita cronică moldo-polonă (*ibidem*, p. 181).
[2] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 108.
[3] *Cronicile slavo-romîne*, p. 37.

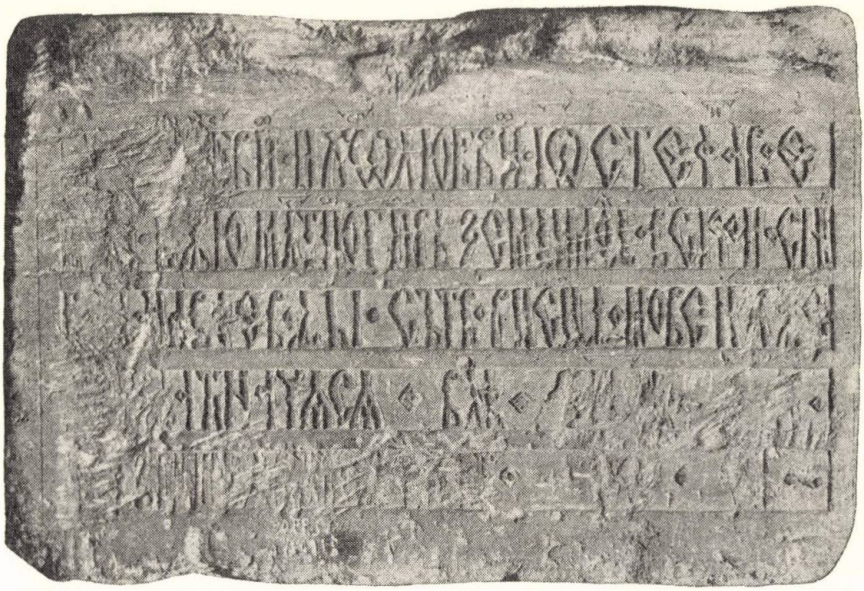

Fig. 157. — Pisania curții domnești din Hîrlău, 1486.

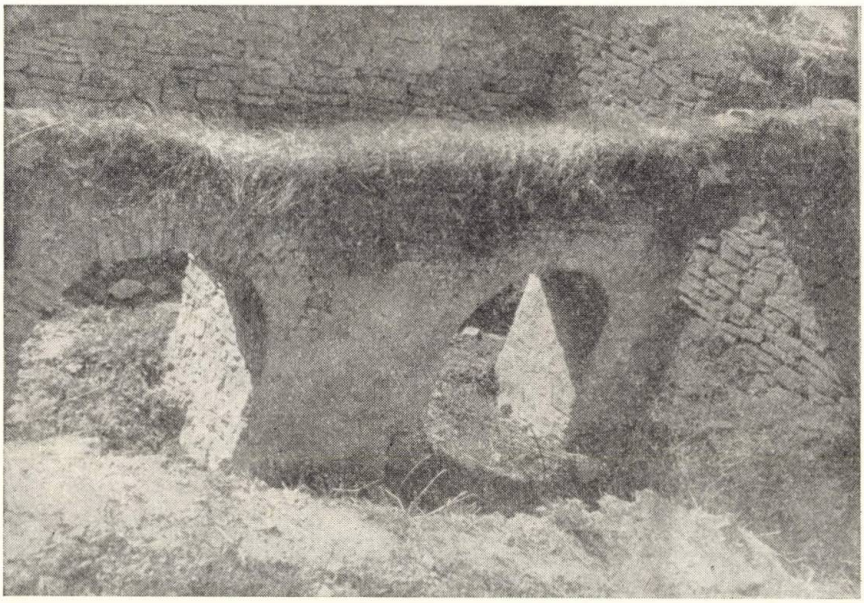

Fig. 158. — Ruinele curții domnești din Hîrlău.

procesului în vremea lui Ştefan cel Mare — fie de oglindirea rezultatelor lor în politica generală a domniei. În ce priveşte ştirile directe, ele sînt, din păcate, încă sărace şi susceptibile — dacă nu se ţine seama de ansamblul lor — de interpretări diferite.

Opera de întărire a puterii domneşti, de transformare a ei într-un instrument de guvernare efectivă a întregului teritoriu al statului, desfăşurată în Moldova sub conducerea lui Ştefan cel Mare, era impusă, după cum s-a văzut, de noua situaţie creată prin destrămarea treptată a bazelor obiective ale instituţiilor de fărîmiţare feudală.

Caracterul necesar al unor atare reforme se vede, de altminteri, din însuşi faptul continuării, într-o anumită măsură şi în condiţii interne mult diferite, a operei similare întreprinse de Vlad Ţepeş în Ţara Romînească, sub urmaşii săi. Meritul lui Ştefan stă, de aceea, nu în faptul, imposibil, de a fi impus prin puterea personalităţii sale un mod nou de conducere a statului, ci într-acela, cu totul remarcabil, de a fi ştiut să mobilizeze toate forţele sociale favorabile, să le îngrădească pe cele duşmane, să dea un ritm viguros acţiunii desfăşurate şi să-i definească în mod clar obiectivele.

Producţia de mărfuri în oraşe şi pe domenii — a cărei dezvoltare stă la baza procesului istoric petrecut în Moldova acestei vremi — căpătase un ritm deosebit de creştere în ultima treime a veacului, adică tocmai atunci cînd lungul război antiotoman aducea la rîndul său activizarea politică a unor largi pături populare.

Înmănuncherea acestor noi forţe într-o oştire bine închegată se dovedise capabilă a suplini carenţa sistemului militar al fărîmiţării feudale, asigurînd independenţa de fapt a ţării. Ele se arătau acum dispuse şi capabile să colaboreze cu domnia la lupta pentru lichidarea unor instituţii al căror caracter se dovedea tot mai anacronic. Războiul pregătise astfel lărgirea bazei sociale a puterii domneşti, înglobînd ţărănimea liberă şi orăşenimea, alături de numeroasele elemente ale micii boierimi, opuse ele însele, prin poziţia lor social-economică — însă în grade şi forme diferite — dominaţiei marii boierimi.

În ce priveşte păturile superioare ale clasei feudale — boierimea mare şi cea mijlocie — s-a văzut cum tocmai măsurile cu caracter militar ale domniei şi creşterea autorităţii acesteia, pe măsură ce dispunea de forţe proprii de luptă, le determinase să adere în număr tot mai mare la programul încetării ostilităţilor cu turcii, în condiţiile relativ favorabile create de succesul luptei întregului popor. Dacă ele participaseră la bătăliile de la Vaslui şi Valea Albă, după această ultimă bătălie dăduseră primele semne ale tendinţei de părăsire a luptei. Deceniul care a urmat s-a caracterizat, pe de o parte, prin afirmarea tot mai netă a consecinţelor politice ale colaborării militare stabilite între domnie şi masele populare, iar pe de alta, prin ralierea treptată a celei mai mari părţi a clasei stăpînitoare la acţiunea condusă de forţa ei dominantă, reprezentată de grupul marilor posesori de domenii imunitare.

Noua atitudine politică a lui Ştefan cel Mare faţă de boierime nu trebuie înţeleasă, însă, ca o schimbare a esenţei de clasă a statului moldovenesc. El rămîne mai departe un instrument de constrîngere în mîinile clasei dominante şi de aceea cercul alianţelor domneşti nici nu putea cuprinde ţărănimea dependentă. Reformele lui Ştefan nu urmăreau să înlăture baza social-economică a feudalismului, lucru care ar fi fost, de altminteri, irealizabil. Boierimea îşi va stăpîni mai departe, nestînjenită, domeniile, iar procesul aservirii ţărănimii va continua. Ştefan însuşi dăruieşte un număr de locuri « de pustie », pentru ca beneficiarii daniilor să-şi facă sate, de la care urmau să perceapă apoi renta feudală. Nu era vorba, deci, de a transfera puterea de stat unei alte clase, ci de înlocuirea autorităţii aproape autonome a fiecărui boier pe domeniul său, cu autoritatea statului, ca organ al intereselor comune de clasă ce uneau pe feudali. Cu acest prilej, reprezentanţii puterii centrale de stat căpătau posibilitatea de a-şi extinde protecţia şi asupra intereselor altor categorii sociale, în măsura în care ele nu erau incompatibile cu ordinea social-economică a feudalismului.

Astfel se explică de ce tîrgoveţii şi ţărănimea liberă sprijină politica domnească. În acelaşi timp, parte din marea boierime, înzestrată cu o mai largă înţelegere a intereselor generale de clasă, va susţine mai departe domnia şi va figura în sfatul domnesc — ale cărui rosturi cunosc şi ele importante prefaceri — alături de dregători ridicaţi din mica boierime sau din păturile mai largi ale societăţii.

Pregătirea noilor mijloace de guvernare se făcuse în cursul lungului război antiotoman, care impusese nevoia creării unei oştiri cu caracter semipermanent. La o astfel de oştire pare a face aluzie şi Dlugosz atunci cînd, relatînd evenimentele de la sfîrşitul anului 1477, spune că Ştefan «. . . refăcîndu-şi oştirea cu ţărani chemaţi să înlocuiască pe cei ce căzuseră sub loviturile turcilor, ca să nu se moleşească şezînd în inacţiune, pe la ziua sfîntului Martin, a intrat cu armata în Ţara Romînească » [1].

Cronica internă, la rîndul său, vorbeşte în mai multe rînduri de « viteji », termen pe care versiunea germană îl traduce prin « cavaleri ». Instituţia însăşi era mai veche, de vreme ce la sfîrşitul veacului al XIV-lea apar viteji în sfatul domnesc. Dar ea cunoaşte — după cît permit izvoarele să presupunem — o transformare în cursul secolului următor, pentru a reprezenta în cele din urmă tocmai elementele ridicate prin fapte de arme din sînul oştirii.

În acest sens, două menţiuni ale Letopiseţului anonim sînt deosebit de importante. În 1481, înapoiat la Suceava după bătălia de la Rîmnic, « Ştefan voievod a făcut mare ospăţ mitropolitului şi episcopilor şi boierilor săi şi întregii lui oştiri. *Şi a instituit atunci mulţi viteji* şi a dăruit atunci multe daruri şi îmbrăcăminte scumpă boierilor săi şi vitejilor şi întregii lui oştiri » [2].

---

[1] I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 562.
[2] *Cronicile slavo-romîne*, p. 19.

Cea de-a doua menţiune se referă la evenimentele anului 1497, cînd, după înfrîngerea polonilor, Ştefan « a poruncit tuturor vitejilor şi boierilor săi să se adune în ziua sfîntului Nicolae în tîrgul numit Hîrlău. Deci s-au adunat toţi în acea zi. Şi acolo, atunci, domnul Ştefan voievod a făcut mare ospăţ tuturor boierilor săi, de la mare pînă la mic, şi atunci a instituit mulţi viteji şi i-a dăruit atunci cu daruri scumpe, fiecare după vrednicia sa » [1]. Este evident că, pentru cronicar, scopul principal al adunării de la Hîrlău — hotărîtă de către domn cu mai bine de o lună înainte şi desfăşurată într-un cadru sărbătoresc — a fost tocmai acela al instituirii de viteji, care s-a făcut pe baza vredniciei arătate în cursul războiului.

Aceste elemente viguroase şi devotate, ridicate din sînul maselor populare, au primit în timp de pace, alături de mai vechii curteni, sarcini de ordin intern, reprezentînd tocmai lărgirea sferei de acţiune a domniei. În veacul al XVI-lea, îi vom întîlni sub denumirea de vătaji sau vătagi, iar în fruntea lor va sta un « mare vatag » de ţinut, arătînd consolidarea ierarhiei provinciale a reprezentanţilor teritoriali ai puterii de stat care, în acelaşi timp, erau importanţi factori militari.

E probabil că şi crearea funcţiunii de portar de Suceava — al cărei deţinător va căpăta în veacul al XVI-lea şi titlul de hatman — a fost legată de formarea noilor corpuri de oaste, recrutate din mediul ţărănimii. Ea apare în acte la începutul anului 1479, cînd era deţinută de cumnatul domnului, Şendrea, care o păstrează pînă la moartea sa, în 1481, în bătălia de la Rîmnic. Dispărută o dată cu primul ei titular, dregătoria portarului de Suceava mai apare în unicul act intern care ni s-a păstrat din 1486— fiind ocupată atunci de Luca Arbore— pentru a o regăsi apoi statornic în mîinile aceluiaşi, din 1498 înainte. Prezenţa ei permanentă, începînd tocmai de la această ultimă dată — nu ne-au rămas documente cuprinzînd sfatul domnesc între martie 1497 şi septembrie 1498 — nu poate fi lipsită de legătură cu importanta ceremonie de la Hîrlău, din decembrie 1497, în care fuseseră instituiţi viteji de către Ştefan cel Mare.

În acelaşi an 1479, cînd Ştefan făcea încercarea de a crea dregătoria de portar de Suceava, el renunţa la o practică de cancelarie introdusă la începutul domniei sale, cînd marea boierime exercita asupra sa o atît de grea presiune. Este vorba de întărirea unor documente interne cu sigiliile boierilor membri ai sfatului domnesc. Înlăturarea sistemului practicat vreme de două decenii, al cosigilării actelor interne, şi întărirea lor de aici înainte doar cu pecetea domnească înseamnă afirmarea, şi pe această cale, a faptului că domnul nu mai înţelegea să împartă cu nimeni exerciţiul autorităţii suverane. Sîntem, de altminteri, tocmai în vremea cînd Dlugosz da, în lumina situaţiilor recent create, cunoscuta-i judecată asupra ansamblului guvernării lui Ştefan cel Mare, în care arăta că pe toţi locuitorii ţării « i-a supus cu totul stăpînirii lui, plecaţi şi ascultători, prin

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 21.

severitatea şi justiţia sa, neîngăduind ca vre-o fărădelege să rămînă nepedepsită »[1].

Transformările cunoscute de sfatul domnesc oglindesc şi în alte chipuri acelaşi spor de autoritate a domniei. Mai întîi, se constată o scădere simţitoare a numărului participanţilor la sfatul domnesc, redus în ultima epocă a domniei lui Ştefan la 15—16, pe cînd altă dată ajunsese să cuprindă pînă la 28 de membri. Compunerea sfatului este dominată, pe de o parte, de pîrcălabii de cetăţi, principalii dregători teritoriali şi organizatori ai apărării locale, iar pe de alta, ea denotă în această vreme o remarcabilă stabilitate în funcţiuni, semn că opoziţia faţă de domnie s-a mutat în afara sfatului.

Dar cea mai plină de semnificaţie dintre schimbări este eliminarea treptată a boierilor fără dregătorii, care participaseră la exerciţiul puterii de stat în calitatea lor de deţinători de mari domenii, dominînd în fapt sfatul domnesc şi limitînd libertatea de acţiune a voievodului. Foarte lămuritor în această privinţă este tratatul încheiat în iulie 1499 cu regele Poloniei [2], act în care se luau în numele Moldovei obligaţii deosebit de importante din punct de vedere internaţional. Numărul membrilor sfatului domnesc e de data aceasta mai mare decît de obicei — 22, în afară de mitropolit şi de cei doi episcopi — dar absolut toţi poartă titluri de dregători, fiind cuprinşi între aceştia şi unii dregători care nu figurau în mod obişnuit în sfat. Dintre ei, 14 ocupă dregătorii militare. Pe toţi documentul îi numeşte « boieri sfetnici ai ţării Moldovei », ceea ce denotă progresele făcute în conştiinţa colaboratorilor lui Ştefan de ideea abstractă a statului.

În acelaşi tratat, ca şi în acela încheiat două luni mai tîrziu cu marele cneaz al Lituaniei [3], apar şi alte amănunte, care pun în lumină rezultatele remarcabile obţinute de Ştefan în lupta pentru centralizarea statului. În diferendele ivite între locuitorii celor două ţări, partea polono-lituaniană se va adresa staroştilor de Hotin şi Cernăuţi, care s-a hotărît « să aibă putere asupra oricui dintre supuşii noştri ». În cel de-al doilea tratat — reconstituit în parte după acela identic încheiat de Petru Rareş, în ianuarie 1528 — se vorbeşte chiar de « oamenii supuşilor noştri », ceea ce înseamnă ţăranii dependenţi, cărora li se va face dreptate de comisiile mixte de judecată de la graniţă. Aceste prevederi arată în chip lămurit depăşirea, la sfîrşitul veacului al XV-lea, a principiilor de guvernare caracteristice epocii de fărîmiţare feudală.

Extinderea acţiunii exercitate de domnie presupunea şi introducerea unor metode noi în organizarea şi în activitatea aparatului de stat. În acest domeniu, rolul tîrgoveţilor a fost de o importanţă deosebită. Factor de prima mînă — ca meşteşugari şi negustori — în dezvoltarea producţiei de mărfuri, care s-a arătat că stă la baza întregului proces istoric petrecut în cursul lungii domnii a lui Ştefan cel Mare, tîrgoveţii moldoveni luaseră parte activă şi la lupta pentru apărarea

[1] I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 417.
[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 417 şi urm.
[3] *Ibidem*, p. 442.

țării. Ei aduceau o experiență superioară acelei a lumii feudale, ieșită din propria lor activitate și din contactele frecvente cu negustorimea de peste hotare. În mediul lor se închegaseră principiile specifice ale unui drept orășenesc, mai complex decît acela care reglementa raporturile obișnuite din sînul societății moldovene, iar sfaturile care se aflau în fruntea tîrgurilor foloseau în activitatea lor administrativă mijloace mai înaintate decît acelea de pînă atunci ale statului. Ca peste tot, și la noi orașele au fost acelea care au transmis aparatului de stat principiile de administrație și metodele tehnice de realizare a lor. Un exemplu grăitor în această privință îl avem în atestarea existenței la 1490 a unor dieci de vistierie, legată de folosirea încă de pe atunci a « catastișelor » — condici de socoteli, al căror model fusese dat de acelea ținute înainte vreme de negustorii din orașele Moldovei. Introducerea lor a reprezentat o etapă însemnată în dezvoltarea fiscalității și, îndeobște, în organizarea aparatului de stat.

Lărgirea bazei sociale a puterii lui Ștefan cel Mare, care a îngăduit — și a cerut — politica sa de reforme, este învederată și de noile orientări ale activității cancelariei domnești. Este vorba de natura proprietății feudale care beneficiază de atenția puterii centrale, manifestată prin acordarea unor acte de întărire. Nu poate fi o simplă întîmplare în faptul că, din totalul unor atare acte care ni s-au păstrat, în perioada cînd se manifestă mai din plin efectele politice ale fărîmițării feudale — între domniile lui Alexandru cel Bun și a lui Ștefan cel Mare — 80% se referă la moșii ale boierimii mari și mijlocii și restul la stăpînirile boiernașilor. În ultima treime a domniei lui Ștefan cel Mare, dimpotrivă, întăririle de domenii ale boierimii mari și mijlocii se reduc la 14%, restul de 86% privind micile proprietăți ale boiernașilor și țărănimii libere. Este clar că deplasarea centrului de greutate al activității cancelariei domnești în zona micii proprietăți oglindește însești schimbările intervenite în alianțele politice ale domniei.

Sprijinul pe care Ștefan l-a căutat în țărănimea liberă și pe care l-a acordat acesteia — în limitele îngăduite de orînduirea social-economică a feudalismului — este pus în lumină și de o altă categorie de izvoare. Literatura orală a poporului — la care nu putem recurge pentru stabilirea precisă a unui fapt sau altuia — este în schimb foarte grăitoare acolo unde este vorba de o caracterizare generală. Ștefan cel Mare a fost voievodul de care s-au legat în cursul veacurilor cele mai multe tradiții. El însuși e văzut jucîndu-se, la Borzești, cu copiii de țărani. Potrivit tradiției, numeroase sate își explică numele prin acel al unui întemeietor dăruit de Ștefan pentru vitejie în lupte sau sînt legate de o faptă a lui Ștefan. Babei Vrîncioaia, care-i oferea pe cei șapte fii ai săi, pentru ca să poată relua lupta cu turcii, el îi spune: « Adă-mi pe cei 7 voinici și-ți făgăduiesc să-i fac cei dintîi din țara Moldovei », iar după bătălie le dăruiește cei șapte munți ai Vrancei. Pe Avram Huiban, iarăși pentru vitejie, Ștefan îl înzestrează cu pămînt și hotărăște « ca să nu mai fie ostaș din oastea care îmblă pe gios, ci să fie în oastea călărașilor, alături cu boierii țării ». Ciobanul Bîrsan cutreieră munții și adună voinici pentru oastea domnului.

Este evident că o atît de stăruitoare amintire — chiar cu tot ce a putut să țeasă în jurul ei legenda — arată un anumit fel de relații între domnie și țărănimea liberă, în vremea lui Ștefan cel Mare.

Unul din factorii pe care s-a sprijinit Ștefan în acțiunea sa de întărire a statului și de apărare a independenței lui a fost biserica.

Fig. 159. — Portretul lui Ștefan cel Mare și al fiului său Alexandru, pe o broderie de la mănăstirea Putna.

Posesoare de întinse domenii și căutînd să-și exercite influența asupra întregii societăți, biserica era interesată, atît din punct de vedere material cît și ideologic, în sprijinirea puterii domnești, care, în Moldova, — ca și în alte părți — « reprezenta ordinea în mijlocul dezordinii » [1].

Biserica a sprijinit lupta pentru apărarea independenței statului, amenințată de turcii musulmani și de feudalii catolici ai Ungariei și Poloniei. Ea a susținut apoi, cu mijloacele sale materiale și mai ales prin influența pe care o exercita asupra societății, opera de întărire a puterii centrale, care nu amenința baza însăși a orînduirii feudale, a cărei apărătoare pe tărîm ideologic era biserica. După șovăielile de la începutul domniei lui Ștefan, o vom găsi alături de voievod, sprijinind politica acestuia.

---

[1] F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 189.

La rîndul său, Ştefan va ocroti biserica, îi va spori prin nenumărate danii averile, o va înzestra cu strălucite locaşuri de cult, care reprezentau tot atîtea mijloace de creştere a prestigiului de care se bucura ctitorul. Opera de mare ctitor a lui Ştefan, sintetizată de tradiţie în cele « 44 de mănăstiri » care i se atribuie, s-a desfăşurat în cea mai mare parte în ultima etapă a domniei sale. Acest fapt se datoreşte, desigur, progreselor obţinute între timp în dezvoltarea meşteşugurilor legate de construcţii şi creşterii veniturilor domneşti, dar el oglindeşte, în acelaşi timp, şi o statornică orientare politică.

În ansamblul acestor ctitorii, un loc de seamă îl au bisericile pe care le ridică Ştefan, în aceeaşi vreme, pe lîngă curţile domneşti din diferitele oraşe ale ţării. Grija deosebită pe care o pune el în înălţarea şi împodobirea acestor biserici arată puternicele lui legături cu lumea orăşenească, dorinţa de a-şi întări prestigiul în faţa ei şi de a împodobi aceste aşezări, a căror importanţă se afirmase pe atîtea planuri, cu frumoase monumente de cult.

Între măsurile luate de Ştefan pentru întărirea puterii domneşti este şi asocierea la domnie a fiului său Alexandru, şi, apoi, după moartea acestuia, în 1496, a lui Bogdan-Vlad, viitorul Bogdan al III-lea. Celui dintîi, copistul unui tetravanghel — scris din porunca sa în 1491 şi păstrat în Muzeul istoric de la Moscova — îi dă chiar titlul de « domn al ţării Moldovei », ceea ce nu mai lasă nici un dubiu asupra realităţii asocierii la domnie. Din 1481—1482, el îşi avea reşedinţa la Bacău, ceea ce arată că îndeplinea funcţiuni efective de conducere în regiunea pe care, încă din această vreme, Cronica moldo-germană o numea « Ţara de Jos ». Dincolo de asigurarea succesiunii, avem de-a face, deci, şi cu un mod de întărire al exerciţiului autorităţii centrale.

Noile legături cu Ungaria. Răscoala lui Muha

Deşi în ultima parte a domniei lui Ştefan cel Mare preocupările de politică internă covîrşesc în importanţă, legăturile externe nu au fost nici ele neglijate. După pacea din 1487, relaţiile cu turcii nu mai puneau probleme a căror rezolvare să se ceară cu urgenţă. Totuşi, soluţia adoptată nu era pentru Ştefan şi pentru sprijinitorii domniei lui decît un mijloc de a cîştiga timp. Lupta urma să fie reluată, dar trebuia nu numai consolidată situaţia internă, ci şi pregătite cît mai favorabile condiţii internaţionale. De aici vor deriva principalele preocupări ale politicii externe a Moldovei la sfîrşitul veacului al XV-lea şi în primii ani ai celui următor, într-o vreme cînd prestigiul său în afara hotarelor fusese mărit de victoriile obţinute pe cîmpurile de bătălie.

Cum închinarea de la Colomeea nu adusese rezultatele nădăjduite de Ştefan, el se apropie iarăşi de statul care-i putea oferi cele mai mari garanţii de ajutor, de Ungaria lui Matei Corvin. La sfîrşitul deceniului al nouălea, relaţiile dintre cei doi conducători de state erau atît de strînse, încît Ştefan primea de la Matei două importante feude în Transilvania, Ciceul şi Cetatea de Baltă, locuri de refugiu în caz de primejdie. Stăpînirea îndelungată exercitată de domnia

Pl. XII. — Miniatură din Tetraevanghelul manuscris dăruit de Ștefan cel Mare bisericii curții domnești din Piatra, 1502.

Moldovei asupra lor a fost încă un inel de legătură între cele două țări românești despărțite de Carpați. Pe domeniul cetății Ciceu, în mănăstirea de la Vad, unde Ștefan ridică o frumoasă biserică în stil moldovenesc, va fi centrul unui episcopat ortodox, cu ierarhi hirotonisiți la Suceava, pentru românii din acea parte a Transilvaniei.

Moartea regelui Matei, în 1490, nu a schimbat relațiile cu regatul maghiar, deși Ștefan, de teama încercuirii de către Iagelloni, sprijinise la tronul Ungariei pe Maximilian de Habsburg, fiul împăratului Frederic al III-lea. Ele vor continua să fie de colaborare — sub forma medievală a vasalității — și în timpul domniei lui Vladislav al II-lea Iagello, dovedindu-se deosebit de utile în cursul conflictului cu Polonia, din 1497.

Relațiile domnului Moldovei cu Transilvania vecină au fost foarte strînse în timpul cînd în fruntea ei se afla Bartolomeu Dragfi (1493—1499) care, după cum se spune în Letopisețul anonim, « era și cuscru cu Ștefan voievod » [1].

În 1490, în regiunea de margine a Poloniei dinspre Moldova, izbucnise o puternică răscoală țărănească, sub conducerea lui Muha, pe care o cronică rusă îl dă drept moldovean [2]. Izvoare bine informate arată că ceata de răsculați pornise din Moldova, adăugîndu-i-se treptat țărani ucraineni, pînă ce ajunse să numere 9—10 000 de oameni. Așezările feudale au fost devastate, nobilii prinși au fost uciși iar Sniatynul, Colomeea și Haliciul pustiite. Cu toată dîrzenia de care dăduseră dovadă, răsculații sînt învinși la Rohatyn de oștirea mai bine înarmată a castelanului de Liov. Răscoala reizbucnește în anii următori, mai întîi sub conducerea altei căpetenii venite din Moldova, Andrei Borul sau Barula, și apoi iarăși sub aceea a lui Muha.

Răscoala aceasta a înfrățit în lupta antifeudală — ca în atîtea alte rînduri — pe țăranii moldoveni și ucraineni. Dar ea nu era străină de planurile politice ale lui Ștefan, pe care răsculații, firește, erau departe de a-și fi propus să le servească. La cele dintîi vești ajunse la curtea regală a Poloniei, se credea chiar că e vorba de o expediție armată trimisă de domnul Moldovei. Pe de altă parte, Cronica moldo-germană îl arată pe Muha — al cărui nume nu îl dă — ca pe un însărcinat al lui Ștefan, care, însă, după înfrîngerea de la Rohatyn, îl pune la închisoare vreme de un an, pentru ca apoi să-l trimită din nou în Pocuția [3]. Deși cronica denaturează caracterul răscoalei lui Muha, rămîne faptul că Ștefan a încercat s-o folosească pentru slăbirea Poloniei și pentru a-și pregăti propriile acțiuni îndreptate spre Pocuția.

Asupra unor expediții organizate în această direcție de către Ștefan cu trupe moldovene ne informează raportul unui sol al marelui cneaz al Moscovei, trimis la hanul Crimeei, Mengli-Ghirei. Solul lui Ivan al III-lea aflase în Crimeea

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 20.

[2] *Хустинская летопись*, în *Полное собрание русских летописей*, vol. II, p. 360 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

[3] *Cronicile slavo-române*, p. 36.

că, pînă în toamna anului 1492, Ştefan trimisese în două rînduri oşti sub conducerea fiului său Alexandru, « să lovească cu război Podolia ». Atunci cînd el pregătea o nouă armată, importantă ca efective, cu scopul de a o îndrepta iarăşi spre Podolia, sub aceeaşi conducere, vestea sosirii unui sol al marelui cneaz îl face să amîne expediţia: « să ascultăm ce are de spus marele cneaz prin solul său; şi, de va fi nimerit, eu însumi voi încăleca » [1].

Alianţa Moldovei cu marele cnezat al Moscovei

Politica antipolonă desfăşurată de Ştefan în anii 1490—1492 era legată de o nouă orientare a Moldovei în relaţiile sale externe, bazată pe o alianţă tot mai strînsă cu marele cnezat al Moscovei. Această alianţa avea la baza ei vechi relaţii economice, politice şi culturale. Ea fusese precedată de legături dinastice între Moldova şi cnejii ruşi, care concretizau — ca atît de frecvent în evul mediu — raporturi variate şi tendinţe politice bine definite.

Prima soţie a lui Ştefan cel Mare, Evdochia, fusese fiica lui Olelko, cneazul Kievului şi nepoată, prin mama sa, a marelui cneaz al Moscovei, Vasili Dimitrievici. Cnejii din Kiev, Olelko şi fiul său Simeon, fratele Evdochiei, au fost conducătorii partidei ruseşti din cadrul statului lituanian, care lupta împotriva tendinţelor de polonizare şi catolicizare ale Iagellonilor, ajunşi regi ai Poloniei.

Legăturile dinastice ale Moldovei cu Kievul şi cu Moscova se reflectă în larga înregistrare care se face în pomelnicul de la Bistriţa rudelor doamnei Evdochia [2]. Aceste legături se întăresc şi mai mult prin căsătoria fiicei lui Ştefan cel Mare şi a Evdochiei, Elena, cu fiul şi moştenitorul lui Ivan al III-lea, Ivan cel Tînăr (ian. 1483).

Noua şi strînsa legătură de familie care unea pe domnul Moldovei cu marele cneaz al Moscovei a fost dublată, probabil încă de la început, de o alianţă politică. Dacă actele păstrate, privind legăturile lui Ştefan cu Ivan al III-lea, sînt puţine pînă la 1490, de atunci ele devin numeroase şi arată locul însemnat pe care-l căpătase această alianţă în politica externă a ambelor state. Ea se încadra, de altminteri, într-un sistem mai larg de relaţii politice, care căuta să asigure stăvilirea tendinţelor de expansiune ale feudalităţii polone şi să permită cneazului Moscovei anexarea vastelor ţinuturi ruseşti aflate sub stăpînirea Iagellonilor, iar Moldovei păstrarea independenţei sale de stat.

În cadrul acestui front antiiagellonic se situează şi raporturile prieteneşti care se stabilesc, prin intermediul lui Ivan al III-lea, între domnul Moldovei şi hanul tătarilor din Crimeea, Mengli-Ghirei, raporturi favorizate şi de încheierea păcii dintre Ştefan şi turci.

Legăturile atît de strînse dintre Ştefan şi regele Matei din ultimii ani de viaţă ai celui din urmă se desfăşuraseră într-o vreme cînd un tratat de alianţă îl

[1] K. V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, p. 217—218.

[2] *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, ed. D. P. Bogdan, p. 74, 112.

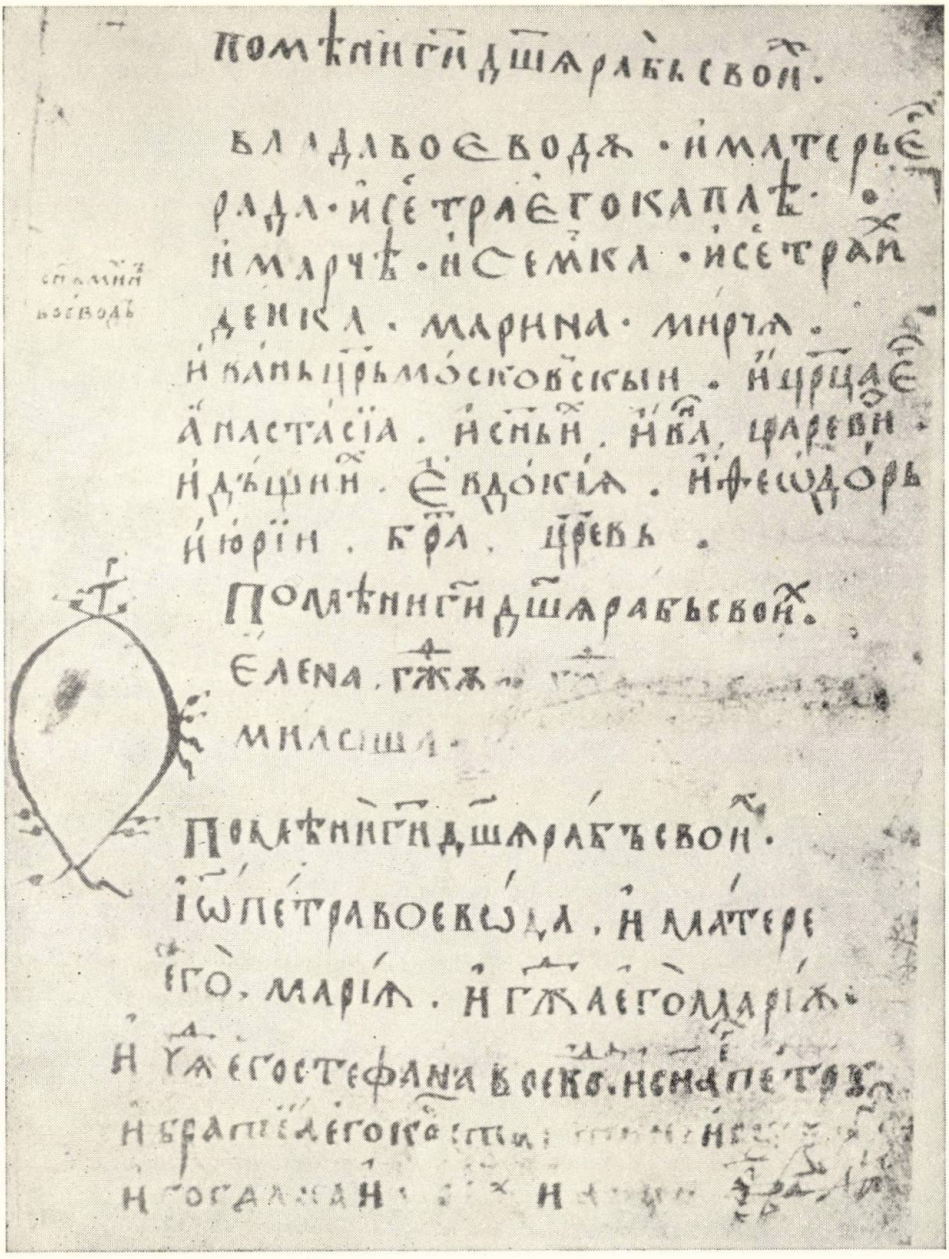

Fig. 160. — Pagină din pomelnicul de la Bistriţa, în care este amintită prima soţie a lui Ştefan cel Mare, Evdochia de Kiev şi rudele sale.

lega pe acesta şi de Ivan al III-lea. La fel, în 1490, politica de sprijinire a lui Maximilian la tronul Ungariei era împărtăşită atît de Ivan al III-lea, cît şi de Ştefan. Nu mult după aceea, aveau loc tratative pentru încheierea înţelegerii dintre domnul Moldovei şi Mengli-Ghirei, care era înfăptuită în vara anului 1492. În toamnă, hanul scria marelui cneaz: « de la cuscrul tău, Ştefan voievod, au venit soli pentru pricina care te priveşte şi ne-am înţeles bine şi temeinic »[1]. Alianţa era făţiş îndreptată împotriva regelui Poloniei. În jurămîntul cerut de han, se prevedea de asemenea ca Ştefan « să fie una cu el împotriva copiilor lui Ahmat », adică a Hoardei Mari de la Volga, ceea ce arată importanţa poziţiei politice dobîndite de Ştefan.

Legătura dintre atacurile moldoveneşti asupra Pocuţiei şi politica apuseană a lui Ivan al III-lea a fost amintită mai înainte. Unul dintre aceste atacuri, pregătit în toamna anului 1492, e posibil să nu mai fi avut loc, dacă ţinem seama de evoluţia raporturilor dintre Moscova şi Lituania, după alegerea care avusese loc în vară — în urma morţii regelui Cazimir — a lui Alexandru Iagello ca mare cneaz al Lituaniei. Redobîndirea autonomiei statului lituanian şi împărţirea forţelor iagellonice au făcut ca conflictul ruso-lituanian să rămînă în formele unui război de graniţă, dus paralel cu negocieri de pace şi de căsătorie între marele cneaz Alexandru şi fiica lui Ivan al III-lea, Elena.

La sfîrşitul anului 1492, Alexandru însuşi trimise soli la Ştefan, anunţîndu-i urcarea sa în scaunul Lituaniei. Solia de răspuns a lui Ştefan, ajunsă în februarie 1493 la Vilna, deplîngea moartea « prietenului său Cazimir » şi cerea noului mare cneaz « să-şi întoarcă faţa spre păgînătate », împreună cu fraţii săi, căci « din toate părţile păgînătatea tătărască şi turcească se întăreşte mereu împotriva creştinătăţii »[2], ceea ce arată că Ştefan — deşi aflat în pace cu turcii şi cu tătarii — păstra ca preocupare dominantă a politicii sale externe ideea reluării luptei antiotomane.

Alianţa dintre Moldova şi Moscova rămîne strînsă pînă la sfîrşitul veacului. Căsătoria lui Alexandru cu fiica lui Ivan al III-lea, care a avut loc la începutul anului 1495, aducea, pe de altă parte, un temei în plus apropierii dintre Moldova şi Lituania. Dar aceste legături, sprijinite de Ivan al III-lea, nu l-au împiedicat pe Alexandru să adere la planul de înlocuire a lui Ştefan cu fratele mai mic al Iagellonilor, Sigismund, care determină campania din 1497, încheiată cu dezastrul polon din Codrul Cosminului.

Cu acest prilej, Ivan al III-lea desfăşoară o intensă activitate în folosul lui Ştefan, într-o vreme cînd Dimitrie, fiul Elenei, nepotul comun al celor doi conducători de state, era proclamat succesor în domnie la Moscova. În august 1497, marele cneaz cerea lui Alexandru să se conformeze tratatului de alianţă dintre ei, « căci Ştefan voievod este înrudit şi în alianţă cu noi şi noi acum îţi dăm ştire, amintindu-ţi de înţelegerea pe care am încheiat-o cu tine, ca

[1] K. V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 217.
[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 384.

tu, frate, să nu porneşti împotriva lui Ştefan, voievodul Moldovei, ci să fii cu el în pace, iar Ştefan voievod voieşte ca tu să fii cu el în pace şi el ţi-ar fi şi ţie aşa cum ne este şi nouă, prieten prietenilor noştri şi duşman duşmanilor»[1]. Solii aveau de asemenea sarcina să-l justifice pe Ştefan în conflictul de graniţă ce avusese loc între Moldova şi posesiunile lituaniene. La stăruinţele lui Ivan al III-lea, Alexandru răspundea cu oarecare enervare: « Speram ca fratele nostru, marele cneaz, să ne ajute mai mult pe noi, ginerele său, decît pe Ştefan, voievodul Moldovei »[2].

E probabil că intervenţia lui Ivan al III-lea va fi cîntărit în determinarea atitudinii lui Alexandru, care a pornit cu oştile spre Moldova, dar nu a luat parte activă la acţiunea desfăşurată acolo, ci s-a mulţumit să trimită doar mici ajutoare fratelui său.

Campania regelui Ioan Albert în Moldova (1497)

Pregătită din vreme, campania regelui Ioan Albert din toamna anului 1497 a reprezentat pentru Moldova cea mai mare desfăşurare de forţe inamice pe teritoriul său, cunoscută de la expediţiile lui Mahomed al II-lea şi Baiazid al II-lea. Ea întrunea oştile feudale ale numeroaselor provincii supuse coroanei Poloniei, avînd în ajutor pînă şi pe cavalerii teutoni. Scopul mărturisit era acela de a elibera din stăpînirea turcească Chilia, Cetatea Albă, ba chiar şi Caffa; cel nemărturisit îl privea însă pe Ştefan, care trebuia înlocuit din scaun cu fratele mai mic al regelui, Sigismund — singurul Iagellon, în afară de cardinalul Frederic, rămas fără de stăpînirea vreunei ţări. Dacă împlinirea intenţiilor mărturisite ar fi urmat aceleia a planului secret, vechea suzeranitate asupra Moldovei, pe care Ştefan nu mai voia s-o recunoască, ar fi fost înlocuită printr-o stăpînire de fapt, s-ar fi eliminat un vecin socotit primejdios pentru Polonia prin puterea lui şi s-ar fi întemeiat puterea feudalilor poloni la gurile Dunării şi la Marea Neagră. Se uitau însă în aceste socoteli două lucruri: rolul unei Moldove libere în apărarea Poloniei şi greutatea de a înfrînge o ţară în care poporul se afla alături de domnie în lupta pentru apărarea independenţei.

Spre deosebire de situaţia internă din Moldova cu două decenii înainte, domnia lui Ştefan cel Mare era în asemenea măsură consolidată, încît în întreaga lui acţiune se simte o continuă şi perfectă dominare a situaţiei. În plus, el se va bucura şi de importante ajutoare dinafară.

Soliei trimise de regele polon, înainte de începerea campaniei, Ştefan îi răspunse că e gata să dea ajutor împotriva turcilor — căci de aceasta era vorba — dar, cunoscînd probabil planurile adevărate, el îşi arăta intenţia de a se uni cu oştile polone numai atunci cînd acestea vor fi ajuns în apropierea cetăţilor care urmau să fie recucerite. Feudalii poloni se deplasau încet. La mijlocul lunii iunie, Ioan Albert era încă la Liov. La 9 august, oastea polonă poposea în

[1] K. V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 311.
[2] *Ibidem*, p. 312.

apropiere de Nistru, cu călăreți înzăuați, cu miile de care încărcate, cu puternica ei artilerie.

Un nou schimb de solii are loc, cu daruri de la Ștefan pentru rege și cu vorbe bune de la acesta din urmă pentru domnul Moldovei. Dar, atunci cînd, după direcția luată, începură să se dezvăluie adevăratele obiective ale campaniei, Ștefan trimise iarăși la Ioan Albert. De data aceasta, solii săi, logofătul Tăutu și Isac vistierul, sînt puși în fiare și îndreptați spre Liov. Războiul era, astfel, început.

Detașamente ușoare — o straje, cum spune cronica [1] — aveau sarcina de a stînjeni trecerea Prutului de către oștirea invadatoare și a-i hărțui flancurile, în vreme ce domnul părăsea, la 28 august, Suceava, îndreptîndu-se spre Roman, unde era locul de adunare a forțelor sale. Țărănimea alergă la chemare, astfel că domnul se afla iarăși în fruntea uneia dintre cele mai mari armate pe care le-a dat Moldova în evul mediu. El aștepta la Roman — punct de raliere ales într-adins — și ajutoarele cerute de la apus și miază-zi. Acestea nu întîrziară să sosească. Sub comanda voievodului Transilvaniei, Bartolomeu Dragfi, regele Ungariei trimitea 12 000 de oameni. Din Țara Romînească, Radu cel Mare expediase și el spre Moldova un corp de oaste. Nu au lipsit nici 2 000 de turci, dovadă că Ștefan înțelegea să folosească orice mijloc pentru apărarea țării.

Între timp, la 26 septembrie, începuse asediul Sucevei, respins cu eroism de către apărătorii cetății. « Și apoi — spune laconic cronica internă — au bătut 3 săptămîni, zi și noapte, și nimic n-au folosit » [2]. Dar despre tăria cetății și vitejia apărătorilor săi vorbesc mai pe larg cronicarii poloni înșiși. Matei de Miechow arată nepăsarea moldovenilor din cetate, care, urcați pe ziduri, își băteau joc de asediatori, iar Wapowski explică cum se reparau noaptea spărturile din zid făcute în cursul zilei, pe cînd tunurile, mai mici și mai puține, ale celor asediați, nu-și greșeau ținta. Detașamentele trimise după hrană erau nimicite de moldoveni. Legăturile cu Polonia fuseseră tăiate. Foametea începea să se ivească în tabăra polonă.

În această situație se produse inițiativa medierii păcii din partea voievodului Transilvaniei. « Și apoi — înseamnă Letopisețul anonim al Moldovei — Birtoc voievod a rugat pe domnul Ștefan voievod ca să-l împace cu craiul leșesc; și domnul Ștefan voievod cu greu i-a făcut voia lui pentru pace » [3]. Împlinindu-și misiunea, Dragfi se înapoie cu oștile sale în Transilvania.

La 19 octombrie, Ioan Albert își ridica tabăra de la Suceava, luînd drumul întoarcerii, dar nu pe aceeași cale pe unde venise, potrivit condiției puse de Ștefan, ci pe alta, « pe unde era țara întreagă » [4]. Armata polonă era așteptată în Codrul Cosminului, unde, în ziua de 26 octombrie, s-a dat bătălia, nimicitoare pentru oastea feudalilor poloni.

---

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 20.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, p. 20—21.
[4] *Ibidem*, p. 21.

Cînd cea mai mare parte a oştirii în retragere pătrunsese în codru, iar călăreţii moldoveni închideau ieşirea dinspre miază-noapte, Ştefan dădu atacul, din spate, asupra ariergărzii aflate la marginea de miază-zi, în vreme ce, înlăuntrul codrului, coloana în marş, lipsită de putinţa desfăşurării, era prinsă din flancuri. Grigore Ureche — ca şi cronica de la mănăstirea Hustinscaia [1] — vorbeşte de copacii tăiaţi dinainte pînă la coajă şi prăvăliţi asupra călăreţilor poloni: « oborîndu copacii cei înţinaţi asupra lor, multă oaste leşească au peritu, unii de oşteni, alţii de ţărani, că le coprinsese ca cu o mreajă calea, alţii de copacii cei înţinaţi » [2]. O imensă pradă de război a căzut în mîinile moldovenilor. Dintre cavalerii teutoni, « cîţi au rămas — scria unul de-ai lor — n-au adus decît cai răniţi şi platoşe sparte ».

Cîteva zile mai tîrziu, la 29 octombrie, o mică oştire moldovenească, sub comanda vornicului Boldur, înfrîngea la Lenţeşti un detaşament de călăreţi mazovieni, care venea în ajutorul armatei regale. Aceasta din urmă avea să mai sufere, la trecerea Prutului, o nouă înfrîngere din partea moldovenilor.

Tratatul moldo-polon din 1499. După ce, în mai 1498, teritoriile din miază-zi ale Poloniei au cunoscut prădăciunile trupelor turceşti conduse de paşa de Silistra, Bali-beg Malcoci-Oglu, iar o lună mai tîrziu pe acelea săvîrşite de Ştefan însuşi cu oştenii săi, pacea cu Moldova se arăta ca o necesitate tot mai urgentă pentru Ioan Albert. Chiar în cursul aceleiaşi veri se încheia o alianţă antiturcă între regii Ungariei şi Poloniei, în care se hotăra de asemenea ca Ştefan şi urmaşii săi « să poată în viitor sta, trăi şi domni fără de primejdie în Moldova, ca mai înainte » [3]. Se şi conta, de altminteri, pe colaborarea domnului Moldovei împotriva turcilor.

Tratatul direct între domnul Moldovei şi regele Poloniei a fost ratificat de Ştefan numai un an mai tîrziu, în iulie 1499. Important — după cum s-a văzut — pentru progresele centralizării de stat pe care ne îngăduie să le constatăm, acest act pune în lumină poziţia internaţională pe care reuşise să o cucerească Moldova la sfîrşitul veacului al XV-lea, prin lupta eroică pentru independenţă a poporului său şi ferma conducere a marelui domn. Dacă regele Ungariei, Vladislav, care mediase încheierea tratatului, mai era numit « domnul nostru milostiv », Moldova şi Polonia apar ca două state care îşi reglementează pe picior de egalitate raporturile dintre ele.

Tratatul era, în acelaşi timp, un act de alianţă « împotriva tuturor vrăjmaşilor », dar, mai ales, împotriva turcilor, corespunzînd astfel liniei generale de politică externă urmată de Moldova în vremea lui Ştefan cel Mare. Formularea condiţiilor colaborării antiotomane dovedeşte şi deplina libertate a Moldovei faţă de coroana Ungariei. În caz de război împotriva turcilor, Vladislav va trece

[1] *Полное собрание русских летописей*, vol. II, p. 361.
[2] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 113.
[3] Hurmuzaki, II/2, p. 403.

prin Ţara Romînească, iar Ioan Albert va lua drumul direct al Oblucitei, « sau după ce se vor fi înţeles între sine amîndoi susnumiţii crai cu susnumiţii fraţi ai domniilor lor (Alexandru al Lituaniei şi Sigismund) şi cu noi, susnumitul Ştefan voievod, pe unde li se va părea lor *şi nouă* că ar fi mai bine şi mai folositor, pe acolo să treacă » [1]. Ştefan îşi rezerva de asemenea dreptul, chiar atunci cînd cei doi regi ar fi plecat ei înşişi în fruntea oştirilor, ca, în cazul cînd nu va putea participa, să trimită cu trupele moldovene pe fiul său Bogdan sau pe un alt locţiitor. Ba, mai mult, dacă va fi silit să dea ajutor turcilor — « şi le-am da ajutor fără voia noastră » — tratatul să nu se considere a fi călcat, « căci turcilor, pe cît vom putea, le vom fi neprieteni » [2].

Opoziţia boierească în ultimii ani ai domniei lui Ştefan cel Mare

Tratatul moldo-polon din 1499 stipula, de asemenea, obligaţia ambelor părţi de a nu adăposti pe uneltitorii împotriva celuilalt semnatar al acordului. De data aceasta, regele Poloniei — care s-a văzut cu cîtă tenacitate ţinea la ceea ce considera că e dreptul său de adăpost — e silit să accepte nu numai obligaţia de a nu primi sub ocrotirea sa pe pretendenţii la tronul Moldovei, ci şi pe aceea de a nu adăposti pe vreun alt fugar. Condiţia lui Ştefan e limpede, el luîndu-şi, de altminteri, obligaţii asemănătoare: « Tot aşa, dacă s-ar întîmpla să fugă vreun boier al nostru sau vre-o slugă a noastră la domnia sa craiul sau la susnumiţii fraţi ai domniei sale, sau oriunde în ţările domniilor lor sau la supuşii lor, acela are să fie trimes îndărăt la noi, la stăpînul său, după ce-şi va fi cerut întîi pace de la noi, sau singur de sine sau prin mijlocirea domniei sale craiului. Şi dacă îl vom ierta, el să fie slobod să se întoarcă în bună voie la noi; iar dacă nu va avea iertare de la noi, domnia sa craiul să nu-l ţie nici la sine nici undeva în ţările domniei sale, unde el n-are să locuiască nici pe faţă, nici într-ascuns » [3].

Această clauză, importantă prin conţinutul ei juridic, care vine să completeze celelalte informaţii ale tratatului cu privire la deplina libertate a Moldovei, oglindeşte, în acelaşi timp, nu simpla posibilitate teoretică a unor asemenea cazuri, ci o realitate efectivă, cunoscută printr-o serie de alte izvoare.

Ceea ce deosebeşte opoziţia boierească din ultimii ani ai veacului al XV-lea şi din cei dintîi ai celui următor de aceea de la mijlocul deceniului al nouălea este mutarea ei în afara graniţelor Moldovei. Într-o vreme cînd larga bază socială dobîndită de puterea domnească zădărnicea orice încercare de acţiune pornită din interior, boierii adversari ai autorităţii centrale se exilează voluntar, pentru a duce lupta împotriva domnului dinafara hotarelor ţării. Ei iau direcţia Lituaniei, Poloniei, Ţării Romîneşti, împînzind vecinătăţile şi uneltind, neputincioşi, împotriva lui Ştefan. Cîteva nume răsar din documente: un Avram

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 432.
[2] *Ibidem*, p. 432—433.
[3] *Ibidem*, p. 430—431.

vistierul, căruia i se confiscaseră satele « pentru hitlenie, cînd a fugit de la noi în ţara Lituaniei »[1]; Vasco (Ivaşco) şi Ioan, ceruţi în 1501 lui Alexandru, care devenise şi rege al Poloniei[2]; Roman Gîrbovăţ, fugit în Ţara Romînească[3]; Bogdan, ajuns tot acolo cumnat al domnului şi despre care se spunea limpede că fugise din Moldova « pentru oarecare fapte ale răutăţii lui, ca să scape de autoritatea domnească »[4].

Dar dacă puţini fugari sînt cunoscuţi cu numele, desele solii ale lui Ştefan care-i cer stăruitor din ţările vecine[5] — unde erau adăpostiţi împotriva tratatelor — arată că numărul lor trebuie să fi fost deosebit de mare.

În 1501, Ştefan cel Mare obţinea un răsunător succes împotriva acestei opoziţii dinafară, succes care, fără a curma existenţa acesteia, era, în acelaşi timp, o nouă afirmare a locului pe care reuşise Moldova să-l ocupe în politica internaţională. Faţă de cererea de extrădare venită din partea lui Ştefan, i se tăia capul la Czchow, din ordinul regelui Poloniei, pretendentului Ilie, fiul lui Petru Aron. Solii moldoveni asistau la împlinirea voinţei domnului lor.

Puterea dobîndită de Ştefan, solid întemeiată înlăuntru şi afirmată peste hotare, zădărnicea astfel orice încercare de acţiune a duşmanilor autorităţii domneşti. Numai cînd domnul va fi pe patul de moarte, zăgazurile vor părea rupte şi reacţia feudală va izbucni şi din interiorul ţării, păstrînd aceeaşi orientare spre colaborarea cu turcii, pe care o dovedise cu două decenii mai înainte.

Noul război al Moldovei împotriva turcilor

După încheierea tratatului moldo-polon din 1499, atunci cînd ţările guvernate de Iagelloni păreau hotărîte să pornească lupta necruţătoare împotriva turcilor, Ştefan socoti sosită vremea reluării vechii sale politici antiotomane. De altminteri, încă de la începutul anului 1499 — cînd alianţa antiturcă a regilor Poloniei şi Ungariei fusese încheiată — izvoarele vorbesc cu destulă stăruinţă de atacarea de către moldoveni a oştirii lui Malcoci-Oglu, care se întorcea gonită de ger dintr-o nouă expediţie în Polonia.

Informaţia privind noua fază a războiului Moldovei împotriva turcilor este lacunară şi uneori chiar destul de confuză. Deşi nu permite o judecată sigură asupra amploarei cunoscute de efortul militar, ea îngăduie totuşi cîteva precizări. Astfel, este neîndoielnic că Ştefan a refuzat în 1500 plata tributului şi a trimis cete de călăreţi cu Boldur vornicul, spre a ataca cele două cetăţi[6]. În cursul aceluiaşi an, 1500, soseau la Veneţia numeroase veşti despre lupte ale lui Ştefan cu turcii, pomenindu-se, între

---

[1] *Documente*, A, veac. XV, vol. II, p. 195.
[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 459, 463.
[3] *Documente*, A, veac. XVI, vol. I, p. 453.
[4] Gavril Protul, *Viaţa sfîntului Nifon*, ed. V. Grecu, p. 87.
[5] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 406, 452, 456, 463, 491.
[6] Sanuto, *Diarii*, IV, p. 1627—1628.

altele, de cucerirea de către moldoveni a trei cetăți — e vorba probabil de atacul Chiliei și Cetății Albe — și de înfrîngerea unei armate turcești conduse de un fiu al sultanului[1].

Se vede, de asemenea, că nu a existat o suficientă coordonare între acțiunea militară a domnului Moldovei și aceea desfășurată de oștile maghiare în 1501 și 1502, deși legăturile dintre cele două state continuau să fie strînse.

În sfîrșit, izvoarele pun lămurit în lumină importanța pe care Poarta o acorda rezistenței moldovenești. Matei de Murano, medicul venețian al lui Ștefan cel Mare, scria din Suceava, la sfîrșitul anului 1502: „După cît mi-au spus mulți oameni de seamă și negustori care vin din Constantinopol, turcii au mare frică de acest domn și de creștini, din pricina acestei țări"[2]. Cronica rusă de la mănăstirea Hustinscaia, pomenind de tratatul moldo-polon din 1499, spune: „Iar împăratul turcesc Baiazid, auzind de această pace între creștini, temîndu-se mai ales de Ștefan voievod al Moldovei, a cerut pace de la regele Albert"[3]. Sultanul însuși se considera a fi spus, atunci cînd intenționa să așeze tătarii de la Volga în părțile Chiliei și Cetății Albe, că, dacă aceștia vor ține în frîu Moldova, „noi înșine vom putea înainta nestînjeniți în toate părțile lumii"[4].

În aceste condiții, se explică de ce nici sultanul nu a căutat să dea războiului formele din 1475—1476 și a și fost bucuros să încheie pacea, atunci cînd și regele Ungariei și Veneția — care se afla, de asemenea, din nou în război cu turcii — arătau o astfel de dorință. Realismul politic al lui Ștefan îi indicase acestuia aceeași soluție. În lipsa unei coaliții generale, care să ducă în chip hotărît războiul pînă la capăt, Moldova singură nu putea obține mai mult decît reușise să realizeze, adică garantarea în fapt a independenței sale.

Tratativele începute către sfîrșitul anului 1502 duc la încheierea păcii între Ungaria și Imperiul otoman, care va fi ratificată de regele Vladislav al II-lea la 20 august 1503. Tratatul cuprindea atît Moldova cît și Țara Românească, socotite ca vasale ale Ungariei, ele rămînînd doar obligate față de sultan ca « tributul, darul (peșcheșul) și serviciile prestate pînă acum maiestății sale imperiale (sultanului) să le împlinească la fel și de aici înainte, iar alta să nu li se ceară »[5]. După un raport venețian din aceeași vreme, haraciul Țării Românești era fixat la 8 000 de galbeni anual, iar al Moldovei la 4 000, adică la 2/3 din acel stabilit prin tratatul cu Mahomed al II-lea, care era de 6 000 de galbeni.

---

[1] Sanuto, *Diarii* III, p. 927, 1240.
[2] *Ibidem*, IV, p. 737.
[3] *Полное собрание русских летописей*, II, p. 362 (trad. rom. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).
[4] Ulianițchi, *Материалы*, p. 195.
[5] Hurmuzaki, II/1, p. 20.

Sfîrşitul lui Ştefan cel Mare. Personalitatea sa

În ultimii ani ai domniei, Ştefan cel Mare a fost preocupat, pe plan extern, în afară de problema majoră a relaţiilor cu turcii, şi de aceea a Pocuţiei, a cărei ocupare, precedată de unele acţiuni militare ale domnului Moldovei, are loc în 1501. Dar, deşi populaţia ucraineană a acestei provincii prefera în chip evident stăpînirea

Fig. 161. — Piatra de mormînt a lui Ştefan cel Mare de la mănăstirea Putna.

moldovenească aceleia polone — în aşa măsură că însuşi starostele de Liov scria regelui că, dacă nu va găsi alte măsuri, « toţi rutenii vor merge la voievod »[1] — îndîrjitul conflict la care ea a dat loc nu privea interesele reale ale Moldovei.

*

La 2 iulie 1504, Ştefan cel Mare închidea ochii, după o domnie de aproape o jumătate de veac. În acest lung răstimp de însemnate prefaceri pe toate tărîmurile, el s-a dovedit un mare comandant de oşti şi conducător de stat.

Cele două probleme principale care trebuiau rezolvate erau asigurarea independenţei ţării şi adaptarea organizării statului la noile condiţii de producţie şi schimb, prin lichidarea instituţiilor devenite anacronice ale fărîmiţării feudale. Ştefan cel Mare a înţeles caracterul imperios al acestor nevoi şi de aceea acţiunea lui a fost încununată de succes.

În fruntea oştilor sale de ţărani şi tîrgoveţi, el a obţinut victorii remarcabile pe cîmpurile de bătălie, rămînînd în amintirea urmaşilor, în primul rînd, ca un apărător al independenţei Moldovei. Dar lupta dusă înlăuntrul ţării nu e mai puţin vrednică de glorie. În slujba ei, Ştefan a pus aceeaşi inteligenţă superioară, veşnic atentă la realităţi, şi aceeaşi voinţă neşovăielnică.

La moartea sa, statul feudal al Moldovei se afla pe o treaptă superioară aceleia pe care îl găsise. Sprijinit de aceleaşi forţe care îi aduseseră victoria în

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 465.

bătălii, Ştefan a reuşit să asigure societăţii moldoveneşti — în limitele impuse de orînduirea feudală — condiţiile politice ale unei dezvoltări progresive.

Lungul război purtat de poporul romîn pentru libertate vreme de mai bine de un veac, sub conducători dintr-o ţară sau alta, avusese importante rezultate, atît în întregul său, cît şi în partea lui cea mai îndelungată şi mai glorioasă, de sub conducerea lui Ştefan cel Mare. El determinase recunoaşterea de fapt a independenţei celor două state de la răsărit şi miază-zi de Carpaţi, de al căror efort continuu va depinde şi păstrarea ei mai departe. Dar, chiar dacă, în cele din urmă, ele vor sfîrşi prin a fi aservite de turci, amînarea cu un veac a intrării lor efective în sistemul politic al dominaţiei otomane a avut consecinţe de cea mai mare însemnătate. Ea a îngăduit mai întîi ţărilor romîne să cunoască progresul economic al celei de-a doua jumătăţi a veacului al XV-lea, bazat pe dezvoltarea producţiei de mărfuri, şi să păşească astfel pe o treaptă superioară în dezvoltarea feudalismului. Turcii înşişi vor fi siliţi să respecte şi în viitor progresul dobîndit pe teritoriul locuit de poporul romîn, renunţînd astfel, în propriul lor interes, în veacul al XVI-lea, să transforme cele trei ţări romîne în paşalîcuri, apreciind că, aşa cum se dezvoltase societatea romînească, ea trebuia să se administreze singură, pentru că o făcea pe o treaptă superioară aceleia caracteristice Imperiului otoman.

Lungul război antiotoman asigurase în acelaşi timp poporului romîn, pentru vitejia şi jertfele sale, un loc de cinste între popoarele Europei, făcîndu-l cunoscut şi preţuit din Răsărit, pînă în Apus. El a creat, totodată, o puternică tradiţie de luptă pentru libertate în sînul maselor populare, pe care ele nu o vor pierde niciodată, în ciuda nevolniciei clasei conducătoare.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K.-ENGELS, F., *Opere alese în două volume*, ed. a II-a, Bucureşti, 1955.

— *Opere*, vol. IX, Bucureşti, 1960.

ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului şi apariţia statelor naţionale*, în anexă la *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958, p. 183—194.

II. *Izvoare*

AŞÎK PAŞA-ZADÉ, *Tevarih-i-al-i-Osman*, ed. Fr. Giese, Leipzig, 1929.

BOGDAN, D. P., *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941.

BOGDAN, I., *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905.

— *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I—II, Bucureşti, 1913.

BONFINIUS, A., *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, Colonia, 1690.

CHALCOCONDIL, LAONIC, *Expuneri istorice*, trad. de V. Grecu, Bucureşti, 1958.
COSTĂCHESCU, M., *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933.
— *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932.
Cronica lui Ştefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel, ed. I. Chiţimia, Bucureşti, 1942.
Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.
DLUGOSZ, I., *Historia polonica*, t. II, Leipzig, 1712.
Documente privind istoria Romîniei, A, Moldova, veac. XIV—XV, vol. I; veacul XV, vol. II; veacul XVI, vol. I; B, Ţara Romînească, veacul XIII—XV şi veacul XVI, vol. I.
DRAGOMIR, SILVIU, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Sibiul în sec. XV—XVI*, Bucureşti, <f.a.>.
ENVERÎ, *Düsturname*, Istanbul, 1928.
ESARCU, C., *Ştefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneţiei*, Bucureşti, 1874.
FRAKNÓI, V., *Mátyás király levelei*, I, Budapesta, 1893.
GAVRIL, PROTUL, *Viaţa sfîntului Nifon*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1944.
HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. II, partea 1—2, VIII, XV.
IORGA, N., *Acte şi fragmente*, vol. III, Bucureşti, 1897.
Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690. Letopiseţul Cantacuzinesc, ediţie critică de C. Grecescu şi D. Simonescu, <Bucureşti>, 1960.
LEZZE, DONADO, DA, *Historia Turchesca (1300—1514)*, ed. I. Ursu, Bucureşti, 1909.
Monumenta Hungariae Historica. Acta extera, I.
NEŞRI, MEHMED, *Gihannuma*, ed. Fr. Taeschner, Leipzig, 1951.
NICOLAESCU, STOICA, *Documente slavo-romîne cu privire la relaţiile Ţării Romîneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV—XVI*, Bucureşti, 1905.
ORGHIDAN, N., *Ce spun cronicarii străini despre Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1915.
PANAITESCU, P. P., *Documente slavo-romîne din Sibiu (1470—1653)*, Bucureşti, 1938.
— *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1934 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.*, s. III, t. XV, 1934, p. 61—80.)
GRECU, AL. (P. P. PANAITESCU), *Ştefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în *Studii*, V, 1952, nr. 1, p. 141—144.
SANUTO, M., *Diarii*, III, IV.
The itineraries of W. Wey, Londra, 1857.
TOCILESCU, GR., *534 documente istorice slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul*, Bucureşti, 1931.
ULIANIŢCHI, V. A., *Матеріалы для исторіи взаимныхъ отношеній Россіи, Польши, Молдавіи, Валахіи и Турціи в XIV—XVI вв.*, Moscova, 1887.
URECHE, GR., *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, Bucureşti, 1958.
VERESS, A., *Acta et epistolae relationum Transylvaniae cum Moldavia et Valachia*, vol. I (1468—1540), Budapesta, 1914.

III. *Lucrări generale*

IORGA, N., *Istoria romînilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937.
— *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899.
URSU, I., *Relaţiunile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ştefan cel Mare*, Piatra-Neamţ, 1900.
XENOPOL, A. D., *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, vol. IV, ed. a III-a, Bucureşti, 1927.

ANDREESCU, C., *Din legăturile moldo-tătare în mijlocul sec. XV*, în *Arhiva*, Iaşi, XLI, 1934, nr. 3—4, p. 139—151.

BABINGER, FR., *Mahomet II le Conquérant et son temps*, Paris, 1954.

BAZILEVICI, K. V., *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, Bucureşti, 1955.

BOLDUR, A., *Politica externă a lui Ştefan cel Mare într-o lumină nouă*, în *Studii şi cerc. istorice*, XVIII, 1943, p. 33—72.

CÂMPINA, B. T., *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova şi Ţara Românească*, Bucureşti, 1950.

— *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în *Studii*, VI, 1953, nr. 1, p. 191—236 şi nr. 3, p. 79—119.

— *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 11—111.

— *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ştefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr. 4, p. 57—67.

CIHODARU, C., *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474*, în *St. cerc. şt.*, Iaşi, istorie, VIII, 1957, fasc. 1, p. 1—34.

CIUREA, D., *Situaţia internă a Moldovei în epoca lui Ştefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr. 6, p. 65—74.

COSTĂCHEL, V., *Relaţiile dintre Moldova şi Rusia în timpul lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 169—202.

COSTĂCHESCU, M., *Arderea Târgului de Floci şi a Ialomiţei în 1470*, Iaşi, 1935.

ELEKES, L., *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király*, Budapesta, 1937.

FOCŞENEANU, I. — DIACONU, GH., *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 113—168.

GONŢA, AL., *Unele aspecte ale politicii interne a lui Ştefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr. 4, p. 91—103.

— *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ştefan cel Mare şi Petru Aron*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 6, p. 189—201.

GÓRKA, A., *Białogród i Kilja a wiprawa r. 1497*, Varşovia, 1932.

IORGA, N., *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904.

LAPEDATU, AL., *Radu cel Frumos (iunie 1462 — ianuarie 1474)*, în *Transilvania*, XXXIII, 1902, p. 13—39.

— *Vlad vodă Călugărul, 1482—1496. Monografie istorică*, Bucureşti, 1903 (extras din *Conv. lit.*, XXXVII, 1903).

— *Politica lui Radu cel Mare, 1495—1508*, în vol. *Lui Ion Bianu, amintire*, Bucureşti, 1916, p. 192—223.

MALOWIST, M., *Kaffa-Kolonia genuenska na Krymie i problem wschodni w latach 1453—1475*, Varşovia, 1947.

NISTOR, I., *Die Moldavischen Ansprüche auf Pokutien*, Viena, 1910.

PANAITESCU, P. P., *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, în *Romanoslavica*, III, 1958, p. 95—114.

— *Ştefan cel Mare şi oraşul Bucureşti*, în *Studii*, XII, 1959, nr. 5, p. 9—21.

PÂRVAN, V., *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria*, în *Conv. lit.*, XXXIX, 1905, p. 869—927, 1009—1080.

Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare, Bucureşti, 1958.

ROSETTI, R., *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. III, t. IV, p. 367—444; t. VI, p. 1—71).

SABĂU, I., *Relaţiile politice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 219—241.

SACERDOŢEANU, A., *Divanele lui Ştefan cel Mare*, în *An. Univ. «C. I. Parhon»*, s. şt. soc., istorie, 5, 1956, p. 157—205.

STOIDE, C. A., *Legăturile dintre Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *St. cerc. şt.*, Iaşi, istorie, VII, 1956, fasc. I, p. 59—73.

TEODORESCU-KIRILEANU, S., *Ştefan Vodă cel Mare şi Sfînt. Istorisiri şi cîntece populare strînse la un loc*, Focşani, 1904.

URSU, I., *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914.

— *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925.

VASILIU, V., *Sur la seigneurie de « Tedoro », en Crimée au XVe siècle, à l'occasion d'un nouveau document*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1929, I-ère partie, p. 301—336.

VÎRTOSU, E., *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, vol. II, Bucureşti, 1956, p. 333—558.

CAPITOLUL VIII

DEZVOLTAREA SOCIAL-ECONOMICĂ A ŢĂRILOR ROMÎNE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

1. DEZVOLTAREA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ A TRANSILVANIEI

Agricultura şi creşterea vitelor

În secolul al XVI-lea se înregistrează în Transilvania unele progrese în domeniul agriculturii, o îmbunătăţire a uneltelor agricole, confecţionate de meşteşugarii locali sau importate din Polonia, Germania etc. Dintre cele două forme de asolament: bienal şi trienal, ce se practicau, cel dintîi era mai răspîndit în regiunile cu relief înalt, iar cel de-al doilea îndeosebi în regiunile de şes. Creşte suprafaţa de teren cultivată, mai ales în regiunile de cîmpie; în cele înalte, însă, suprafaţa însămînţată rămîne încă relativ redusă. În raport cu sporirea suprafeţelor cultivate cu cereale, creşte şi volumul producţiei agricole. Pe la începutul secolului al XVI-lea, pe domeniul cetăţilor Lipova şi Şoimoş din părţile Aradului, s-au recoltat 6 145 cible (circa 690 tone) grîu şi 1 098 cible (circa 107 tone) ovăz şi orz.

Agricultura se transformă tot mai mult într-un sector al economiei producătoare de mărfuri, atît sub influenţa pieţii interne, cît şi a celei externe.

Alături de cultura cerealelor, o dezvoltare remarcabilă a luat viticultura. Urbariile din prima jumătate a sec. al XVI-lea menţionează adesea, pe lîngă terenurile de arătură, pe cele cultivate cu viţă de vie, răspîndite în aceleaşi regiuni ca şi în veacul precedent, însă pe suprafeţe mai întinse. Cantităţile mari de vin provenite din dare (nona), care constituia o obligaţie a ţăranilor dependenţi faţă de stăpînii feudali, sînt şi ele o dovadă a dezvoltării viticulturii. În ansamblul producţiei agricole, fructele şi zarzavaturile ocupă şi ele un loc tot mai important.

Dezvoltarea pieţii interne a avut urmări şi în ce priveşte creşterea animalelor în economia Transilvaniei. Ca şi în veacurile precedente, se cresc atît animale mari: boi, vaci, cai, cît şi animale mici: oi, porci. Dintre acestea, o parte sînt destinate exportului în Polonia, Germania şi chiar Italia.

Creşterea oilor şi importanţa ei în economia ţării rezultă atît din numărul mare de oi menţionat în urbariile vremii, cît şi din practicarea pe o scară largă a transhumanţei. Turmele din Transilvania erau mînate la păşunatul de munte

sau de luncă în Moldova şi Ţara Romînească. În 1521—1528, cnezii romîni din Răşinari şi Cacova căutau să stabilească înţelegeri cu domnii şi boierii din Ţara Romînească, cu privire la păşunatul turmelor lor, iar la 1542 domeniul Făgăraşului avea o înţelegere cu domnul muntean, pe baza căreia îşi mîna turmele la păşunat în munţii Ţării Romîneşti [1].

Situaţia ţărănimii

Izvoarele vremii permit cunoaşterea cu mai multă exactitate a situaţiei ţărănimii din Transilvania în prima jumătate a sec. al XVI-lea. Diferenţierea economică a ţărănimii era accentuată, ca urmare a fărîmiţării sesiilor prin împărţirea lor între moştenitori şi a cotropirii pămînturilor comune de către stăpînii feudali sau pîrcălabii cetăţilor.

Potrivit unui urbariu din 1525, în cele 121 de aşezări de pe domeniul cetăţii Şiria trăiau 2037 de familii. Un număr redus de iobagi aveau o stare materială mai bună, deţinînd sesii întregi şi avînd animale mai multe; majoritatea ţăranilor aveau animale puţine şi doar părţi de sesie (o treime sau un sfert). Aceştia erau numiţi în documente săraci *(pauperes)*. Era destul de numeroasă şi pătura jelerilor *(inquilini)*, care foloseau un mic lot de pămînt, avînd puţine animale sau fiind lipsiţi complet de mijloace de producţie. Ţăranii înstăriţi — cu sesii întregi şi animale mai multe — formau 21,1%, ţăranii cu o jumătate de sesie 30,7%, pentru ca 29,3% să nu posede decît mai puţin de jumătate de sesie; numărul jelerilor fără pămînt sau cu pămînt puţin, împreună cu slugile de curte, se ridică la 18,4%. Situaţia e asemănătoare şi pe alte domenii de cetate — care în această vreme se extind mult — ca şi pe cele nobiliare. Pe domeniul cetăţii Medieş din apropierea Satului Mare, pe la 1512, existau 181 de sesii iobăgeşti şi 20 de jeleri. În cele 13 sate ce formau domeniul familiei Zolyomi, din părţile Bihorului, existau 126 familii cu sesie întreagă sau jumătate de sesie, 55 familii de jeleri, 30 de sesii prediale şi 13 sesii pustii [2].

Din punct de vedere social şi juridic, ţărănimea era împărţită în mai multe pături. Majoritatea ţărănimii era aservită; un număr redus de ţărani îşi mai putuse păstra o libertate relativă: ţăranii saşi din scaunele săseşti — datorită privilegiilor acordate la aşezarea lor şi reînnoite apoi de mai multe ori — o parte a ţărănimii secuieşti şi unii ţărani romîni şi maghiari de pe domeniile cetăţilor. Izvoarele vremii atestă existenţa acestei stratificări a ţărănimii. Alături de numeroşii iobagi, sînt amintiţi libertinii, oameni ridicaţi dintre iobagi, scutiţi de sarcinile obişnuite iobăgeşti, în schimbul obligaţiilor militare. Pe domeniile cetăţilor existau încă numeroşi cnezi şi voievozi romîni, primii avînd o situaţie asemănătoare cu a juzilor săteşti iar ceilalţi îndeplinind atribuţii de ordin fiscal, administrativ şi judiciar într-un sat sau chiar în mai multe sate. Crainicii îndeplineau atribuţiuni judiciare şi fiscale ca reprezentanţi ai puterii centrale

[1] Hurmuzaki, XI, p. 844—852 şi XV/1, p. 419—420.

[2] Kiss I., *16. századi dézsmajegyzékek*, p. 1039; Şt. Pascu, Vl. Hanga, *Crestomaţie*, II—1, p. 160—163.

pe domeniile cetăților. Pe domeniile cetăților și pe alodiile feudalilor mai sînt pomeniți oameni în slujba cetăților și a curților nobiliare (mercenari), angajați cu plată, în bani și în natură.

Situația țăranilor iobagi era deosebit de grea. Dreptul de liberă strămutare le este răpit încă din sec. al XV-lea, iar în 1514 legarea de glie e legiferată, drept pedeapsă pentru răscoala lor împotriva nobilimii. Pentru a-i împiedica să fugă de pe moșie, în această vreme nobilii pretind chezășia altor țărani, care în caz de fugă a vreunui iobag trebuiau să plătească, drept despăgubire, 100 florini. Situația social-juridică a țărănimii este reflectată și în terminologia cu care ea este desemnată după 1490: țărănime de condiție șerbă *(rusticitas, servilis conditio)*. Această situație a fost precizată în *Tripartitul* lui Werböczi, care o socotește « plebe » *(plebs)* lipsită de toate drepturile, care sînt rezervate doar « poporului » *(populus)*, din care făceau parte numai « baronii și alți magnați, precum și ceilalți nobili, dar nu nenobilii » [1].

Pe măsură ce crește puterea nobililor, se înrăutățește și situația țărănimii. În dorința lor de a avea cantități cît mai mari de produse pentru piață, pe lîngă tendința de a-și spori moșiile prin uzurparea sesiilor țărănești, feudalii măresc obligațiile țărănimii. Relațiile dintre gospodăria țărănească, moșia feudală și piață se reflectă în prima jumătate a sec. al XVI-lea și în formele rentei feudale, prin predominarea rentei în produse și a rentei în bani, chiar în condițiile accentuării rentei în muncă.

Țăranii erau obligați să dea a noua parte *(nona)* din produsele agricole și din vin. Desființată pentru scurt timp de țărănimea victorioasă la Bobîlna, în 1437, nona a fost reintrodusă după înăbușirea răscoalei. Prin decretul din 1492, regele Vladislav al II-lea împuternicea pe nobili să ia de la toți țăranii agricultori și cultivatori de vii, pe orice moșie ar fi locuit, nona din produsele agricole și din vin sau găletile (acăurile) obișnuite *(akones consuetis)*; aceleași obligații aveau și iobagii de pe moșiile regelui și ale reginei față de aceștia, în calitate de stăpîni feudali. Dacă iobagii nu voiau sau nu puteau îndeplini această obligație, li se luau toate bunurile din care erau datori să dea nona [2]. Cerealele provenite din dare ajungeau astfel la cantități însemnate. În 1517, domeniul Hunedoarei adunase din nonă 771 cîble de grîu, 993 cîble de ovăz și 33 cîble de mei. Din animalele mici (oi, porci) și din stupi se percepea dijma. Pe unele domenii se dădea și dare din vitele mari (trei familii iobăgești din satul Marin dădeau un bou de trei ani mănăstirii din Zalău, la 1539).

În această vreme, convertirea rentei în produse în rentă în bani tinde să se generalizeze; acest fenomen este mai evident pe domeniile cetăților și ale orașelor, dar este cunoscut și pe celelalte domenii. Se răscumpără dijma din porci, oi, stupi, fîn etc., obținîndu-se sume de bani însemnate (320 florini din

---

[1] *Tripartitum*, II, 4, par. 1—2, p. 228—230.
[2] *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 510—512.

dijma din oi pe domeniul Hunedoarei, la 1517, 20 florini din dijma din porci pe acelaşi domeniu şi 51 florini pe domeniile Lipova şi Şoimoş).

O evoluţie asemănătoare înregistrează şi obligaţia numită *munera*; darurile cresc cantitativ şi se înmulţesc ca număr. Urbariile vremii atestă perceperea darurilor şi din carne de porc, ouă, scoarţă de copac, bere (pe domeniul Hunedoarei), pîine, vite de tăiat (pe domeniul Şiriei), boi, porci, miei (de la voievozii, cnezii şi crainicii de pe acelaşi domeniu). În legătură cu această obligaţie, în prima jumătate a secolului al XVI-lea se observă două tendinţe: transformarea tot mai mult a darurilor în obligaţii propriu-zise şi convertirea lor în bani, ajungînd, uneori, la sume importante (400 florini anual pe domeniile cetăţilor Lipova şi Şoimoş).

Cît priveşte renta în bani, dacă în 1437, în cea de-a doua înţelegere dintre ţăranii răsculaţi şi nobili, darea în bani fusese stabilită între 12 şi 100 dinari, potrivit situaţiei materiale a ţăranului, la 1514 această obligaţie se fixează la 100 dinari (un florin), indiferent de starea materială a ţăranului [1]. Pe lîngă renta în bani, ţăranii mai plăteau anumite taxe, ca, de pildă, banii simbriaşilor (pentru plata slujitorilor de la cetăţi sau curţi nobiliare), cum plăteau iobagii de pe domeniul cetăţii Şiria, taxe pentru folosirea pădurilor, a păşunilor etc.

Darea în bani, diferitele taxe şi obligaţii convertite în bani constituiau venituri însemnate pentru feudali sau pentru cetăţi. La 1517, din totalul veniturilor domeniului Hunedoara, în sumă de 2827 florini, 1368 florini, adică aproape jumătate, proveneau din dările iobagilor.

În condiţiile predominării rentei în produse şi în bani, se accentuează în această perioadă şi renta în muncă, în raport cu creşterea rezervei senioriale. La 1437, obligaţia de muncă se stabilise la o zi pe an, la seceră sau la coasă. În deceniile următoare, numărul zilelor de muncă gratuită sporeşte, ajungînd, pe unele moşii, la 10 pe an: la arat, semănat, cositul şi adunatul fînului, tăiatul şi căratul lemnelor şi la alte cărăuşii la curtea feudalului [2]. După înăbuşirea războiului ţărănesc din 1514, obligaţia de muncă a fost statornicită la o zi pe săptămînă, adică 52 de zile pe an; era, de fapt, legiferarea unei realităţi existente şi înainte de izbucnirea războiului ţărănesc.

Obligaţiile de muncă gratuită cresc şi prin extinderea lor asupra tuturor membrilor familiei capabili de muncă şi prin concentrarea lor în lunile de mai mare intensitate a muncilor agricole (primăvara şi vara), cînd ţăranii trebuiau să-şi lucreze propriile ogoare.

Dijma faţă de biserica catolică se dădea din produsele agricole, din vin şi din animale. Ca şi în cazul rentei feudale în produse, şi dijma bisericească este convertită tot mai mult în bani. Locuitorii aflaţi pe domeniile bisericii catolice dădeau mai întîi dijma bisericească şi apoi nona feudală. Pentru a nu scăpa nici un

---

[1] Hurmuzaki, II/3, p. 196—197.
[2] *Bánffy család oklevéltára*, I, p. 653—655.

țăran nedijmuit, prin decretul din 1498 au fost impuși la dijmă și țăranii lipsiți de sesie sau de alte mijloace de producție. Sub numele de « banii creștinătății și ai secerișului », aceștia trebuiau să dea bisericii dijma din ceea ce cîștigau prin munca cu brațele la alții [1].

Transilvania fiind locuită în mare majoritate de populație romînească, ortodoxă, clerul catolic a manifestat tendința de a o supune și pe aceasta la dijmă. Abuzurile clerului au fost legalizate de puterea centrală; regele Vladislav al II-lea, la insistențele episcopului Transilvaniei, emite o poruncă, în anul 1500, potrivit căreia locuitorii ortodocși erau obligați să dea dijmă bisericii dacă cultivau pămînturile folosite mai înainte de catolici [2].

Obligațiile față de statul feudal înregistrează de asemenea o creștere considerabilă. Darea față de vistieria regală *(lucrum camerae)* sporește de la 18 la 20 de dinari; pe lîngă aceasta, țăranii plăteau bir *(dica)*, între 25 și 50 de dinari. Darea numită ajutor *(subsidium)*, pe lîngă faptul că se transformă tot mai mult dintr-o dare ocazională într-o obligație permanentă, cunoaște și o creștere sensibilă: de la un florin după cinci porți iobăgești, în 1466, ajunge la un florin după o poartă, în 1474. Țăranii dădeau dijma din produsele agricole și din animale; țăranii romîni oieri mai dădeau și darea din oi: o oaie cu miel din 25 de oi, o oaie cu miel și o mioară din 50 de oi, două oi cu miei și o mioară din 75 de oi, potrivit hotărîrii dietei din 1548 [3]. În afară de aceste obligații, țăranii erau datori să presteze zile de muncă gratuită la cetăți, drumuri etc.

Aceste obligații erau cu atît mai apăsătoare, cu cît li se adăugau abuzurile nesfîrșite ale nobilimii și ale slujitorilor ei, ale dregătorilor bisericești și ai regelui. Răpirea bunurilor țărănimii și chiar a iobagilor înșiși, care erau duși cu sila pe alte moșii, schingiuirea, maltratarea în felurite chipuri și chiar uciderea țăranilor pentru vini născocite, erau lucruri obișnuite.

Caracterizarea lui F. Engels cu privire la raporturile sociale din Germania în perioada războiului țărănesc corespunde în mare măsură și situației din Transilvania în prima jumătate a secolului al XVI-lea. « Șerbii — spune Engels — erau împovărați cu noi dări și prestații, sub fel de fel de pretexte și denumiri. Clăcile, dijmele, amenzile, taxele de feud, taxele de succesiune, banii pe care-i percepea feudalul sub pretext că-l apără pe iobag și multe alte taxe erau mărite în mod arbitrar, în ciuda înțoielilor anterioare. Dreptatea era refuzată țăranilor și constituia un obiect de trafic, iar atunci cînd cavalerul nu putea să ajungă pe altă cale la banii țăranului, îl băga pur și simplu la închisoare și-l silea să se răscumpere » [4].

---

[1] *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 624.
[2] Șt. Pascu, *Contribuții la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*, în *Studii*, VIII, 1955, nr. 5—6, p. 94.
[3] *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, I, p. 241.
[4] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 37.

Lupta ţărănimii împotriva exploatării

Nemaiputînd suporta aceste greutăţi şi asupriri, ţăranii — îndeosebi cei săraci — părăseau moşiile stăpînilor feudali şi se aşezau în alte locuri, unde, vremelnic, li se ofereau condiţii ceva mai uşoare, sau părăseau chiar ţara. Fuga ia — în unele locuri şi în anumite momente — proporţii ce îngrijorează pe stăpînii de moşie. La sfîrşitul secolului al XV-lea şi la începutul celui următor unele sate aveau doar 30—40% din numărul locuitorilor dinainte. Aceasta era, pe de o parte, consecinţa epidemiilor de ciumă ce au bîntuit în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi a invaziilor, urmate de distrugeri, ale turcilor, iar pe de altă parte a fugii iobagilor pe alte moşii, în tîrguri, oraşe, la ocne sau chiar peste graniţă.

În faţa primejdiei pierderii forţei de muncă, nobilimea recurge la toate mijloacele pentru a împiedica plecarea iobagilor. Îngrădirea sau chiar suspendarea strămutării ţăranilor era în interesul întregii nobilimi. Pe cîtă vreme, însă, marea nobilime îşi putea asigura braţele de muncă necesare prin mijloace silnice — răpirea iobagilor altor nobili, mai slabi, sau de pe domeniile cetăţilor şi strămutarea acestora pe moşiile proprii — nobilimea mică recurge la ajutorul legii, pentru a-şi păstra iobagii. La insistenţele acesteia, mai ales, se pare că s-au legiferat măsurile menite să împiedice strămutarea iobagilor, încă înainte de legarea lor de glie după înăbuşirea războiului ţărănesc din 1514, adică în 1492, 1495 şi 1504.

Ţăranii iobagi, lucrătorii de la mine şi ocne, orăşenimea săracă, ajunşi la marginea disperării, transformă uneltele agricole în arme îndreptate împotriva asupritorilor lor. În ultimul deceniu al secolului al XV-lea şi prima jumătate a celui următor, revoltele şi răscoalele maselor populare exploatate s-au ţinut lanţ, dintr-un capăt la altul al Transilvaniei, culminînd cu războiul ţăranilor din 1514.

În 1492, lucrătorii de la ocnele de sare din Maramureş întrerup lucrul, încît « sare n-au tăiat, căci s-a născut o mare vrăjmăşie » împotriva cămăraşilor şi chiar « împotriva maiestăţii sale ». Cauza acestei răzvrătiri a fost noua dare de un florin impusă de cămăraşi asupra lucrătorilor. În faţa mişcării, cămăraşii au fost siliţi la unele concesii, pentru a determina pe lucrători să reînceapă lucrul. Încurajaţi de aceste succese, tăietorii de sare de la ocnele maramureşene — nemulţumiţi cu plata, în bani şi în natură, cu totul necorespunzătoare — reîncep lupta în 1498, reuşind să obţină mărirea retribuţiei [1].

În vara anului 1500, se revoltă ţăranii iobagi din Vinţul de Jos, împotriva slujbaşilor de la depozitul de sare din localitate. Ţăranii s-au năpustit asupra clădirii cămării, au alungat pe unii şi au rănit pe alţii dintre slujbaşi. Munca grea şi abuzurile slujbaşilor cămării au constituit şi de data aceasta cauzele revoltei [2].

[1] Iványi B., *Bártfa szabad királyi város levéltára*, I, p. 447—449.
[2] Şt. Pascu, *Contribuţii la răscoala din 1514 în Transilvania*, p. 97.

În anii 1502—1503 se răzvrătesc țăranii romîni din Țara Făgărașului împotriva patriciatului săsesc care — după includerea acestui ținut în « Universitatea săsească », la sfîrșitul sec. al XV-lea — se comporta față de țăranii făgărășeni ca și feudalii față de iobagii lor. Se iau măsuri grabnice pentru înăbușirea mișcării, pedepsirea răsculaților și împiedicarea repetării unor astfel de revolte [1].

Aceste măsuri nu și-au atins însă scopul, deoarece peste cinci ani izbucnește o nouă mișcare în Țara Făgărașului. Ea a avut o oarecare organizare, deoarece sînt pomeniți unii conducători (*maiores*), dintre boierii făgărășeni și chiar un conducător principal (*princeps proditorum*), Bîrsan din Ucea. Ca și cu prilejul conflictului din 1382—1383 din împrejurimile Sibiului, tot astfel și la 1508 este atestată participarea femeilor la revoltă, dintre care una, Anca Ziin, este pomenită cu numele [2]. Participarea unor locuitori din Țara Romînească la această mișcare are o semnificație mai adîncă, indicînd un alt scop al ei, anume de a scoate Țara Făgărașului de sub autoritatea « Universității săsești » și a o uni cu Țara Romînească, al cărei domn, Mihnea, se pare că nu era străin de această mișcare.

La 1506 se răzvrătesc țăranii secui din cauza nerespectării vechilor lor privilegii și a tendințelor de a-i iobăgi, a abuzurilor voievodului și ale regelui, care a luat darea boilor de la fiecare familie secuiască. Răsculații alungă și omoară chiar pe unii strîngători ai dării și obțin o victorie, la Tîrgu Secuiesc, împotriva armatei trimise de rege să reprime mișcarea. A fost nevoie de o nouă armată, mai numeroasă, pentru a o înăbuși [3]. La această mișcare pare să fi participat și Gheorghe Doja, numit din acest motiv — ca și pentru faptul de a fi condus o ceată de haiduci cu care a atacat pe negustorii sași — într-o scrisoare din 1507 a vicevoievodului, « tîlhar notoriu în întreg regatul Transilvaniei » [4].

În anii 1510—1513, în regiunile sudice ale Transilvaniei, din Arad pînă în secuime, au avut loc alte mișcări ale țăranilor și orășenimii sărace. În 1510, țăranii din mai multe sate din regiunea Aradului atacă pe slujitorii familiei Dóczi, strîngători de dijme. În același timp, au loc în scaunele săsești și secuiești o serie de mișcări țărănești, îndreptate împotriva dregătorilor regali, a patriciatului orășenesc — ca cea izbucnită la Sighișoara în 1511 — sau împotriva nobilimii, cum a fost aceea din 1513, condusă de Ioan Székely, care va fi conducătorul răscoalei în părțile sudice ale Transilvaniei și în 1514.

Mineritul

Activitatea comercială și producția de mărfuri din a doua jumătate a secolului al XV-lea au făcut ca în economia țărilor europene să se resimtă tot mai puternic lipsa de metale prețioase și de numerar. Goana după aur a imprimat un oarecare avînt

[1] Hurmuzaki, XV/1, p. 160—162.

[2] I. Pușcariu, *Două documente privitoare la revolta boierilor din Țara Făgărașului în favoarea lui Mihnea cel Rău*, în *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XXXIII, p. 66—69.

[3] *Transilvania*, VII, p. 72, 83; Nicolae Olahus, *Hungaria et Atila*, p. 196—197.

[4] K. Szabó, *Egy adat Dózsa György életére*, în *Századok*, 1876, p. 20; *Székely oklevéltár*, III, p. 164.

extracției metalelor nobile, iar creșterea producției și a schimbului au sporit extracția de metale feroase, în primul rînd a fierului și plumbului. Dacă mineritul din Transilvania nu a atins totuși un nivel mai înalt iar în deceniul al V-lea al secolului al XVI-lea declinul său nu a putut fi oprit, aceasta se datora îndeosebi anarhiei și instabilității politice, cu gravele lor urmări asupra economiei Transilvaniei.

În ce privește exploatarea fierului, faptul că minele se aflau în mare parte pe domeniile feudale, puțin propice dezvoltării tehnicii și investițiilor de capitaluri, precum și concurența obiectelor de import de calitate mai bună aduse din Cehia, Germania sau Polonia, împiedicau progresul în acest domeniu.

Extragerea aurului și argintului continuă să se efectueze în vechile regiuni miniere: Baia Mare, Baia Sprie, Baia de Arieș (Ofenbaia), Zlatna, Abrud, Rodna, Hunedoara (Baia de Criș, Boița), pe Ampoi, în părțile Caransebeșului etc. Majoritatea localităților aurifere au fost ridicate la rangul de tîrguri sau orașe libere.

Aurul era exploatat fie la adîncime, fie prin spălarea nisipului unor rîuri. Aceasta din urmă necesita eforturi fizice deosebit de mari, dar se putea realiza cu mijloace tehnice simple și investiții minime. Exploatarea în adîncime se făcea prin guri și galerii orizontale, oblice sau verticale, care duceau la filoanele prinse între straturile adînci. Începînd din secolul al XVI-lea, s-au realizat progrese sensibile, prin aplicarea unor metode noi și folosirea unor unelte perfecționate. În primul rînd se întrebuințează tot mai mult forța hidraulică la punerea în mișcare a șteampurilor, pentru zdrobirea minereului. Purificarea metalului prețios se făcea în cuptoare *(domus crematoria, contusorium)*, în ateliere speciale de prelucrare a minereului *(domus separatoria)*, în topitorii *(conflatoria)*. La mina regală de la Baia Mare funcționau, de pildă, la mijlocul veacului o galerie de profunzime *(stolla magna)* și alte cîteva secundare, 14 șteampuri puse în mișcare de forța hidraulică și cinci topitorii. Mijloace similare de producție se foloseau în Munții Apuseni (la Abrud, Baia de Criș, Chiuzbaia și Baia de Arieș) sau la Rodna.

Puterea centrală, urmărind sporirea veniturilor fiscului, intervenea adeseori pentru îmbunătățirea situației din domeniul mineritului, încercînd să prevină abuzurile din partea cămărașilor sau a arendașilor de mine, care supuneau la o nemiloasă exploatare populația minieră și frustau totodată fiscul de o parte din venituri. Posesorii și exploatatorii de mine sînt scutiți de taxe vamale pentru obiectele achiziționate din alte locuri; se admite la un moment dat aducerea de mineri străini [1], se reconfirmă privilegiile centrelor miniere [2] și, în sfîrșit, pentru a se spori producția, se acordă dreptul nelimitat de exploatare a minelor de aur și argint. O serie de orașe miniere dobîndesc privilegii speciale. De pildă, pentru redresarea mineritului la Baia Mare se acordă în 1505 o parte din veniturile tricesimei din Transilvania, iar peste doi ani — suma provenită

[1] *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 818, art. 39.
[2] *Ibidem*, p. 36, art. 55.

din arendarea vigesimei pe doi ani către sibieni şi braşoveni [1]. Privilegii noi se acordă poşesorilor şi arendaşilor de mine din Baia Sprie, în 1518, 1523, 1531 şi 1535. Tîrgului minier Rodna i se conferă în 1520 dreptul de a exploata minele în regie proprie, dreptul de crîşmărit, dreptul de tîrg săptămînal, cu obligaţia de a renova şi redeschide minele vechi şi de a deschide altele noi [2].

Utilizarea noilor metode în minerit a dus la importante schimbări şi în domeniul relaţiilor de producţie. În timp ce formele anterioare de exploatare nu necesitau întotdeauna investiţii mari şi minerii erau în stare să le acopere singuri, munca în adîncime, mijloacele mai perfecţionate (şteampurile, atelierele de prelucrare a minereului, instalaţiile de pompare a apei) necesitau o forţă de muncă mai numeroasă şi investiţii de capital mai mari. Posesorii de mine erau siliţi să se adreseze unor negustori, care dispuneau de asemenea capitaluri şi care doreau să le investească şi în minerit. Exploatarea minelor ajunge uneori în mîinile antreprenorilor străini (ca, de pildă, cele din Baia Mare, la 1508, sau ocnele de sare în 1528) sau, de cele mai multe ori, în acelea ale unor mari negustori transilvăneni. Judele Sibiului, Penflinger, investeşte capital în spălătoriile de aur din districtul Caransebeş, judele Matei Armbruster exploatează minele din Abrud, iar Hanăş Benkner, judele Braşovului, spălătoriile de pe Ampoi. Exploatarea nemiloasă a lucrătorilor din mine, liberi şi iobagi, era unul din izvoarele averii acestor precursori ai capitaliştilor moderni. Pătrunderea capitalului comercial în minerit şi exploatarea forţei de muncă salariate arată că, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, minele de metale nobile constituiau un teren favorabil pentru apariţia formelor embrionare ale producţiei capitaliste. În condiţiile existenţei stăpînirii feudale şi ale războaielor interne din perioada următoare, aceste începuturi au fost oprite în dezvoltarea lor.

Metalul nobil era achiziţionat la un preţ redus de cămara regală, condusă de un comite al cămării.

Venitul fiscului din minerit era, ca şi pînă acum, urbura. Posesorii de mine şi cei care exploatau aurul la suprafaţă erau obligaţi să predea comiţilor cămării a zecea parte din produsele minelor respective şi să vîndă restul în acelaşi loc, la preţul fixat de cămara regală. Schimbul de aur, un important venit al puterii centrale, se arenda deseori unor oraşe.

Fierul se exploata din minele de la Hunedoara, Ghelar, Rimetea (Trascău), în Bihor, în scaunul Ciuc etc. În prima jumătate a veacului, dezvoltarea producţiei, a meşteşugurilor, a tehnicii militare, îndeosebi a artileriei, au dus la creşterea exploatării metalelor feroase şi la specializarea unor regiuni care livrau fier pentru piaţă.

Minereul era prelucrat chiar în regiunea minieră şi se vindea bătut cu ciocanul, în formă de bare.

---

[1] Arh. statului din Sibiu, Doc. Lit. 46, L. 12 şi Doc. Lit. 80, L. 12.
[2] Hurmuzaki, XV/1, p. 247—248.

Unele localități, datorită exploatării ficrului, s-au constituit treptat în tîrguri (Hunedoara) sau au primit chiar privilegiul de oraș (Rimetea). Se deschid mine noi pe domeniul Hunedoarei și probabil și în alte locuri.

În secolul al XVI-lea continuă exploatarea sării din ocnele de la Turda, Ocna Dejului, Cojocna, Sic, Ocna Sibiului și în cele din Maramureș (Rodna și Șugatag). Sarea era desfăcută nu numai pe pieţele locale, dar și în alte părți. De exploatarea sării, de depozitarea și de transportul ei pînă la locul de unde era dusă mai departe pe apă, și uneori și de desfacerea sării, se ocupau în prima jumătate a veacului al XVI-lea cele cinci cămări de la Turda, Sic, Cojocna, Dej și Ocna Sibiului.

Exploatarea sării fiind un monopol al statului constituia una din importantele surse de venituri ale fiscului, care se ridica, pe la mijlocul secolului al XVI-lea, la circa 40 000 florini. Uneori ocnele erau arendate ca, de pildă, în 1528, cînd Ferdinand I concesionează familiei Fugger dreptul de a exploata sarea din Transilvania.

Și în această vreme — ca și în veacurile precedente și în cele următoare — lucrătorii de la mine și ocne erau în cea mai mare parte localnici, liberi și iobagi. Populația romînească, cu străvechi îndeletniciri de mineri, forma forța de muncă principală, alături de care lucrau mineri maghiari și sași. Au fost aduși la mine și ocne și colonişti străini, în special din Germania și Slovacia. Condițiile grele de trai obligau o bună parte din mineri să se ocupe și cu agricultura. Cei ce se îndeletniceau numai cu mineritul erau de fapt lucrători salariați. Statutele minerilor din Baia Sprie din a doua jumătate a veacului, care consemnează însă și stări anterioare, reflectă condițiile grele de muncă și de trai ale minerilor. Aceştia nu aveau voie să-și părăsească locul de muncă, iar dacă fugeau, puteau fi prinși și readuși cu forța la locul de unde fugiseră, fiind pedepsiți. Lucrătorii de la cuptoare munceau 10 ore, iar cei de la șteampuri 12—14 ore pe zi, pentru o sumă derizorie. Și mai istovitoare și mai prost plătită era munca tăietorilor de sare. Tăietorii erau angajați cu unelte proprii, pe termen de un an, și primeau, pe lîngă bani, și o cantitate de postav. Cînd refuzau să se prezinte la lucru, erau aduși cu forța. Tăietorii erau plătiți cu sume ce variau între 8—16 dinari pentru 100 bolovani de sare.

Din cauza condițiilor grele în care munceau și trăiau, minerii și tăietorii de sare au participat la mișcările sociale din prima jumătate a veacului și mai ales la războiul țăranilor din 1514.

Orașele și producția de mărfuri

Dezvoltarea pieții interne, datorită producției meșteșugărești și comerțului, a dus la creșterea centrelor urbane din Transilvania, unde se constată unele progrese în organizarea lor internă și o creștere a populației. În schimb, în regiunile care au avut de suferit mai mult din cauza războaielor și a ocupației străine, viața urbană a cunoscut un declin, ca de exemplu, la Oradea, Arad, Timișoara.

Cele mai înfloritoare sînt orașele « libere regale », centre comerciale și meșteșugărești bine fortificate, înzestrate cu drept de autoadministrare și cu privilegii, cum au fost orașele Brașov, Cluj, Sibiu, Bistrița, într-o oarecare măsură și Tg. Mureș, Sighișoara, Mediaș etc. În orbita lor de influență se găsesc unele tîrguri, ca Orăștie, Sebeș, Zalău, Reghin. Alte orașe își continuă existența datorită bogățiilor naturale din apropiere (mine, ocne), a monetăriei și a comerțului cu sare (Turda, Dej, Baia Mare). Existența cetăților contribuie la menținerea unor centre urbane ca Timișoara, Arad, Satu Mare, Oradea, iar unii factori politici promovează dezvoltarea altor centre, ca Aiud, Alba Iulia. O serie de « orașe » — în acte *civitates* sau *oppida* — sînt de fapt tîrguri mici, cu caracter semiagrar, cu o populație care practica, pe lîngă meșteșuguri, și agricultura.

Condițiile propice pentru activitatea productivă oferite de centrele urbane duc la creșterea populației, la care contribuie și fuga în orașe a unor oameni liberi și iobagi. La începutul secolului al XVI-lea, Brașovul — centrul cel mai populat, care-și datora prosperitatea relațiilor cu Țara Romînească și în parte cu Moldova — ajunsese să aibă 8—9 000 locuitori, fără suburbii. Bistrița — favorizată în dezvoltarea ei de relațiile cu Moldova — avea, în 1528, circa 4 000 de locuitori, iar Sighișoara număra, în 1522, circa 2 500 de locuitori. Populația Mediașului se ridica la 2 400 de locuitori; în schimb, cea a Clujului și a Sibiului întrecea cifra de 6 000.

După cum rezultă din descrierile contemporanilor, în orașele transilvănene locuiau romîni, maghiari și sași. G. Reichersdorffer, Giovanandrea Gromo și alții, descriind orașele mai însemnate, constată prezența romînilor, locuind împreună cu maghiarii și sașii, la Cluj, Brașov și în alte orașe. Romînii trăiau atît între zidurile orașelor, cît, mai ales, în suburbiile acestora, datorită piedicilor puse de patriciatul orășenesc pătrunderii lor în interiorul orașelor.

Puterea centrală, interesată în consolidarea orașelor, sprijină dezvoltarea lor, prin privilegii comerciale sau scutiri de vamă, drept de depozit, de iarmaroc, înlesniri care promovează organizarea internă a orașelor.

După cum rezultă din descrieri contemporane, Brașovul, Sibiul, Clujul și Bistrița erau orașe bine întărite, cu case de piatră, frumoase și comode. Brașovul, cu cele trei suburbii locuite de romîni, bulgari și unguri, era împrejmuit cu ziduri, turnuri și 32 de bastioane, avea 14 biserici și capele (pentru sași și romîni), o primărie cu o sală a centumvirilor și închisoare *(carcer)*, un han *(domus diversorii)*, o casă de comerț, două băi, trei spitale, o farmacie, ateliere, dughene, brutării, o casă a vigesimei, o bibliotecă. Clujul, oraș mare și frumos, înconjurat cu puternice ziduri, cu trei suburbii locuite de romîni, sași și unguri, avea școli, orfelinat, baie, casă de comerț, mori etc., la fel ca și Sibiul — « oraș foarte frecventat » *(civitas celebratissima)* — Bistrița, Mediaș, Sighișoara, Baia Mare.

Pe măsura consolidării situației lor economice și a creșterii rolului lor politic, unele orașe ale Transilvaniei achiziționează sau dobîndesc de la rege

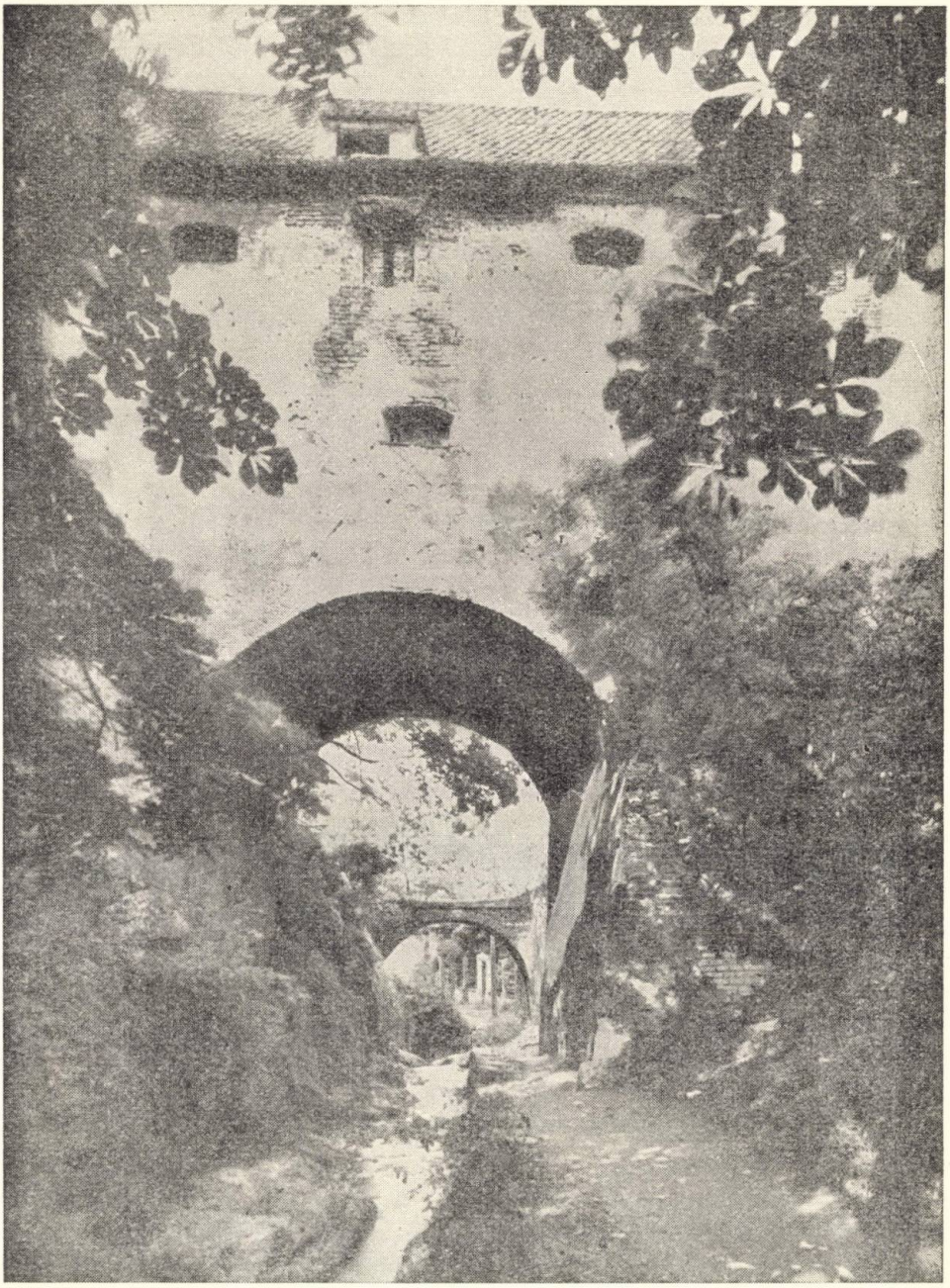

Fig. 162. — Poarta veche de intrare în oraşul Braşov.

domenii, predii sau sesii iobăgeşti, transformîndu-se, treptat, în stăpîni feudali. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, Clujul stăpînea 9 sate, Sibiul, 18, Tg. Mureş, 9, Braşovul, 13, iar Bistriţa 13 sate din districtul Rodnei.

Stratificarea socială în oraşe este tot mai pronunţată. Practicarea comerţului cu ridicata şi în special a celui de tranzit, arendarea vămilor sau a preschimbării aurului, exploatarea minieră şi cămătăria, îmbinate cu achiziţii şi fructificări de bunuri imobile şi de proprietăţi funciare, au dus la consolidarea patriciatului. În prima jumătate a veacului, acesta se constituie într-o oligarhie. Deosebit de puternic este în această perioadă patriciatul din Bistriţa şi din Braşov, ceva mai puţin consolidat cel din Sibiu şi Cluj.

O mare parte a populaţiei principalelor oraşe transilvănene era formată din meşteşugari, organizaţi în bresle. O dată cu dezvoltarea meşteşugurilor, cu sporirea numărului meşteşugarilor şi cu organizarea lor în bresle, se accentuează tot mai mult lupta breslelor pentru conducerea politică, împotriva patriciatului (Bistriţa, Braşov, Cluj, Sibiu etc.).

În oraşele transilvănene trăia un mare număr de calfe şi ucenici, precum şi plebea neorganizată, provenită în cea mai mare parte din mediul rural. Membrii acestei categorii sociale nu puteau obţine « cetăţenia » din cauza politicii de îngrădire a conducerii oraşelor faţă de cei lipsiţi de avere şi, chiar dacă practicau un meşteşug, ei nu puteau intra în breaslă.

În fruntea oraşelor, se afla, în prima jumătate a veacului al XVI-lea, magistratul urban *(consulatus, senatus)*, cu un duumvirat *(judex primarius* şi *judex regius)*, în unele oraşe (Braşov, Sibiu, Cluj), sau cu un singur jude în altele (Tg. Mureş, Baia Mare, Abrud). Din magistrat făceau parte cei 6 sau 12 juraţi *(seniores, consules, jurati cives)*. La aceştia se adăuga şi o serie de slujbaşi plătiţi sau onorifici: administratori, procuratori, curatori, notari etc. şi un centumvirat — organ consultativ şi deliberativ, alcătuit numai din orăşenii bogaţi [1].

În prima jumătate a secolului al XVI-lea se poate constata un însemnat progres în domeniul producţiei şi al tehnicii. Energia hidraulică este tot mai intens folosită nu numai la şteampuri, în minerit, şi la punerea în mişcare a morilor de apă, ci şi la pive, « mori » de argăsit şi fierăstraie; se utilizează ciocanul hidraulic; se înfiinţează « mori » de hîrtie, ca cea de la Braşov din 1546. Branşele meşteşugăreşti se înmulţesc, apar meşteşuguri noi.

În urma diviziunii sociale a muncii şi a creşterii specializării în cadrul meşteşugurilor, sporeşte calitatea produselor confecţionate. Organizarea breslaşe a meşteşugarilor se întăreşte în oraşe şi apare chiar şi în unele tîrguri, ca Agnita, Cisnădie, Şeica Mare, Cincu Mare şi altele. Clujul, unde în secolul al XV-lea existau 11 bresle, în prima jumătate a secolului al XVI-lea ajunge să aibă 22 bresle şi peste 50 de branşe meşteşugăreşti. La Sibiu se constituie numai în primul sfert al veacului 10 bresle noi. Dintre specialităţile noi

[1] *Corpus statutorum Hungariae municipalium*, I, p. 177.

apărute în această vreme, mai importante erau: a postăvarilor specializaţi într-un anumit fel de postav, a ceasornicarilor, a meşterilor care confecţionau tocile, hîrtie, a specialiştilor în email, tipografilor etc.

O serie de bresle se organizează în uniuni. Uneori se constituiau într-o singură breaslă meşterii de la oraş cu cei din tîrgurile şi satele limitrofe, sub con-

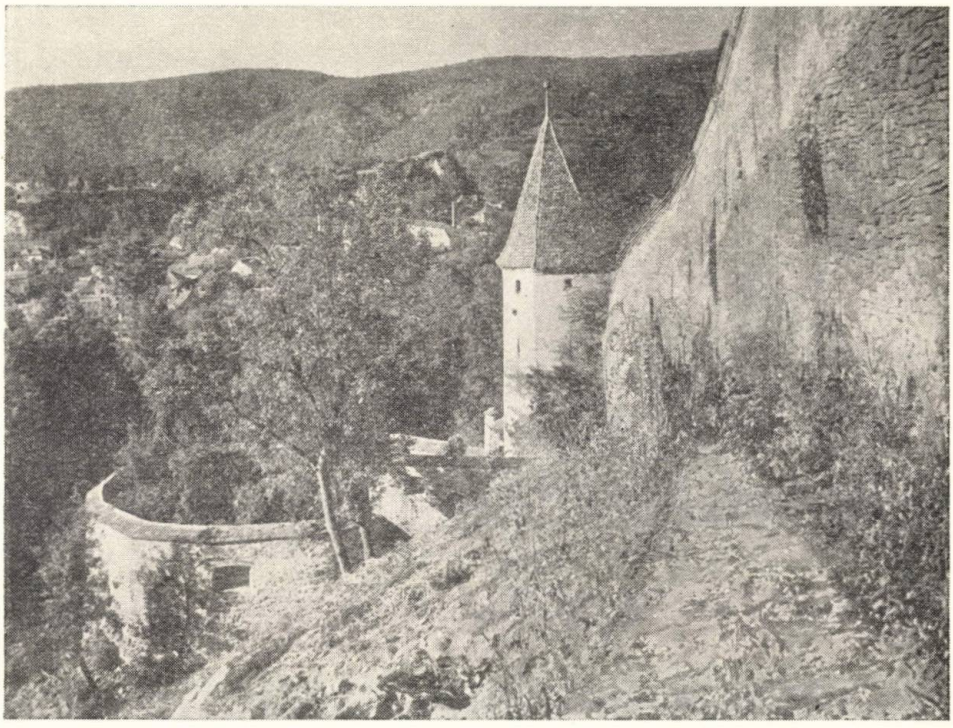

Fig. 163. — Zidul de incintă al cetăţii Sighişoara cu turnul măcelarilor.

ducerea breslei din oraş. Astfel de bresle comune au fost a ţesătorilor de lînă din Sibiu şi Cisnădie (1540) sau a cizmarilor din Sibiu şi a celor din unele scaune şi sate apropiate. Constituirea uniunilor de breaslă, însoţită de o unificare parţială a statutelor, este un alt aspect al creşterii puterii meşteşugarilor organizaţi.

Dezvoltarea meşteşugurilor se desfăşura în aceeaşi măsură cu creşterea numărului meşteşugarilor. În registrul breslei croitorilor din Cluj, sînt înscrişi, între anii 1528—1551, 142 de meşteri. Între anii 1424—1528 îşi desfăşoară activitatea la Braşov peste 270 de blănari. În prima jumătate a veacului continuă să activeze la Sibiu frăţia sf. Ioan a breslei cizmarilor, care includea cizmari din Transilvania, Ţara Romînească şi Moldova (Argeş şi Baia) [1] şi chiar din

[1] Zimmermann F., *Das Register der Johannes Bruderschaft*, în *Archiv des Vereins*, XVI, 1881, p. 365, 367 passim.

alte țări. Între anii 1484—1555, au făcut parte din frăție aproape 1900 de meșteri cizmari și numai în trei ani (1500—1502) s-au înscris 111 membri noi.

Crește numărul meșteșugarilor și al calfelor din tîrguri și sate (cojocari, fierari-potcovari, cizmari, olari ș.a.). În tîrguri se înființează bresle, în special ale cizmarilor, cojocarilor, măcelarilor, fierarilor, rotarilor, croitorilor, olarilor și țesătorilor, care concurează breslele din orașe. În unele tîrguri, meșteșugarii se specializează în anumite branșe, transformînd acele localități în importante centre de producție: făurarii de seceri și postăvarii din Cisnădie, turnătorii de cositor din Marpod etc.

Fig. 164. — Marcă de meșter cositorar clujan din 1537.

În legătură cu creșterea numărului breslelor, a lucrătorilor neîncadrați în sistemul breslaș și a concurenței din partea negustorilor, are loc accentuarea anumitor funcțiuni ale breslelor. Caracterul « monopolist », tot mai puternic, domină piața locală urbană, pe care breslele tind s-o ferească de imixtiunea oricărui producător neîncadrat în rîndurile lor. Pe de o parte, breslele caută să înfăptuiască principiul apartenenței obligatorii la breaslă, iar pe de alta, pun tot mai multe piedici celor care, practicînd un meșteșug în afara breslelor, încercau să devină membri ai lor.

Pentru a înlătura concurența meșterilor străini și a pune stăpînire pe piața locală, breslele accentuează în această perioadă reglementarea organizării producției, căutînd s-o apropie de cerințele clientelei locale. Statutele cuprind zeci de articole referitoare la organizarea producției, la normele tehnicii, la calitatea produselor. Ele acordă o importanță tot mai mare aprovizionării cu materii prime. Efectul practic al dispozițiilor, după cum rezultă din registre, era însă redus.

Limitarea locală a sferei de activitate a breslelor transilvănene constituise premisa sistemului breslaș. Dar în secolul al XVI-lea cadrele înguste urbane au fost depășite, s-au intensificat relațiile între orașe, între regiuni și țări. Iau naștere, astfel, uniunile interurbane, care au apărut și au existat aproape exclusiv pe baza îngustă a intereselor comune ale breslelor. La o organizare mai bună a unor uniuni, de pildă a celei a cizmarilor, se ajunge în 1539, cînd se redactează

statutele ei. La începutul secolului al XVI-lea exista o uniune interurbană a croitorilor din Tg. Mureş cu cei din alte oraşe din apropiere, iar la 1539 o uniune a funarilor din Sibiu, Mediaş, Sighişoara etc. Uneori au loc acţiuni comune, ca cele ale strungarilor în lemn din Sibiu, Sighişoara şi Bistriţa împotriva celor din Braşov (1536), care îşi desfăceau produsele pe pieţele Transilvaniei în zilele de tîrg.

În decursul luptei calfelor pentru condiţii mai bune de muncă şi de trai, într-o perioadă în care sporesc greutăţile de pătrundere în breaslă, se constituie şi asociaţiile (frăţiile) de calfe, ca frăţia calfelor de croitori (1502) şi a calfelor de curelari (1532) din Cluj sau cea a calfelor de croitori din Sibiu (1542). În momentele importante ale luptei calfelor împotriva meşterilor patroni, frăţiile se manifestau ca organizaţii închegate, hotărîte şi active.

Comerţul

Dezvoltarea producţiei meşteşugăreşti, avîntul unor însemnate centre urbane cu o populaţie activă în domeniul comerţului, puternicele legături cu Moldova şi Ţara Romînească şi contactul permanent cu unele regiuni străine, au creat condiţiile necesare pentru includerea Transilvaniei într-un larg schimb comercial. Se exportă produse proprii, se practică un intens comerţ de tranzit, se importă produse din Europa occidentală şi orientală. Favorizat de trainicele legături cu celelalte două ţări romîne, precum şi de lărgirea treptată a pieţei interne, schimbul comercial atinge valori importante.

Creşterea producţiei a dat naştere unor fenomene caracteristice primei jumătăţi a veacului: lărgirea pieţei de desfacere a produselor meşteşugăreşti, sporirea rolului negustorului, ca intermediar între producător şi consumator.

Piaţa depăşeşte cadrele ei locale; postavul de la Cisnădie era căutat nu numai la Sibiu, ci în toată Transilvania şi în alte părţi. Brîiele şi harnaşamentul, confecţionate de meşterii braşoveni, se vindeau în toate părţile Transilvaniei, precum şi la răsărit şi sud de Carpaţi. La Cluj se adună cumpărători din regiune, dar şi din restul Transilvaniei, ca şi din Moldova şi Ţara Romînească. Produsele argintarilor transilvăneni erau preţuite şi căutate pînă şi în Polonia, Ungaria şi Cehia.

Lărgirea pieţei a dus la modificări şi în raporturile meşteşugarilor cu piaţa. Ei îşi desfac produsele şi la tîrgurile şi iarmaroacele ţinute în diferite localităţi din Transilvania. Curelarii din Cluj merg cu mărfurile lor la Bistriţa şi în alte părţi, iar cei din Braşov împînzesc ţara cu produsele lor proprii şi de import. Cizmarii clujeni fac negoţ cu piei tăbăcite, iar unii măcelari din Sibiu şi Cluj îngraşă vite pentru a le exporta în Ungaria, Germania sau Italia. Contactul permanent cu piaţa determină pe unii meşteşugari să depăşească limitele obişnuite şi tradiţionale şi să ducă spre vînzare, în afară de produsele muncii lor, şi alte mărfuri, adică să se transforme în negustori. Această tendinţă se manifestă în special la cizmari, blănari, pielari şi măcelari.

Piața internă este tot mai mult dominată de negustorul intermediar. Negustorii nu mijlocesc numai cumpărarea și vînzarea de produse agricole și animale (piei, vite etc.), de postavuri străine sau mirodenii; ei pătrund și în sfera activității comerciale a meșteșugarilor, desfăcînd — deși în proporții reduse, datorită împotrivirii breslelor — obiecte pe care le vindeau meșteșugarii: haine gata, postavuri indigene, blănuri, frîie, hamuri, căciuli, seceri, coase etc.

Constituirea unei categorii privilegiate a negustorimii și consolidarea puterii ei economice nu au fost însoțite de înființarea de corporații negustorești. Tovărășiile în care se asociau cîțiva negustori, ca, de pildă, *prima societas magna* a negustorilor *magni seu grandi* din Brașov, din 1503, sînt o formă relativ întîmplătoare, impusă fie de necesitatea unirii mai multor capitaluri pentru încheierea unor tranzacții mai importante, fie de nevoia de a face față primejdiilor care-i amenințau pe lungile și grelele drumuri. Ele nu au avut însă un caracter corporativ, fiind lipsite de forme organizatorice, similare breslelor de meșteșugari.

Comerțul orășenesc cunoaște o strictă reglementare. Magistratul intervenea adeseori în organizarea negoțului local, apărînd de obicei interesele păturilor conducătoare orășenești. Se impun măsurile și greutățile orașului, cantitățile admise spre vînzare și termenii vînzării. Uneori magistratul interzice desfacerea produselor străine în afara zilelor de iarmaroc. Interesată în creșterea puterii ei economice, conducerea unor orașe nu admite înscrierea negustorilor în registrele urbane decît după ce aceștia își cumpărau case și alte bunuri în oraș.

Dovada peremptorie a unei activități comerciale vii în Transilvania o constituie numărul mare de iarmaroace ținute în orașele și tîrgurile țării. Bîlciurile și iarmaroacele erau vizitate de meșteșugari, negustori, de țărani și nobili. Negustorii și boierii din Țara Romînească și Moldova erau oaspeți nelipsiți ai iarmaroacelor și tîrgurilor din Transilvania, unde veneau și negustori greci, macedoneni, raguzani, poloni etc. Privilegiul de iarmaroc se acorda localității respective printr-un act special al puterii centrale, care garanta, totodată, deplina siguranță și libertatea de deplasare.

Alături de iarmaroacele anuale *(nundinae)* se conferea și dreptul de tîrg săptămînal. Privilegiile de iarmaroc indicau și ziua sau zilele în care urma să se țină iarmarocul. În timpul iarmarocului, era în vigoare libertatea negoțului, supus în rest îngrădirilor jurisdicției urbane.

Diferite orașe dominau din punct de vedere economic zone sau regiuni mai mici sau mai mari. Sibiul și Brașovul aveau rolul conducător în sudul și sud-vestul Transilvaniei, impunîndu-și prioritatea și unor centre ca Sighișoara sau Mediaș, în timp ce Clujul își extindea treptat influența economică peste regiunea centrală și de nord-vest a Transilvaniei.

Încasarea vigesimei și tricesimei aducea venituri importante puterii centrale, dar și orașelor, care de obicei le luau în arendă. Unele orașe obțin dreptul de a încasa vigesima în întreaga țară, ca în cazul Sibiului, care a arendat, în 1503,

vigesima Transilvaniei, pentru suma de 7 000 florini, sau în anii 1507—1508, cînd Sibiul şi Braşovul arendează pe doi ani vigesima ţării, pentru 14 000 florini.

Fig. 165. — Casa veche a sfatului orăşenesc din Braşov, originară din sec. XV, cu adaosuri din sec. XVII—XVIII.

În unele oraşe se percepea vigesima (Braşov, Bistriţa), în altele vigesima şi tricesima (Sibiu), iar la Cluj numai tricesima. Această taxă se achita de obicei pentru mărfurile de import, intrate în oraş, şi pentru cele de export, ieşite din oraş.

În Transilvania existau numeroase puncte de vamă. În locurile de vamă nobiliare, privilegiile comerciale şi vamale deveneau deseori iluzorii, din cauza abuzurilor nobililor, care pretindeau fără nici un drept taxe vamale mai mari ca cele stabilite sau pur şi simplu confiscau mărfurile negustorilor şi ale meşteşugarilor, cînd aceştia treceau pe moşiile lor. Asemenea abuzuri ale vameşilor sau ale nobilimii sînt frecvente în această vreme. Ele au îngreunat desfăşurarea activităţii comerciale şi au contribuit la urcarea preţurilor.

O altă piedică în calea desfăşurării comerţului intern o constituie marea varietate de unităţi de măsură şi greutate: găleata, butoiul şi butoiaşul, eitelul (circa 1,35 l) sfertul sau fertaiul, maja sau cîntarul (circa 63 kg), fontul (circa 637 g), povara (circa 160 kg), cîbla (80 l, 160 l), vadra, balotul, valul, cotul ş.a.

Dificultăţile create de lipsa unui sistem unitar de măsuri şi greutăţi au făcut să apară tendinţa de unificare a acestora; dietele din 1546, 1549 şi 1550 impun, deşi se pare că fără succes durabil, măsurile şi greutăţile Clujului ca unităţi obligatorii pentru întregul principat.

La varietatea de unităţi de măsură şi de greutate se adăuga şi diversitatea monedelor în circulaţie. Circulau mulţi bani emişi în ţară şi străini: taleri, florini, ducaţi, aspri, dinari, bani turceşti, poloni, cehi, austrieci, italieni etc.; circulau, de asemenea, şi multe monede false.

Comerţul transilvănean avea de suferit şi de pe urma condiţiilor vitrege de transport şi atacurilor din partea unor nobili briganzi sau chiar ale slujbaşilor regali. Uneori asemenea călătorii se plăteau cu viaţa. Din acest motiv, negustorii se asociau mai mulţi, pentru a face faţă greutăţii unui drum lung, cît şi numeroaselor primejdii.

Comerţul este izvorul principal de îmbogăţire a unor mari familii de negustori din Braşov, Sibu, Bistriţa sau Cluj. Dar capitalurile lor s-au rotunjit nu numai prin comerţ, prin schimbul de aur şi de bani, prin acumulare şi exploatare de bunuri imobile, prin tezaurizarea unor obiecte de valoare şi comercializarea lor cu profit, dar şi prin arendarea şi exploatarea minelor.

Capitalul comercial s-a format în Transilvania, ca şi în alte părţi, în primul rînd pe baza comerţului extern.

Transilvania era strîns legată din punct de vedere economic de Ţara Romînească şi Moldova, în special prin cele trei oraşe de frontieră: Bistriţa, Braşov şi Sibiu. Poziţia geografică favorabilă a Braşovului a făcut ca el să participe la traficul comercial internaţional, să desfacă în Ţara Romînească şi Moldova nu numai produsele meşteşugarilor din Transilvania, dar şi unele mărfuri occidentale. Braşovul primea şi exporta mărfuri de « peste mare », din Levant, îndeosebi mirodenii, ţesături de mătase, in şi bumbac, cingători, covoare, şei, pene, fire etc., tranzitate din Orient, prin Peninsula Balcanică, de negustori romîni, greci, saşi, macedoneni, armeni etc.

Ca şi Braşovul, Sibiul este de asemenea un oraş pentru care comerţul cu Ţara Romînească a constituit principalul factor de prosperitate. În continuu

contact cu negustorii şi cumpărătorii din Ţara Romînească, Sibiul mijlocea tranzitul produselor orientale spre Transilvania, desfăcînd în Ţara Romînească produse proprii sau articole străine. Din cauza poziţiei geografice, comerţul său cu Moldova avea o importanţă secundară. Moldovenii achiziţionau uneori la Sibiu arme, platoşe etc.

Comerţul Bistriţei cu Moldova se exercita oficial prin vama de la Rodna, căreia îi corespundea în partea moldovenească vama de la Moldoviţa. Neoficial şi probabil mai des se făcea comerţ «pe căi tainice şi neumblate» *(per vias occultas et consolitas)*, prin evitarea locurilor de vamă. Negustorii moldoveni aduceau pe piaţa Bistriţei în special vite şi cumpărau fier, postav, arme, cizme, mănuşi, cuţite, hamuri etc.

Comerţul dintre cele trei ţări romîne nu se reducea la cele trei oraşe; relaţii comerciale cu Moldova şi Ţara Romînească întreţineau şi alte oraşe şi regiuni ale Transilvaniei, de pildă, Clujul şi Sighişoara. Negustori modoveni şi din Ţara Romînească aduc porci şi berbeci la tîrgurile din Sebeş, Breţcu, Orăştie etc. Negustorii din Arad, Caransebeş, Timişoara vizitau şi ei, cu mărfurile lor, pieţele Ţării Romîneşti.

Comerţul cu alte ţări se desfăşoară, cu unele întreruperi, în direcţiile tradiţionale. Transilvania întreţinea legături comerciale cu Viena şi cu Italia, precum şi cu diferite oraşe ale Ungariei, Cehiei, Poloniei, Germaniei.

2. DEZVOLTAREA SOCIAL-ECONOMICĂ A ŢĂRII ROMÎNEŞTI ŞI MOLDOVEI

Procesul general de dezvoltare economică surprins în a doua jumătate a secolului al XV-lea continuă şi în prima jumătate a secolului următor. Dezvoltarea schimbului, consecinţă a creşterii producţiei de mărfuri şi a productivităţii muncii, duce la creşterea tendinţei feudalilor, pe de o parte, de a-şi lărgi proprietăţile, acaparînd prin diferite mijloace pămînturile ţăranilor, pe de altă parte, de a intensifica exploatarea ţărănimii. Creşterea puterii economice a feudalilor a făcut să sporească şi puterea lor politică; ei folosesc această putere ca să-şi consolideze poziţia de clasă stăpînitoare şi să imprime orientarea lor politicii întregii ţări.

Agricultura şi creşterea vitelor

Principalele ramuri ale economiei Ţării Romîneşti şi Moldovei în prima jumătate a secolului al XVI-lea rămîn agricultura şi creşterea vitelor.

Străinii care au vizitat Ţara Romînească şi Moldova în această vreme au remarcat fertilitatea solului şi bogăţia celor două ţări în grîne şi animale. La începutul secolului, doctorul veneţian Matei de Murano, venit la Suceava pentru îngrijirea lui Ştefan cel Mare, arăta că Moldova «este roditoare şi foarte

frumoasă şi bine aşezată, plină de animale şi de toate roadele »[1]. În vremea lui Radu Paisie, Francesco della Valle relata despre Ţara Romînească că « e foarte mănoasă » şi « are de toate » [2]. Cam în aceeaşi vreme, G. Reichersdorffer, care a vizitat Moldova în timpul lui Petru Rareş, afirma că această ţară e « foarte bogată », « pămîntul dă vin şi bucate din belşug... În această ţară nimic nu lipseşte din cele care ar putea folosi oamenilor ». El considera că Moldova « e cu mult cea mai bogată în locuri de arătură, vii şi vite, precum şi în lacuri şi heleşteie ..., într-un cuvînt e plină din belşug de toate bogăţiile » [3].

În documentele vremii se găsesc mărturii despre lărgirea suprafeţelor cultivate, realizate prin defrişări şi desţeleniri. Ca urmare a măririi suprafeţelor însămînţate şi a producţiei de cereale a crescut preţul mediu de vînzare al satelor. Dacă în primul deceniu al secolului al XVI-lea preţul mediu al unui sat era de 116 galbeni în Ţara Romînească şi de 269 zloţi tătăreşti în Moldova, la mijlocul secolului el se ridică la 516 galbeni în Ţara Romînească şi 592 zloţi în Moldova, înregistrîndu-se o creştere de 344% şi respectiv 120% între începutul şi mijlocul secolului. Ogoarele — terenurile cultivate — constituie partea cea mai preţioasă din moşia unui sat, iar vînzarea lor ia o amploare deosebită spre mijlocul secolului.

Creşterea producţiei de cereale rezultă şi din modul de percepere de către domnie a dărilor din grîne în această vreme. Dacă în secolul al XV-lea domnia dăruia unor mănăstiri găletăritul dintr-un judeţ întreg sau un număr de obroace de grîne, în prima jumătate a secolului al XVI-lea ea conceda mănăstirilor darea din grîu pe case. În 1525, domnul dăruia episcopiei de Buzău găleţile de la 170 case din judeţul Buzău, iar în 1530, mănăstirii Cotmeana găleţile de la 200 case din judeţul Vîlcea [4], ceea ce dovedeşte că fiecare familie îşi avea ogorul ei cu grîu.

Feudalii dispuneau de cantităţi însemnate de grîne. În vremea lui Radu Paisie, boierului Neagoe i se confiscaseră 200 de clăi de grîu, ca represalii pentru hiclenirea fratelui său Cîrlig Orbul [5].

Pe măsură ce se măreşte suprafaţa de pămînt însămînţată cu grîne, creşte şi cantitatea de cereale destinată exportului, care se făcea mai ales în sudul Dunării [6], uneori însă şi în Transilvania. În 1509, judeţul oraşului Sibiu, ca să înlăture scumpetea de bucate existentă în oraş, a trebuit să se ducă la domnul Ţării Romîneşti, Mihnea cel Rău, pentru a aduce grîu; suferind din cauza lipsei de grîu, braşovenii trimit şi ei, în 1535, la domnul muntean să cumpere grîu pentru trebuinţele oraşului. În 1554, o cronică săsească arată că domnii Ţării Romîneşti şi Moldovei au oprit exportul de grîne în Transilvania deoarece se

[1] Hurmuzaki, VIII, p. 36.
[2] *Magyar Történelmi Tár*, III, 1857, p. 23.
[3] *Tezaur*, III, p. 142.
[4] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 191, vol. II, p. 78.
[5] *Ibidem*, vol. III, p. 148.
[6] *Ibidem*, vol. I, p. 14, 46, 57.

Fig. 166. — Harta Moldovei făcută de G. Reichersdorffer.

aflau în dușmănie cu principele Ioan Sigismund. Exportul de grîne în Transilvania se făcea mai ales în vreme de secetă în această provincie. Se întîmpla însă ca, atunci cînd seceta bîntuia în Țara Romînească și Moldova, să se aducă grîu din Transilvania. Radu Paisie cerea, de pildă, brașovenilor ca 150 cîble de grîu, cumpărate de acolo, să fie scutite de vamă [1].

Anii de secetă sînt pomeniți în izvoare ca o mare calamitate. Un document din 4 aprilie 1573 amintește de foametea din vremea lui Radu Paisie, cînd mulți oameni și-au vîndut ocinile, alții și-au vîndut copiii la turci, iar unii au murit de foame pe drumuri [2].

Culturile de cereale cele mai răspîndite erau cele de grîu, mei și orz; se cultivau în mai mică măsură secara și ovăzul, cu care erau hrănite numeroasele herghelii, existente în cele două țări.

Pe lîngă sistemul mai vechi al moinei sălbatice (desțelenirilor permanente), începe să se răspîndească în această vreme asolamentul bienal (sistemul celor două tarlale). Într-un document din 1529, referitor la satul Condrești, se amintește de un loc situat « în sus de toloaca satului » [3]. Existența toloacei — pămînt cultivabil lăsat să se odihnească pentru îngrășare — arată că se folosea sistemul de cultură bienal (pe două cîmpuri). Practicarea acestui sistem rezultă și din documentele Țării Romînești de la mijlocul secolului al XVI-lea. În izvoare încep să fie menționate locurile unde se cultivă un anume fel de plante. Un document moldovenesc din 1502 amintește locul din hotarul unui sat numit « la cînepiște » [4], ceea ce dovedește că pe acest loc se cultiva numai cînepă. Tehnica agricolă a înregistrat în prima jumătate a secolului al XVI-lea unele progrese, ceea ce a contribuit la creșterea productivității muncii.

Răspîndită mult continuă să fie în Țara Romînească și Moldova cultivarea viței de vie. În documente se menționează deseori cumpărări, vînzări, dăruiri și plantări de vii. Marii feudali și domnia dispuneau de întinse terenuri cultivate cu viță de vie și de însemnate cantități de vin, care luau deseori drumul exportului. Cronicarul polon Matei de Miechow relata că « în Rusia (Ucraina) se aduce vin din Ungaria, Moldova și Țara Romînească » [5]. Regiunile cu cele mai renumite podgorii continuă a fi cele de la Cotnari și Hîrlău, în Moldova, Vîlcea, Pitești și Buzău, în Țara Romînească.

În regiunea de deal mai ales erau răspîndite livezile de pomi fructiferi.

Creșterea vitelor. Strîns legată de agricultură era creșterea vitelor, care constituiau și în această vreme unul din articolele cele mai de seamă ale exportului celor două țări de la sud și est de Carpați. Bogăția în vite — mai ales în cai — a Moldovei a fost remarcată și de G. Reichersdorffer, care vorbește cu

[1] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 345.
[2] *Documente*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 99.
[3] *Ibidem*, A, veac. XVI, vol. I, p. 313.
[4] *Ibidem*, p. 18.
[5] *Sarmatia Asiana atque Europae*, ed. Pistorius, I, p. 141.

admirație de caii « minunați » turcești, moldovenești și de alte soiuri, văzuți în mare număr în Moldova [1].

În documentele din această vreme sînt menționate în mod special locurile rezervate anume pentru creșterea animalelor. În 1515 se întărește mănăstirii Voroneț Muntele Lung «cu toate țarcurile sale», iar în 1546 episcopiei de Roman « un loc pentru oi », anume Lozovița, situat în braniștea domnească [2].

De un număr însemnat de vite dispuneau domnul și marii feudali, care stăpîneau mare parte din munții țării. Astfel, în proprietatea mănăstirii Tismana se aflau munții Parîngul, Oslea, Sorbele, Boul și Vîrful lui Tudor; mănăstirea Moldovița era stăpîna munților Suhardul Mare și Mic, iar în 1538, Drăghici spătarul și frații săi aveau munții Bucegi și Floreiul. Locuitorilor din satele din preajma acestor munți le era interzis să-și pască vitele fără învoiala stăpînilor.

Feudalii realizau venituri importante din exportul vitelor. Petru Rareș trimitea cu un singur prilej, în anul 1545, 1000 de boi, pentru a fi vînduți în Polonia [3]. Același domn, în anul 1542, împrumuta principelui german Ioachim de Brandenburg suma de 100 000 florini, rezultată din vînzarea a circa 50 000 de boi [4]. Vornicul moldovean Borcea vindea la Brașov, în anul 1543, un număr de 105 boi, iar în 1547 trimitea tot acolo o dată 7 boi și 25 vaci iar altă dată 9 boi și 59 vaci. În timpul domniei lui Radu de la Afumați, Drăghici mare vornic scria brașovenilor că a trimis acolo spre vînzare 63 boi [5].

De un număr relativ însemnat de vite dispuneau uneori și țăranii. În 1549 se lua satului Drăghiceni ca dușegubină pentru moartea unui om 90 vaci, iar 7 ani mai tîrziu satul Areful plătea o amendă de 125 vaci. În documente întîlnim însă și țărani lipsiți de vite. În 1535, Vlad Vintilă, domnul Țării Românești, arăta că, întrucît în satul Poeni, unde se întîmplase o moarte de om, nu a găsit vite să ia drept dușegubină, a confiscat ocina unor locuitori « în socoteala dușegubinei » [6].

Oile constituiau o importantă bogăție și unul din produsele destinate adesea comerțului extern. Condițiile naturale optime, întinsele pășuni, ca și existența sării, făceau ca Țara Românească și Moldova să dispună de numeroase turme de oi. Un loc însemnat în economia celor două țări îl ocupa și creșterea porcilor. În timpul domniilor lui Vlad Vintilă și Radu Paisie, boierului Neagoe i se luaseră pe seama domniei 660 oi, 20 vaci și 50 porci, iar în 1546, Dumitru ban trimitea printr-o slugă a sa 600 de slănini să le vîndă la Tîrgul Jiu [7]. Un indiciu despre importanța creșterii oilor și porcilor în această vreme este faptul că vama oilor

---

[1] *Tezaur*, III, p. 139.
[2] *Documente*, A veac. XVI, vol. I, p. 101 și 501.
[3] *Arh. ist.*, I, partea I, p. 34.
[4] *Tezaur*, III, p 17.
[5] Gr. Tocilescu *534 documente*, p. 436.
[6] *Documente*, B, veac. XVI, vol. II, p. 395, vol. III, p. 43, vol. II, p. 175.
[7] *Ibidem*, vol. III, p. 143, vol. II, p. 340.

și vama porcilor (gorștina) continuă să fie două din principalele venituri ale domniei.

În munții Țării Românești și în regiunea bălților Dunării păsteau — potrivit unui mai vechi obicei — și numeroase turme de oi venite din Transilvania. În înțelegerea încheiată în anul 1520 între Neagoe Basarab și transilvăneni se prevedea că pentru aceste turme trebuia să se plătească « fie la munte sau în ce loc vor fi... darea după dreptate, după obicei și după lege »[1].

Domnul Țării Românești percepea de la toate stînele din țară o însemnată dare în natură, numită cășărit sau cășărie, care consta în burdufe de brînză sau în cașuri. În 1524, cășăritul din județul Pădureț era dăruit de Vladislav al III-lea, domnul Țării Românești, pentru întreținerea bolniței și adăpostului de călători de la mănăstirea Argeș[2]. Feudalii, stăpîni ai munților, luau și ei cășăritul de la stînile de pe munții lor.

Alte ramuri ale economiei

Albinăritul și pescuitul constituiau și ele ocupații de seamă ale locuitorilor din Țara Românească și Moldova, datorită importanței pe care o aveau în viața de toate zilele mierea, care înlocuia zahărul, ceara, din care se făceau lumînările necesare iluminatului, și peștele, unul din alimentele de bază ale populației.

În documente sînt menționate numeroase iezere situate în preajma rîurilor, mai ales la Dunăre, precum și nenumăratele heleșteie și iazuri săpate pe domeniile feudale, prin munca țăranilor aserviți, iar uneori și a unor meșteri specializați în construirea heleșteielor[3]. Aproape fiecare mănăstire își avea iezerele sau bălțile sale; în Moldova, mănăstirea Dobrovăț stăpînea iezerul Bogatul, mănăstirea Neamț iezerele Luciul, pe Prut, Zagorna, pe Nistru, și Copanca, mănăstirea Probota iezerul Beleul, mănăstirea Humor iezerul Oreahovul, mănăstirea Tazlău iezerul Daduvul, pe Prut etc. În Țara Românească, mănăstirea Tismana deținea bălțile de la Dunăre din fostul județ Dolj, mănăstirea Bistrița pe cele din fostul județ Romanați, iar mănăstirea Cozia bălțile de la gurile Ialomiței.

Pescuitul în bălțile de la Dunăre, în heleșteiele sau în apele curgătoare care treceau pe teritoriul stăpînit de feudali era interzis fără voia acestora. Întărind, în 1505, mănăstirii Cozia bălțile de la gurile Ialomiței, Radu cel Mare arăta că cel care va pescui fără voia călugărilor « să știe că-l va prinde domnia mea de-i vom lega piatra de gît și-l vom arunca în apă »[4].

Locuitorii din regiunile de baltă, supuși feudalilor, erau obligați să pescuiască un număr de zile pentru stăpîn și să dea acestuia o cotă parte din peștele pe care-l pescuiau. Această cotă varia: ea era de obicei una din zece, dar ajungea uneori să fie una din cinci sau chiar una din trei[5].

[1] *Arh. Olt.*, VI, 1927, p. 8.
[2] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 181.
[3] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 208.
[4] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 25.
[5] *Ibidem*, vol. II, p. 241.

Ca urmare a creşterii importanţei pescuitului în economia generală a Ţării Romîneşti, domnia încearcă, în secolul al XVI-lea, să mărginească drepturile, prin urmare şi veniturile feudalilor, rezultate din stăpînirea bălţilor de la Dunăre. Pe de altă parte, în aceeaşi vreme, se duce o adevărată luptă între mănăstiri şi feudalii laici pentru stăpînirea acestor bălţi. În documente se găsesc ştiri despre plîngerile adresate domniei de mănăstiri, cerîndu-i să intervină pentru restabilirea lor în vechile drepturi, încălcate de boieri.

Cît priveşte albinăritul, numeroase prisăci sînt menţionate în documentele din prima jumătate a secolului al XVI-lea, mai ales în Moldova, multe din ele aflate în stăpînirea mănăstirilor.

Ca rezultat al dezvoltării albinăritului şi pescuitului în Moldova şi Ţara Romînească, cresc în această vreme cantităţile de miere, ceară şi peşte sărat vîndute peste hotare.

Exploatarea subsolului. Ţara Romînească şi Moldova dispuneau de însemnate bogăţii ale subsolului, din care mai intens se exploata sarea. La începutul secolului al XVI-lea, se deschide o nouă ocnă în Ţara Romînească, în apropiere de Tîrgovişte, numită Ocna Mică, spre a se deosebi de ocnele vechi de la Rîmnic, care din această vreme încep să fie numite Ocnele Mari. În Moldova, sarea continuă să se exploateze din ocnele de lîngă Tg. Trotuş.

Din ocnele Ţării Romîneşti se scoteau mari cantităţi de sare, din care o bună parte era exportată mai ales în Peninsula Balcanică[1]. Într-un privilegiu din 1523—1525, dat mănăstirii Tismana, este amintită vama de sare de la vadul Vidinului [2], ceea ce dovedeşte că sarea era unul din principalele produse de export ce ieşeau prin acest punct de vamă.

Cum exploatarea ocnelor constituia în general un monopol al statului, veniturile ocnelor aparţineau domniei, care dăruia uneori — ca şi din vin, miere şi ceară — însemnate cantităţi de sare anual mănăstirilor. În documente se întîlnesc şi cazuri cînd marii feudali exploatau ei înşişi sarea de pe domeniile lor. În 1538, Radu Paisie întărea lui Drăghici spătar, Udrişte mare vistier şi Vintilă comis « muntele lor din Floreiu şi cu Poenile Sării şi cu sarea de la Mislea »[3].

Izvoarele vremii nu dau date despre tehnica exploatării sării. Din informaţii mai tîrzii — care arată însă o situaţie mai veche — aflăm că sarea se exploata prin săparea unor gropi în pămînt, cu o circumferinţă de circa 2 m, care erau îmbrăcate cu nuiele, menite să împiedice surparea pămîntului în ocnă. Cînd puţul ajungea la o anumită adîncime, era părăsit şi se săpa altul.

Munca grea de tăietori de sare sau ciocănaşi era îndeplinită şi în această vreme de robii ţigani, în Ţara Romînească, şi de aşa-numiţii şaugăi, în Moldova, care erau plătiţi — cu bani şi alimente — după numărul bolovanilor tăiaţi în

[1] A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 129.
[2] *Documente*, B, veac, XVI, vol. I, p. 174.
[3] *Ibidem*, vol. II, p. 249.

ocnă. În afară de aceştia, mai lucrau la ocne măglaşii, locuitori din preajma ocnelor, care cărau bolovanii de la gura ocnei şi îi făceau grămezi; aceştia lucrau gratuit, în contul obligaţiilor de muncă ce aveau faţă de domnie.

Dintre metalele preţioase continuă să fie exploatat aurul, prin sistemul mai vechi al spălării nisipului unor rîuri din regiunea de munte. Cei care culegeau astfel aurul trebuiau să dea domniei o anumită cantitate. În anul 1515, Bogdan al III-lea arăta bistriţenilor că aurarii din munţii Moldovei, călcîndu-şi jurămîntul, vindeau la Bistriţa aurul datorat domniei[1]. În timpul stăpînirii sale asupra Rodnei, domnul Moldovei a exploatat şi minele de aur din această regiune[2]. Deşi G. Reichersdorffer afirma că munţii Moldovei sînt foarte bogaţi în mine de aur şi de argint, care aduceau un însemnat cîştig[3], pe teritoriul Moldovei nu sînt menţionate astfel de mine.

Dezvoltarea meşteşugurilor, comerţului şi oraşelor

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, meşteşugurile continuă să se dezvolte în ritmul cunoscut în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea. Analiza izvoarelor, în special a documentelor interne, arată că, pe măsura dezvoltării forţelor de producţie, meşteşugurile — fie cele de la oraşe, fie cele de la sate — cresc ca număr de specialităţi, iar meşteşugarii se întăresc ca forţă economică şi socială. În comparaţie cu secolul al XV-lea creşte numărul meşteşugarilor amintiţi în documente.

Meşteşugul de bază continuă să fie cel al prelucrării metalelor. Documentele menţionează destul de frecvent meşteşugari fierari şi potcovari: în timpul domniei lui Bogdan al III-lea, Andrei fierarul din Suceava solicita sprijinul domnului împotriva bistriţenilor[4]; mai tîrziu sînt amintiţi Toma fierarul din Roman şi Rusu fierarul din Trotuş, iar în 1542, Petru Rareş trimitea la Bistriţa un cal cu « potcovarul nostru »[5], probabil un meşter aflat în slujba domniei. În documente sînt amintiţi, de asemenea, meşteri armurieri, săbieri şi arcari.

Unii meşteşugari se ocupau şi cu turnarea metalelor. În 1539, Ştefan Lăcustă, domnul Moldovei, poruncea să se ia clopotele bisericilor şi mănăstirilor pentru a se face tunuri[6]. La mijlocul secolului al XVI-lea se turnau în Moldova şi clopote.

Faptul că se importa din afara hotarelor celor două ţări, mai ales din Transilvania, fier, oţel, plumb, aramă şi cositor arată că aceste metale erau prelucrate de meşterii locali.

În domeniul construcţiilor, sînt de remarcat numeroasele edificii, în special religioase, ridicate în această vreme, mai ales în timpul domniilor lui Radu cel

---

[1] Hurmuzaki, XV, p. 230—231.
[2] *Ibidem*, p. 482.
[3] *Tezaur*, III, p. 142.
[4] M. Costăchescu, *Documente de la Bogdan voievod*, p. 502.
[5] Hurmuzaki, XV, p. 429.
[6] A. Veress, *Documente*, I, p. 18.

Mare şi Neagoe Basarab, în Ţara Romînească, şi a lui Petru Rareş în Moldova, unde meşterii locali continuă tradiţia strălucitei « şcoli » din timpul domniei lui Ştefan cel Mare.

Răspîndit era şi meşteşugul ţesutului. În documente se găsesc menţiuni de meşteri ţesători ca, de pildă, Marcu ţesător din Roman. Este probabil că

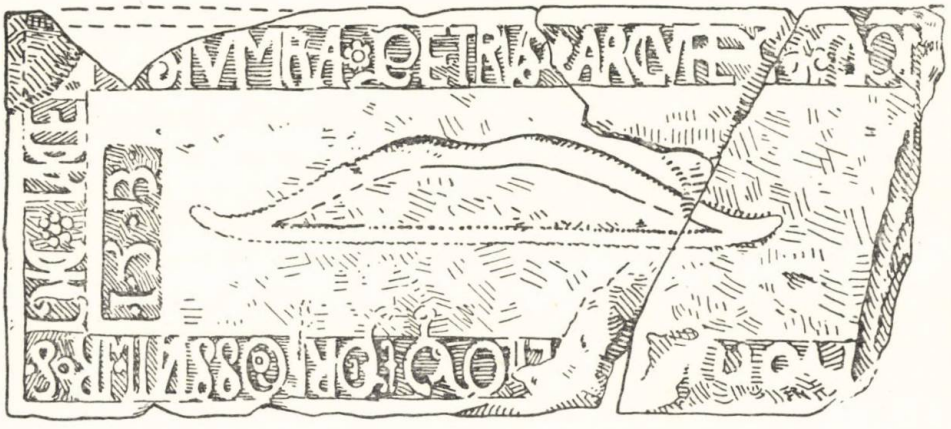

Fig. 167.— Piatra de mormînt a lui Petru arcufex (meşter de arcuri), 1513, găsită la Suceava.

se făcea chiar export de ţesături lucrate în ţară. În anul 1529, Toma vistierul trimitea un om al său la Bistriţa să ducă postav şi blănuri[1]; în 1530, trei negustori din Baia şi nouă din Suceava aduceau la Braşov pături şi covoare; cam în aceeaşi vreme, Petru Rareş scria bistriţenilor că vameşii lor au luat unui negustor moldovean nişte postav[2]. În unele din cazurile amintite este posibil să fie vorba, măcar în parte, numai de tranzitarea acestor mărfuri. Croitorii sînt amintiţi în documente mai ales în oraşele mai însemnate, ca Suceava, Bîrlad, Vaslui, Cotnari etc.

În legătură cu prelucrarea pieilor, în izvoare sînt menţionate tăbăcăriile din unele oraşe ca, de pildă, la Cîmpulung, precum şi numeroşi blănari, la Suceava, Trotuş, Baia etc. şi curelari, la Siret, Roman, Baia, Trotuş etc.

Ca urmare a dezvoltării meşteşugurilor, creşte rolul meşteşugarilor în viaţa oraşelor. În documentele vremii, meşteşugarii — se înţelege cei mai înstăriţi — apar tot mai adesea ocupînd funcţii de conducere în oraşe. În anul 1507, şoltuz al oraşului Suceava, capitala Moldovei, era un curelar[3], iar peste 20 de ani un alt meşteşugar, de data aceasta un tîmplar[4].

---

[1] Hurmuzaki, XV, p. 330—333.
[2] *Ibidem*, p. 432—433.
[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, p. 331.
[4] Hurmuzaki, XV, p. 292.

Datorită întinselor relaţii şi cunoştinţelor ce aveau, unii meşteşugari ajung să îndeplinească chiar misiuni diplomatice. În vremea lui Petru Rareş, de pildă, un blănar şi un aurar mediau pacea dintre domnul Moldovei şi bistriţeni [1].

Numărul meşteşugarilor de la sate este şi el în continuă creştere. Aceştia aveau în general pămînt pentru agricultură, dar principala lor ocupaţie devine tot mai mult meşteşugul. În documente, meşteşugarii din sate sînt numiţi adesea « meşteri », fără să se precizeze specialitatea lor, ceea ce arată că diviziunea muncii în sînul meşteşugurilor săteşti nu era încă prea evoluată.

Comerţul. Paralel cu progresul realizat în domeniul producţiei, are loc dezvoltarea schimbului şi cu amîndouă cea a oraşelor; pe măsura lărgirii relaţiilor marfă-bani, se dezvoltă legăturile dintre sat şi oraş, creşte piaţa internă.

Ştirile cu privire la comerţul intern nu numai că sînt mai numeroase în această vreme, dar arată şi o participare mult mai largă a locuitorilor ţării, de la sate şi oraşe, la schimbul comercial. La 3 februarie 1507, întărindu-se mănăstirii Cozia satele şi bălţile de la gura Ialomiţei, se arată că se va plăti călugărilor « perperul şi vămeşia » pentru « orice se va vinde pe ocina sau pe bălţile sfintei mănăstiri »[2]. Este vorba, aşadar, de existenţa unui schimb de mărfuri în satele şi la bălţile mănăstirii Cozia din fostul judeţ Ialomiţa, la care participau un număr însemnat de oameni, de vreme ce vămeşia şi perperul constituiau venituri importante ale mănăstirii. În 1546, Dumitru ban trimitea o slugă a sa cu 600 de slănini la Tg. Jiu să le vîndă « la haţegani şi la oameni din ţară »[3], ceea ce dovedeşte existenţa unei pieţe locale la Tg. Jiu, unde se vindeau diverse produse, fie unor locuitori din Haţeg, fie celor din ţară.

Comerţul intern era, fără îndoială, cu mult mai dezvoltat decît o arată ştirile documentare, deoarece despre operaţiunile curente de schimb nu se vorbeşte în documentele interne decît cu prilejul neînţelegerilor ivite între cei care făceau comerţ sau cînd se întăreau unor mănăstiri privilegiile lor.

Despre comerţul extern — mai ales despre acela cu oraşele din Transilvania — ştirile sînt cu mult mai bogate, deoarece aceste operaţiuni comerciale au fost trecute în registrele de vamă ale oraşelor din Transilvania, dintre care unele s-au păstrat. Din aceste registre de vamă, ca şi din unele scrisori referitoare la schimbul comercial dintre ţările romîne, rezultă nu numai o creştere a exportului de mărfuri al Ţării Romîneşti şi Moldovei în Transilvania, dar şi o sporire considerabilă a numărului celor care participă la aceste schimburi. În 1503, exportul Ţării Romîneşti la Braşov totaliza circa 700 000 aspri, pe cînd în 1551 el crescuse la aproximativ 1 500 000 aspri. Spre deosebire de secolul precedent, negustorii locali ajung să domine acum atît în comerţul cu Transilvania, cît şi în acela de tranzit. În această privinţă sînt deosebit de grăitoare cifrele. Acestea indică la

[1] Hurmuzaki, XV, p. 336.
[2] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 41.
[3] *Ibidem*, vol. II, p. 340.

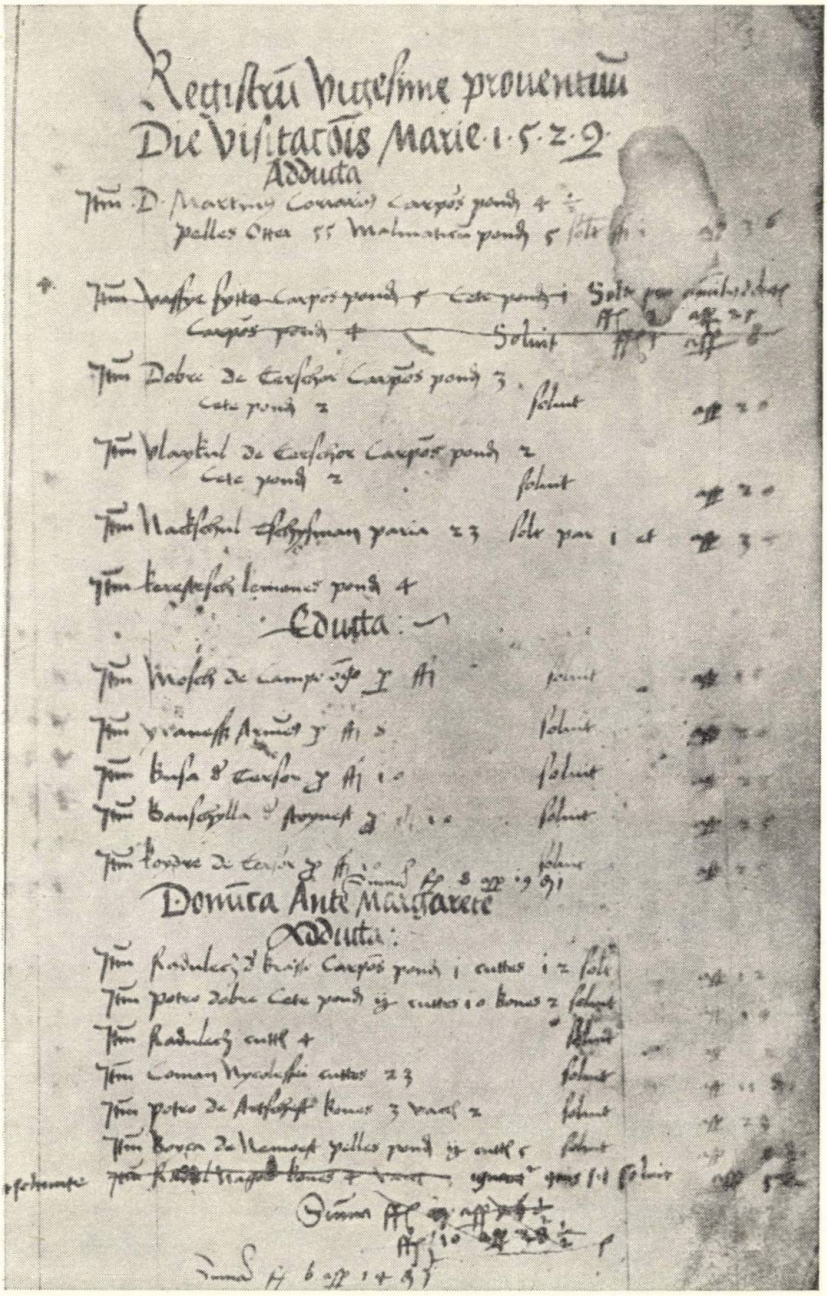

Fig. 168. — Pagină din registrul de vamă al oraşului Braşov din anul 1529, în care sînt amintiţi negustori din Ţara Romînească.

începutul secolului o participare a negustorilor din Țara Românească de 51% din totalul valorii schimbului, și de 82% în 1554.

Cu privire la numărul negustorilor din Țara Românească și Moldova care fac comerț cu Brașovul se observă că, dacă la începutul secolului al XVI-lea numărul acestora era de 272 din 30 localități din Țara Românească și de 100 din 14 localități ale Moldovei, numărul lor crește în 1554 la 809 din 146 localități ale Țării Românești, iar în 1550 la 157 din 19 localități ale Moldovei. Dintre orașele Țării Românești, cei mai numeroși negustori care întreținеau relații comerciale cu Brașovul erau din: Tîrgșor (45 în 1503 și 52 în 1549), Tîrgoviște (37 în 1503 și 51 în 1547), Cîmpulung (37 în 1503 și 115 în 1547), Buzău (34 în 1503 și 47 în 1546); în Moldova, din Bîrlad (33 în 1546 și 48 în 1550), Roman (24 în 1546 și 27 în 1547), Baia (27 în 1503), Iași (19 în 1545 și 23 în 1546).

Printre participanții la schimbul comercial cu Transilvania sînt nu numai negustorii — care ocupă locul principal — dar și domnia, boierii și mănăstirile, precum și țăranii, mai ales cei din satele situate în apropierea hotarelor cu Transilvania. Într-un document din 1505, prin care se întărea mănăstirii Cozia vama de la Genune, printre cei care trebuiau să plătească această vamă sînt amintiți și « lotrenii care vor fi negustori »[1]. Dintre cele 146 de localități care participă la schimbul cu Brașovul în anul 1554, marea majoritate (133) sînt sate.

În Transilvania se exportau îndeosebi: pește, vite, ceară, miere, lînă etc. și se importau: produse din fier și oțel, diverse unelte, cuțite, arme, pînză, postav etc. Tot prin Transilvania se aduceau din Apus postavuri și catifele scumpe pentru feudalii locali.

Schimbul comercial al Țării Românești cu Imperiul otoman tinde să ia o amploare deosebită în această vreme. Privilegiile domnești acordate mănăstirilor Tismana, Bistrița și Argeș, pentru vama de la Calafat, în anii 1502, 1508, 1520, 1543 și 1547, dovedesc caracterul permanent al relațiilor comerciale ale Țării Românești cu sudul Dunării. Privilegiile vamale fixează taxele care se luau de la următoarele produse ale Țării Românești, exportate în Imperiul otoman: cai, boi, vaci, oi, pește, grîu, sare, vin, « și din toate ». Numirile turcești ale unor mărfuri care circulă în această vreme pe piață, ca și frecventele intervenții ale domniei către orașele din Transilvania, cerînd achitarea datoriilor pe care negustorii din Țara Românească le au acolo, pentru ca, la rîndul lor, și aceștia să poată plăti datoriile contractate la turci, sînt indicii că relațiile comerciale dintre Țara Românească și Imperiul otoman luaseră proporții.

În schimburile comerciale cu sudul Dunării erau interesați îndeosebi boierii, care trimiteau în Imperiul otoman cantități mari de cereale și un număr însemnat de vite, mai ales oi, aducînd de acolo diverse mărfuri orientale. În 1524, întărind mănăstirii Tismana vama de la Calafat, domnia arăta că « oricare

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 26—27.

boier sau curtean sau oricine va fi, dacă va transporta sare sau oi sau orice fel de marfă ca să o vîndă » (se înţelege la sud de Dunăre) să plătească vamă mănăstirii [1]. Dintr-un alt document, din 1526, rezultă că doi boieri din Ţara Romînească, Chirca şi Socol, rămăseseră datori « să plătească pentru nişte marfă

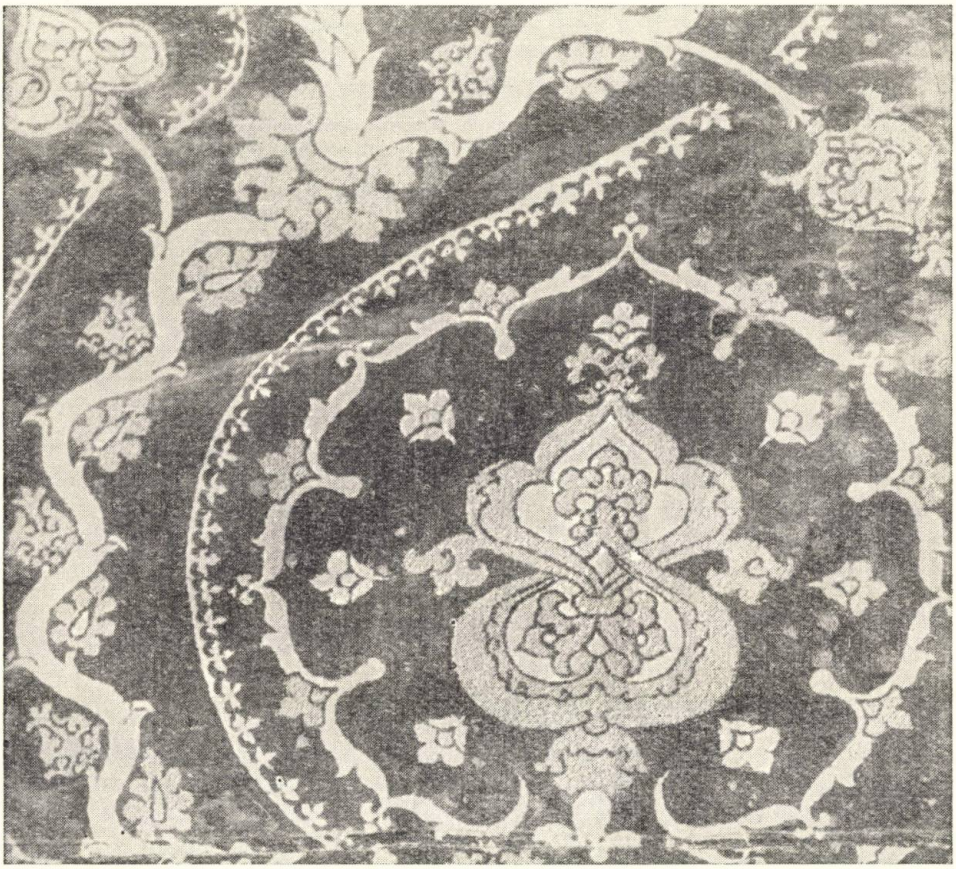

Fig. 169. — Catifea cu fir de aur din sec. XV—XVI, de proveniență italiană, păstrată la mănăstirea Bistriţa, ctitoria Craioveştilor.

turcească » o sumă însemnată de bani unor turci, din care pricină urmaşii lor au trebuit să-şi zălogească averile [2].

În afară de boieri, care desfăceau peste Dunăre produsele domeniilor lor, la schimbul cu Imperiul otoman participau şi negustori din oraşele Ţării Romîneşti (Piteşti, Argeş, Rîmnic etc.).

---

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 180—181.
[2] *Ibidem*, vol. II, p. 15.

Ca urmare a dezvoltării relaţiilor comerciale cu Imperiul otoman, negustori turci şi greci — reprezentanţi ai intereselor Porţii — pătrund în Ţara Romînească, desfăcînd produse orientale în tîrgurile ţării şi cumpărînd de aci mărfuri pe care le comercializau peste Dunăre. Abuzurile acestor negustori fac uneori necesară intervenţia domniei. Într-o scrisoare adresată braşovenilor de Neagoe Basarab,

Fig. 170. — Vas de faianţă din sec. XVI, de proveniență orientală, descoperit la Bucureşti.

acesta arăta că a trebuit să izgonească « pe turcii negustori care au fost în Cîmpulung »[1].

Cu vremea, ca urmare a accentuării dependenţei Ţării Romîneşti de Imperiul otoman, aceşti negustori se înmulţesc iar domnia se dovedeşte incapabilă să curme abuzurile lor. Este revelatoare în această privinţă o scrisoare a lui Radu Paisie, care, referindu-se la negustorii greci, arăta braşovenilor că, întrucît « ţara noastră este a domnului nostru, cinstitului împărat, precum şi ei sînt, şi s-au învăţat a se hrăni astfel (adică făcînd comerţ în condiţii oneroase), eu nu pot să-i opresc »[2]. Comerţul practicat de negustorii din Imperiul otoman în astfel de condiţii a constituit o piedică în calea dezvoltării schimbului şi a pieţei.

În afară de legăturile comerciale cu Transilvania şi Imperiul otoman, Ţara Romînească şi Moldova întreţineau relaţii de schimb şi cu Polonia, Italia, Rusia, Germania, unde se exportau vite, vin, ceară, miere şi alte produse. Deosebit de important era comerţul Moldovei cu Polonia, care constituie obiectul unor clauze speciale în tratatele politice încheiate între suveranii celor două ţări.

Oraşele. Ca urmare a dezvoltării producţiei de mărfuri şi a schimbului, se dezvoltă oraşele vechi ale Ţării Romîneşti şi Moldovei şi apar aşezări urbane noi: Craiova, Cornăţel, Ştefăneşti etc. Cu toată această dezvoltare, oraşele

[1] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 254.
[2] *Ibidem*, p. 341.

continuă să aibă un aspect semi-rural, iar o parte a locuitorilor lor să se ocupe şi cu agricultura; tot mai mulţi însă dintre aceştia tind să aibă ca ocupaţie principală meşteşugurile sau comerţul.

Ca urmare a creşterii rolului oraşelor în viaţa economică a ţării, se lărgesc atribuţiile conducerii oraşelor, care este în măsură să supravegheze orice schimbare intervenită în regimul proprietăţii din oraşul respectiv, ce trebuia întărită de sfatul oraşului, chiar dacă vînzătorii şi cumpărătorii erau boieri[1]. Este de remarcat faptul că, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, feudalii, interesaţi în schimbul de mărfuri, încep să cumpere la oraşe—care devin şi centre importante de schimb — locuri unde să-şi poată vinde şi păstra produsele domeniilor lor.

Circulaţia monetară

Dezvoltarea schimbului de mărfuri a dus la intensificarea circulaţiei monetare. Spre deosebire de secolul al XV-lea, cînd vînzările şi cumpărările de pămînt sînt extrem de rare, în prima jumătate a secolului al XVI-lea asemenea tranzacţii sînt foarte numeroase. În Moldova, de pildă, documentele înregistrează în această vreme circa 220 de tranzacţii, totalizînd aproximativ 65 000 zloţi tătărăşti. Deşi marea majoritate a tranzacţiilor se încheie în numerar, au loc însă şi vînzări de pămînt în schimbul unor animale sau diverse alte lucruri[2].

Mulţi dintre marii feudali erau posesorii unor sume însemnate de bani, rezultaţi din vînzarea produselor domeniilor lor sau din dările — în produse şi, probabil, în bani — strînse de la ţăranii dependenţi. Astfel, între 1502 şi 1517, Luca Arbore, portarul Sucevii, cumpăra sate în valoare de circa 3 000 de zloţi tătărăşti, iar în documentele Ţării Romîneşti se întîlnesc boieri şi mănăstiri care fac cumpărături de ocine de zeci de mii de aspri.

Nu numai marii boieri dispuneau de sume importante de bani — de aur şi argint — ci şi unii dintre boierii mai mici, îndeosebi diecii de vistierie, grămăticii etc. În primele luni ale anului 1546, unul dintre aceştia, Toader Băloş pisar, cumpăra pămînt în valoare de 2 080 de zloţi tătărăşti[3].

De intensificarea circulaţiei monetare profită şi domnia, ale cărei venituri în bani se măresc în mod considerabil. Domnia dispune acum de sume de bani cu mult mai mari decît în secolul precedent, realizate din veniturile strînse din ţară (mai ales din dările în bani care cresc, din ocne, vămi etc.) sau de pe domeniile proprii. Locul daniilor în natură făcute de domnie mănăstirilor în secolul precedent tinde să fie luat de cele în bani. Începînd din anul 1508, Bogdan al III-lea, domnul Moldovei, făcea danie anual marilor mănăstiri din ţară importanta sumă de 4 800 zloţi tătărăşti, iar în toată această vreme domnii Ţării Romîneşti — îndeosebi Neagoe Basarab — sprijineau cu sume considerabile mănăstirile din Peninsula Balcanică. Cea mai însemnată dovadă a posibilităţilor băneşti ale

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 92.
[2] *Ibidem*, A, veac. XVI, vol. I, p. 457, Muzeul din Craiova, nr. 1454.
[3] *Ibidem*, p. 417—418 şi 459.

domniei în această vreme o constituie faptul că, în 1542, Petru Rareş era în măsură să împrumute principelui Ioachim de Brandenburg — în vederea pregătirii unei campanii împotriva turcilor — uriaşa sumă de 100 000 florini în numerar, pe lîngă aceea rezultată din vînzarea unor vite din Moldova. De altfel, despre Petru Rareş se spunea — probabil nu fără un oarecare temei — că « nu a mai existat în Moldova un domn atît de bogat » ca el. Radu Paisie plătea turcilor suma de 785 000 aspri, ca să răscumpere satele şi ţiganii pierduţi din cauza hicleniei de fiii lui Tudor logofăt, fugiţi în Imperiul otoman.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, în timpul domniei lui Ştefăniţă, încetează emisiunile regulate de monedă proprie în Moldova (în Ţara Romînească aceste emisiuni monetare încetaseră încă din vremea lui Radu cel Frumos). Încetarea emisiunilor de monedă proprie nu are o cauză politică — aşa cum au crezut unii istorici mai vechi — deoarece Ţara Romînească şi Moldova nu-şi pierduseră independenţa la data încetării acestor emisiuni iar turcii nu au impus circulaţia exclusivă a monedei lor; în Moldova, de altfel, nici nu o puteau face la acea dată. Cauzele sînt de ordin economic şi anume lipsa argintului, care nu se exploata în cele două ţări, şi dominarea pieţei de către monedele străine.

Monedele care circulă mai intens în prima jumătate a secolului al XVI-lea sînt zloţii tătăreşti şi asprii, în Moldova, florinii ungureşti şi asprii, în Ţara Romînească. Zlotul tătăresc — folosit în marea majoritate a vînzărilor de pămînt din Moldova — nu este o monedă emisă de hanul tătarilor, aşa cum s-ar putea crede după numele ce poartă, ci o monedă de aur italiană. Mai rar se întrebuinţau în această vreme în Moldova asprii, monede mici de argint, şi florinii ungureşti — numiţi uneori şi galbeni — folosiţi şi în tranzacţiile comerciale cu Transilvania. Piaţa Ţării Romîneşti era dominată de asprii turceşti, ca urmare a dezvoltării deosebite pe care o luase schimbul comercial cu Imperiul otoman.

Raportul dintre moneda de aur şi cea de argint este în această vreme oarecum stabil; documentele arată că florinul şi zlotul valorau în prima jumătate a secolului al XVI-lea în jurul sumei de 50 aspri.

Situaţia socială

Dezvoltarea schimbului a făcut să crească interesul feudalilor pentru mărirea cantităţilor de produse destinate pieţei, să se manifeste tot mai puternic setea lor de pămînt, cu atît mai mult cu cît — aşa cum s-a arătat — valoarea acestuia era într-o rapidă creştere.

În condiţiile economice nou create, unele familii boiereşti nu pot să reziste şi se ruinează. Se menţin şi îşi sporesc puterea economică feudalii care « acţionează în sensul şi în direcţia dezvoltării economice normale »[1]. Aceştia, urmărind să-şi mărească suprafeţele însămînţate, pe lîngă o tot mai largă acţiune de defrişare, caută să acapareze pămînturile ţăranilor liberi şi să-i aservească, folosind mijloace diferite: cotropiri, cumpărări, schimburi etc. Deposedarea ţăranilor

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, Bucureşti, 1952, p. 213.

liberi de ocinele lor capătă un ritm tot mai accelerat, numeroşi dintre aceştia fiind siliţi să-şi vîndă proprietăţile din cauza greutăţii birului, a foametei sau a silniciei feudalilor.

În privinţa creşterii numărului de sate care intră în stăpînirea marilor feudali în prima jumătate a secolului al XVI-lea sînt concludente cîteva cifre. Astfel, dacă la începutul secolului mănăstirea Tismana dispunea de 41 sate, ea ajunge la mijlocul acestui secol să stăpînească 52; numărul satelor aflate în proprietatea mănăstirii Bistriţa, ctitoria boierilor Craioveşti, creşte de la 10, la începutul veacului, la 30, către mijlocul lui. Detco mare armaş, un boier nu dintre cei mai însemnaţi, adaugă, între 1533 şi 1544, la vechea sa stăpînire, formată din 24 sate, 2 bălţi şi 39 sălaşe de robi ţigani, încă 22 sate şi seliştі, 7 bălţi şi 6 sălaşe. Un alt boier, Vlaicu mare clucer — devenit apoi mare logofăt — îşi măreşte averea, între anii 1532 şi 1540, de la 3 sate, 6 seliştі, 2 munţi şi 6 ţigani, stăpîniţi în indiviziune cu fraţii săi, la 17 sate, 17 seliştі, 26 sălaşe de ţigani şi 7 mori. În Moldova, numeroase achiziţii de pămînt fac în această vreme — mai ales în primele două decenii ale secolului — marii boieri Luca Arbore, Clănău spătarul, Eremia vistierul, Cozma Şarpe postelnicul şi alţii.

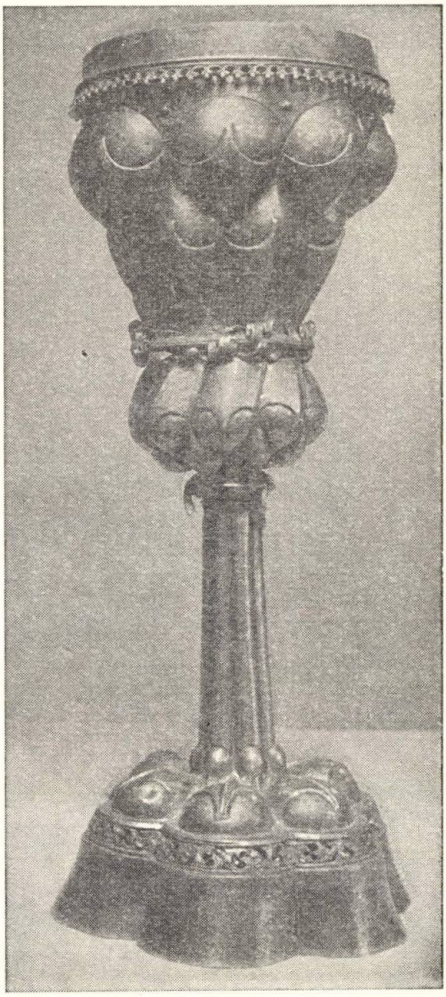

Fig. 171. — Pocal de argint aurit folosit de feudali, de la începutul sec. XVI.

De cele mai multe ori, documentele vorbesc de vînzări făcute de « bună voie », fără intervenţia unei presiuni din afară. În unele cazuri se spune chiar că ocina a fost « dăruită » sau « închinată » feudalului de către fostul său proprietar. Astfel, într-un document din 10 noiembrie 1528, prin care Radu de la Afumaţi, domnul Ţării Romîneşti, întărea mănăstirii Tismana ocina lui Roman din Podeni, se arăta că « i-au dat-o fiii lui Roman de bună voie, ca să fie sfintei mănăstiri, pentru că ei nu pot să o plătească de bir »[1]. Cazurile de vînzări sau

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. II, p. 59.

dăruiri din cauza neputinței de a plăti birul sau a foametei se înmulțesc către mijlocul secolului al XVI-lea[1].

În tendința lor de a acapara pămîntul obștilor libere, feudalii din Țara Romînească caută să se introducă în obște prin ocolirea dreptului de protimisis — menit să apere obștea de pătrunderea străinilor în interiorul său — practicînd tot mai adesea « înfrățirile », arătate și ele în actele cancelariei domnești ca fiind făcute tot « de bună voie ». Că în spatele acestor « dăruiri » și « înfrățiri » de bună voie se ascunde de fapt silnicia o dovedesc numeroasele plîngeri adresate domnului de satele cotropite, îndelungatele procese pe care ele le poartă cu feudalii, începînd din această vreme. Mare feudal el însuși, domnul acorda de obicei cîștig de cauză cotropitorilor, pedepsind pe țăranii care-și reclamau ocinele pierdute. Într-un document din 1527, domnul Țării Romînești arăta că « am ruşinat și am bătut pe Bîrlan și cu ceata lui », care rămăseseră de judecată [2].

Țăranii se opun cu dîrzenie cotropirii, fiind necesară uneori intervenția domniei în favoarea feudalilor. La 1541—1544, Radu Paisie, domnul Țării Romînești, trimitea pe Vlaicu clucer — el însuși un mare cotropitor — « să tragă pe Cîrstinești și să-i scoată de pe ocina sfintei mănăstiri » Argeș [3]. Într-un document din 1549—1550, se recunoaște că mănăstirea a cotropit și risipit satul cu ajutorul lui Radu Paisie [4].

Cotropirea satelor libere de către feudali a fost înlesnită de slăbirea treptată a obștilor, sub influența dezvoltării economiei de schimb. Diferențierile sociale din sînul obștilor, care se accentuează în această vreme, nu se vădesc numai prin ruperea din obști a unor țărani lipsiți de ocină, care ajung să muncească pe pămînturile feudalilor, dar și prin creșterea numărului moșnenilor îmbogățiți, dintre care unii reușesc să țină în supunere pe membrii sărăciți ai obștii. Semnele evidente ale descompunerii obștii le constituie numeroasele cazuri de ieșire din devălmășie și alegere a părților, precum și nenumăratele vînzări de părți mici din ocina satului, de funii, ogoare, delnițe, pogoane de loc etc. Astfel este cunoscut cazul satului Jigoreni din Moldova, a cărui ocină se împarte, în 1508, între moșneni, din care unul primește 1/6 din sat, alții 1/12, 1/24 sau 1/48. Împărțiri asemănătoare au loc între locuitorii satelor Rotumpănești, Voruntărești etc. [5]. Cu ocazia vînzărilor de părți de ocină din diverse sate iese și mai mult în evidență diferențierea materială din sînul obștii. Astfel, în 1546 o femeie vinde 1/20 din satul Iucaș, adică tot atît cît vindeau nouă alți oameni de acolo [6], de unde rezultă că femeia singură stăpînea o ocină de nouă ori mai mare decît fiecare dintre ceilalți vînzători.

---

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 111, 150—151; vol. II, p. 111, 180—181, 206, 231, 242, 314, 320.
[2] *Ibidem*, p. 33—34; cf. și p. 352.
[3] *Ibidem*, p. 278.
[4] *Ibidem*, p. 396.
[5] *Ibidem*, A, veac. XVI, vol. I, p. 79, 183, 227.
[6] *Ibidem*, p. 485.

Mărindu-şi averile şi numărul ţăranilor dependenţi prin mijloacele arătate, feudalii caută totodată să intensifice exploatarea acestora, silindu-i să muncească mai mult şi transformînd cîte o dată dările din produse în bani. Faptul că la începutul secolului al XVI-lea unii boieri sînt în măsură să facă danii anuale în bani mănăstirilor [1] nu poate fi interpretat altfel decît că, la rîndul lor, boierii dispuneau de venituri regulate în bani, care proveneau nu numai din comerţ, ci şi din transformarea în parte a rentei în produse în rentă în bani.

Lupta de clasă

Dezvoltarea schimbului stimulînd productivitatea gospodăriei ţărăneşti, aceasta devine din ce în ce mai interesată să beneficieze de o cotă parte cît mai mare din produsele muncii sale, pe care să le valorifice pe piaţă, ceea ce explică împotrivirea tot mai dîrză la cererile în creştere ale feudalilor.

După cum rezultă din documentele vremii, emise de cancelaria domnească, această împotrivire s-a manifestat, după împrejurări, sub formă de nesupunere la lucru, neplata dărilor, fugă etc. Datorită extinderii şi intensificării rezistenţei ţăranilor, feudalii nu-i mai pot face faţă cu propriul lor aparat de constrîngere, fiind siliţi să apeleze din ce în ce mai frecvent la intervenţia domniei, pentru reprimarea împotrivirii ţăranilor. Aşa se explică poruncile pe care, începînd din această vreme, domnia le adresează tot mai des ţăranilor, cerîndu-le să-şi îndeplinească obligaţiile faţă de feudali. Întărind mănăstirii Bistriţa mai multe sate, Vladislav al III-lea poruncea: « voi, vecinii toţi, să ascultaţi de egumen şi de poslușnicii sfintei mănăstiri », dînd dreptul egumenului « să-l certe şi să-l pedepsească după fapta sa şi să-l aducă legat la domnia mea » pe cel care nu ar fi ascultat [2]. Împotrivirea continuă a ţăranilor faţă de cererile feudalilor duce la repetarea poruncilor de ascultare adresate de domnie [3]. Refuzul ţăranilor de a asculta de stăpîni şi de a plăti dările la care-i obligau feudalii aduce după sine ameninţări din partea domniei. Radu Paisie scria vecinilor din satul Cernăteşti al mănăstirii Glavacioc: « voi, vecinii, orice va fi nevoia sfintei mănăstiri, să ascultaţi şi nimeni să nu cuteze să reţie sau să oprească ceva călugărilor <de la sfînta> mănăstire, pentru că acel om rău va păţi »[4]. De multe ori domnia punea în practică aceste ameninţări, după cum dovedesc izvoare mai tîrzii.

Deşi lupta ţăranilor împotriva exploatării a fost înfrîntă de feudali, ajutaţi şi de aparatul de represiune al statului, organizat mai temeinic în această vreme decît în trecut, ea a dus la limitarea şi la fixarea în anumite proporţii a obligaţiilor ţăranilor — forma concretă a rentei feudale.

---

[1] *Documente*, B, veac XVI, vol. I, p. 2.
[2] *Ibidem*, p. 175.
[3] *Ibidem*, vol. II, p. 62.
[4] *Ibidem*, p. 209.

În această vreme, ca şi mai tîrziu, lupta ţăranilor împotriva asupririi interne s-a împletit cu lupta pe care masele populare o duceau împotriva cotropitorilor străini, cu care clasa dominantă din Ţara Romînească şi Moldova a pactizat.

*

Dezvoltarea social-economică din prima jumătate a secolului al XVI-lea a determinat orientarea politicii domneşti în toate domeniile vieţii de stat. Unii domni, ca Radu cel Mare şi Neagoe Basarab, în Ţara Romînească, Ştefăniţă şi Petru Rareş, în Moldova, continuă politica de centralizare a statului, prin sprijinul acordat dezvoltării oraşelor, apărarea intereselor tîrgoveţilor, sprijinirea micii boierimi, organizarea mai temeinică a aparatului slujitoresc al domniei şi limitarea privilegiilor de imunitate ale marilor feudali. Boierimea, folosind în profitul ei dezvoltarea economică, mărindu-şi averile, se opune cu înverşunare politicii de întărire a autorităţii centrale — în măsura în care aceasta îi ştirbea privilegiile — solicitînd împotriva domniei ajutorul turcesc, fapt ce a contribuit la aservirea celor două ţări de Imperiul otoman.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K.-F. ENGELS, *Opere alese*, vol. II, Bucureşti, 1952.
ENGELS, F., *Anti-Dühring*, Bucureşti, 1955.
LENIN, V. I., *Opere*, vol. 23, Bucureşti.

II. *Izvoare*

Corpus Juris Hungarici, vol. I, 1000—1526 şi II, 1526—1608, ed. Kolozsvári, S. — Ovári, K., Budapesta, 1899.
Corpus statutorum Hungariae municipalium, I, Budapesta, 1885.
COSTĂCHESCU, M., *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod (1504—1517)*, Bucureşti, 1940.
Documente privind istoria Romîniei, A, Moldova, veac. XVI, vol. I—III şi B, Ţara Romînească, veac. XVI, vol. I—IV.
Hans Dernschwams Bericht über den Salzbergbau in Siebenbürgen, 1528, în *Ungarische Jahrbücher*, XIII, 1933, nr. 1—2, p. 264—290.
HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. II/2, II/3, II/4, VIII, XI, XV/1.
IORGA, N., *Studii şi documente*, vol. XXIII.
IVÁNYI, B., *Bártfa szabad királyi város levéltára*, I, Budapesta, 1910.
KEMÉNY, J., *Diplomatarium Transilvanicum*, t. IV, 1493—1554, Arh. ist. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.
KISS, J., *16. századi dézsmajegyzékek*, Budapesta, 1960.
Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, I (1540—1556), Budapesta, 1875.
Oklevéltár a Tomaj-nemzetségbeli losonczi Bánffy-család történetéhez, I, Budapesta, 1908.
OLAHUS, N., *Hungaria et Attila*, Viena, 1863.

PASCU, Şt.-Vl. HANGA, *Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului R.P.R.*, II/1, Bucureşti, 1958.
Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen, I—III, Braşov, 1886—1896.
Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation, I, Sibiu, 1880.
REICHERSDORFFER, G., *Moldaviae quae olim Daciae pars chorographia*, în *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 125—143.
TOCILESCU, GR., *534 documente istorice slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova privitoare la legăturile lor cu Ardealul, 1346—1603*, Bucureşti, 1931.
Urbáriumok XVI—XVII. század, red. F. Maksai, Budapesta, 1959.
Úriszék. XVI—XVII. századi perszövegek, red. E. Varga, Budapesta, 1958.
VERESS, A., *Acta et epistolae relationum Transylvanie Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, 1468—1540*, Budapesta, 1914.
— *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, I, Bucureşti, 1929.
ZIMMERMANN, F., *Das Register der Johanes Bruderschaft*, în *Archiv des Vereins*, XVI, 1880, p. 355—425.

III. *Lucrări generale*

ACSÁDY, I., *A magyar jobbágyság története*, Budapesta, 1948.
BĂLCESCU, N., *Opere*, vol. I—II, Bucureşti, 1953.
COSTĂCHEL, V.-P. P. PANAITESCU-A. CAZACU, *Viaţa feudală în Ţara Romînească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1954.
IORGA, N., *Istoria comerţului romînesc*, vol. I, ed. a II-a, Bucureşti, 1925.
— *Relaţiile comerciale ale ţărilor noastre cu Lembergul*, Bucureşti, 1900.
METEŞ, Şt., *Relaţiile comerciale ale Ţării Romîneşti cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1920.
PASCU, Şt., *Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1954.
SZABÓ, I., *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*, Budapesta, 1948.
WENCZEL, G., *Magyarország bányászatának kritikai története*, Budapesta, 1880.

IV. *Lucrări speciale*

1. Dezvoltarea economică şi socială a Transilvaniei

DOBOŞI, AL., *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (sec. XIV—XVI)*, în *St. cerc. ist. medie*, II, 1951, nr. 1, p. 125—166.
GOLDENBERG, S., *Hallerii. Un capitol din istoria comerţului şi a capitalului comercial din Transilvania în sec. XVI*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 5, p. 89—116.
— *Clujul în sec. XVI. Producţia şi schimbul de mărfuri*, Bucureşti, 1958.
GÜNDISCH, G., *Die siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528—1531*, Bucureşti, 1943.
MANOLESCU, R., *Le rôle commercial de la ville de Braşov dans le Sud-Est de l'Europe au XVI-e siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, Bucureşti, 1960, p. 207—220.
PASCU, Şt., *Contribuţii noi privitoare la răscoala ţăranilor din 1514 în Transilvania*, în *Studii*, VIII, 1955, nr. 5—6, p. 90—112.
PRODAN, D., *Producţia fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în *An. Inst. ist. Cluj*, *I—II*, 1958—1959, p. 29—124.
RÖSLER, R., *Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens. Aelteres Zunftwesen in Hermannstadt bis zum Jahre 1526*, în *Archiv des Vereins*, XXXVIII, 1912, nr. 1—2, p. 443—551.
SERAPHIN, T., *Verzeichnis der Kronstädter Zunft Urkunden*, Braşov, 1886.
SZABÓ, I., *La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villages, dans les années 1449—1526*, în *Études historiques*, Budapesta, I, 1960, p. 361—385.

SZÉKELY, GY., *Landwirtschaft und Gewerbe in der ungarischen ländlichen Gesellschaft um 1500*, în *Études historiques*, Budapesta, I, 1960, p. 471—503.

WITTSTOCK, H., *Nösner Zustände unter Wladislaus II und Ludwig II, 1490—1526*, în *Archiv des Vereins*, IV, 1860, nr. 3, p. 1—102.

2. Dezvoltarea social-economică a Țării Românești și Moldovei

COSTĂCHEL, V., *Dezagregarea obștii sătești în țările române în evul mediu*, în *St. ref. ist. Romîniei*, p. I, București, 1954, p. 753—800.

ILIEȘ, AURORA, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, în *St. mat. ist. medie*, I, 1956, p. 155—198.

LEHR, LIA, *Despre dezvoltarea economică a orașelor din Țara Românească în anii 1501—1650* în *St. ref. ist. Romîniei*, p. I, București, 1954, p. 641—662.

MANOLESCU, R., *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiul la începutul veacului al XVI-lea*, în *An. Univ. C. I. Parhon*, Șt. sociale, istorie, 1956, p. 207—260.

— *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 117—204.

MIOC, DAMASCHIN, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 49—116.

CAPITOLUL IX

AGRAVAREA CONTRADICȚIILOR FEUDALE ÎN ȚĂRILE ROMÎNE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA. RĂZBOIUL ȚĂRĂNESC CONDUS DE GH. DOJA

1. AGRAVAREA CONTRADICȚIILOR ȘI A ANARHIEI FEUDALE ÎN TRANSILVANIA. RĂZBOIUL ȚĂRĂNESC DIN 1514 DE SUB CONDUCEREA LUI GHEORGHE DOJA

Agravarea contradicțiilor și a anarhiei feudale în Transilvania

La sfîrșitul secolului al XV-lea și la începutul celui următor, contradicțiile și anarhia feudală — frînate în timpul domniei regelui Matei Corvin — au izbucnit cu și mai mare putere.

Marea nobilime, baronii și clerul catolic înalt se constituie într-o grupare politică, « partidul baronilor ». Bazați pe puterea lor economică și politică, baronii și clerul înalt smulg puterii centrale noi privilegii, noi scutiri de obligații față de stat. Ceea ce caracterizează această pătură a marii nobilimi erau necontenitele încercări — folosind toate mijloacele — pentru a știrbi cît mai mult prerogativele puterii regale. Reușind să anuleze unele măsuri ale regelui Matei, menite să întărească puterea centrală, marea nobilime și clerul superior acaparează multe din veniturile statului și-și însușesc, prin abuz, unele dări la care erau obligați țăranii față de rege.

Creșterea puterii marii nobilimi constituia, în același timp, o primejdie și pentru nobilimea mijlocie și mică. Moșiile acesteia erau cotropite de marea nobilime și alipite întinselor ei domenii. Din aceste motive, ca și din dorința de a participa și ea la viața politică a țării, nobilimea mică și mijlocie era în conflict cu marea nobilime și cu clerul înalt. Pentru a putea duce lupta împotriva baronilor și a clerului superior, mica nobilime se constituie, la rîndul ei, într-un « partid al nobilimii de rînd ». Urmărind să slăbească puterea marilor feudali și să folosească rezultatele luptei țărănimii în propriul ei interes, și nu din dorința de a schimba raporturile sociale existente, mica nobilime susține nemulțumirile țărănimii împotriva marii nobilimi și a bisericii. Din aceleași motive, o parte a micii nobilimi va participa chiar și la răscoala populară din 1514.

Contradicțiile dintre păturile privilegiate capătă o complexitate și mai mare, deoarece ele se manifestă și între nobilime, în întregimea ei, și clerul

înalt. Nobilimea avea motive de nemulțumire din cauza creșterii puterii economice a domeniilor bisericești și a celei politice a clerului superior. De aceea, chiar cu prilejul proclamării cruciadei antiotomane, în primăvara anului 1514, între reprezentanții nobilimii mari și ai clerului au izbucnit neînțelegeri. Aceste contradicții dintre păturile nobiliare, dintre nobilime și cler, erau însă neantagonice.

Și mai mari erau deosebirile de interese din sînul clerului, izvorîte din situația socială diferită a clericilor. Dacă interesele de clasă nu deosebeau prin nimic pe episcopi, canonici și abați de marea nobilime, interesele clerului inferior, ale preoților de la sate și din tîrguri îndeosebi — fracțiunea plebeiană a clerului, cum o caracterizează Engels — se apropiau de ale țărănimii și orășenimii mijlocii și sărace. Este, deci, cu totul explicabil de ce această fracțiune plebeiană a clerului a jucat un rol important în războiul țărănesc din 1514.

Dezvoltarea orașelor și a tîrgurilor din Transilvania în secolul al XV-lea și, mai ales, diferențierea din punct de vedere social-economic a populației orașelor, au adăugat elemente în plus complexității raporturilor sociale de la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Între orășenime, în general, și întreaga clasă feudală existau deosebiri de interese, izvorîte din năzuințele orășenilor — meșteșugari și negustori — spre dezvoltarea producției de mărfuri în orașe, a pieții locale, și din piedicile puse de feudali acestei dezvoltări. Vămile numeroase pe care trebuiau să le plătească negustorii și meșteșugarii la trecerea pe domeniile feudale, nu numai că împiedicau libera circulație a mărfurilor, dar contribuiau și la scumpirea acestora; jefuirea mărfurilor de către nobili aducea alte pagube însemnate orășenimii.

Faptul că țăranii erau împiedicați de stăpînii feudali de a-și duce la piață în mod liber produsele însemna alt prejudiciu pentru orășeni, care nu se puteau aproviziona cu produse agricole și materii prime în condițiile cele mai avantajoase și, în același timp, nu-și puteau vinde produsele țăranilor în măsura în care ar fi putut-o face dacă țărănimea ar fi avut legături mai strînse cu piața. Acest fapt a constituit încă unul din motivele accentuării contradicțiilor între clasa feudală, în totalitatea ei, și orășenime, în general, și explică atitudinea orășenilor în timpul luptelor antifeudale ale țărănimii.

Existența stratificării social-economice în orașele din Transilvania a determinat poziția diferitelor pături orășenești și față de răscoalele țărănești: de împotrivire din partea patriciatului, echivocă a păturilor intermediare și de colaborare strînsă a orășenimii sărace.

Contradicția fundamentală din această vreme rămîne, însă, aceea dintre țărănimea aservită și clasa feudală, datorită exploatării grele a țărănimii, îndeosebi din partea nobilimii mari și a clerului superior. După cum s-a arătat în capitolul precedent, dijmele bisericești au fost sporite, au crescut renta în bani, produse și muncă față de stăpînul de moșie, precum și obligațiile față de statul

feudal. Ţărănimii îi este răpită şi posibilitatea de a părăsi moşia feudalilor abuzivi, pentru a se aşeza în altă parte, unde condiţiile de viaţă nu erau atît de grele. Dreptul de liberă strămutare nu mai era decît o ficţiune, faţă de piedicile nenumărate puse de feudali în calea plecării ţărănimii, chiar înainte de legiferarea legării de glie a ţăranilor din 1514.

Aceeaşi viaţă grea duceau şi lucrătorii din mine şi ocne, exploataţi şi ei de proprietarii acestora: statul feudal, prin dregătorii săi, cămăraşii, sau de proprietarii particulari, prin reprezentanţii acestora, acolo unde minele erau în stăpînirea nobililor sau a bisericii catolice.

Aceste contradicţii complexe au creat mari frămîntări în Transilvania la începutul secolului al XVI-lea, exteriorizate prin neîntreruptele răscoale, răzvrătiri sau prin alte forme ale luptei de clasă. În ajunul izbucnirii războiului ţărănesc din 1514, părţile sudice şi estice ale Transilvaniei erau cuprinse de mişcări ţărăneşti şi orăşeneşti, dintre care unele se leagă direct de mişcarea condusă de Gh. Doja, prin conducătorii lor. Din cauza situaţiei interne în plină frămîntare, la care se adaugă presiunea Imperiului german şi, mai ales, invaziile repetate ale turcilor, a slăbit puterea de rezistenţă a clasei feudale şi a aliaţilor săi.

La sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul celui următor, atacurile turcilor în Transilvania şi Ungaria sudică se repetă aproape an de an (1491, 1492, 1493, 1501, 1502). Proiectele de coaliţie antiotomană între regii Ungariei şi Poloniei, Veneţia şi papalitate (1500) au rămas fără urmări practice. Patriciatul veneţian mai întîi (1502) şi feudalii maghiari după aceea (1509) au preferat războiului antiotoman pacea cu sultanul.

Cruciada antiotomană din primăvara anului 1514

Înţelegerea cu turcii nu a fost însă de lungă durată, deoarece aceştia nu renunţaseră nici un moment la planurile lor de cotropire a Europei centrale. Astfel, în condiţiile creşterii contradicţiilor interne, au loc invaziile turceşti din anii 1512—1513. Pentru stăvilirea acestora şi pentru alungarea turcilor din Europa se proiectează organizarea unei cruciade antiotomane. Arhiepiscopul primat al Ungariei, Toma Bakocz, publică, la 16 aprilie 1514, bula papei Leon al X-lea pentru chemarea la cruciadă, promiţînd ţăranilor iobagi participanţi eliberarea din iobăgie. Ţărănimea aservită, dornică să obţină libertatea făgăduită, plebeimea oraşelor, în frunte cu meşteşugarii săraci, chiar unii nobili mici, împovăraţi de datorii, se adună în tabăra din apropierea Budei, « mai de grabă sătui de viaţă, decît din dragoste pentru religie », după spusele contemporanului Paolo Giovio [1].

Nobilimea mare — în frunte cu vistierul Ştefan Telegdi, unul din cei mai mari feudali şi mai cruzi exploatatori — a sesizat primejdia, atrăgînd atenţia

[1] Paolo Giovio, *Historiarum sui temporis*, p. 494.

Fig. 172. — Gheorghe Doja.

nobilimii că mulțimea înarmată va întoarce armele împotriva ei [1]. Interesele clerului superior — în frunte cu arhiepiscopul Toma Bakocz — care nădăjduia să realizeze beneficii materiale importante în urma înfrîngerii turcilor, și interesele nobilimii, care voia să îndepărteze primejdia turcească prin jertfa de sînge a țărănimii și a sărăcimii orașelor, au tras mai greu în cumpănă. La rîndul ei, țărănimea era interesată să împiedice extinderea stăpînirii turcești, deoarece aceasta însemna distrugerea de bunuri materiale și de vieți omenești, mai ales din rîndurile maselor populare.

La 24 aprilie, Gheorghe Doja — un țăran secui ridicat în rîndul micii nobilimi, drept răsplată pentru faptele de vitejie dovedite în mai multe războaie împotriva turcilor — este numit comandantul militar al cruciadei. O mulțime de trimiși se răspîndesc prin țară, chemînd poporul la cruciadă. O cuvîntare pe care a rostit-o Doja, prin care chema pe țărani la luptă, ca pe niște tovarăși egal îndreptățiți, făgăduindu-le să împartă totul cu ei, precum și scutirea de obligații feudale [2], a avut drept rezultat adunarea, în tabăra de la Rákos, din apropierea Budei, a unui număr de circa 40 000 țărani și orășeni săraci. Alte mulțimi — țărani, lucrători de la ocne și mine, plebe orășenească — se adună în alte locuri din Ungaria și Transilvania. Nobilimea a răspuns fără entuziasm și interes chemării, astfel încît armata « cruciată » — datorită componenței sale — avea mai mult un caracter antifeudal decît antiotoman. Dorința țărănimii de a scăpa de exploatarea feudală explică ecoul mare stîrnit de chemarea la cruciadă în rîndurile acesteia.

Începutul războiului țărănesc

Înspăimîntată de numărul mare al iobagilor care părăsiseră ogoarele, tocmai în timpul muncilor agricole de primăvară, nobilimea încearcă să oprească pe cei ce voiau să plece în tabără și să-i silească pe cei plecați să se întoarcă. Familiile acestora sînt batjocorite, schingiuite, puse la jug în locul animalelor. Față de asemenea atitudine a nobilimii, țăranii își schimbă planurile: gîndul cruciadei e părăsit și dorința de a-și îndrepta armele împotriva nobilimii feudale pune stăpînire pe mulțime. În diferite locuri, se înregistrează ciocniri sîngeroase între țărani și feudali.

Mulțimea adunată în tabără refuză să urmeze poruncile de a porni împotriva turcilor. Armata cruciată se transformă într-o « armată revoluționară », cum o caracterizează Engels [3]. Teama și prevestirile unora dintre marii feudali se adeveresc curînd. De aceea se iau măsuri pentru dizolvarea taberei și trimiterea celor adunați la casele lor, cerîndu-se lui Doja să nu mai primească pe nimeni

---

[1] N. Istvánffi, *Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV*, cartea V, p. 44; Geréb L. și Székely Gy., *A magyar parasztháborúk irodalma, 1437—1514*, p. 192—193.

[2] I. M. Brutus, *Magyar historiája, 1490—1502*, I, p. 313—317; cf. Geréb și Székely, *op. cit.*, p. 166—168.

[3] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 81.

în tabără şi să pună capăt « neorînduielilor » săvîrşite de oamenii săi. Era însă prea tîrziu. Poruncile arhiepiscopului şi ale regelui nu mai produc nici un efect asupra mulţimilor. Dimpotrivă, potrivit unei informaţii din mai 1514, tabăra ţărănească sporeşte cu alte elemente populare sosite din diferite părţi. *Cruciada se transformă într-o mare răscoală populară*, iar Doja devine conducătorul răscoalei. Ţărănimea nu se mai înspăimîntă nici de porunci, nici de ameninţări cu pedepse aspre şi nici de excomunicarea şi afurisenia bisericii. « Îndrăzneţi şi obraznici, ţăranii nu mai ţin seama nici de religie, dispreţuind chiar puterea regelui şi a regatului », afirmă istoricul italian Giovio [1].

Prin cuvîntări şi proclamaţii, erau chemaţi la răscoală toţi cei asupriţi: ţărani, orăşeni, lucrători de la ocne şi mine. « Multe nenorociri s-au abătut pînă acum asupra voastră — ar fi spus Doja celor adunaţi —. Cauza a fost mai degrabă pasivitatea şi moliciunea voastră, decît puterea duşmanului... Dar acum s-au schimbat lucrurile. În sfîrşit, s-a ivit prilejul să scuturaţi tirania nedreaptă a nobilimii; să aveţi numai curaj să folosiţi acest prilej. În sfîrşit, a sunat ceasul; puteţi să obţineţi ceea ce aţi rîvnit totdeauna, puteţi să pedepsiţi pe cei ce au aruncat pe capul vostru toate nenorocirile » [2].

Încă din această fază, tabăra ţărănească era alcătuită din toate categoriile sociale asuprite, interesate în lupta antifeudală şi antibisericească: iobagi, ţărani săraci lipsiţi de mijloace de producţie, păstori, haiduci, orăşeni săraci, lucrători de la mine şi ocne, maghiari, romîni, slovaci, sîrbi, ruteni şi alţii. Terminologia documentelor este semnificativă pentru cunoaşterea categoriilor sociale participante la răscoală *(seditio rusticana, colluvies rusticana)* sau cruciadă *(cruciata)* — cum mai este numită — de la începuturile ei. Sînt pomeniţi ţăranii iobagi şi oamenii de jos, din sate şi oraşe şi de la ocne şi mine *(rustici et populares, rustici et plebeae conditionis homines, plebs rusticana, rabida plebs)*, ciurdari *(bubulci)*, păstori de capre *(caprarii)*, haiduci *(hajdones)*, mici nobili *(nobiles)*.

Această mulţime trebuia organizată înainte de a fi condusă la luptă.

Doja îşi împarte oastea în mai multe cete. O ceată, condusă de orăşeanul Ambrosiu Szalereszi, e lăsată la Rákos, pentru a supraveghea nobilimea şi orăşenimea bogată din Buda. Alte cete, conduse de preoţii săraci Laurenţiu Mészáros şi Barabás, sînt trimise spre nord şi spre sud, pentru a răscula pe iobagi, păstori, lucrătorii de la mine, sărăcimea tîrgurilor şi oraşelor, romîni, maghiari, slovaci, ruteni şi sîrbi. Grosul armatei ţărăneşti, comandată de fraţii Gheorghe şi Grigore Doja şi de diacul Balogh, porneşte spre Transilvania.

Cel dintîi popas mai important a fost făcut la Cegléd. Aici s-a încercat o organizare mai bună a răscoalei şi o precizare a scopurilor ei.

Chiar dacă programul răscoalei nu a fost formulat în mod clar în vreun act al conducătorilor ei, totuşi, ideile generale şi scopul urmărit de răsculaţi,

---

[1] Paolo Giovio, *op. cit.*, p. 495.

[2] Brutus, *op. cit.*, p. 350—358; cf. şi Tubero, *Commentariorum de temporibus suis libri*, XI, p. 289—291.

sau, mai bine-zis, de cei mai înaintați dintre conducătorii răscoalei se pot cunoaște din ceea ce au consemnat contemporanii și din cuprinsul diferitelor acte ale răscoalei sau ale adversarilor ei.

Ceea ce rezultă cu certitudine este caracterul pronunțat de clasă, antifeudal, al acestui program. În el se cuprinde clar exprimată ideea împărțirii nedrepte a bunurilor sociale și necesitatea unei noi reglementări a raporturilor dintre clase, a repartiției bunurilor materiale, care trebuiau să aparțină în mai mare măsură celor ce muncesc și le produc. Într-o scrisoare prin care chema la oaste pe toți locuitorii orașelor și satelor, sub amenințarea unei grele pedepse și a confiscării bunurilor, Doja cerea răsculaților să distrugă « nobilimea blestemată și necredincioasă » [1].

Răsculații se ridicau împotriva dijmelor, a clăcii și mai ales a dării în bani. Ei urmăreau și desființarea vămilor de pe moșiile feudale, deoarece acestea constituiau o piedică în calea liberei circulații a bunurilor și o cauză a scumpirii lor.

Mai mult încă, Gheorghe Doja cerea țăranilor să recucerească cu armele libertatea răpită de nobili, dacă doreau să-și asigure un viitor mai bun. Faptul e confirmat de o scrisoare a regelui Vladislav, din 3 iulie 1514, adresată papei, în care acesta se plîngea că țăranii, ciurdarii și păstorii s-au ridicat să scape de servitute, să dobîndească libertatea și să întroneze dreptatea [2].

Răsculații se ridicau cu hotărîre împotriva bisericii catolice, cea mai mare stăpînitoare de moșii și exploatatoare nemiloasă. Ținta atacurilor răsculaților erau moșiile și castelele feudale în general, curțile episcopale cu predilecție. În locul bisericii latifundiare, ei preconizau o biserică săracă, guvernată după principiile creștinismului primitiv. Noua societate trebuia să se bazeze pe o unire a țăranilor cu orășenii.

Acest program al răscoalei se apropie mult de al taboriților cehi și al hiliaștilor germani. Programul atît de înaintat al răscoalei, antifeudal și anticlerical, era îndreptat împotriva rînduielilor sociale și urmărea desființarea raporturilor de clasă existente în acel moment în regatul feudal maghiar. Masele populare participante, întinderea răscoalei pe un teritoriu atît de vast, încercarea de organizare a forțelor răsculate și de formare a unei armate țărănești în vederea zdrobirii dușmanului, dau mișcării un caracter superior, o ridică mult deasupra unei răscoale obișnuite, la înălțimea unui « război general al țărănimii », după caracterizarea lui Engels [3].

Desfășurarea războiului

Răscoala se răspîndește cu iuțeală în toate direcțiile. Purtarea barbară a nobilimii face ca țărănimea să fie tot mai îndîrjită în lupta ei împotriva nobilimii și a clerului. Într-o poruncă a sa, Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, cerea « să fie prinși și arestați toți cei

[1] Hurmuzaki, II/3, p. 160–161.
[2] H. Marczali, *Nagy képes világ történet*, VI, p. 642–643.
[3] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 81.

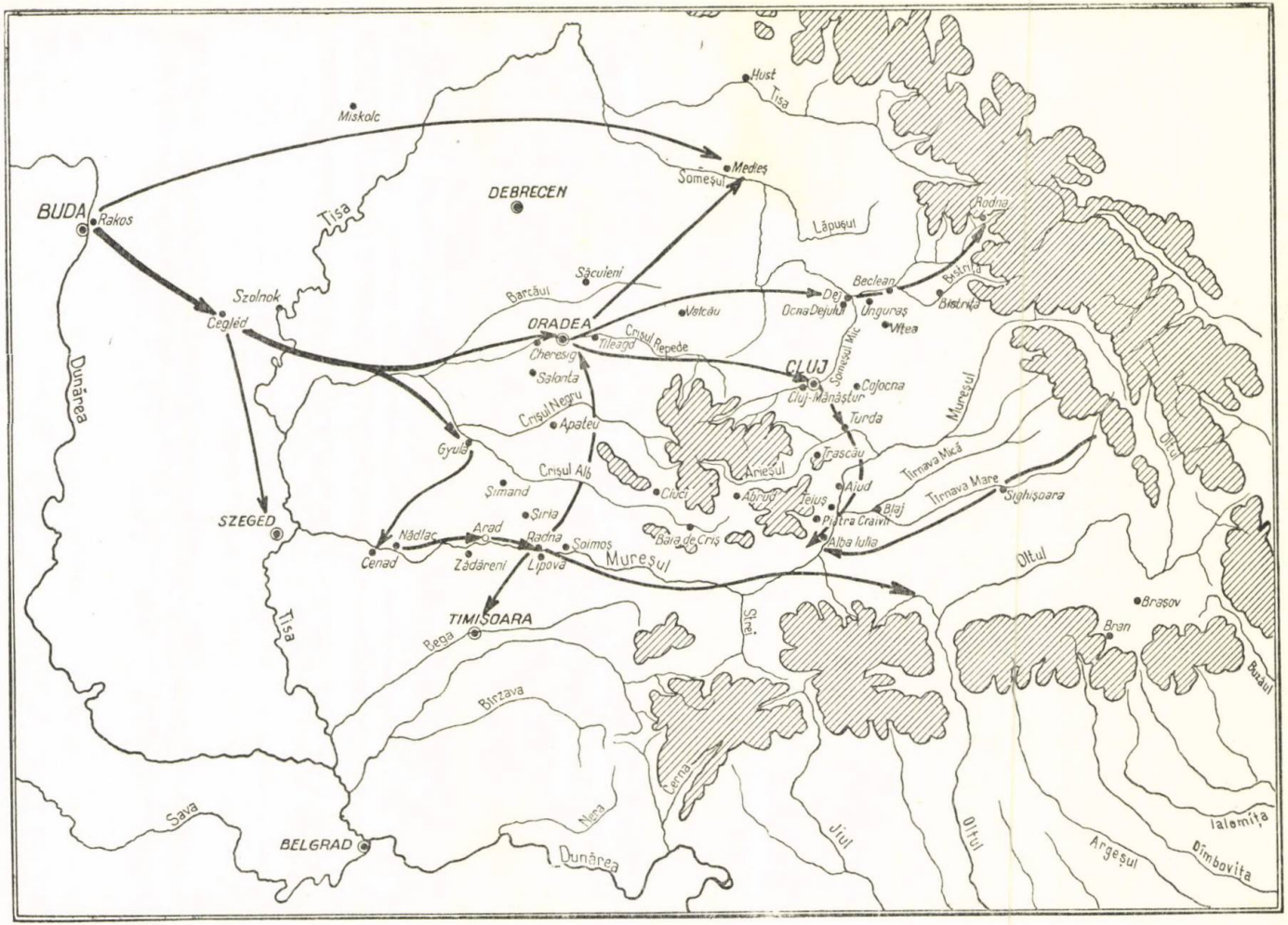

Fig. 173. — Desfășurarea răscoalei condusă de Gh. Doja, 1514.

ce se numesc cruciați... Cei prinși să fie decapitați, jupuiți de vii, fripți și uciși și distruși în cele mai îngrozitoare chinuri »[1].

În această vreme, cetele de răsculați conduse de Laurențiu Mészáros se îndreptau spre nordul Transilvaniei, Crișana și Maramureș, iar cele conduse de Grigore Doja, spre sud. Grosul oastei țărănești de vreo 33 000 oameni, călări și pedestrași, comandată de Gheorghe Doja personal, urma valea Crișului Alb, cu gîndul de a se îndrepta spre Mureș, pentru a se uni cu răsculații din părțile Aradului și Banatului. În aceste părți sudice ale Transilvaniei, răsculații trebuiau să-și măsoare puterile cu oastea nobiliară ce aștepta lîngă Cenad, sub conducerea episcopului Nicolae Csáki și a comitelui Timișoarei, Ștefan Báthory. După o ciocnire la Apateu, pe Mureș, în care armata țărănească condusă de diacul Balogh a suferit o înfrîngere, răsculații cîștigă o mare biruință la Nădlac, cu care prilej își găsesc moartea numeroși nobili și clerici. O altă încercare de rezistență din partea armatei feudale fiind înfrîntă la Cenad, răsculații și-au deschis drum, pe valea Mureșului, spre interiorul Transilvaniei.

Rînd pe rînd, la începutul lunii iunie, cad în mîinile răsculaților orașe și cetăți: Cenad, Arad, Nădlac, Șiria, Lipova, Șoimoș. Ocuparea acestora a fost posibilă datorită avîntului armatei țărănești, formată în aceste părți mai ales din romîni, folosirii artileriei, dar și ajutorului primit din partea populației din orașe și cetăți. Pe de altă parte, țărănimea răsculată de pe Mureș, condusă de voievodul romîn din Ciuci, a dat un sprijin puternic armatei țărănești la cucerirea acestor orașe și cetăți. Drumul spre interiorul Transilvaniei era deschis răsculaților, datorită succeselor repurtate în luptele cu nobilii, dar, mai ales, datorită generalizării răscoalei în Transilvania.

În Bereg și Maramureș se răscoală țăranii, minerii și chiar mica nobilime romînă, ridicată dintre cnezii și voievozii maramureșeni, asuprită și ea de marea nobilime.

În Satu Mare și Bihor, armata țărănească bine organizată, condusă de Lauențiu Mészáros, a reușit să cucerească mai multe orașe și tîrguri, avînd sprijinul populației sărace a acestora. Răsculații cîștigă mai multe bătălii împotriva armatei nobiliare, la Săcuieni, Oradea și în alte locuri.

Răscoala cuprinde cu repeziciune și alte regiuni din nordul Transilvaniei: Rodna, Bistrița, Cluj, apoi din centrul ei: Turda, Alba Iulia, și din sud: Hunedoara, Sibiu, Sighișoara, Țara Bîrsei.

În regiunea Clujului și a Turzii, răsculații erau conduși de Albert, probabil lucrător la ocnele de sare de la Turda; în regiunea Dejului, răsculații, comandați de Ioan Nagy, un reprezentant al orășenimii sărace sau al lucrătorilor de la ocnele de sare, au pus stăpînire pe întregul ținut; în regiunea Bistriței, căpetenia răscoalei era un cismar din Vița; din Secuime pînă la Alba Iulia, țăranii răsculați,

[1] Hurmuzaki, II/3, p. 189.

conduşi de Ioan Secuiul (Székely), făceau să tremure pătura conducătoare secuiască şi patriciatul săsesc [1].

Documentele dovedesc participarea şi colaborarea strînsă cu ţăranii răsculaţi, romîni şi maghiari, a populaţiei orăşeneşti sărace, a acelei « opoziţii plebeiene», precum şi a lucrătorilor de la ocnele de sare şi de la mine: Cluj, Turda, Dej, Cojocna, Trascău, Rodna, Bistriţa, Sighişoara. Cu ajutorul acestora, răsculaţii nu numai că au putut pătrunde în interiorul oraşelor şi au putut ocupa minele şi ocnele, dar au devastat şi castelele nobililor, arzînd documentele de proprietate, pedepsind pe feudalii prinşi.

Generalizarea răscoalei în toată Transilvania a stîrnit o mare îngrijorare în rîndul nobilimii, a clerului superior şi chiar a patriciatului orăşenesc. Toţi aceştia se unesc strîns în jurul lui Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, şi a juristului Ştefan Werböczi, reprezentantul partidei nobilimii. Ei cer ajutoare grabnice, în oameni, arme, îmbrăcăminte, alimente, bani. La 9 iunie, episcopul Transilvaniei scria, plin de îngrijorare, sibienilor, despre «primejdia mare în care se găsesc nobilii, prin intrarea cruciaţilor în această ţară a Transilvaniei », cerîndu-le, în numele voievodului, să fie pregătiţi şi ei, cu cele mai mari şi mai puternice forţe pe care le au, pentru salvarea ţării » [2]. Din Orăştie, unde se găsea pentru întărirea oraşului ameninţat de înaintarea răsculaţilor, voievodul Ioan Zápolya trimitea şi el, între 14 şi 29 iunie, mai multe scrisori sibienilor, cerîndu-le praf de puşcă, arme, oameni, cai şi alimente, iar cămăraşilor de la ocnele Turzii le trimitea, la 18 iunie, poruncă să pornească degrabă împotriva răsculaţilor şi să prindă pe căpetenia acestora cu numele Albert [3].

Pentru succesul răscoalei era necesară însă lărgirea şi o mai bună organizare a ei. Dar această străduinţă a elementelor mai hotărîte se lovea de tendinţa masei ţărăneşti de a limita aria de răspîndire a răscoalei, de a localiza luptele. Din această cauză s-a ajuns la fărîmiţarea locală a forţelor şi acţiunilor. Oastea feudală, dimpotrivă, îşi strînge rîndurile şi îşi concentrează forţele în Banat, unde se va hotărî soarta războiului.

Doja îşi aşază armatele între Lipova şi Timişoara. Oştile nobilimii, comandate de Ştefan Báthory, se concentrează în cetatea Timişoarei, pe care o întăresc cu două rînduri de metereze şi de şanţuri. Începe un lung asediu din partea ţăranilor; armele acestora nu erau însă potrivite pentru luarea cu asalt a unei cetăţi întărite, cum era Timişoara, apărată de o garnizoană puternică, dotată cu tunuri şi puşti. Pe de altă parte, asediatorii au ajuns să fie asediaţi la rîndul lor de nobilimea şi orăşenimea bogată din Buda, care, reuşind să spargă încercuirea, a alergat în ajutorul armatei nobiliare de la Timişoara. În acelaşi timp,

---

[1] Şt. Pascu, *Contribuţii noi privitoare la răscoala ţăranilor din 1514 în Transilvania*, în *Studii*, VIII, 1955, nr. 5—6, p. 100—104.

[2] Arhivele statului Sibiu, L. 58, nr. 170; cf. Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 98—99.

[3] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 99, 100.

armata lui Ioan Zápolya, răspunzînd chemării nobilimii şi a regelui, se apropia de Timişoara.

Orăşenimea bogată din Buda, Cluj, Timişoara şi din alte oraşe şi nobilimea mică, aliaţi ai răsculaţilor în prima fază, au trădat răscoala, trecînd de partea nobililor. De aceea, în faza de declin a răscoalei, patriciatul orăşenesc din Cluj şi Timişoara ocroteşte pe nobilii refugiaţi în oraş, prinde mai mulţi conducători ai răscoalei, pe care-i predă nobilimii, şi participă la pedepsirea celor prinşi. Trădarea orăşenimii bogate şi a nobilimii mici a contribuit în mare măsură la înfrîngerea şi sfîrşitul războiului ţărănesc din 1514.

Sfîrşitul războiului ţărănesc

Lupta de la Timişoara a fost deosebit de grea. Armatele ţărăneşti, conduse de Gheorghe Doja, au reuşit să pună în mare primejdie cetatea, aducînd pe apărători în pragul capitulării, din cauza lipsei de alimente şi armament. Dar, cu toată vitejia ţărănimii, care a făcut sacrificii supraomeneşti, răsculaţii nu au putut înfrînge atacurile concentrice ale oştirilor nobiliare, bine înarmate şi foarte numeroase. Sosirea armatelor nobilimii din Transilvania, care, din cauza fărîmiţării cetelor ţărăneşti, nu au putut fi împiedicate să-şi facă drum spre Banat, a fost hotărîtoare. Atacul acestora, dat prin surprindere, a pus în imposibilitate pe răsculaţi să se mai apare. Trădarea unei căpetenii a armatei răsculate a hotărît sfîrşitul acestei mari bătălii, una din cele mai mari pe care le-a purtat ţărănimea din Transilvania în decursul veacurilor, pentru eliberarea din jugul şerbiei. Oastea ţărănimii a suferit o înfrîngere totală, la 15 iulie 1514.

Conducătorii ţărănimii, căzuţi în mîinile nobilimii, au fost supuşi la chinuri îngrozitoare. Ziua uciderii căpeteniilor răscoalei a fost fixată pentru 20 iulie. Osîndiţii au fost scoşi din temniţă şi duşi sub zidul unde urma să aibă loc supliciul. Gheorghe Doja a fost urcat pe un tron de fier înroşit, pe cap i-a fost pusă o coroană de fier de asemenea înroşită, iar carnea i-a fost smulsă cu cleştele şi dată tovarăşilor săi înfometaţi. În faţa acestei barbarii, umanistul Ioan Sommer exclamă plin de indignare: « Legenda barbară a lui Lycaon trebuie să amuţească cînd creştinii gătesc asemenea masă. Am ajuns la o culme pe care nu o vom mai depăşi, dacă dăm trupuri vii de mîncare unor oameni, împotriva voinţei lor. Mezentius îşi va întoarce faţa îngrozită şi va fugi cu inima cutremurată de o crimă atît de mare ». Sfîrtecat în patru părţi, trupul lui Doja a fost pus la porţile oraşelor Buda, Pesta, Alba Iulia şi Oradea, pentru a îngrozi pe cei ce s-ar fi gîndit să-i urmeze pilda. Capul desprins de trup a fost trimis la Seghedin, unde însă orăşenimea săracă i-a arătat mare cinste, după mărturisirea cronicarului Szerémi [1]. Alţi conducători ai ţăranilor, prinşi, au avut acelaşi sfîrşit: au fost decapitaţi sau ucişi în alte chipuri.

---

[1] G. Szerémi, *Epistola de perdicione regni Hungarorum, 1484—1543*, în *Mon. Hung. Hist. Scriptores*, I, p. 68—70; N. Istvánffi, *op. cit.*, p. 46.

Războiul țărănesc nu s-a sfîrșit însă cu totul la 15 iulie, prin bătălia de la Timișoara. În Ungaria și Transilvania, cete țărănești izolate au continuat luptele. S-a încercat chiar o reorganizare a armatei răsculate, prin unirea cetelor conduse

Fig. 174. — Martiriul lui Gheorghe Doja — după o gravură contemporană.

de Laurențiu Mészáros, scăpate din încercuirea de la Timișoara, cu cele din sudul Ungariei, conduse de Anton Hoszu. Cetele conduse de Laurențiu Mészáros, care se găseau în Bihor în momentul uciderii lui Doja, cîștigă o serie de victorii împotriva armatei nobiliare în părțile Oradiei. Alte lupte au avut loc în regiunea Sălajului, lîngă Zalău și la Cluj. Cetele țărănești din Transilvania, la care se adaugă resturile celor din părțile sudice, din Banat, s-au concentrat la Cluj. Așezîndu-și tabăra lîngă zidurile orașului, conducătorii răscoalei au cerut orășenilor să le

permită intrarea în oraş. Judele oraşului, după ce s-a sfătuit cu juraţii săi, « de teamă ca răsculaţii să nu prade oraşul », le-a permis intrarea.

Împotriva cetelor de răsculaţi care mai acţionau în diferite părţi ale Transilvaniei a pornit o puternică armată nobiliară, la care s-a adăugat aceea a păturilor dominante ale saşilor şi secuilor : uniunea încheiată în urmă cu 77 de ani la Căpîlna, reînnoită apoi periodic, de cîte ori privilegiaţii se simţeau ameninţaţi, şi-a îndeplinit încă o dată misiunea pentru care a fost creată. Bătălia de la Cluj a fost a doua după cea de la Timişoara, în ce priveşte amploarea şi îndîrjirea cu care au luptat cele două părţi. Ţăranii s-au bătut din nou vitejeşte, deşi nu aveau mijloacele de luptă de care dispuneau nobilii. Intervenţia tunurilor a hotărît şi rezultatul acestei bătălii în favoarea nobilimii. Mulţi conducători de cete ţărăneşti au fost prinşi şi ucişi în chinuri groaznice.

Ultimele încercări de rezistenţă din partea răsculaţilor au fost în părţile Oradiei. La Biharea, ţăranii au încercat să se apere construindu-şi întărituri din pămînt, dar comandantul armatelor nobiliare, Paul Tomori, prin vicleşug şi făgăduieli mincinoase, a reuşit să fărîmiţeze forţele răsculate, să determine pe unii să părăsească lupta şi să plece acasă. Aproximativ 3 000 de ţărani şi-au găsit moartea în această ultimă mare bătălie. Laurenţiu Mészáros a fost prins şi dus la Cluj, unde a fost tras în ţeapă, apoi corpul său a fost ars pe rug în piaţa oraşului.

În primăvara anului 1515, nobilimea se temea totuşi de o reaprindere a răscoalei, de o nouă ridicare a ţărănimii şi de adunarea ei în jurul nucleelor ce scăpaseră încercuirii nobilimii. Pentru a putea preîntîmpina reizbucnirea răscoalei, Ioan Zápolya luă măsuri de organizare a unei noi armate nobiliare [1]. În unele părţi — ca, de pildă, în Ţara Bîrsei — răsculaţii nu erau înfrînţi cu totul nici în vara anului 1515, fiind nevoie de trimiterea unei armate feudale împotriva ţăranilor şi iobagilor răsculaţi *(populares et coloni rebelles)* [2].

O teroare necruţătoare s-a dezlănţuit în toată ţara. Oricine era bănuit de participare la răscoală era ucis fără milă. Zeci de mii de ţărani au căzut victimă furiei nobiliare. Mii de cadavre zăceau pe toate drumurile. În unele regiuni — ca, de pildă, în Bihor şi Cenad — populaţia s-a rărit mult în urma acestor masacre, precum şi a fugii de frica răzbunării nobilimii. Acestei terori nobiliare i-au căzut victime nu numai ţărănimea, ci şi aliaţii ei, orăşenimea săracă şi chiar unii nobili mici, participanţi la răscoală. Orăşenii din Lipova, Cluj, Dej, Turda se plîngeau « cu durere » că nobilii îi apasă şi-i împovărează cu mari procese şi cheltuieli, arătînd că şi-au pierdut libertăţile şi drepturile de care se bucurau pînă atunci, deoarece s-au alăturat ţăranilor ce s-au răsculat în Transilvania [3]. Mai mulţi mici nobili romîni din Maramureş erau judecaţi de un tribunal

[1] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 106—107.
[2] *Zur Rechtslage des ehemaligen Törzbürger Dominiums*, 1871, anexe, p. 16.
[3] Hurmuzaki, II/3, p. 244—245.

2. REACȚIA FEUDALĂ ÎN MOLDOVA ȘI ÎNCERCĂRILE DE RESTABILIRE A AUTORITĂȚII DOMNEȘTI (1504—1527)

Istoria Moldovei după moartea lui Ștefan cel Mare se caracterizează printr-o luptă aproape permanentă între domnie și marea boierime, care va căuta să folosească toate prilejurile și mijloacele — inclusiv lupta armată — pentru a-și redobîndi puterea politică, îngrădită prin cunoscutele măsuri ale marelui domn, și a limita autoritatea puterii centrale. În condițiile creșterii continue a presiunii otomane asupra țării, marea boierime moldoveană va sfîrși prin a se înțelege cu sultanul, căruia îi va supune țara la 1538, pentru a înlătura de pe tron un domn pe care îl considera prea autoritar.

Primul asemenea prilej pentru a-și recîștiga influența politică a fost socotit de boierimea moldoveană chiar apropierea morții lui Ștefan cel Mare, cînd la tronul țării se prezentau doi pretendenți: pe de o parte, Bogdan — fiul și urmașul lui Ștefan, pe care acesta îl și asociase la domnie — iar pe de altă parte un pretendent care se găsea de mai multă vreme la Poartă. O bună parte a boierimii susținea la tron pe acesta din urmă, care obținuse chiar steag de domnie și sprijin din partea turcilor. Înscăunarea pretendentului susținut de turci și de boieri ar fi însemnat renunțarea la rezultatele obținute prin luptă în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și trecerea Moldovei în situația în care ajunsese Țara Românească, datorită trădării boierimii.

În ultimele zile ale lui Ștefan cel Mare, complotul boieresc — în fruntea căruia se găsea Luca Arbore, portarul de Suceava — luase proporții îngrijorătoare. Printr-un ultim act de energie, marele domn a reușit să înlăture pericolul ce amenința Moldova, să anihileze uneltirile boierilor și să impună ca domn pe fiul său Bogdan al III-lea (1504—1517) — căruia i s-a zis și cel Orb — pe care boierii au fost siliți să-l accepte[1].

Bogdan nu a reușit să îndepărteze din sfatul domnesc pe boierii complotiști, domnia sa fiind, astfel, rezultatul unei înțelegeri între domn și marea boierime. Mai mult încă, unul dintre conducătorii complotului — portarul Luca Arbore — a dobîndit în timpul domniei lui Bogdan o influență hotărîtoare în treburile politice ale țării, grupînd în jurul său marea boierime, dornică să-și redobîndească puterea.

Succesele politice ale marii boierimi împotriva autorității domnești au fost ușurate și de greșelile săvîrșite de urmașul lui Ștefan cel Mare, care, căutînd să îmbunătățească relațiile încordate cu regele Poloniei, moștenite din ultimii ani ai domniei tatălui său, a împins Moldova într-un lung conflict cu această țară.

Urmărind să realizeze relații mai bune cu regele Poloniei — care în toamna anului 1504 comunica printr-o solie lui Radu cel Mare regretul său că acesta

---

[1] Hurmuzaki, VIII, p. 40—41; Sanuto, *Diarii*, VI, p. 49—50.

nu a ocupat Moldova după moartea lui Ştefan cel Mare [1] — Bogdan a încercat să se căsătorească cu o soră a regelui polon. În acest scop, în anul 1505, Bogdan s-a declarat gata să păzească Polonia de tătari şi să sprijine catolicismul în Moldova şi a cedat regelui Pocuţia[2]. Îndeplinirea cererii fiindu-i refuzată — cu toate insistenţele sale — Bogdan a căutat să silească pe noul rege, Sigismund, să respecte promisiunea făcută de predecesorul său. Ca urmare a acestui fapt, între anii 1506 şi 1509, au avut loc mai multe expediţii de jaf, de o parte şi de alta, oastea moldoveană atacînd sudul Poloniei iar armata panilor poloni nordul Moldovei. Împăcarea cu regele Poloniei s-a făcut de-abia în ianuarie 1510, prin intermediul regelui Ungariei.

Conflictul cu regele Poloniei a contribuit în chip deosebit la ştirbirea prestigiului politic al ţării şi a creat condiţii prielnice altor atacuri ale duşmanilor Moldovei.

În timpul domniei lui Bogdan, relaţiile Moldovei cu Ţara Romînească au fost încordate, datorită prezenţei în această ţară a unor boieri pribegi, fugiţi din Moldova încă din vremea lui Ştefan cel Mare, dintre care unul, Bogdan, a ajuns cumnatul lui Radu cel Mare. La aceasta se adăugau şi intrigile regelui Poloniei împotriva domnului Moldovei. În 1507, la îndemnul boierilor pribegi şi al regelui Poloniei, oastea lui Radu cel Mare, însoţind pe un pretendent Roman, a prădat regiunea Putnei, la care domnul Moldovei a răspuns prin arderea şi jefuirea regiunii Rîmnicului. Conflictul dintre Bogdan şi Radu cel Mare a fost aplanat prin intervenţia călugărului Maxim Brancovici.

În anul 1514, domnul Ţării Romîneşti, Neagoe Basarab, s-a amestecat şi el în treburile Moldovei, ajutînd pe un pretendent la tron, numit Trifăilă, care a fost însă înfrînt şi ucis, lîngă Vaslui, de trupele moldovene. Este posibil ca în această vreme să fi avut loc şi unele frămîntări interne în Moldova, asupra căreia se exercita, probabil, şi influenţa războiului ţărănesc condus de Gheorghe Doja în Transilvania. De altfel, încă din anul 1512, cronica ţării înregistrează o « neorînduială întru toate » în Moldova [3], ceea ce ne face să presupunem existenţa unor mişcări ţărăneşti încă de la acea dată.

Una din problemele mult discutate în istoriografia burgheză a fost aceea a relaţiilor Moldovei cu Poarta în timpul domniei lui Bogdan. S-a discutat anume dacă a existat un tratat încheiat de Bogdan cu sultanul şi dacă acesta a « închinat » ţara turcilor, cum se afirmă în cronica lui Grigore Ureche [4]. Relaţiile Moldovei cu turcii în timpul domniei lui Bogdan — ca şi în acelea ale urmaşilor săi — au rămas cele consfinţite prin lupta eroică a poporului condus de Ştefan cel Mare: ţara şi-a păstrat independenţa, plătind mai departe tribut turcilor, mărit de la 4 000 de galbeni — cît dădea Ştefan cel Mare — la 8 000, cît plătea Moldova

[1] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 19.
[2] Hurmuzaki, II/2, p. 726—727; Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 78—81.
[3] *Cronicile slavo-romîne*, p. 192—193.
[4] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 135.

Fig. 175. — Ţările romîne şi cele vecine după o hartă din 1513.

BIBLIOTECA BUCUREȘTI

în 1514 [1]. Că țara era independentă o dovedește nu numai faptul că domnul ei putea refuza cererile turcilor de a-i însoți în expediții sau de a le permite trecerea prin țară — așa cum se va întîmpla în timpul domniei lui Ștefăniță — dar și din relatările contemporanilor. Un raport din 1507, bine informat asupra situației din Imperiul otoman, arăta că acesta se mărginea cu « cele două Valahii », din ai căror domni unul dădea ascultare turcilor — este vorba de domnul Țării Romînești — iar celălalt nu [2]. Moldova avea, deci, o situație diferită de a Țării Romînești, ceea ce dovedește că lupta glorioasă pentru independență condusă de Ștefan cel Mare nu fusese zadarnică; țara beneficia încă de rezultatele acestei lupte. Este posibil ca Bogdan să fi trimis o solie la Poartă — pentru reglementarea relațiilor sale cu turcii sau pentru plata tributului — în jurul căreia s-a creat apoi legenda că ar fi « închinat » țara turcilor. « Tratatul », în forma în care s-a păstrat, este o creație a unor vremuri mai noi (secolul al XVIII-lea), cînd țările noastre încercau să-și recîștige independența pierdută și cînd se invoca existența unor asemenea tratate.

Dacă sultanul nu a intervenit direct în treburile Moldovei, în schimb tătarii au atacat în cîteva rînduri țara, între 1510 și 1513. Incursiunile tătărești în Moldova erau ușurate și de faptul că Bogdan nu putea stabili cu polonii un plan comun de apărare împotriva lor.

Pentru a lupta cu mai mult succes împotriva tătarilor, Bogdan a căutat să-și asigure sprijinul marelui cneaz al Moscovei, la care a trimis soli [3]. El a încercat chiar să organizeze o expediție comună — cu rușii și polonii — împotriva tătarilor. Încercarea sa nu a reușit, deoarece marele cneaz se afla în război cu regele Poloniei. În anul 1514, Bogdan a căutat să împace pe cei doi conducători de state, oferindu-se să medieze pacea [4].

La moartea sa, în aprilie 1517, Bogdan a lăsat tronul unui fiu al său, numit — din pricina vîrstei fragede la care și-a început domnia — Ștefăniță sau Ștefan cel Tînăr (1517—1527). Tutorele copilului-domn a devenit Luca Arbore, portarul Sucevei, conducătorul boierimii moldovene.

Marea boierime găsea acum cel mai potrivit prilej de a conduce țara conform propriilor sale interese; și, într-adevăr, în cei cinci ani ai minoratului noului domn, boierimea moldoveană a depus toate străduințele pentru a-și impune programul său de guvernămînt.

În politica sa internă, marea boierime a încercat să reînvie privilegiile de imunitate feudală, cu alte cuvinte să revină la situația din prima jumătate a sec. al XV-lea. Din convenția încheiată în august 1518, pentru reglementarea litigiilor de la granița moldo-polonă, rezultă că boierimea moldoveană a căutat să îngrădească atribuțiile reprezentanților autorității centrale — mult lărgite prin

---

[1] Hurmuzaki, II/3, p. 171.
[2] Sanuto, *Diarii*, VII, p. 8.
[3] Hurmuzaki, II/2, p. 642, și II/3, p. 14, 72, 76—77.
[4] *Ibidem*, p. 146.

reformele înfăptuite de Ştefan cel Mare — interzicînd acestora accesul în satele boiereşti. Marea boierime încerca în acest chip să anuleze, măcar în parte, rezultatul luptei pentru centralizarea statului din a doua jumătate a sec. al XV-lea. În aceeaşi convenţie, boierii erau siliţi să recunoască, totuşi, necesitatea unei administraţii centralizate, cînd încredinţau staroştilor poliţia drumurilor dintre moşiile boiereşti sau îngăduiau acestora intervenţia în satele micilor boieri sau ale ţăranilor liberi [1]. Dînd dovada întregii sale miopii politice, marea boierime se declara de acord cu politica de centralizare cînd considera că aceasta nu-i atingea interesele sale înguste, dar căuta să o limiteze cînd lovea în privilegiile de imunitate feudală. Se înţelege că o astfel de politică era sortită eşecului.

În anii care au urmat încheierii acestei convenţii — care înseamnă apogeul reacţiunii boiereşti după moartea lui Ştefan cel Mare — tabăra constituită în jurul portarului de Suceava a început să se destrame, unii dintre boieri fiind nemulţumiţi de autoritatea lui Arbore. Mari nemulţumiri existau şi în ţară, datorită abuzurilor săvîrşite de dregătorii puşi sub controlul marilor boieri.

În anul 1522, Ştefăniţă s-a declarat major şi a luat conducerea treburilor ţării. Hotărît să reia politica lui Ştefan cel Mare de întărire a autorităţii domneşti, tînărul domn a răspuns cu hotărîre la încercările boierimii de a i se opune, înlăturînd din dregătoria de portar al Sucevei — între 8 ianuarie şi 15 martie 1523 [2] — pe atotputernicul Luca Arbore, care, vreme de aproape 20 de ani, dominase politica Moldovei. Cînd domnul descoperă legăturile fostului portar de Suceava cu boierii fugiţi în Polonia şi uneltirile acestora împotriva sa, Arbore este ucis, fiind acuzat de hiclenie (aprilie 1523).

Rămaşi fără conducător politic şi temîndu-se să nu-i împărtăşească soarta, boierii moldoveni organizează un mare complot pentru înlocuirea domnului. În lupta împotriva lui Ştefăniţă, ei au apelat din nou la ajutorul puterilor străine, adresîndu-se regilor Poloniei şi Ungariei sau chiar sultanului. După o informaţie polonă, la începutul lunii august 1523, o solie a boierilor moldoveni « oferise » ţara regelui polon, arătînd că, dacă acesta nu va primi, sînt hotărîţi să se îndrepte către regele Ungariei sau către sultan, pentru a scăpa de « tiran » [3]. Încă de la această dată, boierimea moldoveană se declara gata să supună ţara unei puteri străine, ca preţ al înlocuirii unui domn ce-i îngrădea privilegiile.

După ce a obţinut sprijinul regelui polon, mobilizînd toate mijloacele de care dispuneau în ţară şi aducînd cu ei un candidat propriu la domnie, boierii pribegi au năvălit în Moldova, la începutul lunii septembrie 1523. Ştefăniţă — căruia « i-au venit ţara întru ajutoriu » [4] — a reuşit însă să zdrobească coaliţia marii boierimi.

---

[1] M. Costăchescu, *Documente de la Ştefăniţă voievod*, p. 522—523.
[2] *Documente*, A, veac. XVI, vol. I, p. 219.
[3] Hurmuzaki, II/3, p. 437, 441—443.
[4] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 146.

Această luptă are o importanță deosebită pentru istoria Moldovei, atît prin componența celor două tabere ce s-au înfruntat pe cîmpul de bătaie, cît și prin urmările sale. În această luptă s-au întîlnit, pe de o parte, oastea care apăra interesele de clasă ale marilor feudali și care grupa pe toți boierii și « întreg

Fig. 176. — Monede emise de Ștefăniță vodă.
1. Groș; 2. Jumătate de groș.

sfatul » [1] și, pe de altă parte, țărănimea liberă și mica boierime — cuprinse în termenul de « țară » — care — dornică să pună capăt abuzurilor marii boierimi — s-au strîns în jurul domniei. Se dovedea, astfel, din nou — ca și în vremea lui Ștefan cel Mare — că, în lupta pentru centralizarea statului, domnul găsea

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 94 și 183; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 146; *Documente*, A, veac. XVI, vol. I, p. 223, 238, 292, 293.

un sprijin de nădejde în țărănime, care înțelegea să-și manifeste în acest chip nemulțumirea împotriva marii boierimi.

Prin înfrîngerea marii boierimi de către domn și aliații săi, se dovedea că aceasta era incapabilă să mai susțină prin mijloace proprii lupta împotriva autorității domnești. Înțelegînd că nu mai poate împiedica prin mijloace interne progresul centralizării statului, dar fiind hotărîtă să-l împiedice cu orice preț, marea boierime va trece pe poziția pactizării cu turcii, făcînd apel la sprijinul sultanului în lupta sa împotriva autorității domnești, așa cum se va întîmpla în timpul domniei lui Petru Rareș.

După luptă, unii dintre marii boieri au fost uciși [1], alții au fugit peste hotare, unde «toți... și-au sfîrșit viața în țări străine» [2]. Sfatul domnesc de după lupta din septembrie 1523 este alcătuit din boieri noi: 13 din cei 17 membri ai sfatului din timpul minoratului lui Ștefăniță au fost înlocuiți.

În a doua parte a domniei sale, între 1522 și 1527, Ștefăniță s-a sprijinit pe cei care l-au ajutat să înfrîngă complotul marii boierimi. Este semnificativ în această privință faptul că, din cele 34 documente rămase din această perioadă, 24 sînt date de domn pentru diverși proprietari mărunți, față de numai trei pentru marea boierime, șase pentru mănăstiri și unul pentru mitropolit. Acest fapt dovedește că domnul a înțeles să continue colaborarea stabilită pe cîmpul de bătaie cu cei care alcătuiau «țara», folosindu-i în lupta pentru întărirea autorității domnești. Mai mult încă, Ștefăniță a luat măsuri pentru a curma abuzurile săvîrșite de marea boierime în timpul minoratului său.

Curînd după înăbușirea complotului boieresc, în 1524, trupele domnului Moldovei au atacat și bătut la Tărăsăuți o oaste turcească, ce se întorcea dintr-o expediție de pradă în Polonia [3], dovedind, pe de o parte, dorința lui Ștefăniță de a lupta împotriva turcilor, și pe de alta, faptul că țara nu se resimțea de pe urma complotului boieresc. Curînd, însă, Polonia a încheiat pace cu turcii iar Ungaria a căzut sub loviturile lui Soliman, astfel încît Moldova a rămas singură în fața pericolului otoman.

Către sfîrșitul domniei lui Ștefăniță, relațiile Moldovei cu Țara Românească s-au înrăutățit datorită mai ales boierilor moldoveni pribegi, care continuau să apeleze la turci împotriva domnului. Urmărind să silească pe Radu de la Afumați să-i restituie pribegii, în februarie 1526, oastea domnului Moldovei a prădat Țara Românească pînă la Tîrgșor [4]. Radu de la Afumați i-a înapoiat boierii pribegi, care au fost uciși [5]. Curînd după aceea, tînărul domn al Moldovei, fiind bolnav, a murit, în ianuarie 1527.

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 183.
[2] *Ibidem*, p. 94.
[3] Hurmuzaki, II/3, p. 463.
[4] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 146—147; Hurmuzaki, II/3, p. 524.
[5] Hurmuzaki, XI, p. 3 și II/3, p. 525.

3. ÎNTĂRIREA PRESIUNII OTOMANE ASUPRA ŢĂRII ROMÎNEŞTI (1496—1521)

La sfîrşitul secolului al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea, istoria Ţării Romîneşti s-a desfăşurat sub semnul luptelor dintre partidele boiereşti; acestea au contribuit la slăbirea capacităţii de apărare a ţării şi au făcut posibilă intervenţia frecventă a turcilor în treburile interne.

La sfîrşitul secolului al XV-lea, politica de înţelegere cu Poarta, practicată de mai multă vreme de boieri[1], a intrat într-o fază nouă: ea a început să îmbrace forma de alianţă directă cu turcii. La baza alianţei stăteau legăturile economice pe care le întreţinea o parte a marii boierimi cu Imperiul otoman.

Antrenaţi în relaţiile marfă-bani, unii boieri îşi organizează moşiile în vederea producţiei de cereale-marfă; ei duc o intensă activitate economică, de pe urma căreia realizează venituri considerabile. Un rol deosebit în organizarea comerţului cu Imperiul otoman l-au avut boierii Craioveşti — numiţi astfel după principala lor moşie, satul Craiova. Prin dăruiri de sate din partea domniei, prin cumpărări şi, mai ales, prin cotropiri, Craioveştii ajunseseră, în ultimul sfert al veacului al XV-lea, cei mai puternici boieri din Oltenia. Neagoe de la Craiova, care pune bazele puterii acestei familii, deţine în domnia lui Basarab Ţepeluş dregătoria de ban.

În vremea lui Vlad Călugărul, Craioveştii reuşesc să facă din bănie o dregătorie de familie, pe care şi-o transmit ereditar. Radu cel Mare îi asociază politicii de centralizare a statului şi creează pentru ei instituţia marii bănii, a cărei reşedinţă devine Craiova; prin aceasta, Craioveştii, ca mari bani, deveneau exponenţi ai centralizării în cadrul Olteniei, fiindu-le subordonaţi banii micilor unităţi teritoriale din Oltenia. Politica pe care au desfăşurat-o ulterior, legătura lor strînsă cu turcii, a scos în relief şubrezenia soluţiei lui Radu cel Mare şi a arătat că — privită pe plan mai larg — politica Craioveştilor nu servea intereselor generale ale statului, ci constituia o frînă în procesul de centralizare a lui. Dispunînd de o mare putere economică, sate şi bani, boierii olteni încep să ducă o politică proprie, a cărei trăsătură principală era înţelegerea cu turcii. Prieteni şi părtaşi la venituri cu unii dintre dregătorii otomani, ei obţin, prin aceştia, arendarea unor vămi de la Dunăre[2], şi chiar de dincolo de fluviu[3].

Craioveştii se înrudeau cu elemente creştine renegate din Imperiu, care deţineau însemnate dregătorii la Poartă: Mehmed beg, paşă de Nicopole, Ibrahim paşa, marele vizir din timpul lui Soliman I, şi Mustafa paşa, dregător cu mare trecere la curtea sultanului. Folosindu-se de sprijinul rudelor şi prietenilor lor din Imperiul otoman, Craioveştii exercitau o presiune necontenită

[1] Vezi mai sus cap. VI, par. 2.
[2] *Documente*, B, veac. XVI, vol. II, p. 116.
[3] *Ibidem*, p. 61.

Fig. 177. — Radu cel Mare şi soţia sa Cătălina, pictură murală de la mănăstirea Govora, refăcută în sec. XVII.

asupra domniei din Ţara Romînească, mai ales în vremea în care li s-a părut că puterea lor e în primejdie, îndeosebi după 1508.

În tendinţa de a domina viaţa politică a întregii Ţări Romîneşti — ceea ce cu timpul şi realizează — pe lîngă prietenia cu turcii, Craioveştii caută să-şi asigure sprijinul bisericii, principala armă ideologică a statului feudal. În acest scop, ei fac o serie de importante danii unor mănăstiri din ţară sau de la muntele Athos şi acordă sprijin unor căpetenii ale bisericii. Cu ajutorul lor, călugărul Maxim, din familia despoţilor sîrbi Brancovici, ajunge, pentru scurt timp, mitropolit al Ţării Romîneşti. În conflictul care izbucneşte între Radu cel Mare şi Nifon — fostul patriarh al Constantinopolului, adus în ţară de domn cu scopul de a reorganiza biserica şi care căuta să subordoneze autorităţii bisericii pe cea a domnului — Craioveştii se solidarizează pe ascuns cu Nifon.

Prin legăturile pe care le aveau, prin politica pe care înţelegeau să o ducă, Craioveştii se încadrau în rîndul marilor feudali din Peninsula Balcanică, care, chiar dacă nu duceau totdeauna direct politica Porţii — pactizînd cu aceasta — o sprijineau indirect.

Bucurîndu-se în politica sa internă de sprijinul Craioveştilor, ducînd pe plan extern o politică ce coincidea cu a acestora — de supunere faţă de Poartă şi de înţelegere cu regatul Ungariei — Radu cel Mare (1496—1508) a reuşit, într-o vreme în care Imperiul otoman trecea printr-o perioadă de criză internă, să-şi asigure o domnie liniştită. Acest fapt i-a permis să întreprindă o serie de măsuri pe linia centralizării statului şi să acorde o atenţie deosebită vieţii culturale şi bisericeşti, ceea ce a făcut să i se dea calificativul de « cel Mare ».

În tratatul de pace pe care Vladislav al II-lea îl încheia cu turcii la Buda, în 1503, se prevedea extinderea păcii şi asupra Ţării Romîneşti şi Moldovei — ca vasale ale Ungariei — care urmau să plătească Porţii aceleaşi dări ca şi mai înainte [1]. Această clauză dovedeşte că, la acea dată, Ţara Romînească îşi păstra încă o oarecare autonomie, pe care — în schimbul plăţii tributului — sultanul o recunoscuse.

Recunoaşterea suzeranităţii regelui Ungariei i-a adus, în 1507, lui Radu cel Mare stăpînirea în Transilvania a domeniului Geoagiul de Jos.

Radu cel Mare a căutat să întreţină relaţii bune şi cu regele Poloniei. Servind interesele acestuia, el ajunge în conflict cu Bogdan, domnul Moldovei.

Politica externă a lui Radu cel Mare a asigurat în ţară liniştea, care a fost menţinută însă cu mari sacrificii. Supunerea plecată a lui Radu cel Mare faţă de Poartă impunea domnului în fiecare an o călătorie la Constantinopol « să sărute mîna sultanului » şi să plătească haraciul, la început de 8 000, mai apoi de 12 000 de ducaţi; această politică a înlesnit, totodată, paşalelor de la graniţă cotropirea unor părţi din teritoriul ţării. Într-o scrisoare adresată de Radu cel Mare braşovenilor, în 1505, se arată că, la acea dată, turcii ocupaseră poziţii

[1] Hurmuzaki, II/1, p. 20—23.

cheie în organizarea circuitului de mărfuri — unele vaduri şi vămi la Dunăre — reclamînd, totodată, domnului patru pînă la cinci mii de oameni, fugiţi din sudul Dunării în Ţara Romînească.

Chemarea domnului la Poartă şi intervenţia turcească în treburile interne ale Ţării Romîneşti devin un lucru frecvent. Viaţa politică a ţării începe să fie dirijată de Poartă, iar în perioadele de criză ale puterii centrale otomane, de forţele feudale turceşti de la Dunăre.

După moartea lui Radu cel Mare (martie—aprilie 1508), regele Ungariei caută să aducă pe tronul Ţării Romîneşti pe Danciul, fiul lui Basarab Ţepeluş. Încercarea lui nu reuşeşte însă. În mai 1508, Mehmed beg, paşa de Nicopole, trece Dunărea şi instalează domn pe Mihnea, fiul lui Vlad Ţepeş, căruia boierii — din cauza măsurilor pe care le-a luat împotriva lor — i-au spus « cel Rău ». Siliţi să accepte noua stare de lucruri, boierii se supun domnului impus de turci. În luna iunie 1508, Mihnea scria saşilor din Sibiu că « toţi boierii sînt cu el şi toate cetăţile le-a ocupat ». În luna iulie a aceluiaşi an, regele Ungariei înştiinţa pe Sigismund al Poloniei de intervenţia turcilor în Ţara Romînească, arătînd că aceştia, după ce au aşezat pe Mihnea în scaun, au plecat.

Boierii Craioveşti, partizani ai politicii de înţelegere cu turcii, sînt la început de partea noului domn. Ei figurează în divan, ocupînd primele locuri în lista martorilor [1]. Mihnea dă chiar două hrisoave în favoarea mănăstirii Bistriţa, ctitoria Craioveştilor [2].

Apropierea lui Mihnea de Craioveşti nu durează mult; în momentul în care-şi consideră consolidat tronul, domnul caută să rupă cu turcii, să se apropie de regele Ungariei, recunoscîndu-i suzeranitatea. În iulie 1509, solii lui Mihnea depuneau omagiu de supunere faţă de coroana ungară.

Pe plan intern, Mihnea caută să întărească puterea domniei; el înţelege că lupta împotriva turcilor este strîns legată de lupta pentru centralizarea statului, de slăbirea forţei marii boierimi, ca element ce se opunea acestor planuri. Domnul ucide un număr însemnat de boieri [3] şi urmăreşte pe Craioveşti, care-şi găsesc scăparea peste Dunăre. În lupta pentru centralizarea statului, Mihnea încearcă să utilizeze instrumentul administrativ al marii bănii, dar fără Craioveşti. În urma fugii boierilor olteni la turci, el încredinţează conducerea Olteniei fiului său Mircea. Cu ajutor turcesc de la Mehmed beg şi împreună cu acesta, boierii Craioveşti revin însă în ţară. Mihnea, neputînd să li se împotrivească, caută adăpost în Transilvania. Fiul său încearcă să reziste la Cotmeana, dar e înfrînt şi silit să fugă. O nouă încercare a lui Mihnea de a reocupa tronul cu ajutor din Ungaria eşuează; bătut, el fuge spre Sibiu, unde va fi ucis (12 martie 1510).

---

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 44, 45, 46.
[2] *Ibidem*, p. 47—49, 49—50.
[3] Gavril Protul, *Viaţa sfîntului Nifon*, p. 123.

Cu ajutorul Craioveştilor şi cu consimţământul turcilor, tronul Ţării Romîneşti este ocupat de Vlăduţ (1510—1512), fiul lui Vlad Călugărul, frate cu Radu cel Mare. În faţa lui Mehmed beg, între Craioveşti şi noul domn s-au făcut jurăminte reciproce de credinţă. În cazul încălcării lor de către una din părţi, se prevedea intervenţia şi pedepsirea de către turci — prin Mehmed beg, care juca rol de garant — a celui ce se va face vinovat de sperjur [1].

Contractul încheiat între Craioveşti şi Vlăduţ, în prezenţa lui Mehmed beg, vădeşte, pe lîngă un triumf al politicii Craioveştilor — care, cu ajutorul turcilor, ajunseseră să tuteleze domnia — un fapt deosebit de semnificativ, şi anume că arbitrajul sultanului era încredinţat unei paşale de graniţă, ceea ce ilustrează slăbirea puterii centrale a Imperiului otoman. Criza din Imperiul otoman, cauzată de luptele dintre sultanul Baiazid şi fiul său Selim, care au înlesnit izbucnirea răscoalei ienicerilor în 1511, a făcut ca Poarta să nu poată stăpîni forţele de fărîmiţare din cadrul Imperiului. Sangiacii de margine îşi permit o mare libertate de acţiune. Craioveştii, adaptîndu-se situaţiei din imperiu, sprijiniţi de Mehmed beg, arată solidarizarea forţelor de fărîmiţare feudală din Ţara Romînească cu cele din Imperiul otoman.

La scurt timp după instalarea sa pe tron, Vlăduţ reia politica predecesorului său şi, părăsindu-i pe turci, se apropie de Ungaria, depunînd jurămîntul de credinţă, în 1511 [2], regelui Vladislav, căruia îi cere să-i trimită arme împotriva turcilor. El rupe jurămîntul făcut faţă de Craioveşti — care manifestau dorinţa de a impune ţării un domn din familia lor — şi încearcă să ia măsuri împotriva acestora. După 27 decembrie 1511, Craioveştii dispar din lista boierilor din sfatul domnesc. Conflictul dintre Vlăduţ şi Craioveşti determină trecerea acestora peste Dunăre, de unde, cu ajutorul lui Mehmed beg, revin şi înfrîng, în apropiere de Bucureşti, oastea domnului. Vlăduţ este prins şi decapitat, ca unul ce-şi călcase jurămîntul faţă de paşă şi de Craioveşti.

După moartea lui Vlăduţ, Craioveştii impun domn al Ţării Romîneşti pe Neagoe (1512—1521), fiul lui Pîrvu vornicul, care, pentru a-şi justifica pretenţia la tron, îşi creează o falsă genealogie: el se dă drept fiul lui Basarab cel Tînăr şi îşi schimbă numele din Neagoe în Basarab. După el, Craioveştii îşi vor spune Basarabi, deşi nici o legătură de sînge nu-i apropia de vechii domni. Izvoarele menţionează că înscăunarea lui Neagoe s-a făcut cu ajutor turcesc. Aceasta a făcut ca obligaţiile lui faţă de turci să fie mari. Supunerea lui Neagoe faţă de Poartă explică temerile transilvănenilor că Neagoe va participa alături de turci la expediţiile acestora în Transilvania. Frămîntările din Imperiul otoman împiedică însă astfel de expediţii. Ele îi permit lui Neagoe să ducă o politică de echilibru între turci şi creştini şi să ocupe tronul Ţării Romîneşti pînă la moarte. Urmînd în domnie programul politic al lui Radu cel Mare, el caută să-şi consolideze

---

[1] Gavril Protul, *Viaţa sfîntului Nifon*, p. 129—131.
[2] Hurmuzaki, XV/1, p. 213.

Fig. 178. — Neagoe Basarab şi familia sa, pictură murală din biserica episcopală de la Curtea de Argeş, sec. XVI.

tronul, pe de o parte, printr-o serie de măsuri interne, pe de altă parte, printr-o destul de abilă politică externă.

Domnia lui Neagoe Basarab făcea dovada că politica Craioveştilor era contradictorie. Deşi uneori se manifestaseră ca forţe de descentralizare, ei nu urmăreau în fond fărîmiţarea statului feudal Ţara Romînească, ci căutau prin toate mijloacele să-şi subordoneze domnia, să pună în fruntea ţării un domn din familia lor. Craioveştii se manifestă ca factor de descentralizare numai în măsura în care domnia lovea în privilegiile lor. Prin înscăunarea lui Neagoe Basarab şi prin politica pe care acesta a fost împins de Craioveşti să o ducă în cei nouă ani de domnie, boierii olteni « trădau » de fapt interesele marii boierimi legate de fărîmiţarea feudală.

O dată cu urcarea lui Neagoe pe tronul Ţării Romîneşti şi cu măsurile pe care el le întreprinde, boierii adversari ai Craioveştilor iau drumul pribegiei în Transilvania şi Moldova, de unde, fără rezultate, uneltesc continuu împotriva domnului. Ei se vor întoarce în ţară abia după moartea lui Neagoe, cînd se ridică împotriva domniei fiului său minor, Teodosie.

Cu ajutorul familiei boiereşti din care făcea parte, Neagoe ia o serie de măsuri de gospodărire a ţării, devenite necesare. Din vremea lui se păstrează prima menţiune a stabilirii precise a hotarului dintre Ţara Romînească şi Transilvania, în părţile din nordul Olteniei. Cît priveşte hotarul de sud al ţării, el a reuşit să lichideze în unele părţi infiltraţiile turceşti la nordul Dunării. În timpul domniei lui Neagoe Basarab se accentuează procesul de separare a averii personale a domnului de cea a statului, se dezvoltă aparatul fiscal al domniei, apar elementele unui aparat administrativ ce semănă cu slujitorimea din Moldova şi care contribuie la întărirea puterii centrale.

Căutînd liniştea necesară realizării acestui program de politică internă, în care un rol deosebit îl ocupă problemele culturii, Neagoe s-a străduit să stabilească relaţii de bună înţelegere cu vecinii. Bucurîndu-se de încrederea turcilor, el a făcut totul ca, încă de la urcarea sa pe tron, să fie în bune relaţii şi cu regele Ungariei. În cursul domniei, Neagoe desfăşoară o bogată activitate diplomatică, urmărind să lărgească legăturile sale politice: el întreţine relaţii cu Polonia, Veneţia şi cu papa. În 1517, împreună cu boierii mari şi mici, Neagoe depune jurămîntul de credinţă către Ludovic al II-lea, noul rege al Ungariei. Din textul jurămîntului se vede că închinarea lui Neagoe faţă de rege nu era determinată de dorinţa lui de a rupe cu turcii, ci era făcută cu scopul de a-şi asigura, în cazul unei eventuale pierderi a domniei, un adăpost în Transilvania. Ca semn al închinării, stăpîneşte şi el domeniul Geoagiul de Jos, în comitatul Hunedoarei, cu satele şi posesiunile ce ţineau de acesta [1].

Urmînd politica familiei din care făcea parte, Neagoe Basarab a întreţinut relaţii strînse cu Sibiul. De la Neagoe şi rudele sale, prin trimişi speciali, sibienii

[1] A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 126—128.

Fig. 179. — Biserica episcopală de la Curtea de Argeş, ctitoria lui Neagoe Basarab.

Fig. 180. — Biserica mitropoliei din Tîrgovişte, ridicată de Neagoe Basarab (înainte de restaurare).

luau informații despre turci. Cu Brașovul, relațiile domnului muntean nu au fost totdeauna bune; solidarizîndu-se cu interesele negustorilor și meșteșugarilor din Țara Romînească, Neagoe se ridică împotriva măsurilor luate de brașoveni față de aceștia, amenințînd că va pustii Țara Bîrsei « încît nu se va mai cunoaște loc într-însa ». Relațiile lui Neagoe cu brașovenii erau încordate și din cauza sprijinului pe care aceștia îl acordau lui Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău, care continua să pretindă pentru sine tronul Țării Romînești. Mircea se bucura și de sprijinul domnului Moldovei, Bogdan, cu care, din această cauză, Neagoe se află la începutul domniei în conflict. Domnul muntean încearcă și el mai tîrziu, în 1514, să sprijine împotriva lui Bogdan pe un pretendent, Trifăilă, care este însă înfrînt, prins și decapitat.

Domnia lui Neagoe Basarab marchează apogeul puterii Craioveștilor, fiind perioada în care ei își sporesc în mod considerabil averile. Marea bănie deținută de Barbu Craiovescu, unchiul domnului, cîștigă mult în importanță. În cuprinsul Olteniei, marele ban ajunge în posesia majorității prerogativelor rezervate domnului. Din această vreme — se pare — marele ban devine singurul dregător care avea dreptul de a pedepsi cu moartea. Banul își avea oastea sa proprie, formată din elemente de tipul curtenilor, cunoscuți sub numele de « slugi ». Ca și domnul, marele ban dăruia cu sate « slugile » ce se distingeau prin fapte militare[1]. El își avea curtea sa, ce o imita pe cea domnească, și un aparat administrativ propriu.

Organizarea pe care Craioveștii au dat-o Olteniei a contribuit ca această provincie să apară multă vreme ca o individualitate politică cu tendințe de autonomie.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Contribuții la critica economiei politice*, București, 1954.

MARX, K.-ENGELS, F., *Ideologia germană*, București, 1956.

ENGELS, F., *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluționează știința*, București, 1955.

— *Războiul țărănesc german*, București, 1958.

LENIN, V. I., *Ce sînt « Prietenii poporului » și cum luptă ei împotriva social-democraților*, în *Opere*, vol. I, București, 1950.

II. *Izvoare*

Acta tomiciana, vol. I—X, Poznan, 1852—1899.

BOGDAN, I., *Documente moldovenești din sec. XV și XVI din archivul Brașovului*, București, 1905.

— *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV—XVI (1415—1508)*, București, 1905.

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 119; vol. II, p. 74.

BRUTUS, I. M., *Magyar historiája, 1490—1552*, Pesta, 1863.
Corpus Juris Hungarici, vol. I (1000—1526), Budapesta, 1899.
COSTĂCHESCU, M., *Documentele moldovenești de la Bogdan voievod (1504—1517)*, București, 1940.
— *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943.
Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959.
Documente privind istoria Romîniei, A, Moldova, veac. XVI, vol. I și II; B, Țara Romînească, veac. XVI, vol. I.
DRAGOMIR, SILVIU, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Romînești cu Sibiul în sec. XV și XVI*, București, 1927.
GAVRIL, PROTUL, *Viața sfîntului Nifon*, ed. V. Grecu, București, 1944.
GERÉB. L.-GY. SZÉKELY, *A magyar parasztháborúk irodalma, 1437—1514*, Budapesta, 1950.
GIOVIO, PAOLO, *Historiarum sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547, libri XLV*, Basilea, 1567.
HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. II/2, II/3, III, IV, VIII, XI, XV/1.
ISTVÁNFFI, N., *Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV*, Colonia, 1622.
IVÁNYI, B., *Bártfa szabad királyi város levéltára*, I, Budapesta, 1910.
NICOLAESCU, STOICA, *Documente slavo-romîne cu privire la relațiile Țării Romînești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV—XVI*, București, 1905.
Oklevéltár a Tomaj-nemzetségbeli losonczi Bánffy-család történetéhez, I, Budapesta, 1908.
OLAHUS, N., *Hungaria et Attila*, Viena, 1763.
PANAITESCU, P. P., *Documente slavo-romîne din Sibiu (1470—1613)*, București, 1938.
PASCU, ȘT.-HANGA, VL., *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, II/1, București, 1958.
PUȘCARIU, I., *Două documente privitoare la revolta boierilor din Țara Făgărașului*, București, 1910 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XXXIII, 1910).
Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, vol. II, Brașov, 1889.
Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation, vol. I, 1380—1516, Sibiu, 1880.
SANUTO, M., *Diarii*, vol. VI—XXXI.
SZERÉMI, G., *Epistola de perdicione regni Hungarorum, 1484—1543*, în *Mon. Hung. Hist. Scriptores*, I, Pesta, 1857.
TAURINUS, T., *Stauromachia id est cruciatorum servile bellum*, Viena, 1519.
TOCILESCU, GR., *534 documente slavo-romîne privitoare la relațiile Țării Romînești și Moldovei cu Brașovul*, București, 1931.
TUBERO, I., *Commentariorum de temporibus suis libri*, Frankfurt, 1603.
URECHE, GR., *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958.
VERESS, A., *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, 1468—1540*, Budapesta, 1914.
Zur Rechtslage des ehemaligen Törzbürger Dominiums, XI, 1871.

III. *Lucrări generale*

COSMINSKI, E.-S. D. SKAZKIN, *Istoria evului mediu*, vol. I și II, București, 1955 (litografiat).
IORGA, N., *Istoria romînilor*, vol. IV, București, 1937.
MARCZALI, H., *Nagy képes világ történet*, vol. VI, Budapesta [f. a.].
XENOPOL, A. D., *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. III.

1. Agravarea contradicţiilor şi a anarhiei feudale în Transilvania. Războiul ţărănesc din 1514 de sub conducerea lui Gheorghe Doja

Belu, S., *Despre participarea orăşenilor din Transilvania la răscoala din 1514*, în *St. ref. ist. Romîniei*, partea I, Bucureşti, 1954, p. 690—704.

Berza, M., *Răscoalele în evul mediu. Consideraţii generale în lumina tezelor marxism-leninismului*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 4, p. 79—93.

Callimachi, S., *Răscoala ţărănească din 1514 de sub conducerea lui Gheorghe Doja descrisă de Paolo Giovio*, în *Studii*, II, 1949, nr. 4, p. 181—187.

Capesius, B., *Răscoala lui G. Doja în două poezii umaniste din Ardeal*, în *St. art. istorie*, II, 1957, p. 67—76.

Glück, M.-G. Kovách-E. Dörner, *Contribuţii noi cu privire la răscoala populară din 1514*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 431—448.

Márki, S., *Dózsa György*, Budapesta, 1913.

Pascu, Şt., *Contribuţii noi privitoare la răscoala ţăranilor din 1514 în Transilvania*, în *Studii*, VIII, 1955, nr. 5—6, p. 91—112.

Szabó. I., *A hajduk 1514-ben*, în *Századok*, LXXXIV, 1950, nr. 1—2, p. 178—198.

— *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*, Budapesta, 1948.

Tarlé, E., *Az 1514 évi magyar parasztfelkelés*, în *Magyar történész kongreszus, 1953*, Budapesta, 1953.

2. Reacţia feudală în Moldova şi încercările de restabilire a autorităţii domneşti (1504—1527)

Câmpina, B. T., *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova şi Ţara Romînească*, Bucureşti, 1950.

Giurescu, C., *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric*, Bucureşti, 1908.

Marinescu, Iulian, *Bogdan al III-lea cel Orb, 1504—1517*, Bucureşti, 1910.

Minea, I., *Complotul boieresc contra lui Ştefăniţă vodă*, în *Cerc. ist.*, IV, 1928, nr. 2, p. 188—219.

Panaitescu, P. P., *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1934 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. III, t. XV, 1934).

Ursu, Horia, *Domnia lui Ştefăniţă vodă. Zece ani din istoria politică a Moldovei (1517—1527)*, Cluj, 1940.

3. Întărirea presiunii otomane asupra Ţării Romîneşti (1496—1521)

Berza, M., *Haraciul Moldovei şi Ţării Romîneşti în sec. XV—XIX*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 7—47.

Bulat, T. G., *Din domnia voievodului Neagoe IV Basarab. Relaţiunile cu ungurii şi saşii ardeleni*, în *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 73—83.

Conduratu, Gr., *Relaţiile Ţării Romîneşti şi Moldovei cu Ungaria pînă la 1526*, Bucureşti, 1898.

Filitti, I. C., *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, Craiova, 1932 (extras din *Arh. Olt.*, XI, 1932, p. 1—36, 135—176, 319—351).

Lapedatu, Al., *Politica lui Radu cel Mare (1495—1508)*, în vol. *Lui Ion Bianu, amintire*, Bucureşti, 1916, p. 192—223.

LAPEDATU, AL., *Mihnea cel Rău şi ungurii (1508—1510)*, Cluj, 1922 (extras din *An. Inst. ist. Cluj*, I, 1921—1922).

— *Moartea lui Mihnea cel Rău*, în *Conv. lit.*, L, 1916, p. 314—325.

NEAMŢU, AL., *Un capitol din relaţiile Ţării Romîneşti cu Transilvania în veacul al XVI-lea. Relaţiile lui Neagoe Basarab cu Sibiul (1512—1521)*, în *An. Inst. ist. Cluj*, X, 1945, p. 350—376.

PANAITESCU, P. P., *Învăţăturile lui Neagoe. Problema autenticităţii*, Bucureşti, 1946.

ŞTEFĂNESCU, ŞT., *Rolul boierilor Craioveşti în subjugarea Ţării Romîneşti de către turci*, în *St. ref. ist. Romîniei*, partea I, Bucureşti, 1954, p. 697—718.

— *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, în *St. mat. ist. medie*, I, 1956, p. 325—332.

CAPITOLUL X

ASERVIREA ŢĂRILOR ROMÎNE DE CĂTRE TURCI

1. LUPTA GRUPĂRILOR FEUDALE PENTRU STĂPÎNIREA TRANSILVANIEI DUPĂ PRĂBUŞIREA REGATULUI UNGAR (1526—1541)

La un deceniu după înăbuşirea în sînge a războiului ţărănesc de sub conducerea lui Gh. Doja, regatul Ungariei se prăbuşea sub loviturile ienicerilor şi spahiilor sultanului Soliman. După ce, în 1521, turcii au cucerit puternicele cetăţi Şabaţ şi Belgrad, în 1526 ei şi-au continuat ofensiva, luînd, după lupte grele, cetatea Petrovaradin şi, o lună mai tîrziu, în 29 august, în cîmpia mlăştinoasă de la Mohács, au provocat o grea înfrîngere armatei maghiare.

Cauzele înfrîngerii armatei maghiare la Mohács sînt atît de ordin intern, cît şi extern. Între cele interne, principala cauză a fost înfrîngerea răscoalei lui Doja, a cărei amintire era încă proaspătă, după care feudalii s-au temut să mai dea arme în mîna maselor populare şi le-au chemat la oaste numai cu puţină vreme înainte de luptă şi în număr limitat. În acest fel, clasa conducătoare a lipsit ţara de singura forţă capabilă s-o apere împotriva covîrşitoarei puteri turceşti.

O altă cauză a fost anarhia feudală, care bîntuia cu furie chiar şi atunci cînd pericolul otoman se apropia de hotarele sudice ale Ungariei. Conflictul dintre magnaţi şi nobilimea de mijloc, pentru acapararea celor mai importante dregătorii în stat, era în plină desfăşurare. Clasa exploatatoare dovedea din nou că punea interesele sale egoiste de clasă mai presus de libertatea ţării, a cărei apărare a neglijat să o organizeze. În momentul hotărîtor pentru soarta întregii Ungarii, magnaţii şi nobilii au venit în număr mic pe cîmpul de luptă, iar cei care au luat parte la bătălie au luptat fără curaj şi pricepere. Mai mult încă, în clipele dramatice, de după nenorocita bătălie, cînd ienicerii, spahiii şi achingiii otomani treceau prin foc şi sabie cîmpia ungară şi cînd masele populare înfiripaseră împotriva lor o rezistenţă, pe alocuri disperată, feudalii maghiari nu au încercat să organizeze nici o apărare.

629

Datorită împrejurărilor amintite, la care se adăuga răscoala secuilor din 1519, care a luat mari proporții mai ales în Ciuc [1], Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, cu greu a putut aduna o oaste. În plus, el a întîrziat să se prezinte pe cîmpul de luptă, poate intenționat, pentru a putea profita de evenimente și a pune mîna pe tronul regal.

Împrejurările externe nu au fost nici ele favorabile pentru situația regatului maghiar în preajma acestei bătălii hotărîtoare, în care Ungaria nu a primit nici un ajutor. Polonia—care în 1525 încheiase pace cu turcii—a fost atacată de tătari în iulie 1526 și de aceea nu a putut participa nici ea la luptă. Cu toate că anunțaseră din timp marile pregătiri ce le făceau turcii, nici domnii Moldovei și Țării Românești nu au putut veni în ajutor în clipa decisivă. În ce privește puterile apusene, regele Franței, Francisc I, înfrînt în 1525 la Pavia în conflictul cu Carol Quintul pentru Italia, a căutat, în 1526, să-și ia revanșa asupra Habsburgilor, punînd, în primăvara acelui an, bazele ligii de la Cognac, din care, în afară de Franța, făceau parte papa Clement al VII-lea, Veneția și Milano, și căreia îi promisese ajutor și regele Angliei, Henric al VIII-lea. Sprijinîndu-se pe turci, aceste state nu numai că nu au ajutat regatul maghiar aflat în primejdie, dar au susținut ofensiva otomană. Habsburgii — care, prin vecinătatea teritorială, erau, în chip firesc, cei mai interesați în apărarea Ungariei — nu au întreprins nimic pentru salvarea ei de la dezastru. În timp ce Carol Quintul invoca faptul că este ocupat pe diferite fronturi din Europa, fratele său, Ferdinand, ar fi fost împiedicat să acționeze la timp de răscoala țăranilor austrieci. Este însă foarte probabil că inactivitatea lui Ferdinand de Habsburg va fi fost dictată și de interesul lui de a slăbi Ungaria, pentru a o putea cuceri mai ușor.

În aceste împrejurări de ordin intern și extern a avut loc catastrofa de la Mohács și prăbușirea regatului ungar. Urmarea a fost scindarea Ungariei, o nouă agravare a anarhiei feudale și intensificarea luptei dintre grupările feudale pentru dominarea Ungariei și a Transilvaniei.

După lupta de la Mohács a început și pentru Transilvania o perioadă de anarhie, care a luat sfîrșit abia în anul 1541, după un deceniu și jumătate de lupte interne.

Tronul devenit vacant al Ungariei era disputat de doi candidați: Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, și Ferdinand de Habsburg. Pe cînd cel dintîi se sprijinea pe nobilimea mică și mijlocie, care dorea să apere Ungaria, Ferdinand era sprijinit de magnați, care, prin aducerea acestuia pe tronul de la Buda, urmăreau rezolvarea în folosul lor a contradicțiilor dintre ei și nobilimea mică și mijlocie.

La 10 noiembrie 1526, Ioan Zápolya a fost încoronat rege la Alba Regală, dar, o lună mai tîrziu, partida magnaților alese rege pe Ferdinand de Habsburg. Între cei doi regi a început o îndelungată luptă, care avea să aducă multe neno-

[1] *Székely oklevéltár*, I, p. 337; III, p. 201— 202.

rociri asupra Transilvaniei. În primăvara și vara anului 1527, pentru a-și consolida situația, Ioan Zápolya a dus tratative cu Francisc I, regele Franței. Rezultatul acestor tratative s-a concretizat în tratatul de alianță din 1528, dintre Francisc I și Ioan Zápolya, îndreptat împotriva Habsburgilor. Acest tratat nu a putut fi pus în practică, datorită victoriilor lui Ferdinand asupra lui Ioan Zápolya și înfrîngerilor suferite în Italia de francezi. Nici relațiile cu Anglia, îngreunate în parte de Habsburgi, nu au dus la rezultate mai bune pentru Ioan Zápolya.

În lupta dezlănțuită între cei doi pretendenți la tronul Ungariei, fiecare din ei a căutat să-și asigure sprijinul lui Ivan Nenada, numit și « Țarul Negru », care conducea o largă mișcare populară antiotomană și antifeudală izbucnită în părțile bănățene. Răscoala era îndreptată atît împotriva cotropitorilor otomani, cît și a propriilor exploatatori. Prin februarie-martie 1527, oastea de țărani a lui Nenada cuprinsese regiunea Aradului și Zarandului, atacînd pe nobili, care s-au refugiat în cetățile Șoimoș și Șiria. În mai, răsculații au pătruns în Hațeg, unde li s-au alăturat mulți iobagi și împreună au atacat curțile nobiliare și au ucis pe feudali.

La început, Ioan Zápolya a reușit să-l atragă pe Ivan Nenada de partea sa, dar, nu peste mult timp, promițîndu-i titlul de despot și alte avantaje materiale, Ferdinand a izbutit să și-l facă partizan. Noua orientare a lui Nenada l-a făcut pe Ioan Zápolya să caute să înăbușe mișcarea condusă de « țarul » Ivan mai înainte de a începe lupta cu Ferdinand de Habsburg. Temîndu-se de întinderea răscoalei în Transilvania și de dezvoltarea ei prin unirea răsculaților cu iobagii romîni, feudalii au pornit împotriva răsculaților, sub conducerea lui Petru Perényi, voievodul Transilvaniei. După ce această primă expediție a fost înfrîntă de răsculați, feudalii — sub comanda episcopului de Oradea, Emeric Czibák — porniră din nou împotriva răsculaților, în primăvara anului 1527. De data aceasta, oastea țărănească a fost înfrîntă și însuși Nenada a fost ucis.

Deși înfrînsese răscoala țărănească condusă de Țarul Negru, Zápolya a fost totuși învins la Tokaj, de partizanii lui Ferdinand, și silit să se refugieze în Polonia, după ajutor. Sigismund I, regele Poloniei, angajat în politica lui de cotropire în răsărit a unor teritorii ruse, bieloruse și ucrainene, nu l-a ajutat pe Ioan Zápolya în stăvilirea expansiunii habsburgice; mai mult încă, prin politica sa, el a favorizat agresiunile germană și turco-tătară împotriva popoarelor din răsăritul Europei.

În complexul politic amintit, Ioan Zápolya caută sprijin în Imperiul otoman, pentru a combate pe contracandidatul său habsburgic. Trimițînd la Constantinopol pe Ieronim Laski, Ioan Zápolya a reușit să încheie, în 1528, cu Soliman un tratat, potrivit căruia sultanul îi promitea sprijin militar pentru reocuparea tronului.

În toamna anului 1529, Ioan Zápolya a fost reinstalat pe tronul din Buda de însuși Soliman și, cu toate eforturile militare și diplomatice ale lui Ferdinand, el va deține Buda pînă la moartea sa, în 1540. Astfel s-a ajuns la scindarea

Fig. 181. — Harta Transilvaniei făcută de Honterus, 1532.

regatului maghiar în două: Ungaria de est și Transilvania, sub stăpînirea lui Ioan Zápolya, și Ungaria de dincolo de Dunăre, stăpînită de Ferdinand.

Din acest moment — cu excepția cîtorva acțiuni în Ungaria propriu-zisă — teatrul de luptă principal între cei doi regi rivali devine, alături de Slovacia, Transilvania. Acțiunile militare întreprinse de Ferdinand I, atît în Slovacia minieră, cît și în Transilvania, au fost determinate în primul rînd de motive economice: dorința de a pune mîna pe marile bogății de care dispuneau cele două țări. Într-adevăr, Transilvania era considerată de contemporanii Ieronim Laski și Anton Verancsics ca o țară bogată în grîne, vin, vite, oi, aur, sare, argint, aramă, plumb.

Bogățiile ei naturale (animale, vegetale, minerale) au atras în chip firesc atenția lui Ferdinand I, într-un moment cînd situația finanțelor Curții din Viena era destul de grea, cînd cheltuielile militare erau foarte mari și cînd numai bogatele mine și ocne din Transilvania și din Maramureș îi puteau restabili finanțele. Dar mai era un motiv de ordin economic care, îndeosebi după 1529, a determinat politica lui Ferdinand față de Transilvania, și anume că, în 1529, Ioan Zápolya a luat cămările de sare din mîinile familiei de mari bancheri Fugger, față de care Habsburgii aveau obligații băneşti importante și care poseda exploatări miniere și în Slovacia, unde, ca și în Transilvania, realiza mari venituri din exploatarea nemiloasă a lucrătorilor din mine.

Ferdinand de Habsburg și-a dat seama că nu-și poate asigura dominația asupra întregii Ungarii decît supunînd centrul de rezistență a lui Zápolya, care era Transilvania. Prin cucerirea acestei țări, Ferdinand I ar fi dobîndit și o bază mai bună pentru purtarea luptelor împotriva turcilor.

Din aceste motive economice și politice, încă din 1527, Transilvania a intrat în obiectivul politicii expansioniste habsburgice. În aprilie 1527, prin solul său Paul Podwynyai, Ferdinand I ia legătura cu orașele conduse de patriciatul săsesc (Sibiu, Brașov, Bistrița, Sighișoara, Mediaș, Sebeș) și cu nobilii transilvăneni. În vara aceluiași an, a venit în Transilvania secretarul lui Ferdinand I, sibianul Gheorghe Reichersdorffer, pentru a atrage Brașovul și Sibiul de partea lui Ferdinand. Rezultatul acestor solii și al victoriei asupra lui Ioan Zápolya în toamna anului 1527 a fost că partida lui Ferdinand începu să precumpănească asupra aceleia a lui Zápolya, așa încît, cu excepția cetăților Deva și Făgăraș (pînă în aprilie 1530), a nobililor romîni din părțile Hațegului, Banatului și Maramureșului, a sîrbului Bosić Radić, care ținea cu oamenii săi cetățile Lipova și Șoimoș, și a lui Emeric Czibák, care la Oradea închidea cu forțele sale calea de acces din Ungaria, Transilvania era cu Ferdinand.

Orientîndu-se spre regele Ferdinand, în congregațiile din prima jumătate a anului 1528, stările transilvănene — nobilimea, clerul și patriciatul — au luat în discuție recunoașterea stăpînirii habsburgice asupra Transilvaniei și obligațiile materiale ale țării. Nefiind dispuse să facă sacrificii băneşti pentru susținerea unei armate de 4 000 mercenari, pe care Ferdinand promitea să o trimită în

Transilvania, stările transilvănene i-au recomandat să-şi procure bani din proprietăţile regelui detronat, ca şi din arenda plătită de Fuggeri pentru ocnele de sare.

În această stare de spirit, revenirea lui Ioan Zápolya pe tronul din Buda, în 1529, şi fuga de acolo a lui Ferdinand I au provocat în Transilvania o schimbare de orientare, nobilii şi fruntaşii secui trecînd în cea mai mare parte în rîn-

Fig. 182. — Ducat de aur bătut de I. Zápolya la Cluj, 1540.

durile partizanilor lui Zápolya, în timp ce patriciatul săsesc a alcătuit de atunci înainte, alături de cîţiva nobili, partida lui Ferdinand. Ceea ce-i făcea atît pe unii cît şi pe ceilalţi să se ataşeze unuia sau altuia din cei doi regi erau interesele materiale, goana după demnităţi, domenii, cetăţi, privilegii. Aşa se explică şi frecventa oscilare — mai ales a nobililor din Transilvania — între cele două partide, realitate confirmată de cronicarul contemporan Gh. Szerémi, care spune: «aceşti transilvăneni adesea îşi schimbau credinţa lor: cînd spre regele Ioan, cînd spre Ferdinand» [1].

În aceste condiţii, a început în Transilvania, încă din 1528, un lung război între partizanii lui Ferdinand şi cei ai lui Zápolya, care, ca toate războaiele dintre feudali, a fost însoţit de jefuiri, pustiiri şi distrugeri.

În atmosfera generală de anarhie feudală, care s-a repercutat dureros asupra maselor populare, acestea au pus mîna pe arme, pentru a răzbuna asuprirea şi suferinţele pricinuite lor de grupările feudale în luptă. Chiar în martie 1528, Petru Perényi, voievodul Transilvaniei, scria conducerii oraşului Sibiu despre o răzvrătire a orăşenilor de acolo, condusă de Nicasius, Martin pietrarul, Blasiu Török şi Sigismund Záp. Voievodul Transilvaniei o informează că răsculaţii au pus mîna pe curţi nobiliare, au atacat şi au ucis nobili şi îi cere să ia măsuri pentru prinderea lor. Tot în 1528, pe cînd o solie a Braşovului revenea de la Ferdinand, din Praga, însoţită şi de oameni ai casei de bancheri Fugger, a fost atacată de

[1] G. Szerémi, *Epistola de perdicione regni Hungarorum*, p. 299.

iobagii romîni de pe domeniile cetăților Pîncota și Șebiș, care au ucis cîțiva membri ai soliei. În acest timp, războiul dintre feudali se intensificase.

Cum atît forțele partizanilor lui Ferdinand cît și cele ale lui Zápolya erau insuficiente pentru a putea obține singure decizia pe teatrul de luptă transilvănean, iar Ferdinand I și Ioan Zápolya, angajați pe alte fronturi (Ungaria superioară, Croația, Slovenia), nu puteau interveni ei înșiși, fiecare din cei doi adversari a căutat să-și asigure dominația asupra Transilvaniei solicitînd ajutorul domnului Moldovei, Petru Rareș.

Cînd Ferdinand I și Ioan Zápolya începură, în 1527, lupta diplomatică pentru cîștigarea lui Petru Rareș, domnul Moldovei, după ce stătu cîtva timp în expectativă, se orientă spre Ferdinand I, în urma victoriilor repurtate de Habsburg asupra lui Ioan Zápolya. Dar cînd acesta din urmă reveni din Polonia, se uni cu armata lui Mehmed beg, pașa de Semendria, și se așeză în tabăra de iarnă de la Lipova, ca vasal al lui Soliman, Petru Rareș își schimbă orientarea, trecînd de partea regelui Ioan. Trecerea domnului Moldovei de partea lui Zápolya a fost decisivă pentru impunerea acestuia în Transilvania, împotriva facțiunii habsburgice.

Din acest moment, domnul Moldovei joacă rolul hotărîtor în desfășurarea evenimentelor din Transilvania. Dacă cei doi regi nădăjduiau ca, prin intervenția lui Petru Rareș, să-și asigure, fiecare pe seama lui, Transilvania, domnul Moldovei a văzut în războiul dintre aderenții lui Ferdinand și cei ai lui Zápolya un bun prilej de a-și spori posesiunile sale transilvănene și de a-și extinde influența asupra provinciei de peste munți. Știrile contemporane, potrivit cărora Petru Rareș ar fi voit să ocupe pentru sine întreaga Transilvanie, provin de la partizanii lui Ferdinand și aveau menirea să grăbească o intervenție a acestuia în Transilvania, în sprijinul partizanilor săi.

Problemele politice cărora Petru Rareș trebuia să le facă față în Transilvania, în 1529, erau înfrîngerea rezistenței ferdinandiștilor și luarea în stăpînire a cetăților și posesiunilor recunoscute lui de Ioan Zápolya, în schimbul alianței, și anume: Cetatea de Baltă, cu domeniul ei, și Ciceul, cu 60 de sate, ambele cetăți stăpînite și mai înainte de domnii Moldovei, apoi Ungurașul, cu un întins ținut de 34 de sate, Bistrița, cu 23 de sate, și Valea Rodnei, cu 23 de sate, cu mine de aur și argint, toate posesiuni de mare importanță economică. În anii 1529—1530, Petru Rareș izbuti să rezolve ambele probleme. Expedițiile întreprinse de armatele moldovenești, în 1529, în Transilvania, atît în sud cît și în nord — unde au fost susținute și de romînii din țara Lăpușului — au culminat cu bătălia de la Feldioara, din 22 iunie, în care partizanii lui Ferdinand au fost zdrobiți de oastea Moldovei, condusă de vornicul Grozav.

Pînă la sfîrșitul anului 1529, scopul politic al intervenției a fost atins: Ioan Zápolya rămîne stăpîn asupra Transilvaniei, iar prin acțiunile din 1529 și prin tratativele din 1530 cu Bistrița a fost asigurată și stăpînirea domnului Moldovei asupra posesiunilor sale transilvănene.

Victoriile armatei moldovene au avut şi importante urmări militare: ele au nimicit forţele principale ale partizanilor lui Ferdinand, au dat o lovitură decisivă dominaţiei habsburgice în Transilvania şi au încurajat pe partizanii lui Zápolya să treacă la acţiuni energice, ocupînd Clujul, Turda, Alba Iulia, Sebeşul, Braşovul, Sighişoara şi Mediaşul. Doar Sibiul mai rezistă pînă în 1536, înconjurat de oştile lui Zápolya.

În luptele dintre cele două grupări rivale au intervenit şi domnii Ţării Romîneşti. În general, însă, contribuţia acestora la luptele din Transilvania a fost mult mai modestă decît aceea a lui Petru Rareş.

Ajuns stăpîn al Transilvaniei prin faptele de arme ale moldovenilor lui Petru Rareş, pentru a-şi extinde şi consolida baza socială a stăpînirii sale, Ioan Zápolya a luat diverse măsuri în folosul nobilimii mici şi mijlocii şi al oraşelor, dăruind moşii nobililor care i-au fost credincioşi şi confirmînd privilegiile oraşelor.

Între timp, războiul din Ungaria între cei doi regi continua. Soliman trimise în două rînduri, în 1532 şi în 1534, la Ioan Zápolya pe omul său, aventurierul veneţian Aloisio Gritti, ultima dată cu sarcina de a veghea la aplicarea păcii încheiate între Poartă şi Ferdinand în 1533. Gritti a folosit misiunile ce i s-au încredinţat de sultan pentru a-şi realiza planurile sale personale. El urmărea să ajungă rege al Ungariei, iar conducerea Transilvaniei intenţiona să o dea, în calitate de voievod, aventurierului polon Ieronim Laski. Realizarea planurilor lui Gritti ar fi dus, în fond, la creşterea influenţei turceşti în ţările romîne.

Nobilii din Transilvania, ameninţaţi în interesele lor de clasă, s-au înarmat şi, asediindu-l la Mediaş, l-au ucis pe Gritti. În acelaşi timp — după mărturia contemporanilor, participanţi la evenimente, Tranquillus Andronicus şi Agostino Museo Tarvisini — ţăranii romîni şi maghiari au pus mîna pe arme şi au luptat « împotriva jugului barbarilor şi pentru libertatea de obşte ».

Hotărîtoare a fost, însă, şi de data aceasta, intervenţia lui Petru Rareş în treburile transilvănene. Acţiunea trupelor moldovene trimise sub comanda vornicului Huru a fost decisivă pentru înfrîngerea unor planuri a căror realizare ar fi însemnat, în fapt, încă de atunci, aservirea celor trei ţări romîne de către turci.

Acţiunea întreprinsă de transilvăneni şi de moldoveni, susţinută într-o oarecare măsură şi de Ţara Romînească, a făcut ca realizarea planurilor turceşti să fie amînată pe mai tîrziu şi a constituit o curajoasă încercare comună de afirmare a independenţei celor trei ţări romîne.

Evenimentele din Transilvania din 1534 au dus la apropierea lui Petru Rareş de Ferdinand I, ultimul urmărind să-şi realizeze, cu sprijinul domnului Moldovei, planurile sale în Transilvania. În Petru Rareş vedeau saşii din Sibiu singurul factor capabil să asigure stăpînirea Transilvaniei de către Habsburgi. Petru Rareş nu se gîndea însă să facă sacrificii pentru a aduce Transilvania sub dominaţia lui Ferdinand. Actul din 4 aprilie 1535, care punea baza noilor raporturi dintre domnul Moldovei şi Ferdinand — dat de Petru Rareş

ca răspuns pentru recunoaşterea din partea lui Ferdinand a drepturilor sale de stăpînire asupra Ciceului, Cetăţii de Baltă, Unguraşului şi Bistriţei — se referă numai la o acţiune comună a lor împotriva turcilor, dar nu spune nimic de ajutorarea ferdinandiştilor din Transilvania de către domn [1]. Şi cînd domnul Moldovei promite ajutor sibienilor — care continuau cu greu să facă faţă îndelungatului asediu al partizanilor lui Zápolya — sau cînd, pentru a răspunde aşteptărilor lui Ferdinand, promite să intervină în Transilvania, el leagă acordarea ajutorului de condiţia ca însuşi Ferdinand să trimită trupe în Transilvania, ceea ce, în împrejurările de atunci, acesta nu putea face. Este interesant de relevat că, în cadrul tratativelor dintre Ferdinand şi Petru Rareş, acesta din urmă pune condiţia ca în Transilvania să nu se numească voievod decît cu consimţămîntul său. Era clar că domnul Moldovei voia să subordoneze Transilvania influenţei sale şi nicidecum să facă sacrificii pentru a o aduce în sfera de influenţă a Habsburgilor. Aşa trebuie înţeles un raport contemporan, trimis lui Ferdinand I din Cameniţa, la 1 decembrie 1535, în care se afirmă că Petru Rareş nu doreşte nimic pe lume mai mult ca Transilvania [2].

Rezultatul apropierii de Ferdinand a fost pentru Petru Rareş negativ: el a pierdut Unguraşul cu cele 34 de sate, ocupate în mai 1536 de partizanii lui Ioan Zápolya. La rîndul său, nesusţinut de aliatul său moldovean, învins de turci şi constrîns de greutăţile financiare, Ferdinand continua să ducă tratative cu Ioan Zápolya, al căror rezultat a fost semnarea păcii de la Oradea, care a fost ratificată de Ioan Zápolya la 24 februarie 1538 şi ceva mai tîrziu şi de Ferdinand şi Carol Quintul. Cu toate insistenţele depuse de delegaţii lui Ferdinand la discuţiile preliminare, de a obţine prin tratative stăpînirea Transilvaniei, pe care Habsburgul n-o putuse obţine prin război, potrivit păcii de la Oradea, problema Transilvaniei se rezolvă în favoarea lui Zápolya, care urma s-o stăpînească cît va trăi. La moartea lui — fie că va avea sau nu moştenitori — întreg regatul va reveni lui Ferdinand sau fiului său ori urmaşilor acestuia. Această clauză, precum şi subordonarea lui Ioan Zápolya faţă de Carol Quintul şi Ferdinand I şi planurile de luptă contra turcilor au provocat reacţia lui Soliman împotriva lui Zápolya. El nu putea ierta acestuia nici uciderea lui Gritti, de care se făcuse vinovat atît Ioan Zápolya, cît şi Petru Rareş, cum nu putea admite nici orientarea acestuia din urmă spre Habsburgi.

Urmarea a fost că, în vara anului 1538, Soliman a pornit o mare expediţie împotriva Moldovei. Se zvonea că armata turcă urma să vină apoi şi asupra Transilvaniei. Atacat din nord şi de poloni şi trădat de boieri, Petru Rareş a fost silit să se refugieze în Transilvania, la Ciceu. Cît timp în Moldova nu se produsese deznodămîntul, Ioan Zápolya intenţiona să reziste cotropitorilor otomani, în care scop el începuse pregătiri de război, şi intenţiona să se unească

---

[1] Hurmuzaki, II/1, p. 91—94.
[2] A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 255.

cu domnii Moldovei și Țării Romînești, pentru o rezistență comună. Îndeosebi țăranii veniseră în mare număr să apere țara împotriva cotropitorilor turci [1].

Cînd a aflat însă de căderea Moldovei, Zápolya și-a dat seama că nu va putea rezista singur turcilor și de aceea s-a supus, plătind sultanului o mare sumă de bani și promițînd un tribut anual sporit. Proaspăt aliat al Habsburgilor, dar nesprijinit de ei, Zápolya a fost silit astfel să se închine turcilor, la a căror poruncă, ceva mai tîrziu, după cucerirea Ciceului, a îngăduit pribeagului Petru Rareș să plece la Poartă.

Cauza principală care a dus la schimbarea politicii lui Ioan Zápolya și la înfeudarea lui din nou Porții nu a fost însă atitudinea Habsburgilor, ci căderea Moldovei sub turci. Se verifica în acest fel adevărul că pe cît era de necesară Transilvania lui Petru Rareș pentru ca, avînd-o de partea sa, el să poată duce o politică activă la celelalte hotare, tot atît de necesară era Moldova pentru apărarea Transilvaniei.

Situația Transilvaniei era pe atunci foarte grea. Pustiită de războiul dintre feudali — care a avut serioase urmări și pentru economia țării — Transilvania trebui să facă față unor noi și împovărătoare obligații impuse de politica aservită turcilor pe care o duceau Ioan Zápolya și Gheorghe Martinuzzi, episcop de Oradea și tezaurar al țării. După unele informații, în cei 12 ani ai domniei lui Ioan Zápolya, în afară de veniturile regale, din Transilvania s-ar fi scos peste 2 000 000 florini, din care numai iobagii nobililor ar fi plătit circa 800 000 florini, iar sașii — care au fost impuși la dare după bunul plac al lui Martinuzzi — ar fi dat peste 100 000 boi etc. Chiar dacă unele din aceste cifre — date de dușmanul lui Ioan Zápolya, Ștefan Mailath — sînt, de sigur, exagerate, ele reflectă, totuși, caracterul spoliator al regimului lui Ioan Zápolya și Martinuzzi.

În atmosfera de frămîntări și anarhie feudală, contradicțiile din sînul clasei exploatatoare s-au ascuțit tot mai mult. Profitînd de greaua situație a țării, voievozii Transilvaniei Ștefan Mailath și Emeric Balassa caută să răstoarne partida lui Ioan Zápolya și Martinuzzi, să pună mîna pe putere și să transforme țara într-un principat autonom. În acest scop, ei s-au folosit de mișcările ce s-au produs în acest timp în Transilvania.

După mărturia lui Verancsics, aceste mișcări au izbucnit ca o reacțiune împotriva dărilor mari impuse locuitorilor, ca un protest împotriva marilor bogății ale bisericii — deci ele au și un pronunțat caracter antieclesiastic — și, îndeosebi, ca o expresie a nemulțumirii generale împotriva regimului lui Ioan Zápolya și Martinuzzi. Cu toate că din izvoare nu rezultă cu suficientă claritate structura de clasă a acestor mișcări, se poate desprinde, totuși, că ele au fost mai ales mișcări ale maselor populare împovărate de sarcinile feudale, năpăstuite de luptele dintre feudali, apăsate de silniciile regimului și de greaua exploatare a bisericii.

---

[1] A. Verancsics, *De rebus gestis Hungarorum*, p. 109.

Măsura în care masele populare transilvănene sufereau de pe urma exploatării și anarhiei feudale dezlănțuite ne-o dă și faptul că lupta de clasă se manifestă atît sub forma fugii de pe moșii, cît și a haiduciei. Într-o scrisoare din 1540 către episcopul de Alba Iulia, Ioan Statileo, Verancsics povestește că, pe cînd se transporta spre Deva trupul lui Ioan Zápolya, pe valea Mureșului, într-o pădure, circa 400 de țărani romîni și sîrbi din Munții Apuseni, de la Baia de Criș și Abrud, au năvălit asupra însoțitorilor. S-a încins o luptă aprigă, cu morți și răniți de ambele părți, și numai intervenția escortei călare i-a pus pe fugă pe țărani în desișul pădurii [1]. Documentul nu localizează precis atacul țăranilor, dar e probabil că el s-a produs în apropierea Devei.

Ridicîndu-se împotriva lui Ioan Zápolya, cu sprijinul fruntașilor secui, sași și al unei mari părți din nobilime, Ștefan Mailath a căutat să obțină de la Soliman recunoașterea sa ca principe al unei Transilvanii autonome, ceea ce, prin bani, daruri scumpe și promisiunea unui tribut de 12 000 galbeni anual, se pare că dobîndi, în 1540. Regimul instaurat de Ștefan Mailath și Emeric Balassa a fost tot un regim de spoliere și de lupte între partida lor și cea a lui Ioan Zápolya. Contradicțiile dintre feudali, lupta lor pentru putere, au adus imense nenorociri asupra Transilvaniei: omoruri, jafuri, incendieri ale grînelor, răpiri etc. Ca întotdeauna în vremea luptelor dintre feudali, « au fost loviți iobagii, din munca și hărnicia cărora se hrănesc popoarele », cum spune cronicarul Brutus [2].

În iulie 1540, cînd Ioan Zápolya a murit la Sebeș, în timpul campaniei întreprinse împotriva lui Mailath și Balassa, Soliman a acordat tronul Ungariei lui Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zápolya, născut cu cîteva zile înaintea morții tatălui său. În toamna aceluiași an, armatele lui Ferdinand reiau operațiunile în Ungaria și cuceresc Pesta, Vișegrad și Vaț. Încurajat, se pare, de aceste succese, Mailath — căci Balassa trecuse în rîndurile partizanilor lui Ioan Sigismund — se orientează în taină spre Ferdinand, în timp ce pe față, pentru a-i induce în eroare, jură credință turcilor și lui Ioan Sigismund. Jocul abil al lui Mailath, care, în fond, urmărea acum consituirea unui principat transilvănean separat de Ungaria și sprijinit de Habsburgi, fu în cele din urmă descoperit. În timp ce în Ungaria continuau luptele și Ferdinand nu-i putea trimite nici un ajutor, în vreme ce trupele lui Zápolya, conduse de Valentin Török — care îl părăsise pe Ferdinand — și de Andrei Báthory, luptau în Transilvania împotriva aderenților săi, iar în Moldova vecină revenea, adus de turci, Petru Rareș, Mailath, prin noua sa orientare, ajunse într-o izolare totală. La 25 mai 1541, la dieta de la Șeica Mare, apăru înaintea stărilor transilvănene un ceauș al lui Soliman. Învinuind pe Mailath că ar fi pus dări prea mari asupra locuitorilor, ceaușul ceru tuturor să se supună lui Ioan Sigismund: « Din toată puterea —

---

[1] Hurmuzaki, II/4, p. 238—239.
[2] Brutus, *Magyar históriája*, p. 187.

suna porunca lui Soliman — am dat țara fiului lui Ioan și nu voi îngădui să se facă ceva împotriva voinței mele »[1].

În noua situație, părăsit de cei mai mulți din partizanii săi, Mailath se închise în cetatea Făgărașului, hotărît să reziste turcilor și lui Petru Rareș, care, din porunca lui Soliman, venea să-l prindă. În iulie 1541, el fu trimis la Constantinopol, unde-și sfîrși zilele în 1550. Oscilarea sa politică, într-o vreme cînd turcii erau foarte puternici, a dus la eșuarea planului său de a rupe Transilvania de Ungaria și a constitui un principat transilvănean autonom, sprijinit de Habsburgi.

Evenimentele dintre 1526 și 1541 au dezvăluit politica trădătoare a nobilimii feudale, care — orientîndu-se cînd spre unul, cînd spre celălalt din cei doi regi rivali — a urmărit, printr-o luptă sîngeroasă și pustiitoare, să-și asigure dominația politică și exploatarea maselor populare, a căror situație s-a înrăutățit tot mai mult, datorită tocmai anarhiei feudale și consecințelor ei nefaste. Marea nobilime nu s-a preocupat de organizarea luptei împotriva cotropitorilor otomani, cărora, prin politica ei, « le-a deschis drumul spre Germania »[2]. În schimb, masele populare au împletit uneori lupta împotriva agresiunii străine cu lupta de clasă împotriva propriilor lor exploatatori.

În ce privește rolul lui Petru Rareș în luptele purtate între cele două partide pentru stăpînirea Transilvaniei, el a constat, în general, în a împiedica atît ocuparea ei de către ferdinandiști, cît și subjugarea ei de către turci, urmărind scopul politic de a o subordona influenței sale.

Pentru locuitorii Transilvaniei, lupta de un deceniu și jumătate dintre feudali a avut urmări dintre cele mai grele; dar, pe lîngă aceste urmări nefaste, împrejurările de atunci au creat posibilitatea ca Transilvania să se separe de Ungaria și să se constituie într-un principat autonom, fapt care, în evoluția ulterioară a evenimentelor, s-a dovedit un element pozitiv, care a contribuit, la sfîrșitul veacului, la realizarea vremelnică a unității celor trei țări romîne.

2. DOMNIA LUI PETRU RAREȘ. CĂDEREA MOLDOVEI SUB DOMINAȚIA OTOMANĂ (1538)

După moartea lui Ștefăniță, la începutul anului 1527, boierii moldoveni au ales ca domn al țării pe Petru Rareș, fiu natural al lui Ștefan cel Mare (1527—1538 și 1541—1546).

În condițiile grele în care a ocupat tronul, Petru Rareș a înțeles că numai o domnie puternică putea organiza rezistența Moldovei împotriva presiunii otomane, în continuă creștere după căderea Ungariei. De aceea, politica internă a noului domn este asemănătoare cu aceea din ultima parte a

[1] Mon. Comit. Regni Transylvaniae, I, p. 23—24.
[2] K. Marx, *Хронологические выписки*, în *Архив Маркса и Энгельса*, t. VII, p. 212.

Fig. 183. — Petru Rareş şi familia sa, pictură murală de la mănăstirea Moldoviţa, din sec. XVI.

domniei tatălui său: o politică al cărei scop era întărirea autorității domnești și îngrădirea puterii marii boierimi. Este semnificativ, în această privință, faptul că Rareș a anulat, chiar de la începutul domniei sale, convenția încheiată de marea boierime cu polonii în timpul minoratului lui Ștefăniță — prin care boierii încercau să reînvie privilegiile de imunitate feudală — și a repus în funcțiune tratatul încheiat de Ștefan cel Mare în 1499 [1].

Tot o dovadă a unei asemenea politici este și faptul că Rareș a confiscat sau a întărit confiscarea averii boierilor care s-au răsculat împotriva lui Ștefăniță, acuzîndu-i de hiclenie față de domn și « țara noastră » [2]. Mai mult încă, Rareș a căutat să ducă mai departe, să desăvîrșească măsurile luate de Ștefan cel Mare, organizînd pe ținuturi aparatul de slujitori ai domniei. În vremea sa sînt pomeniți în documente primii mari vatagi de ținut [3], care conduceau steagurile din ținuturi, în cadrul cărora aveau largi atribuții administrative, judecătorești și fiscale. Acești slujitori credincioși ai domniei erau de origine modestă; de aceea marea boierime acuza pe domn că a încredințat paza cetăților țării unor « hoți » *(latrunculi)* [4].

Ca și în vremea lui Ștefan cel Mare, baza socială a unei asemenea domnii nu o puteau forma decît oamenii liberi, mici proprietari de pămînt, boierimea mărunță și tîrgoveții, adică cei care sprijiniseră lupta marelui domn pentru independență. La această constatare ne duce și faptul că, din cele 153 de documente rămase din prima domnie a lui Rareș, 118 sînt acordate acestor proprietari mărunți, față de numai 16 documente emise pentru boieri și 19 date mănăstirilor. Cu această constatare concordă și afirmația cronicarului Macarie că împotriva lui Rareș erau numai boierii, « care voiau să-și însușească averi ale altora și ale lor să le înmulțească cu mijloace nedrepte » [5], ca și o relație polonă mai tîrzie, referitoare la revenirea lui Rareș la tron în domnia a doua, în care se spune că moldovenii au fost foarte mulțumiți de reîntoarcerea domnului, pe care l-au primit cu bucurie, deoarece îi apăra de nedreptățile celor puternici [6].

Contemporanii lui Rareș sînt cu toții de acord asupra acestor trăsături ale politicii interne a domnului. Verancsics — care descrie pe larg relațiile dintre domn și boierime — considera că Rareș nu respecta drepturile boierilor, al căror sfat nu îl asculta, și că guverna cu asprime [7]. Datorită acestei politici, Petru Rareș a devenit pentru Peresvetov — un scriitor rus care l-a cunoscut îndeaproape — modelul suveranului energic, așa cum îl dorea pe Ivan al IV-lea, căruia îi arăta că Rareș se poartă aspru cu boierii, luptînd împotriva privilegiilor feudale și pentru înființarea unei armate permanente. După părerea

---

[1] Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 443—444.
[2] *Documente*, A, veac. XVI, vol. I, p. 228, 293, 294.
[3] *Ibidem*, p. 457.
[4] Hurmuzaki, II/1, p. 188.
[5] *Cronicile slavo-romîne*, p. 98.
[6] Hurmuzaki, II/4, p. 279; *Arh. ist.*, II, p. 41.
[7] *Tezaur*, III, p. 150.

acestuia, Rareş ar fi enunţat programul politic al autocraţiei, pe care nu a reuşit, însă, să-l realizeze.

O asemenea politică a stîrnit — cum era şi firesc — adversitatea marilor boieri, care au ajuns la concluzia că singura cale pentru a pune capăt « tiraniei » şi a scăpa de « ţăran » [1] — cum îi spuneau cu ură lui Rareş — era aceea de a cere sprijin turcilor. Incapabilă să mai susţină cu mijloace proprii lupta împotriva autorităţii centrale, marea boierime moldoveană a trecut, deci, în timpul domniei lui Rareş, pe poziţia pactizării cu turcii, pe care îi va solicita pentru înlocuirea domnului. Bazată pe înţelegerea realizată cu turcii, marea boierime a întrerupt progresul instituţiilor menite să consolideze statul feudal, început în vremea lui Ştefan cel Mare, pe care Petru Rareş dorea să-l desăvîrşească.

În politica sa externă, Rareş a urmărit să reziste încercărilor turceşti de a supune Moldova şi să apere independenţa ţării. În acest scop, el a căutat să împiedice transformarea Transilvaniei într-o provincie turcească, fapt care ar fi avut urmări nefaste şi asupra situaţiei Moldovei. De aceea, el a urmărit să ţină sub influenţa sa provincia de peste munţi, unde avea de apărat şi posesiunile cîştigate de Ştefan cel Mare. Aşa se explică de ce, în primii săi ani de domnie, Rareş a intervenit în luptele pentru stăpînirea Transilvaniei dintre Ferdinand de Habsburg şi Ioan Zapolya [2].

După ce şi-a asigurat posesiunile din Transilvania şi influenţa asupra ţării de peste munţi, domnul Moldovei a întreprins o expediţie în Pocuţia, care fusese restituită de Bogdan al III-lea regelui Poloniei şi asupra căreia Petru Rareş ridica pretenţii, ocupînd-o în iarna anului 1530.

Statul moldovean ajunsese acum la cea mai mare întindere teritorială. La începutul lunii august 1531, garnizoanele moldovene au fost însă izgonite din Pocuţia. Mobilizîndu-şi în grabă trupele, Rareş a trecut în Polonia, dar, deşi cu forţe superioare, a fost înfrînt la Obertyn, la 22 august 1531. După luptă, cronicarul polon Bielski recunoaştea că armata polonă, care fusese înconjurată de moldoveni, scăpase « ca prin minune » [3]. Regele polon a acordat o mare importanţă acestei victorii, care a fost anunţată întregii Europe prin broşuri tipărite în acel an.

Victoria polonilor asupra armatei moldoveneşti la Obertyn se explică nu numai prin superioritatea tactică a armatei polone şi prin graba manifestată de domn pe cîmpul de bătaie, dar şi prin trădarea marii boierimi, care a dat semnalul fugii, antrenînd după ea întreaga armată, care nu lupta la Obertyn cu curajul cu care îşi apăra de obicei ţara. Tot datorită atitudinii boierilor, trupele moldoveneşti fuseseră izgonite din Pocuţia; nu în zadar acuza domnul de pierderea Pocuţiei pe boierii Vlad şi Toma Barbovschi, comandanţii corpului de armată moldovean, care au scăpat de pedeapsă numai datorită intervenţiei lui Mihu

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, p. 29.
[2] Vezi paragraful precedent.
[3] *Arh. ist.*, I, partea a II-a, p. 168—169.

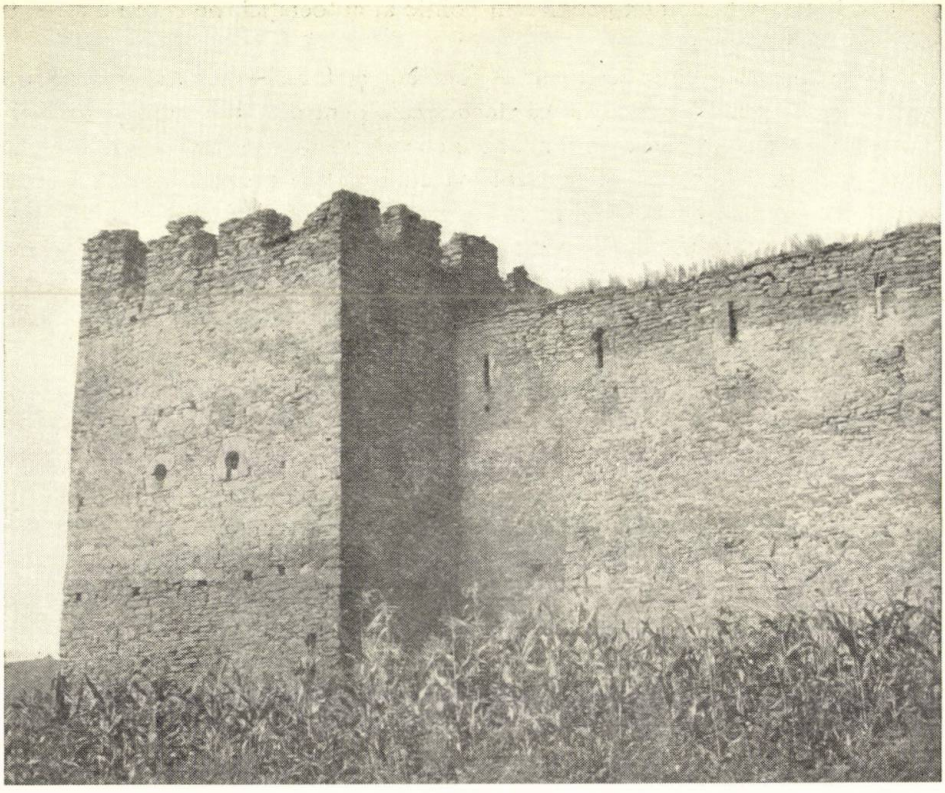

Fig. 184. — Zidul de incintă al mănăstirii Probota, ctitoria lui Petru Rareş, 1530.

portarul, complice la trădare. Este posibil ca, încă de la această dată, boierimea să fi căutat să scape de Rareş, prin înţelegere cu regele Poloniei.

După această bătălie, relaţiile cu Polonia au continuat să fie încordate, avînd loc cîteva expediţii de jaf de o parte şi de alta.

Pentru a putea lupta cu mai mult succes împotriva regelui Poloniei, Rareş a solicitat sprijinul marelui cneaz al Moscovei, la care a trimis numeroase solii. El relua, astfel, vechile relaţii prieteneşti, stabilite încă din timpul domniei lui Ştefan cel Mare şi continuate de Bogdan al III-lea. Cum marele cneaz se afla în conflict cu Polonia, Rareş a căutat să-şi coordoneze acţiunile sale împotriva regatului polon cu cele ale Rusiei. În 1531, regele polon credea chiar că Rareş ar fi stabilit o înţelegere cu marele cneaz împotriva sa [1]. Mai tîrziu, în 1536, ca urmare a legăturilor diplomatice stabilite prin soliile schimbate, marele cneaz al Moscovei a încercat să aplaneze conflictul dintre Polonia şi Moldova, cerînd cu stăruinţă regelui Poloniei încheierea unui armistiţiu cu Rareş, înnoind această cerere în anul următor. Împăcarea cu regele Poloniei ar fi adus domnului

[1] Hurmuzaki, II/1, p. 32.

Moldovei liniştea la hotarul de nord, necesară pentru a-şi concentra toate eforturile împotriva turcilor.

Relaţiile Moldovei cu turcii în timpul domniei lui Rareş au fost aceleaşi din vremea predecesorului său: păstrîndu-şi independenţa, ţara plătea mai departe tribut Porţii. Datorită presiunii turceşti, în primii săi ani de domnie, Rareş a fost nevoit să mărească tributul de la 8 000 la 10 000 de galbeni.

Aceste relaţii s-au înrăutăţit ca urmare a atacului moldovenesc asupra Poloniei, din 1531, cînd sultanul — aflat în relaţii bune cu regele Poloniei — tratînd pe Rareş ca pe un supus, i-a cerut să restituie regelui Pocuţia [1]. Soliman îşi manifestase dorinţa de a-l înlocui pe Rareş încă din această vreme; în 1533, Ştefan Lăcustă era socotit deja viitorul domn al Moldovei [2].

Cînd turcii au început un lung război cu perşii, Soliman a trimis în Transilvania pe Aloisio Gritti, cu scopul de a întări influenţa turcească asupra ţărilor romîne. Se zvonea chiar că Gritti ar fi venit cu scopul de a preface ţările în paşalîc. Văzînd în misiunea renegatului fiu de doge o ameninţare a independenţei Moldovei — al cărei tron îl dorea pentru un fiu al său — Rareş a adus o contribuţie de seamă la uciderea reprezentantului sultanului (1534), fapt care constituie semnalul deschiderii luptei împotriva turcilor.

Aşteptîndu-se la răzbunarea sultanului, Rareş a intrat în legătură cu Ferdinand de Habsburg, cu care a încheiat un tratat de alianţă, în aprilie 1535 [3]. Prin încheierea acestei alianţe, domnul Moldovei urmărea, pe de o parte, să pornească lupta contra turcilor cu ajutorul Habsburgilor, iar pe de alta, să se împace cu polonii, prin intermediul lui Ferdinand. În cursul tratativelor diplomatice dintre Rareş şi Ferdinand, domnul Moldovei se oferea să participe cu toată armata sa la lupta împotriva turcilor, declarînd că este gata să meargă pînă la Constantinopol. El cerea cu insistenţă imperialilor efectuarea unei expediţii cît timp turcii erau ocupaţi în războiul cu perşii şi cînd o asemenea expediţie ar fi avut şanse de izbîndă [4].

În planurile antiotomane ale Habsburgilor, Moldova trebuia să joace un rol deosebit de important, solii imperialilor recunoscînd că ţara este foarte puternică [5]. Reichersdorffer considera Moldova « un adevărat zid de apărare al creştinătăţii » [6].

Aceste tratative — rămase fără rezultat — scot în evidenţă importanţa politică a Moldovei, marile sale posibilităţi militare, precum şi dorinţa domnului şi a poporului său de a lupta împotriva turcilor.

În 1536, sultanul s-a întors din campania împotriva perşilor, fără ca Habsburgii să fi întreprins ceva în acest timp. Rareş — care se aştepta la o

---

[1] Hurmuzaki, II/4, p. 12—13, S. II/1, p. 26.
[2] *Rev. ist.*, 1928, p. 36—37.
[3] Hurmuzaki, II/1, p. 91—94.
[4] *Ibidem*, p. 112 şi II/4, p. 103—104; Veress, *Documente*, I, p. 255.
[5] *Arh. ist.*, I, p. 48.
[6] *Tezaur*, III, p. 129.

expediție de pedeapsă din partea turcilor — a cerut zadarnic ajutor imperialilor [1]. Încercările sale de a se împăca cu regele Poloniei — făcute prin intermediul marelui cneaz al Moscovei și apoi al lui Ferdinand de Habsburg — au rămas și ele fără rezultat, astfel că Moldova se găsea singură între doi dușmani redutabili.

În lupta sa pentru supunerea Moldovei, Soliman a găsit sprijinul marii boierimi din țară, care — nemulțumită de politica internă a domnului — se adresase sultanului pentru înlocuirea lui. Legăturile marii boierimi cu Poarta sînt mult mai vechi decît anul 1538. Pe baza acestor legături, sultanul putea să amenințe pe Rareș, în 1531, că, în cazul în care nu va restitui Pocuția regelui Poloniei, va cere boierilor să-i aducă capul [2]. Legăturile au devenit tot mai strînse după acest an, boierii informînd pe sultan despre planurile antiotomane ale domnului și chemîndu-l « prin cereri repetate » să-i scape de Rareș, pe care — după cum spun izvoarele vremii — îl urau peste măsură.

Ca urmare a acestor legături secrete, între boierii moldoveni și sultan s-a stabilit o înțelegere, prin care primii se declarau gata să supună țara turcilor, în schimbul înlocuirii lui Rareș. Potrivit acestei înțelegeri, sultanul promitea să nu se atingă de bunurile și familiile boierilor, să nu jefuiască sau să țină sub ocupație țara, care urma să se guverneze mai departe după legile și obiceiurile proprii, și să nu ceară altceva decît tributul și darurile obișnuite. În schimb, boierii moldoveni făgăduiau sultanului că îl vor primi cu toată credința și supunerea și că îi vor preda toate cetățile, orașele, armata și « toată Moldova » [3]. În ura lor nemăsurată împotriva domnului, boierii moldoveni — « minți... oarbe pentru cele ce vor urma », cum îi caracterizează cronicarul Macarie [4] — vor sfîrși, deci, prin a supune țara turcilor. La insistențele boierilor, se adăugau și cele ale regelui Poloniei, care cerea și el sultanului înlocuirea lui Rareș. De altfel, în august 1537, regele Poloniei își manifestase intenția de a-l înlocui pe Rareș din scaun, cu ajutorul boierilor moldoveni [5].

Motivele expediției din 1538 — terminată cu supunerea Moldovei de către turci — sînt, după izvoarele vremii, uciderea lui Gritti și legăturile lui Rareș cu Habsburgii [6].

Expediția turcească de cucerire și supunere a Moldovei a fost pregătită în secret, pentru a nu da posibilitate domnului să organizeze apărarea țării. Planurile Porții de supunere a Moldovei au fost comunicate regelui Poloniei, cu care sultanul a stabilit o înțelegere împotriva lui Rareș [7]. Regele propunea turcilor să colaboreze în acțiunea îndreptată împotriva domnului Moldovei,

---

[1] Hurmuzaki, II/1, p. 178—179; II/4, p. 153.
[2] *Ibidem*, II/4, p. 12—13.
[3] *Tezaur*, III, p. 149, 154.
[4] *Cronicile slavo-romîne*, p. 99.
[5] Hurmuzaki, II/1, p. 154.
[6] N. Matrakci, *Fetihname-i Kara-Bogdan (Cronica cuceririi Moldovei)*; M. Djelalzade, *Tabakat al-mamalik va daradjat al-masalik* (în trad. la Inst. de istorie); Veress, *Documente*, I, p. 262; *Arh. ist.*, II, p. 36—37.
[7] Hurmuzaki, S. II/1, p. 105—106, 109—110.

« ca noi de aici, iar voi de acolo să-l lovim ». Sultanul a refuzat, însă, această colaborare, dar regele a atacat, totuşi, Moldova.

În fruntea unei armate care număra — după mărturiile contemporane, probabil exagerate — circa 200 000 de oameni, la care s-au adăugat şi hoardele tătare, Soliman a ajuns la Dunăre la sfîrşitul lunii august 1538. Faptul că sultanul venea cu asemenea efective este dovada evidentă că el considera Moldova o ţară greu de cucerit. Înainte de a trece Dunărea, Soliman a cerut lui Rareş să se supună, pentru a evita războiul. După ce a încercat să cîştige timpul necesar pentru a respinge atacul polon din nordul ţării şi a stabili o înţelegere cu regele Poloniei — care a refuzat să-l ajute, pe motiv că este în pace cu turcii — Rareş a respins cererea de supunere, fiind decis să reziste turcilor şi să apere independenţa ţării. Această hotărîre rezultă din toate izvoarele vremii, care recunosc că ţara putea opune invadatorilor pînă la 60—70 000 oameni [1]. Dorinţa de a rezista turcilor explică şi străduinţa lui Rareş de a se împăca cu polonii şi de a obţine ajutorul lor. În 1542, domnul arăta regelui Poloniei că, dacă l-ar fi ajutat în 1538, sultanul nu ar fi scăpat teafăr din Moldova [2].

În planul său de luptă, Rareş a aplicat principiile tactice ale lui Ştefan cel Mare din 1476: a ars cîmpurile şi satele din calea năvălitorilor, a închis locurile de trecere şi s-a pregătit să reziste într-un loc întărit din regiunea Botoşani şi în cetăţile ţării, fiind sigur că turcii — lipsiţi de aprovizionare şi hărţuiţi continuu — vor fi siliţi să se retragă la venirea iernii. Hoardele tătare, care trecuseră Nistrul, au fost înfrînte la Ştefăneşti.

Planul domnului de rezistenţă în faţa cotropitorilor — ce începuse să se realizeze — a fost însă anihilat de către marea boierime, care a pus în practică înţelegerea stabilită cu sultanul, la puţin timp după ce acesta a trecut Dunărea. Aşteptînd momentul prielnic pentru a se declara pe faţă ostili oricărei încercări de rezistenţă, boierii au ascuns domnului — ocupat cu respingerea atacului polon de la Hotin — faptul că turcii înaintează în ţară, au divulgat invadatorilor planul de luptă al domnului şi, pînă la urmă, au predat ţara cotropitorilor, aşa cum se înţeleseseră cu sultanul [3].

Cînd Rareş a aflat de trădarea marii boierimi era prea tîrziu: turcii ocupaseră cea mai mare parte a ţării, înconjuraseră Suceava, unde sultanul numise domn — conform înţelegerii cu boierii — pe Ştefan Lăcustă, iar oastea moldoveană de sub comanda boierilor începuse să se împrăştie. Zadarnice au fost încercările lui Rareş de a convinge pe marii boieri să participe la organizarea rezistenţei. Aceştia — avînd în frunte pe Mihu portarul de Suceava, comandantul armatei, şi pe logofătul Trotuşan — au declarat că, ţara fiind ocupată de turci, preferă să se supună noului domn, numit de sultan [4].

[1] *Arh. ist.*, I, nr. 6, p. 48; Verancsics, în *Tezaur*, III, p. 157; Reichersdorffer, *ibidem*, p. 139; Hurmuzaki, II/4, p. 103—104.
[2] Hurmuzaki, II/1, p. 224.
[3] *Ibidem*, p. 198; *Tezaur*, III, p. 156—157.
[4] *Tezaur*, III, p. 162—163.

Pus astfel în imposibilitate de a se mai opune năvălitorilor, Rareş a trebuit să părăsească ţara, pentru a nu cădea în mîinile turcilor. Încercarea sa de a se retrage în cetatea Hotin — unde fusese prevăzută o bază de luptă contra turcilor — a fost şi ea împiedicată de boieri, care au paralizat astfel toate posibilităţile de organizare a rezistenţei în faţa invadatorilor. Părăsit şi jefuit de boieri [1], ameninţat să fie ucis de aceştia sau de turci, trecînd prin peripeţii dramatice — relatate pe larg de cronicari — domnul a ajuns cu greu în Transilvania, unde s-a adăpostit în cetatea Ciceu.

Îndeplinindu-şi astfel promisiunile făcute sultanului, boierii moldoveni s-au prezentat în tabăra lui Soliman, care aştepta ca aceştia să-i predea cetatea Suceava. Constatînd că sultanul respectase înţelegerea — numind un domn pămîntean şi interzicînd jafurile — boierii i-au predat fără luptă cetatea [2] şi au acceptat ca domn pe Ştefan Lăcustă, numit de Soliman.

După ce a supus astfel Moldova, cu sprijinul larg al boierilor, sultanul s-a retras din ţară. Înainte de a părăsi Moldova, el a lăsat o garnizoană turcească în capitala ţării cucerite, a anexat la Cetatea Albă Bugeacul — unde au fost aşezaţi tătarii, care vor aduce multe suferinţe ţării — şi a ocupat cetatea Tighinei cu teritoriul din jur, care a devenit raiaua Bender. Pe lîngă aceste mari pierderi teritoriale, campania lui Soliman din 1538 a avut ca urmare pierderea independenţei Moldovei şi aservirea ei de către Imperiul otoman, cu toate urmările ei nefaste din punct de vedere economic, social şi politic.

După retragerea turcilor, marea boierime putea constata că sultanul considerase înţelegerea ca ceva provizoriu şi nu o respectase decît atît cît îi convenise. Aceasta explică de ce boierimea moldoveană a recurs la violenţă, pentru a sili pe turci să ţină seama de înţelegerea stabilită. Acuzînd pe Ştefan Lăcustă că a cedat parte din ţară turcilor, că a acceptat o garnizoană turcească la Suceava, că primeşte ordine de la sultan şi nu ascultă de sfaturile boierilor [3] şi socotind că el este prea mult omul turcilor şi, deci, că nu face să se respecte condiţiile stabilite prin înţelegerea cu sultanul, marea boierime a cerut domnului pus de turci să le impună acestora respectarea convenţiei [4]. Cînd au înţeles că Lăcustă nu este omul care să poată întreprinde o atare acţiune, boierii l-au ucis (decembrie 1541) şi, alegînd ca domn pe un anume Alexandru Cornea, au atacat împrejurimile Cetăţii Albe şi ale Tighinei [5].

În asemenea împrejurări, sultanul a numit din nou domn în Moldova pe Petru Rareş, care se dusese la Poartă pentru a recăpăta domnia. După ce a acceptat mărirea tributului la 12 000 de galbeni, a primit să ţină la Suceava o garnizoană turcească, să-şi trimită fiul ostatec la Poartă şi a recunoscut modificările

---

[1] *Documente*, A, veac, XVI, vol. I, p. 404—405.
[2] Hurmuzaki, II/1, p. 197—206.
[3] *Ibidem*, p. 141—142; Veress, *Documente*, I, p. 18—19.
[4] N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, p. 47—48.
[5] *Ibidem*, p. 49—50; Hurmuzaki, II/1, p. 215 şi S. II/1, p. 152.

teritoriale aduse Moldovei în 1538 [1], Rareş a fost adus în ţară de o oaste turcească.

Considerînd că Rareş va face să fie respectată înţelegerea cu sultanul şi pentru a li se ierta atitudinea din 1538, boierii au părăsit pe Alexandru Cornea şi au trecut în tabăra noului domn, care, fără a întîmpina nici o rezistenţă, în februarie 1541, se instala la Suceava, fiind bine primit de popor [2]. Se pare că Rareş a fost acceptat de boieri cu anumite condiţii, ce stau în legătură cu politica sa din prima domnie, la care domnul a trebuit să renunţe.

În această a doua domnie a sa — pe care Rareş o socotea ca pe o continuare a celei dintîi — domnul a anulat toate documentele emise de Ştefan Lăcustă, considerat drept un « lotru » oarecare [3], şi a pedepsit cu moartea pe vinovaţii principali ai trădării din 1538, Mihu portarul şi Trotuşan logofătul.

În a doua domnie a sa, Rareş a fost nevoit să se supună poruncilor primite din partea turcilor; el a trebuit să facă, din ordinul sultanului, două expediţii în Transilvania, în anii 1541 şi 1542, pentru a supune ţara fiului lui Ioan Zápolya. În aceste expediţii, domnul Moldovei urmărea şi un scop propriu, acela de a reocupa cetăţile şi teritoriile de peste munţi pierdute în 1538.

Rareş nu renunţase, însă, la gîndul de a scăpa de dominaţia otomană, tot mai greu de suportat [4]. În 1542 — cînd principii germani se pregăteau să atace pe turci la Buda, recent transformată în paşalîc — Petru Rareş a intrat în legătură cu conducătorul expediţiei, Ioachim de Brandenburg, cu care a încheiat un tratat de alianţă şi căruia i-a împrumutat uriaşa sumă de 200 000 florini [5]. Aceasta dovedeşte cu cîtă ardoare dorea Rareş să scape de « robia turcească », în care căzuse ţara, datorită trădării marii boierimi. Expediţia s-a terminat, însă, într-un mod lamentabil, şi domnul Moldovei — lipsit de sprijin — a trebuit să renunţe la gîndul de a mai lupta împotriva turcilor.

Ţara a rămas mai departe în situaţia de aservire faţă de Poartă, aservire care se va accentua pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul secolului al XVI-lea.

Petru Rareş rămîne, însă, una din figurile luminoase din istoria patriei noastre, fiind unul dintre puţinii domni din secolul al XVI-lea care au luptat pentru independenţa ţării.

3. CĂDEREA ŢĂRII ROMÎNEŞTI SUB DOMINAŢIA OTOMANĂ (1521—1545)

Moartea lui Neagoe Basarab (sept. 1521) a constituit prilejul unor puternice frămîntări interne. Lupta pentru domnie a început să capete un aspect deosebit;

[1] Hurmuzaki, S. I/1, p. 3 şi II/1, p. 214 şi 225.
[2] *Arh. ist.*, II, p. 41—42.
[3] *Documente*, A, veac. XVI, vol. II, p. 418, 483.
[4] Hurmuzaki, II/1, p. 215, S. II/1, p. 159.
[5] *Tezaur*, III, p. 23; N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 108—110.

conflictelor dintre partidele boiereşti ce căutau, unele să menţină, altele să înscăuneze un domn favorabil intereselor lor, li se adaugă contradicţiile din interiorul aceloraşi partide, ce îmbrăcau deopotrivă un pronunţat caracter teritorial. Muntenia şi Oltenia îşi dispută puterea. Ele nu mai acţionează însă tot timpul ca unităţi politice; în cadrul lor se întîlnesc adesea forţe ce se desolidarizează de lupta întregii provincii şi care luptă pentru a-şi impune propriul lor candidat: e cazul Mehedinţilor, pentru Oltenia, al Buzăului şi Slatinei, pentru Muntenia. O amploare deosebită iau luptele interne în Oltenia. Craioveştii, în dorinţa de a-şi păstra rolul preponderent în stat, urzesc tot felul de intrigi politice — care vor măcina chiar propria lor familie — stîrnesc nemulţumiri, compromit ideea băniei ereditare, determină domnia să scoată dregătoria de mare ban din mîna lor.

În timpul domniei lui Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, sub pretextul sprijinului pe care-l acordă nevîrstnicului domn împotriva diferiţilor pretendenţi la tron, Mehmed beg trece Dunărea, înfrînge în lupte pe cei care rîvneau domnia, pretinzînd în cele din urmă pentru sine tronul. Teodosie este trimis peste Dunăre. În ţară se introduce, pentru scurtă vreme, administraţia turcească, sînt puşi « subaşi pre la toate oraşele şi satele ». Erau semne că Ţara Romînească va împărtăşi aceeaşi soartă cu ţările din Peninsula Balcanică, cu Bulgaria şi Serbia. Pericolul transformării ţării în paşalîc ridică însă masele populare, care se grupează în jurul lui Radu de la Afumaţi. O mare parte a boierimii — vremelnic şi Craioveştii — trec de partea acestuia. Numai teama că, prin transformarea ţării în paşalîc, îşi vor pierde privilegiile determină pe boieri să se solidarizeze cu marea mişcare populară împotriva turcilor, sprijinită de intervenţia transilvănenilor, concretizată în două expediţii organizate de voievodul Ioan Zápolya.

Timp de patru ani (sept. 1521 — sept. 1525), pe teritoriul Ţării Romîneşti se desfăşoară bătălii crîncene, cu caracter schimbător, între romîni şi turcii dunăreni. Inscripţia slavă de pe piatra de mormînt a lui Radu de la Afumaţi de la Curtea de Argeş aminteşte nu mai puţin de 19 asemenea bătălii. Victorios de multe ori (la Gubavi, Ştefeni pe Neajlov, Grumazi etc.), copleşit adesea de forţa duşmanului, care se foloseşte de trădarea boierilor, Radu ocupă şi pierde de cîteva ori tronul într-un timp scurt.

În momentul în care este îndepărtat pericolul transformării ţării în paşalîc şi se revine la situaţia veche, boierii Craioveşti părăsesc pe Radu de la Afumaţi, se aliază din nou cu turcii dunăreni, căutînd să ridice pe tron un domn din familia lor. Fără sprijinul boierilor olteni, Radu de la Afumaţi nu se mai poate menţine în scaun; el este obligat ca, împăcîndu-se cu ei, să renunţe la lupta împotriva turcilor. După sfatul boierilor Craioveşti şi urmînd linia politică a acestora «că nu vor putea să se tot bată — ei fiind puţini şi ţara mică — cu un împărat ce a luat şi a cuprins atîtea ţări şi are o mulţime de oameni », Radu va merge la poartă « să plece capul la poala împăratului ». Cronica ţării cuprinde ştirea că Radu, « avînd pîrîş pe Mehmed beg, sultanul n-a vrut să-i dea domnia

lui, ci au dat-o lui Vladislav vodă »[1]. Măsura luată de sultanul Soliman — care nu dă domnia Ţării Romîneşti lui Radu de la Afumaţi, dar nici lui Mehmed beg — vădeşte dezaprobarea sultanului faţă de acţiunile acestuia din urmă, făcute din propria sa iniţiativă şi care ameninţau ca răscoala din Ţara Romînească să se extindă în Imperiu. Soliman a înţeles că, din punctul de vedere al avantajelor pentru Imperiu, administraţia din Ţara Romînească — fiind superioară ca aport economic pentru turci — era de preferat celei sub forma paşalîcurilor.

Numind pe tronul Ţării Romîneşti un domn dintre elementele locale, turcii pretindeau de la acesta să plătească tributul ca şi mai înainte, precum şi datoriile din urmă, ei neavînd alt drept asupra ţării.

În iulie 1523, Vladislav al III-lea era în scaun. Boierii i se închină, preferînd în locul luptei împotriva turcilor un domn recunoscut de sultan şi o politică de înţelegere cu Poarta, garanţie a păstrării privilegiilor lor. Craioveştii trec şi ei de partea domnului numit de Poartă. În primul document păstrat de la Vladislav al III-lea, din 11 iunie 1523, Pîrvu al II-lea Craiovescu figurează în sfatul domnesc cu dregătoria de mare ban[2]. Curînd, însă, între Pîrvuleşti — gruparea boierilor olteni partizani ai lui Pîrvu — şi Vladislav izbucneşte un conflict. Domnul le ia marea bănie, ceea ce face ca ei să treacă în Transilvania, unde pun la cale răsturnarea lui Vladislav. La sfîrşitul lunii iulie 1523, Pîrvu banul, Harvat logofătul şi Oancea vistierul se aflau în Transilvania, unde regele Ludovic le asigura azil[3].

Spre sfîrşitul lunii octombrie 1523, ei trec munţii, alungă de pe tron pe Vladislav şi, la începutul lunii noiembrie, ridică în scaun un reprezentant al familiei lor, pe Radu Bădica. Pentru recunoaşterea sa ca domn, acesta trimite la turci după steag; datoriile făcute cu acest prilej au fost apoi plătite de către fratele său, Vlad Vintilă, din averea domnească[4].

Folosindu-se de neînţelegerile dintre Radu Bădica — ajutat de o parte din boierii olteni — şi Vladislav al III-lea — sprijinit de turci — Radu de la Afumaţi, aflat la Braşov, se pregătea, în decembrie 1523, să treacă munţii. Într-o scrisoare din 19 decembrie 1523, Craioveştii protestau împotriva sprijinului pe care braşovenii îl acordau lui Radu de la Afumaţi în vederea intervenţiei acestuia în Ţara Romînească şi ameninţau că, dacă vor continua să-l sprijine pe Radu, ei se vor închina turcilor. La sfîrşitul lui decembrie 1523 sau începutul lui ianuarie 1524, Radu de la Afumaţi se întoarce în Ţara Romînească. Situaţia lui Bădica era dificilă, nu numai din cauza lui Radu, ci şi din pricina turcilor, cu toate că îşi asigurase sprijinul paşei de Vidin şi al celui de Nicopole.

Între 19 şi 24 ianuarie 1524, sub pretextul că i-au adus steagul cerut de la Poartă, turcii îl cheamă pe Radu Bădica, îl prind şi îl ucid. Purtarea turcilor

---

[1] *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti*, p. 46.
[2] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 176.
[3] A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 126—127.
[4] *Documente*, B, veac. XVI, vol. II, p. 193.

Fig. 185. — Piatra de mormînt a lui Radu de la Afumaţi (1529), din biserica episcopală de la Curtea de Argeş, în care sînt amintite luptele sale cu turcii.

față de domn, în aparență surprinzătoare, este rezultatul contradicțiilor din sînul Imperiului otoman. Ea dovedea că sultanul nu era de acord cu înscăunarea lui Radu Bădica, inițiativă a boierilor olteni, ajutați de pașalele de la Dunăre, deoarece acest fapt însemna o oarecare libertate în mișcări din partea supușilor săi, o încălcare a poruncii sultanului, o răsturnare a unui domn pus de el. Simulînd că acceptă schimbarea politică petrecută în Țara Romînească, sultanul pregătește sfîrșitul lui Radu Bădica.

După moartea lui Radu Bădica, reocupă tronul Țării Romînești Radu de la Afumați, ajutat de Ioan Zápolya. Împotriva lui Radu de la Afumați, Poarta continuă să susțină pe Vladislav al III-lea, care, în mai 1524, este instalat pe tron. Partida boierilor olteni, în frunte cu Pîrvu banul, trece din nou de partea protejatului Porții. În documentul din 24 iulie 1524, dat din Didrih de Vladislav al III-lea, printre martori figurează, ocupînd primul loc, Pîrvu mare ban de Craiova [1]. O nouă încercare a lui Vladislav de a lua din mîna Craioveștilor marea bănie duce la trecerea acestora de partea lui Radu de la Afumați, care, la 20 septembrie 1524, se afla pe tron, la Tîrgoviște [2]. La sfatul boierilor, Radu de la Afumați merge iarăși la Poartă, să se plece sultanului. Cu ajutorul Craioveștilor și al rudelor acestora, Mustafa și Ibrahim pașa, el obține recunoașterea sa ca domn al Țării Romînești, în decembrie 1524, admițînd mărirea haraciului țării de la 12 000 la 14 000 ducați, precum și obligația de a face act de supunere către Poartă din trei în trei ani.

Și după recunoașterea sa ca domn de către turci, domnia lui Radu de la Afumați continuă să fie disputată de Vladislav al III-lea, care, cu ajutorul Porții, reocupă tronul în aprilie 1525. Urmează după această dată o perioadă de cîteva luni în care este vorba de o domnie împărțită, Vladislav stăpînind partea de sud a țării, cu capitala la București, iar Radu restul, cu Tîrgoviștea. Acest fapt arată incapacitatea fiecăruia dintre ei de a-l elimina pe celălalt. Ajutat de Craioveşti — cu care se și înrudește, căsătorindu-se cu Ruxandra, cea de-a doua fiică a lui Neagoe Basarab — Radu reușește în cele din urmă să-l înlăture pe Vladislav, căruia i se pierde urma.

Conflictul izbucnit în anul următor (1526) între Radu de la Afumați și Ștefăniță, domnul Moldovei, cauzat, printre altele, de adăpostirea în Țara Romînească a unor « hicleni » moldoveni, și care se încheie cu restituirea reciprocă a pribegilor [3], este singurul eveniment mai deosebit din domnia lui Radu de la Afumați pînă către sfîrșitul ei.

Încercarea lui Radu de la Afumați de a-și schimba din nou atitudinea politică și de a se apropia de creștini — atitudine pe care el o manifestă față de evenimentele petrecute în Transilvania, unde ajută pe Ferdinand împotriva vechiului său aliat, Ioan Zápolya, devenit favorit al Porții — va fi folosită de

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 182.
[2] Hurmuzaki, XI, p. 847.
[3] *Ibidem*, II/3, p. 525 și XI, p. 3.

dușmanii săi — o parte a boierimii — pentru a-i pregăti sfîrșitul. Întruniți la Slatina, boierii nemulțumiți de politica lui Radu de la Afumați pun la cale, ajutați fiind de Mehmed beg, moartea domnului. Radu caută să se refugieze peste Olt, la Craioveşti, la Pîrvu banul. Este însă urmărit, ajuns și ucis, la 2 ianuarie 1529, la Rîmnicul Vîlcii. În locul său este ridicat pe tron de o parte din boieri un anume Basarab, care cade și el victimă în mai puțin de două luni — se pare — aceleiași partide de boieri ce conspiraseră împotriva lui Radu de la Afumați. Vornicul Neagoe, unul din conducătorii conspirației, cîrmui țara pînă la sosirea noului domn numit de turci, Moise vodă, fiul lui Vladislav al III-lea.

La sfîrșitul lunii martie 1529, Moise vodă anunța brașovenilor instalarea sa pe tronul Țării Romînești cu ajutor turcesc. Faptul că, încă din mai 1529, Moise vodă dă mai multe acte în favoarea mănăstirii Bistrița, ctitoria Craioveștilor, arată că de la începutul domniei relațiile lui cu familia acestor boieri sînt din cele mai bune. O soră a sa se căsătorește cu unul dintre Craioveşti, cu Barbu, fiul lui Pîrvu, care este amintit în septembrie ca mare ban.

De la Barbu mare ban se păstrează un document din 25 septembrie 1529 [1] al cărui formular este similar celor emise de cancelaria domnească. Formula finală, mai ales, foarte asemănătoare cu cea din documentele domnești, scoate în relief deosebita autoritate a marelui ban. Întocmai ca și domnul, el își are propriul său sfat, printre membrii căruia figurează dregători diferiți ca nume de cei amintiți în vremea respectivă în actele emise de cancelaria domnească.

Apropierea lui Moise de o parte din boierii Craioveşti și înclinarea sa, în a doua fază a domniei — după nereușita expediție îndreptată de turci împotriva Vienei — către creștini, sînt folosite de partida de boieri rivală Craioveștilor și rămasă fidelă Porții, pentru a susține împotriva sa un nou domn, pe Vlad, fiul lui Vlăduț. Deși, în mai 1530, Moise învinge în cîteva lupte pe Vlad, el este silit să se retragă în Transilvania, de unde se întoarce cu ajutorul voievodului Ștefan Mailath și al sibienilor. Alături de banul Barbu, Moise vodă cade în lupta de la Viișoara (29 aug. 1530) împotriva lui Vlad, sprijinit de turci. Rămas domn al Țării Romînești, Vlad ia atitudine împotriva boierilor Craioveşti, partizani ai lui Moise, care continuă să-i fie ostili. Unul dintre Craioveşti, Drăghici Gogoașe, fiul lui Danciu Gogoașe comisul, închină partea lui de avere și a tatălui său turcilor, « ridicîndu-se domn la Țarigrad, ca să vină în Țara Romînească » [2]. Este primul caz cunoscut din istoria Țării Romînești cînd un boier își dăruiește averea unei forțe dușmane țării. Actul lui Drăghici Gogoașe compromite poziția Craioveștilor în țară. Împotriva lui se ridică chiar membri ai familiei Craioveștilor. Un sprijin deosebit acordă lui Vlad, în înlăturarea lui Drăghici Gogoașe, Șerban vornicul. Trimis la Țarigrad, el reușește să prindă și să spînzure pe

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. II, p. 75.
[2] *Ibidem*, vol. V, p. 405.

Fig. 186. — Steagul lui Vlad Vintilă — primul steag păstrat al Ţării Romîneşti.

Drăghici [1]. Vlad confiscă pentru hiclenie satele Craioveştilor trădători şi scoate din mîna lor marea bănie.

Domnia lui Vlad este şi ea de scurtă durată. În 1532 el îşi găseşte sfîrşitul într-un accident; s-a înecat în Dîmboviţa, la Popeşti (de aici numele de « Înecatul », cu care este cunoscut în istorie). Lui îi urmează la tron, ridicat de boieri, Vlad Vintilă (1532—1535), presupus fiu al lui Radu cel Mare.

Parte din boierii Craioveşti sprijină domnia lui Vlad Vintilă. Începînd din luna martie 1534, acesta încredinţează din nou marea bănie Craioveştilor. De la această dată şi pînă la sfîrşitul domniei sale, mare ban este Barbu, fiul lui Preda Craiovescu. Marea bănie îşi pierduse însă din importanţă: marele ban nu mai deţine primul loc în lista martorilor din sfatul domnesc, unde este amintit după vornic şi logofăt. Alţi Craioveşti, mari dregători — ca Vîlsan logofătul şi Şerban vornicul — sînt la început de partea lui Vlad Vintilă; ei figurează printre boierii din sfatul domnesc. În 1534, Vîlsan logofătul trece de partea grupării boiereşti de opoziţie, care, cu ajutorul aventurierului veneţian în slujba Porţii, Aloisio Gritti, încearcă să-l răstoarne pe Vlad Vintilă şi să ridice pe tron un nou domn. Mişcarea nu reuşeşte, deoarece domnul află de uneltirile boierilor şi mulţi dintre ei, împreună cu pretendentul la domnie, îşi pierd capetele. Averea lui Vîlsan logofătul, ca şi a altor boieri, este confiscată pentru hiclenie.

Duşman al lui Aloisio Gritti, care rîvnea tronul Transilvaniei ca şi pe cel al Ţării Romîneşti, Vlad Vintilă intervine alături de Petru Rareş în Transilvania, unde sprijină pe Ştefan Mailath iar apoi pe Ioan Zápolya şi caută să împiedice cu orice preţ o stăpînire turcească în această ţară, care s-ar fi instaurat prin numirea lui Gritti. Avînd împotrivă-i parte din marea boierime, Vlad Vintilă este ucis, cu ocazia unei vînători, în apropiere de Craiova (10—11 iunie 1535).

Lui îi urmează la tron Radu Paisie, ridicat de boieri. Aceştia, folosindu-se de faptul că turcii erau ocupaţi în luptele din Asia, caută să-şi recapete vechiul drept — ce fusese pierdut prin frecventele intervenţii ale turcilor dunăreni — de a-şi alege domnul. Abia în noiembrie 1535 turcii confirmă pe Radu Paisie ca domn, trimiţîndu-i steag de la Poartă.

Ca şi înaintaşul său, Radu Paisie este un domn slab; el duce o politică de supunere faţă de Poartă. În vremea lui, turcii smulg ţării Brăila, cu ţinutul înconjurător, pe care le transformă în raia. Lupta dintre diferitele partide şi facţiuni boiereşti face destul de dificilă domnia lui Radu Paisie, permite frecventa intervenţie în ţară a turcilor, care aduce după sine o strînsă dependenţă a acesteia de Imperiul otoman.

Cu boierii Craioveşti, al căror rol în viaţa statului era din ce în ce mai puţin important, Radu Paisie este la începutul domniei în relaţii bune; Barbu, fiul lui Preda, figurează ca ban în sfatul domnesc. El este înlocuit apoi cu Şerban,

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. V, p. 365.

fostul mare vornic. Acesta, fidel lui Radu Paisie la începutul domniei, se răzvrăteşte împotriva domnului în iunie 1539 şi ajunge să fie aclamat el însuşi ca domn de o parte din boieri. În faţa mişcării boiereşti conduse de marele ban, Radu Paisie este nevoit să se retragă peste Dunăre, de unde revine cu ajutor

Fig. 187. — Tipar sigilar de la Radu Paisie.

turcesc, înfrînge pe răsculaţi şi reocupă tronul. Şerban banul ia drumul pribegiei, trecînd în Transilvania. Dovedindu-se hiclean, averea lui este confiscată şi trecută pe seama domniei. Din ea domnul dăruieşte sate şi moşii boierilor săi credincioşi.

Mişcarea condusă de Şerban banul este ultima încercare a Craioveştilor de a se măsura cu domnul ţării. Stingîndu-se în linie direct bărbătească, confiscîndu-li-se cea mai mare parte din averi şi luîndu-li-se din mînă bănia,

Craioveştii dispar de pe arena vieţii politice a Ţării Romîneşti. Rămîn însă urmele politicii lor de înţelegere cu turcii, subjugarea ţării intereselor turceşti.

Împotriva lui Radu Paisie se va ridica un nou pretendent, cu numele de Basarab Laiotă, care este înfrînt în lupta de la Fîntîna Ţiganului (15 oct. 1545). Curînd după această victorie, Radu Paisie a fost înlocuit de turci cu Mircea, numit Ciobanul, deoarece înainte de urcarea pe tron s-a ocupat cu negoţul de oi. Acesta, ca unul ce-şi petrecuse mulţi ani la turci, prezenta mai multă încredere pentru Poartă decît Radu Paisie, care, după pierderea Brăilei, înclina pentru o politică filocreştină.

Mircea Ciobanul caută să pună capăt anarhiei interne, ia măsuri aspre împotriva boierilor, ucide foarte mulţi dintre ei şi înlesneşte în unele cazuri eliberarea din vecinie a ţăranilor aserviţi.

Încercarea lui Mircea Ciobanul şi a altor domni de după el de a lua atitudine împotriva boierilor şi de a limita influenţa lor politică se dovedeşte fără sorţi de izbîndă. Boierii, ce-şi făcuseră o practică din înţelegerea cu turcii, continuă cu ajutorul lor să exercite o presiune permanentă asupra domniei. Slăbind domnia, făcînd din ea un instrument docil în mîna lor, boierii au servit interesele turceşti, au înlesnit aservirea totală faţă de Poartă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a Ţării Romîneşti, cu urmări grave asupra dezvoltării ei.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Contribuţii la critica economiei politice*, Bucureşti, 1954.

— *Chronologische Auszüge*, în Marx-Engels-Lenin-Stalin, *Zur deutschen Geschichte*, I, Berlin, 1953.

MARX, K.-ENGELS, F., *Ideologia germană*, Bucureşti, 1956.

ENGELS, F., *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa*, Bucureşti, 1955.

— *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958.

LENIN, V. I., *Ce sînt «prietenii poporului» şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor*, în *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1950.

II. *Izvoare*

Acta Tomiciana, vol. XV, Wroclaw-Cracovia, 1957.

BOGDAN, I., *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ungaria în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1902.

— *Documente moldoveneşti din sec. XV şi XVI din arhivul Braşovului*, Bucureşti, 1905.

BRUTUS, I. M., *Magyar historiája, 1490—1552*, vol. I—III, Pesta, 1863—1876.

Corespondenţa lui Petru Rareş cu Ioachim de Brandenburg, în *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 7—23.

Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.
DJELALZADE, M., *Tabakat al-mamalik va daradjat al-masalik*, ed. Sa'ad-ed.-Din Tokdemir, Istanbul, 1937.
Documente privind istoria Romîniei, A, Moldova, veac. XVI, vol. I şi II; B, Ţara Romînească, veac. XVI, vol. II şi III.
DRAGOMIR, SILVIU, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Sibiul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1927.
HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. II/1, II/3, II/4, III, IV, VII, XI, XV/1, S. I/1 şi II/1.
IORGA, N., *Acte şi fragmente*, vol. I, Bucureşti, 1895.
— *Studii şi documente*, vol. III, XV şi XXIII.
Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690. Letopiseţul cantacuzinesc, ed. C. Grecescu-D. Simonescu, Bucureşti, 1960.
Istoriile domnilor Ţării Romîneşti, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902.
MATRAKCI, N., *Fetihname-i Kara Bogdan*.
Monumenta Comitialia Regni Hungariae, I, II, Budapesta, 1874—1875.
Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, I, Budapesta, 1876.
NICOLAESCU, ST., *Documente slavo-romîne cu privire la relaţiile Ţării Romîneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV—XVI*, Bucureşti, 1905.
OSTERMAYER, H., *Historien, 1520—1561*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, vol. IV, 1903, p. 496—522.
OVÁRY, L., *Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomácziai levelezése, 1535—1549*, Budapesta, 1879.
PANAITESCU, P. P., *Documente slavo-romîne din Sibiu (1470—1613)*, Bucureşti, 1938.
REICHERSDORFFER, G., *Moldaviae quae olim Daciae pars chorographia*, în *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 125—143.
SANUTO, M., *Diarii*, vol. XIII—XXXI.
Székely oklevéltár, I şi III, Cluj, 1872, 1890.
SZERÉMI, G., *Epistola de perdicione regni Hungarorum, 1484—1543*, Pesta, 1857.
TOCILESCU, GR., *534 documente slavo-romîne privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti şi Moldovei cu Braşovul*, Bucureşti, 1931.
URECHE, GR., *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, Bucureşti, 1958.
VERANCSICS, A., *De apparatu Ioanis regis contra Solimanum caesarem în Transylvaniam invadentem (1536—1538)*, în *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 145—174.
— *De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni*, în Verancsics Antal, *Összes munkái*, I, Budapesta, 1857.
VERESS, A., *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, 1468—1540, Budapesta, 1914.
— *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. I, Bucureşti, 1929.

III. *Lucrări generale*

Historia Polski, 1/2, Varşovia, 1957.
IORGA, N., *Istoria romînilor*, IV, Bucureşti, 1937.
История Польши, I, Moscova, 1954.
XENOPOL, A. D., *Istoria romînilor din Dacia-Traiană*, vol. III, ed. a III-a.

1. Lupta grupărilor feudale pentru stăpînirea Transilvaniei după prăbuşirea regatului ungar (1526—1541)

Goos, R., *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526—1690)*, Viena, 1911.
Gündisch, G., *Die siebenbürgische Unternehmung der Fugger, 1528—1531*, Bucureşti, 1943.
Kavka, Fr., *K otázce vzniku mnohonárodní habusburské monarchie roku 1526*, în *Československý Časopis Historický*, II, 1954, nr. 3, p. 377—399.
Motogna, V., *Relaţiunile dintre Moldova şi Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928.
Nagy, Iván, *Gritti Alajost illető eredeti emlékiratok*, în *Magyar Történelmi Tár*, III, 1857, p. 3—116.
Révész, Fr., *Gritti Lajos szereplése Magyarországon*, în *Erdélyi Múzeum*, VII, 1890, p. 134—160, 211—257.
Wyczanski, A., *Francja wobec panstw Jagiellońskich w latach 1515—1529*, Wroclaw, 1954.

2. Domnia lui Petru Rareş. Căderea Moldovei sub dominaţia otomană (1538)

Berza, M., *Haraciul Moldovei şi Ţării Romîneşti*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1958, p. 7—47.
Ciobanu, Şt., *Domnitorul Moldovei Petru Rareş în literatura rusă veche*, în *Rev. ist. rom.*, XIV, 1944, f. III, p. 316—353.
Constantinescu, N. A., *Începuturile şi stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova*, Bucureşti, 1914.
Czolowski, Al., *Bitwa pod Obertynem*, ed. a II-a, Liov, 1931.
Duzinchievici, G., *Din legăturile lui Petru Rareş cu Polonia*, în *Rev. ist.*, XXIII, 1937, p. 252—266.
Guboglu, M., *Inscripţia sultanului Suleiman Magnificul în urma expediţiei în Moldova (1538/945)*, în *Studii*, IX, 1956, nr. 2—3, p. 107—123.
Iorga, N., *Studii de istorie literară*, în *Lit. şi arta romînă*, IV, 1899, p. 138—149.
— *Relaţiile Moldovei cu Polonia după documente nouă. I — Petru Rareş şi politica sa faţă de poloni*, în *Conv. lit.*, XXV, 1901, p. 324—352, 391—419.
Motogna, V., *Ungurașul sub Petru Rareș*, în *An. Inst. ist.* Cluj, II, 1923, p. 315—322.
— *Cetatea Ciceiului sub stăpînirea Moldovei, schiţă istorică. 400 de ani de la suirea pe tron a lui Petru Rareş (1527—1927)*, Dej, 1927.
Panaitescu, P. P., *Petru Rareş şi Moscova*, Bucureşti, 1934 (extras din vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*).
Stănescu, E., *Le coup d'état nobiliaire de 1538 et son rôle dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire ottoman*, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucureşti, 1955, p. 241—264.
Trant, H., *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542*, Grimmensbach, 1892.
Ursu, I., *Die auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau (1527—1538)*, Viena, 1908.
— *Les batailles de Gwozdziec et d'Obertyn, 1531*, în *Bull. Sect. hist.*, II, 1914, p. 124—138.
— *Petru Rareş. Domn al Moldovei de la 20 ian. 1527 pînă la 14 sept. 1538 şi din febr. 1541 pînă la 3 sept. 1546*, Bucureşti, 1923.

3. Căderea Ţării Romîneşti sub dominaţia otomană (1521—1545)

Filitti, I. C., *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, Craiova, 1932 (extras din *Arh. Olt.*, XI, 1932, p. 1—36 şi 135—176).
Nicolaescu, Em. Gr., *Moise vodă (martie 1529—28 august 1530)*, Craiova, 1930 (extras din *Arh. Olt., XVIII*, 1939, p. 406—429).

Nicolaescu, St., *Domnia lui Vlad Vintilă de la Slatina în lumina unor documente istorice inedite, 1532—1535*, Craiova, 1936 (extras din *Arh. Olt.*, XV, 1936, p. 1—14 și 117—126).

— *Domnia lui Radu vodă Paisie și a fiului său Marcu voievod, 13 iunie 1535—17 martie 1545*, Craiova, 1938 (extras din *Arh. Olt., XVII*, 1938, p. 193—220).

Palade, T., *Radu de la Afumați*, București, 1939.

Perianu, R., *Raiaua Brăilei*, în *Anuar de geografie și antropogeografie*, II, 1910—1911, p. 125—143.

Ursu, I., *Din influențele politicii europene asupra istoriei noastre (Moise vodă, 1529 martie — 1530 aug.)*, București, 1914 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XXXVI, 1913—1914).

CAPITOLUL XI

CULTURA ÎN VREMEA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT (SECOLUL AL XIV-LEA — PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA)

1. CULTURA ÎN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ ÎN VREMEA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT

În cursul perioadei feudalismului dezvoltat, cele trei ţări romîneşti au cunoscut o importantă activitate culturală, care reflectă însuşi drumul străbătut de societate în dezvoltarea sa şi, mai ales, adîncirea antagonismelor de clasă.

Dacă realizările de mare frumuseţe ale literaturii populare continuă să se transmită oral, în cultura clasei feudale — care păstrează însă şi forme orale — scrisul capătă o folosire tot mai largă. Literatura scrisă cuprinde, în acelaşi timp, genuri mai variate, fie că este vorba de circulaţia în manuscris şi apoi prin tipărituri a unor opere create în afara hotarelor, fie de elaborarea unor scrieri originale.

Limba de cultură a clasei feudale continuă să fie o limbă străină — slavona sau latina — dar începe să se folosească şi limba poporului, ceea ce va îngădui realizări de o mai puternică originalitate şi va permite răspîndirea scrisului în pături mai largi. Începuturile scrisului în limba maternă şi înlocuirea treptată a limbii slavone şi latine cu aceea a poporului reprezintă cel mai însemnat moment cultural din istoria medie a Romîniei.

Un rol tot mai însemnat în dezvoltarea culturii începe să fie deţinut de orăşeni, care au promovat şi scrisul în limba maternă.

Literatura orală populară şi de curte

Literatura populară, transmisă oral pînă în zilele noastre, este mai bogată şi mai valoroasă din punct de vedere artistic decît literatura cultă a clasei feudale. În ea se oglindeşte lupta poporului pentru libertate, împotriva exploatării feudale şi a cotropitorilor străini. Dintre producţiunile literare ale poporului, numai operele epice pot fi datate, prin subiectul lor. Este evident că o serie de balade populare reflectă situaţii şi întîmplări din secolele XV—XVI, chiar dacă ele au suferit, în cursul veacurilor, schimbări de formă sau în amănunte.

Literatura epică a « cîntecelor bătrînești » cuprinde două categorii de asemenea producțiuni: una care este rezultatul creației poporului, în care apar figuri istorice iubite de el, întruchipînd aspirațiile lui, apoi cîntecul feudal de curte, cîntat la ospețele boierești și domnești, literatură cavalerească, preluată și transmisă și ea, cu modificări, tot prin cîntăreții populari.

Epica populară din acest timp cîntă lupta pentru apărarea țării împotriva cotropirii turcești și tătărești, luptă purtată de popor adesea cu mijloace proprii. Dintre aceste producțiuni, « Fîntîna gerului » este o baladă răspîndită atît în Moldova, cît și în Țara Românească; ea descrie lupta dintre «Crivăț» și oastea turcească a lui Malcoci-oglu, care este nimicită în Moldova. Balada se întemeiază pe un fapt istoric, atestat de cronici: e vorba de expediția condusă de Malcoci, care, în anul 1499, a trecut prin Moldova, întorcîndu-se din Polonia, unde a avut de suferit din cauza unui ger năpraznic. Într-una din variante, poetul popular pune în gura Crivățului aceste cuvinte, care întruchipează sentimentul poporului față de năvălirile turcești: « Bre, Malcociu, dumneata, ce-ai venit la mine, cu oștire, cîtă frunză, cîtă iarbă, pe mine ca să mă bați? Că nimic nu ți-am stricat... »; iar în altă variantă: « Ce cauți în moșia mea, tu și cu oștirea ta? ».

Cîntecul luptei de la Tereblecea — creație populară în proză, pe baza unei balade pierdute — povestește cum, în vreme ce Ștefan cel Mare era plecat la luptă cu ungurii, locuitorii acelui sat — de lîngă Tîrgul Siretului — fiind atacați de tătari, se apără cu mijloace proprii, ridicînd o tabără pe un deal, pînă ce un flăcău din sat străbate pînă la domn și cheamă oastea țării.

Balada luptei de «la vadurile Brăilei», păstrată într-o serie de variante, transmite povestirea unor împrejurări de la mijlocul veacului al XV-lea, ale luptei pescarilor și orășenilor cu turcii năvălitori și cu genovezii exploatatori.

Pe lîngă lupta pentru apărarea țării, balada populară din veacurile XV—XVI îmbracă și sentimente de revoltă împotriva asupririi feudale. Databile din această epocă sînt tradițiile pe care le consemnează cronicarul Ioan Neculce, în *O seamă de cuvinte*. Astfel, e posibil ca povestirea despre Purcel — omul sărac, care nu poate ara decît dumineca, cu boi de împrumut și căruia Ștefan cel Mare îi face dreptate — să fi avut la bază un cîntec popular al celor asupriți. Dimitrie Cantemir pomenește și el de un cîntec pierdut, balada lui Petru Rareș, în care se amintea vadul de la Oblucița, ce trebuie pus în legătură cu negustorii care-l foloseau și erau prădați de haiduci [1].

Cîntecul feudal de curte reprezintă poziția și interesele clasei feudale. Existența la noi a cîntăreților de curte, mai veche probabil decît această perioadă [2], este atestată acum de numeroase izvoare. Cronicarul polon Strykowski a auzit,

---

[1] D. Cantemir, *Hronicul romîno-moldo-vlahilor*, București, 1901, p. 241.
[2] Vezi partea I, cap. V.

în 1574, la curtea domnească din București, cîntecul lui Ștefan cel Mare, glorificînd izbînzile domnului moldovean[1]. În 1588, Ierotei al Monembasiei, un cronicar grec din vremea lui Petru Șchiopul, spune că acest domn « iubea mult pe cîntăreți și avea un cîntăreț renumit pentru arta sa »[2]. Cronicarul moldovean Nicolae Costin arată cum, în vremea lui încă, la ospețele domnești, lăutarii cîntau « cîntecele domnilor trecuți cu nume bun »[3].

Între cîntecele bătrînești transmise de popor, dar care reprezintă preluarea unor balade de curte boierească, amintim balada « Radu vodă și Drăgan », în care se povestește uciderea domnului Țării Romînești Radu de la Afumați, de către ceata boierului Drăgan (personaj istoric). Domnul este învinuit că nu s-a purtat așa cum se poartă un suzeran cu vasalul său, pe care nu l-a « miluit »; boierul îl acuză pe domn că, la nuntă, « toți boierii că mi-au dat, care vii, care moșii, care galbeni pe tipsii; numai tu, nașule, nu mi-ai dat nici o vie, nici moșie și nici galbeni pe tipsie. Atunci eu că m-am jurat să nu te las netăiat »[4]. Este o baladă a boierilor care se ridică împotriva domnului, pentru că nu le împarte averi și demnități.

Balada morții lui Petru Vartic, hatmanul moldovean ucis pe la 1550, reprezintă de asemenea un cîntec boieresc, cuprinzînd un protest al boierimii împotriva puterii domnului, care voia să supună pe marii feudali.

Tot sub forma unor balade — de data aceasta cîntate la praznice mănăstirești — s-au putut păstra amintiri despre fundarea unor mănăstiri. Astfel sînt legendele în legătură cu întemeierea mănăstirii Putna de către Ștefan cel Mare, consemnate de Ioan Neculce în O *seamă de cuvinte*, precum și acelea ale bisericilor Sf. Procopie din Badeuți și Sf. Dumitru din Suceava, care ne-au fost transmise de *Letopisețul* lui Ureche.

Cultura slavo-romînă în Țara Romînească și Moldova

Limba slavă — folosită de romîni din veacul al X-lea, ca limbă a bisericii, apoi a statului și a culturii — s-a menținut pînă în secolul al XVII-lea, rămînînd în contact cu limbile slave vii ale popoarelor vecine. Textele care au circulat la noi în limba slavă bisericească prezintă influențe ale limbii medio-bulgare și medio-sîrbe, în Țara Romînească și Transilvania de sud, la care se adaugă și influențe ruse-apusene în Moldova, Transilvania de nord și mai ales în Maramureș.

Textele slave care s-au copiat în prima jumătate a secolului al XV-lea, în special cele din Moldova, erau redactate în stil retoric; ele cuprindeau traduceri după opere bizantine, în care se tratau probleme teologice. Citirea lor presupunea o adîncă înțelegere a limbii și o cultură specială. Prin aceasta,

---

[1] *Arh. ist.*, II, p. 81.
[2] *Columna lui Traian*, II, 1871, p. 173.
[3] N. Costin, *Letopisețul Moldovei*, ed. I. St. Petre, București, 1942, p. 42.
[4] Gr. Tocilescu, *Materiale folcloristice*, I, p. 1234—1235.

ele erau rezervate numai membrilor culţi ai clasei stăpînitoare, mai ales clericilor.

În afară de copierea manuscriselor care circulau în ţările slave, a avut loc şi redactarea de către scriitori romîni a unor lucrări originale în limba slavă. Astfel, fostul logofăt al lui Mircea cel Bătrîn, Filos, care în călugărie se numea Filotei, este autorul unor imnuri religioase slavone, care se cîntau o dată cu psalmii aleşi. Un alt asemenea autor cunoscut este Simion Dedulovici, vistier în Ţara Romînească, care scria, la sfîrşitul secolului al XV-lea, tot în slavoneşte, o laudă a sfîntului Mihail al Sinadelor [1]. A existat, aşadar, o literatură redactată în slavoneşte de către romîni, boieri şi clerici. E adevărat că această literatură, scrisă într-o limbă străină, nu este aşa de bogată ca literatura slavă din Serbia, Bulgaria sau Rusia, unde condiţiile creaţiei literare erau mai favorabile, limba scrisă fiind acolo apropiată de cea vorbită de popor. De aceea, majoritatea manuscriselor care au circulat la noi sînt copii după texte provenind din ţările slave.

Legăturile bisericeşti ale romînilor cu ţările slave ortodoxe au dus şi la redactarea în afara hotarelor patriei noastre a unor scrieri slave destinate unor ierarhi ai bisericii din ţările noastre. Astfel sînt scrisorile ce cuprind probleme teologice, adresate de patriarhul Eftimie de Tîrnovo mitropolitului Antim al Ungrovlahiei şi stareţului Nicodim de la Tismana.

Aceloraşi legături li se datorează, pe de altă parte, venirea la noi a unor cărturari slavi, care au desfăşurat aici o importantă activitate. Astfel, figura lui Grigore Ţamblac — bulgar din Tîrnovo, mai tîrziu mitropolit de Kiev — se încadrează şi în istoria literaturii romîne, de vreme ce el a scris opere originale, în limba slavă, pentru romîni, în timpul şederii sale în Moldova. Dintre predicile slavone ale lui Grigore Ţamblac, cîteva sînt indicate ca fiind alcătuite pe cînd era « prezviter al marei biserici a Moldo-vlahiei » [2]. De asemenea, la cererea lui Alexandru cel Bun, Ţamblac a scris în slavoneşte, folosind un stil retoric, *Viaţa sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava*, ale cărui moaşte tocmai atunci fuseseră aduse la Suceava de la Cetatea Albă (1402). Culegînd informaţiile sale din Moldova, autorul descrie viaţa din porturile Mării Negre la începutul veacului al XV-lea, comerţul pe mare, viaţa comunităţii orăşeneşti din Cetatea Albă şi relaţiile ei cu tătarii. Partea finală a scrierii povesteşte aducerea rămăşiţelor lui Ioan cel Nou la Suceava, de către Alexandru cel Bun, scenă care va fi reluată şi ilustrată apoi de zugravii moldoveni la Voroneţ şi Sucevita.

În Ţara Romînească s-a scris, tot în limba slavă, viaţa lui Nicodim, întemeietorul mănăstirilor Vodiţa şi Tismana, care, însă, nu ni s-a păstrat.

---

[1] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, p. 373.
[2] *Ibidem*, p. 248—250.

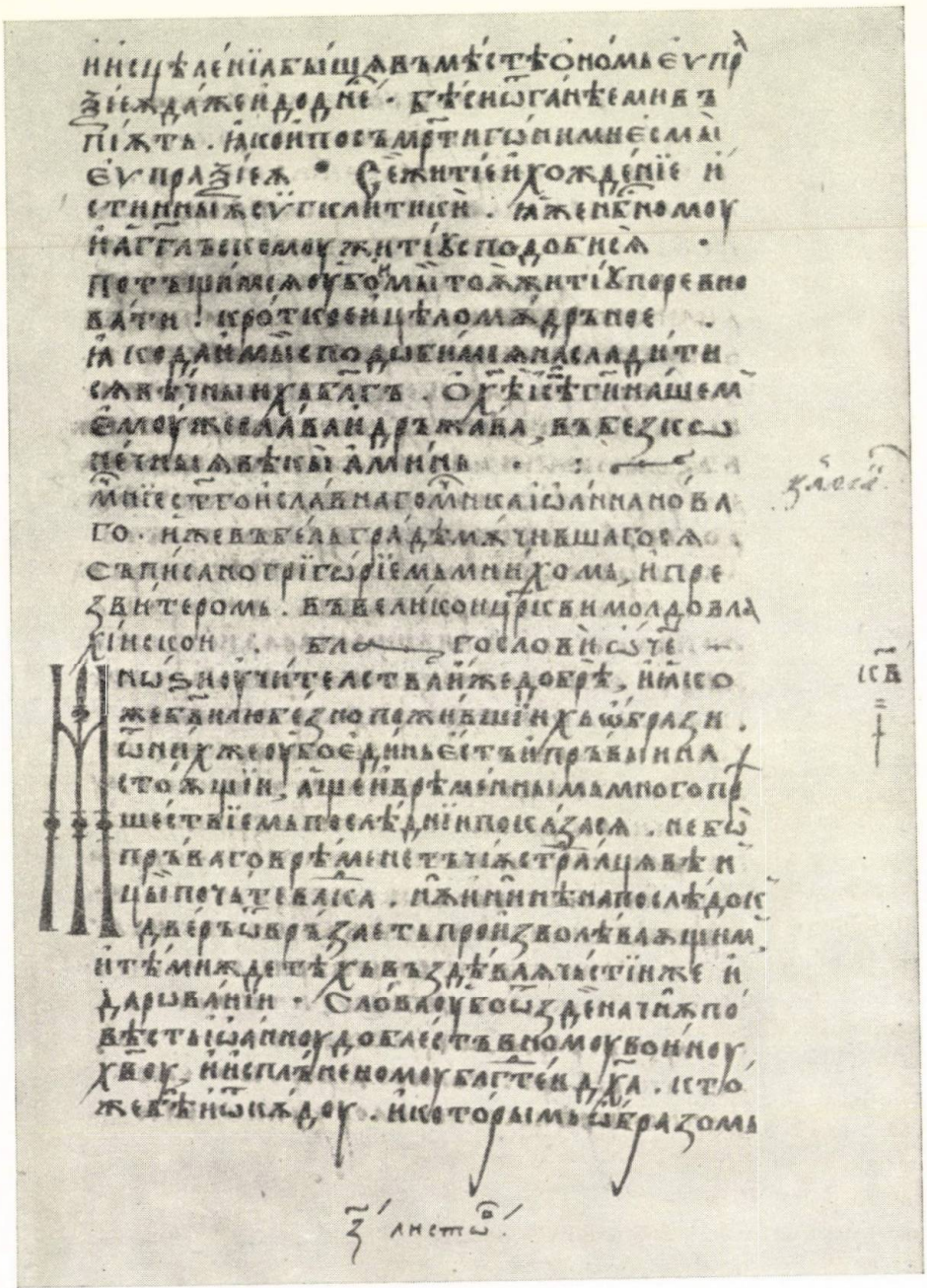

Fig. 188. — Pagină din *Viața sfîntului Ioan cel Nou* de Grigore Țamblac.

Cultura slavă la romîni nu trebuie considerată ca restrîngîndu-se la mediul călugăresc. Este sigur că unii boieri, dregători domneşti şi chiar unele elemente orăşeneşti învăţaseră slavoneşte, limbă în care se scriau actele de cancelarie, la curte şi în oraşe. Redactorii acestor acte nu au nume călugăreşti şi erau romîni. În Moldova, un document din 1452 arată că se aflau la curtea domnească cel puţin 6 grămătici: Toader, Prodan, Dobrul, Cîrstea, Vulpaş şi Steţco [1]. În veacurile XV — XVI, nu numai actele privind proprietatea feudală, ci şi cele de scutire vamală, destinate negustorilor şi vameşilor, corespondenţa comercială a oraşelor, cît şi unele scrisori particulare boiereşti, erau scrise în slavoneşte, ceea ce arată că erau destul de numeroşi cunoscători ai limbii slave. Scrierile cu caracter religios copiate în mănăstiri erau citite şi de unii boieri şi dregători; o arată existenţa însemnărilor lăsate de cititorii boieri pe multe din aceste manuscrise.

Prezentînd orînduirea socială drept rezultat al unei hotărîri divine, literatura religioasă a contribuit în chip deosebit la întărirea feudalismului [2].

Cărţile populare

Cărţile populare, adică textele apocrife cu caracter religios eretic, precum şi romanele populare, roade ale imaginaţiei poporului, au circulat în manuscris în slavoneşte, în ţările romîne, încă din veacul al XV-lea. Unele din aceste manuscrise slave cuprind legende răspîndite şi prelucrate de secta bogomililor din Bulgaria, pe baza unei concepţii dualiste, după care lumea este creaţia a două puteri: binele şi răul, care se luptă necontenit între ele. Ea duce în chip necesar pentru popor la concepţia înglobării între creaţiile « răului » a tot ce este asuprire şi nedreptate, adică structura însăşi a orîndurii feudale.

Între cărţile bogomilice care au fost copiate în Ţara Romînească şi Moldova se numără: *Vedenia lui Isaia proorocul* şi *Cartea tainică a lui Enoh*, ambele cuprinzînd descrierea unor călătorii imaginare în ceruri.

Alături de cărţile bogomilice, s-au mai copiat în slavoneşte diferite cărţi de profeţii (între care unele prevestesc pieirea turcilor), precum şi romanele *Varlaam şi Ioasaf* (o prelucrare a legendei indiene a vieţii lui Buda) şi *Alexandria* (povestirea legendară a vieţii lui Alexandru Macedon). Prin tendinţele lor, toate aceste cărţi se adresau poporului, fiind opuse atît bisericii oficiale ortodoxe, cît şi stăpînirii boierilor (de pildă, în *Varlaam şi Ioasaf* autorul se ridică împotriva asupririi şi nedreptăţii).

Deşi scrise în slavoneşte, conţinutul lor s-a răspîndit printre orăşeni şi ţărani, dovadă prelucrarea apocrifelor şi legendelor bogomilice în creaţia populară orală. Este foarte probabil că anumiţi cărturari ai satelor, preoţi şi grămătici, povesteau celor neştiutori de carte, la şezători, legendele citite de ei în slavoneşte.

---

[1] *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 252—253.
[2] Despre rolul bisericii vezi şi cap. *Cultura feudalismului timpuriu*.

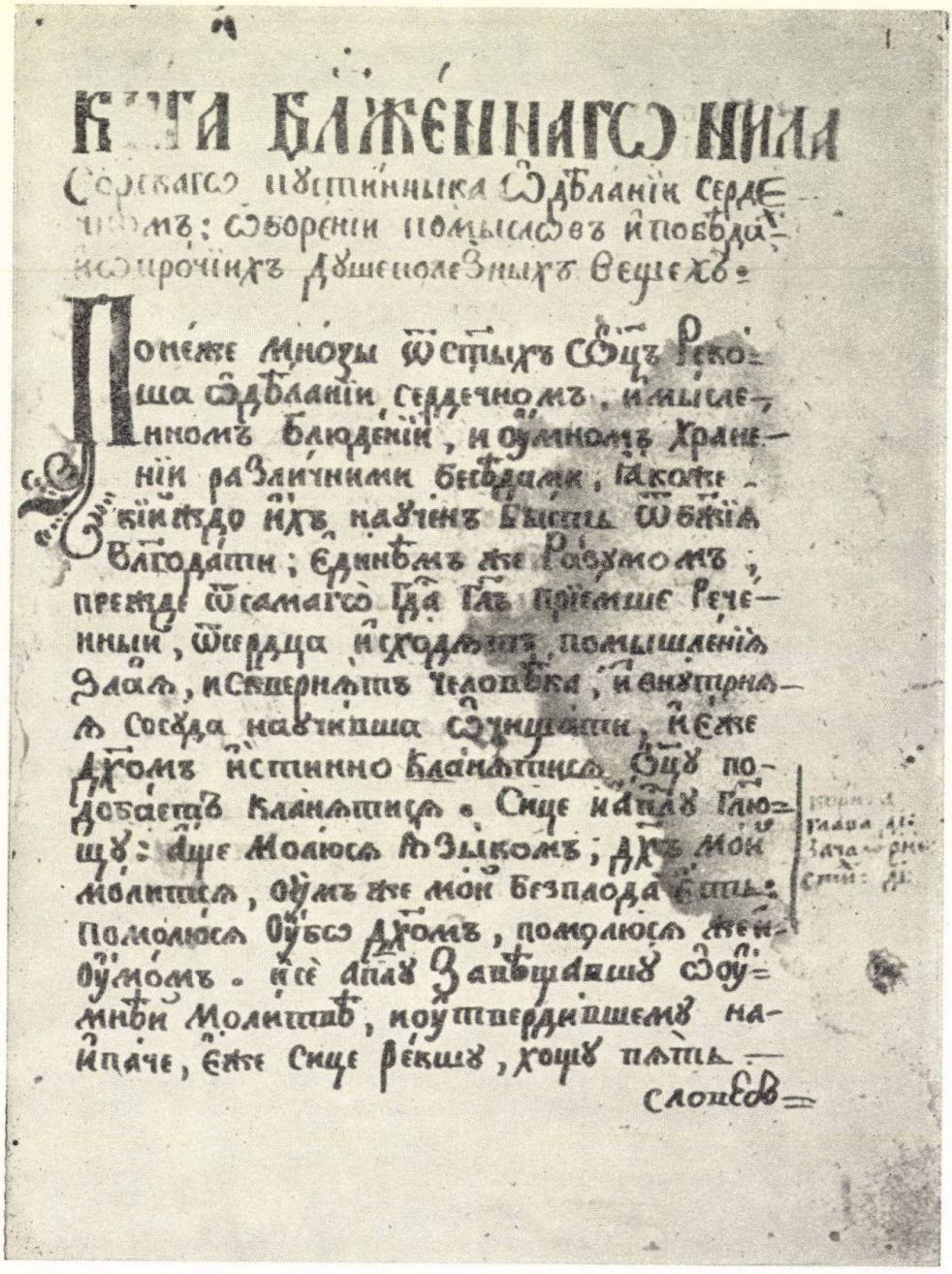

Fig. 189. — Pagină din *Cartea tainică a lui Enoh*, scriere bogomilică.

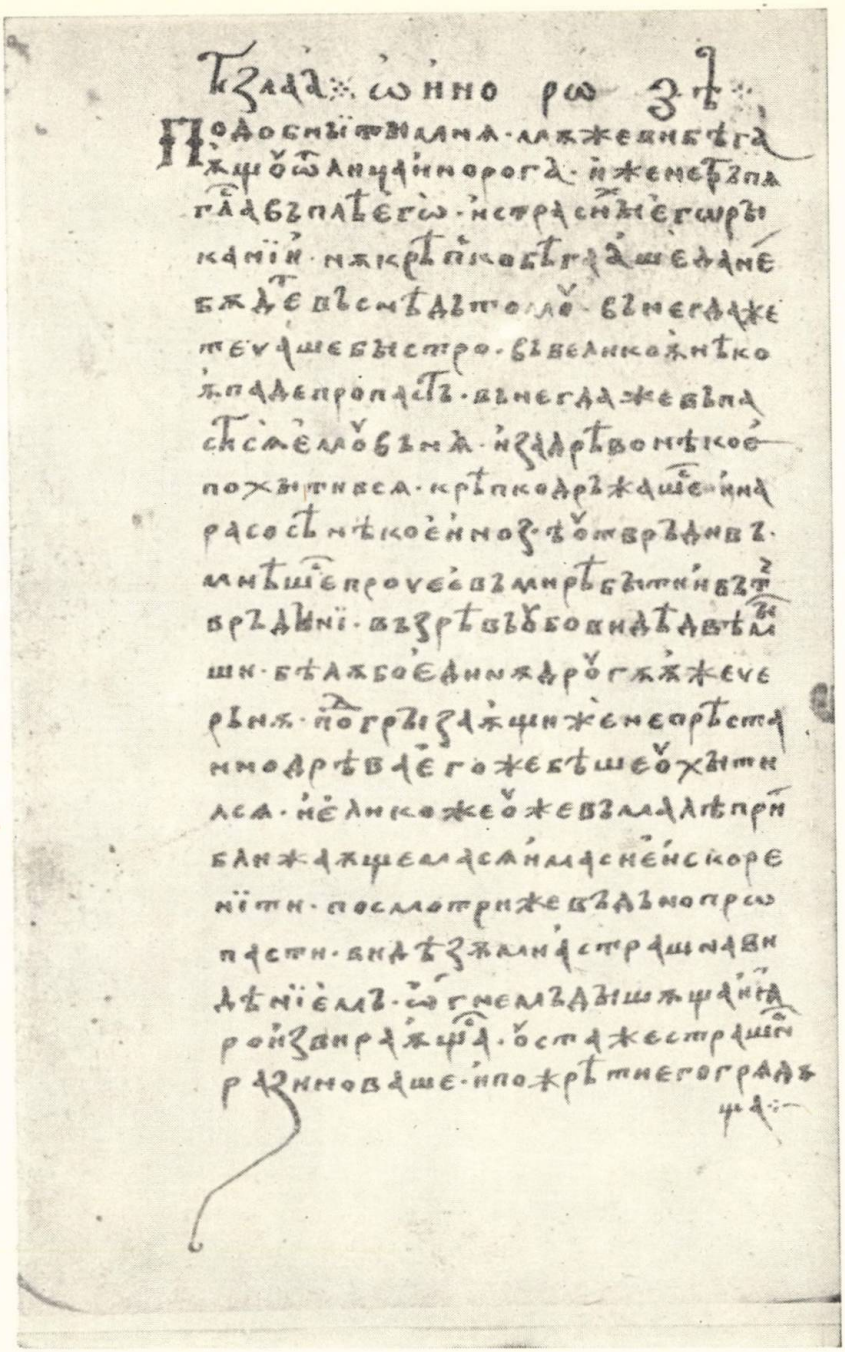

Fig. 190. — Pagină din *Varlaam şi Ioasaf*.

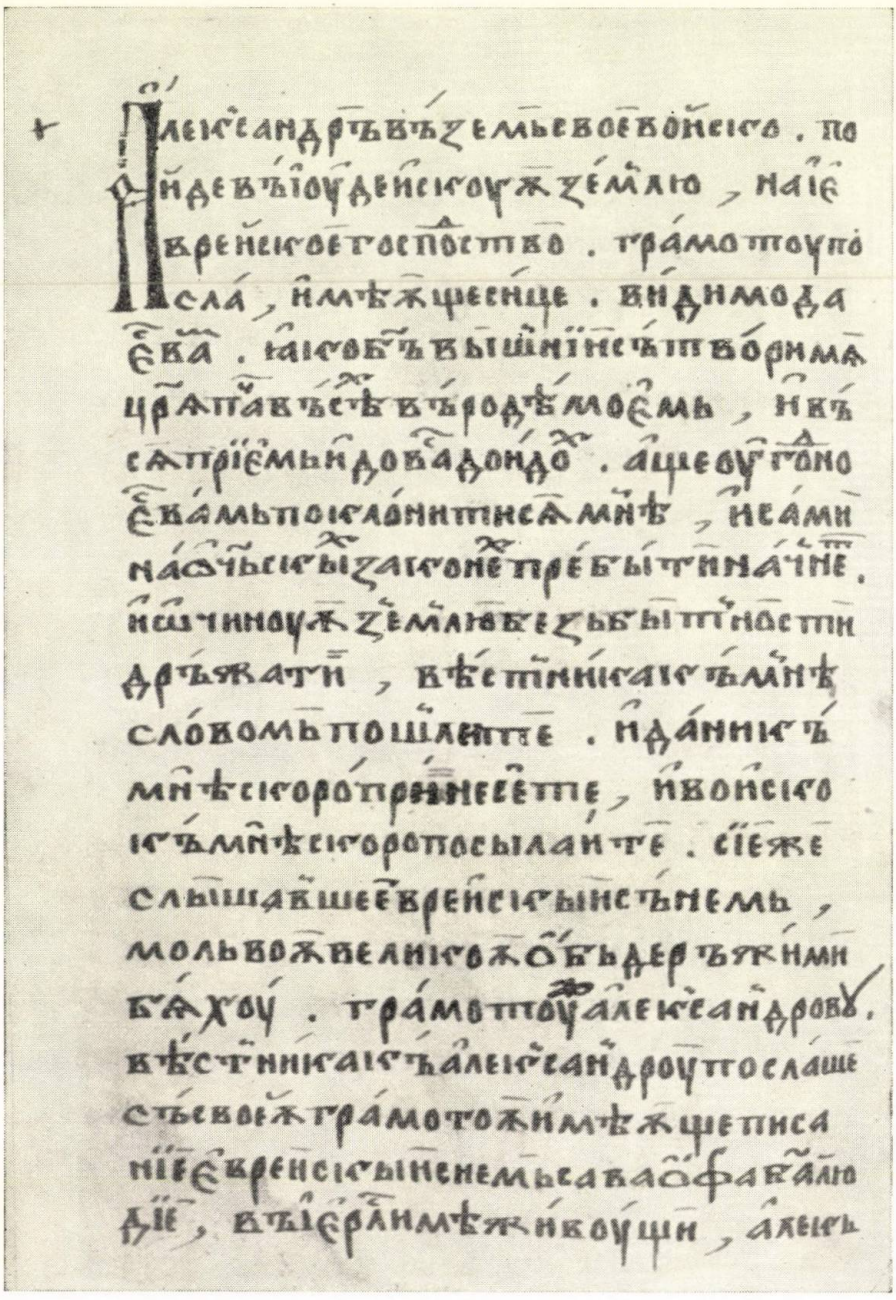

Fig. 191. — Pagină din *Alexandria*.

Literatura în perioada centralizării statului

Centralizarea statului feudal în Ţara Romînească şi Moldova s-a oglindit şi în dezvoltarea culturii clasei stăpînitoare. În această perioadă se constată predominarea iniţiativei şi patronajului domnesc în producţia literară bisericească şi, totodată, apariţia unei istoriografii legate de curtea domnească şi servind interesele puterii centrale.

În prima jumătate a secolului al XV-lea, cele mai multe manuscrise slave religioase nu sînt scrise din iniţiativă domnească, ci din iniţiativa clerului, în special pentru mănăstiri. În schimb, către sfîrşitul secolului al XV-lea şi în prima jumătate a secolului următor, mai ales în Moldova, majoritatea manuscriselor bisericeşti sînt copiate din porunca şi cu cheltuiala domnului. În al doilea rînd, conţinutul manuscriselor diferă între cele două perioade: în prima jumătate a secolului al XV-lea manuscrisele slave cuprind numeroase « omilii » bizantine, interpretări ale scripturii, cu caracter teologic-mistic, pe cînd cele scrise în perioada centralizării statului sînt mai ales cărţi necesare cultului (evanghelii, liturghiere, psaltiri, apostoli), precum şi povestiri morale accesibile celor mai puţin învăţaţi; literatura de interpretare teologică este cu mult mai rară în această epocă. Avem a face acum cu o literatură bisericească pentru nevoile curente ale bisericii ţării întregi, pentru cercuri mult mai largi decît acelea cărora li se adresa literatura mistică bizantină din perioada precedentă.

Cu toată creşterea numărului manuscriselor, cărţile erau încă rare, ceea ce se vede şi din preţul lor foarte ridicat, mai ales cînd sînt şi ferecate în argint. La sfîrşitul veacului al XV-lea, Vlad vodă Călugărul cumpărase de la egumenul mănăstirii Brădet o parte a muntelui Prislopul cu un tetraevanghel: « preţul lui a fost de o mie de aspri »[1]; în 1539, egumenul Tismanei cumpără ocină la Groşani, cu două cărţi, « preţul lor 17 ducaţi »[2].

Şi în această perioadă se scriu opere slavoneşti de către romîni; din secolul al XVI-lea datează unele rugăciuni şi oraţii slavone scrise în Moldova, avînd adaose, din jumătatea a doua a veacului, titluri în romîneşte: « pentru sănătatea feciorilor », a « maice a lui vodă », a « voinicilor (oştenilor)... cînd vor vrea să încalece » (la oaste) etc.[3].

Literatura istorică

Literatura istorică în limba slavă cunoaşte o dezvoltare mai importantă în Moldova, unde procesul de centralizare a statului, determinat de factori obiectivi, a fost condus cu mai multă consecvenţă de către Ştefan cel Mare şi de urmaşii săi.

Cronicile slave ale Moldovei, care cuprind istoria ei în veacurile XIV — XV, sînt următoarele: *Letopiseţul anonim al Moldovei* (numit în trecut de la Bistriţa), apoi cele două versiuni ale *Letopiseţului de la Putna*

---

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. I, p. 43.
[2] *Ibidem*, vol. II, p. 208.
[3] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 143—144.

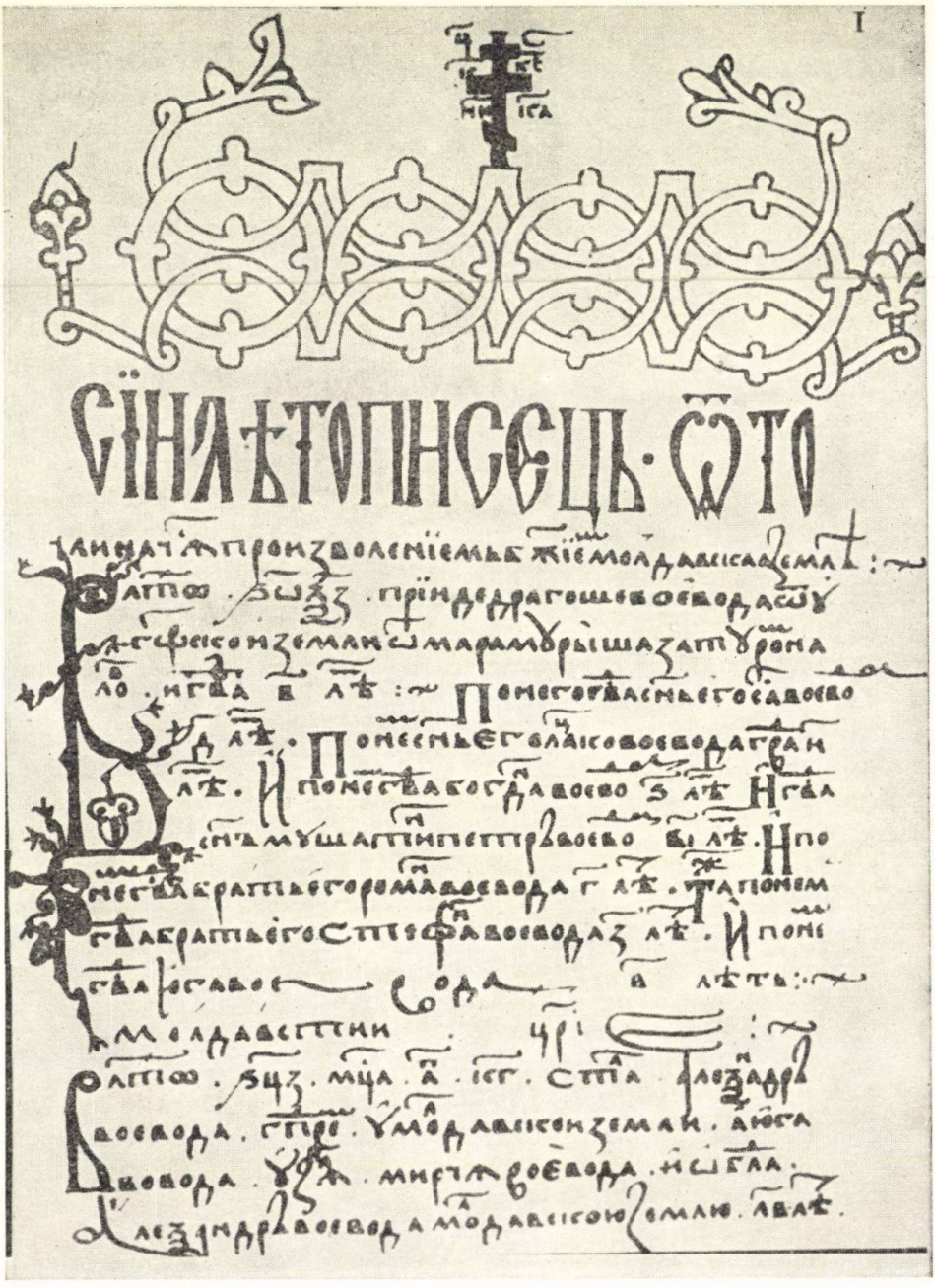

Fig. 192. — Pagina de titlu a *Letopiseţului anonim al Moldovei.*

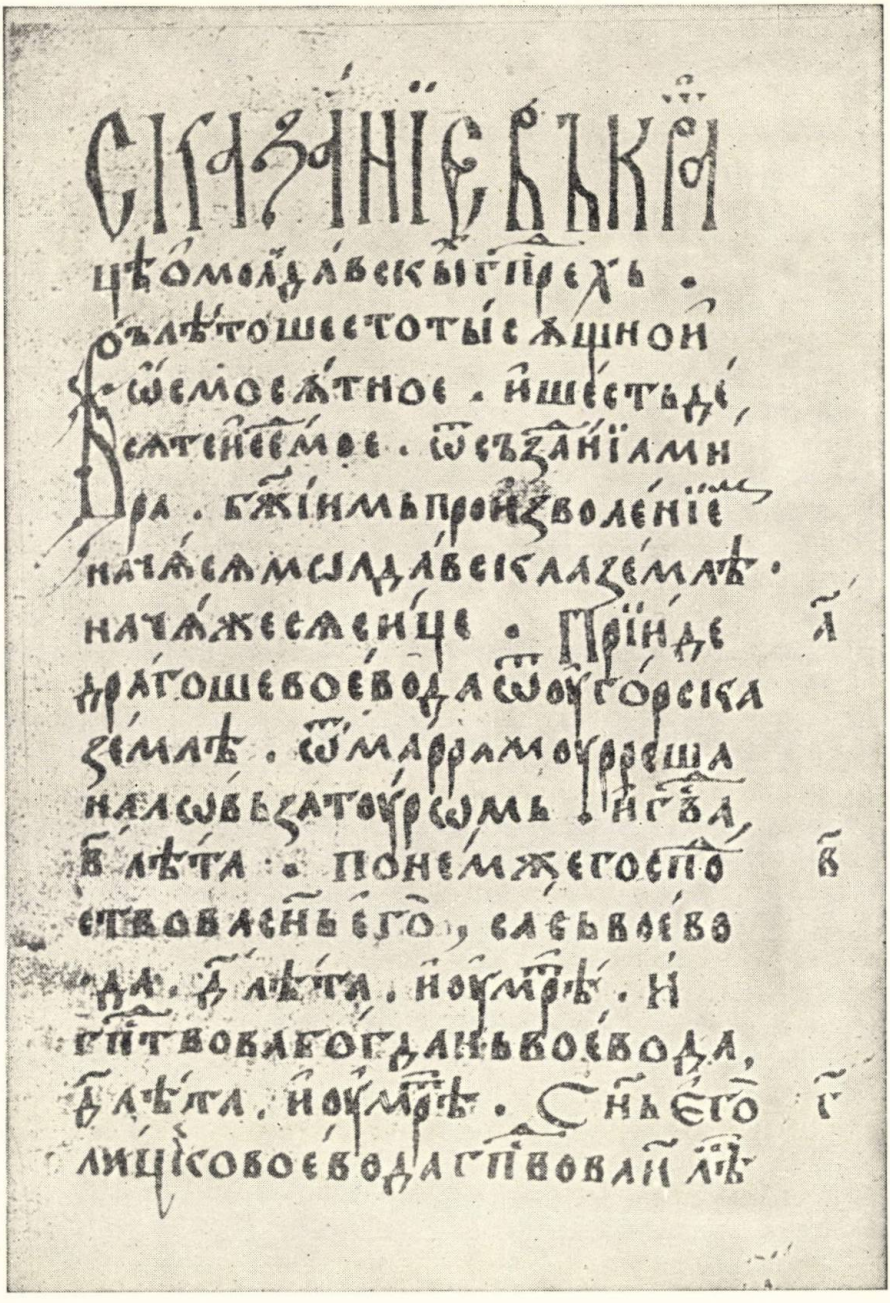

Fig. 193. — Pagină din *Letopiseţul de la Putna.*

şi trei prelucrări în alte limbi: *cronicile moldo-germană, moldo-polonă şi moldo-rusă.*

Din comparaţia textelor acestor cronici se poate uşor vedea că toate derivă dintr-un prototip unic, slavon, căci anume pasaje privitoare la acelaşi eveniment sînt redactate cu expresii identice în toate cronicile. A existat, deci, o cronică unică a Moldovei, alcătuită în secolul al XV-lea, în vremea domniei lui Ştefan cel Mare, deoarece povestirea domniei lui ocupă şase şeptimi din cronică, iar partea care aminteşte vremurile anterioare cuprinde greşeli de date şi omisiuni de fapte esenţiale. Dintre toţi domnii, singur Ştefan este numit « alesul lui Dumnezeu ».

Modelele acestei cronici au fost, evident, cronicile bizantine de caracter popular, în special cea a lui Gheorghe Amartolos, tradusă în slavoneşte, precum şi letopiseţele şi rodosloviile (genealogiile) sîrbeşti, după care s-au imitat titlurile (Povestire pe scurt), titlul de ţar dat domnilor Moldovei şi aşezarea materiei pe generaţii ale familiei domnitoare. Istoriografia moldovenească nu s-a dezvoltat din amplificarea pomelnicelor, cum credeau vechii istorici, ci în contact cu literatura istorică a popoarelor slave.

Dintre cele trei versiuni de circulaţie internă, *Letopiseţul anonim al Moldovei* reprezintă forma veche, mai puţin remaniată, pe cînd cele două versiuni numite putnene au fost completate cu fapte care privesc mănăstirea Putna şi cu alte informaţii istorice, aşezate însă nelalocul lor, iar unele pasaje au fost prescurtate.

Cronica moldo-germană a fost tradusă în limba germană în Moldova (numirile oraşelor moldoveneşti au forma folosită de germanii din aceste oraşe în secolul al XV-lea); ea reprezintă traducerea textului vechii cronici slavone, cu adaosuri şi prelucrări ale traducătorului. *Cronica moldo-polonă* cuprinde şi ea textul vechiului letopiseţ slav, cu adaosuri ale traducătorului polon, care scria în Moldova în secolul al XVI-lea. În sfîrşit, *Cronica moldo-rusă* este o prelucrare după versiunea de la Putna şi a fost anexată la letopiseţul ţarilor Moscovei, tot în veacul al XVI-lea, ca urmare a relaţiilor politice de atunci dintre Moldova şi Moscova.

Aşadar, cronica Moldovei din veacul al XV-lea a fost folosită ca instrument diplomatic, pentru cunoaşterea Moldovei la curţile străine. Acest fapt arată în chip neîndoielnic că avem a face cu o cronică oficială. De altfel, o serie de amănunte redate de cronică, privind mici fapte de la curte sau evenimente militare, arată că scriitorul a fost martor al celor petrecute la curte şi la război.

Cronica Moldovei lui Ştefan cel Mare — aşa cum este păstrată în versiunea *Letopiseţului anonim al Moldovei*, care a suferit cele mai puţine schimbări — reflectă ţelurile politice urmărite de domnie. Domnul Moldovei este socotit reprezentantul luptei comune a creştinătăţii (*christianstvo* — nume colectiv, dat tuturor popoarelor care luptau contra turcilor). Domnii munteni care trecuseră de partea turcilor sînt socotiţi în rîndurile păgînilor. Ştefan cel Mare este numit « *pobiedonoseţ* » (purtător de biruinţă), titlu dat de biserică

sfîntului Gheorghe. Pe lîngă preamărirea luptei lui Ştefan pentru independenţa Moldovei — considerată ca o luptă purtată în numele tuturor ţărilor vecine ameninţate — domnul este prezentat de cronicar drept un stăpînitor căruia toţi feudalii îi datoresc supunere. Cronica trece sub tăcere alegerea de către boieri a lui Ştefan la Direptate, descrisă în alte versiuni, precum şi faptul că unii boieri i-au salvat viaţa în lupta de la Şcheia, în 1486. Pentru autorul cronicii, domnul nu depinde de boieri, ci se află deasupra lor, însoţit de vitejii săi, pe care-i pomeneşte întotdeauna înaintea boierilor. Între figura de luptător pentru independenţa ţării şi aceea de stăpîn în interior este o strînsă legătură în mintea scriitorului: domnul trebuie să fie stăpîn, pentru că el este cel care conduce lupta de apărare a ţării.

Singura lucrare privind istoria Ţării Romîneşti din veacul al XV-lea o formează *Povestirea despre Dracula Voievod* (Vlad Ţepeş). Deşi păstrată într-o traducere rusească, se vede bine că originalul — care a lăsat urme în lexicul traducerii — fusese redactat în limba slavă meridională, în medio-bulgară, limbă folosită în Ţara Romînească şi în Transilvania. Lucrarea a fost redactată în 1486, la Buda, unde autorul se afla, probabil, în suita pretendentului muntean Mihnea, fiul lui Vlad Ţepeş. După cum rezultă din analiza limbii şi a cuprinsului povestirii, autorul era probabil romîn transilvănean. Spre deosebire de povestirile săseşti despre Vlad Ţepeş, pe care autorul ei le-a cunoscut, aceea slavă prezintă figura domnului Ţării Romîneşti ca a unui mare luptător împotriva turcilor, drept, crud, dar spiritual, mîndru şi îndrăzneţ, pe cînd povestirile săseşti scot în relief numai cruzimea lui. Forma adoptată de această scriere nu este cea analistică, ci cea anecdotică, apreciată în acea vreme.

Cronicile slave moldoveneşti din prima jumătate a secolului al XVI-lea. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, în Moldova continuă alcătuirea de cronici slave, tot pe linia cronicilor oficiale de curte, menite să susţină acţiunea centralizatoare a domniei.

Cronica lui Macarie, episcop de Roman, cuprinde istoria Moldovei de la moartea lui Ştefan cel Mare (1504) pînă în 1552. După cum declară autorul în preambulul cronicii, el scrie ca un continuator al cronicarului lui Ştefan cel Mare şi a redactat opera din porunca domnului Petru Rareş şi a logofătului Teodor. Spre deosebire, însă, de autorul cronicii lui Ştefan, care scrie simplu, Macarie este un retor de stil bizantin. Pentru a preamări pe eroul său, el a împrumutat fraze retorice, destul de îndemînatic adaptate la istoria Moldovei, din opera lui Constantin Manasses, cronicar bizantin din veacul al XII-lea, care a scris în versuri greceşti o istorie a lumii, tradusă apoi în proză în limba medio-bulgară, în secolul al XIV-lea.

Cronica lui Macarie este, de fapt, o prelucrare în stil retoric a analelor de curte, azi pierdute, care fuseseră redactate sobru şi precis. Acestea nu s-au păstrat decît înglobate în Cronica moldo-polonă şi în aceea a lui Ureche, care

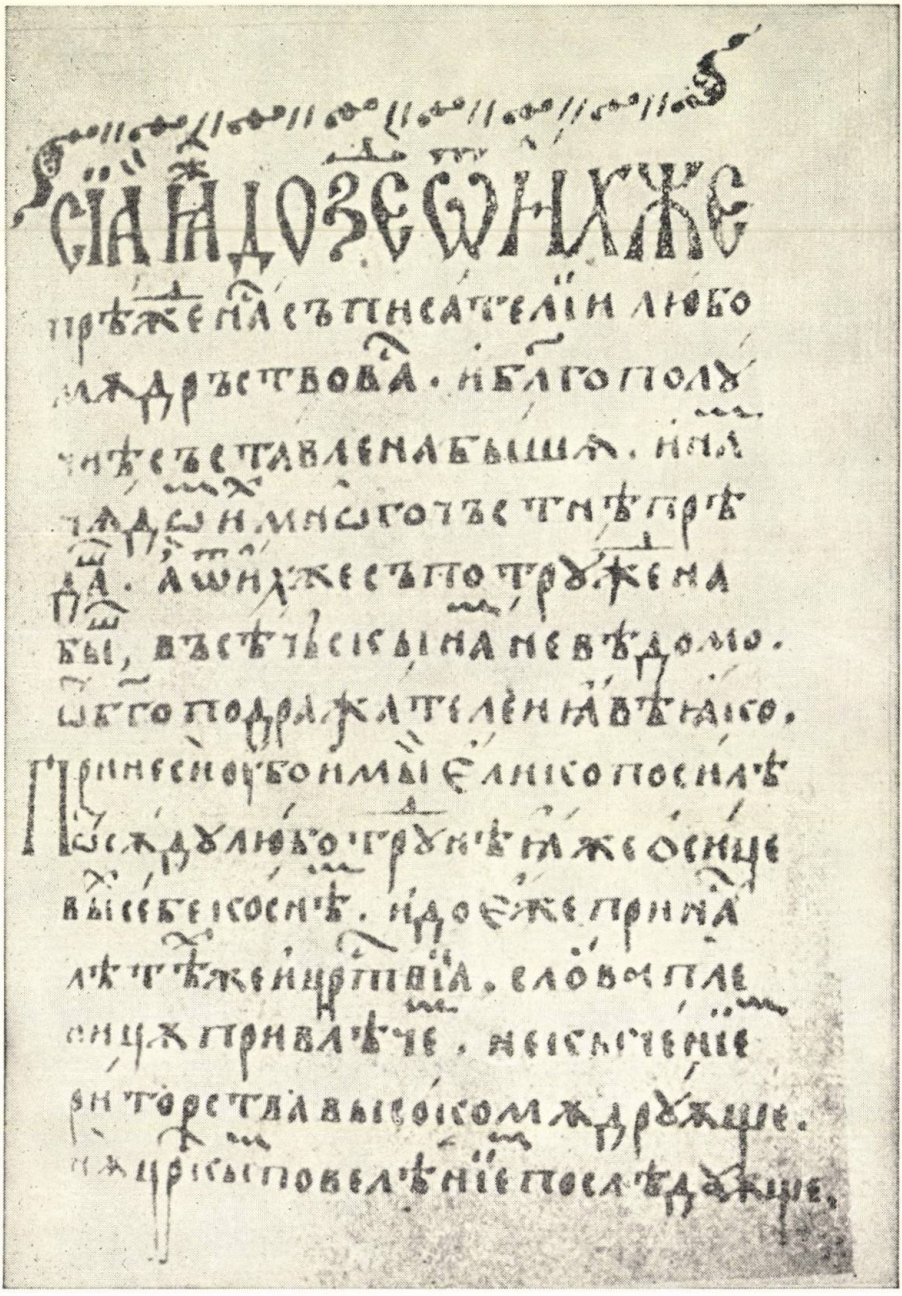

Fig. 194. — Începutul cronicii lui Macarie.

cuprind pentru epoca tratată de Macarie o povestire mai simplă, dar mai bogată în fapte şi date precise, ce lipsesc la Macarie. Cronica lui Macarie reprezintă punctul de vedere domnesc, împotriva boierimii care se opunea întăririi puterii centrale. Cronicarul ia partea lui Ştefan cel Tînăr împotriva complotului boierilor din 1523 şi laudă biruinţa domnului asupra feudalilor. După părerea lui Macarie, venirea turcilor în Moldova, în 1538, şi căderea lui Rareş sînt datorate boierilor trădători, care s-au ridicat împotriva domnului lor, chemînd în ţară pe sultan.

În afară de cronica lui Macarie, a mai existat o altă povestire a faptelor lui Petru Rareş, tot în limba slavă, descriind peregrinările lui în Transilvania şi la Constantinopol şi întoarcerea sa în ţară. Şi în această lucrare se aduc învinuiri boierilor trădători. Povestirea, rămasă necunoscută lui Macarie, a fost intercalată în cronica lui Ureche, în traducere romînească. Spre deosebire de stilul solemn al lui Macarie şi de stilul sec al vechilor letopiseţe, povestirea pribegiei şi întoarcerii în ţară a lui Petru Rareş — scrisă probabil de un boiernaş sau de un diac provenit din popor — este plină de culoare şi de amănunte familiare. Valoarea ei literară se recunoaşte chiar şi în haina traducerii romîneşti.

Literatura juridică. Pravilele slavone

Nevoile statului feudal şi ale bisericii au determinat copierea şi în ţările noastre a pravilelor de legi bizantine, traduse în slavoneşte încă din veacul al XIV-lea. Aceste codice de legi — dintre care cea mai răspîndită este *Syntagma* (colecţia) lui Matei Vlastares — cuprind legi bisericeşti, precum şi dispoziţii penale şi civile bizantine, bazate pe legiuirile lui Iustinian şi ale urmaşilor săi.

Cel mai vechi manuscris slav de pravilă copiat în Ţara Romînească este *Zaconicul* (codice de legi), scris la Tîrgovişte, în anul 1451, de grămăticul Dragomir, din porunca lui Vladislav voievod. În Moldova, cel mai vechi manuscris slav de pravilă datează din 1472 şi cuprinde *Syntagma* lui Matei Vlastares, copiată de ieromonahul Ghervasie de la Neamţ[1]. Alt manuscris al aceleiaşi pravile a fost scris de grămăticul Damian la Iaşi, în 1495, din porunca lui Ştefan cel Mare[2].

În secolul al XVI-lea, numărul pravilelor copiate este tot mai mare. În 1556, cronicarul Macarie a copiat şi a orînduit pe articole, după ordinea alfabetului slav, *Syntagma* lui Matei Vlastares, potrivit cererii adresate de ţarul Rusiei, Ivan al IV-lea, lui Alexandru Lăpuşneanu.

Un fapt care arată larga răspîndire a pravilelor slavone este tipărirea unei pravile la Tîrgovişte, în tipografia domnească; este vorba de aşa-numita *Pravilă a sfinţilor apostoli*, o pravilă bisericească cu elemente laice, ce se află tipărită în anexele *Molitvelnicului* din 1545, publicat din iniţiativa domnului muntean Radu Paisie[3].

---

[1] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 158—160.
[2] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 443.
[3] I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia romînească veche*, I, p. 28.

Înlocuirea treptată, în unele domenii juridice, a vechiului obicei al pămîntului cu pravilele bazate pe dreptul romano-bizantin reflectă procesul de dezvoltare cunoscut de societatea din Moldova şi Ţara Romînească şi întărirea autorităţii domneşti.

Elemente de cultură greacă în cultura feudală romînească

Civilizaţia bizantină a pătruns la nord de Dunăre încă de la începutul orînduirii feudale, atît datorită influenţei directe exercitate în timpul dominaţiei bizantine, cît şi în haină slavonă şi prin mijlocirea slavilor de sud. Legăturile directe cu Bizanţul şi cultura lui au continuat apoi prin comerţul pe mare şi prin relaţiile bisericeşti cu Muntele Athos şi cu patriarhiile din Orient.

Influenţa grecească se simte în cultura Ţării Romîneşti şi Moldovei şi în secolul al XV-lea. Astfel, este semnificativ faptul că patrafirul cu chipurile lui Alexandru cel Bun şi al doamnei sale Marina poartă inscripţii greceşti, în care domnul este numit « avtocrator » iar doamna « avtocratorissa », după modelul bizantin. Un epitaf din vremea aceluiaşi domn, din 1428, are, de asemenea, o inscripţie greacă.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, se redactează unele scrieri în limba greacă, legate de probleme romîneşti. Cea mai importantă dintre acestea este *Viaţa sfîntului Nifon*, scrisă între 1517 şi 1521, de Gavril, protul mănăstirilor de la Athos, care a călătorit în Ţara Romînească şi a alcătuit această scriere sub patronajul lui Neagoe Basarab şi al familiei Craioveştilor. Viaţa lui Nifon cuprinde numeroase ştiri din istoria Ţării Romîneşti şi reprezintă punctul de vedere al Craioveştilor în politica ţării, în lupta lor împotriva urmaşilor vechii familii domnitoare. Craioveştii şi, în special, Neagoe Basarab sînt arătaţi ca aflîndu-se sub protecţia unui sfînt, ceea ce urma să le dea mai mult prestigiu. Viaţa lui Nifon a fost tradusă apoi în romîneşte şi introdusă în cronica ţării.

Influenţa culturii greceşti nu se exercită însă în Ţara Romînească şi Moldova în chip mai larg decît începînd din a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Începuturile tiparului în Ţara Romînească

Introducerea tiparului în Ţara Romînească, la începutul veacului al XVI-lea — cînd folosirea lui în Europa data doar de circa o jumătate de secol — se leagă de eforturile domniei pentru întărirea autorităţii bisericii, ca principal reazem ideologic al statului. Ea a avut loc în cadrul măsurilor întreprinse de Radu cel Mare, cu scopul de a întări controlul episcopilor asupra întregului cler — şi, prin aceasta, asupra mirenilor — şi de a face mai strînsă legătura dintre stat şi biserică.

De aceea, primele tipărituri realizate în Ţara Romînească aveau drept scop să ajute la instruirea clerului şi să asigure oficierea slujbei religioase în condiţiile impuse de episcopat. Dar, deşi obiectivele urmărite de domnie erau atît de limitate şi cu un caracter precis de clasă, totuşi introducerea tiparului a însemnat

Fig. 195. — Pagină din *Liturghierul* lui Macarie.

Fig. 196. — Pagină din *Evangheliarul* lui Macarie, cu stema Ţării Romînești.

un moment important în istoria culturii feudale romînești, tiparul fiind principalul mijloc de răspîndire a culturii scrise în sînul societății.

Radu cel Mare a chemat în Țara Romînească pe meșterul Macarie, care lucrase înainte în tipografia domnitorului Gheorghe Țernoievici din Munte-

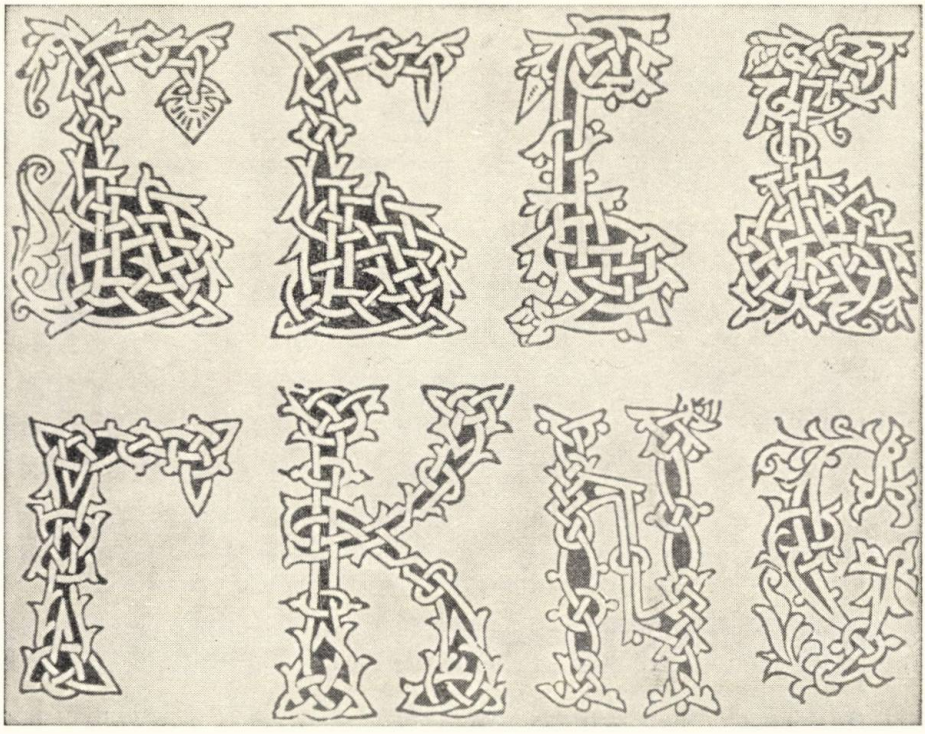

Fig. 197. — Litere ornate din *Liturghierul* din 1508.

negru. Tipografia munteană este însă deosebită de cea muntenegreană: literele nu sînt de factură venețiană, ca cele din Muntenegru, iar textele și limba tipăriturilor din Țara Romînească sînt cele din manuscrisele slavo-romîne, ceea ce arată că ele s-au tipărit în țară, pentru nevoile bisericii de aici.

În tipografia condusă de Macarie s-au tipărit trei cărți de cult: *Liturghierul* (1508), *Octoihul* (1510) și *Evangheliarul* (1512)[1], toate în limba slavă bisericească de redacție medio-bulgară, folosită în Țara Romînească.

În epilogurile acestor cărți se amintește patronajul domnilor Țării Romînești asupra tipografiei și se justifică tipărirea cărților prin datoria acestora de « a umple bisericile cu cărți ».

După încetarea activității acestei tipografii, probabil în urma morții lui Macarie, materialul tipografic a fost folosit de tipografiile slave care au continuat

[1] I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 1—21.

Fig. 198. — Gravură din *Octoihul* din 1510.

Fig. 199. — Pagină din *Apostolul* din 1547, tipărit în Ţara Românească, cu stema Moldovei.

să existe în Țara Romînească în cursul veacului al XVI-lea, iar cărțile tipărite de Macarie au fost reeditate cu mici deosebiri. În 1545, în timpul domniei lui Radu Paisie, reîncepe activitatea tipografică, întreruptă timp de 33 de ani. Tipografia se afla acum sub conducerea meșterului sîrb Dimitrie Liubavici, proprietarul preselor instalate în casa lui din Tîrgoviște. El a tipărit întîi un Molitvelnic — carte de rugăciuni în slavonește, avînd însă în anexă pravila amintită — iar apoi, în timpul domniei lui Mircea Ciobanul, în 1547, un Apostol. Această carte are și o ediție pregătită pentru domnul Moldovei, Ilie Rareș. De asemenea, o Evanghelie slavonă, ieșită din aceeași tiparniță, poartă și ea stema și numele lui Ilie Rareș[1], ceea ce arată că tipografia nu lucra numai pentru Țara Romînească, ci și pentru Moldova, unde nu exista încă tipografie, și indică strînsele legături culturale dintre cele două țări.

Începuturile scrisului în limba romînă în Țara Romînească și Moldova

Începuturile scrisului în limba poporului în Țara Romînească și în Moldova datează din primele decenii ale secolului al XVI-lea, urmînd la scurt interval după traducerea primelor cărți bisericești în romînește, în Maramureș[2]. Prima scrisoare în romînește din Țara Romînească ce ni s-a păstrat datează din 1521, și, fapt caracteristic, a fost redactată de un orășean, Neacșu din Cîmpulung. Scrisoarea este adresată brașovenilor și cuprinde informații despre mișcările oștilor turcești.

În ce privește Moldova, potrivit unei informații din anul 1532, se alcătuise aci încă dinainte o traducere a Apostolului și a Evangheliei în romînește. Un învățat străin, doctor, cu titlu academic, din Polonia, auzind de aceste traduceri, venise în Moldova să le copieze, cu scopul de a edita în Germania — sub oblăduirea lui Luther — o colecție în care să figureze cărțile bisericești în diferite limbi.

Așadar, apariția scrisului în limba romînă formează un fenomen cultural care se ivește aproape simultan în cele trei țări romîne și nu numai pentru cărțile bisericești, ci și în scrisori și acte cu caracter laic. Avem, deci, a face cu o schimbare culturală întemeiată pe transformarea societății în toate cele trei țări romînești, și anume ridicarea micii boierimi și a orășenilor. Apariția scrisului în limba poporului nu trebuie deci socotită ca fiind rezultatul influenței doctrinelor religioase care propovăduiau citirea liturghiei în limba maternă — cum credea vechea istoriografie — ci ca urmare a dezvoltării societății romînești și a necesității simultane a folosirii limbii romîne în toate domeniile scrisului, nu numai în cel bisericesc. Lupta împotriva limbii slavone, începută la sfîrșitul secolului al XV-lea și în primele decenii ale celui următor, continuă pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea, cînd are loc biruința definitivă a limbii vorbite de popor.

---

[1] I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, p. 23—31 și 513—515.
[2] Vezi mai jos, în acest capitol, paragraful 2.

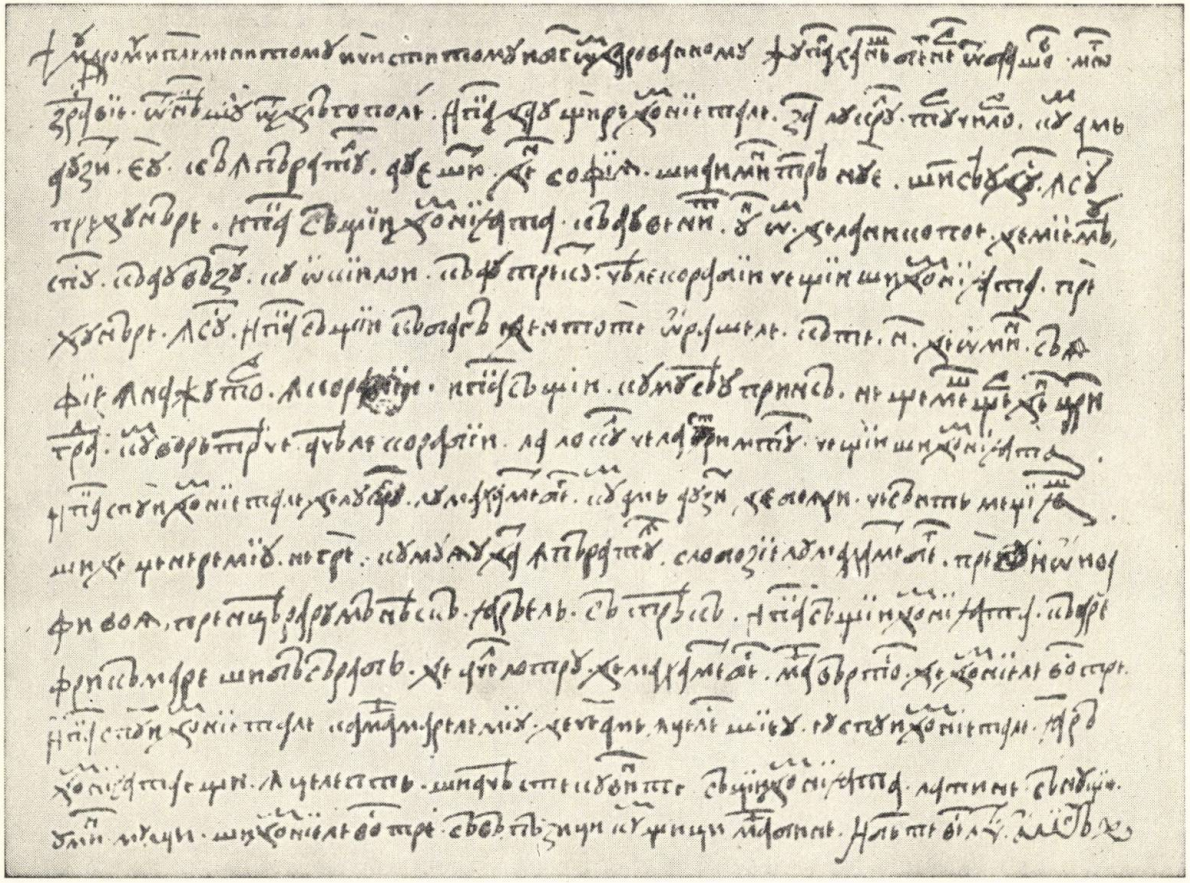

Fig. 200. — Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung, 1521.

Cultura orășenească și primele școli

În a doua jumătate a secolului al XV-lea și în prima jumătate a celui următor, cultura scrisă nu mai este apanajul mănăstirilor și al curților feudale, ci ea se dezvoltă și în cadrul orașelor, unde prezintă caractere specifice. Tîrgoveții aveau neapărată nevoie, în activitatea lor practică, de cunoașterea scrisului și a socotitului, pentru ținerea registrelor și a corespondenței pe care o întreținеau orașele noastre cu

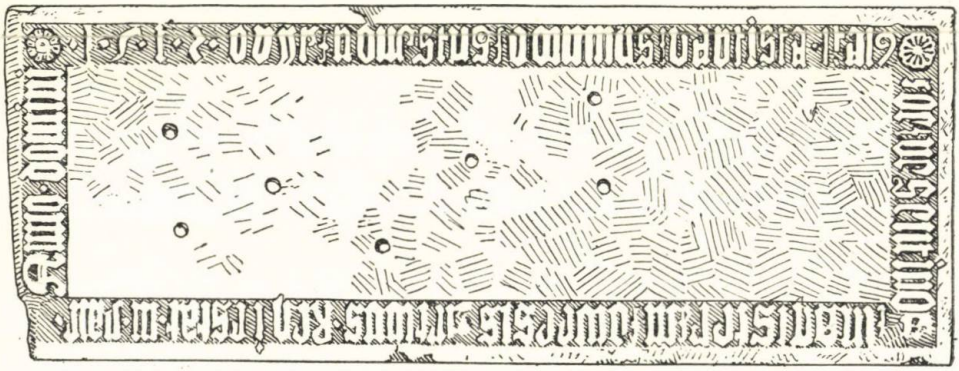

Fig. 201. — Piatra de mormînt a lui Baptista din Vesentino, « magister in diversis artibus », 1512.

numeroase centre din afara hotarelor. Dat fiind faptul că, în afară de romîni, în orașe se găseau și unii locuitori de origine străină, nu e de mirare că din unele orașe ni s-au păstrat, din această vreme, scrisori, inscripții, peceți în diferite limbi (germană, latină, armeană, slavă). Cea mai veche scrisoare în limba populară (germană), scrisă în Moldova, provine de la Baia și datează din 1421. Se poate observa, de asemenea, că și limba slavă folosită în corespondența orașelor din Țara Romînească și Moldova, cu Bistrița, Sibiul și Brașovul, nu are formele arhaice, tradiționale, ale limbii hrisoavelor domnești, ci îmbracă formele limbii populare bulgare, sîrbești și ruse apusene, datorită orășenilor cunoscători ai acestor limbi, așezați în orașele noastre.

În urma apariției scrisului în limba romînă în Maramureș, orășenii au fost cei care au promovat folosirea limbii materne în scris și în Moldova și Țara Romînească.

Primele școli destinate în chip special pregătirii laicilor, din țările romîne de la sud și est de Carpați, trebuiesc puse în legătură cu noul mediu de cultură al orașelor. Avînd nevoie de o cultură mai înaltă, orășenii nu se mai mulțumesc cu învățămîntul limbii slave la dascălii de mănăstire, ci încep să trimită tineri la universitățile din Cracovia, Praga și Viena, universități cu învățămînt în limba latină, unde se întîlnesc, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, studenți din Baia, Suceava, Bacău, Roman, Iași, Hîrlău etc. Este posibil ca școli orășenești mai înalte să fi existat și în Moldova; o inscripție latină din 1512, de la Suceava, amintește de Baptista din Vesentino (Toscana), *magister in*

diversis artibus (magistru în diferite arte), care fusese probabil chemat la Suceava ca să predea în oraş celor ce aveau nevoie de cunoaşterea limbii latine.

În concluzie, merită subliniat faptul că dezvoltarea culturii în Ţara Romînească şi Moldova, de la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la mijlocul celui de-al XVI-lea, a cunoscut însemnate progrese şi anume: începuturile istoriografiei romîneşti, în limba slavă, începuturile tiparului şi ale culturii orăşeneşti, apariţia şi răspîndirea scrisului în limba poporului. Totodată, literatura orală în limba romînă — în special epica populară, care cîntă lupta pentru independenţă şi libertate — constituie o pagină din cele mai frumoase ale vechii noastre culturi.

2. CULTURA ÎN TRANSILVANIA ÎN VREMEA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT

Literatura populară

În poezia populară din Transilvania — atît în cea romînească, cît şi în aceea a maghiarilor, saşilor şi secuilor — alături de expresia sentimentelor general-omeneşti ale bucuriei, tristeţii sau dragostei, au apărut şi motivele luptei comune împotriva asupririi feudale şi pericolului turcesc. Apăsarea socială şi primejdia externă au imprimat dezvoltării poeziei populare din această epocă unele trăsături comune, fie că e vorba de romînii din Transilvania, fie de maghiari şi saşi. Cîntecul popular, deşi în trei limbi diferite, avea în esenţă acelaşi conţinut.

Din fondul comun romîno-maghiar al unei importante literaturii epice, în care se cîntau vitejiile unor eroi din veacul al XV-lea, ca Iancu de Hunedoara, Pavel Chinezul etc., au rămas din generaţie în generaţie, în amintirea poporului, pînă în zilele noastre, ecourile preamăririi faptelor de vitejie. S-a păstrat, de asemenea, în baladele săseşti, figura eroului popular Honnes Môler.

În urma răspîndirii scrisului şi o dată cu apariţia « diecilor », apropiaţi de popor prin originea şi interesele lor, s-a format în cursul veacului al XVI-lea o variantă de tranziţie a poeziei; fixată şi în scris, aceasta ocupă un loc între folclor şi poezia cultă, amestecîndu-se în ea elementele poeziei populare cu acelea ale literaturii scrise. Această poezie cu caracter popular — dar care nu mai e folclor propriu-zis — a îmbogăţit literatura orală şi a influenţat dezvoltarea literaturii în limba maternă.

Poezia orală însăşi a clasei dominante a fost veacuri de-a rîndul creaţia cîntăreţilor populari. În acest tezaur de cîntece au fost reprezentate mai multe genuri, din care, însă, erau preferate mai ales cîntecele epice de vitejie.

Şcolile şi bibliotecile

În şcolile catolice, organizate în centrele episcopale sau pe lîngă mănăstiri — al căror număr creşte în această perioadă — avînd drept limbă de învăţămînt latina, au continuat să se predea, după programele obişnuite în Apus, cunoştinţele elementare şi cele « şapte arte liberale », împărţite în două cicluri. În cel dintîi (*trivium*), se învăţau: gramatica,

retorica şi dialectica; în cel de-al doilea *(quadrivium)*: aritmetica, geometria, astronomia şi muzica. Astfel de şcoli au existat la Alba Iulia, Oradea şi Tîrgu Mureş. Un învăţămînt mediu exista, de asemenea, începînd din veacul al XIV-lea, şi în oraşe. Conducătorii laici ai şcolilor orăşeneşti, care îndeplineau de obicei şi funcţia de notari, erau numiţi de sfaturile oraşelor. În alcătuirea programelor, se ţinea seama şi de necesităţile specifice ale meşteşugarilor şi negustorilor, mai ales în ce priveşte învăţarea socotitului. Începînd de pe la mijlocul veacului al XV-lea, pe lîngă cîteva şcoli au funcţionat şi internate. Cunoaştem astfel « alumniile » de la Oradea, din 1447, sau pe cele de la Sibiu, din 1471.

Dubla asuprire la care erau supuşi romînii în Transilvania se manifestă în chip evident şi în cultură. Dezvoltarea scolilor romîneşti — ca şi a întregii culturi a romînilor din Transilvania — a fost împiedicată prin felurite mijloace de oficialitate şi mai ales de biserica catolică. Şcolile romîneşti nu s-au putut dezvolta decît în cadrul mănăstirilor ortodoxe, lipsite de mijloace materiale şi sprijinite adeseori de domnii Ţării Romîneşti şi Moldovei. Aceste şcoli aveau la bază învăţămîntul limbii slave. Asupra lor sîntem însă mult mai puţin informaţi. Asemenea şcoli vor fi existat, probabil, pe lîngă unele mănăstiri din Maramureş, la Ieud (întemeiată în 1364), la Peri, apoi la Vad (legată de centrele culturale din Moldova şi un timp reşedinţă episcopală), în regiunea Someşului, la Scorei (mănăstire cu danii de la Mircea cel Bătrîn, din 1391), în Ţara Făgăraşului, şi la Prislop (întemeiată de Nicodim în 1398), în Ţara Haţegului. În veacul al XV-lea, a existat o şcoală de slavonie pe lîngă biserica din Şcheii Braşovului. La 1495, existenţa ei e atestată documentar, însă cunoaştem nume de « dascăli » şi dinainte de această dată, ca, de pildă, pe dascălul Radu (1480) şi pe Gheorghe grămăticul (1484). Rezidită cu ajutorul voievozilor din Ţara Romînească Vlad Călugărul şi Neagoe Basarab, şcoala din Şcheii Braşovului adăpostea un învăţămînt elementar şi unul mai avansat, pentru pregătirea preoţilor, a dascălilor şi a diecilor. În această şcoală, învăţămîntul elementar îl urmau mai ales copiii romînilor din Şcheii Braşovului, iar învăţămîntul seminarial era frecventat îndeosebi de fiii de preoţi, care se adunau la Braşov şi din alte părţi ale Transilvaniei.

În ce priveşte şcolile sătesti — atestate documentar încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea — ele devin tot mai numeroase spre sfîrşitul acestui veac şi în cel următor. Învăţămîntul era predat fie de preoţi, fie de dieci sau de cantori. Se învăţau aci cîntările bisericeşti şi cititul, probabil şi unele elemente de bază ale scrierii în limba latină.

Şcolile săteşti au fost mai numeroase în satele de ţărani liberi, saşi şi secui; din perioada dinainte de reformă, în regiunile locuite de saşi, avem ştiri documentare despre existenţa a aproape 120 de asemenea şcoli săteşti.

În acest timp s-au depus şi unele străduinţe pentru înfiinţarea de şcoli de grad superior, cum e încercarea de înfiinţare, în 1525, a unui *Studium generale* la Sibiu, unde au fost numiţi şi profesori, care se pare că şi-au început activi-

tatea. În orice caz, şcoala şi-a încetat curînd cursurile, după dezastrul de la Mohács, din 1526. Fiind sub îndrumarea călugărilor dominicani, misiunea ei era să combată noile curente umaniste şi laice, ce începuseră să se răspîndească în Transilvania.

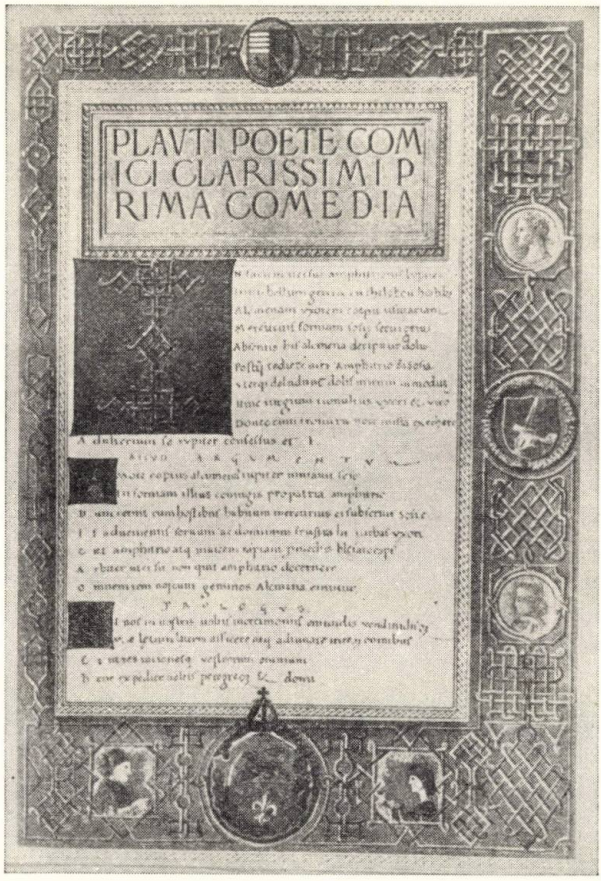

Fig. 202. — Foaia de titlu a unei cărţi din biblioteca lui I. Vitéz.

Pentru studii mai înalte, mulţi tineri din Transilvania au continuat însă să se îndrepte spre universităţile din Praga, Cracovia şi Viena. Cea din urmă a fost frecventată mai ales de studenţi din regiunile locuite de saşi, între 1380 şi 1530 numărul acestora fiind de peste o mie. Saşii au dat în acest timp universităţii din Viena şi 16 profesori.

În aceste centre, studenţii au făcut cunoştinţă cu marile curente culturale şi ştiinţifice ale vremii: la Praga, ei intrau în contact cu învăţăturile husite; la Viena şi Cracovia, cu o cultură care, peste vechiul fond scolastic, va primi o tot mai accentuată influenţă umanistă.

Din veacul al XV-lea cunoaştem şi cuprinsul unor biblioteci de mănăstiri sau de parohii de la oraşe, adăpostite în clădiri uneori anume construite. Dintre acestea, biblioteca mănăstirii benedictine din Cluj-Mănăştur avea, în 1427, nu mai puţin de 42 codice (circa 120—150 opere), iar biblioteca parohială din Sibiu poseda, în 1442, 138 cărţi manuscrise, care erau citite şi de laici. Majoritatea cărţilor avea, firesţe, un cuprins teologic, dar, în cursul veacului al XV-lea, se înmulţesc şi cărţile cu caracter ştiinţific şi, o dată cu răspîndirea umanismului, literatura clasică, latină şi greacă. De pildă, între codicele bibliotecii de la Sibiu se găseau predicele lui Milic de Kremsier — vestitul precursor ceh al reformei — apoi *Gesta Romanorum*, poeziile lui Virgiliu, o prelucrare a istoriei războiului troian, tratate de ştiinţe naturale etc. Ca semn al interesului pentru cultura laică e semnificativ faptul că, de pildă, în 1462, un preot din Suatu îşi copia pentru sine istoria lui Alexandru Macedon, iar Ladislau Egervári, administratorul laic al episcopiei de Oradea, în 1475, opera lui Guido dalle Colonne, *Historia troiana.*

Cultura scrisă în limba slavă şi latină

Literatura religioasă a romînilor din Transilvania a continuat să fie scrisă, ca şi în celelalte două ţări romîneşti, în limba slavă. În momentul de faţă se cunosc încă puţine exemplare de cărţi religioase anterioare veacului al XVI-lea. Între acestea, este de amintit mai întîi Evangheliarul scris de călugărul Nicodim, întemeietorul Tismanei, la 1404—1405, în timpul şederii sale în Transilvania, poate chiar în ctitoria sa de la Prislop. În Biblioteca Universităţii din Cluj se află un Liturghier slavon, scris în 1481, în mănăstirea Feleacului. Pentru această mănăstire s-a scris şi Tetraevanghelul din 1488, copiat din porunca « arhiepiscopului » Daniil, care-şi avea reşedinţa aici.

Între genurile preferate ale literaturii religioase în limba latină sînt imnurile, dintre care unele denotă o tehnică poetică evoluată.

Marea majoritate a operelor în proză o formează predicile. Între acestea, menţionăm numeroasele predici ale canonicului Petru Nowag din Alba Iulia, din 1429—1435, şi acelea ale lui Ioan Zekel din Sibiu, din 1502. Cele mai renumite sînt predicile călugărului franciscan Pelbart Temesvári. Culegerile acestuia — care conţin mai multe sute de predici, intitulate *Stellarium* sau *Pomarium* — au fost tipărite în 1498—1504 şi s-au bucurat de o largă răspîndire şi în străinătate. S-au păstrat, de asemenea, din secolele XIV—XV, frumoase exemplare de cărţi de ritual, ca liturghierul preotului Mihail din Şura Mică, din 1394, cel de la Cincu, din 1430, sau gradualul vechi al bisericii din Braşov.

Literatura laică în limba latină e reprezentată îndeosebi prin *scrierile istorice*, prin cronici. Acestea reflectă concepţiile politice ale clasei dominante şi contradicţiile tot mai accentuate din sînul păturilor conducătoare. Dintre scrierile istorice transilvănene merită a fi amintite: partea finală din *Chronicon Dubnicense* redactată poate de un romîn, la 1479—1480; scrierea aşa-numitului *Captivus*

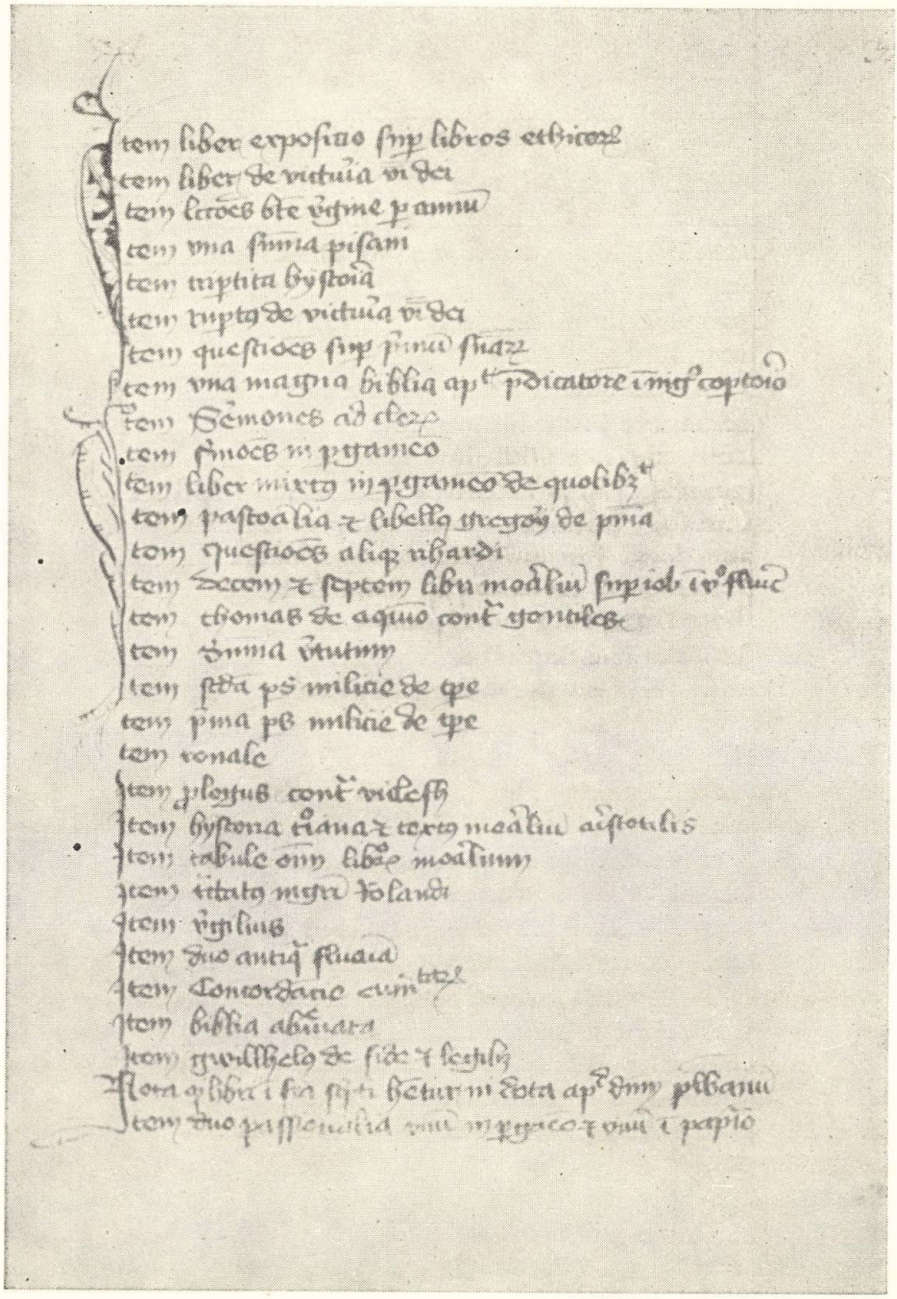

Fig. 203. — Catalogul bibliotecii parohiale din Sibiu, sec. XV.

Septemcastrensis (Prizonierul transilvan), datînd din anii 1475—1480, şi *Memoriile* lui Gheorghe Szerémi, scrise în 1544—1546, toate trei în limba latină [1].

Cea dintîi povesteşte pe scurt evenimentele din anii 1474—1479, cuprinzînd atacuri îndreptate împotriva regelui Matei Corvin şi elogii la adresa lui Ştefan cel Mare, spre deosebire de restul cronicii, favorabilă regelui Ungariei.

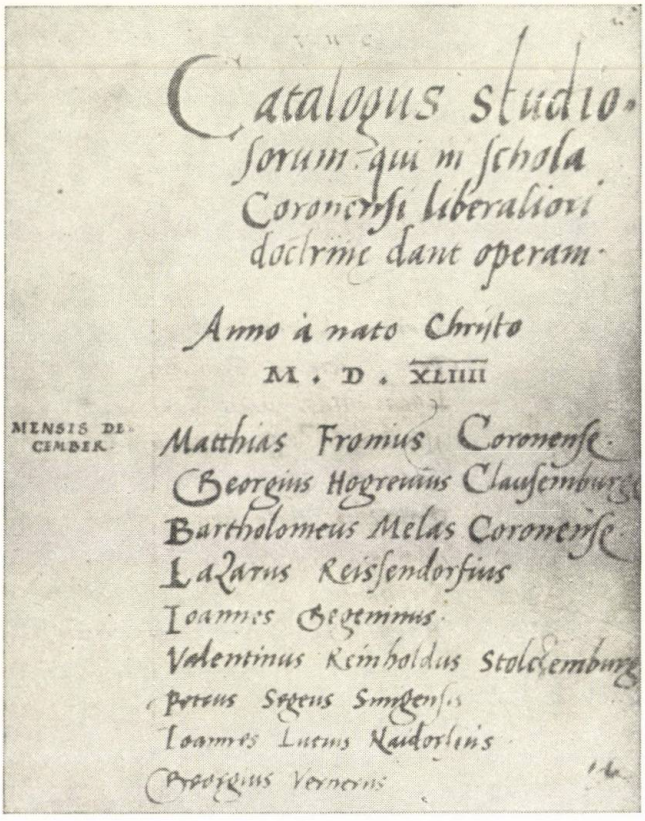
Catalogus studio-
sorum qui in schola
Coronensi liberaliori
doctrine dant operam.
Anno à nato Christo
M. D. XLIIII
MENSIS DE-
CEMBER
Matthias Fronius Coronense
Georgius Hogreuius Clausemburg
Bartholomeus Melas Coronense
Lazarus Reissendorfius
Ioannes Gegeninus
Valentinus Reinholdus Stolcemburg
Petrus Segeus Sinigensis
Ioannes Lutius Naidorfius
Georgius Vernerus

Fig. 204. — Matricola şcolii din Braşov, înfiinţată de Honterus (1544).

Domnul Moldovei e arătat ca « un bun părinte al patriei şi al poporului său », iar regele Ungariei ca « strîngător fără milă de dări » de pe spinarea poporului. Cronica laudă de asemenea pe voievodul maramureşan Bartolomeu Dragfi şi pe Pavel Chinezul, cu prilejul victoriei de la Cîmpul Pîinii (1479). Această operă poate fi considerată o cronică a familiei Dragfi.

---

[1] În Transilvania avem o « cronică » dinainte de veacul al XV-lea, cunoscută sub numele de *Chronicon Varadiense* (Cronica de la Oradea), din 1374. Aceasta poate fi considerată mai curînd un capitol din « Statutele » capitlului de la Oradea decît o cronică propriu-zisă.

Ciuitates Transſyluaniæ.

INter multas ciuitates quas habet Tranſſyluania, inſigniores habentur Hermēſtat, Cronenſtat, Schleſpurg, Meduuiſch, Biſtricium uulgo Nœſen, Clauſenburg, Müllenbach, Vueiſſenburg &c Metropolis uero eſt Cibiniū, uulgo Hermenſtat, quæ ſer e tantæ eſt magnitudinis quantæ Vienna Auſtriæ, optime munita. Non patet acceſſus ad eam ad mille paſſus propter frequentes piſcinas & paludes eam cingentes. Vueiuoda noſtris temporibus obſidione cinxit eam 7. annis, ſed inanis fuit conatus eius. Nō procul hinc uerſus meridiem eſt Rubea turris,

Cibinium metropolis.

arx fortiſsima, ſita in alpibus iuxta decurrētem amnem, ubi anguſtus inter mōtes introitus patet in regionem, eſt'que ceu propugnaculū totius terræ, ut ab illa parte nemo ingredi queat, ſi arcis præfectus repugnā obijciat. Eſt & alia fortis arx infra oppidū Millēbach iuxta Bros oppiddum, ubi quoque iuxta fluuium inter conualles & niuoſas alpes iter eſt quod ducit in Tranſſyluaniam. Cæterū Coronā uulgo Cronēſtat, Vngari à prætercurrēte riuo uocant Preſſouiā, eſt'q; altera regionis poſt Cibinū ciuitas. Creſcit in agro eius plurimū frumenti, abundat peconb. creſcit et uinū ibi, ſed auſterū. Patet hinc iter anguſtū per alpes ad Tergouiſtū, idem q; iter per arcē Turtzfeſt cuſtoditur, ne hoſti facilis introitus pateat. Negociātur Græci uſque ad hanc ciuitatē, adferentes aromata, goſsipiū, linum, tapetia & ſimilia, quæ ultra uſque ad Budā uehuntur. Tergouiſtus uulgo Teruis metropolis Valachorū, & ſedes peculiaris principū inacceſsibilis, non muro, nō mœnib. cincta, ſed foſſa, uallo & aggerib. tantū cum ſudib. præacutis exterius poſitis, ſita inter paludes obductas lutoſis ſyluis & lacunis aquarū, ita q; hyeme tota penè circūfinitima regio immeabilis ſit. Hæc eſt, puincia Daciæ, cuius ſuprà quoq; meminimus, dicta apud ueteres Rom. colonia Vnde eius aborigines hac etiā noſtra tempeſtate paſsim latino utuntur colloquio. Eſt ea gens barbara, crudelis, diuinationibus & augurijs dedita, rapinis ſemper & prædæ inhiās. Diſtat aūt hic locus duorū dierum itinere à Corona, habet'q; hodie Turca ibi præfectū, & habitant inter Valachos Græci, Teutones, Turcæ & Chriſtiani. Inter Tergouiſtū & Coronam eſt oppidū Langenauu, quod Chriſtiani inhabitant, eſt'q; ibi depoſitio merciū, quæ à Tergouiſto in Tranſſyluaniā trāſportātur. Eſt etiam in hac regione Huniad oppidū, loci natura munitiſs. unde Io. pater Matthiæ regis oriūdus fuit.

Corona quæ Preſſouia.

Tergouiſtus.

De fertilitate Tranſſyluaniæ.

HAbet Trāſſyluania numeroſum populū, qui p magna parte utitur germanica lingua, potiſsimū Saxonica, id qd'in Altādia peculiariter deprehēdi poteſt. Poſſunt pducere ad bellū ferè 100. millia armatorū, quia Ceculi loco tributi, à quo liberi ſūt, niſi quādo rex moritur, oēs ad militiā proficiſcuntur. Quādo rex moritur, qlibet paterfamilias dat bouem unum. Iuxta oppidum Meduuiſch creſcit uinum in magna copia, atque ob id appellatur ager ille Vinifera regio. In Moldauia quoque creſcit uinum rubeum & denſum, ſed quod plurimum lædit capita, nec poteſt ultra annum ſeruari. In oppido Saltzpurg foditur ſal è terra, ſicut & in Ceculia apud uicum Aderhell albiſsimum foditur ſal, quod uehitur in Burgenlandiam uſque ad Coronam. Apud Clauſenburgū haud procul à Torrenburgo foditur etiam ſal. Habitatores Clauſenburgi utuntur partim Germanica et partim Vngarica lingua. Nulla ciuitas in ea regione ueuſtior eſt Alba Iulia, quam uulgo Vueiſſenburg uocant, eſt'que ibi ſedes epiſcopalis. Iuxta oppidum Schlotten, foditur aurum, ſicut & in Altenburg, & inueniuntur nonnunquam particulæ magnitudine auellanæ nucis. In ſumma, Tranſſyluania pecoris, uini, frumenti, item auri & argenti feraciſsima, ubi amnes nonnulli aurea ramenta ferunt, auri'q; fragmenta quandoque ſeſquilibralia trahunt, quum montibus ſit undiq; circumſepta in coronæ ſpeciem.

Vinum in Tranſſyluania.

Aurū creſcit in Tranſſyluania.

Fig. 205. — Pagină din *Geographia* lui Münster, 1545.

Cea de-a doua operă, influențată întrucîtva și de umanismul timpuriu, e intitulată *Tractatus de ritu, moribus, condicionibus et nequitia Turcorum* (Tratat despre datinele, moravurile, modul de viață și răutatea turcilor). Autorul era școlar la Sebeș în 1438, cînd orașul a fost asediat de turci și a ajuns în captivitatea acestora. Cartea — scrisă după scăparea din robie, probabil la Roma — conține, pe lîngă știri privitoare la lunga-i robie turcească, și amănunte despre expediția sultanului Murad în Transilvania și atitudinea procreștină a voievodului Vlad Dracul la asediul cetății Sebeș. Tipărită în 1482 și retipărită apoi în mai multe ediții, opera a servit multor generații ca izvor de informare asupra Imperiului otoman.

Cea de-a treia lucrare, intitulată *Epistola de perdicione regni Hungarorum*, conține memoriile lui Gheorghe Szerémi (circa 1490 — după 1548), cuprinzînd știri despre Ungaria și Transilvania din anii 1484—1543, privitoare mai ales la marea răscoală din 1514 de sub conducerea lui Gheorghe Doja, la răscoala condusă de Ivan Nenada, în 1526—1527, la epoca lui Zápolya și Martinuzzi. Autorul — fiu de mic negustor din Sirmiu, ajuns în cele din urmă la curtea lui Ioan Zápolya, unde și-a scris memoriile — arată oarecare simpatie față de cele două răscoale țărănești. În dezacord cu nobilimea și clerul înalt catolic, ca și cu alți cronicari ai vremii care scriau de pe pozițiile clasei feudale, el se simte mai aproape de poporul oropsit, a cărui luptă împotriva exploatării o leagă de lupta împotriva pericolului otoman.

Cultura umanistă

Începuturile relațiilor capitaliste de producție în Italia au determinat formarea în această țară — mai de vreme decît în alte părți — a unei burghezii, născută în sînul orînduirii feudale. În lupta împotriva feudalismului și pentru întărirea propriei sale baze economice, tînăra burghezie italiană și-a creat o ideologie specifică, care poartă numele de umanism. Cu toate limitele sale de clasă, acest umanism, expresie a unei clase în ascensiune, a reprezentat un mare pas înainte față de ideologia feudală, dominată de biserică.

Cultura noii epoci — a renașterii — al cărei conținut ideologic este umanismul, e o cultură laică, încrezătoare în forțele omului și urmărind dezvoltarea multilaterală a personalității umane. Ea opune idealului ascetic al culturii feudale eclesiastice dragostea de viață și pasiunea cunoașterii. Ea se adresează culturii antice ca la un îndreptar, tocmai pentru că era o cultură laică, avînd omul în centrul preocupărilor ei.

La început, luptînd împotriva feudalismului, burghezia italiană a vorbit în numele întregului popor oprimat. După ce însă și-a stabilit locul propriu în cadrul feudalismului, a acționat numai în interesul ei. După cucerirea în parte a puterii, în veacul al XV-lea, ea s-a despărțit de aliații săi de odinioară. Limba noii culturi a devenit latina, neînțeleasă de masele populare, dar o latină incomparabil superioară aceleia folosite înainte. Umanismul veacului al XV-lea este

cultura burgheziei bogate, a învăţaţilor, a cancelariilor şi a curţilor princiare. Totuşi, umanismul a avut şi în această epocă aristocratică unele caracteristici progresiste. A afirmat că baza adevăratei nobleţe nu o formează naşterea şi averea,

Fig. 206. — Foaia de titlu a *Cosmographiei* lui Honterus.

ci aptitudinile înnăscute şi cultura, şi a luptat împotriva bisericii, pentru libertatea gîndirii şi a cercetărilor ştiinţifice.

Dezvoltarea generală a societăţii a determinat şi în alte ţări transformări importante pe tărîmul culturii. Curentele noi care se formează în sînul culturii feudale au preluat numeroase elemente din cultura mai înaintată a Italiei. Caracterul

acestor împrumuturi şi capacitatea de prelucrare a lor a depins, însă, de gradul atins de fiecare ţară în dezvoltarea sa social-economică. De aceea, cultura umanistă, larg extinsă în Europa, prezintă aspecte diferite, după regiuni.

În Transilvania — ţară lipsită în acea vreme de o burghezie — noua cultură umanistă s-a dezvoltat mai întîi în cadrul curţilor episcopale, ca o formă de cultură a nobilimii, şi numai apoi în mediul oraşelor.

Acest început explică şi caracterul foarte îngust al umanismului transilvănean. Critica împotriva feudalismului şi a abuzurilor bisericii catolice e cu totul lipsită de curaj. Umanismul transilvănean nici nu-şi punea problema contradicţiilor dintre religie *(religio)* şi ştiinţă *(doctrina)*, ci se mulţumea cu o atitudine de compromis, pe care o propagau neo-platonicienii, sub forma cunoscutei *docta pietas*. Creatorii umanismului transilvănean fiind în primul rînd oamenii instruiţi de la curte şi din cancelarii, latura burgheză a programului noii culturi a fost puţin fructificată aci.

Pentru împrejurările din Transilvania, e caracteristic faptul că genurile preferate ale umanismului au rămas scrierile literare şi politice: oratoria, scrierile polemice cu subiect politic şi, mai ales, scrierile istorice. Ca semn al răspîndirii umanismului trebuie să menţionăm şi colecţionarea monumentelor arheologice (statui, inscripţii, monede etc.), a obiectelor de artă şi a cărţilor ce răspîndeau noua cultură.

Oricît de modeste au fost schimbările produse în cultura Transilvaniei în comparaţie cu acelea aduse de umanism în alte ţări, nu se poate nega, totuşi, că apariţia umanismului a fost piatra de hotar între perioada mai veche din istoria culturii feudale şi noul ritm creator de la jumătatea veacului al XV-lea încoace.

Importanţa umanismului transilvănean constă în faptul că a dat un conţinut în mare măsură laic culturii întregii pături instruite, deschizînd prima breşă în cultura bisericească. El a contribuit astfel la pregătirea drumului Reformei, care a dat o lovitură puternică culturii feudale învechite.

În cadrul umanismului transilvănean deosebim două curente, după cum acesta este purtătorul de cuvînt al puterii centrale şi al nobilimii, sau al orăşenimii: varianta de curte sau de cancelarie şi o variantă orăşenească. Reprezentanţii umanismului de curte au fost demnitarii înalţi, secretarii şi arhiviştii instruiţi din jurul cancelariilor curţii, care, înainte de reformă, erau de cele mai multe ori clerici. Ei s-au situat pe poziţia clasei dominante, chiar dacă nu erau de origine nobilă. Reprezentanţii umanismului orăşenesc au fost elementele instruite şi bogate ale orăşenimii, apoi profesorii şcolilor superioare, dascălii şi preoţii protestanţi. Deşi atitudinea acestora faţă de elementele plebeene era negativă, în faţa nobilimii au ştiut, totuşi, să susţină punctul de vedere al păturii orăşeneşti înstărite.

Dintre centrele umaniste din Transilvania, cel mai vechi a fost acela de la curtea episcopală din Oradea. Începînd cu episcopatul lui Andrei Scolari (1409—1426), o mică colonie de italieni, mai ales florentini, răspîndesc aci

noile idei. O contribuție importantă la dezvoltarea umanismului în Transilvania a adus Ioan Vitéz, în vremea prepoziturii și apoi a episcopatului său (1440—1465). Cultura sa întinsă, preocupările sale științifice și interesul său pentru muzică, precum și curtea sa plină de fast, au atras pe mulți reprezentanți străini ai noului curent cultural. Vitéz a cultivat și științele naturii și a înființat la Oradea un observator astronomic. Preocupările sale filologice reies din emendațiile pe care le-a lăsat pe unele codice din bogata sa bibliotecă. Curtea episcopală din Oradea a rămas și după moartea lui Vitéz un centru important al umanismului, în continue legături cu cultura umanistă din Italia.

Un centru al culturii umaniste și al renașterii artistice a fost și curtea episcopală din Alba Iulia. Începuturile acestui centru datează din vremea episcopului Ladislau Geréb (1475—1501), nepotul lui Matei Corvin, care făcuse studii la Ferrara, iar momentul cel mai important e reprezentat de formarea cercului umanist din vremea episcopului Francisc Várdai (1514—1524). Tradiția umanistă reprezentată de acest centru va fi apoi preluată de curtea principilor Transilvaniei.

Pentru cercul umanist de la Alba Iulia e caracteristic interesul arătat față de inscripțiile romane și de alte monumente ale antichității. Astfel, canonicul Ioan Megyericsei a adunat și a studiat inscripțiile romane aflătoare în țară, iar pavilioanele grădinii sale din Alba Iulia le-a împodobit cu pietre, inscripții și sculpturi antice. Din grupul umaniștilor de la Alba Iulia au făcut parte: Ioan Lázoi, un poet care imita modelele antice, priceput și în matematici, apoi umanistul Adrian Wolphardus, care studiase la Viena și în Italia, editorul versurilor lui Janus Pannonius, Toma Pelei, Anton Verancsics etc. Ștefan Taurinus (Stieröchsel), venit în Transilvania din Olomouc, a lăsat o operă intitulată *Stauromachia*, povestire în versuri privind răscoala țărănească de sub conducerea lui Gheorghe Doja, scrisă de pe pozițiile clasei dominante, dar din care nu lipsesc, totuși, și unele critici la adresa feudalilor.

De aceste centre culturale se leagă și contribuția unor umaniști de origine românească, ajunși în rîndurile clerului înalt catolic. Din generația care a premers lui Nicolae Olahus — cel mai mare dintre aceștia — sînt de amintit Filip More de Ciula (1470—1526), originar dintr-o familie de cnezi din Hunedoara, cel dintîi reprezentant diplomatic al Ungariei la Veneția, și Martin Hacius (a cărui familie era originară din Hațeg), prepozit de Oradea, pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Despre legăturile acestuia din urmă cu Italia și despre preocupările lui neoplatoniciene și de iubitor al științelor naturii fac dovadă unele cărți rămase din bogata sa bibliotecă.

Cel mai reprezentativ dintre ei a fost însă Nicolae Olahus (1493—1568), originar dintr-o familie din Țara Românească, refugiată în Transilvania. Copilăria și-a petrecut-o la Sibiu și la Orăștie, unde tatăl său a fost jude regesc, iar școala a urmat-o la Oradea, centru umanist cu renume pe atunci.

Îmbrățișînd cariera preoțească, Nicolae Olahus a ajuns secretarul reginei Maria, văduva regelui Ludovic al II-lea, pe care a însoțit-o în Țările de Jos,

Fig. 207. — Nicolae Olahus, gravură contemporană.

stabilindu-se la Bruxelles, unde a rămas pînă în 1538. Legăturile lui întinse cu oamenii de cultură ai vremii sînt dovedite de corespondența sa cu umaniști belgieni, germani, spanioli, danezi și italieni. Din corespondența sa cu Erasmus

de Rotterdam s-au păstrat vreo 40 de scrisori, din care reiese prețuirea deosebită a celui mai mare umanist al vremii pentru Nicolae Olahus.

Înapoiat din Țările de Jos, Olahus a urcat cele mai înalte trepte ale ierarhiei bisericii catolice, ajungînd, în 1553, arhiepiscop primat de Strigoniu și, în 1562, regent al Ungariei, ca locțiitor al împăratului Ferdinand I.

Olahus a scris mai multe epitafe la moartea lui Erasmus (1536) și alte versuri în limba latină. Tot la Bruxelles a alcătuit, în 1536, și scrierea sa istorică intitulată *Hungaria*, în care se vorbește despre originea romană a poporului romîn și se dau știri istorice, geografice și etnografice despre Ungaria, Țara Romînească, Moldova, Transilvania și Banat. Tot el a scris și un *Chronicon*, în care se cuprind evenimentele timpului său, de la Matei Corvin pînă la Ferdinand I.

Cele mai vechi rădăcini ale umanismului transilvănean se ridică, deci, pînă la centrele episcopale, în jurul cărora s-au grupat elementele cele mai culte ale clerului. În interiorul acestor centre închise de preoți-funcționari laicizați, erau permise o seamă de idei libere, pe care biserica nu le-ar fi admis maselor mai largi. Astfel s-au putut întări elementele laice ale noii culturi, chiar în cadrul bisericii. Laicii instruiți, tot mai numeroși, au preluat și au dezvoltat aceste elemente. Despre schimbările petrecute în sînul păturii culte laice ne vorbește cazul lui Toma Drághi, originar din comitatul Dobîca, mare dregător judecătoresc al regelui (prin anii 1486—1489) și unul din primii laici care au îndeplinit misiuni diplomatice în străinătate. Drághi a cultivat oratoria umanistă în limba maghiară, luînd parte și la redactarea unei cărți de legi, în 1486. El a îndeplinit astfel activități pentru care în trecut pregătirea necesară o aveau aproape exclusiv numai clericii.

Începînd din veacul al XVI-lea, un rol tot mai însemnat au jucat elementele ridicate din mediul orașelor, care dau umanismului un aspect nou, reflectînd poziția de clasă și interesele păturilor înstărite orășenești. E semnificativ în această privință faptul că, în primele decenii ale veacului al XVI-lea, exista o bibliotecă într-un orășel ca Aiudul și că în ea se aflau elegiile lui Janus Pannonius, importante realizări poetice ale umanismului maghiar. Participarea orășenimii la cultura umanistă s-a intensificat în aceste decenii mai ales în orașele mari și bogate, în fruntea cărora se găsea Brașovul. Dacă înainte elementele cele mai culte din orașele cu populație săsească — Iacob Piso din Mediaș, George Reichersdorffer din Sibiu — erau atrase de centrele umaniste din străinătate (Buda, Viena), în deceniul patru al veacului al XVI-lea s-au creat și în orașele din Transilvania, și mai ales la Brașov, condițiile necesare dezvoltării umanismului.

Deschizătorul de drum a fost Ioan Honterus (1498—1549), figură de seamă a umanismului transilvănean. Honterus era originar din Brașov, din mediul orășenimii înstărite. A urmat studiile la universitatea din Viena și a trăit apoi mai multă vreme la Cracovia și la Basel, unde a stabilit legături trainice cu numeroși umaniști, primind îndemnuri hotărîtoare pentru activitatea lui științifică.

Fig. 208. — Ioan Honterus, după o gravură în lemn.

În anul 1530, a publicat la Cracovia prima ediție a unei descrieri a lumii, în proză, apărută apoi într-o ediție versificată la Brașov, în 1541, și la Zürich, în 1546, care a fost pînă în veacul al XVII-lea cel mai folosit manual de geografie și astronomie în Germania și în sud-estul Europei. În anul 1532, a apărut la Basel harta Transilvaniei, cu gravuri în lemn executate de el.

Reîntors în patrie, în 1533, Honterus și-a îndreptat activitatea îndeosebi spre reorganizarea școlilor din Brașov, pe baza acelor *Constitutiones Scholae Coronensis* din 1543, adaptate de el după normele școlii umaniste din Nürnberg. Școala reorganizată din Brașov a avut ca prim conducător pe eruditul umanist brașovean Valentin Wagner, care a introdus matricola școlară, în anul 1544, cea mai veche matricolă din sud-estul european. Școala a fost înzestrată cu o bibliotecă însemnată, unde s-au adunat în curînd cărți și manuscrise din vestita bibliotecă a regelui Matei Corvin din Buda, precum și din mănăstirile Moldovei și ale Țării Romînești.

Pentru a satisface în primul rînd necesitățile didactice, Honterus a înființat, pe la 1535, la Brașov o tipografie, unde a tipărit numeroase cărți didactice: cîte o gramatică latină și greacă, culegeri din scriitorii romani și greci, ca Aristotel, Cicero, Quintilian, Cato, Seneca etc. Ca om de știință, Honterus s-a distins, între altele, prin editarea unui manuscris al lui Nilus, descoperit de el într-o bibliotecă din Țara Romînească.

Concomitent cu activitatea literară și didactică a lui Honterus, s-a desfășurat și aceea a elevului și continuatorului său Valentin Wagner (circa 1510—1557). Originar tot din Brașov, acesta a fost unul din cei mai de seamă elenișți ai timpului său. Numele lui s-a făcut cunoscut și prin editarea a 16 gravuri după «Dansul morții» de Hans Holbein, însoțite fiecare de versuri originale. El a avut legături cu patriarhia de Constantinopol și a încercat prin unele publicații să propage luteranismul între negustorii romîni și greci din Brașov. Pe această linie se situează și tipărirea unui catehism luteran în limba romînă, efectuată prin îngrijirea sfatului orașului Sibiu, în anul 1544.

Astfel, în formele pe care le-a căpătat în mediul orășenesc, umanismul a fost unul din factorii pregătitori ai activității literare în limba maternă la romîni, maghiari și sași.

Începuturile literaturii în limba maternă

O dată cu începuturile instruirii elementelor laice, precum și cu întărirea curentelor antifeudale, s-a ajuns — mai întîi în mod sporadic, apoi din ce în ce mai des — la întrebuințarea în scris a limbii materne. În acest domeniu, epoca dinainte de mijlocul veacului al XVI-lea reprezintă o etapă pregătitoare pentru folosirea limbii materne în exprimarea literară. Adaptarea limbii vorbite la necesitățile scrisului s-a făcut fie prin unele scrisori și acte diplomatice, redactate în limba maternă, fie prin unele încercări literare.

Folosirea limbii romînești, în actele transilvănene, se constată începînd de la sfîrșitul veacului al XV-lea, după cum reiese din socotelile orașului Sibiu [1].

Întrebuințarea limbii materne la populația săsească a început pe la sfîrșitul veacului al XIV-lea și începutul celui următor, pentru ca, la mijlocul veacului al XVI-lea, limba latină să fie înlăturată și din documentele oficiale. Scrierea actelor în limba maghiară a început numai pe la sfîrșitul veacului al XV-lea, dar ea s-a generalizat, de asemenea, către mijlocul veacului următor.

În scrierile literare, folosirea limbii materne are rădăcini mai vechi, dar o evoluție mai lentă, ea ajungînd la biruință, atît în ce privește scrierile religioase, cît și cele laice, numai pe la mijlocul veacului al XVI-lea. Primele traduceri au fost acelea ale unor texte ajutătoare, în care rugăciunile, predicile și alte cuvîntări în limba latină au fost tălmăcite și pe înțelesul poporului. Dezvoltarea literaturii religioase în limba maternă a fost însă în general mult îngrădită de biserică. De aceea evoluția ei e legată de diferite mișcări antifeudale și de unele curente care se abăteau de la linia oficială a bisericii. Toate aceste mișcări nu s-au putut lipsi, în răspîndirea ideologiei lor, de textele scrise și mai ales de cele scrise în limba maternă, înțelese de mase. De aceea ele au devenit în Transilvania — ca, de altfel, și în alte părți ale Europei — mijloacele principale de răspîndire a literaturii în limba maternă.

Dintre mișcările antifeudale îmbrăcate în haină religioasă, cea mai importantă a fost husitismul. Ideile husite au pătruns mai întîi în mijlocul locuitorilor orașelor, în urma contactelor nemijlocite dintre Boemia și Transilvania, constatate de la 1420 înainte. Husiții își fundamentau învățătura religioasă și planurile de organizare socială pe biblie, a cărei traducere apărea, deci, necesară pentru propaganda pe care o urmăreau. Traducerea în întregime a bibliei, în limba maghiară, a fost terminată de predicatorii husiți, fugiți de teama inchiziției în Moldova, pe la 1430. O copie a acesteia, făcută la Trotuș, în 1466, s-a păstrat pînă în zilele noastre. Tot sub influență husită s-a născut ciclul de cîntece cunoscut sub numele de « *cantilenae* », alcătuit din cîntece religioase în limba maghiară, dar și din satire usturătoare la adresa preoților.

Deși înfrînt, husitismul a exercitat o influență binefăcătoare asupra culturii scrise din Transilvania și a silit biserica la concesii în ce privește folosirea limbii materne. Așa se explică, de pildă, faptul că, pe la mijlocul veacului al XV-lea, pe teritoriul episcopiei catolice a Transilvaniei a devenit obicei ca slujbele botezului, cununiei, cuminecăturii etc. să se facă în limba vorbită de popor; episcopul Geréb a consfințit acest obicei prin publicarea unui Molitvelnic în limba maghiară, la 1478. Influența husită asupra scrisului în limba maghiară se poate observa, de altfel, și în evoluția ortografiei acestei limbi.

---

[1] *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*, I, p. 195.

Pentru a zădărnici acțiunea mișcărilor antifeudale îmbrăcate în haină religioasă, în cursul veacului al XV-lea, s-a creat o nouă literatură religioasă,

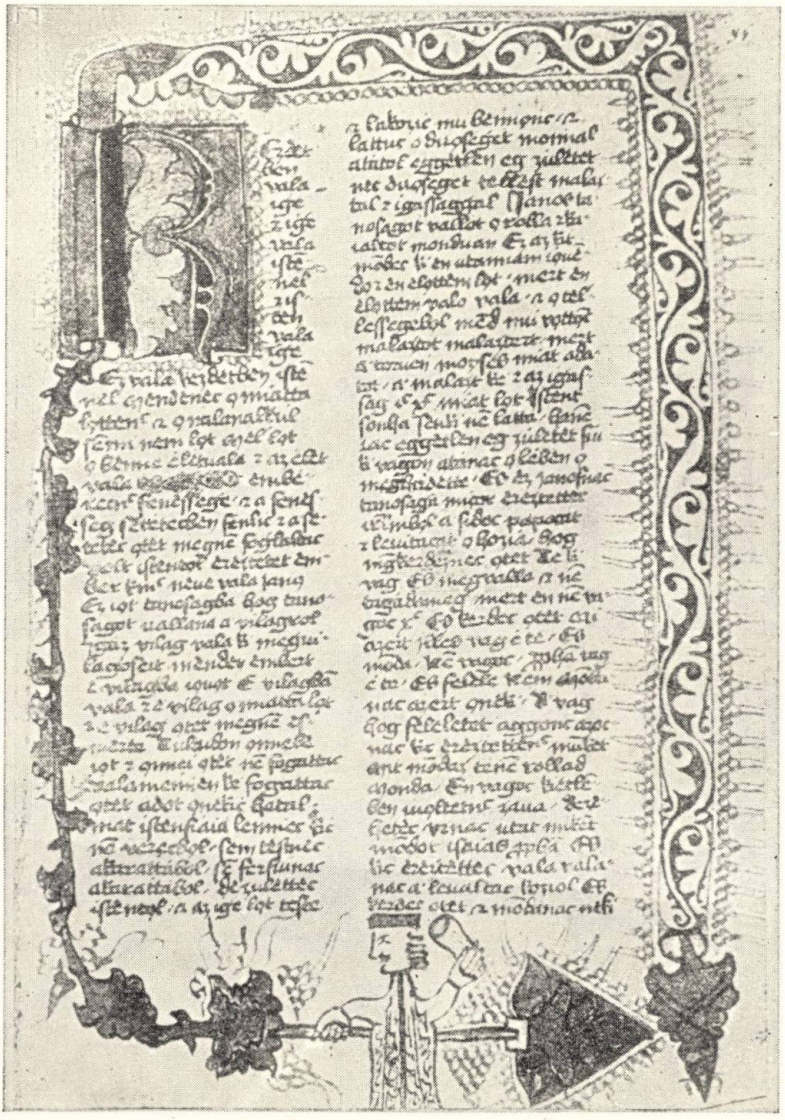

Fig. 209. — Pagină din *Biblia* tradusă în limba maghiară, copiată la Trotuș, 1466.

urmărind păstrarea credincioșilor în sînul bisericii. De aceea, încă de la sfîrșitul acestui veac și începutul veacului al XVI-lea, această literatură era scrisă în cea mai mare parte în limba maternă. Deși produsele ei nu au fost opere originale, ci traduceri servile ale unor texte latine, ele au contribuit totuși la transformarea limbii vorbite în limbă literară.

Literatura laică a înflorit în primul rînd la curtea voievozilor Transilvaniei şi la acelea ale puternicilor castelani ai cetăţilor. Pe la mijlocul veacului al XV-lea,

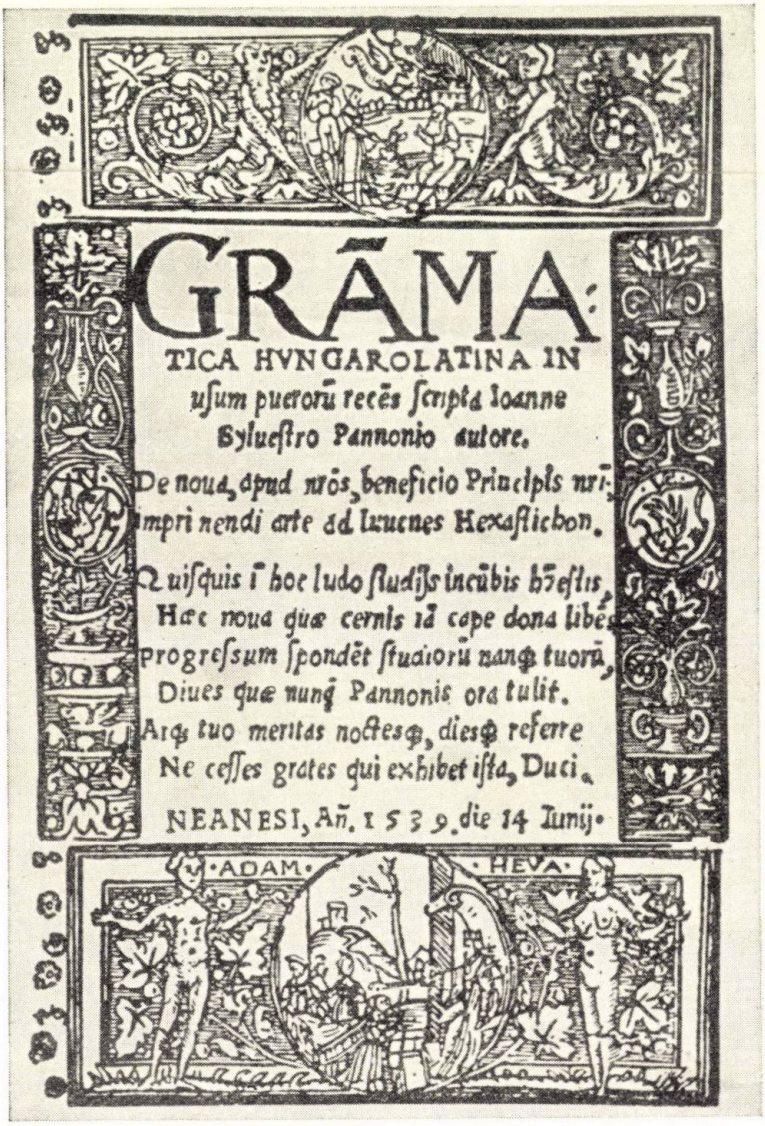
GRĀMA:
TICA HVNGAROLATINA IN
uſum puerorū recēs ſcripta Ioanne
Syluestro Pannonio autore.
De noua, apud nrōs, beneficio Principis nrī,
impri nendi arte ad Iuuenes Hexaſtichon.
Quiſquis ī hoc ludo ſtudiſs incūbis hōeſtis,
Hæc noua quæ cernis rā cape dona libē,
progreſsum ſpondēt ſtudiorū nanq; tuorū,
Diues quæ nunq; Pannonis ora tulit.
Arq; tuo meritas noctesq;, diesq; referre
Ne ceſſes grates qui exhibet iſta, Duci.
NEANESI, Añ. 1539. die 14 Iunij.
ADAM
HEVA

Fig. 210. — Foaia de titlu a *Gramaticii* lui I. Sylvester, 1539.

genurile preferate ale acestei literaturi în limba maternă au fost romanele cavalereşti despre războiul troian, despre Alexandru Macedon, cîntecele eroice şi poezia de dragoste cavalerească.

În a doua jumătate a acestui veac, găsim între primele scrieri în limba germană şi naraţiunea în proză a unui sas despre Vlad Ţepeş, redactată pe la 1462.

Pe lîngă formarea treptată a limbii literare, către mijlocul veacului al XVI-lea se ajunge şi la conştiinţa limpede a faptului că limba maternă e tot atît de potrivită pentru crearea unei literaturi de înalt nivel artistic, ca şi limba latină folosită pînă atunci. Un rol important în trezirea interesului pentru valoarea limbii materne a avut Ioan Sylvester (1504—1555), fiu de iobag din Seini, care a făcut studii la Cracovia şi Viena. Acesta, înainte de a începe traducerea textului bibliei, a închinat cercetări valoroase structurii limbii maghiare. Gramatica sa, apărută în 1539, poate fi privită ca prima încercare de studiu sistematic al acestei limbi. Sylvester se deosebeşte de umaniştii din epoca precedentă şi prin faptul că operele sale nu se adresează numai unui cerc restrîns de învăţaţi sau numai unei singure clase, ci poporului. De aceea, în răspîndirea lor, s-a şi folosit de marea invenţie tehnică a vremii, tiparul.

Începuturile literaturii scrise în limba romînă

Începuturile scrisului în limba romînă constituie unul dintre momentele cele mai însemnate din istoria culturii în ţara noastră. Istoriografia şi lingvistica burgheză, în general, le-au explicat numai pe baza influenţelor externe religioase: propaganda husită, catolică sau luterană. Totuşi, o asemenea schimbare nu poate fi cauzată decît de împrejurările interne. De altfel, nici introducerea limbii romîne în biserică în Ţara Romînească şi Moldova în secolul al XVII-lea, nici ridicarea limbii poporului la rangul de limbă literară în alte ţări, nu se explică prin influenţe externe, ci tot prin evoluţia internă a societăţii.

Înlăturarea limbii slavone, limba cultă a stăpînilor feudali, şi înlocuirea ei cu limba poporului au fost pretutindeni rezultatul luptei maselor populare împotriva claselor dominante şi a bisericii, care au fost silite să accepte ca limbă literară limba vorbită de popor. Apare astfel în evidenţă rolul luptei de clasă în dezvoltarea culturii feudale. Trecerea de la limba slavonă la cea romînă este în general urmarea ridicării la cultură a unor pături sociale mai largi: mica boierime şi orăşenimea. Anumite împrejurări speciale şi locale au grăbit acest fenomen în unele regiuni, în special în Maramureş.

Primele texte romîneşti sînt aşa-numitele scrieri rotacizante: *Codicele Voroneţean* (fragmente din Apostol), *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voroneţeană*, *Psaltirea Hurmuzachi*. Limba acestor scrieri este caracterizată prin fenomenul rotacismului (transformarea lui *n* intervocalic în *r*) şi prin numărul însemnat de cuvinte de origine maghiară şi rusă apuseană folosite de traducătorul lor din limba slavă în romîneşte. Aceste caracteristici fixează locul unde s-au făcut traducerile: nordul Transilvaniei şi Maramureşul, unde limba romînă a prezentat mai multă vreme aceste particularităţi ale graiului.

În privinţa epocii în care s-au făcut aceste traduceri, unele indicaţii ne îndreaptă spre sfîrşitul secolului al XV-lea sau primii ani ai secolului al XVI-lea.

Astfel, filigrana hîrtiei *Psaltirii Hurmuzachi*, ancora venețiană, datează din 1501. În *Psaltirea Scheiană* se află o criptogramă, care provine din originalul copiat în acest manuscris, și cuprinde data 7023, adică 1514—1515. Ceva mai înainte de această vreme trebuie să căutăm deci începuturile curentului de traduceri în romînește. Indicațiile amintite concordă cu studiul limbii textelor rotacizante. Fenomenele specifice de limbă aflătoare în ele se găsesc atît în limba romînă din veacul al XVI-lea, cît și în cea de la sfîrșitul veacului al XV-lea (pe care o cunoaștem din romînismele aflate în documentele slave) și care nu se deosebea decît prea puțin de cea din veacul următor.

Dacă răspîndirea în Transilvania a husitismului — care propovăduia folosirea liturghiei în limba poporului — a putut pregăti un teren favorabil în această direcție, la baza începuturilor scrisului în limba poporului stau, totuși, în chip necesar, împrejurările interne.

Trebuie deci să căutăm în istoria Maramureșului de la sfîrșitul veacului al XV-lea și începutul celui următor fenomene de istorie social-politică în stare să explice începutul folosirii limbii romîne în scrieri cu caracter religios. Față de celelalte regiuni ale Transilvaniei, Maramureșul prezenta, în acea epocă, unele deosebiri sociale și politice. Locuitorii săi mai trăiau încă în obști sătești, dar o mare parte din moșii era stăpînită de o mică nobilime, care se bucura de privilegii și avea cete proprii de oaste. În timpul luptelor Ungariei cu turcii, se ridică dintre acești nobili familia Dragoșeștilor; doi frați din această familie, Drag și Baliță, dețineau demnitatea de voievozi ai romînilor din Maramureș. În veacul al XV-lea, această familie a căpătat întinse domenii, cu sate și orașe în Transilvania de nord, și a întreținut legături strînse cu Moldova. Mica nobilime maramureșeană a intrat sub patronajul acestei familii, care s-a extins și asupra bisericii ortodoxe, cu cele circa 15 mănăstiri romînești, stăpînite de nobili. Aceste mănăstiri erau centre de cultură feudală bisericească, în special cea de la Peri, fundația fraților Drag și Baliță. Mănăstirile posedau averi mari, moșii și venituri feudale. Mănăstirea Peri depindea direct de patriarhia de Constantinopol și căpătase de la acest scaun autoritate asupra tuturor bisericilor romînești din Maramureș și nordul Transilvaniei, regiune care se afla sub influența familiilor Dragoșeștilor; se constituise astfel o autonomie bisericească romînească cu caracter feudal.

În anii 1488—1490, episcopia ruteană de Muncaci a căutat să-și extindă autoritatea asupra bisericii romînești din Maramureș și să beneficieze de veniturile acesteia. Dar nobilimea maramureșeană se ridică în apărarea privilegiilor ei. Pe baza privilegiului patriarhal și cu sprijinul familiei Dragfi (urmașii lui Drag), maramureșenii obțin, în 1494, recunoașterea independenței bisericii lor față de episcopia de Muncaci. Începe astfel o lungă luptă între nobilimea maramureșeană și această episcopie; regele Ungariei cheamă la judecată cele două părți și emite sucesiv diplome, cînd în favoarea unuia, cînd a celuilalt dintre adversari [1].

[1] A. Petrov, *Древнейшие грамоты по истории карпато-русской церкви*, Praga, 1930.

În cele din urmă, în 1498, izbînda rămîne a nobililor romîni, ocrotiți de familia Dragfi, Bartolomeu Dragfi, cuscrul lui Ştefan cel Mare, fiind, în această vreme, voievod al Transilvaniei. Aceste împrejurări din istoria Maramureşului explică introducerea limbii romîne în cărțile bisericeşti. În timpul luptei micii nobilimi maramureşene pentru autonomia bisericii, deci între 1490 şi 1500, s-au făcut primele traduceri romîneşti în mănăstirile din Maramureş. Aceste

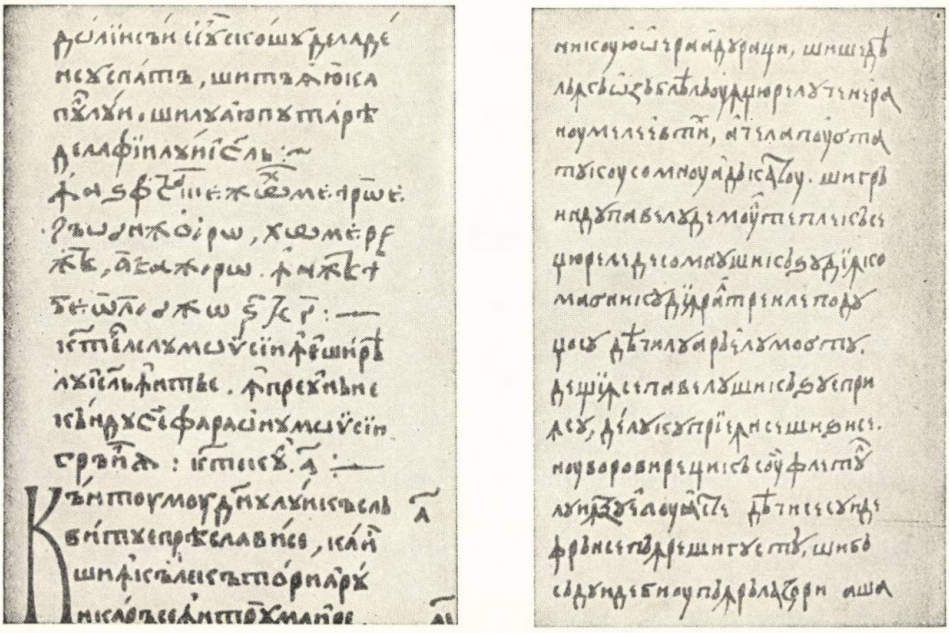

Fig. 211. — Pagini din cele mai vechi scrieri romîneşti, *Psaltirea Scheiană* şi *Codicele Voroneţean*.

traduceri constituiau o manifestare de autonomie şi, în acelaşi timp, răspundeau unei necesități care se va manifesta în cursul veacului al XVI-lea în sînul întregii societăți romîneşti. Pe de altă parte, familia Dragfi trecuse la catolicism şi obținuse de la rege — prin diploma din 1494 — punerea bisericii romîne din Maramureş sub protecția episcopiei catolice a Transilvaniei. Astfel se explică şi prezența în simbolul credinței din *Psaltirea Scheiană* a dogmei catolice despre derivarea sfîntului duh « şi de la fiul ».

Firește, catolicismul nu a îndemnat pe romîni să traducă scrierile bisericeşti în limba vorbită de popor, dar a tolerat acest lucru, biserica din Maramureş fiind o biserică de tip feudal, aflată sub stăpînirea nobilimii locale şi bucurîndu-se de autonomie față de episcopate.

Lexicul textelor maramureşene reflectă o societate feudală cu puternice resturi ale obştilor săteşti. Astfel, în privința terminologiei sociale, cuvintele *gint*, *ginture* (în *Psaltirea Scheiană* şi în *Codicele Voroneţean*), în sens de neam,

sînt termeni care vor fi înlocuiți în tipăriturile lui Coresi cu acela de *rude*. *Giudeţul* este în *Psaltirea Hurmuzachi* cîrmuitorul şi judecătorul domeniului feudal (dar în *Psaltirea Scheiană* apar şi *boiarii*). *Ocina* este stăpînirea pămîntului cu drept ereditar şi textele vechi rotacizante au pe lîngă acest termen şi cuvintele derivate, formînd o terminologie specifică pentru moştenirea pămîntului în acea regiune: *ocinătoare* (moştenire), *a ocina* (a moşteni); *Psaltirea Hurmuzachi* în loc de *ocină* are *parte*, cuvînt care reflectă stăpînirea în devălmăşie a pămîntului; *agrele* sînt şi ele părţi de moşie.

Expresiei « nu cu sila » din *Biblia romînească* din 1688, îi corespunde în *Codicele Voroneţean*: « nu cu vamă », căci pentru aceşti oameni vama feudală (dijma) este forma specifică a silniciei. *Şerb* înseamnă şi rob şi slugă; textele maramureşene nu cunosc nici pe *icbag*, nici pe *vecin*. În *Psaltirea Scheiană* lipseşte termenul *domn* (sînt însă *doamnă*, *a domni*). Domn în *Psaltirea* lui Coresi înseamnă stăpîn, corespunzînd cu *giudeţul* din *Psaltirea Hurmuzachi*. Există însă *cnezul* (*Psaltirea Hurmuzachi*), egal cu *giudeţul*, deci micul stăpîn feudal local. *Mişelul*, supusul, îi datoreşte credinţă; cel ce calcă legămîntul feudal este *hiclean*, *necredincios*.

Aşadar, împrejurările speciale ale societăţii maramureşene de la sfîrşitul secolului al XV-lea — lupta micii nobilimi pentru autonomia bisericii din Maramureş, luptă sprijinită de marii feudali din familia Dragfi — au prilejuit cele dintîi traduceri de texte religioase în limba romînă. Cărţile traduse aici în romîneşte înainte de reforma lui Luther au trecut, în veacul al XVI-lea, în Transilvania de sud, unde au fost folosite la tipărituri, apoi şi în Moldova şi Ţara Romînească.

Scrierea în limba poporului s-a răspîndit însă, independent de traducerea cărţilor bisericeşti, şi în alte părţi ale teritoriului locuit de romîni. La scurt interval după aceste traduceri, scrisul în limba romînă se răspîndeşte atît în Transilvania, cît şi în Ţara Romînească şi Moldova, luînd forma unui fenomen cultural general romînesc şi care poate fi explicat numai prin dezvoltarea societăţii romîneşti în acea epocă. Aceasta înseamnă că cele petrecute în Maramureş nu sînt un fenomen izolat, ci corespund unui anume moment din dezvoltarea societăţii romîneşti în genere.

Începuturile tiparului

Un pas decisiv în ceea ce priveşte răspîndirea culturii pe o scară largă s-a făcut şi în Transilvania o dată cu introducerea tiparului. Cărţile tipărite s-au difuzat de timpuriu în Transilvania — chiar înainte de a exista aci tipografii — prin studenţii întorşi de la universităţile din străinătate şi prin negustori. Între cărţile aduse din Apus au fost, de la început, într-un mare număr de exemplare clasicii greci şi latini, apoi cărţi de matematică, de medicină etc. Cu aceste cărţi şi cu acelea care începuseră să se tipărească în Transilvania, umanismul a făcut progrese însemnate.

În Transilvania, tipografia îşi are începuturile se pare la Sibiu, în 1530, cu aproape un sfert de veac după prima tipăritură din Ţara Romînească. Cartea

ciumă — tipărită la Sibiu de Sebastian Pauschner
trat, dar dintr-o copie din veacul al XVII-lea aflăm
e coperta cărții, precum și numele tipografului, sasul
l că în tipografia lui a apărut și *Catehismul romînesc*
te tipărită în limba romînă. Cartea aceasta nu s-a păstrat
nte dovezi că a existat.

a tipografiei sibiene e nelămurită; probabil a trecut în grija sfatului o... pentru a avea apoi o activitate însemnată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. De un renume deosebit s-a bucurat însă, în prima jumătate a veacului al XVI-lea, tipografia întemeiată de Ioan Honterus la Brașov, care, între 1535 și 1549, cît a lucrat sub conducerea întemeietorului, a tipărit nu mai puțin de 37 cărți, în limbile latină, greacă și germană.

★

Deși poartă, în cea mai mare parte, pecetea unor limbi străine — latina și slava — cultura din Transilvania a reușit să realizeze, pînă la mijlocul veacului al XVI-lea, progrese importante. Alături de cultura populară — exprimată oral prin cîntece, legende etc., de un deosebit interes social și literar și cu trăsături comune pentru întreg poporul asuprit — cultura scrisă a clasei dominante s-a înnoit și a progresat treptat, ca o consecință a transformărilor petrecute în sînul societății din Transilvania — prin biruința culturii orășenești, prin pătrunderea umanismului, prin începuturile istoriografiei, ale tiparului și, mai ales, prin primele scrieri în limba maternă.

3. ARTA ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN VREMEA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT

Arta în perioada fărîmițării feudale

Reflectarea evoluției economice și social-politice în arta Țării Romînești și a Moldovei din prima perioadă a feudalismului dezvoltat se poate urmări în aspecte concrete doar parțial, dat fiind că monumentele păstrate sînt relativ puține, iar cercetările arheologice au fost inițiate de-abia în ultimul deceniu.

Arhitectura

Ca urmare a consolidării sociale și politice a Țării Romînești, se înmulțesc și construcțiile din material mai trainic, mai pretențios. Cel mai reprezentativ monument păstrat e biserica Sf. Nicolae domnesc din Curtea de Argeș, ridicată în jurul anului 1340, în orice caz înainte de grafitul din interior cu data 1352. Clădirea prezintă un plan în cruce greacă înscrisă într-un dreptunghi și e încoronată de o cupolă sprijinită în interior pe patru stîlpi. Pe temeiul cîtorva particularități, se poate preciza că prototipul derivă din școala constantinopolitană.

Împămîntenit la Curtea de Argeș, tipul acesta a fost reluat la vechea catedrală a mitropoliei din Tîrgoviște, ridicată probabil în primul sfert al

veacului al XV-lea, curînd după mutarea capitalei în acest oraş. Catedrala a suferit o amplificare în vremea lui Neagoe Basarab — motiv pentru care i se şi atribuise acestuia prima ctitorie — apoi a fost restaurată şi transformată în veacul al XVII-lea, iar în veacul al XIX-lea a fost înlocuită integral cu o clădire lipsită de valoare

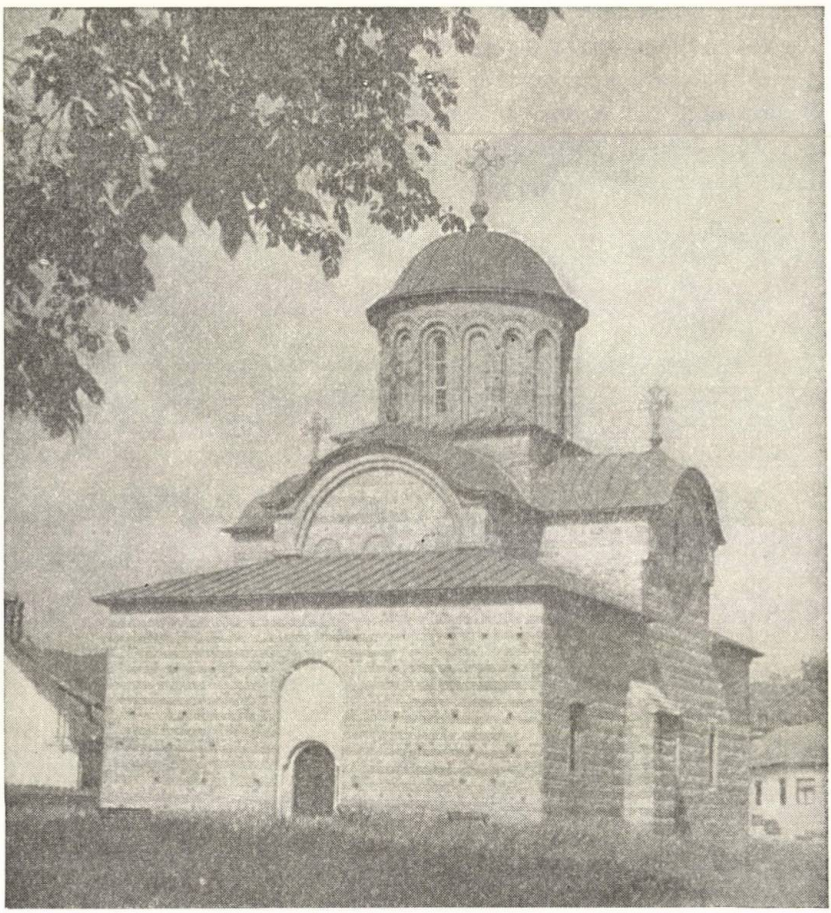

Fig. 212. — Biserica domnească de la Curtea de Argeş.

artistică. Vechea mitropolie prezenta însă în unele amănunte — ca, de pildă, cornişa şi cele patru cupole laterale — caractere sîrbeşti de natura celor de la Manasiia (zidită între anii 1406 şi 1418).

O altă variantă a tipului în cruce greacă cu un plan redus — aşa-zisul tip macedonean — se întîlneşte la biserica din Ţifeşti (fost Hîrtieşti), databilă — dacă o judecăm după particularităţile iniţiale ale planului şi ale elevaţiei — încă în ultimele decenii ale veacului al XIV-lea, deşi pisania restaurării pretinde că biserica ar data abia din 1532.

Chiar şi din aceste cîteva exemple se întrevede orizontul larg al relaţiilor artistice din acea vreme.

Pe lîngă împămîntenirea şi adaptarea tipurilor arhitectonice menţionate, sîntem îndreptăţiţi să presupunem şi constituirea unui tip specific Ţării Romîneşti, pornind din premise locale. Ca precursori pot fi considerate biserica din Niculiţel şi fundaţiile primelor biserici de la Vodiţa şi Coşuştea-Crivelnic,

Fig. 213. — Biserica mănăstirii Cozia.

cele două din urmă databile doar vag înainte de noua ctitorie a călugărului Nicodim de la Vodiţa (Vodiţa II). Inovaţia în construcţie de la Vodiţa II constă în introducerea unor pilaştri laterali, meniţi să susţină un dispozitiv de arcuri ce garantează stabilitatea cupolei, aplicîndu-se aci un sistem care se întîlneşte la biserica Sînicoară din Curtea de Argeş.

Prin urmare, pare îndreptăţită presupunerea despre existenţa unui şantier local, căruia îi putem atribui construcţia bisericii Vodiţa II, o ctitorie din vremea lui Vladislav-Vlaicu, databilă între anii 1370 şi 1375. Prin faptul că

Vodiţa II îşi găseşte cîteva analogii la sudul Dunării, în valea Moravei, tipul fusese mai de mult calificat drept « morav » sau « sîrbesc », deşi monumentele în cauză nu pot fi datate înainte de 1380.

Triconcul de tip Vodiţa II va constitui pentru veacurile următoare modelul preferat al arhitecturii bisericeşti din Ţara Romînească.

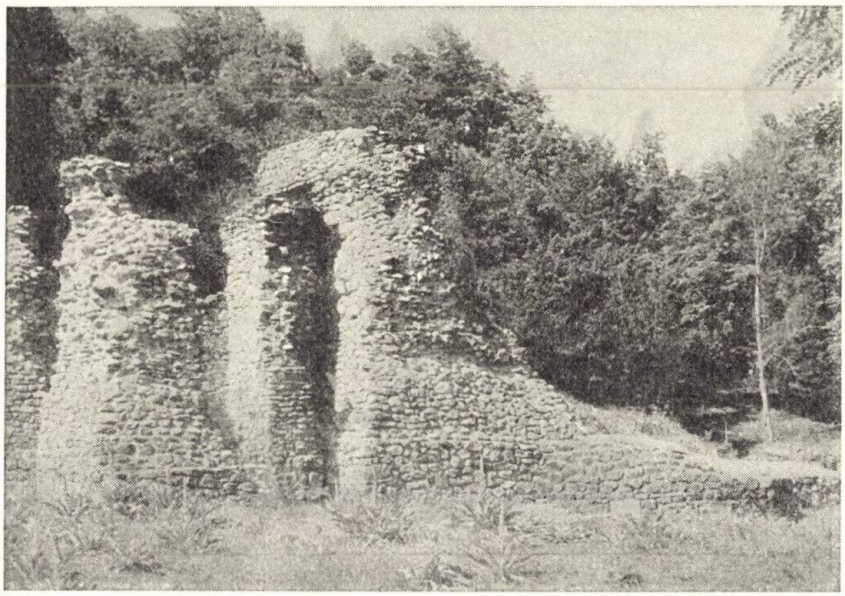

Fig. 214. — Ruinele mănăstirii Vodiţa.

E probabil că şi biserica mănăstirii din Tismana (reconstruită în veacul al XVI-lea) a aparţinut aceluiaşi tip. Desăvîrşirea structivă o întîlnim la biserica mănăstirii Cozia, databilă — pe temeiul actelor de danie şi a inscripţiei despre executarea picturilor — în intervalul 1380—1386. Din acest grup făcea parte, probabil, şi vechea catedrală mitropolitană din Curtea de Argeş (mitropolia fusese înfiinţată în 1359). Dacă se acceptă interpretarea unor elemente arhaice, păstrate în reconstrucţia lui Neagoe, prima clădire ar trebui încadrată în jurul anului 1380, în vremea lui Radu I, în concordanţă cu legenda despre întemeierea mănăstirii Argeş.

Paralel cu arhitectura bisericească, a înflorit şi o arhitectură de piatră militară şi civilă, după cum o atestă documentele vremii şi însemnările călătorilor de mai tîrziu, dar o imagine limpede a tipologiei şi a evoluţiei acesteia se va putea desprinde abia după ce ruinele rămase vor fi fost examinate de arheologi, precizîndu-se etapele succesive ale acestor construcţii complexe.

Alături de tipul cetăţii de munte, ilustrat prin ruinele de la Poenari (la nord de Curtea de Argeş), se ridică o serie de cetăţi de-a lungul Dunării, cum sînt îndeosebi cele de la Giurgiu şi Turnu, prima prezentînd un plan

BIBLIOTECA "GHEORGHE..." Bucureşti

pătrat regulat — deci un tip de cetate de cîmpie — iar a doua fiind o cetate circulară din perioada romană, refăcută şi adaptată noilor împrejurări de Mircea cel Bătrîn. O serie de transformări şi amplificări a suferit cetatea cu plan dreptunghiular din Turnu-Severin, ultimele în prima jumătate a veacului al XV-lea, în vremea comitelui bănăţean, italianul Pippo Spano.

Alte urme de clădiri civile, semibordeie şi case de lemn, descoperite în săpăturile arheologice recente, efectuate în Ţara Romînească şi Moldova, ilustrează tipurile de locuinţe ale populaţiei de agricultori şi meşteşugari dintr-o serie de tîrguri, din veacurile XIV—XV.

Despre locuinţele clasei feudale ne vorbesc deocamdată mai ales toponimia şi documentele. Multe dintre curţile boiereşti au fost prevăzute cu întărituri, cu scopul de a le apăra împotriva ţărănimii exploatate.

Consolidarea statului moldovean în a doua jumătate a secolului al XIV-lea a avut ca urmare apariţia cetăţilor de piatră, în locul întăriturilor mai vechi din pămînt. Una dintre cele mai vechi se presupune a fi fost aceea de la Siret, apoi cetatea de la Şcheia (lîngă Suceava), cetatea de scaun a Sucevii, Cetatea Neamţului şi altele, construite încă din ultimele decenii ale veacului al XIV-lea, în parte în cursul domniei lui Petru I. Caracteristica acestor cetăţi e planul lor în formă de patrulater, prevăzut cu turnuri în cele patru colţuri, deci un tip specific cîmpiei şi care oglindeşte, poate, legături cu Polonia şi Lituania. În schimb, castelul de la Cetatea Albă — a cărui construcţie în forma actuală începe în vremea lui Alexandru cel Bun — denotă, prin turnurile cilindrice, relaţii cu lumea bizantină.

Paralel cu aceste fortificaţii, apar şi curţile domneşti construite din piatră. O astfel de curte e pomenită la Hîrlău, în 1384; altele au existat, poate, la Baia, apoi la Siret, Vaslui şi la Suceava.

În corelaţie strînsă cu dezvoltarea feudalismului, se organizează treptat şi biserica moldovenească şi, prin urmare, încep să se construiască, alături de bisericile de lemn, şi primele biserici de piatră. Unul dintre monumentele mai vechi — anterior anului 1365, cînd voievodul Bogdan a fost înmormîntat aci — e biserica Sf. Nicolae din Rădăuţi. Clădirea iniţială, amplificată în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu, derivă din premise ale basilicii romanice şi cuprinde şi cîteva elemente gotice, dar încercările de a descoperi filiaţiunea — cea mai probabilă e ipoteza influenţei polone — au rămas pînă acum neconcludente. Un rol în răspîndirea formelor gotice în Moldova au jucat, fără îndoială, şi clădirile mănăstirilor catolice, deşi unele din ele — de exemplu biserica din Bacău — fuseseră clădiri de lemn; la Baia se păstrează ruina unei biserici-sală gotice de piatră, din 1410.

Un monument-cheie pentru evoluţia arhitecturii religioase moldoveneşti trebuie socotit biserica Sf. Treime din Siret, de plan triconc, atribuită de tradiţie voievodului Sas, deci anilor 1354—1358. Particularităţile planului şi paramentul cu teracote apropie această biserică de modelele mai vechi din Ţara Romînească, demonstrînd originea comună a prototipului.

Triconcul moldovenesc va evolua însă pe alte căi decît cel din Ţara Romînească. Etapele acestei evoluţii se pot urmări mai de aproape abia în perioada următoare, fiindcă din această vreme, dintre monumentele cu plan triconc, se păstrează numai ruine, ca de exemplu la mănăstirea Probota — atestată documentar în 1398 — la Humor — anterioară anului 1415 — sau la Vatra Moldoviţei — întemeiată în primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun. Pentru reconstituirea faţadelor acestor biserici e importantă constatarea folosirii cărămizilor smălţuite, de felul celor ce se mai văd încă în molozul ruinii de la Humor şi a celor descoperite la biserica veche a Mirăuţilor din Suceava (sfîrşitul secolului al XIV-lea, ulterior refăcută) sau în săpăturile din Orheiul Vechi.

Fig. 215. — Piatra de mormînt zisă a lui Radu Negru.

Pictura şi sculptura

Dacă evoluţia arhitecturii de piatră din Ţara Romînească şi Moldova impune presupunerea formării unor şantiere de construcţie conduse de meşteri locali, aspectele eterogene ale sculpturii în piatră — întrebuinţată, de altfel, numai ocazional — dezvăluie prezenţa unor pietrari străini, fapt pe care îl dovedesc şi unele ştiri documentare de mai tîrziu. Alături de mormîntul lui Radu I de la Curtea de Argeş, împodobit cu vechiul motiv al arborelui sacru oriental, şi de decorul faţadelor de la biserica mănăstirii Cozia, compus din împletituri şi din motive vegetale, stilizate în forme îndeaproape înrudite cu cele georgiene, apar, pe chenarul lespezii lui Nicolae Alexandru din Cîmpulung, vrejuri specific bizantine. În schimb, lespedea zisă a lui Radu Negru de la Curtea de Argeş (acum la Muzeul de artă al R.P.R.), cu reprezentarea figurii defunctului, trădează un model transilvănean, în genul lespezii comitelui sas Laurenţiu din Cîmpulung, din 1300.

Pl. XIII. — Scene din viaţa Sf. Ioan cel Nou, detaliu de pictură murală de pe faţada de sud a bisericii Voroneţ.

Fig. 216. — Pictură murală din biserica domnească de la Curtea de Argeș.

Rolul picturii a fost incomparabil mai important decît acela al sculpturii. E neîndoielnic că bisericile de piatră fuseseră zugrăvite în interior, dar numai la Sf. Nicolae domnesc din Curtea de Argeş s-a mai păstrat un ansamblu bogat de asemenea picturi. Dispoziţia iconografică corespunde programului liturgic, iar faza de evoluţie stilistică e conformă cu pictura bizantină şi sîrbească din sfertul al doilea al veacului al XIV-lea. E vorba de o perioadă în care arta figurativă din Constantinopol (« şcoala palatului ») şi din centrele dependente de capitală încearcă o înviorare a schemelor hieratice, prin animarea tematicii cu ajutorul unor momente anecdotice, menite să creeze o ambianţă mai umanizată. Aceste elemente nu sînt însă rezultatul observării directe a naturii, ci împrumuturi din miniaturile paleocreştine, păstrate în manuscrisele bibliotecii imperiale din Constantinopol. Astfel şi în picturile din Argeş reapare într-o serie de scene tipul antic roman, alături de copilaşii neastîmpăraţi care populaseră odinioară şi ilustraţiile alexandrine. Numai în portretul ctitorului artistul a încercat să redea cîteva trăsături notate după realitatea veacului al XIV-lea, respectînd şi costumul de cavaler.

Pe lîngă prezenţa acestui stil, transmis Ţării Romîneşti probabil prin intermediul sîrbesc, întîlnim în pronaosul bisericii de la Cozia şi fragmente dintr-o pictură tributară curentului mănăstiresc, mult mai hieratică şi mai severă, databilă, pe baza inscripţiei, în 1386.

Influenţa « şcolii palatului » pătrunde şi în Moldova, după cum o dovedeşte o icoană provenind probabil din racla moaştelor Sf. Ioan cel Nou, aduse la Suceava în 1402.

Din picturile murale care decoraseră o capelă a cetăţii de scaun din Suceava — atribuite perioadei lui Alexandru cel Bun — s-au găsit doar unele fragmente, din care nu se poate desprinde altceva decît faptul că nimburile sfinţilor fuseseră executate din foiţă de aur. Documentele vremii completează această lacună în materialul arheologic, amintind numele unor zugravi, ca Ştefan [1], Nichita şi Dobre [2]; ele arată, pe de o parte, că zugravii moldoveni din vremea lui Alexandru cel Bun decorau nu numai biserici, ci şi case domneşti — prin urmare exista şi o pictură murală cu caracter laic — iar pe de alta aflăm despre retribuţia însemnată pe care o primeau pentru opera lor, fiindcă lui Ştefan i se dăruieşte o moară, iar celorlalţi două sate.

Artele decorative

În vremea aceasta, pictura era chemată să împodobească şi opera caligrafilor. Modelele iniţiale provin tot din ambianţa bizantină, de data aceasta însă prevalent din cea mănăstirească. O componenţă provincială mai greu de identificat e reprezentată de chenarele şi iniţialele evangheliarului caligrafiat de călugărul Nicodim în 1404—1405 (azi la Muzeul

---

[1] Hurmuzaki, 1/2, p. 884—885.
[2] *Documente*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 35—36.

Fig. 217 — Ferecătura evangheliarului lui Nicodim, 1404—1405,

Fig. 218. — Pagină din evangheliarul lui Nicodim, 1404—1405.

de artă al R.P.R.), în timp ce opera monahului Gavril de la mănăstirea Neamț, căruia i se datorește, între altele, evangheliarul din 1429 (acum în biblioteca Bodleiana din Oxford) regăsim, în reprezentarea evangheliștilor, un model bizantin-athonit, iar în inițiale, elemente decorative armenești. Modelul creat de monahul Gavril a rămas apoi pilduitor pentru evoluția manuscriselor moldovenești din faza următoare.

În mănăstiri și — fără îndoială — și la curțile domnești și boierești, se executau țesături și broderii, menite să decoreze interioarele; cele mai de preț erau destinate cultului. Ca modele vor fi servit la început broderiile aduse din ambianța bizantino-balcanică și din această categorie fac parte epitaful de la Cozia (1396) și epitaful Euthymiei și Eupraxiei din Muzeul mănăstirii Putna. La acestea se adaugă și cîteva odăjdii ale mănăstirii din Tismana, datate în ultimele decenii ale veacului al XIV-lea. Între primele broderii ale atelierelor

Fig. 219. — Ferecătura evangheliarului dăruit de Lațcu Cîndea mănăstirii Neamț, 1435—1436.

Fig. 220. — Epitaful de la Cozia, 1396.

moldoveneşti amintim un epitaf din 1428 (acum în Muzeul din Liov), epitrahilul cu portretele lui Alexandru cel Bun şi al soţiei sale Marina şi epitaful egumenului Siluan de la mănăstirea Neamţ (1437).

Operele de argintărie aparţin în parte artei băştinaşe, formată prin legături cu centrele din Balcani şi din Rusia de sud. Din categoria obiectelor care ilustrează acest aspect fac parte unele podoabe descoperite în cimitirele din Moldova, precum şi unele obiecte legate de cult, ca, de pildă, ferecătura evangheliarului lui Nicodim (Muzeul de artă al R.P.R.). În schimb, alte obiecte sînt produse ale atelierelor transilvănene şi poartă pecetea stilului gotic. Între piesele mai reprezentative, care pot fi puse în legătură cu argintarii transilvăneni, menţionăm paftaua zisă a lui Radu Negru din mormîntul de la Curtea de Argeş, databilă din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, şi ferecătura evangheliarului dăruit de Laţcu Cîndea, în 1435—1436, mănăstirii Neamţ.

Arta în perioada centralizării statului

Dezvoltarea meşteşugurilor şi — în legătură cu acestea — a tîrgurilor şi oraşelor, centralizarea statelor feudale Moldova şi Ţara Romînească, creează o bază mai largă pentru evoluţia artistică, evoluţie care atinge acum apogeul. Etapa aceasta se oglindeşte

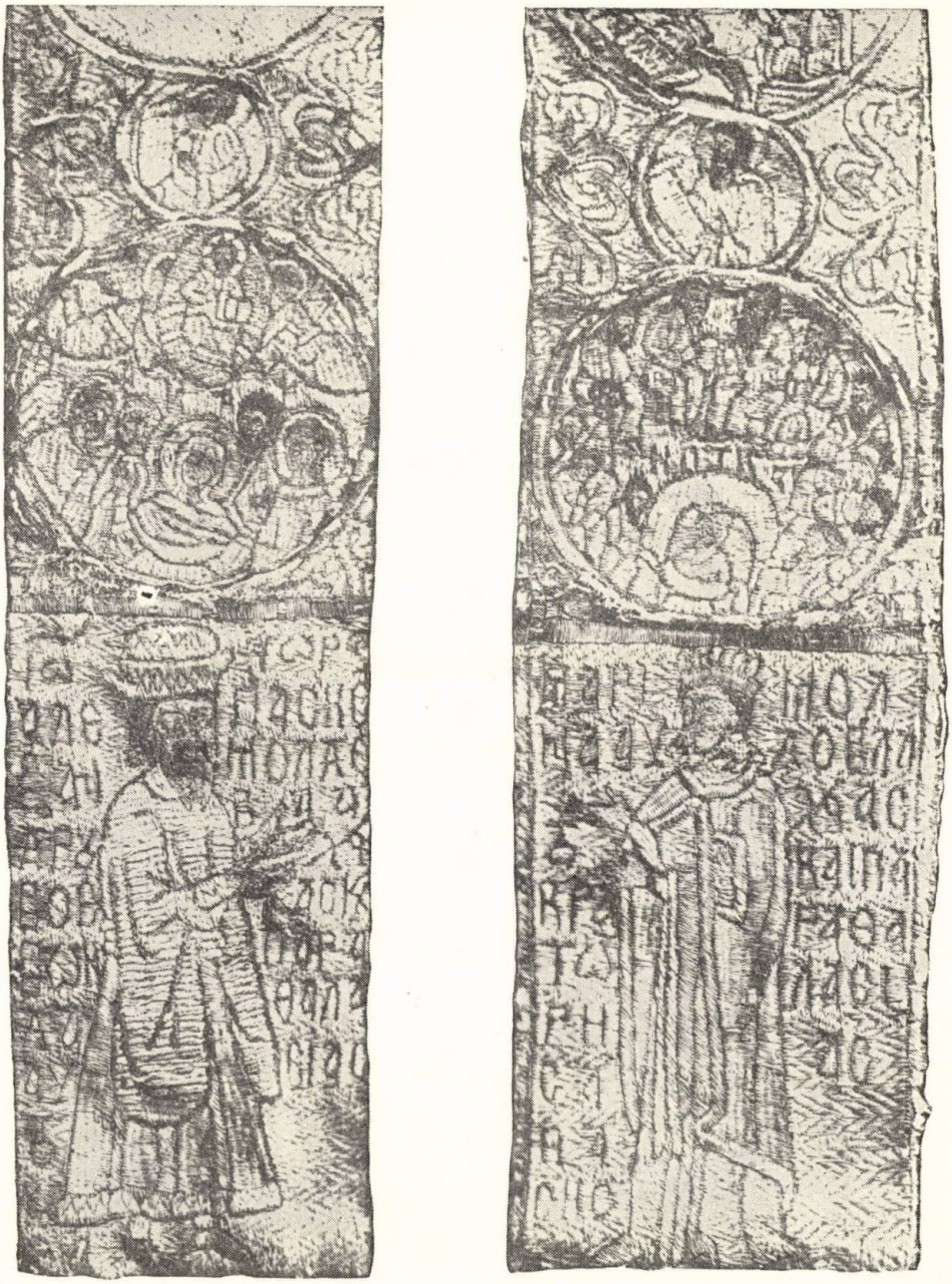

Fig. 221. — Epitrahil cu chipul lui Alexandru cel Bun şi al soţiei sale Marina.

deosebit de limpede în numeroasele monumente moldovenești. Aci distingem mai întîi o perioadă de dezvoltare a arhitecturii militare și apoi — în funcție de colaborarea bisericii la acțiunea lui Ștefan cel Mare — o înflorire remarcabilă a arhitecturii eclesiastice.

Arhitectura

Necesitatea de a se asigura puncte de sprijin militare determină înnoirea și amplificarea cetăților existente (Cetatea Albă, Chilia, Neamț etc.) și crearea altora noi (Orheiul Vechi). În urma distrugerilor pricinuite de incursiunile turcești și polone, se reface cetatea Hotinului și, mai ales, cetatea de scaun din Suceava, căreia i se adaugă o curte exterioară, cu bastioane semicilindrice, și un șanț nou, îmbrăcat în piatră. Ceva mai tîrziu, la 1543, cetatea de pămînt din Soroca e reconstruită în piatră de către Petru Rareș, cu colaborarea meșterilor bistrițeni [1].

Cel puțin în parte fuseseră fortificate și mănăstirile mai importante, cu atît mai mult cu cît unele dintre ele adăposteau și case domnești, cum se mai văd și azi la Bistrița și Probota. Exemple ale acestor întărituri se găsesc, între altele, la Putna (turnul tezaurului din 1481) și la Moldovița (curtine și cîteva turnuri din 1532).

Despre arhitectura orășenească — clădiri domnești și boierești — avem unele știri documentare și urme arheologice, dar cercetările nu au făcut încă posibilă reconstituirea lor; nici despre aspectul incintei de întărituri ale capitalei Moldovei, Suceava, compuse din val cu palisade, nu aflăm decît dintr-o descriere a evenimentelor din 1476 [2].

În schimb, însușirile tehnice și artistice ale arhitecturii moldovenești apar limpede în domeniul construcțiilor bisericești, fiindcă acestea se păstrează în număr relativ mare, îngăduindu-ne să urmărim evoluția, să distingem mai multe tipuri cu o serie de variante și să facem chiar o deosebire tipologică între ctitoriile domnești și cele boierești.

În mod obișnuit, bisericile boierești mai vechi par a fi fost construcții de lemn; primele biserici de piatră cunoscute (ctitoria lui Vitold din Lujeni, după 1452, a lui Șendrea din Dolhești Mari, înainte de 1481 etc.) fac parte din categoria bisericii-sală, un tip care apăruse încă din perioada precedentă și în celelalte țări românești și despre care se poate afirma că prezintă legături strînse cu arhitectura de lemn. Din acest punct de vedere, e deosebit de interesantă varianta cu pronaosul poligonal (fundațiile unei biserici din Orheiul Vechi și biserica marelui logofăt Tăutu din Bălinești, terminată în 1499). Varianta aceasta e frecventă în ambianța celor mai vechi biserici de lemn păstrate în Moldova (secolul al XVII-lea) și e semnificativ că ea apare la fel și în fundațiile de piatră ale unei capele de lemn a cimitirului din Suceava, aparținînd veacului al XVI-lea.

La ctitoriile domnești precumpănește folosirea planului triconc, întîlnit încă din perioada precedentă la Siret. Seria acestora începe cu biserica mănăstirii

[1] Hurmuzaki, XV, p. 432.
[2] Donado da Lezze, *Historia turchesca*, ed. I, Ursu, p. 91.

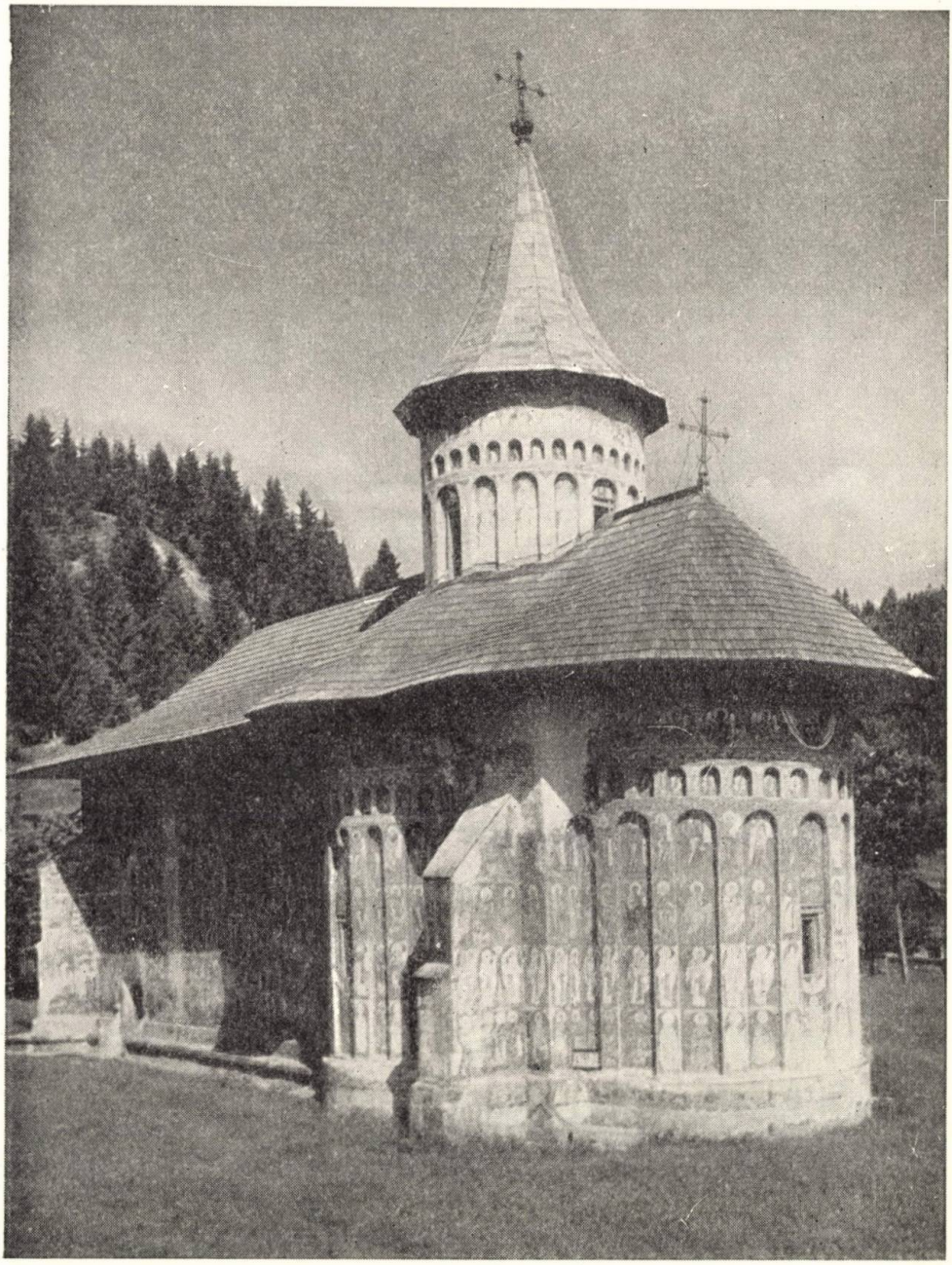

Fig. 222. — Biserica mănăstirii Voroneț, 1488.

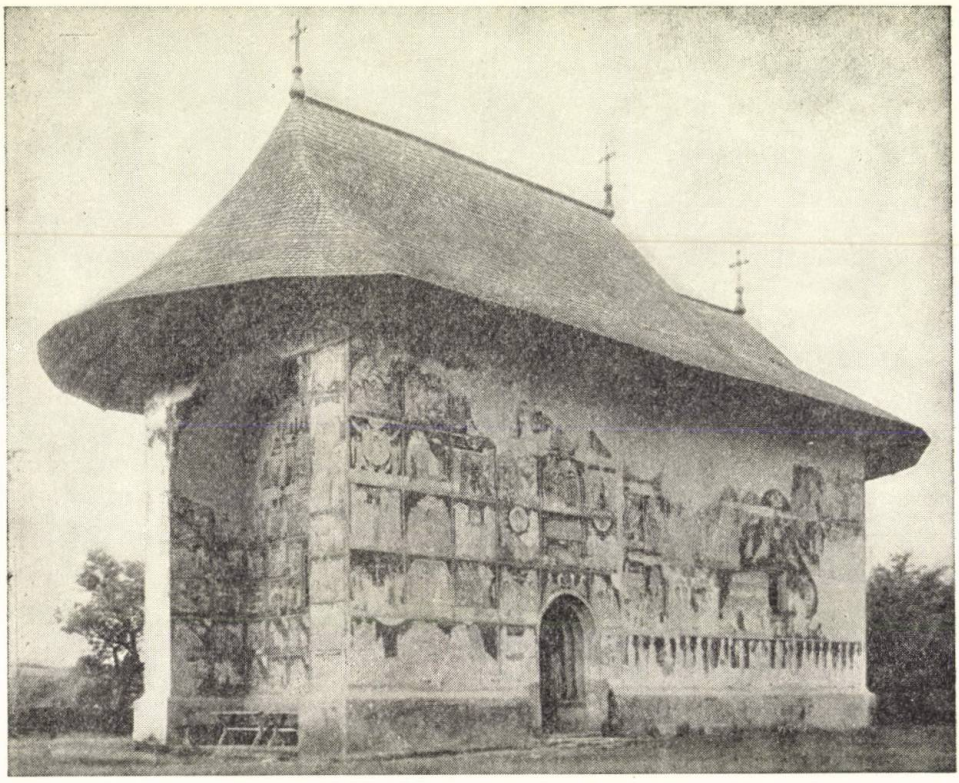

Fig. 223. — Biserica din Arbore, 1503.

Putna, zidită în anii 1466—1470, reclădită de Gheorghe Ştefan şi Istratie Dabija (terminată în 1662), respectîndu-se, probabil, planul iniţial.

Bisericile păstrate datează toate din perioada de apogeu a domniei lui Ştefan cel Mare. Printre monumentele mai cunoscute, care marchează totodată şi etape ale evoluţiei, amintim bisericile din: Pătrăuţi (1487), Voroneţ (1488), Sf. Gheorghe din Hîrlău (1492), Sf. Nicolae din Popăuţi-Botoşani (1496) şi biserica Înălţării din mănăstirea Neamţ (1497).

În mod obişnuit, planul acestor biserici se compune dintr-un pronaos, o navă cu abside laterale şi un altar; la Putna şi la mănăstirea Neamţ întîlnim şi cîte o gropniţă, la care se adaugă la Neamţ şi un exonartex. Planul dobîndeşte astfel un aspect alungit, cu încăperi înşirate de la vest spre est, corespunzînd unui principiu spaţial adiţional, probabil şi el o moştenire a concepţiilor care stau la baza arhitecturii de lemn. Deosebit de interesante sînt bolţile acestor clădiri, turla navei fiind aşezată pe un sistem de arcuri treptate, pe care unii cercetători au încercat să-l explice printr-un împrumut din arhitectura armenească, pe cînd alţii văd şi aici o adaptare a metodelor de construcţie derivate din arhitectura de lemn. În sensul ultimei ipoteze, sistemul introdus de meşterii

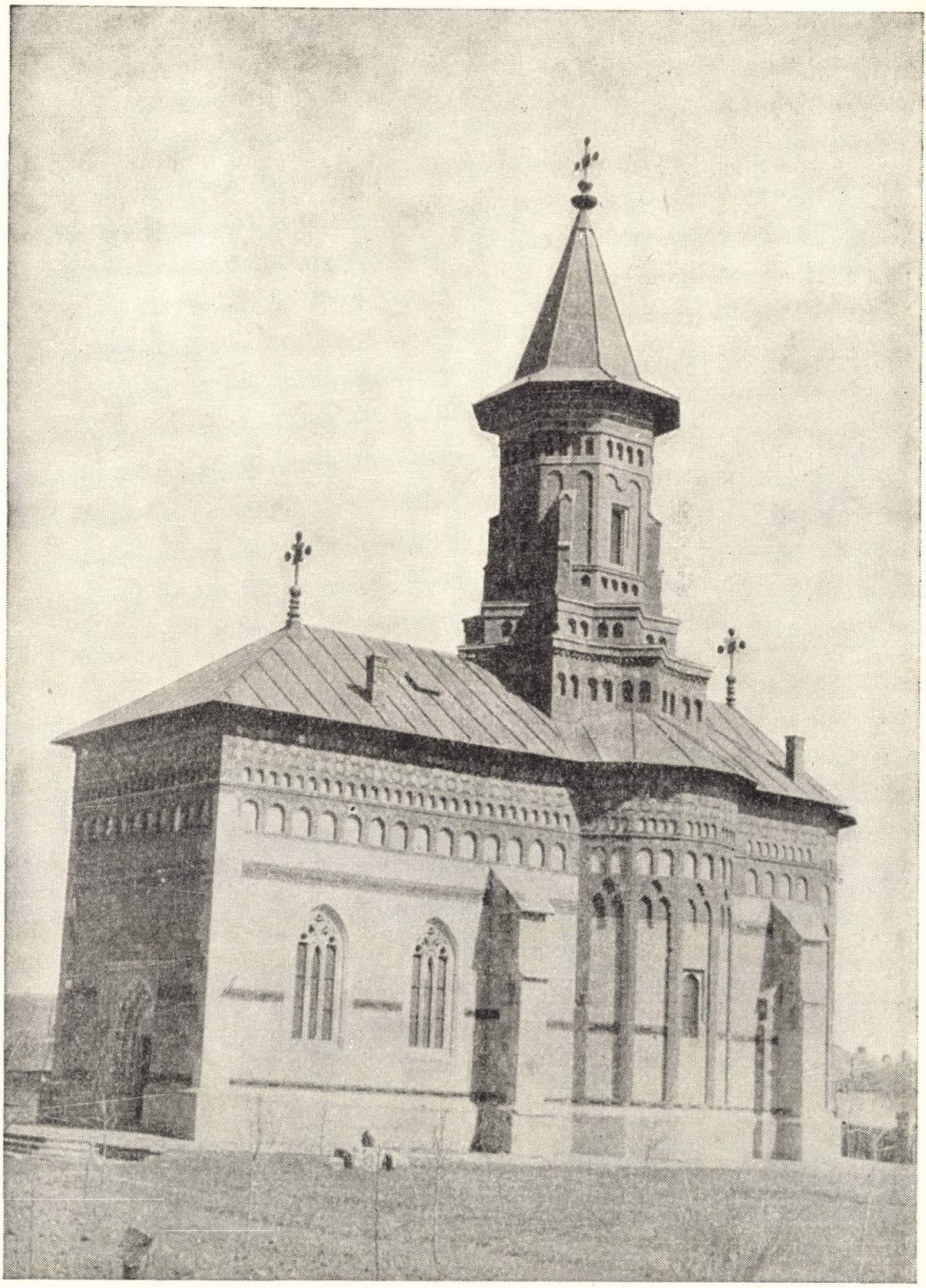

Fig. 224. — Biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău, 1492.

moldoveni e chemat să rezolve în mod original problema stabilității bolților și constituie o soluție paralelă, dar deosebită de cea realizată în Țara Romînească, la Vodița II.

Consecvența care se observă în evoluția constructivă a bisericilor moldovenești demonstrează existența unor organizații de șantiere locale, cu tradiții proprii. În perioada lui Ștefan cel Mare, alături de zidarii-constructori băștinași, apar însă la monumentele mai de seamă și pietrari străini, probabil poloni. Lor li se atribuie construirea cîtorva clopotnițe (la Sf. Nicolae din Popăuți, 1496, la Sf. Ioan din Piatra Neamț, 1497), precum și introducerea contrafortului gotic, care, însă, în Moldova nu e folosit în sens structiv, ci mai ales ca un element de articulare a fațadelor. Dar intervenția principală a acelor pietrari se recunoaște

Fig. 225. — Biserica mănăstirii Neamț, 1497.

Fig. 226. — Biserica mănăstirii Moldoviţa, 1532.

în plastica decorativă; ei împământenesc în Moldova portalurile şi ferestrele gotice, imitate mai apoi şi de meşterii locali.

Paramentul de piatră brută, alternată cu cărămidă e, în schimb, un procedeu adoptat din ambianţa balcanică, la fel ca şi articularea faţadelor prin arcade

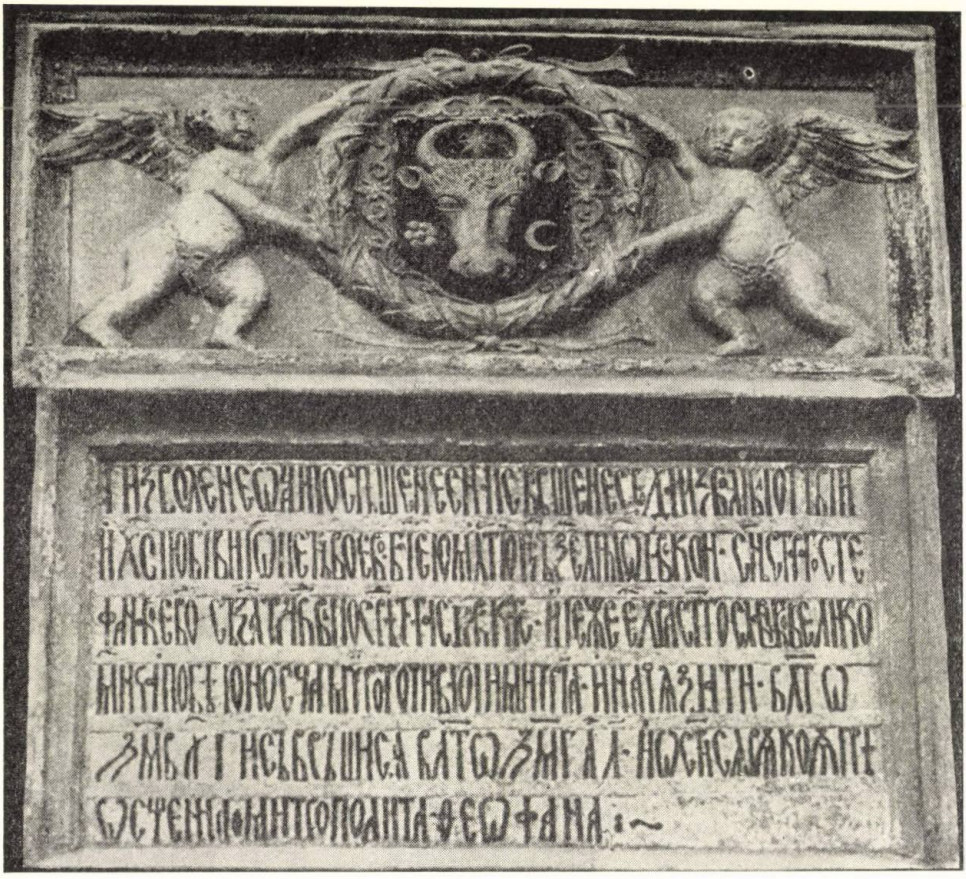

Fig. 227. — Pisania bisericii Sf. Dumitru din Suceava, 1535.

oarbe, la care se adaugă însă brîurile de firide şi ocniţe dispuse sub cornişe şi folosirea cărămizilor şi a discurilor smălţuite — acestea din urmă adeseori decorate şi plastic — îmbrăcînd clădirea într-o haină de culori, distribuite cu discreţie şi cu o alternare a culorilor intenţionat neregulată, pentru a se evita accente prea pronunţate. Astfel, şantierele de construcţie din vremea lui Ştefan cel Mare au dezvoltat treptat un tip de biserică foarte caracteristic, cu o articulare bogată a acoperişurilor, dominate de turla înaltă. Dintre monumentele primei jumătăţi a veacului al XVI-lea care continuă această tradiţie amintim biserica Sf. Gheorghe din Suceava (1514—1522) şi cea construită de Petru Rareş la mănăstirea Probota (1530).

În ultimul deceniu al veacului al XV-lea apăruse însă şi o altă variantă: biserica de tip mixt. Planul acesteia corespunde în principiu bisericii-sală (biserica din Borzeşti, 1493—1494), în timp ce sistemul de boltire e împrumutat de la clădirile de tip triconc. Uneori apar uşoare arcuiri în pereţii laterali ai navei, evocînd absidele laterale (biserica mănăstirii Dobrovăţ, 1503—1504). La biserica Sf. Ioan din Piatra Neamţ (1497), pereţii laterali ai navei primesc chiar o uşoară îngroşare în exterior, pentru a compensa nişa din interior. E semnificativ că acest tip nou se răspîndeşte atît prin ctitoriile domneşti, cît şi prin cele boiereşti, bucurîndu-se de o evoluţie îndelungată, cu numeroase variante. Astfel, la biserica lui Luca Arbore (1503) apare în faţada apuseană un spaţiu deschis, transformat la biserica logofătului Trotuşan din Părhăuţi (1522) într-un pridvor, pe care îl preiau apoi şi construcţiile cu plan triconc din vremea lui Petru Rareş, ca, de pildă, bisericile mănăstirilor Humor (1530) şi Moldoviţa (1532).

Datorită legăturilor strînse cu Transilvania în vremea lui Petru Rareş, apar acum şi unele forme ale Renaşterii, cum sînt îndeosebi profilările unor tocuri de uşi şi ferestre, dar şi unele motive decorative, ca, de pildă, stema de la inscripţia votivă a bisericii Sf. Dumitru din Suceava (1535).

În Ţara Romînească, procesul de centralizare nu a ajuns la o formă atît de închegată ca în Moldova, iar frămîntările complexe pricinuite de tensiunea din interior şi de intervenţiile străine nu au fost prielnice dezvoltării artistice. Abia din perioada lui Radu cel Mare şi a lui Neagoe Basarab cunoaştem monumente de arhitectură de o valoare deosebită, care ne permit, totodată, să constatăm continuitatea evoluţiei. Un exemplu e biserica mănăstirii Dealu (1500), o clădire de tip Vodiţa II, avînd însă o siluetă îmbogăţită prin introducerea a două turle secundare. Participarea unui pietrar georgian — care vine însă dintr-un şantier turcesc — e atestată prin calitatea decorului din faţada vestică şi prin metoda de a profila bolţarii.

Un asemenea pietrar a condus şi reclădirea vechii catedrale din Curtea de Argeş, terminată în 1517. Cea mai importantă inovaţie o constituie aci introducerea pronaosului larg, care va deveni apoi model pentru numeroase alte biserici din Ţara Romînească. Caracteristică e şi sculptura decorativă care acoperă întreaga faţadă, cornişele şi cele patru turle cu motive georgiene şi araboturceşti. Cu un pridvor vast a fost înzestrată şi vechea mitropolie din Tîrgovişte (tîrnosită în 1519), dovadă că şi în Ţara Romînească, la fel ca şi în Moldova, se simţea nevoia de a amplifica spaţiul.

Prea puţin ni s-a păstrat din numeroasele clădiri ale Craioveştilor, ridicate în această perioadă — de pildă la Craiova şi la mănăstirea Bistriţa — care au marcat, totuşi, un moment important în evoluţia arhitecturii.

Dintre clădirile ceva mai tîrzii, amintim doar reconstrucţia bisericii de la mănăstirea Tismana (1541—1542) şi, mai ales, a bisericii de la Snagov, databilă fie în vremea lui Neagoe Basarab, fie în 1540. Caracteristică e potenţarea

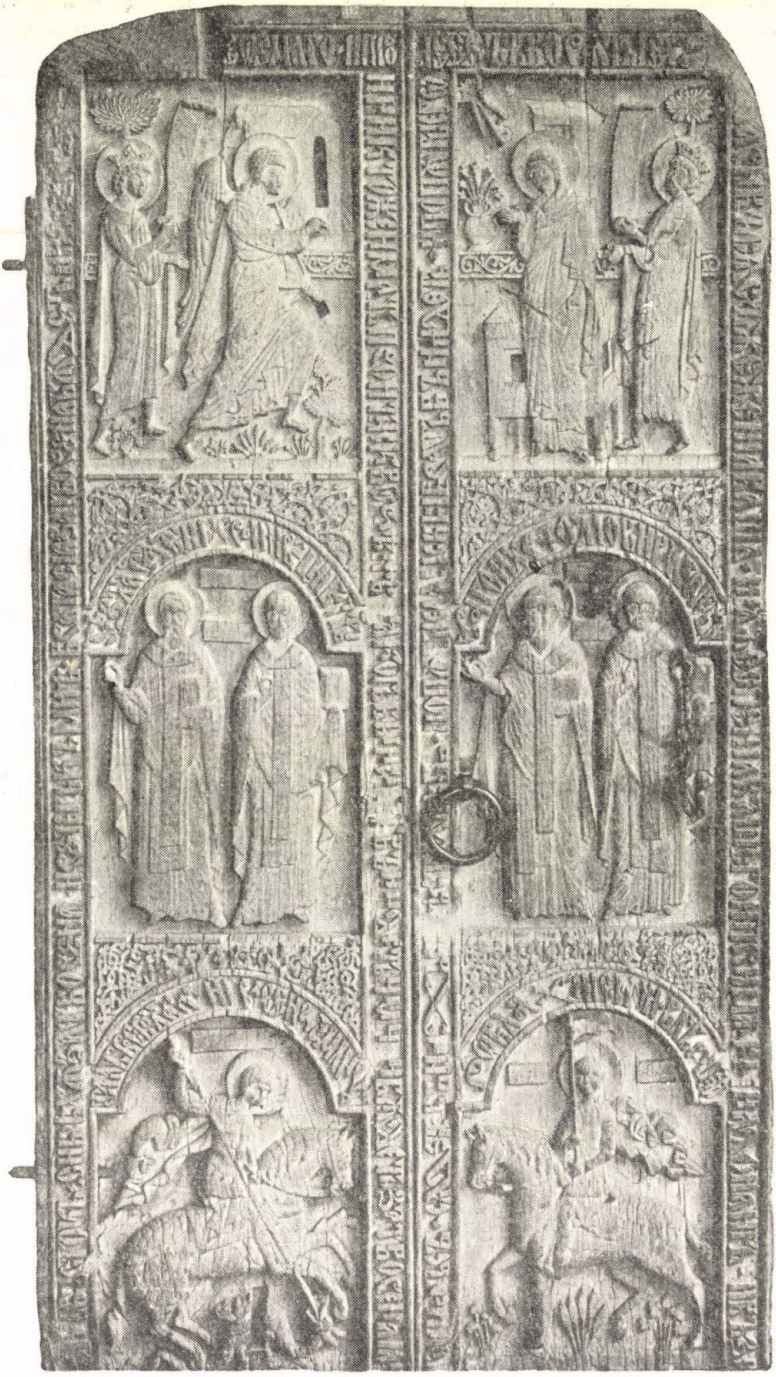

Fig. 228. — Uşă sculptată în lemn de la mănăstirea Snagov, 1453.

influenței athonite, manifestă în planul în cruce greacă cu abside laterale. Totodată se constată folosirea exclusivă a cărămizii ca material de construcție, material care va predomina în arhitectura Țării Romînești abia de pe la mijlocul veacului al XVI-lea înainte.

Sculptura și pictura

Ca și în trecut, sculptura rămîne prevalent decorativă. Alături de variantele motivului bizantin al palmetei, precumpănitoare pe lespezile din necropola domnească de la biserica Sf. Nicolae din Rădăuți — executate în anii 1479 — 1480, din ordinul lui Ștefan cel Mare,

Fig. 229. — Pictură murală din biserica Pătrăuți, 1487.

pentru a eterniza memoria membrilor familiei domnitoare — apar, pe mormintele de la mănăstirea Putna (lespezile de pe mormîntul lui Ștefan cel Mare și al doamnei Maria de Mangop), influențe răzlețe ale goticului tîrziu și ale Renașterii. În Țara Romînească predomină motive de împletituri geometrice, derivate din decorul arhitectonic (lespedea lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș). Relații mai complexe cu arta Europei orientale vădesc călărețul de pe lespedea lui Radu de la Afumați (1529) și canaturile de lemn de la mănăstirea Snagov (1453).

O evoluție deosebită înregistrează în perioada aceasta pictura murală bisericească. Picturile mai vechi — de exemplu cea din Lujeni — dezvăluie, alături de relații cu arta balcanică, și prezența unor influențe din Ucraina subcarpatică. Treptat se cristalizează o tipologie iconografică moldovenească, ale cărei etape le găsim în bisericile din Pătrăuți, Voroneț și Sf. Gheorghe din Hîrlău. Caracteristică e dispoziția logică și clară a decorului, care ține seamă, totodată,

de structura arhitectonică, cu teoria (şirul) de sfinţi în partea inferioară a pereţilor, cu friza de mijloc rezervată istorisirii Patimilor, cu rîndul de medalioane cu busturi de sfinţi care delimitează partea superioară a pereţilor şi cu dispunerea cîtorva scene principale în bolţi. Altarului îi sînt rezervate scenele dogmatice, iar în pronaos şi nartex se povestesc vieţile sfinţilor (menologul). Firește că ordonanţa aceasta nu e rigidă şi îndeosebi în bisericile-sală şi în cele de tip mixt programul trebuie să sufere unele modificări şi reduceri.

Evoluţia stilistică înregistrează cu o sensibilitate deosebită aspiraţiile noi spre forme mai umanizate. Faza hieratică bizantină se întîlneşte încă la Pătrăuţi, forme plastice mai subliniate la Sf. Nicolae din Popăuţi, mişcare mai animată la bisericile din Bălineşti şi Arbore şi o tratare mai epică la Sf. Gheorghe din Hîrlău, Sf. Nicolae din Dorohoi şi la Sf. Gheorghe din Suceava. În aceste picturi se recunosc relaţii cu şcoala italo-cretană, confirmate şi de ştirea despre prezenţa în Moldova a unui pictor venetian, pe la 1500. Interesul pentru actualitate îşi găseşte deocamdată cea mai limpede expresie în portretele ctitorilor, o temă care îl obligă pe zugrav să reţină cel puţin cîteva din trăsăturile individuale ale personajului reprezentat şi să redea costumele de paradă, purtate cu ostentaţie de ctitori.

Unele reflexe ale evoluţiei picturii moldoveneşti se pot constata în picturile din Ţara Romînească, deşi acestea din urmă sînt mai puţin atinse de curentele inovatoare. Calitatea hieratică îşi găsise în biserica episcopală din Curtea de Argeş o expresie suplă; alte ansambluri se mai văd la Stăneşti (1537) şi îndeosebi în bolniţa mănăstirii Cozia (1543), unde portretul spătarului Stroe se distinge printr-o caracterizare vioaie. Din categoria picturilor hieratice fac parte şi o serie de icoane zugrăvite pentru doamna Despina, soţia lui Neagoe Basarab, păstrate acum în Muzeul de artă al R.P.R. din Bucureşti.

În Moldova, preferinţa pentru policromia arhitecturii — care îşi găsise o expresie în teracotele smălţuite — duce cu timpul la aplicarea picturii murale pe faţadele bisericilor. Cu toate că picturile acestea au suferit mult în cursul timpului, ele dau dovadă de o măiestrie excepţională în mînuirea tehnică a frescei. Probabil încă din vremea lui Ştefan cel Mare se experimentase zugrăvirea exteriorului (de exemplu, la Voroneţ, se văd urme pe peretele pronaosului, acum ascunse în pod), dar una dintre primele realizări integrale a unui astfel de decor se păstrează pe faţadele bisericii mănăstirii Humor, unde pictura a fost executată curînd după terminarea construcţiei (1530). Biserica devine astfel un chivot uriaş, prezentînd o vastă desfăşurare de teme dogmatice, apocrife şi narative, tratate totodată cu mult simţ pentru valoarea lor decorativă. Simptomatică e predominarea temei ierarhiilor cereşti, oglindind concepţiile social-politice ale societăţii feudale. Evoluţia acestei picturi — care atinge apogeul către mijlocul veacului al XVI-lea, la Moldoviţa (1537) şi Voroneţ (1547) — a fost explicată în parte prin influenţe apusene; e cazul să subliniem, însă, că în ambianţa Renaşterii nu întîlnim decît picturi de faţadă decorative, uneori şi

Pl. XIV. — Sinod ecumenic, pictură murală de pe fațada de vest a bisericii Arbora.

Fig. 230. — Portretul logofătului Tăutu din biserica de la Bălineşti.

numai parţiale, în orice caz cu un conţinut şi cu caractere stilistice deosebite de picturile religioase moldoveneşti, motiv pentru care evoluţia poate fi socotită specifică şi caracteristică Moldovei.

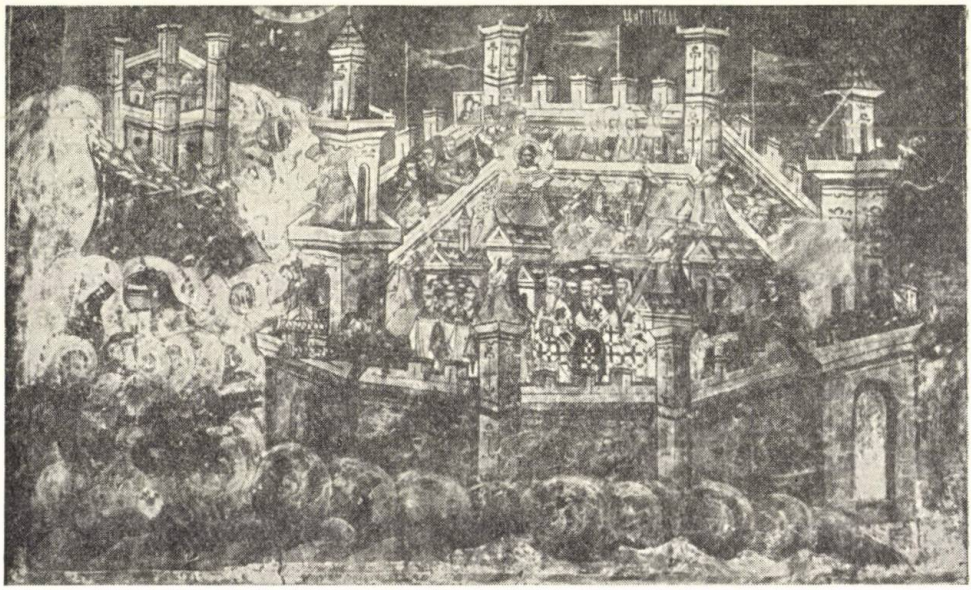

Fig. 231. — Asediul Constantinopolului, pictură murală din biserica mănăstirii Moldoviţa.

Artele decorative

Activitatea cultural-religioasă a mănăstirilor moldoveneşti se reflectă în marele număr de manuscrise împodobite cu vignete şi cu pagini rezervate reprezentării cîte unui evanghelist. Multe din aceste manuscrise fuseseră executate în vechiul scriptoriu din Neamţ, alături de care luase însă fiinţă şi un atelier la Putna. Din acest atelier provin şi o serie de lucrări destinate să fie trimise în dar mănăstirilor ortodoxe de peste hotare, îndeosebi celor de la Athos. Elementele decorative derivă în principiu din opera călugărului Gavril de la Neamţ, alături de care se resimt însă şi unele influenţe orientale, de pildă în evangheliarul mănăstirii Zograf de la Athos (acum în Biblioteca Naţională din Viena), executat de călugărul Filip, în 1502. Una din cele mai frumoase lucrări se datoreşte călugărului Nicodim, un evangheliar din mănăstirea Humorului (1473), acum în muzeul mănăstirii Putna, împodobit cu o pagină votivă în care apare şi portretul lui Ştefan cel Mare.

Mult mai puţine ştiri avem despre miniaturile din Ţara Romînească. Unele manuscrise, ca, de exemplu, evangheliarul postelnicului Marcea (azi la Muzeul de artă R.P.R.), prezintă vignete de tipul celor curente în Moldova; alte manuscrise din veacul al XVI-lea (de pildă ms. slav nr. 193 din Biblioteca Acad. R.P.R.) erau înzestrate cu ilustraţii care derivă dintr-o sursă de formare bizantină, deosebită de cea împămîntenită mai înainte în scriptoriile moldoveneşti.

Fig. 232. — Ferecătura evangheliarului dăruit de Marcea postelnicul mănăstirii Bistrița, 1519.

Argintăria și broderia. Evoluția argintăriei, cunoscută și în perioada aceasta mai bine prin lucrările destinate liturghiei, se înscrie mai întîi în ambianța bășinașă, dezvoltată din premisele perioadei precedente, după cum o ilustrează o serie bogată de panaghiare și de ferecături de evangheliare muntene și moldovene. Un punct culminant prin calitatea modelării figurilor și a bordurii florale prezintă ferecătura unui evangheliar de la mănăstirea Neamț (azi la Muzeul de artă R.P.R.), databil, în funcție de manuscris, din anul 1512. Mînuirea iscusită a filigranei o dovedesc cîteva ripide, una dăruită de Ștefan cel Mare mănăstirii Zografu de la Athos (1488), alte două aflîndu-se la Putna (1479), în al cărei atelier s-a executat o mare parte din argintăriile mai de seamă.

Nu lipsesc nici argintăriile lucrate în atelierele meșterilor din Transilvania. Cel mai de seamă obiect din această categorie e chivotul dăruit de Neagoe Basarab mănăstirii Dionisiu de la Athos, purtînd data 1514—1515. Un alt chivot, cu numeroase elemente gotice, dar într-o transpunere care ar putea indica mîna unui meșter muntean, e cel dăruit de frații Craiovești mănăstirii Bistrița în primii ani ai veacului al XVI-lea.

O imagine deosebit de vie despre dezvoltarea broderiilor luxoase, destinate cultului, oferă colecția cu totul excepțională a muzeului mănăstirii Putna, un material care permite urmărirea evoluției atelierelor modovenești, în funcție de relațiile mai vechi cu Bizanțul și apoi cu broderiile moscovite. Faza inițială e ilustrată de acoperămîntul de mormînt al Mariei de Mangop, executat curînd după 1477. Alături de numeroase patrafire, epitafe, aere și altele, se găsesc perdele prețioase de iconostas, atît din vremea lui Ștefan cel Mare, cît și a lui Bogdan al III-lea.

În broderiile Țării Romînești provenite de la mănăstirea Govora, căreia i-au fost dăruite de Radu cel Mare, se recunosc încă tradițiile perioadei precedente. Activ e apoi un atelier aflat în slujba Craioveștilor, din care provin broderiile mănăstirii Bistrița (acum în Muzeul de artă R.P.R. din București), iar o descoperire recentă ne permite să apreciem și calitatea deosebită a broderiilor executate pentru Neagoe Basarab (epitaful din Orujeinaia Palata, Moscova).

★

Apogeul artistic atins în această perioadă de Moldova și Țara Romînească își găsește o expresie semnificativă și în expansiunea artei acestor țări dincolo de hotarele lor, și anume nu numai înspre Transilvania, lucru ce era de așteptat, avînd în vedere legăturile strînse dintre cele trei țări romînești, dar și înspre Peninsula Balcanică și chiar mai departe, spre Orientul Apropiat.

Dacă relațiile cu Muntele Athos au favorizat pătrunderea unor motive arhitectonice în Țara Romînească, avem în schimb ctitorii romînești în Lopușnia (R. P. F. Iugoslavia), o biserică datorată lui Radu cel Mare și marelui pîrcălab

Fig. 233. — Portretul Mariei de Mangop, soția lui Ștefan cel Mare, de pe acoperămîntul de mormînt de la mănăstirea Putna, 1477.

Gherghina (1501), picturi murale cu portretul aceluiaşi Radu cel Mare la Kremikovski (R. P. Bulgaria), alături de obiecte de argintărie, de broderii liturgice şi manuscrise la Athos şi în alte centre. Acţiunea de sprijin politic şi economic desfăşurată de domnii munteni şi moldoveni în folosul popoarelor şi instituţiilor ortodoxe din Balcani a fost dublată printr-o acţiune culturală şi artistică corespunzătoare.

4. ARTA ÎN TRANSILVANIA ÎN VREMEA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT

Arhitectura

Frămîntările social-politice, interne şi externe, prin care trece Transilvania în acest răstimp se reflectă în mod semnificativ şi în artă. Asuprirea ţărănimii şi ofensiva catolică stăvilesc dezvoltarea arhitecturii de piatră romîneşti. Locuitorilor ortodocşi nu li se îngăduie decît ridicarea bisericilor de lemn. Din această perioadă nu s-au păstrat monumente care să permită cunoaşterea reală a aspectelor unor astfel de clădiri în lemn (datările timpurii propuse pentru bisericile din Bănişor şi Ieud sînt inacceptabile).

Politica internă a regilor Ungariei întemeiată în parte şi pe colaborarea micii nobilimi — între altele şi a cnezilor romîni — împotriva tendinţelor centrifuge ale marilor feudali, precum şi relaţiile cu celelalte două ţări romîne de la sud şi est de Carpaţi au dus, însă, în repetate rînduri, la suspendarea temporară a restricţiilor de mai sus şi astfel apar unele biserici de piatră de tipul « sală » tradiţional (Crişcior, cca 1404, Ribiţa, 1417 etc.) alături de influenţe din Ţara Romînească, cărora li se datoreşte biserica de tip triconc de la mănăstirea Prislopului, zidită între anii 1398—1404, şi cea cu plan în cruce greacă de tip macedonean din Hunedoara (biserica Sf. Nicolae, curînd după privilegiul din 1458). În unele cazuri, intervin domnii din Ţara Romînească şi din Moldova prin ctitorii proprii, pomenite nu numai în documente (de exemplu biserica din Şcheii Braşovului), ci atestate şi prin exemple concrete, cum e, de pildă, biserica din Vad, prezentînd un plan specific moldovenesc şi datînd probabil din primii ani ai veacului al XVI-lea.

Dezvoltarea economică a oraşelor transilvănene, rolul politic pe care aceste oraşe încep să-l joace, precum şi emulaţia dintre ele şi tîrgurile mai însemnate, care se străduiesc să dobîndească la rîndul lor privilegiul de *civitas*, îşi găsesc o expresie limpede în arhitectura orăşenească. Astfel au luat fiinţă o serie de şantiere care vor exercita cu timpul o influenţă fecundă şi asupra arhitecturii rurale, evidentă mai ales în scaunele săseşti şi secuieşti. Arta aceasta orăşenească poartă pecetea stilului gotic, ale cărui forme din faza matură îşi făcuseră apariţia încă din prima jumătate a veacului al XIV-lea în catedrala romano-catolică din Alba Iulia, unde se reconstruieşte corul (altarul). Către mijlocul veacului al XIV-lea s-a iniţiat construirea bisericilor parohiale din

Fig. 234. — Biserica mănăstirii Prislop, sec. XIV, după restaurarea din ultimii ani.

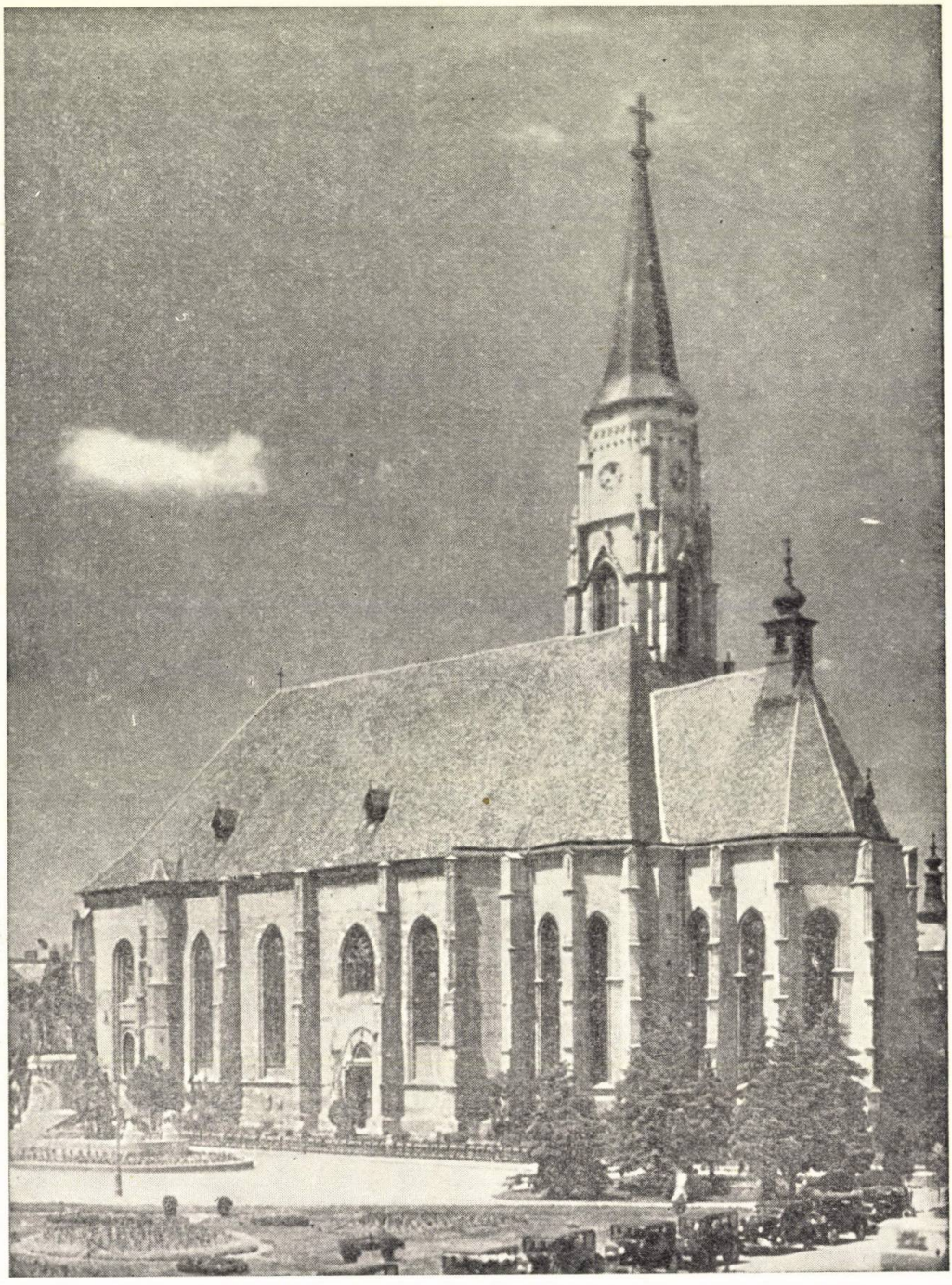

Fig. 235. — Biserica Sf. Mihail din Cluj, sec. XIV.

Sibiu şi Cluj (biserica Sf. Mihail). Primii meşteri care au condus aceste şantiere s-au format probabil în Austria, şantierului bisericii Fecioarei din Buda revenindu-i rolul de etapă intermediară. Actuala catedrală evanghelică sibiană fusese plănuită ca o basilică, dar biserica clujană aparţine deja tipului « hală », în care toate trei navele se ridică la aceeaşi înălţime.

Dorinţa orăşenilor de a se afirma prin mari construcţii o ilustrează în mod deosebit biserica evanghelică din Sebeş. Aci meşterul a fost adus din ambianţa şantierelor conduse de membri ai familiei Parler, care lucrau îndeosebi în Suabia şi la Praga. Intenţia sebeşenilor era de a înlocui treptat vechea basilică cu o nouă biserică-hală gotică. Înlocuirea corului romanic cu un vast cor gotic s-a executat între anii 1361—1382. Dar lipsa mijloacelor pentru ducerea la capăt a unui plan atît de larg conceput a dus la racordarea corului grandios cu vechea basilică romanică. Şantierul din Sebeş a influenţat însă în mod decisiv proiectul Bisericii Negre din Braşov, o construcţie iniţiată în ultimul sfert al veacului al XIV-lea.

Realizarea acestor clădiri în etape, cu întreruperi numeroase, deci în cursul unui interval de timp îndelungat [1], se oglindeşte în evoluţia formelor şi decoraţiei fiecărei biserici. Stîlpii din veacul al XIV-lea sînt încă prevăzuţi cu capiteluri, dar în cursul veacului următor aceste cezuri orizontale dispar, iar ogivele bolţilor sînt înlocuite treptat cu nervuri grupate în forme stelate, mai apoi în reţele de paralelograme.

Spre deosebire de marile biserici parohiale a căror construcţie s-a început în veacul al XIV-lea, bisericile plănuite în veacul al XV-lea prezintă proporţii mult mai modeste, prevalînd acum şi în oraşe tipul bisericii-sală. Acest fapt dovedeşte şi o modificare în atitudinea orăşenilor faţă de aspiraţiile religioase. Odinioară arhitectura bisericească absorbise aproape toate resursele disponibile, dar pe măsură ce se dezvoltă cultura laică scad mijloacele puse la dispoziţia şantierelor eclesiastice. Exemple de biserici-sală orăşeneşti, al căror avantaj este desfăşurarea unitară a spaţiului interior, se găsesc îndeosebi la Turda (actuala biserică reformată, circa 1400), Tîrgu Mureş (actuala biserică reformată, construită în etape în cursul veacului al XV-lea), Sibiu (biserica Ursulinelor, 1478) şi la Cluj (actuala biserică reformată din str. Kogălniceanu, începută în 1486).

Tipul specific de biserică-sală gotică elaborat acum se răspîndeşte mai ales în ambianţa rurală maghiară, înlocuind vechile biserici de lemn. O particularitate a acestor biserici săteşti o constituie faptul că numai corul e boltit, în timp ce nava rămîne tăvănită.

În perioada aceasta apar şi în arhitectura romînească elementele gotice, deosebit de pregnante în ctitoria lui Ştefan cel Mare din Feleac (sfîrşitul secolului al XV-lea), o biserică construită fără îndoială de meşteri clujeni.

---

[1] Biserica evanghelică din Sibiu, începută pe la mijlocul secolului al XIV-lea, s-a terminat în 1520; biserica Sf. Mihail din Cluj, iniţiată după 1349, s-a terminat în 1487, fără ca turnurile să fi fost ridicate; Biserica Neagră din Braşov, începută în ultimul sfert al veacului al XIV-lea, s-a terminat în primele decenii ale veacului al XVI-lea.

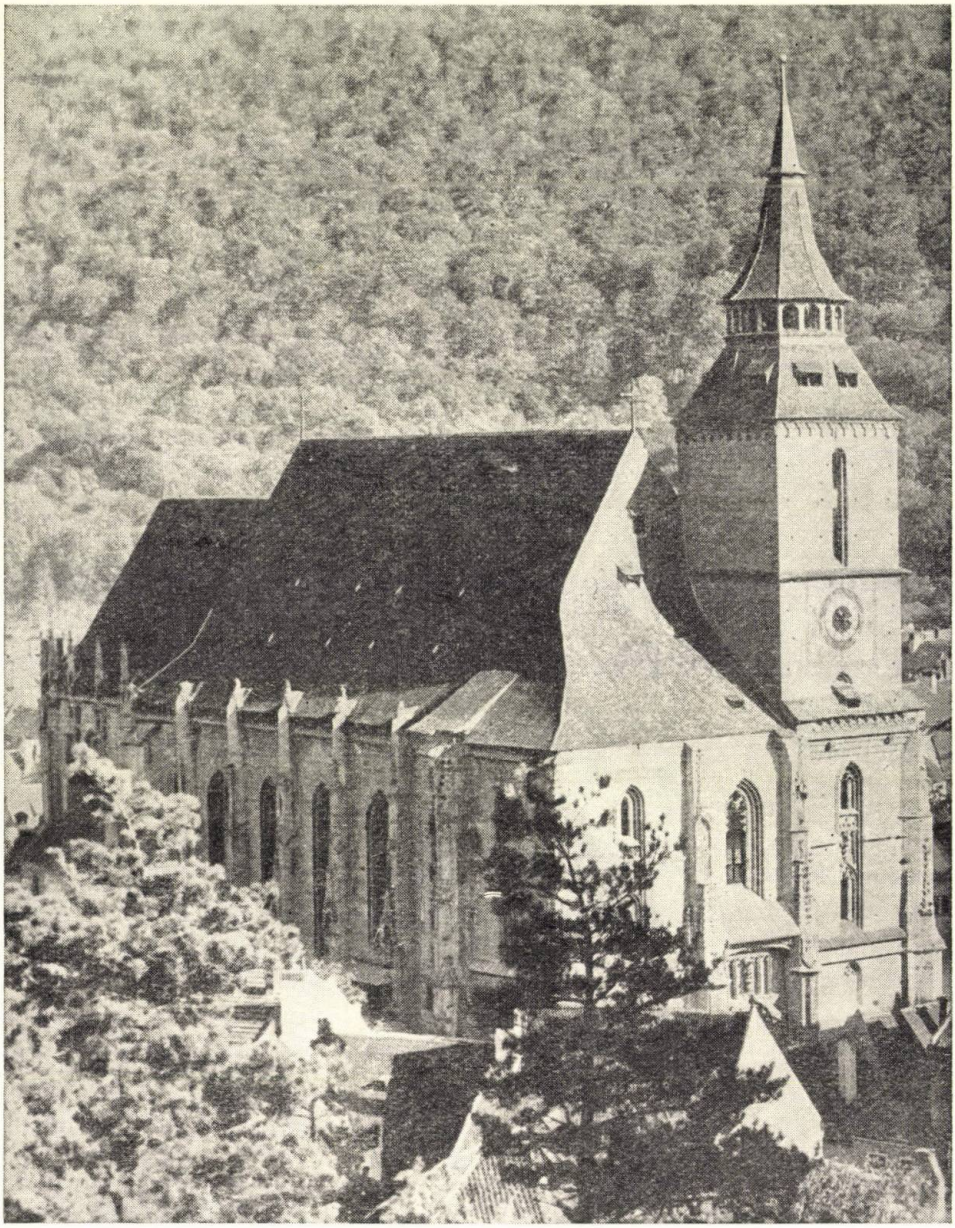

Fig. 236. — Biserica Neagră din Braşov, sec. XIV.

Fig. 237. — Zidul de incintă al oraşului Cluj şi turnul croitorilor, sec. XV—XVI, refăcut de G. Bethlen.

Fig. 238. — Poartă de intrare în oraşul Cluj, sec. XV—XVI.

Alături de arhitectura bisericească de piatră, se afirmă treptat tot mai mult şi arhitectura laică, cea militară şi cea civilă. Cetăţi şi fortificaţii de piatră se ridicaseră — după cum s-a văzut — şi înainte, alături de care se menţinuseră însă şi fortificaţiile de pămînt cu palisade, pomenite încă la începutul veacului al XVI-lea, la Alba Iulia şi Braşov.

Castrele regale şi castelele feudale erau foarte numeroase. Dintre cele cîteva păstrate mai bine, amintim castelul din Bran (1377) şi cel din Hunedoara, şi unul şi altul iniţial castre regale. Regele Sigismund dăruise în 1409 castrul din Hunedoara lui Voicu, iar urmaşii acestuia, Iancu de Hunedoara şi Matei Corvin, îl transformară treptat într-o reşedinţă feudală somptuoasă. Clădirea a fost executată prevalent în forme gotice tîrzii, dar în perioada lui Matei Corvin apar şi primele elemente ale Renaşterii. Din categoria acestor castele fac parte şi ruinele din Deva şi Şoimoş (lîngă Lipova).

Fortificaţii de seamă se înalţă şi în jurul oraşelor. Sibiul îşi ridicase prima incintă — care asigura însă numai un mic teritoriu în jurul bisericii — încă din jumătatea a doua a veacului al XIII-lea. Primele fortificaţii ale Clujului apar probabil pe la 1316 (data cînd dobîndeşte privilegiul de *civitas*), dar, atît la Sibiu, cît şi la Cluj, la fel ca şi în celelalte oraşe transilvănene, incintele iniţiale se amplifică cu timpul, înglobînd cartiere noi. Activitatea intensă de pe şantierele de fortificaţii din prima jumătate a veacului al XV-lea, reluată cu febrilitate în deceniile de după moartea lui Matei Corvin, oglindeşte limpede teama de pericole iminente.

Aşezările ţărăneşti libere de pe teritoriul privilegiat al colonizării săseşti şi secuieşti îşi construiesc şi ele cetăţi. O astfel de cetate e cea de la Rupea, situată pe un mamelon în apropierea satului. Cu vremea se va prefera însă fortificarea bisericii din mijlocul satului, fiind mai uşor accesibilă în caz de primejdie. Asemenea fortificaţii complexe se văd în numeroase sate din Ţara Bîrsei (de exemplu la Codlea, sec. XV, Prejmer, începutul sec. XVI etc.). În valea Tîrnavei Mari şi în regiunea de dealuri dinspre sud, spre Olt, biserica însăşi se transformă într-un reduit al cetăţii din jur: clopotniţa devine turn de veghe, peste altar se ridică un bastion, iar peste navă se amenajează etaje prevăzute cu metereze pentru trăgători. Un puţ în interiorul bisericii asigură apărătorilor apa. Variantele acestor fortificaţii sînt infinite; multe au fost executate numai în lemn; altele — cum sînt cele ale bisericilor din Vorumloc şi Boz, ambele din primul sfert al veacului al XVI-lea — sînt construcţii masive din cărămidă.

Potrivit noului spirit se dezvoltă şi arhitectura civilă orăşenească; casele de lemn vor fi înlocuite treptat cu case de piatră. Urme ale unor asemenea case din veacul al XIV-lea se mai întîlnesc de pildă în Sibiu, dar abia în cursul jumătăţii a doua a veacului al XV-lea se înmulţesc clădirile de piatră. Patriciatul orăşenesc îşi construieşte acum cămine mai trainice şi mai confortabile; totodată apar şi primele hale pentru vînzarea produselor meşteşugarilor (Braşov, ante 1420) şi casele sfaturilor comunale (Braşov, 1420, Sibiu, o clădire mai veche achiziţionată de sfat în 1545 etc.).

Apariția în Transilvania a formelor Renașterii are loc prin intermediul șantierelor din Ungaria din vremea regelui Matei Corvin, unde colaborau, alături de meșteri chemați din Italia, și numeroși transilvăneni. Recepționarea aceasta indirectă explică și caracterul eclectic al Renașterii transilvănene. Motive izolate

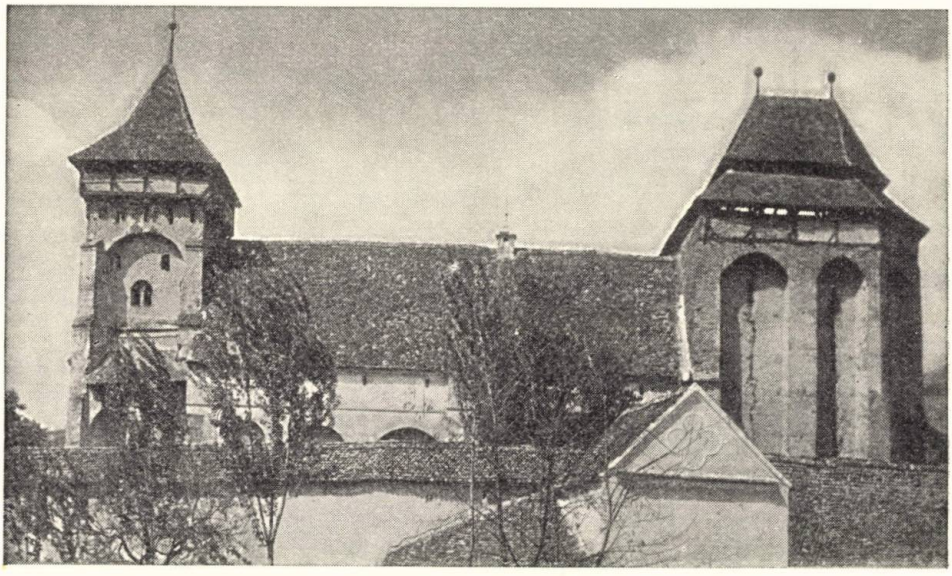

Fig. 239. — Biserica fortificată din Vorumloc.

apăruseră încă la castelul din Hunedoara, iar către sfîrșitul veacului al XV-lea ele se întîlnesc la castelul din Gilău; primul monument păstrat e capela canonicului Lázó adăugată catedralei romano-catolice din Alba Iulia, terminată în anul 1512. Alături de elemente care își au originea în Italia de nord, se întîlnesc și forme răzlețe toscane, în timp ce bolta capelei e încă gotic tîrzie. În unele cazuri, decorul arhitectonic se importă de-a gata, cum s-a întîmplat la biserica din Mineu cu un portal, un tabernacol și o cristelniță, lucrate în anii 1514—1515 de italianul Johannes Fiorentinus în atelierul său din Strigoniu (R. P. Ungară).

În general, însă, arta Renașterii nu a găsit un teren prielnic în ambianța eclesiastică. De altfel, din cauza frămîntărilor religioase care pregătesc introducerea Reformei, în cursul sfertului al doilea al veacului al XVI-lea, nu se construiesc îndeobște biserici noi.

Arhitectura civilă s-a dovedit, în schimb, mult mai receptivă. Din casa preotului clujean de cultură umanistă Wolphardus se mai păstrează în lapidarul Muzeului de istorie din Cluj cîteva cadre de ferestre și uși de stil toscan, datate din anii 1534—1541. Trebuie relevat că, în perioada următoare, tocmai pietrarii clujeni sînt aceia care răspîndesc nu numai în oraș, dar și în împrejurimi, formele Renașterii. Acum își fac apariția și unii ingineri-arhitecți italieni, cum e Domenico da

Bologna, care a proiectat zidirea castelului din Gherla. Şi în acest castel, alături de formele noi — ca, de pildă, ale portalului din 1542 — mai persistă în interior folosirea unor bolţi gotice. Îndeaproape înrudit şi contemporan e castelul episcopului Martinuzzi, ridicat în Vinţul de Jos.

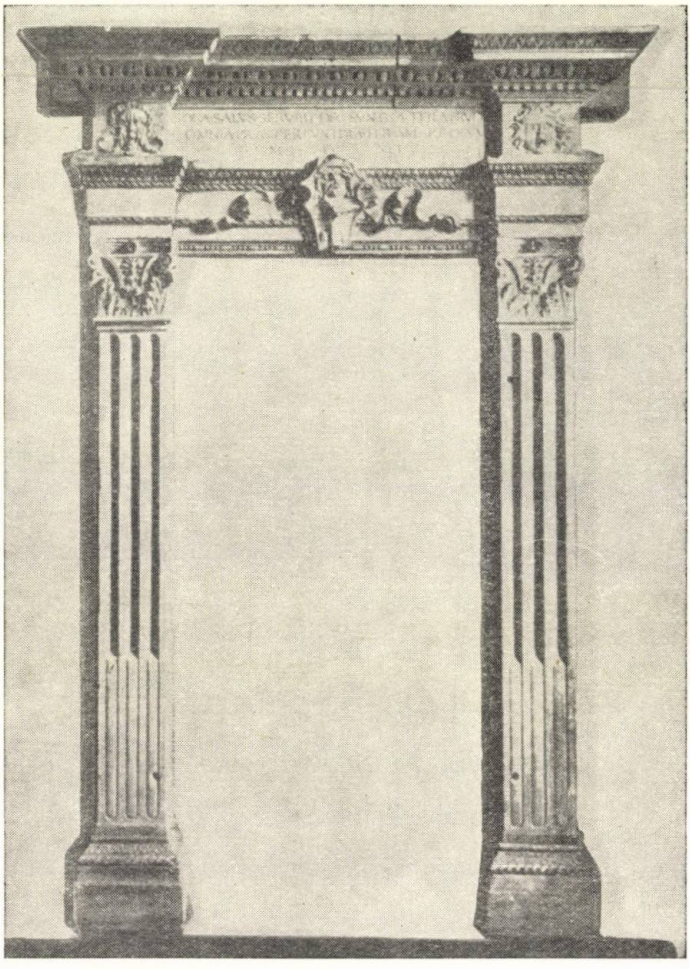

Fig. 240. — Cadru de uşă de la casa Wolphardus din Cluj, 1541.

Sculptura

Sculptura transilvăneană evoluează la început în funcţie de arhitectura gotică. Printre monumentele mai însemnate menţionăm figurile aşezate în interiorul şi în faţada noului cor al bisericii evanghelice din Sebeş, apoi cele din exteriorul corului Bisericii Negre din Braşov. În general, însă, goticul se prezintă aici într-o haină mai provincială, mai sobră, motiv pentru care decorul figurativ joacă un rol relativ redus.

Alături de sculptura încadrată arhitecturii, trebuie amintite lespezile funerare cu figura defunctului, cum sînt cele păstrate în catedralele romano-catolice din Alba Iulia şi Oradea. Deocamdată nu sîntem în măsură să desprindem o evoluţie locală, specifică. De aceea, e cu atît mai surprinzător faptul

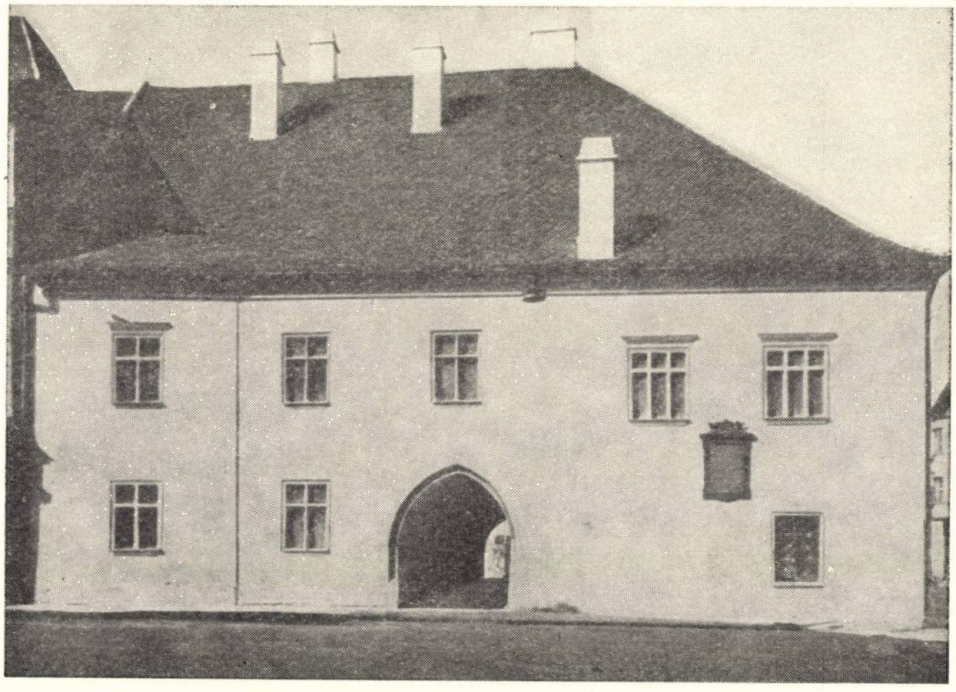

Fig. 241. — Casa din Cluj în care s-a născut Matei Corvin, mărită în sec. XVI.

că, în materie de sculptură în bronz, Clujul veacului al XIV-lea se mîndreşte cu doi meşteri excepţionali, fraţii Martinus şi Georgius, autori ai celebrei statui a Sf. Gheorghe din Praga (1373). Fireşte că aceşti doi meşteri, fii ai pictorului clujean Nicolaus, nu s-au putut forma în Transilvania, fiindcă statuia din Praga contribuia, prin concepţie şi compoziţie, la rezolvarea unor probleme artistice, de actualitate europeană în acea vreme. Pentru o asemenea evoluţie lipseau premisele în Transilvania şi e caracteristic că nici operele executate de Martinus şi Georgius în Oradea (trei statui pedestre din 1370 şi o statuie ecvestră din 1390, toate distruse de turci) nu au determinat crearea unei şcoli locale.

Influenţele Renaşterii apar destul de curînd şi în domeniul plasticii. În timp ce sarcofagul lui Ioan « Cavalerul » (Miles), fratele lui Iancu de Hunedoara, e încă în stil gotic, sarcofagele executate la comanda lui Matei Corvin pentru Iancu de Hunedoara şi pentru Ladislau sînt opere ale Renaşterii. Aceste sarcofage — aflate toate în catedrala din Alba Iulia — nu mai sînt intacte: din cel al lui Ladislau se păstrează numai capacul cu reprezentarea defunctului, iar din cel al lui Iancu

de Hunedoara, lespezile laterale, una reprezentînd o luptă împotriva turcilor, alta întoarcerea victorioasă din război. După stil şi calitate e vorba de opera unui meşter din regiunea Alpilor. Către sfîrşitul veacului al XV-lea, se introduce în plastica funerară tipul epitafului împodobit cu stema defunctului şi cu un decor de vrejuri, iniţial încă gotice, înlocuite treptat cu formele Renaşterii.

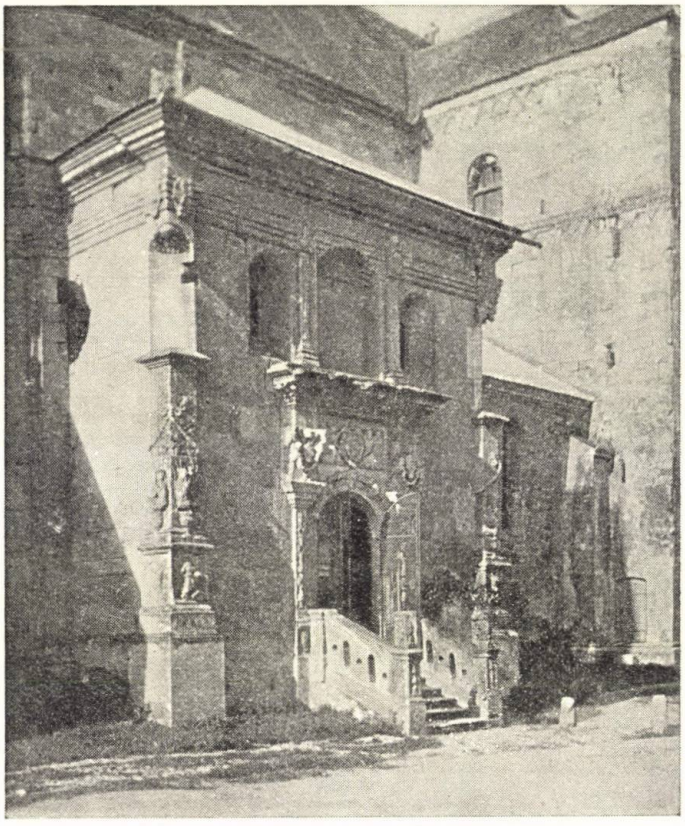

Fig. 242. — Capela Lázó din Alba Iulia, 1512.

Pictura

O evoluţie mult mai complexă şi mai felurită prezintă pictura transilvăneană. E neîndoielnic că ea fusese chemată, încă din perioada romanică, să decoreze monumentele de arhitectură bisericească, dar, dinainte de mijlocul veacului al XIV-lea, lipsesc urme de pictură care să poată fi studiate. Primul ansamblu mai sugestiv se păstrează în actuala biserică reformată din Sîntămăria-Orlea, ctitorie romînească.

Evoluţia picturii romîneşti se înfăptuieşte fără îndoială în legătură strînsă cu Ţara Romînească (exemple la biserica din Ostrovul Mare, Densuş etc.). Ceva mai tîrziu se resimt şi contaminări cu pictura apuseană, la Strei, Zlatna etc., favorizînd unele renunţări la formulele prea schematizate. Uneori se pot

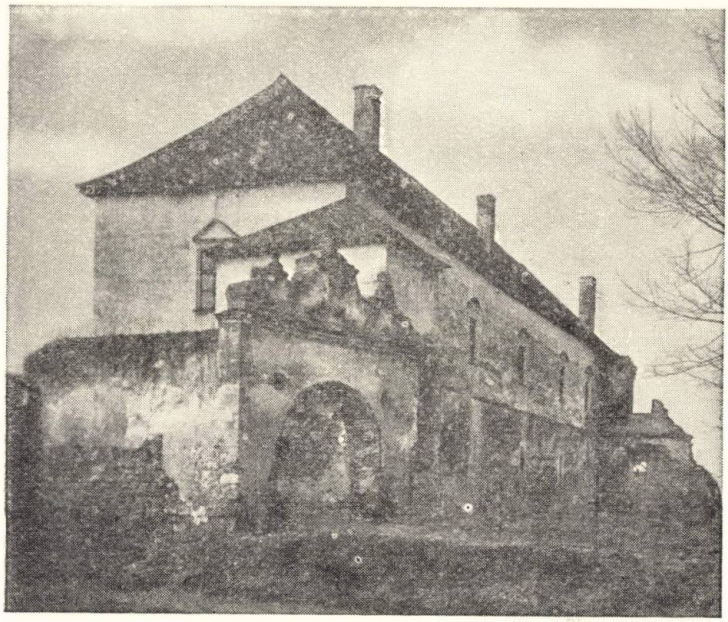

Fig. 243. — Castelul lui Martinuzzi din Vinţul de Jos, sec. XVI.

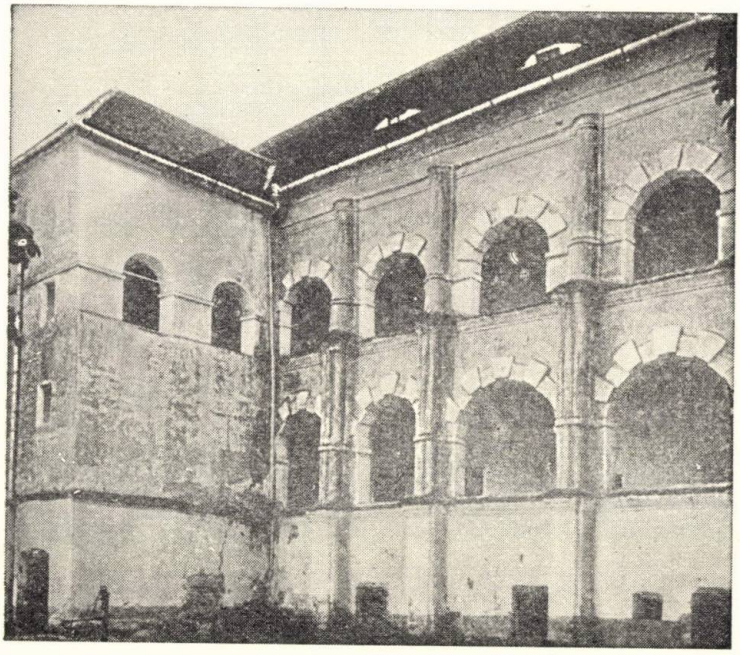

Fig. 244. — Castelul din Făgăraş, sec. XV — XVI.

constata şi influenţe stilistice ale picturii romîneşti asupra celei maghiare (în resturile de fresce din fosta biserică reformată din Deva) şi chiar transmisiunea unor elemente iconografice în pictura săsească (scena Adormirii din biserica evanghelică din Mălăncrav). Aceste interferenţe sînt încă o expresie grăitoare a relaţiilor culturale pe care deosebirile confesionale nu le-au putut împiedica.

Pictura murală de caracter apusean apare şi ea sub aspecte diferite. Pe la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, în ambianţa săsească se întîlnesc particularităţi care demonstrează relaţii cu şcolile din Boemia şi din Tirol, de exemplu în corul bisericii evanghelice din Mălăncrav sau în capela cetăţii din Sînpetru, caracterizate totodată prin introducerea unor elemente locale, între care figuri îmbrăcate în costumele orăşenilor saşi şi ale ţăranilor romîni.

Un curent cu o morfologie mai pronunţat nord-italiană străbate pe la sfîrşitul veacului al XIV-lea în Transilvania, probabil prin etapele Oradea şi Cluj (picturi murale la Vlaha şi Sîntana de Mureş). În Oradea presupunem că s-au elaborat şi legendele isprăvilor cavalereşti ale sf. Ladislau, fiindcă aci în catedrală se găsea şi mormîntul său. Cele mai vechi picturi murale ilustrînd acest ciclu s-au păstrat în biserica romano-catolică din Ghelinţa şi în biserica unitariană din Dîrjiu, primele încă din veacul al XIV-lea, ultimele din 1419.

Curentele acestea se menţin în tot cursul veacului al XV-lea, formînd şcoli locale şi împrospătîndu-se prin prezenţa meşterilor străini. Astfel, în biserica evanghelică din deal, din Sighişoara se păstrează în cor fragmente într-un stil gotic foarte pronunţat, operă atribuită localnicului Valentinus Pictor (1483), în timp ce în clopotniţa aceleiaşi biserici lucrează în 1488 meşterul tirolez Iacobus Kendlinger din Sankt Wolfgang. Tot aci, în nava laterală de nord, se disting urmele Judecăţii din urmă, cu elemente specifice ale Renaşterii, databile — la

Fig. 245. — Lespedea de pe mormîntul lui Ladislau din catedrala de la Alba Iulia.

fel ca și resturile de picturi din absidiola de nord a catedralei romano-catolice din Alba Iulia — la începutul veacului al XVI-lea.

O categorie aparte și foarte importantă o constituie altarele poliptice, dedicate sfinților protectori ai diferitelor bresle și altor organizații și confrater-

Fig. 246. — Interiorul bisericii ortodoxe de la Feleac.

nități. Mișcările reformei din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea au înlăturat aceste altare, dar populația țărănească, mai tradiționalistă, a îndeplinit cu mai puțină rîvnă îndrumările cu privire la distrugerea mobilierului moștenit. Așa s-au păstrat numeroase altare — unele întregi, altele fragmentar — din care ne putem da seama despre valoarea deosebită a acestei ramuri a picturii de șevalet și a sculpturii figurative în lemn.

Fig. 247. — Pictură murală din biserica de la Mălăncrav, sfîrşitul sec. XIV.

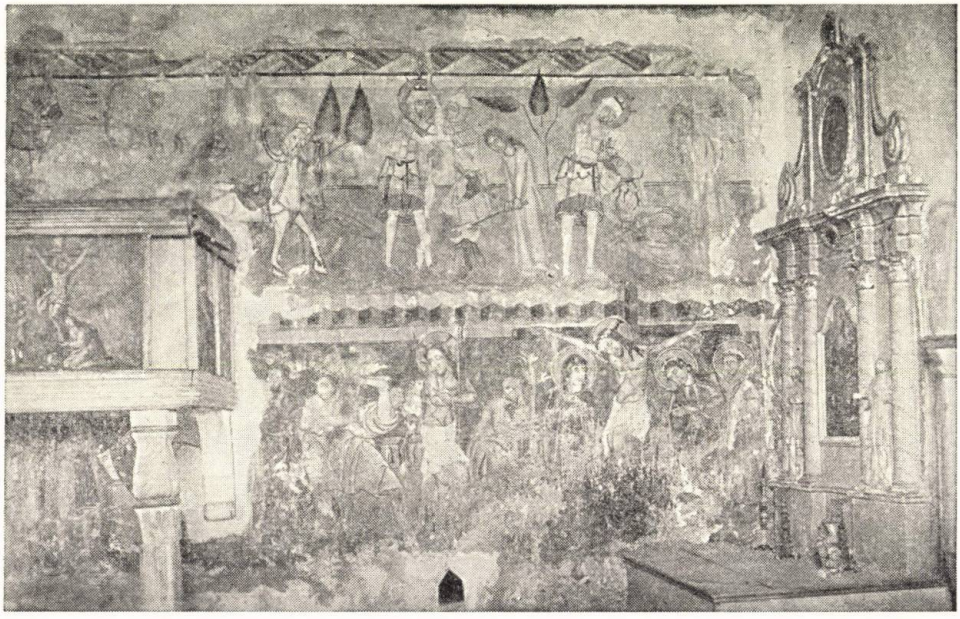

Fig. 248. — Pictură murală din biserica de la Ghelinţa, sec. XIV.

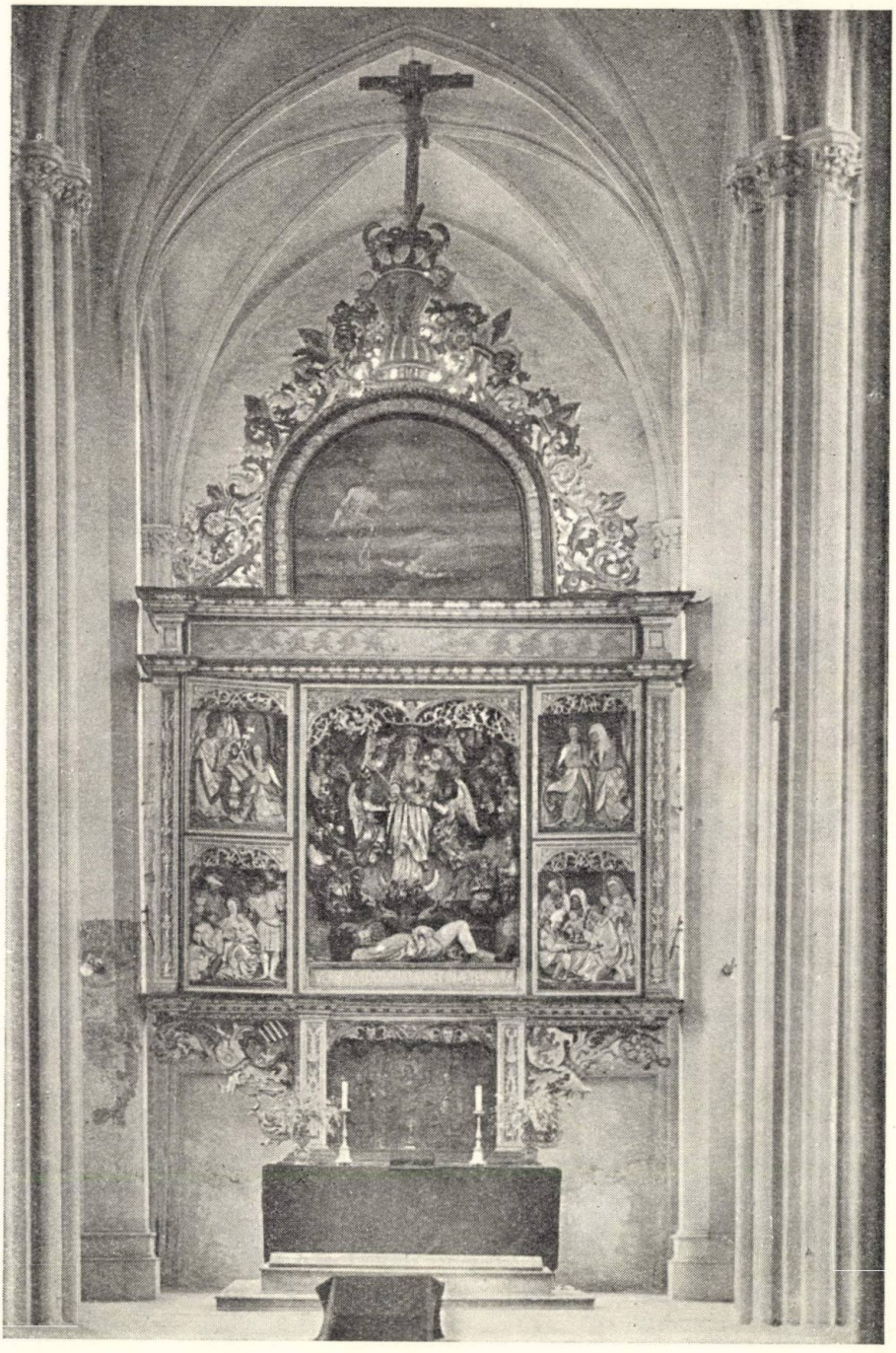

Fig. 249. — Altarul bisericii din Sebeş (circa 1518—1526).

Altarele se compuneau dintr-un tablou central sau un scrin, în care erau aşezate figurile sfinţilor cărora le erau dedicate; pe flancuri se găseau două aripi fixe şi două canaturi mobile, zugrăvite cu scene sacre. Toate acestea erau montate într-un cadru arhitectonic de lemn. Unul din cele mai preţioase altare e cel păstrat acum în Muzeul arhiepiscopal din Strigoniu, opera meşterului Thomas din Cluj, din 1427. Dintr-un altar din Cisnădioara provine statueta de lemn a fecioarei Maria, aflată la Muzeul Brukenthal din Sibiu, databilă între anii 1420—1430.

Fig. 250. — Cristelniţa bisericii evanghelice din Sibiu, 1438.

Deosebit de numeroase sînt altarele rămase din jumătatea a doua a veacului al XV-lea şi din primele decenii ale celui următor, în cursul cărora se răspîndesc tot mai mult influenţe provenite în parte din Viena, în parte din Nürnberg, transmise prin stampele marilor meşteri, cum sînt cele ale lui Albrecht Dürer, şi prin centrul din Cracovia, unde înflorea o şcoală derivată din arta lui Vit Stoss. Un fiu al acestuia, Stanislau, rămăsese ca şef al şcolii la Cracovia, altul, Vitus junior, se aşază la Braşov, al treilea, Iohannes, la Sighişoara, unde deschide un atelier de pictură. Aceleiaşi ambianţe îi aparţin şi atelierele din Slovacia, cu care arta transilvăneană săsească şi secuiască dezvăluie relaţii strînse. Cu timpul, se afirmă şi în acest domeniu tot mai precumpănitor influenţele Renaşterii.

Între altarele mai de seamă amintim: cel din biserica evanghelică din Prejmer, de după mijlocul veacului al XV-lea, cel din biserica evanghelică din Sebeş, circa 1518—1526, şi altarul bisericii romano-catolice din Armăşeni, din 1543.

Din mobilierul profan al acestei perioade s-au păstrat puține obiecte. Informații mai bogate avem numai privitor la inventarul eclesiastic. O serie de cristelnițe atestă priceperea pietrarilor; cristelnițele de bronz fac dovadă despre activitatea atelierelor de turnătorie, îndeosebi din Mediaș, Sibiu, Sighișoara și Brașov. Cristelnița bisericii evanghelice din Sibiu, operă a meșterului Leonhardus din 1438, împodobită cu o serie de plachete, e deosebit de interesantă prin faptul că unele ornamente sînt turnate după tipare folosite pentru lucrări destinate clienților romîni. Datorită mobilierului de lemn, păstrat numai de la sfîrșitul veacului al XV-lea și din perioadele următoare, putem aprecia opera meșterilor în mînuirea formelor goticului tîziu și ale Renașterii.

Fig. 251. — Potir al bisericii din Băgaciu.

Artele decorative. Argintăria

În mod deosebit s-a dezvoltat meșteșugul argintarilor. Dacă cele mai vechi piese păstrate din perioada romanică pot fi considerate în parte ca obiecte de import, e neîndoielnic că din veacul al XIV-lea încoace argintarii își asiguraseră o oarecare faimă, dovadă nu numai plachetele din tezaurul capelei imperiale din Aix la Chapelle, dăruite de regele Ludovic I, în 1374, dar și rolul pe care acești meșteșugari îl joacă în viața orășenească. Puține sînt produsele de natură profană care s-au păstrat, ca, de pildă, paftaua din mormîntul de la Curtea de Argeș și sigiliul orașului Baia Mare din secolul al XIV-lea, cu o reprezentare sugestivă a mineritului. Din numărul mare al obiectelor liturgice, multe se disting prin calități excepționale.

Arta argintarilor transilvăneni dezvăluie același orizont larg de relații cu arta sud-germană și cu cea a Italiei de nord, care a fost identificat și în domeniul picturii. Alături de prelucrarea iscusită a metalului prin forjare, cizelare, mai apoi prin turnare și decupare, apare încă din veacul al XIV-lea smalțul. Unul

dintre cele mai frumoase exemple al acestei tehnici e relicvarul sf. Ladislau, atribuit unui atelier din Oradea, de pe la 1402.

Deosebit de prețioasă e seria de potire, singura categorie de ustensile de cult preluată de confesiunile protestante și de aceea păstrată în multe exemplare. Cu ajutorul potirelor se poate urmări neîntrerupt evoluția tehnică și formală a argintăriei transilvănene din veacul al XIV-lea înainte. Între piesele mai marcante citām un potir din biserica evanghelică din Marpod, de pe la 1400, ilustrînd faza gotică matură și un potir păstrat acum în tezaurul catedralei din Strigoniu (R. P. Ungară), datat greșit pe baza unei coincidențe de nume în jurul anului 1440, reprezentînd în realitate faza gotică tîrzie din primul sfert al veacului al XVI-lea. Celebre au devenit potirele cu filigran, combinat adeseori cu smalț opac, cu ajutorul căruia se colorează motive florale, ca, de pildă, potirul din biserica evanghelică din Băgaciu. Această tehnică e denumită de contemporani *modo transilvano*, fiind o tehnică foarte apreciată, încît potirele devin o marfă de export căutată.

Alături de potire se mai păstrează și alte ustensile de cult, unele din cupru sau bronz, ilustrînd diversitatea tehnicilor și a produselor artizanatului.

E semnificativ, în schimb, rolul redus jucat de scriptoriile transilvănene. După cum o dovedesc unele manuscrise, bisericile romînești erau înzestrate cu opere executate în atelierele din Țara Romînească și din Moldova, în timp ce pentru bisericile catolice se importau manuscrise de lux din Apus. Manuscrisele executate în Transilvania sînt aproape total lipsite de ornamente. La fel și paramentele liturgice, odăjdiile — despre care avem numeroase informații documentare, dar care s-au pierdut în cea mai mare parte după introducerea Reformei — sînt — în măsura în care le mai cunoaștem (de exemplu în Muzeul Brukenthal din Sibiu) — obiecte de import, de pildă din Italia, semn că anumite îndeletniciri mai puțin rentabile nu fuseseră cultivate decît sporadic în atelierele artizanatului orășenesc.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări teoretice

MARX K.-F. ENGELS, *Despre artă și literatură*, București, 1953.

ENGELS, F., *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în K. Marx-F. Engels, *Opere alese*, vol. II, București, 1955.

— *Războiul țărănesc german*, București, 1958.

1. Cultura feudalismului dezvoltat în Țara Romînească și Moldova

I. *Lucrări generale*

CARTOJAN, N., *Istoria literaturii romîne vechi*, I, București, 1940.

CIOBANU, ȘT., *Istoria literaturii romîne vechi*, I, București, 1947.

DENSUȘIANU, O., *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938.

Iorga, N., *Istoria literaturii românești*, I, ed. a II-a, București, 1925.
Istoria literaturii române, I, București, 1954.
Pascu, G., *Istoria limbii și literaturii române în secolul XVI*, București, 1921.
Procopovici, Alexe, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922.
Pușcariu, S., *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930.
Rosetti, Al., *Limba română în secolele al XII-lea—XVI-lea*, București, 1956.

II. *Lucrări speciale*

Balotă, A., *Funcțiunea socială a cîntecului bătrînesc*, în *Revista de folclor*, III, 1958, p. 101—112.
Bianu, I., *Psaltirea Scheiană*, București, 1889.
Bogdan, I., *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895.
— *Vechile cronice moldovenești pînă la Urechia*, București, 1891.
— *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896.
Candrea, J. A., *Psaltirea Scheiană*, București, 1916.
Caraman, P., *Contribuții la cronologizarea și geneza baladei populare*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, I, 1932, p. 53—105 și II, 1933, p. 25—88.
Chițimia, I. C., *Cronica lui Ștefan cel Mare*, București, 1942.
Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959.
Iațimirski, A. I., *Благотворительность русских государей в Румынии в XVI—XIX вв.*, Moscova, 1899.
— *Григорий Цамблак*, St. Petersburg, 1904.
— *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, St. Petersburg, 1905.
Panaitescu, P. P., *Octoihul lui Macarie și originile tipografiei în Țara Românească*, București, 1939.
— *Les chroniques slaves de Moldavie au XV-e siècle*, în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 146—168.
— *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959.
— *Începuturile scrisului în limba română*, în *St. mat. ist. medie*, IV, 1960, p. 117—189.
Grecu, Al. (P. P., Panaitescu), *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 4, p. 215—228.
Pava, R., *Criptograma din Psaltirea Scheiană*, în *St. mat. ist. medie*, III, 1959, p. 365—372.
Rossetti, Al., *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle*, Paris, 1929.
Sîrku, P., *Митрополит Григорий Цамблак*, în *Богословский Вестник*, IV, 1895, p. 159—174.
Sedelnikov, A. D., *Литературная история повести о Дракуле*, în *Известия по русскому языку и словесности Акад. Наук СССР*, Leningrad, II/1, 1929, p. 621—659.
Soloviev, Al. V., *Značaiu vizantinskog prava na Balkanu*, în *Godisnița N. Ciupića*, Belgrad, XXXVII, 1929.
Stănescu, E., *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du moyen âge*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, București, 1960, p. 271—304.
Teodor, S., *Filotei monahul de la Cozia, imnograf român*, în *Mitropolia Olteniei*, VI, 1954, nr. 1—3, p. 20—35.

2. Cultura feudalismului dezvoltat în Transilvania

I. *Lucrări generale*

Bóka, L.-Pándi, P., *A magyar irodalom története 1849-ig*, Budapesta, 1957.
Drăgan, N., *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, București 1938 (extras din *La Transylvanie*).
Istoria bisericii române, vol. I, București, 1957.
Teutsch, Friedrich, *Geschichte der evanghelischen Kirche in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1921.

II. *Lucrări speciale*

BARTA, ISTVÁN, *Középkorvégi szellemi müvelődésünk és a külföldi egyetemek*, Budapesta, 1937.
BÉKEFFI, REMIG, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*, Budapesta, 1910.
BEZDECHI, ŞT., *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română*, Aninoasa-Gorj, 1939.
BRANDSCH, H., *Die siebenbürgisch-sächsische Dorfschulen im Reformationsjahrhundert*, în *Archiv des Vereins*, XLIV, 1927.
CRĂCIUN, I., *Catehismul romînesc din 1544*, Cluj-Sibiu, 1945—1946.
— *Cronicile romînești ale Transilvaniei și Banatului. Considerații preliminare*, în *An. Inst. ist. Cluj*, I—II, 1958—1959, p. 125—152.
DÉGH, LINDA, *Népköltészet*, Budapesta, 1958.
DRĂGAN, N., *Cei dintîi studenți romîni ardeleni la universitățile apusene*, în *An. Inst. ist. Cluj*, IV, 1926—1927, p. 419—422.
GULYÁS, PÁL, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV és XVI században*, Budapesta, 1931.
GÜNDISCH, G., *O contribuție la biografia umanistului brașovean Valentin Wagner (1510—1557)*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 2, p. 115—122.
JAKÓ, S., *Începuturile scrisului în păturile laice din Transilvania medievală*, în *St. cerc. ist.*, Cluj, VII, 1956, p. 81—102.
— *Az otthon és művészete a XVI—XVII századi Kolozsváron*, în *Kelemen Lajos Emlékkönyv*, Cluj, 1957.
JEKELIUS, H., *Die Entwicklung des höheren siebenbürgisch-sächsischen Schulwesens von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Mediaș, 1930.
KARDOS, TIBOR, *A magyarországi humanizmus kora*, Budapesta, 1955.
LAZĂR, VICTOR, *Legende istorice de pe pămîntul Romîniei*, Cluj, 1921.
LUPAȘ, I., *Doi umaniști romîni în secolul al XVI-lea*, în *An. Inst. ist.*, Cluj, IV, 1926—1927, p. 337—363.
MÜLLER, FR., *Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1864.
NETOLICZKA, O., *Beiträge zur Geschichte des Johannes Honterus und seiner Schriften*, Brașov, 1930.
POPOVICI, IOSIF, *Poezii populare romîne*, vol. I, *Balade populare din Banat*, Oravița, 1909.
SCHULLERUS, A., *Unsere Volksdichtung*, în *Bilder aus der Kulturgeschichte der siebenbürger Sachsen*, vol. II, Sibiu, 1928.
SULICĂ, N., *Cea mai veche școală romînească din cuprinsul Romîniei întregite*, București, 1937.
SZÉKELY, GYÖRGY, *A huszitizmus és a magyar nép*, în *Századok*, XC, 1956, p. 331—367, 556—590.
TONTSCH, HERMAN, *Die Honteruspresse in 400 Jahren*, Brașov, 1933.

3. Arta în vremea feudalismului dezvoltat în Țara Romînească și Moldova

I. *Lucrări generale*

IORGA, N.-G. BAL̦Ş, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922.
Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R. I, *Arta romînească în epoca feudală*, București, 1957.
VĂTĂȘIANU, V., *Istoria artei feudale în țările romîne*, I, București, 1959.

II. *Lucrări speciale*

BAL̦Ş, G., *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926 (*Bul. Com. mon. ist.*, XVIII, 1925, fasc. 43—46).
— *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928 (*Bul. Com. mon. ist.*, XXI, 1928, fasc. 55—58).

Balş, G., *Influences arméniennes et géorgiennes sur l'architecture roumaine*, Vălenii de Munte, 1931.
Balş, Şt.-C. Nicolescu, *Mănăstirea Moldoviţa*, Bucureşti, 1958.
Bianu, I., *Monumente de artă romînească din manuscripte*, vol. II, Bucureşti, 1922.
Cegăneanu, Sp., *Obiecte bisericeşti studiate şi descrise de ...*, Bucureşti, 1911.
Constantinescu-Iaşi, P., *Bizantinismul în Romînia*, Bucureşti, 1924.
— *Evoluţia stilului moldovenesc*, Iaşi, 1927.
Diaconu, Gh.-N. Constantinescu, *Cetatea Şcheia*, Bucureşti, 1960.
Ghika-Budeşti, N., *Evoluţia arhitecturii în Muntenia*, partea I, Vălenii de Munte, 1927 (*Bul. Com. mon. ist.*, XX, 1927).
Henry, Paul, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVI-e siècle*, text şi album, Paris, 1930.
Ionescu, Gr., *Istoria arhitecturii romîneşti*, Bucureşti, 1937.
Iorga, N., *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. I—II, Bucureşti, 1934—1936.
Kozak, E. A., *Die Inschriften aus der Bukowina*, vol. I, Viena, 1903.
Lăzărescu, E., *Despre piatra de mormînt a comitelui Laurenţiu şi cîteva probleme arheologice şi istorice în legătură cu ea*, în *St. şi cerc. ist. artei*, IV, 1957, nr. 1—2, p. 109—127.
Millet, G., *Broderies religieuses de style byzantin*, text şi album, Paris, 1939—1947.
Musicescu, M., *O broderie necunoscută din vremea lui Neagoe Basarab*, în *St. şi cerc. ist. artei*, V, 1958, nr. 1—2, p. 35—49.
Nicolescu, C., *Locuinţe domneşti în cuprinsul mănăstirilor în veacurile XV—XVII*, în *St. şi cerc. ist. artei*, I, 1954, nr. 3—4, p. 63—82.
Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare, Bucureşti, 1958.
Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S., Bucureşti, 1958.
Ştefănescu, I. D., *Contribution à l'étude des peintures murales valaques*, Paris, 1928.
— *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, text şi album, Paris, 1928.
— *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Nouvelles rechereches*, text şi album, Paris, 1929.
— *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie, depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, text şi album, Paris, 1932.
— *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Peintures murales de Valachie et de Moldavie*, Paris, 1938.
Tafrali, O., *Le trésor byzantin et roumain du monastère de Putna*, Paris, 1925.
— *Monuments byzantins de Curtea de Argeş*, text şi album, Paris, 1931.
Vătăşianu, V., *L'arte bizantina in Romania. I Ricami liturgici*, Roma, 1945.

4. Arta în Transilvania în vremea feudalismului dezvoltat (vezi şi Ţara Romînească şi Moldova)

A magyarországi művészet története, vol. I, Budapesta, 1956.
Balogh, J., *Márton és György kolozsvári szobrászok*, Cluj, 1934.
— *Kolozsvár műemlékei*, Budapesta, 1935.
— *Az erdélyi renaissance*, vol. I, Cluj, 1943.
Die deutsche Kunst in Siebenbürgen, ed. V. Roth, Sibiu, 1934.
Dragomir, S., *Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor în secolele XIV şi XV*, Cluj, 1930 (din *Anuarul Com. Mon. ist. pt. Transilvania*, 1929).
Entz, G., *A gyulafehérvári székesegyház*, Budapesta, 1958.
Horwath, W., *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*, ed. a II-a, Sibiu, 1940.
Oprescu, G., *Bisericile cetăţi ale saşilor din Ardeal*, Bucureşti, 1956.

PASCU, Ş., *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1954.
PETRANU, C., *L'art roumain de Transylvanie*, I, Bucureşti, 1938.
RADOCSAY, D., *A középkori Magyarország falképei*, Budapesta, 1954.
— *A középkori Magyarország táblaképei*, Budapesta, 1955.
ROTH, V., *Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen*, Strassburg, 1906.
— *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, Strassburg, 1908.
— *Beiträge zur Kunstgeschichte Siebenbürgens*, Strassburg, 1914.
— *Siebenbürgische Altäre*, Strassburg, 1916.
— *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens*, I, *Goldschmiedearbeiten*, Sibiu, 1922.
SIGERUS, E., *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*, ed. a V-a, Sibiu, 1923.
VĂTĂŞIANU, V., *Vechile biserici de piatră romîneşti din judeţul Hunedoara*, Cluj, 1930 (din *Anuarul Com. Mon. ist. pt. Transilvania*, 1929).

PARTEA A III-A

FEUDALISMUL DEZVOLTAT, ÎN CONDIŢIILE INSTAURĂRII DOMINAŢIEI OTOMANE

(a doua jumătate a sec. al XVI-lea)

CAPITOLUL I

DEZVOLTAREA SOCIETĂŢII ŞI A RELAŢIILOR INTERNAŢIONALE ÎN ESTUL ŞI SUD-ESTUL EUROPEI

Istoria Europei în veacul al XVI-lea — ma ales în ce priveşte Europa occidentală — se caracterizează prin începutul modului de producţie capitalist. « Cu toate că întîlnim primele începuturi ale producţiei capitaliste, în mod sporadic, în unele oraşe mediteraneene încă din secolul al XIV-lea şi al XV-lea, *era capitalistă* datează abia din *secolul al XVI-lea* »[1]. K. Marx consideră că cele mai importante evenimente ale istoriei europene în veacul al XVI-lea şi, îndeosebi, cele referitoare la Spania, Portugalia, Olanda, Franţa şi Anglia, sînt, în primul rînd, momentele principale ale acumulării primitive a capitalului, în care un rol important l-a jucat « *puterea statului*, adică forţa concentrată şi organizată a societăţii, pentru a accelera procesul de transformare a modului de producţie feudal în cel capitalist şi pentru a scurta faza de tranziţie »[2]. Pentru că, şi din acest punct de vedere, condiţiile istorice nu se caracterizează prin omogenitate, K. Marx a subliniat că procesul acumulării primitive a capitalului « ia în diferite ţări nuanţe diferite şi trece prin diferitele faze, într-o ordine de succesiune diferită şi în epoci istorice diferite »[3], stabilind în acest fel existenţa unor zone geografice nesincrone în raport cu acelaşi proces istoric fundamental.

Dezvoltînd ideile lui K. Marx, F. Engels a observat, în cadrul analizei împrejurărilor specifice ale istoriei Germaniei din perioada ce desparte sfîrşitul războiului ţărănesc german de începutul războiului de 30 de ani, că la răsărit de Elba evoluţia social-economică şi cea politică a fost într-o anumită măsură diferită, datorită unor factori care au stînjenit procesul de acumulare primitivă a capitalului. Întreaga dezvoltare economică a acestor regiuni în veacul al XVI-lea, arată F. Engels, a fost frînată de faptul că şerbia, în loc să fie desfiinţată, a fost întărită[4]. În oraşe se menţinea încă atotputernicia breslelor, care a frînat şi ea dezvoltarea manufacturilor: « în loc să fie divizată *înăuntrul* atelierului, munca

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, ed. a II-a, Bucureşti, 1948, vol. I, p. 636.
[2] *Ibidem*, p. 664.
[3] *Ibidem*, p. 636.
[4] Scrisorile lui F. Engels către K. Marx, din 15 şi 16 dec. 1882, în *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958, p. 177—179.

este divizată *între bresle* »[1]. În acest fel, arată F. Engels, nu pare surprinzător că regiunile de la răsărit de Elba au rămas în afara comerțului mondial[2] și că în aceste regiuni s-au simțit prea puțin urmările pozitive ale marilor descoperiri geografice. Datorită dificultăților procesului de centralizare, de trecere de la monarhia feudală propriu-zisă la cea absolutistă[3], puterea de stat nu a fost în stare să sprijine, pe toate planurile, procesul de acumulare primitivă a capitalului.

Evoluția principalelor ramuri economice

În condițiile caracteristice acestor regiuni, defavorabile unui ritm viu și continuu al procesului de acumulare primitivă a capitalului, germenii capitalismului sînt încă rari; totuși economia naturală face loc treptat economiei de schimb, fenomen care determină prefaceri social-economice de mare amploare.

Din această cauză, în veacul al XVI-lea, iau extindere acele ramuri de producție care în economia naturală ocupau un loc secundar — producția minieră și meșteșugărească — și apare producția manufacturieră. În Cehia, scade exploatarea argintului, dar crește cea a fierului. În Polonia și Rusia, capătă o importanță mare meșteșugul fierului și al postavului, ca și construcțiile navale etc. Dezvoltarea producției miniere și meșteșugărești a făcut cu putință apariția manufacturilor. În regiunile germane, austriece, cehe, se dezvoltă îndeosebi manufacturile bazate pe industria extractivă și se organizează sub formă de manufacturi tipografiile. În Polonia se întîlnesc în această vreme manufacturi de postav. Dezvoltarea acestor ramuri de producție e vie în prima jumătate a veacului al XVI-lea, se caracterizează printr-un ritm din ce în ce mai încet în a doua jumătate și stagnează la sfîrșitul veacului, cînd împrejurările caracteristice acestor regiuni, amintite mai înainte, încep să joace un rol hotărîtor.

Cu toată creșterea în importanță a celorlalte ramuri de producție, agricultura rămîne, la fel ca în economia naturală, principala ramură de producție. Producția agricolă — atît a gospodăriei feudale, cît și a celei țărănești — era atrasă tot mai mult în sfera relațiilor de marfă-bani, produsele agricole căpătînd din ce în ce mai mult caracter de marfă. Necesitățile de bani, în permanentă creștere, ale nobilimii determinau mărirea suprafețelor cultivate cu cereale, extinderea rezervei feudale.

În Europa de est atragerea producției agricole în sfera relațiilor de marfă-bani are drept consecință întărirea caracterului feudal al gospodăriei moșierești și nu transformarea caracterului ei feudal în capitalist. Unele gospodării feudale din Germania răsăriteană, « follwark-ul » polonez, latifundiile dunărene și balcanice, noile « pomestii » rusești confirmă trăsăturile comune ale acestui fenomen.

---

[1] Scrisorile lui F. Engels către K. Marx, din 15 și 16 dec. 1882, în *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 178.

[2] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 33.

[3] *Ibidem*, p. 33—34.

Caracterul evoluției economice a Europei estice și sud-estice e determinat în bună parte și de locul ocupat de cele două forme ale capitalului comercial: capitalul pentru comerțul cu mărfuri (capitalul comercial propriu-zis) și capitalul pentru comerțul cu bani (capitalul cămătăresc). În ce privește capitalul comercial, K. Marx arăta că « în măsura în care ajută la extinderea pieții și mijlocește diviziunea muncii între capitaliști, în măsura în care dă, prin urmare, capitalului putința să lucreze pe o scară mai largă, funcțiunea sa favorizează productivitatea capitalului industrial și acumularea acestuia »[1]. Îndeplinind această funcțiune, capitalul comercial a contribuit la intensificarea producției miniere și meșteșugărești, la formarea pieții în diferite țări din Europa estică și de sud-est. Totodată, trebuie însă ținut seama de faptul că, în împrejurările unei dezvoltări independente a capitalului comercial, acesta se poate afla — după cum arată K. Marx — «în raport invers cu dezvoltarea economică generală a societății »[2]. În același timp, acțiunea exercitată de capitalul cămătăresc « paralizează forțele de producție, în loc să le dezvolte... »[3].

În Europa de est și sud-est astfel de tendințe au fost întruchipate mai ales de negustorii străini — negustorii din Imperiul austriac, în regiunile cehe și maghiare, negustorii Imperiului otoman, în regiunile dunărene și balcanice, negustorii englezi și olandezi, în regiunile rusești — care, cumpărînd mărfurile la prețuri scăzute, au frînat dezvoltarea economică.

Legăturile directe pe care marii feudali le întrețin cu negustorii străini au dus destul de repede la scăderea activității negustorilor și meseriașilor autohtoni. Din această cauză, unul din aspectele caracteristice ale acestui fenomen a fost decăderea orașelor, cu excepția marilor porturi maritime și fluviale, legate direct de activitatea negustorilor străini.

Prefacerile structurii sociale

Dezvoltarea relațiilor de marfă-bani a dus la importante prefaceri ale structurii sociale, la sate, ca și la orașe. În general, caracteristică pentru aceste regiuni, în veacul al XVI-lea, a fost polarizarea societății în oligarhia foarte bogată a marilor feudali și a patricienilor și în sărăcimea satelor și orașelor. Rolul păturilor mijlocii e din ce în ce mai redus.

Situația țărănimii, mai exploatată și mai asuprită decît oricînd, devine deosebit de gravă. Nobilimea caută pe toate căile să întărească și mai mult proprietatea feudală asupra pămîntului, să folosească producția de mărfuri în interesul ei. Ofensiva feudală s-a desfășurat atît împotriva țărănimii libere, urmărindu-se aducerea ei în stare de șerbie, cît și împotriva țărănimii dependente, urmărindu-se întărirea și înăsprirea aservirii. Desființarea dreptului de transmitere ereditară a bunurilor funciare deținute de țărani, reducerea duratei de deținere temporară

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, București, 1953, p. 279.
[2] *Ibidem*, p. 321.
[3] *Ibidem*, vol. III, partea a 2-a, p. 570.

a aceloraşi bunuri, creşterea servituţilor feudale, acapararea pămînturilor obştilor şi, în sfîrşit, legiferarea pentru întreg teritoriul statului a legării de pămînt au fost etapele acestui proces.

Ruinarea gospodăriilor ţărăneşti a fost grăbită de fiscalitatea excesivă, războaiele pustiitoare, preţurile mici obţinute pentru produse şi, mai ales, de activitatea cămătarilor, care, prin « supra dobîndă », a dus la prăbuşire numeroase gospodării ţărăneşti.

F. Engels a denumit această dezvoltare socială ca « a doua ediţie » a iobăgiei, nu numai pentru că starea social-economică a ţărănimii corespundea întru totul iobăgiei, ci şi pentru că exploatarea feudală luase forme noi, agravate.

În Polonia, sistemul « follwark-ului », bazat pe clacă, a avut drept urmare aservirea totală a ţărănimii; începînd din 1543, dreptul de strămutare al ţăranilor a fost desfiinţat. În Rusia, după ce majoritatea pămînturilor ţărăneşti au fost cotropite de boierime, o dată cu sporirea suprafeţei rezervei senioriale a avut loc creşterea continuă a clăcii. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, şi mai ales prin ucazul lui Boris Gudunov din 1597, s-a legiferat legarea de pămînt a majorităţii ţărănimii. În Imperiul otoman, s-a desfăşurat procesul aservirii întregii ţărănimi, consfinţit printr-o lege a lui Soliman I, la sfîrşitul domniei acestuia.

În procesul de cotropire a pămîntului ţărănesc şi de aservire a ţărănimii au loc transformări importante şi în compoziţia clasei feudale. Analiza lui F. Engels, referitoare la Germania şi mai ales la cea de la răsărit de Elba, e valabilă pentru întreaga Europă de est şi sud-est, desigur cu diferenţe de la ţară la ţară. Principalii beneficiari ai procesului istoric erau vîrfurile clasei feudale: « principii », « magnaţii », « oligarhia », care cu de la sine putere « declarau război şi încheiau pace... întreţineau armate permanente, convocau diete şi puneau dări »[1]. Această situaţie e caracteristică nu numai pentru principii germani, ci şi pentru magnaţii poloni, cehi şi maghiari, în tot veacul al XVI-lea, pentru marii boieri ruşi şi paşalele otomane, numai în prima jumătate a veacului. Slăbirea marilor latifundii boiereşti de către Ivan al IV-lea, prin organizarea « opricininei », măsurile luate de Soliman I şi Selim al II-lea pentru a împiedica transformarea posesiunilor militare de tipul « timarelor » în proprietate ereditară, au avut drept urmare dezvoltarea în Rusia şi în Imperiul otoman a unei alte situaţii decît în celelalte ţări din această parte a Europei: în timp ce marea nobilime se întărea şi îmbogăţea, nobilimea mijlocie dispăruse aproape complet şi încetase să mai joace un rol istoric. Cît priveşte mica nobilime, cavalerii, aceştia « mergeau cu paşi repezi spre pieire »[2].

Diferenţierile se accentuează şi în sînul orăşenimii. Ele au apărut cu toată claritatea mai ales în împrejurările marilor mişcări sociale din primele decenii ale veacului al XVI-lea. În fruntea orăşenimii se aflau « familiile de patricieni »

---

[1] F. Engels, *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958, p. 34.
[2] *Ibidem*, p. 36.

— cum le denumește F. Engels[1]; ele uneau bogăția cu puterea și constituiau forța politică dominantă. Marea masă a orășenimii — așa-numită «opoziție orășenească» — era alcătuită din «opoziția bürgerilor» și «opoziția plebeilor». Prima categorie era formată din orășenimea mijlocie, lipsită de o concepție antifeudală consecventă; cea de-a doua categorie — cu o concepție antifeudală mai clară — era alcătuită din sărăcimea orașelor, din meseriași săraci, din oameni ce munceau cu ziua, din mulțimea celor fără o meserie definită și care formau embrionul lumpenproletariatului de mai tîrziu.

Acest tablou al păturilor orășenești e valabil și pentru țările din răsărit și sud-est. În Rusia, în veacul al XVI-lea, orășenii se împart în «buni», «mijlocii» și «mărunți», după gradul de avere. În Imperiul otoman se dezvoltă un patriciat orășenesc foarte puternic, cu influență mare asupra guvernării statului; în același timp, desele mișcări sociale din orașe oglindesc și starea sărăcimii.

Intensificarea luptei maselor împotriva claselor exploatatoare

Veacul al XVI-lea e dominat de puternice mișcări țărănești și orășenești, determinate de agravarea exploatării producătorilor direcți de către feudali și statul feudal. Aceste mișcări au influențat procesul de reorganizare a statului feudal și dezvoltarea contradicțiilor dintre marile puteri. Caracteristice pentru aceste mișcări din veacul al XVI-lea sînt mărimea teritoriului pe care s-au desfășurat și durata lor îndelungată.

Cele mai importante evenimente ale istoriei veacului al XVI-lea în aceste regiuni ale Europei — alături de mișcarea pentru reformă — sînt marile războaie țărănești. Războiul țărănesc din 1514, de sub conducerea lui Gheorghe Doja, care a declanșat un val aproape neîntrerupt de mișcări antifeudale, a zguduit edificiul feudalismului. Un moment culminant în această mișcare antifeudală a fost războiul țărănesc german din anii 1524—1525. În 1525, pe întreg teritoriul Austriei propriu-zise, a izbucnit o puternică răscoală țărănească, al cărei program era îndreptat nu numai împotriva feudalilor, ci și a statului feudal; în 1526, sub conducerea lui Michael Geismayer, răsculații au izbutit chiar să înfrîngă de cîteva ori armatele habsburgice. În Cehia, o răscoală țărănească a durat cîțiva ani (1530—1533); ca urmare a accentuării reacțiunii feudale, în Cehia și în Slovacia au avut loc noi și puternice răscoale țărănești. În Ungaria și Transilvania, răscoala condusă de păstorul romîn Gheorghe Crăciun a ridicat, în 1570, împotriva feudalilor maghiari și turci, o forță de 10 000 de țărani. Feudalii maghiari și germani au putut cu greu să înfrîngă puternica răscoală a țăranilor croați și sloveni dintre 1570 și 1574, de sub conducerea lui Martin Hubec, proclamat «rege al țăranilor». În Polonia, mișcarea țărănească din 1592 a obligat șleahta la o mobilizare specială a forțelor armate. Imperiul otoman e de asemenea zguduit, în veacul al XVI-lea, de mari răscoale țărănești, de lungă durată; ele sînt aproape neîntrerupte în

[1] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 41—42.

Anatolia şi în celelalte vilaiete asiatice. În Europa, răscoalele populaţiilor subjugate sînt îndreptate împotriva exploatării sociale şi, totodată, împotriva asupririi de neam.

Războiul ţărănesc german, ca şi răscoalele ţărăneşti ce i-au urmat, a scos în evidenţă faptul că, în condiţiile istorice de atunci, ţărănimea nu putea repurta însă o victorie antifeudală, deoarece, aşa cum a subliniat V. I. Lenin « organizarea, caracterul politic conştient al acţiunilor, centralizarea lor (necesară pentru a obţine victoria), toate acestea le poate da milioanelor de mici proprietari agricoli dispersaţi *numai* conducerea fie din partea burgheziei, fie din partea proletariatului »[1]. Pactizarea cu feudalii a păturilor orăşeneşti dominante, atitudinea şovăitoare a păturilor mijlocii, slăbiciunea păturilor de jos sînt cauzele pentru care orăşenimea nu putea fi forţa conducătoare a marilor mişcări populare din veacul al XVI-lea.

Formele reorganizării statului feudal

Istoria sud-estului european în veacul al XVI-lea este dominată de patru state mari: Austria, Polonia, Rusia şi Imperiul otoman. În evoluţia lor istorică, aceste state au devenit multinaţionale, ca urmare a unei politici de expansiune continuă. Caracterul multinaţional al statelor din aceste regiuni ale Europei a accentuat procesul de înlăturare a rămăşiţelor fărîmiţării feudale, de întărire a puterii de stat centralizate. Referindu-se la monarhie, F. Engels spune că « trebuia să devină absolută din cauza caracterului centrifugal al elementelor ei » şi că « devenise cu totul necesară pentru a ţine la un loc naţionalităţile »[2].

În primele decenii ale veacului al XVI-lea, organizarea politică a statului austriac era subordonată problemelor de bază ale « Sfîntului imperiu roman de naţiune germană », al cărui suveran nominal, împăratul, era în acelaşi timp suveranul de fapt al posesiunilor Casei de Austria, familia de Habsburg. « Reforma imperială » de la sfîrşitul veacului al XV-lea nu izbutise; imperiul continua să fie un stat fărîmiţat politiceşte, cu hotare nestatornice şi contestate. Necesitatea unei organizări temeinice a puterii de stat s-a accentuat şi mai mult după 1519, cînd, devenit împărat al Germaniei, Carol Quintul a unit sub sceptrul său uriaşele posesiuni ale coroanei spaniole cu cele imperiale şi austriece. Devenit împărat în 1556, Ferdinand, fratele lui Carol Quintul, a încercat o nouă reformă a imperiului, prin transformarea Hofrat-ului din Viena în guvern imperial central; dar nici această reformă n-a izbutit, Hofrat-ul neputînd cîştiga nici măcar rolul de guvern central al provinciilor ereditare ale Casei de Austria. Astfel, după moartea lui Ferdinand (1564), autoritatea împăratului, care a devenit nominală în imperiul propriu-zis, a slăbit şi în provinciile ereditare, împărţite între fiii lui Ferdinand. Ca urmare, în veacul al XVI-lea, centralizarea statului austriac se desfăşoară lent, cu pauze îndelungate, iar legăturile dintre statul austriac şi imperiu devin din ce în ce mai şubrede.

---

[1] V. I. Lenin, *Despre iluziile constituţionaliste*, în *Opere*, vol. 25, Bucureşti, 1954, p. 192.

[2] F. Engels, *Despre reforma şi războiul ţărănesc din Germania*. Concept, în Marx-Engels-Lenin-Stalin, *Zur deutschen Geschichte*, Berlin, 1953, p. 279.

În Polonia, același proces determină evoluția istorică spre o formă de stat centralizat nedesăvîrșit, « Reszpospolita », un fel de republică aristocratică. În prima jumătate a veacului al XVI-lea, monarhia feudală polonă se consolidează, bazată pe alianța cu mica nobilime (șleahta), împotriva magnaților. Cu toate că victoria ei era numai politică, deoarece puterea economică a magnaților rămăsese intactă, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, șleahta a trecut la ofensivă pentru subordonarea autorității centrale. Constituția statului polon, definitivată între anii 1569 și 1573, prin care se consfințește înfrîngerea coroanei în această luptă, era de fapt un compromis între șleahtă și magnați. Semnificativă pentru înfrîngerea coroanei polone a fost transformarea ei din ereditară, în electivă. Șleahta își exercita autoritatea prin dietă *(seim)* — fără aprobarea căreia nu se putea declara război, încheia pace, ordona mobilizarea armatei. Magnații își exercitau autoritatea prin consiliul permanent, fără consensul căruia coroana nu putea lua nici o hotărîre importantă. Toate acestea însemnau, firește, o reducere considerabilă a autorității regale.

Încă de la sfîrșitul veacului al XV-lea, în statul Moscovei începuse să se dezvolte un aparat central de stat, care tindea către o anumită specializare în activitatea sa. În prima jumătate a veacului al XVI-lea, procesul de centralizare a statului feudal a înregistrat o oarecare încetinire din cauza luptelor dintre facțiunile boierești. Dar, după proclamarea lui Ivan al IV-lea ca țar al Rusiei în 1547, ritmul devine tot mai viu. Sudebnicul din 1550 a întărit centralizarea puterii de stat; între 1550 și 1560 a avut loc o reorganizare a aparatului de stat, la conducerea căruia au fost promovați curtenii țarului; au fost constituite organele conducerii centrale, dintre care cele mai importante se ocupau cu problemele proprietății funciare, ale armatei, ale afacerilor externe. Astfel, se poate considera că, în deceniul al șaselea al veacului al XVI-lea, în fruntea Rusiei se găsea un adevărat guvern central. Privilegiile feudalilor au fost mult îngrădite de Pravila din 1556 și, mai ales, de organizarea, în 1565, a « opricininei ». Procesul centralizării statului a însemnat o creștere a oprimării producătorilor direcți. În același timp, puterea economică a marilor boieri a fost îngrădită în ce privește tendința de sporire a suprafeței latifundiilor. Din această cauză, după moartea lui Ivan al IV-lea, reacțiunea feudală a încercat să revină la situația anterioară. În veacul al XVI-lea a continuat lupta pentru reunirea pămînturilor rusești: Pskovul în 1510, Smolenskul în 1514, Kazanul în 1552, Astrahanul în 1556 — ceea ce a contribuit de asemenea la întărirea centralizării. Eșecul încercării de a lua în stăpînire ținuturile baltice, ca și, pe plan intern, sprijinirea monarhiei numai pe forța nobilimii noi, au creat însă, și în Rusia, premisele încetinirii procesului de centralizare, la sfîrșitul veacului al XVI-lea.

K. Marx a caracterizat Imperiul otoman ca fiind « unica putere cu adevărat militară a evului mediu »[1]. Într-adevăr, statul turc continua să se bazeze pe

[1] *Архив Маркс-Энгельса*, t. VI, p. 189.

arhaica sa organizare militară. Această organizare a corespuns istoriceşte cîtă vreme expansiunea otomană a asigurat întreţinerea unei armate permanente a imperiului. O dată cu încetinirea cuceririlor teritoriale, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, armata permanentă, şi în primul rînd ienicerii, nu a mai constituit un sprijin sigur pentru puterea sultanilor. Un factor hotărîtor a fost începutul decăderii generale — economice, politice şi militare — a Imperiului. Devalorizarea continuă a monedei otomane, în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, era în primul rînd consecinţa incapacităţii statului otoman de a face faţă cheltuielilor prin mijloace economice normale. Din cauza opresiunii, lipsa de interes a popoarelor subjugate pentru producţie era atît de mare încît provinciile europene nu puteau să subsiste cu cerealele proprii. Ca urmare, posesiunile militare de tipul « timarelor » din Europa şi-au pierdut, treptat, importanţa economică şi militară. Armata permanentă, alcătuită din spahii şi ieniceri, începea să scadă, flota otomană de asemenea. La sfîrşitul veacului al XVI-lea, proprietatea statului asupra pămîntului îşi pierduse din importanţa ei; în felul acesta dispărea unul din cele mai de seamă puncte de reazim ale puterii sultanilor. Dependenţa domeniilor feudale mai puţin de sultan şi mai mult de paşalele din fruntea provinciilor, tendinţa către autonomie a acestora, participarea ienicerilor la luptele dintre grupările aristocratice, arendarea veniturilor statului — obicei încetăţenit spre sfîrşitul veacului al XVI-lea — toate acestea au scăzut puterea sultanului, care — cum spune K. Marx — deţinea, tot mai mult, rolul unui « suveran nominal » în fruntea unei republici [1].

În aceste regiuni ale Europei, prefacerile structurii sociale — determinate de dezvoltarea relaţiilor marfă-bani şi intensitatea luptei maselor împotriva exploatării — au înlăturat vechea organizare militară a puterii centrale, bazată pe pedestrimea de ţărani liberi şi cavaleria de mici nobili. În locul acestora îşi făceau loc armatele de mercenari pe care puterea de stat le contrapunea oştilor feudale. Procesul pe care F. Engels îl consideră început în apusul Europei în veacul al XIV-lea [2], în regiunile estice şi sud-estice se găsea în veacul al XVI-lea în plină desfăşurare. Prin armatele de mercenari, puterea de stat încerca să-şi asigure supremaţia militară asupra marilor feudali şi posibilitatea expansiunii continue, iar reorganizarea statului feudal slujea, în primul rînd, acestui scop.

Lupta împotriva dominaţiei străine. Dezvoltarea conştiinţei de neam

În regiunile estice şi sud-estice ale Europei, un număr mare de popoare gemeau sub jugul asupritorilor străini. Ca să-şi menţină fiinţa proprie, aceste popoare trebuiau să ducă o luptă continuă. Deosebit de greu era jugul turcesc şi cel habsburgic; popoarele subjugate din Imperiul otoman şi austriac erau ameninţate cu dispariţia, prin desnaţionalizare.

[1] K. Marx, *Revoluţia spaniolă*, în K. Marx-F. Engels, *Сочинения*, vol. X, p. 722.
[2] F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului şi apariţia statelor naţionale*, anexă la *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958, p. 190—192.

Din această cauză, alături de marile mişcări sociale, veacul al XVI-lea e dominat, totodată, de lupta popoarelor subjugate împotriva dominaţiilor străine.

Împotriva jugului habsburgic s-au ridicat, în primul rînd, cehii. Politica de asuprire religioasă şi de neam dusă de habsburgi a provocat, în 1547, o mare răscoală în întreaga Cehie, al cărei centru a fost oraşul Praga. Programul răscoalei era net antihabsburgic şi vădea năzuinţa expresă către independenţă a poporului ceh. Mişcările antihabsburgice au continuat în tot veacul al XVI-lea. Împotriva jugului habsburgic s-au ridicat de numeroase ori slovacii, maghiarii, croaţii şi slovenii. În ce priveşte poporul maghiar, primejdia cea mare venea din partea cotropirii otomane. Aceasta a fost ajutată de politica trădătoare a marii nobilimi, caracterizată astfel de K. Marx: « Oligarhia maghiară a deschis drumul turcilor spre Germania »[1]. Caracterizarea lui K. Marx se aplică, de altfel, tuturor aristocraţiilor din ţările cotropite de sultan sau de împăratul habsburgic. În împrejurările înaintării turceşti spre Europa centrală, masele maghiare, prin eroismul lor, au frînat ofensiva otomană; ilustrativă este, în acest sens, oprirea, în 1552, în faţa cetăţii Eger, a unei mari armate otomane care, după un asediu de cîteva luni, a trebuit să se retragă. Popoarele subjugate de turci din Europa — bulgarii, sîrbii, muntenegrenii, albanezii, grecii — s-au răsculat de numeroase ori împotriva asupritorilor otomani. În munţii Bulgariei, Muntenegrului, Moreei, se aflau centre permanente de răscoală, izolate unele de celelalte. Abia la sfîrşitul veacului al XVI-lea, răscoalele popoarelor subjugate din Balcani vor începe să se unească.

Lupta împotriva asupririi străine a jucat un rol însemnat în dezvoltarea conştiinţei de neam a acestor popoare. Reforma a contribuit mult la aceasta, prin răspîndirea culturii scrise în limba vorbită a poporului, prin întemeierea unor confesiuni « naţionale » (în Cehia şi Ungaria), prin înrădăcinarea sentimentului de apartenenţă la o anumită comunitate de neam. Orăşenimea, unele elemente ale micii nobilimi şi parte din ţărănime — în cadrul luptelor antifeudale — au fost purtătorii acestui curent. În Cehia, s-a desfăşurat lupta pentru folosirea limbii cehe în administraţie; în 1575, protestanţii cehi au elaborat o « confesiune cehă » comună; apăreau tot mai numeroase tipărituri şi se răspîndea literatura în limba cehă. În Ungaria, se răspîndeşte, de asemenea, literatura în limba maghiară. Numeroase opere poetice şi în proză cîntau gloria trecutului şi chemau la luptă împotriva cotropitorilor. Protestantismul, sub forma calvinistă şi unitariană, capătă aspectul unei confesiuni « naţionale ». Acelaşi proces are loc în Slovacia, Croaţia, Slovenia. În Ucraina, prin înfiinţarea de şcoli şi tipografii în limba proprie, se lupta împotriva politicii de desnaţionalizare dusă de panii poloni; abecedarele şi gramaticile în limba ucraineană de la sfîrşitul veacului al XVI-lea şi începutul veacului al XVII-lea ilustrează această stare de spirit.

---

[1] K. Marx, *Хронологические выписки*, t. VII, p. 212.

Se dezvoltă în același timp cu putere conștiința de neam a popoarelor dominante în statele multinaționale. În Austria, cultura scrisă în limba germană se dezvolta alături de cea în limba latină. În Polonia și Rusia, limba vorbită a devenit de asemenea limbă de stat; s-au răspîndit tipăriturile în limba polonă și rusă; au înflorit scrierile istorice care acordau un loc tot mai mare istoriei proprii în cadrul istoriei universale. Gînditori ca Peresvetov sau Modrzevski se înfățișează ca teoreticieni ai reorganizării statului feudal, legînd aceasta de ceea ce se numea atunci « gloria națiunii ».

Dezvoltarea popoarelor din regiunile estice și sud-estice ale Europei a avut loc în cadrul unor condiții istorice asemănătoare. De aceea e firesc ca, începînd cu veacul al XVI-lea, de-a lungul unei perioade de timp asemănătoare, să se acumuleze premisele formării națiunilor de mai tîrziu. O astfel de premisă e « conștiința de neam» — preludiul viitoarei conștiințe naționale.

Contradicțiile dintre marile puteri

Între cele patru mari state — Imperiul otoman, Imperiul habsburgic, Polonia și Rusia — existau în veacul al XVI-lea puternice contradicții, care au dus la îndelungate și grele războaie. Frontierele nestabile — fixate provizoriu de păcile efemere — au perpetuat focarele de război. Astfel, regiunile estice și sud-estice — și mai ales cele carpato-dunărene, unde se întîlneau contradicțiile dintre aceste mari puteri — s-au caracterizat în veacul al XVI-lea printr-o permanentă stare de nesiguranță.

Contradicții puternice opuneau Polonia feudală Rusiei. Panii poloni, după cotropirea pămînturilor lituaniene și bieloruse, începuseră cotropirea Ucrainei. După proclamarea în 1569, la Lublin, a Reszpospolitei, a statului unificat polono-lituanian (în locul uniunii personale anterioare), nobilimea polonă a căpătat mînă liberă pentru acapararea de pămînturi mai ales în ținuturile de la apus de Nipru. Aceasta lovea în interesele țărănimii ucrainene și ale căzăcimii. Legăturile strînse dintre populația ucraineană și Rusia au făcut ca aceasta din urmă să considere ca o primejdie serioasă acțiunile panilor poloni spre Nipru. Din această cauză, Rusia a sprijinit răscoalele menite să răstoarne jugul panilor poloni. Dar între Rusia și Polonia nu existau contradicții numai în problema Ucrainei. Contradicțiile erau determinate și de problema Livoniei, a ținuturilor baltice. Rusia devenind un stat puternic tindea, în chip firesc, să recîștige vechile pămînturi rusești, și pe cele din sud și pe cele din apus, urmărea mai ales să capete ieșire la mare. În îndelungatul război pentru cucerirea Livoniei (1558—1583), Rusia nu și-a putut menține cuceririle — deși forța militară a ordinului livonian (care stăpînea regiunile baltice) fusese distrusă — din cauza coaliției polono-suedeze.

Interese opuse despărțeau, de asemenea, Imperiul habsburgic de Polonia. Pentru Habsburgi, orice încercare expansionistă în apus era oprită de forța militară franceză. În același timp, Germania propriu-zisă era din ce în ce mai independentă de autoritatea imperială; din această cauză, tendința principală

a expansiunii era în spre răsărit şi sud, prin extinderea teritorială a provinciilor ereditare aflate sub nemijlocita stăpînire a Casei de Austria. Aceasta urmărea, între altele, înscăunarea unui Habsburg pe tronul Poloniei. În timpul aşa-zisului interregn—dintre moartea lui Sigismund I şi alegerea ca rege a lui Ştefan Báthory (1572—1575) — împăratul Maximilian a fost chiar candidat la tronul regatului polon, pentru obţinerea căruia a folosit forţa aurului şi a armelor, fără a izbuti însă. Prezenţa efemeră a lui Henric de Valois (viitorul rege Henric al III-lea al Franţei) pe tronul Poloniei (1573—1574) vădea tendinţa spre alcătuirea unei alianţe franco-polone. Aceasta însemna că, pentru Austria, Polonia constituia în răsărit, la sfîrşitul veacului al XVI-lea, acelaşi obstacol în calea expansiunii ei ca şi Franţa în apus.

Tendinţele expansioniste mai vechi ale Imperiului habsburgic au căpătat forma concretă cea mai caracteristică după prăbuşirea Ungariei, în 1526, şi împărţirea ei, în 1541. Sub pretextul juridic al deţinerii coroanei maghiare, Habsburgii au urmărit transformarea Transilvaniei, Slovaciei şi Croaţiei în provincii ereditare austriece. Era firesc, astfel, ca interesele austriece şi otomane — de mult în conflict — să se ciocnească cu o violenţă crescîndă. Intervenţiile în Transilvania în al doilea sfert al veacului al XVI-lea, anexarea Slovaciei şi a unei părţi a Croaţiei, încercarea de a ataşa Moldova — prin Despot vodă — la sistemul austriac, toate acestea oglindeau punerea în aplicare a unui program expansionist de mare amploare. Ca urmare, Imperiul habsburgic şi cel otoman s-au găsit într-o stare neîntreruptă de război. După Mohács, turcii au încercat să lovească în inima Imperiului habsburgic, asediind, fără succes însă, Viena (1529). După această dată, fortificarea şi organizarea militară a regiunilor de frontieră au îngreunat mult desfăşurarea ofensivelor otomane. În ultimii ani ai deceniului al III-lea şi primii ani ai deceniului al IV-lea, războiul turco-austriac a fost un război pentru împărţirea Ungariei. Războiul a continuat sub diferite forme pînă la încheierea armistiţiului din 1562; reînceput în 1566, armistiţiile din 1568, 1574, 1584 vor constitui doar pauze de pace provizorie pînă la ruperea definitivă din 1593.

Situaţia regiunilor din estul şi sud-estul Europei a fost influenţată şi de conjunctura internaţională a problemei mediteraneene. Şi în Mediterana — cu repercusiuni spre Balcani şi Dunăre — s-au ciocnit cu violenţă interesele marilor puteri. Datorită cuceririlor sale din Europa, Imperiul otoman devenise, în primele decenii ale veacului al XVI-lea, o putere uriaşă. Prin cuceririle din Africa şi Asia, Mediterana ajunsese un cîmp de activitate pentru flota otomană. Sicilia, coastele estice ale Italiei, şi chiar cele vestice, uneori insulele Baleare, aveau de suferit de pe urma corsarilor turci.

Problema eliberării Mediteranei de sub ameninţarea turcească, a făcut loc, treptat, ideii unei ligi antiotomane, o dată cu începutul declinului Imperiului otoman. Înfrîngerea turcilor în încercarea de a cuceri insula Malta (1564) arată că aceştia nu-şi mai puteau menţine poziţiile în Mediterana apuseană

și centrală. Victoria ligii la Lepanto (1571) consfinţea această situaţie. În schimb, cucerirea de către turci a Ciprului (1570) şi a unor posesiuni veneţiene din Dalmaţia şi Moreea (1573) arată că Imperiul otoman era încă în stare să-şi menţină poziţiile în Mediterana răsăriteană. Din această cauză, armistiţiile turco-spaniole (Spania fiind conducătoarea ligii în care intrau de asemenea Papa, Imperiul şi Veneţia) din 1578, 1581, 1584, ca şi cele turco-austriece în Balcani, delimitau provizoriu sferele de influenţă.

Aşadar, problemele mediteraneene determină naşterea primei din seria ligilor antiotomane, ce vor juca un rol important în îngrădirea treptată a dominaţiei turceşti în Europa. Acţiunile militare ale ligii aveau ca scop, de fapt, protejarea intereselor economice (a traficului comercial, a bazelor de aprovizionare cu materii prime etc.), în condiţiile unei situaţii economice grele: bancrutele statului spaniol, revoluţia preţurilor, scăderea importanţei economice a oraşelor italiene etc. Pe cînd liga lupta împotriva turcilor, alte puteri căutau să se înţeleagă cu Poarta. În anii 1535—1536, Franţa a încheiat un tratat de alianţă cu Imperiul otoman. În 1591, se formează Compania engleză a Levantului, care marchează începutul ofensivei engleze pentru obţinerea dominaţiei economice în Imperiul otoman. La sfîrşitul veacului al XVI-lea, olandezii ocupaseră şi ei unele poziţii economice în Imperiul otoman. În raport cu acesta, deci, puterile europene tindeau să se împartă în două tabere: pro- şi antiturcă. Ca atare, în veacul al XVI-lea, problemele Imperiului otoman — atît pe continent, cît şi în Mediterana — deveneau probleme ale întregii politici europene. De aceea, situaţia popoarelor subjugate de turci era din ce în ce mai mult influenţată de evoluţia acestei politici, posibilitatea recîştigării libertăţii de către aceste popoare fiind adesea îngrădită de interesele egoiste care guvernau desfăşurarea luptei dintre diferitele puteri europene şi Imperiul otoman.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Capitalul*, vol. I—III, Bucureşti, 1948—1955.

ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului şi apariţia statelor naţionale*, anexă la *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958, p. 183—194.

— *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958.

LENIN, V. I., *Opere*, vol. 25, Bucureşti, 1954.

MARX-ENGELS-LENIN-STALIN, *Zur deutschen Geschichte*, Berlin, 1953.

II. *Lucrări generale*

Historia państwa i prawa Polski do r. 1795, Varşovia, 1957.

Historia Polski, I, 1—2, Varşovia, 1957.

История Болгарии, t. I, Moscova, 1954.

История на България, t. I, Sofia, 1954.

История Польши, t. I, Moscova, 1956.

История Чехословакии, t. I, Moscova, 1956.
История СССР, t. I—II, Moscova, 1948.
PRIESTER, E., *Kurze Geschichte Österreichs*, Viena, 1946.

III. *Lucrări speciale*

BRAUDEL, M., *La Méditerranée et le monde méditerranéen au temps de Philippe II*, Paris, 1949.
KUTRZEBA, S., *Grundriss der polnischen Verfassungsgeschichte*, Berlin, 1912.
MEUSEL, A., *Thomas Münzer und seine Zeit*, Berlin, 1954.
SMIRIN, M.M., *Народная реформация Томаса Мюнцера и великая крестьянская война*, Moscova, 1947.

CAPITOLUL II

REGIMUL DOMINAŢIEI OTOMANE

1. REGIMUL ECONOMIC AL DOMINAŢIEI OTOMANE ÎN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ

În afară de pierderea libertăţii politice — cu toate consecinţele ei pentru viaţa de stat, atît din punct de vedere intern cît şi extern — aservirea de către turci a însemnat pentru Moldova şi Ţara Romînească supunerea la un sistem de nemiloasă exploatare economică. Acest sistem, care-şi dobîndeşte formele complexe în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, a constituit o frînă puternică în dezvoltarea lor social-economică. Istoriografia burgheză a ignorat studierea consecinţelor acestui regim asupra dezvoltării social-economice a ţărilor romîne, creîndu-se astfel o imagine falsă a acestei dezvoltări.

Regimul dominaţiei otomane cuprindea, pe lîngă plata tributului, un lung şi variat şir de prestaţiuni, deosebite atît prin natura cît şi prin benificiarii lor. Alături de prestaţiunile în bani, sînt, în ce priveşte forma pe care o capătă, prestaţiunile în natură şi în muncă — mai ales furnituri pentru armata otomană şi lucru la cetăţile turceşti. Între beneficiari, se numără în primul rînd statul suzeran, care primeşte tributul — haraciul — contribuţii extraordinare în bani, furnituri de cereale, cai, vite, lemn etc. Dar, alături de prestaţiunile către stat, o dezvoltare tot mai mare o iau acelea destinate vîrfurilor feudale ale Imperiului otoman, sub forma darurilor în bani, dar şi în natură — blănuri, şoimi, cai, obiecte de preţ etc. Dacă principalii beneficiari rămîn sultanul şi marele vizir, se constată o lărgire continuă a cercului acelora către care se îndreaptă peşcheşurile (darurile) domnilor romîni: demnitari ai curţii otomane, paşale din vecinătatea ţărilor noastre, trimişi în misiune ai Porţii. Pe această cale, orice contact cu un reprezentant al autorităţii statului suzeran, fie el cît de mărunt, ajunge să se încheie cu plata unei sume de bani sau înmînarea unui dar.

În decursul vremii, raportul dintre obligaţiile către statul otoman şi partea din produsul exploatării Ţării Romîneşti şi Moldovei care revenea vîrfurilor feudale ale Imperiului cunoaşte frecvente modificări. În genere, în afară de

anumite perioade de salturi pe care le cunoaşte haraciul, accentul exploatării cade tot mai mult pe peşcheşuri, a căror valoare şi frecvenţă în continuă urcare le fac să întreacă cu mult, în ansamblul sistemului de prestaţii, greutatea reprezentată de îndatoririle faţă de stat.

În vastul capitol al peşcheşurilor, se disting de timpuriu două categorii. Cea dintîi cuprinde darurile cu caracter periodic sau legate de unele evenimente din viaţa statului otoman, care capătă un anumit caracter legal, fiind prevăzute mai întîi în tratate internaţionale, iar apoi hotărîte prin acte de cancelarie. Astfel este cazul peşcheşului anual, legat la început de trimiterea haraciului şi apoi de sărbătoarea Bairamului, şi ai cărui beneficiari — pornindu-se de la sultan şi marele vizir — devin cu timpul tot mai numeroşi. Tot aşa darurile care trebuiau date marilor dregători cu prilejul instalării lor în funcţiune ajung să fie hotărîte prin firmane.

În cea de-a doua categorie intră darurile cu caracter întîmplător, deosebit de variate şi de numeroase. Cele mai importante dintre ele erau legate de efortul de a obţine domnia într-una din ţări şi de acela, nu mai puţin costisitor, de a o păstra odată obţinută. Lipsa unui drept de ereditate la domnie riguros precizat, accesul elementelor boiereşti la scaunul domnesc şi, mai ales, luptele dintre facţiunile feudale uşurează calea către scoaterea în vînzare a tronurilor, cu urmări tot atît de primejdioase pentru viaţa de stat, ca şi pentru resursele economice ale ţării. Acesta a fost unul dintre factorii hotărîtori ai instabilităţii politice în care vor trăi cele două ţări sub regimul dominaţiei otomane, cu consecinţe atît de funeste pentru întreaga dezvoltare a societăţii. Atîta vreme cît o domnie se poate vinde, acel ce o cumpără trebuie să-şi îndrepte toate silinţele pentru a o menţine împotriva concurenţilor. De aici şi caracterul ruinător pentru economia Ţării Romîneşti şi Moldovei al acestui mezat al tronurilor, care în epocile cînd se practică mai intens — cum e cazul ultimelor decenii ale veacului al XVI-lea — reprezintă sarcina materială cea mai grea dintre toate acelea impuse de dominaţia turcească.

Dar stoarcerea economică de către stăpînitorii turci nu se rezumă la prestaţiunile în bani, în natură sau în muncă amintite pînă acum. Ea e completată printr-un sistem de relaţii comerciale, care capătă tocmai pentru produsele de bază un caracter de monopol în favoarea puterii suzerane. Necesităţile de aprovizionare a armatei turceşti şi a populatei capitale a Imperiului determină Poarta să-şi rezerve dreptul de cumpărare — în totalitate sau în limita împlinirii propriilor nevoi — a principalelor noastre mărfuri de export: vite cornute, cai, oi, grîne, miere, ceară, lemn. Stabilirea monopolului turcesc nu numai că duce treptat la modificarea radicală a curentelor de schimburi care legau ţările noastre cu exteriorul, dar are drept consecinţă şi fixarea unor preţuri tot mai accentuat inferioare celor obişnuite ale pieţii. Aprovizionarea Constantinopolului face să se reverse în cele două ţări un număr tot mai mare de negustori turci sau levantini, care-şi exercită activitatea lor îndeobşte într-un regim de favoare

şi adesea într-unul de teroare, în calitatea lor de reprezentanţi ai statului stăpînitor.

În sfîrşit, pentru a avea tabloul complet, trebuie amintiţi şi colaboratorii politici ai Porţii — tătarii — colaboratori totodată în acţiunea de secătuire a celor două ţări. Instalarea tătarilor în Bugeac a constituit pentru Poartă un instrument de ameninţare şi represiune funcţionînd cu o înspăimîntătoare precizie. Din punct de vedere economic, tătarii nu interesează atît ca beneficiari ai unor tributuri şi plocoane care merg paralel cu acelea îndreptate spre Constantinopol, fără a cunoaşte însă nici pe departe aceeaşi dezvoltare, cît mai ales ca executanţi ai ordinelor de represiune, cu care prilej se dedau la acele prădăciuni şi distrugeri sistematice, rămase încă vii în amintirea poporului.

În lunga istorie a jefuirii Ţării Romîneşti şi Moldovei de către stăpînitorii turci şi colaboratorii lor, se pot distinge epoci şi stabili curbe ale exploatării. Gradul acesteia variază în raport de numeroşi factori economici şi politici. El depinde de situaţia internă a Imperiului otoman, de posibilităţile generale de aprovizionare a acestuia şi a armatelor sale, de situaţia internaţională a Imperiului şi a statelor feudale romîneşti, de starea economică a acestora din urmă. Dar factor hotărîtor în stabilirea gradului de exploatare a fost, fără îndoială, capacitatea de rezistenţă a Moldovei şi Ţării Romîneşti înseşi. Luptele împotriva dominaţiei şi exploatării otomane, ca acelea conduse de Ioan vodă şi mai ales de Mihai Viteazul, determină schimbări esenţiale în raporturile de exploatare, schimbări ale căror efecte vor persista vreme îndelungată. De aici şi caracterul funest pe care l-a avut acţiunea de frînare — îndeplinită îndeobşte de marea boierime—a avîntului de luptă al maselor populare şi înlesnirea, dimpotrivă, a treptatei adînciri a exploatării economice, ca şi a dominaţiei politice, prin conflictele dintre partidele boiereşti, prin opoziţia făcută de către marea boierime puterii centrale şi prin sistemul de colaborare pe care boierimea îl stabileşte cu turcii.

Rolul situaţiei politice interne a Ţării Romîneşti şi Moldovei în determinarea gradului exploatării economice la care au fost supuse din partea Porţii apare în chip evident încă din momentul aservirii lor de către turci, exploatarea economică fiind doar consecinţa aservirii politice. Momentul hotărîtor în această privinţă este reprezentat de campania din 1538 a sultanului Soliman I, cînd trădarea boierimii asigură supunerea Moldovei, care, la rîndul său, va îngădui o şi mai completă subjugare a Ţării Romîneşti. Or, tocmai în această vreme şi sarcinile materiale, existente şi în perioada precedentă, dar care cunoscuseră o evoluţie foarte lentă, capătă un impuls deosebit, creşterea lor accelerîndu-se în cursul deceniilor următoare, pe măsura consolidării dominaţiei politice.

Haraciul

Principala obligaţie de stat la care au fost supuse Ţara Romînească şi Moldova a fost haraciul. Considerat de romîni ca un mijloc de răscumpărare a păcii şi, deci, avînd un caracter provizoriu la originile sale, haraciul avea în dreptul musulman semnificaţia unui

impozit funciar, aruncat, atunci cînd era vorba de state vasale ca cele romînești, pe ansamblul pămîntului lor. Dar, adîncirea dependenței celor două țări va face ca haraciul să capete tot mai mult caracterul unei capitații — *cizyé* — ceea ce se constată nu numai din ezitările cronicarilor otomani între cei doi termeni, dar și dintr-un ordin al sultanului Selim al II-lea, din decembrie 1567, prin care impunea o creștere a tributului Țării Romînești cu patru poveri de aspri — circa 7 000 de galbeni — drept compensare a pierderilor suferite de fiscul imperial prin trecerea unui număr de supuși din sangeacurile de la sudul Dunării în nordul fluviului [1].

Indiferent de semnificația lui juridică, haraciul era însăși mărturia tangibilă a supunerii față de Poartă, ceea ce făcea ca și prezentarea lui la Constantinopol, în divanul imperial, să aibă loc într-un cadru de ceremonie. Tocmai acest caracter oficial al haraciului va constitui o frînă în urcarea lui, astfel că, deși va cunoaște importante și destul de frecvente sporuri, nu va constitui în ansamblul exploatării turcești calea principală de stoarcere, ci, dimpotrivă, în epocile de exploatare maximă, el va ocupa, în totalul sumelor vărsate, un loc relativ secundar.

Dintre toate sarcinile materiale suportate de Țara Romînească și Moldova, haraciul este acela a cărui evoluție — cu destule sinuozități — poate fi urmărită cu mai multă precizie, datorită izvoarelor pe care le avem la dispoziție. Totuși, în ce privește Țara Romînească, pentru primul veac de împlinire a acestei obligații, știrile sînt încă destul de sărace.

Plătit prima oară la începutul anului 1415 [2], haraciul Țării Romînești, a cărui achitare va suferi numeroase întreruperi în cursul secolului al XV-lea, se ridica la sfîrșitul celui de-al șaselea deceniu al veacului, cînd Vlad Țepeș refuză să-i mai facă față, la suma de 10 000 galbeni. Redus sub această cifră în urma viguroasei rezistențe dovedite de oștile viteazului voievod, el ajungea în 1503 la 8 000 de galbeni. Dacă pînă aici variațiile au avut o însemnătate relativ redusă, în perioada nouă care se va deschide curînd, haraciul va cunoaște și el — deși nu în măsura celorlalte sarcini — un ritm de creștere oglindind însăși desfășurarea procesului aservirii. Cifrîndu-se în 1542 la 24 000 de galbeni, haraciul Țării Romînești ajunge sub Mircea Ciobanul la 50 000 de galbeni, în 1567 la circa 65 000, la 125 000 în vremea lui Petru Cercel și, probabil, la 155 000 în 1593. Acesta este punctul maxim absolut atins de haraciul Țării Romînești în tot cursul vremii cît a fost achitat.

Haraciul Moldovei pornește în 1456 de la 2 000 de galbeni, pentru a ajunge, în urma unor fluctuații în cursul domniei lui Ștefan cel Mare (3 000 de galbeni, probabil în 1465; 6 000 prevăzuți de tratatul din 1481) la 4 000 galbeni în 1503 și la 10 000 în prima domnie a lui Rareș. Campania din 1538, creînd premisele unei sistematice exploatări a Moldovei de către turci, își face curînd vădite efectele și

[1] Acad. R.P.R., Doc. osmane, II/110 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).
[2] Vezi mai sus, partea a II-a, cap. V, p. 383.

în ce privește cuantumul haraciului. Sub Alexandru Lăpușneanu îl găsim triplat, ridicîndu-se la 30 000 de galbeni, iar sub fiul său, Bogdan, la 35 000. Rezistența armată a moldovenilor conduși de Ioan vodă îl va menține în jurul aceleiași cifre timp de peste două decenii, adică tocmai într-o vreme cînd haraciul Țării Romînești creștea vertiginos. Numai în 1593 el suferă probabil aproape o dublare, ridicîndu-se la 65 000 de galbeni. Ca și ultimul spor al haraciului Țării Romînești, și acela cunoscut de obligațiile Moldovei va avea o durată scurtă, sarcinile celor două țări fiind fixate la un nivel incomparabil mai scăzut, în urma campaniilor antiotomane conduse de Mihai Viteazul [1].

Alături de plata haraciului — obligație de stat cu caracter de strictă periodicitate — se impun și contribuții bănești extraordinare, mergînd tot în folosul Imperiului și determinate de nevoile lui militare. Știrile în această privință sînt mai numeroase începînd din jumătatea a doua a veacului al XVII-lea, dar ele nu lipsesc nici pentru o epocă mai timpurie.

Cele dintîi sînt tocmai din vremea care vedea realizată aservirea Moldovei și Țării Romînești. După ce informații din 1548 vorbesc de cereri de bani adresate domnilor Moldovei și Țării Romînești [2], doi ani mai tîrziu un raport anunța că, în vederea unei expediții maritime, sultanul mărise impunerile obișnuite în timp de război, aplicîndu-le chiar și celor două țări, « care fuseseră scutite pînă atunci » [3]. Este evident că ne aflăm la începuturile acestor contribuțiuni bănești de stat în afara haraciului, la care se referă probabil unele știri din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, atunci cînd menționează, alături de tributul obișnuit, un « tribut extraordinar » [4].

Peșcheșurile

Deopotrivă de vechi ca și haraciul sînt peșcheșurile — daruri în bani și în natură față de sultan mai întîi, și apoi față de un grup tot mai larg de dregători otomani.

Atît Mircea cel Bătrîn cît și Ștefan cel Mare sînt arătați ca însoțind trimiterea tributului de asemenea daruri. Obligația peșcheșului este consfințită și de tratatele încheiate de sultan, la începutul veacului al XVI-lea, cu regii Ungariei, unde figurează sub numele de *munus* sau de *donum* [5]. După o notiță din 1532, provenind din cancelaria lui Rareș, dar purtînd semne evidente de corupere a textului, acest domn ar fi trimis primăvara, împreună cu haraciul — pe atunci de 10 000 de galbeni — alți 12 000 ca peșcheș, însoțiți de 12 legături a cîte 40 de blănuri de samur, 12 blănuri de spinări de rîs, 12 de burți de veveriță și 12 cai buestrași. În toamnă urma un al doilea rînd de peșcheșuri: 4 cai buestrași, 8 legături de blănuri de samur, 8 blănuri de rîs, 12 de veveriță și 12 șoimi.

[1] Izvoarele pentru evoluția tributului și analiza lor, în *Studii și materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 7—47.
[2] Hurmuzaki, II/1, p. 355 și 356.
[3] *Ibidem*, S. 1/I, p. 6.
[4] *Ibidem*, III/1, p. 121; IV/2, p. 157; v. și IV/1, p. 158.
[5] *Ibidem*, II/1, p. 20—21, 29; II/3, p. 305.

Alături de sultan, întîlnim alți doi beneficiari — marele vizir și un pașă — care primesc de asemenea bani, blănuri, cai și șoimi [1].

Știri sigure din a doua jumătate a veacului al XVI-lea arată constant valoarea peșcheșurilor ca fiind apropiată sau egală cu aceea a haraciului. Dintre acestea, ne mărginim să citãm informația transmisă de Sivori, secretarul lui Petru Cercel, că « domnul plătește 150 000 de scuzi tribut sultanului și-i trimite la Constantinopol în luna mai; cheltuiește apoi alți 150 000 de scuzi în daruri, pe care le trimite pașalelor, sultanelor și altor personaje importante, căci fără de aceasta nu ar putea domni » [2]. Textul lui Sivori indică și lărgirea cercului beneficiarilor, confirmată și de alte izvoare. De altminteri, firmanul de numire a lui Alexandru Iliaș ca domn al Moldovei, din 1620, nu făcea probabil decît să oglindească o situație mai veche atunci cînd amintea noului numit, alături de obligația de a plăti haraciul, și pe aceea de a achita « cele cuvenite, după obicei, luminaților ... viziri, beglerbegului din Rumili [3] și tuturor demnitarilor cîrmuirii, așa cum este obiceiul a li se plăti fiecăruia » [4].

Pe lîngă peșcheșul anual, mai sînt darurile oferite cu prilejul înscăunărilor în domnie — extinse și ele de la sultan la un cerc tot mai larg de beneficiari — acelea împărțite cu prilejul vizitelor la Poartă ale domnilor noștri, la urcarea pe tron a unui nou sultan și apoi chiar și atunci cînd intervin schimbări în marile dregătorii ale imperiului. Daruri se trimit și în cazul unor evenimente petrecute la curtea sultanului: circumciziunea fiilor, căsătoria copiilor acestuia. Altele se remit trimișilor Porții în Moldova sau Țara Romînească, între care larg dăruiți sînt acei veniți să înscăuneze pe noul domn sau să-i aducă steagul de domnie. Așa e, de pildă, cazul lui Ferhard-aga, care, sosit cu steagul la Despot, primește 1 500 de galbeni, 100 de cai, 18 haine de fir, 40 de bucăți de postavul cel mai bun, mătase ș.a., în vreme ce, de daruri mai mărunte, dar totuși importante, se împărtășesc toți însoțitorii săi [5].

Darurile, periodice sau întîmplătoare, nu au constituit totuși sarcina cea mai grea pentru Țara Romînească și Moldova. Aceasta a constat din transformarea darurilor oferite cu prilejul obținerii domniei, într-un adevărat mezat al tronurilor. Cele dintîi știri privitoare la cumpărarea unuia dintre scaune le avem cu prilejul domniei a doua a lui Rareș [6], cînd rapoarte ale vremii ne informează că, pentru a-și redobîndi tronul, acesta împrumutase peste 100 000 de galbeni și mai avea de plătit încă alți 50 000. De altminteri, Rareș însuși se plînge

---

[1] Hurmuzaki, S. 2/I, p. 66—67.
[2] Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Romînească*, p. 177.
[3] Comandantul oștirilor din Turcia europeană.
[4] *Bul. Com. ist.*, XIII, p. 15.
[5] Hurmuzaki, II/1, p. 405.
[6] Un document din 1535, referindu-se la pretendența lui Radu Bădica, arată că acesta « a rămas în mari datorii la turci, toate datoriile fac aspri 150.000 ». Suma indicată e relativ modestă (3 000 de galbeni) și folosirea ei nu apare destul de lămurită (*Documente*, B, veac. XVI, vol. II, p. 192).

regelui Poloniei, în ianuarie 1542, că tezaurul său se istovise, « dînd mult sultanului şi paşalelor » [1].

Cumpărarea tronurilor ajunge să se ridice, în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, la sume fabuloase pentru condiţiile economice ale vremii. Adevărate partide se formează de multe ori în jurul celor două scaune domneşti, cuprinzîndu-i pe toţi acei care puteau exercita o influenţă asupra sultanului. Fiecare facţiune dădea lupta în numele pretendentului care o stipendia şi rezultatul bătăliei depindea în ultimă instanţă de raportul de forţe dintre aceste facţiuni, ca şi de posibilităţile de credit ale pretendenţilor pe piaţa constantinopolitană. Credit se găsea din belşug, căci dobînzile erau mari, de obicei de 20%; un sistem de cointeresare bine organizat făcea ca datoriile fostului domn să fie preluate de succesorul său, astfel că riscurile erau mult reduse.

Existenţa pretendenţilor la Constantinopol — sau chiar în surghiun în diferite puncte ale Imperiului, de unde puteau însă acţiona prin interpuşii lor — nu constituia pentru Poartă numai un mijloc de presiune politică, ci şi unul de stoarcere continuă de bani. Cumpărării tronului cu care începea orice domnie, i se adăuga în acest chip sarcina permanentă pentru acel care-l obţinuse de a-l apăra faţă de toţi ceilalţi pretendenţi. În cazul cînd, cu toate stoarcerile la care era supus, el reuşea totuşi, printr-o fiscalitate excesivă, să tezaurizeze sume importante, la mazilire, tezaurul astfel adunat fie că era confiscat de sultan — cum a fost cazul aceluia al lui Petru cel Tînăr, care, după unele informaţii, se ridica la peste o jumătate de milion de galbeni — fie că era dus peste hotare, atunci cînd domnul mazil reuşea să fugă, ceea ce nu reprezenta mai puţin o pierdere pentru economia celor două ţări.

Informaţiile privind cumpărarea tronurilor şi lupta domnilor pentru menţinerea în scaun sînt numeroase şi ele capătă, în linii generale, confirmarea prin unele ştiri provenind din izvoare de valoare indiscutabilă. Astfel, pentru deceniul 1581—1590, în ce priveşte Ţara Romînească, aflăm mai întîi că Mihnea Turcitul trimitea în 1581, o dată cu haraciul, 200 000 de galbeni pentru menţinerea în domnie. Din mai 1581 — cînd Petru Cercel soseşte la Constantinopol — şi pînă în iunie 1583 — cînd acesta obţine tronul — izvoarele amintesc continuu marile daruri trimise de Mihnea şi de mama sa, doamna Ecaterina. Numai sultanul primeşte, în 1582, 400 000 de galbeni. În fruntea partidei care-l sprijinea pe Mihnea, se aflau sultana-mamă şi marele vizir; fiul sultanului era şi el printre beneficiari, a căror listă cuprindea pînă şi pe piticul eunuc Nasuf-aga, dăruit cu 8 000 de galbeni. Ambasadorul Franţei la Poartă, Germigny, care-l patrona pe Cercel, socotea cheltuielile lui Mihnea ca ridicîndu-se în acest timp la 1 000 000 de galbeni, sumă în care nu se cuprindeau probabil şi cei 200 000 de galbeni trimişi înainte de sosirea lui Petru Cercel la Constantinopol.

---

[1] Hurmuzaki, II/1, p. 215 şi 217; S. 2/I, p. 158.

Cumpărarea tronului de către Cercel s-a ridicat şi ea, cu dobînzi cu tot — după cifrele date de secretarul său, Sivori, care participase la tratative şi împrumuturi — la 1 160 000 de galbeni. Redobîndirea domniei de către Mihnea a costat — după o scrisoare a mamei sale — nu mai puţin de alţi 700 000 de galbeni. Şase luni după revenirea acestuia din urmă în scaun, 100 000 de galbeni sînt daţi sultanului ca mulţumire că n-a ascultat ofertele unui pretendent, iar alţi 100 000 sînt împărţiţi între sultană, beglerbegul Rumeliei şi capugi-aga, în preţ cuprinzîndu-se şi turcirea pretendentului.

În 1588 se obţine — la un preţ pe care, de data aceasta, nu-l cunoaştem, dar care trebuie să fi fost important — tăierea nasului şi urechilor altor doi pretendenţi, care sînt surghiuniţi la Rhodos. Cînd, în 1589, Petru Cercel apare din nou la Constantinopol, Mihnea trimite îndată 300 000 de galbeni şi apoi merge el însuşi acolo, cu sume care iarăşi nu sînt arătate de izvoare. Nu ştim nici în ce condiţii a răscumpărat Mihnea domnia, încredinţată o clipă lui Vlad, fiul lui Miloş. Sîntem doar informaţi că însoţitorul său la reînscăunare — un apropiat al marelui vizir — urma să primească 40 000 de galbeni, iar uciderea lui Petru Cercel a costat apoi 50 000 de galbeni. Pentru ultimul an al deceniului la care ne-am oprit, 1590, ştirile lipsesc cu desăvîrşire.

Cu această informaţie lacunară — care îndreptăţeşte presupunerea că, în realitate, cheltuielile au fost simţitor mai mari — se ajunge, pentru intervalul 1581—1590, cînd mezatul tronurilor se afla la apogeu, la un total de 3 450 000 de galbeni. Dacă acestei sume îi adăugăm valoarea haraciului şi a peşcheşurilor anuale, precum şi cei peste 700 000 de galbeni cu care fugise Cercel din ţară şi care au rămas pierduţi, ne aflăm în faţa unui total de minimum 6 500 000 de galbeni, adică o medie anuală de 650 000 de galbeni [1]. Această sumă reprezenta valoarea a 1275 de sate, calculată la preţul mediu de vînzare a satelor din acea vreme. Pentru a avea tabloul complet al stoarcerii celor două ţări, la aceste enorme plăţi în bani — sau daruri în cea mai mare parte cumpărate: blănuri, stofe de preţ, giuvaeruri etc. — trebuie să adăugăm prestaţiunile în natură şi în muncă, precum şi prejudiciile izvorîte din comerţul de monopol.

Prestaţiunile în natură şi în muncă

Prestaţiunile în natură sînt şi ele de două categorii: livrări cu caracter periodic şi în cantităţi fixe şi livrări a căror dată, componenţă şi cantităţi variază în raport cu nevoile momentului.

Prestaţiunile anuale pot fi urmărite cu mai multă continuitate şi precizione începînd din secolul al XVII-lea. Ele existau însă din veacul precedent, dacă nu de mai înainte [2] şi constau din cai — Reichersdorffer vorbeşte pentru

---

[1] Izvoarele, în *Studii*, XI, 1958, nr. 2, p. 60—61.

[2] În prima jumătate a sec. al XV-lea se vorbeşte de o livrare de oi (Hurmuzaki, I, p. 760—761); Ţepeş ar fi fost obligat, de asemenea, la unele livrări de oi (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 12).

Moldova de 500 de cai anual — precum şi, după toate probabilităţile, dintr-un număr de boi, berbeci şi anumite cantităţi de unt, miere şi ceară [1].

Mult mai grea era apăsarea prilejuită de cea de-a doua categorie de perstaţiuni în natură, care erau însoţite de multe ori de importante prestaţiuni în muncă. E drept că, aici, dată fiind natura izvoarelor, nu mai există posibilitatea calculării totalurilor anuale sau a întocmirii unor curbe pe epoci. Informaţiile pentru veacul al XVI-lea sînt nu numai sporadice, dar de multe ori nici nu permit să afirmăm cu preciziune dacă avem de-a face cu o prestaţiune gratuită sau cu una a cărei valoare se scădea din haraci ori se achita pe altă cale. Contextul în care se află atare informaţii arată, însă, în chip elocvent caracterul spoliator al operaţiunilor de aprovizionare a armatei turceşti, care erau impuse celor două ţări.

Cele mai vechi furnituri în vederea războiului, de care vorbesc izvoarele, sînt din 1542, cînd se cereau lui Radu Paisie 500 de cai pentru transportul bagajelor ienicerilor. În 1548, cînd se întîlneşte prima menţiune a unor contribuţiuni extraordinare, pe lîngă bani, se cereau iarăşi cai, atît din Moldova cît şi din Ţara Romînească.

Din 1559 încep informaţiile cu privire la corvezile de transport — ce se vor face de obicei cu vite şi care — efectuate acum cu vasele pe Dunăre; domnul Ţării Romîneşti fusese silit să dea vîslaşi pentru transportul a 62 vase încărcate cu orz, de la Brăila la Nicopole. Documente din anul următor pomenesc de livrări de cereale şi de cherestea, precum şi de una din cele mai grele prestaţiuni în muncă: lucrul la cetăţile turceşti. Pe de o parte, sultanul Soliman răspundea la o plîngere a lui Alexandru Lăpuşneanu cu privire la ordinul Porţii « de a procura din nou o cantitate de orz rechiziţionat şi a o expedia la Istanbul », întrucît primul transport se pierduse, fiind înecat în port la Constantinopol. Pe de altă parte, din schimbul de scrisori domneşti şi porunci imperiale din acest an, se vede cum, în ciuda « situaţiei triste şi disperate a populaţiei » şi « a lipsei de furaje pentru vitele destinate transportului carelor », se trimit totuşi « salahori şi lemn de construcţie în cantităţi mai mult decît suficiente, pentru repararea cetăţii Giurgiu », unde lucrările încep în martie şi se termină în octombrie.

În ultimii ani ai domniei lui Soliman I, se livrau de fiecare din cele două ţări cîte 100 000 de chile constantinopolitane de orz — în total circa 5 000 de tone — împreună cu cheresteaua pentru vasele de transport şi vîslaşii necesari. Din cantitatea impusă Moldovei în 1566, 80 000 de chile urmau să fie trimise la Constantinopol, « pentru grajdurile împărăteşti şi pentru oastea mea » — spune sultanul. Pentru restul de 20 000 de chile, trebuiau trimişi bani la Belgrad, ca să se cumpere cereale [2]. La mazilirea lui Petru cel Tînăr, în 1568, între moti-

[1] Aceste livrări, în afară de cai, sînt confirmate de documente la începutul sec. XVII, cînd ele nu puteau constitui o inovaţie (Hurmuzaki, IV/2, p. 287, 290; I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 114).

[2] Acad. R.P.R., Doc. osmane, II/79, 81, 84, 95, 97, 98 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

vele invocate se afla şi acela că nu ar fi trimis proviziile necesare cînd sultanul Soliman se afla la asediul Sighetului, ceea ce aruncă de asemenea lumină asupra naturii livrărilor la care erau supuse Ţara Romînească şi Moldova.

Ca şi celelalte obligaţii, şi prestaţiunile în natură şi în muncă au crescut în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea. În 1579, se cereau, pentru lungul război din Persia, 3 000 de cai şi care pentru transportul proviziilor şi artileriei, precum şi o mare cantitate de grîu, care urma să fie transportată de la gurile Dunării pe mare, la Trapezunt, şi de acolo mai departe pe uscat; mari cereri de grîu şi de orz, în vederea aceluiaşi război, vin şi în anul următor, 1580. În 1587, Petru Şchiopul trimitea 3 000 de care şi 15 000 de salahori pentru a ridica « pe cheltuiala lui » — cum afirmă raportul ce ne informează despre acest lucru — cetatea de la Oceakov, care fusese distrusă de cazaci. În 1594, se ştia încă din ianuarie că, deşi se trimiteau provizii pentru armata din Anatolia şi din Grecia, « moldovenii şi muntenii vor trebui să împlinească lipsurile care vor fi ». În acelaşi timp, pierderile suferite în războiul din Persia trebuiau suplinite prin cai din Moldova şi Ţara Romînească. Un raport din această vreme, al raguzanului Ioan de Marini Poli, vorbeşte de asemenea despre « grînele fără de număr, animalele şi alte provizii », care se iau în fiecare an de către turci [1].

Monopolul comercial

În ce priveşte exploatarea Moldovei şi Ţării Romîneşti de către turci pe calea comerţului de monopol, ştiri cu adevărat bogate avem doar din epoci mai tîrzii. Totuşi, acelea care ne stau la dispoziţie sînt suficiente pentru a ne da seama, pe de o parte, de intensitatea noilor legături comerciale în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, iar pe de alta, de condiţiile în care se stabilesc ele şi de caracterul lor spoliator pentru economia celor două ţări.

Legăturile comerciale cu lumea turcească — anterioare epocii de aservire şi dezvoltîndu-se paralel cu intensificarea relaţiilor politice — se transformă în însăşi esenţa lor, tocmai ca o consecinţă a subjugării celor două ţări. Cîteva acte rămase de la sultanii Soliman I şi Selim al II-lea ne oferă unele date esenţiale în această privinţă. În 1564, Soliman intervenea la regele Sigismund al II-lea August în favoarea negustorilor moldoveni de vite pe piaţa polonă, păgubiţi prin moneda în care li se făceau plăţile. La începutul anului 1566, la o nouă plîngere a domnului Moldovei în aceeaşi chestiune, sultanul răspundea: « eu îţi poruncesc ca, de acum înainte, să nu mai trimiţi pe supuşii moldoveni spre a vinde vitele lor în afară, ci să-i îndrepţi în părţile acestea, unde venind vor putea vinde după dorinţa lor ». O nouă poruncă, trimisă la 6 mai 1568 de către sultan lui Bogdan Lăpuşneanu, arată, în sfîrşit, că între timp se făcuse pasul hotărîtor pe această cale. Ea se referă la alte ordine anterioare, primite încă de Alexandru Lăpuşneanu şi prin care se interzicea pur şi simplu exportul de oi

[1] Hurmuzaki, IV/2, p. 107, 110, 134 şi 175; XI, p. 388; I.C. Filitti, *op. cit.*, II, p. 61; Hurmuzaki, III/1, p. 205.

şi de vite cornute « în partea leşească şi în alte vilaeturi ale necredincioşilor ». Cum aceste ordine fuseseră încălcate, se revenea acum asupra lor, porunca încheindu-se cu ameninţarea: « iar dacă voi afla încă o dată că nu se respectă această măsură de oprire şi că vitele mai sînt duse în ţările arătate, atunci tu vei fi pedepsit » [1].

Porunca lui Selim al II-lea ne îngăduie să surprindem nu numai instaurarea monopolului otoman asupra uneia dintre principalele ramuri ale producţiei Ţării Romîneşti şi Moldovei, ci şi apariţia simultană a corectivului acestuia, anume comerţul de contrabandă, lupta sub diferite forme pentru înfrîngerea monopolului.

Extins asupra principalelor produse ale economiei celor două ţări şi putînd merge, cum s-a văzut din porunca amintită, pînă la interdicţia totală a exportului în alte direcţii decît aceea a Imperiului, monopolul comercial al Porţii se realiza pe mai multe căi.

Mai întîi sînt livrările prin intermediul statului, care face oficiul de colector. Astfel, dintr-o poruncă imperială din ianuarie 1560, aflăm, pe de o parte, de un ordin mai vechi primit de Mircea Ciobanul de a trimite la Constantinopol 3 000 de măsuri de orz, al căror preţ urma să se scadă din haraci, iar pe de alta, de cererea adresată de sultan lui Petru cel Tînăr: « tu să expediezi aici tot ce a fost adunat pînă acum potrivit cu ordinele precedente şi să nu încetezi să-mi procuri cereale şi de acum înainte ».

A doua cale era aceea în care statul avea doar misiunea de a organiza şi supraveghea transporturile, care erau însoţite de stăpînii produselor ce urmau să fie vîndute sau de reprezentanţii lor. Acesta este, de pildă, cazul proviziilor ce se vor trimite în 1560 pentru trupele şi salahorii de la Oceakov, sau al celor 1 000 de vite cornute pe care — potrivit unei porunci din 1566 — Moldova era obligată să le expedieze în fiecare lună la Constantinopol, ordinul arătînd că domnul trebuia, totodată, să se îngrijească şi de trimiterea de oi spre vînzare pe piaţa constantinopolitană.

Cea de-a treia modalitate — care va cunoaşte şi cea mai largă folosire — era aceea a cumpărării directe de la producător, cu concursul statului, de către negustori veniţi din Imperiu. Gelepi (negustori de oi, dar şi de vite cornute), balgii (negustori de miere), colectori de felurite mărfuri împînzesc ţara, adunînd produsele şi expediindu-le spre Constantinopol. Despre caracterul de jaf al acestui comerţ ne lămuresc chiar şi unele porunci imperiale. Deosebit de elocventă în acest sens este o poruncă din 1572, privind un grup de negustori de seu, care, sub pretextul unor colectări în folosul statului otoman, plăteau vînzătorilor « ca preţ un număr foarte mic de aspri ». La adăpostul firmanelor cu care erau înzestraţi, ei cutreierau ţara, acaparînd toată cantitatea de grăsimi, pe care, în loc să le expedieze spre Constantinopol, le vindeau în alte locuri, cu preţuri

[1] Acad. R.P.R., Doc. osmane, I/62, II/80, II/125 a. (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

mari. Concluzia sultanului — frustat şi el de data aceasta — era că « un astfel de procedeu... nu numai că nu aduce vreun folos statului, dar constituie o stoarcere continuă pentru raia ». Domnul Ţării Romîneşti obţine cu acest prilej ca cererile de seu să-i fie trimise lui şi el să achiziţioneze cantităţile necesare, cale socotită totuşi ca fiind mai puţin funestă [1].

Lipsesc datele care să permită aprecierea volumului tranzacţiilor comerciale încheiate în aceste condiţii. Intensitatea noului trafic este, însă, cu prisosinţă dezvăluită de ştiri indirecte. Încă din 1578, bailul venetian la Constantinopol raporta Senioriei despre lipsa de carne şi de grîu resimţită în ultimii ani în capitala Imperiului, din pricina intervenţiilor căzăceşti în Moldova, « deoarece Moldova şi Ţara Romînească întreţin Constantinopolul, Pera şi împrejurimile, în cea mai mare parte, cu grîu şi cu cărnuri »[2]. Dar cu adevărat catastrofală pentru aprovizionarea Constantinopolului se va arăta ridicarea romînilor sub Mihai Viteazul. Rapoartele vremii, de origini diferite, sînt unanime în a arăta foametea dezlănţuită în capitală prin întreruperea transporturilor din ţările romîne. După cum se exprimă unul dintre ele, Moldova, Ţara Romînească şi Transilvania erau în această vreme — şi cele două dintîi vor continua pînă în veacul al XIX-lea — «trei mari, bogate şi veşnice cămări, care aduc provizii Constantinopolului: grîne de tot felul, animale, brînzeturi, unt... şi miere şi fructe de vară şi de iarnă » [3].

« Chelerul împărăţiei » se vor numi ţările romîne, în mod oficial, abia într-o epocă mai tîrzie; în realitate, însă, ele sînt acest cheler încă din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea.

Consecinţele exploatării turceşti

Regimul economic al dominaţiei otomane, aşa cum se constituie el în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, are o importanţă deosebită pentru dezvoltarea ulterioară a societăţii romîneşti. Vreme de aproape trei veacuri, cu toate variaţiile de intensitate pe care le va cunoaşte, exploatarea turcească va fi unul dintre factorii care-şi exercită permanent acţiunea în procesul istoric desfăşurat în ţările noastre. Rolul său este un rol negativ, de frînare a dezvoltării economice a acestor ţări. El se împleteşte, în acelaşi timp, cu acţiunea altor factori şi de aceea determinarea cu oarecare precizie a locului pe care l-a ocupat dominaţia otomană în viaţa istorică a poporului romîn nu se poate face decît printr-o analiză de ansamblu a tuturor acestor factori, aşa cum va fi ea dată în capitolele următoare. Se cade, totuşi, a fi indicate aici unele consecinţe de ordin general, prezente în cursul întregii perioade de aservire a ţărilor romîne faţă de turci.

Într-o vreme în care în Europa înăsprirea fiscalităţii reprezintă un fenomen general, statele romîneşti se disting printr-unul dintre cele mai aspre regimuri

[1] Acad. R.P.R., Doc. osmane, I/23, II/79 c, 152 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).
[2] Hurmuzaki, IV/2, p. 104.
[3] *Ibidem*, XII/1, p. 346.

fiscale. Între însemnările atît de sărace pentru jumătatea a doua a secolului al XVI-lea ale Letopiseţului Cantacuzinesc, ştirile despre biruri noi se repetă la fiecare domnie. Principalii beneficiari ai acestei fiscalităţi erau Imperiul otoman şi vîrfurile sale feudale, cea mai mare parte din încasările vistieriei îndreptîndu-se spre Constantinopol. Statele feudale Ţara Romînească şi Moldova continuă şi sub dominaţia turcească să aibă ca una dintre cele mai importante funcţiuni ale lor pe aceea de a asigura stoarcerea propriilor supuşi — adică a claselor şi altminteri exploatate — acum şi în folosul unei puteri străine. Rolul acesta al statului, impus încă din veacul al XVI-lea, îl găsim limpede evoca în secolul următor, într-o scrisoare a domnului moldovean Gheorghe Ştefan: „oastea cu simbrie nu o putem trimite de lîngă noi, căci o ţinem pentru apărarea noastră. Dacă nici aceasta n-ar fi lîngă noi, atunci prostimea ne-ar alunga din scaun, pentru dările multe pe care de nevoie le aruncăm asupra ei" [1].

Alături de fiscalitatea în folosul turcilor, continuă şi aceea în folosul domniei. E greu de spus cum ar fi evoluat aceasta din urmă dacă nu ar fi intervenit dominaţia otomană, dar e cert că această dominaţie a favorizat în cel mai înalt grad dezvoltarea unor tendinţe care nici altminteri nu-i lipseau. Continua primejdie în care se aflau îi împingea pe deţinătorii vremelnici ai scaunelor domneşti către tezaurizarea de monedă sau obiecte de preţ, cu ajutorul cărora să poată duce lupta împotriva pretendenţilor, să se răscumpere de vreo vină reală ori imaginară sau, în cazul mazilirii, să ia calea pribegiei bine înzestraţi şi, eventual, să poată cumpăra din nou domnia. De aici, acele impresionante tezaure domneşti, adunate în mare grabă şi care — după cum s-a amintit şi mai înainte — fie că încap în cele din urmă tot în mîinile turcilor, fie că se irosesc peste hotare.

În sfîrşit, în al treilea rînd al beneficiarilor veneau dregătorii însărcinaţi cu strîngerea birurilor, de la boierii mari care primeau zeciuiala din încasările unui întreg ţinut — Sivori, căruia i se încredinţase judeţul Buzăului, obţinea pe această cale un venit de 10 000 de galbeni pe an — pînă la micii dregători, care se găseau în contact direct cu birnicii. Metodele acestora — care făceau din viaţa contribuabilului un adevărat coşmar — sînt ilustrate îndeosebi de izvoare mai tîrzii, dar ele au fost aceleaşi în toate epocile de aspră fiscalitate şi zelul desfăşurat de agenţii aparatului de stat urmărea deopotrivă împlinirea poruncilor stăpînirii, ca şi satisfacerea lăcomiei împuterniciţilor ei. Caracterul imprevizibil şi totdeauna urgent al cererilor turceşti nu numai că făcea imposibilă orice organizare temeinică a finanţelor ţării, dar lega într-un bloc solidar pe beneficiarii interni şi externi ai exploatării fiscale.

Efectele acestei stoarceri continue de numerar, îndeosebi a ţărănimii, care suporta cea mai mare parte a sarcinilor fiscale, sînt completate de sistemul prestaţiilor în natură şi de exercitarea comerţului de monopol, în formele şi

[1] Hurmuzaki, XV/1, p. 744—745.

cu metodele amintite. Prestațiunile în bani față de Poartă și de dregătorii ei și monopolul comercial își combină acțiunea, pentru a duce la o continuă spoliere de bunuri a țărilor noastre. Spre a putea plăti birul, țăranul e nevoit să vîndă produsul muncii lui. Vînzarea se face, într-o mare măsură, gelepului sau balgiului venit din Imperiu, la prețul pe care acesta reușește să-l impună. Din banii astfel adunați, o parte se scurge printre degetele dregătorilor însărcinați cu strîngerea birurilor, alta se adună în cămara domnească, pentru a lua și ea, mai curînd sau mai tîrziu, drumul Țarigradului, iar restul — partea cea mai însemnată — merge direct la Constantinopol, de unde se va înapoia în mîinile balgiilor și gelepilor. Țăranul romîn a aruncat în pagubă, în acest circuit, vitele, mierea, grînele sau untul, agonisite din greaua lui trudă.

Lipsa de rentabilitate, în aceste condiții, a economiei țărănești, amenințarea în vremurile de cea mai grea fiscalitate a însești posibilităților de reproducere a gospodăriei țărănești — țăranul fiind nevoit să-și vîndă pînă și vitele de muncă —nu puteau să aibă decît rezultate dezastruoase pentru starea materială și condiția socială a acestuia.

Dacă extinderea domeniului boieresc și aservirea țărănimii libere pornesc din cauze interne, preexistente regimului de dominație otomană, este cert că accelerarea acestui proces în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea a fost favorizată de proporțiile pe care le ia în această vreme exploatarea turco-domnească. Dovada o avem în numeroasele acte care leagă nemijlocit pierderea libertății de neplata birului. În însăși săvîrșirea ultimului pas pe calea despuierii țărănimii de libertatea ei originară — pierderea dreptului de strămutare — se împletesc interesele stăpînilor feudali cu acelea ale fiscului.

Starea de mizerie în care sînt ținute masele populare — și în care, alături de rolul exploatării boierești, acela al stoarcerilor turcești este, cum s-a văzut, foarte important, amîndouă aceste forme de exploatare, cu toate contradicțiile dintre ele, legîndu-se, de altminteri, în chip indisolubil — are, între alte efecte, și pe acela al menținerii Moldovei și Țării Romînești la un nivel demografic extrem de scăzut, care izbește pe toți călătorii străini ajunși prin aceste părți. Aceiași călători, ca și unii observatori bine informați de la Constantinopol, nu au uitat să facă, încă din acea vreme, legătura dintre exploatarea turco-domnească, regimul de instabilitate politică și mizeria și depopularea țării. Un curent de emigrare peste hotare vine să agraveze și mai mult efectele directe ale mizeriei. Or, dacă numărul populației nu este acela care determină structura unei societăți, gradul de densitate al acesteia nu e străin de ritmul pe care-l capătă procesul de dezvoltare. Și pe această cale, deci, se vădește acțiunea de frînare în mersul înainte al societății din Țara Romînească și Moldova, pe care o exercită regimul economic al dominației otomane. Același lucru reiese din caracterul pe care-l capătă dezvoltarea producției de mărfuri și circulația monetară.

Este cert că cererile de produse ale Porții și nevoia de a face față grelelor obligații fiscale au silit țărănimea să arunce pe piață cantități sporite de produse.

Dar această producție menită în mare parte înstrăinării nu duce la formarea unei puternice piețe interne, nu asigură decît într-o prea mică măsură progresul societății feudale și, cu atît mai mult, nu formează terenul propice dezvoltării unui tip superior de relații de producție, al relațiilor capitaliste. Slăbirea monopolului otoman și apoi desființarea lui vor libera calea dezvoltării forțelor de producție, vor face rentabilă larga folosire a solului și vor îngădui punerea în valoare a bogățiilor subsolului, stînjenită vreme de veacuri de teama lăcomiei turcești.

Așa cum a frînat dezvoltarea producției bazate pe munca țărănimii, regimul economic al dominației turcești a reprezentat o piedică și în dezvoltarea orașelor și a producției meșteșugărești. Cu o țărănime menținută în stare de mizerie, schimbul dintre oraș și sat nu putea fi decît redus. Progresele pe care le cunosc meșteșugurile în orașele din Țara Romînească și Moldova în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea sînt de aceea lente și ele se obțin în luptă cu aceste condiții nefavorabile, precum și cu produsele aduse pe piețele noastre de negustorii levantini.

Aceleași dificultăți stau și în calea formării unei puternice negustorimi locale. Sistemul larg practicat al rechizițiilor, prezența atît de activă a negustorilor Imperiului, ale căror operațiuni se efectuau în condiții de monopol, dificultățile — fie de natură economică, fie de natură politică — întîmpinate în comerțul cu alte țări și mai ales starea de sărăcie a țărănimii, care nu-i îngăduie să recurgă pe scară mai largă la produsele orășenești, sînt tot atîtea piedici în exercițiul unei întinse activități comerciale.

Dezvoltarea economiei romînești nu e servită nici de o adevărată și rodnică circulație monetară. Dacă volumul numerarului cunoaște în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea o importantă creștere, circulația lui se face, în cea mai mare parte, în acel circuit închis care trecea prin Constantinopol și în care vistieria țărilor noastre reprezenta doar o etapă de concentrare. În aceste condiții, banii care circulă la noi, deși în cantități considerabile, nu pot ajuta decît în mică măsură economia romînească în dezvoltarea ei. Insuficiența reală și permanentă a circulației monetare, față de volumul tranzacțiilor, e dovedită nu numai de nivelul ridicat al dobînzilor, care se menține pînă în veacul al XVIII-lea în jurul a 20%, ci și de larga folosire a plăților făcute în cai, vite, oi, miere, brînză sau chiar obiecte de îmbrăcăminte. Numerarul care circulă provine, de altminteri, în mod exclusiv din comerțul exterior, baterea de monedă internă nemaivenind să alimenteze circulația. Or, dacă nu se poate stabili o legătură directă între încetarea baterii de monedă în cele două țări și extinderea dominației otomane, este cert că turcii nu au mai îngăduit reluarea ei.

Chiar și puținele acumulări care se fac, totuși, în această epocă, nu servesc la activarea vieții economice. Lăsînd la o parte acumulările domnești, a căror soartă am văzut-o, sau rarele cazuri de negustori care cunosc succese deosebite în activitatea lor, ele se adună îndeobște în mîinile boierilor și sînt folosite fie

la noi achiziții de moșii, servind adică la lărgirea unei economii domeniale bazate pe cultura extensivă, fie la împrumuturi cu camătă acordate unor oameni aflați la nevoie, fie la simple tezaurizări, cerute de nesiguranța condițiilor politice și indiciu, pe de altă parte, al unui stadiu de înapoiată dezvoltare economică. Lipsa unor importante acumulări în mîinile unor oameni interesați în promovarea unui nou tip de relații de producție explică, în parte, și dezvoltarea atît de tîrzie a manufacturilor. Ea ne ajută să înțelegem de ce acestea sînt atît de rare în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, iar puținele pe care le întîlnim nu sînt de obicei decît întreprinderi domnești sau boierești, bazate în primul rînd pe mîna de lucru servilă.

Nu trebuie exagerată, totuși, influența exercitată de dominația otomană asupra dezvoltării social-economice a Moldovei și Țării Românești. Sînt, în determinarea acesteia, factori interni specifici celor două țări și alții comuni întregii zone geografice căreia-i aparținem și de care sîntem datori să ținem seama în cîntărirea tuturor elementelor. Este evident, însă, că avîntul pe care-l căpătase economia lor în jumătatea a doua a veacului al XV-lea a fost frînt o dată cu instaurarea dominației otomane și că, în lenta dezvoltare pe care o va cunoaște de aici înainte societatea din cele două țări, una dintre cauzele de bază trebuie căutată în acțiunea spoliatoare a stăpînirii turcești.

2. REGIMUL POLITIC AL DOMINAȚIEI OTOMANE ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ

Raporturile politice turco-române au avut o evoluție îndelungată și complexă, cu felurite variații ale gradului de aservire, oglindind, în genere, raportul schimbător de forțe care le stătea la bază. Din toate, însă, se pot desprinde trei forme principale și anume: a) independența, condiționată de plata tributului, de felul celei a Țării Românești în timpul lui Mircea, după 1415, sau a Moldovei în anumite perioade ale domniei lui Ștefan cel Mare; b) vasalitatea, de tipul celei instaurate sub Radu Praznaglava și Alexandru Aldea și c) aservirea propriu-zisă, instaurată după bătălia de la Mohács și mai ales după campania lui Soliman în Moldova, din 1538. Acest din urmă fapt, precum și căderea Ungariei și transformarea unei părți a ei în pașalîc, au avut urmări dezastruoase și imediate pentru Moldova și Țara Românească. Raporturile de vasalitate ale acestora se transformă treptat, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, într-un regim de tot mai strînsă dependență politică și de cruntă exploatare economică.

Transformarea țărilor române în pașalîcuri era în această vreme un lucru posibil din punct de vedere militar, dar intervenția unei întregi serii de factori schimbă cursul orientării de pînă atunci a politicii statului otoman. În sînul societății turcești au loc importante transformări interne; bandele prădalnice de azapi și achingii deveniseră un element cu totul secundar în imperiu; timario-

ţilor, de asemenea, le scade influenţa. În schimb, alături de militari, apar, ca factori conducători în Imperiu, cu funcţii administrative de seamă, în special în domeniul fiscalităţii, numeroase elemente levantine. În schimbarea felului de administrare a teritoriilor cucerite după anul 1500, influenţa acestor buni «contabili» asupra forurilor de conducere a Imperiului a fost hotărîtoare. Cu puţine excepţii, explicabile prin considerente politico-strategice, e de observat că toate cuceririle otomane, începînd din veacul al XVI-lea, sînt organizate după un anumit sistem, ce poate fi numit al « exploatării fiscale ». Pe de altă parte, progresul economic al ţărilor romîne, începînd din a doua jumătate a veacului al XV-lea şi pînă spre mijlocul veacului următor, a făcut ca această exploatare fiscală să devină mai rentabilă pentru turci decît administrarea directă, sub forma paşalîcurilor.

Turcii sau elementele devotate lor au căutat să se infiltreze în sistemul social-politic al Ţării Romîneşti şi Moldovei, ocupînd anumite poziţii cheie în organizarea lor administrativă şi în special în sistemul vamal. Prin deţinerea unor asemenea poziţii, ei dominau viaţa economică şi politică a statelor romîneşti, avînd însă, totodată, obligaţia să le respecte organizarea proprie. După 1538, turcii consolidează baza politică a noului sistem de exploatare economică, creînd un întreg aparat de constrîngere, necesar menţinerii în ascultare a noilor supuşi.

Regimul acesta, al dominaţiei indirecte, impus acum celor trei ţări romîneşti, mai era preferat şi pentru că aducea venituri uriaşe nu numai statului otoman, ci şi vistieriei personale a sultanului, marilor dregători ai Porţii şi cămătarilor din Constantinopol, acum cu rol de seamă în viaţa economică şi politică a Imperiului. Tocmai din acest motiv, după cum menţionează actele vremii, sultanul refuză să ia în considerare propunerile unora din dregătorii săi, de a transforma ţările romîne în paşalîcuri [1].

Dar, situaţia aceasta a ţărilor romîne se mai datoreşte şi unor cauze ce nu depindeau de voinţa şi hotărîrile Porţii, şi anume faptului că elementele conducătoare ale Imperiului se temeau că nu vor putea ţine în frîu şi sub apăsare nemijlocită — alături de popoarele balcanice, în continuă răscoală — şi poporul romîn, de a cărui vitejie vorbesc cu admiraţie izvoarele contemporane [2] şi din partea căruia, cu toată puţinătatea forţelor lui, turcii suferiseră, nu cu multă vreme înainte, înfrîngeri memorabile.

Reglementarea raporturilor politice cu Imperiul otoman s-a efectuat, în veacurile XVI—XVIII, pe baza unor firmane emanate din cancelaria sultanului şi acceptate de domnii romîni. Nu este exclusă nici existenţa unor convenţii, a unor înţelegeri cu obligaţii bilaterale, care însă nu ni s-au păstrat. Ele sînt uneori invocate, de romîni, ca şi de turci, cu ocazia ivirii unor situaţii politice noi, care contraziceau o stare preexistentă (conflicte de hotar, stabilirea unor

[1] A. Veress, *Documente*, II, p. 172, 297; III, p. 108, 198 şi Hurmuzaki, IV/2, p. 141.
[2] A. M. Graziani, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, p. 172; vezi şi relaţia lui Verancsics, în *Tezaur*, III, p. 176—182.

turci pe teritoriul ţărilor romîne etc.). Astfel, de pildă, Petru Cercel, în 1580, invoca existenţa unor tratate care consfinţeau drepturile Ţării Romîneşti faţă de Poartă, asigurînd autonomia politică a statului, în schimbul tributului şi a respectării autorităţii suzerane turceşti [1]. Şi din alte izvoare ale vremii reiese existenţa anumitor clauze privind raporturile turco-romîne, măsura în care turcii aveau dreptul să se amestece în treburile interne ale Moldovei şi Ţării Romîneşti, precum şi obligaţiile economice şi politice ale acestora faţă de Imperiu. Clauzele n-au fost respectate de nici una din părţile contractante şi în special de puterea suzerană, existînd tendinţa de încălcare a lor, atît de către cele două ţări, în năzuinţa lor firească spre libertate, cît şi de către turci, în dorinţa lor de înrobire politică totală şi exploatare economică cît mai intensă.

În linii mari, aceste raporturi politice constau în: autonomia Ţării Romîneşti şi Moldovei, însă sub suzeranitatea Porţii; respectarea de către turci a frontierelor lor; alegerea domnilor de către ţară şi confirmarea lor de către sultan; neamestecul turcilor în treburile interne ale celor două ţări romîneşti, care se vor conduce după vechile lor legi; obligativitatea pentru ele de a da ajutor armat turcilor ori de cîte ori li se va cere; ele nu pot încheia tratate cu alte state, ci, ca vasale, vor fi cuprinse în tratatele Porţii cu acestea; turcii, ca protectori, vor apăra cele două ţări de eventualii agresori.

Această situaţie juridică a fost sintetizată de Karl Marx, care spunea că: Moldova şi Ţara Romînească sînt « două state autonome, sub suzeranitatea Porţii, căreia ele îi plătesc tribut, conform unei înţelegeri, iar Poarta să le apere de orice duşman, fără a se amesteca în treburile lor lăuntrice » [2].

Existenţa statală a celor două ţări a continuat după instaurarea jugului otoman, însă cu o slăbire a unora din funcţiile ce obişnuit le are de îndeplinit un stat suveran, în societatea împărţită în clase. Funcţia internă, principală, de ţinere în frîu a majorităţii exploatate, statul o îndeplineşte cu o rigurozitate sporită. Se creează condiţii şi mai favorabile întăririi aparatului de stat, în vederea dominaţiei politice a marii boierimi, aliată a cotropitorilor, şi a reprimării luptei poporului. Organelor de stat le revin în plus atribuţii şi obligaţii ce decurg din noua situaţie a ţării, subjugată de Poartă, de a colecta forţat anumite produse ale gospodăriei ţărăneşti şi de a organiza şi supraveghea transportul acestor produse, destinate metropolei şi armatelor turceşti. Mulţimea noilor obligaţii face necesară înmulţirea organelor de stat, în special a celor cu funcţiuni interne precise.

Funcţia externă a statului, de apărare a teritoriului şi a intereselor proprii, precum şi de cotropire a altor teritorii, se subordonează intereselor statului suzeran. Cancelaria sultanului dă ţărilor noastre numirea de *vilaiete*, adică provincii ale Imperiului, precizînd adesea că ele au fost cucerite cu sabia şi că

---

[1] An. *Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. III, t. VIII, 1928, p. 289 şi urm.
[2] K. Marx-F. Engels, *Сочинения*, vol. X, p. 308.

locuitorii lor sînt supuşi tributari ai împăratului, ca orice raia din Imperiu [1]. Ca atare, interesele ţărilor romîne sînt presupuse a fi identice cu cele ale Imperiului şi apărate de acesta. Protecţia Porţii înlătură — după afirmaţia sultanului — nevoia vreunei alte protecţii străine şi interzice orice obligaţii, de orice natură, faţă de alte state în afară de Imperiul turcesc [2]. Înstrăinarea unor părţi din teritoriul ţărilor romîne în folosul unei puteri străine — în afară, bineînţeles, de cea otomană — ca şi încălcarea hotarelor lor constituie pentru turci motiv de intervenţie diplomatică şi militară [3]. Se întîmplă chiar ca sultanul să intervină cu aspre mustrări şi atunci cînd propriile sale garnizoane de la Dunăre încalcă frontierele ţărilor romîne, aşa cum ele fuseseră stabilite « din vechime ». O face, după propria-i mărturisire, ca nu cumva noii săi supuşi, romînii, drept represalii, să încalce şi ei hotarele Imperiului [4].

În asemenea condiţii, politica externă a Moldovei şi Ţării Romîneşti nu putea fi decît cu totul subordonată Porţii. Diplomaţia lor, altă dată remarcabilă, este acum în decadenţă. Nu le este îngăduit să aibă reprezentanţi în alte state, în afara celor de la Poartă. Cu toate aceste obligaţii care li se impun, cele două state continuă să încheie convenţii asemănătoare unor tratate, de care probabil că uneori Poarta ştia, dar, nefiind vizate interesele ei directe, nu se amesteca, iar alteori, şi mai adesea, ele erau înţelegeri secrete îndreptate împotriva Porţii, avînd de scop recîştigarea independenţei. Sînt de semnalat o serie de convenţii încheiate între cele trei ţări romîneşti, între Moldova şi Polonia sau Imperiul habsburgic, ca şi diverse negocieri cu alte state, ca Rusia, Veneţia, Franţa. Tot acum au loc iniţiative de coaliţii antiotomane, pornite de la domnii romîni, însă fără un ecou prea mare în ţările vecine, măcinate în interior şi dezbinate în afară. Toate acestea atestă persistenţa unor elemente de seamă de diplomaţie şi politică externă proprie.

Oştirii, organ avînd de îndeplinit cu precădere funcţiile externe ale statului, turcii îi rezervă un rol de mai mică importanţă, ea putînd fi lesne întoarsă, în caz de răscoală, împotriva lor. Oştile ţărilor romîne au obligaţia să participe la războaiele de jaf ale turcilor [5]. Fiecare din cele trei ţări este datoare să pună la dispoziţia sultanului cîte 10 000 de ostaşi [6]. Neîncrederea turcilor în oştile romîneşti, de altfel explicabilă şi îndreptăţită, îi face să le dea cel mai adesea o altă întrebuinţare. Efective, totdeauna nu prea numeroase, sînt folosite pentru intervenţii, în interesul turcilor, în Polonia şi Ungaria şi ca paznici ai salahorilor sau chiar ca salahori la lucrările de fortificaţie ce le făceau turcii la cetăţile din nordul

---

[1] Acad. R.P.R., Documente osmane, I/19 şi II/121 (în trad. la Inst. de istorie); cf. şi Hurmuzaki, II/1, p. 625, II/5, p. 266, III/2, p. 384—385.

[2] Hurmuzaki, III/1, p. 35; IV/2, p. 164.

[3] A. Veress, *op. cit.*, I, p. 226; cf. şi Acad. R.P.R., Documente osmane, II/85 (în trad. la Inst. de istorie).

[4] Acad. R.P.R., Documente osmane, I/45 (în trad. la Inst. de istorie).

[5] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 38, 120, 123; A. Veress, *op. cit.*, II, p. 319—320.

[6] Hurmuzaki, XI, p. 81, 193.

Mării Negre, împotriva atacurilor căzăceşti. Lipsa de încredere a turcilor se manifestă şi prin punerea contingentelor de oaste romînească — chiar şi atunci cînd sînt conduse de domni — în subordinea comandanţilor turci de la Dunăre, adeseori neaducînd domnilor la cunoştinţă nici obiectivele imediate ale atacurilor lor.

Instrumentele principale ale dominaţiei politice otomane în Ţara Romînească şi Moldova, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, au fost domnia şi sfatul domnesc, denumit acum, după modelul turcesc, divan. Domnul deţine, ca şi înainte, concentrată în mîinile sale, puterea asupra organelor de stat, armata, justiţia şi administraţia.

Vechiul sistem de ocupare a tronului se menţine, însă cu dese abateri. Domnii continuă să fie aleşi, de obicei din sînul familiei domnitoare, fiind apoi confirmaţi de sultan. Pe măsură ce înaintăm în veacul al XVI-lea, imixtiunea otomană se face însă tot mai simţită, începe să se afirme un alt sistem, al numirii directe de către Poartă, fără consultarea boierimii şi adesea fără ca cel numit să aibă vreo legătură cu vechea familie domnitoare sau chiar cu ţara. Spre sfîrşitul veacului, pe tron se urcă elemente boiereşti, ridicate de marii boieri din rîndurile lor sau impuse de alte puteri. Ocuparea domniei în acest mod, fără o prealabilă înştiinţare şi aprobare a Porţii, începe să fie considerată de turci drept caz de trădare [1], iar confirmarea, atunci cînd se obţine, costă şi mai mari sume de bani decît cele obişnuite. Domnii impuşi de Imperiul habsburgic sau de regatul polon nu se pot menţine în scaun din cauza incapacităţii acestor puteri de a înlocui sistemul dominaţiei otomane printr-unul propriu, a atitudinii lor nehotărîte, care-i împiedică să ajute cu toate forţele poporul romîn în momentele de ridicare împotriva turcilor, a punerii pe primul plan a unor probleme secundare, de religie, vasalitate etc. Un cronicar turc contemporan ţine să precizeze că Poarta evită intenţionat să numească domnii ceruţi de boierii ţării, încredinţînd domniile numai celor care i se păreau slugi credincioase [2].

Numirile în domnie devin simple acte de administraţie ale Porţii, însă cu păstrarea anumitor forme exterioare, ca: omagiul depus sultanului, acordarea anumitor insemne ale puterii cu care sînt investiţi de acesta (steag, spadă, cal, caftan), firmane de întărire în scaun, şi, după sosirea în ţară, încoronarea. Domnii astfel numiţi — se precizează în firmane — sînt datori să slujească împăratului cu supunere şi credinţă, să depună interes şi eforturi pentru cauza stăpînirii otomane, să informeze Poarta de tot ce se întîmplă în ţările vecine sau chiar în cele mai depărtate etc. Lor li se rezerva, astfel, rolul de executori ai ordinelor Porţii, precum şi de spioni în serviciul ei.

În însăşi concepţia unora din domni are loc o transformare a ideii de domnie şi de ţară. Începînd cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea, conferirea

---

[1] Hurmuzaki, S. 2/I, p. 174—176 şi 234—235.

[2] Mustafa Ali, *Künh-ül-ahbar* (Esenţa informaţiilor), vol. I, p. 245 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

domniei nu este socotită numai drept atributul voinței divine, ci ea depinde și de bunăvoința unui stăpîn lumesc, care e sultanul, iar țara — deși « moșie » a unui neam domnesc — poate fi « dăruită » de sultan, cînd vrea și cui vrea. Iată cum vede Pătrașcu cel Bun, domnul Țării Românești (1554—1557), numirea sa în domnie și scoaterea înaintașului său, Mircea Ciobanul: « Iar după aceia, Mircea voievod s-au întîmplat de i-au luat domnu Dumnezeu și cinstitul împărat domniia, deci o au dat-o domnii mele . . . » [1]. Într-o altă formulare a aceluiași Pătrașcu vodă, se spune: « în vremea în care m-a dăruit domnul Dumnezeu și stăpînul nostru, cinstitul împărat, cu moșia părinților domniei mele, Țara Românească . . . » [2].

Schimbările intervenite în situația Moldovei și a Țării Românești și în rosturile domniei la mijlocul veacului sînt relevate și de martori dinafară. Din instrucțiunile ce le dă Ferdinand de Habsburg, în 1554, solilor săi la Poartă, se vede că Țara Românească și Moldova erau socotite ca aparținînd sultanului, care le da domnilor să le stăpînească, în schimbul unui tribut anual, așa cum dăduse Buda lui Zápolya, Ciprul, veneților, Chiosul, genovezilor și Ragusa, raguzanilor [3].

Numirile și confirmările în domnie se făceau, ca în orice dregătorie din Imperiu, prin darea unor sume de bani. Lăcomia celor ce hotărau numirile în scaun ale domnilor a dus la limitarea în timp a domniei.

În concepția otomană, domnia este acum o funcțiune administrativă, ca ori care alta din Imperiu, iar domnul un înalt dregător al Porții, ocupînd un anumit grad în ierarhia administrativă otomană. Datorită acestei concepții și venalității dregătorilor turci, durata domniilor se scurtează, schimbările devenind tot atît de dese ca și pentru restul slujbelor din Imperiu. E de subliniat că, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, au fost în Țara Românească 17 domnii, în medie de cîte trei ani fiecare, iar în Moldova 21 de domnii, în medie de cîte doi ani și patru luni. Caracteristica domniei, de slujbă temporară la discreția Porții, reiese și din faptul că din 29 de domni ce se succed în cursul unei jumătăți de veac în cele două țări — unii domnind de mai multe ori — numai patru mor în scaun, fapt pe care cronicile vremii țin să-l consemneze ca pe ceva ieșit din obișnuință.

Italianul Giovanni Botero relata, la sfîrșitul penultimului deceniu al veacului al XVI-lea: « Turcii numesc pe voievodul Țării Românești, adică pe guvernator, a cărui domnie durează de obicei puțin, căci, din cauza vexațiunilor turcești, sînt adesea goniți, la cererea celui care oferă o sumă mai mare de bani, sau sînt uciși de locuitori, din cauza dărilor excesive » [4]. Caracterul efemer al guvernării, cu care domnii încep să se împace de la o vreme, este plastic exprimat într-o

---

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. III, p. 71.
[2] *Ibidem*, p. 73.
[3] Hurmuzaki, II/5, p. 266.
[4] G. Botero, *Le relazioni universali*, p. 165.

scrisoare a doamnei Ecaterina, soția voievodului Alexandru-Mircea. « Această țară — scrie ea — nu este moștenirea noastră: azi sîntem și mîine nu sîntem, după voia lui Dumnezeu, și ne aflăm în mîna turcilor și nu știm unde vom fi pînă la urmă » [1].

Cronicile, firmanele, ca și actele cancelariilor noastre, arată o limitare a puterii domnești. Domnilor nu li se îngăduie să poarte corespondență personală cu străinătatea [2], nici să meargă în alte țări sau să aibă proprietăți în afara țării [3]. O dată maziliți, averea lor, ca și a celor ce se hainesc, revine de drept sultanului [4]. Noul domn e obligat să preia și datoriile celui pe care-l înlocuiește [5]. Conflictele ce se ivesc, spre sfîrșitul veacului, între domnul Țării Romînești și creditorii săi ieniceri erau rezolvate de un demnitar turc, și încă nu de unul dintre cei mai însemnați, ci de cadiul de Giurgiu [6].

Pentru a împiedica pe domni să se răzvrătească, turcii țineau la Constantinopol, ca ostateci, membri ai familiilor acestora, de obicei din cei mai apropiați, fii, frați sau nepoți. Aceștia, ca și capuchehaielele (reprezentanții domnilor la Poartă), constituiau o chezășie pentru sultan că domnii din scaun nu vor îndrăzni să se hainească. Ca mijloc de intimidare și presiune politică continuă, dar și de stoarcere de bani, turcii foloseau atît amenințarea cu transformarea țărilor în pașalîcuri, cît și numeroși pretendenți, gata să plătească oricît, în schimbul tronurilor pe care le rîvneau.

Spre sfîrșitul veacului, importanța instituției domniei scade și mai mult. Tot mai des sultanul ține să afirme că Țara Romînească și Moldova sînt ale sale, iar domnii lor sînt unii din beii săi [7]. Scoaterile din domnie, mazilirile — care înainte se făceau numai pentru trădare — devin și ele, ca și numirile, simple acte administrative de scoatere din slujbă, adesea fără vreo motivare specială.

Divanul domnesc continuă să aibă atribuții de organ auxiliar al domniei în guvernarea statului. Expresie a participării marii boierimi la exercițiul puterii, el caută să apere, în orice împrejurări, interesele de clasă ale acesteia. Turcii poruncesc boierilor din divan să ajute pe domn « ca auxiliari militari și în administrația și guvernarea țării » [8], dar numai cîtă vreme acesta este credincios Porții și nu periclitează în vreun fel interesele ei economice și politice. De îndată ce sînt simptome în acest sens, boierii trebuie să anunțe Poarta. În divane pătrund elemente greco-italiene, informatori siguri ai turcilor, care ocupă de obicei

---

[1] Hurmuzaki, XIV/2, p. 54.
[2] *Ibidem*, p. 52.
[3] Ahmed Feridun Ruksanzade, *Münșeat-es-selatin* (Corespondențele sultanilor) (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).
[4] Hurmuzaki, VIII, p. 180.
[5] *Ibidem*, XIV/1, p. 81 și I.C. Filitti, *Documente din arhivele Vaticanului*, II, p. 43 și urm.
[6] Ibrahim Pecevi, *Tarih* (Istorie) vol. II, p. 159—160 (în trad. la Inst. de ist. al Acad. R.P.R.).
[7] Hurmuzaki, III/1, p. 35 și cronica lui Ahmed Feridun Ruksanzade.
[8] Acad. R.P.R., Documente osmane, I/38 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

dregătoriile de vistieri, cămărași și postelnici, legate de administrarea finanțelor țării și de persoana domnului; ei sînt îndeobște urîți de popor [1].

Turcii iau și alte măsuri de prevedere, ca și de constrîngere, menite să le asigure dominația politică. Astfel, ei lasă pe lîngă domni gărzi de ostași turci, cu scopul de a le supraveghea mișcările, dar și de a-i apăra și servi în acțiunile ce nu contraveneau intereselor Porții. Asemenea gărzi de ieniceri, spahii, beșlii, semnalate în Moldova încă din 1538, iar în Țara Romînească la 1552, nu întreceau de obicei numărul de 500 de oameni și serveau unor domni credincioși turcilor, ca, de pildă, Mircea Ciobanul și Alexandru Lăpușneanu, și ca instrumente de represiune împotriva boierilor adversari.

În același scop, turcii intervin pentru mutarea capitalelor la București și Iași, de la Tîrgoviște și Suceava. Aci domnii erau mai aproape de hotarele Imperiului și puteau fi mai ușor supravegheați, iar la nevoie, înlocuiți, noile capitale, orașe deschise, neoferind posibilități de rezistență.

Pentru întărirea aservirii și diminuarea capacității de rezistență a celor două țări, turcii poruncesc să fie distruse fortificațiile, atît cele din interior, cît și cele de la margine. Distrugerea cetăților micșora pentru cotropitor primejdia unor răscoale, care ar fi găsit în ele importante puncte de sprijin. După mărturia cronicii lui Grigore Ureche, acțiunea avea de scop « să slăbească țara din temelie » [2].

Turcii dispun și de alte instrumente de constrîngere politică și anume: învrăjbirea țărilor între ele, intervenția garnizoanelor turcești de la Dunăre și năvălirile tătărești.

Poarta duce o politică, devenită acum tradițională, de folosire a unei țări românești împotriva alteia, de fărîmițare a forțelor românești, cu grija ca nici una din ele să nu se întărească în asemenea măsură, încît să fie în stare să le unească pe toate trei și să alcătuiască o putere capabilă de a înlătura dominația otomană. Izvoarele semnalează teama ce dăinuia la Constantinopol că, unite, țările române și-ar putea recîștiga independența, fapt care, de altfel, s-a și realizat temporar, la sfîrșitul veacului al XVI-lea.

Garnizoanele turcești de la Dunăre și, în special, cele stabilite în raiale, erau pentru Imperiu mijloace permanente de supraveghere a Țării Românești și Moldovei și puncte de informare rapidă și exactă asupra stărilor de aci. Ca forțe militare anume pregătite, ele erau apte să intervină la cel mai mic semn de răscoală ce s-ar fi ivit în aceste părți, acțiunea lor fiind sprijinită de flota turcească de pe Dunăre.

Dar instrumentul de presiune politică cel mai eficace pentru turci și cu urmările cele mai dezastruoase pentru țările române, și în special pentru Moldova, îl constituie incursiunile, devenite periodice, ale hoardelor tătărești. Aliați fideli ai Porții, tătarii sînt gata să intervină, cu repeziciunea caracteristică călăreților

---

[1] I. C. Filitti, *op. cit.*, II, p. 43.
[2] Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 191.

de stepă, în orice parte li s-ar ordona de către sultan, la noi, ca şi în Rusia, Polonia sau Ungaria, jefuind şi pustiind totul în calea lor. Incursiunile tătăreşti în ţările noastre se făceau atît ca represalii pentru răscoalele sau chiar intenţiile de răscoală împotriva turcilor, cît şi în scopul de a le preveni. Uneori, tătarii interveneau, din porunca Porţii, ca să ajute la instalarea unor domni care întîmpinau opoziţie, dar şi atunci urmările erau aceleaşi. Spre sfîrşitul veacului, asemenea incursiuni devin tot mai dese şi se fac şi din proprie iniţiativă, pe tătari atrăgîndu-i bogăţiile ţărilor romîne. Aceste incursiuni tătăreşti au împiedicat în mare măsură dezvoltarea forţelor de producţie ale ţărilor noastre şi au dus la pustiirea unor întinse regiuni, mai ales din Moldova. Izvoarele contemporane, atît interne cît şi străine, le apreciază ca pe o mare calamitate.

Cumplita pustiire tătărească din 1574 în Moldova, poruncită de sultan ca mijloc de represiune pentru răscoala lui Ioan vodă, este deseori şi pînă tîrziu pomenită în izvoare. Unele sate — aminteşte un act din 1576 — « s-au pustiit cînd au prădat tătarii acest pămînt şi n-au rămas nime, numai locul pustiiu » [1]. Într-un alt act, din 1579, în care e vorba de un sat din ţinutul Dorohoi, se spune: « Însă de la tătari a rămas selişte şi nu era într-însa nici un suflet de om, ci a fost tot fără oameni » [2]. Iată cum descrie şi cronicarul Ureche, trei sferturi de veac mai tîrziu, acelaşi eveniment: « Iară dacă au perit Ion vodă, tătarii s-au lăsat în pradă piste toată ţara, de au robit, de n-au fost niciodată mai mare pustiitate în ţară decît atuncea, că pre toţi i-au coprinsu făr'grijă pre la casile lor » [3].

Din folosirea tuturor acestor mijloace de constrîngere politică reiese limpede intenţia turcilor de a crea o stare de permanentă nesiguranţă, de a da exerciţiului puterii un caracter efemer, de a demoraliza poporul, toate cu scopul menţinerii şi accentuării dominaţiei lor politice şi a aservirii economice pînă la ultima limită, precum şi al înlăturării premiselor unor eventuale răscoale.

3. FORMAREA PRINCIPATULUI AUTONOM AL TRANSILVANIEI

Împrejurările formării principatului autonom al Transilvaniei

După moartea lui Ioan Zápolya (1540), potrivit tratatului de la Oradea, Habsburgii urmau să ia în stăpînire întreaga Ungarie; în acest scop, au şi început tratativele cu regina Isabella. Dar, deoarece tratativele nu au dus la nici un rezultat, Ferdinand de Habsburg a pornit, în toamna anului 1540, o nouă expediţie în Ungaria, cu scopul de a-şi realiza prin puterea armelor pretenţiile de stăpînire politică. Sultanul Soliman nu putea admite însă ca Ungaria şi Transilvania să ajungă în mîinile Habsburgilor. De aceea, în vara anului 1541, a

[1] *Documente*, A, veac. XVI, vol. III, p. 72.
[2] *Ibidem*, p. 121.
[3] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 204—205.

condus personal expediția pentru ocuparea Budei, asediată de generalul imperial Roggendorf. Învingînd și punînd pe fugă pe asediatori, la 29 august 1541, turcii ocupă capitala Ungariei. Au luat sfîrșit, astfel, pentru un oarecare timp, luptele de un deceniu și jumătate duse de Habsburgi pentru stăpînirea Ungariei. Aceasta e împărțită în trei părți: partea de vest și de nord, cu Slovacia, Slovenia și Croația, rămîne sub stăpînirea habsburgică; centrul, transformat în pașalîc, va fi stăpînit de turci aproape 150 de ani; Transilvania, împreună cu «Partium» (regiunea vestică și Banatul) devine principat autonom, sub suzeranitatea turcească, pentru tot atîta vreme.

Habsburgii, prețuind bogățiile Transilvaniei, precum și poziția strategică a acesteia, nu-și vor părăsi însă nici un moment planurile de a o cuceri. Promițînd mari beneficii materiale nobilimii transilvănene și îndeosebi lui Martinuzzi, Ferdinand a reușit să o determine pe Isabella să semneze, la 29 decembrie 1541, tratatul de la Gilău, potrivit căruia Ferdinand acorda Isabellei domeniul Zips și 12 000 florini anual, iar Isabella restituia coroana regală Habsburgilor și le ceda unele orașe și cetăți din Ungaria și Transilvania. Tratatul de la Gilău a constituit, astfel, pentru Habsburgi justificarea politicii lor de anexare a Transilvaniei.

La rîndul lor, turcii nu înțelegeau să renunțe la suzeranitatea asupra Transilvaniei. Sultanul Soliman a recunoscut ca principe al Transilvaniei pe copilul Ioan Sigismund, sub regența mamei sale Isabella, precum și cîrmuirea reală a episcopului-vistier Gheorghe Martinuzzi. Dieta — întrunită, din porunca acestuia, în octombrie 1541, la Debrețin, la care au luat parte și reprezentanții nobilimii din Transilvania — recunoaște suzeranitatea Porții. Alte diete, una ținută la Tg. Mureș, în ianuarie 1542 — care acordă lui Martinuzzi demnitatea de locțiitor *(locumtenens)* al principelui — și alta întrunită la Turda, în martie același an, consfințesc noua situație [1], punînd bazele organizării politice și administrative a principatului transilvănean.

Constituirea principatului Transilvaniei a făcut cu putință dezvoltarea autonomă a acestei țări, eliberată de piedicile resimțite în cadrul statului feudal maghiar. Dezvoltarea sa liberă a întîmpinat însă mari greutăți, izvorîte, pe de o parte, din amestecul Porții în viața economică și politică a țării și din tendințele Habsburgilor de a o lua în stăpînire, iar pe de altă parte, din excesele regimului nobiliar. Avînd totuși o situație mai bună decît Țara Romînească și Moldova în relațiile sale cu Poarta, Transilvania și-a putut dezvolta și organiza propriile sale instituții și s-a putut orienta și mai mult, din punct de vedere economic și politic, spre celelalte două țări romînești. Această situație a permis Transilvaniei să joace un rol important în diferite coaliții europene, dintre care unele îndreptate chiar împotriva turcilor.

---

[1] *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, I, p. 77—79, 84—89.

Organizarea politică și administrativă a principatului Transilvaniei

Principatul autonom al Transilvaniei cuprindea cele șapte comitate din fostul voievodat, scaunele săsești și secuiești, cele trei districte (Brașov, Făgăraș și Bistrița), precum și comitatele apusene din « Partium » (Maramureș, Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul Exterior, Bihor, Zarand și Arad), Banatul în întregime, unele comitate din Ungaria Superioară (Bereg, Ugocsa și Szabolcs). Stăpînirea asupra acestor regiuni îi era recunoscută lui Ioan Sigismund încă de la 30 august 1540 de sultanul Soliman. De la această dată, « Partium » (cuprinzînd și Banatul) se unește tot mai strîns cu Transilvania. În vara anului 1542, Martinuzzi cheamă la dietă pe reprezentanții comitatelor Timiș, Arad, Zarand, Békés, Cenad, Csongrád, Bihor și Solnocul Exterior; reprezentanții acestora sînt prezenți și la dieta din anul 1544. Partea sudică din « Partium », Banatul, a fost însă pierdută în urma ocupării ei treptate de turci, începînd din anul 1552.

În fruntea principatului Transilvaniei se afla principele, ales de dietă (în timpul ocupației vremelnice a Transilvaniei de Habsburgi, între anii 1551—1556, în fruntea țării au fost numiți din nou voievozi). Dreptul acordat de sultan dietei de a alege principele este legiferat de dieta întrunită la Cluj în anul 1543, care recunoaște că i s-a îngăduit să-și aleagă « orice principe ar voi »[1]. În virtutea acestui drept, este ales principe Ioan Sigismund, în 1541, și reales apoi în 1556, după întoarcerea sa din Polonia. Dreptul dietei de a alege pe principe a fost confirmat încă o dată de sultanul Soliman prin firmanul său *(athnamé)* din 1566, prin care se recunoaște că « țara va fi volnică și liberă să-și aleagă principe pe cine va dori », Poarta urmînd să confirme alegerea și să învestească pe cel ales cu insemnele puterii[2]. După alegerea principelui de către dietă, se aducea la cunoștința Porții numele celui ales; urma apoi confirmarea, atunci cînd noul principe era pe placul sultanului, sau refuzul confirmării, în caz contrar. Confirmarea principelui era însoțită de trimiterea insemnelor domniei: steagul, sceptrul, o sabie și o pălărie împodobită cu pene, precum și un cal cu întreg harnașamentul.

Cînd interesele Porții o cereau, sultanul numea direct pe principe, înainte de a se fi pronunțat dieta, sau impunea dietei un candidat propriu, peste voia acesteia. Dreptul de alegere al dietei a fost călcat foarte curînd, chiar în cazul lui Ștefan Báthory, urmașul lui Ioan Sigismund. Stările Transilvaniei, întrunite în dieta de la Alba Iulia, neîndrăznind să se împotrivească voinței temutului sultan, s-au grăbit să-l proclame ales pe Ștefan Báthory, care fusese numit de Poartă. Spre a împiedica însă crearea unui precedent primejdios pentru autonomia țării și pentru principiul electiv, stările au izbutit să-l înduplece pe trimisul sultanului să nu facă cunoscut firmanul de numire înainte de îndeplinirea

[1] *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, I, p. 175—176.

[2] Șt. Pascu-Vl. Hanga, *Crestomație pentru istoria statului și dreptului R.P.R.*, II/1, p. 421—422.

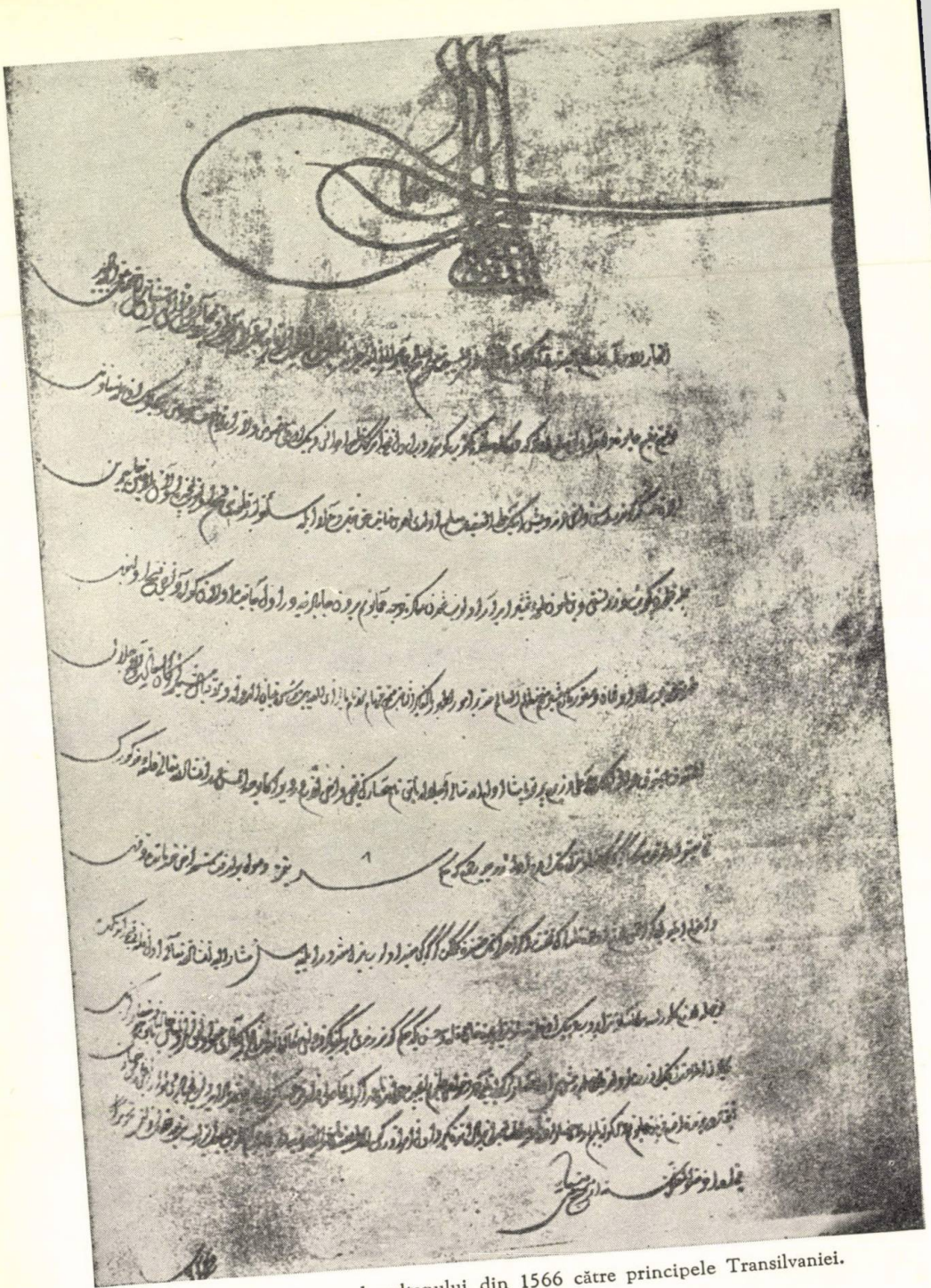

Fig. 252.— Firmanul sultanului din 1566 către principele Transilvaniei.

formalităților de alegere « liberă ». Precedentul a fost creat, totuși, și alte asemenea cazuri se vor repeta în cursul veacului al XVII-lea.

Alesul dietei sau principele numit direct de Poartă era înscăunat cu ceremonial și fast, în prezența unui ceauș, reprezentant al sultanului, în catedrala din Alba Iulia, capitala țării și orașul de reședință a curții princiare după mutarea ei de la Lipova, unde se stabilise provizoriu în 1541.

Principele Transilvaniei era învestit teoretic cu largi prerogative: hotăra în problemele de politică externă, declarînd război și încheind pace; numea sau aproba numirea trimișilor în misiuni diplomatice; primea trimișii diplomatici sosiți în țară. Dacă aceste prerogative aparțineau în drept principelui, ingerințele Porții în problemele de politică externă însemnau în fapt o îngrădire importantă a autorității sale. Principele întrunea prerogative însemnate în politica internă a țării, asemănătoare cu cele exercitate de domnii Țării Romînești și ai Moldovei: era comandantul oștirii, care trebuia să servească în același timp și interesele Porții; era judecătorul suprem al țării, judecățile făcîndu-se în numele său; hotăra în problemele religioase. Amestecul Porții în problemele de politică internă era mai puțin vădit de cît acela în problemele de politică externă; sultanul respecta autonomia țării în interior atîta vreme cît nu-i erau primejduite interesele, prin neplata regulată a tributului statornicit sau neîmplinirea celorlalte obligații.

Principele cîrmuia țara cu ajutorul unor colaboratori direcți, care alcătuiau sfatul *(consilium)* său. Numărul membrilor sfatului a variat în cursul secolului al XVI-lea, stabilindu-se în cele din urmă la 12.

Problemele mai importante privind politica externă și internă erau dezbătute și hotărîte, în principiu, în dieta țării. Dieta Transilvaniei — care era o dezvoltare a « adunărilor obștești » nobiliare din perioada voievodatului [1] și mai ales a congregațiilor celor trei « națiuni » medievale (nobilimea, patriciatul săsesc și păturile dominante secuiești) de după răscoala de la Bobîlna — era alcătuită din reprezentanții celor trei « națiuni » privilegiate, ai celor patru religii recunoscute (catolică, luterană, calvină și unitariană), ai unor cetăți și orașe, precum și din reprezentanții personali ai principelui (așa-zișii regaliști). Din dietă făceau parte, de asemenea, comandanții unor cetăți regale, apoi unii dregători superiori, judecători provinciali, cămărași ai minelor și ocnelor, conducători ai oficiilor vamale etc. Membrii dietei erau aleși de nobilii din comitatele Transilvaniei propriu-zise și din cele din « Partium » (alături de comite, cîte doi reprezentanți de fiecare comitat), de pătura conducătoare din scaunele secuiești, de greavii și patriciatul din scaunele săsești (cîte doi reprezentanți din fiecare scaun), de orășenii bogați din orașele și tîrgurile ce aveau dreptul să fie reprezentate în dietă; « regaliștii » erau numiți dintre consilierii principelui și din rîndurile marii nobilimi prin « scrisori regale » *(litterae regales)*. Numărul membrilor dietei trecea de 150 și aceștia se adunau, la chemarea principelui,

[1] Vezi partea a II-a, cap. III, p. 260—263.

de două ori pe an la început, o singură dată mai tîrziu, şi în caz de nevoie oricînd.

Hotărîrile în dietă se luau la început prin votul exprimat cu glas tare de cîte un reprezentant al fiecărei « naţiuni » şi religii oficiale, care făcea cunoscută voinţa celorlalţi reprezentanţi ai « naţiunii » sau religiei respective.

Locul de întrunire a dietelor era de obicei oraşul unde se găsea curtea principelui în acel moment.

Dietele — ca şi « adunările obşteşti » nobiliare şi congregaţiile din perioada voievodatului — aveau un pronunţat caracter de clasă; la ele participau numai reprezentanţii claselor privilegiate şi ai clerului superior, nu şi aceia ai maselor populare.

În afară de aceasta, compoziţia lor dovedeşte şi asuprirea de neam a romînilor, care, deşi alcătuiau majoritatea populaţiei din Transilvania, nu erau reprezentaţi în aceste diete.

Pe lîngă activitatea desfăşurată în dietă, scaunele secuieşti şi săseşti îşi mai păstrează unele din atribuţiile lor vechi, pe baza cărora pot rezolva problemele administrative şi judiciare locale. La rezolvarea acestora participă însă numai fruntaşii secui şi patriciatul săsesc, ţărănimea fiind exclusă din adunările scăunale. Aceste organizaţii aveau, ca şi dietele, caracter de clasă, reprezentînd doar interesele păturilor dominante.

Raporturile principatului Transilvaniei cu Poarta otomană

Între Transilvania şi Poarta otomană s-au stabilit raporturi de vasalitate-suzeranitate. Poarta otomană, în calitate de putere suzerană, datora ocrotire şi sprijin ţării vasale. Această ocrotire i-a fost făgăduită principelui Transilvaniei în chip solemn de către însuşi sultanul Soliman, prin firmanul său din 1566. Sultanul se lega să nu părăsească Transilvania şi pe Ioan Sigismund în nici o împrejurare[1]. Promisiunea sultanului cu acest prilej şi cu altele şi, în general, politica Porţii faţă de Transilvania, mai puţin apăsătoare în comparaţie cu celelalte două ţări romîneşti, se explică prin poziţia pe care o avea această ţară între cele două imperii cu tendinţe expansioniste — otoman şi habsburgic — şi prin grija ca ea să nu ajungă sub influenţa Imperiului german. În schimbul acestei « ocrotiri », Transilvania — la fel ca Moldova şi Ţara Romînească — datora ascultare, supunere, ajutor militar, tribut, daruri şi provizii.

Tributul (haraciul) Transilvaniei a fost fixat, în 1541, la suma de 10 000 florini aur anual[2].

În 1551, sultanul a încercat să sporească tributul la 15 000 florini de aur[3]; ocuparea Transilvaniei de Habsburgi a împiedicat însă realizarea acestei intenţii, tributul menţinîndu-se la suma de 10 000 florini pînă în anul 1575. În acest an, marele vizir Mahomed aducea la cunoştinţa principelui Ştefan Báthory porunca

[1] Şt. Pascu-Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 422.
[2] *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, I, p. 77—78.
[3] *Ibidem*, p. 312—314.

sultanului de a spori tributul, după cum îl sporiseră şi alţi vasali. « Şi ţie îţi porunceşte să ridici birul cu 5 000 florini şi să ni-l trimiţi ». Neîmplinirea acestei porunci — spunea vizirul — ar fi adeverit svonurile despre părăsirea credinţei faţă de Poartă din partea principelui şi ar fi constituit un rău exemplu pentru domnul Moldovei şi al Ţării Romîneşti [1]. Porunca a fost îndeplinită şi astfel tributul Transilvaniei s-a urcat la 15 000 florini anual.

Tributul se trimitea la Poartă prin solii speciale sau era ridicat de trimişii acesteia. În acest din urmă caz, trimişii turci erau « gratificaţi » cu daruri bogate sau cu importante sume de bani [2].

Trimiterea tributului era însoţită totdeauna de daruri însemnate. Cu toate că darurile nu intrau în obligaţiile legale ale ţării vasale, obiceiul s-a îndătinat în aşa măsură, încît între tribut şi daruri s-a statornicit o legătură indisolubilă. Valoarea darurilor (peşcheşurilor) a urmat creşterea tributului propriu-zis, mărindu-se în aceeaşi proporţie. Astfel darurile trimise marilor demnitari de la Poartă în anul 1543 s-au ridicat la suma de 10 000 florini [3], iar cele trimise în 1574 la 15 000 florini [4], adică la o valoare egală cu a tributului. Darurile erau trimise în primul rînd sultanului, apoi vizirului, paşalelor şi altor înalţi demnitari cu influenţă în viaţa politică a Imperiului otoman. Darurile constau din sume de bani, din obiecte preţioase, de aur şi argint (mai ales cupe), blănuri scumpe, şoimi etc. Pe lîngă darurile obişnuite, la anumite ocazii însemnate (ca, de pildă, urcarea pe tron a sultanului) se trimiteau acestuia daruri speciale, din care se împărtăşeau şi marii demnitari otomani.

În afară de tribut şi daruri, Transilvania mai avea şi obligaţii în natură faţă de Poartă. Dieta întrunită la 1558 hotăra să se dea sultanului de fiecare poartă [5], cîte o măsură turcească de grîu, orz sau ovăz, apoi boi şi oi. Saşii erau obligaţi la o dare globală de 12 000 măsuri turceşti de grîu şi la tot atîtea de orz.

În timp de război se percepea o dare extraordinară de un florin de poartă, pe care saşii o plăteau, de asemenea, global, în sumă de 12 000 florini; clericii saşi erau obligaţi — în contul acestei dări — la suportarea cheltuielilor de transport a armamentului necesar [6].

Pentru a face faţă acestor obligaţii şi mai ales plăţii tributului, locuitorii au fost impuşi la o dare specială de 99 dinari de poartă în Transilvania propriu-zisă şi de un florin în «Partium». După urcarea tributului, în 1575, a crescut şi darea percepută pentru acoperirea lui, la un florin şi 50 dinari de poartă [7].

Legăturile dintre Transilvania şi Poartă erau asigurate prin trimişii celei dintîi la Constantinopol. Aceştia erau de două categorii: trimişi ocazionali sau

[1] Şt. Pascu-Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 422—423.
[2] *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, III, p. 110.
[3] A. Verancsics, *Összes munkái*, în *Mon. Hung. Hist. Scriptores*, II, p. 229.
[4] A. Possevino, *Transilvania, 1584*, în *Fontes Rer. Trans.*, ed. A. Veress, III, p. 61.
[5] Unitatea fiscală impozabilă.
[6] *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, II, p. 103—104.
[7] *Ibidem*, I, p. 178, 182, 184, 185, 239; II, p. 551, 561; III, p. 105, 116, 128, 146, 159, 179.

extraordinari *(oratores sive legati solenni, nuntii)* şi trimişi permanenţi sau capuchehăi *(oratores continui, capithia)*. Trimişii ocazionali erau numiţi de principe şi aprobaţi de dietă. Numărul lor varia, dar niciodată nu erau mai puţin de doi. Între misiunile acestora era şi aceea de a duce tributul şi darurile sau alte lucruri de preţ mai marilor de la Constantinopol. Trimişii erau însoţiţi totdeauna de suite numeroase, cu scopul de a face impresie asupra turcilor, obişnuiţi cu fastul oriental.

Spre deosebire de trimişii ocazionali — numiţi de principe — trimişii permanenţi sau capuchehaiele erau aleşi în mod obişnuit de dietă şi confirmaţi de principe. Datoria capuchehaiei era de a apăra interesele ţării şi pe ale principelui la Poartă şi de a transmite ordinele Porţii în Transilvania. Pentru a putea răspunde cu promptitudine şi cît mai bine tuturor obligaţiilor, capuchehaia avea mai mulţi colaboratori: un vice-capuchehaie, mai mulţi secretari şi alţi slujbaşi.

4. RAIALELE ŞI PAŞALÎCURILE DE PE TERITORIUL ŢĂRILOR ROMÎNE

Încercuirea ţărilor romîne de turci

Turcii şi-au asigurat supunerea celor trei ţări romîneşti şi prin organizarea în jurul lor a unor teritorii militare — paşalîcuri şi raiale — de unde să le poată supraveghea şi ţine în frîu la nevoie şi, totodată, să împiedice puterile vecine — Polonia şi Imperiul habsburgic — de a le aduce sub ascultarea lor.

Această zonă de supraveghere s-a format treptat, din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVII-lea. După ocuparea Bulgariei şi a Dobrogei, turcii au întărit vechile cetăţi de pe malul drept al Dunării: Vidin, Nicopole, Rusciuk, Silistra, Isaccea; sprijiniţi apoi pe aceste cetăţi, au căutat să pună stăpînire pe linia Dunării — linia de apărare a ţărilor romîne şi a Ungariei — stabilind pe malul stîng al fluviului o serie de capete de pod, puncte de sprijin pentru noi cuceriri. În interval de peste un secol, ei au ocupat, în etape, cetăţile: Turnu, Giurgiu, Brăila, Chilia, Cetatea Albă şi Tighina. Devenite cetăţi de margine turceşti, acestea au fost întărite cu garnizoane puternice. Pentru întreţinerea garnizoanelor, turcii au adăugat fiecărei cetăţi un teritoriu cu un număr mai mare sau mai mic de sate (Turnu, de pildă, avea trei sate, Giurgiu circa 25, Brăila cam de două ori atîtea), pe care le-au pus sub administraţie turcească. Aceste teritorii au format marginile militare ale imperiului, numite *raiale* sau, cu un termen militar, *serhaturi*, adică cetăţi de margine.

În 1541, cînd Transilvania, cuprinzînd şi Banatul şi Crişana, a devenit un principat autonom sub suzeranitatea Porţii, a fost înfiinţat paşalîcul de Buda, care avea şi rostul de a ţine în frîu noul stat vasal, împiedicînd totodată ocuparea lui de către Habsburgi. Anexarea temporară a Transilvaniei de către Ferdinand I, în 1552, a fost pentru turci un binevenit pretext pentru cucerirea Banatului

şi a unei părţi din Crişana, şi prefacerea acestui teritoriu într-o provincie turcească.

Pretutindeni unde se stabileau turcii ca stăpîni, vechile forme de guvernare erau înlăturate şi înlocuite cu administraţia turcească. Supuse unui stat feudal militar, teritoriile cucerite erau organizate pe baze militare: li se dădeau conducători militari care purtau, după importanţa funcţiei, titlul de vizir, paşă sau bei.

Pînă în secolul al XVI-lea, toată partea europeană a Turciei alcătuia—sub denumirea de Rumelia — o unitate administrativă numită *eialet* (pronunţat şi *vilaiet)* sau, cu un termen mai nou, *paşalîc*. Paşalîcul Rumeliei era împărţit în districte administrative şi militare numite sangeace, conduse de cîte un *sangeac-bei*; guvernatorul paşalîcului, care îi avea în subordine, purta titlul de *beglerbei*, adică beiul beilor.

Teritoriile cucerite la Dunăre au fost încorporate în paşalîcul Rumeliei. Bulgaria a devenit un sangeac, cu reşedinţa la Nicopole; Dobrogea forma un al doilea sangeac, cu reşedinţa la Silistra. Raialele de pe malul stîng al Dunării nu formau districte deosebite — aceasta se va întîmpla abia mai tîrziu şi numai pe teritoriul dintre Prut şi Nistru — ci au fost alipite la sangeacele de pe malul drept al fluviului: Turnu şi Giurgiu ascultau de sangeacbeiul de Nicopole — pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea adevăratul stăpîn al regiunilor de la Dunăre — iar Brăila, Chilia şi Cetatea Albă erau supuse celui de Silistra. Administrarea lor era încredinţată unor agenţi aflaţi în subordinea acestor guvernatori, purtînd, după împrejurări, titlul de *nazir, aian, subaşe* sau *voievod*, denumiri prin care se desemna la turci funcţia de administrator.

În Banat, turcii au înfiinţat mai multe sangeace în jurul cetăţilor mai însemnate, ca Timişoara, Lipova, Ineu etc., care ascultau tot de beglerbeiul Rumeliei. Mai tîrziu, toate acestea au fost unite într-un paşalîc deosebit, al cărui guvernator, primind titlul de beglerbei, şi-a ales ca reşedinţă Timişoara. Paşalîcul Timişoarei cuprindea toată cîmpia Banatului pînă la Dunăre şi Tisa, întinzîndu-se şi peste Mureş pînă la Criş.

După moartea lui Soliman I marile cuceriri încetînd, hotarul de miază-noapte al imperiului se stabilizează pentru o lungă perioadă. Schimbări importante la marginea ţărilor romîne se vor produce abia în cursul secolului al XVII-lea.

În primele decenii ale acestui secol, în urma războiului de eliberare a ţărilor romîne, sub conducerea lui Mihai Viteazul, precum şi datorită atacurilor tot mai îndrăzneţe ale cazacilor la Dunărea de jos şi la Marea Neagră, turcii au luat o serie de măsuri pentru consolidarea graniţei în aceste părţi. Raialele dintre Prut şi Nistru au fost lărgite prin noi anexiuni, iar numărul populaţiei tătăreşti din Bugeac a crescut prin noi colonizări. Măsura cea mai importantă a fost reorganizarea zonei Dunării şi a Mării Negre. Dobrogea şi toate cetăţile de la Dunăre şi Marea Neagră au fost despărţite de paşalîcul Rumeliei şi au format, sub conducerea paşei de la Silistra, un paşalîc deosebit. Pornind din Dobrogea, noul

paşalîc al Silistrei se întindea spre răsărit pînă la cetatea Oceakov şi la gurile Niprului, spre miază-zi pînă la Strîmtori, spre apus pînă la Porţile de Fier. Stăpîn pe un teritoriu de întinderea unui principat, paşa de Silistra era un personaj foarte puternic, avînd trei tuiuri şi rangul de vizir. În subordinea sa se găseau sangeacbeii de la Vidin, Nicopole, Cetatea Albă, Tighina, Oceakov etc. El ţinea sub supraveghere ţările romîne, pe tătari, pe cazaci şi poloni; de aceea şi reşedinţa lui se muta, după împrejurări, la Silistra, la Babadag sau la Oceakov.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, după înfrîngerea răscoalei conduse de Gheorghe Rákoczy al II-lea, turcii caută să întărească şi graniţa dinspre Transilvania şi, ocupînd întreagă Crişana, organizează pe pămîntul principatului Transilvaniei o a doua provincie turcească, paşalîcul de Oradea (1660). Aceasta a fost, de altfel, ultima anexiune mai importantă, înainte de a fi alungaţi peste Dunăre.

Cele trei ţări romîneşti erau astfel prinse din trei părţi de puternice organizaţii militare. Paşa de Silistra avea în grija sa Ţara Romînească şi Moldova, iar Transilvania cădea în seama paşalelor de Timişoara şi Oradea. Aceştia răspundeau de situaţia celor trei ţări şi, în această privinţă, aveau cuvînt hotărîtor la Poartă. Adeseori schimbările de domni se făceau după propunerea şi la intervenţia lor.

Legăturile paşei de Silistra cu ţările romîne erau mult înlesnite de raialele de la Dunăre, care constituiau pentru turci porţi deschise, prin care se putea pătrunde cu uşurinţă pe teritoriul ţării. Pe lîngă această importanţă strategică, ele au servit timp de secole ca refugiu nemulţumiţilor din ţară şi au fost focare de intrigi şi uneltiri, prin care se întreţinea în ţările romîne — cu încurajarea autorităţilor turceşti — o permanentă stare de nesiguranţă, ceea ce uşura mult stăpînirea acestora de către Poartă. În sfîrşit, prin aşezarea lor la vadurile principale ale Dunării, ele îndeplineau o importantă funcţiune economică, servind, pe de o parte, drept antrepozite pentru aprovizionarea cetăţilor de la Dunăre şi a capitalei Imperiului, iar pe de altă parte, datorită îndrumării comerţului romînesc către sud, asigurînd tezaurului turcesc importante venituri din vămi. Domnii romîni ţineau în fiecare raia de pe teritoriul ţării cîte un agent diplomatic numit capuchehaie, care făcea, în numele lor, legătura cu comandanţii respectivi.

Instituţiile feudale otomane pe teritoriul ţărilor romîne

Aceste paşalîcuri şi raiale sînt însemnate atît prin rolul de supraveghere pe care l-au avut faţă de ţările noastre şi de puterile vecine, cît şi prin faptul că încorporau o parte relativ însemnată din teritoriul ţărilor romîne şi din populaţia lor. Pentru a putea cunoaşte condiţiile de viaţă ale acestei populaţii în perioada dominaţiei otomane, este necesară o scurtă prezentare a instituţiilor pe care feudalismul otoman le-a transplantat în Dobrogea şi în nordul Dunării.

Faţă de relaţiile feudale existente în aceste părţi, cele feudal-militare ale Imperiului otoman se găseau pe o treaptă inferioară. Statul otoman, preocupat

numai de cuceriri, care-i asigurau venituri importante, se dezinteresa cu totul de dezvoltarea forțelor de producție și acest fapt a avut ca urmare că, în teritoriul ocupat de turci, relațiile de producție au rămas pînă la sfîrșitul dominației lor aproape neschimbate. Așa se explică evoluția atît de înceată a societății turcești. Pentru populația băștinașă, stăpînirea turcească a însemnat nu numai stagnare, ci chiar regres.

În Imperiul otoman, stăpînirea pămîntului era un monopol al statului. Cînd se cucerea un nou teritoriu, toate vechile drepturi de proprietate erau desființate și se făcea o nouă împărțire, prin care vechea clasă dominantă era înlocuită cu una nouă, a spahiilor cuceritori. Așa s-a procedat și în teritoriile rupte din țările romîne. Pămîntul luat în stăpînire de către stat a fost împărțit în două: o parte s-a dat fondului religios *(vacuf)* pentru întreținerea moscheelor și a fundațiilor de binefacere; partea cea mai însemnată, rămasă la dispoziția sultanului, a fost împărțită de asemenea în două: o parte, ca proprietate a statului *(miri)*, a constituit domeniul fiscal, ale cărui venituri erau destinate întreținerii trupelor de ocupație sau curții imperiale; cealaltă parte, și anume cea mai mare din toate, a fost împărțită dregătorilor și militarilor, sub formă de feude. Acestea, după venitul ce-l dădeau, erau de trei feluri: feude mari, desemnate cu termenul de *hasuri*, mijlocii, numite *ziameturi*, și mici, numite *timaruri*. Primele se dădeau guvernatorilor de provincie (beglerbei, sangeacbei); ziameturile și timarurile se confereau mai ales soldaților, ca răsplată pentru meritele cîștigate în luptă și uneori, drept salariu, și dregătorilor civili. Deținătorii lor se numeau *zaimi* și *timarioți* și, fiindcă cei mai mulți dintre ei erau ostași călări, li se zicea, cu un termen generic, *spahii* (cavaleri).

Este de remarcat că feudalismul turcesc nu cunoștea ierarhia vasalică: fiecare spahiu — cu puține excepții, fără importanță — deținea feudul direct de la sultan; ei erau deci toți egali, nimeni nu era supus altuia mai mare, decît pe cîmpul de luptă, în limita obligațiilor militare. În schimbul feudului, spahiul avea obligația să presteze personal serviciul militar și să dea, în timp de război, un anumit număr de ostași înarmați și echipați cu cele necesare; aceasta, firește, în raport cu mărimea veniturilor. Feudul reprezenta, în fond, solda cuvenită pentru serviciul prestat și era donat numai pe timpul duratei serviciului. Obiectul donației îl constituia nu moșia, ci venitul ei. Era, așadar, o posesiune temporară și condiționată, de care deținătorul nu putea să dispună după voie, adică s-o vîndă, s-o doneze sau s-o lase moștenire. Pe de altă parte, feudele, mai ales cele mari, nu alcătuiau un teritoriu unitar, ci erau formate din sate și moșii risipite pe toată întinderea provinciei. Acesta era pentru sultan un mijloc de a zădărnici veleitățile de autonomie ale guvernatorilor de provincii.

Sultanii obișnuiau să confere și posesiuni în deplină proprietate, de care deținătorii puteau dispune după voie. Se făceau asemenea donații înalților demnitari și îndeosebi marilor viziri, ca răsplată pentru merite deosebite, cum era, de pildă, cucerirea de noi teritorii. În Banat și Crișana au stăpînit astfel

domenii întinse — ca urmare a donațiilor obținute după campaniile victorioase din aceste părți — celebrii mari viziri Mahomet Sokolli, în secolul al XVI-lea, și Mehmed Küpruli, în secolul următor. Aceste proprietăți erau însă mereu în primejdia de a fi confiscate de sultani cînd aceștia se găseau în dificultăți financiare; proprietarii lor se grăbeau să le facă vacuf, adică să le cedeze fondului religios, întrucît prin aceasta, după lege, își asigurau, pentru ei și pentru urmași, avantaje considerabile. Așa se explică marele număr de bunuri vacuf în ținuturile ocupate de turci.

În provinciile de margine, mai expuse atacurilor dinafară, cea mai mare parte din pămînturi se afla în mîinile soldaților. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, în pașalîcul Timișoarei, pămînturile mai bune, orașele, vadurile, adică tot ceea ce aducea venituri mai mari, formau domenii de stat. Beglerbeiul stăpînea un număr de sate din care scotea un venit de circa 900 000 aspri; cam de două ori atîta stăpîneau cei 6 sangeacbei din pașalîc, avînd fiecare venituri între 200 000—400 000 aspri. Mai erau 59 ziameturi și 290 timaruri [1]. În sfîrșit, se mai găseau proprietățile vacuf, printre care orașul Becicherecul Mare și numeroase sate din jurul Aradului [2], care fuseseră înainte proprietăți particulare ale marilor viziri amintiți mai sus. O situație asemănătoare era și în pașalîcul de Oradea — așezat departe de centru și în colțul cel mai vulnerabil al Imperiului — în teritoriul de la nordul gurilor Dunării — în permanență expus atacurilor căzăcești — și în Dobrogea — drumul obișnuit al oștilor sultanului spre Moldova, Polonia, Ucraina — unde, pe lîngă spahii, au fost înzestrați cu pămînt, în schimbul serviciului militar, tătarii așezați în Bugeac și în jurul Babadagului. În teritoriul de la nordul gurilor Dunării și în Dobrogea, vacufurile au avut o mai mare răspîndire decît în Banat și Crișana. Proprietate vacuf erau, de pildă, orașele Ismail, Babadag, Mangalia, parte din Tulcea și Isaccea precum și numeroase sate [3]. Fondurile vacuf erau administrate, după lege, de descendenții donatorilor din tată în fiu, care, prin felul cum le administrau, își asigurau venituri enorme.

Raialele din Țara Românească, atît de bogate în terenuri agricole, în pășuni și în bălți cu pește, nu par să fi fost împărțite în feude militare; ele alcătuiau hasuri ale fiscului sau erau deținute de înalți slujbași de stat. Astfel, în secolul al XVII-lea, Giurgiu era dat ca has comandantului flotei dunărene de război; Turnu se afla în posesia unui membru al familiei sultanului; raiaua Brăilei, după știri mai tîrzii, pare de asemenea să fi fost rezervată de stat pentru hasuri, fie ca domenii personale ale sultanului, fie ca proprietăți ale fiscului, pentru întreținerea garnizoanei și a aparatului administrativ [4].

---

[1] Evliya Celebi, *Seyahatname*, vol. V, p. 389.

[2] *Török-magyar oklevéltár*, p. 259 și urm.

[3] Evliya, *op. cit.*, vol. III, p. 305, 355, 357; vol. V, p. 105, 360; cf. și *O descriere anonimă a Moldovei din 1587*, în I.C. Filitti, *Doc. din arhivele Vaticanului*, vol. II, p. 43 și urm.

[4] Hurmuzaki, S. III/1, p. 166.

În legătură cu cele de mai sus, trebuie adăugat că, în vremea stabilirii turcilor în Dobrogea, în raiale şi în Banat, adică pînă în secolul al XVI-lea, spahiii formau încă oastea de bază a forţelor armate turceşti şi căutau să se îmbogăţească nu atît din venitul pămîntului, cît mai ales din prada de război. În secolul al XVII-lea, cînd se distribuiau ca feude pămînturile din jurul Oradiei, oastea feudală turcească era în plină decădere. Spahiii, dedaţi luxului şi unei vieţi de trîndăvie, nu se mai simţeau atraşi de cîmpurile de luptă şi căutau să trăiască din veniturile moşiei, întărind exploatarea oamenilor dependenţi de pe feudele lor. Nu erau rare cazurile cînd, pentru a-şi mări veniturile, se făceau chiar tîlhari de drumul mare [1].

Trebuie menţionat, de asemenea, că feudalii turci nu se stabileau pe moşiile de pe urma cărora trăiau; ei locuiau numai în oraşe şi cetăţi şi niciodată la sate. Începînd cu guvernatorul de provincie şi pînă la spahiul de rînd, erau mereu mutaţi dintr-o parte în alta a Imperiului. Rar se întîmpla ca un feud să rămînă în aceeaşi mînă mai mult de 2—3 ani. Faptul acesta, ca şi împrejurarea că turcii se găseau, la nordul Dunării, în faţa unei puteri militare ca Imperiul habsburgic, au contribuit în bună parte la formarea, în Banat şi Crişana, a unei curioase situaţii, necunoscută în nici o altă parte a Imperiului otoman: principele Transilvaniei — ca şi Habsburgii — şi proprietarii feudali care trăiau refugiaţi în Transilvania sau Ungaria, nu au renunţat la vechile lor drepturi de proprietate asupra pămînturilor pe care le deţineau acum spahiii, şi continuau să ceară de la iobagi dijmă şi alte prestaţii. Pînă la urmă, turcii au recunoscut ca legale aceste pretenţii şi populaţia din aceste părţi, îndeosebi cea din Crişana, era exploatată de doi stăpîni.

Situaţia populaţiei creştine sub ocupaţia otomană

După cucerirea Dobrogei, pentru a-şi asigura drumul care ducea prin mijlocul ei la vadurile Dunării — calea obişnuită de invazie spre ţările de la Marea Neagră — Poarta a colonizat interiorul provinciei cu ţărani turci, aduşi din Anatolia. Cu timpul, în jurul Babadagului — locul de adunare al oştilor de invazie — au fost aşezate circa 200 de sate de tătari. Dobrogea a căpătat, astfel, în bună parte, aspect de provincie orientală. Dar pe malul Dunării şi pe ţărmul Mării Negre s-a menţinut în număr destul de mare vechea populaţie băştinaşă, care nu lipsea nici din interiorul provinciei. La Babadag, de pildă, se vorbea romîneşte, iar la Mangalia sau la Tulcea era mai numeroasă populaţia creştină (romîni, greci, bulgari) decît cea turcească. Cele mai multe sate erau de asemenea locuite de romîni şi, în parte, de bulgari [2].

---

[1] Relaţia lui Pietro Deodato [Baksici], în *Diplomatarium Italicum*, IV, p. 101.

[2] Evliya, *op. cit.*, vol. V, p. 305; cf. şi relaţiile lui R. Leszczynski, S. Chometowski, în P.P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările romîne*, p. 107 şi 140. Vezi îndeosebi relaţia lui Paolo Giorgio di Ragusa, în G. Bascapé, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel sec. XVI*, p. 178 şi urm.

Ţinuturile din nordul Dunării nu au constituit pentru turci un teritoriu de colonizare. În aceste părţi populaţia turcă — sau mai bine-zis musulmană, căci cei mai mulţi erau de fapt slavi balcanici, greci sau albanezi trecuţi la islamism — formată din militari, dregători civili şi un număr oarecare de meşteşugari şi negustori, locuia toată la oraş. Musulmanii formau astfel o mică minoritate faţă de populaţia băştinaşă şi, deci, aspectul etnografic al acestor teritorii nu a suferit schimbări esenţiale. Populaţia satelor a rămas aşa cum fusese înainte de ocupaţie: în raialele de la Dunăre numai romînească, în Banat şi Crişana amestecată cu sîrbi şi, în mai mic număr, cu maghiari; în Bugeac au fost aşezate vreo 2—300 de sate tătăreşti, dar în satele din apropiere de Dunăre şi Nistru s-a menţinut populaţia băştinaşă. Chiar şi în oraşe, elementul turcesc era în minoritate. În secolul al XVII-lea, de pildă, Turnu şi Giurgiu, ca şi Brăila, îşi păstrau încă, după două secole de stăpînire otomană, caracterul romînesc, iar în Ismail şi Tighina populaţia creştină forma majoritatea.

Turcii formau, deci, în mijlocul populaţiei băştinaşe, un fel de lagăre militare (chiar şi mulţi dintre slujbaşii sau meşteşugarii şi negustorii musulmani erau militari). Băştinaşii, orăşeni şi ţărani, au fost reduşi, indiferent de starea dinainte, la o masă uniformă, lipsită de orice drepturi politice şi numită *raia*, adică turmă. Pentru a putea stăpîni populaţia supusă, turcii i-au impus o serie de restricţii, care o ţineau într-o stare de totală inferioritate faţă de musulmani. În primul rînd, locuitorilor creştini le era interzis să poarte arme. Nu le era îngăduit nici măcar să îmbrace haine turceşti sau să clădească locuinţă mai înaltă decît a vecinului turc. Cînd se întîmpla ca o raia să întîlnească pe drum un musulman, era obligat, dacă era călare, să descalece şi, dîndu-se respectuos la o parte, să-l salute.

Aceste raporturi, stabilite în momentul cuceririi, au rămas neschimbate pînă la sfîrşitul stăpînirii turceşti.

Deosebirea dintre musulmani şi creştini a fost accentuată şi prin organizarea administrativă şi judecătorească a statului otoman, fiecare din cele două categorii de locuitori fiind supusă altui regim.

Guvernarea provinciei se făcea după modelul guvernării centrale. Ca şi marele vizir, beglerbeiul concentra în mîinile sale toată puterea militară şi civilă şi avea ca atribuţiuni principale organizarea armatei şi strîngerea dărilor de la supuşi. Asistat de un divan, în care intrau comandanţii militari şi dregătorii superiori din localitate, el se bucura de o largă autonomie. Pentru a nu se ajunge, ca în numeroase regiuni musulmane, la fărîmiţarea puterii centrale, sultanii au redus termenul de funcţionare a guvernatorilor de paşalîcuri — ca şi pe al celorlalţi slujbaşi, de altfel — schimbîndu-i foarte des dintr-o provincie în alta. În paşalîcul Timişoarei, de pildă, s-au perindat, în cei 165 ani cît a durat stăpînirea turcească în Banat, peste 70 de paşale, iar la Oradea, în mai puţin de un sfert de veac, au fost circa 15 schimbări.

Alături de beglerbei, un post de mare importanță în pașalîc ocupa *defterdarul*, controlorul general al finanțelor provinciei, care era numit direct de la centru, fără a se cere consimțămîntul pașei. El avea la dispoziția sa o întreagă armată de perceptori, precum și un număr de soldați, căci perceperea dărilor se făcea în mod obișnuit sub presiune militară.

Justiția era încredințată *cadiilor*, trimiși de asemenea de la centru. Aceștia erau, în același timp, judecători și notari publici, avînd și alte numeroase atribuții, între care și pe aceea de a trimite la centru rapoarte confidențiale asupra felului în care se comportau conducătorii provinciei. Fiecare cadiu avea o circumscripție judecătorească numită *cazà* sau *cadilîc* (raialele Brăila și Giurgiu erau asemenea cazale) și judeca, după « legea sfîntă » *(șeriat)*, pricinile dintre locuitori. El era asistat, în centre mai importante, de un divan. Dreptul lui de jurisdicție se întindea atît asupra musulmanilor, cît și asupra creștinilor, dar aceștia din urmă erau lăsați — dacă voiau — să se judece după rînduielile lor.

În general, autoritățile turcești nu aveau în vedere decît interesele populației musulmane. Cît privește pe supușii creștini, toată grija administrației era ca aceștia să-și plătească dările la timp și să nu se răscoale împotriva stăpînirii; altminteri, ei erau lăsați să trăiască după vechile lor obiceiuri. Statul turc a acordat, în adevăr, întregii populații creștine autonomia administrativă, religioasă și, cum s-a văzut, judiciară. Sătenii, ca și orășenii, își alegeau conducătorii, în frunte cu primarul (numit *birău* sau *chinez* în Banat și Crișana, *cogeabașe* în raiale), care îi reprezentau pe lîngă autoritățile turcești și repartizau dările și celelalte sarcini impuse de stăpînire. De asemenea — cu unele restricții în privința practicilor religioase și unele încercări de prozelitism — toate confesiunile și-au menținut organizația bisericească. În special biserica ortodoxă se bucura de o largă autonomie. La Brăila era reședința unui mitropolit, a cărui autoritate se întindea asupra credincioșilor din întreg pașalîcul Silistrei. În sfîrșit, pe lîngă tribunalele musulmane mai funcționau, pentru creștini, instanțe compuse din localnici, în frunte cu primarul, care judecau chestiuni civile și penale, după obiceiul pămîntului, precum și tribunale bisericești, care judecau chestiuni canonice.

Aspectul economiei otomane și exploatarea maselor țărănești

Condițiile create de stăpînirea otomană au avut ca urmare o decădere generală a vieții economice. În provinciile stăpînite de turci, atît din cauza nesiguranței vieții și avutului, cît și datorită exploatării tot mai crîncene, populația era rară. În Dobrogea, drum de două zile, călătorii nu întîlneau urmă de locuințe omenești. Cu atît mai grea era situația în apropierea graniței, în zona de margine, din Banat, Crișana și Bugeac, bîntuită de cete prădalnice, unde teritorii întinse se depopulează, devenind adevărate pustietăți. Așa, de pildă, în Banat și Crișana, o mare parte din teritoriu fiind năpădit de mlaștini, pămîntul bun de lucrat se îngusta mereu. Agricultura e tot mai mult înlocuită

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR" — Bucureşti

cu creşterea vitelor. Ea a putut avea o dezvoltare normală numai la depărtări mai mari de la hotar, sau în vecinătatea cetăţilor, unde ţăranii erau la adăpost de incursiuni. Astfel, după mărturiile călătorilor, se cultiva grîul din belşug în regiunea Timişoarei şi a Ineului, sau în împrejurimile Chiliei şi Ismailului.

De asemenea, în raialele din Ţara Romînească şi în Dobrogea, se produceau cantităţi însemnate de grîu. O bună parte din această recoltă se trimitea la Constantinopol prin Mangalia, pe atunci important centru comercial şi portul cel mai de seamă al Dobrogei. Sînt amintite în aceste părţi mori numeroase şi cu mare capacitate de măcinat [1].

O bogăţie însemnată o constituia, în toate aceste ţinuturi stăpînite de turci, creşterea vitelor, care însă se făcea în mod cu totul primitiv, vitele fiind ţinute, iarna ca şi vara, pe cîmp. În cîmpia Tisei, după unii călători, numărul vitelor era atît de mare, încît ar fi putut hrăni toată Europa [2]. Tot astfel impresionează şi numeroasele cirezi de vite şi turme de oi care pasc în Bugeac, în stepa dobrogeană, şi mai ales în bălţile Dunării [3].

Un loc însemnat îl ocupă în viaţa economică pescuitul, foarte dezvoltat în toate oraşele de pe Dunăre, la Orşova, Silistra şi îndeosebi la Chilia.

Meşteşugurile şi comerţul, surse importante de venit pentru stat, s-au bucurat de o grijă deosebită din partea autorităţilor. Orăşenii formau comunităţi libere, care, în schimbul unei sume globale, se bucurau de importante privilegii. În privinţa meşteşugarilor şi negustorilor, statul otoman nu făcea deosebire între musulmani şi creştini: toţi se bucurau de aceleaşi drepturi.

Printre meşteşugari se găseau în primul rînd aceia care trebuiau să aprovizioneze pe soldaţii din garnizoană: armurieri, şelari, croitori, cizmari; mare căutare aveau giuvaergiii, care împodobeau armele şi şeile cu incrustaţii, după gustul oriental. La Silistra erau foarte numeroşi blănarii şi pielarii; la Lipova se lucrau, pentru toată regiunea, stofă numită şaiac şi harnaşamente pentru cai. În oraşele de la Dunăre se dezvoltă o importantă industrie alimentară. În Balta Brăilei, în insulele din deltă, se pregătesc cantităţi uriaşe de pastramă, de peşte sărat şi icre negre.

Meşteşugarii erau organizaţi, ca şi în alte părţi ale Europei, în bresle sau, cu termenul turcesc, *isnafuri*. Meşteşugarii de aceeaşi breaslă îşi aveau prăvăliile grupate pe aceeaşi stradă, cum era cazul cu blănarii şi pielarii în Silistra [4].

Starea de decădere generală a Imperiului a atins, natural, şi aceste două ramuri ale vieţii economice, — meşteşugurile şi comerţul — care sufereau din cauza mijloacelor grele de comunicaţie şi a lipsei de siguranţă. Totuşi, datorită prezenţei permanente a trupelor din cetăţile de margine, numărului mare de

---

[1] Evliya, *op. cit.*, III, p. 342; V, p. 83.
[2] W. Littgow, *The totall discourse*, p. 413 şi urm; E. Brown, *A Brief account of some Travels in Ungaria*, p. 12.
[3] Evliya, *op. cit.*, III, p. 335; V, p. 106, 222; Pietro Deodato [Baksici], *op. cit.*, p. 101.
[4] Evliya, *op. cit.*, III, p. 337—338.

dregători civili şi securităţii pe care o oferea existenţa fortificaţiilor, în asemenea locuri existau condiţii prielnice pentru înviorarea vieţii economice.

Oraşele cu garnizoane erau centre meşteşugăreşti şi comerciale cu numeroase prăvălii, care erau totodată şi ateliere, cu bazare şi hale închise — se păstrează încă în bună stare halele turceşti din Lipova — cu caravanseraiuri şi magazii pentru păstrarea mărfurilor. Asemenea centre importante în paşalîcuri erau Timişoara, Oradea şi Lipova. O vie activitate meşteşugărească şi comercială se constată mai ales în oraşele de la Dunăre, unde traficul se desfăşura sub paza numeroaselor cetăţi de pe cele două maluri ale fluviului, precum şi a unei puternice flote de război. Pieţele mai importante erau la Dunăre, Brăila, Giurgiu, Ismail şi Chilia, iar în Dobrogea, Babadag şi Mangalia. Primul loc îl ţinea însă Silistra, importantă, prin rolul ei de centru administrativ, ca şi prin aşezarea ei.

Legătura oraşelor de la Dunăre şi, în parte, a paşalîcurilor de Timişoara şi Oradea cu Constantinopolul se făcea de obicei prin Dobrogea. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea trecea prin această provincie un important drum comercial. Mărfurile pornite din Constantinopol erau trimise, pe uscat sau pe mare, la Varna şi de acolo, cu căruţe turceşti, spre schelele dunărene, Isaccea, Silistra, Rusciuk; de aici erau trecute cu caiacele pe malul romînesc, sau transportate pe Dunăre în sus, la Orşova sau Panciova, şi apoi, pe uscat, către Timişoara şi Oradea. Tot pe această cale se scurgeau spre Constantinopol produsele ţărilor romîneşti, ale oraşelor de la Dunăre şi ale Dobrogei, mai ales grîu, orz, mei, unt, ceară.

Legăturile comerciale cu alte ţări se menţin, în măsură mai redusă, şi sub turci. Se constată un important export de vite, mai ales din Banat şi Crişana; un debuşeu permanent îl formau oraşele din Germania şi din Italia de nord. Oraşele de la Dunăre, Chilia, Ismail, Brăila şi Silistra, trimiteau cantităţi mari de peşte sărat, de icre şi de pastramă în Polonia, în Rusia, în Grecia, în Apus etc. Un important articol de comerţ îl formau — pentru lumea musulmană — robii, prizonieri luaţi de turci şi mai ales de tătari în incursiunile din ţările romîne şi din alte ţări vecine. Cetatea Albă şi Chilia erau vestite tîrguri de robi.

Situaţia ţărănimii. Fiscul realiza venituri importante — reduse totuşi mult datorită corupţiei funcţionarilor — din dările meşteşugarilor şi mai ales din taxele de comerţ; totuşi, întreţinerea complicatului aparat de stat cădea, mai ales, în sarcina populaţiei de la sate.

Ţăranii erau legaţi de glie, fugarii putînd fi urmăriţi timp de 15 ani, iar mai tîrziu, în secolul al XVII-lea, chiar 30 de ani. Nu toată ţărănimea avea acelaşi regim. Exista o categorie de ţărani privilegiaţi (îi întîlnim atît în Banat şi Crişana, cît şi în Dobrogea şi în raiale), care, în schimbul anumitor servicii — ca paza la drumuri, la poduri, la trecători etc. — erau scutiţi de o parte din obligaţii. De asemenea, şi ţăranii de pe domeniile fiscului sau de pe proprietăţile vacuf se bucurau de unele scutiri. Ţăranii care beneficiau de asemenea înlesniri erau

însă puțini la număr față de marea masă a țărănimii dependente de pe feudele militare, a cărei situație era deosebit de grea.

O parte din renta feudală era luată de stat. Darea principală o constituia haraciul, în afară de care țăranii mai plăteau numeroase alte dări ordinare și extraordinare. Foarte apăsătoare erau munca gratuită la cetăți și transporturile. Partea cea mai mare din rentă îi revenea însă stăpînului feudal, sub forma unei dări în bani și a dijmei din toate produsele animale și vegetale.

Situația țărănimii, încă suportabilă în timpul marilor cuceriri, cînd pentru stat, ca și pentru spahii, venitul principal îl constituia prada din teritoriile cucerite, se înrăutățește după încetarea cuceririlor, cînd îmbogățirea din pradă fiind cu neputință, exploatarea țărănimii de pe moșii devine sursa principală și uneori singura sursă de venituri. Viața pentru țărănime era acum cu atît mai grea cu cît statul, ca și spahiul, căutau să compenseze pierderea veniturilor din pradă, prin intensificarea exploatării producătorilor direcți.

Pentru a-și asigura o cît mai mare parte din renta feudală, statul limita prin regulamente — așa-numitele *kanun*-uri — drepturile spahiilor, însă în practică nu se interesa cum își scoteau aceștia veniturile din feude; spahiii, prin tot felul de mijloace, încărcau mereu pe iobagi cu noi sarcini. Ei căutau mai ales — cum se poate constata în pașalîcul de Oradea, pentru care se păstrează un bogat material documentar — să transforme renta în produse în rentă în bani, ceea ce le dădea posibilitatea de a-și spori veniturile. Urmînd exemplul feudalilor din Transilvania, au început apoi, mai ales din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, să-și organizeze rezerve senioriale, cerînd țăranilor să facă robotă.

În același timp, în Dobrogea, ca de altfel în multe părți ale Peninsulei Balcanice, feudele încep a fi transformate în proprietăți ereditare. Se întîlnesc acum — mai tîrziu se constată și în raialele de la Dunăre — numeroase gospodării în deplină proprietate, așa-numite *ciftlicuri* sau, popular, *ciflicuri*, întemeiate pe claca iobagilor.

Dominația otomană a fost totdeauna greu de suportat, atît din cauza dărilor, foarte apăsătoare, cît și din cauza abuzurilor, metodelor de jaf și violență pe care le foloseau la perceperea lor spahiii și perceptorii, recrutați de obicei tot dintre soldați.

Datorită acestei situații, nivelul de trai al țărănimii era, chiar și în regiuni cruțate de incursiuni, cum era interiorul Dobrogei, foarte scăzut. Descrierea de mai jos, pe care o face la începutul secolului al XVIII-lea un călător polon referindu-se la țăranii creștini din Dobrogea, ne dă nota caracteristică a vieții satelor sub dominația crîncenă a spahiilor. «După casele lor, se spune în relație, după îmbrăcăminte și înfățișare, se vede că sînt în robie. Casa creștinului e mică și joasă, compusă dintr-o singură încăpere. Grajduri, staule sau hambare nu se găsesc în această țară, căci nu e obiceiul să păstreze pe lîngă casă grîne sau animale. Recolta este treerată în cîmp, vitele nu părăsesc cîmpul toată iarna. Cei care

n-au loc în case se odihnesc în cîmp, chiar în timpul gerului de iarnă... Nici în case nu e mult mai bine, căci nu obișnuiesc (să aibă) sobe, ci numai cîte o vatră » [1].

Dacă aceasta era situația în Dobrogea, nu e greu de închipuit viața pe care o duceau țăranii din apropierea graniței, cei din Crișana îndeosebi, care trebuiau să mulțumească doi stăpîni și unde, starea de război fiind permanentă, nu erau niciodată siguri nici de puținul ce le mai rămînea.

Dar exploatarea supușilor aflați sub ocupația turcească nu se mărginea la sarcinile impuse de stat și de feudalii turci. Populația ortodoxă din raiale avea de suportat și o grea fiscalitate impusă de conducătorii bisericii [2].

În asemenea condiții, populația din teritoriul ocupat, supusă unei duble exploatări, nu putea să obțină vreo ușurare a sarcinilor decît prin luptă. Turcii au întîmpinat într-adevăr, în tot timpul stăpînirii lor, o hotărîtă rezistență, atît în pașalîcuri, cît și în raiale. Fuga individuală sau în masă a țăranilor, haiducia, au fost formele cele mai obișnuite ale luptei antiotomane. O amploare deosebită a căpătat această luptă în regiunea Crișurilor, unde numeroase sate au refuzat, timp de zeci de ani, supunerea față de stăpînii turci.

Dar, cum s-a văzut, turcii nu erau singurii opresori. În Crișana, lupta antiotomană se împletește cu rezistența pe care țăranii o opuneau exploatării nobilimii din Transilvania. Pentru a înțelege situația neobișnuit de grea a populației din aceste ținuturi, trebuie adăugat că au fost cazuri cînd proprietarul feudal din Transilvania, Banat sau Crișana și spahiul se învoiau între ei asupra împărțirii veniturilor de la țăranii pe care îi exploatau în comun. În raiale, lupta e dusă împotriva turcilor și a clerului. Capii bisericii ortodoxe, pentru a-și putea încasa numeroasele taxe puse asupra credincioșilor, lucrau mînă în mînă cu autoritățile turcești: umblau prin sate și orașe în fruntea unei escorte de ieniceri, și erau frecvente cazurile cînd cei care nu voiau sau nu puteau să-și plătească taxele erau supuși la torturi și despuiați de tot ce aveau.

Astfel, în pașalîcuri, ca și în raiale, timpul îndelungat de stăpînire turcească a rămas în amintirea poporului ca o epocă de crîncenă exploatare, de teroare și de jaf. Literatura populară păstrează încă amintirea silniciilor clasei dominante turcești și a suferințelor populației asuprite, ca și a vitejiei haiducilor, răzbunători ai acestor suferințe.

5. LUPTA POPORULUI ÎMPOTRIVA JUGULUI TURCESC

Instaurarea regimului dominației otomane a avut drept consecință înrăutățirea situației maselor populare. Obligațiile grele impuse de turci, care apăsau pe umerii poporului, au cauzat o creștere a exploatării și asupririi,

[1] Relația lui *Fr. Goscіecki*, la P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 140.

[2] J. Kabrda, *Les documents turcs relatifs aux droits fiscaux des métropolites orthodoxes en Bulgarie*, în *Archiv Orientalnîi*, 1958, p. 59 și urm.

trezind în mase o ură nemărginită împotriva cotropitorilor şi a aliaţilor lor, boierii. Această ură şi-a găsit expresia în diverse forme de împotrivire şi de luptă, care au avut drept rezultat restrîngeri temporare ale dominaţiei otomane.

Poporul a dus o luptă necurmată, zi de zi, împotriva noilor opresori, pe toată durata stăpînirii lor, cu dorinţa vie de a-şi recîştiga independenţa. Lupta sa permanentă împotriva jugului turcesc s-a împletit cu cea împotriva propriei clase stăpînitoare, devenită organ de execuţie al regimului impus de cotropitori. Lăsînd deocamdată la o parte unele forme de luptă care atingeau indirect şi interesele Porţii, dar care sînt caracteristice mai ales pentru lupta de clasă, ca refuzul de plată a dărilor şi fuga, rămîn o serie de alte forme variate, legate nemijlocit de exploatarea turcească. Acestea merg de la formele inferioare, ca sabotarea unor prestaţii către Poartă şi uciderii izolate ale unor dregători şi negustori turci, pînă la lupta activă cu armele, în forme ca haiducia şi răscoala.

Sabotarea îndeplinirii unor obligaţii impuse de turci, îndeosebi a corvezilor legate de aprovizionarea armatei turceşti, este una din formele permanente de luptă a poporului, des întîlnită în izvoarele vremii. O serie de firmane adresate de sultan lui Petru cel Tînăr pomenesc greutăţile pe care le întîmpinau turcii la transportul pe Dunăre al zaherelei, din cauza refuzului unor locuitori ai Ţării Romîneşti de a-şi îndeplini obligaţiile de vîslaşi şi hamali, ce li se cereau.

Masele populare au căutat să împiedice atît recrutarea vîslaşilor de care aveau nevoie turcii, cît şi transportul propriu-zis. În primăvara anului 1566, sultanul Soliman I este nevoit să repete de nu mai puţin de şase ori porunca de a i se procura vîslaşii necesari conducerii unor vase cu zaherea de la Nicopole şi Vidin spre Belgrad [1].

În toamna anului 1559, vîslaşii trimişi din Ţara Romînească să transporte orz pentru turci de la Brăila la Nicopole lasă în părăsire pe Dunăre cele 62 de vase cu care se făcea transportul. « Pe corăbii n-a rămas nici un ghiaur — spune firmanul — încît acum ele stau părăsite pe malul dinspre Valahia, într-un loc singuratic şi neprielnic. De va creşte Dunărea, corăbiile vor suferi pagube » [2]. Sultanul, cerînd alţi oameni, îşi manifestă teama ca acţiunea să nu se repete, ca nu cumva vasele să ia o altă direcţie sau să sufere vreo stricăciune, atît ele, cît şi orzul transportat. Teama sultanului era pe deplin justificată. Deşi îşi ia ulterior precauţiunea de a porunci aceluiaşi Petru să-i procure ca vîslaşi numai oameni destoinici, « ca nu cumva vasele să fie oprite din cauza părăsirii lor » [3] de către aceştia, se repetă întocmai acţiunea din 1559. « Nici pînă în prezent — scrie sultanul — zahereaua n-a fost încărcată în vasele de la Nicopole, după cum îţi poruncisem, iar fuga vîslaşilor trimişi de tine a împiedicat bunul mers al serviciului » [4]. Nemaiavînd încredere în oamenii trimişi de domnul Ţării

[1] Acad. R.P.R., Doc. osmane, II/79, 81, 84, 95, 97 şi 98 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).
[2] *St. cerc. ist. medie*, I, 1950, p. 244.
[3] Acad. R.P.R., Doc. osmane, II/95.
[4] Ibidem, II/98.

Romînești, sultanul îi cerea acestuia 100 000 de aspri, pentru a se putea angaja cu bani alți vîslași, în locul celor fugiți. Numărul vaselor părăsite de vîslași în 1559, ca și suma mare pretinsă în 1566, cu care s-ar fi putut angaja probabil un număr însemnat de vîslași, atestă amploarea acestei acțiuni de luptă a poporului. Dezorganizarea transporturilor, înfăptuită așa cum s-a văzut, lovea în

Fig. 253. — Turci ducînd robi în captivitate (gravură din cartea lui B. Georgiewits, Worms, 1545).

interesele imediate ale Imperiului otoman, paralizînd anumite acțiuni ale aparatului său de stat.

Din lupta permanentă a poporului împotriva jugului otoman fac parte și atacurile sau uciderile unor persoane sau grupuri izolate, în care poporul vedea reprezentanți ai cotropitorilor. Izvoarele semnalează atacuri împotriva dregătorilor Porții, a ostașilor turci și chiar a unor negustori care nu erau totdeauna turci, dar care erau angrenați în sistemul comercial al Imperiului. Astfel, în timpul domniei lui Mircea Ciobanul, un oarecare Dimitrie cu oamenii săi prinde niște negustori veniți în Țara Romînească, le ia banii, iar pe ei îi spînzură [1]. Un negustor turc care venea de la Moscova este atacat de moldoveni, luîndu-i-se marfa și banii [2]. Uciderile frecvente de negustori turci în Țara Romînească atrag o intervenție a sultanului, care-i poruncește lui Petru cel Tînăr să se ocupe personal de această chestiune, iar averile celor morți, transformate în bani, să fie trimise la Poartă [3]. Documentele menționează și unele

[1] Acad. R.P.R., Doc. osmane, I/43.
[2] Ibidem, I/27.
[3] Ibidem, I/35.

atacuri date asupra dregătorilor sau ostaşilor turci, de felul fiilor lui Ionuz beg, ucişi în Moldova, în a doua domnie a lui Petru Rareş [1], sau a unui ienicer, ucis de oştenii din garda lui Alexandru cel Rău [2]. În 1568, unui dregător turc, trimis special al sultanului Selim al II-lea, i se iau 100 000 de aspri şi 75 de cai, din cei 100 dăruiţi de domnul Ţării Romîneşti pentru fiul sultanului [3].

Aceste atacuri sînt manifestări grăitoare ale urii poporului împotriva cotropitorilor turci.

Alături de ţărănime, la lupta împotriva cotropitorilor participă şi o parte a orăşenimii. În vara anului 1568, cu ocazia înlocuirii în domnie a lui Petru cel Tînăr cu Alexandru Mircea, profitînd de tulburările ce însoţesc de obicei asemenea evenimente, nişte « răzvrătiţi » dau foc chiar pulberăriei statului, aflată probabil în Bucureşti, arzînd cu acest prilej şi alte lucruri importante. De eveniment se sesizează însuşi sultanul, care trimite în Ţara Romînească un ceauş, ca să vadă situaţia la faţa locului. Noului domn i se porunceşte să afle « ce fel de oameni sînt autorii acestui atentat », să cerceteze « cine sînt răzvrătiţii care au încercat să pună la cale complotul » şi, « prin toate mijloacele posibile », să pună mîna pe dînşii [4]. Faptul că sultanul îi acordă o atenţie deosebită denotă că acţiunea, calificată în firman drept « complot », era îndreptată şi împotriva stăpînirii sale în Ţara Romînească.

Pe lîngă aceste acţiuni de rezistenţă, poporul şi-a manifestat setea de libertate şi prin forme mai înalte de luptă activă, înarmată, împotriva sistemului instaurat de turci. Între ele, des întîlnită de altminteri la toate popoarele balcanice subjugate, este haiducia. Mulţi ţărani, loviţi direct de turci, ei sau familiile lor, sau cei care nu se împăcau cu noua situaţie, se refugiau în locuri neaccesibile opresorilor turci, de unde îşi îndreptau loviturile împotriva acestora sau a slugilor lor din ţară. Asemenea locuri prielnice, de adăpost ca şi de atac, le-au constituit, pentru haiducii organizaţi în cete, codrii, munţii, luncile şi stufărişurile din jurul bălţilor Dunării. Caracteristică mai ales unor vremuri mai apropiate, haiducia este întîlnită în documente încă din veacul al XVI-lea. În primăvara anului 1565, o seamă de locuitori, calificaţi de turci drept « tîlhari » şi « răufăcători », le pricinuiau acestora serioase pagube în raialele Tighinei, Cetăţii Albe şi Chiliei. Atrăgînd atenţia lui Lăpuşneanu că locuitorii acestor raiale se aflau sub protecţia sa personală, sultanul ameninţă că va lua măsuri aspre dacă domnul nu-şi poate stăpîni şi opri supuşii de la asemenea atacuri [5].

În vara aceluiaşi an, au loc în aceleaşi părţi acţiuni haiduceşti de mai mare amploare. Izvoarele semnalează apariţia pe Dunăre, între Galaţi şi Chilia, dar mai ales în împrejurimile Chiliei, a unor cete de oameni înarmaţi, care, îmbarcaţi pe caiace, atacau vasele turceşti şi jefuiau şi dincolo de Dunăre, pe

[1] *Documente*, A, veac. XVI, vol. III, p. 14.
[2] Hurmuzaki, III/1, p. 457.
[3] Acad. R.P.R., Doc. osmane, II/145.
[4] Ibidem, II/131 b.
[5] Ibidem, II/74.

teritoriul Imperiului. Deoarece beiul de Silistra nu le putuse « veni de hac » — cum spune firmanul — sultanul se adresează lui Lăpuşneanu în acelaşi sens: « Să te ocupi personal de această afacere — sună ordinul — şi să înarmezi toate caiacele aflătoare în schela Galaţi, urcînd pe ele oameni destoinici, care să cerceteze toate locurile cunoscute ca puţin sigure sau primejdioase. Dacă se vor găsi acolo urme de refugiu sau ascunzişuri de hoţi, să porunceşti să se facă cele mai serioase cercetări, pentru a găsi pe răzvrătiţii care jefuiesc negustorii, supără raiaua şi tulbură satele şi oraşele » [1]. Sultanul încheie cu repetarea poruncii de a se depune toate eforturile pentru curăţirea regiunii Dunării de aceşti oameni atît de supărători pentru stăpînirea turcească.

Cu toate măsurile luate, atacurile cetelor înarmate ale moldovenilor asupra transporturilor şi obiectivelor militare turceşti, ca şi a punctelor lor de sprijin, raialele, au continuat. În 1568, se semnalează ocuparea cu forţa de către localnici a unor pămînturi ce făceau parte din raiaua Benderului [2].

În general, haiducii se ridicau împotriva cotropitorilor din ură personală şi pentru suferinţe personale, nepunîndu-şi problema unor obiective politice de atins. Calificaţi de « tîlhari » şi « rebeli » de actele oficiale, ei sînt glorificaţi de popor şi cîntaţi în poezia sa. Poporul găsea la haiduci ocrotire împotriva împilării şi răzbunare a suferinţelor sale; de aceea, îi ajuta pe toate căile.

Multe din izvoarele ultimelor decenii ale veacului al XVI-lea, vorbind despre componenţa etnică a cazacilor, mărturisesc că între ei sînt şi mulţi romîni, fugiţi de mizerie şi opresiune. De aci ei dădeau lovituri aproape an de an turcilor din raiale sau stăpînirii lor din ţările romîne.

De asemenea, masele populare din Moldova — deşi nu doreau schimbări de domnie, ele aducîndu-le, de obicei, greutăţi în plus — primesc şi chiar cheamă pe unii pretendenţi veniţi de la cazaci, participînd, alături de aceştia, la luptele de alungare a domnilor trimişi de Poartă. Poporul a sprijinit înscăunarea lui Ioan şi Alexandru Potcoavă, ca şi a lui Petru Cazacul, deoarece vedea în ei pe continuatorii programului politic al lui Ioan vodă, de eliberare de sub jugul turcesc.

Cronica polonă a lui Bielski reflectă şi ea atitudinea poporului faţă de turci şi de slugile lor. « Moldovenii s-au şi răsculat împotriva voievodului Petru — menţionează cronicarul sub anul 1576 — căci multe nedreptăţi de nesuferit îndurau de la dînsul şi de la turci, pe care-i iubea şi-i adăpostea la curtea lui » [3]. Folosindu-se şi de prilejul unor conflicte între turci şi poloni, moldovenii treceau şi de partea acestora din urmă, luptînd în rîndurile lor, cu speranţa eliberării [4]. Trecerea în rîndurile cazacilor şi ale altor duşmani ai turcilor este o altă formă de luptă a poporului în această vreme.

---

[1] Acad. R.P.R., Doc. osmane, II/79.
[2] Ibidem, II/115.
[3] *Cerc. ist.*, I, 1925, p. 153—154.
[4] Hurmuzaki, S. I/1, p. 301.

Forma superioară a luptei împotriva jugului otoman își găsește expresia în ridicările în masă ale poporului împotriva asupritorilor. Acestea, fie că sînt izbucniri spontane ale poporului, fie că au fost inițiate și organizate de unii domni, au un obiectiv politic precis: recîștigarea independenței. A doua jumătate a veacului al XVI-lea cunoaște două mari ridicări ale poporului nostru împotriva turcilor: cea condusă de Ioan vodă și cea condusă de Mihai Viteazul, ambele transformîndu-se în războaie de eliberare de răsunet internațional, generatoare de însemnate prefaceri în raporturile turco-romîne.

Clasa stăpînitoare, spre deosebire de popor, a avut o cu totul altă atitudine față de cotropirea și dominația otomană. În prima jumătate a veacului al XVI-lea, după cum s-a văzut, marea boierime și clerul înalt au jucat un rol de seamă în căderea Moldovei și Țării Romînești sub jugul turcesc. Punînd mai presus de orice păstrarea și întărirea privilegiilor ei de clasă, marea boierime a continuat să ducă aceeași politică și în a doua parte a veacului, acțiunile ei constituind un lung șir de trădări ale intereselor țării. Din momentul în care au căpătat asigurarea că nu li s-a rezervat soarta clasei stăpînitoare din țările balcanice, nimicită sau islamizată, și că interesele lor de clasă nu vor suferi din partea cotropitorilor, boierii fac din colaborarea cu turcii programul lor politic.

Toată jumătatea a doua a veacului al XVI-lea a fost o necurmată luptă între marea boierime și domnie, pentru acapararea puterii politice în stat și, deci, pentru cîștigarea rolului de organ executiv al dominației otomane în Moldova și Țara Romînească. Cîtă vreme domnul nu ieșea din cuvîntul Porții, aceasta îl prefera boierimii, cu tendințele ei centrifuge, puterea domnească fiind o garanție mai temeinică pentru asigurarea unei exploatări maxime. Aliată devotată, marea boierime servea turcilor de supraveghetoare a domniei, de informatoare sigură, devenind întru totul solidară cu interesele acestora.

Dacă izvoarele epocii înregistrează încă ridicări ale unor domni, sprijiniți de popor, pentru recîștigarea independenței, ele nu semnalează acțiuni boierești de acest fel, demne de a fi luate în seamă. Dimpotrivă, ele învederează încercările marii boierimi de a cîștiga bunăvoința stăpînilor turci prin mijloace detestabile, care merg de la darea unor sume de bani și pînă la oferirea unor părți din teritoriul țării.

În 1555, marii boieri moldoveni și clerul înalt nu se sfiesc să negocieze teritoriul Moldovei pentru satisfacerea intereselor lor de clasă. Ei oferă sultanului feudele domnilor Moldovei din Transilvania, Ciceul, Cetatea de Baltă, și minele de la Rodna [1], sau trei ținuturi dintre Prut și Nistru, Orhei, Lăpușna și Chișinău, precum și triplarea tributului, în schimbul înlăturării lui Lăpușneanu, ca unul care nutrea gînduri de răscoală împotriva turcilor.

Starea de anarhie internă, creată de luptele dintre partidele boierești și dintre acestea și domnie, împiedică puterea centrală să organizeze o ridicare

[1] Hurmuzaki, II/5, p. 296.

în masă a țării împotriva turcilor. Iar cînd aceasta s-a făcut totuși, în 1574, sub Ioan vodă, cu perspective de scuturare a jugului și de recîștigare a independenței, boierii au trădat, trecînd în tabăra dușmanilor și ușurîndu-le victoria.

Marii boieri fiind sprijinitorii devotați ai dominației otomane, poporul, în cîntecele și baladele sale, le-a dat acestora denumirea de « stîlpii Țarigradului »[1].

Clasa stăpînitoare n-a fost alături de popor, în lupta lui de eliberare, decît o singură dată în cursul veacului al XVI-lea, și anume în războiul condus de Mihai Viteazul, dar și atunci numai după ce a obținut asigurări de aservire totală a maselor țărănești; în cele din urmă, ea a trădat și această acțiune, ca și pe conducătorul ei.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Capitalul*, vol. II și vol. III, partea a II-a, București, 1955.

— *Contribuții la critica economiei politice*, București, 1954.

LENIN, V.I. *Statul și revoluția*, în *Opere*, vol. 25, București, 1954.

II. *Izvoare*

ALI MUSTAFA, *Hünh-ül-ahbar*, vol. I, Istanbul, 1862 (1277 H).

Codex Bandinus (1646), în *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XVI, 1895.

BOTERO, G., *Le relazioni universali*, Bergamo, 1596.

BROWN, E., *A Brief account of some Travels in Ungaria...*, Londra, 1673.

Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ed. revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959.

Documente privind istoria Romîniei, veac. XVI; A, Moldova, vol. I—IV și B, Țara Romînească, vol. I—VI.

EVLIYA, CELEBI, *Seyahatname*, I—X, Istanbul, 1896—1938.

FERIDUN, RUKSANZADE AHMED, *Münșeat-es-selatin*, Istanbul, 1848—1849 (1264/65 H).

FILITTI, I.C., *Documente din arhivele Vaticanului*, vol. I—II, București, 1913—1914.

HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. II/1, 4, 5, III/1 și 2, IV/1 și 2, VIII, XI, XIV/1, S. I/1, III/1.

IORGA, N., *Acte și fragmente*, vol. I—II, București, 1895.

— *Documente nouă, în mare parte romînești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, București, 1899 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XX, 1899, p. 436—502).

Istoria Țării Romînești, 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960.

Istoriile domnilor Țării Romînești, ed. N. Iorga, București, 1902.

KABRDA, J., *Les documents turcs relatifs aux impôts ecclésiastiques prélevés sur la population bulgare au XVII-e siècle*, în *Archiv Orientalnîi*, XXIII, 1955, nr. 1—2, p. 136—177.

— *Les documents turcs relatifs aux droits fiscaux des métropolites orthodoxes en Bulgarie au XVIII-e siècle*, în *Archiv Orientalnîi*, XXVI, 1958, p. 59 și urm.

[1] *Balade*, Biblioteca pentru toți, 1954, p. 296.

LEGRAND, E., *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889.
LITTGOW, W., *The totall discourse...*, Londra, 1632.
Mélanges de l'école roumaine en France, partea I-a, Paris, 1925.
Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, I—III, Budapesta, 1875—1877.
Monumenta spectantia historiam slavorum Meridionalium, vol. XVIII, Zagreb, 1887.
PECEVI, IBRAHIM, *Tarih*, Istanbul, 1864—1867 (1281/83 H).
POSSEVINO, A., *Transilvania, 1584*, în *Fontes rerum Transylvanicarum*, vol. III, Budapesta, 1913.
Török-magyarkori államokmánytár, vol. I—VII, Budapesta, 1863—1872.
Török-magyar oklevéltár, Budapesta, 1914.
URECHE, GR., *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, ed. a II-a, Bucureşti, 1958.
VELICS, A.-KAMMERER, E., *Magyarországi törökkincstári defterek*, 2 vol., Budapesta, 1886—1890.
VERANCSICS, A., *Összes munkái*, în *Mon. Hung. Hist., Scriptores*, vol. II—VI, IX—X, XX, XXV, XXVI, Budapesta, 1857—1875.
VERESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. I—IV, Bucureşti, 1929—1932.

III. *Lucrări generale*

Encyclopédie de l'Islam, I—IV, Paris-Leyden, 1913—1936.
HAMMER, JOSEPH, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I—X, Pesta, 1834—1836.
IORGA, N., *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. I—V, Gotha, 1908—1913.
— *Istoria poporului romîn*, vol. III, Bucureşti, 1927.
— *Istoria romînilor*, vol. V, Bucureşti.
D'OHASSON, MOURADJA, *Tableau général de l'Empire ottoman*, I—VII, Paris, 1788—1824.
ZINKEISEN, S.W., *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, vol. I—IV, Gotha, 1855—1859.
XENOPOL, A.D., *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, vol. IV, ed. a III-a.

IV. *Lucrări speciale*

1. Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Romînească

BERZA, M., *Haraciul Moldovei şi Ţării Romîneşti în sec. XV—XIX*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 7—45.
— *Variaţiile exploatării Ţării Romîneşti de către Poarta otomană în sec. XVI—XVIII*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 2, p. 59—71.
IORGA, N., *Contribuţiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1896 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XVIII, 1895—1896, p. 1—112).
— Prefaţa la Hurmuzaki, *Documente*, vol. X.

2. Regimul politic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Romînească

GIURESCU, C., *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti, 1908.
IORGA, N., *Renegaţi în trecutul ţerilor noastre şi al neamului romînesc*, în *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XXXVI, 1913—1914, p. 799—806.
SIRUNI, H. DJ., *Domnii romîni la Poarta Otomană*, Bucureşti, 1941.

3. Formarea principatului autonom al Transilvaniei

Biró, V., *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése, 1542—1690*, Cluj, 1917.

Ciocan, R., *Politica Habsburgilor față de Transilvania în vremea lui Carol Quintul*, București, 1945.

Lám, K., *Az erdélyi országgyűlés szervezete, 1541—1848*, Cluj, 1908.

Müller, G., *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältniss Siebenbürgens zur Pforte, 1541—1688*, Sibiu, 1923.

Szentmártoni, K., *János Zsigmond erdélyi fejedelem élete és jellemrajza*, Cristur, 1934.

4. Raialele și pașalîcurile de pe teritoriul țărilor romîne

Constantinescu, N.A., *Întinderea raialelor*, în *Anuarul de geografie și antropogeografie*, II, 1910—1911.

Iacob, G., *Aus Ungarns Türkenzeit*, Frankfurt, 1917.

Iorga, N., *Chilia și Cetatea Albă*, București, 1899.

Lukinich, I., *Erdély területi változásai a török hóditás korában, 1541—1711*, Budapesta, 1918.

Mutafcieva, V.P., *Problema rentei feudale în Imperiul otoman*, în *Probleme de istorie*, 1958, nr. 4.

Popescu, M., *Cetățile turcești dimprejurul Principatelor Romîne*, Craiova, 1927.

Szilágyi, S., *Az erdélyi hódoltság és végvárai*, în *Rajzok és tanulmányok*, II, 1875, p. 139—172.

Takáts, S., *Rajzok a török világból*, I—III, Budapesta, 1915—1917.

Tóth Szabó, Pál, *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában*, Oradea, 1904.

Totoiu, I., *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 1, p. 5—35.

5. Lupta poporului împotriva jugului turcesc

Dan, Mihail, *Știri privitoare la istoria țărilor romîne în cronicile ucrainene*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 205—288.

Stănescu, Eugen, *Colaborarea militară dintre romîni și cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 3, p. 119—144 și nr. 4, p. 187—213.

CAPITOLUL III

DEZVOLTAREA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ A ŢĂRILOR ROMÎNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

1. DEZVOLTAREA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ A ŢĂRII ROMÎNEŞTI ŞI MOLDOVEI

Trăsăturile caracteristice ale dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie din Moldova şi Ţara Romînească în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în condiţiile dominaţiei otomane, au fost: împiedicarea valorificării bogăţiilor naturale, încetinirea ritmului de dezvoltare a principalelor ramuri ale economiei, frînarea dezvoltării oraşelor şi a pieţii interne, intensificarea exploatării ţărănimii printr-o fiscalitate excesivă şi prin încercarea de trecere la forma muncă a rentei ca formă predominantă, care au dus la ruinarea gospodăriei ţărăneşti, legarea de glie a ţărănimii dependente şi o ascuţită luptă de clasă.

Dezvoltarea principalelor ramuri ale economiei

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, agricultura continuă să rămînă o ocupaţia de bază a populaţiei rurale. Călătorii străini apreciază unanim Moldova şi Ţara Romînească ca pe unele din cele mai bogate din cîte cunosc, evidenţiind în mod special fertilitatea solului şi, legată de ea, excepţionala lor bogăţie în cereale şi animale. Moldova este descrisă ca avînd un « pămînt foarte roditor de la natură », care dă « bucate din belşug, fără prea multă osteneală », şi ca urmare, « extrem de bogată în locuri de arătură, vii şi cereale ». Aceleaşi aprecieri le au călătorii şi faţă de Ţara Romînească, pe care o găsesc « foarte rodnică », « mănoasă » şi producînd « grîne din belşug ».

Cultura cerealelor. Datorită posibilităţii de a livra în continuare în sudul Dunării cerealele cerute insistent de turci, boierii şi mănăstirile rămîn interesaţi în producţia de cereale-marfă, căutînd să realizeze cantităţi sporite faţă de epoca anterioară.

Preţul de monopol, cu care erau siliţi să-şi vîndă grînele în Imperiu, nu era, pentru marii feudali, o piedică; cerealele vîndute nu-i costau nimic pe aceştia, ei primindu-le, fără nici un fel de cheltuieli, de la producătorii direcţi, sub forma rentei. Pentru boier sau mănăstire, grînele vîndute turcilor nu aveau valoare de

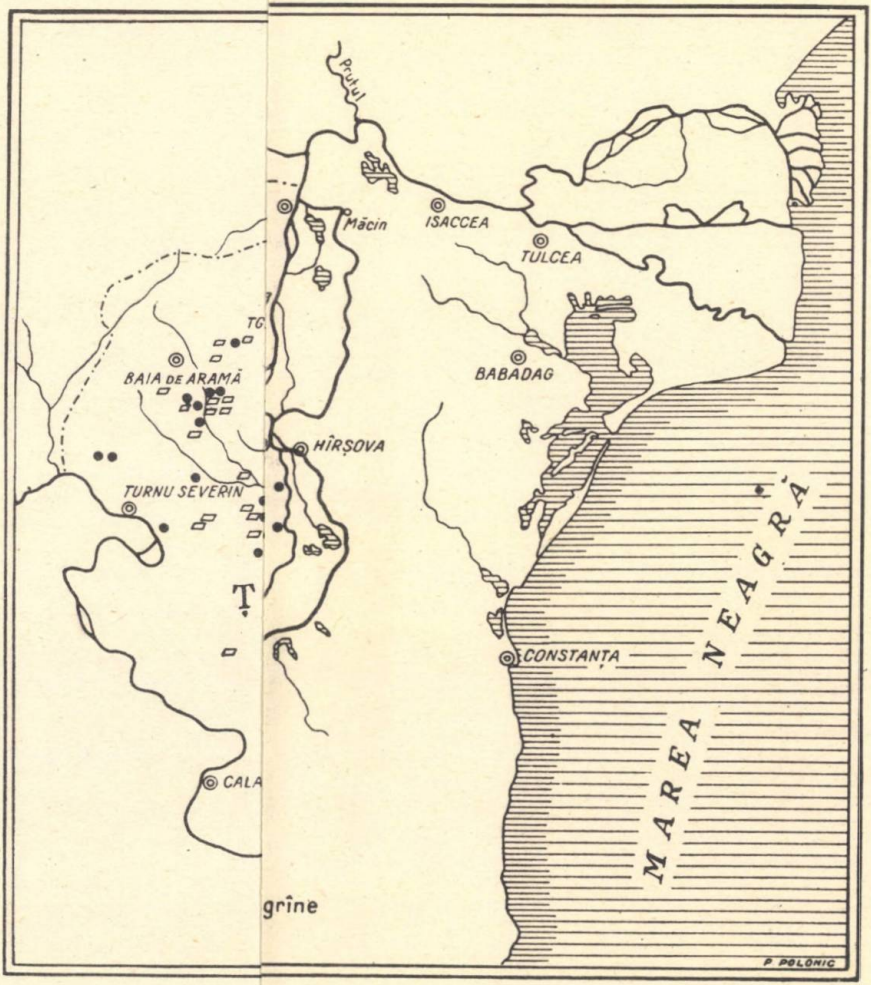
Prutul
Măcin
ISACCEA
TULCEA
BAIA DE ARAMĂ
BABADAG
HÎRȘOVA
TURNU SEVERIN
CONSTANȚA
MAREA NEAGRĂ
P. POLONIC

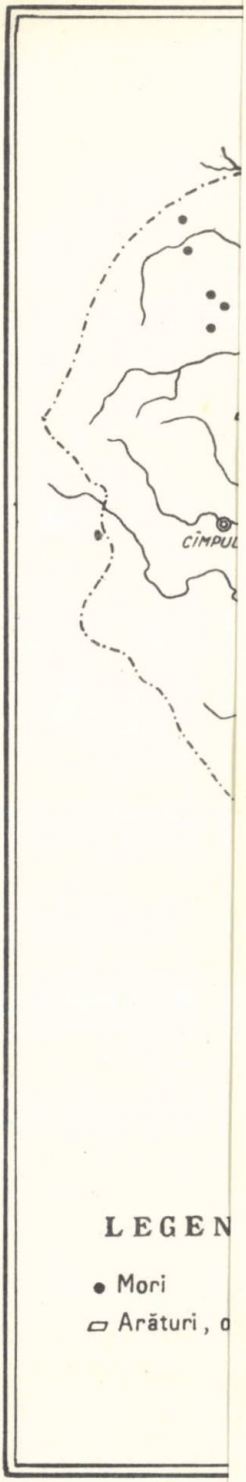

LEGEN

• Mori

▱ Arături, o

schimb şi, de aceea, chiar preţul de monopol obţinut constituia pentru ei un venit net. Preţurile de monopol, însă, diminuau veniturile feudalilor faţă de epoca anterioară instaurării monopolului, fapt pentru care ei au căutat să mărească volumul cerealelor-marfă şi, implicit, să sporească suprafeţele cultivate cu grîne.

Creşterea producţiei de grîne nu se putea face, în condiţiile epocii, decît prin extinderea culturii cerealiere pe noi terenuri şi în noi regiuni, pînă aci înţelenite sau acoperite de păduri şi păşuni. Dovezi pentru creşterea suprafeţei agricole sînt: numeroasele defrişări şi desţeleniri pomenite în acte, precum şi faptul că sate atestate documentar încă mai dinainte, dar fără precizări de natură a dezvălui diversele ramuri ale economiei lor, sînt acum tot mai des amintite în legătură cu ogoarele ce se vînd între ţăranii liberi sau sînt acaparate prin cumpărare sau silă de feudali, ţarinile şi cîmpurile la care ajung liniile de hotar, ariile cu clăi de grîu sau de orz, numeroasele vii şi mori şi deosebitul interes de care se bucură acestea din urmă, exprimat în preţul lor crescut în a doua jumătate a veacului.

Cuvintele ce amintesc de defrişări, desţeleniri şi asanări, ca: laz, curătură, seciu, secătură, se întîlnesc mult mai des în actele din a doua jumătate a veacului al XVI-lea decît în cele de pînă la 1550. Analiza documentelor interne ale Ţării Romîneşti din veacurile XV—XVI arată o creştere reală a desţelenirilor în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, care, deşi nu este prea mare, indică totuşi o lărgire a pămînturilor destinate agriculturii.

Prefacerea unor păduri sau locuri mlăştinoase în terenuri bune de agricultură se făcea, în condiţiile unei tehnici rămase rudimentară, ca şi mai înainte, cu mari eforturi şi multă cheltuială de energie omenească. Documentele vremii redau expresiv faptul: « loc curat cu sapa şi cu toporul », « au săpat şi au ars pădurea cu foc », « au curăţat locul cu multă trudă şi grea nevoie », pădurea a fost curăţată « cu securile şi cu foc şi cu multă trudă », loc « curăţit... în pădurea întreagă şi deasă ».

Aceste defrişări, desţeleniri şi secături se făceau cel mai adesea în terenurile statului, dar şi în rezerva necultivată a domeniului sau în interiorul satului liber.

Urmărind pe hartă localităţile de care se leagă defrişările şi desţelenirile pomenite în acte, se poate constata că, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, ele se fac şi în regiunile de cîmpie din jurul Bucureştilor şi a Craiovei, spre deosebire de epoca anterioară, cînd se întîlnesc documentar doar în regiunea dealurilor şi sub munte.

Totuşi, şi în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, regiunile deluroase, cu populaţia cea mai deasă, continuă să rămînă principalele zone de producţie agricolă. Procentul cel mai mare de sate în care sînt amintite ogoarele, ţarinele, ariile etc., raportat la numărul de sate atestate documentar pînă în 1600, îl au raioanele de azi: Fălticeni, Tg. Jiu, Baia de Aramă, Strehaia, din regiunea Oltenia, Videle, din regiunea Bucureşti, Piteşti şi Rîmnicul Vîlcea, din regiunea Argeş,

Rîmnicul Sărat şi Mizil, din regiunea Ploeşti, iar în Moldova, raioanele Roman şi Moineşti, din regiunea Bacău.

Indicaţii preţioase pentru dezvoltarea agriculturii în a doua jumătate a veacului al XVI-lea ne oferă şi răspîndirea morilor. În amîndouă ţările, documentele arată o mare răspîndire a morilor la sfîrşitul veacului al XVI-lea. E de reţinut, de pildă, din analiza izvoarelor interne, că morile sînt pomenite în 90% din raioanele de azi ale fostei Ţări Romîneşti. Cele mai numeroase sate cu mori sînt semnalate pe teritoriul raioanelor: Balş, Tg. Jiu, Giurgiu, Oltenița, Piteşti, Ploeşti, Tîrgovişte, Feteşti, în Ţara Romînească, şi Roman, Iaşi, Neamţ, Fălticeni şi Vaslui, în Moldova. Multe mori sînt pomenite şi în oraşe, la: Bucureşti, Piteşti, Ploeşti, Buzău şi Baia.

Interesul deosebit pe care-l arată acum boierii şi mănăstirile faţă de mori, exprimat prin preţurile continuu mărite cu care le negociază, dovedeşte, pe lîngă creşterea rolului morilor în economia domenială, şi creşterea producţiei cerealiere în ţară. Proprietari ai unui mare număr de mori în această vreme sînt mai ales mănăstirile: Cozia, Argeş, Cătălui şi Bucovăţ, în Ţara Romînească, Galata şi Moldoviţa, în Moldova.

În ceea ce priveşte sistemul de cultură, se menţine acela al desţelenirilor permanente şi al ogoarelor împrăştiate fără nici o ordine pe întregul cîmp de cultură. Începînd cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea, documentele pomenesc însă tot mai des de două cîmpuri, cîmpul de sus şi cîmpul de jos, ceea ce marchează trecerea spre un sistem superior de agricultură, al celor două tarlale ale satului, în care alternează anual cultura cerealelor cu lăsarea în ţelină. Tehnica aceasta se aplica în hotarul satului pe terenuri dinainte fixate de către obşte sau, în cazul rezervei feudale, de către stăpînul de moşie. Sistemul de cultură nu este omogen pe întreg întinsul ţării, el fiind în bună măsură determinat şi de relieful solului. Sistemul celor două tarlale se întîlneşte îndeosebi în zonele agricole din cîmpia Ţării Romîneşti (în raioanele de azi: Caracal, Turnu Măgurele, Drăgăneşti-Vlaşca), dar şi în regiunea dealurilor (raioanele: Tîrgovişte, Ploeşti, Buzău). În satele de sub munte din Ţara Romînească (raioanele: Baia de Aramă, Tîrgu Jiu, Gilort, Horezu), precum şi în bună parte din Moldova, unde, după cum s-a văzut, exista o agricultură relativ dezvoltată, se continua practicarea sistemului desţelenirilor şi al desfrişărilor continue, cu ogoare lăsate în pîrloagă mai mulţi ani, pentru refacere.

Dată fiind deosebita fertilitate a solului, e probabil că în cea mai mare parte a celor două ţări, în afara îngrăşămîntului natural pe care-l forma cenuşa rezultată din arderea miriştilor, ce se făcea toamna tîrziu, după ce le păscuseră vitele şi oile, alt sistem de îngrăşare a solului nu se practica în această epocă. Dar nu este exclus ca pe alocuri — poate pe unele domenii — să se fi încercat o creştere a fertilităţii solului prin îngrăşarea cu băligar. Secretarul lui Petru Cercel, Franco Sivori, atît de bine informat asupra Ţării Romîneşti, vorbind tocmai despre fertilitatea solului, arată că grînele se seamănă « fără prea mult

meşteşug » şi « fără a îngrăşa prea mult pămîntul »[1], ceea ce înseamnă că, pe alocuri, ori cît de puţin, se practica totuşi îngrăşarea pămîntului de cultură.

Uneltele folosite sînt, în genere, cele dinainte, în tehnica agricolă neproducîndu-se schimbări importante. În sistemul desţelenirilor, uneltele de bază rămîn: securea, tîrnăcopul, cazmaua, sapa şi rariţa. Plugul este folosit îndeosebi în regiunile în care se practica asolamentul bienal. Pentru recoltarea păioaselor, ca şi înainte, se foloseau secera şi coasa, iar la strîngerea fînului, coasa, precum şi furca şi grebla de lemn.

Ca vite de muncă, atît în Moldova cît şi în Ţara Romînească, erau folosiţi mai ales boii şi bivolii. În multe părţi, însă, sînt folosiţi şi caii. Izvoarele arată că moldovenii « înjugă cîte 12 boi la un plug »[2] (probabil în cazul desţelenirilor), sau că, tot ei, se slujesc « la munca cîmpului de bivoli, de care au o mulţime »[3]. Caii moldovenilor sînt « mici, dar foarte buni la muncă », ca şi cei din Ţara Romînească[4].

Cerealele ce se cultivă acum sînt cele cultivate şi mai înainte, adică: grîul, orzul, meiul, alacul, hrişca, ovăzul, secara şi sorgul.

Cultivarea grîului, foarte răspîndită încă din vechime, este atestată documentar în veacul al XVI-lea aproape în toate vechile judeţe şi ţinuturi. După numărul mare de mori şi după răspîndirea lor pe întreg teritoriul Moldovei şi Ţării Romîneşti, ca şi după cantităţile mari de grîu exportate în sudul Dunării, se poate conchide că, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, producţia de grîu era destul de importantă. Călătorii străini vorbesc şi ei despre producţia însemnată de grîu a celor două ţări: unii din ei precizează că, în Moldova, se cultivă mai ales grîu de primăvară.

Alături de grîu, orzul ocupă un loc de seamă între cereale, fiind şi el cerut în Imperiul otoman, mai ales pentru nevoile oastei turceşti.

Începînd cu a doua jumătate a veacului, meiul începe să cîştige teren faţă de grîu şi de orz. Alacul, ovăzul şi secara se cultivau pe întinderi de teren mai mici. Despre ele, ca de altfel şi despre mei, actele interne dau destul de puţine ştiri.

Repartiţia cerealelor şi a altor plante cultivate pe un domeniu feudal în această vreme se poate vedea din catastiful de averi şi bucate al mănăstirii Galata, din 1 noiembrie 1588. Locul întîi între bucatele aflate încă în stoguri revine grîului (32%), urmat de ovăz (18%), orz (16%), secară, mazăre, mei şi bob. În cantităţile treerate, depozitate în magaziile mănăstirii, locul întîi îl ocupă secara, apoi grîul, orzoaica, meiul şi hrişca[5].

---

[1] Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Romînească la sfîrşitul sec. XVI*, p. 176.
[2] E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, p. 170.
[3] Giorgio Tomassi, *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania*, p. 74.
[4] E. Legrand, *op. cit.*, p. 172—173; F. Sivori, ed. Şt. Pascu, p. 180.
[5] *Documente*, A, veac. XVI, vol. III, p. 402—410.

Producția de cereale pare să fi fost cu adevărat excepțională. Sivori — confirmat după mai bine de un veac de Dimitrie Cantemir — arată că « o măsură de sămînță dă 25 și 30 de măsuri ». Știrile sînt desigur exagerate; e de reținut totuși fertilitatea deosebită a solului celor două țări.

În afara cerealelor, se continuă și cultura plantelor textile, inul și cînepa, necesare pentru confecționarea îmbrăcămintii; se cultivă de asemenea diverse legume și zarzavaturi, ca: varza, mazărea, bobul, ceapa, usturoiul ș.a., toate cunoscute și cultivate mai dinainte.

Nivelul forțelor de producție în agricultura romînească din a doua jumătate a veacului al XVI-lea continuă în general să crească. Ritmul lor de dezvoltare este însă mult încetinit, datorită dominației otomane.

Viticultura. Cultura viței de vie cunoaște în a doua jumătate a veacului al XVI-lea o dezvoltare însemnată. Făcînd o comparație a răspîndirii viilor, se constată că, din cele 52 de raioane de azi de pe vechiul teritoriu al Țării Romînești, pînă la 1550 sînt atestate documentar vii în 29 de raioane, iar pînă la 1600, în 48 de raioane, ceea ce reprezintă o creștere apreciabilă a numărului de localități cu vii, corespunzînd și unei extinderi pe teren a viilor. Pînă la mijlocul veacului, vița de vie se cultiva în special în raioanele: Rîmnicu Vîlcea, Tîrgu Jiu, Pitești, Găești, Tîrgoviște și Ploiești, în Țara Romînească, și Hîrlău, Neamț și Bacău, în Moldova. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, capătă importanță în ceea ce privește suprafața cultivată cu vii raioanele: Strehaia, Caracal, orașul București, Mizil, Buzău și Rîmnicu Sărat, în Țara Romînească, și Tecuci, Iași, Huși și Focșani, în Moldova.

În extinderea culturii viticole erau interesați îndeosebi marii feudali. Avînd drept de exclusivitate la vînzarea vinului pe domeniu și neexistînd monopol turcesc asupra exportului de vin, viticultura aducea mănăstirilor și boierilor însemnate cîștiguri, de unde și interesul lor deosebit pentru ea. Dar pentru vii manifestă interes și celelalte clase și pături sociale, orășenimea și țărănimea, atît cea liberă, cît și cea dependentă. Importanța ce se acordă viticulturii este scoasă în evidență și de numărul mare al viilor ce se vînd și se cumpără, ca și de prețul lor, în creștere pînă la sfîrșitul celui de-al nouălea deceniu al veacului.

Documentele pomenesc de vieri, de crame, de teascuri, de pivnițe de piatră, de șoproanele de la vii, cu destinație specială, toate constituind tot atîtea dovezi de nivelul înalt la care ajunsese viticultura pe teritoriul patriei noastre. Călătorii străini din veacul al XVI-lea, și în special cei din a doua jumătate, au și despre vinul și viile romînești aceleași aprecieri elogioase ca și despre cereale.

Pomicultura. Pomii roditori continuă și în această vreme să ocupe un loc însemnat între bogățiile celor două țări. Actele interne pomenesc adesea de curături cu pomi și de « pometuri », în toată regiunea deluroasă a Moldovei și Țării Romînești și, uneori, chiar și în satele de cîmpie. Pomii cultivați sînt

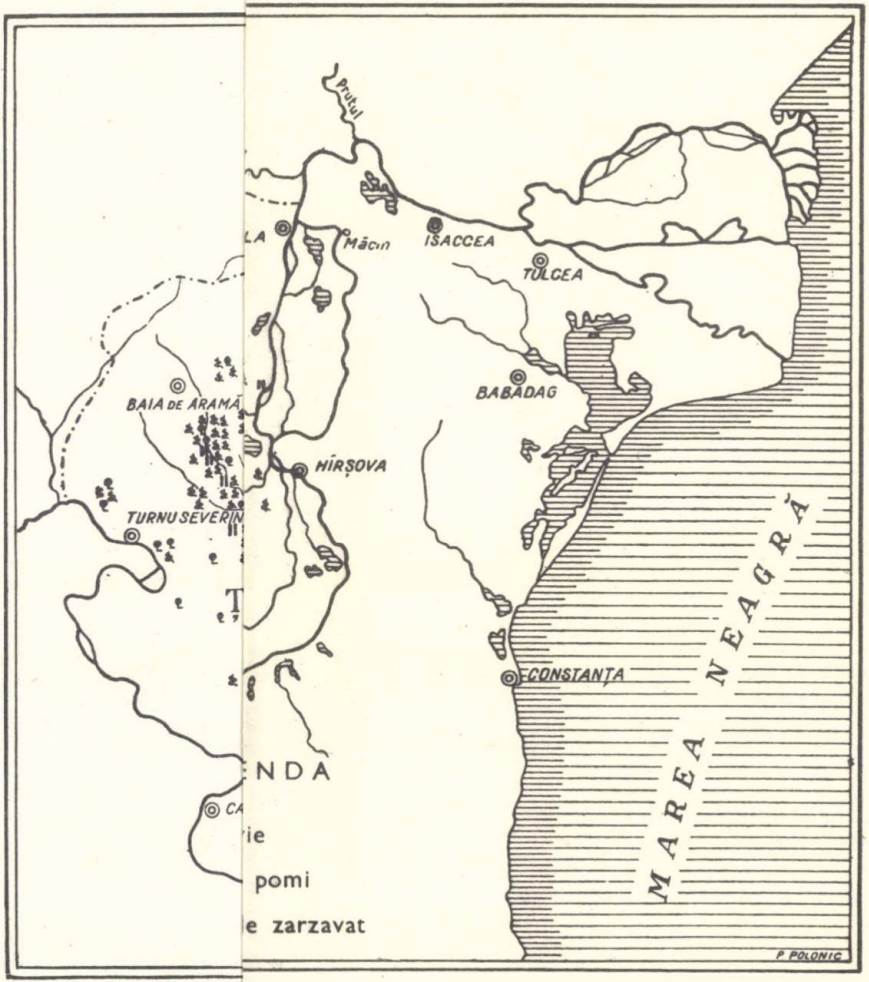
Prutul
Măcin
ISACCEA
TULCEA
BABADAG
BAIA DE ARAMĂ
HÎRȘOVA
TURNU SEVERIN
CONSTANȚA
MAREA NEAGRĂ
P. POLONIC
pomi
zarzavat

–XVI.

LEG

Viță de

Livezi d

Grădini

aceiaşi din epoca anterioară, şi anume: meri, peri, pruni, nuci, cireşi, vişini, piersici şi scoruşi. Unele soiuri de pomi cresc şi prin păduri — spun călătorii — neîngrijiţi de mîna omului. Preţul la care se vînd fructele este foarte mic. Localităţile cele mai bogate în fructe erau în raioanele de azi: Piteşti, Rîmnicu Vîlcea, Ploeşti, Curtea de Argeş, Tîrgovişte, Focşani, Tecuci, Huşi şi Iaşi.

Creşterea vitelor. Creşterea vitelor continuă să rămînă şi sub regimul dominaţiei otomane una din ramurile cele mai importante ale economiei Ţării Romîneşti şi Moldovei şi să constituie una dintre ocupaţiile de bază ale locuitorilor lor.

Izvoarele înregistrează existenţa unui număr considerabil de vite mari (boi şi cai), dar şi de oi, porci şi capre. Vînzarea lor peste hotare, în special a boilor şi a oilor, aducea venituri importante. Relatînd despre păşunile pe care le-au văzut, călătorii străini subliniază bogăţia în animale a celor două ţări. În Moldova « se găseşte un mare număr de herghelii bune, cu cai turceşti şi moldoveneşti... Nu este însă îngăduit să fie exportaţi fără voia voievodului »[1]. La fel, în Ţara Romînească există « cai foarte frumoşi, turceşti şi arăbeşti »; cei de ţară sînt buni « pentru război, pentru trăsuri şi pentru căruţe »[2]. « Din Moldova se scoate acea mulţime de boi, din a căror carne se hrănesc nu numai popoarele vecine, ale Ungariei şi Rusiei, ci şi cele ale Poloniei, Germaniei, ba pînă şi Italia şi mai ales oraşul Veneţia. Pe aceşti boi, veneţienii îi numesc boi ungureşti şi preferă carnea lor celorlalte de acelaşi fel », scrie secretarul nunţiului papal din Polonia, italianul A. M. Graziani[3]. În 1566, sultanul poruncea lui Lăpuşneanu să se îngrijească a expedia la Constantinopol în fiecare lună cîte o mie de boi.

În ceea ce priveşte oile, deşi numărul lor este foarte mare, sînt unele indicii că el a scăzut după instaurarea dominaţiei otomane. În Moldova, de pildă, după unele ştiri documentare, numărul oilor supuse gorştinei ajungea, înainte de Ioan Vodă, la cifra de 1 500 000[4]; în 1591, numărul acestora era de numai 656 000[5]. Oile erau cerute în număr mare pentru hrana Constantinopolului. Călătorii sînt informaţi că se trimit în acest oraş anual peste 100 000 de oi[6]. Această cifră se confirmă şi prin documentele interne: în 1591 sînt livrate Porţii peste 140 000 de oi[7]. Ţinuturile Moldovei cele mai bogate în oi erau la sfîrşitul veacului al XVI-lea: Neamţ, Hotin, Soroca, Tigheci şi Suceava.

---

[1] Relatarea lui G. Gromo, în *Apulum* II, 1943—1945, p. 205.
[2] Relaţia lui F. Sivori, *ed. cit.*, p. 180.
[3] E. Legrand, *op. cit.*, p. 170.
[4] *Documente*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 77.
[5] *Ibidem*, p. 25.
[6] Relatare a unui anonim italian, în I. C. Filitti, *Documente din arhivele Vaticanului*, II, p. 44.
[7] *Documente*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 22—25.

Pentru bogăția în porci a Moldovei și Țării Românești stau mărturie vînzările ce se fac, atît pe piața internă, cît și peste hotare. Amîndouă țările continuă să exporte în Transilvania porci îngrășați.

Numărul cel mai mare de animale aparținea clasei stăpînitoare. Posedînd întinse terenuri necultivate, bogate în fînețe, pășuni, și păduri, avînd și numeroși oameni dependenți ce puteau să fie folosiți ca păstori, boierii și mănăstirile aveau toate condițiile necesare dezvoltării unei atare economii. Izvoarele narative și documentare arată caracterul domenial al creșterii vitelor în această perioadă. Același Graziani, care a călătorit prin Moldova în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, relatînd despre bogăția țării în vite mari, în special în boi, ca și despre iarmaroacele de vite, scria că « din acest lucru au mare cîștig boierii, care cresc cirezi de vite, și chiar domnul însuși mai mult din aceasta se îmbogățește, căci și el vinde în fiecare an un mare număr de boi de pe moșiile sale »[1]. Alexandru Lăpușneanu evacuează 12 sate de pe ambele părți ale Răutului pentru a-și face o mare crescătorie de vite[2].

Boierii și mănăstirile au și numeroși cai în această epocă. Ori de cîte ori este nevoie de cai pentru Poartă, cei care dau cai « în treaba țării » sînt întotdeauna feudalii, ei avînd cai mulți și de soi. Examinînd același catastif al Galatei, amintit și mai sus, se poate vedea că pe domeniul ei de 16 sate, mănăstirea avea în 1588: 101 cai, 191 boi, vaci și viței, 140 de porci și 1 128 de oi, ceea ce, pentru un domeniu recent constituit și relativ nu prea întins, însemna o avere importantă. Că feudalii erau posesorii a numeroase vite reiese și din cumpărările de sate, ocine, vii, locuri de case, pe care ei le fac dînd în schimb vite țăranilor năpăstuiți de vreo dușegubină, lipsiți de cai pentru muncă sau de unele animale (oi, capre, porci, vaci cu lapte), chiar pentru hrana lor și a familiei.

Și în gospodăria țărănească existau desigur cai și boi, folosiți la munca cîmpului sau la transporturi. De asemenea existau porci, pentru consumul propriu, poate în oarecare măsură și pentru piața internă. Ceva mai numeroase trebuie să fi fost oile, de ale căror produse țăranii nu se puteau lipsi și pe care le foloseau atît în gospodăria proprie, cît și la vînzare.

Documentele interne din a doua jumătate a veacului înregistrează, atît în Moldova, cît și în Țara Românească, nevoia acută de vite pe care o simțea gospodăria țărănească în această vreme. În acte nu surprindem decît extrem de rar vînzări de vite făcute de țărani. Unecri întîlnim doar schimburi în natură, unul dînd o parte de ocină, iar celălalt oferind în schimb vita de care avea nevoie. Pentru caii necesari la muncă, și poate încă, în oarecare măsură, la oaste, pentru boi de muncă, pentru vaci cu lapte, necesare hranei lor și a copiilor, pentru oi, capre sau porci, țăranii își vînd părțile de ocină, ogoarele, părțile de vie și chiar vatra de casă.

---

[1] E. Legrand, *op. cit.*, p. 170.
[2] *Documente*, A, veac. XVI, vol. III, p. 393–394.

În ceea ce privește numărul de vite din gospodăriile țăranilor dependenți nu avem știri, dar e foarte probabil ca situația să fi fost aceeași, dacă nu și mai rea.

Din cele de mai sus se poate conchide că, în noile condiții create de regimul dominației otomane, creșterea vitelor rămîne o ramură economică aducătoare de venituri numai în anumite sectoare și numai pentru anumite categorii sociale. Se poate spune că este în dezvoltare doar creșterea vitelor mari, pe domenii, feudalii fiind aproape singurii posesori ai condițiilor necesare creșterii lor și, în același timp, avînd posibilitatea organizării unui export de vite peste hotare. În ceea ce privește creșterea oilor se constată, în ultimul sfert al veacului, un regres destul de important. Interesul țărănimii pentru creșterea vitelor scade, atît din cauză că exploatarea crescîndă a statului feudal lovea în ceea ce era mai ușor de luat din gospodăria țărănească și de desfăcut pe piață, adică în vite, cît și pentru faptul că din numărul mic de animale pe care-l putea vinde, adesea la un preț de monopol, nu realiza nici un fel de cîștig.

Albinăritul. Apicultura, ramură veche a economiei românești, cunoaște o dezvoltare remarcabilă în tot cursul veacului al XVI-lea, îndeosebi pe domeniile mănăstirești, dar și pe cele ale boierilor, precum și în satele de țărani liberi. Se continuă amenajarea locurilor de stupină sau prisacă în păduri, cu aprobarea domniei. Prețurile cu care se vînd aceste locuri de stupine sînt destul de importante. Astfel, la 1573, în Țara Românească se vînd două asemenea locuri cu 600 de aspri [1], prețul uneia echivalînd cu al unui pogon de vie sau a doi boi în aceeași vreme. Întinderea unor asemenea locuri era variabilă. Actele spun că locul era: «cît va arunca un om cu piatra din mijlocul prisăcii în toate părțile», sau de «40 de pași în jur» [2]. Posesori de stupine și mulți stupi sînt amintiți a fi în această epocă: mănăstirea Dealul, mitropolitul Mihail, în Țara Românească, și mănăstirile Bistrița, Neamț și Galata, în Moldova. Aceasta din urmă avea, în 1588, 484 de stupi [3].

Locul de seamă pe care-l ocupă stupăritul și în gospodăria țărănească reiese atît din numeroasele mențiuni documentare, cît și din importanța pe care continuă să o aibă dijma sau desetina din stupi, ca dare datorată domniei de țărani. Izvoarele vremii pomenesc de mierea din Moldova ca fiind «de cea mai bună calitate» [4]. O mare cantitate de miere și de ceară se producea și în Țara Românească [5]. Ele se foloseau în consumul intern și pentru export. Din miere se făcea și miedul, băutură mult apreciată de moldoveni [6].

---

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 125.
[2] *Ibidem*, A, veac. XVI, vol. III, p. 103; B, veac. XVI, vol. II, p. 153.
[3] *Ibidem*, A, veac. XVI, vol. III, p. 409—410.
[4] Descriere anonimă din 1587 a Moldovei, în I. C. Filitti, *op. cit.*, I, p. 44.
[5] Relația lui Francesco Pastis de Candia, în N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 416.
[6] Relația lui Graziani, în E. Legrand, *op. cit.*, p. 169.

Pescuitul. Pescuitul continuă să se numere printre ocupațiile locuitorilor din preajma bălților Dunării, a lacurilor și a unor rîuri. Ca și în prima jumătate a secolului, călătorii străini ai vremii pomenesc despre bogăția în pește a celor două țări. Pentru Țara Romînească dă informații același Sivori, atît despre bogăția de pește, cît și despre pregătirea lui pentru comerț și vînzarea la Constantinopol. « Pescăriile primesc peștele din Dunăre — scrie Sivori. Cînd zăpezile se topesc, aceasta se umflă într-atît, încît, revărsîndu-se peste maluri, inundă o mare întindere de pămînt, care rămîne ca o mare. Este în special o abundență de crapi, care sînt așa de mari și grei, încît pot ajunge să cîntărească 80 de livre. Acești pești, tăiați în lung în patru bucăți, sînt sărați și puși la afumat și ies tot așa de buni și de fini ca și șunca. Se trimit la Constantinopol, unde sînt foarte apreciați »[1]. Cu multe amănunte relatează și François de Pavie, în 1585, prinderea morunilor la gurile Dunării și prepararea icrelor, atît de apreciate în Grecia și în alte părți[2]. Ca și în prima jumătate a secolului, actele interne cuprind numeroase mențiuni de heleșteie și iazuri, special amenajate de către boieri și mănăstiri pentru creșterea peștelui, îndeosebi în Moldova. De asemenea, se înregistrează și mari cantități de pește exportat în Polonia și Transilvania.

În piscicultură sînt interesați mai ales marii feudali. Mănăstirile Tismana și Cozia, în Țara Romînească, și Neamțu, Bistrița și Galata, în Moldova, sînt posesoare a numeroase bălți și iazuri, din care se exploatează peștele. Uneori, însă, actele pomenesc de asemenea exploatări făcute și de țăranii liberi, pe lacurile sau bălțile dinlăuntrul hotarelor satului lor.

Vînătoarea. Vînătoarea este nu numai o îndeletnicire distractivă a boierilor și domnului, ci și o ocupație pentru unii locuitori ai țării. Din carnea și din pielea animalelor vînate ei își acopereau măcar o parte mică din nevoi. Despre bogăția în animale și păsări sălbatice a Țării Romînești în această vreme, relatează F. Sivori: « În această țară se găsesc multe animale sălbatice, ca iepuri, cerbi, căprioare, mistreți, vulpi, lupi și urși; se află potîrnichi, fazani, gîște și rațe sălbatice, turturele, prepelițe, sturzi în mare cantitate, astfel că se pot organiza minunate vînători »[3].

Exploatarea subsolului. Ca și pentru epoca anterioară, izvoarele pomenesc între bogățiile naturale ale celor două țări și pe cele ale subsolului. Munții și dealurile Moldovei și Țării Romînești sînt descrise ca avînd mult aur, argint, fier, sare, sulf, păcură, chihlimbar ș.a. Minele de fier sau de aramă, altă dată în exploatare, sînt acum în mare măsură în părăsire. Se mai lucrează doar la ocnele de sare,

Secretarul genovez al lui Petru Cercel, Franco Sivori, diplomatul papal Giovani Botero și alții scriu că minele din cele două țări nu sînt puse în exploa-

[1] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 177.
[2] Relația lui F. de Pavie, în N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 34.
[3] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 177.

tare din cauza turcilor, de teama ca nu cumva aceştia, aflînd de existenţa lor, să ceară un tribut mai mare sau chiar să pună mîna pe ele[1].

Aurul se scotea din apa rîului Lotru, sub formă de grăunţe. Partea ce revenea domniei, în această vreme, se pare că era destul de importantă. Sînt indicii că ar fi existat oarecare exploatări populare de fier şi plumb, acesta din urmă în regiunea Curţii de Argeş. Fierul se prelucra de meşteşugari, care făceau din el unelte agricole.

Exploatarea sării cunoaşte în a doua jumătate a veacului o dezvoltare mai mare decît în epoca anterioară. În Ţara Romînească, pe lîngă cele două ocne mai vechi, de la Ocnele Mari şi Ocna Mică (lîngă Tîrgovişte), se mai deschid două, la Telega şi la Ghitioara. În Moldova continuă exploatarea sării lîngă Tîrgul Trotuş. Exploatarea sării aducea domniei venituri însemnate, în special din exportul ei în sudul Dunării. În ocne, la tăierea sării, lucrau robi ţigani şi ţărani dependenţi. Transportul sării intra în obligaţiile către stat ale ţărănimii libere şi orăşenimii din apropierea ocnelor. Tehnica extragerii sării rămîne la fel de rudimentară ca şi mai înainte.

Păcura se exploata destul de puţin în această vreme. Ea este totuşi amintită atît în Ţara Romînească [2], cît şi în Moldova [3]. În regiunea Buzăului se scotea sulf şi chihlimbar.

Din cele de mai sus se poate vedea că în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, cu toată crîncena exploatare turcească şi în ciuda frînei pe care dominaţia otomană a constituit-o, forţele de producţie din anumite ramuri ale economiei au continuat să se dezvolte, deşi într-o măsură nu prea mare şi într-un ritm relativ lent. Această dezvoltare a fost rezultatul unor eforturi deosebite depuse de popor.

Dezvoltarea oraşelor. Meşteşugurile şi comerţul

O parte din oraşele Ţării Romîneşti şi Moldovei sînt în plină decădere (Oraşul de Floci, Tîrgşorul, Slatina, Tîrgul Putnei, Tîrgul Frumos, Orheiul), iar altele într-un vădit regres (Argeşul, Cîmpulungul, Craiova, Adjudul, Dorohoiul, Hotinul, Siretul ş.a.). Cele legate de o ramură economică asupra căreia n-a grevat monopolul turcesc (viticultura, exploatarea sării), sau avînd o situaţie administrativă deosebită (reşedinţă domnească sau episcopală) s-au menţinut la nivelul atins înainte de instaurarea dominaţiei otomane. În această categorie intră în Ţara Romînească oraşe ca: Buzău, Piteşti, Rîmnicul Vîlcea, Ocnele Mari, Tîrgovişte, iar în Moldova: Bacău, Cotnari, Hîrlău, Tîrgul Trotuş, Suceava, Roman ş.a. E de remarcat totuşi că şi în această epocă o serie de oraşe, legate de drumurile de comerţ, de exportul de grîne în Imperiul otoman sau bucurîndu-se de o atenţie

[1] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 178; G. Botero, *Le relazioni universali*, p. 164.
[2] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 178.
[3] *Documente*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 136.

specială din partea puterii centrale, continuă să se dezvolte şi că apar chiar şi unele oraşe noi. Astfel, cunosc o oarecare înflorire, înregistrată şi de izvoarele narative, oraşele: Bucureşti, Gherghiţa, Iaşi, Ştefăneşti. O serie de sate mari, avînd o piaţă locală sau bîlciuri periodice, se dezvoltă şi se transformă în oraşe. În actele interne dintre 1551—1600 sînt amintite ca oraşe şi tîrguri noi: Calafat, Caracal, Ploeşti, Rîmnicu Sărat, Şcheia şi Galaţi.

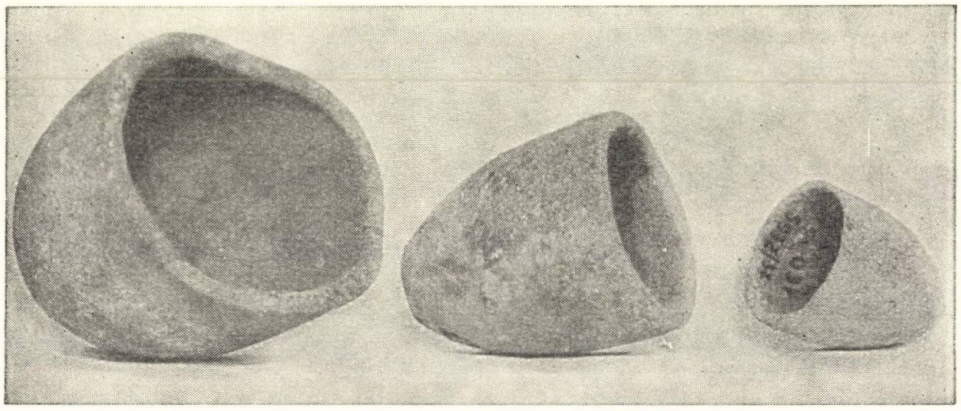

Fig. 254. — Creuzete de topit metale din sec. XVI, descoperite la Bucureşti.

Populaţia de bază a oraşelor o formau meşteşugarii şi negustorii, de multe ori nerupţi încă cu totul de agricultură. Acestora li se adăuga şi un număr de ţărani, fie moşneni fugiţi la oraş din cauza dărilor, fie vecini fugiţi de pe domenii, şi care în parte continuau să se ocupe cu agricultura pe ţarina oraşului sau cu grădinăritul şi cultura viţei de vie. În a doua jumătate a veacului se stabilesc în oraşe un însemnat număr de boieri şi mănăstiri, care, interesaţi în schimbul de mărfuri, încep să ocupe un loc de seamă în viaţa economică orăşenească. Ei au adus în oraşe şi robi ţigani, pentru a le servi de bucătari, vizitii, argaţi etc.

În ceea ce priveşte meşteşugurile de la oraşe, e de relevat ritmul lent cu care ele progresează. Intervine acum şi un început de schimbare a modei clasei stăpînitoare, îndeosebi în îmbrăcăminte, încălţăminte, obiecte de podoabă, mobilier etc., cauzată de influenţa otomană. Această orientalizare treptată a boierimii a atras după sine înlocuirea produselor confecţionate de meşteşugarii romîni cu produse turceşti, aduse în ţară de diverşi negustori ai Imperiului. A doua jumătate a veacului al XVI-lea constituie pentru unele ramuri meşteşugăreşti o epocă de regres. Mulţi din meşteşugari se reîntorc la agricultură, o parte din timp practicînd meşteşugul, iar alta cultivînd ogoarele din moşia oraşului. Procesul acesta a slăbit poziţiile economice ale meşteşugarilor şi a determinat, în oarecare măsură, caracterul mai mult comercial şi agrar al oraşelor noastre, în această epocă.

Din frecvența cu care apar meșteșugarii în actele orășenești, ca martori sau ca proprietari de case, prăvălii și ocine, precum și din numărul lor, se poate vedea că ei și-au continuat totuși activitatea și sub regimul dominației otomane, deși cu o intensitate mult redusă. În această vreme se întîlnesc la orașe meșteșuguri legate de prelucrarea metalelor și a pieilor, de confecționarea îmbrăcămintii și a încălțămintei, de anumite ramuri alimentare, de construirea clădirilor și amenajarea locuințelor etc. Meșteșugarii atestați documentar între 1551—1600 în orașele din Țara Românească și Moldova sînt: tăbăcari, cojocari, blănari, cizmari, croitori, fierari, lăcătari, zlătari, săbieri, arcari, șelari, dogari, olari, zidari, morari, meșteri de mori, brutari, măcelari, miedari, brăgari, berari, rachieri, băiași și bărbieri.

În ceea ce privește organizarea meșteșugarilor, ea este cea a așa-numitelor frății, puternic influențate de biserică și avînd în fruntea lor cîte un vătaf. Sistemul de organizare în breaslă nu este confirmat de izvoare pentru această epocă. Nici negustorii din orașe nu sînt organizați încă în bresle; totuși, ei încep să acționeze ca un grup solidar, care controlează activitatea negustorească din piețele orășenești.

Comerțul orășenesc este acaparat tot mai mult de negustorii străini, îndeosebi levantini, reprezentanți ai intereselor economice ale Imperiului și auxiliari politici ai Porții. Negustorimea locală, tot mai slabă, nu mai găsește, ca înainte, sprijin la domnie, spre deosebire de negustorii Imperiului, care se bucură de puternica protecție a Porții.

În izvoarele interne se găsesc numeroase știri care arată interesul pe care-l acordau unele mănăstiri comerțului. Așa, de pildă, mănăstirea Sfînta Troiță avea, la sfîrșitul veacului, peste 20 de prăvălii în București; mănăstirea Simo-Petra de la Athos stăpînea, tot în București, în 1585—1586, șapte prăvălii; mănăstirea Stănești avea, în 1593, șase prăvălii la Craiova [1]. Unii dintre marii boieri se arată și ei interesați în cîștigurile ce le puteau avea de pe urma prăvăliilor. Așa, de pildă, marele vornic Dragomir avea, în deceniul al optulea al veacului, 15 prăvălii în București și șase la Craiova [2].

Negustorii sînt amintiți în acte fie ca proprietari, fie ca simpli arendași, care plăteau chirie stăpînului prăvăliei sau locului, care aparținea de regulă unei mănăstiri sau unui mare boier, iar uneori chiar domniei. O serie de negustori greci au în această vreme prăvălii în București, așa precum mulți armeni au la Iași [3]. Unele din ele ajung, prin silnicie, chiar în mîinile turcilor. În timpul domniei lui Alexandru Mircea, niște turci au pus mîna pe unele locuri cu prăvălii în ulița bisericii lui Ghiorma banul din București, unde făceau « mare răotate » și de unde, cu multă greutate, au fost scoși de domn. De

[1] *Documente*, B, veac. XVII, vol. IV, p. 239—240; veac. XVI, vol. V, p. 188; vol. VI, p. 63.

[2] *Ibidem*, vol. IV, p. 461, vol. VI, p. 63.

[3] *Ibidem*, vol. III, p. 177; vol. V, p. 341; relația de călătorie a lui G. Mancinelli, în Hurmuzaki, XI, p. 116.

asemenea, un ienicer turc acaparează prin înşelăciune trei dugheni, tot în Bucureşti, de unde apoi este şi el scos prin judecată domnească [1].

Prăvăliile au însă şi unii meşteşugari, care produc nu numai la comandă, ci şi pentru piaţă. Aşa, de pildă, într-al şaptelea deceniu al veacului, Ivan bărbier avea trei prăvălii în Tîrgovişte; în 1589, un Ianachi cizmar cumpăra două prăvălii de la un miedar, în Bucureşti [2].

În prăvăliile aflate în stăpînirea mănăstirilor şi boierilor se vindeau în primul rînd produsele domeniilor proprii. Negustorii vindeau în prăvăliile lor mai ales articole de băcănie sau unelte, aduse din afara ţării. Unele ştiri contemporane vorbesc despre bogăţia de marfă, ca şi despre preţurile mici la care se vindea. În Iaşi sînt « multe prăvălii, iar în prăvălii tot felul de mărfuri; şi negoţul este bun », relatează, în 1593, călătorul rus Ivan Korobeinikov [3]. Aceeaşi constatare o face Franco Sivori pentru Bucureşti, şi anume că « sînt multe prăvălii, bine aprovizionate cu mărfuri de tot felul » [4].

Este de observat tot acum fenomenul fundării unor mănăstiri la oraşe (Sf. Troiţă, Plumbuita, Sărindar, la Bucureşti; Galata, la Iaşi). Stăpîni pe întinse domenii, pentru a fi mai aproape de piaţa de desfacere, călugării se aşază în oraşe, unde îşi vînd produsele; achiziţionează case, terenuri, prăvălii etc.

Există pentru această epocă puţine ştiri despre mărimea oraşelor şi numărul locuitorilor, aşa că o comparaţie cu situaţia anterioară, din acest punct de vedere, nu se poate face. Pentru Ţara Romînească avem doar două ştiri, din anii 1588 şi 1591, privitoare la Tîrgovişte şi la Cîmpulung, care spun că primul avea pe atunci 1 022 de case [5], ceea ce ne duce la un număr de aproximativ 5 000 locuitori — iar al doilea, 900 de case, deci aproximativ 4 500 locuitori. Pentru Moldova sînt date mai numeroase, dar nu se poate pune prea mult temei pe ele. După Bernardo Quirini, episcop catolic care a vizitat Moldova la 1599, Suceava avea 6 000 de case, ceea ce înseamnă aproximativ 30 000 de locuitori; Bacăul 4 000 de case (circa 20 000 de locuitori); Cotnarii şi Trotuşul, cîte 3 500 de case (circa 17 500 locuitori); Baia, 3 000 de case (circa 15 000 locuitori); Huşii 1 030 de case, Romanul 400, Tîrgul Neamţ 250 [6]. Este evident că cele mai multe cifre dintre acestea sînt exagerate.

Marea majoritate a populaţiei stabile a oraşelor noastre se compunea din romîni. În oraşe ca Gherghiţa, Cîmpulung, Bucureşti, Bacău, Baia, Cotnari ş.a. existau, printre meşteşugari şi negustori, şi saşi, maghiari, armeni şi greci. Printre negustorii din Bucureşti sînt astfel amintiţi numeroşi greci, care au o organizare aparte, avînd în frunte un « başă al străinilor » [7].

---

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 461; vol. III, p. 158—159.
[2] *Ibidem*, vol. V, p. 411.
[3] Gh. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, p. 36.
[4] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 169.
[5] G. Botero, *op. cit.*, partea a III-a, p. 160.
[6] *Buletinul Instrucţiunii publice*, 1868, p. 185—187.
[7] *Documente*, B, veac. XVI, vol. V, p. 431.

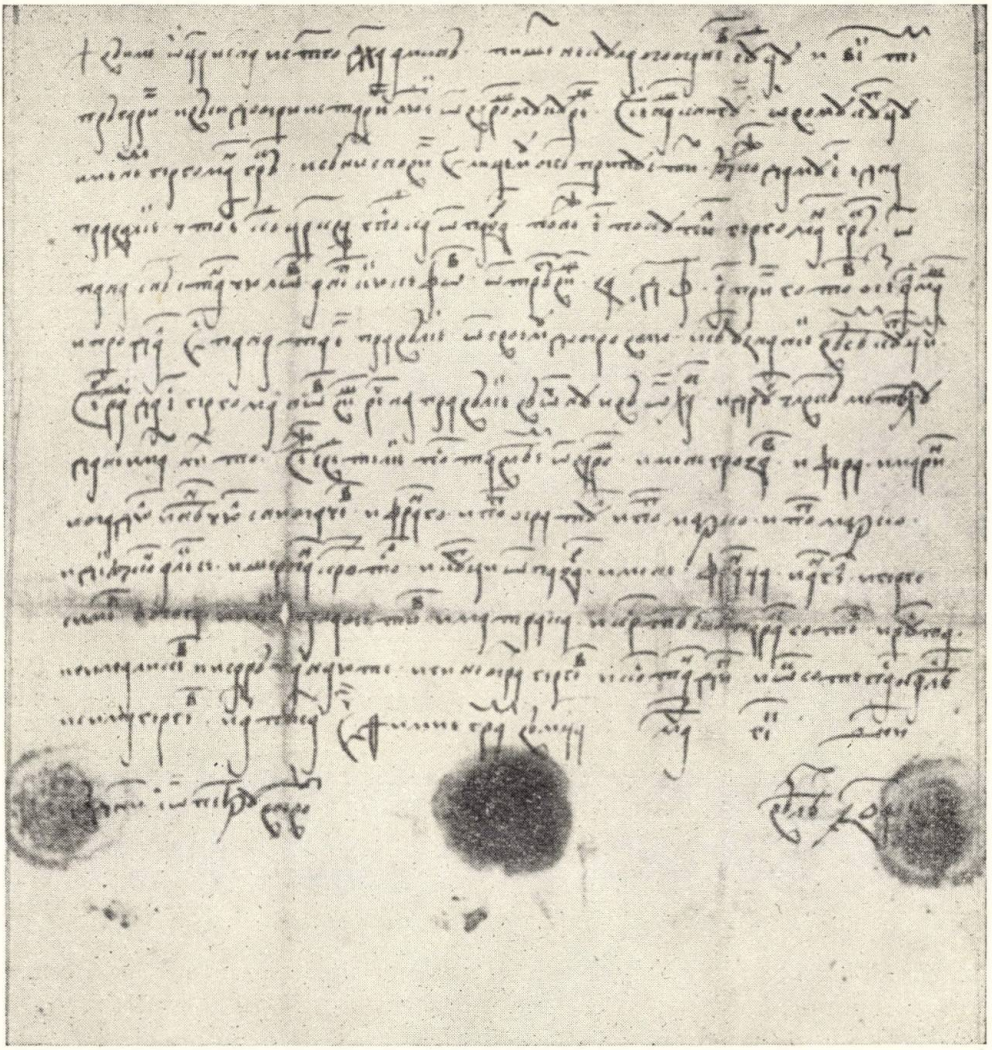

Fig. 255. — Primul document păstrat emis de judeţul şi pîrgarii oraşului Bucureşti la 1563 mai 13.

Organizarea administrativă a oraşelor între 1550 şi 1600 rămîne cea anterioară. Se observă doar un mai puternic amestec al organelor puterii centrale în treburile interne ale oraşului.

Din descrierile contemporane, făcute de călătorii străini, ca şi din izvoarele interne, se poate desprinde aspectul exterior al oraşului medieval romînesc.

1

2

3

Fig. 256. — Peceţi ale unor oraşe din Ţara Romînească şi Moldova, din sec. al XVI-lea.
1. Tîrgovişte; 2. Botoşani; 3. Ştefăneşti.

În centrul oraşului se găsea o piaţă, unde se ţineau tîrgurile săptămînale şi care, în actele interne, e numită, cu un termen oriental, « pazar » sau « bazar ». Aici se găseau cele mai multe prăvălii, ateliere sau dughene. Din piaţă porneau mai multe străzi, parte pavate cu trunchiuri de lemn, şi care de asemenea aveau prăvălii. Pe apele care străbăteau cele mai multe dintre oraşe se ridicau mori, atît în interiorul oraşului, cît şi la margine. La periferie se găseau grădini şi livezi, adesea chiar vii, iar de jur împrejur se afla ţarina oraşului, unde se practica agricultura şi se păşunau vitele.

Ca în aproape toate domeniile, şi în dezvoltarea oraşelor romîneşti, instaurarea dominaţiei otomane s-a dovedit a fi o serioasă piedică, pentru învingerea căreia a fost nevoie de deosebite eforturi depuse de masele producătoare.

Meşteşugurile săteşti. În afară de oraşe, continuă să existe în această epocă la sate şi pe domenii o serie de meşteşuguri, atît din ramurile întîlnite în oraşe, cît şi din altele specifice economiei rurale. Pe domenii, şi în special la curtea feudală, nevoia de produse meşteşugăreşti era împlinită în cea mai mare parte de meşteşugarii locali, robi ţigani sau vecini, care produceau atît pentru stăpîn, cît şi pentru săteni. Datorită situaţiei lor sociale, toţi aceştia lucrau numai la comandă, produsele lor neconstituind încă mărfuri destinate pieţii. Meşteşugari existau şi în satele libere, dar şi aceştia produceau tot numai la comandă, datorită slabei dezvoltări a pieţii şi faptului că nu puteau face faţă concurenţei meşteşugarilor din oraşe. Pentru meşteşugarii rurali, meşteşugul constituia adesea o ocupaţie secundară, de completare a activităţii agricole. Ei nu se desprind decît în parte de agricultură, care rămîne în mare măsură îndeletnicirea lor de bază.

Meşteşugarii rurali întîlniţi în actele acestei epoci sînt: morari, fierari, zlătari, căldărari, tăblari, săbieri, croitori, cojocari, ciubotari, dogari şi zidari.

Pe domenii şi în satele libere, ca şi în oraşe, întîlnim anumite instalaţii de prelucrare a materiilor prime, alimentare sau de altă natură, cum sînt morile pentru măcinatul grîului, pivele de bătut sumane, ştezele pentru spălatul, îndesitul şi scămoşatul ţesăturilor de lînă, steampurile de zdrobit minereuri. Pe domenii, ca şi în oraşe, se găseau sladniţe în care se făcea berea, precum şi velniţe sau poverne de fabricare a rachiului. Interesul pe care-l prezintă atare instalaţii pentru stăpînii feudali reiese din catastiful de averile mănăstirii Galata. În anul 1588, mănăstirea avea în cele 16 sate ale sale 21 de mori, şase pive şi două şteze[1].

Comerţul intern. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, procesul formării pieţii continuă, fiind însă frînat de condiţiile create de dominaţia otomană.

Mărfurile care circulă mai cu deosebire pe piaţa internă sînt: vitele, peştele, sarea, mierea, vinul, cerealele şi derivatele lor, precum şi unele produse meşteşugăreşti. Toate aceste produse sînt furnizate pieţii îndeosebi de domeniul feudal sau de meşteşugarii de la oraşe şi sînt puse în circulaţie fie tot de ei, fie prin intermediul negustorilor.

Dacă pentru gospodăria feudală dezvoltarea pieţii interne, chiar în condiţiile dominaţiei otomane, constituie un impuls pentru crearea de produse-marfă, nu aceleaşi efecte le-a avut şi asupra gospodăriei ţărăneşti. Se poate spune că şi gospodăria ţărănească a participat la dezvoltarea pieţii interne în această vreme, dar într-o măsură destul de redusă. Ţăranul, împins de nevoia de a avea neapărat bani pentru plata dărilor, aduce pe piaţă produse agricole sau ale industriei sale casnice, şi anume: cereale, vite, piei de oaie sau din vînat, lînă, brînză, miere, pînză de in sau de cînepă, sumane ş.a. Totodată, el este şi cumpărător

[1] *Documente*, A, veac. XVI, vol. III, p. 402—410.

de unelte agricole, care sînt mai bune şi adesea mai ieftine decît cele pe care le face meşteşugarul din sat. Despre această participare a ţărănimii cu produse pe piaţa internă, în condiţiile crîncenei exploatări la care era supusă, se poate afirma că era mai mult forţată, căci majoritatea acestor produse nu fuseseră create pentru a deveni mărfuri, nu erau destinate pieţii, ci consumului propriu. Foarte adesea ţăranii nu-şi vînd prisosul produselor, ci înseşi cele necesare traiului lor şi al familiei; de aceea, piaţa internă, aşa cum se prezenta în această vreme, a fost un factor care nu a contribuit la dezvoltarea gospodăriei ţărăneşti, ci la ruinarea ei, pe care, de altfel, o şi înregistrăm în ultimul deceniu al veacului al XVI-lea.

În afara mărfurilor indigene, pe piaţa internă mai circulau o serie de mărfuri de import, şi anume: mirodenii, stofe, haine orientale gata confecţionate, podoabe etc. Acestea din urmă, datorită schimbării modei, orientalizării ei, găsesc mare căutare în sînul clasei stăpînitoare. Pentru procurarea unei îmbrăcăminţi luxoase şi a unor podoabe femeieşti, boierii îşi vînd adesea şi moşiile.

Izvoarele interne, ca şi unele din cele externe, cuprind ştiri preţioase referitoare la preţurile cu care se vindeau pe piaţa internă principalele mărfuri. Relativ numeroase, ele îngăduie stabilirea preţului mediu al unora din produse, în ultimele patru decenii ale veacului. Aşa, de pildă, preţul mediu al cailor, variind în raport cu rasa (căci pe piaţă existau şi cai turceşti, al căror preţ era extrem de ridicat) era în Ţara Romînească între 11 şi 23 galbeni, iar în Moldova, între 12 şi 18 galbeni. Boii au aproape acelaşi preţ, în cursul întregii jumătăţi de veac, de 2—$2^1/_2$ galbeni, în Ţara Romînească, şi de 3—4 galbeni, în Moldova. Oile valorau, în ambele ţări, între 30 şi 40 de aspri, după soi şi regiunea în care se vindeau; porcii, între 100 şi 120 de aspri. Obrocul de grîu (circa 52 kg) se vindea în Ţara Romînească, la 1580, cu 50 de aspri, iar vadra de vin, la sfîrşitul veacului, costa între 10 şi 20 de aspri. În sudul Moldovei, în deceniul al nouălea, o găină costa doi aspri, iar cu un aspru se puteau cumpăra 15—20 de ouă. Tot cu un aspru se puteau lua două ştiuci sau trei crapi mari [1].

Există unele date şi asupra preţului cîtorva produse meşteşugăreşti locale. Astfel, la sfîrşitul veacului, un cojoc se vindea cu 60 de aspri, o pereche de nădragi, în 1583, cu 80 de aspri, iar o dulamă costa între 200 şi 600 de aspri.

Comparînd preţurile mărfurilor produse de gospodăria ţărănească sau domenială cu cele produse de meşteşugarii locali, se poate constata că acestea din urmă au un preţ destul de ridicat. Ca să-şi procure o pereche de cizme, ţăranul trebuia să vîndă cinci, şase oi sau circa 200 kg de grîu.

Faţă de aceste preţuri ale produselor locale, pe care străinii le apreciază ca foarte reduse în raport cu cele de la ei de acasă (din oraşele italiene, Franţa, Imperiul habsburgic sau Anglia), ies cu totul din comun, ca fiind peste măsură de ridicate, preţurile unor obiecte de îmbrăcăminte sau podoabă, importate

[1] Relaţia de călătorie a lui Newberie, în S. Purchas, *Purchas his Pilgrims*, p. 478.

în special din Orient. Astfel, o manta «de cofterie cu jderi» costa, în 1579, 3 000 de aspri, cît 20 de boi sau 3 000 kg de grîu; un brîu de argint se cumpăra cu 800—3 000 aspri; un caftan «de zarpa», cu 6 000 aspri; o dulamă tot «de zarpa», cu 4 500 aspri. Cerceii unor boieroaice costau între 1 000 şi 2 000 de aspri — cît o parte de moşie; un inel — 1 000 de aspri, un lanţ de aur — 3 000 de aspri, iar o pereche de brăţări — 5 000 de aspri. Toate acestea, fără excepţie, sînt cumpărate de marii boieri. Un preţ ridicat aveau şi veşmintele bisericeşti şi obiectele de cult. Un stihar de brocart negru, cumpărat de mitropolitul Ţării Romîneşti în 1564, costa 1 000 de aspri, iar o cădelniţă — 5 000 de aspri. Cerceii sau inelul jupîniţei şi stiharul mitropolitului costa fiecare în parte tot atît cît o familie de ţărani ce se vindea în rumînie, cu tot ceea ce îi aparţinea.

Preţurile ridicate ale mărfurilor de import şi cele scăzute cu care se vindeau în afara hotarelor mărfurile romîneşti constituiau un mare dezavantaj pentru economia celor două ţări.

Din datele pe care le avem referitore la evoluţia preţurilor pe piaţa internă, atît a produselor agricole, cît şi a vitelor, se poate vedea că ele cunosc o creştere destul de neînsemnată; dacă se are în vedere şi scăderea valorii banilor, ea este şi mai puţin importantă.

Dezvoltarea pieţii interne a fost împiedicată în parte şi de vămile interne, care continuă să existe în diferite oraşe precum şi pe domeniile feudale.

Comerţul extern. În majoritatea ţărilor de la răsărit de Elba, un rol important în dezvoltarea producţiei de mărfuri în a doua jumătate a veacului al XVI-lea l-a avut comerţul extern. Şi în cazul Moldovei şi Ţării Romîneşti, comerţul cu Transilvania, Polonia, Veneţia şi Imperiul otoman a fost unul din factorii care au stimulat producţia de cereale-marfă, ca şi de vite, destinată pieţii externe.

În desfăşurarea comerţului extern în această epocă se pot distinge două faze: una pînă în jurul anului 1568, adică pînă la instaurarea monopolului turcesc, cealaltă pînă la 1595, adică pînă la răscoala împotriva Imperiului otoman, condusă de Mihai Viteazul. Prima din aceste faze se caracterizează prin infiltrarea negustorilor levantini, sprijiniţi de Poartă, în comerţul extern al celor două ţări, prin orientarea spre sud a acestui comerţ şi prin continuarea unui comerţ destul de dezvoltat şi cu alte state. Cea de-a doua are drept caracteristici: înlăturarea în mare măsură din comerţul de export a negustorilor romîni de către cei ai Imperiului şi interzicerea de către Poartă de a se mai face comerţ şi cu alte state, cu mărfurile de care avea ea nevoie.

Comerţul extern este dominat tot mai mult de schimburile cu Imperiul otoman. Comerţul cu cereale, pe care Ţara Romînească şi Moldova începuseră să-l facă încă de la sfîrşitul veacului al XV-lea, constituie o însemnată sursă de venituri pentru feudalii romîni şi, deci, un important impuls pentru producţia de cereale-marfă. Turcii, care, în afară de Egipt şi de cîmpiile Tesaliei, Mace-

doniei şi Bulgariei, dispuneau şi de cîmpiile Ţării Romîneşti şi Moldovei, devin, alături de spanioli, principalii negustori de grîne în bazinul mediteranean. Veneţia, Ragusa, Messina, Genova erau aprovizionate cu cereale de către turci, îndeosebi cu grîu romînesc, ca şi capitala Imperiului, Constantinopolul. Ori de cîte ori turcii nu pot scoate grîu din Ţara Romînească şi Moldova, din motive de război sau secetă, cum a fost, de pildă, în anii 1563, 1565—1566, 1570, 1574—1575, 1590, opresc şi ei exportul în Italia, unde în aceşti ani se simte mare lipsă de hrană. În urma războiului cu ţările romîne, ca o consecinţă a lipsei cerealelor din părţile noastre, în 1575 şi mai apoi în 1597 şi 1600, la Constantinopol bîntuie o teribilă foamete. Hrana şi lemnul ating preţuri enorme. Ca niciodată, în 1597 se iau măsuri de expulzare a străinilor din capitală, pentru a se micşora numărul populaţiei. Pe lîngă cereale, turcii mai aveau asigurată aprovizionarea capitalei lor şi cu carne, procurată printr-un masiv import de vite din Ţara Romînească şi Moldova.

Cele două ţări devenind principalele surse pentru aprovizionarea cu cereale şi vite a Imperiului, e de înţeles că turcii au căutat să şi le asigure prin toate mijloacele, să devină pe cît era posibil singurii beneficiari ai acestor bogăţii romîneşti. Acest ţel l-au şi atins, prin instaurarea monopolului lor asupra principalelor produse ale celor două ţări. De atunci înainte, vreme de două veacuri, cea mai importantă piaţă externă pentru ţările noastre rămîne Imperiul otoman.

Caracteristica principală a acestui comerţ este că el se face la preţuri impuse, şi, în mare parte, de către negustorii Imperiului. Astfel, de pildă, pentru chila de orz (45 kg), adusă din Moldova, turcii dădeau 6 aspri, adică cu un aspru se cumpărau mai bine de 7 kg de orz. Cam în acelaşi timp, pe piaţa internă cu un aspru se cumpăra doar un singur kilogram de grîu. Din informaţii mai tîrzii se poate vedea că raportul dintre preţul grîului şi al orzului nu-l depăşea pe cel de 1 la 2.

Mărfurile pe care le exportau Ţara Romînească şi Moldova în Imperiu erau: cerealele, în primul rînd grîul şi orzul, vitele mari (cai, boi, vaci), oile, pastrama, untul, mierea, sarea, cheresteaua, ba chiar şi vinul. Mărfurile importate din Turcia sau din alte ţări din Orient, dar aduse de negustori turci, erau obiecte de îmbrăcăminte şi podoabă, stofe orientale, covoare, mirodenii ş.a., în general obiecte cu volum mic şi valoare mare, spre deosebire de cele de export romîneşti, cu volum mare şi valoare mică. Principalele puncte de încărcare a mărfurilor destinate Imperiului continuă să rămînă şi în această vreme Calafatul, Giurgiul, Turnul, Brăila şi Galaţii.

Legăturile comerciale cu Transilvania, dar mai ales cu oraşele Braşov, Sibiu şi Bistriţa, cu excepţia unor perioade de întrerupere, din cauza conflictelor politice, continuă cu intensitatea din prima jumătate a veacului pînă la sfîrşitul deceniului al şaptelea. După instaurarea monopolului turcesc, însă, aceste legături slăbesc. În Transilvania se exporta: peşte, vin, boi, cai, oi, porci, piei de vită şi de animale sălbatice, lînă, slănină, seu, ceară, mai rar cereale şi plumb, şi se

importa: fier, cositor, obiecte meşteşugăreşti mai fine, cuie, unelte de muncă pentru ţărani, praf de puşcă şi altele.

Negoţul Moldovei şi Ţării Romîneşti cu Transilvania, spre deosebire de cel cu turcii, era făcut în bună parte de negustorii romîni. Ei însă nu aveau voie să-şi vîndă mărfurile decît la Şelimbăr, la Braşov şi la Bistriţa. Din cauza vămii mari ce trebuia plătită la Bran şi la Rodna, negustorii introduceau şi scoteau din Transilvania o serie de mărfuri pe căi ocolite, prin contrabandă. Există în această epocă o vie activitate de contrabandă, semnalată de izvoarele vremii. Ocolind dreptul de depozit al Braşovului, Sibiului şi Bistriţei, negustorii romîni mergeau cu mărfuri la Mediaş, Sighişoara şi pînă mai departe, în alte părţi ale Transilvaniei, nesocotind dispoziţiile dietei, prin care erau obligaţi să-şi desfacă mărfurile în cele trei oraşe amintite.

Relaţiile comerciale ale Moldovei cu Polonia continuă, de asemenea, în special cu oraşele Liov, Sniatyn şi Cameniţa. Ele sînt reglementate prin tratatele ce se încheie între Moldova şi Polonia şi între Imperiul otoman şi Polonia. În interesul negustorilor Imperiului, care puteau fi concuraţi pe piaţa moldovenească de cei poloni, la ordinul Porţii, se iau măsuri ca mărfurile acestora din urmă, introduse sau scoase din ţară, să fie supuse unor mari taxe vamale. Pentru revenirea la situaţia anterioară, însuşi regele Poloniei intervine, în 1577, pe lîngă sultan, invocînd tratatul de pace şi prietenie care-i lega [1]. Principala marfă de export în Polonia continuă să rămînă vitele mari, şi în special boii. Documentele semnalează masive trimiteri de boi mari, mai ales la Liov. Se mai exporta însă şi vin, îndeosebi de Cotnari, foarte apreciat, peşte, din care se aduceau peste o mie de care numai de la Galaţi, piei de bou şi de cerb, ceară şi miere. Din Polonia se aduceau în această vreme: metale, arme, stofe etc.

Continuă şi legăturile comerciale cu unele oraşe italiene, îndeosebi cu Veneţia, care capătă uneori şi aprobarea turcilor, atunci cînd mărfurile nu-i interesau direct şi imediat. Comerţul cu oraşele italiene se făcea de către negustori greci, raguzani şi italieni. Izvoarele amintesc de stabilirea în Ţara Romînească şi Moldova, în această vreme, a unui număr însemnat de negustori raguzani şi italieni, unii din ei ajungînd să aibă şi o anumită însemnătate politică, ocupînd dregătorii şi pătrunzînd chiar şi în sfatul ţării.

Se exportau la Veneţia vite, piei şi ceară şi se importau stofe scumpe, mătăsuri, săbii zise turceşti, vopsele, sticlărie ş.a. Mărfurile din Ţara Romînească se transportau fie pe uscat, prin Peninsula Balcanică, pînă la Ragusa, iar de aci, pe mare, la Ancona, apoi la Veneţia, fie pe Dunăre şi apoi pe mare cu bărcile, pînă la porturile Constanţa şi Varna, de unde se încărcau în corăbii şi, trecînd prin Constantinopol, erau duse tot la Ancona, iar apoi la Veneţia [2]. În timpul domniei lui Lăpuşneanu, din Moldova se exportau mulţi boi, care erau duşi de

---

[1] A. Veress, *Documente*, II, p. 127.
[2] F. Sivori, ed. Şt. Pascu, p. 180.

oamenii săi, prin Transilvania şi Imperiul habsburgic pînă la Zagreb sau Ljubljana, unde erau predaţi veneţienilor [1].

Există în acest timp şi legături comerciale cu Imperiul habsburgic, cu Rusia, cu ducatul Prusiei şi chiar cu Anglia; ele sînt însă sporadice. Se exportau în Imperiul habsburgic boi şi se aduceau arme, coifuri, platoşe, cămăşi de zale, hîrtie, stofe etc. În Rusia se trimiteau vite, vinuri, sare şi se aduceau în special blănuri. În 1588, se încheie un tratat de comerţ între Moldova şi Anglia, negustorii din această ţară putînd face comerţ liber la noi, cu plata vămii domneşti de 3% din valoarea mărfii [2].

În dezvoltarea comerţului Moldovei şi Ţării Romîneşti şi mai ales a comerţului lor extern, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea un rol important l-au avut iarmaroacele, tîrguri periodice ce se ţineau în anumite locuri, o dată sau de mai multe ori pe an, unde veneau negustorii străini, dar şi din ţară, de se aprovizionau cu mărfurile de care aveau nevoie şi mai ales cu vite. Asemenea iarmaroace se ţineau la Bucureşti, Cîmpulung, Buzău, Trotuş, Baia, Hotin şi Cernăuţi.

Nici statutul politic al Moldovei şi Ţării Romîneşti nu îngăduia şi nici interesele Porţii nu cereau instaurarea unui monopol total asupra produselor acestora. Ceea ce rămînea după aprovizionarea Imperiului se putea vinde în alte părţi. Cîştigurile aduse de comerţul extern îngăduiau turcilor să-şi mărească pretenţiile faţă de cele două ţări şi să le sporească obligaţiile.

Cu comerţul extern, în afara negustorilor străini, în mîna cărora era cea mai mare parte a lui, se mai ocupau, vînzîndu-şi produsele proprii, şi unii mari dregători sau chiar domni. Este cunoscut interesul şi sprijinul pe care l-au dat comerţului extern domni ca Mircea Ciobanul, Ioan vodă şi Mihai Viteazul, toţi trei foşti negustori înainte de a ajunge pe tron, ca şi interesul arătat de Alexandru Lăpuşneanu şi Petru Şchiopul. Dintre toţi, cel care a stabilit şi a continuat să menţină în tot cursul domniei cele mai întinse şi strînse legături de comerţ cu străinătatea, şi anume cu Turcia, Veneţia, Imperiul habsburgic, Polonia şi Rusia, ca şi cu Transilvania, a fost Alexandru Lăpuşneanu, care trimetea peste hotare vite, porci şi oi, mai ales din propriile-i crescătorii, dar şi adunate din ţară, ca dijmă. Comerţ extern pe cont propriu făceau şi unii mari boieri, ca Socol vornicul, Mihalcea banul şi Luca Stroici logofătul.

Modul cum se desfăşura comerţul extern al celor două ţări, practicat îndeosebi de negustori din afara lor, ca şi de unii dintre feudali, nu a putut ajuta la formarea şi dezvoltarea negustorimii locale.

Comerţul de tranzit. Vămile. Ţara Romînească şi Moldova au rămas şi în a doua jumătate a veacului al XVI-lea locuri importante de trecere a mărfurilor din sudul Dunării spre Transilvania şi Polonia, şi invers, a produselor ce veneau

[1] A. Veress, *Documente*, I, p. 170 şi 245.
[2] Hurmuzaki, III/1, p. 108.

din nord şi erau îndreptate spre Constantinopol, insulele greceşti, Veneţia. Comerţul acesta de tranzit, pe care-l făceau tot negustori străini, aducea domniei venituri importante. În legătură cu tranzitul, este de semnalat dezvoltarea deosebită la care ajunge sistemul de transport a mărfurilor pe uscat, caracteristic vremii, şi anume cărăuşia. Cărăuşii moldoveni, făcînd transporturile în comun, duceau cu căruţele mărfurile de la Dunăre spre Braşov şi Sibiu, de la Galaţi spre Polonia, de la Liov spre Galaţi.

Domnia era interesată în intensificarea traficului comercial din pricina veniturilor pe care i le aduceau taxele vamale puse pe mărfurile ce intrau sau ieşeau din ţară. Ca şi mai înainte, taxele vamale erau de 3—5% din valoarea mărfii, dar, pentru anumite mărfuri şi în unele cazuri, erau mai mici sau întreceau valoarea amintită. Cînd vămile erau arendate — sistem folosit mai des în Moldova decît în Ţara Romînească — vameşii se dedau la numeroase abuzuri, luînd taxe peste cele fixate prin poruncile domneşti sau prevăzute în unele tratate ori privilegii.

Punctele vamale de la hotare sînt, în Ţara Romînească, acelea de la Severin, Calafat, Oraşul de Floci, toate la Dunăre şi Vîlcan, Cîineni, Rucăr, Valea Prahovei, spre Transilvania. În Moldova, sînt amintite puncte vamale în această epocă la: Hotin, Cernăuţi, Moldoviţa, Trotuş, Putna şi Galaţi. Din cauza taxelor şi abuzurilor vameşilor, negustorii caută să evite aceste puncte, trecîndu-şi mărfurile pe anumite poteci.

Circulaţia monetară

Într-o vreme în care nu se mai bate monedă înlăuntrul ţării, este firesc ca moneda care se găseşte în cea mai mare cantitate pe piaţa celor două ţări să arate principala direcţie de export a mărfurilor lor.

În ceea ce priveşte Ţara Romînească, încă din prima jumătate a veacului al XVI-lea, mijlocul principal de circulaţie a mărfurilor îl constituie moneda otomană, care, în cea de-a doua jumătate, tinde să înlocuiască cu totul celelalte monede străine, aflate înainte pe piaţă. Moneda cea mai des amintită în tranzacţiile comerciale, interne şi externe, ca şi în tarifele vamale, danii, dări, gloabe, este asprul turcesc sau asprul de argint. Transilvania ocupînd locul al doilea, după Turcia, în relaţiile comerciale ale Ţării Romîneşti, alături de aspri, un loc de seamă în circulaţie îl au şi galbenii ungureşti, numiţi în acte ughi. Tot acum — amintiţi prima dată în 1556 — apar asprii-bani, monedă de aramă, din care, spre sfîrşitul veacului, doi valorau cît unul de argint. Pe lîngă aspri şi ughi, mai circula încă, dar din ce în ce mai rar, ducatul. De asemenea, acum apare şi talerul, a cărui prezenţă se va face tot mai simţită pe piaţă.

În Moldova, la mijlocul veacului, după G. Reichersdorffer, circulau în egală măsură monedele ungureşti şi cele turceşti. În actele interne, pînă spre 1580, moneda cea mai des amintită este însă zlotul tătăresc. În ultimele două decenii tind să-i ia locul talerii şi asprii turceşti. Mai sînt menţionaţi în

această epocă galbenul, monedă de aur, şi potronicul, o monedă mică de argint.

Raporturile dintre aceste monede cunosc variaţiuni chiar în cursul acestei jumătăţi de veac. Deprecierea argintului, precum şi reformele ce au loc în sistemul

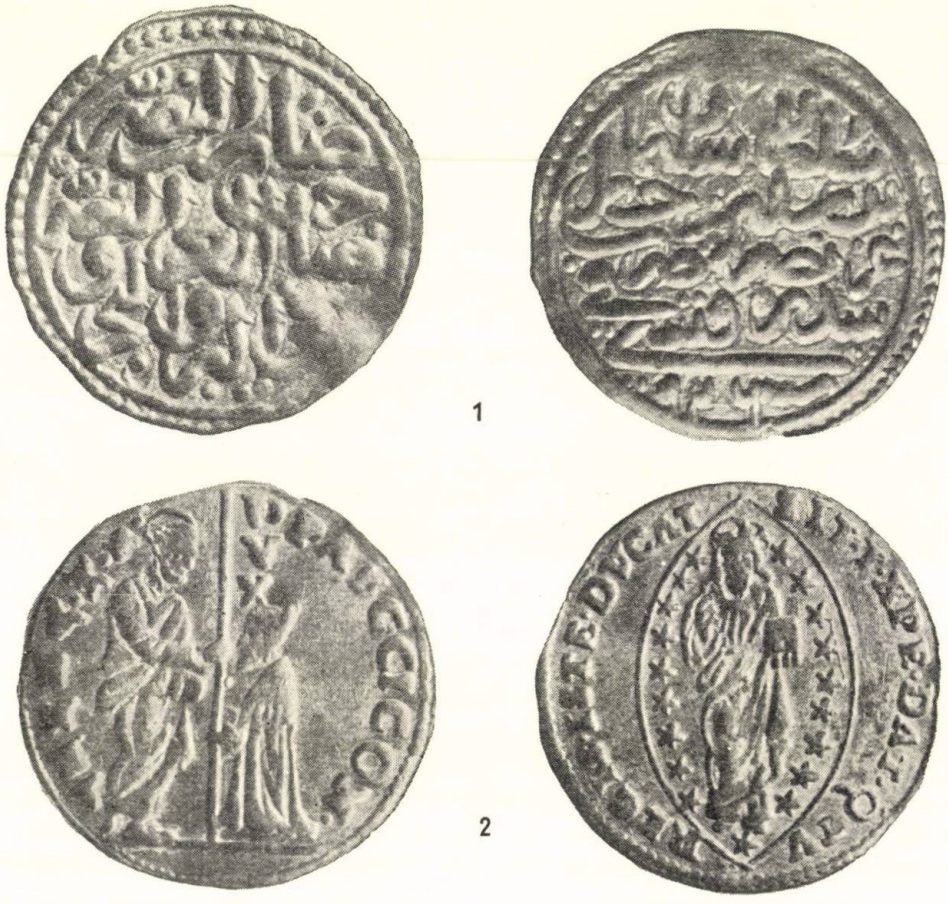

Fig. 257. — Monede de aur în circulaţie în a doua jumătate a sec. XVI, din tezaurul de la Galaţi:
1. Monedă emisă de sultanul Soliman I (1520—1566); 2. Ţechin emis de dogele Pascale Cigogna (1585—1595).

monetar al Imperiului, se fac simţite şi în cele două ţări. Pînă la 1584, galbenul valora 60 de aspri, iar după această dată, intervenind deprecierea amintită, ca şi emiteri de aspri conţinînd tot mai puţin metal preţios, galbenul valorează 100—120 aspri, iar la sfîrşitul veacului, 150—180 aspri. Raportul dintre galben şi taler rămîne constant de 2 la 3. Potronicul valora 10 aspri de argint.

În Moldova constatăm că se mai bat încă sporadic monede de aur, de argint şi de aramă. În 1562, Despot bate o monedă mică de argint, de felul asprului,

iar în 1563, una mai mare, tot de argint, de felul talerului și chiar una de aur. În 1573, Ioan vodă bate o monedă mică de aramă, a cărei valoare, în raport cu alte monede, nu se cunoaște.

Acțiunea capitalului cămătăresc

La decăderea economiei din ultimul deceniu al veacului a contribuit în bună măsură și intensificarea acțiunii capitalului cămătăresc. Atît în Moldova cît și în Țara Romînească, găsim în această epocă cele două forme caracteristice sub care se manifestă capitalul cămătăresc în formațiile precapitaliste, forme relevate de K. Marx și anume: « mai întîi, camăta, prin împrumuturi de bani acordate celor mari și risipitori, mai cu seamă proprietarilor funciari; în al doilea rînd, camăta obținută prin împrumuturi de bani acordate micilor producători, care sînt în stăpînirea propriilor lor condiții de muncă, între care e cuprins meseriașul, dar în special țăranul... »[1].

Capitalul cămătăresc pătrunde în această epocă sub protecția Porții și prin intermediul negustorilor și cămătarilor Imperiului, fie că sînt turci, fie greci, evrei, armeni, raguzani sau italieni. Domnul recurgea la cămătari pentru a căpăta și a-și menține tronul, boierii, pentru a-și procura mijloacele de a duce o viață luxoasă, iar țăranii, pentru a obține sumele necesare plății dărilor în bani și a gloabelor sau pentru a scăpa de foamete.

Exemple care ilustrează teza marxistă de mai sus, precum și rolul jucat de capitalul cămătăresc în frînarea dezvoltării economice, sînt multe în actele noastre interne, atît din Moldova, cît și din Țara Romînească. Ștefan logofăt din Țara Romînească împrumută o dată 27 000, altădată 15 000 de aspri « cu camătă, de la gelepi », iar Dumitru și Stănilă postelnici « au luat 7 000 aspri de la gelepi, cu camătă »[2].

Urmări dezastruoase are camăta îndeosebi pentru producătorii direcți. Astfel, sătenii din Bucovăț, pentru a se plăti de o gloabă către un turc, « au luat 30 000 de aspri cu dobîndă ». Ca să poată plăti banii, ei se vînd în rumînie unui boier[3]. Un țigan, Oprea, ca să-și scape familia de foamete, ia « 400 aspri cu camătă de la niște gelepi..., însă cînd a fost foametea cea mare »[4].

Caracterul ruinător pentru țărănime, ca, de altfel, și pentru o parte a clasei dominante, al capitalului cămătăresc reiese și din faptul că însăși puterea centrală se sesizează și caută să ia măsuri de îngrădire a lui. Alexandru Mircea se plînge sultanului că o sumă de cămătari, aflați sub protecția Porții, « cutreieră orașele și satele Țării Romînești, dînd săracilor bani cu camătă mare ». Ei « au slăbit raiaua, sugînd-o și luîndu-i și puținul pe care-l mai are ». Deoarece acești cămătari stînjeneau însăși plata la timp și în cuantumul cerut a haraciului, căci își

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, p. 568.
[2] *Documente*, B, veac. XVI, vol. V, p. 253; VI, p. 109.
[3] *Ibidem*, p. 256 și p. 435.
[4] *Ibidem*, p. 478—479; vezi și p. 467.

strîngeau datoriile cu forţa, însoţiţi de armaşi ai domniei, înainte de termenul de plată a tributului, sultanul dă voie domnului să apere « interesele raialei » şi să-i silească pe cămătari să nu mai pricinuiască neajunsuri ţăranilor [1].

Cămătărie nu făceau numai supuşii Porţii, ci şi unii dintre boierii, clericii sau negustorii băştinaşi, care, antrenaţi în relaţiile de schimb, aveau bani. Astfel, Stan Dolofan dă 7 000 de aspri, « cu dobîndă » lui Badea stolnic, care pune zălog satul Bădeşti. Episcopul Ilarion al Buzăului dă bani cu împrumut unor ţărani, care, pînă la urmă, îşi pierd ocina [2].

Dobînda obişnuită era de 20%, însă din urmările pe care le-a avut camăta, reiese că dobînzile erau adesea mai mari.

K. Marx a arătat că, asupra modurilor de producţie precapitaliste, camăta are, în general, o influenţă revoluţionatoare, dar că, în anumite forme, cum sînt, de pildă, cele asiatice, « camăta poate dura multă vreme fără a provoca altceva decît decădere economică şi corupţie politică » [3]. Caracterul acesta din urmă, ruinător pentru economie, l-a avut camăta şi în Ţara Romînească şi Moldova în veacurile XVI—XVII.

Ruinarea proprietăţii ţărăneşti şi creşterea celei feudale

Încă din a doua jumătate a veacului al XV-lea, gospodăria ţărănească a fost atrasă în oarecare măsură în producţia de mărfuri pentru piaţa internă, iar în prima jumătate a veacului următor îşi intensifică producţia de cereale şi cea a industriei casnice, pentru vînzare. Atragerea ţărănimii în economia de mărfuri a fost un factor hotărîtor în destrămarea obştii ţărăneşti, prin accentuarea diferenţierii de avere între ţărani. Obştea continuă să se destrame şi prin pătrunderea în interiorul ei a unor elemente străine, în special feudali, interesaţi în lărgirea stăpînirii lor. Proces de mai lungă durată, destrămarea obştii libere a luat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea un ritm accelerat, cînd sute de sate de moşneni şi răzeşi şi-au pierdut pămîntul şi libertatea.

În epoca de care ne ocupăm, dezagregarea obştii ţărăneşti s-a manifestat prin împărţirea pămîntului pe bătrîni, pe funii şi pe locuri, şi chiar prin delimitarea pe teren a unor părţi din pămîntul obştesc, părţi pe care şi le desfac fie unii din cei mai înstăriţi din obşte, fie feudalii care reuşiseră să pătrundă în obşte.

Actele interne încep să pomenească tot mai des agrimensura. Măsurătorile cu pasul şi cu stînjenul, ca şi falcea, pogonul, ogorul, răzorul etc., reprezintă delimitarea pe teren a unor părţi individuale din moşia satului. În sînul obştii libere se înmulţesc tranzacţiile dintre ţărani. Cei ajunşi în nevoie îşi vînd părţile celor mai cu stare, iar aceştia, devenind economiceşte mai puternici, ocupă locurile de conducere în obşte, şi, mai tîrziu, îşi aleg părţile şi ies din devălmăşie. Marii proprietari feudali, boierii şi mănăstirile, atunci cînd nu pot aservi întregul

[1] Acad. R.P.R., Doc. osmane, II/147, în trad. la Inst. de istorie.
[2] *Documente*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 23—24 şi 202.
[3] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, p. 571.

sat de moşneni, caută să pătrundă pe diferite căi în interiorul obştii săteşti, ca apoi, cu încetul, după delimitarea părţii ce le revenea, să acapareze şi părţile celorlalţi săteni, pe care, în majoritatea cazurilor, îi aserveau.

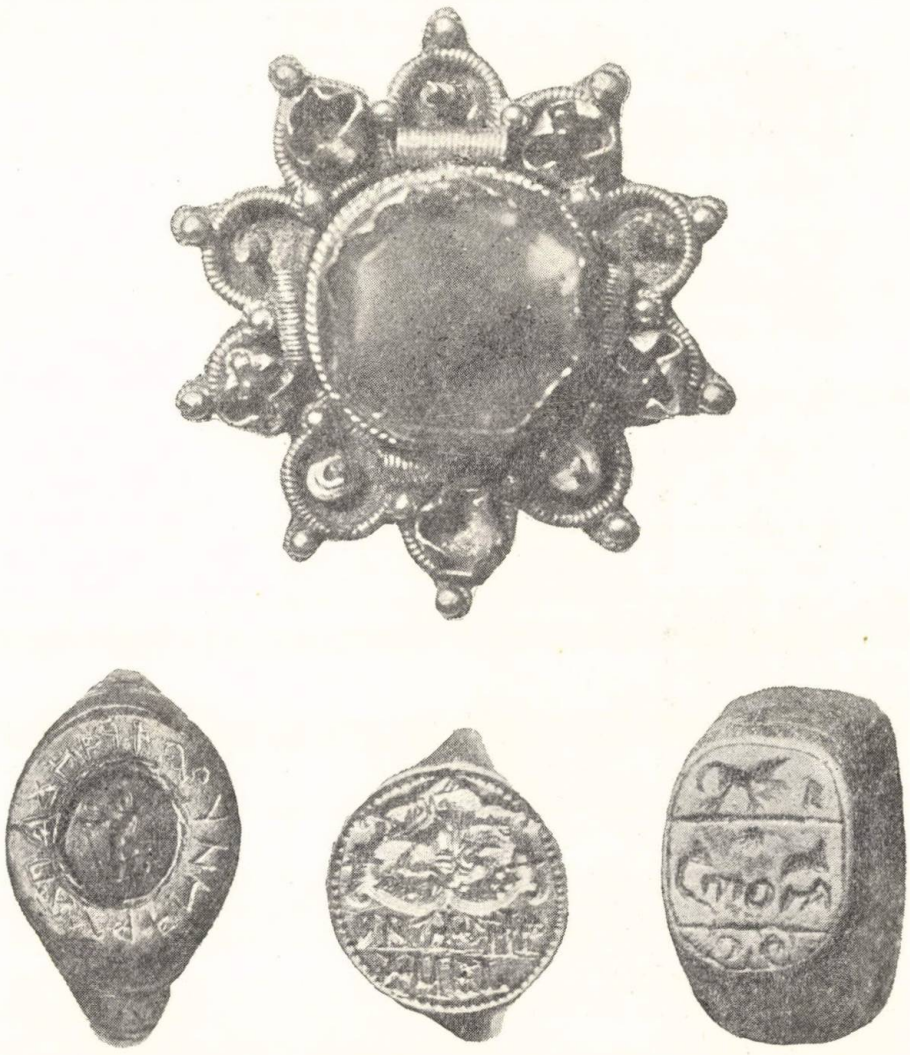

Fig. 258. — Podoabe purtate de feudali în a doua jumătate a sec. XVI, descoperite în săpăturile de la Buda-Aninoasa.

Încă din prima jumătate a veacului, atraşi în schimbul de mărfuri şi în producţia de cereale-marfă, boierii au dus o politică susţinută de acaparare a pământurilor ţăranilor liberi[1], care continuă şi în perioada următoare. Ei pătrund

[1] Vezi partea a II-a, cap. VIII, par. 2.

în obște prin cumpărare, înfrățire, zălogire, plata birului altora etc. Cumpărarea părților de ocină ale unor săteni se putea face numai cu respectarea dreptului de preempțiune, atunci cînd ceilalți membri ai obștii refuzau să cumpere. Feudalii obțin părțile celor ce nu-și plătesc dările către stat, plătindu-le în locul lor. Înfrățirile și zălogirile sînt cele mai adesea niște vînzări deghizate, căi de ocolire a dreptului de preempțiune al celorlalți membri ai obștii. Cunoscute din epoca anterioară, ele se practică acum pe o scară mult mai întinsă. Țăranii, copleșiți de nevoi și în special de povara dărilor, fie din cauza neputinței celorlalți devălmași de a cumpăra ei, fie tentați de suma mai mare de bani ce li se oferea dinafara obștii, calcă obiceiul « protimisis »-ului, înfrățind pe partea lor de ocină străini, mai ales boieri și clerici, dar și negustori. Adesea țăranii își zălogesc ocina, pe termene scurte, în schimbul unor sume de bani, sub valoarea ei. Neputînd înapoia banii la termen, ocina trecea pe seama creditorului.

Fig. 259. — Pocal de import folosit de feudali, sfîrșitul sec. XVI.

Devenit astfel devălmaș în sat, feudalul, atît prin cumpărări dese — de data aceasta mai ușor de făcut, nemaiîntîlnind nici o opoziție — cît mai ales prin cotropiri, ajunge să stăpînească mai multe părți în vatra satului, în cîmp, pădure etc. Cu ajutorul domniei, el reușește să și le aleagă de restul proprietății devălmașe, iar în cazul ogoarelor disparate, să și le comaseze, alcătuindu-și un trup de moșie, pe care fie că îl dă în dijmă țăranilor rămași liberi, fie că, mai ales, îl transformă în rezervă cultivată, în folos exclusiv, cu munca țăranilor aserviți. O cale mai lesnicioasă de pătrundere în obște a feudalilor a fost cea a cumpărărilor de curături țărănești, făcute de aceștia pe terenul obștii nepus încă în valoare prin cultivare și care se vindeau cu mai multă ușurință, îndeosebi în Moldova.

Marea proprietate boierească şi mănăstirească, precum şi domeniul domnesc, înregistrează în această epocă o creştere însemnată, în dauna proprietăţii ţărăneşti libere. Domeniul feudal se măreşte acum nu atît prin danii domneşti şi colonizări pe ocine pustii, obţinute de la domnie, cît mai ales prin cotropiri şi cumpărări de sate libere.

La sfîrşitul secolului al XVI-lea existau în Moldova şi Ţara Romînească numeroase domenii întinse, cuprinzînd de la 20 pînă la 100 de sate, cu o populaţie de vecini şi robi ce ajungea la cîteva mii de suflete. După spusele lui Sivori, în Ţara Romînească erau destui boieri care posedau cîte 50 de sate şi peste o mie de ţărani dependenţi [1].

Creşterea domeniului feudal s-a făcut îndeosebi prin violenţă. Din cele 54 de sate ale mănăstirii Tismana, de pildă, 35 sînt obiect de contestaţii. Actele veacului al XVII-lea cuprind numeroase date cu privire la calea obişnuită de creştere a domeniului — a rumînirilor cu sila, a vînzărilor forţate etc. — urmată în cursul veacului al XVI-lea, dar mai ales în ultimele două decenii.

Structura domeniului continuă să rămînă, în mare, aceeaşi: de o parte, delniţele ţărăneşti, de cealaltă, rezerva stăpînului. Aceasta din urmă cunoaşte o importantă creştere, fie prin defrişări, fie prin cumpărări de ocine fără vecini, sau prin cotropirea unor pămînturi de cultură ale ţăranilor liberi etc.

O dată cu creşterea domeniului şi lărgirea rezervei cultivate, aparatul domenial de administrare, supraveghere şi constrîngere se diferenţiază oarecum după sarcini.

Intensificarea exploatării ţărănimii

În ceea ce priveşte relaţiile de producţie, a doua jumătate a veacului al XVI-lea se caracterizează, atît în Moldova, cît şi în Ţara Romînească, prin intensificarea exploatării producătorilor direcţi de către stăpînii de moşii şi de către stat. Exploatarea la care este supusă ţărănimea, îndeosebi în ultimele trei decenii, atinge însuşi produsul necesar, fapt care va cauza ruinarea gospodăriei ţărăneşti.

Ca urmare a instaurării monopolului turcesc asupra principalelor produse de export, interesul producătorilor direcţi în lărgirea producţiei scade treptat. Scăderea producţiei în gospodăria ţărănească, care se limitează în mare parte la strictul necesar reproducţiei simple, a atras după sine şi o proporţională scădere a dijmelor cuvenite stăpînilor de moşii, precum şi o diminuare a celor ce reveneau statului din dările în natură.

Datorită posibilităţilor de export a cerealelor în sudul Dunării, boierii şi mănăstirile sînt interesaţi în producerea lor pe scară mereu crescîndă, cu toate că situaţia internă se opunea acestei tendinţe. Din cauza rolului însemnat pe care l-a avut tradiţia în tot cursul evului mediu, feudalii n-au putut mări proporţiile rentei în produse, ea rămînînd în general de 10%. Dorinţa clasei

[1] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.

stăpînitoare de a-şi spori veniturile sau măcar de a le păstra în proporţiile anterioare, setea de a cîştiga banii trebuitori luxului, au împins pe marii feudali la căutarea altor forme de exploatare a ţărănimii, prin care să o poată constrînge la a produce mai mult pentru stăpîn şi din care, fără cheltuieli suplimentare, să realizeze mai multe cereale-marfă.

Pentru înfăptuirea acestor scopuri, clasa stăpînitoare avea la dispoziţie două căi importante. Mai întîi, mărirea volumului total al dijmelor, ca urmare a creşterii teritoriale a domeniilor, în dauna pămînturilor obştilor ţărăneşti, prin cumpărarea sau cotropirea satelor libere şi, deci, prin mărirea numărului de ţărani dependenţi care dau dijma. Această cale a fost folosită în tot cursul veacului al XVI-lea şi al celui următor. Din cauza lipsei de interes a ţăranului în cultivarea ogorului propriu, această cale nu satisfăcea decît în parte dorinţa feudalilor de creştere a rentabilităţii domeniilor lor. Cea de-a doua cale a fost intensificarea exploatării ţărănimii prin creşterea obligaţiilor de clacă pe rezerva feudală, mărită mult în comparaţie cu epoca anterioară. Munca ţăranilor dependenţi tinde să devină cel mai important mijloc de sporire a veniturilor feudale.

Fenomenul acesta este bine oglindit în special în actele interne. Lucrul pe rezerva feudală este mult mai frecvent întîlnit decît în epoca dinainte de 1550. Numeroase documente cuprind porunci adresate de domn unor vecini sau posluşnici să lucreze « la ce va fi treaba » stăpînului, « ce va porunci » stăpînul sau « ori ce va fi »[1], fără a se preciza însă cuantumul în timp al clăcii. Lipsa acestei precizări, ca şi inexistenţa unei legiferări în acest sens, lăsa pe ţăran, în privinţa stoarcerii supramuncii, la bunul plac al stăpînului de moşie, claca urmînd a fi limitată doar de posibilitatea feudalului de a desface cerealele pe piaţă şi de capacitatea de rezistenţă a ţăranilor.

Exploatarea domeniilor feudale pe cale de clacă a crescut îndeosebi în ultimul sfert al veacului. Existînd acum o mare necesitate de forţă de muncă, boierii şi mănăstirile caută să impună claca nu numai rumînilor, ci şi ţăranilor liberi, fără ocină, care ţineau pămînt în dijmă.

Transformarea produselor domeniale în mărfuri a mai cauzat, pe lîngă extinderea clăcii, şi o înmulţire a formelor de prestare a lucrului de către ţărănimea dependentă. Muncii agricole propriu-zise i s-au adăugat transporturile, mai multe şi pe distanţe mari ; a cîştigat în importanţă lucrul la întreţinerea morilor şi a iazurilor ; s-au cerut lucrări speciale, legate de cultivarea viţei de vie ş.a. Toate acestea au mărit supramunca, făcînd să crească astfel gradul de exploatare a producătorilor nemijlociţi.

În majoritatea cazurilor, feudalii, mărindu-şi rezerva şi impunînd pe scară largă claca, nu renunţau nici la dijma din produsele gospodăriei ţărăneşti, ci continuau să o ia şi pe aceasta, ceea ce, evident, a făcut ca exploatarea să crească faţă de perioada anterioară.

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. III, p. 23—24, 214 ; vol. IV, p. 144, 312 ; A, veac. XVI, vol. II, p. 66 passim.

Alături de cele două forme ale rentei feudale, în produse şi în muncă, în această vreme este amintită sporadic şi renta în bani, atît în Ţara Romînească, cît şi în Moldova [1]. Această formă a rentei era convertirea uneia din celelalte două forme.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, au coexistat deci toate cele trei forme ale rentei feudale: puţin dezvoltată cea în bani, predominînd cea în produse şi cu tendinţe vădite de creştere a celei în muncă.

Intensificarea exploatării ţărănimii s-a realizat nu numai pe calea creşterii rentei feudale, ci şi sub forma numeroaselor dări în natură şi în bani şi a unor munci şi slujbe către domnie.

Exploatarea fiscală creşte prin înmulţirea numărului de dări, prin mărirea cuantumului birului şi a altor dări de repartiţie, precum şi prin extinderea obligaţiilor fiscale asupra unor categorii de producători direcţi, pînă atunci scutite. Izvoarele narative şi cele documentare cuprind bogate ştiri despre intensificarea exploatării fiscale în această epocă, ca şi despre consecinţele dezastruoase pe care le-a avut pentru economia celor două ţări romîneşti [2].

Pentru a-şi mări veniturile proprii şi a-i mulţumi pe turci şi pe boieri, domnia instituie continuu dări noi, care, adăugate la cele deja existente, contribuie la grăbirea ruinării gospodăriei ţărăneşti. O parte din ţărănimea liberă e silită să-şi vîndă ocina, pentru a realiza banii de bir, îngroşînd rîndurile celor fără de pămînt, dar rămaşi încă liberi şi lucrînd cu învoială pe moşiile feudale. Cea mai mare parte, însă, cade în dependenţă, devenind, din megiaşi şi răzeşi, vecini. Însăşi domnia recunoaşte că ţărănimea « slăbeşte şi sărăceşte de mare foamete » [3].

În intensificarea exploatării fiscale, turcii au fost un factor determinant. Analizînd evoluţia birului, se poate vedea că el urmează în mare măsură curba creşterii şi descreşterii haraciului şi a celorlalte obligaţii economice ale Ţării Romîneşti faţă de Poartă. La creşterea exploatării fiscale şi înrăutăţirea stării ţărănimii a contribuit şi amestecul direct al turcilor în strîngerea dărilor, îndeosebi prin abuzurile pe care le comiteau. În timpul domniei lui Aron vodă, « nu umbla numai dăbilarii singuri, ce şi turcii trimitea de umbla cu dăbilarii, de nu-şi era ţăranii volnici cu nimic, muierile nu era ale lor, fétile le ruşina, ce vrea să facă, făcea » [4]. Şi în Ţara Romînească, între 1591—1595, « începură turcii... a-şi face lăcaşuri şi meceturi... şi pretutindeni era vaet şi suspin de răul turcilor » [5].

Starea deosebit de grea în care ajunsese ţărănimea spre sfîrşitul veacului al XVI-lea este oglindită şi în izvoarele externe ale vremii. Astfel, Sivori, vorbind despre ţăranii dependenţi din Ţara Romînească, precizează că « sînt foarte rău trataţi de stăpînii lor, încît cu greu pot să-şi cîştige, prin munca lor,

---

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. III, p. 338; A, veac. XVI, vol. IV, p. 124.
[2] Pentru amănunte, vezi mai jos, par. 3.
[3] *Documente*, B, veac. XVI, vol. V, p. 81—82.
[4] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 220.
[5] *Istoria Ţării Romîneşti*, p. 54—55.

cele necesare vieții și să plătească și birul obișnuit către principe... »[1]. În Moldova, « boierimea socotește pe țărani ca pe niște robi... »[2], iar « turcii storc bani de la domn, domnul stoarce bani de la bietul norod și aproape toți, pînă la unul, sînt aduși la grozavă sărăcie... »[3].

Intensificarea exploatării țărănimii prin clacă și prin excesiva fiscalitate, atingînd însuși procesul de reproducție, a avut drept consecință fundamentală ruinarea gospodăriei țărănești. La rîndul său, ea a cauzat stagnarea și chiar decăderea economiei celor două țări la sfîrșitul veacului și a dus la apariția în număr crescînd a țăranilor liberi, lipsiți de ocină, a unor vecini săraci, fără delniță, a poslușnicilor, argaților etc.

Intensificarea exploatării țărănimii nu a fost posibilă decît în condițiile restrîngerii dreptului de strămutare a țăranilor dependenți și creșterii răspunderii solidare în fața fiscului a celor liberi. Atîta vreme cît mai ființa dreptul de a pleca de pe moșie — chiar îngrădit, cum se prezenta încă de la sfîrșitul veacului al XV-lea, prin obligația de a da « găleata de ieșire » — țărănimea mai avea la îndemînă un mijloc « legal » de scăpare, pe care-l folosea adesea. Plecărilor acestora li s-au adăugat fugile individuale și în masă, care puneau clasa stăpînitoare în imposibilitate de a-și spori veniturile. Necesitatea asigurării unei forțe de muncă permanente și a unei mai mari stabilități fiscale a împins clasa stăpînitoare și domnia la desființarea libertății personale a țăranilor. Deținînd în mîinile sale puterea politică, în ultimul deceniu al veacului, marea boierime, în alianță cu clerul înalt și cu domnia, a desființat dreptul de strămutare, legiferînd legarea de glie a țărănimii. Prin desființarea dreptului de strămutare, țăranii liberi fără ocină au fost asimilați cu cei dependenți și, deci, legați și ei de moșie.

Legarea de glie a constituit punctul culminant al ofensivei dezlănțuite de clasa dominantă, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, împotriva țărănimii, în vederea întăririi exploatării, a stoarcerii nu numai a plusprodusului, ci și a unei bune părți din produsul necesar.

Întețirea luptei de clasă

Șerbirea treptată a țărănimii, proces de lungă durată, a întîmpinat tot timpul rezistența dîrză a maselor exploatate, care au reacționat viguros pentru apărarea pămîntului și a libertății. Pe măsura creșterii gradului de exploatare, s-a întețit și lupta țărănimii, manifestată în toată această vreme sub variate forme, ce merg de la rezistența pasivă pînă la răscoala armată.

Una din formele inferioare, dar foarte des folosite, ale rezistenței țărănimii în fața valului de cotropiri inițiate de boieri și mănăstiri, a fost judecata în fața domnului țării. Contestînd răpirile de ocine și căderea în ruminie pe cale silnică, țăranii încearcă să-și găsească dreptatea în fața justiției domnești; cel mai adesea,

[1] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.
[2] Graziani, *ed. cit.*, p. 173.
[3] I. Czimor Deczi, în *Rev. ist.*, XI, 1925, p. 21.

însă, ei pierd procesele, domnia dînd cîştig de cauză clasei pe care o reprezenta şi nesocotind dreptatea evidentă a ţăranilor reclamanţi. Astfel, boierii din Stănceşti, cotropind jumătate din satul Zănoaga, sînt traşi la judecată de megiaşii din sat în faţa domniei. Deşi arată înaintea lui Alexandru Mircea (1568—1577) că au fost cotropiţi de boierii amintiţi, ţăranii îşi pierd ocina [1]. Satul Grădiştea vinde o parte din cîmp lui Dumitru ban. Acesta însă cotropeşte şi viile şi lunca, rumînindu-i pe săteni. La judecată, în faţa lui Mihai Viteazul, sătenii pierd, rămînînd rumîni boierului [2]. Mai multe sate de răzeşi moldoveni, în pîră cu Gheorghe Albotă, pîrcălab de Soroca, pentru nişte cotropiri ale acestuia, pierd rînd pe rînd procesele în faţa lui Ieremia Movilă [3]. Din numeroase asemenea exemple se poate vedea necurmata strădanie a ţăranilor de a-şi apăra ocina şi libertatea sau de a scăpa de aservire.

Tot pe cale « legală », unii dintre ţărani încearcă să se răscumpere din rumînie, să se judecească, dînd în schimb stăpînului o sumă importantă de bani. Încercările acestea sînt, în general, rare şi cu foarte puţini sorţi de izbîndă. Aşa, bunăoară, în timpul domniei lui Petru cel Tînăr (1559—1568), satul Crucea reuşeşte să se răscumpere din rumînie de la Nan paharnic, devenit, nu cu multă vreme înainte, stăpîn al satului. Dar, în 1575, el este din nou cotropit de stăpînii mai vechi, Buzeştii, care-l revendică în faţa domniei şi cîştigă [4].

O altă formă de rezistenţă a ţărănimii împotriva feudalilor în această vreme a fost nesupunerea făţişă, refuzul de a îndeplini anumite obligaţii. Desele porunci adresate vecinilor să asculte şi să se supună stăpînilor la orice li s-ar cere reflectă tocmai această rezistenţă a lor, în special refuzul de a presta claca, cerută acum insistent de stăpînii de moşii. Barbu postelnic, dăruind mănăstirii Glavacioc nişte rumîni din Obislav, le porunceşte să asculte de mănăstire, « căci dacă nu ascultaţi, iar călugării să fie volnici să vă bată foarte rău » [5]. Mai multe sate din judeţul Mehedinţi, ale mănăstirii Tismana, refuză « să dea găleata şi dăjdiile sfintei mănăstiri, cum este legea şi cum dau şi alţi vecini găleţi şi dăjdii boierilor ». Domnul le porunceşte să dea imediat ce se cuvine mănăstirii, căci altfel le va face « mare ruşine » [6]. Mai semnificativ de cît cele de mai sus în privinţa refuzului vecinilor de a clăcui şi a intervenţiei statului în favoarea marilor feudali este un act de la Mihai Viteazul. Satele Căpăţîneni şi Poenari, ale mănăstirii Vieroş, se opun tendinţei acesteia de a le spori lucrul. Domnul le porunceşte să asculte de ce le va porunci egumenul şi să lucreze la mănăstire. În caz că vor continua să nu se supună, va trimite de-i va spînzura înaintea porţilor lor [7].

---

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. III, p. 387—388.
[2] *Ibidem*, vol. VI, p. 352.
[3] *Ibidem*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 282—284.
[4] *Ibidem*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 177—178.
[5] *Ibidem*, p. 299.
[6] *Ibidem*, vol. V, p. 341—342.
[7] *Ibidem*, vol. VI, p. 172—173.

Mai lipsite de expresivitate, mai stereotipe, actele moldoveneşti din a doua jumătate a veacului al XVI-lea cuprind puţine porunci din care să reiasă refuzul ţărănimii de a presta claca sau alte obligaţii. Aceasta nu înseamnă că în Moldova n-ar fi existat aceeaşi rezistenţă, căci, chiar din primele două decenii ale veacului următor, actele vorbesc despre ea ca despre ceva obişnuit, iar intervenţia domniei în favoarea clasei stăpînitoare se manifestă la fel de aspru ca şi în Ţara Romînească.

Creşterea exploatării ţărănimii o împinge pe aceasta la folosirea celei mai frecvente dintre formele luptei de clasă, şi anume fuga de pe moşie. Rumînul îşi părăseşte delniţa din cauza obligaţiilor sporite, atît către stăpîn, cît şi către domnie, tot aşa cum o face şi ţăranul liber, din pricina birului. Toţi aceştia îşi găsesc refugiul şi o temporară uşurare fie în alte sate şi oraşe din ţară, fie în afara hotarelor.

Pe lîngă fugile individuale, des pomenite în acte, acestea mai vorbesc şi despre spargerea unor sate întregi. Aşa, de pildă, mai multe sate ale mănăstirii Tismana se risipesc, vecinii fugind în toată ţara [1]. În timpul domniei lui Mihai Viteazul, rumînii din satul Şovîrcu, al mănăstirii Topolniţa, au fugit peste hotare [2]. Satul de moşneni Orleşti, nemaiputînd suporta apăsătoarea povară fiscală, « au fugit toţi peste Dunăre, în Ţara Turcească » [3]. În Imperiul otoman, situaţia ţărănimii era la fel de grea, dar, din cauza depopulării, ţăranii romîni, refugiaţi aci în masă, erau colonizaţi, obţinînd o uşurare temporară prin scutirea de sarcini fiscale pe cîţiva ani.

Fenomenul e la fel de frecvent şi în Moldova. Ţăranii fug răspîndindu-se prin ţară sau trecînd peste hotare, în Transilvania, Polonia sau Ucraina. La cazaci, ale căror rînduri le îngroaşă în tot cursul secolelor XVI—XVII, ţăranii moldoveni îşi găsesc adăpostul cel mai sigur. De aci, de la Zaporoje, dădeau apoi lovituri foştilor opresori şi turcilor.

Robii ţigani folosesc de asemenea această formă de rezistenţă la opresiune, fugind în ţară sau peste hotare. La cererea lui Alexandru Mircea, sultanul Selim al II-lea porunceşte cadiului de Rusciuk să prindă pe toţi ţiganii din Ţara Romînească refugiaţi în acea localitate sau în altele şi să-i trimită în ţară. « Cei care refuză să se întoarcă — scrie sultanul — să fie trimişi cu forţa » [4]. În timpul domniei aceluiaşi se aminteşte de aducerea în ţară a unui mare număr de sălaşe de ţigani refugiaţi în Transilvania, la Sebeş, sau în Imperiul otoman, la Adrianopol [5]. Robii din Moldova fugeau de obicei în Polonia. Într-un act din 1570, se aminteşte că Dinga postelnic a reuşit să scoată din Polonia mulţi ţigani, care au fost « fugiţi şi plecaţi din ţara noastră în Ţara Leşească » [6].

---

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 32.
[2] Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCII/24, orig. rom.
[3] *Documente*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 121—123.
[4] Acad. R.P.R., Doc. osmane, II/136, 137 (în trad. la Inst. de ist. al Acad. R.P.R.).
[5] *Documente*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 356; vezi şi p. 341 şi vol. III, p. 251.
[6] *Documente*, A, veac. XVI, vol. II, p. 221.

Forma aceasta a rezistenței țărănimii a avut două urmări mai importante: pe de o parte a dus la nivelarea gradului de exploatare pe întreg întinsul țării, iar pe de alta, avînd largi posibilități de desfășurare, în țară și îndeosebi peste hotare, a întîrziat dezvoltarea formei superioare a luptei de clasă, răscoala.

Între aceste forme inferioare de luptă a țărănimii și răscoală se manifestă în această vreme și unele forme intermediare. Astfel, există unele conflicte care rezultă din încălcarea de către țărani a unor « drepturi » feudale. Actele interne pomenesc adesea de folosirea « fără voie » de către țărani a branițelor feudalilor — locuri rezervate numai pentru folosința lor — unde tăiau lemne, nuiele, pescuiau sau își pășteau vitele, ca și de folosirea terenului agricol al feudalilor.

Este frecventă în această vreme și haiducia, fuga în codri și munți, de unde se dădeau atacuri izolate asupra asupritorilor. S-a văzut mai sus[1] lupta dusă de haiducii din părțile Dunării, în ambele țări, împotriva turcilor. Țăranii refugiați în munți dădeau atacuri asupra negustorilor și boierilor. Numite « tîlhării » în actele oficiale, aceste atacuri nu sînt decît răzbunări ale țărănimii, forme ale luptei sale împotriva exploatării feudale. În 1583, cînd Dobromir fost mare ban încearcă să fugă în Transilvania cu toată curtea sa, în urma unei schimbări de domnie, țăranii din 24 de sate l-au atacat în munți și i-au luat tot ce avea cu el, tot ceea ce de fapt jefuise el de pe spatele țărănimii, și anume: « haine bune și scule de aur și de argint și mărgăritare și aspri, preț de 7 poveri »[2]. Suma aceasta enormă de 700 000 de aspri, echivalentă cu prețul a circa 4 000 de boi, sau a 14 sate cu rumîni, pe care o luase cu el acest boier, în bani sau obiecte de preț, arată bogăția de care dispuneau unii dintre feudali.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, lupta de clasă cunoaște și forma ei superioară, anume răscoala. În Moldova, în anii 1563—1564, are loc o răscoală țărănească de proporții întinse, avînd drept cauză înrăutățirea stării țărănimii și drept prilej al izbucnirii darea suplimentară de un galben, pusă de Despot vodă (1561—1563) pe fiecare gospodărie țărănească. Strîngîndu-se în număr mare, peste 20 000, țăranii răpesc pe domn din mijlocul oastei sale de mercenari, cerîndu-i să le facă dreptate împotriva marilor boieri și a clericilor, « pricina tuturor nenorocirilor lor »[3]. De asemenea cer să se anuleze darea nouă, impusă de domnie. Arătîndu-le că darea se datorește cererilor turcești, Despot scapă din mijlocul țăranilor, însă numai după ce le făgăduise că o să ia măsuri de pedepsire a dregătorilor abuzivi și a boierilor și clericilor prigonitori. Răscoala nu se limitează la atît. Cete de țărani dependenți, înarmați cu uneltele lor de muncă, continuă să străbată țara, atacînd pe asupritori și pe mercenarii străini, veniți în Moldova în ajutorul lui Despot. Răscoala continuă și în cursul anului 1564. La început, țăranii se alătură noului domn ridicat de boieri, Ștefan Tomșa, în care văd un luptător împotriva turcilor, pentru

[1] Vezi partea a III-a, cap. II, par. 3.
[2] *Documente*, B, veac. XVI, vol. V, p. 336—337.
[3] I. Sommer, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, p. 39—41.

recîştigarea independenţei. Luptînd cu mult avînt, oastea de ţară a lui Tomşa înfrînge pe turcii ce veneau să-l instaleze pe Lăpuşneanu. Dîndu-şi însă seama, din actele sale, că Tomşa nu este decît exponentul intereselor marilor feudali şi că vrea şi el să se împace cu turcii, cărora le ceruse steag de domnie, ţăranii, împreună cu o bună parte din curteni, se retrag din oaste pe la casele lor, motivînd că nu vor să mai sufere şi să lupte pentru apărarea drepturilor boierilor [1].

O mişcare ţărănească de o oarecare amploare are loc tot în Moldova doi ani mai tîrziu, în 1566, sub forma sprijinirii unui pretendent la tron, anume Ştefan Mîzgă, venit din Transilvania împotriva lui Lăpuşneanu şi a turcilor. Ţărănimea săracă şi păstorii de o parte şi de alta a Carpaţilor i se alătură. Cronicarul Grigore Ureche, consemnînd evenimentul, precizează că Mîzgă s-a ridicat cu ajutor din Transilvania, « de s-au fost făcînd os de domn, strîngîndu şi păstori şi altă adunătură, au intrat în ţară, smomind pe oameni, ca să i se închine şi să-l ducă la domnie ». Ei sînt înfrînţi şi risipiţi lîngă Cetatea Neamţului, iar cei prinşi aspru pedepsiţi. La unii « le-au tăiat nasul şi urechile » [2], iar « alţii au fost tăiaţi în patru bucăţi » [3]. Reprimarea cruntă a acestei mişcări arată că ea prezenta o mare primejdie pentru clasa stăpînitoare a Moldovei.

Din cauza opresiunii fiscale, în 1581, cu ocazia impunerii zeciuelii din boi, izbucneşte o răscoală a ţăranilor din ţinutul Lăpuşnei. Alegîndu-şi conducător dintre ei pe un oarecare Lungu, pe care-l ridică domn, dîndu-i numele de Ioan vodă, lăpuşnenii se îndreaptă spre reşedinţa domnească de la Iaşi. Lipsiţi de organizare şi slab înarmaţi, ei sînt însă înfrînţi după o luptă vitejească, la Bolota, de oastea domnească a lui Iancu Sasul, condusă de doi mari boieri, Bucium vornicul şi Brut postelnicul.

Mişcările ţărăneşti se pare că au continuat în tot timpul domniei lui Iancu Sasul, căci acesta, spune cronicarul, după mazilirea sa de către sultan, intenţionînd să ajungă în Ungaria, vroia să treacă prin Polonia, că « peste munţi, prin ţară, nu era cu putinţă ca să treacă, că să temea de ţărani » [4].

În toată această epocă este semnalată de izvoare existenţa unui centru de agitaţie, în regiunea de nord-vest a Moldovei, în jurul Cîmpulungului. De aci, ţăranii liberi şi păstorii, ajutaţi de haiduci, dădeau lovituri nobililor din Transilvania şi din Polonia, ca şi boierilor din Moldova [5].

O altă răscoală de proporţii are loc în Moldova în anul 1591. Existînd o situaţie favorabilă răscoalei, datorită fugii lui Petru Şchiopul din ţară şi lipsei unei autorităţi centrale, ţăranii se ridică din nou împotriva asupritorilor, atacă

---

[1] Hurmuzaki, XI, p. XIV şi 69—71.
[2] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 192.
[3] Hurmuzaki, XI, p. 586—587.
[4] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 213.
[5] Hurmuzaki, XV, p. 697—702.

pe boieri şi pe dregătorii domneşti, încît majoritatea acestora fug peste hotare [1]. Răscoala este înăbuşită de noul domn, Aron vodă, probabil cu ajutor turcesc. În 1592, darea de un bou de fiecare gospodărie ţărănească, introdusă de Aron Tiranul, a ridicat din nou masele de ţărani din ţinuturile Orheiului şi Sorocii. Alegînd domn pe unul dintre ei, Ionaşco, ţăranii luptă vitejeşte împotriva oştirii boiereşti şi de lefegii a domnului, dar sînt învinşi pe Răut. Represiunea a fost la fel de crîncenă ca şi în 1581, căci domnul şi boierii « nu pierdea numai pre carii au fost întru războiul acela, ce şi seminţiile lor, şi vinovaţi şi nevinovaţi » [2]. Fiind mazilit, Aron vodă caută să se strecoare prin ţară spre Constantinopol, cît mai neştiut, de frica gloatelor şi a curtenilor.

★

În afară de contradicţia fundamentală existentă între masele exploatate şi feudali, existau contradicţii şi fricţiuni şi în sînul clasei stăpînitoare. Aceste contradicţii se manifestă sub diferite forme, care merg de la judecata în faţa domniei pînă la lupta înarmată între diversele grupări boiereşti. Actele vremii relevă frecvent aceste ciocniri de interese dintre boierii mari şi boiernaşi sau curteni, dintre boieri şi clerici, dintre marii feudali înşişi. Cronicile interne povestesc şi ele luptele ce se dau în jurul domniei, a puterii politice supreme în stat, spre acapararea căreia tinde fiecare din grupări, întrecîndu-se în făgăduieli de supunere şi înrobire a ţării, făcute turcilor.

Toate aceste contradicţii se şterg în faţa primejdiei pe care o reprezenta ţărănimea răsculată.

★

Intensificarea exploatării boiereşti, strîns împletită cu cea otomană, a dus la descreşterea populaţiei, care, la rîndul ei, a contribuit la încetinirea ritmului de dezvoltare economică şi socială. Un cronicar turc, Mustafa Ali, bine informat asupra stărilor de la noi, dă ştiri şi asupra densităţii populaţiei ţărilor romîne, în ultimul deceniu al veacului al XVI-lea, în comparaţie cu situaţia anterioară. El arată că pînă în deceniul al şaptelea, obligaţiile băneşti ale celor trei ţări romîneşti către Poartă, ca şi darurile, nu erau prea mari, dar că, după moartea lui Soliman I (1566), abuzurile, mita, schimbările domnilor şi peşcheşurile le-au împovărat atît de mult, încît le-au ruinat. Mai înainte, scrie cronicarul, « vilaieturile erau înfloritoare şi prospere. Pe timpul răposatului sultan Soliman, în vilaietul Ţara Romînească trăiau 48 000 de familii, în Moldova trăiau în total 30 000 de familii, iar în Transilvania numărul ghiaurilor era de 50 000 de familii. Pe vremea sultanului Murad al III-lea, însă, cînd s-a apropiat anul hegirei 1000 (1591—1592), în vilaietul Valahia mai erau 13 000 de familii, iar în Moldova — 20 000 de familii » [3]. Chiar dacă cifrele indicate nu corespund realităţii (pentru

[1] Hurmuzaki, XV, p. 709—710.
[2] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 220—221.
[3] Mustafa-Ali, *op. cit.*, vol. I, p. 245 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

Moldova ele sînt infirmate de catastiful lui Petru Șchiopul, care dă pentru anul 1591, circa 47 000 de birnici)[1], rămîne faptul în sine, al scăderii populației, ca rezultat al exploatării duse pînă la ultima limită, exploatare recunoscută chiar de unul din reprezentanții spoliatorilor externi ai poporului.

*

Împletirea tuturor acestor factori de care s-a vorbit, și anume: aservirea de către turci, intensificarea exploatării, care a cauzat lipsa de interes a producătorilor direcți în dezvoltarea forțelor de producție, contradicțiile din sînul clasei dominante, cumplitele prădăciuni tătărești, precum și o serie de calamități naturale, a determinat slaba dezvoltare economică a Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a veacului al XVI-lea și a dus în cele din urmă la decăderea economiei lor, îndeosebi a aceleia a Țării Românești. În asemenea condiții, a devenit imposibilă însăși reproducția simplă, ceea ce explică criza ce a cuprins cele două țări în ultimii ani ai veacului.

Această situație își găsește cea mai expresivă ilustrare în stagnarea prețului cu care se vînd satele în toată această vreme și în prăbușirea prețului mărfurilor, inclusiv a satelor, la sfîrșitul veacului. După cum s-a văzut mai sus[2], prețul mediu al satelor vîndute în Țara Românească ajunsese, la mijlocul veacului, la 516 galbeni, iar în Moldova la 592 zloți. Între anii 1581—1595, el urcă la 588 galbeni în Țara Românească, și la 1 790 zloți în Moldova, ceea ce înseamnă, pentru Țara Românească, o creștere de numai 8% (pentru Moldova nu se poate face un calcul real, necunoscîndu-se exact devalorizarea monedei înregistrată după 1580). Între 1595—1600, ilustrînd puternic decăderea economică, prețul mediu al satelor în Țara Românească coboară brusc la 141 de galbeni, apropiindu-se de nivelul la care se afla la începutul veacului, ceea ce înseamnă o cădere catastrofală, cu circa 75%.

În ultimul deceniu al veacului, începînd cu anii 1593—1594, expresie a crizei amintite, scad aproape toate prețurile privitoare la pămînt sau în legătură cu exploatarea agricolă. Astfel, prețul mediu al pogonului de vie, de la $4^1/_2$ galbeni, cît ajunsese în deceniul al nouălea, scade la $2^1/_4$ galbeni; al fălcii de pămînt, de la $^3/_4$ la $^1/_2$ de galbeni; al morilor scade de la 62 de galbeni, la 17; al vadurilor de moară, de la 14 la $9^1/_2$; al sălașelor de robi țigani, de la 46 la 19 galbeni (în Moldova, prețul mediu al sălașelor era în deceniul al optulea de 150 zloți, iar în ultimul deceniu de 100 zloți).

În concluzie, cu toate eforturile puțin obișnuite depuse în acest timp de populația Moldovei și Țării Românești, îndeosebi de țărănime, a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în totalitatea ei, constituie o epocă de slabă dezvoltare a forțelor economice.

---

[1] *Documente*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 6.
[2] Vezi partea a II-a, cap. VIII, par. 2, p. 574.

2. PREFACERILE POLITICE DIN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ

Apariţia unei noi boierimi

A doua jumătate a veacului al XVI-lea este frămîntată de un lung şir de lupte ce au loc între apărătorii puterii centrale şi reprezentanţii reînvierii fărîmiţării feudale, între vechea boierime conservatoare şi o boierime nouă, interesată în întărirea puterii centrale, între diverse grupări de boieri, interesate în acapararea puterii politice în stat.

După forţele aflate în luptă, după mijloacele pe care le-au folosit ele şi după scopul urmărit, se pot distinge două faze: cea dintîi — cuprinzînd aproximativ deceniile al cincilea şi al şaselea — se caracterizează prin reacţiunea marii boierimi împotriva domniei, prin lupta pe care o duce pentru reînvierea vechilor ei privilegii, pentru imunităţile avute anterior; cea de-a doua — întinzîndu-se asupra următoarelor trei decenii — se caracterizează prin ridicarea unei noi boierimi, care duce mai departe lupta pentru întărirea puterii centrale, în propriul interes, împotriva tendinţelor anarhice ale boierimii vechi.

În încercările ei de întoarcere la o etapă istorică depăşită, aceea a fărîmiţării feudale, marea boierime, în această primă fază, a deceniilor cinci-şase, a găsit un sprijin în afara hotarelor ţării, în Transilvania şi Polonia, la care a recurs ori de cîte ori i-a fost cu putinţă. Imperiul otoman era, de asemenea, interesat în menţinerea acestei anarhii, atîta vreme cît Ţara Romînească şi Moldova nu îi erau total aservite. Turcii au căutat să întreţină disensiunile interne, care slăbeau forţele celor două ţări şi capacitatea lor de rezistenţă la presiunile otomane şi, de asemenea, să menţină la cîrma lor domni cu putere limitată, incapabili să grupeze în jurul lor toate forţele ţării, în vederea recîştigării independenţei.

Schimbările dese în domnie, precum şi sprijinul primit de ea dinafară, au constituit pentru marea boierime un puternic îndemn de a încerca recucerirea vechilor sale poziţii economice şi politice, de a redobîndi privilegiile de imunitate avute mai înainte.

Domnia încetează să mai acorde hrisoave de imunitate şi anulează treptat imunităţile existente. În Moldova, din timpul domniei lui Ştefan cel Mare şi pînă în aceea a lui Petru Şchiopul, nu se mai întîlnesc acte interne cuprinzînd imunităţi totale, aşa cum se prezentau ele înainte de 1475. În Ţara Romînească, ultimul hrisov de imunitate din veacul al XVI-lea este din timpul domniei lui Pătraşcu cel Bun. De la el şi pînă la Mihai Viteazul nici unul din cei şapte domni ce s-au perindat pe tronul ţării nu a mai dat asemenea hrisoave. Lipsa unor atare acte de imunitate oglindeşte nu o simplă modificare a formularului actelor ieşite din cancelaria domnească, ci o schimbare adîncă în raporturile dintre puterea centrală şi marii feudali.

Domnia a lovit mai întîi în puterea economică a marii boierimi şi apoi în cea politică. Atît boierii, cît şi mănăstirile, au fost impuşi la bir, în ambele

țări [1]. Principiul răspunderii solidare la dări s-a extins și asupra stăpînilor de moșii. S-au confiscat tot mai multe domenii de la marea boierime, care apoi au fost cedate unor oameni noi, ridicați dintre boiernași și grupați în jurul puterii centrale.

Marii boieri încep să fie înlocuiți în sfatul domnesc cu alți oameni, din rîndurile micii boierimi. În cele din urmă, domnia trece chiar la măsuri de exterminare a multora dintre ei. Cu excepția lui Pătrașcu cel Bun, în Țara Romînească, și a lui Petru Șchiopul, în Moldova, toți ceilalți domni — îndeosebi Mircea Ciobanul și Alexandru Lăpușneanu — prin ucideri de grupuri importante, au rărit simțitor rîndurile marii boierimi. Aceste măsuri radicale erau menite să ducă la creșterea puterii domniei.

Lupta marii boierimi împotriva domniei s-a manifestat prin comploturi, avînd de scop uciderea domnului, prin pribegiri peste hotare, care lipseau domnia de ajutor în guvernarea țării, prin pîri la Poartă și prin luptă armată. Avînd posibilitatea de a alcătui oștiri puternice, primind adesea și ajutor străin, marea boierime ducea cu domnia adevărate războaie feudale, îndeosebi în deceniile cinci-șapte ale veacului.

În relațiile cu domnia, marii boieri tratează adesea de la egal la egal, prezentîndu-se ca o putere similară cu a domnului. Pătrașcu cel Bun și Mircea Ciobanul, pentru a putea guverna în liniște, sînt nevoiți să încheie cu boierii pribegi adevărate pacte, cu făgăduieli de pace și prietenie de o parte și de alta [2].

Pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul veacului și se răresc rîndurile marii boierimi, care nu mai este în stare să organizeze o oaste, să atace sau să se opună puterii domnești, ea recurge tot mai adesea la ajutorul Porții, pîrînd pe domni. Acest apel la Poartă a atras după sine amestecul tot mai frecvent al turcilor în treburile interne ale Moldovei și Țării Romînești. În această etapă, însă, cînd fusese temeinic instaurat regimul dominației otomane, anarhia internă stînjenea procesul normal de exploatare, și, din acest motiv, turcii sprijină pe domn împotriva boierimii, el fiind cel mai adesea un om al Porții, care prezenta mai multe garanții de împlinire a obligațiilor economice față de turci, decît boierii.

Este de reținut că toate aceste facțiuni boierești, adesea în luptă între ele, nu se deosebeau prin nimic în ceea ce privește programul lor de politică internă sau externă, că nici una nu-și punea problema eliberării țării de sub jugul otoman și că țelul lor cel mai de seamă era recîștigarea vechilor poziții în stat, cu concursul unui domn care să cîrmuiască sub completa lor tutelă.

În afara loviturilor primite din partea domniei, marea boierime se ruinează și prin luxul extrem pe care-l practica, prin împrumuturi ruinătoare de bani, pe care nu le mai putea restitui, pierzîndu-și astfel moșiile.

---

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 120; *Documente*, B, veac. XVI, vol. V, p. 225.
[2] Hurmuzaki, XI, p. 791—792; *Istoria Țării Romînești*, p. 50.

Opunîndu-se procesului normal al dezvoltării statului, era firesc ca marea boierime să piardă lupta. În ciocnirea dintre tendințele de apărare a intereselor fiecărui feudal în parte și cele de apărare a intereselor lor generale, ale clasei dominante luate în întregimea ei, și a căror expresie este însuși statul centralizat, au învins acestea din urmă.

Puterea centrală s-a dovedit în stare să reziste presiunilor boierimii cu tendințe anarhice, să pună capăt luptelor interne și să iasă astfel întărită din aceste puternice frămîntări ce aveau loc în interiorul clasei stăpînitoare.

Izvoarele vremii arată aproape unanim că, încă în deceniile șase-șapte, în urma loviturilor primite din partea domniei și a aliaților ei (curtenii, mica boierime și chiar țăranii liberi, pe plan intern, uneori turcii, pe plan extern), puterea politică a marii boierimi privilegiate fusese serios zdruncinată.

Paralel cu dispariția vechii boierimi înzestrate cu imunități, ia naștere o boierime nouă, recrutată în special din mijlocul micilor boieri sau al curtenilor. Analiza atentă a actelor interne ale epocii duce la concluzia că principalii beneficiari ai favorurilor domnești nu mai sînt marii boieri din vechile familii, ci acești boiernași, mici dregători în serviciul domniei, și pe care aceasta se sprijină. Vechilor familii boierești încep să nu le mai fie confirmate prin privilegii de cancelarie proprietățile ce le au mai demult. În Țara Romînească, din totalitatea actelor emanate din cancelaria domnească în timpul lui Mircea Ciobanul (1545—1554, 1558—1559) și al lui Petru cel Tînăr (1559—1568), marii boieri beneficiază de numai 8% din ele, pe cînd acestor mici boieri și dregători li se acordă 26% din acte. În Moldova, între anii 1546—1574, marii boieri sînt beneficiari a 26% din acte, iar cei mici, a 39%. În ultimul sfert al veacului, raportul se schimbă în favoarea marii boierimi, fapt explicabil însă, căci nu mai era vorba de vechea boierime beneficiară a privilegiilor de imunitate, ci de una nouă, ridicată chiar de puterea centrală și sprijinitoare a acesteia.

După slujbele pe care le îndeplineau acești beneficiari ai actelor de privilegii emise de cancelaria domnească, cei mai mulți erau: logofeți, cluceri, armași, postelnicei, medelniceri, portari, pîrcălabi, vornici, staroști, aprozi, pitari, vameși etc. În procesele dintre ei și vechea boierime, domnia ia adesea apărarea celor dintîi. Din rîndurile lor și a unor oameni ai Imperiului, negustori bogați sau îmbogățiți în țările noastre, se naște marea boierime de la sfîrșitul veacului al XVI-lea și din veacul următor, și tot din rîndurile lor își recrutează domnia majoritatea sfetnicilor. Trebuie precizat însă că nu toată vechea boierime a fost nimicită, ci că o parte din ea s-a adaptat noilor situații, încadrîndu-se între sprijinitorii puterii centrale. Între sfetnicii domniei găsim reprezentanți ai vechilor familii boierești, dar destul de puțini.

Noua boierime era interesată în întărirea autorității centrale a statului, care garanta consolidarea propriilor ei poziții politice și economice. Pentru ea, puterea centrală constituia sprijinul de bază în exploatarea producătorilor direcți. Vechea boierime folosise, pentru constrîngerea extraeconomică a țărănimii

dependente, mai ales organele domeniale; noua boierime, nedispunînd de asemenea organe, se foloseşte în cea mai mare măsură de cele ale statului. Legată de economia de schimb, urmărind deci intensificarea exploatării ţărănimii, noua boierime înţelege că singura putere în stare să ţină în frîu masele în lupta lor pentru limitarea acestei exploatări este puterea centrală. Pentru acest motiv ea sprijină domnia cu toate forţele de care dispune.

Domnia, la rîndul ei, caută să întărească puterea acestui factor politic nou, făcînd însemnate donaţii de moşii din cele vechi ale statului, sau din acelea de curînd confiscate. Cei care beneficiază de aceste danii, făcute pentru « dreaptă şi credincioasă slujbă », adesea « şi cu sînge vărsat » sau « prin ţări străine », fac parte mai ales dintre boiernaşi şi curteni, şi anume: armaşi, postelnici, portari, cluceri, pîrcălabi, vătafi ş.a. Spre sfîrşitul veacului, unii din aceştia ajung în funcţii de mari dregători. Din asemenea familii, răsplătite de domni pentru servicii, fac parte şi cele ale Goleştilor şi Buzeştilor, care joacă un rol de seamă în Ţara Romînească spre sfîrşitul epocii de care ne ocupăm. Examinînd listele marilor dregători din divanele Ţării Romîneşti în ultimele trei decenii ale veacului, se poate constata că marea majoritate a lor se trage din asemenea boierime de ţară, ridicată de domnie, sau dintre oamenii turcilor, negustori şi cămătari îmbogăţiţi aci. În Moldova, situaţia în ultimele două decenii se prezintă la fel.

În lupta pe care o ducea împotriva boierimii mari, domnia a ştiut să folosească în interesul său şi contradicţiile ce existau între feudalii clerici şi cei laici. Atrasă prin numeroase şi bogate danii de moşii confiscate de la boierii hicleni, biserica, în genere, a sprijinit acţiunile domniei, menite să întărească puterea centrală. Ajutorul bisericii, dată fiind importanţa acestei instituţii în statul feudal, a cîntărit greu, contribuind în parte la victoria puterii centrale.

Cu excepţia lui Iliaş Rareş, Despot vodă şi Ioan vodă, în Moldova, şi a lui Mihnea Turcitul, în Ţara Romînească, toţi ceilalţi domni dintre 1545—1600 au sprijinit biserica, au încărcat-o de danii, şi unii chiar au reînceput să-i acorde privilegii de imunitate parţială (Petru Şchiopul, Ieremia Movilă). Din totalul actelor de confirmare emise de cancelaria domnească, care oglindeşte orientarea domniei spre una sau alta din categoriile sociale existente — cu excepţia celor patru domnii amintite mai sus — clerul şi mănăstirile beneficiază de o parte însemnată, mergînd de la 25%, în domnia lui Alexandru Mircea, la 42% în cea a lui Petru Cercel, în Ţara Romînească şi de la 16% în domniile lui Alexandru Lăpuşneanu, la 51% într-aceea a lui Aron vodă, în Moldova.

Măsurile luate împotriva bisericii de către unii domni erau sortite eşecului. Chiar dacă temporar acţiunea lor a fost victorioasă, ea n-a avut urmări, datorită lipsei unor condiţii propice de consolidare a rezultatelor. Asupra impunerii la dări a mănăstirilor — măsură luată de Iliaş Rareş şi Mihnea Turcitul — s-a revenit curînd, iar satele de ţărani dependenţi, confiscate de Ioan vodă de la mănăstiri, nefiind eliberate de rumînie, ci donate unor credincioşi ai domnului, sînt redobîndite, după cîtva timp, de vechii lor proprietari. Încercările acestea

de a lovi biserica, a cărei proprietate fusese inviolabilă pînă atunci, se înscriu pe linia aceloraşi preocupări ale domniei, de desăvîrşire a operei de centralizare a statului.

Datorită dominaţiei otomane şi intensificării la maximum a exploatării producătorilor direcţi, realizată de noua boierime, aliată a puterii centrale, procesul de centralizare a statului nu a putut fi dus pînă la capăt şi nu a putut avea un rol pozitiv nici în dezvoltarea relaţiilor social-economice, nici în raporturile externe, cu Imperiul otoman sau cu alte state. Centralizarea astfel înfăptuită, în interesul păturii celei noi a boierimii, a dus la crearea statului nobiliar, care se consolidează în veacul următor.

Organele administrative centrale şi locale

Victoria domniei asupra marii boierimi şi continuarea procesului de întărire a autorităţii centrale au determinat, pe plan intern, o creştere a autorităţii personale a domnului. Ea se manifestă prin desele schimbări ale marilor dregători, prin nesocotirea divanului şi încercarea de a guverna fără el, prin amestecul domniei şi al organelor sale pe teritoriile cu privilegii de imunitate, prin preluarea de către acestea a unor atribuţii ale organelor administrative domeniale şi orăşeneşti.

Domnul înţelege să conducă ţara cu oameni devotaţi persoanei sale şi interesaţi în lupta pentru desăvîrşirea centralizării statului. Cei care nu corespund acestor cerinţe sînt înlocuiţi cu alţii. Este grăitoare în acest sens o comparaţie ce se poate face între schimbările de dregători ce au loc în prima parte a veacului şi acelea din vremea de care ne ocupăm. Astfel, în Moldova, între 1501 şi 1546, au loc cinci schimbări de portari de Suceava, şase de spătari, cinci de postelnici, şase de logofeţi; de la 1546 şi pînă la sfîrşitul veacului sînt 25 de schimbări de portari, 25 de spătari, 24 de postelnici, 12 de logofeţi. În Ţara Romînească, în cadrul aceloraşi perioade, sînt 23, respectiv 31 de spătari; 17, respectiv 41 de vistieri; 18, respectiv 39 de stolnici; 25, respectiv 37 de postelnici. Schimbările dese de dregători nu se pot explica numai prin schimbarea domnilor, căci primele sînt mult mai frecvente decît cele din urmă. E de observat, de pildă, că Mihnea Turcitul, în a doua domnie a sa, de aproximativ şase ani, schimbă doi comişi, trei vornici, cîte patru logofeţi, vistieri şi paharnici şi şase stolnici. Aproape aceeaşi situaţie o găsim în această vreme şi în Moldova. Din 1591 şi pînă în 1594, Aron vodă schimbă cîte doi spătari, vistieri şi logofeţi, cîte trei ceaşnici şi portari de Suceava şi cîte cinci stolnici şi postelnici.

Apariţia şi frecvenţa mare a unor acte domneşti în care nu mai este invocată « credinţa » boierilor din sfat — îndeosebi în Moldova — nu se poate explica numai printr-o schimbare de formular. E de remarcat, de pildă, că din a doua domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu (1564—1568) n-a rămas nici un document în care să fie amintit şi divanul, ci numai acte fără mărturia marilor

dregători. Faptul indică, fără îndoială, existența unei stări de încordare între marea boierime și domnie, cea dintîi încercînd să-l lipsească pe domn de colaboratori în cîrmuirea țării, iar domnul dovedind că se poate lipsi temporar de ea.

Întărirea aparatului central are loc mai ales în ultimele trei decenii ale veacului, după înfrîngerea marii boierimi și potolirea anarhiei interne.

Actele acestei vremi marchează apariția unor subalterni ai marilor dregători și chiar ai unor dregători dinafara divanului (al doilea spătar, al doilea logofăt, al doilea vistier, al doilea armaș, al doilea clucer, al doilea portar etc.), precum și a unor cete de subalterni mărunți (armășei, vistiernicei, postelnicei etc.).

Cei mai mulți din acești subalterni nu rezidă la curte, ci sînt răspîndiți în provincie. Organizarea în cete a acestui corp complex de slujbași mărunți a fost necesară datorită funcțiunilor întinse pe care le căpătase aparatul administrativ și judecătoresc al statului, cel de represiune și cel fiscal. Organele administrative și judecătorești ale puterii centrale — pîrcălabii, staroștii, marii vătafi, banii de județ ș.a. — încalcă teritoriile cu imunitate feudală mănăstirească, care mai fiinţau încă, precum și atribuțiile unor organe ale puterii locale, ca județul, șoltuzul și pîrgarii din tîrguri și orașe.

Spre deosebire de epoca anterioară, cînd în lupta pentru centralizare domnia găsise un aliat de bază în orășenime, acum, datorită rolului puțin important al orașelor, această alianță nu mai funcționează. Aliații principali ai domniei sînt păturile mijlocii de boiernași, din care ea își recrutează aparatul trebuincios guvernării.

Creșterea aparatului de stat, pus în slujba clasei stăpînitoare, a contribuit în mare măsură la intensificarea exploatării maselor producătoare.

Rolul curtenilor și slujitorilor

Pe măsură ce se întărea autoritatea puterii centrale, s-a mărit numărul și au crescut atribuțiile organelor statului. Fără un puternic aparat de stat, care să poată fi utilizat în interesul clasei stăpînitoare, în întregimea ei, nu se putea duce lupta în bune condițiuni nici împotriva elementelor cu tendințe anarhice din însuși sînul acesteia și nici nu se putea efectua constrîngerea extraeconomică asupra producătorilor direcți.

Principalele instrumente ale puterii de stat în această epocă sînt constituite din curteni și slujitori. Izvoarele îi prezintă pe curteni, în ambele țări, ca pe o mică nobilime teritorială, o pătură de boiernași provinciali, care alcătuiau, încă din veacul al XV-lea, cadrele administrative ale statului în timp de pace și un însemnat corp de oaste în timp de război. O dată cu instaurarea dominației otomane și, deci, cu decăderea funcțiilor externe ale statelor feudale Țara Românească și Moldova, rosturile militare, pînă atunci importante ale curtenilor, decad treptat și ele. Prefacerile care au loc acum în interiorul acestei categorii sociale fac ca și principala lor funcție internă, de reprimare a rezistenței maselor

exploatate, să nu se mai desfăşoare în mod normal. Începînd chiar cu a doua treime a veacului al XVI-lea, pătura curtenilor, prin vîrfurile ei ajunse la o stare economică destul de înfloritoare, constituie pentru domnie o rezervă de recrutare a noii boierimi, interesată în centralizarea statului şi susţinătoare a domniei.

Fig. 260. — Ostaş călare din Ţara Romînească, sfîrşitul sec. XVI (după ⟨ Bruyn ⟩, *Diversarum gentium armatura equestris*, Amsterdam, 1601).

Pe de altă parte, însă, în ultimul sfert al veacului, o dată cu intensificarea exploatării fiscale, cea mai mare parte a curtenilor din privilegiaţi, cum erau înainte, încep să devină o masă impozabilă, de pe urma căreia domnul şi turcii obţin însemnate venituri. Categorie fiscală destul de numeroasă (în Moldova, în 1591, curtenii constituiau mai bine de 10% din totalul gospodăriilor birnice, iar în Ţara Romînească foarte probabil la fel), în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, începînd să suporte greaua povară a birurilor, majoritatea curtenilor,

prin starea lor economică şi juridică, se apropie tot mai mult de ţărănime. Documentele interne şi cronicile Ţării Romîneşti menţionează « birul de curte » şi « birul de roşii » ca pe o sarcină fiscală apăsătoare. Ca şi megiaşii, unii dintre curteni îşi vînd părţile de moşie pentru a-şi putea plăti birul de curte [1]. Un act precizează că nişte curteni şi-au vîndut ocinele ce le aveau în satul Măldăreşti, « cînd au fost nişte biruri de curte mari şi grele » [2]. Spre sfîrşitul veacului, datorită creşterii cuantumului birului, situaţia curtenilor devine şi mai grea. Cronica ţării menţionează că Petru Cercel (1583—1585) « au pus birul curţii foarte mare »; Mihnea Turcitul, în a doua domnie (1585—1591), « au pus pă roşii un bir foarte mare » [3]. Roşii, una din cetele de curteni, se pare că au fost cel mai greu apăsaţi de bir. Actele pomenesc, pînă în deceniul al treilea al veacului următor, ocinele vîndute de roşii în timpul domniei lui Mihnea Turcitul, pentru a-şi putea plăti birul [4]. Şi în Moldova, documente de la începutul veacului al XVII-lea, atestînd însă o situaţie mai veche, menţionează greutatea « dajdiei curteneşti » şi vînzările de ocine pentru a se putea plăti de ea. Se pare că darea era atît de grea, încît unii dintre curteni, la începutul veacului al XVII-lea, preferau să intre în rîndul ţărănimii şi să scape de « curtenie ».

Datorită nivelării gradului de exploatare a curtenilor şi a ţărănimii, cei dintîi nu mai puteau fi folosiţi cu succes în lupta împotriva maselor exploatate. Mare parte din curtenii de rînd, ei înşişi producători direcţi, supuşi exploatării statului, manifestă acum unele forme de nesupunere, devenind mai mult aliaţi ai ţărănimii, decît instrumente ale puterii politice.

Alături de curteni, a existat în această vreme şi un alt corp de auxiliari ai guvernării, şi anume slujitorii, avînd aproape aceleaşi rosturi ca şi curtenii, cu deosebirea că ei sînt acum în plină ascensiune şi preiau multe din atribuţiile avute înainte de cei din urmă. Creată din elemente provenite din lumea satelor, organizaţia slujitorească beneficia de unele privilegii şi avea un regim fiscal aparte. În timp de pace, slujitorii îndeplineau funcţiile unor organe locale de execuţie administrativă, şi anume: asigurau poliţia satelor, încasau gloabele, împlineau năpăştile de bir, luau parte la hotărnicii de moşii ş.a. În timp de război, slujitorimea alcătuia baza oştirii ţării.

Principalele corpuri de slujitori, în ambele ţări, le constituiau călăraşii şi dărăbanii (dorobanţii). Cele mai mici unităţi de slujitori erau sub comanda unor ceauşi sau stegari. Mai multe asemenea unităţi formau grupuri mai mari numite steaguri şi comandate de sutaşi, hotnogi, iuzbaşi sau vătafi. Aceste grupuri constituiau apoi, pe ţinuturi sau judeţe, pîlcurile sau căpităniile, avînd în frunte pe căpitanii de judeţ sau pe marii vătafi de ţinut. Comandant suprem al slujitorilor, atît în timp de pace cît şi în timp de război, era în Moldova

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. III, p. 326; vol. IV, p. 126, 170, 269.
[2] *Ibidem*, p. 476.
[3] *Istoria Ţării Romîneşti*, p. 53.
[4] *Documente*, B, veac. XVII, vol. IV, p. 35, 533, 549, 551.

hatmanul sau portarul de Suceava, iar în Ţara Romînească marele spătar. În subordinea sa directă se afla comandantul dărăbanilor, marele agă.

Urmărind atribuţiile slujitorilor, îndeosebi la sfîrşitul veacului al XVI-lea şi în primele decenii ale celui următor, se poate deduce că puterea lor sporită în această vreme este un rezultat al creşterii luptei de clasă a maselor exploatate şi al necesităţii împlinirii rapide a obligaţiilor economice către Poartă, şi nu un efect al necesităţii de apărare împotriva vreunui atac dinafară.

Organizarea armatei

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea au intervenit unele schimbări şi în oastea Ţării Romîneşti şi Moldovei, mai ales în privinţa structurii ei, care o deosebesc de oastea epocii precedente.

O dată cu aservirea de către turci, s-a micşorat importanţa şi rolul armatei. Din 1558, de la amestecul unor oştiri ale Ţării Romîneşti şi Moldovei în Transilvania, şi pînă în 1595, cînd se produc atacurile lui Mihai Viteazul asupra unor cetăţi turceşti din sudul Dunării, oastea celor două ţări, cu excepţia unor contingente reduse, puse în slujba turcilor, nu a mai purtat nici un fel de război în afara hotarelor. În interior, ca război cu duşmanii externi, este de semnalat doar cel din 1574, al moldovenilor împotriva turcilor, pentru recîştigarea independenţei.

Oastea continuă să fie alcătuită din trei corpuri principale, şi anume: cetele boiereşti, oastea de curteni, aflată sub comanda vornicului în ambele ţări, şi oştile de ţară, în care se încadrau şi slujitorii (călăraşii şi dărăbanii). Lor li se adăugau unele corpuri de mercenari, care cîştigă în importanţă, pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul veacului.

Dacă în vremea lui Mircea cel Bătrîn baza oştirii o formau cetele boiereşti, în cea a lui Ştefan cel Mare şi pînă la mijlocul veacului al XVI-lea cetele de curteni, în epoca de care ne ocupăm, temeiul alcătuirii oştilor romîneşti îl constituia această categorie privilegiată a slujitorilor, interesaţi în asigurarea succeselor puterii centrale, atît în interiorul ţării, împotriva marilor feudali, cît şi pe plan extern, împotriva duşmanilor dinafară.

Recrutaţi din lumea satelor, îndeosebi din rîndurile ţărănimii libere, rămasă fără ocină, slujitorii au fost înzestraţi cu pămînt fie individual, fie aşezaţi în grupuri pe pămînturile domneşti, ai căror posesori devin pe toată durata serviciului. În schimbul slujbei prestate, atît în timp de pace, cît şi de război, slujitorii beneficiau de unele privilegii fiscale, iar în perioadele de serviciu efectiv — căci el nu era continuu, ci se făcea cu schimbul — e foarte probabil că unii slujitori primeau şi leafă de la domnie.

În vreme de război, călăraşii, după cum îi arată şi numele, luptau călări, iar dărăbanii erau pedeştri. Un corp aparte de călăreţi, puţin numeros, îl alcătuiau în Moldova aşa-numiţii hînsari. Ei formau oastea chemată să lupte « în dobîndă » (pentru pradă).

Începînd de la mijlocul veacului al XVI-lea, izvoarele menţionează din ce în ce mai frecvent trupele de mercenari. La mijlocul veacului, ele apar ca gărzi personale ale unora dintre domni, cu un efectiv redus, de numai cîteva sute de oameni, dar la sfîrşitul lui, în oastea lui Mihai Viteazul numărul lor

Fig. 261. — Pedestraş din Ţara Romînească, sfîrşitul sec. XVI.

trecea de zece mii. Leafa pe care o primeau varia, în această epocă, de la 1½ pînă la 4 galbeni pe lună. Cei mai mulţi dintre mercenari erau: germani, unguri, cazaci, italieni, sîrbi, bulgari şi albanezi.

Oastea de ţară propriu-zisă, alcătuită din ţărani liberi, este tot mai rar ridicată de către clasa stăpînitoare, de teamă că înarmarea acestora ar putea constitui pentru ea o primejdie. Chemarea la arme a unei importante oşti de ţară a înfăptuit-o în această vreme doar Ioan vodă, care, prin politica sa internă şi ridicarea împotriva turcilor, s-a bucurat de sprijinul maselor.

E de remarcat faptul că — după cît se desprinde din izvoare — efectivele au scăzut, de la circa 40 000 de oameni la mijlocul veacului, la circa 20 000, spre sfîrşitul său. Majoritatea ştirilor pun accentul pe călărime, ea fiind baza acestor oştiri.

Fig. 262. — Ţeavă de tun din vremea lui Petru Cercel.

Călătorii străini acordă şi în această vreme o deosebită atenţie capacităţii de luptă a oştirilor romîneşti, cu toată piedica pe care o constituia lipsa de armament adecvat epocii respective, şi-şi exprimă admiraţia pentru vitejia lor. A. M. Graziani vorbeşte astfel despre moldoveni: « Se încaieră la lupte cu atîta îndrăzneală, cu atîta dispreţ de duşman şi încredere în sine, încît adeseori, cu puţine forţe, au bătut chiar oşti puternice ale vecinilor » [1].

În ceea ce priveşte armamentul, în cea mai mare parte este cel cunoscut în epoca anterioară. Ca un element nou, este de remarcat rolul crescînd pe care încep să-l aibă armele de foc şi îndeosebi artileria. De marea lor importanţă în luptă îşi dădeau seama comandanţii de oaste din această vreme şi, de aceea, ele sînt foarte căutate. Unii din domnii Moldovei şi Ţării Romîneşti (Lăpuşneanu, Despot, Ioan vodă, Petru Cercel şi Mihai Viteazul) s-au străduit să-şi înzestreze oştile cu arme de foc, cît mai perfecţionate pentru acea vreme. La mijlocul veacului, oastea Ţării Romîneşti avea 30 de tunuri, din care unele mari; în timpul domniei lui Petru Cercel, se toarnă tunuri chiar în ţară, iar domnul are în jurul său o gardă de 700 archebuzieri; în 1600, oastea lui Mihai Viteazul avea peste 20 000 de puşcaşi şi 80 de tunuri. În Moldova, Ioan vodă avea 80 de tunuri, iar în ultimele două decenii ale veacului, este semnalată de izvoare existenţa în oaste a 3 000 de archebuzieri şi 60 de tunuri.

[1] Legrand, *op. cit.*, p. 172—173.

Organizarea judecătorească

Dreptul, în societatea feudală, exprimă și consfințește raporturile de dominație a stăpînilor feudali și de subordonare a maselor producătoare. În epoca de care ne ocupăm, au loc unele prefaceri și în domeniul dreptului și al justiției.

Majoritatea normelor de drept în această vreme erau nescrise: se judeca, în genere, ca și în epoca precedentă, după dreptul consuetudinar, numit în actele interne « legea țării ». Străinii care au trecut prin cele două țări au lăsat prețioase mărturii și asupra felului cum se aplica justiția în Țara Romînească și Moldova. În vremea lui Despot vodă, I. Sommer afirmă că în Moldova « nu există drept scris, ci totul se face după placul domnului, judecîndu-se după obiceiul pămîntului ». Informații similare cuprind și alte două relații din deceniul al nouălea, una tot pentru Moldova — a lui François de Pavie — cealaltă pentru Țara Romînească, a lui Sivori. Judecățile se țineau în fața domnului țării și a sfatului său, de obicei în fiecare zi, cu excepția sărbătorilor.

Mărturiile călătorilor, precum și frecventa invocare în actele interne de judecată a « legii țării », duc la concluzia că domnul și dregătorii săi judecau mai ales după dreptul consuetudinar.

În această vreme se semnalează totuși și folosirea unor norme juridice scrise, îndeosebi de drept bisericesc, dar și de drept penal și civil [1].

În afara domnului și a divanului, în fața cărora se judecă principalele pricini, mai au drept de judecată și alți dregători trimiși de la centru, ca și unele organe locale, reprezentînd puterea domnească. Astfel, sînt amintiți, ca organe de judecată mai ales: marii vornici, pîrcălabii, marii vătafi și vornicii de tîrg, în Moldova, și marele ban, marele vornic, pîrcălabii, banii de județ și vornicii, în Țara Romînească. Toți aceștia împreună, formînd organele de constrîngere ale statului, impuneau și apărau normele juridice, menite să țină în frîu clasele exploatate și să mențină relațiile sociale existente. « Dreptul nu reprezintă nimic — scria V. I. Lenin — fără un aparat în stare să impună prin constrîngere respectarea normelor de drept » [2]. Întărirea acestui aparat, după cum s-a văzut, a fost unul din principalele obiective ale clasei dominante în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea.

În aplicarea pedepselor, exista în această epocă tendința vădită ca majoritatea lor să poată fi răscumpărate în bani, justiția devenind astfel o tot mai importantă sursă de venituri pentru clasa stăpînitoare.

Organizarea fiscală

Transformările economice și sociale, precum și schimbările politice care s-au produs în a doua jumătate a veacului al XVI-lea în Moldova și Țara Romînească, au cauzat prefaceri esențiale și în domeniul organizării lor fiscale.

---

[1] Pentru pravilele traduse în această vreme, vezi mai jos cap. V, par. 1.
[2] V. I. Lenin, *Statul și revoluția*, p. 113.

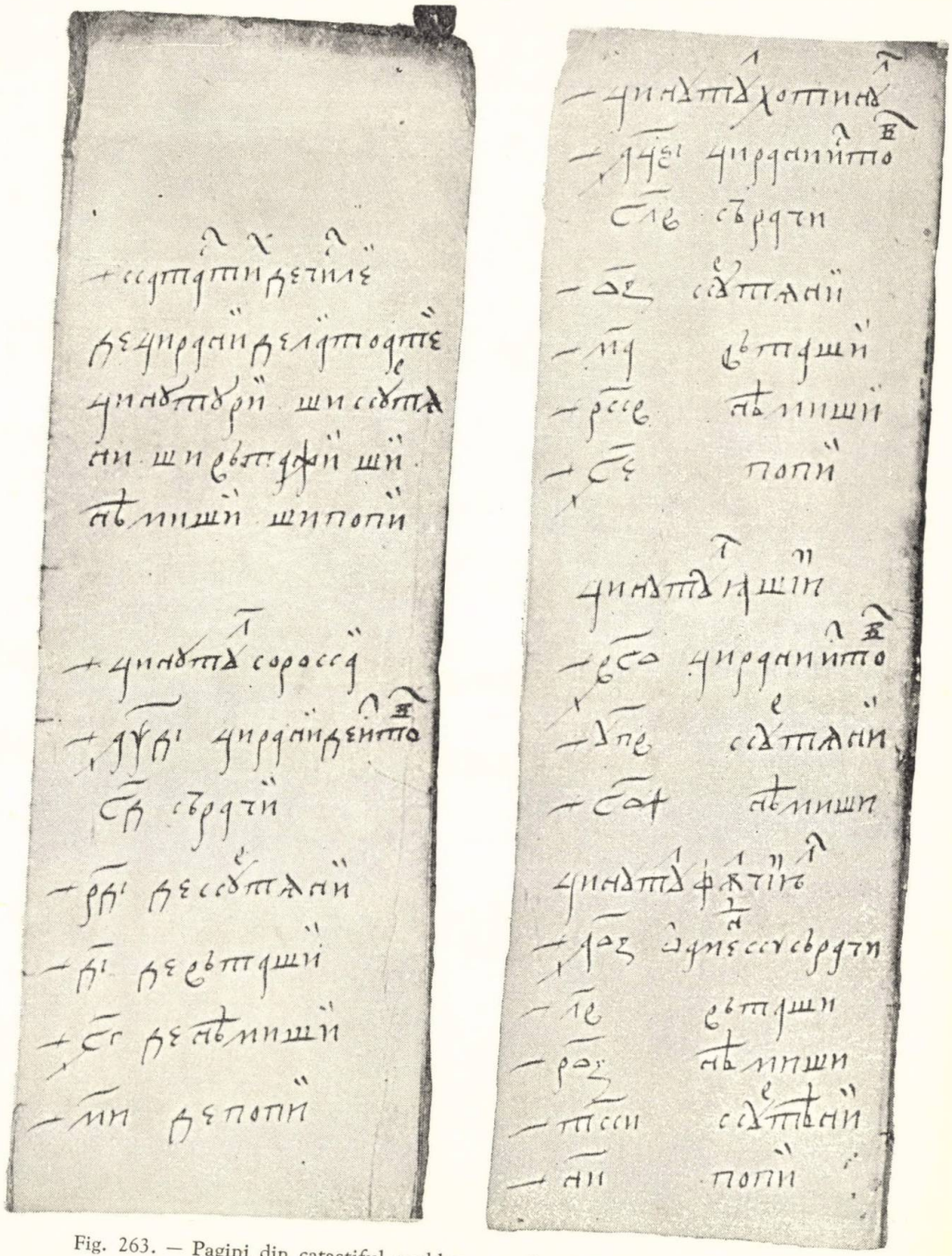

Fig. 263. — Pagini din catastiful moldovenesc de cislă din 1591 februarie 20.

În lupta pentru continuarea centralizării statului şi a satisfacerii obligaţiilor economice către turci, domnia avea nevoie de asigurarea unei baze fiscale solide.

Sporirea veniturilor statului se putea asigura numai prin reorganizarea sistemului fiscal şi în primul rînd, avîndu-se în vedere opoziţia dîrză a ţărănimii, prin întărirea aparatului fiscal al statului, cu deosebire a celui de represiune.

În ansamblul măsurilor de reorganizare fiscală, punctul central l-au ocupat înnoirile care au avut loc în modul de impunere şi percepere a dărilor, şi în special a birului, care rămîne şi în această epocă principalul capitol al veniturilor statului. În vederea obţinerii unor venituri maxime, domnia trece în primul rînd la înregistrarea a tot ceea ce putea constitui obiect de impunere (vite, stupi etc., dar mai ales pămînt cultivat), precum şi a tuturor celor care trebuiau să alcătuiască subiectele de impunere (ţărani, robi, tîrgoveţi, curteni, popi). Începînd probabil cu deceniul al optulea în Ţara Romînească, aceste recensăminte, din cauza transformărilor continue cunoscute de masa impozabilă (fugi, decese, treceri în alte categorii sociale), precum şi de obiectele de impunere (trecerea moşiilor în mîinile altor proprietari, creşterea sau descreşterea numărului de vite etc.), se vor face periodic, pe durate scurte, şi anume din trei în trei ani. Asemenea recensăminte ale populaţiei dajnice au loc şi în Moldova, dar izvoarele nu dau ştiri asupra periodicităţii lor. Cît despre numărătoarea vitelor, stupilor, porcilor, ea se făcea probabil anual, chiar în momentul perceperii dării.

În documentele epocii, recensămintele poartă numele de crestări sau sămi, iar dregătorii special însărcinaţi de vistierie cu alcătuirea lor, crestători sau răbojari, în Ţara Romînească, şi pererubnici sau perepisnici, în Moldova. Catastifele alcătuite cu ocazia acestor înregistrări, adevărate catagrafii, sînt mult mai complexe decît cele din epoca precedentă, cuprinzînd, pe categorii fiscale, numărul de contribuabili, sumele la care sînt impuşi, cele încasate etc. Sistemul se prezenta extrem de rigid. O dată catastiful alcătuit şi introdus în vistierie, sumele de bir trebuiau plătite întocmai, în locul unde s-a făcut înregistrarea şi în cuantumul înscris, indiferent de modificările care ar fi intervenit în viaţa birnicilor, în intervalul dintre două recensăminte.

Ca răsplată pentru serviciile aduse domniei, aceasta creează instituţia judeţelor de bir. Ea concedă principalilor sprijinitori şi favoriţi strîngerea dărilor de repartiţie, uneori şi a celor de cotitate, cînd nu sînt date în arendă, din cuprinsul unui judeţ, cu beneficii pentru aceştia de 10% din dările percepute. Venitul unui asemenea dregător, numit birar de judeţ, era însemnat. Astfel, de pildă, în 1584, venitul birarului din judeţul Buzău fusese de 12 000 de scuzi [1] (circa 10 000 de galbeni), ceea ce echivala cu preţul a 18 sate în aceeaşi vreme, sau

[1] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 172.

al unei herghelii de peste 600 de cai. În Moldova se pare că această funcțiune o îndeplineau pîrcălabii, staroștii sau marii vătafi de ținut.

Sporirea cuantumului dărilor și creșterea numărului lor au cauzat și o întărire a aparatului fiscal. În fruntea acestuia continuă să se afle marele vistier, dar lui i se adaugă și un vistier al doilea și o sumă de logofeți sau dieci de vistierie, în seama cărora sînt date catastifele de dări. Ca și în epoca precedentă, fiecare dare era strînsă de anumiți slujbași ce purtau numele dării: găletari, ilișari, cincizeciari, fînari, goștinari, vinăriceri etc. În ceea ce privește principala dare, birul, pentru a se curma abuzurile, care stînjeneau încasările prevăzute, se produce în ambele țări o separare, o diferențiere în cadrul organelor care îl aveau în seamă: organe de impunere (răbojari, crestători, « scriitori de credință », perepisnici), organe de percepere (birari, dăbilari — termenul devine generic, pentru aproape toți cei ce percep dări) și organe de constrîngere (curteni și slujitori, vătafi, armași, aprozi).

Pentru a se asigura încasarea la timp a dărilor de repartiție, în cuantumul aruncat pe birnici, se lărgește principiul răspunderii solidare la bir și între stăpînul de moșie și rumînii săi, precum și invers; pentru cel care nu poate plăti, indiferent de motiv, plătește silit celălalt, stăpînul sau vecinii. Obligativitatea plății birului altora, impusă rudelor, vecinilor de moșie, satelor mai apropiate, birarilor de județ, stăpînilor de moșii sau rumînilor, introdusă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, poartă numele de năpastă.

În modul de impunere și percepere a dărilor au loc acum și unele încercări de schimbări mai adînci. În Țara Romînească, în timpul domniei lui Mihnea Turcitul, se încearcă gruparea contribuabililor în anumite unități fiscale, ce poartă denumirea de « nume ». Egale între ele în ceea ce privește capacitatea contributivă (numită în acte putere), aceste grupuri — putînd cuprinde una sau mai multe gospodării birnice — serveau ca unități de calcul la aruncarea dărilor de repartiție pe întreaga țară. Totalul dărilor de repartiție care revenea unui județ sau unui sat se stabilea de vistierie după numărul numelor de bir. Încercarea aceasta de reformă a eșuat repede; ea va fi reluată mai tîrziu, în veacul următor.

Un sistem asemănător cu cel al numelor de bir s-a introdus și în Moldova în ultimul deceniu al veacului, sub numele de pecetluit. Vistieria arunca pe întreaga țară, după nevoie, un număr de pecetluituri, fiecare din ele avînd înscrisă aceeași sumă de bani. După puterea satelor și ținuturilor, dăbilarii repartizau pecetluirile și încasau totalul sumelor înscrise. În interiorul satului, ca și în Țara Romînească, sumele se repartizau după avere. Ambele încercări de reformă au avut drept scop să asigure o mai mare stabilitate în privința veniturilor statului, să se poată ști ceva mai precis pe ce sume putea conta vistieria, în legătură cu unele cheltuieli interne, dar, mai ales, cu obligațiile către Poartă.

Dărilor tradiționale, de pînă la instaurarea dominației otomane, li se adaugă mereu altele, domnia strecurînd în acte ideea posibilității înmulțirii

lor continue, în funcție de cererile turcilor. « Dacă se vor mai adăoga niscaiva dabile în țara domniei mele » sau « am domnia mea greutăți din partea turcilor », sau « greutățile domniei mele și ale țării » sînt expresii frecvent întîlnite în acte, ele lăsînd să se întrevadă o viitoare înăsprire a exploatării fiscale.

Ca dări de repartiție, atît în Țara Romînească, cît și în Moldova, pe lîngă bir (în Moldova numit dare) se mai introduc și altele. Astfel, actele epocii menționează un impozit nou, cu destinație specială: plata tributului către turci, purtînd numele de haraci în Țara Romînească și de darea împărătească sau birul împărătesc în Moldova. Apoi, în orașe, se introduce o dare pe case, numită în Țara Romînească galben de fum, iar în Moldova zloți de casă sau doi zloți. Pentru împlinirea unor anumite sume de bani cerute de turci sau completarea unui bir, cînd nu se scotea de la birnici suma prevăzută, găsim în documentele de la sfîrșitul veacului dări adiționale, purtînd diferite denumiri, ca: bir de curama, cisla mică, bir de poclon, în Țara Romînească, și 50 de aspri, în Moldova, unele din ele transformîndu-se apoi din ocazionale în dări permanente.

Ceea ce însă a contribuit cel mai mult la intensificarea exploatării țărănimii pe cale fiscală a fost birul, al cărui cuantum este ridicat la proporții cu totul insuportabile. De la 1521, de cînd există date în documentele țării Romînești asupra cuantumului birului pe gospodăria țărănească liberă, și pînă la 1577, media acestuia, calculată în monedă ce nu suferă fluctuații în această perioadă, este de trei galbeni. Între 1577 și 1590, cuantumul birului pe gospodărie se urcă la patru galbeni și jumătate. Între 1591 și 1595, birul marchează o nouă creștere, ajungînd la șapte galbeni și jumătate pe an, ceea ce reprezintă în aceeași epocă prețul a două pogoane de vie, a circa 8—10 porci, sau a 20 de oi. Deci, numai birul, fără celelalte dări, plătit vreme de cinci ani, echivala cu prețul a o sută de oi, sarcină ce întrecea cu totul puterea economică a gospodăriei țărănești. În ultimii cinci ani ai veacului, în urma scuturării temporare a jugului otoman, birul individual scade la patru galbeni. Pentru Moldova nu avem date atît de amănunțite și de clare în ceea ce privește birul, dar este foarte probabil că situația este asemănătoare. Tot mai des încep să fie pomenite în actele interne dabilele și birul, ca formă de exploatare cruntă a țărănimii moldovene.

Se înmulțește în ambele țări numărul dărilor pe vite sau alte obiecte de impunere și crește și cuantumul lor. Astfel, ca dări noi sînt menționate acum: oaia seacă, o dare pe oile sterpe, sulgiul de oi și de vaci, o dare în vederea livrării de oi și vaci către Poartă, dări din boi (boul de iarnă, boul de vară), dijma din găini. Din stupi nu se ia numai unul din zece, ci chiar unul din cinci.

Pe linia sporirii veniturilor statului, anumite dări în natură sînt convertite în dări în bani, cu o creștere apreciabilă. Începînd din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, găleata și ilișul, dări în natură din cereale, se plătesc în bani. Tot în bani se plătesc, alternînd însă cu darea lor în natură: gorștina de porci și de oi, desetina de stupi și vinăriciul. Dările nou introduse (oaia seacă, sulgiul,

50 de aspri) se plătesc toate în bani, ceea ce, în condițiile slabei dezvoltări a pieței interne, constituie o și mai mare greutate pentru țărănime.

De asemenea, se extind anumite dări și asupra altor categorii sociale, pînă în această epocă neimpuse sau cu dări foarte mici, deoarece îndeplineau anumite slujbe. Astfel, se pune un bir destul de mare pe curteni, se introduce găleata de pîine pe megiași și se mărește dijma țiganilor.

Povara grea a dărilor apăsa evident pe umerii producătorilor direcți: țărani, meșteșugari, robi. Dată fiind însă epuizarea puterii lor de contribuție, pe de o parte, iar pe de alta adăugîndu-se lupta pe care o ducea domnia împotriva marilor feudali imunitari, pentru a se face față cererilor turcești, unii dintre domni au impus la dări și boierii și mănăstirile. Astfel, Iliaș Rareș, spune cronicarul Eftimie, « a scris pe toți boierii mari și mici la birul cel mare, și tot sfatul, dar și vătafilor toți în toată țara, de la cei dintîi pînă la cei din urmă, le-a poruncit să dea, și mitropolitului și episcopilor, a scris încă și toate mănăstirile cîte sînt în Moldovlahia la haraciul cel mare, și cîți popi și diaconi sînt în granițele moldovenești »[1]. În Țara Romînească, Mihnea Turcitul a impus la bir pe toți boierii, și mari și mici, și mănăstirile, motivînd că «nu pentru domnia mea, ci pentru haraciul cinstitului împărat și pentru nevoia și greutatea Țării Romînești, pe care le are de la turci »[2]. Aceste măsuri, cu totul neobișnuite pentru acea epocă, au stîrnit împotrivirea marii majorități a clasei dominante și n-au putut fi aplicate decît temporar.

Obligația de a da bani turcilor peste prevederi determină domnia să arendeze nu numai vămile, ci adesea și dările de cotitate: gorștina, oieritul, dijmăritul, obținînd banii de la arendași — de obicei oameni ai Porții, negustori greci sau italieni, ca frații Marini Poli, Andrei de Milo, Domenigo di Giorgi, Nicolo Nevridi, Giacomo Alberti ș.a. — înainte de încasarea lor de la contribuabili. Dările de repartiție nu se arendau niciodată.

Pe lîngă veniturile din dări, statul obținea, ca și în epoca precedentă, importante venituri din vămi și ocne, precum și din încasarea gloabelor.

Ca și asupra altor domenii, călătorii străini dau știri prețioase și asupra veniturilor globale ale domnilor Țării Romînești și Moldovei în această epocă. Vorbind despre veniturile domniei Țării Romînești în vremea lui Petru Cercel (1583—1585), Sivori dă următoarele date: de la vămi, 60 000 scuzi, de la arendarea pescăriilor tot 60 000, iar din bir și dijmă aproape 900 000 de scuzi, ceea ce face ca veniturile domnului să se ridice la « peste un milion de scuzi » pe an[3], echivalînd cu peste 830 000 de galbeni. Din acești bani, 300 000 de scuzi se cheltuiesc cu turcii (haraci și peșcheșuri), 250 000 la curte, pentru oaste etc., iar 450 000 rămîn domnului; o bună parte din aceștia din urmă merg tot la turci, ca plată a datoriilor contractate de domn.

---

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 120.
[2] *Documente*, B, veac. XVI, vol. V, p. 223.
[3] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 177.

Pentru Moldova, sînt ştiri că venitul anual al domniei, la sfîrşitul deceniului al nouălea, era de 500 000 de taleri (circa 333 000 de galbeni), din care 80 000 din vămi, 160 000 din bir, iar restul din dijme, ocne, gloabe. Indiciile date de Sivori asupra repartiţiei veniturilor statului între principalii beneficiari îşi găsesc foarte probabil aplicare şi în Moldova.

Ansamblul măsurilor de reorganizare fiscală din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, realizat pe seama producătorilor de bunuri materiale, a servit interesele Porţii otomane şi ale clasei dominante din Ţara Romînească şi Moldova.

3. SITUAŢIA SOCIAL-ECONOMICĂ A TRANSILVANIEI

Dezvoltarea economică a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a fost împiedicată în mare măsură de luptele feudale, de rivalităţile şi războaiele turco-austriece. Desele incursiuni habsburgice şi, mai ales, cele turceşti au făcut mari pustiiri, distrugînd o parte a gospodăriilor şi reducînd forţa de muncă, atît prin ducerea în robie a unui număr însemnat dintre locuitorii ţării, cît şi prin nimicirea unora dintre aceştia în diferite bătălii. Urmările nefaste ale acestora asupra dezvoltării principatului în general, şi în primul rînd asupra vieţii economice, se pot vedea mai bine în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea.

Agricultura şi creşterea vitelor

Producţia de bază a ţării o formau cerealele. Dintre acestea, cel mai răspîndit a fost — aşa cum ne arată şi dările în natură ale iobagilor — grîul, iar în părţile deluroase ovăzul. Se mai cultivau, dar într-o cantitate mai redusă, orzul, secara şi meiul. Cerealele erau consumate, de obicei, în interiorul Transilvaniei; totuşi exista şi un schimb cu Moldova şi cu Ţara Romînească, dar numai atunci cînd recolta în aceste ţări nu era îndestulătoare, din cauza secetei sau a altor împrejurări. La fel, erau ani în care se importau cereale din Ţara Romînească şi Moldova, acoperindu-se astfel nevoile populaţiei din Transilvania.

Alături de cereale, se cultivau în măsură apreciabilă, în unele regiuni, şi viţa de vie şi o mare varietate de pomi fructiferi, ca pruni, meri, peri, nuci şi alţii. Pe lîngă gospodării, se aflau şi grădini de zarzavaturi, precum şi culturi de plante textile (in şi cînepă). Arăturile se întindeau în apropierea satului, împreună cu o parte din păşuni şi fîneţe, folosite în comun. Unele fîneţe, ajunse în proprietate privată, se aflau, însă, la o depărtare mai mare. Întinderea arăturilor din regiunile deluroase era, firesc, mai redusă decît a acelora din văi sau de pe cîmpie. Izvoarele ne arată că pentru mărirea suprafeţelor arabile, în regiunile mai înalte se continuau pe o scară destul de întinsă defrişările.

Tehnica agricolă n-a înregistrat progrese însemnate. În unele regiuni de şes ale Transilvaniei, se practica cultivarea pămîntului pe trei cîmpuri. În acest sistem, locul de arat al satului este împărţit în trei părţi, una cu semă-

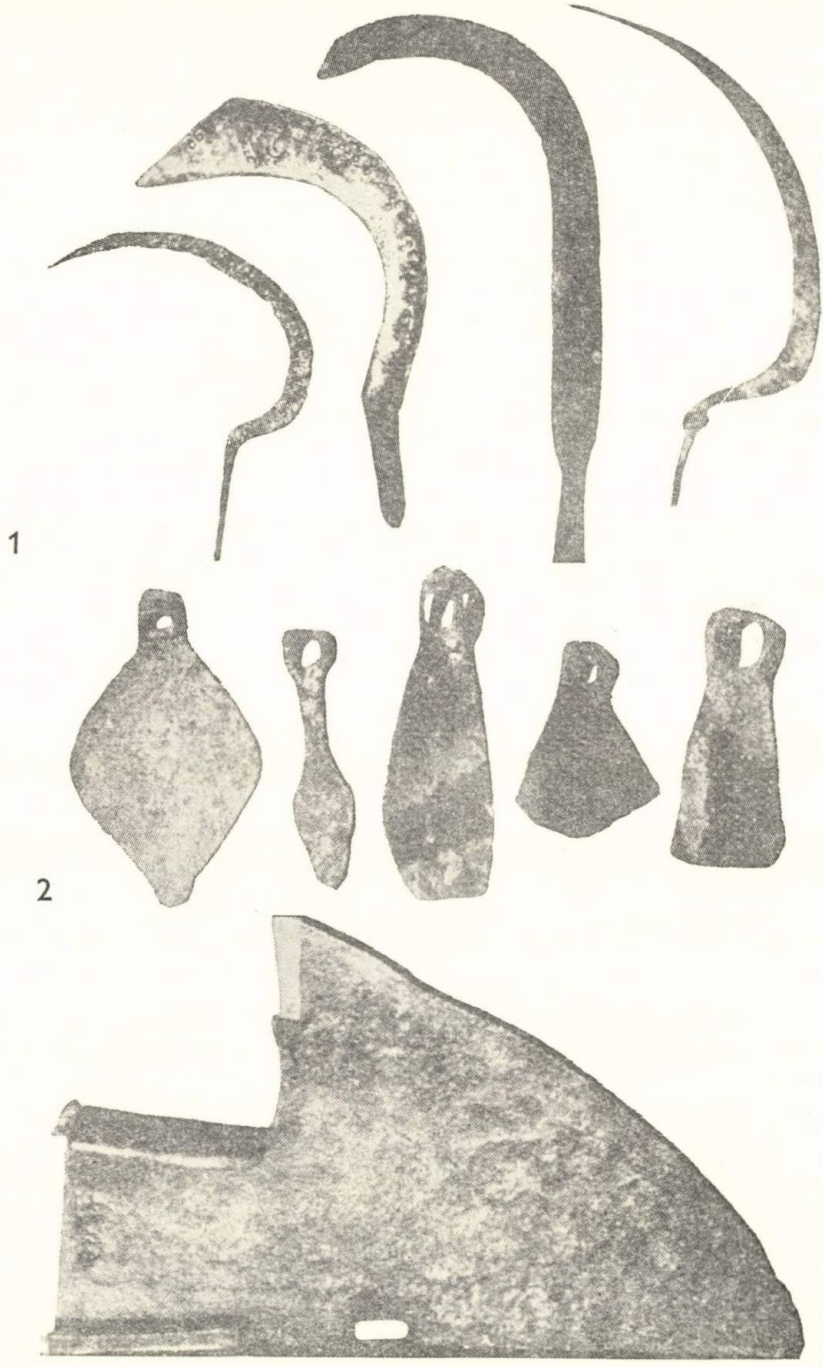

Fig. 264. — Unelte agricole din sec. XVI—XVII:
1. Seceri; 2. Sape; 3. Brăzdar de plug.

nături de primăvară, alta de toamnă şi a treia lăsată pîrloagă. În cele mai multe părţi ale Transilvaniei, însă, şi mai ales în regiunile deluroase, se continuă practicarea sistemului celor două tarlale. Menţinerea acestui sistem de cultură explică producţia relativ scăzută de cereale.

Alături de agricultură, populaţia continuă să se ocupe şi cu creşterea vitelor, mari şi mici. Pentru executarea muncilor agricole, atît gospodăriile ţărăneşti, cît şi cele feudale, întrebuinţau înainte de toate boii. Creşterea lor însă avea importanţă şi din punct de vedere al comerţului. Caii erau încă puţin întrebuinţaţi la muncile agricole.

Păşunile bogate din regiunile mai înalte ofereau posibilităţi foarte bune oieritului, care aducea un venit însemnat, asigurînd în acelaşi timp prin produsele lui şi o parte a necesităţilor gospodăriei ţărăneşti. În pădurile întinse de fag şi de stejar se îngrăşau turme de porci. Din numeroasele sarcini ale iobagilor faţă de stăpînii feudali şi faţă de stat şi din produsele care erau vîndute pe piaţă, atît pe cea internă, cît şi pe cea externă, rezultă marea importanţă a creşterii animalelor. În gospodării, se creşteau tot felul de păsări; în multe regiuni, era dezvoltată şi apicultura.

Mineritul

Dintre bogăţiile subsolului transilvănean, ocnele au cunoscut o exploatare mai intensă. Din raportul comisarilor regelui Ferdinand, Paul Bornemisza şi Gheorghe Werner, care la 1552 au întocmit o dare de seamă despre veniturile principatului, rezultă că în acel timp erau exploatate cinci ocne importante: la Turda, Cojocna, Sic, Ocna Dejului şi Ocna Sibiului. În afară de acestea, în părţile nordice ale Transilvaniei, în Maramureş, şi în cele estice, în regiunea locuită de secui, mai existau alte ocne. Cele mai productive erau cele de la Turda şi Ocna Sibiului. Sarea cea mai curată, de calitate superioară, se exploata la Ocna Dejului[1]. Diplomatul şi geograful transilvănean G. Reichersdorffer subliniază, pe la 1550, în *Chorographia Transilvaniae*, importanţa ocnelor de la Turda, afirmînd că aproape toată Transilvania folosea sare din aceste ocne. Tot de aici, şi de la Ocna Dejului, se trimitea sare şi peste hotare.

Lucrul în ocne se efectua de către tăietorii de sare, care erau plătiţi, parte în bani, parte în natură (sare, alimente, postav). Alături de tăietorii de sare, se aflau mulţi lucrători iobagi, pentru muncile auxiliare. Tăietorii de sare erau în genere prost plătiţi. De aceea, ca şi în secolul precedent, se înregistrează şi în veacul al XVI-lea mişcări în rîndurile minerilor, care refuză uneori să mai lucreze. Astfel, la 1551, tăietorii de sare din Maramureş, din cauza micşorării simbriei şi a altor abuzuri ale cămăraşilor de la ocne, au părăsit ocnele şi au plecat la Baia Mare [2].

---

[1] Hurmuzaki, II/4, p. 711 şi urm.
[2] Iványi, *Két középkori sóbánya-statutum*, în *Századok*, 1911, p. 99 şi 103.

Sarea extrasă din ocnele Transilvaniei era transportată la depărtări mari, de obicei pe apă, dar şi pe uscat, cu ajutorul carelor. În felul acesta, sarea ajungea pînă la Solnoc, Seghedin sau chiar pînă la Belgrad. Exploatarea ei aducea venituri importante vistieriei.

Fierul avea o întrebuinţare largă în interiorul ţării, iar registrele de socoteli ale oraşelor din sudul Transilvaniei — mai ales ale Braşovului şi Sibiului — arată că obiectele de fier erau exportate în cantităţi însemnate şi în Ţara Romînească şi Moldova. Pînă în secolul al XVII-lea, afară de Rimetea — unde se obţinea fierul de cea mai bună calitate — cunoaştem exploatări de minereu de fier în părţile Hunedoarei, apoi la Vaşcău şi în scaunul Ciuc, la Mădăraş. Din fier se făceau mai ales unelte necesare agriculturii — pluguri, coase, seceri etc. — dar şi obiecte de uz curent: cuţite, securi, lacăte etc.; se confecţionau, fireşte, şi diferite arme, însă în număr mai redus.

Pe lîngă sare şi fier, dintre bogăţiile subsolului Transilvaniei au jucat un rol însemnat aurul şi argintul, aurul minelor din Transilvania fiind preţuit şi pe piaţa europeană. În timp ce, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, capitalul arăta un interes foarte redus faţă de exploatarea celorlalte mine, el se interesa de aproape de exploatarea metalelor nobile. În această vreme sînt cunoscute mai multe exploatări miniere de aur şi argint, cele mai de seamă fiind şi acum cele de la Abrud, Zlatna, Roşia, Ruda, Brad, Băiţa, Baia de Criş, Baia de Arieş, Baia Mare şi Chiuzbaia. O cantitate însemnată de aur se obţinea şi prin spălarea nisipului unor rîuri, mai ales ale acelora ce izvorau din Munţii Apuseni.

Împreună cu aceste minereuri se mai găseau, în majoritatea cazurilor, şi altele, ca arama şi mercurul.

Meşteşugurile şi comerţul

Faţă de agricultură şi îndeosebi faţă de exploatarea minieră, care arată o dezvoltare lentă, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, producţia meşteşugărească şi comerţul realizează un progres mai însemnat.

Puterea centrală ducea o politică de încurajare a negoţului şi a meşteşugurilor. Ea a intervenit printr-o serie de măsuri care au stimulat dezvoltarea lor. Alteori, însă, măsurile puterii centrale au stînjenit activitatea meşteşugărească, ca în cazul limitării repetate a preţurilor, introdusă cu scopul de a stăvili tendinţa lor de urcare, fenomen general pe pieţele europene, care se resimte şi în Transilvania. Măsurile luate de principe erau întregite uneori de cele ale dietei, care a mers mai departe, hotărînd că acei meşteşugari care, în semn de protest, nu şi-ar procura materie primă îndestulătoare, sau uneltele necesare pentru producţie, să fie pedepsiţi cu confiscarea averii şi izgoniţi din localitate, iar negustorii să fie constrînşi a-şi desfăşura activitatea mai departe.

Dezvoltarea tehnicii, precum şi concurenţa dintre centrele meşteşugăreşti şi cea dintre breslaşi şi nebreslaşi au dus la îmbunătăţirea calităţii produselor,

produsele meşteşugarilor transilvăneni reuşind să-şi păstreze întîietatea pe piaţa internă şi un loc important pe piaţa Ţării Romîneşti şi a Moldovei.

Dezvoltarea meşteşugurilor rezultă în mod concludent şi din creşterea specializării, însoţită de înmulţirea breslelor. Prin divizarea meşteşugurilor vechi, apar ramuri noi, desprinse din meşteşugul de bază. La Cluj existau, de exemplu, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, circa 30 de bresle şi aproape 60 de specialităţi meşteşugăreşti. La fel de dezvoltată continuă să fie şi viaţa meşteşugărească la Sibiu, unde sînt pomenite 29 de bresle, reprezentînd peste 30 de specialităţi. Ceva mai redus a fost numărul breslelor la Braşov, unde după datele care ni s-au păstrat existau în această vreme aproape 20 bresle. Numărul relativ redus al breslelor din acest oraş îşi găseşte explicaţia în faptul că aici s-a format o negustorime care, deţinînd conducerea în oraş, împiedica organizarea de noi bresle.

Meşteşugurile din tîrguri şi cele săteşti iau, de asemenea, o dezvoltare din ce în ce mai mare. Astfel putem aminti, ca exemplu, activitatea înfloritoare a breslei ţesătorilor de postav din Cisnădie, care număra circa 180 de meşteri; tot acolo, îşi desfăşurau activitatea aproape 30 de meşteri făuritori de seceri. Oraşele mari caută să împiedice progresele acestor meşteşuguri, pentru a-şi păstra monopolul asupra producţiei şi pentru a putea fixa preţul produselor.

În această vreme iau fiinţă două mori de hîrtie la Cluj şi Sibiu.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, se pot constata unele progrese în dezvoltarea pieţei interne, în care oraşele din centrul Transilvaniei, în frunte cu Clujul, încep să joace un rol de seamă. Registrul de vamă al Clujului din 1599 ne permite să ne dăm seama de varietatea mărfurilor importate şi exportate. Între mărfurile importate — care întreceau în valoare pe acele exportate — întîlnim diferite categorii de postavuri şi mătăsuri, mirodenii şi fructe, chimicale, hîrtie, obiecte de metal şi felurite « mărunţişuri ». Mărfurile exportate cuprindeau, pe lîngă produse meşteşugăreşti, produse agricole şi animale, ca: grîne, făină, unt, caş, miere, ceară, ulei, seu; se exportau apoi boi şi fel de fel de piei, în cantităţi foarte mari.

Un rol important în procesul formării pieţei interne l-au jucat şi în a doua jumătate a secolului al XVI-lea tîrgurile săptămînale. Reichersdorffer ne-a lăsat descrierea Braşovului în astfel de zile: « . . . tîrgurile săptămînale, la care vin sătenii, sînt aşa de vestite, încît prin cantitatea de mărfuri oferite, ele pot fi numite adevărate iarmaroace. Oraşul este piaţa comercială principală *(emporium)* a vecinilor şi în acelaşi timp atelierul comun pentru orice obiecte. Aici se adună secui, romîni, armeni şi greci şi, prin mărfurile turceşti şi prin cele aduse atît din Moldova, cît şi din Ţara Romînească, creşte avuţia sa »[1]. Cele mai mari cantităţi de produse erau vîndute pe piaţa oraşelor cu ocazia iarmaroacelor, al căror număr varia, dar de obicei se ţineau de patru ori pe an — din primăvară şi pînă în toamnă.

[1] G. Reichersdorffer, *Chorographia Transilvaniae*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, III, p. 218.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, negustorii levantini ocupă un loc tot mai însemnat în comerțul Transilvaniei. Nemaiținînd seama de acel drept de depozit, de care se bucurau încă demult Brașovul și Sibiul, negustorii levantini au ocolit aceste orașe și au pătruns cu mărfurile lor în Transilvania.

Fig. 265. — Pagină din registrul calfelor de butnari din Cluj, 1591.

La plîngerile negustorilor transilvăneni, dietele au luat măsuri în repetate rînduri, căutînd să oprească, sau cel puțin să îngrădească, activitatea acestora. E adevărat însă că principii Transilvaniei au trecut peste măsurile restrictive ale dietelor, acordînd unor negustori italieni și greci privilegiul de a face comerț în interiorul țării.

Cele mai intense legături comerciale ale Transilvaniei rămîn și acum acelea cu Țara Romînească și Moldova. Necesitatea acestor legături dintre cele trei țări romînești și-a găsit expresia în cuvintele marelui vornic muntean Stănilă, care scria brașovenilor, la începutul anului 1558: « știți bine că fără noi, voi nu puteți fi și țara voastră, Țara Bîrsei, fără țara noastră nu poate » [1].

[1] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 234.

Fig. 266. — Interiorul unui atelier de aurari, de pe tabla aurarilor din Braşov, 1556.

Fig. 267. — Interiorul unui atelier de aurari, de pe tabla aurarilor din Braşov, 1556.

Bistrița, Brașovul și Sibiul continuă să joace un rol de seamă în comerțul cu Moldova și Țara Romînească. Sibiul și Brașovul exportau, pe lîngă produsele lor meșteșugărești, produse străine din Apus sau chiar din Răsărit. Ele trimiteau astfel în Țara Romînească și mai puțin în Moldova postavuri, covoare, produse meșteșugărești fine, mirodenii, arme, unelte de fier și felurite mărun-

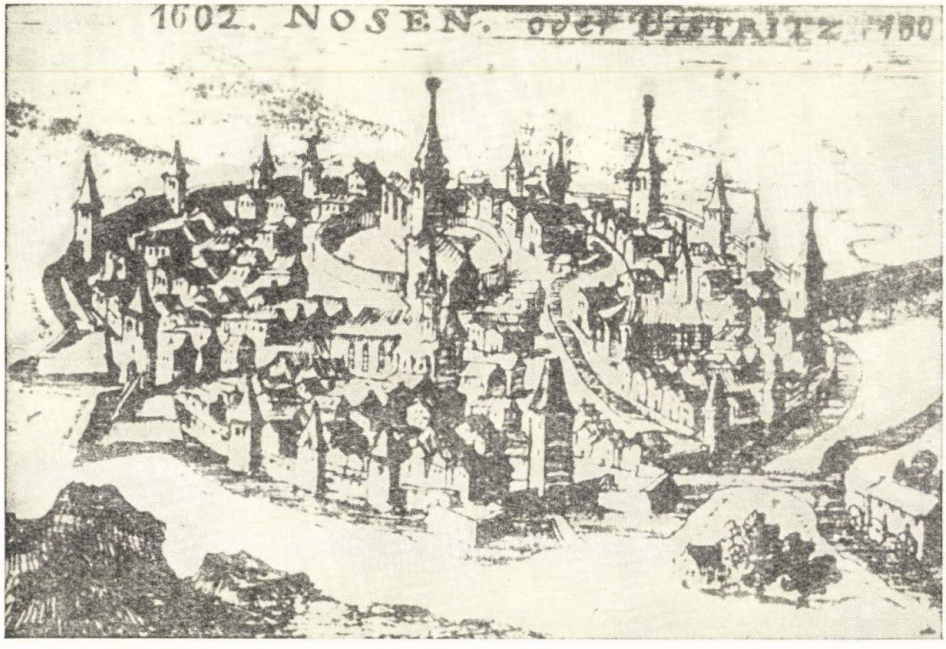

Fig. 268. — Orașul Bistrița la 1602, stampă contemporană.

țișuri. În același timp, ele importau în această perioadă din Moldova și Țara Romînească, în cantități considerabile, vite (boi, cai, porci, oi), pește, apoi materii prime necesare diferitelor meșteșuguri: piei, blănuri, lînă, ceară, precum și vinuri foarte apreciate.

Dominația otomană a creat mari greutăți în calea întreținerii legăturilor comerciale cu alte țări. În ciuda acestor greutăți, s-au putut menține unele legături cu Polonia, Cehia și Germania.

Dintre drumurile pe care se desfășura comerțul extern al Transilvaniei, acel spre Viena, prin Cîmpia Ungară, își pierde importanța după constituirea pașalîcului de Buda (1541). Negoțul practicat în această direcție, chiar cu părțile care au ajuns sub stăpînire turcească, a fost extrem de redus. Se intensifică în schimb, traficul pe drumul care ducea, prin Satu Mare, la Cașovia. La importanța lui a contribuit și faptul că de la Cașovia, el continua în diferite direcții: spre apus în Cehia și la Viena, iar spre nord la Cracovia. Prin aceste centre negus-

toreşti, dar mai ales prin Cracovia, Transilvania a putut fi în legătură directă cu arterele comerciale mai însemnate.

Îşi păstrează importanţa calea de negoţ ce ducea prin Ţara Romînească la Vidin şi de acolo spre sud-vest, la Ragusa, care avea legături strînse atît cu orientul apropiat, cît şi cu Italia. Se ştie că raguzanii, aflaţi în posesia unor privilegii comerciale obţinute încă în sec. al XV-lea de la sultani, au jucat un rol de seamă în negoţul regiunilor sud-dunărene, alături de greci, cărora le făceau concurenţă. Legăturile lor cu Transilvania au devenit mai strînse în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea. Pătrunderea lor a fost uşurată de faptul că la Timişoara, aflată în această vreme sub stăpînire turcească, se afla o colonie raguzană.

Drumul care trecea prin Ţara Romînească avea şi o ramificaţie către răsărit, îndreptîndu-se spre Brăila; pe această arteră s-a desfăşurat o bună parte a negoţului cu capitala Imperiului otoman.

Situaţia socială

În jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, s-au produs unele transformări în structura societăţii de pe teritoriul Transilvaniei.

Clasa feudală. Înaintarea turcilor şi ocuparea de către ei a unor teritorii din regatul feudal maghiar au făcut ca mulţi nobili din acele regiuni să se refugieze în Transilvania. În scurt timp, unii dintre aceştia, ca şi alţii fugiţi dinaintea oştirilor imperiale, au reuşit să ajungă şi aici în posesiunea unor proprietăţi însemnate, făcînd să crească numărul marii nobilimi. Marea nobilime a căutat prin toate mijloacele să-şi mărească averea şi, prin aceasta, influenţa ei politică. Călăuzită de acest singur ţel, ea provoacă dese tulburări, fiind totdeauna de partea acelui pretendent la stăpînirea Transilvaniei — fie el Ioan Sigismund, fie Ferdinand — care îi promite mai mult, uitînd de duşmanul principal, de turcii cotropitori. În deceniul al şaptelea al secolului al XVI-lea se vor ridica din rîndurile marii nobilimi cîteva familii, care vor lupta pentru întîietate, reuşind să ajungă chiar în fruntea principatului (ca de ex. familia Báthory).

Partea cea mai numeroasă a nobilimii o formează nobilimea mică, pe care se sprijină puterea centrală. Aceasta caută, în cursul veacului al XVI-lea, să ridice din rîndul ţărănimii şi al locuitorilor tîrgurilor elemente care se distinseseră în războaie sau prin alte merite, trecîndu-le în rîndul nobilimii. Aceşti nobili sînt numiţi « armalişti » sau nobili cu blazoane. « Armaliştii », al căror număr va creşte mult în secolul al XVII-lea, constituiau de pe acum forţa militară cea mai însemnată a principatului. Pe acelaşi drum al înnobilării porneau şi « puşcaşii », categorie ţărănească cu obligaţii militare, din jurul cetăţilor. La fel e cazul boierilor din Chioar, care, ca şi voievozii şi cnezii din Maramureş sau boierii din Ţara Făgăraşului, se bucurau de anumite privilegii. O parte dintre ei ajung în rîndul nobililor mici, iar alta, cu timpul, va cădea în iobăgie.

Țărănimea liberă și iobagă și lupta antifeudală a acesteia

În ce privește situația țărănimii, se poate constata că, pe la mijlocul veacului, mai exista o pătură de țărani liberi, în părțile mărginașe ale țării, unde relațiile feudale au pătruns mai tîrziu, și unde unele privilegii, cu care au fost dăruiți locuitorii acestora, i-au apărat de căderea în iobăgie. Dar nobilimea își va reînnoi, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, atacul împotriva țăranilor

Fig. 269. — Țărani romîni din Transilvania, începutul sec. XVII.

liberi, cu scopul de a-i iobăgi. Aceasta se poate vedea mai bine în legătură cu secuii de rînd. Țăranii de pe pămîntul crăiesc, în marea lor majoritate, au reușit să-și păstreze libertatea, deoarece — cum s-a mai arătat[1] — privilegiile acordate coloniștilor sași au constituit o piedică în formarea unei nobilimi în scaunele săsești. Aceasta nu înseamnă însă că între sași n-a existat o diferențiere cu caracter de clasă, între țăranii de rînd, patriciatul orășenesc cu tendințe feudale și greavii sași, așa cum credea istoriografia burgheză.

Marea majoritate a populației o formează iobăgimea, care pornise și ea de mai mult timp pe calea diferențierii economice. Una din dovezile care confirmă accentuarea din ce în ce mai puternică a diferențierii în cursul secolului al XVI-lea este fărîmițarea sesiilor iobăgești și cantitatea diferită a recoltei anuale a iobagilor, stabilită pe baza listelor de dijme.

[1] Vezi partea a II-a, cap. II.

Din analiza izvoarelor, în primul rînd a urbariilor păstrate din secolul al XVI-lea, rezultă că, alături de iobagii cu sesie întreagă, care se bucurau de o stare materială relativ bună, se găseau foarte mulţi iobagi care posedau cîte o jumătate de sesie, sau chiar mai puţin (1/3 şi 1/4). Înmulţirea continuă a numărului jelerilor *(inquilini)*, dintre care unii aveau încă o bucăţică de pămînt, dovedeşte înrăutăţirea situaţiei ţărănimii dependente. Datele culese din listele de dijme demonstrează pauperizarea majorităţii iobagilor. Astfel, cercetînd situaţia iobagilor din părţile Tăşnadului şi Zalăului, adică de pe teritoriul comitatului Solnocul de Mijloc din « Partium », pe la 1569, aflăm, mai întîi, că în regiunea aceasta deluroasă ocupaţiile lor principale erau agricultura şi creşterea vitelor. Constatăm apoi că pe teritoriul celor două districte erau 40 de aşezări, din care trei tîrguri, în total cu 1 500 de familii de iobagi, care produceau circa 27 400 clăi de cereale.

Luînd ca bază recolta anuală a iobagilor, se deosebesc următoarele categorii: un număr mic de iobagi înstăriţi (4,0%), care au în mîinile lor aproape 17% din pămîntul arabil; este în scădere numărul celor cu o jumătate de sesie (18,7%); tot mai mult se îngroaşă numărul iobagilor săraci, cu părţi de sesie (35,6%) şi al jelerilor (35,9%). Faţă de alte regiuni, unde numărul iobagilor lipsiţi cu totul de pămînt ajunge la peste 10%, aici numărul lor este încă relativ mic (5,0%)[1].

Situaţia iobagilor este asemănătoare şi în cele 9 sate aflătoare în districtul Eriului din partea nord-estică a comitatului Bihor. Aici, 260 de gospodării au produs — la 1570 — circa 5 360 clăi de cereale. Pe baza recoltei, pot fi deosebite următoarele categorii: iobagi înstăriţi (12,3%), care posedă 40% din pămîntul arabil; iobagi cu jumătate de sesie (12,3%), al căror număr este şi aici în scădere; e mare în schimb numărul iobagilor săraci (30,8%) şi mai ales al jelerilor (33,8%). De data aceasta, este mult mai mare şi procentul iobagilor lipsiţi cu totul de pămînt (10,8%)[2].

Paralel cu dezvoltarea pieţei, feudalii căutau să mărească tot mai mult obligaţiile în natură ale iobagilor. Ei făceau totul ca, prin cumpărare forţată şi prin aplicarea altor mijloace, să pună mîna pe cît mai multe produse ale ţăranilor, pentru a le valorifica pe piaţă la un preţ ridicat.

Censul — obligaţia în bani a iobagilor — se plătea după lotul de pămînt în folosinţă, sau, cîteodată, după numărul animalelor. Valoarea lui varia după regiuni; de obicei se plătea un florin anual, perceput în două rate, primăvara şi toamna. Achitarea obligaţiilor băneşti, într-o vreme cînd pe piaţă se resimţea lipsa de numerar, constituia de multe ori o mare greutate pentru ţărani.

Variatele obligaţii în muncă constituiau de asemenea o sarcină grea pentru iobagi. Războaiele şi tulburările interne au cauzat o scădere a numărului braţelor de muncă şi a vitelor iobagilor, ceea ce a contribuit — alături de creşterea rezervei

[1] N. Kiss István, *16. századi dézsmajegyzékek*, p. 432—433.
[2] *Ibidem*, p. 401—402.

feudale — la sporirea zilelor de robotă şi la sărăcirea iobagului, el fiind nevoit să lucreze fără vite, numai cu palmele. Creşterea generală a obligaţiilor iobagilor şi mai ales a acelora în produse şi în bani a dus la înrăutăţirea situaţiei lor.

Iobagii aveau obligaţii şi faţă de biserica catolică, căreia-i datorau dijma. După reformă, dijma a ajuns în mîna principelui, care, de obicei, o arenda stăpînului de moşie. În felul acesta, iobagii erau obligaţi să dea stăpînului feudal, în afară de nonă, şi dijma, adică a zecea parte din produsele agricole şi din animalele mici.

Lupta de clasă. Ţărănimea din Transilvania a dus, şi în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, o luptă înverşunată împotriva exploatării.

Amploarea luată de această luptă e dovedită de hotărîrile repetate ale dietelor. Nu e vorba numai de părăsirea stăpînului feudal, de fuga iobagilor în interiorul principatului, ci şi de părăsirea teritoriului acestuia, de trecerea fugarilor peste hotare, mai ales în Moldova şi Ţara Romînească. Trecerea iobagilor aici era uneori chiar încurajată. Astfel, de exemplu, la 1553 Alexandru Lăpuşneanu, domnul Moldovei, se adresa bistriţenilor, rugîndu-i să permită trecerea acelora care ar dori să lucreze în Moldova, unde numărul populaţiei, în urma ciumei care bîntuise ţara, se rărise[1].

Iobagii recurgeau şi la alte mijloace de luptă. Dintr-o scrisoare a generalului Castaldo, adresată arhiducelui Maximilian, la 30 iunie 1552, rezultă că ţăranii nu mai voiau să dea ajutor la întărirea oraşelor şi cetăţilor; ei erau gata ca, la apropierea turcilor, să se răscoale împotriva trupelor habsburgice aflătoare în Transilvania[2].

Ţărănimea din regiunile mărginaşe ale Transilvaniei îndeplinea de mai multe secole rosturi militare importante, avînd o situaţie juridică deosebită. Întărirea relaţiilor feudale şi în aceste părţi a dus la răpirea treptată a libertăţilor de care ţărănimea se bucurase pînă atunci. Aceasta a provocat mişcări de împotrivire, cum a fost răscoala secuilor din 1562.

În legătură cu această răscoală de mari proporţii, trebuie menţionat că secuii de rînd, mai ales după formarea principatului, au fost impuşi la diferite dări ca şi iobagii, uneori dările pretinse de la ei întrecînd chiar pe cele plătite de iobagi. Pretenţiile crescînde ale fruntaşilor, înmulţirea dărilor şi suprimarea, în acelaşi timp, a unor privilegii, au făcut ca secuii de rînd să ridice armele împotriva celor privilegiaţi.

Izbucnirea răscoalei a fost provocată de «multele mizerii, nelegiuri şi silnicii comise de fruntaşi faţă de comunitate»[3]. Secuii au fost îndemnaţi la răscoală şi de Melhior Balassa, care, părăsind pe Ioan Sigismund, trecuse de partea lui Ferdinand, precum şi, după cît se pare, de domnul Moldovei, Despot vodă,

---

[1] Hurmuzaki, XV/1, p. 491.
[2] *Ibidem*, II/5, p. 24.
[3] *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, II, p. 202.

care năzuia să recapete stăpînirea celor două cetăți, Ciceul și Cetatea de Baltă. Secuii răsculați s-au adunat la începutul lui aprilie 1562 la Odorhei și au ales trei căpitani din mijlocul lor. Răsculații ar fi dorit să atragă de partea lor și masele săsești, și de aceea au trimis emisari la Sighișoara, Mediaș, Bistrița, Brașov și Sibiu. Trimișii secuilor căutau să arate sașilor că nobilimea este dușmanul lor comun. Cunoscînd situația socială a orașelor transilvănene, în care lupta de clasă a căpătat un caracter tot mai accentuat, nu e de mirare faptul că conducerea orașelor săsești privea de la început cu dușmănie răscoala. Încercările răsculaților au rămas astfel fără rezultat, iar patriciatul orășelor săsești s-a grăbit să contribuie cu bani la cheltuielile militare necesare înăbușirii răscoalei. Forțele răsculaților au fost slăbite și prin faptul că, pornind împotriva privilegiaților, ale căror conace au început să le incendieze și să le nimicească, s-au împărțit în două grupuri: grosul răsculaților s-a oprit la Hoghilag, lîngă Dumbrăveni, iar o parte mai mică, înaintînd spre Tîrgu-Mureș, și-a așezat tabăra în apropierea satului Oaia, în valea Nirajului. La început, răsculații au obținut unele succese, punînd pe fugă unitățile trimise împotriva lor. Oștile lui Ioan Sigismund, unindu-se cu trupele respinse mai înainte, au reușit să zdrobească tabăra cea mică a răsculaților, iar cei din tabăra cea mare s-au împrăștiat, fără a se ciocni cu oastea feudalilor. A urmat o crîncenă represiune, hotărîtă în dieta de la Sighișoara din 20 iunie 1562.

Pentru a împiedica o eventuală nouă răscoală a secuilor de rînd, s-au ridicat două cetăți: una, numită « Secuiul atacă » (Székelytámad), a fost ridicată în scaunul Odorhei, iar cealaltă, « Secuiul regretă » (Székelybánja), în Trei Scaune. Căpitanii acestor cetăți puteau nu numai să supravegheze mișcarea secuilor, ci, la nevoie, s-o și reprime.

Răscoala a avut însemnate urmări de ordin economic și social. Dieta a consfințit noile raporturi de clasă, declarînd că fruntașii secuilor — *primores* și *primipili* — sînt considerați nobili. Ei aveau o singură obligație: să presteze serviciul militar, fiind scutiți de orice dări și dispunînd de iobagii lor ca și ceilalți stăpîni feudali. O parte a secuilor de rînd a fost trecută, mai ales după 1566, în dependența celor privilegiați, iar restul a ajuns sub autoritatea principelui, ridicîndu-li-se drepturile de care se bucurau mai înainte. Acest act purta în sine germenii răscoalelor viitoare. De cîte ori li se va oferi prilejul, secuii de rînd se vor ridica la luptă, pentru a scăpa de iobăgie.

Cu ocazia alegerii lui Ștefan Báthory, cînd au început în Transilvania luptele pentru tron, secuii de rînd au pus din nou mîna pe arme, socotind momentul potrivit pentru recîștigarea libertății, dar în curînd au fost zdrobiți. Ei s-au alăturat apoi în număr mare oștirii lui Gaspar Békés, care, în 1575, s-a ridicat împotriva lui Ștefan Báthory. Acesta din urmă ieșind victorios, mulți dintre secui au suferit pedepse grele, fiind condamnați la moarte și executați. Secuii de rînd au încercat să-și redobîndească libertatea și cu ocazia expediției din 1595, cînd principele Sigismund Báthory i-a trimis în ajutorul aliatului său,

Mihai Viteazul, atacat de turci. Înainte de a porni în campanie, secuii au cerut să li se redea libertăţile pierdute, ceea ce Báthory, constrîns de împrejurări, le-a acordat. După expediţie, la dieta din decembrie 1595, Báthory a revocat libertăţile promise, ceea ce a făcut ca secuii de rînd să se răscoale din nou. Răscoala lor a fost şi de data aceasta înăbuşită cu multă cruzime.

Ca în celelalte ţări, aşa şi în Transilvania lupta de clasă în veacul al XVI-lea a îmbrăcat şi caracter religios. Iobagii oprimaţi şi exploataţi, ţinuţi de-a rîndul secolelor în misticism, neavînd nici un ajutor şi nevăzînd nici o ieşire din situaţia lor disperată, aşteptau apariţia unui conducător, unui « om al domnului », care să-i scape de greutăţi, de apăsare.

Ţărănimea de prin Sălaj, Satu Mare şi din regiunea Tisei, pe la 1569, a început să se adune în jurul lui Gheorghe Crăciun, ţăran din părţile Băii Mari, privit ca « trimis al lui Dumnezeu ». El era numit de contemporani « Omul Negru », din cauza unei pete negre pe care o avea pe corp. Centrul activităţii lui a fost în apropierea oraşului Debreţin, unde s-au adunat ţărani veniţi de la mari depărtări. Gheorghe Crăciun le vestea războiul de eliberare — nu cu forţa armelor, ci numai cu ajutorul lui Dumnezeu, cum spunea el — de sub stăpînirea turcească şi de sub cea feudală. Cu toate acestea, o parte a ţăranilor, alături de care s-au strîns şi numeroşi locuitori ai tîrgurilor, soldaţi şi nobili de rînd, aveau arme asupra lor, pe care nu au întîrziat să le îndrepte şi împotriva preoţilor şi nobililor. Nu-i de mirare dacă mulţi nobili — după spusele unui contemporan — şi-au adus aminte cu groază de cele petrecute în timpul lui Doja. Patriciatul din Debreţin — unde meşteşugarii breslaşi duceau o luptă dîrză împotriva patriciatului de la conducerea oraşului — nu vedea cu ochi buni strîngerea unui mare număr de ţărani în apropierea oraşului, deoarece prezenţa acestora a dat o şi mai mare intensitate luptei de clasă. Pe turci îi neliniştea de asemenea adunarea ţăranilor, al căror număr atingea cîteva mii şi despre care aflau că se pregătesc împotriva lor. Cînd apoi o parte a ţăranilor a încercat să cucerească cetăţuia de frontieră Balaszentmiklós din mîna turcilor, fără arme, cum le predica Omul Negru, au suferit o grea înfrîngere.

După scurt timp, patricienii din Debreţin, cu ocazia unei încăierări în oraş, au pus mîna pe Omul Negru şi au ordonat decapitarea lui. Un căpitan al său, Vasile Suciu, din Baia Mare, a vrut să strîngă din nou la luptă pe ţărani. Nobilimea însă, îngrozită de răscoalele ţăranilor pornite cu cîteva decenii mai înainte, a căror amintire era încă vie, a trimis împotriva ţăranilor detaşamente de ostaşi, care i-au împrăştiat, după ce l-au ucis şi pe noul lor căpitan [1].

La sfîrşitul secolului al XVI-lea, în 1599, o dată cu vestea victoriei repurtate de Mihai Viteazul asupra lui Andrei Báthory, ţărănimea transilvăneană, în frunte cu ţăranii romîni, s-a pus în mişcare împotriva nobililor asupritori. Răscoala, la care au luat parte iobagii, fără deosebire de neam, a cuprins o parte însemnată

[1] Geréb L., *A hazai osztályharcok irodalma 1525—1660*, p. 119 şi urm.

a Transilvaniei. La rugămintea repetată a nobililor de aici, Mihai Viteazul a luat măsuri de înăbuşire a răscoalei. În faţa forţelor noii stăpîniri, majoritatea ţăranilor s-au întors acasă, o bună parte a lor însă a luat drumul bejeniei.

Orăşenimea şi lupta de clasă în oraşe

Raporturile dintre diferitele pături orăşeneşti în perioada aceasta devin tot mai încordate. E timpul ascuţirii contradicţiilor de clasă, cînd lupta este îndreptată împotriva patriciatului urban, care avea în mîinile sale conducerea oraşului. Meşteşugarii organizaţi în bresle, ajutaţi de cei nebreslaşi şi de elemente plebeene, încearcă să smulgă puterea din mîna patriciatului. Lupta aceasta a luat o amploare tot mai mare. Ea şi-a găsit cea mai înaltă expresie în mişcările care au avut loc în 1556, la Sibiu, şi în 1557, la Braşov.

Mişcarea din Sibiu a izbucnit la 1 aprilie 1556, într-un moment important şi din punctul de vedere al politicii externe, căci se punea din nou problema stăpînirii Transilvaniei între cele două puteri rivale, Imperiul habsburgic şi turcii. Cu cîteva săptămîni înainte, reprezentanţii celor trei « naţiuni » privilegiate hotărîseră — la ordinul sultanului Soliman I — reinstalarea lui Ioan Sigismund şi a mamei sale Isabella, detronaţi cu cinci ani înainte.

Mişcarea nu a fost provocată de acest eveniment, cauzele ei găsindu-se în situaţia social-economică din Sibiu. Schimbarea politică însă a oferit un prilej potrivit izbucnirii violente a contradicţiilor. Patriciatul din Sibiu nu numai că reuşise să concentreze în mîinile sale comerţul cu ridicata, ci căuta să-şi păstreze o situaţie avantajoasă şi în negoţul cu amănuntul. Ba mai mult, cîteva familii din rîndurile patriciatului, cu situaţie economică foarte înfloritoare, izbutiseră să monopolizeze, timp de mai multe decenii, conducerea oraşului. Antagonismul dintre patricieni şi meşteşugarii de rînd din Sibiu a luat în 1556 amploarea unei răscoale. Izbucnirea ei a fost alimentată întrucîtva şi de marele incendiu din 31 martie, care a mistuit mai mult de jumătate din oraş.

În ziua de 1 aprilie 1556, meşteşugarii, înarmaţi, sprijiniţi puternic de calfe, ucenici şi de plebea urbană neorganizată, după ce au omorît pe judele regesc, Ioan Roth, reprezentantul local al puterii centrale, şi după ce au pus pe fugă pe mai mulţi membri ai consiliului orăşenesc, au devenit stăpîni pe oraş. Ei au încredinţat conducerea unui « căpitan », care trebuia să îngrijească nu numai de administrarea oraşului, ci şi de aprovizionarea şi securitatea populaţiei[1].

Nu cunoaştem activitatea noii conduceri, dar se constată că, în scurt timp, între opoziţia meşteşugărească şi cea plebeiană au izbucnit neînţelegeri, care au permis patriciatului ca, după tratative duse cu breslele, să pună din nou, pe la mijlocul lunii aprilie, mîna pe putere. La începutul lunii mai, cînd se simţea stăpîn pe situaţie, patriciatul trece la contraacţiune, luînd severe măsuri împotriva răsculaţilor. Unii dintre conducătorii răscoalei au fost condamnaţi la

[1] A. Scheiner, *Die Sprache des Teilschreibers Georg Dollert*. Anexă, în *Archiv des Vereins*, XLVII, 1933, p. 32 şi urm.; *Quellen*, IV, p. 517—518.

moarte şi decapitaţi iar alţii expulzaţi. Mişcarea aceasta de mare amploare dovedeşte întărirea luptei de clasă în sînul populaţiei acestui important centru orăşenesc.

Răscoala meşteşugarilor sibieni din 1556 nu a fost o mişcare urbană izolată. Un an mai tîrziu are loc tentativa de răzvrătire condusă de blănarul Gheorghe din Braşov, îndreptată împotriva patriciatului din acest oraş. Deşi izvoarele păstrate ne dau foarte puţine informaţii în această privinţă, amploarea mişcării poate fi judecată după măsurile care s-au luat împotriva conducătorilor. După arestarea lui Gheorghe blănarul de către organele orăşeneşti, regina Isabella însăşi poruncea ca « tulburătorului păcii şi liniştei publice şi aţiţătorului la răzvrătirea împotriva conducerii » să i se taie capul[1].

Mişcarea de mare amploare de la Sibiu din 1556 şi încercarea de răzvrătire de la Braşov din 1557 aruncă lumină asupra întăririi luptei de clasă şi în sînul populaţiei oraşelor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Dezvoltarea meşteşugurilor a dus în cursul secolului al XVI-lea la întărirea unei minorităţi de meşteşugari-patroni, care acaparează conducerea breslelor, exploatîndu-şi calfele şi ucenicii, precum şi pe meşterii săraci. Faptul acesta a adîncit contradicţiile dintre patroni şi calfe. Manifestări ale unor astfel de contradicţii se întîlnesc, de pildă, la Cluj, unde, în mai 1576, calfele de argintari au întrerupt lucrul şi, adunîndu-se pe străzi, au pretins îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi sporirea retribuţiei. Doleanţele calfelor aruncă lumină asupra condiţiilor lor de trai. În memoriul lor se spune, între altele, că patronii concediau calfele după bunul lor plac şi refuzau să le plătească leafa înainte de a vinde obiectele pe care le lucraseră, cu toate că existau calfe lipsite cu totul de mijloace de existenţă. Patronii, cu sprijinul conducerii oraşului, din care făceau parte mai mulţi meşteri, au înăbuşit mişcarea calfelor, aruncînd în închisoare pe conducătorii acestora. Prin rezistenţa calfelor se obţine eliberarea celor închişi, dar, deoarece ei luptă izolat, revendicările lor rămîn nesatisfăcute. Pentru a pune capăt acestor frămîntări, noile statute din mai 1591 luau măsuri foarte severe împotriva calfelor. Confirmarea statutelor, la 23 august 1591, de către principele Sigismund Báthory a provocat o nouă « grevă » a calfelor de argintari. Nu se cunosc urmările acesteia, dar mişcările repetate ale calfelor de argintari din Cluj sînt o dovadă elocventă a luptei neîncetate pe care au dus-o elementele exploatate din cadrul breslelor.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Capitalul*, vol. I şi vol. III, partea a II-a, Bucureşti, 1948 şi 1956.

— *Contribuţii la critica economiei politice*, Bucureşti, 1954.

MARX, K.,-F. ENGELS, *Opere*, vol. IX, Bucureşti, 1959.

LENIN, V. I., *Opere*, vol. 3, Bucureşti, 1951.

— *Statul şi revoluţia*, în *Opere*, vol. 25, Bucureşti, 1954.

[1] Arh. Stat. Braşov, Fondul Privilegii, nr. 468.

II. *Izvoare*

Bezviconi, G., *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947.

Bogdan, I., *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI*, București, 1902.

Botero, G., *Le relazioni universali*, Bergamo, 1596.

Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici, Brașov, 1847—1848.

Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959.

Documente privind istoria României, A, Moldova și B, Țara Românească, veac. XVI.

Filitti, I., C., *Documente din arhivele Vaticanului*, vol. II, București, 1914.

Geréb, László, *A hazai osztályharcok irodalma 1525—1660*, Budapesta, 1955.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II/4, II/5, III/1, XI, XV/1.

Iorga, N., *Studii și documente*, vol. I—II.

— *Acte și fragmente*, vol. I.

Istoria Țării Românești, 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960.

Iványi, B., *Két középkori sóbánya-statutum*, în *Századok*, 1911, p. 10—30, 98—113 și 187—195.

Jakó, Zsigmond, *A gyalui vártartomány urbáriumai*, Cluj, 1944.

Kiss, István N., *16. századi dézsmajegyzékek*, Budapesta, 1960.

Legrand, E., *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889.

Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, vol. I—IV, 1875—1878.

Pascu, Ștefan, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul sec. XVI*, Sibiu, 1944.

Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, vol. IV, Brașov, 1903.

Reichersdorffer, G., *Chorographia Transilvaniae*, în *Script. Rer. Hung.*, vol. III, ed. G. Schwandtner, Tyrnaviae, 1765.

Scheiner, A., *Die Sprache des Teilschreibers Georg Dollert*. Anexă în *Archiv des Vereins*, XLVII, 1933, p. 1—207.

Szamosközy, István, *Történeti maradványai, 1542—1608*, în *Mon. Hung. Hist. Scriptores*, vol. XXX, Budapesta 1880. În românește I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români*, Cluj, 1928.

Székely oklevéltár, vol. II, Cluj, 1876.

Takáts, Sándor, *A mármarosi sóbányák jövedelme 1551/2 és 1600/1-ben*, în *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1899, p. 192—195.

Tomassi, G., *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania*, Veneția, 1621.

Ureche, Gr., *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958.

Veress, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I—II, București, 1929—1930.

III. *Lucrări generale*

Costăchel, V.-P. P. Panaitescu-A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957.

Kővári, László, *Erdély történelme*, vol. III, Pesta, 1860.

Meteș, Șt., *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921.

Pascu, Șt., *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954.

1—2. Dezvoltarea social-economică și politică a Moldovei și Țării Românești

BERZA, M., *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *St. mat. ist. medie*, vol. II, 1957, p. 7—47.

CIHODARU, C., *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, în *St. cerc. șt.*, Iași, VII, 1956, fasc. 1, p. 1—34.

ILIEȘ, A., *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească până în veacul al XVIII-lea*, în *St. mat. ist. medie*, vol. I, 1956, p. 155—197.

IORGA, N., *Istoria armatei românești*, vol. I, București, 1929.

LEHR, L., *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI și în prima jumătate a sec. XVII*, în *St. mat. ist. medie*, vol. IV, 1960, p. 223—306.

MIOC, DAMASCHIN, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească până la 1632*, în *St. mat. ist. medie*, vol. II, 1957, p. 49—116.

MIOC, D.-H. CHIRCĂ-ȘT. ȘTEFĂNESCU, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIV-e au XVIII-e siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. II, București, 1960, p. 221—252.

OLTEANU, ȘT., *Meșteșugurile din București în secolele XVI—XVII*, în *Studii*, XII, 1959, nr. 5, p. 71—112.

OȚETEA, A., *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Țara Românească și Moldova*, în *St. mat. ist. medie*, vol. IV, 1960, p. 307—390.

PANAITESCU, P. P., *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române până la mijlocul secolului al XVII-lea*, în *St. mat. ist. medie*, vol. I, 1956, p. 63—122.

— *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române*, în *Studii*, X, 1957, nr. 3, p. 153—165.

GRECU, AL. (P. P. PANAITESCU), *Răscoala țăranilor din Moldova, în anii 1563—1564*, în *Studii*, VI, 1953, nr. 2, p. 201—213.

— *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 4, p. 215—228.

STĂNESCU, EUGEN, *Colaborarea militară dintre români și cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 3, p. 119—144 și nr. 4, p. 187—213.

3. Situația social-economică a Transilvaniei

CSELÉNYI, B., *A székely felkelők és a szászok kapcsolatairól 1562-ben*, în *Buletinul Univ. V. Babeș și Bolyai*, Cluj, seria șt. sociale, vol. I, 1956, nr. 1—2, p. 191—198.

DOBOȘI, AL., *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (secolele XIV—XVI)*, în *St. cerc. ist. medie*, II, 1951, nr. 1, p. 125—166.

— *Din frămîntările calfelor de aurari din Cluj în a doua jumătate a veacului al XVI-lea*, în *St. cerc. ist. medie*, 1950, nr. 1, p. 112—119.

GOLDENBERG, S., *Brașovul la mijlocul secolului al XVI-lea și încercarea de răzvrătire din 1557*, în *Buletinul Univ. V. Babeș și Bolyai*, Cluj, seria șt. sociale, vol. I, 1956, nr. 1—2, p. 201—215.

— *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958.

GÜNDISCH, G., *Der Hermannstädter Aufstand des Jahres 1556*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1959, nr. 1, p. 75—110.

JICKELI, O. F., *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, în *Archiv des Vereins*, XXXIX, 1913, p. 33—184.

MANOLESCU, R., *Le rôle commercial de la ville de Brașov dans le sud-est de l'Europe au XVI-e siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. II, București, 1960, p. 207—220.

PASCU, ȘT., *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *St. mat. ist. medie*, vol. I, 1956, p. 123—154.

CAPITOLUL IV

SITUAȚIA POLITICĂ A ȚĂRILOR ROMÎNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

1. SITUAȚIA POLITICĂ A MOLDOVEI ÎNTRE ANII 1546—1572

Situația internațională din a doua jumătate a veacului al XVI-lea nu a favorizat, pînă în ultimul său deceniu, încercările poporului romîn de scuturare a apăsătoarei stăpîniri otomane. Suveranii statelor vecine, Polonia și Imperiul habsburgic, avînd de făcut față propriilor lor greutăți interne sau căutînd să lărgească teritoriile de sub stăpînirea lor, nu au dat sprijinul necesar țărilor romîne în năzuințele lor de eliberare de sub turci. Atunci cînd au răspuns unor chemări venite din partea acestora, n-au făcut-o pentru a le ajuta să-și cîștige independența politică, ci pentru a înlocui pe turci prin propria lor stăpînire. În această direcție se manifestă îndeosebi imperialii, care, prin numeroase acțiuni diplomatice și militare, încearcă să alipească Transilvania la Imperiul habsburgic și să desprindă Moldova și Țara Romînească din sistemul politic otoman, instaurat după 1538. Habsburgii s-au arătat, însă, incapabili de a înlocui stăpînirea otomană prin propriul lor sistem; ajunși la tron cu ajutorul imperialilor sau chiar impuși de ei, unii dintre domnii țărilor romîne, ca Radu Ilie sau Despot, atunci cînd au intenționat sau chiar au încercat să se ridice împotriva turcilor, nu au găsit sprijinul făgăduit și acțiunile lor n-au avut aproape nici un fel de urmări asupra situației politice a Țării Romînești și Moldovei.

Regatul polon, care încheiase în 1532 o pace « veșnică » cu Turcia, a căutat în toată această perioadă să îndepărteze primejdia otomană, prin păstrarea unor bune relații cu Poarta. Fără a avea învoirea regelui, magnații poloni au atacat adesea Moldova, dar nu cu gîndul alungării turcilor, ci cu dorința de înstăpînire asupra ei.

Singurul aliat de nădejde pe care l-a avut poporul romîn în lupta sa de eliberare a fost puterea căzăcească, care, începînd din anul 1563 și pînă la sfîrșitul veacului, a întreprins o serie de acțiuni împotriva turcilor și a aliaților acestora, dîndu-le lovituri serioase.

În raporturile internaționale, țările romîne nu mai au rolul important din a doua jumătate a veacului al XV-lea și nici chiar pe acel din prima jumătate a celui următor. În jocul politic al marilor puteri vecine, Transilvania, Țara Romînească și Moldova nu mai constituiau acum state în stare să-și apere interesele și să se impună prin forța lor militară. De aceea, printr-o politică echivocă, de manevrări dintr-o parte în alta, de folosire a contradicțiilor dintre aceste mari puteri, conducătorii țărilor romîne au căutat de cele mai multe ori să lupte pentru păstrarea existenței statelor lor și pentru fixarea unor raporturi cu Poarta otomană de oarecare autonomie politică. Trebuie reținută și dorința multora dintre domni de recîștigare a independenței pe bază de ajutor din afară și chiar încercările militare ale unora, în vederea realizării acestui scop.

În ce privește desfășurarea politicii interne, ea se caracterizează prin necurmate lupte între partidele boierești și între acestea și domnie[1].

*

Urmașilor lui Petru Rareș la tronul Moldovei, Iliaș (1546—1551) și Ștefan (1551—1552), li s-au pus aproape aceleași probleme ca și tatălui lor, în cea de-a doua domnie a lui: înfrîngerea anarhiei interne pricinuită de marii boieri și împlinirea unor obligații economice și politice mult crescute, față de Poarta otomană.

Chiar de la începutul domniei, Iliaș se vede silit să ia măsuri aspre împotriva marii boierimi, care, în tendințele ei de recîștigare a vechilor privilegii, urmărea punerea tînărului domn sub tutela sa completă. În urma descoperirii unui complot, se taie capul hatmanului Vartic, iar o parte din boieri sînt pedepsiți cu diferite cazne (cu bătaia, tăierea nasului, orbirea). Mulți trec în Polonia, îngroșînd rîndurile fugarilor aflați acolo încă din timpul domniei lui Petru Rareș[2]. În cursul anului 1549, aceștia, grupați în jurul unui pretendent, susținut și de unii pani poloni, năvălesc în Moldova, însă oastea domnească îi alungă peste granță.

Avînd de făcut față unor obligații sporite față de Imperiul otoman, Iliaș caută ca, satisfăcînd cererile Porții, pentru a putea domni în liniște, să lovească în același timp în puterea economică a marilor feudali. De aceea, pentru obținerea sumelor de bani necesare, domnul recurge la un mijloc cu totul neobișnuit epocii: impunerea la bir a marilor boieri și chiar a mănăstirilor, fapt care i-a atras ura și mai înverșunată a acestora. În fața puterii coalizate a boierilor și a bisericii, domnul este silit să caute refugiu în Imperiul otoman, trecînd la credința mahomedană. Părăsirea tronului și turcirea lui Iliaș sînt expresia neputinței domnului de a rezolva problemele interne și externe ce i se puneau, a capitulării lui în fața presiunii crescînde a Porții și a boierilor.

În scurta lui domnie, Ștefan Rareș a avut de întîmpinat noi valuri ale opoziției boierimii, manifestată prin uneltirile și comploturile boierilor din

[1] Vezi mai sus cap. III, par. 2.
[2] *Cronicile slavo-romîne*, p. 104 și 118.

țară sau prin incursiunile celor fugiți în Polonia. Chiar la urcarea sa în scaun, el are de înăbușit un complot al marii boierimi, ce urmărea înlocuirea urmașilor lui Ștefan cel Mare cu un domn ridicat din sînul ei, care să se identifice cu interesele marilor feudali. La 15 iunie 1551, Ștefan menționa într-un act că a confiscat averile lui Iurie spătar, care « le-a pierdut cu hiclenie, cînd a ridicat pe un lotru asupra capului domniei mele » [1].

În politica sa externă, imediat după aplanarea conflictului iscat cu fratele său, fostul domn, devenit pașă de Silistra [2], Ștefan face chiar în vara anului 1551 unele încercări pe lîngă poloni și imperiali de realizare a unei alianțe antiotomane. Cerînd ajutorul regelui Poloniei în contra turcilor, Ștefan i se oferă drept vasal, dar este refuzat [3]. Se adresează atunci imperialilor, la care trimite în solie pe însuși mitropolitul țării și un boier bătrîn, fost sfetnic al tatălui său, dar și acl, chiar dacă nu este întîmpinat cu un refuz categoric, sinceritatea propunerii îi este pusă la îndoială [4]. În toamna aceluiași an, 1551, sultanul adresează o poruncă categorică domnului Moldovei să intre cu oastea sa în Transilvania, împotriva imperialilor[5]; răspunsul lui Ștefan este o nouă solie trimisă acestora, cu făgăduiala că nu se va supune poruncilor Porții, și că va lupta chiar împotriva turcilor, dacă va fi asigurat că va primi ajutor din partea împăratului și i se vor retroceda cele două feude din Transilvania, Ciceul și Cetatea de Baltă. Pînă la sfîrșitul lui martie 1552, se schimbă multe scrisori și solii între Ștefan și imperiali, dar fără luarea vreunor hotărîri. Ștefan propune și un plan de acțiune generalului imperial Castaldo, care consta, în esență, în prinderea oștilor turcești într-o capcană, acestea urmînd a fi atacate din față de imperiali și din spate de moldoveni. Dar și noua propunere este întîmpinată cu suspiciune [6]. Solii lui Ștefan, ajunși la Ferdinand de Habsburg, la Bratislava, sînt trimiși îndărăt doar cu făgăduieli, ceea ce provoacă nemulțumirea domnului. Sultanul, care probabil era informat de toate aceste acțiuni ale domnului Moldovei și de insuccesele lui, îi trimite o ultimă poruncă, la sfîrșitul lui mai 1552, ca să pornească cu oastea sa împotriva imperialilor — care stăpîneau în acel moment Transilvania — făgăduindu-i că, de o va face, îi va ierta jumătate de haraci [7]. În cursul lunii iulie, oastea moldovenească pradă în secuime, fără însă a da vreo luptă cu imperialii. Se pare că Ștefan a făcut o simplă demonstrație, pentru a-și dovedi fidelitatea față de sultan și a evita astfel o nouă campanie otomană împotriva țării sale.

Politica sa internă, de întărire a puterii domnești, prin reprimarea facțiunilor feudale, însoțită de una de intoleranță religioasă, cu măsuri aspre împotriva armenilor, a stîrnit multe nemulțumiri, care au dus în cele din urmă la

---

[1] Documente, A, veac XVI, vol. II, p. 7.
[2] A. Veress, *Documente*, I, p. 61, 78.
[3] *Ibidem*, p. 52—53.
[4] Hurmuzaki, II/4, p. 597.
[5] A. Veress, *op. cit.*, p. 61.
[6] *Ibidem*, p. 62.
[7] *Ibidem*, p. 85—86.

ridicarea marilor boieri « în chip tîlhăresc asupra voievodului » şi la uciderea sa la podul de la Ţuţora, pe Prut, la 1 septembrie 1552[1]. Din unele scrisori ale lui Castaldo, reiese că acesta fusese în strînse legături cu boierii ucigaşi şi cu partida care avea să aducă pe tron pe Lăpuşneanu.

Cu excepţia cronicii lui Eftimie, scrisă din porunca lui Lăpuşneanu, izvoarele arată în mod unanim hotărîrea lui Ştefan de a duce mai departe politica antiotomană a tatălui său. Din unele însemnări ocazionale, care nu pot fi bănuite de părtinire, se poate vedea că domnul intenţiona o ridicare împotriva turcilor, bazată pe alte forţe interne decît marea boierime. Faptul că el a condiţionat această ridicare a maselor populare pentru eliberare de un ajutor extern, pe care nu-l găsea nicăieri — arătînd astfel că nu avea deplină încredere în forţele propriei sale ţări, aşa cum avuseseră înaintaşii săi — l-a dus în cele din urmă la eşecul suferit. Este drept că împrejurările, ca şi omul, erau altele decît cele din vremea bunicului şi a părintelui său.

După uciderea lui Ştefan Rareş, reîncep luptele dintre grupările boiereşti, care îşi disputau puterea, fiecare încercînd să impună la cîrma ţării propriul ei pretendent. Cea mai puternică era partida filo-polonă, formată din numeroşi mari boieri, aflaţi atît în ţară, cît şi fugari în Polonia; ea era grupată de mai mulţi ani în jurul unui boier puţin cunoscut, stolnicul Petrea. Alta era aceea a partizanilor familiei domnitoare, condusă de însăşi doamna lui Petru Rareş, şi care se regrupase în grabă, susţinînd la tron pe un Joldea, care urma să ia în căsătorie pe fiica lui Petru Rareş, Ruxandra. Cea de-a treia, mai puţin numeroasă, nutrea vădite simpatii pentru imperiali şi era în legătură cu Castaldo.

Joldea, ridicat în scaun şi susţinut de o parte din marii boieri, nu domneşte decît trei zile. Surprins nepregătit de război la Şipote, pe Jijia, de oastea boierească şi cea polonă, care-l aduceau pe Petrea stolnicul în ţară, Joldea este însemnat la nas şi călugărit cu sila. Boierii îl proclamă domn la Hîrlău, sub numele de Alexandru vodă, pe pretendentul venit din Polonia, căruia i se creează imediat şi justificarea dinastică necesară, fiind dat drept fiu al lui Bogdan cel Orb. La scurt timp după aceasta, se obţine şi confirmarea sultanului pentru noua domnie, condiţionată însă de aproape dublarea tributului, care ajunge astfel la suma de 30 000 de galbeni.

Primele măsuri cu caracter intern ale noului domn, poreclit mai tîrziu Lăpuşneanu şi despre care cronica lui Azarie ţine să facă menţiunea că era « unul dintre boieri »[2], lăsau să se întrevadă o domnie aşa cum de mult o doreau boierii, lipsită de autoritate şi la discreţia totală a celor care-l susţinuseră. Se dă drumul boierilor puşi în temniţă de Petru Rareş şi de fiii săi, sînt rechemaţi în ţară cei fugiţi peste hotare şi « boierii toţi au primit demnităţile şi moşiile de mai înainte »[3]. Dar, această înţelegere între domnie şi marea

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 139—140.
[2] *Ibidem*, p. 140.
[3] *Ibidem*, p. 123.

Fig. 270. — Portretul lui Alexandru Lăpușneanu de pe o broderie de la mănăstirea Slatina, 1560.

boierime n-a durat mult. Tendințele centrifuge ale unora din marii feudali deveniseră anacronice și se opuneau dezvoltării politice a statului; întoarcerea la o etapă a vieții statale, depășită de aproape un veac, era imposibilă. Noul domn începe și el să ia măsuri de întărire a autorității centrale, lovind în imunitățile pe care încercaseră să le recîștige, în plinătatea lor, boierii și mănăstirile.

Conflictul dintre domnie și marii boieri reizbucnește în anul 1555. Mulți dintre cei nemulțumiți, în frunte cu boierul Negrilă și cu mitropolitul țării, fug în Polonia și în Imperiul otoman. Fugarii făgăduiesc sultanului o parte din teritoriul Moldovei, dacă-l înlocuiește pe Lăpușneanu. Cu ajutor polon, Negrilă pradă Moldova pînă aproape de Suceava. Turcii — care erau acum ei înșiși interesați în potolirea anarhiei interne din Țara Romînească și Moldova, în vederea exploatării lor — nu dau curs cererii boierilor, mai ales că, în această vreme, nici nu aveau motive să se plîngă de Lăpușneanu. În afara răului pricinuit țării, mișcarea boierilor rebeli nu a avut alte urmări.

Anul 1558 aduce noi frămîntări în sînul clasei dominante. În sfatul domnesc se produce o mare schimbare: cu excepția a trei-patru dregători, toți ceilalți sînt înlocuiți cu alții, nume noi, puțin cunoscute, ridicați dintre boiernașii sprijinitori ai domniei. Doi ani mai tîrziu au loc alte mișcări boierești de nemulțumire împotriva domnului, din care unele vădit în legătură cu forțe externe, imperiale sau polone. Un Lupu paharnic își pierde capul și averile pentru că « s-a ridicat domn asupra capului domniei mele și cu alți vicleni », spune un act domnesc din această vreme [1]. Tot în 1560, se semnalează solii de boieri și clerici moldoveni la împăratul Ferdinand, căruia îi cer ajutor împotriva lui Lăpușneanu, pentru înscăunarea pretendentului Despot [2]. În aceeași vreme, se vorbește despre proiectul de incursiune a unui cneaz rutean, Dimitrie (probabil Vișnevițki) cu gînduri de răsturnare a lui Lăpușneanu [3] și de eliberare a țării de sub turci.

Toate aceste mișcări, urmărind cucerirea puterii prin aducerea la tron a unor pretendenți fără legături cu fosta familie domnească, arată că este vorba și de manifestări ale unei crize dinastice. Însăși înscăunarea lui Alexandru Lăpușneanu constituia un exemplu și un îndemn pentru diverșii pretendenți la tron și pentru susținătorii lor, că pot obține puterea rîvnită fără eforturi deosebite.

În politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu se pot distinge clar două etape: una, la începutul domniei, cu încercări de realizare a unei coaliții antiotomane, care să aducă eliberarea Moldovei de sub turci, și cea de-a doua, de împăcare cu situația de aservire existentă, domnul manifestîndu-se cu totul credincios turcilor.

Imediat după ocuparea tronului, Lăpușneanu se adresează generalului imperial Castaldo, ca și înaintașul său Ștefan Rareș, declarîndu-se gata să lupte

[1] *Documente*, A, veac. XVI, vol. II, p. 149—150.
[2] A. Veress, *op. cit.*, I, p. 180—182.
[3] *Ibidem*, p. 188—192.

împotriva turcilor, dacă va avea asigurarea împăratului că i se va da ajutor militar şi i se vor retroceda posesiunile din Transilvania, Ciceul şi Cetatea de Baltă, ca loc de refugiu [1]. Tratative se duc în tot cursul iernii anilor 1552—1553, însă, tot ca în cazul lui Ştefan Rareş, răspunsurile sînt evazive, făgăduielile lipsite de urmări practice, ceea ce îl determină pe Lăpuşneanu să-şi schimbe orientarea, mai ales că obţinuse confirmarea sultanului în domnie şi turcii i se arătau, în general, favorabili.

Începînd cu anul 1553, el duce politica suzeranilor săi poloni şi turci, nemaifăcînd încercări de a se elibera de sub influenţa lor. În politica sa de supunere faţă de Poartă, este neîndoios că un rol hotărîtor, pe lîngă refuzul imperialilor de a colabora cu el, l-a avut şi atitudinea panilor poloni. Faţă de Sigismund August, regele Poloniei, Lăpuşneanu şi boierii ţării făcuseră act de omagiu încă din septembrie 1552, reînnoit şi completat în 1553 [2], luînd asemenea obligaţii, încît regele ajungea la o situaţie politică cu totul excepţională faţă de Moldova, ţară, « pe care — după cum scrie un contemporan — strămoşii săi n-au putut niciodată s-o înfrîngă cu armele » [3].

Succesul acesta atît de nesperat — izvoarele vorbesc de unirea Moldovei cu coroana Poloniei [4] — a născut temeri chiar la rege şi la principalii săi sfetnici. Castelanul Cracoviei, Ian Tarnovski, îl sfătuia pe rege să-i ceară lui Lăpuşneanu să trimită o solie la Constantinopol şi să arate că Ştefan Rareş a fost ucis de moldoveni din cauza tiraniei sale şi că el a fost bine primit ca domn de întreaga ţară. De asemenea să spună că nu va avea alt suzeran în afară de sultan, că va plăti regulat tributul şi-i va executa cu credinţă poruncile. La rîndul său, şi regele să trimită sultanului o solie şi, dacă i se va imputa că el a aşezat domn în Moldova şi a primit ţara sub suzeranitatea sa, să arate că schimbarea de domn au făcut-o moldovenii înşişi, că noul domn va fi supus sultanului şi că regele nu vrea să aibă nici un amestec în Moldova, care să-l supere cumva pe sultan [5]. Ascultînd sfatul, regele trimite o solie la turci, asigurîndu-i de devotată prietenie. Cu asemenea suzerani şi aliaţi, temători de propria lor situaţie, nu este de mirare că şi Lăpuşneanu a dus faţă de Poartă o politică de totală supunere.

În politica externă a Moldovei din deceniul al şaselea al veacului, mai este de semnalat ajutorul dat de Lăpuşneanu regelui polon împotriva tătarilor, la începutul anului 1553, precum şi amestecul armat în Transilvania, avînd ca scop reîntronarea lui Ioan Sigismund ca principe al Transilvaniei. În cursul anului 1556, din porunca sultanului şi cu îndemnul regelui polon, oştile Moldovei şi ale Ţării Romîneşti trec munţii în Transilvania şi alungă pe imperiali, reuşind să înscăuneze pe fostul principe. Cerîndu-şi îndărăt posesiunile din Transilvania, cele două cetăţi feude ale domnilor Moldovei, Lăpuşneanu nu le

[1] A. Veress, *op. cit.*, II, p. 104; Hurmuzaki, III/1, p. 288—289 şi 306—307.
[2] *Ibidem*, II/5, p. 31—32; I. Bogdan, *Album paléographique Moldave*, planşa nr. 79.
[3] *Cerc. ist.*, I, 1925, p. 109.
[4] Hurmuzaki, S 2/I, p. 196—198.
[5] *Ibidem*, p. 174—176.

obține decît în 1558, după multe amînări, și abia în urma unui ordin expres al sultanului, dat Isabellei, mama principelui.

Spre sfîrșitul primei sale domnii, din cauza sporirii obligațiilor față de Poartă, a nenumăratelor porunci de a se furniza zaherea și vite, precum și oameni și cherestea pentru întărirea cetăților turcești din nordul Mării Negre, se pare că Lăpușneanu a încercat o nouă apropiere de imperiali. Prin intermediul veneției, el propune lui Ferdinand o alianță între Imperiu, Moldova și Țara Românească, care urmau să pornească împreună un război în contra turcilor [1]. Nici de data aceasta răspunsul nu este mai favorabil. De altfel, imperialii își aveau propriul lor candidat la tronul Moldovei, cu ajutorul căruia sperau să pună mîna pe cele două țări în alte condiții decît propunea Lăpușneanu. Este vorba de Iacob Eraclid Despot, viitorul domn al Moldovei.

Față de Țara Românească, Lăpușneanu a dus în prima domnie politica pe care i-au impus-o turcii, făcînd, din porunca lor, două expediții, una în 1553, de reîntronare a lui Mircea Ciobanul, alta în anul următor, de scoatere a aceluiași și de punere în scaun a lui Pătrașcu cel Bun.

În acest timp, la curtea lui Lăpușneanu se adăpostise un grec, Iacob Eraclid Despot, ce pretindea că se trage din familia despoților de Samos. Poet, medic și militar cu mari calități, el se făcuse cunoscut și bine primit la curțile suveranilor apuseni. Cunoscînd la fața locului situația din Moldova, în special nemulțumirile față de domnia lui Lăpușneanu, Despot începe să nutrească nădejdea de a-l înlocui pe acesta, și apoi, o dată ajuns domn, să înfăptuiască, cu ajutorul apusenilor, planuri și mai mărețe. Complotul pe care-l făurise împreună cu unii din boieri fiind descoperit, Despot este silit să fugă la imperiali. Cu ajutorul acestora și al unui nobil polon, Albert Laski, în toamna anului 1561, Despot revine în Moldova. La 18 noiembrie 1561, a avut loc o luptă la Verbia, în care Lăpușneanu, trădat de o mare parte din boieri, este înfrînt și silit să-și caute refugiu la turci.

Instalat în domnie, Despot încearcă să pună în aplicare atît politica protestantă a sprijinitorilor săi poloni și germani, — el însuși era luteran — cît și pe cea antiotomană a imperialilor, de aceasta din urmă fiind strîns legată dorința de eliberare de sub turci a poporului român, ca și a întregii Peninsule Balcanice. Despot își inaugurează domnia prin două acte neobișnuite pentru Moldova acelei vremi: mai întîi, dă un edict de toleranță religioasă, invitînd în Moldova pe toți protestanții care aveau de suferit persecuții în țările lor; apoi adresează o proclamație moldovenilor, prin care își afirmă hotărîrea de a lupta împotriva turcilor și de a uni, sub sceptrul său, Moldova și Țara Românească.

Despot a luat unele măsuri pentru dezvoltarea comerțului și orașelor, căutînd în acestea un sprijin împotriva altor forțe sociale interne, ostile măsurilor politice pe care le-a luat. Avînd de făcut față unor mari dificultăți bănești,

---

[1] A. Veress, *op. cit.*, I, p. 173.

Fig. 271. — Taler emis de Despot vodă, 1562.

ca plata ostaşilor mercenari, achitarea unor datorii către Laski şi a obligaţiilor către imperiali, pe care şi le asumase înainte de obţinerea tronului, precum şi plata tributului către turci, Despot a luat unele măsuri prin care şi-a pierdut repede simpatiile poporului şi ale clerului. Astfel, el a pus o dare excepţională de un galben pe fiecare gospodărie ţărănească şi a luat podoabele şi vasele

Fig. 272. — Dinar emis de Despot vodă, 1563.

preţioase de la mănăstiri, pe care le-a topit, transformîndu-le în argint şi aur. Din cauza cruntei exploatări a ţărănimii, are loc acum şi o răscoală ţărănească, de oarecare amploare [1].

În politica sa externă, Despot s-a bucurat de succese deosebite. Deşi impus de imperiali, în primăvara anului 1562 el este recunoscut domn şi de sultan, la care mijlociseră pentru confirmare chiar unii dintre dregătorii Porţii, cîştigaţi de Despot. Regele Poloniei, pentru a nu da pretext de supărare turcilor, dat fiind rolul jucat de unii magnaţi poloni la întronarea lui Despot, se arată la început duşmănos faţă de acesta, dar sfîrşeşte prin a stabili cu el relaţii de prietenie. Cu Petru cel Tînăr, domnul Ţării Romîneşti, Despot încheie un tratat de alianţă împotriva oricăror duşmani, fie ei chiar şi turcii. Singurul care i-a rămas duşman constant a fost Ioan Sigismund, principele Transilvaniei. Acesta, găsindu-se între imperiali şi Despot, credincios aliat al lor, îşi temea tronul, fapt pentru care nu contenea să stăruie la Poartă pentru readucerea pe scaunul Moldovei a lui Lăpuşneanu.

Despot a înfiinţat şi o şcoală la Cotnari, unde a predat tînărul învăţat umanist, Ioan Sommer, de la care a rămas şi o biografie a domnului.

Politica internă a lui Despot, la care s-a adăugat şi cearta cu Laski, căruia îi luase îndărăt Hotinul, după ce i-l dăduse în contul datoriei contractate, i-au grăbit căderea. Răscoala ţărănească ce izbucneşte acum dă prilej unor boieri

[1] Vezi mai sus, cap. III, par. 1.

să organizeze un complot împotriva lui Despot, căruia în cele din urmă acesta îi cade victimă. După ce rezistă asediului boieresc vreme de trei luni, închis în cetatea Sucevii, domnul se predă boierilor şi e ucis de conducătorul complotului, Tomşa hatmanul, în noiembrie 1563.

Ceva mai înainte, prin viclenie, boierii reuşiseră să prindă şi pe hatmanul cazacilor, Dimitrie Vişnevieţchi, venit să ocupe tronul Moldovei, şi-l trimiseseră la Poartă, unde a fost ucis de turci în chinuri groaznice.

Cu moartea lui Despot, s-a prăbuşit şi poziţia politico-miliară pe care reuşiseră s-o deţină habsburgii la răsărit de Carpaţi vreme de doi ani, între 1561 şi 1563.

Boierii au încercat atunci din nou să impună la cîrma statului un reprezentant al lor, pe Tomşa, cerînd sultanului să-l recunoască domn. Poarta însă îl numeşte a doua oară pe Lăpuşneanu, care, cu contingente de oaste munteană, turcă şi tătară, vine să-şi reia tronul. În primele ciocniri, avînd alături şi oaste ţărănească, Tomşa învinge[1] ; cînd ţăranii îl părăsesc [2], el este înfrînt şi fuge în Polonia. Aci e ucis din ordinul regelui, împreună cu boierii care se aflau cu dînsul, conform cererii sultanului.

A doua domnie a lui Lăpuşneanu (1564—1568) a rămas în amintirea contemporanilor prin cumplita prădăciune ce i-a precedat înscăunarea, cînd tătarii « au năvălit asupra Moldovei ca nişte cîini turbaţi şi apucînd multă pradă, oameni şi vite, au ars ţara » [3].

Domnia i-a fost continuu tulburată de diverşi pretendenţi, sprijiniţi dinlăuntru de boieri, iar dinafară mai ales de imperiali, care căutau să recîştige aci poziţiile pierdute o dată cu înlăturarea lui Despot. Cumplitele masacre boiereşti, menite să pună capăt anarhiei interne, au caracterizat de asemenea această a doua domnie a lui Lăpuşneanu. În 1568, Lăpuşneanu moare, pare-se otrăvit de boieri.

Domnia urmaşului său, Bogdan (1568—1572), se desfăşoară sub tutela nemijlocită a magnaţilor poloni. El se declară vasal regelui Poloniei, repetînd omagiul şi tratatele de alianţă şi supunere încheiate de tatăl său [4]. Nemulţumind pe unii dintre boieri şi pe sultan, Bogdan este înlocuit din domnie, găsindu-şi refugiul în Polonia, apoi la imperiali şi în cele din urmă la ţarul Rusiei.

2. AGRAVAREA DOMINAŢIEI OTOMANE ASUPRA ŢĂRII ROMÎNEŞTI (1545—1577)

Istoria politică a Ţării Romîneşti între anii 1545—1577 se caracterizează printr-o dezlănţuire a războaielor feudale interne, purtate între domnie şi marea boierime, ca şi între diverse facţiuni boiereşti. Ele cauzează amestecul direct al

[1] Hurmuzaki, XI, p. XIV.
[2] Vezi mai sus, cap. III, par. 2.
[3] *Cronicile slavo-romîne*, p. 145.
[4] Hurmuzaki, S. 2/I, p. 265—267.

turcilor în țară și au ca efect o creștere a aservirii față de Poarta otomană. Starea de pronunțată anarhie feudală din Țara Romînească se datorește mai ales faptului că aci procesul centralizării, început în a doua jumătate a veacului anterior, se păstrase la un nivel mult mai scăzut decît în Moldova.

Pe tronul Țării Romînești fusese instalat de turci un fiu al lui Radu cel Mare, anume Mircea, poreclit Ciobanul, din cauza comerțului cu oi cu care se ocupase înainte de a fi domn. El domnește în două rînduri (1545—1554 și 1558—1559), prima domnie fiindu-i întreruptă de cea a lui Radu Ilie, care ocupă și el scaunul cîteva luni, în iarna anului 1552—1553.

Întreaga domnie a lui Mircea Ciobanul este un lung șir de lupte împotriva grupărilor marii boierimi, care încerca să-și impună voința, să recîștige vechile privilegii imunitare sau să-l înlocuiască din domnie printr-un reprezentant al ei, care să fie executor fidel al tuturor revendicărilor sale. La puțin timp după ocuparea tronului, Mircea, în urma greutăților interne pe care i le creează boierii, nu ezită să taie peste 200 din ei, dintre care nu mai puțin de 48 de boieri mari. Mulți își caută refugiu în Transilvania, dar și aci sînt urmăriți, domnul cerînd extrădarea lor. Din Transilvania, boierii pribegi, cu oaste de mercenari și cu « slugile » lor, năvălesc în mai multe rînduri în Țara Romînească, fără însă a reuși să-l izgonească pe domn. Cea mai importantă dintre aceste acțiuni este cea din august 1548, cînd oastea boierilor pribegi, coborîtă pe Valea Prahovei, « au avut război mare cu Mircea Vodă la sat la Periș; și fu izbînda Mircii » [1]. Fiind respinși, o parte din boieri fug la turci, la Brăila, pentru ca apoi, atrași cu făgăduieli de domn, să fie uciși.

În noiembrie 1552, un pretendent, Radu Ilie, cu o oaste puternică de mercenari, reușește să-l alunge pe Mircea Ciobanul, în urma unei lupte victorioase ce s-a dat la satul Mănești [2]. Mircea se refugiază la turci, la Giurgiu, nu însă înainte de a fi tăiat un alt număr mare de boieri. Cu ajutor turcesc și moldovenesc, Mircea își reocupă tronul, la sfîrșitul lui februarie 1553. Nu mai domnește însă mult, căci, intrînd în relații cu imperialii, este mazilit și înlocuit cu Pătrașcu cel Bun [3].

Fiu al lui Radu Paisie, Pătrașcu, numit de cronici cel Bun, din cauza supunerii sale față de boieri, domnește între anii 1554 și 1557. Spre deosebire de Mircea Ciobanul, el încearcă să-și bazeze domnia pe ajutorul marii boierimi, cu care se ferește să aibă vreun conflict. Jurîndu-și credință și ascultare unii altora, se încheie între domn și marii boieri un pact asemănător tratatelor dintre două puteri, domnia, ca expresie a intereselor clasei stăpînitoare în general, și marea boierime, cu interesele particulare ale fiecărui feudal în parte. Pătrașcu a arătat în cursul domniei o totală îngăduință față de particularismul boieresc, cei trei ani ai domniei lui constituind un fel de pauză în desfășurarea

[1] *Istoria Țării Romînești*, p. 49.
[2] *Ibidem* ; cf. Hurmuzaki, II/2, p. 299.
[3] Hurmuzaki, II/2, p. 132 și 173.

luptelor feudale interne. De această criză de autoritate a puterii centrale profită marea boierime pentru a-şi întări din nou poziţiile politico-economice, în parte pierdute în timpul domniei lui Mircea Ciobanul.

În relaţiile externe este de semnalat intervenţia sa, în 1556, alături de Lăpuşneanu, pentru reîntronarea lui Ioan Sigismund în Transilvania.

Revenirea lui Mircea Ciobanul în scaunul ţării, după moartea lui Pătraşcu, se face în condiţiile unei şi mai dîrze opoziţii boiereşti decît în prima sa domnie. Majoritatea marilor boieri pribegesc. Mircea încheie şi el cu boierii fugari un pact asemănător celui încheiat de Pătraşcu, şi numai aşa s-au întors aceştia în ţară, « de credinţă şi legătură ce-au făcut » [1]. Adunînd în Bucureşti vîrfurile clasei feudale, pe marii boieri, mitropolitul, episcopii, egumenii mănăstirilor şi mulţi călugări, cu ajutorul gărzii sale de beşlii turci, Mircea îi ucide pe toţi [2]. Cu toate aceste uciderii masive, opoziţia boierească nu este cu totul nimicită. Mulţi din cei ce nu crezuseră în loialitatea lui Mircea, se regrupează în Transilvania, în jurul lui Radu Ilie şi al boierului Socol.

Moartea lui Mircea Ciobanul, survenită în septembrie 1559, şi numirea de către turci a fiului său minor Petru (1559—1568) ca domn al ţării, sub tutele mamei sale Chiajna, au prilejuit dezlănţuirea a noi şi violente lupte feudale interne, în care se înfruntau puterea centrală, avînd în jurul ei grupuri de boiernaşi, şi vechea boierime mare, răzvrătită. Cu ajutor de peste munţi, pribegii năvălesc în ţară, cei de la Braşov coborînd pe valea Prahovei, cei refugiaţi la Sibiu, pe valea Oltului. Se dă între cei dintîi şi oastea Chiajnei o luptă la Romîneşti, în care boierii şi mercenarii maghiari ce luptau în solda lor sînt învingători, cuceresc Bucureştiul, iar Petru şi Chiajna fug peste Dunăre. De aci se întorc cu ajutor turcesc şi boierii sînt înfrînţi la Şerpăteşti şi la Boian iar cei ce scapă dintre ei se înapoiază în Transilvania. E nevoie de intervenţia scump plătită a sultanului pe lîngă principele Transilvaniei, ca să nu mai îngăduie pribegi munteni, pentru ca Petru şi Chiajna să poată domni în linişte. Unii dintre marii boieri au căutat refugiu chiar la turci, la Brăila şi Silistra, dar aci ei au fost aruncaţi în închisoare şi apoi ucişi, în urma intervenţiei Chiajnei [3].

Deşi nu mai fac incursiuni, boierii refugiaţi la Braşov şi Sibiu stau ca o permanentă ameninţare asupra domniei lui Petru cel Tînăr. Din acest motiv, între el şi braşoveni are loc în cursul anului 1564 un fel de război comercial, cu închiderea graniţelor şi oprirea oricărui trafic.

În timpul domniei lui Petru cel Tînăr, înregistrăm unele transformări importante în structura sfatului domnesc: pe de o parte, pătrund în sfat elemente din noua boierime, ridicată de domn din sînul micii boierimi, iar pe de alta elemente levantine, exponente ale politicii otomane, care pun mîna pe dregătoriile mai importante, în special pe cele legate de încasarea veniturilor

[1] *Istoria Ţării Romîneşti*, p. 50.
[2] *Ibidem*.
[3] Acad. R.P.R., Doc. osmane, I/39 şi I/59 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

statului. Astfel, mare vistier în timpul domniei lui Petru cel Tînăr este un oarecare Iani, mare stolnic un Ianache şi apoi un Pană, mare postelnic un Ghiorma.

Mazilit în 1568, lui Petru i se confiscă de către turci întreaga avere, iar el este surghiunit împreună cu mama sa la Konieh. În locul său este numit Alexandru, fiul lui Mircea şi nepot al lui Mihnea cel Rău, care stătuse mulţi ani exilat de turci la Alep. Alexandru Mircea domneşte între anii 1568—1577, avînd o domnie destul de zbuciumată. Nu mult după înscăunare, el ia aceleaşi măsuri împotriva resturilor vechii mari boierimi, ca şi înaintaşii săi, Petru cel Tînăr şi Mircea Ciobanul. Izvoarele dau şi numele boierilor mari tăiaţi de domn, chiar în cursul primului an de domnie; rărirea rîndurilor opoziţiei marilor feudali creează posibilităţi domnului de a-şi spori autoritatea. El mai are de luptat cu marea boierime spre sfîrşitul domniei, în cursul anului 1576, de astă dată însă nu împotriva unor incursiuni înarmate, ci a pîrilor la Poartă. Peste 40 de boieri se duc la Constantinopol, cerînd mazilirea domnului, ca unul care asupreşte ţara şi « raiaua » împăratului. Avînd şi domnul şi boierii susţinători la Poartă, sultanul hotărăşte să se facă o anchetă la faţa locului de către un cadiu şi un sangeac din vecinătatea ţării [1]. Boierii se declară nemulţumiţi cu hotărîrea, fapt pentru care sînt bătuţi în divan [2]. Ei revin cu plîngeri în contra domnului, în număr şi mai mare, cerîndu-i mazilirea, dar marele vizir, sprijinitor al lui Alexandru Mircea, îi prinde şi-i trimite la galere.

În 1574, sprijinindu-şi fratele, pe Petru Şchiopul, Alexandru Mircea duce, alături de turci, un război lipsit de glorie, împotriva lui Ioan vodă, domnul Moldovei [3].

Toate aceste frămîntări interne din Ţara Romînească au provocat şi amestecul direct al turcilor, fapt care a cauzat o mai strînsă dependenţă politică a ţării faţă de Poartă şi creşterea obligaţiilor ei economice către aceasta. Atît timp cît anarhia feudală slăbea autoritatea domniei, turcilor le era indiferentă, ba uneori chiar o stimulau, făcînd pe una sau alta din părţi să apeleze la ei; cînd ea însă ajungea să stînjenească buna desfăşurare a dominaţiei otomane, să împiedice procesul exploatării, turcii interveneau brutal cu oastea, curmînd temporar aceste mişcări. De obicei, ei au intervenit împotriva boierimii şi în favoarea puterii centrale, atît pentru că aceasta, prin rosturile pe care le îndeplinea, le putea asigura dominaţia cu mai mult succes, cît şi pentru că mulţi dintre domni erau creaturi ale Porţii, gata a-i îndeplini orice fel de cereri şi porunci. Astfel, turcii au intervenit cu oastea dînd ajutor lui Mircea Ciobanul, lui Petru cel Tînăr şi lui Lăpuşneanu împotriva boierilor. Asemenea intervenţii atrăgeau după sine o creştere a aservirii. Fiecare din ele îi făcea pe turci să se simtă mai

[1] Hurmuzaki, IV/2, p. 95; A. Veress, *Documente*, II, p. 114—115.
[2] Hurmuzaki, III, p. 9.
[3] Vezi mai jos, par. 3.

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR" Bucureşti

stăpîni, să intervină mai des şi, mai ales, să sporească obligaţiile băneşti sau în natură ale celor două ţări [1].

În politica externă, atît cît le mai era îngăduit să o aibă, domnii acestei epoci se orientau, în genere, după cea otomană. Totuşi, ca şi în Moldova, unii dintre ei au încercat o apropiere faţă de imperiali sau de alte forţe care puteau sprijini o eventuală ridicare împotriva turcilor. Reprezentant al politicii imperiale în Ţara Romînească a fost Radu Ilie; nici el însă n-a obţinut un ajutor eficace, atunci cînd a avut nevoie. S-au păstrat cererile lui disperate de ajutor, ca şi planurile de luptă ce le-a făcut, pentru eliberarea ţării sale, bazîndu-se pe concursul promis, dar niciodată acordat, de imperiali [2]. Aceştia căutau acum, la rîndul lor, o soluţie de compromis cu Poarta, solii lui Ferdinand solicitînd o împăcare cu turcii, de pe poziţii destul de umilitoare pentru împărat. Chiar şi Mircea Ciobanul, în cursul anului 1553, a încercat o apropiere faţă de imperiali, fapt care i-a atras mazilirea. Pe aceeaşi linie, a nădejdii de eliberare, trebuie pusă şi alianţa lui Petru cel Tînăr cu Despot, îndreptată împotriva oricărui duşman comun, chiar şi a turcilor.

Războaiele feudale interne, urmate de intervenţiile turcilor, politica externă fidelă Porţii a unora dintre domni, lipsa de aliaţi serioşi în afară a altora, care urmăreau eliberarea ţării, au făcut ca anii 1546—1577 din istoria raporturilor cu Poarta să constituie o epocă de creştere a aservirii politico-economice a Ţării Romîneşti faţă de turci.

3. DOMNIA LUI IOAN VODĂ ŞI RĂZBOIUL MOLDO-TURC DIN 1574

În istoria Moldovei, cel de-al optulea deceniu al veacului al XVI-lea este marcat de anii domniei lui Ioan vodă (1572—1574) şi mai ales de lupta eroică pentru eliberare, purtată de moldoveni împotriva Imperiului otoman.

Tendinţele politice ale domniei lui Ioan vodă

Programul politic al noii domnii moldoveneşti urmărea întărirea puterii centrale şi eliberarea ţării de sub dominaţia otomană. În acest sens trebuie înţelese unele aspecte ale politicii economice externe şi interne, din anii 1572—1574. Actele privitoare la schimburile comerciale scot la iveală un anumit efort de a ocoli monopolul comercial turcesc, de a constitui unele rezerve de mărfuri ferite de controlul negustorilor otomani şi destinate schimburilor cu Transilvania, Polonia, Rusia etc. Prin corespondenţa destul de intensă cu unele oraşe comerciale din ţările vecine, negustorii din aceste ţări erau chemaţi să vină şi să

[1] Vezi mai sus, cap. II, par. 1—2.
[2] A. Veress, *op. cit.*, I, p. 117—118; Hurmuzaki, II/1, p. 304, 316—317, 319—320.

achiziţioneze mărfuri din Moldova. Acelaşi scop a fost urmărit şi de măsura domniei de a bate o monedă măurntă de aramă, de mare circulaţie.

Îndeplinirea programului politic de eliberare de sub dominaţia otomană era împiedicată însă de împotrivirea activă a marii boierimi. Ostilitatea acesteia faţă de politica lui Ioan vodă stă în spatele fiecărei slove din cronica lui Azarie.

Fig. 273. — Chipul lui Ioan vodă, de pe o monedă din 1573 în care se intitulează « Părintele Moldovei ».

O conspiraţie boierească — organizată sub conducerea lui Ionaşcu Sbierea şi sprijinită dinafară de şleahticii poloni — care urmărea înscăunarea din nou a lui Bogdan Lăpuşneanu, a fost înăbuşită chiar în primăvara anului 1572. Acest fapt a prilejuit schimbări importante în divanul domnesc, boierii ostili domnului fiind înlocuiţi cu boieri credincioşi. Se vădea în acest fel tendinţa domniei de a constitui o grupare boierească ataşată politicii sale.

Marea boierime îşi intensifică însă acţiunile ostile, astfel că, la sfîrşitul anului 1572 şi începutul anului 1573, o nouă şi puternică conspiraţie era menită să declanşeze un adevărat război civil. Gravitatea ei se manifesta prin participarea, alături de marii boieri, şi a unor prelaţi, ca, de pildă, episcopul de Rădăuţi, arhimandriţi şi egumeni ai mănăstirilor. Urmarea principală a înfrîngerii acestei noi conspiraţii boiereşti a fost întărirea domeniului domnesc, prin confiscarea averii « hiclenilor » şi a veniturilor multor mănăstiri în folosul domniei. În acest sens, un observator polon al stărilor din Moldova, Lasicki,

spunea în legătură cu raporturile dintre domnie şi marea boierime: « şi pentru cea mai mică vină pedepsea cu moartea, jupuia de viu, punea în ţeapă » [1], iar unul transilvănean arăta că « pe cei nobili, de mare autoritate, plecaţi mai ales lui Bogdan Lăpuşneanu, i-a ucis ».

O astfel de politică internă tindea să creeze baza de masă necesară luptei pentru eliberare. Caracterul de figură populară a lui Ioan vodă, învederat mai tîrziu de împrejurările luptelor din 1574, arată că, pentru o clipă, o astfel de bază de masă a fost alcătuită, că deci exista posibilitatea istorică a constituirii ei. În legătură cu aceasta, cronicarii poloni contemporani Gorecki, Lasicki şi Paprocki aduc mărturii preţioase, mai ales cu privire la raporturile de clasă în timpul războiului din 1574. Gorecki arată că pedestrimea, « ţărănime cu deosebită dragoste şi credinţă pentru Ioan », îl ţinea pe domn în mijlocul ei, « ca nu cumva, înşelat de cei mari, să fie dat viu în mîinile turcilor » [2]. Paprocki, la rîndul său, afirmă că: « poporul de jos nu-l lăsa între boieri, pentru că se temea că ar putea să fie trădat » [3]; iar Lasicki spune că Ioan vodă « cu aceeaşi străşnicie a ştiut să insufle poporului respect şi dragoste... că după aceea nu numai că l-au cinstit şi l-au temut, ci s-au luptat cu multă bărbăţie pentru el » [4].

Politica internă dusă de domnul Moldovei urmărea în acest fel asigurarea unor condiţii favorabile desfăşurării războiului de eliberare de sub dominaţia otomană.

Începutul războiului moldo-turc. Ofensiva moldovenească

Încălcarea — la care se referă unele izvoare — de către Poarta otomană a obligaţiei luate anterior de a nu mai spori tributul şi peşcheşurile a fost, după atîtea decenii de umilită acceptare a asupririi turceşti, categoric respinsă. Ioan vodă — al cărui portret fizic, zugrăvit de un contemporan: « era de o statură uriaşă, de o constituţie puternică, în care se vedea că fierbe puterea » [5], sugera amploarea autorităţii cîştigate — a răspuns, se pare, la cererea sultanului, că banii tributului şi peşcheşurilor ar fi mai bine folosiţi pentru recrutarea unei armate care să izbăvească poporul de toate asupririle turceşti. Aceasta era o adevărată declaraţie de război.

Porunca trimisă ulterior de către sultan domnului Ţării Romîneşti şi principelui Transilvaniei, în vederea mobilizării tuturor forţelor împotriva Moldovei, ilustrează cît de gravă era considerată de către Poartă situaţia ce rezulta din începerea războiului cu Moldova. Pentru organizarea largă a rezistenţei militare, domnia a convocat o « adunare a stărilor » cu participarea boierilor de ţară, a răzeşilor, a curtenilor şi a slujitorilor, cu care prilej toţi au depus jurămînt de credinţă domnului. Desigur că şi în aceste împrejurări s-a înregistrat împotrivirea marilor boieri. Cronica întocmită de călugărul Azarie, care reprezintă

[1] *Tezaur*, III, p. 257.
[2] *Ibidem*, p. 240.
[3] *Ibidem*, p. 282.
[4] *Ibidem*, p. 258.
[5] *Ibidem*, p. 215.

punctul de vedere al marii boierimi din acel timp, după ce arată că domnul Moldovei nu a ţinut seama de sfaturile boierilor, întemeiate pe ideea invincibilităţii otomane şi a imposibilităţii eliberării de sub jugul turcesc, pune în gura lui Ioan Golăi — înfăţişat ca purtător de cuvînt al marii boierimi — programul politic al boierimii în problema raporturilor cu Poarta otomană: « Ci din două alege pe cea mai bună: sau pleacă-ţi capul înaintea împăratului (turcesc) sau întoarce spatele şi părăseşte ţara. Dar cu turcii nu te apuca la luptă » [1].

Planul de desfăşurare a campaniei, aşa cum se întrevedea o dată cu începerea războiului, se baza pe faptul că turcii aveau posibilitatea să lovească Moldova din trei părţi: dinspre Milcov, de către forţele militare din Ţara Romînească, dinspre răsărit, de către hoardele tătăreşti, şi dinspre Dunăre, de către grosul armatei turceşti, în curs de mobilizare şi concentrare între Dunăre şi Balcani. Fixînd, conform tradiţiilor strategice moldoveneşti, zona principală de concentrare a forţelor militare în centrul ţării, în regiunea Iaşi-Huşi, domnia căuta să asigure posibilitatea ca fiecare din armatele duşmane atacatoare să fie izbită cu rapiditate şi învinsă separat, ca în acest fel să fie impiedicată concentrarea forţelor duşmane.

În situaţia grea în care se afla, Moldova n-a primit ajutor decît de la cazacii zaporojeni, care au trimis 1 200 de călăreţi, constituiţi în 12 sotnii, în frunte cu hatmanul Sviercevski.

Cu ajutorul acestor aliaţi, Ioan vodă a început ofensiva, îndreptîndu-şi atacul împotriva forţelor turceşti şi muntene care urmăreau să ocupe Moldova şi să pună în scaun pe Petru Şchiopul, fratele domnului Ţării Romîneşti, Alexandru Mircea. Cei doi domni — împreună cu oştile lor — se aflau în tabără aproape de hotarul Moldovei, pe apa Rîmnei, lîngă satul Jiliştea. Cu mica sa armată, alcătuită însă precumpănitor din călăreţi, în ziua de 24 aprilie 1574, Ioan vodă a lovit prin surprindere tabăra turcească şi munteană. Înconjurînd-o şi îndreptînd împotrivă-i toate gurile de foc de care dispunea, a obţinut în acest fel o biruinţă deplină, forţele duşmane fiind nimicite şi împrăştiate.

Moldovenii, urmărind duşmanul în retragere, au ocupat oraşul Bucureşti, unde a fost înscăunat ca domn al Ţării Romîneşti Vintilă vodă; acesta însă nu se va putea menţine în scaun decît cîteva zile, căci Alexandru Mircea reia domnia, cu ajutor turcesc. De la Bucureşti, armata moldovenească se îndreaptă împotriva Brăilei, ocupă şi arde oraşul, dar nu poate cuceri cetatea.

Pe de altă parte, Ioan vodă realizează — prin noi măsuri — întărirea efectivelor armatei sale astfel că, în aprilie — mai 1574, luptele împotriva cotropitorilor turci continuă să se desfăşoare cu toată violenţa. Aplicînd tactica de a ataca separat armatele duşmane, oastea moldovenească, sprijinită de unităţi de cazaci, înfrînge o armată turcească în ţinutul Lăpuşna, apoi alta sub zidurile cetăţii Benderului, iar nu mult după aceea forţe militare turceşti destul de însem-

[1] *Cronicile slavo-romîne*, p. 151.

nate sînt învinse şi distruse lîngă Cetatea Albă. În această ultimă luptă, înfrîngerea turcilor a fost obţinută printr-o acţiune militară combinată, pe uscat şi pe apă, cu sprijinul unei flotile căzăceşti.

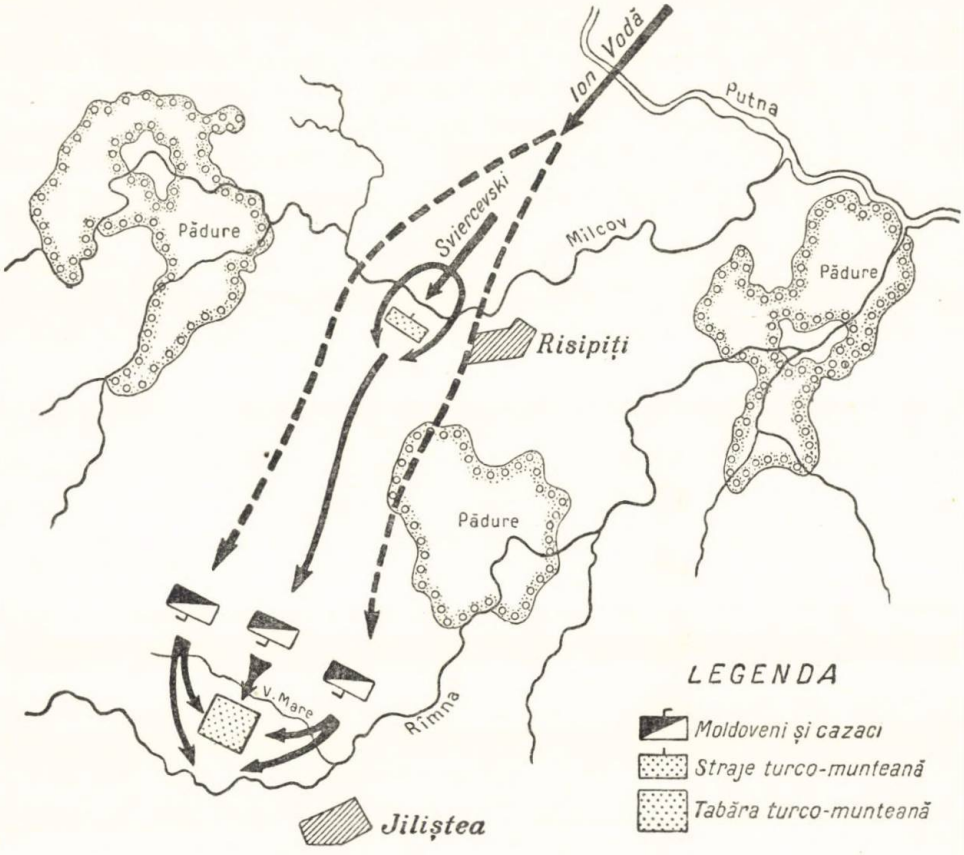

Fig. 274. — Planul bătăliei de la Jiliştea.

Contraofensiva otomană. Trădarea marii boierimi

În Imperiul otoman erau în curs însă mari pregătiri militare, care aveau ca scop distrugerea rezistenţei moldoveneşti. O numeroasă armată tătărească trebuia să atace de la răsărit şi alta turcească de la sud. Fideli tacticii de la începutul războiului, moldovenii şi cazacii urmăreau să lovească şi să învingă armatele invadatoare separat, ceea ce era cu atît mai necesar, cu cît forţele duşmane erau de data aceasta foarte mari. De aceea trebuia reţinută cît mai multă vreme la Dunăre armata turcească ce urma să pătrundă în Moldova. Misiunea aceasta a fost încredinţată pîrcălabului de Hotin, Ieremia, care-şi avea aşezată tabăra undeva aproape de malul Dunării.

În aceste împrejurări, s-a dezlănţuit acţiunea trădătoare a unui complot boieresc, plănuit dinainte şi organizat în amănunţime, avînd ca ţel

paralizarea luptei de eliberare. Un act hotărîtor al trădării a fost renunțarea la apărarea Dunării. Ieremia a trădat, fiind cumpărat de comandantul armatei turcești cu 30 000 de galbeni [1]. Ca rezultat al trădării, armata turcească a fost lăsată să treacă Dunărea, fără să întîmpine rezistență. Trădarea pîrcălabului Ieremia a răsturnat în acest fel întregul plan de luptă. În loc să atace întîi armata tătărească, mai ușor de învins, Ioan vodă a hotărît să lovească în primul rînd armata turcească, pe care — datorită falselor știri comunicate de Ieremia — o credea mult mai mică decît era în realitate.

Ciocnirea dintre armata moldo-cazacă și cea turcească a avut loc la Iezerul Cahulului, unde o parte din boierimea moldovenească a trecut de partea turcilor; abia atunci balanța războiului a început să se aplece în chip limpede de partea invadatorilor, deoarece pînă în acel moment desfășurarea luptei era încă neclară. Numai după ce artileria moldovenească, datorită ploilor care au muiat praful de pușcă, n-a mai putut fi utilizată, turcii au izbutit să forțeze rezultatul bătăliei. Pe dealurile din jurul Roșcanilor, unde moldovenii și cazacii au fost pînă la urmă încercuiți, a avut loc o crîncenă bătălie finală.

În intervalul dintre lupta de la Iezerul Cahulului și cea de la Roșcani, a avut loc joncțiunea și concentrarea forțelor militare turcești și tătărești. Un alt act important al complotului boieresc s-a produs cînd restul marii boierimi a părăsit tabăra moldovenească, trecînd alături de cotropitori. În aceste condiții s-a desfășurat bătălia de la Roșcani, în care moldovenii și cazacii, puțini la număr și lipsiți de artilerie, au fost învinși. Ioan vodă, pe baza făgăduinței că va fi lăsat să meargă la Poartă, iar tovarășii săi de luptă vor fi eliberați, a acceptat să capituleze, dar în tabăra turcească a fost asasinat, iar prizonierii moldoveni și cazaci au fost uciși fără cruțare.

Moartea eroică a lui Ioan vodă punea capăt în acest fel și războiului din 1574 și vieții uneia din cele mai însemnate figuri ale trecutului nostru medieval. Răsunetul numelui lui Ioan vodă și al faptelor sale a fost atît de mare, încît, cîteva decenii mai tîrziu, un cronicar polon putea să scrie: « Astfel, Ioan vodă al Moldovei și Mihai vodă al Țării Romînești nu pot fi comparați în vremea noastră decît cu Gustav Adolf, regele Suediei ». Se știe că acesta a fost unul din cei mai mari comandanți militari din timpul războiului de 30 de ani.

Ca urmare a înfrîngerii din 1574, Moldova a rămas subjugată de către Poarta otomană. Conform politicii otomane de slăbire a forței de luptă a popoarelor subjugate prin acțiuni continue de represalii, armatele turcești și tătare au pustiit Moldova în chip înfricoșător. Locuitorii fugind în munți și neputînd să strîngă recolta de pe cîmp, o foamete cumplită s-a abătut asupra țării. Într-un raport al ambasadorului venețian la Constantinopol, se spunea despre Moldova că: « în unele părți se poate călători 8—10 zile ca prin pustiuri, acolo unde înainte era țară roditoare și foarte locuită... » [2]. Un diplomat polon notează

[1] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 113.
[2] Hurmuzaki, III/2, p. 375.

că « din cauza foametei celei mari se sfîrşea Moldova, în 1574 şi 1575 » [1]. În acelaşi sens, scrie şi cronicarul Grigore Ureche: « Iară dacă au perit Ion vodă, tătarii s-au lăsat în pradă piste toată ţara de au robit, de n-au fost niciodată mai mare pustietate în ţară decît atuncea » [2].

Semnificaţia istorică a înfrîngerii din 1574

Anul 1574 ocupă un loc important în istoria regimului dominaţiei otomane şi a luptei de eliberare a poporului romîn. De aceea trebuie puse în adevărata lor lumină cauzele înfrîngerii din 1574, care sînt, în acelaşi timp, cauzele menţinerii regimului dominaţiei otomane. Cu atît mai mult se impune aceasta, cu cît slăbirea militară a Imperiului otoman, în urma catastrofei de la Lepanto, mobilizarea unor importante forţe militare turceşti în Persia, nimicirea la Dunăre a unor însemnate grupuri de armate turceşti, întîi la Jiliştea, apoi între Prut şi Nistru, şi ocuparea de către moldoveni şi cazaci a unor poziţii strategice importante creaseră premisele victoriei şi deci ale eliberării.

Trădarea boierească este o cauză importantă. Complotul boieresc organizat împotriva independenţei moldoveneşti trebuie considerat ca avînd la bază un plan de ansamblu de acţiuni coordonate, succesive şi gradate, fapt care a permis nu numai victoria turcească, dar şi distrugerea întregii armate moldo-cazace. Desfăşurarea succesivă a unor momente ca: predarea fără luptă a vadului Obluciţei, greu de trecut altminteri (astfel că armata otomană a putut să pătrundă aproape fără pierderi pe teritoriul moldovenesc), informaţiile greşite în ce priveşte efectivele reale ale armatei turceşti (din care cauză s-a putut produce învăluirea tătărească), dezertarea unui număr mare de steaguri boiereşti înaintea luptei şi a întregii călărimi boiereşti (care era aproape întreaga călărime a oştirii), în timpul luptei, toate acestea ilustrează o acţiune de trădare organizată, determinată nu de presiunea evenimentelor, ci de o concepţie politică bazată pe solidarizarea cu interesele regimului turcesc şi potrivnică oricărei încercări de eliberare de sub dominaţia otomană.

Aceasta e concepţia politică a cronicii aproape contemporane a lui Azarie, în care generalizarea tendenţioasă a raportului de forţe dintre popoarele subjugate şi Imperiul otoman tinde să justifice ideea menţinerii jugului turcesc, socotit util în lupta împotriva puterii domneşti.

Trebuie subliniat, totodată, că trădarea din 1574 nu a fost numai a boierimii moldovene, deoarece războiul din 1574 nu a fost purtat numai de forţe moldoveneşti. După lupta de la Jiliştea, masele populare din Ţara Românească au îngroşat rîndurile oastei antiotomane; erau create condiţiile de extindere a luptei de eliberare, de creştere deci a puterii ei. Prin aderarea la cauza ocupanţilor turci — înainte şi după lupta de la Jiliştea — boierimea Ţării Româneşti a înlăturat această posibilitate, ea fiind, deci, de asemenea, un factor important al înfrîngerii din 1574.

[1] *Arh. ist.*, II, p. 6—9.
[2] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 204.

O altă cauză a înfrîngerii moldovenești din 1574 a fost lipsa de ajutor din partea țărilor vecine. Puterile europene capabile să constituie împreună cu țările romîne un puternic front comun de luptă au stat de o parte, sau chiar s-au înțeles cu Imperiul otoman, care a putut în acest fel să înfrîngă încercările de rezistență sau de eliberare. Un rol deosebit în această privință a fost cel al coroanei polone și, în general, al magnaților și șleahtei care n-au înțeles sau n-au vrut să înțeleagă sensul antiotoman al tendințelor politice ale domniei moldovenești în vremea lui Ioan vodă și chiar înainte de acesta și, din această cauză, în întrecere cu turcii, au căutat să supună Moldova. Această poziție a politicii externe polone s-a accentuat mai ales la începutul celui de-al optulea deceniu, cînd monarhia franceză a încercat să creeze un sistem de alianțe în răsăritul Europei — obținînd chiar, în 1573, alegerea lui Henric de Valois ca rege al Poloniei. Atitudinea noului rege, fățiș ostilă cauzei moldovenești, nu se deosebea prea mult de cea turcească. Ca urmare, a apărut la un moment dat chiar eventualitatea ca forțele unite turco-tătare-polone să acționeze împotriva moldovenilor în timpul războiului din 1574. Situația internațională a Moldovei a împiedicat, ca atare, împreună cu trădarea boierească, folosirea din plin a dificultăților turcești în scopul recîștigării independenței sale.

În 1574, lupta Moldovei a fost sprijinită de un corp de oaste de cazaci, singurii care au răspuns la cererea de ajutor adresată de Ioan vodă, căruia pe drept cuvînt, refuzat fiind și dușmănit din toate părțile, i-au apărut — așa cum spune cronicarul — ca „îngerul din cer cu veste bună și de izbîndă pogorît" [1].

Crearea condițiilor istorice obiective pentru șirul lung de lupte comune care încep în 1574 a fost grăbită prin constituirea, la mijlocul veacului al XVI-lea, a unui puternic centru militar al căzăcimii la „pragurile" (cataractele) Niprului — adevărat centru al unei republici de caracter militar, alcătuită din oameni liberi, în cea mai mare parte a lor țărani, meseriași sau soldați. Înspre aceste locuri se îndreptau tot mai mult cetele de țărani ucraineni, bieloruși și ruși și de multe ori polonі și moldoveni, care fugeau de exploatarea panilor polonі și ucraineni, a boierilor ruși și a boierilor moldoveni, de povara jugului turcesc și de pustiirile tătărești. Această tabără fortificată a cazacilor și țăranilor fugari din atîtea părți a căpătat numele de Zaporojskaia Seci (fortăreața de dincolo de praguri). De aici începeau să fie dirijate importante operațiuni militare împotriva turcilor și tătarilor.

În preajma războiului din 1574, aceste trăsături caracteristice ale centrului de la Seci s-au întărit și mai mult, ca urmare a hotărîrilor din 1569 ale dietei Poloniei, cînd a fost decretată așa-zisa uniune de la Lublin, unirea în același stat a Poloniei și Lituaniei, în locul uniunii personale de pînă atunci. Este

[1] Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 198.

vremea în care se pun bazele marilor domenii de mai tîrziu din Ucraina ale nobilimii polone. O dată cu aceasta, creşte exploatarea ţărănimii ucrainene, care, nemaiputînd suferi jugul panilor, trece în rîndurile celor aflaţi sub autoritatea centrului de la Zaporojskaia Seci.

Colaborarea politică şi militară dintre coroana polonă şi panii poloni, pe de o parte, şi Imperiul otoman, pe de altă parte, a făcut să crească însemnătatea centrului de la Seci, ca centru de luptă împotriva forţelor turco-tătare. Acest centru devine un reazim de seamă al luptei popoarelor aflate sub jugul turcesc, de la Carpaţi la Nipru. Ca atare, participarea corpului de oaste comandat de hatmanul Sviercevski, alături de armata moldovenească condusă de Ioan vodă, în timpul campaniei din 1574, apare ca un act determinat de întregul curs al istoriei politico-militare din această parte a Europei. Colaborarea centrului militar de la Seci la războiul de eliberare moldovenesc, care s-a manifestat în toată amploarea sa în 1574, ilustrează dezvoltarea unor forme de luptă împotriva dominaţiei străine, specifice, prin caracterul şi intensitatea lor, sfîrşitului veacului al XVI-lea.

4. MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ ÎN ULTIMUL SFERT AL SECOLULUI AL XVI-LEA

Perioada ce desparte războiul din 1574 de înscăunarea lui Aron vodă şi începutul unui nou război de eliberare este o perioadă grea în istoria Moldovei. În timpul domniilor lui Petru Şchiopul (1574—1579 şi 1582—1591) şi Iancu Sasul (1579—1582) se constată înăsprirea crescîndă a dominaţiei otomane. Această situaţie a fost folosită de marea boierime moldoveană, care a pus bazele unui regim politic de trecere de la statul centralizat domnesc la statul centralizat boieresc.

Dominaţia politică a marii boierimi în vremea lui Petru Şchiopul

În cadrul acestui regim, statul feudal începea a fi condus de un număr mic de mari familii boiereşti (Movilă, Stroici, Ureche etc.), care se bucurau de o puternică influenţă internă — datorită marilor averi acumulate şi ocupării principalelor dregătorii — şi externă — prin înrudiri şi legături personale, averi în statele vecine etc. În această perioadă, nu erau încă create instituţiile statului boieresc, din care cauză dominaţia politică a boierimii se înfăţişează mai ales ca o uzurpare a atribuţiilor autorităţii centrale.

Caracteristică pentru această perioadă a fost figura lui Petru Şchiopul, domn întru totul supus voinţei boiereşti, « matcă fără ac » — cum spune Grigore Ureche. El va rămîne astfel domnul ideal şi pentru boierii veacului următor: « . . . boiarilor le era părinte, pre carei la cinste mare-i ţinea şi din sfatul lor nu

ieşiia » [1]. Petru Şchiopul, prin tutelarea sa completă de către marea boierime, se înfăţişează ca o adevărată căpetenie — fără putere reală — a unei republici aristocratice. Încheind o astfel de înţelegere, domnul şi boierii căutau să prade pe cît se putea mai mult bogăţiile ţării. Aceasta înăsprea exploatarea maselor ţărăneşti, sărăcite de tripla povară impusă de turci, domn şi boieri. Din această

Fig. 275. — Bula sigilară de aur de la Petru Şchiopul.

cauză, deceniul şi jumătate cuprins între 1574 şi 1591 este, în acelaşi timp, o perioadă de grea exploatare, dar şi de luptă dîrză împotriva asupririi, luptă care a îmbrăcat forme variate. Creşterea valului popular de rezistenţă antiturcească a făcut ca boierimea moldoveană să făurească un plan conform căruia, în cazul unei victorii a coaliţiei antiturceşti, Moldova să treacă sub stăpînirea polonă. Din această cauză — încurajaţi de unirea forţată cu Roma a populaţiei din Ucraina de apus şi ca o pregătire « spirituală » a politicii lor — boierii moldoveni, în frunte cu domnitorul şi chiar cu Gheorghe Movilă, mitropolit

[1] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 204.

« ortodox » şi totodată boier moldovean, urmăreau catolicizarea forţată a Moldovei [1], încercare spulberată însă de rezistenţa înverşunată a poporului. Aceasta a fost o cauză de mare importanţă în intensificarea mişcărilor populare din această perioadă, cînd Moldova avea de făcut faţă nu numai primejdiei turco-tătare dar şi politicii cotropitoare a panilor, care urmăreau cu străşnicie înfeudarea popoarelor din Europa de răsărit.

Istoriografia burgheză, încercînd să mascheze acest lucru, a înfăţişat această perioadă ca fiind mai ales caracterizată prin expediţiile şi incursiunile căzăceşti, considerate ca acţiuni exterioare lipsite de bază internă. Aceasta este însă o imagine falsă. De fapt, conţinutul principal al acestei perioade este cel al unor mari mişcări populare romîneşti, sprijinite pe o colaborare militară continuă a cetelor de luptă ale cazacilor.

Izvoarele vremii vorbesc frecvent de existenţa unui mare număr de romîni (şi mai ales moldoveni) în centrele căzăceşti din Ucraina. Astfel, la sfîrşitul anului 1574, într-un raport de proveniență polonă se arată că taberele căzăceştl se măresc mereu cu cei ce fug « nu numai din ţinuturile noastre, ci şi din cele ale Moscovei, Valahiei (= Moldovei) şi din ţările Luminăţiei voastre (adică cele austriece) şi chiar din întreaga lume » [2]. Marele vizir Mehmed Sokolli afirmă acelaşi lucru, referindu-se la cazaci: « Sărăciţi, s-au unit moldoveni, valahi şi moscoviţi... şi au făcut multe pagube... musulmanilor noştri » [3]. La începutul anului 1577, Ştefan Báthory definea cu destulă claritate, în felul său, căzăcimea: « oameni proveniţi din diferite popoare: ruşi, romîni şi chiar supuşi de ai noştri » [4]. În 1591, în timpul negocierilor pentru reînnoirea tratatului de pace dintre Polonia şi Imperiul otoman, se arăta că, alături de cazaci, se găseau mulţi locuitori din ţările subjugate de turci, iar Poarta, între altele, cerea readucerea cu forţa a celor fugiţi la cazaci, din Moldova şi Ţara Romînească [5].

Mişcarea de sub conducerea lui Ioan Potcoavă

Intervalul de timp dintre 1574—1591 nu este caracterizat numai de nesfîrşitele tîrguieli şi ciocniri de interese care aveau loc la Constantinopol pentru dobîndirea tronului Moldovei sau Ţării Romîneşti, ci şi de luptele duse pe teritoriul Moldovei de diferiţi pretendenţi pentru a ocupa scaunul ţării; în cele mai multe cazuri, caracterul acestor lupte este intern, popular. E de subliniat faptul că aceşti « pretendenţi » — care în general încercau să-şi legitimeze pretenţiile la tron inventînd diferite origini domneşti — se considerau aproape toţi fraţi, fii sau nepoţi ai lui Ioan vodă, ceea ce nu

---

[1] Hurmuzaki, III, p. 113, 385.
[2] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 116.
[3] Hurmuzaki, S. 2/I, p. 285.
[4] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 25.
[5] Hurmuzaki, III, p. 155—157 şi XI, p. 749.

ilustrează nu numai autoritatea politică şi morală a numelui acestui domn, ci şi tendinţa de a relua programul său politic, capabil să întrunească adeziunea maselor.

La sfîrşitul anului 1577 şi începutul anului 1578, a avut loc mişcarea de sub conducerea lui Ioan Potcoavă, frate al lui Ioan vodă şi « coborîtor al voievozilor Moldovei » [1]. Două luni mai tîrziu, fratele său, Alexandru, domneşte în numele lui. Aceasta dovedeşte tocmai încercarea de legitimare amintită mai sus, cu toate urmările ei. Un alt pretendent, presupus frate al lui Ioan vodă, cere « moştenirea părintească », în iunie 1578; un altul apare în iulie [2]. Un fiu al lui Ioan este semnalat în octombrie 1578. Epitetul de « uzurpator » pe care li-l dă cancelaria otomană nu poate ascunde totuşi legătura cu ţara a acestor adversari ai domnului în scaun. Un Ivan, de asemenea din neamul lui Ioan vodă, pătrunde în ţară în 1587.

Puternica bază internă a acestor acţiuni este bogat ilustrată de izvoare. În ce priveşte luptele din 1577, purtate sub conducerea lui Ioan Potcoavă, se spune clar că « moldovenii, aflînd că el se găseşte acolo între cazaci, trimiseră în taină rugare să vină la ei » [3]. Sosit în ţară, Potcoavă este primit cu căldură de masele populare; « fost-au şi oaste de ţară cu cazacii, că mulţi să închinase » — arată Ureche [4]. Prizonierii aduşi la Poartă declară că « poporul de jos l-a dorit » [5]. Un raport din ianuarie 1578, adresat împăratului german, afirmă că Potcoavă « s-a aşezat domn în Moldova cu învoirea ţării » [6]. Caracterul popular al acţiunii lui Potcoavă este învederat de adeziunea populară din ţările vecine, de împotrivirea orăşenilor din Nemirov la predarea lui Potcoavă, de tulburările din Liov cu prilejul executării lui [7]. În ce priveşte acţiunea lui Alexandru din iarna anului 1578, se spune că acesta a fost chemat de « statele Moldovei » [8]. Începînd cu anul 1577, de-a lungul unei îndelungate corespondenţe cu Poarta otomană, cancelaria polonă susţine cu perseverenţă că trupele căzăceşti pătrund în Moldova chemate de locuitori, mai ales de « cei mai răi dintre moldoveni » [9].

În general, acţiunile căzăceşti se contopeau cu mişcări populare puternice, care obligau pe principele Transilvaniei să ia măsuri în 1585 şi 1586 împotriva « tulburătorilor » ce puteau veni din Moldova [10]. Aceste cîteva ştiri nu luminează numai caracterul intern al luptelor din ultimul sfert al veacului al XVI-lea, dar arată că ele au constituit, totodată, prilejul unor puternice mişcări populare.

---

[1] Hurmuzaki, IV/1, p. 669.
[2] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 120 – 121 şi 28.
[3] L. Bielski, *Kronika Polska*, p. 693.
[4] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 209.
[5] Hurmuzaki, III, p. 5 şi urm.
[6] A. Veress, *op. cit.*, II, p. 141.
[7] *Ibidem*, p. 147.
[8] Hurmuzaki, III, p. 13.
[9] *Ibidem*, p. 32, 36, 38, 39.
[10] *Ibidem*, XI, p. 687; XV/1, p. 701.

Caracterul mişcărilor populare dintre 1574 şi 1593

Trebuie precizat însă că acest caracter popular îşi avea limitele sale, că el consta mai ales în adeziunea spontană a poporului, care spera că o nouă domnie putea aduce o atenuare a asupririi, şi nicidecum că « pretendenţii » intenţionau să instaureze un regim în care să fie înlăturate privilegiile feudale. Limitele acestor domnii « populare » sînt indicate de politica internă a acestor domni vremelnici, care nu considerau că e posibil să guverneze fără boieri, de unde tendinţa lor fie de a se sprijini pe unii dintre ei (bineînţeles, boieri mici sau mijlocii, boierimea mare fiind adversara ireductibilă a unor astfel de domnii), fie de a face boieri « proprii ». În primele lupte din noiembrie, după intrarea sa în ţară, unii boieri, desigur puţini, au trecut de partea lui Potcoavă [1]. O ştire din Constantinopol, exagerată desigur, îl înfăţişează pe Potcoavă ca ales de « baronii săi ». Hatmanul Burlă, prezent în documentul din 26 decembrie 1577, era probabil unul din boierii creaţi de Potcoavă. La unii din boierii care l-au sprijinit pe Potcoavă, ca Bălţatu sau logofătul Filipovschi, se referă un hrisov al lui Petru Şchiopul, care le confiscă pămînturile pentru « hiclenie ». Alexandru, fratele lui Potcoavă, este prins « cu boierii lui » [2]. Un hrisov domnesc din martie 1586 vorbeşte de doi boieri, care « au pribegit în Ţara Leşească la cazaci », după ce l-au susţinut pe pretendentul Petru [3].

Caracterul limitat popular al acestor lupte este determinat şi de procesul de diferenţiere socială din interiorul căzăcimii, datorită căruia unele căpetenii căzăceşti puteau fi interesate în întărirea bazei feudale a acestor domnii. Din această cauză, unii dintre boierii creaţi cu astfel de prilejuri sînt cazaci. În felul acesta, acţiunile romîno-căzăceşti au uneori nuanţe deosebite, după gradul de participare a pretendenţilor domneşti cu « boierii » lor şi a cazacilor privilegiaţi. Astfel, în ultimul deceniu al veacului al XVI-lea, reprezentanţi a două curente deosebite au fost hatmanii Lobodă şi Nalevaico, primul sprijinit de căzăcimea bogată, iar al doilea de cea săracă. Acţiunile duse de cel din urmă, alături de romîni împotriva turcilor, au fost continue şi hotărîte. Totuşi, caracterul în mare parte popular rămîne; astfel rezultă din izvoare şi se reflectă şi în conştiinţa oamenilor vremii. Un grup de boieri, într-o scrisoare trimisă lui Petru Şchiopul după fuga lui din 1591, referindu-se la situaţia tulbure din Moldova, o explică prin natura acestor domnii astfel definite: « ...pentru că se schimbă domnii, unul cioban, altul argat, altul cazac... » [4], ceea ce arată că pretendenţii care veneau cu ajutor de la cazaci, deşi în limitele unui regim feudal, se bazau pe un sistem de guvernare care însemna într-o anumită măsură o modificare în ce priveşte baza socială a conducerii de stat.

[1] Hurmuzaki, III, p. 7.
[2] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 210—211.
[3] *Documente*, A, veac. XVI, vol. III, p. 308.
[4] Hurmuzaki, XI, p. 309.

Rusia şi mişcările dintre 1574 şi 1593

Tendinţele antiotomane ale politicii externe ruse începeau a fi cunoscute de opinia publică europeană, care vedea în Moscova ocrotitoarea popoarelor subjugate de Imperiul otoman. Încă din 1576, ambasadorul veneţian la Constantinopol, într-un raport informativ, spunea limpede: « Sultanul se teme de marele duce al Moscovei, deoarece acesta e ortodox, iar popoarele Bulgariei, Serbiei, Bosniei, Moraviei şi Greciei, devotate Moscovei, sînt de asemenea ortodoxe... şi vor fi totdeauna gata să ia armele în mînă şi să se ridice pentru a se dezrobi din sclavia otomană şi a se pune sub ocrotirea lui ».

Astfel, apare limpede că ajutorul dat de cazaci poporului romîn, în lupta sa pentru libertate, în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, ţinînd seama de legăturile strînse dintre cazaci şi Moscova, este o formă (în condiţii istorice speciale) a sprijinului primit de poporul nostru din partea Rusiei. De aceea, în chip firesc, informatorii şi comentatorii vremii pun în legătură, de multe ori, acţiunile comune ale romînilor şi cazacilor cu politica şi unele acţiuni ale Rusiei, ceea ce arată că, în conştiinţa oamenilor epocii, toate acestea nu puteau fi despărţite. Chiar în timpul evenimentelor din 1574, de pildă, rapoarte sosite la curtea spaniolă vorbeau nu numai de o alianţă între Moldova şi Rusia, ci şi de mari pregătiri militare din partea Moscovei, pentru ajutorarea Moldovei. Cîţiva ani mai tîrziu, în vremea acţiunilor conduse de Ioan Potcoavă, numeroase ştiri arată clar — şi una provine chiar de la regele Poloniei — că Moscova devenise adăpostul cel mai sigur pentru luptătorii antiotomani [1]. Alte ştiri din aceeaşi vreme scot în evidenţă rolul important al Rusiei în activizarea luptelor purtate împotriva ocupanţilor turci la marginile de răsărit ale Imperiului otoman [2]. Regele Poloniei, în apărarea sa faţă de Poartă de orice răspundere în ce priveşte atacurile căzăceşti, arăta că o cauză importantă a acestor atacuri era sprijinul Rusiei [3]. Poarta otomană reţinea acest lucru ca o importantă problemă de stat; discuţii aprinse au avut loc în divanul turcesc şi, la sfîrşitul anului 1579, Sinan paşa susţinea teza războiului preventiv împotriva Moscovei [4]. Ştiri din 1585 şi 1586 amintesc frecvent de acţiuni militare purtate de ruşi şi de cazaci în regiunile limitrofe moldo-ucrainene. În 1588, în cadrul unor puternice atacuri militare moldo-căzăceşti, se semnalează prezenţa unor contingente ruse sub zidurile Benderului, în timpul atacării cetăţii [5]. Rezistenţa înverşunată a maselor populare, spiritul lor de luptă, încordarea prelungită a acestei lupte au alcătuit de fapt pregătirea marii bătălii pe care o va desfăşura poporul romîn la sfîrşitul veacului al XVI-lea şi începutul celui următor.

---

[1] Hurmuzaki, III, p. 19; XI, p. 615.
[2] *Ibidem*, III, p. 27.
[3] *Ibidem*, p. 18—19, 38.
[4] *Ibidem*, XI, p. 642.
[5] *Ibidem*, III, p. 460, 471; XI, p. 747.

Situația Țării Românești (1577—1593)

În ultimele trei decenii ale veacului al XVI-lea, situația economică și politică a Țării Românești marchează o evidentă și crescîndă înrăutățire față de deceniile anterioare [1]. Exploatarea turco-boierească, dusă pînă la marginile posibilului, a fost cauza principală a unei accentuate ruine economice și decadențe politice. Deși exploatarea pe calea fiscalității ia proporții ieșite din comun, domnia abia poate ține pasul cu cererile de bani ale turcilor, cu obligațiile de haraci, peșcheșuri, daruri sau prestațiuni în natură și în muncă. Cumpărările de domnii ating, în unele cazuri, cifre uriașe, de peste un milion de galbeni.

În Țara Românească, ca și în Moldova, frămîntările boierești sub forma luptelor interne, a comploturilor, a pribegirilor și pîrilor la Poartă, continuă, Elemente ale vechii boierimi, în alianță cu unii reprezentanți ai boierimii noi, ajunși într-o stare economică și politică mai ridicată, caută să pună mîna pe întreaga putere în stat, să-și subordoneze domnia, fapt care în bună parte le și reușește. Domniile lui Mihnea Turcitul (1577—1583 și 1585—1591), Petru Cercel (1583—1585), Ștefan Surdul (1591—1592) și Alexandru cel Rău (1592—1593) sînt tulburate de anarhia încă nepotolită a boierimii. În primăvara anului 1579, Mihnea cere principelui Transilvaniei, Cristofor Báthory, extrădarea unor boieri și dregători mari, posesori a cîte 500—600 de rumîni, care « au poftit domn străin » și care au vrut ca « această țară să piară cu desăvîrșire și să ajungă sub călcîiul turcesc » [2]. Doi ani mai tîrziu, nemulțumirile boierilor reizbucnesc sub o formă mai violentă. Boierii mehedinteni ridică domn pe un Radu Popa, cu care se îndreaptă spre București, însă într-o luptă cu oastea domnească, la Craiova, ei sînt înfrînți [3]. Petru Cercel taie și el un mare număr de boieri, partizani ai lui Mihnea, iar alții fug peste granită, unii ajungînd chiar pînă în Polonia [4]. Și în a doua domnie a sa, Mihnea are de înăbușit comploturi ale boierilor. Între aceștia se ridicase puternica familie a Buzeștilor, care începe să aibă un rol politic din cele mai însemnate. Sprijinul lor este căutat de fiecare din cei cinci domni care s-au succedat pe tronul țării de la 1577 și pînă la sfîrșitul veacului, fiecare contribuind cu danii de ocine și dregătorii la întărirea puterii Buzeștilor. În schimb, servindu-se de ei, cei trei frați Buzești i-au trădat pe rînd pe toți, trecînd de fiecare dată de partea domnului celui nou, care reprezenta în acel moment puterea turcească.

Expresie a gradului de aservire a Țării Românești față de Poartă, haraciul cunoaște acum salturi aproape de la domnie la domnie, fiecare schimbare atrăgînd după sine o nouă creștere a obligațiilor economice și politice ale țării;

---

[1] Vezi mai sus, cap. II, par. 1—2, și cap. III, par. 1—2.
[2] A. Veress, *Documente*, II, p. 163.
[3] *Istoria Țării Românești*, p. 53.
[4] A. Veress, *op. cit.*, II, p. 264—265.

Fig. 276. — Harta Țării Românești și Moldovei din 1584, de I. Costaldo

între 1568 şi 1593, el înregistrează o creştere de peste 250%. Paralel cu haraciul, dar într-un ritm mai intens şi în salturi mai mari, cresc şi celelalte forme de înrobire economică a Ţării Romîneşti, care au provocat creşterea exploatării interne pe cale fiscală [1].

Trăsătura caracteristică în politica internă a tuturor acestor domnii din ultimul sfert al veacului este tocmai această înăsprire peste măsură a exploatării fiscale. Asistăm la un fel de întrecere între cei patru domni în a găsi noi mijloace de a stoarce bani de la birnicii ţării, fie prin adăugirea unor dări noi, fie prin mărirea cuantumului celor existente. Mihnea Turcitul realizează şi o reformă fiscală [2], cu singura menire de a-i asigura sporirea veniturilor şi încasarea regulată a lor. În vederea acestui scop, Mihnea impune la dări şi unele categorii sociale pînă atunci scutite, fapt care-l lipseşte de sprijinul lor, în special de al bisericii.

Nu mult după numirea în scaun, care îl costase mulţi bani şi pentru care stăruise la Poartă şi principele Transilvaniei [3], Mihnea are de dus lupta pentru păstrarea tronului nu numai împotriva boierimii, ci şi împotriva unui pretendent susţinut mai ales de regele Franţei. Încă din 1579, Henric al III-lea şi mama sa, Ecaterina de Medici, intervin cu stăruinţă la Poartă pentru numirea lui Petru Cercel, fiul lui Pătraşcu cel Bun, ca domn al Ţării Romîneşti [4]. Sultanul îl cheamă pe Petru la Poartă în 1580, dar tronul i-l dă abia în 1583, după ce storsese sume uriaşe de bani de la Mihnea, pe care-l ameninţa mereu cu mazilirea, cît şi de la Petru, căruia îi tot amîna numirea ca domn [5]. Stăruinţele regelui Franţei, terminate de altfel cu un succes efemer, de a numi un om al său pe tronul Ţării Romîneşti, erau încercări, în continuare, de a crea Franţei un punct de sprijin în răsăritul Europei, în urma eşecului suferit în Polonia, cu cîţiva ani mai înainte.

Petru Cercel îşi inaugurează domnia cu un act menit a-i spori prestigiul, şi anume răscumpărarea unui număr important de robi creştini, ce se vindeau pe piaţa constantinopolitană. Ajuns la Bucureşti, în septembrie 1583, imediat după încoronare, el ia o serie de măsuri care urmau să-i aducă consolidarea domniei. Trebuia mai întîi să se achite de datoriile personale contractate la Poartă, precum şi să plătească regulat obligaţiile băneşti ale ţării faţă de turci, acum sporite. În acest scop, ca şi înaintaşul său, ia unele măsuri de înăsprire a fiscalităţii. În scurta sa domnie, situaţia maselor de producători direcţi s-a înrăutăţit şi mai mult. Într-un an şi jumătate, Petru Cercel reuşeşte să stoarcă de la supuşii săi peste un milion de galbeni.

Noul domn a avut în vedere şi unele măsuri de organizare a armatei, înrolînd şi mulţi mercenari; efectivul oastei sale se ridica la aproximativ 10 000 de oameni.

---

[1] Vezi mai sus, cap. II, par. 1.
[2] Vezi mai sus, cap. III, par. 2.
[3] Hurmuzaki, XI, p. 603.
[4] *Ibidem*, p. 96 şi A. Veress, *Documente*, II, p. 164—167.
[5] Hurmuzaki, XI, p. 120—124.

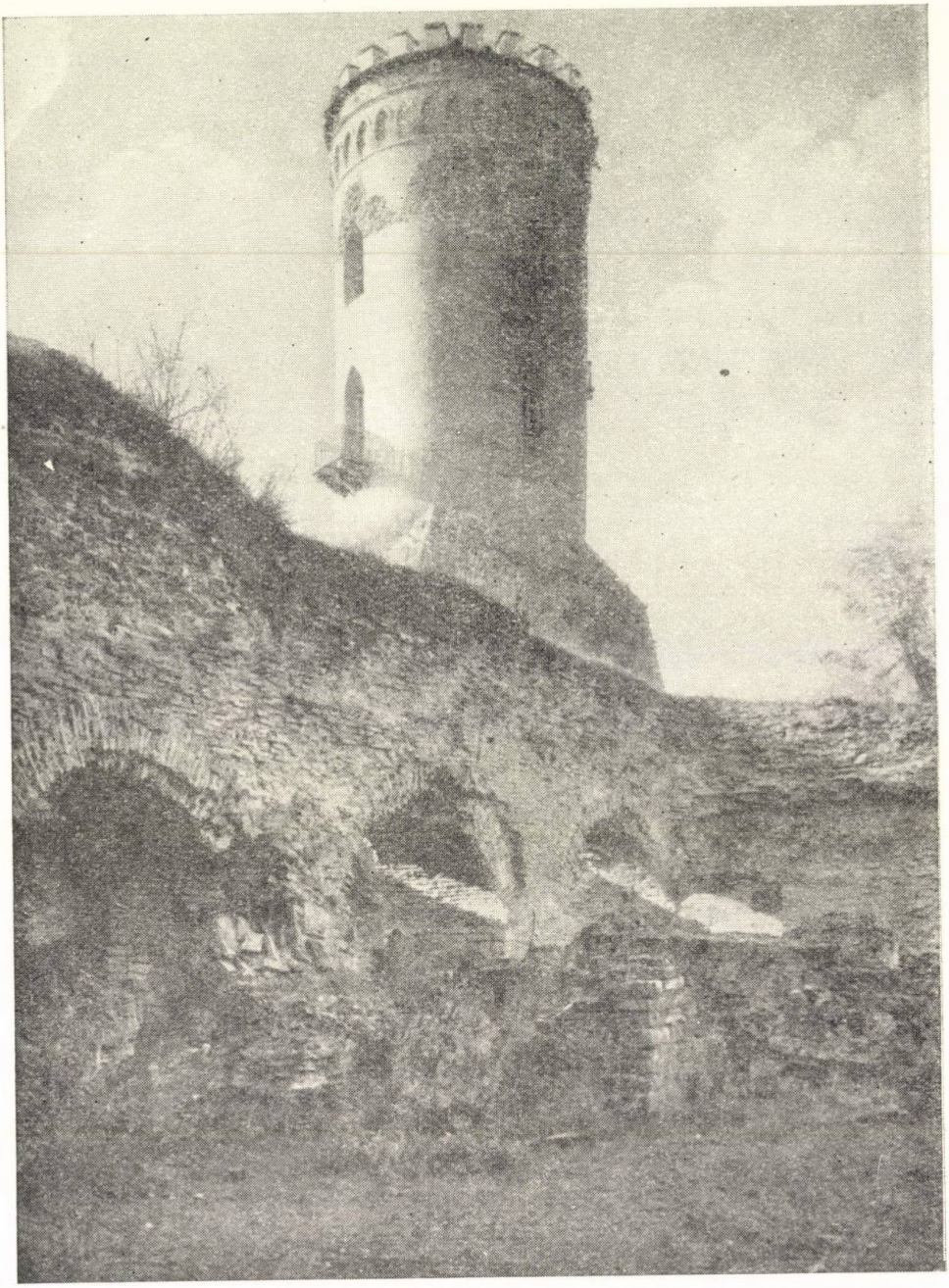

Fig. 277. — Ruinele curţii domneşti din Tîrgovişte, refăcută de Petru Cercel.

A dat o atenție specială artileriei, înființînd și o turnătorie de tunuri. Reședința și-a avut-o mai mult la Tîrgoviște, unde a refăcut palatul domnesc.

În politica externă, Petru Cercel rămîne credincios celor ce-l ajutaseră să ocupe tronul, și îndeosebi regelui Franței și dogelui Veneției. El caută totuși o apropiere și de regele Poloniei, Ștefan Báthory. Legături mai strînse a avut cu Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, cu care schimbă mai multe solii de prietenie. Uneltirile lui Mihnea îi aduc mazilirea, dar Petru Cercel fuge în Transilvania, cu tot tezaurul și însoțit de boierii rămași credincioși. Aci este prădat și închis, scăpînd abia mai tîrziu. Încercînd să-și recapete tronul, el este ucis de turci, în urma intervențiilor lui Mihnea.

În cea de-a doua domnie a sa, Mihnea Turcitul face mai multe concesii îndeosebi bisericii, căreia îi acordă din nou scutirile avute mai demult. Nemaiputînd face față cererilor turcești de bani, el este mazilit în 1591 și, pentru a nu avea soarta lui Petru Cercel, trece la mahomedanism, devenind sangeac de Nicopole.

Domniile următoare — cea a lui Ștefan Surdul (1591—1592) și Alexandru cel Rău (1592—1593) — nu s-au înscris în însemnările contemporanilor decît ca unele din cele mai spoliatoare pentru țară și cele mai supuse turcilor, din întreg veacul al XVI-lea.

Dacă în Moldova ultimele trei decenii ale veacului al XVI-lea cunosc un război împotriva turcilor și multe răscoale ale poporului, cu ajutor căzăcesc, pentru răsturnarea jugului otoman, în Țara Românească ele constituie o epocă întunecată. Datorită slăbirii forțelor interne, cauzată de luptele interne, ca și de o mai accentuată aservire a țării de către turci, la care se adaugă domnii slabe, lipsite de alianțe antiotomane în afară, în Țara Românească nu se mai înregistrează mișcări antiturcești de proporții, ca acelea din Moldova. În schimb, de aci va porni, la sfîrșitul veacului, mișcarea care va duce atît la scuturarea temporară a jugului otoman, cît și la unirea celor trei țări românești, sub conducerea lui Mihai Viteazul.

5. TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

Viața politică a Transilvaniei în această perioadă se caracterizează prin luptele pentru putere ale marii nobilimi grupate în « partide », prin orientarea tot mai accentuată spre celelalte două țări românești de la sud și est de Carpați, prin rivalitatea neîncetată între Imperiul otoman și Imperiul habsburgic pentru stăpînirea acestei țări.

Situația politică în primele trei decenii după formarea principatului autonom

Încă înainte de cucerirea Budei de către sultanul Soliman și de formarea principatului transilvănean autonom, punctul de reazim al Transilvaniei au fost țările romîne de la sud și est de Carpați. De aceea, stările transilvănene, întrunite în dieta de la Sighișoara, la 29 august 1540, hotărau «să se trimită din partea acestei diete soli la domnii voievozi, al Moldovei și al Țării Romînești, și să li se propună chiar acestor domni voievozi prietenia acestei țări a Transilvaniei» [1]. Aceste tendințe de colaborare strînsă între cele trei țări romînești au stîrnit îngrijorarea sultanului, care se temea că ele se vor uni cu timpul într-o singură țară. Unirea lor ar fi avut drept rezultat constituirea unei însemnate puteri economice, politice și militare, care ar fi pus în primejdie interesele turcilor. De aceea Poarta a împiedicat prin toate mijloacele realizarea acestor planuri, aplicînd Transilvaniei un regim mai ușor decît celorlalte două țări romînești: tributul Transilvaniei a fost totdeauna mai mic, acesteia i-au fost îngăduite mai multe libertăți în interior și chiar în politica externă etc. Cu toate acestea, tendința de colaborare între cele trei țări romînești s-a manifestat fără întrerupere.

După formarea principatului autonom al Transilvaniei, puterea centrală, reprezentată atunci de principele copil Ioan Sigismund, sub regența mamei sale Isabella, nu a reușit să domine viața politică a țării și să pună capăt tendințelor anarhice ale nobilimii. Din această cauză, Isabella se plîngea mereu că în Transilvania sînt veșnice fațiuni și răzvrătiri. O parte din nobili erau partizanii lui Ferdinand de Habsburg, iar o altă parte ai lui Ioan Sigismund; amîndouă «partidele» prădau țara în lung și în lat. Emeric Balassa, veșnic răzvrătit, la un moment dat a fost ales chiar principe al Transilvaniei de o fațiune a nobilimii, ceea ce a avut drept rezultat o intervenție turcească pentru restabilirea autorității principelui considerat legitim; Paul Bornemisza, la rîndul său, a ocupat mai multe orașe și cetăți. Gheorghe Martinuzzi, numit guvernator al Transilvaniei de către turci, a reușit, vremelnic, să aducă la ascultare, într-o oarecare măsură, nobilimea. Episcopul-guvernator a folosit însă autoritatea și puterea cu care fusese învestit mai mult spre satisfacerea propriilor interese decît în slujba țării.

Martinuzzi, considerînd stăpînirea turcească asupra Transilvaniei încă prea puțin consolidată și apreciind Imperiul habsburgic ca mai puternic decît era în realitate, în timp ce impunea țării recunoașterea autorității sultanului, trata cu regele Ferdinand aplicarea clauzelor tratatului de la Gilău din decembrie 1541 [2], adică cedarea Transilvaniei imperialilor. El socotea succesul Habsburgilor asigurat atunci cînd o armată, sub conducerea lui Ioachim de Brandenburg, a pornit spre Ungaria, în toamna anului 1542. Această armată — formată din trupe trimise de împăratul Carol al V-lea, de regele Ferdinand de Habsburg, de landgraful de Hessa și de electorul de Saxa — era lipsită de

[1] *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, I, p. 40—41.
[2] Vezi paragraful 3.

Fig. 278. — Harta Transilvaniei făcută de G. Reichersdorffer.

unitate şi disciplină. Suferind un eşec ruşinos, regele Ferdinand s-a văzut nevoit să trimită daruri sultanului şi să-l roage să accepte pacea oferită. Soliman condiţionează însă luarea în seamă a acestei oferte de renunţarea lui Ferdinand la titlul de rege al Ungariei, de recunoaşterea Porţii ca putere suzerană şi de plata tributului.

În acest timp de lupte pentru dominaţie între cele două imperii cotropitoare, masele populare erau ostile atît stăpînirii Habsburgilor, cît şi celei turceşti. Ele îşi manifestau în chip făţiş opoziţia, concretizată în diferite acţiuni.

Pentru a face faţă acestei situaţii şi a-şi consolida stăpînirea în Transilvania, turcii trimit aici o armată, fiind silit să participe la campanie şi Petru Rareş, revenit pe tronul Moldovei. Sosirea armatelor turceşti şi moldovene în Transilvania, în noiembrie 1542, şi întîrzierea sosirii armatelor imperiale — aşteptate de partida habsburgică — creează o situaţie primejdioasă celor ce înclinaseră spre imperiali. De aceea « stările » ţării, întrunite în dietă la sfîrşitul anului 1542, hotărăsc să se adreseze lui Ferdinand, atrăgîndu-i atenţia că, dacă nu este în stare să apere Transilvania, ar fi mai bine să nu provoace pe turci împotriva ţării şi să le lase pe ele să se apere singure [1]. Era continuarea unui joc periculos din partea nobilimii, care încerca să se strecoare printre rivalităţile dintre cele două imperii cu tendinţe de cotropire, cu gîndul de a folosi aceste împrejurări în propriul ei interes.

În primăvara anului 1543, sultanul porni o nouă campanie împotriva imperialilor; totodată, el ceru dietei transilvănene să îngăduie domnului moldovean liberă trecere prin ţară. Noua campanie în Ungaria se încheie cu ocuparea altor oraşe şi cetăţi. Intimidată de porunca sultanului, dieta reînnoieşte credinţa faţă de principele Ioan Sigismund şi de mama sa, trimite tributul datorat Porţii şi un sol la domnul Moldovei « pentru un tratat de alianţă şi de bună vecinătate cu această ţară (Transilvania), aşa după cum odinioară a fost prietenie între aceasta şi el » [2]. Între Gheorghe Martinuzzi, Petru Rareş şi Mircea Ciobanul, domnul Ţării Romîneşti, continuă schimburile de solii şi în anii următori; în aceste împrejurări, domnul Moldovei reuşeşte să-şi recapete vechile stăpîniri din Transilvania, în urma unor incursiuni repezi, din obiectivul cărora nu vor fi lipsit nici planurile de cucerire a Transilvaniei. Acest lucru era socotit relativ uşor de realizat, după credinţa lui Martinuzzi însuşi şi a lui Petru Petrovici, sfetnicul Isabellei, datorită faptului că această ţară era locuită în cea mai mare parte de romîni, care vorbeau aceeaşi limbă şi care i s-ar fi supus lui Rareş [3].

Împrejurările erau prielnice reînceperii luptelor pentru putere dintre partidele nobiliare, care au cauzat ţării alte mari neajunsuri. Vreme de opt ani, partida condusă de Martinuzzi şi cea condusă de Isabella şi Petru Petrovici folosesc toate mijloacele pentru a-şi impune dominaţia. În lupta lor, cele două

---

[1] *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, I, p. 173—174.
[2] *Ibidem*, p. 175—177.
[3] Hurmuzaki, II/4, p. 306—308.

tabere ale nobilimii fac apel la ajutorul puterilor rivale, turcii şi imperialii, cărora le vînd ţara.

Martinuzzi, încurajat şi de unele succese ale imperialilor în Ungaria, încheie un nou tîrg cu Ferdinand, căruia-i cedează Transilvania, în schimbul demnităţii de guvernator şi a titlului de cardinal, pentru sine, a domeniilor Opolia (Oppeln) şi Ratibor, a unei pensii de 25 000 florini şi a unei despăgubiri de 100 000 florini pentru Ioan Sigismund şi Isabella. Nemulţumită însă cu acest aranjament, Isabella se adresează sultanului, cerîndu-i ajutor grabnic. Acesta trimite poruncă de a fi îndepărtat Martinuzzi de la cîrma ţării, o dată cu numirea lui Petrovici în demnitatea de guvernator şi anunţarea unei campanii militare. În vederea acesteia, au fost înştiinţaţi paşa de Buda, sangeacbegii de Seghedin şi Semendria şi domnii Moldovei şi Ţării Romîneşti [1].

În aceste împrejurări, luptele izbucnesc cu violenţă în Transilvania. Ţara suferă noi distrugeri din partea celor patru armate care, în octombrie 1550, îşi fac intrarea în Transilvania; dinspre apus armatele turceşti sub conducerea lui Chassim, paşa de Buda; dinspre nord cele comandate de Petru Petrovici; dinspre răsărit oastea moldovenească trimisă de Ilie Rareş şi dinspre sud cea munteană trimisă de Mircea Ciobanul. Oastea organizată în grabă de Martinuzzi a putut împiedica ocuparea ţării de turci şi de aliaţii acestora, datorită şi faptului că domnii Moldovei şi Ţării Romîneşti, siliţi să participe la asemenea expediţii, nu erau interesaţi în sprijinirea efectivă a planurilor turceşti. Turcii sînt nevoiţi să se mulţumească deocamdată cu ocuparea cîtorva cetăţi şi oraşe bănăţene de mai mică însemnătate. Profitînd de aceste împrejurări, imperialii trimit o armată de mercenari sub conducerea generalului Castaldo, care ocupă Transilvania. Ioan Sigismund şi mama sa, prin înşelăciuni şi ameninţări, după expresia sultanului Soliman [2], au fost siliţi să renunţe la tron, în faţa dietei întrunite la Sebeş.

Noua stăpînire, habsburgică, nu aduce însă liniştea de care ţara avea atît de mare nevoie. Dimpotrivă, comportarea armatelor de ocupaţie şi, sub scutul lor, aceea a nobilimii dornice de îmbogăţire şi de putere, au stîrnit mari nemulţumiri. Martinuzzi însuşi, nemulţumit cu răsplata Habsburgilor — demnitatea de cardinal, ce i-a fost acordată la intervenţia lui Ferdinand — şi dorind alta mai mare pentru serviciul ce li-l făcuse de a le înlesni ocuparea Transilvaniei, îşi reîncepe jocul, pe cît de temerar pe atît de primejdios: trimite la Poartă o solie cu tributul datorat şi cu instrucţiuni de a-l dezvinovăţi în faţa sultanului. Atitudinea sa echivocă cu prilejul atacării unor cetăţi bănăţene (Lipova şi Timişoara) de către turci a sporit şi mai mult neîncrederea faţă de el a celor două puteri rivale. Jocul politic abil care îi reuşise de atîtea ori, de data aceasta i s-a dovedit fatal. Generalul Castaldo, neţinînd seama de marile servicii aduse Habsburgilor, procedează potrivit eticii mercenare: pune la cale asasinarea

[1] Hurmuzaki, XV/1, p. 478.
[2] *Török-magyar oklevéltár*, p. 34.

lui, care are loc la 17 decembrie 1551, în castelul său de la Vinț. În aceste împrejurări au fost uciși și unii credincioși ai lui Ioan Sigismund, pentru ca Habsburgii să-și poată însuși bunurile lor.

Asasinarea lui Martinuzzi nu a rezolvat însă greutățile stăpînirii Habsburgilor în Transilvania. Nobilimea transilvăneană, frînată în tendințele ei anarhice prin măsurile energice ale lui Martinuzzi, reîncepe lupta pentru putere. În același timp, armatele lui Castaldo jefuiesc populația fără nici o oprelişte. De aceea nemulțumirile provocate de regimul de ocupație, de jafurile armatelor mercenare și de abuzurile nobilimii, au izbucnit pe față. Ele au sporit și mai mult cînd Habsburgii s-au arătat a nu fi în stare să apere Banatul și unele regiuni de la nord de Mureș, unde turcii ocupă, în 1552, mai multe cetăți — Timișoara, Lipova, Caransebeș, Arad etc. — punînd bazele pașalîcului de Timișoara.

Măsurile luate de Habsburgi: numirea a doi voievozi în fruntea Transilvaniei, a unui episcop catolic la Alba Iulia, n-au avut darul să îndrepte situația. Stările transilvănene, întrunite în dietă la Tg. Mureș (1554), nereușind să împace pe turci cu imperialii, înclină din nou spre Poartă, arătîndu-se gata să trimită sultanului tributul cerut și apelînd la mediațiunea « regelui Valahiei », pentru a obține protecția lui Soliman. În același timp, reprezentantul Franței la Constantinopol intervine în favoarea lui Ioan Sigismund.

Sultanul Soliman, însă, intransigent în problema stăpînirii Transilvaniei, organizează readucerea pe tron a lui Ioan Sigismund și a Isabellei din refugiul lor din Polonia, în înțelegere cu Alexandru Lăpușneanu, domnul Moldovei, și cu Pătrașcu cel Bun, domnul Țării Romînești. Totodată, sultanul și-a reînnoit presiunile pe lîngă stările transilvănene, pentru a susține pe Ioan Sigismund [1]. În fața acestor pregătiri, Ferdinand încearcă să obțină recunoașterea stăpînirii sale în Transilvania prin plata unui tribut Porții. Sultanul însă, hotărît în planurile sale, respinge oferta Habsburgilor și pornește expediția pentru alungarea imperialilor din această țară [2]. Oastea munteană, sub conducerea vornicului Socol, cea moldoveană, comandată de hatmanul Moțoc, și armata adunată de Ioan Sigismund, sub conducerea lui Petru Petrovici, reușesc, în februarie 1556, să scoată armatele habsburgice din Transilvania și să supună din nou țara sultanului.

Ocupația habsburgică în Transilvania a durat 5 ani (1551—1556) și a însemnat noi neajunsuri pentru țară și mai ales pentru masele populare, exploatate fără milă. Stăpînirea habsburgică a oferit nobililor din partida filogermană prilejul de a se întări și mai mult. O nouă ofensivă împotriva țărănimii, a libertății celor ce și-o mai putuseră păstra, se dezlănțuie. Politica socială a statului și a nobilimii, la care s-au adăugat luptele dintre feudali și desele invazii străine, cauzează pauperizarea accentuată a țărănimii. Obligațiile față de stat și de stăpînii de moșie, întreținerea armatelor de ocupație și jafurile acesteia vor apăsa greu

[1] *Török-magyar oklevéltár*, p. 35.
[2] *Ibidem*, p. 37.

pe umerii maselor populare de la sate şi oraşe. Pentru a-şi uşura situaţia, masele luptă pe toate căile [1].

În această atmosferă de nemulţumire generală s-a petrecut şi schimbarea situaţiei politice. Dieta întrunită la Sebeş, în 1556, alege din nou pe Ioan Sigismund ca principe al Transilvaniei, sub regenţa mamei sale Isabella. Sub ocrotirea domnilor romîni Pătraşcu cel Bun şi Alexandru Lăpuşneanu, principele se poate întoarce în Transilvania. Cîrmuirea Isabellei a stîrnit însă în curînd noi nemulţumiri în rîndurile nobilimii. Un şir nesfîrşit de comploturi caracterizează această perioadă (1556—1559).

Habsburgii, la rîndul lor, neîmpăcîndu-se cu pierderea Transilvaniei, încearcă să răpească cel puţin ţinuturile ei apusene, importante atît din punct de vedere strategic-militar (în aceste părţi existau vreo 30 de aşezări întărite), cît şi din punct de vedere economic (erau ţinuturi bogate în mine şi ocne, în terenuri agricole). Lupta pentru stăpînirea acestor regiuni, care a durat doi ani (1557—1559), se încheie cu victoria Transilvaniei, care rămîne în stăpînirea lor. Sultanul sprijină şi de data aceasta interesele principelui, mai ales că acesta se grăbise, pe de o parte, să-i trimită tributul, iar pe de altă parte, se bucura şi de sprijinul regelui Franţei, interesat să slăbească puterea Habsburgilor, cu care Franţa se afla în conflict.

Puterea centrală — reprezentată după moartea Isabellei (1559) de tînărul Ioan Sigismund, căruia îi lipseau calităţile de conducător necesare în acele împrejurări dificile — nu reuşeşte să-şi impună autoritatea, lăsînd deplină libertate nobilimii mari, care poate astfel să-şi realizeze planurile într-o măsură şi mai mare. Unii nobili încep să caute din nou sprijin în afară, înţelegîndu-se cu Habsburgii, cum a făcut însuşi comandantul armatei, Melchior Balassa, trecut de partea lui Ferdinand (1562). Imperialii nu numai că alimentează asemenea tendinţe anarhice, dar caută să-i creeze principelui greutăţi şi dinafară, sprijinind planurile domnului moldovean Despot vodă de a-şi crea unele posesiuni în Transilvania. O armată condusă de Balassa cauzează o grea înfrîngere oastei transilvănene, în 1562. În aceste împrejurări izbucneşte şi răscoala secuilor, ameninţaţi cu iobăgirea în masă, răscoală de care nu au fost străini nici Despot şi Balassa.

Principele Transilvaniei, strîmtorat din toate părţile, se vede nevoit să încheie un armistiţiu cu Ferdinand, renunţînd la unele posesiuni din « Partium ». O nouă intervenţie a armatei imperiale îl sileşte pe Ioan Sigismund să accepte pacea impusă de Habsburgi, încheiată la Satu Mare în 1565, cu alte pierderi pentru Transilvania în aceleaşi părţi şi cu recunoaşterea suzeranităţii noului împărat, Maximilian. Sultanul Soliman, îngrijorat de evoluţia evenimentelor, se hotărăşte să intervină în sprijinul lui Ioan Sigismund. Acesta, la rîndul său, îşi schimbă atitudinea, ceea ce-l determină pe Maximilian să dezvăluie sultanului

[1] Vezi cap. III, par. 3.

înțelegerea cu principele Transilvaniei. În această situație, Ioan Sigismund se hotărăște, totuși, la o acțiune temerară: însoțit de unii nobili, el pleacă în întîmpinarea lui Soliman, care conducea o nouă campanie împotriva Habsburgilor. La 16 iunie 1566 are loc întîlnirea de la Belgrad, cu care prilej sultanul promite principelui Transilvaniei ajutor pentru redobîndirea ținuturilor ocupate de imperiali. Ca semn al bunăvoinței sale, Soliman întărește printr-un act *(athnamé)* hotărîrile dietei de la Sebeș din anul 1556, cînd fusese reales Ioan Sigismund ca principe, recunoscîndu-se, astfel, principiul electiv în succesiunea la tronul Transilvaniei, în schimbul tributului de 10 000 florini anual, al darurilor și al celorlalte obligații.

Moartea sa neașteptată, în același an 1566, l-a împiedicat pe Soliman să-și îndeplinească făgăduielile de a reda Transilvaniei teritoriile ocupate de Habsburgi. Urmașul său, Selim, a socotit mai potrivit cu interesele Imperiului otoman de a-și lărgi stăpînirea în părțile de jos ale Mureșului, prin ocuparea altor cetăți (Gyula, Ineu, Șiria) și a se împăca cu împăratul Maximilian (1568). În tratatul de pace a fost inclusă și Transilvania, precizîndu-se că împăratul nu trebuie să se mai amestece în chestiunile acestei țări, imperialii să nu mai construiască cetăți la granițele ei, iar cele existente să fie dărîmate [1].

Lipsit de sprijinul așteptat dinafară, slăbit înlăuntru prin luptele nobilimii anarhice, urît de masele populare care, din pricina grelei exploatări, se răscoală din nou în părțile Satului Mare sub conducerea lui Gheorghe Crăciun, Ioan Sigismund e nevoit să urmeze pilda sultanului Selim, încheind un nou tratat cu împăratul german, la Speyer (1570), în condiții grele. Transilvania păstra părțile bănățene neocupate încă de turci și anumite ținuturi din « Partium » (Bihor, Solnocul de Mijloc, Crasna și Maramureș), precum și cetățile Hust, Cehul Silvaniei, Tășnad și Oradea, iar asupra comitatului Zarand și a districtelor Lugoj și Caransebeș îi rămînea doar o stăpînire nominală; părțile nordice din « Partium » (Bereg, Ugocsa, Satu-Mare și Szabolcs) ajung în stăpînirea Habsburgilor; în plus, principele Transilvaniei recunoștea suzeranitatea împăratului german. Tratatul de la Speyer deschidea Habsburgilor calea spre Transilvania, fără ca ei să-și poată însă realiza planurile multă vreme încă.

Situația politică în ultimele trei decenii ale veacului al XVI-lea

După moartea lui Ioan Sigismund (martie 1571), clasa dominantă din Transilvania, împărțită în două tabere politice, se pregătea de alegerea succesorului. Candidatul partidei imperiale era Gașpar Békés, care, sub domnia lui Ioan Sigismund, îndeplinise un rol diplomatic important la curtea habsburgică, precum și în încheierea tratatului de la Speyer (1570); din această cauză, el se bucura de încrederea și sprijinul Curții din Viena. Cele mai importante cetăți ale Transilvaniei (Făgărașul, Gurghiul, Hustul etc.), se aflau — prin donația lui Ioan

[1] *Török-magyar oklevéltár*, p. 87—88.

Sigismund — în mîinile lui. După încheierea tratatului de la Speyer, pe cînd trăia încă Ioan Sigismund, căpitanii cetăților din Transilvania au depus în secret jurămîntul de credință împăratului Maximilian.

Partida antihabsburgică era însă cu mult mai puternică, deoarece în deceniile precedente se vădiseră cu destule prilejuri atît slăbiciunea Curții de la Viena, cît și tendințele ei permanente de a pune stăpînire asupra Transilvaniei și de a lichida autonomia principatului transilvănean.

Această partidă, orientată spre Imperiul otoman, era formată mai ales din nobilimea mică și mijlocie. Ea s-a dovedit destul de puternică pentru a împiedica publicarea tratatului de la Speyer, care crea o situație favorabilă pentru Habsburgi. Unii nobili — între care și Báthoreștii — în timpul absenței din țară a lui Gaşpar Békés — trimis la Curtea din Viena, pentru noi tratative, încă înainte de moartea lui Ioan Sigismund — au declarat nul acest tratat, potrivit căruia Habsburgii urmau să numească un voievod în fruntea Transilvaniei și să-și extindă stăpînirea asupra ei.

Pentru a zădărnici planurile Habsburgilor, partida turcofilă își și fixase candidatul la tronul princiar în persoana lui Ștefan Báthory, magnat din «Partium», care jucase un rol politic și militar important în timpul domniei lui Ioan Sigismund. Sigură de succes, ea afirmă că, de vreme ce firmanul din 1566 asigura dietei dreptul de alegere a principelui, efectuarea alegerii ar fi pus guvernul imperial în imposibilitate de a numi un voievod în fruntea țării.

Pentru a-și duce la îndeplinire planurile, curtea lui Ioan Sigismund a tăinuit un timp moartea acestuia și a convocat dieta, în numele său, pentru 1 aprilie 1571, la Alba Iulia. Partizanii lui Ștefan Báthory începeau să se adune înarmați la Turda. Pe la mijlocul lunii aprilie, se înapoia și Békés, care, în numele împăratului, pretindea să i se predea toate cetățile.

Ștefan Báthory, ca să cîștige sprijinul Porții, promite închinarea Transilvaniei față de sultan, în aceleași condiții în care fusese în timpul domniei lui Ioan Sigismund. El se gîndea chiar la constituirea unei dinastii princiare a Báthoreștilor; de aceea cerea ca urmașul său să fie ales dintre membrii acestei familii [1]. Poarta a dat ascultare acestor cereri ale lui Ștefan Báthory și astfel, la 27 aprilie, sosea firmanul sultanului, prin care se ordona dietei să fie ales ca principe Ștefan Báthory. Mai mult, i se oferea noului principe ajutorul oastei turcești, cu condiția ca el să se îngrijească de hrana ei [2].

Fără a ține seama de prevederile actului din 1566, Poarta hotărîse succesiunea la tron, înainte de a se pronunța dieta țării. Pentru a menține aparența unei hotărîri libere, dieta a ales — înainte de citirea publică a firmanului — pe Ștefan Báthory, iar pentru a potoli mînia împăratului, i-a acordat doar titlul de « voievod ».

---

[1] *Török-magyar oklevéltár*, p. 99—100.
[2] *Ibidem*, p. 100.

Gaşpar Békés, nemulţumit cu evoluţia situaţiei politice din Transilvania, începu să se înarmeze cu febrilitate, dar, din cauza fricii de turci, tabăra sa îşi pierdu din aderenţi.

Noul principe, numit de Poartă şi ales de dietă, Ştefan Báthory, începu o politică precaută şi echivocă, pentru ca, prin neutralizarea celor două puteri rivale, să-şi poată consolida poziţia. În secret, el a depus jurămînt de credinţă şi împăratului de la Viena, pretinzînd în schimb eliberarea cetăţilor ocupate de Békés. Dar împăratul refuză categoric ca ele să fie cedate lui Báthory şi astfel Gaşpar Békés rămîne stăpîn mai departe pe cele trei cetăţi.

Din cetatea Făgăraşului, Békés întreţinea o corespondenţă permanentă cu împăratul, contînd pe partizanii săi din rîndurile magnaţilor şi mai ales pe sprijinul secuilor, care, îndeosebi după înăbuşirea răscoalei lor din 1562, erau totdeauna gata să se ridice pentru recîştigarea libertăţilor pierdute. Masele secuieşti, iobăgite şi supuse unor obligaţii grele faţă de stat, s-au pregătit să se răscoale din nou în anul 1571, dar mişcarea lor a fost înăbuşită în faşă de către Ştefan Báthory.

Între timp, noul principe se străduia ca prin desele sale rapoarte să cîştige atît încrederea curţii din Viena, cît şi pe cea a sultanului. El informa Curtea vieneză despre evenimentele din Ţara Romînească şi Moldova, îi transmitea scrisorile primite de la Poartă şi cerea instrucţiuni de la împăratul Maximilian al II-lea [1].

În scrisorile sale de răspuns, Maximilian îi cerea informaţii cît mai precise despre situaţia din Imperiul otoman, ceea ce însă Báthory comunica numai rar şi în termeni generali. În acelaşi timp, el trimitea rapoarte confidenţiale Porţii, privitoare la executarea ordinelor primite de la Constantinopol şi la atitudinea imperialilor[2]. De teama turcilor, împăratul n-a îndrăznit multă vreme să se amestece pe faţă în luptele dintre cele două partide. Cu toate că, prin alegerea lui Ştefan Báthory, Curtea din Viena şi-a pierdut influenţa în Transilvania, împăratul ţinea mai departe să i se recunoască, cel puţin formal, drepturile asupra ţării şi a fost nemulţumit chiar de faptul că papa a dat lui Báthory, într-una din scrisorile sale, titlul de « principe »[3].

Dieta, întrunită la Cluj în 1573, a condamnat atitudinea lui Gaşpar Békés şi a început să persecute pe aderenţii partidei habsburgice.

În acelaşi timp, luînd cunoştinţă de pregătirile Curţii imperiale pentru o intervenţie armată în Transilvania, Ştefan Báthory porneşte un atac pe neaşteptate împotriva susţinătorilor lui Békés, ocupă Vinţul de Jos şi Aiudul, stăpînite de acesta, şi începe să asedieze cetatea Făgăraşului, cu gîndul de a-l prinde pe Békés. Acesta însă reuşeşte să fugă din cetate şi să ajungă la Caşovia.

---

[1] Hurmuzaki, II/1, p. 622, 625–626, 682, 690, 703–708.
[2] *Ibidem*, p. 646.
[3] A. Veress, *Documente*, II, p. 1.

Gaşpar Békés aştepta ajutorul împăratului, dar în acelaşi timp, din locul unde se aşezase, el întreţinea corespondenţă şi cu Poarta, căutînd să cîştige şi încrederea sultanului.

Ştefan Báthory, la rîndul său, urmărea cu multă atenţie toate evenimentele în legătură cu cele două imperii care căutau să pună stăpînire asupra Transilvaniei. În războiul antiotoman condus de Ioan vodă, domnul Moldovei, între 1572—1574, principele Transilvaniei a avut o atitudine echivocă. El şi-a concentrat trupele la hotarele Moldovei, dar cînd sultanul — care socotea suspecte mişcările militare din Transilvania — i-a cerut să trimită ajutor contra domnului moldovean, Báthory s-a eschivat de la această obligaţie, declarînd că trebuie să fie pregătit pentru a întîmpina un eventual atac din partea lui Gaşpar Békés.

Într-adevăr, în primăvara anului 1575, în fruntea trupelor primite de la împărat, Békés a pătruns în Transilvania, ajungînd pînă în regiunea Turzii. În loc să atace însă la Alba Iulia pe Báthory, care nu era pregătit în acel moment pentru luptă, el trecu înainte pe valea Mureşului, spre a-şi completa trupele cu secui. La începutul lunii iulie, i se alătură la Ungheni (lîngă Tîrgu-Mureş) o ceată de vreo două mii de secui din Ciuc şi cîteva sute de răsculaţi din scaunul Mureşului. Prin întîrzierea atacului, însă, a fost lăsat timp suficient lui Ştefan Báthory pentru pregătire şi pentru sosirea unui ajutor turcesc. Astfel, la 9 iulie, Báthory a putut cîştiga o biruinţă decisivă în lupta de la Sînpaul, în aceleaşi părţi, după care s-a răzbunat cumplit asupra aderenţilor lui Békés. Acesta a reuşit totuşi să fugă din nou, iar mai tîrziu, cînd Báthory ajunse şi rege al Poloniei, cei doi rivali se împăcară, colaborînd strîns.

Sultanul a folosit acest prilej pentru sporirea tributului. În august 1575, Murad al III-lea porunceşte lui Ştefan Báthory să plătească ceauşului trimis în Transilvania pentru ridicarea tributului suma de 5 000 de florini în plus, faţă de 10 000, cît era tributul pînă atunci.

În urma biruinţei de la Sînpaul, domnia lui Ştefan Báthory s-a consolidat. Principele s-a îndepărtat şi mai mult de Curtea vieneză, apropiindu-se tot mai mult de Poartă.

În politica sa internă, Ştefan Báthory a căutat să sprijine catolicismul, slăbit în Transilvania în urma răspîndirii confesiunilor protestante. Prin întărirea reacţiunii catolice, el ataca poziţiile reformei şi mai ales cele ale unitarienilor, socotiţi mai primejdioşi pentru catolicism. Cu toată tensiunea dintre principele transilvănean şi Curtea vieneză şi cu toată apropierea din ce în ce mai mare a principelui de Poartă, papa s-a străduit să folosească acest prilej pentru răspîndirea catolicismului. În cercurile catolice se nădăjduia că, sub domnia lui Ştefan Báthory, biserica catolică din Transilvania îşi va recîştiga poziţiile pierdute în urma reformei[1]. Cercurile papale au luat cunoştinţă cu mare

[1] A. Veress, *op. cit.*, II, p. 6.

bucurie de faptul că Ştefan Báthory a cerut să se trimită iezuiţi, promiţîndu-le tot sprijinul necesar [1]. După o îndelungată corespondenţă între Ştefan Báthory şi iezuiţi, au fost trimişi, în 1579, cîţiva călugări în Transilvania, unde clasa dominantă era în majoritatea ei protestantă, iar biserica catolică era urîtă de masele populare. Ştefan Báthory a aşezat pe iezuiţii sosiţi la Cluj-Mănăştur, Cluj şi Alba Iulia, sprijinindu-i pentru a întemeia şcoli. Ei au primit donaţii bogate din partea principelui, care între timp fusese ales şi rege al Poloniei, şi au căutat din răsputeri să răspîndească religia catolică. Dat fiind însă că pe moşiile lor întinse iezuiţii au început să exploateze fără milă pe iobagi, ei au stîrnit peste tot împotrivirea populaţiei exploatate [2].

Sub Ştefan Báthory, a fost sprijinită şi biserica ortodoxă. În anul 1571, Báthory a acordat ieromonahului Eftimie dreptul de a predica în Transilvania, ordonînd tuturor autorităţilor din ţară să nu-l împiedice în îndeplinirea funcţiunilor sale bisericeşti în rîndurile populaţiei romîneşti [3]. În anul următor, cînd mitropolitul de Ipec îl consacra pe Eftimie ca episcop, Báthory reînnoieşte ordinul său [4]. Sprijinul acordat bisericii ortodoxe se explică în primul rînd prin tendinţa Báthoreştilor de a slăbi protestantismul în Transilvania. În privinţa politicii lor religioase, sînt semnificative observaţiile zelosului iezuit Possevino, care, în 1583, relata că Ştefan Báthory nu are încredere în succesul propagandei catolice în Moldova şi Ţara Romînească, deoarece această propagandă nu avusese rezultat nici în rîndurile romînilor din Transilvania, care ţineau foarte mult la legea ortodoxă. Pe de altă parte, politica de protejare a ortodoxiei se explică — probabil — şi prin tendinţa puterii centrale de a cîştiga simpatia numeroşilor « puşcaşi » romîni din Transilvania, care aveau un important rol militar.

După înfrîngerea lui Gaşpar Békés, contradicţiile între Ştefan Báthory şi Curtea vieneză au continuat pe plan diplomatic, în problema tronului polonez, rămas vacant după scurta domnie a lui Henric de Valois. Atît Habsburgii, cît şi Ştefan Báthory căutau să obţină coroana Poloniei. Cu ajutorul Porţii, principele Transilvaniei este ales rege, la sfîrşitul anului 1575.

Ştefan Báthory a continuat să conducă personal principatul Transilvaniei şi după alegerea sa ca rege al Poloniei. La curtea polonă a lui Ştefan Báthory funcţiona, sub conducerea lui Martin Berzeviczy, o cancelarie specială pentru Transilvania. Oameni de încredere ai lui Báthory au asigurat în dieta Transilvaniei îndeplinirea fără nici o piedică a voinţei sale. În problemele financiare şi de politică externă el hotăra singur, chiar fără consultarea dietei.

În timpul uniunii personale dintre Transilvania şi Polonia, conducerea politică a principatului transilvănean a fost lăsată lui Cristofor Báthory, fratele

---

[1] A. Veress, *op. cit.*, II, p. 59, 64—65, 67, 71—72.
[2] Idem, *Epistolae et acta jezuitarum Transylvaniae*, I, p. 202—204, 228—246.
[3] Hurmuzaki, XV/1, p. 647—648.
[4] *Ibidem*, p. 653.

mai mare al lui Ştefan, în calitate de voievod. Acesta a dus mai departe — conform îndrumărilor primite de la Ştefan — politica de supunere faţă de Poartă, plătind regulat tributul [1]. Cristofor Báthory a primit, în repetate rînduri, ordine de la Poartă să dea ajutor armat pentru îndeplinirea planurilor turceşti în Ţara Romînească şi Moldova [2]. Faţă de eventualele atacuri din partea imperialilor, el conta pe sprijinul turcesc. Din primăvara anului 1578, Murad al III-lea îl anunţă că, în caz de primejdie, să recurgă direct la ajutorul paşei de Buda sau la paşa de Timişoara [3].

Fiind încă în viaţă Cristofor, Ştefan Báthory a făcut să fie ales principe fiul acestuia, Sigismund. În conducerea ţării — după moartea lui Cristofor — noul principe era ajutat de o locotenenţă, iar mai tîrziu de un guvernator, în persoana lui Ioan Ghyczy. În funcţiile mai importante, au fost aşezaţi oameni de încredere.

Ştefan Báthory a limitat autoritatea dietei, întărind astfel puterea centrală. În acelaşi timp, el a luat o serie de măsuri antipopulare, în interesul nobilimii feudale. În anul 1577, el a dispus ca iobagii fugiţi de pe moşii să fie readuşi cu forţa iar mişcările secuilor le-a înăbuşit fără cruţare.

Politica sa externă ca rege al Poloniei şi războaiele sale împotriva ruşilor au însemnat o grea sarcină pentru populaţia Transilvaniei, pe care a exploatat-o din punct de vedere material, folosind-o şi în campaniile sale. La expediţiile lui Báthory contra Rusiei au luat parte mai multe mii de soldaţi din Transilvania, mai ales dintre secuii de rînd, care căutau astfel să scape de viaţa lor grea de acasă.

Deşi sprijinea interesele clasei feudale, politica lui Ştefan Báthory n-a mulţumit întreaga nobilime. Mai existau nobili nemulţumiţi, care trimiteau în secret scrisori Porţii, împotriva lui Báthory. Într-o scrisoare trimisă din Turda, în primăvara anului 1580, de pildă, se declară că regele polon, prin intermediul fratelui său, Cristofor, storcea impozite mari de la populaţia Transilvaniei. Autorii scrisorii cereau ca, în locul lui Cristofor, Poarta să numească un alt voievod. Între semnatari figurează numele mai multor magnaţi din Transilvania. La moartea lui Cristofor Báthory (1581), magnaţii partizani ai Báthoreştilor se temeau de izbucnirea unei răscoale.

După moartea lui Ştefan Báthory, în ianuarie 1586, Transilvania a rămas sub cîrmuirea bătrînului guvernator Ioan Ghyczy, deoarece Sigismund Báthory — în vîrstă de 14 ani — era încă prea tînăr pentru a putea prelua puterea. Peste trei ani însă, în decembrie 1588, la dieta întrunită în oraşul Mediaş, tînărul principe a luat în mînă conducerea statului, după ce făcuse stărilor — compuse în marea lor majoritate din elemente protestante — concesiunea de a accepta hotărîrea privitoare la izgonirea iezuiţilor din ţară. Spre deosebire de înaintaşii

[1] Hurmuzaki, III/2, p. 11.
[2] *Ibidem*, p. 7—8.
[3] *Ibidem*, p. 16.

Fig. 279. — Taler emis la Baia Mare în timpul lui Sigismund Báthory, 1597.

lui din familia Báthoreştilor, Sigismund s-a intitulat oficial principe al Transilvaniei.

Sub noua domnie, linia politicii externe a Transilvaniei a rămas deocamdată neschimbată. Poarta a recunoscut fără împotrivire schimbarea de persoană în conducerea principatului transilvănean, căutînd prin toate mijloacele să-şi asigure serviciile noului principe, de care avea nevoie mai ales din 1591 înainte, cînd au început din nou ostilităţile între Imperiul otoman şi cel habsburgic.

Între anii 1591 şi 1594, sultanul Murad al III-lea trimitea o serie de scrisori principelui Sigismund, îndemnîndu-l să rămînă credincios Porţii, să trimită oşti pentru a sprijini expediţiile antihabsburgice, ori diferite materiale de război şi alimente, pentru a acoperi nevoile armatei şi flotei turceşti. Sigismund, preocupat de consolidarea domniei sale, ameninţată de adversari, mai ales de vărul său, Baltazar, a reuşit ca prin trimiterea regulată a tributului anual şi a darurilor obişnuite, precum şi a unei părţi din materialele cerute, să se eschiveze de la îndeplinirea obligaţiei de a da ajutor militar, pretextînd că ţara era ameninţată de oştile imperiale concentrate la graniţele sale apusene [1]. În acelaşi timp, Sigismund trimitea Porţii informaţii privitoare la acţiunile diplomatice şi militare ale austriecilor, iar în anul 1592, la ordinul sultanului, a trimis oaste în Moldova pentru a da ajutor lui Aron vodă la reocuparea scaunului domnesc [2].

Între timp, Sigismund Báthory, sub influenţa iezuitului Alfons Carillo şi a altor agenţi habsburgici, a început tratative secrete cu Curtea din Viena, care — la începutul anului 1595 — se terminau cu stabilirea unei înţelegeri antiotomane. Tratatul, încheiat în spiritul celui de la Speyer, rezerva pentru Habsburgi — în cazul cînd Sigismund n-ar fi avut fii — moştenirea Transilvaniei. Pentru asigurarea noii orientări politice, care a însemnat o schimbare radicală în politica externă a ţării, la porunca lui Sigismund au fost executaţi, în 1594, toţi conducătorii partidei turcofile. Între aceştia se afla şi Baltazar Báthory, în care principele vedea pe unul dintre adversarii lui cei mai primejdioşi [3].

În războiul antiotoman, care urma să se dezlănţuie, unitatea de interese a celor trei ţări romîneşti va fi reprezentată de politica lui Mihai Viteazul.

★

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea au avut loc însemnate prefaceri în viaţa politică a Transilvaniei. Crearea principatului autonom al Transilvaniei,

---

[1] *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, III, p. 270—271.
[2] A. Veress, *Documente*, III, p. 313—314, 324—325.
[3] *Ibidem*, IV, p. 130—136.

în 1541, nu a fost doar urmarea evenimentelor politico-militare — înfrîngerea armatei maghiare la Mohács şi ocuparea Budei de turci — ci este rezultatul unor tendinţe mai vechi ale Transilvaniei de a se despărţi de regatul ungar şi a se constitui într-un stat de sine stătător. Principatul autonom transilvănean este organizat din punct de vedere politic într-o formă asemănătoare cu celelalte două ţări romîneşti, spre care se orientează, de altfel, tot mai mult, manifestîndu-se tendinţa constituirii unei puteri economice şi militare, capabile a se împotrivi cu succes tendinţelor cotropitoare ale celor două imperii, otoman şi habsburgic.

Datorită bogăţiilor şi poziţiei strategice a Transilvaniei, pentru cele două imperii stăpînirea acestei ţări a constituit în tot cursul veacului al XVI-lea o problemă politică de prim ordin. Intervenţiile armate repetate, ocuparea unor ţinuturi mărginaşe urmăreau realizarea acestui scop. În perioada marilor cuceriri militare conduse de sultanul Soliman I, situaţia celor trei ţări romîneşti a fost determinată de poziţia dominantă a Porţii otomane. Dar şi în acest timp, ca şi după aceea, iniţiativele diplomatice şi militare ale Habsburgilor, în scopul extinderii influenţei sau chiar a dominaţiei lor asupra acestor ţări şi mai ales a Transilvaniei, au avut urmări însemnate în viaţa politică din aceste părţi; clasa dominantă a căutat să obţină cît mai multe avantaje de pe urma acestor stări de lucruri. Partida filogermană — alcătuită în majoritatea ei din mari feudali — a căutat să tragă foloase din întărirea influenţei politice a Habsburgilor în Transilvania, iar partida turcofilă — compusă în general din nobilimea mijlocie şi mică — a urmărit acelaşi lucru prin colaborarea cu Poarta. În urmărirea propriilor interese, nobilimea nu duce, însă, o politică consecventă între cele două puteri, ci-şi schimbă poziţiile în raport cu creşterea influenţei uneia sau alteia dintre puterile rivale. Ambele părţi se împăcau uşor cu dominaţia străină.

Aceste împrejurări de ordin politic au constituit o piedică de seamă în dezvoltarea forţelor de producţie, a vieţii economice în general, şi au contribuit în acelaşi timp la agravarea exploatării maselor populare. De aceea, ţărănimea şi orăşenimea săracă, lucrătorii din mine şi ocne au manifestat o atitudine ostilă atît faţă de cotropirea străină, cît şi faţă de nobilimea exploatatoare şi trădătoare.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., - F. ENGELS, *Opere alese*, vol. I, II, ed. a II-a.

ENGELS, F., *Anti-Dühring*, Bucureşti, 1952.

— *Războiul ţărănesc german*, Bucureşti, 1958.

LENIN, V. I., *Revoluţia proletară şi renegatul Kautsky*, în *Opere*, vol. 28, Bucureşti, 1955.

— *Statul şi revoluţia*, în *Opere*, vol. 25, Bucureşti, 1954.

II. *Izvoare*

Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de Ioan Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

Documente privind istoria Romîniei, A, Moldova, veac. XVI, vol. II—IV şi B, Ţara Romînească, vol. III—VI.

Esarcu, C., *Documente inedite din arhivele Veneţiei*, în *Columna lui Traian*, 1876, p. 222—230 şi 280—287.

— *Petru Cercel, Documente descoperite în arhivele Veneţiei*, Bucureşti, 1874.

Gorecki, L., *Descriptio belli Ivoniae, voivodae Valachiae quod anno MDLXXIII, cum Selimo II Turcarum imperatore gessit*, Frankfurt, 1578.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, II/1—5, III/2, IV/2, XI, XV S.2/I.

Iorga, N., *Acte şi fragmente*, vol. I.

Istoria Ţării Romîneşti, 1290—1690, Letopiseţul cantacuzinesc, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960.

Legrand, E., *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889.

Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, I—III, Budapesta, 1875—1877.

Pascu, Şt., *Petru Cercel şi Ţara Romînească la sfîrşitul sec. XVI*, Sibiu, 1944.

Török-magyar oklevéltár, 1533—1789, Budapesta, 1914.

Ureche, Gr., *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

Veress, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. I—IV, Bucureşti, 1929—1932.

— *Epistolae et acta jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory, 1571—1588*, în *Fontes rerum Transylvanicarum*, vol. I, Budapesta, 1911.

III. *Lucrări speciale*

Bejenaru, N. C., *Castaldo, polonii şi omorîrea lui Ştefăniţă Rareş*, în *Rev. critică*, VIII, 1934, p. 102—110.

— *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1935.

Berza, M., *Haraciul Moldovei şi Ţării Romîneşti în sec. XV—XIX*, în *St. mat. ist. medie*, vol. II, 1957, p. 7—47.

Buiucliu, Grigore, *Cînt de jălire asupra armenilor din Ţara Vlahilor, cîntat de diaconul Minos Tokatţi*, în *Conv. lit.*, XXIX, 1895, p. 3—29 şi 137—150.

Bulat, T. G., *Încă ceva asupra lui Iacob Heraclide Despotul*, în *Rev. ist.*, II, 1916, p. 41—51.

Callimachi, S., *Un istoric olandez despre Ioan vodă « cel Cumplit »*, în *Studii*, III, 1950, nr. 2, p. 158—168.

— *Pagini despre Ioan vodă, zis « cel Cumplit », scrise în secolul XVI de istoricul francez de la Popelinière*, în *Studii*, V, 1952, nr. 2, p. 175—185.

Grigoraş, N., *Boierii lui Alexandru Lăpuşneanu*, în *Cerc. ist.*, XIII—XVI, 1937—1940, nr. 1—2, p. 348—384.

Holban, Th., *Henry de Valois en Pologne et les Roumains*, Bucureşti, 1942.

Iorga, N., *Contribuţiuni la istoria Munteniei*, Bucureşti, 1896 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XVIII, 1895—1896, p. 1—112).

— *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilicos, l'Héraclide, dit le Despote, prince de Moldavie*, Bucureşti, 1900.

— *Renegaţi în trecutul ţerilor noastre şi al neamului romînesc*, în *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XXXVI, 1913—1914, p. 799—806.

Iorga, N., *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, în *Revue hist. du Sud-Est européen*, XIII, 1936, p. 62—65.

Minea, I., *Începutul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu*, în *Cerc. ist.*, I, 1925, nr. 1, p. 100—113.

— *Aron vodă şi vremea sa*, în *Cerc. ist.*, VIII—IX, 1932—1933, nr. 1, p. 104—184.

Moisil, C., *Bule de aur sigilare de la domnii Ţării Romîneşti şi ai Moldovei*, în *Rev. Arhivelor*, I, 1925, p. 249—265.

Motogna, V., *Contribuţii la relaţiile dintre urmaşii lui Petru Rareş şi Ungaria*, în *Rev. ist.*, X, 1924, p. 8—26.

— *Contribuţii la epoca lui Ioan vodă cel Cumplit*, în *Rev. ist.*, XI,1925, p. 253—267.

Papacostea, Ş., *Moldova în epoca reformei*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 4, p. 55—76.

Stănescu, E., *Colaborarea militară dintre romîni şi cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 3, p. 119—144 şi nr. 4, p. 187—213.

Szádecky, L., *Kornyáti Békés Gáspár*, Budapesta, 1887.

CAPITOLUL V

RĂZBOIUL DE ELIBERARE DE SUB DOMINAȚIA OTOMANĂ ȘI UNIREA ȚĂRILOR ROMÎNE SUB MIHAI VITEAZUL

La sfîrșitul secolului al XVI-lea, a avut loc cel mai de seamă eveniment din istoria medievală a poporului nostru: prima unire a țărilor romîne, în condițiile desfășurării victorioase a războiului de eliberare de sub dominația otomană. Istoriografia burgheză a considerat acest eveniment mai mult ca rezultat al situației internaționale, figura centrală romînească a vremii, Mihai Viteazul, fiind înfățișată ca o rotiță în marele angrenaj al politicii europene. Dimpotrivă, eliberarea temporară de sub dominația otomană și unirea celor trei țări romîne au fost realizate prin lupta unită a poporului nostru, înlesnită de unele împrejurări internaționale favorabile. În această vreme, poporul romîn nu a fost izolat în lupta sa; ea s-a împletit cu aceea a altor popoare subjugate de turci și s-a desfășurat în alianță cu o mai largă coaliție antiotomană.

★

La începutul ultimului deceniu al veacului al XVI-lea, evoluția raporturilor internaționale în Europa centrală și de sud-est ducea în chip firesc la un război general. Contradicții ireductibile puneau față în față — pe poziții fundamental antagoniste — marile puteri din această parte a Europei. Amînarea rezolvării pe calea războiului a conflictului turco-polon din 1589—1591 — aplanat și prin mediația destul de activă a lui Petru Șchiopul — a fost posibilă numai datorită faptului că Imperiul otoman avea interesul să nu fie angajat pe mai multe fronturi deodată, iar Polonia, la rîndul ei, ținea să păstreze o expectativă cît mai eficientă. Contradicțiile turco-polone rămîneau însă nerezolvate și urmau să ducă în veacul al XVII-lea la un îndelungat război.

Teatrul principal de război avea să se deschidă în altă parte, în regiunea de frontieră instabilă între Imperiul otoman și cel habsburgic. Armistițiul din 1568, înnoit în 1576 și în 1583, nu era altceva decît o « fațadă » pașnică, în spate le căreia războiul continua, sub forma unei guerille neîntrerupte.

De o parte și de alta a liniei strategice ce mergea de la Dunăre la Marea Adriatică, înconjurînd spre miază-zi Croația de astăzi, cu începere din anul 1590,

cele două imperii se pregăteau de război. Astfel, în anii 1590—1592, s-a format coaliția antiotomană, a cărei componență: Imperiul habsburgic, Spania, Veneția, Toscana, arăta că țelul războiului era înlăturarea dominației otomane din Europa centrală și de sud-est, precum și din Mediterana centrală. Denumirea de « Liga Sfîntă » dată coaliției de către Scaunul papal și propaganda desfășurată în favoarea ei arătau că papalitatea, în lupta sa pentru supremația catolicismului, se sprijinea mai ales pe Imperiul habsburgic, a cărui expansiune politică și militară în sud-estul Europei era încurajată.

Împrejurările caracteristice ale dezvoltării societății din Europa centrală și de sud-est creau în vastele regiuni de o parte și de alta a frontierei turco-austriece o stare de nesiguranță permanentă, din cauza formelor ascuțite pe care le îmbrăca împotrivirea maselor față de asuprirea dublă, exercitată de stăpînirea străină și de feudalii locali. La agravarea acestei stări de nesiguranță a contribuit în mare măsură și acțiunea continuă a cetelor de « haiduci » maghiari, sîrbi și bulgari. Violența răscoalei din 1595—1597 a țărănimii austriece arăta cît de grave erau contradicțiile sociale din aceste părți ale Europei. În spre sud, situația era similară. Mișcarea insurecțională a popoarelor subjugate din Peninsula Balcanică cunoștea și forma răscoalelor de mare amploare, dar și pe aceea intrată în « normalul » vieții de toate zilele — a rezistenței micilor cete înarmate. După 1590, tendința acestor mișcări era spre extindere și spre intensificare. În Bulgaria, Serbia, Bosnia, Croația, Grecia, centrele de răscoală se înmulțeau și activitatea lor devenea din ce în ce mai primejdioasă pentru securitatea dominației otomane. Astfel, în 1595, s-a putut ajunge la situația ca o formație de haiduci sîrbi și bulgari să poată ataca și chiar ocupa vremelnic orașul Sofia, important centru administrativ și militar al stăpînirii turcești în Balcani.

Pe lîngă masele populare, mișcările antiotomane din Peninsula Balcanică erau sprijinite de o parte a patriciatului orășenesc și de unii reprezentanți ai bisericii ortodoxe.

Formarea coaliției antiotomane și apoi aportul atît de însemnat adus războiului antiotoman de țările noastre, și mai ales de Țara Românească, stimulau rezistența și lupta activă a popoarelor balcanice împotriva jugului turcesc.

Mai tîrziu, numeroși sîrbi și bulgari se vor înrola în armata Țării Românești condusă de Mihai Viteazul și vor contribui la răsunătoarele victorii ale acesteia.

Pretextul dezlănțuirii războiului a fost furnizat de evenimentele din Bosnia, unde Hasan pașa ducea din 1591 o luptă permanentă cu garnizoanele imperiale de graniță. În iunie 1593, în fața Sisekului — fortăreață cheie pentru pătrunderea în Croația — Hasan pașa a suferit o înfrîngere zdrobitoare. Ca urmare, războiul era declarat și operațiile militare începeau chiar în toamna anului 1593. După cucerirea cetății Vesprem, ofensiva principală otomană în Ungaria de vest

se opreşte, iar încercările contraofensive ale imperialilor nu reuşesc să dea îndărăt linia frontului. În Bosnia, austriecii izbutesc să cucerească cîteva cetăţi, pe care însă turcii le iau destul de repede înapoi. În vara anului 1594, după încercarea nereuşită a armatelor otomane de a forţa Dunărea spre Slovacia şi Boemia, prin luarea Komaromului, războiul a intrat într-o nouă perioadă de stagnare. Era evident că forţele celor două tabere duşmane se echilibrau şi că nici una din ele nu putea smulge victoria fără o intervenţie care să schimbe raportul de forţe. În acest moment al războiului (vara spre toamna anului 1594) intervenţia se produce; este cea a ţărilor romîne, care, urmărind eliberarea lor de sub jugul turcesc, aderă la coaliţia antiotomană, aducîndu-i contribuţia unor forţe militare însemnate şi creînd o situaţie strategică nouă, favorabilă taberei imperialilor.

1. ŢĂRILE ROMÎNE LA ÎNCEPUTUL ULTIMULUI DECENIU AL SECOLULUI AL XVI-LEA

Regimul dominaţiei otomane la sfîrşitul veacului al XVI-lea

A doua jumătate a veacului al XVI-lea se caracterizează prin sporirea neîncetată a obligaţiilor faţă de Poartă. În 1593, numai haraciul Ţării Romîneşti ajungea la fabuloasa sumă de 155 000 de galbeni. Celelalte obligaţii economice crescuseră de asemenea proporţional. În acelaşi timp, administraţia indirectă de către Imperiul otoman tindea să devină — din ce în ce mai mult — directă. Izvoarele narative interne şi rapoartele diplomatice trimise din Constantinopol se referă frecvent la prezenţa apăsătoare a dregătorilor şi a militarilor turci pe teritoriul romînesc, unde desfăşurau o activitate de uzurpare a funcţiilor statului: strîngeau birurile, se amestecau în administraţia centrală şi locală, exercitau presiuni de tot felul şi, mai mult chiar, încălcau drepturi considerate tradiţionale în ce priveşte raporturile turco-romîne, ca, de pildă, interdicţia de a clădi geamii. Aşa cum spune cronica Ţării Romîneşti: « începură turcii a coprinde Ţara Rumînească şi a-şi face lăcaşuri şi meceturi »[1].

În această situaţie, nu e de mirare că Aron vodă, vorbind despre sine, spunea că este « numai ispravnicul (sultanului) în această ţară »[2]. Aceeaşi situaţie îl obliga pe Sigismund Báthory să-l trimită, în septembrie 1593, pe consilierul Şt. Kakas în misiune specială la regina Elisabeta a Angliei, pentru ca să obţină intervenţia acesteia pe lîngă Poartă, în vederea slăbirii apăsării turceşti[3]. Toate acestea ne arată că, la începutul ultimului deceniu al veacului al XVI-lea, era

---

[1] *Istoria Ţării Romîneşti*, p. 54.
[2] A. Veress, *Documente*, IV, p. 55.
[3] *Ibidem*, p. 25.

evidentă tendința transformării caracterului dominației otomane, de depășire a modului în care fuseseră reglementate raporturile turco-romîne la mijlocul veacului al XVI-lea. Această tendință lovea în primul rînd în masa producătorilor direcți, dar, prin intensitatea ei și prin perspectiva ei periculoasă (pregătirea transformării în pașalîcuri), atingea și interesele boierimii. Astfel se explică baza socială largă a războiului, mai ales la începutul său.

Criza statului feudal domnesc

Noua mare boierime, care luase treptat locul vechii boierimi, se afirmă tot mai mult în viața politică a Țării Romînești și Moldovei la începutul ultimului deceniu al veacului al XVI-lea. Încercarea ei de a acapara puterea în stat se desfășura în împrejurări caracterizate în primul rînd prin criza statului feudal domnesc.

Se pot distinge în această privință trei aspecte fundamentale, între care, în primul rînd, intensificarea deosebită a luptei de clasă, prin apariția unor mari mișcări populare [1]. În al doilea rînd, la situația internă de instabilitate și nesiguranță contribuiau în mare măsură luptele pentru putere dintre grupările boierești (procesul obiectiv istoric a accentuat la sfîrșitul veacului al XVI-lea caracterul eterogen al boierimii, marcînd și mai mult interesele diferite ale diverselor pături boierești). Astfel, în Țara Romînească, în succesiunea de domnii dintre 1591—1593, un rol important l-a avut lupta în jurul scaunului domnesc între diferitele grupuri ale boierimii. Această luptă alcătuia un prilej permanent de încălcări ale atribuțiilor organelor centrale și mai ales locale. În al treilea rînd, opresiunea turcească, exacțiunile săvîrșite de către turci ca într-un teritoriu aflat sub ocupație militară, împiedicau desfășurarea unei vieți economice normale. În consecință, satele și tîrgurile se depopulau, dările nu se mai încasau regulat. În 1591, ambasadorul imperial la Constantinopol raporta la Viena că Țara Romînească nu-și mai poate plăti tributul deoarece « cea mai mare parte a populației a fugit... și nu poate fi acoperit de puținii locuitori rămași » [2].

Această situație era contrarie intereselor noii boierimi, care lupta pentru puterea deplină într-un stat centralizat. Astfel, își face loc din ce în ce mai mult punctul de vedere că acest țel nu poate fi realizat decît cu prețul unei cotituri politice hotărîtoare. Pentru aceasta trebuia mai întîi să se pună capăt ocupării scaunului domnesc de către domni aventurieri, fără legături cu țara. Cu ajutorul unor astfel de domnii « pămîntene », noua boierime își propunea să frîneze mișcarea de revoltă a maselor, precum și luptele din interiorul boierimii, să organizeze «ordinea» feudală fermă, înlăturînd criza statului feudal. Atare soluție nu putea fi însă impusă Porții decît prin forța armelor.

---

[1] Vezi mai sus, cap. II, par. 2 și cap. III, par. 4.
[2] Hurmuzaki, III, p. 154.

Situația politică internă în preajma războiului. În Transilvania, Sigismund Báthory domnea din 1581. Proclamat major în 1588, dieta i-a impus drept condiții: guvernarea țării printr-un consiliu de magnați și alungarea iezuiților. În acest chip, marea nobilime căuta să-și consolideze puterea, avînd la îndemînă mijloacele necesare pentru a împiedica întărirea internă sau externă a autorității principelui transilvan. Sigismund Báthory era astfel adus în situația de a nu putea întreprinde o politică proprie decît pe ascuns. Pe plan intern, marea nobilime din Transilvania a folosit această stare de lucruri pentru a intensifica exploatarea muncii iobagilor de pe moșiile feudale. Pe plan extern, mulți dintre nobili erau înclinați către o atitudine de menținere a raporturilor de vasalitate față de Poarta otomană, situație care le asigura supremația în stat. Din această cauză, evoluția situației avea să arate că lupta lui Sigismund Báthory pentru aderarea Transilvaniei la coaliția antiotomană urmărea și înlăturarea tutelei nobiliare.

În Moldova, Aron Tiranul domnea din 1591. Marea boierime moldoveană considera domnia acestuia ca « provizorie », deoarece nu-l recunoștea ca domn. Cei mai mulți dintre marii boieri se menținеau în opoziție, în exilul lor polonez, sau retrași la moșiile lor din țară. Domnia lui Aron — ca și cele ale lui Ștefan Surdul și Alexandru cel Rău în Țara Românească — era caracteristică pentru situația de criză a statului feudal din această vreme. Mazilit în 1592, Aron n-a fost repus în scaun decît prin voința creditorilor săi. În interior, ordinea feudală era departe de a fi stabilă. Mișcările țărănești, sprijinite sau nu de cazaci, erau din ce în ce mai puternice; răzmeriţele boierești, de asemenea. În același timp, din ce în ce mai numeroși dregători și militari turci exercitau după voie autoritatea de stat pe teritoriul țării. Din afară, domnia era hărțuită de mulțimea pretendenților aventurieri. Ca atare, și pentru domnia Moldovei, aderarea la războiul antiotoman însemna într-un fel ieșirea din impasul crizei.

În Țara Românească, în septembrie 1593 ajungea domn Mihai Viteazul. Aflat în fruntea opoziției boierești față de Alexandru cel Rău — care izbutise să stîrnească un val general de nemulțumire, atît prin îngăduințele, cît și prin actele sale arbitrare — Mihai fugise în Transilvania și de aci la Constantinopol, unde — plătind sume uriașe — a căpătat scaunul domnesc. Era unul dintre acei oameni « noi », fruntaș al noii boierimi, ajuns la cîrma țării prin ambiție și perseverență. În tinerețe întreprinsese afaceri de negoț în Imperiul otoman[1]. Începînd din 1586, el urcă întreaga scară a dregătoriilor: bănișor de Mehedinți, mare stolnic, mare postelnic, mare agă, locțiitor al banului Craiovei și probabil chiar ban. Era, totodată, un boier foarte bogat, stăpînind un număr însemnat de moșii și de sate, achiziționate în vremea dregătoriilor sale sau dobîndite ca zestre. Mare dregător și latifundiar, Mihai corespundea, în acest fel, țelurilor

[1] Szamosközi (trad. I. Crăciun), p. 98; *Documente*, B, veac. XVII, vol. IV, p. 78.

Fig. 280. — Mihai Viteazul, gravură contemporană de Sadeler, 1601.

politice ale marii boierimi, care, prin asemenea domni « pămînteni », dependenți de boierime și nu numai de Poartă — și mai puțin înclinați ca domnii improvizați și aventurieri să facă avere lichidă repede și cu orice preț — căuta, sub un stindard propriu, să-și consolideze puterea.

Trebuie subliniat că acest « program » politic al marii boierimi era susținut și de o parte din bogătașii Fanarului — cu interese importante în Țara Românească — și ai cărui reprezentanți intrau în mare măsură în componența noii clase conducătoare. Un fanariot, reprezentant tipic al acestei poziții, era Andronic Cantacuzino. Acesta, într-o corespondență adresată lui Petru Șchiopul — deosebit de importantă pentru gîndirea politică a vremii — arăta motivele pentru care l-a « făcut » domn pe Mihai: « am judecat că e mai bun el decît ceilalți păcătoși de bei... numai păcătoși, necioplți și mincinoși, și argați și nevrednici în toate treburile » [1]. Toate acestea arătau că înscăunarea lui Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești nu era nici rezultatul întîmplării, nici al unei conjuncturi de moment. Noua boierime aducea în acest fel pe tronul țării pe unul din reprezentanții ei tipici, personificare a programului de acțiune menit să-i consolideze poziția. Ivirea — după puțină vreme — a unor grave contradicții între domnie și marea boierime nu atenuează înțelesul evenimentului din septembrie 1593, în raport cu ansamblul intereselor generale ale boierimii.

Interesele unei mari părți a claselor conducătoare din Țara Românească, Moldova și Transilvania erau în acest fel în concordanță cu acelea ale coaliției antiotomane, care se vedea nevoită — din cauza stagnării operațiunilor militare — să-și lărgească cît mai mult sfera de acțiune. În acest scop, a început o acțiune sistematică de influențare a țărilor române. Semnificativă este în acest sens misiunea emisarului papal Alexander Comuleus. În instrucțiunile sale din noiembrie 1592, papa Clement al VIII-lea îi fixa ca zonă de activitate o regiune vastă, înglobînd Rusia, ținuturile căzăcești, Țara Românească și Moldova; cu privire la acestea două din urmă, îi atrăgea atenția asupra importanței lor militare și asupra necesității ca societatea românească să fie influențată, aducîndu-i-se aminte de originea sa latină [2]. Pe lîngă Sigismund Báthory, după misiunea iezuitului Carillo, urmează cea a lui A. Amalteo, însărcinat să negocieze toate condițiile rupturii cu Poarta otomană. În același timp, și emisarii imperiali luau contact cu domnii și boierii celorlalte două țări române și ajungeau la unele înțelegeri. În martie 1594, împăratul Rudolf al II-lea îl trimite pe raguzanul Ioan Marini Poli cu o astfel de misiune în Moldova și Țara Românească. În legătură cu diferitele contacte și presiuni de acest fel, mai importantă pentru cunoașterea mentalității vremii este corespondența purtată de Valentin Prepostvari, comandant în armata imperială din Ungaria, cu Aron, domnul Moldovei. Între altele, se stăruia în această

[1] Hurmuzaki, XI, p. 373.
[2] *Ibidem*, III, p. 36.

corespondență asupra ideii că Moldova trebuia să meargă pe calea gloriosului ei trecut militar, reprezentat mai ales de Ștefan cel Mare, « slava vitejească și numele căruia trăiește și acum și pînă va fi această lume, atîta vreme slava și numele lui nu se va șterge » [1]. Referiri de acest fel la marele trecut istoric al poporului romîn se găsesc în multe din actele și scrierile acestei epoci, ilustrînd un interes acut pentru problemele politice românești, cinstirea virtuților poporului nostru și sublinierea locului important pe care-l ocupa de la începutul existenței sale istorice în această parte a Europei.

Formarea alianței antiotomane a țărilor române

Aderarea țărilor române la coaliția antiotomană s-a produs întîi separat, apoi sub forma unei confederații militare, fapt care a asigurat caracterul coordonat al operațiunilor și succesul lor chiar de la începutul războiului.

Din 1592, legăturile dintre principele Transilvaniei și domnul Moldovei se strîngeau tot mai mult. La aceasta contribuia în mare măsură prezența garnizoanelor transilvănene în Moldova, unde au sprijinit, în 1592—1593, reprimarea mișcărilor populare; conform proiectelor confederative, ele au fost lăsate pe loc. Poarta a înțeles pericolul pe care-l prezentau aceste puternice unități militare pe teritoriul Moldovei și, de aceea, în vara anului 1593, a cerut insistent retragerea lor, cerere pe care Sigismund Báthory nu a îndeplinit-o.

Una din primele acțiuni de politică externă a fost întreprinsă de Mihai Viteazul prin scrisoarea adresată lui Sigismund Báthory, în care, referindu-se indirect la proiectele de război, spunea: « vreau să țin cu măria ta toată rudenia bună și bună vecinătate »[2]. Totodată, se poate constata că, încă de la începutul domniei sale, Mihai întreținea la sud de Dunăre o întreagă rețea de spioni, care îi semnalau mișcările turcești, și că, în prima jumătate a anului 1594, el începea negocierile cu Transilvania și cu sîrbii, a căror tabără militară o vizitase personal. Negocierile au intrat în faza hotărîtoare la mijlocul anului 1594, cînd Mihai Viteazul amîna prin toate mijloacele participarea cerută de turci la expediția împotriva Transilvaniei. Între timp, Aron ajungea la o înțelegere deplină cu emisarii imperiali și convenția dintre Imperiu și Moldova se încheia la mijlocul lunii august 1594.

Se poate afirma că în această fază a existat o înțelegere directă între Moldova și Țara Românească și probabil chiar un tratat de alianță, precum spune cronica lui Gr. Ureche: Aron vodă « socoti să să ajungă cu Mihai vodă, carele domniia pre aceia vreme Țara Muntenească, ca să să dezbată de supt mîna turcilor ». Între cei doi domni s-au făcut atunci — cum spune cronica internă a Țării Românești — jurăminte reciproce ca să se ajute unul pe altul[3]. În orice caz, la sfîrșitul lunii octombrie 1594, rapoartele diplomatice anunțau alcătuirea

[1] A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 49, 54.
[2] *Ibidem*, p. 39.
[3] *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 224 și *Istoria Țării Românești*, p. 55.

alianței țărilor române (denumită în acte « confederație »), și chiar dădeau detalii cu privire la planul de nimicire a garnizoanelor turcești din Moldova și Țara Românească[1]. Mersul și încheierea negocierilor ne arată că închegarea cu succes a « confederației » antiotomane a fost determinată de interesele comune și de voința unitară de luptă — în acel moment — a poporului român.

Înlăturarea grupărilor nobiliare potrivnice războiului. Una din cele mai mari piedici întîmpinate de « confederația » celor trei țări române în pregătirea războiului antiotoman a fost opoziția înverșunată a unor grupări nobiliare potrivnice războiului de eliberare, formate din o parte a marii aristocrații în Transilvania și o parte a marii boierimi în Țara Românească. Această opoziție se temea că, prin înlăturarea dominației otomane, autoritatea centrală se va întări. În Transilvania, opoziția s-a transformat într-o adevărată conspirație, avînd ca scop nu numai zădărnicirea planurilor sale, dar chiar răsturnarea principelui. După încheierea fără nici un rezultat a cîtorva reuniuni ale dietei, în august 1595, au fost arestați prin surprindere și apoi executați conducătorii facțiunii nobiliare de opoziție, în frunte cu Baltazar Báthory. Înlăturarea grupării nobiliare opusă războiului antiotoman însemna în același timp, din partea puterii centrale, afirmarea voinței sale de a ieși de sub tutela magnaților.

Evenimente mai puțin sîngeroase, dar similare ca sens istoric, se petreceau și în Țara Românească. Aci, în toamna anului 1594, avea loc o schimbare aproape completă a divanului — șapte dregători din opt — în a cărui componență nouă intra boierimea care a sprijinit mișcarea lui Mihai Viteazul, în frunte cu Buzeștii. În Țara Românească, însă, lupta împotriva grupării boierești potrivnice războiului — din cauza autorității încă insuficiente a domniei — avea mai mult aspectul unei lupte pentru putere în interiorul boierimii. Una din urmările schimbării de divan din toamna anului 1594 a fost faptul că parte din boierii înlăturați atunci, împreună cu alții, au constituit o grupare boierească turcofilă, opusă politicii lui Mihai Viteazul, care va conspira — înăuntru și în afara țării — împotriva acestuia în tot timpul domniei.

Începutul războiului dintre țările române și Imperiul otoman

Războiul a început în vara anului 1594, cînd au loc unele încercări ofensive în Banat, în direcția Timișoarei și Lipovei, cetăți care acopereau întreg flancul turcesc din această parte a frontului. Momentul care marchează însă începutul propriu-zis al războiului este luna noiembrie 1594, cînd cele trei țări române încep să acționeze unitar împotriva dușmanului comun. În această vreme, rolul hotărîtor îl are Țara Românească, care, la 13 noiembrie 1594, ridica steagul luptei împotriva dominației otomane.

Conform planului alcătuit anterior, sprijinit pe propriile sale trupe, pe cele trimise de Sigismund Báthory și ajutat de orășenimea bucureșteană, Mihai

[1] Hurmuzaki, III, p. 193; IV, p. 94 și 177; A. Veress, *Documente*, IV, p. 142.

întreprindea acțiunea de nimicire a tuturor turcilor din capitală și din restul țării: militari din garnizoane, dregători, creditori, negustori etc. Acțiunea s-a desfășurat sub forma unei operațiuni militare sistematice și a reușit într-o asemenea măsură, încît cronicarii otomani au trebuit să recunoască că atacul purtat ulterior împotriva liniei Dunării s-a desfășurat în condițiile unei depline surprize. Evenimentele din noiembrie 1594 scot la iveală baza social-politică a războiului antiotoman, care, în această fază, era sprijinit de cea mai mare parte a societății romînești a vremii.

Se pare că, în împrejurările intrării în acțiune, a avut loc o adunare a boierimii și o adunare obștească mai largă, în care s-a hotărît continuarea luptei după răscoala din noiembrie[1]. Masele de orășeni și țărani au sprijinit cu entuziasm războiul antiotoman — chiar de la începutul său — văzînd în acesta calea mîntuirii de suferințele pricinuite de jugul turcesc.

Evenimentele din noiembrie 1594 marchează așadar începutul propriu-zis al războiului dintre țările romîne și Imperiul otoman. Ele au făcut cu putință ca o acțiune similară să se desfășoare concomitent în Moldova, iar la sfîrșitul lunii, să se întreprindă împotriva pozițiilor turcești din Banat o acțiune de către imperiali, dinspre nord, și de către transilvăneni, dinspre răsărit. Surpriza, curățirea teritoriului de orice prezență turco-tătară, însuflețirea trupelor angajate în luptă — toate acestea au alcătuit premisele operațiunilor victorioase care au urmat.

Lupta pentru linia Dunării. Izvoarele arată că cei mai mulți dintre cunoscătorii problemelor politice și militare ale teritoriului romînesc, străini și romîni, vedeau, prin aderarea țărilor romîne la coaliția antiotomană, creată posibilitatea de a se ocupa linia strategică a Dunării și de a se muta în acest fel teatrul de război la sud de fluviu. Din această cauză, de la sfîrșitul anului 1594 pînă la începutul verii anului 1595, s-a desfășurat cu violență lupta pentru linia Dunării. Atacul împotriva cetăților turcești de la Dunăre a început chiar în primele zile ale lunii decembrie 1594, cînd lovitura a fost dată în mai multe direcții: Brăila, Orașul de Floci, Turtucaia, Cernavodă, Nicopole. Orașele au fost prădate și distruse, dar cetățile — din cauza iernii și a lipsei artileriei de asediu — au putut să reziste. Curînd, însă, tactica atacurilor răzlețe a făcut loc concentrării tuturor forțelor, pentru a se putea înfrunta primejdia iminentă a contra-acțiunilor turco-tătare.

Meritul principal al lui Mihai Viteazul în această fază a războiului e de a fi imprimat operațiunilor militare un vădit spirit ofensiv. Continuînd să împiedice unirea forțelor turcești și tătare, Mihai a trimis împotriva acestora din urmă detașamentele care au cîștigat victoriile de la Putinei și Stănești — lîngă Giurgiu — în zilele de 14 și 16 ianuarie 1595. Cîteva zile după aceea, concentrarea forțelor dușmane a fost lovită în plin într-o noapte la Șerpătești; înfrîngerea

[1] *Istoria Țării Romînești*, p. 55; A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 214; Hurmuzaki, III, p. 465.

turco-tătară s-a transformat în catastrofă la 25 ianuarie, cînd, lîngă Rusciuk, armata Ţării Romîneşti obţinea o strălucită victorie, recunoscută ca atare şi de cronicarul turc Karacelebi-zade, care spune: « oastea binecuvîntată a suferit, cu voia lui Allah, zdrobire şi înfrîngere »[1].

În aceste lupte, Mihai a trebuit să conteze numai pe forţele sale proprii împotriva atacului duşman; pasivitatea trupelor trimise de principele Transilvaniei — probabil inspirată de unii mari boieri — l-a obligat chiar să ceară lui Sigismund Báthory rechemarea căpitanului M. Horváth. Tot în această fază a războiului se înregistrează primele mutări masive de populaţie — care vor continua în tot timpul războiului — de la sud de Dunăre pe teritoriul Ţării Romîneşti. În sîrbi şi bulgari, Mihai Viteazul a avut de la început aliaţi de nădejde în lupta împotriva dominaţiei otomane.

Victoriile din ianuarie 1595 au făcut posibilă ocuparea în întregime a liniei Dunării şi stabilirea în felul acesta a fluviului ca hotar între ţările romîne şi Imperiul otoman. După lupte înverşunate au fost ocupate Chilia şi Ismailul, Cetatea Albă şi apoi Tighina. În Ţara Romînească, o dată cu cucerirea în aprilie a Brăilei, singurul cap de pod rămas în mîna turcilor pe malul stîng al Dunării era Giurgiul, aflat însă aproape permanent sub asediu. Ecoul acestor succese era atît de puternic, încît la Constantinopol se anunţa apropierea armatelor romîne de Adrianopol şi proclamarea lui Mihai ca « rege » sau « împărat », ceea ce dovedeşte marele prestigiu pe care şi-l cîştigase numai în cîteva luni de lupte — fapt pentru care, aşa cum spune un raport diplomatic, « alerga la el din toate părţile mulţime de oşteni, pentru faima marii sale bărbăţii şi a generozităţii sale »[2]. În opinia publică europeană, înfrîngerea armatelor turceşti — considerate încă invincibile — stîrnea în chip firesc uimire şi admiraţie.

La începutul verii anului 1595, perspectivele războiului se arătau nefavorabile Imperiului otoman. Garnizoanele turceşti de la nord de fluviu — cu excepţia Giurgiului — erau nimicite. Traficul pe Dunăre era complet oprit, ceea ce provoca dificultăţi mari în aprovizionarea şi întărirea garnizoanelor de la sudul Dunării. La Constantinopol şi în împrejurimi, lipsa de alimente şi scumpetea erau foarte mari (la unele produse s-au înregistrat scumpiri de zece ori). Refugierea în masă spre capitală a populaţiei turceşti din Balcani nu făcea decît să agraveze această situaţie. Ca represalii, Poarta lua măsuri sîngeroase împotriva populaţiei neotomane, mai ales după ce, în lunile mai—iunie, trupele romîneşti au continuat acţiunile ofensive de-a lungul Dunării. Era vremea cînd, în Turcia, mamele îşi speriau copiii cu numele lui Mihai, cînd sultanului i se adresau versuri în care i se cerea să salveze hotarele Imperiului, pentru că

---

[1] Abdulaziz Karacelebi-zadé, *Ravdat-ül-ebrar* (Grădina virtuoşilor), p. 478 (în trad. la Inst. de istorie).

[2] Hurmuzaki, IV/2, p. 198; A. Veress, *Documente*, IV, p. 198.

« toate sangiacurile au intrat sub stăpînirea duşmană..., toate s-au nenorocit »[1]. Aceste împrejurări arătau clar că Imperiul otoman, ca să îndrepte situaţia, trebuia să întreprindă o acţiune de mare amploare.

2. RECÎŞTIGAREA INDEPENDENŢEI (1595—1596). ÎNCERCAREA DE INSTAURARE A REGIMULUI BOIERESC

La 20 mai 1595, se încheia la Alba Iulia de către ambasada de boieri trimisă de Mihai Viteazul tratatul dintre Ţara Romînească şi Transilvania[2], tratat care va influenţa în chip deosebit evoluţia războiului antiotoman. În general, întreaga desfăşurare a acestui război — cu ţesătura sa complicată de lupte, armistiţii şi negocieri — nu poate fi înţeleasă fără pătrunderea evoluţiei situaţiei interne. Diferitele schimbări ale raportului intern de forţe determină fazele războiului. Din această cauză, tratatul de la Alba Iulia trebuie înţeles nu numai ca o convenţie interstatală, ci mai ales ca un document fundamental de politică internă, oglindind două concepţii diferite despre statul feudal centralizat. Lupta pe care o purta noua boierime în această perioadă nu mai avea ca obiectiv întoarcerea la statul de fărîmiţare feudală, ci ţintea la înlocuirea statului feudal centralizat domnesc — aşa cum se dezvoltase de la Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare — cu statul feudal centralizat boieresc. Lupta se da astfel, la sfîrşitul veacului al XVI-lea, nu pentru sau împotriva statului centralizat, ci pentru sau împotriva instaurării regimului boieresc. Tratatul de la Alba Iulia, din cauza caracterului foarte ascuţit al acestei lupte, se înfăţişează ca însuşi statutul politic al regimului nobiliar-boieresc. De aceea, el trebuie considerat ca un document ilustrativ pentru gîndirea politică a vremii, pentru ciocnirea violentă de poziţii în interiorul clasei conducătoare.

Caracterul tratatului de la Alba Iulia

Ştirile din izvoare ne arată că tratatul a fost pregătit cu luni înainte de către o conspiraţie a boierilor munteni, sprijinită de Sigismund Báthory. În corespondenţa sa de la sfîrşitul anului 1594, principele Transilvaniei se referea adesea la faptul că Mihai a fost « forţat » să pornească contra turcilor, sub presiunea boierească şi a unităţilor militare transilvănene[3], referiri care mărturisesc fără voie convenţia care exista de pe atunci între Sigismund şi o parte a marii boierimi din Ţara Romînească. Din această cauză, nu poate să ne surprindă faptul că la 12 mai 1595, deci înaintea încheierii tratatului, Sigismund Báthory îi anunţa într-o scrisoare conţinutul, pe care domnul nu-l cunoştea încă[4]. Caracterul conspirativ al pregătirii tratatului reiese şi din faptul că izvoarele de diferite categorii afirmă

[1] Mustafa Selaniki, *Tarih* (Istorie), (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).
[2] Hurmuzaki, III, p. 209—213.
[3] A. Veress, *Documente*, IV p. 155, 159.
[4] *Ibidem*, p. 203.

că textul lui a fost fixat într-un sens contrar instrucțiunilor domnului, că acest text a fost o surpriză pentru domn[1]. Este probabil că încheierea tratatului a fost grăbită de unele măsuri pe care Mihai a început să le ia la sfîrșitul primăverii — în urma victoriilor din primele luni ale anului 1595 — pentru întărirea autorității domnești, precum și de înțelegerea bilaterală cu Aron vodă.

Delegația care a semnat tratatul la 20 mai 1595 era impunătoare. Din ea făceau parte reprezentanții înaltului cler: mitropolitul și cei doi episcopi — de Buzău și de Rîmnic — reprezentanți ai boierimii care ocupaseră locuri în divan în domniile dinaintea lui Mihai Viteazul, precum și reprezentanții grupării boierești care preluase puterea în toamna anului 1594, în frunte cu Buzeștii, frații Radu și Preda. Boierii, care au jucat un rol hotărîtor în negocierea și perfectarea acestui tratat, voiau să-l înfățișeze ca exprimînd voința întregii clase conducătoare. Și acest lucru e caracteristic pentru gîndirea și practica politică a noii mari boierimi, care, la sfîrșitul veacului al XVI-lea și în întreg veacul al XVII-lea, va încerca să se manifeste, în toate momentele grele, nu ca forța dominantă a clasei conducătoare, ci ca întreaga clasă.

Textul tratatului prevedea o scădere categorică a atribuțiilor puterii domnești. Acestea erau reglementate și în raport cu principele Transilvaniei și în raport cu boierimea. Mihai Viteazul înceta de fapt a mai fi domnul Țării Românești; el era locțiitorul pentru Țara Românească al principelui Transilvaniei — căruia tratatul îi închina în deplină vasalitate țara — un fel de guvernator, deci. Pentru scăderea puterii domnești, prevăzută de tratat, este ilustrativ faptul că Sigismund îl socotea pe Mihai ca pe unul din consilierii săi. Domnul nu mai avea voie să întrețină legături proprii cu străinătatea, să numească pe dregători, să fixeze dările și cheltuielile. Fixarea în acest fel a atribuțiilor domniei în raport cu principele Transilvaniei nu limita numai neatîrnarea țării, ci anula pur și simplu caracterul « domnesc » al autorității centrale. Același sens îl prezenta și fixarea atribuțiilor în raport cu boierimea. Aceasta guverna de fapt țara prin « sfatul celor doisprezece boieri », prevăzut de tratat, fără de care domnia nu avea voie să întreprindă nimic. Fixarea și încasarea dărilor încetau a mai fi atribuții ale domniei, și deveneau atribuții ale sfatului boieresc, instanța ultimă de aprobare fiind dieta Transilvaniei, în a cărei componență intra și sfatul celor 12. Domnia nu putea, fără încuviințarea principelui Transilvaniei, să osîndească pe boieri la moarte sau să le confiște averile.

Se încerca în acest fel să se creeze o situație de dependență a domniei față de boierime, principiu de bază al statului nobiliar. Sensul acestor prevederi ale tratatului nu a scăpat contemporanilor. Interpretarea dată de așa-zisa cronică a Buzeștilor e clară. Pentru autorul ei anonim, la Alba Iulia boierii « scăzură pre Mihai vodă despre domniia țării și despre venitul ei », pentru ca domnul să fie « tocma cu căpitanii lui » și, în concluzie, « alese Batîr Jicmon 12 boiari

[1] *Diplomatarium Italicum*, I, p. 397—399.

juraţi munteni puindu-i ispravnici preste tot venitul ţării şi să fie supt porunca lui »[1]. Înţelesul acesta nu a scăpat nici lui Mihai. În convorbirea sa cu solul polon Lubieniecki — care a ştiut să redea fidel stilul de vorbire direct şi plastic al lui Mihai Viteazul — acesta se plîngea de trădarea boierilor, care i-au încălcat drepturile, fiindcă au obţinut privilegii pentru ei[2]. Viziunea clară a domnului îl făcea, ca atare, să aprecieze just acest moment de criză în raporturile dintre domnie şi marea boierime.

Iniţiativa boierească în ce priveşte întocmirea şi încheierea tratatului, precum şi caracterul său de statut politic al regimului boieresc, impuneau de la sine fixarea clară a drepturilor boiereşti. Boierii erau adevăraţii stăpîni ai ţării, sfetnici ai principelui Transilvaniei şi nu ai domnului Ţării Romîneşti. Dregătoriile şi moşiile lor erau intangibile. Importante acte de stat puteau fi întocmite de « sfatul boieresc », fără domn, numai cu principele Transilvaniei.

Tratatul de la Alba Iulia nu fixa numai locul boierimii — ca forţă dominantă a statului feudal, ca noua deţinătoare a autorităţii centrale — în raport cu domnia, ci şi în raport cu clasa exploatată, ţărănimea aservită; o clauză din tratat prevedea întoarcerea cu forţa a şerbilor fugiţi de pe moşiile boiereşti. Includerea acestei clauze ilustra, pe de o parte, colaborarea strînsă a claselor stăpînitoare din ţările romîne în reprimarea uneia dintre cele mai caracteristice forme de luptă de clasă a ţărănimii, fuga de pe moşii, şi, în acelaşi timp, intensitatea acestei lupte la sfîrşitul veacului al XVI-lea. Această clauză scotea la iveală întreg caracterul de clasă al tratatului de la Alba Iulia.

Forţa grupării boiereşti care a impus tratatul reiese şi din faptul că acesta reglementa unele probleme interioare ale clasei boiereşti, prevăzîndu-se înlăturarea grecilor de la ocuparea oricăror dregătorii şi a străinilor de la achiziţionarea moşiilor, clauze care prefigurau — la sfîrşitul veacului al XVI-lea — programul de luptă antigrecesc din veacul al XVII-lea.

Conform tuturor acestor prevederi, tratatul prezintă ca aspecte fundamentale: înlăturarea dependenţei boierimii de domnie, intensificarea exploatării ţărănimii aservite, monopolizarea de către noua mare boierime a privilegiilor politice şi economice. Din această cauză, întreaga istorie internă a domniei lui Mihai Viteazul nu a fost altceva decît o înverşunată luptă în jurul acestui statut politic al regimului boieresc.

Lupta domnului pentru limitarea tratatului de la Alba Iulia

Domnul Ţării Romîneşti a acceptat tratatul pentru că în situaţia dată nu avea mijloacele necesare de a i se opune. Concentrarea unităţilor militare transilvănene şi muntene, aflate sub comanda boierilor, era foarte puternică şi reprezenta de fapt forţa materială menită să pună în aplicare tratatul. În acelaşi timp, primejdia ofensivei turceşti impunea domniei ca ţel precumpănitor apă-

[1] *Istoria Ţării Romîneşti*, p. 59.
[2] *Diplomatarium Italicum*, I, p. 397—398.

rarea țării de cotropirea otomană, ceea ce, în acel moment, ar fi fost cu neputință fără sprijinul boierilor și al lui Sigismund Báthory. Mihai a acceptat tratatul de la Alba Iulia mai ales pentru că era hotărît să înceapă lupta pentru limitarea și chiar anularea lui, de îndată ce se vor ivi unele condiții favorabile. În această privință, sînt de urmărit două acțiuni care încep imediat după încheierea tratatului de la 20 mai 1595. O primă acțiune — pe plan extern — este cea a negocierilor cu Polonia. La 2 iunie 1595, Mihai Viteazul cerea ajutor Poloniei. La 15 iulie, el revenea asupra acestei cereri, arătînd că este « foarte slab și învăluit »[1]. Sensul acestor cereri de ajutor — care continuă neîntrerupt — ni-l dă convorbirea cu Lubieniecki, amintită mai înainte. Stăruința domnului, în această convorbire, asupra necesității ajutorului polon, în situația în care fusese adus de viclenia boierească, ne arată că Mihai Viteazul dorea prezența în țară a unei forțe militare străine, alta decît cea a lui Sigismund Báthory, cu sprijinul căreia nădăjduia să înlăture și tutela acestuia și pe cea boierească.

A doua acțiune — pe plan intern — urmărea nimicirea grupării boierești turcofile. Poziția acesteia s-a afirmat răspicat în împrejurările bătăliei de la Călugăreni. La instigarea lui Mihnea Turcitul, tatăl pretendentului Radu Mihnea, un grup de boieri, în frunte cu Miroslav logofătul și Dan vistierul, l-a cumpărat probabil pe comandantul ardelean Albert Király, reținîndu-l de la luptă. În lunile următoare, uneltirile acestei grupări boierești au continuat mai ales în legătură cu diferitele încercări ale lui Radu Mihnea de a se înscăuna domn al Țării Romînești. Cronicile turcești ne vorbesc clar despre « rugămintea făcută de către locuitorii din Țara Romînească », în acest scop [2]. Legată de aceleași uneltiri este probabil și răzmerița de care se vorbea în martie 1596. Desigur că, o dată cu consolidarea situației, în 1596, a urmat reacția domnească, deoarece, în septembrie 1596, domnul Țării Romînești îi comunica lui Sigismund Báthory pedepsirea unor boieri trădători[3]. Era numai începutul lichidării grupării boierești filoturce, care treptat se refugiase în Moldova și în Imperiul otoman.

Domnia Țării Romînești avea așadar în față două grupări boierești adverse: una partizană a restaurării dominației otomane, cealaltă favorabilă înlăturării dominației turcești, dar numai în condițiile instaurării regimului boieresc. Acceptarea, vremelnică, a clauzelor tratatului de la Alba Iulia, între altele și din cauza amenințării turcești, însemna, în acest fel, și acceptarea unei linii tactice de înfruntare a grupărilor boierești. Tactica politică internă a lui Mihai Viteazul nu a putut să aibă, însă, decît un succes trecător, deoarece în desfășurarea acestei lupte grupările boierești opuse domniei n-au fost zdrobite total.

Un tratat asemănător fusese încheiat — la 3 iunie, la Alba Iulia — între Sigismund Báthory și Ștefan Răzvan, noul domn al Moldovei, slujbaș credincios

---

[1] P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 13.
[2] A. Karacelebi-zadé, *op. cit.*, p. 480—481; Mustafa Selaniki, *op. cit.* (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).
[3] Hurmuzaki, III, p. 276.

al principelui Transilvaniei, pus în scaun de acesta în primăvara anului 1595, în locul lui Aron, care era bănuit de tendințe politice independente. Tratatul prevedea dependența Moldovei de Transilvania și avea în primul rînd acest caracter; mai puțin era vorba aci de un statut nobiliar, deoarece forța social-politică în stare să-l impună se exilase voluntar în Polonia, iar Moldova se înfățișa tot mai mult ca o țară ocupată de trupele principelui Transilvaniei.

Ofensiva otomană. Bătălia de la Călugăreni

Luptele din vara anului 1595 au subliniat încă o dată importanța strategică a ocupării liniei Dunării în primele luni ale anului. Ca să înfrîngă Țara Romînească, turcii trebuiau să dea întîi bătălia pentru Dunăre. Mobilizarea masivă de forțe turcești arată cît de grav primejduită se considera la Constantinopol dominația otomană în Balcani.

Ofensiva otomană din vara anului 1595 cuprinde două faze. În prima fază, trupele turcești, aflate sub conducerea marelui vizir Ferhat, se apropiaseră încă din iunie de Dunăre, dar toate încercările de a arunca un pod peste fluviu și de a trece pe celălalt mal au dat greș. Aceste eșecuri au fost cauzate în mare parte de lipsa de combativitate a soldaților turci și de anarhia din tabăra otomană, pricinuită de conflictul dintre ieniceri și spahii. Trecerea Dunării a fost împiedicată, în același timp, atît prin lupta vitejească a trupelor romîne, cît și prin false negocieri de pace. Toate acestea au dus la căderea lui Ferhat și la înlocuirea sa cu Sinan pașa. Între timp, însă, trupele Țării Romînești, sprijinite de moldoveni și de cazaci, prin incursiuni noi pe malul drept al Dunării — unde au ars și distrus, între altele, Nicopole și Babadagul — au creat noi piedici în calea înaintării otomane.

A doua fază începea la sfîrșitul lunii iulie, o dată cu pornirea — sub conducerea marelui vizir Sinan — a noii expediții, mai bine organizată și mai puternică decît prima. Dată fiind situația schimbată, Mihai Viteazul renunță să mai apere linia Dunării, preferînd să dea bătălia, în condiții alese de el, în interiorul țării. Astfel, între 14 și 17 august 1595, oastea otomană trecea fără luptă Dunărea, concentrîndu-se în jurul Giurgiului, pentru lovitura pe care Sinan o voia decisivă, împotriva Țării Romînești.

Bătălia de la Călugăreni. În ziua de 23 august 1595 (13 după stilul vechi) s-a desfășurat la Călugăreni — la vărsarea Neajlovului în Cîlnițea — una din cele mai însemnate bătălii din istoria luptei pentru independență a poporului nostru. Locul ales de Mihai era favorabil bătăliei, deoarece, prin folosirea iscusită a terenului — rîuri, mlaștini și înălțimi păduroase — se putea încerca compensarea inferiorității numerice și de armament.

Ținta bătăliei era apărarea orașului de scaun și împiedicarea ocupării țării. Dar, de la început, desfășurarea operațiilor militare a fost influențată defavorabil de comportarea vădit dușmănoasă față de Mihai Viteazul a lui Albert

Király, comandantul trupelor transilvănene. În cea mai mare parte a timpului, acesta a stat departe de iureşul luptei.

La Călugăreni a avut loc o crîncenă bătălie, în cadrul căreia atacurile ambilor adversari s-au succedat cu repeziciune. Primul atac a fost întreprins de armata Ţării Romîneşti, care, reuşind o pătrundere adîncă, a ajuns pînă în tabăra tur-

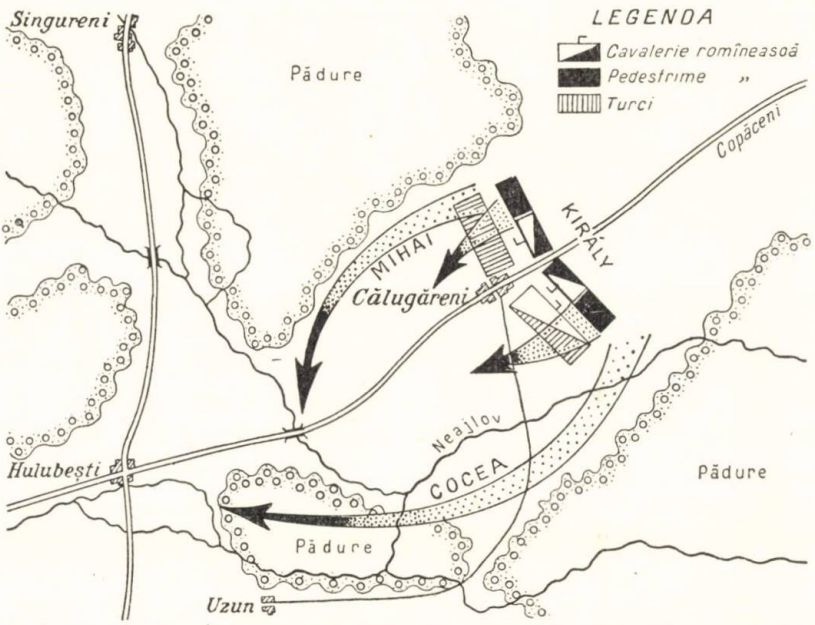

Fig. 281. — Planul bătăliei de la Călugăreni.

cească. Riposta otomană n-a întîrziat. Sub comanda directă a trei paşale: Haidar, Hasan de Timişoara şi Mustafa de Bosnia — prin puternice lovituri frontale şi un început de mişcare de învăluire — turcii au respins armata romînă pînă dincolo de Călugăreni. Eroismul ostaşilor, hotărîţi să apere independenţa ţării, a îndreptat din nou situaţia. Lovitura de răspuns a fost atît de cumplită, încît a fost aruncată în mlaştină o bună parte a armatei otomane, în frunte cu Sinan paşa. În aceste împrejurări, un rol de seamă a jucat vitejia personală a lui Mihai, care, « văzînd atîta hărborie mare, el încă îşi strînse toţi boiarii şi toţi căpitanii şi ieşiră întru întîmpinarea lor de faţă. Şi aciişi Mihai vodă, cu mîna lui, tăe pre Caraiman Paşa şi înfrînseră pre turci înapoi » [1].

Armata otomană a fost în asemenea măsură izbită, încît dezordinea şi tendinţa spre fugă au adus-o la un pas de o dezastruoasă înfrîngere. Numărul

[1] *Istoria Ţării Romîneşti*, p. 61.

morților de partea turcilor a fost foarte mare; cîteva pașale — se pare — au fost ucise; pierderile de artilerie au fost de asemenea mari. Pentru a pune din nou rînduială în armata sa, Sinan a hotărît retragerea spre sud. Rămasă stăpînă a terenului de luptă, armata Țării Romînești repurtase în acea zi o însemnată victorie.

Măsura înfrîngerii turcești este dată chiar de către cronicarul turc Pecevi, contemporan al evenimentelor, care scria: « Din voia lui Allah, oastea islamică fusese cuprinsă de o mare spaimă, încît nu putea să opună nicio rezistență »[1]. Dar victoria romînească nu era o victorie decisivă; în mare măsură răspunderea acestei situații o purta comandantul artileriei, Albert Király, a cărui atitudine în prima parte a bătăliei a influențat în chip negativ desfășurarea ei. Armata otomană nu era nimicită, ci se retrăsese, cu însemnate pierderi, spre Giurgiu, pentru refacerea forțelor. Retragerea armatei romîne se impunea, pentru a se evita o nouă luptă, care ar fi avut loc de data aceasta în condiții nefavorabile.

Ocupația otomană. Armata Țării Romînești, sub conducerea lui Mihai Viteazul, s-a retras prin București și Tîrgoviște spre munți, unde, la începutul lunii septembrie, a întocmit tabăra la Stoienești, la sud de izvoarele Dîmboviței. În timpul retragerii, unitățile lui Albert Király au ars și prădat orașul București. Armata otomană a ocupat teritoriul țării. Măsurile ordonate de Sinan arătau că ocupația militară trebuia să fie definitivă, că Țara Romînească trebuia să fie transformată în pașalîc, al cărui titular fusese de altfel numit. În acest sens trebuie înțelese măsurile militare, construcția de cetăți de lemn și pămînt (pălănci) la București și Tîrgoviște, împînzirea teritoriului cu garnizoane militare, precum și măsurile administrative: împărțirea teritoriului după sistemul turcesc, cu pași și subași, și introducerea legislației otomane. Între timp, însă, se pregătea contraofensiva eliberatoare.

La sfîrșitul lunii septembrie, cu o armată de circa 20 000 de oameni, Sigismund Báthory era gata să-și unească forțele cu ale lui Mihai. Începutul acestei contraofensive a fost mult ușurat de loviturile puternice pe care masele populare le dădeau cotropitorilor turci. În timpul ocupației otomane din septembrie 1595, s-a manifestat din plin forța spontană a poporului, care, în absența unei rezistențe organizate pe plan de stat, continua lupta de eliberare cu mijloace proprii. Lîngă Buzău, o ceată de țărani înarmați a surprins și distrus o unitate de 400 de oameni. În alte părți — după izvoarele turcești — un corp de 5 000 de oameni a fost înfrînt într-o «pădure mlăștinoasă», iar un alt corp, plecat să prade și să robească, a suferit pierderi grele din partea localnicilor [2].

---

[1] I. Pecevi, *op. cit.*, vol. II, p. 171 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

[2] *Ibidem*, p. 172; Mehmed ben Mehmed, *Nuhbet-et-tevarih ve'l ahbar* (Cronică aleasă și informativă), p. 179 (în trad. la Inst. de istorie).

O altă formă a rezistenței era părăsirea satelor și tîrgurilor în fața invaziei turcești. Această situație explică, într-o anumită măsură, și dificultățile ocupației otomane și caracterul fulgerător al contraofensivei de eliberare din octombrie 1595.

Fig. 282. — Lupta de la Tîrgoviște, octombrie 1595 (după *Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen*, Nürnberg, 1602).

Contraofensiva de eliberare

Armata unită a Țării Românești și Transilvaniei a pornit contraofensiva la începutul lunii octombrie. În fața unor forțe net superioare ca număr, ca pregătire, ca putere de luptă, Sinan a hotărît să retragă grosul armatei de ocupație, lăsînd în urmă numai cîteva garnizoane. La 6/16 octombrie, după un asalt scurt dar violent, a fost eliberată Tîrgoviștea, iar la 12/22 ale aceleiași luni orașul București. Cu toată fuga precipitată, transformată în panică și derută, a armatei otomane, ariergărzile acesteia, împovărate de numărul mare de robi și de carele încărcate cu pradă, au fost ajunse din urmă de armata aliată lîngă Giurgiu. La 12/22 octombrie, trupele Țării Românești și ale Transilvaniei au executat o lovitură nimicitoare împotriva dușmanului, zdrobind ariergărzile și restul trupelor care încercau să treacă fluviul peste podul de vase. După un asediu de cîteva zile, cetatea Giurgiului a fost luată cu asalt la 20/30 octombrie 1595, obținîndu-se în acest fel o strălucită victorie, apreciată în felul următor de cronicarul otoman Karacelebi-zadé: « Mihai, în văzul lui Sinan pașa, a distrus toată cetatea Giurgiului și a luat toate tunurile și munițiile... a pricinuit atîta pagubă

musulmanilor, încît aşa ceva nu s-a auzit în niciun secol »[1]. Mai tîrziu, un alt cronicar turc, referindu-se la aceste evenimente, afirma chiar: «o asemenea retragere dezastruoasă şi înfrîngere nu a mai fost pomenită în istorie ». O contribuţie importantă la aceste victorii au dat-o călăreţii şi artileriştii toscani de sub conducerea lui Silvio Piccolomini.

Ecoul foarte puternic al acestei victorii a stîrnit reacţii diferite. Pentru Pecevi, unul din cei mai bine informaţi cronicari otomani contemporani, prin-

Fig. 283. — Scenă de luptă a armatelor muntene şi transilvănene conduse de Mihai Viteazul şi Sigismund Báthory împotriva turcilor, octombrie 1595 (gravură în aramă de Franco).

cipalul vinovat era Sinan paşa, care « a avut un renume aşa de prost, încît ceva asemănător nu le-a mai fost cunoscut musulmanilor »[2]. Sinan, de dorul răzbunării, a dat ordin formaţiunilor militare neregulate să prade şi să pîrjolească pămîntul Ţării Romîneşti, în timp ce sultanul încerca unele tratative cu Sigismund Báthory, iar regele Franţei, Henric al IV-lea, ordona ambasadorului său la Constantinopol să insiste şi să încurajeze Poarta în continuarea războiului. La începutul lui 1596, se schiţa chiar planul unei campanii comune turco-polone contra Transilvaniei şi Ţării Romîneşti. În acest timp — la sfîrşitul anului 1595 — trupele romîne eliberau Brăila, care fusese ocupată de turci, şi, în ianuarie 1596, zdrobeau lîngă Tîrgovişte o hoardă tătară.

Eliberarea Ţării Romîneşti de sub dominaţia otomană, fruct al unui an de lupte şi victorii, era un fapt împlinit, iar hotarul era fixat neştirbit pe linia Dunării.

[1] Kiatib Celebi (Hadji Halifa), *Tezleke* (Cronică rezumativă), vol. I, p. 61 (în trad. la Inst. de istorie).

[2] I. Pecevi, *op. cit.*, vol. II, p. 173.

Ieşirea Moldovei din coaliţia antiotomană. Luptele din 1596

În toamna anului 1595, coaliţia antiotomană primea o grea lovitură: se producea ieşirea Moldovei din coaliţie. Aceasta era, pe de o parte, rezultatul situaţiei interne din Moldova, unde domnia lui Ştefan Răzvan era lipsită de o bază social-politică statornică, iar pe de altă parte, al contradicţiilor de interese dintre marile puteri. Expectativa polonă din anii 1594—1595 se apropia de sfîrşit.

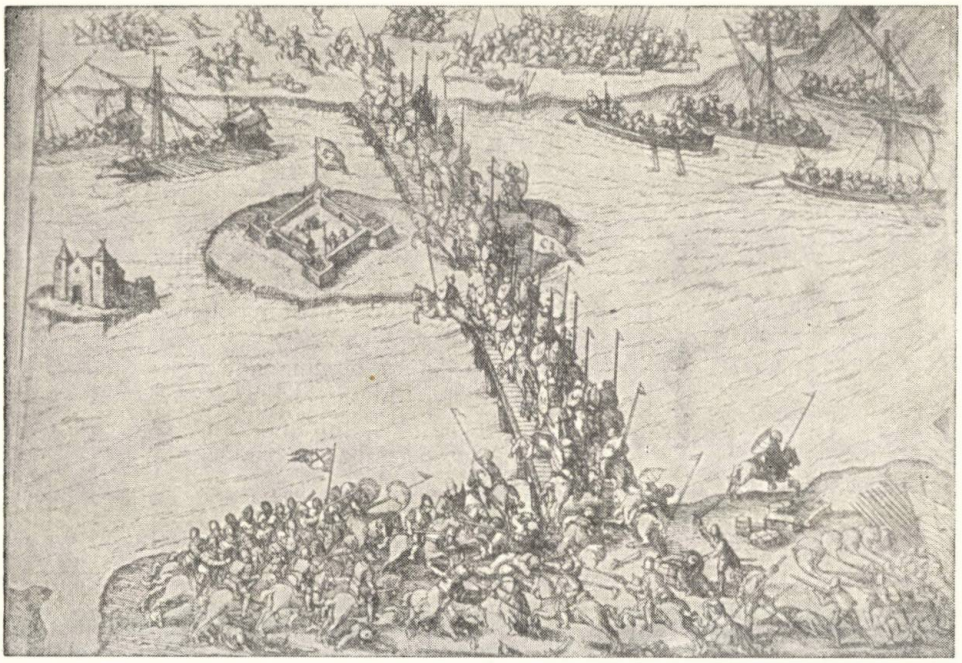

Fig. 284. — Retragerea turcilor peste Dunăre la Giurgiu, octombrie 1595 (gravură în aramă publicată în *Pannoniae historiae chronologica*, 1596).

Victoria facţiunii conduse de cancelarul Ian Zamoyski însemna, de fapt, consolidarea regimului nobiliar în Polonia. Aceasta era în stare să întreprindă acţiuni externe de mare amploare — cu atît mai mult cu cît evoluţia evenimentelor în spaţiul dunărean atingea direct interesele ei de stat. În aceste condiţii a fost întocmit, încă din prima jumătate a anului 1595, planul polon de ocupare a Moldovei, succes de prestigiu necesar regimului nobiliar în această fază a evoluţiei sale. Acesta a fost ţelul principal al acţiunii polone din toamna anului 1595; e drept însă că ţelul proclamat public de actele de stat — evitarea ocupării Moldovei de turco-tătari — avea o parte de adevăr, căci în ansamblul de măsuri ale Porţii privind reorganizarea politică a ţărilor romîne — după recucerirea lor — se prevedea şi cedarea Moldovei hanului tătăresc. Din această cauză, acţiunea polonă a însemnat şi un început de război cu tătarii, necontinuat însă, din cauza intervenţiei Porţii.

În desfăşurarea acţiunii sale, Ian Zamoyski a avut ca aliat de credinţă marea boierime moldoveană aflată în exil în Polonia, în frunte cu Ieremia Movilă şi Nestor Ureche. Solidaritatea dintre interesele de stat ale Poloniei şi interesele de clasă ale marii boierimi moldovene — care considera, firește, regimul nobiliar din Polonia ca regimul de stat ideal — ca şi alte fenomene al căror început datează din această vreme, vor fi caracteristice pentru întreg veacul

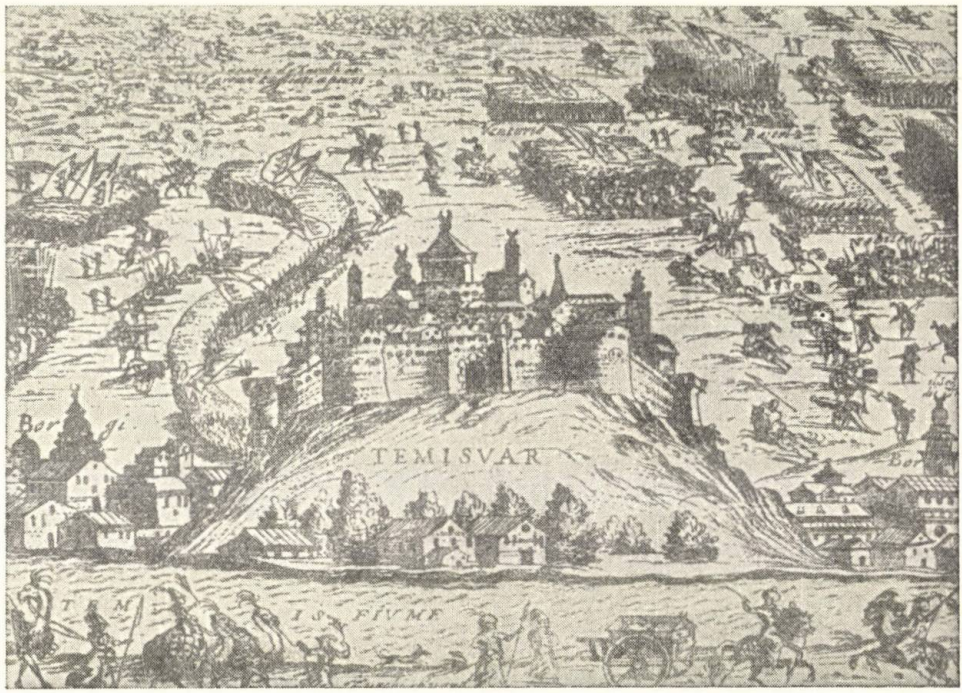

Fig. 285. — Bătălia de la Timişoara, 1596, gravură contemporană.

al XVII-lea. Alianţa dintre panii poloni şi boierii moldoveni reiese şi din faptul că, în justificarea intervenţiei polone din toamna anului 1595, un loc important îl ocupă acuzaţia că Ştefan Răzvan ar fi prigonit cu cruzime pe marii boieri.

Proclamat domn la 27 august 1595, cînd trupele polone pătrund în Moldova, Ieremia Movilă încheie un tratat de vasalitate cu Polonia. La Ţuţora — lîngă Iaşi — la 10 octombrie, atacul tătăresc era respins şi hanul se vede nevoit să renunţe la pretenţiile sale asupra Moldovei. Încercarea lui Ştefan Răzvan — în decembrie — de a alunga pe Ieremia Movilă şi a reocupa tronul este înfrîntă şi domnul în scaun este recunoscut de Poartă. Noua situaţie creată devenea statornică, nu însă fără unele zguduiri — încercări de conjuraţie — la începutul anului 1596 [1]. În jurul noii domnii, îndîrjită după atîţia ani de exil, stătea de

[1] Hurmuzaki, III, p. 424.

strajă marea boierime. În acest fel, ocuparea Moldovei nu era numai efectul consolidării regimului nobiliar în Polonia, ci, totodată, începutul instaurării regimului boieresc în Moldova.

Situația războiului în 1596 se caracterizează prin operațiuni militare de însemnătate mijlocie, care acopereau însă desfășurarea lentă a unor negocieri de pace cu turcii, întreprinse de Mihai Viteazul și Sigismund Báthory, separat sau împreună. Către această întorsătură erau împinse căpeteniile războiului de aprecierea realistă a situației, care arăta în chip evident că nu era de așteptat un ajutor constant și puternic din partea imperialilor. Desigur că adversarii nu urmăreau, nici unul, nici celălalt, încetarea războiului, ci numai cîștigarea de timp și că, în fond, încercau să se amăgească reciproc. Din această cauză, în desfășurarea generală a războiului, anul 1596 e de fapt un an de trecere de la faza « violentă » la o fază « mai calmă ». Tratativele duse de Sigismund Báthory cu împăratul Rudolf al II-lea, la Praga, în ianuarie—martie 1596, prin tergiversarea întreprinderii unei acțiuni hotărîte, și de o parte și de alta, ilustrau tocmai intrarea războiului în această fază.

În timp ce la Praga se făureau planuri abstracte — care se uitau a doua zi — trupele romîne apărau linia Dunării și preveneau atacurile turcești prin incursiuni în ținuturile dobrogene și bulgărești. Brăila, încă o dată ocupată de turci la sfîrșitul lui februarie, a fost din nou reluată de la aceștia; măsuri militare de amploare se iau în interior, prin ridicarea de fortificații și recrutarea de mercenari dinafară. În mai, operațiunile de la sud de Dunăre au avut ca scop sprijinirea operațiunilor armatei transilvănene din Banat, spre Timișoara și Lipova; trupele lui Sigismund Báthory au trebuit să se retragă la sfîrșitul lui iulie din fața acestor cetăți.

Negocierile de pace începute spre sfîrșitul verii mergeau lent. În octombrie, armatele imperiale și transilvănene încearcă să obțină o victorie decisivă, dar la Eger și la Keresztes ele suferă o înfrîngere grea, nefolosită însă de turci. În același timp, o ofensivă turco-tătară împotriva Țării Romînești, care a adus multă pagubă locuitorilor țării, a fost pînă la urmă înfrîntă. Diplomat iscusit, Mihai folosește sporirea prestigiului său ca să obțină — după noi victorii în sudul Dunării — steagul de domnie de la Poartă și, în acest fel, răgazul necesar refacerii forțelor.

3. CONSOLIDAREA INDEPENDENȚEI ȚĂRII ROMÎNEȘTI (1597—1598). LUPTA DOMNIEI ÎMPOTRIVA INSTAURĂRII REGIMULUI BOIERESC

Anii 1597—1598 au fost ani de luptă ai domniei — cu un succes evident, dar vremelnic — împotriva instaurării regimului boieresc. Obiectivul principal al acestei lupte era anularea tratatului din 1595 — a clauzelor privitoare la situația externă și internă a domniei Țării Romînești.

Anularea clauzelor tratatului din 1595

Pasajul din cronică: « Atuncea Batîr Jicmon, deaca văzu pre Mihai Vodă cu atîta vitejie şi cu atîta înţelepciune, slobozit-au Ţara Rumînească cu tot venitul ei, ca să fie iar pre seama lui Mihai vodă » [1] a fost pus de autorul anonim imediat după descrierea campaniei victorioase din toamna anului 1595, nu din pricina succesiunii în timp, ci pentru legătura cauzal-logică dintre aceste evenimente. Consolidarea independenţei Ţării Romîneşti — în cadrul confederaţiei antiotomane — este rezultatul afirmării puterii sale în anii 1594—1596, dar nu a fost realizată decît în urma unei îndelungate lupte.

În tratativele de la Alba Iulia, duse la sfîrşitul anului 1596 — între Mihai Viteazul şi Sigismund Báthory — se vădise clar incapacitatea acestuia din urmă de a menţine clauzele tratatului. Legăturile prin reprezentanţi proprii — la începutul anului 1597 — cu Poarta otomană şi cu Imperiul habsburgic dovedeau existenţa unei politici externe de sine stătătoare a Ţării Romîneşti.

Prima manifestare publică a crizei « suzeranităţii » lui Sigismund Báthory se producea în aprilie 1597, cînd Mihai, încălcînd prevederile tratatului, refuza să participe la lucrările dietei. Sigismund încercă să-l abată pe Mihai de la această acţiune prin diferite presiuni: oprirea subsidiilor financiare trimise domnului de către imperiali, retragerea ajutorului militar.

Ca urmare a acestei situaţii, în vara anului 1597, se iveşte chiar un conflict între principele Transilvaniei şi împăratul Rudolf al II-lea, căruia i se cerea insistent să nu intre în raporturi directe cu domnul Ţării Romîneşti, fapt din care se făcea o condiţie ultimativă pentru continuarea războiului. Într-un raport de provenienţă imperială, se declara clar că această cerere va trebui acceptată, spre a nu i se da lui Sigismund pretextul păcii cu Poarta otomană [2].

Schimbările care au loc în Transilvania în 1598 — abdicarea, sub presiunea imperialilor, şi întoarcerea în scaun, la cererea nobililor, a lui Sigismund Báthory — au precipitat procesul anulării tratatului de la Alba Iulia, pe care Mihai Viteazul, prin solii săi trimişi la Rudolf al II-lea, îl declara caduc. Titulaturii pe care principele Transilvaniei continua s-o menţină nu-i mai corespundea o realitate obiectivă; consolidarea independenţei Ţării Romîneşti înlăuntrul confederaţiei antiotomane era un fapt deplin realizat.

Textul din cronică referitor la « slobozirea » Ţării Romîneşti se referă desigur şi la problema clauzelor interne. Acestea nu au fost puse în aplicare cu toată strictetea niciodată, iar boierimea, faţă de prestigiul sporit al domnului, după şirul de izbînzi militare din 1595—1596, nu avea puterea necesară aplicării riguroase a clauzelor tratatului. Fiind vorba însă de includerea într-un tratat interstatal a reglementării unui raport de forţe interne, anularea clauzelor trebuia

[1] *Istoria Ţării Romîneşti*, p. 63.
[2] Hurmuzaki, III/1, p. 244—245, 248.

să se manifeste, în primul rînd, nu prin modificarea punctelor din tratat, ci prin schimbarea acestui raport de forțe de către însăși acțiunea politică domnească.

Înlăturarea practică a clauzelor interne s-a realizat treptat, printr-o luptă surdă și neîntreruptă. Astfel, despre « consiliul celor 12 » nu se poate vorbi decît în ce privește divanul din 13 aprilie 1596, în care a fost reformată organizarea interioară a mănăstirilor; în restul domniei, divanul pomenit în finalul hrisoavelor este cel obișnuit, de 8 dregători și foarte rar de 10. O anumită stabilitate a divanului de asemenea nu trebuie să înșele; ea nu e o dovadă a tutelei boierești, deoarece și după mai 1595 figurează între dregători cei mai credincioși partizani ai domnului. Divanul devine cu adevărat stabil abia după schimbările în componența sa din toamna anului 1596, cînd, o dată cu sfărîmarea conspirației logofătului Chisar, domnia intra într-o etapă de întărire netă a autorității sale.

În ce privește clauza referitoare la interzicerea pentru greci de a ocupa dregătorii, ea nu va fi decît parțial respectată, deoarece banul Mihalcea (grec, pe numele său Caragea) — unul dintre cei mai credincioși sfetnici ai lui Mihai — figurează ca dregător în divan [1], iar după 1599 va fi locțiitorul lui Mihai în Transilvania. Și mai puțin respectată a fost clauza care interzicea achiziționarea de moșii de către străini, astfel de achiziționări continuînd să fie înregistrate de hrisoave. O singură clauză a fost menținută și aplicată cu strictețe: aducerea înapoi, cu forța, a șerbilor fugiți.

Toate acestea arată că lupta nu a avut drept obiectiv anularea tuturor clauzelor, ci mai ales a celor care știrbeau autoritatea domnească. Din această cauză, cînd mai tîrziu Mihai Viteazul dădea solilor săi la împăratul directive ca « să poată da și milui pre cine va vrea cu ocine și cu sate și cui va da de moșie, să-i fie moșie, și care va ieși vinovați, au neameș, au boier, au sărac, toți să se judece, cum îl va ajunge legea așa să piară » [2], acest vehement protest contra regimului nobiliar nu trebuie înțeles ca simpla dorință a anulării clauzelor interne ale tratatului de la Alba Iulia, ci mai de grabă ca dorința înlocuirii clauzelor anulate, cu altele contrarii, printr-un alt tratat.

În lupta pentru anularea tratatului ca statut politic al regimului boieresc, în preajma evenimentelor din 1599, domnia se manifesta încă o dată — conform caracterului ei de clasă — ca expresie a generalității de interese a clasei conducătoare, ca forța capabilă încă — și evoluția lucrurilor va arăta că doar puțină vreme — să asigure această generalitate de interese.

Opoziția boierească

Chiar dacă nu a luat forme violente, această luptă s-a desfășurat în condițiile unui conflict acut cu o puternică grupare politică boierească, care considera că numai ea reprezenta cu adevărat interesele generale ale clasei. Forma specifică a acestei opoziții era solidaritatea

[1] *Documente*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 206–209.
[2] N. Iorga, *Documente romînești de la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, p. 49.

de interese cu « suzeranitatea » lui Báthory. Scrisoarea lui Mihai Viteazul către împăratul Rudolf al II-lea din 1598, în care spune: « pentru că au fost întotdeauna uniți și înțeleși întru totul cu Ardealul... (boierii) nu cred că, despărțită de Ardeal, Țara Romînească poate să rămînă singură sub protecția creștinătății » [1], nu trebuie înțeleasă numai ca dorință a unirii Transilvaniei cu Țara Romînească, ci și ca dovadă a înțelegerii existente tot timpul între marea boierime și Sigismund Báthory, înțelegere al cărei fundament era desigur tratatul de la Alba Iulia, din 20 mai 1595.

Pe lîngă activitatea grupării boierești turcofile — refugiată în Moldova, dar întreținînd legături cu elemente din țară, dovadă conspirația logofătului Chisar — politica domnească se lovea în această perioadă de opoziția surdă, dar persistentă, a grupării politice boierești înțelese cu Sigismund Báthory, împotriva căreia, din cauza platformei ei antiotomane și de aparentă « credință » față de domn, mijloacele de luptă nu puteau fi ale violenței fățișe. Față în față cu această factiune, domnia se apără și atacă, constituindu-și o grupare boierească proprie, ale cărei căpetenii ocupau principalele funcții în divan. Membrii acestei grupări erau răsplătiți cu donații de moșii din domeniul domnesc, mai ales dintre cele confiscate de la boierii vinovați de « hiclenie » — formulă care vădește și intensitatea și mijloacele luptei. Gruparea boierească a domniei nu era constituită însă numai din mari boieri: o anumită importanță pe care o capătă în vremea lui Mihai Viteazul boierimea locală — pomenită mai frecvent în actele de cancelarie — poate fi o indicație despre baza mai largă a grupării politice domnești.

Sprijinită pe această grupare, domnia întreprinde lupta pentru salvarea statului feudal domnesc, voind, în acest fel, să demonstreze că războiul antiotoman putea fi purtat cu succes numai în condițiile împiedicării regimului boieresc de a deveni regimul politic al statului feudal. Caracterul ascuțit al conflictului reiese și din faptul că, în desfășurarea luptei, fiecare grupare politică acționa ca purtătoare de cuvînt a unei anumite linii de politică externă. Datorită stării de spirit general antiotomane, gruparea filoturcă nu-și putea afișa public platforma politică reală; din această cauză ea acționează în numele Poloniei [2]. Mulți dintre boieri sînt sprijinitorii politicii « ardelene », iar Mihai Viteazul, în chip firesc, al celei « imperiale ». Din această cauză, evoluția politică internă și cea externă — în desfășurarea războiului — erau atît de indisolubil legate.

Situația politică din Moldova și Transilvania

Moldova era integrată în sistemul politic al coroanei polone. Unii boieri ai Moldovei participau la lucrările dietei polone, ca reprezentanți ai unei țări dependente de coroana polonă, iar alții se bucurau de « indigenatul » polon, fiind cetățeni propriu-zișî ai Poloniei, la cererea domnului Moldovei. Domnia Moldovei era obligată la unele contribuții bănești față de coroana polonă

[1] Hurmuzaki, III, p. 312—313.
[2] *Ibidem*, S. I/1, p. 477—478.

şi la informaţii amănunţite cu privire la mersul evenimentelor militare şi politice din jurul Moldovei, ceea ce fusese în trecut unul din rosturile principale ale domniei în raport cu Poarta otomană. În consecinţă, bunele raporturi ale Poloniei cu Poarta făceau ca acelaşi fel de raporturi să fie întreţinute şi de Moldova, care participă, între altele, la reprimarea principalelor forţe militare antiotomane din Răsărit, detaşamentele căzăceşti.

Unitatea de acţiune moldo-polonă apărea însă şi mai evidentă în ce priveşte relaţiile cu Ţara Romînească. Nu se poate vorbi în acest caz numai de sprijinirea de către Ieremia Movilă a planurilor — care apar acum — de integrare a Ţării Romîneşti în sistemul polon, ci, mai cu seamă, de solidaritatea a două regimuri politice asemănătoare împotriva unei politici care se înfăţişa tot mai mult ca duşmană a regimului nobiliar-boieresc. Cererile repetate de intervenţie polonă — prin Ieremia Movilă — ale boierilor munteni din 1598 nu erau îndreptate împotriva unei domnii, ci împotriva unui regim politic. Revendicarea unui domn moldovean, cu precizarea că boierii munteni şi moldoveni sînt « de acelaşi neam şi aceeaşi limbă » — atestare internă a conştiinţei unităţii de neam şi de limbă — plîngerile repetate în legătură cu drepturile boiereşti lezate [1] — toate acestea nu se adresau întîmplător Poloniei prin Ieremia Movilă; se revendica în acest fel sprijinul a două regimuri politice solidare de către partizanii instaurării unui regim politic similar; spre deosebire de Buzeşti şi de boierii munteni din jurul domnului, boierii care se adresau Poloniei erau de părere că trăinicia acestui regim nu era garantată decît de restaurarea — limitată — a dominaţiei otomane. Aşa se explică ostilitatea crescîndă a boierimii moldovene — în frunte cu Ieremia Movilă — şi a Poloniei faţă de regimul lui Mihai Viteazul, într-o perioadă în care nu se poate vorbi de intenţii agresive împotriva Moldovei sau Poloniei din partea acestuia. Şi din această cauză era firesc ca toate solicitările imperialilor la adresa domnului Moldovei, pentru a se împăca cu cel al Ţării Romîneşti, să fi fost în chip sistematic respinse.

Situaţia politică din Transilvania. Încă de la începutul anului 1597, situaţia din Transilvania era confuză din cauza politicii şovăitoare practicate de Sigismund Báthory şi a atitudinii de expectativă a imperialilor faţă de el. Hotărîrea de a abdica — ca un fel de recunoaştere a neputinţei de a face faţă situaţiei — devenise clară încă din martie 1597, în timpul tratativelor de la Praga. La sfîrşitul anului, în convorbirile sale cu Sigismund, Mihai Viteazul şi-a dat seama că nu mai poate conta pe acesta în lupta sa împotriva turcilor, astfel că a primit cu satisfacţie ştirea abdicării principelui Transilvaniei — în martie 1598 — şi a numirii, în calitate de guvernator, a lui Maximilian, fratele împăratului Rudolf al II-lea. Emisarii imperiali însărcinaţi cu preluarea Transilvaniei lucrau în strînsă legătură cu Mihai Viteazul. Una dintre cele mai importante măsuri menite să

[1] Hurmuzaki, II/1, p. 487.

consolideze stăpînirea habsburgică în Transilvania a fost condamnarea la moarte și executarea lui Ștefan Josika, fost cancelar al lui Sigismund Báthory, care plănuia să se înscăuneze principe cu ajutor polon și turc și să-l scoată pe Mihai Viteazul din domnia Țării Românești.

Între timp, se producea însă o nouă schimbare. La 20 august 1598, Sigismund Báthory se întorcea în țară și era proclamat din nou principe al Transilvaniei. În aceste împrejurări, atitudinea lui Mihai Viteazul începea să devină alta în raport cu Transilvania. Sigismund Báthory, compromis ca om politic, înceta să mai fie un partener primejdios, mai ales după ce, prin tratatul cu imperialii, Mihai își asigurase deplina libertate de mișcare. Din această cauză, el începu să-l sprijine pe principele Transilvaniei să reia firul colaborării militare — prin ajutoare directe în împrejurările asedierii Oradiei de către turci, în septembrie 1598 — și, folosind trecerea sa pe lîngă curtea imperială de la Praga, să încerce chiar o acțiune de apărare a lui Sigismund Báthory. În felul acesta, caracterul relațiilor dintre Țara Românească și Transilvania — în 1597-1598 — era adînc influențat de schimbările din această țară și însemna de fapt consolidarea independenței Țării Românești în cadrul coaliției antiotomane.

Întărirea legăturilor cu Imperiul habsburgic. Tratatul de alianță din 1598

Consolidarea independenței Țării Românești e înverede-rată, în mare măsură, de caracterul pe care îl îmbracă întărirea continuă a legăturilor cu Imperiul habsburgic. Faima din ce în ce mai mare a victoriilor românești a făcut, de bună seamă, ca în planurile politice ale curții de la Praga factorul românesc să ocupe un loc din ce în ce mai important. În același timp, instabilitatea situației politice din Transilvania a făcut ca Mihai Viteazul să dorească soluționarea, fie chiar și prin imperiali, a crizei care luase naștere în Transilvania. Din această cauză, întărirea legăturilor cu Imperiul mergea paralel cu slăbirea legăturilor de subordonare față de Sigismund Báthory.

În ianuarie 1597, o solie condusă de banul Mihalcea obținea promisiunea unor importante subsidii pentru întreținerea unei armate permanente de mercenari. Subsidiile începeau să fie plătite efectiv — cu unele amînări — din iulie 1597, pentru circa 4 000 de mercenari înzestrați cu arme de foc; se asigurau în acest fel mijloacele de finanțare necesare prezenței unei forțe militare puternice la Dunărea de jos, dependente exclusiv de domnie și de curtea de la Praga. Cu toate greutățile pe care Sigismund Báthory — ca și în anii anteriori — le punea în calea acestor legături directe, din ianuarie 1598 o reprezentanță imperială funcționa cu unele întreruperi la Tîrgoviște. Condițiile puse de imperiali în ce privește acordarea ajutorului financiar: comanda personală a lui Mihai Viteazul, organizarea unei campanii peste Dunăre, provocarea de diversiuni pe teritoriul Imperiului otoman, arată încrederea ce exista atunci în talentul militar și organizatoric al marelui domn. Acest lucru se vede și din îmbărbă-

tarea şi elogiile cu care îl copleşea pe Mihai papa Clement al VIII-lea. Încununarea acestei situaţii a fost încheierea — la 9 mai 1598, la Tîrgovişte — a tratatului de alianţă cu imperialii. Acest tratat prevedea colaborarea politică şi militară în războiul antiotoman, întreţinerea unui efectiv permanent de mercenari pe socoteala imperialilor şi mai ales consfinţea caracterul independent şi ereditar al domniei. În acest fel, tratatul de la Tîrgovişte anula şi înlocuia tratatul de la Alba Iulia, punînd capăt definitiv valabilităţii acestuia.

Acţiunea politică şi militară pentru o pace favorabilă cu turcii

Acordînd lui Mihai — în urma înfrîngerilor suferite — steagul de domnie la sfîrşitul anului 1596, Poarta otomană încheia de fapt armistiţiul cu Ţara Romînească. Perioada anilor 1597—1598 este caracterizată, în acest sens, de o intensă acţiune diplomatică, în vederea transformării armistiţiului într-o pace favorabilă şi stabilă cu Imperiul otoman. Negocierile lui Mihai în această direcţie au fost în cea mai mare parte cunoscute de aliaţii săi şi uneori întreprinse în comun cu Sigismund Báthory. Problema păcii nu interesa numai Ţara Romînească şi Transilvania; ea a fost, adesea, în aceşti ani, obiectul unor dezbateri furtunoase în divanul otoman.

În vederea obţinerii păcii, a fost folosită o gamă variată de mijloace diplomatice şi militare. Mihai Viteazul a folosit larg — pe baza cunoaşterii relaţiilor turco-tătare — disensiunile dintre han şi sultan, adîncindu-le nu numai în scopul — atins în parte — al ieşirii tătarilor din război, ci chiar în acela al atragerii lor în coaliţia antiotomană. În primele luni ale anului 1597, Mihai a mijlocit şi participat la negocierile de pace dintre Transilvania şi Imperiul otoman. O mediaţie importantă — cerută de Poartă — a fost cea a patriarhilor de Constantinopol şi Alexandria. Din corespondenţa lor cu domnul Ţării Romîneşti reiese că, în ce priveşte încheierea păcii, Mihai Viteazul înţelegea să plătească tribut, dar pentru rest să nu cedeze nimic: nici o fărîmă din independenţa ţării, niciuna din cetăţile cucerite — « doreşte ca turcii să preia tributul, dar pentru rest să fie lăsat în pace » [1].

Poziţia lui Mihai Viteazul era atît de fermă încît, în martie 1598, turcii au fost nevoiţi să cedeze din pretenţiile lor şi să accepte în principiu pacea, în condiţiile fixate de negociatorii Ţării Romîneşti. La aceasta a contribuit şi colaborarea militară cu răsculaţii sîrbi şi bulgari, întrucît « sîrbii şi bulgarii ţineau cu Mihai şi aşteptau cu nerăbdare să-l vadă trecînd la dînşii, ca să se închine lui ». Aceştia sînt anii cînd începe să se desfăşoare, sub oblăduirea lui Mihai Viteazul, acţiunea pentru o răscoală generală a Bulgariei, întreprinsă de Dionisie Rally, mitropolit de Tîrnovo. Cu ajutorul acestei colaborări militare şi prin presiunea trupelor romîneşti, Mihai Viteazul permanentiza în teritoriile de la sudul Dunării o anumită stare de nesiguranţă

[1] Hurmuzaki, IV/2, p. 57 şi 223.

şi instabilitate. Încheierea tratatului a fost grăbită de acţiunea ofensivă de mare amploare din octombrie 1598.

Pentru a veni în ajutorul aliaţilor, asediaţi greu în Oradea, trupele romîneşti au atacat prin surprindere şi au distrus o armată turcească lîngă Nicopole, după care au nimicit cetatea Nicopole, au trecut prin foc şi sabie tot ţinutul pînă la Balcani şi apoi, tot prin surprindere, au nimicit două armate turceşti lîngă Vidin şi lîngă Cladova.

Cronica internă ne dă data precisă pentru încheierea păcii: 6 octombrie 1598. Fapt este că, după aceste evenimente, la Dunăre a fost linişte aproape deplină, excepţie făcînd incursiunile obişnuite ale bandelor neregulate, şi că, la sfîrşitul anului 1598, condiţiile lui Mihai Viteazul erau incluse în condiţiile preliminare ale păcii turco-austriece, care va eşua însă.

Ca atare, la sfîrşitul anului 1598 şi la începutul anului 1599, Ţara Romînească nu era numai un stat cu independenţa consolidată, ci o forţă politică şi militară de care cele două mari puteri antagoniste — Imperiul habsburgic şi Imperiul otoman — trebuiau să ţină seama în ce priveşte desfăşurarea ulterioară a războiului, o forţă politică şi militară în stare să extindă considerabil sfera acţiunii sale.

4. PRIMA UNIFICARE A ŢĂRILOR ROMÎNE. ÎNCERCAREA DE REORGANIZARE A STATULUI FEUDAL (1599—1600)

În cursul anilor 1599—1600, a avut loc unul din cele mai importante evenimente din istoria poporului nostru: prima unificare politică a teritoriului romînesc. Aceasta se realizează la sfîrşitul veacului al XVI-lea, în condiţiile unei conjuncturi internaţionale şi ale unor premise interne favorabile.

Înlăturarea dominaţiei otomane la nord de Dunăre deschidea o problemă nouă în viaţa internaţională a vremii, problema ţărilor romîne. Fiecare din marile puteri apropiate, şi în primul rînd Imperiul habsburgic şi Polonia, încerca să ia locul dominaţiei otomane asupra acestor ţări. Din această cauză se făuresc diverse îndreptăţiri juridice şi se pun în circulaţie proiecte de unire a celor trei ţări romîne, sub patronajul diferitelor puteri străine. Astfel, chiar în ajunul începerii acţiunii de unificare întreprinse de Mihai Viteazul, curtea de la Praga punea în circulaţie planul creării unui mare stat habsburgic, alcătuit din Ungaria, Transilvania, Moldova şi Ţara Romînească [1].

Dar nu numai marile puteri, ci şi ţările romîne înseşi căutau să folosească în interesul lor curentul general de unificare. Acesta este sensul alcătuirii, în 1594, a confederaţiei antiotomane a ţărilor romîne, slăbită ulterior de ieşirea Moldovei şi de schimbările din Transilvania. Acelaşi era sensul acţiunilor imperiale din 1597—1598, de anexare — nu prin tratate de alianţă, ci prin încorpo-

[1] A. Veress, *Documente*, V, p. 248.

rare — la sistemul habsburgic, a Transilvaniei şi Ţării Romîneşti. Toate acestea însă erau sau proiecte, sau numai încercări începătoare.

Unificarea politică în adevăratul înţeles al cuvîntului a fost cea încercată în 1599 şi întreprinsă de principala forţă politică şi militară din spaţiul carpato-dunărean, Ţara Romînească.

Posibilitatea ca Ţara Romînească să folosească conjuncturа internaţională favorabilă şi să devină forţa motrice a unificării a fost creată de rezultatele incipiente ale unui proces de dezvoltare internă. Domnia, în lupta pentru salvarea statului centralizat domnesc, a repurtat o biruinţă vremelnică, împiedicînd, pentru un scurt răstimp, instaurarea regimului boieresc. Schimbarea, treptată, a raportului de forţe între domnie şi opoziţia boierească a făcut cu putinţă în acest răstimp încercarea de reorganizare a statului feudal.

Primele rezultate ale acestei încercări — evidente în prima jumătate a anului 1599 — au făcut ca Ţara Romînească să dispună de soliditatea interioară şi de capacitatea militară necesară marii acţiuni care urma să fie întreprinsă. Biruinţa a fost însă vremelnică şi condiţiile istorice erau — în mare — coapte pentru instaurarea regimului boieresc; marea boierime alcătuia forţa dominantă a clasei conducătoare, iar domnia, în lupta ei, se baza doar pe o minoritate. Gruparea « domnească » a boierimii nu putea oferi domniei forţa social-politică necesară înfăptuirii principalelor ţeluri ale acţiunii. Din această cauză, încercarea de reorganizare a statului feudal — care trebuia să se lovească de o împotrivire puternică — nu a putut fi asigurată decît prin instaurarea temporară a unui regim autoritar al domniei, realizat, între altele, prin smulgerea puterii militare din mîinile marilor boieri.

La acest regim autoritar se referea regele Poloniei în vara anului 1600, cînd îl acuza pe Mihai Viteazul nu numai că vrea să unifice statal cele trei ţări romîneşti, dar şi că vrea să domnească « absolut ». În acest sens trebuie înţeleasă şi lupta îndîrjită a lui Mihai Viteazul pentru recunoaşterea caracterului ereditar al domniei, în care privinţă cele mai importante momente sînt semnarea tratatului de la Tîrgovişte, din 1598, şi numirea fiului său, în decembrie 1599, ca domn al Ţării Romîneşti. Acest fapt nu a fost o dovadă de slăbiciune, de cedare, în faţa boierimii — care nu ar fi vrut un domn peste două ţări — ci de tărie, pentru că Mihai Viteazul continua să fie domn al Ţării Romîneşti, semnînd hrisoave în această calitate. Iar deasupra divanului de la Tîrgovişte exista un alt sfat domnesc pentru problemele mai importante, la Alba Iulia, care lua hotărîri pentru întreg teritoriul aflat sub autoritatea lui Mihai Viteazul.

Întărirea rolului autorităţii centrale în guvernarea statului feudal

Tendinţa unei participări mai active la administrarea statului feudal se înregistrează încă din anii 1595—1596 şi se intensifică în anii următori. Constatăm, astfel, o vădită diversificare a actelor de cancelarie — care înainte erau mai ales hrisoave de proprietate; apar într-un număr mare ordonanţele

puterii centrale — « poruncile domneşti » — ilustrare a întăririi controlului domnesc asupra administraţiei statului feudal şi a îngrădirii autonomiei anterioare a organelor locale. Poruncile domneşti privesc mai ales reglementarea activităţii organelor locale ale domniei în raport cu moşiile feudale, obştile ţărăneşti, oraşele — dau directive chiar dregătorilor « particulari » ai moşiilor boiereşti — şi cîte o dată au rost de arbitraj între diferitele categorii sociale. Întărirea rolului autorităţii domneşti în guvernarea statului feudal capătă adesea forma concretă a « isprăvniciei » domneşti; formula « şi ispravnic însăşi spusa domniei mele » este mai frecventă în vremea domniei lui Mihai Viteazul decît în timpul domniilor precedente.

O mărturie a acestei tendinţe este şi intensificarea activităţii cancelariei domneşti, manifestată nu numai prin înmulţirea actelor de cancelarie întocmite, ci, totodată, prin mărirea aparatului propriu-zis al cancelariei domneşti. Hrisoavele domniei lui Mihai Viteazul — mai ales cele din ultimii ani — se referă stăruitor la activitatea dregătorilor locali ai domniei, în special în probleme de hotărnicie, unde sînt pomeniţi ca « oameni domneşti », alături de boieri.

Între dregătorii locali un loc de frunte îl ocupa banul de Craiova; bănia Craiovei avea o cancelarie organizată după modelul cancelariei domneşti şi a desfăşurat în anii domniei lui Mihai Viteazul o activitate mai intensă ca înainte în ce priveşte reglementarea diferitelor litigii de moşii; această activitate — majoritatea hrisoavelor Craiovei fiind ulterior confirmate de către domnie — mărturisea de asemenea controlul efectiv exercitat de autoritatea centrală asupra celei mai importante dregătorii locale.

Unul din aspectele cele mai importante ale încercării de întărire a rolului domniei în guvernarea statului feudal este vizibilul efort al lui Mihai Viteazul de a constitui un vast domeniu domnesc. Numărul foarte mare de achiziţii, tendinţa de a le concentra în complexe teritoriale omogene, sublinierea în acte a deosebirii dintre achiziţiile făcute ca boier şi cele ca domn indică încercarea de a constitui un mare domeniu rural al domniei (probabil mărit cu pămînturile raialelor eliberate de sub dominaţia otomană), prin care se urmărea, în acelaşi timp, cîştigarea unei nete superiorităţi economice asupra marilor boieri şi obţinerea unor surse importante de venituri, atît de necesare acţiunii politico-militare în desfăşurare.

Reorganizarea aparatului militar. Cea mai mare atenţie a fost acordată însă de domnie reorganizării aparatului militar. Sub presiunea evenimentelor interne şi externe, smulgerea din mîna marii boierimi a ceea ce mai rămăsese din monopolul feudal al armelor şi statornicirea unui monopol militar al domniei era o arzătoare necesitate. Domnia nu putea să aştepte cristalizarea procesului de reorganizare internă. Din această cauză, lipsa de concordanţă dintre puterea militară — de care dispunea domnia — şi puterea politică reală — de care dis-

punea marea boierime — a fost un factor de slăbire, care a dus, pînă la sfîrşit, la eşecul politicii interne şi externe a lui Mihai Viteazul.

Tendinţa cea mai importantă a reorganizării aparatului militar este constituirea unei puternice oştiri de mercenari. Sensul istoric al acestei tendinţe era clar: peste tot unde se manifestă fenomenul, el ilustrează lupta autorităţii centrale pentru independenţă faţă de aristocraţie. Această tendinţă e vădită la Mihai Viteazul încă de la începutul domniei, dovadă grija pentru ostaşii cu leafă în anii 1595—1596 [1]. Momentul de cotitură este însă în anii 1597—1598; el se găseşte menţionat în cronica internă astfel: « După aceia, Mihai vodă, deaca pierdu atîţea voinici, el fu scîrbit. Şi începu a trimite pen toate ţările streine, ca să strîngă voinici viteji şi aduse leşi şi cazaci şi de tot feliul de oameni, cari-i erau de folos » [2]. Într-o convorbire cu reprezentantul imperial, în septembrie 1597, domnul se plîngea că nu putea conta pe steagurile boiereşti şi că o bază sigură militară nu-i puteau oferi decît mercenarii [3]. Aceasta arată că Mihai Viteazul era hotărît să-şi constituie o forţă militară proprie şi că întreaga lui luptă pentru obţinerea subsidiilor imperiale avea în vedere nu constituirea unei forţe militare oarecare, ci a uneia care să fie în acelaşi timp, pentru domnie, şi o forţă de sprijin politic. Pentru aceasta domnul insistă să capete bani, nu oameni, pe care urma să-i recruteze domnia, potrivit necesităţilor politice; astfel, apare firească preferinţa pentru mercenarii sud-dunăreni şi cazaci, mai devotaţi domniei decît cei germani sau apuseni. Pînă în anul 1599, domnul organizează cîteva corpuri de mercenari, plătiţi din subsidiile imperiale sau din mijloace proprii.

În al doilea rînd, în ce priveşte reorganizarea aparatului militar, tendinţa era spre lărgirea locului ocupat de elementul pămîntean sau împămîntenit: voluntari aduşi din sudul Dunării, slujitori — mai ales « dărăbanţi » — cuprinşi adesea în noţiunea de « lefegii », împreună cu mercenarii, dar independenţi de aceştia — şi, alături de ei, oameni « traşi la oaste » de către recrutori numiţi de domn, tocmai cu scopul alcătuirii şi a unei forţe militare interne neboiereşti şi nemercenare. În sfîrşit, în această nouă structură a aparatului militar se acorda o mai mare importanţă ca în trecut boierimii mărunte a « roşilor », lăudată de străini [4] şi al cărei loc în aparatul militar oglindea rolul pe care-l ocupa în acţiunea politică a domniei. Aceasta nu făcea să scadă importanţa acordată de Mihai recrutării mercenarilor, dată fiind superioritatea tehnico-militară a acestora.

Cadrul de funcţionare a acestui aparat militar reorganizat începea să-l depăşească pe cel feudal propriu-zis; se constată, astfel, existenţa unor corpuri militare teritoriale, care nu mai aveau nimic comun cu moşiile feudale din regiu-

---

[1] A. Veress, *Documente*, IV, p. 208.
[2] *Istoria Ţării Romineşti*, p. 65.
[3] A. Veress, *op. cit.*, V, p. 94.
[4] Hurmuzaki, III, p. 431.

nile respective, ci cu împărțirile administrative, cu dregătoriile locale ale domniei, deci. Marii boieri comandau aceste corpuri teritoriale — ca cele ale Craiovei, Jiului, Mehedinților [1], de pildă — nu în calitate de boieri, ci de comandanți de armată. Din această cauză, « tabăra » — locul unde se concentrau forțele militare mobilizate — era a domniei, și numai a domniei; prezența domnului în tabără — cîteodată timp de cîteva luni, ca în 1596 sau 1599 [2] — era nu numai impusă de necesitatea apărării în fața unor primejdii externe, ci slujea totodată și ca mijloc eficace de presiune internă, în lupta pentru întărirea pozițiilor domniei față de marea boierime.

Fixarea raporturilor dintre stat și biserică. Biserica a avut un rol important în desfășurarea acțiunii politice a domniei lui Mihai Viteazul. Faptul că cei mai mulți prelați semnaseră tratatul de la Alba Iulia arăta că biserica trebuia neutralizată, sau chiar cîștigată de partea domniei, în lupta ei împotriva instaurării regimului boieresc. În această direcție a fost folosită în mare măsură influența patriarhului de Constantinopol — în același timp mediator în tratativele dintre Mihai Viteazul și Poartă — și apoi cea a mitropolitului de Tîrnovo, Dionisie Rally, sfetnic de seamă al domnului Țării Românești.

Pentru cîștigarea bisericii, domnia acorda cu generozitate, din domeniul domnesc — considerabil mărit, prin confiscări și achiziții — danii de multe ori foarte importante.

În afară de acestea, în ce privește fixarea raporturilor dintre stat și biserică, s-a trecut la măsuri directe de reformare a organizării interioare bisericești, între care de cea mai mare importanță a fost așezămîntul de organizare a vieții mănăstirești din 13 aprilie 1596. Prin acest așezămînt, se interzicea amestecul boierilor în viața interioară a mănăstirilor, se întărea controlul « soborului » mănăstiresc asupra egumenilor și conducerii în general, se delimitau atribuțiile organelor bisericești și ale organelor de stat în ce privește controlul asupra mănăstirilor [3].

Importanța așezămîntului din 13 aprilie 1596 stă și în aceea că, fiind o hotărîre pentru toate mănăstirile, se aplica pe întreg teritoriul statului, fapt caracteristic pentru un stat feudal centralizat, cu o autoritate centrală în stare să controleze întreg teritoriul țării.

Însărcinarea episcopului Luca al Buzăului, în 1596, cu misiunea diplomatică de strîngere a legăturilor cu Rusia, sau încredințarea altor clerici cu misiuni de a influența în favoarea politicii lui Mihai Viteazul opinia publică transilvăneană, moldovenească sau cercurile ortodoxe din Polonia ne arată că această latură a politicii interne a domniei lui Mihai Viteazul a înregistrat curînd unele succese.

---

[1] *Istoria Țării Românești*, p. 73.
[2] *Documente*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 201—231.
[3] *Ibidem*, p. 206—207.

Înfrîngerea opoziției boierești. Cristalizarea programului politic al domniei trebuia în chip firesc să adîncească conflictul dintre domnie și opoziția boierească. Conflictul dintre majoritatea și minoritatea forței dominante a clasei conducătoare a îmbrăcat în perioada anilor 1599—1600 forme violente, cum sînt acelea ale conspirațiilor și chiar ale răzmeriţelor boierești făţişe.

Caracterul ireductibil al contradicției dintre politica domnească și ţelurile urmărite de o bună parte a marilor boieri a făcut ca numeroși sfetnici și căpitani — despre a căror « credință » cronicile țării au transmis o falsă imagine — să conspire pe ascuns, să participe la subminarea politicii domnești. Un exemplu de acest fel este cel al conspirației lui aga Leca, cumpărat de turci ca să organizeze asasinarea lui Mihai Viteazul, conspirație neizbutită. Destul de gravă trebuie să fi fost de asemenea mișcarea boierească din vara anului 1599, determinată de creșterea sarcinilor fiscale impuse boierimii, care a stabilit unele contacte cu Poarta [1]. O manifestare a ostilității crescînde față de politica lui Mihai Viteazul, din partea unei părți a marii boierimi, a fost și conspirația lui Radu Calomfirescu, descoperită abia în 1600 și înăbușită prin arestarea căpeteniei mișcării [2].

Caracteristică pentru această perioadă este stabilirea unor legături între opoziția boierească din țară și cea din Moldova, a unui plan de acțiune comună, la care se referă uneori boierii munteni fugiți în Moldova, cînd vorbesc de atitudinea boierimii din țară, lezată în interesele ei. Se poate afirma că în anii 1599—1600 începe unificarea opoziției boierești, care, unită, va da lovitura finală — la sfîrșitul anului 1600 — domniei lui Mihai Viteazul. Pînă la această dată, însă, manifestările opoziției boierești nu erau periculoase pentru domnie, care era în stare să le înăbușe la timp.

Această stare de lucruri din interiorul clasei boierești își găsește o confirmare totală în scrisoarea din septembrie, probabil 1598, trimisă de aproape toți boierii munteni celor fugiți din țară și în care se cerea sprijinul Moldovei și Poloniei pentru alungarea lui Mihai și înlocuirea acestuia cu Simion Movilă. Scrisoarea-mesaj adresată de o grupare celeilalte grupări boierești atestă procesul de unificare a opoziției boierești. Ea scoate la iveală gravitatea crizei raporturilor dintre domnie și marea boierime, determinată de întărirea caracterului autoritar al domniei... « și Mihai vodă atîta mare rău și mai mare năpăști ne face, de căți am rămasu și căți amu hălăduit de turci și de tătari, de dînsul noi perim acum ... » [3]. Această scrisoare arată că, din cauza politicii lui Mihai Viteazul, se manifestă și un început de îndepărtare a grupării « domnești » a boierimii de domnie.

---

[1] Mustafa Selaniki, *Tarih* (în trad. rom. la Inst. de istorie).
[2] Hurmuzaki, XII, p. 741.
[3] Fotocopie la Inst. de istorie, după originalul de la Arh. de Stat din Varșovia.

Criza raporturilor dintre Ţara Romînească şi Transilvania

La 29 martie 1599, cardinalul Andrei Báthory era ales principe al Transilvaniei în locul lui Sigismund Báthory, care abdicase a doua oară. Acest eveniment avea loc în momentul în care Mihai — prin soli şi scrisori — trata cu imperialii extinderea şi intensificarea războiului antiotoman.

Alegerea lui Andrei Báthory, înfeudat întru totul factiunii polone conduse de Ian Zamoyski, ameninţa să răstoarne toate aceste planuri. Şi într-adevăr, imediat după alegere, principele Transilvaniei începea negocieri cu Poarta pentru ieşirea Transilvaniei din războiul antiotoman, cu preţul integrării în sistemul polon. Înconjurat din toate părţile de duşmani, ameninţat de un atac din partea lui Ieremia Movilă, pregătindu-se pentru un eventual refugiu în Rusia, Mihai Viteazul — în această fază a desfăşurării evenimentelor — accepta, pentru a cîştiga timp, să încheie un nou tratat cu Transilvania [1]. Dar tratatul încheiat la Tîrgovişte, la 26 iunie 1599, nu avea nici o asemănare cu cel de la Alba Iulia, în afară de recunoaşterea unei formale suzeranităţi a lui Andrei Báthory; se recunoştea caracterul ereditar al domniei în familia lui Mihai Viteazul, se consfinţea independenţa Ţării Romîneşti în raport cu Poarta otomană.

La mijlocul verii se precipită însă criza raporturilor dintre Transilvania şi Ţara Romînească; nici una din părţi nu avea interes să menţină în vigoare tratatul. Era clar că regimul lui Andrei Báthory tindea să pregătească terenul pentru instaurarea dominaţiei polone în Ţara Romînească; era de asemenea clar că regimul lui Mihai Viteazul era un obstacol important în calea realizării unor astfel de planuri. În aceste împrejurări, Ian Zamoyski, Andrei Báthory şi Ieremia Movilă au pornit o acţiune comună, avînd ca scop scoaterea lui Mihai din domnie şi înlocuirea lui cu fratele domnului Moldovei, Simion Movilă.

Un ajutor însemnat l-a primit această acţiune din partea Porţii, care a plănuit chiar, se pare, în înţelegere cu unii dregători munteni, asasinarea lui Mihai Viteazul la Tîrgovişte, cu ocazia ceremoniei predării unui nou steag de domnie de către ceauşi.

Proiectele acestea au căpătat un caracter făţiş cînd Andrei Báthory, printr-un trimis special al său, i-a cerut lui Mihai Viteazul să părăsească domnia şi să plece din ţară. În felul acesta, sub presiunea evenimentelor, domnul Ţării Romîneşti face cunoscut curţii imperiale planul său de ocupare a Transilvaniei, ca singura ieşire din impas.

Era clar că numai unirea în lupta antiotomană a ţărilor romîne — dar pe alte baze decît cele din 1594, şi anume pe baza mai trainică a unificării politice, şi nu a legăturilor de suzeranitate-vasalitate — putea asigura consolidarea mai departe a independenţei, cucerită cu atîtea jertfe. O astfel de tendinţă se mani-

[1] A. Veress, *Documente*, V, p. 226 şi 240; Hurmuzaki, III, p. 527.

festa încă din 1597, cînd între Mihai şi cancelarul ardelean Josika a fost discutată eventualitatea ca Mihai Viteazul să fie proclamat domn al Ţării Romîneşti, Transilvaniei şi chiar al Bulgariei [1].

Prima etapă a unificării politice: Transilvania

Planul campaniei lui Mihai Viteazul în Transilvania a fost calculat cu măiestrie, în detalii care au fost realizate cu strictețe. Armata a fost împărţită în două coloane. Prima coloană, alcătuită din lefegii unguri şi cazaci şi din slujitori, sub conducerea personală a domnului Ţării Romîneşti, a pătruns în Transilvania la 4/14 octombrie 1599, pe la Braşov, pentru a se uni cu numeroasele detaşamente ale secuilor, duşmani de moarte ai familiei Báthory, care le răpise libertăţile. Cea de-a doua coloană, formată din corpurile teritoriale din Oltenia, sub comanda banului Udrea şi a Buzeştilor, pătrundea în Transilvania cîteva zile mai tîrziu, prin pasul Turnu Roşu. La 16/26 octombrie, cele două coloane s-au unit lîngă Sibiu, chiar în momentul în care Andrei Báthory termina concentrarea forţelor sale adunate în pripă.

Bătălia s-a dat la Şelimbăr, lîngă Sibiu, la 18/28 octombrie.

Armata lui Andrei Báthory avea o artilerie şi o cavalerie destul de puternice, pe care comandanţii săi au voit să le pună în valoare. Astfel, la începutul luptei, artileria lui Báthory a provocat armatei lui Mihai pierderi grele iar în spărturile provocate de artilerie au pătruns unităţile de cavalerie. În rîndurile armatei lui Mihai Viteazul a început să-şi facă loc deruta. În acest moment al bătăliei — din nou ca şi la Călugăreni — intervenţia personală a lui Mihai a determinat victoria. În fruntea unor unităţi de elită, « cu cea mai mare vitejie şi îndrăzneală, prin pericolul la care s-a expus » [2], domnul Ţării Romîneşti a aruncat înapoi armata lui Andrei Báthory cu atîta violenţă încît rîndurile acesteia au fost rupte şi învălmăşite în asemenea măsură că nu şi-a găsit salvarea decît prin fugă.

După această victorie, trupele lui Mihai Viteazul au intrat triumfal în Alba Iulia şi au ocupat întreg teritoriul Transilvaniei, în cetăţile căreia au fost instalate garnizoane.

Organizarea guvernării Transilvaniei. Cu toate că vechiul sistem administrativ al Transilvaniei a fost în linii mari menţinut, era vădită de la început tendinţa spre unificarea politică şi chiar spre statornicirea unei administraţii romîneşti. În sfatul de la Alba Iulia au fost introduşi imediat, pe lîngă nobilimea transilvăneană, dregători din Ţara Romînească. Aceştia, împreună cu subalternii lor, executau multe dintre hotărîrile sfatului sau ale domnului şi controlau aplicarea lor. Modul de organizare a guvernării tindea să capete în acest fel înfăţişarea a două administraţii paralele, cea veche şi cea nouă, civilă

[1] A. Veress, *Documente*, V, p. 100—103, 109—113.
[2] Hurmuzaki, III/1, p. 360—361.

— alcătuită din dregătorii domnului — şi militară — formată din căpitanii şi pîrcălabii cetăţilor numiţi de domn — paralelism ilustrînd, în fapt, acţiunea de unificare, dar care, perpetuîndu-se, a creat o situaţie de nestabilitate şi nesiguranţă.

Vechile instituţii şi, în primul rînd, dieta, au fost păstrate. În vremea stăpînirii lui Mihai Viteazul în Transilvania au fost convocate trei diete. Prima dietă, ţinută între 20 şi 28 noiembrie 1599 la Alba Iulia, a hotărît o impunere generală foarte grea, în bani şi în natură, a confirmat restituirea privilegiilor acordate de domn secuilor, a obţinut din partea lui Mihai Viteazul jurămîntul de a respecta cu sfinţenie drepturile nobilimii şi ale oraşelor libere şi a luat măsuri drastice pentru a înăbuşi mişcarea iobagilor începută o dată cu ocuparea Transilvaniei de către armata Ţării Romîneşti. A doua dietă, care s-a ţinut la Braşov, între 12 şi 15 martie 1600, a hotărît o nouă impunere excepţională şi a înăsprit şi mai mult măsurile îndreptate împotriva iobagilor. A treia dietă, întrunită la Alba Iulia, între 20 şi 27 iulie 1600, a hotărît, în afară de măsurile obişnuite privitoare la alte impuneri şi obligaţii, noi măsuri contra iobagilor, dar şi unele îmbunătăţiri cu privire la situaţia preoţilor şi a iobagilor romîni.

Caracterul general al guvernării lui Mihai Viteazul în Transilvania era de cedare în faţa nobilimii. Această cedare era însă atenuată de cîţiva factori caracteristici: măsurile largi luate în favoarea secuilor, unele măsuri modeste, de ocrotire a populaţiei romîneşti, majoritare; impunerea generală, de care nu era scutită nobilimea şi care alcătuia premisa unui fel de egalitate fiscală; presiunea exercitată tot timpul asupra clasei conducătoare de către regimul militar de ocupaţie.

Criza raporturilor dintre Ţara Romînească şi Polonia

Campania din Transilvania, înfrîngerea şi moartea cardinalului Andrei Báthory, reprezentantul intereselor polone în spaţiul carpato-dunărean, trebuiau să ducă în chip firesc la un conflict deschis cu Polonia. Acesta se agravase de altfel brusc în timpul verii anului 1599, probabil din cauza acţiunii comune a lui Andrei Báthory, Zamoyski, Ieremia Movilă şi Poartă, în vederea răsturnării lui Mihai. Ca un fel de represalii, acesta ordonă o incursiune fulgerătoare asupra Obluciţei, unde sînt atacaţi, prădaţi şi răniţi, împreună cu turcii, numeroşi negustori poloni şi moldoveni, incident care a contribuit la agravarea raporturilor dintre Ţara Romînească şi Polonia [1]. La sfîrşitul anului 1599, coroana Poloniei a oprit recrutarea cazacilor de către emisarii lui Mihai Viteazul şi a ordonat mobilizarea palatinatelor de la graniţa de miazăzi.

Autoritatea de care se bucura domnul Ţării Romîneşti — mai ales după ocuparea Transilvaniei — era atît de mare, încît regele Poloniei a acceptat, în martie 1600, să ducă tratative cu Mihai Viteazul, pe baza planului elaborat de Mihai de a uni cele trei ţări romîneşti sub sceptrul său şi de a se supune Polo-

[1] P. P. Panaitescu, *Documente*, p. 77.

niei. Un factor activ în agravarea acestei crize a fost Ieremia Movilă, care — executînd ordinele lui Ian Zamoyski — a împiedicat buna desfăşurare a tratativelor dintre regele Poloniei şi Mihai Viteazul, aţîţîndu-l tot timpul împotriva domnului Ţării Romîneşti. Ruperea tratativelor, cauzată de manevrele lui Ieremia Movilă, l-a convins pe domn că trebuia numaidecît înlăturată baza permanentă de intrigi şi acţiuni ostile, cîteodată periculoase, pe care o constituia regimul lui Ieremia Movilă.

Campania din Moldova, rezultat al crizei raporturilor dintre Ţara Romînească şi Polonia, era în acest fel urmarea hotărîrii domnului de a ataca primul, atunci cînd ruptura devenise evidentă.

A doua etapă a unificării politice: Moldova

În vederea înfăptuirii celei de-a doua etape a unificării, la 2 mai 1600, Mihai Viteazul ordona trupelor să treacă munţii din Transilvania în Moldova. Pregătirea grăbită a campaniei a fost determinată şi de prezenţa lui Sigismund Báthory la Suceava, ceea ce părea să promită un atac moldo-polon împotriva Transilvaniei.

La 5 mai, un corp de oaste, trecînd fulgerător munţii, ataca Suceava. Între timp, pe valea Trotuşului se angaja lupta cu ariergărzile moldoveneşti. După ocuparea oraşului Bacău — la 18 mai — armata s-a împărţit în patru coloane, dintre care trei au pornit asupra Sucevei, prin Bistriţa, Baia, Roman. După un scurt asediu, la 16 mai 1600, armata Ţării Romîneşti se afla în cetatea Sucevei. La Verbia, într-o nouă luptă — cîteva zile după căderea Sucevei — Mihai Viteazul cîştiga o nouă victorie împotriva resturilor armatei adverse. La 28 mai 1600, în desfăşurarea rapidă a campaniei, trupele lui Mihai se aflau în faţa Hotinului, pe care, însă, cu toată îndrăzneala atacului, nu izbutesc să-l ia, din cauza lipsei artileriei de asediu. O altă coloană, condusă de Baba Novac, ocupă teritoriul dintre Siret şi Prut şi instalează o garnizoană în oraşul Iaşi. După cîteva încercări fără rezultat, Mihai Viteazul renunţă la asediul Hotinului. Unităţi ale trupelor sale au pătruns adînc în teritoriul Poloniei, pentru ca, prin acţiuni de diversiune, să împiedice mobilizarea forţelor polone, iar în sud au ocupat cetăţile Tighina, Cetatea Albă, Chilia şi Ismail. Campania din Moldova se încheia astfel cu ocuparea, în mai puţin de o lună, a ţării, excepţie făcînd doar cetatea Hotinului.

La 27 mai 1600, Mihai Viteazul dădea din Iaşi un hrisov în care se intitula « domn al Ţării Romîneşti şi Ardealului şi Moldovei », formulă ce se va repeta în toate hrisoavele sale moldoveneşti. Dorind să pună în scaunul Moldovei pe Ştefan, fiul lui Petru Şchiopul, sau pe Marcu, fiul lui Petru Cercel, Mihai Viteazul nu-i considera pe aceştia decît ca locţiitori, « ispravnici » ai săi, ca Nicolae Pătraşcu pentru Ţara Romînească. O adunare a boierilor pare a-l fi cerut domn pe Nicolae Pătraşcu, ceea ce Mihai nu a încuviinţat, numind o cîrmuire de patru boieri, în frunte cu Udrea banul.

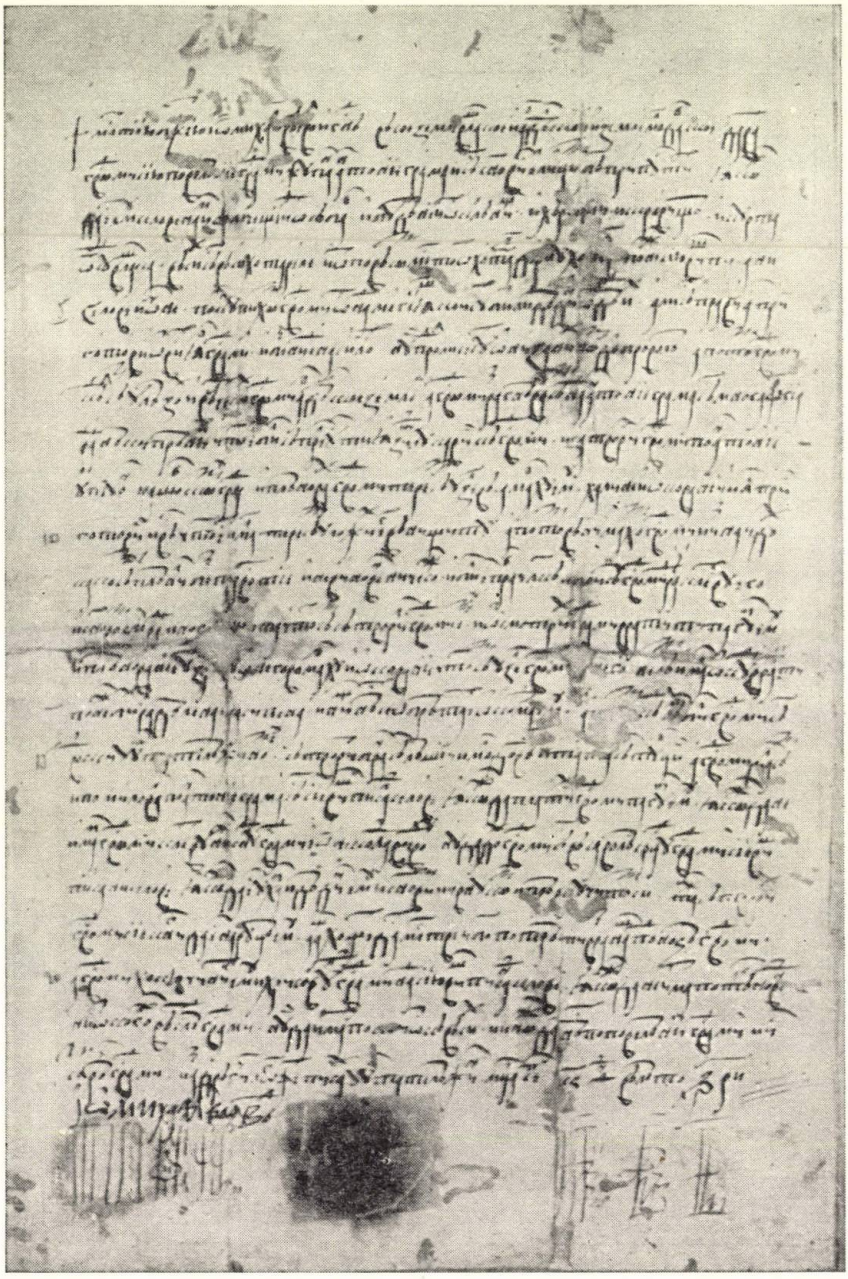

Fig. 286. — Document din 1600 sept. 26, dat de Mihai Viteazul ca domn al celor trei ţări romîneşti.

În Moldova, ca şi în Transilvania, se păstra vechea organizare politico-administrativă a statului, dar se vădea, în acelaşi timp, tendinţa de a pune deasupra acesteia un organ de conducere dependent de domnul Ţării Romîneşti. Programul unificării reiese clar din însăşi acţiunea de organizare, care urmărea crearea unei baze politice statornice. Mihai Viteazul punea în acest fel în valoare experienţa cu rezultate oarecum negative din Transilvania, unde împotrivirea

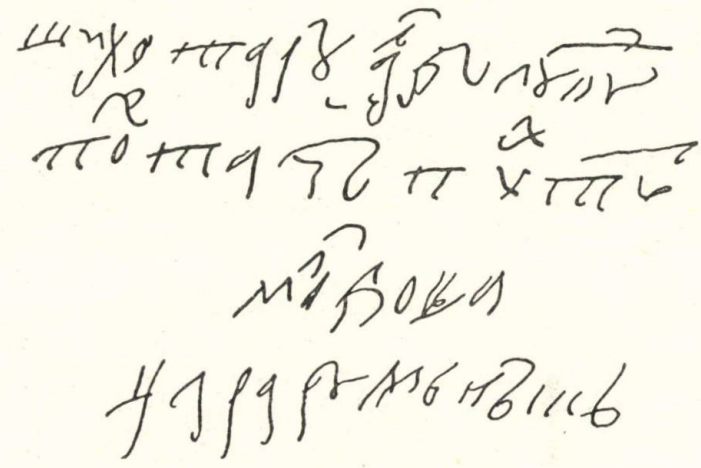

Fig. 287. — Scrisoarea autografă a lui Mihai Viteazul, în care-şi exprimă dorinţa de a uni cele trei ţări romîneşti.

nobilimii era foarte mare. Se pare că, în împrejurările din mai—iunie 1600, a fost convocată o dietă boierească — poate chiar mai largă, a mai multor stări — care avea tocmai ca scop dobîndirea unei astfel de baze politice. Scutirea generală de dări pentru locuitorii satelor şi oraşelor, despre care vorbesc unele izvoare [1], nu era, desigur, o uşurare acordată numai ţăranilor şi orăşenilor, ci totodată şi boierilor, deoarece impunerea fiscală devenise generală în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea. Fireşte că aceste hotărîri erau limitate de regimul apăsător de ocupaţie militară, care a împiedicat în bună măsură aplicarea şi dezvoltarea unor măsuri pozitive.

În acţiunea de organizare a guvernării Moldovei iniţiată de Mihai Viteazul, un loc important îl ocupa biserica, a cărei forţă materială şi spirituală voia s-o folosească pentru planurile sale. Toate actele semnate de Mihai în vremea guvernării sale moldoveneşti sînt întăriri de proprietăţi ale bisericii. Semnificativ este mai ales sinodul de la Iaşi, din iunie 1600, în care înalţii prelaţi fugiţi împreună cu Ieremia Movilă erau caterisiţi şi declaraţi decăzuţi din drepturile lor. Mitropolit al Moldovei devenea Dionisie Rally, sfetnicul lui Mihai Viteazul. Rostul principal al acestui sinod era însă altul, şi anume consfinţirea

[1] Hurmuzaki, IV, p. 73.

legitimității domniei lui Mihai Viteazul în Moldova, fapt confirmat de jurămintele de credință către domn ale episcopilor de Roman și Rădăuți.

Aceste acte alcătuiesc documente ale unei practici și gîndiri politice care țintea la înfăptuirea unificării politice a țărilor române. Scurta guvernare moldovenească ilustra limpede și conștiința unei asemenea acțiuni, și perseverența realizării ei. Tratativele, începute imediat, cu Polonia, pentru recunoașterea domniei lui Mihai Viteazul în Moldova, dovedesc de asemenea acest fapt.

Tratativele cu imperialii pentru Transilvania și Moldova. Imperiul otoman și desfășurarea procesului de unificare

Imediat după biruința de la Șelimbăr, începeau între domnul Țării Românești și curtea imperială de la Praga tratativele pentru definitivarea titlului juridic de stăpînire asupra Transilvaniei și apoi a Moldovei, tratative care aveau să se desfășoare în tot timpul acțiunii de unificare politică. Ele au fost duse fie prin reprezentanții lui Mihai Viteazul — Petru Armeanul și apoi banul Mihalcea și vistiernicul Stoica — trimiși în misiune diplomatică la Praga, fie prin consilierii imperiali David Ungnad, Mihail Székely și apoi Bartolomeu Pezzen (fost ambasador la Constantinopol), acreditați pe lîngă curtea de la Alba Iulia a domnului Țării Românești. Punctele de vedere au fost clare și ireductibil diferite de la început. Pentru Mihai Viteazul și sfetnicii săi, ceea ce a fost cîștigat prin forța armelor și corespundea împlinirii unor năzuințe mai vechi nu trebuia pierdut. Ocuparea Transilvaniei și apoi a Moldovei erau etape necesare ale unificării politice. Instrucțiunile și răspunsurile lui Mihai Viteazul, păstrate în limba română — reprezentînd deci exprimarea directă a gîndirii sale politice — oglindesc fermitatea acestui punct de vedere.

Conștiința lui Mihai Viteazul, în ce privește rostul său istoric de întemeietor de familie domnitoare în toate cele trei țări românești, este ilustrată de texte categorice: « pentru această slujbă și nevoință ce s-au nevoit, să-i lase Țara Românească și țara Ardealului să-i fie de moșie lui, și cine să va ține den feciorii lui să le fie moșie »[1]; sau mai tîrziu, referitor la Moldova: « Alta, pohtește țara Moldovei, să fie de moșie pre fiiul lui și pre feciori și pre feate ca și Țara Românească »[2]. În acest sens, cererea lui Mihai Viteazul de retrocedare a cetăților din « Partium » nu trebuie înțeleasă ca o înșelare a domnului de către nobilimea din Transilvania, interesată să provoace vrajbă între domn și împărat, ci ca năzuința realistă de a avea și dinspre apus acoperirea strategică a teritoriului unificat politicește.

Acest program s-a izbit, firește, de rezistența imperialilor, care doreau integrarea celor trei țări în sistemul habsburgic, dar neunite, nelegate între ele. Realitatea unificării teritoriului românesc era însă atît de puternică, încît curtea de la Praga a trebuit pînă la urmă să cedeze și s-o accepte, la începutul lunii

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 477.
[2] *Ibidem*, p. 483.

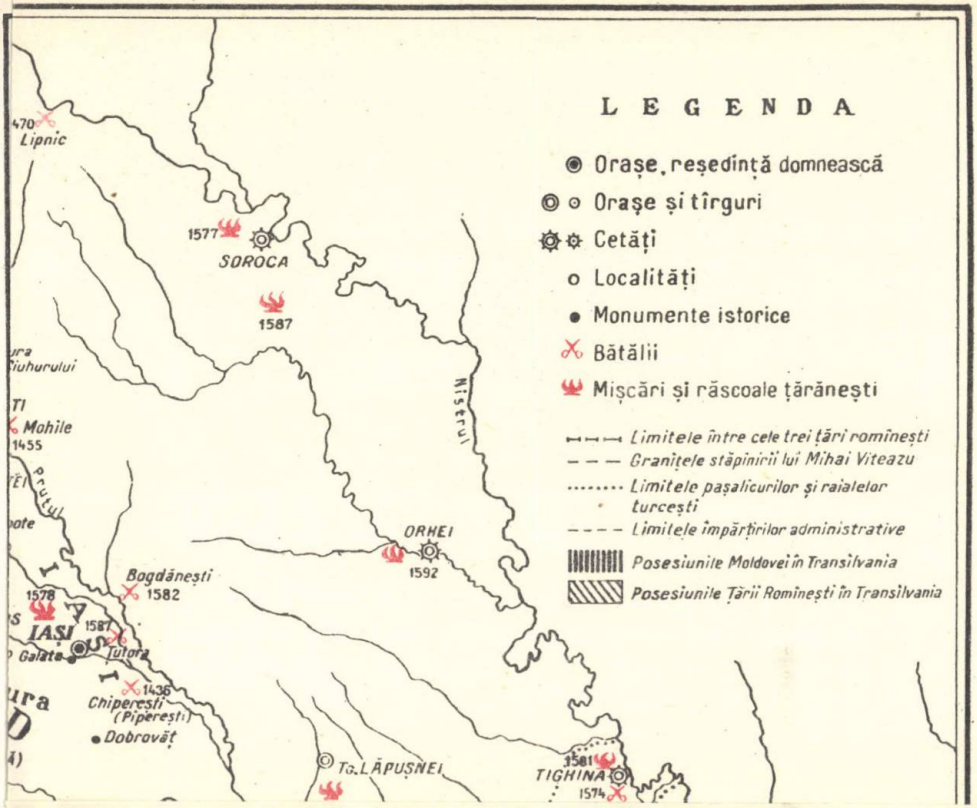
LEGENDA
Oraşe, reşedinţă domnească
Oraşe şi tîrguri
Cetăţi
Localităţi
Monumente istorice
Bătălii
Mişcări şi răscoale ţărăneşti
Limitele între cele trei ţări romîneşti
Graniţele stăpînirii lui Mihai Viteazu
Limitele paşalicurilor şi raialelor turceşti
Limitele împărţirilor administrative
Posesiunile Moldovei în Transilvania
Posesiunile Ţării Romîneşti în Transilvania
1470
Lipnic
1577
SOROCA
1587
Mohile
1455
ORHEI
1592
Bogdăneşti
1582
1578
IAŞI
1587
Galata
Tutora
1436
Chiperesti
(Piperesti)
Dobrovăţ
Tg. LĂPUŞNEI
1581
TIGHINA
1574

septembrie 1600, pe baza unei soluții de compromis, conform căreia Transilvania urma să fie cîrmuită de Mihai Viteazul, cu titlul de guvernator, nu de principe. Ridicarea generală a nobilimii din Transilvania, în septembrie-octombrie 1600, a fost, între altele, răspunsul la încheierea acestei înțelegeri, care consfințea într-o anumită măsură unificarea politică și-i acorda în acest fel legitimitatea.

Regimul de autoritate domnească nu excludea faptul că, între altele, acțiunea de unificare politică a țărilor romîne avea ca scop desfășurarea războiului în condiții favorabile. Experiența militară acumulată arăta că o lovitură hotărîtoare nu putea fi dată turcilor, în spațiul carpato-dunărean, decît prin lichidarea pozițiilor turcești care înconjurau Transilvania dinspre apus. În felul acesta s-a cristalizat concepția strategică — împărtășită și promovată de Mihai Viteazul — că toate forțele trebuie concentrate pentru cucerirea Timișoarei. Întreg planul militar alcătuit în acest sens a fost zădărnicit de întorsătura evenimentelor din toamna anului 1600. Existența acestui plan nu a rămas necunoscută turcilor; cu toate acestea, în tot timpul acțiunii de unificare — pînă la sfîrșitul anului 1600 — Imperiul otoman s-a plasat pe o poziție de expectativă. Încercarea de represalii, din martie 1599, pentru înfrîngerile de la Nicopole, Vidin și Cladova, din 1598, a fost amînată mai bine de un an și jumătate, în care timp forțele turcești nu au făcut decît puține încercări agresive.

Autoritatea lui Mihai Viteazul devenise atît de mare, încît, în perioada anilor 1599—1600, Imperiul otoman este cel care are inițiativa consolidării armistițiului cu Țara Romînească. Această problemă a născut chiar grave disensiuni în sînul guvernului otoman, unde se poate vorbi de două partide, pentru sau contra păcii cu Țara Romînească. În primăvara anului 1600, Poarta mediază chiar aplanarea conflictului în dezvoltare dintre Țara Romînească și Polonia și intervine la curtea din Varșovia pentru începerea tratativelor cu Mihai Viteazul. Pasivitatea otomană, ca și cedarea imperială, arătau că unificarea politică a teritoriului romînesc dădea o anumită impresie de soliditate, de unde politica de așteptare și de evitare a actelor de agresiune.

5. CAUZELE EȘUĂRII UNIRII POLITICE A ȚĂRILOR ROMÎNE

Unificarea politică a teritoriului romînesc a fost de scurtă durată. A ținut ceva mai mult de un an și s-a prăbușit în mai puțin de două luni. Eșecul a fost cauzat, în primul rînd, de stadiul istoric în care se afla dezvoltarea legăturilor dintre cele trei țări romînești. Întărirea progresivă a legăturilor dintre acestea — pe plan economic, politic și cultural — în veacurile XV—XVI și mai ales după instaurarea dominației otomane, a făcut cu putință unirea țărilor romîne din 1599—1600. La sfîrșitul veacului al XVI-lea, însă, se constată că dezvoltarea legăturilor economice nu ținuse cadența cu cele politice și

culturale. Unitatea de acțiune împotriva cotropirii — și apoi a jugului turcesc — conștiința unității de neam și de limbă, solidaritatea romînilor din cele trei state feudale — toate acestea erau mai intense decît schimbul reciproc de mărfuri; din această cauză abia apăruseră primele elemente ale formării unei piețe comune a celor trei țări romînești — proces care va dura timp de veacuri. Or, o condiție absolut necesară pentru o centralizare interstatală, care ar fi cuprins într-un stat Transilvania, Moldova și Țara Romînească, ar fi fost tocmai existența unui început de piață internă comună a celor trei țări. Existența acestor legături a făcut posibilă unirea; lipsa lor de tărie a determinat destrămarea ei.

În al doilea rînd, o centralizare interstatală de acest fel cerea, de asemenea, ca o condiție necesară, desăvîrșirea procesului de centralizare internă, împiedicată de lupta clasei feudale pentru preluarea puterii politice. Neputința domniei de a rezolva aceste contradicții făcea imposibilă constituirea unei baze social-politice statornice. Prima contradicție, antagonistă, era cea dintre interesele generale ale clasei boierești și interesele masei producătorilor direcți — mai ales ale celor de la sate — care, solidară cu războiul antiotoman, nu a putut, în același timp, pactiza cu politica de clasă a regimului politic pe care se baza însăși desfășurarea războiului. A doua contradicție era cea dintre minoritatea boierească pe care se sprijinea domnia lui Mihai Viteazul și majoritatea alcătuind opoziția boierească — spărtură în forța dominantă a clasei conducătoare, care provoca frămîntări și disensiuni.

Regimul de autoritate domnească trebuia să facă în acest fel față unei lupte interne pe două fronturi: frontul luptei de clasă și acela al luptei politice din propria clasă. Domnia a putut să poarte, fără a fi înfrîntă, această luptă numai în condițiile dobîndirii supremației militare; dar supremația militară, obținută în condițiile date, mai ales prin mijloace de forță, nu putea fi decît efemeră. De aceea, încercarea de reorganizare a statului feudal, ca și încercarea de unificare politică a teritoriului romînesc, au fost efemere.

În situația de la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea, cînd boierimea se afla încă în plină dezvoltare, o altă clasă nu putea să fie purtătoarea acestei acțiuni de însemnătate istorică. Dar, în numele întregii clase boierești, nu orice regim politic putea să o ducă la bun sfîrșit, ci numai regimul politic al domniei autoritare, capabil să desăvîrșească centralizarea statului feudal, condiție istorică fundamentală a unificării politice. Prăbușirea regimului de domnie autoritară a trebuit să însemne din această cauză și prăbușirea încercării de unificare.

În afară de cauzele derivînd din stadiul de dezvoltare a legăturilor dintre cele trei țări și din evoluția contradicțiilor interne, eșecul din toamna anului 1600 se datora și faptului că interesele de stat ale marilor puteri înconjurătoare veneau în contradicție cu eventualitatea consolidării în spațiul carpato-dunărean a unui stat centralizat puternic. Se poate spune, deci, că încercarea de unificare

politică a teritoriului romînesc nu a izbutit pentru că s-a lovit de împrejurări istorice vitrege. Cu atît mai mare este astfel îndrăzneala și perseverența oamenilor care au luptat pentru înfăptuirea ei.

« Legătura » lui Mihai Viteazul și frămîntarea satelor din Țara Romînească

În Țara Romînească, contradicția internă, antagonistă, a fost agravată de aplicarea «legăturii» lui Mihai Viteazul, prin care se anula dreptul de strămutare al țărănimii dependente, se generaliza legarea de glie a rumînilor. Legarea de glie nu schimba de pe o zi pe alta situația de fapt a țărănimii, ci însemna consfințirea juridică a unei situații social-economice deja existente. Nici actul juridic denumit « tocmeala », « întocmirea », « așezămîntul » lui Mihai, nu a fost elaborat și promulgat dintr-o dată, ci reprezenta încheierea unei acțiuni care acoperă în timp aproape întreaga domnie a lui Mihai Viteazul.

Așezămîntul se concretiza printr-un hrisov care trebuia să fie aplicat pe întreg teritoriul țării; el nu a putut, ca atare, deveni realitate decît în momentul cînd aparatul de stat domnesc era în stare să asigure această aplicare, deci în anii 1597—1598 (dacă boierii la Alba Iulia au impus în tratat includerea unei clauze privitoare la șerbii fugiți dintr-o țară în alta, aceasta se datora în primul rînd faptului că, în acel moment, domnia nu era capabilă să asigure aplicarea unei astfel de măsuri). Din această cauză, existența așezămîntului trebuie legată de activitatea crescîndă a aparatului central și local, de dregători angrenați de către domnie în acțiunea de « așezare » a țării (recensămintele fiscale, activitatea mai intensă a « crestătorilor de bir », menționarea mai frecventă a catastihelor domnești etc.).

« Legătura » lui Mihai scotea la iveală, într-o deplină lumină, caracterul de clasă al regimului de domnie autoritară. « Legătura » — corespunzînd intereselor generale ale clasei boierești — nu avea de ce să fie respinsă de regimul de domnie autoritară; ea a fost folosită de marea boierime pentru instaurarea regimului boieresc, iar de domnie pentru « îmblînzirea » opoziției boierești.

Caracterul de clasă al « legăturii » este indicat și de intensificarea, constatată în vremea lui Mihai Viteazul, a cotropirii pămînturilor țărănești și a « vecinirii » țăranilor. Domnia a favorizat, pe această cale, acumularea unor mari averi boierești, ceea ce avea semnificația unei acțiuni politice conștiente. Se favoriza, în acest fel, creșterea domeniului domnesc, a averii personale a domnului, a bisericii, a boierimii partizane. Era firesc ca astfel de împrejurări să determine împotrivirea crescîndă a maselor țărănești. Se dezvoltă, astfel, în anii din urmă ai domniei lui Mihai Viteazul, cînd primejdia otomană încetase de a mai fi gravă, o puternică frămîntare a țărănimii, care îmbracă forma mișcării de răscumpărare, a nesupunerii la lucru, a spargerii unor sate întregi, a alcătuirii unor cete de haiduci. Această frămîntare trebuie să fi avut un caracter general,

la care fapt se referă, între altele, hrisovul lui Radu Şerban, din 19 aprilie 1603, în care se spune: «cînd a fost Mihai vodă domn în Ardeal şi cînd s-a fost ridicat toate satele din ţară să se judecească» [1].

Frămîntarea satelor provoca o stare de tulburare, de anarhie internă, care — mai ales în a doua jumătate a anului 1600 — a grăbit căderea lui Mihai. Dacă un sat întreg, ca Radovanul, de pildă, putea să apuce — în căutarea «milei» domneşti — calea lungă a peregrinării de la Bucureşti la Alba Iulia, de aci la Iaşi şi apoi la Făgăraş [2], aceasta arată şi gradul suferinţei ţărăneşti, dar şi — la sfîrşitul domniei lui Mihai Viteazul — un început de destrămare internă.

Mişcarea ţărănească din Transilvania

Prima etapă a unificării politice — ocuparea Transilvaniei de către armata Ţării Romîneşti — a fost întîmpinată de ţărănimea transilvăneană printr-o puternică mişcare de revoltă împotriva vechilor stăpîni feudali ai ţării. Mişcarea ţărănească din Transilvania a atins o intensitate atît de mare, încît părea să pună în primejdie însăşi fiinţa statului feudal. Trebuie mai întîi subliniat, în această privinţă, caracterul general, de mişcare a ţărănimii romîne şi maghiare, împotriva asupritorilor comuni — magnaţii şi nemeşii Transilvaniei. Informaţia unor izvoare cu privire la caracterul exclusiv romînesc al mişcării nu trebuie să înşele; nobilimea ardeleană avea interes să răspîndească o imagine greşită despre mişcarea din 1599—1600, să-i dea o culoare exclusiv etnică şi nu socială, pentru ca să justifice în acest fel acţiunile de represiune antiromîneşti. Hotărîrile dietelor în legătură cu reprimarea mişcării ţărăneşti, afirmaţii ca cele ale cronicarului Fr. Mikó: «Secuimea s-a răsculat asupra nobilimii, începînd să le pustiască şi să le ardă casele» [3] — arată neadevărul unor asemenea insinuări.

În afară de acest caracter de luptă socială generală, mişcarea ţărănească din Transilvania — dacă ţinem seama de ştirile bogate din izvoarele diplomatice — a avut şi un pronunţat caracter romînesc. Se pare că, în perioada pregătirii campaniei care trebuia să ducă la victoria de la Şelimbăr, Mihai Viteazul ar fi agitat «întreaga plebe a romînilor din Transilvania, prin acţiunea tainică a călugărilor săi».

Fapt este că ţărănimea romînă din Transilvania a întîmpinat intrarea lui Mihai Viteazul printr-o mişcare care vădea o anumită solidaritate de neam. Ocuparea Transilvaniei de către armata comandată de domnul Ţării Romîneşti crea iluzia înlăturării asupririi de neam. Ţăranii romîni din Transilvania se înfăţişau, astfel, la sfîrşitul veacului al XVI-lea, ca o clasă socială în care era

---

[1] *Documente*, B, veac. XVII, vol. I, p. 78.
[2] *Ibidem*, veac. XVI, vol. VI, p. 378, 388—389.
[3] I. Crăciun, *Ştiri despre Mihai Viteazul la cronicarul transilvănean Fr. Mikó*, în *An. Inst. ist. naţ.*, Cluj, IX, p. 500.

profund înrădăcinată conştiinţa unităţii etnice, într-o formă mai puternică decît la boierime.

Evenimentele ulterioare au arătat însă că aşteptările ţărănimii trebuiau să fie înşelate. Solidaritatea feudală a fost mai puternică decît cea etnică şi reprimarea sîngeroasă, propusă de diete şi întreprinsă de regimul lui Mihai Viteazul, a lovit întreaga ţărănime, pierzîndu-se în felul acesta sprijinul pe care era dispusă să-l acorde ţărănimea transilvăneană, în general, şi cea romînească, în special.

În Transilvania, Mihai Viteazul a acordat unele înlesniri secuimii, preoţimii romîne şi, într-o măsură mai mică, iobagilor romîni. Acestea nu estompează însă decît în mică măsură caracterul adînc de clasă al regimului lui Mihai Viteazul. Experienţa transilvăneană este ilustrativă pentru domnia lui Mihai Viteazul: incapacitatea de a dobîndi o solidă bază de masă.

Masele populare din Moldova şi regimul lui Mihai Viteazul

Acţiunea politică şi militară întreprinsă de Mihai Viteazul s-a bucurat de adeziunea maselor moldoveneşti. Această adeziune a îmbrăcat — în timpul campaniei militare — forma colaborării dintre populaţie şi unităţile militare moldoveneşti şi căzăceşti răsculate împotriva lui Ieremia Movilă. Într-o ştire se spune: « moldovenii, răsculîndu-se, au întors armele în sprijinul lui Mihai, împotriva lui Ieremia Movilă » [1]. Ocupanţii poloni nu ezitau să afirme că cel mai mult se tem de moldoveni şi nici să vorbească de acţiunile comune ale ţăranilor moldoveni şi ale celor din Podolia împotriva feudalilor poloni, să precizeze rolul acestei mişcări în destrămarea şi risipirea armatei lui Ieremia Movilă. Victoriile de la Suceava, Verbia etc. s-au datorat în bună parte dezertărilor în masă din armata moldo-polonă.

Aportul moldovenesc la înaintarea trupelor lui Mihai Viteazul avea un pronunţat caracter politic şi social, în Moldova neexistînd o asuprire de neam. Instaurarea regimului lui Mihai Viteazul era privită ca înlăturarea regimului nobiliar, impresie desigur întărită de măsurile, luate încă de la începutul scurtei domnii moldoveneşti, de atenuare a fiscalităţii împovărătoare. Dar şi în Moldova s-au învederat cu repeziciune limitele regimului de domnie autoritară. Renunţarea la scutirile de dări şi impunerea deosebit de grea a producătorilor direcţi, pe de o parte, apăsarea ocupaţiei militare, pe de altă parte, explică lipsa de sprijin din partea maselor moldoveneşti.

Astfel la sfîrşitul verii anului 1600, baza social-politică a regimului lui Mihai Viteazul în Ţara Romînească, Transilvania şi Moldova devenea tot mai îngustă. Orice lovitură externă putea fi în acest fel deosebit de gravă, cu atît mai mult cu cît în interior se dezvolta între timp acţiunea făţiş ostilă a marilor feudali.

[1] Hurmuzaki, IV/2, p. 24.

Marea boierime a Țării Românești și problema Transilvaniei

În legătură cu problema Transilvaniei s-au cristalizat pozițiile profund contradictorii ale celor două grupări politice principale ale boierimii: gruparea de opoziție și cea « domnească ». După ocuparea militară a Transilvaniei, gruparea boierească de opoziție se transforma cu repeziciune într-o grupare închegată unitar, sub conducerea Buzeștilor. Opoziția acesteia la diferitele acțiuni politice și militare ale domniei se manifesta sub mai multe aspecte. În primul rînd — după ce reprezentase cîndva interesele lui Sigismund Báthory — gruparea politică aflată sub conducerea Buzeștilor se înfățișează, în împrejurările luptei pentru consolidarea independenței și ale primei etape a unificării politice, ca reprezentînd interesele Habsburgilor. În această privință, părerea lor era clară: erau pentru renunțarea la Transilvania. Într-un raport din noiembrie 1599 către curtea de la Praga, se spunea: « Boierii romîni și mai ales Buzeștii nu sînt doritori ca domnul să rămînă în această țară și s-o păstreze pentru el »[1]. De altfel, cronica zisă a Buzeștilor împărtășește întru totul, în privința problemei Transilvaniei, această părere.

În al doilea rînd, se constată o vădită unitate de interese între marea boierime grupată în jurul Buzeștilor și marea nobilime din Transilvania. Radu Buzescu și Dionisie Rally — care în Transilvania a jucat mai mult rolul de agent al Buzeștilor și al imperialilor pe lîngă domn — au împiedicat cu multă perseverență orice acțiune a domniei menită să reprime manevrele nobilimii, încît cronicarul Szamosközy are cuvinte de caldă recunoștință la adresa lui Radu Buzescu. Toate acestea nu făceau decît să pregătească terenul pentru « hiclenirea » din toamna anului 1600, în împrejurările invaziei polone în Țara Românească.

Față în față cu gruparea Buzeștilor, se afla gruparea « domnească » a boierimii, care sprijinea regimul lui Mihai Viteazul și, ca atare, era pentru păstrarea Transilvaniei. Acest punct de vedere era considerat într-un raport imperial ca « un lucru cerut cu încăpățînare de boieri, care speră să dobîndească în țară (în Transilvania) bunuri frumoase și venituri »[2]. Cei mai consecvenți partizani ai acestei atitudini politice erau banul Mihalcea, logofătul Teodosie și vistiernicul Stoica. Cauzele acestei atitudini erau: nesiguranța din Țara Românească din pricina puterii Buzeștilor și, în același timp, atracția pentru marile bogății ale Transilvaniei. De aceea au cerut și au căpătat de la Mihai Viteazul castele și moșii și au împins domnia la îngăduirea abuzurilor, cîteodată foarte grave, săvîrșite de trupele de ocupație.

Se poate spune că regimul de domnie autoritară a fost slăbit nu numai de lupta dintre grupările boierești în problema Transilvaniei, ci și de faptul

---

[1] Hurmuzaki, III, p. 352.
[2] *Ibidem*, XII, p. 789.

că gruparea boierească din jurul domniei era principala responsabilă pentru starea de anarhie din Transilvania, care a făcut ca, în toamna anului 1600, Mihai Viteazul să se găsească descoperit în faţa duşmanilor săi.

Opoziţia nobilimii transilvănene şi a marii boierimi moldovene faţă de regimul lui Mihai Viteazul

Cu toate că regimul lui Mihai Viteazul i-a menţinut privilegiile şi chiar a luat unele măsuri ca s-o cîştige de partea sa, nobilimea transilvăneană a opus o rezistenţă înverşunată — imediat după victoria de la Şelimbăr — mai întîi sub forma neacordării de ajutoare financiare, a refuzului de a executa obligaţiile, a colportării minciunilor etc., pînă cînd a putut trece la lupta făţişă, la insurecţia generală. O primă cauză a acestei opoziţii era de natură politică. Nobilimea din Transilvania nu avea încredere în regimul politic instaurat de Mihai Viteazul, nu i se părea destul de bun păzitor al privilegiilor şi drepturilor ei. Favorizarea ţărănimii secuieşti, reprimarea insuficient de sîngeroasă — după părerea nobililor — a mişcării ţărăneşti, asprimea arătată faţă de nesupunerea nobilimii, toate acestea măreau neîncrederea şi o transformau într-o ostilitate crescîndă. De aci provin toate învinuirile aduse regimului lui Mihai Viteazul, care ar fi fost duşman al nobilimii, opresor şi omorîtor de nobili, protector al iobagilor împotriva nobilimii. De aci toate acuzaţiile că Mihai Viteazul ar fi intenţionat să-i ucidă pe toţi « nemeşii Ardealului ».

O altă cauză a acestei opoziţii era de natură etnică. În regimul lui Mihai Viteazul de « stăpînire romînească », nobilimea feudală din Transilvania vedea primejdia ameninţătoare de a pierde averile în favoarea boierilor din Ţara Romînească. De aci toată ura nestinsă împotriva guvernării romîneşti a Transilvaniei, toate învinuirile aduse lui Mihai Viteazul că voia să golească Transilvania de maghiari şi să-i înlocuiască cu romîni şi sîrbi. Duşmănia nobilimii din Transilvania faţă de regimul lui Mihai Viteazul a contribuit în mare măsură la căderea acestuia. Nobilimea — în numele apărării regimului nobiliar — a jucat rolul de mobilizatoare a feudalilor din ţările vecine, Polonia şi Moldova, împotriva regimului de autoritate domnească. Corespondenţa întreţinută între o nobilime — ca un tot organizat — şi alta scoate la iveală acest rol de mobilizare, care a dăunat atît de mult acţiunii lui Mihai Viteazul.

Ca şi contra domniei lui Aron, marea boierime moldoveană a ales aceeaşi metodă de luptă şi faţă de regimul lui Mihai Viteazul: exilul voluntar, refuzul de colaborare. Ca şi nobilimea din Transilvania, marii boieri ai Moldovei, ca un corp organizat, şi-au manifestat ostilitatea faţă de încercarea de unificare politică. În interior, anularea scutirii de dări a boierimii şi regimul de ocupaţie militară au împiedicat o colaborare efectivă între boierimea moldoveană şi regimul lui Mihai Viteazul. În Moldova s-a văzut, mai clar chiar ca în Transilvania, că fără sprijinul marilor boieri nu se putea guverna o ţară în care marea boierime era forţa dominantă a clasei conducătoare. Pe această bază, boierimea

moldoveană colaborează cu nobilimea din Transilvania și cu șleahta polonă — printr-un fel de alianță a regimurilor nobiliare împotriva regimului lui Mihai Viteazul și, implicit, împotriva unificării politice.

Ostilitatea marilor puteri față de unificarea politică a țărilor române

Atitudinea marilor puteri vecine: Imperiul habsburgic, Imperiul otoman, Polonia, a fost de netă ostilitate față de unificarea politică a teritoriului românesc. Aceasta lovea în planurile habsburgice și polone de a întemeia, sub egida proprie, un sistem politic și militar în spațiul carpato-dunărean, ca și în planurile Imperiului otoman de a-și restaura dominația în această regiune.

Cu toate cererile lui Mihai Viteazul, din vremea pregătirii campaniei din 1599, imperialii nu au dat acestuia o încuviințare expresă, ci poate doar una tacită. Campania din Moldova nu a fost de asemenea aprobată. Tratativele în jurul stabilirii titlului juridic definitiv de stăpînire asupra Transilvaniei au vădit de la început ostilitatea curții de la Praga față de acțiunea lui Mihai Viteazul. În această privință, un rol deosebit l-a jucat stăruința generalului G. Basta, comandantul trupelor imperiale din Ungaria de sus, și a nunțiului apostolic Malaspina, de a calomnia și a denigra faptele lui Mihai. Din această cauză, în timpul guvernării românești a Transilvaniei, propunerile de acțiune militară comună ale lui Mihai nu au fost ascultate. Cererile de ajutor din timpul concentrărilor masive de trupe polone din vara anului 1600 nu au fost luate în seamă și, pînă la urmă, s-a ajuns la situația ca un general imperial, George Basta, să sprijine mișcarea nobiliară împotriva unui aliat al Imperiului, iar după înfrîngerea acestuia să se înfățișeze ca moștenitor « legal » al situației.

Pentru Imperiul otoman, regimul lui Mihai Viteazul era « autorul tuturor relelor din Ardeal și Moldova »[1]. Posibilitatea restaurării dominației otomane în țările române era condiționată de înlăturarea acestui regim. Din această cauză, la Constantinopol, în intervalul de timp dintre toamna anului 1599 și toamna anului 1600, s-a desfășurat o febrilă activitate diplomatică și de pregătiri militare în vederea împiedicării, la momentul oportun, a acțiunii de unificare politică.

Un adversar primejdios, a cărui intervenție a pus, de fapt, capăt acțiunii de unificare, a fost Polonia. Trebuie subliniată aci concepția politică prin care se justifica intervenția polonă. În împrejurările caracteristice ale vremii, în toamna anului 1600, acțiunea lui Ian Zamoyski se înfățișa ca reprezentanta tipică a regimului nobiliar. Din această cauză, acțiunea propagandistică a cancelarului Poloniei, de pregătire și apoi de justificare a intervenției, înfățișează mai întîi regimul lui Mihai Viteazul ca primejdios din punct de vedere social, ca un regim politic al « țăranilor ». Ofensa cea mai curentă la adresa lui Mihai — mare boier și dregător înainte de a fi domn — era aceea că e « țăran », « țăran

[1] P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 61.

ambiţios şi ahtiat după slavă »[1]. În al doilea rînd, regimul lui Mihai Viteazul era considerat ca reprezentînd primejdia instaurării unei stăpîniri străine în Polonia. Este sigur că Mihai Viteazul a întreţinut legături strînse cu nobilimea ortodoxă din Polonia, că emisarii săi au întreprins o anumită acţiune de agitaţie în straturile mai de jos ale societăţii, că lupta victorioasă împotriva dominaţiei otomane şi desfăşurarea acţiunii de unificare politică a ţărilor romîne a stîrnit admiraţie şi simpatie în societatea polonă contemporană.

În aceste împrejurări s-a făurit poate planul îndrăzneţ al domnului de a înlătura faţiunea lui Ian Zamoyski de la putere şi de a deveni rege peste un stat uriaş, înglobînd Polonia, ţările romîne şi chiar Bulgaria[2]. Fapt este că primejdia acestui plan pentru Polonia era considerată atît de gravă, încît pentru organizarea campaniei a fost socotită necesară chiar amanetarea tezaurului regal.

Singura putere mai apropiată de teritoriul romînesc care a avut o atitudine de simpatie faţă de regimul lui Mihai Viteazul a fost Rusia. Apropierea ei de coaliţia antiotomană, din cauza contradicţiei de interese cu Polonia, a prilejuit lui Mihai Viteazul trimiterea episcopului Luca, în 1597, la Moscova, unde au fost stabilite legături politice strînse şi s-a obţinut chiar un ajutor în bani. La sfîrşitul anului 1599, la Praga, cu prilejul unor tratative ruso-imperiale, au avut loc şi negocieri între trimisul lui Mihai Viteazul, Petru Armeanul, şi reprezentanţii ţarului Boris Godunov. Polonia bănuia chiar existenţa unei alianţe între Mihai Viteazul şi Moscova. Ştirile din sursă polonă ilustrează faptul că succesele lui Mihai Viteazul erau folosite de Rusia pentru a obţine concesii din partea Poloniei şi că desfăşurarea nefavorabilă pentru romîni a evenimentelor din toamna anului 1600 a contribuit — în problemele ruso-polone — la unele succese diplomatice ale lui Ian Zamoyski. Depărtarea şi angajarea în probleme interne şi externe complicate au împiedicat Rusia să-şi extindă ajutorul, astfel că unificarea politică a ţărilor romîne s-a găsit singură în faţa a trei mari puteri duşmane.

Acţiunea de unificare s-a desfăşurat cu o forţă atît de mare, încît nici o acţiune agresivă nu a fost întreprinsă pînă la apariţia primelor semne de dezagregare internă. În astfel de împrejurări, regimul lui Mihai Viteazul nu a putut face faţă frămîntărilor interne şi unei triple agresiuni externe.

Pierderea Transilvaniei

Insurecţia nobiliară s-a dezlănţuit la 1 septembrie 1600, o dată cu refuzul nobilimii de a participa la dieta convocată la Sebeşul Săsesc. Planul nobilimii transilvănene era de a-şi concentra forţele în aşteptarea celor ce trebuiau să vină din Polonia şi din Moldova, cu Sigismund Báthory. Întîrzierea acestui ajutor a precipitat înţelegerea dintre generalul Basta şi nobilime. Trădarea lui aga Leca, care a predat lui Basta cetăţile Chioarul şi Uioara, a uşurat unirea trupelor lui Basta cu cele ale nobilimii.

[1] I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, anexa LXXVI.
[2] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, doc. 49, 63.

La 18 septembrie 1600, s-a desfăşurat lupta de la Mirăslău, unde armata lui Mihai Viteazul a suferit o gravă înfrîngere. Aceasta nu s-a datorat într-atîta inferiorităţii numerice, cît faptului că victoria decisivă a fost cîştigată în chip firesc de o armată modernă, împotriva uneia în curs de modernizare. La Mirăslău, şi-au spus cuvîntul armamentul şi tactica de luptă, superioare, ale armatei lui Basta, fără de care trupele nobilimii din Transilvania ar fi fost învinse cu desăvîrşire.

Retrăgîndu-se cu puţine trupe, Mihai Viteazul se opreşte la Făgăraş, şi de aci la Rîşnov, unde aşteaptă întăririle menite să-i refacă armata. Între timp, se dezlănţuia în întreaga Transilvanie o sîngeroasă teroare contra celor care luptaseră în armata lui Mihai Viteazul. Prigoana lovea în primul rînd ţărănimea romînă şi secuiască.

Această situaţie a schimbat cu repeziciune starea de spirit, astfel că, la sfîrşitul lunii septembrie, cu oastea refăcută, după sosirea forţelor proaspete din Ţara Romînească, care în acest fel se arăta în continuare capabilă de a fi o puternică rezervă militară, Mihai Viteazul dispunea de o armată şi de condiţii cu care ar fi putut încerca recucerirea Transilvaniei. Într-adevăr, el încearcă să ia cu asalt Braşovul. Întorsătura pe care au luat-o evenimentele în Moldova şi primejdia în care se afla Ţara Romînească l-au obligat însă să renunţe la Transilvania şi să-şi încordeze toate puterile pentru apărarea ţării de baştină. Cu generalul Basta şi cu stările Transilvaniei ajunsese între timp la un armistiţiu, care-i acoperea în felul acesta flancul de miază-noapte.

Pierderea Moldovei şi a Ţării Romîneşti

O dată cu pierderea Transilvaniei avea loc şi pierderea Moldovei. Hotărîrea lui Ian Zamoyski, care conta mai ales pe puterea facţiunii sale, fusese luată de la sfîrşitul verii. La începutul lunii septembrie, în momentul cînd în Transilvania se producea ruptura dintre nobilime şi Mihai Viteazul, trupele polone pătrundeau în Moldova. La 27 septembrie, Suceava cădea în mîinile asediatorilor poloni. Planul lui Zamoyski era ca din Moldova să pătrundă în Transilvania şi de acolo în Ţara Romînească, pentru ca, în acest fel, nimicirea lui Mihai Viteazul să fie integrală. Evenimentele din Transilvania au determinat schimbarea planului de campanie: se puteau concentra toate forţele împotriva Ţării Romîneşti.

La 1 octombrie, armata polonă se găsea la graniţa dintre Moldova şi Ţara Romînească, de unde Ian Zamoyski lansa un manifest către boierimea Ţării Romîneşti. Între timp, Mihai se întorcea în Ţara Romînească, cu oastea din Transilvania. După ce ocupă Buzăul, trupele polone înfrîng detaşamentele muntene în două lupte, la Năieni şi Ceptura.

Bătălia hotărîtoare s-a dat la Bucov, pe Teleajen, la 20 octombrie 1600. Aci şi-a spus cuvîntul superioritatea ca număr şi armament a oştirii polone. Armata Ţării Romîneşti a fost înfrîntă şi a trebuit să se retragă. Dar forţa militară

a țării, deși foarte slăbită, era încă în picioare. O invazie turcească, la sfîrșitul lunii septembrie și începutul lunii octombrie, a putut fi astfel respinsă.

Retras în Oltenia, la Craiova, Mihai Viteazul își reface armata și izbutește să sfărîme un complot boieresc și să înfrîngă o nouă încercare de ofensivă turcească. Dar la 25 noiembrie 1600, se dă bătălia de pe Argeș, în care armata de sub comanda lui Udrea este învinsă.

În aceste împrejurări, opoziția boierească de sub conducerea Buzeștilor — care în ultimele luni îl sprijinise pe Mihai de teamă ca înscăunarea lui Simion Movilă să nu aducă la putere gruparea boierească din Moldova — trece de partea noului domn, adus de oștile moldo-polone. Mihai nu mai avea altă soluție decît cea a pribegiei.

Campania din 1601. Asasinarea lui Mihai Viteazul

Trecînd prin Beiuș, Oradea, Debrețin, Bratislava, Mihai ajungea la 12 ianuarie 1601 la Viena. Era hotărît să convingă curtea imperială de dreptatea cauzei sale. Forțele care aduseseră pierderea Transilvaniei, Moldovei și Țării Romînești, Basta și magnații din Transilvania, continuau campania de discreditare. Împotriva acestor minciuni și pentru a obține ajutorul de care avea nevoie ca să continue războiul antiotoman, Mihai alcătuiește două importante memorii: către împăratul Rudolf al II-lea și către ducele Toscanei. Aceste memorii conțin o trecere în revistă a faptelor sale de arme, justificarea acțiunilor sale politice și militare, analiza răspunderilor pentru evenimentele din toamna anului 1600, și chiar o schiță de program politic izvorît din ura contra turcilor și contra nobilimii din Transilvania. Evenimentele trebuiau să dea dreptate argumentelor lui Mihai Viteazul.

În februarie 1601, are loc în Transilvania o nouă insurecție nobiliară, care avea de scop readucerea pe tron a lui Sigismund Báthory. Dintr-o dată Mihai devine pentru curtea imperială singura soluție a « problemei ardelene». La 1 martie 1601, el era primit în audiență de împărat și trebuia să se împace cu generalul Basta, împreună cu care primea și misiunea de a supune Transilvania, fără nici o cruțare pentru nobilime. Mihai Viteazul nu renunțase însă la vastele sale planuri. Într-o scrisoare din 1 mai 1601 către boierii munteni, în care se intitulează « principe ereditar » al Țării Romînești, « guvernator și domn al Transilvaniei și Moldovei », Mihai se arăta hotărît să reia acțiunea de unificare politică. Corespondența pe care o întreține cu agentul său din Transilvania în legătură cu recrutările pentru viitoarea sa armată, arată că aci se bucura de multă simpatie și era așteptat.

În Țara Romînească, boierimea — mai ales fosta grupare « domnească » — îl cerea domn. După ce complotul lui Udrea banul și Negrea spătarul a fost descoperit și părtașii executați, o parte din fosta opoziție boierească trece și ea de partea lui Mihai. Regimul « moldovenesc » și « polonez » al lui Simion Movilă izbutise pînă la urmă să determine o unitate de acțiune a marii boierimi,

în jurul numelui lui Mihai Viteazul. O dată cu trecerea Buzeştilor în fruntea acţiunii, răscoala începe la 10 iunie 1601 şi se transformă într-un război civil îndelungat.

Pentru punerea în aplicare, din nou, a planului lui Mihai Viteazul, trebuia însă mai întîi înlăturat Sigismund Báthory din Transilvania. La Goräslău — la 3 august 1601 — armatele unite ale lui Mihai Viteazul şi ale generalului G. Basta

Fig. 288. — Bătălia de la Goräslău şi sosirea la Praga a trofeelor cîştigate în luptă (gravură publicată de Khevenhiller, *Annales Ferdinandi*, vol. V, Lipsca, 1722).

cîştigară o victorie hotărîtoare. Calea spre stăpînirea Transilvaniei era deschisă. Împrejurările de dinainte şi de după lupta de la Goräslău arătau că se tindea spre refacerea situaţiei din 1599 —1600. Mihai Viteazul avea din nou la îndemînă forţa militară necesară pentru reînceperea acţiunii de unificare politică. Forţele adverse erau însă puternice şi nu mai puteau fi surprinse.

Soluţia pentru înlăturarea acestei piedici din calea stăpînirii austriece asupra Transilvaniei şi a celorlalte două ţări romîneşti a fost suprimarea fizică a lui Mihai Viteazul. Din ordinul generalului Basta, în ziua de 9 august 1601, a fost asasinat, în cortul său de pe Cîmpia Turzii, unul din cei mai mari generali şi oameni de stat ai vremii sale. Asasinii — oameni de însemnătate măruntă — au rămas cunoscuţi în istorie cu preţul acestei crime. Uciderea s-a petrecut

după toate regulile asasinatului, prin şiretlic şi surprindere. « Şi căzu trupul lui cel frumos ca un copaci, pentru că nu ştiuse, nici să înprilejise sabiia lui cea iute în mîna lui cea vitează. Şi-i rămase trupul gol în pulbere aruncat, că aşa au lucrat pizma încă dinceputul lumii. Că pizma au pierdut pre mulţi bărbaţi făr de vină, ca şi acesta » — spune cronica [1].

Justificarea asasinării — după care s-ar fi găsit scrisori de trădare, de înţelegere cu turcii — era o minciună, pe care o ştiau ca atare autorii asasinatului

Fig. 289. — Asasinarea lui Mihai Viteazul (gravură publicată în *Le grand Théâtre historique*, t. IV, Leyde, 1703).

şi în primul rînd G. Basta. Aceste scrisori au apărut — trimise de Sigismund Báthory — încă din timpul verii; ele erau deci cunoscute înainte şi nu au împiedicat pe împărat să-i încredinţeze lui Mihai o armată numeroasă. Însuşi G. Basta — şi împreună cu el şi alţii — şi-a exprimat clar părerea că nu putea fi vorba decît de falsuri.

Asasinarea lui Mihai Viteazul a avut cu totul alte cauze. Ea era pregătită de mult; campania defăimătoare se desfăşurase înainte de asasinare. Toate acestea arată că forţe puternice doreau moartea lui Mihai Viteazul. Ea a fost rezultatul unei înţelegeri între acele forţe pentru care Mihai Viteazul însemna personificarea

[1] *Istoria Ţării Romîneşti*, p. 82.

unui regim politic ce putea să pună în primejdie şi interesele politice ale nobilimii în această parte a Europei, şi interesele de stat ale marilor puteri. Şi G. Basta, şi Sigismund Báthory, şi Ieremia Movilă, şi I. Zamoyski, au colaborat, în feluri diferite, la odiosul act de la 9 august 1601. Împotriva a ceea ce reprezenta Mihai Viteazul s-au unit o clipă interesele cele mai divergente, atît de mare era considerat pericolul legat de numele şi de acţiunile sale.

6. INSTAURAREA REGIMULUI BOIERESC ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI MOLDOVA. SFÎRŞITUL RĂZBOIULUI. RESTAURAREA DOMINAŢIEI OTOMANE

Războiul antiotoman nu a luat sfîrşit o dată cu moartea lui Mihai Viteazul, ci continuă pînă la 1606, cînd se încheie pacea generală cu Poarta. Războiul s-a desfăşurat însă cu o intensitate simţitor redusă, datorită dezvoltării situaţiei interne pe întreg teritoriul romînesc, caracterizată mai ales prin înăsprirea luptelor dintre facţiunile boiereşti, în condiţiile unor domnii de autoritate limitată. În acelaşi timp, evoluţia raporturilor internaţionale este marcată de faptul că Imperiul habsburgic, în faţa unor dificultăţi interne din ce în ce mai mari, se putea angaja tot mai puţin în războiul cu Poarta.

În primul deceniu al secolului al XVII-lea se manifestă în continuare ideea unificării teritoriului romînesc — fie totală (acţiunea lui G. Báthory), fie parţială (unirea Moldovei şi Ţării Romîneşti sub Movileşti).

Preluarea puterii de către boierii Buzeşti

În împrejurările din toamna anului 1600, fraţii Buzeşti — care părăsiseră cauza lui Mihai — se impun ca forţa politică principală a clasei boiereşti. Prezenţa lui Preda Buzescu în divanul lui Simion Movilă i-a asigurat acestuia o anumită stabilitate a guvernării, întreruptă însă la mijlocul verii anului 1601. Evenimentele din Transilvania şi, mai ales, prezenţa lui Mihai Viteazul aproape de hotarele ţării sale de baştină au creat atmosfera propice răsturnării situaţiei din Ţara Romînească. În iunie se dezlănţuie împotriva lui Simion Movilă o răscoală generală deosebit de puternică, în fruntea căreia, alături de Udrea banul şi alţi boieri, se aflau Buzeştii. În vara anului 1601, Buzeştii preiau puterea şi încep să guverneze Ţara Romînească, alcătuind o adevărată « locotenenţă domnească », care întocmeşte şi semnează hrisoave în numele autorităţii centrale. Locotenenţa domnească a Buzeştilor guvernează statul feudal şi înainte de moartea lui Mihai Viteazul — probabil în numele său — dar şi după moartea acestuia, în nume propriu, pînă la numirea unui domn, care să fie acceptat de ei.

În politica externă, Buzeştii se manifestă de la început ca partizani ai alianţei cu imperialii, în care scop Stroe Buzescu este trimis, în toamna anului 1601, la Praga. Aci, între altele, a fost tratată şi problema domniei Ţării Romîneşti.

Frații Buzești au preferat ca scaunul domnesc să fie ocupat de un voievod dependent de ei — cum spune într-o scrisoare G. Basta — decît ca unul din ei să ocupe tronul care le fusese oferit. Domnul propus de ei și de boierii din partida lor și acceptat de curtea imperială de la Praga era Radu Șerban, fost paharnic în divanul lui Mihai Viteazul.

De la sfîrșitul anului 1601, pînă spre toamna anului 1602, au avut loc lupte îndîrjite, cu rezultate nehotărîte, însă, între cei trei candidați la scaunul domnesc al Țării Romînești: Radu Șerban, sprijinit de imperiali, Simion Movilă, ajutat de Polonia, și Radu Mihnea, sprijinit de turci. Curînd au rămas față în față numai doi adversari: Radu Șerban și Simion Movilă. La sfîrșitul lunii august și în luna septembrie a anului 1602, la Năieni și apoi la Ogretin și Teișani, s-au dat luptele — în care un rol de seamă l-au jucat Buzeștii și mai ales Stroe Buzescu — ce au dus la înscăunarea statornică a lui Radu Șerban ca domn al Țării Romînești.

În împrejurările luptelor din 1601— 1602, puterea și autoritatea Buzeștilor au crescut foarte mult. Comentatorii străini ai evenimentelor din Țara Romînească vorbeau adesea despre Buzești ca de adevărații stăpîni, ca de « cei mai de frunte oameni ai țării »[1]. Buzeștii sînt considerați ca « făcători » de domni, iar domnul e « ocrotit » sau adus pur și simplu de ei, în așa fel încît în septembrie 1602 — după consolidarea domniei — Radu Șerban cere să i se acorde nu numai lui, ci și fraților Buzești, proprietăți în Transilvania.

Autoritatea politică și militară a Buzeștilor în vremea lui Radu Șerban, și mai ales în primii ani ai domniei acestuia, era atît de mare încît pe drept cuvînt contemporanii se întrebau dacă țara are unul sau mai mulți conducători. Într-un raport din 1602 al unui diplomat imperial, se recomandă sprijinirea lui Radu Șerban la dobîndirea unei mai mari autorități personale față de cea a Buzeștilor, caracterizați astfel: « unul e ban de Craiova, altul, Radu clucerul, are minele de sare, încît întreaga țară e în mîinile lor, astfel că supun sărăcimea la toate relele posibile iar domnul nu îndrăznește să spună ceva »...[2]. E firesc ca domnul înscăunat de ei să fie, cum spunea cronica inspirată de interesele Buzeștilor: « înțelept, bun și milostiv și viteaz »[3].

Cît timp trăiesc, Preda și Radu Buzescu (Stroe moare în 1602) ocupă locurile de frunte în divanul lui Radu Șerban și se bucură din plin de politica de donații și confirmări de proprietate a acestuia. Radu Buzescu este unul din principalii negociatori diplomatici ai lui Radu Șerban, atît în Transilvania, cît și la Praga, cu care de altfel întreține o corespondență personală. Preda Buzescu comanda grosul forțelor militare. Dominînd problemele politicii externe și de apărare, Buzeștii dominau de fapt politica generală a statului, fiind capabili să supravegheze mișcările domniei și să împiedice încercările acesteia de politică independentă.

---

[1] Hurmuzaki, VIII, p. 231, 232, 233.
[2] *Ibidem*, IV/1, p. 327.
[3] *Istoria Țării Romînești*, p. 85.

Regimul politic instaurat de Buzeşti în primul deceniu al veacului al XVII-lea se caracteriza, în primul rînd, prin înăsprirea necruţătoare a exploatării şi asupririi maselor. Un memoriu al lui Petru Armeanul — fostul sfetnic al lui Mihai Viteazul — arăta în 1604 că: « poporul cel sărac, din cauza mulţimii celor mari şi a multelor asupreli, e cu totul doborît şi nu mai ştie încotro să se îndrepte »[1]. Cotropirile numeroase de pămînturi ţărăneşti din vremea lui Radu Şerban confirmă de altfel această situaţie. Existenţa unui număr încă mare de boieri munteni, aflaţi în exil în Transilvania, Moldova, Polonia — de unde întreprindeau tot felul de urzeli împotriva lui Radu Şerban şi a Buzeştilor — arată că regimul politic al acestora, deşi încetase să mai reprezinte puterea unei singure familii boiereşti, nu reprezenta încă instaurarea deplină a regimului boieresc. Aceasta nu se putea realiza decît în condiţiile restaurării dominaţiei otomane.

Continuarea şi sfîrşitul războiului antiotoman

În 1602 — ca şi în anii 1598-1599 — schimbările grave care aveau loc în Transilvania puneau în primejdie nu numai alianţa dintre Ţara Romînească şi Imperiu, ci însăşi independenţa faţă de Poarta otomană. După o încercare anterioară, nereuşită, a lui Sigismund Báthory, nobilimea ardeleană se ridică împotriva stăpînirii habsburgice, sub conducerea lui Moise Székely, cu puternic ajutor turcesc şi tătăresc. Detaşamente romîneşti au sprijinit operaţiunile trupelor imperiale în Transilvania, dar forţele de sub comanda lui Moise Székely erau net superioare, în aşa fel încît, dată fiind situaţia critică a generalului G. Basta, era nevoie de intervenţia întregii armate a Ţării Romîneşti. În fruntea armatei sale, Radu Şerban trece munţii şi la 17 iulie 1603 — lîngă Braşov — se dă o crîncenă bătălie, în care Moise Székely a fost ucis iar armata de sub comanda sa complet înfrîntă. În august 1603, trimişii domnului muntean au prezentat împăratului la Praga — unde au fost primiţi cu multă pompă şi cinste — cele 40 de steaguri dobîndite în bătălia victorioasă de la Braşov.

Astfel, datorită intervenţiei Ţării Romîneşti, a putut fi păstrat în fiinţă, încă puţină vreme, sistemul care lega sub autoritatea habsburgică cele două ţări romîneşti de dincolo şi de dincoace de Carpaţii meridionali. Mai tîrziu, însă, în anii 1604-1605 — în timpul mişcării conduse de Ştefan Bocskay — cînd a devenit evident faptul că imperialii nu erau în stare să poată menţine Transilvania în mîinile lor, Radu Şerban — ca să nu fie prins între două focuri (de la miazăzi ameninţau turcii) — a ajuns la înţelegere cu noul principe al Transilvaniei. În acest fel, sub o altă formă, legăturile de colaborare dintre cele două ţări continuau să se menţină.

Intervenţia Ţării Romîneşti în problemele transilvănene nu era decît o formă de continuare a războiului antiotoman, deoarece o Transilvanie aliată cu

[1] Hurmuzaki, IV/1, p. 404 şi 385.

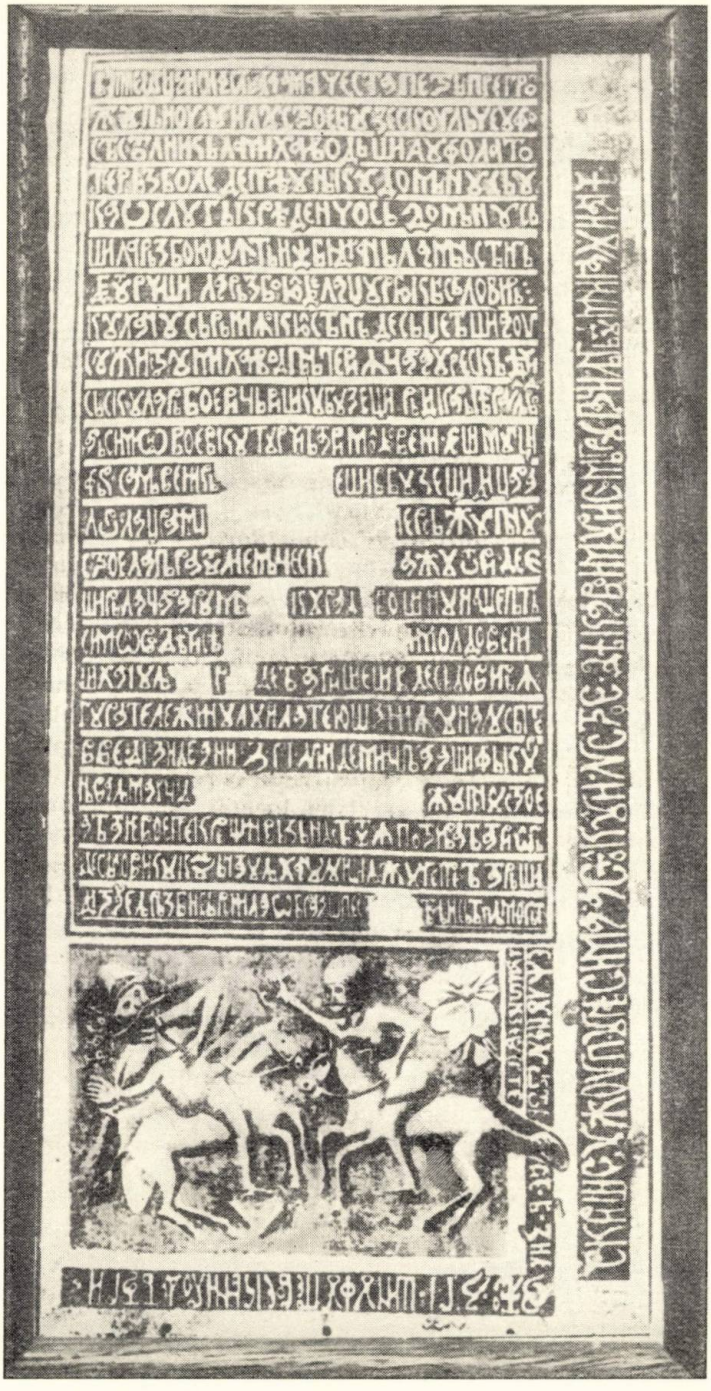

Fig. 290. — Piatra de mormînt a lui Stroe Buzescu de la mănăstirea Stăneşti, în care este povestită lupta sa cu tătarii.

Imperiul otoman reprezenta o gravă primejdie pentru independența țării. În anii 1601– 1602, operațiunile militare se desfășoară mai ales împotriva bandelor de pradă turco-tătare; și în aceste împrejurări, un rol important l-a jucat forța militară spontană furnizată de masele țărănești. Operațiuni militare românești dincolo de Dunăre — mai ales împotriva Silistrei — se înregistrează în iarna și primăvara anului 1603, cînd ele capătă o amploare deosebită, care amintea într-o anumită măsură expedițiile din vremea lui Mihai Viteazul.

Două episoade importante scot la iveală implicațiile sociale ale războiului antiotoman, condițiile de bază ale continuării sau încheierii lui. O încercare turcească de a trece Dunărea și a ataca prin surprindere forțele militare care pregăteau o nouă expediție transdunăreană a fost zdrobită de cîteva cete de țărani din partea locului. Ceva mai tîrziu, cînd ofensiva trupelor române începea să se extindă pe teritoriul dobrogean, ea a întîmpinat o înverșunată rezistență din partea țăranilor români, « fugari de tirania domnilor Moldovei și Țării Românești »[1]. Aceste două episoade arătau cît de dificilă și influențată de condiții locale devenea baza de masă a războiului antiotoman, care nu mai putea fi continuat decît cu mercenari și cu forțele aparatului militar reorganizat în vremea lui Mihai Viteazul.

În octombrie 1603, trupe românești, sub comanda generalului G. Basta, participă la un atac asupra Timișoarei. În 1604, noi prădăciuni tătărești sînt respinse. În 1605, Poarta încearcă, fără succes, să-l înlocuiască pe Radu Șerban cu Radu Mihnea și, în lipsă de o soluție mai bună, provoacă o agresiune — de altfel înfrîntă — a lui Simion Movilă. Nu numai Țara Românească, ci și Imperiul otoman simțea nevoia acută a stabilirii păcii, cu atît mai mult cu cît produsele aduse altădată din Țara Românească, Moldova și Transilvania erau din ce în ce mai scumpe.

Această stare de lucruri a făcut ca, paralel cu tratativele de pace dintre imperiali și turci, Radu Șerban să întreprindă negocieri proprii încă din 1604, iar în 1605 să obțină steagul de domnie de la Poartă.

Pacea de la Szitvatorok din 1606, care punea capăt războiului dintre imperiali și Poartă început în 1593, consfințea statu quo ante. În pace era inclusă și Țara Românească; prin aceasta se recunoștea independența ei și hotarul stabilit — cu excepția Giurgiului — pe Dunăre. Evenimentele ulterioare vor arăta însă că Imperiul otoman nu era dispus să respecte clauzele păcii din 1606 — în ce privește țările române — ci urmărea doar să capete răgazul necesar pentru readucerea acestor țări, prin mijloace de forță, sub dominația sa.

Regimul Movileștilor în Moldova

În Moldova, în primul deceniu al veacului al XVII-lea, Movileștii dezvoltă forma nobiliară a statului feudal centralizat, al cărei proces de instaurare începuse în vremea domniei lui Petru Șchiopul și se accentuase după ocuparea scaunului domnesc de către Ieremia Movilă, în 1595.

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 117.

Din punct de vedere intern, caracteristică pentru tendințele acestui regim politic este capacitatea de achiziție de moșii și averi pe care o capătă în această vreme — ilustrînd un fenomen care devine constant — boierii mari dregători. Folosind mijloacele constrîngerii extraeconomice pe care le puneau la dispoziție dregătoriile, marii boieri își rotunjesc cu repeziciune averile. Cazul lui Nestor Ureche, a cărui avere înregistrează în circa 10—15 ani o creștere de 5 – 7 ori, sau al lui Nicolae Prăjescu, care în cîțiva ani dobîndește 25 de sate, nu sînt o excepție a epocii, ci sublinierea unei reguli. În același timp, regimul Movileștilor sprijină creșterea vertiginoasă a averilor bisericii și mănăstirilor, nu numai în ce privește stăpînirile de sate, ci, totodată — ignorînd interesele orășenimii — favorizează acapararea de către biserică în orașe a celor mai bune locuri pentru comerț. Favorizarea forței dominante a clasei conducătoare, cu neglijarea intereselor celorlalte pături boierești, era specifică acestui stadiu al procesului de instaurare a regimului boieresc.

Din punct de vedere extern, Moldova continuă să fie încorporată în sistemul politic polon. Dar, spre deosebire de anii de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, se constată în acest prim deceniu al veacului al XVII-lea o oarecare slăbire a legăturilor dintre Moldova și Polonia, din cauza angajării Poloniei în aventura împotriva Rusiei, paralel cu creșterea subordonării Moldovei față de Poartă, fără a se putea vorbi încă de o restaurare a dominației otomane. Însuși regele Poloniei sfătuiește, în 1609, pe domnul Moldovei să-i apere mai activ interesele la Poartă. Începutul depărtării Moldovei de Polonia era vădit pentru lumea politică europeană; poate din această cauză, pentru a împiedica o ulterioară defecțiune, scaunul papal încerca să-l convingă pe Ieremia Movilă să treacă la credința catolică, așa cum încercase înainte cu Petru Șchiopul.

Luptele dintre Movilești pentru tronul Moldovei. După moartea lui Ieremia Movilă, în 1606, tronul Moldovei este ocupat de fratele său, Simion Movilă, fostul domn al Țării Românești. Dar și acesta moare în 1607, moarte ce deschide seria unor aprige lupte pentru tron între partizanii fiului lui Ieremia Movilă, Constantin, și cei ai fiului lui Simion Movilă, Mihăilaș. Aceste lupte pentru tron erau lupte între facțiuni boierești care căutau să acapareze dregătoriile și în felul acesta puterea în cadrul regimului boieresc, iar din punct de vedere extern marcau începutul conflictului dintre Polonia și Poartă pentru dominația asupra Moldovei. Lui Simion Movilă i-a urmat fiul său Mihăilaș. După cîteva săptămîni însă, acesta e gonit de Constantin, care nu izbutește să se mențină în scaun decît foarte puțin. Abia la mijlocul lunii decembrie 1607, prin lupta de la Ștefănești — cu ajutorul militar furnizat de palatinii poloni, rudele sale — Constantin înfrînge hotărîtor pe Mihăilaș, ocupînd scaunul domnesc, pe care îl va păstra pînă în 1611.

În vara anului 1608, Constantin Movilă este recunoscut domn și de către Poartă. Negocierile turco-polone din același an — în cadrul cărora reprezentanții

poloni cereau reînnoirea vechii înţelegeri cu Imperiul otoman în ce priveşte Moldova — arătau că luptele pentru tron redeschiseseră de fapt problema situaţiei politice externe a Moldovei.

Încercarea Transilvaniei de a reface unitatea ţărilor romîne. Restaurarea dominaţiei otomane

După scurta domnie a lui Sigismund Rákoczy — care i-a urmat lui Ştefan Bocskai, mort în 1606 — este ales principe al Transilvaniei, în 1608, Gabriel Báthory. Acesta încearcă — urmărind scopuri care se vor dezvălui mai tîrziu — să dezvolte pe o treaptă superioară legăturile destul de strînse care se menţinuseră după moartea lui Simion Movilă şi cu Moldova. Astfel, în 1608, se încheie o serie de tratate de alianţă şi prietenie între cele trei ţări romîneşti, tratate care alcătuiesc fundamentul juridic al unei confederaţii refăcute desigur în altă formă decît cea din anii 1594–1595, în cadrul căreia, de data aceasta, partenerii se aflau în raporturi de egalitate. Aceasta nu era pentru Gabriel Báthory decît un punct de plecare. Atacînd prin surprindere Ţara Romînească, la sfîrşitul anului 1610, el izbuteşte s-o ocupe în primele luni ale anului 1611. De aci, avea de gînd să pornească asupra Moldovei, pentru a reface în acest fel situaţia din 1599–1600. Mai mulţi factori au spulberat însă planurile sale: nerecunoaşterea lui Gabriel Báthory ca domn al Ţării Romîneşti de către Poartă, care l-a numit domn pe Radu Mihnea, punîndu-i la dispoziţie forţe puternice; lovitura militară pornită pe neaşteptate din partea lui Radu Şerban, revenit cu forţe noi din Moldova; ridicarea generală a ţării, în urma exceselor săvîrşite de trupele de ocupaţie.

La începutul lunii iulie 1611, armata de sub comanda lui Radu Şerban, întărită cu efective sosite din Ţara Romînească, cîştigă lîngă Braşov o victorie deplină asupra armatei lui Gabriel Báthory. Victoria nu a putut fi însă fructificată nici în ce priveşte menţinerea Transilvaniei, nici în ce priveşte recîştigarea Ţării Romîneşti. Puţin timp după ce Radu Şerban, cu oastea sa victorioasă, trecea munţii ca să reia în stăpînire Ţara Romînească, o armată otomană trecea din nou Dunărea ca să-l înscăuneze domn pe Radu Mihnea, care părăsise ţara după evenimentele din iunie. În acelaşi timp, în Transilvania centrală o armată imperială — care trebuia să-şi coordoneze acţiunile cu cele ale lui Radu Şerban — era învinsă de haiducii lui A. Nagy. Izolat, ameninţat să fie prins ca într-un cleşte, Radu Şerban nu avea altă soluţie decît retragerea în Moldova, în aşteptarea unor împrejurări mai favorabile, care nu se vor ivi însă.

Restaurarea dominaţiei otomane. Nereuşita încercărilor Transilvaniei de a face să dureze unirea ţărilor romîneşti şi neputinţa Ţării Romîneşti de a deveni din nou forţa motrice a procesului de unificare au făcut cu putinţă restaurarea dominaţiei otomane după o perioadă de independenţă de aproape două decenii. Situaţia era foarte grea: satele şi oraşele erau aproape goale, populaţia fiind fugită în munţi de frica jafurilor şi masacrelor. În aceste condiţii, intervenţia

militară otomană, avînd ca scop restabilirea vechilor legături de supunere față de Poartă, nu a întîmpinat o rezistență deosebită în Țara Românească, unde a fost înscăunat domn Radu Mihnea. În Moldova, unde a fost instalat domn Ștefan Tomșa, rezistența a fost înlăturată cu repeziciune prin victoria de la Cornul lui Sas. Cu toate protestele polone și imperiale, Poarta considera că, din punct de vedere juridic, raporturile turco-române erau reglementate conform situației de dinainte de 1594 — așa cum spune cronicarul turc Karacelebi-zadé: « potrivit nevoilor vremii, prin lovituri de sabie și prin măsuri bine chibzuite, amîndouă (Valahia și Bogdania) au intrat, ca mai înainte, sub ascultarea firmanului scris »[1].

7. ÎNSEMNĂTATEA ISTORICĂ A RĂZBOIULUI DE ELIBERARE DE SUB DOMINAȚIA OTOMANĂ

Războiul de eliberare de sub dominația otomană — îmbrățișînd aproape două decenii de istorie a patriei noastre — ocupă un loc dintre cele mai importante în procesul evoluției societății, în dezvoltarea conștiinței de neam a poporului român, în desfășurarea însăși a luptei pentru independență.

Răsunetul european al victoriilor românești în războiul de eliberare de sub dominația otomană

Însemnătatea istorică a acestui război — evidentă pentru posteritate, date fiind consecințele deosebit de importante pe care le-a determinat — a fost sesizată totodată, în toată amploarea ei, de contemporani, dovadă răsunetul european al victoriilor românești din acest război. În chip firesc, evenimentele militare și politice care se desfășurau în cele trei țări românești au atras atenția cercurilor de guvernămînt din marile capitale europene; corespondența diplomatică este plină de cereri de informații și de rapoarte informative cu privire la succesul războiului, în legătură specială cu activitatea lui Mihai Viteazul; din această cauză, materialul documentar privitor la vremea lui Mihai Viteazul e dintre cele mai bogate ale istoriei noastre medievale. Dar aceasta era o reacție normală.

Important e însă interesul pe care îl poartă opinia publică mai largă, orășenii și țăranii din Europa apuseană, centrală sau sud-estică, pentru problemele politice românești. Astfel, în epoca războiului și a domniei lui Mihai Viteazul, se înmulțesc considerabil formele publicistice ale vremii: buletine cu noutățile zilei, broșuri ocazionale, calendare și almanahuri de actualitate, foi volante etc., în care mersul evenimentelor militare și politice din țările române ocupă un loc de frunte.

[1] A. Karacelebi-zadé, *Ravdat-ül-ebrar*, p. 527 (în trad. la Inst. de istorie).

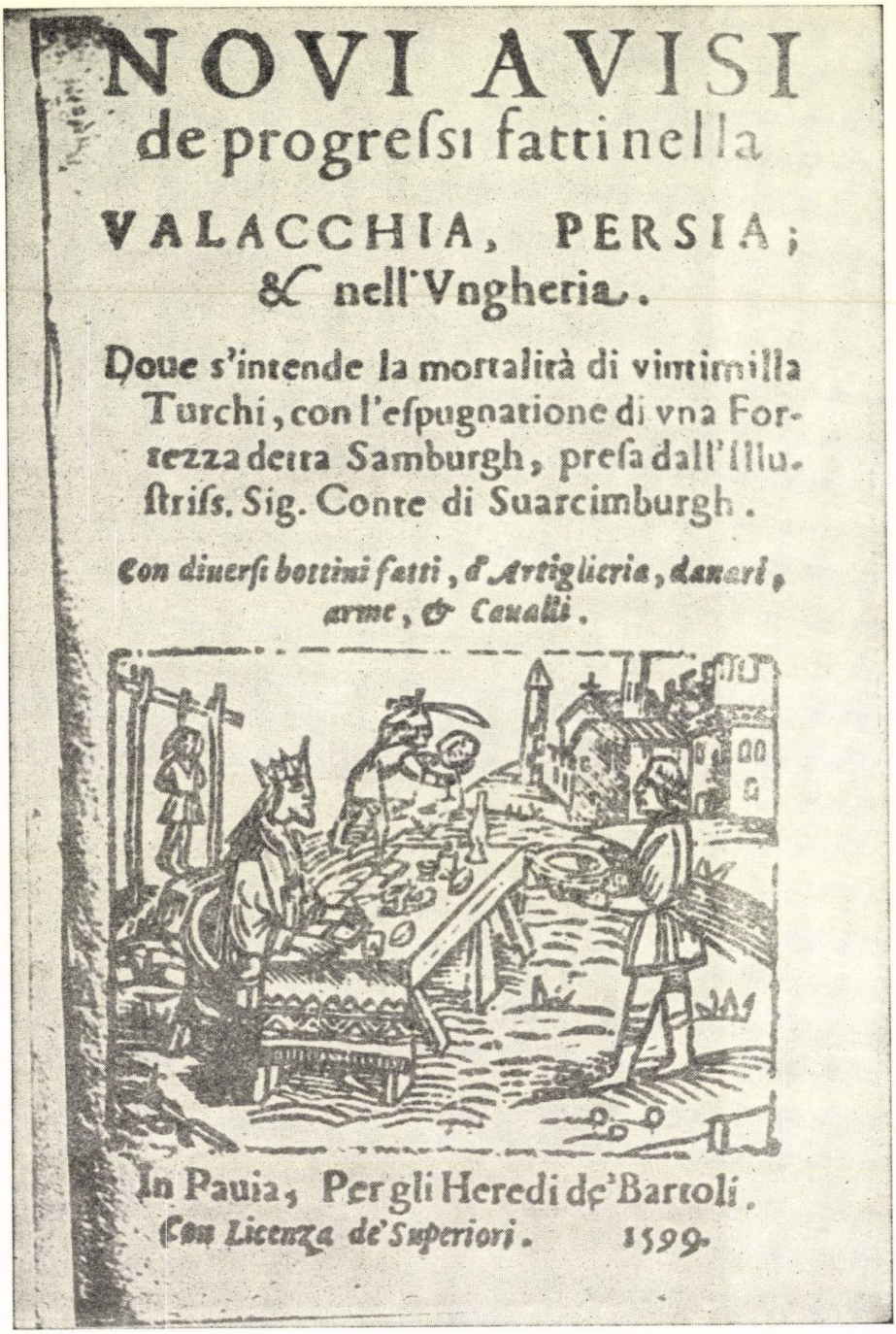
NOVI AVISI
de progressi fatti nella
VALACCHIA, PERSIA;
& nell'Vngheria.
Doue s'intende la mortalità di vintimilla Turchi, con l'espugnatione di vna Fortezza detta Samburgh, presa dall'Illustriss. Sig. Conte di Suarcimburgh.
Con diuersi bottini fatti, d'Artiglieria, danari, arme, & Caualli.
In Pauia, Per gli Heredi de' Bartoli.
Con Licenza de' Superiori. 1599.

Fig. 291. — « Avisi » tipărite la Pavia, în 1599, în care se vorbește de victoriile romînilor contra turcilor.

BIBLIOTECA „GHEORGHE TAZĂR" — Bucureşti

Un fel de « gazetă » din Roma, descriind în 1599 una din bătăliile victorioase purtate de Mihai Viteazul, sublinia iureşul eroic al armatelor romîne, « după ce au fost îndemnaţi (de către domn) să lupte vitejeşte... pentru gloria neamului lor şi a acelor romani din care socotesc că îşi trag obîrşia »[1]. Un an mai tîrziu, tot o gazetă din Roma consemna astfel răsunetul victoriilor de la Dunăre: « Dacă a fost vreodată în această lume un principe demn de glorie pentru faptele eroice săvîrşite de el, acesta e domnul Mihai, principele romînilor »[2]. În aceeaşi vreme, în ţările germane şi în Boemia, numeroase broşuri şi foi volante lăudau biruinţa romînească asupra « marelui şi înfricoşatului leu al Răsăritului »[3]. Atmosfera mistică şi superstiţioasă a timpului apropia aceste victorii de faimoasele profeţii referitoare la căderea Constantinopolului şi la alungarea turcilor din Europa.

La sud de Dunăre, faptele de arme romîneşti au încurajat în chip deosebit năzuinţele de luptă pentru eliberare ale popoarelor balcanice. Răsunetul acestor fapte s-a manifestat în toate formele: sprijinirea operaţiunilor militare de către haiducii locali, participarea acestora la armata comandată de Mihai Viteazul, migraţii de populaţie la nord de Dunăre, înmulţirea punctelor de răscoală, prezenţa aproape permanentă la Viena şi Praga a delegaţiilor balcanice etc.

Folclorul balcanic a păstrat chipul lui Mihai Viteazul ca pe al unui erou legendar:

« Dar n-a trecut nici puţin, nici mult,
S-a ridicat Neagra Romînie,
Neagra Vlahie, cu Neagra Bogdanie,
Le conducea Mihai Viteazul,
Ca să-şi dezrobească surorile şi fraţii,
Să dezrobească Alba Bulgarie »[4].

În Boemia, răsunetul acestor fapte a fost atît de puternic, încît editori de calendare şi de almanahuri ai vremii, B. Giorgeavici şi Daniel Adem de Veleslavin, socoteau necesar să-şi ţină la curent cititorii cu ultimele noutăţi privitoare la războiul romînesc de eliberare, iar rectorul Universităţii din Praga, magistrul I. Cumpanus, să închine aceloraşi fapte pompoase poeme hexametrice. În Polonia impresia a fost atît de mare, încît clasa conducătoare a considerat a fi o gravă primejdie popularitatea izbînzilor cîştigate de romîni împotriva turcilor.

După cum se vede din aceste puţine exemple, aria geografică a răsunetului european de care s-au bucurat victoriile romîneşti e foarte întinsă. Ea indică în acest fel că aportul poporului romîn la lupta pentru înlăturarea stăpînirii turceşti din Europa la sfîrşitul veacului al XVI-lea şi începutul

---

[1] Hurmuzaki, III/2, p. 529.
[2] *Ibidem*, p. 530.
[3] *Rev. ist.*, 1939, p. 338.
[4] *Rev. ist. rom.*, V—VI, 1935—1936, p. 369.

celui următor nu a rămas necunoscut, ci a stîrnit admirația și respectul contemporaneității.

Dovada acestui fapt este că, după încheierea războiului antiotoman, în politica generală europeană, problema țărilor romîne intră ca o problemă politică de însemnătate deosebită.

Personalitatea lui Mihai Viteazul

Mihai Viteazul a fost unul din cei mai mari conducători de stat și de oaste ai vremii sale. Trăsăturile personalității sale — departe de a fi omogene — oglindesc tocmai conflictul dintre mărginirea lumii medievale, în care s-a născut și și-a petrecut tinerețea, și orizontul mai larg al lumii noi, care se năștea și pe care a cunoscut-o în momentul deplinei desfășurări a acțiunii sale politico-militare. O contradicție a personalității sale era de asemenea cea dintre Mihai Viteazul, boierul feudal, cotropitor rapace al pămînturilor țărănești, și înainte și cît timp a fost domn, și Mihai Viteazul domnul, titularul puterii supreme în statul feudal, care trebuia să apere interesele generale ale clasei dominante, cîteodată împotriva intereselor individuale sau de grup boierești. În sfîrșit, o altă contradicție a personalității lui Mihai Viteazul era cea dintre amploarea excepțională a planurilor și a visurilor sale de mărire și posibilitatea obiectivă de realizare a acestora.

Istoriografia burgheză, preluînd necritic tradițiile cronicărești, nu numai că nu a sesizat contradicțiile personalității istorice a marelui domn, dar a menținut mai departe o imagine unilaterală, axată mai ales pe valoarea militară a activității sale (de unde și supranumele de Viteazul sau Bravul).

Mihai Viteazul a fost și un mare om politic. Aceasta o arată practica însăși a domniei sale, în cadrul căreia o stăruitoare atenție a fost acordată pregătirii și purtării războiului, pe baza unor măsuri de organizare și reorganizare internă; în această privință, întreaga luptă a domniei împotriva instaurării regimului boieresc este un exemplu concludent. În diferite categorii de izvoare a rămas fixată sub o formă directă, neînflorită, gîndirea politică a lui Mihai Viteazul; ideile sale politice au fost exprimate chiar cu vorbele proprii.

Trebuie remarcat că Mihai Viteazul — ca orice mare personalitate — era conștient de rolul său istoric; faptul că se considera « un al doilea Alexandru » — așa cum afirma că e numit de întreg « soborul » Imperiului habsburgic — atestă această latură a mentalității sale. Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul avea o imagine destul de concretă a acestui rol istoric. În primul rînd, domnul Țării Romînești socotea că misiunea sa principală era aceea de eliberator al creștinătății, nu numai al țării și poporului său, fapt asupra căruia stăruie de nenumărate ori. În același timp, Mihai Viteazul considera că îi revine rolul de a uni politicește teritoriile eliberate de sub dominația otomană, de a fonda, în acest fel, un stat unitar și puternic, barieră de netrecut în calea cotropirii otomane.

Conducerea acestui stat trebuia să-i revină în calitate de monarh încoronat, întemeietor de dinastie şi învestit cu putere absolută. Aceste cîteva aspecte

Fig. 292. — Medalie cu efigia lui Mihai Viteazul, 1600.

ne arată că Mihai Viteazul nu a fost numai un mare general, ci şi un gînditor şi practician politic la nivelul epocii sale.

Rolul războiului de eliberare de sub dominaţia otomană în dezvoltarea conştiinţei de neam a poporului romîn

La mijlocul veacului trecut — în plină desfăşurare a mişcării naţionale — cînd cărturarii se străduiau să reazime pe exemplele trecutului drepturile poporului romîn la unitate şi independenţă naţională, Nicolae Bălcescu a consacrat una din cele mai importante lucrări ale sale operei înfăptuite de Mihai Viteazul. Marele revoluţionar democrat, evocînd figura viteazului domn şi semnificaţia istorică a unirii din 1599—1600, punea în centrul activităţii sale istoriografice un capitol

de istorie asupra căruia generații după generații de înaintași, cronicari și povestitori ai istoriei, s-au aplecat cu respectul celor care comparau decăderea prezentului cu gloria trecutului.

Cele două mari compilații de istorie a Țării Romînești consacră domniei lui Mihai Viteazul capitole întinse, scrise cu admirație caldă pentru lupta de eliberare purtată la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea. Stăruința cu care cronicile tratează acest capitol de istorie ne arată că posibilitatea ca poporul romîn să ducă o astfel de luptă, ca durată și intensitate, posibilitatea ca poporul romîn să fie unit, chiar dacă numai o clipă, între hotarele teritoriului său național, însuși faptul acesta a influențat puternic mentalitatea posterității. Din această cauză, în influența războiului de eliberare de sub dominația otomană trebuie căutată obîrșia celui mai important fenomen de conștiință socială din veacul al XVII-lea, transformarea conștiinței unității de neam și de limbă a poporului romîn într-o idee militantă și activă, care va domina activitatea cronicarilor de la sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea. Ideea unității poporului romîn și aceea a necesității istorice a scuturării jugului turcesc și a redobîndirii independenței s-au născut în imprejurările luptei comune, pe care niciodată romînii din cele trei țări nu au purtat-o în asemenea chip laolaltă împotriva dominației străine.

Evenimentele din acest timp au dat un impuls de o putere uriașă dezvoltării conștiinței unității de neam, au făcut posibilă generalizarea acestui sentiment în întreaga societate romînească și, ca atare, transformarea sa într-o mare idee. De aceea, marele război de eliberare de sub dominația otomană de la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor este indisolubil legat — prin toate momentele de luptă pentru unitate și independență — de mișcarea națională din veacul al XIX-lea, de realizarea unirii Țării Romînești și Moldovei în 1859 și a unirii Transilvaniei cu Romînia în 1918.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Capitalul*, vol. I, București, 1948.

MARX, K.-F. ENGELS, *Ideologia germană*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. III, București, 1958.

ENGELS, F., *Războiul țărănesc german*, București, 1958.

MARX-ENGELS-LENIN-STALIN, *Zur deutschen Geschichte*, vol. I, Berlin, 1953.

II. *Izvoare*

CORFUS, I., *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938.

CRĂCIUN, I., *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la romîni (1566—1608)*, Cluj, 1928.

Documente privind istoria Romîniei, A, Moldova, veac. XVI, vol. IV, veac. XVII, vol. I, B, Țara Romînească, veac. XVI, vol. VI, veac. XVII, vol. I.

GÖLLNER, C., *Faima lui Mihai Viteazul în Apus. Broşuri contemporane*, în *An. Inst. ist. naţ. Cluj*, VIII, 1939—1942, p. 123—196.

HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. III/1, III/2, IV/1, IV/2, VIII, XI—XV.

IORDAN, AL., *Mihai Viteazul în folclorul balcanic*, Bucureşti, 1936 (extras din *Rev. ist. rom.*, V—VI, 1935—1936, p. 361—381).

IORGA, N., *Documente nouă, în mare parte romîneşti, relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1899 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XX, 1899, p. 436—502).

— *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuşi*, Bucureşti, 1926 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. III, t. V, 1926, p. 339—389).

— *Studii şi documente*, vol. III, XVI, XVII.

ISOPESCU, C., *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento*, în *Diplomatarium Italicum*, I, 1925, p. 378—505.

Istoria Ţării Romîneşti, 1290—1690. Letopiseţul Cantacuzinesc, ediţie critică de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960.

KARACELEBI-ZADÉ, ABDULAZIZ, *Ravdat-ül-ebrar* (Grădina virtuoşilor), ed. Bulak, 1832—1833 (1248 H).

KIATIB, CELEBI (HADJI HALIFA), *Fezleke* (Cronica rezumativă), Istanbul, 1869—1870.

MEHMED, BEN MEHMED, *Nuhbet-et-tevarih ve'l ahbar* (Cronică aleasă şi informativă), Istanbul, 1860 (1276 H).

PANAITESCU, P.P., *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936.

PERNICE, A., *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valachia alla fine del secolo XVI*, în *Archivio storico italiano*, s. VII, vol. III, 1925, nr. 1—2, p. 279 şi urm.

RUSSO, D., *Ştiri despre Mihai Viteazul şi ţările romîne în Diarium Marini Crusii*, în *Studii greco-romîne*, vol. I, Bucureşti, 1939, p. 152—156.

SELANIKI, MUSTAFA, *Tarih* (Istorie), Istanbul, 1864 (1281 H). (După ms. de la Sofia — R.P. Bulgaria).

SIMONESCU, D., *Cronica lui Baltazar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în *St. mat. ist. medie*, vol. III, 1959, p. 7—99.

VERESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. IV—VII, Bucureşti, 1932—1934.

— *Epistolae et acta generalis Georgii Basta (1597—1607)*, în *Mon. Hung. Hist. Diplomataria*, XXXIV, Budapesta, 1909.

III. *Monografii*

BĂLCESCU, N., *Istoria romînilor sub Mihai Vodă Viteazul*, în *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1954.

IORGA, N., *Istoria lui Mihai Viteazul*, 2 vol., Bucureşti, 1935.

PANAITESCU P.P., *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936.

SÎRBU, I., *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Ţării Romîneşti*, 2 vol., Bucureşti, 1904—1907.

IV. *Lucrări speciale*

BERZA, M., *Variaţiile exploatării Ţării Romîneşti de către Poarta otomană în sec. XVI—XVIII*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 2, p. 59—71.

CRĂCIUN, I., *Dietele Transilvaniei ţinute sub domnia lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1939 (extras din *An. Inst. ist. naţ. Cluj*, VII, 1936—1938, p. 620—640).

DONAT, I., *Satele lui Mihai Viteazul*, în *St. mat. ist. medie*, vol. IV, 1960, p. 465—507.

GONȚA, AL., *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 4, p. 141—157.

IONAȘCU, I., *Despre boierii Buzești*, în *Anuarul Școalei normale Preda Buzescu din Slatina 1927—1930*, Craiova, 1930.

PANAITESCU, P.P., *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările romîne pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, în *St. mat. ist. medie*, vol. I, 1956, p. 63—122.

GRECU, AL. (P. P. PANAITESCU), *Mihai Viteazul și legăturile cu Rusia. O scrisoare inedită*, în *Studii*, I, 1948, nr. 4, p. 142—148.

PASCU, ȘT., *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *St. mat. ist. medie*, vol. I, 1956, p. 123—154.

ȘTEFĂNESCU, ȘT., *Elemente comune de civilizație feudală în țările romîne și în Rusia: Procesul legării de glie a țăranilor la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, în *Studii*, XII, 1959, nr. 2, p. 87—101.

TURCU, CONST., *Informații documentare cu privire la campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în *St. art. istorie*, II, 1957, p. 77—94 + o hartă.

VERESS, A., *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*, București, 1925 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. III, t. IV, 1925, p. 66—148).

CAPITOLUL VI

CULTURA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

1. CULTURA ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI MOLDOVA

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, deşi continuă literatura slavă a cronicilor de curte şi cea religioasă, se produc însă două schimbări importante: începe să se generalizeze scrisul în limba poporului în toate cele trei ţări romîne şi să crească importanţa elementelor laice în cultură.

Scrisul în limba romînă, care la sfîrşitul secolului al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea apăruse numai sporadic în anume regiuni, se răspîndeşte în jumătatea a doua a secolului în toate ţările romîne, sub forma zapiselor, documentelor de cancelarie, pravilelor, cronicilor şi cărţilor bisericeşti, a căror scriere în limba poporului nu poate fi despărţită de a celorlalte texte, laice. Acest fenomen cultural este urmarea luptei claselor neprivilegiate împotriva formei de exprimare a clasei stăpînitoare, limba slavonă. Lupta pentru limba romînă capătă acum o mai mare amploare ca în perioada precedentă, cînd apar începuturile ei.

Literatura istorică

Cronicile moldoveneşti. Istoriografia moldovenească din a doua jumătate a secolului al XVI-lea este continuarea celei din perioada precedentă. Şi acum avem a face cu anale şi cronici ale curţii domneşti. Ele sînt scrise în aceeaşi limbă slavă, iar ca stil sînt influenţate, ca şi cronica lui Macarie, de cronica lui Constantin Manasses. Aceasta le face să aibă un stil pompos, retoric, dar, în acelaşi timp, le dă aspectul unor scrieri solemne, subliniind cu grandilocvenţă desfăşurarea faptelor domneşti.

Doi sînt continuatorii episcopului Macarie: unul este Eftimie, cronicarul lui Alexandru Lăpuşneanu, celălalt Azarie, care scrie din porunca lui Petru Şchiopul.

Eftimie este foarte probabil egumenul mănăstirii Căpriana, care a fost trimis de Alexandru Lăpuşneanu în solie la ţarul Ivan al IV-lea, spre a-i duce

Syntagma lui Matei Vlastares, în slavoneşte, în manuscris, cu articolele de legi aşezate de episcopul Macarie după ordinea alfabetului slavon. El era, deci, un om de încredere al domnului şi avea legături cu cronicarul care l-a precedat, episcopul Macarie.

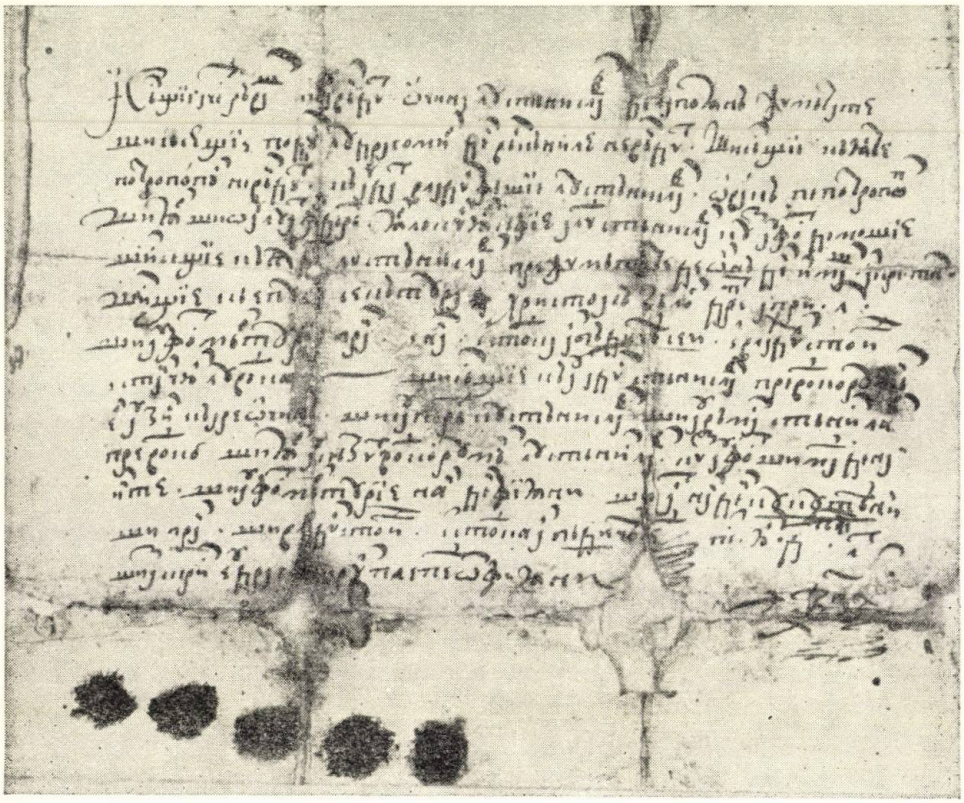

Fig. 293. — Document în limba romînă din 1572 iulie 4, din Ţara Romînească.

Eftimie scrie istoria Moldovei între anii 1541—1554, din porunca lui Alexandru Lăpuşneanu, despre care spune că « mi-a poruncit mie, cel din urmă dintre egumeni, Eftimie ieromonah, să scriu pe scurt ». Este deci o cronică oficială, de curte. Eftimie începe povestirea istoriei Moldovei de la 1541, deşi cunoştea întreaga cronică a lui Macarie, care merge pînă la 1552; el voia să facă o altă prezentare decît predecesorul său domniilor lui Petru Rareş şi ale fiilor săi. Macarie fusese panegiristul lui Petru Rareş şi se arătase foarte favorabil lui Ştefan, al doilea fiu al domnului. Dimpotrivă, Eftimie, pentru a scoate în relief figura lui Alexandru Lăpuşneanu, scrie cu răceală despre a doua domnie a lui Rareş şi acoperă cu blesteme pe amîndoi fiii lui. Este vorba, deci, de o

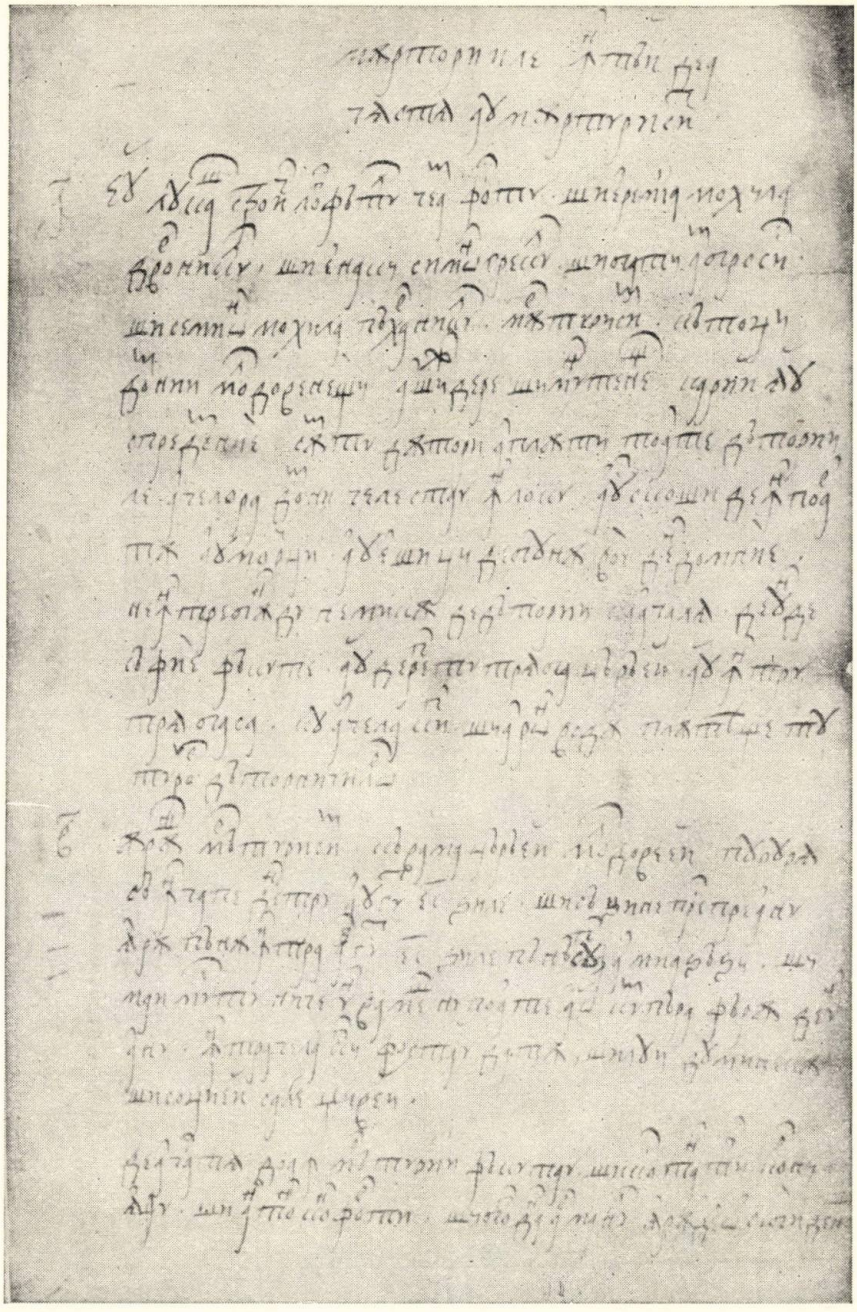

Fig. 294. — Fragment dintr-un document în limba romînă din 1593 aprilie, scris în Moldova.

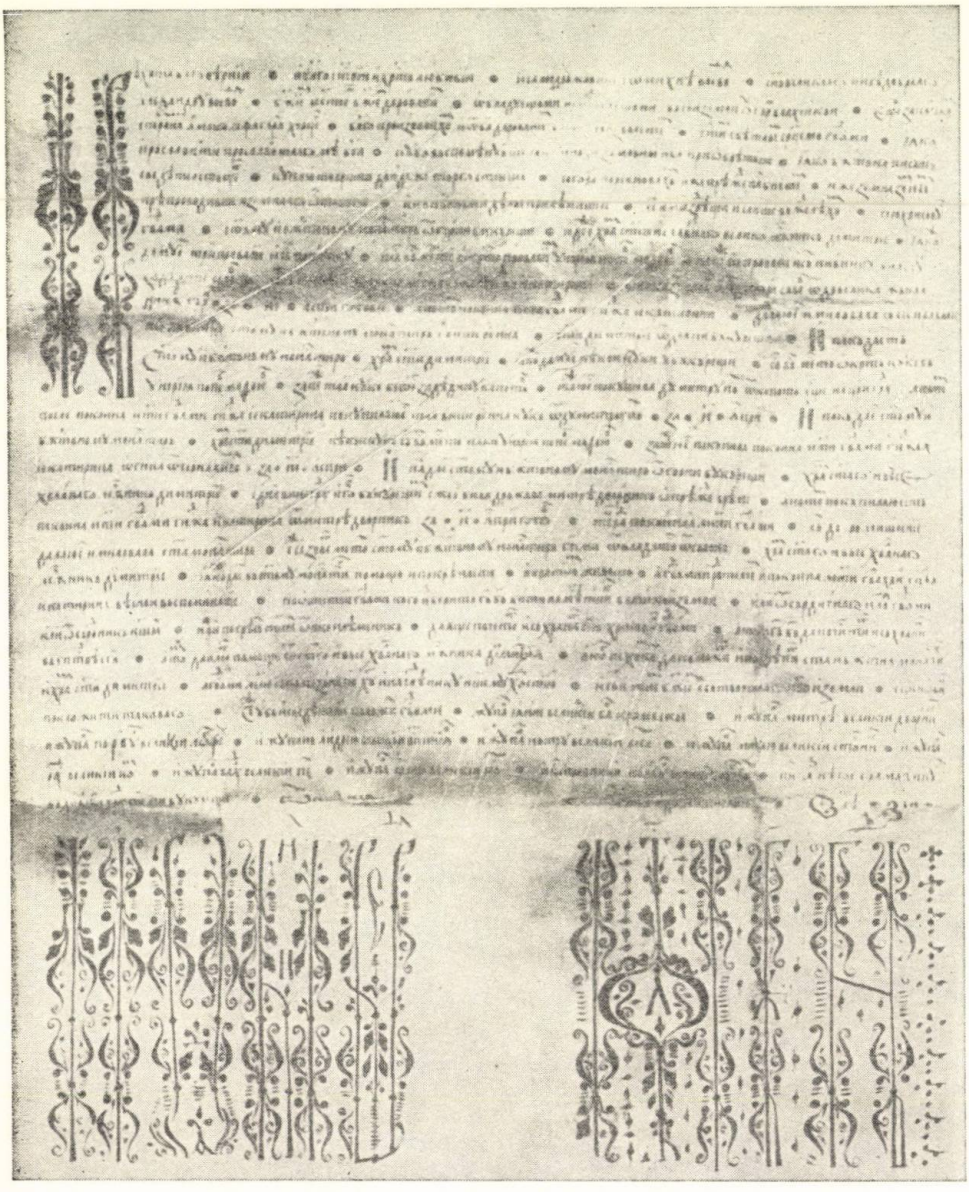

Fig. 295. — Document slav, ornat, din 1590, emis de cancelaria Ţării Romîneşti.

anumită atitudine politică a cronicarului, ostilă urmaşilor lui Petru Rareş şi căutînd să legitimeze domnia lui Alexandru Lăpuşneanu.

Al doilea cronicar moldovean al epocii este călugărul Azarie, elev al lui Macarie. El scrie tot în slavoneşte istoria Moldovei, de la sfîrşitul povestirii lui Macarie (1552) pînă la urcarea în scaun a lui Petru Şchiopul. Şi această cronică are un caracter oficial, de cronică de curte; autorul spune că a scris « ca să împlinim porunca domnească a lui Petru numit al doilea (Petru Şchiopul)... şi cu mijlocirea marelui logofăt Ioan Golăi ».

Azarie condamnă pe domnii care se purtaseră în chip autoritar faţă de boieri, pe Despot vodă şi în special pe Ioan vodă, învinuit că a luat pe seama domniei averea bisericilor şi mănăstirilor şi că voia să « lingă sîngele boierilor nevinovaţi ». Acesta este punctul de vedere al grupului de boieri mari, care cîrmuiau ţara în vremea domniei lui Petru Şchiopul, instrumentul lor.

Putem socoti pe Eftimie şi pe Azarie ca pe ultimii reprezentanţi ai şcoli cronicarilor domneşti, al cărei reprezentant principal a fost Macarie.

Dar nu numai aceste două cronici de curte au povestit istoria Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Redactarea unor anale mai simple, dar mai precise şi mai complete ca amănunte şi date, a continuat şi în această epocă. Ele s-au pierdut în forma lor originală, dar se regăsesc traduse şi înglobate în *Cronica moldo-polonă* (pînă în 1552) şi în *Letopiseţul ţării Moldovei* de Grigore Ureche, din care se vede că vechile anale slavone mergeau pînă în anul 1587 inclusiv. Faptul că în Moldova, la curtea domnească, au existat două rînduri de cronici se explică prin aceea că analele simple (dar mai precise) reprezintă notaţia faptelor istorice în cancelaria domnească, iar cele scrise în stil retoric de Macarie, Eftimie şi Azarie erau prelucrări literare ale celor dintîi, formînd panegirice ale unor domni ce urmau să fie preamăriţi. Asemenea cronici de informaţie, alături de biografiile cu caracter literar ale crailor, le întîlnim şi în istoriografia sîrbească medievală.

Cronicile muntene. În Ţara Romînească, analele slavone nu s-au păstrat decît în cuprinsul compilaţiilor de cronici scrise romîneşte în veacul al XVIII-lea. Analiza atentă a *Letopiseţului Cantacuzinesc* arată că în această compilaţie au fost înglobate vechile anale muntene din veacul al XVI-lea. Aceste anale încep cu o povestire mai dezvoltată de la moartea lui Neagoe Basarab (1521) şi cuprind două părţi distincte: prima, fără date precise (numai anii, fără luni şi zile), dar cu o profuziune de nume de boieri şi indicarea amănunţită a rolului lor politic, merge pînă la domnia lui Alexandru Mircea (1568). A doua parte, datorită altui autor, cuprinde istoria Ţării Romîneşti de la această dată pînă la urcarea în scaun a lui Mihai Viteazul (1593); scrisă pe scurt, ea dă numeroase date de zile, dar în general cuprinde greşeli de datare. Amîndouă aceste cronici au fost scrise în limba slavă, cum se vede din unele confuzii sau expresii forţate din textul romînesc, calchiat după cel slav.

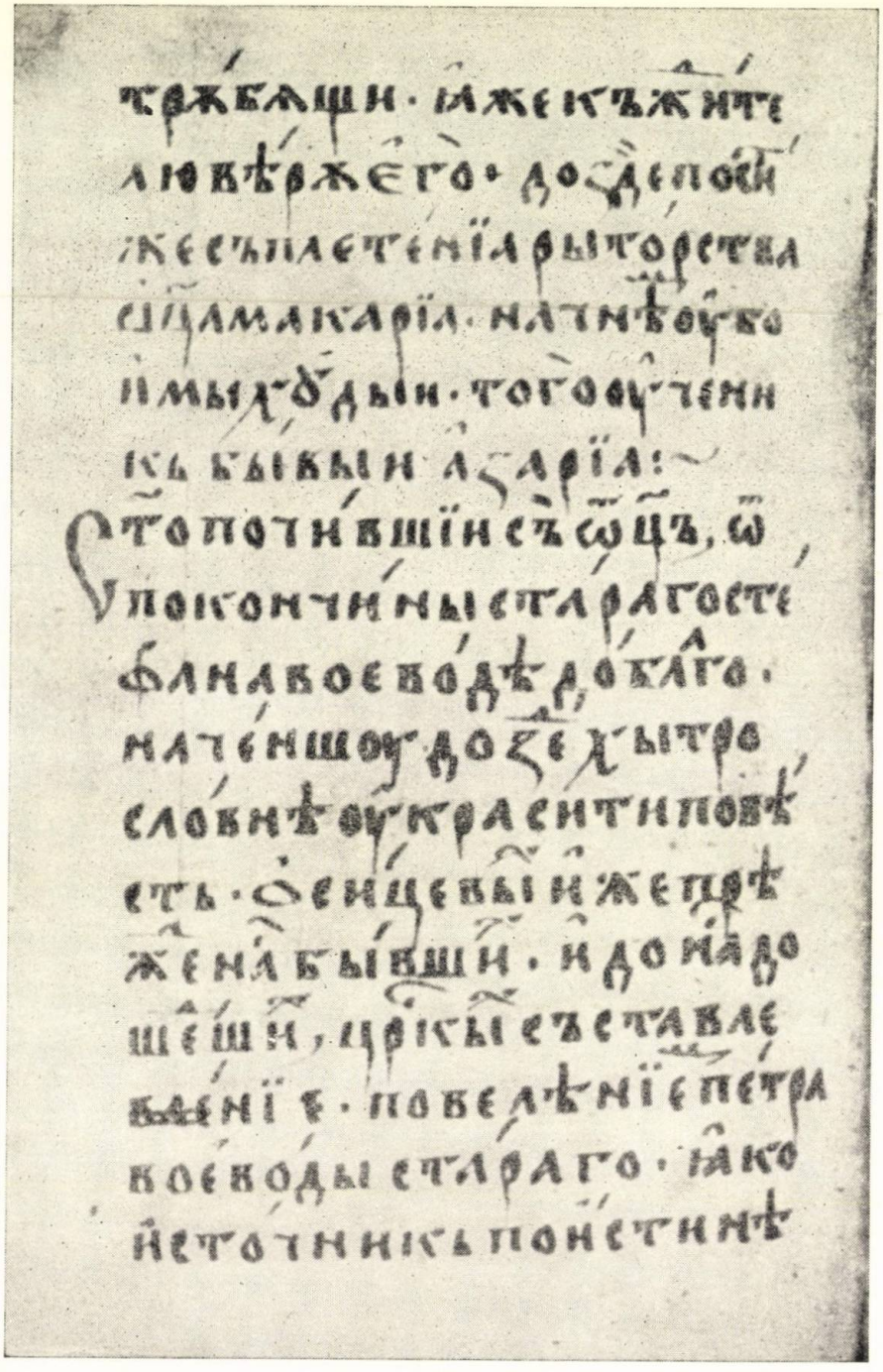

Fig. 296. — Pagină din cronica lui Azarie.

Caracterul acestor două cronici este greu de determinat; unii domni care taie pe boieri, ca Mircea Ciobanul, sînt dojeniți: « va da seama înaintea lui Dumnezeu »; de asemenea și domnii care pun dări grele asupra boierilor și slujitorilor. Se repetă expresia: « vodă cu boierii », arătîndu-se că la toate actele istorice participă nu numai domnii, ci și boierii. Nu se poate afirma însă cu siguranță că cele două cronici au fost scrise la curțile unor boieri și nu la curtea domnească, reprezentînd, în acest caz, punctul de vedere al unor facțiuni boierești care sprijineau pe cîte un domn, creatură a lor.

Domnia lui Mihai Viteazul, cu marile ei realizări istorice — recîștigarea independenței și unirea celor trei țări românești — a deșteptat interesul contemporanilor și a îngăduit păstrarea pentru posteritate a amintirii acestor fapte. Silezianul Balthazar Walther a publicat în 1599 o biografie a lui Mihai Viteazul, în limba latină, în care declară că a folosit o scriere în limba română despre Mihai Viteazul, redactată în 1597 de marele său logofăt, care era atunci Teodosie Rudeanu. Pe de altă parte, cronicarul ardelean Ștefan Szamosközy, în cronica sa în ungurește, a folosit o cronică a lui Mihai Viteazul scrisă de un diplomat în serviciul acestuia, Petre Grigorovici, armean din Liov, care știa latinește. În sfîrșit, chiar Mihai Viteazul, în memoriul său scris în limba italiană, trimis marelui duce Cosimo al Toscanei, povestește faptele istorice îndeplinite sub conducerea sa, pînă în 1600. S-a dovedit în chip sigur că aceste trei texte — cronica românească folosită de Balthazar Walther, cronica lui Petre Grigorovici și memoriul lui Mihai Viteazul — sînt bazate pe un text comun. Întrucît Petre Grigorovici era un negustor străin, folosit de domn în misiuni diplomatice, nu este cu putință ca el să fi scris în românește cronica oficială a țării. Aceasta a fost scrisă, după mărturia lui Balthazar Walther, în românește, și anume de logofătul Teodosie Rudeanu. Grigorovici, ca diplomat străin, a tradus și a prelucrat în latinește scrierea românească, iar un alt scriitor din cancelaria domnească a prelucrat-o în italienește. Așadar, a existat o cronică de curte a lui Mihai Viteazul, scrisă de Teodosie Rudeanu în românește, prima cronică în această limbă.

A doua cronică internă a domniei lui Mihai Viteazul este cea intercalată în *Letopisețul Cantacuzinesc*, cu titlul: « De aicea se începe istoriia lui Mihai vodă » și care se termină cu cucerirea Moldovei de către viteazul domn (sfîrșitul istoriei lui este adăugat mult mai tîrziu, cu lacune și erori).

Această cronică a fost, de asemenea, după cum o dovedește stilul, scrisă în românește. Ea nu putea fi o cronică de curte, căci nu se pot concepe două cronici de curte, complet independente în privința tratării și amîndouă scrise românește. Este vorba probabil de cronica familiei Buzeștilor, însă nu de povestirea faptelor și genealogiei acestei familii, ci de cronica domniei lui Mihai Viteazul, scrisă la îndemnul Buzeștilor. În adevăr, domnul este chiar criticat în cuprinsul cronicii (« Mihai vodă își înalță mintea la sfatul neînțelept ») pentru că nu a cedat Transilvania împăratului. Cronicarul laudă eroismul și izbînzile

domnului, prezentînd însă pe Buzeşti ca pe cei mai credincioşi sfetnici ai lui: ei salvează viaţa lui Mihai, ei comandă cetele principale de oşteni. Cînd, în 1595, cei mai de seamă boieri trădează pe domn, acceptînd pretenţiile lui Sigismund Báthory de a se amesteca în treburile ţării şi a controla veniturile ei, Buzeştii, după cronicar, sînt singurii care îi rămîn credincioşi. În povestirea cronicii, Buzeştii sînt pomeniţi de 17 ori, pe cînd ceilalţi boieri abia de cîte 2—3 ori.

Importanţa pentru dezvoltarea istoriografiei în Ţara Romînească a celor două cronici ale lui Mihai Viteazul este deosebită, ele fiind primele cronici scrise romîneşte; cu apariţia lor, se pune capăt istoriografiei slavone. Acest fapt se produce în Ţara Romînească mai devreme decît în Moldova, din cauza ridicării mai repezi a noii boierimi. În al doilea rînd, cronica atribuită Buzeştilor este prima cronică boierească, tip de cronică ce va deveni preponderent în secolul al XVII-lea.

Cronicile greceşti. Influenţa culturii greceşti se resimte şi în istoriografia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Unii domni moldoveni şi munteni din această vreme au patronat scrierea de lucrări istorice greceşti pentru glorificarea domniei lor. Astfel, Petru Şchiopul, domnul Moldovei, a luat iniţiativa să se compileze şi să se completeze cronograful atribuit mitropolitului grec Dorotei al Monembasiei din secolul al XV-lea, cronograf la care s-a adăugat şi un capitol care priveşte domnia sa. Aceasta înseamnă că, la curtea domnului Moldovei, se aflau unii boieri care ştiau greceşte şi doreau o lărgire a orizontului lor cultural, interesîndu-se de faptele istoriei universale.

Învăţaţii greci care au stat în Ţara Romînească şi Moldova au alcătuit poeme în greceşte în cinstea unora dintre domnii sau boierii romîni. Astfel, un anonim a scris o poemă dedicată lui Ioan, mare vistier al Moldovei, iar vistierul Stavrinos a compus o poemă privind vitejiile lui Mihai Viteazul, în care popoarele balcanice şi în special grecii îşi puseseră speranţe de eliberare.

Învăţăturile atribuite lui Neagoe Basarab. O lucrare în limba slavă, care are o situaţie particulară în literatura noastră veche, este aceea cunoscută sub numele de *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie.* Această scriere are un caracter în parte religios — prin sfaturile ascetice ce cuprinde — în parte istoric, descriind, sub formă de sfaturi: trimiterea şi primirea solilor, organizarea oastei, purtarea războaielor etc. Textul a fost redactat în limba slavă (redacţie medio-bulgară, cu influenţe sîrbeşti) şi a fost mai tîrziu tradus în limbile romînă şi greacă. Aceste învăţături, deosebit de interesante pentru cunoaşterea societăţii feudale din ţările noastre, nu au fost redactate însă în epoca lui Neagoe, ci într-o epocă mai tîrzie (probabil în a doua jumătate a secolului al XVI-lea). Autorul necunoscut al operei dă dovadă de o largă cunoaştere a literaturii religioase bizantine. El susţine ideea întăririi puterii domneşti, invocînd în acest scop autoritatea religioasă.

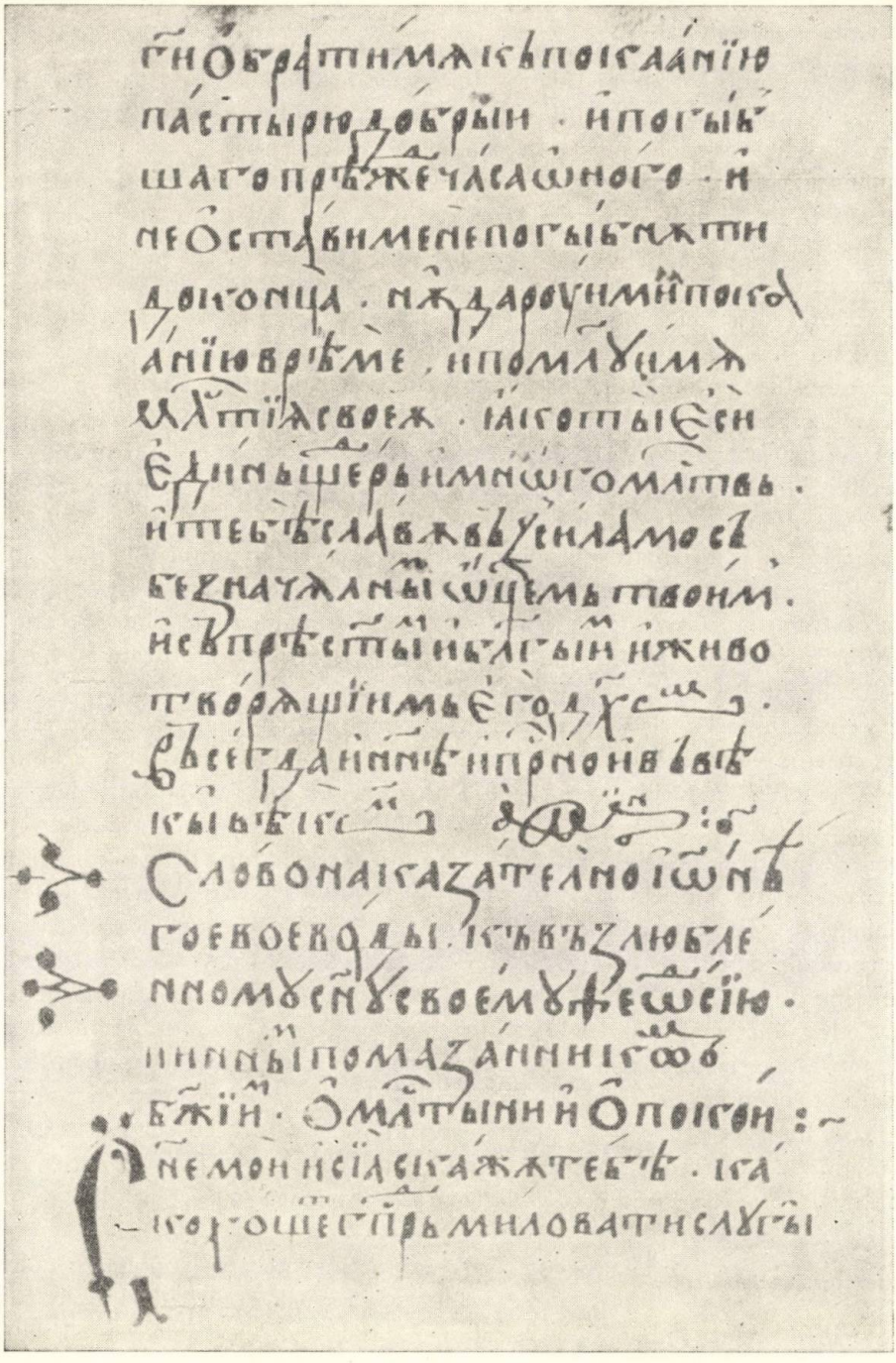

Fig. 297. — Pagină din *Învățăturile* atribuite lui Neagoe Basarab.

Cărțile populare

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se dezvoltă o literatură laică, în afara celei istorice, datorită în mare parte unor pături sociale mai de jos din societatea feudală: boieri mici, orășeni, preoți de sate. Acestor pături li se datorește, în primul rînd, răspîndirea scrisului în romînește, care înlocuiește treptat pe cel slavon.

Literatura laică de caracter neistoric este constituită în această vreme din scrieri în limba romînă, pe cînd cronicile se mențin în slavonește pînă aproape de sfîrșitul veacului. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se traduc în romînește așa-numitele « cărți populare ». Ele sînt scrise mai ales pentru orășeni și micii boieri, căci țăranii aveau rar știință de carte, iar boierii mari erau încă de formație culturală slavonă. Din această epocă datează partea mai veche din așa-numitul *Codex Sturzanus*, scris de preotul ardelean Grigore din Măhaci, începînd din 1583. Manuscrisul de la Ieud, din Maramureș, cuprinde și el asemenea legende, precum și *Codex Negoianus*, copiat în 1620, de popa Ioan din Sîmpetru, după texte traduse în romînește în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Cuprinsul acestor texte este variat. Unele sînt brodate pe teme religioase: legenda lui Adam, apocalipsul lui Pavel, legenda sfintei Vineri, călătoria Maicii Domnului în iad, povestea sfintei Duminici; altele sînt cărți de morală: *Floarea darurilor*, *Cugetare în ceasul morții*; în sfîrșit, altele sînt romane cu substrat istoric: *Alexandria*, *Varlaam și Ioasaf* (viața lui Buda), care au circulat înainte în limba slavă.

Unii dintre lingviștii și istoricii literari mai vechi au pus traducerea acestor cărți în romînește în legătură cu traducerea cărților bisericești în Maramureș, care a avut loc în jurul anului 1500. Dar numai un mic număr dintre legendele cuprinse în *Codex Sturzanus* sînt scrise în graiul rotacizant din nordul Transilvaniei. Nu toate textele rotacizante (care pot fi copii după texte nerotacizante) provin neapărat din epoca traducerilor aflate în *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronețean*, sau aparțin aceluiași curent. Limba « cărților populare » din manuscrisele amintite mai sus nu este identică cu aceea a vechilor texte maramureșene de la 1500. Pe de altă parte, cum a arătat Hasdeu, majoritatea textelor din *Codex Sturzanus* sînt traduse după texte sud-slave, nu nord-slave, ca cele maramureșene, iar cele mai vechi dintre aceste legende sînt scrise, nu în graiul rotacizant, ci în cel din regiunea Brașovului. Deci, traducerea cărților populare s-a făcut în mare parte în sudul Transilvaniei, în legătură cu centrul orășenesc romînesc de la Brașov, care întreținea relații strînse cu Țara Romînească și Moldova, tot acolo unde și-a desfășurat activitatea tipografia lui Coresi.

Literatura juridică

Un fapt de mare importanță pentru dezvoltarea culturii noastre este traducerea primelor cărți de legi în romînește, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Deși biserica și curtea domnească au continuat să folosească mai ales limba slavă, totuși se traduc în romînește primele pravile bisericești (nomocanoane), care cuprind și o serie de

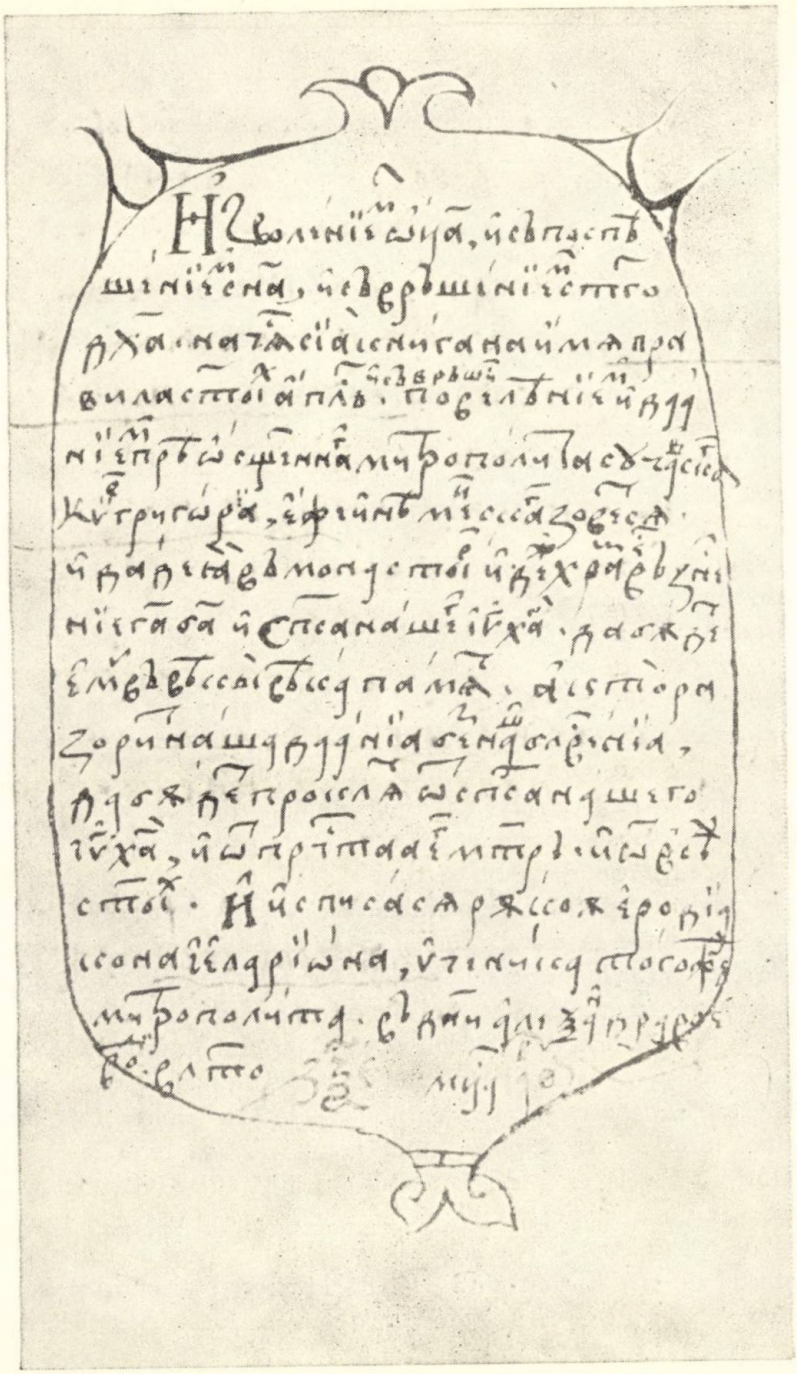

Fig. 298. — Pagină din *Pravila slavonă* din 1557.

prevederi de drept civil (în special în legătură cu moştenirile) şi penal (pedepse corporale pentru delicte). Aceste legiuiri de origine bizantină au fost folosite în limba slavonă în ţările noastre încă din secolul al XV-lea. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, are loc traducerea lor în romîneşte.

Cunoaştem pînă acum mai multe texte romîneşti ale traducerii Nomocanonului: unul din ele este *Pravila sfinţilor apostoli*, tipărită de Coresi la Braşov, între 1570—1580; al doilea este tot un text ardelean, cuprins în *Codex Negoianus*; în sfîrşit, al treilea este un text moldovenesc, cunoscut în două manuscrise şi purtînd titlul: *Pravila de ispravă a oamenilor şi de toate păcatele şi greşelile*. Este vorba de o copie din veacul al XVII-lea, a unei traduceri într-o limbă foarte arhaică, datînd din veacul precedent. Din compararea celor trei texte rezultă că toate derivă din aceeaşi traducere romînească, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Textul moldovenesc constituie prototipul celor trei versiuni, deoarece acest text cuprinde pasaje omise de copiile ardelene, dar care figurează în originalul slav al Nomocanonului. Aşadar, textul moldovenesc nu este o copie după tipăritura lui Coresi, ci reprezintă traducerea iniţială completă, făcută în Moldova şi tipărită apoi la Braşov.

Există însă şi a doua traducere a aceluiaşi Nomocanon, cu adaosul altor legiuri bisericeşti bizantine, traducere independentă de cea de care a fost vorba mai sus. Această traducere este păstrată într-un manuscris slavo-romîn care datează din anul 1581, scris în Moldova, din porunca lui Ieremia fost episcop de Roman, de Lucoci, « ritor şi scholastic »[1]. În acest manuscris sînt traduse în romîneşte pasajele care privesc pe preoţi, pe ţărani, pe credincioşi în genere, dar acelea care tratează despre episcopi, domni, vîrfurile societăţii feudale, sînt lăsate numai în slavoneşte.

În traducerile romîneşti din secolul al XVI-lea ale Nomocanonului s-au introdus particularităţi locale ale dreptului, care se leagă de împrejurările fiecărei provincii. Acolo unde în textul original era o opreliştе împotriva convieţuirii ortodocşilor cu catolicii, în versiunea moldovenească aceştia sînt înlocuiţi cu armenii. În versiunea ardeleană se prevede ca « cine fură pîine din groapă, post 4 leat », ceea ce aminteşte de obiceiul păstrării grîului în gropi. De asemenea, se prevăd pedepse pentru cei ce pun apă în vin sau în lapte. Cu privire la purtarea războiului, Pravila dă acest frumos exemplu: « Iară un voinic (oştean), el va eşi la război, deci se vor împinge cu alt voinic, deci va birui unul pre alalt, deci va fugi, iară cela va goni, iară cela va fugi şi va cădе şi va dzice: Fii-mi frate... nu mă ucide; iar el va fi nemilostiv şi-l va ucide pre el, acela se leapădă de creştinătate ». Pravilele prevăd pedepse pentru ucidere, furturi, sfadă, « furtul în tîrg ». Sînt deci legiuiri bisericeşti adaptate şi la nevoile civile şi cu modificări speciale aduse textului, în vederea aplicării lui în ţările noastre.

---

[1] Vezi, de ex., Acad. R.P.R., ms. slav, nr. 692.

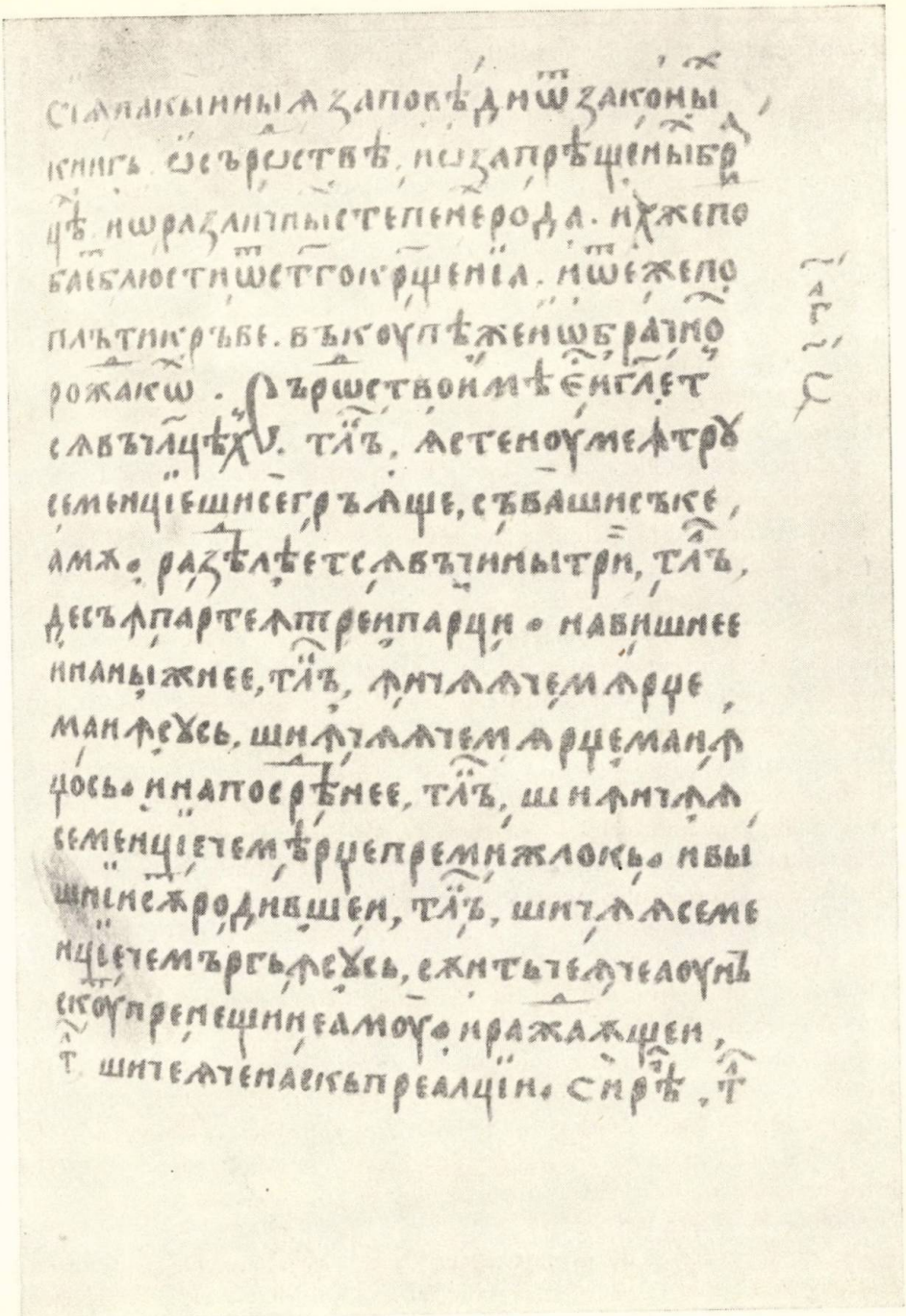

Fig. 299. — Pagină din *Pravila slavo-română* din 1581.

Traducerea legilor în romînește, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, înseamnă lărgirea aplicării dreptului scris, putința dată unor cercuri mai largi de a cunoaște legea. Începuturile dreptului scris în limba română coincid cu apariția cărților de legende, cu tipăriturile romînești ale lui Coresi, cu începerea scrierii actelor în limba poporului, deci fac parte din același curent cultural. Varietatea aspectelor acestei afirmări a limbii romîne arată lămurit că avem de-a face cu un curent general romînesc.

Școlile și tipografiile

Una din împrejurările care au contribuit la răspîndirea și impunerea limbii poporului în cultura romînească, mai ales în Țara Romînească și Moldova, a fost lipsa sau raritatea școlilor de slavonie. Pînă la începutul veacului al XVIII-lea se învăța slavonește la unii preoți și călugări din mănăstiri. Multe manuscrise slave poartă însemnări, arătînd că pe ele învățau slavonește diferite persoane, care luau lecții de la călugării știutori de carte [1].

La biserica Sf. Gheorghe Vechi din București a existat o școală de dieci de slavonie, de unde se recrutau grămăticii de la curtea domnească, și care ființa probabil încă din anul 1576. În ce privește Moldova, s-a văzut că, în 1581, pravila slavo-romînă a fost scrisă și tradusă de Lucoci, « ritor și scholastic ». Acest titlu înseamnă că scriitorul era profesor la o școală mai înaltă, probabil domnească. « Profesorul » Lucoci, așezat la Iași, traduce cărți de legi din slavonește în romînește; el era deci cunoscător al limbii slave, pe care o preda elevilor săi; totodată, se poate afirma că în învățămîntul său se cuprindea și studiul pravilelor. Dar aceste școli de slavonie erau destinate mai ales preoților și diecilor de cancelarie și nu puteau avea o influență mai întinsă în țară.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, s-au făcut primele încercări de a se înființa un învățămînt în latinește în Moldova. Despot vodă, în 1561—1563, a înființat un colegiu sau gimnaziu cu învățămînt în limba latină, la Cotnari, unde aduce pe profesorul german Ioan Sommer, dar scurtul răstimp al domniei lui Despot nu a îngăduit ca școala să dea rezultate. Așezarea ei la Cotnari, într-un centru orășenesc, arată din ce mediu urmau să fie recrutați cei mai mulți din elevii acestei școli. Petru Șchiopul încearcă și el să fundeze o școală latină, încredințată de astă dată iezuiților veniți din Polonia și așezați tot la Cotnari. Școala iezuiților poloni în Moldova a funcționat, cu întreruperi destul de lungi, de la sfîrșitul veacului al XVI-lea pînă la începutul veacului al XVIII-lea. Sediul său principal a fost la Iași. Numeroși fii de boieri au studiat acolo limba latină. Deși învățămîntul latin în Moldova și Țara Romînească se adresa unei pături foarte subțiri, limba latină, care era aceea a cărților de știință din Europa, n-a rămas necunoscută în aceste țări.

Se poate vorbi și de biblioteci cuprinzînd cărți latinești și slavone din această epocă. Despot vodă și Petru Șchiopul, domnii Moldovei, aveau biblioteci de cărți religioase și laice, tipărite și manuscrise.

[1] Acad. R.P.R., ms. slave nr. 106 și 248.

Limba romînă, pentru care nu erau şcoli, ci numai cîte un umil dascăl, în unele sate şi oraşe, îşi face totuşi drum treptat, ca o necesitate de neînlăturat, în scrisul tuturor păturilor societăţii romîneşti.

Tipografiile. Tipografia slavonă a început să funcţioneze în Ţara Romînească în 1508 şi şi-a continuat activitatea în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Tipografia de cărţi romîneşti din a doua jumătate a secolului al XVI-lea a lui Coresi de la Braşov nu înseamnă, din punct de vedere tehnic, decît mutarea la Braşov a tipografiei slavone din Tîrgovişte, cu literele, presele şi meşterii săi. Încetarea activităţii tipografice în Ţara Romînească, în această epocă, se datoreşte mutării tipografiei, în frunte cu meşterii Coresi şi Oprea, la Braşov, unde îşi continuă activitatea [1].

Epica populară şi de curte

Epica populară continuă să dea glas sentimentelor poporului, prin opere transmise oral, care pot fi datate prin subiectul lor. Lupta ţărănimii împotriva jugului feudal se oglindeşte în balada *Iancu vodă*, în care e vorba de Iancu Sasul, domnul Moldovei (1579—1582), în domnia căruia au fost în adevăr răscoale ţărăneşti în Moldova. Domnul, împreună cu boierii săi, pusese dări grele asupra celor ce aveau vite, provocînd astfel o răscoală populară [2]. Balada arată cum oamenii

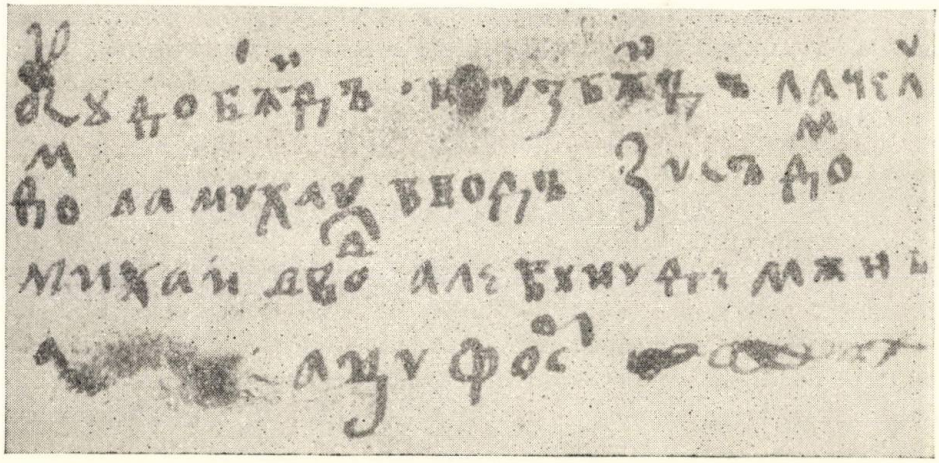

Fig. 300. — Cîntecul lui Mihai Viteazul, pe un *Liturghier* slav din sec. XVI.

domnului « prin sate ei pornia şi pe oameni siluia ». Oamenii se roagă de iertare, dar « cîţi oameni bani n-avea, ţoalele zălog le lua » şi atunci « ţara se speria şi din sate toţi fugia şi în păduri se ascundea ». Este o baladă tipică pentru exprimarea împotrivirii faţă de apăsarea feudală.

[1] Despre aceasta vezi paragraful următor.
[2] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 212.

Epopeea lui Mihai Viteazul, lupta pentru eliberarea de sub jugul turcesc, a avut în acea epocă un mare ecou în popor. O baladă populară, păstrată în însemnările de pe un Liturghier slav din veacul al XVI-lea, spune: « Cu dobîndă, cu izbîndă, la cel domnu, la Mihai vodă. Zis-a domnu Mihai vodă: Alei, buni de mînă mi-aţi fost » [1]. Această baladă formează cîntecul oştenilor din popor intraţi la oaste pentru « dobîndă » (pradă) şi exprimă bucuria lui Mihai la vederea oştenilor care se strîngeau în jurul lui.

Cronicile pomenesc şi de lăutarii care cîntau cîntece la intrarea lui Mihai în Alba Iulia, probabil cîntece de glorificare a faptelor lui.

În schimb, *Balada lui Radu Calomfirescu* este un cîntec de curte boierească. Autorul învinuieşte pe Mihai că, împreună cu Buzeştii, « hoţii şi cîinii », a ucis pe Calomfirescu, erou în lupta cu turcii: « maică, maică, Mihai vodă, nu te ierte dumnezeu, că tăiaşi pe frate-tău » [2]. Această baladă continuă tradiţia baladei feudale, boiereşti, pe care am întîlnit-o şi în perioada precedentă.

*

A doua jumătate a secolului al XVI-lea, atît în Ţara Romînească, cît şi în Moldova, înseamnă începutul afirmării limbii poporului în literatura scrisă. Deşi actele de cancelarie, cronicile, pravilele, cărţile bisericeşti continuă în mare parte să fie scrise slavoneşte, apar şi se răspîndesc tot mai mult actele private scrise romîneşte, traducerile de pravile în limba poporului, primele cronici romîneşti (în ultimii ani ai secolului al XVI-lea), « cărţile populare » traduse din slavoneşte şi, ca fapt esenţial, tipografia de cărţi romîneşti a lui Coresi şi a celorlalţi tipografi de la Braşov, care lucrează pentru cele trei ţări romîneşti.

2. CULTURA ÎN TRANSILVANIA

Reforma, un nou stadiu în lupta ideologică împotriva feudalismului. Mişcarea iniţiată de Martin Luther în 1517 la Wittenberg, cu scopul de a reforma biserica, deschidea o nouă fază în lupta antifeudală îmbrăcată în haină religioasă. Înfricoşat însă de forţele sociale ridicate în cursul războiului ţărănesc german, Luther şi-a dirijat mişcarea, în scurtă vreme, pe calea înţelegerii cu principii germani; de aceea dezvoltarea în continuare a reformei a trecut în mîinile preotului de la Zürich, Ulrich Zwingli. Curentul elveţian (sacramentarian), iniţiat de Zwingli, cu toate că avea multe trăsături comune cu luteranismul, se deosebea de acesta în probleme fundamentale teologice şi sociale, situîndu-se pe o poziţie mai avansată. Mergînd mai departe, Ioan Calvin, reformatorul de origine franceză de la Geneva, a dat reformei o orientare net burgheză. În varietatea curentelor ivite, un caracter radical l-a avut antitrinitarismul, curent care a întreţinut legături

[1] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave ale Academiei R.P.R.*, I, p. 46.
[2] Gr. Tocilescu, *Materiale folcloristice*, I, p. 1236—1238.

şi cu aripa populară a reformei. Antitrinitarismul, sistematizat într-un spirit mai moderat de italianul Fausto Sozzini, s-a numit şi socinianism (mai tîrziu, în Transilvania, unitarianism). Aripa populară a reformei era reprezentată de anabaptişti (rebotezaţi). Aceştia au manifestat cea mai puternică opoziţie faţă de rînduielile din acea vreme, urmărind răsturnarea întregii orînduiri existente. Ca urmare a programului lor social, anabaptiştii s-au bucurat de o popularitate atît de mare în rîndurile maselor orăşeneşti şi ţărăneşti exploatate, încît au fost momente cînd se punea problema dacă nu cumva întreaga Europă centrală va adopta reforma în sens anabaptist.

Reforma în Transilvania

În Transilvania, s-au preluat de timpuriu şi rînd pe rînd toate variantele reformei. Programele diferitelor curente au fost însă adaptate realităţilor social-economice de aici şi, ca urmare, au suferit importante schimbări.

Reforma luterană a început să se răspîndească în Transilvania, curînd după anul 1520, prin mijlocirea tineretului săsesc ce studiase la Wittenberg şi a negustorilor. În prima fază, centrul ei a fost la Sibiu, unde orăşenimea lupta împotriva tendinţelor de dominaţie ale clerului. Deosebit de violentă a fost împotrivirea în materie de jurisdicţie clericală. Nu se mai ţinea seama de sentinţele forurilor judecătoreşti ale bisericii şi se refuza prezentarea la scaunul de judecată.

Această mişcare a eşuat însă în cursul divergenţelor politice dintre aderenţii lui Ferdinand şi ai lui Zápolya, după dezastrul de la Mohács din 1526. Ea a recăpătat avînt abia după un deceniu şi jumătate, de data aceasta mai întîi la Braşov, sub îndrumarea lui Ioan Honterus (1498—1549). Reforma bisericii catolice şi introducerea luteranismului a fost decretată oficial la 1550.

Nobilimea maghiară a primit la început cu rezerve luteranismul, considerîndu-l ca un instrument în mîna partidei filo-habsburgice, pentru întărirea ei în Transilvania. Cîştigarea majorităţii nobililor de către reforma luterană, a cărei răspîndire a luat avînt începînd de pe la mijlocul deceniului al patrulea, s-a datorat dorinţei acestora de a se împărtăşi din averile eclesiastice. Apariţia curentelor sacramentarian şi anabaptist arată însă că, începînd din deceniul al cincilea, n-a lipsit nici în Transilvania tendinţa de a se imprima reformei un caracter radical.

În ce priveşte orăşenimea săsească bogată, ea a căutat să stăvilească acest proces, fapt la care a contribuit şi Ioan Honterus, prin lucrarea sa *Reformatio ecclesiae Coronensis* (1543). Hotărîrea « Universităţii săseşti » din 1550 preciza limitele îngăduite procesului de reformă în rîndurile saşilor. S-a ajuns chiar să se ia atitudine împotriva răspîndirii curentelor radicale ale reformei, propunîndu-se îngrădirea importului de cărţi şi introducerea cenzurii eclesiastice.

Pentru nobilimea maghiară — ca şi pentru patriciatul săsesc — era suficientă reforma luterană, care îi asigura avantajele ce decurgeau din secularizarea

averilor bisericești. Populația mai înstărită a tîrgurilor însă și o parte din țărănime — îndeosebi cea liberă — îmbrățișează mai întîi sacramentarianismul elvețian, apoi calvinismul în forma pe care i-o dăduse Henrich Bullinger, în sfîrșit antitrinitarismul, unii chiar în ramificația radicală a acestuia, legată de anabaptism.

Astfel, datorită luptei păturilor orășenești, sacramentarianismul a izbutit să cîștige teren printre maghiari în defavoarea luteranismului. Recunoașterea sa ca religie oficială de stat în 1564 a fost însă scump plătită prin concesiile făcute nobilimii și orășenimii bogate, trecute la această confesiune. În aceste condiții și biserica reformată din Transilvania, constituită pe temeiul învățăturilor lui Calvin în interpretarea lui Bullinger, a rămas calvinistă numai în aspectul ei teologic, nu și în programul ei social. Noii adepți ai lui Calvin, înfricoșați de mișcările maselor, nici nu au încercat măcar să introducă constituția și disciplina bisericească în forma specifică dată de reformatorul elvețian, ci au păstrat modul de organizare a luteranismului, favorabil intereselor păturilor conducătoare.

În felul acesta, calvinismul, adaptat în alte țări intereselor burgheziei progresiste, în Transilvania a fost despuiat de conținutul său social originar și lipsit de felul presbiterian de organizare (conducerea parohiilor de către « adunarea bătrînilor »), devenind biserica păturii dominante și conservatoare a feudalismului.

În timp ce curentele luteran și calvinist se situaseră fără rezervă alături de orînduirea feudală, populația săracă de la orașe și din tîrguri și masele țărănimii asuprite s-au orientat mai ales spre antitrinitarism și anabaptism. Îndeosebi primul dintre aceste curente s-a răspîndit cu o putere nestăvilită. Însuși Francisc Dávid (1520—1579), episcopul reformat, iar apoi chiar principele Ioan Sigismund ajunseră să fie adepții antitrinitarismului, Francisc Dávid însă n-a rămas la forma moderată a antitrinitarismului, ci a evoluat în direcția curentului anabaptist. Cu toate că el nu și-a însușit și programul social al acestui curent, totuși învățăturile lui au permis maselor asuprite să vadă în ele expresia propriilor lor năzuințe.

După înfrîngerea mișcărilor țărănești, forțele feudale au lichidat și antitrinitarismul. O ramură moderată a acestui curent, făcînd concesii clasei dominante, a dat naștere bisericii unitariene (1579). Perseverent în ideile sale, Francisc Dávid și-a sfîrșit viața în temnița din cetatea Devei, iar adepții lui, urmăriți peste tot ca elemente subversive, s-au grupat, în cele din urmă, în așa-numita sectă a sabatiștilor.

În urma succesului reformei, catolicismul s-a stins în Transilvania aproape cu desăvîrșire — ierarhia bisericii catolice a fost desființată timp de 160 de ani (1556—1716) — el persistînd doar în grupuri sporadice și numai prin locurile ascunse din părțile muntoase ale secuimii.

În aceste împrejurări, prin separarea confesională a Transilvaniei de Ungaria catolică (habsburgică), reforma a devenit și o platformă ideologică a luptei pentru existența de sine stătătoare a principatului transilvănean.

În sînul populației romînești reforma nu a pătruns decît sporadic, cu toate încercările de prozelitism făcute de luterani și mai ales de calvini. Varianta calvină a reușit să cîștige oarecare teren în rîndurile micii nobilimi, aflată în luptă cu marii feudali catolici, mai ales în Banat și în Hunedoara, în acelea ale negustorimii din orașele Lugoj, Caransebeș, Hațeg, și ale clerului, căruia i s-a suprapus o ierarhie calvinizată. Silințele acesteia din urmă de a cîștiga masele romînești n-au dus la rezultatele dorite. Spre sfîrșitul veacului (1595), biserica romînă din Transilvania, ajungînd în dependență de mitropolia Țării Romînești, nu a mai cunoscut un timp încercările de prozelitism calvin.

Noile centre de cultură. Școlile

Transformările în viața economică, socială și religioasă a Transilvaniei au adus schimbări însemnate și pe teren cultural. Reforma a înlăturat, o dată cu biserica catolică, și vechea pătură intelectuală clericală și, împreună cu aceasta, și centrele ei de cultură. Elemente ale tradiției umaniste din centrele episcopale de la Alba Iulia și Oradea au fost preluate de noul centru cultural de la curtea princiară, ca și de centrele culturale din orașe. Orășenimea a ajutat în mod deosebit ca, în perioada ce a urmat reformei, umanismul să iasă din izolarea sa aristocratică de mai înainte și să pătrundă în cercuri mai largi. Acest proces a fost ajutat de faptul că centrele școlare protestante nu au mai fost în mediul feudal, ci la oraș. În trecut, principalele centre culturale ale Transilvaniei fuseseră mănăstirile și curțile episcopale, pe cînd acum directivele plecau din centrele laice, de la curtea principelui sau din orașe.

Curtea princiară, mai ales sub Báthoreștii catolici, a reușit să atragă mulți reprezentanți de frunte ai umanismului. Legăturile curții cu mișcările reformate s-au încheiat o dată cu moartea lui Ioan Sigismund, care îmbrățișase unitarianismul. Principii și în general cancelarii lor culți, cu studii în Italia, mai ales la Padova, au încercat, prin atragerea unor învățați străini, artiști și oameni de cultură italieni, să transforme curtea de la Alba Iulia într-un centru de îndrumare culturală, cum fusese odinioară cel de la curtea lui Matei Corvin. Străduințele lor însă n-au avut succes deplin decît pe terenul îndrumării gustului artistic, mai puțin pe cel științific.

În unele orașe mari, la Cluj și la Oradea, la Brașov, la Sibiu și la Bistrița, s-au format centre noi, care au rivalizat în multe domenii ale vieții spirituale cu curtea principilor. Aceste orașe, importante centre meșteșugărești, au devenit și centre școlare.

Din îndemnurile primite din partea acestui umanism tîrziu, dar mai ales din partea reformei, școala a tras foloase deosebit de importante. Rețeaua de școli s-a întins considerabil, iar învățămîntul s-a adîncit și s-a lărgit. Pentru reformă, răspîndirea preocupărilor de cultură era tot atît de importantă cît era pentru noul organism statal al Transilvaniei pregătirea unor dregători laici, ridicați în multe cazuri din păturile de jos.

În Transilvania, asuprirea de neam se manifestă şi în domeniul învăţământului. Puţinele şcoli româneşti care existau erau lipsite de sprijin din partea oficialităţii. Ele se menţineau numai în măsura în care erau susţinute de populaţia românească şi de domnii Ţării Româneşti şi Moldovei.

Şcoala din Şcheii Braşovului — unde exista o puternică comunitate românească şi în care învăţământul în limba maternă a fost introdus în a doua jumătate a veacului al XVI-lea (1559) — a luat o dezvoltare deosebită, astfel că, la 1597, a fost nevoie de zidirea unui nou local, din piatră, care există şi azi şi la ridicarea căruia a contribuit şi Aron vodă, domnul Moldovei. Creşterea numărului şcolarilor, dar şi prozelitismul calvin, au ajutat spre sfîrşitul veacului la înfiinţarea unor şcoli româneşti şi în centre negustoreşti bogate din Banat: la Caransebeş — unde a fost « dascăl de dăscălie » Efrem Zecan, pomenit în epilogul *Paliei de la Orăştie* (1582) — la Haţeg, întemeiată prin străduinţele căpitanului cetăţii Deva, Francisc Geszty, şi probabil la Lugoj, asupra acestor ţinuturi bănăţene încercările de prozelitism calvine fiind mai insistente.

În mediul săsesc, bazele învăţământului de cultură generală au fost puse de Ioan Honterus, prin înfiinţarea la Braşov a primului liceu întemeiat pe principii umaniste, care şi-a deschis porţile la 1 decembrie 1544. După îndemnurile primite de la braşoveni, au trecut curînd şi sibienii (1555) la reorganizarea învăţământului, apoi cei de la Bistriţa (1596) şi Sighişoara (spre sfîrşitul veacului).

În mediul maghiar, reînnoirea învăţământului pe baze umaniste protestante poate fi datată din 1557. În acest an, dieta ţării hotărî ca în clădirile mănăstirilor secularizate din Cluj şi Tîrgu-Mureş, apoi din Alba Iulia şi Oradea, să se organizeze colegii protestante. Principele Ioan Sigismund voise ca, prin chemarea învăţatului francez Pierre de la Ramée (Petrus Ramus, 1515—1572), să ridice colegiul din Alba Iulia la rangul unei şcoli superioare. Planul fu realizat însă de Ştefan Báthory, dar nu în spirit protestant, ci prin aducerea iezuiţilor. El întemeie la Cluj, în 1581, o universitate, după modelul universităţilor din Apus, în fruntea căreia puse pe italianul Antonio Possevino. Universitatea din Cluj avea trei facultăţi: teologică, filozofică şi juridică, în actul de fundaţie prevăzîndu-se ca « toţi aceia care au terminat cu succes ştiinţele frumoase, limba ebraică, greacă şi latina în facultăţi... şi au ajuns stăpîni pe ştiinţă deplină, să poată ajunge bacalaureaţi, magistri sau doctori şi aceste grade să le aducă tot atîtea drepturi, demnitate, distincţie şi onoare, ca şi cînd şi le-ar fi cîştigat în academii italiene, franceze, spaniole sau germane »[1]. Mihai Viteazul, ca domn al Transilvaniei, a luat sub ocrotirea sa universitatea şi pe iezuiţi, după cum reiese dintr-un document din 31 decembrie 1599. Totuşi, universitatea a putut funcţiona numai pînă în 1603, cînd iezuiţii au fost alungaţi.

La baza noului învăţămînt orăşenesc se afla însuşirea limbii latine — limbă a administraţiei de stat şi a justiţiei — şi cunoaşterea culturii antice. În afară de director, materiile erau predate la licee (colegii) de mai mulţi lectori şi de alte

[1] A. Veress, *Fontes rer. Trans.*, I, p. 127—132.

ajutoare. Elevii erau grupaţi în organizaţii şcolare *(coetus)* şi se conduceau prin fruntaşi aleşi, cel puţin în parte, de ei înşişi, din mijlocul lor.

În sate, băieţii învăţau cititul, scrisul şi socotitul. Uneori, însă, şcoala sătească era mai avansată, cum o arată statutele şcolilor din Sînzieni, sau din Criţ, din anul 1593, conform cărora se preda atunci, în amîndouă şcolile, şi limba latină, iar la Criţ chiar şi limba greacă.

Tipografiile

Alături de şcoli, procesul culturalizării a fost ajutat şi de tipografii, al căror număr a crescut simţitor în Transilvania. Pe lîngă cele cunoscute din epoca precedentă (la Sibiu şi Braşov), acum se înfiinţează altele noi, la Cluj (a lui Hoffgreff-Heltai, în 1550), la Oradea, la Alba Iulia (în 1567, cu Rafael Hoffhalter ca tipograf), la Abrud, a diaconului Coresi şi altele la Braşov, la Orăştie, unde s-a tipărit *Palia*, în 1582. Pînă în această vreme, cartea tipărită era încă rară, şi, cu toate că era mai ieftină decît manuscrisele, încă destul de scumpă. Marea invenţie tehnică fu acum pusă în slujba literaturii în limba poporului şi în slujba răspîndirii noilor idei ale reformei.

Diaconul Coresi şi-a început activitatea tipografică în Ţara Romînească. În 1556, s-a aşezat la Braşov, de unde revine la Tîrgovişte în 1558 şi tipăreşte acolo, pentru Mircea Ciobanul, *Triodul Penticostar* slavonesc, o remarcabilă realizare a artei tipografice, prin bogăţia ilustraţiilor.

În 1559–1560, Coresi se mută din nou la Braşov, unde rămîne pînă la moarte. Faptul că tipografia munteană încetează orice fel de activitate în timpul lucrărilor executate de Coresi la Braşov, precum şi trecerea în mai multe rînduri a lui Coresi din Ţara Romînească în Transilvania şi înapoi, arată că tipografia lui împlinea nevoile de cărţi ale celor trei ţări romîneşti, nu era rezervată uneia singure. Am văzut că, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, tipografia de la Tîrgovişte a tipărit cărţi slavone cu stema Moldovei. Prin mutarea tipografiei la Braşov, oraş care avea legături comerciale şi cu Moldova, nu s-a întrerupt furnizarea de cărţi pentru această ţară.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, s-au tipărit în Transilvania şi în special la Braşov 35 de cărţi bisericeşti pentru romîni. Dintre acestea, 23 sînt în slavoneşte, adică majoritatea, 3 sînt slavo-romîne (text slav cu traducere romînească) şi 9 în romîneşte. Tipărirea mai ales a cărţilor slavone în tipografia din Braşov arată că această tipografie se afla sub protecţia autorităţilor bisericeşti din Ţara Romînească şi Moldova şi împlinea nevoile de cărţi din aceste ţări, unde se păstra mai bine tradiţia slavonă.

Întreprinderea tipografică din Braşov s-a mărit cu vremea şi, alături de cărţile tipărite de Coresi şi de ucenicii săi, se tipăresc acolo şi alte cărţi. Astfel, Tudor diacul, apoi Mănăilă, Şerban, fiul lui Coresi, Marian, diacul Călin, diacul Lorinţ, apar ca tipografi, alături de Coresi sau singuri. Este vorba probabil de meşteri care lucrau în aceeaşi tipografie, căci litera şi ornamentele nu diferă de la meşter la meşter.

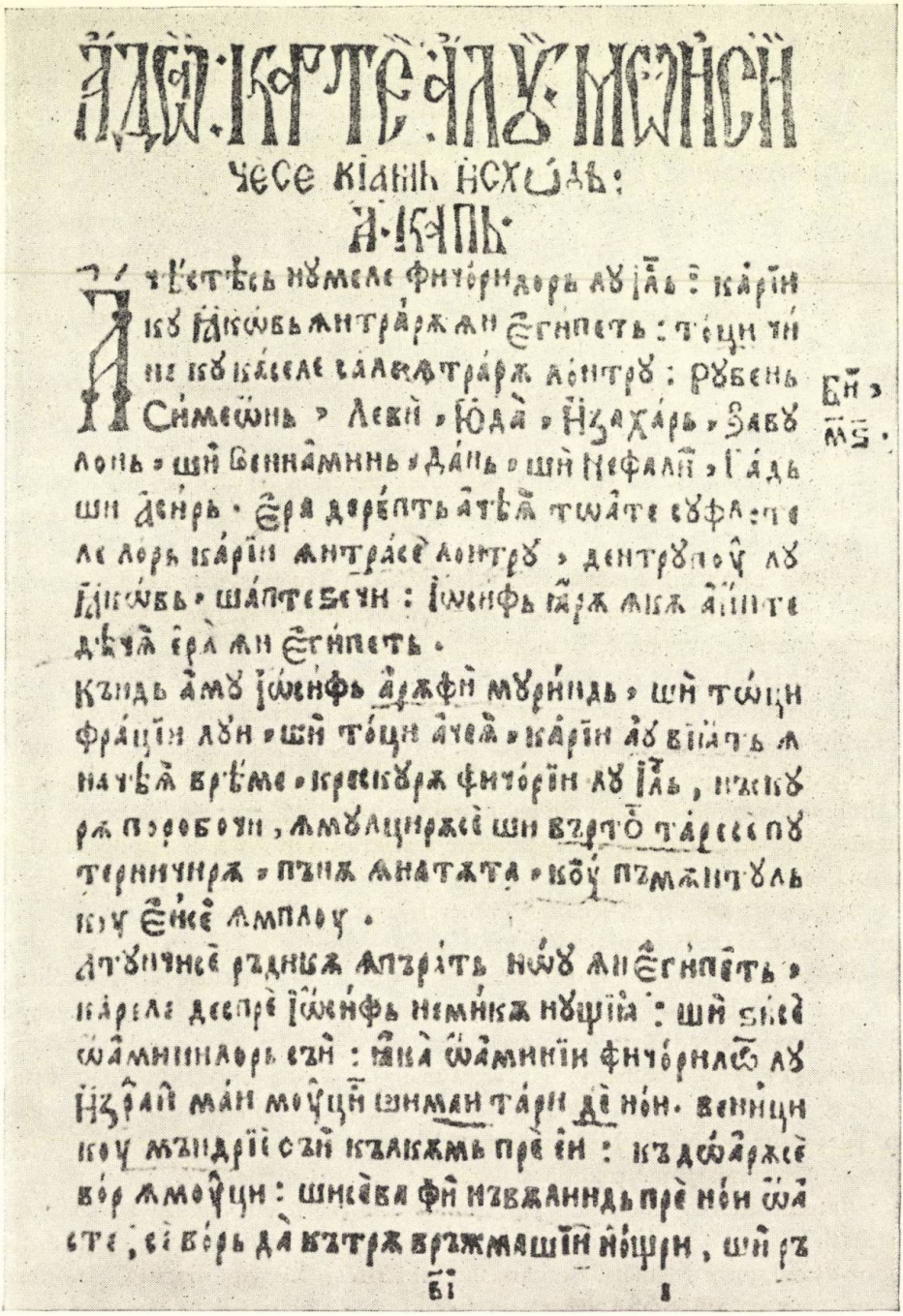

Fig. 301. — Pagină din *Palia de la Orăștie*, 1582.

Meşterii se deplasau de la Braşov şi în alte oraşe din Transilvania, ca, de pildă, la Sebeş, unde s-a publicat *Sbornicul* slavon din 1580, la Orăştie, unde s-a publicat *Palia*, în 1582, la Alba Iulia, unde a lucrat diacul Lorinţ *Evangheliarul* din 1579. Este vorba însă de aceiaşi meşteri care au lucrat şi la Braşov şi de aceeaşi literă folosită şi în tipăriturile publicate acolo. Se poate însă admite o extindere a tipografiei, cu prese şi litere suplimentare pentru nevoile din alte oraşe. A existat, deci, o activitate tipografică românească în Transilvania, cu centrul la tipografia de la Braşov, unde se tipăreau lucrări destinate românilor din toată Transilvania, precum şi celor din Ţara Românească şi Moldova.

Însemnătatea activităţii lui Coresi pentru cultura românească. Tipografia condusă de diaconul Coresi la Braşov a fost prima tipografie de cărţi româneşti, dacă facem abstracţie de tipărirea unui *Catehism romînesc* la Sibiu, în 1544, care nu s-a păstrat. Tipografia de la Braşov a fost continuarea tipografiei slavone din Ţara Românească, dar o dată cu mutarea ei la Braşov a început să tipărească şi cărţi româneşti.

Această schimbare esenţială pentru istoria culturii trebuie pusă în legătură cu răspîndirea în aceeaşi vreme a scrisului românesc în actele private, în cărţile de legende populare, în cărţile juridice. Tipărirea cărţilor româneşti nu poate fi socotită ca un fenomen izolat, ci ca rezultatul mişcării culturale din acea vreme pentru scrisul în limba română în cele trei ţări româneşti, datorită ridicării unor noi pături sociale.

Unii istorici au considerat întreaga activitate de tipărire a cărţilor româneşti la Braşov ca rezultatul influenţei saşilor luterani, care ar fi impus introducerea limbii române în locul celei slavone la românii transilvăneni. Mutarea lui Coresi la Braşov s-a făcut însă cu învoirea domnului muntean Pătraşcu cel Bun şi coincide cu venirea la Braşov, cu oaste, a acelui domn, care patronase pînă atunci tipografia.

Patronajul luteran al municipalităţii săseşti din Braşov asupra tipografiei lui Coresi este pur formal. Astfel, prima carte tipărită de Coresi la Braşov, în 1557, *Octoihul mic*, poartă indicaţia că s-a publicat din « porunca » judelui sas al oraşului, Iohannes Benkner, deşi această carte este scrisă slavoneşte şi are un caracter ortodox. La fel şi *Evangheliarul* slavonesc din 1562 menţionează aceeaşi poruncă a judelui Braşovului. Nu se poate închipui un patronaj luteran care să se îngrijească de tipărirea cărţilor ortodoxe în limba slavă. Pe de altă parte, sînt cărţi româneşti tipărite de Coresi care nu poartă indicaţia despre « porunca » judelui oraşului. *Psaltirea* românească din 1570, carte de mare importanţă pentru înlocuirea scrisului slavon cu cel românesc, e prezentată ca o carte tipărită de Coresi singur: « Eu, diaconu Coresi, dacă văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi, rumînii, n-avăm... »[1]. Este sigur că pentru unele cărţi ale lui Coresi, judele Braşovului a contribuit

[1] I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, p. 55, 56.

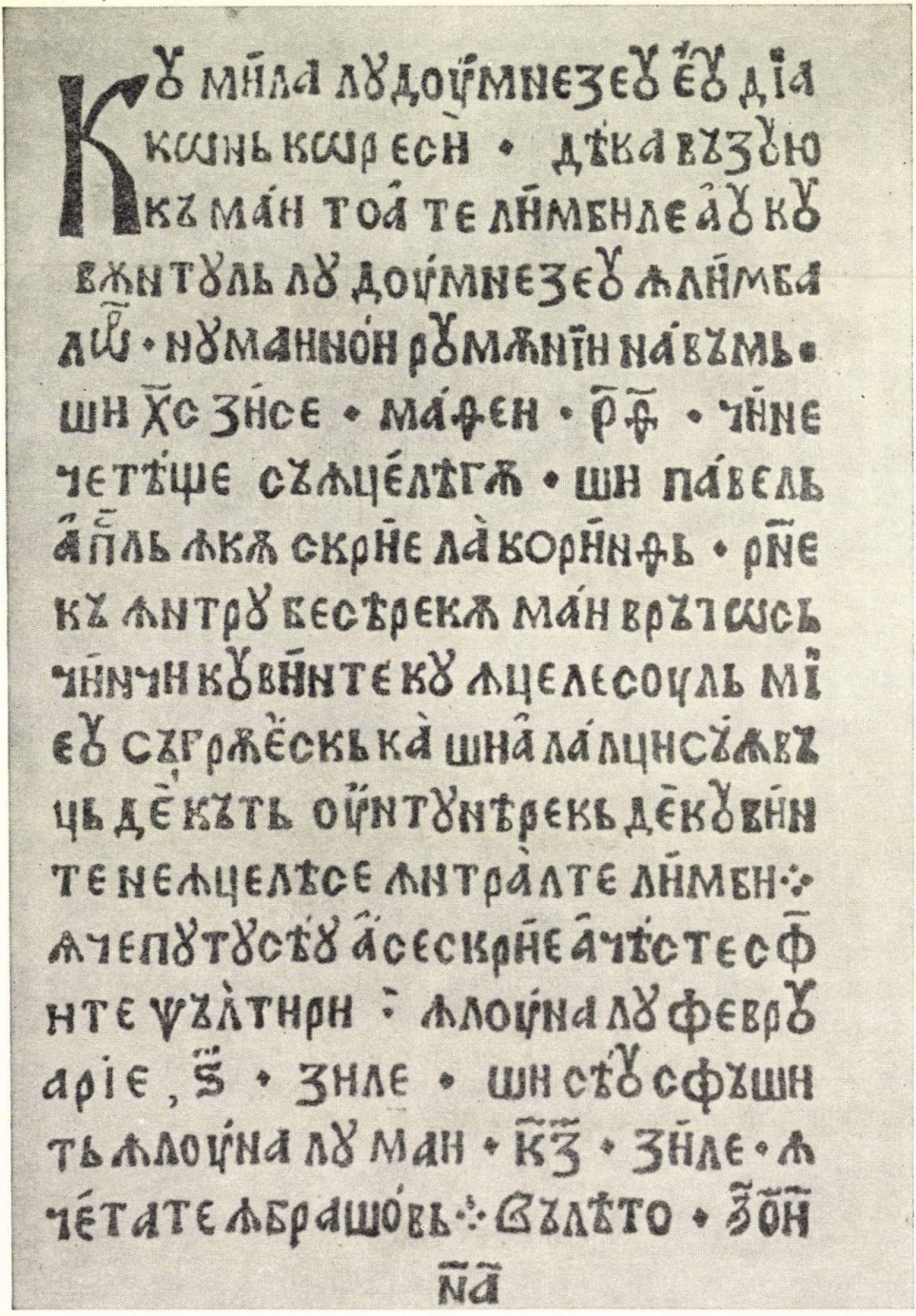

Fig. 302. — Epilogul *Psaltirii* lui Coresi, 1570.

cu bani, ca să poată fi tipărite. Luca Hirscher, urmaşul lui Benkner, spune în prefaţa *Evangheliei* romîneşti cu învăţături, tipărită de Coresi în 1581: « Nu mai cruţai de în avere ce-mi era dăruită de Dumnezeu a da la acest lucru »[1]. Rezultă din acest text că nu este vorba de subvenţionarea tipografiei din partea municipalităţii, ci de banii lui Hirscher, din averea sa personală. Această carte este de altfel o carte pur ortodoxă. Patricienii saşi, care conduceau oraşul, erau oameni de afaceri şi înţelegeau să investească bani în anume lucrări de tipografie, care era o întreprindere fructuoasă. De vreme ce se tipăresc în aceeaşi tipografie şi cărţi slavone şi cărţi cu dedicaţii către domnii Ţării Romîneşti şi ai Moldovei, precum şi cărţi fără indicaţia « poruncii » judelui Braşovului, este clar că municipalitatea săsească nu era proprietara tipografiei, nu avea sarcina editării cărţilor romîneşti, iar Coresi nu era simbriaşul ei. Tipografia era proprietatea lui Coresi, în sensul că el poseda, cum era obiceiul meşteşugarilor din evul mediu, uneltele muncii sale, un sac de litere şi o presă.

Adevăraţii susţinători ai activităţii lui Coresi, cei care l-au chemat în oraşul lor, nu pot fi decît conducătorii comunităţii orăşeneşti din suburbiul romînesc de la Şcheii Braşovului. Tipografia lui Coresi a lucrat exclusiv, prin toate cărţile tipărite, pentru biserica romînă. Ea se afla în strînsă legătură, după cum o arată numeroase indicii, cu biserica Sf. Nicolae a comunităţii romîneşti din Şchei.

Sprijinul acordat de comunitatea romînească din Şchei tipografiei rezultă şi din examinarea cărţilor ieşite de sub teascurile ei. Dintre cele nouă cărţi romîneşti, şapte sînt publicate conform tradiţiei ortodoxe. Această simplă statistică este o dovadă că tipografia lucra pentru biserica ortodoxă şi nu pentru cea luterană şi pentru ţelurile ei de propagandă. Într-una din aceste cărţi romîneşti, *Evanghelia cu învăţătură* din 1581, se cuprind chiar atacuri împotriva reformei religioase, socotită ca erezie: « Într-acest greu ce e în lume acum, derept ce ca mulţi oameni creştineşti întru multe chipuri de credinţe şi de învăţături noaă pleacă-se şi întru părerile loru-şi sălbătecescu-se... a amistui întru ei vare ce eresure » (erezii)[2].

Rămîn numai două cărţi, dintr-un total de 35, asupra cărora se poate zice că s-a exercitat influenţa reformei religioase: catehismul intitulat *Întrebare creştinească* (fără dată, tipărit probabil în 1560—1561, o dată cu *Evanghelia romînească*, anunţată în prefaţă), apoi *Evanghelia cu învăţătură*, care are în anexă un *Molitfelnic*, tipărite în 1564.

Compromisul religios pe care îl aflăm în aceste cărţi este rezultatul luptei între presiunea exercitată de autoritatea orăşenească luterană şi rezistenţa comunităţii romîneşti din oraş. Se vede că această comunitate avea posibilitatea să cenzureze textele ce îi erau trimise, deci patrona tipografia, dar nu se putea opune întrutotul cîrmuirii oraşului.

---

[1] I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia romînească veche*, I, p. 92.
[2] Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură*, ed. S. Puşcariu şi Al. Procopovici, p. 3.

În legătură cu patronarea traducerilor de cărți bisericești în românește de către biserica Șcheilor, este de asemenea dovedit că diaconul Coresi a aflat în acea biserică vechi traduceri în manuscris, copiate sau chiar executate din inițiativa românească locală. Astfel, o copie a *Octoihului* românesc, executată la Brașov pentru școala comunității din Șchei, în 1570, s-a făcut « de pre izvodul ce iaste în beseareca Șcheailor de lîngă cetatea Brașovului, de l-au scos den limba sîrbească pre limba rumînească sfinții părinți, cine au fost nainte întru acest loc ».

De asemenea, *Apostolul* slavo-român, scris la Brașov în anii 1559—1560, înainte de începerea tipăririi cărților românești, este copiat de popa Bratul din Șchei după o traducere mai veche, alcătuită la Brașov, după cum rezultă din limbă.

Tipografia lui Coresi a publicat și vechi traduceri maramureșene ale cărților bisericești, transpuse în graiul sud-ardelean, dar și traduceri din sudul Transilvaniei, datînd din prima jumătate a veacului al XVI-lea (*Evanghelia* românească din 1560 dă numele monedelor care au circulat în Ungaria înainte de 1526; s-a folosit deci un text românesc tradus înainte de începuturile pătrunderii reformei luterane în Transilvania).

Așadar, a existat un curent de traduceri în românește înainte de hotărîrea sfatului orășenesc din Brașov, din 13 martie 1559, de a reforma biserica românească din Șchei, hotărîre care, cum spune cronicarul sas, « n-a avut niciun rezultat »[1].

Curentul în favoarea traducerii cărților bisericești în limba poporului a putut să primească în Transilvania un impuls de la reforma religioasă. Influența reformei a existat, dar inițiativa scrierii în românește în acea epocă se datorește ridicării unor noi pături sociale la cultură, și nu sașilor luterani. Mai mult chiar, se poate afirma că acest curent a fost aprobat și de domnii și mitropoliții din Țara Românească și Moldova, sub înrîurirea acestor pături sociale. O parte din cărțile românești tipărite de Coresi sînt dedicate domnilor Moldovei și Țării Românești, firește nu fără știrea lor. *Evanghelia cu învățătură*, tipărită de Coresi în 1581, a fost tradusă cu învoirea mitropolitului Țării Românești, Serafim, care a trimis de la Tîrgoviște manuscrisul slav ce urma să fie tradus. În scrisoarea judelui Brașovului Luca Hirscher către judele Bistriței, din 15 august 1582, el spune că publicarea acestei evanghelii în românește a fost aprobată de domnii și mitropoliții Moldovei și Țării Românești, care au și cumpărat un mare număr de exemplare, « pentru a fi introduse în țările lor ».

Această operă se datorește în mare parte inițiativei celor ce nu știau slavonește. Copistul *Octoihului* manuscris din 1570, de la Brașov, spune că cei învățați știu slavonește, pe cînd scrierile românești sînt scrise pentru « mișelame », iar *Evanghelia cu învățătură* din 1581 a fost scrisă « ca să fie mai lesne și mai ușor a ceti și a înțelege pentru oamenii cei proști » (simpli)[2]. Între aceștia, locul cel mai însemnat îl deținеau orășenii, care erau știutori de carte dar nu învățaseră slavonește.

[1] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, VI, p. 100 și 180.
[2] Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, p. 6.

Manuscrisele cărților românești tipărite de Coresi provin din locuri foarte diferite: Maramureș, Transilvania de sud și chiar Moldova, ceea ce arată că traducerea acestor cărți constituie un fenomen cultural general și nu o inițiativă luată de municipalitatea Brașovului. Chiar faptul că opera de răspîndire a cărților în limba poporului s-a făcut mai ales la Brașov arată că mișcarea pentru scrisul în această limbă era general românească, de vreme ce acest oraș constituia principalul centru de schimb între cele trei țări românești. Un alt fapt care dovedește caracterul general pentru toți românii al operei lui Coresi este limba cărților românești tipărite de el. Manuscrisele vechilor traduceri alcătuite în diferite regiuni ale țării au fost retopite la Brașov în limba vorbită în Țara Românească și în sudul Transilvaniei, care a rămas la baza limbii literare pînă în zilele de azi.

Totuși, după 1582, tiparul românesc încetează pînă în 1637, cînd a fost reluat în Țara Românească și în Moldova. În această epocă încetează în general curentul de traduceri și de răspîndire a cărților bisericești românești care se dezvoltase în chip așa de bogat pînă în 1580—1585. Acesta este semnul unei reacții slavone împotriva răspîndirii cărților bisericești în limba română; a fost, probabil, urmarea unei măsuri a bisericii, sub influența patriarhiilor din Orient, care a reușit să împiedice, cîtva timp măcar, înlăturarea tradiției seculare a ritualului slavon. Aceasta este cu atît mai de crezut, cu cît curentul de scrieri în limba poporului, în celelalte domenii decît cel bisericesc, a continuat să crească în această vreme, de pildă, în istoriografie, în scrierea actelor publice și private etc.

Paralel cu activitatea atît de intensă pe care a desfășurat-o diaconul Coresi la Brașov, tipărind nu mai puțin de 35 de cărți, tipografia lui Heltai din Cluj a tipărit, între 1550 și 1600, 56 de cărți în limba latină și 83 de cărți în limba maghiară, cu frumoase gravuri în lemn.

La Brașov, tipografia lui Honterus și-a continuat activitatea sub conducerea lui Valentin Wagner, tipărindu-se mai ales cărți școlare; trecută apoi în proprietatea orașului, tiparnița din Brașov a servit un timp îndelungat ca instrument de propagandă luterană. Tipografia brașoveană a întrecut în productivitate (pînă la 1557, data morții lui Valentin Wagner) tipografia lui Heltai de la Cluj. În ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, însemnătatea ei a scăzut însă, fiind întrecută de cea din Sibiu, cu tipografi ca Heusler, Frautlingen, Crato și alții.

În strînsă legătură cu tipografiile, au luat ființă în Transilvania morile de hîrtie, care furnizau tipografiilor materialul de lucru necesar. Cea dintîi moară de hîrtie din Transilvania, totodată prima moară de hîrtie din tot sud-estul Europei, a fost cea de la Brașov, înființată în anul 1546 de doi negustori din rîndurile patriciatului brașovean, Hans Fuchs și Iohannes Benkner, și condusă de polonezul Ioan Früh. În 1573 s-a înființat o moară de hîrtie la Tălmaciu-Sibiu, iar alta exista în acest timp la Cluj.

La Brașov și Sibiu se constată în această vreme și existența unor librari, care vindeau cărțile cu aprobarea principelui. Astfel este cazul lui Nicolae

Schmidt, în primul oraş, şi al lui George Wildner, în cel de-al doilea; alţi librari sînt întîlniţi apoi la Cluj şi Bistriţa.

Bibliotecile

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, colecţionarea de cărţi a luat oarecare proporţii în păturile instruite şi mai ales în păturile laice. Gregor Berger († 1590) din Sibiu, de ex., avea, între cele 46 de opere ale bibliotecii sale, pe Homer, Hesiod, Lorenzo Valla etc., apoi o carte de muzică, una de geometrie şi altele. O bibliotecă particulară deosebit de valoroasă a avut comitele săsesc Albert Huet († 1607) — între cărţile sale fiind şi *Institutele* lui Justinian — pe care a donat-o apoi liceului din Sibiu.

Temerea de răspîndirea ideilor înaintate cu ajutorul cărţii a determinat clasa conducătoare să îngrădească libertatea tiparului, care existase pînă atunci. Ordinul din 1571 al lui Ştefan Báthory pentru introducerea cenzurii princiare face parte din măsurile împotriva curentelor progresiste.

În afară de colecţiile particulare, au luat fiinţă în Transilvania, pe lîngă unele şcoli, cele mai vechi biblioteci publice păstrate pînă azi. Bibliotecile şcolilor din Cluj, Braşov şi Sibiu au devenit, prin cumpărături şi donaţii, adevărate tezaure culturale.

Literatura reformei

Literatura orăşenească din Transilvania a făcut un însemnat pas înainte în deceniile al şaselea şi al şaptelea ale secolului al XVI-lea, în decursul aprigei lupte pe care au purtat-o variantele progresiste ale reformei cu cele moderate. În această luptă, progresul social era reprezentat de antitrinitarism, faţă de luteranism şi calvinism. Centrul antitrinitarismului (unitarianismului) a fost Clujul, unde contradicţiile de clasă în sînul orăşenimii erau mai ascuţite. Aici s-au ridicat şi cele două personalităţi conducătoare — de origine săsească — care au reprezentat în literatura maghiară tradiţiile de luptă antifeudală: Francisc Dávid şi Gaspar Heltai. Participarea lor la mişcările de masă ale meşteşugarilor şi plebeilor din acest oraş i-a transformat în figuri marcante ale literaturii în limba poporului.

Francisc Dávid († 1579), conducătorul antitrinitarienilor, şi-a răspîndit concepţiile lui progresiste prin disertaţii şi scrieri polemice în limbile latină şi maghiară. Asupra sa s-a exercitat influenţa mişcărilor meşteşugarilor şi plebeilor clujeni, precum şi ale ţărănimii din acel timp. Sub influenţa antitrinitarismului a stat şi activitatea lui Gaspar Heltai († 1574), considerat ca cel mai de seamă prozator al literaturii maghiare din acel timp. Din şirul lung al scrierilor lui amintim «Dialogul» *(Dialogus)*, apărut în 1552, colecţia de poveşti intitulată «O sută de fabule» *(Száz fabula*, 1556), violentul pamflet în spirit antitrinitarian «Háló» (1570) şi «Cronica» sa în limba maghiară (1575). Povestirea lui uşoară, stilul viguros, atitudinea curajoasă alături de orăşenime şi de masele asuprite, au asigurat cărţilor lui un cerc larg de cititori.

În timpul şi în legătură cu aceste lupte şi polemici religioase între luterani, calvini şi unitarieni, s-a născut, în anii 1560—1570, şi drama în limba maghiară, precedată de traduceri din Euripide (1551) şi din Sofocle (1558). Prima operă originală, datorată unui anonim, este « Comedia trădării lui Melchior Balassi », tipărită la Abrud în 1565. Autorul, rămas necunoscut, demască şi ridiculizează, prin trădările şi manoperile acestui feudal, întreaga clasă socială căreia îi aparţinea Balassi. O tragedie jucată de şcolari (în limba latină şi în stil umanist) a lui Valentin Wagner nu ni s-a păstrat.

Literatura şi ştiinţa în epoca umanismului tîrziu

Spre sfîrşitul veacului al XVI-lea, se poate constata o nouă înflorire a literaturii umaniste şi a ştiinţei. Acest umanism tîrziu s-a dezvoltat — mai ales în măsura în care foloseşte limba maternă — pe baza literaturii reformei. În urma legăturilor sale cu reforma, umanismul şi-a pierdut caracterul aristocratic de mai înainte şi a căpătat o bază socială relativ largă. Aceasta a făcut posibilă dezvoltarea unui umanism specific, local, transilvănean. Datorită transformărilor produse pe tărîm literar în deceniile reformei, la sfîrşitul veacului al XVI-lea, limba latină nu mai era limba unică nici măcar a literaturii umaniste. Nici în ştiinţă nu s-a mai putut păstra folosirea exclusivă a limbii latine, deşi limba obişnuită a ştiinţei a continuat să rămînă şi mai departe latina. Intelectualitatea laică, devenită mai numeroasă, cercurile noi de cititori cereau întrebuinţarea în literatură şi în ştiinţă a limbii materne, mai uşor de înţeles pentru ei. De aceea, literatura şi ştiinţa din această vreme a umanismului tîrziu cuprind opere atît în limba latină, cît şi în limba maternă.

Cele mai importante creaţii literare ale umanismului în limba latină din Transilvania în această jumătate de veac sînt acele ale scriitorilor saşi. Literatura umanistă e o literatură savantă. Autorii creaţiilor literare s-au străduit să capteze pe cititori, nu numai prin frumuseţea stilului, ci şi prin conţinut. Pentru aceasta, ei s-au îndreptat adesea către prelucrarea poetică a unor subiecte istorice. În acest domeniu, avem unele creaţii valoroase ale literaturii umaniste săseşti, în care se îmbină poezia şi istoria.

O încercare încă timidă de acest gen ne prezintă Ioan Lebel († 1566), în poemul lui istoric despre cetatea Tălmaciului, *Carmen historicum de oppido Thalmus*. Urmînd un cunoscut obicei umanist, Lebel încearcă să lege diferitele întîmplări din istoria Transilvaniei de soarta comunei Tălmaciu, unde a trăit timp mai îndelungat. În acest poem istoric sînt amintite şi satele romîneşti din vecinătate, ai căror locuitori sînt, după mărturisirea autorului, urmaşii « italienilor ».

O poziţie deosebită în cadrul umanismului transilvănean ocupă opera lui Ioan Sommer (1542—1574), conducătorul şcolii de la Cotnari, întemeiată de Despot vodă şi propovăduitorul curajos al antitrinitarismului între saşi. Cele 15 elegii *De clade Moldavica*, în care descrie întîmplările legate de sfîrşitul lui Despot şi propria-i fugă la Braşov, se numără printre apreciatele poezii umaniste

scrise în Transilvania, iar *Viața lui Iacob Heraclide Despotul Moldovei*, redactată într-o limbă latină excelentă, prezintă și azi interes. Sommer a publicat apoi și alte diferite poezii ocazionale și o dramă satirică despre « tirania » colicii și podagrei.

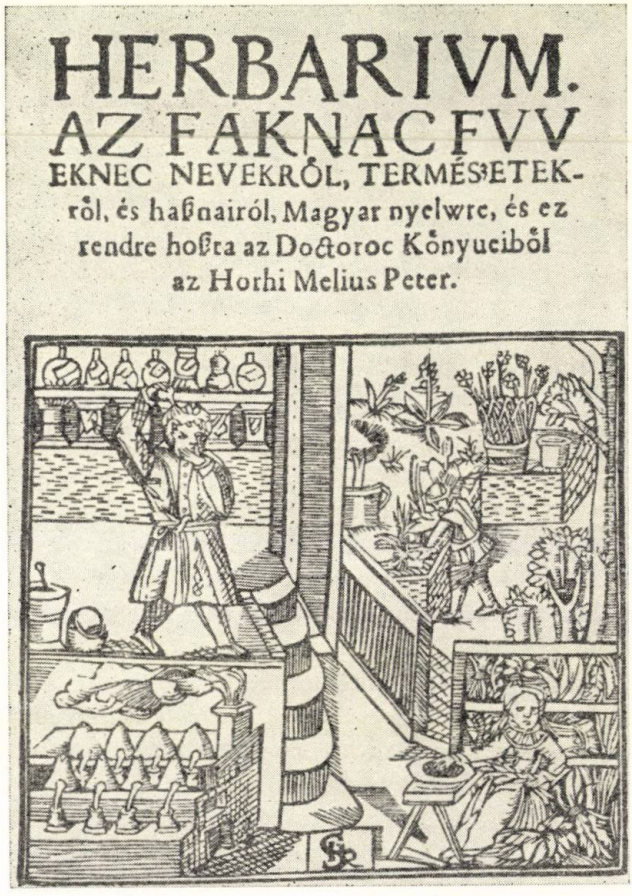
HERBARIVM.
AZ FAKNAC FVV
EKNEC NEVEKRÔL, TERMÉSZETEK-
rôl, és haßnairól, Magyar nyelwre, és ez
rendre hoßta az Doctoroc Kônyuciből
az Horhi Melius Peter.

Fig. 303.—Foaia de titlu a *Herbarium*-ului tipărit la Cluj în 1578.

Un exemplu reprezentativ al poeziei savante umaniste e descrierea în versuri a lui George Deidrich († 1605), intitulată *Hodoeporicon itineris Argentoratensis* (Descrierea unei călătorii la Strassburg), în care se dau multe informații geografice, etnografice și istorice.

Prin puterea talentului său poetic și prin volumul creațiilor sale, Christian Schesaeus († 1585) se numără printre cei mai de seamă scriitori umaniști din Transilvania. În opera sa principală, epopeea *Ruinae Pannonicae*, redactată sub influența lui Virgiliu, el a prezentat în 12 cîntece istoria Transilvaniei între 1541 și 1571. Expunerea sa se distinge printr-un realism remarcabil, care se

manifestă îndeosebi în cîntecul unde se evocă marea răscoală a secuilor din anul 1562. Schesaeus a mai scris o seamă de ode şi elegii, toate caracterizate prin eleganţa deosebită a formei. În anul 1580, la Biertan, el a prezentat mersul reformei în Transilvania, într-o expunere care se numără printre cele mai frumoase creaţii ale prozei umaniste.

Literatura latină la maghiari, în comparaţie cu cea a saşilor, e mai puţin valoroasă. În schimb, e cu atît mai importantă beletristica umanistă în limba maternă. În cadrul acesteia, genul cel mai caracteristic şi mai popular l-au format povestirile. Ele au îndeplinit în acea vreme, pentru cititorii laici, rolul de mai tîrziu al romanului. Povestirile cu caracter popular şi-au luat în general subiectele din folclor sau din nuvele umaniste străine.

Din creaţia bogată a povestirilor cu subiecte împrumutate din folclor, amintim pe aceea a lui Petru Ilosvai Selymes despre « Toldi » (1574), în care autorul a prelucrat o tradiţie populară, al cărei erou e un tînăr viguros şi curajos, în luptă cu piedicile puse de societatea feudală. Dintre acelea cu subiecte împrumutate din tezaurul comun al umanismului european, merită să fie pomenită povestirea lui George Enyedi (1555—1597) intitulată « Gismunda şi Gisquardus », a cărei temă este împrumutată dintr-o nuvelă a lui Boccaccio. Povestirea de origine antică « Arghir şi Elena », ajunsă în Transilvania prin mijlocirea unor cărţi populare italiene şi prelucrată de Albert Gyergyai (c. 1600), se află şi în literatura romînă şi săsească. Ea e una din cele mai artistice realizări ale întregii literaturi a povestirilor. Din literatura antică şi-a luat subiectele şi Nicolae Bogáthi Fazekas (1534—1598), cel mai fecund scriitor de povestiri.

Din aceeaşi vreme datează şi primele opere cu caracter ştiinţific în limba maghiară, mai întîi de ştiinţele naturii. Dintre cele dintîi realizări pomenim lucrarea de botanică a lui Petru Méliusz Juhász, *Herbarium*, tipărită la Cluj în 1578, şi « Manualul de medicină », de mari proporţii, al lui George Lencsés din Oradea, medicul curţii lui Ştefan Báthory.

Înflorirea ştiinţei în Transilvania e arătată de numărul mare al operelor ştiinţifice de specialitate, apărute în limba latină. În domeniul medicinei, doctorul Paulus Kyr, care a organizat şi un învăţămînt medical la Braşov, a publicat în 1555 lucrarea *Sanitatis studium* (Studiul sănătăţii), socotită prima carte de medicină tipărită în Transilvania. În domeniul filologiei şi al ediţiilor de texte trebuie pomeniţi în primul rînd Ioan Honterus şi Valentin Wagner [1]. Dintre operele lui Wagner, lăsînd la o parte tipăriturile de autori clasici, amintim gramatica sa grecească (*Compendium grammatices graecae*, 1562). Dovadă a interesului pe care l-a avut umanismul transilvănean pentru dezvoltarea culturii greceşti este şi faptul că Johannes Benkner, judele Braşovului, a pus să se cumpere manuscrise şi cărţi greceşti din Ţara Romînească şi din Moldova, pentru biblioteca şcolară braşoveană. Din străduinţele lui Martin Brenner din Bistriţa († 1553),

[1] V. mai sus, partea a II-a, cap. XI, par. 2.

de a publica unele manuscrise mai importante, însemnată e tipărirea, la 1543, a unei părți din opera istorică a lui Bonfini. Pentru păstrarea izvoarelor istorice și-a cîștigat merite deosebite Cristian Pomarius (Baumgarten), († 1565), care a organizat arhivele orașelor Sibiu, Brașov și Bistrița. El a avut și preocupări geografice, pregătind o hartă a Transilvaniei, care însă nu s-a păstrat. Dintre

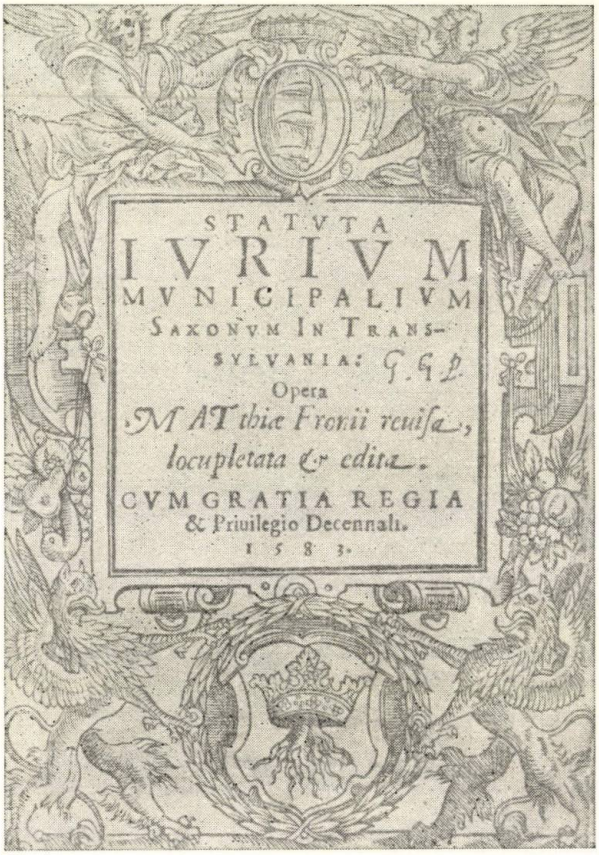

Fig. 304. — Foaia de titlu a lucrării *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transilvania*, tipărită la 1583.

filologi, Grigore Molnár din Cluj († 1564) a scris o gramatică latină, întrebuințată în Transilvania pînă în veacul al XIX-lea, iar Petru Csókás din Lasko († 1587), profesor la Tîrgu Mureș, a scris partea maghiară a dicționarului în zece limbi al lui Calepinus (1585).

În ce privește dreptul și studiile despre stat, ele s-au dezvoltat în slujba noului principat transilvănean și a păturilor dominante. Se fac încercări de codificări de legi. Honterus a realizat o astfel de codificare în anul 1544. Opera lui a fost continuată de Toma Bomelius. Bazat pe aceste lucrări, brașoveanul

Matei Fronius a definitivat codificarea dreptului săsesc în *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transilvania*, tipărită în 1583. Ioan Baranyai Decsi (Barovius, 1560—1601), prin opera sa juridică de proporţii mari, intitulată *Syntagma institutionum iuris* (1593), a încercat, pe baza dreptului roman, să reformeze întregul sistem juridic al Transilvaniei. Cancelarul Wolfgang Kovácsoczy († 1594) a scris despre modul de cîrmuire a Transilvaniei (1584), iar Paul Gyulay, consilier al principelui, despre rolul important al căpităniei de Oradea în viaţa principatului transilvănean (1585).

Literatura istorică

Cronicile transilvănene din a doua jumătate a veacului al XVI-lea au fost scrise fie în limba maghiară sau germană — cum sînt acelea ale lui Gaspar Heltai, Ştefan Székely, Sebastian Borsos şi Ieronim Ostermayer, fie în limba latină, cum sînt însemnările murale de la Braşov şi Sibiu sau operele lui Mihail Sigler, Eustaţiu Gyulaffi, Ioan Barovius şi Ştefan Szamosközy. Cei mai mulţi dintre cronicari au reprezentat poziţia de clasă a patriciatului săsesc sau a nobilimii feudale, iar Ştefan Szamosközy a fost şi cronicarul oficial al curţii principilor Transilvaniei.

Cronicile scrise în limba maternă s-au adresat unor cercuri mai largi de cititori şi acest rol l-a împlinit mai ales « Cronica maghiară » *(Magyar Krónika)* a lui Gaspar Heltai din Cisnădie (începutul sec. XVI—1574), reprezentant de seamă al reformei şi al umanismului, cu studii universitare la Wittenberg. Cronica lui e în cea mai mare parte o prelucrare, de popularizare, în limba maghiară, a operei în limba latină a lui Bonfini, cu descrierea evenimentelor din Transilvania şi cu informaţii privind Moldova şi Ţara Romînească pînă la lupta de la Mohács din 1526. Partea originală o constituie îndeosebi înregistrarea legendelor despre originea lui Iancu de Hunedoara. În această primă cronică în limba maghiară se vorbeşte de originea romană a poporului romîn, care apare sub acest nume *(románusok)*.

Tot în slujba reformei a stat şi Ştefan Székely (începutul sec. XVI—1563) — fost student al universităţii din Cracovia — autor al unui cronograf intitulat « Cronică despre întîmplările mai însemnate ale lumii » *(Chronica az világnak jeles dolgairól)*, care cuprinde şi o cronică maghiară, cu informaţii privind de asemenea ţările noastre, în special între anii 1330—1557. El a scris cu simpatie despre răscoala lui Doja, despre Thomas Münzer, iar pentru vremurile războaielor împotriva turcilor a elogiat îndeosebi pe fiul lui Iancu de Hunedoara, pe Matei Corvin.

« Cronica despre întîmplările lumii » *(Cronica az világnak lett dolgairól)*, povestind evenimentele anilor 1490—1583 (sînt pierduţi anii 1571—1579), scrisă de Sebastian Borsos (c. 1520—1584), e opera unui meşteşugar, ales de mai multe ori staroste de breaslă şi în repetate rînduri jude al oraşului Tîrgu Mureş. Poziţiei lui sociale i se datorează faptul că, alături de unele ştiri de istorie politică

privitoare la Transilvania, la Ţara Romînească şi mai ales la Moldova, în cronica lui pătrund şi preocupări economico-sociale, în legătură cu efectele inundaţiei din 1555, cu preţul grînelor, cu protejarea unor locuitori plebei ai oraşului etc. E ostil nobilimii, reprezentată de « trădătorul » Melchior Balassi, iar în lupta dintre diversele curente ale reformei cronicarul-meşteşugar e alături de ramura calvină.

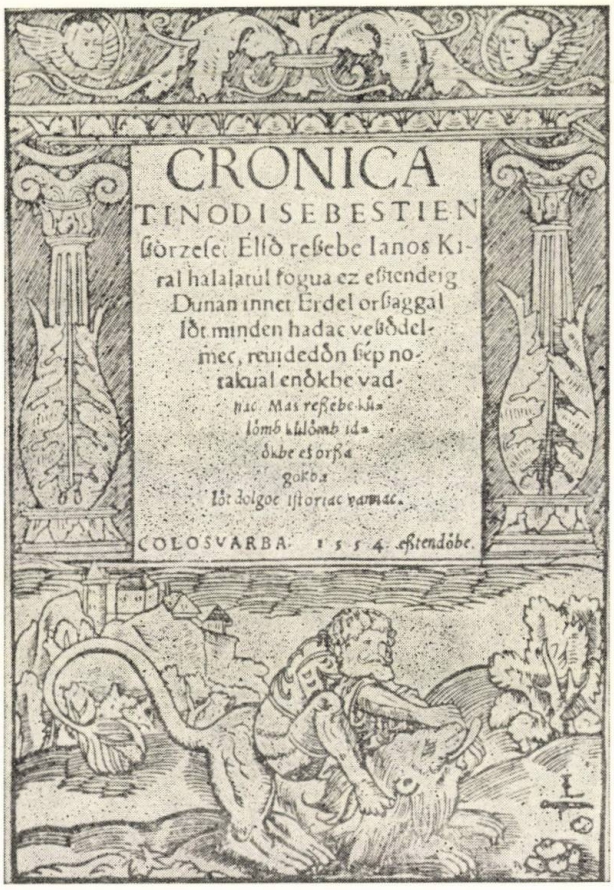

Fig. 305. — Foaia de titlu a cronicii lui S. Tinodi, tipărită la Cluj în 1554.

Cu « Istoriile » *(Historien)* lui Ieronim Ostermayer din Braşov (c. 1500—1561), scrise în limba germană, analistica săsească începe să depăşească interesul pur local, acestea cuprinzînd, pe lîngă ştiri cu privire la întîmplările braşovene şi transilvănene, şi informaţii pentru istoria Moldovei şi a Ţării Romîneşti dintre anii 1520—1561 şi mai ales detalii despre mişcările sociale şi politice în legătură cu introducerea reformei în oraşele săseşti.

Operele scrise în limba latină, ca produse ale umanismului, au avut o circulație mai restrînsă, dar sînt de multe ori valoroase în ce privește conținutul lor. Sub influența umanistă s-au înregistrat în cursul veacului al XVI-lea (1535—1571) cîteva evenimente mai însemnate din istoria Transilvaniei, unele și din istoria Moldovei și a Țării Romînești, în însemnările murale din bisericile de la Brașov și Sibiu, cunoscute sub numele de *Breve chronicon Daciae* < *seu Annales templi Coronensis et Cibiniensis* >. Scrise pe mai multe coloane pe pereții bisericii Negre din Brașov și a bisericii dominicanilor din Sibiu, ele cuprindeau scurte însemnări despre întîmplările din anii 1143—1571, salvate prin tipărirea lor la 1600 și 1746.

Tot în limba latină, sibianul Mihail Sigler (Sieglerus, prima jumătate a sec. XVI—1585), notar al «Universității săsești» — cu studii juridice și teologice la Wittenberg — a scris o « Cronologie » importantă, cu știri privitoare la Transilvania, Țara Romînească și Moldova (mai ales pentru vremea lui Despot), pînă la 1563 inclusiv.

Dintre sfetnicii curții princiare a Transilvaniei, Eustațiu Gyulaffy (1557—1607), secretarul lui Sigismund Báthory — fost student al universității din Viena — a scris, se pare, o operă mai întinsă în limba latină, cuprinzînd evenimentele de după lupta de la Mohács și pînă la 1605, care însă nu ni s-a păstrat. De la Gyulaffy au rămas doar unele « Însemnări istorice » *(Följegyzések)* în limba maghiară, privind evenimentele anilor 1565—1605, petrecute în Transilvania și Țara Romînească.

În același stil umanist a scris și Ioan Baranyai Decsi (Barovius, 1560—1601), unul din cei mai învățați oameni ai vremii sale, « Istoria » celor întîmplate în 1592—1598, cu știri însemnate pentru istoria Transilvaniei, Moldovei și Țării Romînești. A fost profesor la Tîrgu Mureș, filolog, istoriograf și jurist.

Realizările cele mai însemnate ale istoriografiei umaniste din Transilvania sînt datorate lui Ștefan Szamosközy (1565—1612), care-și făcuse pregătirea la universitatea din Padova, unde a publicat, în 1591, o lucrare arheologică asupra Transilvaniei. Istoriograf oficial al lui Ștefan Bocskay și Sigismund Rákoczy, Szamosközy nu ne-a lăsat o operă unitară, ci numai întinse fragmente în limba latină și unele « însemnări » în limba maghiară. În cele trei fragmente cuprinzătoare — *Libri*, 1566-1586; *Pentades*, 1598-1599 și *Hebdomades*, 1603 — constituind trei volume, el prezintă frămîntările sociale și politice ale vremii, uneori cu amănunte bogate, dar cu multă ură de clasă și cu dușmănie față de romîni în general și de Mihai Viteazul în special, manifestate îndeosebi cînd descrie răscoalele țărănești izbucnite cu ocazia cuceririi Transilvaniei de către Mihai Viteazul, biruința voievodului romîn la Șelimbăr, în toamna anului 1599, stăpînirea lui în Transilvania și uciderea lui pe Cîmpia Turzii, în 1601. În stilul colorat al autorului găsim, uneori, pasaje retorice, după modelul lui Tit-Liviu și al altor scriitori ai clasicismului antic.

Poezia populară. Muzica

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, marea majoritate a cîntăreților erau oameni instruiți; mai erau însă unii fără știință de carte, simpli lăutari, care păstrau și transmiteau vechile tradiții populare.

Luptele comune împotriva turcilor au făcut din veacul al XVI-lea o perioadă de înflorire a cîntecelor în Transilvania. Locuitorii săi au înfruntat împreună primejdiile luptelor, împreună și-au plîns morții și în jurul focurilor de tabără împreună s-au bucurat de biruințe. Acum, în vremurile de suferințe și eforturi comune, s-a plămădit, de exemplu, poezia primului mare liric maghiar, Valentin Balassi (1554—1594), în care se găsesc, pe lîngă influențe ale literaturii italiene și ale altor literaturi umaniste, și influențe ale poeziei populare din Transilvania; el însuși a notat, în unele cazuri, melodia unor poezii populare romînești, după care să se cînte poeziile sale.

Cîntăreții din veacul al XVI-lea nu voiau numai să distreze, ci să și însuflețească în vederea luptelor cu turcii, eternizînd amintirea eroilor, demascînd pe cei aplecați spre tranzacții, pe lași și pe trădători, pe nemeșii hrăpăreți. Din șirul lung al acestor cîntăreți amintim pe cei mai însemnați: Sebastian Tinódi (c. 1505—1556), ale cărui cîntece istorice — tipărite sub titlul *Chronica*, la Cluj, în 1554 — evocă asediul Lipovei, pierderea Timișoarei etc., fixînd aspecte ale luptei împotriva turcilor cotropitori. În opera sa « Istoria Transilvaniei » *(Erdéli história)*, Tinódi prezintă evenimentele din anii 1540—1551, în versuri greoaie, dar cu date istorice culese la fața locului. Aceste cîntece istorice au format baza pentru crearea epicei culte în veacul următor.

Rolul cîntăreților din veacul al XVI-lea și, în special, al lui Tinódi, e important și din punctul de vedere al dezvoltării muzicii. Versurilor lor stîngace le-au dat avînt melodiile ce le însoțeau. Din îmbinarea acestor melodii populare cu elementele muzicii din alte țări europene s-a plămădit apoi muzica cultă.

Pe lîngă muzica populară, gustul Renașterii a promovat în cercurile orășenești bogate, dar mai ales la curtea principilor, cultura muzicală apuseană. La curtea acestora, mai ales în vremea Báthoreștilor, muzicienii de frunte au fost italieni. De la Brașov își trăgea originea însă Valentin Bakfark (1507—1576), artist sărbătorit la curțile lui Ioan Zápolya și Ioan Sigismund, la curtea regală a Franței și la aceea a Poloniei. La Brașov a activat ca organist Ieronim Ostermayer (c. 1500—1561), cronicarul pomenit mai sus, care a cîntat și la curtea voievodului Țării Romînești, Radu Paisie, în 1539, precum și la Brașov, în cinstea unei solii a lui Petru Rareș.

★

A doua jumătate a veacului al XVI-lea înseamnă în Transilvania succesul reformei, care a dus la înfrîngerea bisericii catolice pentru mai mult de un veac și jumătate, a constituit o platformă ideologică a luptei pentru existența de sine stătătoare a principatului transilvănean și a însemnat biruința limbii vorbite de

popor în literatura scrisă. O nouă înflorire a umanismului a menținut o parte din literatură în limba latină, pe care însă literatura în limba maternă o depășește. Pe lîngă școli, care s-au înmulțit și au primit acum o organizare nouă, tipografiile din diferitele orașe și apoi bibliotecile au ajutat la dezvoltarea și la difuzarea culturii în pături mai largi. Alături de poezia populară, care a continuat să trăiască în cîntecul lăutarilor și al cîntăreților mai puțin instruiți, avem acum importante și variate realizări în domeniul literaturii scrise, ca și în acel al științelor și mai ales al istoriografiei.

Astfel, ca o consecință a schimbărilor produse în sînul societății, exprimate pe plan ideologic de reformă, cultura clasei feudale a suferit unele transformări, cultura păturilor orășenești s-a înnoit și s-a întărit, dar în ce privește clasa exploatată, ea a fost ținută mai departe în vechea înapoiere.

3. ARTA

Considerînd în ansamblu aspectul evoluției artistice, se constată că arta țărilor romîne din a doua jumătate a veacului al XVI-lea dezvoltă în continuare concepțiile care se conturaseră încă înainte de mijlocul acestui veac. Abia către sfîrșitul secolului se înregistrează și afirmarea timidă a unor factori noi, simptomatici și în raport cu împrejurările politice care au dus la unirea vremelnică a celor trei țări. Înflorirea culturii orășenești și, implicit, schimbarea felului de viață, se oglindesc atît în construcții, cît și în calitatea și varietatea produselor artizanatului.

Arhitectura

Tradiția și înflorirea șantierelor de construcție duce la o vădită sporire a măestriei, exprimată în fiecare provincie prin particularități specifice. În Moldova, între construcțiile mai importante ale lui Alexandru Lăpușneanu, menționăm biserica mănăstirii Bistrița, terminată în 1554, și mănăstirea Slatina (1553—1561). Prima reelaborează limbajul arhitectonic de la Neamțu și de la Sf. Gheorghe din Suceava, în timp ce biserica mănăstirii Slatina dezvoltă caracterele tipului « mixt ». Mîna de lucru a pietrarilor transilvăneni, chemați din Bistrița, se recunoaște în profilarea cadrelor de uși gotice tîrzii, ca și în cele cîteva capiteluri din pronaos, unde se mențin formele Renașterii. Un rod al șantierelor moldovenești e și biserica mănăstirii Dochiariu de la Athos, refăcută integral nu numai cu resursele acordate de Lăpușneanu, dar și sub îndrumarea unui meșter moldovean, care încadrează absidele laterale ale tipului athonit în sensul structurii caracteristice tipului « mixt » moldovenesc.

Ultimul monument din seria clădirilor cu plan triconc și cu particularitățile tradiționale e biserica mănăstirii Sucevița, ctitoria Movileștilor, zidită aproximativ între anii 1582—1586. Cele două pridvorașe care încadrează

Fig. 306. — Biserica mănăstirii Sucevița.

exonartexul bisericii spre nord și sud par nu numai adaose puțin ulterioare construcției inițiale, dar, prin forma arhivoltelor și prin profilarea lor, ele trădează prezența unor elemente noi, de proveniență munteană.

Această influență nu e izolată. Relațiilor strînse, politice și culturale, dintre Moldova și Țara Romînească, le corespunde o pătrundere a elementelor muntene în arhitectura Moldovei. Primul exemplu concret e biserica mănăstirii Galata, de lîngă Iași, ctitorie a lui Petru Șchiopul din 1583. Dacă planul respectă încă tradiția, elementele noi se fac simțite prin elevație. Alături de turla de pe naos, se introduce acum o a doua turlă, pe pronaos, iar fațada e împărțită în două registre printr-un brîu cu o profilare foarte caracteristică. Semnificativă e și înlăturarea peretelui despărțitor dintre gropniță și naos și înlocuirea lui cu trei arcade așezate pe doi stîlpi. În acest amănunt se recunoaște manifestarea — e drept încă foarte timidă — a unei concepții noi, opusă principiului fărîmițării spațiale a sistemului adițional moldovenesc și se inițiază un proces care va tinde, în ultima analiză, la realizarea unității spațiale. Dar acest proces, descătușat acum, își va atinge ținta abia în arhitectura veacului al XIX-lea, sub înrîurirea susținută a artei apusene. Alt monument, tot așa de caracteristic pentru experimentarea de forme noi, e biserica mănăstirii Aroneanu de lîngă Iași, ridicată de Aron vodă în 1594.

★

O activitate deosebit de rodnică se desfășoară pe șantierele de construcție ale Țării Romînești. Pe la 1559 se clădise un palat domnesc în noua capitală din București, cu interiorul îmbrăcat în bogate tapiserii orientale; în cursul deceniilor următoare s-au ridicat tot aci cel puțin opt biserici de zid, din care însă nici una nu a mai păstrat aspectul original intact. Vechea capitală din Tîrgoviște nu fusese nici ea părăsită și Petru Cercel construiește, în 1583, un palat nou, din care se văd încă, alături de ruinele beciurilor, turnul Chindiei și biserica domnească, caracterizată prin reluarea planului mai spațios în cruce greacă. Pridvorul însă e un adaos din veacul al XVII-lea.

În general, în plănuirea bisericilor nu se aduc inovații. Rolul principal îl deține triconcul, din care se elimină treptat elementele de structură ale tipului Vodița II. Exemple de asemenea clădiri sînt biserica Curții Vechi din București (1559?) și biserica din Bucovăț, lîngă Craiova (circa 1570). Pronaosul supralărgit de la biserica episcopală din Curtea de Argeș se întîlnește la Cobia, în 1572. Altarul încadrat de pastoforii (proscomidie și veșmîntar), adaptat tipului triconc încă din perioada precedentă — de pildă la Lopușnia [1] — reapare la biserica din Bucovăț și la ctitoria lui Mihai Viteazul, mănăstirea Mihai Vodă (1589—1591), din București.

Caracteristică pentru arhitectura Țării Romînești din perioada aceasta e folosirea cărămizii de o calitate excepțională. Acestei zidării bine legate i se

[1] Vezi mai sus partea a II-a, cap. XI, par. 3.

datorește și posibilitatea de a renunța la sistemul constructiv elaborat la Vodița II. În fațadă însă se maschează adeseori întrebuințarea exclusivă a cărămizii prin acoperirea straturilor alternativ cu tencuială, imitîndu-se astfel lespezile de

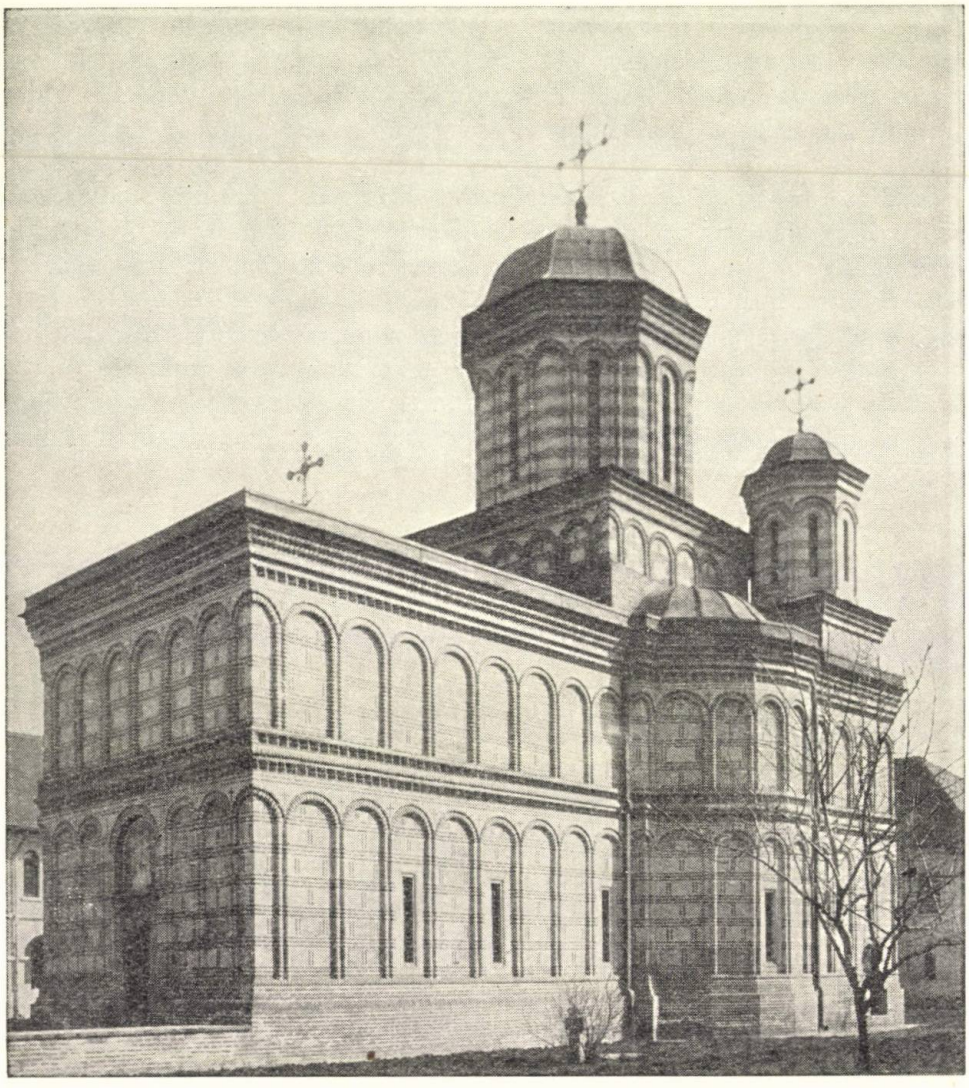

Fig. 307. — Biserica Mihai Vodă din București.

piatră ecarisată. Pentru a se asigura rezistența suprafeței se folosesc uneori (de exemplu la Cobia) cărămizile smălțuite și în cazul acesta se renunță, firește, la tencuială. Totodată, se introduc și cărămizile profilate, executate în tipare speciale, pentru a se înlesni articularea fațadelor. Acestea se împart în două

registre printr-un brîu compus dintr-un tor (un ciubuc semicilindric) între două rînduri de cărămizi (tipicul brîu muntean), iar suprafeţele celor două registre se ritmează prin firide cu arcade.

★

Elementele acestea de parament ne permit să recunoaştem şi în Transilvania prezenţa influenţelor Ţării Romîneşti. Organizarea social-politică a celor trei « naţiuni » privilegiate punea piedici noi dezvoltării bisericii romîneşti. De aceea nu numai casele ţăranilor, ci şi bisericile continuau să fie clădite din lemn şi numai relaţiile politice cu Moldova şi cu Ţara Romînească impuneau concesii ocazionale. Astfel, aflăm despre intervenţii ctitoriceşti ale lui Petru Cercel şi Aron vodă în folosul bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, iar Mihai Viteazul ridică o serie de biserici de piatră în Transilvania, dintre care numai cea din Ocna Sibiului mai păstrează unele părţi vechi, caracterizate prin paramentul de cărămidă şi brîul muntenesc.

Introducerea reformei religioase a provocat o stagnare a arhitecturii bisericeşti maghiare şi săseşti. Numai vechea biserică evanghelică din Bistriţa,

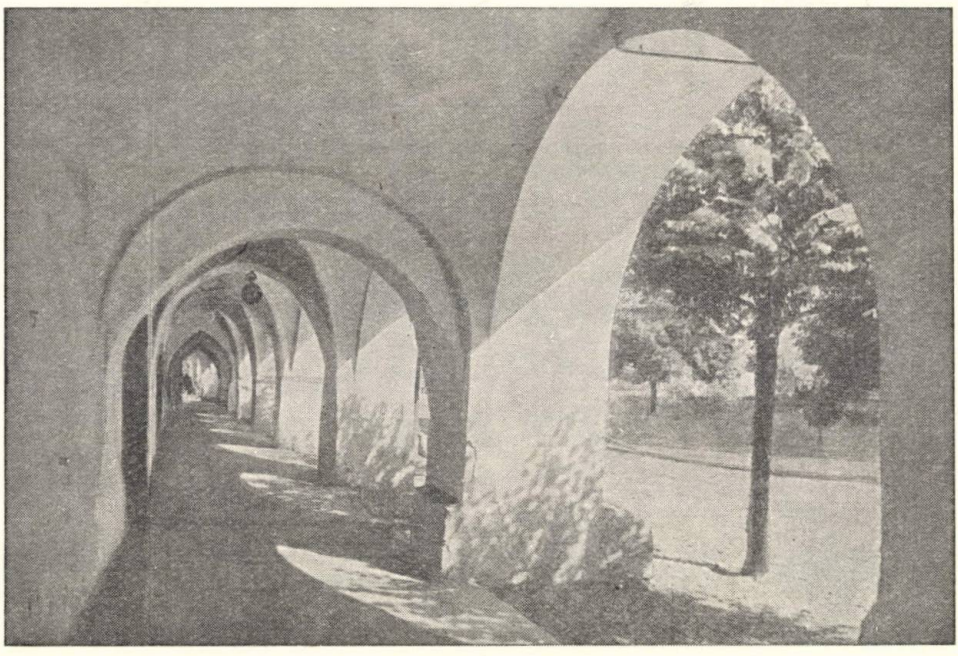

Fig. 308. — Arcade din Bistriţa, sec. XVI.

care necesita o restaurare radicală, a prilejuit deschiderea unui şantier mai important (1560—1563), încredinţat arhitectului Petrus Italus, originar din Lugano, care lucrează în Slovacia şi se stabileşte pînă la urmă în Polonia. Petrus Italus

păstrează vechea structură gotică, dar introduce o serie de elemente ale Renașterii, cum sînt, în interior, consolele și parapetele cu baluștri, iar în exterior, coronamentul fațadei și mai ales portalurile. În schimb, perioada aceasta produce o bogată arhitectură laică, militară și civilă. În toate orașele mai importante s-au completat și modernizat incintele de apărare, dar numai în Brașov se mai păstrează caracteristica poartă Sf. Ecaterina, zidită în 1559.

Numeroase sînt urmele arhitecturii civile. Înlocuirea caselor de lemn ale orășenilor cu clădiri de zid devine acum tot mai frecventă. Despre activitatea pietrarilor clujeni, care au livrat detalii arhitectonice în tot cuprinsul Transilvaniei centrale și de nord, ne putem da seama după piesele păstrate în lapidarul Muzeului de istorie din Cluj, iar o serie de case, îndeosebi din Bistrița și Sibiu — unele fără îndoială ceva mai vechi — păstrează caracteristicele foișoare dinspre stradă, construite încă după principiile goticului tîrziu. Tot în Bistrița mai există fosta casă a breslei argintarilor, acum sediu al Muzeului raional, care se distinge prin numeroase amănunte executate în stilul Renașterii. Construcțiile acestea ilustrează starea înfloritoare a orașului, favorizat de relațiile economice cu Moldova.

O categorie aparte o formează castelele nobiliare. Din această perioadă datează, de pildă, o parte a palatului princiar din Turda și dispoziția castelului din Făgăraș, dar cele mai sugestive clădiri sînt castelele din Criș (1559) și din Mănăstirea (1593), acesta din urmă incendiat de trupele naziste în timpul celui de-al doilea război mondial. Castelul din Criș posedă un foișor în stilul Renașterii, cu formele particulare care s-au răspîndit în Slovacia și în Ungaria de nord; tot de acolo provine și modelul puternicului donjon, adăugat în 1598. Castelul din Mănăstirea e conceput ca un bloc închegat, iar în amănunte reapar elemente din faza precedentă a Renașterii, cum sînt îndeosebi tocurile ferestrelor geminate, care repetă motivul de la castelul lui Martinuzzi din Gherla învecinată.

Sculptura

Ca și în trecut, sculptura în piatră e cea funerară și păstrează mai departe caracterul prevalent ornamental.

În Moldova se întîlnesc încă variante ale palmetei, alături de împletiturile florale orientale, copiate după brocarte și introduse în vremea lui Petru Rareș. Din prima categorie amintim lespedea lui Simion Movilă de la Sucevița, iar din categoria a doua lespedea Teofanei de la Slatina și mai ales cea a lui Ieremia Movilă de la Sucevița.

În Țara Romînească rămîne vie tradiția din vremea lui Neagoe Basarab, a lespezilor decorate cu împletituri geometrice, executate de obicei foarte simplu (exemple în biserica din Căluiu). Lespedea lui Albu Golescu (1574) de la Vieroș e, în schimb, împodobită cu figura unui călăreț, după modelul lespezii lui Radu de la Afumați. Motive orientale apar apoi și în Țara Romînească, fie ca decor pe bordură (Vieroș, lespedea Irinei, 1572), fie pe cîmpul de mijloc (Buda, lespezile lui Radu ceașnicul, 1581 și a lui Vlaicu clucerul, 1588).

Fig. 309. — Castelul Bethlen din Criş.

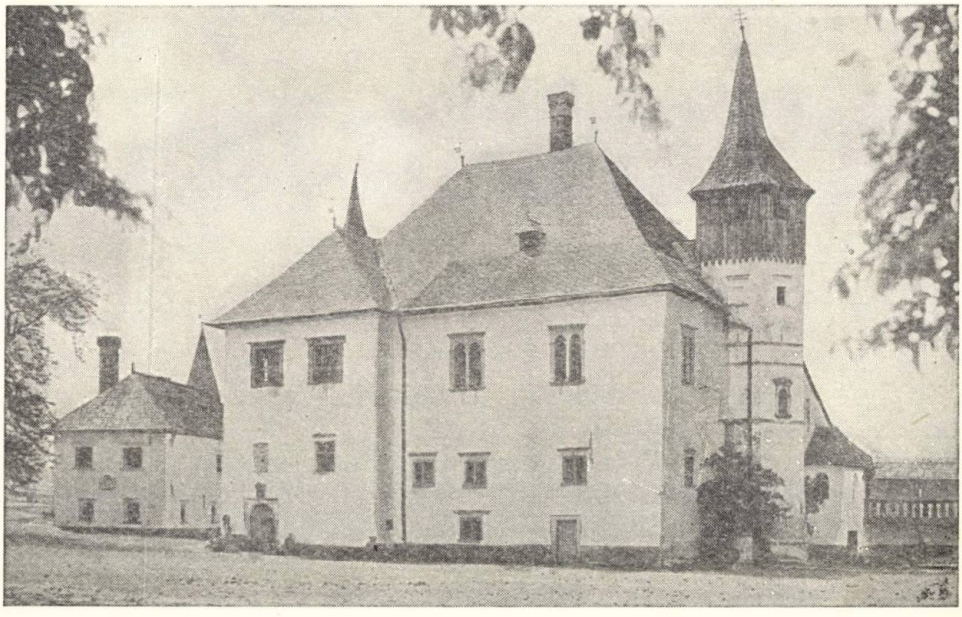

Fig. 310. — Castelul de la Mănăstirea.

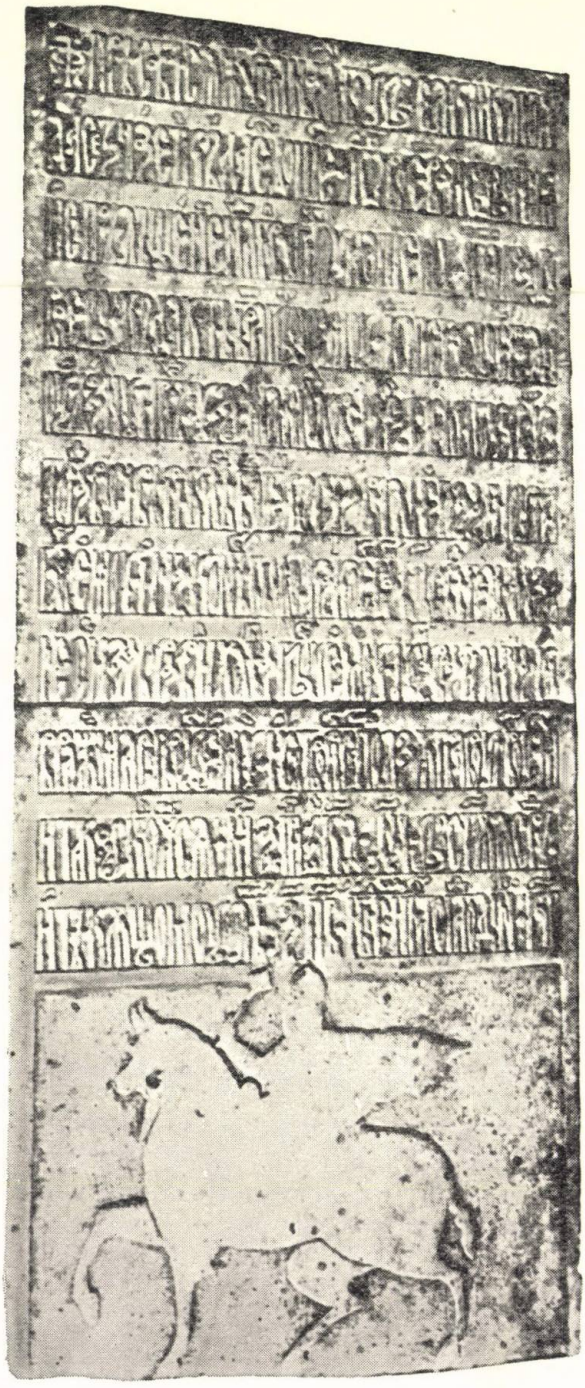

Fig. 311.—Lespedea lui Albu Golescu de la biserica Vieroș, 1574.

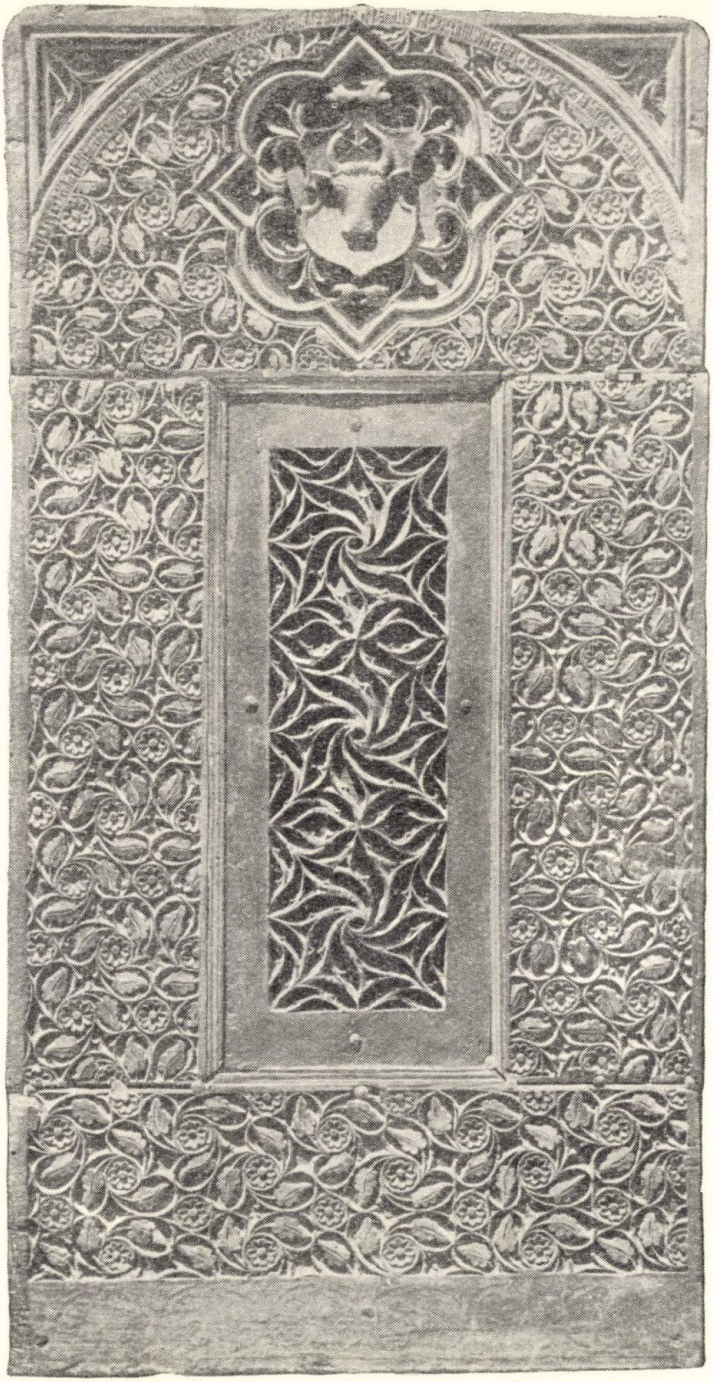

Fig. 312. — Uşă de lemn sculptat de la mănăstirea Tazlău, 1596.

În Transilvania se execută pentru mormintele din catedrala catolică de la Alba Iulia sarcofage cu reprezentarea pe capac a defunctului culcat, iar pe peretele frontal cu reliefuri biblice (sarcofagul reginei Isabella, 1559) sau războinice (sarcofagul lui Ioan Sigismund, 1571), în vădită imitare a mormintelor Huniazilor, dar firește cu o tratare plastică mult mai pitorească. În ambianța săsească se sculptează epitafe de tipul pe care îl răspîndise Renașterea încă de pe la începutul veacului, dar acum, alături de cele de piatră, apar și epitafe în bronz (de exemplu epitaful lui Petru Haller von Hallerstein, 1569). Un interes deosebit îl prezintă epitaful domniței Zamfira (1580), fata lui Moise voievod, din biserica mănăstirii Prislop, cu stema munteană încadrată de cartușe în formele Renașterii.

În materie de sculptură în lemn, merită a fi amintite canaturile de la Cobia (1572, acum în muzeul mănăstirii din Sinaia), cu vrejuri bogate, și canatul de la ușa exterioară a bisericii din Tazlău, opera meșterului Cozma, din 1596, executată într-un relief foarte fin, în care se îmbină motive gotice tîrzii cu elemente florale.

Pictura

Puține sînt monumentele de pictură murală din această perioadă, iar cele păstrate au suferit retușări și restaurări. Doar în Moldova a rămas ansamblul bisericii Sucevița, ale cărei picturi, terminate în 1606, îmbracă atît interiorul cît și exteriorul, oferindu-ne ultimul exemplu al acestui tip de decorație inițiat în perioada lui Petru Rareș. Dacă în amănuntele stilistice pictura de la Sucevița lasă să se întrevadă un anumit schematism, datorit rutinei, în schimb iconografia prezintă numeroase îmbogățiri cu nuanță narativă (scene din viețile sfinților), precum și încercări timide de a înviora imaginile prin interpretarea mai atentă a cadrului scenic, a peisajului și a reprezentărilor de orașe. Totodată, se observă relații noi cu arta rusească, atît din punct de vedere stilistic, cît și iconografic (Maica ocrotitoare).

O oarecare despăgubire pentru pierderea picturii murale ne oferă icoanele. Tradiția arhaică bizantino-balcanică se recunoaște în icoana fecioarei Maria din biserica mănăstirii Dintr-unlemn, iar o icoană din Muzeul de artă din Viena, provenind de la Petru Șchiopul, dezvăluie influențe ale artei rusești. O serie de icoane moldovenești — aflate în muzeul mănăstirii Putna, în tezaurul mănăstirii Agapia și la mănăstirea Dionisiu de la Athos — par a ilustra etapele evoluției unui atelier de pictură de la Putna — cîteva din ele fiind și datate; ultima din serie e din 1585 și poartă chiar semnătura arhimandritului Dosoftei și a ucenicului său Anasia (identificat de unii cercetători cu tînărul Anastasie Crimca).

În ambianța protestantă din Transilvania, pictura religioasă fusese complet proscrisă și — după cît se pare — pictura profană nu găsise încă nici ea un teren prielnic în lumea avută din orașe și nici în castelele feudalilor. Dovada ne-o oferă faptul că la începutul veacului al XVII-lea se va constata o lipsă de pictori și o pierdere a tradiției meșteșugului.

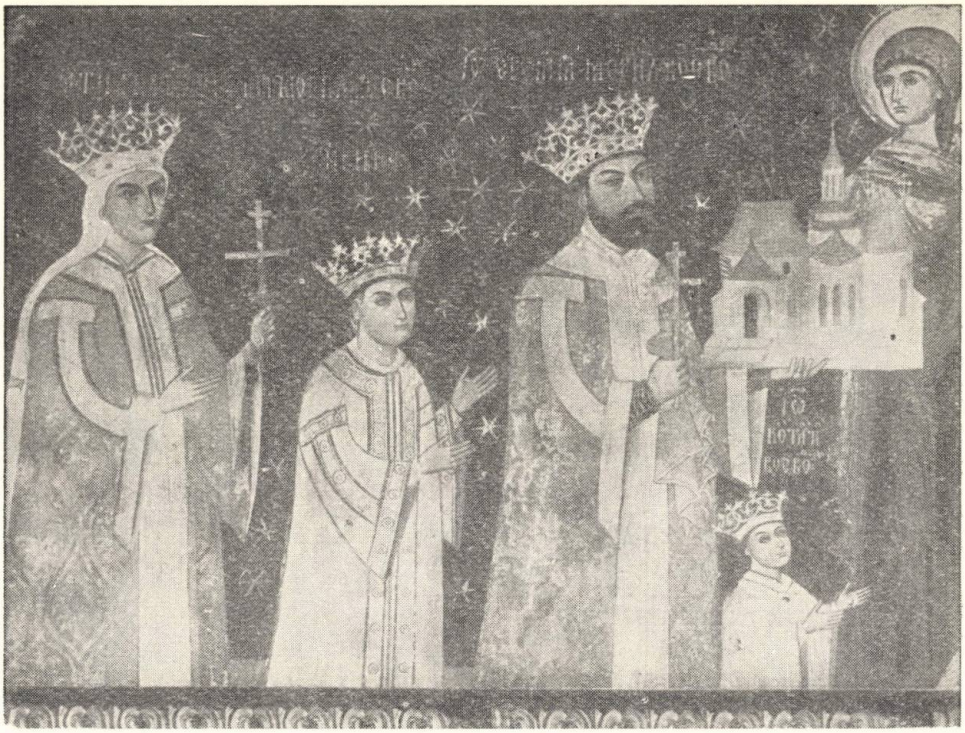

Fig. 313. — Portretul ctitorului şi ale familiei sale de la mănăstirea Suceviţa, sfîrşitul sec. XVI.

Fig. 314. — Portretul lui Radu Buzescu spătar şi al soţiei sale, de la biserica din Călui, sfîrşitul sec. XVI.

Fig. 315. — Portretul lui Ieremia Movilă, broderie de la mănăstirea Sucevița, 1604.

Pl. XX. — Miniatură şi pagina de început din Tetraevanghelul manuscris dăruit de logofătul Feriie mănăstirii Neamţ, 1555.

Artele decorative

Evoluția morfologică schițată anterior se oglindește și în domeniul artelor decorative. Din categoria miniaturilor amintim un evangheliar scris în 1555 la Putna și dăruit mănăstirii Neamț, marcînd o nouă etapă a ilustrației moldovenești tradiționale. Alt evangheliar, executat în Țara Românească între anii 1566—1583, ajuns apoi în Moldova (muzeul de la Sucevița), se distinge printr-o ilustrație bogată a textului, iar evangheliarul lui Ieremia Movilă, lucrat în 1598 (acum la Muntele Sinai), prezintă o primenire a vignetelor și a portretelor celor patru evangheliști, inovații care reflectă și unele înrîuriri ale xilografiei.

Despre rolul pe care l-a jucat argintăria mărturisesc numeroase cruci sculptate și ferecate, panaghiare, dar mai ales un număr considerabil de ferecături de evangheliare, unele aflate acum în Muzeul de artă al R.P.R. și în tezaurele de la Putna, Neamțu, Agapia, iar altele la Muntele Sinai. Nu e lipsit de interes faptul că una din ferecăturile de la Putna (din 1598) poartă semnătura argintarului Ioachim din Suceava, semn că alături de atelierele mănăstirești erau active și cele ale meșteșugarilor din orașe.

Din broderiile liturgice mai de seamă amintim pe cele dăruite de Lăpușneanu mănăstirii Slatina, apoi ale Movileștilor de la Sucevița și perdeaua de iconostas oferită de Preda Buzescu bisericii din Stănești (Vîlcea). În broderiile Movileștilor apare însă o tehnică nouă, în relief, executată pe catifea, o influență apuseană care realizează efecte cu mijloace tehnice mai puțin rafinate și provoacă decăderea calitativă a acestui gen de podoabe.

BIBLIOGRAFIE*

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K.-F. ENGELS, *Despre artă și literatură*, București, 1953.

ENGELS, F., *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în K. MARX-F. ENGELS, *Opere alese în două volume*, vol. II, București, 1952.

— *Războiul țărănesc german*, București, 1958.

II. *Lucrări generale*

BÓKA, L. și PÁNDI, P., *A magyar irodalom története 1849-ig.*, Budapesta, 1957.

CARTOJAN, N., *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940.

CIOBANU, ȘT., *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1947.

Contribuții la istoria medicinei în R.P.R., sub redacția prof. dr. V. Bologa, București, 1955.

DENSUȘIANU, O., *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938.

IORGA, N., *Istoria literaturii românești*, I, ed. a II-a, București, 1925.

Istoria bisericii române, vol. I, București, 1957.

Istoria literaturii române, I, București, 1954.

PUȘCARIU, S., *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930.

ROSETTI, AL., *Limba română în secolele al XIII-lea — XVI-lea*, București, 1956.

* Vezi și bibliografia de la cap. Cultura feudalismului dezvoltat.

1. Cultura în Ţara Romînească şi Moldova

Bianu, I., *Texte de limbă din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1925.

Cartojan, N., *Cărţile populare în literatura romînească I. Epoca influenţei sud-slave*, Bucureşti, 1929.

Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

Drăgan, N., *Două manuscrise vechi. Codicele Teodorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti, 1914.

Gaster, M., *Literatura populară romînă*, Bucureşti, 1883.

Haşdeu, B. P., *Cuvente den bătrîni*, II, Bucureşti, 1889.

— *Psaltirea publicată romîneşte la 1577 de diaconul Coresi*, Bucureşti, 1894.

Iaţimirski, A. I., *Благотворительность русских государей в Румынии в XVI—XIX, вв.*, Moscova, 1899.

Învăţăturile lui Neagoe Basarab, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1942.

Istoria Ţării Romîneşti. 1290—1690. Letopiseţul Cantacuzinesc, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960.

Слова наказательныя воеводы валашского Нягоя, ed. P. A. Lavrov, St. Petersburg, 1901.

Mazilu, D., *Diaconul Coresi. Contribuţii*, Ploieşti, 1933.

Nedioglu, Gh., *Cea mai veche şcoală romînească cu caracter statornic*, Bucureşti, 1913.

Panaitescu, P. P., *Învăţăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticităţii*, în *Balcani*, V—1, 1942, p. 137—206.

— *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, Bucureşti, 1959.

Grecu, A. (P. P. Panaitescu), *Începuturile dreptului scris în limba romînă*, în *Studii* VII, 1954, nr. 4, p. 215—228.

Puşcariu, S. — Procopovici, Al., *Diaconul Coresi, Carte cu învăţătură (1581)*, Bucureşti, 1914.

Simonescu, D., *Cronica lui Baltazar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în *St. mat. ist. medie*, vol. III; 1959, p. 7—99.

Sîrku, P., *Из истории сношений русских с румынами*, St. Petersburg, 1898.

2. Cultura în Transilvania

Albu, N., *Istoria învăţămîntului romînesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944.

Crăciun, I., *Cronicile romîneşti ale Transilvaniei şi Banatului. Consideraţii preliminare*, în *An. Inst. ist. Cluj*, I—II, 1958—1959, p. 125—152.

Csáki, R., *Vorbericht zu einer Geschichte der deutschen Literatur in Siebenbürgen*, Sibiu, 1920.

Dégh, Linda, *Nepköltészet*, Budapesta, 1958.

Gulyás, Pál, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV és XVI században*, Budapesta, 1929.

Horváth, J., *A reformáció jegyében*, Budapesta, 1953.

Jakó, S., *Az otthon és művészete a XVI—XVII századi Kolozsváron*, în *Kelemen Lajos Emlékkönyv*, Cluj, 1957, p. 361—393.

Jekeli, H., *Die Entwicklung des siebenbürgisch-sächsischen höheren Schulwesens von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Mediaş, 1930.

Juhász, István, *A reformáció az erdélyi románok között*, Cluj, 1940.

Kardos, Tibor, *A magyarországi humanizmus kora*, Budapesta, 1955.

Klaniczay, *A magyar reformáció irodalma*, în *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1957.

Kristóf, G., *Influenţa poeziei populare romîne din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint*, în *Daco-Romania*, III, 1922—1923, p. 550—560.

Lazăr, Victor, *Legende istorice de pe pămîntul Romîniei*, Cluj, 1921.
Popovici, Iosif, *Poezii populare romîne*, vol. I, *Balade populare din Banat*, Oraviţa, 1909.
Révész, Imre, *Magyar református egyháztörténet*, Debreţin, 1938.
Sulică, N., *Cea mai veche şcoală romînească din cuprinsul Romîniei*, în *Omagiu lui C. Kiriţescu*, Bucureşti, 1937.
Teutsch, Fr., *Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen*, Berlin, 1888.
— *Zur Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen*, Leipzig, 1892.
Veress, E., *A Kolorsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603*, în *Erdélyi Muzeum*, XXIII, 1906, p. 169—193, 249—263, 319—320.

3. Arta

a. Ţara Romînească şi Moldova

Balş, G., *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928 (*Bul. Com. mon. ist.*, XXI, 1928, fasc. 55—58).
Constantinescu-Iaşi, P., *Evoluţia stilului moldovenesc*, Iaşi, 1927.
Ghika-Budeşti, N., *Evoluţia arhitecturii în Muntenia*, partea II, Bucureşti, 1930 (*Bul. Com. Mon. ist.*, XXIII, 1930).
Henry, Paul, *Les églises de la Moldavie de Nord des origines à la fin du XVI-e siècle*, text şi album, Paris, 1930.
Ionescu, Gr., *Istoria arhitecturii romîneşti*, Bucureşti, 1937.
Iorga, N., *Les arts mineurs en Roumanie*, 2 vol., Bucureşti, 1934—1936.
Muzicescu, M. A. — Berza, M., *Mănăstirea Sucevita*, Bucureşti, 1958.
Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S., Bucureşti, 1958.
Ştefănescu, I. D., *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, 2 vol., text şi album, Paris, 1928.
— *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Nouvelles recherches*, 2 vol., text şi album, Paris, 1929.
— *La peinture religieuse en Valachie et en Transilvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, 2 vol., text şi album, Paris, 1932.

b. Transilvania

A magyarországi művészet története, vol. I, Budapesta, 1956.
Balogh, J., *A magyar renaissance épitészet*, Budapesta, 1953.
Csabai, I., *Az erdélyi reneszánsz művészet*, Budapesta, 1943.
Die deutsche Kunst in Siebenbürgen, ed. V. Roth, Sibiu, 1934.
Pascu, Şt., *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1954.
Petranu, C., *L'art roumain de Transylvanie*, I (text), Bucureşti, 1938.
Roth, V., *Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen*, Strassburg, 1906.
— *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, Strassburg, 1908.
— *Beiträge zur Kunstgeschichte Siebenbürgens*, Strassburg, 1914.
— *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens*, vol. I, Sibiu, 1922.
Vătăşianu, V., *Vechile biserici de piatră romîneşti din judeţul Hunedoara*, în *An. Com. Mon. ist. Transilvania*, 1929.
Wortitsch, Th., *Das evang. Kirchengebäude in Bistritz*, Bistriţa, 1885.

INDICE

Aachen, oraş <R. F. Germană>, 77; capela, 755
Abrud, oraş, 639; minerit, colonişti privilegiaţi, 90, 227, 561, 562, 883; administraţie, 566; în confederaţia oraşelor miniere, 273; tipografia lui Coresi, tipăritură, 1039, 1047
Abulfeda, călător arab, harta sa, 103
achingii, oaste turcească, 351, 372, 378, 382, 384, 791
Adjud, oraş, regresează în sec. XVI, 835
Adrianopol, oraş <Turcia>, 471, 520, 959; cucerit de turci, 220; oastea lui Mircea cel Bătrîn la, 382; pacea dintre Iancu de Hunedoara şi turci, 431, 444
Africa, 773
Afumaţi, sat <r. Brăneşti>, 577, 589, 616, 650, 651, 653, 654, 664, 731, 1060
Agapia, mănăstire <r. Tg. Neamţ>, obiecte de artă, 1064, 1067
Agnita, oraş, meşteri, bresle, 229, 566
Agria (Eger), oraş <R. P. Ungară>, 771, 971; episcopat, 131

agricultura:

originea terminologiei agricole, 20, 22; ocupaţie de bază în sec. X—XIII, 18, 20, 22, 42, 56, 60, 96, 98, 116, 286;

separarea de meşteşuguri, 127; creşterea suprafeţelor cultivate, terminologia defrişării, 20, 22, 224, 225, 285, 554, 574, 827; rol important în economia feudală, 286; agricultură pe moşia oraşelor, 229, 292; înlocuită cu creşterea vitelor în raiale, 813, 814; călători străini despre fertilitatea solului, 573, 826, 830;

unelte şi tehnică agricolă, 20, 22, 26, 30, 49, 88, 224, 225, 285, 286, 293, 554, 576, 828, 829, 880, 881, 1030; vite de muncă, 286, 829;

cereale, 20, 22, 224, 284, 285, 554, 576, 633, 814, 829, 880; înlocuirea meiului cu alte cereale, 224; plante textile şi alte culturi, 20, 22, 224, 284, 576, 829, 830, 880; v. şi: creşterea vitelor, dijmă bisericească, obligaţii către stat, rentă feudală, comerţ, meşteşuguri

Ahmat, conducător tătar, 542.
Ahton (Caraş), sat în Banat, 53
Ahtum, voievod bănăţean, 20, 23, 45, 52, 53, 54, 55, 72, 181, 187
aian, demnitar turc, 807
Aiud, oraş, dezvoltare, 564; meşteşuguri, 415; bibliotecă, 699; ocupat de răsculaţii de la Bobîlna, 412, 414; cucerit de Báthory de la Békés, 940
Ajtoni (Cenad), cetate în Banat, 53
Alard, greav din Ocna Sibiului, conducător de răsculaţi, 134
Alba, comitat în Transilvania, 259; prima menţiune, 94; populaţie băştinaşă, 84; dezvoltarea viticulturii, 225; răzvrătire, 255
Alba Iulia (Alba Gyle, Bălgrad), oraş, 236, 436, 564, 636, 941, 990; explicaţia numelui, 54; fortificaţii de pămînt, descoperiri arheologice, 48, 66, 72, 744; cetate în sec. IX—X, capitala voievodului Gyla, 45, 54, 55; lupte între pecenegi şi unguri, 53, 54; prădată de tătari, 88, 120, 123; capitala Transilvaniei, 803; adunări obşteşti, diete, sfat domnesc, 130; 262, 801, 939, 979; tratat, 960—964, 971

974, 977, 982, 984, 993; războiul țărănesc, 603, 605; intrarea lui Mihai Viteazul în oraș, 985, 986, 1034; sat din Țara Românească în judecată la ~994; centru cultural, 697, 1037; școli, 688, 942, 1038; tipografii, 1039, 1041; meșteri de biserici, 202; episcopie, capitlu, prepozit, 82, 88, 123, 134, 153, 187, 188, 227, 250, 259, 404, 639, 697, 936, 1037; prima biserică episcopală, 199; catedrala, 738, 745, 747, 748, 1064

Alba Regală, oraș < R. P. Ungară >, 153, 630

Albania, 221, 367, 380, 388, 443, 513, 771, 812, 950; albanezi în armata lui Mihai Viteazul, 872

Albert, lucrător din Turda, căpetenie de răsculați, 603, 604

Albert de Habsburg, rege al Ungariei, 220, 222, 414

Alberti Giacomo, negustor, arendaș al dărilor, 879

albinărit, 227, 288, 378, 379, 833, 883; în gospodăria feudală și în cea țărănească, 833; în orașe, 292; prețul stupilor, 833; v. și comerț

Albotă Gheorghe, pircălab de Soroca, 857

Albu cel Mare, boier al lui Alexandru Aldea, 427; pretendent, 469

Alep, oraș < Siria >, Alexandru Mircea exilat la ~ 912

Alexa stolnic, viclean, executat de Ștefan cel Mare, 503

Alexandria, patriarh de ~ 977

Alexandria, roman popular, în limba slavă, 667; în limba română, 1028; în limba maghiară, 690, 704

Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, asociat la domnie, 538; conduce oastea în Polonia, 540

Alexandru, fratele Mariei din Mangop, 517

Alexandru, țar al Bulgariei, 349, 351; în luptă cu Dobrotici, 359

Alexandru Aldea, domn al Țării Românești, 304, 432; pretendent, 426; tutelat în domnie de boierul Albu, 426, 427; închină țara turcilor, 385, 427, 428, 791

Alexandru cel Bun, domn al Moldovei, 317, 333, 336, 337, 465, 536, 665, 713, 714, 716; familie, asocieri la domnie, 357, 358, 366, 389, 392, 393; sprijinit de Mircea cel Bătrîn, 358; organizarea țării, 325, 326, 389, 391, 392; organizarea bisericii, danii, 300, 392; poziție față de catolici și husiți, 392, 403; privilegii comerciale, 235, 287, 296, 394; relație cu Polonia, 339, 394, 395, 417; relații cu cnejii ruși 396; ocuparea Chiliei, amestec în Țara Românească, 387, 426; danie către Rimgailla, 325, 453; moartea, urmași, 322, 393, 416, 419, 420, 423, 488, 493; portret, 720

Alexandru cel Rău, domn al Țării Românești, 820, 927, 931, 953

Alexandru Cornea, domn al Moldovei, 648, 649

Alexandru Iagello, mare cneaz al Lituaniei, rege al Poloniei, 542, 546, 547; în conflict cu Ștefan cel Mare, 543

Alexandru Iliaș, domn al Moldovei, 781

Alexandru Macedon v. Alexandria

Alexandru Mircea, domn al Țării Românești, 797, 820, 837, 857, 1023; exilat la Alep, 912; ucide boieri, 912; biserica în vremea sa 866; relații cu turcii, 849, 858, 912, 916; învins de Ioan vodă, 912, 916

Alexandru Potcoavă, pretendent la tronul Moldovei, 821, 924

Alexăndrel, domn al Moldovei, susținut de poloni, sub tutela boierului Mihu, 421, 423, 442

Alexe de Gepiș, căpitan de haiduci din Transilvania, 253

Alexie Comnenul, împărat bizantin, 10, 105; luptă în Dobrogea, 107

Ali-beg, comandant turc, atacă Transilvania, 484, 526; favorabil lui Vlad Călugărul, 528

Ali-pașa, vizir, conduce expediție în Balcani, 362, 363

Almaj, cetate regală, cu district românesc, 264

Almaș, rîu, 44

Almaș, sat < r. Huedin >, răsculat din ~ 411

Alpi, munți, 748

Altdorf, sat lîngă orașul Bistrița, preoți uciși de locuitori, 133

Alțina v. Nocrich

Amalteo A., trimis al papei la Sigismund Báthory, 955

Amartolos Gheorghe, scriitor bizantin, imitat de primii cronicari moldoveni, 674

Amedeo de Savoia (Contele Verde), 359, 360
Amlaş, ţară, primele menţiuni, 47; feudă a domnilor Ţării Romîneşti, 260, 349, 366, 431; în titlul lui Mircea cel Bătrîn, 378; domeniu stăpînit de sibieni, 482
Ampoi, rîu aurifer, 561, 562
Ana de Savoia, împărăteasă a Bizanţului, sprijinită de Balica şi Dobrotici, 358
anale slave din Moldova, 1019, 1023; lipsa lor în Ţara Romînească, 1023
Anatolia, 382, 439, 768, 785; ţărani turci din ~ colonizaţi în Dobrogea, 811
Anca Zün, ia parte la răscoală, 560
Anchialos, port < R. P. Bulgaria >, luptă între Dobrotici şi bulgari pentru ~ 359
Ancona, oraş < Italia >, negutori din ~ în Imperiul otoman, 511, 845
Andrea del Palatio, despre bătălia de la Varna, 440
Andrei, fierar din Suceava, 580
Andrei Borul (Borula), conducător de răscoală, 539
Andrei de Milo, negustor, arendaş al dărilor, 879
Andrei Wassilo, din Cracovia, episcop catolic de Siret, 353
Andrei II, rege al Ungariei, cruciat, 10; aşază pe teutoni în Ţara Bîrsei, 80; dă Bula de aur, 10, 240; danii, privilegii, 83, 112, 114, 269, 276
Andrei III, rege al Ungariei 163; politică internă, 128, 133, 262
Andronic IV, împărat bizantin, luptă cu Dobrotici, 361
Andronic Comnenul, împărat bizantin, 110
Anglia, 81, 445, 763, 842; nobili englezi în lupta de la Nicopole, 371; negustori în regiunile ruseşti, 765; legături comerciale cu Moldova, 846; sprijin acordat Imperiului otoman; intervenţii privitoare la Transilvania, 630, 631, 952
Angiolello, cronicar, despre luptele lui Ştefan cel Mare, 521, 522
Anjou (Angevini), dinastie, 218, 240, 258, 265, 348; prezentată greşit de istoriografia burgheză, 223; v. şi Carol Robert şi Ludovic I
Ankara, oraş < Turcia >, 221, 377
Anonymus, caracterul şi importanţa izvorului, 39, 42—45, 47, 191; despre bogăţiile Transilvaniei, 23; romînii şi slavii în Transilvania, 48; despre Ahtum, 53; ungurii şi secuii în Panonia, 75
Anteş, sat < r. Dej >, răsculat din ~ 405
Antim, mitropolit al Ungrovlahiei, 665
Anton din Bogata Ungurească, conducător de răscoală, 405
Anton cel Mare din Buda sau din Deuş, conducător de răscoală, 405, 411, 412, 414
Anton Hoszu, conducător de răscoală, 606
Antonie, mitropolit al Haliciului, sfinţeşte primii ierarhi moldoveni, 180
Apateu, sat < r. Ineu >, lupte ale răsculaţilor, 603
Apatiu, sat < r. Gherla >, lupte ale răsculaţilor, înţelegere cu nobilii, 227, 411, 412
Apokaukos, dregător bizantin, socrul lui Dobrotici, 359
apostol, manuscrise şi tipărituri, 185, 684, 1044
arabi, autori de hărţi, 103
Arad, 84, 225, 255, 554, 810;
oraş, 563, 564; prădat de tătari, 120; privilegii, 235; în relaţii comerciale cu Ţara Romînească, 573; cucerit de răsculaţi, 603; ocupat de turci, 936; biserică, 82, 87;
comitat din Partium, inclus în voievodatul Transilvaniei, 260, 262, 801; reprezentat în dietă, 801; obligaţii militare, 277; răscoale ţărăneşti, 401, 560, 603, 631
Aragon, 438
Arbora, sat < r. Rădăuţi >, pictura bisericii, 732
Aref, sat < r. Curtea de Argeş >, 144; duşegubină, 577
Argeş v. Curtea de Argeş
Arghir şi Elena, roman popular, 1049
Argyas v. Curtea de Argeş
arhitectură, 709—714, 722—731, 738—746, 1055—1060; civilă şi militară, 712—714, 1060; bisericească, 726, 729, 741, 744, 1059; caractere şi influenţe, 199—205, 712—714, 745, 746
arhive de oraş în Transilvania, 1050
Arieş, rîu aurifer, 227
Arieş, scaun secuiesc, 242, 267
Aristotel, filozof grec, opere editate la Braşov, 701

aritmetica, studiată în şcolile Transilvaniei, 688
Armăşeni, sat < r. Ciuc >, biserica, 754
Armbruster Matei, jude, exploatează minele din Abrud, 562
armeni, 111; negustori, 452, 454, 456, 570, 572, 884; diplomat, autor de cronică, 1025; episcopia armeană de la Suceava, 392; persecuţii religioase, 901
Aron Tiranul, domnul Moldovei, 861, 866, 921, 953, 997; se consideră ispravnicul sultanului, 951; reîntronat şi înlăturat de Sig. Báthory, 945, 964; în alianţă cu imperialii şi cu Mihai Viteazul, 955—957, 961; contribuie la zidirea şcolii romîneşti din Şchei, ctitor, 1038, 1057, 1059
Aroneanu, mănăstire lîngă Iaşi, 1057
Arpad, principe maghiar, 43, 44, 53; în tradiţia populară, 191
Arpadieni, dinastie maghiară, 74
artă, 192—196, 205, 720—738; arte minore, decorative, 197, 208, 716—720, 734, 736, 755, 756, 1067; artă populară, 208; influenţe, 709, 716, 732, 1064; artişti italieni în Transilvania, 1037
Asan, conducător al răscoalei vlaho-bulgare, 12, 110
Asan Borilă, ţar, ajutat de comitele Sibiului, 112
Asăneşti, dinastie vlaho-bulgară, 12, 122, 123
Asia, Asia Mică, 10, 117, 145, 196, 220, 351, 440, 505, 511, 656, 773
Astrahan, hanat tătăresc, 216; integrat în statul rus, 769
astronomia, studiată în şcolile Transilvaniei, 688
Aşik-paşa-zadé, cronicar turc, despre expediţiile turceşti în Moldova, 514, 529
Athos, munte < Grecia >, 1055, 1064; călugări în conflict cu Vladislav Vlaicu, 350; danii romîneşti, 619, 738; monumente de artă, influenţe, 734, 736
Attaliates Mihai, scriitor bizantin, despre cetăţile dunărene, 50; despre uzi, 68
Augustin (Fericitul ~), copist al tratatului său, 401, 402
Avignon, oraş < Franţa >, curtea papală la ~ 353
Avram, vistier al Moldovei, viclean, 546, 547
Avram Huiban, ostaş al lui Ştefan cel Mare. 536
Axiopolis, cetate < Cernavodă >, inscripţie, 183
azapi, oaste turcească, 351, 372, 378, 382, 791
Azarie, cronicar, 902, 914, 915; imitator al lui Macarie, 1023; scrie din porunca lui Petre Şchiopul, 1019; despre atitudinea boierilor, 919

Baba Novac, boier al lui Mihai Viteazul, conduce oşti în Moldova, 987
Babadag, oraş, reşedinţa paşei de Silistra, proprietate vacuf, 808, 810; piaţă importantă, 815; ars de moldoveni, 964; populaţie băştinaşă şi tătari aşezaţi în jurul oraşului, 810, 811
Bacău, oraş, 835; primele atestări, 291; mărime, 838; reşedinţă domnească, 538; sudeţi, 301; negustori şi meşteşugari, 838; studenţi din ~ la universităţi străine, 686; biserică, 713; ars şi ocupat de oşti, 498, 987;
ţinut, regiune, raion: agricultură şi viticultură, 287, 828, 830
Badea, stolnic din Ţara Romînească, ia bani cu camătă, 850
Badeuţi, sat < r. Rădăuţi >, biserică, 664
Bahlui, hidronimic cuman, 70
Baia (Civitas Moldaviae), oraş, primele atestări, 164, 291; mărime, 838; locuitori romîni, 307; curte domnească, 167, 325, 713; steampuri şi mori, 292, 313, 828; meşteşuguri, comerţ, 127, 293, 300, 567, 581, 584, 838, 846; lupte, 498, 499, 987; cultură, biserică, 403, 686, 713
Baia de Aramă, raion: agricultură, 827
Baia de Arieş (Ofenbáia), oraş < r. Cîmpeni >, minerit, colonişti privilegiaţi, 90, 227, 259, 561, 883; în confederaţia oraşelor miniere, 273
Baia de Criş, oraş < r. Brad >, 639; minerit, 227, 561, 883; în confederaţia oraşelor miniere, 273
Baia Mare, oraş: minerit, colonişti privilegiaţi, 88, 90, 227, 442, 561, 564, 883; tăietori de sare din Maramureş la ~ 882; răsculaţi, 894; antreprenori străini, 562; administraţie, 566; sigiliu, 755

Baia Sprie, oraş: minerit, colonişti privilegiaţi, 227, 442, 561; antreprenori străini, 562; statut al minerilor, 563
Baiazid I Ilderim, sultan, 221, 367, 372, 376—378, 380; relaţii şi lupte cu romînii, 368, 370, 373
Baiazid II, sultan, 548, 621; expediţie în Moldova, 528, 543
bairam, sărbătoare turcească; peşches trimis pentru ~ 777
Bakfark Valentin, muzician din Braşov, 1054
Bako, comandant de oaste maghiară, 153
Bakocz Toma, arhiepiscop al Ungariei, 597, 599
Balassa Emeric, voievod şi principe al Transilvaniei, 638, 639, 932
Balassa Melhior, comandant de oaste, căpetenie a răscoalei secuilor, 892, 937, 1052
Balassi Valentin, liric maghiar, 1054
Balaszentmiklós, cetate, atacată de răsculaţi, 894
Balc, voievod din Maramureş, fiul lui Sas, îndepărtat din Moldova de Bogdan, 168, 170, 171
Baleare, insule, 773
balgii, negustori turci de miere, 786, 789
Bali-beg Malcoci-Oglu, paşă de Silistra, pradă în Polonia, 545, 547; baladă populară despre ~ 663
Balica, conducător al statului dobrogean, 358, 359
Baliţă, voievod din Maramureş, ctitor la Peri, 266, 275, 706
Balogh, diac, comandant în oastea lui Doja, 600, 603
Balş, oraş: tezaur monetar, 65, 66; raion: mori, 828
Balta Brăilei, importanţă economică, 814
Banat, 49, 113, 238, 372, 438, 605, 971, 957, 958; descoperiri arheologice, 45, 63, 65, 66, 124; cucerirea ungurească, voievodatul lui Glad şi Ahtum, 20, 39, 40, 43, 45, 52; administraţie, 94, 180, 260, 800, 801, 806; obşti, cnezi şi nobili romîni, 84, 129, 241, 243, 244, 275, 276, 436, 633, 1037; districte şi scaune romîneşti, 262—264, 267; sub ocupaţia turcească, 801, 806, 807, 811—813, 815, 817, 935, 938; sangeace şi vacufuri, 807, 809, 810; devastări, răscoale, haiduci, 121, 253, 432, 603, 604, 606; minerit, 55, 227; agricultură, creşterea vitelor, 224, 226, 813, 814; centre negustoreşti, export de vite, 815, 1038; şcoli, 1038; v. şi Severin.
bani, dregători: de Severin, 262, 326; marele ban de Craiova, importanţa, rolul său în justiţie, 617, 620, 625, 650, 874, 980; curtea, sfatul, 625, 654; banii mici, 617
Baptista din Vesentino, probabil profesor la Suceava, 686
Barabás, preot răsculat, 600
Baraolt, toponimic peceneg, 70
Barbovski, Toma şi Vlad, boieri din Moldova, comandanţi de oaste, 643
Barbu, postelnic din Ţara Romînească, stăpîn de rumîni nesupuşi, 857
Barovius (Ioan Baranyai Decsi), jurist din Transilvania, 1051, 1053
Barsi Nicolo, călător italian, despre moşiile oraşelor, 290
Basarab v. Bazaramban
Basarab, fiul lui Tihomir, 122, 348; recunoscut ca mare voievod şi domn al Ţării Romîneşti, 150, 151, 154, 172; înrudit cu suverani balcanici, 151; relaţiile cu Ungaria, lupta de la Posada, 153, 154, 170; în luptă cu tătarii, 151, 165; relaţii cu papa, 149; asociază la domnie pe Nicolae Alexandru, moartea sa, 156, 322
Basarab II, domn al Ţării Romîneşti, 429, 510
Basarab, domn al Ţării Romîneşti (1529), 654
Basarab Laiotă (Basarab cel Bătrîn), domn al Ţării Romîneşti, înscăunat de Ştefan cel Mare, 504, 506, 509; izgonit, 509, 510; adus de turci, politica sa turcească, 452, 516—518, 520; pribeag, ia vistieria lui Ţepeluş, 464, 523, 524, 526
Basarab Laiotă, pretendent, înfrînt la Fîntîna Ţiganului, 658
Basarab Ţepeluş (cel Tînăr), domn al Ţării Romîneşti, 617, 620, 621; ocupă tronul cu ajutorul lui Ştefan cel Mare, 526; interzice negoţul braşovenilor, 460, 461; restrînge privilegiile mănăstirii Snagov, 462; ajută pe turci contra Transilvaniei, participă la lupta de la Cîmpul Pîinii, 484, 526; cere de la braşoveni vistieria luată de Laiotă, 464; înfrînt de Ştefan cel

Mare, omorît de boierii mehedinţeni, 510, 527
Basarabă, nume cuman, 71, 112
Basarabi, sat < r. Medgidia >, aşezare mănăstirească cu inscripţie din sec. IX, 181, 183, 194, 195
Basel, oraş < Elveţia >, Iancu de Hunedoara şi Honterus la ~ 434, 699, 701
basileu, titlu dat cneazului Kievului, 52
baskaki, dregători mongoli, 125
Basta Gheorghe, general imperial, 1004,1005; sprijină pe nobilii din Transilvania împotriva lui Mihai Viteazul, 998, 999, 1000; se împacă cu Mihai, 1000, 1001; luptă împreună la Gorăslău, 1002; pune la cale asasinarea lui Mihai, 1003; luptă împotriva lui Moise Secuiul, 1006; trupe romîneşti în armata sa la atacul Timişoarei, 1008
Báthory, familie de nobili maghiari, dinastie, 889, 945, 1037, 1054
Báthory Andrei, conduce trupele lui Zápolya, 639
Báthory Andrei, principe al Transilvaniei, 986; cere lui Mihai Viteazul să părăsească domnia, 984; înfrînt de Mihai la Şelimbăr, moartea sa, 894, 984—986
Báthory Balthazar, pretendent la tronul Transilvaniei, executat de Sigismund Báthory, 945, 957
Báthory Cristofor, voievod al Transilvaniei, 927, 942, 943
Báthory Gabriel, principe al Transilvaniei, ocupă Ţara Romînească, înfrînt de Radu Şerban, 1004, 1010
Báthory Sigismund (Batîr Jicmon), principe al Transilvaniei, 996, 999, 1004, 1026, 1053; minoratul şi începuturile domniei, 943; politică internă, 893, 894, 896, 953, 957; abdicări şi reveniri, 972, 975, 976, 984, 1002; legături cu Petru Cercel, 931; relaţii cu Mihai Viteazul, 956, 957, 959, 961, 966, 1003; legături ascunse cu boierii Ţării Romîneşti, 960, 974; relaţii cu Moldova, 945, 956, 963, 987; relaţii cu Poarta, 945, 968, 971, 977; relaţii cu papa, imperialii şi Anglia, 945, 951, 952, 955, 971, 972, 1006
Báthory Ştefan, voievod al Transilvaniei, în ajutorul lui Ştefan cel Mare, 484, 523; luptă la Cîmpul Pîinii, 485
Báthory Ştefan, comite al Timişoarei, luptă împotriva lui Doja, 603, 604
Báthory Ştefan, principe al Transilvaniei, rege al Poloniei, 923, 1049;
magnat din Partium, 939; ales de dieta Transilvaniei, numit de sultan, 801, 893, 939, 940; tratează în secret cu împăratul Maximilian, 940; înfrînge pe Békés, 941; măsuri interne, tributul, 804, 941—943, 1046; se eschivează de a lupta contra lui Ioan vodă, 941;
rege cu ajutorul Porţii, 773, 941—3; legături cu Petru Cercel, 931; înfiinţează universitatea din Cluj, 1038
Batu, conducător mongol, întemeietor al Hoardei de Aur, 118; pradă în Transilvania şi la Dunărea de jos, ajunge pînă la Viena, 121—123, 125, 126; moartea sa, 145
Baumgarten v. Pomarius Cristian
Bavaria, 163
Bazaramban din ţara Ilaut, probabil un Basarab din Litua, în luptă cu tătarii, 122
Bădeşti, sat < r. Curtea de Argeş >, zălogit de boier, 850
Băgaciu, sat < r. Tîrnăveni >, potir din biserică, 756
Băiţa, oraş < r. Brad >, minerit, 227, 883; în confederaţia oraşelor miniere, 273
Bălcescu, N., despre Vlad Ţepeş 477; despre Mihai Viteazul, 1015
Bălgrad v. Alba Iulia
Bălineşti, sat < r. Rădăuţi >, 722; pictura bisericii, 732
Bălţatu, boier, sprijină pe Potcoavă, 925
Bănişor, sat < r. Zalău >, vechimea bisericii, 738
Bărbat, voievod, fratele lui Litovoi, 134, 148, 149, 151; în luptă cu ungurii, prizonier, răscumpărat, 146
bătrîn, întindere de pămînt în moşia obştii, 34
Becicherecul Mare, oraş < R. P. F. Iugoslavia >, proprietate vacuf în timpul stăpînirii turceşti, 810
Bedr-ed-Din, gînditor şi reformator religios turc, sprijinit de Mircea cel Bătrîn, 384
beglerbei, demnitari turci, 807, 810, 812
Beiuş, cetate, 1001; district, scaun de judecată, 264
Békés, comitat, 253, 801

Békés Gaspar, pretendent la tronul Transilvaniei, învins de Ştefan Báthory, 893, 938—941
Bela (Bilea), cneaz, 74
Bela III, rege al Ungariei, 23, 39, 42; dăruieşte moşii, 82
Bela IV, rege al Ungariei, 112, 116; asociat la domnie de Andrei II, 114; primeşte pe cumani în Ungaria, 113, 114, 118; aşază pe ioaniţi la Severin, 142; privilegii acordate oaspeţilor, 127; politica faţă de nobili, 121, 128; lupte cu tătarii, 121, 145; împarte ţara cu fiul său, 128, 134, 135, 145
Belenyc, nobil din Transilvania, domeniu, 82
Beleul, iezer pe Prut, al mănăstirii Probota, 578
Belgrad, oraş, 784, 818, 883; lupte cu turcii, 421, 444, 445, 465, 477, 478, 629, 938
Belorusia, sub stăpînirea lituaniană, 219; ţărani beloruşi între cazaci, 920
Bender v. Tighina
Benedict Gazda din Deuş, căpetenie de răscoală, 411
Benedict XII, papă, despre schismaticii din vecinătatea Ungariei, 165
Benkner Hanăs (Johannes), jude al Braşovului, exploatează mine, 562; face moară de hîrtie, 1045; cumpără manuscrise şi cărţi, 1049; menţionat în octoihul lui Coresi, 1041, 1043
Bereg, comitat din Partium, inclus în Transilvania, 801, 938; răscoală, 603
Beresténi, sat < r. Iaşi >, al mănăstirii Probota, cojocari, 313
Berger Gregor din Sibiu, posesor de bibliotecă, 1046
Berheci, rîu, tabără a lui Ştefan cel Mare pe ~ 520
Berindei, toponimic cuman, 70
Berke, han tătar, 145
berladnici, populaţie de pe teritoriul Moldovei, 102
Berzeviczy Martin, şeful cancelariei pentru Transilvania a regelui Ştefan Báthory, 942
bessi, besseni v. pecenegi
Beşenova, toponimic peceneg, 70
Beşinău, toponimic peceneg, 70
beşlii turci, în garda domnilor, 911
Biblioteca Academiei R.P.R., mss. slavo-romîne ilustrate, 734
Biblioteca Bodleiană din Oxford, evangheliar scris de monahul Gavril, 718
Biblioteca imperială din Constantinopol, miniaturi paleocreştine, 716
Biblioteca Lenin din Moscova, mss. slavo-romîne din sec. XI—XIII, 185
Biblioteca Naţională din Sofia, mss. slavo-romîne, 185
Biblioteca Naţională din Viena, evangheliar din Moldova, 734
Biblioteca Universităţii din Cluj, liturghier, 690
biblioteci, 564, 699, 1055; ale unor domni, 1032; mănăstireşti, 690; de şcoală, 701, 1046, 1049; particulare, 697, 1046
Bicaz, regiune < r. Piatra Neamţ >, locuinţe de tip dacic, 175
Bielski, cronicar polon, despre lupta de la Obertyn, 643; despre domnia lui Petru Şchiopul, 821
Biertan, tîrg < r. Mediaş >, 1049; meşteşugari, 229
Biharea, cetate < r. Oradea >, descoperiri arheologice, 47, 66; centrul voievodatului lui Menumorut, 41, 43, 45, 196; episcopie catolică, 187; luptă între răsculaţi şi nobili, 607
Bihor, comitat; sate noi, districte romîneşti, vechime, 94, 242, 265; din Partium, inclus în Transilvania, 260, 801, 938; districtul Erin localizat în ~ 891; obligaţii militare, reprezentat în diete, 277, 801; regiune, 55; obşti romîneşti, 84, 243; aşezarea secuilor, 72, 76; răscoale, ţărani rătăcitori, 85, 603, 606, 607; agricultură, viticultură, mine, 224, 225, 562
birău (chinez), reprezentant al populaţiei în timpul stăpînirii turceşti, 813
biserică (organizare bisericească), 125, 348, 350, 977, 1045; Engels despre rolul bisericii în sprijinirea feudalismului, 178, 179; creştinismul la Dunărea de jos, originea terminologiei creştine, 108, 111, 113, 114, 179; « schismaticii », 159, 165, 167; ierarhie din sec. XIII, relaţii cu Haliciul, 114, 116, 180, 355; organizarea bisericească în Ţara Romînească şi Moldova, 156, 157, 346, 355,

392, 420, 619, 982; biserica ortodoxă din Transilvania, 942, 1037; clerul în viaţa statului, 263, 274, 324, 822, 901, 914, 961; clerici supuşi la bir, 876, 879; clerici în revolte, Engels despre fracţiunea plebeiană a clerului, 402, 596, 600; clerici cămătari, 850;

şcoli slavoneşti, 1032; clerici cronicari, 1019, 1020, 1023, 1026;

biserica catolică, 6,13, 81, 121, 349, 441, 511, 597, 774, 940, 950; în Transilvania, 76, 78, 82, 91, 113, 116, 118, 129, 130, 135, 259, 260, 273, 277, 348, 404, 595, 596, 599, 608, 936, 941—943, 945, 953, 1035, 1036; episcopia Cumaniei şi a Milcoviei, catolicismul în Ţara Romînească şi Moldova, 80, 103, 112—114, 116, 120, 149, 156, 161, 162, 164, 166, 167, 349, 353, 354, 392, 426, 518, 525, 611, 623, 922, 923, 942, 1009; şcoli latineşti, 1032, 1038; arhitectură bisericească, 196, 197, 199, 281;

reforma în Transilvania, 601, 701, 771, 941—943, 1034—1038, 1041, 1046, 1049, 1052; husiţi şi protestanţi în Moldova, 403, 404, 906; înrîuriri culturale, 702, 705, 706, 1043—1045, 1047; episcopie armeană, 392;

v. şi clase sociale, dijmă bisericească

Bistriţa, mănăstire < r. Horezu >, zidită de Craioveşti, 620, 654, 729, 736; domeniu, ţărani nesupuşi, 315, 578, 584, 589, 591; atelier de broderie, 736

Bistriţa, mănăstire < r. Piatra Neamţ >, zidită de Alexandru Lăpuşneanu, 722, 1055; domeniu, 301, 392, 833, 834; letopiseţ, 671; pomelnic, 540

Bistriţa, oraş, 133, 580, 633, 686, 844, 1049; existent în vremea năvălirii tătare, 120; colonişti saşi, 78; numărul locuitorilor, 229, 564; domeniu, privilegii, 235, 566; oraş liber regal, 564; jude, 1044; patriciat, 566; bresle, meşteşuguri, 106, 230, 566, 569, 580, 1055, 1060; comerţ, relaţiile cu Ţara Romînească şi Moldova, 88, 235, 236, 300, 403, 572, 573, 581, 845, 888; marca de Bistriţa, 236; stăpînit de Petru Rareş, 635, 637; răscoale, 603, 604, 893; şcoli 1037, 1038, arhiva oraşului 1050; biserică, 1059, 1060;

comitat, district inclus în Transilvania colonizat cu saşi, 268, 801; sub jurisdicţia comitelui secuilor, 268; în stăpînirea reginei, 270; comiţi, 240; viticultură, 225

Bizereşti, familie bănăţeană înnobilată, 241

Bîrlad, oraş, 166, 509; vechime, 102, 291; cneazul Rostislavici la ~ 102; prădat de tătari, 420; meşteşuguri, 60, 581; comerţ, 298, 460, 584; administraţie, 460; curte domnească, 326, 389; dăruit de Ilie voievod fratelui său Ştefan, 418

Bîrlad, rîu, 102, 514

Bîrlan, moşnean bătut în divan, 590

Bîrsa, apă, 113; v. şi Ţara Bîrsei

Bîrsan, cioban, în tradiţia istorică, 536

Bîrsan din Ucea, căpetenie de răscoală, 560

Bîrzova, sat < r. Lipova >, cetate regală cu district romînesc, 264

Blasiu Greb din Buzea, căpetenie de răscoală, 411

Bobîlna, sat < r. Dej > v. răscoala de la Bobîlna

Boccaccio, scriitor italian, 1049

Bocignoli, raguzan, despre Vlad Ţepeş, 525

Bocskay Ştefan, principe al Transilvaniei, 1006, 1010, 1053

Boemia, 8, 118, 151, 220, 353, 951; husiţii, 219, 222, 434, 702; groşii de Boemia în Transilvania, 236; influenţe în pictură, 750

Bogata Ungurească, sat < r. Dej >, răsculat din ~ 405

Bogatul, iezer < Badîc Moldovenesc în R.S.S. Moldovenească >, al mănăstirii Dobrovăţ, 578

Bogdan, boier din Moldova, pribeag, cumnatul lui Radu cel Mare, 547, 611

Bogdan I, domn al Moldovei, 713; voievod din Maramureş, răsculat, trece în Moldova, 157, 168—170, 256, 257, 265; familie, moarte, 171, 353

Bogdan II, domn al Moldovei, învinge pe Alexăndrel, ucis de Petru Aron, 423, 488; foloseşte oaste ţărănească, 423; relaţii cu Vlad Ţepeş şi Iancu de Hunedoara, 465, 488; tratat cu starostele Podoliei, 321

Bogdan, fiul lui Roman I, 357; asociat la domnie de Iuga, 358

Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, asociat la domnie, 392
Bogdan, voievod din Arad, conducător de răscoală, 255
Bogdan cel Orb (Bogdan-Vlad), domn al Moldovei, 538, 580, 736; asociat la domnie de tatăl său, Ştefan cel Mare, 322, 538, 546, 610; relaţii, lupte, 339, 611, 613, 619, 625, 643, 644; danii, 587
Bogoliubski, cneaz rus, 102
bogomilism, formă a luptei de clasă, influenţe, 11, 12, 191, 192, 667
Boian, cîmp < lîngă Comani r. Drăgăneşti-Olt >, luptă, 911
Boiţa, sat < r. Haţeg >, minerit, 561
Boiu, toponimic peceneg, 70
Boldur, vornic, înfrînge oaste poloneză, atacă Chilia şi Cetatea Albă, 545, 547
Boleslav II, rege al Poloniei, 7
Boleslav III, rege al Poloniei, 7
Boleslav cel Mare, rege al Poloniei, 7
Bologa, sat < r. Huedin >, cetate stăpînită de Mircea cel Bătrîn, 366
Bologna, oraş < Italia >, studenţi din Transilvania la ~ 188
Bolohov, ţară, 118
Bolota, sat < r. Iaşi >, luptă, 860
Bomelius Toma, jurist din Transilvania, 1050
Bonfini, istoriograf al lui Matei Corvin, 498; despre: războiul ţărănesc, 412; luptele lui Iancu de Hunedoara, 436, 437; oastea lui Ştefan cel Mare, 499; prelucrări, tipărituri, 1050, 1051
Borcea, antroponimic cuman, 71
Borcea, vornic din Moldova, vinde boi la Braşov, 577
bordeie, în descoperiri arheologice, 38, 49, 50
Boris Gudunov, ţar al Rusiei, legiferează legarea de pămînt a ţăranilor, 766; relaţii cu Mihai Viteazul, 999
Boris-Mihail, ţar al Bulgariei, 179, 180
Bornemisza Paul, comisar al regelui Ferdinand în Transilvania, 882, 932
Borsos Sebastian, cronicar din Transilvania, 1051, 1052
Borşa Lorand, voievod al Transilvaniei, 261
Bortz, principe cuman, 113
Borul (Borula) Andrei, conducător de răscoală, 539
Boruşani, sat < Independenţa r. Ploeşti >, săteni nesupuşi, 304
Borzeşti, sat < r. Moineşti > 536; biserică, 729
Bosfor, 439, 528
Bosić Radić, partizan al lui Zápolya, 633
Bosnia, 123, 149, 221, 388, 471, 485, 496, 926, 950, 951, 965
Botero Giovanni, diplomat papal, despre caracterul efemer al domniilor, 796; despre mine, 834
Botoşani, oraş, 647; prădat de tătari, 420; biserică, 724, 732
Boul, munte < r. Baia de Aramă > al mănăstirii Tismana, 577
Boz, sat < r. Sebeş >, arhitectura bisericii, 744
Braclav, oraş < R.S.S.Ucraineană >, luptă, 356
Brad, oraş, minerit, 883
Bran, cetate, 298, 432, 456, 744; dăruită lui Mircea cel Bătrîn, 366; în stăpînirea Braşovului, 480; rosturi militare, 278, 281; vamă, 845
Brancovici Gheorghe, despot sîrb, relaţii cu Iancu de Hunedoara, 438, 443
Brandenburg, markgraf de ~ în luptă cu polonii ajutaţi de moldoveni, 164, 217
Branicevo, oraş < R. P. F. Iugoslavia >, episcopie, întinderea autorităţii sale în Banat, 180
Braşov, oraş, 229, 484, 844, 847, 986, 1000, 1047; existent în timpul năvălirii tătare, 120; populaţie, 229, 564; fortificaţii, porţi, clădiri, 442, 564, 744, 1060; oraş liber regal, 564; administraţie, 270, 271, 562, 564, 566, 1044, 1049; domeniu, 480, 566;
meşteşugari, ateliere, bresle, 230, 281, 567, 569, 755, 884; ucenic din Moldova venit la învăţătură, 293; comerţ, privilegii, relaţii comerciale cu Ţara Românească şi Moldova, 88, 156, 235, 236, 288, 298, 300, 375, 403, 438, 458, 460, 461, 512, 570, 572, 574, 577, 581, 584, 845, 885, 888; tovărăşie de negustori, 570; registre de socoteli, 883; hale comerciale, 744; oraşul ia în arendă vigesima din Transilvania, 561, 571; lupta de clasă, 566, 895, 896;
centru umanist, 699; şcoli, biblioteci, 1037, 1046, 1049; mori de hîrtie, tipo-

grafii, activitatea lui Honterus şi Coresi, 566, 1028, 1030, 1033, 1034, 1039, 1041, 1044, 1045; biserică, 741, 746, 1035; însemnări murale în biserică, 1051, 1053; arhivă istorică, 1050; muzician, 1054; relaţii politice, pretendenţi şi pribegi din Ţara Romînească şi Moldova la ~ 331, 343, 366, 369, 427, 468, 469, 477, 484, 510, 516, 523, 526, 527, 528, 564, 625, 633, 634, 651, 686, 911; ocupaţii, războaie, 432, 636, 893, 985, 1006, 1010; v. şi Şcheii Braşovului; district, 1028; colonişti saşi, 268; sub jurisdicţia comitelui secuilor, 268, 270, cuprins în principatul Transilvaniei, 801; organizare, 270

Bratilov, sat < r. Baia de Aramă >, minerit, 288, 292, 375

Bratislava, oraş < R. S. Cehoslovacă >, 901, 1001

Bratul, popă din Şcheii Braşovului, copiază ms., 1044

Brădet, mănăstire < r. Curtea de Argeş >, vinde munte pentru o carte, 671

Brăila, oraş, 291, 343; comerţ, 298, 502, 503, 815, 889; vamă, 468, 844; schelă, 784, 818; războaie, prăzi, 395, 471, 472, 474, 494, 916, 958, 959; reşedinţa unui mitropolit, 813; pierdută de Ţara Romînească sub Radu Paisie, raia, 656, 658, 806; organizare 807, 810, 813; păstrează caracter romînesc, 812; boieri pribegi în ~ 910, 911; recucerită de Mihai Viteazul, 959, 968, 971; judeţ, 327

Brenner Martin din Bistriţa, contribuie la tipărirea operei lui Bonfini, 1049

Breţcu, sat < r. Tg. Secuiesc >, 523; pe drum comercial, 236, 300; tîrg, 573

Breve chronicon Daciae (seu Annales templi Coronensis et Cibiniensis), însemnări murale, 1053

Brno, oraş < R. S. Cehoslovacă >, 8

broderie, 736, 1067

brodnici, 102, 103, 159; ţara lor în hotar cu stăpînirea cavalerilor teutoni, 113, 114

Bruges, oraş < Belgia >, 453

Brut, postelnic din Moldova, 860

brutării, existenţa lor la oraşe, 285

bruteni v. ruteni

Brutus, cronicar, despre lupta dintre Mailath şi Zápolya, 639

Bruxelles, oraş, Nicolae Olahus la ~ 698

Bucegi, munte al lui Drăghici spătar, 577

Bucium, vornic din Moldova, 860

Bucov, sat < r. Ploeşti >, descoperiri arheologice, 25, 28, 49, 175; luptă, 1000

Bucovăţ, sat < r. Craiova >, ia bani cu camătă, 849; mori, 828; mănăstire, 1057

Bucureşti, oraş, 927, 929, 994; sat transformat în oraş, pe drum comercial, 289, 298; importanţă, capitală a Ţării Romîneşti, 653, 798, 836; curte domnească, 325, 1057; agricultură, viticultură, 827, 830; mori, 828; meserii, negoţ, 837, 838, 846; biserici, mănăstiri, şcoli, 837, 838, 1032, 1057; războaie, ocupaţii, 508, 509, 524, 621, 911, 916, 957, 958, 966, 967; palancă, pulberărie, 820, 966

Buda, oraş < Buda Pesta >, 118, 120—122, 298, 359, 441, 472, 478, 483, 493, 523, 619, 630, 701, 741, 796, 932; legături comerciale cu Transilvania, 236; Vlad Ţepeş şi Mihnea cel Rău la ~ 477, 675; tabăra cruciaţilor şi războiul ţărănesc al lui Doja, 597, 599, 600, 604, 605; ocupată de turci paşalîc, 649, 792, 800, 806, 888, 935, 943, 946

Buda, sat < r. Cislău >, biserică, 1060

Buda, sat < r. Gherla >, răsculat din ~ 411, 412

Buda, prelucrare a legendei vieţii sale, 667

Buftea, sat < r. Răcari >, descoperiri arheologice, 25

Bugeac, stepă, anexată la Cetatea Albă, 648; aşezarea tătarilor, 648, 778, 807, 810; depopularea din timpul stăpînirii turceşti, 813; creşterea vitelor, 814

Buhtea, pîrcălab al Chiliei, 495

Bula de aur, dată de Andrei II, 10, 82, 87, 91, 114, 128, 240

Bulgaria (bulgari), 4, 3, 5, 10-13, 50, 104, 108, 110, 111, 123, 124, 126, 145, 151, 163, 179, 180, 205, 220, 221, 346, 348, 350, 351, 358, 365, 372, 388, 650, 665, 771, 806, 807, 811, 812, 843, 926, 950, 959; convieţuirea bulgarilor cu romînii în Dobrogea, stăpînirea imperiului bulgar la nordul Dunării, 50, 55, 109, 179; le-

gături cu voievozii din Transilvania, 45; bulgari în oastea lui Glad 44; în suburbiile Braşovului, 564; mercenari în ţările romîne, 872; ajutor romînesc în lupta de la Velbujd, 153; răsculaţi ajutaţi de Mihai Viteazul, 977; proiect de unire cu ţările romîne sub Mihai Viteazul, 985, 999; bogomilismul, 667

Bullinger Henrich, reformator al calvinismului în Transilvania, 1036

Burgundia, 438, burgunzi în lupta de la Nicopole, 371; în lupta de la Turtucaia, 339; aliaţi ai lui Iancu de Hunedoara, 430, 441

Burlă, hatman din Moldova, 925

Buza, sat < r. Gherla >, răsculat din ~ 411

Buzău, oraş, 291, 835; mori, 828; comerţ, 584, 846; luptă, ocupaţie, 966, 1000; episcopie, 574, 850, 961, 982; judeţ, regiune, raion, 650; desimea satelor, 49; agricultură, viticultură, 576, 828, 830; venitul birarului de judeţ, 788, 876

Buzău, rîu, 156, 235, 298; vamă, 300

Buzescu Preda, ban al Craiovii, 1004, 1005; în delegaţia trimisă de Mihai Viteazul la Alba Iulia, 961; danie, 1067

Buzescu Radu, boier, în delegaţia trimisă la Alba Iulia, sol al lui Radu Şerban, 961, 996, 1005

Buzescu Stroe, boier, trimis la Praga, 1004; moare în luptă cu tătarii, 1005

Buzeşti, familie boierească olteană, 866, 927; sprijină şi apoi trădează pe Mihai Viteazul, 957, 975, 985, 996, 1001, 1002, 1034; regimul instaurat de ei după moartea lui Mihai, autoritatea lor sub Radu Şerban, 1004, 1006; cotropesc satul Crucea, 857; cronica Buzeştilor, 961, 996, 1025, 1026

Byro Ladislau, căpetenie de răsculaţi, 405

Cabari, popor, 75

Cacova, sat < r. Sibiu >, cnezii romîni îşi trimit turmele în Ţara Romînească, 555

cadii, judecători turci, 813; anchetează în Ţara Romînească, 797, 912

Caffa, cetate, colonie genoveză < Crimeea >, 493; administraţie, 450; în conflict cu Ştefan cel Mare, 512; ocupată de turci, 516, 517, 543

Calafat, oraş, 291, 298, 836; vamă, venit dăruit mănăstirii Tismana, 452, 584, 844, 847

Calepinus, autor al unui dicţionar, 1050

Caliacra, cetate < R. P. Bulgaria >, 358

Callimachus, cronicar polon, despre Vlad Dracul, 430

Caloian v. Ioniţă

Calomfirescu Radu, boier, conspiră împotriva lui Mihai Viteazul, 983; balada lui, 1034

Calvin Ioan, reformator religios, 1034

camătă v. capital

Cameniţa, oraş < R. S. S. Ucraineană >, 298, 637; legături comerciale cu Moldova, 845; Alexandru cel Bun depune omagiu la ~ 394

Cantacuzino Andronic, despre înscăunarea lui Mihai Viteazul, 955

Cantacuzino Ioan, istoric bizantin, despre oastea Ţării Romîneşti, 151

Cantemir Dimitrie, 830; despre ţăranii liberi, 305; despre balada lui Petru Rareş, 663

Capidava < r. Hîrşova >, aşezare feudală, caracterul populaţiei, 25, 41, 50, 194; descoperiri arheologice, 23, 25, 34, 37

Capistrano Ioan de ~, franciscan, despre asediul Belgradului, 445

capital, Marx despre acumularea primitivă a capitalului, despre capitalul comercial şi cămătăresc, 763, 764, 765, 849, 850; v. şi cămătari

Captivus Septemcastrensis, scriitor din Transilvania, 690, 692, 694

capuchehae, reprezentantul domnului la Constantinopol, 805, 806

Caracal, oraş, 836; raion: agricultură şi viticultură, 828, 830

Caragea v. Mihalcea, mare ban

Caraiman Paşa, ucis în lupta de la Călugăreni, 965

Caramania < Asia Mică >, cucerită de Mahomed II, 511

Caran (Caransebeş), district romînesc, 264, 938; minerit, 561, 562

Caransebeş, cetate, oraş, 185, 264, 561; tezaur, 65; negustori romîni, 573, 1037; şcoli romîneşti, 1038; ocupat de turci, 936; v. şi Sebeş

Carasu, vale < r. Medgidia >, val de piatră, castre, 51, 194

Caraş, comitat < Banat >, vechime, 94; sate noi, 242; agricultură, 224; districte romî-

neşti, 264, 265; administraţie, obligaţii militare, 253, 262, 277; v. şi Craşova
Carbona v. Cavarna
Carillo Alfons, iezuit, în misiune la Sigismund Báthory, 945, 955
Carintia, jefuită de turci, 511
Carol II, împărat al Germaniei, 932
Carol IV de Luxemburg, rege al Boemiei, 353
Carol cel Mare, împărat, 5
Carol Quintul, împărat, 630, 637, 768
Carol Robert de Anjou, rege al Ungariei, 154, 166, 218; măsuri economice, politică internă, 135, 227, 228, 238, 243, 261, 265, 269; relaţii cu papa, conflicte cu « schismaticii », 149, 165; în luptă cu tătarii, 151, 165; relaţii şi război cu Basarab, 151, 153, 154; în luptă cu Otto de Bavaria, 163
Carpaţi, munţi: passim
Carpini (Giovani da Pian del ~), franciscan, 160
Cartea tainică a lui Enoh, apocrif religios, 667
Castaldo, general imperial, ocupă Transilvania, 935, 936, relaţii cu Ştefan Rareş şi Lăpuşneanu, 901, 902, 904; despre starea de revoltă a iobagilor, 892
castele feudale, 202, 936; întărite, devastate de răsculaţi, 415, 601, 604; arhitectura, 744—746, 1060
Caşovia v. Kosiče
catehism, prima carte tipărită în romîneşte, 708, 1041; ~ luteran, 701
Cato, scriitor latin, opera sa editată la Braşov, 701
Cattaro, oraş < R. P. F. Iugoslavia >, 123
Cavarna (Carbona), oraş, ţară < R. P. Bulgaria >, 367; mitropolit, 358
caza (cadilic), circumscripţie judecătorească în Imperiul otoman, 813
cazaci, 772, 785, 807, 808, 821, 955; componenţă etnică, 821, 923; intervenţii în Ţara Romînească şi Moldova, ajutor dat maselor populare, 787, 872, 909, 916—920, 923—925, 931, 953, 975; interpretarea greşită a incursiunilor căzăceşti, 923; în oastea lui Mihai Viteazul, 964, 981, 985, 986
Cazimir III, rege al Poloniei, 217, 218
Cazimir IV, rege al Poloniei, 219, 220, 518, 542; relaţii cu Petru Aron şi Ştefan cel Mare, 489, 509
Călăraşi, oraş, descoperiri arheologice, 34
Căliman, ţar al Bulgariei, 123
Călin, meşter tipograf din Braşov, 1039
Călmăţui, toponimic cuman, 70
Călugăreni, sat < r. Giurgiu >, lupta de la ~ 964—966, 985
Călui mănăstire, < r. Balş >, 1060
cămătari, în Europa, 765, 766; în ţările romîne, 566, 849, 850; dregători din rîndul cămătarilor, 866; v. şi capital
Căpăţîneni, sat < r. Curtea de Argeş >, nesupunere, 857
căpitan suprem, titlu dat unui conducător de răscoală, 401
Căpîlna, sat < r. Dej >, uniunea de la ~, a nobililor împotriva răsculaţilor, 409, 410, 414, 607
Căpriana, mănăstire < R. S. S. Moldovenească >, cronică scrisă din porunca lui Lăpuşneanu, 1019
Căpuş, rîu, 44
Cătlăbuga, lac < R. S. S. Ucraineană >, luptă, 530
Cătălui, mănăstire < Căscioarele r. Oltenita >, 828
Ceaka, fiul hanului Nogai, 162
ceară, pentru lumînări, 578; v. şi comerţ
ceauşi, trimişi turci în ţările romîne, 803, 820, 941
Cebza, sat < r. Deta >, minerit, 227
Cegléd, sat < R. P. Ungară >, 600
Cehia (cehi), 4, 8, 9, 13, 75, 445, 483, 601, 764—767, 771; legături comerciale cu ţările romîne, 31, 38, 296, 561, 569, 573, 888
Cehul Silvaniei (Ceh), oraş, cetate, 411, 938
Celei, baltă, în diploma ioaniţilor, 144
Cenad (Morisena, Oraşul de pe Mureş), cetate, oraş < r. Sînnicolaul Mare >, 25, 53, 185; vechime, reşedinţa lui Ahtum, 39—41, 54, 196; mănăstire cu călugări greci, episcopie catolică, capitlu, şcoală, 82, 88, 181, 187, 188, 277, 404; nesupuneri, răscoale, 133, 603; comitat, vechime, 94; scaun al cumanilor, 267; sub autoritatea comitelui de Timiş, 262; repre-

zentanţii săi în dietă, 801; obligaţii militare, 277; răscoală, 607
Ceptura, sat < r. Mizil >, luptă, 1000
cereale v.: agricultură, comerţ, dijmă, obligaţii, rentă
Cernavoda, oraş 51, 194; ars de Mihai Viteazul, 958
Cernăteşti, sat < Valea Călugărească r. Ploeşti >, nesupunere, 591
Cernăuţi, oraş < R. S. S. Ucraineană >, 355; vechime, 291; administraţie, 460, 535; comerţ, vamă, 298, 300, 846, 847
Cernigov, cnezat rusesc, 100
Cesarini Giulio, legat papal, 439, 440
Cetatea Albă (Moncastro), oraş < R. S. S. Ucraineană >, 341; descriere, 665; arhitectură, 713, 722; comerţ, tîrg de robi, 298, 300, 302, 450, 815; cetate moldovenească, lupte cu turcii, raia, 291, 386, 513, 517, 528, 543, 548, 648, 806-808, 820, 917, 959; ocupată de Mihai Viteazul, 987
Cetatea de Baltă, cetate < r. Tîrnăveni >, rolul său militar, 281; feudă a domnilor Moldovei, 260, 538, 635, 637, 649, 822, 893, 901, 905, 906
Cetatea Neamţului (Neamţ) cetate < r. Tg. Neamţ >, vechime, 341—343, 355; arhitectură, înnoiri, 713, 722; luptă, 521, 522, 860
cetăţi, fortificaţii: de la Dunărea de jos, 16, 41, 50, 51, 712; ale cavalerilor teutoni, 80, 113; din Ţara Romînească, 330, 339, 343, 352, 713, 798; din Moldova, 50, 207, 317, 330, 339—343, 355, 389, 392, 713, 722, 798; din Transilvania, 16, 41, 54, 67, 81, 88, 129, 133, 135, 196, 226, 264, 275, 278, 279, 281, 554—558, 744, 935—938; curţi boiereşti şi mănăstiri întărite, 337, 744; cetăţi săteşti, 744; cetăţi turceşti, 784—786, 794 795, 906, 958; muncă la cetate, 91, 247, 337, 558, 784—786, 794, 906; v. şi arhitectură, oraşe
Chalcocondil Laonic, scriitor bizantin, despre luptele interne din Ţara Romînească, 426; despre Vlad Tepeş, 466, 473; despre asediul Chiliei, 494
Chalis v. Tatos
Chanadinus, căpetenie din oastea lui Ahtum, 53
Chassim, paşă de Buda, luptă în Banat, 935
Chendru, sat < Chendrea r. Zalău >, răsculat din ~ 405, 411
Chiajna, doamna lui Mircea Ciobanul, activitate, uneltiri, 911, 912
Chilia (Licostomo), < U.R.S.S. >, cetate, 151, 165, 493, 543; zidire, populaţie, 453, 456, 722; stăpînită de genovezi şi veneţieni, cucerită de Dobrotici, 360; stăpînită de unguri şi de Ţara Romînească, 377, 378, 387, 421, 424, 471; în stăpînirea Moldovei, 291, 387, 395, 418; cedată lui Iancu de Hunedoara, 442, 431; cucerită şi pierdută de Ştefan cel Mare, 343, 450, 493—496, 498, 502, 512, 517, 548; cucerită de turci, raia, 528, 529, 806, 807; cucerită de Mihai Viteazul, 959, 987; comerţ, vamă, 298, 450, 815; tîrg de sclavi, 815; agricultură, pescuit, 814; administraţie, 495, 806, 807; haiduci, 820
China, 117
Chindia, turnul palatului domnesc din Tîrgovişte, 1057
chinez v. birău
Chioarul, cetate < r. Somcuţa Mare >, privilegii, rol militar, 281, 889; predată de aga Leca lui Basta, 999
Chios, 796
Chipereşti, sat < r. Iaşi >, luptă, 418
Chirca, boier din Ţara Romînească, dator pentru marfă turcească, 585
Chiril, misionar creştin, 8, 180, 181
Chirnogi, sat < r. Olteniţa >, descoperiri arheologice, 48
Chisar logofăt, vicleneşte pe Mihai Viteazul, 973, 974
Chişinău, ţinut < R. S. S. Moldovenească >, oferit sultanului de boieri, 822
Chişindia, rîu aurifer, 227
Chiuzbaia, sat < oraşul Baia Sprie >, minerit, 561, 883
Chizdi, scaun secuiesc, 267
Choniates Nicetas, scriitor bizantin, despre romîni, despre răscoala lui Petru şi Asan, 97, 110; despre dominaţia Haliciului asupra Moldovei, 101
Chronicon Dubnicense, autori, 690
Chronicon Pictum Vindobonense, despre venirea ungurilor, 72, 75; despre lupta de la Posada, 153, 154; costume, 208

Cicero, scriitor latin, opera sa editată la Braşov, 701
Ciceu, cetate < r. Dej >, 256, 539; rol militar, 281; feudă a domnilor Moldovei, pierdută şi revendicată, 260, 538, 635, 637, 649, 893, 901, 905, 906; refugiul lui Petru Rareş, 637, 648; oferită de boieri sultanului, 822; cucerită de turci, 638
ciflic (ciftlic), aşezare turcească în deplină proprietate, 816
Cillei, familie feudală maghiară, 444, 478
Cincu, scaun săsesc, 269
Cincu Mare, tîrg < r. Agnita >, bresle, 566
Cipru, insulă, 774, 796
Cirmen, pe rîul Mariţa, bătălie, 350, 351
Cisnădie, tîrg < r. Sibiu >, 1051; meşteşugari, bresle, 229, 566—569, 884, 885; locuitorii îşi pasc turmele în Ţara Romînească, 226; obşti romîneşti cotropite de patriciatul săsesc, 257; biserică, 202
Cisnădioara, sat < r. Sibiu >, biserică, 202, 754
Ciubăr vodă v. Csupor
Ciuc, scaun secuiesc, 80, 267; minerit, 562, 883; răscoale, 630, 941
Ciuci, sat < Vîrfurile r. Gurahonţ), voievod romîn conducător de răscoală, 603
Ciugud, sat < r. Aiud >, descoperiri arheologice, 48
Ciula, sat < r. Haţeg >, 697
Ciulineşti, sat < r. Iaşi >, cojocari, 313
ciumă, în Transilvania, 559; tratat despre ~ 709
Ciumbrud, sat < r. Aiud >, descoperiri arheologice, 31, 48
Ciurelu, sat < oraşul Bucureşti >, descoperiri arheologice, 25
Ciineni (Genune), < r. R. Vîlcea >, vamă, 298, 300, 584, 847
Cîlnic, sat < r. Sebeş >, meşteşugari, 202
Cîlnişte, rîu, 964
Cîmpia Romînă, 49
Cîmpia Panoniei (~ Ungară), 47, 888
Cîmpia Turzii, Mihai Viteazul ucis pe ~ 1053
Cîmpul Piinii < r. Orăştie >, luptă, 484, 526, 692
Cîmpulung, oraş în Ţara Romînească, 156, 291, 684; vechime, 148; numărul locuitorilor, 838; în regres, 835; negoţ, 298, 458, 584, 586, 838, 846; curte domnească, biserică, 150, 156, 325, 714
Cîmpulung, oraş în Moldova, negoţ, 127; în regiune de ţărani liberi, 305, 860
Cînde Laţcu, dăruieşte evangheliar mănăstirii Neamţ, 720
Cîndea, cneaz din Sibiu, căpetenie de răscoală, 257
Cîndeşti, nobili romîni din Hunedoara, 241
cîntăreţi, 191, 664, 1054
Cîntecul despre oastea lui Igor, 6
Cîrlig Orbul, boier viclean din Ţara Romînească, 574
Cîrstea, grămătic din Moldova, 667
Cîrstineşti, sat < c. Corbi r. Curtea de Argeş >, săteni scoşi de pe ocina mănăstirii Argeş, 590
Cîrţa, mănăstire < r. Făgăraş >, 202; cotropeşte pămînturi, 130; ţărani răzvrătiţi, 254
Cladova, tîrg < R.P.F. Iugoslavia >, luptă, 978, 991
clase sociale:
Marx, Engels, Lenin despre: obşte, feudalism, anarhia feudală, iobăgie, 37, 310, 312, 418, 558, 766;
ţărănimea, 154, 595, 600, 601, 608, 765, 766, 832, 920; începuturile aservirii, evoluţie, 3, 83, 241, 555—558; obştea sătească, cnezii, 4, 10, 11, 34, 36—38, 40, 45, 56, 67, 81, 83, 84, 105, 113, 114, 117, 126, 129—131, 241, 242, 244, 263, 274, 302, 305, 307, 329, 331, 335, 402, 590, 850, 851; obşti săseşti şi secuieşti, 242, 268, 401; ţărănimea liberă, 34, 83, 131, 305, 307, 319, 320, 332, 409, 417, 428, 533, 536, 555, 588, 589, 615, 616, 789, 865, 870, 872, 878—890, 915, 1014; cnezii din Transilvania, 241, 243, 249, 255, 261—265, 274, 402, 436, 438, 555, 557, 603; iobagii naturali, iobagii de cetate, 86, 87; ţărănimea dependentă, 40, 81, 83—85, 93, 131—133, 224, 226, 227, 229, 242, 249, 250, 261, 274, 277, 302—305, 331, 407, 409, 438, 442, 476, 555, 556, 558, 559, 596, 597, 599, 600, 609, 658, 763, 815, 816, 833, 865, 866, 891, 936, 937, 942, 953; dreptul de strămutare, legarea de glie, legătura lui Mihai Viteazul, 133, 252, 304, 407, 409, 415

442, 450, 556, 558, 559, 597, 609, 815, 856, 943, 962, 973, 993;
robii, 123, 125, 339, 360, 361, 418, 432, 434, 929, 967; primele menţiuni, 40, 83, 85, 191; categorii, evoluţie, 85, 86, 131, 132, 333; cneaz de ţigani, 308; impuşi la dări, 876, 879; vînduţi, 815; v. şi tătari, ţigani;
clasa feudală, 3—10, 83, 129, 259, 765; la începuturile feudalismului, 39, 40, 52, 55, 56, 104, 116, 142; contradicţii între nobili şi cler, 597; boierimea, 304, 308—318, 320, 321, 324, 351, 352, 417, 421, 424, 427, 428, 431, 499, 505, 509, 522, 524, 527, 528—530, 533, 546, 560, 584, 588, 610, 611, 614, 616, 623, 640, 642, 643, 648, 826, 850—852, 857, 861, 863—866, 879, 900, 901, 910, 911, 914, 915, 919, 925, 927, 952, 953, 960—962, 1004, 1006, 1014; boieri mari, vlastelini, 319, 320, 325, 491, 501, 503, 516, 533, 617, 623, 643, 646, 650, 651, 653, 654, 656—658, 788, 789, 822, 823, 863—866, 912, 915, 919, 921—923, 925, 961, 962, 1009; boieri mici, boiernaşi, 319, 320, 325, 387, 615, 623, 642, 705—707, 864—866, 868, 911, 912, 925, 974, 1028; viteji, 166, 167, 389, 533, 534; nobilime din Transilvania, 82, 83, 128, 129, 132, 238, 240, 262, 263, 274, 277, 410, 485, 556, 572, 599, 607, 608, 803, 994, 1006; nobili mari, baroni, 83, 128, 129, 242, 243, 257, 478, 595, 596, 608, 946; nobili de rînd, mici, cavaleri, armalişti, greavi, 83, 128, 240, 400, 405, 409, 415, 595, 597, 600, 607, 608, 889, 946; biserica (domeniu), 82, 91, 93, 114, 130, 227, 242, 285, 288, 319, 320, 335, 392, 452, 462, 537, 538, 556, 595, 596, 601, 863, 866, 879, 900, 1009;
v. şi rentă feudală, dijmă bisericească, obligaţii către stat; comerţ, meşteşuguri, oraşe

Clănău, spătar din Moldova, domeniu, 589

Cleja, sat < r. Bacău >, descoperiri arheologice, 34

Clement VI, papă, 166, 630; despre romîni, 955, 977

Cluj, oraş, 45, 48, 55, 188, 253, 636, 1050; descoperiri arheologice, 47, 66, 72; în voievodatul lui Gelu, primele menţiuni, 43, 88, 94; cetate regală, 88; prădat de tătari, fortificaţii, 88, 120, 744; populaţie, obligaţii militare, 229, 242, 276, 277, 564; sate în stăpînirea oraşului, 566;
meşteşuguri, negoţ, privilegii, 229, 230, 235, 236, 403, 411, 415, 566, 569, 570, 572, 573, 884; bresle, fraţii, 230, 569, 884; monede, măsuri şi greutăţi, 236, 572;
administraţie, conducere, privilegii, 259, 271, 273, 415, 442, 564, 566; censul şi tricesima, 246, 571; diete, 801, 940; tipografii, tipărituri, moară de hîrtie, 884, 1039, 1045, 1049; şcoli, biblioteci, universitate, 942, 1037, 1038, 1046; biserici, pictură, 741, 750;
răscoale, frămîntări sociale, 256, 273, 405, 412, 414, 483, 484, 566, 603—607, 896, 1046;
comitat în Transilvania, cu districte romîneşti, 226, 259, 265; viticultură, 225

Cluj-Mănăştur, mănăstire, privilegii, 259; iezuiţi, 942; atacată de răsculaţi, 255, 256, 405; călugării ajută pe nobili la cucerirea Clujului, 414; biblioteca, 690;
convent, 187, 188, 250, 407, 483; înţelegeri adeverite la ~ 407, 411

Cobia, mănăstire < r. Găeşti >, arhitectură, 1057, 1058, 1064

Codex Negoianus, ms. copiat de popa Ioan din Simpetru, 1028, 1030

Codex Suprasliensis, ms. slav, 185

Codex Sturzanus, ms. de popa Grigore din Măhaci, 1028

Codicele Voroneţean, 705, 1028

Codlea, oraş < Braşov >, cetate, 202; biserică fortificată, 744

Codrul Cosminului < R.S.S. Ucraineană >, lupta de la ~ 542, 544, 545

cogea-başe, conducător de sat creştin în raiale, 813

Cognac, oraş < Franţa >, 630

Cohalm v. Rupea

Cojocna, tîrg, ocnă < Cluj >, 55, 562, 882; colonişti privilegiaţi, 90, 227; meşteşugari, 229; răscoale, 405, 604

Coloman Cărturarul, rege al Ungariei, 9, 73, 93

Colomeea, oraş < R. S. S. Ucraineană >, 394; atacat de răsculaţi, 539. Ştefan cel Mare depune omagiu la ~ 529, 538

Colonia, oraş < R. F. Germană >, 236; postav adus în Ţara Romînească, 296
Coman, Comanca, onomastice cumane, 70, 71
Comedia trădării lui Melchior Balassi, dramă în limba maghiară, 1047
comerţ:
Engels despre comerţul de la răsărit de Elba, 764; Lenin, despre apariţia pieţii, 453—4; v. şi capital;
comerţul pe teritoriul romînesc în sec. X—XIII, mărturii istorice şi arheologice, 30, 34, 38, 42, 51, 104, 116; drumuri comerciale, 98, 100, 102, 103, 164, 235, 298, 300, 468, 572, 845, 846, 888;
mărfuri: produse agricole, animale, vin, miere, peşte, 31, 162, 227, 234, 235, 287, 288, 294, 296, 298, 375, 450, 451, 452, 456, 458, 460, 554, 569, 570, 572—574, 576, 577, 582, 584, 785, 786, 815, 818, 831, 833, 834, 841, 844, 845, 846, 884, 888, 910, 1052; cherestea, 844; produse meşteşugăreşti, 31, 162, 234—236, 296, 298, 312, 313, 375, 449, 452, 456, 458, 479, 554, 563, 569, 570, 572, 573, 581, 584, 841, 844, 845, 846, 883, 884, 888; produse minerale, 236, 452, 456, 573, 579, 580, 584, 841, 844, 845, 846; produse orientale, 162, 234, 296, 298, 458, 570, 572, 844, 884, 888; comerţ de cărţi, 1045;
negustori, 562, 569, 573, 663; locali, 234, 296, 301, 302, 307, 451, 458, 466, 468, 477, 560, 582, 584, 765, 837, 845, 884, 1037, 1045; străini, 11, 34, 127, 162, 166, 234, 236, 293, 296, 300, 301, 381, 382, 451, 458, 570, 572, 586, 765, 777, 778, 786, 789, 790, 812, 818, 819, 837, 838, 849, 865, 879, 885, 958; asociaţii negustoreşti, 570, 572; negustori în dregătorii orăşeneşti, categorii privilegiate, 273, 331, 570, 572, 866; başă al străinilor, 838; negustori propagandişti ai luteranismului, 1035, 1037; negustori atacaţi de răsculaţi, 560;
piaţa internă, 91, 127, 164, 228, 234, 235, 296, 458, 460, 462, 468, 469, 554, 562, 564, 569, 570, 582, 744, 840, 841—843, 882—884; comerţ între ţările romîne, 127, 158, 227, 235, 288, 296, 301, 375, 431, 456, 458, 569, 572—574, 576, 577, 580—582, 584, 832, 834, 844, 845, 883, 888, 992; comerţ extern, 346, 456, 572, 579, 582, 790, 842, 882; cu Anglia, Cehia, Grecia, Imperiul german, oraşele italiene, Polonia Prusia, Rusia, Ungaria, 162, 236, 287, 288, 296, 298, 301, 302, 337, 360, 361, 375, 449, 450, 456, 554, 569, 785, 815, 831, 834, 843—846, 888; cu Imperiul otoman, 302, 451, 452, 576, 577, 584—586, 617, 815, 818, 834, 843, 844, 846; comerţ de tranzit, 7, 162, 296, 298, 301, 302, 361, 466, 468, 566, 569, 846, 847; tîrguri, iarmaroace, clădiri comerciale, 127, 164, 296, 302, 460, 462, 468, 469, 562, 564, 569, 570, 744, 840; privilegii comerciale între state, 235, 287, 293, 296, 298, 394, 418, 420, 512; privilegii acordate oraşelor şi mănăstirilor, 296, 564; măsuri de apărare a comerţului, libertatea pieţii, 460, 461, 570, 814, 906; piedici în dezvoltarea comerţului, interziceri, monopolul turcesc, 234, 293, 294, 301, 418, 452, 456, 460, 461, 466, 468, 477, 566, 572, 596, 625, 777, 785—789, 844, 911, 913; taxe şi dări în natură, 320, 570, 571, 815; v. şi preţuri
Comiat, cetate < r. Lipova >, cu district romînesc, 264
Comneni, împăraţi bizantini, 10, 11, 108; v. şi Alexis şi Andronic Comnenul
Compania engleză a Levantului, 774
Comuleus Alexandru, emisar papal, 955
comunele italiene, 273
Condreşti, sat < incl. Telejna r. Vaslui >, asolament, 576
Constantin Dejanovici, cneaz sîrb, luptă la Rovine, 368
Constantin Monomahul, împărat bizantin, 68, 98, 105
Constantin Porfirogenetul, împărat bizantin, despre tribul peceneg Ertem, 96
Constantinopol (Istambul, Ţarigrad), oraş, 13, 70, 96, 105, 222, 281, 367, 379, 438, 440, 443, 444, 494, 511, 640, 645, 677, 716, 779, 781, 784, 787, 789, 797, 798, 815, 831, 834, 845, 847, 918, 926, 929, 936, 940, 950—952, 968, 990, 1013; asediat de Dobrotici, 361; aprovizionat din ţările romîne, 548, 777, 784, 786, 787,

814, 844; domni, pretendenţi şi boieri nemulţumiţi la ~ 471, 648, 654, 782, 783, 912, 953; ecouri despre succesele lui Mircea cel Bătrîn şi Mihai Viteazul, 380, 959; v. şi Imperiul otoman; patriarhia, 159, 180, 348, 355, 392, 619; raporturi cu Vladislav-Vlaicu, 350; legături culturale 701; dependenţa mănăstirii Peri de ~ 706; patriarh mediază între turci şi Mihai Viteazul, 977, 982
Constanţa, oraş < Elveţia >, conciliul de la ~ 382, 395
Constanţa, port, 845
Constanţia, fortăreaţă, probabil Constantiniana Daphne < lîngă Olteniţa >, 41, 51; soli la Ioan Tzimiskes, 50
Constitutiones Scholae Coronensis, norme pentru organizarea şcolii din Braşov, 701
Contele Verde v. Amedeo de Savoia
Copanca, sat < R. S. S. Moldovenească >, iezer, 578
Copuzu, sat < r. Lehliu >, descoperiri arheologice, 65
corăbieri moldoveni, înlocuiesc pe genovezi la Chilia şi Cetatea Albă, 451
Coresi, diacon, tipograf, 708; activitate, 1028, 1030, 1033, 1034, 1039, 1041, 1043—5
Cornăţel, oraş < Mănăstirea r. Olteniţa >, 586
Cornul lui Sas, sat < lîngă Popricani r. Iaşi >, luptă, 1011
Cosimo, mare duce al Toscanei, 1025
Costea, boier din Moldova, pribeag, 392
Costea din Tîrgovişte, 458
Costea, pîrcălab din Moldova, 332
Costin Miron, cronicar, despre oraşele Moldovei, 289
Costin Nicolae, cronicar, despre lăutari şi cîntece domneşti, 664
costume, în Chronicon Pictum Vindobonense, 208
Coşuştea-Crivelnic, mănăstire < Ilovăţ r. T. Severin >, arhitectura bisericii, 711
Cotmeana, mănăstire < r. Piteşti >, vechime, 150; obroc, 574; luptă, 620
Cotnari, oraş < r. Hîrlău >, 835; mărime, 838; meşteşugari şi negustori, 581, 838; viticultură, export de vin, 287, 576, 845; colegiu, 908, 1032, 1047
Covurlui, toponimic cuman, 70
Cozia, mănăstire < r. R. Vîlcea >, domeniu, 285, 310, 578, 582, 584, 828, 834; biserica, 712, 716, 718, 732
Cozma, meşter la biserica din Tazlău, 1064
Cozma Şarpe, postelnic din Moldova, 589
cnezi v. clase sociale, statul feudal
Cracovia, oraş < R. P. Polonă >, 353, 905; relaţii comerciale cu Transilvania şi Moldova, 236, 298, 403; 888, 889; studenţi din ţările romîne la ~ 686, 689, 699, 701, 705, 1051; influenţe în pictură, 754
Craiova, oraş, 656, 729, 927, 953, 980, 1001, 1005; moşia boierilor Craioveşti, reşedinţa banului, 617; oraş nou, 586; în regres, 835; prăvălii, 837
Craiovescu Barbu, ban de Craiova, 625
Craiovescu Barbu, ban de Craiova, fiul lui Pîrvu, mort la Viişoara, 654
Craiovescu Barbu, ban de Craiova, fiul lui Preda, 656
Craiovescu Danciu (Gogoaşe), comis, 654
Craiovescu Drăghici, pretendent spînzurat la Ţarigrad, 654, 656
Craiovescu Pîrvu, ban de Craiova, 651, 653, 654
Craiovescu Pîrvu, vornic mare, 621
Craiovescu Preda, ban de Craiova, 656
Craioveşti, boieri, politica lor, legăturile cu turcii, 527, 617, 619—623, 650, 651, 653, 654, 656; ctitorii, 589, 620, 729, 736
Crasna, comitat din Partium, inclus în voievodatul Transilvaniei, cu districte romîneşti, 94, 260, 265, 277, 801, 938; haiduci, 401
Crasna, pădure < Ciorteşti r. Vaslui >, luptă, 337, 423, 506
Crasna, sat < r. Zalău >, ţărani răsculaţi, 255
Craşova, cetate < Caraşova r. Reşiţa >, cu districte romîneşti, 264; v. şi Caraş
Crato, tipograf din Sibiu, 1045
Crăciuna, cetate < între Vîrteşcoi şi Mera r. Focşani >, cucerită de Ştefan cel Mare, 343, 527
creşterea vitelor, 18, 22, 225, 226, 284, 285, 287, 573, 576—578, 633, 831—833, 882; vechimea ocupaţiei, dovezi lingvistice, arheologice şi istorice, 22, 39, 40, 47, 56, 69, 71, 116; călători străini despre bogăţia în vite, 831; păşunatul, 23, 133, 578, 880;

creşterea vitelor în ţinuturile ocupate de turci, 814
Cricău, sat < r. Alba >, una dintre primele aşezări săseşti, 78; meşteri, 202
Crimca Anastasie, mitropolit, probabil Anasia, ucenicul arhimandritului Dosoftei, 1064
Crimeea, 13, 298; legăturile lui Ştefan cel Mare, 511, 525; cucerită de turci, 517; hanat, 216, 220, 539, 540
Cristian, sat < r. Sibiu >, conflicte între romîni şi saşi, 257
Criş, sat < r. Sighişoara >, arhitectura castelului, 1060
Crişana, voievodat condus de Menumorut, 39, 43; descoperiri arheologice, 65, 66; cetăţi, 45; teritoriu cuprins în Transilvania, 94, 806; sub stăpînirea turcească, 807—815, 817; răscoală, 603
Crişcior, sat < r. Brad >, arhitectura bisericii, 738
Crişul Alb, Crişuri, rîuri, 603, 807, 817
Criţ, sat < r. Rupea >, şcoală, 1039
Crivăţ, 663
Croaţia, 9, 135, 240, 635, 767, 771, 773, 800, 949, 951
cronici, 1034; ale Moldovei, 307, 489, 499, 508, 513, 523, 530, 538, 539, 671, 674, 675, 677, 902, 919, 1019, 1020, 1023, 1026; ale Ţării Romîneşti, 951, 956, 961, 1003, 1023, 1025, 1026; ale Transilvaniei, 574, 690, 692, 699, 996, 1025, 1051, 1053; cronici de curte, 1019, 1020, 1023, 1025; cronică boierească, 1026; franciscană, 453; rusească, 545, 548; cronici polone, 914, 915; cronica de la Levoce, 403; cronici greceşti, 1026; cronici turceşti, 779, 958, 963
Crucea, sat < Siliştea Crucii r. Băileşti >, 857
cruciade, 11, 12, 111, 438, 596—600
Csáki, familie voievodală din Transilvania, 259
Csáki Nicolae, episcop, 603
Csáki Nicolae, voievod, 432
Csókás Petru din Lasko, profesor, lexicograf, 1050
Csongrád, comitat < R. P. Ungară >, 801
Csupor, în tradiţie Ciubăr vodă, comandant ungur în Moldova, 421
Csupor Nicolae, voievod al Transilvaniei, 484
ctitorii romîneşti peste hotare, 736, 738
Cugetare în ceasul morţii, carte de morală, 1028
cultură, 175—181, 662—756, 1019—1067; tradiţii locale şi influenţe, 178; populară şi feudală, 176; v. şi oraşe
Cumania, cumani (polovţi, Kipceak), 78, 160, 205; în stepele pontice, întinderea şi numele ţării, 69, 109, 111, 114, 117, 118, 121, 125; pe teritoriul Moldovei, 69—71, 73, 100—102; pe teritoriul Ţării Romîneşti, 70, 71, 73, 109—112, 142, 144, 156; în Transilvania şi Ungaria, 68, 69, 72, 121, 145, 267, 277; în Imperiul bizantin, 12, 69, 107, 108, 110, 111; creştinarea cumanilor, 103, 113, 144; onomastică, termeni cumani, 70, 71, v. şi Dest'i-Kipciak
Cumpanus I., rectorul Universităţii din Praga, autorul unor poeme despre Mihai Viteazul, 1013
Cupcici Ivan, boier din Moldova, domeniu, 310, 317, 324
Cursul Apei, v. Vodnău
Curtea de Argeş (Argeş, Argyas), oraş, 291, 1001; cetate, vechime, 148, 153; în regres, 835; meşteşuguri, negoţ, 298, 567, 585; curte domnească, 150, 205, 206, 325; mitropolie, 156, 346; mănăstire, 578, 584, 590, 828; biserici, 150, 205, 206, 709, 711, 712, 716, 729, 732, 1057; mormînt, 650, 714, 755; judeţ, regiune, raion: agricultură, pomet, vii, 287, 827, 831; exploatări miniere, 835
curţi: domneşti, din Moldova şi Ţara Romînească, 150, 205, 206, 325, 326, 329, 389, 879, 1019, 1020, 1023, 1032; princiare şi regale, din Transilvania, 81, 135, 275, 1049, 1051, 1053, 1054; feudale, 40, 316, 317; episcopale, 601
Cuten v. Kotian
Cuvin (Keve), cetate < R. P. F. Iugoslavia >, centrul voievodatului lui Glad, 43—45
Czibák Emeric, episcop de Oradea, 631, 633
Czchow, oraş, pretendent executat la ~ 547

Daduv, iezer pe Prut < r. Galaţi >, al mănăstirii Tazlău, 578
Dalmaţia, 123, 511, 774
Damian, grămătic din Iaşi, 677

Damian, mitropolit al Dîrstorului, 180
Dan, pretendent din Ţara Romînească, 466, 469
Dan, vistier din Ţara Romînească, 963
Dan I, domn al Ţării Romîneşti, 284, 307; lupte în sudul Dunării, 352, 363
Dan II, cel Viteaz, domn al Ţării Romîneşti, 430; lupte cu turcii, cîntat în folclorul balcanic, 278, 386—388, 395, 426, 432; oastea sa, 337, 428
Danciu, fiul lui Basarab Ţepeluş, 620
Danciu Gogoaşe v. Craiovescu Danciu
Danemarca, 445
Daniel Adem de Veleslavin, editor de calendare, despre Mihai Viteazul, 1013
Daniil, arhiepiscop de Feleac, 690
Daniil Romanovici, cneaz al Haliciului, 7, 103, 145
Dardanele (Strîmtori), 439, 808
darea calului, instituţie feudală din Ţara Romînească, 309, 310
Dávid Francisc din Cluj, episcop, 1036, 1046
David Rostislavici, cneaz, îndepărtat din « ţara rusă » la Bîrlad, 102
Dăneşti, sat < r. Vaslui >, descoperiri arheologice, 49, 97
Dărmăneşti, sat < r. Suceava >, luptă, 417.
Dealu, mănăstire < oraşul Tîrgovişte >, 833; arhitectură, 729
Dealul Oradiei, convent, 188; v. şi Oradea.
Debreţin, oraş < R. P. Ungară >, 1001; dietă, 800; răscoală, 894
Decsi Ioan Baranyai v. Barovius
Dedulovici Simion, vistier din Ţara Romînească, scriitor religios, 665
defterdar, dregător turc, 813
Deidrich George, scriitor umanist, 1048
Dej, oraş, existent în vremea năvălirii tătare, 120; ocnă, cămară, 55, 88, 442, 563, 564; colonişti privilegiaţi, 90, 227, 259, 276; răscoale, 404, 405, 603, 604, 607
Delta Dunării, importanţă economică, 814
Densuş, sat < r. Haţeg >, vechimea bisericii, 196—197, 748
desertum, sensul cuvîntului în documente, 78
Desnăţui, hidronimic cuman, 70
Despina, doamna lui Neagoe Basarab, 732
Despot vodă, Iacob Eraclid, domn al Moldovei, 773, 781, 874, 906, 909, 1023, 1053; alianţe, politică antiotomană, 892, 899, 904, 906, 908, 913, 937; pune dări noi, 859, 908; bate monedă, 848; înzestrează armata cu arme de foc, 873; şcoala, biserica, 866, 1032, 1047, 1048
Dest'i-Kipciak < Stepa Cumanilor >, în stăpînirea Hoardei de Aur, 69, 118
Deta, oraş, descoperiri arheologice, 34, 66
Detco, mare armaş din Ţara Romînească, 589
Deuş, sat < r. Gherla >, răsculaţi, 405, 411
Deva, cetate, 129, 633, 639; cu districte romîneşti, 255, 264; rosturi militare, căpitan, 281, 1038; curte voievodală, castel, 135, 744; temniţă, 1036; biserică, 750
dialectica predată în şcolile Transilvaniei, 688
dijmă bisericească în Transilvania:
categorii de contribuabili, situaţia ortodocşilor, 114, 116, 131, 132, 167, 244, 251, 399, 400, 557, 558;
plătită în natură, 80, 91, 132, 134, 227, 251, 557, 609; convertită în bani, 132, 251, 400, 405, 407, 557; evoluţie, abuzuri, 132, 251, 260, 399, 400, 404, 409, 411, 557, 558, 596; socoteli de dijmă, statute, 132, 244, 247; v. şi lupta de clasă
Dimitrie, haiduc din Ţara Romînească, 819
Dimitrie, jupan, în inscripţia de la Mircea Vodă, 38, 51, 185
Dimitrie, nepotul lui Ştefan cel Mare, fiul Elenei, 542
Dimitrie, principe tătar, 165
Dimitrie Donskoi, cneaz rus, 216, 356
Dinga, postelnic din Moldova, 858
Dintrunlemn, mănăstire < r. Horezu >, icoană, 1064
Dionisie, ban de Severin, 153
Dionisie, nobil din Reghin, 188
Dionisiu, mănăstire < Athos >, obiecte romîneşti de artă, 736, 1064
diploma ioaniţilor v. ioaniţi
Direptate, cîmpie < lîngă Suceava >, 489, 490, 675
Ditzina, Diţin v. Vicina
Dîmboviţa, cetate, 343; lupta ungurilor cu pîrcălabul de ~ 349; loc de refugiu al lui Vlad I, 372;
judeţ, 287
rîu, 113, 656, 966

Dîrjiu, sat < r. Odorhei >, pictura bisericii, 750
Dîrlos, sat < r. Mediaş >, iobag asuprit, 224
Dîrstor (Durostorum, Silistra), cetate, ocupată de oşti ruseşti, 20, 100; asediată de bizantini 108; stăpînită de Tatos, 107; stăpînită de Mircea cel Bătrîn, 365, 378; cucerită de turci, paşalîc, 363, 367, 380 545, 806—8, 813, 821, 901, 1008; meşteşuguri, pescuit, negoţ, 814, 815; pribegi din Ţara Romînească la ~ 911;
episcopie, mitropolie, 108, 180
Dlugosz Ian, cronicar polon, despre: pecenegii din Moldova, 68; urmaşii lui Laţcu, 353; bătăliile de la Marienburg şi Crasna, 395, 423; domnia lui Ştefan cel Mare, 495, 496, 498, 499, 501, 502, 506, 508, 521, 522, 526, 533, 534
Dobîca, cetate < r. Gherla >, 699; luptă între pecenegi şi unguri, 68;
comitat cu districte romîneşti, 82, 94, 259, 265
dobînda în sec. XVI—XVIII, 790
Dobra, tîrg < r. Ilia >, 264
Dobre, zugrav din Moldova, 716
Dobrogea, 285, 375, 513, 815; populaţie, element romînesc, 18, 38, 42, 48, 50, 51, 65, 97, 103, 104, 108, 811, 813, 815;
stăpînită de: bizantini, 51, 103, 183; pecenegi şi uzi, 68, 100, 105, 107; ruşi, 20, 31; tătari şi bulgari, 109, 124; Balica şi Dobrotici, 348, 358, 361; Mircea cel Bătrîn, 365, 370, 378; Imperiul otoman, 386, 520, 806—811, 815—817; formaţii locale, căpetenii, 51, 55, 71, 104, 108, 162, 165;
agricultură, negoţ, 65, 103, 104, 814; trafic de sclavi, 360; influenţe culturale, clădiri, 63, 104, 175, 178, 192—196
Dobromir ban, atacat în munţi de ţărani, 859
Dobrotici, despot al Dobrogei, politică, lupte, 351, 358—361
Dobrovăţ, mănăstire < r. Iaşi >, 729; domeniu, 578
Dobrul, grămătic din Moldova, 667
Dochiariu, mănăstire < Athos >, refăcută de Alexandru Lăpuşneanu, 1055.
Doczi, nobil maghiar, 560
Doja Gheorghe v. războiul ţărănesc
Doja Grigore, fratele lui Gheorghe, comandant de răsculaţi, 600, 603
Dolheşti, sat < r. Huşi >, descoperiri arheologice, 34, 65
Dolheştii Mari (Doljeşti), sat < r. Fălticeni >, biserică, 722; luptă, 489
Dolj, judeţ, 578.
Dolofan Stan, boier din Ţara Romînească, dă bani cu camătă, 850
Domenico da Bologna, arhitect al castelului din Gherla, 746.
Domenigo di Giorgi, negustor, arendaş al dărilor, 879
Don, fluviu, 216
Donji Vlasi, ţinut în Dalmaţia, locuit de vlasi, 49.
Dorohoi, oraş, 298, 310, 324, 337, 417; vechime, 291; în regres, 835; pictura bisericii, 732; ţinut, 799.
Dorotei al Monembasiei, mitropolit, scrie cronograf, 1026
Dosoftei, arhimandrit de la Putna, zugrav de icoane, 1064.
Drag, voievod din Maramureş, 226, 266, 275; ctitor la Peri, 706
Dragfi, familie de nobili, urmaşii lui Drag din Maramureş, 692, 706, 708
Dragfi Bartolomeu, voievod al Transilvaniei, 692; luptă pentru independenţa bisericii maramureşene, 707; relaţii cu Ştefan cel Mare, 539, 544
Drághi Toma din Dobîca, umanist, 699
Dragomir de la Şegarcea, mare boier, din Ţara Romînească, 324.
Dragomir, fiul lui Voina de Loviştea, 154
Dragomir, grămătic din Tîrgovişte, 677
Dragomir, pîrcălab al cetăţii Dîmboviţa, înfrînge armată ungurească, 349
Dragomir, vornic din Ţara Romînească, stăpîn de prăvălii, 837
Dragoş, domn al Moldovei, legenda descălecatului, 140; trecut din Maramureş în Moldova, lupte, 167, 170; biserică, mormînt, 167, 168
Dragoş Urlat, curtean de la Tutova, 330
Dragoşeşti, familie de voievozi maramureşeni, dinastie moldoveană, 168, 241, 265, 706
drama, începutul ei în limba maghiară, 1047
Drăgan, boier, erou de baladă, 664.
Drăgăneşti-Vlaşca, raion, agricultură, 828
Drăghiceni, sat < r. Caracal >, duşegubină, 577

Drăghici, spătar din Ţara Romînească, domeniu, 577, 579
Drăghici vornic din Ţara Romînească, vinde boi la Braşov, 577
Drăghici Gogoaşe v. Craiovescu
drevleni (drevlenini), trib slav, 96
Dridu, sat < r. Urziceni >, descoperiri arheologice, cultura ~ 25, 49, 97, 98
Drosa, femeie participantă la răscoală, 258
drujina slavă, 56
drumuri comerciale v. comerţ
duce, titlu al strategului temei Paristrion, 104, 105
Dulcet A., portulanul său, 164
Duma Negru, boier viclean, iertat de Ştefan cel Mare, 501; cetatea lui, 317, 343
Dumbrăveni, oraş, 893
Dumitru, ban din Ţara Romînească, cotropeşte sat, 857
Dumitru, mare ban, face comerţ, 577, 582
Dumitru, postelnic din Ţara Romînească, ia bani cu camătă, 849
Dunăre, fluviu, pescuit, 814; cirezi şi turme în bălţile dunărene, 578, 814; haiduci adăpostiţi în bălţi, 820; passim
Dürer Albrecht, influenţa picturii sale în Transilvania, 754

Ebraica, limbă predată la universitatea din Cluj, 1038
Ecaterina, doamnă, mama lui Mihnea Turcitul, 782; despre caracterul nesigur al domniei, 797
Ecaterina de Medici, regina Franţei, sprijină pe Petru Cercel, 929
Echimouţi, sat < R.S.S. Moldovenească >, aşezare distrusă de pecenegi, 67
Edrisi, geograf arab, despre aşezări din Dobrogea, 42, 65, 103, 104,
Eftimie, cronicar moldovean, egumen al mănăstirii Căpriana, 879, 902, 1019, 1020, 1023
Eftimie ieromonah, episcop din Transilvania, 942
Eftimie, patriarh de Tîrnova, 665
Eger v. Agria
Egervári Ladislau din Oradia, copiază operă istorică, 690
Egipt, 843
Elba, fluviu, 8, 77, 763, 764, 766
Elena, doamna lui Petru Rareş, susţine pe Joldea, 902
Elena, fiica lui Ştefan cel Mare, 540, 542
Elena, fiica ţarului Ivan III, 542
Elisabeta, regina Angliei, 952
Elisabeta, soţia lui Iancu de Hunedoara, 478
Ellerbach Berthold, voievod al Transilvaniei, răzvrătit împotriva lui Matei Corvin, 483
Engels F. despre:
formarea statului feudal, 4; acapararea de noi teritorii, asimilare, rolul cuceririi în dezvoltarea feudalismului, 47, 81, 126; frînarea dezvoltării, pricinuită de cotropitori înapoiaţi, 124; varietatea formelor orînduirii feudale, 3; fărîmiţarea feudală, anarhia din Europa, 5, 418, 770; relaţiile dintre suzeran şi vasal, 240, 318; rolul monarhiei în statele multinaţionale, 768; oastea feudală, monopolul nobilimii, 335, 337; rolul bisericii în sprijinirea feudalismului, fracţiunea plebeiană a clerului, 178, 179, 596; apariţia şi dezvoltarea oraşelor, patriciat şi plebei, 291, 767; acumularea primitivă a capitalului, 763, 764; războiul ţărănesc german, 558, 599, 601, 608, 609
Enverî, cronicar turc, despre expediţia lui Mahomed II în Ţara Romînească, 494, 496
Enyedi George, sciitor umanist din Transilvania ,1049
Epir, 221, 367
Erasmus de Rotterdam, relaţii cu Nicolae Olahus, 699
Eremia, vistier din Moldova, domeniu, 589
Eriul, district în comitatul Bihor, 891
Ertem, trib peceneg, 96
Eugen IV, papă, despre răscoala de la Bobîlna, 405
Eupraxia, epitaful ei la mănăstirea Putna, 718
Euripide, dramaturg grec, traduceri din opera lui făcute în Transilvania, 1047
Europa: passim
Eustaţiu, voievod al Transilvaniei, 95
Euthymia, epitaful ei la mănăstirea Putna, 718
evanghelie (evangheliar), traduceri şi tipărituri, 681, 684, 1041, 1043, 1044
Evdochia, soţia lui Ştefan cel Mare, 540
Evrenos bei, comandant turc, 377

Fanar, 955
Farcaş, cnezatul său în diploma ioaniţilor, 116, 142, 146, localizare, 144
Fazekas Nicolae Bogáthi, scriitor de povestiri 1049
Făgăraş, oraş, 633, 640; descoperiri arheologice, 65; moşia cotropită de Ugrinus, voievod al Transilvaniei, 130; cetate dăruită de Ioan Sigismund lui Békés, 938, 940; Mihai Viteazul la ~ 994, 1000; pribegi munteni la ~ 427; arhitectura castelului, 1060; turmele domeniului pasc în Ţara Romînească, 555
Făgăraş (Ţara Făgăraşului), 130, 134, 431, 889; terra Blachorum (ţara romînilor), 47, 264; presupusul descălecat al lui Radu Negru din ~ 140; obşti săteşti libere, 84, 129, 130, 147, 241; feudă a Ţării Romîneşti, 260, 263, 349, 366, 378, 431; district, comitat, 264, 274, 801; inclus în Universitatea săsească, 480, 560; răzvrătiri ale ţăranilor romîni, 401, 402, 560; viticultură, 225; şcoli romîneşti, 688
Fălticeni, raion: mori, 828
Feiurdeni, sat < oraşul Cluj >, atacat de răsculaţi, 405
Feldioara, cetate < r. Sf. Gheorghe >, 202; rol militar, 281; luptă, 635
Feleac, mănăstire < oraşul Cluj >, ctitorie a lui Ştefan cel Mare, 741; ms. slav, 690
Feodor Svetislav, ţar bulgar, 358; stăpînirea lui la nordul Dunării, 163
Ferdinand de Habsburg, rege al Ungariei, împărat german, 630, 631, 633, 636, 639, 646, 699, 768, 796, 799; luptă pentru Transilvania şi o stăpîneşte temporar, 563, 631, 633, 643, 800, 806, 882, 932, 935, 937, 1035; relaţii şi lupte cu Petru Rareş, 635, 637, 645; relaţii cu Radu de la Afumaţi, Lăpuşneanu şi Despot, 653, 901, 904, 906; pertractări şi lupte cu turcii, 913, 934, 936
Ferhard-aga, aduce steagul de domnie lui Despot, 781
Ferhat, vizir, conduce armată împotriva lui Mihai Viteazul, 964
Fermo, oraş < Italia >, episcopat, 161
Ferrara, oraş < Italia >, studenţi ardeleni la ~ 188, 697
Feteşti, raion: mori, 828
Fileşti-Alba, sat < oraşul Alba Iulia >, răzvrătire, 255
Filiaşi, raion: ogoare şi ţarini, 827
Filip, episcop de Fermo, organizează episcopia Milcoviei, 161
Filip, miniaturist din Moldova, 734
Filipovschi logofăt, boier al lui Potcoavă, 925
filistei v. iasi
Filos (Filotei), logofăt din Ţara Romînească, scriitor religios, 665
Fiorentinus Johannes, meşter din Strigoniu, 745
Firuz bei, comandant turc, jefuieşte în Ţara Romînească, 367
Fîntîna Ţiganului < lîngă Mislea r. Cîmpina >, luptă, 658
Fladmerus v. Vladimir
Flandra, 453; saşi veniţi din ~ 76; postav vîndut la Vicina, 162
Floarea darurilor, carte de morală, 1028
Floreiul, munte < r. Cîmpina >, al lui Drăghici spătar, 577, 579
Florenţa, oraş < Italia >, moneda sa, florinul, 238; negustori florentini în Imperiul otoman, 511; conciliul de la ~ 438
Floreşti, sat < oraşul Cluj >, răzvrătire 256, 411
Floreşti, sat < r. Năsăud >, răsculat din ~ 411
Focşani, raion: viticultură, pomet, 830, 831
folwark, gospodărie feudală în Polonia, 764, 766
Francesco della Valle, despre bogăţiile Ţării Romîneşti, 574
Francisc I, rege al Franţei, în alianţă cu Ioan Zápolya, 630, 631
franciscani, 404
François de Pavie, despre judecata în Moldova, 874; despre pescuitul morunilor, 834
Franţa, 445, 630, 763, 773, 774, 782, 842, 920, 968; negocieri cu ţările romîne, intervenţii, 794, 929, 931, 936, 937; muzician din Transilvania în ~ 1054
Fraulingen, tipograf din Sibiu, 1045
Frătăuţi, sat < r. Rădăuţi >, 324
Frederic Iagello, cardinal, 543
Frederic II, împărat german, 121
Frederic III, împărat german 539
Friesach, oraş < Austria >, dinari de ~ în Transilvania, 236

Friul, oraş < Italia >, 511
Fronius Matei, jurist sas, 1051
Früh Ioan, conduce moară de hîrtie la Braşov, 1045
Fuchs Hans, negustor din Braşov, 1045
Fugger, familie de bancheri, concesionari ai ocnelor din Transilvania, 563, 633, 634

Gaan (Ioan), conducător de răscoală, 134
Gaiu Mic, sat < r. Deta >, descoperiri arheologice, 34
Gal din Chendru, conducător de răscoală, 405, 411
Galata, mănăstire < oraşul Iaşi > 838; ctitor, 1057; domeniu, 828, 829, 832, 834; arhitectură, 1057
Galaţi, oraş, schelă, 820, 821, 836, 847; negoţ, vamă, 844, 845, 847
Galda, sat < r. Alba >, răzvrătire, 255
Galiţia, 8
Gall de Omor, familie feudală maghiară, 238
Galoşpetreu, sat < r. Marghita >, 48
Gand, oraş < Belgia >, 453
Garai, familie feudală maghiară, 478
Gardizi, scriitor persan, despre pecenegi, 67; despre unguri, 53
Garvăn, sat < r. Măcin >, descoperiri arheologice, 23, 25, 28, 29, 34, 37, 41, 50, 60, 65, 71, 195, 196, 205, 208
Gavril, monah de la mănăstirea Neamţ, miniaturist, 718, 734
geamii (meceturi), pe teritoriul Ţării Romîneşti, 951
Găeşti, raion: viticultură, 830
Găvoşdia, district romînesc în Banat, 265
Geismayer Michael, conducător de răscoală în Austria, 767
gelepi, negustori turci de vite, 786, 789, 849
Gelu, ducele romînilor şi slavilor, voievodatul lui pe Someş, 41, 43—45, 47, 48, 196
Geneva, oraş, 1034
Genova, republică, 11, 162, 222, 361, 362, 377, 440, 451, 511 512, 516, 796, 844; lupte cu Dobrotici şi Ivanco, 359—361; caracterul prădalnic al comerţului genovez, 162, 163
Genune v. Ciineni
Geoagiul de Jos, domeniu < r. Orăştie >, feudă a domnului Ţării Romîneşti, 619, 623
Geoagiul de Sus, sat < r. Alba >, mănăstire 255
geometria, 1046; predată în şcolile din Transilvania, 688
Georgius, sculptor din Oradea, 747
Gerard, episcop de Cenad, 39, 187
Geréb Ladislau, umanist din Alba Iulia, 697, 702
germani, 601, 1032; lucrători la mine, răsculaţi, 405; mercenari, 11; v. şi saşi
Gérmigny, ambasador al Franţei la Poartă, 782
Gesta Romanorum, ms. în biblioteca parohială din Sibiu, 690
Geszty Francisc, căpitan al Devei, contribuie la înfiinţarea scolii romîneşti din Haţeg, 1038
Geza I, rege al Ungariei, 9, 73
Geza II, rege al Ungariei, 75, 76
Ghelar, sat < Hunedoara >, minerit, 562
Ghelinţa, sat < r. Tg. Secuiesc >, pictura bisericii, 750
Gheorghe, blănar din Braşov, conducător de răscoală, 896
Gheorghe, croitor din Moldova, 456
Gheorghe diac, cîntăreţ de curte, 191
Gheorghe, grămătic din Braşov, 688
Gheorghe heregarul, 332
Gheorghe, magistru, în luptă cu Litovoi, 146, 147
Gheorghe Crăciun, păstor, căpetenie de răscoală, 767, 894, 938
Gheorghe de Podebrady, rege al Cehiei, 483, 511
Gheorghe Ştefan, domn al Moldovei, 724, 788
Gherghina pîrcălab, ctitor de biserică în Serbia, 738
Gherghiţa, oraş, 291, 508; dezvoltare, 836; meşteşuguri, comerţ, 838
Gherla, oraş, arhitectura castelului, 746, 1060
Ghervasie, grămătic din mănăstirea Neamţ, 677
Ghiorma, ban şi postelnic din Ţara Romînească, 837, 912
Ghitioara, sat < Vitioara r. Teleajen >, ocnă, 835
Ghyezy Ioan, guvernator al Transilvaniei, 943
Gigla, cîmpie în Bihor, aşezarea secuilor, 76
Gilău, sat < r. Huedin >, tratatul de la ~ între Ferdinand şi Isabela, 800, 932; castel, 745

Gilort, raion: tehnică agricolă, 828
Ginghis-han (Temugin), cuceririle sale, 117
Giorgeavici B., editor de calendare, despre Mihai Viteazul, 1013
Giovio Paolo, cronicar italian, despre războiul țărănesc condus de Doja, 597, 600
Giulești, familie din Maramureș, înnobilată, 241
Giurgiu, cetate, 291, 382, 510, 910, 959; construită de Mircea cel Bătrîn, 343; asediată de oastea Țării Românești, recucerită de Iancu de Hunedoara, 339, 441; ocupată de turci, raia, 384, 784, 797, 806, 807, 810, 812, 813, 964, 966, 1008; cucerită de Mihai Viteazul, 967; comerț, vamă, 298, 815, 844; planul cetății, 712;
raion: mori, 828
Giurgiu de la Frătăuți, boier din Moldova, 324
Gîmbaș, oraș < r. Aiud >, descoperiri arheologice, 47, 48
Gîrbou, sat < r. Dej >, revoltă, 255
Gîrbova, sat < r. Aiud >, meșteri lemnari, 202
Glad, voievodatul său în Banat, 43—45, 54, 196
Glavacioc, mănăstire < r. Găești >, vecini nesupuși, 591, 857
Glogova, sat <r. Baia de Aramă >, 527
Glykos, cronicar bizantin, despre uzi, 68
Golescu Albu, mormîntul său, 1060
Golești, boieri din Țara Românească, 866
Golubac, oraș < R.P.F. Iugoslavia >, luptă 388
Gorăslău, sat < r. Zalău >, luptă, 1002
Gorecki, cronicar polon, despre Ioan vodă, 915
Gorizia, jefuită de turci, 511
Gorj, județ, centru al voievodatului lui Litovoi, 144; viticultură, 287
Gornji Vlasi, ținut în Dalmația, locuit de vlahi, 49
gorodiște (goroduri), amintite în izvoare, 41, 96, 193, 343
Govora, mănăstire < r. R. Vîlcea >, broderii, 736
gramatica, predată în școlile din Transilvania, 687
Graziani A. M., despre vitejia moldovenilor, 873; despre bogăția în vite a Moldovei, 831, 832
grădinărit, legume cultivate, 286, 287, 292, 554, 829, 830, 880; descoperiri arheologice, 20
Grădiștea, sat < r. Giurgiu >, cotropit de Dumitru ban, 857
grămătici, la curtea domnească a Moldovei, 667, 1032
greaca, limbă predată la Universitatea din Cluj, 1038
Grecia (greci), 31, 82, 180, 771, 785, 812, 815, 926, 950, 1026; negustori în țările române, 570, 572, 811, 884, 885, 889; opriți să ocupe dregătorii și să cumpere moșii prin tratatul de la Alba Iulia, 962; 973
Grecov B.D., istoric sovietic, despre raporturile feudalilor ruși cu Hoarda de Aur, 125
Grigore din Măhaci, preot, scrie Codex Sturzanus, 1028
Grigore IX, papă, 121
Grigore Chegeu, căpitan de răsculați, 411
Grigorovici Petre, diplomat în serviciul lui Mihai Viteazul, scrie cronică, 1025
Gritti Aloisio, venețian în slujba Porții, intenția sa de a ajunge rege al Ungariei, 636, 645, 646, 656
Groșani, sat < Vînăta r. Baia de Aramă >, 671
Gromo Giovannandrea, despre românii din orașele Transilvaniei, 564
Grozav, vornic, comandantul oștii moldovenești la Feldioara, 635
Grumazi, lupta de la ~ 650
Grünwald < R. P. Polonă >, participarea moldovenilor la lupta de la ~ 219, 382, 394; v. și Marienburg
Guido dalle Colonne, scriitor, opera sa copiată în Transilvania, 690
Gubavi, sat < probabil lîngă Mirău r. Giurgiu >, luptă, 650
Gurasada, sat < r. Ilia >, arhitectura bisericii, 197
Gurghiu, cetate < r. Reghin >, dăruită de Ioan Sigismund lui Békés, 938, 940
Gustav Adolf, regele Suediei, 918
Gyergyai Albert, prelucrează povestirea Arghir și Elena, 1049
Gyla, căpetenie pecenegă, 54

Gyla, voievod al Transilvaniei, explicaţia numelui, 53; întinderea ţării sale, înfrînt de regele Ştefan, 23, 30, 38, 52, 54, 55, 72
gylas, trib peceneg, demnitate, 53
Gyos, moşie < lîngă Seleuş r. Ineu >, revoltă, 255
Gyula, cetate < R. P. Ungaria >, ocupată de turci, 938
Gyula, tatăl lui Dragoş din Maramureş, 170
Gyulaffi Eustaţiu, cronicar din Transilvania, 1051, 1053
Gyulay Paul, scriitor din Transilvania, 1051

Habsburgi, dinastie germană, 799, 996
Hacius Martin din Haţeg, umanist de origine romînească, 697
Haemus, munţi, 110
Haidar, paşă, luptă la Călugăreni, 965
haiduci, corp de armată în Transilvania, 1010; v. şi lupta de clasă
Halici (Halici-Volînia), cnezat, 6, 25, 163, 354; separat de statul kievian, cotropit de mongoli, 7, 13, 100, 101, 118, 145; anexat de Polonia, cedat lui Vladislav de Opolia, 217—219, 352, 353, 355; Moldova sub dominaţia Haliciului, subordonarea bisericească, 100—103, 108, 110, 111, 114, 180, 355; pus zălog de regele polon lui Petru Muşat, 355, 357; aşezări feudale devastate de ţărani răsculaţi veniţi din Moldova, 539
Hanco, ceaşnic din Moldova, 339, 503
Hartvig, episcop, despre luptele pecenegilor cu ungurii, 53, 54
Harvat, logofăt din Ţara Romînească, 651
Hasan, paşă de Timişoara, 951; luptă la Călugăreni, 965
hasuri, feude mari în Imperiul otoman, 809
Haşdeu B. P., despre Bazaramban, 122
Haţeg (Ţara Haţegului), 45, 49, 134, 633; primele menţiuni, în vecinătate cu teritoriul lui Ahtum, ţară stăpînită de Litovoi, 47, 54, 142; obşti libere romîneşti, 84, 129, 130, 147, 241, 243, 402; comitat, cetate cu district, 262, 264, 274; comerţ, 582, 1037; şcoli romîneşti, 688, 1038; umanist din ~ 697; biserici, 197; răscoale, 402, 631; devastări turceşti, 432, 434
Hedviga, fiica regelui Ludovic, 218
heleşteie, menţionate în diploma Ioaniţilor 116; pe domeniile feudale, 227, 578
Heltai Gaspar din Cisnădie, scriitor, 1046, 1051; v. şi Hoffgref-Heltai
Hening, greav din Petreşti, conducător de răscoală, 255
Henric IV, rege al Franţei, 968
Henric VIII, rege al Angliei, 630
Henric de Silezia, luptă cu tătarii, 118
Henric de Valois, rege al Poloniei şi Franţei, 773, 920, 942; sprijină pe Petru Cercel, 929
Herina, sat < r. Bistriţa >, arhitectura bisericii, 202
Herodot, istoric grec, despre purtatul greutăţilor pe cap, 49
Herţegovina, 950
Hesiod, poet grec, 1046
Hessa, 932
Heusler, tipograf din Sibiu, 1045
Hezelo, ţăran imigrant în Ungaria, 77
Heydendorff, toponimic peceneg, 70
Hida, sat< r. Huedin >, creşterea vitelor, 226
hiliaşti, 601
Himffy, familie feudală din Banat, 234, 238
Hindău, sat < Ghindăoani r. Tg. Neamţ >, luptă, 358
Hirscher Luca, jude al Braşovului, sprijină tipărirea evangheliei lui Coresi, 1043, 1044
Hîrlău, tîrg, 534, 835, 902; vechime, 291; curte domnească, 326, 389, 713; studenţi din ~ la universităţi străine, 686; biserică, 724, 731, 732; podgorie, 287, 576, 830
Hîrtibaciu, rîu, 78
Hlincea, sat < oraşul Iaşi >, descoperiri arheologice, 60, 97
Hmielov, cetate < R.S.S. Ucraineană >, în stăpînirea Moldovei, 355
Hoarda de Aur v. tătari
Hoffgref-Heltai, tipografie din Cluj, 1039, 1045
Hoffhalter Rafael, tipograf din Alba Iulia, 1039
Hoghilag, sat < r. Sighişoara >, răscoală, 893
Holbein Hans, pictor, reproduceri făcute la Braşov, 701
Holobolos Manuel, retor bizantin, despre romîni, 146

Homer, poet grec, opera sa în bibliotecă particulară din Transilvania, 1046
Honterus Ioan, reformator, umanist, 1049; activitate, 699, 1035, 1038, 1050; tipografie, 708, 1045
Horezu, raion: tehnică agricolă, 828
Horom, cetate < R.P.F. Iugoslavia >, 45
Horváth M., căpitan ungur, Mihai Viteazul cere rechemarea lui, 959
Hotin, cetate < R.S.S. Ucraineană >, 341; 648; vechime, evoluţie, 291, 835, refacerea cetăţii, 722; în stăpînirea Poloniei, 493; în stăpînirea Moldovei, 355; dată de Despot lui Laski, în contul unei datorii, 908; staroşti, 460, 535; negoţ, 298, 300, 846, 847; asedii, 521, 647, 987;
ţinut, bogat în oi, 831
Hradiştе, oraş < R. S. Cehoslovacă >, catedrala, 8
Hreasca, < lîngă Dolheşti r. Fălticeni >, luptă 489
Hruet (Hroiot, Hronoda Petru), pretendent adus de turci în locul lui Ştefan cel Mare, 529, 530
Huedin, oraş, răsculat din ~ 411
Huet Albert, comite din Sibiu, biblioteca sa, 1046
Humor, mănăstire < r. Gura Humorului >, iezer, 578; arhitectura şi pictura bisericii, 578, 714, 729, 732
Hunedoara, 255; comitat al Transilvaniei, 129, 259, 623; cnezi şi districte romîneşti, relaţii feudale tîrzii, 242, 244, 263, 264, 275, 276, 436, 1037;
oraş, cetate, 129, 264, 281, 697; descoperiri arheologice, 66, 72; minerit, 227, 561—563, 883; domeniu, 434, 556, 557; castel, fortificaţii, biserică, 202, 434, 738, 744, 745; răscoale, 134, 603; v. şi Iancu de Hunedoara
Huniade, familie romînească înnobilată, 202, 241, 478; morminte, 1064
Huru, vornic, comandă trupe moldoveneşti în Transilvania, 636
husiţi, 219, 222, 412; răspîndirea husitismului în Transilvania şi Moldova, 403, 404; tabăra de pe Bobîlna organizată după sistemul husit, 405; tactica de luptă adoptată de Iancu de Hunedoara şi Ştefan cel Mare, 434, 443, 521; influenţe culturale, 702, 705, 706
Hustinscaia, mănăstire < U.R.S.S. >, cronica de la ~ despre lupta din Codrul Cosminului, 545, 548
Hust, cetate < R.S.S.Ucraineană >, rămasă Transilvaniei, dăruită lui Békés, 938
Huşi, oraş: mărime, 838; raion: viticultură, pomet, 830, 831

Iachint, episcop de Vicina, primul mitropolit al Ţării Romîneşti, 156, 180
Iacob, magistru din Cluj, 407
Iacob, pielar armean din Suceava, 454, 456
Iacob de Marchia, inchizitor, 404
Iacob din Baia, propagator al husitismului, 403
Iacubovschi A. I., istoric sovietic, despre colaborarea feudalilor ruşi cu tătarii, 125
Iagelloni, dinastie polonă, 421, 539, 540, 542, 543, 547; v. şi Vladislav II, regele Poloniei
Ialomiţa, 503 < ? >; judeţ, 582; rîu, 113, 156, 298, 429; bălţile de la gura ~ stăpînite de mănăstirea Cozia, 578, 582
Ianache, stolnic din Ţara Romînească, 912
Ianache, cizmar din Bucureşti, 838
Iancu de Hunedoara, 466, 478; originea sa romînească, 434, 1051; averea, 435, 744; cariera politică, 259, 260, 434, 441, 444; organizarea armatei, caracterul ei popular, 281, 338, 435, 436, 438, 443, 506; lupte, 222, 224, 426, 429, 430, 436—441, 443—445; Marx despre « campania cea lungă », 438; relaţiile cu Ţara Romînească şi Moldova, domni sprijiniţi de el, 420, 421, 423, 431, 436, 442, 465, 488, 493, « voievod al Ţării Romîneşti », 441; sprijin acordat oraşelor, 233, 415; personalitatea şi moartea, 446, 477, 511, 687; sarcofag, 747
Iancu Sasul, domn al Moldovei, 921; răscoale contra sa, 860, 1033
Iani, mare vistier în Ţara Romînească, 912
iarlîk-tarkan, privilegiu de imunitate la tătari, 125
Iaroslav cel Înţelept, cneaz al Kievului, 6, 100
Iaroslav Osmomîslî, cneaz al Haliciului, stăpîneşte în Moldova, 101, 102

iasi (filistei), popor turanic, în oastea Transilvaniei, 277
Iaşi, oraş, 517, 916, 970; începuturi, dezvoltare, 289, 291, 292, 836; curte domnească, capitală, 389, 789; negoţ, 298, 584, 837, 838; Mihai Viteazul la ~ 987, 994; şcoli, studenţi la universităţi străine, 686, 1032; mănăstiri, sinod, 989, 1057;
raion: 828, 830, 831
Ibn Rusta, cronicar arab, despre conducătorii ungurilor, 53
Ibrahim paşa, mare vizir, rudă a Craioveştilor, 617, 653
Ieremia, episcop de Roman, 1030
Ieremia, pîrcălab de Hotin, trădează pe Ioan vodă, 917, 918
ieniceri, oaste turcească pedestră, 366, 438, 511, 621, 770, 820, 964; cai din Ţara Romînească pentru transportul bagajelor, 784; creditori ai domnilor, 797
Ierotei al Monembasiei, cronicar grec, despre cîntăreţii de curte, 664
Ieud, sat < r. Vişeu >, vechimea bisericii, 738; mănăstire cu şcoală, ms., 688, 1028
Iezerul Cahulului < Cahul, R.S.S.Ucraineană >, luptă, 918
Ighiu, sat < r. Alba >, una din primele aşezări săseşti, 78, 244
Igliţa, sat < r. Măcin >, descoperiri arheologice, 37
Igor, cneaz al Kievului, 13, 96, 98; v. şi Cîntecul despre oastea lui Igor
Iladia, cetate < Ilidia r. Oraviţa >, 264
Ilaout v. Litua
Ilarion, episcop de Buzău, dă bani cu camătă, 850
Ilfov, judeţ: vii, 287
Iliaş, domn al Moldovei, asociat la domnie cu fratele său Ştefan, lupte, 322, 337, 392, 393, 417, 418—421
Ilie, fiul lui Petru Aron, pretendent, 547
Ilie cel Mare, căpetenie de răsculaţi, 411
Ilie Rareş (Iliaş), domn al Moldovei, ucide boieri, îi pune la biruri, lupte, 866, 879, 900, 935; comandă cărţi bisericeşti în Ţara Romînească, 684; paşă de Silistra, 901
Ilosvai Selymes Petru, scriitor din Transilvania, 1049
Imperiul bizantin, 4, 5, 10—12, 100, 159, 191, 205, 222, 346, 348, 350, 361, 365, 520; stăpînirea la Dunărea de jos, relaţii şi lupte cu pecenegii, uzii şi cumanii, 13, 50, 51, 55, 68, 69, 100, 103—105, 107, 108, 110, 118, 181; relaţii şi lupte cu ruşii, 13, 20, 96, 101, 102, 105; legături cu voievozii romîni din Transilvania, 45; lupte cu vlahii şi bulgarii, 12, 110, 111, 151; relaţii cu ungurii, 10, 13; relaţii cu Dobrotici şi Balica, 358—360; relaţii cu Mircea cel Bătrîn şi Iancu de Hunedoara, 381, 382, 444; influenţe culturale, 63, 178, 179, 1030; Imperiul latin de răsărit, 13, 127
Imperiul german (~ habsburgic, ~ romano german, Austria, Germania), 6, 9, 10, 13, 77, 151, 371, 445, 478, 609, 630, 640, 645, 684, 701, 741, 764—768, 770—774, 842, 923, 949, 950, 1004, 1008, 1014; luptă pentru cucerirea Transilvaniei, relaţii politice cu Ţara Romînească şi Moldova, 597, 640, 646, 794, 795, 800, 801, 804, 806, 811, 888, 899, 901, 908—910, 913, 931, 937, 938, 940, 941, 945, 946, 956, 971, 975—978, 981, 990, 996, 998, 1005, 1006, 1010, 1013; legături economice cu ţările romîne, 554, 561, 563, 569, 573, 586, 815, 846
Imperiul otoman (Poarta otomană, turci), 157, 219, 220, 265, 352, 359, 360, 361, 366, 367, 370, 377, 379, 394, 431, 442, 511, 545, 597, 613, 619, 621, 630, 636, 651, 653, 766—774, 778, 779, 782, 785—787, 791—798, 800, 801, 803—809, 811, 818, 821, 878, 899, 909, 910, 912, 913, 919—920, 922, 923, 925, 949, 950, 964, 968, 1010; Marx despre caracterul militar şi decăderea Imperiului otoman, 769, 770;
dominaţia în ţările romîne, lupta împotriva jugului otoman, 337, 373, 385, 386, 395, 404, 424, 426, 427—429, 431—434, 439, 442, 445, 465, 484, 488, 489, 491, 494—496, 498, 502, 505, 506, 508—510, 513—517, 520, 524—530, 537, 540, 543, 544, 547, 548, 584, 586, 597, 610, 611, 613, 616, 617, 620, 643, 648, 649, 656, 761, 766, 773, 774, 779, 780, 801, 811, 815, 819—823, 863, 864, 871, 872, 879, 904, 908, 911, 912, 915, 918, 921, 922, 931, 932, 936, 937, 939, 940, 943, 945, 949, 951—

953, 955—959, 963, 966—969, 971, 972, 974, 975, 977, 978, 982, 984, 986, 991, 998, 1001, 1004—1006, 1008—1010, 1013; paşalîcuri şi raiale în ţările romîne, 817—821, 946; ignorarea consecinţelor social-economice ale dominaţiei otomane, de istoriografia burgheză, 776;
obligaţii economice, tribut, peşcheşuri, prestaţii în muncă, 321, 325, 386, 416, 424, 428, 431, 496, 505, 506, 530, 548, 611, 613, 619, 645, 648, 651, 653, 776—787, 804, 805, 816, 818, 820, 822, 871, 876—879, 901, 902, 906, 908, 927, 929, 932, 934—938, 941, 943, 945, 951, 952, 977; relaţii comerciale 451, 452, 765, 785, 786, 838, 844, 849
Imperiul vlaho-bulgar, 110, 112, 122; rolul vlahilor, 12, 13; dominaţia la nordul Dunării, 114
Ineu, cetate < r. Ineu >, ocupată de turci, sangeacat, 807, 814, 938
Inocenţiu IV, papă, confirmă diploma ioaniţilor, 145
Io, în titulatura domnului, 319
Ioachim, argintar din Suceava, 1067
Ioachim, comite al Transilvaniei, 69, 112
Ioachim de Brandenburg, principe german, 932; relaţii cu Petru Rareş, 577, 588, 649
Ioan, boier din Moldova, fugit în Polonia, 547
Ioan, cnezatul său în diploma ioaniţilor, 116, 142, 144, 146
Ioan, fratele lui Iancu de Hunedoara, ban de Severin, 435; sarcofagul său, 747
Ioan din Simpetru, preot, copiază Codex Negoianus, 1028
Ioan, meşter din Cluj, căpetenie de răscoală, 405, 407, 411
Ioan, pietrar din Saint-Dié, lucrează la catedrala din Alba Iulia, 202
Ioan, vistier din Moldova, poemă dedicată lui ~ 1026
Ioan XXII, papă, scrie lui Basarab, 149
Ioan Albert, rege al Poloniei, 546, 548; relaţii cu Ştefan cel Mare, 460, 543—545
Ioan Asan II, ţar, vlaho-bulgar, 113, 358
Ioan IV Cantacuzino, împărat bizantin, 358
Ioan Comnenul, împărat bizantin, înfrînge pe pecenegi, 108
Ioan de Tîrnave (de Küküllő), cronicar, 170
Ioan Golăi, boier din Moldova, partizan al turcilor 916; cronică scrisă cu sprijinul lui, 1023
Ioan V Paleologul, împărat bizantin, 358, 361; relaţii cu Dobrotici, 359, 360
Ioan VIII Paleologul, împărat bizantin, 438
Ioan Potcoavă, sprijinit de popor şi cazaci la tronul Moldovei, 821, 924—926
Ioan Secuiul (Székely), conducător de răscoală, 560, 603, 604
Ioan Sigismund, rege al Ungariei, 639, 801, 893, 932, 934, 935, 937—939, 1036, 1037, 1054, 1064; relaţii cu ţările romîne, 576, 649, 905, 908, 911; relaţii cu turcii, 800, 804, 895, 936
Ioan Tzimiskes, împărat bizantin, 10, 50, 104; supune cetăţile din Dobrogea, 38
Ioan vodă, domn al Moldovei, 923, 924; politică internă, 821, 866, 913—916, 1023; sprijinit de oastea ţărănească şi de cazaci, 872, 873, 916; lupte împotriva turcilor, amestecul Ţării Romîneşti, 778, 780, 799, 822, 823, 912, 916, 918, 920, 941; sprijină comerţul, bate monedă, 846, 849, 913
ioaniţi (ospitalieri), cavaleri, diploma lor, 60, 93, 116, 122, 141—145
iobăgia a doua, în Europa, 766
Iokusch, ţesător din Baia, 293
Ion vodă Lungu, pretendent din Moldova 860
Ionaş, căpetenie cumană, 118
Ionaşco, pretendent la tronul Moldovei, 861
Ioniţă (Kaloian), ţar vlaho-bulgar, 112, primeşte ajutor de la romînii din nordul Dunării, 110, 111
Ionuz beg, fiii lui ucişi în Moldova, 820
Iosif, primul mitropolit al Moldovei, sfinţit la Halici, recunoscut de patriarhia din Constantinopol, 180, 355, 392
Iost, croitor din Baia, 293
Ipatie, mănăstire < U.R.S.S. >, letopiseţul de la ~ 118
Ipec, < R.P.F. Iugoslavia > mitropolit de ~ 942
Irina, lespede pe mormîntul său de la mănăstirea Vieroş, 1060
Isabella, regentă a Transilvaniei: situaţia internă, legături cu Habsburgii, 799, 800,

932, 937; relaţii cu turcii, 800, 895, 896, 906, 935, 936; sarcofag, 1064
Isac din Mangop, cumnatul lui Ştefan cel Mare, 517
Isac vistier, sol al lui Ştefan cel Mare, 544
Isac Anghelos, împărat bizantin, luptă împotriva răzvrătirii vlaho-bulgare, 12, 110
Isac Comnenul, împărat bizantin, 107
Isaccea, oraş, Pereiaslaveţul localizat la ~ 31; descoperiri arheologice, 34, 37; sub stăpînirea turcească, proprietate vacuf, 806, 810, 815
Isaia, pîrcălab, vornic viclean tăiat de Ştefan cel Mare, 495, 499, 503
Ismail, oraş < R.S.S.Ucraineană >, 815; sub stăpînirea turcească, proprietate vacuf, 810, 815; populaţie creştină, cultura grîului, 812, 814; cucerit de Mihai Viteazul, 959, 987
Isonzo, rîu < Italia >, 511
Istrate Dabija, domn al Moldovei, reclădeşte mănăstirea Putna, 724
istoria războiului troian, prescurtare în biblioteca din Sibiu, 690
Istria, prădată de turci, 511
Italia, 10, 111, 197, 218, 238, 240, 245, 277, 511, 516, 630, 631, 694, 697, 773; relaţii comerciale cu ţările romîne, 569, 573, 586, 815, 879, 885; legături şi influenţe culturale, 745, 755, 756, 1037, 1049; mercenari italieni în ţările romîne, 872; Iancu de Hunedoara şi soli ai lui Ştefan cel Mare în ~ 434, 525
Iucaş, sat < probabil Dochia r. P. Neamţ >, 590
Iuga, domn al Moldovei, scos din domnie de Mircea cel Bătrîn, 358, 366, 389
Iurie spătar, viclean tăiat de Ştefan Rareş, 901
Ivan, bărbier din Tirgovişte, 838
Ivan de la Tulova, boier din Moldova, 324
Ivan, pretendent din Moldova, 924
Ivan III Vasilievici, mare cneaz al Moscovei, 217, 220, 452, 539; alianţă şi relaţii de rudenie cu Ştefan cel Mare, 540, 542, 543
Ivan IV, ţar al Rusiei, 642, 677, 766, 769; legături cu Alexandru Lăpuşneanu, 1019
Ivan Alexandru, ţar bulgar, 221
Ivan cel Tînăr, fiul lui Ivan III, ginerele lui Ştefan cel Mare , 540
Ivan Nenada, « Ţarul Negru », conducător de răscoală, 631, 694
Ivanco, fiul lui Dobrotici, în luptă cu turcii, 362, 365; bate monedă, 361; ţinuturile sale cad în stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn, 365, 367
Ivanco Rostislavici, din Halici, nepotul lui Vasilco, refugiat în sudul Moldovei, 101, 102
Ivaşco v. Vasco
Ivaşcu, fiul lui Petru I, pretendent la tronul Moldovei, 357, 393
Iziaslav Davidovici, cneazul Kievului, 102

Înfrăţirea, folosită de boieri pentru a pătrunde în obşte, 590
Întrebare creştinească, tipăritură a lui Coresi, 1043
Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, 1026

Jakch Mihail, comite al secuilor, 402
Jaleş, judeţ, producţia de grîu, 285
Jidovştiţa, sat < r. T. Severin >, al mănăstirii Vodiţa, 315
Jigoreni, sat < r. Negreşti >, ieşit din devălmăşie, 590
Jijia, rîu, 902
Jiliştea, sat < r. Focşani >, luptă, 916, 919
Jimbor, sat < r. Gherla >, răsculat din ~ 411
Jiu, rîu, 144; oastea Jiului, 982
Joldea, domn al Moldovei, înfrînt la Şipote, 902
Josika Ştefan, cancelar al lui Sigismund Báthory, 976, 985
Juc, sat < r. Gherla >, 224; şcoală, 188
Justinian, împărat bizantin, legiuirile lui, 677, 1046
jupani, 324; înţelesul termenului, 38; rolul lor în sec. X, 45

Kadan, comandant al tătarilor, 122, 123; pradă Moldova şi Transilvania, 118
Kakas Şt., consilier al lui Sigismund Báthory, sol, 952
Kalka, rîu < U.R.S.S. >, luptă, 117
Kaloian v. Ioniţă.
kanun, regulament privitor la veniturile spahiilor, 816

Kara Iflak, numele Ţării Romîneşti în izvoarele orientale, 121
Karacelebi-zadé, cronicar turc, despre ţările romîne, 959, 967, 1011
Karaculag, « romîni negri », în cronica lui Raşid-ed-Din, 121
Karas, căpetenie din Cumania, 112
Karchas, dregătorie la unguri în sec. X, 53
Kardos János, căpetenie de răsculaţi, 401
katepan, titlu al strategului temei Paristrion, 104, 105
Kazan, hanat, 216, 769
Kean, voievod, explicarea numelui, localizarea voievodatului, 53, 54
Kedrenos Gheorghe, cronicar bizantin, despre cetăţile de la Dunăre, 50; despre pecenegi, 67
Kegenes (Heghen), căpetenie pecenegă, 68, 70, 105, 107
Kendlinger Iacobus, meşter tirolez la Sighişoara, 750
Keresztes, oraş <R. P. Ungară>, luptă, 971
Keve v. Cuvin
Kéza (Simon de ~), despre secui şi unguri, 75, 76
Kiev, consolidarea statului feudal, 3—7, 9, 13, 55, 68, 100—102, 118, 166, 216, 540; dominaţia la Dunărea de jos, 20, 31, 34, 38, 50—52, 98, 100, 111; relaţii cu romînii, 22, 40, 95, 96, 103, 208; mitropolit de ~ 665
kipceak v. cumani
Király Albert, comandant al trupelor din Transilvania la Călugăreni, 963—966
Komárom <R. P. Ungară>, luptă, 951
Konieh, oraş, <Asia Mică>, Petru cel Tînăr surghiunit la ~ 912
Korobeinikov Ivan, călător rus, 838
Kosiče (Caşovia), oraş <R. S. Cehoslovacă>, 888, 940
Kossovopolje <R. P. F. Iugoslavia>, luptă, 221, 366, 421, 443, 444
Kotian (Cutian), han al cumanilor, 118
Kovácsoczy Wolfgang, cancelar, istoric, 1051
Kozd v. Rupea
Kulicovo, oraş <R.S.F.S.R.>, luptă, 216
Küküllő, toponimic peceneg, 70
Kynnamos Ioan, istoric bizantin, despre romînii de la Dunărea de jos, 97, 111; despre dominaţia Haliciului asupra Moldovei, 101
Kyr Paulus, medic, scriitor, organizează învăţămîntul medical din Braşov, 1049

Lackfy, familie voievodală a Transilvaniei, 240, 259
Lackfy Andrei, comite al secuilor, luptă în Moldova contra tătarilor, 166, 268
Ladislau din Antăş, căpetenie de răsculaţi, 405
Ladislau, fiul lui Zarna, boier din Ţara Romînească, 156
Ladislau, voievod al Transilvaniei, 275
Ladislau I (sf. Ladislau), rege al Ungariei, cucerirea şi organizarea Transilvaniei, 9, 68—9, 73, 93; reprezentare picturală, 750, 756
Ladislau Bana din Olpret, căpetenie de răsculaţi, 405, 411
Ladislau IV Cumanul, rege al Ungariei, 128, 134—5; lupte cu Litovoi, 146—7
Ladislau de Dobca, feudal, răsplătit de Vladislav-Vlaicu, 350
Ladislau de Hunedoara, fiul lui Iancu, sprijină pretendent muntean, 466; executat, 478; sarcofag, 747
Ladislau de Opolia (Oppeln), palatin, 218; ginerele lui Nicolae Alexandru, 159
Ladislau Kan, voievod al Transilvaniei, luptă pentru autonomie, 135, 258; prinde pe Otto de Bavaria, 163
Ladislau V Postumul, rege al Ungariei, 435, 441, 444, 478
Lancrăm, sat <r. Sebeş>, descoperiri arheologice, 72.
Lasicki, cronicar polon, despre Ioan vodă, 914
Laski Albert, nobil polon, creditor al lui Despot, 906, 908
Laski Ieronim, nobil polon, legături cu Transilvania, 631, 633, 636
Lasko, <R. P. Ungară>, 1050
Laţcu, domn al Moldovei, relaţii cu Polonia şi cu papa, 353—4
Laurenţiu din Cîmpulung, comite, lespede funerară, 714
Lazăr, conducător cuman creştinat, 111
Lazăr, despot sîrb, lupte, 351, 362; mort la Kossovopolje, 221, 366

Lázó, canonic din Alba Iulia, 745
Lázoi Ioan, umanist din Alba Iulia, 697
Lăpuş < Tîrgul Lăpuşului r. Lăpuş >, minerit, 227
Lăpuş (Ţara Lăpuşului), regiune minieră, 227; romîni din ~ ajută pe Petru Rareş, 635
Lăpuşna, tîrg < R.S.S. Moldovenească >, 298; vamă, 291; ţinut, 822; răscoală, 860; luptă, 916
Lăpuşneanu Alexandru, domn al Moldovei, în boierie stolnicul Petru, familie, 902; politică internă, 820—822, 860, 864, 867, 892, 902, 904, 909, 912; relaţii cu turcii, 780, 784—785, 798, 820—821, 831, 860, 904, 909, 912; cu Ţara Romînească, 906, 909; cu Transilvania şi imperialii, 892, 904—906, 908, 911, 936, 937; cu polonii, 902, 905; cumpără arme de foc, 873; comerţ extern, export de vite, 831, 832, 845, 846,; legături culturale cu Ivan IV, 677, 1019, 1020; cronică de curte, 1019, 1020, 1023; danii şi ctitorii, 713, 866, 1055, 1067
Lăpuşneanu Bogdan, domn al Moldovei, 785, 786; sprijinit de magnaţii poloni, 909, 914, 915; plata haraciului, 780
lăutari, 1034, 1054
Lăzăreşti, sat <probabil r. Ciuc >, locuit de pecenegi, 69
Lebel Ioan, umanist, scrieri, 1047
Lebunion < Grecia > lupta de la ~ 69
Leca, agă, boier al lui Mihai Viteazul, trădător, 983, 999
Lechinţa de Mureş, sat < r. Bistriţa >, descoperiri arheologice, 48
Legenda sfîntului Gerard, despre stăpînirea lui Ahtum în Banat, 20, 23, 39, 40, 45, 52, 53, 181, 191
Lencsés George, medicul lui Ştefan Báthory, scrieri, 1049
Lenin V. I. despre:
regimul economic medieval, 312; apariţia pieţii, 453, 454; constrîngerea extraeconomică, 304; aparatul judecătoresc, 874; mişcările ţărăneşti, 768
Lenţeşti, sat < R.S.S. Ucraineană >, luptă, 545
lenzenini, trib slav, 96
Leon, fiul împăratului bizantin Roman Diogene, asasinat la Silistra, 100
Leon X, papă, 597
Leonhardus din Sibiu, meşter, 755
Lepanto, oraş < Grecia >, luptă, 774, 919
Lépeş Gheorghe, episcop al Transilvaniei, 275; abuzurile sale cauză imediată a războiului ţărănesc, 400, 404, 407, 412
Lépeş Lorand, vicevoievod şi guvernator al Transilvaniei, 259, 409, 410
Letopiseţul anonim al Moldovei, 495, 501, 502, 533, 534, 539, 544, 671—674; ~ de la Bistriţa 671; ~ de la Putna 671; ~ Cantacuzinesc, 509, 517, 788, 1023, 1025
Leu, căpetenie de răsculaţi, 489
Levant, 774, 792; mărfuri din ~ 572; levantini în sfatul Ţării Romîneşti, 911, 912; v. şi comerţ
Levoce, cronica de la ~ 403
Liga Sfîntă, 950
Lignitz, oraş < R. P. Polonă >, lupta de la ~ 118
Liman, sat < r. Negru Vodă >, descoperiri arheologice, 38
Liov, oraş < R.S.S. Ucraineană >, 331, 403, 539, 543, 549, 1025; relaţii economice cu ţările romîne, 164, 236, 293, 296, 298, 301, 302, 337, 375, 449, 452, 456, 845, 847; domni şi boieri la ~ 355, 394, 544; executarea lui Ioan Potcoavă, 924
Lipnic, sat < R.S.S. Moldovenească >, luptă, 502
Lipova, oraş, cetate, 744; domeniu, 133, 554, 557; meşteşuguri şi comerţ, 814, 815; monedă bătută la ~ 238; revoltă, 603, 604, 607, 635; capitală provizorie a Transilvaniei, 803; ocupată de turci, 807, 935, 936, 957, 971, 1054
Lista oraşelor ruseşti de departe şi de aproape, oraşe moldoveneşti în ~ 164
literatură: populară, balade, 190—192, 663, 664, 687, 1033, 1034, 1054; figura lui Dan II şi Mihai Viteazul în folclorul balcanic, 387, 1013; literatură orală de curte, 662—664, 1034; beletristică, traduceri, dramă, cantilene, 702, 704, 1046—1049; literatură istorică, 671—677, 1019—1028, 1051—1053; literatură religioasă, morală, apocrifă, 665, 667, 671, 1019, 1028; v. şi pravile.

Litovoi (Lytuoi), voievod al ţării Litua, 116, 122, 129, 142, 148—9; stăpîneşte Haţegul, lupta cu Ungaria, 134, 142, 144, 146, 147, 151
Litua, ţară; localizare, legături cu Haţegul, 129, 144, 146; numită probabil Ilaut, 122
Lituania, 124, 166, 216, 217, 358, 540, 542, 546; relaţii cu Polonia, 218, 352, 353, 396, 417, 772, 920; relaţii cu Moldova, 353, 356, 392, 393, 535, 543, 713; boieri pribegi în ~ 546, 547
liturghiere, manuscrise şi tipărituri, 681, 690, 1034
Liubavici Dimitrie, tipograf, 684
Lubliana, oraş <R.P.F. Iugoslavia>, 846
Livonia, 772
Lobodă, hatman, 925
locuinţa, originea latină a terminologiei, semnificaţia sa, 22; caractere dacice, 175; locuinţa în sec. X—XI, descoperiri arheologice, 16—18, 37, 38
loloni <probabil Podul Iloaii>, luptă, 417
Lombardia, 162
Lopadea (~ Nouă), sat <r. Aiud>, descoperiri arheologice, 47, 48
Lopuşnia <R. P. F. Iugoslavia>, ctitoria lui Radu cel Mare din ~ 736, 1057
Lorinţ, meşter tipograf, 1039, 1041
Losoncz (Dezideriu de ~), comandă armata nobililor împotriva răsculaţilor de la Bobilna, 412, 414
lotreni, negustori, 584
Lotru, rîu aurifer, 835
Louvain, oraş <Belgia>, postav de ~ în ţările romîne, 296
Loviştea, ţară, 154
Lozoviţa, sat <r. Galaţi>, loc pentru oi, 577
Lubeci, oraş <R. S. S. Ucraineană>, 101
Lubienecki, sol polon la Mihai Viteazul, 962, 963
Lublau, oraş <R. S. Cehoslovacă>, tratat, 219, 394, 395
Lublin, oraş <R. P. Polonă>, 772, 920
Luca, episcop, sol al lui Mihai Viteazul la Moscova, 982, 999
Luca Arbore, portar de Suceava, 534, 587, 589, 610, 613, 614; ctitorie, 729
Lucian, scriitor grec, 191
Luciul, iezer pe Prut <r. Bîrlad>, 578
Luck, oraş <R. S. S. Ucraineană>, congres, 219, 355, 395
Lucoci, profesor la şcoala domnească din Iaşi, 1030, 1032
Ludovic I de Anjou, rege al Ungariei, 218, 220 , 221, 240, 241, 246, 247, 262, 265, 274, 276, 277, 348, 353, 354, 359, 360, 755; rege al Poloniei, 353; relaţii cu Moldova şi Ţara Romînească, 157, 166, 170, 256, 257, 260, 349, 351, 352; luptă cu tătarii, 154, 156, 166; atacă Vidinul, 349
Ludovic II, rege al Ungariei, 623, 651, 698
Lugano, oraş <Elveţia>, 1059
Lugoj, oraş, cetate regală cu district romînesc, 264, 938; negustori, 1037, 1038; şcoală, 1038
Lujeni, sat <R. S. S. Ucraineană), arhitectura şi pictura bisericii, 722, 731
lumpenproletariat, 767
Luna, moşie <în oraşul Cluj>, răscoală, 405
Lunca Mare, sat <r. Bacău>, 528
lupta de clasă, 110, 148, 149, 221, 222, 242, 260, 261, 273, 274, 304, 590, 592, 595—597, 611, 636, 766—768, 950, 956, 1046;
Engels şi Lenin despre lupta de clasă, 304, 599, 601, 608, 609, 768;
judecată, răzbunare, nesupunere, 93, 133, 249, 252, 255, 400, 405, 591, 818, 856, 857, 859, 993; fugă, 93, 133, 134, 253, 403, 418, 556, 559, 563, 564, 591, 607, 639, 818, 858, 876, 923, 943, 952, 962, 993; haiducie, 93, 134, 253, 254, 401, 560, 600, 639, 663, 820, 821, 859, 993; răzvrătire, 93, 134, 254—256, 401—403, 496, 559, 560, 639, 963; răscoală, 51, 133, 134, 269, 401—403, 412, 489, 539, 559, 630, 631, 634, 859—861, 892—896, 908, 909, 937, 938, 940, 1033, 1036, 1049, 1053;
conducători şi femei, 258, 489, 539, 560, 631, 634, 894, 938; legături cu cazacii, 821, 923, 924, 925, 953; împletită cu lupta antiotomană, 631, 640, 818—821;
v. şi: răscoala de la Bobîlna; războiul ţărănesc condus de Doja
Lupu, paharnic din Moldova, viclean, 904
Luther Martin, 684, 708, 1034

Luxemburg, 240, 353, 355, 357, 426; saşi veniţi din ~ 76
Lycaon, personaj mitologic, 605

Macarie, cronicar, episcop de Roman, 675, 677, 1019, 1020; despre Petru Rareş, 642, 646
Macarie, tipograf adus de Radu cel Mare din Muntenegru, 681, 684
Macedonia, 443; cnezate independente, 12, 221; negustori, 570, 572; relaţii cu Ţara Romînească, 350, 368; cucerită de turci, răscoale, 12, 351, 368, 380, 843, 844
Mahmud paşa, mare vizir, luptă cu Vlad Ţepeş, 472
Mahomed I, sultan, fiul lui Baiazid, 383, 385; lupte cu Mircea cel Bătrîn, 382, 384
Mahomed II, sultan, 302, 465, 477, 511, 548; lupte cu Vlad Ţepeş, 471—475, 494, 496; cu Iancu de Hunedoara, 444, 445; cu Ştefan cel Mare, 495, 512, 513, 520, 522, 523, 529, 543.
Mailath Ştefan, voievod şi principe al Transilvaniei, 638—640, 654, 656
Malcoci Oglu v. Bali beg Malcoci-Oglu
Malta, luptă, 773
Mamai, han tătar, 216
Manasses Constantin, cronicar bizantin imitat în Moldova, 675, 1019
Manasiia <R. P. F. Iugoslavia>, biserică, arhitectură, 710
Mangalia, oraş, caracterul populaţiei, 811; proprietate vacuf, 810; comerţ, 814, 815
Mangop (Tedoro), oraş <R.S.F.S.R.>, 512, 517, 731, 736
Manuel Comnenul, împărat bizantin, 10, 108, 111
Manuel II Paleologul, împărat bizantin, 379, 380, 382
Maramureş (Ţara Maramureşului), voievodat şi comitat din Partium, primele menţiuni, 47, 130; descoperiri arheologice, 66: creşterea populaţiei, 242; obşti, viteji, cnezi şi voievozi romîni, 84, 129, 166, 168, 171, 241, 243, 265, 266, 275, 276, 603, 633, 889; colonişti privilegiaţi, 243, 246,; accentuarea feudalismului, 168, 242, 256, 260, 265, 266, 274—277, 801, 889, 938; emigrări în Moldova, 140, 170; 171; haiduci, răscoale, 401, 402, 559, 603, 607, 608, 882; minerit, 402 442, 559, 563, 633, 882; primele scrieri în limba romînă, 166, 181, 684, 686, 705—708, 1028, 1044; şcoli, 688; construcţii, 207
marca feudală apuseană, analogie cu obştea romînească, 3, 37
Marcea, postelnic din Ţara Romînească, dăruieşte evangheliar, 734
Marco Cralevici, cneaz sîrb, 368
Marcu, fiul lui Petru Cercel, 987
Marcu, ţesător din Roman, 581
Mardarie Cozianul, lexiconul lui ~328
Marea Adriatică, 298, 351, 949
Marea Baltică, 7, 77, 78, 218, 298
Marea Mediterană, 164, 475, 511, 773, 774, 950; corăbii moldoveneşti pe ~302
Marea Neagră (Marea cea Mare, Pontul Euxin), 7, 11, 95, 98, 103, 124, 164, 166, 172, 216, 238, 356, 358, 440, 458, 516, 517, 543, 665, 795, 807, 906; în titulatura domnilor, 356, 378; populaţie băştinaşă lîngă ~ 108, 111
Margareta (Muşata), mama lui Petru I, catolică, 354
« Margine », obşti romîneşti, revoltă, 257
Maria, soţia lui Alexandru cel Bun, epitrachil, 720
Maria, soţia regelui Ludovic II, 698
Maria, soţia regelui Sigismund de Luxemburg, 218
Maria de Mangop, soţia lui Ştefan cel Mare, 512; mormînt, 731, 736
Marian, meşter tipograf, 1039
Marienburg, cetate <R. P. Polonă>, participarea moldovenilor la lupta de la ~ 395; v. şi Grünwald
Marin, sat <r. Zalău>, domeniu, dări, 556
Marinca, soţia lui Iliaş, domnul Moldovei, 393
Marini Poli, negustori, arendaşi ai dărilor, 879
Marini Poli (Ioan de ~), trimis imperial, 785, 955
Mariţa, rîu în Bulgaria, 220, 350
Marpod, sat <r. Agnita>, meşteşugari, 568
Martin, jude sătesc, căpetenie de răsculaţi, 404, 405
Martin, magistru, comite al Sălajului, în robie la Basarab, 151.

Martin, pietrar, căpetenie de răsculaţi, 634
Martin Hubec, căpetenie de răsculaţi croaţi, 767
Martinus, sculptor din Cluj, 747
Martinuzzi Gheorghe, guvernator al Transilvaniei, 638, 694, 800, 801, 932, 934—936; despre caracterul romînesc al populaţiei, 934; castelele sale, 746, 936, 1060
Marx K. despre:
rolul cuceririi în dezvoltarea feudalismului, 81; proprietatea funciară feudală, 316; renta feudală, 91, 303; acumularea primitivă, capital comercial, camătă, 763, 765, 848, 850; Ţara Romînească şi Moldova, sub dominaţia otomană 793; oastea lui Ştefan cel Mare, 514; campania lui Iancu de Hunedoara, 438; oligarhia maghiară, 771; caracterul militar şi decăderea Imperiului otoman, 769, 770
Matei Corvin, regele Ungariei, 421, 511; fiul lui Iancu de Hunedoara, 472, 478; politica internă, 478, 479, 482—485, 595; relaţii cu Ştefan cel Mare, 260, 456, 460, 484, 485, 493, 498, 499, 502, 512, 516—518, 523, 525, 538, 692; relaţii cu Ţara Romînească, 456, 468, 469, 474, 476, 477, 495, 523, 524; relaţii cu Poarta, 220, 471, 516, 529; cultura la curtea sa, 744, 745, 1037; moartea, 485, 539; aprecierea cronicilor, 692, 699, 1051
Matei de Murano, medicul lui Ştefan cel Mare, despre Moldova, 548, 573, 574
Maxim Brancovici, mitropolit al Ţării Romîneşti, 611, 619
Maximilian I de Habsburg, împărat german, pretendent la tronul Ungariei, 539, 542
Maximilian II de Habsburg, împărat german, 773; politica sa în Transilvania, 892, 937—941, 975
Mazaris, scriitor bizantin, despre cîntăreţii populari din Ţara Romînească, 191
Mazovia <R. P. Polonă>, 545
Mădăraş, sat <r. Ciuc>, minerit, 883
Măhaci, sat <r. Turda>, 1028
Mălîncrav, sat <r. Sighişoara>, biserică, 750
Măldăreşti, sat <r. Videle>, birul curtenilor, 870
Mănăilă, meşter tipograf, 1039
Mănăstirea lui Iaţco <în oraşul Suceava>, domeniu, privilegii, 292, 296
Mănăstirea, sat <r. Dej>, arhitectura castelului, 1060
Mănăştur v. Cluj, oraş
Măneşti, sat <Buftea r. Răcari>, luptă, 910
măsuri şi greutăţi, 249, 284, 285, 288, 460, 554, 556, 572, 574, 576, 780; diferenţe locale, 570, 572
meceturi v. geamii
Medgidia, oraş, 194; val de piatră, 51
Mediaş, oraş, cetate, 699; vechime, 88; scaun săsesc, 246, 268, 270; populaţie, 564; meşteşugari, bresle, comerţ, 88, 564, 569, 570, 755, 845; administraţie, 246, 268, 270, 271; răscoală, 893; viaţa politică, diete, 262, 633, 636, 943
medici, 111, 548, 573, 574; organizarea învăţămîntului medical din Braşov, 1049; tratat despre ciumă, 709
Medieş, cetate <r. Satu Mare>, domeniu, 555
Megyericsei Ioan, umanist din Alba Iulia, 697
Mehadia, oraş, cetate regală cu district romînesc, 262, 264; descoperiri arheologice, 48, 66; lupte, 151, 352; sub comanda lui Pippo Spano, 385
Mehedinţi, judeţ, 857; vii, 287; boieri şi pretendenţi din ~ 650, 927; corp de oaste teritorial, 982
Mehmed beg, paşă de Nicopole, rudă a Craioveştilor, 617, 620; amestec în politica Ţării Romîneşti, 617, 620, 621, 650, 651, 654
Mehmed beg, paşă de Semendria, 635
Mehmed Küprüli, mare vizir cu domenii în Banat şi Crişana, 810
Mehmed Sokolli, mare vizir cu domenii în Banat şi Crişana, 810; despre fugari şi tribut, 804, 923
Meletie, episcop al Moldovei, 180
Meliusz Juhász (Petru ~), botanist, 1049
Mengli-Ghirei, han al Crimeii, 452, 539; alianţă cu Ştefan cel Mare, 540, 542
Menumorut, duce al Bihariei, lupte cu ungurii, 38, 43, 45, 54, 187, 196
Mercurea, sat <r. Sebeş>, scaun săsesc, 269
Mercurius, principe al Transilvaniei, 95
Merkstein, sat <R. F. Germană>, colonişti din ~ 77
Mertan, croitor din Baia, 293
Mesembria, port <Nesebăr R. P. Bulgaria>, 359

Meseş v. Poarta Meseşului
Messina, oraş < Italia >, comerţ, 844
Mészáros Laurenţiu, comandant de răscoală, continuă lupta lui Gh. Doja, 600, 603, 606, 607
meşteşuguri: 18, 42, 51, 56, 123, 125, 133, 268, 582, 763—765, 838, 920, 1051, 1052; separarea lor de agricultură, progrese tehnice şi specializare, unelte descoperite în săpături, 26, 28, 30, 60, 88, 127, 228—230, 234, 235, 293, 294, 454, 554, 563, 566, 568, 883, 884; ramuri meşteşugăreşti, 29, 30, 88, 127, 202, 208, 229, 230, 233, 281, 293, 294, 308, 339, 454, 456, 554, 562, 564, 567—569, 580, 581, 600, 729, 736, 755, 756, 814, 837, 884, 1055, 1060, 1067; ateliere, dîrste, pive, şteze, torcătoare, fierăstrae, slatniţe, velniţe, 28, 49, 60, 293, 313, 561, 562, 564, 566, 567, 755, 841, 1067; mori de hîrtie, tipografii, 566, 567, 884, 701, 708, 1033, 1034, 1039, 1041, 1043, 1045, 1055; meşteşuguri săteşti, 88, 228, 293, 313, 568, 841; v. şi mori;
ucenici, calfe, meşteri săraci, patroni, 232, 566, 568; frăţie, bresle, comunităţi, isnafuri, uniuni, 230, 232, 281, 566—570, 814, 837, 884, 1060; organizarea breslelor, 230, 232, 233, 567, 568, 1051; meşteşugari în conducerea oraşelor, 273, 581; meşteşugari ţărani dependenţi, 85; măsuri de sprijinire a meşteşugurilor, 625, 883; contracte încheiate de meşteri, 202; regresul meşteşugurilor sub dominaţia otomană, situaţia în ţinuturile ocupate de turci, 790, 791, 814, 836; fiscalitate, 815, 879; meşteşugari în răscoale şi războaie antiotomane, 232, 405, 411, 415, 445, 597, 601, 603, 895, 896
Metodie, mitropolit de Varna şi Carbona, 358
Metodiu, misionar creştin, 8, 180, 181.
Mezentius, 605
Mezid beg de Vidin, incursiuni în Transilvania, 434
Miechov (Matei de ~), cronicar polon, despre: asediul Sucevei, 544; comerţul de vin, 576
miere, în hrana locuitorilor, 578: v. şi comerţ, dijmă bisericească
Mieszko, primul rege al Poloniei, 7
Mihai Viteazul, domn al Ţării Romîneşti, 998, 1000, 1004, 1005, 1006, 1008; cariera şi domeniul său de boier, luarea domniei, 953, 955; întărirea autorităţii domneşti, politica faţă de boieri, 857, 863, 957, 963, 979—981, 983, 994—996, 1001, 1002; constituirea domeniului domnesc, 980, 981; situaţia ţărănimii, răscoale, 894, 895, 993; sprijină comerţul extern, 846; organizează armata, 872, 873, 981; relaţii cu Sigismund Báthory, 893—895, 956, 959—962, 972, 976; alianţă cu imperialii, 972, 974 — 977, 984, 990 998, 1001, 1002; relaţii cu turcii, campaniile antiotomane, 778, 787, 807, 822, 823, 871, 931, 945, 956—958, 965, 966, 971, 977, 978, 986, 1001; luptele din Transilvania, 985, 994, 1000; regimul său în Transilvania, 991, 995—997, 1000; campania din Moldova, 987, 990, 996, 1001; relaţii şi lupte cu Polonia, 963, 986, 998—1000; alianţa cu Moscova, 999; asasinarea sa, 1002, 1003; personalitatea sa, aprecieri greşite ale istoriografiei burgheze, cronicile şi folclorul despre ~ 918, 956, 957, 959, 1011, 1013—1016, 1023, 1025, 1026, 1034, 1053; ctitor, ocroteşte Universitatea din Cluj, 1038, 1057, 1059
Mihail, comite al secuilor, 149
Mihail din Ceh, căpetenie de răscoală, 411
Mihail, « de Salnitersyder » în Moldova, 456
Mihail, domnul Ţării Romîneşti, fiul lui Mircea cel Bătrîn, 226, 385, 386; asociat la domnie, 322
Mihail, fiul lui Ioan Paleologul, ginerele lui Dobrotici, 360
Mihail, mitropolit al Ţării Romîneşti, 833
Mihail, preot din Şura Mică, liturghierul său, 690
Mihail, ţar bulgar, 163, 221
Mihail al Sinadelor, laudă a sfîntului ~ scrisă de vistierul Simion Dedulovici, 665
Mihail Alcz, căpetenie de răsculaţi, 411
Mihail cel Mare, căpetenie de răsculaţi, 405
Mihail de la Dorohoi, boier, domeniul său, 310, 324, 337, 417

Mihail VII < Ducas >, împărat bizantin, 107
Mihail VIII Paleologul, împărat bizantin 146
Mihail Romînul din Floreşti, căpetenie de răsculaţi, 411
Mihail Transalpinul, boier executat de Matei Corvin, 484
Mihalcea (Caragea), mare ban, 846 , 996; locţiitor al lui Mihai Viteazul în Transilvania, 973; sol la împăratul Rudolf, 976, 990
Mihnea cel Rău, domn al Ţării Romîneşti, 574, 675; familie, 620, 625, 912; relaţii cu boierii Craioveşti, 620; amestec în răscoala ţăranilor făgărăşeni, 560
Mihnea Turcitul, domn al Ţării Romîneşti, 867, 927, 963; măsuri fiscale, 866, 870, 877, 880, 929; haraci, daruri pentru menţinerea domniei, 782, 783; turcit, sangeac de Nicopole, 931
Mihu logofăt, boier al lui Petru Aron, 423, 488, 491, 501, 505; domeniu, 310, 313, 424
Mihu, portar de Suceava, 643, 644, 647, 649
Mikch, ban al Slavoniei, 149
Mikó Fr., cronicar, despre revolta secuilor, 994
Milano, oraş în Italia, 434, 511, 630
Milcov, riu, 508, 916
Milcovia, episcopie catolică, devastată de tătari, 161, 162, 166
Milic de Kremsier, predicator ceh, 690
Miloş, tatăl pretendentului Vlad, 783
minerit, 78, 120, 259, 764, 765, 937, 946; în sec. X—XI, descoperiri arheologice, 18, 23, 25, 26, 55; exploatări de: aramă, fier, aur, argint, plumb, 23, 55, 90, 227, 228, 288, 561, 562, 580, 588, 633, 834, 835, 883; mercur, chihlimbar, sulf, păcură, 227, 288, 834, 835, 883; sare, 23, 47, 53, 55, 288, 405, 452, 562, 579, 633, 834, 835, 882, 883, 937;
tehnică, 23, 25, 60, 227, 292, 293, 313, 561—563, 566, 579, 580, 755, 835, 841; lucrători băştinaşi, iobagi, oaspeţi cu privilegii, 90, 127, 227, 288, 559, 561—563, 597;
stăpînirea minelor, 81, 135, 227, 442, 597, 1005; feudă a domnului Moldovei în Transilvania, 822; mine concesionate, părăsite, 561, 562, 563, 566, 572, 834; administraţie, venituri, abuzuri, 321, 407, 442, 559, 561, 562, 803, 879, 880; condiţii de muncă, răscoale, 402, 403, 405, 409, 411, 412, 442, 443, 559, 562, 563, 600, 604, 608, 609, 882, 946
Mineu, sat < r. Cehu Silvaniei >, biserică, obiecte de artă, 745
Mirăslău, sat < Aiud >, luptă, 1000
Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău, ban al Olteniei, 620, 625, 912
Mircea, fiul lui Vlad Dracul, 431
Mircea cel Bătrîn, domn al Ţării Romîneşti, 333, 336, 363, 396, 665; familie, 322, 426; titlu, stăpînitor, al cetăţii Dîrstorului, 362, 365, 378; organizarea statului, 325, 326, 369, 370, 372, 375, 376, 416; oaste, cetăţi, 343, 376, 466, 713, 871; privilegii comerciale, 296, 298, 366;
sprijină pe Alexandru cel Bun, 358, 365, 366, 389; amestec în politica Imperiului otoman, lupte cu turcii, 222, 337, 365, 367—371, 373, 377, 379,—388, 432, 780, 791; relaţii cu Sigismund, 278, 366, 369, 378; alianţă cu Vladislav Iagello, 355, 366, 378, 380, 394; danii, 688
Mircea Ciobanul, domn al Ţării Romîneşti, politică internă, 658, 864, 865, 910—912, 1025; sprijină comerţul extern, 819, 846; relaţii cu turcii, creşterea tributului, 658, 779, 786, 796, 798, 906, 912, 913, 935; cărţi tipărite în domnia sa, 684, 1039
Mircea vodă, sat < r. Negru Vodă >, inscripţie din sec. X, 38, 185
miri, proprietate a statului în Imperiul otoman, 809
Miroslav, logofăt, boier din Ţara Romînească, 963
Misail Călugărul, cronicar, despre începuturile statului moldovenesc, 171
Mislea, sat < r. Cîmpina >, sare exploatată de boier, 579
Mishelav, ţara sa în cronica lui Raşid-ed-Din, 121
Mizil, raion: agricultură, viticultură, 828, 830
Mlaştinile uzilor v. Ozolimna
Modrzevski, teoretician al reorganizării statului feudal, 772

Mohács, sat < R. P. Ungară >, luptă, 609, 629, 630, 689, 773, 791, 946, 1035, 1051, 1053
Mohi, sat < R. P. Ungară >, luptă, 121
Mohile, sat <R.S.S. Moldovenească >, luptă, 423
Moigrad, sat < r. Zalău >, cetate în sec. X, 55
Moimir, căpetenie din Moravia, 8
Moineşti, raion: agricultură, 828
Moise, domn al Ţării Romîneşti, 654, 1064
Moldova, autohtoni şi populaţii străine, numărul locuitorilor, 18, 48—50, 67, 68, 93, 96, 101, 102, 789, 861, 876; numită Ţara Vlahilor şi Bogdania, 161, 163, 514; întindere, împărţire administrativă, 356, 391, 392, 420, 643, 648; Marx despre caracterul său autonom, 793; passim.
Moldoveneşti, sat < r. Turda >, descoperiri arheologice, 48, 66, 72
Moldoviţa (Vatra Moldoviţei), mănăstire < r. Cîmpulung >, domeniu, 300, 313, 392, 577, 828; arhitectură şi pictură, 714, 722, 729, 732—734
Moldoviţa, sat < Vama r. Cîmpulung >, vamă, 300, 573, 847
Möler Hannes, erou de baladă, 687
Molitvelnic, tipărit de Dimitrie Liubovici, 677, 684
Molnár Grigore, filolog din Cluj, 1050
monede:
în descoperiri arheologice, 34, 37, 38, 65, 66, aspri, 72, 104, 159; 572, 588, 779, 847; dinari, 133, 236, 238, 245, 246, 249, 399—400, 407, 411, 557, 558, 572, 805; ducaţi, 572, 653, 847; fertuni, 246, 247; florini, 162, 236, 238, 250, 276, 399, 407, 411, 556—559, 571, 572, 588, 800, 804, 805, 891, 935, 941; galbeni, 424, 505, 648, 779—783, 848, 872, 876, 878, 879, 902, 908, 927, 929; 951; groşi, 132, 236, 245, 249; mărci, 236, 246; perperi, 348, 582; pfenigi, 66; ponduri, 133, 246; potronici, 848; ruble de argint, 355, 394; scuzi, 781, 876, 879; solizi, 236; sterlingi, 66; taleri, 572, 847, 880; ughi, 847; zloţi, 588, 847, 974; monede tăiate, false, 66, 572; echivalenţe, 238, 848, 876, 879;
circulaţie monetară, 66, 116, 124, 236, 238, 452, 572, 587, 588, 789, 790, 847—849, 1044; schimbarea monedei, devalorizări, crize, 247, 399, 400, 407, 560—562; emitenţi, monetării, 66, 238, 327, 355, 361, 790, 848, 849, 914
Monembasia, mitropolie < Grecia >, 1026
mongoli v. tătari
monoxile, folosite de ruşi, 95
Morava, rîu, 438, 443, 712
Moravia (Moravia Mare), formarea şi destrămarea statului feudal morav, 3—5, 8, 9, 13, 48, 118, 926; importă sare din Transilvania, 55
More Filip de Ciula, umanist din Hunedoara, 697
Moreea, supusă de turci, 511, 771, 774
Moreşti, sat < r. Tg. Mureş >, cetate, descoperiri arheologice, 29, 48, 55, 67, 196
mori, 392; primele atestări, răspîndire, 60, 116, 225, 264, 285, 286, 564, 566, 828, 841; monopol feudal, 313
Morisena v. Cenad
Moscova, oraş, cnezat, 216, 220, 452, 477, 539, 540, 542, 646, 769, 923; legături cu Moldova, 356, 540, 613, 644, 926; solii lui Mihai Viteazul la ~ 999; muzee, 538, 736
Mosela, rîu < Belgia >, 76
Moţoc, hatman din Moldova, 936.
Mousket Filip, cronicar, despre vlahi, 122, 123
Movilă Constantin, domn al Moldovei, 1009
Movilă Gheorghe, mitropolit al Moldovei, 922, 923
Movilă Ieremia, domn al Moldovei, 866, 1008, 1009; exponent al marei boierimi, 857, 970, 971, 975; duşman al lui Mihai Viteazul, 975, 984, 986, 987, 989, 995, 1004; evangheliar, mormînt, 1060, 1067
Movilă Mihăilaş, fiul lui Simion, pretendent, 1009
Movilă Simion, 1008, 1010, 1060; domn al Ţării Romîneşti, 983, 984, 1001, 1004, 1005; domn al Moldovei, 1009
Movileşti, familie domnească, 921, 1004, 1008, 1009, 1067
Mstislavici v. Roman Mstislavici
Muha, căpetenie de răscoală, considerat moldovean, 539

Muncaci, episcopie < Mukacevo R. S. S.Ucraineană >, 706
Muntele Lung, munte < r. Gura Humorului >, al mănăstirii Voroneţ, 577
Muntenegru < Cernagora >, răscoale antiotomane, 771; tipografie, 681
Munţii Apuseni, minerit, 55, 227, 273, 561, 883; apariţia relaţiilor feudale, 242—244; haiduci, 639; lexic, obiceiuri, 20, 49
Munţii Metaliferi, 77
Münzer Thomas, 1051
Murad I, sultan, cuceriri în Peninsula Balcanică, 220, 350, 351, 362, 363; lupte cu romînii, 350, 365, 366
Murad II, sultan, 385; lupte şi relaţii cu ţările romîne, 430, 431, 434, 438—440, 694; văduva sa despre lupta de la Vaslui, 515
Murad III, sultan, relaţii cu Transilvania, 941, 943, 945
Mureş, rîu, 43, 45, 47, 48, 73, 93, 436, 603, 639, 807, 936, 941;
transportarea sării pe ~, 23
Mureş, scaun secuiesc, 267; răscoală, 941
Musa, sultan, sprijinit de Mircea cel Bătrîn, 380—382
Muscel, judeţ: caracterul locuinţei, 206
Mustafa paşa, rudă a Craioveştilor, 617, 653
Mustafa paşa, luptă la Călugăreni, 965
Mustafa, pretendent la tronul sultanilor, ajutat de Mircea cel Bătrîn, 383, 384
Mustafa Ali, cronicar, despre populaţia ţărilor romîne, 861, 862
Muşata v. Margareta
Mutniceşti, familie bănăţeană înnobilată, 241
Muzeul arhiepiscopal din Strigoniu, altar din Cluj, 754
Muzeul Brukenthal din Sibiu, 754, 756
Muzeul de artă al R. P. R., 720, 730, 732, 734, 736, 1067
Muzeul de artă din Viena, icoană de la Petru Şchiopul, 1064
Muzeul de Istorie din Cluj, 745, 1060
Muzeul din Liov, broderii romîneşti, 720
Muzeul istoric din Moscova, tetraevanghel de la Ştefan cel Mare, 538
Muzeul mănăstirii din Putna, 718, 736
Muzeul raional din Bistriţa, 1060
muzica, predată în şcolile din Transilvania 688; carte de muzică în bibliotecă particulară, 1046
Nadăş, sat < r. Huedin >, iobagi fugiţi, 253
Nagy A., comandant din Transilvania, în luptă cu imperialii, 1010
Nagy Ioan, căpetenie de răsculaţi, 603
Nalevaico, hatman al cazacilor, 925
Nan, paharnic din Ţara Romînească, stăpîn al satului Crucea, 857
Nasuf-aga, eunuc, primeşte peşcheş, 782
nazir, administrator de raia, 807
Nădlac, cetate < r. Arad >, cucerită de răsculaţi, 603
Năieni, sat < r. Mizil >, luptă, 1000, 1005
Năsăud, judeţ, 255
Neacşu din Cîmpulung, scrisoarea sa în romîneşte, 684
Neagoe, boier din Ţara Romînească, fratele lui Cîrlig Orbul, 574, 577
Neagoe, vornic din Ţara Romînească, viclean, 654
Neagoe Basarab, domn al Ţării Romîneşti, 649, 650, 712, 729, 1023, 1060; înrudiri, 621; administraţie, măsuri de centralizare, 592, 623; izgoneşte negustori turci, 586; înţelegere de graniţă, 578; neînţelegeri cu Braşovul, 623, 625; susţine un pretendent moldovean, 611; rezideşte şcoala din Şchei, 688; « Învăţăturile » atribuite lui, 1026; ctitorii, danii, 587, 710, 736
Neagoe de la Craiova, ban, tatăl fraţilor Craioveşti, 617
Neagu, vornic din Ţara Romînească, informează pe braşoveni, 527
Neajlov, rîu, 650, 964
Neamţ, mănăstire < r. Tg. Neamţ >, 477 1055; zidită de Petru I, 355; domeniu, 300, 392, 578, 833, 834; arhitectura bisericii, odoare, manuscrise, 185, 720, 724, 1067
Neamţ, ţinut, raion: viticultură, mori şi oi, 287, 828, 830, 831;
v. şi Tirgu Neamţ
Neapole, regat, 511
Neculce Ioan, cronicar din Moldova, 663, 664
Negoeşti, sat < Talpa r. P. Neamţ >, produse vîndute de săteni, 312, 313
Negrea, spătar din Ţara Romînească, executat de Simion Movilă, 1001
Negrilă, boier din Moldova, viclean, 904

Negrilă, ceaşnic din Moldova, viclean, 503
Negru vodă, biserică < oraşul Cîmpulung Muscel >, vechime, 150
Nemirov, oraş < R. S. S. Ucraineană >, orăşeni partizani ai lui Potcoavă, 924
Nicasius din Sibiu, căpetenie de răsculaţi, 634
Nicefor Gregoras, cronicar bizantin, 163
Nicefor II Phocas, împărat bizantin, 10; încheie alianţă cu Sviatoslav, 13
Nichita, zugrav din Moldova, 716
Nicodim, miniaturist de la Humor, 734
Nicodim, organizatorul vieţii monahale din Ţara Romînească, 350; ctitor, 665, 688, 711; evangheliarul său, 690, 716, 720
Nicolae, comite, domeniu, 82
Nicolae III, papă, organizează episcopia Milcoviei, 161
Nicolae IV, papă, călugări trimişti de el în « Ţara Vlahilor », 161
Nicolae, tatăl lui Dionisie, ban de Severin, 153
Nicolae, voievod al Transilvaniei, 275
Nicolae Alexandru, domn al Ţării Romîneşti, 346, 348; asociat la domnie de tatăl său, 156, 322; înrudiri, 159; relaţii cu ungurii, 156; luptă cu tătarii, 156; participă la coaliţia antiotomană, 159; mormînt, 714
Nicolae Olahus, umanist de origine romînă, 697, 699
Nicolae Pătraşcu, fiul lui Mihai Viteazul, domn al Ţării Romîneşti, 987
Nicolaus, pictor din Cluj, 747
Nicolo Nevridi, negustor, arendaş al dărilor, 879
Nicopole, cetate, oraş < R. P. Bulgaria >, 363, 440; paşalîc, sangeacat, 617, 651, 806—808, 931; lupta cruciaţilor, participarea lui Mircea cel Bătrîn, 221, 277, 370—373; oraş ars de Mihai Viteazul, 958, 964, 978, 991; transportul zaherelei, 784, 818
Niculiţel, sat < r. Tulcea >, arhitectura bisericii, 196, 711
Nifon, fost patriarh, mitropolit al Ţării Romîneşti, în conflict cu Radu cel Mare, 619
Nilus, manuscris al lui, editat de Honterus, 701
Nipru, fluviu, 6, 95, 102, 109, 216, 772, 808; cazacii de la « praguri », 920
Niraj, rîu, 893
Nistru, fluviu 40, 67, 96, 98, 100, 102, 140, 216, 491, 544, 578, 647, 807, 812, 822, 919
Niş, cetate, oraş < R. P. F. Iugoslavia >, 438, 443; cucerită de turci, 362
Nocrich (Alţina), scaun săsesc, 269
Nogai, han tătar, 124, 145, 162—164
nomocanoane v. pravile
normanzi, mercenari ai Imperiului bizantin, 11
Norvegia, 445
notar, particular, 188; v. şi Anonymus
Novgorod, cnezat, 100
Nowag Petru, canonic din Alba Iulia, autor de predici, 690
Nürenberg, oraş < R. F. Germană >, 754; Vlad Dracul încoronat la ~ 426; şcoală, umanistă, 701
Nuşfalău, sat < r. Şimleu >, ţărani răsculaţi, 255

Oaia, sat < r. Tg. Mureş >, tabără de răsculaţi, 893
Oană, vornic din Moldova, domeniu, 310
Oancea, vistier din Ţara Romînească, partizan al lui Radu Bădica, 651
oaspeţi, colonişti aduşi în Transilvania, privilegii, 90, 127, 131; iau parte la scaunul de judecată, 264; obligaţii militare, 276, combaterea istoriografiei burgheze în problema « oaspeţilor », 127
oaste, 116, 151, 164, 516, 794, 795, 864, 879; Engels despre oastea feudală, 335, 337; categorii sociale cu obligaţii militare (curteni, slujitori etc.), 86, 87, 166, 167, 269, 275—277, 336, 337, 389, 407, 533, 534, 555; efective, 337, 338, 489, 521; corpuri de oaste, 275—279, 335—339, 352, 417, 428, 443, 491, 533, 560, 600, 608, 625, 870, 871, 873, 889, 915, 919, 942, 981, 982, 985; oşti ale feudalilor, 128, 129, 335—337, 417, 871, 919; oşti din elemente populare, 335, 337, 338, 381, 387, 407, 436, 438, 443, 472, 474, 476, 506, 508, 520, 523, 544, 549, 600, 608, 609, 871—873, 958, 1008; strajă, posadă, 336, 337, 815; mercenari, 277—279, 337, 387, 438, 442, 443, 556, 770, 871, 872, 908, 910, 911, 929, 930, 935, 936, 971, 976, 977, 981; turci în garda domnească, 798, 911;

arme, echipament, aprovizionare, 26, 28, 277—279, 281, 339, 352, 443, 456, 479, 514, 522, 562, 573, 584, 603, 604, 607, 608, 820, 873, 931, 966, 967, 976;
ierarhie militară, 87, 338, 407, 491, 609, 870, 871; tactică, 153, 154, 521, 607, 608; v. şi cetăţi
Oaş (Ţara Oaşului), 130, 131; obşti săteşti, 129
Obertyn, oraş < R. S. S. Ucraineană >, luptă, 643
Obislav, sat < r. Titu >, rumîni nesupuşi, 857
obligaţii către stat:
categorii impuse sau scutite, 132, 245, 246, 558, 815, 863, 869, 876, 879, 929; fiscalitate, abuzuri, 132, 245—247, 558, 559, 596, 788, 855, 870, 877—879, 927, 929; ocini pierdute pentru bir, 589, 590, 870;
dări în bani şi produse, 78, 90, 132, 242, 245—247, 284—287, 308, 320, 321, 327, 558, 560, 574, 577, 578, 601, 609, 870, 876—880, 908; venitul vistieriei din dări şi dijme, 879, 880; arendarea dărilor, 561, 562, 570, 571, 879; obligaţii în muncă, 90, 91, 132, 321, 333, 558; obligaţia de găzduire, 91, 246, 247; v. şi lupta de clasă
Obluciţa, vad la Dunăre, 520, 546, 919, 986; în folclor, 663
Oceakov, cetate < R. S. S. Ucraineană >, 786; în stăpînirea turcilor, 808; distrusă de cazaci, 785
Ocna Dejului < oraşul Dej >, exploatare, 563, 882; privilegii, 259; lucrători răsculaţi, 255, 405
Ocna Mică, lîngă Tîrgovişte, exploatare, 579, 835
Ocna Mureş, exploatare, 55
Ocna Sibiului < sat r. Sibiu >, exploatare, 563, 882; oaspeţi, greav, 90, 134; biserică, 1059
Ocna Şugatag v. Şugatag
Ocnele Mari, exploatare, 288, 579, 835
Octoih, manuscrise, 185, 1044; tipărit de Macarie, 681; tipărit de Coresi, 1041
Oder, fluviu, 77
Odorhei (Telegd), scaun secuiesc, 267, 268, 893; răscoală, 893
Ofenbaia v. Baia de Arieş
Ogniben Paolo, sol veneţian, 512
Ogretin < r. Teleajen >, luptă, 1005
Ohrida, episcopie < R. P. Bulgaria >, 12; relaţii cu Dîrstorul şi nordul Dunării, 180
Oituz, pas < Grozeşti r. Tg. Ocna >, 120, 498; toponimic cuman, 70
Olaha, probabil voievod romîn, 160
Olanda (olandezi), 763, 765, 774
Oleg, cneaz al Kievului, 6, 13, 96
Olelko, cneaz al Kievului, rudă cu Ştefan cel Mare, 540
Oleşia, port la gurile Niprului < R. S. S. Ucraineană >, jefuit de berladnici, 102
Olga, mama cneazului Sviatoslav, 31
Olgierd, cneaz al Lituaniei, 165, 216
Olhovăţ v. Volhovăţ
Olomouc, oraş < R. S. Cehoslovacă >, 8, 697
Olpret sat < Bobîlna r. Dej >, dealul Bobîlna pe moşia sa, 404; răsculaţi din ~ 405, 411
Olt, rîu, 78, 80, 109, 112, 122, 130, 142, 144, 149, 744, 911
Oltenia, 63, 144, 164, 620, 827, 1001; cumani, tătari, unguri în cîmpia olteană, 69, 110, 124, 144; epoci şi tendinţe de autonomie, 351, 625, 650; corp militar teritorial, 985; v. şi bani
Olteniţa, raion: mori, 828
Omul Negru v. Gheorghe Crăciun
Onciul < Dimitrie >, despre Bazaramban, 122
Opolia (Oppeln), ducat < R. P. Polonă >, 159, 218, 935
Oprea, tipograf din Ţara Romînească la Braşov, 1033
Oprea, ţigan, ia bani cu camătă, 849
opricinina, sistem de măsuri luate de Ivan II cel Groaznic împotriva feudalilor, 766, 769
Oradea, cetate, oraş, 43, 47, 226, 563, 564, 697, 938, 1001, 1049; existent din timpul năvălirii tătarilor, descoperiri arheologice, 48, 67, 120; populaţie, 229, 242; oraş episcopal, organizare, privilegii, 88, 235, 273; căpitănie, centurionat, 76, 1051; meşteşuguri, negoţ, 230, 756, 815; bate monedă, 238; şcoală, tipografie, biserică, 688, 747, 750, 1037, 1039; asedii, răscoale în oraş şi regiune, 603, 605—607, 978; pace, 637, 799;

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR" — Bucureşti

episcopie, 82, 187; vechime, distrugeri, refaceri, 88; rentă feudală, socoteli de dijmă, 132, 250; obligaţii militare, 277; capitlu, proba focului, Registrul de la Oradea, 84, 88, 92, 93, 188, 242, 247, 249; centru umanist, 690, 696, 1037; măsuri împotriva husiţilor, 404;
paşalîc: organizare, obligaţiile ţăranilor, 808, 810, 812, 815, 816
oraşe (tîrguri):
Engels despre: apariţia şi dezvoltarea oraşelor, 291; patriciat şi plebei, 767;
vechime şi evoluţie, număr, categorii de oraşe, 16, 88, 114, 127, 135, 243, 265, 268, 273, 289—291, 375, 561, 564, 586, 587; combaterea teoriei istoriografiei burgheze despre originea oraşelor romîneşti, 289;
fortificaţii, construcţii, aspect, 207, 254, 277, 281, 564, 587, 840, 1060; domeniu, 479, 566; populaţie, 133, 229, 253, 453, 563, 564, 559, 836, 838, 952; orăşeni, prefaceri sociale, 242, 268, 273, 485, 560, 564, 566, 596, 642, 765—767, 803;
meşteşuguri, comerţ, bresle, confederaţii de oraşe, 273, 562, 568, 569, 596, 763, 836; alte ocupaţii, 292; dări, obligaţii, 246, 273, 276, 277, 320, 331, 876; privilegii, măsuri de protecţie, 234, 235, 442, 460, 476, 561, 562, 906; administraţie, reprezentare, dreptul orăşenesc, 261, 271, 273, 290, 330, 331, 462, 563, 564, 566, 570, 867, 868, 1051;
luptă de clasă în ~ 273, 405, 407, 409, 411, 412, 559, 599, 600, 601, 603, 605, 607, 608, 609; relaţii cu puterea centrală şi cu nobilii, 128, 233, 234, 319, 320, 495, 508, 533, 535, 536, 596, 642, 868, 1009; decăderea oraşelor sub dominaţia otomană, orăşeni în luptele cu turcii, 438, 521, 549, 663, 790, 815, 835, 840, 958;
cultura, 686, 705, 1028, 1035—1037, 1044; v. şi cetăţi
Oraşul de Floci < lîngă Piua Petrii, r. Feteşti >, 291, 298; regres, 835; vamă, 847; lupte, 502, 503, 958
Oraşul de pe Mureş v. Cenad
Oraviţa, oraş; agricultură, 224
Orăştie, oraş, 484, 564, 697; existent din timpul năvălirii tătarilor, vechime, 88, 120; scaun săsesc, 269, 432; meşteşuguri, negoţ, 230, 573; sfatul oraşului, 271; şcoală, tipografie, 188, 1039; Palia de la Orăştie, 1038, 1039, 1041; lupte, 432, 604
Orbo, scaun secuiesc, 267
Orda, conducător mongol, în luptă cu Bazaramban, 122
Oreahov, iezer < R.S.S. Moldovenească >, al mănăstirii Humor, 578
Orhei (Orheiul Vechi), cetate, oraş < R.S.S. Moldovenească >, vechime, 291, 343, 714, 722; epoci de decădere, 835; biserică, 722; ţinut, oferit sultanului de boierii moldoveni, 822
Orientul apropiat, 736
Orleşti, sat, ţărani fugiţi, 858
Orşova, cetate, 41, 45; vechime, descoperiri arheologice, 34, 44, 48, 65; construirea cetăţii, 247; cucerită de maghiari de la Ahtum, 44, 55; sub comanda lui Pippo Spano, 281, 385; comerţ, 815; pescuit, 814
Oslea, munte < r. Baia de Aramă >, al mănăstirii Tismana, 577
Oslu (Osul), conducător peceneg, 68
ospitalieri v. ioaniţi
ostateci din ţările romîne, la Constantinopol, 797
Ostermayer Ieronim, cronicar din Braşov, 1051, 1052; organist, cîntă la curtea lui Radu Paisie, 1054
Ostrovul Mare, sat < r. Haţeg >, biserică, 748
Oşnarău, domeniu nobiliar atacat de ţărani, 257
Otto de Bavaria, în luptă cu Carol Robert pentru tronul Ungariei, 163
Otto de Freising, cronicar german, 69
Ottokar II, rege al Boemiei, 8; luptă cu Ladislau, regele Ungariei, 147
Ottokar de Stiria, cronicar, 163
Oţeleni, sat < r. Huşi >, descoperiri arheologice, 159
Overchelăuţi < R.S.S. Ucraineană >, tratat încheiat de Ştefan cel Mare cu Polonia, 491
Ovidiu, poet latin, despre purtatul pe cap, 49
Ozolimna, origina toponimicului, 70
Ozun, toponimic peceneg, 70

Padova, oraş < Italia >, studenţi din Transilvania, 188, 1037, 1053; carte tipărită la ~ 1053
Paleologi, dinastie bizantină, 466
Palestina, 78
Palia de la Orăştie, 1038, 1039, 1041
Pană, mare stolnic din Ţara Romînească, 912
Panciova, oraş < R. P. F. Iugoslavia >, comerţ, 815
Pannonia, locuită de slavi, 47; cucerită de unguri, 47, 48, 75; feudalism, 4; influenţa băştinaşilor, 94; importă sare din Transilvania, 55; dieceză, 8
Pannonius János, poet umanist, 697, 699
Paprocki, cronicar polon, despre Ioan vodă, 915
Paris, oraş, 188; student din Transilvania, 187
Paristrion temă, bizantină, 104, 105, 358; cuprinde şi malul stîng al Dunării, 183; tendinţe de autonomie, răscoală, 101, 105; lupte cu uzii şi cumanii, 107, 108; planurile lui Vasilco Rostislavici de a ocupa tema, 101
Paring, munte, colibe de tip dacic, 175; în stăpînirea mănăstirii Tismana, 577
Parler, familie de meşteri din Suabia, 741
Partium, comitate, cetăţi şi nobili din ~ 803, 891, 939, 990; împărţit între principatul Transilvaniei şi Habsburgi, 800, 801, 937, 938; stăpînit de turci, 800, 805
pastramă, pregătită în Balta Brăilei şi în deltă, 814
paşalîc (eialet, vilaet), paşi (paşale), 429, 768, 793, 935; încercări de transformare a ţărilor romîne în paşalicuri, 650, 651, 792, 952, 966; paşalicuri în ţările romîne, 808, 816, 936, 943, 965; organizarea paşalicului de Silistra, 807, 808; amestecul paşalelor dunărene în ţările romîne, 620, 651, 653, 808; paşă, fost domn, 901
Paşco, diac al lui Ivan Cupcici, 317
Pauschner Sebastian, tipăreşte un tratat despre ciumă, 709
Pavel, jude la curtea Ungariei, 134
Pavel, notar din Transilvania, studiază la Paris, 187
Pavel cel Mare, din Voievodeni, căpetenie de răscoală, 405, 407, 411
Pavel Chinezul, comite de Timişoara, 485; în izvoare şi folclor, 687, 692
Pavia, oraş < Italia >, 834, 878; luptă, 630
pavlicieni, reprimarea mişcării, 11
Păcuiul lui Soare < Galiţa r. Adamclisi >, descoperiri arheologice, 25, 37, 41, 60, 194, 292
Pădureţ, judeţ din Ţara Romînească: căşărit, 578
pălănci < fortificaţii >, construite de turci, 966
Părhăuţi, sat < r. Gura Humorului >, biserică, 729
păstorit, originea terminologiei păstoreşti, 22; înţelegeri pentru păşunat, 554, 555; păstori răsculaţi, 600, 601; v. şi creşterea vitelor
Pătraşcu cel Bun, domn al Ţării Romîneşti, 863, 929; înscăunat cu ajutorul lui Lăpuşneanu, relaţii cu turcii, 796, 906; scăderea autorităţii faţă de boieri, 864, 910, 911; intervine pentru reînscăunarea lui Ioan Sigismund, 936, 937, 911, 1041; sprijinitor al lui Coresi, 1041
Pătrăuţi, sat < oraşul Suceava >, biserică, 724, 731, 732
Păuliş, sat < r. Lipova >, minerit, 227
Peceneaga, toponimic peceneg, 70
peceneg, numele poporului, 67; obiecte pecenege în descoperiri arheologice, 71, 98; în cronica lui Dlugosz, 68; fel de viaţă, organizare, 67; lupte, 13, 44, 50, 53, 67—69, 71—73, 95—96, 98, 105—108, 112, 205
Pecevi, cronicar turc, despre lupta de la Călugăreni, 966, 968
Pecineagul, toponimic peceneg, 70
Pelei Toma, umanist din Alba Iulia, 697
Peloponez, 367, 465, 466
Penflinger, jude al Sibiului, 562
Peninsula Balcanică, Balcani: passim
Pera < cartier în Constantinopol >, aprovizionare din ţările romîne, 787; negustori genovezi la ~ 162; tratat de pace şi comerţ între Ivanco şi genovezi la ~ 361
Pereiaslaveţ, cetate, oraş < probabil lîngă Isaccea r. Tulcea > 31, 41, 65; stăpînită de Sviatoslav, 31; bogăţii, negoţ de sclavi, 25, 31, 40, 65
Perényi Nicolae, ban de Severin, întreţine mercenari, 278

Perényi Petru, voievod al Transilvaniei, 631, 634
Peresvetov, scriitor rus, 642, 772
Peri, mănăstire întemeiată de voievozi maramureşeni, autoritate asupra Transilvaniei, 706; centru de cultură, 688, 706
Periam, sat < r. Sînnicolau Mare >, descoperiri arheologice, 48; moşie regală, ţărani fugiţi, 253
Periş, sat < r. Răcari >, luptă, 910
Perîmîşli, oraş < R. P. Polonă >, 101
Persia, 511, 785, 919
pescuit, 85; unelte descoperite în săpături 23, 26, 30; dezvoltare, răspîndire, 18, 23, 116, 227, 288, 378, 379, 834; pescării dăruite unor mănăstiri, 288, 392; produse pescăreşti, 814, 834; negoţ cu peşte, 834; venit, obligaţii, 227, 250, 333, 879; dreptul de pescuit al « oaspeţilor » din Maramureş, 131; în izvoare şi folclor, 142, 663, 834
Pesta, oraş < Buda-Pesta > 605, 639
Peştiş, sat < oraşul Hunedoara >, biserică distrusă de răsculaţi 147
Peterman, negustor, 468
Petrea stolnicul v. Lăpuşneanu Alexandru
Petreşti, sat < r. Sebeş >, 255
Petrovaradin, oraş < R.P.F. Iugoslavia >, 629
Petru, conducător al răscoalei vlaho-bulgare, 12, 110
Petru comite, în luptă cu Bărbat, fratele lui Litovoi voievod, 146
Petru, croitor din Moldova, 456
Petru, pretendent la scaunul Moldovei, 925
Petru, ţar bulgar, 45
Petru I, domn al Moldovei, 357, 393; organizarea statului, 180, 355, 713; bate monedă, 355; relaţii externe, 355, 356, 365; luptă, 354; ctitor, 355
Petru II, domn al Moldovei, 423, 430; cedează Chilia lui Iancu de Hunedoara, cumnatul său, 421, 493; danie, 313
Petru Armeanul, sol al lui Mihai Viteazul, 990, 999, 1006
Petru Aron, domn al Moldovei, 488, 493, 506, 547; închină Moldova turcilor, 424; lupte, 423, 491, 502; despre răscoala lui Leu, 489; rapsod sîrb la curtea lui ~ 191
Petru Cazacul, pretendent la scaunul Moldovei, 821
Petru cel Tînăr, domn al Ţării Romîneşti, 820, 857; politică internă 865, 911, 912; relaţii cu turcii, aprovizionări, 784, 785, 786, 818, 819; alianţă cu Despot vodă 908, 913; relaţii cu Braşovul, 911; mazilirea, averea sa confiscată de sultan, 782, 912
Petru Cercel, domn al Ţării Romîneşti, 781, 828, 987; măsuri fiscale, reorganizarea armatei, 870, 873, 879, 929, 931; politica internă, 927; relaţii externe, 779, 782, 783, 793, 929, 931; palat, biserică, 866, 931, 1057, 1059
Petru de Duisburg, cronicar, despre lupta de la Posada, 154
Petru Delian, conducător de răscoală în Balcani, 11
Petru Haller Hallerstein, epitaful lui, 1064
Petru Petrovici, guvernator al Transilvaniei, consilier al reginei Isabella, 934—936
Petru Rareş, domn al Moldovei, 535, 574, 580, 900, 902, 1060, 1064; întărirea autorităţii domneşti, măsuri administrative, 592, 616, 642; comerţ, 577, 581; feude în Transilvania, 637, 643; relaţii externe, 577, 582, 588, 635—640, 644—646, 648, 649, 656, 779—782, 820, 934, 1054; lupte, 635—637, 643, 647; reconstruieşte cetate cu meşteri bistriţeni, ctitor, 722,728; în cronici şi folclor, 663,675—677, 1020, 1023
Petru Şchiopul, domn al Moldovei, 846, 863, 987, 1008, 1009, 1064; atitudine faţă de boieri, politică internă, 821, 864, 921, 922, 925; catastif de bir, 862; relaţii externe, 785, 949, 955; lupte, 912, 916; porunceşte să se scrie cronică, 1019, 1023, 1026, şcoală, bibliotecă, 1032; biserică, ctitor, 866, 922, 923, 1057; cîntăreţ la curtea lui ~ 664
Petruman, negustor din Suceava, 302
Petrus Italus, arhitect italian în Transilvania, 1059
Pezzen Bartolomeu, consilier imperial la Alba Iulia, 990
Piatra Craiului, munte, 72, 477
Piatra Craivii, cetate < Craiva r. Alba >, 281; domeniu, ţărani răsculaţi, 255

Piatra Neamţ (Piatra), oraş: săpături arheologice, atestări documentare, 291, 292, 294; biserică, 726, 729
Piccolomini Silvio, comandant toscan în armata lui Mihai Viteazul, 968
pictură, 714—716, 731—734, 748—755, 1064; ateliere, icoane, 1064
Pind, munţi, 362
Pippo Spano, conducător de oaste în Transilvania, 385, 713; ajută pe Dan II, 386, 387
Piso Iacob, umanist din Transilvania, 699
Piteşti, oraş, 291, 527, 835; negoţ, 298, 585; mori, 828;
raion, regiune: podgorii, 576, 830, 831; ogoare şi ţarini, 827; mori, 828
Pîncota, cetate <r. Arad>, iobagi romîni, 635
Pîrvuleşti, boieri, 651
Pločnik, luptă, 221, 362
Ploeşti, oraş, 836,; mori, 828; raion, regiune: podgorii, 830, 831; agricultură, 828; mori, 828
Plonini, codru <R. S. S. Ucraineană>, 354
Plopeni, sat <r. Negru Vodă>, descoperiri arheologice, 34
Plovdiv, oraş <R. P. Bulgaria>, 12
Poarta de Fier <Bucova r. Caransebeş>, luptă, 432, 436
Poarta Meseşului, <r. Zalău>, 43, 44, 47, 72
Pocuţia, primită amanet, stăpînită şi pierdută de Moldova, 357, 394, 542, 549, 611, 643, 645, 646; răscoala lui Muha, 489, 539
Podeni, sat <lîngă Arjoci r. Baia de Aramă>, al mănăstirii Tismana, 589
Podişul Getic, desimea satelor, obiceiuri tehnice străvechi, 49
podoabe, în descoperiri arheologice, 30, 34, 37
Podolia, 353, 356, 394; relaţii cu Moldova, lupte, 321, 357, 540, 995
Podraga, sat <Podriga r. Săveni>, luptă, 418
Podul Iloaiei v. Loloni
Podunavia, în titlul lui Mircea cel Bătrîn, 378
Podwynyai Paul, sol în Transilvania, 633
Poenari, cetate <r. Curtea de Argeş>, 330, 343, 712; sat al mănăstirii Vieroş, nesupunere, 857
Poeni, sat <Comanca r. R. Vîlcea>, lipsit de vite, 577
Poenile Sării, sat <Poiana r. Cîmpina>, sare exploatată de boeri, 579
Polonia, Polonia Mică, 4, 7—9, 60, 77, 100, 118, 122, 124, 145, 166, 215, 217, 219, 220, 337, 352—355, 370, 438, 445, 460, 478, 483, 516, 537, 545, 547, 597, 611, 613, 614, 616, 620, 644, 646, 663, 764, 766—769, 771—773, 782, 794, 795, 799, 801, 806, 808, 810, 815, 821, 846, 847, 858, 860, 888, 899, 920, 923, 926, 936, 941—943, 949, 968, 974, 999;
relaţii politice cu ţările romîne, lupte, 320, 331, 336, 339, 353, 356, 357, 370, 386, 392—396, 416—418, 420, 421, 423, 489, 491, 493—496, 498, 501—504, 509, 510, 512, 517, 518, 525, 529, 534, 535, 539, 542—544, 546, 547, 610, 611, 614, 619, 623, 630, 631, 635, 640, 643, 644, 646, 772, 773, 794, 845, 863, 899—902, 904, 905, 908, 909, 914, 918, 919, 922—925, 927, 931, 942, 953, 962—964, 969, 970, 974, 975, 978, 979, 981, 986, 987, 990, 991, 997—1000, 1005, 1006, 1009, 1013; relaţii economice 236, 288, 554, 561, 569, 570, 573, 577, 586, 913; ţigani fugiţi în ~ 858; influenţe şi legături culturale, 713, 1032, 1054, 1059
Poloţk, cnezat, valahi în armata sa, 68
polovţi v. cumani.
Pomarius Cristian (Baumgarten), geograf din Transilvania, organizează arhive orăşeneşti, 1050
Pomerania, 217
pomestia, instituţie rusă similară beneficiului, 4, 764
pomicultură, varietăţi de pomi, 225, 287, 554, 830, 831, 880
Pongracz Ioan, voievod al Transilvaniei, 484
Popăuţi <oraşul Botoşani>, biserică, 724, 732
Popescu Radu, cronicar, 650
Popeşti, sat <oraşul Bucureşti>, domn înecat la ~ 656
Porfirogenetul Constantin, împărat bizantin, istoric, despre pecenegi şi unguri, 53, 67, 75
Portugalia, 763
portulane italiene, porturi dobrogene în ~ 103
Porţile de Fier, 808
Posada, localizarea luptei, 154

posadnici, dregători ruşi, 100
Possevino Antonio, iezuit, conduce universitatea din Cluj, 1038; despre rezistenţa romînilor din Transilvania faţă de catolicism, 942
Potcoavă v. Alexandru şi Ioan Potcoavă
Povestea vremurilor de demult, cronică rusă, 6; despre gorodiştele de la Dunărea de jos, 41, 193; despre luptele maghiarilor cu romînii, 48
Povestire despre Dracula voievod, 476, 524, 675
Praga, oraş, 8, 511, 741, 771, 971, 975—978, 990, 996, 998, 1005, 1006, 1013; relaţii economice, 236, 403; Mihai Viteazul şi soli din ţările romîne la ~ 634, 976, 999, 1004; studenţi romîni la ~ 686, 689; sculptori clujeni la ~ 747
Prahova, rîu, 235, 298, 508, 910, 911; vamă 300, 847
Pravila polonă, 7
Pravila rusă, 769
pravile: bisericeşti (nomocanoane), 677, 1028, 1030; ~ juridice, 677, 678, 1050, 1051
prădalica, instituţie feudală din Ţara Romînească, 309, 310
Prăjescu Nicolae, boier din Moldova, domeniu, 1009
Prejmer, sat < r. Sf. Gheorghe >, biserică fortificată, 744, 754
Prepostvari Valentin, comandant al armatei imperiale din Ungaria, 955, 956
preţuri, plătite în obiecte şi vite, 790; preţul animalelor, 877, 878; al stupilor, 833; al unor cărţi, 671; evoluţia preţului la sate, imobile, robi, 862
prisacă, 22; întăriturі la Poarta Meseşului, 72
Prislop, mănăstire < Cerna, oraşul Hunedoara >, ctitorie a lui Nicodim, şcoală, epitaf, 688, 690, 738, 1064
Prislop, munte < r. Curtea de Argeş >, vîndut pentru o carte, 671
Probota, mănăstire < r. Fălticeni >, zidită de Petru I, domeniu, 293, 313, 355, 392, 450, 578; arhitectură, 714, 722, 728
Prodan, grămătic din Moldova, 667
proprietatea feudală:
Marx şi Lenin despre proprietatea funciară feudală, 312, 316;
domeniul feudal: constituire, ocolirea dreptului de protimisis, înfrăţirea, 34, 81, 82, 590, 852, 962; întindere, evoluţie, 310, 853; structură, rezervă feudală, 132, 251, 303, 310—312, 557;
autonomie, monopol seniorial, 82, 313, 319, 336; domeniul domnesc şi regal, 81, 135, 308, 309; domeniul feudal laic, 82, 309; domeniul mănăstiresc, 309; alodii, predii, 40, 82, 83, 240, 309, 556, 566; dreptul de posesiune al ţăranilor asupra delniţelor şi sesiilor, 85, 242, 245, 312, 555, 556
protobulgari, organizare, 180
Provadia, oraş < R. P. Bulgaria >, răscoală, 381
Prusia (Prusia Orientală), 77, 80; legături economice cu ţările romîne, 236, 846
Prut, rîu, 40, 96, 100, 520, 544, 545, 578, 807, 822, 919, 987
Psaltirea romînească, tipărită de Coresi, 1041; ~ Hurmuzachi, 706, 708; ~ Scheiană, 705—707, 1028; ~ Voroneţeană, 705—707
Pskov, voievodat, integrat în statul rus, 769
Pulcovăţ, sat al mănăstirii Strugalea, 333
Purcel, personaj legendar, 663
Purice, boier al lui Ştefan cel Mare, 530
Putinei, sat < r. Giurgiu >, luptă, 958
Putna, mănăstire < r. Rădăuţi >, arhitectură, 722—724; odoare, atelier de broderie, 736, 1064, 1067; în cronici şi folclor, 664, 674; biserica de lemn de la Volovăţ, 168; regiune, 611; v. şi Tîrgul Putnei

Quirino Bernardo, episcop catolic, despre mărimea oraşelor din Moldova, 838
Quintilian, scriitor latin, opera sa editată la Braşov, 701

Racoviţa, sat < r. Balş >, descoperiri arheologice, 65
Radovan, sat < r. Segarcea >, ridicarea sătenilor pentru judecire, 994
Radu, ceaşnic din Ţara Romînească, lespede funerară, 1060
Radu, dascăl la şcoala din Şcheii Braşovului, 688
Radu I, domn al Ţării Romîneşti, 712; asociat la domnie cu Vladislav Vlaicu,

322, 351; lupte în sudul Dunării, 352; mormînt, 714
Radu Bădica, domn al Ţării Romîneşti, 651, 653
Radu cel Frumos, domn al Ţării Romîneşti, 469, 471, 588; sprijinit de turci, lupte cu Ştefan cel Mare, 307, 474—476, 494—496, 502, 503, 505, 506, 508, 509, 510, 516; vasal al lui Matei Corvin, 496, 505
Radu cel Mare, domn al Ţării Romîneşti, 578; familie, 611, 617, 656, 910; măsuri de centralizare, 592, 617, 619; conflict cu mitropolitul Nifon, 619; relaţii cu Moldova şi Polonia, 544, 610, 611; cu Turcia şi Ungaria, 619, 621; introduce tiparul, 678, 679; ctitor, 729, 736, 738
Radu de la Afumaţi, domn al Ţării Romîneşti, 577, 589; conflict cu Moldova, 616, 653; lupte cu turcii, relaţii cu Transilvania, 650, 651, 653, 654; moartea, lespede funerară, 650, 654, 664, 731, 1060
Radu Ilie, domn al Ţării Romîneşti, 899, 910, 911, 913
Radu Mihnea, domn al Ţării Romîneşti, 1010, 1011; încercări de a lua domnia, 963, 1005, 1008
Radu Negru, legenda descălecatului, 140; mormîntul de la Curtea de Argeş, 714, 720
Radu Paisie, domn al Ţării Romîneşti, 574, 577, 579, 590, 591, 910; ales de boieri, legături cu turcii, 588, 656, 657, 784; legături comerciale cu Transilvania, 576; muzicant la curtea sa, 1054; susţine tiparul, 677, 684
Radu Popa, pretendent, susţinut de mehedinţeni, 927
Radu Praznaglava, domn al Ţării Romîneşti, 395; sprijinit de turci, 385—387, 432, 791
Radu Şerban, domn al Ţării Romîneşti, 994, 1005, 1006, 1010
Ragusa, oraş < R.P.F. Iugoslavia >, 123, 372, 444, 796, 845; comerţ în regiunile Dunării, 570, 844, 889
raiale, din Ţara Romînească şi Moldova, 806; organizare, 648, 656, 806, 808, 810, 812, 813, 815—817; locuitorii ţărilor supuse numiţi « raia », 812
Rákóczy Gheorghe, principe al Transilvaniei, 808
Rákóczy Sigismund, principe al Transilvaniei, 1010, 1053
Rákos, localitate lîngă Buda < R.P. Ungară >, tabăra lui Gh. Doja, 599, 600; dieta de la ~ 441
Rally Dionisie, mitropolit de Tîrnovo, sfetnic al lui Mihai Viteazul, 977, 982, 996; mitropolit al Moldovei, 989
Raşid-ed-Din, cronicar persan, despre Bazaramban, 121, 122
Ratibor, domeniu < R.S.S. Ucraineană >, 935
Rădăuţi, oraş: bîlciuri, 462; arhitectura bisericii, 713; episcopie, 914, 990; vechime, 392; privilegii, 462
Rădeşti, sat < r. Aiud >, descoperiri arheologice, 48
Rădilă din Cîmpulung, negustor, 458
Răducăneni, sat < r. Huşi >, descoperiri arheologice, 49, 98
răscoala de la Bobîlna 252, 258, 436; cauze, 250, 251, 404, 405, 407; loc de adunare, program, 404, 405, 409, 411, 415, 556; arie de răspîndire, participanţi, căpetenii, 404, 405, 407, 409, 411, 412, 415, 442; victoria răsculaţilor, înţelegerile cu nobilii, înfrîngerea, 250, 251, 262, 404, 405, 407, 409—412, 414, 415, 803; însemnătate, 415, 416
răscoale, v. lupta de clasă
Răşinari, sat < Sibiu >, cnezi romîni, 555
Răuseni, sat < r. Fălticeni >, luptă, 423
Răut, rîu, 832, 861
Războieni, sat < r. Tg. Neamţ >, inscripţia bisericii, 251; v. şi Valea Albă
războiul de 30 de ani, 763
războiul ţărănesc condus de Doja: caracterizarea lui Engels, analogii cu războiul ţărănesc german, 599, 601, 608, 609; conducătorul, participarea lui Doja la alte răscoale, 560, 599, 600, 601, 767; transformarea cruciadei în răscoală, program, 599, 412, 601; răsculaţii, compoziţie socială, aria răscoalei, 559, 560, 563, 596, 600—605, 607, 608; organizarea armatei, 600, 601, 607—609; desfăşurare, lupte, înfrîngere, 597, 599, 603—608, 629; suplicul lui Doja, 605; urmări, 556, 557, 559,

609, 611, 629; în cronici, 694, 697, 1051
războiul țărănesc german, 763, 1034; Engels despre ~ 558, 608
răzvrătiri v. lupta de clasă
recensămînt, făcut de tătari, 125; v. și statul
Reghin, oraș, tîrg, 188, 564
Registrul de la Oradea, proba fierului roșu în ~ 84
Reichersdorffer G., umanist, secretar al împăratului, 633, 699; despre orașele și ocnele din Transilvania, 564, 882, 884; despre bogățiile Moldovei și îndatoririle ei față de turci, 574, 576, 580, 645, 783, 784, 847
Rembald, preceptor al ordinului ioaniților, 142
renta feudală:
formele sale, Marx și Engels despre ~ 91, 92, 303, 558; în timpul cuceririi maghiare și al tătarilor, 55, 75, 125; categorii sociale obligate la ~ 91, 249, 557; evoluție, abuzuri, 132, 133, 224, 242, 245, 247, 249, 250, 251, 303, 399, 400, 404, 407, 409, 411, 450, 556, 557, 596, 601, 854, 855;
rentă în muncă, 91, 249—251, 303, 407, 409, 556, 557, 578, 601, 609, 816, 854; în produse, 91, 92, 132, 133, 224, 226, 247, 249—251, 286, 303, 332, 407, 409, 411, 554, 556, 557, 578, 601, 609, 816, 854, 892; în bani, 92, 133, 245, 250, 399, 400, 404, 409, 411, 556, 557, 601, 609, 816, 855, 891; obligație de găzduire, taxe, 133, 252, 407, 442, 450, 557; transformarea rentei în produse în rentă în bani, 77, 249, 250, 450, 556, 557, 591, 816; renta în ținuturile stăpînite de turci, 816; v. și lupta de clasă
R.S.S. Moldovenească, 22
retorica, obiect de învățămînt în școlile din Transilvania, 688
Rhodos, pretendenți surghiuniți la ~, 783
Ribița, sat <r. Brad>, arhitectura bisericii, 738
Rimetea (Trascău), sat <r. Turda>, oraș minier, 228, 562, 563, 883; oaspeți privilegiați, 90, 227; răscoală, 604
Rimgailla, soția lui Alexandru cel Bun, 325, 393; primește domeniu de la fostul soț, 453
Rin, fluviu, 76, 236
Rîmna, riu, 916
Rîmnicul Sărat (Rîmnic), 611; oraș, 836; lupte, 527, 533, 534; raion: agricultură, vii, 828, 830
Rîmnicul Vîlcii, oraș, 291, 579, 835, 961; comerț, 585; domn omorît la ~ 654; raion: agricultură, vii, 827, 830, 831
Rîșnov, cetate <Brașov>, 281; Mihai Viteazul la ~ 1000; manuscris, 185
Rîureni, sat <r. R. Vîlcea>, descoperiri arheologice, 65
Rodna, sat <r. Năsăud>, 226; distrus de tătari, 120; oraș minier, 88; colonișți privilegiați, 78, 90, 227; minerit, ocnă, 25, 227, 561—563, 580, 822; răscoală, 603, 604;
district, feudă a domnilor Moldovei, 566, 580, 635, 822; vamă, 573, 845
Rogerius, despre năvălirea tătarilor, 74, 120, 121, 123, 126
Roggendorf, general imperial, 800
Rohatyn, oraș <R. S. S. Ucraineană>, luptă, 539
Roland Borșa, voievod al Transilvaniei, 135
Roma, oraș, 180, 511, 694, 922, 923, 1013; soli ai lui Ștefan cel Mare la ~ 518
Roman, oraș, 423, 544, 686, 835, 987; primele mențiuni, 291; cetate de piatră, curte domnească, 326, 343; mărime, 838; meșteșugari și negustori, 293, 580, 581, 584; lupte, tratat, 394, 498; episcopie, mitropolie, 392, 420, 577, 675, 990, 1030; domeniu, 312, 313;
raion: mori, 828
Roman, pretendent la scaunul Moldovei, 611
Roman I, domn al Moldovei, tatăl lui Alexandru cel Bun, 356—358, 366; titlul său, 356; aliat cu Mircea cel Bătrîn, 365, 369
Roman II, domn al Moldovei, 421, 430
Roman din Podeni, fiii săi pierd ocină pentru bir, 589
Roman Diogene, împărat bizantin, 100
Roman Gîrbovăț, boier din Moldova, pribeag, 547
Roman Mstislavici, cneaz al Haliciului, 6, 103
Romanați, județ: bălți mănăstirești, 578; cnezatul lui Ioan localizat în ~ 144

Romanos Lekapenos, împărat bizantin, 180
Romînești, sat < r. Titu >, luptă, 911
romîni (blachi, blaci, blași, valahi, volohi, walati), passim
Romos, sat < r. Orăștie >, așezare săsească veche, 78; număr de gospodării, 244
Rostislav, cneaz rus, 101
Rostislav, întemeietorul Moraviei Mari, 8
Rostov, cnezat, 100
Roșca, sat < Unsa r. Hîrlău >, al mănăstirii Probota, cojocari, 313
Roșcani, sat < r. Bujor >, luptă, 918
Roșia, sat < Roșia Montană r. Cîmpeni >, colonișți privilegiați, minerit, 227, 883
Roth Ioan, jude săsesc, omorît de răsculați, 895
Rotumpănești, sat < lîngă Cernați r. Bîrlad >, descompunerea obștii, 590
Roubruck (Guillaume de ~), călător, despre tătari, 125, 126
Rovine, pe malul Argeșului < lîngă Curtea de Argeș >, luptă, 368—370, 373, 384
Rucăr, sat < r. Muscel >, drum comercial prin ~ 235, 298; vamă, 300, 468, 847
Ruda, sat < Criscior r. Brad >, minerit, 883
Rudeanu Teodosie, mare logofăt, cronicar, 996, 1025
Rudolf II, împărat german, relații cu Mihai Viteazul, 955, 972, 974, 1001; relații cu Sigismund Báthory, 971, 975
Rumelia, pașalîc, 382, 513, 781, 783; organizare, 807; legături cu Mircea cel Bătrîn, 379, 380
Rupea, tîrg, meșteșugari, 229; cetate sătească, 744; scaun săsesc (Cohalm, Kozd), 269; răscoală, 256
Rusciuk, cetate turcească, 806, 858; schelă, 815; luptă, 959
Rusia (ruși), 4, 6, 13, 60, 68, 69, 100, 117, 118, 124, 126, 215—217, 665, 764—769, 772, 799, 920, 923, 943, 955, 1009; relații politice cu țările romîne, 644, 794, 909, 926, 982, 999; relații economice, 236, 576, 586, 815, 846, 913; influențe culturale, 720; v. și: Belorusia, cazaci, Halici, Kiev, Moscova, Ucraina
Rusu, fierar din Trotuș, 580
ruteni, 160; meșter din Suceava, 456; în armata lui Doja, 600
Sabaț, cetate < R.P.F. Iugoslavia >, cucerită de turci, 516, 629
Saint-Dié, oraș < Franța >, meșter din ~ la Alba Iulia, 202
Sajo, rîu, < R. P. Ungară >, 121
Salonic, oraș, 362, 443; oști muntene la ~ 384
Samuil, țar bulgar, luptă cu ungurii, 54
San Marco, piață în Veneția, 437
sangeace, sangeaci, 436, 807, 935, 960; în țările romîne, 807, 810, 912; fost domn devenit sangeac, 931; sangeace de margine, 621
Sankt Wolfgang, oraș < Austria >, 750
Sanudo Marino cel Bătrîn, cronicar, despre apărarea trecătorilor de către romîni, 120
Sartaș, comandant tătar, 126
Sas, domn al Moldovei, 168, 170, 713
sași (flandrezi, oaspeți, saxoni, teutoni), 116, 120, 477, 620, 634; numele, țara de origine, locurile unde s-au așezat, 75—78, 93, 142, 229, 243, 564; combaterea istoriografiei burgheze în problema « oaspeților », 77, 127;
categorii sociale, privilegii, organizare, Universitatea săsească, 77, 78, 242, 255, 256, 260—263, 266, 268—271, 276, 479, 555, 560, 801, 803, 804, 890, 1035;
obligații, armată, lupte, 69, 112, 269, 276, 277, 805; meșteșuguri, negoț, 456, 572; abuzurile patriciatului, răscoale, 134, 242, 257, 401, 409, 410, 414, 415, 560, 608; asimilați de romîni, 93, 116;
cultură, biserici fortificate, 78, 281, 1035, 1041, 1043, 1047, 1053; v. și germani
sate, întemeiere, vechime, număr, 18, 22, 49, 242, 243, 536; mărime, 87, 244, 245, 302, 559, 952; bresle sătești, 568; preț, 450, 452, 574, 876; v. și clase sociale, dijmă bisericească, obligații către stat, rentă feudală, statul
Satu Mare, oraș, cetate, 555, 564, 937; vechime, 43, 45, 88; oaspeți privilegiați, 90, 276; meșteșugari, comerț, 403, 405, 888; cetate regală, bate monedă, cămări, 88, 238; oraș episcopal, administrație, 273; răscoală, 403, 405; studenți, 403;
comitat din Partium cu districte romînești, 265, 801, 938; vechime, 94; organizare,

obligaţii, 250, 260, 277; revolte, 257, 401, 404, 411, 603, 894, 938
Satza, căpetenie feudală din Vicina, 54, 71, 107
Savina Kniga, ms. slav din sec. XI, 185
Savoia, 359, 360
Saxa, electorul de ~ 932
Săcuieni, sat < r. Marghita >, victorie a răsculaţilor, 603
Sălaj, comitat, 151, 242; răscoale, 606, 894
Sălişte, sat < r. Sibiu >, 258
Sbierea Ionaşcu, boier din Moldova, viclean, 914
Sbornic, tipărit la Sebeş, 1041
Scanderbeg, luptător albanez împotriva turcilor, aliat cu Iancu de Hunedoara, 443, 496, 511
Schesaeus Cristian, scriitor, despre reformă în Transilvania, 1048, 1049
Schmidt Nicolae, librar din Braşov, 1045, 1046
Sciţia, Cumania numită ~ 125
Scodra (Scutari), oraş < R. P. Albania >, 511, 513
Scolari Andrei, episcop la Oradea, sprijină pe umanişti, 696
Scorei, sat < r. Sibiu >, mănăstire cu şcoală, 688
scrisul:
folosire neîntreruptă, primele atestări, 181, 182, 185; înlocuirea limbii latine cu cea maternă, 662, 702—705, 1038, 1045, 1047; înlocuirea limbii slave cu cea românească, teorii greşite despre originea scrisului în româneşte, 702, 705—708, 1019, 1028, 1034, 1041, 1044
sculptură, caracter, influenţe, 714, 729, 731, 746—748, 1060, 1064; populară, 208
Sebeş, tîrg < Caransebeş >, cetate regală, scaun al districtelor româneşti din Banat, 264, 265; v. şi Caransebeş
Sebeş, oraş, 564, 633, 639, 858; vechime, 88, 120, 269; fortificaţii, 254; meşteşugari, bresle, 230; comerţ, 88, 573; bate monedă, 236; scaun săsesc, 269; haiduci, 254; ocupaţii, prădat de turci, 434, 636; diete, 937, 938, 999; arhitectură, biserici, 202, 741, 746, 754; şcoală, tipărituri româneşti, 694, 1041
secui (szkil, sikil), 434, 901, 1036;
nume, aşezare, obştea secuiască, 72, 75, 76, 80, 129, 130, 241, 243, 263, 266, 267; categorii sociale, organizare, 75, 76, 84, 94, 129, 130, 166, 240—244, 247, 260—262, 266—268, 276, 482, 555, 634, 801, 803, 804, 893, 943; rosturi militare, secui în oastea Moldovei şi a Ţării Româneşti, 68, 76, 112, 124, 266, 267, 269, 276, 277, 402, 482, 506, 514, 941, 985; negustori 884
răscoale, 401, 403, 409, 410, 414, 482, 560, 603, 604, 608, 630, 892, 893, 937, 940, 943, 1049
Seghedin, oraş < R. P. Ungară >, 430, 431, 440; sare adusă din Transilvania, 883; revoltă, 605; ocupat de turci, 935
Sehabedin, beglerbegul Rumeliei, 436, 437
Seini, sat < oraşul Baia Mare >, 705
Selim I, sultan, 621
Selim II, sultan, 621, 766, 779, 785, 786, 820, 938
Seleuş, sat < r. Ineu >, 255
Semendria, oraş < R. P. F. Iugoslavia >, sangeac de ~ 635, 935
Seneca, filozof latin, editat la Braşov, 701
Seneslau, voievod al românilor, 116, 142, 144, 146, 151
Sepeniţ (Ţara Sepeniţului) < R.S.S. Ucraineană >, în stăpînirea Moldovei, 355, 357
Sepsi, scaun secuiesc din Trei scaune, 267; obşti cotropite, 242
Serafim, mitropolit al Ţării Româneşti, 1044
Serbia (sîrbi), 11, 123, 135, 145, 220—222, 346, 365, 366, 368, 380, 388, 437, 443, 444, 465, 466, 471, 485, 650, 665, 926, 950; luptă cu Basarab, 153; se răscoală şi sprijină pe Mihai Viteazul, 771, 956, 959, 977;
sîrbi din ţările române, 812; mercenari, 872; participă la răscoalele din Transilvania, 401, 600, 608, 639
serhaturi, ţinuturi de margine ale Imperiului otoman, 806
Sestlav, căpetenie autohtonă din Dobrogea 54, 71, 107
sesii v. poprietatea feudală
Severin, cetate, ţară, banat, 122, 208, 240, 262, 264, 275, 278, 326, 343, 379; constituire, întindere, 113, 116, 376, 377; descoperiri arheologice, 37, 63; ţară

dăruită cavalerilor ioaniți, 142; în titlul lui Mircea, 378; banat pierdut și redobîndit de Țara Romînească, 142, 144, 153, 156, 349, 352, 366, 385, 386, 426; arhitectura unor biserici și a cetății, 205, 713; vamă, 847; mitropolie, 346; v. și Banat
Sibiel, cetate < r. Sibiu >, 256
Sibir, hanat, 216
Sibiu, oraș, 47, 412, 436, 697;
vechime, 76, 78, 88, 120; zidurile cetății, 442, 744; domenii, 270, 480, 482, 566; populație, coloniști, privilegii, 76, 78, 187, 229, 235, 270, 564; meșteșugari (număr), calfe, ateliere, bresle, 230, 232, 281, 566, 567, 569, 755, 884, 895, 896; comerț, 235, 236, 403, 458, 466, 468, 566, 567, 569, 570, 572—574, 844, 847, 883, 888; drept de depozit, 845, 885;
oraș liber regal, sfatul orașului, administrație, 262, 271, 562, 564, 566, 744; ia în arendă vigesima Transilvaniei, 561, 570, 571; bate monedă, 236, 238;
relații cu Țara Romînească, 620, 623, 654, 686, 911; rolul în politica internă a Transilvaniei, asediat, prădat, 434, 468, 526, 633, 636, 637, 985;
răscoale, 257, 603, 634, 893; lupta împotriva patriciatului, 566, 895, 896;
centru cultural, arhivă, biblioteci, școli, tipografii, 403, 688, 690, 699, 701, 1035, 1037—1039, 1041, 1045, 1046, 1050; arhitectură, 741, 744, 1060; ateliere de argintărie, 755; picturi murale, 1051, 1053;
prepozitură, 76, 187; scaun săsesc, 257, 269, 270, 980; comitat, 94, 112, 240, 254, 255, 259; desființat, 269
Sic, sat < r. Gherla >, ocnă de sare, cămară, 563, 882; coloniști privilegiați, 90, 227; răscoale, 405, 411
Sicilia, 773
Sighet, oraș, descoperiri arheologice, 67; asediat de turci, 785
Sighișoara, oraș, 633, 636, întemeiere, populație, 88, 229, 564; meșteșuguri, bresle, comerț, 230, 564, 569, 570, 573, 755, 845; sfatul orașului, 271; diete, 893, 932; răscoale, 560, 603, 604, 893; argintari, pictură, 750, 755; școală laică, 1038; scaun săsesc, 269
Sigismund, pretendent la tronul Lituaniei, 396
Sigismund I, rege al Poloniei, 542, 546, 620, 631, 773; lupte cu Moldova, 543, 611
Sigismund II August, rege al Poloniei, 785
Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei, împărat, 109, 218, 220, 222, 250, 355, 372, 379, 382, 394; măsuri interne în Transilvania, 233, 246, 252, 262, 275, 277, 399—401, 412, 434, 744; relații și lupte cu Moldova și Țara Romînească, 226, 278, 357, 366, 369—371, 373, 377, 378, 385, 387, 388, 394—396, 426, 432
Sigismund Záp, căpetenie de răsculați, 634
Sigler Mihail (Sieglerus), cronicar, scrieri, 1051, 1053
Silezia, 8, 118, 217
Silistra v. Dîrstor
Siluan, egumen al mănăstirii Neamț, 720
Silva Blachorum et Bissenorum, în părțile Sibiului, 47, 69
Simeon, fiul cneazului Olelko, 540
Simeon, țar bulgar, 45, 180
Simopetra, mănăstire de la Athos, prăvăliile sale din București, 837
Sinade, oraș < Asia Mică >, 665
Sinai (Muntele ~) < R. A. U. >, obiecte de artă, 1067
Sinaia, mănăstire < r. Cîmpina >, muzeu, 1064
Sinan pașa, 926, 950, 968; în Țara Romînească, 964—967
Siret, rîu, 113, 156, 164, 298, 490, 501, 520, 987
Siret (Tîrgul Siretului), oraș, 663; vechime, 164, 291, ocol, curte domnească, cetate, 325, 453, 713; capitală, 353; meșteșugari, comerț, 164, 298, 581; în regres, 835; arhitectura bisericii, 713
Siria, 196
Sirmiu < Srem R.P.F. Iugoslavia >, 145, 694
Sisek, fortăreață < R.P.F. Iugoslavia >, 951
Sivori, secretarul lui Petru Cercel, despre bogățiile și obligațiile Țării Romînești față de Poartă, 781, 783, 788, 828—830, 834, 838, 853, 879, 880; despre țărănime și justiție, 855, 874
Sixt, papă, corespondență cu Ștefan cel Mare, 512, 515
Simbăta, sat < r. Făgăraș >, cotropit, 130

Sînboleni, sat < r. Gherla >, iobagi, 226
Sînie Vodî < R. S. S. Ucraineană >, luptă, 216
Siniob, sat < r. Marghita >, domeniul mănăstirii, 82, 87, 187
Sînmihai, sat, iobagi asupriţi, 224
Sînnicolau Mare, oraş, descoperiri arheologice, inscripţii, 45, 185
Sînpaul, sat < r. Tg. Mureş >, luptă, 941
Sînpetru, cetate < oraşul Braşov >, pictură, 750
Sînpetru, sat < Sîmpetru Almaşului r. Huedin >, 1028
Sîntana de Mureş, sat < oraşul Tg. Mureş >, pictură murală, 750
Sîntandrei, sat < oraşul Oradea Mare >, descoperiri arheologice, 34, 65
Sîntămăria-Orlea, sat, < r. Haţeg >, arhitectura şi pictura bisericii, 205, 748
Sîntimbru, sat < r. Alba >, luptă, 436
Sîntimreu, sat < r. Oradea >, descoperiri arheologice, 48
Sîntion, sat < r. Oradea >, descoperiri arheologice, 66
Sînzieni, sat < r. Tg. Săcuiesc >, şcoală sătească, 1039
Skender-beg, în Transilvania şi Moldova, 484, 526, 528
Slatina, mănăstire < r. Fălticeni >, ctitoria lui Alexandru Lăpuşneanu, 1055; lespede, obiecte de artă, 1060, 1067
Slatina, oraş, 291, 650, 654; comerţ, 298, 835
slavi (sclavi, sloviani), 47, 180, 812; din Dobrogea, Cîmpia romînă şi Transilvania, asimilarea lor de romîni, 44, 48—50; elemente de cultură bizantină primite prin ~ 183
Slavonia, 135, 149, 236, 240
Slîmnic, sat < r. Sibiu >, descoperiri arheologice, 72; fierar, 228
Slovacia, 4, 8, 9, 633, 771, 773, 800, 951, 1059, 1060; mineri veniţi în Transilvania 563; slovaci răsculaţi, 600; relaţii culturale cu Transilvania, 754
Slovenia, 635, 767, 771, 800
Smolensk, voievodat integrat în statul Rusiei, 769
Snagov, sat < r. Răcari >, descoperiri arheologice, 65; mănăstire: danii, privilegii, 327, 462; refacerea clădirii, 729
Sniatyn, oraş < R. S. S. Ucraineană >, 394; comerţ cu Moldova, 845; răscoală, 489, 539
Soci, sat < lîngă oraşul Focşani >, luptă, 307, 503,
Sofia, oraş, 438, 950
Sofocle, dramaturg grec, traduceri din ~ publicate în Transilvania, 1047
Socol, boier din Ţara Romînească, 585
Socol, sat < r. Reghin >, răscoală, 405
Socol, vornic din Ţara Romînească, 846, 911, 936
Sokolli v. Mehmed Sokolli, vizir
Soliman, beglerbegul Rumeliei, în Moldova, 513, 514, 520, 521
Soliman, pretendent la tronul sultanilor, în luptă cu Musa, 378, 380
Soliman I, sultan, 616, 617, 629, 766, 799, 800, 807, 861, 932, 934, 946, 950; sprijină pe Ioan Sigismund, măsuri privind Transilvania, 631, 635—637, 639, 640, 645, 785, 800, 801, 804, 818, 895, 935—938; intervenţii în ţările romîne, 637, 645—648, 651, 778, 784—786, 791
Solnoc, ~ de Mijloc, ~ Interior, comitate, vechime, 94, 259; cu districte romîneşti, obşti libere, 84, 265; organizare, dependenţă, 260, 277, 801, 891, 938
Solnoc, oraş < R. P. Ungară >, sare din Transilvania, la ~ 883; revoltă 401; Solnocul Exterior, comitat din Partium, inclus în principatul Transilvaniei, 260, 277, 801
Solomon, comite de Braşov, 149
Solomon, rege al Ungariei, 68, 72
Solyomkö, cetate < lîngă Şimleul Silvaniei >, domeniu, 226
Sombor, moşie < Zimbor r. Huedin >, ţărani fugiţi, 253
Someş, rîu, 43, 45, 73, 93, 196, 688; cetatea lui Gelu pe ~ 41, 44
Someşeni, sat < oraşul Cluj >, descoperiri arheologice, 48
Sommer Ioan, profesor la Cotnari, 908, 1032, 1047; scrieri, 605, 874, 1047, 1048
Sorbele, munte < r. Baia de Aramă >, al mănăstirii Tismana, 577
Soroca, cetate < R. S. S. Ucraineană >, 857; construcţie, 722; ţinut, 831
Soronius, căpetenie cumană, 118
sotnii, unitate militară a cazacilor, 916

Sozzini Fausto, reformator, 1035
spahii, corp militar otoman, 351, 438, 443, 770, 950, 964; primesc feude în ţările romîne, 809—811, 816, 817
Spania, 763, 774, 926, 949
Speyer, oraş < R. F. Germană >, tratat de pace, 938, 939, 945
Spinoasa, sat < r. Hîrlău >, descoperiri arheologice, 97
Spiš, comitat < R. S. Cehoslovacă >, 483; domeniu dăruit regentei Isabella, 800
Sraţimir, ţar din Vidin, 159, 221, 351, 372; cumnat cu Vladislav-Vlaicu, sprijinit de Mircea cel Bătrîn, 159, 349, 367
Stanciu, aurar din Moldova, 456
Statileo Ioan, episcop de Alba Iulia, 639
statul:
clasicii marxismului despre statul feudal, combaterea istoriografiei burgheze, 3—5, 15, 47, 81, 124, 126, 140, 141, 240, 263, 318, 325, 768, 770, 874;
formaţii prestatale, stările din Dobrogea, 37, 39, 43—45, 51—53, 108, 114, 126, 165, 358—362; caracterul statului începător, 171;
puterea centrală: domnia în Ţara Romînească şi Moldova, 81, 260, 309, 318—322, 324, 336, 348, 375, 378, 392, 419, 421, 464, 528, 619, 623, 648, 795—797, 822, 867, 874, 876, 877, 879, 927, 936, 961, 962, 973, 1004, 1008; voievodatul (principatul) în Transilvania, 78, 81, 95, 246, 258—262, 264, 268, 274—276, 401, 544, 801, 803, 935, 936, 938, 939, 943; sfat, curte, dietă, organizare centrală, 90, 128, 134, 135, 246, 259, 263, 320, 324—327, 330, 389, 391, 441, 442, 452, 462, 498, 499, 503, 533—536, 554, 555, 557, 558, 562, 572, 609, 795, 797, 798, 801, 803, 804, 864—868, 874, 876—880, 911, 912, 914, 932, 934—940, 942, 943, 953, 957, 961, 962, 972, 973, 993, 1038; justiţie, 77, 92, 95, 131, 238, 243, 246, 255, 263, 264, 268, 274, 275, 315, 320, 321, 325—327, 331—333, 335, 462, 625, 852, 870, 874, 879, 880, 1030;
adunări diferite, 130, 135, 260—263, 266, 268, 270, 274, 275, 424, 803, 958;
organizare locală, organe administrative, 37, 74, 77, 78, 87, 90, 94, 95, 126, 128—130, 134, 245, 246, 252, 255, 259, 262—271, 274, 305, 307, 315, 317, 319, 326—330, 332, 343, 389, 392, 401—405, 407, 420, 442, 460, 489, 495, 534, 535, 555, 557, 559—561, 603, 614, 623, 642, 803, 855, 865, 866, 868—871, 874, 876—879, 915, 938, 951, 993, 1041, 1044;
fărîmiţare feudală, imunităţi, privilegii, 10, 11, 114, 117, 125, 127, 132, 223, 314—317, 319, 327, 328, 346, 375, 572, 640, 642, 863, 866, 867, 868, 904
Staul, sat lîngă Nitra < R. S. Cehoslovacă >, 23
Stavrinos, vistier, despre Mihai Viteazul, 1026
Stănceşti, sat < r. Ploeşti >, 857
Stăneşti, mănăstire < r. Drăgăşani >, domeniu, 837; pictură, podoabe, 732, 1067
Stăneşti, sat < r. Giurgiu >, luptă, 958
Stănilă, postelnic din Ţara Romînească, 849
Stănilă, vornic din Ţara Romînească, 885
Stepa cumanilor v. Dest'i-kipciak
Stepan, meşter din Suceava, 456
Steţco, grămătic din Moldova, 667
Stieröchsel v. Taurinus Ştefan
Stiria 163; legături comerciale cu ţările romîne, 458
Stînca Sf. Mihail, cetate < lîngă Alba Iulia >, 255
Stoica, vistier, sol al lui Mihai Viteazul, 990, 996
Stoican, boier din Lovişte, pribeag, 154
Stoieneşti, sat < r. Muscel >, tabăra lui Mihai Viteazul, 966
Stoss: Vitus, Johannes, Stanislau, Vitus-Junior, meşteri, 754
strateg (katepan, duce), comandant al temei Paristrion, 104, 105
stratioţi, 105
Strehaia, raion: agricultură, viticultură, 827, 830
Strei, sat < oraşul Hunedoara >, arhitectura şi pictura bisericii, 205, 748
Streiul, rîu, 264
Streja-Cărţişoara, sat < r. Făgăraş >, descoperiri arheologice, 66
Strigoniu, oraş < Esztergon R. P. Ungară >, 745; arhiepiscopie, 756, 699
Strîmtori v. Dardanele
Stroici, familie boierească din Moldova, 921

Stroici Luca, logofăt din Moldova, 846
Strugalea, mănăstire: domeniu, 333
Strykowski, cronicar polon, despre Ştefan cel Mare, 663
Suabia, 741
Suatu, sat < r. Gherla >, 690
subaşi, demnitari turci, 650, 807, 966
Subotai, comandant mongol, 118, 121
Suceava (Soczavia), cetate, oraş, 419, 489, 508, 533, 548, 573, 665, 904; vechime, descoperiri arheologice, 291, 294, 341, 343, 355; oraş de scaun, curte domnească, 325, 355, 418, 421, 490, 649, 713, 716, 798, 835; întindere, construirea cetăţii, 293, 343, 716, 722, 838; portar, 327, 534, 587, 610, 614, 647, 867, 871; populaţie, caracter semiagrar, 292, 456; meşteşugari, 292—294, 456, 580, 581, 293, 294, 1067; comerţ, 236, 293, 298, 302, 452, 581; vamă, 300; studenţi, 686; pictură şi arhitectură, biserici, 664, 686, 714, 716, 722, 728, 729, 732, 1055; mitropolie, 539; episcopie armeană, 392; asedii, lupte, 417, 520, 521, 529, 544, 647, 648, 909, 987, 995, 1000; ţinut: bogăţie, 831
Sucevița, mănăstire < r. Rădăuţi >, ctitoria Movileştilor, 1055, 1057; arhitectură, picturi, podoabe, 665, 1060, 1064, 1067
sudebnic, legiuire rusă, 769
Suedia 445, 772, 918
Suhardul Mare, ~ Mic, munţi < r. Cîmpulung >, ai mănăstirii Moldoviţa, 577
Suzdal, cnezat rusesc, 100
Svetislav v. Feodor Svetislav, ţar
Sviatoslav, cneaz al Kievului, 13; stăpînirea sa la Dunărea de jos, 31, 50, 51, 98
Svidrigaillo, cneaz al Lituaniei, 219, 394, 396
Sviercevski, hatman al cazacilor, luptă la Jiliştea, 916
Sylvester Ioan, umanist din Transilvania, fiu de iobag, 705
Szabolcs, comitat din Partium, 801, 938
Szalereszi Ambrosiu, căpetenie de răscoală, 600
Szamosközy Ştefan, cronicar din Transilvania, 996, 1025, 1051; scrieri, 1053
Széchény Toma, voievod al Transilvaniei şi comite al secuilor, 149, 153, 240, 255, 258—260
Széchy, familie, bani ai Severinului, Croaţiei şi Slavoniei, 240
Székely v. Ioan Secuiul
Székely Mihail, consilier imperial, 990
Székely Moise, conducător al nobililor maghiari, 1006
Székely Ştefan, cronicar din Transilvania, 1051
Szentgyörgyi Ioan, voievod al Transilvaniei, răsculat împotriva lui Matei Corvin, 483, 484
Szentgyörgyi Sigismund, nobil, răsculat împotriva lui Matei Corvin, 483
Szerémi Gheorghe, cronicar, 634; scrieri, 692, 694; despre Doja, 605
Szilágyi Mihai, voievod al Transilvaniei, cumnat al lui Iancu de Hunedoara, 468, 478, 482
Szitvatorok, oraş < R. P. Ungară >, 1008

şamanism, 114
şangăi, folosiţi ca ciocănaşi în ocnele din Moldova, 579
Şcheia, cetate < oraşul Suceava >, 341, 713
Şcheia, sat < r. Negreşti >, oraş în sec. XVI, 836; lupte, 530, 675, 836
Şcheii Braşovului, sat < în oraşul Braşov >, şcoală românească, 688, 689, 1038, 1043; biserică, ctitorie a domnilor români, 688, 699, 738, 1043, 1044, 1059
şcoli (licee, universitate), 564, 686, 716, 908, 942, 1032, 1037, 1038, 1046, 1047, 1049; organizarea învăţămîntului, 687, 688, 699, 1038, 1039, 1049, 1055; şcoli săteşti, 187, 188, 687, 688, 1039; biblioteci şcolare, 1046, 1049
Şebiş, cetate < r. Gurahonţ >, revoltă, 635
Şegarcea , sat < r. Segarcea >, 324
Şeica, ~ Mare, ~ Mică, scaune săseşti, 246, 268, 270
Şeica Mare, tîrg < r. Mediaş >, bresle, 566; dietă, 639
Şelimbăr, sat < r. Sibiu >, descoperiri arheologice, 88; comerţ, 845; luptă, 985, 994, 997, 1053
Şendrea, portar de Suceava, cumnat cu Ştefan cel Mare, 534, 722
Şendreni, sat < r. Galaţi >, descoperiri arheologice, 49, 97

Şerpăteşti, sat < lîngă Daia r. Giurgiu >, lupte, 911, 958
Şerban, meşter tipograf, fiul lui Coresi, 1039
Şerban, vornic din Ţara Romînească, viclean, 654, 656, 657
Şiclău, sat < r. Criş >, descoperiri arheologice, 47, 67,
Şipote, sat < r. Hîrlău >, luptă, 902
Şiria, cetate < r. Arad >, 938; domeniu, starea ţărănimii, 555, 557; răscoale, 603, 631
Şişman, ţar bulgar din Tîrnovo, 221, 362, 363, 387; lupte cu Ţara Romînească, 351, 352, 365, 367
Şiştov, cetate < R. P. Bulgaria >, cucerită de turci, 363
şleahta polonă, 767, 769
Şoimoş, cetate < oraşul Lipova >, 281; domeniu, agricultură, 554, 557; răscoale, 255, 603, 631; castel 744
Şomuz, rîu, 499
Şovîrcu, sat < lîngă Topolniţa, r. T. Severin >, ţărani fugiţi, 858
Ştefan, domn al Moldovei, tatăl lui Petru şi Ştefan, 353
Ştefan I, domn al Moldovei, relaţii cu Polonia şi Ungaria, 354, 357, 358; adversar al lui Mircea cel Bătrîn, 365, 369, 370
Ştefan II, domnul Moldovei, fiul lui Alexandru cel Bun, 301, 322, 417; asociat la domnie cu fraţii săi, 418,—421
Ştefan, duce al Transilvaniei, 259
Ştefan, fiul lui Petru Şchiopul, 987
Ştefan, logofăt din Ţara Romînească, ia bani cu camătă, 849.
Ştefan, negustor armean din Suceava, 452
Ştefan, zugrav din Moldova, 716
Ştefan I, rege al Ungariei, cucereşte Transilvania, 9, 52, 53, 55, 72, 73, 93
Ştefan II, rege al Ungariei, 75
Ştefan V, rege al Ungariei, fiul lui Bela, 128, 130, 145, 147; luptă cu tatăl său, stăpîneşte Transilvania, 134
Ştefan cel Mare, domn al Moldovei, 416, 446, 573;
înrudiri, 168, 322, 512, 538, 640, 707, 901; luarea domniei, 322, 488, 490; centralizarea statului, atitudinea faţă de boierime şi ţărănime, greşelile istoriografiei burgheze, 327, 338, 488, 490, 491, 498, 501, 503, 508, 515, 522, 529, 530, 532—536, 546, 547, 610, 611, 614, 615, 863, 960; măsuri interne, reorganizarea armatei, 338, 339, 341, 343, 424, 456, 460, 462, 489, 499, 506, 508, 514, 520, 521, 523, 532, 870; Marx despre caracterul popular al oastei sale, 514;
intervenţii în Ţara Romînească, 465, 493—496, 502, 503, 506, 509, 510, 516, 517, 523, 524, 526, 527; cereri de ajutor împotriva pericolului otoman, 450, 451, 511, 512, 515, 516, 518, 525; lupta pentru independenţă, relaţii cu turcii, 495, 502, 505, 506, 511—514, 528—530, 547, 548, 550, 611, 612, 642, 779, 780, 791; lupta de la Baia, alianţa cu Matei Corvin, feudele din Transilvania, 260, 482, 484, 485, 493, 498, 499, 501, 502, 512, 516—518, 538; vasal al regelui polon, lupte cu polonii, 449, 491, 493, 494, 496, 501, 509, 518, 529, 534, 535, 539, 540, 543—545, 549; relaţii cu Moscova, 540, 542, 644;
sprijină comerţul şi cultura, ctitorii, 168, 301, 449, 452, 458, 460, 512, 537—539, 671, 674, 675, 677, 722, 724, 726, 728, 736; personalitatea sa, 509, 515, 549, 613, 663, 664, 692, 734, 956
Ştefan Duşan, cneaz sîrb, 170, 221, 351
Ştefan Hencz din Jimbor, căpetenie de răscoală, 411
Ştefan Lazarevici, despot sîrb, 221, 222; aliat cu Mircea cel Bătrîn, 368, 378, 380
Ştefan Lăcustă, domn al Moldovei, numit de turci, 645, 647—649; toarnă tunuri din clopote, 580
Ştefan Mîzgă, pretendent la scaunul Moldovei, 860
Ştefan Rareş, domn al Moldovei, 900, 901, 904, 1020; ucis de boieri, 902, 905
Ştefan Răzvan, domn al Moldovei, pus de Sigismund Báthory, 963, 964, 969, 970
Ştefan Surdul, domn al Ţării Romîneşti, 927, 931, 953
Ştefan Tomşa, domn al Moldovei (1563—1564), sprijinit iniţial de mase, 859, 860; hatman, 908
Ştefan Tomşa, domn al Moldovei (1611—1615) 1011
Ştefan Uros II Miliutin, cneaz al Serbiei, 135

Ştefan Uros IV, cneaz al Serbiei, 221; ginerele lui Nicolae Alexandru, 159
Ştefăneşti, sat < r. Botoşani >, devine tîrg. 586, 836, lupte, 647, 1009
Ştefăniţă, domn al Moldovei, 588, 640, 642; măsuri de centralizare, 592, 614, 616, 677; relaţii cu turcii, 613; luptă în Ţara Romînească, 616, 653
Ştefeni pe Neajlov, sat < r. Videle >, luptă, 650
Ştibor, voievod al Transilvaniei, 278
Şugatag, sat < Ocna Şugatag r. Sighet >, ocnă 563
Şura Mică, sat < r. Sibiu >, preotul Mihail din ~ 690

taboriţi, 601
Talabă, nume cuman, 71, 112
Tangîru, sat < r. Giurgiu >, mormînt peceneg sau cuman, 71
tarkan, termen tătăresc pentru scutirea de vamă, 159
Tarnovski Ian, castelan al Cracoviei, 905
Tarvisini Agostino Museo, despre revolta ţăranilor din Transilvania după moartea lui Gritti, 636
Tatos (Chalis), căpetenie feudală din Dobrogea, 54, 71, 107
Taurinus Ştefan (Stieröchsel), scriitor, despre războiul ţărănesc condus de Doja, 697
Tazlău, mănăstire < r. Buhuşi >, 578, 1064; vamă, 301
Tălmaciu, cetate < r. Sibiu >, 258, 281; originea numelui, 70; moară de hîrtie, 1045; domeniu stăpînit de sibieni, 482; poem istoric despre ~ 1047
Tămăşeni, sat < r. Roman >, luptă, 423
Tărăsăuţi, sat < R.S.S. Ucraineană >, luptă, 616
Tăşnad, cetate < r. Carei >, 891, 938
Tătarca, Tătărani, Tătărăşani, Tătăreşti, Tătăruşi, toponimice tătăreşti, 159
tătari (mongoli, Hoarda de Aur), 117, 123, 126, 517, 540, 548, 630, 920, 977, 1006; invazia din 1241 în Europa, 8, 10, 13, 74, 109, 117, 118, 124, 126; dominaţia lor în ţările romîne, 88, 103, 124—128, 134, 145, 148, 159, 161; declinul Hoardei de Aur, 141, 145, 149, 163, 165, 215—217, 356; colonizarea în Bugeac, 648, 778, 807, 808, 810—812; invazii, lupte, 151, 160, 162, 165—167, 172, 265, 358, 420, 502, 503, 520, 528, 611, 613, 798, 799, 905, 909, 916, 918, 919, 958, 968, 969, 971, 1008; robii tătari din Moldova, 307, 308, 333; organizare, relaţii, influenţe, 117—123, 125, 126, 162, 238, 542, 665, 815
Tăutu, logofăt al lui Ştefan cel Mare, 544; ctitor, 722
Teaca, tîrg < r. Bistriţa >, meşteşugari, 229
Tecuci, oraş, 298; vechime, 102, 291; vamă, 300; dăruit de Ilie voievod lui Ştefan voievod, 418; raion: viticultură, pomet, 830, 831
Tedoro v. Mangop
Teişani < r. Teleajen >, luptă, 1005
Teiuşi, sat < r. Alba >, descoperiri arheologice, 48
Teleajen, cetate cucerită de Ştefan cel Mare, 510; rîu, 235, 298, 1000; vamă, 300
Telega, ocnă de sare < r. Cîmpina >, 835
Telegd v. Odorhei
Telegdi Ştefan, nobil din Transilvania, 597
Teleorman, toponimic cuman, 70
Temesvári Pelbart, călugăr franciscan, scriitor, 690
Temugin v. Ginghis-han
Teodor, conducător de oaste din Dobrogea, 358
Teodor, logofăt al lui Petru Rareş, 675
Teodor Coriatovici, cneaz din Podolia, 356
Teodosie, ceaşnic din Moldova, 456
Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, 623, 650
Teodosie logofăt v. Rudeanu
Teofana, fiica lui Alexandru Lăpuşneanu, mormînt, 1060
Tereblecea, sat < R.S.S. Ucraineană >, cîntecul luptei de la ~ 663
Terebovli, oraş < R. S. S. Ucraineană > 101
Teremia Mare, sat < r. Sînnicolau Mare >, descoperiri arheologice 65
Terra Blachorum v. Făgăraş
Tesalia, 221, 367, 843
tetraevanghel, din Feleac. 690; scris din porunca lui Ştefan cel Mare, 538
teutoni (cavalerii ~), 118, 222; colonizaţi în Ţara Bîrsei, privilegii, 75, 78, 80, 103, 112; opriţi să se aşeze în ţinuturile dăruite ioaniţilor, 142; opriţi să primească fugarii

din Transilvania, 93; caracterul stăpînirii lor peste Carpaţi, 112, 113, 114, 116; alungaţi din Transilvania, 80, 113; încercare de a-i readuce pentru paza Dunării 426; lupte cu polonii şi moldovenii, 217—219, 382, 394—396, 543
Theoctist, mitropolit al Moldovei, 490
Theophilact de Ohrida, arhiepiscop al Bulgariei, 12
Thomas, sculptor din Cluj, 754
Thomassiis (Petrus de ~), sol veneţian, 472
Thuróczi Ioan, cronicar, 75; despre numele Moldovei, 109; despre războiul ţărănesc, 405, 412; despre neamul lui Iancu de Hunedoara, 434
Tigheci, ţinut de ţărani liberi, 305; bogat în oi, 831
Tighina (Bender), cetate, oraş, 298; vechime, 291; vamă, 300; raia, 648, 806, 808, 820; locuitorii din vremea ocupaţiei turceşti, 812, 821; lupte, cucerită de Mihai Viteazul, 648, 916, 926, 959, 987
Tihomir (Togomer), tatăl lui Basarab, 149
Tileagd, sat <r. Aleşd>, obşti secuieşti cotropite, 130
timaruri, feude mici stăpînite temporar, în Imperiul otoman, 351, 766, 770, 791, 792, 809, 810.
Timiş, rîu, 43
Timişoara, cetate, oraş, 88, 369, 371, 564; meşteşuguri, negoţ, 230, 234, 235, 573, 815, 889; răscoale, 604, 606; declinul oraşului sub turci, 563;
comitat: vechime, 94; extinderea viticulturii, 225; organizare, privilegii, obligaţii militare, 262, 264, 265, 275, 603, 801;
paşalîc, sangeacat, 807, 808, 810, 812, 814, 815, 935, 936, 943, 957, 965, 971, 991, 1008, 1054
Timur-Lenk, han tătar, 216, 221, 377, 438
Tinódi Sebastian, istoric, 1054
tipar, introducerea lui în ţările romîne, 678—684, 708, 709
Tirol, şcoala de pictură din ~, influenţa ei în Transilvania, 750
Tisa, rîu, 120, 121, 807, 814, 894
Tismana, mănăstire <r. Baia de Aramă>, 665, 671; domeniu, 284, 310, 335, 440, 441, 452, 577, 578, 589, 834, 853, 857, 858; privilegii, 579, 584; arhitectura bisericii, broderii, 712, 718, 729;
depresiune, 144
Tit-Liviu, istoric latin, imitat de scriitori din Transilvania, 1053
Titeşti, depresiune <r. R. Vîlcea>, 144
tiverţi, trib slav, 67, 96
Tîrgovişte, oraş, 291, 458, 524, 579, 653, 677, 835, 976, 977, 979, 984, 1044; capitală a Ţării Romîneşti, populaţie, 798, 838, 1057; curte domnească, refacerea palatului, palancă, 325, 931, 966, 1057; comerţ, 296, 298, 584, 838; lupte, 473, 967; centru tipografic, culegere de legi copiată la ~ 333, 684, 1033, 1039; biserici, 709, 729, 1057;
raion, agricultură, viticultură, mori, 828, 830, 831
Tîrgşor, oraş <r. Ploeşti>, 289, 291; comerţ, 298, 584; prădat de moldoveni, 616; în decădere, 835
Tîrgu Frumos, oraş, vechime, 291; în decădere, 835
Tîrgu Jiu, oraş, 291; comerţ, 298, 577, 582; raion: agricultură, viticultură, mori, 827, 828, 830; depresiune, 144
Tîrgu Mureş, oraş, 67, 253, 893, 941; administraţie, 566, 1051; sate în stăpînirea oraşului, 566; meşteşuguri, comerţ, 564, 569; diete, 800, 936; şcoală, profesori, 688, 1038, 1050, 1053; relaţii culturale cu Praga, biserică, 403, 741
Tîrgu Neamţ (Neamţ), oraş, 358; vechime, 291; mărime, 838; ars de oştile lui Matei Corvin, 498
Tîrgu Putnei (Putna), oraş <r. Rădăuţi>, vechime, 291; în decădere, 835; vamă, 300, 847
Tîrgu Sărăţii, oraş lîngă Prut <R. S. S. Moldovenească>, dispariţia sa, 291
Tîrgu Secuiesc, oraş: răscoală, 560
Tîrgu Trotuş, oraş <r. Tg. Ocna>, 835; vechime, populaţie, 291, 838; sudeţ, 301; meşteşuguri, comerţ, vamă, 288, 300, 579—581, 846, 847; ars de oştile lui Matei Corvin 498; copie a bibliei în limba maghiară, 702
Tîrnava, comitat din Transilvania, 259; viticultură, 225
Tîrnava Mare, Tîrnave, rîuri, 73, 744

Tîrnovo, oraş, ţarat < R. P. Bulgaria >, 12, 221, 348, 349, 352, 358, 362; patriarhie, mitropolit, 665, 977, 982
Toader, grămătic din Moldova, 667
Toader Băloş, pisar din Moldova, 587
Tokaj, oraş < R. P. Ungară >, 631
Toktai, han tătar, 163; monede de la ~ în Moldova, 159
Toma, fierar din Roman, 580
Toma, nobil din Reghin, cu notar particular, 188
Toma, nobil din Transilvania, domeniul său atacat de ţărani, 257
Toma, vistier din Moldova, vinde postav şi blănuri la Bistriţa, 581
Toma cel Mare din Sic, căpetenie de răscoală, 405, 411
Tomori Paul, comandant al armatei feudale din Transilvania, 607
Toparhul grec, despre stările de la Dunărea de jos, 18, 39, 42, 51
Topolniţa, mănăstire < r. T. Severin >, rumîni fugiţi, 858
torci v. uzi
Torino, oraş < Italia > 361
Tornikios Leon, răsculat bizantin, 105
Török Blasiu, căpetenie de răscoală, 634
Török Valentin, comandant de oşti din Transilvania, 639
Torontal, comitat, obligaţii militare, 277
Torun, oraş < R. P. Polonă >, 394
Torzelo Ioan, demnitar bizantin, despre călăreţii munteni, 428
Toscana, 950, 1001, 1025; ajutor militar dat lui Mihai Viteazul, 968
Toxabă, nume cuman, 71, 112
Tracia, cucerită de sultanul Murad, 351
Tranquillus Andronicus, despre revolta ţăranilor din Transilvania după moartea lui Gritti, 636
Transilvania, populaţie: romîni, slavi, 48, 72; maghiari, secui, 9, 39, 47, 76; pecenegi, cumani, 68—70; saşi, teutoni, 74, 75, 77, 78, 127, 243; numărul locuitorilor şi al satelor, 16—18, 242—244, 861; numele ţării, 72; hotare, 623; împărţire administrativă, 260, 263, 800, 801, 938; tendinţe de autonomie faţă de regatul feudal ungar 640, 1036; v. şi: Partium, paşalîcuri; passim
Trapezunt, oraş < Turcia >, intervenţia lui Dobrotici în luptele pentru tron, 361; grîu din ţările romîne la ~ 785
Trapoldner Luca, tipograf din Sibiu, 708
Trascău v. Rimetea
Traulus, conducătorul răscoalei bogomile la Plovdiv, 12
Trei Scaune, scaun secuiesc, 267; aşezarea secuilor, 80; cetate din ~ 893
Trifăilă, pretendent la scaunul Moldovei, susţinut de Neagoe Basarab, 339, 611, 625
Triodul Penticostar, tipărit de Coresi, 1039
Tripartitum, cod feudal întocmit de Ştefan Werböczi, 556, 609
Trotuş, rîu, 987
Trotuşan logofăt, tăiat de Petru Rareş, 649; biserica lui, 729
Troyes, oraş < Franţa >, 236
Tsimiskes v. Ioan Tsimiskes
Tudor diac, tipograf din Braşov, 1039
Tudor, logofăt din Ţara Romînească, 588
Tuhutum, căpetenie maghiară, 44
Tulcea, oraş, populaţie, 811; proprietate vacuf, 810
Tulova, 324
Turda, oraş, 636, 941, 943; oaspeţi privilegiaţi, 90, 259; minerit, cămăraş, 55, 88, 227, 563, 564, 604, 882; diete, adunări, 252, 261, 262, 266, 274, 410, 415, 800, 939; răscoale, 414, 604, 607; palat, biserică, 741, 1060;
comitat din Transilvania, 259, 941; răscoală, 603
Turia sat < r. Tg. Secuesc >, numărul gospodăriilor, 244
Turnu (Turnu Măgurele), cetate, oraş, 235, 298, 343, 712; vamă, 844; lupte, 370, 373, 472; raia, 806, 807; păstrează caracter romînesc, 812; în stăpînirea unui membru al familiei sultanului, 810;
raion: agricultură, 828
Turnu Roşu, 235, 482, 985
Turnu Severin v. Severin
Tursunbei, cronicar turc, despre căderea Chiliei, 528
Turtucaia, oraş < R. P. Bulgaria >, cucerit de cruciaţi, 339; cucerit de Mihai Viteazul, 895
Tuscus Thomas, cronicar, despre bruteni şi blaci, 160
Tutova, ţinut, 330, 337

Tvartko Ștefan, ban al Bosniei, 221
Tzelgu, conducător peceneg, 69
Tyrach (Tirĕk), conducător peceneg, 68, 70, 105

Țamblac Grigore, prelat grec, ancheta sa în Moldova, 392; scriitor bisericesc, 665
Țara Bîrsei, primele menționi, 47; colonizarea sașilor și a cavalerilor teutoni, 78, 80, 112, 113, 202; relații cu Țara Românească, 458, 625, 885; răscoale, 401, 402, 603, 607; devastări, 120, 432, 434, 469, 527
Țara Leșască v. Polonia
Țara Românească: autohtoni și populații străine, numărul locuitorilor, 18, 48, 49, 68, 69, 93, 110, 144, 346, 789, 861; numele țării, 72, 470, 471; hotare, 151, 165, 968; Marx despre caracterul său autonom, 793; passim
Țarigrad v. Constantinopol
Țarul Negru v. Ivan Nenada
Țările de Jos, 453, 698
Țeligrad, cetate < Blîndiana, r. Orăștie >, 45, 55
Țepeluș v. Basarab Țepeluș
Țernoievici Gheorghe, domnitorul Munteneglrului, 681
Țetina, cetate < R. S. S. Ucraineană >, vechime, 341, 355
țigani, origine, 307; robi 307, 308, 339; muncesc în ocne, 579; impuși la dări, 876, 879; cneaz de țigani, 308
Țițești (fost Hîrtiești), sat < r. Pitești >, arhitectura bisericii, 710
Țuțora sat < r. Iași >, Ștefan Rareș ucis la ~ 902; luptă, 970

Ucea, sat < r. Făgăraș >, răsculat din ~ 560
Ucraina, 4, 216, 219, 353, 771, 772, 810, 858, 920, 922, 923; Ucraina subcarpatică, influențe în pictură, 731; v. și: cazaci, Kiev, Rusia
Udrea ban, comandant al armatei lui Mihai Viteazul, 985, 987, 1001; răsculat împotriva lui Simion Movilă, executat, 1001, 1004
Udrițte, vistier din Țara Românească, exploatează sarea de pe domeniul său, 579
Ugliesa, cneaz al Macedoniei, legături cu Vladislav-Vlaicu, 350
Ugocsa, comitat 801, 938; răscoală, 404
Ugrinus, voievod al Transilvaniei, 130
Uifalău < Satu Nou r. Bistrița >, fierar, răsculat din ~ 411
Uioara, cetate < r. Aiud >, 999
Ujlaki, familie feudală maghiară, 478
ulici (ultini), trib slav, 96
Umur-beg, emir, năvălirea sa la Dunăre, 151
Ungaria (unguri), tendințele de autonomie ale Transilvaniei față de regatul feudal ungar, 640, 1036; caracterul suzeranității sale asupra Țării Românești și Moldovei, 103, 142, 167, 168, 498, 619; crearea banatului de Severin, 113; maghiari colonizați în Maramureș, 243; maghiari catolici în Țara Românească și Moldova, 116; Marx despre politica oligarhiei maghiare, 771; prezentarea tendențioasă a dezvoltării sale sociale în istoriografia burgheză, 223; passim
Ungheni, sat < r. Tg. Mureș >, 941
Ungnad David, consilier imperial la Alba Iulia, 990
Unguraș, cetate < r. Dej >, 281; în stăpînirea lui Petru Rareș, 635, 637; în stăpînirea lui Zápolya, 637
Ural, munți, 100, 109
Urban, constructor romîn de tunuri, la asediul Constantinopolului, 281
Urban V, papă, 220
Urcan, sultan, 351
Ureche, familie boierească din Moldova, 921
Ureche Grigore, cronicar, 171, 328, 419, 421, 489—491, 523, 530, 545, 611, 664, 675, 798, 799, 919, 921, 924, 956, 1023
Ureche Nestor, boier din Moldova, pribeag în Polonia, 970; domeniu, 1009
Urkund, toponimic peceneg, 70
Urluia, sat < r. Adamclisi >, descoperiri arheologice, 34
Uzbek, han tătar, 216; devastează Țara Românească, stăpînește în sudul Moldovei, 154, 165
uzi (torci), așezați în Moldova, lupte cu pecenegii, 68, 107; lupte cu Imperiul bizantin, 68, 100
Uzum-Hasan, han turcoman, relații cu Radu cel Frumos și Ștefan cel Mare, 505, 511, 512

vacuf, domeniu bisericesc în Imperiul otoman, 809, 810
Vad, mănăstire < r. Sighet >, ctitorie a domnilor moldoveni, 738; episcopie, şcoală, 539, 688
Vadul Cumanilor, toponimic cuman, 70, 110
Vadul Vidinului, vamă, 579
val de piatră, pe valea Carasu < r. Medgidia >, 51, 194
Valea Albă (Războieni) < r. Tg. Neamţ >, luptă, 521, 532
Valentin, fierar din Uifalău, căpetenie de răscoală, 411
Valentin, meşter din Satu Mare, căpetenie de răscoală, 405
Valentinus, pictor din Sighişoara, 750
Valkai Nicolae din Huedin, căpetenie de răscoală, 411
Valla Lorenzo, opera sa în biblioteca din Sibiu, 1046
Várdai Francisc, umanist din Transilvania, 697
Vardan, doctor armean, scriitor, despre romînii din nordul Dunării, 111
Varlaam şi Ioasaf, roman popular, 667, 1028
Varna, oraş < R. P. Bulgaria >, 104, 221, 358, 359, 363, 815, 845; cucerit de bulgari de la bizantini, 109; lupte între Dobrotici şi Amedeo de Savoia, 360; bătălia de la ~ 430, 440
Varşovia, oraş, 991
Vartic Petru, hatman, executat de Iliaş Rareş, 900; în folclor, 664
Vasco (Ivaşco), boier din Moldova, pribeag în Polonia, 547
Vasile II, împărat bizantin, 10, 13, 104
Vasile Suciu, căpetenie de răscoală, 894
Vasili Dimitrievici, cneaz al Moscovei, înrudit cu Ştefan cel Mare, 356, 540
Vasilko Rostislavici, legăturile sale cu cumanii din Moldova, 101
Vaslui, oraş, 298, 423, 503, 505, 611; nume, vechime, prădat de tătari, 70, 102, 291, 420; curte domnească, 389, 419, 713; croitori, 581; mori, 828; dat de Ilie voievod lui Ştefan voievod, 418; Petru Aron închină ţara turcilor la ~ 424, 488, 489, 491; lupta de la ~ 339, 510, 514, 515, 520, 532
Vaşcău, oraş: minerit, 883
Vatatzes Leon, comandant bizantin, 108
Vataul, jupan, în inscripţia de la Sînnicolau Mare, 45
Vatra Moldoviţei v. Moldoviţa
Vaţ, oraş < R. P. Ungară >, 639
vămi, 238; felul lor, 300; vămile interne nobiliare, 260, 572, 596, 601; puncte de vamă, oficii, 300, 573, 579, 584, 585, 803, 844—847; taxe vamale, venit din vămi, 300, 321, 348, 452, 582, 879, 880; vămi arendate, 566, 617, 879; scutiri de vamă, 450, 460, 561; vămi luate de turci, 620, 808
Vărşand, sat < r. Criş >, descoperiri arheologice, 67
Vedenia lui Isaia proorocul, apocrif slav, 667
Velbujd < R. P. Bulgaria >, luptă, 153, 221
Veleslavin (Daniel Adem de ~), editor de calendare, 1013
Venceslav, rege al Boemiei, 118
Veneţia, oraş, 11, 170, 222, 360, 361, 362, 377, 379, 380, 437, 438, 440, 494, 511, 516, 597, 630, 697, 774, 787, 796, 844, 847, 926, 949, 950; în conflict cu genovezii la Chilia, 360, 361; relaţii despre ţările romîne, legături politice şi comerciale, 352, 380, 383, 472, 474, 494, 518, 520, 525, 547, 548, 623, 794, 845, 918, 931
Venzina, oraş răsculat contra turcilor, 363
Verancsics Anton, umanist, 697; despre stările din Transilvania, 633, 638, 639; despre relaţiile dintre Petru Rareş şi Transilvania, 642
Verbia < Corlăteni r. Dorohoi >, lupte, 906, 987, 995
Vereşmort Gereb Petru, negustor sas, 468
Verőcze, moşie: nesupunere, 133
Vesprim, cetate < R. P. Ungară >, cucerită de turci, 951
Vicina (Ditzina, Diţin), oraş, 102; port la Dunăre în sec. XII, 65, 103; stăpînit de Sestlav, 107; negoţ, 162, 360; mitropolie, 108, 180
Videle, raion: agricultură, 827
Vidin, oraş, cetate < R. P. Bulgaria >, 112, 291, 350, 367, 651, 806, 808, 818, 889; relaţii cu Vladislav-Vlaicu, 349; lupte date de Dan II, Iancu de Hunedoara şi Mihai Viteazul la ~ 387, 437, 978, 991;

autoritatea episcopiei din ~ în nordul Dunării, 180 ; ţarat, 159, 221, 348, 349, 358, 372
Viena, oraş, 485, 511, 633, 654, 697, 699, 768, 773, 938—940, 945, 952, 1013, 1064; relaţii comerciale cu ţările romîne, 236, 298, 573, 888; legături culturale, 686, 689, 705, 754, 1053; Mihai Viteazul la ~ 1001; Cronica pictată din ~ 153
Vieroş, mănăstire <oraşul Piteşti>, sate nesupuse, 857; pietre de mormînt, 1060
Viişoara, sat <r. Drăgăneşti-Olt>, luptă, 654
vilaiet v. paşalîc
Vilna, oraş, soli ai lui Ştefan cel Mare trimişi la ~ 542
Vincenţiu, jude, căpetenie de răscoală, 405
Vintilă, comis din Ţara Romînească, exploatează sarea pe domeniul său, 579
Vintilă, domn al Ţării Romîneşti, înscăunat de Ioan vodă, 916
Vinţu (~ de Jos), sat <r. Alba>, 940; saşi privilegiaţi, 270; revoltă împotriva slujbaşilor de la depozitul de sare, 559; castel, 746, 936
Virgiliu, poet latin, opera sa în biblioteca de la Sibiu, 690; imitat în Transilvania, 1048
Vistula, fluviu, 217, 394
Vişegrad, oraş <R. P. Ungară>, 639
Vişnevieţcki Dimitrie, hatman al cazacilor, pretendent la tronul Moldovei, 904, 909
viteji v. oaste
Vitéz Ioan, umanist din Oradea, 697
viticultură, 576, 633, 880; vechime, 286; tehnică, 287, 830; sporirea suprafeţelor cultivate, 225, 554, 830; în gospodăria ţărănească, în oraşe, 285, 292; producţia globală din Ţara Romînească şi Moldova, 287; preţul pogoanelor de vie, 878
Vitold, cneaz al Lituaniei, 216, 219, 356, 358, 395, 396; cumnat al lui Alexandru cel Bun, relaţii cu Moldova, 393, 394
Vitold din Lujeni, biserica sa, 722
Viţa, sat <r. Dej>, cismar, căpetenie de răscoală, 603
Vîlcan <r. Tg. Jiu>, pas, vamă, 298, 300, 847
Vîlcea, judeţ, 1067; agricultură, viticultură, 287, 574, 576; cnezatul lui Farcaş localizat în ~ 144
Vîlsan, logofăt din Ţara Romînească, 656
vînătoare, 69, 834
Vîrful lui Tudor, munte al mănăstirii Tismana, 577
Vlad, domn al Ţării Romîneşti, lupte cu Mircea cel Bătrîn, 369—372
Vlad, fiul lui Miloş, domn al Ţării Romîneşti, 783
Vlad Călugărul, domn al Ţării Romîneşti, 466, 617; înscăunat de Ştefan cel Mare, 527; dă ajutor turcilor la cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe, 528; relaţii cu Braşovul, 452, 458, 528; ajută şcoala din Şcheii Braşovului, 688; cumpără un munte cu un tetraevanghel, 671
Vlad Dracul, domn al Ţării Romîneşti, încoronat la Nürnberg, 426; relaţii cu turcii, 427—429, 440—442, 465, 694; amestec în Moldova, 421; relaţii cu Iancu de Hunedoara şi Braşovul, 343, 430; aprovizionează flota burgundă, 285; ucis de boieri, 431
Vlad <Înecatul>, domn al Ţării Romîneşti, 654, 656
Vlad Ţepeş, domn al Ţării Romîneşti, 322, 327, 416, 431, 446, 465, 466, 496, 511, 518, 532, 620; politica sa faţă de boieri, caracterizarea lui de către Bălcescu, 469, 470, 477, 525, 960; organizarea armatei, sprijinul maselor populare, 337, 338, 470, 506, 509; în conflict cu negustorii saşi, politică comercială, 460, 466, 468; relaţii cu Moldova, 488, 489, 493, 494, 523, 524; lupte cu turcii, 470—477, 779; naraţiuni despre viaţa sa, 675, 705
Vlad Vintilă, domn al Ţării Romîneşti, 577, 651, 656, 657
Vladimir (Fladmerus), căpetenie de răscoală, 257
Vladimir, cneaz al Kievului, 6, 13, 52, 98
Vladimir Monomahul, cneaz al Kievului, 6, 100
Vladimirko, cneaz de Halici, 101
Vladislav, rege al Poloniei şi al Ungariei, 435, 440, 441
Vladislav III, domn al Ţării Romîneşti, 578, 591, 651, 653
Vladislav-Dan, domn al Ţării Romîneşti, 430, 431, 442, 465, 477
Vladislav Iagello, rege al Poloniei, 218, 382, 383, 396; relaţii cu Moldova, 355, 393,

394, 395, 403, 417; relaţii cu Mircea cel Bătrîn, 355, 366, 380
Vladislav II Iagello, rege al Ungariei, 220, 539, 545, 548, 556, 558, 601, 619; confirmă libertăţile secuilor, 268
Vladislav-Vlaicu, domn al Ţării Romîneşti, 322, 351, 711; relaţii cu Ungaria, 170, 257, 348, 349, 352; ocupă Vidinul, relaţii şi lupte în Balcani, 348—350; privilegiu comercial dat braşovenilor, 235, 296, 346; bate monedă 348, ctitor, 307, 315
Vlaha, sat < r. Turda >, biserică, 750
Vlaicu, clucer din Ţara Romînească, 590; domeniu, 589
Vlaicu, clucer din Ţara Romînească, mormîntul său la Buda, 1060
vlasi, populaţie din ţinutul Vlaska, în Dalmaţia, 49
Vlaska (vlasi), ţinut în Dalmaţia, cu populaţie romînească, 49
Vlastares Matei, Syntagma sa, 333, 677, 1019
Vlaşca, toponimic, semnificaţie, 49
Vlăduţ, domn al Ţării Romîneşti, fiul lui Vlad Călugărul, 621, 654
Vlăsia, codru în Ţara Romînească, locuit de romîni, 49
Vlăşcuţa, toponimic, semnificaţie, 49
Vodiţa, mănăstire < r. T. Severin >, 665, 726, 729; imunităţi, 315; arhitectură, 711, 712, 1057, 1058
Vodnău (Vodna), pîriu, afluent al Prahovei, locul luptei de la « Cursul Apei », 508
Voicu, boier din Ţara Romînească, stăpîn de ţărani nesupuşi, 304
Voicu, tatăl lui Iancu de Hunedoara, originea sa romînească, 434; castelul său, 744
voievod, administrator al raielelor din stînga Dunării, 807
Voievodeni, sat < r. Huedin >, căpetenie de răscoală din ~ 407, 411
Voila, jupan, în inscripţia de la Sînnicolau Mare, 45
Voina, boier din Loviştea, 154
Voineşti, sat < r. Iaşi >, descoperiri arheologice, 98
Volga, fluviu, 502, 542, 548
Volhovăţ (Olhovăţ), ocol, dăruit de Alexandru cel Bun Rimgaillei, 453
Volînia v. Halici
Volodar, fiul cneazului Rostislav, 101
Volovăţ, sat < r. Rădăuţi >, biserica lui Dragoş voievod, 168
Voroneţ, mănăstire < r. Gura Humorului >, domeniu, 577; arhitectură, pictură, 665, 724, 731—734
Vorskla, rîu < R. S. S. Ucraineană >, moldoveni în lupta de la ~ 358.
Vorumloc, sat < r. Mediaş >, biserică fortificată, 744
Voruntăreşti, sat < r. Bujor >, descompunerea obştii, 590
Voskresenskaia, letopiseţ rusesc, 121, 122
Vrancea, ţinut de ţărani liberi, 305; munţi dăruiţi fiilor Vrîncioaei, 336
Vucaşin, cneaz sîrb, în relaţii cu Vladislav-Vlaicu, 350
Vulpaş, grămătic din Moldova, 667
Vurpăr, sat < r. Sibiu >, saşi privilegiaţi, 270

Wagner Valentin, umanist din Braşov, 701, 1045, 1047, 1049
Walther Balthazar, scrie biografia lui Mihai Viteazul, 1025
Wapowski, cronicar polon, despre asediul Sucevei, 544
Wavrin, cronicar, descrie campania burgundă de la Dunăre, 285, 339, 428—430
Werböczi Ştefan, jurist, 556, 604, 609
Werner Gheorghe, comisar al regelui Ferdinand, despre venitul ocnelor din Transilvania, 882
Wildner George, librar din Cluj, 1046
Wittemberg, oraş < R. F. Germană >, 1034; studenţi din Transilvania la ~ 1035, 1051, 1053
Wolphardus, preot umanist din Cluj, 745
Wolphardus Adrian, editor din Alba Iulia, 697

Ypres, oraş < Belgia >, 453; postav de ~ în ţările romîne, 296

Zagorna, iezer pe Nistru < R. S. S. Moldovenească >, al mănăstirii Neamţ, 578
Zagreb, oraş < R. P. F. Iugoslavia >, 151, 236, 846
zakonic slav, copiat la Tîrgovişte, 333, 677
zaimi, stăpîni temporari ai ziameturilor, în Imperiul otoman, 809

Zalău, oraș, 564, 891; răscoală, 606; mănăstire, 556
Zamfira, fiica lui Moise voievod, epitaf, 1064
Zamoyski Ian, cancelar al Poloniei, 969, 970, 986, 1004; adversar al lui Mihai Viteazul, 984, 987, 998—1000
Zápolya Emeric, comite de Spiš, răzvrătit împotriva lui Matei Corvin, 483
Zápolya Ioan, voievod al Transilvaniei, rege al Ungariei, 631, 633—634, 637; 639, 640, 643, 649, 653, 694, 695, 799, 1035, 1054; măsuri în folosul nobilimii mici și al orașelor, 630, 636; luptă împotriva răsculaților, 601, 602, 604, 605, 607; relații cu turcii, 638, 796; relații cu domnii Țării Românești și ai Moldovei, 635, 650, 653, 656
Zápolya Ștefan, comite de Spiš, răzvrătit împotriva lui Matei Corvin, 483
Zaporoje (Zaporojskaia Seci), < R. S. S. Ucraineană > tabără a cazacilor, 858, 920, 921
Zarand, comitat din Transilvania, din Partium, 197, 260, 262, 801, 938; obști, cnezi, districte românești, 45, 84, 265; feudalism târziu, 242—244; delegați în dietă, obligații militare, 277, 801; răscoală, haiduci, 253, 631
Zarna, tatăl lui Ladislau, boier din Țara Românească, 156
Zănoaga, sat < r. Ploești >, cotropit de boieri, 857
Zecan Efrem, dascăl din Caransebeș, 1038
Zekel Ioan, autor de predici din Sibiu, 690
Zemun, oraș < R. P. F. Iugoslavia >, Iancu de Hunedoara mort la ~ 446
Zeta, pătrunderea turcilor în ~ 362
ziameturi, feude mijlocii, stăpînite temporar, în Imperiul otoman, 809, 810
Zimnicea, oraș, 471
Zlatna, sat < r. Alba >, minerit, oaspeți cu privilegii, 88, 90, 227, 561, 883; biserică, 748
Zlatița, oraș < R. P. Bulgaria >, luptă, 438
Zograf, mănăstire la Athos, 734
Zoltan (Erdőeli Zoltan), voievod din Transilvania, 54
Zolyomi, familie de nobili din Bihor, 555
Zonaras, cronicar bizantin, despre uzi, 68
zugravi de biserici, din Moldova, 716
Zürich, oraș < Elveția >, 701, 1034
Zwingli Ulrich, reformator religios, 1034

LISTA FIGURILOR

Fig. 1. — Fundaţia unei locuinţe de suprafaţă de la Garvăn, sec. XI—XII *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 2. — Urmele unei locuinţe semi-îngropate de la Garvăn, sec. XI - XII *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 3. — Interiorul unei locuinţe semi-îngropate de la Garvăn, sec. XI - XII, (reconstituire) *(desen Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 4. — Planul aşezării fortificate de la Garvăn, sec. X—XII *(desen Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 5. — Unelte agricole de la Garvăn şi Capidava, sec. X—XI *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 6. — Talăngi din bronz pentru vite, descoperite la Garvăn, sec. X—XI *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 7. — Unelte de pescuit de la Garvăn, sec. X—XII *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 8. — Lupă de fier de la Bucov, sec. X *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 9. — Ciocan de fier de la Bucov, sec. X *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 10. — Arme de fier, sec. X—XI *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 11. — Piese de harnaşament de la Garvăn, sec. X—XII *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 12. — Vase de lut, sec. X XI *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 13. — Unelte şi materiale de ţesut de la Garvăn, sec. X—XII *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 14. — Tipar de lut pentru inele de la Garvăn, sec. X—XII *(desen Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 15. — Obiecte de uz casnic din lemn, sec. X—XII *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 16. — Lacăte de fier de la Moreşti şi Garvăn, sec. X—XII *(clişeu şi desen Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 17. — Cuţite de fier de la Garvăn, sec. X XII *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 18. — Diverse obiecte de os de la Garvăn, sec. X—XII *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 19. — Obiecte de podoabă de la Garvăn şi Capidava, sec. X—XII *(desen Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 20. — Obiecte de podoabă de proveniență moravă, descoperite la Ciumbrud, sec. X *(desen Inst. istorie Acad. R.P.R. — Cluj).*
Fig. 21. — Monede bizantine din sec. X—XI *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.).*
Fig. 22. — Inscripția slavă de la Mircea Vodă din anul 943 *(desen Inst. arh. Acad. R.P.R.).*
Fig. 23. — Planul așezării fortificate de la Capidava, sec. X—XI *(desen Inst. arh. Acad. R.P.R.).*
Fig. 24. — Planul cetății Biharea *(desen Inst. istorie Acad. R.P.R.—Cluj).*
Fig. 25. — Jupan Bîlea, ctitorul bisericii din Criscior, pictură murală din sec. XIV *(clișeu Muzeul de artă R.P.R.).*
Fig. 26. — Planul atelierului cu cuptoarele de redus minereu de la Bîrlad, sec. XI—XII *(desen Muzeul de istorie a Moldovei).*
Fig. 27. — Secțiune în cuptorul de redus minereu de la Hlincea, sec. XIII *(desen Inst. arh. Acad. R.P.R.).*
Fig. 28. — Topor de la Păcuiul lui Soare, a doua jumătate a sec. XI *(clișeu Inst. arh. Acad. R.P.R.).*
Fig. 29. — Unelte de lemnar de la Păcuiul lui Soare, sec. XIII—XIV *(clișee Inst. arh. Acad. R.P.R.).*
Fig. 30. — Dinari de Friesach și de Carintia din tezaurul de la Filiași, sec. XIII *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.).*
Fig. 31. — Podoabă din tezaurul de la Streja-Cîrțișoara, sec. XII *(clișeu Muzeul Brukenthal—Sibiu).*
Fig. 32. — Bucăți de argint din tezaurul de la Streja-Cîrțișoara, sec. XII *(clișeu Muzeul Brukenthal — Sibiu).*
Fig. 33. — Planul așezării fortificate de la Morești, sec. XI—XII *(după K. Horedt,* Contribuții la istoria Transilvaniei, p. 49).
Fig. 34. — Scenă de luptă cu cumanii, detaliu de pictură din biserica de la Dîrjiu, 1410 *(clișeu Muzeul de artă R.P.R.).*
Fig. 35. — Planul cetății de la Moldovenești, sec. XI *(după K. Horedt,* Contribuții la istoria Transilvaniei, p. 140).
Fig. 36. — Fragment din diploma acordată cavalerilor teutoni de regele Andrei al II-lea în 1211 *(foto după orig. aflat în Arh. Vaticanului).*
Fig. 37. — Obiecte meșteșugărești descoperite la Șelimbăr, sec. XIII *(clișee Muzeul Brukenthal — Sibiu).*
Fig. 38. — Vase de lut din așezarea de la Răducăneni, sec. XI—XII *(clișee Muzeul de istorie a Moldovei).*
Fig. 39. — Obiecte de podoabă de la Voinești, sec. XII—XIII *(clișee Muzeul de istorie a Moldovei).*
Fig. 40. — Engolpioane de tip vechi rusesc de la Trifești și Ibănești, sec. XII—XIII *(clișee Muzeul de istorie a Moldovei).*
Fig. 41. — Sigiliul lui Simeon, katepan al temei Paradunavon, prima jumătate a sec. al XI-lea *(clișeu Inst. arh. Acad. R.P.R.).*
Fig. 42. — Amforă sferoidală de proveniență bizantină și ștampile de pe amfore de la Garvăn *(desene Inst. arh. Acad. R.P.R.).*
Fig. 43. — Amforă și ulcioare de la Garvăn, sec. XI—XII *(desene Inst. arh. Acad. R.P.R.).*
Fig. 44. — Fragment din bula papală din anul 1234 în care sînt amintiți romînii (Walathi) *(orig. aflat în Arh. Vaticanului).*
Fig. 45. — Marea invazie tătară în Europa.

Fig. 46. — Invazia tătarilor, gravură din cronica lui Thuróczi, sec. XV *(ed. Ratdolt, 1488)*.
Fig. 47. — Fragment din diploma cavalerilor ioaniți, 1247 *(foto de pe orig. aflat în Arh. Vaticanului)*.
Fig. 48. — Ruinele curții domnești de la Argeș, sec. XIV *(clișeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 49. — Ruinele cetății Severin, sec. XIII—XIV *(clișeu Corina Nicolescu)*.
Fig. 50. — Portretul ctitorului din biserica domnească de la Argeș, sec. XIV *(clișeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 51. — Podoabe de aur găsite în mormintele din biserica domnească de la Argeș, sec. XIV *(clișee Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 52. — Aplice de bronz aurit și inel de aur găsite în mormintele din biserica domnească de la Argeș, sec. XIV *(clișee Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 53. — Monede tătărești descoperite la Oțeleni, sfîrșitul sec. XIII *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 54. — Obiecte de podoabă din tezaurul de la Oțeleni, sfîrșitul sec. XIII *(clișee Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 55. — Biserica de lemn de la Volovăț *(clișeu Corina Nicolescu)*.
Fig. 56. — Biserica de lemn din Cuhea-Maramureș *(clișeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 57. — Biserica domnească din Rădăuți, sec. XIV *(clișeu D.M.I.)*.
Fig. 58. — Motive vechi (sec. X—XVII) folosite în arta populară.
Fig. 59. — Fragmente de inscripții chirilice de la Garvăn și Niculițel, sec. XI—XII *(clișee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 60. — Litere zgîriate pe pereții unui atelier de fierărie de la Bucov, sec. X *(clișee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 61. — Pagină din Evangheliarul slavon de la Rîșnov, sec. XIII—XIV *(Acad. R.P.R., ms. slav nr. 613)*.
Fig. 62. — Document în limba latină emis de capitlul bisericii din Alba Iulia, în 1296 *(clișeu Inst. de istorie Buc.)*.
Fig. 63. — Intrarea în biserica din Basarabi *(clișeu Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 64. — Biserica din Garvăn (plan și secțiune).
Fig. 65. — Fundația bisericii din Niculițel *(clișeu Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 66. — Planurile celor mai vechi biserici din Transilvania.
Fig. 67. — Biserica din Densuș *(clișeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 68. — Biserica din Cisnădioara *(clișeu D.M.I.)*.
Fig. 69. — Catedrala din Alba Iulia *(clișeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 70. — Basorelief de la catedrala din Alba Iulia, reprezentînd pe arhanghelul Mihail *(clișeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 71. — Biserica din Strei *(clișeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 72. — Biserica din Sîntămăria-Orlea *(clișeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 73. — Ruinele bisericii din incinta cetății de la Turnu-Severin *(clișeu Corina Nicolescu)*.
Fig. 74. — Planul curții domnești de la Argeș *(desen Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 75. — Diferite motive zoomorfe de pe ceramică de factură bizantină, sec. XIII—XIV *(după Corina Nicolescu,* Ceramica smălțuită).
Fig. 76. — Plug din sec. XV *(după o stemă din Dîrjiu)*.
Fig. 77. — Pecetea orașului Baia Mare reprezentînd o scenă de minerit (sec. XIV).
Fig. 78. — Pagini din statutele aurarilor din Cluj (sec. XV), privind pe meșteri, calfe și ucenici *(Arh. Fil. Acad. R.P.R., Cluj)*.

Fig. 79. — Pecetea oraşului Cluj, din 1507 *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 80. — Monede din sec. XIV, găsite în tezaurul de la Obad *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 81. — Domeniul capitlului din Oradea în sec. XIV.
Fig. 82. — Pagină din statutele capitlului din Oradea din 1374, privind obligaţiile ţărănimii *(Bibl. Batthyaneum, Alba Iulia)*.
Fig. 83. — Turnul clădirii sfatului orăşenesc din Sibiu, sec. XIV—XV *(clişeu D.M.I.)*.
Fig. 84. — Arbaletă cu stema Huniazilor, sec. XV *(Muzeul militar central)*.
Fig. 85. — Castelul Bran, sec. XIV *(clişeu Decorativa)*.
Fig. 86. — Cetatea Rîşnov, sec. XIV *(clişeu D.M.I.)*.
Fig. 87. — Cetatea ţărănească din Rupea. Stampă veche *(clişeu D.M.I.)*; Vedere actuală *(clişeu I. Fischer — Sibiu)*.
Fig. 88. — Biserica fortificată din Prejmer *(clişeu I. Fischer — Sibiu)*.
Fig. 89. — Unelte agricole din sec. XIV—XV *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 90. — Pecetea tîrgului Baia, sec. XIV *(clişeu Decorativa)*.
Fig. 91. — Lingură de turnat metal, din sec. XV, de la Suceava *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 92. — Lacăt din sec. XV de la Suceava *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 93. — Piese de harnaşament din sec. XIV—XV, de la Suceava *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 94. — Mistrie de zidar din sec. XIV, de la cetatea Şcheia *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 95. — Vase de lut din sec. XV, de la Suceava *(clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 96. — Privilegiul comercial acordat liovenilor de Mircea cel Bătrîn la 1409 *(după Kaluzniacki*, Dokumenta Moldawkie i Multanskie z Archivum Miasta Lwowa*)*.
Fig. 97. — Monede de aur din sec. XIV—XV, găsite în tezaurul de la Brăeşti *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 98. — Perper de la Mihai al VIII-lea Paleologul (1261—1282) *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 99. — Moldoveni participanţi la conciliul de la Constanţa din 1415 după Ulrich von Richental, *Concilium zu Costencz*, Augsburg, 1483.
Fig. 100. — Domeniul mănăstirii Tismana în sec. XIV—XV.
Fig. 101. — Document de la Vladislav-Vlaicu pentru mănăstirea Vodiţa privind scutirea de dări a satului Jidovştiţa *(Arh. St. Buc., S.I. nr. 1)*.
Fig. 102. — Document moldovean din 1393, cosigilat de boieri *(după I. Bogdan*, Album paleografic*)*.
Fig. 103. — Pagină din *Syntagma* lui Matei Vlastares, 1472 *(Acad. R.P.R., ms. slav nr. 131, f. 189 v.)*.
Fig. 104. — Cavaler în armură medievală *(reconstituire după o cahlă de la Suceava, sec. XV)*.
Fig. 105. — Săbii moldoveneşti *(Muzeul militar central)*.
Fig. 106. — Cămaşe de zale *(Muzeul militar central)*.
Fig. 107. — Poarta de intrare a cetăţii Neamţ *(clişeu D.M.I.)*.
Fig. 108. — Ruinele cetăţii Poenari *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 109. — Planurile cetăţilor Neamţ şi Suceava, din sec. XIV, cu adausurile făcute de Ştefan cel Mare *(desene Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 110. — Monede emise de Vladislav-Vlaicu *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.

Fig. 111. — Groşi emişi de Petru Muşat *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 112. — Documentul lui Roman I din 1392 martie 30 *(Arh. St. Buc., Peceţi, nr. 111)*.
Fig. 113. — Piatra de mormînt a lui Ştefan I, pusă de Ştefan cel Mare, în care se aminteşte lupta de la Hindău *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 114. — Cetatea Ienisala (Heracleea) de pe malul lacului Sinoe, sec. XIII—XIV *(clişeu Muzeul regional Constanţa)*.
Fig. 115. — Mircea cel Bătrîn şi fiul său Mihail, pictură murală de la mănăstirea Cozia, sec. XIV, refăcută în sec. XVII *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 116. — Bătălia de la Nicopole *(după Schiltberger*, Reisebuch, Nürnberg, 1540).
Fig. 117. — Monede emise de Mircea cel Bătrîn *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 118. — Inscripţia în limba greacă din anul 1408, descoperită la Silistra, amintind de luptele lui Mircea cel Bătrîn cu turcii *(după Studia et acta Orientalia, I, 1958)*.
Fig. 119. — Monede emise de Alexandru cel Bun *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 120. — Document din 1409 noiembrie 18, de la Alexandru cel Bun *(Muzeul regional Suceava, nr. 1733)*.
Fig. 121. — Bătălia de la Grünwald (1410), după un desen din sec. XV.
Fig. 122. — Tabără de care după model husit *(după Jan Durdik*, Husitké vojenstvi, *Praga, 1954, p. 193)*.
Fig. 123. — Prima înţelegere dintre ţăranii răsculaţi şi nobili, iulie 1437 *(orig. aflat în Arh. St. Budapesta)*.
Fig. 124. — Aria de răspîndire a răscoalei de la Bobîlna, 1437—1438.
Fig. 125. — Monedă emisă de Iliaş şi Ştefan ca domni asociaţi ai Moldovei *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 126. — Tratatul din iulie 1450 încheiat între Bogdan al II-lea şi Iancu de Hunedoara *(după I. Bogdan*, Cinci documente din Arhiva Curţii Imperiale de la Viena).
Fig. 127. — Privilegiul acordat negustorilor din Cetatea Albă de sultanul Mahomed, la 1456 iunie 9 *(după M. Guboglu*, Paleografia şi diplomatica turco-osmană).
Fig. 128. — Monede emise de Vlad Dracul *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 129. — Iancu de Hunedoara *(clişeu Decorativa)*.
Fig. 130. — Castelul Hunedoara — vedere dinspre vest *(clişeu I. Fischer, Sibiu)*.
Fig. 131. — Lupta de la Zlatiţa, 1443 *(după Bonfinius*, ed. Berna, 1545).
Fig. 132. — Armatele creştine în drum spre Varna, 1444 *(după Barletius*, De vita Giorgi Castrioti, Augsburg, 1533).
Fig. 133. — Scenă de luptă între oştile lui Iancu de Hunedoara şi turci *(basorelief pe sarcofagul lui Iancu de Hunedoara din catedrala de la Alba Iulia)*.
Fig. 134. — Iancu de Hunedoara primind o solie turcă la Seghedin, în iulie 1444 *(după Barletius*, De vita Giorgi Castrioti, Augsburg, 1533).
Fig. 135. — Unelte de meşteşugari lemnari din sec. XV—XVI, de la Suceava *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 136. — Detaliu de sculptură de pe scaunul domnesc de la mănăstirea Voroneţ, sec. XV—XVI *(clişeu D.M.I.)*.
Fig. 137. — Obiecte de podoabă din sec. XV, descoperite în cimitirul de la Suceava *(desen Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 138. — Cuptor de ars var din sec. XV—XVI, descoperit la Suceava *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.).*
Fig. 139. — Cuţite şi furculiţă din sec. XV—XVI, de la Suceava *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.).*
Fig. 140. — Cîntar din sec. XV—XVI, de la Suceava *(clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.).*
Fig. 141. — Planul şi secţiunea reconstituite, ale unei locuinţe de orăşean din Suceava, sec. XV.
Fig. 142. — Scrisoare din 10 aprilie 1481 a sfatului din Suceava către cel din Bistriţa, amintind pe Petruman măcelarul *(foto de pe orig. aflat în Arh. St. Bistriţa).*
Fig. 143. — Aspru de la Mahomed al II-lea (1451), găsit într-un tezaur din Moldova *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.).*
Fig. 144. — Vlad Ţepeş — după o broşură germană din sec. XV—XVI *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.).*
Fig. 145. — Matei Corvin, gravură contemporană *(clişeu Decorativa).*
Fig. 146. — Domeniul cetăţii Hunedoara la sfîrşitul sec. al XV-lea şi începutul sec. al XVI-lea.
Fig. 147. — Domeniul oraşului Sibiu (sfîrşitul sec. XV — începutul sec. XVI).
Fig. 148. — Ducat de aur emis în timpul lui Matei Corvin în monetăria de la Baia Mare *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.).*
Fig. 149. — Pecetea lui Ştefan cel Mare *(clişeu Decorativa).*
Fig. 150. — Monede emise de Ştefan cel Mare *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.).*
Fig. 151. — Steagul lui Ştefan cel Mare *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.).*
Fig. 152. — Cetatea Suceava. Vedere generală dinspre est, cu cel de-al doilea rînd de ziduri şi bastioanele construite în vremea lui Ştefan cel Mare *(clişeu D.M.I.).*
Fig. 153. — Pagina de titlu a Cronicii moldo-germane *(după I. Chiţimia,* Cronica lui Ştefan cel Mare, *pl. 11).*
Fig. 154. — Planul bătăliei de la Vaslui *(desen Muzeul militar central).*
Fig. 155. — Privilegiul din 1495 ianuarie 17, acordat de Ştefan cel Mare lui Dobroin voinicul şi rudelor sale *(Acad. R.P.R., Peceţi nr. 119).*
Fig. 156. — Mănăstirea Putna, ctitoria lui Ştefan cel Mare, refăcută în sec. XVII, vedere generală *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.).*
Fig. 157. — Pisania curţii domneşti din Hîrlău, 1486 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.).*
Fig. 158. — Ruinele curţii domneşti din Hîrlău *(clişeu Corina Nicolescu).*
Fig. 159. — Portretul lui Ştefan cel Mare şi al fiului său Alexandru, pe o broderie de la mănăstirea Putna *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.).*
Fig. 160. — Pagină din pomelnicul de la Bistriţa în care este amintită prima soţie a lui Ştefan cel Mare, Evdochia de Kiev şi rudele sale *(Acad. R.P.R., ms. slav, nr. 78).*
Fig. 161. — Piatra de mormînt a lui Ştefan cel Mare de la mănăstirea Putna *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.).*
Fig. 162. — Poarta veche de intrare în oraşul Braşov *(clişeu D.M.I.).*
Fig. 163. — Zidul de incintă al cetăţii Sighişoara cu turnul măcelarilor *(clişeu D.M.I.).*
Fig. 164. — Marcă de meşter cositorar clujan din 1537 *(Muzeul istoric Cluj).*
Fig. 165. — Casa veche a sfatului orăşenesc din Braşov, originară din sec. XV, cu adaosuri din sec. XVII - XVIII *(clişeu Decorativa).*
Fig. 166. — Harta Moldovei făcută de G. Reichersdorffer *(Acad. R.P.R., Secţia Manuscrise).*

Fig. 167. — Piatra de mormînt a lui Petru arcufex (meşter de arcuri), 1513, găsită la Suceava *(desen Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.

Fig. 168. — Pagină din registrul de vamă al oraşului Braşov din anul 1529, în care sînt amintiţi negustori din Ţara Romînească *(foto de pe orig. aflat în Arh. St. Braşov)*.

Fig. 169. — Catifea cu fir de aur din sec. XV—XVI, de proveniență italiană, păstrată la mănăstirea Bistriţa, ctitoria Craioveştilor *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig, 170. — Vas de faianţă din sec. XVI, de proveniență orientală, descoperit la Bucureşti *(Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti)*.

Fig. 171. — Pocal de argint aurit folosit de feudali, de la începutul sec. XVI *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 172. — Gheorghe Doja *(Acad. R.P.R., Stampe)*.

Fig. 173. — Desfăşurarea răscoalei condusă de Gheorghe Doja, 1514.

Fig. 174. — Martiriul lui Gheorghe Doja — după o gravură contemporană.

Fig. 175. — Ţările romîne şi cele vecine după o hartă din 1513 *(Acad. R.P.R., Secţia manuscrise)*.

Fig. 176. — Monede emise de Ştefăniţă vodă *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.

Fig. 177. — Radu cel Mare şi soţia sa Cătălina, pictură murală de la mănăstirea Govora, refăcută în sec. XVII *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 178. — Neagoe Basarab şi familia sa, pictură murală din biserica episcopală de la Curtea de Argeş din sec. XVI *(clişeu Decorativa)*.

Fig. 179. — Biserica episcopală de la Curtea de Argeş, ctitoria lui Neagoe Basarab *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 180. — Biserica mitropoliei din Tîrgovişte, ridicată de Neagoe Basarab *(înainte de restaurare, clişeu D.M.I.)*.

Fig. 181. — Harta Transilvaniei făcută de Honterus, 1532 *(Acad. R.P.R., Secţia manuscrise)*.

Fig. 182. — Ducat de aur bătut de I. Zápolya la Cluj, 1540 *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.

Fig. 183. — Petru Rareş şi familia sa, pictură murală de la mănăstirea Moldoviţa, din sec. XVI *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 184. — Zidul de incintă al mănăstirii Probota, ctitoria lui Petru Rareş, 1530 *(clişeu D.M.I.)*.

Fig. 185. — Piatra de mormînt a lui Radu de la Afumaţi, 1529,din biserica episcopală de la Curtea de Argeş, în care sînt amintite luptele sale cu turcii *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 186. — Steagul lui Vlad Vintilă — primul steag păstrat al Ţării Romîneşti *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 187. — Tipar sigilar de la Radu Paisie *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.

Fig. 188. — Pagină din *Viaţa sfîntului Ioan cel Nou* de Grigore Ţamblac *(Acad. R.P.R., ms. slav nr. 164)*.

Fig. 189. — Pagină din *Cartea tainică a lui Enoh*, scriere bogomilică *(Acad. R.P.R., ms. slav nr. 558)*.

Fig. 190. — Pagină din *Varlaam şi Ioasaf (Acad. R.P.R., ms. slav nr. 132, f. 77 v.)*.

Fig. 191. — Pagină din *Alexandria (Acad. R.P.R., ms. slav nr. 337, f. 32 v.)*.

Fig. 192. — Pagina de titlu a *Letopiseţului anonim al Moldovei (Acad. R.P.R., ms. slav nr. 649, f. 267 v.)*.

Fig. 193. — Pagină din *Letopiseţul de la Putna* (după I. Bogdan, *Vechile cronici*).

Fig. 194. — Începutul cronicii lui Macarie.
Fig. 195. — Pagină din *Liturghierul* lui Macarie.
Fig. 196. — Pagină din *Evangheliarul* lui Macarie, cu stema Ţării Romîneşti.
Fig. 197. — Litere ornate din *Liturghierul* din 1508.
Fig. 198. — Gravură din *Octoihul* din 1510 *(originalul la Muntele Athos)*.
Fig. 199. — Pagină din *Apostolul* din 1547, tipărit în Ţara Romînească cu stema Moldovei.
Fig. 200. — Scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung, 1521 *(după I. Bianu şi N. Cartojan.* Album de paleografie romînească, *pl. XIV)*.
Fig. 201. — Piatra de mormînt a lui Baptista din Vesentino « magister in diversis artibus », 1512 *(desen Inst. arh. Acad. R.P.R.)*.
Fig. 202. — Foaia de titlu a unei cărţi din biblioteca lui I. Vitéz *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 203. — Catalogul bibliotecii parohiale din Sibiu, sec. XV *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 204. — Matricola şcolii din Braşov, înfiinţată de Honterus (1544) *(clişeu Muzeul Brukenthal — Sibiu)*.
Fig. 205. — Pagină din *Geographia* lui Münster, 1545.
Fig. 206. — Foaia de titlu a *Cosmographiei* lui Honterus.
Fig. 207. — Nicolae Olahus, gravură contemporană *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 208. — Ioan Honterus după o gravură în lemn *(clişeu Decorativa)*.
Fig. 209. — Pagină din *Biblia* tradusă în limba maghiară, copiată la Trotuş, 1466 *(clişeu Fotofilm - Cluj)*.
Fig. 210. — Foaia de titlu a *Gramaticii* lui I. Sylvester, 1539 *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 211. — Pagini din cele mai vechi scrieri romîneşti, *Psaltirea Scheiană* şi *Codicele voroneţean (Acad. R.P.R., ms. rom., nr. 448, 449)*.
Fig. 212. — Biserica domnească de la Curtea de Argeş *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 213. — Biserica mănăstirii Cozia *(clişeu D.M.I.)*.
Fig. 214. — Ruinele mănăstirii Vodiţa *(clişeu Corina Nicolescu)*.
Fig. 215. — Piatra de mormînt zisă a lui Radu Negru *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 216. — Pictură murală din biserica domnească de la Curtea de Argeş *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 217. — Ferecătura evangheliarului lui Nicodim, 1404—1405 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 218. — Pagină din evangheliarul lui Nicodim, 1404—1405 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 219. — Ferecătura evangheliarului dăruit de Laţcu Cîndea mănăstirii Neamţ, 1435—1436 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 220. — Epitaful de la Cozia, 1396 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 221. — Epitrahil cu chipul lui Alexandru cel Bun şi al soţiei sale Marina *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 222. — Biserica mănăstirii Voroneţ, 1488 *(clişeu D.M.I.)*.
Fig. 223. — Biserica din Arbore, 1503 *(clişeu D.M.I.)*.
Fig. 224. — Biserica sf. Gheorghe din Hîrlău, 1492 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 225. — Biserica mănăstirii Neamţ, 1497 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 226. — Biserica mănăstirii Moldoviţa, 1532 *(clişeu D.M.I.)*.

Fig. 227. — Pisania bisericii Sf. Dumitru din Suceava, 1535 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 228. — Uşă sculptată în lemn de la mănăstirea Snagov, 1453 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 229. — Pictură murală din biserica Pătrăuţi, 1487 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 230. — Portretul logofătului Tăutu din biserica de la Bălineşti *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 231. — Asediul Constantinopolului, pictură murală din biserica mănăstirii Moldoviţa *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 232. — Ferecătura evangheliarului dăruit de Marcea postelnicul mănăstirii Bistriţa, 1519 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 233. — Portretul Mariei de Mangop, soţia lui Ştefan cel Mare, de pe acoperămîntul de mormînt de la mănăstirea Putna, 1477 *(clişeu Decorativa)*.
Fig. 234. — Biserica mănăstirii Prislop, sec. XIV, după restaurarea din ultimii ani *(clişeu Corina Nicolescu)*.
Fig. 235. — Biserica Sf. Mihail din Cluj, sec. XIV *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 236. — Biserica Neagră din Braşov, sec. XIV *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 237. — Zidul de incintă al oraşului Cluj şi turnul croitorilor, sec. XV—XVI, refăcut de G. Bethlen *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 238. — Poartă de intrare în oraşul Cluj, sec. XV—XVI *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 239. — Biserica fortificată din Vorumloc *(clişeu I. Fischer — Sibiu)*.
Fig. 240. — Cadru de uşă de la casa Wolphardus din Cluj, 1541.
Fig. 241. — Casa din Cluj în care s-a născut Matei Corvin, mărită în sec. XVI.
Fig. 242. — Capela Lázó din Alba Iulia, 1512 *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 243. — Castelul lui Martinuzzi din Vinţul de Jos, sec. XVI *(clişeu Fischer — Sibiu)*.
Fig. 244. — Castelul din Făgăraş, sec. XV—XVI *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 245. — Lespedea de pe mormîntul lui Ladislau din catedrala de la Alba Iulia.
Fig. 246. — Interiorul bisericii ortodoxe de la Feleac.
Fig. 247. — Pictură murală din biserica de la Mălăncrav, sfîrşitul sec. XIV.
Fig. 248. — Pictură murală din biserica de la Ghelinţa, sec. XIV *(clişeu I. Fischer — Sibiu)*.
Fig. 249. — Altarul bisericii din Sebeş (circa 1518—1526).
Fig. 250. — Cristelniţa bisericii evanghelice din Sibiu, 1438.
Fig. 251. — Potir al bisericii de la Băgaciu.
Fig. 252. — Firmanul sultanului din 1566 către principele Transilvaniei *(după M. Guboglu, Paleografia şi diplomatica turco-osmană, p. 169)*.
Fig. 253. — Turci ducînd robi în captivitate *(gravură din cartea lui B. Georgiewits, Worms, 1545)*.
Fig. 254. — Creuzete de topit metale din sec. XVI, descoperite la Bucureşti *(Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti)*.
Fig. 255. — Primul document păstrat emis de judeţul şi pîrgarii oraşului Bucureşti la 1563 mai 13 *(Arh. St. Buc., S.I., nr. 722)*.
Fig. 256. — Peceţi ale unor oraşe din Ţara Romînească şi Moldova, din sec al XVI-lea.
Fig. 257. — Monede de aur în circulaţie în a doua jumătate a sec. XVI din tezaurul de la Galaţi *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 258. — Podoabe purtate de feudali în a doua jumătate a sec. XVI, descoperite în săpăturile de la Buda-Aninoasa *(clişee Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 259. — Pocal de import folosit de feudali, sfîrşitul sec. XVI *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 260. — Ostaş călare din Ţara Romînească, sfîrşitul sec. XVI *(după <Bruyn>, Diversarum gentium armatura equestris, Amsterdam, 1601)*.
Fig. 261. — Pedestraş din Ţara Romînească, sfîrşitul sec. XVI *(Bibl. Acad. R.P.R., Stampe)*.
Fig. 262. Ţeavă — de tun din vremea lui Petru Cercel *(Muzeul militar central)*.
Fig. 263. Pagini din catastiful moldovenesc de cislă din 1591 februarie 20 *(Acad. R.P.R., CCC/12)*.
Fig. 264. — Unelte agricole din sec. XVI — XVII *(clişee Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 265. — Pagină din registrul calfelor de butnari din Cluj, 1591 *(clişeu Fotofilm Cluj)*.
Fig. 266 — 267. Interiorul unui atelier de aurari, de pe tabla aurarilor din Braşov, 1556 *(clişee Fotofilm — Cluj)*.
Fig. 268. — Oraşul Bistriţa la 1602 *(stampă contemporană)*.
Fig. 269. — Ţărani romîni din Transilvania, începutul sec. XVII *(clişeu Fotofilm Cluj)*.
Fig. 270. — Portretul lui Alexandru Lăpuşneanu de pe o broderie de la mănăstirea Slatina, 1560 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 271. — Taler emis de Despot vodă, 1562 *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 272. — Dinar emis de Despot vodă, 1563 *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 273. — Chipul lui Ioan vodă, de pe o monedă din 1573, în care se intitulează « Părintele Moldovei » *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 274. — Planul bătăliei de la Jiliştea *(desen Muzeul militar central)*.
Fig. 275. — Bula sigilară de aur de la Petru Şchiopul *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 276. — Harta Ţării Romîneşti şi Moldovei din 1584, de I. Castaldo *(Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti)*.
Fig. 277. — Ruinele curţii domneşti din Tîrgovişte, refăcută de Petru Cercel *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.
Fig. 278. — Harta Transilvaniei făcută de G. Reichersdorffer *(Acad. R.P.R., Secţia Manuscrise)*.
Fig. 279. — Taler emis la Baia Mare în timpul lui Sigismund Báthory, 1597 *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.
Fig. 280. — Mihai Viteazul, gravură contemporană de Sadeler, 1601 *(clişeu Decorativa)*.
Fig. 281. — Planul bătăliei de la Călugăreni *(desen Muzeul militar central)*.
Fig. 282. — Lupta de la Tîrgovişte, octombrie 1595 *(după o gravură în aramă publicată în* Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen, Nürnberg, 1602, *Bibl. Acad. R.P.R., Stampe)*.
Fig. 283. — Scenă de luptă a armatelor muntene şi transilvănene conduse de Mihai Viteazul şi Sigismund Báthory împotriva turcilor, octombrie 1595 *(gravură în aramă de Franco, Bibl. Acad. R.P.R., Stampe)*.
Fig. 284. — Retragerea turcilor peste Dunăre la Giurgiu, octombrie 1595 *(după o gravură în aramă, publicată în* Pannoniae historia chronologica, 1596*)*.
Fig. 285. — Bătălia de la Timişoara, 1596 *(după o gravură contemporană)*.
Fig. 286. — Document din 1600 sept. 26, dat de Mihai Viteazul ca domn al celor trei ţări romîneşti *(Arh. St. Buc., S.I. nr. 1666)*.

Fig. 287. — Scrisoarea autografă a lui Mihai Viteazul în care-şi exprimă dorinţa de a uni cele trei ţări romîneşti *(după N. Iorga*, Studii şi documente, IV, p. 4).

Fig. 288. — Bătălia de la Gorăslău şi sosirea la Praga a trofeelor cîştigate în luptă *(gravură publicată în Khevenhiller*, Annales Ferdinandi, vol. V, Lipsca, 1722).

Fig. 289. — Asasinarea lui Mihai Viteazul *(gravură publicată în* Le grand Théâtre historique, t. IV, Leyde, 1703).

Fig. 290. — Piatra de mormînt a lui Stroe Buzescu de la mănăstirea Stăneşti, în care este povestită lupta sa cu tătarii *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 291. — « Avisi » tipărite la Pavia, în 1599, în care se vorbeşte de victoriile romînilor contra turcilor *(Milano*, Biblioteca Ambrosiana).

Fig. 292. — Medalie cu efigia lui Mihai Viteazul, 1600 *(Cab. numismatic Acad. R.P.R.)*.

Fig. 293. — Document în limba romînă din 1572 iulie 4, din Ţara Romînească *(Arh. St. Buc., S.I., nr. 921)*.

Fig. 294. — Fragment dintr-un document în limba romînă din 1593 aprilie, scris în Moldova *(Acad. R.P.R., CCC/30)*.

Fig. 295. — Document slav ornat, din 1590, emis de cancelaria Ţării Romîneşti *(Acad. R.P.R., Foto XXVII/29)*.

Fig. 296. — Pagină din cronica lui Azarie *(după I. Bogdan*, Cronica lui Azarie).

Fig. 297. — Pagină din *Învăţăturile* atribuite lui Neagoe Basarab.

Fig. 298. — Pagină din *Pravila slavonă* din 1557 *(Acad. R.P.R., ms. slav nr. 636)*.

Fig. 299. — Pagină din *Pravila slavo-romînă* din 1581 *(Acad. R.P.R., ms. slav nr. 692)*.

Fig. 300. — Cîntecul lui Mihai Viteazul, pe un *Liturghier* slav din sec. XVI *(Acad. R.P.R., ms. slav nr. 30, f. 66 v.)*.

Fig. 301. — Pagină din *Palia de la Orăştie*, 1582.

Fig. 302. — Epilogul *Psaltirii lui Coresi*, 1570.

Fig. 303. — Foaia de titlu a *Herbarium*-ului tipărit la Cluj în 1578 *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.

Fig. 304. — Foaia de titlu a lucrării *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transilvania*, tipărită la 1583.

Fig. 305. — Foaia de titlu a cronicii lui S. Tinodi, tipărită la Cluj în 1554 *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.

Fig. 306. — Biserica mănăstirii Sucevita *(clişeu D.M.I.)*.

Fig. 307. — Biserica Mihai vodă din Bucureşti *(clişeu Decorativa)*.

Fig. 308. — Arcade din Bistriţa, sec. XVI *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.

Fig. 309. — Castelul Bethlen din Criş *(clişeu I. Fischer — Sibiu)*.

Fig. 310. — Castelul de la Mănăstirea *(clişeu Fotofilm — Cluj)*.

Fig. 311. — Lespedea lui Albu Golescu de la biserica Vieroş, 1574 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 312. — Uşă de lemn sculptat de la mănăstirea Tazlău, 1596 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 313. — Portretul ctitorului şi ale familiei sale de la mănăstirea Sucevita, sfîrşitul sec. XVI *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 314. — Portretul lui Radu Buzescu spătar şi al soţiei sale, de la biserica din Călui, sfîrşitul sec. XVI *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Fig. 315. — Portretul lui Ieremia Movilă, broderie de la mănăstirea Sucevita, 1604 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

LISTA PLANŞELOR

Pl. I. — Harta descoperirilor arheologice şi a tezaurelor monetare din perioada feudalismului timpuriu, sec. X– XIII.

Pl. II. — Capitolele 24 şi 25 din *Gesta Hungarorum*, de Anonymus, cuprinzînd informaţii despre voievodatul romîn din Transilvania condus de Gelu şi lupta acestuia cu oştirile maghiare pătrunse în Transilvania.

Pl. III. — Podoabe de aur de provenienţă bizantină, sec. XI– XII, descoperite la Garvăn *(clişeu Decorativa)*.

Pl. IV. — Ceramică smălţuită de provenienţă bizantină, de la Garvăn, sec. XI – XII *(clişeu Decorativa)*.

Pl. V. — Bătălia de la Posada. Reproduceri din *Cronica pictată de la Viena (clişeu Decorativa)*.

Pl. VI. — Răspîndirea aşezărilor omeneşti din Transilvania, sec. XI – XIV.

Pl. VII. — Ceramică din sec. XIV descoperită la Zimnicea *(clişeu Decorativa)*.

Pl. VIII. — Harta economică a ţărilor romîne în sec. XIV– XVI (hotarele de la sfîrşitul secolului al XVI-lea).

Pl. IX. — Alexandru cel Bun şi curtea sa în faţa cetăţii Suceava. Pictură murală din sec. XVI de la mănăstirea Sucevita *(clişeu Decorativa)*.

Pl. X. — Pagină de început din Tetraevanghelul manuscris ferecat de Laţcu Cîndea din Haţeg şi dăruit mănăstirii Neamţ, 1435—1436 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Pl. XI. — Luptele antiotomane de sub conducerea lui Iancu de Hunedoara.

Pl. XII. — Miniatură din Tetraevanghelul manuscris dăruit de Ştefan cel Mare bisericii curţii domneşti din Piatra, 1502 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*.

Pl. XIII. — Scene din viaţa Sf. Ioan cel Nou, detaliu de pictură murală de pe faţada de sud a bisericii Voroneţ *(clişeu Uniunea arhitecţilor)*.

Pl. XIV. — Sinod ecumenic, pictură murală de pe faţada de vest a bisericii Arbora *(clişeu Uniunea arhitecţilor)*.

Pl. XV. — Harta răspîndirii ogoarelor, ţarinelor şi morilor în Ţara Romînească, în sec. XIV—XVI.

Pl. XVI. — Harta răspîndirii ogoarelor, ţarinelor şi morilor din Moldova, în sec. XIV—XVI.

Pl. XVII. — Harta răspîndirii viilor, livezilor şi grădinilor de zarzavat în Ţara Romînească, în sec. XIV—XVI.

Pl. XVIII. — Harta răspîndirii viilor, livezilor şi grădinilor de zarzavat în Moldova, în sec. XIV—XVI.

Pl. XIX. — Ţările romîne în sec. XIV—XVI (hotarele de la sfîrşitul secolului al XVI-lea).

Pl. XX. — Miniatură şi pagina de început din Tetraevanghelul manuscris dăruit de logofătul Ferîie mănăstirii Neamţ, 1555 *(clişeu Muzeul de artă R.P.R.)*

LISTA VIGNETELOR

Paftaua unuia din primii voievozi ai Ţării Romîneşti, îngropat în biserica domnească de la Curtea de Argeş (p. 1).

Ştefan cel Mare, miniatură din Evangheliarul de la Humor (p. 213).

Sigiliul lui Mihai Viteazul ca domn al celor trei ţări romîneşti, după documentul din 1600 iulie 3 (p. 761).

TABLA DE MATERII

Pag.

Prefață V
Izvoare XVII
1. Izvoare arheologice XVII
2. Izvoare scrise XIX
3. Izvoare etnografice și folclorice XL
— M. BERZA în colaborare pentru Transilvania cu ȘT. PASCU (p. XVII—XL).
Lista abrevierilor XLI

PARTEA I-A

Feudalismul timpuriu

Cap. I. *Dezvoltarea societății și a raporturilor internaționale în Europa răsăriteană și de sud-est în secolele X—XIII* 3
Rusia Kieviană și cnezatul de Halici, p. 6. Statul polon, p. 7. Moravia mare, p. 8. Ungaria Arpadiană, p. 9. Imperiul bizantin, p. 10. Bulgaria în vremea dominației bizantine și a celui de-al doilea țarat, p. 12. — E. STĂNESCU (p. 3—14).
Bibliografie 13

Cap. II. *Cristalizarea relațiilor feudale și apariția primelor formațiuni politice pe teritoriul țării noastre în secolul al X-lea și la începutul secolului al XI-lea* 15
1. Structura social-economică 15
Dezvoltarea economică, p. 18. — Cristalizarea relațiilor feudale, p. 34.
2. Primele formațiuni politice de caracter feudal de pe teritoriul țării noastre .. 42
Formațiunile politice din Transilvania în secolul al X-lea, p. 42. Formațiunile politice de la Dunăre în secolul al X-lea, p. 48. Formațiunile politice din Transilvania la începutul secolului al XI-lea, p. 52. — ȘT. PASCU (p. 15—59).
Bibliografie 56

Pag.

Cap. III. *Dezvoltarea feudalismului timpuriu pînă la mijlocul secolului al XIII-lea* 60

1. Condiţiile istorice de dezvoltare a feudalismului timpuriu în secolele XI—XIII 60
Situaţia economică şi socială, p. 60. Pecenegii, uzii şi cumanii, p. 67.

2. Dezvoltarea feudalismului în Transilvania din secolul al XI-lea pînă la mijlocul secolului al XIII-lea 72
Cucerirea Transilvaniei de către statul feudal maghiar, p. 72. Colaborarea unor căpetenii băştinaşe cu cuceritorii, p. 74. Aşezarea secuilor în Transilvania, p. 75. Colonizarea saşilor, p. 76. Colonizarea cavalerilor teutoni, p. 78. Formarea domeniilor nobiliare şi întărirea clasei feudale, p. 81. Procesul de aservire a ţărănimii şi stratificarea ei, p. 83. Începutul separării meşteşugurilor de agricultură şi formarea oraşelor, p. 88. Obligaţiile ţărănimii, p. 90. Lupta ţărănimii împotriva exploatării, p. 93. Organizarea politico-administrativă a Transilvaniei, p. 94.

3. Teritoriul Moldovei sub dominaţia cnejilor ruşi 95
Extinderea dominaţiei statului kievian la Dunărea de jos, p. 95. Dominaţia cnezatului de Halici asupra Moldovei, p. 100.

4. Dobrogea în timpul stăpînirii bizantine 103

5. Feudalismul timpuriu între Carpaţi şi Dunăre în secolul al XII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIII-lea 109
Dezvoltarea feudalismului în secolul al XII-lea, p. 109. Dezvoltarea feudalismului în prima jumătate a secolului al XIII-lea, p. 112.

6. Invazia şi dominaţia tătară pe teritoriul ţării noastre 117
Cuceririle mongole pînă la 1241, p. 117. Marea invazie din 1241 în Europa centrală şi de sud-est, p. 118. Dominaţia tătară pe teritoriul ţării noastre, p. 124.

7. Procesul de fărîmiţare feudală în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi tendinţele de autonomie ale voievodatului transilvănean 127
Dezvoltarea economică, p. 127. Accentuarea fărîmiţării feudale, p. 128. Continuarea procesului de cotropire a obştilor şi de creştere a domeniilor feudale, p. 129. Extinderea iobăgiei, p. 131. Creşterea exploatării ţărănimii, p. 132. Formele luptei de clasă, p. 133. Accentuarea tendinţelor de autonomie ale voievodatului Transilvaniei, p. 134. — Şt. Pascu (p. 60—95, 109—135), C. Cihodaru (p. 95—103), B. Câmpina-E. Stănescu (p. 103—109).

Bibliografie 135

Cap. IV. *Formarea statelor feudale Ţara Romînească şi Moldova* 140

1. Formarea statului feudal Ţara Romînească 141
Situaţia social-politică în regiunea dintre Carpaţi şi Dunăre la mijlocul secolului al XIII-lea, p. 142. Prima fază a procesului de formare a statului feudal Ţara Romînească, p. 145. Desăvîrşirea procesului de formare a statului feudal Ţara Romînească şi consolidarea sa, p. 148.

2. Formarea statului feudal Moldova 159
Moldova în timpul dominaţiei tătare, p. 159. Lupta împotriva tătarilor şi formarea statului feudal Moldova, p. 165. Desăvîrşirea procesului de formarea statului feudal moldovean, p. 168. — B. Câmpina - Şt. Pascu (p. 141—159), B. Câmpina-Şt. Ştefănescu (p. 140—141, 159—172).

Bibliografie 173

Pag.

Cap. V. *Cultura în vremea feudalismului timpuriu* 175
Rolul bisericii în societatea feudală. Organizarea bisericească, p. 178. Limba slavă — limbă a culturii feudale romînești, p. 181. Folosirea scrisului. Literatura slavo-română, p. 183. Scrisul și literatura în limba latină în Transilvania, p. 187. Literatura orală populară, p. 190. Literatura orală a clasei stăpînitoare, p. 191. Bogomilismul, p. 191. Arta în vremea feudalismului timpuriu, p. 192. Arta în Dobrogea, p. 192. Arta în Transilvania, p. 196. Arta în Țara Romînească și Moldova, p. 205. Artele decorative, p. 208. Arta populară, p. 208. — B. CÂMPINA - M. BERZA (p. 175—211).
Bibliografie 210

PARTEA A II-A

Feudalismul dezvoltat, în condițiile fărîmițării feudale și ale luptei pentru centralizarea statului

Cap. I. *Dezvoltarea societății și a raporturilor internaționale în sud-estul Europei în secolele XIV—XV* 215
Slăbirea Hoardei de Aur și constituirea statului centralizat rus, p. 215. Întărirea poziției Poloniei și Ungariei, p. 217. Pericolul otoman și țările balcanice, p. 220. — C. CIHODARU (p. 215—222).
Bibliografie 222

Cap. II. *Dezvoltarea feudalismului în Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea* 223
1. Dezvoltarea economică 223
Dezvoltarea agriculturii și creșterea vitelor, p. 224. Dezvoltarea meșteșugurilor, a comerțului și orașelor, p. 227. Circulația monetară, p. 236.
2. Situația socială 238
Prefaceri în structura socială a Transilvaniei. Transformări în sînul clasei stăpînitoare, p. 238. Stratificarea țărănimii, p. 241. Numărul satelor și locuitorilor, p. 242. Agravarea exploatării țărănimii, p. 245. Lupta țărănimii și a orășenimii împotriva exploatării, p. 253.
3. Organizarea politică, administrativă, judecătorească și militară 258
Voievodatul transilvănean, p. 258. Adunările obștești (Congregațiile generale), p. 260. Organizarea teritorială a voievodatului, p. 263. Organizarea orașelor, p. 271. Organizarea judecătorească, p. 274. Organizarea militară, p. 275. — Șt. PASCU (p. 223—258), FR. PALL (p. 258—281).
Bibliografie 282

Cap. III. *Fărîmițarea feudală în Țara Romînească și Moldova în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea* 284
1. Dezvoltarea economică 284
Agricultura și creșterea vitelor, p. 284. Alte ramuri ale economiei, p. 288. Dezvoltarea meșteșugurilor, a comerțului și orașelor, p. 288.
2. Starea socială 302

Pag.

Țărănimea, p. 302. Locuitorii tîrgurilor și orașelor, p. 307. Robii, p. 307. Boierimea și marele domeniu feudal, p. 308. Relațiile dintre boieri și domn, p. 317.

3. Organizarea politică, administrativă, judecătorească și militară 318
Domnia, p. 319. Sfatul domnesc, p. 324. Organizarea administrativă, p. 327. Organizarea judecătorească, p. 331. Organizarea militară, p. 335. — B. CÂMPINA - D. MIOC (p. 284—288), B. CÂMPINA - M. BERZA (p. 288—302), B. CÂMPINA - ȘT. ȘTEFĂNESCU (p. 302—318), B. CÂMPINA - N. STOICESCU (p. 318—343).

Bibliografie 343

Cap. IV. *Consolidarea poziției internaționale a Țării Romînești și Moldovei și lupta împotriva turcilor în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea* 346

1. Consolidarea poziției Țării Romînești (1364—1386) 346
2. Consolidarea poziției Moldovei (1365—1400) 352
3. Formarea statului feudal de sine stătător Dobrogea 358
4. Țara Romînească în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418) 362
Raporturile Țării Romînești cu Moldova, Polonia și Ungaria, p. 365. Războiul de apărare a independenței Țării Romînești față de turci. Victoria de la Rovine din 1394, p. 366. Bătălia de la Nicopole din 1396. Reînscăunarea lui Mircea și luptele cu turcii, p. 371. Dezvoltarea economică a Țării Romînești și măsurile politice administrative și militare inițiate de Mircea cel Bătrîn în a doua parte a domniei (1400—1418), p. 373. Ofensiva împotriva turcilor. Amestecul lui Mircea în frămîntările interne din Imperiul otoman, p. 376. Ultimii ani ai domniei lui Mircea cel Bătrîn. Personalitatea sa, p. 382.
5. Rezistența antiotomană a Țării Romînești în condițiile luptelor interne (1418—1428) 385
6. Moldova în vremea lui Alexandru cel Bun (1400—1431) 389
— B. CÂMPINA - D. MIOC (p. 346—352, 362—385), C. CIHODARU (p. 352—358, 389—396), B. CÂMPINA - ȘT. ȘTEFĂNESCU (p. 358—362) B. CÂMPINA - N. STOICESCU (p. 385—388).

Bibliografie 396

Cap. V. *Criza fărîmițării feudale în țările romîne la mijlocul secolului al XV-lea. Răscoala de la Bobîlna* 399

1. Agravarea sarcinilor feudale și a contradicțiilor dintre clasele și păturile sociale din Transilvania. Răscoala de la Bobîlna 399
Mișcări premergătoare răscoalei de la Bobîlna. Influența husită, p. 400. Răscoala populară din anul 1437—1438. Prima fază, p. 404. Faza a doua a răscoalei, p. 409. Faza a treia a răscoalei. Apogeul și sfîrșitul ei, p. 412.
2. Luptele feudale interne din Moldova și Țara Romînească 416
Criza fărîmițării feudale în Moldova (1432—1457), p. 416. Situația Țării Romînești între 1430—1456, p. 426.
3. Consolidarea voievodatului Transilvaniei și lupta antiotomană a țărilor romîne sub conducerea lui Iancu de Hunedoara (1441—1456) 432

43

Redactor responsabil: L. Demény

Dat la cules 25.10.1961. Bun de tipar 14.02.1962. Apărut 1962. Tiraj 31.000 ex. Hîrtie velină satinată de 80 g/m² 16/700×1000. Coli editoriale 99,20. Coli de tipar 75,125. Planse tipar ofset 20. A 001436/61. C.Z. pentru bibliotecile mari: 9(498) (021). C.Z. pentru bibliotecile mici: 9(R) (021).

Intreprinderea Poligrafică nr. 4 Calea Şerban Vodă nr. 133—135
Bucureşti R.P.R., comanda nr. 1180

43